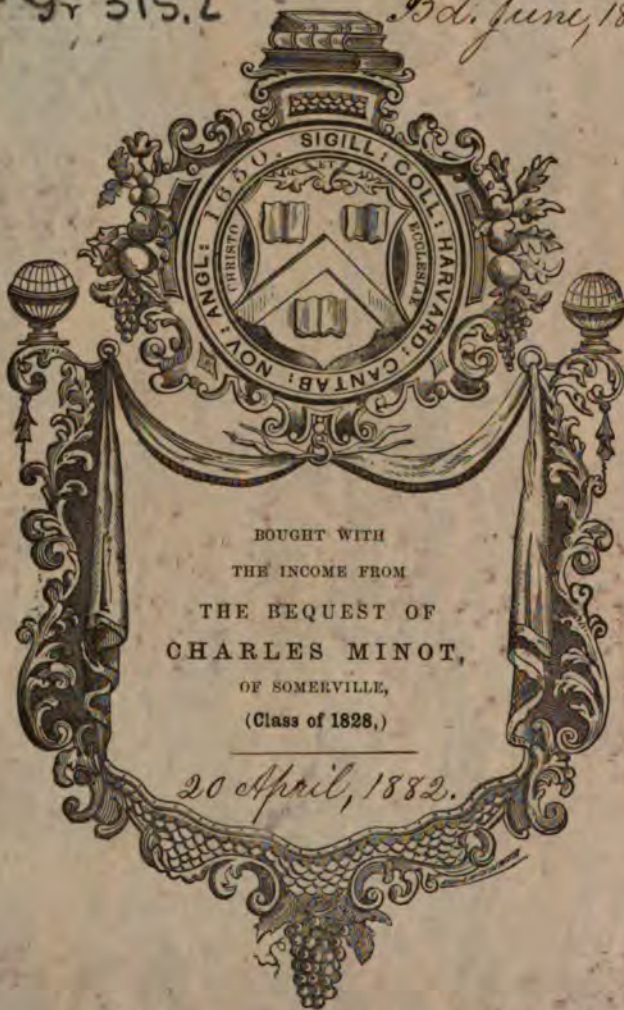

SIGILL: COLL: HARVARD: CANTAB: NOV: ANGL: 1650.
CHRISTO ET ECCLESIAE
BOUGHT WITH
THE INCOME FROM
THE BEQUEST OF
CHARLES MINOT,
OF SOMERVILLE,
(Class of 1828,)
20 April, 1882.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΤΟΜΟΣ Γ' ΤΕΥΧΟΣ Α' ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 1879

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΟΥ ΥΠΟ Σ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

1879

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ ἐπιστατεῖ ἐπιτροπὴ συγκειμένη ἐκ τῶν κκ. Εἰρηναίου Ἀσωπίου, Ἐμμανουὴλ Δ. Ῥοΐδου, Παναγιώτου Ι. Φέρμπου, Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου καὶ προεδρευομένη ὑπὸ τοῦ προέδρου τοῦ Συλλόγου κ. Ἐμμανουὴλ Δραγούμη.

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΤΟΜΟΣ Γ' 1879

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΟΥ ΥΠΟ Σ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

1879

'Αριθ. Πρωτ. 651.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΤΗΣ
ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

Πρὸς τοὺς Γυμνασιάρχας

Ὁ ἐνταῦθα «Φιλολογικὸς Σύλλογος *Παρνασσὸς*» πρὸς ἄλλαις κοινωφελέσιν ἐργασίαις αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ἐνισχύσεως τῆς ἐθνικῆς παιδεύσεως καὶ τῆς τῶν γραμμάτων προαγωγῆς καὶ διαδόσεως, ἤρξατο ἀπὸ ἑνὸς ἤδη ἔτους ἐκδίδων καὶ ἄξιον λόγου μηνιαῖον περιοδικὸν φιλολογικὸν καὶ ἐν γένει ἐπιστημονικὸν σύγγραμμα ὑπὸ τὸ ὄνομα *Παρνασσός*. Ἐκ τῶν ἄχρι τοῦδε ἐκδοθέντων τευχῶν αὐτοῦ καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων καταδεικνύεται ἡ χρησιμότης του. Ἐπιθυμοῦντες νὰ παράσχωμεν τὴν δυνατὴν ἡμῖν ὑποστήριξιν εἰς τὸ προκείμενον κοινωφελὲς ἔργον, συνιστῶμεν ὑμῖν τε καὶ τοῖς παρ' ὑμῖν κκ. καθηγηταῖς αὐτό, ἵνα γένωνται ὅσοι ἂν προαιρῶνται συνδρομηταὶ αὐτοῦ, ὅπως διὰ τούτου ἐνισχυθῇ ἡ ἔκδοσις αὐτοῦ.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 8 Ὀκτωβρίου 1877

Ὁ Ὑπουργὸς (Τ. Σ.)
Θ. Π. ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗΣ

Ἀλέξανδρος Βλάχος

Τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ ἐπιστατεῖ ἐπιτροπὴ συγκειμένη ἐκ τῶν κκ. Εἰρηναίου Ἀσωπίου, Ἐμμανουὴλ Δ. Ῥοΐδου, Παναγιώτου Ι. Φέρμπου, Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου καὶ προεδρευομένη ὑπὸ τοῦ προέδρου τοῦ Συλλόγου κ. Ἐμμανουὴλ Δραγούμη.

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΣΚΕΨΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ «ΗΓΕΜΟΝΟΣ» ΤΟΥ ΜΑΚΙΑΒΕΛΛΗ*

Μακιαβέλλης, Μακιαβελλισμός. Ἀκούομεν καὶ ἐπαναλαμβάνομεν καθ' ἑκάστην τὰς δύο ταύτας λέξεις, ὅρους συνωνύμους πάσης ἀποστροφῆς καὶ καταδίκης, ἀλλ' ἄνευ βαθείας καὶ πραγματικῆς τῆς σημασίας αὐτῶν γνώσεως, ἄνευ ἐμβριθεστέρας ἐρεύνης τῶν αἰτίων τῆς ἠθικῆς καταπτώσεως τῶν δύο τούτων λέξεων. Ἐπικαλούμεθα αὐτὰς κατὰ παράδοσιν μόνον, κατὰ συνθήκην, ἥκιστα ἐνδιαφερόμενοι νὰ μάθωμεν καὶ νὰ κατανοήσωμεν τὰς ἀφορμάς, ἕνεκα τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα ἑνὸς τῶν ἐξοχωτάτων ἀνδρῶν τῆς ἱστορίας κατέστη ἀντικείμενον ἀπαισίου μνήμης, ἐπὶ τοῦ ὁποίου βαρύνει μέχρι τῆς σήμερον ἀσυνειδήτως ἡ ἀδυσώπητος καταδίκη τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, μεθ' ὅλην τὴν ἱστορικὴν ἐπανόρθωσιν τῶν νεωτέρων χρόνων.

Ἀληθῶς οὐδὲν ὄνομα τῆς ἱστορίας ὑπέστη ἐν τῇ φορᾷ τῶν αἰώνων τὸ μαρτύριον τῶν ἀντινομιῶν καὶ τῶν συζητήσεων, εἰς ἃς ὑπεβλήθη ὁ γραμματεὺς τῆς φλωρεντιακῆς δημοκρατίας. Ἡ κλίνη τοῦ Προκρούστου, ὅπως πολλάκις κατέστη ἡ Ἱστορία, οὐδέποτε ἐπ' οὐδενὸς αὐτῆς ὑποδίκου ἐξετέλεσεν ἐπιτυχέστερον τὸ ἐξαμβλωτικὸν αὐτῆς ἔργον, ὅσον ἐπὶ τοῦ ἀνδρός, τοῦ λεγομένου *Νικολάου Μακιαβέλλη* καὶ τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ, τοῦ *Ἡγεμόνος*. Ὅ,τι εἶπεν ἄλλοτε ὁ *Schiller* περὶ τοῦ ἥρωος αὐτοῦ, τοῦ *Wallenstein*, τοῦτο δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ ἀναντιρρήτως καὶ περὶ τοῦ συγγραφέως τοῦ *Ἡγεμόνος*:

> Von den Parteien Gunst und Hass verwirrt,
> schwankt sein Charakterbild in der Geschichte.[1]

Ἡ στρέβλη τοῦ δημίου, ἥτις ζῶντος ἔτι αὐτοῦ, μετὰ τὴν ἧτταν τῆς δημοκρατικῆς μερίδος καὶ τὸν θρίαμβον τοῦ οἴκου τῶν Μεδίκων ἐν Φλωρεντίᾳ, ἐστρέβλωσε τὰ μέλη τοῦ πρώην γραμματέως τῆς δημοκρατίας, μετὰ τῆς αὐτῆς σκαιότητος βραδύτερον, μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, ἀντικατασταθεῖσα ὑπὸ

* Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Συλλόγῳ τῇ 17 Νοεμβρίου 1878.

1 «Ἡ εἰκὼν αὐτοῦ κυμαίνεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ, συγκεχυμένη ὑπὸ τῆς εὐνοίας καὶ τοῦ μίσους τῶν φατριῶν». Schiller's Wallenstein.—Prolog.

τῆς στρέβλης τῆς ἱστορίας, ἐξακολουθεῖ μέχρι τῆς σήμερον στρεβλοῦσα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον καὶ καταισχύνουσα τὴν μνήμην του. Ἡ ἀπόφασις, ἥτις ἄλλοτε ἐξηνέχθη ἀπὸ τῆς ἁγίας ἕδρας, ἐτυμηγορία ἐκδικήσεως κατὰ τοῦ ἀνδρός, τοῦ συνεχίσαντος τὴν παράδοσιν τοῦ μεγάλου Ἀλιγιέρη εἰς τὸν κατὰ τῆς παπωσύνης πόλεμον, τοῦ ποιητοῦ τοῦ *Μανδραγόρου*, τοῦ ἱστοριογράφου τῆς *Φλωρεντίας*, τοῦ συγγραφέως τῶν *Λόγων περὶ τῆς πρώτης δεκάδος τοῦ Τίτου Λιβίου*, τοῦ κηρύξαντος τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἑνότητα τῆς Ἰταλίας ἀσυμβίβαστα πράγματα μετὰ τῆς ὑπάρξεως τῶν Παπῶν ἐν Ῥώμῃ, ἡ ἐτυμηγορία αὕτη ἐπιφαίνεται ἀείποτε ζοφερὰ, ἀδυσώπητος κατὰ τῆς μνήμης τοῦ Μακιαβέλλη, ὅστις χεῖρόν τι ἢ Ἡρόστρατος τῆς ἱστορίας, περιπλανᾶται ὑπὸ τὴν παγερὰν πνοὴν τοῦ ἀναθέματος καὶ τῆς καταδίκης τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, οἱονεὶ κατάδικος πλανώμενος ἐν μέσῳ τῶν φοβερῶν στοῶν τῶν ἀπαισίων ἐκείνων κύκλων τῆς κολάσεως τοῦ Δάντου, μάτην ζητῶν τὸ ἔλεος καὶ τὴν δικαιοσύνην.

Πονηροὶ τῆς παπικῆς αὐλῆς συνήγοροι, ἐκτιμηταὶ τῶν πραγμάτων ἐπιπόλαιοι, ἢ ἐπιδέξιοι ὑποκριταὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον συνεχίζουσι τὴν ἐτυμηγορίαν ταύτην, ὁ δὲ Μακιαβέλλης διατελεῖ ἀείποτε ὁ σκοπὸς τῶν βελῶν φιλεκδίκου φατρίας. Ὁ ζῆλος τῶν πολεμίων αὐτοῦ ὑπερβαίνει πᾶν ὅριον. Εἶναι τὸ πονηρὸν πνεῦμα τῆς νεωτέρας πολιτικῆς τέχνης, ἀφ' οὗ ἐξῆλθον ὅλα ἐκεῖνα τὰ ἀκάθαρτα ὄνειρα, τὰ διαταράξαντα καὶ λαοὺς καὶ ἡγεμόνας κατὰ τὰς τελευταίας ἑκατονταετηρίδας, τὰ ὁποῖα μόλις κατώρθωσε νὰ διασκεδάσῃ ἡ φωτεινὴ αἴγλη, ἡ ἐξελθοῦσα ἀπὸ τῆς σφαίρας τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ὁ κατ' ἐξοχὴν θεωρητικὸς τοῦ δεσποτισμοῦ, τοῦ ὁποίου τὸ περὶ *Ἡγεμόνος* ἐγχειρίδιον ἀνεκηρύχθη ἡ θεμελιώδης δῆθεν βίβλος τῆς νεωτέρας τυραννίας, ὑπεύθυνος δι' ὅλα τὰ κακουργήματα, τὰ τελεσθέντα κατὰ τῆς ἐλευθερίας τῶν λαῶν ὑπὸ τῶν διαφόρων ἡγεμόνων καὶ κυβερνήσεων. Τὸ δὲ παράδοξον, ἡγεμόνες, κατὰ κεραίαν ἀκολουθήσαντες τὰς πολιτικὰς ὑποθήκας τοῦ Μακιαβέλλη, δὲν ἐδίστασαν νὰ στιγματίσωσι τὴν μνήμην τοῦ διδασκάλου. Οὕτω Φρειδερῖκος ὁ μέγας συνέγραψε τὸν *Ἀντιμακιαβέλλην*, ἀναλαβὼν νὰ ἐπικρίνῃ καὶ νὰ ἀνασκευάσῃ τὸν ἄνδρα, τὸν διαφθείραντα τὴν πολιτικὴν καὶ καταστρέψαντα πάσης ὑγιοῦς ἠθικῆς τὰ δόγματα, καὶ νὰ ὑπερασπίσῃ ἐναντίον ἑνὸς τέρατος τὰ συμφέροντα τῆς ἀνθρωπότητος [1].

1 «Τολμῶ ν' ἀναλάβω τὴν ἀπολογίαν τῆς ἀνθρωπότητος ἐναντίον τέρατος, τὸ ὁποῖον προτίθεται νὰ διαφθείρῃ αὐτήν» .... «Ἐθεώρησα ἀείποτε τὸν Ἡγεμόνα τοῦ Μακιαβέλλη ὡς ἓν τῶν κινδυνωδεστάτων ἔργων, ἅτινα διεδόθησάν ποτε ἐν τῷ κόσμῳ· εἶναι βιβλίον, ὀφεῖλον φυσικῶς νὰ ἐμπέσῃ εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἡγεμόνων καὶ πάντων ἐκείνων, εἰς οὓς ἀρέσκει ἡ πολιτική· ἐπειδὴ δὲ φιλόδοξός τις νεανίας, τοῦ ὁποίου ἡ κρίσις καὶ ὁ χαρακτὴρ δὲν ἐμορφώθησαν εἰσέτι ἀρκούντως πρὸς διάκρισιν τοῦ ἀγαθοῦ ἀπὸ τοῦ πονηροῦ, εὐχερέστατα δύναται νὰ διαφθαρῇ δι' ὑποθηκῶν, αἵτινες κολακεύουσι τὰ σφοδρὰ αὐτοῦ πάθη, τούτου τοῦ λόγου ἕνεκα ἕκαστον βιβλίον, δυνάμενον νὰ συντελέσῃ πρὸς τοῦτο, ὀφείλει νὰ θεωρηθῇ ἀπολύτως ὀλέθριον καὶ πολέμιον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην εὐημερίαν». Antimachiavel (Widerlegung des Fürsten von Machiavel)— Vorwort.

Ἀληθῶς ἐπέρχεται μετ'ὀλίγον, εἰ καὶ βραδέως, ἡ ἀντίδρασις· ἡ ἀνθρωπότης, ἀνανήφουσα ἐπὶ τέλους, ἐξεγείρεται ἀπὸ τῶν ἀπαισίων ὀνείρων, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ὁποίων ἐκαρηβάρει ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἐν τῇ πνευματοκτόνῳ ἀγκάλῃ τῆς θεολογίας, ἡ δὲ φιλοσοφία, ἡ κριτικὴ ἐπιστήμη, ἡ ἐλευθερία τοῦ πνεύματος διεκδικοῦσι τὰ δίκαια αὐτῶν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ. Τότε ὑπὸ τοὺς οἰωνοὺς τῶν ἰδεῶν τοῦ νέου ἀνθρωπισμοῦ ἡ μνήμη τοῦ συγγραφέως τοῦ *Ἡγεμόνος* ἄρχεται ἐξαγνιζομένη ἐν τῷ χωνευτηρίῳ τῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης καὶ ἀληθείας, ἐπανορθοῦσα ἀπὸ τῆς ἰλύος τῆς καταδίκης καὶ τῆς ἀτιμίας τὸν ἐπιφανῆ κατάδικον. Ὁ ἀληθὴς πατὴρ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας, ὁ Σπινόζας, ἀποκαλεῖ τὸν συγγραφέα τοῦ *Ἡγεμόνος* ὀξυνούστατον Μακιαβέλλην [1], ὁ δὲ συγγραφεὺς τῆς *Κοινωνικῆς Συνθήκης* ἔτι μᾶλλον πρὸς τὰ πρόσω βαίνων, ἀνακηρύττει τὸ πολυθρύλητον βιβλίον τὸ *ἐγχειρίδιον τῆς δημοκρατίας* [2]. Καὶ οὕτως ἄρχεται ἡ ἐπανόρθωσις διὰ τῆς φιλοσοφίας, πρὸς ἣν διαμιλλωμένη ἡ κριτικὴ τῆς ἱστορίας, ἐπαναφέρει τὸν συγγραφέα εἰς τὰ ἀληθῆ αὐτοῦ δίκαια, τὰ ὁποῖα ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἠμφισβήτει αὐτῷ ἡ ἀμαθία ἢ ἡ ὑποκρισία. Γουλλιέλμος ὁ Μύλλερος ἐν Γερμανίᾳ ἀποκαλεῖ τὸν *Ἡγεμόνα, κλασικόν, ὄντως ἀρχαιοπρεπὲς βιβλίον, ἐκ καθαροῦ χρυσοῦ συνιστάμενον* [3], ἐνῷ μετ' αὐτὸν ὁ Ῥάγκε καὶ ὁ Γερβῖνος ἐν ταῖς ἱστορικαῖς αὐτῶν ἐρεύναις ἀνακαλύπτουσι τὸ βιβλίον τοῦ γραμματέως τῆς φλωρεντιακῆς δημοκρατίας ὡς ὑψηλῆς φιλοπατρίας ἐγχειρίδιον. Ἐπὶ τὰ ἴχνη δὲ ταῦτα ἐβάδισε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἡ νεωτέρα ἱστοριογραφία ἐν Ἰταλίᾳ, Γερμανίᾳ, Γαλλίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ.

Πρὸς τὴν ἐπανόρθωσιν ταύτην θέλει περιστραφῇ, κύριοι, ἡ ἀνάγνωσις τῆς ἑσπέρας ταύτης, μηδὲν ἀξιοῦσα νὰ εἴπῃ νέον, ἀλλ' ἐλπίζουσα ὅτι θέλει διατυπώσει μετ' εἰλικρινείας καὶ ἀμεροληψίας τὴν λύσιν τοῦ μεγάλου ἐκείνου

1 Spinoza, Tractatus politicus cap. V. § 7. «Τὰ μέσα, ἅτινα δύναται νὰ μεταχειρισθῇ ἡγεμών τις πρὸς ἵδρυσιν καὶ συντήρησιν τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ, κατέδειξεν ἐκτενῶς ὁ ὀξυνούστατος Μακιαβέλλης· δὲν εἶναι ἐν τούτοις εὐκρινὲς τίνος λόγου ἕνεκα ἔπραξε τοῦτο. . . Ἴσως ἠθέλησε νὰ δείξῃ ὁπόσον ὀφείλει νὰ προσέχῃ ἐλεύθερός τις λαός, ἵνα μὴ ἐμπιστεύηται ἀπολύτως τὴν εὐημερίαν αὐτοῦ εἰς ἕνα ἄνδρα, ὅστις ἂν δὲν ἦναι μάταιος, φρονῶν ὅτι δύναται νὰ ἀρέσκῃ εἰς ὅλους, ὀφείλει νὰ φοβῆται καθ' ἑκάστην τὰς ἐπιβουλάς, τούτου δ' ἕνεκα νὰ προνοῇ μᾶλλον ἐπιβουλευόμενος τὸν λαόν, ἢ κηδόμενος αὐτοῦ. Ἀποκλίνω μᾶλλον πρὸς τὴν γνώμην ταύτην ὑπὲρ τοῦ ὀξυνουστάτου ἐκείνου ἀνδρός, ὅστις ὡς γνωστὸν ἀπέκλινε πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, πρὸς σκέπην δὲ αὐτῆς παρέσχε τὰς σωτηριωδεστάτας ὑποθήκας».

2 «Ὁ Ἡγεμὼν τοῦ Μακιαβέλλη εἶναι τὸ βιβλίον τῶν δημοκρατικῶν». (J.-J. Rousseau, Contrat social III, 6)

3 «Ἀνέγνων πρὸ ὀλίγου ἐκ νέου τὸν Τίτον Λίβιον καὶ τὸν Ἡγεμόνα τοῦ Μακιαβέλλη, ὅπερ δὲν εἶχον πράξει ἀπὸ εἴκοσι τεσσάρων ἤδη ἐτῶν. Ὁ Ἡγεμὼν οὗτος εἶναι κλασικόν, ἀρχαῖον μάλιστα ἠδύνατό τις εἰπεῖν βιβλίον, ἐκ καθαροῦ χρυσοῦ συνιστάμενον. Ἡ πεῖρα πεφωτισμένη ὑπὸ τῆς ὀρθοτάτης κρίσεως χαρακτηρίζει τὸ βιβλίον τοῦτο, οὐδὲν δ'ὑπάρχει ἐν αὐτῷ χιμαιρικόν, οὐδὲν ἀποκλειστικὸν ἢ μονομερές, οὐδὲν ἄγονον, εἶναι ἀληθὴς πολιτικὴ σοφία, ἀλλ' ἀπαιτεῖται γνῶσις πρὸς κατανόησιν αὐτῆς. Ὁποίας ὑποθήκας ἠδυνάμεθα ν' ἀντλήσωμεν ἐν αὐτῷ!» (Johannes von Müller's Werke VI, 344).

προβλήματος, τοῦ ἐπασχολήσαντος καὶ ἐπασχολοῦντος μέχρι τῆς σήμερον τὴν ἐπιστήμην τῆς κριτικῆς ἱστορίας, καὶ τὸ ὁποῖον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης φέρει τὸν τίτλον *Νικόλαος Μακιαβέλλης*.

Α'

Ὁ δέκατος ἕκτος αἰὼν παρίστησι μίαν τῶν λαμπροτάτων καὶ ὡραιοτάτων εἰκόνων ἐν τῇ μεγάλῃ πινακοθήκῃ τῆς ἀνθρωπότητος. Μετὰ μακρὸν καὶ βαρὺν χειμῶνα ἡ φύσις συνήθως ἀναθάλλει ἁδροτέρα καὶ πλουσιωτέρα· ἡ βλάστησις, ἥτις ὑπὸ τὴν ναρκωτικὴν ἐπίδρασιν τῶν χειμερίων ὑετῶν καὶ χιόνων ἐφαίνετο ἐκλιποῦσα τελείως, ἀναλαμβάνει νέαν ἀκμὴν καὶ σφρῖγος, ποικίλως ἐν τῇ φύσει ἐξωτερικευομένη καὶ διατυπουμένη. Ἀνάλογόν τι συμβαίνει ὡσαύτως καὶ ἐν τῷ ἠθικῷ κόσμῳ· μετὰ τὰς μακρὰς νύκτας πνευματικοῦ χειμῶνος ἐπέρχεται νέα ἐξέργεσις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, νέα βλάστησις τῶν ποικίλων τοῦ πνεύματος δυνάμεων, νέα καρποφορία. Ἡ ἀνθρωπίνη ἱστορία εἶναι μακρὰ καὶ παρατεταμένη ἀλληλουχία τοῦ καθολικοῦ τούτου φαινομένου, ἄμπωτις καὶ παλίρροια, θέσις καὶ ἀντίθεσις, ἀλλ' ἐγκυμονοῦσα ἀείποτε ἐντὸς τῶν μυστικῶν αὐτῆς σελίδων τὴν *σύνθεσιν*, πρὸς ἣν τείνει σταδιοδρομοῦσα ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῆς ἀποκαλύψει καὶ ἀναπτύξει ἡ ἀνθρωπότης.

Ἡ ἐγρήγορσις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἡ πλήρης αὐτοῦ ἐνέργεια καὶ δρᾶσις ἐν τῇ ἱστορίᾳ, τοιαύτη ἡ ὑψηλὴ φυσιογνωμία, ἥτις παρίσταται ἐνώπιον ἡμῶν ἐν τῇ μεγάλῃ ταύτῃ εἰκόνι τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος. Μετὰ τὸν αἰῶνα τοῦ Περικλέους δὲν ὑπάρχει ἐποχὴ εὐγενεστέρα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος· ὑπὸ πολλὰς δ' ἐπόψεις ὑπερβάλλει αὐτόν, διότι ἔχει χαρακτῆρα καθολικώτερον, κοσμοπολιτικώτερον. Ὁ αἰὼν τοῦ Περικλέους δὲν γνωρίζει ἄλλον κόσμον παρὰ τὸν ἑλληνικόν, δὲν σκέπτεται πέραν τοῦ Ὀλύμπου, δὲν βλέπει πέραν τῶν Στηλῶν τοῦ Ἡρακλέους· ἡ Ἑλλὰς εἶναι ὁ ὀμφαλὸς τῆς γῆς, τὸ α καὶ τὸ ω τοῦ παντός, τὸ κέντρον πάσης κινήσεως καὶ ἐνεργείας. Ὁ αἰὼν ἐκεῖνος ἔλεγεν *Ἑλλάς*, οὗτος κατὰ πρῶτον ἐννοεῖ ἐν τῇ πλήρει αὐτῆς ἐννοίᾳ καὶ σημασίᾳ τὴν λέξιν *ἀνθρωπότης*· πνεῦμα ἀνήσυχον, δὲν ἀρκεῖται εἰς ἕνα κόσμον, εἰς μίαν πατρίδα, ζητεῖ νέους κόσμους, καὶ ἀνακαλύπτει τὴν Ἀμερικήν, ὀνειροπολεῖ τὴν ἑνότητα τῶν ἀνθρώπων, οὓς μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης διεχώριζον *οὔρεά τε σκιόεντα, θάλασσά τε ἠχήεσσα* καὶ ἐφευρίσκει τὴν τυπογραφίαν.

Εἶναι μέγας ὁ αἰὼν οὗτος, διότι εἶναι ζῶν, ἐνεργῶν καὶ κινούμενος, κεκτημένος πλήρη τὰ στοιχεῖα τῆς ἀτομικότητος αὐτοῦ, τῆς ζωῆς, ἣν βλέπει ἐξελισσομένην καὶ διατυπουμένην ἐν πάσῃ σφαίρᾳ, ἐν πάσῃ ἐκφράσει τοῦ ἠθικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ δὲν εἶναι τοιοῦτος μόνον, διότι ἐν τοῖς σπλάγχνοις αὐτοῦ ἐγκυμονοῦνται μεγάλαι ἀτομικότητες, ἔξοχοι συλλήψεις, ὑψηλαὶ ἰδέαι, δίδουσαι νέαν ὤθησιν εἰς τὸ ἀνθρώπινον

πνεῦμα. Εἶναι μέγας, διότι ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ κυοφορεῖται καὶ ἀποκαλύπτεται νέα δημιουργία, καθολικὴ ἐπανάστασις καὶ ἀλλοίωσις, πεπρωμένη νὰ μεταβάλῃ τὸν ῥοῦν τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας, νὰ μονιμοποιήσῃ ἐντὸς νέας κοίτης τὸ ἀκάθεκτον ρεῦμα τοῦ νέου πολιτισμοῦ. Ἀπὸ τῆς κοίτης αὐτοῦ μέλλουσι νὰ ἐκρεύσωσι μεγαλοπρεπεῖς χείμαρροι, καταρδεύοντες τὸν ἀγρὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἀφ' οὗ θᾶττον ἢ βράδιον θέλουσιν ἀναβλαστήσει τοσαῦτα ἄνθη, τοσαῦτα δένδρα, ὑπὸ τὴν ζωηφόρον τῶν ὁποίων καὶ εὐεργετικὴν σκιὰν ἄρχεται ὑπὸ νέους οἰωνοὺς καὶ ὑπὸ νέας ἐλπίδας ἐντελέστερον ἀναπαριστάμενον τὸ δρᾶμα τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας.

Ἡ εἰκὼν αὕτη τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος εἶναι ἡ εἰκὼν τῆς *Ἀναγεννήσεως*. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα νεκραναστὰς Λάζαρος τῆς ἱστορίας, διασχίζει τὰ σάβανα αὐτοῦ καὶ ἀποτινάσσει τὴν κόνιν τῶν μνημείων τοῦ μεσαίωνος, ἔνθα ἐπὶ αἰῶνας ἀπέκειτο, λησμονηθὲν καὶ ὑφ' ἑαυτοῦ ἐπὶ τέλους· κατεσκληκός, ὑποτρέμον ὑπὸ τοῦ ψύχους τοῦ θανάτου, τείνει πανταχοῦ τὸ πεπλανημένον αὐτοῦ βλέμμα, καὶ οὐδὲν ἄλλο βλέπει πανταχοῦ ἢ σκιὰς καὶ φάσματα μόνον. Ἐν τοιούτῳ σκοτεινῷ δάσει ἀποπλανήσεως, ἐν οἵῳ εὑρέθη ποτὲ ὁ Δάντης, *ἐξελθὼν τῆς εὐθείας ὁδοῦ*, πρὶν ἢ συναντήσῃ τὸν Βιργίλιον καὶ τὴν Βεατρίκην καὶ ἀνακαλύψῃ τοὺς τρεῖς αὐτοῦ κόσμους, ἐπεφάνη αὐτῷ ἡ μυστικὴ Σίβυλλα τῆς ἀρχαιότητος, ἡ εὐγενής, ἁγνὴ καὶ ἡρωϊκὴ Ἑστιὰς ἡμερῶν ἀρχαίων, προσφέρουσα αὐτῷ τὸν φίλιον ἀσπασμὸν τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ὀλίγας ῥανίδας ἐκ τοῦ οἴνου ἐκείνου, ὅστις εἶχεν ἄλλοτε θερμάνει τὰς φλέβας τοῦ Ὁμήρου, τοῦ Θουκυδίδου, τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ Πλάτωνος. Ἀπὸ τοῦ νέκταρος ἐκείνου ἐξεχύθη νέα ζωή, ὁ ἐγκεντρισμὸς ἐπέτυχε τελείως, πῦρ δὲ σφρίγους καὶ ἀκμῆς διεχύθη ἐν τῷ σώματι τοῦ νεκραναστάντος, νέα ὕπαρξις καὶ οὐσία, ἐγκυμονοῦσα καὶ ὑποθάλπουσα τὸν νέον ἱστορικὸν βίον τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Ἡ ἀρχαιότης ἐπεφάνη τότε ἀκμαία, ὑψίφρων, ἀποπνέουσα ὅλα τὰ θέλγητρα, ἅπασαν τὴν μαγείαν τῆς ἰδέας, ὁποία ἐπεφάνη ἄλλοτε κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ Πραξιτέλους, ὁποίαν ὠνειροπόλησεν αὐτὴν καὶ ἀπεκάλυψε κατὰ τὰς ὑπερφυεῖς αὐτοῦ ἐκστάσεις ὁ μέγας προφήτης τῆς Ἀναγεννήσεως Δάντης Ἀλιγιέρης. Μάτην εἶπεν ἄλλοτε ἡ Πυθία εἰς Ἰουλιανὸν τὸν Παραβάτην:

Εἴπατε τῷ βασιλεῖ, χαμαὶ 'πέσε δαίδαλος αὐλά,
οὐκέτι Φοῖβος ἔχει καλύβαν, οὐ μάντιδα δάφνην,
οὐ παγὰν λαλέουσαν. Ἀπέσβετο καὶ λάλον ὕδωρ.

ἡ *ἐθνικὴ* Ἑλλάς, ἐθνικὴ καὶ κατὰ τοὺς τύπους αὐτῆς καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν, ἀπεκαλύπτετο ἐκ νέου ἐν τῇ ἱστορίᾳ παρὰ τὰς ἀκτὰς τῆς μεγάλης Ἑλλάδος, παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Τιβέρεως καὶ τοῦ Ἄρνου, τὸ αὐτὸ πνεῦμα, τὰ αὐτὰ ἰδεώδη κυοφοροῦσα καὶ περιθάλπουσα ἐν τῇ νέᾳ αὐτῆς μετουσιώσει.

Ὁπότε τὸ πνεῦμα τῆς ἐκκλησίας, μυστικὸν καὶ μισάνθρωπον, προέγραφε

τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἡ δὲ γῆ κατέστη πράγματι κοιλὰς κλαυθμῶνος, σκοτεινὸν νεκροταφεῖον, ἀποπνέον τὴν μελαγχολίαν καὶ τὴν ἐρήμωσιν, ὁπότε ἔγκλημα ἐθεωρεῖτο ἡ εὐθυμία, ἁμαρτία δὲ πᾶσα ἐλευθέρα σκέψις, ἀπὸ τῆς εἱρκτῆς αὐτοῦ ὁ πολὺς Ῥογῆρος ὁ Βάκων ἐπεφώνει εἰς ὦτα μὴ ἀκουόντων *ἡ φύσις ἐξαγνίζει*. Τὸ λόγιον τοῦτο τοῦ μεγάλου φυσιοδίφου εἶναι ὁ χαιρετισμὸς τῆς νέας θρησκείας, ἥτις ἔμελλε ν' ἀποκαλυφθῇ ἐκ νέου εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα. Ἡ φύσις εἶχε κηρυχθῇ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἡ ἁμαρτωλὴ Ἀστάρτη τῆς ἀποπλανήσεως, ἤδη δὲ κατενοεῖτο καὶ πάλιν ὑπὸ τὴν ἀληθῆ αὐτῆς σημασίαν ὡς ὁ *ἄγνωστος θεὸς* πάσης γνώσεως καὶ πάσης σοφίας. Τὸ *τῇ φύσει ζῆν* ἀναγνωρίζεται ὡς τὸ *κατ' ἀρετήν*, ὡς τὸ *κατ' ἄνθρωπον ζῆν*· ὑπὸ τοὺς οἰωνοὺς δὲ τούτους ἀνευρίσκεται ὁ ἀληθὴς θεὸς ἐν μέσῳ τῶν εἰδώλων τοῦ μεσαίωνος, καὶ ἡ ἀληθὴς πίστις διασκεδάζει τὰ νέφη τῆς ἀσεβείας καὶ τῆς κακοδοξίας, τὰ ἀποκρύψαντα τὸ φῶς τοῦ ἀληθοῦς ἡλίου ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τοσούτους αἰῶνας διανοητικῆς σκοτίας καὶ ἀμαθίας [1].

Αὕτη ἡ ἐπάνοδος εἰς τὴν φύσιν εἶναι ἡ ἐπάνοδος εἰς τὸν ἀληθῆ θεὸν τῆς ἀνθρωπότητος, ὃν ἐπὶ τοσούτους χρόνους ἀνεζήτει αὕτη, ὃν μόλις κατώρθωσε ν' ἀνακαλύψῃ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς *Ἀναγεννήσεως*.

Ἡ Ἀναγέννησις εἶναι ἐπιστροφὴ εἰς τὸν ἑλληνισμόν, *ἐθνικὴ* καθ' ὁλοκληρίαν· ὡς τοιαύτη ἀναμιμνήσκει ἡμῖν τὰς χαριεστάτας ἡμέρας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τῶν ὁποίων τελεῖται. Ἡ Ἀναγέννησις λαμβάνει χώραν ἐν Ἰταλίᾳ τὸ πρῶτον κατ' ἀναγκαῖον φιλοσοφικὸν καὶ ἱστορικὸν λόγον· οὐ μόνον διότι ἡ Ἰταλία ἦτο μᾶλλον τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν κατὰ τὸν πολιτισμὸν προηγμένη, ἀλλὰ καὶ διότι τὸ ἰταλικὸν πνεῦμα κατέχει ἰδίως καὶ κατ' ἐξοχὴν τὸν τεχνικὸν θυμὸν καὶ τὴν ἰδεώδη φύσιν καὶ ἔκφρασιν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος· λόγοι φυσικῆς συγγενείας λοιπὸν πρὸς τὴν ἠθικὴν ταύτην συνέντευξιν δύο κόσμων, δύο πολιτισμῶν, δύο λαῶν, δύο φύσεων, συνέντευξιν διασπῶσαν τὰ δεσμὰ καὶ τὰ ὅρια τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου, ἀποτελειουμένην ἐν τῷ χωνευτηρίῳ τῆς αὐτῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς συγγενείας καὶ ἰδιοσυγκρασίας. Ἂν ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ὑπῆρξε καλαισθητικὸς ἰδίως, ἔξοχον δὲ πρόσωπον διεδραμάτισεν ἡ τέχνη ὑφ' ὅλας τὰς ἐπόψεις καὶ ὑποστάσεις, ὑφ' ἃς παρέστη ἐν τῷ ἀρχαίῳ βίῳ, ἡ

1 «Μεγάλη ἀποκάλυψις ἐγένετο ἐν ἔτει 1843, ἡ ἀνακάλυψις τῆς βαθείας τοῦ μεσαίωνος ἀσεβείας. Τὸ πιστεύετε; Ἀπὸ τοῦ πρώτου μέχρι τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος ὁ Θεὸς οὐδὲ ἕνα μόνον ναὸν ἔσχεν! οὐδὲ ἕνα μόνον βωμόν! Ἐννοεῖται ὅτι πρόκειται ὁ λόγος περὶ Θεοῦ τοῦ πατρός, περὶ Ἐκείνου, ἀφ' οὗ πᾶσα ζωή. Παράδοξος ἀγνωμοσύνη! τερατώδης αἵρεσις, ἀπομονώσασα ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὴν Εὐρώπην τῆς καθολικῆς τοῦ κόσμου κοινωνίας! Ἡ Παρθένος εἶχε τοὺς ναούς της, ὅλοι οἱ ἅγιοι τοῦ Συναξαρίου ἐπίσης· ὁ ἐλάχιστος τῶν μοναχῶν ὁ διακρινόμενος ἐν τῷ τάγματί του μετέβαινεν εἰς τὸν οὐρανόν, εἶχε τὴν ἑορτὴν αὐτοῦ, τὴν ἐκκλησίαν, τὴν λατρείαν· μόνος δὲ ὁ Θεὸς ἐστερεῖτο. Τὸ πᾶν ἦτο θεῖον ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ, ὡς εἶπεν ὁ Βοσσουέτος». Michelet, Rennaissance CXLVII.

αὐτὴ τάσις καὶ τὸ αὐτὸ πνεῦμα δεσπόζει καὶ ἐν τοῖς χρόνοις τῆς Ἀναγεννήσεως [1]· ποιηταί, φιλόσοφοι καὶ καλλιτέχναι εἶναι τὰ κατ' ἐξοχὴν δρῶντα πρόσωπα τῆς μεγάλης ἐκείνης τοῦ πνεύματος ἐξεγέρσεως, Λέων ὁ δέκατος, ὁ ὑπέρτατος μυσταγωγὸς τῆς Ἀναγεννήσεως, ἀλλ' ἅμα καὶ ὑπέρτατος ποντίφιξ τῆς ἐκκλησίας, εἶναι ἀρχαῖος κατ' οὐσίαν Ἕλλην, ἑλληνικὰς τάσεις καὶ ἰδεώδη ἐγκλείων ὑπὸ τὸν μανδύαν τοῦ ἄκρου ἀρχιερέως, βεβακχευμένος ἐκ τῶν ἀναμνήσεων, ἐκ τῆς μελέτης καὶ λατρείας τῶν κλασικῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος παραδόσεων.

Οὕτως ἐτελέσθη ἡ *Ἀναγέννησις* ἐν Ἰταλίᾳ. Μετὰ τὴν Ἑλλάδα οὐδεμία ἄλλη χώρα ἐν Εὐρώπῃ ἠδύνατο νὰ παράσχῃ ἄσυλον καὶ νὰ καταστῇ λίκνον τῆς νέας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος δημιουργίας. Ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ἱστορίας οὐδέποτε ἔπαυσε διατελοῦσα ἡ μήτηρ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν καὶ τῶν εὐγενῶν παραδόσεων. Οὐδὲν ἄλλο ἔθνος δύναται νὰ ἐπιδείξῃ τὰς ἐξόχους ἐκείνας καὶ ἀρρενωπὰς ἀτομικότητας· καὶ δικαίως ἐν τῇ ἐποχῇ τῆς ταπεινοτάτης αὐτῆς καταπτώσεως ἔλεγεν ὁ Ἀλφιέρης: «Τὸ ἀνθρώπινον δένδρον ἀείποτε ἐξηκολούθησεν ἐν Ἰταλίᾳ παράγον τοὺς εὐχυμωτάτους καὶ εὐρωστοτάτους καρπούς». Τοιαύτη παρέστη ἡ ἐπαγωγὸς χερσόνησος ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῆς ἀναπτύξει κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως, ἀπὸ τοῦ Δάντου μέχρι τοῦ Μακιαβέλλη, παραγωγὸς μεγάλων ἰδεῶν καὶ γενναίων ἔργων ἐν τῇ φυσιογνωμίᾳ τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου καὶ τοῦ Ῥαφαήλου, τοῦ Λεονάρδου Δαβίντση καὶ τοῦ Βραμάντου, τοῦ Ἰορδάνου Βρύνου καὶ τοῦ Σαβοναρόλα, τοῦ Κολόμβου καὶ τοῦ Γαλιλαίου, Λέοντος τοῦ δεκάτου καὶ τοῦ μεγαλοπρεποῦς Λαυρεντίου, ὧν ἕκαστος ἀρκεῖ νὰ χαρακτηρίσῃ καὶ νὰ ἐκπροσωπήσῃ ἐποχὴν ὁλόκληρον ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ἱστορίᾳ.

Ἡ Ἀναγέννησις εἶναι ὁ θρίαμβος τῆς ἀτομικότητος, ἀπολεσάσης τὰ δίκαια αὐτῆς καὶ τὴν σημασίαν κατὰ τὴν ζοφερὰν καὶ θυελλώδη νύκτα τοῦ μεσαίωνος. Ἡ δημοσία συνείδησις ἐξεγείρεται, ψιθυρίζουσα τὸν θούριον τῆς ἀπολυτρώσεως ἀπὸ τῆς αὐθεντίας, ἡ δὲ τάσις αὕτη διατυποῦται τὸ πρῶτον ἐν ταῖς ἐλευθέραις τῆς Ἰταλίας πολιτείαις. Μία εἶναι ἡ ἀρχή, ἡ ἐξάρχουσα ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ διανοίᾳ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας, τὸ *θεῖον κῦρος*, οὗ τὰ ὅρια εἰς οὐδένα εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ συζητήσῃ καὶ νὰ διαμφισβητήσῃ· ἡ τέχνη, ἡ ποίησις, ἡ φιλοσοφία, ἡ πολιτικὴ εἶναι θεραπαινίδες ψευδοῦς

[1] Ἡ τέχνη ἦτο ἡ θελκτικὴ Maja, ἡ ἐκβαλοῦσα ἀπὸ τοῦ σκοτεινοῦ πνεύματος τῆς ἐκκλησίας τὴν μελαγχολίαν καὶ τὴν μισανθρωπίαν, ὡς ἔπραξέ ποτε ἀπὸ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀρχαίου Βράμα, ἡ ὑποκριτικὴ γόησσα, ἡ ὁδηγήσασα τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ τῶν ὑψίστων προμαχώνων τῆς ἐκκλησίας, ἵνα παράσχῃ ἐλευθέραν ἀναπνοὴν εἰς τὸ ἐστενοχωρημένον καὶ πεπιεσμένον αὐτοῦ στῆθος, προσφέρουσα πρὸς ἀπορρόφησιν τὴν δροσερὰν οὐρανίαν πνοὴν καθαρῶν ἀνθρωπίνων αἰσθημάτων καὶ σκέψεων, ἵνα ἀνοίξῃ εἰς αὐτὴν τὴν θελκτικὴν θέαν ἐν τῇ λαμπρότητι τοῦ ἐπιγείου κόσμου παρουσιάσῃ δὲ αὐτῷ ἄλλον κόσμον, τὸν κόσμον τῆς ἐλευθερίας, τοῦ κάλλους, τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ τῆς ἐπιστήμης». K. Feuerbach's Geschichte der neueren Philosophie. 11.

θρησκευτικῆς ἰδέας, ἀνακηρυττούσης ὡς σύμβολον, ὡς θεμελιῶδες δόγμα, ὡς τὸ *α* καὶ τὸ *ω* τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς ἐν τῷ βίῳ τὸ *πίστευε καὶ μὴ ἐρεύνα*· ἀλλ' ὁ Ἡρακλῆς τῆς ἀτομικότητος συντρίβων τὰ δεσμὰ τοῦ Προμηθέως τοῦ νέου πολιτισμοῦ, ἐνταφιάζει τὴν ἀρχὴν ταύτην ἐντὸς τῶν μυστικῶν καὶ μελαγχολικῶν μητροπόλεων τῆς γοτθικῆς τέχνης τοῦ ἀποιχομένου μεσαίωνος, προκηρύττων καὶ διατυπῶν νέας εἰκόνας, νέους τύπους καὶ σχήματα, ἀποπνέοντα τὴν χάριν, τὸν ρυθμὸν καὶ τὸ κάλλος τῆς νέας ζωῆς, ἥτις διαπνέει τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα κατὰ τὴν νέαν αὐτοῦ ἀποκάλυψιν καὶ διατύπωσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἡ τέχνη τοῦ μεσαίωνος, ἡ χριστιανικὴ τέχνη, ὅπως διετύπωσε τὴν ὑψίστην αὐτῆς ἔκφρασιν ἐν τῇ μητροπόλει τοῦ Στρασβούργου καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν Μεδιολάνων, αἰσθανομένη ὅτι οὐδὲν ἔχει πλέον νὰ προσθέσῃ, ὅτι ἀπήγγειλε τὸ ὕστατον αὐτῆς ρῆμα ἐν τῇ μητροπόλει τῆς Κολωνίας, κατανοεῖ τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τοὺς κλασικοὺς τύπους τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, νὰ δώσῃ νέαν ὑπόστασιν καὶ ἔκφρασιν εἰς τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ ἐξέφρασε τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπολύτου, τοῦ ἀπείρου, πρὸ τῆς ὁποίας κλίνει ἡ ἀνθρωπίνη προσωπικότης, ἀδυνατοῦσα νὰ ἀνιχνεύσῃ καὶ νὰ κατανοήσῃ τὰ μυστήρια τῆς ζωῆς ἐν τῇ πεπερασμένῃ αὐτῆς φύσει καὶ φαντασίᾳ· ἐντεῦθεν ἡ ἀρχιτεκτονικὴ εἶναι τὸ ἄκρον ἄωτον, τὸ ὑπέρτατον σημεῖον, εἰς ὃ ἠδυνήθη νὰ φθάσῃ ἡ χριστιανικὴ τέχνη· ἀλλ' ἐν τῇ γλυπτικῇ καὶ τῇ ζωγραφίᾳ ἀναγκάζεται νὰ δανεισθῇ καὶ νὰ περιβληθῇ τοὺς τύπους, τὰς γραμμὰς καὶ τὴν ἔκφρασιν τῆς ἑλληνικῆς τέχνης τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ Πραξιτέλους. Οὕτως ἡ *Παναγία* τοῦ Ραφαήλου, ὁ *Μωϋσῆς* τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ἀριστουργημάτων τῶν χρόνων ἐκείνων εἶναι ἀπομιμήσεις καὶ ἐμπνεύσεις τῆς κλασικῆς τέχνης τῆς ἐθνικῆς Ἑλλάδος. Ἡ ποίησις, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Δάντου, εἰ καὶ διατελοῦσα ὑπὸ τὴν ἐπενέργειαν τοῦ χριστιανικοῦ μυστικισμοῦ τοῦ μεσαίωνος, τείνει ἤδη νὰ πτερυγίσῃ πρὸς τὸν ὑποφώσκοντα νέον κόσμον, ὁ δὲ ποιητὴς τῆς *Θείας κωμῳδίας*, ἐν ταῖς μυστικαῖς αὐτοῦ ἐμπνεύσεσι καὶ περιπλανήσεσιν, ἐκτὸς τῆς Βεατρίκης, τοῦ πνεύματος τῆς θεολογίας, κύριον ὁδηγὸν καὶ διδάσκαλον ἔχει τὸν Βεργίλιον, τὸ πνεῦμα τῆς κλασικῆς ποιήσεως,

e quella fonte,
che spaude di parlar si largo fiume, 1

Ἡ φιλοσοφία, ἡ χθὲς καὶ πρώην περιβεβλημένη τὰ νάματα τοῦ μυστικισμοῦ, ἡ κλίνουσα κεφαλὴν εὐπειθείας εἰς τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας καὶ ἀναγνωρίζουσα ὡς ἀπόλυτον αὐτῆς δόγμα τὸ *αὐτὸς ἔφα* τοῦ Σταγειρίτου, ἀπολούεται εἰς τὰ διαυγῆ νάματα τοῦ πανθεϊσμοῦ τοῦ Ἰορδάνου Βρύνου, τοῦ Βανίνη καὶ τοῦ Καμπανέλλα, ὅπως ἐξέλθῃ ἁγνὴ καὶ ἀκτινοβόλος, οἵα διετυπώθη βραδύτερον ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς ἀποκαλύψεσι τοῦ Βάκωνος, τοῦ Καρτεσίου

1 Dante Alighieri, la Commedia—Dell' Inferno I, 79—80. «Καὶ τὴν πηγὴν ἐκείνην, τὴν διαχέουσαν εὐρύτατον ποταμὸν ποιήσεως».

καὶ τοῦ Σπινόζα. Ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη ἐπὶ τέλους, παραλλήλως βαδίσασα μετὰ τῶν λοιπῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, νέαν ἔκφρασιν λαβοῦσα ἐν τῷ βίῳ τῶν ἐλευθέρων πολιτειῶν τῆς Ἰταλίας, ἀποσπᾶται τῆς αὐθεντίας τῆς ἐκκλησίας, ὅπως τύχῃ τὸν πρῶτον αὐτῆς μύστην καὶ θεωρητικὸν παρὰ τῷ *Νικολάῳ Μακιαβέλλῃ*, τῷ γραμματεῖ τῆς φλωρεντιακῆς δημοκρατίας.

Β'

Μετὰ τῆς πνευματικῆς ταύτης ἀκμῆς καὶ ἀναπτύξεως τῆς Ἰταλίας ἐβάδιζε παραλλήλως καὶ ἡ ὑλικὴ εὐημερία, ἄνευ τῆς ἀρωγῆς τῆς ὁποίας ἦτο ἀδύνατον νὰ λάβωσιν αἱ τέχναι καὶ αἱ ἐπιστῆμαι τὴν ἰσχυρὰν ἐκείνην καὶ ὑψηλὴν ὤθησιν, ἧς ἔτυχον καθ' ὅλον τοῦτον τὸν χρόνον τῆς πνευματικῆς παλιγγενεσίας. Ὑπὸ πάσας τὰς ἐπόψεις ἐφαίνετο ὅτι ἅπαξ ἔτι ἡ ἀνθρωπίνη ἱστορία ἐπεθύμει νὰ γράψῃ ὀλίγας ἐνδόξους αὐτῆς σελίδας ὑπὸ τὸ εὔκρατον κλίμα, ὑπὸ τὸν αἰωνίως διαγελῶντα οὐρανὸν τῆς Ἰταλίας. Ὁ παράδεισος οὗτος τῆς Εὐρώπης εἶχε καταστῆ τὸ κέντρον τῆς συνεντεύξεως τῶν πνευματικῶν καὶ ὑλικῶν συμφερόντων ὅλου τοῦ γνωστοῦ τότε κόσμου. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἤδη τῶν σταυροφοριῶν εἶχον ἀνοιχθῆ νέαι ὁδοί, ἄγνωστοι τέως εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς Δύσεως. Ἡ Ἰταλία δὲ ἰδίως, ὡς ἐκ τῆς γεωγραφικῆς αὐτῆς τοποθεσίας, πρωτηγωνίστει ἐν τῇ ὑλικῇ ταύτῃ εὐημερίᾳ ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην χώραν τῆς Εὐρώπης· οἱ ἐμπορικοὶ αὐτῆς λιμένες προσείλκυον πᾶσαν ἱκανότητα καὶ φιλοπονίαν, ἐν συγκοινωνίᾳ διατελοῦντες μεθ' ὅλων τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως. Τὰ προϊόντα χωρῶν ξένων, μεμακρυσμένων, ἀγνώστων τέως, εἰσέρρεον ἀθρόως εἰς τὴν ὡραίαν χερσόνησον, ἧς ἡ βιομηχανία, ὑποστηριζομένη ὑπὸ τοῦ ἐκ τοῦ ἐμπορίου εἰσρέοντος πλούτου, παρῆγε τὰ μεγάλα ἐκεῖνα ἔργα, ὧν ἡ θέα μᾶς ἐκπλήττει μέχρι τῆς σήμερον, μεθ' ὅλην τὴν κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους πρόοδον τῆς τεχνικῆς βιομηχανίας. Τὸ ἑπόμενον τεμάχιον συγχρόνου τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἱστοριογράφου, τοῦ Γουϊκκιαρδίνη, δεικνύει μετ' ἀπερίττου ἀφελείας τὴν ἀκμὴν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν, εἰς ἣν ἀφίκετο ἡ Ἰταλία: «Ἀπολαμβάνουσα καθ' ὁλοκληρίαν βαθείας εἰρήνης καὶ ἡσυχίας, ἐπεκτείνασα τὴν καλλιέργειαν καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ὀρεινοὺς καὶ ἀγόνους τόπους, ὅπως καὶ εἰς τὰς γονίμους αὐτῆς πεδιάδας καὶ χώρας, ἀνεξάρτητος πάσης ξένης αὐθεντίας, οὐ μόνον ηὐμοίρει πλούτου καὶ κατοίκων, ἀλλὰ λαμπρυνθεῖσα ἐξόχως ὑπὸ τῆς μεγαλοπρεπείας πολλῶν ἡγεμόνων, ὑπὸ τῆς λαμπρότητος πολλῶν εὐγενεστάτων καὶ ὡραιοτάτων πόλεων, ὑπὸ τῆς ἕδρας καὶ τῆς μεγαλειότητος τῆς θρησκείας, παρῆγεν ἄνδρας ἐπιφανεῖς καὶ ἐξόχους ἐν τῇ διευθύνσει τῶν δημοσίων πραγμάτων, εὐγενῆ πνεύματα, κάτοχα πασῶν τῶν ἐπιστημῶν, αὐτὴ δὲ ἦτο ἡ ἐπίσημος ἕδρα πάσης τέχνης καὶ βιομηχανίας» [1].

[1] Ἴδε Macaulay, Essais politiques et philosophiques, traduction Guizot 14.

Τοιαύτη ἦτο ἡ Ἰταλία ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἤδη τῶν σταυροφοριῶν μέχρι τοῦ τέλους τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος, πνευματικὴ κοιτὶς καὶ πρωτεύουσα τῆς Εὐρώπης ἐν τῇ τέχνῃ, τῇ ἐπιστήμῃ, τῇ ἐμπορίᾳ καὶ τῇ βιομηχανίᾳ.

Ὁ δέκατος ἕκτος αἰών, ὅστις εἶναι τὸ κατακόρυφον σημεῖον τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς δόξης τῆς Ἰταλίας, εἶναι ἐπίσης ἡ ἀφετηρία τῆς ἐθνικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς αὐτῆς πτώσεως. Οὕτως ἐν Ἀθήναις ὁ Περικλῆς ἐν τῷ μακρῷ αὐτοῦ πολιτικῷ σταδίῳ, ὁ ἐπιθέσας τὴν κορωνίδα τοῦ πνευματικοῦ μεγαλείου τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἑλλάδος, εἶδε περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου του ἐν τῷ ἀρξαμένῳ πελοποννησιακῷ πολέμῳ τὰ δυσοίωνα προμηνύματα τῆς ἀρχομένης ἤδη παρακμῆς τοῦ λαμπροῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Ἡ τιθεμένη ὧδε παραβολὴ τῆς πτώσεως τοῦ αἰῶνος τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος δὲν γίνεται ἄνευ λόγου· ἀπὸ τῶν αὐτῶν αἰτιῶν παράγονται ἀείποτε τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα. Ὁ αὐτὸς βάσκανος δαίμων, ὅστις ἐφθόνησε τὴν μοῖραν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, τὸ αὐτὸ δηλητήριον, τὸ ὁποῖον προώρως κατήγαγεν εἰς τὸν τάφον τὸν ὡραῖον ἐκεῖνον κόσμον, συνετέλεσεν ὡσαύτως καὶ εἰς τὴν πρόωρον ἀμαύρωσιν τῆς περιφανοῦς εἰκόνος τῆς Ἀναγεννήσεως.

Ὑπῆρξε κατ' ἀμφοτέρας τὰς ἐποχὰς πνευματικὴ ἀκμὴ καὶ ἔξαρσις, ὑλικὴ εὐημερία καὶ ζωή, ἀλλ' ἔν τινι ὑπελείπετο μόνον πρὸς τελείαν συμπλήρωσιν τοῦ ἐξόχου πίνακος — κοινωνικὴ ἠθικότης καὶ πολιτικὴ φρόνησις· ἀμφότεραι δ' αὗται αἱ ἐλλείψεις μοιραίως ἐπήνεγκον τὴν οἰκτρὰν καταστροφὴν δύο τῶν ὡραιοτάτων περιόδων τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας.

Κοινωνικὴ ἠθικότης δὲν ὑφίστατο. Ὁ πλοῦτος, ἡ εὐμάθεια, ἡ ἰδιάζουσα ὑπό τινας ἐπόψεις εἰς τὴν φύσιν τῆς χώρας ταύτης αἰσθητικότης, ἐπήνεγκον βαθμηδὸν τὴν παραλυσίαν τῶν ἠθῶν, τῶν αἰσθημάτων τὴν χαλάρωσιν. Τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ βιομηχανία, ἀμφότερα ἀγωγοὶ σπουδαιότατοι τοῦ πολιτισμοῦ ἀναμφιβόλως, ἀποκλειστικῶς ἰσχύοντα ἔν τινι κοινωνίᾳ, ἐπιφέρουσι τὸν χυδαῖον ἐκεῖνον ἀτομισμόν, ὅστις ἀρνούμενος πᾶν ὑψηλόν, ἀγνοῶν πᾶν ὅ,τι εὐγενὲς καὶ μέγα ὑφίσταται ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει καὶ κοινωνίᾳ, ὑπολογίζει περὶ πάντων ἀπὸ τῆς ἐπόψεως τοῦ στενοτάτου προσωπικοῦ συμφέροντος, ἀδιαφορῶν περὶ παντὸς μὴ συνδεομένου μετὰ τῶν ἀμέσων αὐτοῦ συμφερόντων. Ἀφ' ἑτέρου ἡ ἐκκλησία τῆς Ῥώμης, ἧς οἱ πλόκαμοι ἐπεξετείνοντο ἁπανταχοῦ τῆς Ἰταλίας, δηλητηριάζοντες τὸ κοινωνικὸν αὐτῆς σῶμα καὶ διὰ τῆς ἐπαφῆς μόνον, παρακωλύοντες τὴν ἐλευθέραν αὐτοῦ ἐνέργειαν καὶ ἀνάπτυξιν, συγγινώσκουσα τὰ ὑπὸ τὴν σκέπην αὐτῆς τελούμενα κακουργήματα, ἐνθαρρύνουσα πολλάκις τοιαῦτα χάριν διαφόρων πολιτικῶν σκοπῶν καὶ συμφερόντων, ἐνέσταζεν ἠρέμα, σιωπηλῶς τὸ δηλητήριον τοῦ θανάτου εἰς τὴν ὁσημέραι ἐκνευριζομένην ἐκείνην κοινωνίαν. Ἦτο τὸ δηλητήριον τῶν Βοργιῶν, ἐγχεόμενον μετὰ πρωτοφανοῦς ὑπουλότητος εἰς τὸν ἐξησθενωμένον ὀρ-

γανισμόν. [1]. Ἡ δὲ φθίσις, ἀπόρροια ἰδίως τῶν δύο τούτων αἰτίων, κατέστρεψεν αὐτὸν ἐξ ὁλοκλήρου ἐπὶ τέλους. Ἡ ἠθικὴ καὶ φυσικὴ ἀκμὴ καὶ ῥώμη τοῦ ἔθνους ἀπώλλυτο ὑπὸ τῆς κοινωνικῆς πτώσεως καὶ τῆς πολιτικῆς ἐξαντλήσεως, ἥτις ἐπήνεγκεν ἐπὶ τέλους τὴν καταστροφὴν καὶ τὸν θάνατον.

Ἡ πολιτικὴ ἐξασθένωσις ἐβάδιζε παραλλήλως μετὰ τῆς ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀποσυνθέσεως τῶν χρόνων ἐκείνων. Ὑπὸ τὴν φαινομενικὴν μόνον πολιτικὴν εὐημερίαν τῶν ἐλευθέρων ἐκείνων πολιτειῶν τῆς Ἰταλίας ὑπεθάλπετο ἀκατάσχετος ὁ σάραξ τῆς διαιρέσεως, συνεπείᾳ τῆς ὁποίας καθίστατο μοιραῖον τὸ προσεγγίζον τέλος τῆς ἰταλικῆς ἐθνικότητος. Ὑπὸ τὴν πολιτικὴν ἔποψιν ἡ Ἰταλία τῆς Ἀναγεννήσεως ἐνόσει ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἐπίσης νόσου, ὑφ' ἧς ἐνόσουν αἱ ἐλεύθεραι πολιτεῖαι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ὑπὸ τῆς νόσου τῆς πολιτικῆς διαιρέσεως ἐν τῷ ἐσωτερικῷ, τῆς ἀσθενείας καὶ τῆς ἀδυναμίας ἀπέναντι τῶν ξένων πολεμίων. Ὁ ἀρχαῖος ποιητὴς εἶπε:

δεινή τις ὀργὴ καὶ δυσίατος πέλει,
ὅταν φίλοι φίλοισι συμβάλωσ' ἔριν.

Δὲν ὑπάρχει ἀπαισιωτέρα κατάστασις ἐκείνης, ἣν διεγείρει παρά τινι ἔθνει ἡ ἐμφύλιος ῥῆξις, οἱ ἀμοιβαῖοι σπαραγμοὶ τῶν φατριῶν, ὧν σκοπὸς τυγχάνει οὐχὶ ὡρισμένη τις καθολικὴ ἰδέα, σκέψεις ἀντίθετοι περὶ κυβερνήσεως καὶ διαφόρων κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ζητημάτων, ἀκαδημαϊκῶς συζητουμένων ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς λογικῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας, ἀλλ' ἐφήμερα μόνον προσωπικὰ συμφέροντα, ἔνοχα πάθη, παρωθοῦντα μέχρι μανίας τὰς ἀλληλομαχούσας μερίδας. Πολιτικὴ ἠθικότης δὲν ὑφίστατο ἐν ταῖς σχέσεσι τῶν ἐλευθέρων πολιτειῶν τῆς Ἰταλίας, ὅπως καὶ ἐν ταῖς σχέσεσι τῶν ἐσωτερικῶν κομμάτων ἑκάστης πολιτείας· τὸ δηλητήριον καὶ ἡ δολοφονία ἦσαν ἐπίσημα, ἀνεγνωρισμένα θεμελιώδη ἄρθρα τοῦ διεθνοῦς κώδικος τοῦ διέποντος τὰ διπλωματικὰ ἔθιμα τῶν διαφόρων κυβερνήσεων, προσκαλουσῶν ἐπὶ τέλους καὶ τὸν ξένον αὐτὸν πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν σκοπῶν τῆς οἰκείας φατρίας. Αὐτὸς ὁ Δάντης, ὁ αὐστηρὸς καὶ φιλόπατρις ἐκεῖνος Γιβελλῖνος, ἐν μέσῳ τῆς ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς συγχύσεως τῆς ἐποχῆς του, ἀπ' οὐδενὸς Ἰταλοῦ ἀναμένων πλέον τὴν σωτηρίαν τῆς Ἰταλίας, ἀρχομένου τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος προσεκάλει ἐντεῦθεν τῶν Ἄλπεων, τὸν νεωστὶ τότε ἀνακηρυχθέντα αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας Ἐρρῖκον von Lützelberg, περιβληθέντα ἤδη τὸ σιδηροῦν βασιλικὸν στέμμα τῆς Ἰταλίας ἐν τῷ Ἁγίῳ Ἀμβροσίῳ τῶν Μεδιολάνων, νὰ σώσῃ τὴν πατρίδα του ἀπὸ τῆς πολιτικῆς καταπτώσεως, εἰς ἣν περιέστη: «Ἤδη προσεγγίζει ὁ χρόνος τῶν πόθων, ἐ-

1 Ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς τῆς Ῥώμης Gregorovius, λέγει περὶ τῶν Βοργιῶν τὰ ἀκόλουθα, λίαν ἐκφραστικῶς ἀπεικονίζοντα τὴν ἠθικὴν κατάστασιν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης: «Οἱ Βοργίαι ἀπεικόνισαν τὴν ἀναγέννησιν τοῦ ἐγκλήματος, ὁποῖον παρεστάθη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Τιβερίου καὶ τῶν ἄλλων αὐτοκρατόρων. Πρὸς τοῦτο ἐκέκτηντο τὸ τολμηρότατον θάρρος, αὐτὸ δὲ τὸ ἔγκλημα κατέστη ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν ἀριστοτέχνημα.» (Gregorovius, Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter, VII, 411).

πεφώνει ὁ προγεγραμμένος ποιητής, ὁ χρόνος, καθ' ὃν ἀναφαίνονται τὰ σημεῖα τῆς παρηγορίας καὶ τῆς εἰρήνης· ἡ νέα ἡμέρα ἄρχεται ἀληθῶς ἤδη ἐξαπλοῦσα τὸ φῶς αὐτῆς καὶ ὑποδεικνύουσα ἡμῖν τὸ ἑωθινὸν τῆς πρωΐας λυκόφως . . . Ἀγάλλου ἤδη, ὦ Ἰταλία! θέλεις καταστῆ ταχέως τὸ ἀντικείμενον τοῦ φθόνου ὅλου τοῦ κόσμου, ὡς καὶ αὐτῶν τῶν Σαρακηνῶν! Διότι ὁ νυμφίος σου, ἡ χαρὰ τοῦ αἰῶνος καὶ ἡ δόξα τοῦ λαοῦ σου, ὁ εὐσεβὴς *Ἐρρῖκος*, ὁ ἐκλαμπρότατος Καῖσαρ καὶ Αὔγουστος, εὐτρεπίζεται προσερχόμενος εἰς τοὺς γάμους σου. Ἀποκάθαρον ἤδη, ἡ καλλίστη μεταξὺ τῶν παρθένων τὰ δάκρυά σου καὶ κατάλιπε πλέον τὴν ὀδύνην σου! Ἰδοὺ προσεγγίζει ἐκεῖνος, ὅστις μέλλει νὰ σὲ ἀπολυτρώσῃ ἀπὸ τῶν δεσμῶν τῶν πανούργων.»

Ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Ἰταλίας, ἔστω καὶ διὰ τῶν ξένων, ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ τῆς παπικῆς ἐξουσίας καὶ τῆς ἰθαγενοῦς ὀλιγαρχίας, καὶ ἡ ὑπὸ μίαν ἀρχὴν ἑνοποίησις τῆς πατρίδος ἦτο τὸ προσφιλὲς ἰδεῶδες τοῦ *Γιβελλινισμοῦ*, τοῦ ὁποίου ὁ Δάντης ὑπῆρξεν ὁ ἐξοχώτατος τῶν ἀντιπροσώπων, ὁ δὲ Μακιαβέλλης διετύπωσε πλήρη αὐτοῦ τὴν ἔννοιαν ἐν τῷ *Ἡγεμόνι*, ὡς προηγουμένως ἔπραξε τοῦτο ὁ ποιητὴς τῆς *Θείας κωμῳδίας* ἐν τῷ πολιτικῷ αὐτοῦ συγγράμματι τῇ *Μοναρχίᾳ*. Ὁ Γιβελλινισμὸς ἐσκόπει τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς πολιτείας ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας, τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ λαοῦ ἀπὸ τῶν προνομιούχων, τὴν νέαν πολιτικὴν τῆς κοινωνίας ὀργάνωσιν, ὅπως ἤρξατο ἤδη πραγματουμένη ἀπὸ τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος καὶ ἐν τῇ πολιτικῇ πράξει ἐν τῇ συνειδήσει τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας. Ταύτην δὲ τὴν πολιτικὴν ὑπὲρ πάντα ἄλλον σύγχρονον αὐτοῦ ἀπεπειράθη νὰ ἑρμηνεύσῃ ἐν τῷ *Ἡγεμόνι* ὁ Μακιαβέλλης, καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ ἀρχαία θεωρία τῆς ὑπεροχῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς ἐπὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας ἔπνεε τὰ λοίσθια ἐν τῇ νέᾳ ἱστορίᾳ, ὑπὸ δὲ τὴν ἐπενέργειαν τῶν ἀρχῶν τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ ἡ ἀληθὴς ἰδέα τῆς πολιτείας ἐθριάμβευεν ἐν τῷ βίῳ τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης.

Ἔλλειψις στρατιωτικῆς παιδεύσεως, συνεπῶς φυσικὴ ἀτονία καὶ ἀποθάρρυνσις τοῦ πολίτου, ἀπερρόφησαν πᾶσαν ἰκμάδα καὶ συναίσθησιν τῆς ἐθνικῆς ἀξιοπρεπείας· πρὶν ἢ εἰσέτι ἡ Ἰταλία καταστῇ τελείως δούλη τῶν ξένων, εἶχεν ὑποδουλωθῇ εἰς ἑαυτήν, ἀνίκανος ν' ἀποκρούσῃ τοὺς πολεμίους, τοὺς ἐπιβουλεύοντας τὸ ἐπίφθονον αὐτῆς κάλλος. Ἐνῷ πανταχοῦ τῆς Εὐρώπης ἡ τέχνη τοῦ πολέμου ἐθεωρεῖτο ἀπὸ πολλοῦ χρόνου ὡς ἡ εὐγενεστάτη τῶν ἀσχολιῶν, τὸ κατ' ἐξοχὴν ἐπιτήδευμα τῆς τιμαριωτικῆς ἀριστοκρατίας, μόνον ἐν Ἰταλίᾳ παρέλυε πάσας τὰς φυσικὰς τοῦ λαοῦ δυνάμεις, συνεπῶς πᾶσαν ἐθνικὴν μεγαλοφροσύνην, ὁ νωχελὴς καὶ ἐκδεδιῃτημένος βίος ταπεινοῦ αἰσθητισμοῦ, τὸ κλασικὸν τοῦτο dolce far niente τῆς ἰταλικῆς ἀπραγμοσύνης. Ἐντεῦθεν οἱ ἐπὶ μισθῷ στρατευόμενοι, οἱ πολυθρύλητοι condottieri τῶν χρόνων ἐκείνων, εἰς οὓς παρεδίδετο ἡ φυλακὴ τῆς τιμῆς καὶ τῆς ἀσφαλείας τῶν νωθρῶν κατοίκων τῆς χερσονήσου. Ἡ στρα-

τιωτικὴ παίδευσις τοῦ πολίτου ἀναπτύσσει καὶ κρατύνει τὸ φιλόπατρι αὐτοῦ αἴσθημα, τὴν ἐθνικὴν καὶ πολιτικὴν αὐτοῦ συνείδησιν· ἡ πολιτικὴ ἀρετὴ ἀντλεῖ τὰς ἰσχυροτάτας τῶν δυνάμεων αὐτῆς οὐχὶ τοσοῦτον ἐν τῷ ἐμπορικῷ γραφείῳ ἢ ἐν τῷ βιομηχανικῷ ἐργαστηρίῳ, ὧν ἔβριθε τότε ἡ Ἰταλία, ἀλλ' ἐξόχως ἐν τῷ στρατοπέδῳ, ἐν τῷ σχολείῳ τούτῳ τῆς ἠθικῆς καὶ φυσικῆς ἰσχύος, ἐνῷ ὁ πολίτης, ὁ ἀποτελῶν αὐτό, ἐκδιδάσκεται τὰ ὑψηλὰ μαθήματα τῆς πειθαρχίας καὶ τῆς πρὸς τοὺς νόμους ὑπακοῆς, πρόθυμος ἑκάστοτε νὰ προκινδυνεύσῃ, χύνων τὸ αἷμά του ὑπὲρ τῆς πατρίδος, εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ὁποίας ἔταξαν αὐτὸν τὰ καθήκοντα τοῦ πολίτου. Μόνος ὁ ἀγαθὸς στρατιώτης δύναται νὰ αἰσθανθῇ τὴν κλῆσιν τοῦ πολίτου. «Αἱ ἀγαθαὶ πολιτεῖαι, λέγει ὁ Μακιαβέλλης ἐν τῇ *περὶ τῆς τέχνης τοῦ πολέμου* πραγματείᾳ του, ἐν ᾗ μάτην ἐζήτησε ν' ἀναζωπυρήσῃ τὸ στρατιωτικὸν αἴσθημα τῆς πατρίδος του, αἱ ἀγαθαὶ πολιτεῖαι ἄνευ τῆς ἀρωγῆς τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως ἤθελον καταρρεύσει, ὡς τὰ διαμερίσματα τοῦ περιφανοῦς ἐκείνου βασιλικοῦ μεγάρου, ἅτινα, κεκοσμημένα ἔνδον διὰ μαργαριτῶν καὶ χρυσοῦ, στεροῦνται ἐν τούτοις στέγης, συνεπῶς οὐδὲν κέκτηνται μέσον πρὸς ἄμυναν κατὰ τῆς βροχῆς. Ἂν αἱ δημοκρατίαι καὶ αἱ μοναρχίαι τῆς ἀρχαιότητος κατέβαλλον προσοχήν τινα, ἵνα τηρήσωσι παρὰ τοῖς ἀνθρώποις τὴν πίστιν, τὴν εἰρήνην καὶ τὴν θεοφοβίαν, ἤθελον διπλασίως μεριμνήσει περὶ τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν στρατόν· καὶ παρὰ τίνος ὀφείλει νὰ ζητήσῃ ἡ πατρὶς μείζονα πίστιν, ἢ παρὰ τοῦ ὁρκισθέντος ν' ἀποθάνῃ ὑπὲρ αὐτῆς;»[1]. Οὕτως ἡ ἔλλειψις στρατιωτικῆς παιδεύσεως ἐπήνεγκε τὴν τελείαν τοῦ ἔθνους ἐξάντλησιν, ἐπικαλουμένου τὴν ἐπικουρίαν τῶν ξένων πρὸς περιφρούρησιν αὐτοῦ καὶ ἀσφάλειαν, ἀκολούθως δὲ καθισταμένου ὑποτελοῦς ἐκείνων, οἵτινες ἐπὶ μισθῷ ἀνέλαβον τὴν περιφρούρησιν τῆς χώρας. Βαθμηδὸν οἱ φύλακες τῆς τάξεως κατέστησαν οἱ δεσπόται τοῦ λαοῦ, οἱ μέγιστοι τῆς τιμῆς αὐτοῦ καὶ τῆς ἀσφαλείας πολέμιοι. Καὶ οὕτως ἡ ὡραιοτάτη, ἡ μάλιστα πεπολιτισμένη χώρα τῆς Εὐρώπης κατέστη τὸ ἀμφιθέατρον τῆς πάλης βαρβάρων μονομάχων, οἵτινες ἀπὸ πάσης εὐρωπαϊκῆς γωνίας εἰσέβαλλον εἰς τὴν ἡδυπαθῆ χερσόνησον.

Ἐκτὸς τῶν αἰτίων τούτων ἡ δημοτικὴ ἐλευθερία τῶν πολιτειῶν τῆς Ἰταλίας, ἥτις τοσοῦτον ἄλλοτε συνετέλεσεν εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ ὑλικὴν αὐτῶν ἀκμὴν καὶ ἀνάπτυξιν, παραγαγοῦσα τὰ θαυμάσια ἐκεῖνα τῆς τέχνης ἀριστουργήματα, ὑποθάλψασα τὸ αἴσθημα στενοῦ καὶ ἀποκλειστικοῦ τοπικοῦ πνεύματος, ἐξησθένωσε τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν καὶ ἀπερρόφησε πᾶσαν ὑψηλῆς καθολικῆς φιλοπατρίας ἰδέαν, ἥτις ἐπὶ τέλους ἐπήνεγκε τὸν ἐθνικὸν θάνατον τῆς Ἰταλίας.

Ἐνώπιον τοιαύτης καταστάσεως ὁ νοῦς τοῦ ἰδιώτου σαλεύει ἢ σταματᾷ, ἀγνοῶν τί νὰ ἐλπίσῃ καὶ τί νὰ σκεφθῇ· καὶ ὑπάρχουσι πολλοὶ ἰδιῶται ἐν

1. **Machiavelli**, Dell'arte della guerra.

τοιούτοις χρόνοις ἠθικῆς ἀπογοητεύσεως καὶ πνευματικῆς καρηβαρίας· ἡ ἔξαρσις τῆς σκέψεως ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα νομίζεται παραφροσύνη, ἡ δὲ τόλμη τῆς ἐνεργείας ἔνοχος κακουργία. Ὀλίγοι τολμῶσι νὰ διανοηθῶσιν, ἐλάχιστοι δὲ νὰ ἐκφράσωσι καὶ νὰ διατυπώσωσι τὰς σκέψεις των. Ἀλλ' ἔξω τῶν νεφῶν τῶν κοινωνικῶν προλήψεων καὶ τῆς πνευματικῆς ἀδρανείας, ὑπεράνω τῆς ὁμίχλης τῆς καλυπτούσης τὸν πλήρη πεζότητος καὶ ἀπραγμοσύνης καθημερινὸν βίον ἑνὸς τοιούτου λαοῦ, ἐν τῷ διαυγεῖ αἰθέρι τῆς ἰδέας, ὑπέρτερον τῶν παθῶν καὶ τῶν συμφερόντων διεφθαρμένης ἐποχῆς, διαπερῶν διὰ τῶν μυστικῶν αὐτοῦ ἀκτίνων τὰ ὅρια τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου, μετὰ τόλμης προσατενίζον νέους, ἀπωτάτους, μεμακρυσμένους ὁρίζοντας, ἐν μέσῳ τῶν συγκρουομένων ρευμάτων τῆς κοινωνίας, γρηγορεῖ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἕτοιμον ν' ἀποκαλυφθῇ, νὰ διατυπώσῃ τὴν νέαν αὐτοῦ αἴγλην καὶ ἀποστολὴν ἐν τῇ σταδιοδρομίᾳ τῆς ἱστορίας.

Μέγας ἀνὴρ δὲν εἶναι μόνον ὁ διαπρέπων ἐν τῇ πολιτείᾳ, ὁ κατέχων τὴν ἀνωτάτην ἐν αὐτῇ περιωπήν, ὁ εὐτυχὴς βασιλεύς, ὁ ἐκ γενετῆς εὐγενής, ὁ ἐπιτήδειος δημαγωγός, ὁ διὰ μυρίων μαγγανειῶν κατορθῶν νὰ πρωταγωνιστήσῃ· δὲν εἶναι ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον λατρεύει καὶ τιμᾷ ἡ κοινωνία, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου αὕτη κλίνει τὸ γόνυ ἐξ ἀνάγκης ἢ ἐξ ἀφροσύνης. Ἡ ἐμφάνεια τοῦ μεγάλου ἀνδρὸς τελεῖται κατὰ μυστηριώδεις νόμους ἐν τῇ ἱστορίᾳ· καὶ δὲν συμπίπτει μόνον πρὸς ἐποχὰς συνθέσεως, κατόπιν ἠθικῆς ἢ κοινωνικῆς τινος ἐπαναστάσεως καὶ ἀναγεννήσεως, ὁπότε ἡ ἀνθρωπότης, κυμαινομένη ἐν τῷ λαβυρίνθῳ τοῦ ἀγνώστου καὶ τοῦ ἀβεβαίου, αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην συνθετικοῦ τινος πνεύματος, δημιουργικῆς τινος ἰδέας, ἐκπροσωπουμένης ἐν τῷ μεγάλῳ ἀνδρὶ καὶ δυναμένης νὰ τάμῃ νέας τρίβους ἐν τῷ ἱστορικῷ αὐτῆς βίῳ. Ὁ μέγας ἀνὴρ δὲν εἶναι πάντοτε ὁ καθηγεμὼν τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἐνεργείας καὶ κινήσεως τῆς ἐποχῆς του, ὁ ἐκλεκτὸς τῶν λαῶν ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν ὁποίων ἀπεικονίζεται ὡς τὸ εἴδωλον τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν θρησκείας, εἴδωλον ἀπαστράπτον ἀπὸ τῆς περιωπῆς, ἐν ᾗ ἵσταται, τὴν δόξαν καὶ τὴν δύναμιν, αἵτινες ὑπῆρξαν ἀείποτε αἱ προνομιοῦχοι ὑπερφυσικαὶ δυνάμεις τῆς αἰσθητικῆς τῶν λαῶν ἀπόψεως καὶ φαντασίας. Ὁ μέγας ἀνὴρ δὲν εἶναι πάντοτε ὁ ἥρως τῆς ἐπιτυχίας, ὁ ἐκλεκτὸς τῆς δόξης καὶ τῆς εὐτυχίας, ὁ συγκεφαλαιῶν ἐν ἑαυτῷ τὴν πολιτικὴν ἰσχὺν καὶ ἀκμὴν τοῦ ἔθνους του ἢ τοῦ αἰῶνός του. Ὁ μέγας ἀνὴρ δὲν εἶναι πάντοτε τοιοῦτος, διότι ἀναβιβάζει αὐτὸν ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου τῆς δόξης καὶ τῆς ἀποθεώσεως πεπλανημένη δημοσία συνείδησις ἢ ἐθνικὴ φρεναπάτη. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄγνωστος, προγεγραμμένος, ξένος πρὸς τὸν λαόν, ἐν μέσῳ τοῦ ὁποίου ζῇ, ἐν τῇ δράσει τοῦ ὁποίου ἐπιφαίνεται ὡς προφητική τις ἀποκάλυψις ἀπωτέρου μέλλοντος, παρέρχεται ἄσημος καὶ παρεγνωρισμένος· τέκνον τοῦ αἰῶνός του, τοῦ λαοῦ του ἐν τῷ πνεύματι τοῦ ὁποίου λειτουργεῖ δημιουργοῦσα λανθανόντως καὶ ἀσυνειδήτως ἡ ἐθνικὴ συνείδησις, δὲν εἶναι

πάντοτε ὁ ἐκλεκτός αὐτοῦ, ὁ εὐνοούμενος. Τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἔθνους του εἶναι τὸ πολικὸν ἄστρον, τὸ ὁδηγοῦν αὐτὸν διὰ τῶν ἀτραπῶν τῆς σκέψεως· ἀλλὰ τὸ ἄστρον τοῦτο δὲν ἀνατέλλει πάντοτε διαυγὲς καὶ ἀνέφελον, ὁρατὸν καὶ καταληπτὸν τοῖς πᾶσι, κυμαίνεται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μεταξὺ νεφῶν σκοτεινῶν καὶ ἀπαισίων· καὶ τότε ὁ μέγας ἀνὴρ, εἰ καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός, εἰ καὶ συνείδησις ἐκ τῆς συνειδήσεως τοῦ λαοῦ του καὶ τοῦ αἰῶνός του, ἀκατάληπτος, παρεγνωρισμένος, λαμβάνει ἀντὶ πάσης ἀμοιβῆς τὸ κώνειον, τὸν σταυρὸν, τὴν πυρὰν ἢ τὴν ἀτίμωσιν, ἀντὶ τοῦ Καπιτωλίου τὴν Ταρπηΐαν, ὡσεὶ ἦτο ξένος πρὸς τὸν αἰῶνά του,πρὸς τὸν λαόν του ὁ ἀληθὴς αὐτοῦ προφήτης καὶ ἀντιπρόσωπος.Πόσον εἶναι ἀληθεῖς οἱ στίχοι ἐκεῖνοι τοῦ Βεραγγέρου:

De la croix que son sang inonde
un fou qui meurt nous legue un Dieu. 1.

Ἐνῷ εἶναι ὑπό τινας ἐπόψεις ἡ πιστὴ ἠχὼ καὶ ἀπεικόνισις τοῦ πνεύματος τοῦ αἰῶνός του, τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἐλλείψεων, εἶναι ἅμα καὶ ὁ προφήτης καὶ ὁ μυσταγωγὸς τοῦ ὑποφώσκοντος νέου κόσμου τῆς ἐγκυμονουμένης θρησκείας τοῦ μέλλοντος. Ἐντεῦθεν ἡ ῥῆξις αὐτοῦ πρὸς τὴν ἐποχήν του, ἀδυνατοῦσαν νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ αἰσθανθῇ αὐτὸν, ἡ πάλη μετὰ τῶν συγχρόνων του, διότι ἀποστολὴ τοῦ τοιούτου ἀνδρὸς δὲν εἶναι μόνον νὰ καταστῇ ἀρεστὸς καὶ δημοφιλὴς εἰς τὴν κοινωνίαν, ἐν μέσῳ τῆς ὁποίας ζῇ θωπεύων καὶ θωπευόμενος ὑπὸ τῶν τεθολωμένων πολλάκις κυμάτων τῆς δημοτικότητος, ἀλλὰ ἀδιαφορῶν διὰ τὰς προλήψεις καὶ παραδόσεις πλανωμένης γενεᾶς, νὰ εἰσέλθῃ τρομερὸς ὡς ὁ Δάντης ἐντὸς τῶν καταχθονίων αὐτῆς κύκλων, νὰ τὴν ἐξεγείρῃ, νὰ τὴν ἐξαγνίσῃ καὶ νὰ τὴν ζωοποιήσῃ.

Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην μελετώμενος ὁ Μακιαβέλλης εἶναι ὁ ἀληθὴς μέγας ἀνὴρ τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος 2. Εἰ καὶ πίπτουσα, πρωταγωνιστεῖ ἔτι ἐν τούτοις ἡ Ἰταλία ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀνθρωπότητος. Ταύτης δὲ τῆς Ἰταλίας, μεθ' ὅλων αὐτῆς τῶν ἀρετῶν καὶ τῶν ἐλαττωμάτων, παρίσταται ὁτὲ μὲν ὁ ἐξαγνιστὴς καὶ ὁ ἐπανορθωτὴς,ὁτὲ δὲ ὁ ἀντιπρόσωπος.

Τέλειος μικρόκοσμος, πνεῦμα ποικίλον ἐξέφρασε τὰς τάσεις τοῦ αἰῶνός του ἐν ὅλοις αὐτοῦ τοῖς ἔργοις. Ἡ ἀρίστη τῶν κωμῳδιῶν αὐτοῦ, ὁ *Μανδρα-*

1. Ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, τὸν ὁποῖον καταβρέχει μὲ τὸ αἷμα του, θνήσκων παράφρων, κληροδοτεῖ ἡμῖν ἕνα Θεόν.

2. Οὕτω κρίνει τὸν Μακιαβέλλην ὁ γερμανὸς ἱστορικὸς Γερβῖνος (**Historische Schriften**—Machiavelli, 217): «Ἐν τῇ κεφαλῇ τοῦ Μακιαβέλλη ἀνεκινήθη σχεδὸν πᾶν ὅ,τι παρήγαγε τὸ ἔθνος καὶ ἡ ἐποχὴ αὐτοῦ, ἥτις εἶναι μία τῶν θαυμασιωτάτων καὶ μεγίστων, καὶ ἀπεικονίσθη ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ. Ἐὰν ἐγίνωσκεν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰς ἀρχὰς τῆς Μεταρρυθμίσεως καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ἑλληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ, τοῦ ἀρξαμένου τότε νὰ ῥιζοβολῇ ἐν Γερμανίᾳ, μετὰ δυσκολίας ἤθελεν ἡ νεωτέρα Εὐρώπη ἐπιδείξει πολλοὺς ἐφαμίλλους αὐτῷ. Οὐδένα γινώσκουσι τὰ λατινικὰ ἔθνη μεγαλήτερον αὐτοῦ ἄνδρα· πᾶν ὅ,τι ἐν αὐτοῖς ὑφίστατο, ἐβλάστησεν ἐν τῷ πνεύματί του . . . Ἅπαντες οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐθεώρησαν τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ συγγράμματα ὡς τὸ ἐμβριθέστατον σχολεῖον τῆς διδασκαλίας τοῦ νέου συστήματος. Ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ ἔγκειται ἡ πίπτουσα γενεὰ καὶ ἡ ἀνυψουμένη· τὸ πεπαλαιωμένον καὶ ἐρριζωμένον, ὅπως καὶ τὸ νεωστὶ βλαστάνον· ἡ δύσις ὅπως καὶ ἡ ἀνατολή.»

γόρας, γεγραμμένη κατὰ τὰ πρότυπα τῆς κωμῳδίας τοῦ Μενάνδρου καὶ τοῦ Πλαύτου, καυστικὴ σάτυρα τῆς χαλαρώσεως τῶν ἠθῶν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, ἐλευθερωτάτη περὶ τὴν ἔκφρασιν καὶ ὑπομιμνήσκουσα ἡμῖν τὰ τολμηρότατα καὶ χαριέστατα τῶν διηγημάτων τοῦ *Δεκαημέρου* τοῦ Βοκκακίου, εἶναι μία τῶν καλλίστων κωμῳδιῶν τῆς ἰταλικῆς φιλολογίας, δυναμένη νὰ παραβληθῇ πρὸς τὰς ἀρίστας τοῦ Μολιέρου, ὅστις καὶ ἀπεμιμήθη ἐν τῷ *Ἀκουσίῳ Ἰατρῷ* τὴν κωμῳδίαν ταύτην.

Ἡ *ἱστορία τῆς Φλωρεντίας*, ἓν τῶν ἀριστουργημάτων τῆς ἰταλικῆς ἱστοριογραφίας καὶ γλώσσης, θέλει καταριθμεῖσθαι ἀείποτε μεταξὺ τῶν ἐξοχωτάτων ἔργων τῆς καθόλου ἱστορικῆς ἐπιστήμης· εἰ καὶ γεγραμμένη κατὰ διαταγὴν καὶ τῇ συνδρομῇ τοῦ ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Μεδίκων πάπα Κλήμεντος, διατηρεῖ ἐν τούτοις σπανίαν πνεύματος καὶ κρίσεως ἐλευθερίαν· ἡ αὐθεντία, ἣν ἐξήσκει ἡ οἰκογένεια τῶν Μεδίκων κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν Φλωρεντίᾳ, δὲν κατέβαλε τὸ ἀνεξάρτητον φρόνημα τοῦ πάλαι γραμματέως τῆς δημοκρατίας, ἐν δὲ τῷ ἱστορικῷ αὐτοῦ ἔργῳ, καλλίστῳ ὑποδείγματι *πραγματικῆς* ἱστορίας, διαπνέει ὄντως ἀρχαϊκὴ αὔρα, ὑπομιμνήσκουσα ἡμῖν τὰ κλασικώτερα ἀριστουργήματα τῆς ἀρχαίας ἱστορίας.

Ἐν τῇ περὶ *Πολεμικῆς Τέχνης* πραγματείᾳ αὐτοῦ ὁ δεξιὸς πολιτικὸς τῆς Φλωρεντίας ἐξέχυσεν ὅλην τὴν δύναμιν καὶ τὴν σκέψιν τῆς ψυχῆς του· πᾶσαν τὴν πεῖραν, ἣν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἤντλησεν ἐκ τῆς μελέτης τῆς ἀρχαίας ἱστορίας, καὶ ἰδίως τῆς ρωμαϊκῆς, πρωταγωνιστῶν ἐν ταῖς δημοσίαις ὑποθέσεσι τῆς πατρίδος του, εἴτε ὡς εἷς τῶν ἀρχηγῶν τοῦ δημοκρατικοῦ κόμματος, εἴτε ὡς γραμματεὺς τῆς δημοκρατίας, εἴτε ὡς πρεσβευτὴς παρὰ διαφόροις ξέναις αὐλαῖς· αἱ θεωρίαι αὐτοῦ περὶ στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ, περὶ μονίμων στρατῶν, μεγάλην ἐντύπωσιν ἐμποιήσασαι καθ' ὃν χρόνον ἐδημοσιεύθησαν, κέκτηνται μέχρι τῆς σήμερον διαρκῆ ἀξίαν, μεθ' ὅλην τὴν κατὰ τὸν ἐνεστῶτα ἰδίως αἰῶνα ἀνάπτυξιν τῆς πολεμικῆς τέχνης. Τὸ βιβλίον τοῦτο ἔγραψε μετὰ τὴν ἔκπτωσιν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς, σκεπτόμενος ὅτι ἠδύνατο ἔτι νὰ ἐμπνεύσῃ τὸ στρατιωτικὸν φρόνημα καὶ τὴν πολεμικὴν ρώμην, εἰς τὴν ἐκτεθηλυμένην πατρίδα του, διεγείρων τὸν θαυμασμὸν καὶ τὴν μελέτην τῶν στρατιωτικῶν ἀρετῶν τῶν Ρωμαίων, προβάλλων αὐτοὺς ὑπόδειγμα εἰς ἀναξίους ἀπογόνους, ἀλλ' ἡ φιλόπατρις αὐτοῦ φωνὴ οὐδεμιᾶς ἔτυχεν ἀκροάσεως, ἡ δὲ Ἰταλία τῆς Ἀναγεννήσεως, δούλη τῶν condottieri, ἕρμαιον τῆς φιλάρπαγος τῶν ξένων φιλοδοξίας, περιπίπτουσα ἀπὸ πλάνης εἰς πλάνην καὶ ἀπὸ καταστροφῆς εἰς καταστροφήν, δικαίως κατέστη ἐντὸς ὀλίγου ἡ κλασικὴ γῆ τῶν νεκρῶν, πράγματι γεωγραφικὴ ἔκφρασις, ἄνευ πολιτικῆς συνειδήσεως, ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἐθνικῆς ἑνότητος καὶ ἀνεξαρτησίας.

(Ἕπεται τὸ τέλος). Ν. ΚΑΖΑΖΗΣ, ὑφηγητής.

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ

Εἰσαγωγή.

Δὲν ὑπάρχει ζήτημα ζωτικώτερον καὶ τὰ μάλιστα δέον νὰ ἐνδιαφέρῃ ἡμῖν διὰ τὴν κοινωνικὴν ἡμῶν εὐημερίαν καὶ ἐθνικὴν εὔκλειαν, καὶ ἰδίως κατὰ τὴν παροῦσαν ἡμῶν ἠθικὴν κατάπτωσιν, τοῦ *παιδαγωγικοῦ*. Πρὸς εὐόδωσιν δὲ τούτου πρέπει καὶ *πόλις* καὶ *οἶκος* νὰ συμπράξωσι πάσῃ δυνάμει ἵνα ἑδραιωθῇ τέλος καὶ παρ' ἡμῖν ἐθνική τις ἀγωγὴ καὶ παιδεία. Ἡμεῖς ἀτυχῶς ἀντί, μελετῶντες τὰ ἀθάνατα τῶν εὐκλεῶν ἡμῶν προγόνων συγγράμματα, ν' ἀντλῶμεν ἐν αὐτοῖς θείας καὶ ἀλανθάστους ἀληθείας καὶ βαπτίζοντες αὐτὰς ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ τοῦ Χριστιανισμοῦ, νὰ συγκερανύωμεν μετὰ τῶν πορισμάτων τῶν νεωτέρων ἐπιστημῶν, ἐνστερνιζόμεθα ἕνεκα τῆς ἐπαράτου ξενοζηλίας εἰκῇ σήμερον μὲν τὸ τοῦ *Λαγγάστρου* παιδευτικὸν σύστημα, αὔριον δὲ τὸ τοῦ *Kehr*, μεθαύριον δὲ τὸ τοῦ *Waitz*, μετοχετεύοντες διὰ τῶν συστημάτων τούτων καὶ ὀθνείας ἰδέας, ἅτε καρπούμενοι τὰ μεθοδικὰ αὐτῶν βιβλία, ἐν οἷς πλεῖσται ὑλιστικαὶ καὶ λοιπαὶ ψευδεῖς ὑποκρύπτονται θρησκευτικαὶ ἰδέαι. Οὕτω δὲ ἀντὶ τὰ σχολεῖα ἡμῶν νὰ εἶνε κέντρα ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς μορφώσεως, ἀποβαίνουσιν ὄργανα ἐπιβλαβέστατα τῇ ἐθνικῇ καὶ κοινωνικῇ ἡμῶν εὐκλείᾳ καὶ εὐημερίᾳ.

Ὡς δὲ πᾶν ἄτομον ἵνα οἰκονομῇ ἀσφαλῶς τὸν ἠθικὸν αὐτοῦ βίον δεῖται ἀρχῶν ἠθικῶν ἢ ἐπιστημονικώτερον εἰπεῖν *ἠθικῶν ἰδεῶν* (ethische Ideen), αἵτινες χρησιμεύουσιν αὐτῷ οἷον *πρότυποι* εἰκόνες (**Musterbilder**), πρὸς ἃς ῥυθμίζει τὰ διανοήματα, τὰ αἰσθήματα καὶ τὰς πράξεις αὐτοῦ, οὕτω καὶ εἰς τὰ εἰδικὰ κατ' ἔθνη παιδαγωγικὰ συστήματα εἶνε ἀναγκαιότατον νὰ ὑπάρχῃ πρότυπόν τι *ἰδεῶδες* σύστημα, πρὸς ὃ τὰ εἰδικὰ νὰ ῥυθμίζωνται ἀναλόγως τῶν ἰδιαιτέρων ψυχολογικῶν αἰτιῶν· οἷον τοῦ χαρακτῆρος, τῶν ἐθνικῶν ἕξεων καὶ τοῦ προορισμοῦ αὐτῶν. Τὸ *γενικώτατον* δὲ τοῦτο σύστημα εἶναι τὸ ἐπιστημονικὸν ἢ ἡ *Θεωρία*. Τὸ σύστημα δὲ (καταχρηστικῶς), ὅπερ κατὰ βούλησιν ἐφαρμόζει, ὅσα ἐκ τυχαίας ἐπορίσθη πείρας καὶ ἅτινα μεταβάλλει κατὰ τὸ δοκοῦν, λέγεται ἐμπειρικὸν ἢ *πεῖρα*. Οὔτε ἡ *θεωρία* ὅμως ἄνευ τῆς *πείρας* δύναται νὰ εἶνε παραγωγικοῦ τινος ἀποτελέσματος δημιουργὸς οὔτε ἡ *πεῖρα* ἄνευ *θεωρίας* ἀσφαλὴς καὶ τελεσφόρος. Ἐκ τούτων ἑπομένως ἐξάγεται, ὅτι θεωρία καὶ πεῖρα ἀνάγκη νὰ βαίνωσιν ἐκ παραλλήλου, ἵνα τὰ ἀποτελέσματα ὦσιν ἀσφαλῆ, ἅτε ἐκείνης μὲν παρεχούσης τὸ *τί* καὶ *διατί*, ταύτης δὲ πραγματούσης τὸ *τί*. Πεῖρα ἑπομένως ἄνευ θεωρίας ὁμοιάζει πρὸς πλοῖον ἄνευ πυξίδος ἢ πρὸς ἄνθρωπον ἄνευ φρονήματος.

Ἡ ἡμετέρα δὲ Κυβέρνησις αἰσθομένη ἤδη τὴν πρὸ πολλοῦ κατεπείγουσαν ἀνάγκην τῆς εἰσαγωγῆς εἰς τὰ ἡμέτερα δημοτικὰ σχολεῖα ἐθνικοῦ παιδευτικοῦ συστήματος, ἔγνω διὰ τὴν μόρφωσιν δημοδιδασκάλων ἐφαμίλλων τῶν ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, νὰ συστήσῃ Διδασκαλεῖα ἐν διαφόροις τῆς Ἑλλάδος πρωτευούσαις. Ἐπικροτοῦντες μετ' εἰλικρινοῦς χαρᾶς τὸ σωτήριον τοῦτο τῆς Κυβερνήσεως μέτρον, φρονοῦμεν καθῆκον παντὸς περὶ τὰ παιδαγωγικὰ εἰδικώτερον ἐνασχοληθέντος νὰ παράσχῃ τὸ ἐφ' ἑαυτῷ πρὸς εὐχερεστέραν καὶ ἀσφαλεστέραν εὕρεσιν τοῦ εἰσακτέου εἰς τὰ Διδασκαλεῖα παιδευτικοῦ συστήματος.

Ὅθεν κἀγὼ συναισθανόμενος τὸ ἐπιβαλλόμενον ἐμοὶ καθῆκον ἔγνων νὰ παράσχω συγκριτικήν τινα περιγραφὴν τῶν ἐν Γερμανίᾳ ἐπικρατούντων παιδευτικῶν συστημάτων.

Ἀλλὰ ποῦ θέλομεν ζητήσει τὸ κατάλληλον πρὸς τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν ἀγωγὴν παιδευτικὸν σύστημα; Ἴσως ἐν τοῖς προγονικοῖς ἡμῶν συγγράμμασιν. Ἀλλ' ἐν αὐτοῖς οὐδὲν *σύστημα* ἀπαντᾷ ἢ μόναι *ἀρχαὶ* καὶ *νύξεις*, ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν ἡμῶν, ἕνεκα τῆς παρ' αὐτοῖς ἐλλείψεως τῶν ψυχολογικῶν γνώσεων καὶ τῆς ἀτελείας τῆς Ἠθικῆς, ἐφ' ὧν θεμελιοῦται ἡ Παιδαγωγική.

Ὀφείλομεν βεβαίως νὰ στρέψωμεν τὸ βλέμμα ἡμῶν πρὸς τὸ ἔθνος ἐκεῖνο τῆς Ἑσπερίας, ὅπερ τὰ μάλιστα ἐνησχολήθη καὶ ἐνασχολεῖται ἔτι περὶ τὰ παιδαγωγικά, συλλέξαν μὲν πᾶν συντελοῦν πρὸς μόρφωσιν προτύπου παιδευτικοῦ συστήματος ἐκ πασῶν τῶν περιόδων τῆς ἀνθρωπότητος, συστηματοποιῆσαν δὲ εἰς σχετικῶς τέλειον σύστημα.

Τὸ ἔθνος τοῦτο, ὡς πᾶς τις εὐκόλως μαντεύει, εἶνε τὸ *Γερμανικόν*. Ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ σοφῇ Γερμανίᾳ ὑπάρχουσι ποικιλίαι τινὲς παιδαγωγικῶν συστημάτων, ἅτινα ἡμεῖς ἀφαιρέσει τῶν ἐπουσιωδῶν διαφορῶν συνοψίζομεν εἰς δύο πάντῃ ἀλλήλων διάφορα. Τὸ *Ἐμπειρικὸν* καὶ τὸ *Ψυχολογικόν*.

Ἐκείνου μὲν ἐπισημότεροι ἀντιπρόσωποι εἶνε ὁ διευθυντὴς τοῦ ἐν Halberstad διδασκαλείου Kehr καὶ ὁ ἐν Βιέννῃ γενικὸς τῶν σχολείων ἐπόπτης Dittes· τούτου δὲ θεμελιωταὶ μὲν οἱ εὐκλεεῖς ἡμῶν πρόγονοι καὶ μάλιστα Σωκράτης, Πλάτων, Ἀριστοτέλης, Ξενοφῶν, καὶ ὁ Χριστιανισμός, ἱδρυτὴς δὲ ὁ τελευταῖος τῆς Γερμανίας φιλόσοφος Ἕρβαρτ, τελειωταὶ δὲ οἱ διευθυνταὶ διδασκαλείων καὶ καθηγηταὶ τῆς φιλοσοφίας T. Ziller καὶ Stoy.

Περὶ τῶν δύο λοιπὸν τούτων συστημάτων θέλω πραγματευθῆ ἐν τοῖς ἑπομένοις, ἵνα φανερὸν γένηται ὁπότερον τὸ λυσιτελέστερον καὶ μᾶλλον προσαρμοζόμενον τῷ ἐθνικῷ ἡμῶν χαρακτῆρι, βίῳ καὶ προορισμῷ.

Ἵνα δὲ μὴ πλανηθῶ ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῶν μερικοτήτων, ὥρισα τέσσαρα τῶν οὐσιωδεστάτων ζητημάτων ἐν παντὶ συστήματι, ἐφ' ὧν θέλω ἐνασχοληθῆ, τὰ ἑξῆς·

α' Πρώτη διδασκαλία.

β' Ἐπεξεργασία τοῦ διδακτέου.

γ' Σκοπὸς τῆς παιδείας.

δ' Ἡ πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς παιδείας ἄγουσα ὁδός.

Προσφέρων λοιπὸν ἄσμενος τὰς μελέτας ἐμοῦ ταύτας τοῖς φίλοις διδασκάλοις καὶ παιδαγωγοῖς πρωτόλεια χρονίου πείρας, ἐπικαλοῦμαι τὴν αὐστηρὰν αὐτῶν κρίσιν, διότι αἱ παροῦσαι δειναὶ τῆς πατρίδος ἡμῶν περιστάσεις δὲν ἐπιτρέπουσιν *ἡμῖν* τοὐλάχιστον τὸ *πρὸς χάριν*, ἀλλ' ἀπαιτοῦσι τὸ τῆς *ἀληθείας χάριν* λέγειν.

α' Πρώτη διδασκαλία

α' *Ἐμπειρικὸν σύστημα.*

Ἡ πρώτη διδασκαλία, ἣν ὁ προμνησθεὶς *Kehr*, ὁ δικαίως ἀντιπρόσωπος θεωρούμενος τοῦ ἐμπειρικοῦ συστήματος, διότι οὗτος ἔχει διατυπώσει καὶ ὁρίσει αὐτὴν ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέντι ὁδηγῷ **Praxis in der Volksschule**, εἶνε *ἐποπτική*, ἂν καὶ ὁ ἀνὴρ οὗτος ἐν τῷ περὶ τῆς πρώτης διδασκαλίας κεφαλαίῳ ἐν σελ. 167 τοῦ *Ὁδηγοῦ* αὐτοῦ διαρρήδην ἀποφαίνεται ὀρθότατα, ὅτι «μεμονωμένη ἐποπτικὴ διδασκαλία (Anschauungsunterricht) δὲν ἁρμόζει τῇ παιδικῇ φύσει, οὐδὲ τῷ σκοπῷ ἑπομένως τῆς πρώτης διδασκαλίας». Φαίνεται ὅμως ὅτι ἐν τῇ ἐφαρμογῇ ἐγένετο ἐπιλήσμων ταύτης τῆς ἀληθείας, διὸ προτείνει ὡς ἀφετηρίαν τῆς πρώτης διδασκαλίας παρακατιὼν τεσσαράκοντα ἑπτὰ κανονικὰς λέξεις (Normalwoerter)· οἷον α') ἰχθύν, β') ὡρολόγιον, γ')πῖλον κτλ.,ὧν τὸν τρόπον τῆς διδασκαλίας παραπέμπει μεταξὺ ἄλλων πολλῶν καὶ εἴς τινα *Ὁδηγόν*, ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ δημοδιδασκάλου **Klauwell**, ὁμόφρονος κατὰ πάντα τῷ *Kehr*. Εἰς τοιαύτην ἀνακολουθίαν ἐμπίπτει ἡ μὴ ὑπὸ τῆς θεωρίας καθοδηγουμένη πεῖρα!

Ἴδωμεν νῦν πῶς τελεῖται ἡ διδασκαλία αὕτη ἐπὶ τοῦ ὡρολογίου π. χ.

Ἀφοῦ πρῶτον τὰ διάφορα μέρη τοῦ ὡρολογίου, ὡς πρὸς τὸν σκοπόν, ποιὸν κτλ. ἀναπτυχθῶσι κατ' ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις ὑπὸ τῶν παίδων,ὁ διδάσκαλος ἰχνογραφεῖ ὡρολόγιόν τι ἐπὶ τοῦ πίνακος, ἀπαιτῶν, ἵνα πάντες οἱ παῖδες ἀπομιμηθῶσι τοῦτο ἐπὶ τοῦ ἀβακίου αὐτῶν. Μετὰ δὲ ταῦτα ἐνασχολοῦνται οἱ παῖδες εἰς τὴν διαίρεσιν τῆς λέξεως ταύτης πρῶτον εἰς συλλαβὰς καὶ ἔπειτα εἰς τοὺς φθόγγους, ἐξ ὧν ἑκάστη συλλαβὴ σύγκειται. Τούτου δὲ τελεσθέντος μεταβαίνουσιν οἱ παῖδες εἰς τὴν γραφὴν τῆς ὅλης λέξεως. Εἶτα δὲ εἷς ἢ δύο παῖδες κατὰ διαδοχὴν συνθέτουσιν ἐπὶ καταλλήλου πίνακος τὴν ἐν λόγῳ λέξιν, λαμβάνοντες ἐκ κιβωτίου τὰ ἀναγκαῖα πρὸς τὸν σκοπὸν γράμματα, ἅτινά εἰσι προσκεκολλημένα ἐπὶ ξυλίνων τετραγώνων σανίδων λεπτῶν [1] ἢ χαρτίνων. Πᾶς τις γοητευόμενος ὑπὸ τοῦ φαινομένου τούτου τῆς ἐξωτερικῆς τάξεως καὶ ἀκριβείας, μεθ' ἧς ἡ μηχανικὴ αὕτη τελεῖται

1. Daserste Schulbuch von Adolf Klauwell

Ἡ ἡμετέρα δὲ Κυβέρνησις αἰσθομένη ἤδη τὴν πρὸ πολλοῦ κατεπείγουσαν ἀνάγκην τῆς εἰσαγωγῆς εἰς τὰ ἡμέτερα δημοτικὰ σχολεῖα ἐθνικοῦ παιδευτικοῦ συστήματος, ἔγνω διὰ τὴν μόρφωσιν δημοδιδασκάλων ἐφαμίλλων τῶν ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, νὰ συστήσῃ Διδασκαλεῖα ἐν διαφόροις τῆς Ἑλλάδος πρωτευούσαις. Ἐπικροτοῦντες μετ' εἰλικρινοῦς χαρᾶς τὸ σωτήριον τοῦτο τῆς Κυβερνήσεως μέτρον, φρονοῦμεν καθῆκον παντὸς περὶ τὰ παιδαγωγικὰ εἰδικώτερον ἐνασχοληθέντος νὰ παράσχῃ τὸ ἐφ' ἑαυτῷ πρὸς εὐχερεστέραν καὶ ἀσφαλεστέραν εὕρεσιν τοῦ εἰσακτέου εἰς τὰ Διδασκαλεῖα παιδευτικοῦ συστήματος.

Ὅθεν κἀγὼ συναισθανόμενος τὸ ἐπιβαλλόμενον ἐμοὶ καθῆκον ἔγνων νὰ παράσχω συγκριτικήν τινα περιγραφὴν τῶν ἐν Γερμανίᾳ ἐπικρατούντων παιδευτικῶν συστημάτων.

Ἀλλὰ ποῦ θέλομεν ζητήσει τὸ κατάλληλον πρὸς τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν ἀγωγὴν παιδευτικὸν σύστημα; Ἴσως ἐν τοῖς προγονικοῖς ἡμῶν συγγράμμασιν. Ἀλλ' ἐν αὐτοῖς οὐδὲν *σύστημα* ἀπαντᾷ ἢ μόναι *ἀρχαὶ* καὶ *νύξεις*, ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν ἡμῶν, ἕνεκα τῆς παρ' αὐτοῖς ἐλλείψεως τῶν ψυχολογικῶν γνώσεων καὶ τῆς ἀτελείας τῆς Ἠθικῆς, ἐφ' ὧν θεμελιοῦται ἡ Παιδαγωγική.

Ὀφείλομεν βεβαίως νὰ στρέψωμεν τὸ βλέμμα ἡμῶν πρὸς τὸ ἔθνος ἐκεῖνο τῆς Ἑσπερίας, ὅπερ τὰ μάλιστα ἐνησχολήθη καὶ ἐνασχολεῖται ἔτι περὶ τὰ παιδαγωγικά, συλλέξαν μὲν πᾶν συντελοῦν πρὸς μόρφωσιν προτύπου παιδευτικοῦ συστήματος ἐκ πασῶν τῶν περιόδων τῆς ἀνθρωπότητος, συστηματοποιῆσαν δὲ εἰς σχετικῶς τέλειον σύστημα.

Τὸ ἔθνος τοῦτο, ὡς πᾶς τις εὐκόλως μαντεύει, εἶνε τὸ *Γερμανικόν*. Ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ σοφῇ Γερμανίᾳ ὑπάρχουσι ποικιλίαι τινὲς παιδαγωγικῶν συστημάτων, ἅτινα ἡμεῖς ἀφαιρέσει τῶν ἐπουσιωδῶν διαφορῶν συνοψίζομεν εἰς δύο πάντῃ ἀλλήλων διάφορα. Τὸ *Ἐμπειρικὸν* καὶ τὸ *Ψυχολογικόν*.

Ἐκείνου μὲν ἐπισημότεροι ἀντιπρόσωποι εἶνε ὁ διευθυντὴς τοῦ ἐν Halberstad διδασκαλείου Kehr καὶ ὁ ἐν Βιέννῃ γενικὸς τῶν σχολείων ἐπόπτης Dittes· τούτου δὲ θεμελιωταὶ μὲν οἱ εὐκλεεῖς ἡμῶν πρόγονοι καὶ μάλιστα Σωκράτης, Πλάτων, Ἀριστοτέλης, Ξενοφῶν, καὶ ὁ Χριστιανισμός, ἱδρυτὴς δὲ ὁ τελευταῖος τῆς Γερμανίας φιλόσοφος Ἕρβαρτ, τελειωταὶ δὲ οἱ διευθυνταὶ διδασκαλείων καὶ καθηγηταὶ τῆς φιλοσοφίας T. Ziller καὶ Stoy.

Περὶ τῶν δύο λοιπὸν τούτων συστημάτων θέλω πραγματευθῆ ἐν τοῖς ἑπομένοις, ἵνα φανερὸν γένηται ὁπότερον τὸ λυσιτελέστερον καὶ μᾶλλον προσαρμοζόμενον τῷ ἐθνικῷ ἡμῶν χαρακτῆρι, βίῳ καὶ προορισμῷ.

Ἵνα δὲ μὴ πλανηθῶ ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῶν μερικοτήτων, ὥρισα τέσσαρα τῶν οὐσιωδεστάτων ζητημάτων ἐν παντὶ συστήματι, ἐφ' ὧν θέλω ἐνασχοληθῆ, τὰ ἑξῆς·

α' Πρώτη διδασκαλία.

β' Ἐπεξεργασία τοῦ διδακτέου.

γ' Σκοπὸς τῆς παιδείας.
δ' Ἡ πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς παιδείας ἄγουσα ὁδός.

Προσφέρων λοιπὸν ἄσμενος τὰς μελέτας ἐμοῦ ταύτας τοῖς φίλοις διδασκάλοις καὶ παιδαγωγοῖς πρωτόλεια χρονίου πείρας, ἐπικαλοῦμαι τὴν αὐστηρὰν αὐτῶν κρίσιν, διότι αἱ παροῦσαι δειναὶ τῆς πατρίδος ἡμῶν περιστάσεις δὲν ἐπιτρέπουσιν *ἡμῖν* τοὐλάχιστον τὸ *πρὸς χάριν*, ἀλλ' ἀπαιτοῦσι τὸ τῆς *ἀληθείας χάριν* λέγειν.

α' Πρώτη διδασκαλία

α' *Ἐμπειρικὸν σύστημα.*

Ἡ πρώτη διδασκαλία, ἣν ὁ προμνησθεὶς *Kehr*, ὁ δικαίως ἀντιπρόσωπος θεωρούμενος τοῦ ἐμπειρικοῦ συστήματος, διότι οὗτος ἔχει διατυπώσει καὶ ὁρίσει αὐτὴν ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέντι ὁδηγῷ **Praxis in der Volksschule,** εἶνε *ἐποπτική*, ἂν καὶ ὁ ἀνὴρ οὗτος ἐν τῷ περὶ τῆς πρώτης διδασκαλίας κεφαλαίῳ ἐν σελ. 167 τοῦ *Ὁδηγοῦ* αὐτοῦ διαρρήδην ἀποφαίνεται ὀρθότατα, ὅτι «μεμονωμένη ἐποπτικὴ διδασκαλία (**Anschauungsunterricht**) δὲν ἁρμόζει τῇ παιδικῇ φύσει, οὐδὲ τῷ σκοπῷ ἑπομένως τῆς πρώτης διδασκαλίας». Φαίνεται ὅμως ὅτι ἐν τῇ ἐφαρμογῇ ἐγένετο ἐπιλήσμων ταύτης τῆς ἀληθείας, διὸ προτείνει ὡς ἀφετηρίαν τῆς πρώτης διδασκαλίας παρακατιὼν τεσσαράκοντα ἑπτὰ κανονικὰς λέξεις (**Normalwoerter**)· οἷον α') ἰχθύν, β') ὡρολόγιον, γ')πῖλον κτλ.,ὧν τὸν τρόπον τῆς διδασκαλίας παραπέμπει μεταξὺ ἄλλων πολλῶν καὶ εἴς τινα *Ὁδηγόν*, ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ δημοδιδασκάλου **Klauwell**, ὁμόφρονος κατὰ πάντα τῷ *Kehr*. Εἰς τοιαύτην ἀνακολουθίαν ἐμπίπτει ἡ μὴ ὑπὸ τῆς θεωρίας καθοδηγουμένη πεῖρα!

Ἴδωμεν νῦν πῶς τελεῖται ἡ διδασκαλία αὕτη ἐπὶ τοῦ ὡρολογίου π. χ.

Ἀφοῦ πρῶτον τὰ διάφορα μέρη τοῦ ὡρολογίου, ὡς πρὸς τὸν σκοπόν, ποιὸν κτλ. ἀναπτυχθῶσι κατ' ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις ὑπὸ τῶν παίδων,ὁ διδάσκαλος ἰχνογραφεῖ ὡρολόγιόν τι ἐπὶ τοῦ πίνακος, ἀπαιτῶν, ἵνα πάντες οἱ παῖδες ἀπομιμηθῶσι τοῦτο ἐπὶ τοῦ ἀβακίου αὐτῶν. Μετὰ δὲ ταῦτα ἐνασχολοῦνται οἱ παῖδες εἰς τὴν διαίρεσιν τῆς λέξεως ταύτης πρῶτον εἰς συλλαβὰς καὶ ἔπειτα εἰς τοὺς φθόγγους, ἐξ ὧν ἑκάστη συλλαβὴ σύγκειται. Τούτου δὲ τελεσθέντος μεταβαίνουσιν οἱ παῖδες εἰς τὴν γραφὴν τῆς ὅλης λέξεως. Εἶτα δὲ εἷς ἢ δύο παῖδες κατὰ διαδοχὴν συνθέτουσιν ἐπὶ καταλλήλου πίνακος τὴν ἐν λόγῳ λέξιν, λαμβάνοντες ἐκ κιβωτίου τὰ ἀναγκαῖα πρὸς τὸν σκοπὸν γράμματα, ἅτινά εἰσι προσκεκολλημένα ἐπὶ ξυλίνων τετραγώνων σανίδων λεπτῶν [1] ἢ χαρτίνων. Πᾶς τις γοητευόμενος ὑπὸ τοῦ φαινομένου τούτου τῆς ἐξωτερικῆς τάξεως καὶ ἀκριβείας, μεθ' ἧς ἡ μηχανικὴ αὕτη τελεῖται

1. Daserste Schulbuch von Adolf Klauwell

ἐργασία, θέλει ὄντως ἐξαναστῇ καθ' ἡμῶν τολμώντων νὰ γνωματεύωμεν, ὅτι ἡ τοιαύτη διδασκαλία ἀντιφάσκει πρὸς τὰς ψυχολογικὰς ἀρχάς.

Ἀλλ' ἀτυχῶς ἀντιφάσκει. Ὁ παῖς ἕνεκα τοιαύτης διδασκαλίας ὑποβάλλεται ὑπὸ τὸ βάρος πληθύος συγχρόνων καὶ ἀκαταλήπτων ἤχου καὶ τόπου παραστάσεων· ἔτι δὲ ἐκβιάζεται ν' ἀπομιμῆται τὰ τεχνικὰ ἐκεῖνα σημεῖα, ἄνευ προηγουμένης βαθμιαίας αὐτῶν ἀντιλήψεως, παρακολουθῶν τὴν βαθμιαίαν αὐτῶν οἷον ὀργανικὴν μόρφωσιν. Τὴν πληθὺν δὲ ταύτην τῶν ποικίλων καὶ ξένων τούτων παραστάσεων, οὐδέν τι ἔμμονον δυναμένων εἰκότως νὰ παραγάγωσιν, ἅτε στερουμένων ἑνότητος ψυχολογικῆς καὶ ἀλληλουχίας, ἐξαναγκάζεται ἡ μνήμη τοῦ ταλαιπώρου παιδὸς ἐναγωνίως νὰ τηρῇ ἐν ἑαυτῇ· καὶ ἰδοὺ τίθεται ὁ πρῶτος θεμέλιος τοῦ μηχανικοῦ οἰκοδομήματος λίθος.

Περὶ δὲ τοῦ ἀναρμόστου τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας ὡς πρώτης πνευματικῆς τροφῆς διὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ παιδὸς παραθέτομεν καὶ τὴν γνώμην τοῦ Ῥουσσὼ καὶ τῶν κορυφαίων τῶν ψυχολόγων παιδαγωγῶν. [1] «Ὁ παῖς οὐδεμιᾶς μονίμου ἐννοίας εἶνε κάτοχος. Διότι ζῇ κυρίως ἐν φαντασιώδει τινὶ κόσμῳ καὶ ἐὰν παρατεθῶσιν αὐτῷ προώρως μόνιμοι ἔννοιαι (ὡς τοῦτο πράττει ὁ ἐμπειρισμός), δὲν ἀντιλαμβάνεται αὐτῶν, ἐπειδὴ ἡ ἀντίληψις αὐτῶν μόνον τῇ βοηθείᾳ ἤδη προσκεκτημένων ἐννοιῶν δύναται νὰ εὐοδωθῇ». Εὐκόλως ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων ὁ εἰδήμων τὰ παιδαγωγικὰ ἀναγνώστης καθορᾷ τὰς πλάνας, εἰς ἃς ὑποπίπτει ἡ πεῖρα ἄνευ τοῦ φωτὸς τῆς θεωρίας. Αἴρεται ἡ πλάνη αὕτη ἐν τῷ ψυχολογικῷ συστήματι, ὡς θέλομεν ἰδεῖ παρακατιόντες, καὶ ἀνακουφίζεται ὁ παῖς ἐκ τοῦ περιττοῦ φόρτου, διότι ἐν αὐτῷ ἡ πρώτη διδασκαλία ἀντὶ ν' ἄρχηται ἀπὸ τῆς ἐποπτικῆς, ἐν ᾗ παρατίθενται τῷ παιδὶ μόνιμοι ἔννοιαι, ὅπερ ἐπιβλαβές, ἄρχεται ἐκ παιδαγωγικῶν παραμυθίων, ὧν ἡ ὕλη καὶ τὸ εἶδος εἶνε ἀνάλογα πρὸς τὴν παροῦσαν πνευματικὴν τοῦ παιδὸς κατάστασιν. Διότι διὰ μὲν τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας παρεχομένων τῷ παιδὶ μονίμων ἐννοιῶν, ὡς εἴπομεν, ἀποξηραίνεται ἡ πλουσία πηγή, ἐξ ἧς πᾶσαι αἱ εὐγενεῖς τοῦ ἀνθρώπου ὀρέξεις μέλλουσι ν'ἀπορρεύσωσι, ἡ *φαντασία* δηλονότι· ἐνῷ διὰ τῶν παιδαγωγικῶν παραμυθίων ὑποτρέφεται αὕτη καὶ βαθμιαίως ὁ παῖς παρασκευάζεται, ἵνα μετὰ ταῦτα εὐχερῶς ἀντιλαμβάνηται καὶ κατανοῇ μονίμους ἐννοίας. Ἰδοὺ καὶ περὶ τούτου τί γνωματεύουσιν οἱ κορυφαῖοι τῶν παιδαγωγῶν. [2] «Ἡ ἐλευθέρα τῆς φαντασίας κίνησις δὲν πρέπει ἐν τῷ παιδὶ νὰ ἐκλείψῃ, τοὐναντίον ἐπιμελῶς νὰ περιθάλπηται, ἐπειδὴ πᾶσαι αἱ ὑψηλότεραι ὀρέξεις τοῦ ἀνθρώπου ἐκ ταύτης πηγάζουσιν.» Πλὴν ὅμως τούτων ὁ Kehr καὶ οἱ ὀπαδοὶ καὶ οἱ μιμηταὶ αὐτοῦ περιπίπτουσιν εἰς ἑτέραν πλάνην ὄντως ἀτοπωτάτην, πιστεύοντες, ὡς καὶ ὁ Πεσταλόζης ἐνθουσιῶν ἐπίστευεν, ὅτι ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία δύναται ν' ἀποτελῇ ἴδιον εἶδος μαθήματος. Τοῦτο ὅμως ψυχολο-

1. Jahrbuch fuer wisseusch. Paedag I. S, i. f.
2. Jahrbuch f. w. p. Seite 1 f.

γικῶς καὶ λογικῶς εἶνε ἀδύνατον. Διότι ἐν τῇ ἐποπτικῇ διδασκαλίᾳ δὲν ἀπαντῶσιν ἰδιαίτεραί τινες παραστάσεις· αἱ ἐν αὐτῇ παραστάσεις εἶνε αἱ αὐταὶ καὶ τῶν λοιπῶν μαθημάτων. Ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία κατὰ τοὺς ψυχολόγους εἶνε μόνον βοηθητικὸν μέσον πάντων τῶν μαθημάτων.

β' Ψυχολογικὸν σύστημα.

Ἐν τούτῳ τῷ συστήματι τὸ παιδαγωγικὸν παραμύθιον εἶνε ἡ ἀφετηρία τῆς πρώτης διδασκαλίας· διότι, ὡς γνωστόν, ἔχει ποιητικὴν τὴν ὕλην ἄνευ ἀκριβῶς ὡρισμένων χρονικῶν καὶ τοπικῶν προσδιορισμῶν [1]. Ἐξ αὐτοῦ δὲ λαμβάνουσι πάντα τὰ λοιπὰ εἴδη τῶν μαθημάτων ὕλην καὶ περιστρέφονται ἑλκόμενα οἱονεὶ ὑπὸ κεντροβαροῦς δυνάμεως περὶ τὸ κεντρικὸν μάθημα τῆς ἠθικολογίας (Gesinungsunterricht), δι' ἧς τίθεται ὁ γωνιαῖος λίθος τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς μορφώσεως καὶ ἄρχονται τὰ πρῶτα βήματα πρὸς τὸ ἰδεῶδες τῆς προσωπικότητος, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸν ὕψιστον σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας. Περὶ τῶν ἠθικῶν καὶ πνευματικῶν πλεονεκτημάτων τῶν παραμυθίων ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν τοῦ παιδὸς μόρφωσιν ἀνάγκη διὰ τὸ ἄφθονον τῆς ὕλης ἐν ἰδιαιτέρᾳ νὰ πραγματευθῶμεν πραγματείᾳ. Καθόσον δὲ ἀναφέρεται εἰς τὴν πρώτην γλωσσικὴν διδασκαλίαν, γραφὴ καὶ ἀνάγνωσις ἀνάγκη νὰ βαίνωσιν ἐκ παραλλήλου ἀχώρισται ἀλλήλων. Κατὰ πρῶτον ἐνασχολοῦνται οἱ παῖδες μετὰ τῶν προτύπων λέξεων. Σημειωτέον δὲ ὅτι *πρότυποι* λέξεις καλοῦνται ἐν τῇ παιδαγωγικῇ γλώσσῃ αἱ γραφόμεναι ὡς καὶ προφέρονται· οἷον *πρὸς*, *κατὰ*, *λόγος*· οὐχὶ δὲ *αὐλὸς*, *αὐτὸς* κτλ. Διότι πρῶτος ὀρθογραφικὸς κανὼν διὰ τοὺς παῖδας δέον νὰ εἶνε ἡ προφορά, ἅτε τῶν παίδων μὴ δυναμένων ν' ἀντιλαμβάνωνται λογικῶν γραμματικῶν κανόνων. Εἶτα κατατάσσουσιν οἱ παῖδες τὰς λέξεις εἰς οἰκογενείας, ἵνα εὐκολώτερον διατηρῶσιν αὐτὰς ἐν τῇ μνήμῃ· οἷον *λόγος*, *λόγιος*, *λογικὸς*, *λογικὰς* κλ. Ἐννοεῖται δὲ οἴκοθεν ὅτι ἑκάστη μικρὰ πρότασις δέον νὰ χωρίζηται σαφῶς εἰς τὰς λέξεις, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται· ἑκάστη δὲ λέξις εἰς συλλαβὰς καὶ ἑκάστη συλλαβὴ εἰς τὰ γράμματα, ἅτινα οἱ παῖδες δέον ν' ἀπαγγέλλωσι καθαρῶς. Καθόσον δὲ ἀναφέρεται εἰς τὴν γραφὴν πρὸς ἀποφυγὴν τεχνικῶν σημείων, οἷα τὰ ἐν χρήσει παρ' ἡμῖν, ἐν τῇ πρώτῃ διδασκαλίᾳ, διότι ταῦτα μᾶλλον ἐπισπῶσι τὴν προσοχὴν τοῦ παιδὸς καὶ ἀποτρέπουσιν αὐτὴν ἀπὸ τοῦ οὐσιωδεστέρου, ἐλαττοῦντα οὕτως ἀσυγγνώστως τὸν κράτιστον τῆς παιδείας μοχλὸν τὸ *διάφορον* (interesse), μεταχειρίζονται οἱ ψυχολόγοι ὡς πρῶτα παραστατικὰ μέσα ἐπὶ μὲν τῶν βάθρων, διὰ μὲν τὴν πρότασιν μακρὰν τινα ξυλίνην ῥάβδον, ἣν θέτουσιν οἱ παῖδες ὁριζοντίως ἐπ' αὐτῶν, διὰ δὲ τὰς λέξεις, μικροτέρας τοιαύτας, πρὸς ἔνδειξιν δὲ τῶν συλλαβῶν μι-

1. οἷον· Μιὰ φορὰ καὶ ἕνα καιρό.

χρὰς τινας καθέτως ὑπὸ τὴν ὁριζοντίαν· διὰ δὲ τὰ γράμματα φακῆν, εἴ τι ἕτερον παρεμφερὲς ταύτῃ· ἐπὶ δὲ τῶν ἀβακίων καὶ τοῦ πίνακος ὡς ἑξῆς·

———————————————————— διὰ τὴν πρότασιν, καὶ

——————— ——————— ——————— διὰ τρεῖς λέξεις, ὧν ἡ

. . . . | . . . . | . . | . .

πρώτη μονοσύλλαβος, ἡ δευτέρα δισύλλαβος, ἡ τρίτη τρισύλλαβος [1]. Οὕτω δὲ διὰ τῆς ἁπλοποιήσεως τῶν παραστατικῶν μέσων καὶ ἡ προσοχὴ τοῦ παιδὸς συγκεντροῦται ἐπὶ τοῦ οὐσιώδους τῆς διδασκαλίας καὶ τὸ διάφορον αὐτοῦ ἐπιρρωνύεται καὶ ἡ μνήμη ἀπαλλάσσεται φόρτου περιττοῦ. Πλὴν δὲ τῶν προειρημένων παραστατικῶν μέσων ἐν τῇ πρώτῃ διδασκαλίᾳ συμβάλλουσιν οὐ σμικρόν, ἵνα αἱ χώρου παραστάσεις βαθέως ἐγχαράττωνται ἐν τῇ παιδικῇ μνήμῃ καὶ αἱ διὰ τῆς κινήσεως τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἀπομιμήσεις τῶν μορφῶν τῶν γραμμάτων· οἷον δι' ὁριζοντίας κινήσεως αὐτῆς ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ δηλοῦται ὅλη ἡ λέξις· διὰ δὲ καθέτων κινήσεων αὐτῆς ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω δηλοῦνται αἱ συλλαβαί· εἶτα δὲ διὰ μιμήσεως τῆς μορφῆς τῶν χαρακτήρων τοῦ ἀλφαβήτου τὰ γράμματα. Ἀφοῦ δὲ οἱ παῖδες ἀποκτήσωσι πλήρη συνείδησιν τούτων, παρέχονται αὐτοῖς γράμματα ὑπὸ ἁπλουστάτην μορφήν· οἷον τὸ α διὰ δύο πλαγίων γραμμῶν καὶ μιᾶς στιγμῆς (/ / .) τὸ β διὰ μιᾶς πλαγίας γραμμῆς καὶ μιᾶς στιγμῆς (/ .) κ.τ.λ. Κατὰ δὲ τὸ δεύτερον σχολικὸν ἔτος εἰσάγεται ἡ χρῆσις τῶν συνήθων ἀλφαβητικῶν χαρακτήρων καὶ τῆς ἀναγνωστικῆς μηχανῆς (Lesemachine). Διὰ τῆς ἁπλοποιήσεως δὲ ταύτης τῶν παραστατικῶν μέσων ἀποσοβεῖται ἡ τυφλὴ ὑπὸ τοῦ παιδὸς ἀπομίμησις ἀκαταλήπτων τεχνικῶν σημείων εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς πρώτης διδασκαλίας. Ἡ λεπτομερὴς περιγραφὴ τῆς πρώτης διδασκαλίας κατὰ τὸ ψυχολογικὸν σύστημα δεῖται ἰδίας μακρᾶς πραγματείας ἣν θέλομεν ἐν δέοντι δημοσιεύσει.

β' Ἐπεξεργασία τοῦ διδακτέου.

α' *Ἐμπειρικὸν σύστημα.*

Κατὰ τὴν ἐμπειρικὴν διδασκαλίαν ὁ διδάσκαλος ἐπεξεργάζεται τὴν διδακτέαν ὕλην ἐπὶ δύο μόνον βαθμίδων (Stufen), τῆς Ἀναλύσεως (Analyse) δηλονότι καὶ τῆς Συνθέσεως (Synthese), ὡς τοῦτο καὶ ἐν τοῖς ἡμετέροις ὡς ἔγγιστα ἐνταῦθα ἐπικρατεῖ σχολείοις. Καὶ ἐν μὲν τῇ βαθμίδι τῆς ἀναλύσεως ἀποδίδουσιν οἱ παῖδες ὅ τι περὶ τοῦ διδακτέου γινώσκουσιν ἐξ ἀκοῆς, ἀναγνώσεως ἢ ἄλλης τινὸς ἀφορμῆς. Ἐν δὲ τῇ τῆς συνθέσεως παραθέτει τοῖς παισὶν ὁ διδάσκαλος τὸ νέον, ἀρκούμενος εἰς τοῦτο καὶ μόνον. Παρατηρητέον δὲ ἐνταῦθα ὅτι πολλοὶ τῶν παρ' ἡμῖν ἐμπειροτέρων διδασκάλων χρῶνται καὶ ἑτέραις δύο βαθμίσιν ἀνεπιγνώστως μέν, ἀλλ' ἐκ μόνου τοῦ παρα-

1 Vorlesungen ueber die Allg. Paedagogik von T. Ziller, Seite 231.

γωγικοῦ ἀποτελέσματος ἐκτιμῶντες τὴν ἀξιολογότητα αὐτῶν· οἷον τῷ *συσχετισμῷ*, ὃν οἱ Γερμανοὶ Association καλοῦσι, καὶ τῇ *μεθόδῳ*, ἣν οὗτοι Methode ὀνομάζουσιν. Καὶ ἐν ἐκείνῃ μὲν οἱ ἡμέτεροι ἀπαιτοῦσι παρὰ τῶν παίδων ἐπὶ τῆς ἐξηγήσεως ν' ἀποδίδωσι τὸ ἀρχαῖον κείμενον· ἐν ταύτῃ δὲ ὁτὲ μὲν φράσεις τῆς κοινῆς μεταφέρουσιν οἱ παῖδες εἰς ἀττικὴν γλῶσσαν, ὁτὲ δὲ τἀνάπαλιν μετὰ μεγίστης ἀκριβείας εἰς τὴν εὕρεσιν ἀντιστοίχων ἀκριβῶς λέξεων, ἐξ οὗ πολλαὶ περὶ συνωνύμων γίνωνται ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ἀναπτύξεις, ὅπερ ἀτυχῶς τανῦν παραμελεῖται. Ἡ ἐμπειρικὴ ὅμως διδασκαλία, ἐν Γερμανίᾳ, ἀγνοοῦσα ταῦτα, περιορίζεται εἰς μόνην τὴν ἀνάπτυξιν τῆς διδακτέας ὕλης ἐν τῷ κύκλῳ τῶν ἐν λόγῳ βαθμίδων. Ἀλλὰ διὰ τῆς τοιαύτης ἐπεξεργασίας δὲν εὐοδοῦται ὁ ποθούμενος ἐν τῇ διδασκαλίᾳ σκοπός, διότι αἱ παραστάσεις ἢ ἔννοιαι, αἵτινες ὡς γνωστόν, ἀποτελοῦσι τὸ *κεφάλαιον* τῶν πνευματικῶν ἡμῶν γνώσεων, μεμονωμέναι καὶ οἷον ἐν ἐχθρικῇ πρὸς ἀλλήλας διακείμεναι σχέσει ἐν τῇ συνειδήσει τῶν παίδων, οὐ μόνον δὲν δύνανται ἐπὶ μακρὸν νὰ παραμένωσιν ἐν αὐτῇ σαφεῖς καὶ εὐκρινεῖς, ἀλλὰ βαθμιαίως σὺν τῷ χρόνῳ προϊόντι ἀποβαίνουσιν ἀμυδραὶ καὶ σχεδὸν ἐξίτηλοι γίνονται. Πρὸς δὲ ἕνεκα τῆς ἀμυδρᾶς τῶν παραστάσεων καταστάσεως ἐπικρατεῖ ἐπιπολαιότης ἐφ' ἁπασῶν τῶν διανοητικῶν τῶν παίδων ἐνεργειῶν.

β' *Ψυχολογικὸν σύστημα.*

Οἱ δὲ ψυχολόγοι πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ κακοῦ τούτου προσέθηκαν καὶ ἑτέρας τρεῖς βαθμίδας, ἐφ' ὧν ἀνάγκη τὴν διδακτέαν ὕλην μετ' ἐπιμελείας νὰ ἐπεξεργάζηται τὸ σχολεῖον. Μετὰ τὴν *σύνθεσιν* ἕπεται ὁ *συσχετισμὸς* (Association) τῶν παραστάσεων καὶ ἐννοιῶν, ᾧ παρέπεται ἡ *συστηματοποίησις* (Systeme) τῶν γνωστῶν καὶ τοῦ νεωστὶ διδαχθέντος· περατοῖ δὲ τὸ ἔργον ἡ *μέθοδος* (Methode). Ἵνα ὅμως σαφέστερά πως ταῦτα καταστῶσι τοῖς ἀναγνώσταις ἡμῶν θέλομεν ἐπὶ παραδείγματος ἐκ τῆς ἰχνογραφίας προσπαθήσει δι' ὅσων οἷόν τε βραχυτάτων νὰ ἐφαρμόσωμεν αὐτάς. Ὑποτεθείσθω, ὅτι οἱ μαθηταὶ τῆς ἀνωτέρας τάξεως πρόκειται νὰ ἰχνογραφήσωσι τὴν Ἀκαδήμειαν. α') *Ἀνάλυσις*. Ἐν ταύτῃ θέλουσιν οἱ παῖδες ἀποδόσει πᾶν ὅ τι περὶ αὐτῆς γινώσκουσιν· οἷον τὸν τόπον, τὸ ὁλικὸν σχῆμα, τὸ εἶδος τῆς τέχνης, τὸν σκοπὸν κ.τ.λ. Τὰ ὑπὸ τῶν διαφόρων μαθητῶν ἀτάκτως ἀποδοθέντα συνοψίζει εἰς τῶν παίδων τῇ βοηθείᾳ τοῦ διδασκάλου, ὅστις ἐν κατηγορίαις σημειοῖ τοῦτο ἐπὶ τοῦ πίνακος, ἵνα τὴν προσεχῆ φορὰν ἐπαναληφθῇ. —β') *Σύνθεσις*. Ἐν ταύτῃ οὐχὶ πλέον ἀορίστως, ἀλλὰ κατὰ λογικὴν τάξιν ὁρίζονται τὰ διδακτέα καὶ διδάσκονται οὐχὶ δογματικῶς, ἀλλὰ διὰ τῆς εὑρετικῆς μεθόδου· τὸ δὲ νέον δὲν εἶνε πάντῃ νέον, ἀλλ' ἀπορρέει ἐκ τῶν ἐν τῇ ἀναλύσει ἐν μέρει ἀνηνεγμένων· οἷον τὸ εἶδος τῆς τέχνης, ὁ ῥυθμὸς

τῶν κιόνων καὶ κιονοκράνων, ὁ ἀριθμὸς τῶν θυρῶν καὶ παραθύρων, ἡ ἐξήγησις τῶν ἐν τοῖς ἀετώμασι συμπλεγμάτων κ.τ.λ. Ἀφοῦ δὲ ταῦτα πάντα σαφῶς καὶ εὐκρινῶς κατανοηθῶσιν ὑπὸ τῶν παίδων, ἰχνογραφοῦσιν οὗτοι ἀνὰ ἓν ἐκ τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ οἰκοδομήματος, ἀποδίδοντες ἀκριβῶς δι' ἀριθμῶν τὰς ἀναλογίας τῶν μερῶν πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὸ ὅλον καὶ ὀνομάζοντες τὰ οὐσιωδέστατα μέρη αὐτῶν. Μετὰ δὲ τὴν ἀκριβῆ ἰχνογράφησιν τῶν καθ' ἕκαστα μερῶν μεταβαίνει ἡ διδασκαλία εἰς τὴν τρίτην βαθμίδα.— γ') *Συσχέτισις* (Association). Ἐν ταύτῃ ἀνάγκη οἱ παῖδες οὐχὶ πλέον τὰ καθ' ἕκαστα, ἀλλὰ τὸ ὅλον οἰκοδόμημα νὰ ἰχνογραφήσωσιν, ὁρίζοντες τὸ σχῆμα τοῦ διαγράμματος καὶ τὰς σχέσεις τοῦ ὕψους καὶ πλάτους αὐτοῦ καὶ τῶν μερῶν αὐτοῦ. Ὥστε αἱ παραστάσεις, αἵτινες πρότερον ἔμενον μεμονωμέναι ἐν τῇ συνειδήσει τῶν παίδων, συνενοῦνται εἰς ὁλικήν τινα ἑνιαίαν εἰκόνα. Μετὰ δὲ τὸ πέρας τῆς ἰχνογραφήσεως τοῦ οἰκοδομήματος μεταβαίνει ἡ διδασκαλία εἰς τὴν τετάρτην βαθμίδα. — δ') *Συστηματοποίησις* (Systeme). Δὲν ἀρκεῖ μόνη ἡ ἑνιαία εἰκὼν ἡ σχηματισθεῖσα ἐν τῇ πνευματικῇ τοῦ παιδὸς συνειδήσει, ἀνάγκη αὕτη μετὰ ἐγνωσμένων νὰ ταχθῇ ἐν ὡρισμένῃ τινὶ λογικῇ σχέσει. Ἡ βαθμὶς αὕτη εἶνε καθαρῶς ἐπιστημονική, διότι ἐν αὐτῇ ἐπιστημονικῶς κατατάττονται αἱ γνώσεις τῶν παίδων. Ἐν αὐτῇ δέον ὁ παῖς νὰ κατατάξῃ τοὺς διαφόρους ῥυθμοὺς τῶν κιονοκράνων, οἰκοδομῶν κ.τ.λ. εἰς κατηγορίας. Ἀφοῦ δὲ ἀλανθάστως οἱ παῖδες ἀποδόσωσι πᾶν ὅ τι ἐδιδάχθησαν περὶ τούτου, μεταβαίνουσιν εἰς τὴν πέμπτην καὶ τελευταίαν βαθμίδα.— ε') *Μέθοδος* (Methode). Σκοπὸς αὐτῆς εἶνε ἡ ἄσκησις τῆς παραγωγικῆς φαντασίας κυρίως καὶ ἡ ἐμπέδωσις τῶν δεδιδαγμένων ἐν τῇ *Συνθέσει* καὶ ἐν τῷ *Συστήματι*. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον μεταβάλλουσιν οἱ παῖδες τὸν ἑλληνικὸν τῆς Ἀκαδημείας ῥυθμὸν εἰς ῥωμαϊκὸν ἢ βυζαντιακὸν ἢ γοτθικόν· ἢ μεταβάλλουσι τὰ ἰωνικὰ κιονόκρανα εἰς κορινθιακὰ ἢ δωρικὰ κ.τ.λ. Οὕτω δὲ οὐ μόνον αἱ παραστάσεις ἐμπεδοῦνται, ἀλλὰ καὶ ἡ ἰχνογραφικὴ τῶν παίδων ἱκανότης ἀσκεῖται θαυμασίως. Σημειωτέον ὅμως ὅτι ἡ παιδαγωγικὴ διδασκαλία βραδέως μὲν χωρεῖ πρὸς τὰ πρόσω πλὴν ἀσφαλῶς καὶ μονίμως.

γ' Σκοπὸς τῆς παιδείας.

ά Ἐμπειρικὸν σύστημα

Τὰ διάφορα εἴδη τῶν μαθημάτων ἐν τῇ ἐμπειρικῇ διδασκαλίᾳ στοχάζονται ἕκαστον ἰδίου σκοποῦ· τελικὸς δὲ σκοπὸς πάντων εἶνε τὸ *εἰδέναι*. Διὸ ἐν αὐτῇ τὰ μαθήματα διδάσκονται αὐθυποστάτως ἄνευ τινὸς ἑνότητος καὶ ἀλληλουχίας πρὸς ἄλληλα. Ἐπειδὴ δὲ ὁ τελικὸς τῆς καθόλου διδασκαλίας σκοπὸς ἐν αὐτῇ εἶνε, ὡς εἴπομεν, τὸ *εἰδέναι* ὁ τρόπος τῆς διδασκαλίας εἶνε

λογικός, ἀρχομένης ἐκ τῶν γενικῶν ἐννοιῶν καὶ χωρούσης πρὸς τὰς ἀτομικάς. Ὅτι δὲ τοιαύτη διδασκαλία τοιούτου μονομεροῦς στοχαζομένη σκοποῦ παράγει καρποὺς ἀναλόγους, δύναταί τις νὰ βεβαιωθῇ ἐκ τῆς ἠθικῆς καταστάσεως τῶν ἐθνῶν, ἐν οἷς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοιαῦτα συστήματα ἐφαρμόζονται. Ἴδετε τὴν Γερμανίαν τὴν ἄλλως σοφήν, σπαρασσομένην ὑπὸ τῶν ψευδῶν κοινωνιστικῶν ἀρχῶν τῆς ἐλευθερίας(Freiheit) καὶ ἰσότητος(Gleichheit), μονομεροῦς ἀγωγῆς καὶ παιδείας. Δὲν ἀρκεῖ μόνη ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ' ἀναγκαία καὶ ψυχολογικῶν νόμων πραγμάτωσις,ἵνα ἡ βούλησις ὑποτάσσηται τῷ φρονήματι. Καὶ ἐὰν μὲν ὁ Σωκράτης ἐν τῷ ἐνθουσιασμῷ αὐτοῦ, κρίνων ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ φύσεως, ἐκήρυττεν ὅτι ἀρκεῖ νὰ μάθῃ τις τί εἶνε ἀγαθὸν καὶ θέλει γείνει ἀγαθός, εἶνε συγγνωστόν, διότι αἱ ψυχολογικαὶ γνώσεις ἐν τῇ ἐποχῇ ἐκείνῃ ἦσαν ἀτελέσταται. Τοῦτο σήμερον λεγόμενον εἶνε ἀσύγγνωστος ἄγνοια ψυχολογικῶν καὶ ἠθικῶν γνώσεων.

β' *Ψυχολογικὸν σύστημα.*

Πρὸς ἀποφυγὴν τῆς μονομεροῦς τῶν παίδων μορφώσεως ἕνεκα ὑπερτροφίας μὲν τοῦ πνεύματος, ἀτροφίας δὲ τοῦ ἠθικοῦ φρονήματος, ἡ ψυχολογικὴ μέθοδος τὸν μὲν τελικὸν σκοπὸν τῆς ἐμπειρικῆς μεθόδου μετέτρεψεν εἰς μέσον, σκοπὸν δὲ τελικὸν ἔθετο τὴν *ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν τοῦ χαρακτῆρος μόρφωσιν*, ἵνα ὑψωθῇ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸ *ἰδεῶδες τῆς προσωπικότητος*. Ὅπως δὲ εὐοδωθῇ ὁ σκοπὸς οὗτος,τὰ καθ' ἕκαστα μαθήματα διὰ τῆς συγκεντρωτικῆς μεθόδου (Concentration), περὶ ἧς ἐν τῇ ἑπομένῃ παραγράφῳ ἐκτιθέντες τὸ σχολικὸν πρόγραμμα βραχέα τινὰ ἀναφέρομεν, τὰ μαθήματα ἀνάγκη νὰ διδάσκωνται παιδαγωγικῶς. Ἀντὶ δηλονότι ἐκ τῶν γενικοτήτων ἀρχομένη ἡ διδασκαλία νὰ καταλήγῃ εἰς τὰς μερικότητας ἢ ἀτομικὰς ἐννοίας,τοὐναντίον ἐκ τῶν ἀτομικῶν διὰ τῆς ἐπακτικῆς μεθόδου τοῦ Σωκράτους (Induction) ἀρχομένη νὰ καταλήγῃ εἰς γενικὰς ἐννοίας. Διότι μόνη ἡ πραγματικότης εἶνε σφαῖρα, ἐν ᾗ ὁ παῖς κατὰ τὴν ἁρμοδίαν ἡλικίαν δύναται νὰ πορίζηται ἀσφαλεῖς, εὐκρινεῖς καὶ καθαρὰς ἐννοίας. Ἐνταῦθα φαίνεταί τις ἀντίφασις πρὸς τὰ ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ εἰρημένα, ἥτις ὅμως ἀντίφασις εἶνε δοκοῦσα, διότι ὁ λόγος ἐνταῦθα δὲν εἶνε περὶ τῆς πρώτης διδασκαλίας. Ἅπαντα δὲ τὰ εἴδη τῶν μαθημάτων προσαρμοζόμενα πρὸς κεντρικόν τι μάθημα, ὅπερ οἱ ψυχολόγοι Gesinungsunterricht ἤτοι *ἠθικολογίαν* ὀνομάζουσιν, ἐξυπηρετοῦσι τὸν ἑνιαῖον σκοπόν, ὅστις εἶνε, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, ἡ *ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ τοῦ χαρακτῆρος τῶν παίδων μόρφωσις*. Οὕτω δὲ τὰ μαθήματα ἀποβάλλουσι τὸν ξηρὸν ἐπιστημονικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα καὶ ἀποβαίνουσι σχολικαὶ ἐπιστῆμαι (Schulwissenschaft). Ἐνταῦθα παραθέτομεν τὴν γνώμην τοῦ κορυφαίου τῶν παιδαγωγῶν καὶ καθηγητοῦ τῆς φιλοσοφίας

κ. Τ. Ziller [1]. «Ἐὰν τοῦτο βαθμιαίως προχωρῇ, θέλει ἐπὶ τέλους κατορθωθῇ αἱ παροῦσαι εἰδικαὶ ἐπιστῆμαι τῆς διδασκαλίας ν' ἀποβάλωσι τὸ αὐθυπόστατον αὐτῶν, ὅπερ ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐν τοῖς ἡμετέροις σχολικοῖς προγράμμασιν ἔχουσιν, ἀλλὰ δὲν δύνανται νὰ διατηρῶσιν. Αὗται δύνανται μόνον μέσα ταύτῃ νὰ παρέχωσι καὶ ἀνάγκη διὰ τοῦτο, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Mager — ν' ἀποβῶσι σχολικαὶ ἐπιστῆμαι». Πᾶν λοιπὸν μάθημα, ὡς καὶ πᾶσα ἑτέρα ἐνασχόλησις ἀνάγκη νὰ προσαρμόζηται ἐν ἀμέσῳ ἀναφορᾷ πρὸς τὸν ὁλικὸν τῆς ἀγωγῆς σκοπόν. Διότι, ἑκάστου μαθήματος στοχαζομένου ἰδίου σκοποῦ, γεννᾶται ποικιλία σκοπῶν καὶ σύγχυσις, καὶ διασπῶνται αἱ δυνάμεις ἀσκόπως, ἐξ οὗ οὐδὲν ὄντως καλὸν δύναται νὰ προέλθῃ, ὡς περὶ τούτου οἱ καρποὶ τῆς ἐμπειρικῆς διδασκαλίας ἐπιβεβαιοῦσιν ἡμᾶς.

δ' Ἡ πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς παιδείας ἄγουσα ὁδός.

α' *Ἐμπειρικὸν σύστημα.*

Ὁ Kehr ἐν τῷ προμνημονευθέντι αὐτοῦ *Ὁδηγῷ* παρέχει ἡμῖν ἀκριβῶς τὸ ὅλον σχολικὸν πρόγραμμα Σχολείου, ἐν ᾧ μορφοῦται ὁ πολίτης. Ἐπ' αὐτοῦ θέλομεν διασκοπήσει τὴν ὁδόν, ἣν ἀκολουθεῖ.

Μετὰ τὴν πρώτην διδασκαλίαν, ἥτις εἶνε ἐποπτική, ἡ ἐμπειρικὴ διδασκαλία, ἀφοῦ ἀποξηράνῃ τὴν εὐγενεστάτην πηγὴν τοῦ παιδικοῦ πνεύματος, ἐξ ἧς μέλλουσιν αἱ εὐγενέσταται καὶ ὕψισται ν' ἀπορρεύσωσι τοῦ ἀνθρώπου ὀρέξεις, ἄγει θαρραλέως τὸν ταλαίπωρον παῖδα οἱονεὶ ἀτμοδρομικῶς καὶ ἐγκαταλείπει αὐτὸν ἐν τῷ μέσῳ ἀκαταλήπτου κόσμου, ἐν ᾧ αἱ ἠθικαί, κοινωνικαί, θρησκευτικαὶ καὶ πολιτικαὶ ἔννοιαι ὑπεράνω τῆς παιδικῆς κεῖνται συνειδήσεως. Ὁ δὲ τάλας παῖς ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἀκατανοήτου τούτου κόσμου ἐννοιῶν καὶ παραστάσεων, ἐκβιάζεται νὰ μνημονεύῃ πασῶν ἐκείνων τῶν ἐννοιῶν, ἅτε ἀδυνάτου οὔσης πάσης ψυχολογικῆς ἀφομοιώσεως (Assimilation), δι' ἧς μόνης προσκτᾶται ὁ ἄνθρωπος νέας ἐννοίας καὶ δὴ καὶ γνώσεις, ἅτε τῶν ἐννοιῶν πάντῃ ἀλλοτρίων οὐσῶν τῶν ἐν τῇ συνειδήσει τῶν παίδων προϋπαρχουσῶν. Πῶς πρὸς Θεοῦ, εἶνε δυνατὸν παῖς, καὶ αὐτῶν τῶν στοιχείων τῆς ἀριθμητικῆς ἀδαὴς νὰ κατανοήσῃ διαφορικοὺς καὶ ὁλοκληρωτικοὺς ὑπολογισμούς! Καὶ ἐν τούτοις ἡ ἐμπειρικὴ μέθοδος θεωρεῖ τοῦτο δυνατόν, καθόσον ἐπερείδεται ἐπί τινος ἐσφαλμένης ψυχολογικῆς θεωρίας, ἣν ὁ Κάντιος διώρθωσεν. Πρὸ τοῦ Καντίου δηλονότι ἐπεκράτει ἡ ψυχολογικὴ ἀρχὴ Tantum scimus quantum memoria tenemus (τοσαῦτα γινώσκομεν, ὅσα ἐν τῇ ἡμετέρᾳ μνήμῃ διαφυλάττομεν). Ὅθεν ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ οἱ παῖδες

1. Vorlesungen ueber Allg. Paedagogik S. 24. von T. Ziller. Leipzig.

ἀπεμνημόνευον πλείστων φιλοσοφικῶν καὶ ἠθικῶν ἀληθειῶν ἐπ' ἐλπίδι ἐν ὡριμωτέρᾳ ἡλικίᾳ νὰ κατανοήσωσι τὴν διάνοιαν καὶ σημασίαν αὐτῶν! Ἴχνη δὲ τῆς ἐσφαλμένης ταύτης θεωρίας ἀπαντῶμεν καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἄλλως σπουδαίῳ παιδαγωγῷ Σμιθίῳ ἐν τῷ περὶ Μνήμης τῆς *Ἐπιτομῆς τῆς παιδαγωγικῆς* αὐτοῦ *Ἐγκυκλοπαιδείας*.Ὁ δὲ Κάντιος κατανοήσας τὸ ἐσφαλμένον τῆς θεωρίας ταύτης, ἀντέστρεψε τὰ μέρη ὡς ἑξῆς· Tantum memoria tenemus quantum scimus (τοσαῦτα ἐν τῇ μνήμῃ δυνάμεθα νὰ διαφυλάττωμεν, ὅσα γινώσκομεν). Ὅθεν κατὰ τὴν πρώτην ἐσφαλμένην ψυχολογικὴν ἀρχὴν φιλοτιμεῖται ἡ ἐμπειρικὴ διδασκαλία ν' ἀσκῇ τὸν παῖδα γλαφυρῶς νὰ διαλέγηται, ἐκστομῶν ἐπιτετηδευμένας καὶ σπανίας τινὰς λέξεις,φράσεις περὶ ἠθικῶν, πολιτικῶν καὶ θρησκευτικῶν σχέσεων δίκην μουσικοῦ ὀργάνου, καὶ οὕτω νὰ ἐπισπᾶται τὰς διακαεστάτας τῶν ἁπλουστέρων καὶ ἀδαεστέρων ἐπευφημίας, ἀγνοούντων τὴν στοιχειωδεστάτην ἀλήθειαν ὅτι: οἱ καρποὶ τῆς ὑγιοῦς ἀγωγῆς καὶ παιδείας δὲν γίνονται φανεροὶ παραμορφωθέντος τοῦ χαρακτῆρος, ἤτοι ἐν τῇ ἀνδρικῇ ἡλικίᾳ. Ἀλλ' ἐπέστη ὁ χρόνος, καθ' ὃν δίκαιον πάντες οἱ εἰδήμονες περὶ τὰ παιδαγωγικὰ νὰ ὑψώσωσι φωνὴν κατὰ τοῦ *μηχανισμοῦ*. Ἐν Γερμανίᾳ ἤρξατο ἴσως πρὸ δωδεκαετίας ἡ διαμάχη αὕτη ὑπὸ τῶν ψυχολόγων, ὧν προεξάρχουσιν οἱ ἐπάξιοι τοῦ ὀνόματος τοῦ παιδαγωγοῦ καὶ φιλοσόφου κ. T. Ziller καὶ Stoy. Εὔχομαι καὶ ἐν Ἑλλάδι νὰ κατορθωθῇ κατὰ μικρὸν ἡ ἀποσόβησις τοῦ μηχανισμοῦ.

β' *Ψυχολογικὸν σύστημα.*

Τὸ ψυχολογικὸν σύστημα ἀπαλλάσσει τὸν παῖδα τοῦ κινδύνου τῆς ἐπιπολαιότητος καὶ τῆς ἕνεκα τοῦ μηχανισμοῦ κουφότητος, ὡς ἑξῆς.

Κατὰ τοῦτο ἡ ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ τοῦ χαρακτῆρος τῶν παίδων μόρφωσις δὲν εὐοδοῦται διὰ τῶν συνήθων ἠθικολογικῶν μακρηγοριῶν, ἃς στωμύλοι τινὲς διδάσκαλοι οἱονεὶ ἐξ ἄμβωνος ἀπὸ πρωΐας μέχρις ἑσπέρας ἐν δέοντι καὶ ἐν οὐ δέοντι καιρῷ ἐκστομοῦσι κατηχητικῶς διὰ τοῦ αὐθεντικοῦ κύρους τῶν λεγομένων τοὺς ταλαιπώρους στεροῦντες παῖδας τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς αὐτοθυμίας. Οὐδὲ διὰ τυφλῶν ἕξεων, εἰς ἃς ὑποβάλλουσι τοὺς παῖδας ἐν τῇ ἀπομιμήσει, φρονοῦντες ὅτι διὰ τῆς τυφλῆς ἄνευ ἐπιγνώσεως μιμήσεως θέλουσι μορφωθῇ μόνιμοι ἕξεις. Ἐνταῦθα ἐπιτραπήτω μοι νὰ μνημονεύσω παιδαγωγικῆς τινος συμβουλῆς τῶν αὐτεπαγγέλτων παιδαγωγῶν τῆς ἑξῆς. «Ἐὰν, παῖδες, δὲν δύνασθε νὰ γείνητε ἀγαθοί, τοὐλάχιστον ὑποκρίνεσθε τὸ τοιοῦτον» Φρονῶ ὅτι ὁ παιδαγωγὸς οὗτος τὴν εἰλικρινεστάτην τῶν ἀληθειῶν ἐξήνεγκεν. Καὶ τίνος ἐκ τῶν πολλῶν τὸν διδάσκαλον καὶ παιδαγωγὸν ἐπαγγελλομένων ὁ ἰδιωτικὸς βίος διατελεῖ ἐν πλήρει ἁρμονίᾳ πρὸς τὰ ἠθικὰ παραγγέλματα,ἅτιν'ἀγορεύει ἐκ τῆς ἕδρας;Αὐτὴ ἡ ἀρετὴ τοῦ διδασκάλου καὶ παιδαγωγοῦ, ἡ ἁρμονία δηλονότι τῶν ἀρχῶν πρὸς τὰς

πράξεις αὐτοῦ εἶνε τὸ μέγιστον ἐχέγγυον τῆς εὐοδώσεως τοῦ ἔργου αὐτοῦ. Καὶ ταῦτα ὡς πρὸς τὴν ἀτομικὴν τοῦ παιδαγωγοῦ ἢ διδασκάλου ἐπὶ τῆς ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς τοῦ χαρακτῆρος τῶν παίδων μορφώσεως ἐπιρροην. Ἀλλὰ κατὰ τί καὶ ἡ διδασκαλία καὶ πῶς δύναται νὰ συντελέσῃ πρὸς εὐόδωσιν τοῦ σκοποῦ τούτου; Ὅπως τοῦτο ἐν τῇ διδασκαλίᾳ καὶ δι' αὐτῆς εὐοδωθῇ, φρονοῦσι καὶ εὐλόγως οἱ ψυχολόγοι ὅτι ἡ πνευματικὴ τοῦ ἀτόμου μόρφωσις ἀνάγκη νὰ διανύσῃ τὴν ὁδὸν τῆς πνευματικῆς μορφώσεως τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος. Ὡς δηλονότι ἡ ἀνθρωπότης βαθμιαίως προήχθη ἐκ τῶν ἀτελεστάτων καὶ ἁπλουστάτων πρὸς τὰ τελειότερα καὶ συνθετώτερα, οὕτω καὶ τὸ ἄτομον ἀνάγκη ν' ἀναρριχᾶται κατὰ βαθμίδας τὴν κλίμακα ταύτην τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως.

Ἐπὶ τῆς ὑγιεστάτης καὶ ὀρθοτάτης ψυχολογικῆς ταύτης ἀρχῆς ἐπερειδόμενοι οἱ νεώτεροι ψυχολόγοι παιδαγωγοὶ συνέταξαν τὸ σχολικὸν αὐτῶν πρόγραμμα, οὗτινος ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὰ τέσσαρα πρῶτα ἔτη.

Πρῶτον σχολικὸν ἔτος [1]. Οἱ παῖδες διδάσκονται τὰ παιδαγωγικὰ παραμύθια, δι' οὓς προηγουμένως εἴπομεν λόγους. *Δεύτερον σχολικὸν ἔτος*. Οἱ παῖδες εἰσέρχονται εἰς κόσμον ἁπλούστατον, εἰς τὴν προϊστορικὴν δηλονότι κατάστασιν, ἐν ᾗ ἔζη ὁ ἄνθρωπος. Βιβλίον σκιαγραφοῦν τὸν βίον τὸν προϊστορικὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐγράφη εἰς ξένην γλῶσσαν, μετεγλωττίσθη δὲ καὶ εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς, εἶνε δὲ τοῦτο ὁ *Ῥόβινσων* τῶν παιδικῶν ἡμῶν χρόνων. Τὸ βιβλίον τοῦτο θεωρεῖται δικαίως ὡς τὸ μόνον κατάλληλον νὰ διαδεχθῇ τὴν διδασκαλίαν τῶν παραμυθίων, διότι χρησιμεῦον ὥς τις προεισαγωγή, ἀποσοβεῖ τὴν ἀνάγκην ἅλματος βιαίου τοῦ παιδὸς ἐκ τοῦ φαντασιώδους καὶ ποιητικοῦ κόσμου εἰς τὸν παρόντα καὶ πραγματικόν. Πᾶσα βιαία μετάβασις ἀπὸ καταστάσεώς τινος εἰς ἑτέραν ἔν τε τῷ φυτικῷ καὶ ἐν τῷ ζωϊκῷ κόσμῳ, ὡς γνωστὸν φέρει ζημίαν ἀνυπολόγιστον, πολλῷ δὲ μᾶλλον εἰς τὸν πνευματικόν· ἀλλὰ τὸ ἐμπειρικὸν σύστημα εἶνε λίαν τολμηρὸν καὶ ἄγει τὸν παῖδα δι' ἠλεκτρικῆς ταχύτητος ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ φαντασιώδους πνευματικῆς καταστάσεως εἰς τὴν παροῦσαν περιπλοκωτάτην πραγματικότητα. Ἐν τῷ προϊστορικῷ τοῦ ἀνθρώπου βίῳ καθορᾷ ὁ παῖς πῶς ἡ *ἀνάγκη* γίνεται μήτηρ πάσης τέχνης· πῶς ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς ἀτομικῆς *πείρας* πορίζεται ἀληθείας ἐπιστημονικάς· πῶς ἄρχεται νὰ ἑρμηνεύῃ τὴν φύσιν τελεολογικῶς καὶ τέλος πῶς ἐκ τῆς θεωρίας αὐτῆς ὑψοῦται εἰς τὴν κατάληψιν τοῦ ὑπερτάτου *Ὄντος*. Εἶτα δὲ κατανοεῖ ὁ παῖς τὴν ἀνάγκην τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ἣν καὶ ὁ Ῥόβινσων αὐτὸς ᾐσθάνετο. Μετὰ τοιούτων δὲ ἁπλῶν παραστάσεων εἰσέρχεται ὁ παῖς εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἑπομένου ἔτους. *Τρίτον σχολικὸν ἔτος*. Ἤδη κομίζων ὁ παῖς τὰς ἄνω παραστάσεις εὐχερῶς κατανοεῖ τὸν νέον κόσμον, εἰς ὃν εἰσάγεται, εἰς τὸν βίον τῶν πατριαρχικῶν χρό-

1. Ἐννοοῦμεν τέλειον δημοτικὸν σχολεῖον, ὡς τὸ Πρότυπον τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων.

νων τοῦ ἀνθρώπου. Ἤδη καθορᾷ πῶς ὁ ἄνθρωπος, ὃν προηγουμένως ἐγνώρισε μόνον, ἤδη ἑνούμενος μετ' ἄλλων ἀποτελεῖ κοινωνίαν, πρὸς εὐδαιμονίαν τῆς ὁποίας παρίστανται ἀναγκαῖοι νόμοι τινὲς νὰ ὁρισθῶσιν. Ἵνα δὲ τὰ καθ' ἕκαστα ἔργα τελειότερον τελῶνται, ὁρίζονται τάξεις τινὲς ἀνθρώπων ἑκάστη εἰς ὡρισμένην τινὰ ἐργασίαν. Οὕτω δὲ ὁ παῖς κατανοεῖ τὴν ἀνάγκην τῆς διαιρέσεως τῆς ἐργασίας πρὸς τελειοποίησιν αὐτῆς, καὶ ἀπείρους ἄλλας πορίζεται ὠφελείας. Ἤδη δὲ φέρων τὰς παραστάσεις ταύτας ἐπιβαίνει εὐχερῶς ἐπὶ τῆς ὑπερκειμένης βαθμίδος. *Τέταρτον σχολικὸν ἔτος*. Ἡ ἱστορία τῶν Κριτῶν καὶ τοῦ Μωϋσέως. Ἐν ταύτῃ αἱ κοινωνικαί, ἠθικαί, πολιτικαὶ σχέσεις εἶνε πολλῷ ποικιλώτεραι, ἀλλ' ὁ παῖς εὐχερῶς ἀντιλαμβάνεται αὐτῶν, διότι φέρει ἤδη ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ τὰς ἀναγκαίας παραστάσεις, ἵνα γείνῃ τελεία αὐτῶν ἀφομοίωσις (Assimilation). Ἐννοεῖται δὲ οἴκοθεν ὅτι ταῦτα ἀποτελοῦσι σφαίρας παιδαγωγικὰς (Concentrationfragen) ἐν αἷς τελοῦνται αἱ ἀναπτύξεις καὶ τῶν λοιπῶν μαθημάτων, τῆς ὕλης λαμβανομένης ἐκ τῶν ἐν ταῖς σφαίραις ταύταις περιεχομένων· οἷον ἐν τῷ δευτέρῳ σχολικῷ ἔτι ἀπαντᾷ ὁ παῖς τὸ πῦρ, ὅπερ ὁ Ῥόβινσων διὰ τῆς προστριβῆς λίθων ἐξεπορίζετο· τοῦτο μεταχειρίζεται ὁ διδάσκαλος ὡς ὕλην διὰ τὸ μάθημα τῆς στοιχειώδους φυσικῆς. Ἐν ἑτέρῳ χωρίῳ ἀπαντᾷ ὅτι ὁ Ῥόβινσων διήνυσε 4, 6, 12 ὥρας ἐν μιᾷ ἐκδρομῇ· τοῦτο χρησιμεύει ὡς ὕλη διὰ τὴν Ἀριθμητικὴν κτλ. Ὥστε φαίνεται καθαρῶς ἡ σχέσις τῶν μαθημάτων ἐνταῦθα πρὸς ἄλληλα καὶ ἡ βαθμιαία πρόοδος κατὰ τὴν γενετικὴν μέθοδον. Τοιαύτη δὲ διδασκαλία ἄγει τὸν παῖδα κατὰ φύσιν ἐκ τῶν ἀτελεστέρων πρὸς τὰ τελειότερα καὶ μορφόνει αὐτοῦ ἐναρμονίως νοῦν, βούλησιν καὶ καρδίαν.

Διὰ τοῦτο ὡς ἀρχὴν παραδεχόμεθα ὅτι ἡ διδασκαλία τῶν παίδων δέον νὰ εἶνε *φυσική*. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ψυχολογικὴ διδασκαλία περὶ παντὸς ποιεῖται τὸ αὐτενεργὸν καὶ αὐτόθυμον τοῦ παιδός, παρέχει αὐτῷ πᾶσαν ἀφορμήν, ἵνα οὗτος δρῶν αὐτενεργῶς καὶ κρίνων αὐτοθύμως ἐν τῇ σφαίρᾳ τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας, μορφόνῃ τὸ ἠθικὸν αὐτοῦ φρόνημα, ἐνισχύῃ τὴν βούλησιν καὶ θερμαίνῃ τὴν καρδίαν αὐτοῦ. Προσκτᾶται δὲ οὕτω πάντα ἐκεῖνα τὰ ἠθικὰ προσόντα, ὧν ἡ ἔλλειψις περιάγει τὸ Ἔθνος ἡμῶν ὁσημέραι εἰς ἐξευτελισμόν.

Τοιαῦτά εἰσιν ἐν ὀλίγοις τὰ πλεονεκτήματα τοῦ ψυχολογικοῦ συστήματος, οὗτινος τὴν ἐφαρμογὴν εὔχομαι ἐν τοῖς συσταθησομένοις ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως Διδασκαλείοις.

ΕΥΣΤΡ. Α. ΚΕΧΑΓΙΑΣ

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ ΑΥΤΟΓΡΑΦΟΝ

ΤΟΥ ΡΩΣΟΥ ΝΑΥΑΡΧΟΥ ΓΡΕΥΓ [1] ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΙΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΝ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑΝ ΤΩΝ ΡΩΣΩΝ ΤΩ 1769.

Ἡ Αὐτοκράτειρα [2] γινώσκουσα ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐπὶ τόσους ἤδη αἰῶνας καταδυναστευόμενοι ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐπόθουν τὴν ἐκ τοῦ ἀφορήτου τούτου ζυγοῦ ἀπελευθέρωσιν, ἀπεφάσισε νὰ παράσχῃ αὐτοῖς τὰ πρὸς τοῦτο μέσα. Τοιοῦτόν τι ἠδύνατο νὰ εὐδοκιμήσῃ μᾶλλον ἐν Πελοποννήσῳ, ἔνθα ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς ἦτο ἀσυγκρίτως πολυπληθέστερος τοῦ ὀθωμανικοῦ, καὶ ἔνθα οἱ τοῦρκοι πρὸ χρόνων εἶχον ἀπομάθει τὴν στρατιωτικὴν τέχνην καὶ ἦσαν βεβυθισμένοι ἐν τῇ χαυνότητι καὶ τῇ διαφθορᾷ. Ταῦτα ὑπολογίζουσα ἡ Αὐτῆς Μεγαλειότης πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐχθροπραξιῶν μυστικῷ τῷ τρόπῳ διέταξε τὸν στρατηγὸν κόμιτα Ἀλέξιον Γρηγ. Ὀρλὼβ διατρίβοντα ἐν Ἰταλίᾳ τότε μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Θεοδώρου Γρηγ. Ὀρλὼβ νὰ προσπαθήσῃ διὰ τῶν ἀποσταλέντων αὐτῷ πιστοτάτων ἀνθρώπων νὰ ἐκμάθῃ τὴν ἐν Πελοποννήσῳ κατάστασιν τῶν Ἑλλήνων, συγχρόνως δὲ νὰ προτείνῃ τοῖς Σλαύοις καὶ Ἀλβανοῖς τοῖς οἰκοῦσι κατὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Ἀδριατικῆς θαλάσσης, νὰ μετάσχωσι τοῦ ἀγῶνος ἐπαναστατοῦντες, καθ' ὅτι ἡ φυσικὴ κλίσις τῶν ἐθνῶν τούτων πρὸς λεηλασίας καὶ εἰσβολὰς ῥᾳδίως ἠδύνατο νὰ καταπείσῃ αὐτοὺς εἰς τοῦτο. Συγχρόνως ἡ Α. Μεγαλειότης ἀνηγόρευσε τὸν κόμιτα Ὀρλὼβ [3] ἀρχιστράτηγον τῶν κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν δυνάμεων τῆς ἐκστρατείας ταύτης, δοῦσα αὐτῷ πᾶσαν πληρεξουσιότητα εἰς πᾶν διάβημα αὐτοῦ συμφώνως πρὸς τὰς περιστάσεις.

Ὁ κόμις Ὀρλὼβ αὐθωρεὶ ἐπιλαβόμενος τῆς ἐκτελέσεως τῆς διαταγῆς ταύτης, εὗρεν ἁπανταχοῦ τοὺς Ἕλληνας ἑτοίμους ν' ἀποσείσωσι τὸν ζυγὸν

1 Σαμουὴλ Κάρλ. Γρέυγ ἐξ Ἀγγλίας καταγόμενος ὑπηρέτησεν ἐν Ῥωσίᾳ ἐν τῷ ναυτικῷ ἀνελθὼν μέχρι τοῦ βαθμοῦ τοῦ ναυάρχου. Κατὰ τὴν εἰς Πελοπόννησον ἐκστρατείαν ἦτο ἔτι ἁπλοῦς πλοίαρχος. Ἐγένετο δὲ περιώνυμος ἐπὶ τῇ κατὰ τοῦ στόλου τῆς Σουηδίας παρὰ τῇ Σβεαβούργῃ νίκῃ. Ἀπεβίωσε τῷ 1788 (Ἴδε καὶ Παρνασσοῦ τόμ. Β', 461 σημ. 1). Τὸ δ' ἀνὰ χεῖρας Ἡμερολόγιον ἐγράφη ὑπ' αὐτοῦ ἀγγλιστί· μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ οἱ κληρονόμοι του κατεχώρισαν αὐτὸ μεταφράσαντες εἰς τὴν ῥωσικὴν ἐν τῷ περιοδικῷ Μορσκοϊ Σμπόρνικ (Ναυτικὴ Συλλογὴ) τοῦ 1849 ἔτους ἐξ οὗ ἀρύομαι αὐτό. Ἐθεώρησα περιττὸν νὰ ἐξαποστείλω τὴν μετάφρασιν τοῦ ὅλου Ἡμερολογίου διότι τὰ περαιτέρω εἶνε ἀφήγησις λεπτομερὴς τῆς παρὰ τῷ Τζεσμὲ ναυμαχίας (1770) καὶ περιγραφὴ τῶν κινήσεων τῶν πλοίων, τῶν θέσεων ἃς ταῦτα κατεῖχον κτλ., ἅτινα ἐνδιαφέρουσι τῇ ναυτικῇ ἐπιστήμῃ καὶ κυρίως τοὺς ῥώσους ναυτικοὺς μᾶλλον ἢ τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν ἱστορίαν. Ἐὰν δὲ μὴ ἀπατῶμαι τὸ πρῶτον ἤδη ἐν τῇ γλώσσῃ ἡμῶν ἐκδίδοται λεπτομερὴς τοιαύτη ἔκθεσις τῶν ἐν τῇ Πελοποννήσῳ τῷ 1769 συμβάντων, περὶ ὧν ἴδε καὶ τὰ ῥωσικὰ ἐπίσημα ἔγγραφα τὰ καταχωρισθέντα ἐν τῷ Παρνασσῷ Α', 915—919 καὶ Β', 459—460 (Σημ. Μεταφρ).

2 Αἰκατερίνα ἡ Β'.

3 Ἐννοεῖ τὸν Ἀλέξιον Γρ. Ὀρλώβ.

καὶ διψῶντες νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς περιστάσεως καὶ τύχωσι τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν. Ὁ ἱερὸς κλῆρος αὐτῶν ὑπεμίμνησκεν ἀρχαίας προρρήσεις, ζητῶν νὰ καταπείσῃ αὐτοὺς ὅτι ἐπῆλθεν ἡ ὥρα τῆς πτώσεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ δεσποτισμοῦ καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν Ἑλλήνων. Οἱ μεγάλοι καὶ ἰσχυροὶ ὁμόδοξοι αὐτῶν ἀδελφοὶ ἀφικνοῦντο ἐξ ἀπωτάτων χωρῶν, ὅπως τείνωσιν αὐτοῖς χεῖρα βοηθείας. Ἐὰν ὁ ῥωσικὸς στόλος ἠδύνατο νὰ καταπλεύσῃ μῆνάς τινας ἐνωρίτερον, ὅτε ὁ ἐνθουσιασμὸς τοῦ λαοῦ ἐπεκράτει ζωηρός, οἱ δὲ Τοῦρκοι ἦταν ὀλιγάριθμοι καὶ διεσπαρμένοι, ἀναμφιβόλως ἅπασα ἡ Πελοπόννησος ἐν βραχυτάτῳ ἤθελεν ἐκδιώξει τοὺς Ὀθωμανοὺς καὶ περιέλθει ἀφεύκτως εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων. Ὁ κόμις Ὀρλὸβ τοσαύτην πεποίθησιν εἶχε περὶ τούτου, ὥστε ἀπέστειλε τὸν στρατηγὸν Δαραγᾶν εἰς Γιβραλτάρ, τὸν δὲ ἀδελφὸν αὐτοῦ κόμιτα Θεόδ. Γρηγ. Ὀρλὸβ εἰς τὸν λιμένα Μαχών, ὅπως ἐπισπεύσωσι τὸν κατάπλουν τοῦ στόλου. Αὐτὸς δὲ οὗτος οὐ δυνάμενος νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Τοσκάνην, τὸ κέντρον τῶν μυστικῶν αὐτοῦ σχέσεων μέχρι τῆς πλήρους ἐλεύσεως ἁπάσης τῆς ναυτικῆς μοίρας καὶ τοῦ ἐπ' αὐτῆς στρατοῦ εἰς Πελοπόννησον, διέταξεν ὅπως αὐθωρεὶ μετὰ τὸν εἰς Μαχὼν κατάπλουν τοῦ στόλου ἀποπλεύσῃ ἐκεῖθεν μέρος αὐτοῦ εἰς Λιβόρνον ἔνθεν παραλαβὼν αὐτὸν καὶ τὸ ὑπ' αὐτοῦ σῶμα ὁδηγήσῃ ὁ κόμις εἰς τὸν ἐν Πελοποννήσῳ τόπον τῆς συγκεντρώσεως τῶν ῥωσικῶν δυνάμεων.

Ἐν τούτοις αἱ ἐξ Ἑλλάδος ἀφικνούμεναι εἰδήσεις κατέδειξαν τῷ κόμιτι Ὀρλὸβ τὴν θέσιν ἐφ' ἧς ἦτο ἐπωφελέστερον νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν αὐτοῦ. Ἡ ὀρεινὴ χερσόνησος ἡ ἀποτελοῦσα τὴν νοτίαν θέσιν τῆς ἀρχαίας Λακεδαίμονος, τῆς νῦν ἀποκαλουμένης Μάνης (ἐξ οὗ καὶ οἱ κάτοικοι αὐτῆς Μανιάται) οἰκεῖται ὑπὸ λαοῦ διακρινομένου μεταξὺ πάντων τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ ἐξόχῳ ἀνδρείᾳ. Ποριζόμενοι τὰ πρὸς τὸ ζῆν κυρίως διὰ λεηλασιῶν καὶ ληστειῶν, οὐδέποτε ἀνεγνώρισαν τὴν ἐπ' αὐτῶν κυριαρχίαν τῶν Τούρκων. Ἐκ τῶν ἀπροσίτων δὲ αὐτῶν σπηλαίων ἀφορμώμενοι εἰσέβαλλον εἰς τὰς πεδιάδας, ἥρπαζον κτήνη καὶ ζωοτροφίας, καὶ οὕτω διῆγον ἐπὶ τῶν ἀγόνων αὐτῶν βράχων. Τοιούτους ἀνθρώπους ἐθεώρησεν ὁ κόμις Ὀρλὸβ καταλλήλους πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, καὶ ἀπεφάσισε διὰ τῆς ἐμφανίσεως αὐτοῦ μόνον νὰ ἐγείρῃ κατὰ τῶν Τούρκων τοὺς Μανιάτας, οἵτινες ἐγίνωσκον κάλλιστα τὸν πολεμικὸν ἐκείνων χαρακτῆρα. Ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ τόπος συγκεντρώσεως τοῦ στόλου ὡρίσθη ὁ λιμὴν τῆς Οἰτύλου ἔνθα ὁ ναύαρχος Σπυρίδοβ ἦλθεν ἐκ Μελίτης τῇ 18 Φεβρουαρίου προσεγγίσας κατὰ τὸν διάπλουν αὐτοῦ τῇ νήσῳ Μαγώνῃ πρὸς παραλαβὴν πρῳρέων.

Οἱ Μανιᾶται ἦσαν ἔξαλλοι ὑπὸ χαρᾶς ἐπὶ τῇ ἐλεύσει τοῦ στόλου. Ἐχαιρέτιζον τὴν ῥωσικὴν σημαίαν πυροβολοῦντες διά τινων μικρᾶς ὁλκῆς τηλεβόλων ἐστημένων ἐπὶ τοῦ τείχους μονῆς τινος. Ὅτε ὁ ναύαρχος ἀνταπεκρίθη δι' ἐννέα κανονοβολισμῶν, οἱ Μανιάται πρὸς ἔνδειξιν τῆς ἀφάτου χαρᾶς αὐτῶν ἐπυροβόλουν ὅλην τὴν ἡμέραν διὰ τῶν ὅπλων αὐτῶν καὶ τῶν πιστο-

λίων. Ἐν τῷ λιμένι τῆς Λιβόρνου [1] εὑρίσκετο ἐμπορικὸν πλοῖον φέρον ἐνετικὴν σημαίαν, κυβερνώμενον ὑπό τινος Σλαύου, ὅπερ συμπεριέλαβεν ὁ κόμις Ὀρλὸβ ἐν τῇ ῥωσικῇ ὑπηρεσίᾳ καὶ ἀπέστειλεν εἰς τὸν λιμένα Οἰτύλου ἵνα ἀναμένῃ τὸν κατάπλουν τοῦ στόλου. Ἦτο δὲ ὡπλισμένον δι' εἴκοσι τηλεβόλων καὶ αὐτὸ ἐχαιρέτισε καταπλεύσασαν τὴν ναυαρχίδα. Ὁ ναύαρχος προὐβίβασε τὸν κυβερνήτην τοῦτον ὀνομαζόμενον Πελεκούτιον, εἰς ὑποπλοίαρχον δευτέρας τάξεως, τὸ δὲ πλοῖον ὠνόμασεν *Ἅγιον Νικόλαον*, ὅπερ τῇ ἐπιούσῃ ἀνύψωσε ῥωσικὴν σημαίαν.

Τῇ 19 ἡ ἐπὶ τῶν πλοίων ξυλικὴ καὶ ἄλλη ὕλη μετεκομίσθη ἐπὶ τῆς ἀκτῆς πρὸς κατασκευὴν πλοίων καὶ τῇ 23 τρία πλοῖα ἦσαν ἐντελῶς ἕτοιμα καὶ καθειλκύσθησαν εἰς τὴν θάλασσαν, ἐφ' ἑκάστου τῶν ὁποίων διωρίσθησαν 40 ἄνδρες· τῇ 25 κατέπλευσεν ἑλληνικὸν πλοιάριον 12 τηλεβόλων ὀνόματι *Ἐρρῖκος Καρρὼν* τοῦ πλοιάρχου Ἀλεξάνδρου Ἀλεξιανοῦ, περιληφθὲν καὶ τοῦτο ἐν τῇ ῥωσικῇ ὑπηρεσίᾳ καὶ τῇ ἐπιούσῃ ἀνυψῶσαν ῥωσικὴν σημαίαν.

Ὁ κόμις Θεόδωρος Γρηγ. Ὀρλὸβ ἐλθὼν μετὰ τοῦ ναυάρχου Σπυρίδοβ ἐκ τοῦ λιμένος Μαχὼν εἰς Πελοπόννησον, διετάχθη ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, κόμιτος Ἀλεξίου Γρηγ. Ὀρλὸβ νὰ ἐπιληφθῇ τῶν ἀναγκαίων προπαρασκευῶν εἰς τὴν κατὰ γῆν ἐν τῇ Πελοποννήσῳ ἐκστρατείαν. Κατὰ τὴν ἐν τῷ λιμένι τῆς Οἰτύλου διαμονὴν τοῦ στόλου ἀπεστάλησαν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ ἰσχυρὰ σώματα Μανιατῶν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν ῥώσων ἀξιωματικῶν τοῦ πεζικοῦ συγκαταριθμηθέντων ἐν ἑκάστῳ ἀποσπάσματι καὶ ὑπαξιωματικῶν τινων, κατὰ τοῦ Μιστρᾶ (ἀρχαίας Σπάρτης), Καλαμῶν, Ἀρκαδίας καὶ ἑτέρων πόλεων.

Ὁ λιμὴν τῆς Οἰτύλου ἐκτεθειμένος ὢν τοῖς W καὶ SW ἀνέμοις, εἶνε γενικῶς κινδυνώδης καὶ οὐχὶ ἀσφαλὴς εἰς πλοῖα μεγάλης χωρητικότητος. Ἐπωφεληθέντες παντὸς ὅ τι ἠδυνήθησαν νὰ τύχωσιν ἐν Μάνῃ ἀπεφάσισεν ὁ ναύαρχος Σπυρίδοβ τῇ συναινέσει τοῦ κόμιτος Θεοδ. Γρηγ. Ὀρλὸβ νὰ πλεύσῃ μετὰ τοῦ στόλου καὶ ἁπασῶν τῶν δυνάμεων εἰς Κορώνην πρὸς ἅλωσιν τοῦ φρουρίου καὶ τῆς πόλεως ταύτης. Ὑπὲρ τοῦ αὐτοῦ δὲ σκοποῦ ἀπεστάλη ἰσχυρὸν ἀπόσπασμα Μανιατῶν, ὅπερ πορευόμενον παρὰ τὴν ἀκτὴν πέριξ τοῦ κόλπου ἦλθεν εἰς Κορώνην ἵνα συνεννοηθῇ μετὰ τοῦ στόλου ἅμα τῷ κατάπλῳ αὐτοῦ.

Τῇ 27 Φεβρουαρίου ἅπας ὁ στόλος ἀπέπλευσεν ἐκ τοῦ λιμένος τῆς Οἰτύλου πλέων πρὸς τὴν Κορώνην ἔνθα κατέπλευσε τῇ 28 καὶ ἠγκυροβόλησε περὶ τὰ τέσσαρα μίλια βορειότερον τῆς πόλεως Κορώνης, ἀναμένων ὅλην τὴν ἡμέραν τὴν ἄφιξιν τῶν ἐκ τοῦ λιμένος τῆς Οἰτύλου ἐκκινησάντων Μανιατῶν.

Τῇ 1 Μαρτίου ὁ στρατὸς καὶ μέρος τῶν ἀνδρῶν τοῦ πληρώματος ἀπεβι-

1 Τὸ πρωτότυπον ἔχει Οἰτύλου κατὰ λάθος βεβαίως, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τῆς συνεχείας.

βάσθη εἰς τὴν γῆν καὶ ἤρξατο τῆς πολιορκίας τῆς πόλεως. Οἱ Τοῦρκοι ἄνευ ἀξίας λόγου ἀντιστάσεως κατέλιπον τὰ περίχωρα αὐθωρεὶ καταληφθέντα ὑπὸ τῶν Μανιατῶν, καὶ εἰσῆλθον εἰς τὸ φρούριον. Ἀρχηγὸς τῆς πολιορκίας ὡρίσθη ὁ λοχαγὸς Λέτσκιη ἀρχιστρατηγοῦντος τοῦ κόμιτος Ὀρλόβ.

Τὴν νύκτα τῆς 1 πρὸς τὴν 2 Μαρτίου οἱ ἡμέτεροι στρατοὶ ἔστησαν κανονοστοιχίας σκοπὸν ἔχοντες νὰ καταβομβοβολήσωσι τὴν πόλιν. Περὶ τὴν 2 μ. μ. ὥραν ὁ στόλος ἀνεπέτασε τὰ ἱστία, ὅπως ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν ὀχυρωμάτων ἐκ θαλάσσης, καὶ δὴ τρία πλοῖα τῆς γραμμῆς προσήγγισαν εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ φρουρίου καὶ ἤρξαντο βομβοβολοῦντα αὐτήν, ἐν ᾧ ταὐτοχρόνως ἐκ τῆς γῆς αἱ ἡμέτεραι κανοςοστοιχίαι ἐβομβοβόλουν τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς πόλεως. Ἡ φρουρὰ ἀπεκρίνετο δι' εὐστόχου πυρὸς καὶ κατὰ τῶν πλοίων καὶ κατὰ τῶν κανονοστοιχιῶν. Τοῦτο διήρκεσε μέχρι τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου οὐδεμίαν ἀξίαν λόγου ζημίαν ἡμῖν προξενῆσαν.

Τὴν ἐπιοῦσαν 3 Μαρτίου ὁ στόλος ἵστατο καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἡμέρας ἀναπεπταμένα ἔχων τὰ ἱστία ἀπέναντι μὲν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ φρουρίου, ἀλλ' ἔξω βολῆς τηλεβόλου.

Τῇ 4 Μαρτίου ὁ στόλος ἐπέστρεψεν εἰς τὴν προτέραν αὐτοῦ θέσιν ἔνθα καὶ ἠγκυροβόλησε. Κύριος δὲ σκοπὸς τῆς ἐπιθέσεως ταύτης ἦτο νὰ ἀποτρέψωμεν τὴν προσοχὴν τοῦ ἐχθροῦ ἀπὸ τῶν ἀνεγειρομένων κανονοστοιχιῶν ἡμῶν.

Τῇ 6 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς τὸ πλοῖον *Ἐρρῖκος Καρρών*, προσαράξαν κατὰ τῆς ἀκτῆς κατασυνετρίβη.

Τῇ 18 προσῆλθεν ἑλληνικὸν πλοῖον πλοιαρχούμενον ὑπό τινος Δημητρίου Γιαμῆ καὶ ἀνύψωσε ρωσικὴν σημαίαν.

Τῇ 19 προσῆλθεν ἕτερον ἑλληνικὸν πλοῖον προερχόμενον ἐκ Ζακύνθου.

Ἀνωτέρω εἴπομεν, ὅτι κατὰ τὴν ἐν τῷ λιμένι της Οἰτύλου διαμονὴν τοῦ στόλου ἰσχυρά τινα ἀποσπάσματα ἐξ Ἑλλήνων συγκείμενα ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν ρώσων ἀξιωματικῶν, ἀπεστάλησαν εἰς διάφορα μέρη τῆς Πελοποννήσου πρὸς κατάκτησιν πόλεων ἢ φρουρίων. Τὸ πρῶτον ἀπόσπασμα *Ἀνατολικὴ Λεγεὼν* ἐπονομασθέν, ἀρχηγὸν εἶχε τὸν λοχαγὸν τοῦ πεζικοῦ Μπάρκοβ, ὅστις εἶχεν ὑφ' ἑαυτὸν τὸν ὑπολοχαγὸν Ψαρρόν, Ἕλληνα τὸ γένος, ἕνα δεκαννέα καὶ εἴκοσι ρώσους στρατιώτας· τὸ δὲ λοιπὸν τοῦ σώματος συνέκειτο ἐκ Μανιατῶν. Προσετάχθη δὲ παρὰ τοῦ κόμιτος Θεοδώρου Γρηγ. Ὀρλὼβ νὰ πορευθῇ εἰς Πάσσοβον καὶ ἐκεῖ νὰ ἀθροίσῃ Μανιάτας καὶ ἑτέρους Ἕλληνας πρὸς συμπλήρωσιν τῶν τάξεων τῆς λεγεῶνος. Τρεῖς ἡμέρας μετὰ τὴν ἄφιξιν αὐτοῦ εἰς Πάσσοβον ἤτοι τῇ 21 Φεβρουαρίου προσῆλθον αὐτῷ ἑπτὰ Μανιάται καὶ ἕτεροι Ἕλληνες ὁπλαρχηγοί, ὧν τὰ σώματα ἀνεβίβασαν τὸν ἀριθμὸν τῆς λεγεῶνος εἰς 1200 ἄνδρας.

Τῇ 26 Φεβρουαρίου ὁ λοχαγὸς Μπάρκοβ ἐπορεύθη κατ' εὐθεῖαν εἰς Μιστρᾶν (ἀρχαίαν Σπάρτην). Μαθὼν καθ' ὁδὸν ὅτι ἐν τῷ μικρῷ χωρίῳ Μπερ-

δάνι, ὑπῆρχε τουρκικὸν σῶμα 1000 ἀνδρῶν, ἔσπευσε νὰ ἐπιπέσῃ κατ' αὐτοῦ ἐξ ἀπροόπτου. Ἀλλ' ὅτε ὅμως περὶ τὸ λυκαυγὲς προσήγγισεν εἰς τὸ χωρίον, ἅπαντες οἱ Τοῦρκοι ὅσοι ἠδυνήθησαν ἐξῆλθον εἰς τὴν πεδιάδα, οἱ δὲ ἐναπομείναντες ἔδραμον εἰς προϋπάντησιν αἰτοῦντες ἔλεος. Ὁ Μπάρκοβ μετὰ χαρᾶς συναινέσας εἰς τὴν αἴτησιν αὐτῶν ταύτην, ἐζήτησεν ὑπόσχεσιν μεθ' ὅρκου, ὅτι οὐδέποτε ἐν τῷ μέλλοντι θὰ ἐπιχειρήσωσι νὰ βλάψωσι τοὺς ῥώσους καὶ καταλιπὼν τὸ χωρίον προὐχώρησε πρὸς τὸν Μιστρᾶν. Ἡ πρωτοπορεία αὐτοῦ συνέκειτο ἐκ 50 Μανιατῶν διοικουμένων ὑπὸ τοῦ ὁπλαρχηγοῦ αὐτῶν Ζαννέτου ὅστις καταφθάσας τοὺς ὀπισθοφύλακας τοῦ τουρκικοῦ σώματος τοῦ ἐκ τοῦ χωρίου Μπερδάνι ἀποδράντος αὐθωρεὶ ἐπέπεσε κατὰ τῶν Τούρκων καίτοι οὗτοι ἦσαν πολυαριθμότεροι. Ἅμα δὲ τῇ ἀφίξει τῶν κυρίων δυνάμεων τῆς λεγεῶνος οἱ Τοῦρκοι ἤρξαντο ἐκ νέου φεύγοντες καὶ συνηνώθησαν μετὰ τοῦ σώματος τοῦ ἐστρατοπεδευμένου παρὰ τῷ Μιστρᾷ ἐκ 3000 ἀνδρῶν συγκειμένου.

Προσελάσας ὁ λαχαγὸς Μπάρκοβ τῷ κυρίῳ σώματι τῶν Τούρκων διήρεσε τὴν λεγεῶνά του εἰς δύο ἀποσπάσματα. Ὁ ὑπολοχαγὸς Ψαρρὸς μετὰ 500 Μανιατῶν καὶ ἓξ Ῥώσων προσετάχθη νὰ περιέλθῃ τάχιστα τὴν δεξιὰν πτέρυγα τοῦ ἐχθροῦ καὶ νὰ προσβάλλῃ αὐτὸν ἐκ νώτων, ἐν ᾧ ταὐτοχρόνως ὁ Μπάρκοβ μετὰ τοῦ ἑτέρου ὤφειλε βραδέως νὰ προχωρήσῃ κατὰ τοῦ μετώπου τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοπέδου. Ὁ ὑπολοχαγὸς Ψαρρὸς ἐξετέλεσε τὸ σχέδιον τοῦτο τόσον ταχέως καὶ ἐπιτυχῶς, ὥστε εἶχε προσβάλει ἤδη τὰ νῶτα καὶ τὴν δεξιὰν πτέρυγα τοῦ ἐχθροῦ ὅτε ὁ λοχαγὸς Μπάρκοβ μόλις ἡτοιμάζετο νὰ ἐπιτεθῇ κατ' αὐτοῦ κατὰ μέτωπον. Τοῦτο ἐνεποίησε τοιαύτην σύγχισιν ἐν ταῖς τάξεσι τῶν Τούρκων, ὥστε ἤρξαντο ὀπισθοχωροῦντες ἁπανταχοῦ καὶ ἐπὶ τέλους διηυθύνθησαν πρὸς τὰ περίχωρα τοῦ Μιστρᾶ καταδιωκόμενοι καὶ ἐκλείσθησαν ἐν τῷ φρουρίῳ πολιορκηθέντες ὑφ' ἡμῶν. Κατὰ τὴν συμπλοκὴν ταύτην ἐκ μὲν τῶν Τούρκων ἐφονεύθησαν 100 ἐκ δὲ τῶν ἡμετέρων ἐφονεύθησαν μὲν 30 ἐτραυματίσθησαν δὲ 11 πάντες Μανιᾶται.

Μετὰ ἐννέα ἡμερῶν πολιορκίαν οἱ Τοῦρκοι ἠναγκάσθησαν νὰ παραδοθῶσι διακοπείσης τῆς συγκοινωνίας τοῦ ὕδατος. Εὐχαρίστως συνῄνεσαν νὰ παραδώσωσι μὲν ἅπασαν τὴν περιουσίαν αὐτῶν νὰ κρατήσωσι δὲ τὰ ὅπλα ὑποχρεωθέντες νὰ μὴ ὑπηρετήσωσι κατὰ τὸν παρόντα ἀγῶνα, ἀπήτουν δὲ ἐλευθέραν δίοδον εἰς Πελοπόννησον. Δυνάμει τῆς παραδόσεως ταύτης τῇ 8 Μαρτίου 3500 ἔνοπλοι ἐξῆλθον ἐκ τοῦ Μιστρᾶ καὶ ἀπέθηκαν τὰ ὅπλα καὶ τὰς ἀποσκευὰς αὐτῶν. Ἀλλὰ μόλις περατωθέντος τοῦ ἀφοπλισμοῦ οἱ Μανιᾶται ἀγνοοῦντες τοὺς κανόνας τοῦ πολέμου, ἱερῶς τηρουμένους ὑπὸ τῶν πεπολιτισμένων ἐθνῶν καὶ μεθύοντες ὑπὸ τῆς ἐπιτυχίας τῶν ὅπλων αὐτῶν ἐπέπεσαν κατὰ τῶν ἀφοπλισθέντων Τούρκων ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν καὶ παίδων μετὰ μεγίστης μανίας καὶ ἤρξαντο σφάζοντες αὐτούς. Ὁ λοχαγὸς Μπάρκοβ καὶ 12 Ῥῶσοι στρατιῶται μετὰ μεγίστης ἀφοσιώσεως προσεπάθουν νὰ

προστατεύσωσι καὶ ὑπερασπίσωσι τοὺς Τούρκους, ἀλλὰ μάτην. Οἱ Ἕλληνες ἔσφαξαν περὶ τοὺς 1000. Ἐπὶ τέλους ὁ Μπάρκοβ μετὰ μεγίστου κόπου καὶ κινδύνου ἠδυνήθη ν' ἀπαγάγῃ τοὺς λοιποὺς Τούρκους εἰς τὰ περίχωρα καὶ νὰ δώσωσιν αὐτοῖς ἄσυλον ἐν ταῖς οἰκίαις τῶν Ἑλλήνων· διέταξαν αὐτοὺς αὐστηρῶς νὰ κλείσωσι τὰς θύρας καὶ διέταξε τὴν εὐάριθμον αὐτοῦ φρουρὰν νὰ περιπολῇ πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως. Ἡ μανία τῶν Μανιατῶν ὑπῆρξε τοσοῦτον μεγάλη, ὥστε καὶ κατ' αὐτῶν τῶν Ῥώσων σκοπῶν ἤρξαντο πυροβολοῦντες. Τῷ Μπάρκοβ ἐναπελείπετο ἓν μόνον μέσον, ὅπως διεκφύγῃ τὴν ὀργὴν τῶν Μανιατῶν του τουτέστι νὰ παραχωρήσῃ αὐτοῖς ἐλευθέρως τὴν πόλιν πρὸς λεηλασίαν. Διὰ τοῦ μέσου τούτου ἠδυνήθη νὰ σώσῃ τὴν ζωὴν τῶν δυστήνων Τούρκων, οἵτινες ἄλλως βεβαίως ἤθελον ἅπαντες ἀφανισθῇ·

Ἐν τούτοις ἐνῷ οἱ Μανιάται ἐλεηλάτουν τὴν πόλιν,οἱ Τοῦρκοι προφθάσαντες ἔφυγον, ἀλλὰ δυστυχῶς ὅμως καὶ τὸ μέτρον τοῦτο ἀπέβη ἀνεπαρκές· ἀποσπάσματα Μανιατῶν προτιμῶντα τὴν ἐκδίκησιν καὶ τὸ αἷμα μᾶλλον ἢ τὴν πλουσίαν λείαν, ἐρρίφθησαν κατὰ τῶν ἀπερχομένων Τούρκων καὶ τοὺς πλείστους ἐξ αὐτῶν κατεκρεούργησαν καθ' ὁδόν. Ἀκριβὴς ἀριθμὸς τῶν φονευθέντων ἐνταῦθα Τούρκων εἶνε ἄγνωστος· βέβαιον εἶνε ὅμως ὅτι πολλὰ ὀλίγοι ἐσώθησαν. Ὁ ἀριθμὸς ἅπας τῶν Τούρκων μετὰ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παίδων ἀνήρχετο εἰς ὀκτακισχιλίας ψυχάς.[1]

Τὴν τοιαύτην ἀπάνθρωπον τῶν Ἑλλήνων διαγωγὴν δύναταί τις ν' ἀποδώσῃ εἰς τὴν ὠμότητα μεθ' ἧς ἐφέροντο πρὸς αὐτοὺς οἱ δεσπόται των. Ὅπως δήποτε τὸ γεγονὸς τοῦτο ὀλέθριον καταστὰν τοῖς Τούρκοις ἔβλαψεν οὐχ ἧττον καὶ τοὺς Ῥώσους καὶ ἐγένετο αἴτιον ἁπασῶν τῶν μετὰ ταῦτα κατὰ τὴν Πελοπόννησον ἀποτυχιῶν αὐτῶν. Ἐὰν ἡ εἰς αἰχμαλωσίαν ἀπαγωγὴ ἐγένετο μετὰ τῆς δεούσης ἀκριβείας, ἦτο πιθανότατον ὅτι πάντα τὰ ἐν ταῖς χερσὶ τῶν Τούρκων εὑρισκόμενα λοιπὰ ὀχυρώματα δὲν ἤθελον ἀντιτάξει τοσαύτην ἀντίστασιν,καθ' ὅτι οἱ Τοῦρκοι προὐτίθεντο ἤδη νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐπόθουν μόνον νὰ ὀπισθοχωρήσωσιν ἀσφαλῶς. Ναὶ μὲν ἡ Κορώνη ἀνθίστατο εἰσέτι, ἀλλ' εἶνε γνωστότατον ὅτι ἡ φρουρὰ αὐτῆς ἀνθίστατο οὐχὶ πρὸς διαφύλαξιν τοῦ φρουρίου,ἀλλ' ἐκ τοῦ φόβου,τρέμοντες νὰ διέλθωσιν ἄοπλοι χώραν μεστὴν ἰσχυρῶν ἀποσπασμάτων τῶν ἀνηλεῶν Ἑλλήνων. Ὅπως δήποτε ἔκτοτε ἤρξαντο αἱ ἀποτυχίαι τῶν Ῥώσων ἐν Πελοποννήσῳ καίτοι αἱ δυνάμεις αὐτῶν ἐπολλαπλασιάσθησαν καταπλευσάσης μετ' οὐ πολὺ τῆς ἑτέρας ναυτικῆς μοίρας.

Ἐπανέλθωμεν νῦν εἰς τοὺς περὶ τὸν Μπάρκοβ. Διαμένων ἐν Μιστρᾷ μέχρι τῆς 26 Μαρτίου προσεπάθει νὰ βελτιώσῃ τὰ ὀχυρώματα τῆς πόλεως καθ' ὅσον ἠδύνατο νὰ πράξῃ τοῦτο ἔχων ὑπὸ τὰς ὁδηγίας αὐτοῦ ἔθνος τοσαύτην ἀντιπάθειαν εἰς τὴν ἐργασίαν ὅσην συμπάθειαν τῇ λεηλασίᾳ. Θεωρῶν ἤδη

1 Ἴδε καὶ τὴν ἐκ Κορώνης ἔκθεσιν τοῦ Θ. Ὀρλὸβ πρὸς τὴν Αἰκατερίναν ἐν Παρνασσοῦ Β', 459 (πρβλ. Β', 708 σημ. 4).

τὴν πόλιν ἀρκούντως ὠχυρωμένην πρὸς ἄμυναν ἐν περιπτώσει αἰφνιδίας ἐπιθέσεως τοῦ ἐχθροῦ, ἀφεὶς ἐν αὐτῇ φρουρὰν ἐκ 500 Ἑλλήνων συγκειμένην μετὰ τῶν λοιπῶν ἀνδρῶν τῆς λεγεῶνος, τῇ 26 προὐχώρησε διὰ τῆς μεστῆς στενωπῶν ὀρεινῆς χώρας πρὸς τὴν ἀνόχυρον πόλιν Λεοντάρι ἔνθα εὗρε μόνον Ἕλληνας. Ἐκεῖ ὡσαύτως πρὸς μεγίστην αὐτοῦ χαρὰν εὗρεν ἀπόσπασμα Ῥώσων στρατιωτῶν ἀποσταλέντων ἐκεῖσε ὑπὸ τοῦ κόμιτος Θεοδώρου Γρηγ. Ὀρλὸϐ πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ σώματός του. Τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο συνέκειτο ἐξ ὑπολοχαγοῦ, λοχαγοῦ καὶ εἴκοσι στρατιωτῶν, μετὰ δύο ἐλαφρῶν τηλεϐόλων, λοχίου τοῦ πυροϐολικοῦ, δεκανέως καὶ εἴκοσι ναυτῶν. Πάντα δὲ ταῦτα ἐθεωροῦντο ὡς πλείστου λόγου ἀξία ἐνίσχυσις.

Οἱ Ἕλληνες θεωρήσαντες τὴν ἐν Μιστρᾷ σφαγὴν τῶν Τούρκων ὡς σπουδαίαν τινὰ καὶ ἀποφασιστικὴν νίκην κατενεγκοῦσαν καίριον τραῦμα τῇ ἐν Πελοποννήσῳ ὀθωμανικῇ κυριαρχίᾳ, ἔδραμον πανταχόθεν πρὸς τὰς ῥωσικὰς σημαίας, ὥστε ἐν ὀλίγαις ἡμέραις ἡ λεγεὼν τοῦ Μπάρκοϐ συνέκειτο ἐξ ὀκτακισχιλίων ἀνδρῶν, καὶ δὴ μετὰ τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ ῥωσικοῦ στρατοῦ ἐξελαμϐάνετο ὑπ' αὐτῶν ὡς ἀκαταμάχητός τις κατὰ τῶν Τούρκων δύναμις. Τούτου ἕνεκα ὁ Μπάρκοϐ ἤρξατο προχωρῶν ἐσπευμένως διὰ τῶν ὀρέων καὶ στενωπῶν καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς παρακωλύσεως ἔφθασεν πρὸ τῆς Τριπόλεως κειμένης ἐν ἐκτεταμένῃ καὶ εὐφόρῳ πεδιάδι καὶ θεωρουμένῃ ὡς μιᾷ τῶν πολυανθρωποτάτων πόλεων τῆς Πελοποννήσου. Κατὰ τὰς ἀκριϐεστάτας πληροφορίας ἃς ἠδυνήθη νὰ συλλέξῃ παρὰ τῶν Ἑλλήνων, ἔμαθεν ὅτι ἡ φρουρὰ τῆς Τριπόλεως συνέκειτο ἐξ ἐνόπλων Τούρκων ἑξακισχιλίων. Ἅμα δὲ τῇ ἀφίξει αὐτοῦ ἀπῄτησε παρὰ τοῦ διοικητοῦ αὐτῆς Σαλὶμ πασᾶ ἵνα καταθέσῃ τὰ ὅπλα. Οἱ Ἕλληνες μεθυσθέντες ἐκ τῶν πρώτων ἐπιτυχιῶν καὶ βλέποντες τὰς δυνάμεις αὐτῶν πολλαπλασιασθείσας δὲν ἤλπιζον νὰ εὕρωσιν ἀντίστασιν, φρονοῦντες ὅτι ὁ πασᾶς αὐθωρεὶ θὰ συναινέσῃ εἰς τοὺς προταθέντας ὅρους. Οἱ Τοῦρκοι μαθόντες τὴν τρομερὰν τύχην τῆς φρουρᾶς τοῦ Μιστρᾶ μετὰ τὴν παράδοσιν τῶν ὅπλων αὐτῆς, ἀπεφάσισαν ν' ἀποθάνωσιν ἔχοντες τὰ ὅπλα εἰς χεῖρας καὶ προὐτίμησαν ν' ἀγωνισθῶσι μέχρι ἐσχάτων ἢ νὰ γείνωσι μάρτυρες τῶν δεινῶν τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παίδων. Ἡ πόλις δὲν ἠδύνατο νὰ ἀντιστῇ κατὰ τῆς πολιορκίας, καὶ τούτου ἕνεκα ἐξῆλθεν ἡ φρουρὰ συγκειμένη ἐκ πεζικοῦ καὶ ἱππικοῦ. Οἱ Ἕλληνες ἐνόμιζον ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐξέρχονται ἵνα καταθέσωσι τὰ ὅπλα καὶ ἀνυπομονοῦντες ἠκόνων τὰ γιαταγάνια αὐτῶν προτιθέμενοι νὰ ἐπαναλάϐωσι τὰς σφαγάς. Ἐκ τῆς ἐκθέσεως τοῦ λοχαγοῦ Μπάρκοϐ καταφανὲς γίνεται ὅτι καὶ αὐτὸς συνεμερίζετο τὴν ἀνωτέρω γνώμην, καὶ τούτου ἕνεκα προσεπάθει μᾶλλον νὰ προκαταλάϐῃ τὴν ἐπανάληψιν τῶν ἐν Μιστρᾷ τρομερῶν σκηνῶν ἢ νὰ παρασκευάσῃ τὴν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἐπίθεσιν. Ταχέως ὅμως αἱ κινήσεις τῶν Τούρκων ἐξήγαγον πάντας τῆς πλάνης, διότι ἤρξαντο ποιοῦντες ἐν τῇ πεδιάδι περιστροφήν, προσπαθοῦντες ν' ἀποφύγωσι τὴν συνάντησιν τῶν μικρῶν ῥωσικῶν ἀποσπασμάτων

τῶν κατὰ τὸ μέτωπον παρατεταγμένων μετὰ τῶν δύο μικρῶν τηλεβόλων, ἅτινα κατὰ διαταγὴν τοῦ Μπάρκοβ ἤρξαντο πυροβολοῦντα κατὰ τοῦ ἐπανερχομένου ἐχθροῦ. Οἱ Τοῦρκοι ἐπετέθησαν μεθ' ἁπάσης τῆς μανίας καὶ τοῦ ἀπελπισμοῦ κατὰ τὰ πλάγια τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες πτοηθέντες ἕνεκα τῆς αἰφνιδίου ταύτης ἐπιθέσεως ἔρριψαν τὰ ὅπλα καὶ ἔφυγον δρομαίως κατασφαζόμενοι ἀνηλεῶς ὑπὸ τῶν Τούρκων. Πᾶς δὲ Τοῦρκος δυνάμενος νὰ κρατῇ γιαταγάνιον ἢ ξίφος προσέδραμεν ἐκ τῆς πόλεως ἵνα συμμετάσχῃ τῆς νίκης. Ὁ λοχαγὸς Μπάρκοβ, ὁ ὑπολοχαγὸς Ψαρρὸς καὶ δρὰξ Ῥώσων στρατιωτῶν ἵσταντο ἐν τῷ μέσῳ τῆς πεδιάδος ἐγκαταλειφθέντες ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ταχέως πανταχόθεν περιεκυκλώθησαν ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ. Οἱ Τοῦρκοι καί τοι ἐνθαρρυθέντες ὑπὸ τῆς νίκης, δὲν ἐτόλμησαν ὅμως νὰ προσελάσωσι κατὰ τοῦ μικροῦ τούτου ῥωσικοῦ ἀποσπάσματος ἕνεκα τῆς εὐσταθείας καὶ τῆς ἐπιδεξίου ἐνεργείας αὐτοῦ. Περικυκλώσαντες δὲ τοὺς Ῥώσους ἤρξαντο καταπυροβολοῦντες αὐτοὺς πανταχόθεν προφυλαττόμενοι ὑπὸ τῶν θάμνων καὶ τῶν λίθων. Οἱ Ῥῶσοι ἀνθίσταντο εἰσέτι μέχρι οὗ ἀπώλεσαν ἕνα δεκανέα καὶ δέκα στρατιώτας φονευθέντας καὶ τραυματισθέντας. Παρατηρήσαντες δὲ ἔπειτα ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἅμα ὡς ἔβλεπον τοὺς Ῥώσους προχωροῦντας ἐνέδιδον ὀπισθοχωροῦντες, ἀπεφάσισαν νὰ διασπάσωσι τὴν γραμμὴν αὐτῶν καὶ φθάσωσι πρὸς στενωπόν τινα τῆς ὁδοῦ ἐκείνης δι' ἧς εἶχον ἔλθει. Ἀλλ' ἠναγκάσθησαν ὅμως νὰ ἐγκαταλείψωσι τὰ δύο τηλεβόλα δι' ὧν ἐτρόμαζον τοὺς Τούρκους, καί τοι οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐχορήγουν αὐτοῖς ἀπανταχοῦ διέξοδον, ἀλλ' ἐξηκολούθουν ἐκτοξεύοντες τοσοῦτον ἰσχυρὸν πῦρ καὶ εὔστοχον, ὥστε ἐτραυμάτισαν ἅπαντας σχεδὸν τοὺς ἄνδρας τοῦ ῥωσικοῦ ἀποσπάσματος. Μόνος ὁ Μπάρκοβ, ὁ Ψαρρός, εἷς δεκανεὺς καὶ δύο στρατιῶται προφθάσαντες ἦλθον εἰς τὴν στενωπὸν δι' ἧς ὠπισθοχώρουν, καὶ ἔνθα οἱ Τοῦρκοι ἔσπευσαν καταδιώκοντες αὐτοὺς ἤδη. Ὁ ὑπολοχαγὸς Ψαρρὸς ἐστάλη εἰς Μιστρᾶν πρὸς φρούρησιν αὐτοῦ, τὸν δὲ Μπάρκοβ μετέφερον ἐφ' ἵππου (καθ' ὅτι δὶς ἐτραυματίσθη καιρίως) εἰς Καλαμάκιον καὶ ἐκεῖθεν ἐπεβίβασαν ἐπὶ πλοίου. Οὕτως ἔληξεν ἡ ἐκστρατεία τῆς ἀνατολικῆς λεγεῶνος.

Τὸν Μιστρᾶ κατεῖχον ἤδη οἱ Μανιάται μέχρι τῆς ὁλοσχεροῦς ἐκ Πελοποννήσου ἀποχωρήσεως τῶν Ῥώσων. Τότε δὲ ἐγκαταλιπόντες τὴν πόλιν ταύτην ἐπανῆλθον εἰς τὰ ὄρη αὐτῶν, παραλαβόντες πᾶν ὅ τι εὗρον ἐν αὐτῇ, ἣν εἶχον λεηλατήσει κατὰ τὸ διάστημα τῆς κατοχῆς.

Ἡ ἀρχηγία τοῦ δευτέρου σώματος ὀνομασθέντος *δυτικὴ λεγεὼν* ἀνετέθη τῷ πρίγκιπι Πέτρῳ Δολγοροῦκοβ ἀντισυνταγματάρχῃ τοῦ πεζικοῦ, μεθ' ἑνὸς δεκανέως καὶ εἴκοσι στρατιωτῶν Ῥώσων. Τῇ 2 Φεβρουαρίου ἐξεκίνησεν ἐκ τοῦ λιμένος τῆς Οἰτύλου ταὐτοχρόνως μετὰ τοῦ λοχαγοῦ Μπάρκοβ, ὅστις καὶ αὐτὸς εἶχεν ἐντολὴν νὰ προχωρήσῃ μέχρι Ἀρκαδίας καὶ νὰ προσπαθήσῃ νὰ γείνῃ κύριος τῆς ἐπαρχίας ταύτης καὶ νὰ ἐκδιώξῃ τοὺς Τούρκους. Ὁ Δολγοροῦκοβ λίαν ἐπιτυχῶς διεξῆγε τὸ ἀνατεθὲν αὐτῷ ἔργον, ἀλλ' ἕτεραι

περιστάσεις παρεκώλυσαν τὴν ἐπὶ τὰ πρόσω πορείαν καὶ ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν ἐπαρχίαν ταύτην.

Ὁ ναύαρχος Σπυρίδοβ καὶ ὁ κόμις Θεόδ. Γρηγ. Ὀρλὸβ ἐνόμισαν ἐπάναγκες νὰ καταλάβωσιν ἤρεμον καὶ ἀσφαλὲς καταφύγιον διὰ τὸν στόλον, ἐπειδὴ δὲ καταλληλότατον καὶ ἀσφαλέστατον ἐθεωρεῖτο καθ' ὅλην τὴν Πελοπόννησον ὁ λιμὴν τῆς Πύλου, ἀπεφάσισαν νὰ κυριεύσωσι τὸ ὁμώνυμον φρούριον. Τούτου ἕνεκα προσετάχθη ὁ πρίγκιψ Δολγοροῦκοβ νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν Ἀρκαδίαν μεθ' ἁπασῶν αὐτοῦ τῶν δυνάμεων καὶ νὰ φθάσῃ ταχέως εἰς Πύλον πρὸς ἅλωσιν αὐτῆς. Ἀλλ' ἅμα ἀφικόμενος, ἰδὼν ὅτι ἡ πόλις ἦτο πληρέστατα ὠχυρωμένη καὶ ὅτι ἡ ἐξ ἐφόδου ἅλωσις αὐτῆς καθίστατο ἀδύνατος, πρὸς τούτοις δὲ μαθὼν ὅτι ὁ φρούραρχος προτίθεται νὰ ἀντιστῇ μέχρις ἐσχάτων, ὁ πρίγκιψ ἀνήγγειλε τῷ ναυάρχῳ ὅτι ἀδύνατος εἶνε ἡ ἅλωσις τοῦ φρουρίου ἄνευ πυροβολικοῦ καὶ τακτικῆς πολιορκίας. Διὸ ὁ ναύαρχος τῇ 24 Μαρτίου ἀπέστειλεν εἰς Πύλον τὰ πλοῖα *Ἅγιον Ἰανουάριον*, *Τρεῖς Ἱεράρχας* καὶ τὴν φρεγάταν *Ἅγιον Νικόλαον*, ἧς ἐπέβαινεν ὁ ἀξιωματικὸς τοῦ πυροβολικοῦ Γαννιβὰλ [1] πρὸς διεξαγωγὴν τῆς πολιορκίας. Τὰ πλοῖα ταῦτα εἰσερχόμενα εἰς τὸν λιμένα ἐδέχθησαν ὑπὸ σφοδροῦ τουρκικοῦ πυρὸς εἰς ὃ ἀνταπεκρίθησαν μετὰ τῆς αὐτῆς σφοδρότητος, καὶ ἠγκυροβόλησαν ἐν τῷ κόλπῳ ἔξω βολῆς τηλεβόλου. Μετὰ ταῦτα ὁ Γαννιβὰλ μὴ χάνων καιρὸν ἀνήγειρεν ἐπὶ ὑψώματος κειμένου πρὸς ἀνατολὰς τῆς πόλεως κανονοστοιχίαν ἐκ δέκα τηλεβόλων καὶ ἑτέραν ἐκ δύο τηλεβόλων ἐπὶ ὑψώματος κειμένου πρὸς δυσμὰς τῆς εἰσόδου τοῦ κόλπου κυριαρχοῦντος ἁπάσης τῆς πόλεως. Αἱ κανονοστοιχίαι ἤρξαντο ταὐτοχρόνως, ἐξερευγόμεναι καὶ μετ' οὐ πολὺ ἀνέῳξαν εὐρεῖαν ὀπὴν ἐν τῷ τείχει τοῦ φρουρίου, ἐμποιήσαντες σπουδαίας ζημίας ἐν τῇ πόλει. Ὁ φρούραρχος φοβούμενος τὴν ἔφοδον συγκατένευσεν εἰς τὴν παράδοσιν τοῦ φρουρίου καὶ συνεφώνησε μετὰ τοῦ Γαννιβὰλ καὶ τοῦ πλοιάρχου Μπορίσοβ νὰ καταθέσῃ τὰ ὅπλα, μεθ' ὃ τῇ 10 Ἀπριλίου ὁ ῥωσικὸς στρατὸς εἰσῆλθεν εἰς τὸ φρούριον. Κατὰ τὴν διοίκησιν τοῦ στρατοῦ καὶ τὴν διεξαγωγὴν τῆς πολιορκίας ταύτης, ἥτις ἠνάγκασε τόσον ταχέως τὸν ἐχθρὸν νὰ κλίνῃ γόνυ ὁ Γαννιβὰλ ἔδειξε μεγίστην δεξιότητα καὶ τέχνην. Δυνάμει δὲ τοῦ ὅρου τῆς τῶν ὅπλων καταθέσεως οἱ Τοῦρκοι ὑπεχρεοῦντο ἅπαντα τὰ ὅπλα καὶ πολεμεφόδια αὐτῶν νὰ παραδώσωσι, καὶ μετὰ τῶν γυναικῶν δὲ καὶ τῶν παίδων νὰ μεταναστεύσωσιν εἰς Χανία τῆς Κρήτης. Ἡ ἐκ τῶν πλοίων ἐκφόρτωσις τῶν τηλεβόλων καὶ ἡ μέχρι τῶν ὀχυρωμάτων μεταφορὰ αὐτῶν διὰ χώρας βραχώδους καὶ ὀρεινῆς ἀνετέθη τῷ πλοιάρχῳ Ῥοκεμβοὺργ ὅστις ἐξετέλεσε τοῦτο δραστηρίως καὶ ἀκριβῶς.

Νῦν ἀναγκαζόμεθα ἐκ νέου νὰ στραφῶμεν καὶ παρατηρήσωμεν τί συνέβη

1 Πρόγονος τοῦ ποιητοῦ Α. Σ. Ποῦσκιν. Ὁ πατὴρ τοῦ ἀξιωματικοῦ τούτου ἦτο μαῦρος ἐξ Ἀφρικῆς ἀγορασθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ῥώσου πρεσβευτοῦ διὰ τὸν Πέτρον τὸν Μέγαν.

ἐν Κορώνῃ ἐν ᾧ χρόνῳ ἐγίνοντο ἐν τῇ ἄλλῃ Πελοποννήσῳ ὅσα διηγήθημεν ἀνωτέρω. Εἴπομεν ἤδη ὅτι κατὰ τὴν νύκτα τῆς 1 πρὸς τὴν 2 Μαρτίου ἐστήθη κανονοστοιχία ἐλαφρῶν τινων τηλεβόλων καὶ ὅτι τῇ 2 Μαρτίου μ. μ. ὁ στόλος προσέπλευσε πρὸς τὸ φρούριον καὶ ἤρξατο καταπυροβολῶν αὐτὸ ὅπως ἀποτρέψῃ τὴν προσοχὴν τοῦ ἐχθροῦ ἀπὸ τῶν κατασκευαζομένων κανονοστοιχιῶν, αἵτινες σχεδὸν ἦσαν ἤδη ἕτοιμαι. Παρατηρητέον δὲ ὅτι ἡ ὀθωμανικὴ φρουρὰ οὐδόλως παρεκώλυε τὸν ῥωσικὸν στρατὸν ν' ἀνεγείρῃ τὰς κανονοστοιχίας ταύτας, οὐδεμίαν δὲ σφαῖραν ἔρριψε κατ' αὐτῶν μέχρι οὗ πρῶτοι οὗτοι ἤρξαντο πυροβολοῦντες· τότε δὲ μόνον οἱ Τοῦρκοι ἀντεπυροβόλησαν μετὰ μεγίστης ὁρμῆς.

Πρὸ δὲ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐχθροπραξιῶν καὶ τῆς ἀποπερατώσεως τῆς κανονοστοιχίας ἕλλην τις ἐκτελῶν ἔργα προξένου τῆς Ἀγγλίας ἐν Κορώνῃ, ἐστάλη πρὸς τὸν Πασᾶ φρούραρχον προτείνων αὐτῷ τὴν κατάθεσιν τῶν ὅπλων. Ὁ δὲ Πασᾶς ἀπεκρίθη, ὅτι σκοπὸν ἔχει νὰ ἀντιστῇ μέχρι ἐσχάτων. Ἡ πρώτη αὕτη κανονοστοιχία ἀρκούντως μακρὰν τῆς πόλεως κειμένη ἐξωπλίσθη δι' ἐλαφρῶν πεδινῶν τηλεβόλων, καὶ τούτου ἕνεκεν ἠδυνάτει νὰ ἐπιφέρῃ σπουδαίαν βλάβην κατὰ τοῦ τείχους. Ὅθεν ἐκρίθη ἐπάναγκες ἡ ἀνέγερσις ἰσχυροτέρας καὶ ὅσον οἷόν τε πλησιέστερον ταῖς ἐπάλξεσι τοῦ φρουρίου κειμένης.

Τὴν νύκτα τῆς 8 πρὸς τὴν 9 Μαρτίου οἱ ἡμέτεροι κατέλαβον ὕψωμα κείμενον εἰς ἀπόστασιν δέκα ὀργυιῶν μακρὰν τοῦ τείχους. Μέρος τοῦ ῥωσικοῦ στρατοῦ ἐπελάβετο τῆς κατασκευῆς προχωμάτων καὶ ἀνεγέρσεως κανονοστοιχιῶν· ἐπειδὴ δὲ οἱ τοῦρκοι οὐδεμίαν σπουδαίαν ἀντίστασιν ἐδείκνυον, ἡ κανονοστοιχία ἐξωπλίσθη δι' ἓξ μικρῶν τηλεβόλων καὶ ἦτο ἑτοίμη τῇ πρωΐᾳ τῆς 10 Μαρτίοο. Μετὰ ταῦτα ἤρξαντο σφοδρῶς καταβομβοβολοῦντες τὴν πόλιν, οἱ δὲ τοῦρκοι καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἡμέρας ἀντεπυροβόλουν μετὰ τῆς αὐτῆς ζέσεως. Ὁ ἀντιπυροβολισμὸς οὗτος ἐξηκολούθει μετά τινων διακοπῶν ἐπί τινας ἡμέρας μέχρι οὗ τὸ τουρκικὸν πῦρ ἤρξατο ἐξασθενούμενον καὶ ἐλλείψει βεβαίως σφαιρῶν καὶ πυρίτιδος ἐρρίπτοντο μόνον 15—20 βολαὶ τὴν ἡμέραν καὶ τοῦτο ἁπλῶς ἵνα φανῶσιν, ὅτι ἀνθίστανται. Ἔβλεπον καλῶς, ὅτι ἡ κανονοστοιχία ἡμῶν ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ σπουδαίαν βλάβην τῷ τείχει τοῦ φρουρίου. Ὁ ῥῶσος ἀρχηγὸς ὁ διευθύνων τὴν πολιορκίαν ἐθεώρησεν ἐπὶ τέλους ἐπάναγκες νὰ κατασκευασθῇ ὑπόνομος, ἵνα διά της ἀναφλέξεως αὐτῆς καταστραφῶσιν αἱ ἐπάλξεις τοῦ φρουρίου.

Τὴν κατασκευὴν τῆς ὑπονόμου ἤρξαντο τῇ 14 καὶ διεξήγαγον μετ' ἀκαμάτου ζέσεως καὶ μεγίστου μόχθου. Κατασκευάζοντες τὴν ὑπόνομον ἐν τῷ στερεῷ καὶ πετρώδει στρώματι τῆς γῆς ἐπὶ τέλους τῇ 1 Ἀπριλίου εἰσέδυσαν μέχρι τῶν θεμελίων τοῦ τείχους ἅτινα αὐθωρεὶ διέσπασαν καὶ ἐπελάβοντο τῆς κατασκευῆς θαλάμου. Ὁ θάλαμος οὗτος ἤδη ἦτο ἕτοιμος σχεδὸν ὅτε τῇ 2 τοῦ μηνὸς παρετήρησαν ὅτι καὶ οἱ τοῦρκοι κατασκευάζουσιν

ἀνθυπόνομον, μετά τινας δὲ στιγμὰς εἰς τοῦρκος κατέπεσε· καί τοι δὲ ἐφονεύθη ὑπό τινος σκαπανέως, οἱ ἡμέτεροι ὅμως ἐπὶ τέλους ἐξεδιώχθησαν καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν ὑπόνομον. Ὑπὸ τῆς ἐπιτυχίας δὲ ταύτης ἐνθαρρυνθέντες οἱ τοῦρκοι ἐτόλμησαν καὶ ἐποίησαν ἔξοδον πρὸς τὰ περίχωρα, ἀλλὰ ταχέως ὅμως ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιστρέψωσι πρὸς τὴν πόλιν. Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ μόνη ἔξοδος αὐτῶν καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς πολιορκίας. Οὕτω μέχρι τῆς 13 πλὴν ἀσημάντου ἀντίπυροβολισμοῦ μεταξὺ τῆς πόλεως καὶ τῆς κανονοστοιχίας, οὐδὲν ἄξιον σημειώσεως ἐγένετο. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ὁ ναύαρχος καὶ ὁ Θεόδ. Γρηγ. Ὀρλὸβ ἀπεφάσισαν μὴ χρονοτριβοῦντες νὰ ἄρωσι τὴν πολιορκίαν καὶ διευθυνθῶσι πρὸς τὴν Πύλον, ἧς ἡ ὑπὸ τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ ἅλωσις, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, ἐγένετο τῇ 10 τοῦ αὐτοῦ μηνός.

Εἶχον λάβει ὡσαύτως εἰδήσεις περὶ τοῦ ὅτι ὁ ἀνώτατος πασᾶς τῆς Πελοποννήσου μετὰ ἰσχυροῦ στρατοῦ Τούρκων καὶ Ἀλβανῶν πορεύεται ὅπως βοηθήσῃ τὴν φρουρὰν τῆς Κορώνης· τοῦτο δὲ ἔτι μᾶλλον συνέτεινεν εἰς τὴν ταχεῖαν ἐκτέλεσιν τοῦ σκοποῦ αὐτῶν. Ὅθεν διετάχθησαν νὰ παραλάβωσι τὸ πυροβολικὸν καὶ τὰς κονονοστοιχίας εἰς τὰ πλοῖα, τὸ ὁποῖον αὐθήμερον ἐξετελέσθη. Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἤτοι τῇ 14 Ἀπριλίου ὁ κόμις Ἀλέξιος Γρηγ. Ὀρλὸβ ἀρχιστράτηγος τῆς ἐκστρατείας καὶ ἀρχηγὸς τῶν κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν δυνάμεων ἀφίκετο ἐξ Ἰταλίας εἰς Κορώνην ἐπιβαίνων τοῦ πλοίου τῶν *Τριῶν Ἱεραρχῶν*, συνοδευομένου ὑπὸ τῆς φρεγάτας *Ἐλπίδος* τοῦ καταδρομικοῦ *Ταχυδρομείου* καί τινος ἑλληνικοῦ προσληφθέντος ἐν τῇ ρωσικῇ ὑπηρεσίᾳ· καὶ τῇ προτάσει τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ κόμιτος Θεοδ. Γρηγ. Ὀρλὸβ συνήνεσεν εἰς τὴν ἄρσιν τῆς πολιορκίας καὶ τὴν μετάβασιν ἁπασῶν τῶν δυνάμεων εἰς Πύλον, ἵνα ὀχυρώσωσι τὴν θέσιν ταύτην ὡς ἀσφαλὲς ὁρμητήριον κυρίως διὰ τὸν στόλον ἕνεκα τοῦ λαμπροῦ λιμένος αὐτῆς, μάλιστα δὲ ἵνα ἐπιφέρωσι τάξιν καὶ πειθαρχίαν ἐν ταῖς τάξεσι τῶν Μανιατῶν καὶ λοιπῶν Ἑλλήνων, καὶ διδάξωσιν αὐτοὺς τὴν στρατιωτικὴν τέχνην καὶ τὸν χειρισμὸν τῶν πυροβόλων, ἐνὶ λόγῳ ἵνα δοκιμάσωσιν ἐὰν εἶνε δυνατὸν νὰ σχηματίσωσιν ἐξ αὐτῶν σῶμα τακτικοῦ στρατοῦ, καθ' ὅτι μέχρι τοῦδε οὐδεμίαν γνῶσιν τῆς πειθαρχίας ἐγίνωσκον, ἕκαστοι διάγοντες κατὰ βούλησιν.

Ὁ κόμις Ὀρλὸβ προὐτίθετο ὡσαύτως διὰ τῶν μετὰ τῶν Ῥώσων συναφθεισῶν ἤδη σχέσεων νὰ ὑποδείξῃ τοῖς Ἕλλησι τὴν στρατιωτικὴν ἀνδρείαν καὶ ἐξαλείψῃ τὴν τοῖς δούλοις ἁρμόζουσαν δειλίαν ἣν ἐδείκνυον ἐνώπιον παντὸς Τούρκου καὶ δὴ καὶ αἰχμαλώτου. Οἱ αἰχμάλωτοι οὗτοι ἀείποτε φέρονται τοῖς Ἕλλησι μετά τινος ὑπεροπτικῆς καταφρονήσεως οἱ δὲ Ἕλληνες ὑποφέρουσι τοῦτο καὶ κλίνουσιν ἐνώπιον αὐτῶν τὸν αὐχένα. Ἀλλ' ὀφείλομεν ὅμως νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρχον ἐξαιρέσεις καὶ διεκρίθησαν ἄνδρες δείξαντες ἄκραν καὶ παραδειγματικὴν ἀνδρείαν ἐπαξίαν τῶν διασήμων προγόνων αὐτῶν οἵτινες ἐπόθουν τὴν δόξαν ἀψηφοῦντες τοὺς κινδύνους.

Τῇ 13 Ἀπριλίου ἅπαν τὸ πυροβολικὸν μετὰ τῶν ἀποσκευῶν ἐπεβιβάσθη ἐπὶ τοῦ στόλου. Ὁ κόμις Ὀρλὼβ διέταξεν ἵνα παραλάβωσιν εἰς τὰ πλοῖα ἅπαντας τοὺς γέροντας καὶ τὰς γυναῖκας καὶ τὰ παιδία τῶν ἐν Κορώνῃ Ἑλλήνων, φοβούμενος τὴν ἐκδίκησιν τῶν Τούρκων, καὶ διότι δὲν ἠδύναντο ν' ἀκολουθήσωσι τὸν στρατὸν κατὰ τὴν ἐκ Κορώνης εἰς Πύλον διὰ ξηρᾶς μετάβασιν αὐτοῦ.

Τῇ πρωΐᾳ τῆς 16 ὁ στρατὸς ἐξεκίνησε συγχρόνως δὲ καὶ ὁ στόλος ἦρε τὰς ἀγκύρας καὶ τῇ ἐπιούσῃ αἰσίως ἀφίκετο εἰς Πύλον. Τὸ φρούριον τοῦτο τῇ ἐπιμελείᾳ τοῦ ἀξιωματικοῦ τοῦ πυροβολικοῦ Γαννιβὰλ διορισθέντος φρουράρχου ἐκαθαρίσθη καὶ παρεσκευάσθη εἰς ἄμυναν. Ὁ κόμις Ὀρλὼβ ἐξετάσας λεπτομερῶς τὴν κατάστασιν τοῦ φρουρίου, ἐπιθεώρησε τὸν στρατὸν τὸν ἀθροισθέντα παρὰ τῇ Πύλῳ Ῥώσους τε καὶ Ἕλληνας, καὶ μετὰ προηγουμένην ἐξέτασιν τῆς θέσεως εὗρεν ὅτι εἶνε δύσκολον καὶ δὴ ἀδύνατον νὰ ἐκτελέσῃ τὸ σχέδιόν του περὶ συγκροτήσεως ἐξ Ἑλλήνων τακτικοῦ στρατοῦ, ἐφ' ὅσον ἡ πόλις Μεθώνη κειμένη εἰς ἀπόστασιν μόλις δέκα μιλίων ἤθελεν ὑπάρχει εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων, διότι οἱ Ῥῶσοι ἀείποτε θὰ ἠνωχλοῦντο ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ ἔχοντος ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἰσχυρὰς δυνάμεις. Τούτου ἕνεκεν ὁ κόμις Ὀρλὼβ συνεκάλεσε στρατιωτικὸν συμβούλιον ἐκ τῶν στρατηγῶν, σημαιοφόρων (*φλαγμάνοβ*) καὶ ἰλάρχων. Συζητήσαντες ἐν τῷ συμβουλίῳ τὰς προμνημονευθείσας περιστάσεις ἀπεφάσισαν νὰ γείνῃ ἐπίθεσις κατὰ τῆς Μεθώνης καὶ εἰ δυνατὸν ἡ ἅλωσις αὐτῆς. Πρὸς τοῦτο δὲ προσετάχθησαν πεντακόσιοι Ῥῶσοι καὶ δισχίλιοι Ἕλληνες ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἀντιστρατήγου πρίγκιπος Γεωργ. Βλαδιμήρου Δολγοροῦκοβ, ἐλθόντος ἐξ Ἰταλίας μετὰ τοῦ κόμιτος Ὀρλόβ. Τὸ σῶμα τοῦτο ἀπῆλθε νύκτωρ τῇ 18.

Ὁ πρίγκιψ Δολγοροῦκοβ προὐτίθετο νὰ ἐπιπέσῃ κατὰ τῆς πόλεως ἐξ ἀπροόπτου καὶ νὰ καταλάβῃ αὐτὴν ἐξ ἐφόδου. Ἅμ' ἀφικόμενος περὶ τὸ λυκαυγὲς εὗρε τοὺς Τούρκους ἑτοίμους πρὸς ἰσχυρὰν ἀντίστασιν, διότι ἐγίνωσκον ἤδη τὸ κατ' αὐτῶν τεκταινόμενον σχέδιον. Εἰς τοῦτο δ' ἐχρησίμευσαν αὐτοῖς Ἕλληνες κατάσκοποι ἐπιβλέποντες τὰς κινήσεις τοῦ Δολγοροῦκοβ καὶ διδόντες ἀκριβεῖς πληροφορίας. Διὰ τοῦτο ἠναγκάσθη ν' ἀναβάλῃ τὴν ἔφοδον, καὶ τῇ ἐπαύριον κατασκοπήσας τὴν θέσιν, εὗρεν ἐπάναγκες νὰ πολιορκήσωσι τὸ φρούριον τακτικῶς. Αὐθωρεὶ ἀνήγγειλε τούτῳ τῷ κόμιτι Ὀρλὼβ ὅστις διώρισε τὸν πλοίαρχον Γρέυγ [1] ἐπιβαίνοντα τοῦ πλοίου *Τρεῖς Ἱεράρχαι* καὶ συνοδευόμενον ὑπὸ τῆς φρεγάτας *Ἁγίου Νικολάου*, νὰ σπεύσῃ εἰς Μεθώνην καὶ χορηγήσας τῷ πολιορκοῦντι σώματι πυροβολικὸν καὶ σφαῖρας μετάσχῃ καὶ αὐτὸς κατὰ θάλασσαν τῆς πολιορκίας.

Τῇ πρωΐᾳ τῆς 26 ὁ πλοίαρχος Γρέυγ ἦρε τὰς ἀγκύρας καὶ περὶ τὴν μεσημβρίαν κατέπλευσεν εἰς Μεθώνην. Οἱ Τοῦρκοι ἤρξαντο ἐκπέμποντες κατ'

1 Τὸν συντάκτην τοῦ Ἡμερολογίου τούτου γενόμενον ἔπειτα ναύαρχον. Ἴδε ἀνωτέρω σελ. 34 σημ. 1.

αὐτοῦ πῦρ εἰς ὃ ἀνταπήντησεν οὗτος διὰ δύο ἢ τριῶν βολῶν καὶ ἠγκυροβόλησεν ἔξω βολῆς τηλεβόλου. Συσκεφθεὶς δὲ μετὰ τοῦ πρίγκιπος Δολγοροῦκοβ τῇ αὐτῇ νυκτὶ ἀπεβίβασεν ἐπὶ τῆς ἀκτῆς τὸν ἀπαιτούμενον ἀριθμὸν τῶν τηλεβόλων καὶ σφαιρῶν· τὸ πυροβολικὸν συνίστατο ἐξ ὀκτὼ καὶ δέκα μεγάλων τηλεβόλων καὶ δύο μικρῶν (ἀνηκόντων τοῖς πλοίοις) καὶ δύο μεγάλης ὁλκῆς ὅλμων μετὰ 50 βλημάτων δι' ἕκαστον.

Ὁ πρίγκιψ Δολγοροῦκοβ ἅμ' ἀφικόμενος παρὰ τῇ Μεθώνῃ ἐπελάβετο τῆς κατασκευῆς κανονοστοιχιῶν καὶ μέχρι τοῦ κατάπλου τῆς ναυτικῆς μοίρας παρεσκεύασε σχεδὸν δύο, μίαν ὀκτὼ καὶ ἑτέραν 5 τηλεβόλων ἀμφοτέρας ἀπεχούσας βολὴν πιστολίου ἀπὸ τῶν προχωμάτων τοῦ φρουρίου. Κατὰ τὴν κατασκευὴν τῶν κανονοστοιχιῶν οἱ Τοῦρκοι οὐδεμίαν ἔδειξαν ἀντίστασιν, ἀλλὰ καθήμενοι ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων καὶ καπνίζοντες μετὰ μεγίστης ἀδιαφορίας ἐθεῶντο τοὺς Ῥώσους ἐργαζομένους, ἐν ᾧ ἀναμφισβητήτως ἠδύναντο νὰ παρακωλύσωσιν αὐτοὺς καὶ δι' ἁπλοῦ ὅπλου πυροβολοῦντες. Ἀκατανόητος ἡ ἀδιαφορία καὶ καταφρόνησις αὐτῶν αὕτη πρὸς τὰς καταστρεπτικὰς ἐκείνας παρασκευάς.

Οἱ Ῥῶσοι ἐν τούτοις εἰργάζοντο νυχθημερὸν μετ' ἄκρας ἐπιμελείας καὶ ἐπιμονῆς. Τὸ πολιορκητικὸν πυροβολικὸν καὶ αἱ σφαῖραι μετηνέχθησαν ὑπὸ τῶν ναυτῶν βοηθούντων καί τινων Ἑλλήνων, δι' ἀποτόμων καὶ βραχωδῶν στενωπῶν, καθ' ὅτι ἡ ἀπόκρημνος ἀκτὴ παρεκώλυε τὴν μεταφορὰν τῶν τηλεβόλων πλησιέστερον πρὸς τὴν πολιορκητικὴν ἐργασίαν. Τῇ 28 ἅπαντα τὰ τηλεβόλα ἐτέθησαν ἐπὶ τῶν οἰκείων θέσεων. Ἐν ᾧ δ' ἐγίνοντο ταῦτα ἐπὶ τῆς ἀκτῆς, τὸ λοιπὸν πλήρωμα τοῦ πλοίου καὶ τῆς φρεγάτας κατεσκεύαζον κανονοστοιχίαν ὀκτὼ τηλεβόλων ἐπὶ τῆς μικρᾶς νήσου τῆς κειμένης πρὸς ἀνατολὰς τοῦ φρουρίου.

Τῇ δὲ πρωΐᾳ τῆς 29 ὁ κόμις Ὀρλὼβ μαθὼν παρὰ τοῦ πρίγκιπος Δολγοροῦκοβ ὅτι τὰ πάντα ἦσαν ἕτοιμα, ἦλθεν ἐκ Πύλου ὅπως παραστῇ κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ κανονοβολισμοῦ ὃς καὶ ἐγένετο μετὰ μεγίστης σφοδρότητος καὶ εὐστοχίας. Οἱ Τοῦρκοι τέως δεικνύοντες πλήρη ἀπάθειαν πρὸς τὰς παρασκευὰς τῆς ἀποφασιστικῆς ταύτης κατ' αὐτῶν ἐπιθέσεως, ἀφυπνισθέντες τρόπον τινὰ αἴφνης ἐκ βαθέως ὕπνου, ἔδραμον πρὸς τὰ τηλεβόλα αὐτῶν καὶ μετὰ σφοδρότητος ἤρξαντο ἀπαντῶντες ἡμῖν ἐξ ἁπασῶν τῶν πλευρῶν τοῦ φρουρίου ἐξ ὧν ἠδύναντο νὰ προσβάλλωσι τὰς κανονοστοιχίας ἡμῶν. Ἀλλ' ἕνεκα τῆς μικρᾶς ἀποστάσεως ἐν ᾗ ἔκειντο αἱ ἡμέτεραι κανονοστοιχίαι ἐξ ὧν ἡ τῆς νήσου προὐξένει σπουδαίαν θραῦσιν, καὶ τῆς δεξιότητος τοῦ ῥωσικοῦ πυροβολικοῦ, ἅπαντα ἀνεξαιρέτως τὰ τηλεβόλα τῶν Ὀθωμανῶν πλὴν τριῶν μόνον μέχρι τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου ἐθραύσθησαν. Τὴν δ' ἐπιοῦσαν πρωΐαν καταστραφέντων καὶ τῶν τριῶν τούτων αἱ τῆς ξηρᾶς κανονοστοιχίαι ἤρξαντο ἀνοίγουσαι ὀπὴν ἐν τῷ τείχει καὶ τόσον ἐπιτυχῶς ὥστε τῇ 4 Μαΐου ἡ ὀπὴ ἦτο ἤδη ἑτοίμη.

Τῇ 3 Μαΐου ὁ πρίγκιψ Δολγοροῦκοβ ἔλαβεν ἀγγελίαν, ὅτι ἰσχυρὸν σῶμα Τούρκων καὶ Ἀλβανῶν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἀνωτάτου πασᾶ τῆς Πελοποννήσου ὁδεύει πρὸς βοήθειαν τῆς Μεθώνης. Τούτου ἕνεκα ἀπέστειλεν ἰσχυρὸν σῶμα Ἑλλήνων, ὅπως καταλάβωσι στενωπόν τινα, ἣν οἱ Τοῦρκοι ἠδυνάτουν νὰ διέλθωσι καὶ νὰ παρακωλύσωσι τὴν διάβασιν τοῦ ἐχθροῦ. Καίτοι στερούμεθα ἀκριβῶν εἰδήσεων περὶ τῶν συμβάντων ἐν τῇ στενωπῷ ταύτῃ, καθ' ὅτι ἐν τῷ ἀποσπάσματι τῷ ἀποσταλέντι ἐκεῖ οὐδεὶς ὑπῆρχε ῥῶσος εἴτε στρατιώτης εἴτε ἀξιωματικός, ἀναγκαζόμεθα νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἅμα ἐμφανισθέντων τῶν Τούρκων ἐγκαταλιπόντες τὰς θέσεις αὐτῶν διεσκορπίσθησαν, χωρὶς κἂν νὰ ὑποχωρήσωσιν ἵνα ἑνωθῶσι μετὰ τοῦ πρίγκιπος Δολγοροῦκοβ ἢ τοὐλάχιστον νὰ ἀναγγείλωσιν αὐτῷ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάληψιν τῆς διόδου. Μόλις τῇ πρωΐᾳ τῆς 4 τοῦ μηνὸς ὁ πρίγκιψ Δολγοροῦκοβ ἔμαθεν, ὅτι οἱ Τοῦρκοι διῆλθον ἤδη τὴν δίοδον καὶ οὐ μακρὰν ἀπέχοντες ὁδεύουσι κατ'αὐτοῦ. Ἐπὶ τούτῳ ἐποίησε τὰς δεούσας παρασκευὰς ὅπως ὑποδεχθῇ τοὺς Τούρκους δεόντως. Περὶ ὥραν 1 μ. μ. οἱ Τοῦρκοι ἐνεφανίζοντο ἤδη, ἀπετέλουν δὲ τρία σώματα ἐκ πεντακισχιλίων ἢ ἑξακισχιλίων ἀνδρῶν πεζῶν τε καὶ ἱππέων. Ἓν δὲ τῶν σωμάτων τούτων ἐπορεύθη κατ' εὐθεῖαν κατὰ τοῦ στρατοπέδου τῶν Ῥώσων, οἵτινες οὔτε καιρὸν εἶχον οὔτε ἠδύναντο νὰ τὸ ὀχυρώσωσι, καθ' ὅτι αἱ πολιορκητικαὶ ἐργασίαι καὶ ἄνευ τούτου ἀπῄτουν πολλὰς χεῖρας. Ἕτερον σῶμα κατηυθύνθη πρὸς τὰ περίχωρα σκοπὸν ἔχον νὰ τὰ καταλάβῃ καὶ ἐκδιώξῃ τοὺς Ῥώσους. Τὸ τρίτον ἀποτελούμενον κυρίως ἐξ ἱππέων διηυθύνθη κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὴν πόλιν ὅπως εἰσελάσῃ εἰς τὸ φρούριον. Περὶ τὴν 2 μ. μ. ἤρξατο ἡ κατὰ τοῦ στρατοπέδου ἔφοδος, ἔνθα ὑπῆρχον οὐχὶ πλείονες τῶν διακοσίων ἀνδρῶν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν αὐτοῦ τοῦ πρίγκιπος. Τὸ τρίτον τοῦτο σῶμα ὑπερεῖχε μεγάλως τῶν λοιπῶν καὶ ἀπετελεῖτο ἐκ τρισχιλίων περίπου ἀνδρῶν. Ταχέως περιεκύκλωσε τὸ στρατόπεδον πανταχόθεν καὶ ἤρξατο σφοδροῦ πυροβολισμοῦ ἀπὸ τῶν δένδρων καὶ τῶν θάμνων. Ἔνθα δὲ οἱ Ῥῶσοι προὐχώρουν, οἱ Ὀθωμανοὶ αὐθωρεὶ ἐνέδιδον, ταὐτοχρόνως ὅμως ἤρξαντο πιέζοντες τοὺς πρώτους ἐκ τῶν ὄπισθεν. Αὐτὸς δὲ ὁ πρίγκιψ Δολγοροῦκοβ τραυματισθεὶς τὴν χεῖρα καὶ τὸν πόδα ὑπὸ δύο σφαιρῶν, ἀπολέσας μέγαν ἀριθμὸν τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ φονευθέντων καὶ τραυματισθέντων κατὰ τὸν ἄνισον τοῦτον ἀγῶνα ἠναγκάσθη νὰ ὀπισθοχωρήσῃ διασπῶν τὰς τάξεις τοῦ ἐχθροῦ πρὸς τὴν Πύλον μετὰ τῶν ἐναπομεινάντων ἀνδρῶν αὐτοῦ.

Τούτων δὲ γινομένων ἐν τῷ στρατοπέδῳ, τὰ δύο ἕτερα τουρκικὰ σώματα ἐπέπεσαν κατὰ τῶν περιχώρων καὶ τῶν κανονοστοιχιῶν. Ταὐτοχρόνως δὲ ἡ ἐξ ὀκτακοσίων ἀνδρῶν φρουρὰ ἐποίησεν ἔξοδον. Οἱ Ῥῶσοι ὑπερήσπιζον τὰς κανονοστοιχίας μετ' ἀπεγνωσμένης ἀνδρείας ἀπολέσαντες πολλοὺς φονευθέντας καὶ τραυματισθέντας καὶ ἐπὶ τέλους ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλίπωσιν αὐτὰς καὶ διασπῶντες τὰς τάξεις νὰ ἑνωθῶσι μετὰ τοῦ πρίγκιπος Δολγοροῦ·

κοβ κατευθυνομένου πρὸς τὴν Πύλον, ἔνθα οἱ Τοῦρκοι δὲν ἐσκόπουν νὰ καταδιώξωσιν αὐτοὺς θριαμβεύοντες ἐπὶ τῇ νίκῃ καὶ καταλαβόντες τὸ στρατόπεδον ἡμῶν καὶ τὰς κανονοστοιχίας. Κατὰ τὴν μάχην ταύτην ἀπωλέσαμεν ἑκατὸν πεντήκοντα ἄνδρας φονευθέντας, ἐν οἷς τὸν συνταγματάρχην τοῦ πυροβολικοῦ Βνοῦκοβ διοικητὴν τῶν κανονοστοιχιῶν, διακοσίους πεντήκοντα τραυματισθέντας, ἅπαν τὸ πυροβολικὸν πλὴν ἑνὸς τηλεβόλου καὶ τὸ στρατόπεδον ὅλον.

Ὁ πρίγκιψ Δολγοροῦκοβ συνενωθεὶς τῷ λοιπῷ στρατῷ τῷ διασωθέντι ἐν ταῖς κανονοστοιχίαις καὶ τοῖς περιχώροις, ἀφίκετο ἄνευ μειζόνων ἀπωλειῶν εἰς Πύλον μετὰ τοῦ ἡττηθέντος αὐτοῦ ἀποσπάσματος. Αὕτη ἡ μάχη ὑπῆρξεν ἡ μάλιστα πασῶν ἀτυχὴς καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος. Ἐν τούτοις ἐχρησίμευσεν ὡς πρόλογος τρόπον τινά, πιθανὸν δὲ κατέστη καὶ ἡ κυρία αἰτία ἑτέρας μάχης ἐκ τῶν ἐνδοξοτάτων, ἐφ' ᾗ δύνανται νὰ ὑπερηφανεύωνται οἱ ἱστοριογράφοι τῆς Ῥωσικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ δὴ ἁπάντων τῶν ἐθνῶν τῆς Εὐρώπης, ὡς θὰ ἴδωμεν προσεχῶς [1].

Οἱ Τοῦρκοι μετὰ τὸ κατενεχθὲν τοῦτο καθ' ἡμῶν καίριον τραῦμα, ἐνεπλήσθησαν ἀφάτου χαρᾶς. Ἅμα δὲ καταλαβόντες τὰς κανονοστοιχίας ἡμῶν αὐθωρεὶ ἀπετέφρωσαν τὰ πάντα καὶ αὐτὰ τὰ περίχωρα. Ὁ πλοίαρχος Γρέυγ παρέλαβεν ἐκ τῆς νήσου τὰ ἐπ' αὐτῆς εὑρισκόμενα τηλεβόλα καὶ ἀπέπλευσε μετὰ τοῦ ἀποσπάσματος πρὸς τὴν Πύλον ἔνθα ἀφίκετο τὴν 1 Μαΐου.

Νῦν ἴδωμεν τί ἐγένετο ἐν Πύλῳ μετὰ τὴν ἀποτυχίαν ταύτην. Ὁ κόμις Ὀρλὼβ πάραυτα προσέταξε νὰ μεταφέρωσι τοὺς τραυματίας συμποσουμένους εἰς 250 ἄνδρας ἐπὶ τῆς νήσου ἐν τῇ δυτικῇ πλευρᾷ τοῦ κόλπου τῆς Πύλου κειμένης. Ἐκεῖ ἐστήθησαν σκηναὶ καὶ πρὸς νοσηλείαν τῶν τραυματιῶν ἐστάλησαν ἰατροί. Ταὐτοχρόνως μεγίστην προσπάθειαν κατέβαλε πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἀμυντικῶν ἔργων τοῦ φρουρίου, καθ' ὅτι ἐφρόνει ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐνθαρρυνθέντες ὑπὸ τῆς νίκης δὲν θέλουσι παραμείνει ἐν Μεθώνῃ ἐπὶ πολὺ ἀργοί, ἔνθα αἱ δυνάμεις αὐτῶν καθ' ἑκάστην ἐπολλαπλασιάζοντο.

Ἐν τούτοις ὁ ὑπολοχαγὸς Ψαρρὸς ὁρισθεὶς νὰ διοικῇ τὸν Μιστρᾶν ἔκρινεν ἀδύνατον μετὰ τὰς ἐν Τριπόλει καὶ Μεθώνῃ μάχας καὶ μετὰ τὴν ἄρσιν τῆς πολιορκίας τῆς Κορώνης νὰ μένῃ ἐν Μιστρᾷ. Τούτου ἕνεκα ἐγκατέλιπε τὴν πόλιν ταύτην καὶ μετ' εὐαρίθμου σώματος Ἑλλήνων λίαν καταλλήλως ἀφίκετο συνενωθεὶς μετὰ τῶν Ῥώσων εἰς Πύλον. Ταὐτοχρόνως δὲ οἱ Μανιᾶται λεηλατήσαντες ἐξ ὁλοκλήρου τὰ περίχωρα τοῦ Μιστρᾶ ἐπέστρεψαν μετὰ τῆς λείας αὐτῶν εἰς τὰ ἀπρόσιτα αὐτῶν ὄρη καὶ οὕτω οὗτοι μόνοι ὠφελήθησαν μεγάλως ἐκ τῆς εἰς Πελοπόννησον ἐκστρατείας.

Οἱ Ἕλληνες, κυρίως δὲ οἱ Μανιᾶται οἵτινες μετὰ τοσαύτης προθυμίας προσῆλθον τοῖς Ῥώσοις κατὰ τὴν πρώτην αὐτῶν ἐμφάνισιν καὶ ἐπιτυχίαν

1 Ἐννοεῖ τὴν παρὰ τῷ Τζεσμὲ ναυμαχίαν. Ἴδε καὶ τὴν ἐν ἀρχῇ τοῦ ἡμερολογίου τούτου σημείωσιν 1, ἀνωτέρω σελ. 34.

ἐν Πελοποννήσῳ, βλέποντες ὅτι τὰ πράγματα ἔλαβον ἀλλοίαν τροπὴν, ἀπᾴδουσαν εἰς τὰς ἐλπίδας αὐτῶν, κύριον μέλημα εἶχον νῦν τὴν σωτηρίαν καὶ προσωπικὴν ἀσφάλειαν καὶ τούτου ἕνεκεν ἢ παρεδίδοντο τοῖς Τούρκοις ἢ ἀπήρχοντο εἰς τὰ ὄρη. Ἐν Πύλῳ αἱ τάξεις αὐτῶν καθ' ἑκάστην ἠραιοῦντο, καί τοι οἱ Ἕλληνες ὁπλαρχηγοὶ πᾶσαν κατέβαλλον προσπάθειαν, ὅπως ἀναχαιτίζωσιν αὐτούς. Αὐτοὶ δὲ οἱ ὁπλαρχηγοὶ ἕνεκα τοῦ σπουδαίου μέρους, ὅπερ ἔλαβον κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπαναστάσεως, οὐδόλως ἠδύναντο νὰ σκέπτωνται περὶ τῆς ἐπιστροφῆς αὐτῶν εἰς τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν, καὶ ἑπομένως παρέμενον παρὰ τῇ ρωσικῇ στρατιᾷ μετὰ τῶν συγγενῶν καὶ ὀπαδῶν αὐτῶν. Ὀφείλομεν δ' ὅμως νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οἱ πλεῖστοι αὐτῶν ἐπειδὴ ἠνώθησαν μετὰ τῶν Ῥώσων ἀπώλεσαν ἅπασαν τὴν περιουσίαν αὐτῶν. Ἐν τοῖς πρωτίστοις δυνάμεθα νὰ μνημονεύσωμεν τοῦ Μπενάκη (Benadhey) ὅστις ὑπῆρξεν ὁ ἀρχηγὸς τῶν Μανιατῶν καὶ ἐκέκτητο ἐν τῇ πατρῴᾳ αὐτοῦ γῇ ἄπειρα πλούτη, καὶ τοῦ Ζαΐμη ὅστις ἐκέκτητο ὡσαύτως μεγάλα πλούτη καὶ κτήματα ἐν Ἠλείᾳ,[2] πρὸ τῆς ἀφίξεως δὲ τῶν Ῥώσων παρασκεύασεν ἰδίοις ἀναλώμασι μεγάλας παρακαταθήκας διπύρων καὶ λοιπῶν τροφίμων ἅτινα ἐξήρκεσαν πρὸς διατροφὴν τοῦ στρατοῦ ἐν διαστήματι πολλῶν μηνῶν. Παραλείπομεν πολλοὺς ἑτέρους. Ἅπαντες οὗτοι μετὰ τὸ πέρας τοῦ ἀγῶνος τῇ προτάσει τοῦ κόμιτος Ὀρλὸϐ ἀντημείφθησαν ὑπὸ τῆς Αὐτῆς Μεγαλειότητος διὰ μισθοδοσίας ἀναλόγως τῶν ὑπ' αὐτῶν ὑπὲρ τῶν Ῥώσων χορηγηθέντων. Οὕτω δὲ ἐν διαστήματι δύο μηνῶν καὶ ἡμίσεως ἀπὸ τῆς πρώτης ἐν Πελοποννήσῳ αὐτῶν ἐμφανίσεως οἱ Ῥῶσοι κατέλαβον τὰ δύο τρίτα τῆς χερσονήσου ταύτης· ἀλλ' αἱ ἐπελθοῦσαι ἀποτυχίαι πάλιν ἠνάγκασαν αὐτοὺς νὰ περιορισθῶσιν ἐν τῇ κατοχῇ τῆς πόλεως καὶ τοῦ λιμένος τῆς Πύλου. Ὁ κόμις Ὀρλὸϐ βλέπων ὅτι μετὰ τοῦ ἀσθενοῦς ὑπολοίπου του στρατοῦ τῆς ξηρᾶς δὲν ἠδύνατο νὰ προϐῇ εἴς τι ἄξιον λόγου ἐν Πελοποννήσῳ διάϐημα, ἤρξατο σκεπτόμενος περὶ τῆς ἐκ Πύλου ἀποχωρήσεως καὶ τῆς ὁλοσχεροῦς ἐκκενώσεως τῆς χερσονήσου. Πρὸς τοῦτο διέταξε νὰ ἑτοιμασθῶσι τρία φορτηγὰ πλοῖα πρὸς μεταφορὰν τῶν ἀσθενῶν καὶ τραυματιῶν εἰς τὸν λιμένα Μαῶνα συνοδευόμενα ὑπὸ τῆς φρεγάτας *Ἑλλάδος*. Ἡ ἀρχηγία τῆς ναυτικῆς ταύτης μοίρας ἀνετέθη τῷ ὑποναυάρχῳ Ἐλμάνοϐ.

Τῇ 9 Μαΐου Ἕλλην τις ἀνήγγειλεν ὅτι ὁ τουρκικὸς στόλος συγκείμενος ἐκ 12 πλοίων τῆς γραμμῆς, μιᾶς φρεγάτας καὶ ἑτέρων μικρῶν πλοίων κατέπλευσεν εἰς Ναύπλιον καὶ προτίθεται νὰ περιέλθῃ τὴν Πελοπόννησον ὅπως ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν Ῥώσων ἐν τῷ ὅρμῳ τῆς Πύλου, ἐν ᾧ συγχρόνως οἱ Τοῦρκοι λαϐόντες ἐπικουρίας ἐν Μεθώνῃ ἤθελον ποιήσει ἔφοδον κατὰ τῆς πόλεως· Πράγματι οἱ Τοῦρκοι ἤρξαντο ἐμφανιζόμενοι ἐν ἰσχυροῖς σώμασιν οὐδεμιᾶς ὅμως ἐχθροπραξίας ἐπιλαμϐανόμενοι.

Ἐκτὸς τούτων πάντων μετὰ τὴν ὁλοσχερῆ διακοπὴν τῆς συγκοινωνίας

1 Τὸ πρωτότυπον λέγει Ἀρκαδίᾳ κατὰ λάθος βέϐαια.

μετὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς χερσονήσου, ἡ ἔλλειψις τροφῶν, ἣν ἤδη ᾐσθάνοντο ἐν μέρει ἐν τῷ στόλῳ, καθίστατο λίαν ἐπαχθὴς τοῖς ἐν τῷ φρουρίῳ διαμένουσι,καθ' ὅτι ἡ ρωσικὴ στρατιὰ ἦτο σχεδὸν ἀποκεκλεισμένη. Οἱ Τοῦρκοι διέκοψαν τὴν συγκοινωνίαν τοῦ ὕδατος ὅπερ ἤρχετο ἐκ τῶν ὀρέων δι' ὑδραγωγείου. Τούτου ἕνεκεν ἐπάναγκες ἦτο ἡ ταχίστη ἐκκένωσις τῆς πόλεως καί τοι ἡ μόνη τῆς ἐπιτυχίας ἐγγύησις συνίστατο ἐν τῇ ἀποστολῇ τῶν ἀσθενῶν καὶ τραυματιῶν καὶ ἡ κατὰ τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἐπίθεσις ἐν ἀναπεπταμένῳ πεδίῳ.

Ἐν ᾧ δὲ προέβαινον εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τούτου, ἀφίκετο τῇ 15 ἐκ τῶν ὀρέων Ἕλλην ἀγγέλλων ὅτι ὁ ὑποναύαρχος Ἐλμάνοβ ἠγκυροβόλησεν ἐν τῷ ὅρμῳ Κολοκύνθης, ἀπεβίβασεν ἐκεῖ τὸν ἐπὶ τῆς ναυτικῆς αὐτοῦ μοίρας στρατὸν τῆς ξηρᾶς καὶ παραχρῆμα ἀπέπλευσε πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ ὀθωμανικοῦ στόλου. Ὁ ὑποναύαρχος Ἔλφινστον ἀπεβίβασεν ὡσαύτως ἐν τῇ κωμοπόλει Ἡλάῳ ἢ Ῥαπύλου(;) παρὰ τῷ Μιστρᾷ τὸν στρατὸν τῆς ξηρᾶς καὶ τοὺς θωρακοφόρους οὓς ἔφερεν ἐν τοῖς πλοίοις διατάξας αὐτοὺς ὅπως πορευθέντες ἑνωθῶσι μετὰ τοῦ κόμιτος Ὀρλὸβ ἐν Πύλῳ. Μαθὼν δὲ παρὰ τῶν Ἑλλήνων, ὅτι ὁ ὀθωμανὸς ναύαρχος μετὰ τοῦ στόλου ἦτο ἀπὸ τῆς 12 τοῦ μηνὸς ἐν Ναυπλίῳ ἀπέπλευσε μεθ' ὅλης τῆς ναυτικῆς αὐτοῦ μοίρας πρὸς συνάντησιν αὐτοῦ.

Ἐν Ὀδησσῷ (Ἐκ τῆς Ῥωσικῆς)

Κ. Α. ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ.

Σελ. 35. στίχ. 13 καὶ 17 γραπτ. Μαῶνα καὶ στίχ. 35 γραπτ. αὐτοῦ εἰς Μαῶνα.
Σελ. 37, στίχ. 34 καὶ 36 γραπτ. Πασσαβᾶ ἀντὶ Πάσσοβον.

ΠΟΙΚΙΛΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ

ΥΠΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Σ. ΚΟΝΤΟΥ.

§ 28.*

Βιβλίον ἀντὶ τοῦ *ἀντίγραφον*.

Πολλάκις ὑπὸ τῶν συγγραφέων τοῦ μεταγενεστέρου ἑλληνισμοῦ γίνεται χρῆσις τοῦ ὀνόματος *βιβλίον* καὶ πληθυντικῶς *βιβλία* ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἐννοίας, ἐφ' ἧς παρὰ τοῖς παλαιοτέροις παραλαμβάνεται τὸ *ἀντίγραφον* καὶ *ἀντίγραφα*.

Γαλην. Τόμ. ΙΕ', σελ. 679 «νυνὶ δὲ βούλομαι περὶ τῆς γραφῆς τῆς ἐν πολλοῖς τῶν *βιβλίων* εἰπεῖν». Τόμ. ΙΖ', β', σελ. 25 «καίτοι τὴν γραφὴν ταύτην οὔτε *βιβλίον* τι παλαιὸν οὔτ' ἐξηγητὴς οἶδεν». Πρβ. καὶ Τόμ. ΙΕ', σελ. 569 «οὐ μὴν ἐν ἅπασί γε τοῖς *ἀντιγράφοις* εὑρήσεις τὴν τοιαύτην

* Συνέχεια ἐκ τοῦ Β' τόμου.

γραφήν, ἀλλ' ἐναντίως μὲν καὶ ἀλλήλοις, ἑτέρως δὲ ἐν ἅπασι σχεδόν τι τοῖς *βιβλίοις* ἐστὶν εὑρεῖν γεγραμμένην τὴν ῥῆσιν ταύτην.

Πολυδεύκ. Θ', 156 «καὶ οὕτως ἐγέγραπτο ἐν πλείοσι *βιβλίοις*».

Στέφ. Βυζάντ. σελ. 26,19 « καὶ τἀμοῦ *βιβλία* Ἄδουλι δίχα τοῦ Σ· σφάλμα δέ ἐστιν». σελ. 159,20 «τινὰ τῶν *βιβλίων* Βανίσαι ἔχουσι τρισυλλάβως».

Ἵππαρχ. εἰς Ἄρατ. σελ. 181,δ' Πεταβ. «ἐν πᾶσι τοῖς *βιβλίοις* γράφεται». Πρβ. σελ. 224,δ' « ἐν πᾶσι τοῖς *ἀντιγράφοις*».

Ῥήτ. Οὐαλζ. Τόμ. Β', σελ. 366,22 «τινὰ τῶν *βιβλίων* νοσήσασαν ἔχει, τινὰ δὲ νοσήσαντα, ἀλλὰ κρείττων ἡ πρώτη γραφή». σελ. 393,30 «τῶν δὲ *βιβλίων* τὰ πλείω τὴν τοῦ πράξαντος διάνοιαν ἔχει, καὶ ἔστι κρείττων ἡ τοιαύτη γραφή» (Πρβ. καὶ σελ. 451, 22. σελ. 462, 25 καὶ 28. σελ. 469, 10. σελ. 531, 9. σελ. 550,6 καὶ 20. σελ. 556, 12). Τόμ. ϛ', σελ. 83, 23 «ὅθεν οἶμαι μὴ εἶναι τοῦ τεχνικοῦ τὴν θέσιν αὐτοῦ ἀλλά τινος τῶν τὰ *βιβλία* ἀνατρεπόντων».

Βεκκ. Ἀν. σελ. 677, 17 «ἐν πολλοῖς δὲ *βιβλίοις* εὑρίσκεται καὶ ὑγιής, ἵνα πρὸς τὴν τάσιν ἀναφέρηται».

Σχολ. Αἰσχύλ. σελ. 404, 12 «εὕρηται δὲ καὶ ἐν παλαιῷ *βιβλίῳ*». σελ. 438, 30 «οὕτως γὰρ ἐν πᾶσι τοῖς παλαιοῖς *βιβλίοις* εὕρηται διὰ τῆς Ο καὶ Ι διφθόγγου γραφόμενον» (Πρβ. καὶ σελ. 448, 33). σελ. 475, 30 «εὕρηται δὲ ἐν πολλοῖς καὶ καλοῖς *βιβλίοις* οὕτω».

Σχολ. Ἀριστοφ. σελ. 95, 3 Δυβν. «τοῦτο δὲ ἐν οὐδενὶ τῶν ἀρχαίων *βιβλίων* εὕρηται».

Σχολ. Δημοσθ. σελ. 442, 13 Διν δ. « ἐν δὲ τοῖς ἀρχαιοτέροις *βιβλίοις* εὑρίσκεται τὸ πρόσωπον».

Σχολ. Ἱπποκρ. καὶ Γαλ. Τόμ. Β', σελ. 81 «ἀλλὰ πολλὰ *βιβλία* ἔχουσι πιτυρώδεσι» (Πρβ. καὶ σελ. 82, 5). σελ. 163 «πολλὰ τῶν *βιβλίων* τοῦτον ἔχουσι τὸν λόγον πρὸ τοῦ προειρημένου» (Πρβ. καὶ σελ. 187, 10. σελ. 193, 3. σελ. 439, 8. σελ. 447, 29).

Σχολ. Ἀριστείδ. σελ. 115, 12 «τὰ πάντα σχεδὸν τῶν *βιβλίων* ἀλλήλους ἔχουσιν, ὅπερ ἐστὶ σόλοικον κατὰ σύνταξιν καί μοι δοκεῖ σφάλμα εἶναι τῶν ἀντιγράφων (Γρ. *ἀντιγραφέων*)· εὕρηται γὰρ ἔν τινι *βιβλίῳ* παλαιῷ κτέ.».

Κατ' ἔλλειψιν τῆς ἑνικῆς δοτικῆς *ἀντιγράφῳ* ἢ *βιβλίῳ* καὶ τῆς πληθυντικῆς *ἀντιγράφοις* ἢ *βιβλίοις* εὑρίσκεται γεγραμμένον *ἐν ἄλλῳ* ἢ *ἐν ἄλλοις*, *ἔν τισιν* ἢ *ἐν ἐνίοις*, κτλ.

Γαλην. Τόμ. ΙΓ', σελ. 102 «*ἐν ἄλλῳ* καὶ ὀπίου καὶ μανδραγορου».

Στέφ. Βυζ. σελ. 463, 1 «*ἔν τισι* δὲ τῶν Ἡρῳδιανοῦ γράφεται διὰ Γ Γυργετῶν κακῶς». σελ. 471, 4 «*ἔν τισι* Λέανδρος γράφεται διὰ τοῦ Λ κακῶς».

Ἁρποκρατ. σελ. 54,2 Διν δ. «*ἔν τισι* δὲ γέγραπται ὥσπερ παρνόπων». σελ.

109, 9 «ῥητέον ὅτι βέλτιον *ἐν ἐνίοις* γέγραπται διὰ τοῦ Ρ Ἐλάτρεια» (Πρβ. καὶ σελ. 164, 10. σελ. 198, 1. σελ. 248, 3 καὶ 9. σελ. 271, 9). Ἀλλὰ σελ. 296, 14 «*ἐν ἐνίοις* μέντοι ΤΩΝ ΑΝΤΙΓΡΑΦΩΝ παρὰ τῷ ῥήτορι γέγραπται ὑπόκοιλοι».

Ἀλέξ. Ἀφροδισ. εἰς Ἀριστοτ. τὰ μετὰ τὰ Φυσ. σελ. 34, 29 Bon. «γράφεται *ἔν τισιν* ἀντὶ τοῦ μοναχώτερον μορυχώτερον». σελ. 44, 17 «φέρεται *ἔν τισι* γραφὴ τοιαύτη» (Πρβ. καὶ σελ. 66, 30. σελ. 149, 25. σελ. 230, 9. σελ. 300, 18). Ἀλλὰ σελ. 56, 19 «γράφεται δὲ *ἔν τισιν ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΙΣ* ἀντὶ τοῦ ἀδικίαν ἀνικίαν» καὶ σελ. 107, 2 «γράφεται δὲ *ἔν τισιν ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΙΣ* κτέ.».

Ἡρῳδιαν. π. Μον. Λέξ. σελ. 39, 25 «εἰσὶ μέντοι οἳ καὶ διὰ τοῦ Γ γράφουσιν· *ἔν τισιν* ἐν Μαλθακοῖς Κρατίνου παρεφύλαξε Σύμμαχος» (Πρβ. Λέρσιον *Ἡρῳδ.* σελ. 138 καὶ Ἰλλῆρον *Ἐρατοσθ.* σελ. 29).

Σχολ. Ἰλ. Β, 141 «οὗτος ὁ στίχος ἀναιρεῖ τὴν ἀμφιβολίαν· διὸ *ἔν τισιν* οὐ φέρεται». Ζ, 241 «ἡ διπλῆ ὅτι *ἔν τισι* γράφεται πᾶσι μάλ' ἑξείης» (Πρβ. καὶ Ε, 786. Μ, 435. Σ, 441). Ν, 480 «*ἐν πολλοῖς* οὐ φέρεται». Υ 269 «*ἐν ἐνίοις* δὲ οὐδὲ ἐφέροντο». Ι, 246 «*ἐν ἄλλοις* φθεῖσθαι». Υ, 451 «*ἐν ἄλλοις* ὁ στίχος οὗτος οὐ κεῖται», κτλ. Πρβ. καὶ Ν, 224 «*ἔν τισι ΤΩΝ ΑΝΤΙΓΡΑΦΩΝ* διὰ τοῦ ΔΕ» καὶ Θ, 131 «*ἔν τισι ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΩΝ* φέρονται δύο στίχοι», κτλ. (Ἴδε καὶ Σμιδίτιον *Διδύμ.* σελ. 212 καὶ Λαρώχην *Hom. Textkr.* σελ. 50). Κατά τινας τῶν φιλολόγων τὸ μὲν ἑνικὸν *ἐν ἄλλῳ*, ἀνθ' οὗ κακῶς ἐνίοτ' ἀνεγνώσθη *ἐν ἄλλοις*, δηλοῖ *ἐν ἄλλῳ ἀντιτιγράφῳ* ἢ *βιβλίῳ*, τὸ δὲ πληθυντικὸν *ἐν ἄλλοις* σημαίνει *ἐν ἄλλοις τόποις* ἢ *χωρίοις* (Ἴδε Ὀφμαννὸν ***Einundzw. und zweiundzw. Buch der Ilias*** σελ. 162 καὶ Δινδόρφιον *Σχολ. Ἰλ.* Τόμ. Α', σελ. ΙΧ).

Σχολ. Σοφοκλ. Τόμ. Α', σελ. 313 «*ἔν τισιν* ὑπόκειται ἀντὶ τοῦ ἀδίκως ἀεικῶς». σελ. 319 «*ἔν τισι* κεῖται ἀνάνομος — κεῖται δὲ καὶ ἀνήριθμος» (Πρβ. καὶ Δινδόρφιον *Σχολ. Σοφ.* Τόμ. Β', σελ. LI).

Σχολ. Θεοκρ. σελ. 217, 11 Ἀρ. «*ἐν ἑτέροις* δὲ ῥοδάκισσος γράφεται ἓν μέρος λόγου».

Σχολ. Πλάτ. Νόμ. σελ. 888, ε' «*ἐν ἄλλῳ* δὲ τέχνην». Πρβ. σελ. 885, γ' «*ἐν ἄλλῳ βιβλίῳ* θεοὺς οὐ θεούς».

Εὔκαιρον δ' εἶνε, νομίζομεν, νὰ ἐλεγχθῇ ἡ γνώμη ἣν ὁ μακαρίτης Οἰκονόμος προηνέγκατο ἐν τῷ περὶ Ἑβδομήκοντα συγγράμματι (Τόμ. Β', σελ. 792) περὶ τῆς χρήσεως τοῦ *ἐν ἄλλοις* σημειούμενος ὅτι κατ' ἔλλειψιν τοῦ *χειρογράφοις* εἶνε εἰρημένον· ἔχει δ' οὕτως ὁ λόγος τοῦ Οἰκονόμου· «Ἔπειτα δὲ τούτοις προσετέθη καὶ τὸ τεσσαράκοντα, καὶ τὸ τεσσαρακοστῇ, ὡς δῆλον ἐκ τοῦ παρενθέτου σημειώματος, τοῦ, Ἐν ἄλλοις τεσσαράκοντα γράφεται. Ἀλλὰ τοῦτ' αὐτὸ πάλιν τὸ ἐν ἄλλοις (ἐλλειπτ. χειρογράφοις) δείκνυσιν, ὅτι

ἦσαν καὶ ἄλλα χειρόγραφα τοῦ Ἰουστίνου ἔχοντα τεσσαράκοντα τρεῖς, καὶ τεσσαρακοστῇ τρίτῃ».

Ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γλώσσῃ εἶνε σύνηθες τὸ *χειρόγραφον* κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ τύποις ἐκδεδομένον καὶ οὕτως εἰπεῖν *τυπόγραφον*. Ἀλλὰ παρὰ τοῖς παλαιοῖς, παρ' οἷς ἡ τυπογραφία ἦτο ἄγνωστος, δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τοιαύτην ἔννοιαν, μεγάλως δ', ὡς εἰκός, σφάλλεται ἄν τις ἐν ῥήσει παλαιοῦ προσυπακούῃ τὴν προκειμένην λέξιν κατὰ τὴν παρ' ἡμῖν συνήθειαν ἀντὶ τῆς μόνης ἁρμοζούσης *ἀντίγραφον* ἢ *βιβλίον*. Τὸ ὄνομα *χειρόγραφον*, οὐδέτερον κυρίως ὂν τοῦ ἐπιθέτου *χειρόγραφος*, παρελαμβάνετο ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ πρὸς δήλωσιν τοῦ γεγραμμένου τῇ χειρὶ ἤτοι τῇ ἰδίᾳ χειρί, οὗ ἐναντίον νοεῖται τὸ μεταγεγραμμένον ἢ καθ' ὑπαγόρευσιν γεγραμμένον. Ἱκανῶς τὴν δύναμιν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ὀνόματος παριστᾷ ὁ Πολυδεύκης λέγων Β', 152 «Ὑπερείδης δὲ ἐν τῷ ὑπὲρ Λυκόφρονος καὶ τὸ ὑπὸ τῶν πολλῶν ὀνομαζόμενον *χειρόγραφον* χεῖρα ὠνόμασεν εἰπών· οὔτε γὰρ τὴν ἑαυτοῦ χεῖρα δυνατὸν ἀρνήσασθαι». Φέρεται δὲ καὶ παρὰ Σουΐδᾳ «Χεῖρα : τὸ *χειρόγραφον*. Ὑπερείδης» (Πρβ. καὶ Βαχμ. Ἀν. Τόμ. Α', σελ. 414, 24). Καὶ ἐν τοῖς Ὀνειροκριτικοῖς τοῦ Ἀρτεμιδώρου ἀναγινώσκεται Α', 42 «*χειρόγραφα* δὲ ὅτι καὶ αὐτὰ χεῖρες λέγονται». Τοῖς δοκίμοις ἦτο ἡ λέξις *χειρόγραφον* ἢ *χειρόγραφα* ἄγνωστος, εὑρίσκεται δ' ὅμως παρά τε τῷ Πολυβίῳ Λ', η', 4 «ἐλεγχόμενοι γὰρ κατὰ πρόσωπον ὑπὸ τῶν ἰδίων *χειρογράφων* καὶ τῶν ὑπουργῶν κτέ.» καὶ παρὰ Διονυσίῳ τῷ Ἁλικαρνασσεῖ Ῥωμ. Ἀρχ. σελ. 860 «ὡς εὗρε τὰς ὑπὸ τῶν υἱῶν γραφείσας ταῖς σφραγῖσιν ἑκατέραν γνωρίσας καὶ μετὰ τὸ λῦσαι τὰ σημεῖα τοῖς *χειρογράφοις*».

Σημαίνει δ' ἡ προκειμένη λέξις καὶ τὸ συμβόλαιον, κυρίως δὲ τὴν ἰδίᾳ χειρὶ γεγραμμένην ὁμολογίαν περὶ χρέους ἢ ὀφειλήματος. Ἡσύχ. «*Χειρόγραφον*: συμβόλαιον, γραμματεῖον». Κύριλλ. Λεξ. «*Χειρόγραφον*: συμβόλαιον, γραμματεῖον χρέους ὁμολογητικόν». Πλούταρχ. Ἠθικ. σελ. 829, α' «παραπλησίως οὗτοι τῶν *χειρογράφων* καὶ συμβολαίων, ὥσπερ πεδῶν, ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα κομίζοντες ἀγγεῖα μεστὰ κτέ.» (Πρβ. Βυττεμβάχιον *Εὐναπ.* Τόμ. Β', σελ. 143). Ἀρτεμίδωρ. Γ', 40 «δάνειον προαγορεύει καὶ τὴν ἐπὶ *χειρογράφῳ* λύπην». Τωβὶτ Ε', 1 κέξ. «Καὶ ἀποκριθεὶς Τωβίας εἶπεν αὐτῷ —ἀλλὰ πῶς δυνήσομαι λαβεῖν τὸ ἀργύριον, καὶ οὐ γινώσκω αὐτόν; Καὶ ἔδωκεν αὐτῷ τὸ *χειρόγραφον*» (Πρβ. καὶ Θ', 5). Λέγεται δὲ καὶ *χειρογράφημα*, οἷον Φώτ. Βιβλ. σελ. 31, 17 «καὶ περὶ τῶν ἐκδανεισθέντων αὐτῷ χρημάτων ὑπὸ Μαυρικίου καὶ περὶ τοῦ ἐν τῇ ὁμολογίᾳ *χειρογραφήματος*». Περὶ τοῦ ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ Παύλου πρὸς Κολοσσαεῖς Β', 14 «ἐξαλείψας τὸ καθ' ἡμῶν *χειρόγραφον* τοῖς δόγμασιν» ἴδε Meyer *Krit. exeg. Komm. ü. d. Neue Testam.* Τόμ. Θ', σελ. 328 ἐκδ. δ'.

Η ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

ΚΑΙ ΤΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟΝ ΤΩΝ ΖΩΩΝ

'Αναδιφῶν τις τὰς σοφὰς συγγραφὰς τῶν πρώτων μυθολόγων καὶ ἀνιχνεύων τὰ χρονικὰ καὶ τὰς παραδόσεις τῶν χρόνων ἐκείνων, θέλει ἀναμφηρίστως πεισθῇ, ὅτι ὑπῆρξε χρόνος καθ' ὃν ἅπαντα ἀνεξαιρέτως τὰ ζῷα ἐλάλουν, ἀπὸ τοῦ ὄφεως τοῦ ἐπιγείου παραδείσου μέχρι τῆς ὄνου τοῦ Βαλαάμ.

'Υπὸ τοιούτων κατεχόμενος σκέψεων, εὑρέθην αἴφνης ἐντὸς πυκνοῦ καὶ σκιεροῦ δάσους. Καταπεπονημένος ἐκ τοῦ καμάτου καὶ τοῦ ὑπερβολικοῦ καύσωνος, ἐξηπλώθην ἐπὶ δροσερᾶς χλόης ὑπὸ τοὺς πόδας γηραιᾶς δρυός, ἔνθα ὁ ὕπνος δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐπικαθήσῃ τῶν βλεφάρων μου. Εἶδον τότε συρρέοντα πανταχόθεν ζῷα παντὸς εἴδους, ἅτινα ἀφ' οὗ κατέλαβον ἕκαστον τὴν οἰκείαν αὐτῷ θέσιν, προελθὼν ὁ ἐλέφας, πρόεδρος δικαιώματι ἡλικίας, ἀνέπτυξε διὰ βραχέων τοὺς λόγους τοὺς συναθροίσαντας ἐν συμβουλίῳ τὰ πλάσματα τοῦ θεοῦ.

«Ζῷα, ἀδελφοί μου, εἶπε· συνήλθομεν ἐνταῦθα ὅπως συζητήσωμεν καὶ ἀποφασίσωμεν περὶ τοῦ μεγάλου ζητήματος τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. 'Ο ἀπηνέστατος, ὁ ἀφρονέστατος, ὁ μάλιστα πάντων ἡμῶν αἱμοδιψής, ὁ ἄνθρωπος διατείνεται λέγων, ὅτι τὸ πᾶν μεθ' ἡμῶν ἀπόλλυται, ἐνῷ αὐτὸς ἐπιζῇ τοῖς πᾶσιν.

»Λέγει ὅτι ἡ ψυχή του εἶναι ἄϋλος ἐκ φύσεως καὶ μοιραίως ἀθάνατος. Τὸ πιστεύω, διότι ἄλλως θὰ ἦτο μέγα ἀδίκημα ὁ δεσπότης οὗτος τῆς πλάσεως νὰ μὴ δίδῃ λόγον τῶν κακουργιῶν καὶ καταχρήσεών του ἐν ἄλλῃ τινὰ ζωήν.

»'Ο κενοδοξώτατος τῶν συγγραφέων τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ὁ Φενελών, λέγει ὅτι τὸ ἔνστικτον καθοδηγεῖ τὰ ζῷα, εἶναι δὲ τοῦτο δύναμις μὴ ἐνυπάρχουσα ἐν τῷ ζῴῳ, ἀλλ' ἐν τῇ ὑπερτάτῃ σοφίᾳ ἥτις τὸ διέπει.

»Οὕτω δὲ ὁ ἄνθρωπος ἀρνούμενος εἰς ἡμᾶς ψυχήν, ἀναγνωρίζει τὴν ὑπεροχήν μας παραδεχόμενος ὅτι πάντοτε ὁδηγούμεθα ὑπὸ ὑπερτάτης τινὸς σοφίας.

»Εἰρήσθω δ' ἐν παρόδῳ ὅτι οἱ ἄνθρωποι θέλοντες ν' ἀποδώσωσιν ἔνδοξόν τι ἐπίθετον εἰς τὸν Φενελῶνα, ἀπεκάλεσαν αὐτὸν *Κύκνον*. 'Ονόματα δὲ ζῴων δίδουσι πάντοτε εἰς τοὺς διακρινομένους μεταξὺ αὐτῶν. Οὕτως ὠνόμασαν τὸν Βουσουέτον *ἀετόν*, τὸν 'Ριχάρδον *λεοντόκαρδον*. 'Ομιλοῦντες περὶ ἁγνῆς καὶ ἀσπίλου παρθένου λέγουσιν «ἀθῴα ὡς ἡ *περιστερά*». Συνελόντι δ' εἰπεῖν ἐξ ἡμῶν πάντοτε λαμβάνουσι τὰ κάλλιστα τῶν παραδειγμάτων.

»῞Ινα δὲ μὴ περιττολογοῦντες ἀπομακρυνόμεθα τοῦ θέματος τῆς συνε-

λεύσεώς μας, ἂς ἐκθέσῃ καθαρῶς καὶ σαφῶς, ὅστις πιστεύει εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, τοὺς λόγους οἵτινες τὸν πείθουσιν εἰς τοῦτο.

Μέλισσα. Ἡμεῖς μόναι ἀποτελοῦμεν ὅλην κοινωνίαν. Ἡ ἐργάτις μέλισσα εἶναι ὁ λαός, ἡ ζῶσα αὕτη δύναμις τοῦ ἔθνους. Ἔχομεν βασίλισσαν ἥτις μόνον πρὸς ὠοτοκίαν χρησιμεύει· τὴν περιποιούμεθα προσηκόντως· γνωρίζει καὶ ἐκτελεῖ τὰ καθήκοντά της· οὐδέποτε συνομολογεῖ δάνεια· δι' οὐδένα δὲ λόγον ἀποπνίγεται. Ἀπὸ πρωΐας μέχρι ἑσπέρας τὸ πᾶν ἐργάζεται περὶ τὴν κυψέλην. Ἑκατοντάδες ἐργατίδων εἰσέρχονται φέρουσαι λείαν, ἄλλαι δὲ τόσαι ἐξέρχονται πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν. Φρουροὶ ἐξετάζουσι πᾶσαν εἰσερχομένην, ὀλίγον δ' ἀπωτέρω φύλακες ἀπομακρύνουσι πᾶν τὸ παρακωλύον τὴν κυκλοφορίαν. Γνωρίζομεν νὰ οἰκοδομῶμεν· εἴμεθα οἰκονόμοι καὶ προβλεπτικαί. Καὶ ἐπειδὴ πρέπει τὸ πᾶν νὰ σᾶς εἴπω, μάθετε ὅτι ἔχομεν καὶ ἡμεῖς τὰς μονομαχίας μας καὶ τοὺς ἐμφυλίους πολέμους. Ἐν τούτοις ὑπερέχωμεν τῶν ἀνθρώπων, διότι ὁσάκις ὑπάρχει ἐπαύξησις κατοίκων εἴς τινας τῶν πόλεών μας, σῶμα ἡμῶν ἀπέρχεται ὅπως ἱδρύσῃ ἀποικίαν θαλεράν. . . .

Μύρμηξ. Εἰς τὰς ἀπαραμίλλους δημοκρατίας μας ἕκαστος ἔχει ὡρισμένα καθήκοντα τὰ ὁποῖα τῷ ὑπαγορεύει τὸ αἴσθημα καὶ οὐχὶ ἡ βία. Πρὸς πάντας τοὺς πολίτας ἐμπιστευθεῖσα ἡ ἐξουσία ἐνεργεῖ ὑπὲρ ὅλων ἐξ ἴσου. Τί εἶναι ἐν συγκρίσει τῆς σμικρότητος τῶν ἐργατῶν μας τὰ μέγαρα τῶν ἀνθρώπων παραβαλλόμενα πρὸς τὰς κατοικίας μας; Αἴθουσαι καὶ δωμάτια διατεθειμένα κατὰ πατώματα, λαβύρινθος πανταχόθεν ἐσκαμμένος, πρόδρομοι καὶ προαύλια ὑποβασταζόμενα ὑπὸ κιόνων. Δὲν εἶναι γελοῖον; Ὁ ἄνθρωπος ἐχρειάσθη ἑξακισχίλια ἔτη ἵνα εὕρῃ τὴν τέχνην τοῦ οἰκοδομεῖν. Ἔχομεν τροφούς, αἵτινες φροντίζουσι διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν τέκνων μας. Ὅταν κίνδυνός τις ἐπαπειλῇ τὴν φωλεάν μας, ἀπερχόμεθα ἀποκομιζόμενοι τὰ ᾠά μας, τὰς νύμφας μας, τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τοὺς γέροντας.

Ψιττακός. Εἶμαι διδάκτωρ τῆς νομικῆς· οὐδέποτε δικομαχῶ διότι ἡ δικαιοσύνη παρ' ἡμῖν ἀποδίδεται μόνη· τοῦ ἡλίου μόνον ἔχει ἀνάγκην ὅπως φωτισθῇ.

Ἀηδών. Ἤκουσα ὅτι οἱ ἄνθρωποι πληρόνουσιν ἕως διακοσίας χιλιάδας φράγκων τοὺς ᾄδοντας ὡς ἐμέ.

Κόραξ. Οἱ ἱερεῖς ἀκολουθοῦσι τὰ σώματα τῶν ἀνθρώπων μέχρι τῆς τελευταίας κατοικίας. Εἶμαι ὁ ἱπτάμενος κλῆρος, καθαρίζω τὰς πεδιάδας καὶ χρησιμεύω ἅμα ὡς τάφος, ὡς τυμβωρύχος καὶ ὡς ψάλτης τῶν νεκρῶν.

Χελιδών. Διηγοῦνται τὰ ταξείδια τοῦ Κούκ, τοῦ Χριστοφόρου Κολόμβου, τοῦ Λιβιγκστῶνος, εἰς Αὐστραλίαν, Ἀφρικὴν καὶ Ἀμερικήν. Οὐδεὶς ὅμως αὐτῶν ἐταξείδευσεν ὡς ἐγώ, οὐδ' εἶδε τὰ πράγματα ἐκ τοσούτου ὕψους ὡς ἐγώ.

Πίθηκος. Ὁ ἄνθρωπος μᾶς ἀποκαλεῖ *πιθήκους* ἡμεῖς δὲ τὸν ἀποκαλοῦμεν *ἄνθρωπον*, ἰδοὺ ποῦ ἔγκειται πᾶσα ἡ διαφορά. Ὁ Θεὸς μᾶς ἔπλασεν

ὁμοίους. Ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι εἰδεχθέστεροι τῶν πιθήκων, ὡσαύτως δὲ καὶ πίθηκοι εἰδεχθέστεροι τῶν ἀνθρώπων. Τί τὸ παράξενον; Τὸ τριχωτὸν μόνον δέρμα τοῦ λείπει ὅπως εἶναι καθ' ὅλα ὅμοιος ἡμῶν. Ἠναγκασμένος νὰ ὑπερνικᾷ τὴν ἔλλειψίν του ταύτην ἐφεῦρε τὰ ἐνδύματα, τῶν ὁποίων τὸ σχῆμα τὸν καθιστᾷ γελοιωδέστατον. Δὲν ἔχει οὔτε τὴν εὐκινησίαν οὔτε τὴν δεξιότητά μας. Πᾶν ὅ,τι κατασκευάζομεν ἄνευ ἐργασίας αὐτὸς μόνον δι' αὐτῶν καὶ τῶν μηχανισμῶν του κατορθοῖ. Εὐχαριστούμεθα εἰς τὸν ἄνετον βίον, εἰς τὸν καθαρὸν ἀέρα, εἰς τὴν ἐλευθερίαν. Οἱ ἄνθρωποι ἐπισωρευθέντες ἐντὸς τῶν πόλεων, ἔνθα ὁ μὲν ἀὴρ εἶναι διεφθαρμένος, ὁ δὲ χῶρος περιωρισμένος. Ὁ ἄνθρωπος ἐφεῦρεν ἤχους τινὰς ἐξ ὧν παρήγαγε γλῶσσαν. Ἡ γλῶσσα δὲ αὕτη δὲν εἶναι πάντοτε ἡ αὐτή. Ἐξ ἐναντίας ἡμεῖς ἔχομεν τὸ ἑνιαῖον τῆς ἐκφράσεως, ὅπου δὲ συναντώμεθα εὔκολος εἶναι πᾶσα ἡμῶν συνάντησις. Ἐλησμόνησα ν' ἀναφέρω ὅτι ὑπάρχει καὶ μικρά τις διαφορὰ μεταξὺ ἡμῶν. Εἶναι δηλαδὴ ὑψηλότερος τὸ ἀνάστημα καὶ ἰσχύος ἀνωτέρας τῆς ἰδικῆς μας. Ἡ ὀνομασία *ζῷα*, τὴν ὁποίαν παρεδέχθημεν εἶναι ἡ μόνη ἥτις μᾶς σώζει τοῦ δεσποτισμοῦ του. Οἱ πίθηκοι δὲν λαλοῦσι καὶ τοῦτο ἵνα ἀποφεύγωσι τὴν ἐργασίαν. Θεωρῶ ἄσκοπον πᾶσαν περαιτέρω συζήτησιν. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἔχει ψυχὴν ἔχει βεβαίως καὶ ὁ πίθηκος.

Κάστωρ. Δὲν εἴμεθα ἐχθροὶ τῆς κοινωνίας. Τὰ χωρία μας ἐναργῶς μαρτυροῦσι περὶ τούτο.Συνερχόμεθα περὶ τοὺς διακοσίους ἢ τριακοσίους καὶ σχηματίζομεν χωρίον. Μετὰ τὴν ἐκλογὴν καταλλήλου θέσεως ἀρχόμεθα τοῦ ἔργου. Προτιμῶμεν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὰς ὄχθας τῶν ποταμῶν, τὰς λίμνας καὶ τὰ ῥυάκια, ἵνα δ' ἀποφεύγωμεν τὰ ἐκ τῆς πλημμύρας δεινά, ἀνεγείρομεν στερεὰ προχώματα δυνάμενα εὐκόλως ν' ἀντιστῶσι κατὰ πάσης τοῦ ὕδατος ὁρμῆς.Πρὸς τοῦτο λαμβάνομεν μεγάλους κλάδους δένδρων, τοὺς ὁποίους τοποθετοῦμεν παραλλήλως τοῦ ῥεύματος. Τούτου γενομένου, ἐμπήγομεν πασσάλους εἰς τὴν κοίτην τοῦ ποταμοῦ καὶ ἐφαρμόζομεν αὐτοὺς ἐπὶ τῶν κλάδων οὕτως ὥστε δι' αὐτῶν σχηματίζομεν ἰσχυρότατον καὶ ἀδιάσπαστον σύμπλεγμα. Εὐθὺς ὡς οἱ ξυλουργοὶ παύονται τοῦ ἔργου, ἄρχονται οἱ κτῖσται τῆς ἀποπερατώσεως αὐτοῦ. Μεταφέρουσι δηλονότι ἱκανὴν ποσότητα λίθων δι' ὧν ἐμφράσσουσι πᾶσαν τυχὸν ὀπὴν μεταξὺ τῶν πασσάλων ὑπάρχουσαν· σκάπτουσι μετέπειτα τὴν γῆν καὶ κωνοποιοῦντες αὐτὴν διὰ τῆς ἰδίας οὐρᾶς, μεταφέρουσιν ἐπὶ τοῦ προχώματος καὶ ἐπιστρωνύουσι τὸ ξύλινον ἔδαφος. Ἑκάστη τότε οἰκογένεια ἐπιδίδεται εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς ἰδίας καλύβης. Οἱ οἰκίσκοι, πλησίον πάντοτε τοῦ προχώματος, ὑψοῦνται ἐπὶ πασσάλων, συνίστανται δὲ ἐκ δύο ἢ τριῶν ὀρόφων. Τὸ κάτω μέρος χρησιμεύει ὡς ἀποθήκη. Ἡ καλύβη μας καταλήγει εἰς στέγην σχῆμα ἔχουσαν ὑέλου. Οἱ τοῖχοι μετὰ προσοχῆς κτισθέντες καθίστανται ἀδιάβροχοι. Πᾶσα οἰκογένεια ἔχει ἴδιον ἐνδιαίτημα. Ὁμόνοια πλήρης καὶ ἁρμονία ἐπικρατεῖ καθ' ἅπασαν τὴν κοινότητα. Ἡ κλοπή, ἡ μοιχεία, ἡ δολοφονία εἶναι πράγματα ἄγνωστα παρ'

ἡμῖν. Ἀφοῦ οἱ Ὀλλανδοὶ ἔχουσι ψυχὴν, πῶς εἶναι δυνατὸν οἱ κάστορες νὰ μὴ ἔχωσιν;

Φάλαινα. Περιπλέομεν τὴν γῆν εἰς τεσσαράκοντα ἑπτὰ ἡμέρας· ὁ ἄνθρωπος ὁμολογεῖ ὅτι τῷ χρειάζονται ὀγδοήκοντα. Παρ' ἡμῖν συνοικέσια δὲν ὑπάρχουσιν, ἀμοιβαία συμπάθεια ἑνόνει τὰ δύο ζεύγη. Ὁπόταν πλήρης συνεννόησις ὑπάρχῃ μεταξὺ τοῦ θήλεος καὶ τοῦ ἄρρενος, ἀποχωρίζονται τῶν λοιπῶν συντρόφων, καὶ μακρὰν παντὸς βασκάνου ὀφθαλμοῦ ἑορτάζουσι τοὺς γάμους αὐτῶν. Ἡ φάλαινα μήτηρ δύναται νὰ δώσῃ μαθήματα τῆς μητρικῆς στοργῆς εἰς τὰς ἀρίστας τῶν μητέρων τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Λαμβάνει ἐνίοτε θανάσιμον πληγὴν, ὅπως σώσῃ τὸ τέκνον της προσβαλλόμενον ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων.

Λέων. Ὁ ἄνθρωπος τιτλοφορεῖται ἐνίοτε ὁ *βασιλεὺς τῶν ζώων*. Ἄλλοτε ὅμως εἰς στιγμὰς εἰλικρινείας, εἰς μόνον τὸν λέοντα ἀποδίδει τὸν τίτλον τοῦτον. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἦτο ὁ βασιλεὺς τῶν ζώων, ὁ βασιλεύς μου θὰ ἦτο λίαν δειλὸς ἐνώπιόν μου, διότι μόλις μὲ βλέπει καὶ ἀμέσως τρέπεται εἰς αἰσχροτάτην φυγήν. Ἐὰν δὲ πρὸς διασκέδασίν μου ἕνα μόνον μυκηθμὸν ἀφήσω, τρόμος τὸν καταλαμβάνει καθ' ὅλα τὰ μέλη. Κατ' ἐμὴν γνώμην ὁ ἄνθρωπος εἶναι πίθηκος κενοδοξώτερος τῶν ἄλλων· διὰ μόνης δὲ τῆς πλεκτάνης καὶ τῆς ἀπάτης κατορθοῖ ν' ἄρχῃ τῶν λοιπῶν ζώων, τὰ ὁποῖα ἐγὼ θεωρῶ ἀνώτερα αὐτοῦ.

Ἐλέφας. Νομίζω ὅτι ἀρκετὰ ἠκούσαμεν περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Ἵνα δὲ μή τις ἡμῶν δυσανασχετήσῃ λέγων ὅτι δὲν ἐξηντλήθη καθ' ὅλα τὸ ζήτημα, δίδω ἀκόμη τὸν λόγον εἰς ἐκείνους, οἵτινες ἔχουσί τι νὰ προσθέσωσι.

Νῆσσα (εἰρωνικῶς). Οἱ ἄνθρωποι προσπαθοῦσι νὰ ἐφεύρωσι τὸν ἐν τῷ αἰθέρι πλοῦν. Ἡμεῖς τὸν εὕρομεν.

Πρόβατον. Ὅταν ἔχῃ ἀνάγκην συμβόλου ἀθωότητος, οὐδέποτε μεταχειρίζεται παρθένον ἀλλ' ἡμᾶς.

Ἀετός. Ὁμιλεῖ περὶ τοῦ οὐρανοῦ, τὸν ὁποῖον μακρόθεν μόνον βλέπει, ἐν ᾧ ἐγὼ ζῶ ἐν αὐτῷ.

Κόραξ. Ἔχει ἰατροὺς καὶ φαρμακοποιοὺς, ὁ μέσος δὲ ὅρος τῆς ζωῆς του εἶναι τριάκοντα ἓξ ἔτη. Ζῶ ἑκατὸν καὶ ἐπέκεινα, οὐδέποτε δὲ προστρέχω εἰς φάρμακα.

Ὁ μεταξοσκώληξ. Δι' ἐμοῦ αἱ γυναῖκες ἐνδύονται τόσον πλουσίως.

Τὸ μαργαριτοφόρον ὄστρακον. Συγγνώμην! μετ' ἐμὲ, παρακαλῶ.

Ἐλέφας. Ἡ συνεδρίασις ἔληξεν. Ὁ ἄνθρωπος ἄνευ τῶν ἄλλων ζώων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ, ἐνῷ πάντα τὰ ζῷα δύνανται νὰ ὑπάρξωσι καὶ ἄνευ αὐτοῦ. Οἱ πάντες ἐκ τῆς αὐτῆς ὕλης ἐπλάσθημεν, δὲν ἐννοῶ δὲ διατί τὸ *πνεῦμά* μας νὰ μὴ ἐπιζῇ ὡς ἡ ψυχὴ τοῦ σώματός του. Ἵνα κολάσῃ τὴν ὠμότητά του ὁ ἄνθρωπος, ἡμᾶς μὲν θέλει νὰ κρατήσῃ ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης ἐνῷ αὐτὸς πρὸς τὰ νέφη πετᾷ. Μὴ δυνάμενος νὰ ἐπιβάλῃ τὴν ὑπεροχήν του ἐπὶ τοῦ κόσμου τούτου, ἠθέλησε νὰ μεταφέρῃ αὐτὴν

εἰς ἄλλην τινὰ ζωήν, τὴν ὁποίαν οὔτε ἡμεῖς οὔτε αὐτὸς ὁ ἴδιος γνωρίζει. Ἂς ἐμπιστευθῶμεν εἰς τὸν Πλάστην μας, ἀδελφοί μου, καὶ ἂς ἀναθέσωμεν εἰς αὐτὸν τὴν ἰδίαν μας ἐκδίκησιν. Καὶ ἐπειδὴ εἶνε ἀδύνατον νὰ ἀπολέσωμεν τὴν μέλλουσαν ζωήν, ἂς προσπαθήσωμεν νὰ καταστήσωμεν ὅσον οἷόν τε εὐχάριστον τὴν παροῦσαν».

Μετὰ τοὺς λόγους τούτους τοῦ προέδρου τὰ ζῷα ἀπεχωρίσθησαν μυριάκις μετ' ἀλλαλαγμῶν ἐπαναλαμβάνοντα: *Κάτω ὁ Φενελών*.

(Ἐκ τῆς ἀγγλικῆς) ΙΩ. Δ. ΜΑΡΙΝΑΚΗΣ.

ΚΑΤΑΔΙΩΓΜΟΣ ΤΗΣ ΜΑΚΡΑΣ ΚΟΜΗΣ ΕΝ ΡΩΣΙΑ *

Ἐν Ῥωσίᾳ ἀπό τινος ἤρξατο διωγμὸς κατὰ τῆς μακρᾶς κόμης τοῦ ἱερατείου καὶ ἐν γένει τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς τῶν ῥώσων ἱερέων. Ἀρκούντως περίεργον εἶνε τὸ κατωτέρω ἀρθρίδιον τοῦ *Ἐκκλησιαστικοῦ κοινωνικοῦ Ἀγγελιαφόρου* (Τζερειόβνο-Ὀπσέστβεννοϊ Βέστνικ) δι' οὗ ζητεῖ ν' ἀποδείξῃ τὸ δυνατὸν τῆς βραχείας κόμης τῶν ἱερέων. «Ὁ ἀπόστολος Παῦλος, λέγει, ἀπαγορεύει εἰς τοὺς ἄνδρας νὰ ἔχωσι μακρὰν κόμην, καθότι ἀτιμάζει τὴν γυναῖκα. Κατὰ τὸ διάστημα τῶν πρώτων ἓξ αἰώνων τοῦ Χριστιανισμοῦ ὁ κλῆρος οὐδαμῶς εἶχε μακρὰν κόμην. Οἱ ἅγιοι Πατέρες τῆς ἐκκλησίας τῶν πρώτων αἰώνων μέχρι τοῦδε ἀπεικονίζονται φέροντες οὐχὶ μακρὰν κόμην. Αἱ Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι συνῳδὰ ταῖς διατάξεσι τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἀπηγόρευσεν εἰς τοὺς ἱερεῖς νὰ φέρωσι μακρὰν κόμην καὶ διέταττε αὐτοὺς νὰ κείρωσιν αὐτήν, καὶ δὴ περισσότερον καὶ τῶν λαϊκῶν. Μακρὰν κόμην οὐδ' αὐτοὶ οἱ μοναχοὶ ἔφερον. Ὁ δεύτερος κανὼν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει δευτέρας Συνόδου, καταδεικνύει ὅτι οἱ μοναχοὶ ἔκειρον τὴν κόμην πλέον καὶ αὐτῶν τῶν λαϊκῶν. Ὁ ΜΒ' κανὼν τῆς Ϛ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου διατάσσει νὰ ἐκδιώκωσι εἰς τὴν ἐξοχὴν τοὺς μακρὰν τὴν κόμην φέροντας μακρὰν τῆς κοινωνίας τῶν πεπολιτισμένων ἀνθρώπων. Γνωστὸν ὅτι ἡ ἐν Τρούλλῳ Ϛ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἀπηγόρευσε τὴν χειροτονίαν ἐπισκόπων λαμβανομένων ἐκ τοῦ λαϊκοῦ κλήρου, διατάξασα ὅπως χειροτονῶνται ἐπίσκοποι μόνον οἱ ἀνήκοντες εἰς μοναχικὰ τάγματα, οὐχὶ δὲ καὶ οἱ ἐρημῖται οἱ ἔχοντες μακρὰν κόμην, ἀλλ' οἱ μοναχοὶ οἱ ἔχοντες αὐτὴν βραχεῖαν. Μεταγενέστερον ὅτε ἐπίσκοποι ἐχειροτονοῦντο καὶ ἐκ τῶν ἐρημιτῶν τῶν φερόντων μακρὰν κόμην, οἱ τελευταῖοι ταχέως κατώρθωσαν νὰ καταλάβωσιν ἁπάσας σχεδὸν τὰς ἐπισκοπικὰς ἕδρας τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἠνάγκασαν οὐχὶ μόνον τοὺς μοναχοὺς ἀλλὰ καὶ τὸν λαϊκὸν κλῆρον νὰ φέρωσι κόμην μακράν. Ὥστε ὁ κλῆρος ἔχει πλήρες δικαίωμα νὰ κείρῃ

* Ὅμοιον καταδιωγμὸν ἐν Ῥωσίᾳ κατὰ τοῦ γενείου τῶν λαϊκῶν ἴδε ἐν Παρνασσοῦ τόμ. Α', σελ. 779.

τὴν κόμην. Οὐχὶ μόνον συγχωροῦσιν αὐτοῖς τοῦτο ἀλλὰ καὶ διατάσσουσιν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ αἱ Σύνοδοι. Ἢ μήπως αἱ ἐντολαὶ τοῦ Ἀποστόλου καὶ οἱ κανόνες τῆς οἰκουμενικῆς Συνόδου δύνανται νὰ ὦσιν αὐτοῖς μὴ ὑποχρεωτικαί; Πῶς λοιπὸν κηρύσσουσιν ἡμῖν ὅτι ἐν πᾶσι ὀφείλομεν ν' ἀκολουθῶμεν ταῖς γραφαῖς τῶν Ἀποστόλων καὶ τοὺς κανόνας τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων;»

К. Α. Π.

Ο ΑΠΕΞΗΡΑΜΕΝΟΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑΡΧΗΣ

ΜΥΘΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΔΜΟΝΔΟΥ ΑΜΠΟΥ

ΙΔ' *

Ἔρως καὶ σπάθη.

(συνέχεια).

Ἀφ' οὗ ἡ μὲν Κλημεντίνα μετὰ τῆς θείας Βιργινίας εἰσῆλθον εἰς τὴν οἰκίαν, οἱ δὲ δύο νέοι ἀπέμειναν μόνοι ἐν τῇ ὁδῷ, ὁ Λέων χωρὶς νὰ εἴπῃ τίποτε προὐχώρησε μέχρι τοῦ πλησίον φανοῦ καὶ ἐκεῖ ἐστάθη, καὶ ἀποταθεὶς πρὸς τὸν Φουγᾶν εἶπεν εὐτόλμως.

«Αἴ, κύριε συνταγματάρχα, ἂς ἐξηγηθῶμεν τώρα ὅπου εἴμεθα μόνοι. Δὲν εἰξεύρω οὐδ' ἐξετάζω διὰ τίνος φίλτρου ἢ μαγείας κατορθόνεις νὰ ἔχῃς ἐπὶ τῆς μνηστῆς μου τόσην ἐξουσίαν, τοῦτο μόνον εἰξεύρω ὅτι τὴν ἀγαπῶ καί μ' ἀγαπᾷ πρὸ τεσσάρων ἐτῶν, καὶ δὲν θὰ ὑποχωρήσω ἐνώπιον οἵου δήποτε κινδύνου διὰ νά την διατηρήσω καί την ὑπερασπίσω.

— Φίλε μου, ἀπεκρίθη ὁ Φουγᾶς, ὅσον θέλεις δύνασαι νά με περιφρονῇς· ἡ χείρ μου εἶνε δεσμευμένη ὑπὸ τῆς εὐγνωμοσύνης. Οὐδέποτε θὰ γράψῃ ἡ ἱστορία: *ὁ Φουγᾶς ὑπῆρξεν ἀχάριστος!*

— Καὶ περισσοτέρα ἀχαριστία εἶνε νά με σφάξῃς καὶ νά σε σφάξω παρὰ νά μου κλέψῃς τὴν γυναῖκά μου;

— Ὢ, εὐεργέτα μου! μάθε νἀκούῃς καὶ νὰ συγχωρῇς! Μὴ γένοιτο νὰ στεφανωθῶ τὴν Κλημεντίναν παρὰ τὴν θέλησίν σου καὶ παρὰ τὴν θέλησίν της. Ἐκείνη καὶ σὺ θέλω νά μού την δώσετε. Σκέφθητι ὅτι μ' εἶνε προσφιλὴς οὐχὶ ὅπως εἰς σὲ πρὸ τετραετίας, ἀλλὰ σχεδὸν πρὸ ἡμίσεως αἰῶνος. Ἰδὲ ὅτι εἶμαι μόνος ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ὅτι μόνη μου παραμυθία εἶνε τὸ γλυκὺ πρόσωπόν της. Σὺ ὅστις μ' ἔδωκες τὴν ζωήν, μ' ἀπαγορεύεις νὰ ζήσω εὐτυχής; Μ' ἀνέστησες μόνον καὶ μόνον διὰ νά με λυπήσῃς; . . . Τίγρις! λάβε λοι-

* Ἰδὲ Παρνασσοῦ τόμ. Β' σελ. 549, 643, 712, 797, 886, 958.

πὸν ὀπίσω τὴν ἡμέραν τὴν ὁποίαν μ' ἔδωκες, ἀφ' οὗ δὲν θέλῃς νά την ἀφιερώσω εἰς τὴν ἀξιολάτρευτον Κλημεντίναν!

— Ἆ μὰ τὸ ναί, ἀγαπητέ μου, εἶσαι θαυμάσιος ἄνθρωπος! Ὡς φαίνεται ἡ συνήθεια τῶν κατακτήσεων διέστρεψεν ἐντελῶς τὸν νοῦν σου. Ὁ πῖλός μου εἶνε ἐπὶ τῆς κεφαλῆς σου, τὸν ἐπῆρες μόνος σου, ἔστω! Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ μνηστή μου σ' ἐνθυμίζει ἀορίστως πως νεάνιδά τινα ἐκ Νανσῆ, πρέπει ἐγὼ νά σού την παραχωρήσω; *Ὡς ἐδῶ καὶ μὴ παρέκει!*

— Φίλε μου, θά σ' ἀποδώσω τὸν πῖλόν σου ἄν μ' ἀγοράσῃς ἄλλον, ἀλλὰ μὴ ἐπιμένῃς νὰ παραιτήσω τὴν Κλημεντίναν. Καὶ εἰξεύρεις τάχα ἐὰν καὶ ἐκείνη θέλῃ;

— Εἶμαι βέβαιος!

— Ἀλλὰ μὲ ἀγαπᾷ.

— Εἶσαι τρελός!

— Τὴν εἶδες πῶς ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας μου.

— Τί σημαίνει; Τὸ ἔκαμεν ἐκ φόβου, ἐκ σεβασμοῦ, ἐκ δεισιδαιμονίας, ἐκ διαβολικῆς συνεργίας, ἀλλ' ὄχι ὅμως ἐξ ἔρωτος!

— Ὁ καιρὸς θά το δείξῃ. Ἂς παρέλθωσιν ἓξ μῆνες μετὰ τὸν γάμον καὶ ἔπειτα βλέπομεν.

— Ἀλλά, ἀνεφώνησεν ὁ Λέων, τίνι δικαιώματι ὁρίζεις τὰ πράγματα μόνος σου; Ὑπάρχει ἄλλη Κλημεντίνα, ἡ ἀληθής, ἥτις τὰ πάντα ἐθυσίασεν εἰς σέ. Ὁ συνταγματάρχης Φουγᾶς εἶνε λοιπὸν κωφὸς εἰς τὴν φωνὴν τῆς τιμῆς;

— Περιπαίζεις; ...Ἐγὼ νὰ νυμφευθῶ γραῖαν ἑβδομήκοντα τεσσάρων ἐτῶν;

— Ὀφείλεις νά την νυμφευθῇς ἂν μὴ χάριν αὐτῆς, ἀλλὰ τοὐλάχιστον χάριν τοῦ υἱοῦ σου.

— Ὁ υἱός μου εἶνε παλληκάρι τώρα· εἶνε τεσσαράκοντα ἓξ ἐτῶν καὶ δὲν ἔχει πλέον ἀνάγκην τῆς προστασίας μου.

— Ἔχει ἀνάγκην τοῦ ὀνόματός σου.

— Θά τον υἱοθετήσω.

— Ἀλλ' ὁ νόμος ἀπαγορεύει! σὺ δὲν εἶσαι πεντηκοντούτης, ὁ δὲ υἱός σου δὲν εἶνε δεκαπέντε ἔτη νεώτερός σου, τοὐναντίον μάλιστα!

— Λοιπὸν θά τον νομιμοποιήσω νυμφευόμενος τὴν νέαν Κλημεντίναν!

— Καὶ πῶς θέλεις νἀναγνωρίσῃ ἡ Κλημεντίνα τέκνον ἔχον ἡλικίαν διπλασίαν τῆς ἡλικίας της;

— Ἀλλὰ τότε δὲν δύναμαι οὐχ ἧττον νά τον ἀναγνωρίσω καὶ δὲν ἔχω ἀνάγκην νὰ νυμφευθῶ τὴν γραῖαν! Καὶ ἔπειτα ὄρεξιν ἔχω καὶ ἐγὼ νὰ σκάζω τὸν νοῦν μου διὰ ἕνα υἱόν, ὅστις εἶνε ἴσως ἀποθαμμένος . . . τί λέγω; ὅστις ἴσως δὲν ἐγεννήθη καὶ καθόλου. Ἀγαπῶ καὶ ἀγαπῶμαι τοῦτο εἶνε τὸ ἀσφαλὲς καὶ βέβαιον καὶ σὺ θὰ γείνῃς παράνυμφός μου!

— Ὄχι δά! Ἡ Κλημεντίνα εἶνε ἀνῆλιξ καὶ ὁ πατήρ μου εἶνε κηδεμών της.

— Ὁ πατήρ σου εἶνε ἔντιμος ἄνθρωπος, καὶ δὲν θὰ φανῇ τόσον χαμερπὴς ὥστε νά μού την ἀρνηθῇ.

— Ἀλλὰ τοὐλάχιστον θά σ' ἐρωτήσῃ ποία εἶνε ἡ θέσις σου, ποῖον τὸ ἀξίωμά σου, ποία ἡ περιουσία σου τὴν ὁποίαν ἔχεις νὰ προσφέρῃς εἰς τὴν κηδεμονευομένην του;

— Θέσις; εἶμαι συνταγματάρχης, ἀξίωμα; συνταγματάρχης, περιουσία; ὁ μισθὸς τοῦ συνταγματάρχου. Καὶ τὰ ἑκατομμύρια τῆς Δανσίκης! μή τα λησμονῶμεν.... Δός μοι τὴν διαθήκην τοῦ καλοῦ ἐκείνου γέροντος μὲ τὴν μελιτζανόχρουν φενάκην, δός μοι καὶ διάφορα ἱστορικὰ βιβλία πολλὰ βιβλία, ὅλα ὅσα πραγματεύονται περὶ τοῦ Ναπολέοντος!»

Ὁ νέος Ῥενάλτος ὑπήκουσε περίλυπος εἰς τὸν αὐτοχειροτόνητον κύριόν του. Ὡδήγησε τὸν Φουγὰν εἰς καλὸν δωμάτιον, τῷ ἔδωκε τὴν διαθήκην τοῦ Μάϊζερ καὶ μίαν ὅλην σειρὰν τῆς βιβλιοθήκης καὶ ἀπῆλθεν εὐχόμενος τῷ θανασίμῳ ἐχθρῷ του καλὴν νύκτα. Ἀλλ' ὁ συνταγματάρχης ὁρμήσας κατεφίλησεν αὐτὸν διὰ τῆς βίας καί τῳ εἶπεν:

«Οὐδέποτε θὰ λησμονήσω ὅτι εἰς σὲ ὀφείλω τὴν ζωὴν καὶ τὴν Κλημεντίναν. Καλή σου νύκτα! εὐγενὲς καὶ γενναῖον τέκνον τῆς πατρίδος μου! Καλή σου νύκτα!»

Ὁ Λέων καταβὰς εἰς τὸ ἰσόγαιον διῆλθε τὸ ἑστιατόριον, ἐν ᾧ ἡ Γοθὼ ἐσπόγγιζε τὰ ποτήρια καὶ ἐταξιθέτει τὰ ἀργυρᾶ σκεύη, καὶ ἦλθεν εἰς τὴν αἴθουσαν ἔνθα ἀνέμενον αὐτὸν ὁ πατὴρ καὶ ἡ μήτηρ του. Οἱ προσκεκλημένοι πάντες εἶχον ἀποχωρήσει καὶ τὰ κηρία ἦσαν ἐσβεσμένα, μία δὲ μόνη λυχνία ἐφώτιζε τὴν ἐρημίαν τῆς αἰθούσης, καὶ οἱ δύο γύψινοι μανδαρῖνοι οἱ ἀκίνητοι ἱστάμενοι ἐν τῇ σκοτεινῇ γωνίᾳ των, ἐφαίνοντο συμμελετῶντες μετ' ἐμβριθείας τὰς ἀπροσδοκήτους μεταβολὰς τῆς τύχης.

«Αἴ, τί καλὰ μᾶς φέρεις; ἠρώτησεν ἡ μήτηρ.

— Τὸν ἄφησα εἰς τὸ δωμάτιόν του τρελώτερον καὶ αὐθαδέστερον παρ' ἄλλοτε. Ἐσκέφθην ὅμως κἄτι τι.

— Τόσῳ καλλίτερα! εἶπεν ὁ πατήρ, διότι ἡμεῖς δὲν εἰμποροῦμεν πλέον τίποτε νὰ σκεφθῶμεν. Ἡ λύπη μᾶς ἀπεμώρανε. Ἀλλὰ πρόσεχε πρὸ πάντων μὴ λογομαχίας, ἀκούεις; Εἰξεύρεις τί θηρία ἦσαν οἱ στρατιῶται τοῦ Ναπολέοντος.

— Ὦ! δέν τον φοβοῦμαι! Ἡ Κλημεντίνα μὲ τρομάζει. Μετὰ πόσης εὐφροσύνης καὶ ὑποταγῆς ἤκουε τὰς φλυαρίας τοῦ ἀχρείου!

— Ἄβυσσος ἀνεξιχνίαστος τῆς γυναικὸς ἡ καρδία! Τέλος πάντων τί σκοπεύεις νὰ κάμῃς;»

Ὁ Λέων ἀνέπτυξε διὰ μακρῶν τί ἐσκέφθη καθ' ὁδὸν συνδιαλεγόμενος μετὰ τοῦ Φουγᾶ.

«Τὸ μάλιστα κατεπεῖγον εἶνε, εἶπε, νὰ λυτρώσωμεν τὴν Κλημεντίναν ἀπὸ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ συνταγματάρχου. Ἄς φύγῃ ἐκεῖνος αὔριον, *νὰ ἔλθῃ*

εἰς τὸν νοῦν της καὶ ἐκείνη, καὶ μεθαύριον γίνονται οἱ γάμοι. Τούτου γενομένου ἀναδέχομαι ἐγὼ τὰ λοιπά.

— Ἀλλὰ πῶς νἀπομακρύνωμεν τὸν λυσσαλέον τοῦτον ἄνθρωπον;

— Ἕνα μόνον τρόπον βλέπω, ὅστις ὅμως εἶνε καὶ σχεδὸν ὁ ἀσφαλέστατος, τουτέστι νὰ καλλιεργήσωμεν τὸ πάθος τὸ ὁποῖον τὸν κυριεύει. Οἱ τοιοῦτοι ἄνθρωποι φαντάζονται ἐνίοτε ὅτι ἀγαπῶσιν, ἀλλὰ κατὰ βάθος μόνον τὴν πυρίτιδα ἀγαπῶσι. Πρόκειται λοιπὸν νὰ στρέψωμεν τὴν προσοχὴν καὶ τὸν νοῦν τοῦ Φουγᾶ εἰς τὰ πολεμικά. Καὶ καλὴ προπαρασκευὴ εἰς τοῦτο θὰ εἶνε τὸ γεῦμα τὸ ὁποῖον θά τῳ προσφέρῃ αὔριον ὁ συνταγματάρχης τοῦ 23ου συντάγματος. Σήμερον τῷ ὑπέδειξα ὅτι πρέπει πρὸ πάντων νἀπαιτήσῃ τὸν βαθμόν του καὶ τὰς ἐπωμίδας του καὶ ἔπεσεν εἰς τὴν παγίδα. Κατ' αὐτὰς λοιπὸν ἀπέρχεται εἰς Παρισίους καὶ ἐκεῖ ἴσως εὕρῃ τί ποτε φαύλους παλαιοὺς γνωρίμους μου. Ὅπως δήποτε θὰ καταταχθῇ πάλιν εἰς τὸν στρατόν, ὁ νοῦς του θὰ πέσῃ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν καὶ θὰ λησμονήσῃ τὴν Κλημεντίναν, τὴν ὁποίαν ἐγὼ θὰ ἔχω ἐξησφαλισμένην. Ἡμεῖς πρέπει νά τῳ δώσωμεν τὰ μέσα νὰ φύγῃ ἀπ' ἐδῶ. Ἀλλὰ πᾶσα οἵα δήποτε χρηματικὴ θυσία εἶνε μηδὲν πρὸς τὴν εὐτυχίαν μου ἣν θέλω νὰ διασώσω.»

Ἡ κυρία Ῥενάλτου καθ' ὃ γυνὴ τῆς τάξεως δὲν ἐπεδοκίμαζε τὴν ἐλευθεριότητα τοῦ υἱοῦ της.

«Ὁ συνταγματάρχης εἶνε ἀχάριστος, ἔλεγε. Εἶνε καὶ πολύ του ὅτι τὸν ἀνεστήσαμεν, *ἂς κάμῃ καλὰ* ἐκεῖνος πλέον.

— Ὄχι, ὑπέλαβεν ὁ πατήρ. Δὲν ἔχομεν δικαίωμα νά τον ἀποπέμψωμεν ὁλόγυμνον. Ἀφ' οὗ τὸν εὐηργετήσαμεν εἴμεθα ἠναγκασμένοι καὶ νὰ φροντίσωμεν περὶ αὐτοῦ.»

Ἡ συνδιάσκεψις αὕτη διαρκέσασα πέντε ὅλα τέταρτα τῆς ὥρας, διεκόπη αἴφνης ὑπὸ φοβεροῦ τινος κρότου, ὡς ἐὰν ἡ οἰκία ὅλη κατεκρημνίζετο.

«Ἐκεῖνος εἶνε πάλιν! ἀνεφώνησεν ὁ Λέων. Ἀναμφιβόλως *τὸν ἔπιασε τὸ δαιμόνιό του*!»

Καὶ ἀκολουθούμενος ὑπὸ τῶν γονέων του ἔδραμεν ἔξω τῆς αἰθούσης καὶ ἀνέβη τὰς βαθμίδας τῆς κλίμακος ἀνὰ τέσσαρας. Παρὰ τὸν οὐδὸν τοῦ δωματίου ἔκαιε κηρίον, ὅπερ λαβὼν ὁ Λέων ἀπώθησε τὴν ἡμιάνοικτον θύραν καὶ εἰσώρμησεν εἰς τὸ δωμάτιον.

Νά το ὁμολογήσωμεν; Ἡ ἐλπὶς καὶ ἡ χαρὰ ἐλάλουν εἰς αὐτὸν μᾶλλον ἢ ὁ φόβος. Ἐνόμιζε δὲ ὅτι ἀπηλλάγη πλέον τοῦ συνταγματάρχου διὰ παντός. Ἀλλὰ τὸ θέαμα ὅπερ παρέστη πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του ἀπέτρεψεν αἰφνιδίως τὴν φορὰν τῶν σκέψεών του, καὶ ὁ ἀπαρηγόρητος οὗτος ἐρωτόληπτος ἤρξατο γελῶν ὡς παράφρων· διότι ἤκουσε πάταγον λακτισμάτων, γρονθοκοπημάτων καὶ ῥαπισμάτων καὶ εἶδεν ἄμορφόν τινα ὄγκον κατακυλιόμενον ἐν τῷ δωματίῳ κατὰ γῆς μετὰ σπασμωδικῶν κινήσεων ἀπεγνωσμένης πάλης. Παρευθὺς δὲ ὁ Φουγᾶς φωτισθεὶς ὑπὸ τοῦ ὑπερύθρου φωτὸς τοῦ κηρίου παρετήρησεν

ὅτι ἐπάλαιε μετὰ τῆς γηραιᾶς Γοθοῦς ὡς ὁ Ἰακὼϐ μετὰ τοῦ ἀγγέλου, καὶ κατῃσχυμένος καὶ οἰκτρὸς ἐχώθη ταχέως εἰς τὴν κλίνην του.

Ἰδοὺ δὲ τί συνέϐη. Ὁ συνταγματάρχης ἀναγινώσκων τὴν ἱστορίαν τοῦ Ναπολέοντος ἀπεκοιμήθη στηρίξας τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τοῦ βιϐλίου χωρὶς νὰ σϐέσῃ τὸ φῶς. Ἡ δὲ Γοθὼ ἀποπερατώσασα τὴν ἐργασίαν της εἶδεν ὅτι ἔφεγγε τὸ δωμάτιον τοῦ συνταγματάρχου καὶ ἐνθυμηθεῖσα τὸν Μπατίσταν της ἀνέϐη εἰς τὸ δωμάτιον τοῦ Φουγᾶ νά τον ἐρωτήσῃ περὶ τοῦ *καλοῦ* της. Καὶ ἔκρουσε τὴν θύραν ἐπανειλημμένως πρῶτον μὲν ἐλαφρῶς, ἔπειτα δὲ ἰσχυρότερον. Ἐκ τῆς σιωπῆς δὲ τοῦ συνταγματάρχου καὶ τοῦ ἀνημμένου κηρίου ὑπώπτευσεν ἡ θεράπαινα κίνδυνόν τινα, διότι τὸ πῦρ ἠδύνατο κάλλιστα νὰ μεταδοθῇ εἰς τὰ παραπετάσματα καὶ ἐκεῖθεν εἰς ὅλην τὴν οἰκίαν. Ἀπέθηκε λοιπὸν κατὰ γῆς τὸ φῶς της, καὶ ἀνοίξασα τὴν θύραν εἰσέδυσεν ἀκροποδητὶ καὶ ἔσϐεσε τὸ κηρίον τοῦ συνταγματάρχου. Οὗτος δέ, εἴτε ἐπειδὴ ᾐσθάνθη σκιὰν διελθοῦσαν πρὸ τῶν κεκλεισμένων ὀφθαλμῶν του, εἴτε ἐπειδὴ ἡ Γοθὼ ὡς ἦτο παχεῖα καὶ ἄξεστος παρεπάτησε καὶ τούτου ἕνεκα ἔτριξε τὸ ἔδαφος, ἀφυπνίσθη αἴφνης καὶ ἀκούσας τὸν θροῦν γυναικείας ἐσθῆτος ὠνειροπόλησε· τίς οἶδεν ὁποῖόν τι συμϐὰν ἐξ ἐκείνων ἅτινα ἐνεψύχουν τὸν στρατιωτικὸν βίον ἐπὶ Βοναπάρτου, ἐξέτεινε τοὺς βραχίονας καὶ ψηλαφῶν ἐκάλει τὴν Κλημεντίναν! Ἡ Γοθὼ συλληφθεῖσα ὑπὸ τοῦ Φουγᾶ ἀπὸ τῆς κόμης καὶ τοῦ στήθους, ἀπεκρίθη διὰ ῥαπίσματος τοσοῦτον ἀρρενωποῦ, ὥστε ὁ ἐχθρὸς ἐνόμισεν ὅτι προσεϐλήθη ὑπὸ ἀνδρός. Ἀμυνόμενοι δὲ κατὰ μικρὸν κατώρθωσαν μετ' οὐ πολὺ νὰ συμπλακῶσι καὶ τέλος κατεκυλίσθησαν ἀμφότεροι εἰς τὸ ἔδαφος τοῦ δωματίου.

Τίς τῶν δύο ἠρυθρίασεν ὑπὸ αἰσχύνης; Βεϐαίως ὁ κὺρ Φουγᾶς. Καὶ ἡ μὲν Γοθὼ ἀπῆλθεν εἰς τὸν θάλαμόν της νὰ κοιμηθῇ, ἡ δὲ οἰκογένεια Ῥενάλτου ἐλάλησεν εἰς τὸν συνταγματάρχην μετὰ τοσαύτης πειθοῦς, ὥστε οὗτος ὑπεσχέθη νἀπέλῃ τὴν ἐπιοῦσαν, λαμϐάνων ὡς δάνειον τὸ προσφερόμενον αὐτῷ ἀργύριον. Ὤμοσε δὲ ὅτι δὲν θὰ ἐπανέλθῃ ἐὰν μὴ πρῶτον ἀναλάϐῃ τὰς ἐπωμίδας του καὶ ἀποταμιεύσῃ τὴν ἐκ Δανσίκης κληρονομίαν.

«Καὶ τότε πλέον, εἶπε, θὰ νυμφευθῶ τὴν Κλημεντίναν».

Ἦτο περιττὸν νὰ συζητήσωσι τὴν προκατάληψιν ταύτην τοῦ συνταγματάρχου. Διὰ τοῦτο οὐδὲν εἰπόντες ἀπῆλθον ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια καὶ μετ' οὐ πολὺ τὴν οἰκίαν Ῥενάλτου κατέλαϐεν ὕπνος βαθύτατος. Καὶ οἱ μὲν οἰκοδεσπόται ἅμα κατακλιθέντες ἀπεκοιμήθησαν, διότι τρεῖς ὅλας νύκτας διενυκτέρευσαν, ὁ δὲ Φουγᾶς καὶ ἡ Γοθὼ διότι τὰ σώματά των ἦσαν ἐλεεινὰ ἕνεκα τῶν νυκτερινῶν λακτισμάτων καὶ τῶν γρονθοκοπημάτων, ὁ δὲ ὑπηρέτης διότι ἔπιε πάντων τῶν ποτηρίων τὰ ὑπολείμματα.

Τὴν ἐπιοῦσαν ὁ συνταγματάρχης Ῥολλὼν ἐλθὼν ἠρώτησεν ἐὰν ὁ Φουγᾶς ἠδύνατο νὰ προγευματίσῃ παρ' αὐτῷ, δὲν ἤλπιζε δὲ ὅτι θά τον εὕρῃ καλῶς ἔχοντα μετὰ τὰ χθεσινά. Ἀλλὰ ὁ τῆς χθὲς παράφρων ἦτο σήμερον φρονι-

μώτατος καὶ εὐθυμώτατος. Κατεγίνετο δὲ ξυρῶν τὸ γένειον διὰ τῶν ξυραφίων τοῦ Λέοντος καὶ τερετίζων παμπάλαιόν τι ᾀσμάτιον. Προσηνέχθη δὲ ἀξιόλογα πρὸς τοὺς ξενίζοντας αὐτὸν καὶ εἶπεν εἰς τὴν Γοθὼ ὅτι θά τῃ κληροδοτήσῃ ποσόν τι ἐκ τῆς κληρονομίας τοῦ Μάιζερ.

Ἅμ' ἀπελθόντος τοῦ Φουγᾶ εἰς τὸ πρόγευμα, ὁ Λέων ἔδραμεν εἰς τῆς μνηστῆς του καὶ εἶπε :

«Τὰ πράγματα βαίνουσι κατ' εὐχήν. Ὁ συνταγματάρχης *ἦλθε κάπως ἀπὸ χώρα*, καὶ ὑπεσχέθη σήμερον εὐθὺς νἀπέλθῃ εἰς Παρισίους, ὥστε γίνεται ὁ γάμος αὔριον».

Ἡ γηραιὰ παρθένος, ἡ Βιργινία Σαμπούκκου ὑπερεπήνεσε τὸ σχέδιον τοῦ Λέοντος, οὐ μόνον διότι πάντα τὰ τοῦ γάμου ἦσαν ἤδη παρεσκευασμένα μετὰ πολλῆς λαμπρότητος, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ ἀναβολὴ τοῦ γάμου ἰδίως θὰ ἐγίνετο ὁ γέλως τῆς πόλεως ὅλης. Καὶ μάλιστα ἀφ' οὗ ὁ γάμος ἐγένετο γνωστὸς εἰς τὴν δημαρχίαν, τὰ προσκλητήρια διενεμήθησαν καὶ ὁ ἐνοριακὸς ναὸς τῆς Παναγίας παρηγγέλθη νὰ παρασκευασθῇ εἰς τὴν τελετήν. Ἡ δὲ ἀναστολὴ τῶν παρασκευῶν χάριν ἀνθρώπου παράφρονος, θὰ ἦτο προσβολὴ μεγάλη κατὰ παντὸς θείου τε καὶ ἀνθρωπίνου.

Ἡ Κλημεντίνα ἀπεκρίθη δακρύουσα, ὅτι ναὶ μὲν ἄνευ τοῦ Λέοντος οὐδόλως δύναται νὰ εἶνε εὐτυχής, ἀλλ' ὅμως προετίμα, ἔλεγε, τὸν θάνατον μᾶλλον ἢ νὰ δώσῃ τὴν χεῖρά της ἄνευ τῆς ἀδείας τοῦ κυρίου Φουγᾶ. Ὑπέσχετο δὲ ὅτι θά τον καθικετεύσῃ γονυκλινὴς ἵνα τον πείσῃ νὰ δώσῃ τὴν ποθητὴν ἄδειαν.

«Καὶ ἐὰν εἴπῃ ὄχι! ὅπερ καὶ πιθανώτατον;

— Θά τον παρακαλέσω, ἕως ὅτου τὸν καταπείσω νὰ εἴπῃ τὸ ναί.»

Πάντες δ' ὁμοθύμως συνελθόντες τὴν ἔλεγον παράφρονα, καὶ ἡ θεία της καὶ ὁ Λέων καὶ ὁ κύριος καὶ ἡ κυρία Ῥενάλτου, καὶ ὁ ἰατρὸς Μαρτοῦ καὶ ὁ συμβολαιογράφος Βονιβέτος καὶ πάντες οἱ τῶν δύο οἰκογενειῶν φίλοι. Καί πως εἶχε καταπεισθῆ, ὅτε ὁ ἀρχιτέκτων Ὠδρέτης εἰσώρμησεν εἰς τὴν αἴθουσαν ἀναφωνῶν.

«Ἐμάθετε τὰ νέα! Αὔριον μονομαχεῖ ὁ Φουγᾶς καὶ ὁ Μαρνέ».

Ἡ νεᾶνις ἅμ' ἀκούσασα τὴν θλιβερὰν ἀγγελίαν κατέπεσεν ὡς κεραυνόπληκτος εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ Λέοντος.

«Ὁ Θεὸς μὲ τιμωρεῖ! ἀνεφώνησε. Τὰ βλέπετε; ἐπιμένετε ἀκόμη βιάζοντές με νὰ σας ὑπακούσω; Θά με σύρετε λοιπὸν εἰς τὸν ναὸν παρὰ τὴν θέλησίν του, καθ' ἣν ὥραν ἐκεῖνος θὰ κινδυνεύῃ τὴν ζωήν του; »

Οὐδεὶς ἐτόλμησε νἀποκριθῇ τί ποτε βλέπων αὐτὴν ἐν οὕτως ἐλεεινῇ καταστάσει. Ἀλλ' ὁ Λέων ηὐχήθη εἰλικρινῶς ὑπὲρ τῆς νίκης τοῦ συνταγματάρχου τῶν θωρακοφόρων. Καὶ ναὶ μὲν εἶχεν ἄδικον, τὸ παραδέχομαι, ἀλλὰ τίς ἐραστὴς θὰ εἶνέ ποτε τοσοῦτον ἐνάρετος ὥστε νὰ βάλῃ κατ' αὐτοῦ λίθον;

Ἴδωμεν νῦν πῶς ὁ καλὸς Φουγᾶς μετεχειρίσθη τὴν ἡμέραν του.

Τὴν 10 π.μ. ἐλθόντες ἐν στολῇ οἱ δύο νεώτατοι λοχαγοὶ τοῦ 23ου συντάγματος παρέλαβον αὐτὸν καί τον συνώδευσαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ συνταγματάρχου Ῥολλών, ὅστις μετὰ τοῦ ἀντισυνταγματάρχου, τοῦ ταγματάρχου, τῶν τριῶν διοικητῶν τῶν ταγμάτων, τοῦ ἰατροῦ καὶ δέκα ἢ δώδεκα ἀξιωματικῶν, ἀνέμενε κατὰ τὰ πρόθυρα τῆς οἰκίας ἐν ὑπαίθρῳ τὴν ἄφιξιν τοῦ ἐνδόξου ἐκ νεκρῶν ἀναστάντος. Ἡ σημαία ἵστατο ὀρθία ἐν τῷ μέσῳ τῆς αὐλῆς περιεστοιχισμένη ὑπὸ τοῦ σημαιοφόρου καὶ ἀποσπάσματος ὑπαξιωματικῶν ἐξεπίτηδες ἐκλεχθέντων. Ἐν τῷ ἄκρῳ δὲ τῆς εἰκόνος ταύτης ἦτο ἡ μουσικὴ τοῦ συντάγματος παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ κήπου. Ὀκτὼ δὲ τρόπαια ἐξ ὅπλων τὴν πρωΐαν ἐκείνην παρασκευασθέντα ὑπὸ τῶν τεχνιτῶν τοῦ συντάγματος, κατεκόσμουν τοὺς τοίχους καὶ τὰς κιγκλίδας. Λόχος δὲ γρεναδιέρων «παρὰ πόδα» ἐχόντων τὰ ὅπλα ἦτο παρατεταγμένος καὶ περιέμενε.

Εἰσερχομένου τοῦ Φουγᾶ ἡ μουσικὴ ἐπαιάνισε τὸν περίφημον τῆς εἰς Συρίαν ἀναχωρήσεως θούριον, οἱ γρεναδιέροι «ἐπαρουσίασαν» ὅπλα, τὰ τύμπανα ἔκρουσαν τὸ ἐμβατήριον, ὑπαξιωματικοί τε καὶ στρατιῶται ἀνεφώνησαν «Ζήτω ὁ συνταγματάρχης Φουγᾶς! » καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ προσῆλθον ἐν σώματι ὑποδεξόμενοι τὸν παλαιὸν τοῦ συντάγματός των. Ταῦτα δὲ πάντα δὲν ἦσαν μὲν πολὺ σύμφωνα πρὸς τὴν στρατιωτικὴν τάξιν καὶ πειθαρχίαν, ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ συγχωρήσωμεν καί τινας παρατυπίας εἰς ἀνδρείους στρατιώτας ἀνευρίσκοντας ἕνα τῶν προγόνων των. Ἐγένετο καὶ ἐνταῦθα τρόπον τινὰ ἀσωτεία δόξης.

Ὁ ἥρως τῆς πανηγύρεως ἔσφιγξε τὴν δεξιὰν τοῦ συνταγματάρχου καὶ τῶν ἀξιωματικῶν μετὰ πλείστης ὅσης προθυμίας ὡς ἐὰν ἐπανέβλεπεν ἀρχαίους συναδέλφους. Ἐχαιρέτισε φιλοφρόνως τοὺς ὑπαξιωματικοὺς καὶ τοὺς στρατιώτας, ἐλθὼν δὲ πλησίον τῆς σημαίας ἔκλινε τὸ γόνυ καὶ ἀνεγερθεὶς ἔπειτα μετὰ μεγαλοπρεπείας ἔλαβε τὸ δόρυ αὐτῆς καὶ στραφεὶς πρὸς τοὺς περιεστῶτας εἶπε·

«Φίλοι, ὑπὸ τὴν σκιὰν τῆς σημαίας ἐπανευρίσκει σήμερον τὴν οἰκογενειάν του στρατιώτης τῆς Γαλλίας μετὰ ἓξ καὶ τεσσαράκοντα ἐτῶν ἐξορίαν. Χαῖρε, ὦ ἔνδοξον σύμβολον τῆς Πατρίδος, παλαιὰ σύντροφος τῶν ἀνδραγαθιῶν μας, ἡρωϊκὸν τῶν δυστυχιῶν μας στήριγμα! Ὁ ἀετός σου ἀκτινοβολῶν ὑπερίπτατο τοσοῦτον χρόνον ὑπεράνω τῆς κατεπτοημένης καὶ τρεμούσης Εὐρώπης! Ὁ ἀετός σου καὶ καταβληθεὶς ἐξηκολούθει παλαίων μετὰ καρτερίας κατὰ τῆς τύχης καὶ κατὰ τῶν δυνατῶν τῆς γῆς! Χαῖρε, ὦ ἔνδοξε ὁδηγέ, ἡ ὁδηγήσασα ἡμᾶς εἰς τὴν δόξαν καὶ παραμυθήσασα ἐν ἡμέραις δυσθυμίας καὶ ἀπογνώσεως! Σὲ εἶδον ἀείποτε ὀρθουμένην ἐν τοῖς ἐσχάτοις κινδύνοις, ὦ μεγαλοπρεπὴς τῆς Πατρίδος μου σημαία! Οἱ ἄνδρες ἔπιπτον πέριξ σοῦ ὡς οἱ στάχυς οἱ ὑπὸ τοῦ θεριστοῦ θεριζόμενοι, μόνη δὲ σὺ εἶχες πρὸ τῶν ἐχθρῶν ὑψωμένον τὸ ἄκαμπτον καὶ ὑπερήφανον μέτωπόν σου! Αἱ σφαῖραι σὲ κατεσπάραξαν καί σε μετέβαλον εἰς κόσκινον, ἀλλ' οὐδέποτε ὁ θρασὺς ξένος ἥπλωσε

εἰς σὲ τὴν χεῖρά του! Εἴθε τὸ μέλλον νὰ περιβάλῃ τὴν κορυφήν σου διὰ δαφνῶν νέων! Εἴθε νὰ κατακτήσῃς νέα καὶ ἀπέραντα βασίλεια, ἅτινα δὲν θά μας ἀφαιρέσῃ ἡ Μοῖρα πλέον! Ἡ μεγάλη ἐποχὴ θὰ ἀναγεννηθῇ, ναί! πίστευσον τὴν φωνὴν στρατιώτου ἐξελθόντος τοῦ τάφου καὶ λέγοντος· «Ἐμπρός!» Ναὶ μὰ τὴν ψυχὴν τοῦ διοικοῦντος ἡμᾶς ἐν Βαγράμῃ! Ἡ Γαλλία θὰ ἔχῃ καλὰς ἡμέρας ἐφ' ὅσον σὺ διὰ τῶν ἐνδόξων πτυχῶν σου θὰ ἐπισκιάζῃς τὴν τύχην τοῦ ἀνδρείου εἰκοστοῦ τρίτου συντάγματος!»

Ἡ στρατιωτικὴ αὕτη καὶ φιλόπατρις εὐγλωττία ἐνεθουσίασε τὰς καρδίας πάντων, οἵτινες ἐπευφημοῦντες κατεφίλησαν τὸν Φουγᾶν καὶ σχεδὸν ἐκόμισαν αὐτὸν ἀνάρπαστον καὶ θριαμβεύοντα εἰς τὴν αἴθουσαν.

Κατὰ τὸ πρόγευμα ὁ Φουγᾶς καθήμενος ἀπέναντι του Ῥολλῶν ὡς ἄλλος οἰκοδεσπότης, ἔφαγε καλῶς, ἐλάλησε πολὺ καὶ ἔπιε περισσότερον. Θὰ εὕρητε μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων πολλοὺς οὐδόλως πίνοντας καὶ μεθύοντας. Ἀλλ' ὁ Φουγᾶς δὲν ἦτο ἐκ τῶν τοιούτων. Τρεῖς φιάλας ἔπινε καὶ μόλις ἐμέθυε· πολλάκις δὲ ἔβαινε καὶ περαιτέρω χωρὶς νὰ καταπέσῃ.

Αἱ διάφοροι προπόσεις ἦσαν μεσταὶ ζωηρότητος καὶ φιλοφροσύνης. Ἐπεθύμουν νά τας παρατάξω ἐνταῦθα πάσας, ἀλλὰ καὶ τόπον πολὺν προβλέπω ὅτι θὰ καταλάβωσι, καί τινες τούτων, μάλιστα δὲ αἱ τελευταῖαι αἱ καὶ συγκινητικώταται,δὲν διεκρίνοντο ἐπὶ καθαρότητι ὕφους.

Περὶ τὴν 2 μ. μ. κατέλιπον τὴν τράπεζαν καὶ πάντες ὁμοῦ μετέβησαν εἰς τὸ στρατιωτικὸν καφενεῖον ἔνθα οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ 23ου συντάγματος προσήνεγκον *πούνσιον* εἰς τοὺς δύο συνταγματάρχας. Φυλάσσοντες δὲ τὸ πρέπον προσεκάλεσαν καὶ τοὺς ἀνωτέρους ἀξιωματικοὺς τοῦ συντάγματος τῶν θωρακοφόρων.

Ὁ Φουγᾶς αὐτὸς μόνος μεθύων ὅσον τάγμα ὅλον Ἑλβετῶν, ἐδεξιοῦτο ἐπανειλημμένως τοὺς πάντας λίαν φιλοφρόνως. Ἀλλὰ διὰ τοῦ νέφους τοῦ σκιάζοντος τὸν νοῦν του διέκρινε τὸ πρόσωπον καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Μαρνὲ καὶ διέστρεψε τὸ πρόσωπόν του. Μεταξὺ ἀξιωματικῶν καὶ μάλιστα διαφόρων ὅπλων ἡ φιλοφροσύνη εἶνέ πως ὑπερβολική, ἡ ἐθυμοτυπία αὐστηρὰ καὶ ὁ ἐγωισμὸς ὀξύθυμος καὶ εὐερέθιστος. Ὅθεν ὁ Μαρνέ, ἀνὴρ ἀξιολογώτατος, κατενόησεν ἐκ τῶν τρόπων τοῦ Φουγᾶ ὅτι ἀπέναντί του εἶχεν ἄνδρα οὐχὶ φίλον.

Τὸ *πούνσιον* ἐνεφανίσθη, ἀνεφλέχθη καὶ ἐκενώθη διὰ μεγάλων κοχλιαρίων εἰς ἑξηκοστὺν ποτηρίων. Ὁ Φουγᾶς συνέκρουσε τὸ ποτήριόν του μετὰ πάντων πλὴν τοῦ Μαρνέ. Ἡ δὲ συνδιάλεξις ποικίλη καὶ θορυβώδης περιῆλθεν ἀφρόνως εἰς τὸ ζήτημα περὶ διαφορᾶς ἐπαγγέλματος. Διοικητής τις τοῦ ἱππικοῦ ἠρώτησε τὸν Φουγᾶν ἐὰν εἶδε τὴν θαυμαστὴν ἐκείνην ἔφοδον τοῦ Βορδεσούλη, ὅστις διὰ τοῦ ἱππικοῦ κατεκρήμνισε τοὺς Αὐστριακοὺς εἰς τὴν κοιλάδα Πλάουεν. Ὁ Φουγᾶς ἐγίνωσκε κάλλιστα τὸν στρατηγὸν Βορδεσούλην καὶ ἐγένετο μάρτυς αὐτόπτης τῆς λαμπρᾶς ἐκείνης ἀνδραγαθίας τοῦ

ἱππικοῦ, ἥτις ἔκρινε τὴν μάχην τῆς Δρέσδης. Ἀλλὰ θέλων νὰ δυσαρεστήσῃ τὸν Μαρνὲ ὑπεκρίθη ἄγνοιαν ἢ ἀδιαφορίαν καὶ εἶπεν·

«Εἰς τὸν καιρόν μας τὸ ἱππικὸν ἐχρησίμευε πρὸ πάντων μετὰ τὴν μάχην, διότι τὸ μετεχειριζόμεθα νὰ συλλαμβάνῃ τοὺς ἐχθροὺς τοὺς ὁποίους ἡμεῖς εἴχομεν διασκορπίσει».

Κραυγαὶ ἠκούσθησαν πανταχόθεν ὑπὲρ τοῦ ἱππικοῦ καὶ ὡς ἀπόδειξις προὐτάθη τὸ ἔνδοξον ὄνομα τοῦ Μυρᾶ.

«Ἀναμφιβόλως, κύριοί μου, ἀπεκρίθη ὁ Φουγᾶς κινῶν τὴν κεφαλήν. Ὁ Μυρᾶ ἦτο καλὸς στρατηγὸς ἐν τῇ περιωρισμένῃ σφαίρᾳ του καὶ ἄριστα συνετέλει εἰς πᾶν ὅ τι ἔπρεπε. Ἀλλ' ἐὰν τὸ ἱππικὸν εἶχε τὸν Μυρᾶ, τὸ πεζικὸν ὅμως εἶχε τὸν Ναπολέοντα.»

Ὁ συνταγματάρχης Μαρνὲ παρετήρησε λίαν ὀρθῶς ὅτι, ἐὰν θελήσῃ τις νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ Ναπολέων ἀνήκει εἰς ἓν μόνον ὅπλον, ὀφείλει νά τον κατατάξῃ εἰς τὸ πυροβολικόν.

«Ἀδιάφορον, ἀπεκρίθη ὁ Φουγᾶς, ὅπως δήποτε ἐγὼ ἐὰν ἤμην ἀρχιστράτηγος ἤθελον ἀφήσει τὸ ἱππικὸν κατὰ μέρος ὡς ἄχρηστον.»

Πολλοὶ τῶν ἀξιωματικῶν ἔσπευσαν νὰ ἀναμιχθῶσιν εἰς τὴν συζήτησιν, ἀλλ' ὁ Μαρνὲ τοὺς ἀνεχαίτισε νεύσας ὅτι θέλει νὰ ἀποκριθῇ εἰς τὸν Φουγᾶν.

«Καὶ διατί λοιπόν, σᾶς παρακαλῶ, ἠθέλετε ἀφήσει τὸ ἱππικὸν κατὰ μέρος ὡς ἄχρηστον;

— Διότι ὁ ἱππεὺς εἶνε στρατιώτης ἀτελής.

— Ἀτελής!

— Μάλιστα, κύριε, καὶ ἀπόδειξις ὅτι τὸ Κράτος ὑποχρεοῦται νἀγοράσῃ ἀντὶ τετρακοσίων ἢ πεντακοσίων φράγκων ἵππον πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἱππέως. Καὶ ἐὰν ὁ ἵππος πάθῃ τι ὑπὸ σφαίρας ἢ ὑπὸ λόγχης, τετέλεσται, ὁ ἱππεὺς δὲν ἀξίζει τίποτε. Εἴδετέ ποτε ἱππέα ἄνευ ἵππου; Τί εὔμορφον πρᾶγμα!

— Ἐγὼ καθ' ἡμέραν περιπατῶ πεζὸς καὶ ὅμως οὐδὲν γελοῖον βλέπω ἐπάνω μου.

— Ἡ εὐγένεια δέν μ' ἐπιτρέπει νά σας ἀντικρούσω.

— Καὶ ἐγώ, κύριε, χάριν τῆς δικαιοσύνης δὲν ἀντιτάττω παραδοξολογίαν εἰς παραδοξολογίαν. Ἀλλὰ τί θὰ ἐλέγετε περὶ τῆς λογικῆς μου, ἐάν σας ἔλεγον (καὶ ἡ γνώμη αὕτη δὲν εἶνε ἰδική μου τὴν ἀνέγνωσα εἰς βιβλίον), ἐάν σας ἔλεγον «Τιμῶ τὸ πεζικόν, ἀλλ' ὁ πεζὸς στρατιώτης εἶνε ἀτελής, εἶνε ἀπόκληρος, εἶνε ἀνάπηρος καὶ ἐστερημένος τοῦ φυσικοῦ συμπληρώματος τοῦ πολεμικοῦ ἀνδρὸς ὅπερ καλεῖται ἵππος. Θαυμάζω τὴν ἀνδρείαν του, ἀναγνωρίζω ὅτι εἶνε χρήσιμος εἰς τὰς μάχας, ἀλλὰ *τί τα θέλετε*, ὁ ταλαίπωρος ἔχει μόνον δύο πόδας εἰς τὴν διάθεσίν του, ἐν ᾧ ἡμεῖς ἔχομεν τέσσαρας. Λέγετε ὅτι ἱππεὺς πεζὸς εἶνέ τι γελοῖον, ἀλλὰ μήπως ὁ πεζὸς εἶνε καλλίτερος ὅταν τοῦ χώνουν τὸν ἵππον μεταξὺ τῶν σκελῶν του; Εἶδον ἐξαιρέτους λοχαγοὺς

τοῦ πεζικοῦ, τοὺς ὁποίους ὁ ὑπουργὸς ἐνέβαλεν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν διορίσας αὐτοὺς διοικητὰς τάγματος. Οἱ δύσμοιροι ἔλεγον ἀμηχανοῦντες: «Δὲν ἀρκεῖ νὰ ἀναβῇς εἰς τὸν βαθμόν, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀναβῇς καὶ εἰς τὸν ἵππον!»

Ἡ ἀπηρχαιωμένη αὕτη ἀστειότης διεσκέδασεν ὁπωσοῦν τὸ ἀκροατήριον, ὅπερ ἀπὸ καρδίας ἐγέλασε πρὸς μεγίστην δυσαρέσκειαν τοῦ Φουγᾶ, ὅστις πλήρης ὀργῆς εἶπε.

«Εἰς τὸν καιρόν μου ὁ πεζὸς ἐγίνετο ἱππεὺς εἰς εἰκοσιτέσσαρας ὥρας, καὶ ὅστις θέλει νά μου δείξῃ τὴν τέχνην του ἔφιππος καὶ μὲ γυμνὴν τὴν σπάθην, ἂς κοπιάσῃ νά του δείξω ἐγὼ τί ἐστι πεζικόν!

— Κύριε, ἀπεκρίθη ἀτάραχος ὁ Μαρνέ, ἐλπίζω ὅτι τοιαῦται εὐκαιρίαι δὲν θά μας λείψωσιν ἐν ὥρᾳ πολέμου. Ἐκεῖ ὁ ἀληθὴς στρατιώτης δεικνύει τὴν τέχνην καὶ τὴν ἀνδρείαν του. Πεζοί τε καὶ ἱππεῖς ἀνήκομεν ὅλοι εἰς τὴν Πατρίδα καὶ ὑπὲρ αὐτῆς προπίνω, κύριε, ἐλπίζων ὅτι δὲν θἀρνηθῆτε νὰ συγκρούσωμεν τὰ ποτήριά μας. Προπίνω ὑπὲρ τῆς Πατρίδος!»

Ὅτι ὁ Μαρνὲ καὶ ἐλάλησε καλῶς καὶ συνεπέρανε καλῶς, ἀπέδειξαν αἱ συγκρούσεις τῶν ποτηρίων. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Φουγᾶς ἐλθὼν πρὸς τὸν ἀντίπαλόν του συνέκρουσε τὸ ποτήριόν του μετ' εἰλικρινείας, ἀλλὰ κύψας τῷ εἶπεν εἰς τὸ οὖς τραυλίζων.

«Καὶ ἐγὼ ἐλπίζω, κύριε, ὅτι δὲν θἀποποιηθῆτε τὸ παιγνίδιον ὅπερ ἔσχον τὴν τιμὴν νά σας προτείνω πρὸ ὀλίγου.

— Ὅπως θέλετε» ἀπεκρίθη ὁ συνταγματάρχης τῶν θωρακοφόρων.

Ὁ Φουγᾶς εἴπερ ποτε μεθύων ἐξῆλθε λαβὼν κατὰ τύχην δύο ἀξιωματικούς. Ἐδήλωσεν εἰς αὐτοὺς ὅτι ἐθεώρει ἑαυτὸν προσβεβλημένον ὑπὸ τοῦ Μαρνέ, ὅστις καὶ συνήνεσε νὰ δώσῃ τὴν αἰτηθεῖσαν ἱκανοποίησιν.

«Καθ' ὅσον μάλιστα, προσέθηκε μετὰ ἐχεμυθίας, ὑπάρχει μεταξὺ ἡμῶν γυνή! Ἰδοὺ δὲ οἱ ὅροι μου, οἵτινες εἶνε ὑπὲρ τῆς τιμῆς καὶ τοῦ πεζικοῦ καὶ τοῦ στρατοῦ ἐν γένει καὶ τῆς Πατρίδος. Θὰ μονομαχήσωμεν ἔφιπποι, γυμνοὶ μέχρι τῆς ὀσφύος καὶ ἐπὶ ἵππου γυμνοῦ ἄνευ ἐφιππίου. Ὅπλον; σπάθη τοῦ ἱππικοῦ! Εἰς τὸ πρῶτον αἷμα! Θέλω ἁπλῶς νὰ σωφρονίσω ἕνα οὐτιδανόν, δὲν θέλω νὰ στερήσω τὴν Πατρίδα καλοῦ στρατιώτου!»

Τοὺς ὅρους τούτους ἐθεώρησαν παραλόγους οἱ μάρτυρες τοῦ Μαρνέ· ἀλλ' ὅμως συνήνεσαν, διότι ἡ στρατιωτικὴ τιμὴ θέλει ἵνα καταφρονῶμεν πάντων τῶν κινδύνων καὶ αὐτῶν τῶν παραλόγων.

Ὁ Φουγᾶς διῆλθε τὸ ὑπόλοιπον τῆς ἡμέρας βασανίζων τοὺς δυσμοίρους Ῥενάλτους. Ἐπαιρόμενος ἐπὶ τῇ ἐξουσίᾳ ἣν εἶχεν ἐπὶ τῆς Κλημεντίνας, ἐξεδήλωσε φανερὰ τὰς θελήσεις του, ὤμοσεν ὅτι θά την λάβῃ γυναῖκα ἀφ' οὗ ἀνεύρῃ τὸν βαθμόν του, τὴν οἰκογένειάν του καὶ τὴν περιουσίαν του, καὶ τῃ εἶπεν ὅτι δὲν ἔχει τὴν ἄδειαν νὰ ἀποφασίσῃ τίποτε κατὰ τὴν ἀπουσίαν του. Ἦλθε δὲ εἰς φανερὰν ῥῆξιν πρὸς τὸν Λέοντα καὶ τοὺς γονεῖς του, ἀπέρριψε τὰς εὐκολίας ἅς τῳ παρεῖχον καὶ ἀπῆλθε τῆς οἰκίας, ἀφ' οὗ ἐπισήμως

ἀντήλλαξε λαμπρὰς ὕβρεις καὶ ἀπειλάς. Ὁ Λέων ὡς συμπέρασμα τῶν ὕβρεων καὶ τῶν ἀπειλῶν ἐδήλωσεν ὅτι συγχρόνως θἀπαρνηθῇ καὶ τὴν γυναῖκά του καὶ τὴν ζωήν του. Ὁ δὲ συνταγματάρχης ὑψώσας τοὺς ὤμους ἀπῆλθεν ὡς λιποτάκτης παραλαβών, χωρὶς νὰ σκεφθῇ, καὶ τὰ ἐνδύματα τοῦ πατρὸς καὶ τὸν πῖλον τοῦ υἱοῦ. Λαβὼν δὲ παρὰ τοῦ συνταγματάρχου Ῥολλῶν πεντακόσια φράγκα, ἐμίσθωσε δωμάτιον ἔν τινι ξενοδοχείῳ, καὶ κατακλιθεὶς νῆστις ἐκοιμήθη κατὰ συνέχειαν μέχρι τῆς ἐλεύσεως τῶν μαρτύρων.

Δὲν ἦτο ἀνάγκη νά τῳ διηγηθῶσι τὰ συμβάντα τῆς προτεραίας, διότι οἱ ἀτμοὶ τοῦ *πουνσίου* καὶ τοῦ ὕπνου διεσκεδάσθησαν παραχρῆμα. Ἐνεβάπτισε τὴν κεφαλὴν καὶ τὰς χεῖρας ἐν κάδῳ δροσεροῦ ὕδατος καὶ εἶπεν :

«Ἰδοὺ ἐστολίσθην· ζήτω ὁ Αὐτοκράτωρ! Καὶ τώρα λοιπὸν εἰς γραμμήν!»

Τόπος τῆς μονομαχίας ὡρίσθη ἐκ συμφώνου τὸ πεδίον τῶν στρατιωτικῶν ἀσκήσεων. Εἶνε δὲ τοῦτο περιοχὴ ἀμμώδης ἐντὸς τοῦ δάσους ἱκανῶς μακρὰν τῆς πόλεως κείμενον. Πάντες δ' οἱ ἀξιωματικοὶ τῆς φρουρᾶς μετέβησαν ἄνευ τινὸς προσκλήσεως. Καὶ στρατιῶται δὲ πολλοὶ ἔδραμον καταχρηστικῶς. Καὶ ἡ χωροφυλακὴ ἐκόσμει διὰ τῆς παρουσίας της τὴν μικρὰν ταύτην οἰκογενειακὴν πανήγυριν. Διότι ἔμελλον νὰ ἴδωσιν ἐν ἡρωϊκῷ ἱπποδρομίῳ συγκρουόμενα πρὸς ἄλληλα οὐ μόνον τὸ ἱππικὸν καὶ τὸ πεζικόν, ἀλλὰ καὶ τὸν παλαιὸν στρατὸν πρὸς τὸν νέον. Καὶ τὸ θέαμα ἐγένετο κατὰ τὰς προσδοκίας τοῦ εὐγενοῦς κοινοῦ, ὥστε οὐδεὶς ᾐσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ συρίξῃ τὸ δρᾶμα καὶ πάντες ἀπῆλθον λαβόντες, οὕτως εἰπεῖν, ὀπίσω τὸ ἀργύριόν των.

Τῇ ἐνάτῃ ἀκριβῶς ὥρᾳ οἱ μαχηταὶ εἰσῆλθον εἰς τὸ στάδιον μετὰ τῶν τεσσάρων μαρτύρων καὶ τοῦ ἑλλανοδίκου. Ὁ Φουγᾶς γυμνὸς μέχρι τῆς ὀσφύος ἦτο εὔμορφος ὡς νεαρὸς θεός. Τὸ ῥαδινὸν καὶ νευρῶδες σῶμά του, ἡ μειδιῶσα καὶ μεγαλοπρεπὴς κεφαλή του, τὸ ἀρρενωπὸν ἅμα δὲ καὶ κομψὸν τῶν τρόπων του προσείλκυσε τὴν προσοχὴν πάντων, οἵτινες ἐθαύμασαν αὐτὸν εἰσερχόμενον ἐπὶ τοῦ καμαρωτοῦ ἀγγλικοῦ ἵππου του καὶ χαιρετίζοντα τοὺς περιεστῶτας διὰ τῆς σπάθης του.

Ὁ συνταγματάρχης Μαρνὲ ξανθός, ἰσχυρός, λάσιον ἔχων τὸ σῶμα καὶ ὅμοιον κατὰ τὸν τύπον πρὸς τὸ τοῦ ἰνδικοῦ Βάκχου καὶ οὐχὶ πρὸς τὸ τοῦ Ἀχιλλέως, εἰσῆλθε καὶ αὐτός, ἀλλὰ τὸ μέτωπόν του ἐφαίνετο σκιαζόμενον ὑπὸ νέφους ἀνίας. Διότι δὲν εἶνε ἐπάναγκες νὰ εἶνέ τις μάντις ἵνα ἐννοήσῃ ὅτι ἡ ἀλλόκοτος αὕτη μονομαχία γινομένη πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μάλιστα τῶν ἰδίων του ἀξιωματικῶν, τῷ ἐφαίνετο ἄκαιρος καὶ πρὸ πάντων γελοία. Ὁ ἵππος δ' αὐτοῦ ἦτο ῥωμαλέος καὶ ζωηρός.

Οἱ μάρτυρες τοῦ Φουγᾶ ἵππευον πολὺ ἄσχημα, διότι ἠναγκάζοντο νὰ διανέμωσι τὴν προσοχήν των μεταξὺ τῆς πάλης καὶ τῶν ἀναβολέων των. Ὁ Μαρνὲ εἶχεν ἐκλέξει δύο τοὺς ἀρίστους ἱππεῖς τοῦ συντάγματός του. Ἑλλανοδίκης δὲ ἦτο ὁ συνταγματάρχης Ῥολλῶν ἐξαίρετος ἱππεύς.

Δοθέντος τοῦ σημείου ὁ Φουγᾶς ἔδραμε κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὸν ἀντίπαλόν

του προτείνων τὴν αἰχμὴν τῆς σπάθης του ὡς ἱππεὺς στρατιώτης ποιῶν ἔφοδον κατὰ πεζικοῦ ἐν τετραγώνῳ τεταγμένου. Ἀλλὰ ὅτε ἔφθασε πλησίον τοῦ Μαρνὲ ἀπέχων ἀπ' αὐτοῦ τρία ἅλματα τοῦ ἵππου, ἔστη καὶ διέγραψε πέριξ τοῦ ἀντιπάλου του ἑπτὰ ἢ ὀκτὼ κύκλους ταχυτάτους εὔστροφος ὡς Ἄραψ ἱππεύς. Ὁ Μαρνὲ ἠναγκασμένος ὢν νὰ στρέφηται περὶ ἑαυτὸν καὶ πανταχόθεν νἀποκρούῃ τὰς προσβολὰς τοῦ Φουγᾶ, ὥρμησε καὶ αὐτὸς καὶ διαρρήξας τὸν κύκλον τοῦ Φουγᾶ καὶ ἐξελθὼν εἰς τὸ πεδίον ἐπεχείρησε καὶ αὐτὸς νὰ περικυκλώσῃ τὸν Φουγᾶν ὡς ἐκεῖνος. Ἀλλ' ὁ Φουγᾶς δέν τον περιέμεινε καὶ ἔφυγεν *εἰς τὰ τέσσαρα* περιτρέχων ὡς ἐν ἱπποδρομίῳ καὶ καταδιωκόμενος ὑπὸ τοῦ Μαρνέ, ὅστις ὅμως βαρύτερος ὢν καὶ ἔχων ἵππον ὀλιγώτερον ταχὺν ἔμεινεν ὀπίσω. Ἐκδικούμενος δὲ ἀνέκραξε πρὸς τὸν Φουγᾶν. «Αἴ, κύριε, ἔπρεπε νά μ' εἴπητε ὅτι ἐμέλλομεν νὰ τρέξωμεν καὶ ὄχι νὰ μονομαχήσωμεν! Καὶ τότε θὰ ἐλάμβανον τὴν μάστιγά μου καὶ ὄχι τὴν σπάθην.»

Ἀλλ' ὁ Φουγᾶς ἐπήρχετο ἤδη κατ' αὐτοῦ ἀκράτητος ἀσθμαίνων καὶ κράζων·

«Στάσου αὐτοῦ καὶ περίμενέ με. Σ' ἔδειξα τὸν ἱππέα, τώρα θά σε δείξω καὶ τὸν στρατιώτην!»

Καὶ προσελθὼν προσέβαλε τὸν Μαρνὲ διὰ τῆς αἰχμῆς τῆς σπάθης καὶ θά τον διεπέρα, ἐὰν μὴ ἐκεῖνος τὸν ἀπέκρουεν ἐγκαίρως, ἀποκριθεὶς συγχρόνως διὰ λαμπρᾶς τετάρτης ἱκανῆς νὰ διχοτομήσῃ τὸν ἀήττητον Φουγᾶν. Ἀλλὰ ποῦ! ὁ Φουγᾶς ἦτο καὶ πιθήκου εὐκινητότερος· ὠλίσθησεν ἀπὸ τοῦ ἵππου καὶ παρευθὺς εὑρέθη πάλιν ἐπ' αὐτοῦ, ἀποφυγὼν οὕτω τὴν ἐπίθεσιν τοῦ Μαρνέ, ὅστις τῷ εἶπε.

«Σᾶς συγχαίρω! Εἰς τὰ ἱπποδρόμια δέν το κάμνουν καλλίτερα!»

— Οὔτε εἰς τὸν πόλεμον, ἀπεκρίθη ὁ Φουγᾶς. Ἄ! κακοῦργε! Σὺ ὑβρίζεις τὸν παλαιὸν στρατόν; Λάβε την. Δὲν ἐπέτυχε! Εὐχαριστῶ, ἀλλ' αὐτὴ δὲν εἶνε τίποτε. Λάβε! λάβε! λάβε! Ἄ! λέγεις ὅτι ὁ πεζὸς εἶνε ἄνθρωπος ἀτελής! Τώρα βλέπεις τί ἐστι ἀτελής! Λάβε την! Τὴν ἀντέκρουσε! Αἴ, καὶ νομίζει ἴσως ὅτι ἀπόψε θὰ περιπατῇ ὑπὸ τὰ παράθυρα τῆς Κλημεντίνης! Νά! μίαν διὰ τὴν Κλημεντίναν, νὰ κ' ἐκείνην διὰ τὸ πεζικόν! Θά την ἀντικρούσῃς πάλιν! Ναί, ἄθλιε! Καὶ αὐτήν; Πάλιν! Ἄ, μὰ σὺ εἶσαι ἀκατάβλητος! Νίκη! Ἄ! κύριε! Ῥέει τὸ αἷμά σου! Τί ἔκαμα; Εἰς τὸν διάβολον καὶ ἡ σπάθη καὶ ὁ ἵππος καὶ τὰ πάντα! Ταγματάρχα! ταγματάρχα! τρέξε γρήγορα! Κύριε, πέσε εἰς τὰς ἀγκάλας μου! Τί ζῷον εἶμαι! Ὡς νὰ μὴ ἦσαν ἀδελφοὶ οἱ στρατιῶται πάντες! Φίλε, συγγνώμην! Ἐπεθύμουν νὰ ἐξαγοράσω πᾶσαν ῥανίδα τοῦ αἵματός σου δι' ὅλου τοῦ ἰδικοῦ μου! Ἐλεεινὲ Φουγᾶ, δὲν εἰμπορεῖς νὰ γείνῃς κύριος τῶν ἀγρίων παθῶν σου! Ὢ σύ, Ἀσκληπιὲ τοῦ Ἄρεως! εἰπέ μοι ὅτι τὸ νῆμα τῶν ἡμερῶν του δὲν θὰ κοπῇ! Ἂν πάθῃ τίποτε ἐγὼ δέν την θέλω τὴν ζωήν μου, διότι εἶνε ἀνδρεῖος στρατιώτης!»

Ὁ συνταγματάρχης Μαρνὲ εἶχεν ἐντομὴν λαμπρὰν ἀπὸ τοῦ βραχίονος μέχρι τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς καὶ τὸ αἷμα ἔρρεε φοβερὸν ἰδεῖν. Ὁ χειρουργὸς σπεύσας ἐπέσχε τὸ αἷμα. Ἦτο δὲ τὸ τραῦμα μᾶλλον μακρὸν ἢ βαθὺ καὶ ἠδύνατο νὰ θεραπευθῇ ἐν ὀλίγαις ἡμέραις. Ὁ Φουγᾶς ἔφερε τὸν ἀντίπαλόν του μέχρι τῆς ἁμάξης, οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλὰ ἠθέλησε καὶ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἅμαξαν μετὰ τῶν δύο ἀξιωματικῶν, οἵτινες ἐπανήγαγον τὸν Μαρνὲ εἰς τὴν οἰκίαν του. Καθ' ὁδὸν δὲ ἐν τῇ ἁμάξῃ διὰ μυρίων τρόπων ἐξεδήλου πρὸς τὸν τραυματίαν τὴν διὰ βίου ἀγάπην του καὶ τὴν φιλίαν. Ὅτε δὲ ἀφίκοντο εἰς τὴν οἰκίαν, αὐτὸς ὁ Φουγᾶς τὸν κατέκλινεν εἰς τὴν κλίνην του, τὸν κατεφίλησε, τὸν κατέβρεξε διὰ τῶν δακρύων του καὶ ἀπῆλθε μόνον ὅτε τὸν εἶδεν ἀποκοιμηθέντα.

Περὶ τὴν ἕκτην δὲ ὥραν ἦλθεν εἰς τὸ ξενοδοχεῖον μετὰ τῶν μαρτύρων του καὶ τοῦ ἑλλανοδίκου, οὓς μετὰ τὴν μάχην εἶχε καλέσει εἰς γεῦμα. Περιεποιήθη δὲ αὐτοὺς μεγαλοπρεπέστατα καὶ ἔπιεν ὡσαύτως.

Η ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Καθ' ἃς ἡμέρας μέγας δικαίως γίνεται λόγος περὶ Ἰωαννίνων, δὲν εἶνε ἴσως πάντῃ περιττὸν νὰ γραφῶσιν ὀλίγα τινὰ περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἡ ἑλληνικωτάτη αὕτη καὶ κατὰ τοὺς μέσους ἤδη αἰῶνας ἀξία λόγου πόλις περιῆλθεν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν Τούρκων. Τόσῳ δὲ μᾶλλον πρέπει νὰ γνωσθῇ τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο τῆς ἠπειρωτικῆς ἱστορίας, ὅσῳ εἶνε βέβαιον καὶ μεμαρτυρημένον γεγονός, ὅτι τὰ Ἰωάννινα δὲν ἐξεπολεμήθησαν, ἀλλὰ παρεδόθησαν εἰς τοὺς Τούρκους δι' ἰδίας συνθήκης.

Τῇ 29 Μαρτίου τοῦ 1430 ἔπιπτεν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Τούρκων, μάτην ἀντιστάσης μετὰ τῶν ἐγχωρίων τῆς ἐν τῇ πόλει βενετικῆς φρουρᾶς, ἡ Θεσσαλονίκη· τὸ ἔργον τῆς δηώσεως καὶ καταστροφῆς ὑπῆρξε πλῆρες. Αὐτὸς ὁ σουλτάνος Μουρὰτ ὁ Β' ἔφριξεν ἰδὼν τὴν γενομένην ἐρήμωσιν. Ἡ δὲ Βενετία, μεριμνῶσα περὶ διατηρήσεως τῶν λοιπῶν ἐν Ἑλλάδι κτήσεων αὐτῆς, παρεχώρησε τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1430 ὁριστικῶς τὴν ἄλλοτε λαμπρὰν πόλιν εἰς τὰς χεῖρας τῶν κατακτητῶν. Ἀλλ' ἡ ἀπόκτησις τῆς Θεσσαλονίκης δὲν ἐπέφερε τὸ πέρας τῶν κατακτητικῶν διαθέσεων τοῦ Μουράτ. Διαιρέσας οὗτος τὴν στρατιὰν αὐτοῦ εἰς δύο μέρη, τὸ μὲν αὐτῶν παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ εἰς Ἀδριανούπολιν, τὸ δὲ ἄλλο ὑπὸ τὸν Σινάνην ἔστειλε κατὰ τῆς Ἀλβανίας καὶ τῆς Ἠπείρου.

Ἦρχε δὲ τότε τῆς χώρας ταύτης ὁ ἰταλικὸς οἶκος τῶν Τόκκων, κομήτων τῆς Κεφαλληνίας. Κάρολος Τόκκος ὁ Α' ἀνακηρυχθεὶς δεσπότης τῆς Ἠπείρου καὶ *δοὺξ τῶν Ἰωαννίνων*, ὡς ὀνομάζει αὐτὸν ὁ Δούκας, διοικήσας

τὴν χώραν ἀπὸ τοῦ 1413 εἶχεν ἀποθάνει ἓν ἔτος πρὸ τῆς πτώσεως τῆς Θεσσαλονίκης. Μὴ ἔχων δὲ γνήσια τέκνα ἐκ τῆς *βασιλίσσης*, τῆς συζύγου αὐτοῦ Φραγκίσκας Ἀτζαγιόλη, ἀφῆκε τὴν κυριαρχίαν τῶν χωρῶν αὐτοῦ, ἤτοι τῆς Ζακύνθου καὶ Κεφαλληνίας, τῆς Ἄρτας καὶ τῶν Ἰωαννίνων, εἰς τὸν ἀνεψιόν του Κάρολον Β', υἱὸν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Λεονάρδου.

Ἀλλ' ὁ Κάρολος Α' εἶχε τρεῖς νόθους υἱούς, οἵτινες ἐζήτησαν νἀντιστῶσιν εἰς τὴν παραχώρησιν τῆς Ἠπείρου εἰς Κάρολον τὸν Β'. Ὁ δὲ μεγαλεπηβολώτατος τούτων τῶν ἀδελφῶν Μέμνων, προςχωρήσας εἰς τὸν σουλτάνον, ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ βοήθειαν κατὰ τοῦ Καρόλου καὶ παρεκάλεσεν αὐτὸν νὰ καταγάγῃ εἰς τὴν Ἤπειρον ἑαυτὸν καὶ τοὺς ἀδελφούς.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ὁ Μουρὰτ, κατακτήσας τὴν Θεσσαλονίκην, ἔπεμψε τὴν δυτικὴν στρατιὰν κατὰ τῆς Ἠπείρου. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς στρατιᾶς ταύτης ὀνομάζεται ὑπὸ τῶν χρονογράφων Σινάνης, μόνος δὲ ὁ Χαλκοκονδύλης καλεῖ αὐτὸν Καρατζίαν [1].

Πρὸ δὲ τῆς ἐπελεύσεως τοῦ στρατοῦ ὁ Μουρὰτ λέγεται πέμψας πρὸς τοὺς Ἰωαννίτας γράμματα, ἅτινα διασώζει ἡμῖν τὸ ἠπειρωτικὸν χρονικὸν, ὅπερ πρῶτος μὲν ἐδημοσίευσεν ὁ **Pouqueville**, εἶτα δὲ ὁ **Bekker** ἐν τῇ σειρᾷ τῆς Βυζαντίδος. Ἔχουσι δὲ τὰ γράμματα ταῦτα ὧδε·

«Μουρὰτ βασιλεὺς τῆς ἀνατολῆς καὶ δύσεως πρὸς τοὺς Ἰωαννίτας. Ἐβεβαιώθητε ἀκριβῶς ἀπὸ τὰς νίκας καὶ ἐμοῦ καὶ τῶν προγόνων μου, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ἔβαλεν εἰς τὸ βασίλειόν μου σύνορα καὶ μὲ τὴν βοήθειάν του ὑπέταξα ὅλην τὴν ἀνατολὴν καὶ αὐτὴν σχεδὸν τὴν δύσιν, ὅτι ἔξω ἀπὸ τὰ βουνά σας ὅλοι μ' ἐπροσκύνησαν. Σᾶς παρακινῶ λοιπὸν, πρὶν δοκιμάσητε τὰ ὀλέθρια τοῦ πολέμου τέλη, πρὶν ἴδῆτε τὸ αἷμα πολλῶν ἀναιτίων χυνόμενον ἀδίκως, νά με παραχωρήσητε τὴν πόλιν σας, ἂν θέλετε νἀποφύγητε τὸν ἀφανισμὸν αὐτῆς καὶ ὅσα ἄλλοι ἀπειθεῖς καὶ σκληροτράχηλοι ἔπαθον, κατακοπέντες ἀπὸ τὸ σπαθί μου ἢ πωληθέντες ἀπὸ τοὺς στρατιώτας μου αἰχμάλωτοι εἰς ἀνατολὴν καὶ δύσιν. Σᾶς ὑπόσχομαι, ἂν με προσκυνήσητε, πίστεις ἐνόρκους, ἐγὼ μὲν νὰ μή σας ἐβγάλω ποτὲ ἀπὸ τὸ κάστρον σας, ἐσεῖς δὲ νὰ μὴ φανῆτε ἐπίβουλοι καὶ ἀπειθεῖς τῆς βασιλείας μου. Προσέξατε μή πως ἀποβάλλοντες τὸ ζήτημά μου δὲν ἔχητε πλέον οὐδὲ καιρὸν νὰ μετανοήσητε».

Οὐδὲν παράδοξον ἂν ἐπέμφθησαν ἀληθῶς ταῦτα τὰ γράμματα ὑπὸ τοῦ Μουράτ· ἴσως δ' ἔχομεν σωζόμενον ἐν τοῖς ἀνωτέρω ὑπὸ τοῦ ἀφελοῦς Ἠπειρώτου χρονογράφου αὐτὸ τὸ αὐθεντικὸν κείμενον τοῦ σουλτανικοῦ ἐγγράφου, οἷον ἐγράφη κατὰ πρῶτον, διότι πολλάκις οἱ σουλτάνοι δὲν ἀπηξίουν νὰ στέλλωσι γράμματα ἑλληνικὰ, ὁποῖα καὶ σώζονται ἀλλαχοῦ τε καὶ ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Βενετίας.

Ὁ Σινάνης, διαβὰς ἀβλαβῶς μετὰ τῆς στρατιᾶς καὶ τοῦ Μέμνονος, ὃν συνε-

1 Σελ. 237 ἐκδ. Βόννης.

πήγετο, τὰ στενὰ τοῦ Πίνδου ἐτράπη κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τὴν Αἰτωλίαν, εἶτα δ' ἐστράφη κατὰ τῶν Ἰωαννίνων καὶ ἤρξατο πολιορκῶν τὴν πόλιν. Διαρκούσης δὲ τῆς πολιορκίας ἐσχηματίσθη ἐν τῇ πόλει φατρία φρονοῦσα τὰ τῶν Τούρκων καὶ ἐχθαίρουσα τοὺς Ἰταλοὺς ἄρχοντας τῆς Ἠπείρου. Μετὰ τούτων συνεννοηθεὶς ὁ Σινάνης κατώρθωσε νὰ κυριεύσῃ τὴν πόλιν διὰ συνθήκης. Καὶ ὁ μὲν Κάρολος Τόκκος ἀπεχώρησε διατηρήσας μὲν τὴν δεσποτείαν τῆς Ἄρτας καὶ τὴν κυριαρχίαν τῶν κατὰ τὸ ἰόνιον πέλαγος νήσων, ἀλλὰ γενόμενος ὑπόφορος εἰς τοὺς Τούρκους. Πρὸς δὲ τὸν μητροπολίτην τῶν Ἰωαννίνων καὶ τοὺς ἄρχοντας τῆς πόλεως ὡς ἀντιπροσώπους τῶν Ἰωαννιτῶν, ἀνέλαβεν ὁ Σινάνης ῥητὰς ὑποχρεώσεις, περιεχομένας ἐν τῇ κοινοποιήσει, ἣν ἐκ τοῦ στρατοπέδου διηύθυνε πρὸς τοὺς πολιορκουμένους Ἰωαννίτας.

Ἡ συνθήκη αὕτη, δημοσιευομένη ὁλόκληρος ἐν τῇ ἀξιολόγῳ *Χρονογραφίᾳ τῆς Ἠπείρου* ὑπὸ τοῦ Ἀραβαντινοῦ [1] ἔχει αὐτολεξεὶ ὡς ἑξῆς.

«Τῆς κεφαλῆς τῶν κεφαλάδων καὶ αὐθέντου πάσης Δύσεως τοῦ Σινὰν »Πασσᾶ ὁρισμὸς καὶ χαιρετισμὸς εἰς τὸν πανιερώτατον μητροπολίτην τῶν »Ἰωαννίνων καὶ εἰς τοὺς ἐντιμοτάτους ἄρχοντας, τὸν καπετὰν Στρατηγό»πουλον καὶ τὸν υἱὸν τοῦ Καπετάνου κὺρ Παῦλον καὶ εἰς τὸν πρωτομαΐστορα »τὸν Βουΐσαβον καὶ εἰς τὸν πρωτασηκρήτιν Στανίτζην καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς »ἄρχοντας τῶν Ἰωαννίνων μικρούς τε καὶ μεγάλους. — Νὰ ἠξεύρητε, ὅτι »μᾶς ἔστειλεν ὁ μέγας Αὐθέντης νὰ παραλάβωμεν τοῦ Δούκα τὸν τόπον καὶ »τὰ κάστρα του, καὶ ὥρισέ μας γοῦν οὕτως, ὅτι ὅποιον κάστρον καὶ χώρα »προσκυνήσει μὲ τὸ καλὸν νὰ μὴν ἔχῃ κανένα φόβον οὔτε κακίαν οὔτε »κούρσευμα, ἀλλ' οὔτε κανένα χαλασμόν, καὶ ὅποιον κάστρον καὶ χώρα δὲν »προσκυνήσει, ὥρισε νὰ καταλύσω καὶ νά τα χαλάσω ἐκ θεμελίων ὥς περ »ἐποίησα καὶ τὴν Θεσσαλονίκην. Διὰ τοῦτο γράφω σας καὶ λέγω, ὅτι νὰ »προσκυνήσητε μὲ τὸ καλὸν καὶ νὰ μὴ πλανηθῆτε εἰς τῶν Φράγκων τὰ »λόγια, ὅτι τίποτε δὲν σᾶς θέλουν ὠφελήσει, πλὴν θέλουν σᾶς χαλάσει, »καθὼς ἐχάλασαν καὶ τοὺς Θεσσαλονικεῖς, καὶ ἕνεκα τούτου ὀμνύω σας εἰς »τὸν θεὸν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς καὶ τὸν προφήτην Μωάμεθ καὶ εἰς τὰ »ἑπτὰ μουσάφια καὶ εἰς τοὺς ρ,κ,δ,' προφήτας τοῦ θεοῦ καὶ εἰς τὴν ψυχήν »μου καὶ εἰς τὴν κεφαλήν μου καὶ εἰς τὸ σπαθὶ ὅπου ζώνομαι, ὅτι νὰ μὴν »ἔχητε κανένα φόβον, μήτε αἰχμαλωτισμόν, μήτε πιασμόν, μήτε μασγίδι [2] »νὰ ποιήσωμεν, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκκλησίαις σας νὰ σημαίνουν καθὼς ἔχουν συνή»θειαν. Ὁ δεσπότης νὰ ἔχῃ τὴν κρίσιν τὴν ῥωμαϊκὴν καὶ ὅλα του τὰ »ἐκκλησιαστικὰ δικαιώματα, οἱ ἄρχοντες ὅσοι ἔχουν τιμάρια πάλιν νά τα »ἔχωσι, τὰ γονικά τους, τὰ ὑποστατικά τους καὶ τὰ πράγματά τους ὅλα »νά τα ἔχουν χωρὶς τινος λόγου καὶ ἄλλο ὅ τι ζητεῖτε νά σας τὸ δώσωμεν. »Εἰ δὲ καὶ σταθῆτε πεισματικοὶ καὶ δὲν προσκυνήσητε μὲ τὸ καλὸν νὰ

1 Τόμ. Β'. σ. 315 κ. ἑ.

2 Παιδομάζωμα.

»ηὕρητε, ὅτι ὥς περ ἐδιαγουμίσαμεν τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ἐχαλάσαμεν »ταῖς ἐκκλησίαις καὶ ἐρημώσαμεν καὶ ἀφανίσαμεν τὰ πάντα οὕτω θέλομεν »χαλάσει καὶ ἐσᾶς καὶ τὰ πράγματά σας καὶ τὸ κρίμα νά το γυρεύσῃ ὁ »Θεὸς ἀπὸ σᾶς.»

Οἱ Ἰωαννῖται, ὡς ἐρρέθη ἀνωτέρω, *δὲν ἐστάθησαν πεισματικοί*, ἀλλ' *ἐπροσκύνησαν μὲ τὸ καλὸν* καὶ εἰς τοῦτο ὀφείλεται ἡ περίστασις, ὅτι τὰ Ἰωάννινα δὲν *ἐδιαγουμίσθησαν*, οὐδ' *ἐχαλάσθησαν* καὶ *ἐρημώθησαν* ὡς ἡ Θεσσαλονίκη. Οἱ Ἰωαννῖται ἀπήτησαν νὰ ἐπικυρωθῶσιν αὐτοῖς διὰ σουλτανικοῦ φιρμανίου τὰ ὑπεσχημένα προνόμια ἐφ' ᾧ ἔστειλαν πρεσβείαν πρὸς τὸν Σουλτάνον, «ἄνδρας λογίους καὶ φρονίμους, παραγγείλαντες νὰ τοῦ προσ»φέρουν τοῦ κάστρου τὰ κλειδία, ἂν τοὺς δώσῃ μὲ χρυσόβουλλον ὅσα τὸν »ζητήσωσιν. Οὗτοι δὲ ἐξελθόντες εἰς Θεσσαλονίκην εὗρον τὸν βασιλέα ἔξω »τῆς πόλεως εἰς τόπον ὅστις Κλειδὶ τώρα λέγεται. Καὶ ἐκεῖ τελειώσαντες »τὰς συμφωνίας ἔδωσαν καὶ ἔλαβον ὅρκους, καὶ δεχθέντες τὸ χάτι σερίφι »παρέδωσαν εἰς χεῖράς του τὰ κλειδία, καὶ βασιλέα τοῦ κάστρου αὐτὸν »ἐπροσκύνησαν. Καὶ διὰ τοῦτο ὁ τόπος ἐκεῖνος ἀπὸ τότε ὠνομάσθη Κλειδί».

Τοιαύτη ἡ διήγησις τοῦ ἠπειρωτικοῦ χρονικοῦ, ἐξ ἧς γίνεται καταφανὲς μετὰ πόσης συνέσεως καὶ πόσου θάρρους ἐπέμειναν οἱ πρεσβευταὶ τῶν Ἰωαννιτῶν εἰς τὴν παραχώρησιν τῶν προνομιῶν ἐκείνων, αἵτινες καθίστων τὴν θέσιν τῆς πόλεως αὐτῶν ἐξαιρετικὴν ἐπὶ τουρκοκρατίας τοὐλάχιστον κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας.

Περὶ δὲ τοῦ χρόνου καθ' ὃν ἐγένετο ἡ εἰς τοὺς Τούρκους ἐκχώρησις αὕτη τῶν Ἰωαννίνων ὑπάρχει μικρά τις διχογνωμία.

Ὁ μὲν Μελέτιος ἀναφέρει ὅτι παρεδόθησαν τὰ Ἰωάννινα τῷ 1424, μετὰ τὴν τῆς Θεσσαλονίκης ὑποταγήν, ἀλλὰ προφανῶς ὁ ἀριθμὸς οὗτος εἶνε λελανθασμένος.

Ὁ δὲ Ἀραβαντινὸς[1] ἀποδέχεται τὴν ἑτέραν τῶν χρονολογιῶν τῶν ἀναφερομένων ἐν τῷ ἠπειρωτικῷ χρονικῷ, τὴν 10 Ὀκτωβρίου 1431. Αὕτη δὲ εἶνε καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Φραντζῆ[2] καὶ Zinkeisen[3] δεκτὴ γινομένη χρονολογία. Ἀλλ' ὁ Hopf[4] καὶ τούτῳ ἑπόμενος ὁ Hertzberg[5] δέχονται ὡς ἡμέραν παραδόσεως τῶν Ἰωαννίνων τὴν 9 Ὀκτωβρίου 1430. Καὶ ἀγνοῶ μὲν ποῦ στηρίζεται ὁ Hopf τοῦτο ἰσχυριζόμενος, ἀλλὰ φαίνεται ὁπωσδήποτε ὅτι ὀρθὰ φρονεῖ. Διότι τὸ ἠπειρωτικὸν χρονικὸν περιέχει καὶ δευτέραν γνώμην· «ἄλλοι δὲ λέγουν ὅτι τὰ ἐκυρίευσαν συγχρόνως μὲ τὴν Θεσσαλονίκην, ἐπὶ ἔτους 6938, ἀπὸ δὲ Χριστοῦ 1430». Ἂν δὲ θελήσωμεν νὰ δώσωμεν πίστιν εἰς

1 Τόμ. α' σ. 164 κ. ἑ.

2 Ἐκδ. Βόννης σ. 157.

3 Geschichte des osmanischen Reiches τόμ. α' σ. 572.

4 Παρὰ Ersch καὶ Gruber, τόμ. 86, σ. 107.

5 Geschichte Griechenlands τόμ. 6' σ. 456.

τὴν ἄνω παρατεθεῖσαν διήγησιν περὶ τῆς ἀποστολῆς τῶν πρέσβεων, φερόμεθα ἀναγκαίως εἰς τὴν χρονολογίαν 1430, διότι τότε μόνον, ἀμέσως μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης, εὑρίσκετο ὁ Μουρὰτ πρὸ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως ταύτης, μετά τινα δὲ χρόνον οὐ μακρὸν ἀνεχώρησεν εἰς Ἀδριανούπολιν.

Παραλαβόντες δ'ὁπωςδήποτε οἱ Τοῦρκοι τὰ Ἰωάννινα ἐγκαθίδρυσαν δεκαοκτὼ φρουροὺς ἐν τῷ φρουρίῳ, οἱ δὲ λοιποὶ Τοῦρκοι κατῴκησαν κατὰ τὴν συνθήκην ἔξω τῆς πόλεως ἐν θέσει κληθείσῃ Τουρκοπάλουκον. Ἐζήτησαν δὲ νὰ λάβωσι, κατὰ τὸν χρονογράφον, καὶ γυναῖκας ἀπὸ τὰς θυγατέρας τῶν χριστιανῶν· ἀρνουμένων δ' ἐκείνων κατώρθωσαν τὸ πρᾶγμα διὰ βίας, ὡς ἀκριβῶς διηγεῖται τὰ πράγματα τὸ χρονικόν.

Ἀλλὰ τὰ προνόμια τῆς πόλεως οὐχ ἧττον διετηρήθησαν ἐπὶ χρόνον μακρόν, οἱ δὲ Ἰωαννῖται ἔζων μετὰ τῶν Τούρκων ἐν ἡσυχίᾳ καὶ εἰρήνῃ. Ἔχαιρον δὲ, αἐνοικοῦντες εἰς τὸ φρούριον τῆς πόλεως, ἔχοντες τὴν ἐπιστασίαν τῶν τηλεβόλων τοῦ φρουρίου, εἰςπράττοντες αὐτοὶ οὗτοι τὰς βασιλικὰς προσόδους τῆς χώρας ἐκείνης καὶ νεμόμενοι ἀκωλύτως τὰ δέκατα τῆς ἐπικαρπίας τῶν γαιῶν, ἐφ' ὧν ἕκαστος κατεῖχε τιμαριωτικὰ δίκαια, ὡς καὶ ἐν τῇ ἐποχῇ τῆς αὐτονομίας τὰ ἐνέμοντο οἱ πρόγονοί των» [1].

Ἀλλ' ἡ ἐπιεικῶς εἰρηνικὴ ἐκείνη συμβίωσις τῶν Ἰωαννιτῶν μετὰ τῶν δεσποτῶν αὐτῶν διεσπάσθη βιαίως, ὅτε οἱ κάτοικοι τῶν Ἰωαννίνων, πειθόμενοι εἰς τὰς φιλοπάτριδας εἰςηγήσεις Διονυσίου τοῦ ἐπικληθέντος Σκυλλοσόφου, ἐπανέστησαν τῷ 1612 ἐπὶ τοῦ σουλτάνου Ἀχμέτου τοῦ Α' κατὰ τῶν Τούρκων. Τὸ οἰκτρὸν τέλος τῆς ἐπαναστάσεως ἐκείνης παρέβλαψεν οὐσιωδῶς τοὺς Ἰωαννίτας, στερηθέντας τῶν προνομίων αὐτῶν, καὶ ἐβύθισε τοὺς Ἠπειρώτας εἰς λαβύρινθον δουλείας ὁσημέραι πονηροτέρας, ἕως ἐπέλθῃ τὸ ἤδη ὑπαυγάζον ποθητὸν πλήρωμα τοῦ χρόνου.

ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ

Τὴν 21 Ἰανουαρίου συνῆλθον ἐν μιᾷ τῶν αἰθουσῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου οἱ ἑταῖροι τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας εἰς πρώτην ἐτησίαν συνέλευσιν ὡς ἔθος. Μετὰ βραχεῖαν προσλαλιὰν τοῦ προέδρου κ. Φιλίππου Ἰωάννου ὁ γραμματεὺς τῆς Ἑταιρίας κ. Στέφανος Α. Κουμανούδης ἀνέγνω ἐκτεταμένην ἔκθεσιν περὶ τῶν ἔργων τῆς Ἑταιρίας κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος· ἔργα τοιαῦτα τὰ μᾶλλον ἄξια λόγου ὑπῆρξαν ἐν Ἀθήναις μὲν ἡ ἐξακολούθησις ἐπί τινα χρόνον τῆς μεταξὺ τῶν δύο θεάτρων, ἰδίως δὲ πρὸς νότον καὶ ἀνα-

[1] Ἀραβαντινοῦ, χρονογρ. τόμ. Α'. σ. 220.

τολάς τοῦ Θεάτρου τοῦ Διονύσου ἀνασκαφῆς καὶ ἡ σπουδαία ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Λυσάνδρου Καυταντζόγλου ἐπισκευὴ τῆς βορειοδυτικῆς ὑπὸ τὴν Πινακοθήκην γωνίας τῆς Ἀκροπόλεως κατὰ τὸν ἀρχαῖον τρόπον διὰ παλαιῶν πωρίνων λίθων, τηρηθεισῶν τῆς τε γραμμῆς καὶ τῆς κλίσεως τοῦ ἀρχαίου τοίχου, ὡς δεικνύουσιν οἱ ἐπὶ τόπου ὅπου ἦτο δυνατὸν ἀμετακίνητοι καὶ ἄθικτοι μείναντες ἀρχαῖοι λίθοι· ἐν δὲ ταῖς ἐπαρχίαις ἀνασκαφὴ ἐν Μυκήναις καὶ ἰδίως ἐν τῷ τοῦ Ἀτρέως τάφῳ ἢ θησαυρῷ πολλὰ νέα εἰς φῶς παραγαγοῦσα, ἀνασκαφὴ μεγάλου παναρχαίου τάφου ἐν τῷ Ἡραίῳ, ἀρχὴ ἀνασκαφῆς τῶν παναρχαίων ἐν σπηλαίοις τάφων τῆς Ναυπλίας, ἀνακάθαρσις τελεία τῆς ἀπὸ τοῦ 1870 κεχωσμένης Κασταλίας ἐν Δελφοῖς καὶ ἄλλα τινά.

Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἐκθέσεως τοῦ ταμίου κ. Π. Γιαννοπούλου καὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν ἐλεγκτῶν, ἡ συνέλευσις λαβοῦσα τὸ ἐνδόσιμον ἐκ τῆς ἐκθέσεως τοῦ κυρίου γραμματέως συνέστησεν ἰδιαζόντως τῷ συμβουλίῳ ἵνα συνεννοούμενον μετὰ τοῦ ἐπὶ τῆς Παιδείας Ὑπουργείου προκαταβάλῃ αὐτῷ χρήματα ἐκ τῆς εἰς 350,000 δραχμῶν ἀναβαινούσης περιουσίας τῆς Ἑταιρίας καὶ πρὸς ἀνέγερσιν ταχίστην ἑτέρας τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου πτέρυγος ἀναγκαιοτάτης πρὸς ἔκθεσιν τῶν τε ἐνταῦθα μεγάλων συλλογῶν τῆς Ἑταιρίας καὶ τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀρχαιοτήτων, καὶ πρὸς ταχεῖαν περάτωσιν τῆς ἀγορᾶς τῶν ἐπὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἐλευσῖνος καὶ τοῦ ἱεροῦ χώρου τῶν Δελφῶν οἰκιῶν.

ΓΑΛΛΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς γαλλικῆς *Ἀκαδημείας τῶν Ἐπιγραφῶν καὶ Γραμμάτων* τὴν γενομένην τῇ 6 Δεκεμβρίου 1878 ἐν τῇ ἐκθέσει τοῦ προέδρου κ. Λαβουλαὶ ἀνεκοινώθησαν αἱ κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος γενόμεναι ὑπὸ τῆς ἐνταῦθα Γαλλικῆς σχολῆς ἐργασίαι. Τούτων περίληψιν παρατιθέμεθα ἐνταῦθα.

Ἑπτὰ μαθητὰς εἶχεν ἡ Γαλλικὴ σχολὴ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἕνα μὲν τριτοετῆ τὸν κ. Ὁμὸλ (Homolle), οὗ παρετάθη ὁ χρόνος τῆς διαμονῆς, δύο δευτεροετεῖς τοὺς κκ. Μαρτὰ καὶ Γιρὰρδ (Martha, Girard) καὶ τρεῖς πρωτοετεῖς τοὺς κκ. Βωδουέν, Ὡσσουλιὲ καὶ Ποττιὲ (Beaudouin, Haussoullier, Pottier). Κατηργήθη δὲ συγχρόνως τὸ μέτρον τοῦ νὰ διαμένωσιν οἱ μαθηταὶ τῆς γαλλικῆς σχολῆς Ἀθηνῶν ἐπὶ ἓν ἔτος ἐν Ῥώμῃ.

Ὁ κ. Ὁμὸλ ἐξηκολούθησε τὰς ἀνασκαφάς του ἐν Δήλῳ, ἀπεκάθηρεν ἐντελῶς τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος ὡς καὶ τὸν παρακείμενον ναὸν τὸν εἰς τὴν Ἀρτέμιδα ἀποδιδόμενον. Ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς ταύταις ἀνεκάλυψε διάφορα γλυπτικὰ τεμάχια καὶ πλέον τῶν ἑκατὸν ἐπιγραφῶν, ἐν αἷς μία περιέχουσα τοὺς ἀπολογισμοὺς τῶν εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος ὡρισμένων ἀρχόντων. Ὁ κ. Ὁμὸλ κατέλιπε τὴν σχολὴν μεταβὰς εἰς Γαλλίαν μετὰ τετραετῆ ἐν Ἀθήναις εὐδόκιμον διαμονήν.

Ὁ κ. Μαρτὰ ἀπέστειλεν εἰς τὴν Ἀκαδήμειαν ὀγδοήκοντα ἀνεκδότους ἐπιγραφὰς ἐκ Σπάρτης, Ἀχαΐας καὶ Ἀργολίδος. Πλὴν τούτων δ' ἀπέστειλε καὶ δύο κεφάλαια συγγράμματος περὶ τῆς τοπογραφίας τῶν μερῶν τῆς Πελοποννήσου ἅτινα ἐπεσκέφθη καὶ τὴν ἀρχὴν μεγάλου ὑπομνήματος περὶ τῶν Ἀθηναίων ἱερέων.

Ὁ κ. Γιρὰρδ ἀντέγραψε καὶ ἀπέστειλε ἑξήκοντα ἑπτὰ ἐπιγραφὰς ἀνεκδότους ἐξ Εὐβοίας καὶ Βοιωτίας. Συνέταξε δὲ καὶ δύο ὑπομνήματα περὶ τῆς Ὀπουντίας Λοκρίδος καὶ τῶν βορείων Σποράδων. Εὐχάριστον ἰδίως ἐμποιεῖ αἴσθησιν, ὡς λέγει ὁ κ. Λαβουλαὶ, ἡ ἐπίσκεψις τῆς Σκύρου τῆς νήσου τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τῆς Δηϊδαμείας. Ἡ ἀρχαιότης ἀφῆκεν εἰς τὴν μυθολογικὴν ταύτην νῆσον ὀλίγα ἴχνη, βυζαντιακὰ ὅμως μνημεῖα πολλὰ ποιοῦσι εὔκολον τὴν σπουδὴν τῆς χριστιανικῆς ἐν αὐτῇ τέχνης κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας.

Ὁ κ. Βωδουέν, καταγινόμενος κυρίως περὶ τὴν σπουδὴν τῆς νεοελληνικῆς, ὑπέβαλε σχέδιον γραμματικῆς τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης. Ὁ κ. Βωδουὲν πρὸς τοῦτο διέμεινεν ἔτος ὅλον ἐν Βενετίᾳ, ἔνθα ἐν τοῖς πλουσίοις ἀρχείοις καὶ ταῖς βιβλιοθήκαις περισυνήγαγε πᾶν τὸ συντελοῦν εἰς τὸν σκοπόν του.

Ὁ κ.Ὡσσουλιὲ ἀπέστειλε κατάλογον τῶν μουσείων τῆς Βοιωτίας. Ταῦτα νεωστὶ ἱδρυθέντα εἶνε τρία,τὸ ἐν Θήβαις,τὸ ἐν Θεσπιαῖς καὶ τὸ ἐν Τανάγρᾳ,ἴσης δ'ἀξίας πάντα.Ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν ἀρχαιοτήτων τῶν μουσείων τούτων ἐπισυνῆψε καὶ 1150 ἐπιγραφὰς ὧν 706 ἀνέκδοτοι, συνέταξε δὲ καὶ χάρτην τῆς νεκροπόλεως τῆς Τανάγρας ἐν ᾗ εὑρίσκονται τὰ εὔμορφα ἐκεῖνα καὶ χαρίεντα ἀγαλμάτια τὰ κοσμοῦντα πᾶσαν συλλογὴν ἀρχαιοτήτων.

Ὁ κ. Ποττιὲ τέλος κατέγεινε περὶ τὰ χορηγικὰ μνημεῖα, ἰδίως δὲ περὶ τὴν μελέτην τοῦ Λυσικρατείου μνημείου, οὗ συμπλήρωσιν τελείαν ὑπέβαλε τῇ βοηθείᾳ καὶ τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Λοβιό (Loviot). Πλὴν τούτου δ' ἀπέστειλε καὶ κατάλογον τῶν χαλκίνων ἀντικειμένων τοῦ ἐν Βαρβακείῳ μουσείου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας.

Τοιαῦτα τὰ ἔργα τῶν μαθητῶν τῆς Γαλλικῆς σχολῆς κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος.Ὁ κ. Λαβουλαὶ δικαίως μέγα μέρος τῶν ἐπαίνων ἀποδίδει εἰς τὸν διευθυντὴν τῆς σχολῆς κ. Δουμὼν (Dumont), λυπεῖται δὲ καὶ μετ' αὐτοῦ καὶ ἡμεῖς ὅτι οἰκογενειακοὶ λόγοι ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ καταλίπῃ τὰς Ἀθήνας.

ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Συνεδρία τῆς 1 Ἰανουαρίου.

Ὁ κ. *Καῖλερ* (Köhler), περὶ ἀναθηματικῶν ἀναγλύφων χορηγῶν.

Ὁ *αὐτός*, περὶ νεωστὶ εὑρεθεισῶν ἀττικῶν ἐπιγραφῶν.

Ὁ κ. *Ὄβεργ* (Oberg), ἐπιδεικνύει χρυσᾶ τινα ἀρχαῖα κοσμήματα.

Ὁ κ. *Καΐρτε* (Körte) ἐπιδεικνύει σειράν τινα κυπριακῶν ἀρχαιοτήτων ἐξ ἀθηναϊκῆς συλλογῆς.

Ὁ κ. *Λόλλιγκ* (Lolling), περὶ τῆς θέσεως καὶ τῶν ἐρειπίων τῆς πόλεως Ἀταρνέως.

Συνεδρία τῆς 18 Ἰανουαρίου.

Ὁ κ. *Καΐλερ*, περὶ ἀθηναϊκῶν εὐθυνῶν τῶν ταμιῶν ἐκ τοῦ δ' αἰῶνος.

Ὁ κ. *Καΐρτε*, περὶ ἀγγείων ἐξ Αἰγίνης ἐχόντων σχῆμα σφιγγὸς ἢ σειρῆνος.

Ὁ κ. *Λόλλιγκ*, περὶ τῆς θέσεως τῶν Καρυῶν καὶ τοῦ Οἰνοῦντος.

ΕΙΔΗΣΕΙΣ

Ἔνδον τοῦ Θησείου, ὅπου πρὶν ἦσαν ἐστοιβασμένα ἐπάλληλα καὶ ἐν ἀταξίᾳ διάφορα ἀρχαιολογικὰ ἀντικείμενα, ὑπῆρχε καὶ στήλη τις ἐπιτυμβία, ἥτις ἔμενεν ἐκεῖ που ἔν τινι γωνίᾳ ὅλως ἀπαρατήρητος, καὶ οὐδόλως ἐφελκύουσα τὴν περιεργίαν ἢ τὴν προσοχὴν κἂν τῶν ἐπισκεπτομένων τὸ μικρὸν ἐκεῖνο μουσεῖον. Ἐσχάτως ὅμως, ὅτε πολλαὶ τῶν ἐν τῷ ναῷ ἐκείνων εὑρισκομένων ἀρχαιοτήτων μετεκομίσθησαν εἰς τὸ νέον ἀρχαιολογικὸν μουσεῖον καὶ ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος στήλη ἐστήθη ἐν ἀπόπτῳ τόπῳ καὶ ἀρκούντως φωτιζομένῳ, παρετηρήθη ὑπό τινος ὅτι ἐπὶ τῆς λείας ἐκείνης ἐπιφανείας ὑπῆρχον ἴχνη δυσδιάκριτα γραφῆς τινος. Ἔκτοτε ἡ περιεργία ἐκινήθη καὶ ἠρευνήθη κάλλιον ὁ λίθος, ἀλλ' ἄλλοι μὲν ἰσχυρίζοντο ὅτι ὑπάρχει ὁ λίθος γεγραμμένος, ἕτεροι δ' ἠρνοῦντο τοῦτο. Ἐν τούτοις οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει, ὅτι ὁ λίθος οὗτος περιέχει δύο γραφὰς κάλλιστα διακρινομένας ἅμα ῥιφθῇ ἐπ' αὐτοῦ ὀλίγον ὕδωρ. Ἡ ἐπιτυμβία στήλη εἶνε ἴση τῇ τοῦ Ἀριστίωνος καὶ εἶνε παρ' αὐτὴν ἐστημένη, στερεῖται δὲ ἐντελῶς οἱουδήποτε γλυπτικοῦ κόσμου. Εἰς τὸ κατώτατον μέρος αὐτῆς φαίνεται εὐκρινῶς καὶ ἄνευ τῆς ἐπιχύσεως ὕδατος ἱππεὺς ἐλαύνων ἀπὸ ῥυτῆρος. Ὁ ἵππος εἶνε κάλλιστα σχεδιασμένος, καὶ ὁ ἀναβάτης αὐτοῦ, κυρτούμενος πρὸς τὰ ἐμπρός, ἔχει θέσιν φυσικήν, καὶ οἵαν λαμβάνουσιν οἱ ἄριστοι τῶν ἱππέων ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει. Ὁ χρωματισμὸς φαίνεται ἁπλοῦς, ἐλλείπει δ' ὁλοτελῶς οἱαδήποτε φωτασκίασις. Καὶ τοιαύτη μὲν εἶνε ἡ μικρὰ αὕτη γραφὴ ἡ κατέχουσα τὸ κατώτατον τῆς στήλης μέρος. Ὁλόκληρον δὲ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς ἱκανῶς μεγάλης ταύτης στήλης καλύπτει ἑτέρα γραφή, παριστῶσα ἐν καταγραφῇ ἄνδρα φυσικοῦ μεγέθους ποδήρη χιτῶνα ἀναβεβλημένον, καὶ βαστάζοντα διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς ἀγγεῖον, τοῦ σχήματος τῶν κανθάρων, δι' οὗ σπένδει, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς, ἣν ὑψώνει μέχρι τοῦ προσώπου, κλάδους μυρσίνης ἢ ἐλαίας. Οἱ βραχίονες τοῦ παριστωμένου εἰσὶ γυμνοί, αἱ πτυχαὶ τοῦ ἱματίου κατέρχονται διὰ παραλλήλων γραμμῶν ὡς φαίνονται εἰς τὰ διασωθέντα γλυπτικὰ ἔργα τοῦ αἰγηνιτικοῦ ἐργαστηρίου, καὶ καταλήγουσιν ἐπὶ τῶν ποδῶν καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ σώματος, κατὰ τὸν σπειροειδῆ τρόπον. Ὁ ῥυθμὸς τῆς ἀνω-

τέρῳ γραφῆς εἶναι ἀρχαϊκὸς καὶ κατὰ πάντα ὅμοιος τῷ ῥυθμῷ τοῦ γνωστοῦ ἀναγλύφου τοῦ Ἀριστίωνος· καὶ αὐτὴ δὲ ἡ στάσις τοῦ εἰκονιζομένου, ἥτις ἦτο συνηθεστάτη κατὰ τὴν νηπιότητα τῆς τέχνης, εἶνε παρεμφερὴς τῆς τοῦ ἀναγλύφου.

Εἶνε δὲ λίαν δυςδιάκριτος καὶ ἀπαιτεῖται ἐξησκημένος ὀφθαλμὸς ὅπως ἐννοήσῃ τὸ παριστώμενον ἀντικείμενον, διότι μόνα ἴχνη χρωμάτων μένουσιν, οὐχὶ δὲ καὶ ἀληθῆ χρώματα. Ἰδίως τὸ διάγραμμα ὁλόκληρον καθίσταται δῆλον ἐκ λευκῆς τινος γραμμῆς, ἥτις εἶναι ὁ λίθος αὐτὸς ἀπηλλαγμένος τοῦ πρώην χρώματος. Ἰδοὺ δὲ τί συνέβη ὡς ὑποθέτομεν. Τὸ χρῶμα τῆς λεπτῆς γραμμῆς, δι' ἧς ὁ ζωγράφος ἐσχεδίασε τὸ διάγραμμα τῆς εἰκόνος του ἐξηλείφθη καθ' ὁλοκληρίαν ἕνεκα τῆς ἰδιαιτέρας φύσεως τοῦ χρώματος, καὶ ἔμεινε γυμνὸς ὁ λίθος· οὕτως διετυπώθη ἡ λευκὴ γραμμὴ ἣν βλέπομεν καὶ ἥτις καθίσταται ἔτι μᾶλλον κατάδηλος ἐκ τῶν ἐν τῇ λοιπῇ ἐπιφανείᾳ τηρηθέντων ὁπωςδήποτε λοιπῶν τῆς γραφῆς χρωμάτων. Ἡ στήλη περὶ ἧς λαλοῦμεν, στηρίζεται ἐπὶ βάσεως τετραγώνου μέλανος λίθου, ἐν ᾗ ὑπάρχει κεχαραγμένη ἡ ἑπομένη σύντομος ἐπιγραφή.

ΛΥΣΕΑΙ ΕΝΘΑΔΕ ΣΗΜΑ ΠΑΤΗΡ ΣΕΜΩΝ ΕΠΕΘΗΚΕΝ.

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἄρα ὁ Λυσέας οὗτος ἦν ὁ ἱππεὺς ὁ νικήσας ἔν τινι ἱπποδρομικῷ ἀγῶνι, καὶ εἰς οὗ τὴν μνήμην ὁ πατὴρ ἀνήγειρε τὴν στήλην ταύτην, ἣν ἐκόσμησε καὶ διὰ γραφῶν. Καλὸν θεωροῦμεν ν' ἀντιγραφῇ ὑπό τινος ἐπιτηδείου ζωγράφου ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος γραφή, πρὶν ἢ τέλεον ἐξαλειφθῶσι καὶ τὰ τελευταῖα αὐτῆς ἴχνη. Τὸ ἔργον καθίσταται μὲν δυςχερές, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀδύνατον εἰς ἱκανὸν καλλιτέχνην.

Ταῦτα κατὰ τὴν *Παλιγγενεσίαν* τῆς 19 Ἰανουαρίου 1879.

— Περὶ τοῦ ἐν τῷ δήμῳ Κλειτορίᾳ τῶν Καλαβρύτων ἀνευρεθέντος ἀγάλματος περὶ οὗ ἐγράφη ἐν ταῖς *ἀρχαιολογικαῖς εἰδήσεσι* τοῦ ΙΒ' τεύχους τοῦ Β' ἔτους τοῦ *Παρνασσοῦ* (σελ. 973), ὁ *Φορολογούμενος* τῶν Πατρῶν κατεχώρισεν ἐν τῷ φύλλῳ τῆς 15 Ἰανουαρίου 1879 τὴν ἑπομένην ἔκθεσιν ἀνδρὸς εἰδήμονος ἐξ ἧς καταφαίνεται ἡ ἀξία τοῦ ἀγάλματος. «Τὸ ἄγαλμα παρίστησιν ἄνδρα, ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας εὑρισκόμενον, καὶ κεῖται ἐπὶ πλακὸς μαρμάρου πεντελησίου ἐκτάδην. Ἡ κεφαλὴ φαίνεται ὅτι εἶναι οὕτως πεπλασμένη, ὡς νὰ ἤθελεν ὁ τεχνίτης ν' ἀπεικονίσῃ τὴν τελευταίαν τοῦ βίου στιγμήν. Κοιμᾶται τὸν αἰώνιον ἴσως νήδυμον ὕπνον ἐπὶ τῆς δεξιᾶς παρειᾶς, ἐκφραζούσης λύπην καὶ οἱονεὶ διαμαρτυρίαν ἐπὶ τῷ προώρῳ θανάτῳ τοῦ ἀνδρός. Οἱ δάκτυλοί εἰσι φυσικώτατα ἐξειργασμένοι, ὁ ἀντίχειρ ὅμως τῆς δεξιᾶς χειρὸς εἶναι τεθλασμένος καὶ ἐν μέρει ἐφθαρμένος, ἡ ἀριστερὰ χεὶρ κατὰ τὸν ἀγκῶνα διευθύνεται πρὸς μεσημβρίαν, κρατοῦσα δόρυ καὶ ἀσπίδα κυκλοτερῆ. Οἱ πόδες φαίνονται ἀπὸ τῶν γονάτων γυμνοί, δεικνύοντες τέχνην

λεπτὴν καὶ μαρτυροῦντες τὴν σπουδαιότητα τοῦ καλλιτέχνου. Παρ' αὐτοῖς δὲ ὑπάρχει ἡ περικεφαλαία. Ὁ δεξιὸς μαστός ἐστι γυμνός, ὁ δὲ ἀριστερὸς καλύπτεται ὑπὸ χλαμύδος. Ἐκ τῆς ἀρίστης ἐργασίας τοῦ ἀγάλματος εἰκάζει ὁ παρατηρητὴς ὅτι ἀνήκει εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ἡ τέχνη ἤκμαζε.

»Ἐν τῷ ἄνω μέρει τῆς πλακὸς ἀναγινώσκεται ἡ ἑξῆς ἐφθαρμένη ὑπὸ τοῦ πανδαμάτορος χρόνου ἐπιγραφή: ΑΝΤΙ, ἕπονται δὲ γράμματα μὴ δυνάμενα νὰ ἀναγνωσθῶσι.

»Ἀριστερόθεν τῷ ἀνίοντι εἰς Καρνέσιον σώζονται ἡμιτελεῖς στῆλαι ἀρχαίων ναῶν, περὶ ὧν λέγει τὰ ἑξῆς ὁ Παυσανίας (Ἀρκαδ. 21. 2): Τῇ δὲ Κλειτορίων πόλει τὸ μὲν ὄνομα ἀπὸ τοῦ παιδὸς ἐτέθη τοῦ Ἀζᾶνος, οἰκεῖται δ' ἐν ὁμαλῷ, κύκλῳ δὲ ὄρη περιέχοντά ἐστιν οὐ μεγάλα. Κλειτορίοις δ' ἱερὰ τὰ ἐπιφανέστατα Δήμητρος, τὸ δὲ Ἀσκληπιοῦ, τρίτον δέ ἐστιν Εἰλειθυίας .... Κλειτορίοις δὲ καὶ Διοσκούρων, καλουμένων δὲ θεῶν μεγάλων, ἐστὶν ἱερὸν ὅσον τέσσαρα ἀπέχον στάδια ἀπὸ τῆς πόλεως καὶ ἀγάλματά ἐστιν αὐτοῖς χαλκᾶ. Πεποίηται δὲ καὶ ἐπὶ ὄρους κορυφῆς σταδίοις τριάκοντα ἀπωτέρω τῆς πόλεως ναὸς καὶ ἄγαλμα Ἀθηνᾶς Κυρίας».

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

Τὸν λήξαντα μῆνα δύο ἐγένοντο συνεδρίαι, τρία δ' ἀναγνώματα τάδε:

Κ. Παπαρρηγοπούλου ἐπιτίμου μέλους *περὶ τῆς εὑρέσεως νέου Κωνσταντίνου αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου.*

Κ. Α. Παλαιολόγου ἀντεπιστέλλοντος ἐν Ὀδησσῷ μέλους *ὁ Ῥῶσος ποιητὴς Πούσκιν ἐξεταζόμενος ὡς φιλέλλην.*

Θ. Βενιζέλου ἐπιτίμου μέλους *ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων.*

Τὰ δημόσια μαθήματα ἐξηκολούθησαν τακτικῶς, ἐπεράτωσε δὲ τὴν σειρὰν τῶν μαθημάτων του *περὶ τῆς νεωτέρας ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν* ὁ κ. Σπυρ. Π. Λάμπρος, ἤρξαντο δὲ τῶν ἑαυτῶν μαθημάτων ὁ μὲν κ. Α. Φραβασίλης *περὶ τῆς νεωτέρας ἰταλικῆς φιλολογίας*, ὁ δὲ κ. Ἐμμ. Δραγούμης *περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς μετεωρολογίας.*

Τὸ προεδρεῖον τοῦ Συλλόγου ἤρξατο ἀποστέλλον τὰ προσκλητήρια διὰ τὸ συνέδριον τῶν ἁπανταχοῦ Ἑλληνικῶν Συλλόγων, ὅπερ τῇ προσκλήσει τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου θὰ συγκροτηθῇ ἐν Ἀθήναις τῇ 25 Μαρτίου (Ἴδε *Παρνασσοῦ* Β, 975). Κατὰ τὰ ἀποφασισθέντα τὴν ἔναρξιν τῶν συνεδριῶν θὰ κηρύξῃ τὸ προεδρεῖον τοῦ *Παρνασσοῦ*, μεθ' ὃ τὸ συνέδριον ἐκλέξαν τὸ ὁριστικὸν αὐτοῦ προεδρεῖον θὰ προβῇ εἰς τὰς συζητήσεις καὶ

ἀποφάσεις ὅσαι θὰ κριθῶσιν ἀναγκαῖαι καὶ λυσιτελεῖς, ἑκάστου τῶν Συλλόγων ἔχοντος ἐν συνόλῳ μίαν ψῆφον. Κατὰ τὰς προκαταρκτικὰς συνεδρίας καλὸν ἐθεωρήθη μέχρι τοῦ ἀπαρτισμοῦ τοῦ ὁριστικοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ Συνεδρίου ὡς βάσεις νὰ χρησιμεύσωσιν οἱ θεσμοὶ τοῦ *Παρνασσοῦ*.

Τῇ αἰτήσει αὐτῶν ὁ Σύλλογος συνῆψε σχέσεις μετὰ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει «Ἑλληνικοῦ συλλόγου *Ἑρμοῦ*» καὶ μετὰ τοῦ ἐν Ἀθήναις «θεολογικοῦ *ὁ ἀπόστολος Παῦλος*».

Τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐσωτερικῶν διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 889 ἐγγράφου αὐτοῦ ἀνέθηκεν εἰς τὸν ἡμέτερον Σύλλογον τὴν ἀπογραφὴν τῶν κατοίκων Ἀθηνῶν, ἥτις, διαιρουμένης τῆς πόλεως εἰς πολλὰ ἀπογραφικὰ τμήματα,θὰ διεξαχθῇ ἐντὸς μιᾶς καὶ μόνης ἡμέρας. Ὁ Σύλλογος ἀναδεξάμενος προθύμως τὴν ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου ἀνατεθεῖσαν αὐτῷ ἐργασίαν ἀνέθηκε εἰς τὸ προεδρεῖον ἵνα δι' ἐγκυκλίου καλέσῃ ὡς πλεῖστα μέλη εἰς τὸ προκείμενον ἔργον καὶ φανῇ οὕτως ἄξιος τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς Κυβερνήσεως.

Ὁ ἐν Μονάχῳ καθηγητὴς Φραγκῖσκος Λοίχερος ἐπίτιμον τοῦ Συλλόγου μέλος ὁ τοσαῦτα καλὰ βιβλία περὶ Ἑλλάδος γράψας ἀγγέλλει τῷ προεδρείῳ τοῦ Συλλόγου ὅτι ὅσονούπω ἐκδίδει καὶ νέον βιβλίον Aussichten im Orient ἐπιγραφόμενον.

Τοῦ ἑτέρου τῶν ἀντιπροέδρων κ.Ἀναστασίου Σουλτάνη καὶ τοῦ διευθυντοῦ τοῦ ἀναγνωστηρίου κ. Ἀλεξάνδρου Μάνου διορισθέντων πρωτοδικῶν, ἐκείνου μὲν εἰς Σπάρτην, τούτου δὲ εἰς Λευκάδα καὶ ἀπελθόντων τῶν Ἀθηνῶν,ἐξελέχθησαν ἀντιπρόεδρος μὲν ὁ κ. Τιμολέων Ἀργυρόπουλος, διευθυντὴς δὲ τοῦ ἀναγνωστηρίου ὁ κ. Ἀντώνιος Φραβασίλης τέως εἰδικὸς γραμματεὺς καὶ εἰδικὸς γραμματεὺς ὁ κ. Ἀνδρέας Φαρσῆς.

Μέλη τῆς ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ *Παρνασσοῦ* ἐπιτροπῆς κατὰ τὴν ἀπὸ τῆς 1 Ἰανουαρίου 1879 ἀρχομένην διετίαν ἐξελέχθησαν ὑπὸ τοῦ Συλλόγου οἱ κκ. Εἰρηναῖος Ἀσώπιος, Ἐμμανουὴλ Δ. Ῥοΐδης, Παναγιώτης Ι. Φέρμπος καὶ Σπυρίδων Π. Λάμπρος.

Τὴν 20 Ἰανουαρίου ἐτελέσθη ἐν τῇ οἰκίᾳ Σίνα εὐμενῶς παραχωρηθείσῃ εὐεργετικὸς χορὸς ὑπὲρ τῆς Σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων ὑπὸ τὴν εὐγενῆ προστασίαν τῶν κυριῶν Εὐθυμίας Α. Κουμουνδούρου, Ἑλένης Ν. Μαυροκορδάτου καὶ Ἰφιγενείας Α.Συγγροῦ. Κέρδος ἀπέμεινεν ὑπὲρ τοῦ χοροῦ τούτου 2560.61 περίπου δραχμαί. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ χοροῦ τούτου ὁ κ. Λέων Γρ. Νοταρᾶς προσήνεγκε τῇ σχολῇ δραχ. 112.

Ὑπὸ τοῦ εἰσηγητοῦ τῆς ἐξελεγκτικῆς ἐπιτροπῆς κ. Ἰω. Εὐκλείδου ἀνεγνώσθη ἡ ἔκθεσις τῆς ἐξελέγξεως τῆς τοῦ παρελθόντος ἔτους Ἐφορείας καὶ τῆς Κοσμητείας τῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν. Ἡ ἐξελεγκτικὴ ἐπιτροπὴ εὗρε τὰ πάντα ἐν πλήρει τάξει, ἐφ' ᾧ ὁ Σύλλογος ἐξέφρασε τὴν εὐαρέσκειάν του τῇ τε Ἐφορίᾳ καὶ τῇ Κοσμητείᾳ.

Ἐν Κεφαλληνίᾳ τῇ πατρίδι του ἀπεβίωσεν ὁ *Ι. Σ. Κρασσᾶς* μέλος ἀντεπι-

στέλλον. Ἐκλεχθεὶς μέλος τακτικὸν τῇ 12 Ὀκτωβρίου 1869 ἦν ἓν τῶν δραστηριωτέρων καὶ ἐνεργητικωτέρων μελῶν, διηύθυνε δὲ ἐπὶ ἱκανὰς περιόδους ἐπιτυχῶς τὰ οἰκονομικὰ τοῦ Συλλόγου ὡς ταμίας. Πολλάκις ἀνέγνω διατριβὰς καὶ ἀπετέλεσε μέρος τῶν συντακτικῶν ἐπιτροπῶν τοῦ κανονισμοῦ. Εἰς τὰ ἀντεπιστέλλοντα μέλη μετετέθη τῷ 1873.

Ἐξελέχθησαν τακτικὰ ἐνεργὰ μέλη οἱ κκ. Ν. Χλωρός, Μίνως Σαπουντζάκης, Εὐγ. Εὐγενειάδης, Δ. Μακκᾶς καὶ Σπ. Δουρούτης, ἐπίτιμα ὁ κ. Σ. Σπηλιωτάκης, Ἀν. Θεοφιλᾶς, Λ. Ἄμιρος καὶ ὁ ἅγιος πρῴην Λαρίσσης Δωρόθεος, τακτικὸν πάρεδρον ὁ κ. Ἀ. Κορδέλλας καὶ ἀντεπιστέλλοντα οἱ ἐν Ἰταλίᾳ καθηγηταὶ Ἀλφόνσος Λιγγουΐτης, Φραγκῖσκος Λιγγουΐτης καὶ Ἰωσὴφ Ὀλιβιέρης.

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΕΤΑΙΡΙΑΙ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΟΙ. — Ἐν Πετρουπόλει ἱδρύεται κατ' αὐτὰς *Ἀσιατικὴ Φιλολογικὴ Ἑταιρία*, μεταξὺ τῶν ἱδρυτῶν τῆς ὁποίας ἀριθμοῦνται οἱ ἐν Σιβηρίᾳ καὶ Τουρκεστὰν ἐγκριτώτατοι τῶν Ῥώσων. Σκοπὸς αὐτῶν ἔσται ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα τῆς Ἀσίας. Ἐν Μόσχᾳ δὲ καὶ Τουρκεστὰν προτίθενται νὰ ἱδρύσωσι παραρτήματα τῆς Ἑταιρίας ταύτης.

— Ἐν τῇ πόλει τῆς Βορείου Ῥωσίας Σαράτοβ τῇ 5 Νοεμβρίου ἐτελέσθησαν πανηγυρικῶς τὰ ἐγκαίνια τοῦ *Πνευματικοῦ καὶ ἐκπαιδευτικοῦ ἐπαρχιακοῦ Συνδέσμου*, σκοπὸν ἔχοντος τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν σοσιαλιστικῶν καὶ κομουνιστικῶν μαθήσεων.

— Τῇ 8 Δεκεμβρίου ἐγένετο γενικὴ συνέλευσις ἐν Πετρουπόλει τῆς *Ῥωσικῆς Ἑταιρίας πρὸς διάδοσιν τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἐν Ῥωσίᾳ*. Ἐκ τῆς λογοδοσίας βλέπομεν ὅτι ἐν διαστήματι ἓξ μηνῶν ἐπωλήθησαν 21,337 σώματα Ἁγίας Γραφῆς ἐξ ὧν 7,348 ἐπωλήθησαν ὑπὸ ἰδιαιτέρων πρακτόρων τῆς ἑταιρίας ταύτης, τὰ δὲ λοιπὰ ὑπὸ ξένων. Ἅπαντα τὰ κεφάλαια τῆς ἑταιρίας εἶνε 12,439 ῥούβλια. Ἡ ἑταιρία αὕτη ἱδρύθη τῇ συμπράξει τῆς ῥωσικῆς Συνόδου πρὸς ἀντιπερισπασμὸν τῆς τῶν Προτεσταντῶν.

— Κατὰ τὰς κυκλοφορούσας ἐν Πετρουπόλει φήμας ἡ ῥωσικὴ κυβέρνησις προτίθεται νὰ ἐκδώσῃ ἴδιον πρόγραμμα ἁπάντων τῶν ἐν Ῥωσίᾳ φιλολογικῶν Συλλόγων, καθ' ὃ οἱ Σύλλογοι οὗτοι θέλουσι στενῶς συνδεθῆ μετὰ τῆς Ἀκαδημείας. Προσέτι δὲ προτίθενται νὰ ἱδρύσωσι κεντρικὴν διεύθυνσιν τῶν φιλολογικῶν Συλλόγων. Σκοπὸς τῆς διευθύνσεως ταύτης ἔσται ἡ ἐξέτασις διαφόρων ζητημάτων, ἀναφερομένων εἰς τοὺς ῥωσικοὺς Συλλόγους.

**
*

ΤΕΧΝΑΙ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΑΙ. — Περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς Μεγάλης Τεσσαρακο-

στῆς ἐν Μόσχᾳ γενήσεται ἡ ἔναρξις τῆς *ἀνθρωπολογικῆς Ἐκθέσεως*. Ἀναμένονται πολλοὶ ἐπίσημοι ἄνδρες ἐκ τῆς ἄλλης Εὐρώπης.

— Ῥωσός τις παρασκευάζει ἀρκούντως ἰδιόρρυθμον σύγγραμμα. Συχνάκις, ὡς γνωστόν, ἐκπλήσσει ἡμᾶς ἡ μεγίστη ἐκείνη ὁμοιότης τῆς φυσιογνωμίας τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ ἐμπρόσθιον μέρος τῆς κεφαλῆς τῶν ζῴων. Ἡ ποικιλία τῶν ἀνθρωπίνων φυσιογνωμιῶν εἶνε ἄπειρος,κυρίως δ'εἰπεῖν εἶνε δυσκολώτατον ν' ἀπαντήσῃ τις δύο πρόσωπα ὁμοιάζοντα καθ' ὅλα. Καὶ ὅμως ἡ ἐπιμελὴς ἐξέτασις τῶν φυσιογνωμιῶν καταπείθει ἡμᾶς περὶ τοῦ ἀναμφισβητήτου τῆς ὁμοιότητος. Ἡ ταξινόμησις τῶν ἀνθρωπίνων μορφῶν καὶ ἡ σύγκρισις αὐτῶν πρὸς τὰς φυσιογνωμίας τῶν ζῴων ἀποτελοῦσι τὸ θέμα τοῦ συγγράμματος περὶ οὗ ὁ λόγος.

— Πρό τινων ἐτῶν εἰς τὸ ζῳολογικὸν μουσεῖον τῆς ἐν Πετρουπόλει Ἀκαδημείας ὑπεβλήθη ᾠὸν μέγιστον εὑρεθὲν παρὰ τῇ Χερσῶνι ἐν τῇ κοίτῃ ἀποξηραθέντος τινὸς ῥυακίου. Τὸ ᾠὸν τοῦτο εἶνε χρώματος ὑποκιτρίνου καὶ ἴσον τὸν ὄγκον πρὸς τεσσαράκοντα ᾠὰ ὄρνιθος. Ὁ κτηματίας Δοβροβόλσκη ὁ εὑρετὴς τοῦ ᾠοῦ ἀπῄτει παρὰ τῆς Ἀκαδημείας 1,000 ῥούβλια, ἀλλ' αὕτη ὅμως δέν τα ἔδωκε. Κατ'αὐτὰς ἐπωλήθη εἰς τὸ Βρεττανικὸν μουσεῖον.

— Ὡς γνωστὸν πολλὰ εἴδη ἰχθύων δύνανται νὰ ἐπισωρεύσωσιν εἰς τὰ σώματα αὐτῶν ποσότητα ἠλεκτρισμοῦ, ᾧπερ κατὰ θέλησιν χρῶνται. Ἐσχάτως ἐγένοντο ἰδίως λεπτομερεῖς παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ λεγομένου *Ἠλεκτρικοῦ ἐγχέλυος*. Ὁ ἔγχελυς οὗτος εὑρίσκεται ἰδίως κατὰ τὰ θερμότερα τῆς νοτίου Ἀμερικῆς, ἔχει δὲ μῆκος 5—6 ποδῶν· τὸ δέρμα του εἶνε λεῖον, τὸ χρῶμά του μελανοπράσινον.Ἐὰν ζῶν τι σῶμα πλησιάσῃ αὐτὸν ἐκπέμπει παραχρῆμα ἠλεκτρισμὸν ἰσοδυναμοῦντα πρὸς τὸν ἠλεκτρισμὸν συνήθους ἠλεκτρικῆς λαγήνου ἱκανὸν πολλάκις ἵππον νὰ καταστήσῃ χωλὸν καὶ ἄνθρωπον ἀναίσθητον καὶ ἀκίνητον. Ἐξ ἱκανῆς ἀποστάσεως φονεύει διὰ τῆς ἠλεκτρικῆς του δυνάμεως μικροτέρους ἰχθῦς, ἐξ ὧν τρέφεται. Ὅταν δὲ ἴδῃ τινὰ αὐτῶν πλησιάζοντα, τίθεται εἰς κατάλληλον θέσιν, ὡς στρατηγός, παρασκευαζόμενος νὰ καταφέρῃ τὸ καίριον κτύπημα. Ἕτερος ἰχθὺς ἔχων τοιαύτην ἠλεκτρικὴν δύναμιν εἶνε ἡ γνωστὴ *Νάρκη*, εὑρισκομένη συνήθως κατὰ τὰς παραλίας τῆς Μεσογείου καὶ τοῦ Ἀτλαντικοῦ.

* * *

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ. — Καίτοι τὰ πολεμικὰ ὄργανα ἐτελειοποιήθησαν τανῦν οἱ πόλεμοι δὲν εἶνε τόσον φονικοὶ ὡς ἄλλοτε. Ἐπὶ τοῦ κριμαϊκοῦ πολέμου (1854 — 56) οἱ γάλλοι ἀπώλεσαν 30, 8 τοῖς %· ἐπὶ τοῦ γαλλογερμανικοῦ (1870—71) οἱ Γερμανοὶ ἀπώλεσαν ἐν Γαλλίᾳ 4, 4 τοῖς %. Ἀποδοτέον δὲ τοῦτο οὐ μόνον εἰς τὴν τελειοποίησιν τῆς στρατηγικῆς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐλάττωσιν τῶν ἐξ ἀσθενειῶν ἀποθνησκόντων διὰ τὴν τελειοποίησιν τῶν ἐν πολέμῳ νοσοκομείων. Ἐνῷ ἐν Κριμαίᾳ 6,5 τοῖς % ἦσαν τραυματίαι καὶ 24,3 τοῖς % ἀσθενεῖς ἐκ μιασματικῶν νόσων, ἐν Γαλλίᾳ τοὐναν-

τίον ἡ ἀναλογία εἶνε ἀντίστροφος σχεδὸν δηλ. ὡς 3;1 πρὸς 1,3. Ἐν Κριμαίᾳ ἐξ 100 Γάλλων νεκρῶν 79 ἦσαν ἐξ ἀσθενειῶν· ἐν Ἰταλίᾳ Γάλλοι ἦσαν νεκροὶ ἐξ ἀσθενειῶν 71 τοῖς $^0/_0$· ἐν Ἀμερικῇ (1861—65) 81 τοῖς $^0/_0$. Πρῶσσοι (τῷ 1866) 59 τοῖς $^0/_0$· Γερμανοὶ (1870—71) 30 τοῖς $^0/_0$. Ὥστε καὶ ἐν χειμερινῇ ἐκστρατείᾳ ὁ ἀριθμὸς τῶν νεκρῶν ἐπαισθητῶς ἠλαττώθη. Εἰς τοῦτο δὲ συντελεῖ οὐ μόνον ἡ ὑγιὴς τροφὴ τῶν ἀσθενῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπομάκρυνσις αὐτῶν ἀμέσως ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ἐξ οὗ οὐ μόνον μείζων εὐκολία ἐν ταῖς κινήσεσι τοῦ πολεμοῦντος στρατοῦ προσγίνεται, ἀλλὰ καὶ οἱ τραυματίαι καὶ οἱ ἀσθενεῖς μείζονος περιποιήσεως τυγχάνουσιν. Εἰς τοῦτο δὲ ἰδίως συντελεῖ ἡ χρῆσις τοῦ σιδηροδρόμου πρὸς ὑγειονομικὸν σκοπόν, ἰδίως καὶ εὐκολωτέραν συγκοινωνίαν τῶν νοσοκομείων.

— Ἐν ταῖς Ἡνωμέναις Πολιτείαις τῆς Ἀμερικῆς οἱ ἐρυθρόδερμοι Ἰνδοί, καίτοι πᾶσα προσπάθεια κατεβλήθη πρὸς ἐξάλειψιν αὐτῶν, συμποσοῦνται εἰς 250 χιλιάδας. Ἐνῷ 1822 τῷ ἦσαν 457 χιλ. Ἰδίως τινὲς τῶν φυλῶν, οἱ Κομάνχαι, Κρόδς καὶ Σιὸν πολλαπλασιάζονται ταχέως. Οὐκ ὀλίγα δὲ δαπανῶσιν αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι εἰς τὸν κατὰ τῶν ἐρυθροδέρμων πόλεμον· οὕτως ἐπὶ παραδείγματι κατὰ τὸν ἐν Φλωρίδι πόλεμον, καθ' ὃν μόνον 400 Ἰνδοὶ ἐφονεύθησαν, ἐδαπανήθησαν ἐν 7 ὅλοις ἔτεσι καθ' ἃ διήρκεσε, 30 ἑκατομμ. δολλαρίων, ἤτοι καθ' ἕκαστον φονευθέντα 75 χιλ. δολλαρίων.

— Ἐν Ἰνδίαις ἐκ τῶν ἀμέσως τῇ Ἀγγλίᾳ ὑποκειμένων κατοίκων περὶ τοὺς 140,500,000 ἀνήκουσιν εἰς τὸ θρήσκευμα τῶν βραχμάνων Χινδοῦ, περὶ τὰ 3 ἑκατ. εἶνε Βουδδισταὶ καὶ Τσάιναι, *μόνον* 869,658 *χριστιανοί*, ὧν 595,800 ἰθαγενεῖς, οἱ δὲ λοιποὶ εὐρωπαῖοι. Τέλος δὲ 5,000,000 διαφόρων θρησκευτικῶν αἱρέσεων καὶ 500,000 ἀγνώστου θρησκείας.

— Ἐξαγωγὴ πετρελαίου ἐξ Ἀμερικῆς ἐγένετο τὸ πρῶτον τῷ 1861· ἐξήχθησαν δὲ 27,000 βαρελίων ἀξίας 1 ἑκατ. δολλαρίων. Τῷ δὲ 1877 τὸ ἐξαχθὲν ποσὸν ἀνῆλθε μέχρι ἀξίας 62 ἑκατομμ. δολλαρίων. Ἀπὸ τοῦ 1861—1877 ἐξήχθη ἐξ Ἀμερικῆς πετρέλαιον ἀξίας 442,698,968 δολλαρ. Νῦν δὲ ὑπάρχουσιν ἐν Ἀμερικῇ 10,000 πηγαὶ πετρελαίου, εἰς ἃς ἐδαπανήθησαν πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν 50 ἑκατομ. δολλαρ. Ἑκατὸν ἑκατομμυρίων δολλαρίων κεφάλαιον καθόλου ἀποτελεῖ τὸ τοῦ ἐλαίου ἐμπόριον ἐν Ἀμερικῇ.

Εἰς τὴν κατὰ τὸν παρελθόντα Νοέμβριον δημοσιευθεῖσαν διατριβὴν τοῦ κ. Σπυρ. Π. Λάμπρου περὶ τῆς ἐν Ἐφέσῳ ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου παρεισέφρησαν τὰ ἑξῆς δύο παροράματα περὶ τοὺς ἀριθμούς.

Ἐν σελ. 882, ς. 3 γράφε 1122 ἀντὶ τοῦ 1022.
» » » » 14 » ὑπ' ἀρ. 290 ἀντὶ τοῦ 200.

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΝ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΑΠΟΣΤΑΛΕΝΤΑ

Catalogue des Livres publiés en Grèce depuis 1868 jusqu' en 1872 rédigé sur l' invitation de la commission pour l' encouragement de l' industrie nationald en Grèce par Démetrius A. Coromilas, Athènes Imprimerie André Coromilas 1878 in 8⁰ p. 172.

Catalogue des Livres publiés en Grèce depuis 1873 jusqu' en 1877 redigé etc etc 1878 in 8⁰ p. 232.

La Grèce à l' Exposition Universelle de Paris en 1878. Notions statistiques, catalogue des exposants redigé par A. Mansolas directeur du bureau de statistique, membre et secretaire de la commission centrale, Athènes, Imprimerie de la Philocalie 26 — Rue Sophocle — 26, 1878 in 8⁰ p. VI—67.

La Grèce sous le rapport géologique et mineralogique par A. Cordella ingénieur des mines, à la demande de la commission centrale de la Grèce pour l' Exposition Universelle de 1878. Paris Imprimerie de A. Parent 29—31 rue Monsieur-le-Prince, 29—31, 1878 in 8⁰ p. 188.

Exposition Universelle de Paris en 1878. La Faune de Grèce, rapport sur les travaux et recherches zoologiques faites en Grèce et revue sommaire des animaux qui s' y trouvent naturellement ou à l' état de domesticité, par Th. de Heldreich, Athènes Imprimerie de la Philocalie 26—Rue Sophocle—26, 1878 in 8⁰ p. 113.

La Grèce sous le point de vue Agricole par Aléxandre G. Tombasis, sur l' invitation de la Commission centrale de la Grèce pour l' Exposition Universelle de 1878, Athènes Imprimerie de «L' Indépendance Hellénique» 1878 in 8⁰ p. 51.

Des Syllogues Grecs en Orient et en Europe et du progrès des études littéraires dans la Grèce de nos jours, par le Mis de Queux de Saint-Hilaire, Paris, Typographie Georges Chamerot 19, rue des Saints-Pères, 19, 1878 in 8⁰ p. 38 (Extrait de l' Annuaire de l' Association pour l' encouragement des études grecques en France. — Année 1877).

Victorien Sardou Ῥαμπαγᾶς, κωμῳδία πολιτικὴ εἰς πράξεις πέντε μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ γαλλικοῦ χάριν τοῦ ἑλληνικοῦ δραματικοῦ θιάσου *Μενάνδρου* ὑπὸ Ἰωάννου Κ. Καμπούρογλου, ἐν Ἀθήναις 1878 εἰς 8ον σ. 192 τιμᾶται δραχμῶν 2,50.

Διήγοντες, ἐθνικῶν ποιήσεων Π. Σ. Συνοδινοῦ συλλογὴ δεκάτη, Ἀθήνησιν ἐκ τοῦ τυπογραφείου Θ. Παπαλεξάνδρῃ ὄπισθεν τῶν ἁγίων Θεοδώρων. Ἀριθ. 6, 1878 εἰς 8ον σ. 256. Τιμᾶται τρεῖς Νέας δραχμάς.

Ἡ Ἐλευθερωμένη Ἱερουσαλὴμ ποίημα Τορκουάτου Τάσσου. Μετάφρασις Ἰουλίου Τυπάλδου, ᾆσμα ἕβδομον. Ἐν Ζακύνθῳ ἐκ τοῦ τυπογραφείου ἡ «Αὐγὴ» Ν. Κοντόγιωργα (ὄπισθεν τοῦ Ναοῦ τῶν ἁγίων Πάντων) 1878 εἰς μ. 8ον σ. 16.

Συνδρομηταὶ γίνονται ἐνταῦθα μὲν ἐν τῷ τυπογραφείῳ Παρνασσῷ κειμένῳ ἐν ὁδῷ Αθηνᾶς παρὰ τὸ Τελωνεῖον, διευθυνομένῳ δὲ ὑπὸ τοῦ κ. Σαράντου Π. Οἰκονόμου, κατὰ δὲ τὰς Ἐπαρχίας ἐν τοῖς γραφείοις τῶν ὑπὸ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ συντηρουμένων Σχολῶν τῶν Ἀπόρων Παίδων.

Ὁ ἐπιθυμῶν νὰ καταχωρίσῃ τι ἀποταθήτω πρὸς τὸν γραμματέα τῆς ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ ἐπιτροπῆς κ. Π. Ι. Φέρμπον.

Ὁ Παρνασσὸς ἐκδίδοται τὸ τέλος ἑκάστου μηνός

ΤΙΜΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ

Ἐν Ἑλλάδι δραχμαὶ νέαι ἤτοι φράγκα	
Ἐν τῇ Ἀλλοδαπῇ	20

Εἰς οὐδένα στέλλεται ὁ Παρνασσὸς ἔξω τῶν Ἀθηνῶν ἐὰν μὴ προαποσταλῇ ἡ συνδρομή.

Σώματά τινα τοῦ Α′ καὶ Β′ τόμου τοῦ Παρνασσοῦ εὑρίσκονται καὶ πωλοῦνται ἐν τῷ τυπογραφείῳ Παρνασσῷ κειμένῳ παρὰ τῷ Τελωλωνείῳ Ἀθηνῶν.

Μετὰ τοῦ ἀνὰ χεῖρας τεύχους διανέμεται καὶ ὁ «Κατάλογος τῶν περιεχομένων ἐν τῷ Β′ τόμῳ τοῦ Παρνασσοῦ.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΤΟΜΟΣ Γ' ΤΕΥΧΟΣ Β' ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 1879

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΟΥ ΥΠΟ Σ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

1879

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ ἐπιστατεῖ ἐπιτροπὴ συγκειμένη ἐκ τῶν κκ. Εἰρηναίου Ἀσωπίου, Ἐμμανουὴλ Δ. Ῥοΐδου, Παναγιώτου Ι. Φέρμπου, Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου καὶ προεδρευομένη ὑπὸ τοῦ προέδρου τοῦ Συλλόγου κ. Ἐμμανουὴλ Δραγούμη.

Ο ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ*

Εἶχον ἀναγγείλει ὅτι θέλω ὁμιλήσει περὶ τῆς βασιλίδος Θεοφανοῦς. Ἡ γυνὴ αὕτη, ἥτις, εἴτε θυγάτηρ καπήλου ἐγένετο, εἴτε ἐξ εὐπατριδῶν κατήγετο, ἐνυμφεύθη πρῶτον τὸν υἱὸν καὶ διάδοχον τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου Ῥωμανόν· ἐνυμφεύθη δεύτερον ἥρωα περιφανῆ, τὸν Νικηφόρον Φωκᾶν· ὑπῆρξεν ἐρωμένη ἑτέρου ἥρωος, τοῦ Ἰωάννου Τσιμισκῆ, μήτηρ τρίτου ἥρωος, τοῦ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου, μήτηρ τῆς συζύγου τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας Ὄθωνος Β', μήτηρ τῆς συζύγου τοῦ πρώτου χριστιανοῦ ἡγεμόνος τῶν Ῥώσων, τοῦ Βλαδιμήρου, ἡ Θεοφανὼ αὕτη εἰς ἣν ἡ μοῖρα ἐφαίνετο ἐπιδαψιλεύσασα ἁπάσας αὐτῆς τὰς χάριτας, διότι, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἦτο καλλίστη τὸ εἶδος, καὶ ἥτις ὅμως ἐπὶ τέλους ἀπέθανεν ἀφανὴς ἐν ἐξορίᾳ, ἦτο βεβαίως ἀξία νὰ ἐπιστήσῃ ἐπί τινα ὥραν τὴν προσοχὴν τοῦ φιλομαθοῦς τούτου ἀκροατηρίου. Ἀλλ' ἔχει καὶ ἡ ἐπιστήμη τὴν ἀστασίαν αὐτῆς, ὅπως πάντα τὰ ἀνθρώπινα. Ἐνῷ διελογιζόμην πῶς πιστότερον νὰ παραστήσω ὑμῖν τὴν ἱστορικὴν ἐκείνην εἰκόνα, ἀνὴρ φίλος, ὅστις κέκτηται μίαν τῶν ἐντελεστάτων συλλογῶν τῶν βυζαντιακῶν νομισμάτων, ἠρώτησε τὴν γνώμην μου περί τινων ἐξ αὐτῶν, ὧν αἱ ἄχρι τοῦδε γενόμεναι ἑρμηνεῖαι δὲν ἐνομίζοντο ὑπ' αὐτοῦ ἀκριβεῖς. Τὸ ἐρώτημα ἐκέντησε τὴν περιέργειάν μου καὶ ἐξετάσας τὰ πράγματα, ἐπείσθην ὅτι προέκυπτεν ἐξ αὐτῶν εἰς μέσον νέος τις Κωνσταντῖνος, ἄγνωστος πρότερον τῇ μεσαιωνικῇ ἡμῶν ἱστορίᾳ. Ὁ Κωνσταντῖνος οὗτος δὲν δικαιοῦται μέν, ὡς θέλετε ἴδει προϊόντος τοῦ λόγου, νὰ αὐξήσῃ τὸν πεπρωμένον ἀριθμὸν τῶν δώδεκα ὁμωνύμων αὐτῷ βασιλέων, οἵτινες, ἀπὸ τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς παρὰ τὸν Βόσπορον μεγάλης πόλεως μέχρι τοῦ τελευταίου αὐτῆς ὑπερμάχου, ἐπὶ τοσοῦτον προσῳκειώθησαν τὸ κράτος ἐκεῖνο ὥστε πολλάκις τοῦτο ἐπεκλήθη κράτος τῶν Κωνσταντίνων· ἀλλ' ὁ νεοφανὴς βασιλόπαις ἠξιώθη οὐδὲν ἧττον τῆς τιμῆς τοῦ νὰ εἰκονισθῇ ἐπὶ νομισμάτων καὶ ἔλαβε τὴν ἀτυχίαν νὰ γίνῃ ἄκων ἀφορμὴ σκανδάλων. Πρὸ πάντων δ' ἔχει τὴν δύναμιν ἣν ἔχει πᾶν ἄγνωστον, τοῦ νὰ φέρῃ ἡμᾶς εἰς πειρασμόν· καὶ ἰδοὺ διατί, λησμονήσας πρὸς καιρὸν φίλην παλαιὰν καὶ ἐπιφανῆ, προσηλώθην εἰς τὸ νέον τοῦτο ἱστορικὸν πρόσωπον, εἰ καὶ ὅλως ἀκατονόμαστον. Πρὶν προχωρήσω ὀφείλω νὰ σᾶς εἴπω ὅτι ἐπραγματεύθην ἤδη τὸ θέμα τοῦτο ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί· ἀλλ' ἐπανερχόμενος εἰς αὐτὸ σήμερον δὲν φοβοῦμαι νὰ κατακριθῶ ὡς δὶς ἐξαμαρτών, διότι εἶμαι βέβαιος ὅτι ὀλίγιστοι ἐξ ὑμῶν

* Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Συλλόγῳ τῇ 13 Ἰανουαρίου 1879.

ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ ἴδωσι, καὶ ἔτι ὀλιγώτεροι τὴν ὑπομονὴν νὰ διέλθωσι τὴν καθαρῶς ἐπιστημονικὴν καὶ ὁπωσοῦν ξηρὰν πρώτην ἔκθεσίν μου.

Ἀπὸ τῆς πρώτης εἰκοσιπενταετίας τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος σώζονται νομίσματά τινα τριώνυμα, εἰκονίζοντα εἰς μὲν τὸ ἔμπροσθεν τὸν βασιλέα Θεόφιλον, εἰς δὲ τὸ ὄπισθεν δύο πρόσωπα, Μιχαὴλ καὶ Κωνσταντῖνον. Ὁ Θεόφιλος ἐγέννησε τῳόντι δύο υἱοὺς οὕτως ὀνομαζομένους· ἀλλὰ ὁ Μιχαὴλ καὶ ὁ Κωνσταντῖνος τῶν προκειμένων νομισμάτων δὲν ἦσαν βεβαίως οἱ υἱοὶ αὐτοῦ. Τούτων ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο ὁ πρεσβύτερος, νεώτερος δὲ ὁ Μιχαήλ. Ἄρα ὁ Κωνσταντῖνος ἔπρεπε νὰ προτάσσεται καὶ οὐχὶ νὰ ἕπεται τοῦ Μιχαήλ. Προσέτι εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέθανε πρὶν γεννηθῇ ὁ Μιχαήλ· τούτου ἕνεκα ὑπάρχουσι νομίσματα Θεοφίλου καὶ Κωνσταντίνου, καὶ ἄλλα Θεοφίλου καὶ Μιχαήλ, οὐχὶ ὅμως νομίσματα Θεοφίλου, Κωνσταντίνου καὶ Μιχαήλ, προτασσομένου, ὡς εἰκός, τοῦ Κωνσταντίνου. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ὁ Μιχαὴλ τῶν νομισμάτων περὶ ὧν ὁ λόγος εἰκονίζεται πωγωνοφόρος, ἐνῷ ὁ τοῦ Θεοφίλου υἱὸς ἦτο μόλις τριετὴς καθ' ἣν ἐποχὴν ἀπεβίωσεν ὁ πατὴρ αὐτοῦ. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ ἀναζητήσωμεν, τίνες ἦσαν ὁ Μιχαὴλ καὶ ὁ Κωνσταντῖνος τῶν τριωνύμων ἐκείνων νομισμάτων.

Οἱ χρόνοι περὶ οὓς ἐπὶ τούτῳ θέλομεν ἐνδιατρίψει, ἀποτελοῦσι τὴν τελευταίαν τοῦ μεγάλου τῆς μεταρρυθμίσεως δράματος πρᾶξιν, ἐν ᾗ τρεῖς ἐπρωταγωνίστησαν ἄνδρες, ὁ Λέων Ε', ὁ Μιχαὴλ ὁ Τραυλός, ὁ Θεόφιλος. Ὁ Λέων Ε' συνεδύαζεν ἐν ἑαυτῷ τὴν ἰσχὺν τῶν δοξασιῶν καὶ τὴν πρᾳότητα τῆς ἐνεργείας, δύο ἰδιότητας σπανίως συμβιβαζομένας ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἐν τῷ ὁποίῳ συνήθως ἡ μὲν πεποίθησις ῥέπει εἰς τὸ νὰ ἐπιβάλῃ ἑαυτήν, ἡ δὲ ἀνοχὴ εἶναι ἀδιαφορίας τεκμήριον. Ὁ Λέων Ε' ἐπίστευεν εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀλλ' ἀπετροπιάζετο τὴν βίαν· καὶ ἤθελε μᾶλλον νὰ προπαρασκευάσῃ τὰς συνειδήσεις εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας ἢ νὰ καταναγκάσῃ αὐτὰς εἰς ἀκουσίαν αὐτῆς ἀνομολόγησιν. Παραλαβὼν τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τῶν ἀσθενῶν χειρῶν τοῦ Μιχαὴλ Ῥαγκαβέ, τῇ 11 ἰουλίου 813, πρὸ πάντων ἐδέησε νὰ καταβάλῃ τοὺς Βουλγάρους, οἵτινες, ὠφελούμενοι ἐκ τῆς ἀνανδρίας τοῦ προκατόχου ἤλαυνον ἐκ διαλειμμάτων μέχρι τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ τὴν νύκτα τῆς 13 ἀπριλίου τοῦ ἑπομένου ἔτους, ἐνῷ οἱ πολέμιοι διέτριβον περὶ τὴν πόλιν Μεσημβρίαν, ἐπιπεσὼν αἴφνης ἐξ ἐπικαίρου ὑψώματος ἐπήγαγεν αὐτοῖς αὐτόχρημα πανωλεθρίαν. Μάχη σχεδὸν δὲν ἐγένετο, ἀλλὰ σφαγὴ ἀδιάκοπος· ἡ καταστροφὴ ὑπῆρξε τοσαύτη ὥστε μετὰ μίαν καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδα, οἱ χρονογράφοι ἐβεβαίουν ὅτι «οἱ ἀεὶ ἐκεῖσε διαβιβαζόμενοι τῶν Βουλγάρων, τὴν κεφαλὴν ἐπισείοντες δακτυλοδεικτοῦσι, καὶ λήθην λαμβάνουσι τῶν τότε κακῶν οὐδαμῶς.» Τὸ δὲ ὕψωμα ἐξ οὗ ὡρμήθη ὁ βασιλεὺς ὠνομάσθη *βουνὸς Λέοντος*[1].

1 Χρονογραφίας συγγραφείσης ἐκ προστάγματος Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου σελ. 24--25. Κεδρηνοῦ, Β', σελ. 53--54. Γενεσίου σελ. 13.

Οὕτω ἀσφαλίσας τὸ κράτος ἀπὸ τῶν ἔξωθεν πολεμίων, ἐπεδόθη εἰς τὴν ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν ὅλων τῶν θεσμῶν τῆς μεταρρυθμίσεως, ἰδίως δὲ ἐζήτησε νὰ ἐπενεργήσῃ εἰς τὸ πνεῦμα τῆς νεολαίας διὰ νέου ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος καὶ νέων διδακτικῶν βιβλίων. Πρέπει νὰ ἀναγνώσῃ τις τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου ἵνα λάβῃ ἔννοιάν τινα τῆς ἀπογνώσεως εἰς ἣν ἔφερον αἱ καινοτομίαι αὗται τὴν μερίδα τῶν κληρικῶν. Νομίζετε ὅτι ἀνετράπη τὸ χριστιανικὸν θρήσκευμα· ὅτι ἦλθεν ἡ συντέλεια τοῦ κόσμου· ὅτι καθὼς λέγει που ὁ Στουδίτης, «ἀθεωτάτη τῶν ἁπάντων ἐγένετο μεταστοιχείωσις»[1]. Αἱ φωνασκίαι αὗται, ἐὰν οἱ περὶ τὸν Στουδίτην ἔμενον ἄνευ στρατιωτικοῦ ἀρχηγοῦ, ἤθελον διαλυθῆ ὡς καπνός. Δυστυχῶς περὶ τὸν καλὸν κἀγαθὸν βασιλέα ὑπῆρχε στρατηγός τις, ὁ Μιχαὴλ ὁ Τραυλός, ὅστις καίτοι πάντοτε ἐτιμήθη ὑπ' αὐτοῦ, ἐπεβούλευε τὸν φίλον καὶ εὐεργέτην καὶ ἀνέλαβε νὰ συμπράξῃ μετὰ τῶν εἰκονολατρῶν. Ὁ βασιλεὺς ἐγίνωσκε τὰ σκευωρούμενα· καὶ ἐπὶ πολὺν μὲν χρόνον ἐμακροθύμησεν ἐλπίζων ὅτι θέλει οὗτος μετανοήσει, τελευταῖον ὅμως ἐπείσθη περὶ τῆς ἀδιορθώτου τοῦ ἀνδρὸς κακίας. Ὅθεν τῇ 24 δεκεμβρίου 820 παρέπεμψε τὸν Μιχαὴλ εἰς τὸ δικαστήριον ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ· αἱ προσαχθεῖσαι ἀποδείξεις ἦσαν ἀναμφισβήτητοι· ὁ κατηγορούμενος ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ τὴν ἐνοχὴν καὶ κατεδικάσθη εἰς θάνατον.

Ὁ σκοπὸς τοῦ Λέοντος δὲν ἦτο νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ποινήν· ἀλλ' οἱ ἀντιμεταρρυθμισταὶ φοβούμενοι μήπως ὁ Μιχαὴλ ἐγκαταλίπῃ αὐτοὺς καὶ στερηθῶσιν οὕτω τοῦ προστάτου βραχίονος, ἐνόμισαν ὅτι πρέπει νὰ τολμήσωσι τὰ πάντα. Αὐτοὶ δὲ οἵτινες δὲν εὕρισκον ἐπίθετα ἱκανὰ νὰ παραστήσωσι τὴν θηριωδίαν τοῦ Λέοντος καὶ τὴν ἀπιστίαν, ἑαυτοὺς μόνους λέγοντες θεοφιλεῖς, δὲν ἐδίστασαν νὰ ἐκλέξωσιν ὡς τόπον κακουργίας τὸν ναὸν τοῦ Ὑψίστου. Παρασκευασθέντες δι' ὅλης τῆς ἡμέρας τῆς Χριστοῦ γεννήσεως, ἀπεφάσισαν νὰ δολοφονήσωσι τὸν βασιλέα τὴν ἐπιοῦσαν πρωΐαν, ἐν τῇ ἀνακτορικῇ ἐκκλησίᾳ, ἐν ᾗ ἔμελλε κατὰ τὸ σύνηθες νὰ τελεσθῇ ἡ ἑωθινὴ ἀκολουθία. Εἰς τὴν ἀκολουθίαν ταύτην παρευρίσκοντο πάντοτε σχεδὸν οἱ βασιλεῖς. Ὁ Λέων μάλιστα, ὅστις ὅσον καὶ ἂν λέγεται δυσσεβὴς ὑπὸ τῶν ἀντιδοξούντων, ἦτο ἀκριβέστατος περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν χριστιανικῶν καθηκόντων, ποτὲ δὲν ἔλειπεν ἀπὸ τὸν ὄρθρον καὶ ἰδίως ἐτέρπετο, πλησίον τοῦ χοροῦ ἱστάμενος, νὰ προεξάρχῃ τῶν ᾠδῶν διὰ φωνῆς, τὴν ὁποίαν δὲν ἠξεύρομεν πῶς ἐγελάσθησαν καὶ ὠνόμασαν ἡδυτάτην οἱ ἀδυσώπητοι αὐτοῦ ἀντίπαλοι. Τὴν πρωΐαν λοιπὸν τῆς 26 δεκεμβρίου, οἱ συνωμόται μετημφιεσμένοι ὡς κληρικοὶ καὶ φέροντες ἐγχειρίδια ὑπὸ μάλης, παρεισέδυσαν, ὠφελούμενοι ἐκ τοῦ σκότους, μετὰ τοῦ κλήρου εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ περιέμενον αὐτόθι ἐν παραβύστῳ τὸ σύνθημα περὶ οὗ συνεφώνησαν. Ἡ ἀκολουθία ἤρχισεν· ὁ οἶκος τοῦ Κυρίου ἀντήχει ὑπὸ ὕμνων κατανυκτικῶν· ὁ βασιλεὺς κατῆρξε τῆς ᾠδῆς τοῦ

[1] Sancti Theodori Studitae Epistolae, ἐκδ. Βενετίας, σελ. 318 καὶ 320.

φίλου αὐτοῦ εἱρμοῦ, τοῦ λέγοντος: «Τῷ παντάνακτος ἐξεφαύλισαν πόθῳ....» Αὐτὸ ἦτο τὸ σύνθημα. Τὰ θηρία ἤθελον σεβασθῇ τὸν τόπον, τὸν ἄνθρωπον, τὴν προσευχὴν, ἀλλ' οἱ αὐτοκαλούμενοι ἐκεῖνοι ὀρθόδοξοι οὐδὲν ἐσεβάσθησαν καὶ ὥρμησαν πρὸς τὸν χορόν. Κατ' ἀρχὰς πλανηθέντες ἕνεκα τοῦ σκότους, ἐπλήγωσαν τὸν ἔξαρχον τοῦ κλήρου, ἀποκαλύψαντος δὲ τούτου τὴν φαλακρὰν κεφαλὴν, ἐνόησαν τὴν ἀπάτην καὶ ἐτράπησαν ἐπὶ τὸν βασιλέα. Ὁ Λέων ὑποχωρήσας εἰς τὸ ἱερὸν, ἠδύνατο νὰ σωθῇ ἐκεῖθεν· δὲν τὸ ἠθέλησεν, ἀλλ' ἀτρόμητος ὡς πάντοτε, ἁρπάζει σταυρὸν βαρὺν καὶ ἀντεπεξέρχεται κατὰ τῶν δολοφόνων. Ἐπὶ μίαν στιγμὴν οἱ κακοῦργοι ἐπτοήθησαν· ἦσαν ὅμως πολλοί, ἦσαν ἀπηλπισμένοι· μετὰ βραχεῖαν πάλην τοσούτων καθ' ἑνός, κατέπεσεν ὁ ἥρως ὁ ἐν μυρίαις μάχαις κατὰ τῶν πολεμίων τοῦ κράτους ἀριστεύσας· καὶ ἐν τῷ ἅμα ὁ μὲν νεκρὸς αὐτοῦ ἐσύρθη εἰς τὸν ἱππόδρομον, ἀνηγορεύθη δὲ ὁ Μιχαὴλ, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ, περιωρισμένος ὢν ἔν τινι τῶν ἀνακτόρων δωματίῳ, περιέμενεν ἐναγωνίως τὴν ἔκβασιν τοῦ ἀπαισίου τολμήματος[1].

Τοιοῦτον ἐγένετο τὸ τέλος τοῦ γενναίου καὶ εὐλαβοῦς ἐκείνου βασιλέως, ὅστις ὑπὲρ πάντα ἴσως ἄλλον ἡγέτην τῆς μεταρρυθμίσεως ἐνόησε τὴν ἀλήθειαν ταύτην, ὅτι διὰ μόνης τῆς προσηκούσης πνευματικῆς διαπλάσεως ἠδύνατο νὰ εὐοδωθῇ τὸ μέγα τοῦτο ἔργον. Ὁ διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν Μιχαὴλ ὁ Τραυλὸς ἦτο στρατηγὸς ἔγκριτος οὐδὲν ἧττον τοῦ Λέοντος Ε'. Διέφερεν ὅμως αὐτοῦ καθ' ὅλα τὰ λοιπά. Χριστιανὸς βεβαίως δὲν ἦτο, διότι οὔτε τὴν τρισυπόστατον θεότητα ἀπεδέχετο, οὔτε τὴν ἀνάστασιν τοῦ Ἰησοῦ ἀνωμολόγει. Πρὸς τὴν μεταρρύθμισιν βεβαίως ἠδιαφόρει, διότι ἐμπαίζων καὶ φίλους καὶ ἐχθροὺς τῶν εἰκόνων, ἠξίου νὰ ἐπιβάλῃ σιγὴν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο, τὸ δὲ τοιοῦτον αὐτοῦ πολίτευμα κατετάραξε τὰ πνεύματα τόσῳ σφοδρότερον, ὅσῳ προσέβαλλεν ἀμφοτέρων τῶν μερίδων τὰς πεποιθήσεις. Ὁ Μιχαὴλ ὅμως ὅστις δὲν ἐπίστευεν εἰς τίποτε, δὲν ἐπίστευε πρὸ πάντων εἰς τὴν δύναμιν τῶν φρονημάτων, καὶ ἐνόμιζεν ὅτι μοιράζων τὰ ἀξιώματα τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐκκλησίας ἐξίσου ὅσον οἷόν τε μεταξὺ μεταρρυθμιστῶν καὶ ἀντιμεταρρυθμιστῶν, θέλει τιθασσεύσει τὴν καταιγίδα. Ἀλλ' ἡ καταιγίς, εἴπερ ποτὲ μανεῖσα, ἀπήντησε διὰ τῆς φοβερᾶς τοῦ στρατηγοῦ Θωμᾶ στάσεως, ἥτις ὑψώσασα τὴν σημαίαν τῆς εἰκονολατρείας διήρκεσεν ἔτη τρία καὶ ἔφερεν ἐπὶ ξυροῦ ἀκμὴν τὴν βασιλείαν τοῦ Μιχαήλ. Κατ' εὐτυχίαν τούτου ἐὰν ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ ἐπλεόναζον οἱ εἰκονολάτραι, εἰς τὰς πόλεις καὶ ἰδίως εἰς τὴν βασιλεύουσαν ὑπερίσχυον οἱ ἀντίπαλοι αὐτῶν· ἡ δὲ τελευταία αὕτη μερὶς ἠγωνίσθη ἐκθύμως καὶ κατέβαλε τὴν στάσιν, πεποιθυῖα οὐχὶ εἰς τὸν βασιλέα, ἀλλ' εἰς τὸν χρηστὸν διάδοχον Θεόφιλον, ὅστις, ὡς ἐκ τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ, ἐφαίνετο υἱὸς μᾶλλον τοῦ Λέοντος Ε' ἢ τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Τραυλοῦ.

1 Χρονογραφίας ἐκ προστ. Κωνστ. Πορφυρογ. συγγραφ. σελ. 33--40. Συμ. Μαγ. σ. 619. Γεωργ. Μοναχοῦ σ. 777--778. Μανασσῆ, ς. 4682 καὶ ἑπ. Κεδρηνοῦ 6' σ. 61—68. Λέοντος γραμ. σελ. 210. Ἐφραιμίου ς. 2143 καὶ ἑπ.

Περίεργοι εἶναι αἱ περιπέτειαι αἱ ἐπαγαγοῦσαι βαθεῖαν φρονημάτων διάστασιν μεταξὺ πατρὸς καὶ υἱοῦ. Ὁ Μιχαὴλ ὅστις ἠγνόει τί ἐστι θρησκευτικὸν καὶ ἠθικὸν αἴσθημα, δὲν ἀπέδιδε φυσικῷ τῷ λόγῳ οὐδεμίαν σπουδαιότητα εἰς τὴν δύναμιν τὴν παράγουσαν καὶ διαπλάττουσαν καὶ ἐπιρρωννύουσαν τὰ αἰσθήματα ταῦτα. Ὅθεν παρέδωκε τὴν ἀνατροφὴν τοῦ παιδὸς εἰς τὸν Ἰωάννην Γραμματικόν, ὅλως ἀδιαφορήσας πρὸς τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς πεποιθήσεις τοῦ διδασκάλου. Τί δ' ἐφρόνει ὁ ἀνὴρ οὗτος, καὶ ἂν ἄλλο τι περὶ αὐτοῦ δὲν ἐγνωρίζομεν, ἤθελεν εἶναι εὔκολον νὰ τὸ νοήσωμεν ἐκ τοῦ ζήλου μεθ' οὗ ἐζήτησαν νὰ κατασπιλώσωσι τὴν μνήμην αὐτοῦ οἱ ἀντιδοξοῦντες. Εἶναι γνωστὸν ὅτι πολλοὶ μὲν ὑπῆρξαν οἱ ἐν τῷ πνεύματι τῆς μεταρρυθμίσεως γράψαντες καὶ ἀνακηρύξαντες τὰς ἀρετὰς τῶν τε βασιλέων καὶ τῶν ἄλλων αὐτῆς πρωταγωνιστῶν, ἀλλὰ πάντων τούτων τῶν συνηγόρων τῆς ἑτέρας τῶν δύο μερίδων τὰ ἔργα ἐξηφανίσθησαν μετὰ τὸν θρίαμβον τῶν ἀντιπάλων, δυνάμει τοῦ θ' κανόνος τῆς ἑβδόμης οἰκουμενικῆς συνόδου, τοῦ ἐξομοιώσαντος τὰς συγγραφὰς ἐκείνας πρὸς τὰ τῶν αἱρετικῶν βιβλία, ἅτινα κατὰ προηγουμένους κανόνας παρεδίδοντο τῷ πυρί. Ὅθεν σήμερον ἄλλους ὁδηγοὺς δὲν ἔχομεν περὶ τῶν χρόνων τούτων, εἰμὴ τοὺς πολεμίους πάσης μεταβολῆς χρονογράφους· οὗτοι δὲ ὕβριζον καὶ ἐσυκοφάντουν ἐκ συστήματος πάντας τοὺς αὐτουργοὺς τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως. Πολλὰ δὲ ἰδίως κατεφλυάρησαν κατὰ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ. Πρῶτον παρεμόρφωσαν τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἰς Ἰαννῆς, αἰνιττόμενοι τὸν Ἰαννῆν, περὶ οὗ ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἐν τῇ Β' πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολῇ λέγει, ὅτι ἀντέστη τῷ Μωϋσῇ καὶ τῇ ἀληθείᾳ ἦτο ἄνθρωπος κατεφθαρμένος τὸν νοῦν καὶ ἀδόκιμος περὶ τὴν πίστιν. Ἐβεβαίωσαν ὅτι ὁ Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς ὠνομάζετο Ἑβραϊστὶ Ὑλζελᾶς, ὅπερ ἑρμηνεύεται πρόδρομος καὶ συνεργὸς τοῦ διαβόλου· ὅτι παιδιόθεν εἶχε δαίμονα καὶ διεβεβόητο ἐπί τε λεκανομαντείαις καὶ αἰσχρουργίαις [1]. Ἐνῷ δὲ δύο χρονογράφοι [2] λέγουσιν αὐτὸν τοὐλάχιστον ἐξ ἐπιφανοῦς οἴκου ἕλκοντα τὸ γένος, ἕτερος προαιρούμενος καὶ κατὰ τοῦτο νὰ ἐξευτελίσῃ τὸν ἄνδρα, ἀξιοῖ ὅτι ἦτο υἱὸς Παγκρατίου τοῦ σκιαστοῦ [3], ὅ ἐστι κατασκευαστοῦ κεχρωματισμένων ὑφασμάτων. Καὶ ἐπειδὴ ἐνταῦθα ὁ λόγος περὶ τῶν χρονογράφων ὅσοι μνημονεύουσι τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ, μὴ λησμονήσω νὰ σᾶς εἴπω τί ἔπαθεν ὁ Γλυκᾶς. Ὁ Γλυκᾶς, ὅπως οἱ πλεῖστοι τῶν ὁμοτέχνων αὐτοῦ, ἀντέγραφε πολλάκις ἑτέρους συγγραφεῖς, συνήθως ἀποσιωπῶν τὸ πρωτότυπον· καὶ ἐνίοτε μετὰ τοσαύτης ἀπροσεξίας ἐσφετερίζετο τὰ ἀλλότρια, ὥστε περιελάμβανεν ἐν τῇ συνεχείᾳ τοῦ λόγου του ἐπαίνους, ὡς

1 Συμ. Μαγ. σελ. 606. Γεωργίου μοναχοῦ, σελ. 766. Κεδρηνοῦ 11, σελ. 128, 444. Γενεσίου σελ. 27, 63, 82--83.

2 Κεδρηνοῦ 11, σελ. 144. Χρονογραφία συγγραφεῖσα ἐκ προστάγματος Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, σελ. 154.

3 Συμεὼν Μαγίστρου σελ. 606.

παρ' αὐτοῦ ἀποδιδομένους, εἰς ἄνδρας περὶ ὧν πρὸ μικροῦ δεινοτάτας ἐξήνεγκεν ὕβρεις. Οὕτως ἀφοῦ ἀποκαλεῖ τὸν ἡμέτερον Ἰωάννην *γόητα* [1], ἔπειτα μετὰ δύο ἀκριβῶς σελίδας ὑποκλέψας τὴν ἀφήγησιν γεγονότος τινὸς ἐξ ἑτέρου χρονογράφου, προδήλως φίλου τῶν μεταρρυθμιστῶν διατελέσαντος, ὀνομάζει τὸν αὐτὸν Ἰωάννην ὅπως ὁ τελευταῖος οὗτος, *μέγαν Ἰωάννην* [2].

Τοῦτο τὸ *μέγας* εἶναι ὁπωσοῦν ὑπερβολικόν· ἀκριβέστερον δὲ εἰπεῖν ὁ Ἰωάννης ὑπῆρξεν ἀνὴρ ἔγκριτος ἐπὶ τῇ παιδείᾳ αὐτοῦ καὶ τῇ πολιτικῇ ἐμπειρίᾳ. Ἐπὶ Θεοφίλου ἐνῷ ἦτο ἔτι σύγκελος τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, ἐπετράπη μεγάλην καὶ πολύκροτον γενομένην ἐν τῷ τότε ἀνατολικῷ κόσμῳ πρεσβείαν πρὸς τὸν καλίφην Μααμούν· μικρὸν δὲ μετὰ τὴν ἐπάνοδον ἐκ τῆς πρεσβείας ταύτης, θανόντος τοῦ πατριάρχου Ἀντωνίου, προεχειρίσθη εἰς τὸ ὕπατον ἀρχιερατικὸν ἀξίωμα. Τὸ κυριώτατον ὅμως εἶναι ὅτι εἶχεν ἀκραδάντους πεποιθήσεις περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἐνισχυθῇ ἡ ἐκκλησιαστικὴ καὶ ἐκπαιδευτικὴ ἀναμόρφωσις· αὐτὸς πρὸ πάντων παρώτρυνεν εἰς τὸ ἔργον τοῦτο τὸν Λέοντα Ε', αὐτὸς ἐχειραγώγησε τὸν Θεόφιλον· καὶ ὅτε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφίλου, ἡ χήρα αὐτοῦ Θεοδώρα κατέλυσεν ὁριστικῶς τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν, ὁ Ἰωάννης ἀπέδειξε δι' ἔργων ὅτι σπουδάζων καὶ ὄχι παίζων ἐπολιτεύθη διὰ τοῦ βίου παντός. Τῷ ὑπεδείχθη ὅτι δύναται νὰ διατηρήσῃ τὸν θρόνον, ἐὰν μεταβάλῃ φρόνημα· ἀλλ' αὐτὸς ἀπέκρουσεν ὡς ὕβριν τὴν εἰσήγησιν. Τῷ ἐπροτάθη νὰ παραιτηθῇ οἰκειοθελῶς τοῦ ἀξιώματος, ἀλλ' αὐτὸς ἀπήντησεν ὅτι εἰς μόνην τὴν βίαν θέλει ὑποχωρήσει. Καὶ τῳόντι διὰ στρατιωτικῆς δυνάμεως ἐδέησε νὰ ἀπαχθῇ ἐκ τῶν Πατριαρχείων.

Ὑπὸ τοιοῦτον διδάσκαλον ὑποθέτετε ὁπόσον ὁ Θεόφιλος ἀφωσιώθη εἰς τὴν μεταρρύθμισιν. Τοῦτο δὲ κάλλιστα γινώσκοντες οἱ ὀπαδοὶ αὐτῆς, ἤλπιζον εἰς τὸν υἱὸν ἀνεχόμενοι τὸν πατέρα. Εἶχον δὲ τῇ ἀληθείᾳ χρείαν ὑπομονῆς πολλῆς· διότι, καταβληθείσης τῆς στάσεως τοῦ Θωμᾶ, ὁ Μιχαὴλ Β' ἐξηκολούθησε φανταζόμενος ὅτι εἰμπορεῖ νὰ διαπαιδαγωγῇ ἀμφοτέρας τὰς δοξασίας. Ἐνῷ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατριάρχου Θεοδότου, τοῦ ἐπὶ Λέοντος Ε' προεδρεύσαντος εἰς τὴν τῶν εἰκόνων καθαίρεσιν, προεχειρίσατο διάδοχον τοῦ θρόνου τὸν συνεργάτην αὐτοῦ τε καὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ, Ἀντώνιον τὸν Συλαίου, ἀφ' ἑτέρου ἐκήρυττεν ὅτι δὲν προαιρεῖται νὰ καταργήσῃ τὰς εἰκόνας, ἀλλὰ μόνον νὰ ἀπομακρύνῃ αὐτὰς ἀπὸ τοῦ κατωτέρου τῆς ἐκκλησίας χώρου. Ἐνῷ διετήρει ὡς ἡγούμενον τῆς ἰσχυρᾶς τοῦ Στουδίου μονῆς τὸν κράτιστον πρόμαχον τῆς εἰκονολατρείας Θεόδωρον, καὶ μετὰ τὸν θάνατον τούτου ἀπεδέξατο, ὡς διάδοχον, τὸν ἀγαπητὸν αὐτοῦ μαθητὴν Ναυκράτιον, ἐνῷ διώριζε συγκλητικοὺς ἅπαντας τοὺς αὐτουργοὺς τοῦ φόνου δι' οὗ ἥρπασε τὴν ἀρχὴν, ἀφ' ἑτέρου ἐπεζήτει ἐπὶ αὐτοῦ δὴ τούτου τοῦ τῶν εἰκόνων ζητήματος τὴν μεσολάβησιν τοῦ δυνάστου τῶν Φράγκων Καρόλου τοῦ μεγά-

1 Σελ. 539.
2 Σελ. 541.

λου, ὅστις οὐδόλως ἀπεδέχετο τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν, καὶ τῷ 790 εἶχε παραγγείλει τὴν σύνταξιν συγγραφῆς ἀναιρετικῆς τῶν ἐν τῇ ἑβδόμῃ οἰκουμενικῇ συνόδῳ δογματισθέντων καὶ ὁρισθέντων.

Ἡ ἀδιάκοπος αὕτη παλιμβουλία δὲν ἦτο δυνατὸν εἰμὴ νὰ δυσαρεστήσῃ ἀμφότερα τὰ στρατόπεδα, διότι αἱ πολιτικαὶ μερίδες, καὶ μάλιστα αἱ πολιτικοθρησκευτικαί, σπανίως ἀρκοῦνται εἰς συμβιβασμούς, συνήθως δὲ ἐπιδιώκουσι θρίαμβον ὁριστικόν, ἔστω καὶ ἐπὶ τῷ κινδύνῳ τοῦ νὰ πάθωσιν ὁριστικὴν ἧτταν. Ἀλλ' αἱ τοιαῦται διαθέσεις τῶν ἀντιπάλων διέφερον περὶ τὰς ἀποχρώσεις αὐτῶν. Οἱ μεταρρυθμισταί, δυσανασχετοῦντες ἕνεκα τῶν παρόντων, ἦσαν βέβαιοι περὶ τοῦ αἰσιωτέρου μέλλοντος, ἔχοντες ὑπὲρ ἑαυτῶν τὸν ἐπίδοξον τῆς βασιλείας διάδοχον· οἱ δὲ ἀντιμεταρρυθμισταὶ οὐ μόνον διὰ τὰ γινόμενα ἐδυςφόρουν, ἀλλὰ ἠγωνίων καὶ ἐπὶ τοῖς ἐλευσομένοις, κάλλιστα γινώσκοντες τὰ φρονήματα τοῦ Θεοφίλου. Ὅθεν ἀπελπισθέντες μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ Θωμᾶ νὰ ἀναβιβάσωσιν ἰδίαν δυναστείαν εἰς τὸν θρόνον καὶ τούτου ἕνεκα στέργοντες ὁπωςδήποτε τὸν Μιχαήλ, ἐπεχείρησαν νὰ θωρακισθῶσιν ἐκ τῶν ἐνόντων κατὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Ἡ μήτηρ τοῦ Θεοφίλου Θέκλα εἶχεν ἀποθάνει. Ὁ Μιχαὴλ Β' ἠδύνατο ἔτι ὡς ἐκ τῆς ἡλικίας αὐτοῦ νὰ ἀποκτήσῃ καὶ ἄλλους ἀπογόνους. Ἐκ τῶν περιστάσεων τούτων ὠφελούμενοι οἱ εἰκονολάτραι διενοήθησαν νὰ παρασύρωσι τὸν βασιλέα εἰς δεύτερον γάμον, καὶ δὴ εἰς γάμον παρέχοντα ἐχέγγυα ὅτι τὰ νεώτερα τέκνα θέλουσιν ἀνατραφῇ ὅλως ἀντιθέτως πρὸς τὸν Θεόφιλον. Ἐάν, ὡς ἤλπιζον, ἐκ τοῦ γάμου τούτου ἐγεννᾶτο υἱός, ὁ υἱὸς οὗτος ἐδικαιοῦτο νὰ συμβασιλεύσῃ μετὰ τοῦ πρεσβυτέρου· ἐκπαιδευόμενος δὲ ὡς εἰκονολάτρης ἠδύνατο νὰ οὐδετερώσῃ τὰς ἐνεργείας τούτου καὶ ἴσως νὰ καταστήσῃ αὐτὸν ἐκποδών.

Ἐπὶ τούτῳ ἡ σύγκλητος ἐν ᾗ, ὡς προϋπεδείξαμεν, ἐπλειονοψήφουν οἱ ἀντιμεταρρυθμισταί, παρεκάλεσε τὸν βασιλέα «γυναικὶ αὖθις ζευχθῆναι.» Καὶ οὐ μόνον παρεκάλεσεν, ἀλλὰ καὶ ἠπείλησεν ὅτι ἐὰν τοῦτο δὲν γίνῃ ἤθελε προβῇ μέχρις ἐπαναστάσεως. Μὴ νομίσετε ὅτι δανείζομαι αὐτογνωμόνως τὴν λέξιν *ἐπανάστασις* ἀπὸ τοῦ νεωτέρου ἡμῶν πολιτικοῦ λεξικοῦ· τὴν λέξιν ταύτην μεταχειρίζονται ἀκριβῶς οἱ χρονογράφοι ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ἀξιοσημείωτον δὲ εἶναι τὸ σόφισμα τὸ ὁποῖον μετεχειρίσθησαν ἵνα πείσωσι τὸν Μιχαὴλ Β'. Πῶς εἶναι δυνατόν, εἶπον, ἡμεῖς μὲν νὰ τασσώμεθα ὑπὸ βασιλεῖ, αἱ δὲ γυναῖκες ἡμῶν νὰ στερῶνται δεσποίνης καὶ βασιλίδος; Ὁ Μιχαὴλ ἐδίσταζε, προτιμῶν νὰ διαζήσῃ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου ἐν μέσῳ τῶν οἰκογενειακῶν περιστάσεων εἰς τὰς ὁποίας εὑρίσκετο, ὅπως αὗται ἅπαξ διεπλάσθησαν καὶ ἀδιαφορῶν περὶ τοῦ μέλλοντος. Ἐδίσταζε δὲ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ συγκλητικοὶ ἀπήτουν νὰ συζευχθῇ κυρίαν τινὰ ἐκ παίδων ἀσπασαμένην τὸν μοναδικὸν βίον εἰς τὴν νῆσον Πρίγκηπον, ἤ, καθὼς ἔλεγον τότε, Χριστῷ νυμφευθεῖσαν καὶ τὸν κόσμον καὶ τὰ αὐτοῦ ἀποστέρξασαν. Ὁ γάμος οὗτος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχῃ πολλὰ θέλγητρα διὰ τὸν Μιχαήλ· δὲν ἠξεύρομεν ἂν

ἡ δέσποινα ὑπῆρξέ ποτε ὡραία, ἀλλὰ τῷ 824, ὅτε ταῦτα συνέβαινον, ὑπερέβαινε πολὺ τὸ τριακοστὸν τῆς ἡλικίας αὐτῆς ἔτος· καὶ πλὴν τούτου ἡ μετ' αὐτῆς σύζευξις, ἅτε νύμφης τοῦ Χριστοῦ προγεγενημένης, δὲν ἦτο δυνατὸν εἰμὴ νὰ θεωρηθῇ ὡς μοιχεία, καὶ ὡς ἡ ἀπαισιωτάτη τῶν μοιχειῶν. Οἱ συγκλητικοὶ ἐν τούτοις ἐπέμενον, ἰδίως διὰ τοῦτο, ὅτι ἡ κυρία αὕτη, ἥτις ἐκαλεῖτο Εὐφροσύνη, ἦτο θυγάτηρ τοῦ Κωνσταντίνου, τοῦ υἱοῦ τῆς Ἀθηναίας Εἰρήνης, πολυθρυλήτου γενομένης καὶ ἄλλων μὲν ἕνεκα, μάλιστα δὲ διότι πρώτη ἀνεστύλωσε τὰς εἰκόνας. Οἱ εἰκονολάτραι λοιπὸν ἦσαν βέβαιοι ὅτι διὰ τῆς Εὐφροσύνης ὁ προσδοκώμενος νέος διάδοχος ἤθελεν ἀνατραφῇ κατὰ τὰ αὐτοῖς συμφέροντα. Ὁ Μιχαὴλ ἤλπισε νὰ ἀποφύγῃ τὴν παγίδα, ἀντιπροτείνων ὅτι δέον νὰ ἐκδοθῇ δόγμα συγκλητικὸν ἐξασφαλίζον ἐκ προοιμίου τὴν τύχην τῆς τε νέας συζύγου καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς τέκνων, τῶν ὁποίων τὸ μέλλον, ὡς ἐκ τῶν προειρημένων, δὲν ἠδύνατο παντάπασι νὰ λογισθῇ ὡς ἀσφαλές. Ἀλλ' οἱ συγκλητικοὶ ἔσπευσαν νὰ ἐκπληρώσωσι καὶ τοῦτον τὸν ὅρον, ψηφίσαντες «ὡς αὐτήν τε τὴν ἐσομένην αὐτῷ γαμετὴν καὶ τὰ ἐκ ταύτης ἔκγονα, ὑπερασπίζειν καὶ ὑπερμαχεῖν μετὰ τὸν αὐτοῦ μὴ παύσαιντο θάνατον, ἀλλὰ κἀκείνην μετ' ἐκείνους βασιλέας ἔχοιεν καὶ δέσποιναν, ὡς εἰκός[1]». Τούτων δὲ ψηφισθέντων, ἐτελέσθη ὁ γάμος.

Ταῦτα πάντα εἰσὶ γεγονότα μεμαρτυρημένα, ἐφεξῆς δὲ ἀναγκαίως θέλω ἀναμίξει ἐν τῷ λόγῳ εἰκασίας τινὰς, εἰκασίας ὅμως ἢ ἐξαγομένας ἀπαραιτήτως ἐκ τῶν προηγουμένων καὶ ἑπομένων γνωστῶν γεγονότων, ἢ καλῶς πρὸς ταῦτα ἁρμοζομένας. Διότι μόνον ἐπὶ τοιούτοις ὅροις ἐπιτρέπεται τὸ τολμᾷν ἐν τῇ οἰκοδομικῇ τῆς ἱστορίας, ὁ δ' ἐπέκεινα προβαίνων κινδυνεύει νὰ ἴδῃ τὸ κατασκεύασμα αὐτοῦ καταπίπτον ἐξ ἐλαχίστου σεισμοῦ. Γινώσκετε ἤδη ὅτι τὰ τριώνυμα νομίσματα, ὧν πρόκειται ἡ ἑρμηνεία, εἰκονίζουσι Θεόφιλον, Μιχαὴλ καὶ Κωνσταντῖνον καὶ ὅτι ὁ Θεόφιλος εἶχε μὲν δύο υἱοὺς ὀνόματι Μιχαὴλ καὶ Κωνσταντῖνον, ἀλλ' οἱ υἱοὶ οὗτοι δὲν ἦσαν βεβαίως οἱ ἐνταῦθα ἀναφερόμενοι, διότι πρῶτον ὁ Κωνσταντῖνος, ὡς πρεσβύτερος, ἔπρεπε νὰ προτάσσεται, ἐνῷ ἐπὶ τῶν νομισμάτων ἐπιτάσσεται, καὶ πλὴν τούτου εἶναι ἀποδεδειγμένον ὅτι προαπέθανε τοῦ Μιχαήλ· δεύτερον, διότι ὁ μὲν υἱὸς τοῦ Θεοφίλου Μιχαὴλ ἦτο τριετὴς ἐπὶ τοῦ θανάτου του πατρὸς αὐτοῦ, ἐνῷ ἐπὶ τοῦ προκειμένου παρίσταται Μιχαὴλ πωγωνοφόρος. Τινὲς ὑπέθεσαν[2] ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος οὗτος προσελήφθη, καθὼς ἐνίοτε συνέβαινεν, ὡς συνάρχων, καίτοι δὲν ἀνῆκεν εἰς τὸν βασίλειον οἶκον. Τοῦτο ὅμως εἶναι ὅλως ἀνυπόστατον. Συνάρχοντες ἀνηγορεύοντο ἄνδρες προσενεγκόντες ἐξαιρέτους εἰς τὸ κράτος ὑπηρεσίας, περὶ τοιούτου δὲ ἀνδρὸς ἦτο ἀδύνατον νὰ σιωπήσωσι πάντες οἱ χρο-

1 Ἅπαντες οἱ περὶ τῶν χρόνων τούτων διαλαβόντες χρονογράφοι, ἀναφέρουσι τὰ γεγονότα ταῦτα· ὅθεν περιορίζομαι εἰς τὸ νὰ παραθέσω τὸν ἀκριβέστερον τῶν ἄλλων, ἤτοι τὸν ἐκ προστάγματος τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου συντάξαντα τὴν χρονογραφίαν αὐτοῦ, ἐκδ. Βόννης, σελ. 78 καὶ 79.

2 Sabatier, Monnaies byzantines, Τόμου 2 σελ. 88—89.

νογράφοι· καὶ προσέτι ὁ Κωνσταντῖνος τῶν νομισμάτων εἶναι παῖς. Ἐπὶ πᾶσι δὲ τὸ ἔθος τοῦ προσλαμβάνειν συμβασιλεῖς ἀλλοτρίους τοῦ ἄρχοντος οἴκου, ἐπικρατέστατον γενόμενον ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας, δὲν ἀναφέρεται ποτὲ ἐπὶ τῶν εἰκονομάχων.

Οὐδὲν ἄλλο λοιπὸν ὑπολείπεται ἢ νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο υἱὸς τῆς Εὐφροσύνης καὶ τοῦ Μιχαὴλ Β'. Ναὶ μὲν οὐδεὶς χρονογράφος, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἀναφέρει υἱὸν Μιχαὴλ καὶ Εὐφροσύνης, ἀλλὰ πολλαὶ ἕτεραι ὑπάρχουσιν ἐνδείξεις τοῦ πράγματος, καὶ πρῶται δύο· τὸ ὄνομα τοῦ παιδὸς, ἡ ἐπὶ τῶν νομισμάτων θέσις αὐτοῦ. Ὁ παῖς ὠνομάσθη Κωνσταντῖνος ὅπως ὁ ἐκ μητρὸς πάππος, εἰκονίζεται δὲ ὡς υἱὸς τοῦ Μιχαὴλ Β'. Δὲν ἀρνοῦμαι τὴν ἔνστασιν τὴν δυναμένην νὰ γίνῃ ὅτι συνήθως ἐπὶ τῶν νομισμάτων ὅσα ἐξεδίδοντο ζῶντος τοῦ πατρὸς, οὗτος ὑποτυποῦται εἰς τὸ ἔμπροσθεν μέρος, ὁ δὲ υἱὸς ἢ οἱ υἱοὶ, εἰς τὸ ὄπισθεν, ἐνῷ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὁ Θεόφιλος ἔχει τὰ πρωτεῖα, ὁ δὲ πατὴρ μετὰ τοῦ Κωνσταντίνου, τὰ δευτερεῖα. Καὶ τοῦτο ὅμως ἐξηγεῖται ἅμα ἐνθυμηθῶμεν τὰς ἰδιαζούσας περιστάσεις εἰς ἃς περιέστη τότε ὁ Μιχαὴλ Β'. Ὁ Θεόφιλος εἶχε μέγα ἐν τῷ κράτει ἀξίωμα· εἶχεν ἀγωνισθῆ ὡς οὐδεὶς ἄλλος ἐν τοῖς κατὰ τοῦ στρατηγοῦ Θωμᾶ πολέμοις· ἦτο ὁ κεκηρυγμένος ἀρχηγὸς τῆς μεγάλης καὶ ἰσχυρᾶς τῶν μεταρρυθμιστῶν μερίδος· ἐδυσφόρει δὲ διὰ τὸν δεύτερον τοῦ πατρὸς γάμον, προδήλως γενόμενον κατ' εἰσήγησιν ἀνθρώπων οἵτινες ἤθελον νὰ ἐλαττώσωσι τὴν δύναμιν αὐτοῦ καὶ ἴσως νὰ τὸν ὑποσκελίσωσιν. Ἐπιτρέπεται τῇ ἀληθείᾳ νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ἡ δυσαρέσκεια τοῦ νέου τούτου ηὔξησεν ὅτε ἡ Εὐφροσύνη ἔτεκεν υἱόν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ πατὴρ ἓν ἔτος ἀκριβῶς μετὰ τὸν δεύτερον αὐτοῦ γάμον, ᾐσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ ἐξευμενίσῃ αὐτόν· καὶ ἐνῷ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶχε λησμονήσει νὰ πράξῃ ὅ,τι πάντες οἱ βασιλεῖς ἔπραττον οὐ μόνον πρὸς υἱοὺς ἐνηλίκους καὶ τοσαύτας προσενεγκόντας ὑπηρεσίας, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὰ τὰ νήπια, νῦν ἀπεφάσισε νὰ τὸν στέψῃ ὡς συμβασιλέα ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ[1]· ἀλλὰ συγχρόνως ἐπόθει νὰ μὴ στερήσῃ τὸν δευτερότοκον τοῦ δικαιώματος ὅπερ εἶχον συνήθως ἅπαντες οἱ βασιλόπαιδες τοῦ νὰ εἰκονίζωνται ἐπὶ τῶν νομισμάτων. Εἰς τοῦτο πιθανώτατα ἀντέστη ὁ Θεόφιλος, μὴ θέλων νὰ παρασταθῇ ἔχων παρ' ἑαυτῷ τὸν ἀμφίβολον ἐκεῖνον ἀδελφὸν, καὶ οὕτω νὰ ἀναγνωρίσῃ αὐτὸν ἐπισήμως οὕτως εἰπεῖν, ἐνῷ δικαίως ὑπελάμβανε τὸν γάμον ἐξ οὗ ἐγεννήθη, μοιχικόν. Ὁ Μιχαὴλ ἤξευρεν ὅτι ἂν ἐπέμενεν, ἠδύνατο νὰ προκαλέσῃ σκάνδαλον μέγα καὶ ἴσως χεῖρόν τι τοῦ σκανδάλου, διότι ὁ ὁμοδοξῶν τῷ Θεοφίλῳ πατριάρχης ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ κηρύξῃ ἄκυρον τὸν γάμον, ἡ δὲ ἀκύρωσις αὕτη ἠδύνατο νὰ ἐπαναγάγῃ καὶ τὴν καθαίρεσιν τοῦ παραβάτου τῶν θεσμῶν τῆς ἐκκλησίας βασιλέως. Τί παράδοξον λοιπὸν ἐὰν, ἐν τοιαύτῃ περιελθὼν ἀμηχανίᾳ, ἐσυνθηκολόγησε πρὸς τὸν Θεό-

1 Ἡ στέψις αὕτη ἐγένετο ἓν ἔτος μετὰ τὸν δεύτερον τοῦ Μιχαὴλ γάμον. Muralt Chronographie Byzantine I, σελ. 411.

φιλον, πεισθέντα νὰ εἰκονισθῇ μόνος εἰς τὸ ἔμπροσθεν μέρος τοῦ νομίσματος; καταλείπων τὸ ὄπισθεν εἰς τὸν πατέρα μετὰ τοῦ δευτέρου υἱοῦ.

Ἀλλ' ἔχομεν ἔνδειξιν ἄλλην ἔτι ἴσως ἰσχυροτέραν ὅτι ἡ Εὐφροσύνη ἔτεκεν υἱόν. Δύο χρονογράφοι μαρτυροῦσι ῥητῶς ὅτι, ἀποθανόντος τῷ 829 τοῦ Μιχαὴλ Β', διεδέξατο τὴν ἀρχὴν ὁ Θεόφιλος μετὰ τῆς Εὐφροσύνης [1]. Ἀδύνατον δὲ ἦτο νὰ συμβασιλεύσῃ αὕτη ἐὰν δὲν εἶχεν υἱὸν ἀνήλικον. Ὑπάρχοντος διαδόχου ἐνηλίκου, οὐδὲ ἡ γνησία μήτηρ ἐκοινώνει ποτὲ τῆς ἀρχῆς· παράδειγμα τοιοῦτον κανὲν δὲν ἐνθυμοῦμαι ἐν τῇ μεσαιωνικῇ ἡμῶν ἱστορίᾳ· πολὺ δὲ ὀλιγώτερον εἰμποροῦμεν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι συνεβασίλευσε μετὰ τοῦ Θεοφίλου μητρυιὰ μὴ ἔχουσα τέκνα νὰ ἐπιτροπεύσῃ. Κατ' ἀρχὰς λοιπὸν ὁ Θεόφιλος, μὴ θέλων νὰ παραγάγῃ ἑαυτῷ πράγματα πρὶν ἔτι ἀσφαλισθῇ ἐπὶ τοῦ θρόνου, συνήνεσε νὰ ἐκτελεσθῇ τὸ προμνημονευθὲν συγκλητικὸν δόγμα, κατὰ τὸ ὁποῖον, ἀποβιώσαντος τοῦ Μιχαὴλ, ἔμελλε καὶ ἡ Εὐφροσύνη νὰ λάβῃ τὸ τῆς βασιλείας ἀξίωμα μετὰ τῶν ἐκγόνων αὐτῆς. Ἡ δὲ προέβη τότε εἰς τὸν πολυθρύλητον τοῦ προγόνου γάμον εἴτε εἰλικρινῶς, εἴτε ἐξ ἀνάγκης, ἀλλὰ βεβαίως μετὰ πολλῆς τῆς κομψότητος. Ἀθροίσασα εἰς τὴν βασιλεύουσαν τὰς ὡραιοτέρας τῆς Ἀνατολῆς παρθένους, συνεκρότησεν ἐξ αὐτῶν σύγκλητον εὐγλωττοτέραν τῇ ἀληθείᾳ τῆς ἄλλης ἐκείνης τῶν πωγωνοφόρων ἀνδρῶν, καὶ προεδρεύσασα ὑπέβαλεν αὐτῇ τὸ ζήτημα, τίς θέλει ἀξιωθῆ τῆς τύχης τοῦ νὰ ἀναβῇ εἰς τὸν λαμπρότερον τῆς τότε οἰκουμένης θρόνον. Αἱ κυρίαι προσεκλήθησαν νὰ προτείνωσιν ὅσα ἑκάστη εἶχεν ἐπιχειρήματα κάλλους καὶ χάριτος, ἡ δὲ κρίσις ἀπέκειτο τῷ βασιλεῖ, ὅστις ἔμελλε νὰ ἐκδηλώσῃ αὐτὴν προσφέρων χρυσοῦν μῆλον. Ὅλοι ἠξεύρετε τί συνέβη. Ὁ Θεόφιλος ἀντιληφθεὶς τῆς τοιαύτης διαλεκτικῆς τέχνης, ἥτις ὑπολαμβάνεται ἰσχυροτέρα πάσης ἄλλης, ἐταλαντεύθη ἐπὶ μικρόν. Κατ' ἀρχὰς ἐπλησίασε πρὸς τὴν Εἰκασίαν, ἧς πάντες οἱ χρονογράφοι ἐξυμνοῦσι τὰ θέλγητρα· καὶ θέλων, φαίνεται, νὰ πειραθῇ τὸν χαρακτῆρα αὐτῆς «διὰ γυναικὸς ἄρα, εἶπεν, ἐρρύη τὰ φαῦλα.» Ἐὰν ἡ νέα αὕτη, ταραχθεῖσα καὶ ἐρυθριάσασα ἐσιώπα, ἀμφιβολία δὲν ὑπάρχει ὅτι ὁ ἀγαθὸς Θεόφιλος μεμφόμενος ἑαυτὸν διὰ τὸ ὁπωσοῦν τραχὺ ἐκεῖνο ἐρώτημα, ἤθελε προσφέρει αὐτῇ τὸ μῆλον. Ἀλλ' ἡ Εἰκασία, ὅπως πολλαὶ ἄλλαι θυγατέρες τῆς Εὔας καὶ πολλοὶ γόνοι τοῦ Ἀδὰμ, εἶχε τὸ δαιμόνιον τῆς προχείρου καὶ εὐφυοῦς ἀπαντήσεως. Ὅθεν, παρακρούσασα ἀμέσως τὸ βέλος, ὑπεψιθύρισεν· «ἀλλὰ καὶ διὰ γυναικὸς πηγάζει τὰ κρείττονα». Ὁ Θεόφιλος ἐστάθη ἔκπληκτος ἐπὶ μίαν στιγμήν· ἀμέσως δ' ἔπειτα φοβηθεὶς τὴν δύναμιν τοῦ ὑπερβολικοῦ ἐκείνου πνεύματος, προεχώρησε μικρὸν καὶ ἔτεινε τὴν δεξιὰν εἰς τὴν αἰδημονεστέραν Θεοδώραν [2].

1 Γεώργιος Μοναχὸς (σελ. 789) καὶ Συμεὼν Μάγιστρος (σελ. 624.). Ἀμφότεροι λέγουσι τὴν Εὐφροσύνην μ η τ έ ρ α τοῦ Θεοφίλου. Ἀλλ' ἔστω καὶ τοῦτο μία τῶν μυρίων ἀποδείξεων τοῦ [illegible]ον ὀλίγον ἀκριβεῖς ἦσαν οἱ χρονογράφοι περὶ τὴν ἔκθεσιν τῶν πραγμάτων.

2 Συμεὼν Μαγίστρου σελ. 624—625. Γεωργίου μοναχοῦ σελ. 789—790. Λέοντος γραμματικοῦ σ. [illegible] Ἐφραιμίου ς. 2311 καὶ ἐπ.

Ἀλλ' αἱ φιλοφρονήσεις αὗται τῆς μητρυιᾶς δὲν ἔσωσαν αὐτὴν ἀπὸ τῆς πεπρωμένης καταστροφῆς. Ὄπισθεν τῆς Εὐφροσύνης ἐγρηγόρει ἀκοίμητος ἡ ἐπιβουλὴ τῶν ἀνδρῶν οἵτινες δὲν ἀνεβίβασαν τὴν μοναχὴν ταύτην εἰς τὸν θρόνον ἵνα συζήσῃ ἐν εἰρήνῃ μετὰ τοῦ ἐχθίστου Θεοφίλου. Αἱ σκευωρίαι ἦσαν ἀδιάλειπτοι· ὁ Θεόφιλος ἐγίνωσκε τὰ πάντα· καὶ μετ' οὐ πολὺ αἰσθανόμενος ἤδη ἑαυτὸν ἱκανῶς ἰσχυρὸν ἐπάταξε τούς τε πολεμίους καὶ ἐκείνην ἥτις εἴτε ἑκοῦσα, εἴτε ἄκουσα, ἦτο τὸ κύριον αὐτῶν ὅπλον. Καὶ τοὺς μὲν κατέστησεν ἐκποδών, τὴν δὲ μητρυιὰν ἀπέπεμψεν εἰς τὴν μονήν, ἐν ᾗ τὸ πρῶτον ἀπεκάρη [1]. Ὑπάρχει δὲ τελευταία ἔνδειξις ὅτι τὴν τύχην αὐτῆς ταύτην συνεμερίσθη ὁ υἱός Κωνσταντῖνος. Κατὰ τὸν Γουλιέλμον τὸν Βιβλιοθηκάριον[2], οἱ υἱοὶ τοῦ Θεοφίλου, Μιχαὴλ καὶ Κωνσταντῖνος, ἤρισαν περὶ τῆς ἀρχῆς. Ἀλλὰ τοιαύτη ἔρις οὔτε συνέβη, οὔτε ἠδύνατο νὰ συμβῇ, ἀφοῦ ὁ τοῦ Θεοφίλου υἱὸς Κωνσταντῖνος δὲν ὑπῆρχεν ἐν τοῖς οὖσιν ἐπὶ τοῦ θανάτου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Πρόδηλον ἄρα ὅτι ὁ Βιβλιοθηκάριος ἐσύγχυσε τὰ πρόσωπα, ὑπολαβὼν ὅτι ἡ ἔρις ἐγένετο μεταξὺ τοῦ Μιχαὴλ καὶ Κωνσταντίνου, τῶν υἱῶν τοῦ Θεοφίλου, ἐνῷ ἀληθῶς συνέβη μεταξὺ Θεοφίλου καὶ Κωνσταντίνου, τῶν υἱῶν τοῦ Μιχαήλ.

Ἀφικόμενος εἰς τὸ τέρμα τοῦ λόγου μου, ὑποπτεύω μήπως τινὲς τῶν ἀκροατῶν ἐρωτήσωσι, πρὸς τί ἡ τοσαύτη ζήτησις περὶ παιδὸς ὅστις οὐδὲ νὰ βασιλεύσῃ ἠξιώθη. Μήπως ὅμως πολλάκις ἀναγινώσκοντες εἰς τὰς ἐφημερίδας ὅτι ἄνθρωποι μικροὶ ἢ μεγάλοι, κινδυνεύσαντες νὰ πνιγῶσιν, ἀπηλλάγησαν τοῦ θανάτου ὑπὸ ἐπιδεξίων, ὑπὸ τολμηρῶν κολυμβητῶν, δὲν παρακολουθοῦμεν μετὰ περιεργείας τὰς δραματικὰς ἐκείνας περιγραφάς; Ἡ διάσωσις τῶν ναυαγῶν τῆς ἱστορίας δὲν εἶναι, νομίζω, ὀλιγώτερον ἀξία προσοχῆς τῆς σωτηρίας τῶν θυμάτων τοῦ ῥεύματος τῶν ποταμῶν ἢ τῆς ἐξηγριωμένης θαλάσσης, μάλιστα ὅταν ἡ τύχη τῶν ναυαγῶν ἐκείνων συνδέεται μετὰ προσώπων καὶ πραγμάτων πολυειδῶς ἀξιομνημονεύτων.

Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ

ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΙΕΡΑΡΧΑΙ *

Ἡ ἑορτὴ τῶν τριῶν μεγάλων τῆς ἐκκλησίας πατέρων Βασιλείου τοῦ μεγάλου, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου θεωρεῖται δικαίως ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐκκλησίᾳ ὡς ἑορτὴ τῶν σχολείων, δι' ὃ καὶ κατ' αὐ-

1 Τῆς ἐκ προστάγματος τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου συνταχθείσης χρονογραφίας, σελ. 84—86.

2 Δουκαγγίου, Familiae Byzantinae, σελ. 133.

* Ὁ λόγος οὗτος ἐξεφωνήθη κατ' ἐντολὴν τῆς ἀκαδημαϊκῆς συγκλήτου τῇ 30 Ἰανουαρίου τοῦ παρόντος ἔτους ἐν τῇ Μητροπολιτικῇ ἐκκλησίᾳ, τελουμένου μνημοσύνου ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων καθηγητῶν καὶ εὐεργετῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου.

τὴν ὡρίσθη νὰ τελῆται τὸ μνημόσυνον τῶν τοῦ Πανεπιστημίου εὐεργετῶν· διότι οἱ ἀοίδιμοι ἐκεῖνοι διδάσκαλοι ἥνωσαν ἐν ἑαυτοῖς ἐν τελειοτάτῃ ἁρμονίᾳ τὴν ἀγάπην πρὸς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, ἐφ' ὧν ὡς ἐπὶ ἑδραιοτάτης βάσεως στηρίζεται παρ' ἅπασι τοῖς πεπολιτισμένοις ἔθνεσιν ἡ παιδεία, μετὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, καὶ οἱ σοφώτατοι διὰ τοῦτο τῶν πατέρων ἀνεδείχθησαν. Ἕνεκα δὲ τῆς σοφίας των ταύτης καὶ τῶν ἄλλων αὐτῶν ἀρετῶν ἐκόσμησαν τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἐλάμπρυναν αὐτήν, ἀναπτύξαντες καὶ ἐπιστημονικῶς διαμορφώσαντες τὰς ἀληθείας τοῦ χριστιανισμοῦ, ὑπερασπίσαντες τὴν ἀλήθειαν κατὰ τῆς πλάνης, καὶ ἐν γένει λαμπρῶς ποιμάναντες τὰς αὐτοῖς ἐμπιστευθείσας ἐκκλησίας, ἄριστα πρότυπα εὐαγγελικῶν ποιμένων καταλιπόντες τοῖς ἐπιγενομένοις τὸν ἑαυτῶν βίον.

Τὸν βίον αὐτῶν τοῦτον θεωρῶ ἁρμόζον τῇ παρούσῃ ἑορτῇ *νὰ παραστήσω ὑμῖν* διὰ βραχέων, ἐφ' ὅσον ἐπιτρέπουσι τοῦτο τὰ στενὰ ἐκκλησιαστικοῦ λόγου ὅρια. Δὲν προτίθεμαι νὰ ἐκθέσω κατ' ἀκρίβειαν καὶ λεπτομερῶς τὰς πράξεις αὐτῶν, πρὸς ὃ ἔργον ἤθελεν ἐπιλείψει με ὁ χρόνος, ἀλλὰ διὰ γενικωτάτων μόνον γραμμῶν νὰ ὑποτυπώσω ὑμῖν ἔστω καὶ ἀμυδρὰν εἰκόνα ἑκάστου αὐτῶν, ὅπως ἀναζωπυρήσω ἔτι μᾶλλον τὴν πρὸς αὐτοὺς ἀγάπην ὑμῶν καὶ ἐξεγείρω ὑμᾶς πρὸς μίμησιν τῶν μεγάλων αὐτῶν ἀρετῶν.

Πρῶτος κατὰ τὴν παραδεδεγμένην τάξιν ἔρχεται *ὁ μέγας Βασίλειος*, ὅστις ὠνομάσθη μέγας διὰ τὸ μέγα ἀξίωμα, ὅπερ ἕνεκα τῆς σοφίας του, τῶν ἀρετῶν του καὶ τῶν ὑπὲρ τῆς πίστεως ἀγώνων του ἀπέκτησεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ὁ μέγας Βασίλειος ἀπέβη τοιοῦτος καὶ ἕνεκεν τῶν φυσικῶν προτερημάτων τοῦ πνεύματός του καὶ διὰ τὴν ἐπιμεμελημένην ἀνατροφήν, ἧς κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ἔτυχε, καὶ διὰ τὴν ἣν ἔλαβε τελείαν ἐκπαίδευσιν. Μητέρα ἔσχε τὴν Ἐμμέλειαν, θυγατέρα μάρτυρος, μίαν τῶν ἐναρετωτάτων καὶ χρηστοτάτων χριστιανῶν γυναικῶν τῶν χρόνων ἐκείνων, αἵτινες εἶχον ἐκπλήξει τὸν Λιβάνιον καὶ ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ κράξῃ ποτὲ πρὸς τοὺς ἐθνικούς· «Ἴδετε ὁποίας γυναῖκας ἔχουσιν οἱ χριστιανοί!» Εἶναι δὲ γνωστόν, ὁπόσην ἐπιρροὴν δύναται νὰ ἐξασκήσῃ ἀγαθὴ μήτηρ ἐπὶ τῶν τέκνων της. Ἡ μήτηρ εἶναι ὁ πρώτιστος καὶ ἄριστος τοῦ ἀνθρώπου παιδαγωγός. Καὶ ὁλόκληρος δὲ ὁ οἶκος τοῦ Βασιλείου ἦτο οἶκος πνευματικός, διακεκριμένος ἐπὶ τῇ εὐσεβείᾳ αὐτοῦ. Δύο ἀδελφοὶ αὐτοῦ διέπρεψαν ὡς ἐπίσκοποι, ὁ μὲν Γρηγόριος γενόμενος Νύσσης καὶ διαφημισθεὶς ὡς εἷς τῶν ἐνδοξοτέρων ἐκκλησιαστικῶν πατέρων, ὁ δὲ Πέτρος προστὰς τῆς ἐν Σεβαστείᾳ ἐκκλησίας. Καὶ ἡ θεία δὲ αὐτοῦ Μακρίνη, ἥτις ἐγένετο αὐτόπτης μάρτυς τῶν τελευταίων κατὰ τῆς ἐκκλησίας διωγμῶν καὶ τοῦ ὑπερανθρώπου θάρρους, ὅπερ κατ' αὐτοὺς οἱ χριστιανοὶ ἐπεδείξαντο, καὶ ἡ πρεσβυτέρα αὐτοῦ ἀδελφὴ Μακρίνη, ἡ μετὰ ταῦτα προστᾶσα κοινοβίου μοναζουσῶν, γυναῖκες ἀμφότεραι ἐπ' ἀρετῇ δια-

βεβοημένοι, ἐπέδρασαν μεγάλως ἐπὶ τοῦ πνεύματος τοῦ Βασιλείου κατὰ τὴν παιδικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν. Οὕτως ἀνατραφεὶς παρεδόθη μετὰ ταῦτα εἰς τοὺς ἀρίστους διδασκάλους ἐν Καισαρείᾳ πρὸς ἐκπαίδευσιν. Πρὸς τὸν αὐτὸν δὲ σκοπὸν ἦλθε βραδύτερον πρῶτον μὲν εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς τοὺς ἐκεῖ σοφιστὰς καὶ ῥήτορας, ἐν οἷς ἐγνώρισε πιθανῶς καὶ τὸν Λιβάνιον, εἶτα δὲ εἰς τὰς ἀείποτε ἐπὶ παιδείᾳ κλεϊζομένας Ἀθήνας, ἐν αἷς ἐδίδασκον τότε τὴν ῥητορικὴν καὶ φιλοσοφίαν πεφημισμένοι διδάσκαλοι ὁ Ἱμέριος καὶ ὁ Προαιρέσιος. Ἐνταῦθα συνέδεσεν ἀδιάρρηκτον καὶ ἐγκάρδιον φιλίαν μετὰ τοῦ ἐκ Καππαδοκίας Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, καὶ αὐτοῦ ἐνταῦθα χάριν σπουδῶν διατρίβοντος, μεθ' οὗ εἶχε γνωρισθῆ ἤδη ἐν Καισαρείᾳ μαθητεύων. Οἱ δύο χριστιανοὶ νέοι σπουδασταὶ διεκρίνοντο ἐπί τε τῇ εἰς τὰς σπουδὰς αὐτῶν ἐπιδόσει καὶ ἐπὶ τῷ ἀμέμπτῳ καὶ σωφρονεστάτῳ αὐτῶν βίῳ. Ἡ παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς τότε βασιλεύουσα ἀκολασία καὶ ἀκοσμία ἠνάγκαζον αὐτοὺς νὰ ζῶσι μακρὰν τῆς μεγάλης τύρβης τῆς πόλεως, καὶ καθὼς αὐτοὶ λέγουσι δύο μόνον ὁδοὺς ἐγνώριζον, τὴν πρὸς τὴν σχολὴν καὶ τὴν πρὸς τὴν ἐκκλησίαν. Καὶ ἐνταῦθα μὲν ἐγένετο ὁ Βασίλειος κάτοχος τῆς θύραθεν παιδείας καὶ ἐτελειοποιήθη ἐν αὐτῇ, ἐπιστρέψας δὲ εἰς Καισάρειαν, ἀφοῦ ἐπί τινα χρόνον ἐπηγγέλθη ἐκεῖ τὸ τοῦ ῥήτορος ἔργον, εἰς ὃ ἐπεδίδοντο κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους πάντες οἱ μέλλοντες νὰ διατρέξωσι πολιτικὸν στάδιον, ὑπὸ ἔρωτος πρὸς τὰ ἱερὰ γράμματα φλεγόμενος καὶ τὰς θρησκευτικὰς ἀσκήσεις, ἦλθεν εἰς Πόντον πλησίον τοῦ χωρίου, ὅπου ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ Μακρίνη ἔζη βίον ἀσκήσεως μετὰ πολλῶν ἄλλων εὐσεβῶν γυναικῶν, ἐκεῖ δὲ ἀμέριμνος ἐπεδόθη μετά τινων ἄλλων ὁμοφρόνων καὶ τοῦ Ναζιανζηνοῦ Γρηγορίου, ὅστις καὶ ἐνταῦθα ἠκολούθησε τὸν φίλον, εἰς τὴν μελέτην τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἀρχαιοτέρων πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν διδασκάλων καὶ μάλιστα τοῦ μεγάλου Ὠριγένους, ὅστις τότε, μήπω κατηγορηθεὶς παρά τινος, ἐφημίζετο, ὡς ὁ ἄριστος θεολόγος τῆς ἐκκλησίας καὶ ὁ δοκιμώτατος τῆς Γραφῆς ἑρμηνευτής. Οὕτω καὶ τῇ θεολογικῇ μαθήσει καταρτισθείς, χειροτονεῖται περὶ τὸ 364 πρεσβύτερος ἐν Καισαρείᾳ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Εὐσεβίου καὶ οὕτω κατάρχεται τοῦ πρακτικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σταδίου, ἐν ᾧ ἔμελλε τοσοῦτον νὰ διαπρέψῃ.

Ἤδη ὡς πρεσβύτερος ἐφημίσθη ὁ Βασίλειος τοσοῦτον ταχέως, ὥστε ὁ ἐπίσκοπος βλέπων ἑαυτὸν ἐπισκιαζόμενον ὑπὸ τῆς φήμης αὐτοῦ, ἤρξατο νὰ φθονῇ αὐτὸν καὶ νὰ διάκηται πρὸς αὐτὸν δυσμενῶς. Ταῦτα ἠνάγκασαν αὐτὸν ἐπί τινα χρόνον νὰ ἀναχωρήσῃ πάλιν εἰς τὴν προσφιλῆ αὐτῷ ἔρημον. Ἀλλ' οἱ κίνδυνοι, οὓς διέτρεχε τότε ἡ ἐκκλησία, ἦσαν τηλικοῦτοι, ὥστε ἡ παρουσία τοῦ πεπαιδευμένου, χρηστοῦ καὶ δραστηρίου ἀνδρὸς ἦτο ἀπολύτως ἀναγκαία ἐν Καισαρείᾳ. Τότε ἐλυμαίνετο τὴν ἐκκλησίαν ὁ ἀρειανισμός, ὅστις ζητῶν νὰ διαφωτίσῃ καὶ λογικῶς ἑρμηνεύσῃ τὸ περὶ Τριάδος δόγμα, κατήντησεν εἰς οἰκτρὰν διαστροφὴν αὐτοῦ, καὶ ἠπείλει νὰ ἐπαναγάγῃ τὸν χρι-

στιανισμὸν ἀπὸ τοῦ μονοθεϊσμοῦ εἰς τὴν ἀρχαίαν πολυθεΐαν, ὀνομάζων τὴν θείαν σοφίαν ἢ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ κτίσμα, καὶ ὅμως θεωρῶν αὐτὸν ὡς Θεόν, ᾧ ὀφείλετο λατρεία ὁποία καὶ τῷ ἑνὶ καὶ μόνῳ ἀληθινῷ Θεῷ. Οὕτω οἱ ἀρειανοὶ παρεδέχοντο δύο Θεούς, τὸν ἀληθινόν, τὸν ποιητὴν τοῦ κόσμου, καὶ ψευδῆ τινα Θεόν, τὸν λόγον, ὅστις καί περ κτίσμα ὑψώθη εἰς τιμὰς θεότητος. Ταῖς παρακλήσεσι τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου τῆς Καισαρείας πειθόμενος, καὶ ταῖς τοῦ φίλου αὐτοῦ Γρηγορίου προτροπαῖς ἐνδίδων, ἐπανῆλθεν ὁ Βασίλειος εἰς Καισάρειαν, ἐζήτησε χάριν τῆς ἐκκλησίας τὴν συνδιαλλαγὴν μετὰ τοῦ ἐπισκόπου, καὶ ἀνέλαβε πάλιν τὴν πρώτην ἐνέργειαν αὐτοῦ. Ἔκτοτε ἦν ὁ Βασίλειος ὁ κυρίως κυβερνῶν τὴν ἐκκλησίαν, οὐ μόνον τῆς Καισαρείας, ἀλλὰ καὶ ὁλοκλήρου τῆς Καππαδοκίας. Ἔκτοτε δὲ ἐφημίσθη καθ' ἅπασαν τὴν ἐκκλησίαν διά τε τὴν περὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν σπανίαν ἱκανότητα αὐτοῦ, ὡς πρὸς ἣν οὐδεὶς τῶν ἀρχαίων πατέρων δύναται νὰ ἀμφισβητήσῃ αὐτῷ τὰ πρωτεῖα, καὶ διὰ τὴν θεολογικὴν πολυμάθειαν καὶ εὐγλωττίαν του. Ἐθαυμάσθη δὲ πρὸ πάντων ὁ ζῆλος αὐτοῦ καὶ ἡ εἰς τὸ καθῆκόν του ἀφοσίωσις ἰδίως κατὰ τὸν μακρὸν λιμὸν τοῦ 368, ὅτε ἐδείχθη ἀληθὴς πατὴρ τῶν πασχόντων.

Τῷ δὲ 370, ἀποθανόντος τοῦ Εὐσεβίου, προχειρίζεται ὁ Βασίλειος ἐπίσκοπος ἐν Καισαρείᾳ. Οὐδέποτε ὁ μητροπολιτικὸς θρόνος τῆς πόλεως ταύτης οὔτε πρὸ αὐτοῦ οὔτε μετ' αὐτὸν ἐκοσμήθη διὰ μεγαλειτέρου ἀνδρός. Ὡς μητροπολίτης Καισαρείας ἀνέδειξεν ὁ Βασίλειος πάσας τὰς ποιμαντορικὰς αὐτοῦ ἀρετάς. Ἡ ἐπιρροή του δὲν περιωρίζετο μόνον ἐπὶ τῆς Καισαρείας, ἀλλ' ἐξετείνετο ἐπὶ πάσας ἐν γένει τὰς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐκκλησίας. Ἦτο ὁ πατριάρχης ἁπασῶν ἐκείνων τῶν χωρῶν. Ὅτε ἀνέλαβε τὴν ἀρχιεπισκοπήν, εὗρε τὴν καθόλου ἐκκλησίαν διῃρημένην ἕνεκα τοῦ ἀρειανισμοῦ καὶ τοῦ ἐν Ἀντιοχείᾳ μελετιανοῦ σχίσματος. Οἱ ἀρειανοὶ καὶ ἡμιαρειανοὶ ἦσαν οἱ πανταχοῦ τῆς Ἀνατολῆς ἐπικρατοῦντες, οἱ δὲ ὀρθόδοξοι ἦσαν καὶ ὀλίγοι τὸν ἀριθμὸν καὶ ἀνίσχυροι. Ἀλλ' ἡ ἀλήθεια νικᾷ ἐπὶ τέλους καὶ θριαμβεύει κατὰ παντὸς προσκόμματος. Ὁ Βασίλειος, ὁ φίλος αὐτοῦ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Βασιλείου Νύσσης καὶ ὀλίγοι τινὲς ἄλλοι πρόμαχοι τῆς ὀρθοδοξίας ἠδυνήθησαν ἐντὸς ὀλίγου νὰ μεταβάλωσι τὴν ὄψιν τῶν πραγμάτων, καὶ νὰ ἐπαναγάγωσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τὸ κράτος τῆς ἐν Νικαίᾳ θεσπισθείσης πίστεως. Ἀλλ' ὁπόσους καὶ ὁποίους ἀγῶνας δὲν ὑπέστησαν ἕνεκα τούτου οἱ μακάριοι ἐκεῖνοι ἄνδρες! Μόνον ἡ ἔξοχος σοφία των καὶ τὸ ἔκτακτον ἐν τοῖς κινδύνοις θάρρος καὶ ἡ καρτερία των ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιτελέσωσι τὸ ἔργον τοῦτο. Ὅτε ὁ Οὐάλης μένεα πνέων κατὰ τῶν ὀρθοδόξων ἐπῆλθεν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ πανταχοῦ ἠνάγκαζε τὰς ἐκκλησίας νὰ ἀρειανίζωσι, φθάσας εἰς Καισάρειαν, μόνον τὸν προμαχῶνα τοῦτον δὲν ἠδυνήθη νὰ κυριεύσῃ. Οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ ὑπέστη φοβερωτέραν ἧτταν, διότι ὁ Βασίλειος ἔμεινεν ἄκαμπτος μέχρι τέλους καὶ ἐματαίωσε πάσας τὰς τοῦ αὐτοκράτορος

προσπαθείας. Μικρὸν πρὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἦλθε πρὸς αὐτὸν ὁ αὐτοκρατορικὸς ἐπίτροπος Μόδεστος, ὅστις ἐπειράθη δι' ὅλων τῶν μέσων, ἰδίως δὲ διὰ φοβερωτάτων ἀπειλῶν νὰ πτοήσῃ τὸν ἱερὸν ἄνδρα, ἀλλὰ μάτην. Βλέπων δὲ ὅτι οὐδὲν κατώρθου, ἀνέκραξεν ἐνώπιον αὐτοῦ· «Οὐδέποτε εἶδον τοσοῦτον τολμηρὸν ἐπίσκοπον,» εἰς ὃ ἀπήντησεν ἐκεῖνος· «φαίνεται ὅτι οὐδέποτε εἴδετε ἀληθῆ ἐπίσκοπον.» Ὁλόκληρον τὸν μεταξὺ αὐτῶν διάλογον, ὅστις δεικνύει τοῦ μεγάλου ἐπισκόπου τὴν ψυχικὴν ἀνδρείαν, ἀξίαν τῶν ἀρχαίων μαρτύρων τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ τῶν ἀνδρειοτέρων ἐν γένει ψυχῶν, ὧν μνημονεύει ἡ καθόλου ἱστορία, διέσωσεν ἡμῖν ὁ Ναζιανζηνὸς Γρηγόριος ἐν τῷ εἰς τὸν Βασίλειον λόγῳ του. «Διατί, παρετήρησεν ὁ Μόδεστος, τολμᾷς μόνος σὺ νὰ ἀντιστῇς τῷ ἰσχυρῷ αὐτοκράτορι; Διατί ἀρνεῖσαι νὰ ἀκολουθήσῃς τὴν θρησκείαν τοῦ αὐτοκράτορος, ἐνῷ πάντες ἤδη ἐνέδωκαν;» Ὁ Βασίλειος ἀπήντησεν· «Οὐδέποτε θὰ λατρεύσω κτίσμα τι.» Ὀργισθεὶς δὲ ὁ Μόδεστος εἶπε· «Πῶς δὲν φοβεῖσαι τὴν δύναμιν αὐτοῦ;» Ὁ Βασίλειος· «Διατὶ νὰ φοβηθῶ αὐτήν; Τί δύναμαι νὰ πάθω;» — «Ἓν ἐκ τῶν πολλῶν, ἅτινα κεῖνται ἐν τῇ ἐξουσίᾳ μου.» — «Καὶ τί εἶναι ταῦτα;» — «Ἐξορία, μαρτύρια, θάνατος.» — «Εἰπέ μοι ἄλλο τι, παρατήρησεν ἀταράχως ὁ Βασίλειος, διότι ἐκ πάντων τούτων οὐδὲν φοβοῦμαι. Ἁρπαγὴν τῆς περιουσίας δὲν φοβεῖται ὁ μηδὲν ἔχων εἰμὴ ὀλίγα τινὰ παλαιὰ ἐνδύματα καί τινα βιβλία· ἐξορίαν δὲν γνωρίζω, διότι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ εἶμαι ὡς παρεπιδημῶν ξένος· μαρτύρια δὲν δύνανται νὰ ἐπιβληθῶσιν εἰς τὸ ἀσθενὲς τοῦτο σῶμα, τὸ ὁποῖον δύναται ἡ πρώτη νὰ καταστρέψῃ προσβολή, ὁ δὲ θάνατος μὲ ἑνόνει μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ πληροῖ πάσας τὰς εὐχάς μου!» Ὁποία εὐγενὴς γενναιοψυχία! Ὁποῖον κάλλος ψυχικοῦ μεγαλείου! Ἡ γενναία αὕτη ἀντίστασις ἐξέπληξε καὶ αὐτὸν τὸν μετὰ ταῦτα ἐλθόντα αὐτοκράτορα τοσοῦτον, ὥστε ἐνῷ ἐσκέπτετο νὰ ἐξορίσῃ αὐτόν, ἀφῆκεν ἐπὶ τέλους ἐλεύθερον, οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἵνα δείξῃ πόσον ἐτίμα καίτοι ἀντίπαλόν του τὸν ἄνδρα, πολλὰς ἐποιήσατο δωρεὰς τῇ τῶν Καισαρέων ἐκκλησίᾳ. Ἀξιοθαύμαστος εἶναι καὶ ἡ σύνεσις τοῦ μεγάλου Βασιλείου, δι' ἧς κατώρθωσε νὰ ἑνώσῃ κατὰ μικρὸν τοὺς ἕνεκα τῶν ἐν Ἀντιοχείᾳ συμβάντων διεστῶτας ὀρθοδόξους καὶ νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν εἰρήνην καὶ ἁρμονίαν μεταξὺ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ τῶν ἐν τῇ Δύσει ὀπαδῶν τῆς Νικαίας. Ἐπίσης δὲ ἔπεισε καὶ διὰ τῆς μετριοπαθείας του καὶ διὰ τῆς εὐγλωττίας καὶ θεολογικῆς αὐτοῦ πολυμαθείας πλείστους ἡμιαρειανοὺς ἐπισκόπους τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀνατολῆς, καταλιπόντες τὰς πρώτας τάξεις των, νὰ συνταχθῶσι μετὰ τῶν ὀρθοδόξων, καὶ οὕτω ἐκράτυνε τοσοῦτον τὴν μερίδα τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, ὥστε ἐπὶ τοῦ Γρατιανοῦ, καὶ μάλιστα ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Α' ἐγένετο τέλειος ὁ θρίαμβος τῆς ὀρθοδοξίας. Οἱ κάτοικοι τῆς Καισαρείας ἐλάτρευον αὐτὸν καὶ δικαίως· διότι ἦν ὁ πατὴρ πάντων, ἀποκτήσας διὰ τὸ φιλάγαθον αὐτοῦ καὶ αὐτῶν τῶν Ἐθνικῶν καὶ Ἰουδαίων τὴν ἀγάπην, δι' ὃ καὶ ὑπὸ τούτων ἀκόμη ἐθρηνήθη κατὰ τὸν θάνατόν του. Ἦτο

ὁ προστάτης τῶν πτωχῶν καὶ ἀδυνάτων, ὑπὲρ ὧν οὐ μόνον προσήνεγκε πᾶσαν τὴν ἐκ τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ δύναμιν, ἀλλὰ προθύμως ἐδαπάνα καὶ πᾶσαν τήν τε ἰδίαν καὶ τὴν τῆς μητροπόλεώς του πλουσίαν περιουσίαν. Τὸ περιφημότατον πτωχοκομεῖον τῆς ἐποχῆς του ἦτο τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυθὲν καὶ συντηρούμενον ἐν Καισαρείᾳ τὸ κατ' αὐτὸν Βασιλειὰς κληθέν. Ἐπί τινος λιμοῦ ἑκατοντάδας ὅλας πτωχῶν ἔτρεφε καθ' ἑκάστην ἐν τῇ τραπέζῃ του. Τίς δὲ διωκόμενος δὲν εὕρισκε παρ' αὐτῷ προστασίαν; Ἐπίσημός τις ἐν Καισαρείᾳ ἀνὴρ, σύνεδρος τοῦ ἐκεῖ δικαστηρίου, ἠθέλησέ ποτε νὰ βιάσῃ χήραν τινὰ γυναῖκα, ἵνα γίνῃ καὶ ἄκουσα σύζυγος αὐτοῦ, ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἐπιτρόπου ἢ ὑπάρχου Εὐσεβίου. Ἡ γυνὴ κατέφυγεν ὡς εἰς ἄσυλον εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἐπικαλουμένη τοῦ Βασιλείου τὴν προστασίαν. Ὁ ὕπαρχος ἐνόμισεν, ὅτι παρορῶν τὴν προστασίαν ταύτην, ἠδύνατο νὰ διατάξῃ την διὰ τῆς βίας ἀπαγωγὴν τῆς γυναικὸς ἐκ τῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἀντίστασις τοῦ Βασιλείου ἐματαίωσε τὴν βιαιοπραγίαν. Οὐ μόνον δὲ ἐσώθη ἡ γυνὴ ἀπὸ τῆς ἀδίκου καταδιώξεως, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ ὕπαρχος διέτρεξε τὸν ἔσχατον κίνδυνον ἐκ τοῦ στασιάσαντος κατ' αὐτοῦ λαοῦ, καὶ μόλις ἠδυνήθη νὰ σωθῇ χάριν τοῦ ὑπὲρ αὐτοῦ παρεμβάντος ἐπισκόπου. Τοιαύτη ἦτο ἡ δύναμις αὐτοῦ ἐν Καισαρείᾳ.

Ὁ μέγας Βασίλειος μεγάλως συνετέλεσεν εἰς τὴν καλλιτέραν διαρρύθμισιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Ἐκανόνισε τὸν βίον τῶν μοναχῶν, τὰ δὲ ἀσκητικὰ αὐτοῦ συγγράμματα ὑπῆρξαν πάντοτε ὁ ἄριστος ὁδηγὸς τῶν τὸν βίον τοῦτον ἀσπαζομένων. Προὐνόησε δὲ περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας, ὅπως μαρτυροῦσιν αἱ κανονικαὶ αὐτοῦ ἐπιστολαὶ, αἵτινες μετὰ ταῦτα ἀπέκτησαν κῦρος ἐκκλησιαστικοῦ νόμου. Διέταξε δὲ κάλλιον καὶ τὰ τῆς λειτουργίας, ἡ νέα δὲ αὕτη τάξις σώζεται ἐν τῇ κατ' αὐτὸν ὀνομαζομένῃ λειτουργίᾳ.

Τὴν ἔκτακτον δὲ σοφίαν τοῦ ἀνδρὸς δεικνύουσι τὰ σωζόμενα συγγράμματα αὐτοῦ, ὧν τὰ πλεῖστα εἶναι ἐξηγήσεις ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ ὁμιλίαι διάφοροι, ἰδίως κατὰ τῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης αἱρετικῶν. Πάντες οἱ περὶ αὐτοῦ γράψαντες εἶναι πλήρεις ἐπαίνων πρὸς αὐτόν. Ὀλίγιστοι ἐκ τῶν πατέρων εἶχον τὴν κλασικὴν παιδείαν τοῦ Βασιλείου, ἣν συνίστα θερμῶς τοῖς πᾶσι ὡς ἀναγκαιοτάτην πρὸς μόρφωσιν. Ὀλίγοι εἶχον ἐμβαθύνει τοσοῦτον εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς Γραφῆς καὶ ἐθεολόγησαν τοσοῦτον ἐπιτυχῶς, ὅπως αὐτός. Ὀλίγοι ἔγραψαν τοσοῦτον γλαφυρῶς τὸν ἕλληνα λόγον, ὡς ἐκεῖνος. Οὕτω κρίνουσι τὰ ἔργα αὐτοῦ καὶ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καὶ ὁ Φώτιος καὶ ὁ Ἔρασμος καὶ ὁ Φενελὼν καὶ πάντες ἐν γένει οἱ βιογράφοι του.

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ Βασίλειος, ἀληθῶς μέγας. Ἔλθωμεν νῦν ἐπὶ τὸν δεύτερον κατὰ τὴν τάξιν, τὸν Ναζιανζηνὸν Γρηγόριον.

Ὁ *Γρηγόριος* ἐπεκλήθη *θεολόγος*, διότι καταπολεμῶν τοὺς ἀρειανούς, ἀνέπτυξε σπανίαν θεολογικὴν πολυμάθειαν, ἥτις ἐξέπληξε πάντας καὶ φίλους καὶ ἐχθροὺς τῶν φρονημάτων του. Ναζιανζηνὸς δὲ λέγεται ἐκ τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ Ναζιανζοῦ, ἐν ᾗ ἀνετράφη, καὶ ὅπου ἦτο ἐπίσκοπος ὁ πατὴρ αὐτοῦ, Γρηγόριος καὶ οὗτος λεγόμενος. Εἶχε δὲ γεννηθῆ ἔν τινι πλησίον τῆς Ναζιανζοῦ κειμένῳ χωρίῳ τῇ οἰκογενείᾳ αὐτοῦ ἀνήκοντι, Ἀριανζῷ δὲ καλουμένῳ. Καὶ τοῦ Γρηγορίου ἡ ἀνατροφὴ καὶ ἐκπαίδευσις ὑπῆρξε τοιαύτη, ὥστε νὰ μορφώσῃ αὐτὸν οἷος ἐγένετο. Ἡ μήτηρ αὐτοῦ Νόννα ἦτο γυνὴ εὐσεβεστάτη, καὶ τοσοῦτον καλῶς ἐστερεωμένη ἐν τῇ ὀρθῇ πίστει, ὥστε καὶ τὸν ἄνδρα αὐτῆς, ἐπί τινα χρόνον ἀποπλανηθέντα εἰς τὴν τῶν ὑψισταρίων αἵρεσιν, οἵτινες ἐλάτρευον μὲν τὸν ἕνα καὶ ὕψιστον Θεόν, ἀλλὰ ἀναμιγνύοντες καὶ ζωροαστρικὰς ἰδέας μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐτίμων τὸ πῦρ, ἐπανήγαγεν εἰς τοὺς τῆς ἐκκλησίας κόλπους. Τὸν υἱὸν αὐτῆς Γρηγόριον ἀφιέρωσεν ἐκ βρεφικῆς ἡλικίας εἰς τὸν Θεόν, προορίσασα εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν στάδιον ἐξ ἀγάπης πρὸς τὴν ἐκκλησίαν. Ἐν Ναζιανζῷ τυχὼν τῆς πρώτης παιδεύσεως, ἐπεσκέφθη πρὸς τελειοτέραν μόρφωσιν πρῶτον μὲν τὴν Παλαιστίνην, εἶτα δὲ τὰς Ἀθήνας, ὅπου συνηντήθη, ὡς εἴδομεν, μετὰ τοῦ φίλου του Βασιλείου. Ἐκεῖ οὐδὲν εἶδος μαθήσεως ὑπῆρχε, τὸ ὁποῖον δὲν ἐσπούδασε· διότι ἐδιδάχθη τὴν ῥητορικήν, τὴν γραμματικήν, τὰ μαθηματικά, τὴν φιλοσοφίαν, τὴν μουσικὴν καὶ αὐτὴν τὴν ἰατρικήν, τοσοῦτον δὲ ἐπέδωκεν, ὥστε μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Βασιλείου παρὰ πολλῶν παρεκαλεῖτο, μένων ἐν Ἀθήναις, νὰ διδάσκῃ δημοσίᾳ μαθήματα. Τοσοῦτον ἐγένετο κάτοχος τῆς ἑλληνικῆς παιδείας. Ἐπιστρέψας εἰς τὴν πατρίδα του, ἐπ' ὀλίγον καὶ αὐτὸς ἤσκησε τὸ τοῦ ῥήτορος ἔργον, διότι ἡ κλίσις αὐτοῦ, ἣν διὰ τῆς μητρικῆς ἀνατροφῆς εἶχε λάβει, εἵλκυεν αὐτὸν εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν στάδιον. Καταλιπὼν διὰ τοῦτο τὴν Ναζιανζόν, ἦλθε πρὸς τὸν φίλον του Βασίλειον εἰς Πόντον, ἐκεῖ δὲ ἐν τῇ ἡσυχίᾳ τῆς ἐρήμου ἐπεδόθη, ὡς εἴδομεν, μετ' ἐκείνου εἰς τὴν μελέτην τῆς Γραφῆς καὶ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἁγίων πατέρων, καὶ οὕτω συνεπλήρωσε καὶ αὐτὸς τὴν μόρφωσίν του. Ἡ κλασικὴ παιδεία, ἡ φιλοσοφία, ἐχρησίμευσε καὶ παρ' αὐτῷ, ἵνα προπαρασκευάσῃ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ καὶ προγυμνάσῃ, ὅπως κατανοήσῃ ἔπειτα καλῶς τὰ ὑψηλὰ περὶ Θεοῦ ζητήματα καὶ θεολογήσῃ ἐν γένει ὑγιῶς καὶ μετ' ἐπιτυχίας. Τὴν ὁδὸν ταύτην πρέπει καὶ νῦν πάντες νὰ βαδίζωσιν οἱ ἐφιέμενοι νὰ σπουδάσωσιν εὐδοκίμως τὴν ἱερὰν τῆς Θεολογίας ἐπιστήμην, λίαν δὲ ὀρθῶς ἠδύνατο νὰ ἐπιγραφῇ ἐπὶ τῆς εἰσόδου πασῶν τῶν θεολογικῶν σχολῶν τὸ «Μηδεὶς ἀφιλοσόφητος εἰσίτω!»

Ἀπὸ τοῦ ἐρημικοῦ του μελετητηρίου ἠναγκάσθη ὁ Γρηγόριος νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ναζιανζόν, ὅτε ὁ πατήρ του ἀποπλανηθεὶς εἶχε πεισθῆ νὰ ὑπογράψῃ ἡμιαρειανικόν τι σύμβολον, ὅπερ γεγονὸς κατετάραξε μεγάλως τὴν ἐκεῖ ἐκκλησίαν. Ὁ υἱὸς ἕνεκα τῆς γνωστῆς παιδείας καὶ ἀρετῆς ἐτιμᾶτο τοσοῦτον παρὰ τοῦ πατρός του, ὥστε εὐκόλως ἐπείσθη οὗτος παρ' αὐτοῦ δημοσίᾳ νὰ

ἀπιδοκιμάσῃ μὲν τὸ σύμβολον ἐκεῖνο, νὰ ἀποδεχθῇ δὲ ὀρθόδοξόν τι σύμβολον. Κατὰ δὲ τὴν ἑορτὴν τοῦ Πάσχα ἄνευ τινὸς προειδοποιήσεως αἴφνης καὶ ὡς διὰ τῆς βίας χειροτονεῖ ὁ πατὴρ τὸν υἱὸν πρεσβύτερον. Ὁ ἡμέτερος Γρηγόριος τὸ μὲν θεωρῶν μέγα τὸ ἔργον τοῦ ἱερέως τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας, τὸ δὲ ἐκ μετριοφροσύνης νομίζων ἑαυτὸν οὔπω ἀξίως κατηρτισμένον καὶ ἕτοιμον πρὸς αὐτό, ἐκπλαγεὶς ἐπὶ τῷ γεγονότι, ἔφυγεν εἰς τὴν πεφιλημένην αὐτῷ ἔρημον. Τοιαύτη ἦτο ἡ μετριοφροσύνη τῶν σοφῶν ἐκείνων καὶ ἀληθῶς ἁγίων πατέρων. Ὁποία ἀντίθεσις τῆς ἀρετῆς αὐτῶν πρὸς τὰ σήμερον πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν γινόμενα! Καὶ πατὴρ καὶ ἐκλησία θερμοτάταις παρακλήσεσιν ἐκάλουν αὐτὸν εἰς Ναζιανζόν. Ἐπανέρχεται λοιπὸν εἰς τὴν πατρίδα του, καὶ ἔκτοτε ἀνέλαβε μέγα μέρος τῶν ἀσχολιῶν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἐπισκόπου. Ἦτο δὲ τότε ἡ ἐποχὴ Ἰουλιανοῦ τοῦ παραβάτου, ὅστις κακῶς ἀνατραφεὶς καὶ διὰ τῆς βίας ἐντολῇ τοῦ θείου του αὐτοκράτορος Κωνσταντίου ἐκπαιδευθείς, ὅπως γίνῃ κληρικός, ἵνα μὴ ἔχῃ ἀξιώσεις ἐπὶ τοῦ θρόνου, ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας εἶχεν αἰσθανθῆ ἀπέχθειαν πρὸς τὴν αὐτῷ οὕτω ἐπιβαλλομένην θρησκείαν, καὶ παραδοθεὶς ὁλοψύχως εἰς τοὺς τότε ἐχθροὺς τοῦ χριστιανισμοῦ ῥήτορας καὶ σοφιστάς, εἶχε πεισθῆ παρ' αὐτῶν, ὅτι, ἐὰν ἤθελεν ἐπαναχθῆ εἰς τὴν ζωὴν ἡ ἀρχαία ἐθνικὴ θρησκεία, θὰ ἐπανήρχετο εἰς τὸν κόσμον καὶ ἅπασα ἡ ἀκμὴ καὶ δόξα τῶν ἀρχαίων χρόνων, διὰ τοῦτο δὲ ἅμα γενόμενος αὐτοκράτωρ, φανερῶς κηρυχθεὶς κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, τοῦτον μὲν ἐπειράθη νὰ παραγκωνίσῃ, ζωογονήσῃ δὲ τὴν ἀρχαίαν εἰδωλολατρείαν. Ἐκ τῶν μᾶλλον δὲ ζηλωτῶν ὑπὲρ τῆς πραγματώσεως τῶν ἰδεῶν του ἦτο καὶ ὁ ἐπίτροπος αὐτοῦ ἐν Καππαδοκίᾳ, ὅστις μετέβαλε πολλὰς τῶν ἐκεῖ ἐκκλησιῶν εἰς ναοὺς εἰδώλων, ἐν αἷς καὶ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ναζιανζοῦ. Κατὰ τῶν οἰκτρῶν τούτων ἀποπλανήσεων τοῦ Ἰουλιανοῦ, αἵτινες ἠσχήμισαν τὴν ἄλλως πατρικὴν διοίκησιν τοῦ ἐκ φύσεως ἀγαθοῦ τούτου βασιλέως, ἀντέστη γενναίως ὁ Γρηγόριος, βραδύτερον δὲ ἔγραψε κατ' αὐτοῦ καὶ τοὺς γνωστοὺς στηλιτευτικοὺς λόγους. Ἡ φήμη του ἤδη ὡς πρεσβυτέρου εἶχεν ὑπερβῇ τὰ ὅρια τῆς Ναζιανζοῦ, καὶ ἡ ἐπιρροή του ἐξετείνετο καὶ εἰς ἄλλας πλησιοχώρους ἐκκλησίας. Διὰ τῶν ἐνεργειῶν δὲ αὐτοῦ πολλαχοῦ ἡ ταρασσομένη τάξις ἐπανήρχετο. Δι' αὐτοῦ συνδιηλλάγη μετὰ τοῦ ἐπισκόπου του Εὐσεβίου καὶ ὁ ἐπιστήθιος φίλος του Βασίλειος.

Εἰς τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα ὑψώθη ὁ Γρηγόριος μετ' ὀλίγον ὑπὸ Βασιλείου τοῦ μεγάλου, προχειρισθεὶς ἐπίσκοπος Σασίμων, μικρᾶς πόλεως, ἣν ἠμφισβήτουν ἑαυτοῖς οἱ μητροπολῖται Καισαρείας καὶ Τυάνων. Ἀλλ' ἡ ἐπιθυμία τοῦ Βασιλείου νὰ ἔχῃ πλησίον του ἐπίσκοπον τὸν φίλον του δὲν ἐπληρώθη. Ἐχθρὸς ὢν τῶν ἐρίδων, προυτίμησε πάραυτα νὰ ἀπομακρυνθῇ τῆς ἀμφισβητουμένης ἐπισκοπῆς εἰς τὴν ἔρημον ἢ νὰ ἦναι τὸ ἀντικείμενον διενέξεων. Παρακληθεὶς δὲ ὑπὸ τοῦ πατρὸς καὶ τῶν Ναζιανζηνῶν ἦλθεν ἀπὸ τῆς ἐρήμου εἰς Ναζιανζὸν ὡς βοηθὸς ἐπίσκοπος ὑπὸ τὸν ῥητὸν ὅρον νὰ μὴ θεωρηθῇ διάδοχος

τοῦ πατρός του μετὰ τὸν θάνατον τούτου. Διότι ἅπαξ Σασίμων γενόμενος ἐπίσκοπος, δὲν ἤθελε νὰ γίνῃ ὁριστικῶς ἐπίσκοπος ἄλλης ἐκκλησίας, ἵνα μὴ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς παραβῇ κανόνας. Ἐν Ναζιανζῷ ἀντέστη τότε κατὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Οὐάλεντος πρὸς ἐξαρειάνισιν τῆς Ἀνατολῆς ὅλης. Εἰς τοὺς ἀγῶνας δὲ τούτους, ὡς ἐρρήθη καὶ ἀνωτέρω, ὀφείλεται ὁ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως θρίαμβος. Μετ' ὀλίγον ἀποθανόντος τοῦ πατρός του, οἱ Ναζιανζηνοὶ ἤθελον νὰ κρατήσωσιν αὐτὸν ὡς διάδοχόν του. Ἀλλ' ὁ ταπεινόφρων Γρηγόριος εἰς τὴν ἀπόφασίν του ἐμμένων, ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν εἰς Σελεύκειαν, ἵνα οὕτως ἀναγκάσῃ τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἐπαρχίας νὰ ἐκλέξωσιν ἄλλον ὁριστικὸν Ναζιανζοῦ ἐπίσκοπον. Τοσοῦτον ἐνέμενον εἰς τὰς ἀρχάς των οἱ μακάριοι ἐκεῖνοι ἄνδρες!

Ὀλίγον μετὰ ταῦτα ἐπὶ Γρατιανοῦ προσεκλήθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα ἀναλάβῃ προσωρινῶς τὴν διοίκησιν μικρᾶς τινος ἐκκλησίας ὀρθοδόξων, ἥτις μόνη εἶχεν ὑπολειφθῆ εἰς τοὺς ὀπαδοὺς τῆς πίστεως τῆς Νικαίας, ἐνῷ πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἐκκλησίαι τῆς πρωτευούσης ἀπὸ τοῦ Οὐάλεντος κατείχοντο ὑπὸ ἀρειανῶν καὶ ἡμιαρειανῶν. Ἐν τῇ μικρᾷ ταύτῃ ἐκκλησίᾳ, ἐξ ἧς ἔμελλε νὰ ἀναστῇ ἡ πανταχόθεν πολεμουμένη ὀρθοδοξία, καὶ ἣν διὰ τοῦτο εὐφυῶς ἐκκλησίαν τῆς ἁγίας Ἀναστασίας ἐκάλεσε, διέλαμψαν πάντα τὰ ἔξοχα καὶ μεγάλα τοῦ ἱεροῦ ἀνδρὸς προτερήματα. Ἐκεῖ εἶπε τοὺς λαμπροὺς αὐτοῦ θεολογικοὺς λόγους κατὰ τῶν ἀρειανῶν, καὶ ἀπέκτησε τοσαύτην ὑπόληψιν ἐπὶ θεολογικῇ σοφίᾳ, ὥστε ἔκτοτε καὶ *θεολόγος* ἐκλήθη. Ἐκεῖ ἀνέπτυξε τὴν θαυμασίαν ἐκείνην εὐγλωττίαν καὶ πολυμάθειαν, ἥτις διαφημισθεῖσα ἀνὰ πᾶσαν τὴν ἐκκλησίαν κατέστησε τὸν Γρηγόριον τὸ ἀντικείμενον τοῦ θαυμασμοῦ πάντων. Ἐκεῖ ἐν ἑνὶ λόγῳ ἀνεδείχθη εἷς τῶν μεγίστων τῆς ἐκκλησίας φωστήρων. Διὰ τοῦτο πανταχόθεν καὶ ἐκ τῆς ἀνατολῆς καὶ ἐκ τῆς δύσεως ἤρχοντο νὰ ἴδωσι τὸ θαῦμα τοῦτο τῆς θεολογικῆς σοφίας, τὸν ἐξοχώτατον ῥήτορα καὶ τὸν δοκιμώτατον τῆς Γραφῆς γνώστην καὶ ἑρμηνευτήν. Ὁ Εὐάγριος ἐκ Πόντου, ὁ Ἱερώνυμος, διακεκριμένος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεύς, καὶ ἄλλοι ἐπίσημοι θεολόγοι ἐπεσκέπτοντο τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἵνα γνωρίσωσι τὸν μέγαν ἄνδρα. Ὁ Γρηγόριος ἐθαυμάζετο καὶ διὰ τὸ θάρρος, μεθ' οὗ ἐπάλαιε μόνος ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῷ τότε κέντρῳ τούτῳ τῶν ἡμιαρειανῶν καὶ ἀρειανῶν πρὸς τοσούτους ἀντιπάλους, οἵτινες καὶ ὕβριζον αὐτὸν καὶ πολλάκις ἠπείλουν νὰ κακώσωσιν. Εἰσδύσαντες μάλιστά ποτε εἰς τὴν ἐκκλησίαν του, ἐτάραξαν τὴν λατρείαν τῶν ὀρθοδόξων, καὶ ὀλίγου δεῖν ἐφόνευον τὸν ἀθλητὴν τῆς ὀρθῆς πίστεως. Ὡς εἰ μὴ ἤρκουν δὲ τὰ ἐκ τῶν ἐχθρῶν βέλη, εἶχε καὶ τοὺς ἐκ φθόνου ἀντιπράττοντας ἐκ τῶν οἰκείων τῆς πίστεως, οἵτινες μὴ ἔχοντες ἄλλο τι νὰ κατηγορήσωσιν αὐτοῦ, ἐλοιδόρουν αὐτὸν ἐπὶ τῇ ἁπλότητι τοῦ βίου καὶ τῇ πτωχείᾳ του! Πόσον οἱ μικροὶ ἄνθρωποι ἀδυνατοῦσι νὰ ἐκτιμήσωσι τὸ μεγαλεῖον τῶν ἐξόχων ἀνδρῶν! Εἷς τῶν ἐχθρῶν του τούτων ἦτο καὶ Μάξιμός τις, ἄλλοτε εὐεργετηθεὶς ὑπ' αὐ-

του, ὅστις ἀγνωμονῶν πρὸς τὸν εὐεργέτην, κατώρθωσε νὰ χειροτονηθῇ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξανδρείας Πέτρου ὁριστικὸς ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως. Τὰ ἐκ τῶν οἰκείων ταῦτα βέλη ἐπλήγωσαν τοσοῦτον τὴν εὐαίσθητον καρδίαν τοῦ Γρηγορίου, ὥστε ἡτοιμάζετο νὰ καταλίπῃ τὴν πόλιν ταύτην. Ἀλλ' ὁ αὐτὸν ἀγαπῶν καὶ θαυμάζων λαὸς ἐκδιώξας τὸν ἄθλιον ἐκεῖνον, ἠνάγκασε τὸν Γρηγόριον νὰ ἐξακολουθήσῃ τοὺς ἀγῶνάς του ὑπὲρ τῆς ἀληθείας. Ἤγγιξε δὲ ἡ ὥρα, καθ' ἣν οἱ ἀγῶνες οὗτοι ἔμελλον νὰ στεφθῶσι διὰ τελείου θριάμβου. Διότι Θεοδόσιος ὁ Α' μονοκράτωρ γενόμενος καὶ κατὰ τὸ 380 τὴν Κωνσταντινούπολιν καταλαβών, αὐτὸς ὀρθόδοξος ὤν, ἐκηρύχθη κατὰ τῶν ἀρειανῶν καὶ ἡμιαρειανῶν καὶ ὑπὲρ τῆς μερίδος τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου. Ἡ δύναμις τῶν αὐτοκρατόρων τότε καὶ ἡ ἐπιρροή των ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἦτο τοσαύτη, ὥστε ἡ ἧττα τῶν ἀρειανῶν καὶ ἡμιαρειανῶν, ἥτις εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ ἐσωτερικῶς συμπληρωθῇ διὰ τοῦ σοφοῦ κατ' αὐτῶν πολέμου τοῦ Γρηγορίου, τοῦ Βασιλείου, τοῦ Νύσσης Γρηγορίου καὶ ἄλλων, ἔμελλεν ἀναγκαίως νὰ ἐπέλθῃ τελεία καὶ νὰ ἐκδηλωθῇ καὶ ἐξωτερικῶς μετὰ τὴν φανερὰν κατ' αὐτῶν ἀποδοκιμασίαν τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου. Ἅπασαι αἱ ἐκκλησίαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως παραχωροῦνται τοῖς ὀρθοδόξοις, ὁ δὲ Γρηγόριος ἐν θριάμβῳ ὁδηγεῖται εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐκκλησίαν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ὅπου ὁ λαὸς ζητεῖ ἐπιμόνως παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος νὰ ἐγκαθιδρύσῃ ὁριστικῶς ἐπίσκοπον τῆς πρωτευούσης τὸν Γρηγόριον. Ἀλλ' οὗτος καὶ πάλιν ἀντέστη. Ἐν τούτοις συγκροτεῖται ἡ Β' οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἐν Κωνσταντινουπόλει (381), ἥτις ἔμελλε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸν θρίαμβον τῆς ὀρθοδοξίας, ἐπικυροῦσα καὶ ἀναπτύσσουσα τὰ ἐν Νικαίᾳ θεσπισθέντα. Ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ καταλαμβάνει ὁ Ναζιανζηνὸς μίαν τῶν πρωτίστων θέσεων, ἐκλεχθεὶς καὶ πρόεδρος αὐτῆς, κηρύττεται δὲ ὑπ' αὐτῆς ἑκὼν ἄκων κανονικὸς ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ὅμως καὶ κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην δὲν ἔλλειψαν οἱ ἐχθροὶ τοῦ ἀνδρός, ἵνα γεννήσωσι πράγματα αὐτῷ, ἰδίως κατηγοροῦντες, τὸ ὅτι ἀντικανονικῶς μετετέθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἧς τὸν περίβλεπτον θρόνον πολλοὶ αὐτῶν ἐπωφθαλμίων. Ὁ Γρηγόριος ἄκων ἀποδεξάμενος τὴν ἀρχιεπισκοπὴν καὶ ἐνδίδων μᾶλλον εἰς τὴν θέλησιν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῶν ἐπισκόπων τῆς συνόδου, δὲν ἠδύνατο, βλέπων τὰς ἀντιδράσεις ταύτας, νὰ μένῃ ἐν τῇ θέσει ταύτῃ. Ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ποθῶν τὴν εἰρήνην τῆς ἐκκλησίας, δὲν ἐδίστασε νὰ παραιτηθῇ ἀπὸ τῆς περιδόξου ἐπισκοπῆς, δεικνύων καὶ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἣν δι' ὅλου τοῦ βίου του ἐπεδείξατο μετριοφροσύνην καὶ μετριοπάθειαν. Ὡραῖοι εἶναι οἱ λόγοι καὶ διδακτικοί, δι' ὧν ἀνήγγειλεν ἐνώπιον τῶν ἐκπεπληγμένων ἐπισκόπων τὴν ἀκράδαντον ἀπόφασίν του νὰ ἀφήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν. «Ἄνδρες, εἶπε, συμποιμένες τῆς ἱερᾶς ποίμνης Χριστοῦ, εἶναι αἰσχρὸν καὶ ἀνάρμοστον ὑμεῖς οἱ τοὺς ἄλλους τὴν εἰρήνην διδάσκοντες, νὰ ἐρίζητε πρὸς ἀλλήλους· πῶς δὲ δύνασθε νὰ πείσητε τοὺς ἄλλους νὰ ὁμονοῶσιν, ὅταν ὑμεῖς εἴσθε

ἀσύμφωνοι πρὸς ἀλλήλους; Ἱκετεύω ὑμᾶς πρὸ τῆς Τριάδος αὐτῆς νὰ εἰρηνεύσητε καὶ νὰ διαθέσητε καλῶς τὰ πρὸς ἀλλήλους. Ἐὰν δὲ νομίζωμαι παρά τινων ἐγὼ ὡς αἴτιος τῆς διαστάσεως, δὲν εἶμαι ἀνώτερος τοῦ προφήτου Ἰωνᾶ. Βάλετέ με εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ὁ κλύδων τῶν ταραχῶν θέλει παύσει. Εἶμαι πρόθυμος νὰ πάθω ὅ,τι ἂν θέλητε. Ἂν καὶ ἀθῷον ὄντα, διὰ τὴν μεταξὺ ὑμῶν ὁμόνοιαν, ἐξώσατέ με τοῦ θρόνου καὶ ἀπελάσατε τῆς πόλεως. Μόνον τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν εἰρήνην, ὡς ὁ Ζαχαρίας λέγει, ἀγαπήσατε. Ἔρρωσθε, ἱεροὶ ποιμένες, καὶ μὴ λησμονήσητε τοὺς ὑπὲρ πίστεως ἀγῶνάς μου». Τοσοῦτον πρόθυμοι ἦσαν τότε οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες νὰ θυσιάζωσι τὰ πάντα ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ τῆς ἐκκλησίας συμφέροντος! Ἰδοὺ νέον δεῖγμα αὐταπαρνήσεως καὶ μετριοφροσύνης!

Ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἀπῆλθεν ὁ Γρηγόριος εἰς Ναζιανζὸν καὶ ἐκεῖθεν ἀπεχώρησεν εἰς τὴν ἀγαπητὴν αὐτῷ Ἀριανζόν, ὅπου διήνυσε τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ πολυταράχου βίου του, ἀσχολούμενος εἰς τὸ συγγράφειν. Ἀλλὰ καὶ μακρὰν εὑρισκόμενος τῶν πραγμάτων, ἐμερίμνα περὶ τῆς ἐκκλησίας διὰ τῶν ἐπιστολῶν του, ὧν πολλαὶ σῴζονται μαρτύρια ζῶντα τῆς συνέσεως καὶ ποιμαντορικῆς ἀξίας αὐτοῦ. Τὰ συγγράμματα αὐτοῦ ἐν γένει εἶναι πλήρη θεολογικῆς σοφίας. Οἱ λόγοι του, ἐξ ὧν διαπρεπέστεροι εἶναι οἱ θεολογικοί, ἐξέχουσι διὰ τὴν ἐν αὐτοῖς ἐπανθοῦσαν ποιητικὴν χροιάν, διὸ καὶ πολλὰ χωρία αὐτῶν ἐχρησίμευσαν τοῖς μετὰ ταῦτα ὑμνογράφοις ὡς βάσις τῶν ὕμνων των. Τὸ ὕφος αὐτοῦ παραβάλλεται πρὸς τὸ τοῦ Ἰσοκράτους. Τοσοῦτον εἶναι σύμμετρος καὶ ἁρμονικὸς παρ' αὐτῷ ὁ λόγος. Ἐν δὲ ταῖς ἐπιστολαῖς του ἐγκωμιάζεται παρὰ τῶν κριτικῶν ἡ σαφήνεια, ἡ χάρις καὶ ἡ συντομία. Ἀνήκει δὲ ὁ Γρηγόριος καὶ εἰς τοὺς ἀρίστους θρησκευτικοὺς ποιητὰς τῆς ἐποχῆς του, ἀκολουθῶν ἐν τοῖς ποιήμασί του ὡς πρότυπα τὸν Σοφοκλέα καὶ Εὐριπίδην.

Τοιοῦτος ὑπῆρξε καὶ ὁ Γρηγόριος ἄξιος νὰ προσαγορεύηται ὁ κατ' ἐξοχὴν Θεολόγος. Ὑπολείπεται ἡμῖν νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου.

Ὁ *Ἰωάννης* ὠνομάσθη *Χρυσόστομος* ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων, οἵτινες ἐθαύμασαν τὴν εὐγλωττίαν αὐτοῦ, ἧς μαρτύριον ἔμειναν οἱ ἀθάνατοι λόγοι του. Καὶ ὁ Χρυσόστομος ἔσχε μητέρα ἐξόχου ἀρετῆς, ὅπως καὶ οἱ δύο ἄλλοι μεγάλοι πατέρες, τὴν Ἀνθοῦσαν, γυναῖκα ἀνήκουσαν εἰς πλουσίαν οἰκογένειαν, ἥτις καί τοι μείνασα νεαρωτάτη χήρα, ἀπεφάσισεν ἐπίτηδες νὰ μὴ συνάψῃ νέον γάμον, ἵνα ἀφοσιωθῇ ὅλως εἰς τὴν ἀνατροφὴν τοῦ μόνου υἱοῦ αὐτῆς. Τὰ πρῶτα λοιπὸν σπέρματα τῆς εὐσεβείας ἔλαβε παρ' αὐτῆς, καὶ τὴν πρώτην ἐν γένει παιδαγώγησιν. Εἶτα ἐδιδάχθη τὴν ῥητορικὴν ὑπὸ τὸν περίφημον Λιβάνιον, ὅστις τοσοῦτον ἔκτοτε ἐθαύμασε τὴν φυσικὴν αὐτοῦ εὐγλωττίαν, ὥστε κατὰ τὸν θάνατόν του ἐρωτώμενος τίνα καταλείπει διάδο-

του, ὅστις ἀγνωμονῶν πρὸς τὸν εὐεργέτην, κατώρθωσε νὰ χειροτονηθῇ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξανδρείας Πέτρου ὁριστικὸς ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως. Τὰ ἐκ τῶν οἰκείων ταῦτα βέλη ἐπλήγωσαν τοσοῦτον τὴν εὐαίσθητον καρδίαν τοῦ Γρηγορίου, ὥστε ἡτοιμάζετο νὰ καταλίπῃ τὴν πόλιν ταύτην. Ἀλλ' ὁ αὐτὸν ἀγαπῶν καὶ θαυμάζων λαὸς ἐκδιώξας τὸν ἄθλιον ἐκεῖνον, ἠνάγκασε τὸν Γρηγόριον νὰ ἐξακολουθήσῃ τοὺς ἀγῶνάς του ὑπὲρ τῆς ἀληθείας. Ἤγγικε δὲ ἡ ὥρα, καθ' ἣν οἱ ἀγῶνες οὗτοι ἔμελλον νὰ στεφθῶσι διὰ τελείου θριάμβου. Διότι Θεοδόσιος ὁ Α' μονοκράτωρ γενόμενος καὶ κατὰ τὸ 380 τὴν Κωνσταντινούπολιν καταλαβών, αὐτὸς ὀρθόδοξος ὤν, ἐκηρύχθη κατὰ τῶν ἀρειανῶν καὶ ἡμιαρειανῶν καὶ ὑπὲρ τῆς μερίδος τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου. Ἡ δύναμις τῶν αὐτοκρατόρων τότε καὶ ἡ ἐπιρροή των ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἦτο τοσαύτη, ὥστε ἡ ἧττα τῶν ἀρειανῶν καὶ ἡμιαρειανῶν, ἥτις εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ ἐσωτερικῶς συμπληρωθῇ διὰ τοῦ σοφοῦ κατ' αὐτῶν πολέμου τοῦ Γρηγορίου, τοῦ Βασιλείου, τοῦ Νύσσης Γρηγορίου καὶ ἄλλων, ἔμελλεν ἀναγκαίως νὰ ἐπέλθῃ τελεία καὶ νὰ ἐκδηλωθῇ καὶ ἐξωτερικῶς μετὰ τὴν φανερὰν κατ' αὐτῶν ἀποδοκιμασίαν τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου. Ἅπασαι αἱ ἐκκλησίαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως παραχωροῦνται τοῖς ὀρθοδόξοις, ὁ δὲ Γρηγόριος ἐν θριάμβῳ ὁδηγεῖται εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐκκλησίαν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ὅπου ὁ λαὸς ζητεῖ ἐπιμόνως παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος νὰ ἐγκαθιδρύσῃ ὁριστικῶς ἐπίσκοπον τῆς πρωτευούσης τὸν Γρηγόριον. Ἀλλ' οὗτος καὶ πάλιν ἀντέστη. Ἐν τούτοις συγκροτεῖται ἡ Β' οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἐν Κωνσταντινουπόλει (381), ἥτις ἔμελλε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸν θρίαμβον τῆς ὀρθοδοξίας, ἐπικυροῦσα καὶ ἀναπτύσσουσα τὰ ἐν Νικαίᾳ θεσπισθέντα. Ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ καταλαμβάνει ὁ Ναζιανζηνὸς μίαν τῶν πρωτίστων θέσεων, ἐκλεχθεὶς καὶ πρόεδρος αὐτῆς, κηρύττεται δὲ ὑπ' αὐτῆς ἑκὼν ἄκων κανονικὸς ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ὅμως καὶ κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην δὲν ἔλλειψαν οἱ ἐχθροὶ τοῦ ἀνδρός, ἵνα γεννήσωσι πράγματα αὐτῷ, ἰδίως κατηγοροῦντες, τὸ ὅτι ἀντικανονικῶς μετετέθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἧς τὸν περίβλεπτον θρόνον πολλοὶ αὐτῶν ἐπωφθαλμίων. Ὁ Γρηγόριος ἄκων ἀποδεξάμενος τὴν ἀρχιεπισκοπὴν καὶ ἐνδίδων μᾶλλον εἰς τὴν θέλησιν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῶν ἐπισκόπων τῆς συνόδου, δὲν ἠδύνατο, βλέπων τὰς ἀντιδράσεις ταύτας, νὰ μένῃ ἐν τῇ θέσει ταύτῃ. Ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ποθῶν τὴν εἰρήνην τῆς ἐκκλησίας, δὲν ἐδίστασε νὰ παραιτηθῇ ἀπὸ τῆς περιδόξου ἐπισκοπῆς, δεικνύων καὶ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἣν δι' ὅλου τοῦ βίου του ἐπεδείξατο μετριοφροσύνην καὶ μετριοπάθειαν. Ὡραῖοι εἶναι οἱ λόγοι καὶ διδακτικοί, δι' ὧν ἀνήγγειλεν ἐνώπιον τῶν ἐκπεπληγμένων ἐπισκόπων τὴν ἀκράδαντον ἀπόφασίν του νὰ ἀφήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν. «Ἄνδρες, εἶπε, συμποιμένες τῆς ἱερᾶς ποίμνης Χριστοῦ, εἶναι αἰσχρὸν καὶ ἀνάρμοστον ὑμεῖς οἱ τοὺς ἄλλους τὴν εἰρήνην διδάσκοντες, νὰ ἐρίζητε πρὸς ἀλλήλους· πῶς δὲ δύνασθε νὰ πείσητε τοὺς ἄλλους νὰ ὁμονοῶσιν, ὅταν ὑμεῖς εἶσθε

ἀσύμφωνοι πρὸς ἀλλήλους; Ἱκετεύω ὑμᾶς πρὸ τῆς Τριάδος αὐτῆς νὰ εἰρηνεύσητε καὶ νὰ διαθέσητε καλῶς τὰ πρὸς ἀλλήλους. Ἐὰν δὲ νομίζωμαι παρά τινων ἐγὼ ὡς αἴτιος τῆς διαστάσεως, δὲν εἶμαι ἀνώτερος τοῦ προφήτου Ἰωνᾶ. Βάλετέ με εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ὁ κλύδων τῶν ταραχῶν θέλει παύσει. Εἶμαι πρόθυμος νὰ πάθω ὅ,τι ἂν θέλητε. Ἂν καὶ ἀθῶον ὄντα, διὰ τὴν μεταξὺ ὑμῶν ὁμόνοιαν, ἐξώσατέ με τοῦ θρόνου καὶ ἀπελάσατε τῆς πόλεως. Μόνον τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν εἰρήνην, ὡς ὁ Ζαχαρίας λέγει, ἀγαπήσατε. Ἔρρωσθε, ἱεροὶ ποιμένες, καὶ μὴ λησμονήσητε τοὺς ὑπὲρ πίστεως ἀγῶνάς μου». Τοσοῦτον πρόθυμοι ἦσαν τότε οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες νὰ θυσιάζωσι τὰ πάντα ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ τῆς ἐκκλησίας συμφέροντος! Ἰδοὺ νέον δεῖγμα αὐταπαρνήσεως καὶ μετριοφροσύνης!

Ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἀπῆλθεν ὁ Γρηγόριος εἰς Ναζιανζὸν καὶ ἐκεῖθεν ἀπεχώρησεν εἰς τὴν ἀγαπητὴν αὐτῷ Ἀριανζόν, ὅπου διήνυσε τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ πολυταράχου βίου του, ἀσχολούμενος εἰς τὸ συγγράφειν. Ἀλλὰ καὶ μακρὰν εὑρισκόμενος τῶν πραγμάτων, ἐμερίμνα περὶ τῆς ἐκκλησίας διὰ τῶν ἐπιστολῶν του, ὧν πολλαὶ σώζονται μαρτύρια ζῶντα τῆς συνέσεως καὶ ποιμαντορικῆς ἀξίας αὐτοῦ. Τὰ συγγράμματα αὐτοῦ ἐν γένει εἶναι πλήρη θεολογικῆς σοφίας. Οἱ λόγοι του, ἐξ ὧν διαπρεπέστεροι εἶναι οἱ θεολογικοί, ἐξέχουσι διὰ τὴν ἐν αὐτοῖς ἐπανθοῦσαν ποιητικὴν χροιάν, διὸ καὶ πολλὰ χωρία αὐτῶν ἐχρησίμευσαν τοῖς μετὰ ταῦτα ὑμνογράφοις ὡς βάσις τῶν ὕμνων των. Τὸ ὕφος αὐτοῦ παραβάλλεται πρὸς τὸ τοῦ Ἰσοκράτους. Τοσοῦτον εἶναι σύμμετρος καὶ ἁρμονικὸς παρ' αὐτῷ ὁ λόγος. Ἐν δὲ ταῖς ἐπιστολαῖς του ἐγκωμιάζεται παρὰ τῶν κριτικῶν ἡ σαφήνεια, ἡ χάρις καὶ ἡ συντομία. Ἀνήκει δὲ ὁ Γρηγόριος καὶ εἰς τοὺς ἀρίστους θρησκευτικοὺς ποιητὰς τῆς ἐποχῆς του, ἀκολουθῶν ἐν τοῖς ποιήμασί του ὡς πρότυπα τὸν Σοφοκλέα καὶ Εὐριπίδην.

Τοιοῦτος ὑπῆρξε καὶ ὁ Γρηγόριος ἄξιος νὰ προσαγορεύηται ὁ κατ' ἐξοχὴν Θεολόγος. Ὑπολείπεται ἡμῖν νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου.

Ὁ *Ἰωάννης* ὠνομάσθη *Χρυσόστομος* ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων, οἵτινες ἐθαύμασαν τὴν εὐγλωττίαν αὐτοῦ, ἧς μαρτύριον ἔμειναν οἱ ἀθάνατοι λόγοι του. Καὶ ὁ Χρυσόστομος ἔσχε μητέρα ἐξόχου ἀρετῆς, ὅπως καὶ οἱ δύο ἄλλοι μεγάλοι πατέρες, τὴν Ἀνθοῦσαν, γυναῖκα ἀνήκουσαν εἰς πλουσίαν οἰκογένειαν, ἥτις καί τοι μείνασα νεαρωτάτη χήρα, ἀπεφάσισεν ἐπίτηδες νὰ μὴ συνάψῃ νέον γάμον, ἵνα ἀφοσιωθῇ ὅλως εἰς τὴν ἀνατροφὴν τοῦ μόνου υἱοῦ αὐτῆς. Τὰ πρῶτα λοιπὸν σπέρματα τῆς εὐσεβείας ἔλαβε παρ' αὐτῆς, καὶ τὴν πρώτην ἐν γένει παιδαγώγησιν. Εἶτα ἐδιδάχθη τὴν ῥητορικὴν ὑπὸ τὸν περίφημον Λιβάνιον, ὅστις τοσοῦτον ἔκτοτε ἐθαύμασε τὴν φυσικὴν αὐτοῦ εὐγλωττίαν, ὥστε κατὰ τὸν θάνατόν του ἐρωτώμενος τίνα καταλείπει διάδο-

χον αὐτοῦ, εἶπε τὸ γνωστὸν ἐκεῖνο· «Τὸν Ἰωάννην, εἰ μὴ τοῦτον χριστιανοὶ ἐσύλησαν». Θεολογικῶς δὲ ἐμορφώθη παρὰ δύο σοφῶν πρεσβυτέρων, ἐν Ἀντιοχείᾳ διδασκόντων καὶ ἰδίως τὰς Γραφὰς ἐξηγούντων, τοῦ Διοδώρου, τοῦ μετὰ ταῦτα Ταρσοῦ ἐπισκόπου καὶ τοῦ Καρτερίου. Ἡ θεολογικὴ αὕτη τῆς Ἀντιοχείας σχολὴ ἐφημίσθη, διότι ἀποκρούουσα τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐπικρατοῦσαν ἀλληγορικὴν ἑρμηνείαν, καὶ τὴν ἱστορικὴν καὶ γραμματικὴν τὴν καὶ κριτικὴν καλουμένην ἐξήγησιν μεταχειριζομένη, ἀνέδειξε τοὺς ἀρίστους ἑρμηνευτὰς τῶν Γραφῶν. Ἐξ αὐτῆς ἐξῆλθεν Εὐσέβιος ὁ Ἐμίσης, Διόδωρος ὁ Ταρσοῦ, Θεόδωρος ὁ Μοψουεστίας, Θεοδώρητος ὁ Κύρου καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἔξοχοι ἑρμηνευταί. Ἔτι δὲ σπουδάζων ὁ Χρυσόστομος ἀπήλαυε τοσαύτης ὑπολήψεως ἐν Ἀντιοχείᾳ, ὥστε ἀποθανόντος τοῦ μητροπολίτου Μελετίου, καί τοι μήπω εἰς τὰς τάξεις τοῦ κλήρου τεταγμένος καὶ νέος τὴν ἡλικίαν, ἐζητήθη παρὰ τοῦ λαοῦ ἵνα γίνῃ διάδοχος αὐτοῦ. Ἐκεῖνος δὲ ἐδέησε νὰ ἀναχωρήσῃ ἐσπευσμένως ἀπὸ Ἀντιοχείας, ἵνα ἀποφύγῃ τὴν διὰ τῆς βίας ἀνύψωσίν του εἰς τὸ ὑψηλὸν ἐκεῖνο ἀξίωμα.

Τῷ 380 προὐχειρίσθη ὁ Χρυσόστομος διάκονος ἐν Ἀντιοχείᾳ ὑπὸ τοῦ Φλαβιανοῦ, τῷ δὲ 386 πρεσβύτερος ἐν τῇ αὐτῇ πόλει, ἀναλαβών, ἐντολῇ τοῦ ἐπισκόπου, ὡς κύριον ἔργον τὸ κήρυγμα. Ἔκτοτε ἀνέπτυξε τὴν ῥητορικὴν ἐκείνην τέχνην, ἣν καὶ σύγχρονοι καὶ μεταγενέστεροι ἐθαύμασαν. Πρὸ πάντων δὲ ἐδείχθη ἡ ποιμαντορικὴ αὐτοῦ ἱκανότης καὶ ἡ περὶ τὸν λόγον δύναμις ἐπί τινος στάσεως ἐν Ἀντιοχείᾳ ἕνεκα τῆς παρὰ τοῦ λαοῦ καταστροφῆς τῶν ἀνδριάντων τῶν βασιλέων, δι' ἣν ἠναγκάσθη ὁ Φλαβιανὸς νὰ μεταβῇ εἰς Ῥώμην, ἵνα ἐξιλεώσῃ τὸν εἰς ἄκρον ἐξωργισμένον καὶ τὴν πόλιν διὰ τῶν ἐσχάτων τιμωριῶν ἀπειλοῦντα αὐτοκράτορα Θεοδόσιον. Τότε μείνας ἀντὶ τοῦ ἐπισκόπου ἐν Ἀντιοχείᾳ, διὰ τῶν ὁμιλιῶν αὐτοῦ, αἵτινες σῴζονται καὶ ἐν αἷς διαλάμπει ἡ σύνεσις καὶ ἡ σπουδαιότης τοῦ ἱεροῦ ἀνδρός, κατώρθωσε νὰ ἡσυχάσῃ τὰ πνεύματα, νὰ ἐπαναφέρῃ πάλιν τὴν τάξιν, καὶ νὰ ἐνισχύσῃ τὸ θάρρος καὶ παρηγορήσῃ τὸν κατατεθορυβημένον λαόν.

Ἡ φήμη διεσάλπιζεν ἤδη τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀνὰ πᾶσαν τὴν ἐκκλησίαν. Διὰ τοῦτο οὐδόλως εἶναι παράδοξον, ὅτι ἀποθανόντος τοῦ τότε ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως Νεκταρίου, πάντων τὰ βλέμματα ἐν τῇ πρωτευούσῃ ἐστράφησαν ἐπὶ τὸν Χρυσόστομον. Τὸ φῶς ἔπρεπε νὰ τεθῇ ἐπὶ τὴν λυχνίαν. Ἡ ἀρετή, ἡ θεολογικὴ σοφία, ἡ εὐγλωττία του ἦτο πρέπον νὰ κοσμήσωσι τὸν πρῶτον θρόνον τῆς ἐκκλησίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Πράγματι ὁ Ἀρκάδιος μεταπεμψάμενος αὐτὸν ἀπὸ Ἀντιοχείας ὑπὸ ἄλλο πρόσχημα, ἀνυψοῖ αὐτὸν ἀπὸ δόγματος ὁμοθύμου τοῦ τε λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου εἰς τὴν πρώτην ταύτην ἀρχιεπισκοπήν. Ταχέως δὲ ἐφάνη ἐνταῦθα ἄξιος τῶν προσδοκιῶν πάντων. Καὶ ὁ Χρυσόστομος ὑπῆρξε πρότυπον χριστιανοῦ ποιμένος, πραγματοποιήσας ἐν τῷ βίῳ του τὸ ἰδεῶδες τῆς ἱερωσύνης. Ἦτο ὅπως ἐννοεῖ ἡ Γραφὴ τὸν τέλειον ἀρχιερέα κατὰ τὸ τῷ ἀνθρώπῳ δυνατόν, ὅσιος, ἄκακος, ἀμίαντος,

κεχωρισμένος ἀπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν» (Ἑδρ. ζ', 26). Ὡς ἀρχιεπίσκοπος ἐπεδείξατο ἀνεξάντλητον δραστηριότητα, ἀπίστευτον δύναμιν πεποιθήσεως, σπανίαν ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ τῶν γνωμῶν τῶν ἄλλων, στερεὰν θέλησιν καὶ ἐξαίρετον μετριοπάθειαν, πάσας δηλ. ἐκείνας τὰς ἀρετάς, αἵτινες δύνανται νὰ ἀναδείξωσι μέγαν ἐκκλησιαστικόν τινα ἄνδρα. Προὐνόησε περὶ τῆς μορφώσεως τοῦ κλήρου, ὃν ἤθελε καὶ τὰ ἤθη χρηστὸν καὶ παιδείᾳ κεκοσμημένον, ὅπως ἦναι ἄξιος τῆς ὑψηλῆς ἀποστολῆς του. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον ἐγράφησαν ὑπ' αὐτοῦ οἱ ὡραῖοι ἐκεῖνοι περὶ ἱερωσύνης λόγοι. Ἐλάμπρυνε δὲ καὶ ἐκόσμησεν ἐπὶ τὸ κρεῖττον καὶ τὴν λατρείαν, νέαν εἰσαγαγὼν τάξιν ἐν αὐτῇ, ἣν ἔχομεν ἐν τῇ κατ' αὐτὸν ὀνομαζομένῃ λειτουργίᾳ, τῇ μετὰ ταῦτα εἰς ἅπασαν τὴν ἐκκλησίαν γενικευθείσῃ. Ἐσπούδασε δὲ πρὸς τούτοις διὰ παντὸς μέσου νὰ ἑνώσῃ τοὺς Ἀρειανούς, Ἀνομοίους, Ναβατιανοὺς καὶ ἄλλους αἱρετικοὺς μετὰ τῆς ἐκκλησίας, ἐν γένει δὲ ἐπεμελεῖτο νὰ διατηρῇ τὴν ἑνότητα καὶ τὴν ἁρμονίαν τῶν ἐκκλησιῶν. Δὲν ἐπελάθετο δὲ καὶ τοῦ ἔργου τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ φωτὸς τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τοὺς μήπω χριστιανισθέντας λαούς, ἰδίως τοὺς Γότθους καὶ τοὺς Πέρσας. Περὶ τῶν πτωχῶν ἐμερίμνα ὡς ἄλλος πατήρ, καὶ διὰ τοῦτο μὴ ἐπαρκούντων τῶν ὑπαρχόντων πτωχοκομείων, τῇ φροντίδι αὐτοῦ ἱδρύθησαν καὶ νέα ἄλλα. Ἦτο ὁ προστάτης καθόλου τῶν ἀδυνάτων, μὴ διστάζων τὴν προστασίαν του ταύτην νὰ ἐνεργῇ καὶ ἀπέναντι αὐτῶν τῶν ἰσχυροτάτων ἐν τῇ πολιτείᾳ προσώπων. Διὰ τοῦτο ὑπερησπίσθη κατὰ τοῦ εὐνούχου Εὐτροπίου μετὰ τοσούτου ζήλου τὸ τοῦ ἀσύλου δικαίωμα, οὗ τινος ἀπήλαυσαν τότε αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι, ὅπως ἄλλοτε οἱ ἐθνικοὶ ναοί, καὶ τὸ ὁποῖον ἐκεῖνος ἤθελε νὰ καταργήσῃ, ἵνα ἐξασθενίσῃ τὴν δύναμιν τοῦ Χρυσοστόμου. Τὸ δικαίωμα τοῦτο ἐν νεωτέρᾳ τινὶ εὐνομουμένῃ κοινωνίᾳ, ἐν ᾗ ἤθελε λειτουργεῖ ἀδεκάστως καὶ μετ' εὐθύτητος ἡ δικαιοσύνη, θὰ ἦτο βεβαίως ἀνωμαλία τις καὶ πρόσκομμα εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ δικαίου. Ἀλλὰ ἐν τῇ βυζαντιακῇ κοινωνίᾳ, ἐν ᾗ ἡ αὐθαιρεσία ἀπὸ τοῦ θρόνου μέχρι τοῦ τελευταίου ἄρχοντος ἐβασίλευεν, ἐν ᾗ οἱ περὶ τὴν αὐλὴν κόλακες ἦσαν πανίσχυροι καὶ ἠδύναντο ἀτιμωρητεὶ τὰ πάντα νὰ τολμῶσιν, ἐν ᾗ οἱ ἱερεῖς, οἱ στρατιωτικοὶ καὶ οἱ πλούσιοι ἀπετέλουν προνομιούχους τάξεις, ὁ δὲ λαὸς ἀφρούρητος καὶ ἀπροστάτευτος ἦτο ἐγκαταλελειμμένος ἕρμαιον εἰς τὴν διάκρισιν αὐτῶν, ἦτο σωτήριον τὸ δικαίωμα ἐκεῖνο τῆς ἐκκλησίας. Εἶναι γνωστὸς ὁ θρίαμβος, ὃν ἐτέλεσεν ὁ Χρυσόστομος ἐν τῷ περὶ τοῦ δικαιώματος τούτου ἀγῶνι, τὸ ὅτι δηλ. αὐτὸς οὗτος ὁ Εὐτρόπιος ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ τῆς αὐλῆς, καὶ ὑπὸ τῶν περὶ τὸν τρομερὸν στασιαστὴν Γαϊανᾶν στρατιωτῶν διωκόμενος, κατέφυγεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἐν ᾗ ἐκήρυττεν ὁ Χρυσόστομος, ὅτε οὗτος εἶπεν τὸν περίφημον εἰς Εὐτρόπιον λόγον, ἐν ᾧ κατέδειξεν ἔνθεν μὲν τὸ μάταιον τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ εὐμετάβλητον, ἑτέρωθεν δὲ τὸ τότε σωτήριον τοῦ δικαιώματος τοῦ ἀσύλου. Ἡ παρέμβασις τοῦ Χρυσοστόμου προκινδυνεύσαντος ὑπὲρ

τοῦ Εὐτροπίου, ἔσωσε τότε τοῦτον. Τὴν αὐτὴν τόλμην ἐπεδείξατο ὁ Χρυσόστομος, ὅτε ὡς νέος Ἠλίας ἤλεγξε τὴν αὐτοκράτειραν Εὐδοξίαν, ἥτις νέα Ἰεζάβελ ἤθελε νὰ ἁρπάσῃ τὸ κτῆμα Θεογνώστου τινός. Ἐν γένει οἱ ἐπίσκοποι τότε ἀνέλαβον πολλαχοῦ τὸ ἀξίωμα τῶν ἀρχαίων δημάρχων τῆς Ῥώμης, θεωρούμενοι ὡς οἱ φυσικοὶ κηδεμόνες καὶ προστάται τοῦ λαοῦ καὶ τῶν δυστυχῶν καὶ ἀδυνάτων καθόλου προσώπων. Τὸ αὐτὸ θάρρος ἐδείκνυεν ὁ Χρυσόστομος, καὶ ὅτε ἤλεγχε τὴν τότε βασιλεύουσαν ἀκολασίαν καὶ διαφθοράν, ὅπου καὶ ἂν παρετήρει αὐτήν, εἴτε παρὰ τοῖς τοῦ λαοῦ, εἴτε παρὰ τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ τῷ κλήρῳ, εἴτε παρὰ τοῖς μοναχοῖς, εἴτε παρὰ τοῖς ἄρχουσιν, εἴτε καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς βασιλεῦσι. Τὸ θάρρος τοῦτο ἦτο τὸ θάρρος, τὸ ὁποῖον ἐμπνέει πάντοτε ἡ πεποίθησις, ὅτι ἀγωνίζεταί τις ὑπὲρ τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ δικαίου. Κατὰ τὸ θάρρος τοῦτο καὶ τὴν παρρησίαν, μεθ' ἧς ἐλάλει, δύναταί τις νὰ παραβάλῃ τὸν Χρυσόστομον πρὸς τοὺς ἀρχαίους προφήτας, οἵτινες ἤλεγχον μετὰ κινδύνου καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς των καὶ βασιλεῖς καὶ λαόν, ὁσάκις παρεξετρέποντο εἰς τὴν εἰδωλολατρείαν ἢ διεφθείροντο, πρὸς τοὺς ἀποστόλους, οἵτινες διωκόμενοι, ἐκήρυττον τὸν Χριστόν, ἵνα «πειθαρχήσωσι Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις» (Πράξ. ε', 29), καὶ πρὸς τοὺς μάρτυρας τοῦ Χριστιανισμοῦ, οἵτινες χαίροντες καὶ φαιδροὶ ἐβάδιζον εἰς τὸ μαρτύριον καὶ τὸν θάνατον, πεποιθότες ὅτι ἀγωνίζονται καὶ ἀποθνήσκουσιν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας.

Οὕτω θαρραλέως ἐκτελῶν τὸ καθῆκόν του, τί παράδοξον, ὅτι ὁ Χρυσόστομος εἶχεν ὅμοιον τὸ τέλος πρὸς τοὺς προφήτας, τοὺς ἀποστόλους, τοὺς μάρτυρας; Ὁ Χρυσόστομος ἀπέκτησε ταχέως ἕνεκα τῆς παρρησίας, μεθ' ἧς ἐλάλει, πολλοὺς ἐχθροὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει. Πολλοὶ τῶν ἐπισκόπων καὶ κληρικῶν ἐλεγχόμενοι παρ' αὐτοῦ διὰ τὸν ἀκόλαστον αὐτῶν βίον, ἐκηρύχθησαν ἐναντίοι αὐτοῦ. Οἱ αὐλικοὶ δυσμενῶς ἔφερον, ὅτι πολλὰ βέλη τοῦ ἐξόχου ῥήτορος ἀπετείνοντο κατὰ τῶν αἰθαιρεσιῶν των. Αὐτὴ ἡ αὐτοκράτειρα Εὐδοξία δὲν ἠνείχετο τὸ ὅτι ὁ τολμηρὸς ἀνὴρ δὲν ἐδίσταζε καὶ αὐτῆς τὰς ἠθικὰς ἐλλείψεις νὰ ὑποδεικνύῃ. Περὶ τὴν Εὐδοξίαν λοιπὸν συσπειρωθέντες οἱ ἐχθροί του ἤρξαντο τοῦ κατ' αὐτοῦ πολέμου. Αἱ Ὠριγενικαὶ ἔριδες δίδουσιν αὐτοῖς τὸ πρόσχημα τοῦ κατὰ τοῦ ἱεροῦ ἀνδρὸς διωγμοῦ. Κατηγοροῦσι λοιπὸν αὐτὸν ψευδῶς, ὅτι ἐδέχθη εἰς ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν μοναχούς τινας ἐξ Ἀλεξανδρείας ἐλθόντας ὀπαδοὺς τοῦ Ὠριγένους, καθ' οὗ ὡς αἱρετικοῦ διά τινας ἑτεροδοξίας ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ ἀπαντώσας εἶχε πρὸ μικροῦ φοβερὸν ἐγείρει πόλεμον ὁ Κύπρου Ἐπιφάνιος, καὶ καταδικάζουσιν αὐτὸν ἔν τινι πρὸς τὴν δρῦν λεγομένῃ συνόδῳ πλησίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως γενομένῃ ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Ἀλεξανδρείας Θεοφίλου, ἐχθρικῶς αὐτῷ διακειμένου ἀπ' ἀρχῆς, διότι οὗτος ἐπεθύμει ἄλλον ἀντ' αὐτοῦ νὰ ἀνυψώσῃ εἰς τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον, εἰς ἐξορίαν (404). Χαρακτηριστικωτάτη διὰ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Χρυσοστόμου εἶναι καὶ ἡ εὐγλωττοτέρα

ὑπὲρ αὐτοῦ ἀπολογία μία τῶν κατ' αὐτοῦ ἐν τῇ συνόδῳ προσαχθεισῶν κατηγοριῶν. Κατηγορήθη δηλ. πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐπὶ τῷ ὅτι ἐνῷ ἦτο ἀρχιεπίσκοπος, ἔζη βίον λιτὸν καὶ πτωχὸν ὡς μοναχός! Ὁποία ἀποτύφλωσις! Ἡ εὐαγγελικὴ ἁπλότης τοῦ βίου, ἥτις πρέπει νὰ χαρακτηρίζῃ πάντας ὅσοι εἶναι μαθηταὶ ἐκείνου, ὅστις δὲν εἶχε ποῦ νὰ κλίνῃ τὴν κεφαλὴν, καὶ ἣν διὰ τοῦτο ἔπρεπε νὰ θαυμάσωσιν ἐν τῷ Χρυσοστόμῳ ὡς ἕνα τῶν λαμπροτάτων ἀδαμάντων τοῦ τὴν ἱερὰν αὐτοῦ κεφαλὴν κοσμοῦντος διαδήματος τῶν ἀρετῶν, ἐθεωρήθη ὑπ' αὐτῶν ὡς ἔγκλημα! Καὶ τότε μὲν στασιάσας ὁ λαὸς ὑπὲρ τοῦ Χρυσοστόμου, τὸν ὁποῖον δικαίως ἐλάτρευεν, ἠνάγκασε τὸν αὐτοκράτορα κατησχυμένον νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν εἰς ἐξορίαν ἀπαγόμενον. Ἀλλὰ βραδύτερον, νέας δοθείσης ἀφορμῆς ἔκ τινος λόγου αὐτοῦ, ὃν ἐθεώρησεν ἡ Εὐδοξία ὡς ὑπονοοῦντα αὐτὴν, κατώρθωσεν αὕτη νὰ ἐξορισθῇ ὁ ἱερὸς ἀνὴρ ὁριστικῶς εἰς Πόντον, ὅπου καὶ μετ' ὀλίγον ἕνεκα τῶν καθ' ὁδὸν κακώσεων ἐξαντληθεὶς, παρέδωκεν εἰς Κύριον τὴν μακαρίαν αὐτοῦ ψυχὴν τῷ 407. Καὶ ἀπώλεσεν οὕτω ἡ ἐκκλησία τότε τὸν μέγιστον ἑαυτῆς διδάσκαλον, τὸν φαεινότατον αὐτῆς φωστῆρα. Καθὼς δὲ εἰς πολλοὺς ἄλλους ἀναξίως καταδιωχθέντας δικαίους συνέβη, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Χρυσοστόμου πικρὰν ᾐσθάνθησαν μεταμέλειαν οἱ διώξαντες αὐτόν. Καὶ διὰ τοῦτο δὲν παρῆλθε πολὺς χρόνος, καὶ τὸ ἱερὸν αὐτοῦ λείψανον ἀνεκομίσθη μετὰ μεγάλης πομπῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν. Καθὼς ἔζησεν ὡς προφήτης, ἀπόστολος, μάρτυς, οὕτως καὶ ἀπέθανεν.

Ὁ Χρυσόστομος θεωρεῖται δικαίως ὡς εἷς τῶν σοφωτέρων πατέρων τῆς ἐκκλησίας. Τὰ συγγράμματα αὐτοῦ ἦσαν τοσαῦτα, ὥστε ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ περὶ αὐτοῦ, ὅ,τι ὁ Ἱερώνυμος περὶ τοῦ Ὠριγένους, ὅτι ἔγραψε τοσαῦτα, ὥστε ὁλόκληρος ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἐξήρκει πρὸς ἀνάγνωσιν αὐτῶν. Τὰ ἐξ αὐτῶν σωζόμενα εἰς ἡμᾶς εἶναι τρανὰ μαρτύρια τῆς ἐξόχου αὐτοῦ σοφίας. Τραφεὶς τῇ μελέτῃ τῶν ἀρχαίων κλασικῶν, ἰδίως τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Δημοσθένους, ἐμορφώθη εἰς τῶν καλλιτέρων ἑλλήνων συγγραφέων τῆς ἐποχῆς του. Ἡ γλῶσσά του εἶναι πυρώδης καὶ ἰσχυρὰ, ἡ δὲ φράσις του ἁπλῆ, σαφὴς, ζωηρὰ καὶ πλήρης χάριτος. Ὡς ἐξηγητὴς τῆς Γραφῆς, ἧς πάντα σχεδὸν τὰ βιβλία ἡρμήνευσε, ὑπῆρξεν ὁ δοκιμώτατος τῶν ἑλλήνων πατέρων δι' ἣν ἀκολουθεῖ γραμματικὴν ἢ ἱστορικὴν ἑρμηνείαν καὶ διὰ τὰς φιλολογικὰς αὐτοῦ γνώσεις. Ὡς ῥήτωρ δὲ δὲν ἔχει ἄλλον ἐφάμιλλον. Ἦτο ὁ Δημοσθένης τῶν χριστιανῶν, ὁ Βοσσουέτος τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. Ἐν τοῖς λόγοις του δεικνύει τὴν θεολογικὴν πολυμάθειαν καὶ τὸ περὶ τὰς Γραφὰς ἐντριβὲς τοῦ Βοσσουέτου, τὰς ψυχολογικὰς γνώσεις τοῦ Μασιλλῶνος καὶ τὴν περὶ τὰς σκέψεις λογικὴν ἀκρίβειαν τοῦ Βουρδαλοῦ. Ἦτο ἐν ἑνὶ λόγῳ ἀληθῶς χρυσοῦς τὸ στόμα.

Τοιοῦτος ὑπῆρξε καὶ ὁ Χρυσόστομος.

Δ. ΔΙΟΜΗΔΗΣ ΚΥΡΙΑΚΟΣ

ΠΟΙΚΙΛΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ

ΥΠΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Σ. ΚΟΝΤΟΥ.

§ 29.*

Ἀντίγραφα πρῶτα, ἀντίγραφα ἀρχαῖα ἢ παλαιά, ἀντίγραφα καλὰ ἢ ἀγαθά, ἀντίγραφα ἀκριβῆ, ἀντίγραφα ἀξιόπιστα, κτλ.

Ἐὰν τἀντίγραφα εἶνε εὐθὺς μετειλημμένα ἐκ τῶν ὑπὸ τῶν συγγραφέων ἢ ποιητῶν γεγραμμένων, καλοῦνται *πρῶτα*, ἐὰν δ' ὑπάρχῃ πολὺς χρόνος ἐξ οὗ παρεσκευάσθησαν, λέγονται *ἀρχαῖα* ἢ *παλαιὰ* καὶ παραβλητικῶς *παλαιότερα* καὶ ὑπερβολικῶς *παλαιότατα*. Ἐὰν τἀντίγραφα εἶνε μετ' ἐπιστασίας καὶ ἐπιμελείας πεφιλοτεχνημένα, ὀνομάζονται *καλὰ* ἢ *ἀγαθά*, *ἀκριβῆ*, κτλ. Ἐπειδὴ δὲ τὰ τοιαῦτα ἀξιοῦνται πίστεως, γίνεται, ὡς εἰκός, χρῆσις καὶ τοῦ *ἀξιόπιστα ἀντίγραφα* καὶ κατὰ σύγκρισιν *ἀξιοπιστότερα* καὶ καθ' ὑπέρθεσιν *ἀξιοπιστότατα*.

Ἀντίγραφα πρῶτα. Γαλην. Τόμ. ΙΖ', α', σελ. 980 «ἴσως οὖν ἢ ἐν τῷ γράφεσθαι τὸ *πρῶτον ἀντίγραφον* ἐκ τῶν ὑπομνημάτων τοῦ Ἱπποκράτους παρελείφθη τι τοιοῦτον γεγραμμένον ἢ κτἑ.». Τόμ. ΙΖ', β', σελ. 240 «τάχα μὲν ἁμαρτηθέντος εὐθὺς ἐν ἀρχῇ *τοῦ πρώτου τῶν ἀντιγράφων* ὑπὸ τοῦ πρώτου βιβλιογράφου, τάχα δὲ αὐτοῦ τοῦ Ἱπποκράτους παραλιπόντος». Σχολ. Ἀριστοφ. Σφ. 1282 «τὰ δὲ τοιαῦτα πολλάκις εἶπον ὅτι ὑπολαμβάνω ἐν *τοῖς πρώτοις ἀντιγράφοις* φθαρέντα ὅτι μὲν τοσαῦτα ἦν τὸν ἀριθμὸν γνωσθῆναι, οὐ μὴν τίνα».

Ἀντίγραφα παλαιὰ ἢ ἀρχαῖα, ἀντίγραφα παλαιότερα καὶ *παλαιότατα*. Γαλην. Τόμ. ΙϚ', σελ. 628 «ἁπάντων μὲν *τῶν παλαιῶν ἀντιγράφων* τὴν γραφὴν ταύτην ἐχόντων, ἁπάντων δὲ τῶν ἐξηγησαμένων τὸ βιβλίον δεχομένων αὐτήν». σελ. 738 «ταύτην γὰρ ἔχει τὴν γραφὴν *τά τε παλαιὰ τῶν ἀντιγράφων* πάντα καὶ τὰ τῶν ἐξηγησαμένων ὑπομνήματα» (Πρβ. καὶ σελ. 192. 491. 746. 836). Τόμ. ΙΖ', α', σελ. 973 «μὴ δηλώσαντες ὅτι τὸ *παλαιὰ τῶν ἀντιγράφων* οὐκ ἔχει κτἑ.». Τόμ. ΙΖ', β', σελ. 11 «οὔτε *τῶν παλαιῶν ἀντιγράφων* οὔτε τῶν πρῶτον (Γρ. *πρώτΩΝ*) ἐξηγησαμένων τὸ βιβλίον ἐπισταμένων τὴν γραφὴν ταύτην» (Πρβ. καὶ σελ. 15). Τόμ. ΙΗ', β', σελ. 62 «καὶ τά τε (Γρ. *καὶ τά ΓΕ*) *παλαιὰ τῶν ἀντιγράφων* ἄλλην οὐκ ἔχει». Τόμ. ΙΖ', α', σελ. 558 «τὰ μὲν *παλαιότερα τῶν ἀντιγράφων* τὴν

*Ἴδε σελ. 50.

ἀρχὴν τῶν προκειμένων (Γρ. *ΠΡΟΣκειμένων*) χαρακτήρων τοῖς ἀρρώστοις εἶχεν κτέ.». σελ. 806 «καί φασιν ἐν πολλοῖς *τῶν ἀντιγράφων* εὑρίσκεσθαι καὶ μάλιστα *τῶν παλαιοτάτων* τὸ στοιχεῖον κτέ.». Ἐν Τόμ. ΙϚ', σελ. 468 ἀναγινώσκεται «ἄλλοι δὲ ἐν τοῖς πάνυ παλαιοῖς *ἐδάφοις* γεγράφθαι οὕτω φασί», ἀνθ' οὗ γραπτέον *ἐδάφεσι* ἢ μᾶλλον *ἐδαφίοις*. Πρβ. Σχολ. Πινδ. σελ. 117 Βοικκ. «αὕτη ἡ ᾠδὴ ἐν μὲν τοῖς *ἐδαφίοις* οὐκ ἦν, ἐν δὲ τοῖς Διδύμου ὑπομνήμασιν ἐλέγετο Πινδάρου».

Στράβ. σελ. 550 «καὶ ἡ μεταγραφὴ δὲ παρὰ τὴν *τῶν ἀρχαίων ἀντιγράφων* πίστιν καινοτομουμένη ἐπὶ τοσοῦτον σχεδιασμῷ ἔοικεν». Πρβ. καὶ σελ. 41 «τὴν μὲν οὖν γραφὴν οὐκ ἀνάγκη κινεῖν παλαιὰν οὖσαν».

Διογ. Λαέρτ. Θ', 113 «φασὶ δὲ καὶ Ἄρατον πυθέσθαι αὐτοῦ (τοῦ Τίμωνος) πῶς τὴν Ὁμήρου ποίησιν ἀσφαλῆ κτήσαιτο, τὸν δὲ εἰπεῖν· εἰ *τοῖς ἀρχαίοις ἀντιγράφοις* ἐντυγχάνοι καὶ μὴ τοῖς ἤδη διωρθωμένοις».

Ὠριγέν. Τόμ. ΙΑ', σελ. 421 «εἰκὸς οὖν, ὥς τινες Ἑβραίων λέγουσι, *τὰ ἀρχαῖα ἀντίγραφα* ἑτέρως ἐσχηκέναι».

Πατέρ. Ἀποστολ. Τόμ. Β', σελ. 352, 18 ἐκδ. 1876 «εὑρίσκεται δὲ ἐν ἑτέροις *ἀντιγράφοις παλαιοτέροις* οὖσιν οὕτως».

Εὐστάθ. σελ. 59, 36 «ἐν *ἀντιγράφοις* δηλονότι *παλαιοῖς*». σελ. 804, 26 «τὸ δὲ Ἀλείσιον ἐν μὲν *τοῖς παλαιοῖς τῶν ἀντιγράφων* διὰ διφθόγγου φέρεται», κτλ. (Ἴδε Λαρώχην *Hom. Textkr.* σελ. 157 καὶ *Hom. Unters.* σελ. 303).

Σχολ. Ἀριστοφ. σελ. 265, 37 «ἐν ἐνίοις δὲ Ἀχαιός γέγραπται, καὶ *τὰ παλαιότερα ἀντίγραφα* οὕτως εἶχεν».

Σχολ. Ἱπποκρ. καὶ Γαλην. Τόμ. Α', σελ. 66 «ἰστέον ὅτι *τὰ παλαιὰ τῶν ἀντιγράφων* νοσήματα ἔχει». Πρβ. καὶ Τόμ. Β', σελ. 73 καὶ σελ. 80.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον λέγεται καὶ *βιβλίον παλαιόν*, κτλ., οἷον Γαλην. Τόμ. ΙΖ', β', σελ. 25 «οὔτε *βιβλίον* τι *παλαιὸν* οὔτ' ἐξηγητὴς οἶδεν». Φώτ. Βιβλ. σελ. 89, 22 «εὗρον μέντοι γε ἔν τινι *παλαιῷ βιβλίῳ* τὴν αὐτὴν πραγματείαν οὐχὶ Στρωματεῖς μόνον ἐπιγραφομένην ἀλλ' ὁλοκλήρως οὕτως». Σχολ. Ἀριστοφ. σελ. 95, 3 «ἐν οὐδενὶ *τῶν ἀρχαίων βιβλίων* εὕρηται». Σχολ. Δημοσθ. σελ. 442, 13 «ἐν δὲ *τοῖς ἀρχαιοτέροις βιβλίοις* εὑρίσκεται τὸ πρόσωπον», κτλ.

Ἀντίγραφα ἢ *βιβλία καλὰ* ἢ *ἀγαθά*, *ἀντίγραφα κρείττω*. Σχολ. Σοφοκλ. Τόμ. Α', σελ. 89 «ἐπιστῆσαι οὖν ἄξιον λαβόντας *καλὸν ἀντίγραφον*». Σχολ. Αἰσχύλ. σελ. 475, 30 «εὕρηται δὲ ἐν πολλοῖς καὶ *καλοῖς βιβλίοις* οὕτως». Εὐστάθ. σελ. 235, 3 «διπλάζεται τὸ Ρ παρὰ *τοῖς ἀγαθοῖς ἀντιγράφοις*». σελ. 918, 55 «εὕρηται γὰρ ἐκεῖνο ἐν οὐκ *ἀγαθοῖς ἀντιγράφοις* γραφὲν κτέ.». σελ. 1625, 45 «τὸ δὲ κείαντες διὰ διφθόγγου γράφουσι τὰ πολλὰ καὶ *κρείττω τῶν ἀντιγράφων*».

Ἀντίγραφα ἀκριβῆ, ἀντίγραφα ἀκριβέστερα καὶ *ἀκριβέστατα*. Γαλην. Τόμ. ΙΖ', β', σελ. 200 «ταύτην δ' οἵ τε παλαιοὶ τῶν ἐξηγητῶν ἐπίστανται τὴν γραφὴν ἔν τε *τοῖς ἀκριβέσιν ἀντιγράφοις* εὑρίσκεται». Πρβ. καὶ σελ. 242 «ἔν τε *τοῖς ἀκριβέσι τῶν ΠΑΛΑΙΩΝ ἀντιγράφων* εὑρισκομένην». Ἐν Τόμ. ΙΖ', α', σελ. 602 ἀναγινώσκεται «τῶν *ἀκριβέστερον* ἀντιγράφων ἐχόντων τὴν Ε ἡμέραν» ἀντὶ τοῦ *ἀκριβεστέρΩΝ* καὶ ἐν Τόμ. ΙΗ', α', σελ. 574 «γέγραπται δ' ἐν τοῖς *ἀκριβέσι τοῖς αὐτογράφοις* κτέ.» ἀντὶ τοῦ *ἀκριβεσΤΕΡοις ἀΝτΙγράφοις*.

Ὠριγέν. Τόμ. Α', σελ. 185 «οὕτω γὰρ ἐν *τοῖς ἀκριβέσιν ἀντιγράφοις* εὕρομεν». Τόμ. ΙΕ', σελ. 192 «ὡς ἐν *τοῖς ἀκριβεστέροις ἀντιγράφοις* εὕρομεν». σελ. 258 «ἐν δὲ *τοῖς ἀκριβεστάτοις (ἀντιγράφοις)* καὶ συμφωνοῦσι τοῖς Ἑβραϊκοῖς κτέ.».

Εὐσέβ. Εὐαγγ. Ἀποδ. Η', β', 12 «ὅθεν καὶ παρὰ *τοῖς ἀκριβέσιν ἀντιγράφοις* τῶν ἑβδομήκοντα τὸ σοῦ μετὰ ἀστερίσκου παραθέσεως πρόσκειται» (Πρβ. καὶ Ι', ε', 2). Ἴδε καὶ Οἰκονόμον *περὶ τῶν Ο'* Τόμ. Β', σελ. 878 καὶ Τόμ. Γ', σελ. 86 καὶ 453 καὶ Τόμ. Δ', σελ. 915.

Εὐστάθ. σελ. 444, 29 «τὸ δὲ κνίσσαν πολλὰ *τῶν ἀκριβῶν ἀντιγράφων* δι' ἑνὸς Σ γράφουσιν ἐκτάσει τῆς παραληγούσης». σελ. 907, 53 «ὡς πολλὰ *τῶν ἀκριβῶν ἀντιγράφων* ἔχει». σελ. 1316, 41 «τὰ δὲ πλείω καὶ *ἀκριβέστερα τῶν ἀντιγράφων* κτέ.». σελ. 1731, 24 «φέρεται γὰρ καὶ τοιαύτη γραφὴ ἐν *τοῖς ἀκριβεστέροις τῶν ἀντιγράφων*», κτλ. (Ἴδε Λαρώχην *Hom. Textkr.* σελ. 157 καὶ *Hom. Unters.* σελ. 303).

Ἀντίγραφα ἀξιόπιστα, ἀντίγραφα ἀξιοπιστότατα. Γαλην. Τόμ. ΙΓ', σελ. 810 «καίτοι κατά τινα *τῶν ἀντιγράφων* οὐκ *ἀξιόπιστα* Σ' εὗρον». Τόμ. ΙΕ', σελ. 422 «γεγραμμένης δὲ τῆς προκειμένης ῥήσεως καὶ καθ' ἕτερον τρόπον ἐν πολλοῖς *τῶν ἀξιοπίστων ἀντιγράφων*, κτέ.». Τόμ. ΙϚ', σελ. 765 «γέγραπται γὰρ οὕτως ἐν *τοῖς* πλείστοις καὶ *ἀξιοπίστοις ἀντιγράφοις*». Τόμ. Ζ', σελ. 896 «ἀλλ' ἐν *τοῖς* πλείστοις καὶ *ἀξιοπιστοτάτοις τῶν ἀντιγράφων* παραλέλειπται» (Πρβ. καὶ Τόμ. ΙϚ', σελ. 3 καὶ Τόμ. ΙΗ', β', σελ. 631). Ἐν Τόμ. ΙϚ', σελ. 769 κεῖται «ἐγὼ μὲν οὖν τὰς ἐν *τοῖς ΠΙΣΤΟΙΣ τῶν ἀντιγράφων* ὁμολογουμένας γραφὰς ἐν τῇ προκειμένῃ ῥήσει διῆλθον».

Ὡς δὲ λέγεται *ἀντίγραφα ἀκριβέστερα*, οὕτω καὶ *ἀντίγραφα ὀρθότερα*, οἷον Εὐστάθ. Παρεκβ. εἰς Διονύσ. σελ. 292, 1 «διὸ καὶ γράφουσι *τὰ τῶν ἀντιγράφων ὀρθότερα*». Ἐν τοῖς εἰς Ὀδύσσειαν Σχολίοις σελ. 637, 15 ἀναγινώσκεται «ἐν *τοῖς χαριεστέροις* οὗτοι μόνοι οἱ Β' ἀθετοῦνται» (Πρβ. σελ. 98, 19 καὶ τὴν σημείωσιν τοῦ Βουτμαννοῦ), παρὰ δὲ τῷ Ἐπιφανίῳ Τόμ. Β', σελ. 390, 10 φέρεται «πάντα δὲ *τὰ ἀντίγραφα τὰ σῶα καὶ ἀληθῆ* τὴν πρὸς Ῥωμαίους ἔχουσι πρώτην». Παράδοξον ἡμῖν φαίνεται τὸ ἐν τοῖς εἰς

Σοφοκλέα Σχολίοις κείμενον Τόμ. Α', σελ. 60 «ἐν τοῖς ἀναγκαιοτέροις τῶν ἀντιγράφων γράφεται εὐσοίας χάριν, ὃ καὶ οἱ ὑπομνηματισάμενοι ἀξιοῦσιν».

§ 30

Ἀντίγραφα Ἀττικιανά.

Περίφημοι παρὰ τοῖς παλαιοῖς βιβλιογράφοι ἦσαν ὁ Καλλῖνος καὶ ὁ Ἀττικός, ὡς διδασκόμεθα ἐκ τοῦ Λουκιανοῦ λέγοντος «ἵνα δέ σοι δῶ αὐτὰ ἐκεῖνα κεκρικέναι, ὅσα ὁ Καλλῖνος ἐς κάλλος ἢ ὁ ἀοίδιμος Ἀττικὸς σὺν ἐπιμελείᾳ τῇ πάσῃ γράψαιεν, κτέ.» καὶ «σὺ δ' οἴει συνήγορον κοινὸν καὶ μάρτυρα ἔσεσθαί σοι τὸν Ἀττικὸν καὶ Καλλῖνον τοὺς βιβλιογράφους;» (πρὸς τὸν Ἀπαίδ. 2 καὶ 24).

Τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀττικοῦ παρεσκευασμένα ἀντίγραφα προσηγορεύοντο *Ἀττικιανά* (Πρβ. *Νερωνιανὸς χαρακτήρ*, *Γρηγοριανὸς κῶδιξ*, κτλ.) καὶ πολλῆς, ὡς εἰκός, ἐτύγχανον τιμῆς καὶ ἀποδοχῆς. Ποιεῖται δ' αὐτῶν μνείαν ὁ Ἁρποκρατίων γράφων σελ. 35, 11 «ἐν δὲ τοῖς *Ἀττικιανοῖς* διττὴ ἦν γραφή» καὶ σελ. 55, 6 «ἐν μέντοι τοῖς *Ἀττικιανοῖς* ἐγέγραπτο ἅρπαξ» καὶ σελ. 108, 17 «ἐν μέντοι τοῖς *Ἀττικιανοῖς* διὰ τοῦ Η γράφεται» καὶ σελ. 158, 3 «ἡμεῖς μέντοι ἐν τοῖς *Ἀττικιανοῖς* διὰ τοῦ Τ Θύτιον εὕρομεν γεγραμμένον» καὶ σελ. 211, 2 «μήποτε δὲ βέλτιον φέρεται ἐν τοῖς *Ἀττικιανοῖς* Ναυκρατιτικά». Παρατηρητέον δ' ὅτι δὲν ἐσώθη ἡ γραφὴ ἐν πᾶσι τοῖς χωρίοις ἀδιάφθορος, ἀλλ' ἐν δυσὶ μὲν εἶνε ὀρθῶς γεγραμμένον *Ἀττικιανοῖς*, ἐν δυσὶ δὲ πλημμελῶς *Ἀττικοῖς*, ἐν ἑνὶ δὲ διττὴ φέρεται γραφή, *Ἀττικιανοῖς* καὶ *Ἀττικισμοῖς*. Τὴν πλημμελῶς ἔχουσαν ἀνάγνωσιν ἐπηνώρθωσε πρῶτος ὁ Ἑμστερρούσιος. Ἴδε Δοβραῖον *Φωτ. Λεξ.* σελ. 740. Πρβ. καὶ Δινδόρφιον *Δημοσθ.* Τόμ. Α', σελ. ΙΙΙ Ὀξων. Βοιμέλιον *Δημοσθ. Δημηγορ.* σελ. 286. Κόβητον *Συμμ. Κριτ.* σελ. 522, κλπ.

Οὐ μόνον δ' ἐν τοῖς τοῦ Ἁρποκρατίωνος μνημονεύονται τὰ Ἀττικιανὰ ἀντίγραφα ἀλλὰ καὶ ἐν κώδικι τοῦ Δημοσθένους ἔχοντι ἐν τέλει τοῦ λόγου τοῦ πρὸς τὴν ἐπιστολὴν τὴν Φιλίππου προσγεγραμμένον τὸ «διωρθώθη πρὸς δύο *Ἀττικιανά*». Ἴδε Κόβητον *Var. Lect.* σελ. 94.

Οὐδαμῶς εὔλογον εὑρίσκομεν τὴν γνώμην τοῦ Βεργκίου δοξάζοντος (*Griech. Literaturges.* Τόμ. Α', σελ. 282) ὅτι οὐχὶ ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ βιβλιογράφου ὠνομάσθησαν τὰ Ἀττικιανὰ ἀντίγραφα ἀλλ' ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ κτήτορος, ὄντος, καθὰ εἰκάζει, Ἡρῴδου τοῦ Ἀττικοῦ.

Οὐχὶ περιττὸν δ' ἡμῖν φαίνεται νὰ δηλωθῇ τοῖς νεωτέροις ὅτι προπαροξυτόνως ὑπό τινων τὸ ὄνομα *Ἀττικός* ἐκφέρεται, οἷον *Ἄττικος* (Ἴδε Στούρζιον *Opusc.* σελ. 28 καὶ Βοιμέλιον *Δημοσθ. Δημηγ.* σελ. 286). Ἐν τῇ Διδω-

τείῳ ἐκδόσει τῶν Πλουτάρχου Παραλλήλων φέρεται οὐ μόνον «ἐν ταῖς πρὸς *Ἀττικὸν* ἐπιστολαῖς» (σελ. 1054, 32) ἀλλὰ καὶ «μετὰ μικρὸν ὤφθη Ἰούλιος *Ἄττικος*» (σελ. 1268, 45).

Ἐν τοῖς Κανόσι τοῦ Θεογνώστου ἀναγινώσκεται σελ. 59, 30 «Τὰ εἰς ΚΟΣ λήγοντα καθαρὸν βαρύτονα εἴτε κύρια εἴτε προσηγορικὰ μὴ κτητικῆς ἐννοίας ἐχόμενα διὰ τοῦ Ι γράφεται — Ἑλλάνικος, *Φίλικος* ὄνομα κύριον· τὸ γὰρ κτητικὸν ὀξύνεται καὶ βραχὺ ἔχει τὸ Ι». Πρβ. Σχολ. Θεοκρ. σελ. 2, 12 «*Φίλικος*, Ὅμηρος ὁ νέος, τραγικός», κτλ. Ἴδε Γαισφόρδον *Ἡφαιστ. Ἐγχειρ.* Τόμ. Α', σελ. 57 καὶ Ναίκιον *Opusc.* Τόμ. Α', σελ. 43. Πρὸς τὸ *Φίλικος* δύναται νὰ παραβληθῇ τὸ *Χόρικος*.

Ὁ Στούρζιος (*Ἑλλαν.* σελ. 37 καὶ *Opusc.* σελ. 27 κἑξ.) νομίζων ὅτι τὸ ὄνομα *Ἑλλάνικος* οὐδὲν ἄλλο κυρίως εἶνε ἢ τὸ *Ἑλληνικός* (δωρ. *Ἑλλανικός*), ὅπερ κύριον καταστὰν ἐτονίσθη ἐν τῇ προπαραληγούσῃ, μνημονεύει ὀνόματα κύρια εἰς ΙΚΟΣ ἐξ ἐθνικῶν γενόμενα τὸ *Ὀλύμπικος* καὶ τὸ *Ἄττικος* καὶ τὸ *Ἰωνικός* (ἐκ τοῦ Εὐναπίου σελ. 106 Βοισσ.) καὶ τὸ *Ἀχαϊκός* καὶ τὸ *Ἑλλάδικος*. Ἀλλὰ πλημμελὴς πάντως εἶνε ἡ γνώμη αὐτοῦ περὶ τοῦ *Ἑλλάνικος*, ὅπερ εὑρίσκεται καὶ *ἙλλάνΕΙκος* ἐν ἐπιγραφαῖς γεγραμμένον, ὡς καὶ *ΚαλλίνΕΙκος*, *ἈνδρόνΕΙκος*, κτλ. (Πρβ. καὶ Λοβέκκιον *Παραλειπ.* σελ. 50).

Ἐν τῷ Μεγάλῳ Ἐτυμολογικῷ σελ. 582, 38 κεῖται «ἢ ἀπὸ τοῦ μέλι μελικός καὶ τροπῇ τοῦ Κ εἰς Χ καὶ ἀναβιβασμῷ τοῦ τόνου μέλιχος, ὡς *Ὀλυμπικός* Ὀλύμπιχος καὶ πατρικός πάτριχος, κτέ.». Περὶ τοῦ κυρίου ὀνόματος *Ὀλυμπικός* ἐποιήσατο λόγον ὁ Βυττεμβάχιος *Πλουτ. Ἠθικ.* Τόμ. Ζ', σελ. 326. Ἀλλ' ὁ Σχαιφῆρος *Γρηγ. Κορ.* σελ. 292 ἀποφαίνεται ὅτι κάλλιον ἔχει ἡ γραφὴ *Ὀλύμπικος*. Τῷ Σχαιφήρῳ συνεφώνησε καὶ ὁ Στούρζιος *Opusc.* σελ. 26.

Ὁ Λέρσιος (*de Arist. Stud. Hom.* σελ. 275 καὶ 282 ἐκδ. β') παρατίθεται ὀνόματα κύρια εἰς ΙΚΟΣ ἐξ ἐθνικῶν μὲν γενόμενα τὸ *Ἀττικός* καὶ τὸ *Καρικός* (Εὐσέβ. Ἐκκλ. Ἱστ. Ϛ', 12) καὶ τὸ *Ἀχαϊκός* καὶ τὸ *Ὀλυμπικός* καὶ τὸ *Φαρικός*, ἐξ ἄλλων δ' ἐπιθέτων τὸ *Φιλιππικός* καὶ τὸ *Γενικός* (Σουΐδ.) καὶ τὸ *Βασιλικός* (Σουΐδ. Εὐσέβ. Ἐκκλ. Ἱστ. Ε', 13) καὶ τὸ *Ζωτικός* (Εὐσέβ. Ἐκκλ. Ἱστ. Ε', 16. 18). Ὁ Λοβέκκιος (*Προλεγομ.* σελ. 342) μνημονεύει καὶ τὸ *Γραφικός* καὶ τὸ *Τυχικός* (Πράξ. Ἀποστ. Κ', 4. πρὸς Ἐφεσ. Ϛ', 21) καὶ τὸ *Σωτικός*. Γράφει δὲ καὶ (σελ. 343) «Ad significationem quod attinet, Ὀλύμπιχος nihil differt ab Ὀλυμπικός et Ὀλύμπιος, idemque valent Μυστικός Inscr. 189. et Μυστιχίδης n. 151». Τὸ παρὰ Διοδώρῳ φερόμενον «ἔπαρχον ὄνομα *Δωρικόν*» (ΙΔ', ζ', 7) μετεβλήθη ὑπὸ τοῦ Δινδορφίου εἰς τὸ *Δώριχον* (Πρβ. Λοβέκκιον *Προλεγ.* σελ. 342).

Ἐν ταῖς ὑπὸ τοῦ Οὐεσχήρου καὶ Φουκάρτου ἐκδεδομέναις Δελφικαῖς Ἐπιγραφαῖς σελ. 120, 154 φέρεται «ᾧ ὄνομα *Κωμικός*» καὶ «*Κωμικὸς* καὶ Ἰωνίς», κτλ., ἐν δ' Ἀττικῇ ἐπιγραφῇ κατακεχωρισμένῃ ἐν τῷ περιοδικῷ

συγγράμματι 'Αθηναίῳ Τόμ. Β', σελ. 326 κεῖται «*Θεωρικὸς* Συνδρόμου Στειριεύς».

Οὐκ ἀγνοητέον δ' ὅτι καὶ τὸ *Μηδικὴ πόα* ἄνευ τοῦ *πόα* ἐκφερόμενον ἐτονίζετο ὑπό τινων ἐπὶ τῆς παραληγούσης, οἷον *Μηδίκη* ἢ *μηδίκη*. Εὐστάθ. σελ. 1967, 27 «καὶ *μηδίκη* μὲν χόρτος, ὃ καὶ σημείωσαι, Μηδικὴ δὲ ἡ Περσική». 'Αρκάδ. π. Τόν. σελ. 107, 8 «Τὰ εἰς ΚΗ ὑπερδισύλλαβα παραληγόμενα τῷ Ι συνεσταλμένῳ παροξύνεται· 'Ελίκη κύριον, μυρίκη, Βαιτίκη χώρα, *μηδίκη*». Πρβ. καὶ Στέφ. Βυζ. σελ. 156, 10. σελ. 161, 15 καὶ σελ. 449, 15.

ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΑΙ ΚΑΙ ΒΕΛΤΙΩΣΕΙΣ ΕΝ ΕΠΤΑΝΗΣΩ.[1]

"Οτε γράφοντες τὸν βίον τοῦ ἀειμνήστου Θ. Καρούσου, ἐδημοσιεύομεν[2] ὅτι, ἐν τῇ ΙΒ'. Βουλῇ τῶν 'Ιονίων «συνετάχθη μετὰ τοῦ ἀειμνήστου Λιβαδᾶ τοῖς ἐκ Ζακύνθου ῥιζοσπάσταις, ἐγκαταλείψας τοὺς συμπολίτας αὐτοῦ Ζερβὸν καὶ Μομφερράτον, οἵτινες διὰ λόγους ἀγνώστους, ὑπεχώρουν ἤδη εἰς τὰς *μεταρρυθμίσεις*, *βελτιώσεις* μετονομασθείσας, τὸν Ζερβόν, λέγομεν, τὸν δικαίως ἕνα τῶν πρώτων ἀρχηγῶν τοῦ ῥιζοσπαστισμοῦ θεωρούμενον,» ἐσκέφθημεν μὲν ὅτι αἱ ἐκφράσεις αὗται ἤθελον ἴσως δυσαρεστήσῃ τοὺς ἀξιοτίμους κκ. Ζερβὸν καὶ Μομφερράτον, οὐδέποτε ὅμως ἠθέλομεν φαντασθῇ, ὅτι ὁ κ. Μομφερράτος διὰ τοῦ *Παρνασσοῦ*[3] ἤθελεν ἐπιρρίψῃ καθ' ἡμῶν βαρεῖαν μομφὴν ὅτι «παρεμορφώσαμεν καὶ διεστρέψαμεν τὰ γεγονότα, ὡς ἂν *κύριον σκοπὸν* εἴχομεν μομφὴν πικρὰν κατὰ ζώντων προσώπων νὰ ἐκφέρωμεν» καὶ ὅτι «ἴσως ἕνεκα μεροληπτικῶν λόγων ἠλλοιώσαμεν ἱστορικὰ γεγονότα».

Χάριν αὐτοῦ τοῦ *Παρνασσοῦ*, ὅν, ἀγνοοῦμεν πῶς, ὁ κ. Μομφερράτος παριστᾷ συνυπεύθυνον τῶν ἡμετέρων λόγων, ἰδίως χάριν ἐξακριβώσεως ἱστορικοῦ γεγονότος, ἐν τέλει δὲ καὶ χάριν ἡμῶν αὐτῶν σπεύδομεν νὰ δημοσιεύσωμεν διὰ τοῦ αὐτοῦ *Παρνασσοῦ* τὰ ἑξῆς.

Καὶ εὐθὺς ἐν ἀρχῇ ἀποκρούομεν μετὰ λύπης καὶ ἀγανακτήσεως τὰς καθ' ἡμῶν ὑπονοίας τοῦ κ. Μομφερράτου, κηρύττοντες ὅτι ἐὰν ἐγράψαμεν ὡς ἐγράψαμεν, ἐποιήσαμεν τοῦτο ὅπως μόνον τὰς ἡμετέρας ἰδέας δηλώσωμεν. Τοὺς κκ. Ζερβὸν καὶ Μομφερράτον δὲν ἔχομεν τὴν τιμὴν νὰ γνωρίζωμεν οὔτε ἀμέσως οὔτε ἐμμέσως· ὥστε μεροληπτικοὶ λόγοι καὶ σκοπὸς μομφῆς πικρᾶς κατὰ ζώντων προσώπων δὲν ὑπῆρξαν τὰ ἐλατήρια τῆς ἡμετέρας γρα-

1 Λυπούμεθα μὴ δυνηθέντες πρότερον νὰ δημοσιεύσωμεν τὴν διατριβὴν ταύτην. Πᾶς ἐννοεῖ, ὁποίας δυσκολίας ἀπαντήσαμεν περὶ τὴν εὕρεσιν τῶν ἀναγκαίων ἐγγράφων, ἐν μέσῳ Μονάχῳ διατρίβοντες καὶ εἰς ἐργασίας ἀσχολούμενοι, πᾶν ἄλλο ἢ εἰς τὴν ἑπτανησιακὴν ἱστορίαν ἀναφερομένας. Σ. Κ Π.

2 'Εν Παρνασσοῦ Α', 241.

3 Α', 647.

φίδος. Τοῦτο ἄλλως ἀπᾴδει καὶ εἰς τὸν ἡμέτερον χαρακτῆρα. Τοὺς κυρίους ἀείποτε ἐσεβάσθημεν δι' ὅσα χάριν τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος ὡς ῥιζοσπάσται ὑπέστησαν· οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ λησμονήσῃ τις τὰ Κύθηρα καὶ τοὺς Ὀθωνούς, τὰς ἐξορίας καὶ στερήσεις ἃς ὑπέστησαν αὐτοί τε καὶ ἄλλοι ῥιζοσπάσται. Ἀλλ' ἡ δικαία αὕτη τιμὴ δὲν δύναται νὰ μᾶς ἐπιβάλῃ ν' ἀποκρύψωμεν τὴν ἀλήθειαν γεγονότων τινῶν, συμβάντων περὶ τὰ τέλη τῆς ἀγγλικῆς ἐν Ἑπτανήσῳ προστασίας.

Ὅτι ἡ ἡμετέρα ἔκθεσις δὲν εἶναι δὰ καὶ τόσον πρωτάκουστος ὥστε ἀνὰ διεγείρῃ ἔκπληξιν εἰς πάντα ὅστις τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος πράγματα ἐγνώρισεν ἰδίαις αἰσθήσεσιν ἠδυνάμεθα σειρὰν ἐκτενῆ ἄρθρων ἐφημερίδων ἑπτανησιακῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης νὰ φέρωμεν εἰς ἀπόδειξιν. Ἀλλὰ ἐν μέσῃ Γερμανίᾳ στερούμενοι αὐτῶν, ἀρκούμεθα εἰς τὸ ν' ἀντιγράψωμεν ὅσα ὁ ἱστοριογράφος κ. Π. Χιώτης ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐδημοσίευσε πέρυσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἰονίου Κράτους (σελ. 435). «Τὸ 1861 ἔληγεν ἡ ΙΑ'. Βουλή, καὶ ἐξελέχθη ἡ ΙΒ'. Αὕτη ἐπανέφερε τὸν Ζερβὸν καὶ Μομφερράτον καὶ ἄλλους Κεφαλλῆνας ῥιζοσπάστας καὶ τὸν Θ. Καροῦσον. Ὁ Ζερβὸς ἐξελέχθη πρόεδρος τῇ προτάσει τοῦ βουλευτοῦ Κουρῆ καὶ πρόεδρος τῆς Γερουσίας ὁ κόμις Καροῦσος. Αὐτὸς κατὰ διαταγὴν ἀνωτέραν τοῦ ὑπουργείου ἀπέλυσε τὸν ἀρχιγραμματέα τῆς Γερουσίας Κ. Ἀν. Δούσμανην, ὡς συνομώσαντα ἐπὶ τῆς καταψηφίσεως τῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ Γλάδστωνος καὶ ἀντικαθίστα αὐτὸν ὁ Π. Βράϊλας, ὁ εὐνοϊκώτατος τοῦ Γλάδστωνος καὶ ὑπὲρ τῶν μεταρρυθμίσεων ἐκτεθεὶς εἰς τὰς κανονοβολὰς τῶν καταχθονίων μεταρρυθμιστῶν ἐν τῇ Βουλῇ. Ὁ Π. Βράϊλας πολλάκις ἀπεπειράθη νὰ εἰσάξῃ διὰ τῆς λέξεως *βελτιώσεως, τύπους εὐνόμους κυβερνήσεως, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον* διευθετοῦντας τὴν διοίκησιν τοῦ κράτους καὶ ἐξομαλύνοντας τὰ κακῶς ἔχοντα . . . Ἡ Προστασία λοιπὸν *ὅ,τι δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιτύχῃ διὰ τῶν μεταρρυθμίσεων* τοῦ Γλάδστωνος, *συνετέλει ἀνεπαισθήτως* διὰ τῶν εἰσαγομένων βελτιώσεων. Καὶ τοῦτο ἤθελεν ἐνισχύσει ἡ πολιτική της εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ἐθνικοτήτων, καθ' ἃς σκώλωψ ἦν ἡ Ἑπτάνησος. Ἀλλ' οἱ ῥιζοσπάσται οὐδεμίαν βελτίωσιν ἢ τροπολογίαν κυβερνητικὴν παρεδέχοντο. Ταύτην ἐθεώρουν ὡς διακωλύουσαν τοὺς σκοπούς των, ἐπιμένοντες δὲ εἰς τὸ σύστημα τῆς χειροτερεύσεως, ἤθελον ἡ κυβέρνησις νὰ παραλύηται, ἐκ τούτου ἤθελεν ἀναγκασθῇ ἡ προστασία ταχύτερον εἰς χειραφέτησιν τοῦ Ἰονίου . . . . εἰς πᾶσαν τροπολογίαν τῶν θεσμῶν πρὸς εὐνομίαν κατεκραύγαζον οἱ ῥιζοσπάσται ἐντὸς τοῦ βουλευτηρίου, καὶ τοὺς μὲν σπεύδοντας καὶ προδιαθέτοντας αὐτὰ καταχθονίους καὶ προδότας ἀπεκήρυττον, τοὺς δὲ συνεργοὺς αὐτῶν ἐδακτυλοδείκτουν ὡς ἐχθροὺς τῆς ἰονίου ἐλευθερίας. Διὰ ταῦτα ὁ πρόεδρος τῆς Βουλῆς Ζερβὸς καὶ οἱ συμμορφούμενοι πρὸς τὰς βελτιώσεις βουλευταὶ ἐχαρακτηρίζοντο ὑπὸ τῆς ῥιζοσπαστικῆς μερίδος ὡς ἐπιβουλευόμενοι πατρίδα καὶ ἐθνικότητα. Ἀναφανδὸν διὰ τῶν Βουλευτηρίων καὶ διὰ τῶν ὀργάνων τῆς δημοσιογραφίας οἱ τὰς

βελτιώσεις ποθοῦντες καθυβρίζοντο ὡς *καταχθόνιοι* καὶ *ὑποκριταὶ* καὶ *ἀπατεῶνες*, ὑποκώφως συμφωνοῦντες μετὰ τοῦ ξένου πρὸς ὑποδούλωσιν τῆς πατρίδος».

Ταῦτα δεικνύουσιν ὅτι ὅσα ἐγράψαμεν δὲν εἶναι πρωτάκουστα γεννήματα τῆς φαντασίας ἡμῶν, ἀποδεικνύουσι δὲ καὶ τὴν πραγματικὴν τάσιν τῆς πολιτικῆς τῆς ἐγκαινισθείσης ἐν τῷ ΙΒ'. Κοινοβουλίῳ. Καὶ τὰς μὲν ὕβρεις κατὰ τῶν ἀποχωρισθέντων ῥιζοσπαστῶν ἡμεῖς δὲν συμμεριζόμεθα, ὅτι ὅμως εἶχον ἀποχωρισθῇ αὐτῶν οὐδεὶς ἀμφιβάλλει. Τί συνέβαινεν ἐν τῇ ψυχῇ αὐτῶν, αὐτοὶ μόνον γινώσκουσιν. Ἄλλοι δὲ ἄλλως ἐπεξήγουν τὴν μεταβολήν, οἱ μὲν ὡς ἀποτέλεσμα *ἰσχυρᾶς ἐντυπώσεως*, ἣν ἐπέφερον αὐτοῖς αἱ κακώσεις τῆς προτέρας *ἐξορίας*, οἱ δὲ ἀπέδιδον αὐτὴν εἰς λόγους μυστικωτέρας πολιτικῆς ἐχούσης σχέσιν πρὸς τὰ ἐν Ἀθήναις ἐπὶ τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ Ὄθωνος τελούμενα. Ταῦτα οὐ τοῦ παρόντος νὰ ἐρευνήσωμεν· οὐχ ἧττον τὸ πρᾶγμα ὑπῆρχε.

Πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν ἀνωτέρων ὑπὸ τοῦ Χιώτη ἱστορουμένων παρατηροῦμεν ὅτι ὁ κ. Η. Ζερβὸς *ἄκρος καὶ ἀδιάλλακτος* πρώην ῥιζοσπάστης δικαίως ἐθεωρήθη *πρύμναν κρούων* καὶ εἰς ἀντίφασιν πρὸς τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ ἐρχόμενος, ἀφ' ὅτου ἐδέχθη τὴν θέσιν τοῦ προέδρου τῆς ΙΒ'. Βουλῆς. Ἡ ἐκλογὴ τοῦ προέδρου κατὰ τὸ Ἰόνιον Σύνταγμα δὲν εἶχεν ἰσχὺν ἄνευ τῆς ἐπικυρώσεως τοῦ Λόρδ μεγάλου ἁρμοστοῦ τῆς προστάτιδος δυνάμεως, ὅστις, ἐὰν δὶς ἤθελε δώσῃ τὸ *veto* εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν ἀντιπροσώπων, εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ὑποβάλῃ δύο ὀνόματα ἐκ τῶν ἀντιπροσώπων εἰς τὴν Βουλήν, ἐξ ὧν *ἔπρεπε* νὰ ἐκλεχθῇ εἷς, καὶ ἡ ἐκλογὴ αὕτη *ὤφειλε* νὰ ᾖ ὁριστική. Ἀνὴρ λοιπόν, ὡς ὁ κ. Ζερβός, ὅστις διὰ τῆς δημοσιογραφίας εἶχεν ἀποπτύσῃ τὴν Προστασίαν, ἣν ἐχαρακτήριζεν ὡς καταπιεστικὴν καὶ τυραννικήν, ὤφειλέ ποτε νὰ δεχθῇ θέσιν *ἀμέσως ἐξαρτωμένην* ἐκ τῆς Προστασίας; θέτουσαν αὐτὸν εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸν ἁρμοστήν; κατατάσσουσαν αὐτὸν μεταξὺ τῶν ὑπουργῶν τῆς Προστασίας; ὑποβάλλουσαν αὐτὸν εἰς τὸ σύνταγμα αὐτὸ ὃ τοσάκις κατέκρινεν; Ὁ κ. Μομφερράτος, ὅτε τῷ 1849 ἐξωρίζετο, ἤθελε δεχθῇ τοιαύτην θέσιν; Ὅτε δὲ ὁ Οὐάρδος εἰς τὸν κ. Ζερβόν, εὑρισκόμενον ἐν ἐξορίᾳ, προέτεινεν ὁποιανδήποτε θέσιν ἀπὸ γερουσιαστοῦ μέχρι τοῦ δικαστοῦ τοῦ ἀνωτάτου συμβουλίου, ἐπὶ τῷ ὅρῳ νὰ παύσῃ ἀντιπολιτευόμενος τὴν Προστασίαν, πῶς οὗτος τότε ἀπέρριψε τὸν συμβιβασμόν;

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ κ. πρόεδρος τῷ 1862 προσεπάθησε νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἀποδοχὴν ἐκείνην· αὕτη ὅμως εἰς τὸ δημόσιον οἰκτρὰν ἐντύπωσιν ἐπροξένει, καὶ οἱ μὲν ἀπεπειρῶντο νὰ ἐξηγήσωσιν αὐτὴν διὰ τῆς ἐκ τῆς ἐξορίας ἐλεεινότητος καὶ ἐνδείας εἰς ἣν περιῆλθεν, ἄλλοι δὲ ἄλλα ἐβεβαίουν περὶ σχέσεων αὐτοῦ καὶ τῶν ἄλλων *ἀποστατῶν ῥιζοσπαστῶν*, ὡς τοὺς ἀπεκάλουν, πρὸς τὸν ἐν Ἀθήναις Ἄγγλον πρέσβυν, καὶ ἄλλοι ἄλλα. Καὶ τόσον μᾶλλον ἡ διαγωγὴ αὐτοῦ ἐφαίνετο ἀκατανόητος, τῇ 20/4 Μαρτίου 1862

ἀναδεχομένου τὴν προεδρείαν τῆς ΙΒ'. Βουλῆς, καθόσον κατ' αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἐδήλου τὴν ἀπὸ τῆς βουλευτικῆς θέσεως παραίτησίν του δι' ἐγγράφου πρὸς τὴν Βουλὴν, οὗ ἀποσπῶμεν τὴν ἑξῆς περίοδον. «Ἐξελέχθην τέλος βουλευτὴς, ἦλθον ἐντὸς τοῦ Βουλευτηρίου καὶ κατέλαβον τὴν θέσιν μου. Παρετήρησα εἰς τὸ βραχὺ τοῦτο διάστημα καὶ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ πράγματα καὶ εἶδον ὅτι *οὐδόλως ἠπατώμην εἰς ὅσα προϊδεαζόμην* καὶ εἴς τινας προέλεγον. Ἡ ἐκ προοιμίου μικρὰ ἀνάσχεσις τοῦ παραπετάσματος διαφωτίζει ἀρκούντως πάντα νοήμονα καὶ εἰλικρινῶς φρονοῦντα πατριώτην καὶ ὡς πρὸς τὴν μέλλουσαν πορείαν των. Καὶ ἂν ἕτεροι ἀνώτεροι καὶ σοβαρώτεροι λόγοι δὲν ὑπῆρχον δι' ἕνα τίμιον καὶ ἐθνικὸν ἄνδρα, τοσαῦτα ὑποστάντα καὶ διδαχθέντα ὑπὸ τῆς πολυστόνου πείρας, αὕτη μόνη ἡ ἤδη *ἀποκαλυφθεῖσα πρόοψις* ἤθελε καταστήσῃ *ἀσυμβίβαστον*, *ἀναξιοπρεπῆ* καὶ οὐδόλως *ἐμπρέπουσαν εἰς αὐτὸν* τὴν περαιτέρω διαμονήν του μὲ τὰς *ὑπαγορεύσεις τῆς συνειδήσεώς των* καὶ μὲ *τὰ προηγούμενά των*· ὡς ἐπίσης καὶ μὲ *τὴν τιμὴν*, τὸ καλὸν ἐννοούμενον συμφέρον καὶ τὸ εἰλικρινῶς ἐπιδιωκόμενον μέγα μέλλον τοῦ ἔθνους του. Ἕνεκα τῶν λόγων τούτων *παραιτοῦμαι ἐκ τῆς βουλευτικῆς* ἕδρας μου, ὅπως ἄνευ ἀναβολῆς, ἥτις *οὐδόλως ἤθελε κατισχύσει τὰ μεταβάλῃ τὴν ἀπόφασίν μου*, διενεργηθῇ ὁ νόμος πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ κενοῦ τῆς θέσεώς μου.» (Πρακτ. τῆς Δ'. συνεδρ. τῆς ΙΒ'. Βουλῆς).

Ἀπέναντι τοῦ ἐγγράφου τούτου σιωπῶμεν, μὴ ἔχοντές τι πλέον νὰ προσθέσωμεν, ὅπως χαρακτηρίσωμεν τὴν διαγωγὴν τοῦ κ. Ζερβοῦ.

Δὲν ἦτο περίεργον νὰ βλέπῃ τις ἑαυτὸν πρόεδρον τῆς Βουλῆς, καθ' ἣν μάλιστα ἐποχὴν πρόεδρος τῆς Γερουσίας ἦν ὁ Δ. Καροῦσος; ἐκεῖνος δηλ. ὁ Καροῦσος, ὃν αὐτὸς μέχρι τοῦδε ἐν τῇ δημοσιογραφίᾳ δικαίως ἐστιγμάτισε; Δὲν ἦτο περίεργον νὰ βλέπῃ τις Ζερβὸν καὶ Καροῦσον καὶ Ἁρμοστὴν τῆς Προστασίας εἰς ἀμέσους σχέσεις; εἰς σχέσεις μάλιστα ὑποκειμένου εἰς ἀνώτερον; Δὲν ἦτο περίεργον ν' ἀκούῃ τις τὸν κ. Ζερβὸν ὀμνύοντα τὸν ἐπίσημον ὅρκον, «ὁρκίζομαι νὰ σεβασθῶ καὶ διατηρήσω τὰ συνταγματικὰ δικαιώματα τῆς προστάτιδος Ἀνάσσης, τὰ πηγάζοντα ἐκ τῶν ὑπὸ τῆς συνθήκης τῶν Παρισίων ὡρισμένων σχέσεων μεταξὺ τῆς προστάτιδος δυνάμεως καὶ τοῦ προστατευομένου κράτους;» Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι πρὶν ἢ ὁρκισθῇ, ἀνεφέρετο εἰς τὴν δήλωσιν, ἣν ἔκαμε δώσας τὸν ὅρκον ὡς βουλευτής. Ἀλλ' ἡ δήλωσις ἐκείνη, ἐξελθοῦσα τοῦ στόματος ἐλευθέρου βουλευτοῦ, τῇ ἐλευθέρᾳ δηλώσει τοῦ λαοῦ κεκτημένου τὴν βουλευτικὴν ἕδραν, δὲν ἴσχυε πλέον ἐξερχομένη ἀπὸ τῆς ἕδρας τοῦ προέδρου, ἐφ' ἧς ἐπέβαλλε τὴν θέλησίν της ἡ Προστασία!

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς δὲ ταύτης, ὁ κ. Ζερβὸς ἀνῆκεν εἰς τὸ κόμμα ἐκείνων, οὓς ἀπεκάλει ἄλλοτε *νευρόσπαστα* τῆς Προστασίας. Τὸ παράδειγμα δ' αὐτοῦ ἠκολούθει πιστὸς καὶ ὁ κ. Μομφερράτος. Καὶ πρὸς ἀπόδειξιν τῶν λόγων μας, παραλείποντες πολλὰς ἄλλας περιπτώσεις χάριν συντομίας, μεταφέρομεν ἐκ τῶν ἐπισήμων πρακτικῶν τὰς ἑξῆς περικοπάς.

«Συνεδρίασις Ζ'. Μαρτίου 1862.— Ὁ κ. Παδοβᾶς εἶπε: Καθ' ὃ προτείνας καὶ ὑποστηρίξας τὴν πρότασιν, ὅτι ὁ Ἁρμοστὴς δὲν δικαιοῦται νὰ ἐκφωνῇ ἐναρκτηρίους λόγους, διαδηλῶ, ὅτι ἀφοῦ ὁ ἴδιος ἀνεγνώρισεν, ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι κυριαρχικὸν δικαίωμα τὸ ὁποῖον ἀναγνωρίζει εἰς αὐτόν, ἀλλ' ἁπλοῦν βουλευτικὸν ἔθιμον, ἐμμένω εἰς τὴν θέσιν μου, ἵνα μὴ εἴπῃ τις, ὅτι προτίθεμαι, ὡς ἠδυνάμην, διὰ τῆς ἀπουσίας μου, ἐπειδὴ δὲν εἴμεθα εἰμὴ 22 μόνον παρόντες, νὰ παραλύσω τὰς ἐργασίας τῆς Βουλῆς». Ἐὰν ὁ κ. Ζερβὸς ἔμενε πιστὸς εἰς τὰς ἰδέας του, ἤθελε μιμηθῇ τὸ παράδειγμα ἄλλων ῥιζοσπαστῶν καὶ δὲν ἤθελε μετάσχῃ τῆς συνεδριάσεως· ἀπαρτία δὲν ἤθελε γίνῃ, ὁ Ἁρμοστὴς δὲν ἤθελεν ἀπαγγείλῃ τὸν λόγον του, καὶ ἡ Προστασία ἤθελε λάβῃ ἓν ῥάπισμα, ὄχι ἀδιάφορον.

Πολλάκις οἱ ῥιζοσπάσται ὅπως δώσωσι ψῆφον μὴ ἐμπιστοσύνης κατὰ τῆς ἐκτελεστικῆς ἀρχῆς, τῆς Γερουσίας, προέτεινον ἐλαττώσεις μισθῶν ἐπὶ τοῦ καταλόγου, ὃν αὐτὴ ἡ Γερουσία ὑπέβαλε τῇ Βουλῇ εἰς ἐπιψήφισιν. Ὁ κ. Πρόεδρος ὅμως καὶ ὁ κ. Μομφερράτος κατεψήφιζον τὰς προτάσεις. Οὕτω π. χ. ἐν τῇ ΙΑ'. Συνεδριάσει τὴν πρότασιν τοῦ ῥιζοσπάστου Καραμαλίκη ὅπως ἐλαττωθῇ ὁ μισθὸς τοῦ γερουσιαστοῦ Κερκύρας εἰς 200 λίρας, τῶν δὲ ἐκ τῶν ἄλλων νήσων εἰς 250 λίρας, ὅλοι μὲν οἱ ῥιζοσπάσται τὴν ἐδέχθησαν, οἱ δὲ κκ. Ζ. καὶ Μ τὴν κατεψήφισαν.—Ἐπὶ τῆς προτάσεως τοῦ κ. Βερρυκίου (Θ'. Συνεδρ.) περὶ δημοσιεύσεως προσόψεως τῶν πρακτικῶν τῆς Βουλῆς, ἀποφαίνονται οἱ μὲν Λιβαδᾶς, Λομβάρδος κ.λ. *ναί*, οἱ δὲ Μ. Ζ. κ.λ. *ὄχι*. Ἐν τῇ αὐτῇ συνεδριάσει ἡ πρότασις τοῦ αὐτοῦ ῥιζοσπάστου, νὰ σχηματισθῇ ἐπιτροπὴ, ἵνα συντάξῃ σχέδιον ἀπαντήσεως εἰς τὸ διάγγελμα τοῦ Ἁρμοστοῦ *περὶ γλώσσης*, γίνεται μὲν δεκτὸν ὑπὸ τῶν ῥιζοσπαστῶν, ὑπὸ δὲ τῶν κκ. Ζ. καὶ Μ. ἀπορρίπτεται.— Ἐν τῇ ς'. συνεδριάσει ἡ πρότασις τοῦ Λιβαδᾶ περὶ τῶν ὑπαλλήλων τῆς γραμματείας τῆς Βουλῆς, νὰ περιορισθῇ ὁ ἀριθμός των εἰς 18, ὑπ' ἐκείνων μὲν γίνεται δεκτὴ, ὑπὸ τούτων δὲ ἀπορρίπτεται.—Ἐπίσης ἡ πρότασις τοῦ κ. Λομβάρδου περὶ *ἑνὸς πρωθυπαλλήλου* ὑπὸ τούτων ἀπορρίπτεται.—Ὁμοίως ἡ ἐν τῇ ΙΒ'. Συνεδριάσει πρότασις τοῦ κ. Παδοβᾶ, ὅπως ἡ ἀντιπροσωπεία ἑκάστης νήσου ἐξετάσῃ τὰ οἰκεῖα μισθολόγια καὶ καθυποβάλῃ τὴν ἔκθεσίν της εἰς τὴν Βουλὴν ὡς ἁπλᾶ σχέδια, ὑπὸ τούτων ἀπορρίπτεται.— Ἀπ' ἐναντίας ἐπὶ τῆς προτάσεως τοῦ κ. Μαρίνου, ν' ἀναβληθῇ ἡ συζήτησις περὶ τῆς τῶν φρουρίων διαμαρτυρήσεως τοῦ Παδοβᾶ κατὰ τῆς Προστασίας, τῶν ῥιζοσπαστῶν ἐπιμενόντων νὰ ἐξακολουθήσῃ, οἱ κύριοι οὗτοι ζητοῦσι τὴν ἀναβολὴν (Συνεδρ Α'.). Τοῦ δὲ συνόλου τῆς διαμαρτυρήσεως τέλος δεκτοῦ γενομένου κατὰ τὸ σχέδιον τῆς ἀντιπολιτεύσεως, μέ τινας λεκτικὰς προσθαφαιρέσεις, οἱ κκ. Ζ. καὶ Μ. μετὰ τῶν μεταρρυθμιστῶν καταψηφίζουσιν αὐτῆς. Διὰ τὸ στενὸν τοῦ χώρου λυπούμεθα μὴ δυνάμενοι νὰ καταχωρήσωμεν ἐνταῦθα αὐτολεξεὶ τὴν διαμαρτύρησιν, ἧς τὸ κείμενον ἁμιλλᾶται πρὸς ὅσα ἄλλοτε αὐτοὶ οἱ ἀποχωρήσαντες ῥιζοσπάσται κατὰ τῆς

Προστασίας ἐξετόξευον. Ἔλθωμεν ἤδη καὶ εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς ΜΕ′. καὶ ΜϚ′. συνεδριάσεως. «Ὁ κ. Κοκκίνης καταθέτει τὴν ἑξῆς ἔγγραφον πρότασιν: Ἡ ΙΒ′. Βουλὴ ἐμμένουσα εἰς τὴν ἀπὸ 15/27 1859 διακήρυξιν τῆς ΙΑ′. Βουλῆς, καὶ τὰ ἐπελθόντα ἔκτοτε καὶ μέχρι σήμερον σταθμίσασα ἐμβριθῶς καὶ ἐκτιμήσασα, ἀποφαίνεται, ν' ἀπευθυνθῇ παράστασις εἰς τὴν Α. Μ. τὴν προστάτιδα Ἄνασσαν, μὲ προσφωνήματα πρὸς τὰς ὑψηλὰς εὐρωπαϊκὰς Δυνάμεις τῆς Μ. Βρεττανίας, τῆς Ῥωσίας, τῆς Αὐστρίας, τῆς Γαλλίας, τῆς Πρωσσίας καὶ τῆς Ἰταλίας, ἵνα εὐδοκοῦσαι συμπράξωσι πρὸς πραγματοποίησιν τῆς ἀνωτέρω ἐν τῷ κυριαρχικῷ δικαιώματι τῆς Βουλῆς γενομένης διακηρύξεως. Ἀκολούθως καταθέτει σχέδιον παραστάσεως καὶ σχέδιον προσφωνημάτων . . . . . «Ἡ Βουλὴ τήν τε πρότασιν καὶ τὰ σχέδια παραδέχεται. Ἀλλ' ὁ κ. Ζερβὸς διαμαρτύρεται λέγων ὅτι «ἐπιφυλάσσεται εἰς τὴν προσεχῆ συνεδρίασιν νὰ φέρῃ δήλωσιν, καθ' ὅσον θεωρεῖ ἀκατάλληλον καὶ ὅλως καινοφανῆ τὸν τρόπον, δι' οὗ προσάγονται τοιαύτης φύσεως ἀντικείμενα,—ὅτι ἐὰν ἄλλοι ἐνδιαφέρονται περὶ τοῦ τοιούτου ἀντικειμένου, ἐνδιαφέρεται καὶ αὐτός, ὑπὲρ οὗ ἐθυσιάσθη,—καὶ ὅτι ἑπομένως ἔπρεπε τοὐλάχιστον νὰ τῷ κοινοποιηθῇ προλαβόντως οἱονδήποτε μέτρον οἱ βουλευταὶ προέθεντο νὰ λάβωσιν ἐπὶ τούτου». Τὴν δὲ διαμαρτύρησίν του διατυποῖ ἐν τῇ ἑξῆς συνεδριάσει ὡς ἀκολούθως: Διαδηλῶ ὅτι, μαρτυρήσας καὶ θυσιάσας τὰ πάντα ἕνεκα τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἀντικειμένου, δὲν ἔχω ἀνάγκην νὰ ἐκφρασθῶ, διότι τὸ ἄτομόν μου καὶ ἡ θέσις μου χορηγοῦσιν ἐκφραστικωτέραν καὶ ζωηροτέραν σημασίαν, ἥτις εὐτυχῶς ὡς ἐκ τῆς φορᾶς τῶν πραγμάτων δὲν παρήγαγε τὰ ὁποῖα ὤφειλε νὰ παράγῃ ἀποτελέσματα· ὅτι μία τις τοὐλάχιστον ἀνακοπὴ ὠφείλετο (;) πρὸς ἐμέ, πρὶν ἡ προσαχθῇ εἰς τὴν Βουλὴν ἡ πρότασις ἐν πλήρει ἀγνοίᾳ μου· ὅτι τὸ αἰφνίδιον καὶ ἡ ὥρα τῆς προσαγωγῆς αὐτῆς, ὡς καὶ τὸ αὐτοσχέδιον καὶ ἐπιθετικόν, οὕτως εἰπεῖν, τῆς ἄνευ συζητήσεως παραδοχῆς της, ἀφαιροῦν τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸν φωτισμὸν τῆς συνειδήσεως τῶν βουλευτῶν, ἀποδεικνύουσιν ὀλίγον ἐνδιαφέρον εἰς τὰ τιμαλφέστερα τῆς πατρίδος δικαιώματα . . . . ὅτι ὁ τρόπος καθ' ὃν προτείνεται ἡ διεξαγωγὴ τοῦ ζητήματος, συνέπεια ἄλλως προϋπαρξάντων γεγονότων *πάντων ἀλλοτρίων πρὸς ἐμὲ* . . . εἶναι μία ἐπανάληψις, ἥτις ἀφεύκτως προκαλεῖ τὴν ἐπανάληψιν τῶν αὐτῶν ἐξαγομένων . . . ὅτι καὶ ἡ πρότασις καὶ ὁ τύπος τῆς ἐκτελέσεως εἶναι *ὅλως ἀνοίκεια* καὶ ἀναιρετικὰ τῆς φύσεως τοῦ ζητήματος καὶ τῆς ἐν δικαίῳ ἀρχῆς τῶν ἐθνικοτήτων, ἑπομένως ἀπᾴδοντα (;) ἀμφότερα πρὸς τὴν ἀνέκαθεν πορείαν μου,—ὅτι ὁ καιρὸς καὶ αἱ περιστάσεις οὐδόλως ἐπείγουν, οὔτε εἶναι ἐπὶ τοῦ παρόντος εὐνοϊκαὶ πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ (! !) διότι σὺν τοῖς ἄλλοις οἱ ἰσχυροὶ δὲν μεταβάλλουν τόσον εὐκόλως καὶ ταχέως τὰς ἐπισήμως ἐκδηλωθείσας βουλήσεις των, οὔτε τὸ σημερινὸν πνεῦμα καὶ ἐντὸς τῆς Ἑπτανήσου εἶναι τοιοῦτον, ὥστε νὰ ἐπενεργήσῃ εὐμενῆ τινα μεταβολὴν πρὸς ἄμεσον ἐκπεραίωσιν τοῦ προκειμένου

θέματος . . . . Ἕνεκα τῶν λόγων τούτων καὶ ἑτέρων, οὓς ἀποσιωπῶ, καὶ ἕνεκα ὅσων μέχρι τοῦδε ἀναφορικῶς ἐξέφρασα ἐντὸς τοῦ βουλευτηρίου τούτου, ἀρνοῦμαι τὴν συγκατάθεσίν μου εἰς τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος πρότασιν τοῦ ἐντίμου κ. Κοκκίνη καὶ εἰς τὰς προσαχθείσας παραστάσεις ἢ ἀναφοράς.» Τοιαύτη δήλωσις, τίνος; τοῦ κ. Ζερβοῦ, τοῦ ἐκθύμου καὶ ἄκρου ποτε ῥιζοσπάστου, διεγείρει τὴν δικαίαν ἔκπληξιν βουλευτῶν καὶ ἀκροατηρίου καὶ σφοδρὰς ἀγορεύσεις κατ' αὐτοῦ τῶν Λομβάρδου, Παδοβᾶ, Σέρβου, Βερρικίου καὶ Α. Βαλαωρίτου, ὅστις δίδει πέρας εἰς τὴν συζήτησιν διὰ τῶν ἑξῆς ἐμφαντικῶν ἐκφράσεων. «Ἀφοῦ ὁ ἔντιμος πρόεδρος ἐπιμένει εἰς ὅσα προηγουμένως διεδήλωσεν, ὀφείλω νὰ ἐκφράσω *τὴν λύπην, ὑφ' ἧς καταπιέζομαι*, βλέπων τὸν πρόεδρον τῆς ΙΒ'. Βουλῆς *ὑπαγορεύοντα εἰς τοὺς ξένους τὴν ἀρνητικὴν ἀπάντησιν, τὴν ὁποίαν ἄνευ τῆς δηλώσεως ἐκείνης ἴσως δὲν ἤθελον καλῶς διατυπώσει.*» Ἰδοὺ καὶ τὰ ὀνόματα τῶν μετὰ τοῦ κ. *προέδρου συμμορφουμένων*· Κουρῆς, Φωκᾶς, Χαριτάτος, Κασιμάτης, Τσαρλαμπᾶς, Βέγιας, Βούλγαρης καὶ Πήλλικας».

Προβῶμεν ἔτι περαιτέρω.

Ἐπὶ τῆς συζητήσεως τοῦ σχεδίου τῆς ἀπαντήσεως εἰς τὸν λόγον τοῦ Ἁρμοστοῦ ὁ πρόεδρος *συστηματικῶς* ἐπετίθετο κατὰ τῶν ῥιζοσπαστῶν, καὶ πᾶσαι αἱ παρατηρήσεις καὶ μεταβολαί, αἱ παρ' αὐτοῦ προτεινόμεναι, τοιαύτην τάσιν εἶχον καθόλου. Ὡς πρὸς τὴν ἀπάντησιν ὁ Παδοβᾶς κατέθηκε δύο προτάσεις· α'.) ὡς πρὸς τὸ ἐθνικὸν ζήτημα ὄχι μόνον νὰ ἐκδηλώσῃ βούλησιν, ἀλλὰ νὰ κάμῃ μνείαν ὅτι θέλει ἐπιληφθῇ ἡ Βουλή, ἐν ἁρμοδίῳ χρόνῳ, τῶν νομίμων μέσων πρὸς πραγματοποίησιν τῶν ἀποφάσεων αὐτῆς· β'.) ἀρχὴ τῆς ὑλικῆς βελτιώσεως δὲν εἶναι πραγματοποιήσιμος ἀπέναντι τῆς πορείας τῆς Προστασίας». Ὁ πρόεδρος καὶ εἰς ταῦτα σφοδρῶς ἀντιτίθεται μετὰ τῶν ὀλίγων ὀπαδῶν του. Ἐν τούτοις ὁ Α. Βαλαωρίτης προτείνει «νὰ μετατεθοῦν οἱ ἀφορῶντες τὸ ἐθνικὸν ζήτημα παράγραφοι τοῦ σχεδίου ὡς τελευταῖοι, καὶ οἱ ἀφορῶντες τὴν ἐσωτερικὴν κατάστασιν ὡς πρῶτοι» (καὶ τοῦτο οὐχὶ ἄνευ λόγου ἀλλὰ σκοπίμως)· ὁ δὲ πρόεδρος μετὰ τοῦ κ. Μομφερράτου καὶ μετὰ 12 ἄλλων καταψηφίζουσι τῆς προτάσεως, δεκτῆς γενομένης διὰ 22 ψήφων. Μετὰ τὴν ψηφοφορίαν ὁ Παδοβᾶς θέλει ν' ἀναπτύξῃ τὴν ἰδέαν του περὶ *ἐσωτερικῆς βελτιώσεως*, καὶ ἐνταῦθα ἀγὼν σφοδρὸς ἐγείρεται μεταξὺ μεταρρυθμιστῶν καὶ προέδρου ἀφ' ἑνὸς καὶ ῥιζοσπαστῶν ἀφ' ἑτέρου· καὶ ἐν τέλει πάλιν οἱ κκ. Ζ. καὶ Μ. προτείνουσι καὶ ψηφίζουσι τὸ *ἀπροχώρητον* τῆς β'. προτάσεως τοῦ κ. Παδοβᾶ, διότι ἀντίκειται εἰς τὸν κανονισμὸν» —ὅπερ ὅμως ἀπερρίφθη διὰ ψήφων 24 κατὰ 13. Ἀναπτύσσει τέλος ὁ Παδοβᾶς τὰς προτάσεις του, αἵτινες γίνονται δεκταὶ διὰ ψήφων 21 κατὰ 5, τῶν κκ. Ζ. καὶ Μ. *μὴ ψηφισάντων*, διατί; ἐρωτῶμεν. Ὁ Λομβάρδος ἀκολούθως ἀναγινώσκει ἔγγραφον τροπολογίαν εἰς τὸ σχέδιον τῆς ἐπιτροπῆς· ὁ πρόεδρος ὅμως πάλιν ἀντιπροτείνει *τὸ ἀπροχώρητον τῆς προτάσεως αὐτοῦ*, ἣν ἀντιπρότασιν

ὅμως ἀπορρίπτει ἡ Βουλὴ διὰ ψήφων 22 κατὰ 13, τοῦ κ. Ζ. καὶ κ. Μ. μετὰ τῆς κυβερνητικῆς μειονοψηφίας καταταχθέντων. (Ὅρα πρακτ. τῆς ΙΗ'. ΙΘ'· καὶ Κ'. Συνεδρ. τοῦ ΙΒ'. Κοινοβουλίου).

Τὰ ἐν τῇ ΚΑ'. Συνεδριάσει τῆς 20 Μαρτίου 1862, ἧς δὲν ἐδίστασεν ὁ κ. Μομφερράτος νὰ μνημονεύσῃ, οὐδὲν ἄλλο ἀποδεικνύουσιν, ἢ ὅτι ἀποκεχωρισμένοι ἤδη, αὐτὸς καὶ ὁ κ. Ζ., τῶν ῥιζοσπαστῶν, ἀνῆκον εἰς *τὴν μειονοψηφίαν*. «Ὁ κ. Μομφερράτος λέγει ὅτι προκειμένου περὶ σχεδίου ἀπαντήσεως, διάφοροι βουλευταὶ ἐσκέφθησαν καὶ συνέταξαν διαφόρους παραγράφους, ὅπως ἀντικατασταθῶσιν εἰς τὸ ὑπὸ συζήτησιν σχέδιον τῆς ἐπιτροπῆς», ὑπογεγραμένοι δὲ ἦσαν Ζερβός, Μομφερράτος, Κουρῆς, Λαύραγγας, Κασιμάτης, Φίλιππος. Διεγείρεται τότε σφοδρὰ συζήτησις μεταξὺ προέδρου καὶ Λομβάρδου, καὶ ἐν τέλει τὸ σχέδιον τοῦ δευτέρου, συμψηφισάντων πάντων τῶν ῥιζοσπαστῶν, ἐκτὸς τῶν Ζ. καὶ Μ., γίνεται δεκτὸν διὰ ψήφων 22 κατὰ 15. Καὶ ἐγένετο μὲν μνεία ἐν τῷ σχεδίῳ τῆς μειονοψηφίας τῆς ἑνώσεως, ἀλλὰ τί πρὸς τοῦτο; μήπως οἱ μεταρρυθμισταὶ ἠρνήθησάν ποτε ῥητῶς τὴν ἕνωσιν; οὐχί· ἀλλὰ παρίστανον πρὸς τὸ φαινόμενον τὸ ἀδύνατον αὐτῆς καὶ ἤθελον νὰ τὴν ἀναβάλωσιν ad Calendas Graecas. Διατί ἄλλως, ἐρωτῶμεν, δὲν συνεψήφισαν οἱ κκ. Μ. καὶ Ζ. τὸ σχέδιον τῶν ῥιζοσπαστῶν;

Καθόλου δὲ ὁ λαμβάνων ἀνὰ χεῖρας τὰ πρακτικὰ τῆς ΙΒ'. Βουλῆς διαβλέπει συστηματικὴν συμπολίτευσιν τῶν κκ. Ζ. καὶ Μ. μετὰ τῆς κυβερνητικῆς μειονοψηφίας καὶ ἀποχωρισμὸν ἀπὸ τῶν πρώην ὁμοφρόνων των καὶ κοινῷ συνεργαζομένων ῥιζοσπαστῶν. Ἐπαναλαμβάνομεν· *διὰ τῆς ἐσωτερικῆς βελτιώσεως τοῦ τόπου*, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τῶν νεωτεριστῶν τοῦ ΙΒ'. Κοινοβουλίου, ἡ Προστασία οὐδὲν ἄλλο προετίθετο ἢ νὰ στήσῃ παγίδα, ἐν ᾗ νὰ παγιδεύσῃ τινὰς τῶν Ἰονίων, ὅπως *ἀποκοιμηθῇ* τὸ τῆς ἑνώσεως ζήτημα. Τῆς παγίδος ταύτης ἀπηλλάγησαν οἱ Λιβαδᾶς, Λομβάρδος, Παδοβᾶς κ.λ., ἐνέπεσον δὲ εἰς αὐτὴν οἱ κκ. Ζ. καὶ Μ. Ἐὰν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην οἱ ῥιζοσπάσται δὲν ἤθελον δείξῃ ἐπίμονον διαγωγήν, ἣν ἔδειξαν, Κύριος οἶδε, ἐὰν καὶ πότε ἤθελε πραγματοποιηθῇ ἡ ἕνωσις [1]. Ἡ περίστασις ἐκείνη μᾶς ἐνθυμίζει τὸν δημώδη ἐν Ἠπείρῳ λόγον, τοῦ μὲν ἐρωτῶντος «ποῦ 'ναι τὸ σπῆτ τοῦ Παπᾶ;» τῶν δὲ χωρικῶν ἀπαντώντων «δὲν σὲ θέλει τὸ χωριό· τί ζητᾶς τὸ σπῆτι;» Ἡ μὲν Προστασία ἔλεγε διὰ τῶν ὀργάνων της «ἔλθετε νὰ βελτιώσω τὴν κατάστασίν σας», οἱ δὲ ῥιζοσπάσται ἐπέμενον ἀπαντῶντες «Ἔρρε εἰς κόρακας σὺ καὶ αἱ βελτιώσεις σου, δὲν θέλομεν ἀπολύτως μετὰ σοῦ νὰ συζήσωμεν· μετὰ σοῦ *βελτιώσεις*, καὶ ἂν ἐπιθυμοῦμεν αὐτάς, εἶναι ἀδύνατον νὰ

1 Γράφοντες τὴν βιογραφίαν τοῦ Θ. Καρούσου εἴχομεν μὲν ὑπ' ὄψιν τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα, ὑπεβοήθει δὲ ἡμᾶς καὶ ἡ μνήμη τῶν γεγονότων. Φοβούμενοι ὅμως, μὴ ἡ μνήμη, ἥτις ἐπὶ τῶν γεγονότων ἐκείνων ἦν λίαν νεανική, μᾶς ἠπάτα, ἐζητήσαμεν πληροφορίας παρὰ τοῦ κ. Λομβάρδου, διατρίβοντος τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1867 ἐν Ἀθήναις, ὅστις διὰ πειστικωτάτων λόγων μᾶς ἀπέδειξε τὸν κίνδυνον, ὃν πράγματι τὸ ἐθνικὸν ζήτημα διέτρεξεν ἐν τῇ ΙΒ'. Βουλῇ διὰ τῶν λεγομένων β ε λ τ ι ώ σ ε ω ν τ ο ῦ τ ό π ο υ.

πραγματοποιηθῶσι· βελτιώσεις θὰ ἐπέλθωσι διὰ τῆς ἑνώσεως.» Καὶ τέλος ἡ Προστασία ἰδοῦσα τὸ ἀδύνατον τῆς διατηρήσεως αὐτῆς ἐν Ἑπτανήσῳ, ἀπῆλθε. Καὶ ἀληθὲς μέν, ὡς ὁ κ. Μ. λέγει, ὅτι ῥητῶς πρότασις συνταγματικῶν μεταρρυθμίσεων δὲν ὑπεβλήθη ἐν τῇ ΙΒ'. Βουλῇ· ἀλλὰ τοιαύτη τάσις ἀνεπτύσσετο διὰ τῶν *βελτιώσεων* τοῦ τόπου, τάσις πραγματική, ὡς πολλάκις οἱ ῥιζοσπάσται ἡλίου φαεινότερον ἀπέδειξαν, οὐχὶ ὑποτιθέμεναι, ὡς ὁ κ. Μ. λέγει. «Δὲν ἀπέκρουον, λέγει, ὁ Μ., πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο εἰς ἀνακούφισιν τῶν δεινῶν τῆς πατρίδος τουτέστιν εἰς πᾶσαν ἐφικτὴν βελτίωσιν τῆς ἀθλίας τῶν πραγμάτων καταστάσεως νὰ συντελέσῃ». Ἀλλ' ἐρωτῶμεν· αἱ ὑπὸ τῶν ῥιζοσπαστῶν προτεινόμεναι οἰκονομίαι ἐβελτίωνον τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων ἢ τὴν ἐχειροτέρευον; Ἐὰν δὲ τὴν ἐβελτίωνον, ὡς πᾶς σώφρων ἐπαντᾷ, διατί κατεψήφιζον αὐτῶν;

Ἐὰν δὲ ἐν τῇ ΙΒ'. Βουλῇ μετὰ τῶν ῥιζοσπαστῶν συνετάσσοντο καί τινες βουλευταὶ διακριθέντες ἄλλοτε ὡς μεταρρυθμισταὶ καὶ καταχθόνιοι, τοῦτο ἔπραττον διότι ἐποίουν τὴν *ἀνάγκην φιλοτιμίαν*, ὅπως ἐν τῇ δωδεκάτῃ ὥρᾳ πωλήσωσιν ἐθνισμόν, ἢ *οἰκτρῶς ἠπατῶντο* νομίζοντες ὅτι ἡ ὑφισταμένη κατάστασις ἤθελεν ὠφελήσῃ τὰ σχέδιά των. Ὁπωσδήποτε ἡ δημοσία γνώμη καλῶς διεγίνωσκε τότε τοὺς βουλευτὰς ἐκείνους.

Τελευτῶντες λέγομεν ὅτι σεβόμεθα μὲν τὸν γενναῖον χαρακτῆρα τοῦ κ. Ζερβοῦ καὶ τοῦ κ. Μομφερράτου μέχρι τοῦ 1861 καὶ τὰ δεινὰ ἃ χάριν τῆς ἰδέας των ὑπέστησαν ἀναγνωρίζομεν, πεπείσμεθα ὅμως ὅτι ἡ ἱστορία τῆς ἑνώσεως τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος δὲν θὰ λαλήσῃ μετὰ τοῦ αὐτοῦ ἐνθουσιασμοῦ περὶ αὐτῶν μέχρι τῆς τελευταίας αὐτῆς σελίδος.

Ἐν Μονάχῳ· τὸν Μάρτιον τοῦ 1878.

ΣΠ. Κ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΝ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΦΡΟΥΡΙΟΥ ΤΟΥ «ΑΓΙΟΥ ΔΟΝΑΤΟΥ»[1].

Ὁ σοφὸς Ἀκαδημαϊκὸς τῆς Γαλλίας κ. Α. Maury ἐν τῷ πονήματι αὐτοῦ *Histoire des religions de la Grèce antique*[2], πραγματευόμενος τὰ ἐν Θεσπρωτίᾳ μυθολογούμενα ὀνόματα Στυγός, Ἀχερουσίας, Ἀχέροντος, Κωκυτοῦ, καὶ Ἀϊδωνέως κλ. κλ. ἐν ὑποσημειώσει, ἀναφερομένη εἰς τὴν κατ' αὐτὸν Ἀϊδωνίαν, ἐπαρχίαν Θεσπρωτίας (canton le nom d'Aïdonie, ὡς λέγει αὐταῖς

1 Τὸ φρούριον τοῦτο νῦν ἐστὶ κατεστραμμένον· τὸ δ' ὄνομα διασώζεται εἰς τὴν ἐπαρχίαν, ἥτις καλεῖται Παραμυθία, ὡς θέλομεν ἰδεῖν παρακατιόντες· συμπεριλαμβάνεται δὲ εἰς τὰς ἐντεῦθεν τοῦ Θυάμιδος χώρας, τὰς ὑπὸ τῆς Βερολινιακῆς συνθήκης τῇ Ἑλλάδι παραχωρηθείσας.

2 Histoire des religions κλ. Τόμ. Α' σελ. 589 κἑξ. Paris 1857 σημ. 1.

λέξεσιν) ἐπιπροστίθησι τὰ ἑπόμενα· «ce nom se conserve encore dans celui »d'*Aïdonat* donné au canton et au fleuve, dont la légende populaire a fait »Sain-Donat (Ἅγιος Δονάτος), auquel sont consacrées les églises de *Souli* »et de *Glycys*. (Mézières, de fluminibus inferorum, p. 26. Paris, 1853). »Une légende, dans laquelle on reconnait des souvenirs de la croyance anti»que, rapporte que Saint-Donat combattit un *Dragon infernal*». Εἰς ταῦτα φαίνεται σύμφωνος καὶ ὁ σοφὸς Γερμανὸς Πρέλλερ[1]. Τὸ ὄνομα *Ἀϊδωνία* ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὸ *χρονικὸν Δρυοπίδος*[2], ἀποδιδόμενον τῇ ἐπαρχίᾳ ταύτῃ, ὡς καὶ τὸ τῶν κατοίκων, Ἀϊδονίων.

Περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ φρουρίου *Ἁγίου Δονάτου*, καὶ τῆς ἀνεγέρσεως αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ, ἀναγινώσκονται παρὰ Προκοπίῳ τῷ Καισαρεῖ εἰς τὸ περὶ Κτισμάτων τοῦ Ἰουστινιανοῦ πόνημα αὐτοῦ τὰ ἑπόμενα· «ἐν δὲ τῇ παλαιᾷ Ἠπείρῳ νέα μὲν φρούρια ἐγένετο τάδε·

»Παρμός
»Ὄλβος
»Κιόνιν
»Μαρκιανά[3]
»Ἄλγος
»Κείμενος
»Ξηροποτάμος
»Εὐρώπη
»Χίμαιρα[4]
»Ἤλεγα
»Ὁμόνοια
»Ἄδανον
»Μουρκίαρα
»Κάστινα
»Γενύσιος
»Πέρκος
»Μαρμάρατα
»Λίστρια
»Πετρωνιανά
»Κάρμινα
Α. »Τοῦ ἁγίου Σαβίνου, καὶ ἐν φρουρίῳ κώμῃ κινστέρνα
»Μάρτιος
»Πέζιον
»Ὄναλος

Ἀνενεώθη δὲ τάδε·

»*καὶ ἀπὸ Ἰουστινιανουπόλεως καὶ Φωτικῆς φρούρια δύο τοῦ ἁγίου Δονάτου*
»Συμφύγιον
Β. »Προναθιδόν
»Ἤδωνες
»Κάστελλον

1 Preller, Griech. Mytholog., tom. I. p. 509.

2 Σελ. 14—15 κἑξ. ἔκδοσ. Ἀθηνῶν. Τὸ χρονικὸν τοῦτο ἐξεδόθη πρῶτον ὑπὸ Pouqueville. Voyage dans la Grèce, Paris 1820—1821. Τόμ. V. σ. 357. Δεύτερον δὲ ὑπὸ τοῦ Bekker. Historia politica et patriarchica C]poleos. Epirotica Bonn. 1849, σ. 263, καὶ τρίτον ὑπ' ἐμοῦ ἐν Ἀθήναις τελειότερον δαπάνῃ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ. 1871. (Ἴδε «Νεοελληνικὰ Ἀνάλεκτα» τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ. Τόμ. Α', Μέρος Β', Ἀπρίλιος 1871. Φυλλάδιον Α').

3 Μαρκάταις σήμερον ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Φιλιατῶν πέραν τοῦ Θυάμιδος.

4 Χίμαιρα, πρωτεύουσα τῆς νῦν Χειμάρρας.

»Βουλιβᾶς
»Πάλυρος
»Τράνα[1]
»Ποσειδῶν[2]
»Κολοφωνία[3]

Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου μανθάνομεν, ὅτι δύο φρούρια, τῷ ὀνόματι τοῦ ἁγίου Δονάτου ἰδίᾳ τετιμημένα, ἐδείματο ὁ Ἰουστινιανὸς σὺν τοῖς ἄλλοις φρουρίοις ἐν Ἠπείρῳ, τὸ φρούριον τῆς Ἰουστινιανουπόλεως καὶ τὸ φρούριον τῆς Φωτικῆς. Καὶ τὸ μὲν τῆς Ἰουστινιανουπόλεως εὑρίσκετο ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἀργυροκάστρου, παρὰ τῇ πρότερον καλουμένῃ Ἀδριανουπόλει, κατὰ τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ τούτου τοῦ Προκοπίου λέγοντος τάδε· «οὕτω συνεχῆ τὰ ἐρύματα »ἐν τοῖς χωρίοις ἀπεργασάμενος (Ἰουστινιανὸς), ὥστε ἀγρὸς ἕκαστος ἢ φρού»ριον ἀποτετόρνευται, ἢ τῷ τετειχισμένῳ πρόσοικός ἐστιν, ἐνταῦθά τε καὶ »τῇ Ἠπείρῳ, τῇ τε Νέᾳ καὶ Παλαιᾷ καλουμένῃ, *οὗ δὴ καὶ πόλις αὐτῷ »πεποίηται Ἰουστινιανούπολις ἡ πρότερον Ἀδριανούπολις καλουμένη*»[4]. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀνεφάνη πάλιν τὸ ἀρχαιότερον ὄνομα Ἀδριανούπολις, κατὰ Ὀρδερῖκον[5] οὗτινος μνείαν ποιεῖται καὶ ὁ Παλμέριος[6]· ἀλλὰ διὰ τί τοῦτο ἐγένετο, μένει ἄγνωστον. Πολλοὶ φρονοῦσιν, ὅτι ὑπὸ τὸν σημερινὸν τίτλον τοῦ Μητροπολίτου *Δρυϊνουπόλεως*, οὕτω καλουμένου καὶ ὑπογραφομένου, ὑποκρύπτεται τὸ τῆς Ἀδριανουπόλεως. Τοῦτο φαίνεται παραδεχόμενος καὶ ὁ ἐν τῷ Ἐθνικῷ ἡμῶν Πανεπιστημείῳ καθηγητὴς, κ. Δ. Χ. Σεμιτέλος ἐν τοῖς *Ἠπειρωτικοῖς* αὐτοῦ[7], καὶ ὁ καθηγητὴς κ. Πάλλης[8]. Ἀλλ' ἀμφότεροι οἱ σοφοὶ οὗτοι ἄνδρες, μὴ ἐπισκεφθέντες ἐπιτοπίως τὰ μέρη ἐκεῖνα, ὡς πρὸς τὴν θέσιν, ἐν ᾗ ἔκειντο αἱ πόλεις αὗται, φαίνονται μὴ ἀποφαινόμενοι ἀκριβῶς. Ἡ ἐπιτόπιος ἔρευνα καὶ ἐξακρίβωσις εἶναι ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν λύσιν τῶν τοιούτων τοπογραφικῶν ζητημάτων, ὡς ἄλλοτε ἀπεδείξαμεν γράψαντες παρατηρήσεις τινὰς ἐπὶ τῶν χωρογραφικῶν μελετῶν τοῦ κ. Πάλλη.[9] Σήμερον δὲν σώζεται τὸ ὄνομα τοῦ

1 Τὸ φρούριον τοῦτο ὑπάρχει ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἀργυροκάστρου, ἀλλὰ κατεστραμμένον· τὸ δ' ὄνομα αὐτοῦ διεσώθη παρὰ τῇ ἐγγὺς κειμένῃ κώμῃ, καλουμένῃ Τρανοσίστα, ἧς ἄνωθεν ἐπὶ λόφου ὑπῆρχε τὸ πάλαι ἡ ἀρχαία πόλις Γέρμα, ἧς τὰ ἑλληνικὰ ἐρείπια πρῶτος ἀνεκάλυψα, ὡς καὶ τῆς Δρυϊνουπόλεως· ἀλλὰ περὶ τούτων ἁπάντων θέλω γράψειν ἄλλοτε ἰδίαν πραγματείαν.

2 Ἐπὶ Λυκουρσίου, περὶ οὗ εἰς πλάτος ἐπραγματεύθημεν ἐν Παρνασσοῦ Β', 636 (τεύχ. Αὐγούστου 1878).

3 Προκοπ. Καισαρ. περὶ κτισμάτων Ἰουστινιανοῦ. Βιβλ. IV κεφ. δ' ἐκδ. παλαιὰ Παρισίων.

4 Αὐτόθ. βιβλ. IV σελ. 439. Ἐκδ. Βενετ. 1729. καὶ Παρισίων 1648.

5 Ὀρδεριχ. Ἱστορ. βιβλ. IX.

6 Παλμερίου Γεωγραφ. p. 258.

7 Ἠπειρωτικῶν βιβλ. Α' κεφ. Ε', § 37 σημ. 49 σελ. 58. Ἐκδ. Βερολίνου 1854.

8 Μελέται ἐπὶ τῆς ἀρχαίας χωρογραφίας καὶ Ἱστορίας τῆς Ἠπείρου. Ἀθην. σελ. 6.

9 Ἐπιστασίαι κριτικαὶ περὶ Δωδώνης. Ἐν Πάτραις 1866. Ἐν αὐταῖς ἐμπεριέχονται καὶ

φρουρίου *τοῦ ἁγίου Δονάτου* ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἀργυροκάστρου, ὅπως σώζεται τὸ τοῦ τῆς Φωτικῆς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Παραμυθίας, καὶ φαίνεται κατεστράφη τὸ φρούριον πολὺ ἐνωρίς, ὥστε δὲν ἐρριζοβόλησεν εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ λαοῦ τῆς Θεσπρωτίας, παρ' ᾧ ὁ ἅγιος Δονάτος ἑορτάζεται δημοτελέστατα κατὰ πᾶσαν κώμην καὶ πόλιν αὐτῆς τῇ λ' Ἀπριλίου ἑκάστου ἔτους.

Τὸ δὲ τῆς Φωτικῆς εὑρίσκετο ἐν Παραμυθίᾳ ἐπαρχίᾳ τῆς Θεσπρωτίας, ὅπως εἰς πλάτος ἐξεθέμεθα ἄλλοτε ἐν τῷ πρὸς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρίαν Ἀθηνῶν ὑπομνήματι ἡμῶν, ὅπερ ἔπειτα τῇ συστάσει τῶν γεραρῶν διδασκάλων τοῦ γένους, τοῦ ἀειμνήστου Κωνσταντίνου Ἀσωπίου καὶ τοῦ ἔτι ἐπιζῶντος Φιλίππου Ἰωάννου, ἐδημοσιεύθη ἐν *Πανδώρᾳ*[1]· ὅθεν περιττὸν νὰ ἐπαναλάβωμεν ἐνταῦθα τὰ αὐτὰ περὶ τῆς θέσεως τῆς Φωτικῆς καὶ τοῦ ἐν αὐτῇ φρουρίου τοῦ ἁγίου Δονάτου.

Ἀλλὰ τίς ἐστιν οὗτος ὁ ἅγιος Δονάτος, οὗπερ τῷ ὀνόματι ἐτιμήθη τὸ φρούριον τῆς Φωτικῆς; καὶ τί ἐπὶ πλέον συνετέλεσεν, ὥστε νὰ καταστῇ τοσοῦτον σεβαστὸν καὶ προσφιλὲς παρὰ τῷ λαῷ συμπάσης τῆς Θεσπρωτίας τὸ ὄνομα αὐτοῦ!

Ἰδοὺ τί ἀπαντῶμεν περὶ τούτου παρὰ τῷ Σωζομενῷ.

«Κατὰ δὲ τοῦτον πολλοὶ πολλαχοῦ τῆς Οἰκουμένης ἐν ἐπισκόποις διέπρεπον, ὡς Δονάτος ὁ Εὐροίας τῆς Ἠπείρου, ᾧ δὴ πολλά τε καὶ ἄλλα τεθαυματουργεῖσθαι μαρτυροῦσιν οἱ ἐπιχώριοι, μάλιστα δὲ περὶ τὴν ἀναίρεσιν τοῦ δράκοντος, ὃς περὶ τὰς καλουμένας Χαμαιγεφύρας παρὰ τὴν λεωφόρον ἐφώλευε, καὶ πρόβατα καὶ βόας, ἵππους τε καὶ ἀνθρώπους καὶ ἄλλα ἐξήρπαζεν· οὐ γὰρ ξίφος ἢ δόρυ φέρων οὐδὲ ἄλλο τι βέλος ἔχων ἐπὶ τουτὶ τὸ θηρίον ἦλθεν· ἀλλ' ὡς ᾔσθετο καὶ τὴν κεφαλὴν ὡς ἐφορμῆσον ἐξανέστησεν, ἀντιπρόσωπον αὐτῷ εἰς σταυροῦ σύμβολον τὸν ἀέρα τῷ δακτύλῳ κατεσήμανε καὶ ἐπέπτυσε· τὸ δὲ τὸν σίελον εἰς τὸ στόμα δεξάμενον αὐτίκα κατέπεσε, καὶ νεκρὸν κείμενον οὐ μεῖον τῶν παρ' Ἰνδοῖς ἱστορουμένων ἑρπετῶν διεφάνη τὸ μέγεθος· ἀμέλει τοι, ὡς ἐπυθόμην, ὑπὸ ζεύγεσιν ὀκτὼ εἰς τὸ πλησίον πεδίον ἐξελκύσαντες αὐτοὶ οἱ ἐπιχώριοι κατέκαυσαν, ὅπως μὴ διασαπεὶς τὸν ἀέρα λυμανεῖται, καὶ λοιμώδη νόσον ποιήσῃ. Δονάτῳ δὲ τούτῳ τάφος ἐστὶν ἐπίσημος, εὐκτήριός τε οἶκος ἀπ' αὐτοῦ τὴν ἐπωνυμίαν ἔχων· περὶ τοῦτον δὲ πηγὴ ὑδάτων πολλῶν, ἣν οὐ πρότερον οὖσαν, εὐξαμένου αὐτοῦ, τὸ θεῖον ἀνέδωκεν· ἦν μὲν γὰρ οὗτος ὁ χῶρος παντελῶς ἄνυδρος· ἐξ ὁδοιπορίας δέ ποτε ἐνθάδε παραγενόμενος, λέγεται, τῶν ἀμφ' αὐτὸν ἀπορίᾳ ὕδατος ταλαιπωρουμένων, τῇ χειρὶ τὴν γῆν λαχήνας εὔξασθαι· ἅμα δὲ τῇ εὐχῇ ἄφθονον ἀναβλύσαι ὕδωρ, καὶ ἐξ ἐκείνου μὴ διαλιπεῖν. Ἀλλὰ τῶν δὲ μὲν μάρτυρες οἱ τὴν *Σωρεῖαν* οἰκοῦντες, κώμην Εὐροίας, καθ' ἣν τάδε

αἱ παρατηρήσεις μου ἐπὶ τῶν χωρογραφικῶν, περὶ ὧν ἀνωτέρω ὁ λόγος, καὶ ἐκεῖ ἐν σελ. 14 κέξ. ὑποδεικνύονται αἱ θέσεις τῆς τε παναρχαίας πόλεως Δρυὸς καὶ τῆς Ἀδριανουπόλεως.

1 Τόμ. ΙΘ', 465 (φυλλάδ. 456. Μαρτ. 15. 1869.)

»συνέβη»[1]. Ἐκ τῆς ἀνωτέρω περικοπῆς ἀρκούντως φωτιζόμεθα, ὥστε νὰ ἐξιχνιάσωμεν τὰ διάφορα τοπογραφικὰ σημεῖα, τὰ ἐν αὐτῇ διαλαμβανόμενα. Καὶ πρῶτον ἡ Σωρεία[2] ἢ *Σωρωνειά*, ὡς λέγεται παρὰ τῷ λαῷ, εὑρίσκεται ἐν τοῖς Νοτίοις πέρασι τῆς ἐπαρχίας Δελβίνου παρὰ τὰ μεθόρια τῆς ἐπαρχίας Φιλιατῶν, ἐγγὺς δὲ τοῦ Πηλώδους λιμένος, κατὰ Στράβωνα[3], ὅστις σήμερον κοινῶς λέγεται *θάλασσα τῆς λάσπης*, ἐξ ἧς καταβαίνομεν εἰς Βουθρωτόν· δι' αὐτῆς διέρχεται καὶ ὁ κατὰ τὸν Βιργίλιον[4] καλούμενος Σιμόεις ποταμὸς (νῦν δὲ Μπίστριτσα[5]) καὶ συνενῶν τὰς λίμνας (vivarium) τὰς ἄνωθεν τοῦ Βουθρωτοῦ ἐκβάλλει εἰς τὸν λιμένα αὐτοῦ· ἀλλὰ περὶ τούτου ἄλλοτε θέλομεν γράψειν ἰδίᾳ. Ἡ κώμη Σωρεία ὑπάρχει κατεστραμμένη σήμερον· ἀλλὰ σώζεται ναός, οὗτινος, μεταποιηθέντος εἰς Χριστιανικὸν κατὰ σχέδιον Βυζαντιακόν, συντηροῦνται πολλὰ ἐρείπια, ἐξ ὧν ὁ ἄλλοτε ὁ ἐν Κερκύρᾳ Ἄγγλος Ἁρμοστὴς Μαίτλανδ, ἀφήρπασε δύο ἐνεπιγράφους μεγάλους λίθους καὶ μετεκόμισεν εἰς Ἀγγλίαν. Ἐν τῷ ναῷ τούτῳ γίνεται κατ' ἔτος πανήγυρις κατὰ τὴν 15 Αὐγούστου, ὅπου συρρέει πολὺ λαοῦ πλῆθος καὶ ἐκ τῶν δύο ἐπαρχιῶν Δελβίνου καὶ Φιλιατῶν. Διασώζεται δὲ καὶ ἡ πηγή, περὶ ἧς παρὰ Σωζομενῷ ὁ λόγος, ἄφθονον προχέουσα ὕδωρ· παρὰ τῇ ἀρχαίᾳ Σωρείᾳ συνῳκίσθη νέα κώμη καλουμένη *Καινούριον* (πρὸς διάκρισιν, φαίνεται, τῆς ἀρχαίας), ἧς περ κάτωθεν περὶ ἡμίσειαν ὥραν εὑρίσκονται αἱ *Χαμαιγέφυραι* (*χαμογιόφυρα* κοινῶς λεγόμενα νῦν,) παρὰ τὴν λεωφόρον τὴν ἄγουσαν διὰ τοῦ πυκνοῦ καὶ συσκίου δάσους τῆς Σωρωνείας εἰς Βουθρωτόν· δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῶν Χαμαιγεφυρῶν ὑπάρχουσιν ἕλη ἀδιάβατα οὐ μόνον τὸν χειμῶνα, ἀλλὰ καὶ τὸ θέρος· διὸ καὶ κατεσκευάσθησαν ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων αἱ *χαμαιγέφυραι* αὗται πρὸς εὐκολίαν τῆς συγκοινωνίας καὶ ὠνομάσθησαν οὕτω, διότι χαμηλαί εἰσι, μόλις ὀλίγον ἀναφαινόμεναι ὕπερθεν τῶν λιμναζόντων ὑδάτων, ἐν οἷς, ὡς ἄλλη ὕδρα, ἐνεφώλευεν ὁ δράκων ὁ ὑπὸ τοῦ ἁγίου Δονάτου θανατωθείς.

Δεύτερον ἡ Εὔροια[6] ὡς πρωτεύουσα τῆς Σωρείας, βεβαίως πολὺ μακρὰν

1 Ἐκ τῶν τοῦ Ἑρμείου Σωζομενοῦ βιβλ. Ζ', κεφ. κε' σελ. 103 κἑξ. ἐκδ. Παρισίων. Τούτῳ σύμφωνά εἰσι καὶ τὰ τῆς ἡμετέρας Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας Μηναῖα τοῦ Ἀπριλίου παρ' οἷς παριστᾶται ὁ ἅγιος Δονάτος, ἐπίσκοπος Εὐροίας, θανατώσας τὸν Δράκοντα παρὰ τὴν Σωρείαν κλπ. (Ἴδε Μην. Ἀπριλ. λ'. ἐκδ. Βενετ.).

2 Τὸ ὄνομα τοῦτο ἀπαντᾷ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, οἷον, ἐν Ἀρκαδίᾳ, ὡς λέγει ὁ Παυσανίας ἐν τοῖς δε· «Διαβήσῃ τε δὴ τὸν ποταμὸν (Λάδωνα), καὶ ἐπὶ δρυμὸν ἀφίξῃ »Σόρωνα διά τε Ἀργεαθῶν καὶ Λυκούντων καλουμένων καὶ Σκοτάνης· ἄγει μὲν δὴ ὁ Σό»ρων τὴν ἐπὶ Ψωφῖδος» κλπ. (Ἀρκαδικ. βιβλ. VIII, σελ. 118—119).

3 Στράβ. Γεωγραφ. Ζ'. ἐκδ. Κοραῆ.

4 Αἰνειάδ. βιβλ. Γ'. ante urbem in luco falsi Simoentis ad undam κλ. κλ. στίχ. 317—350.

5 Τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι ξενικόν· περὶ τοῦ ποταμοῦ τούτου ἄλλοτε θέλομεν γράψει ἐν ἐκτάσει.

6 Περὶ Εὐροίας ἀνεγνώσθη ἄλλοτε πραγματεία μου καὶ ἐν τῷ Φιλολογ. Συλλόγῳ Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλ' ἔμεινεν ἀνέκδοτος· διότι ἀτυχῶς συγκατεκάη σὺν τῷ καταστήματι τοῦ Συλλόγου τούτου προπέρυσιν.

αὐτῆς δὲν ὑπῆρχεν, ἀλλ' ἐκεῖ που πλησίον, τοὐλάχιστον ἐν τῇ αὐτῇ διοικητικῇ περιφερείᾳ, ἤτοι παρὰ τὰς λίμνας, τὰς διασχιζομένας ὑπὸ τοῦ Σιμόεντος, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, ἐφ' αἷς συμβιβάζεται ἄριστα καὶ ἡ ἑξῆς περὶ τῆς Εὐροίας τοπογραφικὴ εἰκὼν τοῦ Καισαρέως Προκοπίου, ὅστις λέγει τὰ ἑπόμενα: «Ἀνενεώσατο δὲ (Ἰουστινιανὸς) Νικόπολίν τε καὶ Φωτικὴν καὶ τὴν »Φοινίκην ὠνομασμένην· αἱ δύο αὗται πολίχναι, ἥ τε Φωτικὴ καὶ ἡ Φοινίκη ἐν τῷ χθαμαλῷ τῆς γῆς ἔκειντο ὕδασι περιρρεόμεναι τῇδε λιμνάζουσι. »Διὸ δὴ λογισάμενος Ἰουστινιανὸς βασιλεὺς ἀμήχανον εἶναι ἐπὶ στερρᾶς θεμε»λίων συνθήκης περιβόλους αὐταῖς ἀναστῆναι, αὐτὰς μὲν ἐπὶ σχήματος τοῦ αὐ»τοῦ εἴασε, φρούρια δὲ αὐτῶν ἀγχοτάτω ἔν τε ἀνάντει καὶ ἰσχυρῶς ὀρθίῳ ἐδεί»ματο. *Ἦν δέ τις πόλις ἐνταῦθα ἀρχαία, ὕδασιν ἐπιεικῶς κατακορὴς »οὖσα, ὀνόματός τε τῆς τοῦ χωρίου φύσεως· Εὔροια γὰρ ἀνέκαθεν ὠνο»μάζετο. Ταύτης δὲ τῆς Εὐροίας οὐ πολλῷ ἄποθεν λίμνη κέχυται, καὶ νῆ»σος κατὰ μέσον ἀνέχει, καὶ λόφος αὐτῇ ἐπανέστηκε· διαλείπει δὲ ἡ λίμνη »τοσοῦτον, ὅσον τινὰ χῶρον ἢ ἀτραπὸν ἐν εἰσόδου μοίρᾳ τῇ νήσῳ λελεῖ»φθαι, ἔνθα δὴ βασιλεὺς τοὺς τῆς Εὐροίας μεταβιβάσας οἰκήτορας, πόλιν »ὀχυρωτάτην οἰκοδομησάμενος ἐτειχίσατο*»[1]. Σημειωτέον δ' ἐνταῦθα καλῶς, ὅτι ὁ ἅγιος Δονάτος ἦν ἐπίσκοπος τῆς ἀρχαίας Εὐροίας κατὰ τὸ 381 μ. Χ. ἔτος· ὁ δ' αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς κατὰ τὸ 550 μ. Χ. ἤκμαζεν, ὅτε καὶ τὰ διάφορα ἐν Ἠπείρῳ φρούρια εἰς χρονικὸν διάστημα μᾶλλον ἢ ἧττον ἐκτεταμένον ἀνήγειρεν· ὥστ' ἐν ἀκριβείᾳ νὰ εἴπῃ τις πότε μετεβίβασε τοὺς τῆς Εὐροίας οἰκήτορας εἰς τὴν νέαν, τὴν ὀχυρωτάτην, τὴν ἐν τῷ νησιδίῳ ἐκείνῳ τῆς λίμνης κτισθεῖσαν Εὔροιαν, δὲν δύναται· βέβαιον μόνον φαίνεται ὅτι 150 ἔτη μετὰ τὸν ἅγιον Δονάτον ἐγκατελείφθη ἡ ἀρχαία Εὔροια, καὶ συνῳκίσθη ἡ ἐπὶ τοῦ νησιδίου, ὡς εἴρηται, νεωτέρα. Καὶ τῆς μὲν ἀρχαιοτέρας τὰ ἐρείπια φαίνονται παρὰ τῇ κώμῃ *Βροίνᾳ*, τῆς δὲ νεωτέρας ἐπὶ τοῦ νησιδίου. Κατὰ δὲ τὸ 604, ὅτ' ἐπίσκοπος Κερκύρας ἦν ὁ Ἀλκισίων, ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Εὐροίᾳ ἐπίσκοπος ἦν ὁ Ἰωάννης, ὅστις, κατὰ τὸν σοφὸν Μουστοξύδην[2], ἕνεκα τῶν συχνῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων ἐζήτησεν ἄσυλον ἐν τῇ κερκυραϊκῇ Κασσιώπῃ, ἀντικρὺ κειμένῃ, ὅπου κατέφυγε μετὰ τοῦ κλήρου τῆς Εὐροίας συμπαραλαβὼν καὶ τὸ λείψανον τοῦ ἁγίου Δονάτου· μάλιστα δ' ἦλθεν εἰς διαφορὰς ἔπειτα μετὰ τοῦ Ἀλκισίωνος θέλων ἀδίκως ὁ Ἰωάννης ἵνα σφετερισθῇ τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς Κασσιώπης, ὥστε τὸ πρᾶγμα ἀνηνέχθη καὶ τῷ βασιλεῖ Μαυρικίῳ καὶ τῷ τότε πάπᾳ Γρηγορίῳ[3]. Ἡ Εὔροια ὡς ἕδρα ἐπισκόπου ἀπαντᾷ καὶ παρὰ Κωνσταντίνῳ τῷ Πορφυρογεννήτῳ ἐν

1 Προκοπ. Καισαρ. ἔνθ' ἀνωτ. Βιβλ. IV σελ. 439 ἔκδ. Βενετ. 1729 καὶ ἔκδ. Παρισ. 1648.

2 Μουστοξύδ. Ἀρχὴ τῆς Κερκυραίων Ἐκκλησίας ἐν τῇ Εὐαγγελικῇ Σάλπιγγι Κερκύρας τοῦ 1856. Φυλλάδ. Η'. τοῦ Β'. ἔτους σελ. 62—63 κἑξ.

3 Εὐαγγελ. Σάλπιγγος Κερκύρ. ἔνθ' ἀνωτέρω.

τοῖς δε' «ΙΒ'. ἐπαρχία παλαιᾶς Ἠπείρου ὑπὸ ἡγεμόνα πόλεις ιϐ' μητρόπολις Νικόπολις. Δωδώνα, *Εὔροια*, *Ἄκτιον*, *Ἀδριανούπολις*, Ἄσσος, Φοινίκη, »Ἀγχίασμος, Βουθρωτὸς (Βούτριτος;), *Φωτική*, Κέρκυρα νῆσος, Ἰθάκη νῆσος»[1]. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὑπάρχει μεταξὺ τῶν σοφῶν ὑπόνοια ὅτι ὁ Πορφυρογέννητος ἀντέγραφεν ἁπλῶς τοῦ Ἱεροκλέους τοῦ Γραμματικοῦ τὸν Συνέκδημον εἰς τὸ περὶ Θεμάτων τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας πόνημα αὐτοῦ ἀδιαφορῶν περὶ τῆς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ συντηρήσεως ἢ μὴ τῶν πόλεων τῆς Ἠπείρου, περὶ ὧν ὁ λόγος ἐν τῇ συγγραφῇ αὐτοῦ, διὰ τοῦτο ἡ μαρτυρία αὐτοῦ δὲν ἔχει τὴν ἀνάλογον βαρύτητα, καὶ δὲν περιϐάλλει τὴν τότε πιθανὴν συντήρησιν τῆς Εὐροίας διὰ τοῦ ἀναλόγου κύρους τῆς ἐπιστήμης, τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἐν τοῖς ὑπὸ τὸ ὄνομα Λέοντος τοῦ σοφοῦ φερομένοις καταλόγοις τῶν ἐπισκόπων οὐδόλως γίνεται μνεία τῆς Εὐροίας, ἐν ᾧ περὶ Φωτικῆς παρ' ᾗ τὸ φρούριον τοῦ ἁγίου Δονάτου ὑπῆρχεν, ὡς ἀπεδείξαμεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων πόλεων ἀναφέρεται, ὅτι ὑπήγετο ὑπὸ τὸν Μητροπολίτην Ναυπάκτου[2].

Ἐκ πάντων τούτων συνάγεται, ὅτι ἡ Εὔροια ἦν κατεστραμμένη κατὰ τὰς ἐποχὰς ταύτας, καὶ δὲν ἐστάθη δυνατὸν νὰ ἀνεγερθῇ, καθόσον αἱ δυστυχίαι καὶ καταστροφαὶ τῆς Ἠπείρου ἐπετείνοντο, ἐξ ὧν κατεστράφησαν εἰς τὸ παντελὲς αἱ πλεῖσται πόλεις αὐτῆς, οἷον, Φοινίκη, Βουθρωτός, Φωτική, Νικόπολις, καὶ ἄλλαι πολλαί, ὧν τὰ ἐρείπια εἶναι ἤδη τὸ ἀντικείμενον τῶν ἀρχαιολόγων.

Καὶ τὰ μὲν ἐρείπια τῆς Εὐροίας, ἐπειδὴ ἡ ὀθωμανικὴ κυϐέρνησις ἕνεκα πολιτικῶν λόγων μὲ ὑπέϐλεπε, δὲν ἔλαϐον τὸν καιρὸν νὰ ἐξετάσω λεπτομερῶς, ὅπως ἀπαιτεῖ ἔρευνα ἐπιστημονική· τὰ δὲ τῆς Φωτικῆς (Παραμυθίας νῦν) ἔσχον τὴν εὐκαιρίαν καὶ ἐξηρεύνησα ὅσον τὸ δυνατὸν ἐν ἀκριϐείᾳ· ἔχουσι δὲ ὧδε: Εἰς ἀληθῶς ἄναντες καὶ ἰσχυρῶς ὄρθιον μέρος, καθὰ λέγει ὁ Προκόπιος, ἐδείματο τὸ φρούριον ὁ Ἰουστινιανός, ὅπερ καὶ ὡς ἀκρόπολις ἐθεωρεῖτο τῆς κάτωθεν τοῦ μέρους τούτου ἐπεκτεινομένης πόλεως· τοῦ φρουρίου τούτου καὶ σήμερον ἔτι οὐκ ὀλίγοι πύργοι καὶ τείχη διασώζονται κατὰ τὴν ἀνωφερῆ καὶ τῷόντι ὀρθίαν θέσιν ταύτην, ἐξ ἧς δύναταί τις νὰ θεᾶται σύμπασαν τὴν πεδιάδα μέχρι Φαναρίου καὶ Γλυκέως· ἐν δὲ τῷ χώρῳ τῆς ἀκροπόλεως παρατηροῦνται πλεῖσται ὅσαι ἡμίθραυστοι ἀρχαῖαι στῆλαι διαφόρων οἰκοδομῶν, ἃς ἀνασκαφαὶ δύνανται νὰ διευκρινήσωσι κατά τε τὸ σχῆμα καὶ τὸ εἶδος, ὡσαύτως καὶ κατὰ τὴν *ἐν χθαμαλῷ τῆς γῆς* κειμένην πόλιν, κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Προκοπίου, καὶ τὴν *ὕδασι περρεομένην* ἄλλοτε[3], παρα-

4 Κωνσταντ. Πορφυρογεν. περὶ θεμάτων ἔκδ. Βενετ. 1724· καὶ ἔκδ. Βεκκήρου. Τόμ. Γ. σελ. 57.

5 Juris graeco-romani σελ. 88. Band. hist. Byzant. σελ. 240 —Χρονικ. Δρυοπίδος ἔκδ. Ἀθηνῶν ἐν Νεοελλην. Ἀναλέκ. τόμ. Α' Μέρος Β' Φυλλάδ. Α' Γεωγραφ. Περιγρ, Ἠπείρου σελ 49 καὶ 53.

1 Πολίτης δέ τις ἐκ Παραμυθίας διαχαράξας ὀχετοὺς κατὰ διαφόρους διευθύνσεις ἀπεξήρανε τὸ ἔδαφος καὶ ᾠκοδόμησε καὶ λαμπρὸν βιομηχανικὸν κατάστημα ταμϐάκου, τοῦ

τηροῦνται πολλὰ ἐρείπια ἑλληνικά· ἐν δὲ τῇ θέσει τῇ καλουμένῃ *Λαμποβίτρᾳ* καὶ ἐρείπια ναοῦ βυζαντιακοῦ, εἰς οὗ τὸ ἔδαφος ἀναφαίνεται μωσαϊκόν τι καλλιτέχνημα ἀξιοσπούδαστον. Ὁ ναὸς οὗτος ἐπὶ Βυζαντίνων τιμώμενος *ἐπὶ τῷ γενεσίῳ τῆς Θεοτόκου*, ἑορταζομένῳ τῇ η' Σεπτεμβρίου, ὅτε καὶ ἐμπορικὴ πανήγυρις ἐγίγνετο, ἐφείλκυε τὸ σέβας ἁπάσης τῆς Θεσπρωτίας, ἐξ ἧς συνέρρεον τὰ πλήθη εἰς τὴν πανήγυριν ταύτην. Ἐν τῇ πανηγύρει ταύτῃ καὶ σήμερον γιγνομένῃ καὶ καλουμένῃ *Λάμποβον*[1] συρρέουσιν ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τῆς Ἠπείρου οἱ ἄνθρωποι πωλοῦντες καὶ ἀγοράζοντες βόας, ἡμιόνους, πρόβατα, αἶγας κλπ. καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς Κερκύρας ἀκόμη καὶ τῶν Παξῶν ἔρχονται χάριν ἐμπορίου. Τὸ δ' ὄνομα *Παραμυθία* μετεδόθη τῇ πόλει ἐκ τοῦ ναοῦ τούτου ἴσως, μάλιστα ἐν καιροῖς τῶν διωγμῶν καὶ τῶν θλίψεων τῶν χριστιανῶν, οἵτινες ἰδίᾳ ἐν τοιαύταις περιστάσεσι τῇ Θεοτόκῳ καταφεύγουσιν, εὑρίσκοντες παραμυθίαν ἐν αὐτῇ καὶ ἀνάπαυλαν τῶν ἠθικῶν αὐτῶν περισπασμῶν. Καὶ ἐκ τούτου προῆλθον τὰ ὀνόματα αὐτῆς τῆς Θεοτόκου Ὁδηγήτρια, Προστάτρια κλπ., ὡσαύτως καὶ *Παραμυθία* τῶν θλίψεων, καὶ *Παρηγορίτσα* ἐπὶ τὸ νεοελληνικώτερον, ὅπερ ὅμως ἴσως ἐκ τοῦ Παραμυθία ἐξεγένετο ἐπεξηγηματικῶς ἐν τῇ νεωτέρᾳ γλώσσῃ. Οὕτως ἀπαντᾷ ἐν τῇ πόλει Ἄρτῃ ναὸς ἔχων τὴν ἐπωνυμίαν *Παρηγορίτσα*[2]. Εὐκόλως ἐννοεῖται ὅτι τοιαῦται περιστάσεις διέγραψαν τὸ ὄνομα Φωτικὴ ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν Ἠπειρωτικῶν ἀρχαίων πόλεων, καὶ οὕτω παρέμεινε τὸ τῆς Παραμυθίας. Ἄλλοτ' ἐν τῇ Φωτικῇ εὑρέθη καὶ χαλκοῦν τῆς Διώνης ἀγαλμάτιον φερούσης ἐπὶ κεφαλῆς περιστεράν, ὡς φαίνετ' ἀπεικονισμένον εἰς Spec. of anc. sculpt. Τόμ. II. σ. 23. Ἐν δὲ τῇ σημερινῇ πόλει τῆς Παραμυθίας καὶ μάλιστα εἰς τὸν πρωτεύοντα αὐτῆς ναόν, παρὰ τὸ τεῖχος τὸ παρὰ τῷ ἐγγὺς κειμένῳ νεκροταφείῳ εὑρισκόμενον, ὑπάρχει ἐντετειχισμένη ἐπιγραφὴ ἀρχαία, ἐπιτάφιος, ἣν ἐκ τοῦ ἐπιφανοῦς Ληκίου[4] παρέλαβεν ὁ πολὺς Βοίκχιος καὶ ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ corpus inscriptionum graecarum[4] ἀλλ' ἀτελῶς, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς συγκρίσεως καὶ παραθέσεως τοῦ κάτωθι καὶ αὖθις δημοσιευομένου κειμένου αὐτῆς, ἔχοντος οὑτωσί·

(ΦΙ)ΛΛΙΠΟΝ ЄΥ . . .
ΦΙΝΑΚΟΥ ☐
ΙΟΛΥΚΟΥ
ΓΝΑΙΒΙω
\ Є . . . . ΧΑΙΡЄ.

καλουμένου τζαμικοῦ, διότι λέγεται κοινῶς καὶ Τζαμουριὰ ἡ Θεσπρωτία, καὶ οἱ κάτοικοι αὐτῆς τζάμιδες διὰ λόγους, οὓς ἄλλοτε ἀλλαχοῦ θέλομεν ἐκθέσειν.

1 Τὸ ὄνομα τοῦτο ἔχει σχέσιν μὲ τὸ ὄνομα Λάμποβον, κώμην Ἀργυροκάστρου, πατρίδα δὲ τοῦ ἀειμνήστου Ζάππα τοῦ τὰ Ὀλύμπια ἐν Ἀθήναις συστήσαντος· αἱ δὲ σχέσεις αὗται θέλουσιν ἐν οἰκείῳ τόπῳ ἐκτεθῇ.

2 Μουστοξύδ. Ἑλληνομνήμ. Τόμ. Α', φυλλ. Ι', σελ. 53.

3 Leake, itiner. graec. rept. τ. IV. tab. XXXIV. V. 169. καὶ σ. 62.

4 Vol. σ. 984. Βερολίνῳ 1843.

Αἱ ἐλλείψεις αὗται προῆλθον παρὰ τῷ ἀκριβεστάτῳ καὶ ὀξυδερκεῖ Ληκίῳ ἐκ τῆς ἐντειχίσεως, παρ' ᾗ τὰ ἄκρα τοῦ λίθου κεκαλυμμένα ὑπὸ ἀσβέστου παρεκώλυον τὴν ἀκριβῆ αὐτῆς ἀνάγνωσιν, εἰς ἣν ὅμως ἡμεῖς προέβημεν ἀφαιρέσαντες τῇ ἀδείᾳ τοῦ τότε Σ. ἐπισκόπου κ. Διονυσίου τὰ ἐπιπροσθοῦντα ἀλείμματα, τὰ διὰ τὴν πολυκαιρίαν σχεδὸν ἀπολιθωθέντα· εὕρομεν δὲ τὰ ἄκρα τοῦ λίθου τεθραυσμένα, καὶ οὕτω πάλιν μένει ἡ ἐπιγραφὴ ἐλλιπής.

Περὶ τὴν μίαν ὥραν μακρὰν τῆς Παραμυθίας παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους, οὗ ὄπισθεν ὑπάρχει τὸ περίπυστον *Σούλιον*, εὑρίσκεται ἡ κώμη *Βέλιανη*, κατηρημωμένη· ὑπάρχει δέ τις μικρὰ μονὴ παρ' αὐτῇ· πότε κατεστράφη, ἄγνωστον· παράδοσίς τις ὅμως παριστᾷ ὅτι οἱ κάτοικοι αὐτῆς διεσώθησαν περαιωθέντες εἰς τὴν ἀπαντικρὺ κειμένην νῆσον τῶν Παξῶν, ὅπου καὶ νῦν διατηροῦσι τὸ ὄνομα αὐτῆς πολλοί, ὡς ὁ κ. Βελιανίτης, Βουλευτὴς τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος νήσου, ἐκ ταύτης τῆς κώμης, ὡς λέγουσιν, ἔχει τὴν ἐπωνυμίαν. Εἶναι δὲ περίπυστος διὰ τὰ παρ' αὐτὴν ἀξιοθαύμαστα Κυκλώπεια ἐρείπια, ἅπερ κινοῦσι τὸν θαυμασμὸν τοῦ ἀρχαιοδίφου, ἰδίᾳ δὲ διασωζομένη τις χαμηλὴ πύλη, ἧς αἱ κολοσσαῖαι παραστάδες καὶ τὸ ἀνώφλιον ἐφελκύουσι τὴν προσοχὴν μετὰ μεγάλης περιεργίας διὰ τὸ ἰδιόρρυθμον αὐτῶν καὶ τὸ ἀρχαιότροπον· μήπως ἐνταῦθα ὑπῆρχον οἱ Ἔλινοι; περὶ ὧν Στέφανος ὁ Βυζάντιος λέγει ταῦτα· *Ἔλινοι, ἔθνος Θεσπρωτικόν· Ῥιανὸς δ' Θεσσαλικῶν· καὶ Ἐλινία ἡ χώρα· ἔστι καὶ Σικελίας πόλις· τὸ ἐθνικὸν Ἐλινῖνος*[1]. Εἰς τὸ ὄνομα τοῦτο ἂν προστεθῇ τὸ Αἰολικὸν δίγαμμα *F* τὸ προφερόμενον παρ' ἡμῖν ὡς *β*, τότ' ἔχομεν τὸ σημερινὸν *Βέλιανη*, κατὰ γένος θηλυκόν, προελθὸν ἐκ τοῦ ἀρχαιοτέρου *Fέλινοι* καὶ *Fελινία*. Ὡς γνωστὸν τοιαῦται ἀλλοιώσεις ὀνομάτων ἀπαντῶσι πλεῖσται ὅσαι παρ' ἡμῖν, ἰδίᾳ δὲ ἐν τῇ Μεσαιωνικῇ ὀνοματολογίᾳ ἡμῶν, ὥστε ἀπίθανος δὲν φαίνεται καὶ ἡ ἐξαλλοίωσις τοῦ ὀνόματος *Ἔλινοι* εἰς *Βέλιανη*. Μέχρι τοῦ σημείου τούτου ἐπεξέτεινα τὰς ἐπιστημονικάς μου ἐρεύνας· ἀλλ' ἡ ἕνωσις τῶν χωρῶν τούτων μετὰ τῆς μητρὸς Ἑλλάδος, ὡς ὡρίσθη ὑπὸ τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου, θέλει βεβαίως διευκολύνει καὶ τὰς ἐπιστημονικὰς ἐρεύνας, αἵτινες, ὡς γνωστόν, συντελοῦσιν εἰς τὴν διευκρίνισιν καὶ διαφώτισιν ζητημάτων, ὧν ἡ λύσις ἐξαρτᾶται ἐξ ἐπιτοπίων ἐρευνῶν καὶ ἐξιχνιάσεων.

Ἔγραφον ἐν Θουρίᾳ κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1878.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΠΕΤΡΙΔΗΣ
ὁ ἐκ Δροβιανῆς τῆς Ἠπείρου, Σχολάρχης Θουρίας.

---

1 Στεφάν. Βυζαντ. ἐν λέξ. Ἔλινοι. 267. Ἐκδ. Μεϊνεκίου. Τόμ. Α'. Βερολ. 1859.

Η ΕΝ ΝΕΑΠΟΛΕΙ ΠΕΝΙΑ.

Ἐπὶ μίαν ὅλην σχεδὸν ἑκατονταετηρίδα τὰ πολιτικὰ πάθη ἐπησχόλησαν τοὺς διασημοτέρους ἐν Ἰταλίᾳ ἄνδρας. Ἡ μέριμνα ἀφ' ἑνὸς ἵνα ἀποδιώξωσι τὸν ἐχθρόν, ἀφ' ἑτέρου ἵνα σχηματίσωσι πατρίδα ὑπερίσχυσε πάσης ἄλλης σκέψεως. Σήμερον ὁ σκοπὸς οὗτος ἐπέτυχε, καὶ τὸ μέγα νεαρὸν ἔθνος, ἀφ' οὗ ἀπέφυγε τοὺς πρώτους κινδύνους δι' ἐπιμόνου καὶ δραστηρίας διαγωγῆς, ἔχει νῦν τὴν εὐκαιρίαν ἵνα ἐξελέγξῃ ἑαυτό, καὶ ἐξετάσῃ διὰ τῆς μήλης τὰς πληγὰς αὐτοῦ. Μεταξὺ τούτων ὑπάρχει μία μάλιστα ἥτις εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς ἐπέσυρε τὴν προσοχήν, ἕνεκα τοῦ βάθους αὐτῆς καὶ τῆς δυσκολίας περὶ τὴν εὕρεσιν καταλλήλου κατ' αὐτῆς φαρμάκου. Εἶνε ἡ πληγὴ τῆς πολυπτωχίας (paupérisme) ἥτις ἐξασκεῖ πολλαχοῦ τῆς ὡραίας ταύτης γῆς τοιαύτας φθοράς, ὥστε φοβεῖταί τις μὴ κατηγορηθῇ ἐπὶ ὑπερβολῇ καὶ ἁπλῶς διηγούμενος τὰ πράγματα. Ἡ Νεάπολις, πρὸ πάντων, παρέχει σκηνὰς ὧν ἡ φρίκη ὑπερβαίνει πᾶν ὅ,τι εἶδόν ποτε οἱ νεώτεροι αἰῶνες ἐν ἐκπεπολιτισμέναις χώραις. Πλεῖστοι ὅσοι Ἰταλοὶ συγγραφεῖς προσεπάθησαν νὰ περιγράψωσι τὰς σκηνὰς ταύτας, ἀλλὰ περιορίζομαι νὰ διηγηθῶ ἐνταῦθα περικοπάς τινας, ἐκ δύο νεοφανῶν συγγραμμάτων. Τούτων τὸ μὲν *ἡ ἐν Νεαπόλει πενία*[1] ἐπιγραφόμενον συνεγράφη ὑπὸ Ἀγγλίδος τῆς κυρίας Οὐάιτ Μάριο ἐν Ἰταλίᾳ κατοικούσης, εἶνε δὲ ἀμερόληπτος, ἂν μὴ ἀδιάφορος, ἔκθεσις φιλαλήθους μάρτυρος αὐτόπτου καὶ αὐτηκόου, καὶ θεωρεῖται ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς θετῆς πατρίδος αὐτῆς ὡς σύγγραμμα ἀξιοπιστότατον. Τὸ δὲ ἐπιγραφόμενον *ἡ Νεάπολις γυμνῷ ὄμματι*[2] συνεγράφη ὑπὸ Ῥενάτου Φουκίνη κατ' ἀναγραμματισμὸν τοῦ Neri Tanfucio, εἶνε δὲ ἀλλοῖον ὅλως σύγγραμμα, καὶ τὰ ζητήματα τῆς πολυπτωχίας περιγράφονται παρέργως ἐν περιγραφῇ τελετῆς ἢ περιπάτου.

Α'

Μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἐν Νεαπόλει πτωχῶν κατοικοῦσιν ἐν τοῖς λάκκοις τοῖς κειμένοις ὑπὸ τὰς οἰκίας, καὶ καλουμένοις ἰταλιστὶ bassi ἢ bassolini. Πρέπει νὰ ἐπισκεφθῇ τις αὐτοὺς τὴν πρωΐαν ἵνα καταλάβῃ κατὰ τὴν ἔγερσίν των τὰ ἄθλια ζῷα ἅτινα γεννῶνται, μαραίνονται, καὶ ἀποθνήσκουσιν ἐν τοῖς ὑπογείοις τούτοις, στερούμενα χαρᾶς τε καὶ ἐλπίδος, ἠλίθια, κτηνώδη, τληπαθῆ. Κατὰ τὰς πρώτας τῆς ἡμέρας ὥρας βλέπει τις ἐξερχομένην ἐκ τῆς γῆς μυρμηκιὰν εἰδεχθεστάτων πλασμάτων, μελανῶν ἐκ ῥύπου καὶ φθειρῶν, κατίσχνων καὶ ἡμιγύμνων. Ἔχουσι τὴν φυσιογνωμίαν σκυθρωπήν,

1 La miseria in Napoli, ὑπὸ τῆς κυρίας Jessie White Mario. (1 τόμος, Φλωρεντία).
2 Napoli a occhio nudo ὑπὸ Renato Fucini. (Φλωρεντία, Le Monnier).

τὴν κόμην φρυγανώδη καὶ μεστὴν ζωϋφίων, τοὺς ὀφθαλμοὺς πάσχοντας, τὸ σῶμα νοσῶδες καὶ καταβεβρωμένον ὑπὸ φρικτῶν παθῶν, κεκαλυμμένον ὑπὸ ἐξανθημάτων, πληγῶν, ἀποστημάτων, καὶ ἄλλων δερματικῶν ἀσθενειῶν. Ἰδοὺ παῖς μονόφθαλμος, οἱ ἀσπάλακες κατέφαγον τὸν ὀφθαλμὸν αὐτοῦ τὴν παρελθοῦσαν ἑβδομάδα ἐν τῷ ὑπογείῳ αὐτοῦ. Ἐν τῇ παρακειμένῃ ὁδῷ κατέφαγον τὴν ῥῖνα καὶ τὰ χείλη ὑποτιτθίου βρέφους. Τὸ κοράσιον τοῦτο, τὸ τοσοῦτον ὠχρὸν, εἶνε τὸ πρεσβύτατον πέντε ὀρφανῶν. Κερδαίνει δέκα σόλδια τὴν ἡμέραν ἐκ ῥαπτικῶν ἐργασιῶν· ἡ μικροτέρα ἀδελφὴ αὐτῆς κερδαίνει δέκα τὴν ἑβδομάδα· αἱ δύο αὗται μόναι των τρέφουσι πέντε ψυχὰς καὶ πληρώνουσιν ἐννέα δραχμὰς τὸν μῆνα ἐνοίκιον. Ἡ θέσις των δὲ εἶνε σπανία. Οἱ γονεῖς ἀποθνήσκουσιν ἐν σκληραγωγίᾳ, ἢ ἐγκαταλείπουσι τὴν νεοττιὰν αὐτῶν. Ἰδοὺ καὶ ἄλλη κόρη δεκαεξαέτις, ἥτις ἔχει τὴν φροντίδα ἓξ μικρῶν ἀδελφῶν. Ὁ ὄχλος τῶν ταλαιπώρων τούτων, οἵτινες λαλοῦσι διάλεκτον καὶ αὐτοῖς τοῖς Ἰταλοῖς ἀκατάληπτον, πληροῖ ταχέως τὴν ὁδὸν, καὶ ὅμως οἱ λάκκοι ἐξακολουθοῦσιν ἐξεμοῦντες ἑκατοντάδας ἐκ τούτων. Οἱ λάκκοι οὗτοι φαίνονται ἀνεξάντλητοι, καὶ ὄντως εἶνε τοιοῦτοι· ἕκαστος αὐτῶν περιέχει συνήθως πεντήκοντα ἐνοικήτορας. Δὲν μεταχειρίζομαι τὴν λέξιν *ἐνοικήτωρ* εἰρωνικῶς, οὐχὶ, διότι οἱ τῆς Νεαπόλεως πτωχοὶ πληρώνουσιν ἐνοίκιον σχεδὸν ἐπίσης βαρὺ ὡς τὸ τοῦ ἐργάτου τῶν Παρισίων.

Πᾶν ὅτι δὲν εἶνε ἀσθενὲς ἢ ἄρρωστον ἐξῆλθε τέλος. Ἡ ὁδὸς γίνεται θέατρον σκηνῶν ἀπεριγράπτων, διότι ἐκεῖ ἐκτελοῦνται ὅλαι αἱ ἀνάγκαι τῆς ζωῆς. Οὐδεὶς σκέπτεται νὰ νιφθῇ, αἱ γυναῖκες κτενίζουσιν ἀλλήλας· συνοδεύουσι δὲ προθύμως τοὺς ξένους εἰς τὰς κατοικίας αὐτῶν, χάριν περιεργίας καὶ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι νὰ λάβωσιν ἓν σόλδιον.

Οἱ bassi οὗτοι εἶνε μᾶλλον ἢ ἧττον βαθέως ὑπὸ τὴν γῆν. Οἱ μὲν ἔχουσι στενοτάτας ὀπὰς, οἱ δὲ μόνον τὴν θύραν ὡς ἄνοιγμα, εἰς τὴν ὁποίαν καταβαίνει τις διά τινων βαθμίδων, κατεστραμμένων, βορβορωδῶν καὶ μεστῶν ἀκαθαρσιῶν. Διαιροῦνται εἰς δωμάτια, συνήθως ἕξ, ἀνὰ πᾶν ὑπόγειον, καὶ ἕκαστος θάλαμος κατοικεῖται ὑπὸ μιᾶς, δύο ἢ καὶ τριῶν οἰκογενειῶν, τουτέστιν ὑπὸ ὀκτὼ ἢ δέκα ἀνθρώπων. Τὸ ἐνοίκιον ἀνέρχεται μεταξὺ τῶν ἓξ καὶ δεκατεσσάρων δραχμῶν τοῦ μηνὸς, ὥστε βλέπετε ὅτι οἱ bassi εἶνε ἀρκετὰ προσοδοφόροι. Οἱ κτήτορες ἔχουσιν ἐλάχιστας δαπάνας πρὸς διατήρησιν αὐτῶν. Ἡ κυβέρνησις τοὺς ἠνάγκασε νὰ κονιάσωσι τὰς οἰκίας ἐσωτερικῶς τῷ 1837, κατὰ τὴν διάρκειαν χολερικῆς τινος ἐπιδημίας, ἔκτοτε δὲ οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην ἐπεχείρησαν ἐπισκευήν. Οἱ τοῖχοι καλύπτονται δι' ἐπιχρίσματος πρασινοειδοῦς καὶ γλοιώδους, ἕνεκα τῆς ὑγρασίας. Τὸ ὕδωρ καταστάζει ἐκ τῆς ὀροφῆς, καὶ πού καί που ἀκούει τις τὰς σταγόνας πιπτούσας ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Οἱ πόδες βυθίζονται εἰς παχεῖαν μάζαν, ἀκάθαρτον μῖγμα κόπρου καὶ πηλοῦ. Ὀλίγιστοι ἐνοικήτορες ἔχουσιν ἔπιπλα, ἡ σκέπη χιλιάδων οἰκογενειῶν σύγκειται ἐξ ἑνὸς ἀχυροστρώματος, ἐφ' οὗ πατὴρ, μήτηρ, τέκνα

συγκατακλίνονται πάντες ἐπ' ἀλλήλους, καὶ ἐξ ἑνὸς ἢ δύο λίθων, οἵτινες χρησιμεύουσιν ὡς καθίσματα. Τὸ ἀχυρόστρωμα τίθεται ἐπὶ τοῦ ὑγροῦ ἐδάφους. Ἡ κυρία Μάριο εἶδε στρῶμα, ὅπερ περιεπάτει συρόμενον ὑπὸ τῶν ἐν αὐτῷ κατοίκων! Ὁ κύριος Ῥενάτος Φουκίνης εὗρε γραῖαν μονόφθαλμον κεκαλυμμένην ὑπ' ἀσθενειῶν, ἔχουσαν μεγάλην πληγὴν ἐπὶ τῆς κνήμης, καὶ καθημένην παρὰ τῷ τοίχῳ ἐπὶ λίθου. Δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ περιπατῇ, δὲν ἐξήρχετο πλέον ἐκ τῆς τρώγλης αὐτῆς, ὅπου πρὸ τριάκοντα ἐτῶν κατῴκει, ἔτρωγεν, ἐκοιμᾶτο καὶ τὰ λοιπά. . . . χωρὶς νὰ κινῆται ἐκ τῆς θέσεώς της. Τὰ τέκνα αὐτῆς τὴν ἐγκατέλιπον ἐκεῖ, οὐδὲν καθαρίζοντα, καὶ κατακλινόμενα παρ' αὐτῇ τὴν νύκτα!

Οἱ παρὰ τῇ εἰσόδῳ κείμενοι θάλαμοι εἶνε τὰ πολυτελῆ τῶν bassi δωμάτια, διότι λαμβάνουσιν εἶδός τι ἀέρος καὶ φωτός. Τὰ ἄλλα δωμάτια, τὰ ἐνδότερα εἶνε, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, βεβυθισμένα ἐν σκότει τελείῳ· οὐχ ἧττον ἡ ἔλλειψις ὀπῶν δὲν κωλύει νὰ κατοικῶνται καὶ αὐτά, τοὐλάχιστον ὑπὸ δέκα ἀνθρώπων. Ὁ ἀὴρ αὐτῶν εἶνε δηλητηριώδης, καὶ πνιγηρὰν δυσωδίαν ἀποπνέουσιν. Ἐν μιᾷ τῶν τρωγλῶν τούτων, νεαρὰ κόρη ἀποθνήσκει ὑπὸ τύφου, ἐπὶ δραγμῆς σεσηπότος ἀχύρου, γυνή τις τίκτει, καὶ ἄνθρωπός τις ἐν πυρετῷ παραληρεῖ. Ὁ τύφος εἶνε ἐκεῖ ὡς ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ οἴκῳ, ἐπικρατῶν ἐν τοῖς bassi ὡς ἐνδημικὴ νόσος, μετὰ τῆς χολέρας, τῆς ψωριάσεως καὶ τῶν χοιράδων.

Δὲν ἐφθάσαμεν ὅμως ἀκόμη εἰς τὸ τέλος. Ὑπάρχει ἐν Νεαπόλει χεῖρόν τι τῶν bassi. Ὁ λόφος Ἔκκια εἶνε τετρημένος ὑπὸ ἐκτενεστάτων σπηλαίων ὁμοίων ταῖς κρύπταις τῆς Ῥώμης. Πτωχαὶ οἰκογένειαι ἐξελέξαντο ἐκεῖ τὴν κατοικίαν αὐτῶν. Ἡ διευθέτησις εἶνε ἁπλουστάτη, καὶ τὰ διαφράγματα παριστῶνται διὰ συμπεφωνημένων σημείων. Ἐφ' ὅσον προχωρεῖ τις ἐν τοῖς ὑπογείοις, ὅπου τὸ ὕδωρ ῥέει ἐκ τῶν τοίχων, τὸ σκότος καὶ τὸ μίασμα αὐξάνουσιν. Ὁ ἀὴρ εἶνε κεκορεσμένος ὑπὸ ἀνθρακικοῦ ὀξέος, καὶ δύσκολον εἶνε τοῖς ξένοις, ὁποιαδήποτε καὶ ἂν εἶνε ἡ καλή των θέλησις, νὰ μείνωσιν ἐκεῖ ἐπὶ στιγμάς τινας. Ὁ τύφος εἶνε ἐπίσης ὁ συνήθης ξένος τῶν κρυπτῶν τούτων, ὀνομασθέντων ὑπὸ τοῦ κυρίου Ῥενάτου Φουκίνη *ὀστεοφόρων ἄντρων*, ἔχει δὲ ὡς συμμάχους τοὺς ὕρακας μῦς τόσον πολλοὺς καὶ τόσον ἀγρίους, ὥστε οἱ γονεῖς ἀναγκάζονται νὰ ἀγρυπνῶσιν ὅλην τὴν νύκτα ἐπὶ τῶν τέκνων αὐτῶν. Ὑπάρχουσι πρὸς τούτοις καὶ αἱ *λοκάνται*, ἤτοι οἱ μετ' ἐπίπλων θάλαμοι, ὅπου ἐνοικιάζει τις μίαν θέσιν ἐν κοινῇ κλίνῃ, καὶ ταύτῃ ἐν κοινῷ δωματίῳ. Ἡ κυρία Μάριο, ἥτις ἤθελε νὰ ἴδῃ, καὶ τῷ ὄντι εἶδε τὰ πάντα μετὰ τόλμης γυναικείας καὶ ὅλως ἀγγλικῆς, καὶ αὐτὰς ταύτας τὰς ἀτιμίας ἃς ἀδύνατον εἶνε κἂν νὰ εἰκάσῃ τις, ἐπεσκέφθη τὰς *λοκάντας* νύκτωρ, ἵνα καλῶς ἐπιβεβαιωθῇ περὶ τῶν ἐν αὐταῖς συμβαινόντων. Ἐπανῆλθεν ἐκ τῆς ἐπισκέψεως ταύτης ἐντελῶς πεπεισμένη. Ἐμέτρησεν ἐννέα κλίνας ἐν ἑνὶ μόνῳ δωματίῳ, τρεῖς ἀνθρώπους ἐν μιᾷ μόνῃ κλίνῃ, καὶ δὲν λησμονεῖ νὰ

προσθέσῃ ὅτι δὲν εἶνε ἀληθὲς ὅτι τὰ δύο γένη χωρίζονται, ὡς οἱ ἐνοικιασταὶ βεβαιοῦσιν. Ἐν ἑνὶ τῶν οἴκων τούτων, κατῳκημένῳ ὑπὸ 95 ἀνθρώπων, ὑπῆρχεν ἓν μαγειρεῖον, καὶ ἐν τῷ μέσῳ αὐτοῦ μία ὀπή· ἡ ὀπὴ αὕτη ἀνεπλήρου τὸ δοχεῖον ὃ θέτουσιν ἐν τοῖς θαλαμίσκοις τῶν φυλακῶν. Παύω, οὐχὶ διότι ὁ κατάλογος τῶν βδελυγμάτων ἐξηντλήθη, ἀλλά ! . . .

Τὰ μέσα τῆς συντηρήσεως τῶν κατοικούντων τοὺς bassi καὶ τὰ σπήλαια εἶνε λίαν ἀκανόνιστα. Οὐδὲν ἧττον ὑπάρχουσιν ἐν αὐτοῖς πλειότεραι ἔντιμοι οἰκογένειαι ἢ ὅσον θὰ ἐφαντάζετό τις· ὑπάρχουσι πατέρες οἵτινες ἐργάζονται καὶ δεκαοκτὼ ὥρας καθ' ἑκάστην, καὶ οἵτινες προσέχουσιν ἵνα διατηρῆται περὶ αὐτοὺς σχετική τις εὐκοσμία. Ὁ πατὴρ οὗτος μένει προσκεκολλημένος εἰς τὸ ἐπάγγελμά του, ἢ εἰς τὸ ξυλουργεῖον αὐτοῦ μέχρι τοῦ φρικώδους του θανάτου, καὶ δὲν θὰ δυνηθῶσι νὰ ἀποσπάσωσιν αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἐργασίας εἰμὴ ἡμιθανῆ. Ὑπάρχουσιν ἄλλοι κλέπτοντες καὶ ἐπαιτοῦντες. Τὸ ἐνοίκιον, ὅσον ἀπίστευτον καὶ ἂν φανῇ, εἶνε ἡ βαρυτάτη δαπάνη τῶν ἐν Νεαπόλει πτωχῶν. Εἰς ἐνδύματα οὐδὲν σχεδὸν δαπανῶσι, διότι ταῦτα εἶνε ἐπίσης ἁπλᾶ ὡς καὶ ἡ τροφή των. Ὁ κύριος Ρενάτος Φουκίνης εἶδε νεάνιδα παρασκευάζουσαν τὸ γεῦμα τῆς ἐπταμελοῦς οἰκογενείας αὐτῆς· εἶχε συνάξει εἴκοσι δύο κοχλίας καὶ ἰσάριθμα κάστανα· ἰδοὺ τὸ γεῦμά των ! Οἱ σωροὶ τῶν σαρωμάτων καὶ λοιπῶν ἀκαθαρσιῶν εἶνε ἓν τῶν πρωτίστων μέσων διατροφῆς τῶν δυστυχῶν τούτων. Βλέπει τις αὐτοὺς ἐνοχλάζοντας ἐπὶ τοῦ πεζοδρομίου καὶ ἀνασκάπτωντας τὰ σαρώματα, ἵνα ἀνεύρωσιν ὀστοῦν ἢ ἄκανθαν ἰχθύος καὶ τὴν κατατρώγουσιν ὡς οἱ κύνες. Ἵνα γνωρίσωμεν τὸν ἐπίλογον τῆς ζωῆς τοῦ ἐν Νεαπόλει πτωχοῦ, πρέπει νὰ μεταβῶμεν εἰς τὸ παλαιὸν Campo Santo, τὸ Κοιμητήριον, ἡμίσειαν περίπου λεῦγαν ἀπέχον τῆς πόλεως, ἐξερχόμενοι ἐκ τῆς Καπύης Πύλης. Τὸ νέον Κοιμητήριον προώρισται εἰς ταφὴν τῶν ἐν ἀνέσει ζώντων κατοίκων. Τὸ παλαιὸν εἶνε τὸ ἰδιαίτερον κοιμητήριον τῶν πτωχῶν. Εἶνε μέγα ὀρθογώνιον λιθόστρωτον, περιτετειχισμένον καὶ πάγγυμνον. Μεγάλοι στρογγύλοι καὶ ἠριθμημένοι λίθοι κεῖνται εὐθυγράμμως μεταξὺ τῶν λιθοστρώτων. Ὑπάρχουσι 365 τοιοῦτοι λίθοι, ὅσαι καὶ αἱ ἡμέραι τοῦ ἔτους. Ἕκαστος λίθος καλύπτει τὸ στόμα ὑπερμεγέθους λάκκου. Τὴν ἑσπέραν κατὰ τὴν ἕκτην καὶ ἡμίσειαν ὥραν, ὁ φύλαξ τοῦ Κοιμητηρίου αἴρει ἓν τῶν σκεπασμάτων τούτων καὶ ῥίπτουσιν εἰς τὴν ὀπὴν ὅσα πτώματα ἔφερον κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἡμέρας καὶ ὅσα φέρουσι τὴν νύκτα. Τὴν πρωΐαν, κατὰ τὴν ἕκτην καὶ ἡμίσειαν ὥραν, ὁ τάφος κλείεται πάλιν, καὶ μεταβαίνουσιν εἰς τὸν ἑπόμενον. Οὕτω πράττουσι μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ἔτους, ὅτε πάλιν ἀναλαμβάνουσι τὴν σειράν. Τὰ ἐνταφιασθέντα ἐν τῷ παλαιῷ Campo Santo σώματα ἀνέρχονται κατ' ἔτος εἰς ἑπτακισχίλια.

Ὁ τοῦ Κοιμητηρίου φύλαξ προσεκάλεσε τὸν κύριον Ρενάτον Φουκίνην νὰ παρευρεθῇ εἰς τὸν ἐνταφιασμόν, εἰπών : *καὶ θὰ διασκεδάσητε.* Ἄλλως τε δὲ ἡ εἴσοδος εἶνε ἐλευθέρα, καὶ οἱ ἀλῆται καὶ τὰ παιδάρια τῶν ὁδῶν κοι-

μῶνται καὶ παίζουσιν ἐκεῖ ἐν μέσῳ τῶν τάφων. Καὶ ἐκεῖνοι ὡσαύτως *διασκεδάζουσι* βλέποντες τὰς κηδείας.

Ὁ κύριος Ῥενάτος Φουκίνης πρῶτον εἶδεν ἄνθρωπον φέροντα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς φορτίον. Ἔχων δὲ τὴν πυγμὴν ἐπὶ τοῦ ἰσχίου περιεπάτει φαιδρῶς καὶ ᾄδων. Τὸ φορτίον ἦτο μικρὸν φέρετρον περιέχον βρέφος διετές. Τὸ μικρὸν ἄσαρκον σῶμα ἦτο ἡμίγυμνον· ἀλλ' εὐλαβὴς χεὶρ τὸ εἶχε περικαλύψει διὰ φύλλων δένδρου, καὶ εἶχε θέσει ῥόδον ἐπὶ τοῦ στόματος. Ὁ νεκροθάπτης τὸ λαμβάνει ἀπὸ τοῦ ποδὸς καὶ τὸ ῥίπτει σκληρῶς εἰς τὸν δημόσιον νεκροκράββατον. Δύο ῥυάκια αἵματος ῥέουσιν ἐκ τῶν ῥωθώνων τοῦ ἰσχνοῦ πλάσματος. Ὁ δὲ φύλαξ καταστρέφει τὸ μικρὸν φέρετρον διὰ λακτισμάτων, καὶ ἀφαιρεῖ τὰ τεμάχια συρίζων. Ὅμιλος δὲ παιδαρίων διεφιλονείκει τὸν στέφανον καὶ τὸ ῥόδον, ὅπερ εἶχε πέσει κατὰ γῆς. Ἐκόμισαν ἔπειτα γραῖάν τινα, μόνον ἔνδυμα ἔχουσαν ῥάκος ἠπλωμένον ἐπὶ τῆς κοιλίας. Τὸ ῥάκος ἔπεσεν ὅτε ἀνέσυραν αὐτὴν ἐκ τοῦ φερέτρου καὶ ὁλόγυμνος ἐρρίφθη εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Κράτους προσδιωρισμένον μέρος, πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ὄχλου περιέργου καὶ μυρία φλυαροῦντος. Ἐκομίσθη ἔπειτα ἀνὴρ ὃν οἱ νεκροθάπται ἔρριψαν κατὰ γῆς, καὶ ἡ κεφαλή του ὑποκώφως ἐδούπησεν ἐπὶ τοῦ λιθοστρώτου. Κατὰ τὴν προσδιωρισμένην ὥραν τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ λάκκου, ἐννέα πτώματα ἔκειντο παρὰ τῷ ὑπ' ἀριθμὸν 145 λίθῳ.

Τὸ Campo Santo εἶχε πληρωθῆ ὀλίγον κατ' ὀλίγον φλυαροῦντος ὄχλου, ἐλθόντος ἵνα λάβῃ συνδυασμὸν τριῶν ἀριθμῶν πρὸς ἀγορὰν γραμματίων λαχείου, τριλαχίαν ἢ ὡς τὴν λέγουσι terno, κατὰ τὴν ἡλικίαν καὶ τὸ φῦλον τῶν ἀποθανόντων. Ἦτο δὲ καὶ Παρασκευή, ἡμέρα θεωρουμένη ὑπὸ τοῦ ὄχλου τῆς Νεαπόλεως ἐξαιρέτως αἰσία εἰς τοὺς τοιούτους συνδυασμούς. Οἱ νεκροθάπται πλησιάζουσιν εἰς γέρανόν τινα, ἣν θέτουσι παρὰ τῷ ἀριθμῷ 145, ἱερεύς τις ἀπαγγέλλει προσευχὴν καὶ ἀπέρχεται. Ἤγειραν τὸ ἐπίπωμα τοῦ λάκκου, ἐξ οὗ ἀναθυμίασις τρομερᾶς δυσωδίας ἐξῆλθεν. Οἱ περίεργοι συνωστίζονται ἵνα ἴδωσι *τί ὑπῆρχεν ἐντός*, καὶ ἓν τέταρτον τῆς ὥρας παρῆλθεν πρὶν ἢ ἀρχίσωσι τὸ ἔργον. Τέλος δὲ ἀπεμάκρυναν αὐτοὺς ὀλίγον. Ἡ γέρανος ἀνέλαβε τὰ σώματα καθ' ἕν, καὶ τὰ ἔρριψεν εἰς τὴν ὀπήν. Τοσοῦτον βδελυραὶ σκηναὶ συνέβησαν, ὥστε ὁ κύριος Ῥενάτος Φουκίνης, μὴ δυνάμενος πλέον νὰ βλέπῃ αὐτάς, ἀπεχώρησε.

Β'

Τὰ εἰρημένα φαίνονται ἔτι θλιβερώτερα ὅταν ἐξετάσῃ τις τὸν ἰσολογισμὸν τῶν ἐν Ἰταλίᾳ πτωχῶν. Τότε τοῖς πᾶσι δῆλον καθίσταται ὅτι ἡ ἀμέλεια καὶ ἡ κακὴ διεύθυνσις εἶνε αἱ αἰτίαι τοῦ κακοῦ. Διότι οἱ πόροι οὐδόλως ἐλλείπουσι. Κατὰ τὴν τελευταίαν ἀπογραφὴν τὰ κεφάλαια τῶν 20,123 φιλανθρωπικῶν καταστημάτων τῆς χερσονήσου ἀνέρχονται ἐν συνόλῳ εἰς δραχμὰς

1,190,932,603 δρ. φέροντα ἐτήσιον εἰσόδημα 84,585,240 δρ.! Αἱ ἐπαρχίαι τῆς Νεαπόλεως μόνης, ὧν ὁ πληθυσμὸς συμποσοῦται εἰς ἑπτὰ τοὐλάχιστον ἑκατομμύρια, δαπανῶσιν ἐκ τοῦ μυθώδους ποσοῦ τῶν 1,190,932,603 φρ. 200,940,434 καὶ διατηροῦσιν 8418 φιλανθρωπικὰ καθιδρύματα. Πρέπει νὰ μελετήσῃ τις τὰς ἀπογραφικὰς σημειώσεις τὰς ὑπὸ τοῦ Ἰταλοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐσωτερικῶν δημοσιευθείσας ἵνα λάβῃ πραγματικὴν ἔννοιαν περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν διαχειρίζονται τὴν περιουσίαν τῶν πτωχῶν. Τῷ 1873 ἓν μόνον μεταξὺ πέντε καταστημάτων εἶχε δημοσιεύσει τοὺς ἀπολογισμοὺς αὐτοῦ, 1330 δὲν εἶχον οὔτε κἂν καταλόγους οὔτε καταστατικά· 4429 δὲν εἶχον οὐδὲ καταγραφὴν τῶν πραγμάτων αὐτῶν. Βλέπομεν συστηματικὴν ἀταξίαν, καὶ ἐπίσημον κατασώτευσιν τῆς ἱερωτάτης τῶν ἰδιοκτησιῶν. Καὶ δὲν δύναταί τις νὰ φέρῃ ὡς πρόφασιν ὅτι αἱ πληγαὶ αὗται εἶνε πληγαὶ κεκρυμμέναι, ἄγνωστοι, ἀποκαλυφθεῖσαι αἴφνης ὑπὸ ἀπερισκέπτου φιλανθρώπου. Τὰ πράγματα ταῦτα δὲν εἶνε μυστήρια οὐδενὶ τῶν τῆς Ἰταλίας κατοίκων· πολλοὶ πρὸ τῆς κυρίας Μάριο καὶ τοῦ κυρίου Ῥενάτου Φουκίνη εἶχον διασημάνει αὐτά.

Τὰς ἄνω ἀπογραφικὰς σημειώσεις ἠρύσθημεν ἐκ τῶν ἐπισήμων τοῦ Κράτους ἐγγράφων. Τὰ μετὰ ἀγανακτήσεως ἄρθρα, τὰ μυριάκις ἐν ταῖς Ἰταλικαῖς ἐφημερίσι δημοσιευθέντα κατὰ τῆς ἀθλίας διαχειρίσεως τῶν κτημάτων τῶν πτωχῶν, οὐδέποτε ἐπεχείρησαν νὰ διαψεύσωσιν οἱ τὴν περιουσίαν τῶν καταστημάτων τούτων διαχειριζόμενοι. Τὸ βέβαιον εἶνε ὅτι οὐδὲ τὰ ἄρθρα ταῦτα προὐκάλεσάν ποτε τὴν ἐλαχίστην μεταρρύθμισιν. Δὲν δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι τὸ Κράτος οὐδὲν ποιεῖ πρὸς βελτίωσιν τῆς ὀδυνηρᾶς ταύτης καταστάσεως. Ἐν Νεαπόλει ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν οἱ καραβινοφόροι στρατιῶται καταβαίνουσιν εἴς τι basso καὶ ἐν ὀνόματι τῆς δημοσίας ὑγιεινῆς ἀποβάλλουσι πάντας τοὺς ἐν αὐτῷ κατοικοῦντας, οἵτινες καταφεύγουσιν εἰς ἕτερον basso καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Ἡ Ἰταλικὴ κυβέρνησις ἀναντιρρήτως ἠδύνατο νὰ κάμῃ τι περισσότερον ὑπὲρ τῆς Νεαπόλεως. Θὰ εἶχε συμμάχους τὸν ἥλιον, τὴν καθαρὰν καὶ ζῳογόνον αὔραν τῆς θαλάσσης, καὶ τέλος τὴν κοινὴν γνώμην, ἥτις δυσχεραίνει κατὰ τοῦ προσγινομένου τῇ χώρᾳ στίγματος ἕνεκα τῆς ὑπάρξεως τοιούτων σκανδάλων. Ἡ Ἰταλία ὀφείλει νὰ μὴ ἀνέχηται ἐπὶ μακρότερον τοιαύτην κατάστασιν πραγμάτων, ἥτις οὐχὶ μόνον αὐτῇ, ἀλλὰ καὶ πάσῃ τῇ ἀνθρωπότητι *μέγα ὄνειδος προσάπτει.*

Ἐν Μασσαλίᾳ　　　　Ἐκ τῆς Γαλλικῆς ὑπὸ Ε. Π. Ρ.

Ο ΑΠΕΞΗΡΑΜΕΝΟΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑΡΧΗΣ

ΜΥΘΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΔΜΟΝΔΟΥ ΑΜΠΟΥ

ΙΕ' *

Ἐκ τοῦ κεφαλαίου τούτου καταφαίνεται ὅτι ἡ Ταρπηΐα πέτρα ὀλίγον ἀπέχει τοῦ Καπετωλίου.

Τὴν ἐπιοῦσαν ὁ Φουγᾶς ἀφ' οὗ πρῶτον ἐπεσκέψατο τὸν Μαρνὲ ἔγραψεν εἰς τὴν Κλημεντίναν τὴν ἐπιστολὴν ταύτην.

«Φῶς μου, ἐγκαταλείπω τὸν τόπον τοῦτον τὸν μάρτυρα τῆς κακοτύχου ἀνδρείας μου καὶ θεματοφύλακα τῆς ἀγάπης μου. Θὰ φέρω τὰ πρῶτά μου βήματα εἰς τὴν πρωτεύουσαν, εἰς τοὺς πόδας τοῦ θρόνου. Καὶ ἐὰν μὲν ὁ κληρονόμος τοῦ θεοῦ τῶν μαχῶν φανῇ ὅτι ἀκούει τὴν φωνὴν τοῦ αἵματος ὅπερ ῥέει ἐντὸς τῶν φλεβῶν του, θά μ' ἀποδώσῃ τὸ ξίφος μου καὶ τὰς ἐπωμίδας μου νά τας φέρω καὶ καταθέσω πρὸ τῶν ποδῶν σου. Ἔσο πιστή, περίμενε, ἔλπιζε. Οἱ δὲ στίχοι μου οὗτοι ἄς σοι εἶνε φυλακτήριον κατὰ τῶν κινδύνων τῶν ἀπειλούντων τὴν ἐλευθερίαν σου. Ὦ Κλημεντίνα μου, φυλάττου καὶ πάντοτε ἔχε εἰς τὸν νοῦν σου ὅτι ἐγὼ μόνος εἰμὶ ὁ σὸς

»*Βίκτωρ Φουγᾶς.*»

Ἡ Κλημεντίνα οὐδὲν ἀπεκρίθη εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, ἀλλὰ τὴν ὥραν καθ' ἣν ὁ Φουγᾶς ἀνέβαινεν εἰς τὴν ἅμαξαν τοῦ σιδηροδρόμου, ἐπλησίασεν αὐτὸν ἄνθρωπός τις καί τῳ ἔδωκε κομψὸν χαρτοφυλάκιον ἐξ ἐρυθροῦ δέρματος καὶ παραχρῆμα ἀπεμακρύνθη μετὰ σπουδῆς. Τὸ στερεὸν τοῦτο καὶ καινουργὲς χαρτοφυλάκιον περιεῖχε χίλια διακόσια φράγκα εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια, τὸ ἐκ διαφόρων οἰκονομιῶν ἀποθεματικὸν κεφάλαιον τῆς νεάνιδος. Ὁ Φουγᾶς δὲν εἶχε καιρὸν νὰ σκεφθῇ καὶ ἀποφασίσῃ περὶ τοῦ λίαν λεπτοῦ τούτου πράγματος, διότι τὸν εἶχον ἤδη ὠθήσει εἰς τὴν ἅμαξαν, ἡ ἀτμάμαξα ἐσύριξε καὶ ὁ στοῖχος τῶν ἁμαξῶν ἐξεκίνησε.

Ὁ συνταγματάρχης ἐν τῇ ἁμάξῃ μόνος ἤρξατο ἀναπολῶν τὰ ἐν μιᾷ μόλις ἑβδομάδι πλεῖστα ὅσα καὶ διάφορα συμβάντα ἅτινα ἀλλεπάλληλα ἦλθον καὶ ἀντιπαρῆλθον. Ἀνεπόλει τὴν ἐν τοῖς πάγοις τοῦ ποταμοῦ Οὐιστούλα σύλληψίν του, τὴν εἰς θάνατον καταδίκην του, τὴν ἐν τῷ φρουρίῳ Λίμπεμφελδ αἰχμαλωσίαν του, τὴν ἐν Φονταινεβλῷ ἐξέγερσίν του, τὸν θάνατον τοῦ

* Ἴδε σελ. 59.

Βοναπάρτου, τὴν ἐν ἔτει 1852 κάθοδον τῶν βοναπαρτιδῶν τὴν συνάντησιν νεάνιδος ὁμοίας πρὸς τὴν Κλημεντίναν Πισόνη, τὴν σημαίαν τοῦ 23ου συντάγματος, τὴν μετὰ συνταγματάρχου τῶν θωρακοφόρων μονομαχίαν. Πάντα δὲ ταῦτα συνέβησαν ἐν διχστήματι τεσσάρων μόνον ἡμερῶν! Ἡ νὺξ τῆς 11 Νοεμβρίου 1813 πρὸς τὴν 17 Αὐγούστου 1859 τῷ ἐφαίνετο οὐ μόνον ἴση ἀλλὰ καὶ μικροτέρα τῶν ἄλλων νυκτῶν, διότι τὴν νύκτα ταύτην τὸ πρῶτον ἤδη ἐκοιμήθη κατὰ διάρκειαν καὶ ἄνευ τινὸς ὀνείρου.

Ἄλλος τις ἔχων πνεῦμα ἧττον ζωηρὸν καὶ καρδίαν ἧττον θερμήν, θὰ κατελαμβάνετο ὑπὸ μελαγχολίας. Διότι τέλος πάντων ὁ κοιμηθεὶς ἓξ καὶ τεσσαράκοντα ὅλα ἔτη ὀφείλει ὅπως δήποτε νὰ ἐπανίδῃ τὴν πατρίδα του ἐπαισθητῶς ἠλλοιωμένην, ὥστε νὰ νομίσῃ κατ' ἀρχὰς ὅτι αὕτη δὲν εἶνε ἡ πατρίς του ἀλλὰ ξένος τις τόπος. Οὔτε γονεῖς, οὔτε φίλους, οὔτε γνώριμόν τι πρόσωπον θὰ εὕρῃ! Πλὴν δὲ τούτου πλεῖσται ὅσαι λέξεις, ἰδέαι, ἔθιμα, ἐφευρέσεις νέαι θὰ τῷ ἀποδείξωσιν ὅτι εἶνε ἀλλοδαπός, καὶ θὰ τον ἀναγκάσωσι νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἔχει ἀνάγκην ὁδηγοῦ, ἐν αὐτῇ τῇ πατρίδι του. Ἀλλ' ὁ Φουγᾶς ἀνοίξας τοὺς ὀφθαλμοὺς οὐδὲ στιγμὴν μίαν ἀπέμεινεν ἀργός, διότι παραχρῆμα εὗρεν ἐκ τοῦ προχείρου καὶ φίλους, καὶ ἐχθρούς, καὶ ἐρωμένην καὶ ἀντεραστήν. Τὸ Φονταινεβλὼ ἡ δευτέρα αὕτη πατρός του ἦτο ἡ προσωρινὴ ἕδρα τῆς ὑπάρξεώς του, διότι ᾐσθάνετο ὅτι ἐκεῖ τὸν ἀγαπῶσι, τὸν μισοῦσι, τὸν φοβοῦνται, τὸν θαυμάζουσιν, ὅτι ἐκεῖ τέλος εἶνε τοῖς πᾶσι γνωστός. Ἐγίνωσκεν ὅτι ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ἐκείνῃ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐκφωνηθῇ τὸ ὄνομά του χωρὶς νὰ ἐξεγείρῃ καί τινα ἠχώ. Ἀλλὰ τὸ μάλιστα συνδέον αὐτὸν μετὰ τῶν νεωτέρων χρόνων ἦτο ἡ στενὴ αὐτοῦ συγγένεια πρὸς τὴν μεγάλην οἰκογένειαν τοῦ στρατοῦ. Πανταχοῦ ἔνθα κυματίζει τῆς Πατρίδος ἡ σημαία ὁ στρατιώτης, εἴτε νέος εἶνε εἴτε γέρων, εἶνε ὡς ἐν τῇ οἰκίᾳ του. Πέριξ τοῦ κωδωνοστασίου τούτου τῆς Πατρίδος, οὗ ἡ ἀγάπη καὶ ἡ ἱερότης εἶνε κατὰ πολὺ διάφορος τῆς τοῦ κωδωνοστασίου τοῦ χωρίου, ἡ γλῶσσα, αἱ ἰδέαι, αἱ διέπουσαι ἀρχαὶ πολὺ ὀλίγον μεταβάλλονται. Μάτην οἱ ἄνθρωποι ἀποθνήσκουσιν, ἀντικαθιστάμενοι ὑπὸ ἑτέρων ὁμοιαζόντων πρὸς αὐτοὺς καὶ ὁμοίως σκεπτομένων, λαλούντων, πραττόντων, οἵτινες δὲν ἀρκοῦνται μόνον ὅτι ἁπλῶς ἐνεδύθησαν τὴν στολὴν τῶν πρὸ αὐτῶν ζησάντων, ἀλλὰ κληρονομοῦσι καὶ τὰς ἀναμνήσεις αὐτῶν, τὴν ἀποκτηθεῖσαν δόξαν των, τὰς παραδόσεις, τὰς ἀστειότητας καί τινας τόνους τῆς φωνῆς των. Ἐκ τούτου δὲ ἐξηγεῖται καὶ ἡ πρὸς τὸν συνταγματάρχην τοῦ 23ου συντάγματος εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς φιλία τοῦ Φουγᾶ μετὰ τὴν στιγμιαίαν ἐκδήλωσιν τῆς ζηλοτυπίας του, καὶ ἡ ἀπότομος πρὸς τὸν συνταγματάρχην Μαρνὲ συμπάθειά του, ὡς εἶδε ῥέον τὸ αἷμα τῆς πληγῆς του. Αἱ μεταξὺ στρατιωτῶν ἔριδες εἶνε συζητήσεις οἰκογενειακαὶ οὐδέποτ' ἐξαλείφουσαι τὴν συγγένειαν.

Ὁ Φουγᾶς πεπεισμένος ἰσχυρῶς ὅτι δὲν ἦτο μόνος ἐπὶ γῆς, μετὰ πολλῆς χαρᾶς ἐθεᾶτο πάνθ' ὅσα νέα πράγματα ὁ πολιτισμὸς ἐπεδείκνυε πρὸ τῶν

ὀφθαλμῶν του. Ἡ ταχύτης μάλιστα τοῦ σιδηροδρόμου τὸν κατέθελγε. Κατελήφθη ὑπὸ ἀληθοῦς ἐνθουσιασμοῦ ὑπὲρ τῆς δυνάμεως ταύτης τοῦ ἀτμοῦ, ἧς ἡ θεωρία τῷ ἦτο γράμμα ἐσφραγισμένον, καὶ σκεπτόμενος περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῆς ἔλεγεν·

«Ἐὰν ὁ Ναπολέων εἶχε χιλίας τοιαύτας μηχανάς, δισχίλια τηλεβόλα ῥαβδωτὰ καὶ εἰκοσακισμύρια παλληκάρια ὡς ἂν ἐμέ, ἐντὸς ἓξ ἑβδομάδων θὰ ἦτο κύριος τῆς οἰκουμένης. Διατί ὁ νέος ὅστις σήμερον κάθηται ἐπὶ τοῦ θρόνου, διατί δὲν μεταχειρίζεται τὰ ὄργανα ταῦτα ἅτινα ἔχει ἐν τῇ ἐξουσίᾳ του; Ἴσως δέν το ἐσκέφθη, τίς οἶδε. Θά το ἴδωμεν μετ' ὀλίγον. Καὶ ἂν μέν μοι φανῇ κατάλληλος καὶ ἱκανός, τῷ λέγω τὴν ἰδέαν μου, μὲ διορίζει ὑπουργὸν ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν καὶ «ἐμπρὸς *μάρς*.»

Ἐρωτήσας ἔπειτα ἔμαθεν εἰς τί χρησιμεύουσι τὰ σιδηρᾶ ἐκεῖνα σύρματα τὰ στηριζόμενα ὑπὸ πασσάλων ἱσταμένων κατὰ διαλείμματα ἐν ταῖς ὁδοῖς.

«Κύτταξε, κύτταξε, ἔλεγεν, ἰδοὺ ὑπασπισταὶ ταχεῖς καὶ ἐχέμυθοι. Τοιαύτη δύναμις καὶ τοιαῦτα μέσα ἐὰν τύχωσιν εἰς χεῖρας ἐμπείρου στρατηγοῦ ὅλην τὴν οἰκουμένην εἶνε ἱκανὰ νὰ κατακτήσωσι.»

Ἀλλὰ τὰς σκέψεις του ταύτας διέκοψεν αἴφνης ἦχος ξένης τινὸς γλώσσης. Μόλις δὲ ἤκουσε καὶ παρευθὺς ἀνεπήδησεν ὡς ἐὰν ἐκάθητο ἐπὶ ἀκανθῶν. Φρίκη! κατά τινα μικρὸν σταθμὸν εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἅμαξαν Ἄγγλος τις, ἓν τῶν τεράτων ἐκείνων ἅτινα ἐδολοφόνησαν τὸν Ναπολέοντα ἐν τῇ νήσῳ Ἁγίᾳ Ἑλένῃ, ἵνα ἐξασφαλίσωσι τὸ μονοπώλιον τοῦ βάμβακος. Ὁ Ἄγγλος οὗτος εἶχε μεθ' ἑαυτοῦ τὴν γυναῖκά του νέαν ὁπωσοῦν κομψὴν καὶ δύο θαυμαστῆς εὐμορφίας κοράσια.

«Αἴ, αἴ, σταθῆτε, ἀνεφώνησεν ὁ Φουγᾶς, κύψας ἀπὸ τῆς θυρίδος τῆς ἀμάξης οὕτως ὥστε τὸ ἥμισυ σχεδὸν τοῦ σώματός του ἐκρέματο ἔξω τῆς θυρίδος·

— Κύριε, τῷ εἶπεν ὁ Ἄγγλος λαλῶν κάλλιστα τὴν γαλλικήν· σᾶς συμβουλεύω νὰ ἔχετε ὑπομονὴν μέχρι τοῦ προσεχοῦς σταθμοῦ. Διότι τώρα οὐδεὶς ἀκούει τὰς φωνάς σας καὶ εἶνε κίνδυνος μὴ πέσητε ἔξω τῆς ἁμάξης. Ἐὰν δύναμαι κατά τι νά σας φανῶ χρήσιμος, ἔχω φιάλην ῥακῆς καὶ ....

— Ὄχι, κύριε, ὑπέλαβεν ὁ Φουγᾶς μετὰ πολλῆς τραχύτητος. Τίποτε δὲν θέλω· προτιμῶ νἀποθάνω, παρὰ νὰ δεχθῶ τὸ παραμικρὸν ἀγγλικὸν πρᾶγμα καὶ μάλιστα παρὰ Ἄγγλου. Φωνάζω δὲ διότι ἔχω ἀνάγκην νὰ ἀλλάξω ἅμαξαν καὶ νὰ καθαρίσω τοὺς ὀφθαλμούς μου, τοὺς ὁποίους ἐμίανεν ἡ θέα ἐχθροῦ τοῦ Αὐτοκράτορος.

— Σᾶς βεβαιῶ, κύριε, ὅτι δὲν εἶμαι ἐχθρὸς τοῦ Αὐτοκράτορος. Μάλιστα ἔλαβον καὶ τὴν τιμὴν νὰ ἔλθω εἰς τὴν οἰκίαν του ὅτε κατῴκει ἐν Λονδίνῳ. Τὸν ἐφιλοξένησα δὲ καὶ ἐγὼ ἐν τῇ ἐπαύλει μου.

— Τόσῳ τὸ χειρότερον, ἐὰν ὁ νέος εἶνε τόσον καλὸς ὥστε νὰ λησμονήσῃ πόσον οἱ Ἄγγλοι ἔβλαψαν τὴν οἰκογένειάν του. Ἀλλ' ὁ Φουγᾶς, μάθετε, κύ-

με, ὅτι οὐδέποτε θά σας συγχωρήσῃ διὰ τὰς πρὸς τὴν πατρίδα του ἀδικίας σας.»

Μόλις δ' ἐστάθη ἡ ἁμαξοστοιχία ἐν τῷ πρώτῳ σταθμῷ καὶ παρευθὺς ὁ Φουγᾶς ἀνοίξας τὴν θυρίδα ἐπήδησεν ἔξω καὶ εὑρέθη ἐν ἑτέρᾳ ἁμάξῃ, ἐν ᾗ εἶδε δύο νέους οἵτινες οὐδόλως ἐφαίνοντο Ἄγγλοι, τοὐλάχιστον ἐκ τῆς φυσιογνωμίας των· ἐλάλουν δὲ τὴν γαλλικὴν ὡς Γάλλοι, ἄρα ἦτο πιθανώτατον ὅτι δὲν ἦσαν Ἄγγλοι. Διὸ ὁ Φουγᾶς μετὰ πολλῆς χαρᾶς ἐχαιρέτισεν αὐτοὺς ἐδαφιαίως καὶ μειδιῶν· εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς.

«Φίλοι, εἴμεθα τέκνα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πατρίδος, χαίρετε· ἡ θέα σας μὲ ζωογονεῖ!»

Οἱ δύο νέοι ἀνέῳξαν τοὺς ὀφθαλμούς των μετ' ἀπορίας, ἐχαιρέτισαν ἐλαφρῶς νεύσαντες τὴν κεφαλὴν καὶ ἐπανέλαβον τὴν ὑπὸ τοῦ Φουγᾶ διακοπεῖσαν συνδιάλεξίν των. Συνδιελέγοντο δὲ περὶ μοναρχίας καθ' ὅλου καὶ περὶ τοῦ ὅτι αὕτη δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ διαρκέσῃ πολὺν χρόνον. Ὁ Φουγᾶς κατέστελλε μετὰ δυσκολίας τὴν ἀγανάκτησίν του ἀκούων προσβαλλομένην τὴν μοναρχίαν, ἣν αὐτὸς ἐλάτρευε.

«Αἴ, κύριοί μου, ἀρκεῖ πλέον! Οὕτω λαλοῦν Γάλλοι περὶ τῶν γαλλικῶν θεσμῶν; Μάθετε, κύριοί μου, ὅτι ἡ αὐτοκρατορία εἶνε ἀθάνατος, διότι θεμελιοῦται ἐπὶ γρανίτου, τοῦ λαοῦ, καὶ εἶνε συγκεκολλημένη δι' αἵματος ἡρώων. Καὶ ἐάν σας ἐρωτήσῃ τις: τίς το λέγει; εἴπατέ τῳ: ὁ συνταγματάρχης Φουγᾶς ὁ λαβὼν τὸ παράσημον ἐν Βαγράμῃ παρὰ τῆς χειρὸς τοῦ αὐτοκράτορος.»

Οἱ δύο νέοι προσεῖδον ἀλλήλους μειδιῶντες· εἶπε δὲ ὁ νεώτερος πρὸς τὸν πρεσβύτερον·

« What is that? (τί εἶν' τοῦτο;)

— A madman (τρελὸς ἄνθρωπος).

— No, dear; a mad dog (ὄχι, ἀγαπητέ· σκῦλος λυσσασμένος).

— Nothing else (τίποτε ἄλλο).

— Πολὺ καλά, κύριοι, πολὺ καλά, ἀνεφώνησεν ὁ συνταγματάρχης. Ὁμιλεῖτε ἀγγλικὰ τώρα, σᾶς πρέπουν νά τα ὁμιλῆτε.»

Καὶ ἅμα σταθείσης τῆς ἁμαξοστοιχίας ἐν τῷ ἀμέσῳ σταθμῷ, μετέβη εἰς ἑτέραν ἅμαξαν ἐν ᾗ ἐκάθητο ὅμιλος νεαρῶν ζωγράφων. Τοὺς προσηγόρευσε δὲ μαθητὰς τοῦ Ζεύξιδος καί τους ἠρώτησεν εἰδήσεις περὶ τοῦ Γεράρδου, τοῦ Γρῶ καὶ τοῦ Δαβίδ (καλλιτεχνῶν διασήμων οἵτινες ἦσαν αὐτῷ γνωστοὶ ἤδη πρὶν ἢ τὸν ἀποξηράνει ὁ γηραιὸς Μάιζερ), ἐκεῖνοι δὲ ἀνθαμιλλώμενοι καὶ νομίσαντες ἀστείαν τὴν ἐρώτησίν του, τῷ συνέστησαν νὰ πορευθῇ εἰς τὸ θέατρον νὰ ἴδῃ τὸν διάσημον ἠθοποιὸν Τάλμαν (σύγχρονον τῶν ἀνωτέρω καλλιτεχνῶν).

Ἦσαν ἤδη ἐγγὺς τῶν Παρισίων καὶ αἱ ὀχυρώσεις τῆς πρωτευούσης τὸν κατέπληξαν πολύ, καί πως δὲ καί τον ἐσκανδάλισαν.

«Δέν τἀγαπῶ ἐγὼ αὐτά, εἶπεν εἰς τοὺς παρακαθημένους. Ἀληθὲς ὀχύρω-

μα πόλεως εἶνε ἡ ἀνδρεία μεγάλου λαοῦ. Οἱ πέριξ τῆς πρωτευούσης σωρο οὗτοι τῶν φρουρίων μονονουχὶ φωνάζουσι καὶ λέγουσιν εἰς τὸν ἐχθρὸν ὅτι εὐκόλως δύναται νὰ νικήσῃ τὴν Πατρίδα.

Τέλος ἡ ἁμαξοστοιχία ἔστη ἐν τῷ σταθμῷ τῶν Παρισίων καὶ ὁ Φουγᾶς οὐδὲν πρᾶγμα ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ κατέβη παρευθύς, καὶ τὰς χεῖρας ἔχων ἐν τοῖς θυλακίοις ἐξεκίνησεν εἰς ἀναζήτησιν τοῦ ξενοδοχείου εἰς ὃ κατέλυσε κατὰ τὴν ἐν Παρισίοις τῷ 1813 τρίμηνον διαμονήν του.'Ενόμιζε δὲ ὅτι γινώσκει κάλλιστα τὴν πόλιν, διὸ καὶ δὲν ἐβράδυνε νὰ ἀποπλανηθῇ. 'Αλλ' ἐν τοῖς διαφόροις τμήμασι τῆς πόλεως καθ' ἃ ἐπλανᾶτο κατὰ τύχην φερόμενος, ἐθαύμασε τὰς μεταβολὰς τὰς γενομένας κατὰ τὴν ἀπουσίαν του.'Ο Φουγᾶς ἐλάτρευε τὰς λίαν μακράς, λίαν εὐρείας καὶ ὑπὸ παμμεγίστων ὁμοιομόρφων οἰκιῶν ἑκατέρωθεν κοσμουμένας ὁδούς. 'Ηναγκάσθη δὲ νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἡ δημοτικὴ ἀρχὴ τῶν Παρισίων προσεπάθει νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὸ ἰδανικὸν αὐτοῦ. Καὶ ναὶ μὲν δὲν εἶχον εἰσέτι φθάσει εἰς τὴν ἀπόλυτον τελειότητα, ἀλλ' ὁποία ὄντως πρόοδος !

Κατὰ ἀνεξήγητον δὲ ἀπάτην εἰκοσάκις ἔστη χαιρετίζων γνώριμα πρόσωπα, ἀλλ' οὐδείς τον ἀνεγνώρισε.

Μετὰ πεντάωρον περιπλάνησιν ἀφίκετο εἰς τὴν πλατεῖαν Καρρουσέλ, ἔνθα ἐνεθυμεῖτο ὅτι ὑπάρχει τὸ ξενοδοχεῖον τῆς Νάντης. 'Αλλὰ ποῦ ξενοδοχεῖον! 'Εχάρη ὅμως ἰδὼν τὸ Λοῦβρον συντετελεσμένον ἤδη. Τέταρτον ὅλον ὥρας ἐδαπάνησεν ὁ Φουγᾶς θεώμενος τὸ μέγαρον τοῦτο καὶ ἡμίσειαν ὥραν παρατηρῶν δύο ζουάβους τῆς φρουρᾶς παίζοντας πικέτον. 'Ηρώτησε δὲ ἐὰν ὁ Αὐτοκράτωρ εἶνε ἐν Παρισίοις, καί τῳ ἔδειξαν τὴν ἐπὶ τοῦ Κεραμεικοῦ κυματίζουσαν σημαίαν.

«Καλά, εἶπε· ἀλλὰ πρέπει πρῶτον νὰ παραγγείλω νέα φορέματα.»

'Ελθὼν δὲ εἴς τι ξενοδοχεῖον τῆς ὁδοῦ 'Αγίου 'Ονωρίου ἐμίσθωσε δωμάτιον καὶ ἠρώτησε τὸν θεράποντα τίς ἦτο ὁ ἄριστος ῥάπτης τῶν Παρισίων· ὁ δὲ θεράπων εἰς ἀπόκρισιν ἔδωκεν αὐτῷ τὸν *'Εμπορικὸν ὁδηγόν*, ἐν ᾧ ὁ Φουγᾶς ἀνεζήτησε τὸν ὑποδηματοποιὸν τοῦ Αὐτοκράτορος, τὸν πιλοποιὸν τοῦ Αὐτοκράτορος, τὸν ῥάπτην, κλπ. κλπ., καὶ καταγράψας τὰ ὀνόματα αὐτῶν καὶ τὴν διεύθυνσιν ἐν τῷ χαρτοφυλακίῳ τῆς Κλημεντίνης, ἔλαβεν ἅμαξαν καὶ ἤρξατο τῆς εἰς τὰ καταστήματα ταῦτα ἐπισκέψεώς του.

'Επειδὴ δὲ εἶχε πόδα μικρὸν καὶ κομψόν, εὗρεν ἄνευ τινὸς δυσκολίας ἕτοιμα ὑποδήματα, τῷ ὑπεσχέθησαν δὲ ὅτι θά τῳ φέρωσι τὴν ἑσπέραν καὶ τὰς λινοστολὰς ὧν εἶχεν ἀνάγκην. 'Αλλ' ὅτε ὅμως ἐξήγησεν εἰς τὸν πιλοποιὸν ὁποῖόν τι εἶδος πίλου ἐμελέτα νὰ καθίσῃ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του, εὗρεν ἀνυπερβλήτους ἀντιρρήσεις καὶ δυσκολίας. 'Επεθύμει πῖλον παμμέγιστον, πλατύτατον πρὸς τὰ ἄνω καὶ στενότατον κάτω καὶ ἔχοντα χείλη συνεστραμμένα καὶ καμαρωτά, τουτέστι τῆς ἐποχῆς τοῦ 1813. 'Εδέησε δὲ νὰ γείνωσιν ἀνασκα-

φαὶ οὕτωςεἰπεῖν ἐν ταῖς διαφόροις ἀποθήκαις τοῦ πιλοποιείου καὶ ἐν αὐτοῖς ἔτι τοῖς ἀρχείοις. Τέλος εὑρέθη τὸ ποθούμενον.

«Τέλος πάντων, ἀνεφώνησεν ὁ διευθυντὴς τοῦ πιλοποιείου, ἰδοὺ ὁ πῖλος τὸν ὁποῖον ζητεῖτε.'Εάν τον θέλετε διὰ θεατρικὴν παράστασιν εἶνε λαμπρότατος, διότι εἶνε ὅπως τὸν θέλετε, κωμικώτατος.»

Ὁ Φουγᾶς ἀπεκρίθη ξηρῶς ὅτι ὁ πῖλος ἐκεῖνος ἦτο ὀλιγώτερον γελοῖος τῶν τότε ἐν χρήσει.

Οὐχ ἧττον πεισματώδης μάχη συνεκροτήθη ἐν τῷ ῥάπτῃ.

«Δὲν κατασκευάζω, κύριε, ἐγὼ ἐνδύματα τῶν 'Απόκρεω.Δὲν θέλω νὰ εἴπωσιν αὔριον οἱ ἄνθρωποι ὅτι τόσον ἐξέπεσε τὸ κατάστημά μου.

— Βρὲ ἀδελφέ, πῶς δὲν θέλεις νἀκούσῃς! 'Επειδὴ εἶσαι τάχα ὑψηλότερός μου; μάθε ὅτι ἐγὼ εἶμαι συνταγματάρχης τῆς μεγάλης αὐτοκρατορίας, καὶ δὲν ἠκούσθη ποτὲ νὰ δίδουν προσταγὰς οἱ ἀρχιτυμπανισταὶ εἰς τοὺς συνταγματάρχας.»

Τίς ἠδύνατο νἀντιστῇ πλέον εἰς τὴν ἐπιμονὴν τοῦ πειρασμοῦ τούτου; Ἔλαβον μέτρον καὶ ὑπεσχέθησαν νά τον ἐνδύσωσι πρὶν ἢ παρέλθωσιν εἰκοσιτέσσαρες ὧραι, κατὰ τὸν ἐπικρατοῦντα τελευταῖον συρμὸν τοῦ 1813. Τῷ ἔδειξαν ἀγγλικὰ ὑφάσματα νὰ ἐκλέξῃ.'Αλλὰ τἀπέρριψε μετὰ περιφρονήσεως.

«Θέλω γαλλικὸν ὕφασμα, ὕφασμα τῆς Γαλλίας! Καὶ νά τα κόψετε οὕτω πως,ὥστε οἱ βλέποντές με διαβαίνοντα νὰ λέγωσιν: «Εἶνε στρατιωτικός.»

Σημειωτέον δὲ ὅτι οἱ καθ' ἡμᾶς ἀξιωματικοὶ ἐπιζητοῦσι τοὐναντίον· ἐνδυόμενοι πολιτικὰ προσπαθοῦσι νὰ μὴ φαίνωνται ὅτι εἶνε στρατιωτικοί.

Ὁ Φουγᾶς παρήγγειλεν ἔπειτα λαιμοδέτην μετάξινον μέλανος χρώματος, κατακαλύπτοντα τὸ ὑποκάμισον αὐτοῦ καὶ ἀναβαίνοντα μέχρι τῶν ὤτων.Κατελθὼν δ' ἔπειτα πρὸς τὸ Βασιλικὸν λεγόμενον 'Ανάκτορον εἰσῆλθεν εἰς ἐπίσημον ἑστιατόριον καὶ ἤρξατο τρώγων μετὰ λαμπρᾶς ὀρέξεως, ἣν εἶχεν ἀκονήσει καθ'ὁδὸν διά τινος γλυκίσματος ὅπερ ἐπὶ ποδὸς εἶχε πρὸ μικροῦ φάγει, ἔφαγε δὲ καὶ ἔπιεν ὡς ἐν Φονταινεβλῷ. 'Αλλ' ὅτε τῷ ἔδωκαν τὴν σημείωσιν νὰ πληρώσῃ, ἡ σημείωσις τῷ ἐφάνη λίαν δύσπεπτος, ἑκατὸν δέκα φράγκα καί τινα λεπτά. «Τί ὀργὴ Θεοῦ! εἶπε, τόση ἀκρίβεια!» Μόνον τὴν ῥακὴν ἐξεπροσώπει ὁ ἀριθμὸς ἐννέα φράγκα. Τῷ εἶχον φέρει φιάλην ῥακῆς καὶ ποτήριον ὡς δακτυλήθραν, ὅπερ τῷ ἐφάνη ἀστεῖον διὰ τὴν μικρότητά του, διὸ καί το ἐγέμισε καί το ἐκένωσε δωδεκάκις.

'Εξῆλθε δὲ τοῦ ἑστιατορίου οὐχὶ μεθύων, ἄπαγε, ἀλλ 'ἁπλῶς εὔθυμος καὶ φαιδρός.'Επορεύθη δὲ εἰς τὸ θέατρον ἐλπίζων ὅτι θὰ ἴδῃ δρᾶμά τι τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ δυσηρεστήθη ἀναγνοὺς ἐν τῷ προγράμματι νέα δράματα ὑπὸ νέων ἠθοποιῶν διδασκόμενα. Οὔτε τοῦ Τάλμα τὸ ὄνομα εἶδε, οὔτε τὸ τοῦ Φλερύ, οὔτε τὸ τοῦ Θενάρδου, οὔτε τὸ τοῦ Βαπτιστοῦ, οὔτε τὸ τῆς κυρίας Μάρς, οὔτε τὸ τῆς κυρίας 'Ρωκοὺρ τῶν διασήμων καὶ ἀγαπητῶν ἠθοποιῶν τῆς ἐποχῆς του! 'Αγανακτῶν ἐπορεύθη εἰς τὸ Μελόδραμα ἐν ᾧ ἐδιδάσκετο

Κάρολος ὁ ς'. Κατὰ πρῶτον ἡ μουσικὴ τὸν ἐξέπληξε· διότι μόνον ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης ἦτο συνειθισμένος νἀκούῃ τοσαύτην μουσικήν. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ τὰ ὦτά του ἐτραχύνθησαν, οὕτως εἰπεῖν, καὶ δέν τον ἠνώχλει πλέον ὁ θόρυδος τῶν ὀργάνων. Ἕνεκα δὲ τῶν κόπων τῆς ἡμέρας καὶ τῆς ἐνεργούσης ἤδη πέψεως κατελήφθη ὑπὸ ὕπνου, ὅστις ὅμως ἦτο ὕπνος καὶ δὲν ἦτο. Ἐκ τῆς γλυκυτάτης ταύτης νάρκης ἀφυπνίσθη αἴφνης καὶ ἀνεπήδησεν ἀπὸ τῆς θέσεώς του ἅμ'ἀντηχήσαντος ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ φιλοπάτριδος ᾄσματος:

Πολεμεῖτε τοὺς τυράννους! ὤ, ποτὲ εἰς τὴν Γαλλίαν
Ἄγγλος δὲν θὰ βασιλεύσῃ!

«Ὄχι! ἀνεφώνησε τείνων τὰς χεῖρας πρὸς τὴν σκηνήν. Ποτέ! Ἃς ὁρκισθῶμεν πάντες εἰς τὸν ἱερὸν βωμὸν τῆς Πατρίδος! Ἐρρέτω ἡ ἄπιστος Ἀλδιόνη! Ζήτω ὁ Αὐτοκράτωρ!»

Οἱ ἐν τῇ πλατείᾳ καὶ οἱ ἐν τῇ ὀρχήστρᾳ ἀνέστησαν ταὐτοχρόνως οὐχὶ βεβαίως ἵνα μετάσχωσι τοῦ ὅρκου τοῦ Φουγᾶ, ἀλλ' ἵνα τῳ ἐπιβάλωσι σιωπήν. Κατὰ δὲ τὸ ἑπόμενον διάλειμμα ὑπαστυνόμος ἐλθὼν τῷ εἶπεν εἰς τὸ οὖς:

«Κύριε ὅταν τις δειπνήσῃ οὕτω πως πηγαίνει καὶ κοιμᾶται ἥσυχα, ἀντὶ νὰ ταράττῃ τὸ θέατρον.

—Ἀλλ' ἐγώ, ἀπεκρίθη ὁ Φουγᾶς, ἔφαγα τὸ συνειθισμένον μου· καὶ ἔπειτα ἡ ἔκρηξις αὕτη τοῦ αἰσθήματος τῆς φιλοπατρίας δὲν προήρχετο ἐκ τοῦ στομάχου, ἀλλ' ἐκ τῆς καρδίας. Ἀλλ' ἐπειδὴ εἰς τὸ πολυτελὲς τοῦτο μέγαρον τὸ πρὸς τὸν ἐχθρὸν μῖσος ἀπαγορεύεται ὡς ἔγκλημα, φεύγω καὶ ἐγὼ καὶ πηγαίνω νὰ ἀναπνεύσω ἀέρα πλέον ἐλεύθερον, πηγαίνω νὰ χαιρετίσω τὸν ναὸν τῆς Δόξης πρὶν κοιμηθῶ.

— Θὰ κάμετε πολὺ καλά », ἀπεκρίθη ὁ ὑπαστυνόμος.

Καὶ ὁ Φουγᾶς ἐξῆλθε χαμαρόνων καὶ μετὰ περιφρονήσεως ἀποβλέπων πρὸς τοὺς ἐν τῷ θεάτρῳ. Διῆλθε δὲ μετὰ σπουδῆς τὴν γραμμὴν τῶν λεωφόρων μέχρι τοῦ κορινθιακοῦ ναοῦ (τῆς Μαγδαληνῆς) ὅστις κεῖται κατὰ τὸ ἄκρον τῆς γραμμῆς. Καθ' ὁδὸν ἐθαύμαζε τὸν φωτισμὸν τῆς πόλεως. Ὁ ἰατρὸς Μαρτοῦ τῷ εἶχεν ἐξηγήσει πῶς γίνεται τὸ φωταέριον, ἀλλ' αὐτὸς οὐδὲν εἶχεν ἐννοήσει. Ἔχαιρεν ὅμως βλέπων τὴν ζωηρὰν ἐκείνην καὶ λαμπρὰν φλόγα.

Ἐλθὼν εἰς τὸν ναὸν κείμενον πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς Βασιλικῆς ὁδοῦ, ἔστη ἐπὶ τοῦ πεζοδρομίου καὶ μετὰ κατανύξεως σκεφθεὶς ὀλίγον ἀνεφώνησε:

«Ὦ σὺ ἡ ἐμπνέουσα τὰς ἐνδόξους πράξεις, χήρα τοῦ μεγάλου νικητοῦ τῆς Εὐρώπης, Δόξα! δέξαι τὸ σέβας τοῦ ἐρωμένου σου Βίκτωρος Φουγᾶ! Ἕνεκα σοῦ ἐπείνασα, ἵδρωσα, ἐπάγωσα, ἔφαγα τὸν πιστότατον πάντων τῶν ἵππων. Ἕνεκα σοῦ εἶμαι ἕτοιμος νὰ καταφρονήσω καὶ ἄλλους κινδύνους καὶ νἀτενίσω εἰς τὸν θάνατον ἐπὶ τῶν πεδίων τῆς μάχης. Σέ, ναὶ σέ, προτιμῶ τῆς εὐτυχίας, τοῦ πλούτου, τῆς ἰσχύος. Μὴ ἀπορρίψῃς τὴν προσφορὰν τῆς καρδίας μου καὶ τὴν θυσίαν τοῦ αἵματός μου. Ἀμοιδὴν δὲ τοῦ τοσούτου πρὸς σὲ ἔρω-

τός μου οὐδὲν ἄλλο ἐπιθυμῶ, ἢ βλέμμα ἓν τῶν ὀμμάτων σου καὶ δάφνην μίαν ἀπὸ τῆς χειρός σου !»

Ἡ δέησις αὕτη ἀνέβη διάπυρος εἰς τὰ ὦτα τῆς Ἁγίας Μαρίας τῆς Μαγδαληνῆς τῆς νῦν πολιούχου τοῦ πάλαι ποτὲ ναοῦ τῆς Δόξης. Οὕτως ἐνίοτε ὁ γενόμενος κύριος μεγάρου τινὸς λαμβάνει ἐπιστολὴν ἀποστελλομένην εἰς τὸν ἀρχαῖον κτήτορα.

Ὁ Φουγᾶς ἐπανῆλθε διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς Εἰρήνης καὶ τῆς πλατείας τῆς Βανδόμης, ἣν διερχόμενος ἐχαιρέτισε τὴν μόνην γνωστήν του ἐν Παρισίοις μορφήν, τὸν ἐπὶ τῆς στήλης τῆς Βανδόμης ἱστάμενον Ναπολέοντα τὸν Α', οὗ ἡ καινότροπος στολὴ δέν τῳ ἤρεσε· προετίμα τοῦ στέμματος τὸν μικρὸν πῖλον καὶ τὸ τεφρόχρουν μακρὸν ἔνδυμα τοῦ θεατριακοῦ μανδύου.

Ἡ νὺξ διῆλθε τεταραγμένη. Μυρία ὅσα σχέδια διεσταυροῦντο ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ τοῦ συνταγματάρχου. Παρεσκεύαζε τὴν πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα προσλαλιάν, ἀποκοιμώμενος ἐν τῷ μέσῳ φράσεώς τινος, καὶ αἴφνης ἔπειτα ἀφυπνιζόμενος καὶ νομίζων ὅτι συνέλαβεν ἰδέαν τινά, ἥτις ὅμως παρευθὺς τὸν διέφευγεν. Εἰκοσάκις ἔσβεσε καὶ ἄνῆψε τὸ φῶς του. Ἐνίοτε δὲ καὶ ἡ ἀνάμνησις τῆς Κλημεντίνης συνανεμιγνύετο μετὰ τῶν στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν παραδοξολογιῶν του. Ἀλλ' ἡ μορφὴ αὐτῆς ὅμως οὐδόλως ἐξέλιπεν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν του.

Ὅσον δὲ ἡ νὺξ τῷ ἐφάνη μακρά, τοσοῦτον ἡ πρωία τῷ ἐφάνη βραχεῖα. Ἀναλογιζόμενος ὅτι θὰ ἴδῃ κατὰ πρόσωπον τὸν νέον ἡγεμόνα τῆς Αὐτοκρατορίας ἐμέθυεν ἅμα ὑπὸ χαρᾶς καὶ ἔφριττεν ὑπὸ συστολῆς. Ποθῶν δὲ εἰ δυνατὸν νὰ ἀναβληθῇ ἡ ἐπίσκεψις, ἀνεζήτει εὐπρόσωπόν τινα ἀφορμήν, ἤλπιζεν ὅτι ἴσως ὁ ῥάπτης δὲν θὰ φέρῃ ἐν καιρῷ τὰ ἐνδύματα· ἀλλ' οἱ πάντες ἐδείχθησαν ἀκριβέστατοι πρὸς ἀπελπισμὸν τοῦ φίλου συνταγματάρχου. Ἀκριβῶς τῇ μεσημβρίᾳ ἦλθον τὰ ἀρχαϊκὰ ἐνδύματα καὶ ἡπλώθησαν ἐπὶ τῆς κλίνης πλησίον τοῦ ἀρχαϊκοῦ πίλου.

«Ἂς ἐνδυθῶμεν! εἶπεν ὁ Φουγᾶς. Τίς οἶδε, ἴσως ὁ νέος δὲν θὰ εἶνε εἰς τὸ ἀνάκτορόν του, τότε καὶ ἐγὼ ἐγγράφω τὸ ὄνομά μου καὶ ἄς με προσκαλέσῃ αὐτός.»

Δὲν θὰ πιστεύσωσιν ἴσως αἱ ἀναγνώστριαί μου ὅτι ὁ Φουγᾶς ἐνδυθεὶς τὰ ἀλλόκοτα ἐκεῖνα ἐνδύματα οὔτε ἄσχημος ἦτο ἀλλ' οὔτε γελοῖος. Τὸ ὑψηλὸν ἀνάστημά του τὸ εὐθὺ καὶ ῥαδινὸν σῶμά του τὸ ὑπερήφανον καὶ εὐστάθειαν ἐμφαῖνον πρόσωπόν του καὶ αἱ βίαιαί πως κινήσεις ἥρμοζον κάλλιστα πρὸς τὴν στολὴν ἐκείνην τὴν ἀρχαϊκήν· μόνον παράξενος καὶ ἀσυνήθης ἐφαίνετο, οὐδὲν δὲ πλέον. Ἵνα δὲ ἀναλάβῃ θάρρος εἰσῆλθεν εἰς ἑστιατόριον, ἔφαγε τέσσαρας μερίδας, ἕνα ὅλον ἄρτον δύο λιτρῶν καὶ τεμάχιον τυροῦ, ἔπιε δὲ δύο φιάλας οἴνου. Ἕως οὗ δὲ πίῃ τὸν καφέν του καὶ ἀναπαυθῇ ὀλίγον ἦλθε, καὶ ἡ ὥρα τῆς ἐπισκέψεως, ἡ δευτέρα μετὰ μεσημβρίαν, ἣν αὐτὸς εἶχεν ὁρίσει.

Ἔκλινεν ὀλίγον τὸν πῖλόν του πρὸς τὸ οὖς αὐτοῦ ἐκόμβωσε τὰς ἐκ δέρμα-

τος αἰγάγρου χειρίδας του, ἔδηξε θορυβῶς δὶς ἢ τρὶς πρὸ τοῦ σκοποῦ τῆς ὁδοῦ Ῥίβολι καὶ στερρῷ βήματι κατηυθύνθη πρὸς τὴν κλίμακα τῶν Ἀνακτόρων.

«Κύριε, τίνα ζητεῖτε; τὸν ἠρώτησεν ὁ θυρωρός.

— Τὸν Αὐτοκράτορα.

— Ἔχετε ἄδειαν;

— Ὁ συνταγματάρχης Φουγᾶς ἀνάγκην ἀδείας δὲν ἔχει. Πήγαινε νὰ ἐρωτήσῃς ἐκεῖνον ὅστις φυλάττει ἐκεῖ ὑψηλὰ τὴν πλατεῖαν τῆς Βανδόμης καὶ θά σ' εἴπῃ ὅτι τὸ ὄνομα Φουγᾶς πάντοτε ἐσήμαινεν ἀνδρείαν καὶ πίστιν.

— Καὶ ἐγνωρίσατε τὸν πρῶτον Αὐτοκράτορα;

— Ναί, παλληκαρά μου, καὶ ὡμίλησα ὅπως τώρα σ' ὁμιλῶ.

— Ἀλήθεια; καὶ πόσων ἐτῶν εἶσθε.

— Ἑβδομήκοντα κατὰ τὸ ὡρολόγιον τοῦ χρόνου, εἰκοσιτεσσάρων κατὰ τὰς δέλτους τῆς ἱστορίας!»

Ὁ θυρωρὸς ὕψωσε τὸ βλέμμα πρὸς τὸν οὐρανὸν ψιθυρίζων:

«Καὶ ἄλλος! Ἔχομεν τέσσαρας αὐτὴν τὴν ἑβδομάδα!»

Καὶ ἔνευσε πρὸς μικρόσωμόν τινα κύριον μελανείμονα, καπνίζοντα ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Κεραμεικοῦ, ἔπειτα δὲ εἶπεν εἰς τὸν Φουγᾶν λαμβάνων τὸν βραχίονα αὐτοῦ.

« Τὸν Αὐτοκράτορα θέλετε νὰ ἴδητε, ἀγαπητέ μοι κύριε;

— Δέν σ' το εἶπα, φίλε μου;

— Λοιπὸν θά τον ἴδητε σήμερον. Βλέπετε τὸν καπνίζοντα ἐκεῖνον κύριον ἐκεῖ κάτω, ἐκεῖνος εἶνε ὁ εἰσάγων τοὺς θέλοντας νὰ ἐπισκεφθῶσι τὸν Αὐτοκράτορα. Ἐκεῖνος θά σας ὁδηγήσῃ. Ἀλλ' ὁ Αὐτοκράτωρ δὲν εἶνε εἰς τὰ Ἀνάκτορα εἶνε εἰς τὴν ἐξοχήν. Δὲν πιστεύω νὰ ἔχετε κἀμμίαν δυσκολίαν νὰ ὑπάγητε καὶ εἰς τὴν ἐξοχήν.

— Καὶ τί δυσκολίαν θέλεις νὰ ἔχω;

— Ἀφ' οὗ μάλιστα δὲν θὰ ὑπάγετε πεζός. Εἴπομεν νὰ ἑτοιμασθῇ ἡ ἄμαξα. Ἐμπρός, φίλτατε, καὶ φρόνιμα!»

Μετὰ δύο λεπτὰ τῆς ὥρας ὁ Φουγᾶς συνοδευόμενος ὑπὸ κλητῆρος ἐφέρετο ὑπὸ τῆς ἁμάξης εἰς τὸ γραφεῖον τῆς ἀστυνομίας. Ὁ ἀστυνόμος ἦτο ὁ καὶ τὴν παρελθοῦσαν νύκτα λαλήσας εἰς τὸν Φουγᾶν ἐν τῷ Θεάτρῳ. Προσκληθεὶς ἰατρός τις ἐβεβαίωσεν ὅτι ὁ Φουγᾶς ἦτο μονομανὴς εἴπερ τις καὶ ἄλλος. Ταῦτα δὲ πάντα ἐγένοντο μετὰ τοσαύτης λεπτότητος καὶ δεξιότητος, ὥστε οὐδ' ὑπώπτευσέ τι ὁ συνταγματάρχης περὶ τῆς ἀναμενούσης αὐτὸν τύχης. Διενοεῖτο δὲ μόνον ὅτι αἱ διατυπώσεις ἦσαν πέρα τοῦ δέοντος μακραὶ καὶ παράδοξοι, παρεσκεύαζε δὲ φράσεις τινάς, ἵνα ποιήσῃ παρατηρήσεις εἰς τὸν Αὐτοκράτορα περὶ τοῦ ἀτόπου τῶν διατυπώσεων τούτων.

Τέλος τῷ ἐπετράπη νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν δρόμον του. Εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἅμαξαν μετὰ τοῦ ὁδηγοῦ, ὅστις ἀνάψας τὴν καπνοσύριγγά του εἶπε λέξεις τινὰς εἰς τὸν ἡνίοχον καὶ ἐκάθησεν ἀριστερὰ τοῦ συνταγματάρχου. Ἡ ἅμαξα

έτρεχε καλπάζουσα καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐφάνη κατευθυνομένη πρὸς τὴν Βαστίλλην.

Ἐν ᾧ δὲ ἡ μὲν ἅμαξα ἀνέβαινε κατὰ τὴν πύλην τοῦ Ἁγίου Μαρτίνου, ὁ δὲ Φουγᾶς ἔχων τὸ πρόσωπον πρὸς την θυρίδα ἐξηκολούθει παρασκευάζων καθ' ἑαυτὸν τὴν προσλαλιάν του, ὄχημα τετράτροχον ἑλκόμενον ὑπὸ ζεύγους μεγαλοπρεπῶν ξανθοπύρρων ἵππων, διῆλθε σχεδὸν πρὸ τῆς ῥινὸς τοῦ συνταγματάρχου, ἀνὴρ δέ τις εὐτραφὴς ἔχων μύστακα ψαρόν, ἐστράφη πρὸς τὸν ἀφηρημένον καὶ ἀνεφώνησε : «Φουγᾶ !»

Ὁ Ῥοβινσὼν ὅτε ἀνεκάλυψεν ἐν τῇ νήσῳ του τὰ ἐπὶ τῆς ἄμμου ἴχνη ἀνθρωπίνων ποδῶν, οὔτε περισσότερον ἐξεπλάγη οὔτε περισσότερον ἐχάρη τοῦ Φουγᾶ ἀκούσαντος τὴν καλέσασαν αὐτὸν φωνὴν «Φουγᾶ !» Ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ ἀνοίγει τὴν θυρίδα τῆς ἀμάξης, πηδᾷ κάτω, τρέχει πρὸς τὸ σταθὲν ὄχημα, ἀναβαίνει δι' ἑνὸς ἅλματος χωρὶς νὰ πατήσῃ ἐπὶ τοῦ ἀναβάθρου καὶ ῥίπτεται εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ εὐτραφοῦς καὶ ψαρομυστάκου ἀνδρὸς ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ ! Παραχρῆμα δὲ τὸ ὄχημα ἐπανέλαβε τὸν δρόμον του, καὶ ἐγένετο ἄφαντον, ἐν ᾧ ὁ ἀστυνομικὸς ὑπάλληλος τρέχων δρομαίως καὶ ἀκολουθούμενος ὑπὸ τῆς κενῆς ἀμάξης, ἀνήρχετο πρὸς τὰς λεωφόρους ἐρωτῶν τοὺς κλητῆρας ἐὰν εἶδον διαβάντα παράφρονά τινα νέον.

ΙϚ'

Ἀξιομνημόνευτος συνέντευξις τοῦ συνταγματάρχου Φουγᾶ καὶ τοῦ αὐτοκράτορος τῶν Γάλλων.

Ὁ Φουγᾶς ἀναπηδῶν εἰς τὸν λαιμὸν τοῦ εὐτραφοῦς καὶ ψαρομυστάκου ἀνδρός, ἐνόμιζεν ὅτι περιεπτύσσετο τὸν Μασέναν τὸν ἔνδοξον στρατάρχην τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος, καί το εἶπεν ἀφελῶς, ὁ δὲ κύριος τοῦ ὀχήματος ἀνακαγχάσας ἀνεφώνησεν·

«Αἴ, γέρον μου, πρὸ πολλοῦ ἐθάψαμεν τὸν *υἱὸν τῆς Νίκης*. Κύτταξέ με καλὰ εἰς τοὺς ὀφθαλμούς. Εἶμαι ὁ Λεμπλάν, τῆς εἰς Ῥωσίαν ἐκστρατείας.

— Δὲν εἶνε δυνατόν ! Εἶσαι ὁ μικρὸς Λεμπλάν ;

— Ὁ ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ τρίτου συντάγματος τοῦ πυροβολικοῦ· δὲν ἐνθυμεῖσαι πόσα καὶ πόσα ὑπεφέραμεν, καὶ τὸ περίφημον ἐκεῖνο ψητὸν τοῦ ἵππου σου τὸν ὁποῖον ἁλάτισες διὰ τῶν δακρύων σου.

— Πῶς ! σὺ εἶσαι ; σύ μ' ἔκοψες τὸ ζεῦγος τῶν ὑποδημάτων ἐκ τοῦ δέρματος τοῦ δυσμοίρου Ζεφύρου μου ! Ἀφίνω πλέον ποσάκις μ' ἔσωσας τὴν ζωὴν κινδυνεύων τὴν ζωήν σου ! Ὦ γενναῖε καὶ ἀνδρεῖε φίλε, ἄφες νά σε ἀσπασθῶ καὶ πάλιν ! Τώρα σὲ ἐνθυμοῦμαι. Ἀλλὰ σὺ μετεβλήθης πολύ !

— Νὰ δὰ ἡ ὥρα ! μήπως μ' ἐφύλαξαν ἐμὲ ἐντὸς φιάλης οἰνοπνεύματος ; Ἐγὼ ἔζησα !

— Εἰξεύρεις λοιπὸν τὴν ἱστορίαν μου ;

— Τὴν διηγοῦντο χθὲς εἰς τοῦ ὑπουργοῦ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως. Ἦτο δὲ καὶ ὁ ἰατρὸς ὅστις σ' ἀνέστησε. Ἔσπευσα δὲ νά σοι γράψω νὰ ἔλθῃς νὰ συγκατοικήσωμεν. Ἀλλ' ὡς φαίνεται ἡ ἐπιστολή μου πλανᾶται κατὰ τὸ μέρος τοῦ Φονταινεβλῶ.

— Εὐχαριστῶ, εἶσαι πάντοτε ὁ αὐτός. Ἆ ! τὸ γερόντιόν μου ! Πόσα συμβάντα μετὰ τὴν διάβασιν τοῦ Βερεζίνα ! Ἔμαθες ὅλα τὰ δεινὰ τὰ ἔκτοτε συμβάντα !

— Τὰ εἶδα ἰδίοις ὄμμασι δυστυχῶς. Καταδιωκόμενος ὑπό των ἰσχυρῶν μόλις κατώρθωσα τῇ μεσιτείᾳ τῶν φίλων νὰ ἐπανέλθω πάλιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῷ 1822· ἀλλ' εἶχον κακὰς συστάσεις καὶ ἐκυλιόμην εἰς διαφόρους πόλεις ἄνευ τινὸς προβιβασμοῦ. Μόλις τῷ 1830 μ' ἦλθεν ἡ δευτέρα ἐπωμίς. Ἀπεστάλην ἔπειτα εἰς τὴν Ἀφρικήν, προεβιβάσθην κατ' ὀλίγον ὑποστράτηγος μέχρι τοῦ 1848. Κατὰ τὰ Ἰουνιακὰ τοῦ 1848, εὐτυχὴς σὺ ὅστις δὲν ἔζης νὰ βλέπῃς τὰ δεινὰ τῆς Πατρίδος, τρεῖς σφαῖραι διεπέρασαν τὸ σῶμά μου καὶ προεβιβάσθην εἰς ἀντιστράτηγον. Τέλος δὲν ἔχω δικαίωμα νὰ παραπονῶμαι, διότι ἡ Ἰταλικὴ ἐκστρατεία μὲ κατέστησεν εὐτυχῆ. Διότι σήμερον εἶμαι στρατάρχης λαμβάνων ἑκατοντακισχίλια φράγκα καὶ δοὺξ τοῦ Σολφερίνου. Ὁ αὐτοκράτωρ, ὡς βλέπεις, ἐκόλλησε καὶ οὐρὰν εἰς τὸ ὄνομά μου, καὶ μὰ τὸ ναὶ ἐχρειάζετο διότι ἦτο πάρα πολὺ μικρόν.

— Ἀξιόλογα, ἀνεφώνησεν ὁ Φουγᾶς. Σ' ὀρκίζομαι, Λεμπλάν, ὅτι δέν σε ζηλεύω ! Σπανίως χαίρει στρατιώτης διὰ τὴν προαγωγὴν ἄλλου στρατιώτου, ἀλλ' ἐγὼ εἰλικρινῶς σοι λέγω : τόσῳ καλλίτερα ! Ἦσο ἄξιος πάσης τιμῆς καὶ ὡς φαίνεται ἡ τυφλὴ θεὰ θὰ διεῖδε τὴν καρδίαν καὶ τὴν εὐφυΐαν σου διὰ τῆς ταινίας τῆς καλυπτούσης τοὺς ὀφθαλμούς της !

— Εὐχαριστῶ. Ἀλλ' ἂς εἴπωμεν περὶ σοῦ. Ποῦ ἐπήγαινες ὅτε συνηντήθημεν ;

— Νὰ ἴδω τὸν Αὐτοκράτορα.

— Καὶ ἐγώ· ἀλλὰ ποῦ τον ἐζήτεις ;

— Δὲν εἰξεύρω. Ἐκεῖ με ὡδήγουν.

— Ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ εἶνε εἰς τὸν Κεραμεικόν.

— Ὄχι !

— Ναί. Κἄτι θὰ τρέχῃ ἐδῶ. Εἰπέ μοι τί συνέβη.»

Ὁ Φουγᾶς προθυμότατα διηγήθη καὶ ὁ στρατάρχης ἐνόησε τὸν κίνδυνον ἐξ οὗ ἔσωσε τὸν φίλον του.

«Ὁ θυρωρὸς ἠπατήθη, εἶπεν ὁ στρατάρχης· διότι ὁ Αὐτοκράτωρ εἶνε ἐδῶ· καὶ ἐπειδὴ ἤλθομεν εἰς τὰ Ἀνάκτορα, ἐλθὲ μετ' ἐμοῦ, καὶ ἴσως σε παρουσιάσω μετὰ τὸ τέλος τῆς ἀκροάσεώς μου.

— Ἄχ ! Λεμπλάν μου. Πῶς θά τον ἴδω τὸν νέον ; Καὶ νά το συλλογί-

ζωμαι μόνον, ἡ καρδία μου πάλλει. Εἶνε καλός; Εἶνε εἰλικρινής; Ἔχει ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸν ἄλλον;

— Θά τον ἴδῃς· περίμενέ μ' ἐδῶ.

Οἱ δύο οὗτοι ἦσαν φίλοι ἀπὸ τοῦ χειμῶνος τοῦ 1812. Κατὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ ἡ τύχη συνήνωσε τὸν ἀνθυπολοχαγὸν τοῦ πυροβολικοῦ καὶ τὸν συνταγματάρχην τοῦ εἰκοστοῦ τρίτου συντάγματος. Καὶ ἐκεῖνος μὲν ἦτο ἐτῶν ὀκτωκαίδεκα, οὗτος δὲ τεσσάρων καὶ εἴκοσι· ἀλλ' ὁ κοινὸς κίνδυνος ἐβράχυνε τὴν μεταξὺ αὐτῶν ἕνεκα τοῦ βαθμοῦ ἀπόστασιν· διότι πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶνε ἴσοι πρὸ τῆς πείνης, τοῦ ψύχους καὶ τῶν πόνων. Πρωΐαν τινὰ ὁ Λεμπλὰν ἡγούμενος δέκα ἀνδρῶν ἔσωσε τὸν Φουγᾶν ἀπὸ τῶν χειρῶν τῶν Κοζάκων, ὁ δὲ Φουγᾶς ἔπειτα διεσκόρπισεν ἡμίσειαν δωδεκάδα ἀλητῶν ἐποφθαλμιώντων εἰς τὸν μανδύαν τοῦ Λεμπλάν. Μετὰ ὀκτὼ ἡμέρας ὁ Λεμπλὰν ἔσωσε τὸν φίλον του ἐξαγαγὼν αὐτὸν ἔκ τινος καλύβης πυρπολουμένης ὑπὸ τῶν χωρικῶν. Καὶ ὁ Φουγᾶς δὲ ἔσωσε τὸν Λεμπλὰν ἐξελκύσας αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ Βερεζίνα. Ὁ κατάλογος τῶν κινδύνων καὶ τῶν ἀμοιβαίων ὑπηρεσιῶν εἶνε λίαν μακρός, ὥστε δὲν εἶνε δυνατὸν νά τον ἀντιγράψω ἐνταῦθα ὅλον. Τούτων δὲ πάντων ἕνεκα εἶχον συνδεθῆ διὰ δεσμῶν οὓς δὲν ἠδυνήθη νὰ χαλάσῃ ἓξ καὶ τεσσαράκοντα ἐτῶν ἀποχωρισμός.

Ὁ Φουγᾶς μόνος ἐν μεγάλῃ τινὶ αἰθούσῃ ἀνεπόλει τὰ παλαιά του ὅτε θεράπων τις τῷ εἶπε νὰ ἐξαγάγῃ τὰς χειρίδας του καὶ νὰ μεταβῇ εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ Αὐτοκράτορος.

Ἐξελθὼν δὲ τῶν Ἀνακτόρων μετ' ὀλίγον καὶ ἐλθὼν εἰς τὸ δωμάτιόν του ἔγραψε παρευθὺς τὴν ἑπομένην ἐπιστολήν.

Ἐν Παρισίοις, τί λέγω; ἐν Οὐρανοῖς! τῇ 21 Αὐγούστου 1859.

Εὔμορφέ μου ἄγγελε,

Μεθύω ὑπὸ χαρᾶς, εὐγνωμοσύνης καὶ θαυμασμοῦ. Τὸν εἶδον, τῷ ὡμίλησα, μ' ἔδωκε τὴν δεξιὰν καί μ' εἶπε νὰ καθήσω. Εἶνε μέγας ἡγεμὼν καὶ θὰ γείνῃ κύριος τῆς γῆς! Μ' ἔδωκε τὸ μετάλλιον τῆς Ἁγίας Ἑλένης καὶ τὸ παράσημον. Μὲ ὡδήγησε δὲ ὁ Λεμπλάν, γέρων καὶ εὐγενὴς φίλος! εἶνε δὲ καὶ στρατάρχης τῆς νέας αὐτοκρατορίας! Περὶ τοῦ προβιβασμοῦ μου δὲν εἶνε καιρὸς ἀκόμη. Ἐπειδὴ ἤμην αἰχμάλωτος ἐν Πρωσίᾳ καὶ ἐντὸς τριπλῆς θήκης ὀφείλω νὰ καταταχθῶ εἰς τὸν στρατὸν ἔχων τὸν σημερινὸν βαθμόν μου· οὕτω θέλει ὁ στρατιωτικὸς νόμος. Ἀλλὰ βεβαίως πρὸ τριῶν μηνῶν θὰ εἶμαι ὑποστράτηγος, μοί το ὑπεσχέθη ὁ ἴδιος. Ἀλλὰ τί ἄνθρωπος! Αὐτὸς εἶνε ἐπίγειος Θεός! Οὔτε περισσότερον ὑπερήφανος τοῦ ἐν Μόσχᾳ καὶ Βαγράμῃ, καὶ πατὴρ τοῦ στρατιώτου ὡς ἐκεῖνος. Ἤθελε καὶ καλὰ νά μοι δώσῃ χρήματα ἐκ τοῦ ἰδιαιτέρου ταμείου του, ἀλλ' ἐγὼ εἶπον. «Ὄχι, μεγαλειότατε! Θὰ λάβω χρήματα ἐκ Δανσίκης, τὰ ὁποῖα ἐὰν μὲν τὰ στείλωσι θὰ εἶμαι πλούσιος, εἰ δὲ μὴ μ' ἀρκεῖ ὁ μισθός μου.» Ἐκεῖνος δὲ . . . ὢ ἀγαθό-

της τῶν ἡγεμόνων, δὲν εἶσαι κενὸς μῦθος, ἐμειδίασε καί μ' εἶπε συστρέφων τὸν μύστακά του : «Ἐμείνατε ἐν Πρωσίᾳ ἀπὸ τοῦ 1813 μέχρι τοῦ 1859 ; — Μάλιστα, Μεγαλειότατε. — Αἰχμάλωτος ὑπὸ ὅρους ἐξαιρετικούς ; — Μάλιστα Μεγαλειότατε. — Αἱ συνθῆκαι τοῦ 1814 καὶ 1815 ὥριζον τὴν ἀπόδοσιν τῶν αἰχμαλώτων ; — Μάλιστα Μεγολειότατε. — Λοιπὸν τὰς παρεβίασαν ὡς πρὸς σέ ; — Μάλιστα Μεγαλειότατε. — Ὥστε ἡ Πρωσία σοὶ ὀφείλει ἀποζημίωσιν καὶ θά την ἀπαιτήσω διὰ τῆς διπλωματικῆς ὁδοῦ. — Μάλιστα, Μεγαλειότατε. Πόση ἀγαθότης ! Τοῦτο, Κλημεντίνα μου, δέν μ' εἶχεν ελθεῖ ποτὲ εἰς τὸν νοῦν μου. Νὰ λάβω ὀπίσω χρήματα τῆς Πρωσίας, τῆς Πρωσίας ἥτις ἐφάνη πρὸς ἡμᾶς τόσον ἄπληστος τῷ 1814 καὶ τῷ 1815 ! Ζήτω ὁ Αὐτοκράτωρ, ἀγάπη μου ! Ναί, ζήτω διὰ παντὸς ὁ γενναῖος καὶ μεγαλόφρων ἡγεμών μας ! Εἶδον καὶ τὴν Αὐτοκράτειραν, ἥτις ἀγγελικῶς μειδιῶσα μ' εἶπεν ὅτι ἔμαθε τὰς συμφοράς μου, ἐγὼ δὲ ἀπεκρίθην «Ὦ, κυρία μου, ἡ παροῦσα στιγμὴ δύναται νά με κάμῃ νὰ λησμονήσω καὶ ἑκατονταπλασίας συμφοράς. — Τὸν προσεχῆ χειμῶνα πρέπει νὰ ἔλθητε εἰς τὸν Κεραμεικὸν νὰ χορεύσητε. — Οἴμοι, κυρία μου ! Ἐγὼ πάντοτε ἐχόρευσα ὑπὸ τὸν ἦχον τῶν τηλεβόλων· ἀλλὰ πᾶσαν θὰ καταβάλω προσπάθειαν πρὸς χάριν σας. Θὰ μάθω καὶ χορόν.

— Καὶ ἐγὼ κατώρθωσα νὰ μάθω τὸν ἀντίχορον», προσέθηκεν ὁ Λεμπλάν.

Ὁ αὐτοκράτωρ ἠξίωσε νὰ εἴπῃ ὅτι εὐτυχῆ ἐνόμιζεν ἑαυτὸν διότι ἀνεῦρε ἀξιωματικὸν ὡς ἐμέ, ὅστις, οὕτως εἰπεῖν, χθὲς ἔτι μετέσχε τῶν ἐνδοξοτάτων ἐκστρατειῶν τοῦ αἰῶνος, καὶ εἶχε διατηρήσει τὰς παραδόσεις τοῦ μεγάλου πολέμου. Τὸ ἐγκώμιον τοῦτο μὲ κατέστησε τολμηρότερον καὶ μεταξὺ ἄλλων τῷ ὑπέδειξα τὸ ἄτοπον τῆς πολλῆς πρὸς τὴν Ἀγγλίαν οἰκειότητος, καὶ ἐξέφρασα τὴν εὐχὴν τοῦ νὰ ἐπαναρχήσωμεν προσεχῶς τὴν κατάκτησιν τῆς οἰκουμένης. Ὁ Αὐτοκράτωρ ἐκίνησε τὴν κεφαλὴν δεικνύων οὕτω ὅτι δὲν εἶνε τῆς γνώμης μου. Εἶχε σχέδια εἰρηνικά ; οὐδὲ νά το σκεφθῶ κἂν θέλω, διότι μόνη ἡ σκέψις αὕτη εἶνε καλὴ νά με θανατώσῃ.

Μὲ ἠρώτησεν ἔπειτα πῶς μ' ἐφάνησαν αἱ διάφοροι μεταβολαὶ τῶν Παρισίων, ἐγὼ δέ τῳ εἶπον μετὰ εἰλικρινείας καὶ μεγαλοφροσύνης «Μεγαλειότατε οἱ νέοι Παρίσιοι εἶνε τὸ ἄριστον ἔργον μεγάλης βασιλείας· ἀλλὰ πιστεύω ὅτι αἱ δημοτικαὶ ἀρχαὶ δὲν ἔπαυσαν σκεπτόμεναι περὶ νέων βελτιώσεων. — Καὶ τί νομίζετε ὅτι εἶνε καλὸν νὰ γείνῃ ; — Πρὸ πάντων, Μεγαλειότατε, ἀφ' οὗ γείνωσί τινες προπαρασκευαστικαὶ βελτιώσεις, ἐγὼ θὰ ἐχάρασσον κύκλον διαμέτρου τριῶν λευγῶν, θὰ περιέκλειον διὰ κομψῶν κιγκλίδων τὸν κύκλον τοῦτον, ὅστις θὰ ἐχρησίμευεν ὡς περίβολος τῆς πόλεως. Ἐν τῷ κέντρῳ ἤθελον οἰκοδομήσει ἀνάκτορα τῆς Ὑμ. Μεγαλειότητος καὶ τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας, μέγα καὶ μεγαλοπρεπὲς οἰκοδόμημα περιέχον καὶ πάντα τὰ δημόσια καταστήματα, ἐπιτελεῖα, δικαστήρια, μουσεῖα, ὑπουργεῖα, ἀρχιεπισκοπεῖον, ἀστυνομίαν, ἀκαδημείας, πρεσβείας, φυλακάς, τράπεζαν, λύ-

κεια, θέατρα, *Μηνύτορα*, τυπογραφεῖον, κεραμουργεῖα τῆς Σέβρης καὶ ταπητουργεῖα τῶν Γοβελίνων καὶ ἀποθήκην τροφίμων, καὶ λοιπῶν ἐπιτηδείων. Εἰς τὸ κυκλοειδὲς καὶ μεγαλοπρεπὲς τοῦτο Ἀνάκτορον θὰ κατέληγον δώδεκα λεωφόροι πλάτους ἑκατὸν εἴκοσι μέτρων, περατούμεναι ὑπὸ δώδεκα σιδηροδρόμων καὶ ἔχουσαι τὰ ὀνόματα τῶν δώδεκα στρατάρχων τῆς Γαλλίας. Ἑκάστη λεωφόρος κοσμεῖται ἑκατέρωθεν δι' οἰκιῶν ὁμοιομόρφων ἐχουσῶν τέσσαρας ὀροφὰς μετὰ κηπαρίου τριῶν μέτρων, ἔχοντος ὁμοειδῆ ἄνθη καὶ ἀποχωριζομένου ἀπὸ τῆς ὁδοῦ διὰ σιδηρῶν κιγκλίδων. Ἑκατὸν ὁδοὶ πλάτους ἑξήκοντα μέτρων συνενοῦσι τὰς δώδεκα λεωφόρους πρὸς ἀλλήλας συνενούμεναι καὶ αὐταὶ ὑπὸ μικροτέρων ὁδῶν τριάκοντα καὶ πέντε μέτρων πλάτους, τὰ πάντα δὲ ᾠκοδομημένα ὁμοιομόρφως κατὰ ἐπίσημα σχέδια μετὰ κιγκλίδων, κήπων, καὶ ἀνθέων ὑποχρεωτικῶν. Οὐδὲν ἐμπόριον ἐπιτρέπεται εἰς τοὺς κτήτορας τῶν οἰκιῶν, διότι ἡ θέα τῶν ἐμπορικῶν καταστημάτων καταπτοεῖ τὰ πνεύματα καὶ ἐξευτελίζει τὰς καρδίας. Οἱ ἔμποροι ἔστωσαν ἐλεύθεροι νὰ ἔχωσι τὰ καταστήματά των ἔξω τῆς πόλεως συμμορφούμενοι πρὸς τοὺς νόμους. Τὸ ἰσόγαιον πάσης οἰκίας θὰ κατέχῃ τὸ μαγειρεῖον καὶ τὰ ἱπποστάσια. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον πάτωμα θὰ ἐνοικιάζηται εἰς τοὺς ἔχοντας πρόσοδον ἑκατὸν χιλιάδων φράγκων καὶ πλέον, τὸ δεύτερον εἰς τοὺς ἔχοντας πρόσοδον ὀγδοήκοντα χιλιάδων μέχρι ἑκατόν, τὸ τρίτον εἰς τοὺς ἔχοντας πρόσοδον ἑξήκοντα χιλιάδων μέχρι ὀγδοήκοντα, καὶ τὸ τέταρτον εἰς τοὺς ἔχοντας πρόσοδον πεντήκοντα χιλιάδων μέχρι ἑξήκοντα. Ὁ ἔχων πρόσοδον κάτω τῶν πεντήκοντα χιλιάδων δὲν δύναται νὰ κατοικήσῃ ἐν Παρισίοις. Οἱ τεχνῖται θὰ κατοικῶσι δέκα χιλιόμετρα μακρὰν τοῦ περιβόλου, καὶ διὰ νά μας ἀγαπῶσι τοὺς ἀπαλλάττομεν παντὸς φόρου, διὰ νά μας φοβῶνται δὲ τοὺς περικυκλοῦμεν διὰ πυροβόλων. Ἰδού, Μεγαλειότατε, οἱ Παρίσιοί μου!»

Ὁ Αὐτοκράτωρ ἠκροᾶτο μεθ' ὑπομονῆς καὶ συνέστρεφε τὸν μύστακά του. «Ἀλλὰ τὸ σχέδιόν σας, μ' εἶπε, εἶνε ὀλίγον δαπανηρόν. — Οὐχὶ δαπανηρότερον τοῦ ὑπάρχοντος». Τὴν ἀπόκρισίν μου ταύτην ἀκούσας ἐμειδίασε καὶ ἱλαρότης ἀνεξήγητος εἰς ἐμὲ ἐλάμπρυνε τὸ σοβαρὸν μέτωπόν του καὶ εἶπε· «Δὲν νομίζετε ὅτι τὸ σχέδιόν σας θὰ ἀφανίσῃ πολλοὺς ἀνθρώπους; — Καὶ τί πρὸς τοῦτο, ἀφ' οὗ θ' ἀφανίσω μόνον πλουσίους;» Τότε δὰ ἀνεκάγχασεν ἀπὸ καρδίας καὶ γελῶν μ' ἐπέτρεψε νὰ ἀποχωρήσω εἰπών· «Συνταγματάρχα, μείνατε συνταγματάρχης καὶ μετ' οὐ πολὺ θά σας κάμωμεν στρατηγόν.» Μ' ἐπέτρεψε καὶ δεύτερον νὰ σφίγξω τὴν χεῖρά του, ἐχαιρέτισα διὰ νεύματος τὸν γενναῖον Λεμπλάν, ὅστις με προσεκάλεσε νὰ συνδειπνήσωμεν ἀπόψε, καὶ παρευθὺς ἔσπευσα εἰς τὸ δωμάτιόν μου φλεγόμενος ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ μεταδώσω εἰς σὲ τὴν χαρὰν τῆς καρδίας μου. Κλημεντίνα μου, ἔλπιζε, σὺ θὰ γείνῃς εὐτυχὴς καὶ ἐγὼ μέγας. Αὔριον πρωῒ ἀπέρχομαι εἰς Δανσίκην. Τὰ πλούτη εἶνε μηδέν, ἀλλ' ὅμως ἐγὼ ἐπιθυμῶ νὰ εἶσαι πλουσία.

Γλυκοφιλῶ τὸ ἁγνὸν μέτωπόν σου! *Β. Φουγᾶς.*

Οἱ φυλάττοντες τὰ φύλλα τῆς ἐφημερίδος *Πατρίδος* παρακαλοῦνται νὰ ἀναζητήσωσι τὸν ἀριθμὸν τῆς 23 Αὐγούστου 1859 καὶ θὰ ἀναγνώσωσιν ἐν αὐτῷ δύο εἰδήσεις ἃς λαμβάνω τὸ ἐλεύθερον νὰ μεταγράψω ἐνταῦθα. Τούτων δὲ ἡ μὲν πρώτη ἔχει ὧδέ πως:

«Ἡ Α.᾿Εξοχότης ὁ στρατάρχης δοὺξ τοῦ Σολφερίνου ἔλαβε τὴν τιμὴν νὰ παρουσιάσῃ χθὲς εἰς τὴν Α. Μ. ἡρωά τινα τῆς πρώτης αὐτοκρατορίας, τὸν συνταγματάρχην Φουγᾶν, ὅστις, καθ' ἃ μνημονεύει ὑπόμνημά τι ὑποβληθὲν εἰς τὴν Ἀκαδήμειαν τῶν ἐπιστημῶν, ὡς ἐκ θαύματος σχεδὸν ἀπεδόθη εἰς τὴν πατρίδα του.

Ἡ δ' ἑτέρα λέγει τάδε·

«Παράφρων τις, ὁ τέταρτος τῆς ἑβδομάδος ταύτης, ἀλλὰ καὶ ὁ κινδυνωδέστατος πάντων, προσῆλθε χθὲς εἰς τὴν κλίμακα τῶν Ἀνακτόρων ἐνδεδυμένος στολὴν ἀλλόκοτον, τὸ βλέμμα ἔχων φλογερὸν καὶ τὸν πῖλον εἰς τὰ πλάγια κεκλιμένον καὶ μετὰ πολλῆς οἰκειότητος καὶ ἀνηκούστου βαναυσότητος ἀποτεινόμενος πρὸς πάντας, ἐπεχείρησε νὰ εἰσέλθῃ ἀπαρατήρητος καὶ νὰ εἰσδύσῃ μέχρι τοῦ Αὐτοκράτορος, Κύριος οἶδε τί διανοούμενος καὶ τίνα ἔχων σκοπόν. Μεταξὺ ἄλλων ἀσυναρτήτων λόγων διεκρίνοντο αἱ λέξεις «παλληκαρᾶς, στήλη τῆς Βανδόμης, πίστις, ὡρολόγιον τοῦ χρόνου, δέλτοι τῆς ἱστορίας.» Συλληφθεὶς ὑπὸ ἀστυνομικοῦ τινος κλητῆρος καὶ ὁδηγηθεὶς εἰς τὸ ἀστυνομικὸν τμῆμα τοῦ Κεραμεικοῦ, ἀνεγνωρίσθη ὡς αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ διὰ τῶν ἀπρεπῶν κραυγῶν του διαταράξας τὴν παράστασιν *Καρόλου τοῦ Ϛ'*. Μετὰ τὰς συνήθεις διατυπώσεις ἐκομίζετο εἰς τὸ σωφρονιστήριον.᾿Αλλὰ κατὰ τὴν πύλην τοῦ Ἁγίου Μαρτίνου ὠφεληθεὶς ἐκ τῆς συῤῥοῆς τῶν ἁμαξῶν καὶ τῆς ἡρακλείας ῥώμης δι' ἧς εἶνε πεπροικισμένος, διέφυγε τῶν χειρῶν τοῦ φύλακος, τὸν ἔῤῥιψε κατὰ γῆς, τὸν ἔδειρε, καὶ δι' ἑνὸς ἅλματος ἐτράπη εἰς φυγὴν καὶ ἐξηφανίσθη ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πυκνοῦ πλήθους. Εἰς ἀνεύρεσιν τοῦ παράφρονος γίνονται ἤδη δραστήριαι ἔρευναι καὶ ὡς μανθάνομεν ἐξ αὐθεντικῆς πηγῆς, ἡ ἀστυνομία εἶνε ἤδη ἐπὶ τὰ ἴχνη τοῦ φυγάδος.»

ΑΙ ΕΝ ΟΛΥΜΠΙΑι ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνασκαφῶν οἱ Γερμανοὶ ἀρχαιολόγοι καὶ ἀρχιτέκτονες, ὑφ' ὧν τὴν διοίκησιν αὗται ἐπιτελοῦνται, πέμπουσιν ἐκθέσεις περὶ τῆς ἑκάστοτε προόδου τῶν ἔργων εἰς Βερολῖνον. Αὗται δὲ αἱ ἐκθέσεις δημοσιεύονται διὰ τῆς ἐπισήμου ἐφημερίδος Deutscher Reichs-Anzeiger.

Περὶ τῶν ἀνασκαφῶν κατὰ τὸ ἐφεστὼς ἔτος, τὸ τέταρτον ἐξ ὅτου ἤρξαντο αἱ ἐργασίαι, δύο μέχρι τοῦδε ἐξεδόθησαν ἐν τῇ ῥηθείσῃ ἐφημερίδι ἐκθέσεις,

ἡ μὲν μία τῇ 15/27 Δεκεμβρίου 1878, τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Γουλιέλμου Δέρπφελδ (Wilhelm Dörpfeld) παρέχουσα λόγον περὶ τῶν ἀνακαλυφθέντων κτιρίων καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς αὐτῶν ἀξίας, ἡ δὲ τῇ 23/5 Δεκεμβρίου γραφεῖσα ὑπὸ τοῦ διδάκτορος κ. Ἀδόλφου Φουρτβαῖγγλερ (Adolf Furtwängler) καὶ ποιουμένη λόγον περὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν εὑρημάτων.

Τὰς δύο ταύτας ἐκθέσεις, εὐγενῶς ἀποσταλείσας ἡμῖν ὑπὸ τοῦ τὰς ἀνασκαφὰς διευθύνοντος διδάκτορος κ. Τρόϋ (Treu), δημοσιεύομεν κατωτέρω.

Α'

Μετὰ τὴν θερινὴν διακοπὴν μηνῶν τεσσάρων καὶ ἡμίσεος ἐπανελήφθησαν τῇ 4 Ὀκτωβρίου αἱ ἐργασίαι τοῦ τετάρτου ἔτους, προςληφθέντων ἐργατῶν περὶ τοὺς διακοσίους πεντήκοντα.

Ἐν ᾧ κατὰ τὸν παρελθόντα χειμῶνα ἀπεκαλύφθη ἰδίως τὸ βόρειον μέρος τῆς Ἄλτεως μετὰ τῆς ἀξιολόγου σειρᾶς τῶν παντοίων οἰκοδομῶν, ἔργον τῆς ἐφετεινῆς ἀνασκαφῆς ἐθεωρήθη ἡ ἀνασκαφὴ ἰδίως τῶν νοτίων καὶ ἀνατολικῶν μερῶν τοῦ ἱεροῦ τεμένους. Καὶ διὰ μὲν τῶν κατὰ τὸν νότον ἀνασκαφῶν θὰ φωτισθῶμεν περὶ τοῦ νοτίου περιορισμοῦ τῆς Ἄλτεως καὶ τῆς πομπικῆς εἰςόδου διὰ τὰς μεγάλας ἑορτάς, περὶ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἱπποδαμείας καὶ περὶ τῶν πολλῶν κτιρίων ἅτινα ἦσαν ᾠκοδομημένα ἔξω τοῦ ἱεροῦ ἄλσους μέχρι τῶν ὀχθῶν τοῦ Ἀλφειοῦ. Πρὸς ἀνατολὰς δὲ ζητοῦμεν τὸ ἀνατολικὸν τεῖχος τῆς Ἄλτεως, δύο ὑπὸ τοῦ Παυσανίου μνημονευομένας στοὰς καὶ τὸ στάδιον, νοτιοδυτικῶς δὲ τὸ Πρυτανεῖον καὶ τὸ Γυμνάσιον.

Σήμερον μετὰ ἑπτὰ ἑβδομάδων ἐπίμονον ἐργασίαν ἐλύθησαν ἤδη τινὰ τῶν προβλημάτων τούτων· πολλὰ τῶν ζητουμένων κτιρίων ἀπεκαλύφθησαν καὶ πρὸς τούτοις ἐγένοντο ἀνέλπιστά τινα εὑρήματα ἄξια λόγου.

Εὐθὺς κατὰ τὰς πρώτας ἐργασίας εὕρομεν ἐν τῇ βορειοδυτικῇ γωνίᾳ μεταξὺ τοῦ Ἡραίου καὶ τῆς βορείας πύλης τῆς Ἄλτεως τὰ λείψανα κτιρίου ἀρχαίου, ὅπερ ἀνεγνωρίσαμεν ὡς ὂν τὸ πρυτανεῖον τῶν Ἠλείων. Κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Παυσανίου τοῦτο περιελάμβανε ἐκτὸς μεγάλου ἑστιατορίου, ἐν ᾧ *τοὺς τὰ Ὀλύμπια νικῶντας ἑστιῶσιν*, ἱερὸν τῆς Ἑστίας, ἐκ τοῦ βωμοῦ τοῦ ὁποίου συνείθιζον νὰ φέρωσι τὴν τέφραν εἰς τὸν μέγαν βωμὸν τοῦ Διός. Κατὰ δὲ τὴν καταστροφὴν τῆς Ὀλυμπίας δὲν ἔμεινεν ἀβλαβὲς καὶ τοῦτο τὸ κτίριον, ἀλλ' ὅμως ἀναγνωρίζεται ἔτι τὸ ἀρχαῖον σχέδιον, καθ' ὅσον ἀπεκαλύφθη μέχρι τοῦδε. Περί τινα μεγάλην αἴθουσαν ἐν τῷ μέσῳ κεῖνται διάφορα δωμάτια, ὧν ἐν περιέχει ἔτι μεγάλα τεμάχια δύο ἐπαλλήλων ψηφιδωτῶν ἐδαφῶν. Ἡ πρόσοψις τοῦ κτιρίου ἀποτελεῖται ὑπὸ σειρᾶς κιόνων τοῦ δωρίου ῥυθμοῦ, ὧν δύο σώζονται ἔτι κατὰ χώραν. Ἀνήκουσι δὲ οὗτοι, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ σχήματος τῶν κιονοκράνων, εἰς τοὺς ἀρίστους χρόνους τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, ἀλλὰ δεικνύουσιν ὕψος ὅλως ἔκτακτον ἐν σχέσει πρὸς

τὴν διάμετρον οἷον ἐν οὐδενὶ ἄλλῳ κτίσματι τοῦ δωρίου ῥυθμοῦ ἀπαντᾶται.

Τὸ δεύτερον μεγαλείτερον εὕρημα ἐγένετο κατὰ τὰ νότια μέρη τῆς Ἄλτεως· μόνον τεσσαράκοντα βήματα μακρὰν τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς προςεκρούσαμεν εἰς τὸν νότιον περίβολον τοῦ τεμένους, ὃν τέως εἴχομεν ζητήσει πολλῷ νοτιώτερον. Καὶ εἶνε μὲν ἡ ἀνακάλυψις αὕτη σπουδαία διὰ τὴν τοπογραφίαν τῆς Ὀλυμπίας, ἀλλ' ἔτι μείζων εἶνε ἡ ἀξία αὐτῆς διὰ τὴν περαιτέρω πορείαν τῶν ἡμετέρων ἀνασκαφῶν καθ' ὅσον τὸ μέχρι τοῦδε κατὰ εἰκασίαν ὁρισθὲν ἐμβαδὸν τῆς Ἄλτεως ἀποδεικνύεται πράγματι μικρότερον. Νῦν δὲ καθίσταται δυνατὴ ἡ ἐντελὴς ἀποκάλυψις ἐντὸς δύο ἐτῶν τοῦ ὅλου τεμένους μετὰ τῶν πολλῶν κτιρίων του, ὑδραγωγείων, βωμῶν καὶ βάσεων.

Περίπου ἐν τῷ μέσῳ τοῦ νοτίου περιβόλου τῆς Ἄλτεως, ἀπέναντι τῆς κυρίας προςόψεως τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, ἀπεκαλύφθη κτίριον, ὅπερ βεβαίως πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς πύλη τῆς Ἄλτεως. Ἡ ἰδιάζουσα αὐτοῦ θέσις, ἀκριβῶς ἀπέναντι τοῦ μεγάλου ἰσοπέδου ὅπερ ἐκτείνεται πρὸ τῆς ἀνατολικῆς ὄψεως τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς καὶ ὅπερ ἔτι σήμερον κοσμεῖται διὰ τεσσαράκοντα καὶ πλέον βάσεων, ὑποβασταζουσῶν ἀναθήματα, καὶ βωμῶν, πείθει μάλιστα ἡμᾶς νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ πύλη αὕτη ἦν ἡ πομπικὴ εἴσοδος, δι' ἧς αἱ θεωρίαι τῶν πόλεων καὶ ἐθνῶν εἰςήρχοντο ἐν ἱερᾷ πομπῇ εἰς τὸ ἱερὸν ἄλσος.[1]

Ἐπειδὴ δὲ ὁ δυτικὸς περίβολος τῆς Ἄλτεως ἔχων δύο μικροτέρας πύλας εἰςόδου εἶχεν ἤδη ἀποκαλυφθῇ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, πρὸς δὲ βορρᾶν τὰ φυσικὰ ὅρια τοῦ τεμένους ἀποτελοῦνται ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ὄρους Κρονίου, νῦν δ' εὑρέθη, καθ' ἃ εἴρηται, καὶ ὁ νότιος περίβολος μετὰ τῆς θεωρικῆς πύλης, ἔλειπεν ἤδη μόνον ὁ ὁρισμὸς τοῦ ἀνατολικοῦ ὁρίου τοῦ τεμένους, οὗ μέσον σημεῖον εἶνε ὁ μέγας βωμὸς τοῦ Διός. Ἤδη δὲ κατὰ τὸν παρελθόντα χειμῶνα εἶχεν εὑρεθῇ ἐνταῦθα τεῖχος, ὅπερ διὰ πολλοὺς λόγους ἐπιστεύετο ὅτι ἦτο ὁ ἀνατολικὸς περίβολος τῆς Ἄλτεως, ἀλλ' αἱ ἀνασκαφαὶ προχωρήσασαι ἀπέδειξαν ὅτι τὸ τεῖχος ἐκεῖνο μετ' ἄλλου τινὸς αὐτῷ παραλλήλου περιβόλου ἀπετέλεσε μεγάλην στοάν, ἥτις ἀρχομένη παρὰ τὴν μυστικὴν εἴςοδον τοῦ Σταδίου κατὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Κρονίου ἐπὶ μῆκος ἑκατὸν περίπου μέτρων κατελάμβανε σχεδὸν ὅλην τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς Ἄλτεως καὶ οὕτως ἐπέθετεν ὡραῖον ἀρχιτεκτονικὸν τέλος εἰς τὸ ὅλον τέμενος. Εἶνε δὲ αὕτη ἀναντιρρήτως ἡ αὐτὴ στοὰ ἧς μνείαν ποιοῦνται πλὴν τοῦ Παυσανίου καὶ ἄλλοι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, καλουμένη διὰ μὲν τὰς ἐν αὐτῇ γραφὰς *Ποικίλη*, διὰ δὲ τὴν ἑπταπλῆν αὐτῆς ἀντήχησιν *Ἠχοῦς στοά*.

1 Τοιαύτη μὲν ἦτο ἡ εἰκασία τῶν διευθυνόντων τὰς ἀνασκαφὰς περὶ τῆς πύλης κατὰ τὸν Δεκέμβριον, ὅτε εὑρέθη αὕτη· ἀλλ' ἔκτοτε εὑρέθη ἡ ἀληθὴς πομπικὴ ἔξοδος, ὡς ἀνήγγειλαν ἐπιστολαὶ παρὰ τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ σταλεῖσαι εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐνταῦθα γερμανικῆς σχολῆς. Περὶ ταύτης ὡς καὶ τῶν ἄλλοτε ἀπὸ τέλους Δεκεμβρίου γενομένων ἀνακαλύψεων θὰ διαλαμβάνωσιν αἱ ἀκόλουθοι ἐκθέσεις τῶν Γερμανῶν ἐπιστημόνων, ἃς θὰ μεταφράζῃ τὸ ἑξῆς τακτικῶς ὁ Παρνασσὸς εἰς ἀναπλήρωσιν τῆς παντελοῦς παρ' ἡμῖν ἐλλείψεως εἰδήσεων περὶ τῶν σπουδαίων ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνασκαφῶν. Ἐπειδὴ βεβαίως οὔτε πρὸς φωτισμὸν τοῦ ὑπουργείου, οὔτε πρὸς διδασκαλίαν τοῦ κοινοῦ ἀρκοῦσι τὰ ὀλιγόστιχα κατὰ δεκαπενθήμερον τηλεγραφήματα τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀντιπροσώπου τῆς κυβερνήσεως. Σ. Π. Δ.

Ἐπὶ τριῶν καλῶς κατειργασμένων μαρμαρίνων βαθμίδων ὑψοῦντο κατὰ τὴν δυτικὴν πρόςοψιν ταύτης τῆς στοᾶς ῥαδινοὶ ἰωνικοὶ κίονες περὶ τοὺς τεσσαράκοντα καὶ ἕξ, ὡραῖον ἀνέχοντες τὸ ἐπιστύλιον· δευτέρα δέ τις σειρὰ κιόνων ἐχώριζε τὸ ἐσώτερον τῆς στοᾶς εἰς δύο μέρη κατὰ μῆκος. Ὁ δ' ὀπίσθιος τοῖχος ἦτο κεκλεισμένος καὶ ἔφερεν ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις ὡς κόσμημα τὰς ἄνω εἰρημένας γραφάς.

Πρὸ δὲ τῆς στοᾶς ταύτης ἐξετείνετο ἀδιάκοπος σειρὰ παντοειδῶν ἀναθημάτων καὶ ἀνδριάντων, ὧν μόναι αἱ βάσεις σώζονται τανῦν πλεῖσται οὖσαι τὸν ἀριθμόν.

Τέταρτον δέ τι μέγα οἰκοδόμημα εὑρέθη πρὸς νότον, ἔξω τῆς Ἄλτεως. Εἶνε δὲ τοῦτο στοὰ τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων, ἐπ' ἴσης διμερής, καὶ ἔχουσα πιθανῶς μῆκος ὀγδοήκοντα μέτρων. Καὶ ἔξωθεν μὲν εἶχεν αὕτη δωρίους κίονας καὶ θριγκόν, ἡ δ' ἐσωτερικὴ διακόσμησις ἦτο τοῦ κορινθιακοῦ ῥυθμοῦ. Ὅτε δὲ τὰ πλεῖστα τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ κτιρίων ἦσαν ἤδη κατεστραμμένα, ἡ στοὰ αὕτη μετὰ καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς ἵστατο ἔτι ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὀρθή, διότι ἀμφότερα ταῦτα τὰ κτίρια ἀπετέλουν τὴν βορείαν καὶ νοτίαν πλευρὰν τοῦ ἤδη πολλαχῶς μνημονευθέντος βυζαντιακοῦ τετραγώνου ἐρύματος, οὗτινος αἱ λοιπαὶ δύο πλευραί, ἡ ἀνατολικὴ καὶ δυτική, ἐκτίσθησαν διὰ τῶν ἐρειπίων τῶν ἄλλων ὀλυμπικῶν κτισμάτων. Ἐν δ' ἐπιγενεστέροις χρόνοις, καὶ δὴ μικρὸν πρὸ τῆς μεγάλης ἐπικλύσεως καὶ δι' ἄμμου κατακαλύψεως τῆς Ἄλτεως, κατέπεσε καὶ ἡ νοτία αὕτη στοὰ ἴσως κατόπιν σεισμοῦ τινος· διὰ τοῦτο δ' εὑρίσκομεν τὰ τύμπανα τῶν κιόνων, τὰ ἐπίκρανα καὶ τὰ ἐπιστύλια ἔτι καὶ σήμερον ἐν τῇ αὐτῇ θέσει ἀκριβῶς ὡς ἔπεσον πρὸ αἰώνων.

Ἐκτὸς δὲ τῶν τεσσάρων τούτων ἀξίων λόγου κτιρίων αἱ ἐφετειναὶ ἀνασκαφαὶ ἀπεκάλυψαν μέγα πλῆθος ἀρχιτεκτονικῶν τεμαχίων, σπουδαίων διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ἰδίως πλουσία ὑπῆρξεν ἡ ἀποκομιδὴ ἐκ τοῦ ἄνω εἰρημένου βυζαντιακοῦ τειχίσματος, ἔνθα εὕρομεν τεμάχια ἑνὸς ἰωνικοῦ καὶ τεσσάρων δωρίων οἰκοδομημάτων. Ἐν τοῖς δωρίοις δ' εὕρηνται ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα διατηροῦντα ἄριστα, καὶ ὅσον σπανίως ἄλλα μέχρι τοῦδε, τὴν ἀρχαίαν διὰ χρωμάτων διακόσμησιν.

Ἐκ τῶν καθ' ἕκαστα ἀρχιτεκτονικῶν εὑρημάτων ἀξία ἰδιαιτέρας μνείας εἶνε ἡ ἀποκάλυψις κορινθιακῶν ἐπικράνων ἐκ κιόνων μόνον κατὰ τὸ ἥμισυ γεγλυμμένων. Διὰ τὸν ἀκριβῆ προςδιορισμὸν τοῦ χρόνου καθ' ὃν εἶνε κατειργασμένα, μικρὸν μετὰ τὸ 338 π. Χ., καὶ διὰ τὴν αὐστηρὰν αὐτῶν τέχνην κατατάσσονται τὰ κιονόκρανα ταῦτα εἰς τὰ πολυτιμότατα λείψανα τοῦ κορινθιακοῦ ῥυθμοῦ καθ' ὅλου.

Β'

Τῶν ἐν τῇ προηγηθείσῃ ἐκθέσει ἀναφερομένων *ἀρχιτεκτονικῶν* εὑρημάτων ἐπιεικῶς ἀντάξια εἶνε τὰ *ἀρχαιολογικά*. Ἐπειδὴ τὸ πρῶτον νῦν παρ...

ζονται ἀρχαϊκὰ ἔργα τῆς ἑλληνικῆς γλυπτικῆς ἐν μεγάλῳ πλήθει, δεικνύοντα ὅτι οὐ μόνον ἐπεφυλάσσετο ἡμῖν ἡ διάσωσις τῶν ἀετωμάτων καὶ μετοπῶν τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, ἀλλ' ὅτι καὶ ὁ γλυπτικὸς διάκοσμος ἄλλων τινῶν μικροτέρων κτιρίων τῆς Ὀλυμπίας δὲν ἀπωλέσθη τελέως.

Ἀρχόμενος δὲ τοῦ ἀκριβεστέρου λόγου περὶ τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου πορίσματος τῶν ἀνασκαφῶν, ἀναφέρω ὅτι κατὰ τὴν κατάρριψιν τοῦ τείχους τοῦ περιβάλλοντος πρὸς δυσμὰς τὸ βυζαντιακὸν ἔρυμα ἀνεφάνησαν πολλὰ ἀποσπάσματα *ἀρχαϊκῶν ἀναγλύφων*, δυστυχῶς οὐχὶ ἐκ μαρμάρου, ἀλλ' ἐξ ἐλαφροῦ τιτανολίθου, ἐφ' οὗ διατηροῦνται μὲν κατὰ μέρος τὰ χρώματα ἄριστα, ἀλλ' ὅςτις ἀποθρύπτεται λίαν εὐκόλως. Τὸν αὐτὸν δὲ λίθον εὑρίσκομεν ἐν χρήσει καὶ ἐν πολλοῖς τῶν παλαιοτάτων οἰκοδομῶν τῆς Ἄλτεως, ἀντικαθίστη δὲ οὗτος τὸ μάρμαρον ἐν τῇ πτωχοτάτῃ περὶ χρησίμους λίθους χώρᾳ ἐν τοῖς χρόνοις καθ' οὓς ἡ μεταφορὰ τοῦ μαρμάρου ἐκ τῆς ξένης ἦτο ἔτι λίαν πολυδάπανος.

Εἶνε δὲ ταῦτα ἓξ μὲν μεγαλείτερα καὶ καλήτερον διατετηρημένα καὶ ἄλλα πολλὰ ἐν μέρει λίαν παραμεμορφωμένα κομμάτια. Σχεδὸν δ' ἐπὶ πάντων διακρίνονται πολεμισταί, ὁτὲ μὲν ἀγωνιζόμενοι ἐν βιαιοτάτῃ κινήσει, ὁτὲ δὲ κλίνοντες ἐπὶ γόνυ ἢ κείμενοι. Τὸ κάλλιστον καὶ μέγιστον ἀνάγλυφον παριστάνει πολεμιστὴν εἰς τὸ ἥμισυ τοῦ ἀνδρομήκους μεγέθους, ὅςτις ἔπεσεν ἐπὶ γόνυ πληγεὶς δόρατι τὴν πλευράν. Καὶ τὸ μὲν ἄνω μέρος τοῦ σώματος ἀνακλᾶται, ἀναγκαζόμενον ὑπὸ τῆς βίας τοῦ ὅπλου, τὴν δὲ κεφαλὴν κατακλίνει ἐπὶ τὸ στῆθος καὶ μόλις ἔτι μηχανικῶς κρατεῖ τὴν μεγάλην στρογγύλην ἀσπίδα ἐν τῇ ἀριστερᾷ χειρὶ προσπαθῶν ματαίως διὰ τῆς δεξιᾶς νὰ ἀποκρούσῃ τὸν πολέμιον. — Καλῶς δὲ διασώζεται καὶ ἡ κεφαλὴ ἀνδρὸς τεταινιωμένου μέν, μὴ φέροντος δὲ κράνος, διακρινομένη διὰ τὰ ἄριστα σωζόμενα χρώματα. Ἦσαν δὲ πάντα, κόμη, χείλη, ὀφθαλμοί, ὀφρύες βεβαμμένα ἐρυθρὰ καὶ μόνον αἱ σάρκες ἦσαν ἄχροι, τὸ δ' ἔδαφος τοῦ ἀναγλύφου ἦτο πανταχοῦ οὐρανόχρουν. — Ἔπειτα δὲ καθίσταται δυνατὴ καὶ ἡ συγκόλλησις ἢ τοὐλάχιστον ἡ ἐκ τῶν λειψάνων συμπλήρωσις συστάδων ὁλοκλήρων ἐκ δύο ἢ τριῶν ἀνδρῶν.

Πάντα δὲ τἀνάγλυφα παρέχουσι σύνθεσιν σπανίαν κατὰ τὴν ζωηρότητα· ἡ δ' ἑρμηνεία τῆς παραστάσεως δὲν φαίνεται δυστυχῶς δυνατή, τό γε νῦν ἔχον, διακρίνονται δὲ μόνον σώματα γυμνὰ καὶ ἔνοπλα ἄνευ τινῶν ὡρισμένων γνωρισμάτων. Σπουδαιότερον δὲ εἶνε τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἀρχικῆς χρήσεως τῶν ὡς τὸ πλεῖστον λίαν ἐκτύπων ἀναγλύφων τούτων. Ποικίλοι λόγοι, πρὸ πάντων δὲ μεγάλαι διαφοραὶ ἐν ταῖς ἀναλογίαις πολλῶν εἰκόνων ὡς καὶ ὁ τρόπος τῆς συνθέσεως αὐτῶν, ὑποδεικνύουσιν ἔργον προωρισμένον εἰς πλήρωσιν μικροῦ ἀετώματος· ἀλλὰ τὰ περισωθέντα λείψανα εἶνε πολλῷ πλείω ἢ ὅσα ἐχρειάζοντο πρὸς τοιοῦτό τι καὶ ἀναγκαζόμεθα πλὴν τοῦ ἀετώματος νὰ παραδεχθῶμεν καὶ ζωφόρον περιθέουσαν τὸ αὐτὸ κτίριον. Πράγματι δ' εὑρέ-

θησαν ἐν τῷ προμνημονευθέντι βυζαντιακῷ τειχίσματι τὰ λείψανα τοῦ ζητουμένου κτιρίου καὶ δὴ δωρίου ῥυθμοῦ, παρέχοντα ἔν τε τῷ ἀετώματι καὶ τῇ ζῳφόρῳ χῶρον ἱκανὸν εἰς ἔνθεσιν τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ἐκτύπων ἀναγλύφων, μεθ' ὧν δύνανται νὰ σχετισθῶσι διὰ πολλοὺς λόγους.

Ἡ δ' ἐργασία τῶν γλυπτικῶν τούτων ἔργων δύναται διὰ βραχέων νὰ παραβληθῇ μάλιστα πρὸς τὴν τῶν ἐξ Αἰγίνης ἀγαλμάτων. Καὶ τὰ μὲν σώματα εἶνε ἐξαιρέτως κατειργασμένα ὡς ἐκείνων, ἐν δὲ ταῖς κεφαλαῖς γίνεται μὲν ἐπαισθητὴ ἡ ἐνέργεια τοῦ μαλακοῦ λίθου, καθιστῶντος ἀδύνατον τὴν ἀκριβῆ ἐπεξεργασίαν τῶν καθ' ἕκαστα, ἰδίως ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς, ἀλλ' ὁπωςδήποτε καθ' ὅλου ὁ τύπος συνεφώνει πρὸς τὸν τῶν αἰγινητικῶν ἔργων.

Οὐχ ἧττον ἄξια λόγου εἶνε διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης τὰ εὑρήματα χαλκῶν ἔργων. Οὕτω δὴ εὑρίσκομεν πρῶτον τὴν ἔτι ὑπὸ ἀσιατικῆς ἐπενεργείας κατεχομένην τέχνην τοῦ ἑβδόμου ἢ τοὐλάχιστον τοῦ ἕκτου αἰῶνος π. Χ. ἐν παραδόξῳ τινὶ ἔργῳ, παριστῶντι τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος ἀνδρὸς γενειῶντος, ὅςτις ὄπισθεν ἦτο προσκεκολλημένος εἴς τι ἀγγεῖον δι' ἑνὸς δακτυλίου καὶ δύο μεγάλων πτερύγων. Τό τε πρόσωπον αὐτοῦ καὶ ἡ κόμη ὑπομιμνήσκουσιν ἐντελῶς ἀσσυριακοὺς τύπους, τὸ δὲ τεχνούργημα τοῦτο στερεῖται ἑλληνικῆς ἰδέας καὶ χρησιμεύει ἄλλως ὡς ἄξιον λόγου παράδειγμα τῆς παναρχαίας διακοσμητικῆς χρήσεως τῶν τοιούτων ἡμιτόμων ζῳδίων.

Τὴν ἀρχαϊκὴν ἐργασίαν τῶν χυτῶν χαλκουργημάτων παριστάνει τὸ ἀξιόλογον ἀναθηματικὸν ἀγαλμάτιον ἀνδρὸς γενειῶντος φέροντος θώρακα, ὅςτις, φαίνεται, ἐκράτει ἀσπίδα καὶ δόρυ ἐν ταῖς αὐστηρῶς καὶ συμμετρικῶς προτεταμέναις χερσί.

Τῆς τελευτώσης ἀρχαϊκῆς τέχνης, περὶ τὰ μέσα τοῦ πέμπτου αἰῶνος, δεῖγμα παρέχει ἡ λαμπρὰ ἐπ' ἐσχάτων μόλις εὑρεθεῖσα κεφαλὴ τοῦ Διὸς ἐξ ὀπτῆς γῆς, φέρουσα ἴχνη χρωμάτων καὶ ἔχουσα μέγεθος τὸ κατὰ φύσιν καὶ πλέον ἔτι. Καὶ διατηρεῖται μὲν ἔτι ἐν τῷ εἰδωλίῳ τούτῳ ὁ δωρικὸς τύπος, ἀλλὰ ὑπερακοντίζει τὴν ἀρχαιότροπον καὶ ἀποφεύγουσαν πᾶσαν ἀκρίβειαν περὶ τὰς σάρκας παράστασιν τοῦ ἄνω εἰρημένου ἀγαλματίου, ὑπερβάλλει δὲ πολλῷ καὶ αὐτὴν τὴν ὡραίαν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος εὑρεθεῖσαν χαλκῆν κεφαλὴν καὶ ἀποκτᾷ λεπτήν τινα ἔκφρασιν προςεγγίζουσαν ἤδη εἰς τὰ ἀττικὰ ἔργα τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ Φειδίου. Καὶ ἄνω μὲν τοῦ μετώπου ἐπικάθηται ἔτι, ὡς καὶ ἐν τῇ χαλκῇ κεφαλῇ τῇ πέρυσιν εὑρεθείσῃ, τριπλῆ σειρὰ τεχνητῶν βοστρύχων, ἀλλ' ὄπισθεν ὅμως περισυνάγεται ἡ κόμη εἰς ἕνα ἁπλοῦν στρογγύλον κρώβυλον οὐδ' εἶνε καθειμένη μακρὰ ὡς ἐν ἐκείνῳ τῷ ἔργῳ.

Τὰ τελευταῖον μνημονευθέντα εὑρήματα ἐν συνόλῳ εἶνε πάντως τοιαύτης φύσεως, ὥςτε νὰ παράσχωσιν ἰδέαν ζωηρὰν περὶ τῆς ἀρχαϊκῆς δωρικῆς τέχνης τῆς Πελοποννήσου, εἰς ἣν ἀνάγονται ἀναμφιβόλως.

Περὶ δὲ τῆς ἐξαιρέτου ἐργασίας τῶν μέχρι τοῦ νῦν ἐκτὸς τῆς Ὀλυμπίας ἀγνώστων μεγάλων ἐξ ὀπτῆς γῆς εἰδωλίων τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἐλάβομεν

νέαν ἀπόδειξιν ἀνευρόντες τὸ κάτω μέρος συμπλέγματός τινος, ἀνήκοντος ἤδη εἰς τὴν ἐλευθέραν τέχνην, παριστῶντος δὲ Σιληνὸν ἔχοντα ἵππου ὁπλὰς, ὅςτις ἐκράτει, ὡς φαίνεται, Νύμφην. Ταύτης δὲ σώζεται μόνον τὸ ἔνδυμα, ἐζωγραφισμένον πλουσίως διὰ πολλῶν κεντημάτων.

Εἰς δὲ τοὺς μεγάλους θησαυροὺς τῶν τριῶν πρώτων ἐτῶν, εἰς τὰ ἀγάλματα τῶν ἀετωμάτων τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, προςτίθενται πάντοτε νέα κομμάτια συμπληροῦντα τὰ πρῶτον εὑρεθέντα· οὕτως ἀπεκαλύφθη τὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος τῆς Δηϊδαμείας ἐκ τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος καὶ κεφαλή τις καὶ πολλὰ τεμάχια ἵππων ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ.

Ἐκτὸς δὲ τῶν μεγάλων εὑρημάτων τῶν ἐχόντων σημασίαν καὶ ἀξίαν διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης μένουσι καὶ τὰ πολλὰ καθ' ἑκάστην ἐν μεγάλῳ πλήθει εὑρισκόμενα μικρότερα ἀντικείμενα, ἅτινα καθ' ἑαυτὰ δὲν ἔχουσιν ἰδίαν ἀξίαν. Εἰς τὸν μακρὰν εὑρισκόμενον δὲν παρέχουσι ταῦτα μέγα διάφορον καὶ ἔχουσι τὴν αὐτὴν σχέσιν οἵαν τὰ καθαρῶς τοπογραφικὰ εὑρήματα πρὸς τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς· ἡ δὲ ἀξία αὐτῶν εἶνε κυρίως αὕτη ὅτι παρέχουσιν ἡμῖν τὴν εἰδικὴν φυσιογνωμίαν τῆς ἀρχαίας Ἄλτεως μετὰ τῶν χαλκῶν αὐτῆς σκευῶν, τῶν τριπόδων, τῶν λεκανῶν, τῶν ἀφιερωμένων ὅπλων, τῶν ζῳδίων κτλ. Ἀρκείτω λοιπὸν ἡ σημείωσις ὅτι κατὰ τὰς τελευταίας ἑπτὰ ἑβδομάδας ηὐξήθησαν οἱ κατάλογοι τῶν μὲν μικρῶν χαλκουργημάνων κατὰ 500 ἀριθμοὺς (ἐν οἷς π. χ. πάλιν νέαι ἀξιόλογοι κεφαλαὶ γρυπῶν, τεμάχια ἀρχαϊκῶν ἐσφυρηλατημένων ἀναγλύφων), τῶν δὲ νομισμάτων κατὰ 300 ἀριθμοὺς καὶ πλέον καὶ τῶν ἐξ ὀπτῆς γῆς κεχρωματισμένων εἰδωλίων (ὡς τὸ πλεῖστον ἀρχιτεκτονικῶν κοσμημάτων) κατὰ 400 περίπου.

Τέλος δὲ κατὰ τὴν ἐνεστῶσαν περίοδον εὑρέθησαν καὶ ἐπιγραφαὶ ἐκτάκτως πολλαὶ καὶ καλαί. Ἐν ταύταις εἶνε τέσσαρες μεγάλαι, καί περ μὴ σωζόμεναι ἐντελῶς, ἀρχαϊκαὶ ἐπὶ χαλκοῦ, ἄξιαι λόγου διά τε τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν διάλεκτον. Τῶν δ' ἐπὶ λίθου ἐπιγραφῶν ἐξέχουσιν αἱ φέρουσαι τὰ ὀνόματα διαφόρων τεχνιτῶν τοῦ ἀργείου ἐργαστηρίου. Ἡ δὲ βάσις ἐφ' ἧς σώζεται τὸ ὄνομα τοῦ *Δαιδάλου* τοῦ υἱοῦ τοῦ Πατροκλέους εἶνε καὶ διὰ τοῦτο περίεργος, ὅτι ἤδη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀδριανοῦ ἀνεστράφη καὶ ἐχρησίμευσεν ὡς βάθρον ἄλλου ἀγάλματος. Ἄλλο δέ τι βάθρον, ἐφ' οὗ εὑρίσκομεν τὰ ὀνόματα *Ἀθανοδώρου* καὶ *Ἀσωποδώρου*, εἶνε ἀσπαστὸν συμπλήρωμα τῶν πολλῶν ἤδη πρότερον ἀνακαλυφθέντων λίθων, οἵτινες πάντες ὁμοῦ ἀνεῖχον ἄγνωστον ἡμῖν μέγα ἀνάθημα Πραξιτέλους τινός, δι' ὃ εἰργάσθησαν τέσσαρες ὁμοῦ τεχνῖται.»

Σ. Π. Λ.

Ο ΡΩΣΟΣ ΠΟΙΗΤΗΣ ΠΟΥΣΚΙΝ

ΩΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝ ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΟΣ.*

Ὁποίαν ἐντύπωσιν ἐμποιεῖ τοῖς ἀπογόνοις τῶν Τευτόνων τὸ ὄνομα τοῦ Γκαῖτε ἢ τοῦ Σίλλερ, τοῖς Γαλάταις τὸ τοῦ Λαμαρτίνου ἢ Βίκτωρος Οὑγὼ, τοῖς υἱοῖς τῆς Ἀλβιῶνος τὸ τοῦ Σακεσπήρου ἢ τοῦ Βύρωνος, τὴν αὐτὴν ἐμποιεῖ ἐντύπωσιν παντὶ Μοσχοβίτῃ τὸ ὄνομα τοῦ Πούσκιν. Ἐὰν ὅμως ἅπασι τοῖς πρώτοις οἱ ἀνωτέρω ποιηταί εἰσι προσφιλεῖς, ἔτι μᾶλλον προσφιλέστερος τοῖς τελευταίοις ὁ Πούσκιν, καθ' ὅτι, τολμῶ εἰπεῖν, εἶνε ὁ μόνος ἐξαιρέτως ἐπαξίως ἐμφυσήσας ταῖς Μούσαις τὴν τραχεῖαν τοῦ Ῥιουρίκου γλῶσσαν! Ῥῶσοι ποιηταὶ ἀνεφάνησαν καὶ πρὸ τοῦ Πούσκιν καὶ μετ' αὐτὸν, οὐδεὶς ὅμως αὐτῶν ἀνῆκεν εἰς τὴν χορείαν ἐκείνων τῶν ἱστορικῶν ἀνδρῶν οἵτινες, ἐργαζόμενοι ὑπὲρ τῆς συγχρόνου αὐτῶν ἐποχῆς, παρασκευάζουσι τὰ τῆς μελλούσης. Ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐραστὴς τῶν Μουσῶν ὑπῆρξεν ἀκριβῶς τοιοῦτος· ὁ Πούσκιν ἦτο φύσει προωρισμένος νὰ καταστῇ ὁ πρῶτος καλλιτέχνης ποιητὴς τῆς Ῥωσίας, νὰ παράσχῃ αὐτῇ τὴν ποίησιν ἐν μορφῇ καλῆς τέχνης, καὶ οὐχὶ ἁπλῆς μόνον ὡραίας ἐκφράσεως τῶν αἰσθημάτων. «Ἡ ποίησις τοῦ Πού»σκιν, λέγει εἷς τῶν ἐξόχων Ῥώσων κριτικῶν, ὁ Μπελίνσκλη, εἶνε ἀκριβὲς »ἀπεικόνισμα τῆς ῥωσικῆς πραγματικότητος ἐν πάσῃ αὐτῆς μορφῇ, εἴτε πα»ριστᾷ αὕτη τὴν ῥωσικὴν φύσιν, εἴτε ἀπεικονίζει τοὺς ῥωσικοὺς χαρακτῆρας· »ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ ἡ ἐν Ῥωσίᾳ κοινὴ γνώμη ἀπεκάλεσεν αὐτὸν *Ἐθνικὸν* »*Ποιητὴν* (Ναρόδνι Ποέτ).» Τὸ ὄνομα τοῦ διασήμου τούτου ποιητοῦ εἶνε ἤδη γνωστὸν τοῖς πλείστοις τῶν πεπαιδευμένων ἐθνῶν, τὰ δὲ ἄριστα τῶν ἔργων αὐτοῦ μετεφράσθησαν εἰς πολλὰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας. Δυστυχῶς εἰς τὴν ἡμετέραν οὐδὲν τῶν λαμπρῶν αὐτοῦ ἔργων μετεφράσθη πλὴν τεσσάρων διηγηματίων, ἅτινα μεταφράσας ἐξέδωκα πρὸ δεκαετίας περίπου ἐν Ἑρμουπόλει Σύρου, καὶ ἅτινα οὐδόλως δύνανται νὰ δείξωσι τί ἐστι Πούσκιν· ὅθεν τὰ ἔργα αὐτοῦ εἶνε ἡμῖν terra incognita! Ἀλλ' εἰς ἡμᾶς τοὺς ἀπογόνους τοῦ Ἕλληνος τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ τούτου καθίσταται τοσοῦτον τιμαλφέστερον καθ' ὅσον οὗτος ὑπῆρξε πρῶτον μὲν ἀνὴρ λίαν φιλελεύθερος, πρᾶγμα ἱκανῶς σπάνιον τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν Ῥωσίᾳ, δεύτερον δὲ, ὅπερ καὶ κυριώτατον, *φιλέλλην*, περὶ οὗ ἰδίως προτίθεμαι νὰ ὁμιλήσω.

Ὁ Ἀλέξανδρος Σεργίου ἢ Σεργέγλεβιτζ Πούσκιν ἐγεννήθη ἐν τῇ κοιτίδι τοῦ Πανσλαβισμοῦ, τῇ *Μάτουσκα Μασκβὰ*, τῇ 26 Μαΐου τοῦ 1799. Πρὸς μητρὸς κατήγετο ἐξ Ἀράβων, ὁ δὲ πάππος αὐτοῦ Γανιβὰλ μετέσχε τῆς γνωστῆς ἐπὶ Αἰκατερίνης εἰς Πελοπόννησον ἐκστρατείας τῶν Ῥώσων ὡς μηχανικὸς κατὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Πύλου ἰδίως ἀνδραγαθήσας. Ἐξεπαιδεύθη δὲ ὁ

* Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Συλλόγῳ τῇ 19 Ἰανουαρίου.

Πούσκιν ἐν τῷ κατὰ τὸ 1811 ἱδρυθέντι ἐν τῇ πρωτευούσῃ τοῦ Τζάρου Λυκείῳ, ὁπόθεν ἀπεφοίτησε τῷ 1817. Σημειωτέον δ' ὅτι ἐξ αὐτῶν τῶν πρώτων τάξεων τοῦ Λυκείου ἐξεδήλωσεν ἤδη τὸ ὑπὸ τῆς φύσεως χορηγηθὲν αὐτῷ δῶρον ἐκδοὺς ποιήματά τινα. Τὸ πρῶτον σπουδαῖον ἔργον τὸ ἑφελκύσαν τὴν προσοχὴν πάντων καὶ καταστῆσαν τὸ ὄνομα αὐτοῦ προσφιλὲς τοῖς πᾶσι ὑπῆρξε τὸ ἔπος *'Ρουσλὰν καὶ Λιουδμίλλα.* Ὁ Πούσκιν ὅμως ἔμπλεως φιλοπατρίας ἅμα δὲ καὶ εἰς ἄκρον φιλελεύθερος ἠδυνάτει νὰ διαμένῃ ἀπαθὴς ἐν τῇ μεμολυσμένῃ ἀτμοσφαίρᾳ τῆς ἀπολύτου Μοναρχίας, ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὅτε καὶ ἡ ἐκστόμισις τῆς λέξεως **svaboda** (ἐλευθερία) ἀπηγορεύετο αὐστηρότατα! Δι' ὅλης σειρᾶς ποιημάτων ἀντιμοναρχικῶν, ἅτινα πολλάκις προσήρτα ἐπὶ τῶν φανῶν τῆς Πετρουπόλεως, ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν τοῦ *ἱεροδικαστηρίου* τῆς 'Ρωσίας, τῆς μυστικῆς, λέγω, ἀστυνομίας, καὶ ὀλίγου δεῖν ἐγένετο θῦμα αὐτῆς, καθ' ὅτι κατεδικάσθη εἰς ἐξορίαν ἐν τῇ παγετώδει Σιβηρίᾳ. Ἀλλ' εὐτυχῶς ὅμως ἔσπευσεν ἀρωγὸς τοῦ λαοφιλοῦς ποιητοῦ ὁ διάσημος τότε ἱστορικὸς Καραμζὶν ὅστις δι' ἐνθέρμων παρακλήσεων κατέπεισε τὸν Αὐτοκράτορα νὰ ἐξορίσωσι μὲν τὸν Πούσκιν ἀπὸ τῆς πρωτευούσης, ὁρίσωσι δὲ αὐτῷ τόπον διαμονῆς τὴν νότιον 'Ρωσίαν. Τοῦτο συνέβη ἀκριβῶς κατὰ τὸ 1820 ἔτος. Ἐν τῇ νοτίῳ 'Ρωσίᾳ, ἰδίως δὲ ἐν Κισνοβίῳ ἔνθα ἐξετέλει χρέη γραμματέως παρὰ τῷ *ἐπιτηρητῇ τῶν ἀποίκων τῆς νοτίου 'Ρωσίας,* καὶ ἐν Ὀδησσῷ διέμενεν ὁ ἐξωστρακισμένος οὗτος Ἀριστείδης τῶν Μοσχοβιτῶν μέχρι τοῦ 1824. Περὶ τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τοῦ βίου αὐτοῦ κυρίως προτίθεμαι νὰ ἐπεκταθῶ καθ' ὅτι ἀποτελεῖ τὸ κύριον θέμα τῆς παρούσης διατριβῆς μου. Ὁ φιλελεύθερος οὗτος ἀνὴρ εὑρέθη, ὡς βλέπετε, κατ' ἐκείνην τὴν λαμπρὰν ἐποχὴν καθ' ἣν ἀνέτειλεν ἡ ἠὼς τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν παλιγγενεσίας, ὅτε ἡ νότιος 'Ρωσία, ἰδίως δὲ ἡ Ὀδησσὸς καὶ τὸ Κισνόβιον ὑπῆρξαν ὁ πυρὴν καὶ τὸ κέντρον τῆς ἑλληνικῆς ἐθνεγερσίας. Ἦτο τὸ ἀξιομνημόνευτον ἐκεῖνο, τοσοῦτον δὲ τιμαλφὲς ἅπασιν ἡμῖν ἔαρ τοῦ 1821 ἔτους. Δύνασθε νὰ φαντασθῆτε ὁποίαν τινὰ αἴσθησιν ἐνεποίησεν ἡ γενναιοτάτη ἅμα δὲ καὶ συγκινητικωτάτη διαγωγὴ τοῦ ἀοιδίμου Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου τέως ὑπασπιστοῦ τῆς ῥωσικῆς στρατιᾶς, τολμήσαντος νὰ ἐπεξέλθῃ μετὰ τοσούτων ὀλιγαρίθμων δυνάμεων κατὰ ἐχθροῦ μυριάκις πολυαριθμοτέρου, ὁποίαν τινὰ ἐντύπωσιν, ἐπαναλαμβάνω, ἐνεποίησεν ἐν Κισνοβίῳ, πόλει κειμένῃ ὀλίγον τι ἀπωτέρω τῆς σκηνῆς τοῦ δράματος! Ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης παρίστατο τοῖς κατοίκοις τοῦ Κισνοβίου ὡς ἥρως μυθιστορικός. Ἅπαντες μετὰ μεγίστης περιεργίας ἐκαραδόκουν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιχειρήσεως· ῥωσικὸς στρατὸς ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ στρατηγοῦ Βολχόβσκη ἦτο παρατεταγμένος ἕτοιμος εἰς πόλεμον παρὰ τῷ Προύθῳ, ὁ δὲ μετὰ τῆς Τουρκίας ἀγὼν ἐφαίνετο τοῖς πᾶσι προσεχής. Ἁπάντων τῶν σπουδαιοτάτων τούτων γεγονότων ὁ Πούσκιν ὑπῆρξεν αὐτόπτης μάρτυς. Ἡ πόλις τοῦ Κισνοβίου οὐδέποτ' ἀμοιροῦσα ἑλληνισμοῦ, κατὰ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ἐποχὴν ἦ-

ξατο λαμβάνουσα ἔτι ἑλληνικωτέραν χροιὰν ἕνεκα τῆς συρροῆς ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν ἐκ τῶν Ἡγεμονιῶν. Ἐκεῖθεν ἤρξαντο μεταναστεύοντες οἱ *μπουζεράροι*, ὡς ἀπεκαλοῦντο τότε οἱ ὁμογενεῖς ἡμῶν Φαναριῶται, οἵτινες τὸ πλεῖστον φεύγοντες ἐκ Τουρκίας καὶ τῶν Ἡγεμονιῶν ἐζήτουν ἄσυλον ἐν Ῥωσίᾳ. Μεταξὺ αὐτῶν δυνάμεθα ν' ἀναφέρωμεν τὸν πρίγκιπα Μιχαὴλ Σοῦτζον, τὸν πατέρα αὐτοῦ *Μπεϊζαντὲ* Γεώργιον μετὰ τῆς συζύγου καὶ θυγατρὸς αὐτοῦ Ῥαλοῦς, τὸν Νικόλαον Σοῦτζον, τὸν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀποδράντα καὶ δι' Ὀδησσοῦ εἰς Κισνόβιον ἐλθόντα, καὶ τέλος τὸν Ἰωάννην Σοῦτζον τέως ὑπασπιστὴν ὄντα τοῦ δουκὸς τῆς Λούκκας. Τούτους ἠκολούθησαν ὁ *Ποστέλνικος* Ἰωάννης Σχινᾶς, ὁ πρίγκιψ Καρατζᾶς, οἱ δύο ἀδελφοὶ Μουρούζη μετὰ τῆς μητρὸς αὐτῶν καὶ τριῶν ἀδελφῶν, ὁ πολιὸς *Ποστέλνικος* Σταθάκης, ὁ *Ποστέλνικος* ἐπίσης Ἰακωβάκης Ῥίζος μετὰ τῆς συζύγου, τῆς θυγατρὸς καὶ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ Μάνου, ὁ Πετράκης Μαυρογένης γαμβρὸς τοῦ Γεωργίου Στούρτζα ἄνδρες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γνωστοὶ καὶ λίαν προσφιλεῖς τῷ ἑλληνισμῷ. Ὁ Πούσκιν συνῆψε σχέσεις μεθ' ἁπάντων σχεδὸν τῶν ὁμογενῶν ἡμῶν ἀποτελούντων τότε τὸ ἄνθος τῆς ἐν Κισνοβίῳ κοινωνίας, ἰδίως δὲ μετὰ τοῦ Ῥίζου καὶ τοῦ Σχινᾶ, ὅστις ἔχων ἄριστον μνημονικὸν ἀπήγγελλεν ἀπὸ στήθους ὁλόκληρα γαλλικὰ ποιήματα καὶ κατέθελγε τὸν Ῥῶσον ποιητήν. Ἐν ταῖς ἑσπερίσιν ἐν αἷς ἐδέχοντο οἱ ἀνωτέρω ὁμογενεῖς ἡμῶν φιλοφρόνως ἅπαντας σχεδὸν τοὺς ἐγκριτοτέρους ἐκεῖ Ῥώσους, κύριον θέμα τῶν συνδιαλέξεων, ὡς εἰκός, ἦτο ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, εἰς ἣν οἱ πλεῖστοι τῶν Ῥώσων οὐδεμίαν σημασίαν ἀπέδιδον, τινὲς δὲ πολλὰ ὀλίγας ἐλπίδας εἶχον περὶ τῆς αἰσίας ἐκβάσεως αὐτῆς. Πρῶτος ἁπάντων, τολμῶ νὰ εἴπω, τῶν Ῥώσων κατεῖδε καὶ ἐξετίμησε τὴν σπουδαιότητα τοῦ ἑλληνικοῦ κινήματος ὁ Πούσκιν. Ἰδοὺ δὲ τί γράφει ἐν τῷ *Ἡμερολογίῳ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως* ὅπερ ἔπαυσε συντάττων μετὰ τὴν παρὰ τῷ Προύθῳ ἀποτυχίαν τοῦ Ὑψηλάντου: «Τὴν ἑσπέραν τῆς 2 Ἀπριλίου, λέγει διῆλθον, παρὰ τῷ Ν.Δ., παρῆν δὲ »καί τις ὡραιοτάτη Ἑλληνίς. Ἔλεγον περὶ τοῦ Ὑψηλάντου· μεταξὺ δὲ »πέντε ἐκεῖ παρόντων Ἑλλήνων ἐγὼ μόνον ἐλάλουν ὡς γνήσιος Ἕλλην: «*Ἅπαντες ἀπηλπίζοντο περὶ τῆς αἰσίας ἐκβάσεως τῶν σχεδίων τῆς φιλι»κῆς ἑταιρίας· ἐγὼ ὅμως ἔχω ἀκράδαντον πεποίθησιν περὶ τοῦ θριάμβου »τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν ἐγκαταλείψεως τῆς ἀνθηρᾶς »χώρας τῆς Ἑλλάδος τοῖς νομίμοις κληρονόμοις τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Θε»μιστοκλέους.*» Ὁ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ κινήματος τῆς δρακὸς ἐκείνης τῶν ἐνδόξων ὁμογενῶν ἡμῶν ἐνθουσιασμὸς αὐτοῦ ἐξεδηλώθη καὶ διὰ τοῦ ἑξῆς ποιηματίου αὐτοῦ, ἐκδοθέντος τότε ἐν Κισνοβίῳ.

«Ἐγέρθητι, ὦ Ἑλλάς, ἐγέρθητι! Οὐχὶ ματαίως καταβάλλουσι δυνάμεις, Οὐχὶ ματαίως σείουσι τὴν ἔριδα Ὁ Ὄλυμπος, ὁ Πίνδος καὶ αἱ Θερμοπύλαι! Ὑπὸ τὴν ἀρχαίαν σκέπην τῶν ἀκρωρειῶν αὐτῶν Ἀνέκυψεν ἡ ἀρχαία ἐλευθερία! Ὦ ἀρχαία

μνημεῖα τῶν Ἀθηνῶν Ὦ τάφοι τοῦ Θησέως καὶ τοῦ Περικλέους! Χώρα τῶν ἡρώων καὶ θεῶν, Διάρρηξον τὰ δεσμὰ τῶν δούλων Σὺν τῇ ᾠδῇ τῶν φλογερῶν ᾀσμάτων Τοῦ Τυρταίου, τοῦ Βύρωνος καὶ τοῦ Ῥήγα.»

Πάντα δὲ λίθον ἐκίνει ὅπως ἐκμανθάνῃ λεπτομερῶς ἁπάσας τὰς περιπετείας τῶν Ἱερολοχιτῶν καὶ τὰ ἀνδραγαθήματα τοῦ Ὑψηλάντου, ἅτινα ἐνέγραφεν ἐν τῷ προμνημονευθέντι Ἡμερολογίῳ μετὰ μεγίστης ἀκριβείας, χρησιμεύσαντα αὐτῷ ἔπειτα ὡς ὕλη τοῦ διηγήματος αὐτοῦ *Κιρτζαλῆ*, ἐν ᾧ εὑρίσκομεν περιεργοτάτας λεπτομερείας περὶ τῆς ἐν Σκουλενίῳ μάχης, καθ' ὅτι πολλὰ ἐπεισόδια αὐτῆς μετέδωκεν αὐτῷ προφορικῶς ὁ Β. Γορτζακὼϐ ἐπισκεφθεὶς ἐντολῇ τῆς ῥωσικῆς κυβερνήσεως τὸ πεδίον τῆς μάχης τὴν ἐπιοῦσαν, ὅπως συλλέξῃ λεπτομερεῖς εἰδήσεις περὶ αὐτῆς. Ἐκ τοῦ διηγήματος τούτου παραθέτω ἐνταῦθα τὸ μᾶλλον τοῖς Ἕλλησι ἐνδιαφέρον μέρος, ἐν ᾧ τὸ πρῶτον ἤδη βλέπομεν ὅτι ἐν ταῖς τάξεσι τῶν Ὀθωμανῶν κατὰ τὴν προειρημένην μάχην ἐμάχοντο κατὰ τῶν Ἱερολοχιτῶν Ῥῶσοι αἱρετικοὶ μὴ ἀναγνωρίζοντες τοὺς ὑπὸ τοῦ Πέτρου τοῦ Μεγάλου εἰσαχθέντας νεωτερισμοὺς ἐν τῇ ῥωσικῇ ἐκκλησίᾳ, ἀποσχιστήσαντες δὲ τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Ἰγνατίου Νεκράσοϐ ἐξ οὗ καὶ ἀπεκαλέσθησαν *Νεκράσοϐτζι*, μεταναστεύσαντες δὲ εἰς Δοϐρούτζαν.

«Ὅτε, λέγει ὁ Πούσκιν, ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης κηρύξας τὴν Ἐπανά»στασιν, ἐπελάβετο τῆς συγκροτήσεως ἐπαναστατικοῦ σώματος, ὁ Κιρτζαλῆς (ὁ ἥρως τοῦ διηγήματος) προσήγαγεν αὐτῷ τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ τε καὶ »τῶν ἀρχαίων φίλων του. Τὸν κύριον σκοπὸν τῆς Ἑταιρίας ὁ Κιρτζαλῆς »καὶ οἱ φίλοι αὐτοῦ οὐδόλως ἐγίνωσκον, ἐθεώρουν δὲ τὸν Ἑλληνικὸν ἀγῶνα »κυρίως ὡς μέσον κατάλληλον πρὸς λῄστευσιν τῶν τε Τούρκων καὶ τῶν Μολ»δαυῶν. Ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης ὑπῆρξε μὲν ἀνδρεῖος, δὲν ἐκέκτητο »ὅμως τὰ προσόντα ἐκεῖνα ἅτινα ἀπαιτοῦνται πρὸς πραγμάτωσιν τοσοῦτον »ὑψηλοῦ ἔργου ὁποίου ἐπελάβετο ἐνθέρμως ἅμα καὶ ῥιψοκινδύνως. Οἱ ὀπαδοὶ »αὐτοῦ δὲν εἶχον τὸ ἀπαιτούμενον πρὸς αὐτὸν σέβας καὶ πεποίθησιν. Μετὰ »τὴν ἀποφράδα ἐκείνην μάχην, καθ' ἣν ἀπωλέσθη τὸ ἄνθος τῆς Ἑλληνικῆς »νεολαίας, ὁ Ὀλύμπιος προέτρεψεν αὐτὸν νὰ ἀποσυρθῇ ἀντικαθιστάμενος »ὑπ' αὐτοῦ. Ὁ Ὑψηλάντης ἀπῆλθεν εἰς Αὐστρίαν καὶ ἐκεῖθεν ἀπέστειλε »τὰς ἀρὰς αὐτοῦ κατὰ τῶν ἀνθρώπων οὓς ἀπεκάλει ὠτακουστάς, δειλοὺς »καὶ κακούργους. Ἐν τούτοις οὗτοι οἱ δειλοὶ καὶ κακοῦργοι ἔπεσαν ἅπαντες »μαχόμενοι παρὰ τὰ τείχη τῆς Μονῆς τοῦ Σέκου καὶ ταῖς ὄχθαις τοῦ Πρού»θου, ἀγωνιζόμενοι κατὰ ἐχθροῦ δεκάκις πολυαριθμοτέρου. Ὁ Κιρτζαλῆς ἦτο »ἐν τῷ σώματι τοῦ Γεωργίου Κατακουζηνοῦ περὶ οὗ δύναταί τις νὰ ἐπανα»λάβῃ τὰ περὶ Ὑψηλάντου ῥηθέντα. Τῇ παραμονῇ τῆς ἐν Σκουλενίῳ μάχης »ὁ Κατακουζηνὸς ἐξητήσατο παρὰ τῶν ῥωσικῶν ἀρχῶν τὴν ἄδειαν νὰ »εἰσέλθῃ εἰς τὸ ῥωσικὸν ἔδαφος. Τὸ σῶμα αὐτοῦ ἔμενεν ἄνευ ἀρχηγοῦ, ἀλλ' »ὁ Κιρτζαλῆς, ὁ Σοφιανός, ὁ Κοντογόνης καὶ οἱ λοιποὶ οὐδεμίαν ἀνάγκην

ἀρχηγοῦ εἶχον. Ἡ ἐν Σκουλενίῳ μάχη, φρονῶ ὅτι ὑπ' οὐδενὸς ἐγράφη ἐν ὅλῃ τῇ ἀκριβείᾳ αὐτῆς. Φαντάσθητε σῶμα ἐξ ἑπτακοσίων Ἀλβανῶν, Ἑλλήνων, Βουλγάρων κλπ. συγκείμενον, οἵτινες οὐδεμίαν γνῶσιν τῆς στρατιωτικῆς τέχνης ἔχοντες ὑπεχώρουν ἀπέναντι δεκαπεντακισμυρίου ὀθωμανικοῦ ἱππικοῦ. Τὸ σῶμα τοῦτο πλησιᾶσαν τὰς ὄχθας τοῦ Προύθου ὠχυρώθη στήσαν πρὸ αὐτοῦ δύο μικρὰ τηλεβόλα εὑρεθέντα ἐν τῷ ἐν Ἰασίῳ μεγάρῳ τοῦ Ἡγεμόνος, δι' ὧν ἐπυροβόλουν κατὰ τὰς ἑορτασίμους ἡμέρας. Οἱ Τοῦρκοι προθύμως ἤθελον ἀνταπαντήσει αὐτοῖς διὰ τοῦ πυροβολικοῦ, ἀλλὰ δὲν ἐτόλμων νὰ πράξωσι τοῦτο ἄνευ τῆς ἀδείας τῶν ῥωσικῶν ἀρχῶν, καθ' ὅτι οἱ μύδροι ἀναμφιβόλως ἤθελον φθάσει εἰς τὴν τοῖς Ῥώσοις ἀνήκουσαν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Προύθου. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ λοιμοκαθαρτηρίου ἡμῶν ἀπόμαχος καί τοι ἐπὶ τεσσαράκοντα ἔτη ὑπηρετήσας ἐν τῷ στρατῷ οὐδέποτε εἶχεν ἀκούσει τὸν ἦχον σφαιρῶν· τότε δὲ μόνον ὁ Ὕψιστος ηὐδόκησεν ὅπως ὁ δύστηνος οὗτος ἀκούσῃ τοιοῦτον ἦχον καθ' ὅτι τινὲς τῶν σφαιρῶν ἐσύριζον ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ. Τοῦτο ἐτάραξε λίαν τὸ γερόντιον, ὅπερ ὀργίλον καὶ μετ' ἀγανακτήσεως ἀπετάθη τῷ λοχαγῷ τοῦ ἱππικοῦ Ὀχότσκιν σταθμεύοντι ἐκεῖ μετὰ τοῦ λόχου αὐτοῦ, μεμψιμοιροῦν κατὰ τῆς ἀπαθείας αὐτοῦ. Ὁ λοχαγὸς ἀγνοῶν τί νὰ πράξῃ ἔδραμε πρὸς τὴν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ ἔνθεν ἠπείλησε τοὺς ἀπέναντι *Δελιμπασίδες* διὰ τοῦ δακτύλου αὐτοῦ, ὃ ἰδόντες ἐκεῖνοι ἀπῆλθον μετὰ τοῦ σώματος αὐτῶν. Τῇ ἐπιούσῃ ὅμως οἱ Τοῦρκοι ἐπετέθησαν αὖθις κατὰ τῶν ἱερολοχιτῶν. Ἀδυνατοῦντες δὲ νὰ προσβάλωσιν αὐτοὺς διὰ τοῦ πυρὸς, καθ' ὅτι ἐφοβοῦντο, ὡς εἴπομεν, τοὺς ἀπέναντι Ῥώσους, ἐπετέθησαν κατ' αὐτῶν διὰ τῶν γλαταγανίων. Ἡ μάχη ὑπῆρξε λυσσώδης. Τὸ πρῶτον ἤδη ἐν ταῖς τάξεσι τῶν Ὀθωμανῶν διεκρίνοντο ἄνδρες φέροντες μακρὰς λόγχας, οὗτοι δὲ ἦσαν οἱ Ῥῶσοι Νεκράσοβτζι. Οἱ ἐναπομείναντες ἱερολοχῖται τῇ ἀδείᾳ τοῦ Αὐτοκράτορος ἡμῶν ἠδυνήθησαν νὰ διαβῶσι τὸν Προῦθον, ὁ δὲ Κοντογόνης καὶ ὁ Σοφιανὸς ἀπέμειναν οἱ τελευταῖοι ἐν τῇ ἀπέναντι ὄχθῃ. Καὶ ὁ μὲν Σοφιανὸς ἐφονεύθη, ὁ δὲ Κοντογόνης φύσει εὐτραφὴς ὢν ἐπληγώθη κατὰ τὴν κοιλίαν διὰ ῥωσικῆς λόγχης, ἣν διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς ἀνυψώσας ἐνέπηξε βαθύτερον καὶ οὕτως ἠδυνήθη διὰ τοῦ ξίφους νὰ πλησιάσῃ καὶ φονεύσῃ τὸν φονέα αὐτοῦ».

Ἡ ἀφήγησις αὕτη καί τοι ἐν πολλοῖς ἀνακριβὴς καταδεικνύει ἐν τούτοις ἀριδήλως τὸ διάφορον ὅπερ ἐνεποίει τῷ Πούσκιν ὁ Ἑλληνικὸς ἀγὼν καὶ αἱ τύχαι τῶν προδρόμων ἐκείνων τῆς ἐθνεγερσίας ἡμῶν. Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ ἐν Μολδαυίᾳ Ἑλληνικοῦ κινήματος ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις τὸ πᾶν ἐσίγησεν, αἱ δὲ ῥωσικαὶ στρατιαὶ, ὡς γνωστὸν, δὲν διέβησαν τὸν Προῦθον. Ἀλλ' ἡ ἐν Κισνοβίῳ Ἑλληνικὴ Κοινότης καθ' ἑκάστην σχεδὸν ἀπέκτα νέον τι μέλος, καθ' ὅτι τότε ἤρξαντο προστρέχοντες πανταχόθεν τῆς Τουρκίας εἰς Ῥωσίαν οἱ δύστηνοι ἡμῶν ὁμογενεῖς, οἵτινες ἐγκαταλείποντες ἅπασαν αὐτῶν τὴν περιουσίαν ἔφευγον τὴν μάχαιραν τῶν τυράννων, ἀφικνούμενοι πολλοὶ εἰς

Ὀδησσὸν καὶ Κισνόβιον πένητες καὶ μὴ ἔχοντες ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνωσι. Μεταξὺ τῶν μεταναστῶν τούτων ὑπῆρξεν ἐν Κισνοβίῳ καί τις Ἑλληνὶς φημιζομένη ἐπὶ τῇ ἐξαισίᾳ εὐμορφίᾳ αὐτῆς Καλυψὼ λεγομένη, ἥτις μετὰ τῆς μητρὸς αὐτῆς Πολυχρόνης συζύγου Λογοθέτου τινὸς ἀπέδρα ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καταλιποῦσα ὅλην αὐτῆς τὴν περιουσίαν. Ἐλθοῦσα δὲ εἰς Ὀδησσὸν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Κισνόβιον κατῴκησεν ἔν τινι οἰκίσκῳ, μετὰ τῆς μητρός της, συνάψασαι δὲ σχέσεις ἐδέχοντο πολλὰς οἰκογενείας ἐν αἷς καὶ τὸν Πούσκιν. Ἡ Καλυψὼ ἀνήκουσα, ὡς εἴπομεν, εἰς τὴν χορείαν τῶν γνωστῶν ἐπὶ εὐμορφίᾳ Ἑλληνίδων κατέθελγε τοὺς πάντας καὶ διὰ τῆς λαμπρᾶς αὐτῆς φωνῆς, πολλάκις ᾄδουσα ὑπὸ κιθάρᾳ περιπαθέστατα ἀνατολικὰ ᾄσματα. Ἐξαιρέτως ὅμως ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν τοῦ Ῥώσου ποιητοῦ ἡ Καλυψὼ διότι ἐφημίζετο ὅτι συνήντησέ ποτε τὸν Βύρωνα, ὅστις δῆθεν ἠγάπησεν αὐτήν. Τὸ κάλλος δὲ καὶ ἡ λαμπρότης τῆς τε μορφῆς καὶ τῆς φωνῆς, προσέτι δὲ καὶ ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος φήμη ἐγέννησαν ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ βυρωνίζοντος τότε Πούσκιν, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τῶν ἔργων του, αἴσθημά τι ἀνώτερον τῆς συνήθους συμπαθείας πρὸς τὴν ὁμογενῆ ἡμῶν, ὅπερ καὶ ἐξεδήλωσεν ἐν τῷ ποιήματι αὐτοῦ τῇ *Ἑλληνίδι* (ΚΓρετζάνεις) ἔχοντι οὕτω:

«Σὺ ἐγεννήθης πρὸς ἀναζωπύρησιν Τῆς φαντασίας τῶν ποιητῶν, Νὰ ταράσσῃς καὶ δεσμεύῃς αὐτὴν Διὰ τῆς γλυκείας καὶ ἐπαγωγοῦ ζωηρότητός σου, Διὰ τῶν παραδόξων ἀνατολικῶν λέξεων. Εἰπὲ, ὅτε ὁ ἀοιδὸς τῆς Λεΐλας Ἐν τοῖς οὐρανίοις τόποις ἀπεικόνιζε Τὴν ἀμετάτρεπτον αὐτοῦ ἰδέαν, Μήπως ἀπεικόνιζε σὲ, Ὁ πολυπαθὴς καὶ προσφιλὴς ποιητής; Πιθανὸν ἐν τῇ μακρὰν κειμένῃ χώρᾳ Ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τῆς Ἱερᾶς Ἑλλάδος Σὲ ὁ ἔνθεος μάρτυς Ἀνεγνώρισεν ἢ εἶδεν ἐν ὀνείρῳ Καὶ εἰσέδυσεν ἡ ἀείμνηστος μορφή σου Ἐν τῷ βάθει τῆς καρδίας αὐτοῦ. Πιθανὸν διὰ τῆς μακαρίας λύρας Σὲ ὁ μάγος, σὲ ἐπείραζε, Ἀκουσίους δὲ παλμοὺς προὐξένει ἐν τῇ καρδίᾳ σου Καὶ σὺ κύψασα ἐπὶ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ . . . Οὐχὶ, οὐχὶ, φίλη μου, τῆς ζηλοτύπου ἰδέας Τὴν φλόγα δὲν ἐπιθυμῶ νὰ τρέφω· Ἐπὶ πολὺ ἡ εὐτυχία μοὶ ἦτο ξένη, Νὰ ἀπολαύω αὐτῆς εἶνε ὅλως νεοφανὲς, Βασανίζομαι δὲ ὑπὸ μυστικῆς λύπης, Φοβούμενος μήπως πᾶν τὸ προσφιλὲς εἶνε ψευδές!»

Σημειωτέον ὅτι ἐν ταύτῃ κυρίως τῇ ἐποχῇ ἄρχεται ἡ ἀνάπτυξις τῆς ποιητικῆς φαντασίας τοῦ Πούσκιν καθ' ὅτι μετὰ ἓν ἔτος ἤδη ἐδημοσιεύθη ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀριστουργήματος αὐτοῦ, τοῦ ἔπους *Εὐγένιος Ὀνέγιν*. Τίς οἶδε μὴ τὰ γεγονότα τοῦ 1821 συνέτεινον εἰς τὴν ἀνάπλασιν τῆς φαντασίας τοῦ ποιητοῦ τῶν Μοσχοβιτῶν, τίς οἶδεν μὴ αἱ περιπέτειαι τῆς προσφιλοῦς ἡμῖν ἐκείνης ἐποχῆς καὶ αἱ τύχαι τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν ἐπέδρασαν ἐπὶ τῶν λαμπρῶν ποιήσεων τοῦ Πούσκιν; Δυστυχῶς τὸ κλέος τοῦτο τῆς ῥωσικῆς φιλολογίας ἐπέπρωτο νὰ καταστῇ θῦμα τῆς μισαρᾶς ἐκείνης μεσαιωνικῆς ἀνθρωποκτονίας ἥτις καλύπτεται ὑπὸ τὸ εὔσχημον ὄνομα τῆς μονομαχίας, καὶ ἥτις ἥρπασεν ἐκ τῆς ἀγκάλης τῆς ἀνθρωπότητος τοσαῦτα προσφιλέστατα αὐτῇ ὄντα. Τῇ 27 Ἰανουαρίου 1837 ἔτη ὁ Πούσκιν ἐτραυματίσθη καιρίως ὑπὸ τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ βαρώνου Γεωργίου Γεκερὲν-Δαντὲς, καὶ μετὰ δύο ἡμέ-

ρας, ἤτοι τῇ 29 Ἰανουαρίου 1837 ἀπέθανε. Τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεργιέγεβιτζ Πούσκιν ὀφείλει νὰ καταστῇ τοσοῦτον μᾶλλον ἡμῖν ἀγαπητότερον ὅσον τοὺς Ῥώσους φιλέλληνας δύναταί τις διὰ τῶν δακτύλων μόλις νὰ ἀριθμήσῃ, μάλιστα δὲ διότι ὁ Ῥῶσος ἀοιδὸς ἀκράδαντον εἶχε τὴν πεποίθησιν περὶ τῆς αἰσίας ἐκβάσεως τοῦ Ἱεροῦ ἥμων Ἀγῶνος, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰσέτι ὅτε οἱ πλεῖστοι καὶ αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων ἐθεῶρουν τὸ κίνημα ἀνάξιον προσοχῆς, πολλῷ δὲ ἧττον οἱ ὁμογενεῖς τοῦ Πούσκιν, ὅτε, ἐπαναλαμβάνω, αὐτὸς ὁ Τζάρος ἐθεώρει τοὺς ἐπαναστάτας Ἕλληνας κατ᾽ οὐδὲν διαφέροντας τῶν *Καρβονάρων* τῆς Ἰταλίας. Τὴν Μεγάλην ὅμως Ἰδέαν τῶν Ἑλλήνων, ἣν δὲν κατενόησεν ὁ Αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος καὶ οἱ δεινοὶ αὐτοῦ πολιτικοί, προεμάντευσε καὶ κατενόησεν ὁ μέγας καὶ φιλέλλην ποιητὴς τῆς Ῥωσίας, οὗ τὸν βίον καὶ τὰ ποιήματα ἐν ἑτέρᾳ εὐκαιρίᾳ ἀκριβέστερον θὰ ἐξετάσωμεν.

Ἐν Ὀδησσῷ. Κ. Δ. ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ.

ΑΣΜΑΤΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ [1]

Α′

Δὲν εὑρέ-, *βλαχο Θεόνη*,
δὲν εὑρέθη παλληκάρι;
δὲν εὑρέθη παλληκάρι
μέσ' 'ς τ'Α(γ)ινόρι νά σε πάρῃ;

Μόν' εὑρέ-, βλαχο Θεόνη
μόν' εὑρέθ' ὁ μπακανιάρης
μόν' εὑρέθ' ὁ μπακανιάρης
τοῦ Σπανοῦ ὁ κασσιδιάρης;

— Δὲν 'μπορῶ, μάνα ἡ μανοῦλα,
δὲν 'μπορῶ καὶ θὰ 'παιθάνω
δὲν 'μπορῶ καὶ θὰ 'παιθάνω,
φέρτε τὸ 'γιατρὸ νὰ 'γιάνω·

1 Ὡς γνωστὸν κατὰ τὴν συζήτησιν τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ ἔτους τούτου ἐψηφίσθη ὑπὸ τῆς Βουλῆς τρισχιλίων δραχμῶν χορηγία εἰς τὸν κ. Μιχαὴλ Λελέκον πρὸς ἔκδοσιν δημοτικῆς ὕλης ὁποίαν πλείστην ὅσην ἐπιμελῶς ἔχει περισυναγάγει, μέρος δὲ αὐτῆς καὶ ἐκδώσει. Τὰ σήμερον καταχωριζόμενα ᾄσματα ἐστάλησαν ἡμῖν πρὸ τῆς ἀποφάσεως τῆς Βουλῆς, ἀλλ' ἕνεκα ἐλλείψεως χώρου ἀνεβάλλετο ἡ καταχώρισις αὐτῶν.

Φέρτε μου, μάνα ἡ μανοῦλα,
φέρτε μου καὶ τὸ σπετσέρη
φέρτε μου καὶ τὸ σπετσέρη
μὲ τὰ γιατρικὰ 'ς τὸ χέρι.

— Μὴν ἐπού -, μωρὴ Θεόνη,
μὴν ἐπούντιασες 'ς τὸ ῥέμμα,
μὴν ἐπούντιασες 'ς τὸ ῥέμμα
νά σου 'βγάλωμ' ἕνα αἷμα;

— Δὲν ἐπού-, μάνα ἡ μανοῦλα,
δὲν ἐπούντιασα 'ς τὸ ῥέμμα,
δὲν ἐπούντιασα 'ς τὸ ῥέμμα
νά μου 'βγάλετε τὸ αἷμα.

Πούντιασα, μάνα ἡ μανοῦλα,
πούντιασα 'ς τὸ παλαιθύρι
πούντιασα 'ς τὸ παλαιθύρι
μὲ τὸ ἔρμο τὸ κεντῆδι·

Πούντιασα, μάνα ἡ μανοῦλα,
πούντιασα 'ς τὸ χαγιατάκι
πούντιασα 'ς τὸ χαγιατάκι
μὲ τὸ ἔρμο 'σωκαρδάκι.

B′

Δυὸ λεϊμό-, μωρὴ Θεόνη,
δυὸ λεϊμόνια 'χεις 'ς τὸν κόρφο
δυὸ λεϊμόνια 'χεις 'ς τὸν κόρφο
καὶ μυρίζουν 'σὰν τὸ μόσχο·

Δόσε μας, μωρὴ Θεόνη,
δόσε μας καὶ 'μᾶς τὸ ἕνα
δόσε μας καὶ 'μᾶς τὸ ἕνα
νά το παίξωμε 'ς τὰ χέρια.

—'Γὼ σκαλί-, μωρὲ βλαμάκι,
'γὼ σκαλίζω, 'γὼ ποτίζω
'γὼ σκαλίζω, 'γὼ ποτίζω,
'γὼ λεϊμόνια δὲν ὁρίζω.

σύρτε 'ς τόν-, μωρὲ βλαμάκι,
σύρτε 'ς τὸν περιβολάρη
σύρτε 'ς τὸ περιβολάρη
μπέλκε μου σᾶς κάνῃ χάρι.

Γ'

Φεγγαρά-, *κι' ἀμὰν*, *ἀμὰν*,
φεγγαράκι μου λαμπρὸ,
φεγγαράκι μου λαμπρὸ,
φέξε μου νὰ περπατῶ,

Φέξε καὶ-, *κι' ἀμὰν*, *ἀμὰν*,
φέξε καὶ χαμπήλωσε,
φέξε καὶ χαμπήλωσε
γιὰ νὰ σ' ἐρωτήσωμε,

Δυὸ παιδιὰ- *κι' ἀμὰν*, *ἀμὰν*,
δυὸ παιδιὰ ποῦ χάσαμε,
δυὸ παιδιὰ ποῦ χάσαμε
'ςτὴ Φραγκιὰ τὰ πιάσαμε.

Χήρα τοῦ- *κι' ἀμὰν*, *ἀμὰν*,
χήρα τοῦρκα τὰ ῥογιάζει
χήρα τοῦρκα τὰ ῥογιάζει,
κάθεται τὰ κουβεντιάζει.

«Ῥὲ παιδιά, *κι' ἀμὰν*, *ἀμὰν*,
ῥὲ παιδιὰ ῥωμηόπουλα,
ῥὲ παιδιὰ ῥωμηόπουλα,
γίνεσθε τουρκόπουλα,

»νὰ χαρῆ-, *κι' ἀμὰν*, *ἀμὰν*,
νὰ χαρῆτε τὴν Τουρκιά,
νὰ χαρῆτε τὴν Τουρκιὰ
τουρκοπούλες μὲ φλωριά;

—Γίνεσαι, *κι' ἀμὰν*, *ἀμὰν*,
γίνεσαι, κυρά, ῥωμηά;
γίνεσαι, κυρά, ῥωμηά,
νὰ χαρῇς τὴν Παναγιά;

Νὰ χαρῇς, κι' *ἀμὰν, ἀμὰν,*
νὰ χαρῇς τὴν Παναγιὰ,
νὰ χαρῇς τὴν Παναγιὰ,
τὰ χρυσᾶ 'κονίσματα;

Δ'

Τρεῖς στράτες ἔχ' ἡ 'Ρούμελη
γιαρὲμ ἀρὲν, ἀμὰν, ἀμὰν, ἀμὰν,
ὤχ! ἡ μιὰ ἦτανε 'δική μου,
ἄστρι τῆς αὐγῆς,
πῶς ἄργησες νὰ 'βγῇς;
ποῦ 'πάγαινα κ' ἐρχόμουνα
γιαρὲμ ἀρὲν, ἀμὰν ἀμὰν ἀμάν,
ὄχ τὴν ἀγαπητική μου,
κανελλόριζα
καὶ πιπερόρριζα.

Ὄντας προβαίνω 'ς τὸ χωριὸ
γιαρὲμ ἀρὲν, ἀμὰν, ἀμὰν, ἀμάν,
ὤχ! τὰ μάτια τριγυρίζω,
ἄστρι τῆς αὐγῆς,
πῶς ἄργησες νὰ 'βγῇς;
καὶ τῆς ἀγάπης τὸ κορμὶ
γιαρὲμ ἀρὲν, ἀμὰν, ἀμὰν, ἀμὰν,
ὤχ! βλέπω καὶ λαχταρίζω,
Κανελλόρριζα,
δύ' ὧρες νά σ' ὥριζα.

«Μά γερα 'ναν ἀνήφορο,
γιαρὲμ, ἀρὲν; ἀμὰν, ἀμὰν, ἀμάν,
ὤχ! νὰ βρῶ βοϊδιὲς μὲ ρόϊδα,
τὰ μιλήσαμε,
τ' ἀλησμονήσαμε.

Νὰ βρῶ καὶ τὸ Μιχάλη μου,
γιαρὲμ, ἀρὲν, ἀμὰν, ἀμὰν, ἀμὰν,
ὤχ! νὰ τὸν χορτάσω λόγια,
τὰ μελιτσιανιὰ
μὴν τὰ φορέσῃς πλειά.»

ΜΙΧΑΗΛ ΛΕΛΕΚΟΣ.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ

ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Συνεδρία τῆς 1 Φεβρουαρίου.

Ὁ κ. *Καΐλερ*, περὶ ἀθηναϊκῶν ἐπιγραφῶν ταμιῶν.

Ὁ κ. *Μυλωνᾶς* ὑποβάλλει σχεδιογράφημα κατόπτρου καὶ ἀνέκδοτον προευκλείδειον ἀττικὴν ἐπιγραφήν.

Ὁ κ. *Μιλχαῖφερ*, περὶ ἀρχαιοτήτων ἐκ Δημητσάνας καὶ Τεγέας.

Ὁ κ. *Σ. Π. Λάμπρος*, περὶ ἀρχαίων κτιρίων καὶ ἀνεκδότων ἐπιγραφῶν Ἑρμιόνης.

Συνεδρία τῆς 15 Φεβρουαρίου.

Ὁ κ. *Λόλλιγκ*, περὶ τῆς θέσεως τῆς ἀρκαδικῆς πόλεως Καρύαι.

Ὁ κ. *Μιλχαῖφερ*, περὶ τῶν ἀργείων ἀρχαιοτήτων.

Ὁ αὐτός, ὑποβάλλει χαλκοῦν ἀγαλμάτιον παριστῶν τὸν Περσέα.

ΕΙΔΗΣΕΙΣ

Κατὰ τηλεγραφικὴν εἴδησιν ἐξ Ὀλυμπίας πρὸς τὴν ἐνταῦθα ἀρχαιολογικὴν ἑταιρίαν, ἀνευρέθησαν κατὰ τὸ τελευταῖον δεκαπενθήμερον πολλὰ χάλκινα ἀρχαῖα ἀντικείμενα μεταξὺ τῶν ὁποίων διακρίνεται ἀγαλμάτιον ἀκέφαλον Ἑρμοῦ καλῆς ἐργασίας, πολλὰ νομίσματα καὶ τεμάχια μαρμάρινα γλυπτικὰ ἀετωμάτων.

— Ἡ γενικὴ ἐφορεία τῶν ἀρχαιοτήτων ἔλαβεν ἐξ Ὀλυμπίας παρὰ τοῦ κ. Δημητριάδου τὸ ἑπόμενον τηλεγράφημα:

«Χθὲς εὕρομεν ἀνατολικώτερον ναοῦ Διὸς ἐνεκτισμένην ἐν μεταγενεστέρῳ τοίχῳ μαρμαρίνην κεφαλὴν μετόπης πωγωνοφόρον, ὑψηλὴν εἰκοσιτριῶν ἑκατοστομέτρων, Ἡρακλέους πιθανώτατα, κάλλιστα διατηρουμένην· ἔτι ἀριστερὸν ἄκρον πόδα προσαρμοσθέντα Νίκῃ Παιωνίου καὶ πολλὰ τεμάχια μαρμάρινα γλυπτὰ ἀνατολικοῦ ἀετώματος. Σήμερον αὐτόθι τὸ πρόσωπον μαρμαρίνης κεφαλῆς ἐν περικεφαλαίᾳ Οἰνομάου ἀνατολικοῦ ἀετώματος ὕψους τριάκοντα ὀκτὼ ἑκατοστομέτρων, ἔτι πλῆθος χαλκῶν, ὧν διακρίνεται ἔλασμα ἔκτυπον Ἡρακλέα τοξεύοντα ἔχον, καὶ πλᾶκα χαλκῆν ἐνεπίγραφον καὶ πολλὰ νομίσματα.»

— Ἡ ἐν τῷ Θησείῳ εὑρισκομένη στήλη τοῦ Λυσέα, περὶ ἧς ἐγράφησάν τινα ἐν τῷ προηγουμένῳ τεύχει τοῦ *Παρνασσοῦ* παραληφθέντα ἐκ τῆς *Παλιγγενεσίας*, εἶχεν ἤδη κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἑπισύρει τὴν προσοχὴν δύο Γερμανῶν διαμενόντων ἐνταῦθα, τοῦ ζωγράφου Θειρσίου (Thiersch), ἐγγονοῦ τοῦ ὁμωνύμου γνωστοῦ φιλολόγου καὶ φιλέλληνος, καὶ τοῦ ἀρχαιολόγου Λέ-

σκε (Löschke), ὑφ' ὧν καὶ ἐσχεδιάσθη ὅσον οἷόν τε ἀκριβῶς. Ἐκδίδεται δὲ ἡ εἰκὼν μετὰ τῶν χρωμάτων ἅτινα φέρει ἐν τῇ στήλῃ ἐν τῷ προσεχεῖ τεύχει τοῦ περιοδικοῦ τῆς ἐνταῦθα γερμανικῆς σχολῆς (Mittheilungen des deutschen archäologischen Institutes). Σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων ὁ καθηγητὴς κ. Στ. Κουμανούδης ἐγκαίρως ἤδη εἶχε διακρίνει τὴν ἐπὶ τῆς στήλης ταύτης διαφαινομένην εἰκόνα.

—Ἐν τῇ συνεδρίᾳ τοῦ ἐν Ῥώμῃ ἀρχαιολογικοῦ ἰνστιτούτου τῇ γενομένῃ τῇ 22 τοῦ παρελθόντος Δεκεμβρίου πλὴν ἄλλων ὡμίλησε καὶ ὁ Ἕλλην διδάκτωρ κ. Καββαδίας, παρεπιδημῶν χάριν ἀρχαιολογικῶν σπουδῶν ἐν ἐκείνῃ τῇ πόλει. Ἔλαβε δὲ θέμα τοῦ λόγου αὐτοῦ τὸ ὡραῖον ἐκ Σαμοθράκης ἄγαλμα τῆς Νίκης τὸ εὑρισκόμενον ἐν τῷ Λούβρῳ. Καὶ πρῶτον μὲν ἐξιστόρησε τὰ κατὰ τὴν εὕρεσιν αὐτοῦ, εἶτα δ' ἀντέκρουσε τὰς περὶ αὐτοῦ θεωρίας τῶν ἀρχαιολογούντων περί τε τῆς συμπληρώσεως τοῦ ἀγάλματος καὶ τοῦ ἐργαστηρίου ἐξ οὗ προῆλθε, θεωρήσας αὐτὸ ἔργον μαθητοῦ τοῦ Σκόπα περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ τρίτου π. χ. αἰῶνος. Τέλος δ' ἐπραγματεύθη τὰ ἱστορικὰ γεγονότα τὰ συνδεόμενα μετὰ τοῦ μνημείου τούτου.

— Ἐν Φλωρεντίᾳ γίνεται σπουδαία σκέψις πρὸς σχηματισμὸν ἰδιαιτέρου ἀρχαιολογικοῦ μουσείου. Ὡς γνωστὸν δὲ τοῖς φιλαρχαίοις, μεγίστη ὑπάρχει ἀνάγκη τοιούτου μουσείου,διότι τό γε νῦν ἔχον τὰ ἔργα τῆς ἀρχαίας τέχνης εἶνε ἀναμὶξ τοποθετημένα μετ' ἄλλων καλλιτεχνημάτων ἐν τοῖς Uffizii καὶ τῷ Τυρρηνικῷ Μουσείῳ, ἐν οἷς καὶ τὸ φῶς εἶνε ἀνεπαρκὲς καὶ ἡ κατάταξις κακή. Φαίνεται δὲ ὅτι δὲν παρίσταται ἡ ἀνάγκη τῆς οἰκοδομήσεως ἰδίου κτιρίου, τῆς κυβερνήσεως δυναμένης νὰ παραχωρήσῃ κατάστημα ἐπαρκὲς καὶ ἀποβησόμενον κατάλληλον πρὸς τὸν σκοπόν, ἂν ἐπέλθωσιν ὀλίγαι μόνον ἐπισκευαί.

— Γινομένης ἀνασκαφῆς πρὸς οἰκοδομὴν ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐν Tottenham Court Road, εὑρέθη παρ' ἐλπίδα λιθίνη πλὰξ φέρουσα ἀνάγλυφον μονομάχον καὶ τὴν ἑξῆς ἑλληνικὴν ἐπιγραφὴν

. . . ΝΙΑ ΜΑΡΤΙΑ
ΛΗ ΤΩ ΑΝΔΡΙ

. . . *νία Μαρτιάλῃ τῷ ἀνδρί.* Ἐκ τῆς ἀρχῆς λείπουσι δύο ἢ τρία γράμματα.

— Ἀνασκαπτομένων ἐσχάτως τῶν θεμελίων οἴκου τινὸς ἐν Παρισίοις, ἐν τῇ ὁδῷ τῶν σχολῶν (Rue des Ecoles), οἱ ἐργάται προσέκρουσαν εἰς τειχίσματα ῥωμαϊκῆς κατασκευῆς, ἅτινα ὑποτίθενται ὅτι ἀνήκουσιν εἰς τὸν περίβολον μιᾶς τῶν γαλλορωμαϊκῶν ἐκείνων ἐπαύλεων, ἐν αἷς διῆγον φαιδρῶς τὸν βίον οἱ Παρίσιοι τοῦ τρίτου καὶ τετάρτου μ. χ. αἰῶνος, μιμούμενοι τοὺς Ῥωμαίους. Καὶ κατεκάησαν μὲν αἱ τοιαῦται πολυτελεῖς οἰκοδομαὶ ἢ ἄλλως κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν Φράγκων, ἀλλ' οὐχ ἧττον σώζονται λείψανα αὐτῶν, ἑκάστοτε ἀνευρισκόμενα ὑπὸ τὸ ἔδαφος τῶν σημερινῶν Παρισίων.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

Δύο κατὰ τὸν λήξαντα μῆνα συνεκροτήθησαν συνεδρίαι, δύο δ' ἀνεγνώσθησαν διατριβαὶ μετὰ τὴν ἐπανάληψιν τῶν ἐργασιῶν τοῦ Συλλόγου, διακοπεισῶν ἕνεκα τῶν ἀπόκρεω, αὗται·

Τοῦ τακτικοῦ ἐνεργοῦ μέλους κ. Δ. Α. Κορομηλᾶ *ἀκτὶς ἐν τῷ σκότει* δραμάτιον.

Τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους κ. Π. Ματαράγκα *ὀλίγα περὶ τῆς ἄνω Ἠπείρου.*

Ἐπανελήφθησαν δὲ τακτικῶς καὶ αἱ ἐπιστημονικαὶ ἑσπερίδες τοῦ καθηγητοῦ κ. Α. Χρηστομάνου καὶ τὰ δημόσια μαθήματα.

Ὁ Σύλλογος συνῆψε σχέσεις μετὰ τῆς Βεβεκίῳ Κωνσταντινουπόλεως φιλεκπαιδευτικῆς ἀδελφότητος, τοῦ ἐν Γενεύῃ ἑλληνικοῦ συλλόγου καὶ μετὰ τοῦ ἐν Ἀθήναις Κυπριακοῦ Συλλόγου *ὁ Ζήνων* τῇ αἰτήσει αὐτῶν.

Πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν τὸ προεδρεῖον τοῦ Συλλόγου ἀπέστειλε κατάλογον 100 περίπου μελῶν προθύμων νὰ ἀναλάβωσι τὴν ἀπογραφὴν τῶν κατοίκων τῆς πόλεως Ἀθηνῶν συμφώνως πρὸς τὴν πρόσκλησιν τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν. Ἡ ἀπογραφὴ αὕτη γενήσεται τὴν πρώτην ἢ δευτέραν Κυριακὴν τοῦ Μαρτίου, θέλει δὲ περατωθῇ ἐν μιᾷ καὶ μόνῃ ἡμέρᾳ, τῆς πόλεως διαιρουμένης εἰς τόσα ἀπογραφικὰ τμήματα, ὅσοι εἶναι οἱ δηλώσαντες ἐκ τῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου.

Τὴν ἐν χωρίῳ Γιαννισέῳ τῆς νήσου Ἄνδρου σχολὴν τῶν ἀπόρων παίδων· ἣν εἶχεν ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτοῦ ἁπλῶς ὁ Σύλλογος, ἐξωμοίωσε πρὸς τὰς λοιπὰς σχολὰς καὶ ἐψήφισεν ὑπὲρ αὐτῆς χορηγίαν 240 δραχμῶν ἐτησίως. Ἐψήφισε δὲ συνάμα τὴν σύστασιν ἐν τῷ παρὰ τὰς Ἀθήνας χωρίῳ Καρὰ σχολῆς, ἥτις θέλει χρησιμεύσει διὰ τὰ πέριξ χωρία.

Χάριν τῶν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐλευσομένων ἀντιπροσώπων τῶν ἑλληνικῶν συλλόγων, ἡ ἰταλικὴ ἀτμοπλοϊκὴ *Φλόριο* τῇ αἰτήσει τοῦ συλλόγου ὑπεβίβασε τοὺς ναύλους κατὰ 50 $_0/^0$.

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ, ΠΕΡΙΗΓΗΣΕΙΣ. — Ὁ περίπλους τῆς γῆς ἀπαιτῶν περίπου πρό τινων ἐτῶν περὶ τὰς 104 ἡμέρας, τανῦν διὰ τῆς διατρυπήσεως τοῦ Κενησίου ὄρους, διὰ τοῦ σιδηροδρόμου τοῦ Εἰρηνικοῦ Ὠκεανοῦ καὶ διὰ τῆς τελειοποιήσεως τῶν ἀτμομηχανῶν ἐπὶ τὸ ταχύτερον ἀπαιτεῖ μόνον διάστημα

68 ἡμερῶν. Ὁ ἀμερικανὸς ἐν Ἱεροσολύμοις πρόξενος κ. Χὰσ εἰς 20 μὲν ἡμέρας ἐταξείδευσεν ἐσχάτως ἀπὸ Ἀλεξάνδρείας διὰ Βρεντησίου, Παρισίων καὶ Λονδίνου καὶ ἐκεῖθεν μέχρι νέας Ὑόρκης καὶ ἁγίου Φραγκίσκου· ἐπίσης εἰς 20 ἡμέρας διήνυσε τὸ διάστημα ἀπὸ ἁγίου Φραγκίσκου μέχρι Ὑοκοχάμας. Ἀπὸ Ἰαπωνίας μέχρι Χὸγκ-κὸγγ ἐχρειάσθη 6 ἡμέρας, τὴν σινικὴν θάλασσαν μέχρι Κεϊλὰν διέπλευσεν εἰς 10 ἡμέρας, καὶ ἀπὸ Κεϊλὰν ἕως Σουὲζ τῷ ἐξήρκεσαν μόνον 12 ἡμέραι. Ὁ περιηγητὴς διῆλθεν ἐν ὅλῳ 25,000 μέτρων ἀγγλικῶν, ἐν οἷς 16,000 θάλασσα καὶ 9,000 ξηρά. Ἐννοεῖται ὅτι διαρκῶς δὲν ἐταξείδευεν, ἀλλ' ἔμενε πρὸς ἀνάπαυσιν εἰς τὰ κυριώτατα σημεῖα.

—Κολοσσαῖον εἶνε τὸ σχέδιον σιδηροδρόμου τῶν Ἄγγλων διὰ τοῦ Εὐφράτου ποταμοῦ, ὅςτις παρὰ τὸ Ῥάκκα ὄχι μακρὰν τοῦ Χαλὲπ θέλει ἑνώσει τὴν ἀντίπεραν ὄχθην Ἀνδὲρ, καὶ ἐκεῖθεν θέλει διευθύνεσθαι πρὸς τὴν παρὰ τὸν Τίγριδα πόλιν Βαγδάτην. Ἡ πολίχνη Χίλλη ἐπὶ τοῦ Εὐφράτου θέλει καταστῇ διὰ τοῦ σιδηροδρόμου κεντρικὴ μεγαλόπολις ἕνεκα τῆς βιομηχανίας της καὶ τοῦ ἐμπορίου της. Γνωστὸν δὲ ὅτι παρ' αὐτῇ σώζονται κατὰ τοὺς ἀσιανολόγους τὰ ἐρείπια τοῦ πύργου τοῦ Βαβὲλ, οὕτω δὲ τὰ ἐρείπια ταῦτα θέλουσιν ἴσως περισυνάζει ἔτι ἐκ τῶν διαφόρων τῆς γῆς μερῶν ἀνθρώπους. Ἡ δὲ μητρόπολις τοῦ Ναβουχοδονόσορος Βαβυλὼν, παρ' ἣν οἱ τῶν πατριαρχῶν ἀπόγονοι ἐκάθηντο καὶ ἔκλαιον ἐν τῷ μνησθῆναι Σιὼν, θέλει γίνει ἔτι μίαν φορὰν κέντρον ζωῆς καὶ συρροῆς ἀνθρώπων. Ἐπίσης ἄλλα τοῦ παρελθόντος μεγαλείου ἐρείπια ἐκεῖ πλησίον κείμενα, ὡς π. χ. τὰ τῶν κήπων τῆς Σεμιράμιδος, τοῦ ναοῦ τοῦ Βαὰλ καὶ ἄλλων πολλῶν ναῶν, θέλουσι βρίθει καθ' ἑκάστην ἴσως πολλῶν περιέργων περιηγητῶν. Ἀπὸ Βιέννης τότε μέχρι Βαβυλῶνος τὸ ταξείδιον θέλει διαρκῇ μόνον 7—8 ἡμέρας, δηλ. 2 ἡμερῶν σιδηροδρόμου μέχρι Θεσσαλονίκης, 5 ἡμερῶν διὰ θαλάσσης μέχρις Ἀλεξανδρέττας, καὶ 2 ἡμερῶν ἐκεῖθεν διὰ τοῦ νέου σιδηροδρόμου μέχρι Βαβυλῶνος.

—Καὶ ἡ Ῥωσία σχεδιάζει σιδηρόδρομον διὰ τῆς μέσης Ἀσίας. Κατὰ τὸν μηχανικὸν Βεσνοσκιὼφ τὸ ἀγγλικὸν σχέδιον εἶνε λίαν δαπανηρὸν ἴσως δὲ καὶ ἀδύνατος ἡ κατασκευὴ γεφυρῶν ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου καὶ τοῦ Εὐφράτου· ἐνῷ σιδηροδρομικὴ γραφὴ ἀπὸ Ὀρεμβουρ ἢ Ὄρσκ μέχρι Τάσκενδ καὶ Σαμαρκάνδ (διαστήματος 2300 βερστίων) ἤθελεν εἶναι εὐκολωτέρα καὶ ἤθελεν ἀπαιτήσει δαπάνην μόνον 30000 ῥουβλίων. Ἀπὸ Σαμαρκάνδ μέχρι Κιλὶφ τὸ διάστημα εἶνε μόνον 250 βερστίων. Καθόλου ὁ Βεσνοσκιὼφ ὑπολογίζει ἀπὸ Καλὰν μέχρι Καλκούττας διὰ τῆς Ῥωσίας 9476 βρέστια, ὃ διάστημα θάπαιτῇ μόνον δύο ἑβδομάδων καιρόν.

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΝ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΑΠΟΣΤΑΛΕΝΤΑ.

Das Raethselmaerchen von dem ermordeten geliebten. Reinhold Koehler. Weimar.

La Grèce à l' exposition par Mme la marquise Blanche de Saffruy, Vire Imprimerie Rivet Barbot, rue aux Fèvres 1878 εἰς 8ον σ. 12.

Εἰς τὴ μετάστασι τοῦ χαριτωμένου Ἀγγέλου Μιχαὴλ Βουσολίνου, ἐλεγεῖον Γεωργίου Μαρτινέλη, Κέρκυρα, Νοέμβριος 1878 εἰς 8ον σ. 2.

Δύο τραγούδια στίχοι Ἡρακλέους Σταύρου, φυλλάδιον Α', ἐν Κερκύρᾳ, τυπογραφεῖον ἡ Ἰονία 1878 εἰς 8ον σ. 16.

Περὶ τοῦ ῥυθμοῦ ἐν τῇ ὑμνογραφίᾳ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ὑπὸ Παναγιώτου Δ. Κουπιτώρη (ἐλήφθη ἐκ τοῦ «Δελτίου τῆς ἑλληνικῆς ἀλληλογραφίας» τῆς ἐν Ἀθήναις Γαλλικῆς Σχολῆς Bulletin de Correspondance Hellenique de l' Ecole Française d' Athènes, ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 5 καὶ 6 φυλλαδ. τῶν μηνῶν Μαΐου καὶ Ἰουνίου ἐ. ἔ. ἀπὸ σελ. 372—391). Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ τυπογραφείου Πέτρου Περρῆ ἐπὶ τῆς πλατείας τοῦ Πανεπιστημίου 1878 εἰς 8ον σ. 22.

Πολιτικὴ Γεωγραφία πρὸς χρῆσιν τῶν Ἑλληνικῶν Σχολείων καὶ Παρθεναγωγείων συνταχθεῖσα ὑπὸ Μαργαρίτου Γ. Δήμιτσα διευθυντοῦ Ἑλλην. Ἐκπαιδευτηρίου καὶ καθηγητοῦ τῆς Γεωγραφίας ἐν τῷ Ἀρσακείῳ. Μέρος πρῶτον, Γεωγραφία τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου, Ἀθήνησι. Τυπογραφεῖον ὁ Παλαμήδης ὁδὸς ἁγίου Μάρκου ἀριθ. 28 1878 εἰς 8ον σ. ή—233.

Μικρὰ Φυσικὴ πρὸς χρῆσιν τῶν δημοτικῶν σχολείων ἀῤῥένων τε καὶ κορασίων ὑπὸ Μαξίμου Δ. Δασκαλάκη (ἐκ τοῦ γαλλικοῦ). Ἐν Ἀθήναις παρὰ τῷ ἐκδότῃ Σ. Κ. Βλαστῷ τυπογραφεῖον πλατεῖα Ῥόμβης 9. Βιβλιοπωλεῖον ὁδὸς Ἑρμοῦ 63, εἰς 16ον σ. 103. Τιμᾶται δραχμῆς.

Διαμαρτύρησις τοῦ ὑπὸ τὸν ζυγὸν ἑλληνισμοῦ ἤτοι λόγος διαμαρτυρήσεως κατὰ τῆς ἀδικωτάτης ἀποφάσεως τοῦ Βερολινίου συνεδρίου κτλ. ἐκφωνηθεὶς εἰς τὰς στήλας τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς τὴν 13 Ἰουλίου 1878 ὑπὸ Ἰωάννου Δ. Παπαϊωάννου. Ἐκ τοῦ τυπογραφείου Νικολάου Ῥουσοπούλου εἰς 8ον σ. 8 τιμᾶται λεπτὰ 20. Ἐκδίδεται πρὸς ὄφελος τῶν προσφύγων κτλ. ἀφιεροῦται δὲ εἰς τὴν ἐπιτροπὴν τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ.

Πρακτικὰ τῶν γενικῶν καὶ εἰδικῶν συνελεύσεων τοῦ Ἑλληνικοῦ Διδασκαλικοῦ Συλλόγου τοῦ ἔτους 1876—1877 Ἀθήνησι ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς Φιλοκαλίας 26 ὁδὸς Σοφοκλέους 26, 1878 εἰς 8ον σ. 136.

Ὁ ἐν Ἀθήναις πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων Σύλλογος. Ἔκθεσις τῶν κατὰ τὸ 1876 καὶ 1877 πεπραγμένων. Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ τυπογραφείου Σ. Κ. Βλαστοῦ 63 ὁδὸς Ἑρμοῦ—πλατεῖα Ῥόμβης 9, 1878 εἰς 8ον σ. 266.

Δύο γενικαὶ συνελεύσεις τῆς Ἑταιρίας τῶν Φίλων τοῦ Λαοῦ κατὰ τὰ ἔτη 1877 καὶ 1878. Ἐν Ἀθήναις ἔτος 11ον καὶ 12ον εἰς 8ον σ. 55.

Συνδρομηταὶ γίνονται ἐνταῦθα μὲν ἐν τῷ τυπογραφείῳ Παρνασσῷ κειμένῳ ἐν ὁδῷ Αθηνᾶς παρὰ τὸ Τελωνεῖον, διευθυνομένῳ δὲ ὑπὸ τοῦ κ. Σαράντου Π. Οἰκονόμου, κατὰ δὲ τὰς Ἐπαρχίας ἐν τοῖς γραφείοις τῶν ὑπὸ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ συντηρουμένων Σχολῶν τῶν Ἀπόρων Παίδων.

Ὁ ἐπιθυμῶν νὰ καταχωρίσῃ τι ἀποταθήτω πρὸς τὸν γραμματέα τῆς ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ ἐπιτροπῆς κ. Π. Ι. Φέρμπον.

Ὁ Παρνασσὸς ἐκδίδοται τὸ τέλος ἑκάστου μηνός.

ΤΙΜΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ

Ἐν Ἑλλάδι δραχμαὶ νέαι ἤτοι φράγκα	14
Ἐν τῇ Ἀλλοδαπῇ	20

Εἰς οὐδένα στέλλεται ὁ Παρνασσὸς ἔξω τῶν Ἀθηνῶν ἐὰν μὴ προαποσταλῇ ἡ συνδρομή.

Σώματά τινα τοῦ Α′ καὶ Β′ τόμου τοῦ Παρνασσοῦ εὑρίσκονται καὶ πωλοῦνται ἐν τῷ τυπογραφείῳ Παρνασσῷ κειμένῳ παρὰ τῷ Τελωνείῳ Ἀθηνῶν.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΤΟΜΟΣ Γ' ΤΕΥΧΟΣ Γ' ΜΑΡΤΙΟΣ 1879

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΟΥ ΥΠΟ Σ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

1879

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ ἐπιστατεῖ ἐπιτροπὴ συγκειμένη ἐκ τῶν κκ. Εἰρηναίου Ἀσωπίου, Ἐμμανουὴλ Δ. Ῥοΐδου, Παναγιώτου Ι. Φέρμπου, Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου καὶ προεδρευομένη ὑπὸ τοῦ προέδρου τοῦ Συλλόγου κ. Ἐμμανουὴλ Δραγούμη.

ΣΚΕΨΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ «ΗΓΕΜΟΝΟΣ» ΤΟΥ ΜΑΚΙΑΒΕΛΛΗ

Γ' *

Ἀλλ' ὅ,τι ἰδίως καθίστησιν ἔξοχον τὸν Μακιαβέλλην, εἶναι ἡ ἐπιφανὴς περιωπή, ἣν κατέχει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, ἥτις μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη οὐδένα ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἀνώτερον θεωρητικόν. Καθὼς ὁ Βάκων ἀνέτρεψε τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, διχαμὼν νέας τρίβους καὶ ὑποδείξας καθαρωτέρους ὁρίζοντας ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, οὕτω καὶ ὁ Μακιαβέλλης, Βάκων τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, ὑπὸ πάσας δὲ τὰς ἐπόψεις ἐφάμιλλον αὐτῷ κατὰ τὴν ἔρευναν καὶ τὸν πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου ἔρωτα πνεῦμα, ἀπηλευθέρωσε τὴν πολιτικὴν ἰδέαν ἀπὸ τῆς αὐθεντίας τῆς θρησκευτικῆς ἀπόψεως, δοὺς εἰς αὐτὴν νέον τύπον καὶ νέον χαρακτῆρα καὶ ἐν τῇ θεωρίᾳ καὶ ἐν τῇ πράξει. Υἱὸς μητρὸς μουσοτραφοῦς, ποιητρίας μάλιστα, τρόφιμος τῆς ἑλληνικῆς μαθήσεως καὶ ἐπιστήμης, οἰκεῖος τῶν ἐξοχωτέρων φιλολόγων τῆς ἐποχῆς του, τοῦ Ἀρετίνου, τοῦ Poggio καὶ τοῦ Σκάλα, εἶχεν ἐκμυζήσει ἐν τοῖς λειμῶσι τῆς ἀρχαίας σοφίας τὸ κλασικὸν ἐκεῖνο νέκταρ, τὸ ὁποῖον, ὡς τὸ μάννα τῆς παραδόσεως, εἶχε διαθρέψει ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὸ κατὰ πρῶτον ἐξεγερθὲν νεώτερον πνεῦμα ἐν Εὐρώπῃ. Οὕτως ἡ πολιτεία τοῦ Μακιαβέλλη εἶναι μὲν ἡ ἀρχαία πολιτεία τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Πολυβίου, ἀλλ' ἅμα καὶ ἡ νέα πολιτικὴ ἐπιστήμη καὶ τέχνη, εἰς ἣν εἰσήρχετο ἤδη ἡ εὐρωπαϊκὴ κοινωνία κατὰ τὸ τέλος τοῦ Μεσαίωνος.

Ὁ χριστιανικὸς μεσαίων ἀνεκήρυξεν ὡς ἰσχύον αὐτοῦ ὑπέρτατον πολιτικὸν δόγμα τὸ λόγιον τοῦ Παύλου: *ἀπὸ Θεοῦ πᾶσα ἐξουσία*· μοιραία ἔκφρασις, κληροδοτήσασα τὸ ἐπικληθὲν *θεῖον δίκαιον* εἰς τὴν κατόπιν ἀνθρωπότητα· ἡ δὲ ἐκκλησία, ἡ δυτικὴ κατ' ἐξοχήν, ἀνέπτυξε τὴν θεωρίαν ταύτην βραδύτερον μετὰ θαυμασίας τέχνης πρὸς προαγωγὴν τῶν ἰδίων αὐτῆς συμφερόντων. Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία βασίζεται ἰδίως ἐπὶ τοῦ δυασμοῦ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τοῦ ἠθικοῦ καὶ τοῦ φυσικοῦ κόσμου, ἀντιπροσωπευομένου ἐν τῷ ἀνθρώπῳ διὰ τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος. Ἐπὶ δὲ τῇ βάσει τοῦ δυασμοῦ τούτου διετυπώθη καὶ ἡ πολιτικὴ ἰδέα τοῦ μεσαίωνος: τὸν μὲν ἠθικὸν κόσμον ἐκπροσωπεῖ ἡ ἐκκλησία, τὸν δὲ φυσικὸν ἡ πολιτεία. Ἀλλ' ὅπως τὸ πνεῦμα τυγχάνει ὑπέρτερον τοῦ σώματος, οὕτω καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία ὀφείλει αὐτοδικαίως νὰ ἦναι ὑπερτέρα τῆς πολιτι-

* Ἴδε σελ. 4. Συνέχεια καὶ τέλος.

κῆς. Ὁ μέγας θεολόγος τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, ὁ *ἄγγελος* τῆς *σχολῆς*, Θωμᾶς ὁ Ἀκυινάτης, ἔγραφε κατὰ τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα εἰς τὸν τότε βασιλέα τῆς Κύπρου τὰς ἑξῆς ἐποικοδομητικὰς πολιτικὰς σκέψεις: «Τάσις τῆς ἐθνικῆς ἀρχαιότητος ἦτο ἡ πρὸς τὰ ἀνθρώπινα καὶ τὴν καθολικὴν εὐμάρειαν λατρεία· ἐντεῦθεν οἱ ἱερεῖς ἦσαν ὑποδεέστεροι τῶν βασιλέων. Ἀλλ' ἐν τῷ νέῳ νόμῳ τυγχάνει ὑπέρτερον τὸ ἱερατεῖον, τὸ ὁποῖον κέκτηται τὴν πρωτοβουλίαν, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὰ οὐράνια πράγματα, συνεπῶς ἐν τῷ χριστιανικῷ κόσμῳ οἱ βασιλεῖς ὀφείλουσι νὰ ἦναι ὑπήκοοι τῶν ἱερέων. . . . Τούτου ἕνεκα ὁ Πάπας διατελεῖ καθ' ὑψηλοτέραν ἔννοιαν τοῦ Χριστοῦ ὁ ἐπὶ τῆς γῆς ἀντιπρόσωπος, ὑπέρτερος τοῦ βασιλέως ἢ τοῦ αὐτοκράτορος, καθὼς δὲ τὸ σῶμα κινεῖται ὑπὸ τῆς δυνάμεως τῆς ψυχῆς, οὕτως ἐπίσης ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς πνευματικῆς ἡ κοσμικὴ ἐξουσία»[1].

Αὕτη εἶναι ἡ περιώνυμος θεωρία τῶν δύο ξιφῶν τοῦ μεσαίωνος, τοῦ πνευματικοῦ καὶ τοῦ κοσμικοῦ, τοῦ μὲν ἐκπροσωποῦντος τὴν θρησκευτικήν, τοῦ δὲ τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν, ἀφ' ἧς προῆλθεν ἐν Εὐρώπῃ ἡ πολλὴ ἐκείνη ἔρις καὶ πάλη, ἡ καταστροφὴ καὶ ἡ ἐρήμωσις. Ἀλλὰ μετὰ τῆς Ἀναγεννήσεως ἐπῆλθε νέα τῶν πραγμάτων ἄποψις, ἡ ἀνακάλυψις τοῦ ἀνθρώπου, ὡς τοῦ ἠθικοῦ ἐν τῷ βίῳ μικροκόσμου, ὡς τοῦ κέντρου καὶ τοῦ τέλους, περὶ ὃ στρέφεται καὶ πρὸς ὃ τείνει ἡ κοινωνία. Ταύτης δὲ τῆς νέας ἠθικῆς ἀπόψεως, ἣν ὀφείλομεν εἰς την παλιγγενεσίαν τῆς ἑλληνικῆς ἰδέας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως, διετύπωσε τὰς ἀρχὰς ἐν τῇ πολιτικῇ αὐτοῦ θεωρίᾳ ὁ Μακιαβέλλης, ἄνευ ὑπερβολῆς δυνάμενος νὰ ἐπικληθῇ ὁ πατὴρ τῆς νέας πολιτικῆς ἐπιστήμης. Ἦτο ἀληθῶς ἐθνικός, κατὰ τὴν εὐγενεστέραν τῆς λέξεως ἔννοιαν, ὁ Ἰταλὸς τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος, ὁ γράψας τοὺς λόγους τούτους: «Ἡ ἡμετέρα θρησκεία στέφει μᾶλλον τὰς ἀρετὰς τῆς ταπεινοφροσύνης καὶ τῆς ἀσκήσεως, ἢ τὰς ἀρετὰς τῆς δράσεως. Τίθησι τὴν ὑπερτάτην εὐδαιμονίαν ἐν τῇ ταπεινότητι, ἐν τῷ ἐξευτελισμῷ, ἐν τῇ περιφρονήσει τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ἐνῷ τοὐναντίον ἡ ἄλλη ἐξαρτᾷ τὸ ὑπέρτατον ἀγαθὸν ἐκ τῆς ψυχικῆς μεγαλοφροσύνης, ἐκ τῆς σωματικῆς ἰσχύος καὶ ἐξ ὅλων τῶν προτερημάτων, δι' ὧν καθίσταται ἐπίφοβος ὁ ἄνθρωπος.[2]

Ἡ πολιτικὴ θεωρία τοῦ Μακιαβέλλη περιλαμβάνεται ἐν τοῖς *Λόγοις περὶ τῆς πρώτης δεκάδος τῆς ἱστορίας τοῦ Τίτου Λιβίου* (Discorsi sopra la prima decade di Tito Livio) καὶ ἐν τῷ *Ἡγεμόνι* (il Principe).

Τὸ πρῶτον τῶν ἔργων τούτων κέκτηται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον καθολικὸν σκοπὸν καὶ χαρακτῆρα. Ὡς ὁ Ἕλλην Πολύβιος, πρὸς τὸν ἱστορικὸν τοῦ ὁποίου καὶ πολιτικὸν χαρακτῆρα μεγάλην ἔχει τὴν συγγένειαν ὁ ἱστορικὸς τῆς Φλωρεντίας καὶ πολιτειολόγος τῆς Ἀναγεννήσεως, πολιτικὸν ἰδεῶδες αὐτοῦ καὶ πρότυπον ἔχει τὴν ῥωμαϊκὴν πολιτείαν. Ὁ ἀληθὴς φιλόσοφος δὲν

1 De Regimine Principum I, 20—III, 10.
2 Discorsi, II, 2.

ἐναζητεῖ τὸ κοινωνικὸν ἢ πολιτικὸν αὐτοῦ ἰδεῶδες ἐπὶ τῶν συννέφων ἢ ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ δημιουργικῇ φαντασίᾳ, ἀλλ' ἐν τῇ χώρᾳ τῆς πραγματικότητος καὶ τῆς ἱστορίας. Ὁ πολιτικὸς ἀνήρ, ὅστις γράφων ἄλλοτε περὶ στρατιωτικῆς τέχνης, ὑπεδείκνυε τοὺς Ῥωμαίους ὡς πρότυπα εἰς τοὺς συμπολίτας αὐτοῦ, πράττει τοῦτο ἤδη ἐν εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ, λαμβάνων ἀφορμὴν ἀπὸ τῆς ἱστορίας τοῦ Τίτου Λιβίου, σκοπῶν νὰ διαγράψῃ τὴν εἰκόνα τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας καὶ νὰ ὑποδείξῃ αὐτὴν οἱονεὶ πρότυπον καὶ ἰδεῶδες τῆς νέας ἰταλικῆς πολιτείας, ὑπὲρ ἧς οὐκ ἐπαύσατο καθ' ἅπαντα τὸν βίον αὐτοῦ ἐργαζόμενος εἴτε ὡς συγγραφεύς, εἴτε ὡς πολιτευτής. Οἱ Λόγοι περὶ τῆς πρώτης δεκάδος τοῦ Τίτου Λιβίου περιέχουσι πράγματι, κατὰ τὴν εὐφυᾶ *ἔκφρασιν τοῦ Μακώλαιυ*[1], *τὴν ἱστορίαν λαοῦ φιλοδόξου, πρωταγωνιστήσαντος* ἕνεκα τοῦ ἐμβριθοῦς καὶ ζωτικοῦ αὐτοῦ πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ, χάρις εἰς τὸν ὁποῖον ἡ ρωμαϊκὴ πολιτεία διεκρίθη ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Τὸ βιβλίον ἐγράφη μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς ἐλευθερίας ἐν Φλωρεντίᾳ διὰ τῆς ἀρχῆς τῶν Μεδίκων. Ἦτο οἱονεὶ τελευταία τις ἀπόπειρα ἐξεγέρσεως τῶν πνευμάτων ἐν τῇ νύμφῃ τοῦ Ἄρνου, ἀπόπειρα οὐδεμίαν εὑροῦσα ἀπήχησιν ἐν τῇ καθολικῇ ἐκείνῃ ταπεινώσει καὶ ἀδιαφορίᾳ, ἐν μέσῳ τῆς ὁποίας ἔζη ὁ συγγραφεὺς καὶ ἐσκέπτετο.

Περίφημοι καὶ περιζήτητοι ἦσαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν Φλωρεντίᾳ οἱ κῆποι Ῥουσελλαὶ (Orti Oricellarii), ὑπομιμνήσκοντες τοὺς κήπους τοῦ Ἀκαδήμου ἐν ταῖς νέαις Ἀθήναις τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἐνταῦθα ἦτο ἡ ἕδρα τῆς νέας πλατωνικῆς ἀκαδημείας· ἐνταῦθα συνηντᾶτο τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς πνευματικῆς ἀριστοκρατίας τῆς πόλεως, ἐν ταῖς ἀναμνήσεσι καὶ τῇ λατρείᾳ τῆς ἀρχαιότητος, ἐν τῇ φιλοσοφικῇ ρέμβῃ καὶ ἀφαιρέσει ζητοῦν βάλσαμον καὶ ἀναψυχὴν ἐκ τῆς ἀπὸ τοῦ παρόντος ἀπογοητεύσεως. Ὑπὸ τὰς στοὰς τῶν κήπων τούτων ὁ Μακιαβέλλης ἐνεπνεύσθη καὶ διετύπωσε τοὺς ἀρχαϊκοὺς αὐτοῦ διαλόγους περὶ τῆς *Τέχνης* τοῦ *Πολέμου*. Ἐνταῦθα δὲ καὶ πάλιν ὑπείκων εἰς τὴν πρόσκλησιν τῶν συνερχομένων νέων φίλων του ἔγραψε τοὺς *Λόγους περὶ τῆς πρώτης δεκάδος τοῦ Τίτου Λιβίου*.

Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Μακιαβέλλη εἶναι ἡ πολιτικὴ θεωρία τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας, ἀλλ' οὐχὶ σχολαστική τις ἑρμηνεία, ἥκιστα δυναμένη νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς τὰς ἀνάγκας καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ παρόντος. Λαμβάνων ἀφορμὴν ἀπὸ τῶν ἱστοριῶν τοῦ Τίτου Λιβίου ὁ πολιτειολόγος τῆς Ἀναγεννήσεως, δὲν καταδαπανᾶται περὶ ματαίας σκέψεις καὶ σχόλια, ἄσχετα πρὸς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, περὶ τῶν αἰτίων τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς προόδου τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας· ὑποκρίνεται μὲν τὸν ὑπομνηματιστὴν τοῦ Τίτου Λιβίου, ἀλλὰ τοῦτο, ἵνα παράσχῃ μεῖζον ἔτι κῦρος εἰς τὸν τολμηρὸν καὶ πεπειραμένον γραμματέα τῆς φλωρεντιακῆς δημοκρατίας. Φυσιολογῶν περὶ τῆς πολιτείας, δὲν ἀφαιρεῖται παντάπασιν εἰς τὰς νεφελώδεις χώρας τῆς θεωρίας, ἔχει πάντοτε

1 Essais politiques et philosophiques.

ὑπ' ὄψιν τὴν κατάστασιν καὶ τοὺς κινδύνους τοῦ παρόντος. Ἐντεῦθεν εἰ καὶ ἀναγνωρίζων τὴν ὑπεροχὴν τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, δὲν ἔχεται στενῶς ἐν τούτοις αὐτοῦ, φρονῶν ὅτι ὑπάρχουσι περιστάσεις, καθ' ἃς τὸ τοιοῦτον πολίτευμα ὠθεῖ πολλάκις τὰ ἔθνη εἰς τὴν καταστροφὴν μᾶλλον ἢ εἰς τὴν δόξαν. Ὁ ἄλλοτε γραμματεὺς τῆς δημοκρατίας οὐ παύεται διατελῶν ἀείποτε ὁ ἐνθουσιαστὴς τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, ἀληθῶς διαγινώσκων ὅτι μόνον ἐπὶ τῶν πτερύγων τῆς ἐλευθερίας τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα κατορθοῖ τὴν αἰθερίαν ἐκείνην πτῆσιν, δι' ἧς διαγράφεται ἡ τροχιὰ τῆςπροόδου αὐτοῦ καὶ τῆς τελειότητος ἐν τῇ ἐκπολιτιστικῇ σταδιοδρομίᾳ τῆς ἱστορίας. «Οὐχὶ ἐν τῇ μερικῇ, ἀλλ' ἐν τῇ καθολικῇ εὐημερίᾳ ἔγκειται τὸ μεγαλεῖον τῶν πόλεων,λέγει ὁ Μακιαβέλλης. Ἄνευ δὲ ἀμφιβολίας ἡ καθολικὴ αὕτη εὐημερία παρέχεται μόνον ὑπὸ τῶν δημοκρατιῶν, διότι δι' αὐτῶν κατορθοῦται πᾶν τὸ συντελοῦν πρὸς τὴν προαγωγὴν τῆς πολιτείας, ἂν δ' ὡς ἐκ τούτου βλάπτεται ἐνίοτε τὸ μερικὸν συμφέρον, ἐν τούτοις τοσοῦτοι τυγχάνουσιν ὄντες οἱ εὐεργετηθέντες, ὥστε δύνανται νὰ ὑπερασπίσωσι τὴν καθολικὴν εὐημερίαν κατὰ τῶν ὀλίγων, τῶν δυσηρεστημένων ἐκ τῆς προξενηθείσης αὐτοῖς βλάβης. Ἀλλ' ὁ ἡγεμὼν τοὐναντίον σπανίως συνδυάζει τὸ ἴδιον αὐτοῦ συμφέρον μετὰ τοῦ τῶν πολιτῶν, τούτου δ' ἕνεκα παύει συνήθως μετὰ τῆς τυραννίας πᾶσα πρόοδος, ἐπέρχεται δὲ ἡ ὀπισθοδρόμησις. Ἂν δὲ τυχαίως ἱκανός τις δυνάστης ἀνίστατο, ἐπεκτείνων τὴν χώραν διὰ τῆς τόλμης αὐτοῦ ἢ τῆς πολεμικῆς τύχης, οὐδὲν ἤθελε προέλθει ἐκ τούτου ὄφελος τῇ πολιτείᾳ· ἐπειδὴ αἱ κτηθεῖσαι χῶραι δὲν καθίστανται ὑπήκοοι ἢ ὑποτελεῖς τῇ πολιτείᾳ, ἧς αὐτὸς τυραννεύει, διότι ἡ ἰσχὺς αὐτῆς οὐδαμῶς συμφέρει αὐτῷ, τοῦ συμφέροντος αὐτοῦ ἐγκειμένου ἐν τῇ διαιρέσει τῶν πολιτειῶν πρὸς ἀλλήλας, ἵνα ἕκαστος τόπος καὶ ἑκάστη χώρα ἀναγνωρίζῃ αὐτὸν κύριον»...[1]. Ἐν τούτοις ὅ,τι εἶναι ἀληθὲς διὰ πολιτείαν εὐνομουμένην καὶ ἐνάρετον, δὲν ἐφαρμόζεται ἐπίσης καὶ εἰς λαοὺς διαφθαρέντας ἤδη ὑπὸ τῶν καταχρήσεων τῆς πολιτικῆς ἀκοσμίας· «διότι καθὼς ὑπάρχει ἀνάγκη τῶν νόμων πρὸς συντήρησιν τῶν ἀγαθῶν ἠθῶν, οὕτως ὑπάρχει ἀνάγκη τῶν ἠθῶν πρὸς τήρησιν τῶν νόμων. Ἐκτὸς δὲ τούτου οἱ θεσμοὶ καὶ οἱ νόμοι, οἵτινες ἐδημιουργήθησαν ἀρχομένου τοῦ πολιτικοῦ βίου ἑνὸς ἔθνους, ὁπότε ἀγαθοὶ ἦσαν οἱ ἄνθρωποι, δὲν εἶναι πλέον κατάλληλοι, ὁπότε πονηροὶ οὗτοι κατέστησαν»...[2]. Ἀλλ' ἡ πολιτικὴ ἀλλοίωσις ἑνὸς λαοῦ δὲν εἶναι ἔργον τοῦ τυχόντος· ὑπάρχει ἀνάγκη ἐκτάκτων μέτρων, ὅπλων, δυνάμεως, βίας· τοιαύτην δ' εὐθύνην σπανίως ἀναλαμβάνει ἀγαθὸς ἀνὴρ ἐπὶ κινδύνῳ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ φήμης· ὁ δὲ πονηρὸς ἀνὴρ, ὁ ἀναλαμβάνων τοιοῦτον σωτήριον ἔργον, σπανίως θέλει ὑπάρξει τοσοῦτον ἀφιλοκερδής, ὥστε νὰ ἐνεργήσῃ ἀποκλειστικῶς μόνον πρὸς τὴν τῶν πολιτῶν εὐημερίαν, οὐχὶ δὲ πρὸς τὸ ἑαυτοῦ συμφέρον. Ἐν τούτοις καὶ ἐν τῷ συγ-

1 Discorsi II, 2.
2 Discorsi II, 2.

γράμματι τούτῳ, μεθ' ὅλας τὰς δημοκρατικὰς αὐτοῦ τάσεις, δὲν λησμονεῖ τὴν κατάστασιν τῆς πατρίδος του, τὴν ἀπόνοιαν, ἐν ᾗ διατελεῖ ἡ ἐθνικὴ συνείδησις ἐκ τῆς πτώσεως καὶ τῆς παρακμῆς τῆς Ἰταλίας. Ὁ δῆθεν ὑπομνηματιστὴς τοῦ Τίτου Λιβίου ἀναμιμνήσκεται τὸν Ἰταλὸν φιλόπατριν τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος, τὸν μέλλοντα συγγραφέα τοῦ *Ἡγεμόνος*. Παραβάλλων τὰς μοναρχουμένας κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην χώρας τῆς ἄλλης Εὐρώπης πρὸς τὴν δῆθεν δημοκρατουμένην Ἰταλίαν, ὑποδεικνύει ὡς τελευταίαν διὰ τὴν πατρίδα του ἐλπίδα τὰ ἑξῆς: «Ἡ Ἰταλία, ἡ Ἰσπανία, ἡ Γαλλία εἶναι ἐξίσου διεφθαρμέναι· ἀλλ' ἡ διαφθορὰ αὕτη κατὰ μείζονα λόγον καταφαίνεται ἐν Ἰταλίᾳ, διότι αἱ ἄλλαι χῶραι βασιλεύονται... μόνον εἷς ἡγεμὼν δύναται νὰ μεταβάλῃ τὴν διεφθαρμένην κατάστασιν μιᾶς πολιτείας... Τὰ Μεδιόλανα, ἡ Νεάπολις, αὐτὴ ἡ Ῥωμανία κατέστησαν ἀνάξιαι ἐλευθερίας ἕνεκα τῆς εὐγενείας καὶ ἕνεκα τῆς διαφθορᾶς των... τούτου δ' ἕνεκα ὑστάτη ἐλπὶς ὑπολείπεται εἷς ἡγεμών, ἀπόλυτος κύριος, καταναγκάζων τοὺς ἀνθισταμένους διὰ τῆς βίας.»

Τοιοῦτον τὸ συμπέρασμα τῆς ἐν τοῖς *Λόγοις περὶ τοῦ Τίτου Λιβίου* πολιτικῆς θεωρίας τοῦ Μακιαβέλλη κατὰ τὸν δέκατον ἕκτον αἰῶνα, ἐποχὴν τῆς καταλύσεως τῆς τιμαριωτικῆς εὐγενείας τοῦ μεσαίωνος καὶ τῆς δημοτικῆς αὐτοδιοικήσεως, τοῦ σχηματισμοῦ δὲ τῶν μεγάλων μοναρχιῶν τῆς Εὐρώπης, ἐποχήν, ἣν ἐχαρακτήρισαν αἱ μεγάλαι πολιτικαὶ ἀλλοιώσεις ἐν τῷ ἐσωτερικῷ ὀργανισμῷ διαφόρων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, αἱ γενόμεναι ὑπὸ τῶν αὐθαιρέτων ἐκείνων πολιτικῶν νεωτεριστῶν, οἵτινες ὀνομάζονται ἐν τῇ μετὰ τὴν Ἀναγέννησιν νεωτέρᾳ ἱστορίᾳ τῆς Εὐρώπης Κάρολος πέμπτος ἐν Ἰσπανίᾳ, Φραγκῖσκος πρῶτος καὶ Λουδοβῖκος δέκατος τρίτος ἐν Γαλλίᾳ, Ἐρρῖκος ἕβδομος ἐν Ἀγγλίᾳ. Ἀλλ' ὁ ἡγεμὼν οὗτος, οἷον εὔχεται ἐν τοῖς περὶ τοῦ Τίτου Λιβίου Λόγοις αὐτοῦ ὁ Μακιαβέλλης, δὲν εἶναι ὁ αὐστηρὸς ἐκεῖνος ἀνήρ, οἷον ἐν στιγμαῖς ἀπέλπιδος ψυχικῆς καταστάσεως καὶ μείζονος ἔτι ἐθνικῆς καταπτώσεως ὠνειροπόλησε καὶ διετύπωσε βραδύτερον ἐν τῷ *Ἡγεμόνι*. Ὁ παράκλητος οὗτος τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως ἀνήρ, ὅπως ᾖ ἄξιος τῆς ἀγάπης καὶ τῶν προσδοκιῶν τῶν συγχρόνων του καὶ τῆς μνείας τῆς ἱστορίας, ὀφείλει νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν τοὺς αὐτοκράτορας ἐκείνους τῆς Ῥώμης, οἵτινες ἐκτήσαντο τὴν φήμην ἀγαθοῦ ἡγεμόνος, συνῳδὰ τοῖς καθισταμένοις νόμοις ζῶντες καὶ πολιτευόμενοι. «Ὁ ἡγεμὼν ἐκεῖνος θέλει παρατηρήσει πῶς ὁ Τίτος, ὁ Νέρβας, ὁ Τραϊανός, ὁ Ἀντωνῖνος καὶ ὁ Μάρκος Αὐρήλιος δὲν εἶχον ἀνάγκην ὑποστηρίξεως οὔτε τῶν πραιτωριανῶν, οὔτε τοῦ πλήθους τῶν λεγεώνων, διότι προέσκεπον αὐτοὺς τὰ ἤθη των, ἡ ἀφοσίωσις τοῦ λαοῦ καὶ ἡ ἀγάπη τῆς Συγκλήτου, θέλει παρατηρήσει ἐπίσης ὅτι τὰ στρατεύματα τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως δὲν κατώρθωσαν νὰ σώσωσι τὸν Καλιγούλαν, τὸν Νέρωνα, τὸν Βιτέλλιον καὶ τοσούτους ἄλλους κακούργους αὐτοκράτορας ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν, οὓς εἶχον ἐξεγείρει τὰ διεφθαρμένα αὐτῶν ἤθη καὶ ὁ αἰσχρὸς βίος.

Καλῶς δὲ σταθμιζομένη ἡ ἱστορία αὐτῶν, δύναται νὰ καταστῇ ἀξιόλογος εἰς πάντα ἡγεμόνα διδασκαλία, δεικνύουσα αὐτῷ τὴν ἄγουσαν πρὸς τὴν δόξαν ἢ πρὸς τὸ αἶσχος, πρὸς τὴν ἀσφάλειαν ἢ πρὸς τὸν φόβον[1].

Ἀλλὰ πῶς ὁ συγγραφεύς, ὁ τοσοῦτον τηλαυγῆ εἰκόνα συλλαμβάνων τοῦ ἐλευθέρου τῶν πολιτειῶν βίου, ὁ προκινδυνεύσας καὶ παθὼν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος του, ὁ ἐνθουσιῶν μετὰ τοσαύτης ἀγνότητος ὑπὲρ τῆς μνήμης τοῦ Ἀντωνίνου καὶ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, ὁ μετὰ τοσαύτης πικρίας στιγματίζων τὸν τύραννον, ἔγραψε κατόπιν τὸ βιβλίον τοῦ *Ἡγεμόνος*, οἷον κατὰ τὸ φαινόμενον παρίσταται ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ ἀναγνώσει; Πῶς ὁ κηρύττων ἀπόλυτον ὅρον τῆς ἀσφαλείας τοῦ ἡγεμόνος τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν τιμήν, φαίνεται διδάσκων πάντα τὰ ἐναντία ἐν τῷ πολυθρυλήτῳ βιβλίῳ του; Ἐνταῦθα ἐξ ἀνάγκης παρίσταται ἐνώπιον ἡμῶν ψυχολογικόν τι πρόβλημα, τὴν λύσιν τοῦ ὁποίου θέλομεν προσπαθήσει νὰ ἐξαγάγωμεν.

Ἐν τοῖς χρόνοις τῆς πτώσεως τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἐλευθερίας, ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν αἱ ἐμφύλιοι ἔριδες μεταξὺ τῶν κατὰ πόλιν πολιτικῶν φατριῶν εἶχον ἐξαντλήσει τὴν ἠθικότητα τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, κατὰ συνέπειαν τὴν πολιτικὴν αὐτῆς καὶ ἐθνικὴν δύναμιν, αὗται δὲ αἱ λέξεις, κατὰ τὴν μαρτυρίαν συγχρόνου συγγραφέως, εἶχον μεταβάλει σημασίαν, ὁ Ἀριστοτέλης, τὸ καθολικώτατον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πνεῦμα, ἀπὸ τῆς περιωπῆς τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ σκέψεως, διετύπου τὴν ἐπιθυμίαν ἐν τοῖς *πολιτικοῖς*,[2] ὅπως οἱ τέως διῃρημέναι Ἕλληνες, ἐν *μιᾷ πολιτείᾳ* συντεταγμένοι καὶ ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἀρχήν, ἄρξωσι πάντων τῶν ἄλλων ἐθνῶν· τοιοῦτον ἦτο ἐπίσης τὸ πολιτικὸν ἰδεῶδες—*καθαρώτερον βεβαίως* ἐκπεφρασμένον— τοῦ Ἰσοκράτους, τοῦ Φωκίωνος καὶ τῶν λοιπῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῶν Ἀθηνῶν, οἵτινες κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ εὐγενὲς μὲν καὶ φιλελεύθερον, ἀλλὰ στενὸν καὶ ἀποκλειστικὸν πνεῦμα τοῦ Δημοσθένους, μὴ βλέποντος Ἑλλάδα πέραν τῶν τειχῶν τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας, ηὔχοντο τὴν ὑπὸ τὸν Ἡρακλείδην ἡγεμόνα τῆς Μακεδονίας συνένωσιν τῶν ἑλληνικῶν λαῶν καὶ τὴν πραγμάτωσιν τῆς μεγάλης ἐθνικῆς ἰδέας. Ἡ ἑλληνικὴ συνείδησις, ἥτις ἄλλοτε ἐν τῇ περιωνύμῳ καθόδῳ τῶν Ἡρακλειδῶν εἶχεν ἀντλήσει νέας ἐθνικῆς ζωῆς ἰκμάδας, ᾐσθάνετο καὶ πάλιν ὅτι ἐν τῇ τότε τῶν πραγμάτων καταστάσει, κατὰ παράδοξον συγκυρίαν, μόνον διὰ τῆς συνεργείας τοῦ Ἡρακλείδου τῆς Μακεδονίας βασιλέως ἠδύνατο ὁ ὁσημέραι φθίνων καὶ ἐξαντλούμενος ἑλληνικὸς ὀργανισμὸς νὰ ἀναλάβῃ τὴν προτέραν εὐρωστίαν καὶ ζωτικότητα. Κρίνω περιττὸν νὰ συζητήσω κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην, ὁποία πολιτικὴ ἦτο ἡ ἀρίστη διὰ τὴν Ἑλλάδα: ἡ πανελλήνιος ὑπὸ τὸν σφριγῶντα ἐξ ἀκμῆς καὶ σθένους Μακεδόνα

1 Discorsi I, 10.

2 Τὸ δὲ τῶν Ἑλλήνων γένος, ὥσπερ μεσεύει κατὰ τοὺς τόπους, οὕτως ἀμφοῖν μετέχει. καὶ γὰρ ἔνθυμον καὶ διανοητικόν ἐστι· διόπερ ἐλεύθερόν τε διατελεῖ καὶ βέλτιστα πολιτευόμενον, καὶ δυνάμενον ἄρχειν πάντων, μιᾶς τυγχάνον πολιτείας. Πολιτ. βιβλ. IV, κεφ. 6, 1.

πολιτικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Ἰσοκράτους, ἢ ἡ ῥητορικὴ πολιτικὴ τοῦ Δημοσθένους, ζητοῦντος νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος διὰ τῆς δημοκρατίας τῶν ἐν Ἀθήναις σοφιστῶν. Ὀλίγος χρόνος παρῆλθε καὶ ἡ συζήτησις μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἰδεῶν ἐλύθη διὰ τοῦ ξίφους, αὐτὸς δὲ ὁ Δημοσθένης, ἐρείπιον τῆς ἐν Χαιρωνείᾳ μάχης, ὀξὺς τὸν λόγον, ἀλλ' ἀμβλὺς τὰ ἔργα, ἔπινε τὸ κώνειον τῆς ἀπελπισίας, ἑκούσιον θῦμα τῆς πτώσεως τῆς πατρίδος του, μὴ ἐπιζήσας νὰ ἴδῃ, ὅτι ἡ νέα πολιτικὴ ἰδέα, ἣν μετὰ τοσούτου κατεπολέμησε ζήλου, προσέθηκεν οὐκ ὀλίγας ἔτι εὐγενείας σελίδας ἐν τῇ μεγάλῃ καὶ ποικίλῃ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἱστορίᾳ.

Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν λαῶν παρέστη πολλάκις τὸ πολιτικὸν τοῦτο φαινόμενον. Ὑπάρχουσι περιστάσεις, καθ' ἃς ἡ δημοσία συνείδησις κέκληται νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ πολιτικῶν ἀντιθέσεων, ἐξίσου ὑπὸ τοῦ ἀπολύτου λόγου καὶ τῆς αὐστηροτάτης ἠθικῆς ἀποδιοπομπαίων. Ὅταν ἡ ἐλευθερία διαφθαρῇ, ἡ δὲ πολιτικὴ κοινωνία καταστῇ ἕρμαιον τῆς ἐπιτηδειότητος τῶν δημαγωγῶν, οἵτινες ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας καὶ ὑπὸ τὴν ψευδῆ αὐτῆς αἰγίδα ἀξιοῦσι νὰ προΐστανται τῶν κοινῶν, διαπράττοντες τὰ ἔσχατα τῶν ἐγκλημάτων, ὅταν ἐν ἑνὶ λόγῳ ἅπας ὁ ἐθνικὸς βίος ἐξαχρειωθῇ, συνεπείᾳ τῆς διαφθορᾶς τῶν πολιτικῶν καθηγεμόνων, οὐδεμία ὑπολείπεται διέξοδος, ἢ ἡ διὰ τῆς βίας μεταβολὴ τῆς ἐκρύθμου ταύτης καταστάσεως. Δὲν εἶναι ἐλευθέρα ἡ πολιτεία ἐκείνη, ἐν ᾗ περιφρονεῖται τὸ δίκαιον, ἐν ᾗ ἡ ἀρετὴ ὀλιγωρεῖται καὶ παραγκωνίζεται, ὁπότε παύσασα ν' ἀπορρέῃ ἀπὸ τῆς πεφωτισμένης καὶ ἀνεξαρτήτου συνειδήσεως τοῦ λαοῦ, εὐρὺ ἀμφιθέατρον τῆς ἐνόχου φιλοδοξίας χυδαίων μονομάχων, οὐδεμίαν ἔχουσα σχέσιν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἐθνικὴν χρηστότητα, καθίσταται στηλοβάτης, ἐφ' οὗ ἀναίρονται ἐκ περιτροπῆς θριαμβευτικῶς τὰ ξόανα τῶν συμφερόντων ὡρισμένης τάξεως ἀνθρώπων, θωπευόντων τὸν λαόν, ὑποκρινομένων ὅτι ἐργάζονται ὑπὲρ αὐτοῦ, ἀνακηρυττόντων αὐτὸν ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν δεσπότην καὶ κύριον, ἐνῷ πράγματι οὗτος εἶναι δοῦλος καὶ δοῦλος τῆς χειρίστης τῶν τυραννιῶν, τῆς δημαγωγικῆς ὀλιγαρχίας. Τότε οἱ ἔντιμοι καὶ εἰλικρινεῖς πολῖται, ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ αὐτῶν, οὐδεμίαν ἔχουσιν εὐχὴν κατὰ τῆς ὑφισταμένης καταστάσεως ἢ τὴν βιαίαν μεταβολὴν αὐτῆς, ὁπόταν ὁ λαὸς ἀμοιβαίως μετὰ τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ διαφθειρόμενος καὶ ἐξαχρειούμενος, δὲν δύναται ἢ δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν καταστροφήν, πρὸς ἣν βαίνει ἡ κοινωνία. Καὶ τότε ἀκούεται ἡ τελευταία κραυγὴ τῆς ὀδύνης καὶ τῆς ἀπογνώσεως, κραυγὴ πολλάκις διατυπωθεῖσα ἐν τῇ ἱστορίᾳ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον διὰ τοῦ ῥητοῦ ταύτου τοῦ Βολταίρου: «J'aime mieux être gouverné par un lion de bonne maison que par deux cents rats de mon espèce ! . .»[1].

Ἡ τυραννία ἐπιφαίνεται ὑφ' ὅλους τοὺς πολιτειακοὺς τύπους ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ· εἶναι ἡ ἄρνησις τῆς *δικαιοσύνης*, τῆς ἀπέναντι τοῦ νόμου

1) Προτιμῶ νὰ κυβερνῶμαι ὑπ' εὐγενοῦς λέοντος ἢ ὑπὸ διακοσίων μυῶν ὁμοίων μου.

ἰσότητος, ὁ καθ' οἱονδήποτε τρόπον θρίαμβος τῶν συμφερόντων καὶ τῶν προνομιῶν τοῦ ἑνός, τῶν ὀλιγίστων ἢ τῶν πολλῶν. Μὴ κολακεύωσιν ἡμᾶς οἱ τύποι· ἡ κακοήθης ἐξαχρείωσις μιᾶς μερίδος ἐν τῇ πολιτείᾳ, μιᾶς φατρίας, ὀργιαζούσης, χορηγοῦντος τοῦ ὑπολοίπου ἔθνους, εἶναι ἐπίσης μισητὴ τυραννία, ὅσον καὶ ἡ τυραννία τοῦ ἑνὸς ἢ τῶν ὀλίγων. Καὶ κατὰ μὲν τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου εἴδους τῆς τυραννίας, τῆς μοναρχίας καὶ τῆς ὀλιγαρχίας, ὑπάρχει τὸ φάρμακον· ὀρθοφρονοῦσα κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ συνείδησις δύναται νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν ἀκολασίαν εὐαρίθμου κοινωνικῆς τάξεως· ὁ λαός, ἐν τῇ ὁλομελείᾳ αὐτοῦ, δύναται νὰ ἐξεγερθῇ, μεταβάλλων τὸ καθεστὼς ὑπὸ ὅρους λογικωτέρους καὶ δικαιοτέρους. Ἀλλ' ὅταν τὸ ἅλας μωρανθῇ, ὅταν δηλητηριασθῇ ἡ δημοσία συνείδησις, ὅταν μεταβάλωσι φύσιν οἱ ἠθικοὶ ὅροι ἐν τῇ κοινωνίᾳ, καὶ ἡ μὲν πολιτικὴ ἀκολασία θεωρεῖται ἐλευθερία, ἡ δὲ σπατάλη τοῦ δημοσίου πλούτου ἐλευθεριότης, μαγγανεύουσα τοὺς ἀσθενεῖς καὶ διεφθαρμένους χαρακτῆρας, ὅταν αἱ λυμαινόμεναι τὸν βίον τοῦ ἔθνους φατρίαι, ὑπὸ τὸν τύπον πολιτικῶν μερίδων δεσπόζωσι τῆς πολιτείας, ἐπὶ δὲ τοῦ ἐναγοῦς βωμοῦ τοῦ φατριαστικοῦ Μολὸχ θύωνται τὰ ὕψιστα τῆς κοινωνίας συμφέροντα χάριν τῆς φατρίας, ἥτις ὡς ἐκ τῆς φύσεως, ὡς ἐκ τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ τῆς ἀποστολῆς αὐτῆς οὐδὲν ἀναγνωρίζει ἱερὸν καὶ ὅσιον, ἥτις δὲν ἔχει οὔτε τιμήν, οὔτε συνείδησιν, οὔτε πατρίδα, τί ὑπολείπεται τότε πρὸς σωτηρίαν τοῦ φθισιῶντος κοινωνικοῦ σώματος; Ὁ ἠθικός, ὁ ἐνάρετος, ὁ ἔντιμος ἀνὴρ δὲν εὑρίσκει ἀκρόασιν παρὰ τοιούτῳ λαῷ, τελοῦντι τὰ κρόνια αὐτοῦ ἐν μέσῃ ἡμέρᾳ, συλλειτουργούντων καὶ πρωταγωνιστούντων τῶν λογάδων τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ, καὶ ἂν δὲν λάβῃ ὡς ἀνταμοιβὴν τὸ κώνειον ἢ τὴν προγραφήν, καθίσταται ἐξ ἅπαντος ἀντικείμενον τοῦ γενικοῦ χλευασμοῦ καὶ τοῦ καταγέλωτος. Ἡ πεπωρωμένη ἐθνικὴ συνείδησις αἰσθάνεται ἑαυτὴν ἐπαξίως ἐκπροσωπουμένην ὑπὸ τῶν ἐκλεκτῶν αὐτῆς, παρ' οἷς βλέπει αὐταρέσκως τὴν ἰδίαν εἰκόνα καὶ προσωπικότητα. Οὐδὲν λοιπὸν δύναται νὰ προσδεχθῇ ἐξ αὐτῆς ἡ προπηλακιζομένη κοινωνικὴ ἠθικότης. Πᾶς λαὸς εἶναι ἄξιος τῆς τύχης του, ἑκάστη δὲ κυβέρνησις, ἑκάστη ἀρχὴ ἐν τῇ πολιτείᾳ εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πιστὴ ἀντιπρόσωπος τῆς ὑφισταμένης ἐθνικῆς καὶ κοινωνικῆς ἠθικότητος.

Ἐν τοιαύτῃ περιστάσει οὐδεμία ἄλλη ὑπολείπεται εὐχὴ ἢ ἡ τῆς ἀγαθῆς δικτατωρίας. Εὐδαίμων τότε ὁ Μωϋσῆς μιᾶς ὑψηλῆς ἀποστολῆς, ὁ δυνάμενος νὰ ὁδηγήσῃ τὴν κοινωνίαν εἰς τὴν γῆν τῆς ἠθικῆς ἐπαγγελίας καὶ τῆς πολιτικῆς ἀπολυτρώσεως, ὁ ὑπέρτερος τῶν συγχρόνων αὐτοῦ ἀνήρ, ὁ ἀναλαμβάνων ἄνευ δισταγμοῦ νὰ καυτηριάσῃ τὰ ἠθικὰ ἕλκη τοῦ κοινωνικοῦ σώματος καὶ ν' ἀποκόψῃ τὴν γάγγραιναν, πρὶν ἢ δηλητηριάσῃ ὁλόκληρον τὸν ὀργανισμόν. Εὐδαίμονα τὰ ἔθνη, τὰ δυνάμενα ἐν χρόνοις τοιούτων κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν κρίσεων νὰ στρέψωσι μετ' ἐμπιστοσύνης τὸ ὄμμα πρὸς ἄνδρα, ὅστις μέγας μεταξὺ τῶν μικρῶν, ἔξοχος μεταξὺ τῶν ταπεινῶν,

κέκτηται τὸ ἠθικὸν καὶ πνευματικὸν σθένος νὰ καταβάλῃ τὰ παρεντιθέμενα προσκόμματα καὶ ν' ἀναλάβῃ τὴν δημιουργίαν νέας πραγμάτων καταστάσεως, εἰς οὐδένα ὀφείλων νὰ δώσῃ λόγον τῶν κατὰ τὸ φαινόμενον παρανόμων αὐτοῦ πράξεων, ἢ εἰς τὸ κριτήριον τῆς ἱστορίας. Οὕτως ὁ Κρόμβελλ, ἐν τῇ συνειδήσει τῆς μεγάλης αὐτοῦ ἀποστολῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἀγγλίας, ἔσχε τὸ θάρρος νὰ εἰσέλθῃ ποτὲ ἐντὸς τοῦ ἀγγλικοῦ κοινοβουλίου συνεδριάζοντος, καὶ ν' ἀποδιώξῃ διὰ τῆς βίας ἕκαστον τῶν ἀποτελούντων αὐτὸ μελῶν, προσαγορεύων αὐτὰ διὰ τοῦ οἰκείου ὀνόματος, ὀνόματος αἴσχους καὶ ἀποστροφῆς. Ἀναμφιβόλως ἡ τοιαύτη πρᾶξις εἶναι καταδικαστέα, μετρουμένη μὲ τὸν πῆχυν τῆς ἀπολύτου πολιτικῆς ἠθικότητος. Ἀλλ' ἀδιάφορον· ἔσωσε τὴν πατρίδα του ἀπὸ τῆς φαυλότητος καὶ τῆς πονηρίας καὶ ἔθηκεν ἀκράδαντα θεμέλια τοῦ μέλλοντος αὐτῆς μεγαλείου. Καὶ ζῶν μὲν ἔτι ἔσχε τὴν φιλίαν, τὴν ἀφοσίωσιν καὶ τὴν ὑποστήριξιν τοῦ μεγάλου ποιητοῦ τῆς Ἀγγλίας Μίλτωνος, τοῦ πυρετώδους λάτριος τῆς ἐλευθερίας, ἐνῷ ἡ νεωτέρα ἱστοριογραφία διά τινος τῶν διαπρεπεστάτων αὐτῆς ἀντιπροσώπων, κατέταξεν αὐτὸν ἐν ἴσῃ μοίρᾳ μετὰ τοῦ Bolivar καὶ τοῦ Βασιγκτῶνος[1].

Τοιούτου ἀνδρὸς ἰδεῶδες ἐκυμαίνετο ἐν τῇ κεφαλῇ τοῦ Μακιαβέλλη, καθ' ἣν στιγμὴν ἤρξατο συγγράφων τὸν *Ἡγεμόνα*.

Δ'

Οὐδεμία πόλις τῆς Ἰταλίας συνεκέντρωσεν ἐν ἑαυτῇ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τοσοῦτον πολιτισμόν, οὐδὲ ἐθερμάνθη ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τῆς νέας ζωῆς τοσοῦτον, ὅσον ἡ Φλωρεντία. Ἡ κατ' ἐξοχὴν πόλις τῆς Ἀναγεννήσεως, ἡ πρωτεύουσα τοῦ πνευματικοῦ βίου ἐπὶ τρεῖς αἰῶνας οὐ μόνον τῆς Ἰταλίας ἀλλὰ καὶ τῆς Εὐρώπης, ἀφοῦ εἶχε δώσει τὴν πρώτην ὤθησιν εἰς τὴν νέαν διανοητικὴν ἐξέγερσιν τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τοῦ δεκάτου τρίτου ἤδη αἰῶνος διὰ τοῦ Δάντου ἐν τῇ ποιήσει καὶ τῇ ἐπιστήμῃ, διὰ τοῦ Σιμαβούη καὶ τοῦ Γιόττου ἐν τῇ καλλιτεχνίᾳ, διετήρησε τὴν πνευματικὴν αὐτῆς ὑπεροχὴν μέχρι τοῦ τέλους τῆς Ἀναγεννήσεως. Νέαι Ἀθῆναι, ἀναμιμνήσκουσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὴν ὁμώνυμον πόλιν τῆς ἀρχαιότητος· τὸ κέντρον τῆς ἰταλικῆς βαρύτητος μετατίθεται ἀπὸ τῆς Ῥώμης, ἥτις ἀπολέσασα τελείως τὸν ἰταλικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα, συνεχίζει τὰς παραδόσεις τῶν Καισάρων καὶ ὀνειροπολεῖ ἀπὸ τοῦ Βατικανοῦ τὴν κυριαρχίαν καὶ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, εἰς τὴν Φλωρεντίαν, ἐν ᾗ τὸ σί τοσοῦτον ἠχεῖ θαυμασίως, ἥτις προσφέρει εἰς τὴν Ἰταλίαν τὴν *θείαν κωμῳδίαν*, τὸ πρῶτον τοῦτο βιβλίον ἀλλὰ καὶ τὸ μέγιστον τῆς νέας Ἰταλίας, πλῆρες ἐθνικῶν ἐλπί-

[1] Φρονῶ ὅτι ἀμερολήπτως ἐξεταζομένων τῶν καιρῶν καὶ τῶν περιστάσεων, ὑφ' ἃς ὁ Κρόμβελλ ἀνυψώθη, οὐδόλως θέλει ὑποτιμηθῇ, παραβαλλόμενος πρὸς τὸν Βασιγκτῶνα ἢ τὸν Bolivar. Macaulay, Essais sur l' Histoire d' Angleterre, traduction Guizot.

δων καὶ ὑψηλῶν ὀνειροπολήσεων, βιβλίον καταστὰν ἅμα τῇ ἀποκαλύψει αὐτοῦ ἡ ἐθνικὴ βίβλος τῆς ἰταλικῆς συνειδήσεως, καὶ ἥτις, ἀποζημιοῦσα τὴν Ἰταλίαν ἐπὶ τῇ ἁρπαγῇ ταύτῃ τῆς πρωτοβουλίας, δωρεῖται αὐτῇ τὸν Μιχαὴλ Ἄγγελον, τὸν μέγιστον ἴσως τῶν ἀνδρῶν τῆς Ἀναγεννήσεως, ἔξοχον καὶ ὡς ζωγράφον, καὶ ὡς ποιητὴν, καὶ ὡς γλύπτην, καὶ ὡς ἀρχιτέκτονα.

Ὅτε ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος, ἀρχιτέκτων τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Λαυρεντίου ἐν Φλωρεντίᾳ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βρουνελλέσκου, *ἀνήγειρε τὸ πολυάνδριον* τοῦ οἴκου τῶν Μεδίκων, τὸ νέον διακονικὸν (sagrestia nuova), παρὰ τὰ ἀγάλματα τῶν δεσποτῶν τῆς Φλωρεντίας καὶ κάτωθι τοῦ σαρκοφάγου Ἰουλιανοῦ τοῦ Μεδίκου ἐτοποθέτησεν ὁ θεῖος τεχνίτης, δύο ἕτερα ἀγάλματα, τὰ συμβολικὰ εἴδωλα τῆς *Ἡμέρας* καὶ τῆς *Νυκτός*· ἡμιτελὲς τὸ πρῶτον, τέλειον τὸ δεύτερον· τί ἐσκόπει ἄρα διὰ τῆς παραστάσεως ταύτης; Τὸ ἀκόλουθον ἐπεισόδιον ἑρμηνεύει ἐν μέρει τὴν σκέψιν τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου, κατασκευάζοντας τὸ ἄγαλμα τῆς *Νυκτὸς* περὶ τὰ τέλη τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος.

Σύγχρονας τοῦ τεχνίτου ποιητὴς ἐπέγραψε κρυφίως ἐπὶ τοῦ ἀγάλματος περατωθέντος τοὺς ἀκολούθους στίχους:

«La Notte, che tu vedi in si dolci atti
dormire, fu da un Angelo scolpita
in questo sasso, e perchè dorme ha vita;
destala, se no'l credi e parlerati 1.

Ὁ δὲ Μιχαὴλ Ἄγγελος, ὑπαινιττόμενος τὴν κατάλυσιν τῆς ἐλευθερίας ἐν Φλωρεντίᾳ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἀπεκρίθη:

«Grato m'è 'l sonno e più l'esser di sasso,
mentre che 'l danno e la vergogna dura
non veder, non sentir m'è gran ventura;
Però non mi destar; deh! parla basso!»2

Ἡ *Νὺξ* τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου εἶναι ἀλγεινοτάτη παράστασις τῆς πτώσεως τῆς Φλωρεντίας, θλιβερὰ ἔκφρασις τοῦ αἰσθήματος τοῦ καλλιτέχνου διατυποῦντος τὰς σκέψεις του, ἀποχωροῦντος εἰς τὰ σκότη τῆς νυκτὸς, ἀπαξιοῦντος νὰ ζῇ ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, ***non veder, non sentir*** ὑπὸ ἥλιον, ὅστις ἀνατέλλει μόνον ἵνα φωτίζῃ καταστροφὰς, παρακμὴν καὶ ἐγκλήματα.

Εἶχε παρέλθει ἤδη ἡ δόξα τῆς Φλωρεντίας περὶ τὰ τέλη τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος. Αἱ ἐπὶ τοσούτους αἰῶνας ἐμφύλιοι ῥήξεις μεταξὺ Γουέλφων καὶ Γιβελλίνων, ἀκολούθως ἡ πάλη μεταξὺ τῶν φατριῶν τοῦ λαοῦ καὶ τῆς ἀριστοκρατίας,

1 Ἡ νὺξ τὴν ὁποίαν ἐν τοσοῦτον γλυκερᾷ στάσει βλέπεις ὑπνώττουσαν, ἐγλύφη ἐπὶ τοῦ λίθου τούτου ὑπό τινος ἀγγέλου, καὶ ἐπειδὴ κοιμᾶται, ζῇ. Ἐξέγειρον αὐτὴν, ἐὰν δὲν πιστεύῃς, καὶ θά σοι λαλήσῃ.

2 Εἶναι εὐάρεστος ὁ ὕπνος μου, ἀλλ' ἔτι μᾶλλον ἡ λιθίνη ὕπαρξίς μου, ἐνόσῳ θριαμβεύει ἡ καταστροφὴ καὶ τὸ αἶσχος, εἶμ' εὐτυχὴς, διότι δὲν βλέπω, δὲν αἰσθάνομαι· διὰ τοῦτο μή μ' ἐξεγείρῃς· ἆ! λάλει σιγώτερα.

εἶχον ἐξαντλήσει πάσας τὰς ζωτικὰς δυνάμεις τῆς ἐνδόξου πόλεως· ἐπὶ τέλους ἡ ἐλευθερία κατελύθη, ἀναλαβόντος τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν τῆς πολιτείας τοῦ οἴκου τῶν Μεδίκων. Ἡ ἐπανάστασις τοῦ ἐνθουσιαστοῦ Σαβοναρόλα, ἐξεγερθέντος ἐν μέσῳ τῆς διαφθορᾶς τοῦ αἰῶνος, προσκαλοῦντος εἰς μετάνοιαν τοὺς λαοὺς τῆς Ἰταλίας, πυρπολοῦντος τὰ ἀρχαῖα χειρόγραφα καὶ καταστρέφοντος τὰ καλλιτεχνήματα, εἰς ἃ ἀπέδιδε τὴν ἐξαχρείωσιν τῶν συγχρόνων του, διοργανοῦντος θεοκρατικήν τινα πολιτείαν, ἀλλοτρίαν πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὰς τάσεις τοῦ αἰῶνος, ἦτο τελευταία τις, ἀμυδρὰ ἐξέγερσις τοῦ λαοῦ τῆς Φλωρεντίας πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας του. Ἑτέρα ὡσαύτως ἀπόπειρα δημοκρατικῆς διοργανώσεως τῆς πολιτείας ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Πέτρου Σοδερίνη, ἀνδρός, μεθ' οὗ συνειργάσθη ὁ Μακιαβέλλης, καὶ πρὸς ὃν εἶχε διατηρήσει ἔξοχον σεβασμὸν καὶ ὑπόληψιν μέχρι τέλους τοῦ βίου του, ἐπήνεγκε τὴν ὁριστικὴν κατάργησιν πάσης ἐλευθερίας καὶ τὸν τέλειον θρίαμβον τοῦ οἴκου τῶν Μεδίκων ἐν Φλωρεντίᾳ. Ἡ πτῶσις τοῦ Σοδερίνη καὶ τῆς δημοκρατίας ἔσχεν ἀποτέλεσμα τὴν ἀπὸ τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας ἀποπομπὴν τοῦ Μακιαβέλλη, τέως γραμματέως τῆς φλωρεντιακῆς πολιτείας· ὅτε δὲ βραδύτερον ἐθεωρήθη καὶ αὐτός, μετ' ἄλλων εὐγενῶν τῆς Φλωρεντίας νέων, συνυπαίτιος ἀποτυχούσης κατὰ τῆς ἀρχῆς τῶν Μεδίκων συνωμοσίας, ἐρρίφθη εἰς τὴν εἱρκτήν, ἔνθα ποικιλοτρόπως ἐβασανίσθη, βραδύτερον δ' ἐξελθὼν αὐτῆς, ἀπεχώρησεν εἴς τινα ἀγροτικὴν ἐρημίαν, ἔνθα ἔζη ἐν ἀπομονώσει καὶ λήθῃ.

Τὰ ἑπόμενα τεμάχια ἐπιστολῆς πρός τινα φίλον αὐτοῦ, *Vettori*, δεικνύουσι τὴν ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν κατάστασιν τοῦ ἄλλοτε γραμματέως τῆς φλωρεντιακῆς δημοκρατίας:

«Κατοικῶ ἐν τῇ ἐξοχῇ... Ἐξεγείρομαι ἅμα τῇ ἀνατολῇ τοῦ ἡλίου καὶ πορεύομαι εἰς μικρόν τι δάσος μου, τοῦ ὁποίου διατάσσω ν' ἀποκόπτωσι τὰ ξύλα, ἅτινα πωλῶ ἀκολούθως εἰς τοὺς φίλους μου, χάριν τῆς συντηρήσεώς μου... Μετὰ ταῦτα μεταβαίνω εἴς τινα πηγήν, καὶ ἔπειτα εἰς τὸ ὀρνιθοτροφεῖον, φέρων βιβλίον τι ὑπὸ μάλης, τὸν Δάντην ἢ τὸν Πετράρχην, τὸν Τίβουλλον ἢ τὸν Ὀβίδιον, τῶν ὁποίων ἀναγινώσκω τοὺς ἐρωτικοὺς στίχους, καὶ τῶν ὁποίων οἱ ἔρωτες μοὶ ἀναμιμνήσκουσι τοὺς ἰδικούς μου... Ἀκολούθως ἀπέρχομαι εἰς τὸ ξενοδοχεῖον, συνδιαλέγομαι μετὰ τῶν διαβατῶν, ζητῶ παρ' αὐτῶν πληροφορίας περὶ τῆς πατρίδος των, ἀκούω διάφορα πράγματα, καὶ οὕτω λαμβάνω σημείωσιν τῶν διαφόρων ὀρέξεων καὶ φαντασιῶν τῶν ἀνθρώπων· βραδύτερον, κατὰ τὴν ὥραν τοῦ γεύματος, μεταβαίνω εἰς τὸν οἶκον, ἔνθα γευματίζω μετὰ τῶν οἰκείων· μετὰ δὲ τὸ γεῦμα, ἐπιστρέφω εἰς τὸ καφενεῖον, ἐν ᾧ παίζω συνήθως μετὰ τοῦ καφεπώλου, τοῦ κρεωπώλου, τοῦ μυλωθροῦ καὶ δύο πλινθουργῶν....

«Περὶ τὴν ἑσπέραν ἐπανέρχομαι εἰς τὸν οἶκόν μου καὶ εἰσέρχομαι εἰς τὸ μελετητήριόν μου. Καταλείπω ἐπὶ τοῦ οὐδοῦ τῆς θύρας τὰ ἀγροτικὰ ἱμάτιά

μου, ἐνδύομαι μεγαλοπρεπῶς, ὡσεὶ μετέβαινον εἰς ἑορτὴν, οὕτω δὲ ἐνδεδυμένος παρίσταμαι ἐν τῇ ὁμηγύρει τῶν ἀρχαίων.... Ἐνταῦθα τολμῶ νὰ λαλήσω πρὸς αὐτοὺς καὶ νὰ τοῖς ζητήσω τὸν λόγον τῶν πράξεών των. Ἐκεῖνοι ἔχουσι τὴν ἀγαθότητα νὰ μοὶ ἀποκρίνωνται, ἐπὶ τέσσαρας δὲ ὥρας οὐδεμίαν ὀδύνην ὑφίσταμαι πλέον καὶ λησμονῶ πάσας τὰς πικρίας μου· δὲν φοβοῦμαι τὴν πενίαν, ὁ θάνατος οὐδένα πλέον μοὶ ἐμποιεῖ τρόμον, καὶ ἀπορροφῶμαι ὑπ' αὐτῶν καθ' ὁλοκληρίαν»[1].

Τοιαύτη ἦτο ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ ὑλικὴ κατάστασις τοῦ Μακιαβέλλη μετὰ τὴν ἀποβολὴν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς καὶ τὴν ἐξορίαν. Ἀλλ' ἐν τῇ ἀναξίᾳ ταύτῃ μονώσει, ἐν μέσῳ τῆς συναναστροφῆς τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς ἀρχαιότητος, ἐπανέρχεται καὶ πάλιν τὸ αἱμοσταγὲς φάσμα τῆς πατρίδος του ἰδανικώτερον ἀλλὰ θλιβερώτερον. Αἱ ποικίλαι περιπέτειαι τοῦ βίου του δὲν ἐπήνεγκον τὴν ἠθικὴν ἐκείνην ἀτονίαν καὶ ἀπόγνωσιν, ἥτις ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καταβάλλει καὶ τοὺς ἰσχυροτάτους χαρακτῆρας. Ἐλατήριον καθολικώτερον καὶ ὑψηλότερον διαπερᾷ τὸ πνεῦμά του—ἡ ἀνάστασις, ἡ ἑνότης τῆς Ἰταλίας, ἡ σωτηρία αὐτῆς ἀπὸ τῆς ἐπικειμένης καταστροφῆς. Καὶ οὕτως ἔγραψε τὸν *Ἡγεμόνα*, τὸν ὁποῖον ἀφιέρωσεν εἰς Λαυρέντιον, τὸν υἱὸν Πέτρου τοῦ ἐκ Μεδίκων.

Ὑπάρχουσιν ἀναλογίαι ἐν τῇ ἱστορίᾳ, οἱαδήποτε καὶ ἂν τυγχάνῃ ἡ διαφορὰ καὶ ἡ ἀπόστασις τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου· ἐντεῦθεν ἡ συγγένεια μεγάλων πνευμάτων, ἐπιφαινομένων ὑπὸ παραλλήλους ὅρους *ἐν τῇ ἱστορικῇ πορείᾳ* τῆς ἀνθρωπότητος. Οὕτως ὁ Μακιαβέλλης, γράφων τὸν *Ἡγεμόνα* ὑπὸ τὰς αὐτὰς περίπου περιστάσεις, ὑφ' ἃς διετύπου τὰ Πολιτικὰ αὐτοῦ ὁ Ἀριστοτέλης, συνήντησεν ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἐν τῇ πολιτικῇ ἐπιστήμῃ συνάδελφον αὐτοῦ τὸν διδάσκαλον τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ *Ἡγεμόνος*, εἴτε ἐν τῇ λατινικῇ μεταφράσει τοῦ Ἀργυροπούλου ἐγίνωσκε τὰ *Πολιτικὰ* τοῦ Ἀριστοτέλους, εἴτε ἦτο ἐγκρατὴς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, καθὰ μετ' ἐπιτυχίας διισχυρίζεται ἀπό τινος χρόνου λόγιος ἐν Ἰταλίᾳ Ἕλλην[2], ἄνευ ἀμφιβολίας εἶχε πρότυπον καὶ ὁδηγὸν τὸν Ἀριστοτέλη, γράφων τὸ πολυθρύλητον βιβλίον.

Ὑπάρχει ἐν τούτοις κατὰ τοῦτο διαφορὰ μεταξὺ τῶν πολιτικῶν θεωριῶν ἀμφοτέρων τῶν πολιτειολόγων, διαφορὰ πηγάζουσα ἰδίως ἐκ τῆς διαφόρου ψυχολογικῆς καὶ παθολογικῆς καταστάσεως τῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν αἰώνων, καθ' οὓς οὗτοι διενοήθησαν καὶ εἰργάσθησαν. Ὅ,τι ἡ ἐμπειρικὴ ἄποψις τοῦ Ἀριστοτέλους θεωρεῖ ὡς ἁπλοῦν γεγονὸς καὶ δεδομένον, τοῦτο ὁ Μακιαβέλλης παρουσιάζει ὡς συμβουλὴν καὶ ὡς ὑπόδειγμα. Εὐνόητον· ὁ μὲν Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς Πολιτικοῖς αὐτοῦ διετύπου τὰς ἀρχὰς ἐμπειρικῆς πολιτικῆς θεω-

1 A. Vettori.

2 Ὁ κ. Κ. Τριανταφύλλης ἐν ταῖς ἀκολούθοις πολλοῦ λόγου ἀξίαις αὐτοῦ μελέταις, δικαίως ἀξιωθείσαις τῆς προσοχῆς καὶ ἐπιδοκιμασίας τοῦ ἐν Εὐρώπῃ δημοσίου: Sulla vita di Castruccio Castracani e.t.c. — Nicolò Machiavelli e gli Scrittori Greci. — Nuovi Studii su Nicolò Machiavelli «Il Principe.»

ρίας, ἐπὶ τῶν συμπερασμάτων τῆς ἱστορικῆς πείρας βασιζομένης· ὁ μὲν συνέγραφεν πολιτικὸν ἐγχειρίδιον δι' ἅπασαν τὴν ἀνθρωπότητα, ἄνευ διακρίσεως φυλῆς ἢ χρόνου, ἐνῷ ὁ Μακιαβέλλης, γράφων τὸν *Ἡγεμόνα*, συνέγραφε τὸ πολιτικὸν ἐγχειρίδιον ὡρισμένου ἀνδρὸς τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος, διὰ τῶν μέσων, τὰ ὁποῖα ὑπεδείκνυεν αὐτῷ, σύμφωνα πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, πρὸς τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν ἠθικὴν κατάστασιν τῶν ἀνθρώπων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐκέκλητο νὰ ἐργασθῇ καὶ νὰ δημιουργήσῃ, δυναμένου νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἀνάστασιν καὶ τὴν ἑνότητα τῆς Ἰταλίας.

Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἦτο Λαυρέντιος ὁ Μέδικος· Ἀρχαῖαι παραδόσεις, ἀπόκρυφοί τινες πόθοι τῆς δημοσίας συνειδήσεως κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν Ἰταλίᾳ, ἐκυκλοφόρουν μεταξὺ τοῦ λαοῦ, προσδοκῶντος ἀπὸ τῆς γενεᾶς τῶν Μεδίκων τὸν μέλλοντα σωτῆρα τῆς Ἰταλίας. Μέδικος ἦτο ὁ ὑπέρτατος ποντίφιξ τῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ἀναντιρρήτως δὲ ὁ οἶκος οὗτος ἦτο τότε ὁ ἰσχυρότατος καὶ δημοφελέστατος ἐν Ἰταλίᾳ. Ἕνεκα τοῦ παρελθόντος αὐτῆς καὶ τῶν παραδόσεων ἡ Φλωρεντία, ἕνεκα τῆς ἰσχυρᾶς αὐτῆς σημασίας καὶ ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ, ἦτο ἡ μόνη δύναμις, ἥτις ἠδύνατο νὰ καταστῇ πυρὴν καὶ κέντρον τῆς νέας κινήσεως, ἣν διετύπου ἐν τῷ *Ἡγεμόνι* ὁ Μακιαβέλλης πρὸς πλήρωσιν τῶν πόθων τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος καὶ ἐλευθερίας. Ἡ καταστροφὴ τῶν καταστροφῶν προσεγγίζει· ἡ τελευταία ἡμέρα τῆς Ἀναγεννήσεως ὑποφώσκει πένθιμος ἐν μέσῳ τῶν ἐρειπίων, ἀπαίσιος ἐν μέσῳ τοῦ κονιορτοῦ, τοῦ διακεχυμένου ὑπὸ τῶν εἰσβαλόντων ξένων εἰς τὴν πολυπαθῆ χερσόνησον. Νομίζει τις ὅτι ἀτενίζει τὴν θλιβερὰν εἰκόνα τῆς Τελευταίας Κρίσεως, ὅτι ἀκούει τὸν στυγερὸν καὶ μονότονον καγχασμὸν τοῦ ἀγγέλου τῆς ἐρημώσεως, ἐπιχαίροντος ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς *Ἰταλίας*. *Τί ἀπῃτεῖτο* ἐν χρόνοις τοιούτοις οἱονεὶ προμεμελετημένης ἐθνικῆς αὐτοκτονίας; Ἐν ᾗ ἐποχῇ αἱ δύο ἰσχυρόταται πολιτεῖαι, ἡ τῶν Μεδιολάνων καὶ ἡ τῆς Νεαπόλεως, ἦσαν ἕρμαια τοῦ ξένου κατακτητοῦ, ὁπότε ἡ Ῥώμη ἐπανηγύριζε τὰ σκοτεινότατα τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ ἐξευτελισμοῦ ὄργια, ὁπότε ἡ Βενετία, ἀδιάφορος διὰ τὰ ἐν τῇ Ἰταλίᾳ συμβαίνοντα, ἐξηκολούθει καλλιεργοῦσα τὰς ἐμπορικὰς αὐτῆς ἐν τῇ Μεσογείῳ παραδόσεις, μηδὲ κατὰ κεραίαν ἐκτρεπομένη τῆς ἀρχαίας αὐτῆς ἐμπορικῆς πολιτικῆς, ὁ συνετὸς συγγραφεὺς τοῦ *Ἡγεμόνος* ἐνόησεν ὅτι μόνον ἐν Φλωρεντίᾳ, ἥτις ἐκέκτητό τινα εἰσέτι πολιτικὴν ὀργάνωσιν καὶ σημασίαν ἐν Ἰταλίᾳ, ἠδύνατο νὰ εὑρεθῇ ἐκ νέου ὁ πυρὴν τῆς ἰταλικῆς ἑνότητος. Καὶ οὕτως ἀφιέρωσε τὰς σκέψεις αὐτοῦ εἰς ἄνδρα ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Μεδίκων, τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ ἑνότητα τῆς πατρίδος του λαμβάνων ὑπ' ὄψιν, οὐχὶ δὲ ὅπως ἐκλιπαρήσῃ τὴν εὔνοιαν τῶν δεσποτῶν τῆς Φλωρεντίας, ὅπως ἔκ τινος ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς στενὸν φίλον του λαμβάνοντες ἀφορμήν, διισχυρίσθησαν οἱ ἀντίπαλοί του.

Μελετώμενος ὁ *Ἡγεμὼν* ὡς αὐτοτελές τι ἔργον, ἀσχέτως πρὸς τὴν παθο-

λογικὴν κατάστασιν τῆς Ἰταλίας καὶ πρὸς τὰς περιστάσεις, ὑφ' ἃς ἐνεπνεύσθη καὶ ἐγράφη, ὡς ἀπόλυτος πολιτικὴ διδασκαλία, εἶναι ἀναμφιβόλως ἔργον ἀπόβλητον τῆς ἠθικῆς σφαίρας τῆς ἐπιστήμης. Ἀλλ' ὁ συγγραφεὺς ἔγραψε τὸν *Ἡγεμόνα* οὐχὶ ὡς πολιτικὴν θεωρίαν, δυναμένην νὰ ἔχῃ πρακτικὴν σημασίαν διὰ πᾶσαν ἐποχὴν καὶ κοινωνίαν, ἀλλ' ἁπλῶς χάριν τῆς σωτηρίας τῆς πατρίδος του, ἔχων ὑπ' ὄψιν τὴν Ἰταλίαν καὶ τὸν ἄνδρα, πρὸς ὃν ἀπετείνετο. Ἐν τῷ δεκάτῳ ἕκτῳ αἰῶνι ὁ ἡγεμὼν ἦτο ὅπως περιέγραφεν αὐτὸν ὁ Μακιαβέλλης, πάντη διάφορος τῶν πολιτικῶν ἰδεῶν καὶ ἀπόψεων τῆς καθ' ἡμᾶς κοινωνίας, ὁπότε ἡ πολιτικὴ ἠθικότης μόλις ἤρξατο πρωταγωνιστοῦσα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐν ταῖς σχέσεσι μεταξὺ τῶν πολιτειῶν καὶ τῶν ἀτόμων.

Δι' ὅλου τοῦ βιβλίου αὐτοῦ διαπνέει πεσσιμιστική τις τάσις· μετὰ παγετώδους ἀδιαφορίας ἀναλύονται τὰ διάφορα συμβάντα τῆς ἱστορίας καὶ παρέχεται πρόχειρος ἡ λύσις ὅλων τῶν μεγάλων παρεκτροπῶν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, πρὸ τῶν ὁποίων ἡ συνήθης ἱστορία διστάζει νὰ ἀποφανθῇ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐλευθέρως καὶ ἀμερολήπτως. Ἡ ψυχὴ τοῦ συγγραφέως εἶναι πεπληρωμένη ἀπογοητεύσεως καὶ πικρίας· ἑκάστη φράσις προδίδει ἄνδρα ἐμβατεύσαντα καὶ κατανοήσαντα ἅπαντα τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ πάθη, ἅτινα κατεβίβρωσκον τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς, ἐν ᾗ ἔζη. Οὐδεὶς ὡς αὐτὸς εἰσέδυσεν εἰς τὰ ἐσώτατα μυστήρια τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ἱστορίας, οὐδεὶς ἀνέλυσεν αὐτὴν μετὰ τοσαύτης ἀνατομικῆς λεπτολογίας· ἐντεῦθεν ἡ λογικὴ αὐστηρότης τῶν συμπερασμάτων του· δὲν μετεωρίζεται, δὲν ὀνειροπολεῖ, ὡς οἱ πλεῖστοι τῶν πολιτειολόγων· ἐν τῇ εὐρείᾳ αὐτοῦ κεφαλῇ φέρει ἅπασαν τὴν ὀδυνηρὰν πεῖραν τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως. «Ἂν οἱ ἄνθρωποι, λέγει, ἦσαν ἀγαθοί, τότε αἱ ὑποθῆκαι αὗται ἤθελον εἶναι κακαί, δυστυχῶς ὅμως οἱ ἄνθρωποι εἶναι κακοί . . .» Καὶ ἐν τῷ ἀξιώματι τούτῳ διαφαίνεται τὸ μυστήριον τῆς πολιτικῆς θεωρίας τοῦ Μακιαβέλλη ἐν τῷ *Ἡγεμόνι*.

Καὶ τίς εἶναι ὁ ἡγεμὼν οὗτος, ὁποῖος τὸ ἦθος, ὁποῖος τὸ φρόνημα, ὁ δυνάμενος νὰ κατανοήσῃ πλήρη τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ καὶ ν' ἀναλάβῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν σχεδίων, διὰ τὴν πραγμάτωσιν τῶν ὁποίων ἐγράφησαν αἱ πολιτικαὶ ὑποθῆκαι τοῦ *Ἡγεμόνος*; «Ὁ Φραγῖσκος Σφόρτσας καὶ ὁ Καῖσαρ Βοργίας, ὁ ἐπιλεγόμενος Βαλεντῖνος, εἶναι δύο σύγχρονα παραδείγματα ἀνδρῶν, οἵτινες διὰ τῆς εὐτυχίας καὶ τῆς ἱκανότητος κατέλαβον τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐν Ἰταλίᾳ. Ὁ μὲν Φραγκῖσκος διὰ προσφυῶν μέσων καὶ μεγάλης ἱκανότητος ἀπὸ ἰδιώτου κατέστη δοὺξ Μεδιολάνων. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ Καῖσαρ Βοργίας, ἀνελθὼν εἰς τὴν ὑπάτην ἀρχὴν, ἕνεκα τῆς ὑποστηρίξεως τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, τοῦ πάπα Ἀλεξάνδρου τοῦ ἕκτου, ἀλλ' ἀπολέσας αὐτὴν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός του, εἰ καὶ κατέβαλε πάντα κόπον καὶ μετεχειρίσθη πάντα τὰ μέσα, ὡς συνετὸς καὶ γενναῖος ἀνὴρ, ζητῶν νὰ ῥιζοβολήσῃ ἐν πολιτείαις, ἃς παρέσχεν αὐτῷ ἡ πολεμικὴ ἐμπειρία καὶ εὐτυχία ἄλλων. Ὁ Μακιαβέλλης, ὡς πρεσβευτὴς τῆς Φλωρεντιακῆς πολιτείας παρὰ τῷ Καίσαρι

Βοργίᾳ ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον, ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ μελετήσῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὸν ἀποτρόπαιον ἐκεῖνον ἄνδρα, ἐν ᾧ συνοψίζεται ἅπασα ἡ πονηρία καὶ ἡ δολιότης τῆς ἰταλικῆς πολιτικῆς κατὰ τὸν αἰῶνα ἐκεῖνον. Φέρων τὰς παραδόσεις οἴκου αἱμοσταγοῦς, ἐπαγωγὸς ὡς τὸ ἔγκλημα, συνδυάζων ἐν καταχθονίῳ ἁρμονίᾳ τὸ ἄγριον καὶ θερμὸν ἱσπανικὸν αἷμα—διότι οἱ πρόγονοι αὐτοῦ εἷλκον τὸ γένος ἐξ Ἱσπανίας—μετὰ τοῦ ὑπολογισμοῦ τῆς ἰταλικῆς φύσεως, ὁ δοὺξ Βαλεντῖνος εἰργάσθη καθ' ὅλον τὸν βίον διὰ παντὸς ἐγκλήματος νὰ προσαυξήσῃ τὴν μικρὰν αὐτοῦ ἐπικράτειαν. Κατὰ πόσον ἐμελέτησε καὶ κατενόησε τὸν ἄνδρα τοῦτον ὁ Μακιαβέλλης, μαρτυροῦσι τὰ συγγράμματά του [1], ἐν δὲ τῷ ἑβδόμῳ κεφαλαίῳ τοῦ *Ἡγεμόνος* ὑποβάλλεται εἰς λεπτομερῆ κριτικὴν ἡ πολιτικὴ διαγωγὴ τοῦ υἱοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ ἕκτου.

«Ὁ μελετῶν ἅπασαν τὴν πορείαν τοῦ δουκός, λέγει ὁ Μακιαβέλλης, θέλει παρατηρήσει, ὅτι οὗτος εἶχε καταβάλει σπουδαῖα τοῦ μέλλοντος αὐτοῦ μεγαλείου θεμέλια, ἅτινα δὲν θεωρῶ περιττὸν ν' ἀναλύσω, διότι δὲν γνωρίζω τίνας δύναμαι νὰ παράσχω κρείττονας ὑποθήκας νέῳ τινὶ ἡγεμόνι, ἢ τὸ παράδειγμα τῶν πράξεων αὐτοῦ· ἂν δὲ κατ' οὐδὲν ἐκαρποφόρησαν αἱ πράξεις αὐτοῦ, δὲν ἦτο αὐτὸς ὑπαίτιος τούτου, ὅλως ἐκτάκτως καὶ ἐξαιρετικῶς γενομένης τῆς κακοτροπίας τῆς τύχης. Ἀλέξανδρος ὁ ἕκτος ἔτεινε νὰ καταστήσῃ μέγαν τὸν υἱὸν αὐτοῦ, ἀλλὰ πρὸς τοῦτο συνήντησε πολλὰς δυσχερείας, εἶχεν ἀντιπάλους τὸν δοῦκα τῶν Μεδιολάνων καὶ τοὺς Βενετοὺς καὶ πολλοὺς ἄλλους ἡγεμόνας ἐν Ἰταλίᾳ, οἵτινες μετὰ δυσμενοῦς ὄμματος ἤθελον προσίδει ἐπίφοβον ἀνάπτυξιν τοῦ οἴκου Βοργία. Ἠσθάνθη λοιπὸν τὴν ἀνάγκην τῆς καταστροφῆς τῶν ἀντιπάλων αὐτῷ πολιτειῶν, ὅπως καταστῇ εὐχερὲς ν' ἀναγορευθῇ κύριος ἑνὸς μέρους τῶν χωρῶν τούτων· καὶ πρὸς τοῦτο εὗρε προθύμους ἑταίρους τοὺς Βενετούς, οἵτινες ἕνεκα ἄλλων λόγων ἦσαν διατεθειμένοι νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν εἴσοδον τῶν Γάλλων εἰς τὴν Ἰταλίαν. Τῇ ὑποστηρίξει τῶν Βενετῶν καὶ τῇ ἐπινεύσει τοῦ Πάπα εἰσῆλθεν ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας εἰς τὴν Ἰταλίαν,μόλις δὲ κατέλαβε τὰ Μεδιόλανα,καὶ ὁ πάπας ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ ὁπλίτας πρὸς κατάληψιν τῆς Ρωμανίας. Ἐπειδὴ δὲ ἐπιτυχὼν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, ἐπεθύμει νὰ προβῇ κατακτῶν, ἀλλ' ἐφοβεῖτο μὴ παρεμβληθῶσιν αὐτῷ προσκόμματα ὑπό τε τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας καὶ τῆς μερίδος τοῦ Ὀρσίνη ἐν Ρώμῃ, ἀπεφάσισε νὰ πράξῃ ἐν τῷ κρυπτῷ καὶ διὰ τῆς δολιότητος, ὅ,τι ἠδύνατει ἐν τῷ φανερῷ. Οὕτω διὰ τῆς μεσιτείας ὀργάνου τού τινος κατώρθωσε νὰ προσελκύσῃ πρὸς ἑαυτὸν τοὺς Ὀρσίνας, ὑποσχόμενος φιλίαν καὶ νόμιμα, νὰ παρασύρῃ καὶ καταστρέψῃ αὐτοὺς ἐν Σινιγαλίᾳ. Διὰ τῆς ἐπιβουλῆς καὶ τῆς προδοσίας ἐκμηδενίσας πάντας τοὺς ἀντιπάλους αὐτοῦ ὁ Καῖσαρ Βοργίας, κατέστη ἀπόλυτος δεσπότης τῆς Ρωμανίας καὶ τοῦ δουκάτου Οὐρβίνου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ δούξ, καταλαβὼν τὴν Ρωμα-

1) Legazione al Duca Valentino καὶ Del modo tenuto dal Duca Valentino nello ammazzare Vitellozzo Vitelli, Oliverotto de Forma, il signor Pagolo e il duca di Gravina Orsini.

νίαν, παρετήρησεν ὅτι αὕτη ἐδεσπόζετο ὑπὸ ἀναξίων κυρίων, οἵτινες ἐλήστευον μᾶλλον ἢ ἐκυβέρνων τοὺς ὑπηκόους των, γινόμενοι παραίτιοι διαιρέσεων, ὥστε ἡ χώρα ἦτο ἕρμαιον πάσης ληστείας καὶ κακοπραγίας, ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ ἐγκαθιδρύσῃ ἀγαθὴν κυβέρνησιν, ὅπως ἐπαναφέρῃ τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ὑπακοήν. Πρὸς τοῦτο δὲ παρέσχεν ἀπόλυτον ἐξουσίαν εἴς τινα σκληρὸν καὶ ὁρμητικὸν ἄνδρα, ὅστις ἐν βραχεῖ διαστήματι χρόνου ἐπανήγαγε τὴν τάξιν καὶ τὴν εἰρήνην, ἕνεκα τοῦ ὁποίου ἐκτήσατο ὑψίστην ὑπόληψιν. Ἀλλ' ὁ δοὺξ παρετήρησεν ὅτι ἡ ἀπόλυτος αὕτη ἐξουσία ἠδύνατο νὰ καταστήσῃ αὐτὸν μισητόν, ὅθεν κατέστησεν ἐν τῷ κέντρῳ τῆς χώρας πολιτικὸν δικαστήριον μετ' ἀξιολόγου προέδρου, ἑκάστη δὲ πόλις ἐκέκτητο τὸν σύνδικον αὐτῆς ἐν τῷ δικαστηρίῳ τούτῳ. Ἐπειδὴ δὲ ἕνεκα τῶν σκληροτήτων τοῦ παρελθόντος ᾐσθάνετο ἑαυτὸν ὁ δοὺξ μισούμενον, πρὸς πλήρη κάθαρσιν καὶ κατάκτησιν τῶν καρδιῶν τοῦ λαοῦ, ἐζήτησε ν' ἀποδείξῃ, ὅτι ἂν συνέβη τις σκληρότης, τοῦτο προῆλθεν οὐχὶ ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ σκληροῦ χαρακτῆρος τοῦ ὑπηρέτου του· πρὸς τοῦτο δὲ διέταξε νὰ διαμελισθῇ πρωΐαν τινὰ ἐπὶ τῆς δημοσίας πλατείας πρὸς εὐχαρίστησιν συγχρόνως καὶ κατάπληξιν τοῦ λαοῦ.— Οὕτως ἐνισχυθεὶς καὶ ἐξασφαλισθεὶς ὑπὸ τῶν ὑφισταμένων κινδύνων ὁ Καῖσαρ Βοργίας, βουλόμενος νὰ προβῇ κατακτῶν, παρετήρησεν ὅτι ἔμελλε νὰ τύχῃ πρόσκομμα τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας. Τούτου ἕνεκα ἤρξατο ἀναζητῶν ἄλλας φιλίας, κυμαινόμενος ἐν ταῖς μετὰ τῶν Γάλλων σχέσεσιν αὐτοῦ καὶ ἀποκλίνων πρὸς τοὺς Ἱσπανούς, ἐχθρικῶς τότε πρὸς τοὺς Γάλλους διακειμένους· σκοπὸς δ' αὐτοῦ ἦτο νὰ προσεταιρισθῇ τὴν φιλίαν τῶν Ἱσπανῶν, ὅπερ εὐκόλως θὰ ἐπετύγχανεν, ἂν ἔζη ἀκόμη Ἀλέξανδρος ὁ ἕκτος. Ἅπασα ἡ πολιτικὴ τοῦ ἡγεμόνος τούτου, ἦτο σύμφωνος πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν ὑφισταμένων σχέσεων. Ὅσον δὲ διὰ τὸ μέλλον, πρώτη αὐτοῦ φροντὶς ὑπῆρξεν, ὅπως ὁ νέος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ θρόνου διάδοχος μὴ διάκηται δυσμενῶς πρὸς αὐτόν, ζητῶν νὰ ἐπαναλάβῃ ὅσα ἔδωκεν αὐτῷ ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ἐσκέφθη νὰ ἀντενεργήσῃ τετραπλῶς κατ' αὐτοῦ. Πρῶτον διὰ τῆς παντελοῦς καταστροφῆς τῶν ληστευθέντων ὑπ' αὐτοῦ κυρίων, ἵνα μὴ παράσχῃ τὴν ἀφορμὴν ταύτην εἰς τὸν Πάπαν· δεύτερον κερδαίνων ὑπὲρ ἑαυτοῦ ἅπαντας τοὺς εὐγενεῖς τῆς Ῥώμης, ἵνα χαλιναγωγῇ δι' αὐτῶν τὸν πάπαν καὶ τρίτον προσεπάθησε νὰ προσελκύσῃ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὸ συνέδριον τῶν Καρδιναλίων. Τέταρτον δέ, ἐκτήσατο, πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ πάπα, ἀρκοῦσαν δύναμιν, ὅπως ἀφ' ἑαυτοῦ δυνηθῇ ν' ἀντιστῇ κατὰ πάσης πρώτης προσβολῆς. Ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων τὰ μὲν τρία πρῶτα εἶχεν ἐκτελέσει πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὸ δὲ τέταρτον εἶχεν ἐκτελέσει ἐν μέρει. Διότι ἐδολοφόνησεν ὅσους ἠδυνήθη πλείστους τῶν ληστευθέντων ὑπ' αὐτοῦ εὐγενῶν, προσείλκυσεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ τοὺς Ῥωμαίους εὐγενεῖς, ἐν δὲ τῷ συλλόγῳ τῶν Καρδιναλίων ἐκέκτητο μεγίστην μερίδα, συγχρόνως δὲ ἐσκέπτετο νὰ καταστῇ κύριος τῆς Τοσκάνης, κατέχων ἤδη τὴν Περουγίαν καὶ τὸ Πιομβῖνον, καὶ ἀνα-

λαβὼν τὴν ὑπεράσπισιν τῆς Πίσης. Μηδαμῶς δὲ πλέον φοβούμενος τὴν Γαλλίαν, ἐπέπεσε κατὰ τῆς Πίσης, ἐνῷ ἡ Λούκκα καὶ ἡ Σιέννα ὑπέκυψαν εἰς αὐτόν, εἴτε ἐκ φόβου εἴτε ἐξ ἀντιζηλίας πρὸς τοὺς Φλωρεντίνους, εἰς οὓς οὐδεμία πλέον ὑπελείπετο σωτηρία. Ἂν κατώρθου δὲ καὶ τὴν ὑποταγὴν τῆς Φλωρεντίας πρὸ τοῦ θανάτου Ἀλεξάνδρου τοῦ ἕκτου, ἤθελε προσκτήσει τοσαύτην ἰσχὺν καὶ ὑπόληψιν, ὥστε δὲν θὰ ἐξηρτᾶτο πλέον ἐκ τῆς εὐνοίας ἄλλων, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἰδίας μόνον δυνάμεως καὶ ἐνεργείας. Ἀλλὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου θανόντος, ὁ Βοργίας ἐναπελείφθη μόνον μετὰ τῆς Ρωμανίας, ἐν μέσῳ δύο πολεμίων στρατῶν καὶ ἀσθενὴς μέχρι θανάτου. Ἐπειδὴ δὲ ἐκέκτητο ἱκανὴν τόλμην καὶ γενναιότητα καὶ γνῶσιν τῶν ἀνθρώπων, ἤθελεν ἐπὶ τέλους ὑπερνικήσει πᾶσαν δυσχέρειαν. Ἂν κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου ἦτο ὑγιής, τὰ πάντα ἤθελον εἶναι αὐτῷ εὐκατόρθωτα. . . . Μελετῶν λοιπὸν ὅλας ταύτας τὰς πράξεις τοῦ δουκός, οὐδόλως ὀφείλω νὰ μεμφθῶ αὐτόν· μᾶλλον δ' ἀποκλίνω νὰ ὑποδείξω αὐτὸν εἰς μίμησιν ἐκείνων, οἵτινες διὰ τῆς τύχης καὶ διὰ τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως ἄλλων ἀνῆλθον εἰς τὴν ἀρχήν, διότι ἕνεκα τοῦ ὑψηλοῦ πνεύματος καὶ τῶν μεγάλων αὐτοῦ σχεδίων δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ ἄλλως. . . . Ὅστις λοιπὸν φρονεῖ ἀναγκαῖον ἐν τῇ νέᾳ αὐτοῦ ἡγεμονίᾳ νὰ ἐξασφαλισθῇ ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, νὰ κερδίσῃ φίλους, νὰ θριαμβεύσῃ διὰ τῆς ἰσχύος ἢ τῆς ἀπάτης, νὰ κερδίσῃ τὴν ἀγάπην καὶ τὸν φόβον τῶν λαῶν, τὴν πίστιν καὶ τὸν σεβασμὸν τῶν στρατιωτῶν, νὰ ἐξοντώσῃ ἐκείνους, οἵτινες δύνανται ἢ ὀφείλουσι νὰ καταστρέψωσιν αὐτόν, νὰ μεταβάλῃ τὰ παλαιὰ καθεστῶτα διὰ νέων θεσμῶν, νὰ καταστῇ αὐστηρὸς καὶ φιλόφρων, μεγαλόφρων καὶ ἐλευθέριος, νὰ ἐξαλείψῃ ἄπιστον στράτευμα, νὰ δημιουργήσῃ νέον, νὰ συγκρατήσῃ τὴν φιλίαν τῶν βασιλέων καὶ τῶν ἡγεμόνων, οὗτος δύναται τὰ ζῶντα αὐτοῦ πρότυπα νὰ εὕρῃ ἐν ταῖς πράξεσι τοῦ ἀνδρὸς τούτου![1] . . .»

Τοιοῦτος ὁ ἀνήρ, ὃν ὑποδεικνύει πρότυπον τοῦ ἡγεμόνος του· βεβαίως δὲν θαυμάζει αὐτόν, οὐδ' ἐνθουσιᾷ ἐπὶ πράξεσιν, ἃς καταδικάζει ἀμετακλήτως ἡ ἠθική, μόνον δὲ ἡ πολιτικὴ ἀνάγκη καθίστησιν ἀναγκαίας ἐν ἐποχῇ ἰσχυρῶν κοινωνικῶν ἀναστατώσεων. Μελετῶντες τὸν *Ἡγεμόνα*, ὀφείλομεν νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν τοὺς θυελλώδεις ἐκείνους χρόνους τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος, τὴν πολιτικὴν δολιότητα καὶ ὑπόκρισιν, ἥτις ἦτο ὁ ἀνεγνωρισμένος κῶδιξ τῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς μέχρι τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ Μακιαβέλλης συνίστησιν ὡς ὑπόδειγμα ἡγεμόνος τὸν Καίσαρα Βοργίαν πρὸς θρίαμβον τῶν σχεδίων του· ἀλλ' οὐδεμίαν αἰσθάνεται ὑπὲρ τοῦ τοιούτου ἡγεμόνος συμπάθειαν, θεωρεῖ δ' αὐτὸν ἁπλῶς ὡς ὄργανον ἐκτελέσεως ὡρισμένης τινὸς ἀποστολῆς παρὰ τῷ ἔθνει καὶ τῇ ἱστορίᾳ, παράδειγμα πρόσφορον διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, οὐχὶ δὲ αἰώνιον τύπον ἡγεμόνος, οἷον περιέγραψεν αὐ-

1 Il Principe, κεφ. 7.

τὸν ἐν τοῖς περὶ τοῦ Τίτου Λιβίου *Λόγοις* αὐτοῦ. «Δὲν εἶναι ἀρετή, ἐπιφωνεῖ κατωτέρω, νὰ σφάζῃ τις τοὺς συμπολίτας του, νὰ προδίδῃ τοὺς φίλους του, νὰ ἦναι ἄπιστος, ἀνοικτίρμων ἄνθρωπος, πάντα ταῦτα δύνανται νὰ ὁδηγῶσιν εἰς τὴν ἀρχήν, ἀλλ' οὐχὶ εἰς τὴν δόξαν»[1]. Ἀλλ' ἡ διδασκαλία τοῦ Ἡγεμόνος ἔχει ἀντικείμενον τὴν ἀρχήν, τὴν δι' αὐτῆς πραγμάτωσιν ὡρισμένων σχεδίων· τούτου ἕνεκα ὁ ἡγεμὼν οὗτος ὀφείλει νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν μόνον τὰ συντελοῦντα εἰς τὴν κτῆσιν τῆς ἀρχῆς, ἀδιαφορῶν ἂν πράξεις τού τινες καταδικάζωνται ὑπὸ τῆς ἠθικῆς. «Ἡ ἀρετή, λέγει, ὅπως καὶ ἡ θρησκεία, εἶναι ἁπλῶς μέσα χάριν τῶν σκοπῶν τῆς κυβερνήσεως. Εἶναι ἀγαθή, ὅταν εἶναι ὠφέλιμος, ἀλλ' εἶναι ἀπορριπτέα, ὅταν βλάπτει. Εἶναι προσωπεῖον, τὸ ὁποῖον ὀφείλει τις νὰ φέρῃ, ἐνόσῳ δύναται, ἀλλ' ἐν ἀνάγκῃ ὀφείλει νὰ γνωρίζῃ ν' ἀπεκδύηται αὐτό. Ὁ ἡγεμὼν ὀφείλει νὰ προσπαθῇ ὅπως φημίζηται ἐπὶ ἀγαθότητι, ἐπὶ εὐθύτητι, ἐπὶ εὐσεβείᾳ, ἐπὶ πίστει εἰς τὰς ὑποχρεώσεις του, ἐπὶ δικαιοσύνῃ· ὀφείλει νὰ ἔχῃ πάσας τὰς ἀγαθὰς ἰδιότητας, ἐν τούτοις ὀφείλει νὰ διατελῇ κύριος ἑαυτοῦ, ὅπως ἀναπτύσσῃ τὰς ἐναντίας τούτων, ὅταν τὸ καλῇ ἡ ἀνάγκη. Διισχυρίζομαι ὅτι ὁ ἡγεμών, καὶ πρὸ πάντων ὁ νέος ἡγεμὼν δὲν δύναται ἀποινεὶ νὰ ἐξασκῇ ἁπάσας τὰς ἀρετάς, διότι *τὸ συμφέρον τῆς συντηρήσεώς του τὸν ὑποχρεοῖ συνήθως νὰ παραβιάζῃ τοὺς νόμους τῆς ἀνθρωπότητος, τῆς χάριτος καὶ τῆς θρησκείας*. . . Βλέπομεν εὐχαρίστως τὸν ἄνθρωπον, ὁποῖος εἶναι κατὰ τὸ φαινόμενον, οὐχὶ δὲ ὁποῖος εἶναι πράγματι . . . . Τὸ σπουδαιότατον εἶναι ἡ ὑποστήριξις αὐτοῦ ἐν τῇ ἀρχῇ· τὰ δὲ μέσα θέλουσι κριθῇ ἀείποτε ἔντιμα καὶ θέλουσιν ἐπευφημηθῇ ὑπὸ πάντων. Διότι ὁ χυδαῖος μόνον τὴν ἐπιφάνειαν παρατηρεῖ τῶν πραγμάτων, *κρίνων αὐτὰ ἐκ τῆς ἐπιτυχίας*». . .

Παραλλήλως πρὸς τὰς θεωρίας ταύτας ἀναπτύσσει ὁ Μακιαβέλλης ἐν τῷ ὀγδόῳ κεφαλαίῳ τοῦ *Ἡγεμόνος* τὴν θεωρίαν περὶ *σκληροτήτων*, αἷς χρώμενος ὁ ἡγεμών, δύναται νὰ ἐξασφαλισθῇ ἐν τῇ ἐξουσίᾳ. Ὑπάρχει *ἀγαθὴ καὶ κακὴ χρῆσις σκληροτήτων* (crudeltà male o bene usate). «Ἀγαθὴν χρῆσιν σκληροτήτων—ἂν ἦναι ἐπιτετραμμένον νὰ ἐκφρασθῇ τις καλῶς περὶ τοῦ κακοῦ— δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν ἐκείνην, ἥτις ἐφ' ἅπαξ τελεῖται ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς ἀσφαλείας, ἃς οὐδόλως πλέον διαπράττει τις βραδύτερον, ἀλλ' ὅσον τὸ δυνατὸν ποιεῖταί τις αὐτῶν χρῆσιν πρὸς τὸ συμφέρον τῶν ὑπηκόων. Κακὴ δὲ χρῆσις σκληροτήτων εἶναι ἐκείνη, ἥτις κατ' ἀρχὰς μὲν σπανίως συμβαίνει, ἀλλὰ διὰ τοῦ χρόνου αὐξάνει μᾶλλον ἢ ἐλαττοῦται. Ὁ δὲ καταλαμβάνων κυβέρνησίν τινα, ὀφείλει νὰ διαπράξῃ *ἐφ' ἅπαξ* ἁπάσας τὰς σκληρότητας, ἃς εἶναι ἠναγκασμένος νὰ διαπράξῃ, ὅπως μὴ διατελῇ ἐν ἀνάγκῃ νὰ ἐπαναλαμβάνῃ αὐτὰς καθ' ἑκάστην, μὴ ἐπαναλαμβάνων δ'αὐτάς, ἐξασφαλίσῃ τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τῶν ἀγαθῶν πράξεων ἐφελκύσῃ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν συμπάθειάν των. Ὁ δ' ἄλλως ἐνεργῶν, εἴτε ἐκ φόβου, εἴτε ἐκ κακῶν συμβουλῶν, εἶναι

1 Il. Principe κεφ. 7.

ἀείποτε ἠναγκασμένος, νὰ κρατῇ τὸ ξίφος ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, οὐδέποτε δυνάμενος νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τῶν ὑπηκόων του, οἵτινες δὲν δύνανται νὰ θεωρήσωσιν ἑαυτοὺς ἀσφαλεῖς, ἕνεκα τῶν προσφάτων ἀδικημάτων. Τούτου ἕνεκα πάντα τὰ ἀδικήματα πρέπει νὰ τελεσθῶσιν ἀμέσως, ἅτινα ὅσῳ ὀλιγώτερον αἰσθάνεταί τις, τοσούτῳ ὀλιγώτερον φέρει βαρέως. Αἱ δὲ ἀγαθοεργίαι πρέπει νὰ παρέχωνται κατὰ μικρόν, ἵνα καλλίτερον καθίστανται ἐπαισθηταί· Πρὸ παντὸς δὲ ὁ ἡγεμὼν ὀφείλει οὕτω πως νὰ ζῇ μετὰ τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ, ὥστε οὐδεμία περίστασις ν'ἀναγκάσῃ αὐτὸν νὰ μεταβληθῇ εἴτε ἐπὶ τὰ κρείττω, εἴτε ἐπὶ τὰ χείρω, διότι, ἐπερχομένης τῆς ἀνάγκης ἐν δεινοῖς χρόνοις, τὸ κακὸν δὲν εἶναι ἐπίκαιρον, ἡ δὲ ἀγαθὴ πρᾶξις οὐδόλως σὲ ὠφελεῖ, διότι θεωρεῖται αὕτη ὡς ἐξ ἀνάγκης προελθοῦσα, οὐδεμίαν ἐπισπῶσα ἐπὶ τούτῳ εὐγνωμοσύνην»[1].

Εἶναι ἀληθῶς συμβουλαί, ἀποπνέουσαι ζοφερὰν περιφρόνησιν πρὸς τὰ καθεστηκότα δόγματα τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς πολιτικῆς ἠθικότητος· ἀλλ' ἔχουσιν ὑπὲρ ἑαυτῶν λίαν ἐλαφρυντικὴν περίπτωσιν, ὅτι ἐγράφησαν διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μιᾶς καθολικῆς ἀναστατώσεως ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ὁπότε φαῦλα οἰκοδομήματα μόνον δι' ἐκτάκτων μέτρων ἠδύναντο νὰ ἀλλοιωθῶσιν. Προσεβλήθη ὁ Μακιαβέλλης ἰδίως ὑπὸ τῶν ἀπολυτοφρόνων, ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τοῦ θείου δικαίου, ὑπ' ἐκείνων, οἵτινες προσεκύνησαν ἀείποτε τῷ Σατανᾷ τῆς πολιτικῆς θρησκείας ἑνὸς Hobbes, ἑνὸς Haller, ἑνὸς Demaistre· ἀλλ' ὁ συγγραφεὺς τοῦ *Ἡγεμόνος* οὐδαμοῦ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ διετύπωσε τὰς στυγερὰς ἐκείνας πολιτικὰς ἐκφράσεις, ἀφ' ὧν ἀπορρέει ἡ πολιτικὴ ἠθικὴ τοῦ φιλοσόφου τοῦ Malmesbury, ἢ τοῦ ῥεμβαστοῦ τῶν *Ἑσπερίδων* τῆς *Πετρουπόλεως*· οὐδαμοῦ ἀνηγόρευσεν ὡς ἀπόλυτον ἠθικὸν δόγμα τῆς διδασκαλίας του τὸ τοῦ Hobbes ἐκεῖνο ***Homo homini lupus***, οὐδέποτε ἐφαντάσθη τὸν δήμιον οὐσιῶδες στοιχεῖον τῆς πολιτικῆς κοινωνίας. Περίφρων παρατηρητὴς τῆς ἀνιάτου καταστάσεως τῆς πατρίδος του, ὑπέδειξε δραστικὰ φάρμακα, δυνάμενα νὰ παρακωλύσωσι τὴν γάγγραιναν, ἥτις κατέστρεφεν ὁσημέραι τὸ σῶμα τῆς ἰταλικῆς φυλῆς. Ἀλλ' οἱ ἄνθρωποι ἀποθαυμάζουσιν ἰδίως τὴν ἐπιτυχίαν. Πόσα πολιτικὰ δημιουργήματα ἐτελέσθησαν ἄνευ λόγου κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας δι' ἐνεργειῶν ἀσυγκρίτως μακιαβελλιστικωτέρων τῶν δογμάτων τοῦ Μακιαβέλλη καὶ ἐν τούτοις διατελοῦσι τὸ ἀντικείμενον τοῦ θαυμασμοῦ καὶ τῶν ἐπευφημιῶν τῆς ἱστορίας, ἐνῷ τὸ ναυαγῆσαν πολιτικὸν ὄνειρον τοῦ *Ἡγεμόνος* παρεδόθη εἰς τὸ ἀνάθεμα τῆς ἀνθρωπότητος, δίκην Ἐφιάλτου δυναμένου δῆθεν νὰ συνταράξῃ τὸν ἐνάρετον ὕπνον τῶν λαῶν καὶ τῶν κυβερνήσεων ! . .

Τὸ ἔνατον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου δεικνύει ἔτι μᾶλλον τὰς ἀληθεῖς τάσεις τοῦ Μακιαβέλλη, εἶναι οὕτως εἰπεῖν ἡ δημοκρατικὴ θεωρία τοῦ *Ἡγεμόνος* διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ὁ ἡγεμὼν δύναται νὰ καταλάβῃ τὴν ἀρχὴν

1 Il Principe κεφ. 8.

εἴτε διὰ τῆς εὐνοίας τοῦ λαοῦ εἴτε διὰ τῆς τῶν μεγιστάνων. «Ὁπόταν μὲν οἱ μεγιστάνες βλέπωσιν ὅτι δὲν δύνανται ν' ἀντιστῶσιν εἰς τὸν λαόν, ἄρχονται στρεφόμενοι πρὸς ἕνα μεταξὺ αὐτῶν ἄνδρα, ὃν ἀναγορεύουσιν *ἡγεμόνα*, ὅπως δύνανται ὑπὸ τὴν σκιὰν αὐτοῦ νὰ δουλεύωσιν εἰς τὰς ἐπιθυμίας των· ὡσαύτως ὁ λαὸς στρέφεται πρὸς ἕνα μόνον, καθ' ὅσον βλέπει ὅτι δὲν δύναται ν' ἀντιστῇ εἰς τοὺς μεγιστᾶνας καὶ καθίστησιν αὐτὸν *Ἡγεμόνα*, ὅπως ἐξασφαλισθῇ διὰ τῆς ἰσχύος αὐτοῦ. Καὶ ὁ μὲν καταλαμβάνων τὴν ἡγεμονίαν *τῇ ἐπικουρίᾳ τῶν μεγιστάνων*, ἔχεται αὐτῆς μετὰ μείζονος δυσχερείας, ἢ ὁ διὰ τῆς ἐπικουρίας τοῦ λαοῦ, διότι ὡς ἡγεμὼν εὑρίσκει πολλοὺς περὶ ἑαυτόν, θεωροῦντας αὐτὸν ὅμοιον, οὓς δὲν δύναται τούτου ἕνεκα νὰ διατάσσῃ ἢ νὰ μεταχειρίζηται κατ' ἰδίαν βούλησιν. Ἀλλ' ὁ καταλαμβάνων τὴν ἡγεμονίαν διὰ τῆς εὐνοίας τοῦ λαοῦ, ἵσταται μόνος ἐν αὐτῇ, οὐδένα ἢ ὀλίγους μόνον παρ' ἑαυτῷ ἔχων μὴ προθύμους εἰς ὑπακοήν. Ἐκτὸς δὲ τούτου δὲν δύναταί τις νὰ ἦναι ὑπηρετικός, ἄνευ τῆς προσβολῆς τῆς τιμῆς τῶν ἄλλων πρὸς τοὺς μεγιστᾶνας, ἀλλὰ βεβαίως δύναται νὰ ἦναι τοιοῦτος πρὸς τὸν λαόν, διότι αἱ τάσεις τοῦ λαοῦ εἶναι ἐντιμώτεραι ἢ αἱ τῶν μεγιστάνων, διότι οὗτοι μὲν θέλουσι νὰ καταπιέζωσιν, ἐνῷ ὁ λαὸς οὐδὲν πλέον ἐπιθυμεῖ ἢ τὴν μὴ καταπίεσίν του. Συνέπεια τούτου εἶναι, ὅτι οὐδεὶς ἡγεμὼν δύναται νὰ ἐξασφαλισθῇ κατὰ λαοῦ ἐχθρικῶς αὐτῷ διακειμένου, διότι πολλοὺς ἕξει ἐχθρούς, ἐνῷ ἐκ τῶν μεγιστάνων, ὀλίγων ὄντων, εὐχερῶς δύναται νὰ ἐξασφαλισθῇ. Τὸ χείριστον, ὅπερ ἡγεμών τις δύναται ν' ἀναμένῃ παρὰ λαοῦ πολεμίου αὐτῷ, εἶναι ἡ ἐγκατάλειψις, ἐνῷ ὀφείλει νὰ φοβῆται οὐ μόνον ὅτι θέλει ἐγκαταλειφθῇ ὑπὸ τῶν πολεμίων αὐτῷ μεγιστάνων, ἀλλ' ὅτι καὶ θέλει προσβληθῇ ὑπ' αὐτῶν. Διότι, καθὸ κεκτημένοι οὗτοι διορατικώτερον βλέμμα καὶ μείζονα πανουργίαν, προτρέχουσιν ἀείποτε τοῦ χρόνου, ὅπως ἀφ' ἑαυτῶν περισωθῶσι, ζητοῦντες τὴν κτῆσιν τῆς εὐνοίας ἐκείνου, εἰς τὴν νίκην τοῦ ὁποίου ἐλπίζουσιν. Πρὸς τούτοις δὲ εἶναι ἠναγκασμένος ὁ ἡγεμὼν νὰ συζῇ ἀείποτε μεθ' ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ λαοῦ, ἐν τούτοις δύναται κάλλιστα νὰ ὑφίσταται ἄνευ τῶν αὐτῶν μεγιστάνων, διότι δύναται καθ' ἑκάστην νὰ συντελῇ εἰς τὴν ὕψωσιν αὐτῶν ἢ τὴν ταπείνωσιν καὶ νὰ παρέχῃ εἰς αὐτοὺς τὴν δόξαν ἢ τὴν ἀδοξίαν κατ' ἰδίαν βούλησιν . . .»[1]

Ἐνταῦθα ἔγκεινται ἀναντιρρήτως τὰ πρῶτα σπέρματα τῆς μεγάλης ἐκείνης δημοκρατικῆς ἀρχῆς τῶν νεωτέρων χρόνων, ἥτις μετὰ τοσαύτης δεινότητος ἀνεπτύχθη βραδύτερον ὑπὸ τοῦ Ῥουσσῶ καὶ τῶν θεωρητικῶν τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, καὶ ἥτις ἐν τῷ πολιτικῷ εὐαγγελίῳ τῆς νεωτέρας κοινωνίας φέρει τὸν τίτλον *κυριαρχία τοῦ λαοῦ*. Ἡ ἀμυδρῶς ὑπὸ τοῦ Μακιαβέλλη διατυπουμένη ὑποθήκη, ὅτι ὁ σοφὸς ἡγεμὼν ὀφείλει νὰ βασίζηται ἐπὶ τῆς ἐμπιστοσύνης καὶ τῆς ὑποστηρίξεως τοῦ λαοῦ, οὐχὶ δὲ ἐπὶ τῆς τῶν μεγιστάνων, διότι *αἱ τάσεις τοῦ λαοῦ εἶναι ἐντιμώτεραι παρὰ τὰς τῶν*

1 Il Principe 9.

μεγιστάνων, *τοῦ λαοῦ ἐπιθυμοῦντος μόνον νὰ μὴ καταπιέζηται*, εἶναι ἡ πολιτικὴ σοφία τῶν νεωτέρων χρόνων, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀρχαιότητα, θεμελιοῦσαν τὴν κοινωνικὴν εὐδαιμονίαν οὐχὶ ἐπὶ τῆς εὐημερίας τοῦ ὅλου ἀλλὰ τῶν ὀλίγων. Ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης προῆλθον αἱ νεώτεραι ἐπαναστάσεις, εἴτε ἐκ τῶν ἄνω εἴτε ἐκ τῶν κάτω κατὰ τὴν τελευταίαν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν περίοδον τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας. Ἀπόλυτοι μονάρχαι ἢ δημοτικοὶ δικτάτορες—ἕκαστος κατὰ τὰς ἰδίας σκέψεις καὶ τὰς περιστάσεις—ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Μακιαβέλλη, ἢ καὶ βραδύτερον ἔτι, πλήττοντες θανασίμως τὴν τιμαριοκρατίαν τοῦ μεσαίωνος, ἥτις οὐδένα εἶχε πλέον λόγον ὑποστάσεως ἐν τῇ νέᾳ ἀλλοιώσει τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ τῆς Εὐρώπης, ἐν τῷ λαῷ ἐζήτησαν τὸν *ἰσχυρότατον παράγοντα* καὶ τὸ βασιμώτατον θεμέλιον τῆς πολιτικῆς ἰσχύος. Ἀληθῶς ἐν πάσῃ ἱστορικῇ περιόδῳ τῆς ἀνθρωπότητος ἡ ἰδέα τοῦ λαοῦ, τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, εἶναι ἡ ἐξάρχουσα ἐκπολιτιστικὴ ἰδέα, ἡ δὲ συνείδησις αὐτοῦ εἶναι ἡ ἀείρρους καὶ ἀθάνατος κρήνη, ἀφ' ἧς διαπέμπονται ἁπανταχοῦ τὰ ζείδωρα νάματα, τὰ διαρρέοντα τὸν ἀγρὸν τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς εὐημερίας. Δὲν ἀπαιτοῦμεν ἐν τούτοις ἀπὸ βιβλίου, ὑπὸ τὰς γνωστὰς ἡμῖν περιστάσεις γεγραμμένου, τὴν λεπτομερῆ διατύπωσιν τῶν νεωτέρων πολιτικῶν δογμάτων. Ὁ *Ἡγεμὼν* δὲν ἐγράφη, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς θεωρητικὸν βιβλίον χάριν τῶν συγχρόνων ἢ τῶν κατόπιν γενεῶν· συλληφθεὶς καὶ διατυπωθεὶς μετὰ τοῦ μόνου πόθου τῆς πραγματώσεως τῆς ἰταλικῆς ἑνότητος καὶ τῆς παλιγγενεσίας τῆς πιπτούσης Ἰταλίας, ἐσκόπει μόνον νὰ παραστήσῃ τὰς ἀνάγκας τῆς ἐποχῆς, ἥκιστα λαμβάνων ὑπ' ὄψιν προβλήματα καθολικωτέρου ἐνδιαφέροντος.

Ὁ κατέχων τὴν ἀνωτάτην ἀρχὴν τῆς πολιτείας, μετὰ τῶν δικαιωμάτων, τὰ ὁποῖα ἀντλεῖ ἐκ τῆς ὑψηλῆς ταύτης περιωπῆς, ὑπόκειται καὶ εἰς ἀνάλογα καθήκοντα. Ἡ θέσις τοῦ ἡγεμόνος, ὑφ' οἱονδήποτε καὶ ἂν παρίσταται οὗτος τύπον ἐν τῇ πολιτείᾳ, εἶναι τόπος δοκιμασίας, ἐνέχων πολλάκις τὸν σταυρὸν τοῦ μαρτυρίου, ἀλλὰ καὶ τῆς δόξης τὴν ἀποθέωσιν. Ὅ,τι συνιστᾷ ἰδίως εἰς τὸν ἡγεμόνα ὁ Μακιαβέλλης πρὸς ἐνίσχυσιν αὐτοῦ ἐν τῇ ἀρχῇ, πρὸς θρίαμβον κατὰ τῶν ἐσωτερικῶν καὶ τῶν ἐξωτερικῶν πολεμίων, εἶναι ὁ στρατιωτικὸς ὀργανισμὸς καὶ ἡ πολεμικὴ προπαρασκευὴ τῆς χώρας. «Ἄνευ ἰδίας στρατιωτικῆς δυνάμεως οὐδεμία πολιτεία δύναται νὰ ἦναι ἀσφαλής· ὀφείλει λοιπὸν ὁ ἡγεμὼν οὐδὲν ἄλλο νὰ ἔχῃ ἀντικείμενον, περὶ οὐδενὸς ἄλλου νὰ σκέπτηται, οὐδὲν ἄλλο νὰ καθιστᾷ ἰδίαν αὐτοῦ τέχνην, ἢ τὸν πόλεμον καὶ τούτου τὴν παρασκευὴν καὶ τὴν διοίκησιν· διότι μόνη αὕτη ἡ τέχνη προσήκει εἰς τὸν ἄρχοντα, ὑπὸ τοιούτου δὲ περιβάλλεται σθένους, ὥστε οὐ μόνον περισώζει τοὺς ἐξ αἵματος ἡγεμόνας, ἀλλὰ συνήθως καὶ τοὺς ἄνδρας ἐκείνους, οἵτινες ἀπὸ ἁπλῶν πολιτῶν ἀνῆλθον εἰς τὴν περιωπὴν ταύτην. Τἀνάπαλιν δὲ βλέπομεν, ὅτι οἱ ἡγεμόνες, οἱ μεριμνήσαντες περὶ τῶν ἡδονῶν μᾶλ-

λον ἢ περὶ τῶν ὅπλων,, ἀπώλεσαν τὴν θέσιν αὐτῶν»[1]. Ἡ στρατιωτικὴ ὀργάνωσις τῆς Ἰταλίας, ἡ ἐξέγερσις τοῦ πολεμικοῦ φρονήματος τῆς χώρας δύνανται μόνον νὰ ἐπαναγάγωσιν αὐτὴν εἰς τὴν ἀρχαίαν εὔκλειαν· πρῶτος θεωρητικὸς τῆς στρατιωτικῆς τέχνης, οἵα ἀνεπτύχθη κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἀποδίδει εἰς αὐτὴν μεγίστην σημασίαν, μόνην δυναμένην νὰ ἐμφυσήσῃ ἦθος γενναῖον καὶ ἀρειμάνιον εἰς ἄνδρας μαλθακοὺς καταστάντας ὑπὸ τῶν ἀπολαύσεων τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἀκινησίας.

Ὁ Σαβοναρόλας εἶχεν ἐξεγείρει ἐπί τινας στιγμὰς τὰ πλήθη τῆς Φλωρεντίας· ὁ σκαπανεὺς τῆς διαφθορᾶς τοῦ καιροῦ του, ὁ ἐνθουσιώδης μεταρρυθμιστὴς κατέσχεν ἐπὶ βραχὺν χρόνον τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν τῆς πολιτείας, ἀλλ' αὕτη διέφυγεν ἀμέσως τῶν χειρῶν αὐτοῦ. Ὁ *Ἡγεμὼν* τοῦ Μακιαβέλλη εἶναι ἄλλος· δὲν εἶναι Ριένζης, ἐνθουσιῶν λάτρις τοῦ παρελθόντος, ὀνειροπολῶν τὴν ἀνάστασιν τῆς Ἰταλίας διὰ τῶν τύπων μόνον τῆς ἀρχαίας ρωμαϊκῆς δημοκρατίας· εἶναι πραγματικὸς πολιτικὸς ἀνὴρ, κατανοῶν τὰς ἀνάγκας τῶν χρόνων του, ὧν δημιούργημα αὐτῶν, *ἔνοπλος προφήτης*, κατ' ἐξοχὴν στρατηγὸς, πρέπει νὰ ἦναι ἀριστοτέχνης τῆς πολεμικῆς τέχνης, μόνον αὐτοῦ ἔχων μέλημα τὴν στρατιωτικὴν ὀργάνωσιν τῆς χώρας, ὅπως δι' αὐτῆς ἐξεγείρῃ ἀπὸ τοῦ ληθάργου τὸ φρόνημα τῶν Ἰταλῶν, ὅπως παλινορθώσῃ τὴν Ἰταλίαν *ἀπὸ τῆς δουλείας καὶ τῆς αἰσχύνης*, ἀπαλλάττων αὐτὴν ἀπὸ τῆς τυραννίας τῶν ξένων καὶ τῶν μισθοφόρων. Πρὸς θρίαμβον δὲ τῶν ἀρχῶν τούτων ὀφείλει ὁ ἡγεμὼν νὰ διοργανώσῃ τὸν στρατὸν αὐτοῦ οὐχὶ ἐξ ἀνδρῶν ξένων, ἀλλ' ἐκ τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ, ἢ τῶν πολιτῶν· οὕτως ἐξασκήσας αὐτοὺς πρὸς τοὺς πόνους τοῦ πολέμου, πρὸς τὰς κακουχίας τοῦ στρατιωτικοῦ βίου, ἐμφυσήσας εἰς τὸ πνεῦμα αὐτῶν τὴν ἰδέαν τῆς φιλοπατρίας καὶ τῆς ἀτομικότητος, θέλει ἐπανορθώσει ἀπὸ τῶν ἐρειπίων αὐτῆς τὴν Ἰταλίαν.

Ἐν τοῖς περὶ τῆς *Τέχνης τοῦ πολέμου* διαλόγοις ὁ ὑποτιθέμενος Κολόννας λέγει τὰ ἑξῆς: «Πόσον ἤθελεν εἶναι κρεῖττον, ἂν ἐμιμώμεθα τοὺς ἀρχαίους κατὰ τὴν *σκληραγωγίαν* μᾶλλον καὶ τὴν *τραχύτητα*, ἢ κατὰ τὴν *μαλακότητα* καὶ τὸ *ἁβροδίαιτον*, ἂν διημιλλώμεθα πρὸς ἐκείνους δι' ὅσα ἔπραττον ἐν τῷ φωτὶ, οὐχὶ δὲ ἐν τῷ σκότει, καὶ ἂν προσελαμβάνομεν τὰ ἤθη τῆς ἀληθοῦς καὶ τελείας, οὐχὶ δὲ τῆς ψευδοῦς καὶ διεφθαρμένης ἀρχαιότητος! *Διότι ἀφ' ὅτου ἡ ἁβρότης τῶν ἠθῶν κατέστη ἀρεστὴ εἰς τοὺς Ῥωμαίους, κατεστράφη ἡ πατρίς μου Ἰταλία*[2]». Ὡραῖοι λόγοι, ἄξιοι μιμήσεως ἐν πάσῃ κοινωνίᾳ, ἄξιοι μελέτης ὑπὸ τοῦ πρώτου τῶν ἀρχόντων, ὡς καὶ ὑπὸ τοῦ τελευταίου τῶν πολιτῶν. Τὸ πῦρ τῆς ἐθνικῆς τιμῆς καὶ ἀνεξαρτησίας διαφλέγει κατ' ἐξοχὴν τὰ στήθη τοῦ πολίτου, μόνον ὅτε οὗτος ἐν οἱαδήποτε στιγμῇ εἶναι προπαρασκευασμένος νὰ ἐκδικήσῃ πᾶσαν προσβολὴν, ν' ἀποκρούσῃ πᾶσαν κατ' αὐτῆς ἐπίθεσιν.

1 Il Principe κεφ. 14.

2 Dell' Arte della Guerra.

Εἴτε ἐν τῷ *Ἡγεμόνι*, εἴτε ἐν τῇ *Τέχνῃ τοῦ Πολέμου* ὁ Μακιαβέλλης διατυπῶν τὰς σκέψεις αὐτοῦ περὶ τῆς στρατιωτικῆς ὀργανώσεως τῆς Ἰταλίας, ἀφικνεῖται εἰς τὸ ὑπέρτατον τῆς πολιτικῆς ὀξυδερκείας καὶ προορατικότητος σημεῖον· δὲν εἶναι πλέον πρακτικὸς πολιτικὸς, καθίσταται προφήτης, τοῦ ὁποίου αἱ θεωρίαι, δὲν παρῆλθε πολὺς χρόνος, καὶ ἐπολιτογραφήθησαν καθ' ὁλοκληρίαν ἐν τῇ συνειδήσει τῶν νεωτέρων λαῶν τῆς Εὐρώπης. Ἡ ὀργάνωσις τακτικῶν στρατῶν, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς μισθοφόρους τοῦ μεσαίωνος, τὸ ἐθνοσωτήριον σύστημα τῆς *καθολικῆς στρατολογίας*, τὸ ὁποῖον τὸ πρῶτον ἐφαρμοσθὲν ἐν Πρωσσίᾳ ἐπήνεγκε τὰ γνωστὰ ἀποτελέσματα, καὶ τὸ ὁποῖον ὁσημέραι εἰσάγεται ἐν τῷ πολιτικῷ κώδικι τῶν νεωτέρων λαῶν, εἶναι ἐμπνεύσεις τῆς πολιτικῆς περινοίας τοῦ Μακιαβέλλη, αἵτινες ἐμπεδοῦσαι τὸ ἐθνικὸν φρόνημα τῶν λαῶν, κρατύνουσι τὴν φιλοπατρίαν τοῦ πολίτου, αἰσθανομένου ὅτι εἶναι ἱκανὸς νὰ διεκδικήσῃ τὴν τιμὴν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐλευθερίαν, ἐπιβουλευομένην ὑπὸ ἐσωτερικῶν τε καὶ ἐξωτερικῶν πολεμίων.

Εἶναι δυσχερὴς ἀναμφιβόλως ἡ κτῆσις τῆς ἀρχῆς, ἀλλ' ἔτι δυσχερεστέρα εἶναι ἡ συντήρησις αὐτῆς. Ὁ Μακιαβέλλης ἐπέδειξεν ἤδη τὸν Καίσαρα Βοργίαν πρότυπον κατακτητοῦ ἡγεμόνος, ἀλλ' ὁ ἡγεμὼν οὗτος ὀφείλει ν' ἀντιπαλαίῃ καθ' ἑκάστην πρὸς πολλοὺς ἐχθροὺς καὶ ποικίλα προσκόμματα. Ἱστάμενος ὑπεράνω πάντων τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ, ἐπισπᾷ κατ' ἀνάγκην τὴν προσοχὴν αὐτῶν ἐν πάσῃ αὐτοῦ πράξει καὶ ἐνεργείᾳ· κινδυνεύει δὲ κατὰ πᾶσαν στιγμὴν νὰ καταστῇ τὸ ἀντικείμενον τῆς μνησικακίας αὐτῶν καὶ τῆς ἐκδικήσεως. Ἐντεῦθεν ὁ ἀγὼν μεταξὺ ὑπηκόων καὶ Ἡγεμόνος, εἰς ὃν ὁ Μακιαβέλλης παρέχει τὰς ἀκολούθους ὑποθήκας πρὸς ὑποστήριξιν αὐτοῦ ἐν τῇ ἐξουσίᾳ.

«Δύο εἴδη ὑπάρχουσιν ἀγώνων, ὧν οἱ μὲν τελοῦνται διὰ τῶν νόμων, οἱ δὲ διὰ τῆς βίας· καὶ οἱ μὲν πρῶτοι ἰδιάζουσιν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, οἱ δὲ εἰς τὰ θηρία· ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ πρῶτοι δὲν ἐξαρκοῦσι συνήθως, ὀφείλει τις νὰ καταφύγῃ εἰς τοὺς δευτέρους. Τούτου ἕνεκα ὁ ἡγεμὼν εἶναι ἠναγκασμένος νὰ περιβάλληται τὴν φύσιν καὶ τοῦ θηρίου καὶ τοῦ ἀνθρώπου, πρὸς τοῦτο δὲ ὀφείλει νὰ ἐκλέξῃ τὴν ἀλώπεκα καὶ τὸν λέοντα, διότι ὁ μὲν λέων δὲν δύναται νὰ προφυλαχθῇ ἀπὸ τῶν παγίδων, ἡ δὲ ἀλώπηξ ἀπὸ τῶν λύκων. Ὀφείλει λοιπὸν νὰ ἦναι ἀλώπηξ, ὅπως ἀναγνωρίζῃ τὰς παγίδας, καὶ λέων πρὸς ἐκφόβισιν τῶν λύκων. . . Ὁ κυριάρχης οὔτε δύναται οὔτε ὀφείλει νὰ τηρῇ τὸν λόγον του, ἂν ἡ τήρησις αὕτη τοῦ λόγου ἠδύνατο ν' ἀποβῇ αὐτῷ ἐπιβλαβὴς, καὶ ἂν δὲν ὑφίστανται πλέον οἱ λόγοι, οἱ παρακινήσαντες αὐτὸν πρὸς τοῦτο. Δύναταί τις νὰ ἀριθμήσῃ ἄπειρα νεώτερα παραδείγματα καὶ νὰ ἐπιδείξῃ πόσαι συνθῆκαι, πόσαι ὑποσχέσεις ἐματαιώθησαν ὑπὸ τῆς ἀπιστίας τῶν ἡγεμόνων· ὠφελήθησαν δὲ κάλλιστα ἐκεῖνοι, οἵτινες κάλλιστα ἐγίνωσκον νὰ ὑποκριθῶσι τὴν ἀλώπεκα. Ἀλλ' ὀφείλει τις νὰ γινώσκῃ καλῶς νὰ περικαλύπτῃ τὴν φύσιν ταύτην, καὶ νὰ ἦναι μέγας ἐν ἀπάτῃ καὶ ὑποκρισίᾳ·

διότι οἱ ἄνθρωποι εἶναι τοσοῦτον ἁπλοῖ καὶ ὑπακούουσι τοσοῦτον εἰς τὰς στιγμιαίας ἀνάγκας, ὥστε ὁ ἐξαπατῶν ἀείποτε θέλει ἐπιτύχει τὸν ἐξαπατηθησόμενον... Δὲν εἶναι βεβαίως ἀνάγκη νὰ κατέχῃ ὅλας τὰς ἄνω εἰρημένας ἰδιότητας, ἐν τούτοις εἶναι ἀνάγκη νὰ φαίνηται ὅτι τὰς κατέχει... Ὁ ἡγεμὼν καὶ πρὸ παντὸς ὁ νέος ἡγεμὼν δὲν δύναται νὰ προσέχῃ εἰς ὅλα τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα οἱ ἄνθρωποι θεωροῦσιν ἀγαθά, ἐπειδὴ εἶναι συνήθως ἠναγκασμένος χάριν τῆς διατηρήσεως τῆς ἐξουσίας, νὰ πράττῃ παρὰ τὴν πίστιν, παρὰ τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην, παρὰ τὴν φιλανθρωπίαν, παρὰ τὴν εὐλάβειαν· ὀφείλει νὰ φροντίζῃ μεγάλως, ὅπως μηδὲν ἐξέρχηται τοῦ στόματός του, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι πλῆρες τῶν πέντε τούτων ἰδιοτήτων, νὰ δεικνύηται δέ, βλεπόμενος καὶ ἀκουόμενος, ὅλως ἐλεημοσύνη, ὅλως πίστις, ὅλως φιλανθρωπία, ὅλως χρηστότης, ὅλως εὐλάβεια. Ἰδίως δὲ εἶναι ἀνάγκη νὰ φαίνηται ὅτι κατέχει τὴν τελευταίαν ταύτην ἰδιότητα· διότι οἱ ἄνθρωποι ἀποφαίνονται ἐν γένει μᾶλλον δι' ὅ,τι βλέπουσιν ἢ δι' ὅ,τι ἅπτονται, διότι ἕκαστος δύναται νὰ βλέπῃ, ἀλλ' ὀλίγοι αἰσθάνονται. Φροντὶς λοιπὸν τοῦ ἡγεμόνος πρέπει νὰ ἦναι ἡ νίκη καὶ ἡ φυλακὴ τῆς κυριαρχίας, τὰ δὲ μέσα θέλουσιν ἀείποτε ἑρμηνευθῇ ἔντιμα καὶ ἐγκωμιασθῇ ὑπὸ πάντων· διότι ὁ ὄχλος ἁλίσκεται ἀείποτε ὑπὸ τῶν κατ' ἐπιφάνειαν τελουμένων καὶ τῆς ἐπιτυχίας τῆς ὑποθέσεως· *ἀλλ' ἐν τῷ κόσμῳ μόνον ὄχλος ὑπάρχει*, οἱ δὲ ὀλίγοι εὑρίσκουσι τότε πρῶτον τὴν θέσιν αὐτῶν, ὁπότε οἱ πολλοὶ δὲν γινώσκουσι ποῦ νὰ προσερεισθῶσιν»...[1].

Ἀλλ' ἐν τῷ κόσμῳ μόνον ὄχλος ὑπάρχει (e nel mondo non è se non volgo). Ἐν τῇ φράσει ταύτῃ δύναταί τις εἰπεῖν, ὅτι περιλαμβάνεται ἅπαν τὸ μυστήριον τῆς πολιτικῆς θεωρίας τοῦ Μακιαβέλλη, ἀνακαλύπτονται δὲ αἱ ἀφορμαί, αἵτινες παρεκίνησαν αὐτὸν εἰς τὴν συγγραφὴν τοῦ *Ἡγεμόνος*. Ὁ γραμματεὺς τῆς φλωρεντιακῆς δημοκρατίας, ὁ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐνεργήσας καὶ διακινδυνεύσας ὑπὲρ τῶν ἐλευθεριῶν τῆς πατρίδος του, τοῦ ὁποίου τὰ λοιπὰ συγγράμματα ἀποπνέουσι διάπυρον πρὸς τὴν δημοκρατίαν ἔρωτα, ὁ συνωμότης καὶ μάρτυς τῆς ἐλευθερίας, ἐκφράζεται τὴν ἀπελπιστικὴν ταύτην κραυγὴν τοῦ ἀναθέματος! *Ἐν τῷ κόσμῳ μόνον ὄχλος ὑπάρχει*! Τί ἄλλο σημαίνει ἡ φράσις αὕτη, ἢ ὅτι ὁ Μακιαβέλλης, μάτην ἐπὶ μακρὸν χρόνον ζητήσας νὰ ἐνθουσιάσῃ λαόν, εἰς τοῦ ὁποίου τὰ στήθη εἶχεν ἀποσβεσθῇ τελείως πᾶν φιλοπατρίας καὶ ἐθνικῆς τιμῆς αἴσθημα, βλέπων ὅτι μάτην ἀγωνίζεται νὰ γαλβανίσῃ νεκρὸν σῶμα, προωρισμένον εἰς τὸ μουσεῖον τῆς ἀνατομίας μᾶλλον, ἢ εἰς τὸ στάδιον τῆς ἱστορικῆς δράσεως, πλήρης ἀπογοητεύσεως καὶ μισανθρωπίας, ἐκφωνεῖ τὸν ἐπικήδειον τοῦτον τοῦ αἰῶνός του; Εἶναι ἀπαίσιον, ἀλλ' ἀληθές· ἐν διεφθαρμένῃ πολιτικῇ κοινωνίᾳ, ἐν ἐποχῇ παρακμῆς τῶν ἠθῶν μόνον ὄχλος ὑπάρχει· ὁ ὄχλος οὗτος δὲν ἔχει αἰσθήματα, δὲν ἔχει εὐγενῆ πάθη· ἔχει μόνον ἔνστικτα, κατ' ἐλάχιστον διαφέρων τῶν θηρίων·

1 Il. Principe. κεφ. 18.

ἀλλ' ὁ ὄχλος οὗτος δὲν εὑρίσκεται μόνον ἐν τῇ κατωτάτῃ, ἐν τῇ παρημελημένῃ τάξει τῆς κοινωνίας· ὁ ἐλάχιστος ὀξυδερκὴς ὀφθαλμὸς θέλει συναντήσει αὐτὸν ἁπανταχοῦ, ἐν ἅπασι τοῖς κοινωνικοῖς στρώμασιν, ἀπὸ τοῦ περιόπτου ἀνακτόρου μέχρι τῆς ταπεινοτάτης καλύβης, ἀπὸ τῶν ἐνδιαιτωμένων παρὰ τὸν βασίλειον θρόνον μέχρι τῶν διανυκτερευόντων ἐν τῷ ὑπαίθρῳ ἢ ἐν τοῖς ὑπογείοις τῆς ἀστυνομίας. Τὸ ἀποτρόπαιον πολιτικὸν δόγμα τῶν Βουρβώνων τῆς Νεαπόλεως, ὅτι ὁ ὄχλος ἔχει ἀνάγκην τριῶν F (Festa, Forca, Farina) ἐφαρμόζεται ἐξίσου εἰς τοὺς μεγιστᾶνας, ὅπως καὶ εἰς τοὺς Λαζαρώνους. Τὸν ὄχλον τοῦτον, τὸν τοσοῦτον οἰκτρὸν πρόσωπον παραστήσαντα ἐκ περιτροπῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ, τὸν εἴδομεν πολλάκις ὑπὸ παντοίας μορφὰς καὶ ὑπὸ διάφορα προσωπεῖα· τὸν εἴδομεν ἐν τῇ Ρωμαϊκῇ Συγκλήτῳ πατρίκιον, ἀποθεοῦντα τὰ ξόανα τῶν Καισάρων, ὅπως καὶ ἐν τῷ Ἀμφιθεάτρῳ πραιτωριανόν, χειροκροτοῦντα ἐπὶ τῷ τραγικῷ δράματι τῶν δολοφονουμένων μονομάχων· τὸν εἴδομεν ἐν ταῖς καννιβαλικαῖς παραστάσεσι τοῦ μεσαιῶνος, ἐπευφημοῦντα τὰς ἀποφάσεις τῆς ἱερᾶς ἐξετάσεως καὶ ὀρχούμενον τὸν κόρδακα, παιανιζούσης τῆς καταχθονίου μουσικῆς ξύλων καὶ ἀνθρωπίνων σαρκῶν ἀναμὶξ καιομένων· τὸν εἴδομεν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ἐκστρατεύοντα ὡς μετανάστην κατὰ τῆς πατρίδος του, ἢ ἀποκόπτοντα πᾶσαν ἐξέχουσαν κεφαλὴν ὡς δημοκρατικὸν πολίτην. Ποσάκις δὲν παρέστη ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸ ἀλγεινὸν τοῦτο φαινόμενον τῆς ὑστάτης καταπτώσεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως;... Καὶ ἤδη ἐννοῶ, συγγραφεῦ τοῦ *Ἡγεμόνος*, τίνος λόγου ἕνεκα ἀπηλπίσθης ἀπὸ τοῦ ὄχλου ἐκείνου τῆς ἐποχῆς σου, ἀναζητήσας τὴν ἄγκυραν τῆς σωτηρίας τῆς πατρίδος σου ἐν ἑνὶ μόνον ἀνδρί, συνιστῶν τὰ δραστικώτατα φάρμακα πρὸς ἐπιτυχίαν σκοποῦ, ὅστις μόνον ἠδύνατο νὰ ἐπενέγκῃ τὴν ἀνάστασιν καὶ τὴν ἑνότητα τῆς Ἰταλίας... Ἀλλὰ καθὼς ἀπὸ τῆς κοπρίας καὶ τοῦ βορβόρου ἀναφύεται πολλάκις θαλερὸς βλαστός, κρατυνόμενος βαθμηδὸν εἰς ἀκμαῖον καὶ ζείδωρον δένδρον, οὕτως ἀπὸ τοῦ ὄχλου, τοῦ ἀποβλήτου τούτου Παρίου τῆς ἠθικῆς καθάρσεως τῆς κοινωνίας, ἐξέρχεται ὁ λαός, τεράστιος γίγας, διὰ τῶν ἀκτίνων αὐτοῦ διαπερῶν τὰ νέφη τῆς παρακμῆς καὶ ἐπανορθῶν τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ κῦρος ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ. Ὑπάρχουσιν ἐπαναστάσεις, δέσεις καὶ λύσεις ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, συγχύζουσαι τὸν ἱστοριοδίφην καὶ ἀπελπίζουσαι τὸν φιλόσοφον. Ὁ ὄχλος ἐκεῖνος τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος, ὁ τοσοῦτον ἄξιος τῆς ὑψηλῆς περιφρονήσεως τοῦ Μακιαβέλλη, διελθὼν δι' ἁπασῶν τῶν περιπετειῶν τῆς ἱστορίας, ὑποστὰς ἁπάσας τὰς ταπεινώσεις καὶ τοὺς ἐξευτελισμοὺς ξενικῆς καὶ ἰθαγενοῦς τυραννίας, ἐξεγείρεται αἴφνης πρωΐαν τινὰ πλήρης τῶν ἀναμνήσεων τοῦ παρελθόντος, ἀποδυόμενος εἰς τὴν πάλην εὐτυχεστέρου ἐθνικοῦ μέλλοντος, ἐπὶ τῷ ἀκούσματι μόνον τῆς προφητικῆς φωνῆς τοῦ Ματσίνη, διατυποῦντος τὸ πρόγραμμα τῆς ἰταλικῆς ἑνότητος ἐν τῷ πολυθρυλήτῳ προγράμματι τῆς *Νέας Ἰταλίας*: *Dio e Popolo!*...

Ὁ *Ἡγεμὼν* εἶναι ἓν τῶν ἐμβριθεστάτων καὶ βαθυτάτων συγγραμμάτων τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, καταλλήλως μελετώμενος καὶ κατανοούμενος· ἀλλ' ὡς ἠθικὸν ἔργον οὐδεμίαν δύναται νὰ διεκδικήσῃ καθολικῆς ἀποδοχῆς ἀξίωσιν. Δυστυχῶς ἐν τούτοις ἡ πρακτικὴ πολιτικὴ δὲν δύναται νὰ συμβαδίσῃ ἐνίοτε παραλλήλως τῇ καθαρᾷ ἠθικότητι, ἥτις ἀναγορευομένη ὡς ἀπόλυτον ἐν τῷ βίῳ τῶν ἐθνῶν δόγμα, ἀναντιρρήτως θέλει συναντήσει ἀνυπέρβλητα προσκόμματα, ἕνεκα τῶν παθῶν τῶν λαῶν καὶ τῶν κυβερνήσεων. Ὑπάρχει τι ἄρα χεῖρον τῆς ἀρχῆς τοῦ πολέμου ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ἱστορίᾳ; Τίς θέλει τολμήσει νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν δικαιολογικὴν αὐτοῦ βάσιν, τὴν ἀνάγκην αὐτοῦ ἐν ταῖς μεταξὺ τῶν λαῶν σχέσεσι; Καὶ ἐν τούτοις λαμπρόταται σελίδες τῶν ἐθνῶν θεωροῦνται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μέχρι τῆς σήμερον αἱ σελίδες τῆς πολεμικῆς αὐτῶν δόξης, ὁ δὲ στρατός, ὁ ἐκπροσωπῶν τὴν ἀρχὴν ὑφισταμένης ἀνωμάλου τάξεως ἐν τῷ κοινωνικῷ κόσμῳ τῆς ἀνθρωπότητος, θεωρεῖται ἀείποτε μία τῶν περιφανεστάτων τάξεων τῆς πολιτικῆς κοινωνίας. Εἶναι ἀνήθικος ἀληθῶς ὁ πόλεμος, ὁ θέτων τὴν ἀνθρωπότητα ἐν μοίρᾳ ἀλόγων θηρίων, ἀλληλοκτονούντων χάριν ἁπλῆς ἐθνικῆς ματαιοδοξίας, χάριν τοῦ κορεσμοῦ ἐνόχων προσωπικῶν συμφερόντων, ἀλλὰ τίς ὁ τολμήσων νὰ διαμφισβητήσῃ, ὅτι ὁ πόλεμος οὗτος, ὁ συνεπαγόμενος τὴν κατάραν καὶ τὰ ἀναθέματα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, δὲν εἶναι πολλάκις ἀναπόφευκτος εὔελπις οἰωνὸς τῆς ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς τῶν λαῶν ἐξεγέρσεως, ἀφετηρία τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς αὐτῶν προόδου καὶ ἀναπτύξεως;

Ὑπάρχουσι νόσοι ἐν τῷ βίῳ τῶν λαῶν, ὡς ὑπάρχουσι τοιαῦται ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀτόμων, δυνάμεναι νὰ ἀρθῶσι καὶ νὰ θεραπευθῶσι μόνον διὰ τῆς γνωστῆς ὁμοιοπαθητικῆς μεθόδου: similia similibus. Ὁ ἀπόλυτος λόγος, ἡ ἀνθρωπίνη ἠθικότης κατεξανίστανται ἀπὸ τῆς ὑψηλῆς περιωπῆς, ἐν ᾗ ὀφείλουσι νὰ ἵστανται, κατὰ τοῦ τρόπου τῆς θεραπείας ταύτης· ἀλλ' ὑπεράνω τῶν ἀπολύτων δογμάτων καὶ τῶν δυσπραγματοποιήτων θεωριῶν στυγνή, μελανείμων, ἀνηλεὴς ἵσταται πολλάκις θεότης, δι' ἀκανθῶν καὶ τριβόλων δεικνύουσα τὸν δρόμον τῆς πνευματικῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος. Εἶναι ἡ *Ἀνάγκη* τῆς ἀρχαίας τραγῳδίας, ἡ διευθετοῦσα ἀείποτε τὸν ροῦν τῆς ἱςορίας.

Αὕτη ἡ ἀνάγκη ὑπηγόρευσε τὸ βιβλίον τοῦ Μακιαβέλλη· ὁ *Ἡγεμὼν* οὐδέποτε ὀφείλει νὰ μελετηθῇ ὡς ἀπόλυτος πολιτικὴ θεωρία, ἀλλ' ὡς πολιτικὴ διδασκαλία ἡγεμόνος τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος, τοῦ αἰῶνος τῶν Βοργιῶν, τῆς ἐποχῆς Καρόλου τοῦ πέμπτου τῆς Ἰσπανίας, Λουδοβίκου τοῦ δεκάτου τρίτου τῆς Γαλλίας καὶ Ἐρρίκου τοῦ ὀγδόου τῆς Ἀγγλίας.

Μόνον μοναρχουμένη ἡ Ἰταλία δύναται νὰ εἰρηνεύσῃ· εἶπε σύγχρονος ἱστοριογράφος. Καὶ αὕτη ἦτο ἡ καθολικὴ συνείδησις τῆς δημοσίας γνώμης ἐν Ἰταλίᾳ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἡ πατρὶς τῆς Ἀναγεννήσεως, ἡ μήτηρ τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, κατασπαρασσομένη ὑπὸ τῶν ἐμφυλίων αὐτῆς ἐρίδων, ἕρμαιον φατριῶν, στείρων πάσης εὐγενοῦς καὶ ὑψηλῆς ἰδέας, ληστευο-

μένη καὶ ἀτιμαζομένη ὑπὸ τοῦ Πάπα καὶ τῶν σκοτεινῶν αὐτοῦ ὑπηρετῶν, εὐρὺ πεδίον ξένων κατακτήσεων Γερμανῶν, Ἱσπανῶν καὶ Γάλλων, δὲν ἠδύνατο ν' ἀνορθωθῇ, νὰ καταβάλῃ τοὺς ἐσωτερικοὺς καὶ ἐξωτερικοὺς αὐτῆς τυράννους, ἢ ὑποτασσομένη εἰς ἕνα ἡγεμόνα, ἀναλαμβάνοντα τὴν ἀπόλυτον ἀρχήν, ἐγκαθιδρύοντα καὶ παγιοῦντα τὴν τάξιν μετὰ τῆς νομιμότητος ἐν τῷ ἐσωτερικῷ, καθιστῶντα καὶ πάλιν τὴν Ἰταλίαν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ μίαν, ἰσχυράν, ἀξίαν τῶν μεγάλων ἱστορικῶν αὐτῆς παραδόσεων.

Τοιοῦτος ἦτο ὁ ἀνήρ, ὃν ἐπόθει ἡ ἰταλικὴ φιλοπατρία ἀπὸ τοῦ Δάντου καὶ τοῦ Μακιαβέλλη μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς λογάδων τῆς ἰταλικῆς ἑνότητος, καὶ πρὸς ὃν ἐν τέλει τοῦ βιβλίου ἀπευθύνει ὁ Μακιαβέλλης τὴν ἀκόλουθον προσφώνησιν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἰταλίας ἀπὸ τῶν βαρβάρων, δι' ἧς διευκρινεῖται πράγματι ὁ σκοπὸς τῆς συγγραφῆς τοῦ *Ἡγεμόνος*.

«Σταθμίσας λοιπὸν ἅπαντα τὰ μέχρι τοῦδε ἀναπτυχθέντα ζητήματα, καὶ σκεφθεὶς ἂν ἡ σύγχρονος τῆς Ἰταλίας κατάστασις εἶναι κατάλληλος νὰ τιμήσῃ νέον ἡγεμόνα καὶ ἂν ὑπάρχῃ πρόσφορος ἡ εὐκαιρία δι' ἄνδρα συνετὸν καὶ ἱκανόν, ὅπως εἰσαγάγῃ νέον εἶδος κυβερνήσεως, χρήσιμον εἰς τὴν σωτηρίαν τῶν κατοίκων, φρονῶ ὅτι δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἐποχὴ καταλληλοτέρα πρὸς τοῦτο. Ἐάν, καθὰ εἶπον ἤδη, ἦτο ἀναγκαία ἡ ἐν Αἰγύπτῳ δουλεία τοῦ υἱοῦ Ἰσραήλ, ὅπως διαλάμψῃ ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Μωϋσέως, ἦτο ἀναγκαία ἡ δουλεία τῶν Μήδων, ὅπως καταδειχθῇ ἡ μεγαλοψυχία τοῦ Κύρου, ἦτο ἀναγκαία ἡ διασπορὰ τῶν Ἀθηναίων, ὅπως διατρανωθῇ ἡ ἐξοχότης τοῦ Θησέως· οὕτως ἐν τῷ παρόντι χρόνῳ, ὅπως καταδειχθῇ ἡ ἀξία μιᾶς ἰταλικῆς ψυχῆς, ἔπρεπεν ἀναγκαίως ἡ Ἰταλία νὰ καταπέσῃ εἰς ὃ σημεῖον κατάκειται, ἔπρεπε νὰ ὑποδουλωθῇ χεῖρον τῶν Ἑβραίων καὶ Περσῶν, νὰ διασκορπισθῇ μᾶλλον τῶν Ἀθηναίων, ἄνευ ἀρχηγοῦ, ἄνευ ὀργανισμοῦ, συντετριμμένη, γεγυμνωμένη, διεσχισμένη, πεπατημένη ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ ξένου, ἔπρεπεν ἐπὶ τέλους νὰ ὑποστῇ πᾶν εἶδος καταστροφῆς....

«Ἡ πατρὶς ἡμιθανὴς ἀναμένει, ζητοῦσα τὸν δυνάμενον νὰ θεραπεύσῃ ἐπιτυχῶς τὰς πληγάς της νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὰς ἐπιδρομὰς τῶν καταστροφέων τῆς Λομβαρδίας, εἰς τοὺς βαρεῖς φόρους τοῦ βασιλείου τῆς Νεαπόλεως καὶ τῆς Τοσκάνης καὶ νὰ ἐπουλώσῃ τὰς ὑπὸ τοῦ μακροῦ χρόνου δηλητηριασθείσας πληγάς της. Ἰδέτε, πῶς αὕτη ἱκετεύει τὸν Θεόν, ἵνα τῇ πέμψῃ ἄνδρα, ἐξαγοράσοντα αὐτὴν ἀπὸ τῆς σκληρότητος καὶ τῆς ἀλαζονείας τῶν βαρβάρων! Ἰδέτε αὐτήν, ἰδέτε πῶς εἶναι διατεθειμένη, πρόθυμος ν' ἀκολουθήσῃ τὴν σημαίαν του, εὐθὺς ὡς ὑψώσῃ αὐτήν! Πρὸς τὸ παρὸν δὲ παρ' οὐδενὸς ἑτέρου δύναται νὰ ἐλπίζῃ τι ἢ παρὰ τοῦ ἐνδόξου ὑμῶν οἴκου, (τοῦ οἴκου τῶν Μεδίκων), τοῦ τοσοῦτον διαπρεποῦς ὑμῶν οἴκου, ἕνεκα τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ καὶ τῆς εὐτυχίας, τοῦ τοσοῦτον εὐνοηθέντος καὶ ὑπὸ τοῦ θεοῦ καὶ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας...

«Δὲν πρέπει νὰ παρέλθῃ ἡ εὐκαιρία αὕτη, ὅπως ἡ Ἰταλία μετὰ τοσοῦ-

τον χρόνον ἴδη ἐπὶ τέλους ἀναφαινόμενον τὸν ἐλευθερωτὴν αὐτῆς. Δὲν δύναμαι νὰ ἐκφράσω μεθ' ὁποίας ἀγάπης ἤθελεν οὗτος ὑποδεχθῇ ὑπὸ πασῶν τῶν ἐπαρχιῶν, αἵτινες ὑπέστησαν τὰ πάνδεινα ἐκ τῆς πλημμύρας τῶν ξένων, μετὰ πόσης δίψης πρὸς ἐκδίκησιν, μετὰ πόσης εὐσεβείας, μετὰ πόσων δακρύων! Τίνες πύλαι ἤθελον μείνει πρὸ αὐτοῦ κεκλεισμέναι; τίνες λαοὶ ἤθελον ἀρνηθῇ εἰς αὐτὸν ὑπακοήν; τίνες φθονεροὶ ἤθελον ἀντιταχθῇ εἰς αὐτόν; τίς Ἰταλὸς ἤθελεν ἀρνηθῇ εἰς αὐτὸν τὴν λατρείαν του; εἰς ἅπαντας ἐμποιεῖ ἀποστροφὴν ἡ βαρβαρικὴ κυριαρχία, ὑφ' ἧς πιέζεται σήμερον ἡ Ἰταλία. Ἂς ἀναλάβῃ λοιπὸν ὁ περιφανὴς ὑμῶν οἶκος τὴν ἀποστολὴν ταύτην μετὰ τῆς μεγαλοψυχίας ἐκείνης καὶ τῶν ἐλπίδων, αἵτινες εἶναι ἴδιαι τῶν δικαίων ὑποθέσεων, ὅπως ἐξευγενισθῇ ὑπὸ τὴν σημαίαν αὐτοῦ ἡ πατρίς μας, ὑπὸ δὲ τοὺς οἰωνοὺς αὐτοῦ ἐπαληθεύσῃ ὁ λόγος οὗτος τοῦ Πετράρχου!

Virtu contra furore
prenderà l' arme, e fia 'l combatter corto,
che l'antico valore
Negl'italici cuor non è ancor morto.»[1].

Ε'.

Συμπεραίνων τὰς περὶ τοῦ *Ἡγεμόνος* κρίσεις αὐτοῦ ὁ ἐπιφανὴς ἱστορικὸς τῆς Γερμανίας Leopold von Ranke[2], ἐπιφέρει τὰ ἑπόμενα: «Ὁ Μακιαβέλλης ἐζήτει τὴν ἴασιν τῆς Ἰταλίας· ἐν τούτοις εὗρε τὴν κατάστασιν αὐτῆς τοσοῦτον ἀπελπιστικήν, ὥστε ὑπῆρξεν ἀρκούντως τολμηρὸς νὰ διατάξῃ εἰς αὐτὴν δηλητήριον.»[2]

Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς συνεχώρησεν ἄλλοτε τὰς πλάνας τῆς γυναικὸς ἐκείνης, *διότι ἠγάπησε πολύ*. Οὕτω σήμερον ὁ προπηλακισθείς, ὁ ἀδικηθεὶς ὑπὸ τῆς ἱστορίας, ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως Μακιαβέλλης ἐδικαιώθη, διότι ἠγάπησε πολὺ τὴν πατρίδα του, διότι χάριν τῆς σωτηρίας καὶ τῆς ἐπανορθώσεως αὐτῆς, προὐτίμησε νὰ διακινδυνεύσῃ τὴν τιμὴν αὐτοῦ καὶ τὴν ὑπόληψιν ἐνώπιον τῶν μεταγενεστέρων.

Καὶ δὲν ἐξήνεγκε τὴν ἐτυμηγορίαν αὐτοῦ εὐμενῆ, ἀθωωτικὴν ὑπὲρ τοῦ ὑποδίκου μόνον τὸ δικαστήριον τῆς ἱστορίας.

Πρῶτος ἐν ἔτει 1787 ὁ μέγας δοὺξ τῆς Τοσκάνης Λεοπόλδος ἐν τῇ ἐν Φλωρεντίᾳ ἐκκλησίᾳ τοῦ Σταυροῦ (Santa Croce), τῷ Πανθέῳ τούτῳ τῆς ἰταλικῆς δόξης, διέταξε τὴν κατασκευὴν μαρμαρίνου μνημείου εἰς τὸν Νικόλαον Μακιαβέλλην παρὰ τὰ μνημεῖα τοῦ Γαλιλαίου καὶ τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης: Tanto nomini nullum par elogium[3]. Ἀλλὰ δὲν

1 Ἡ τόλμη θὰ λάβῃ τὰ ὅπλα κατὰ τῆς μανίας, ὁ δὲ ἀγὼν ἔσται σύντομος· διότι δὲν ἀπέθανεν εἰσέτι ἡ ἀρχαία ἀρετὴ ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς ἰταλικῆς νεότητος.
2 Zur Kritik neuerer Geschichtsshreiber—Machiavelli.
3 Πρὸς τοσοῦτον μέγα ὄνομα οὐδεὶς ἐξικνεῖται ἔπαινος.

ἐξήρκει ἡ ἐπανόρθωσις αὕτη, γενομένη ὑπὸ ἡγεμόνος, ὑπελείπετο ἔτι ἡ πάνδημος συγγνώμη τῆς ἰταλικῆς συνειδήσεως, ἥτις δὲν ἐβράδυνε νὰ διατρανωθῇ ἐπὶ τέλους, ἅμα τῆς νέας Ἰταλίας ἀναλαβούσης ἐθνικὴν καὶ πολιτικὴν αὐτοσυνειδησίαν.

Ἔν τινι τῶν ὁδῶν τῆς Φλωρεντίας, via di Guicciardini, ὁ διαβάτης ἀναγινώσκει τὴν ἀκόλουθον ἐπιγραφὴν ἐπὶ τῆς οἰκίας, ἐν ᾗ ἄλλοτε ἔζησε καὶ ἀπέθανεν ὁ Μακιαβέλλης:—«A Nicolò Machiavelli, dell' unità nationale precoritore audace e indivino ed'armi proprie e non adventitie primo institutore e maestro. Italia una e armata pose il 3 maggio 1869, quarto di lui centenario[1]. Ἦτο δίκαιος φόρος ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης εἰς τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον τὸν γράψαντα τὴν ἀκόλουθον περίοδον, ἀδεῶς δυναμένην νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν λαμπρὰν ἐκείνην πρὸς τὴν πατρίδα ἐν τῷ Κρίτωνι ἀποστροφὴν τοῦ Πλάτωνος: «Ὁσάκις, καὶ ἐπὶ ἰδίῳ κινδύνῳ, ἠδυνήθην νὰ τιμήσω τὴν πατρίδα μου, ἔπραξα τοῦτο ἀπὸ τῶν ἐσωτάτων τῆς καρδίας μου· διότι διὰ παντὸς τοῦ βίου ὁ ἄνθρωπος εἰς αὐτὴν ὀφείλει τὰς μεγίστας τῶν ὑποχρεώσεων, εἰς αὐτὴν ὀφείλει τὴν ὕπαρξιν αὐτοῦ· αὕτη τῷ ἐπιτρέπει τὴν ἀπόλαυσιν πάντων τῶν ὑπὸ τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἐδάφους παραχωρουμένων ἀγαθῶν. Ὅσῳ μείζονος ἡ πατρὶς αὕτη εὐμοιρεῖ δόξης, τοσούτῳ εἶναι λαμπρὰ ἡ μοῖρα τῶν τέκνων της».

Ἡ ἐθνικὴ συνείδησις ἐν Ἰταλίᾳ, ἅμα ἐξεγερθεῖσα, ἀρχομένου τοῦ αἰῶνος τούτου, ἀπὸ τοῦ βαρέως ὕπνου τῆς καταπτώσεως, ὃν ἐπὶ τοσοῦτον ὕπνωττε χρόνον, ἀνεῦρεν ἐν τῷ συγγραφεῖ τοῦ *Ἡγεμόνος*, ἕνα τῶν παλαιοτάτων καὶ εὐγενεστάτων προδρόμων τῆς ἰταλικῆς ἑνότητος καὶ ἀνεξαρτησίας. Ἡ σχολὴ τοῦ Ἰωσὴφ Ματσίνη ἀνεκήρυξε τὸν Μακιαβέλλην μετὰ τοῦ Δάντου τοὺς δύο ἐφεστίους ἁγίους τῆς ἰταλικῆς πίστεως, ἢ διὰ νὰ μεταχειρισθῶ τὴν μεταφυσικὴν ἔκφρασιν τοῦ πολιτικοῦ αἱρεσιάρχου, *τὴν σύνθεσιν καὶ τὴν ἀνάλυσιν τῆς ἰταλικῆς ἰδέας*. Ἅμα τὸ σύνθημα τῆς ἀναβιώσεως τῆς χερσονήσου διεθέρμανε καὶ πάλιν τὸ πνεῦμα τῆς ἰταλικῆς φυλῆς, καὶ ἡ μὲν *Νέα Ἰταλία* τοῦ Ματσίνη, γονυκλινὴς πρὸ τοῦ ἐθνικοῦ αὐτῆς συμβόλου: *Italia farà da se*, ἔρρηξε τὴν ἀρχαίαν κραυγὴν τῆς ἐκδικήσεως καὶ τῆς ἐκδιώξεως τῶν ξένων, ὁ δὲ λαὸς τῆς Ἰταλίας ἐπανέλαβε καὶ πάλιν τὸ ἀρχαῖον αὐτοῦ πολεμικὸν σύνθημα, τὸ τοσάκις ἄλλοτε ἀντηχῆσαν ἀνὰ τὰς ὁδοὺς καὶ τὰς πλατείας τῆς Ἰταλίας: *Popolo, popolo! muoianno i tiranni*, πάντες οἱ Ἰταλοί, ἄνευ ἐξαιρέσεως ἀρχῶν ἢ πεποιθήσεων, ἐκτὸς τῶν λαμβανόντων τὰς ἐμπνεύσεις αὐτῶν ἀπὸ τοῦ Βατικανοῦ, ἀνεγνώρισαν ἐν τῷ πολιτικῷ τοῦ *Ἡγεμόνος* ἐνθουσιαστῇ *il sovrano pensatore*, τὸν ὑπέρτατον νοῦν, τὸν ὑπὲρ πάντα

1 Νικολάῳ Μακιαβέλλῃ, τῷ τολμηρῷ καὶ ἐμπνευσμένῳ προδρόμῳ τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος, τῷ πρώτῳ διδάξαντι τὴν πατρίδα αὐτοῦ τὴν χρῆσιν ἰδίου καὶ οὐχὶ ξενικοῦ στρατοῦ, ἡ Ἰταλία μία καὶ στρατιωτικῶς ὠργανωμένη ἀνέθηκεν. — Τῇ 3 Μαΐου 1869, τετάρτῃ αὐτοῦ ἑκατονταετηρίδι.

ἄλλον καθαρώτερον καὶ ἀληθέστερον αἰσθανθέντα καὶ διατυπώσαντα τὰ ἰδεώδη καὶ τοὺς πόθους τῆς Ἰταλίας».

Ὁ ἡγεμὼν τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος, οἷον διετύπωσεν αὐτὸν ὁ Μακιαβέλλης ἐν τῇ φιλοπάτριδι αὐτοῦ ἀγωνίᾳ, διετέλεσεν ἐπὶ πολὺν χρόνον πολιτικὴ εἰκὼν μόνον, ἄψυχος, ἀσώματος. Ὁ βλαστὸς ἐκεῖνος τῶν Μεδίκων, εἰς ὃν ὁ *Ἡγεμὼν* ἀφιερώθη, ἦτο ἀνάξιος νὰ κατανοήσῃ τὰς ὑψηλὰς ἐξάρσεις τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος, τοῦ ὁποίου τὸ βιβλίον παρανοηθέν, κατέστη σκοπὸς καὶ ἀντικείμενον καταδίκης καὶ ἀναθέματος. Ἀλλὰ μετὰ τὴν γαλλικὴν ἐπανάστασιν, ὁπότε νέα κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ περίοδος ἄρχεται ἀνατέλλουσα ἐν τῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος, τὰ δὲ δίκαια τῶν λαῶν καὶ τῶν ἐθνικοτήτων ἀνακηρύττονται ὑπὸ τὸν θαυμασμὸν καὶ τὰς ἐπευφημίας τοῦ κόσμου θεμελιώδη τοῦ ἀνθρώπου δίκαια, ὁ *Ἡγεμών*, τὸ ἀπόκληρον τοῦτο βιβλίον περιφανοῦς καταδίκου, καθίσταται ἐκ νέου ἀντικείμενον μελέτης καὶ συζητήσεων τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως. Καὶ ἀμέσως ἀπὸ τῶν σκέψεων ἄρχεται ἡ ἐκτέλεσις τοῦ λησμονηθέντος ἐθνικοῦ προγράμματος. Ἐνώπιον τῆς ἐξόχου καὶ ἐπιβλητικῆς φυσιογνωμίας τοῦ *ἱππότου βασιλέως*, αἱ ἐσωτερικαὶ διαιρέσεις καὶ τὰ ἐμφύλια μίση κατεσιγάσθησαν ἐν Ἰταλίᾳ, ἡ δὲ ἐθνικὴ ἐργασία ἄρχεται μετὰ νέας πίστεως, μετὰ μείζονος ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἀφοσιώσεως. Ἀπέναντι τῶν μεγάλων τῆς πατρίδος περιστάσεων ἡ ἰταλικὴ δημοκρατία διὰ τοῦ Δανιὴλ Μανίνη[1] παρέχει ὁμολογίαν πίστεως εἰς τὸν ἡγεμόνα τοῦ Πεδεμοντίου, διὰ δὲ τοῦ Ἰωσὴφ Γαριβάλδη προσφέρει δύο βασιλικὰ στέμματα εἰς τὸν βασιλέα τῆς νέας Ἰταλίας. Ὅ,τι ὑπῆρξεν ἀδύνατον νὰ κατανοήσῃ ἡ πολιτικὴ κατάπτωσις τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος, τοῦτο ἔπραξεν ὁ δέκατος ἔνατος αἰὼν ὑπὸ τοὺς οἰωνοὺς μείζονος πολιτικῆς ἀρετῆς καὶ ἠθικότητος. Κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον τῶν ἐθνικῶν παλινορθώσεων ὁ Βίκτωρ Ἐμμανουὴλ ἀνέλαβε τὸ ἔργον τῆς ἐκτελέσεως τοῦ προγράμματος τῆς ἰταλικῆς ἑνότητος καὶ ἐλευθερίας μεθ' ὅλης τῆς πίστεως, μεθ' ὅλου τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, μεθ' ὅλης τῆς τιμιότητος ἐντίμου καὶ φιλελευθέρου ἡγεμόνος τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος.

Ἦτο ὄντως βασιλεὺς ἐκεῖνος, ἀντάξιος τοῦ Ἰταλικοῦ λαοῦ καὶ τῆς μεγάλης αὐτοῦ ἀποστολῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ... Διότι, κύριοι, ἂν αἱ περιστάσεις πολλάκις ἐπιβάλλωσιν εἰς λαόν τινα τὴν ἀφοσίωσιν εἰς ἕνα ἄνδρα, χάριν ὑψηλῶν σκοπῶν καὶ λόγων, ὁ ἡγεμὼν οὗτος ὀφείλει νὰ ἔχῃ πάντοτε ὑπ' ὄψιν τὴν ὑψηλὴν αὐτοῦ περιωπὴν καὶ τὴν μεγάλην εὐθύνην, ἣν ἀναλαμβάνει ἐνώπιον τοῦ ἔθνους του καὶ τῆς ἱστορίας. Ἀπορρέων ἀπὸ τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως, σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς καὶ ὀστοῦν ἐκ τῶν ὀστέων τοῦ λαοῦ, οὐδέποτε ὀφείλει νὰ λησμονήσῃ τὴν ἀποστολήν του καὶ τὰς εὐσεβεῖς ἐλπίδας, ὧν τὴν πραγ-

1 Ἐξόριστος ἐν Παρισίοις ὁ Δανιὴλ Μανίνης, ὁ ἐν ἔτει 1848 δόγης τῆς Βενετικῆς δημοκρατίας, ἔγραφε τὰ ἑξῆς, ἄξια πολλῆς μελέτης καὶ ἐκτιμήσεως τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀνδρός: «Δημιουργήσατε τὴν Ἰταλίαν, σεῖς ἡγεμόνες τοῦ σαβαυδικοῦ οἴκου, καὶ εἶμὶ μεθ' ὑμῶν· ἄλλως, εἶμὶ καθ' ὑμῶν! Ἀνεξαρτησία καὶ ἑνότης ἔστω τὸ ἡμέτερον σύμβολον!»

μέτωσιν ἀνέθηκεν εἰς αὐτὸν ἡ πατρὶς, καὶ εἶναι ὑπεύθυνος ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐπὶ τῇ ἀπραγμοσύνῃ καὶ ἀδιαφορίᾳ, ἣν ἐπεδείξατο κατὰ τὰς στιγμὰς ὑπερτάτων ἐθνικῶν κρίσεων...

«*Οὐ χρὴ παννύχιον εὕδειν βουληφόρον ἄνδρα,*
ᾧ λαοί τ' ἐπιτετράφαται καὶ τόσσα μέμηλεν [1].»

Φρουρὸς ἄγρυπνος τῆς πατρίδος του, συμμεριζόμενος τὰς χαρὰς αὐτῆς καὶ τὰς θλίψεις, τὰς στερήσεις καὶ τὰς εὐτυχίας — τοιοῦτος ὀφείλει νὰ ἦναι ὁ ἀληθὴς ἡγεμὼν τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, ἐν πλήρει δικαίῳ δυνάμενος νὰ ἐπαναλάβῃ ὅ,τι ἄλλοτε εἶπεν ὁ βασιλεὺς Βίκτωρ Ἐμμανουὴλ ἐν ἔτει 1861 ἀπὸ τοῦ πρώτου ἰταλικοῦ κοινοβουλίου: *Δὲν ἐδίσταζα νὰ διακινδυνεύσω τὴν ζωήν μου καὶ τὸ στέμμα μου χάριν τῆς Ἰταλίας!*

Ν. ΚΑΖΑΖΗΣ ὑφηγητής.

ΠΟΙΚΙΛΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ

ΥΠΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Σ. ΚΟΝΤΟΥ.

§ 31 *

Σπουδὴ περὶ τὰ παλαιὰ ἀντίγραφα ἢ βιβλία

Ἐπειδὴ τὰ ἀρχαῖα ἀντίγραφα ἢ βιβλία ἦσαν καθόλου εἰπεῖν ὀρθότερα καὶ ἀκριβέστερα, διὰ τοῦτο μεγάλως περὶ αὐτὰ ἐσπούδαζον οἵ τ' ἄλλοι καὶ δὴ καὶ οἱ φιλολογικῶς ἐπεξερχόμενοι τὰ ὑπὸ τῶν παλαιῶν ἐν μέτρῳ ἢ καταλογάδην συγγεγραμμένα καὶ ζήτησιν ἑκάστοτε ποιούμενοι περὶ τοῦ τίς τῶν ἔν τινι χωρίῳ παραδεδομένων γραφῶν γνησίως καὶ ὑγιῶς ἔχει. Καὶ ἄλλως δέ, ὡς πάντα σχεδὸν τὰ ἐκ τῶν προτέρων χρόνων σωζόμενα ἔργα σεμνότητός τινος μετέχοντα ἀποδοχῆς συνήθως καὶ σεβασμοῦ ἐτύγχανον καὶ τιμιώτερα ἀεὶ ἀπέβαινον ὅσῳ καὶ παλαιότερα καθίσταντο, οὕτω καὶ τἀντίγραφα.

Γαλην. Τόμ. ΙϚ', σελ. 2 «τινὲς μὲν γὰρ καὶ πάνυ παλαιῶν βιβλίων ἀνευρεῖν ἐσπούδασαν πρὸ τριακοσίων ἐτῶν γεγραμμένα» καὶ Τόμ. ΙΗ', β', σελ. 630 «τινὲς μὲν γὰρ καὶ πάνυ παλαιῶν βιβλίων ἀνευρεῖν ἐσπούδασαν πρὸ τριακοσίων ἐτῶν [2] γεγραμμένα, τὰ μὲν ἔχοντες ἐν τοῖς βιβλίοις, τὰ δὲ ἐν

1 Ὁμήρου Ἰλιάδος Β, 24—25.
* Ἴδε σελ. 50, 110.
2 Ὁ Βέργκιος (Griech. Literaturgesch. Τόμ. Α', σελ. 235) ὑποπτεύει ὅτι ἡ ἀληθὴς γραφὴ εἶνε «πρὸ τετρακοσίων ἐτῶν». Πρβ. Θουκυδ. Α', 74, ἔνθα ἄλλοι μὲν τῶν κωδίκων ἔχουσιν ἐς τὰς τετρακοσίας, ἄλλοι δὲ ἐς τὰς τριακοσίας. Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ τὰ ἀριθμητικὰ ταῦτα συνεχύθησαν.

τοῖς χάρταις, τὰ δὲ ἐν διαφόροις φιλύραις, ὥσπερ τὰ παρ' ἡμῖν ἐν Περγάμῳ». Ἀναγνωστέον «καὶ πάνυ *παλαιΑ βιβλΙΑ* ἀνευρεῖν ἐσπούδασαν» καὶ «τὰ δὲ ἐν *διφθέραις* [φιλύραις], ὥσπερ τὰ παρ' ἡμῖν ἐν Περγάμῳ». Πρβ. Τόμ. ΙΖ', α', σελ. 922 «τὰ γὰρ ἐν *διαφόροις* ἢ χάρταις ἢ δέλτοις ὑφ' Ἱπποκράτους γεγραμμένα τὸν υἱὸν αὐτοῦ Θεσσαλὸν ἀθροίσαντά φασι ταυτὶ τὰ δύο βιβλία συνθεῖναι». Ἀδιάφθορος ἐσώθη ἡ γραφὴ ἐν Τόμ. ΙΖ', β', σελ. 249 «ἴσως δὲ καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Θεσσαλὸν ἀθροῖσαί φασι τὰς ὑπογραφὰς τοῦ πατρὸς εὑρόντα γεγραμμένας ἐν χάρταις τε καὶ *διφθέραις* καὶ δέλτοις» καὶ ἐν Τόμ. Ζ', σελ. 890 «ὡμολόγηται γὰρ οὖν ἤδη καὶ ταῦτα συνθεῖναι Θεσσαλὸν τὸν Ἱπποκράτους υἱόν, τὰ μὲν αὐτοῦ τοῦ πατρὸς ἐν *διφθέραις* τισὶν ἢ δέλτοις εὑρόντα ὑπομνήματα, προσθέντα δέ τινα καὶ αὐτὸν οὐκ ὀλίγα» καὶ ἐν Τόμ. Ι', σελ. 132 «ἐπὶ τὰ ἐν χάρταις καὶ ξύλοις καὶ *διφθέραις* καὶ λίθοις γεγραμμένα». Πρβ. καὶ Τόμ. Γ', σελ. 776 «καὶ μάλισθ' ὅταν ἐν λευκαῖς *διφθέραις* γράφωσιν» καὶ Τόμ. ΙΒ', σελ. 423 (Ἴδε καὶ Κόβητον *Μνημοσ.* 1859, σελ. 436 καὶ 1875, σελ. 233). Σημειωτέον δ' ὅτι καὶ ἐν τῷ περὶ Εὑρέσεως τοῦ Λογγίνου φέρουσι τἀντίγραφα «ὥσπερ ἐν *διαφοραῖς* εὐρῶτος ἢ πηλοῦ μεμιασμέναις καὶ ἐπαληλιμμέναις» ἀντὶ τοῦ «ὥσπερ ἐν *διφθέραις* εὐρῶτΙ ἢ πηλΩ κτέ.» (Ἴδε Φίγκιον *Ῥητ. ΟὐαλΖ.* Τόμ. Θ', σελ. 774). Εὐλόγως δὲ δύναταί τις νὰ ὑπολάβῃ ὅτι ἐν τοῖς τοῦ Ἀριστέου ἢ Ψευδαριστέου κεφ. 29 «παρελθόντων δὲ σὺν τοῖς ἀπεσταλμένοις δώροις καὶ ταῖς *διαφόροις διφθέραις*, κτέ.» τὸ *διαφόροις* εἶνε παρέγγραπτον ἐκ διττογραφίας προελθόν, ὀλίγον προσέχων τοῖς ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Οἰκονόμου εἰρημένοις ἐν τῷ περὶ τῶν Ο' συγγράμματι Τόμ. Β', σελ. 377 «καὶ τοιαύτη φαίνεται παρὰ τῷ Ἀριστέᾳ καὶ ἡ τοῦ χρυσογράφου κώδηκος (Γρ. *κώδΙκος*) διαίρεσις εἰς *τεύχη* καὶ *διαφόρους διφθέρας*, καθὸ πολλὰς δηλαδὴ καὶ πρὸς ἀλλήλας κατά τε σχῆμα καὶ πάχος καὶ μέγεθος ὁπωσδήποτε *διαφερούσας*». Πρβ. Ἰώσηπ. Ἀρχ. ΙΒ', β', 10 «ὡς δὲ παρῆλθον μετὰ καὶ τῶν δώρων οἱ γέροντες—καὶ *τῶν διφθερῶν*, αἷς ἐγγεγραμμένους εἶχον τοὺς νόμους χρυσοῖς γράμμασιν, κτέ.». Λέγων δ' ὁ Γαληνὸς «τὰ δὲ ἐν διφθέραις, *ὡς τὰ παρ' ἡμῖν ἐν Περγάμῳ*» νοεῖ προφανῶς τὰ βιβλία τὰ γεγραμμένα ἐν *Περγαμηναῖς διφθέραις*, αἵτινες περίφημοι κατέστησαν καὶ ἐνίοτε ἁπλῶς *Περγαμηναὶ* ἐκαλοῦντο, οἷον Σουΐδ. «*Περγαμηναί*: αἱ μεμβρᾶναι, αἱ δέρρεις» (Ἴδε Βοισσονάδην *Ἀνεκδ.* Τόμ. Α', σελ. 420. Πρβ. καὶ Κραμ. Ἀν. Παρ. Τόμ. Α', σελ. 315,8 καὶ σελ. 368, 19). Ὀλίγοι δ' ἴσως ἀγνοοῦσιν ὅτι ἔκπαλαι ἔγραφον ἐν διφθέραις οἵ τε Ἕλληνες καὶ οἱ βάρβαροι. Ἐν τοῖς Κραμήρου Ὀξων. Ἀνεκδότοις Τόμ. Γ', σελ. 373,18 φέρεται «Εὐριπίδης γὰρ μέμνηται διφθερῶν λέγων ἐν Πλεισθένει· εἰσὶν γὰρ εἰσὶ διφθέραι μελαγγραφεῖς πολλῶν γέμουσαι Λοξίου γηρυμάτων», ἐν δὲ τῷ Ὀνομαστικῷ τοῦ Πολυδεύκους ἀναγινώσκεται βιβλ. Ι', 57 «ὥρα αὐτῷ ἔχειν βιβλία, χάρτας, ἰττέλας, *διφθέρας*, γραμματεῖα γραμματείδια, δέλτους δελτία» καὶ βιβλ. Ζ', 211 «Ἡρόδοτος δὲ τοὺς Ἴωνάς φησι τὰς

βίβλους *διφθέρας* λέγειν ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ· τὰς δὲ διφθέρας καλοῦσι καὶ ἰστίλας». Ἡ ῥῆσις τοῦ Ἡροδότου κειμένη ἐν βιβλ. Ε', κεφ. 58 ἔχει οὕτω· «καὶ τὰς βύβλους διφθέρας καλέουσι ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ οἱ Ἴωνες, ὅτι κοτὲ ἐν σπάνι βύβλων ἐχρέοντο διφθέρῃσι αἰγέῃσί τε καὶ οἰέῃσι· ἔτι δὲ καὶ τὸ κατ' ἐμὲ πολλοὶ τῶν βαρβάρων ἐς τοιαύτας διφθέρας γράφουσι». Παρὰ τοῖς Πέρσαις ὑπῆρχον αἱ λεγόμεναι *βασιλικαὶ* ἢ *βασίλειοι διφθέραι*. Διόδ. Σικελ. Β', λβ', 4 «οὗτος οὖν (δηλ. ὁ Κτησίας) φησιν ἐκ τῶν *βασιλικῶν διφθερῶν*, ἐν αἷς οἱ Πέρσαι τὰς παλαιὰς πράξεις κατά τινα νόμον εἶχον συντεταγμένας, πολυπραγμονῆσαι τὰ καθ' ἕκαστα» καὶ Ἀγαθ. Ἱστορ. Β', 27 «οὕτω μὲν τὸν Ἀρταξέρξην γενεαλογοῦντες οἱ Πέρσαι ἀληθῆ ταῦτά φασι καθεστάναι, ὡς καὶ ἐν ταῖς *βασιλείοις διφθέραις* ἀναγεγραμμένα» (Ἴδε Οὐεσσελίγγιον *Διοδ.* Τόμ. Β', σελ. 437 καὶ Βχίριον *Κτησ.* σελ. 17 καὶ *Ἡροδ.* Τόμ. Γ', σελ. 98 ἐκδ. β'). Πρβ. Νικόλ. Δαμασκηνὸν σελ. 2, 2 Δινδ. «γράψας ἅπαν εἰς *διφθέραν* Σεμιράμει πέμπει διά τινος» καὶ σελ. 9, 7 «ἐπέστειλέ τε ἐν *διφθέρᾳ* ῥίψαντα τὴν Βαβυλωνίαν ἀπάτην ὀπίσω ἀποπέμπειν τὸν ἄνδρα παρ' ἑαυτόν» καὶ σελ. 13, 17 «τέλος δὲ γράψας εἰς *διφθέραν* ἐξώρκωσε τὸν εὐνοῦχον — μηδὲν προκαταειπόντα τὴν *διφθέραν* ἀποδοῦναι Ζαρειναίᾳ» καὶ σελ. 80, 25 «τὴν δ' ἐπιστολὴν ἑλληνίζειν ἐν διφθέρᾳ γεγραμμένην, δηλοῦσαν ὅτι Πῶρος εἴη ὁ γράψας». Ἐν τοῖς Ἠθικοῖς τοῦ Πλουτάρχου σελ. 942, γ' μνημονεύονται *ἱεραὶ διφθέραι* τῆς Καρχηδόνος, ἐν δὲ τῇ Ἰουδαϊκῇ Ἀρχαιολογίᾳ τοῦ Ἰωσήπου βιβλ. ΙΒ', β', 10 γίνεται λόγος περὶ τῶν διφθερῶν ἐν αἷς ἦσαν γεγραμμένοι χρυσοῖς γράμμασιν οἱ νόμοι τῶν Ἰουδαίων. Γνωστότατον ὑπάρχει τὸ παροιμιῶδες ὃν παρὰ τοῖς Ἕλλησιν *ὁ Ζεὺς κατεῖδε χρόνιος εἰς τὰς διφθέρας*, περὶ οὗ ἔγραψεν ὁ Βαλκενάριος *Ἡροδ.* σελ. 605 Γαισφ. καὶ *Διατρ.* σελ. 185 καὶ ὁ Κόβητος *Μνημοσ.* 1876, σελ. 277. Λέγεται δὲ καὶ *ἀρχαιότερα τῆς διφθέρας (Διὸς) λέγεις* (Πρβ. Βέργκιον *Griech. Literat.* Τόμ. Α', σελ. 208). Ἐν ταῖς πρὸς Ἀττικὸν Ἐπιστολαῖς τοῦ Κικέρωνος βιβλ. XIII, 24 φέρεται «quatuor *διφθέραι* sunt in tua potestate», παρὰ δὲ τῷ Λιβανίῳ Τόμ. Α', σελ. 214 «ἄγεται ἐπὶ τὴν τῶν νόμων μάθησιν — *διφθέρας* μὲν παχείας τε καὶ πλατείας τὰ γόνατα βαρυνούσας ἔφερεν» (Πρβ. Κόβητον ***Miscell. Crit.*** σελ. 159), παρὰ δὲ τῷ Ἀριστείδῃ Τόμ. Α', σελ. 467 «ὥρα τὰς *διφθέρας* αὐτῷ ζητεῖν καὶ τὰ ὀνείρατα αὐτά» (Πρβ. καὶ Κραμ. Ἀν. Ὀξ. Τόμ. Γ', σελ. 206, 15, κτλ.). Ἀναγινώσκεται δὲ καὶ παρὰ τῷ Εὐσεβίῳ Κωνστ. Δ', λϛ', 2 «ὅπως ἂν πεντήκοντα σωμάτια ἐν *διφθέραις* ἐγκατασκεύοις — γραφῆναι κελεύσειας» (Πρβ. καὶ Δ', λζ', 1) καὶ περὶ τῶν κατ' αὐτ. μαρτυρ. ΙΓ', 7 «οὐκ ἐν πλαξὶ λιθίναις, ἢ φησιν ὁ θεῖος ἀπόστολος, ἀλλ' οὐδὲ ἐν *ζώων δοραῖς* (=διφθέραις) ἢ χάρταις ὑπὸ σητῶν καὶ χρόνου διαφθειρομένοις». Πρβ. καὶ Ἱστορ. Μικρ. Διν δ. Τόμ. Β', σελ. 124, 20 «ὄμνυσι κατὰ τοῦ κλήσαντος τὰ ἐν ταῖς *ἁγίαις διφθέραις* ῥήματα θεοῦ» καὶ σελ. 33, 11. Παρὰ Σουΐδᾳ λ. *δέρας* κεῖται «βιβλίον ἣν ἐν *δέρμασι* γεγραμμένον»

("Ιδε § 25 * καὶ Βαλκενάριον *Ἡροδ.* σελ. 604 Γαισφ.).'Εν τῷ μεταγενεστέρῳ ἑλληνισμῷ γίνεται χρῆσις καὶ τῆς Λατινικῆς λέξεως *μεμβράνα* ἢ *μεμβρᾶνα (μέμβρανον, βεμβράνα, βέμβρανον)*. Θεοδώρητ. εἰς Παύλ. Β' Ἐπιστ. πρὸς Τιμόθ. Δ', 13 «Μεμβράνας τὰ εἰλητὰ κέκληκεν· οὕτω γὰρ Ῥωμαῖοι καλοῦσι τὰ δέρματα. Ἐν εἰλητοῖς δὲ εἶχον πάλαι τὰς θείας γραφάς· οὕτω δὲ καὶ μέχρι τοῦ παρόντος ἔχουσιν οἱ Ἰουδαῖοι». Περὶ τῶν *εἰλητῶν* καὶ ὑποκοριστικῶς *εἰλητaρίων* τῶν ὀνομαζομένων ὑπὸ τῶν παλαιοτέρων *κυλίνδρων* θὰ γράψωμεν τὰ δέοντα ἀλλαχοῦ ("Ιδε Κοραῆν *Πλουτ. Παραλλ.* Μέρ. Ϛ', σελ. 373). Ἐν τέλει μνημονεύομεν τὴν χρῆσιν *χαλκαῖ διφθέραι*, περὶ ἧς ποιεῖται λόγον ὁ Βέργκιος *Griech. Literat.* Τόμ. Α', σελ. 208.

Γαλην. Τόμ. ΙΖ', α', σελ. 793 «ὥστε ἠναγκάσθην ἐγὼ διὰ τοῦτο τήν τε παλαιότητα τῶν ἀντιγράφων ἐπιζητῆσαι τά τε ὑπομνήματα τῶν πρώτων ἐξηγησαμένων τὸ βιβλίον». Γραπτέον «*τΑ* τε *παλαιότΑΤΑ* τῶν ἀντιγράφων ἐπιζητῆσαι».

Φιλομούσου βασιλέως ὑπερβάλλουσαν σπουδὴν περὶ τὴν κτῆσιν παλαιῶν βιβλίων καὶ ἀφειδῆ πρὸς τοῦτο δαπάνην ἱστορεῖ ὁ Γαληνὸς γράφων Τόμ. ΙΖ', α', σελ. 607 «ὅτι δ' οὕτως ἐσπούδαζε περὶ τὴν τῶν παλαιῶν βιβλίων κτῆσιν ὁ Πτολεμαῖος ἐκεῖνος οὐ μικρὸν εἶναι μαρτύριόν φασιν ὃ πρὸς Ἀθηναίους ἔπραξε· δοὺς γὰρ αὐτοῖς ἐνέχυρα πεντεκαίδεκα τάλαντα ἀργυρίου καὶ λαβὼν τὰ Σοφοκλέους καὶ Εὐριπίδου καὶ Αἰσχύλου βιβλία χάριν τοῦ γράψαι μόνον ἐξ αὐτῶν, εἶτ' εὐθέως ἀποδοῦναι σῶα, κατασκευάσας πολυτελῶς ἐν χάρταις καλλίστοις, ἃ μὲν ἔλαβε παρ' Ἀθηναίων κατέσχεν, ἃ δ' αὐτὸς κατεσκεύασεν ἔπεμψεν αὐτοῖς παρακαλῶν ἔχειν τε τὰ πεντεκαίδεκα τάλαντα καὶ λαβεῖν ἀνθ' ὧν ἔδοσαν βιβλίων παλαιῶν τὰ καινά».

Περιβόητος δὲ κατέστη καὶ οὐδένα ἴσως τῶν περὶ τὰ γράμματα ἀσχολουμένων λανθάνει ἡ ὑπ' Ἀπελλικῶντος τοῦ Τηΐου, *ἀνδρὸς φιλοβίβλου μᾶλλον ἢ φιλοσόφου*, μετὰ πολλῆς ἐντρεχείας γενομένη συναγωγὴ ἀρχαίων βιβλίων καὶ ἡ ὑφαίρεσις ἔτι τῶν ἐν τῷ Μητρῴῳ φυλαττομένων ΑΥΤΟΓΡΑΦΩΝ ψηφισμάτων. Ποσειδών. παρ' Ἀθην. σελ. 214, δ' «ἐκπέμψας γοῦν εἰς τὴν νῆσον Ἀπελλικῶντα τὸν Τήϊον, πολίτην δὲ Ἀθηναῖον γενόμενον, ποικιλώτατόν τινα καὶ ἀψίκορον ζήσαντα βίον· ὅτε μὲν γὰρ ἐφιλοσόφει [καὶ] τὰ περιπατητικὰ καὶ τὴν Ἀριστοτέλους βιβλιοθήκην καὶ ἄλλας συνηγόραζε συχνάς· ἦν γὰρ πολυχρήματος· τά τε ἐκ τοῦ Μητρῴου τῶν παλαιῶν αὐτόγραφα ψηφίσματα ὑφαιρούμενος ἐκτᾶτο καὶ ἐκ τῶν ἄλλων πόλεων εἴ τι παλαιὸν εἴη καὶ ἀπόθετον».

Ἀναγκαῖον δ' ἡμῖν φαίνεται λόγον ποιουμένοις περὶ τῆς ἐκ τῆς παλαιότητος προσγινομένης τιμῆς νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι, ἐπειδὴ περισπούδαστα

* Παρνασ. 1878, σελ. 874.

καὶ πολύτιμα ὑπῆρχον τὰ ἀρχαῖα βιβλία ἢ συγγράμματα, πολλοὶ βιβλιοκάπηλοι κέρδος ἐκ παντὸς τρόπου θηρώμενοι ἐπετήδευον ἐπονείδιστόν τινα κακοτεχνίαν, καθ' ἣν νέα βιβλία παρασκευάζοντες οὕτως, ὥστε νὰ ἔχωσι φαντασίαν παλαιῶν, ἐπώλουν αὐτὰ ἀντὶ πολλῶν χρημάτων. Μάρτυρα τούτου ἀξιόλογον ἔχομεν Δίωνα τὸν Χρυσόστομον λέγοντα Τόμ. Α', σελ. 505 «ὅτι εἰδότες (οἱ βιβλιοπῶλαι) τὰ ἀρχαῖα τῶν βιβλίων σπουδαζόμενα ὡς ἄμεινον γεγραμμένα καὶ ἐν κρείττοσι βυβλίοις, οἱ δὲ τὰ φαυλότατα τῶν νῦν καταθέντες εἰς σῖτον, ὅπως τό γε χρῶμα ὅμοια γένηται τοῖς παλαιοῖς, καὶ προσδιαφθείροντες ἀποδίδονται ὡς παλαιά». Γράφει δὲ καὶ ὁ Δαβὶδ εἰς Ἀριστοτ. Κατηγορ. σελ. 28 Βρανδ. «τινὲς καπηλείας χάριν τὰ τυχόντα συγγράμματα λαμβάνοντες ἐκέδρουν καὶ ἔσηπον διὰ παραθέσεως νέων πυρῶν, ἵνα σχοῖεν δῆθεν τὴν ἐκ τοῦ χρόνου ἀξιοπιστίαν». Πρβ. καὶ Λουκιαν. πρὸς τὸν Ἀπαίδ. § 1 «μάλιστα δὲ οὐδὲ τὰ κάλλιστα ὠνῇ, ἀλλὰ πιστεύεις τοῖς ὡς ἔτυχεν ἐπαινοῦσι καὶ ἕρμαιον εἶ τῶν τοιαῦτα ἐπιψευδομένων τοῖς βιβλίοις καὶ θησαυρὸς ἕτοιμος τοῖς καπήλοις αὐτῶν· ἢ πόθεν γάρ σοι διαγνῶναι δυνατὸν τίνα μὲν παλαιὰ καὶ πολλοῦ ἄξια, τίνα δὲ φαῦλα καὶ ἄλλως σαπρά, εἰ μὴ τῷ διαβεβρῶσθαι καὶ κατακεκόφθαι αὐτὰ τεκμαίροιο καὶ συμβούλους τοὺς σέας ἐπὶ τὴν ἐξέτασιν παραλαμβάνοις;». Ἐν τῷ χωρίῳ τοῦ Χρυσοστόμου ἀναγινώσκει ὁ Κόβητος (*Μνημοσ.* 1877, σελ. 73) *ΚΑΘέντες* ἀντὶ τοῦ *ΚΑΤΑΘέντες* καὶ *προσδιαφθείρΑντες* ἀντὶ τοῦ *προσδιαφθείρΟντες*. Τὴν γραφὴν *καθέντες* εὕρομεν καὶ ἐν τῇ τοῦ Μωσσάκου Διατριβῇ περὶ τοῦ Ἁρποκρατίωνος (*Ἁρποκρατ.* Δινδ. Τόμ. Β', σελ. XLIII).

§ 32.

Ἀντίγραφα καινὰ ἢ νέα, ἀντίγραφα φαῦλα, ἀντίγραφα εἰκαῖα (εἰκαιότερα).

Ἀντίγραφα *καινὰ* ἢ *νέα* εἶνε, ὡς πᾶς τις αὐτόθεν νοεῖ, τὰ νεωστὶ ἢ προσφάτως παρεσκευασμένα, τουτέστι τὰ ἐναντία τῶν παλαιῶν, *φαῦλα* δὲ τὰ εὐτελῶς ἔχοντα ἤτοι τὰ μὴ ἀγαθὰ ὄντα, *εἰκαῖα* δὲ τὰ εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχεν ἔχουν τὰ ἀμελῶς καὶ ἀνεπιστάτως γεγραμμένα.

Ἀντίγραφα καινὰ ἢ νέα, ἀντίγραφα νεώτερα. Στράβ. σελ. 609 «διὸ καὶ ζητῶν ἐπανόρθωσιν τῶν διαβρωμάτων εἰς *ἀντίγραφα καινὰ* μετήνεγκε τὴν γραφὴν ἀναπληρῶν οὐκ εὖ». Εὐστάθ. σελ. 804, 32 «τινὰ δὲ *τῶν νεωτέρων ἀντιγράφων* καὶ οὐ πάνυ ἀκριβῶν Σκανδείᾳ γράφουσιν». Πρβ. Θεμίστ. σελ. 71, 23 «ἀλλ' οἱ τῆς Κάδμου καὶ Παλαμήδους τέχνης δημιουργοί, οἱ ἱκανοί εἰσι τὸν νοῦν μετοικίζειν ἐκ *παλαιοῦ σκήνους ἐκτετηκότος* εἰς *ἀρτιπαγές τε καὶ νεουργόν*» (Ἴδε Κόβητον *Μνημοσ.* 1875, σελ. 300). Παρ'

Εὐσταθίῳ σελ. 1329, 29 ἀναγινώσκεται «τὰ δὲ *ΝΥΝ* τοῦ κωμικοῦ *ἀντίγραφα* μηλολόνθην αὐτὴν τετρασυλλάβως οἴδασιν».

Ἀντίγραφα φαῦλα, ἀντίγραφα φαυλότερα. Σχολ. Ἰλ. Τόμ. Β', σελ. 206' 27 «ἔν τισι *τῶν φαύλων ἀντιγράφων* τόν διὰ τοῦ Τ» καὶ σελ. 202, 26 «τὰ δὲ *φαυλότερα τῶν ἀντιγράφων* ἑτεὰ ἔχει, τουτέστιν ἀληθῆ». Εὐστάθ. Παρεκβ. εἰς Ὅμηρ. σελ. 1437, 52 «σκοπητέον δὲ μήποτε *φαῦλα τῶν ἀντιγράφων* ἐν οἷς ὀξύνεται ἡ εὐπλοκαμίς». Πρβ. καὶ Παρεκβ. εἰς Διονύσ. σελ. 394, 38 «εἰ μή τις τὴν *τῶν ἀντιγράφων* αἰτιώμενος *φαυλότητα* φυλάσσει μὲν τὴν διὰ τῶν δύο ΝΝ γραφήν, κτέ.». Ὡς δὲ λέγεται *φαῦλα ἀντίγραφα*, οὕτω καὶ *φαῦλοι γραφεῖς*, οἷον Στράβ. σελ. 609 «καὶ βιβλιοπῶλαί τινες *γραφεῦσι φαύλοις* χρώμενοι καὶ οὐκ ἀντιβάλλοντες». Ἐπειδὴ δὲ πολλάκις γίνεται ἀντίθεσις τῶν φαύλων καὶ τῶν σπουδαίων, διὰ τοῦτο εὑρίσκεται γεγραμμένον καὶ «διώρθωται οὐ πρὸς *σπουδαῖον* ἀντίγραφον» (Πρβ. Βάστιον *Ἐπιστ. Κριτ.* σελ. 42).

Ἀντίγραφα εἰκαῖα, ἀντίγραφα εἰκαιότερα. Εὐστάθ. σελ. 1206, 64 «τὰ *τῶν ἀντιγράφων εἰκαιότερα* ἔχουσι τὴν τοιαύτην γραφήν, τὰ δὲ ἀκριβέστερα οὐχ οὕτως». Ἐν τοῖς εἰς τὴν Ὀδύσσειαν Σχολίοις σελ. 637, 15 κεῖται «ἐν τοῖς χαριεστέροις οὗτοι μόνοι οἱ δύο ἀθετοῦνται — ἐν δὲ *τοῖς κοινοτέροις* ἀπὸ τοῦ ὣς φάτο ἕως τοῦ ἐξ ἐμεῦ». Φέρεται δ' ὅμως καὶ γραφὴ *ἐν δὲ τοῖς εἰκαιοτέροις*. Πρβ. καὶ σελ. 672, 5 «ἤν πως ἡ γραφή, τὰ δὲ *εὐκαιότερα* μή πως» καὶ σελ. 98,20.

§ 33.

Ἀντίγραφα ἡμαρτημένα ἢ διημαρτημένα, ἀντίγραφα διωρθωμένα, ἀντίγραφα ἀδιόρθωτα ἢ ἀνεπανόρθωτα, ἀντίγραφα ἀστιγῆ.

Ἀντίγραφα ἡμαρτημένα ἢ διημαρτημένα λέγονται, ὡς καὶ τοῖς παισὶν εἶνε φανερόν, τὰ πλημμελῶς γεγραμμένα καὶ μὴ ἀδιάφθορον τὴν λέξιν τοῦ συγγραφέως ἢ ποιητοῦ σώζοντα. Ἐὰν τὰ τοιαῦτα ἀντίγραφα τύχωσιν ἐπισκέψεως καὶ θεραπείας, ἀποκαθισταμένων τῶν ὑγιῶς ἐχουσῶν γραφῶν, ὀνομάζονται, ὡς εἰκός, *διωρθωμένα*· ἐὰν δὲ μείνωσιν ὅπως ἔχουσι, προσαγορεύονται *ἀδιόρθωτα ἢ ἀνεπανόρθωτα*, ἔτι δὲ *ἀστιγῆ*.

Ἀντίγραφα ἡμαρτημένα ἢ διημαρτημένα. Γαλην. Τόμ. ΙΖ', ϛ', σελ. 645 «εὑρὼν γε μὴν ἔν τισι τῶν ἀντιγράφων καὶ ταύτην γεγραμμένην, ἤτοι προσθεῖναι τὸ λεῖπον τολμήσαντός τινος ὡς παρεωραμένον ὑφ' Ἱπποκράτους ἢ τῶν ἄλλων *ἡμαρτημένοις ἀντιγράφοις* πιστευσάντων». Σιμπλίκ. εἰς Ἀριστοτ. Φυσ. σελ. 216 «γράψαντος Εὐδήμου περί τινος αὐτῷ *τῶν διημαρτημέ-*

των ἀντιγράφων κατὰ τὸ πέμπτον βιβλίον» (Ἴδε Κόβητον *Orat.* σελ. 57 κἑξ. καὶ Σπέγγελον *Εὐδήμ.* σελ. 1). Πρβ. καὶ Λογγῖν. παρὰ Πορφυρ. Βί. Πλωτ. § 19 «οὐ γὰρ μετρίως ἦν *διημαρτημένα*» καὶ «ταῦτα γὰρ οὖν καὶ μάλιστα *διημάρτηται*». Γράφει δ' ὁ Πορφύριος ἐν τῇ ἑπομένῃ παραγράφῳ «ἐδόκει δὲ (ὁ Λογγῖνος) ἃ ἐκτήσατο ἐκ τῶν Ἀμελίου λαβὼν *ἡμαρτῆσθαι* διὰ τὸ μὴ νοεῖν τοῦ ἀνδρὸς τὴν συνήθη ἑρμηνείαν».

Λέγεται καὶ *ἐσφαλμένον βιβλίον* καὶ *ἐπταισμένον*, οἷον Βεκκ. Ἀν. σελ. 689, 2 «κατὰ γὰρ τοῦτον τὸν λόγον καὶ ὁ εὑρὼν *ἐσφαλμένον βιβλίον* οὐκ ὀφείλει τοῦτο διορθοῦσθαι καὶ ξέειν τὰ κακῶς γραφέντα ἀλλ' ἐᾶν ἀδιόρθωτον» καὶ σελ. 736, 8 «πρὸ μὲν γὰρ τοῦ ἄρξασθαι ἀναγινώσκειν ὁ διορθωτὴς λαμβάνων τὸ βιβλίον διορθοῦται αὐτό, ἵνα μὴ *ἐπταισμένον* αὐτὸ ἀναγνοὺς ὁ νέος εἰς κακὴν ἕξιν ἐμπέσῃ». Οὐδὲν δὲ κωλύει νὰ παρατεθῇ ἐνταῦθα καὶ τὸ τοῦ Κικέρωνος (ad Quint. Fratr. III, 5) «de Latinis (libris) quo me vertam nescio, ita *mendose* scribuntur et veneunt».

Ἀντίγραφα διωρθωμένα. Διογέν. Λαέρτ. Θ', 113 «εἰ τοῖς ἀρχαίοις ἀντιγράφοις ἐντυγχάνοι καὶ μὴ *τοῖς ἤδη διωρθωμένοις*». Πρβ. Ἱερώνυμ. «Habeant qui volunt veteres libros vel in membranis purpureis auro argentoque descriptos, vel uncialibus, ut vulgo aiunt, litteris onera magis exarata quam codices, dummodo mihi meisque permittant pauperes habere schedulas et non tam pulchros codices quam *emendatos*» καὶ «tanta est enim vetustatis consuetudo, ut etiam confessa plerisque vitia placeant dum magis pulchros habere volunt codices quam *emendatos*» (Ἴδε Κόβητον *Καιν. Διαθ.* σελ. XVI).

Ἀντίγραφα ἢ βιβλία ἀδιόρθωτα ἢ ἀνεπανόρθωτα. Στέφαν. Βυζάντ. σελ. 200, 18 «ἀλλ' ἦν *ἀδιόρθωτον τὸ βιβλίον*». Ἐπιφάν. Τόμ. Α', σελ. 123, 20 «ἀλλὰ καὶ ἔκλαυσε κεῖται ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν εὐαγγελίῳ ἐν *τοῖς ἀδιορθώτοις ἀντιγράφοις*». Γαλην. Τόμ. ΙΖ', α', σελ. 80 «εἶτα μὴ παρασχόντων ἡμῶν τὸ γεγονὸς μηδ' ἐπανορθωσαμένων τὸ σφάλμα, διαδοθὲν εἰς πολλοὺς *τὸ βιβλίον ἀνεπανόρθωτον* ἔμεινεν». Τὸ χωρίον τοῦ Γαληνοῦ εἶνε προφανῶς ἡμαρτημένον· ἐγένετο δ' αὐτοῦ διττὴ ὑπὸ τοῦ Κοβήτου ἀνάγνωσις, οἷον «μὴ *προσσχόντων* ἡμῶν *τῷ γεγονότι*» (*Μνημοσ.* 1859, σελ.434) καὶ «μὴ *προσσχόντων* ἡμῶν *τὸν νοῦν*» (*Μνημοσ.* 1875, σελ. 348). Ἄριστα δ' ὁ ἐπιφανέστατος οὗτος κριτικὸς ἐπηνώρθωσε τὸ παρὰ Διογένει τῷ Λαερτίῳ φερόμενον βιβλ. Ι', 27 «πολλάκις ταὐτὰ γέγραφε καὶ *ἀδιόρθωτα εἷλκε* τῷ ἐπείγεσθαι» μεταγράψας «καὶ ἀδιόρθωτα *εἴακε* τῷ ἐπείγεσθαι» (*Orat.* σελ. 57).

Ἀντίγραφα ἢ βιβλία ἀστιγῆ. Στέφαν. Βυζάντ. σελ. 93, 3 «ἔοικε δ' *ἀστιγεῖ* ἐντετυχηκέναι *βιβλίῳ*· ἡμεῖς γὰρ διὰ τοῦ ι εὕρομεν» καὶ σελ. 154, 12 «εὕρηται καὶ ἰσοσύλλαβος ἡ κλίσις ἐν *ἀστιγεῖ βιβλίῳ*».

Ὁ Βερκήλιος σημειοῦται εἰς τὸ δεύτερον χωρίον τοῦ Στεφάνου «Quid sit ἀστιγὲς βιβλίον, me ignorare ingenue fateor, licet in hanc scripturam omnes consentiant editiones — Sine dubio legendum, ἐν ἀγενεῖ βιβλίῳ» (Τόμ. Γ', σελ. 422 Δινδ. Πρβ. καὶ σελ. 271).

Βιβλίον ἀστιγὲς ἦτο κυρίως τὸ οὐκ ἐστιγμένον ἤτοι τὸ ἄνευ στιγμῶν γεγραμμένον. Ἐπειδὴ δὲ τὸ τοιοῦτον βιβλίον ἢ τὸ ἅπαξ γραφὲν καὶ μὴ πάλιν ἀναγνωσθὲν καὶ στιχθὲν ἐξηλέγχετο καὶ κατὰ τἄλλα ἠμελημένον, εὐκόλως ἠδύνατο ἡ λέξις *ἀστιγὲς* νὰ παραληφθῇ καὶ ἀντὶ τοῦ *ἀδιόρθωτον* καθόλου. Ἀνθολ. Παλατ. ΙΕ', 38 «εὑρὼν Κομητᾶς τὰς Ὁμηρείους βίβλους ἐφθαρμένας τε κοὐδαμῶς *ἐστιγμένας*, *στίξας* διεσμίλευσα ταύτας ἐντέχνως». Πορφύρ. Βί. Πλωτ. 26 «νυνὶ δὲ πειρασόμεθα ἕκαστον τῶν βιβλίων διερχόμενοι τάς τε *στιγμὰς αὐτῷ προσθεῖναι* καὶ εἴ τι ἡμαρτημένον εἴη κατὰ λέξιν διορθοῦν». Σύγκελλ. Χρον. σελ. 382 Βόνν. «ἐν ἑνὶ δὲ ἀντιγράφῳ λίαν ἠκριβωμένῳ κατά τε *στιγμὴν* καὶ προσῳδίαν — ἐν ᾧ καὶ ἐπεγέγραπτο ὡς ὁ μέγας καὶ θεῖος Βασίλειος τὰ ἐξ ὧν ἐκεῖνο ἀπεγράφη ἀντιβαλὼν διωρθώσατο βιβλία, κτέ.» (Ἴδε Οἰκονόμον περὶ τῶν Ο' Τόμ. Δ', σελ. 547. Πρβ. καὶ Τόμ. Γ', σελ. 288). Σουητών. de Illustr. Grammat. 24 «M. Valerius Probus — multa exemplaria contracta emendare ac *distinguere* et annotare curavit».

Περὶ στιγμῆς ἐπραγματεύσατο μάλιστα ὁ Νικάνωρ, ὅστις καὶ *στιγματίας* διὰ τοῦτο ἐπωνομάσθη. Εὐστάθ. σελ. 20, 12 «ἐν οἷς καὶ Νικάνωρ ὁ στιγματίας ἐπικληθείς, διότι ἐπολυλόγησε περὶ στιγμῶν» (Πρβ. καὶ Σουΐδ. λ. *Νικάνωρ*). Προσῳδίας καὶ στιγμὰς μνημονεύει καὶ ὁ Κλήμης γράφων σελ. 529 «οὗτοί εἰσιν οἱ κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν φωνῆς τόνῳ διαστρέφοντες τὰς γραφὰς πρὸς τὰς ἰδίας ἡδονὰς καί τινων *προσῳδιῶν* καὶ *στιγμῶν* μεταθέσει τὰ παραγγελθέντα σωφρόνως τε καὶ συμφερόντως βιαζόμενοι πρὸς ἡδυπαθείας τὰς ἑαυτῶν». Λέγει δὲ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος «σὺ οὖν, ὦ παῖ, τὰ χαράγματα τέλεια ποίει καὶ τοὺς τόπους ἀκολούθως *κατάστιζε*· ἐν γὰρ μικρᾷ πλάνῃ πολὺς ἡμάρτηται λόγος». Ἴδε Κόππιον *Παλαιογρ. Κριτ.* Τόμ. Α', σελ. 240. Πρβ. καὶ Βιλλοισῶνα *Διατριβ.* σελ. 137 κἑξ. (καὶ Βάστιον *Ἐπιστ. Κριτ.* σελ. 66 κἑξ.) καὶ Βέργκιον *Griech. Literat.* Τόμ. Α', σελ. 234.

Περὶ τοῦ *ἀστιγὲς βιβλίον* ἐποιήσατο λόγον καὶ ὁ Λέρσιος *de Arist. Stud. Hom.* σελ. 354 ἐκδ. β'. Πρβ. καὶ Ναύκιον *Ἀριστοφ. Βυζ.* σελ. 16 καὶ Μεινέκιον *Στεφ. Βυζ.* σελ. 93.

Τόμ. Β', σελ. 908, 11 γραπτέον: ὄνομα προσηγορικόν. σελ. 909, 8 γραπτέον: ὀνόματος προσηγορικοῦ.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΚΑΙ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

Παρὰ τοῖς ἡμετέροις προγόνοις κυριώτατον μέλημα ἦν ἡ τῶν παίδων ἀγωγὴ καὶ ἐκπαίδευσις, διότι διὰ τούτων ἐφρόνουν, καὶ δικαίως, ὅτι ἐδύνατο νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ τῇ πόλει παρασκευὴ πολιτῶν ἀγαθῶν καὶ ἐναρέτων. Τοὐναντίον ὅμως παρ' ἡμῖν τοῖς νεωτέροις ἡ τῶν παίδων ἀνατροφὴ καὶ ἐκπαίδευσις ἐντελῶς παραμελεῖται, τῶν τῆς πολιτείας προϊσταμένων ἄλλοις τρόποις καὶ μέσοις τὴν ἐθνικὴν προαγωγὴν διωκόντων. Ματαία τῷ ὄντι ἤθελεν εἶναι ἡ προσπάθεια ἡμῶν ν' ἀποδείξωμεν τίνες τοῦ ἀληθοῦς μέσου ἐπέτυχον, διότι οὐδείς ἐστιν ὁ ἀμφιβάλλων περὶ τούτου, πολὺ δὲ περισσότερον νὰ καταδείξωμεν ἀποτελέσματα ἅπερ ἡ παραμέλησις ἡμῶν αὕτη δύναται νὰ φέρῃ, διότι ἀντὶ τῶν προσηκόντων μέσων ἐπιδιώκομεν τὸν σκοπόν, ἀπαράλλακτα ὡς εἰ ἱστάμεθα ἵνα περιπατῶμεν, ἢ μᾶλλον ἐζητοῦμεν νὰ οἰκοδομήσωμεν ἄνευ τῆς ἀπαιτουμένης ὕλης.

Ὅπως ἔθνος τι εὐημερήσῃ, ἀναντιρρήτως πρέπει νὰ θέσῃ βάσεις τινὰς ἐφ' ὧν ἀπαρεγκλίτως νὰ βαδίσῃ, ἡμῖν ὅμως δὲν ἦτο τοσοῦτον εὔκολον τοῦτο. Ὡς ὁ ἄνθρωπος ἰδίᾳ φύσει συμπαθῶς, ὡς ἀποδείκνυσι σαφῶς ὁ Σκῶτος φιλόσοφος Ἀδὰμ Σμὶθ [1] πρὸς τὸν μέγαν καὶ λαμπρὸν ὅμοιόν του διατίθεται, πᾶν δ' εἰς αὐτὸν ἰδιάζον φροντίζει ν' ἀπομιμῆται, οὕτω καὶ τὰ μικρὰ ἔθνη, ἐκ τοῦ αὐτοῦ αἰσθήματος ἀγόμενα, συμπαθῶς πρὸς τὰ ἑαυτῶν μείζονα διατίθενται καὶ φροντίζουσι παρ' αὐτοῖς νὰ εἰσαγάγωσι πᾶν ὅ,τι παρ' ἐκείνοις ὑπάρχει. Πτωχὸν καὶ ἐλεεινὸν ἅμα τῇ ἀπελευθερώσει του ἐν τῇ χορείᾳ τῶν μεγάλων καὶ πεπολιτισμένων ἐθνῶν εὑρεθὲν τὸ ἡμέτερον, εἶδεν ἑαυτὸ παρορώμενον καὶ παραγκωνιζόμενον, ὡς ἀκριβῶς ἤθελε συμβῇ εἰς ἄκοσμον πτωχὸν καὶ ἀδέξιον χορευτὴν εὑρεθέντα ἐν μέσῳ λαμπρᾶς καὶ πολυτελοῦς αἰθούσης χοροῦ. Πρώτη λοιπὸν σκέψις αὐτοῦ ὑπῆρξε νὰ ἐξισωθῇ καὶ ἀφομοιωθῇ πρὸς τὰ μεγάλα ἔθνη καὶ κατὰ συνέπειαν ἐπεδόθη εἰς ἀπομίμησιν τῶν παρ' αὐτοῖς ὑπαρχόντων, καὶ δὴ ἐκείνων ἅτινα ἀπήρτιζον τὴν μεγίστην αὐτῶν δόξαν. Ἀλλὰ τί συνέβη; Τὸ ἡμέτερον ἔθνος ἔπαθεν ὅ,τι συνήθως οἱ ἐμπειρίας καὶ ἐπιστήμης ἐστερημένοι· ἀντί, μικρὸν ὑπομεῖναν, νὰ ἐξετάσῃ τίσι ποτὲ τρόποις τὰ ἔθνη ἐκεῖνα εἰς τοσοῦτον πολιτισμοῦ καὶ εὐημερίας προήχθησαν, ἵνα καὶ αὐτὸ ἑαυτῷ τοῖς αὐτοῖς χρῆσιν ποιήσηται, ἤρξατο κατεσπευσμένως καὶ ἀκρίτως δανειζόμενον καὶ ἀπομιμούμενον πᾶν ὅ,τι ἐνόμιζε συντελεστικώτερον πρὸς ἀνάπτυξίν του. Ἵδρυσε λοιπὸν Ἀκαδημείας, Πανεπιστήμια, Γυμνάσια, Σχολεῖα, Ἀστεροσκοπεῖα καὶ εἴ τι ἄλλο, πρὶν ἢ

[1] Theory of Moral Sentiments. Part. I, sect. III, p. 70 καὶ ἐφεξῆς.

ἀποκτήσῃ Ἀκαδημαϊκούς, Καθηγητάς, Διδασκάλους καὶ Ἀστρονόμους. Καὶ ὅτι ἐγίνετο διὰ τὰ συγκεκριμένα ταῦτα, ταὐτὸ καὶ διὰ πᾶν ἄλλο μέχρι τῶν ἠθῶν ἐθίμων καὶ τῆς ἐνδυμασίας αὐτῆς.

Καί, ὡς εἴπομεν, τοῦτο οὕτως ἔδει φυσικῶς γενέσθαι καί ἐστι μάλιστα τεκμήριον τῆς μεγάλης ζωτικότητος καὶ τῆς ἐπὶ τὴν πρόοδον ὁρμῆς τοῦ ἡμετέρου ἔθνους. Ἀλλὰ πρόοδος ἔθνους τινὸς μὴ πηγάζουσα ἐκ τῶν ἰδίων αὐτοῦ δυνάμεων καὶ μὴ βασιζομένη ἐπὶ βάσεων τελέως ἐθνικῶν καὶ ὑγιῶν, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τοιαύτη, ἀλλὰ μᾶλλον ἐπιτήδευσίς τις καὶ χροιὰ καὶ κάλυμμα, οὗ ἀνασυρθέντος ἐνδείκνυται τρομακτικὴ γυμνότης. Δέον λοιπὸν νὰ τεθῶσι βάσεις, ἃς συγχρόνως νὰ σεβασθῶμεν.

Ἀλλὰ τίνες αἱ βάσεις αὗται; Καὶ ἄλλαι μέν, πρωτίστη δ' ἁπασῶν καὶ κυριωδεστάτη ἡ παίδευσις καὶ ἀνατροφὴ τῶν παίδων. Ἄνευ ταύτης εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπιτευχθῇ τὸ μεγαλεῖον παντὸς ἔθνους ἢ λαοῦ. Θέλομεν μεγάλην τὴν Ἑλλάδα, θέλομεν στόλους καὶ μυριάδας μαχητῶν, θέλομεν ἐνδόξους ἄνδρας, θέλομεν . . . . θέλομεν, ἀλλ' οὐδέποτε ἐσκέφθημεν πῶς πράγματι δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς θέσιν νὰ τὰ ἔχωμεν ἐπαξίως. Ἀλλὰ καὶ ἐν τούτῳ ὁ σοφὸς Χαιρωνεὺς διδάσκει ἡμᾶς τὰ δέοντα· «Τῶν μὲν γὰρ στρατη»γῶν τὰ ἐπιφανέστατα κατορθώματα, λέγει, σωτηρίας μόνον οἴδαμεν τῆς »ἐκ τῶν παραχρῆμα κινδύνων αἴτια γιγνόμενα στρατιώταις ὀλίγαις ἢ πόλει »μιᾷ, ἢ κἂν ἑνί τινι ἔθνει, βελτίους δ' οὐδαμῶς ποιοῦντα οὔτε τοὺς στρατιώ»τας, οὔτε τοὺς πολίτας, ἀλλ' οὐδὲ τοὺς ὁμοεθνεῖς· *τὴν δὲ παιδείαν, οὐ»σίαν εὐδαιμονίας οὖσαν, αἰτίαν τῆς εὐβουλίας*, οὐ μόνον ἐστὶν εὑρεῖν ἢ »οἴκῳ, ἢ πόλει, ἢ ἔθνει χρησίμην, ἀλλὰ παντὶ τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει· ὅσῳ »οὖν ἡ ἐκ παιδείας ὠφέλεια μείζων πάντων στρατηγημάτων, τοσούτῳ καὶ »ἡ περὶ αὐτῆς μνήμη ἀξία σπουδῆς.»[1]

Ἐπειδὴ λοιπὸν τοιαύτη τις ἐθεωρήθη ἡ παιδεία καὶ ἡ ἀνατροφή, βλέπομεν ὅτι αἱ σπουδαιότεραι τῶν πολιτειῶν ἀνέκαθεν τὴν μεγίστην αὐτῶν προσοχὴν κατέβαλον εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ μόρφωσιν τῶν παίδων, ἑκάστοτε παραλλασσούσας καθ' ὃν σκοπὸν ἑκάστη τούτων ὡς κύριον προέθετο. Καὶ οὕτως ἄλλη μὲν ἐκπαίδευσις καὶ ἀνατροφὴ δίδεται ἐν Σπάρτῃ, ἄλλη καὶ ἐντελῶς διάφορος ἐν Ἀθήναις καὶ τέλος ἄλλη ἐν Περσίᾳ, ἀνάλογος, ἐπαναλαμβάνομεν, πρὸς τὸν σκοπὸν ὃν ἑκάστη ἐπεδίωκεν. Ἀφ' ἑτέρου δ' ἐξετάζοντες τὴν ἐκπαίδευσιν ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῆς, πειθόμεθα ὅτι, ὅπου μὲν αὕτη ἦν λογικωτέρα καὶ ἀνθρωπινωτέρα ὑπερίσχυσε τῆς ἧττον τοιαύτης, ἐνῷ ἐντελῶς ἐπεκράτησεν ἐκεῖ ὅπου οὐδαμῶς ὑπῆρχεν, οὗτος δ' ὁ λόγος δι' ὃν ἀείποτε ἡ ἀπαίδευτος Ἀσία ἐδούλευσε τῇ Εὐρώπῃ καὶ οὐχί τις μοιραῖος[2].

Παρερχόμενοι δὲ τοὺς αἰῶνας καὶ τὴν παροῦσαν ἐποχὴν ἐρευνῶντες πειθόμεθα ὅτι ἐκεῖνα τῶν κρατῶν εὐημεροῦσι καὶ πλείονα ζωτικότητα παρου-

1 Πλουτάρχου περὶ μουσικῆς § 1.
2 Ἴδ. Ἐγέλου, φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας Μερ. Α' Κεφ. Β'.

σιάζουσι παρ' οἷς πλειοτέρα καταβέβληται φροντὶς ὑπὲρ τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ παραδείγματα ἀναμφισβήτητα ἡ Γερμανία, ἡ Ἑλβετία καὶ ἡ Ἀμερική. Συγκρίνοντες ἕκαστον τῶν κρατῶν τούτων πρὸς τὸ ἕτερον τὴν μὲν διαφορὰν τοῦ συστήματος καὶ τῶν μέσων δι' ὧν τοῦτο ἐφαρμόζεται ἐμφανῆ καθορῶμεν, συγχρόνως ὅμως βλέπομεν ὡρισμένον τινὰ σκοπὸν πρὸς ὃν ἡ ἐκπαίδευσις αὕτη τείνει. Ἀλλ' οἵα διαφορὰ μεταξὺ τούτων καὶ τῶν ἄλλων τῆς Εὐρώπης κρατῶν! Ὅπως αὕτη σαφῶς καταδειχθῇ, ἀρκεῖ τις νὰ παραλληλίσῃ τὴν Γαλλίαν λ. χ. πρὸς τὴν Γερμανίαν ἢ τὴν Ἑλβετίαν πρὸς τὴν Ῥωσίαν ἢ τὴν Τουρκίαν πρὸς τὴν Ἀμερικήν.

Ἀλλ' ἐξετάσωμεν τὸ ἡμέτερον ἔθνος, ἀφέντες τὰ ξένα.

Ὑπάρχει παρ' ἡμῖν σύστημα ἐκπαιδεύσεως; *Ἐὰν* ὑπάρχῃ, τίνι τρόπῳ καὶ τίσι μέσοις καὶ κατὰ πόσον ἐφαρμόζεται τοῦτο; Οὔτε τοῦ παρόντος οὐδ' ἡμῶν ἔργον ν' ἀποδείξωμεν ἤδη ὅτι οὔτε σύστημα ἐκπαιδεύσεως ἡμέτερον ὑπάρχει, οὔτε τὸ ἐπείσακτον καλῶς ἐφαρμόζεται, ὡς οὔτε νὰ καταδείξωμεν τὰ αἴτια δι' ἃ ἡ ἡμιμάθεια θρασεῖα καὶ δαφνοστεφὴς ἔστησε μεταξὺ ἡμῶν τὸν θρόνον της, καθ' ὅσον τοὐλάχιστον περὶ αὐτῶν κρίνομεν. Ἁπλῶς καὶ μόνον περιοριζόμεθα ἀποβλέποντες εἰς τὴν θέσιν ἡμῶν νὰ εἴπωμεν, καθ' ὅσον μάλιστα ὥς ποτε μαθηταὶ πεῖραν ἐλάβομεν, ὅτι σήμερον ἐξερχόμενοι τῶν σοφῶν γυμνασίων μας οἱ *πλεῖστοι* οὔτε τοὺς προγόνους συγγραφεῖς ἐννοοῦμεν, οὔτ' ὠφέλειάν τινα ἠθικὴν ἐξ αὐτῶν συνεπαγόμεθα, οὔτε ἴσως ὀρθογραφίαν γινώσκομεν, χωρὶς νὰ προσθέσωμεν ὅτι πάντες ἀνεξαιρέτως ἀγνοοῦμεν τὰ στοιχειωδέστατα τῆς βοτανικῆς, τῆς χημείας, τῆς ζωγραφικῆς καὶ τῶν λοιπῶν ἐκείνων γνώσεων, αἵτινες σήμερον θεωροῦνται καί εἰσι πράγματι τὸ ἀναπόσπαστον ἐφόδιον παντὸς τὰ ἐγκύκλια πεπαιδευμένου ἀνθρώπου. Ἀλλ' ἐὰν τοιαῦτά τινα τὰ παρ' ἡμῖν γυμνάσια, ὁποῖά τινα ἆρά γέ εἰσι τὰ ἑλληνικὰ καλούμενα σχολεῖα, ἔτι δὲ μᾶλλον τὰ *δημοτικά*, ἂν τὰ ὑπάρχοντα δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς τοιαῦτα;

Πολλοὶ παρ' ἡμῖν φρονοῦσιν ὅτι πρὸς ἐκπαίδευσιν ἱκανὴ φροντὶς κατεβλήθη, καί τινες μάλιστα λέγουσιν ἐναβρυνόμενοι «καὶ γυμνάσια καὶ ἑλληνικὰ καὶ δημοτικὰ σχολεῖα ἔχομεν πλεῖστα καὶ διδασκάλους καὶ δημοδιδασκάλους, ἐπίσης καὶ οἱ ἐν τοῖς διαφόροις τούτοις σχολείοις φοιτῶντες παῖδές εἰσι σχετικῶς πρὸς τὸν πληθυσμὸν τοῦ ἡμετέρου κράτους πλείονες τῶν ἐν ἄλλοις μεγάλοις κράτεσι φοιτώντων.» Ἐδῶ ἀκριβῶς ἔγκειται τὸ λάθος μας καὶ ἐντεῦθεν ἡ ἐκ τοῦ ἐγωϊσμοῦ μας μεγίστη ἀποτύφλωσις ἡμῶν. Ἡ ἐκπαίδευσις ἐν γένει καὶ ἰδιαίτατα ἡ δημοτική, ὑπὲρ ἧς καὶ τὴν μεγίστην φροντίδα ὠφείλομεν νὰ καταβάλωμεν, ὡς εἰς τὸ μέγιστον μέρος ἀποβλεπούσης, δὲν συνίσταται εἰς τὴν ἐκμάθησιν τριῶν τεσσάρων μόνων κολυβογραμμάτων καὶ τὴν ἁπλῆν γνῶσιν τῶν τεσσάρων ἀριθμητικῶν πράξεων, ἀλλ' ἀποβλέπει ἰδίως εἰς τὴν ἠθοποίησιν τῶν παίδων, ἀνάπτυξιν τῶν ἠθικῶν αὐτῶν συναισθημάτων καὶ πρὸς τούτοις μετάδοσιν αὐτοῖς τῶν πολλῶν καὶ πολυτίμων

ἐκείνων γνώσεων, αἵτινες δύνανται νὰ φέρωσιν αὐτοὺς εἰς τὴν συνείδησιν τῆς ἐποχῆς ἐν ᾗ ζῶσιν, ὑποβοηθοῦσαι ἅμα τὴν εἰς τὰ διάφορα ὑλικὰ καὶ πνευματικὰ ἔργα ἐπίδοσιν αὐτῶν. Τί γίνεται πλὴν ἐν τοῖς ἡμετέροις δημοτικοῖς σχολείοις; Ἀπὸ πρωΐας μέχρις ἑσπέρας, καταρώμενος τὴν τύχην του, ἐν μέσῳ τῶν παίδων περιφέρεται ὁ διδάσκαλος ῥαβδοῦχος τὸν τρόμον καὶ τὴν δεισιδιδασκαλίαν ἐμπνέων ἀντὶ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἀγάπης ἃς ἐκλήθη νὰ διδάξῃ, καὶ ὡς μόνον σκοπὸν τοῦ ἱεροῦ ἐπαγγέλματός του θεωρεῖ μηχανικῶς νὰ ἐθίσῃ τοὺς ἐμπεπιστευμένους αὐτῷ παῖδας ν' ἀναγινώσκωσι καὶ νὰ γράφωσιν ἐλεεινὰ καὶ ἄθλια. Τέλος φθάνει ἡ ὥρα τῆς ἀπολύσεως καὶ ἀφηνιῶντες ῥίπτονται οἱ μαθηταὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἐκείνου διδασκάλου εἰς τὰς ὁδοὺς οἷοι εἰσῆλθον καὶ ἴσως τι μὲν μαθόντες, ὅπερ ὅμως ἐντελῶς κεχωρισμένον τῆς ἠθικῆς κακῶς αὐτοῖς θέλει χρησιμεύσει. Οὐδεμία πρὸς ἠθοποίησιν αὐτῶν φροντὶς καταβάλλεται· ψεύδονται δὲ, διαπληκτίζονται, ὀρκίζονται καὶ κακοηθαίνουσιν. Ἡ μουσικὴ ἐντελῶς παραμελεῖται, ἐνῷ οὐδεὶς ὑπάρχει ἀρνούμενος ὅτι αὕτη ὕψοῖ τὴν φαντασίαν καὶ μορφοῖ τὸ θυμικόν, ἡ δὲ θρησκευτικὴ διδασκαλία ἐν παρέργῳ τίθεται καὶ συνήθως γίνεται παρ' ἀνθρώπων οἵτινες πάσης πίστεως χριστιανικῆς στεροῦνται.

Ἀλλ' ἡμῖν ἥκιστα μέλει ἡ ἀληθὴς τῶν παίδων ἐκπαίδευσις. Καὶ ἐὰν μὲν ταῦτα ἀνήκωσιν εἰς εὐπόρους οἰκογενείας ἱκανὸν νομίζεται νὰ ἐκμάθωσιν ὀλίγα γράμματα, χορόν, ἀτελεστάτην μουσικὴν καὶ νὰ ψιττακίζωσι μίαν ἢ δύο γλώσσας—ὅτε θαυμάζονται—, ἐὰν δ' εἰς ἀπόρους,ὅπερ καὶ γενικώτερον, πολὺ δι' αὐτὰ ἡ γνῶσις τῆς ἀναγνώσεως καὶ κακῆς γραφῆς.

Βεβαίως ἐν συνταγματικῷ κράτει, ἔνθα τὸ ἄθλιον συγκεντρωτικὸν σύστημα βασιλεύει, ἀδίκως καὶ ἀτόπως ἅμα θὰ ἐζητοῦμεν παρὰ τῶν γονέων καὶ τῶν πολιτῶν ἐν γένει νὰ λάβωσι τὴν φροντίδα τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν παίδων καὶ αὐτοὶ νὰ ὀργανώσωσι σύστημα ἐκπαιδεύσεως. Τοῦτο κατὰ πρώτιστον λόγον εἶναι καθῆκον τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως καὶ κατὰ δεύτερον τῶν λογίων ἀνδρῶν τοῦ ἡμετέρου ἔθνους. Ἀλλ' εἰς τί καταγίνονται οὗτοι; Οἱ μὲν ἑκάστοτε ὑπουργοὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀκατάλληλοι, *ἀνενδότως* πάντοτε κατὰ τὰς ἐφημερίδας των ἐργαζόμενοι, εἰς μόνας μεταθέσεις πτωχῶν δημοδιδασκάλων καὶ καθηγητῶν καταγίνονται, οἱ δὲ λόγιοι καὶ δυνάμενοι συμβουλεῦσαι εἴτε διότι φοβοῦνται μὴ ἐκτεθῶσιν, εἴτε διότι ὑπολαμβάνουσι τοὺς ἐν τέλει ἀνεπιδέκτους λογικῆς πειθοῦς, εἴτε διότι δὲν. . . . , ἐντελῶς ἀπέχονται νὰ θίξωσι τὸ ζήτημα τοῦτο.

Εὐτυχῶς ὅμως πρό τινων ἐτῶν (1869) ἐπελήφθη νὰ κινήσῃ τὸ ζήτημα τῆς παρ' ἡμῖν ἐκπαιδεύσεως ὁ «πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων Σύλλογος» καὶ ἐπὶ τούτῳ προὐκήρυξε διαγώνισμα ὅπερ ἥκιστα μὲν συνεκίνησε τοὺς λογίους μας, ἐγένετο δ' ὅμως αἰτία ν' ἀναφανῶσι δύο ἀξιολογώτατα

συγγράμματα [1] τοῦ κ. Κωνσταντίνου Σ. Ξανθοπούλου πρώην Γυμνασιάρχου ἐν Σμύρνῃ, ἀνδρὸς λίαν εὐπαιδεύτου καὶ μόνου ἴσως σπουδαίως ἐγκύψαντος εἰς τὸ παρ' ἡμῖν ἀδιερεύνητον ζήτημα τῆς παιδαγωγίας. Πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὴν σύντομον ὅσον ἔνεστιν ἀνάλυσιν τῶν ἀξιολόγων τούτων συγγραμμάτων, οὐκ ἄσκοπον νομίζομεν νὰ διαλάβωμεν σύντομά τινα περὶ τοῦ ἱστορικοῦ τοῦ διαγωνίσματος.

Τὸ προκηρυχθὲν λοιπὸν τῷ 1869 διαγώνισμα ὧδέ πως εἶχεν: «Ποῖαι αἱ ἐλλείψεις τῆς κατωτέρας καὶ μέσης δημοσίας παιδείας ἐν Ἑλλάδι; πόθεν ἑκάστη αὐτῶν προέρχεται; ἂν ἐκ τῶν νόμων, ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς ἢ ἐξ ἄλλων λόγων; Ποῖα τὰ ἄμεσα καὶ ἔμμεσα ἀποτελέσματα τῶν ἐλλείψεων τούτων εἰς τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν διάπλασιν τῆς νεολαίας; Ποῖα τέλος τὰ καταλληλότερα θεραπευτικὰ μέσα;» Ὁ κ. Ξανθόπουλος, συναισθανόμενος τὸ σπουδαῖον καὶ ἐθνωφελὲς τοῦ ζητήματος, ἀπεδύθη τότε εἰς τὸν ἀγῶνα, τὸ δ' ἔργον του κριθὲν ἄξιον ἐπαίνου καὶ ἀναθεωρηθὲν ἐξεδόθη τῷ 1873. Ὁ Σύλλογος ὅμως, μὴ ἀρκεσθεὶς εἰς τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ διαγωνίσματος οὔτε θεωρήσας τὸν σκοπόν του πεπληρωμένον, καὶ αὖθις προὐκήρυξε ταὐτὸ διαγώνισμα τροποποιημένον ὅμως, ὁ δὲ κ. Ξανθόπουλος σπεύσας εὑρέθη μόνος ἐν τῷ σταδίῳ διαγωνιζόμενος. Ἡ κρίσις ὑπῆρξε καὶ αὖθις εὔνους, τὸ δὲ σύγγραμμα ἐπαινεθὲν ἐξετυπώθη ἀναλώμασι τοῦ Συλλόγου. Πῶς εἶχε τὸ αὖθις ἐπαναληφθὲν θέμα καὶ ὁποῖόν τι τοῦτο βραδύτερον θέλομεν σημειώσει ἐν τῇ οἰκείᾳ θέσει.

Οὔτε τὴν ἀξίωσιν, οὔτε τὴν ἱκανότητα ἔχομεν, ὁμολογοῦμεν ἀνεπιφυλάκτως, νὰ κρίνωμεν τὰ ἔργα τοῦ κ. Ξανθοπούλου, ἀφ' οὗ μάλιστα τοσοῦτον δεόντως καὶ πολλοῦ ἐξετιμήθησαν παρὰ τῶν κριτῶν τοῦ ἀγῶνος ἐκείνου. Ἁπλῶς ἐνταῦθα θέλομεν ἐπιχειρήσει, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, νὰ δώσωμεν ἀνάλυσίν τινα ἀμφοτέρων, ἥτις εὐχόμεθα νὰ γείνῃ αἰτία ν' ἀναζητηθῶσι παρὰ τῶν ἁρμοδίων, νὰ μελετηθῶσι καὶ οὕτω μεθ' ἱκανὴν συζήτησιν νὰ ἐπέλθῃ ἡ ἀληθὴς ἀναγέννησις παρ' ἡμῖν ἀληθοῦς παιδείας καὶ μορφώσεως.

Τὸ πρῶτον ἐκδοθὲν καὶ ἐπιγραφόμενον «πρώτη καὶ μέση ἐκπαίδευσις κλ.» διαιρεῖται εἰς μέρη δύο, ὧν προηγεῖται μὲν μακρὰ *προδιοίκησις*, ἕπεται δ' ἀνεξάρτητος *πραγματεία περὶ ἀνατροφῆς καὶ ἐκπαιδεύσεως κορασίων*. Περὶ τῆς τελευταίας ταύτης πραγματείας ἐπιφυλασσόμεθα ἄλλοτε νὰ ἐκφέρωμεν τὴν γνώμην μας, καθ' ὅσον μάλιστα ἀνάγεται εἰς ζήτημα ὅπερ λίαν σπουδαίως ἐσχάτως ἐπησχόλησε τὸν εὐρωπαϊκὸν κόσμον.

Ἐν τῇ *προδιοικήσει* λοιπὸν, σπουδαῖον μέρος τῆς ὅλης ἐκτάσεως τοῦ συγγράμματος κατεχούσῃ καὶ ὑπὸ πνεῦμα ὅλως φιλόσοφον γεγραμμένῃ, ἐξε-

1 Πρώτη καὶ μέση ἐκπαίδευσις κλ. ὑπὸ Κωνστ. Σ. Ξανθοπούλου γυμνασιάρχου. Ἐν Ἀθήναις, 1878, εἰς 16ον σελ. 275.

Ἡ διδασκαλία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν τοῖς δημοτικοῖς καὶ ἑλληνικοῖς σχολείοις καὶ Γυμνασίοις τῆς Ἑλλάδος, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ. Ἐν Σμύρνῃ, 1875, εἰς 16ον σελ. 120.

τάζει πρώτιστα τὸν τῆς ἐκπαιδεύσεως σκοπὸν καὶ ὡς τοιοῦτον θεωρεῖ «τὴν κατὰ τὴν ἀρχέγονον τοῦ ἀνθρώπου φύσιν βαθμιαίαν τελειοποίησιν αὐτοῦ», ἐξετάζων δὲ τὴν μεταξὺ ἀνατροφῆς καὶ ἐκπαιδεύσεως ἀντίθεσιν ὡς αἴτιον ταύτης θεωρεῖ τὴν ἔλλειψιν συνδέσμου τινὸς τῶν δύο τούτων καὶ ὡς τοιοῦτον τὴν ἰδέαν τοῦ Θεοῦ, ἐπάγει ὅτι τὸ κυριώτατον ἔργον τῆς παιδαγωγικῆς ἐκπαιδεύσεως δέον νὰ ᾖ τὸ ἀτενίζειν ἀεὶ καὶ ἐν πᾶσιν εἰς τὴν ἀρχέτυπον ἐκείνην εἰκόνα. Ἀμέσως ὁ συγγραφεὺς ἐν ἑτέρῳ κεφαλαίῳ πραγματεύεται τὴν *ἑνότητα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος* κατὰ τὰς διαφόρους αὐτοῦ ἐκφάνσεις, ἤτοι τὸ νοητικόν, τὸ φανταστικὸν καὶ τὸ θυμικόν, καὶ ἕκαστον αὐτῶν φιλοσοφικῶς ἐξετάζει καὶ ἀνερευνᾷ. Ἀκολούθως δ' ἐν ἑτέροις δυο κεφαλαίοις πραγματεύεται περὶ τοῦ παιδὸς καθόλου καὶ καθ' ἕκαστα, ὁρμώμενος ἐκ τῆς ἀρχῆς, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν γεννᾶται ἐλεύθερος, ἀλλὰ δύναται νὰ γείνῃ, τουτέστιν ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὴν πρὸς τοῦτο δύναμιν. Ἐν τοῖς κεφαλαίοις τούτοις μεταξὺ ἄλλων λίαν λεπτομερῶς ἐξετάζει τὴν ἰδιοφυΐαν ἑκάστου παιδός, τὴν ἐπενέργειαν τοῦ διδασκάλου ἐπὶ τῆς θελήσεώς του, τὴν προκύπτουσαν διαφορὰν ἐκ τῆς ἀλληλεπιδράσεως τῶν διαφόρων πνευματικῶν δυνάμεων καὶ τῆς βουλήσεως καὶ τέλος τὸν σύνδεσμον μαθητοῦ καὶ διδασκάλου, πολλάς, σοφὰς καὶ σπουδαιοτάτας κρίσεις ἐπαγόμενος.

Καὶ ἐνταῦθα περαίνεται ἡ *προδιοίκησις* ᾗ τινι ἕπεται τὸ Α' καὶ Β' μέρος, ὧν τὸ μὲν διαιρεῖται εἰς κεφάλαια τέσσαρα, τὸ δ' ἕτερον εἰς κεφάλαια ἕξ, καὶ τῶν ὁποίων ἕκαστον ἰδιαιτέρως θέλομεν ἐξετάσει.

Καὶ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ περὶ *μορφώσεως τοῦ νοητικοῦ* πραγματευόμενος καὶ τῶν βαθμίδων τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ, τῆς ἀντιλήψεως, παραστάσεως καὶ ἐννοίας, ἐξετάζει ἑκάστην αὐτῶν καὶ εἶτα ὑποδεικνύει τί κατὰ ταύτας ὀφείλει ὁ διδάσκαλος νὰ πράξῃ. Περὶ τῆς ἀντιλήψεως δέ, τρανῶς ἀναπτυσσομένης διὰ τῆς περιγραφῆς τοῦ ἀντικειμένου, ἀναλύσεως καὶ ἀνασυνθέσεως αὐτοῦ, ἑπομένως ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν ἀρχομένης, συνίστησιν ἵνα ἡ διδασκαλία ὁδηγῇ τὸ ἀντιληπτικὸν τοῦ παιδὸς ἀπὸ τῆς ἀπόψεως καὶ περιγραφῆς αἰσθητοῦ γνωστοῦ πράγματος εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν μερῶν αὐτοῦ καὶ ἀνασύνθεσιν αὐτῶν. Τὴν αὐτὴν ταύτην μέθοδον ὁ κ. Ξανθόπουλος ἀναλόγως ἐπεκτείνει ἐφ' ὅλων τῶν μαθημάτων καὶ αὐτῆς τῆς Γεωμετρίας, ἧς ἡ διδασκαλία, φρονεῖ, δέον ν' ἄρχηται οὐχὶ ἀπὸ τοῦ σημείου, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἀπόψεως σώματος κανονικοῦ ἅμα καὶ ἁπλοῦ. Ἀναζητῶν δὲ τὴν πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ ἀντιληπτικοῦ ἁρμοδίαν ὕλην, ὡς τοιαύτην προτείνει τὴν δι' εἰκόνων *ἐποπτικὴν ἀναλυτικὴν* διδασκαλίαν, καθ' ἅπερ ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἰδιαίτατα ἐν Γερμανίᾳ συμβαίνει· ἐκ τούτων δὲ τῶν εἰκόνων νὰ προηγῶνται αἱ παριστῶσαι πράγματα τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, ἑπομένων τῶν παριστασῶν εἰκόνας τῆς φυσικῆς ἱστορίας, τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων.

Ἐφεξῆς ὁ συγγραφεὺς ἐπιλαμβάνεται ἐν δευτέρῳ κεφαλαίῳ νὰ ὑποδείξῃ τὸν τρόπον τοῦ μορφοῦν τὸ *φανταστικὸν* καὶ μετὰ βραχέα τινὰ περὶ αὐτοῦ τού-

του, ἐξετάζει καθ' ἕκαστον τὰ μέσα ἅπερ συντελοῦσιν εἰς ἀνάπτυξιν αὐτοῦ, ὡς τοιαῦτα θεωρῶν τὴν ζωγραφικὴν, τὴν μουσικὴν καὶ τὴν ποίησιν, καὶ ἐκ τῶν δύο πρώτων αὖθις, ὡς μᾶλλον ἁρμοζούσας, τὴν ἰχνογραφίαν καὶ σκιαγραφίαν, καὶ τὴν ᾠδικὴν ἢ φωνητικὴν μουσικήν. Ἐνταῦθα ὁμολογοῦμεν ὅτι τὰς περὶ μουσικῆς θεωρίας τοῦ κ. Ξανθοπούλου, ἐν ἀνάγκῃ καὶ αὐτὴν τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν παραδεχομένου, διστάζομεν ἐντελῶς νὰ παραδεχθῶμεν ὡς ἔχουσιν, καθόσον μάλιστα οὔτ' ἐν ἁρμονίᾳ εὑρίσκομεν αὐτὰς πρὸς τὸ ὅλον τοῦ συστήματός του. Ἀλλὰ περί τε ταύτης καὶ τῆς θρησκευτικῆς παιδεύσεως ἀπώτερον, σπεύδοντες ἤδη εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν προκειμένων συγγραμμάτων.

Ἐν τῷ γ' κεφαλαίῳ μακρότερος γίνεται λόγος περὶ *μορφώσεως τοῦ θυμικοῦ* καὶ δικαίως, διότι περὶ τούτου πλειοτέρα πρόνοια δέον νὰ λαμβάνηται καὶ μάλιστα ἐν ταῖς τάξεσι τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Συμβουλεύει λοιπὸν μετὰ σύντομά τινα περὶ ἤθους νὰ μὴ ἐκζητῆται ἡ ἐκρίζωσις καὶ κατάπνιξις τῶν συναισθημάτων τοῦ παιδὸς, ὅπερ θὰ ἐδήλου ἄγνοιαν τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, ἀλλὰ ν' ἀνιχνεύωνται καὶ ἐξετάζωνται αὐτά τε καὶ τὰ κινοῦντα αἴτια, παντὸς εὐλόγου καὶ ἀθώου περιθαλπομένου καὶ οἱονεὶ καλλιεργουμένου. Ἐκ τῆς ἀρχῆς δὲ ὅτι ἡ ἀνθρώπινος καρδία καὶ πρὸς τἀγαθὸν ἔχει τάσιν, ἀναφερομένη εἰς τὴν βούλησιν, προτρέπει νὰ ζητηθῇ ἡ διάπλασις τῆς καρδίας διὰ τῆς ἱστορίας καὶ τῶν θρησκευτικῶν καὶ τῆς ποιήσεως, περὶ τῆς διδασκαλίας τῶν ὁποίων καὶ ἐνταῦθα καὶ ἀλλαχοῦ τὰ δέοντα σκιαγραφεῖ. Συντελεστικώτατον δὲ πρὸς μόρφωσιν τοῦ ἤθους καὶ τῆς καρδίας τῶν μαθητῶν θεωρεῖ αὐτὸ τὸ ἦθος τοῦ διδασκάλου, οὗτινος τὴν σχέσιν πρὸς τοὺς ἐμπεπιστευμένους αὐτῷ παῖδας ἐπιμελῶς διαγράφει καὶ χαρακτηρίζει.

Ἐν τῷ αὐτῷ κεφαλαίῳ ἱκανὸς γίνεται λόγος *περὶ ποινῶν* καὶ περὶ τοῦ πῶς τὴν ποινὴν θεωρητέον· ἐν τῇ περιπτώσει δὲ ταύτῃ λέγει α«ἡ ποινὴ δέον νὰ νοηθῇ πρῶτον ὡς παιδαγωγικὸν μέτρον, καὶ δεύτερον ὡς τὸ τελευταῖον καὶ ἔκτακτον μέτρον, οὐδέποτε δὲ ὡς τιμωρία ἢ ἐκδίκησις, ἣν ἀπαιτεῖ ἡ δικαιοσύνη ἐν τῇ κοινωνίᾳ.» Ἀλλὰ πόσον δυστυχῶς παρ' ἡμῖν παραγνωρίζεται ἡ ἀλήθεια αὕτη! Ἑπομένως ἐξετάζει περὶ τοῦ πῶς καὶ πότε ἐπιβλητέα ποινὴ, τὴν ἀναλογίαν αὐτῆς πρὸς τὸ σφάλμα καὶ τέλος ὁποῖαί τινες δέον αἱ ποιναὶ νὰ ὦσι.

Τελευταῖον δὲ ἐν τῷ δ' κεφαλαίῳ πραγματεύεται περὶ τοῦ οἷόν τινα δεῖ τὸν διδάσκαλον εἶναι. Τοσαῦται καὶ τηλικαῦται ἐν τῷ προκειμένῳ θέματι εἰσὶν αἱ δίκαιαι ἀπαιτήσεις τοῦ πεπαιδευμένου γυμνασιάρχου, ὥστ' ἐκ πρώτης ὄψεως πείθεταί τις ὅτι ἐντελῶς στερούμεθα διδασκάλων, ἐκτὸς ὀλιγίστων ἐξαιρέσεων. Ἀπαιτεῖ λοιπὸν παρὰ τοῦ διδασκάλου τὴν βαθεῖαν γνῶσιν τῆς παιδαγωγίας καὶ ψυχολογίας μετὰ τῆς πείρας, ἐκτὸς δὲ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν γνώσεων ἃς ὀφείλει νὰ γινώσκῃ νὰ ᾖ κάτοχος καὶ τῆς παιδαγωγικῆς τέχνης

θεωρίᾳ τε καὶ πράξει, τουτέστιν «οὐ μόνον νὰ ἐννοῇ τὰς παιδαγωγικὰς θεωρίας, ἀλλὰ καὶ νὰ συναισθάνηται αὐτὰς καὶ νὰ ζῇ ἐν αὐταῖς, ὑψούμενος ὑπὸ τῆς ἰδέας τῆς τελειότητος», συνίστησι δὲ τῷ διδασκάλῳ ἰδίαν μελέτην νὰ ποιῇ τῶν φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων, καὶ δὴ ἐκ μὲν τῶν ἀρχαίων τῶν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ Πλάτωνος, ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων τῶν γερμανικῶν ψυχολογικῶν καὶ παιδαγωγικῶν. Προκειμένου δὲ πάντοτε περὶ τοῦ διδασκάλου ὡς ἀναγκαῖον αὐτοῦ προσὸν θεωρεῖ τὴν πλήρη ὑγίειαν, τοῦ ἔργου δεομένου εὐθυμίας καὶ γαλήνης, ὑπὸ τῆς τοιαύτης μόνης χορηγουμένης. Τέλος δὲ τέσσαράς τινας κανόνας τίθησι ἐγγυωμένους τὴν ἀγαθὴν τοῦ διδασκάλου ἐκλογήν· 1) νὰ ἐκλέγωνται οἱ χρηστότεροι καὶ εὐφυέστεροι τῶν μελλόντων νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς διδάσκαλοι μαθητῶν· 2) οἱ ἐκλεκτοὶ οὗτοι νὰ διδαχθῶσι πρὸς τῇ ἐπιστήμῃ καὶ φιλοσοφίαν, ἰδίᾳ τὴν παιδαγωγίαν· 3) νὰ δοκιμάζωνται οἱ διορισθησόμενοι διδάσκαλοι πρότερον κατὰ τὸ ἐν Πρωσσίᾳ ἐπικρατοῦν σύστημα καὶ 4) νὰ ἐπιτηρῶνται ἐνδελεχῶς παρὰ τοῦ ἐπὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Ὑπουργείου, δι' ὧν τοῦτο ἔχει μέσων.

Ἤδη περατοῦντες τὴν ἀνάλυσιν τοῦ πρώτου μέρους, περὶ τῆς καθόλου παιδεύσεως πραγματευομένου, συνιστῶμεν τὴν μελέτην αὐτοῦ τοῖς περὶ τὰ τῆς παιδείας καὶ διδασκαλίας καταγινομένοις.

Ἐντεῦθεν ὁ συγγραφεὺς εἰσέρχεται εἰς τὸ δεύτερον μέρος, καθαρῶς εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν μαθημάτων ἀποβλέπον καὶ περὶ αὐτὴν στρεφόμενον.

Ἐν τούτῳ πρώτιστα μὲν ἐξετάζει τὴν θρησκευτικὴν διδασκαλίαν, οἵα τις παρ' ἡμῖν τυγχάνει καὶ οἵα τις ὤφειλεν εἶναι, ἀκολούθως δὲ διαδοχικῶς πραγματεύεται τὴν διδασκαλίαν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καθόλου καὶ κατὰ μέρος, περὶ Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας, μαθηματικῶν, περὶ συνθέσεων καὶ τέλος περὶ δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως. Ἐπειδὴ πλὴν περὶ τῆς διδασκαλίας τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως ἰδίᾳ καὶ ἐκτενῶς πραγματεύεται ὁ συγγραφεὺς ἐν τῷ ἑτέρῳ συγγράμματι αὐτοῦ, περὶ δ ταχέως θέλομεν ἀσχοληθῆ, ἴδωμεν ὁποίας τινὰς ἰδέας καὶ γνώμας ἐκφέρει καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας καὶ τῶν Μαθηματικῶν.

Δύο τινὰ αἴτια ὁ κ. Ξανθόπουλος ἀνευρίσκει τῆς καλῆς καὶ ἀτελοῦς παρ' ἡμῖν διδασκαλίας τῆς τε Ἱστορίας καὶ τῆς Γεωγραφίας, ὧν τὸ μὲν εἶναι ὅτι ὅσῳ τὰ μαθήματα ταῦτα μορφωτικὰ καὶ ἁρμόδια, τοσούτῳ δυσχερῆ καὶ δυσδίδακτα, τὸ δὲ δι' ἡμᾶς τυγχάνουσι καὶ νεώτατα καὶ ἐντελῶς ἀποροῦμεν διδασκάλων ἐντριβῶν καὶ ἐξόχων περὶ τὰ μαθήματα ταῦτα. Συνεπὴς δὲ πρὸς τὸν κανόνα ὃν αὐτὸς τίθησι καὶ καθ' ὃν ατῆς Γεωγραφίας τὰ στοιχεῖα δέον νὰ διδάσκωνται ὡς τοῦ ὅλου τῆς γῆς μέρη, οὐ καθ' ἑαυτὰ χωρίς· ὅτι οὔτε εἰς τὸ στατιστικὸν μέρος, οὔτε εἰς τὸ περιγραφικὸν τῆς ἐπιφανείας, οὔτε εἰς τὸ πολιτικὸν νὰ περιορισθῇ ὁ διδάσκαλος, ἀλλὰ συλλήβδην πάντα ταῦτα καὶ ἀναμὶξ νὰ διέλθῃ ὡς καὶ ἔχουσι φύσει πρὸς ἄλληλα καὶ βαθμη-

δόνῃ ὁρίζει τρόπον καθ' ὃν δέον νὰ διδάσκηται καὶ ὃν τις δύναται ἐν πάσῃ τῇ ἐκτάσει νὰ ἴδῃ ὁ διερχόμενος τὸ ἐν λόγῳ σύγγραμμα.

Περὶ δὲ τῆς διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας γνωματεύει ὅτι αὕτη δέον νὰ γίνηται κατὰ πάσας αὐτῆς τὰς ὄψεις καὶ πρὸς πάσας τοῦ πνεύματος τὰς ἐκφάνσεις, οὕτως ὥστε ἁρμονικῶς νὰ συντελῇ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ διάπλασιν τοῦ πνεύματος, χωρὶς οὔτε ξηρά τις ἀφήγησις γεγονότων, οὔτε πάλιν ποιητικὴ ἀπεικόνισις νὰ ᾖ, ἀλλά τις μεσότης εἰς τὴν ἐν γένει μόρφωσιν ἀποβλέπουσα. Μετὰ διαφόρους δὲ σκέψεις περὶ τοῦ τίνα μέρη τῆς ἱστορίας καὶ πῶς πρέπει νὰ διδάσκωνται, συνίστησιν ἵνα ὁ διδάσκαλος σκοπῇ τίνι τρόπῳ καὶ ἐπὶ μᾶλλον, πῶς διὰ ταύτης νὰ ὠφελήσῃ τὸν μαθητὴν ἠθικῶς καὶ διαπλάσῃ τὴν καρδίαν του.

Τέλος περὶ τῆς διδασκαλίας τῶν μαθηματικῶν, κατακρίνων τὴν ἐπικρατοῦσαν ξηρὰν μέθοδον, ὑποδεικνύει τίνι τρόπῳ δέον νὰ διδάσκωνται ὅπως ὁ δι' αὐτῶν ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς τῆς καλλιεργείας τοῦ νοητικοῦ ἀσφαλέστερον ἐπιτυγχάνεται.

Καὶ ἐνταῦθα περατοῦμεν τὴν ἀνάλυσιν τῆς περὶ ἐκπαιδεύσεως ἐν γένει ἀξιολόγου συγγραφῆς τοῦ κ. Ξανθοπούλου, μεταβαίνοντες εἰς τὴν τοῦ ἑτέρου συγγράμματός του, καθαρῶς τὸ ζήτημα τῆς διδασκαλίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης πραγματευομένου.

Β'

Τὸ δεύτερον τοῦτο σύγγραμμα μετὰ μεγίστης ἀκριβείας τὰ ὑπὸ τοῦ συμβουλίου τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων τεθέντα ζητήματα πραγματευόμενον καὶ ἐν γένει ὑπὸ τοῦ προγράμματος δεσμευόμενον δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἢ ὡς μονομερής τις ἐξέτασις τοῦ ὅλου σπουδαίου ζητήματος τῆς παρ' ἡμῖν διδασκαλίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ὅπερ ὁμολογουμένως ζήτημα δὲν δύναται νὰ λυθῇ ἐν ταῖς αἰθούσαις τῶν Συλλόγων, πολὺ δὲ πλέον νὰ γείνῃ καὶ γενικῶς παραδεκτόν.

Πρὸς βεβαίωσιν τῶν εἰρημένων ἡμῖν, παραθέτομεν αὐτολεξεὶ τὸ κατ' ἐπανάληψιν τεθὲν θέμα, ἀφίνοντες ἑκάστῳ ἰδίαν περὶ αὐτοῦ κρίσιν νὰ σχηματίσῃ:

«Α' 1) Ποῖος πρέπει νὰ ἦνε ὁ σκοπὸς τῆς διδασκαλίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις;

2) Ποῖα τὰ ὅρια τῆς διδασκαλίας ταύτης, τουτέστι τίνων ἱερῶν καὶ λαϊκῶν γραμμάτων ἡ γλῶσσα πρέπει νὰ ἦνε καταληπτὴ εἰς τὸν ἐκ τῶν ἀνωτέρων δημοτικῶν σχολείων ἀπολυόμενον μαθητήν;

3) Καὶ πῶς δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ταχύτερον καὶ τελειότερον;

Β' Τίνα τὰ αἴτια, δι' ἃ ἡ σπουδὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ εἰς τὰ γυμνάσια ἀποβαίνει συνήθως παρ' ἡμῖν ἀτελὴς ὡς πρὸς τὸ μέτρον τῆς γνώσεως, ἣν ὀφείλουσι ν' ἀποκτήσωσιν οἱ μαθηταὶ εἰς ἕκαστον τῶν παιδευτηρίων τούτων; καὶ

Γ' Τίνες αἱ βελτιώσεις ὅσαι ἀπαιτεῖται νὰ γείνωσι περὶ τὰ διδακτικὰ βιβλία, τὴν μέθοδον τῆς διδασκαλίας, τὴν προπαρασκευὴν διδασκάλων καὶ καθηγητῶν, τὴν ἐποπτείαν αὐτῶν καὶ τὰ τοιαῦτα, ἵνα καταστῇ ὅσον ἔνεστι τελειοτέρα καὶ ταχυτέρα ἡ ἐκμάθησις τῆς γλώσσης καθ' ἕκαστον τῶν προειρημένων βαθμῶν τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως.»

Καὶ ἐπὶ τοῦ πρώτου ζητήματος ἐρευνῶν ὁ κ. Ξανθόπουλος τὸν σκοπὸν τῆς διδασκαλίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολίοις ταὐτίζει αὐτὸν μὲ τὸν γενικὸν τῆς παιδείας τοῦ λαοῦ σκοπὸν, ὅστις ὡς εἰκὸς δὲν εἶναι ἄλλο τι ἢ ἡ ἠθοποίησις καὶ ἀνάπτυξις αὐτοῦ ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις. προβαίνων δ' ἐξετάζει ὁποία τίς ἐστιν ἡ ἠθοποίησις, ἣν θεωρεῖ ὡς κύριον σκοπὸν τῆς τοῦ λαοῦ παιδεύσεως καὶ τὴν ὁποίαν ὀφείλει νὰ ὑπηρετῇ ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἡ μόρφωσις. Πρὶν ἢ ἅψηται δὲ τοῦ ζητήματος τῆς διδασκαλίας τῆς γλώσσης ἐρευνᾷ τὰ μέσα, ἅπερ δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς συντελοῦντα εἰς τὸν κύριον τῆς παιδεύσεως σκοπόν. Καὶ τῶν τοιούτων πρώτιστον μὲν θεωρεῖ αὐτὸν τὸν διδάσκαλον, ζῶν ὑπόδειγμα τοῦ ἤθους καὶ τῶν ἀγαθῶν ἕξεων, εἶτα δὲ τὰ μαθήματα ἅπερ πλεῖστον συμβάλλουσιν, οἷον 1) τὴν Ἱστορίαν ἢ Ἱστορικὰ διηγήματα, 2) φυσικὴν ἱστορίαν ἢ περιγραφὰς φυτῶν, ζῴων καὶ ὀρυκτῶν, 3) τὴν μουσικὴν καὶ ποίησιν, 4) τὴν ἰχνογραφίαν, 5) τὴν γυμναστικὴν καὶ 6) *τελευταῖον τὴν γλῶσσαν*, ταύτην δικαίως θεωρῶν ὥς τι μέσον, οὕτως εἰπεῖν, πρὸς χρῆσιν τῶν μέσων, ἅτινα συντελοῦσιν εἰς τὴν ἀληθῆ παίδευσιν τοῦ ἀνθρώπου. Μετὰ σύντομον ἐξέτασιν τοῦ κατὰ πόσον τὰ μαθήματα ταῦτα ἐπιδρῶσιν εἰς τὴν ἠθοποίησιν τοῦ λαοῦ καὶ ὁποῖόν τι θεωρητέον τὸ σχολεῖον, ἔρχεται εἰς τὸ ζήτημα τῆς διδασκαλίας τῆς γλώσσης, ἧς τὸν σκοπὸν αὖθις σαφῶς ἐν τοῖς ἑξῆς ἀναγράφει : «Σκοπὸς τῆς διδασκα»λίας τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις γενικώτε»ρον μὲν πρέπει νὰ ἦνε ἡ ἠθοποίησις καὶ νοητικὴ ἀνάπτυξις τοῦ λαοῦ, του»τέστιν ἡ ὀρθὴ τούτου παίδευσις, μερικώτερον δὲ καὶ πρακτικώτερον τὸ κα»λῶς νοεῖν καὶ ὀρθῶς λαλεῖν καὶ γράφειν αὐτήν.» Ἐντεῦθεν ἐμφανῶς καταφαίνεται πόσον ὁ συγγραφεὺς ἀποκρούει τὴν παρ' ἡμῖν ἐπικρατοῦσαν σχολαστικότητα, ἀφ' ἧς ἄλλα πλὴν τῶν σημερινῶν ἀποτελεσμάτων δὲν ἐδυνάμεθα ν' ἀναμένωμεν.

Τὴν δὲ δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν ἐπὶ ἔτη ἓξ ἢ τάξεις ἐκτείνει, ὁρίζων τὰ μαθήματα ἅπερ ἐν ἑκάστῃ αὐτῶν δέον νὰ διδαχθῶσιν. Ταῦτα δὲ οὕτως ἔχουσιν ἐν ἄκρᾳ συντομίᾳ.

Κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος ἀνάλυσις ἁπλῶν προτάσεων εἰς τὰς λέξεις των καὶ αὖθις εἰς συλλαβὰς *προφορικῶς*, ἀνάλυσις πρόχειρος καὶ ταχεῖα τῶν συλλαβῶν εἰς γράμματα, διάκρισις συμφώνων καὶ φωνηέντων, γραφὴ τῶν οὕτως ἀναλυθεισῶν συλλαβῶν καὶ λέξεων, ἐφεξῆς δὲ ἀνάγνωσις λέξεων, ἁπλῶν χειρογράφων προτάσεων καὶ ἐντύπων καὶ ἀντιγραφὴ ἐντύπων καὶ τέλος ἀ-

ἐκστηθίσεις γνωμικῶν καὶ τῶν τοιούτων πρὸς ἄσκησιν τῆς μνήμης, ἣν θεωρεῖ ἀναμφισβήτητον εἰς πᾶσαν βαθμῖδα παιδεύσεως.

Τὸ δεύτερον ἔτος ὑπολαμβάνων ἐξακολούθησιν τοῦ πρώτου περὶ ταῦτα συνίστησιν νὰ καταγίνωσιν οἱ μαθηταί.

Τὸ τρίτον ἔτος, ἀνάγνωσις, ὁμιλία ἐπὶ τοῦ κειμένου, ἀνάλυσις τῆς προτάσεως εἰς τὰ στοιχεῖά της, ἑρμηνεία ἀγνώστων τῷ μαθητῇ λέξεων. Πρὸς δὲ ἀπὸ τοῦ ἔτους τούτου συνίστησι ν' ἄρχηται ἡ διδασκαλία τῆς γλώσσης, ἀλλ' ἄνευ θεωρίας καὶ γραμματικῶν κανόνων. Εὕρεσις τῶν μερῶν προτάσεώς τινος, ἀρίθμησις αὐτῶν, διάκρισις γένους καὶ ἐκμάθησις τῶν τριῶν γενῶν, σχηματισμὸς τοῦ πληθυντικοῦ ἀριθμοῦ, τῶν τριῶν πρώτων χρόνων, συμφωνία ἐπιθέτου καὶ οὐσιαστικοῦ καὶ τέλος γραπταὶ ἀσκήσεις.

Κατὰ τὸ τέταρτον ἔτος, ἀνάγνωσις, κλίσις οὐσιαστικῶν ὀνομάτων, τῶν προσωπικῶν ἀντωνυμιῶν, σχηματισμὸς τῶν χρόνων τοῦ ἐνεργητικοῦ, τῶν δευτερευόντων χρόνων παρατατικοῦ παρακειμένου καὶ ὑπερσυντελικοῦ, τροπὴ ἐνεργητικοῦ εἰς παθητικόν, γραπτὰ γυμνάσματα καὶ συνθέσεις. Ἐξακολουθοῦσι δὲ καὶ αἱ πρὸς ἄσκησιν τῆς μνήμης ἐκστηθίσεις.

Τὸ πέμπτον ἔτος, ἀνάγνωσις, ἐπανάληψις τῶν τοῦ παρελθόντος ἔτους ἐργασιῶν, εἶτα δ' ἐπέκτασις τῆς ἁπλῆς προτάσεως διὰ τῶν τοπικῶν, χρονικῶν, τροπικῶν, ἀριθμητικῶν, ἀντωνυμιακῶν καὶ μετοχικῶν προσδιορισμῶν, ἀκολούθως τῶν κατ' ἐπεξήγησιν· γραπταὶ πάλιν ἀσκήσεις καὶ σύνθεσις μικρῶν διηγημάτων, μύθων κλπ.

Τὸ δὲ ἕκτον ἔτος καὶ τελευταῖον ἐξακολούθησις τῆς ἐλευθέρας ἀναγνώσεως, σύνθεσις, σύμπτυξις προτάσεων καὶ ἄλλοι τρόποι συντάξεως.

Καὶ ταῦτα μὲν πάντα ὑπὲρ τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης καὶ ἐπὶ νεοελληνικῶν κειμένων εἰς τρόπον ὥστε ἀποφοιτῶν ὁ μαθητὴς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, νὰ ᾖ εἰς θέσιν τὴν λαλουμένην γλῶσσαν καὶ νὰ λαλῇ καὶ νὰ ἐννοῇ καὶ νὰ γράφῃ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ὀρθῶς.

Καὶ οὕτως ὁ κ. Ξανθόπουλος λύει τὸ πρῶτον ζήτημα, ἀφ' οὗ τρέπεται ἐπὶ τὸ ἑπόμενον, ζητῶν τὰ αἴτια τῆς ἀτελοῦς παρ' ἡμῖν διδασκαλίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Ταῦτα δὲ τοιαῦτά τινα ἐν συνόψει: «α') ὁ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν στοιχείων ὑπηρετῶν τυφλὸς καὶ ὀλέθριος μηχανισμός· β') ἡ καθ' ὅλας τὰς τάξεις τοῦ ἑλληνικοῦ σχολείου καὶ τοῦ γυμνασίου ἐπικράτησις τῆς Γραμματικῆς καὶ τῶν γραμματικῶν θεωριῶν, αἵτινες τίθενται σκοπὸς τῆς διδασκαλίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, τοῦ συγγραφέως καὶ τῆς γλώσσης αὐτοῦ θεωρουμένης ὡς μέσον· γ') ἡ τελεία σχεδὸν ἔλλειψις τῶν γραπτῶν ἀσκήσεων· δ') αὐτὴ ἡ καθομιλουμένη γλῶσσα, ἐν πολλοῖς συγχεομένη μετὰ τῆς ἀρχαίας, καὶ οὕτως εἰπεῖν φονεύουσα αὐτήν· » ε') ἡ ἔλλειψις ἐνδιαφέροντος διὰ τὴν ἑλληνομάθειαν καὶ ς') τὸ ὑπεράριθμον καὶ ἑτεράριθμον τῶν μαθητῶν διὰ τὴν ἔλλειψιν ἱκανοῦ προσωπικοῦ διδασκάλων».

Εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ἐξ ἀβρότητος ὁ κ. Ξανθόπουλος πολλὰ τῶν αἰτίων πα-

ρασιωπᾷ, καθόσον δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι π. χ. ἀγνοεῖ τὴν ἔλλειψιν ἀληθῶν δημοδιδασκάλων, οὔτε ὅτι παραδέχεται τὸ ὑπάρχον σύστημα καθ' ὃ συντεταγμένα εἰσὶ τὰ δὴ καλούμενα δημοτικὰ σχολεῖα.

Εἰς τὸ τρίτον δὲ τοῦ θέματος ζήτημα μεταβαίνων ὁ συγγραφεύς, τίνες δῆλα δὴ αἱ εἰς τὴν μέθοδον, τὰ διδακτικὰ βιβλία καὶ τὴν παρασκευὴν καθηγητῶν καὶ διδασκάλων ἐπενεκτέαι βελτιώσεις, προτείνει ὡς τοιαύτας τὰς ἀκολούθους. Καὶ πρῶτον, λέγει, διὰ τῆς ἄρσεως τῶν καταλεχθέντων κωλυμάτων δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ ἐκμάθησις τῆς γλώσσης, εἶτα δὲ βελτιουμένης τῆς ἐπικρατούσης διδακτικῆς μεθόδου, ἥτις ὅμως οἵα δή ποτε καὶ ἐὰν ᾖ οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχῃ ἀξίαν ἄνευ τοῦ διδασκάλου, ὃν προσηκόντως χαρακτηρίζει. Ἀλλὰ τίνι ποτὲ τρόπῳ δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ μόρφωσις καὶ συγχρόνως ἡ ἐκλογὴ ἀγαθῶν καθηγητῶν καὶ διδασκάλων; Τὸ τοιοῦτον θεωρεῖ πρὸς τὸ παρὸν τοὐλάχιστον μὴ συντελέσιμον, τὸ μὲν διότι ὁ διορισμὸς τῶν διδασκάλων ἐν γένει κατέστη παρ' ἡμῖν καθαρῶς προσωπικὸν ζήτημα, τὸ δὲ διότι οὐδαμῶς ἡ παιδαγωγία καὶ ἡ διδασκαλικὴ διδάσκονται ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ, ἀφ' οὗ καθ' ἑκάστην σχεδὸν ἡ πόλις πορίζεται τοὺς διδασκάλους της. Προτείνει λοιπὸν τὴν σύστασιν τοιαύτης ἕδρας καὶ ἐνθέρμως συνηγορεῖ ὑπὲρ αὐτῆς, καταδεικνύων τὰς ἐκ ταύτης ἐπελευσομένας ὠφελείας.

Περὶ τῆς βελτιώσεως τῆς μεθόδου τοσοῦτον συντόμως γράφει ὁ κ. Ξανθόπουλος, ὥστε δικαίως θὰ ἔλεγέ τις ὅτι οὐδαμῶς πραγματεύεται τὸ ζήτημα τοῦτο, ὅπερ ἄλλως τε νομίζομεν εἶναι ἐκ τῶν δυσχερεστάτων καὶ πολυπλοκωτάτων. Δὲν ἀμελεῖ ὅμως, ἐν συντομίᾳ πάλιν, νὰ διαλάβῃ τινὰ περὶ τῶν ἐν ταῖς γυμνασιακαῖς τάξεσι διδακτέων συγγραφέων καὶ περὶ τῆς σειρᾶς καθ' ἣν οὗτοι δέον νὰ διδαχθῶσιν.

Τελευταῖον δὲ ἐξετάζει πῶς καὶ ὑπὸ τίνας σκέψεις διωργανώθησαν τὰ παρ' ἡμῖν ὑπάρχοντα παντὸς βαθμοῦ σχολεῖα καὶ τὰς πρὸς ἄλληλα σχέσεις αὐτῶν, κατακρίνει αὐτά, καὶ δικαίως νομίζομεν, ὡς στερούμενα παντὸς ἐσωτερικοῦ λόγου καὶ παιδαγωγικοῦ. Συνίστησι λοιπὸν τὸν σχηματισμὸν κατὰ πρῶτον διαφόρου βαθμοῦ καὶ αὐτοτελῶν ἐντελῶς δημοτικῶν σχολείων, ἕνα καὶ μόνον σκοπὸν παιδαγωγικὸν προτιθεμένων, *τὴν ἐξέγερσιν τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας τὴν μόρφωσιν πρὸς τῇ ἀπαιτουμένῃ* ΔΙΑ ΤΟΝ ΒΙΟΝ ΕΜΠΕΙΡΙΑ. Ἀκολούθως δέ, καὶ κατὰ μίμησιν τῶν γερμανικῶν γυμνασίων, συμβουλεύει τὴν ἵδρυσιν αὐτοτελῶν τοιούτων ἐξ ἑξ-τάξεων, ἀλλὰ σκοπὸν ἐχόντων οὐ μόνον νὰ προετοιμάσωσι τοὺς μέλλοντας ὅπως σπουδάσωσιν ἐπιστήμην τινά, ἀλλὰ καὶ ἐκείνους οἵτινες πρόκειται πολὺ διάφορον στάδιον ν' ἀκολουθήσωσιν ἐν τῷ βίῳ.

Καὶ τοιαῦτα μέν τινα τὰ συγγράμματα τοῦ κ. Ξανθοπούλου, πρῶτα ἐν τῷ εἴδει τούτῳ ἐκδοθέντα καὶ ὧν τὴν ἀνάλυσιν ἁπλῶς ἐπεχειρήσαμεν, ἀποφυγόντες πᾶσαν κρίσιν, τοῦ ἔργου προσδεομένου κριτοῦ εἰδικὰς καὶ βαθείας προσκεκτημένου γνώσεις περὶ τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν παιδαγωγίαν. Ἀλλ'

ὡς ἀρχόμενοι ὑπεσχέθημεν ἐπιτραπήτω νὰ εἴπωμέν τινα περὶ τῆς μουσικῆς καὶ τῆς θρησκευτικῆς παιδεύσεως.

Ἀναντιρρήτως ἐκ τῶν τὰ μάλιστα συμβαλλομένων εἰς τὴν ἠθοποίησιν καὶ τὴν μόρφωσιν τοῦ θυμικοῦ τῶν νέων εἶναι καὶ ἡ μουσική, ἣν ὅμως ὡς εἰ ἀντεπολιτευόμεθα τοὺς προγόνους ἐντελῶς ἀπηλάσαμεν τῶν ἡμετέρων σχολείων, πιθανῶς θεωρήσαντες αὐτὴν ὡς περιττὴν πολυτέλειαν. Καὶ ὅτι μὲν πρέπει νὰ εἰσαχθῇ αὕτη ἐν τοῖς ἡμετέροις δημοτικοῖς σχολείοις δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία· ἀλλὰ γεννᾶται τὸ ζήτημα, τίνα μουσικὴν δέον νὰ εἰσαγάγωμεν, τὴν ἀπὸ τῶν Βυζαντιακῶν χρόνων ἄχρις ἡμῶν ἐπικρατήσασαν τὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν καλουμένην (ὡς συμβουλεύει ὁ κ. Ξανθόπουλος) ἢ τὴν εὐρωπαϊκὴν μουσικήν; Ἐνταῦθα δὲ προκειμένου λόγου προτιμήσεως εἶναι ἀδιάφορον ἂν ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν μουσικὴ κέκτηται σπουδαῖα προτερήματα[1] ἢ ἂν ἦναι σχετικῶς ἀνωτέρα τῆς εὐρωπαϊκῆς, ἀφοῦ πλεῖστοι ἕτεροι λόγοι, ὧν θέλομέν τινας καταλέξει, συνηγοροῦσιν ὑπὲρ τῆς δευτέρας. Καὶ α') ἡ νῦν ὑπάρχουσα μέθοδος τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς οὔτε ἱκανῶς ἐμορφώθη, οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ διδάσκηται εἰς πολλοὺς συγχρόνως, ἀφοῦ μάλιστα δὲν ὑπάρχουσιν πλέον διάσημοι μουσικοί, ἀλλ' ἁπλοῖ μόνον μουσικοδιδάσκαλοι. β') Δὲν δύναται, ὡς ἔχει αὕτη, νὰ συνοδεύηται ὑπὸ ὀργάνου τινὸς ῥυθμίζοντος τὸν ἦχον καὶ τὸν χρόνον· γ') δὲν ὑπάρχουσιν ᾀσμάτια κατάλληλα συντεταγμένα κατ' αὐτήν· καὶ δὴ τὸ ἔθνος σήμερον, καθ' ἃ εὐρωπαϊκόν, παρεδέχθη τὴν εὐρωπαϊκὴν μουσικήν, δι' αὐτῆς τέρπεται, ἐκφράζει τὰ αἰσθήματά του καὶ ὀρχεῖται, περιοριζόμενον νὰ ἀκούῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μόνον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ· οὐδαμοῦ δὲ παρατηρεῖται ἡ ὕπαρξις δύο συγχρόνως μουσικῶν ἢ μόνον ἐν Τουρκίᾳ, ἔνθα οὐδεὶς ἐθνικὸς χρωματισμὸς ὑφίσταται, ἀλλὰ διηνεκὴς πιθηκικὴ ἀπομίμησις ῥυθμίζει καὶ προάγει τὰ πάντα. Εὐκτέον λοιπὸν θὰ ἦτο νὰ εἰσήγετο ἐν πᾶσι τοῖς ἡμετέροις δημοτικοῖς σχολείοις ἡ εὐρωπαϊκὴ μουσική, ὄχι ὡς μάθημα πρὸς τὸ παρὸν τοὐλάχιστον, ἀλλά τις τέρψις τῶν μαθητῶν ᾀδόντων δὶς ἢ τρὶς τῆς ἡμέρας ᾀσμάτια κατάλληλα, ὑπὸ συνοδίαν κλειδοκυμβάλου, καθ' ἅπερ ἐν ἅπασι τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς εἴθισται.

Νῦν δὲ καθ' ὅσον ἀναφέρεται εἰς τὴν θρησκευτικὴν παίδευσιν τῶν παίδων, νομίζομεν ὅτι ἥκιστα αὕτη ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἐν τῷ σχολείῳ διδασκαλίας, γιγνομένης ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μάλιστα ὑπ' ἀνθρώπων ὀλιγίστας ἐνδείξεις τῆς εὐλαβείας των παρεχόντων. Κατὰ πάντας καὶ κατὰ τὸν κ. Ξανθόπουλον *σκοπὸς τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας εἶναι τὸ στηρίζειν τοὺς νέους εἰς τὴν πίστιν καὶ τὰς θείας τοῦ χριστιανισμοῦ ἀρχὰς κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς ἀναπτύξεώς της.* Ἀλλὰ τίνι τρόπῳ ὁ σκοπὸς οὗτος δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ; Τίνι ἰδίως ἐπιβάλλεται ἡ περὶ τούτου φροντίς; Ἰδοὺ συναφῆ ζητήματα, ἅπερ

[1] Τὸ ζήτημα τοῦτο σπουδαίως ἐπραγματεύθη πλὴν ἄλλων πολλῶν καὶ ὁ πρώην καθηγητὴς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ κ. Δ. Ν. Βερναρδάκης καὶ ὁ κ. Π. Κουπιτώρης πρώην γυμνασιάρχης.

δέον νὰ ἐφελκύσωσι τὴν προσοχὴν ἰδιαίτατα μὲν τῶν γονέων, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον τῆς ἐκκλησίας, ᾗ τινι ἡ τῶν πολιτῶν χριστιανικὴ ἀγωγὴ ἐμπεπίστευται. Καὶ ὡς πρὸς τὸ πρῶτον ζήτημα νομίζομεν ὅτι ἡ ἁπλῆ τῆς κατηχήσεως διδασκαλία, ἡ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς Γραφῆς, γινομένη ἐν τῷ σχολείῳ καὶ ἐνώπιον 100—200 ἢ 300 παίδων μᾶλλον βλάπτει ἢ ὠφελεῖ, διότι οὔτε τὸ μέρος εἶναι κατάλληλον, οὔτε οἱ μαθηταὶ ἐννοοῦσιν, ὡς διδάσκονται ταῦτα, οὔτε ὁ διδάσκων αὐτὰς κληρικὸς εἴπερ τις καὶ ἄλλος δύναται νὰ ἐμπνεύσῃ αὐτοῖς τὸν σεβασμὸν ἱερέως τοῦ Θεοῦ, πολλάκις ἢ μᾶλλον ἀδιαλείπτως ἀναγκαζόμενος νὰ τηρῇ τὴν τάξιν καὶ ἡσυχίαν δίκην παιδονόμου. Ταῦτα ὑπὸ τῆς πείρας ἀναντιρρήτως βεβαιοῦνται, χωρὶς νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἥκιστα θρησκευτικῶς μεμορφωμένοι ἐξερχόμεθα τῶν σχολείων μας. Πρὸς πρόληψιν λοιπὸν τῶν τοιούτων ἀτοπημάτων, καλὸν θὰ ἦτο νὰ ἐμιμούμεθα τἄλλα φιλελεύθερα ἔθνη, καταρτίζοντες παρὰ ταῖς ἐκκλησίαις ἢ ἄλλοις μέρεσι τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν ἄλλων πόλεων αἰθούσας ἐν αἷς ὑπὸ εὐπαιδεύτων καὶ σεβασμίων ἱερέων νὰ διδάσκωνται αἱ θεῖαι καὶ σωτήριοι τοῦ χριστιανισμοῦ ἀρχαί, *ἐν πάσῃ αὐτῶν τῇ ἁπλότητι*. Ἐν δὲ ταῖς τοιαύταις αἰθούσαις συνερχόμενοι οἱ παῖδες, οὐχὶ ἀναγκαστικῶς καὶ μεμονωμένοι, ἀλλὰ συνοδευόμενοι ὑπὸ τῶν πατέρων καὶ μητέρων αὐτῶν, πρώτων τἀγαθὸν παράδειγμα παρεχόντων, εὐλαβῶς καὶ ἐν προσοχῇ ν' ἀκροῶνται τοῦ ἱερέως τοῦ Θεοῦ, οὐχὶ ἐπιβαλλομένου, ἐπιπλήττοντος καὶ ῥαβδίζοντος ἔστιν ὅτε, ἀλλ' ἐν κατανύξει καὶ ἀγάπῃ εὐαγγελικῇ τὴν θείαν διδασκαλίαν ποιουμένου. Καὶ τοιαῦτα λέγοντες δὲν νεωτερίζομεν, ἀλλ' ἁπλῶς ὑπ' ὄψιν ἔχομεν τὰ μᾶλλον εὐνομούμενα ἔθνη, τὴν Ἀμερικὴν καὶ τὴν Ἑλβετίαν. Εἶναι βεβαιότατον ὅτι ἡ τοιαύτη ἀρχὴ τοὺς ἀρίστους ἀπέφερεν καρποὺς ἐν ἀμφοτέραις ταῖς χώραις ταύταις. Ἐν ταῖς Ἡνωμέναις Πολιτείαις μάλιστα ἔνθα πλήρης ἀποκέντρωσις βασιλεύει καθ' ὅλα καὶ ἐν μέρει εἰς τὰ τῆς ἐκκλησίας, τοσοῦτον τὸ αἴσθημα τῆς φιλανθρωπίας ἀνεπτύχθη καὶ τὸ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὰ θεῖα, ὥστε ἑκατομμύρια δολλαρίων εἰσφέρονται κατ' ἔτος ὑπὲρ τῶν εὐσεβῶν καὶ φιλανθρώπων καθιδρυμάτων.

Π. Σ. ΦΩΤΙΑΔΗΣ.

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ

ΤΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΟΦΕΩΣ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΟΣ.

Ἡ Ἐπαρχία Ὄφεως συνορεύουσα πρὸς Α. μὲν διὰ τοῦ Καλοποτάμου μετὰ τῆς ἐπαρχίας Ῥιζοῦντος, πρὸς Δ. δὲ διὰ κλάδου τῆς σειρᾶς τοῦ ὄρους Παρυάδρου μετὰ τῆς ἐπαρχίας Σουρμένων, πρὸς Ν. δι' αὐτῆς τῆς σειρᾶς τοῦ Παρυάδρου μετὰ τῆς ἐπαρχίας Βαϊβουρτίου καὶ πρὸς Β. ὁριζομένη ὑπὸ τοῦ Εὐξείνου Πόντου, εἶναι κεκλιμένη πρὸς αὐτὸν καὶ ἔχει μέσον μὲν μῆκος ἀπὸ Β. πρὸς Ν. δεκαὲξ ὡρῶν, μέσον δὲ πλάτος ἐξ Α. πρὸς Δ. ἓξ ὡρῶν. Διαρρέουσι

δι' αὐτῆν δύο ποταμοί· ὁ *Ὄφις* (οὕτως ὀνομασθεὶς διὰ τὸν ὀφιοειδῆ δρόμον αὐτοῦ καὶ δοὺς τὸ ὄνομα εἰς τὴν πέριξ χώραν) δυτικὸς, κατὰ μὲν τὸν κάτω δρόμον του *Σολακλῆ-τερε*, κατὰ δὲ τὸν ἄνω *Πατζὰν-τερεσι* νῦν καλούμενος, καὶ ὁ Ψυχρὸς (*Παλτατζῆ-τερε*) ἀνατολικός, συγκείμενος ἐκ δύο παραποταμίων, ἑνουμένων εἰς μιᾶς ὥρας ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀπόστασιν. Κατὰ τὰς ἀνωφερεῖς ὄχθας τῶν δύο ποταμῶν, τῶν παραποταμίων τοῦ Ψυχροῦ, καὶ τὴν δυτικὴν τοῦ Καλοποτάμου κεῖνται τὰ διάφορα χωρία, τὰ ὁποῖα συνεχῶς ἐκτεινόμενα ἀποτελοῦσι σειρὰς διευθυνομένας ἀπὸ τῆς θαλάσσης εἰς τὰ ἐνδότερα. Αἱ οἰκίαι τῶν χωρίων εἶναι εἰς μὲν τὰ χαμηλότερα μέρη ἠραιωμέναι ἀπ' ἀλλήλων, εἰς δὲ τὰ ὑψηλότερα ὁπωσοῦν συμπεπυκνωμέναι.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν χωρίων τοῦ Ὄφεως ἀνέρχεται εἰς 100 καὶ ἐπέκεινα, ὁ δὲ τῶν οἰκιῶν αὐτοῦ εἰς 10—12 χιλιάδας καὶ ὁ τῶν κατοίκων εἰς 70—80 χιλιάδας. Τὰ δὲ ὀνόματα τῶν χωρίων, τὸν ἀριθμὸν τῶν οἰκιῶν καὶ τῶν κατοίκων ὡς καὶ τὴν λαλουμένην γλῶσσαν ἑκάστου χωρίου δεικνύει ὁ ἑξῆς πίναξ.

Δυτικὴ ὄχθη τοῦ δυτικοῦ ποταμοῦ Ὄφεως (Ἀπὸ Β. πρὸς Ν.)

Ἀριθ.	Ὀνόματα χωρίων.	Ἀρ. οἰκιῶν.	Ἀρ. κατοίκων.	Γλῶσσα
1	Λέκα	25	175	Τουρκικὴ (οἱ Χρις. Ἑλλην.)
2	Σκενᾶ (=Σχοινᾶ)	50	350	Ἑλληνικὴ
3	Μαυρὰν (ἢ Μαυράντω)	150	1050	Τουρκικὴ
4	Ζαδαέττ	20	140	»
5	Κουτζοὺκ-Χώλ'	50	350	»
6	Τσοροὺκ	50	350	Ἑλληνικὴ
7	Γὲρ-ἀκὰρ	50	350	Τουρκικὴ
8	Βισὶρ	50	350	Ἑλληνικὴ
9	Κοντοῦ	100	700	»
10	Κατσὰλ	50	350	»
11	Χωλὸ	2000	14000	»
12	Προμοὺτ	25	175	»
13	Χοψερᾶ	200	1400	»
14	Σέρο	400	2800	»
15	Χαττὶ	25	175	»
16	Συνάοισα	200	1400	»
17	Χαρχοέσ'	25	175	»
18	Ὤκενα	200	1400	»
19	Ἀληθινὸ	100	700	»
20	Μιτσικίλ'	25	175	»
		3795	26565	

Ἀνατολ. ὄχθη τοῦ δυτικοῦ ποταμοῦ Ὄφεως (Ἀπὸ Β. πρὸς Ν.)

Ἀριθ.	Ὀνόμ. τῶν χωρίων	Ἀρ. οἰκιῶν.	Ἀρ. κατοίκων.	Γλῶσσα
		3795	23565	
21	Σόλ-ἀκλῆ	50	350	Τουρκικὴ
22	Βόσκιτσα	25	175	»
23	Κατερίτα	25	175	»
24	Σταυρὶ	25	175	»
25	Μαναστὴρ	25	175	»
26	Πελινός	100	700	»
		4045	28315	

		4045	28315	
27	Χαλμὰν	50	350	Ἑλληνικὴ καὶ Τουρκ. ὁμοίως
28	Ζεπεΐσκια	25	175	Τουρκικὴ
29	Πουλελᾶς	25	175	Ἑλληνικὴ
30	Τσουφάρουξα	250	1750	Τουρκικὴ
31	Μαψινὸ	150	1050	Ἑλληνικὴ
32	Ζησινὸ	300	2100	» (καὶ οἱ Χρ.)
33	Ζενὸ	300	2100	»
34	Βετσενὸ	40	280	»
35	Φωτεινὸ	200	1400	»
36	Κατωχώρ'	50	350	»
37	Χωλάϊσσα	350	2450	»
38	Γοργορᾶ	100	700	»
39	Πατσάντω	300	2100	»
40	Μιμιλὸς	200	1400	»
41	Ἀνωθὸ	200	1400	»
42	Τσορόσο	100	700	»
43	Σαράχο (Τουρκ. Σεράχ)	325	2275	»
44	Χαλτουζὲν	50	350	Τουρκικὴ
45	Ὑψήλ'	50	350	»
		7110	49770	

Δυτικὴ ὄχθη τοῦ ἀνατολ. ποταμοῦ Ψυχροῦ καὶ τοῦ δυτ. παραποτ. αὐτοῦ (Ἀπὸ Β. πρὸς Ν.)

Ἀριθ.	Ὀνόμ. τῶν χωρίων.	Ἀριθ. οἰκιῶν.	Ἀρ. κατοίκων.	Γλῶσσα.
		7110	49770	
46	Κωλενάντω	50	350	Τουρκικὴ
47	Χωλάντω	20	140	»
48	Τσοιχοελλῆ	30	210	»
49	Μουζκάρ'	20	140	»
50	Χαστρικὸς	150	1050	»
51	Κοφκία	20	140	» (οἱ Χρις. τὴν Ἑλλ.)
52	Γερανὸ	30	210	»
53	Γιαβὰν	100	700	»
54	Μιτσοῦ	40	280	»
55	Παλαπὰν	30	210	»
56	Κούσ'	100	700	Ἑλληνικὴ
57	Τούφα	20	140	»
58	Μανουχερᾶ	20	140	»
59	Ἀθοῦ ἢ Φωλιδᾶ	20	140	»
60	Γενιτᾶ	60	420	»
		4755	33275	

Ἀνατολ. ὄχθη τοῦ ἀνατολ. ποταμ. Ψυχροῦ καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ παραποταμίου αὐτοῦ (Ἀπὸ Β. πρὸς Ν.)

Ἀριθ.	Ὀνόμ. τῶν χωρίων.	Ἀρ. οἰκιῶν.	Ἀρ. κατοίκων.	Γλῶσσα
		4755	33275	
61	Ἐσκῆ-παζὰρ	50	350	Τουρκικὴ
62	Κελαλῆ	100	700	»
63	Τριγωνᾶ	20	140	»
64	Χάλτ'	27	190	» (οἱ Χρις. Ἑλλην.)
65	Καβελάρ'	20	140	»
66	Ζουρέλ'	35	245	» (οἱ Χρις. Ἑλλην.)
67	Τσαλὲκ	60	420	»
68	Μαχτάντω	25	175	»
69	Κουρίτσ'	37	260	» (οἱ Χριστ. Ἑλλην.)
70	Τσουνίσ'	15	105	»
71	Χοῦντες	200	1400	»
72	Ῥαφτὰ ἢ Ῥαφτάντω	15	105	»
		5359	37505	

Τὸ μεταξὺ τῶν δύο παραποταμίων τοῦ Ψυχροῦ

1) *Ἀνατολ. ὄχθη τοῦ δυτικοῦ παραποταμίου* (*Ἀπὸ Β. πρὸς Ν.*)

Ἀριθ.	Ὀνόμ. τῶν χωρίων.	Ἀριθ. οἰκιῶν.	Ἀρ. κατοίκων.	Γλῶσσα
		5359	37505	
73	Κομαρίτα	10	70	Τουρκικὴ
74	Γίγα	80	560	» (οἱ Χριστ. Ἑλλ.)
75	Χαψοζόμ'	8	56	»
76	Ἀλανὸ	200	1400	»
77	Τζουβαλὸζ	30	210	»
78	Κσούλ'	20	140	»
79	Τσουνίσ'	30	210	»
80	Χανλούτ'	100	700	»
		5857	40951	

2) *Δυτικὴ ὄχθη τοῦ ἀνατολ. παραποτάμου τοῦ Ψυχροῦ* (*Ἀπὸ Β. πρὸς Ν.*)

Ἀριθ.	Ὀνόμ. τῶν χωρίων.	Ἀριθ. οἰκιῶν.	Ἀρ. κατοίκων.	Γλῶσσα
		5857	40951	
81	Κρηνίτα	60	420	Τουρκικὴ (οἱ Χριϛ. τὴν Ἑλλ.)
82	Κορκότ'	30	210	»
83	Χοβόζα	10	70	»
84	Μακουδενὸ	10	70	»
85	Μάκι	100	700	Ἑλληνικὴ
86	Μεσοράχ'	50	350	Τουρκικὴ
		6117	42751	

Δυτικὴ ὄχθη τοῦ Καλοποτάμου (*Ἀπὸ Β. πρὸς Ν.*)

Ἀριθ.	Ὀνόμ. τῶν χωρίων.	Ἀριθ. οἰκιῶν.	Ἀρ. κατοίκων.	Γλῶσσα
		6117	42751	
87	Κάντζα	10	70	Τουρκικὴ
88	Κωδὼν	30	210	»
89	Λαζοῦ ἢ Λαζάντω	30	210	» (οἱ Χριϛ. Ἑλλ.)
90	Χαζὲρ	40	280	»
91	Γόρδι	30	210	»
92	Βουϊδὲκ	30	210	»
93	Κελὲρ	50	350	»
94	Χαρβὲλ	40	280	»
95	Τερβὲλ	30	210	»
96	Χάξα	50	350	»
		6157	45131	

Πλὴν τῶν ἐν τῷ πίνακι τούτῳ χωρίων ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα τινά, ὧν οὔτε τὴν ὀνομασίαν οὔτε τὴν θέσιν ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω. Τοιαῦτα λείπουσι μάλιστα ἐκ τῶν κατὰ τοὺς ποταμοὺς Ψυχρὸν καὶ Καλοπόταμον χωρίων.

Θρησκεία. Ἅπαντες σχεδὸν οἱ κάτοικοι τοῦ Ὄφεως εἶναι Μωαμεθανοὶ ἐξωμῶται· τούτων δὲ οἱ μὲν πρὸς ἀνατολὰς περὶ τὸν Ψυχρὸν ποταμὸν ἐξώμωσαν πολὺ ἐνωρίς, ἀναγκασθέντες εἰς τοῦτο ὑπὸ τῶν ἐξ ἀνατολῶν ἐπιδρομέων καὶ μεταναστῶν, οἱ δὲ περὶ τὸν Ὄφιν ποταμὸν ἐξώμωσαν ἅπαντες βιασθέντες ὑπὸ τῶν πρὸς νότον ἐπιδρομέων πρὸ διακοσίων περίπου ἐτῶν. Ὀλίγισται δὲ μόνον οἰκογένειαι διετήρησαν τὴν προτέραν αὐτῶν ὀρθόδοξον χριστιανικὴν θρησκείαν, 170 περίπου.

Γλῶσσα. Ὡς φαίνεται ἐν τῷ ἀνωτέρω πίνακι ἐκ τῶν 96 χωρίων εἰς τριάκοντα τοῦ ποταμοῦ Ὄφεως καὶ ἓξ τοῦ Παλτατζῆ-τερε ὁμιλοῦσι τὴν Ἑλληνικήν. Καὶ εἶναι μὲν ὁ ἀριθμὸς τῶν χωρίων τούτων μόλις ὑπὲρ τὸ $^1/_3$ τοῦ ὅλου, ἀλλ' εἶναι τὰ πολυπληθέστερα. Διότι εἰς τὰ 36 ταῦτα χωρία ὑπάρχουσιν 6,190 οἰκίαι καὶ 43,330 ψυχαὶ ἤτοι τὰ $^2/_3$ τοῦ ὅλου τῶν 9,502 οἰκιῶν ἢ τῶν 66,516 ψυχῶν περίπου. Ἐκτὸς δὲ τούτων καὶ οἱ χριστιανοὶ ἅπαντες ὁμιλοῦσι τὴν Ἑλληνικὴν εἴτε μεταξὺ ἑλληνοφώνων εἴτε μεταξὺ τουρκοφώνων Μωαμεθανῶν οἰκοῦντες. Ἐὰν λοιπὸν προσθέσωμεν καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν Χριστιανῶν εἰς 1,200 σχεδὸν συμποσούμενον, 44,530 κάτοικοι ὁμιλοῦσιν ἐν Ὄφει τὴν Ἑλληνικήν.

Ἐν τῷ πίνακι δῆλον γίνεται, ὅτι εἰς τὰ κατώτερα μέρη ὁμιλοῦσι τὴν Τουρκικήν, εἰς δὲ τὰ ἀνώτερα τὴν Ἑλληνικήν, καὶ ὅτι περὶ μὲν τὸν Ὄφιν ποταμὸν μόνον τὸ $^1/_7$ τῶν κατοίκων ὁμιλοῦσι τὴν Τουρκικήν, περὶ δὲ τὸν Ψυχρὸν καὶ τὸν Καλοπόταμον τὸ $^1/_6$ ὁμιλοῦσι τὴν Ἑλληνικήν, οἱ δὲ λοιποὶ ἅπαντες τὴν Τουρκικήν. Τούτων αἰτία εἶναι ὅτι εἰς μὲν τὰ κατώτερα μέρη οἱ ἄνθρωποι ἦλθον εἰς περισσοτέραν ἐπιμιξίαν μετὰ Τούρκων ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, καὶ ὄντες μᾶλλον πεπαιδευμένοι, εἶναι καὶ φανατικώτεροι (διότι ἡ παιδεία αὐτῶν συνίσταται εἰς τὴν κατὰ βάθος σπουδὴν μόνον τῆς θρησκείας αὐτῶν) καὶ θεωροῦντες τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὡς ἰδίαν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἀποστρέφονται αὐτὴν ὡς καὶ τὴν θρησκείαν καὶ φροντίζουσιν ἵνα ῥιζηδὸν ἐξαλείψωσιν αὐτὴν ἀπὸ τὰς γλώσσας τῶν γυναικῶν καὶ παιδίων. Ὅθεν εἰς τὰ κατώτερα μέρη οὐδόλως ὁμιλοῦσι τὴν Ἑλληνικὴν οὐδ' ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἀλλ' οὐδὲ γνωρίζουσιν αὐτήν. Ἐξ ἐναντίας εἰς τὰ ἐνδότερα καὶ ὑψηλότερα μέρη, ὅπου οἱ ἄνθρωποι εἶναι μᾶλλον ἀγροῖκοι καὶ δὲν ἔρχονται εἰς ἐπιμιξίαν μετὰ Τούρκων, διετήρησαν τὴν μητρικὴν αὐτῶν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν· καὶ γνωρίζουσι μὲν οἱ ἄνδρες καὶ τὴν Τουρκικὴν οἱ περισσότεροι, ἀλλὰ πρὸς τὰς οἰκογενείας ὁμιλοῦσι πάντες τὴν Ἑλληνικήν. Ἀξιοπερίεργον δὲ εἶνε ὅτι πολλαὶ γυναῖκες εἰς τὰ ἐνδότερα δὲν γνωρίζουσι διόλου τὴν Τουρκικήν, ἀλλὰ μόνον τὴν Ἑλληνικήν, τὴν ὁποίαν θεωροῦσιν ὡς ἰδίαν αὐτῶν γλῶσσαν. Ἐκτὸς τούτων εἰς μὲν τὰ χαμηλότερα μέρη οἱ Μωαμεθανοὶ ὄντες πλησίον καὶ γνωρίζοντες καλῶς τοὺς *Γκιαούριδες* ὡς καὶ τὴν γλῶσσαν αὐτῶν, μιμούμενοι τοὺς ἑτεροφύλους μὲν Τούρκους ἀλλ' ὁμοθρήσκους αὐτῶν (διότι ἡ θρησκεία παρὰ τοῖς ἀπαιδεύτοις λαοῖς νεκροῖ τὴν ἐθνικότητα), ἀποστρέφονται αὐτούς τε τοὺς Χριστιανοὺς καὶ τὴν γλῶσσαν αὐτῶν, ἐν ᾧ εἰς τὰ ὑψηλότερα μέρη οὐ μόνον δὲν ἦλθον εἰς συχνὰς σχέσεις μετὰ τῶν Χριστιανῶν ἀλλ' οὐδὲ γνωρίζουσι πάντες, μάλιστα αἱ γυναῖκες, τί πρᾶγμα εἶναι Χριστιανὸς (*Οὐρούμης*), τὸν ὁποῖον, ἀκούοντες παρὰ τῶν γνωριζόντων ἀνδρῶν τὸ ὄνομα, θεωροῦσι καὶ φαντάζονται ὡς ὂν διάφορον τῆς φύσεως αὐτῶν. Δυστυχῶς τὸ κακὸν τοῦτο τῆς ἐξαλείψεως τῆς γλώσσης ἀρχίσαν ἀπὸ τῶν παραθαλασσίων προχωρεῖ, εἰ καὶ λίαν βραδέως, πρὸς τὰ ἐνδότερα. —Οἱ δὲ περὶ

τὸν Παλτατζῆ-τερε καὶ τὸν Καλοπόταμον ἐνεκατέλιπον ἤδη τὴν γλῶσσαν αὐτῶν τὴν μητρικὴν σχεδὸν ἅπαντες· διότι οὗτοι πρῶτον μὲν πολὺ ἐνωρίτερον ἐξώμωσαν, ἔπειτα δὲ ἀνεμίχθησαν μετὰ τῶν αὐτόθι μεταναστευσάντων Λαζῶν, πρὸς οὓς μετὰ καιρὸν ἀφωμοιώθησαν ἐντελῶς κατά τε τὰ ἤθη καὶ τὸν χαρακτῆρα, πρὸς δὲ τούτοις οὗτοι εἶχον χριστιανοὺς πλησίον των, ὄντες δὲ καὶ πλησιέστεροι εἰς τὴν θάλασσαν (διότι καὶ τὰ ἐνδότερα χωρία δὲν ἀπέχουσι πολὺ αὐτῆς) ταχέως ἐνεκολπώθησαν τὸν φανατισμὸν τῶν λοιπῶν Μωαμεθανῶν. Μόνον δὲ εἰς τὸ χωρίον *Μάκι*, ὅπου οἱ κάτοικοι ἦσαν πολυπληθέστεροι καὶ ἀντέστησαν κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν εἴσοδον τῶν μεταναστῶν, διετηρήθη μέχρι τοῦδε ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα.—Εἶναι δὲ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐν Ὄφει μεμιγμένη μετὰ πολλῶν τουρκικῶν λέξεων καὶ περιέχει περισσοτέρας ἀρχαΐζούσας λέξεις.

Ἐθνικότης. Ὡς συμπεραίνεται ἐκ τῆς γλώσσης τῶν πλείστων ἐκ τῶν κατοίκων καὶ ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν ὀνομασιῶν πλείστων μερῶν καὶ ὑπὸ τουρκοφώνων κατοικουμένων, οἱ κάτοικοι ἅπαντες τοῦ Ὄφεως εἶναι Ἑλληνικῆς καταγωγῆς, ὅπως ἦσαν καὶ Χριστιανοί. Ἐννοεῖται ὅτι πολλαχοῦ καὶ ἰδίως περὶ τὸν Παλτατζῆ-τερε καὶ τὸν Καλοπόταμον ἀνεμίχθησαν ἤδη μετ' ἀλλοφύλων καὶ δυσκολεύεταί τις νὰ παραδεχθῇ ὅτι ἀρχῆθεν ἦσαν Ἕλληνες. Ἐν τούτοις διερχόμενός τις τὰ ἐνδότερα περὶ τὸν Ὄφιν χωρία, ἀδύνατον νὰ μὴ ὁμολογήσῃ, ὅτι κατοικοῦνται ὑπὸ Ἑλλήνων, ὁπωσοῦν καθαρῶν ἀπὸ τῆς μετ' ἀλλοφύλων ἐπιμιξίας. Ἅπαντες οἱ κάτοικοι τοῦ Ὄφεως, ἰδίως οἱ περὶ τὸν Ὄφιν ὁμολογοῦσι καὶ γνωρίζουσιν ὅτι ἦσαν πρὸ ἐτῶν χριστιανοὶ (ἐν Ζησινῷ δὲ Μωαμεθανοὶ ὁμολογοῦσιν ὅτι ἔχουσιν ἀκόμη συγγένειάν τινα μετά τινων τῶν Χριστιανῶν, τῶν κατοικούντων μεταξὺ αὐτῶν.) Οἱ ποτὲ δὲ Χριστιανοὶ οὗτοι δὲν ἦσαν βεβαίως ἄλλο τι εἰ μὴ Ἕλληνες, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῆς γλώσσης καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων τεκμηρίων. Οὐδεὶς δ' ἑτέρας καταγωγῆς ἢ ἄλλου θρησκεύματος εὑρίσκεται ἐν Ὄφει.

Παιδεία. Ὡς καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐν παρόδῳ ἐλέχθη οἱ Ὀφῖται φημίζονται ὡς οἱ μᾶλλον πεπαιδευμένοι τῶν Μωαμεθανῶν. Εἰς ἕκαστον χωρίον ἔχουσι σχολεῖον, εὑρίσκονται δὲ καὶ Χότζαδες παραδίδοντες ὑψηλὰ θρησκευτικὰ μαθήματα. Οἱ πλεῖστοι τῶν περὶ τὸν Ὄφιν οἰκούντων εἶναι λόγιοι, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἡμερώτεροι· ἐν ᾧ οἱ περὶ τὸν Ψυχρὸν καὶ τὸν Καλοπόταμον σχεδὸν οὐδόλως ἐπιδίδονται εἰς τὴν σπουδὴν τῶν γραμμάτων. Οὗτοι εἶναι ἄγριοι καὶ βάρβαροι, ὁμοιωθέντες πρὸς τοὺς ἐπιδρομεῖς καὶ μετανάστας, ὁ δὲ βίος τῶν πλείστων εἶναι ληστρικὸς καὶ φέρονται ὁμοίως πρός τε τοὺς Χριστιανοὺς καὶ πρὸς τοὺς Μωαμεθανούς, μετὰ μικρᾶς διαφορᾶς. Ἀλλ' ὅμως καὶ τῶν περὶ τὸν Ὄφιν οἰκούντων ἡ παιδεία εἶναι μόνον θρησκευτική, διὰ τοῦτο, ὅσον καὶ ἂν σπουδάζωσι, πάντοτε θὰ διατηρῶσι τὰ αὐτὰ ἤθη καὶ τὸν αὐτὸν φανατισμόν.

Στατιστικὴ τῶν χριστιανικῶν συνοικιῶν ἐν Ὄφει καὶ τῶν σχολείων αὐτῶν.

Ἐκ τῶν ὑπὲρ τὰς δέκα χιλιάδας οἰκιῶν τῆς ἐπαρχίας Ὄφεως μόνον 160 περίπου εἶναι *Χριστιανικαὶ* διεσπαρμέναι εἰς ἐννέα διάφορα χωρία μεταξὺ τῶν Μωαμεθανικῶν.

1) *Λέκα*· ἐξ 25 οἰκιῶν μόνον 6 Χριστιανικαὶ μετὰ ξυλίνου ναΐσκου ἀλλ' ἄνευ ἱερέως. Ὁ ἱερεὺς τοῦ χωρίου Ζησινὸν ἔχει τὸ χρέος ἢ μᾶλλον τὸ δικαίωμα νὰ λειτουργῇ ἐνίοτε αὐτόθι. Σχολείου στεροῦνται οὐδὲ δύνανται νὰ συστήσωσι τοιοῦτον· ὁ βουλόμενος δὲ τῶν κατοίκων πέμπει τὸν υἱὸν αὐτοῦ εἰς Ζησινὸν παρά τινι συγγενεῖ, ἵνα σπουδάζῃ. Κατοικοῦσι δὲ εἰς τὰς 6 ταύτας οἰκίας Χριστιανοὶ περὶ τοὺς τριάκοντα· ὁ δὲ ὀλίγος ἀριθμὸς αὐτῶν προέρχεται ἐκ τοῦ νοσηροῦ κλίματος τοῦ χωρίου, οὗ ἕνεκα τὸ θέρος ἀνέρχονται οἱ πλεῖστοι εἰς Ζησινόν, ὅπου ἔχουσιν ἰδιαιτέρας μικρὰς οἰκίας ἢ συγγενεῖς.

2) *Ζησινόν*· ἐκ 300 οἰκιῶν μόνον 15 Χριστιανικαί, κατοικούμεναι ὑπὸ ψυχῶν 130, μετὰ λιθίνου ναοῦ καὶ ὁμοίου παρεκκλησίου, καὶ ἱερέως. Ἔχουσι δὲ καὶ δημοτικὸν σχολεῖον λίθινον εὐρύχωρον, εἰς ὃ φοιτῶσιν 20—25 παιδία. Τὸ σχολεῖον τοῦτο συνέστη πρὸ ἓξ ἐτῶν συνδρομῇ φιλομούσων τινῶν Τραπεζουντίων καὶ λειτουργεῖ κατ' ἔτος συνδρομῇ τοῦ ἐν Ἀθήναις πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλλ. γραμμάτων Συλλόγου.

3) *Κοφχία* (Coftschia)· ἐξ εἴκοσιν οἰκιῶν ἐννέα Χριστιανικαί, κατοικούμεναι ὑπὸ ἑξήκοντα ψυχῶν περίπου. Ἔχουσι ξύλινον ναόν, οὐχὶ δὲ καὶ ἱερέα· τὰ χρέη δὲ ἱερέως ἐκτελεῖ ὁ τοῦ χωρίου Κρηνίτα ἐφημέριος. Σχολεῖον οὔτε εἶχον οὔτε ἔχουσιν· ἐφέτος ὅμως ὑπεχρεώθησαν οἱ κάτοικοι νὰ πέμπωσι κοινῇ δαπάνῃ τρία παιδία εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ Γίγα ἢ τοῦ Κρηνίτα, τὸ δ' ἐπιμελέστερον αὐτῶν μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν ἐκεῖ μαθημάτων ν' ἀποστέλλωσιν εἰς Τραπεζοῦντα, ἵνα ἐπὶ δύο ἔτη σπουδάσας, γείνῃ ἱερεὺς καὶ διδάσκαλος ἐν τῷ χωρίῳ αὐτῶν.

4) *Χάλτ'*· ἐξ 27 οἰκιῶν 12 Χριστιανικαί· κάτοικοι περὶ τοὺς 80. Ναὸν δὲν ἔχουσιν, ἑπομένως οὔτε ἱερέα· ἐκκλησιάζονται δὲ εἰς τὸ 3/4 τῆς ὥρας ἀπέχον χωρίον Ζουρέλ. Πρό τινων ἐτῶν ἔκτισαν ξύλινον σχολεῖον καὶ ἔλαβον διδάσκαλον ἐξ ἰδίων, ὅστις ἐπὶ δύο ἔτη ἐδίδαξε τὰ *κοινά*· κατόπιν δὲ ὁ ἴδιος διδάσκαλος ἐδίδαξε κατὰ τὸ τότε ἐν Τραπεζοῦντι πρόγραμμα, ἀλλ' ἀτελῶς, ὅπερ ἐξακολουθεῖ ἐπὶ δύο ἤδη ἔτη. Δύνανται δὲ νὰ φοιτῶσιν εἰς τὸ σχολεῖον αὐτῶν περὶ τοὺς 20 μαθητάς. Πιστεύομεν ὅτι θὰ ληφθῇ τις καὶ δι' αὐτοὺς πρόνοια.

5) *Ζουρέλ*· ἐκ 35 οἰκιῶν αἱ 25 Χριστιανικαί, κατοικούμεναι ὑπὸ 170 ψυχῶν περίπου. Οὗτοι ἔχουσι ναὸν λίθινον καὶ παρεκκλήσιον ξύλινον μετὰ δύο ἱερέων. Πρό τινων ἐτῶν κατεσκεύασαν ξύλινον σχολεῖον, δυνάμενον νὰ χωρῇ περὶ τοὺς 20 μαθητάς, καὶ ἐπὶ ἓν ἔτος εἶχον διδάσκαλον διὰ τὰ

κανά. Κατόπιν ὁ διδάσκαλος μετέβη εἰς τὸ χωρίον Χάλτ' (4) οὗτοι δὲ ἔμειναν μέχρι τοῦδε ἄνευ τοιούτου. Ἐφέτος δὲ ὑπεχρεώθησαν οἱ ἐνωριᾶται νὰ λάβωσι διδάσκαλον ἀπὸ τοῦδε, μεγαλύνοντες τὸ ξύλινον σχολεῖον αὐτῶν, εἰς τὸ ὁποῖον δύνανται νὰ φοιτῶσι κατ' ἔτος περὶ τοὺς 40 μαθητάς.

6) *Κουρίτσ'*· ἐκ 37 οἰκιῶν 22 Χριστιανικαί· ψυχαὶ περὶ τὰς 140. Ἔχουσι ναὸν καὶ ἱερέα. Σχολεῖον οὔτε εἶχον οὔτε ἔχουσιν.

7) *Κρηνίτα*· ἐξ 60 οἰκιῶν αἱ 40 εἶναι Χριστιανικαί, κατοικούμεναι ὑπὸ 280 περίπου ψυχῶν. Ἔχουσι ξύλινον ναὸν καὶ ἱερέα. Πρὸ 4 ἐτῶν ἔκτισαν σχολεῖον ξύλινον καὶ ἔλαβον διδάσκαλον, ὅστις ἐπὶ δύο ἔτη ἐδίδαξε κατὰ τὴν παλαιὰν μέθοδον τοῦ δημ. σχολείου· κατόπιν δὲ ὡς ἐκ τῆς ἀχρηματίας καὶ τῆς ἐκ τῶν πολιτικῶν ἀνωμαλιῶν ἐπελθούσης ταραχῆς ἔμεινε μέχρι τοῦδε ἐπὶ δύο ἔτη κεκλεισμένον τὸ σχολεῖον αὐτῶν. Ἐφέτος δὲ ὑπεχρεώθησαν ἐκ νέου οἱ κάτοικοι νὰ ἀνοίξωσι τὸ σχολεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον δύνανται νὰ φοιτῶσι 50—60 μαθηταί.

8) *Γίγα*· ἐξ 80 οἰκιῶν 25 Χριστιανικαὶ κατοικούμεναι ὑπὸ 170 περίπου ψυχῶν. Ἔχουσι ναὸν ξύλινον καὶ ἕτερον λίθινον ὡς καὶ ἱερέα (πρωτόπαππαν). Οὗτοι πρὸ 4 ἐτῶν μετὰ τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου Κρηνίτα συνέστησαν τὸ ἐκεῖ σχολεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐφοίτων οἱ παῖδές των, διανύοντες καθ' ἑκάστην ἡμισείας ὥρας ὁδόν. Κατόπιν ἐπὶ δύο ἔτη, ὡς καὶ οἱ ἐν Κρηνίτᾳ, ἔμειναν ἄνευ σχολείου, ἐφέτος δὲ ὑπεχρεώθησαν νὰ συστήσωσι τοιοῦτον ἐν τῇ ἐνορίᾳ αὐτῶν. Δύνανται αὐτόθι νὰ φοιτῶσι μαθηταὶ περὶ τοὺς τριάκοντα.

9) *Λαζοῦ* ἢ *Λαζάντω*· ἐκ 30 οἰκιῶν 8 Χριστιανικαί, κάτοικοι ὑπὲρ τοὺς 50. Ἔχουσι ναόν, ἱερέως δὲ στεροῦνται. Σχολεῖον οὔτε ἐσύστησαν μέχρι τοῦδε οὔτε δύνανται νὰ ὑποχρεωθῶσιν εἰς τοῦτο.

Εἰς τὰ ἀνωτέρω ἐννέα χωρία κατοικοῦσι μεταξὺ τῶν Τούρκων οἱ Χριστιανοί. Τὸ ὅλον τῶν οἰκιῶν κατὰ τὴν ἀνωτέρω καταγραφὴν ἀνέρχεται εἰς 162, τῶν δὲ κατοίκων εἰς 1110. Εἰς τὰ ἐννέα ταῦτα χωρία ὑπάρχουσιν 11 ἐκκλησίαι, σχολεῖα δὲ μετὰ τῶν νεωστὶ συστηθέντων 5, εἰς τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ φοιτῶσιν ὑπὲρ τοὺς 180 μαθηταί.

Ἀφ' οὗ τῶν κατοίκων τοῦ Ὄφεως οἱ μὲν πρίν, οἱ δὲ βραδύτερον ἐξώμωσαν, οἱ ὀλίγοι διατηρήσαντες τὴν ὀρθόδοξον Χριστιανικὴν θρησκείαν, καί περ ἐπηρεαζόμενοι ἑκάστοτε ὑπὸ τῶν Μωχμεθανῶν, ἔμειναν ὅμως ἀκλόνητοι. Οἱ ἐν Ζησινῷ καὶ Λέκᾳ ἤτοι οἱ κατὰ τὸν Ὄφιν ποταμὸν μείναντες Χριστιανοὶ διετέλουν ἐν ἡσυχίᾳ, καθ' ὅτι ἐνταῦθα οἱ ἐκ νότου ἐπιδρομεῖς ταχέως ἐπέστρεφαν, ὑπὸ δὲ τῶν ἐντοπίων συγγενῶν αὐτῶν οἱ χριστιανοὶ δὲν ἐβιάζοντο. Ὅθεν ἐνταῦθα μὲν ἠδυνήθησαν ἑκάστοτε νὰ διδάσκωνται γράμματα, ἐν ᾧ οἱ περὶ τὸν Παλτατζῆ-τερε ἠμποδίζοντο. Οἱ ἱερεῖς μετήρχοντο καὶ τὸν διδάσκαλον διδάσκοντες εἰς παιδία ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτῶν τὰ *κοινὰ* λεγόμενα γράμματα, τὰ ὁποῖα συνίσταντο εἰς τὸ πινακίδιον, τὸ Κυριακάδιον, τὸ Ψαλτήριον καὶ τὸν Ἀπόστολον. Ἐν Ζησινῷ ἡ διδασκαλία αὕτη ἦτο διαρκής,

διὰ τοῦτο οἱ αὐτόθι οἰκοῦντες ἄνδρες γνωρίζουσιν οἱ περισσότεροι νὰ ἀναγινώσκωσι. Μόλις δὲ πρὸ 6 ἢ 7 ἐτῶν ἔπαυσεν ἡ διδασκαλία αὕτη, ἀντικατασταθεῖσα ὑπὸ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Εἰς τὰ ἄλλα χωρία οἱ ἱερεῖς δὲν ἠδύναντο ἐλευθέρως νὰ διδάσκωσιν οὔτε οἱ παῖδες νὰ φοιτῶσι, διὸ ἔμειναν ἅπαντες σχεδὸν ἀναλφάβητοι.

Ἡ πίεσις αὕτη τῶν Μωαμεθανῶν ἐντοπίων τε καὶ μεταναστῶν, αἱ ἀδιάλειπτοι λῃστεῖαι καὶ αἱ ἀγγαρεῖαι, ἔτι δὲ αἱ βαρεῖαι ἐργασίαι τῶν χωρικῶν ἠνάγκασαν τοὺς περὶ τὸν Ψυχρὸν ποταμὸν οἰκοῦντας Χριστιανοὺς νὰ μὴ μανθάνωσι γράμματα καὶ νὰ ἀπολέσωσι πᾶσαν ἐν ἑαυτοῖς τάσιν πρὸς αὐτά. Ἀκόμη καὶ τώρα αἱ ἀγγαρεῖαι δὲν λείπουσιν. Οἱ χριστιανοὶ οὗτοι ὀφείλουσι νὰ γεωργῶσιν οὐ μόνον τοὺς ἰδίους ἀγροὺς, ἀλλὰ καὶ τοὺς τῶν ἀγάδων, οἵτινες ἀπειθοῦντας αὐτοὺς μὲ τὴν μάστιγα ἄγουσιν ἐπὶ τὴν ἐργασίαν. Καὶ οὐ μόνον βίᾳ οἱ Χριστιανοὶ οὗτοι ἐργάζονται εἰς τοὺς ἀγροὺς τῶν ἀγάδων, ἀλλὰ καὶ ἀνάγκῃ καὶ ὑποχρεωτικῶς· διότι οἱ ἀγάδες προφυλάττουσιν αὐτοὺς ἀπὸ τὰς λῃστείας καὶ κλοπὰς τῶν πέριξ Μωαμεθανῶν. Ὁ ἐπὶ τῶν Χριστιανῶν ζυγὸς οὗτος εἶναι λίαν ἀφόρητος. Πότε λοιπὸν δύνανται νὰ λάβωσιν ἀνακούφισιν, ὥστε νὰ σκέπτωνται καὶ περὶ τῆς πνευματικῆς αὐτῶν ἀναπτύξεως;

Ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ Χριστιανοὶ οὗτοι τοῦ Ὄφεως ἐσυνείθισαν νὰ μὴ ἔχωσι τὴν φροντίδα τῶν γραμμάτων, δὲν γνωρίζουσι τὴν ἐξ αὐτῶν ὠφέλειαν καὶ, ἂν καὶ μικρὰν εὐκαιρίαν λάβωσι, δὲν θέλουσιν ὅμως νὰ ἐξοδεύωσι διὰ τὰ γράμματα χρήματα, οὔτε τοὺς παῖδας νὰ στέλλωσιν εἰς τὸ σχολεῖον, προτιμῶσι δὲ νὰ ἔχωσιν αὐτοὺς βοηθοὺς εἰς τὰς ἐργασίας των. Τούτου ἕνεκα οἱ περὶ τῶν ἐν Ὄφει σχολείων φροντίζοντες ἀνάγκη οὐ μόνον ἐπιμόχθως περὶ συστάσεως δημοτικῶν σχολείων νὰ φροντίζωσιν, ἀλλὰ καὶ πρὸς διατήρησιν αὐτῶν νὰ μεταχειρίζωνται ὄχι πειθὼ, διότι ἐκεῖνοι δὲν πείθονται, ἀλλὰ φόβον καὶ βίαν, ὅπερ δὲν εἶναι τόσον εὔκολον.

Οἱ Μωαμεθανοὶ κατ' οὐδένα τρόπον εἶναι δυνατὸν νὰ στέλλωσι τὰ παιδία των εἰς τὸ σχολεῖον τῶν Χριστιανῶν· διότι οὗτοι ἀποστρέφονται τόσον τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ὅσον καὶ τὴν Χριστιανικὴν θρησκείαν, καὶ φοβοῦνται μήπως μανθάνοντες οἱ παῖδές των τὰ ἑλληνικὰ, ἀναγκάζωνται ὑπὸ τῶν χριστιανῶν ἢ παραπείθωνται ν' ἀλλάξωσι καὶ τὴν θρησκείαν των. Διὰ τοῦτο ἄν τις τῶν Μωαμεθανῶν νουνεχέστερος τῶν ἄλλων ἤθελε τολμήσει νὰ στείλῃ τὸ παιδίον του εἰς τὸ σχολεῖον τῶν Χριστιανῶν, ἀμέσως ἤθελεν ἀναγκασθῇ ὑπὸ τῶν συνδημοτῶν, καὶ μάλιστα τοῦ Ἰμάμη, περιφρονούμενος καὶ ἀτιμαζόμενος ν' ἀποσύρῃ αὐτό. Δὲν δύναμαι δὲ νὰ πιστεύσω, ὅτι οἱ Μωαμεθανοὶ οὗτοι μετὰ καιρὸν μορφούμενοι θὰ σχηματίσωσι καλὴν ἰδέαν ὑπὲρ τῆς ἐκμαθήσεως ξένης γλώσσης, πολλῷ μᾶλλον τῆς ἑλληνικῆς.

Ι. ΠΑΡΧΑΡΙΔΗΣ

Ο ΑΠΕΞΗΡΑΜΕΝΟΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑΡΧΗΣ

ΜΥΘΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΔΜΟΝΔΟΥ ΑΜΠΟΥ

ΙΖ' *

Ὁ Νικόλαος Μάιζερ, πλούσιος κτηματικὸς ἐν Δανσίκῃ, τυγχάνει ἐπισκέψεώς τινος ἣν οὐδόλως ἐπεθύμει.

Ἡ σοφία τῶν ἐθνῶν λέγει *ἀνεμομαζώματα ἀνεμόσκορπίσματα* καὶ *ὅπως ἦλθαν 'πῆγαν*, ὅ ἐστι τὰ κακῶς κτώμενα κακῶς καὶ ἀπόλλυνται. Ἀλλὰ τὴν ἀλήθειαν ὅμως ταύτην βλέπομεν λαμπρῶς διαψευδομένην ἐνίοτε, καὶ ἀπόδειξις τούτου ἡ οὐκ εὐκαταφρόνητος περιουσία τοῦ Νικολάου Μάιζερ, ἡ ἐκ κλοπῆς μέν, ὡς ἐνθυμεῖσθε, προελθοῦσα, τεραστίως δὲ αὐξηθεῖσα καὶ τὸν κύριον αὐτῆς μέγαν καὶ πολὺν ἀναδείξασα.

Ὁ ἀνεψιὸς οὗτος τοῦ περιφήμου φυσιολόγου, ἀφ' οὗ κατὰ πρῶτον ἐφ' ἱκανὸν χρόνον κατεσκεύαζε ζῦθον κατανοθεύων αὐτόν, ἔπειτα δὲ ἥρπασεν ἀδίκως τὴν κληρονομίαν τοῦ Φουγᾶ, ἐν βραχυτάτῳ ἐγένετο κάτοχος δέκα περίπου ἑκατομμυρίων. Ἀλλὰ πῶς; Μετερχόμενος παντοῖα ἐπαγγέλματα. Ὁποῖά τινα; Οὐδείς μοι εἶπε περὶ τούτου τίποτε· τοῦτο δὲ μόνον γινώσκω ὅτι ἐθεώρει καλὸν οἷον δήποτε ἐπάγγελμα φέρον κέρδος· ἐδάνειζε, φέρ' εἰπεῖν, μικρὰ κεφάλαια πρὸς μεγάλους καὶ ὑπερόγκους τόκους, ἐποίει προμηθείας μεγάλας σίτου πρὸς ἀποσόβησιν τῆς σιτοδείας, ἧς αὐτὸς ἦτο ὁ αἴτιος, ποιῶν κατασχέσεις ἐπώλει τὰ κτήματα τῶν δυσμοίρων αὐτοῦ ὀφειλετῶν, ἐναύλου ἓν ἢ δύο πλοῖα πρὸς ἐμπορίαν τῆς μαύρης σαρκὸς ἐν ταῖς ἀκταῖς τῆς Ἀφρικῆς, καὶ ταῦτα ἄνευ τινὸς αἰσχύνης ἢ τύψεως συνειδότος. Καὶ ναὶ μὲν δὲν ἐκαυχᾶτο, διότι ἀείποτε ἦτο ἀνὴρ μετριόφρων, ἀλλὰ καὶ δὲν ἠρυθρία, διότι καθ' ὅσον ἐπαχύνετο ἡ περιουσία του, ἐπαχύνετο καὶ μᾶλλον ἀναίσθητος ἐγίνετο καὶ ἡ καρδία. Ἠδύνατο δὲ νὰ σφάξῃ ὅλον τὸ ἀνθρώπινον γένος μᾶλλον ἢ νὰ καταδεχθῇ νὰ διαμαρτυρήσῃ τις τὴν ὑπογραφήν του. Ἦτο, ὡς βλέπετε, κατὰ τοῦτο ἐντιμότατος καὶ αἱ ἐν Δανσίκῃ, Βερολίνῳ, Βιέννῃ καὶ Παρισίοις τράπεζαι εἶχον αὐτὸν ἐν πολλῇ τιμῇ, διότι εἶχον χρήματά του.

Ἦτο δὲ παχὺς καὶ εὔρωστος, ἡ δὲ γυνή του εἶχε μὲν τὴν ῥῖνα πέρα τοῦ δέοντος μακρὰν καὶ τὰ ὀστᾶ τοῦ προσώπου ὀξέα καὶ ἐξέχοντα, ἀλλὰ τὸν ἠγάπα ὅμως ἐκ καρδίας καὶ τῷ κατεσκεύαζε νοστιμώτατα ἐπιδόρπια μετὰ ζαχάρεως. Ταυτότης δ' αἰσθημάτων συνήνου τὸν ἄνδρα καὶ τὴν γυναῖκα, συνδιελέγοντο εἰλικρινῶς οὐδαμῶς κρύπτοντες ἀπ' ἀλλήλων τοὺς πονηροὺς αὐτῶν διαλογισμούς. Κατ' ἔτος δὲ τὴν ἐποχὴν τῆς εἰσπράξεως τῶν

* Ἰδ. σελ. 59, 138.

ἐνοικίων *ἔρριπτον εἰς τοὺς πέντε δρόμους* πέντε ἢ ἓξ οἰκογενείας ἀπόρων τεχνιτῶν, διότι δὲν ἠδύναντο νὰ ἀποτίσωσι τὸ ἐνοίκιον. Ἀλλ' ὅμως δὲν ἐδείπνουν μετ' ὀλιγωτέρας διὰ τοῦτο ὀρέξεως, καὶ ὁ ἑσπερινὸς αὐτῶν ἀσπασμὸς δὲν ἦτο ὀλιγώτερον γλυκύς.

Καὶ ὁ μὲν ἀνὴρ ἦτο ἓξ ἐτῶν καὶ ἑξήκοντα ἡ δὲ γυνὴ τεσσάρων καὶ ἑξήκοντα. Ἡ ὄψις αὐτῶν εἶχέ τι τὸ εὐμενὲς καὶ σεβαστόν. Ἵνα δὲ ἡ ὁμοιότης αὐτῶν πρὸς τοὺς πατριάρχας τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἶνε τελεία κατὰ πάντα, ἓν μόνον ἔλειπε, τέκνα, καὶ τέκνα τέκνων. Ἡ φύσις τοῖς εἶχε δώσει υἱὸν μονογενῆ, ἓν μόνον τέκνον, διότι δὲν ἐζήτησαν παρ' αὐτῆς πλείονα, διότι ἐνόμιζον ὅτι πράττουσιν ἔγκλημα καθοσιώσεως ἐὰν διένεμον τὴν περιουσίαν αὐτῶν μεταξὺ πλειόνων τέκνων. Δυστυχῶς δὲ ὁ μονογενὴς οὗτος ἐπίδοξος κληρονόμος τοσούτων ἑκατομμυρίων ἀπέθανεν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Εἰδελβέργης φαγὼν ἀλλάντας καὶ παθὼν δυσπεψίαν. Εἰκοσαετὴς ἀπῆλθεν εἰς τὸν παράδεισον τοῦτον τῶν τευτόνων φοιτητῶν ἔνθα τρώγουσιν ἀμετρήτους ἀλλάντας καὶ πίνουσι ζῦθον ἀστείρευτον, ἔνθα ᾄδουσιν ᾄσματα ἔχοντα ὀκτακόσια ἑκατομμύρια στροφῶν καὶ κατακόπτουσι διὰ τοῦ ξίφους τὰ ἄκρα τῆς ῥινός των. Ὁ μοχθηρὸς Χάρων ἐθέρισε τὸν νέον ὅτε οἱ γεννήτορες αὐτοῦ οὔτε ὄρεξιν εἶχον πλέον, οὔτε ἡλικίαν ἵνα τῷ παρασκευάσωσιν ἀντικαταστάτην. Οἱ ἄμοιροι οὗτοι πολυτάλαντοι νεόπλουτοι συνέλεξαν εὐλαβῶς πάντα τὰ πράγματα τοῦ υἱοῦ των ἵνα τα πωλήσωσι. Τελουμένης δὲ ταύτης τῆς λυπηρᾶς ἐργασίας, λέγομεν δὲ λυπηρᾶς, διότι ἔλειπον πλεῖστα ὅσα λινᾶ καινουργῆ καὶ σχεδὸν ἀμεταχείριστα, ἔλεγεν ὁ Νικόλαος Μάιζερ εἰς τὴν γυναῖκά του.

»Ἆ! δὲν εἰξεύρεις πόσον πικραίνομαι συλλογιζόμενος ὅτι αἱ οἰκίαι καὶ τὰ μετρητά μας, τὰ φανερὰ καὶ τὰ ἀφανῆ ἀγαθά μας θὰ περιέλθωσιν εἰς χεῖρας ξένας. Ἔπρεπεν οἱ γονεῖς νὰ ἔχωσι πάντοτε υἱὸν ἀναπληρωματικόν.»

Ἀλλ' ὁ χρόνος ὅστις ἔν τε τῇ Γερμανίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ πολλαχοῦ εἶνε μέγας διδάσκαλος, κατέδειξεν εἰς αὐτοὺς ὅτι ὁ ἄνθρωπος μόνον ὅταν χάσῃ χρήματα δὲν δύναται νὰ παρηγορηθῇ. Μετὰ πέντε δ' ἔτη ἔλεγεν ἡ κυρία Μάιζερ εἰς τὸν ἄνδρα της τρυφερῶς καὶ φιλοσοφικῶς μειδιῶσα.

«Τίς δύναται Νίκο μου, νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὰ μυστήρια τῆς θείας Προνοίας; Τίς οἶδεν ἐὰν ὁ υἱός σου δὲν ἤθελε μᾶς ἀφανίσει; Κύτταξε τὸν συμμαθητήν του τὸν Θεόβαλδον Σχέ(ρ)ερον, ἔφαγεν εἴκοσι χιλιάδας φράγκων χάριν μιᾶς γυναικὸς χορευτρίας. Καὶ ἡμεῖς, ἐνθυμεῖσαι ἐξωδεύομεν κατ' ἔτος ὑπὲρ τὰς δύο χιλιάδας ταλλήρων διὰ τὴν μοσχομάγκαν μας. Κἄτι εἴξευρεν ὁ θεὸς καὶ μᾶς τον ἐπῆρε. Ὁ θάνατός του εἶνε σημαντικὴ οἰκονομία καὶ ἑπομένως εὐτύχημα. Εἰξεύρει ὁ θεὸς τί κάμνει, δεδοξασμένον τὸ ὄνομά του!»

Ὅτε ἡ τριπλῆ τοῦ Φουγᾶ θήκη ἦτο ἔτι ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἡ ἀξιόλογος γυνὴ περιεγέλα τὰς ὀπτασίας καὶ τὰς ἀυπνίας τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς.

«Ποῦ γυρίζει, εὐλογημένε, ὁ νοῦς σου; τῷ ἔλεγε. Ὅλην νύκτα μ' ἐλάκτιζες πάλιν. Δι' ὄνομα τοῦ θεοῦ τί την θέλομεν ἐκείνην τὴν μούμιαν! Ἀμ'

ἄς την πετάξωμεν, ἀδελφέ, νὰ ἡσυχάσωμεν. Καὶ ἔπειτα ἂν πωλήσωμεν μόνον τὰς θήκας θὰ εἰσπράξωμεν *τὸ ἐλάχιστον* διακόσια φράγκα. Τὰ μεταξωτὰ παραγεμίσματα τὰ θέλω ἐγὼ νὰ διορθώσω τὸ μεταξωτόν μου φόρεμα καὶ μὲ τὰ μάλλινα θὰ γεμίσω δύο στρώματα, μὲ καταλαμβάνεις ; »

Ἀλλ' ὁ Μάιζερ μεταρρυθμίσας ὀλίγον τι τὴν πρότασιν τῆς γυναικός του προὐτίμησε νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ συνταγματάρχου πωλῶν αὐτὸν ὡς ἐμπόρευμα.

Ἡ οἰκία τῶν δύο τούτων συζύγων ἦτο ἡ καλλίστη τῆς συνοικίας. Πάντα τὰ παράθυρα αὐτῆς ἐκοσμοῦντο μεγαλοπρεπῶς ὑπὸ στερεῶν καὶ τορευτῶν σιδηρῶν κιγκλίδων, ἡ δὲ πύλη ἦτο ὅλη σιδηρόφρακτος ὡς μεσαιωνικὸς ἱππότης. Δι' εὐφυοῦς δέ τινος συστήματος μικρῶν κατόπτρων ἐντέχνως προσηρμοσμένων κατὰ τὸ πρόσωπον τῆς οἰκίας ἠδύναντο οἱ ἐν αὐτῇ νὰ ἴδωσι τίς ἔρχεται εἰς ἐπίσκεψιν καὶ πρὶν ἢ ἔτι κρούσῃ τὴν θύραν. Ὑπὸ τὴν στέγην δὲ ταύτην τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εὐλογηθεῖσαν, κατῴκει μία καὶ μόνη θεραπαινίς, ἵππος τὴν ἐργασίαν, κάμηλος τὴν ἐγκράτειαν. Ὁ δὲ γηραιὸς θεράπων ἐκοιμᾶτο ἔξω καὶ χάριν τοῦ ἰδίου συμφέροντος καὶ διὰ τὸν φόβον μήπως αἴφνης νύκτα τινὰ περιέλθῃ εἰς τὸν κίνδυνον τοῦ νὰ διαταράξῃ τὸν ὕπνον τῶν σεβασμίων κυρίων του. Βιβλία δέ τινα ἐμπορικὰ καί τινα ἠθικὰ ἀπήρτιζον τὴν βιβλιοθήκην τοῦ γηραιοῦ ζεύγους. Οὐδέποτε δ' ἠθέλησαν νὰ καλλιεργήσωσι κῆπον ὄπισθεν τῆς οἰκίας, διότι, ἔλεγον, τὰ δένδρα μετὰ χαρᾶς κρύπτουσι τοὺς κλέπτας. Ἔκλειον δὲ τὴν θύραν καθ' ἑσπέραν τῇ ὀγδόῃ ὥρᾳ διὰ πολλαπλῶν μοχλῶν, καὶ μόνον ἐξ ἀνάγκης ἐξήρχοντο τὴν ἡμέραν *διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων*.

Καὶ ὅμως τῇ 29 Ἀπριλίου 1859 τῇ 11 π. μ. ὁ Νικόλαος Μάιζερ ἦτο πολὺ μακρὰν τῆς προσφιλοῦς αὐτοῦ οἰκίας. Θεέ μου ! τί ἤθελε τόσῳ μακρὰν τῆς οἰκίας του ὁ ἔντιμος οὗτος πολίτης τῆς Δανσίκης ! Ἐβάδιζεν ἐπιπόνως κατὰ τὸν περίπατον ἐκεῖνον τοῦ Βερολίνου ὅστις ἔχει τὸ ὄνομα μυθιστορίας τινὸς τοῦ Ἀλφόνσου Κάρ : *Ὑπὸ τὰς φιλλύρας* γερμανιστὶ δὲ Unter den Linden.

Ὁποία τις ἰσχυρὰ δύναμις ἔρριψεν ἔξω τῆς χαρτίνης θήκης του τὸ δίπουν τοῦτο ἐρυθρὸν καὶ ὁλοστρόγγυλον κουφέτον ; Ἡ αὐτὴ ἐκείνη ἡ ὁδηγήσασα τὸν Ἀλέξανδρον εἰς Βαβυλῶνα,τὸν Σκιπίωνα εἰς Καρχηδόνα,τὸν Γοδοφρεῖδον Βουιλλιῶνα εἰς Ἱερουσαλὴμ καὶ τὸν Ναπολέοντα εἰς Μόσχαν..., ἡ φιλοδοξία ! Ὁ Μάιζερ βεβαίως δὲν ἤλπιζεν ὅτι θὰ τῷ προσενέγκωσι τὰς κλεῖδας τῆς πόλεως ἐπὶ ἐρυθροῦ βελουδίνου προσκεφαλαίου, ἀλλ' ὅμως ἐγίνωσκε μεγιστᾶνά τινα διευθυντὴν γραφείου καί τινα γυναῖκα θαλαμηπόλον οὐκ οἶδα ποῦ, οἵτινες ἀμφότεροι κατεγίνοντο νά τῳ χορηγηθῇ δίπλωμα εὐγενείας! Νὰ τὸν ὀνομάζωσι *φὸν Μάιζερ* ἀντὶ τοῦ ξηροῦ Μάιζερ, ὤ, τί γλυκὺ ὄνειρον !

Οἱ δὲ τίτλοι οὓς οἱ προστάται τοῦ Μάιζερ προὔτεινον ὑπὲρ αὐτοῦ δὲν ἦσαν ἐκ τῶν ἀνατρεπόντων διὰ μιᾶς τὴν ἰσορροπίαν τῆς πλάστιγγος, ἀλλ' ἐκ τῶν κλινόντων αὐτὴν κατὰ μικρὸν καὶ ἠρέμα. Ἦτο δῆλα δὴ ἀνεψιὸς ἐνδόξου

ἐπιστήμονος, ἀνὴρ κτηματικὸς καὶ ἐκ τῶν εὖ φρονούντων, τακτικὸς ἀναγνώστης τῆς ὑπουργικῆς *Νέας Ἐφημερίδος τοῦ Σταυροῦ*, μισῶν θανασίμως τὴν ἀντιπολίτευσιν, συντάκτης προπόσεώς τινος ἐναντίον τῶν δημαγωγῶν, πρώην δημοτικὸς σύμβουλος, πρώην ἐμποροδίκης, πρώην δεκανεὺς τῆς ἐθνοφυλακῆς, δεινὸς ἐχθρὸς τῆς Πολωνίας καὶ πασῶν τῶν ἀσθενῶν καὶ ὑπὸ δουλείαν ἐθνικοτήτων. Ἡ δὲ λαμπροτάτη τῶν πράξεων αὐτοῦ εἶχεν ἡλικίαν δέκα ἐτῶν, ἐξύβρισε καὶ ἐξηυτέλισε δι' ἐπιστολῆς ἀνωνύμου μέλος τι τοῦ ἐν Φραγκφούρτῃ Κοινοβουλίου καταφυγὸν εἰς Δανσίκην!

Τὴν ὥραν καθ' ἣν ὁ Μάιζερ διήρχετο ὑπὸ τὰς φιλλύρας, ἡ ὑπόθεσίς του ἐβάδιζε κατ' εὐχήν. Τὸ εἶχεν ἀκούσει ἐξ αὐτοῦ τοῦ στόματος τῶν προστατῶν του. Ἔτρεχε λοιπὸν εἰς τὸν σταθμὸν τοῦ βορειανατολικοῦ σιδηροδρόμου μόνην ἀποσκευὴν ἔχων μικρὸν πολύκαννον ἐν τῷ θυλακίῳ του. Τὸ ἐκ μέλανος δέρματος κιβώτιόν του εἶχε προαποσταλῆ καί τον ἀνέμενεν ἐν τῷ σταθμῷ. Καθ' ὁδὸν δὲ βαδίζων ἔρριπτε καὶ βλέμματά τινα περίεργα εἰς τὰ ἐκθέματα τῶν ἑκατέρωθεν τῆς ὁδοῦ ἐμπορικῶν καταστημάτων. Ἀλλ' αἴφνης ἰδοὺ ἵσταται ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὁδοῦ καὶ τρίβει τοὺς ὀφθαλμούς, φάρμακον δραστικώτατον, ὡς λέγεται, κατὰ τῆς σκοτοδίνης. Μεταξὺ τῶν εἰκόνων τῆς Σάνδης καὶ τοῦ Μεριμαίου, τῶν δύο ἐξοχωτάτων τῆς Γαλλίας συγγραφέων, διέκρινεν, ἐμάντευσε, προῃσθάνθη μορφὴν γνωριμωτάτην.

«Βεβαίως, εἶπε, κἄπου τὸν εἶδα, ἀλλ' ὄχι τόσον ἀκμαῖον καὶ ζωηρόν! Μήπως ὁ παλαιὸς οἰκότροφός μας ἀνέστη; Τῶν ἀδυνάτων! Ἐγὼ ἔκαυσα τὴν συνταγὴν τοῦ θείου μου καὶ ἐκάη καὶ τὸ μυστήριον τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν ἀνθρώπων. Καὶ ὅμως ἡ ὁμοιότης εἶνε καταπληκτική. Ἢ μήπως ἡ εἰκὼν αὕτη ἔγεινε τῷ 1813, ζῶντος τοῦ συνταγματάρχου Φουγᾶ; Ὄχι, διότι ἡ φωτογραφία δὲν εἶχεν ἀκόμη ἀνακαλυφθῆ. Ἀλλὰ πάλιν ἴσως ὁ φωτογράφος ἀντέγραψε τὴν εἰκόνα ἐξ ἀρχαίας χαλκογραφίας· διότι ἰδοὺ πλησίον εἶνε αἱ φωτογραφίαι τοῦ Λουδοβίκου τοῦ ΙϚ' καὶ τῆς Μαρίας Ἀντωνιέττας κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον κατεσκευασμέναι, τοῦτο δὲ δὲν εἶνε ἀπόδειξις ὅτι τοὺς ἀνέστησεν ὁ Ροβεσπιέρρος. Ὅπως δήποτε μ' εἶν' ἀδιάφορον· τοῦτο μόνον ἐγὼ εἰξεύρω ὅτι ἡ συνάντησις ἡ σημερινὴ δὲν εἶνε καλὸν πρᾶγμα.»

Καὶ προέβη ἓν βῆμα πρὸς τὴν θύραν τοῦ καταστήματος ἵνα ἐρωτήσῃ καὶ πληροφορηθῆ· ἀλλὰ πάλιν ἐφοβήθη μήπως ἡ ἔκπληξις καὶ ἡ πολλὴ περιεργία του προκαλέσῃ ἐρωτήσεις, καὶ ὁ φίλος δὲν ἐπεθύμει νὰ μανθάνωσιν οἱ ἄνθρωποι πολλὰ περὶ αὐτοῦ. *Τί θέλω τί γυρεύω*; εἶπε καὶ ἐξηκολούθησε τὸν δρόμον του, τρέχων καὶ προσπαθῶν νὰ κερδήσῃ τὴν ὥραν ἣν ἔχασε, καὶ νὰ ἀναλάβῃ τὸ θάρρος ὅπερ ὡσαύτως μετὰ τῆς ὥρας ἔχασε.

«Πᾶ! καλὲ δὲν εἶνε τίποτε, ἐψιθύριζε καθ' ὁδόν. Τίς οἶδε πῶς μ' ἐφάνη. Ὡς φαίνεται ἡ στολὴ τοῦ 1813 τὴν ὁποίαν φορεῖ ἡ φωτογραφία μ' ἐγέλασε.»

Ἐλθὼν εἰς τὸν σταθμὸν τοῦ σιδηροδρόμου κατέγραψε τὸ ἐκ μέλανος δέρματος κιβώτιόν του καὶ εἰσῆλθεν εἰς ἅμαξαν τῆς πρώτης θέσεως. Ἐκάπνισε

τὴν ἐκ πορκελάνης καπνοσύριγγά του, οἱ δύο παρ' αὐτῷ καθήμενοι ἐπιβάται ἀπεκοιμήθησαν, καὶ αὐτὸς δὲ μιμούμενος αὐτοὺς μετ' οὐ πολὺ ἔρεγχε λαμπρότατα. Οἱ ῥόγχοι τοῦ χονδροῦ τούτου ἀνθρώπου εἶχόν τι τὸ ἀπαίσιον· οὕτω βεβαίως θάντηχήσωσιν αἱ χάλκιναι σάλπιγγες τῆς Δευτέρας Παρουσίας. Ἀλλὰ τίς σκιὰ τὸν ἐπεσκέφθη καθ' ὕπνους; Οὐδεὶς οὐδέποτ' ἠδυνήθη νά το μάθῃ, διότι καὶ τὰ ὀνειρατά του ἤθελε νά τα γινώσκῃ αὐτὸς μόνος· μὴ γὰρ δὲν ἦσαν κτῆμά του;

Ἀλλὰ μεταξὺ δύο σταθμῶν ἐν ᾧ ἡ ἁμαξοστοιχία ὥρμησε διὰ παντὸς τάχους, ᾐσθάνθη ὁ Μάιζερ δύο χεῖρας ἰσχυρὰς συρούσας αὐτὸν ἀπὸ τῶν ποδῶν. Οἴμοι, δὲν ἦτο ἄγνωστον εἰς αὐτὸν τὸ τοιοῦτον πάθος, καί τον ἀνεμίμνησκε τὰς δεινοτάτας τοῦ βίου του ἀναμνήσεις. Ἀνοίγει μετὰ τρόμου τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ βλέπει τὸν ἄνδρα τῆς φωτογραφίας φοροῦντα τὴν στολὴν τὴν ἐν τῇ φωτογραφίᾳ! Αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς του ἀνορθοῦνται, οἱ ὀφθαλμοί του στρογγυλοῦνται ὡς σφαῖραι, ἐκβάλλει κραυγὴν μεγάλην καὶ πίπτει σχεδὸν ἄπνους μεταξὺ τῶν ποδῶν τῶν κοιμωμένων γειτόνων του. Ἀλλὰ γενναῖά τινα λακτίσματα τὸν ἐξήγειραν ἐκ τοῦ ληθάργου καὶ ἀναστὰς εἶδε περὶ ἑαυτὸν τρέμων. Ἀλλ' οὐδεὶς ἕτερος ὑπῆρχεν ἐν τῇ ἁμάξῃ πλὴν τῶν δύο γειτόνων του, οἵτινες ἐλάκτιζον ἔτι τὸ κενὸν τρίβοντες τοὺς ὑπὸ τοῦ ὕπνου κεκαλυμμένους ἔτι ὀφθαλμούς. Βοηθήσας δὲ αὐτοὺς νὰ ἀποτινάξωσι τὸν ὕπνον, τοὺς ἠρώτησε περὶ τῆς ἐπισκέψεως, ἀλλ' οἱ ὑπναλέοι κύριοι ἐδήλωσαν ὅτι οὐδὲν εἶδον. Τότε δὴ τότε ὁ ἄμοιρος Μάιζερ ἐνόησε τί συνέβη. Ἐπανελήφθησαν πάλιν αἱ δειναὶ ἐκεῖναι ὀπτασίαι αἱ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον καταβασανίσασαι αὐτόν! Πῶς λοιπὸν θέλετε νὰ ἔχῃ ὄρεξιν νὰ κοιμηθῇ;

«Ἄ! ἂν ἐξακολουθήσῃ τὸ πρᾶγμα οὕτω πως, τετέλεσται! κάκιστον τέλος θὰ ἔχω· κἀμμίαν νύκτα τὸ φάντασμα τοῦ συνταγματάρχου...., *ὁ θεὸς νά με 'βγάλῃ ψεύτην!*»

Μετ' ὀλίγον δὲ ἐνθυμηθεὶς ὅτι πρὸ πολλῆς ὥρας δὲν εἶχε φάγει, ἐσκέφθη ὅτι αἰτία τοῦ κακοῦ ὀνείρου ἦτο βεβαίως ἡ νηστεία. Ἐν τῷ ἑπομένῳ λοιπὸν σταθμῷ καταβὰς τῆς ἁμάξης, εἰσῆλθεν εἰς τὸ ἑστιατόριον καὶ ἐζήτησε ζωμὸν κρέατος. Τῷ ἔδωκαν δὲ *φιδὲν* θερμότατον καί τον ἐφύσα ὡς φυσῶσιν οἱ ἐν τῷ Βοσπόρῳ δελφῖνες. Τὴν ὥραν ἐκείνην διῆλθε πρὸ αὐτοῦ ἄνθρωπός τις ὅστις οὔτε ἤγγισεν αὐτόν, οὔτε ἐλάλησεν, ἀλλ' οὐδὲ κἂν ἀπέβλεψεν εἰς αὐτόν. Καὶ ὅμως τὸ πινάκιον ἀνεπήδησεν ἐπὶ τῶν χειρῶν τοῦ ζαπλούτου Μάιζερ καὶ ὁ *φιδές* ἐχύθη ἐπὶ τοῦ ὑποκαμίσου καὶ τοῦ προστηθίου του σχηματίσας τρόπον τινὰ κομψότατον κεντητὸν σειράδιον. Ὑποκίτρινά τινα νήματα ἀποσπασθέντα ἀπὸ τῆς ὅλης μάζης ἐκρέμαντο ὡς σταλακτῖται ἀπὸ τῶν κομβίων τῆς *ρεδιγγότας* του. Καὶ ὁ μὲν *φιδὲς* ἐστάθη, ὡς εἰκός, ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας, ἀλλ' ὁ ζωμὸς εἰσέδυσε πολὺ ἐνδότερον. Καὶ ἦτο ὡς εἴπομεν θερμότατος. Ἐπὶ δέκα λεπτὰ τῆς ὥρας ἐὰν ἔμενεν ἐν αὐτῷ ᾠὸν θὰ ἐγίνετο πέτρα. Μοχθηρότατε ζωμέ, δὲν ἐχύθης μόνον εἰς τὰ θυλάκια, ἀλλὰ καὶ εἰς

τὰς ἐσωτάτας πτυχὰς αὐτοῦ τοῦ σώματός του! Ἐν τῷ μεταξὺ ἐσήμανε καὶ ὁ κώδων τῆς ἀναχωρήσεως, ὁ θεράπων τοῦ ἑστιατορίου τῷ ἐζήτησε ἑξήκοντα λεπτά, καὶ ὁ Μάιζερ ἀνέβη εἰς τὴν ἅμαξαν ἔμπροσθεν μὲν ἔχων τὸ ἐκ *φιδὲ* ἔμπλαστρον, ὀπίσω δὲ ἀκολουθούμενος ὑπὸ λεπτῆς γραμμῆς ὑποκιτρίνου ζωμοῦ καταρρέοντος ἀπὸ τῶν περισκελίδων αὐτοῦ.

Ταῦτα δὲ πάντα διότι εἶδεν ἢ ἐνόμισεν ὅτι εἶδεν ἐν τῷ ἑστιατορίῳ τὸν συνταγματάρχην Φουγᾶν τρώγοντα *σάρδους*.

Ὦ, πόσον ἀτελεύτητον τῷ ἐφάνη τὸ ταξείδιον. Πόσον δὲν ἔβλεπε τὴν ὥραν νὰ εὑρεθῇ ἐν τῇ οἰκίᾳ του, μεταξὺ τῆς γυναικός του Αἰκατερίνης καὶ τῆς θεραπαίνης Βερβέλλας κεκλεισμένων ἀσφαλῶς τῶν θυρῶν! Οἱ δύο γείτονές του ἐγέλων ἔχοντες ἀνοικτὰ τὰ στήθη των καὶ μὴ δυνάμενοι νὰ κομβώσωσι τὰ φορέματά των. Γέλωτες δὲ πανταχόθεν ἀντήχουν διαδοθείσης τῆς φήμης τῶν κατορθωμάτων τοῦ *φιδέ*. Καθ' ὅσον δὲ ὁ Νίκος ἀπέσπα ἐπάνωθέν του τὸν ἐπικεκολλημένον *φιδέν*, αἱ ῥανίδες τοῦ ζωμοῦ πηγνύμεναι ἐφαίνοντο γελῶσαι σιωπηλῶς. Ὦ, πόσον εἶνε σκληρὸν παχὺς ἑκατομμυριοῦχος νὰ διασκεδάζῃ ἀνθρώπους οὐδ' ὀβολὸν ἔχοντας! Μέχρι δὲ τοῦ σταθμοῦ τῆς Δανσίκης ἔμεινεν ἐν τῇ ἁμάξῃ ἀρνούμενος νὰ καταβῇ εἰς τοὺς μεταξὺ σταθμούς, οὐδὲ τὴν ῥῖνα κἂν ἐξάγων τῆς θυρίδος τῆς ἁμάξης, καὶ συνδιαλεγόμενος μετὰ τῆς καπνοσύριγγός του, ἐφ' ἧς ἐκάθητο ἡ Λήδα θωπεύουσα κύκνον, οὐδόλως δὲ γελῶσα.

Θλιβερόν, θλιβερὸν ταξείδιον! Τέλος ἀφίκοντο εἰς Δανσίκην τὴν ὀγδόην ὥραν τῆς ἑσπέρας καὶ ὁ γηραιὸς θεράπων ἀνέμενε νὰ παραλάβῃ τὸ κιβώτιον τοῦ κυρίου του. Οὔτε φοβεραὶ πλέον μορφαί, οὔτε γέλωτες μυκτηριστικοί. Ἡ ἱστορία τοῦ *φιδὲ* εἶχε λησμονηθῇ. Ἤδη δὲ ἐν τῇ ἀποθήκῃ ὁ Μάιζερ ἔλκβεν ἀπὸ τῆς λαβῆς μέλαν δερμάτινον κιβώτιον, ἀλλὰ τὴν αὐτὴν στιγμὴν βλέπει ἀπέναντί του τὸ φάσμα τοῦ Φουγᾶ λαμβάνον τὴν ἑτέραν λαβὴν τοῦ κιβωτίου καὶ σῦρον αὐτήν, ὡς ἐὰν εἶχεν ἀπόφασιν νά τῳ διαμφισβητήσῃ τὸ πρᾶγμά του. Καταβάλλει πᾶσαν αὐτοῦ τὴν δύναμιν, ἕλκει, ἕλκει, ἔχωσε μάλιστα καὶ τὴν ἀριστεράν του εἰς τὸ θυλάκιον ἐν ᾧ ὕπνωττε τὸ πολύκαννον. Ἀλλὰ τὸ λάμπον βλέμμα τοῦ συνταγματάρχου παρέλυσε τὰς δυνάμεις του, οἱ πόδες του ἐκάμφθησαν, κατέπεσεν, ἐνόμισε δὲ ὅτι καὶ ὁ Φουγᾶς καὶ τὸ κιβώτιον ἀνετράπησαν. Ὅτε δὲ μετ' ὀλίγον συνῆλθεν, εἶδε τὸν θεράποντα αὐτοῦ παρ' αὐτῷ ἱστάμενον, τὸ κιβώτιον ἐκεῖ που κείμενον καὶ τὸν συνταγματάρχην ἄφαντον. Ὤμνυε δὲ ὁ θεράπων ὅτι δὲν εἶδε ψυχήν, ἀλλ' ὅτι αὐτὸς ἔλαβε τὸ κιβώτιον παρὰ τῶν χειρῶν τοῦ ἐπὶ τῆς ἀποθήκης ὑπαλλήλου τοῦ σιδηροδρόμου.

Μετὰ εἴκοσι λεπτὰ τῆς ὥρας ὁ ἑκατομμυριοῦχος ἦτο ἐν τῇ οἰκίᾳ του προστρίβων περιχαρὴς τὸ πρόσωπόν του ἐπὶ τῶν ὀξειῶν γωνιῶν τοῦ προσώπου τῆς γυναικός του. Ἀλλὰ δὲν ἐτόλμησεν ὅμως νά τῃ διηγηθῇ τὰς ὀπτασίας του, διότι ἡ κυρία Μάιζερ δὲν ἐπίστευε τὰς προλήψεις. Ἐκείνη δ' ἐλάλησε πρώτη.

«Δὲν είξεύρεις, τῷ εἶπε, τί μοι συνέβη! Θὰ ἐπίστευές ποτε ὅτι ἡ ἀστυνομία τοῦ Βερολίνου μᾶς ἔγραψεν ἐὰν ὁ θεῖός μας μᾶς ἀφῆκε μίαν μούμιαν, καὶ πότε, καὶ πόσον τὴν εἴχομεν ἐν τῇ οἰκίᾳ μας καὶ τί την ἐκάμαμεν; Ἐγὼ ἀπεκρίθην τὴν ἀλήθειαν, προσέθηκα μάλιστα ὅτι ὁ συνταγματάρχης ἦτο ἐν ἀθλίᾳ καταστάσει καὶ κατηφανισμένος ὑπὸ τῶν ζωϋφίων, ὥστε ἠναγκάσθημεν νά τον πωλήσωμεν διὰ τίποτε. Τί λοιπὸν ἡ ἀστυνομία ἀναμιγνύεται εἰς τὰ συμφέροντά μας;»

Ὁ Μάιζερ ἐστέναξεν ἐκ βαθέων.

«Ἄς εἴπωμεν τώρα καὶ περὶ χρημάτων, ὑπέλαβεν ἡ γυνή. Μ' ἐπεσκέφθη ὁ διοικητὴς τῆς Τραπέζης καί μ' εἶπεν ὅτι τὸ ἑκατομμύριον τὸ ὁποῖον τῷ παρήγγειλες εἶν' ἕτοιμον αὔριον πρωί. Θὰ ὑπογράψῃς ἁπλῶς καὶ θά το λάβῃς. Φαίνεται δὲ ὅτι πολὺ ἐδυσκολεύθησαν νὰ εὕρωσι τάλληρα. Ἐὰν ἤθελες συνάλλαγμα ἐπὶ Βιέννης ἢ ἐπὶ Παρισίων τὸ πρᾶγμα θὰ ἦτο εὐκολώτατον. Τέλος πάντων ἔγεινεν ἡ ἐπιθυμία σου. Τίποτε ἄλλο· ἄ, ναί, ὁ Σμὶθ ὁ ἔμπορος ἐφονεύθη. Ἔληγε γραμμάτιον δέκα χιλιάδων ταλλήρων καὶ τὸ ταμεῖόν του δὲν εἶχεν οὐδὲ τὸ ἥμισυ. Ἦλθε καί μ' ἐζήτησε χρήματα, ἐγὼ τὸ προσέφερα δέκα χιλιάδας τάλληρα πρὸς εἰκοσιπέντε τοῖς ἑκατόν, πληρωτέα μετὰ ἐνενήκοντα ἡμέρας μὲ πρώτην ὑποθήκην τῶν κτημάτων του. Ἀλλ' ὁ ἀνόητος ἐπροτίμησε νὰ κρεμασθῇ ἐντὸς τοῦ καταστήματός του. Αἴ, περὶ ὀρέξεως οὐδεὶς λόγος!

— Καὶ ἐκρεμάσθη πολὺ ὑψηλά;

— Δὲν εἰξεύρω. Διατί ἐρωτᾷς;

— Διότι εἰμποροῦμεν νὰ ἀγοράσωμεν εὐθηνὰ τὸ σχοινί, καὶ ἔχομεν πολλὴν ἀνάγκην σχοινίου, Κατίνα μου! Δὲν εἰξεύρεις πόσον μ' ἀνησυχεῖ ὁ Φουγᾶς!

— Ἄλλα πάλιν! *Τὰ παλῃὰ τῆς συχωρεμένης*; Ἰδέαι, ἰδέαι... Ἔλα νὰ δειπνήσωμεν, ἀγάπη μου.

— Ἐμπρός!»

Ἡ κατερρυτιδωμένη Βαυκὶς ὡδήγησε τὸν Φιλήμονά της εἰς μικρὸν καὶ κομψὸν ἑστιατόριον, ἔνθα ἡ Βερβέλλα παρέθηκε φαγητὰ ἀντάξια τῶν θεῶν πολλὰ καὶ ποικίλα. Πρὸς δὲ τούτοις ἓξ φιάλας οἴνου ἐκλεκτοῦ. Ἀλλ' ὁ κύριος πάντων τούτων τῶν ἀγαθῶν οὔτε ἐπείνα οὔτε ἐδίψα. Ἔτρωγε διὰ τῶν ἄκρων τῶν ὀδόντων του καὶ ἔπινε διὰ τῶν ἄκρων τῶν χειλέων του, προσδοκῶν μέγα τι καὶ δεινόν, ὅπερ καὶ δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐπέλθῃ. Φοβερὰ κροῦσις τοῦ ῥόπτρου τῆς θύρας ἐκλόνησε μετ' οὐ πολὺ τὴν οἰκίαν ὅλην.

Ὁ Νικόλαος Μάιζερ ἀνεσκίρτησεν, ἡ γυνὴ αὐτοῦ παρεσκευάσθη νά τον καθησυχάσῃ. «Καλέ, δὲν εἶνε τίποτε, τῷ εἶπε. Ὁ διοικητὴς τῆς Τραπέζης μ' εἶπεν ὅτι θὰ ἔλθῃ νά σ' ὁμιλήσῃ. Προτείνει δὲ νά μας κάμῃ ἔκπτωσιν ἐὰν θελήσωμεν νὰ λάβωμεν τραπεζικὰ γραμμάτια ἀντὶ ταλλήρων.

— Δὲν πρόκειται περὶ χρημάτων, Κατίνα μου, ἀνεφώνησεν ὁ ἀγαθὸς ζάπλουτος. Ὁ Σατανᾶς ἔρχεται !

Παρευθὺς δὲ ἡ θεράπαινα εἰσώρμησεν εἰς τὸ δωμάτιον κραυγάζουσα·

«Κύριε, κυρία ! ὁ Γάλλος ! ὁ . . . , Χριστὲ καὶ Παναγία μου !

— Καλοί μου ἄνθρωποι, μὴ ἀνησυχεῖτε, σᾶς παρακαλῶ, εἶπεν ὁ Φουγᾶς αἴφνης ἐμφανιζόμενος καὶ χαιρετίζων. Ἔχομεν μικράν τινα διαφορὰν νὰ διαλύσωμεν τὴν ὁποίαν θά σας ἐκθέσω δι' ὀλίγων. Βιάζεσθε ἀλλὰ καὶ ἐγὼ βιάζομαι, δὲν ἐτελειώσατε βλέπω τὸ δεῖπνόν σας, ἀλλὰ καὶ ἐγὼ ἀκόμη δὲν ἐδείπνησα !»

Καὶ ἡ μὲν κυρία Μάιζερ ἀδρανεστέρα καὶ ἰσχνοτέρα ἀγάλματος τῆς δεκάτης τρίτης ἑκατονταετηρίδος, εἶχεν ἀνοικτὸν τὸ νωδὸν αὐτῆς στόμα· ὁ φόβος παρέλυε τὰς δυνάμεις αὐτῆς. Ὁ δὲ ἀνὴρ μᾶλλον παρεσκευασμένος εἰς τὴν ἐπίσκεψιν ταύτην τοῦ φάσματος ἐγέμισεν ὑπὸ τὴν τράπεζαν τὸ πολύκαννόν του καὶ ἐσκόπευσε τὸν συνταγματάρχην ἀνακράζων *Ὕπαγε ὀπίσω μου, Σατανᾶ* ! Ταυτοχρόνως δὲ καὶ ἐξορκισμὸς καὶ πυροβολισμὸς ἀπέτυχον.

Ἀλλ' ὁ Μάιζερ δὲν ἀπεθαρρύνθη, ἐπυροβόλησεν ἐπανειλημμένως καὶ διὰ τῶν ἓξ καννῶν κατὰ τοῦ δαίμονος ὅστις ἵστατο βλέπων αὐτόν. Ἀλλ' οὐδεμία ἐκπυρσοκρότησις.

«Τί διαβολοπαιγνίδι εἶν' αὐτό, ὅπου παίζεις αὐτοῦ πέρα ; εἶπεν ὁ συνταγματάρχης ἱππεύων ἕδραν τινά. Πρωτάκουστος εἶνε ἡ τοιαύτη ὑποδοχή.»

Ὁ Μάιζερ ῥίψας κατὰ γῆς τὸ πολύκαννον εἵρπυσεν ὡς ζῷον πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ συνταγματάρχου, ἠκολούθησε δ' αὐτῷ καὶ ἡ γυνή του οὐχ ἧττον ἔντρομος. Ἀμφότεροι δὲ συνέπλεξαν τὰς χεῖρας, καὶ ὁ παχὺς ἑκατομμυριοῦχος ἀνεφώνησε μετὰ φωνῆς τρεμούσης·

«Σκιά ! ἥμαρτον, πρόθυμος εἶμαι νὰ ἐπανορθώσω τὸ κακὸν τὸ ὁποῖον ἔπραξα. Ἥμαρτον παρακούσας τὴν παραγγελίαν τοῦ θείου μου. Τί θέλεις ; τί ἀπαιτεῖς ; τί προστάσσεις ; Τάφον θέλεις ; Πλούσιον μνῆμα ; Μνημόσυνα ; Πολλὰ μνημόσυνα ;

— Βλάξ ! εἶπεν ὁ Φουγᾶς ἀπωθῶν αὐτὸν διὰ τοῦ ποδός. Δὲν εἶμαι σκιὰ καὶ ἀπαιτῶ τὰ χρήματα τὰ ὁποῖά μ' ἔχεις κλέψει ! »

Ὁ Μάιζερ κατεκυλίετο ἔτι, τὸ δὲ γύναιον ἀνορθωθὲν διὰ μιᾶς καὶ στηρίζον τὰς πυγμὰς ἐπὶ τῆς ὀσφύος ἔβλεπε κατὰ πρόσωπον τὸν συνταγματάρχην βλοσυρῶς.

«Τί εἶπες ; χρήματα ; Ἡμεῖς δὲν ὀφείλομεν εἰς κανένα ! Φέρε τὰ ἔγγραφά σου, δεῖξέ μας τὴν ὑπογραφήν μας ! Ποῦ, Θεέ μου, θὰ καταντήσῃ τὸ πρᾶγμα, ἐὰν εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ δίδωμεν χρήματα εἰς τὸν τυχόντα τυχοδιώκτην ; Καὶ ἔπειτα, κύριε, τίνι δικαιώματι ἐμβαίνεις εἰς τὴν οἰκίαν μας, ἀφ' οὗ δὲν εἶσαι σκιά ; Ἄ, εἶσαι ἄνθρωπος, λέγεις, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι ! Δὲν εἶσαι, λέγεις, φάντασμα ! Αἴ, λοιπόν, κύριε ἰδοὺ τὰ δικαστήρια καὶ ἐκεῖ βλέπομεν ἂν θὰ λάβῃς λεπτόν ! Ἔλα, καὶ σύ, κοῦκκε, σή-

κω 'πάνω, ἄνθρωπος εἶνε! Καὶ σὺ κὺρ 'Αναστάσιε, ἔξ' ἀπ' ἐδῶ, *ἄδειαζέ μας τὴ γωνιά*».

'Αλλ' ὁ συνταγματάρχης ἵστατο ἀκίνητος ὡς βράχος.

«'Σ τὴν ὀργὴν καὶ σὺ καὶ ἡ γλῶσσά σου, μούμια!... Κάτω τὰ χέρια σου, 'σὰν νὰ εἶνε μαχαίρια καὶ θέλουν νά με τρυπήσουν... Αἴ, τοῦ λόγου σου, ἔλα κάθησε εἰς τὴν θέσιν σου καὶ προσέχε τί θά σ' εἴπω. Ἔχομεν καιρὸν ἀργότερα νὰ τρέξωμεν εἰς τὰ δικαστήρια ἂν τώρα δὲν συμβιβασθῶμεν. Τὸ χαρτόσημον δὲν εἰξεύρω πῶς με ἐνοχλεῖ καὶ νά το ἀκούω. Διὰ τοῦτο προτιμῶ τὸν φιλικὸν συμβιβασμόν.

Ὁ κύριος καὶ ἡ κυρία Μάιζερ συνῆλθον ἐκ τῆς πρώτης αὐτῶν ταραχῆς. Πρέπει δὲ νὰ μάθῃ ὁ φίλος ἀναγνώστης ὅτι ἐμίσουν τὰ δικαστήρια καὶ τοὺς δικαστὰς ὡς πάντες οἱ μὴ ἔχοντες καθαρὰν τὴν συνείδησιν. Διὰ τοῦτο καὶ ἐσκέπτοντο ὅτι θὰ ἦτο προτιμώτερον, ἐὰν κατεπείθετο ὁ ἄθλιος συνταγματάρχης νὰ παραιτηθῇ πάσης ἀξιώσεως αὐτοῦ λαμβάνων ὀλίγα τινὰ τάλληρα καὶ νὰ ἀποφύγωσι τὰς δίκας.

'Αλλ' ὁ συνταγματάρχης μετὰ στρατιωτικῆς ὅλως ἀκριβείας καὶ συντομίας ἀπέδειξεν εἰς αὐτοὺς ὅτι εἶχε δίκαιον, διηγήθη ὅτι ἐβεβαιώθη διὰ πολλῶν ἡ ταυτότης του καὶ ἐν Φονταινεβλῷ καὶ ἐν Παρισίοις καὶ ἐν Βερολίνῳ. 'Απήγγειλεν ἐκ στήθους δύο ἢ τρία ἀποσπάσματα τῆς διαθήκης, καὶ τέλος ἐδήλωσεν ὅτι ἡ πρωσσικὴ κυβέρνησις σύμφωνος μετὰ τῆς γαλλικῆς ἤθελεν ἀνάγκης τυχούσης ὑποστηρίξει τὰς δικαίας ἀπαιτήσεις του.

«Καταλαμβάνεις πολὺ καλά, προσέθηκε, λαβὼν τὸ κομβίον τοῦ φορέματος τοῦ Μάιζερ καὶ σείων αὐτόν, καταλαμβάνεις πολὺ καλὰ ὅτι δὲν εἶμαι ἄνθρωπος τῶν δικαστηρίων. 'Εὰν ἡ χείρ σου ἦτο ἀρκετὰ δυνατὴ ὥστε νὰ κρατῇ σπάθην, ἤθελόν σοι προτείνει νὰ ὁρίσωμεν τόπον καὶ νὰ λύσωμεν διὰ τῆς σπάθης τὴν διαφοράν μας. Καὶ τόσον εἶμαι βέβαιος ὅτι ἐγὼ ἤθελον νικήσει, ὅσον εἶνε βέβαιον ὅτι τώρα ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν εὐωδιάζεις ζωμὸν κρέατος!

— Εὐτυχῶς, κύριε, εἶπεν ὁ Μάιζερ, ἡ ἡλικία μου μὲ προστατεύει κατὰ πάσης βαρβαρότητος. Βεβαίως οὐδέποτε θὰ καταδεχθῆτε νὰ ποδοπατήσητε τὸ πτῶμα γέροντος ἀδυνάτου!

— Ἄ, σεβάσμιον κάθαρμα! 'Αλλὰ σὺ θά μ' ἐφόνευες ὡς σκύλον, ἂν δὲν ἀπετύγχανε τὸ πολύκαννόν σου!

— Δὲν ἦτο γεμάτον, κύριε συνταγματάρχα! Δὲν ἦτο.... σχεδὸν γεμάτον! 'Αλλ' ἐγὼ εἶμαι ἄνθρωπος εὐσυμβίβαστος καὶ δυνάμεθα κάλλιστα νὰ συμφωνήσωμεν. Δέν σας ὀφείλω τίποτε, καὶ ἐκτὸς τούτου ὑπάρχει ἡ παραγραφή· ἀλλὰ τέλος πάντων.... πόσα ζητεῖτε;

— Φθάνει σύ. Θὰ ὁμιλήσω τώρα καὶ ἐγώ, ὑπέλαβεν ἡ συνένοχος τοῦ ἀχρείου γέροντος πραΰνουσα τὴν φωνήν της· φαντάσθητε πριόνιον λεῖχον τὸ δένδρον πρὶν ἢ τὸ δαγκάσῃ. Καλὰ λέγει, Νίκο μου, ὁ κύριος συνταγματάρ-

χης, καλὰ λέγει. Καὶ θὰ ἴδῃς πόσον ἔχει δίκαιον! Δὲν εἶνε ὁ κύριος συνταγματάρχης, δὲν εἶνε τοιοῦτος ἄνθρωπος ὥστε νὰ σκεφθῇ κἂν νὰ ἀφανίσῃ πτωχοὺς ἀνθρώπους ὡς ἡμᾶς. Ἄχ! ναί, Θεέ μου! δὲν θά το κάμῃ! Καὶ εἶνε δυνατὸν νά το κάμῃ, εἷς ἄξιος ἀξιωματικὸς τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος (Κύριος μακαρίσαι τὴν ψυχήν του!).

— Αἴ, γερόντισσα, φθάνουν τὰ λόγια, ὑπέλαβεν ὁ Φουγᾶς διακόπτων τὴν γηραιὰν διὰ βιαίου νεύματος. Ἐγὼ ἔχω ὑπολογίσει τί μ' ὀφείλετε κεφάλαιον καὶ τόκους.

— Τόκους! ἀνεφώνησεν ὁ Μάιζερ. Καὶ ποῦ ἠκούσθη πρὸς Θεοῦ νὰ πληρόνωνται καὶ τόκοι; Εἰς τὸ ἐμπόριον, μάλιστα συμφωνῶ, ἀλλὰ μεταξὺ φίλων! ποτέ, ποτέ, ἀγαπητέ μοι κύριε συνταγματάρχα! Τί θὰ ἔλεγεν ὁ μακαρίτης ὁ θεῖός μου, ὅστις τώρα μᾶς βλέπει ἀπὸ τῶν Οὐρανῶν, τί θὰ ἔλεγεν ἐὰν ἤκουεν ὅτι ἀπαιτεῖτε καὶ τοὺς τόκους....

— Μὰ σιώπα, Νίκο μου! ὑπέλαβεν ἡ γυνή. Ὁ κύριος συνταγματάρχης τώρα δὰ δέν το εἶπεν ὁ ἴδιος ὅτι δὲν ἀπαιτεῖ τόκους;

— Θὰ βουβαθῇς, στραβοχαρακάξα!... Ἐγὼ πεινῶ ποὺ δέν σας βλέπω, καὶ ἔπειτα ἐλησμόνησα νὰ πάρω τὸν νυκτικόν μου σκοῦφον διὰ νὰ κοιμηθῶ ἐδῶ!... Δύο καὶ δύο κάμνουν τέσσαρα· μ' ὀφείλετε πολλά, ἀλλὰ τὸ ποσὸν δὲν εἶνε στρογγύλον, ἔχει καὶ κλάσματα, καὶ ἀγαπῶ καθαρὰ τὰ πράγματα. Καὶ ἔπειτα ἐγὼ εἶμαι ἄνθρωπος ὀλιγαρκὴς καὶ ἔχω νὰ ζήσω ἐγὼ καὶ ἡ σύζυγός μου. Τώρα τὰ χρήματα τὰ θέλω χάριν τοῦ υἱοῦ μου!

— Ἀξιόλογα! ἀνεφώνησεν ὁ Μάιζερ. Ἐγὼ ἀναλαμβάνω νὰ σπουδάσω τὸν μικρόν!...

— Μόλις πρὸ δέκα ἡμερῶν εἶμαι πάλιν πολίτης τοῦ κόσμου τούτου καὶ τίποτε ἄλλο δὲν ἀκούω δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ καὶ ἐν Παρισίοις καὶ ἐν Βερολίνῳ καὶ παντοῦ τίποτε ἄλλο δὲν ἀκούω, παρὰ ἑκατομμύρια καὶ ὅλον ἑκατομμύρια. Ἀκούων λοιπὸν ἑκατομμύρια, ἑκατομμύρια, ἐπεθύμησα καὶ ἐγὼ νὰ μάθω τί ἐστι ἑκατομμύρια. Γρήγορα λοιπὸν τρέξατε φέρετέ μου ἓν ἑκατομμύριον καί σας ἐξοφλῶ!»

Ἀδύνατον εἶνε νὰ φαντασθῇ τις ὁποίαν τινὰ αἴσθησιν ἐνεποίησεν εἰς τοὺς οἰκοδεσπότας ἡ πρότασις αὕτη τοῦ Φουγᾶ, ὅστις ὅμως ἔμενεν ἄκαμπτος. Αἱ δεήσεις αὐτῶν, αἱ δικαιολογίαι, τὰ ψεύδη, αἱ κολακεῖαι, αἱ χαμέρπειαι κατέπιπτον ἐπ' αὐτοῦ ὡς ἡ βροχὴ ἐπὶ τῆς ἐκ ψευδαργύρου στέγης. Τὴν δὲ δεκάτην ὥραν ὅτε εἶδεν ὅτι πᾶσα θεραπεία καὶ συμβιβασμὸς ἦτο ἀδύνατος, λαβὼν τὸν πῖλόν του.

«Καλὴν νύκτα, εἶπε. Δὲν θέλω πλέον ἓν ἑκατομμύριον, ἀλλὰ δύο καὶ ὅ τι ἄλλο μένῃ, καὶ ἂν δὲν θέλετε, καταφεύγομεν καὶ εἰς τὰ δικαστήρια. Πηγαίνω νὰ δειπνήσω.»

Ἦτο δὲ ἐπὶ τῆς κλίμακος, ὅτε ἡ κυρία Μάιζερ εἶπεν εἰς τὸν ἄνδρα της· «Φώναξέ τον καὶ δὸς τὸ ἑκατομμύριόν του!

— Τὰ ἔχασες;

— Μὴ φοβεῖσαι.

— Δὲν κάμνεις τὴ δουλειά σου;

— Παναγία μου! Τί ζῷα εἶνε οἱ ἄνδρες! Κύριε! κύριε Φουγᾶ! κύριε συνταγματάρχα Φουγᾶ! Ἀναβῆτε, σᾶς παρακαλῶ! συναινοῦμεν εἰς ὅτι θέλετε!

— Μὰ εὐλογημένοι ἄνθρωποι! ποῦ εἴσθε πρωτήτερα; εἶπεν ἐπανερχόμενος. Τέλος πάντων, ἂς εἶνε, ἂς ἴδωμεν τὸ νόμισμα!»

Ἡ δὲ κυρία Μάιζερ τῷ ἐξήγησε διὰ τῆς τρυφερωτάτης φωνῆς αὐτῆς ὅτι πτωχοὶ κεφαλαιοῦχοι ὡς αὐτοὶ δὲν ἔχουσιν ἓν ἑκατομμύριον ἐν τῷ ταμείῳ των. «Ἀλλὰ τί θὰ χάσετε νὰ περιμείνητε ἕως αὔριον, γλυκύτατέ μου κύριε! καὶ αὔριον λαμβάνετε τὰ χρήματά σας εἰς στιλπνὰ στιλπνὰ τάλληρα· ὁ σύζυγός μου θά σας ὑπογράψῃ γραμμάτιον ἐπὶ τῆς βασιλικῆς τραπέζης τῆς Δανσίκης.

— Ἀλλά . . .» ἔλεγεν ὁ τάλας Μάιζερ. Καὶ ὅμως ὑπέγραψε διότι εἶχεν ἀπεριόριστον πίστιν εἰς τὸν πρακτικὸν νοῦν τῆς Κατίνας του. Ἡ γηραιὰ παρεκάλεσε τὸν Φουγᾶν νὰ καθήσῃ εἰς τὸ ἄκρον τῆς τραπέζης καί τῳ ὑπηγόρευσεν ἐξοφλητικὸν ἔγγραφον δύο ἑκατομμυρίων δι' οὗ παρῃτεῖτο πάσης ἄλλης ἀπαιτήσεως. Δύνασθε δὲ νὰ πιστεύσητε ὅτι δὲν ἐλησμόνησεν οὐδὲ ἕνα τῶν νομικῶν ὅρων, ὥστε ἡ ἐξόφλησις γεγραμμένη διὰ χειρὸς αὐτοῦ τοῦ συνταγματάρχου ἐπλήρου τρεῖς ὅλας σελίδας.

Οὖφ! Ὑπέγραψε καὶ ἐμονογράφησε τὸ ἔγγραφον, ἀντ' αὐτοῦ δ' ἔλαβε τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Νικολάου ἣν ἐγίνωσκε καλήν.

«Βεβαιότατα, εἶπεν εἰς τὸν γέροντα, δὲν εἶσαι ὅπως ἤκουσα νά σε περιγράφωσι, εἶσαι κᾶπως καλλίτερος. Δός μοι τὴν χεῖρά σου, γέρον *κατεργάρη*! Ἐγὼ εἴξευρε ὅτι δὲν δίδω τὴν χεῖρά μου εἰς τὸν τυχόντα, ἀλλὰ πάντοτε εἰς τοὺς ἐντίμους ἀνθρώπους· ἀλλ' ἔστω, σήμερον κάμνω μικρὰν ἐξαίρεσιν.

— Ἂς γείνῃ σωστὸν τὸ πρᾶγμα, κύριε Φουγᾶ, εἶπε ταπεινῶς ἡ κυρία Μάιζερ. Θὰ καταδεχθῆτε νά μας τιμήσητε, τὸ δεῖπνον μᾶς περιμένει.

— Αἴ, γερόντισσα, δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ἀποποιηθῶ. Τὸ δεῖπνόν μου θὰ ἐκρύωσεν ἐν τῷ ξενοδοχείῳ τοῦ *Κώδωνος* καὶ τὰ ἀχνίζοντα πινάκιά σας πολλάκις εἵλκυσαν πρὸ ὀλίγου τὴν προσοχήν μου. Καὶ ἔπειτα βλέπω καὶ τὰ μουσικὰ ἐκεῖνα ὄργανα, τὰς ὑποκιτρίνας φιάλας, διὰ τῶν ὁποίων ὁ Φουγᾶς δὲν θὰ δυσαρεστηθῇ νὰ παίξῃ κἀνὲν παλαιὸν εὔθυμον ᾆσμα.»

Ἡ σεβασμία Αἰκατερίνη προσέταξε καὶ ἐκόμισαν ἓν ἔτι πινάκιον καὶ τὰ λοιπὰ χρειώδη καὶ παρήγγειλεν εἰς τὴν Βερβέλαν νὰ ὑπάγῃ νὰ κοιμηθῇ. Ὁ συνταγματάρχης συνέπτυξεν εἰς ὀκτὼ τὸ ἑκατομμύριον τοῦ κὺρ Μάιζερ, τὸ ἐδίπλωσεν ἐπιμελῶς ἐντὸς δέσμης τραπεζικῶν γραμματίων καὶ ταῦτα πάντα ἐνέκλεισεν ἐν τῷ χαρτοφυλακίῳ ὅπερ τῷ εἶχε στείλει ἡ προσφιλής του Κλημεντίνα.

Τὸ ὡρολόγιον σημαίνει τὴν ἑνδεκάτην.

Τὴν δὲ ἑνδεκάτην καὶ ἡμίσειαν ὁ Φουγᾶς ἤρξατο βλέπων ῥόδινα τὰ τοῦ κόσμου πράγματα. Ἐνεκωμίασε γεγωνυίᾳ τῇ φωνῇ τὸν οἶνον καὶ ηὐχαρίστησε τοὺς κυρίους Μάιζερ διὰ τὴν φιλοξενίαν των. Τὸ μεσονύκτιον ἐξεδήλωσεν εἰς αὐτοὺς τὴν ὑπόληψίν του καὶ τὸ μεσονύκτιον καὶ τέταρτον τοὺς ἠσπάσθη. Τὸ μεσονύκτιον καὶ ἡμίσειαν ἀπήγγειλεν ἐγκώμιον τοῦ ἐνδόξου Ἰωάννου Μάιζερ τοῦ εὐεργέτου καὶ φίλου του. Μαθὼν δὲ ὅτι ὁ Ἰωάννης Μάιζερ ἀπέθανεν ἐν αὐτῇ ἐκείνῃ τῇ οἰκίᾳ ἔχυσε χείμαρρον δακρύων. Τὴν μίαν παρὰ τέταρτον ἤρξατο ἐκμυστηρευόμενος, ἐλάλησε περὶ τοῦ υἱοῦ του ὃν ἐσκόπει νὰ καταστήσῃ εὐδαίμονα, καὶ περὶ τῆς μνηστῆς του ἥτις τὸν ἀνέμενε. Περὶ τὴν μίαν ὥραν ἐδοκίμασε περίφημον οἶνον τοῦ Πόρτου, ὃν ἡ κυρία Μάιζερ μόνη κατέβη καὶ ἐκόμισεν ἐκ τοῦ ὑπογείου. Τὴν μίαν καὶ ἡμίσειαν ἡ γλῶσσά του ἐδέθη, οἱ ὀφθαλμοί του ἐκαλύφθησαν, ἐπάλαισεν ὀλίγην ὥραν κατὰ τῆς μέθης καὶ τοῦ ὕπνου, ἀνήγγειλεν ὅτι ἔμελλε νὰ διηγηθῇ τὴν εἰς Ῥωσίαν ἐκστρατείαν, ἐψιθύρισε τὸ ὄνομα τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ ἐκυλίσθη ὑπὸ τὴν τράπεζαν.

«Θέλεις πίστευσέ με, θέλεις μή, εἶπεν ἡ κυρία Μάιζερ εἰς τὸν ἄνδρα της· δὲν εἶνε ἄνθρωπος, εἶνε ὁ διάβολος!

— Ὁ διάβολος!

— Ἀμ' ἂν ἦτο ἄλλως πως, θὰ σε συνεβούλευον νὰ δώσωμεν τὸ ἑκατομμύριον; Ἤκουσα φωνὴν ἥτις μ' ἔλεγε· «Ἐὰν δὲν ὑπακούσητε εἰς τὸν ἀπεσταλμένον τῆς κολάσεως θἀποθάνητε τὴν νύκτα ταύτην καὶ οἱ δύο.» Τότε καὶ ἐγὼ τὸν ἐφώναξα. Ἀ! ἂν εἴχομεν νὰ κάμωμεν μὲ ἄνθρωπον ἐγὼ πρώτη θὰ σε προέτρεπον νὰ καταφύγῃς εἰς τὰ δικαστήρια μέχρι τοῦ τελευταίου μας λεπτοῦ.

— Δόξα σοι ὁ Θεός! *Ἦλθες τώρα ἀπὸ χώρα*; Περιπαίζεις ἄλλοτε τὰς ὀπτασίας μου;

— Συγγνώμην, Νίκο μου, ἤμην τρελή.

— Ἀμ' ἐγὼ ὅστις σχεδὸν ἐπὶ τέλους σ' ἐπίστευσα!

— Ἄκακό μου πλάσμα, καὶ θὰ ἐνόμιζες ἴσως ὅτι ἦτο ὁ συνταγματάρχης Φουγᾶς!

— Κι' ἀμμέ;

— Ὡς ἐὰν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναστηθῇ ἄνθρωπος νεκρός. Εἶνε πειρασμὸς σέ το λέγω καὶ μετεμορφώθη εἰς τὸν συνταγματάρχην νά μας κλέψῃ τὸ ἔχειν μας!

— Καὶ τί τα θέλουν οἱ πειρασμοὶ τὰ χρήματα;

— Καὶ θέλει ἐρώτημα; Κτίζουν ἐκκλησίας!

— Μὰ δέν με λέγεις πῶς γνωρίζεται ὁ μεταμορφωμένος;

— Πρῶτον μεν ἔχει ποδάρια διχαλωτά, ἀλλὰ φορεῖ ὑποδήματα καὶ δὲν φαίνονται, ἔπειτα ἔχει τὸ αὐτί του κομμένον.

— Πᾶ! καὶ διατί;

— Διότι ἔχει μυτερὰ τὰ αὐτιὰ καὶ διὰ νὰ γείνουν στρογγυλὰ εἶνε ἀνάγκη νά τα κόψουν ὀλίγον.»

Ὁ Μάιζερ κύψας ὑπὸ τὴν τράπεζαν ἀνεφώνησεν ἔντρομος.

«Ὁ *Ἔξ' ἀπ' ἐδῶ* εἶνε! Ἀλλὰ πῶς το ἔπαθε καὶ ἀπεκοιμήθη;

— Δὲν παρετήρησες ὅτι ὅτε ἀνέβην ἐκ τοῦ ὑπογείου ἐπῆγα εἰς τὸ δωμάτιόν μου; Ἔσταξα ὀλίγον ἁγίασμα εἰς τὸν οἶνον τοῦ Πόρτου, καὶ διὰ τοῦτο, βλέπεις, ἔπεσε.

— Ἀξιόλογα. Ἀλλὰ τώρα τί νά τον κάμωμεν;

— Καὶ τί κάμνουν τοὺς δαίμονας εἰς τὸ Εὐαγγέλιον; ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς τοὺς ῥίπτει εἰς τὴν θάλασσαν.

— Ἡ θάλασσα εἶνε πολὺ μακρὰν ἀπ' ἐδῶ.

— Παιδὶ ποῦ εἶσε καϋμένε! καὶ τὸ δημόσιον φρέαρ δὲν εἶν' ἐδῶ πλησίον;

— Καὶ τί θὰ εἴπουν οἱ ἄνθρωποι ὅταν αὔριον εὑρεθῇ τὸ πτῶμά του;

— Δὲν θὰ εὑρεθῇ τίποτε. Καὶ τὸ ἔγγραφον τὸ ὁποῖον ὑπεγράψαμεν θὰ μεταβληθῇ εἰς ξηρὸν φύλλον.»

Μετὰ δέκα λεπτὰ τῆς ὥρας ὁ κύριος καὶ ἡ κυρία Μάιζερ ἐπέθετον βαρύ τι δέμα ἐπὶ τοῦ χείλους τοῦ φρέατος, ἡ δὲ Αἰκατερίνα ἀπήγγελλε ψιθυρίζουσα τὴν ἐπῳδὴν ταύτην.

«Πειρασμέ, υἱὲ τῆς κολάσεως, ἐξορκίζω σε!

«Πειρασμέ, υἱὲ τῆς κολάσεως, κρημνίσου!

«Πειρασμὲ υἱὲ τῆς κολάσεως, πήγαινε εἰς τὴν κόλασιν ὅθεν ἦλθες!»

Δοῦπος δὲ ὑπόκωφος, δοῦπος σώματος πίπτοντος εἰς τὸ ὕδωρ, ἠκούσθη, οὕτω δ' ἔληξεν ἡ τελετή, καὶ τὸ ἔνοχον ζεῦγος ἐπανῆλθεν εἰς τὰ ἴδια χαῖρον ὡς χαίρῃ ὁ ἐκπληρώσας τὸ καθῆκόν του. Ὁ Νικόλαος ἔλεγε καθ' ἑαυτόν.

«Δέν την ἐνόμιζον τόσον εὔπιστον τὴν γυναῖκά μου!

— Δέν τον ἐνόμιζον τόσον βλᾶκα!» διενοεῖτο ἡ ἀξιόλογος Κατίνα ἡ, «κουριδίη ἄλοχος» τοῦ Νίκου.

Ἐκοιμήθησαν δὲ τὸν ὕπνον τοῦ δικαίου. Ἆ! πόσον τὰ προσκεφάλαιά των θά τοις ἐφαίνοντο ἧττον ἁπαλά, ἐὰν ὁ Φουγᾶς ἀπήρχετο φέρων μεθ' ἑαυτοῦ τὸ ἑκατομμύριον!

Τὴν δεκάτην δὲ ὥραν τῆς ἐπιούσης ἐν ᾧ ἔπινον τὸν καφὲ καὶ τὸ γάλα των, εἰσῆλθεν ὁ διοικητὴς τῆς Τραπέζης καί τοις εἶπε·

«Σᾶς εὐχαριστῶ διότι συγκατετέθητε νὰ λάβητε συνάλλαγμα ἐπὶ Παρισίων καὶ ἄνευ ἀμοιβῆς ἀντὶ νὰ ἀπαιτήσητε τὸ ἑκατομμύριον εἰς ἄργυρον. Ὁ νέος Γάλλος τὸν ὁποῖόν μ' ἐστείλατε εἶνε ὀλίγον ἀπότομος, ἀλλ' εἶνε ὅμως εὔθυμον καὶ κάλλιστον παιδίον.

ΙΗ'

Ὁ συνταγματάρχης προσπαθεῖ νἀπαλλαχθῇ ἑνὸς ἑκατομμυρίου ὅπερ τὸν ἐνοχλεῖ.

Ὁ Φουγᾶς εἶχεν ἀπέλθει ἐκ Παρισίων εἰς Βερολῖνον τὴν ἐπιοῦσαν τῆς εἰς τὸν Αὐτοκράτορα ἐμφανίσεώς του. Τρεῖς ἡμέρας ἐδαπάνησε ὁδοιπορῶν, διότι διέμεινεν ὀλίγον ἐν Νανσῇ τῇ πατρίδι του. Ὁ στρατάρχης Λεμπλὰν τῷ εἶχε δώσει συστατικὸν πρὸς τὸν νομάρχην, ὅστις τὸν ὑπεδέξατο φιλοφρόνως λίαν ὑποσχόμενος καὶ νά τον συνδράμῃ. Δυστυχῶς ἡ οἰκία ἐν ᾗ κατῴκει ἡ Κλημεντίνα Πισῶ δὲν ἐσώζετο, κατεδαφισθεῖσα ὑπὸ τῆς δημοτικῆς ἀρχῆς τῷ 1827 χάριν νέας τινὸς ὁδοῦ. Εἶνε δὲ βέβαιον ὅτι δὲν ἠφανίσθη μετὰ τῆς οἰκίας καὶ ἡ οἰκογένεια, ἀλλὰ νέα τις δυσχέρεια ἀνεφάνη αἴφνης καὶ παρ ἐλπίδα. Τὸ ὄνομα Πισῶ ἦτο πάγκοινον ἐν τῇ πόλει, ἐν τοῖς πέριξ καὶ καθ' ὅλην τὴν ἐπαρχίαν. Μεταξὺ λοιπὸν τῆς πληθύος ταύτης τῶν Πισῶν οὐδ' αὐτὸς εἶξευρε τίνα Πισῶ νὰ ἐναγκαλισθῇ. Ἀποκαμὼν πλέον νὰ τρέχῃ κατέθηκεν εἰς τὴν ἀστυνομίαν τὴν ἑπομένην σημείωσιν·

«Νὰ ζητηθῇ ἐν τοῖς καταλόγοις νεᾶνις ὀνομαζομένη Κλημεντίνα Πισῶ. Τῷ 1813 ἦτο ἐτῶν δεκαοκτώ, καὶ οἱ γονεῖς της εἶχον ἑστιατόριον τῶν ἀξιωματικῶν. Καὶ ἂν μὲν ζῇ, νὰ εὑρεθῇ ὁ τόπος τῆς διαμονῆς της. Διότι ἐκ τῶν πληροφοριῶν τούτων ἐξαρτᾶται ἡ εὐτυχία ἀτυχοῦς πατρός.»

Ἀφικόμενος ὁ Φουγᾶς εἰς Βερολῖνον ἔμαθεν ὅτι ἡ φήμη προηγήθη αὐτοῦ. Ἡ δήλωσις τοῦ ὑπουργοῦ τῶν στρατιωτικῶν εἶχε δοθῇ εἰς τὴν πρωσσικὴν κυβέρνησιν διὰ τῆς Γαλλικῆς πρεσβείας. Ὁ Λέων Ῥενάλτος καί τοι εἶχε τοσαύτας θλίψεις, κατώρθωσε νὰ γράψῃ εἰς τὸν ἰατρὸν Χίρζ, καὶ αἱ ἐφημερίδες ἔγγραφον ἤδη περὶ τοῦ Φουγᾶ καὶ αἱ ἐπιστημονικαὶ ἑταιρίαι συνεκινοῦντο ἤδη. Ὁ Φουγᾶς ὅστις εἶχεν ἀναγνώσει τὴν ἐπιστολὴν τοῦ ἰατροῦ Χίρζ τὴν ἐπισυνημμένην εἰς τὴν διαθήκην τοῦ Ἰωάννου Μάιζερ, ἐσκέφθη ὅτι ὤφειλε νὰ ἐκδηλώσῃ τὰς εὐχαριστίας του πρὸς τὸν ἀγαθὸν γέροντα. Τὸν ἐπεσκέφθη λοιπὸν καί τον ἐνηγκαλίσθη ἀποκαλῶν αὐτὸν χρησμὸν τῆς Ἐπιδαύρου[1]. Ὁ ἰατρὸς μετὰ χαρᾶς ὑπεδέξατο τὸν ἀναστάντα, καί τῳ ἔδωκε τὸ κάλλιστον δωμάτιον τῆς οἰκίας του. Μέχρι δὲ τῆς 29 τοῦ μηνὸς ὁ συνταγματάρχης ἔτυχε πλείστων ὅσων φιλικῶν περιποιήσεων καὶ ἐξετίθετο ὡς τι παράδοξον τέρας. Ἑπτὰ φωτογράφοι ἤρισαν διὰ τοσοῦτον πολύτιμον ἄνθρωπον. Αἱ ἑπτὰ ἑλληνικαὶ πόλεις οὐδὲν πλέον ἐποίησαν ὑπὲρ τοῦ ἀτυχοῦς ἡμῶν γέροντος Ὁμήρου. Ἡ Α. Β. Υ. ὁ ἀντιβασιλεύων Πρίγκιψ ἠθέλησε νά τον ἴδῃ αὐτοπροσώπως καὶ παρεκάλεσε τὸν ἰατρὸν Χίρζ νά τον φέρῃ εἰς τὰ Ἀνάκτορα. Μετὰ πολλῆς δὲ δυσκολίας κατεπείσθη ὁ Φουγᾶς, διότι ἔλεγεν ὅτι οὐδέποτε πρέ-

πει ὁ στρατιώτης νὰ συνδιαλέγηται πρὸς τὸν ἐχθρὸν καὶ ἐνόμιζεν ἔτι ὅτι ἦτο τὸ ἔτος 1813. Ὁ Ἀντιβασιλεὺς εὐηρεστήθη ἐκ τῆς συνδιαλέξεως τοῦ Φουγᾶ καὶ ἡ ἡρωϊκὴ αὐτοῦ ἀφέλεια τὸν κατέλξε. Τῷ εἶπε δὲ μυρίας ὅσας φιλοφρονήσεις καὶ ἐμακάρισε τὸν αὐτοκράτορα τῶν Γάλλων περιστοιχιζόμενον ὑπὸ τοιούτων ἀξιωματικῶν.

«Δὲν ἔχει πολλούς, ὑπέλαβεν ὁ συνταγματάρχης· πεντακοσίους μόνον ἐὰν εἶχεν ὡς ἐμέ, πρὸ πολλοῦ ἡ Εὐρώπη σας θὰ ἦτο 'ς τὸ *σακκί*.»

Ἡ ἀπόκρισις αὕτη ἐφάνη κωμικὴ μᾶλλον ἢ ἀπειλητικὴ καὶ βεβαίως ἡ δύναμις τοῦ πρωσσικοῦ στρατοῦ δὲν ηὐξήθη τὴν ἡμέραν ἐκείνην διὰ νέας ἐκτάκτου στρατολογίας.

Ἡ Α. Β. Υ. ἀνήγγειλεν εἰς τὸν Φουγᾶν ὅτι ἡ ἀποζημίωσις αὐτοῦ ὡρίσθη εἰς διακοσίας πεντήκοντα χιλιάδας φράγκων, ἃς δύναται νὰ λάβῃ παρὰ τοῦ κεντρικοῦ ταμείου ὁπόταν θελήσῃ.

«Ὑψηλότατε, ἀπεκρίθη, πάντοτε εἶν' εὐχάριστον νὰ λαμβάνῃ τις χρήματα ἀνήκοντα εἰς ἐχθρ... δῆλα δὴ εἰς ξένον. Ἀλλὰ πρέπει νὰ εἰξεύρετε ὅτι δὲν εἶμαι ἄνθρωπος φιλοχρήματος καὶ μετὰ χαρᾶς σᾶς ἀποδίδω τὰς διακοσίας πεντήκοντα χιλιάδας σας, ἐάν μ' ἀποδώσητε τὸν Ῥῆνον καὶ τὸ Πόζεν.

— Ἀλήθεια; εἶπεν ὁ πρίγκιψ γελῶν. Τὸν Ῥῆνον καὶ τὸ Πόζεν;

— Βέβαια, διότι ὁ Ῥῆνος εἶνε τῆς Γαλλίας καὶ τὸ Πόζεν εἶνε τῆς Πολωνίας πολὺ νομιμώτερον παρ' ὅσον τὰ χρήματα ταῦτα εἶνε ἰδικά μου. Ἀλλὰ τοιοῦτοι εἶνε οἱ μεγάλοι· νομίζουν καθῆκόν των νὰ πληρόνουν τὰ μικρὰ χρέη καὶ τιμήν των νὰ ἀρνοῦνται τὰ μεγάλα!»

Ὁ πρίγκιψ διέστρεψε τὸ πρόσωπον δυσαρεστηθείς, καὶ πάντα δὲ τῆς αὐλῆς τὰ παριστάμενα πρόσωπα διεστράφησαν ὁμοίως. Κατὰ τὴν γνώμην δὲ πάντων ὁ Φουγᾶς ἐφάνη βάναυσός τις, καὶ διατί; διότι ἔρριψε ψιχίον ἀληθείας ἐν μεγάλῳ πινακίῳ μεστῷ ἀνοησιῶν.

Ἀλλὰ βιενναία τις βαρώνη κομψὴ καὶ εὔμορφος, παροῦσα κατὰ τὴν συνδιάλεξιν ταύτην, κατεθέλχθη μᾶλλον ἐκ τῆς μορφῆς του ἢ ἐσκανδαλίσθη ἕνεκα τῶν λόγων του. Αἱ γυναῖκες τῆς Βιέννης φημίζονται ἐπὶ φιλοξενίᾳ καὶ τὴν φήμην των ταύτην προσπαθοῦσι νὰ μὴ διαψεύδωσι πάντοτε μὲν μάλιστα δὲ ἐν τῇ ξένῃ διατρίβουσαι.

Ἡ βαρώνη Μαρκομάρκου εἶχε καὶ ἄλλην αἰτίαν ἧς ἕνεκα ἤθελε νὰ προσελκύσῃ τὸν συνταγματάρχην. Πρὸ τριῶν ἤδη ἐτῶν κατήρτιζε συλλογὴν ἀνδρῶν περιφήμων, ἐν φωτογραφίᾳ ἐννοεῖται. Τὸ λεύκωμα αὐτῆς περιεῖχε στρατηγούς, πολιτικούς, φιλοσόφους, μουσουργούς, οἵτινες εἶχον προσφέρει αὐτῇ ἑαυτοὺς γράφοντες ὑπὸ τὴν φωτογραφίαν των «Ἐκδήλωσις σεβασμοῦ καὶ λατρείας.» Μεταξὺ δὲ τούτων ἦσαν καὶ κληρικοὶ καί τις καρδινάλις μέγας καὶ πολύς, ἀλλ' ἔλειπεν ὅμως ἐκ τῆς συλλογῆς ταύτης ἡ εἰκὼν ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναστάντος. Ἔγραψε λοιπὸν πρὸς τὸν Φουγᾶν ἐπιστολὴν σύντομον μὲν ἀλλὰ σπινθηροβολοῦσαν καὶ τρίζουσαν ὑπὸ ἀνυπομονησίας καὶ πε-

ριεργίας, καί τον προσεκάλεσε νὰ ἔλθῃ νὰ συνδειπνήσωσι. Ὁ Φουγᾶς ὅστις τὴν ἐπιοῦσαν ἔμελλε νἀπέλθῃ εἰς Δανσίκην, λαβὼν φύλλον χάρτου μεγίστου σχήματος ἠθέλησε νὰ ἀποποιηθῇ εὐγενῶς τὴν πρόσκλησιν. Διότι ἡ λεπτὴ αὕτη καὶ ἱπποτικὴ καρδία ἐφοβεῖτο μήπως ἡ καὶ ἐπὶ μίαν μόνην ἑσπέραν συνδιάλεξις καὶ εὐάρεστος διατριβὴ μεταξὺ τῶν εὐμορφοτάτων γυναικῶν τῆς Γερμανίας εἶνε τρόπον τινὰ ἠθικὴ ἀπιστία πρὸς τὴν μνήμην τῆς Κλημεντίνης. Ἐπεχείρησε λοιπὸν νὰ εὕρῃ τρόπον κατάλληλον ἀποποιήσεως καὶ ἔγραψε:

«Συγκαταβατικωτάτη καλλονή, ἐπ....» καὶ ἐστάθη.

Ἡ Μοῦσα δέν τῳ ὑπηγόρευε τίποτε ἄλλο. Δὲν ἠδύνατο μὲν νὰ γράψῃ, ἀλλ' εἶχεν ὅμως καὶ ὄρεξιν πολλὴν νὰ δειπνήσῃ, καὶ οἱ φόβοι του διεσκεδάσθησαν ὡς νέφη διωκόμενα ὑπὸ γλυκεροῦ βορειανατολικοῦ ἀνέμου. Ἐνεδύθη τὴν *ρεδιγγόταν* του καὶ ἐκόμισεν αὐτὸς τὴν ἀπόκρισιν. Τὸ πρῶτον ἤδη ἐδείπνει ἀφ' ἧς ἡμέρας ἀνέστη. Ἔφαγε μετὰ λαμπρᾶς ὀρέξεως καὶ ἔπιεν οὐκ ὀλίγον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ὅσον ἔπινε συνήθως. Ἡ βαρώνη Μαρκομάρκου καταθελχθεῖσα ὑπὸ τῆς εὐφυΐας καὶ τῆς ἀκενώτου ζωηρότητός του, τὸν ἐκράτησε ὅσον πλείονα χρόνον ἠδυνήθη. Καὶ σήμερον δὲ δεικνύουσα εἰς τοὺς φίλους της τὴν εἰκόνα τοῦ συνταγματάρχου λέγει εἰς αὐτούς «Μόνοι οἱ Γάλλοι οὗτοι ἀξιωματικοὶ εἶνε ἄξιοι νὰ κατακτῶσι τὸν κόσμον!»

Τὴν ἐπαύριον ἡτοίμασε τὸ ἐκ μέλανος δέρματος κιβώτιον ὅπερ εἶχεν ἀγοράσει ἐν Παρισίοις, ἔλαβε τὰ χρήματά του παρὰ τοῦ ταμείου καὶ ἐξεκίνησε πρὸς τὴν Δανσίκην. Ἐκοιμήθη δὲ ἐν τῇ ἁμάξῃ τοῦ σιδηροδρόμου, διότι εἶχεν ἀγρυπνήσει τὴν προτεραίαν. Ῥόγχος φοβερὸς τὰ ἀφύπνισε. Ἀναζητεῖ τὸν ῥέγχοντα πέριξ αὐτοῦ, ἀλλὰ δέν τον εὑρίσκει. Ἀνοίγει τὴν θύραν τῆς παρακειμένης ἁμάξης, διότι τῶν γερμανικῶν σιδηροδρόμων αἱ ἅμαξαι συνέχονται, εἰσέρχεται καὶ σείει χονδρόν τινα, ὅστις ἐφαίνετο ἔχων ἐν τῷ σώματί του σύστημα ὅλον χαλκίνων ὀργάνων. Ἔν τινι τῶν προσεχῶν σταθμῶν ἔπιε φιάλην Μαρσάλας καὶ ἔφαγε δύο δωδεκάδας *σάρδους*, διότι τὸ τῆς προτεραίας δεῖπνον ἔσκαψε τὸν στόμαχόν του. Ἐν δὲ τῇ Δανσίκῃ ἥρπασε τὸ κιβώτιόν του ἀπὸ τῶν χειρῶν λωποδύτου τινὸς ἑτοιμαζομένου νά το ἁρπάσῃ.

Εἶπε καί τον ὡδήγησαν εἰς τὸ ἄριστον τῶν ξενοδοχείων, καὶ παραγγείλας δεῖπνον ἔδραμε παραχρῆμα εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Μάιζερ. Οἱ ἐν Βερολίνῳ φίλοι του τὸν εἶχον πληροφορήσει περὶ τῆς χαριέσσης ταύτης οἰκογενείας. Ἐγίνωσκε δὲ ὅτι εἶχεν ἀντίπαλον τὸν πλουσιώτατον ἅμα δὲ καὶ τὸν ῥυπαρότατον ἑξηνταβελόνην. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ προσηνέχθη πρὸς αὐτὸν ἀγρίως ὡς εἴδομεν ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ.

Ἀλλὰ δυστυχῶς ἀφ' οὗ ἔκλεισεν ἐν τῷ χρηματοφυλακίῳ του τὸ ἑκατομμύριόν του, μετεβλήθη καὶ ἀπὸ ἀγρίου ἐγένετο πέρα τοῦ δέοντος ἤπιος. Ἡ δὲ περιεργία τοῦ νὰ ἐξετάσῃ κατὰ βάθος τὰς μακρὰς ὑποκιτρίνας φιάλας, μικροῦ δεῖν ἔβλαψεν αὐτόν, διότι περὶ τὴν πρώτην ὥραν μετὰ τὸ μεσονύκτιον κατελήφθη, κατὰ τὸ λέγειν του, ὑπὸ δεινῆς καρηβαρίας. Ἀφ' οὗ δὲ ἐκαλη-

νύκτισε τοὺς καλοὺς κἀγαθοὺς ἀνθρώπους, οἵτινες τοσοῦτον καλῶς περιεποιήθησαν αὐτόν, μόλις προχωρήσας ὀλίγον κατέπεσεν εἰς βαθὺ καὶ πλατύτατον φρέαρ, οὕτινος τὰ χείλη μόλις ἐξεῖχεν ὀλίγον τι τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς, οὗ ἕνεκα ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ φανὸς τοὐλάχιστον χάριν τῶν παρεπιδημούντων ξένων. «Αἴφνης ἐξυπνήσας (ὁ συνταγματάρχης διηγεῖται) εὑρέθην ἐντὸς ψυχροῦ ὕδατος καὶ γλυκυτάτου. Ἀφ' οὗ δὲ ἐκολύμβησα ἐν ᾗ δύο λεπτὰ ἀναζητῶν στερεὸν στήριγμα, αἱ χεῖρές μου εὗρον σχοινίον χονδρόν, καὶ δι' αὐτοῦ ἀνέβην εἰς τὸ στόμα τοῦ φρέατος, ὅπερ εἶχε βάθος μόλις τεσσαράκοντα ποδῶν. Ὀλίγη δύναμις τῶν χειρῶν καὶ ὀλίγη γυμναστικὴ ἀρκεῖ πρὸς ἐκτέλεσιν τοιαύτης ἀναβάσεως, δὲν εἶνε μέγα πρᾶγμα. Μόλις πατήσας τὸ χῶμα τῆς ὁδοῦ βλέπω ἀπέναντί μου εἶδός τι νυκτοφύλακος, ὅστις ἀγρίως με ἠρώτησε «τί ἤθελες αὐτοῦ;» Ἐγὼ δὲ ἀντὶ οἵας δήποτε ἄλλης ἀποκρίσεως προυτίμησα νά τον ξυλοφορτώσω, καὶ τὸ μικρὸν τοῦτο γυμνάσιόν μ' ὠφέλησε, διότι ἀποκατέστησε τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος. Πρὶν ἐπανέλθω εἰς τὸ ξενοδοχεῖον ἐστάθην ὑπό τινα φανὸν καὶ ἐξαγαγὼν τὸ χαρτοφυλάκιόν μου εἶδον μετὰ χαρᾶς ὅτι τὸ ἑκατομμύριόν μου δὲν εἶχε βραχῆ, διότι τὸ δέρμα ἦτο παχὺ καὶ τὸ κλεῖθρον στερεόν. Ἀλλ,' ὡς ἐνθυμεῖσθε, εἶχον διπλώσει τὸ γραμμάτιον τοῦ Μάιζερ ἐντὸς ἡμισείας δωδεκάδος τραπεζικῶν γραμματίων τῶν ἑκατὸν φράγκων, παχυτάτων, καὶ ὡς φαίνεται ἡ καλὴ αὕτη γειτονία τὸ διεφύλαξε.»

Μετὰ τὴν ἀναγκαίαν ταύτην δήλωσιν εἰσῆλθεν εἰς τὸ δωμάτιόν του κατεκλίθη καὶ ἀπεκοιμήθη ἔχων τὰς πυγμὰς κεκλεισμένας. Τὴν δ' ἐπιοῦσαν ἅμα ἐγερθεὶς ἔλαβε τὴν κατωτέρω σημείωσιν τῆς ἐν Νανσῇ ἀστυνομίας.

« Κλημεντίνα Πισῶ ἐτῶν δέκα ὀκτώ, κόρη νεωτέρα τοῦ Αὐγούστου Πισῶ, ξενοδόχου, καὶ τῆς Λεονίας Φραγκολῶ, ὑπανδρευθεῖσα ἐν τῇ πόλει ταύτῃ τὴν 11 Ἰανουαρίου 1814 τὸν Λουδοβῖκον Ἀντώνιον Λαγγεβῖνον ἄνευ ὡρισμένου ἐπαγγέλματος. Σημειωτέον δ' ὅτι ὅσον εἶνε κοινὸν τὸ ὄνομα Πισῶ, τόσον σπάνιον εἶνε τὸ ὄνομα Λαγγεβῖνος. Πλὴν τοῦ ἐντίμου κυρίου Βίκτωρος Λαγγεβίνου νομαρχιακοῦ συμβούλου ἐν Νανσῇ, ὁ μόνος γνωστὸς Λαγγεβῖνος εἶνε ὁ Πέτρος Λαγγεβῖνος, λεγόμενος Πετράκης, μυλωθρὸς ἐν τῷ δήμῳ Βεργαβίλλης».

Τὴν σημείωσιν ταύτην ἀναγνοὺς ὁ Φουγᾶς ἀνεπήδησε μέχρι τῆς ὀροφῆς τοῦ δωματίου του ἀνακράζων.

«Ἔχω υἱόν!»

Προσκαλέσας δὲ τὸν διευθυντὴν τοῦ ξενοδοχείου τῷ εἶπε·

«Φέρε τὸν λογαριασμὸν καὶ στεῖλε τὰ πράγματά μου εἰς τὸν σταθμὸν τοῦ σιδηροδρόμου, καὶ ἀγόρασέ μου εἰσιτήριον κατ' εὐθεῖαν διὰ Νανσῆ. Λάβε διακόσια φράγκα νὰ πίῃς εἰς ὑγίειαν τοῦ υἱοῦ μου. Ὀνομάζεται Βίκτωρ ὅπως ἐγώ. Εἶνε νομαρχιακὸς σύμβουλος. Ναὶ μὲν ἐγὼ τὸν ἤθελα καλλίτερα στρατιώτην, ἀλλὰ δὲν πειράζει. Ἄ, ἀλήθεια ὁδήγησέ με πρῶτα εἰς τὴν

Τράπεζαν· πρέπει νὰ ὑπάγω νὰ λάβω ἓν ἑκατομμύριον φράγκων τὸ ὁποῖον εἶνε ἰδικόν του.»

Ἐπειδὴ δὲ δὲν ὑπάρχει γραμμὴ κατ' εὐθεῖαν ἀπὸ Δανσίκης εἰς Νανσῆν, ἠναγκάσθη νὰ μείνῃ ἐν Βερολίνῳ. Ὁ ἰατρὸς Χὶρζ ὃν εὗρε καθ' ὁδὸν τῷ ἀνήγγειλεν ὅτι αἱ ἐπιστημονικαὶ ἑταιρίαι τῆς πόλεως παρασκεύαζον χάριν αὐτοῦ μέγα συμπόσιον. Ἀλλ' αὐτὸς κατ' οὐδένα τρόπον ἠθέλησε νὰ μετάσχῃ τοῦ συμποσίου.

«Ὄχι διότι περιφρονῶ τόσον καλὴν εὐκαιρίαν νὰ συμπίω μετὰ τόσον καλῆς συντροφίας· ἀλλ' εἰξεύρετε, ἡ φύσις ἐλάλησε, καὶ ἡ φωνή της μὲ ἑλκύει! Πᾶσα εὐγενὴς καρδία προτιμᾷ οἵας δήποτε ἄλλης μέθης τὴν μέθην τῆς πατρικῆς στοργῆς.»

Ἵνα δὲ προπαρασκευάσῃ τὸ τέκνον του εἰς τὴν ἄρρητον χαρὰν τῆς ἀπροσδοκήτου πατρικῆς ἐπισκέψεως, ἐνέκλεισεν ἐν φακέλλῳ τὸ ἑκατομμύριον μετὰ ἐπιστολῆς σχοινοτενοῦς οὕτω πως περατουμένης·

«Ἡ πατρικὴ εὐλογία εἶνε πολυτιμωτέρα τοῦ χρυσοῦ ὅλου τοῦ κόσμου!

»*Βίκτωρ Φουγᾶς.*»

Ἡ ἀπιστία τῆς Κλημεντίνης Πισῶ ἐπλήγωσεν ἐλαφρῶς τὴν φιλαυτίαν του ἀλλὰ ταχέως παρηγορήθη.

«Τοὐλάχιστον, ἔλεγε, καθ' ἑαυτόν, δὲν θὰ ἀναγκασθῶ νὰ νυμφευθῶ γυναῖκα γραῖαν, ἀφ' οὗ ὑπάρχει ἄλλη νέα ἥτις με περιμένει ἐν Φονταινεβλῷ. Καὶ ἔπειτα ὁ υἱός μου ἔχει ὄνομα ἐπιδεικτικόν. Τὸ Φουγᾶς εἶνε πολὺ καλλίτερον, ἀλλὰ καὶ τὸ Λαγγεβῖνος δὲν εἶνε κακόν.»

Τὴν 2 Σεπτεμβρίου περὶ ὥραν 6 μ. μ. ἀπεβιβάσθη εἰς Νανσῆν. Ἡ καρδία του ἐπάλλετο σφοδρότατα. Ἵνα δὲ ἀναλάβῃ δυνάμεις ἐγευμάτισε καλῶς. Ὁ διευθυντὴς τοῦ ξενοδοχείου ἐρωτηθεὶς ἔδωκεν αὐτῷ ἀρίστας πληροφορίας περὶ τοῦ Βίκτωρος Λαγγεβίνου, ἦτο νέος ἔτι, ἔγγαμος πρὸ ἑξαετίας, ἔχων υἱὸν καὶ θυγατέρα, τιμώμενος ἐν τῷ τόπῳ καὶ εὐκατάστατος.

«Περὶ τούτου ἤμην βέβαιος» εἶπεν ὁ Φουγᾶς, καὶ ἐκ τῆς πολλῆς χαρᾶς του ἔπιε κατὰ κόρον κερασίτην, ὅστις τῷ ἐφάνη νοστιμώτατος. Ἐξῆλθε δὲ τοῦ ξενοδοχείου σχεδὸν μεθύων.

Τὴν αὐτὴν ἑσπέραν ὁ κ. Λαγγεβῖνος διηγεῖτο εἰς τὴν γυναῖκά του ὅτι ἐν ᾧ ἐπανήρχετο ἐκ τῆς Λέσχης περὶ τὴν δεκάτην ὥραν, ἐπλησίασεν αὐτὸν αὐθαδῶς ἄνθρωπός τις οἰνοβαρής. Καὶ πρῶτον μὲν ἐξέλαβεν αὐτὸν ὡς κακοῦργόν τινα καὶ παρεσκευάσθη εἰς ἄμυναν, ἀλλ' ὁ οἰνοβαρὴς τὸν ἐφίλησε μόνον καὶ *ἔγεινεν ἀστραπή*. Ἡ παράδοξος αὕτη συνάντησις ἤγαγε τοὺς δύο συζύγους εἰς πολλὰς καὶ διαφόρους ὑποθέσεις τὰ μάλιστ' ἀπιθάνους. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἀμφότεροι ἦσαν νέοι καὶ μόλις πρὸ ἑπταετίας συνημμένοι εἰς γάμον, ταχέως ἤλλαξαν ὁμιλίαν.

ΑΝΕΚΔΟΤΟΙ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ

ΜΟΡΟΖΙΝΗ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΣΥΜΑΙΟΥΣ.

Εὐχαρίστως δημοσιεύομεν τὰς ἑξῆς δύο ἐπιστολὰς σταλείσας εἰς τὴν ἐπιτροπὴν τοῦ *Παρνασσοῦ* ὑπὸ τοῦ ἐν Σύμῃ κ. Δημοσθένους Χαβιαρᾶ, φιλοτίμως μεριμνῶντος περὶ τῆς διασώσεως τῶν ἐν τῇ νήσῳ ἐκείνῃ ἱστορικῶν μνημείων. Τούτων ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Φραγκίσκου Μοροζίνη διασώζεται κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ κ. Χαβιαρᾶ ἐπισταλέντα, «ἐν τῇ αὐτόθι ἱερᾷ σταυροπηγιακῇ μονῇ τοῦ Ταξιάρχου Μιχαὴλ τῇ ἐπιλεγομένῃ τοῦ Ῥουκουνιώτου, ἧς ἡγούμενος ἐχρημάτισεν ὁ ἐν τῇ ἐν λόγῳ ἐπιστολῇ ἀναφερόμενος Ἀνανίας ἱερομόναχος». Προσθέτει δὲ ὁ ἐπιστέλλων ὅτι «ἐν Σύμῃ οὐδὲν ἄλλο ἴχνος ἐνετικὸν ὑπάρχει, ἢ μόνον ἀνάγλυφον ἐπὶ πέτρας ἑνὸς περίπου τετραγωνικοῦ μέτρου, παριστῶν τὸν Ἅγιον Μάρκον ἐν μορφῇ λέοντος πτερωτοῦ».

Τὴν ἐπιστολὴν ἀντέγραψεν ὁ κ. Χαβιαρᾶς ὡς ἔχει ἐν τῷ πρωτοτύπῳ καὶ τοιαύτην καταχωρίζομεν ἐνταῦθα.

Α' Φραγκίσκου Μοροζίνη Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς Συμαίους

Ἐμεῖς φραντζέσκος μορεζήνης, διατην γαληνοτάτην πολιτίαν τῆς βενετίας Καπητὰν γγενεράλες, καὶ τὰ ἑξῆς.

Γράφω πρὸς ἐσᾶς, τοὺς ἐπαρχιώτες, τῆς νήσου σήμης, εἰς τοὺς Ιερεις καὶ εἰς τοὺς ἐπὶλύπους χριστιανούς· μέναηθελε φανέρωθὴ ἐδῶ εἰς τὴν πρεβεζαν ἐνπροστεν τῆς γαλληνοτάτης ἤψιλοτης καὶ ἐξουσίας μας ὁ ἀπεσταλμένος σας εὐλαβέσατος προτοσύγγελλος ἀνανίας Ιέρομόναχος βαστόντας καὶ την γραφὴ εἰς τὸ χέρη προσπίπτων τῆς γόνασην δέοντας καὶ παρακαλῶν διὰ τοὺς Ιερεῖς, καὶ διὰ τοὺς ἐπιλύπους χριστιανοὺς τοῦ νισίου σας μετόναεθέλετε ομπληγάρεσθε νὰ δύνετε ἐκεῖνον όποῦ ἐδίνετε τὸν κερὸν τῆς ἀπερασμένης ἀμάχης τοῦ ρένιου, τῆς κρήτης, καὶ νὰ σᾶς φειλάγω ἀπὸ τοὺς κρουσάρεους. Καὶ ἰδοῦ ὁποῦ σᾶς στέλλο αὐτοῦ τοῖς γραφεῖ μου μετοναπεσταλμένον σας προτοσήνγγελων ἀνανίχ Ιερόμοναχων, νὰ ὀμπληγάρετε ἀπάνω εἰς τὸ χαράτζη μου διὰπίτροπος μου, να μου τὸ ρεκουμαντάρῃ ἐκῆ ὁποῦ θέλω τοῦ γράφι καὶ δενθέλετε ἔχι καμίαν πείραξη καθὸς γράφουν αἵ γραφαῖς μου. Καὶ ὅπηιος εἶναι ἐκεῖνος ὁποὺ φανὴ ἀπάνο εἰς τὸ νυσί σας ὁποὺ νὰ ἔχει τῆν παντιέρα τοῦ ἁγίου μάρκου καὶ πηράξη γῆ πολῆ γῆ ὀλίγον, γῆ εἰς πᾶσα πράγμα ὁπουνὰ σᾶς ευρίσκετε θέλω τον περάσει ἀπὸ τῆν κρίσιν μου, καθᾶ γράφουν ἠγραφαῖς μου:

Δοσμένο ἀπὸ τὸ κάτεργω Καπιτάνεια, ςὴν πρέβεζα, Β' φευρουαρίου αχπ'δ: κατὰ τὸ νέον:

Φραντζέσκος Μορεζήνης πρῶτος Καπητὰν γγενεράλες
'Αλεσανδρος λοκαδελίνης πρωτονοτάριος τῆς ἐξωχότης του

Β' Κυβερνήτου Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς Συμαίους.

—

Ἀριθ. 632.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Ὁ Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος

Πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς νήσου Σύμης

Ἐλάβομεν διὰ τοῦ ἐπίτηδες παρ' ὑμῶν ἀπεσταλμένου κυρίου Μιχαὴλ Ἰωαννίδου τὴν κατὰ τὴν 10 τοῦ τρέχοντος ἀναφοράν σας καὶ θεωρήσαντες τὴν ἔκθεσιν τῶν περιστοιχούντων τὴν νῆσόν σας δεινῶν, καιρίως ἠλγήσαμεν.

Καὶ προλαβόντως ἀπαντήσαντες εἰς τὴν διὰ τοῦ κυρίου Νικάνδρου σταλεῖσαν ἀναφοράν σας, ἐγράψαμεν τὰς δεούσας ὁδηγίας, ὅσας ἐστοχαζόμεθα προσφόρους εἰς τὴν βαρύτητα τῶν περιστάσεων τῆς πατρίδος σας. Καὶ αὖθις ἤδη ἐνορῶντες, ὅτι ὄχι μόνον εἶναι ἀλγεινὰ τὰ ἐνεστῶτα δεινὰ τῆς νήσου σας, ἀλλὰ καὶ τὰ εἰς τὸ μέλλον ἐπισειόμενα εἶναι τῶν παρόντων πολλῷ δεινότερα, μ' ὅλην τὴν βυθίαν ὀδύνην τῆς καρδίας μας, δὲν δυνάμεθα νὰ πράξωμέν τι ἕτερον ὑπὲρ ὑμῶν, εἰμὴ νὰ σᾶς συμβουλεύσωμεν ὅσα τὸ φίλτρον τῆς ὁμογενείας καὶ τὰ ἱερὰ χρέη τῆς θρησκείας μᾶς ὑπαγορεύουσιν.

Εὐέλπιδες εἴμεθα, ὅτι θέλετε πράξει σωτήριον ἔργον εἰς τὴν πατρίδα σας, ἐὰν διορίσετε ὅσον τάχιον ἀπεσταλμένους τῆς νήσου σας, ἐπιφορτίζοντες αὐτούς, ὅπως ἀπερχόμενοι εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ παρρησιαζόμενοι εἰς τοὺς ἐξοχωτάτους πρέσβεις τῶν τριῶν συμμάχων Αὐλῶν, ἐκθέσωσι καὶ διὰ ζώσης φωνῆς τὰς παρούσας καὶ τὰς μελλούσας συμφοράς σας, ἐξαιτούμενοι τὴν διὰ τῆς ἰσχυρᾶς των μεσολαβήσεως, θεραπείαν καὶ κατάπαυσίν των, ὥστε ὄχι μόνον νὰ ἀπολάβητε τὰ ἁρπαχθέντα ἤδη πλοῖά σας καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς φορτία διὰ τῆς προστασίας τῶν ἐξοχωτάτων Ναυάρχων τῶν συμμάχων Δυνάμεων, ἀλλὰ καὶ νὰ παύσωσιν εἰς τὸ ἑξῆς αἱ καταχρήσεις καὶ καταδυναστεύσεις, αἱ ὁποῖαι μαστίζουσιν ἤδη δεινῶς τὴν πατρίδα σας.

Ἀλλ' ἐὰν δὲν ἤθελε κατορθωθῇ ἡ ἀπόδοσις τῶν κατακρατηθέντων πλοίων σας καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς πραγμάτων, καὶ δὲν ληφθῶσι τὰ μέτρα ὅσα ἤθελεν εἶναι πρόσφορα εἰς τὴν ἡσυχίαν τοῦ τόπου καὶ τὴν παῦσιν τῶν δεινῶν, τότε

θέλουν ἐξαιτηθῇ παρὰ τῶν ἐξοχωτάτων πρέσβεων τὸ νὰ πραγματοποιηθῇ ἀκινδύνως καὶ ἀσφαλῶς διὰ τῆς προστασίας καὶ συνδρομῆς τῶν κυρίων Ναυάρχων τῶν τριῶν συμμάχων Αὐλῶν, ἡ μετανάστευσις τῶν κατοίκων τῆς νήσου σας, καὶ ἡ μετοικεσία των εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἐν Ναυπλίῳ τὴν 12 Νοεμβρίου 1830.

Ὁ Κυβερνήτης

(ὑπ.) Ι. Α. ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ.

(Τ. Σ.) Ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν καὶ τοῦ ἐμπορικοῦ ναυτικοῦ Γραμματεὺς καὶ α. α.

(ὑπ.) *Ἰάκωβος Ῥώτας*

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ

ΕΙΔΗΣΕΙΣ

Ὁ βοηθὸς τοῦ ἐπιτρόπου τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνασκαφῶν ἐτηλεγράφησε τῇ 18 καὶ 24 Μαρτίου πρὸς τὴν γενικὴν ἐφορείαν τῶν ἀρχαιοτήτων τάδε·

«Παρελθούσης δεκαπενθημερίας κυριώτερα εὑρήματα: Ἀνατολικώτερον ναοῦ Διὸς πρόσωπον μαρμαρίνης γυναικείας κεφαλῆς ἀνατολικοῦ ἀετώματος θηλαζούσης κόρης πιθανώτατα· αὐτόθι πλῆθος μαρμαρίνων τεμαχίων ἀμφοτέρων τῶν ἀετωμάτων, ἔτι πλῆθος νομισμάτων καὶ χαλκῶν καί τινα βάθρα ἐνεπίγραφα ῥωμαϊκῶν χρόνων. Σήμερον ἐν τῷ Λεωνιδαίῳ δύω ἀνδρικὰ γυμνὰ μαρμάρινα ἀγάλματα φυσικοῦ μεγέθους ἄνευ κεφαλῶν, χειρῶν καὶ ποδῶν, ἐργασίας ῥωμαϊκῶν χρόνων.

«Προχθὲς εὕρομεν ἀνατολικώτερον ναοῦ Διὸς ἐν μεταγενεστέρῳ τοίχῳ ἐνεκτισμένην μαρμαρίνην κεφαλὴν ἀγενείου ὑψηλὴν τριάκοντα ὑφεκατομέτρων ἐξαιρέτου διατηρήσεως προσαρμοσθεῖσαν ἐξηπλωμένῳ ποταμῷ Κλαδέῳ ἀνατολικοῦ ἀετώματος· σήμερον εὕρομεν αὐτόθι μαρμάρινον ἄγαλμα γυναικὸς ὑψηλὸν ἑκατὸν ὀγδοήκοντα ὑφεκατομέτρων ἄνευ κεφαλῆς καὶ ἄκρων ποδῶν ἐργασίας καλῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων· αὐτόθι χθὲς εὕρομεν μαρμαρίνην κεφαλὴν γυναικὸς ἐστεμμένης ὑψηλὴν τριάκοντα ἑνὸς ὑφεκατομέτρων τῶν αὐτῶν χρόνων».

— Πρό τινος χρόνου ἀφορμῆς δοθείσης ἐκ τῆς ἐπισκευῆς οἰκίας τινὸς ἐν Θεσσαλονίκῃ ἀνωρύχθη ἐξ ἱκανοῦ βάθους σαρκοφάγος καλῶς διατηρούμενος ἐκ λίθου λευκοῦ ὑποφαίου καὶ μονοκομμάτου κατεσκευασμένος καὶ φέρων πῶμα στεγοειδές, ἀσφαλῶς προσηρμοσμένον. Ἐνεκλείοντο δ' ἐν αὐτῷ τρεῖς σκελετοί, οἱ μὲν δύο βρεφικοὶ ὁ δὲ τρίτος μεσήλικος ἀνθρώπου.

Τὸ σχῆμα τοῦ μνημείου εἶνε παραλληλεπίπεδον ὀρθογώνιον μήκους μὲν 2 32, ὕψους δὲ 0,88, καὶ πλάτους 1,12.

Ἐν τῇ μιᾷ τῶν ἐπιμήκων ἑδρῶν φέρεται ἀνάγλυπτος παράστασις τέχνης μετρίας, ἥδε. Ἐν τῷ μέσῳ ἵσταται νεᾶνις κρατοῦσα ἐν τῇ δεξιᾷ ἀγγεῖόν τι (ἴσως) δι' οὗ φαίνεται σπονδὴν ποιουμένη· ἑκατέρωθεν αὐτῆς φαίνονται δύο βωμοὶ καὶ τέσσαρες ἱππεῖς· εἷς βωμὸς δηλαδὴ καὶ δύο ἱππεῖς δεξιόθεν, ἄλλος δὲ βωμὸς καὶ ἄλλοι δύο ἱππεῖς ἀριστερόθεν αὐτῆς. Οἱ ἱππεῖς οὗτοι ἵστανται ἔχοντες ὄπισθεν αὐτῶν τοὺς ἵππους, τοὺς ὁποίους κρατοῦσιν ἐκ τῶν χαλινῶν. Ἄξιον παρατηρήσεως εἶνε, ὅτι ἐκ τῶν ἱππέων οἱ μὲν δύο, οἱ πλησιέστερον τῆς νεάνιδος ἱστάμενοι, προβεβηκότες φαίνονται καὶ τὴν αὐτὴν περίπου φυσιογνωμίαν ἔχοντες, οἱ δὲ λοιποὶ φαίνονται ἔχοντες ἐφηβικὴν ἡλικίαν καὶ τὴν αὐτὴν ὡς ἔγγιστα φυσιογνωμίαν ὡσαύτως. Ἐν δὲ ταῖς δύο γωνίαις, ταῖς ἀποτελουμέναις ἐκ τῆς ἕδρας ταύτης καὶ τῶν προκειμένων παρίστανται δύο προτομαί, ὧν ἡ μὲν δεξιὰ τῷ ὁρῶντι φαίνεται ἄρρενος, ἡ δὲ ἀριστερὰ θήλεος. Ἐν δὲ ταῖς προκειμέναις ἕδραις ὑπάρχουσι τὰ συνήθη τῶν τοιούτων μνημείων κοσμήματα ἀνθοδέσμαι δηλαδή.

Ὑπὸ τὴν παράστασιν ταύτην ἐγγέγλυπται ἐπιτύμβιος ἐπιγραφή, ἐν δύο στίχοις, ὧν ὁ μὲν κεῖται ἐν τῷ αὐτῷ τῇ ἀναγλύπτῳ παραστάσει ἐπιπέδῳ, ὁ δὲ δεύτερος ἐν διαξέσματι ἢ αὐλακώματι. Ἔχει δὲ ἡ ἐπιγραφὴ οὕτω·

«Ἀννίνα Τρύφαινα Ἀννίνου Βάσσου θυγάτηρ τὴν ληνὴν καὶ τοὺς ὑποκειμένους γράδους ἑαυτῇ καὶ τοῖς
»ἰδίοις (παισὶ) ζῶσα ἔτους ΣΖΡ Σεβαστοῦ τοῦ Καρ. ΒΗΣ.»

—Ἐπί τινος λόφου εἰς ὃν λήγει πρὸς ἀνατολὰς ἢ μεσημβρινῶς τῆς ἐν Μακεδονίᾳ πόλεως Βιτωλίων ἐκτεινομένη ὀρεινὴ σειρά, καὶ ἐπὶ τοῦ ὁποίου, ὡς ἐξ ἄλλων ἀνασκαφῶν καὶ διδομένων ἀπεδείχθη, ἔκειτό ποτε ἡ ἀρχαία Ἡράκλεια, ἀνευρέθη πρὸ δύο ἑβδομάδων παρὰ χωρικῶν ἐργατῶν εὐρὺς τάφος ἐκ μαρμάρου, περιέχων ἓξ ἀνθρωπίνους σκελετοὺς κεκαλυμμένος δι' ἐπίσης μαρμαρίνου ἐπιπώματος κοίλου ἔσωθεν, ὀροφῆς δὲ σχῆμα ἔξωθεν ἔχοντος. Ὁ σαρκοφάγος οὗτος, ἔχων τὴν μίαν τῶν πλευρῶν αὐτοῦ τεθραυσμένην, εἶνε κατεσκευασμένος ἐξ ἀκεραίου μαρμάρου οὐχὶ τόσον ὡραίου. Ἔχει δὲ μῆκος 2, 15, πλάτος 1,04, ὕψος 0,85 καὶ βάθος 0,77. Τὸ ἐπίπωμα μετὰ μεγάλης βίας ἀνασυρθέν, ἔχει τὰς αὐτὰς σχεδὸν καὶ ὁ τάφος διαστάσεις· ἔχει δὲ σχῆμα, ὡς εἶπον, ὀροφῆς. Εἰς τὴν ἄνω αὐτοῦ ἐπιφάνειαν εἶναι λεπιδωτὸν ἢ μᾶλλον ἔχει θόλωσιν τῶν ἐπικειμένων τῇ ὀροφῇ κεράμων, καὶ φέρει 4 ἀνθέμια ἢ ἀκρωτήρια κατὰ τὰ τέσσαρα αὐτοῦ ἄκρα. Κατὰ δὲ τὰς δύο στενοτέρας πλευράς του ἔχει ἐγγεγλυμμένα τριγωνικὰ ἀετώματα, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων ἀνὰ μίαν κεφαλὴν Μεδούσης ἀντωπὸν μετὰ προεξεχόντων ἑκατέρωθεν δύο ὄφεων. Αἱ κεφαλαὶ αὗται τῆς Μεδούσης ὡς ἀποτρόπαιον, καὶ ἡ ἐργασία αὐτῶν ἱκανῶς καλὴ οὖσα, δίδουσι τὸ ἐνδόσιμον νὰ πιστεύσῃ τις ὅτι ἡ ὕπαρξις τοῦ φέροντος αὐτὰς σαρκοφάγου ἀνάγεται εἰς τοὺς πρὸ Χριστοῦ χρόνους.

Ἐν τῇ αὐτῇ περίπου θέσει ἀνευρέθη ἄλλη πλὰξ ἐκ λίθου φαιοῦ, ἐφ' ἧς τεθραυσμένης, ὁρᾶται ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή.

Γ Τ
ΕΙVΛΙVΣ ΖΕΝΟΝ
ΑΝ LXX

Ἐξ ὧν δῆλον γίνεται ὅτι ὁ ὑπ' αὐτὸν κείμενος Ζήνων καλούμενος προσέλαβε καὶ τὰ προωνύμια Γάϊος καὶ Ἰούλιος καὶ ἐτελεύτησεν ἐτῶν ὧν 70· περίεργος δὲ εἶνε ἡ διὰ τοῦ ει γραφὴ τοῦ Ἰούλιος.

Ἐκ τοῦ αὐτοῦ χώρου ἐξήχθη πρὸς τούτοις καὶ ἑτέρα πλὰξ ἐκ λίθου φαιοῦ φέρουσα ἄνωθεν μὲν ἐγγεγλυμμένον ἀέτωμα, οὗ ἐν τῷ μέσῳ μὲν ὑπάρχει εἶδος τροχοῦ, ἔξωθεν δὲ ἐπὶ τῶν δύο γωνιῶν αὐτοῦ εἶδος σφιγγῶν καὶ ἐν τῇ κάτω πλευρᾷ φέρουσα ἐγγεγλυμμένους δύο ὄφεις,ἑκατέρωθεν δυσεικάστου τινὸς πράγματος· κάτωθεν δ' αὐτοῦ τὴν ἑξῆς ἐπιγραφὴν, ἐλλιπῆ κατὰ τὸ τέλος ὡς ἐκ τῆς ἀκρωτηριάσεως τοῦ λίθου.

ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΠΡΩΤΟ
ΓΕΝΟΥΣ
ΕΤΩΝ

Ἀναμφισβήτητον ὑπάρχει ὅτι αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται αἵτε ἑλληνικαὶ καὶ αἱ λατινικαὶ ἀνάγονται εἰς ἐποχὴν μεταγενεστέραν τῶν μακεδονικῶν χρόνων,ὅτε δηλαδὴ κατακτήσαντες τὴν χώραν ταύτην οἱ Ῥωμαῖοι, ἐπέβαλον κατὰ τὸ δυνατὸν καὶ αὐτὴν τὴν λατινικὴν γλῶσσαν τοῖς κατοίκοις αὐτῆς, οἵτινες ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἀνακαλυφθεισῶν κατὰ τὰ μέρη ταῦτα καὶ ἔτι βορειότερον μάλιστα ἱκανῶν ἐπιγραφῶν καὶ ἀγαλμάτων, ἀποδεικνύεται, ὅτι οὔτε Βούλγαροι οὔτε Ῥωμαῖοι ἀλλὰ γνήσιοι Ἕλληνες Μακεδόνες ὑπῆρξαν.

Ἐκ τοῦ Τηλεγράφου Ἀθηνῶν 1879.

— Ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῆς γενικῆς διευθύνσεως τῶν μουσείων καὶ ἀνασκαφῶν, ἐν Ἰταλίᾳ, ἧς Πρόεδρος εἶνε ὁ γνωστὸς εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν κόσμον Φιορέλλης, ἐξεδόθη ὁ πρῶτος τόμος τῶν *Documenti inediti per servire alla storia dei musei d' Italia*, Ἀνεκδότων μνημείων σκοπούντων εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν Ἰταλίᾳ μνημείων. Ὁ τόμος οὗτος περιέχει τὸν κατάλογον τῶν ἀρχαιοτήτων ἃς εἶχεν ὁ καρδινάλιος Πέτρος Βάρβος ἐν τῷ παλατίῳ τοῦ ἁγίου Μάρκου τῷ 1457 πρὶν ἢ γένηται Πάπας ὑπὸ τὸ ὄνομα Παύλου Β'. Ἕπεται ὁ κατάλογος τῶν μνημείων τῶν ἀνηκόντων εἰς τὸν καρδινάλιον Ἀλέξανδρον Φαρνέσην ὑπὸ χρονολογίαν 1 Ἰανουαρίου 1568. Ἕπεται ὁ κατάλογος τῶν γλυπτῶν λιθίνων ἔργων ἐν τῷ μουσείῳ τοῦ δουκὸς τῆς Σαβαυδίας τῷ 1608 καὶ ὁ τῆς συλλογῆς τοῦ Ἰακώβου Φραγκίσκου Ἀρπίνου, ἰατροῦ τοῦ πρίγκιπος τοῦ Καρινιάνου, ὅστις ἀπέθανε τῷ 1604. Προστίθεται ὁ κατάλογος τοῦ μουσείου Μαστρίλη, ὑπάρχοντος ἐν Νεαπόλει τῷ 1753, ἢ γενικὸν εὑρετήριον τῶν ἐν Νεαπόλει ἀρχαιοτήτων τῷ 1796, ἐξαιρουμένων τῶν μουσείων ἐν Poltici καὶ Capo di Monte, ὁ κατάλογος τοῦ μου-

σείου τοῦ καρδιναλίου Στεφάνου Βοργία, οὗ τὸ μέγιστον μέρος μετεφέρθη τῷ 1814 εἰς τὸ μουσεῖον τῆς Νεαπόλεως καὶ τέλος ὁ κατάλογος τοῦ μουσείου τοῦ ἐν Ταυρίνῳ πανεπιστημίου. Τὸ σπουδαῖον τοῦτο ἔργον θὰ ἐξακολουθήσῃ, περιλαμβάνον καὶ ἄλλα ἔγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τὴν μελέτην τῆς ἀρχαίας τοπογραφίας.

— Ὁ κ. Θ. *Rayet*, ἄλλοτε μαθητὴς τῆς ἐνταῦθα γαλλικῆς σχολῆς, διωρίσθη καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς ἐπιγραφικῆς καὶ ἀρχαιολογίας ἐν τῷ Collège de Nancy. Ἄρχεται δὲ τῶν μαθημάτων αὐτοῦ διὰ μελέτης τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἀρχαιότητας τῶν Ἑλλήνων.

— Ὁ Ῥῶσος ἀρχαιολόγος Α. Οὐδόροβ ὅστις προτίθεται ὁσωνούπω νὰ ἐκδώσῃ εὐρὺ πόνημα περὶ τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς τῆς Ῥωσίας ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νεωτέρων ἀνασκαφῶν, κατὰ τὴν γενομένην τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1878 συνεδρίαν τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐν Πετρουπόλει ἑταιρίας, ἀνέγνω διατριβὴν περὶ τῶν τελευταίων αὐτοῦ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Μούρομσκλη ἀνασκαφῶν. Ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ ποταμοῦ Ὄκα, μεταξὺ τῶν ρυακίων Τλότεϊ καὶ Βελετμὰ, ἀπέναντι σχεδὸν τῆς πόλεως Μούρομ ἀνεκαλύφθη κατὰ πρῶτον νεκροταφεῖον τῆς ἐν Ῥωσίᾳ λιθίνης ἐποχῆς. Οἱ νεκροὶ εὑρίσκονται ἐν τάφοις ἐσκαμμένοις μέχρι τοῦ στρώματος τῆς ἄμμου. Οἱ σκελετοὶ ἔκειντο ὕπτιοι τοὺς πόδας ἔχοντες ἐστραμμένους πρὸς ἀνατολὰς, τὰς δὲ κεφαλὰς κεκλιμένας πρὸς τὴν ἀριστερὰν πλευράν· ἅπαντες ἔχουσι τὴν δεξιὰν χεῖρα ὑπὸ τὴν ἀριστερὰν παρειάν. Ἐπ' αὐτῶν εἰσιν ἐρριμμένοι ἄνθρακες, ἐπὶ τῶν ἀνθράκων δὲ δοχεῖον ἐκ χώματος κατασκευῆς ἁπλῆς περιεστοιχισμένον ὑπὸ ὀστῶν ἰχθύων καὶ ζώων ἀγρίων. Παρ' ἑκάστῳ νεκρῷ κεῖται μικρὰ λιθίνη λόγχη.

— Ἡ κατὰ τὸ 1877 ἔτος εἰσέτι γενομένη ἐν Καζὰν συνεδρία τῆς Ῥωσικῆς ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας ὑπέδειξε τὴν ἀπόλυτον ἀνάγκην τῆς συντηρήσεως τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας βουλγαρικῆς πόλεως τῆς κειμένης ἐν τῷ χωρίῳ Οὐσπένσκ, παρὰ τῇ πόλει Σπάσκ τῆς ἐπαρχίας Καζὰν, μεγίστην σημασίαν ἐχόντων διὰ τοὺς ἐπιστήμονας· πρὸς διάσωσιν δὲ τούτων κατέβαλον ἐπιμέλειαν οὐ μόνον οἱ ῥῶσοι ἀρχαιολόγοι ἀλλὰ καὶ οἱ Εὐρωπαῖοι. Νῦν ἀγγέλλεται ἐκ βεβαίας πηγῆς ὅτι ἡ κυβέρνησις χορηγεῖ τῇ ἑταιρίᾳ περὶ ἧς ὁ λόγος τὰ μέσα πρὸς διάσωσιν τοῦ βουλγαρικοῦ τούτου κειμηλίου.

— Πολλοὶ τῶν Ῥώσων ἀρχαιολόγων ἀπετάθησαν εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας ἐξαιτούμενοι ὅπως ἡ ῥωσικὴ κυβέρνησις ἐμποδίσῃ τὴν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἐξαγωγὴν τῶν ἀνθρωπίνων σκελετῶν καὶ ἐν γένει ἀντικειμένων ἀνακαλυπτομένων κατὰ τὰς ἀνασκαφάς, διότι ἀπό τινος οἱ καθηγηταὶ τοῦ ἐν Βρεσλαβίᾳ Πανεπιστημίου ἐπιστέλλουσι δαπάναις τῆς Γερμανικῆς κυβερνήσεως εἰς τὴν Ῥωσίαν φοιτητὰς οἵτινες ἀποκομίζουσιν εἰς Βρεσλαβίαν ἀντικείμενα ἀναγκαιότατα πρὸς ἐκμάθησιν τῆς ἀρχαιολογίας.

-ιλ.

-υολ]

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

Τὸν λήξαντα μῆνα ἐγένοντο δύο συνεδρίαι καὶ τέσσαρα ἀνεγνώσθησαν ἀναγνώσματα:

Διονυσίου Λάτα ἐπιτίμου μέλους *περὶ συγχρόνου ἀθεΐας*.

Ἀχιλ. Παράσχου τακτικοῦ παρέδρου μέλους *εἰς τὸν Χριστὸν* ποίημα.

Γ. Κρέμου τακτικοῦ παρέδρου μέλους *περὶ Θράκης* μέρος Α'.

Ἀθ. Πετρίδου ἀντεπιστέλλοντος μέλους *περὶ Ἰθώμης καὶ Μεσσήνης*.

Προτάσει τοῦ κ. Μ. Δόξα λοχαγοῦ ἐγένετο δεκτὸν ὅπως συσταθῇ ἐπιτροπὴ ἐκ μελῶν τοῦ Συλλόγου, πρὸς σύνταξιν ὅρων ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνικῶν. Τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης μέλη ἀνεδείχθησαν οἱ κκ. Κ. Σ. Κόντος, Ι. Πανταζίδης, Θ. Βενιζέλος, Α. Κουμελᾶς, Στ. Κρῖνος, Γ. Καραμήτσας, Ἰω. Πρωτόδικος, Μιλτ. Δόξας, Σπ. Π. Λάμπρος.

Ὁ Σύλλογος ἐξελέξατο πλὴν τοῦ ἐπιτίμου προέδρου αὐτοῦ ἀντιπροσώπους αὐτοῦ εἰς τὸ *Συνέδριον τῶν Συλλόγων* τὸν τακτικὸν πρόεδρον καὶ τούτου κωλυομένου τὸν α' ἀντιπρόεδρον, τὸν γενικὸν γραμματέα, τὸν α' ειδικὸν γραμματέα καὶ τοὺς κκ. Τιμ. Φιλήμονα, Ἀλ. Μανσόλαν, Ν. Καζάζην, Σπ. Π. Λάμπρον, Μ. Ναύτην.

Τὸ *Συνέδριον τῶν Συλλόγων* συνῆλθε κατὰ τὴν γενομένην πρόσκλησιν τὴν ΚΕ' Μαρτίου ἐν τῷ καταστήματι τοῦ *Παρνασσοῦ* καὶ τὴν 26 ἐγένετο ἡ ἐπίσημος ἔναρξις αὐτοῦ διὰ προσλαλιᾶς τοῦ ἐπιτίμου προέδρου τοῦ *Παρνασσοῦ*, μεθ' ὃ τὸ συνέδριον ἐψήφισε τὸν κανονισμὸν αὐτοῦ καὶ ἐξελέξατο πρόεδρον μὲν τακτικὸν τὸν κ. Κ. Παπαρρηγόπουλον, ἀντιπροέδρους δὲ τοὺς κκ. Α. Ἀναγνωστάκην, Ἡρ. Βασιάδην, Μ. Ῥενιέρην καὶ Π. Χαλκιόπουλον, γραμματεῖς δὲ τοὺς κκ. Μ. Π. Λάμπρον, Μ. Ναύτην, Σπ. Κ. Σακελλαρόπουλον καὶ Π. Καρολίδην. Ἐπιτίμους δὲ προέδρους τοὺς κκ. Φίλιππον Ἰωάννου καὶ Παῦλον Φουκάρ, συμπρόεδρον δὲ τὸν κ. Ἐμμ. Κόκκινον.

Διῃρέθη δὲ τὸ συνέδριον εἰς ἓξ τμήματα διανεμηθείσης τῆς ἐργασίας ὡς ἑξῆς·

Α' Τμῆμα. Ζητήματα φιλολογικὰ καὶ ἀρχαιολογικά. Πρόεδρος τοῦ τμήματος τούτου ἐξελέχθη ὁ κ. Ἡρακλῆς Βασιάδης ἀντιπρόεδρος ὁ κ. Εὐθ. Καστόρχης καὶ γραμματεῖς οἱ κκ. Σπ. Π.Λάμπρος καὶ Σπ. Κ. Σακελλαρόπουλος.

Β' Τμῆμα. Ζητήματα γενικὰ ἐκπαιδευτικά. Πρόεδρος ἐξελέχθη ὁ κ. Λέων Μελᾶς, ἀντιπρόεδρος ὁ κ. Χρ. Νικολαΐδης Φιλαδελφεὺς καὶ γραμματεὺς ὁ κ. Μιλτ. Βρατσάνος.

Γ' Τμῆμα. Ζητήματα εἰδικὰ ἐκπαιδευτικὰ τῶν ἐν Ἀνατολῇ συλλόγων. Πρόεδρος ὁ σεβασμιώτατος ἅγιος πρώην Λαρίσσης Δωρόθεος, ἀντιπρόεδροι οἱ κκ. Στ. Σκουλούδης καὶ Ἀ. Κυζικηνός, γραμματεῖς οἱ κκ. Γ. Βαλασόπου-

λος καὶ Ι. Καρεμφυλάκης. Εἰσηγηταὶ δὲ οἱ κκ. Α. Κρήτης (Θράκης), Ι. Καλοστύπης καὶ Ν. Γ. Φιλιππίδης (Μακεδονίας) καὶ Π. Καρολίδης (Μικρᾶς Ἀσίας).

Δ' Τμῆμα. Ζητήματα εἰδικὰ ἐκπαιδευτικὰ τῶν ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι καὶ ταῖς ἑλληνικαῖς ἀποικίαις Συλλόγων. Πρόεδρος ὁ ἀρχιμανδρίτης κ. Διον. Λάτας, ἀντιπρόεδρος ὁ κ. Κ. Νεστορίδης, γραμματεὺς ὁ κ. Ἀ. Τομπάζης.

Ε' Τμῆμα. Ζητήματα καλῶν τεχνῶν. Πρόεδρος Ν. Χατζόπουλος, ἀντιπρόεδρος Γ. Καραμήτσας, γραμματεὺς Ἰω. Μίνδλερ.

ΠΟΙΚΙΛΑ

— Εἶνε γνωστὸν ὅτι οἱ Ἄγγλοι ὑπουργοὶ ἀφιεροῦσιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα τὴν ἀπὸ τῶν πολιτικῶν αὐτῶν ἐργασιῶν σχολήν. Γνωστὰ εἶνε τὰ περὶ Ὁμήρου ἔργα τοῦ Γλάδστωνος, ὁ δὲ λόρδος Δέρβυς μετέφρασε τὴν Ἰλιάδα. Νῦν δ' ἀγγέλλεται μετάφρασις τοῦ *Ἀγαμέμνονος* τοῦ Αἰσχύλου ὑπὸ τοῦ λόρδου Καρναβῶνος, ἐπ' ἐσχάτων ἔτι ὄντος ὑπουργοῦ τῶν ἀποικιῶν. Προσθετέον δ' ὅτι οὐ σπανίως ἐν ταῖς συνεδρίαις τοῦ ἀγγλικοῦ κοινοβουλίου ἀκούονται ῥήτορες ἀναφέροντες ἐπιτροχάδην ῥητὰ ἑλληνικά.

— Ἐν Λονδίνῳ ἐγένοντο ἐπ' ἐσχάτων κατὰ δύο ἐκτάκτως ὁμιχλώδεις ἡμέρας, ὁποῖαι εἶνε συνήθεις ἐκεῖ τὸν χειμῶνα, δοκιμαὶ πρὸς φωτισμὸν δι' ἠλεκτρικοῦ φωτὸς τοῦ λαμπροῦ ἀναγνωστηρίου τοῦ βρετανικοῦ μουσείου, ὅπερ οὕτω θὰ μένῃ ἀνοικτὸν καὶ διὰ νυκτός. Τὸ ἀναγνωστήριον τῆς πλουσιωτάτης ταύτης βιβλιοθήκης περιέχει ἐκτεθειμένους εἰς πρόχειρον χρῆσιν 90,000 τόμους, εἶνε δὲ στρογγύλον κατὰ μίμησιν τοῦ σχήματος τοῦ Πανθέου τῆς Ῥώμης καὶ περιέχει θέσεις ἀναπαυτικωτάτας διὰ τριακοσίους ἀναγνώστας.

— Ἐν Ἀμερικῇ ἐλύθη πρό τινος χρόνου τὸ ζήτημα τῆς θερμάνσεως ὁλοκλήρου πόλεως διὰ μιᾶς μόνης κεντρικῆς ἑστίας μεταβιβαζούσης τὴν θερμότητα δι' ἀτμῶν διαχεομένων καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις ὡς τὸ φωταέριον διὰ σωλήνων. Ἐν Μιγιχάνῃ ἡ μέθοδος αὕτη εὑρίσκεται ἤδη ἀπὸ ἑνὸς μηνὸς ἐν πλήρει ἐνεργείᾳ. Ἐν δὲ Νέᾳ Ὑόρκῃ ἑταιρία τις ἔλαβεν ἐπ' ἐσχάτων τὸ δικαίωμα τῆς κατασκευῆς θερμαγωγῶν σωλήνων διὰ τῶν ὁδῶν, καταθέσασα ἐγγύησιν 250,000 φράγκων ὡς ἐχέγγυον περὶ τῆς ἐπανορθώσεως τοῦ λιθοστρώτου· ἀνέλαβε δὲ νὰ θερμάνῃ πάντα τὰ δημόσια κτίρια εἰς τιμὴν κατὰ τὸ τρίτον μικροτέραν τῆς ἀπαιτουμένης διὰ τὴν συνήθη θέρμανσιν. Ἐπιπλέον δὲ θὰ προμηθεύῃ ἐν καιρῷ χιονώδει μηχανὰς ἀτμοκινήτους ἀναλυούσας ἐν ἀκαρεῖ τὴν ἀνὰ τὰς ὁδοὺς χιόνα.

— Ἐν Κεντυκίᾳ τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν ἀνεκαλύφθη ἐσχάτως μέγιστον καὶ περιεργότατον *Σπήλαιον*, οὗ ἡ περιγραφὴ ἔχει οὕτω κατὰ τὰς νεωτάτας ἀμερικανικὰς ἐφημερίδας. Κεῖται παρὰ τὴν πολίχνην Γλάκαο, ἔχει πλάτος 23 ἀγγλ. μιλίων κατὰ τὴν οὕτω καλουμένην μακρὰν ὁδόν, καὶ 16 μιλ. κατὰ τὴν βραχεῖαν ὁδόν. Αἱ δίοδοι εἶνε εὐρύταται καὶ ὕψισται· λεω-

φορεῖον μέγα δύναται νὰ τρέξῃ ἐν τῷ σπηλαίῳ εἰς διάστημα 17 μιλίων· καὶ ποταμὸς δὲ πλωτὸς μέχρι 14 μιλίων ἀνεκαλύφθη ἐν τῷ σπηλαίῳ. Ἀξιοθαύμαστον εἶνε ὑπὲρ πᾶσαν περιγραφὴν τὸ σπήλαιον, ὑπερβαῖνον κατὰ τοῦτο τό τε σπήλαιον Μαμοὺθ καὶ ἄλλα. Πολλαὶ μομίαι ἀνευρέθησαν ἐν αὐτῷ κεκλεισμέναι ἐν θήκαις λιθίναις καὶ κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν φυσιοδιφῶν πρὸ πολλῶν αἰώνων ἐκεῖ κείμεναι. Τὰ λείψανα ταῦτα ὁμοιάζουσι τὰς αἰγυπτιακὰς μομίας. Ὁ κτήτωρ τοῦ σπηλαίου ἐπώλησε τὰς μομίας 400 δολλαρίων, προσφέρεται δὲ αὐτῷ τιμὴ πρὸς πώλησιν τοῦ σπηλαίου αὐτοῦ τὸ ποσὸν 10,000 δολλαρίων.

— Κατὰ τὸ περιοδικὸν Archivio storico, artistico κτλ. διευθυνόμενον ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Φοβίου Γώρη ἀνεκαλύφθησαν πρό τινος βιβλία περιέχοντα, πόσα ἐπλήρωσαν οἱ πάπαι τὴν ΙΕ′ ἑκατονταετηρίδα εἰς διαφόρους ἡγεμόνας δι' ὑπηρεσίας αὐτῶν πρὸς τὸν χριστιανισμόν. Ὁ ἥρως τῆς Ἠπείρου Καστριώτης ὁ Σκενδέρβεῦς ἔλαβε πολλάκις παρὰ τοῦ πάπα Παύλου Β′ (1465—1467) διὰ τοὺς κατὰ τῶν Τούρκων πολέμους αὐτοῦ 5960 δουκᾶτα εἰς χρυσόν. Ὁ Ματθίας Κορβῖνος βασιλεὺς τῆς Οὐγγαρίας 57,000 δουκ., Λεονάρδος ὁ δεσπότης ἐν Συρίᾳ 100 δουκ., ὁ δεσπότης τῆς Σερβίας 140 δουκᾶτα κατὰ μῆνα, ἡ βασίλισσα τῆς Βοσνίας 120 δουκ., ὁ Ἀνδρέας Παλαιολόγος 300 δουκ., Θωμᾶς ὁ δεσπότης τοῦ Μορέως 1580, καὶ πολλὰς ἄλλας χορηγίας.

— Πρὸς χαρακτηρισμὸν παραθέτωμεν τὸ ἑξῆς ἀρυόμενοι ἐκ τῶν ἐν Μόσχᾳ ἐκδιδομένων *Συγχρόνων εἰδήσεων*. «Πολλοὶ τῶν πλουσίων ῥώσων ἐμπόρων τῆς Μόσχας ἔλαβον κατ' αὐτὰς παρὰ τοῦ ἡγουμένου τῆς ἐν *Πηνεγίνσκαγῖα* μονῆς τιμολόγιον τῶν δεήσεων ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῶν ψυχῶν τῶν κεκοιμημένων συγγενῶν καὶ γονέων αὐτῶν ὡς ἐφεξῆς:

α′) Δεήσεις μέχρι συντελείας τοῦ αἰῶνος ἐν ἀγρυπνίαις τιμῶνται καθ' ἑκάστην ψυχὴν	ῥούβλια	25
β′) Δεήσεις κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ λοιπὰς ἑορτασίμους ἡμέρας	»	10
γ′) Ἅπαξ τοῦ μηνὸς	»	5
δ′) Κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ψαλτηρίου	»	30
ε′) Δεήσεις κατὰ τὴν προσκομιδὴν ἐτησίως	»	3
ς′) Δεήσεις ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας	»	1
ζ′) κτλ. κτλ. κτλ.		

»Τὸ τιμολόγιον τοῦτο ἐνεκρίθη ἐν τῇ ῥωσικῇ Ἱερατικῇ Ἀκαδημείᾳ τῷ 1873 ὑπὸ τοῦ λογοκρίτου (τζένζορ) ἱερέως Μπογολιούβσκιη καὶ ἀποστέλλεται διὰ τοῦ ταχυδρομικοῦ φακέλλου πρὸς ἅπαντας τοὺς ῥώσους πιστούς.

—Ἐν τῇ Περμσκαγῖᾳ,ἐπαρχίᾳ ῥωσικῇ παρὰ τὸ Οὐρὰλ ἀνεφάνη νέα αἵρεσις. Κυρία βάσις τῆς θρησκευτικῆς ταύτης αἱρέσεως εἶνε ἡ διὰ γνησίου αἵματος μετάληψις. Τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ κατ' αὐτοὺς ὀφείλει νὰ εἶνε γνήσιον αἷμα ἀνθρώπινον τῶν ἀγνῶν ἐπίσης ὅπως ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς βρεφῶν. Πρὸς τοῦτο κλέ-

πτουσι βρέφη. Πόσα ἤδη μέχρι τοῦδε βρέφη ἐφονεύθησαν ὑπ' αὐτῶν ἄγνωστον. Ἰδοὺ δὲ τίνι τρόπῳ ἀνεκαλύφθη ἡ φοβερὰ αὕτη αἵρεσις. Εἷς τῶν ἡγητόρων τῆς αἱρέσεως ταύτης ἀποκαλῶν ἑαυτὸν Ἰησοῦν Χριστόν, ἀνεδέχθη νὰ θεραπεύσῃ γυναῖκά τινα πάσχουσαν, ἥτις ἐκράτει ἐν ταῖς ἀγκάλαις αὐτῆς βρέφος. Ὁ Ἰησοῦς διέταξε νὰ παραλάβωσι τὸ βρέφος τὴν δὲ πάσχουσαν νὰ διέλθῃ ῥυάκιόν τι καὶ νὰ πίῃ ἐξ αὐτοῦ ὕδωρ, αὐτὸς δὲ ἔμεινε μετὰ τοῦ βρέφους παρὰ τῇ ὄχθῃ. Ὅτε δὲ ἐπέστρεψεν ἡ γυνὴ ἐκ τῆς ἀπέναντι ὄχθης δὲν εὗρεν οὔτε τὸν ἰατρὸν οὔτε τὸ βρέφος αὐτῆς. Μετὰ παρέλευσιν ἡμερῶν τινων ἡ ἀστυνομία ἠδυνήθη νὰ ἀνακαλύψῃ τὴν κατοικίαν τοῦ κακουργοῦ τούτου, ἐν ᾗ εὗρεν ἅπαντα τὰ ἀναγκαιοῦντα πρὸς συναγωγὴν τοῦ αἵματος τῶν δυστήνων βρεφῶν.

— Κατόπι τηλεγραφημάτων ἐξ Ἀφρικῆς ἀναγγελλόντων εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐφημερίδας ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Δαχομέης ἤρξατο τῶν σφαγῶν τῶν καλουμένων *τοῦ μεγάλου ἔθους*, ἡ *Γεωγραφικὴ ἐπιθεώρησις* (Revue de géographie) ἐδημοσίευσεν ἀξίαν λόγου διατριβὴν *περὶ τοῦ μεγάλου ἔθους*, ἐξ ἧς ἀνακοινοῦμεν διὰ βραχέων τὰ περιεργότερα.

Ἡ αἱματηρὰ αὕτη ἑορτὴ τελεῖται κυρίως μετὰ τὸν θάνοντόν τινος βασιλέως. Πρώτη τις ἀνθρωπίνη θυσία τελεῖται ἐπ' αὐτοῦ τοῦ τάφου τοῦ τελευτήσαντος· σφάζονται δ' ἑκατὸν αἰχμάλωτοι, ὧν τὸ αἷμα χρησιμεύει εἰς τὸ νὰ ἀναδεύσῃ τὴν γῆν ἐξ ἧς θὰ κατασκευασθῇ ὁ τάφος, μετ' αὐτῶν δὲ σφάζονται καὶ ὀκτὼ ὀρχηστρίδες τῆς αὐλῆς καὶ πεντήκοντα στρατιῶται ἑκούσια θύματα, ἐπειδὴ ἐν Δαχομέῃ θεωρεῖται τιμὴ τὸ συνοδεύειν τὸν κυρίαρχον εἰς τὸ βασίλειον τοῦ Ἅδου.

Μετὰ δεκαοκτὼ μῆνας γίνονται ἰδιαίτεραι τελεταὶ ἐπὶ τῇ εἰς τὸν θρόνον ἀναρρήσει τοῦ διαδόχου, τότε δ' ἄρχονται αἱ μεγάλαι σφαγαί.

Καὶ πρῶτον μὲν θυσιάζονται ἑκατοντάδες τινὲς ἀνθρώπων ἵνα διὰ τοῦ αἵματος αὐτῶν συμφύρωσιν ἀγγεῖον μέγα μέλλον νὰ περιλάβῃ τὰ ὀστᾶ τοῦ θανόντος βασιλέως.

Ἐν Βυδᾷ ἐπὶ τοῦ κόλπου τῆς Γουινέας ῥίπτεται εἰς τὴν θάλασσαν εἷς ναυτικὸς καὶ οἱ δύο λιμενοφύλακες, ἵνα ἀνοίξωσι τὰς πύλας τοῦ λιμένος εἰς τὸν νεκρόν, ὅταν εὐαρεστηθῇ νὰ κάμῃ θαλάσσιον λουτρόν.

Ἐν δ' αὐτῇ τῇ Δαχομέῃ ἀποκεφαλίζονται τέσσαρες ἄνδρες, μία δορκὰς καὶ εἷς πίθηκος ἵνα μεταβάντες ἀναγγείλωσιν εἰς τοὺς δαίμονας τῶν ὑδάτων, εἰς τοὺς δαίμονας τοὺς φοιτῶντας εἰς τὰς ἀγορὰς τοῦ τόπου ἢ εἰς τὰς μεγάλας λεωφόρους, εἰς τοὺς πιθήκους καὶ τοὺς θῆρας τῶν δασῶν τί σκοπεῖ νὰ κάμῃ ὁ νέος βασιλεὺς πρὸς τιμὴν τοῦ προκατόχου αὐτοῦ.

Ἀλλὰ πάντα ταῦτα εἶνε μόνον ὁ πρόλογος. Τέλος δὲ ἔρχεται τὸ *μέγα ἔθος* καὶ οἱ ἀποκεφαλισμοὶ ἐκτελοῦνται κατὰ πεντηκοστύας, καθ' ἑξηκοστύας καθ' ἑκατοστύας καὶ πλέον. Καὶ τῶν μὲν ἀνδρῶν ἡ κεφαλὴ ἀποτέμνεται δημοσίᾳ, τῶν δὲ γυναικῶν ἐντὸς τῶν ἀνακτόρων. Κατὰ τὰ τέλη δὲ τῆς ἑορτῆς οἱ θανατωθέντες ἀριθμοῦνται κατὰ χιλιάδας.

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΝ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΑΠΟΣΤΑΛΕΝΤΑ.

Λόγος ἐκφωνηθεὶς κατὰ τὴν ἔναρξιν τῶν δημοσίων ἐξετάσεων τοῦ ἐν Χίῳ Γυμνασίου τῇ 24 Ἰουνίου 1878 ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Ζησίμου Γ. Τυπάλδου. Ἔκθεσις περὶ τῶν δημοσίων ἐξετάσεων τῶν ἐν Χίῳ ἐκπαιδευτηρίων καὶ ὁ Ἰσολογισμὸς τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1877—78 ὑπὸ τῆς ἐφορείας τῶν δημοσίων τῆς Χίου ἐκπαιδευτηρίων. Τύποις Γυμνασίου Χίου 1878 εἰς 8ον σ. 36 (μετὰ πίνακος τοῦ Ἰσολογισμοῦ).

Κανονισμὸς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑλληνικοῦ τῶν σπουδαστῶν συλλόγου *Παρθενῶνος*. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1878 τύποις «Βυζαντίδος» εἰς 8ον σελ. 12.

Φιλοπρόοδος σύλλογος ἡ *Ἠώς*. Ἡ 21 Μαΐου 1878. Ἐν Κεφαλληνίᾳ τυπογραφεῖον ἡ «Ἠχώ» 1878 εἰς 8ον σ. 18.

Ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν. Στατιστικὴ τοῦ ἐν Κερκύρᾳ φρενοκομείου τοῦ ἔτους 1877 ὑποβληθεῖσα εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν ὑπὸ τοῦ διευθυντοῦ τοῦ δημοσίου τούτου Καταστήματος Χρ. Τσηριγώτου ἰατροχειρουργοῦ. Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου 1878 εἰς 8ον σ. 27.

Ἐπετηρὶς τῆς Ἡγεμονίας Σάμου διὰ τὸ ἔτος 1878 ὑπὸ Ἐπαμεινώνδου Ι. Σταματιάδου διευθυντοῦ τοῦ ἡγεμονικοῦ διοικητικοῦ γραφείου. Ἐν Σάμῳ ἐκ τοῦ Ἡγεμονικοῦ τυπογραφείου 1878 εἰς 8ον σ. 167.

Δωρικὸν ψήφισμα Καρπάθου ὑπὸ C. Wescher μεταφρασθὲν ἐκ τῆς γαλλικῆς μετὰ γενικῆς περιγραφῆς τῆς νήσου ὑπὸ Ἐμμανουὴλ Μανωλακάκη καρπαθίου. Ἀθήνησιν ἐκ τοῦ τυπογραφείου Θ. Παπαλεξάνδρη ὄπισθεν τῶν Ἁγ. Θεοδώρων ἀριθ. 6. 1878 εἰς 8ον σ. 112 (περιέχει καὶ δημοτικὰ ᾄσματα, Αἰνίγματα καὶ δίστιχα σ. 65—98 καὶ δωρικὰς ἐπιγραφὰς σ. 99—102). Τιμᾶται δραχμῶν 3.

Συλλογὴ Κρητικῶν ἐπιστολῶν εἰς τὴν ἐγχώριον διάλεκτον ἢ τὸ κάτοπτρον τοῦ δημοσίου τῶν χριστιανῶν τῆς Κρήτης φρονήματος ἀπὸ τοῦ ἔτους 1868—1878 συλλεγεῖσα καὶ ἐκδοθεῖσα ὑπὸ ** ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῶν Συζητήσεων 10 ὁδὸς Βουλῆς — Μουσῶν 8, 1878 εἰς 8ον σ. δ'—58. Τιμᾶται δραχμῆς νέας.

Κόσμος τῆς ἑλλην. γλώσσης Π. Βεργωτῆ. Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς *Κορίννης* 1878 εἰς 8ον σ. 12.

Βυζαντικὰ καὶ νεοελληνικὰ ἀνάλεκτα Γ' Ἀλέξιος Σπανὸς βιογραφικὸν σχεδάριον ὑπὸ Γ. Κ. Ὑπερίδου. Ἐν Σμύρνῃ τύποις Ν. Α. Δαμιανοῦ 1878 εἰς 8ον σ. 17 (ἐτυπώθη ἐν ἀντιτύποις 58).

Ἀναστ. Παπαζαφειροπούλου νομοθετικαὶ μελέται εἰς βιβλία τρία. Βιβλίον πρῶτον διαιρούμενον εἰς μέρη δύο καὶ κεφάλαια τέσσαρα. Ἐν Τριπόλει, ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς *Φωνῆς τῶν Ἐπαρχιῶν* 1878 εἰς 8ον σ. 107.

Συνδρομηταὶ γίνονται ἐνταῦθα μὲν ἐν τῷ τυπογραφείῳ Παρνασσῷ κειμένῳ ἐν ὁδῷ Ἀθηνᾶς παρὰ τὸ Τελωνεῖον, διευθυνομένῳ δὲ ὑπὸ τοῦ κ. Σαράντου Π. Οἰκονόμου, κατὰ δὲ τὰς Ἐπαρχίας ἐν τοῖς γραφείοις τῶν ὑπὸ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ συντηρουμένων Σχολῶν τῶν Ἀπόρων Παίδων.

Ὁ ἐπιθυμῶν νὰ καταχωρίσῃ τι ἀποταθήτω πρὸς τὸν γραμματέα τῆς ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ ἐπιτροπῆς κ. Π. Ι. Φέρμπον.

Ὁ Παρνασσὸς ἐκδίδοται τὸ τέλος ἑκάστου μηνός

ΤΙΜΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ

Ἐν Ἑλλάδι δραχμαὶ νέαι ἤτοι φράγκα	14
Ἐν τῇ Ἀλλοδαπῇ	20

Εἰς οὐδένα στέλλεται ὁ Παρνασσὸς ἔξω τῶν Ἀθηνῶν ἐὰν μὴ προαποσταλῇ ἡ συνδρομή.

Σώματά τινα τοῦ Α' καὶ Β' τόμου τοῦ Παρνασσοῦ εὑρίσκονται καὶ πωλοῦνται ἐν τῷ τυπογραφείῳ Παρνασσῷ κειμένῳ παρὰ τῷ Τελωνείῳ Ἀθηνῶν.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΤΟΜΟΣ Γ' ΤΕΥΧΟΣ Δ' ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1879

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΟΥ ΥΠΟ Σ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

1879

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ ἐπιστατεῖ ἐπιτροπὴ συγκειμένη ἐκ τῶν κκ. Εἰρηναίου Ἀσωπίου, Ἐμμανουὴλ Δ. Ῥοΐδου, Παναγιώτου Ι. Φέρμπου, Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου καὶ προεδρευομένη ὑπὸ τοῦ προέδρου τοῦ Συλλόγου κ. Ἐμμανουὴλ Δραγούμη.

ΟΜΙΛΙΑΙ ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΑΙ*

Α'

ΠΕΡΙ ΑΛΗΘΕΙΑΣ

Πρὸ δεκαεννέα περίπου αἰώνων παιδίον γεννᾶται ἐν φάτνῃ ἀλόγων, ἐν Βηθλεέμ. Τὴν παιδικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν καὶ νεότητα διέρχεται ἐν ἀφανείᾳ, ἐν Ναζαρέτ. Τὸ 30ον ἔτος ἐξέρχεται ν' ἀναγγείλῃ εἰς τὸν λαὸν αὐτοῦ τὸ Εὐαγγέλιον, ὅπερ ἐπὶ τρία ἔτη διαρκῶς κηρύττει. Καταδιώκεται, προδίδοται, παραδίδοται εἰς τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ, καὶ τελευτῶν ἀποθνήσκει ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. Ἐνταφιάζεται, ἀνίσταται τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ καὶ ἀναλαμβάνεται εἰς οὐρανούς, ὁπόθεν κατῆλθε. Τότε δώδεκα μαθηταί, οὓς εἶχεν ἐκλέξει ἐκ τῶν ἀφανεστάτων τῆς κοινωνίας τάξεων, ἀναλαμβάνουσι τὴν συνέχειαν τοῦ κηρύγματος. «Μετανοεῖτε, λέγουσι, καὶ πιστεύετε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ θέλετε σωθῇ.» Τὴν φωνὴν ταύτην ἀκούσαντες μυριάδες Ἰουδαίων καὶ ἐθνικῶν πιστεύουσιν εἰς Χριστόν, καὶ ἰδοὺ ἡ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία ἱδρύεται ἐν Ἰουδαίᾳ, Ἀσίᾳ καὶ Εὐρώπῃ. Ἔκτοτε ἡ χριστιανικὴ θρησκεία δὲν παύεται κηρυττομένη. Τὸ Εὐαγγέλιον πρὸς κόκκον συνάπεως ὁμοιάζον γίνεται δένδρον ἀμφιλαφὲς καὶ ὑψίκομον καὶ ὑπὸ τοὺς κλάδους αὐτοῦ κατασκηνοῦσι πάντες τῆς γῆς οἱ κάτοικοι. Καὶ νῦν ἔτι τὸ Εὐαγγέλιον κηρύττεται εἰς πάντα τῆς γῆς τὰ πέρατα. Ὁ σταυρὸς ὑψώθη ἐπὶ ἀπωτάτων καὶ βαρβάρων χωρῶν. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ὑμνολογεῖται ὑπὸ ἀνθρώπων ἐκ πάσης φυλῆς καὶ γλώσσης καὶ λαοῦ καὶ ἔθνους. Τὸ ἔργον τοῦτο ὀνομάζομεν ἡμεῖς ἔργον θεῖον.

Ἀλλὰ πάντες δὲν ἀποδέχονται αὐτὸ ὡς ἔργον θεῖον. Ἀνέκαθεν δεινοὶ ἠγέρθησαν καὶ ἐγείρονται τοῦ χριστιανισμοῦ πολέμιοι. Τούτου ἕνεκα δὲν ἔκρινα ἄσκοπον νὰ ἐκθέσω ὑμῖν διὰ τῶν ἀπολογητικῶν τούτων ὁμιλιῶν τὰς ἀποδείξεις, ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ θειότης τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Πολλαὶ καὶ διάφοροι ὑπάρχουσι περὶ τῆς θειότητος τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀποδείξεις. Ἐνταῦθα θὰ περιορισθῶμεν εἰς δύο μόνον εἰδῶν ἀποδείξεις, ἤτοι εἰς τὰς καλουμένας *ἐσωτερικὰς* καὶ εἰς τὰς καλουμένας *ἐξωτερικάς*. Καὶ ἐσωτερικαὶ μὲν εἶναι αἱ πηγάζουσαι ἐκ τῆς ἐρεύνης αὐτῆς τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἐξωτερικαὶ δὲ αἱ ἐκ τῶν πραγμάτων καὶ τῆς ἱστορίας. Ἀρχόμεθα ἀπὸ τῶν ἐσωτερικῶν.

Αἱ ἐσωτερικαὶ εἶναι ὁμολογουμένως ἧττον ἐπιβλητικαὶ ἢ αἱ ἐξωτερικαί· ἀλλὰ καλῶς παριστάμεναι εἶναι ἐπίσης πειστικαί, ἑλκύουσαι τὸν νοῦν καὶ

* Ἀπηγγέλθησαν ἐν τῷ Συλλόγῳ κατὰ τὰ Ἑσπερινὰ μαθήματα.

θίγουσαι τὴν καρδίαν. Δὲν καταστρέφουσι μετὰ βίας τοὺς προμαχῶνας τῆς ἀπιστίας, ἀλλ' ὑποσκάπτουσιν αὐτοὺς ἐπίσης ἀσφαλῶς καὶ φέρουσιν εἰς τὸ μέσον τοῦ σκότους τὸ φῶς, εἰς τὸ μέσον τῆς ἀμφιβολίας τὴν πίστιν, εἰς τὸ μέσον τῆς πλάνης τὴν ἀλήθειαν.

Ἐν παντὶ ἀνθρώπῳ ὑπάρχει ἔνστικτον φέρον πρὸς τὸν Θεόν. Δικαίως εἶπον ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὂν θρησκευτικόν. Ὅ,τι διακρίνει αὐτὸν τῶν ἐπὶ γῆς ὄντων εἶναι ἡ τάσις πρὸς τὸ ἄπειρον, τὸ ἀόρατον, τὸ αἰώνιον. Μάρτυς τούτου τρανότατος εἶναι ἡ ἱστορία. Οὐδεὶς ὑπάρχει λαὸς ἄνευ θρησκείας· ἔτι πλέον, οὐδεὶς ὑπάρχει ἄνθρωπος ἄνευ θρησκείας. Αὐτὸς ὁ ἄθεος ἔχει θρησκείαν. Ἂν δὲν λατρεύῃ τὸν Θεόν, λατρεύει κατ' ἀνάγκην ἄλλο τι· ὁ ἄνθρωπος ὁ μὴ λατρεύων τι δὲν εἶναι ἄνθρωπος· ἀπηρνήθη ὅ,τι ἀποτελεῖ τὴν ἀξίαν τοῦ εἴδους αὐτοῦ· ἢ ἀπεκτηνώθη ἢ ἐγένετο τέρας.

Τὸ θρησκευτικὸν τοῦτο αἴσθημα παριστᾷ τρία τινά, ἢ μᾶλλον εἶναι ἡ ἔκφανσις τριῶν ἀρχικῶν καὶ καθολικῶν ἀναγκῶν, τῆς ἀνάγκης τοῦ λόγου, τῆς ἀνάγκης τῆς καρδίας, τῆς ἀνάγκης τῆς συνειδήσεως. Ὁ ἄνθρωπος ζητεῖ νὰ πληρώσῃ τὰς ἀνάγκας ταύτας. Ἡ φύσις ὠθεῖ αὐτὸν εἰς τοῦτο, ὡς ἡ κατωφέρεια ἐλαύνει τὸν ποταμόν, ὡς ἡ ἕλξις σύρει πρὸς τὰ κάτω τὸν λίθον. Ἀλλ' οὐδὲν ἀνθρώπινον δύναται νὰ πληρώσῃ τὰς ἀνάγκας ταύτας· οὔτε τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα, οὔτε αἱ ἀνθρώπιναι θρησκεῖαι, αἵτινες ἀπὸ ἓξ καὶ πλέον χιλιετηρίδων ἐγεννήθησαν, διεδέχθησαν ἀλλήλας καὶ ἀπέθανον, κατώρθωσαν νὰ πληρώσωσι τὰς ἀνάγκας ταύτας τοῦ λόγου, τῆς καρδίας καὶ τῆς συνειδήσεως. Μόνον τὸ εὐαγγέλιον καὶ ἐπλήρωσε καὶ πληροῖ αὐτάς, διὸ καλοῦμεν αὐτὸ θεῖον. Τοιαύτη εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ ὑπὲρ τῆς θειότητος τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπόδειξις, ἣν θ' ἀναπτύξωμεν εἰς τρεῖς συνεχεῖς ὁμιλίας, ἵνα μεταβῶμεν ἔπειτα εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἀπόδειξιν, ἣν θ' ἀναπτύξωμεν ἐπίσης εἰς τρεῖς ἑτέρας συνεχεῖς ὁμιλίας.

Ἔνστικτον θρησκευτικόν, εἶπον, ὠθεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἔρευναν τῶν θείων. Εὐθὺς ὡς ὁ ἄνθρωπος ἀρχίσῃ νὰ νοῇ καὶ σκέπτηται, ὑψοῦται ἐκ τοῦ ὁρατοῦ εἰς τὸ ἀόρατον, ἐκ τοῦ γνωστοῦ εἰς τὸ ἄγνωστον, ἐξ ἑαυτοῦ εἰς ὂν ἑαυτοῦ ὑπέρτερον, ὁπόθεν αἰσθάνεται ὅτι ἐξαρτᾶται. Τρία τότε ζητήματα προβάλλονται ἀναποφεύκτως εἰς τὸν λόγον αὐτοῦ, καὶ τῶν ζητημάτων τούτων τὴν λύσιν ζητεῖ. Ποῖον εἶναι τὸ ὕψιστον τοῦτο ὄν, ἡ πρώτη τῶν ὄντων αἰτία; Τίς ἡ οὐσία αὐτοῦ; Τίς ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸν κόσμον; Κἀγὼ αὐτὸς τί εἶμαι; Τί εἶναι ἡ ἐν ἐμοὶ ἀρχή, ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς καὶ τῆς νοήσεως; Θὰ ἐπιζήσῃ εἰς τὸ φθαρτὸν τοῦτο σαρκίον, ὅπερ ζωοποιεῖ, ἢ θ' ἀπολεσθῇ μετ' αὐτοῦ; Ἂν ἐπιζήσῃ, ποῖος θὰ ἦναι ὁ κλῆρός μου μετὰ θάνατον; Ποῖαι ἔσονται ἐκεῖ αἱ σχέσεις μου πρὸς τὸ ἄπειρον ὄν; Ποῖαι εἶναι αἱ πρὸς αὐτὸ σχέσεις μου ἐπὶ τῆς γῆς; Ποῖοι οἱ θεσμοὶ οἱ συνέχοντές με μετ' αὐτοῦ; Τί

εἶναι τὸ ὂν ἐκεῖνο ἐν σχέσει πρός με, καὶ τί εἶμαι ἐν σχέσει πρὸς αὐτό; Ἑνὶ λόγῳ, τί εἶναι ὁ Θεός, τί εἶναι ἡ ψυχή, καὶ ποῖαι αἱ σχέσεις τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν Θεόν; Τὰ τρία ταῦτα ζητήματα, ἐπαναλαμβάνω, εἶναι ἡ καθολικὴ ἔκφανσις τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου. Ἴδωμεν, τί εἰς τὰ ζητήματα ταῦτα ἀπεκρίνατο ὁ ἄνθρωπος.

Ἐρωτήσωμεν ἐν πρώτοις τὰς θρησκείας. Ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁμολογουμένως ἡ βάσις τῶν θρησκειῶν. Ἀλλὰ πῶς παρέστησαν τὴν ἰδέαν ταύτην αἱ θρησκεῖαι; Οὐ μόνον παρεμόρφωσαν, ἀλλὰ καὶ μετήλλαξαν αὐτὴν οὐσιωδῶς καὶ ἐμηδένισαν. Ζητοῦμεν ἕνα Θεόν, καὶ ἰδοὺ πολλοί, ἰδοὺ ἀριθμὸς ἄπειρος, εἰς ὃν δύναταί τις νὰ προσθέσῃ ἔτι κατ' ἀρέσκειαν. Ἅπασαι αἱ φυσικαὶ δυνάμεις ἀποθεοῦνται. Ὑπάρχει Θεὸς ὁδηγῶν τὸ ἅρμα τοῦ ἡλίου καὶ Θεὸς καταπέμπων τὸν κεραυνόν. Ὑπάρχει Θεὸς ἀποστέλλων τοὺς ἀνέμους εἰς τὰς θαλάσσας καὶ Θεὸς καταπραΰνων τὰ μαινόμενα κύματα. Ὑπάρχει Θεὸς ποιῶν νὰ φύωνται τὰ ἄνθη καὶ Θεὸς παράγων τοὺς καρπούς. Ὑπάρχουσι Θεοὶ ἀγαθοποιοῦντες καὶ Θεοὶ κακοποιοῦντες· καὶ κατ' ἀνάγκην οἱ μὲν διαφωνοῦσι πρὸς τοὺς δέ, πολεμοῦσι πρὸς ἀλλήλους καὶ τραυματίζονται καὶ κινδυνεύουσι ν' ἀπολεσθῶσιν. Οἱ θεοὶ οὗτοι ἔχουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀνθρωπίνην μορφήν. Ἔχουσι τὰς αὐτὰς ἀνάγκας, τὰ αὐτὰ πάθη καὶ οἱ ἄνθρωποι. Πίνουσιν, ἐσθίουσι, κοιμῶνται, ἀποκάμνουσι, χαίρουσι καὶ λυποῦνται, πειράζονται, ἀπατῶνται καὶ πράττουσι τὸ κακὸν ὡς ἡμεῖς. Τί λέγω; ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ ἀποπλανήσει αὐτοῦ ἀναδεικνύων τοὺς Θεοὺς κατ' εἰκόνα αὐτοῦ ἀνέδειξεν αὐτοὺς κακουργοτέρους καὶ μᾶλλον διεφθαρμένους ἑαυτοῦ. Οἱ Θεοὶ οὗτοι εἶναι ψεῦσται, ἄδικοι, ἀπατεῶνες, ἄσπλαγχνοι, ἀκόλαστοι, μοιχοί. Ἰδοὺ οἱ Θεοὶ τοῦ ἀνθρώπου! Φανταζόμεθα ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐκπέσῃ τις πλειότερον. Ἀλλ' ἐξέλθωμεν τῆς ἀπάτης. Εἴδομεν πρὸ ὀλίγου, ὅτι ἐλατρεύετο ὡς Θεὸς ὁ ὁδηγῶν τὸ ἅρμα τοῦ ἡλίου καὶ ὁ καταπέμπων τοὺς κεραυνούς· ὅτι ἐλατρεύετο ὡς Θεὸς ὁ ἀποστέλλων τοὺς ἀνέμους εἰς τὰς θαλάσσας καὶ ὁ καταπραΰνων τὰ κύματα· ὅτι ἐλατρεύετο ὡς Θεὸς ὁ παράγων τὰ ἄνθη καὶ τοὺς καρποὺς καὶ τὰ παρόμοια. Ἑτοιμασθῶμεν νῦν νὰ κλίνωμεν γόνυ ἐνώπιον αὐτῶν τῶν ἀστέρων, ἐνώπιον τῆς θυελλώδους νεφέλης, τῆς ἀφριζούσης θαλάσσης, ἐνώπιον τῶν ἀνθέων καὶ τῶν καρπῶν τῶν ἀγρῶν, ἐνώπιον τοῦ ἀροτριῶντος βοός. Ἰδοὺ οἱ Θεοὶ τοῦ ἀνθρώπου! Τοῦτο φαίνεται μόλις πιστευτόν· καὶ ὅμως τοιοῦτοι ἦσαν οἱ θεοὶ ἐν τῇ μᾶλλον πεπολιτισμένῃ χώρᾳ, ἐν Αἰγύπτῳ, ἔνθα κατὰ τὴν ἔκφρασιν διαπρεποῦς ἀνδρός, *tout était Dieu excepté Dieu même*. Καὶ δὲν λατρεύουσι νῦν ἔτι τοὺς αὐτοὺς θεοὺς οἱ λαοί, εἰς οὓς τὸ φῶς τοῦ Εὐαγγελίου δὲν ἀνέτειλεν;

Ἀλλ' ἡ ἀνθρωπίνη πλάνη δὲν ἔστη μέχρις ἐνταῦθα. Οἱ Θεοὶ οὗτοι πρέπει νὰ ἦναι πλησίον ἡμῶν, νὰ δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν αὐτοὺς διὰ τῶν ὀφθαλμῶν, νὰ ψηλαφήσωμεν αὐτοὺς διὰ τῶν χειρῶν, νὰ μεταβιβάσωμεν αὐτοὺς ὅπου θέλομεν, νὰ ἐγκαταστήσωμεν αὐτοὺς ἐν τοῖς οἴκοις ἡμῶν, ἐν ταῖς ἑ-

στίαις ἡμῶν. Τεμάχιον μαρμάρου, τὸ στέλεχος δρυός, χρησιμεύουσιν εἰς κατασκευὴν Θεῶν καὶ πρὸ τῶν Θεῶν τούτων κλίνουσι γόνυ οἱ ἄνθρωποι καὶ λατρεύουσιν αὐτούς. Ἰδοὺ ἡ εἰδωλολατρεία, ἥτις ἀναφαίνεται ἐν πάσαις ταῖς θρησκείαις, πλὴν τῆς ἐξ ἀποκαλύψεως. Καὶ δυνάμεθα λοιπὸν νὰ εἴπωμεν μετὰ τοῦ Παύλου· «Γνόντες τὸν Θεὸν οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν ἢ εὐχαρίστησαν, ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία. Καὶ ἤλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου καὶ πετεινῶν καὶ τετραπόδων καὶ ἑρπετῶν. Μετήλλαξαν τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ψεύδει καὶ ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα, ὃς ἐστιν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας».

Ἴδωμεν νῦν, τί αἱ θρησκεῖαι ἐδίδαξαν περὶ ψυχῆς, περὶ τῆς φύσεως καὶ τοῦ προορισμοῦ αὐτῆς. Εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐκτυλίξω πρὸ ὑμῶν τὰς μωρὰς περὶ τούτου δεισιδαιμονίας ἐν τῇ μυθολογίᾳ;

Αἱ μυθολογίαι ἀνομολογοῦσιν ἐν γένει τὴν ἐν ἡμῖν ὕπαρξιν ἀρχῆς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἀνεξαρτήτου τοῦ σώματος· ἀλλὰ πῶς ἐκλαμβάνουσιν αὐτήν; Ἀδύνατον νὰ εἴπωμεν ἀκριβῶς. Ὑπολείπεταί τι ἐκ τοῦ ἀνθρώπου μετὰ θάνατον, ἀλλὰ τί εἶναι τὸ τί τοῦτο δὲν δύναται νὰ ὁρισθῇ· εἶδος φάσματος, μορφῆς ἀορίστου καὶ ἀκατασχέτου, μὴ ὂν μήτε σῶμα μήτε ψυχή. Αἱ σκιαὶ αὗται θὰ ἐπαναλάβωσι τὴν ζωήν, ἣν διήγαγον ἐπὶ γῆς, ἀλλαχοῦ, εἰς τὸν Τάρταρον ἢ τὰ Ἠλύσια πεδία. Εὐτυχεῖς ἢ δυστυχεῖς, ἀγνοεῖται ἐντελῶς· ἡ εὐδαιμονία παχυλή, ἡ τιμωρία ὑλικὴ ἄσκοπος. Ἔπειτα ἀγνοεῖται ὁ τελικὸς τῶν ψυχῶν κλῆρος. Ἴσως θὰ ἐπανέλθωσι νὰ ζωογονήσωσιν ἄλλα σώματα καὶ θὰ στρέφωνται εἰς διαρκῆ κύκλον. Ἴσως θὰ παύσωνταί ποτε ὑπάρχουσαι. Σκότη, ἀμφιβολίαι, ἀντιφάσεις, ὀνειροπολήσεις. Ἰδοὺ τί δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων θρησκειῶν περὶ τοῦ ζητήματος τούτου.

Ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, τί διδάσκουσιν ἡμᾶς αἱ θρησκεῖαι; Παρεγνώρισαν τὸν ἀληθινὸν Θεόν, πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ γνωρίσωσι τοὺς ἀληθεῖς δεσμοὺς τοὺς ἑνοῦντας τὸν ἄνθρωπον μετὰ τοῦ Θεοῦ; Οἱ Θεοὶ μεριμνῶσι μᾶλλον περὶ ἑαυτῶν ἢ περὶ ἡμῶν, ἢ μᾶλλον περὶ οὐδενὸς ἄλλου μεριμνῶσιν ἢ πῶς νὰ ζῶσιν εὐτυχεῖς καὶ ἀπαθεῖς ἀδιαφοροῦντες περὶ τῶν θνητῶν. Ἂν ἀξιοῦσιν νὰ κατέλθωσιν ἐνίοτε εἰς τὴν γῆν, δὲν κατέρχονται βεβαίως, ἵνα πράξωσι τὸ καλόν. Μεταφέρουσιν εἰς αὐτὴν τοὺς ἀκολάστους αὐτῶν πολέμους, καὶ ὁ κόσμος ἀποβαίνει τὸ θέατρον τῶν διχονοιῶν αὐτῶν καὶ σκληροτήτων. Ἀνάγκη νὰ φοβώμεθα αὐτούς. Πῶς νὰ τοὺς ἀγαπῶμεν; Ὁποία μωρία τὸ ἀγαπᾷν τοὺς Θεούς! Ἔχουσιν ἀνάγκην τῆς ἀγάπης ἡμῶν καὶ δύνανται νὰ ἐμπνεύσωσιν ἡμῖν ἀγάπην; Ν' ἀγαπήσωμεν Θεοὺς κακούς; Φοβώμεθα αὐτούς· εἶναι ὠργισμένοι καθ' ἡμῶν καὶ ἡ ἐκδίκησις αὐτῶν ἐπικρέμαται καθ' ἡμῶν. Ἄγωμεν, συσσωρεύσωμεν προσφορὰς ἐπὶ προσφορῶν, θυσίας ἐπὶ θυσιῶν, ἵνα ἐξευμενίσωμεν

αὐτούς. Τί πολυτιμότερον νὰ προσφέρωμεν αὐτοῖς πρὸς τοῦτο; Αἷμα ταύρων καὶ μόσχων δὲν εἶναι ἀρκετόν. Ἀνάγκη θυμάτων πολυτιμοτέρων. Θύσωμεν λοιπὸν αὐτοῖς ἀνθρώπους. Ὁποία φρίκη! καὶ ὅμως ἡ ἀνθρωποθυσία εἶναι ἡ καθολικὴ λατρεία τῶν ἐθνικῶν θρησκειῶν. Ἀλλὰ καὶ αἱ μέγισται τῶν ἀσχημιῶν καὶ αἰσχροτήτων διαπράττονται ἐν τοῖς ναοῖς πρὸς τιμὴν τῶν Θεῶν.

Ἀνταποκρίνονται ταῦτα πάντα πρὸς τὸν ἡμέτερον λόγον; Ἐπαναπαύουσι ταῦτα τὸ ἐν ἡμῖν θρησκευτικὸν αἴσθημα, ὅπερ ζητεῖ τὸν Θεόν, ἵνα λατρεύσῃ αὐτόν; Τοὐναντίον ἐπανκστατοῦσι τὸν λόγον· τοιαῦται μωρίαι, τοιαῦται προλήψεις, τοιαῦται φρικαλεότητες δὲν προέρχονται ἐκ Θεοῦ, ἀλλ' ἐξ ἀνθρώπων. Ἀλλὰ θὰ εἴπῃ τις ἴσως, ὅτι αἱ θρησκεῖαι αὗται εἶναι αἱ θρησκεῖαι τοῦ λαοῦ, αἱ μωρίαι τοῦ ἀμαθοῦς, τοῦ διεφθαρμένου, τοῦ παχυλοῦ ὄχλου. Δὲν ὑπῆρξαν πανταχοῦ καὶ πάντοτε ἄνθρωποι διαμαρτυρηθέντες κατὰ τῶν τοιούτων παρεκτροπῶν; Ἡ φιλοσοφία, ἑνὶ λόγῳ, δὲν ἔλυσεν ἀποχρώντως τὰ προβλήματα ταῦτα; Τοῦτο μεταβαίνομεν νὰ ἐξετάσωμεν.

Ἐξετάσωμεν τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, ὡς τὴν ἀρίστην πασῶν, τὴν ὑψωθεῖσαν ὑπεράνω πάσης ἄλλης φιλοσοφίας. Τί διδάσκουσι περὶ Θεοῦ οἱ πρὸ τοῦ Σωκράτους φιλόσοφοι; Κατὰ τὸν ἕνα Θεὸς εἶναι ὁ ἀήρ· κατὰ τὸν ἄλλον τὸ πῦρ· κατὰ τοῦτον ὁ κόσμος, κατ' ἐκεῖνον ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου, μεθ' ἧς ὁ κόσμος εἶναι ἡνωμένος ὡς τὸ σῶμα μετὰ τῆς ψυχῆς. Ἄλλοι ἀρνοῦνται ἀποτόμως τὸν Θεόν· ἄλλοι ἐξαφανίζουσιν αὐτὸν ἐν τῷ σύμπαντι. Αὕτη εἶναι ἡ δόξα τῶν Στωϊκῶν, ὧν ἡ ἠθικὴ τοσοῦτον ἐνεποίησε θόρυβον καὶ οἵτινες εἶναι ἀμφίβολον ἂν ἐπίστευσαν εἰς Θεόν. Φιλόσοφοι διαπρεπεῖς βεβαιοῦσιν ὅτι ὑπάρχουσι δύο ἀρχαὶ αἰώνιοι καὶ ἀναγκαῖαι, τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ὕλη, ἡ ἀρχὴ τοῦ καλοῦ καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ κακοῦ. Ποίαν θὰ λατρεύσωμεν; ἢ θὰ λατρεύσωμεν ἀμφοτέρας; Φιλόσοφοι ἐπίσης διαπρεπεῖς βεβαιοῦσιν ὅτι τὸ σύμπαν εἶναι Θεός· ὅτι τοιοῦτον ὑπῆρξεν ἀπ' αἰώνων καὶ θὰ ὑπάρξῃ. Θὰ λατρεύσωμεν τὸ σύμπαν καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς ὡς ἀποτελοῦντας μέρος τοῦ σύμπαντος; Ἀλλ' ὁ Πλάτων, θὰ εἴπῃ τις, δὲν εἶχε καθαρωτέραν περὶ Θεοῦ ἰδέαν; Ἀληθές, ὅτι ὁ Πλάτων φαίνεται ἐπιγνοὺς Θεὸν πνευματικώτερον, διακρινόμενον τοῦ σύμπαντος· ἐν τούτοις πολὺ πιθανωτέρα εἶναι ἡ γνώμη ὅτι ὁ Πλάτων δὲν ἐδόξασε Θεὸν προσωπικόν, ὅτι ὑπῆρξε πανθεϊστής [1]. Θὰ λατρεύσωμεν τὸν

1 Γράφοντες πρὸ πολλοῦ περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν θρησκείαν, ἐλέγομεν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τάδε· «Εἰ ὁ Πλάτων ὑπὸ τὴν ἰδέαν τοῦ θείου ἀπεδέξατο Θεὸν ζῶντα καὶ προσωπικόν, οἷον παρέστησεν αὐτὸν ὁ Χριστιανισμός, εἶναι ζήτημα δυσεπίλυτον, διότι ὁ Πλάτων αὐτὸς οὐδὲν ὁριστικὸν περὶ τούτου ἀπεφήνατο. Πάντες σχεδὸν οἱ φιλοσοφοῦντες ἀποδέχονται, ὅτι τοιαύτη ἰδέα δυσκόλως πάνυ δύναται ν' ἀποδοθῇ τῷ Πλάτωνι. Οὕτως ὁ Zeller λέγει· «Παρὰ Πλάτωνι, ὅπως καὶ παρὰ τῇ ἀρχαιότητι ἐν γένει ἐλλείπει σαφὴς καὶ ἀκριβὴς τῆς προσωπικότητος τοῦ θείου ἔννοια, καὶ ὁ νοῦς οὐχὶ σπανίως παρίσταται ὡς καθολικὸς τοῦ παντὸς νοῦς κατὰ τρόπον ἀβέβαιον μεταξὺ προσωπικότητος καὶ μὴ προσωπικότητος κυμαινόμενος». Ὁ Erdmann παρατηρεῖ ὅτι «ἔδει νὰ παρέλθωσιν αἰῶνες μέχρις οὗ ἡ προσωπικότης τοῦ θείου παραστῇ σαφὴς καὶ καθαρά». Ὁ δὲ Schwegler ἀποφαίνεται ὡς ἑξῆς. «Εἰ ὁ Πλάτων τὴν τελευταίαν ταύτην αἰτίαν (τὸ θεῖον)

Θεὸν τοῦτον τοῦ Πλάτωνος, ὅστις οὔτε παντοδύναμος εἶναι οὔτε ἀνεξάρτητος; Ἢ θὰ ῥιφθῶμεν εἰς τὰς ἀγκάλας ἐκείνων, οἵτινες οὔτε ἀρνοῦνται οὔτε βεβαιοῦσιν, ἀλλ' ἀμφιβάλλουσιν ἂν ὑπάρχει Θεός, ἂν ὑπάρχει εἷς ἢ πλείονες καὶ πρὸ τῆς λύσεως τοῦ ζητήματος οὐδὲν λατρεύουσιν ἐκ φόβου μὴ λατρεύσωσιν ἢ πάρα πολὺ ἢ μὴ ἀρκούντως; Ἀλλ' οὐχὶ ἡ ἀμφιβολία, ἡ βεβαιότης ἐπαναπαύει τὸ ἀνίκητον ἔνστικτον τοῦ λόγου ἡμῶν· ἡ πλάνη ἐπαναπαύει αὐτὸν μᾶλλον ἢ ἡ ἀμφιβολία· ὁ σκεπτικισμὸς οὐδένα ἐπαναπαύει. Ἡ ἔλλειψις τροφῆς δὲν καταπαύει τὴν πεῖναν. Τὸ κενὸν δὲν πληροῖ.

Ἐρωτήσωμεν τὴν αὐτὴν φιλοσοφίαν περὶ ψυχῆς. Κατὰ τοὺς μὲν τῶν φιλοσόφων ἡ ψυχὴ εἶναι ἀὴρ λεπτότατος ἢ μέρος αἰθέρος ἢ ὕδωρ ἐλαφρότατον· κατὰ τοὺς δὲ ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ αἷμα τὸ ἐν ἡμῖν κυκλοφοροῦν. Κατ' ἄλλους εἶναι ἄϋλον καὶ καθαρὸν πνεῦμα. Ἀλλὰ μετὰ θάνατον; Κατὰ τοὺς μὲν θνήσκει μετὰ τοῦ σώματος, κατὰ τοὺς δὲ μεταπίπτει εἰς ὕπνον βαθύν, εἰς παντελῆ ἀναισθησίαν· ἄλλαις λέξεσιν, ἐκμηδενίζεται. Ὁ Πυθαγόρας ἀποδίδει εἰς τὴν ψυχὴν σκοπὸν παραδοξότερον. Κατ' αὐτὸν ἡ ψυχὴ ἡμῶν ἐξερχομένη τοῦ σώματος μεταβαίνει εἰς ἕτερον σῶμα, ὅπερ ζωογονεῖ, μέχρις οὗ ἐκδιωχθεῖσα καὶ ἐκ τούτου εἰσέλθῃ εἰς τρίτον σῶμα καὶ οὕτω καθεξῆς μέχρι τοῦ ἀπείρου. Αὕτη εἶναι ἡ διδασκαλία τῆς μετεμψυχώσεως, ἥτις ἀγνοοῦμεν κατὰ τί διαφέρει τῆς μυθολογίας. Αὐτὸς ὁ Πλάτων, καίπερ ὑψηλὴν ἔχων περὶ ψυχῆς ἰδέαν, δὲν ἀπέχει πολὺ τῆς ἰδέας ταύτης. Τοὐλάχιστον ἡ ἀθανασία εἶναι παρ' αὐτῷ συνέχεια ὑπάρξεως, ἔνθα ἡ προσωπικότης τῆς ψυχῆς ἐξαλείφεται καὶ ἐξαφανίζεται εἰς τὴν καθολικὴν ψυχήν· διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς ἀνατρέπεται ὅ,τι διὰ τῆς ἑτέρας οἰκοδομεῖται. Ὁ Σωκράτης προσήγγισε πλειότερον πάντων εἰς τὴν ἀλήθειαν. Καὶ ἐν τούτοις ἡ ἀθανασία εἶναι παρ' αὐτῷ ἁπλῆ ἐλπίς. Ἴσως ὑπάρχει, ἴσως δὲν ὑπάρχει ἀθανασία. Ὀλίγας στιγμὰς πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ὁ Σωκράτης λέγει πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ. «Εὖ ἴστε ὅτι παρ' ἄνδρας τε ἐλπίζω ἀφίξεσθαι ἀγαθούς· καὶ τοῦτο μὲν οὐκ ἂν πάνυ διισχυρισαίμην· ὅτι μέντοι παρὰ Θεοὺς δεσπότας πάνυ ἀγαθοὺς ἕξειν, εὖ ἴστε ὅτι, εἴπερ τι ἄλλο τῶν τοιούτων διισχυρισαίμην ἂν καὶ τοῦτο». Ἐν τέλει δὲ τῆς Ἀπολογίας αὐτοῦ ἀποτεινόμενος εἰς τοὺς κριτὰς λέγει· «Ἀλλὰ γὰρ ἤδη ὥρα ἀπιέναι, ἐμοὶ μέν, ἀποθανουμένῳ, ὑμῖν δὲ βιωσομένοις. Ὁπότεροι δὲ ἡμῖν ἔρχονται ἐπὶ ἄμεινον πρᾶγμα, ἄδηλον παντὶ πλὴν ἢ τῷ Θεῷ».

Τὸ ζήτημα περὶ τῆς σχέσεως ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι μυστήριον καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ἐξ ὅσων εἴπομεν περὶ Θεοῦ συνάγεται εὐκόλως. Ἓν μόνον περιοριζόμεθα νὰ εἴπωμεν πρὸς τοῦτο. Καὶ ἂν ἡ ἀρχαιότης ἀπεδέχετο Θεὸν προσωπικόν, δὲν θὰ ἤρκει τοῦτο ν' ἀναπτύξῃ μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων

ἐξέλαβεν ὡς προσωπικὸν ὂν ἢ μή, εἶναι ζήτημα μὴ δυνάμενον νὰ λυθῇ ὁριστικῶς. Τὸ ὅλον τοῦ συστήματος ἀποκλείει τὴν προσωπικότητα τοῦ θείου». Τὰ αὐτὰ γνωματεύουσι καὶ ὁ Brandis, Trendeleburg, Schleiermacher, Bonitz καὶ πολλοὶ ἄλλοι». (Ἰδ. τὴν ἡμετέραν πραγματείαν: Ὁ Πλάτων καὶ οἱ Θεοὶ τῆς πόλεως».)

σχέσεις ἐπαναπαυούσας τὰς ἀνάγκας τῆς ψυχῆς ἡμῶν. Διατί; Ἵνα ἑνωθῶ μετὰ τοῦ Θεοῦ, δὲν ἀρκεῖ νὰ εἰξεύρω ὅτι ὑπάρχει Θεός, ἀλλὰ τί εἶναι πρός με καὶ τί ζητεῖ παρ' ἐμοῦ. Ἂν ὁ Θεὸς οὗτος δέν με ἀγαπᾷ, ἂν δὲν ἦναι ἀγάπη, πῶς θ' ἀγαπήσω αὐτόν; Εἶναι ἄπειρος, παντοδύναμος, τὰ ἔργα αὐτοῦ κηρύττουσιν αὐτὸν τοιοῦτον· ἀλλὰ θέλει τὸ καλόν μου, μὲ ἀγαπᾷ; Οὐδέποτε οἱ φιλόσοφοι εἶπόν τι περὶ τούτου. Καὶ ἰδοὺ διατί οὐδὲν ἀνθρώπινον σύστημα ἠδυνήθη ποτὲ νὰ συστήσῃ πραγματικὴν ἑνότητα μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Περιπλέον, ἂν δὲν εἰξεύρω ὅτι ὁ Θεὸς μὲ ἀγαπᾷ, ὀλίγον μοὶ μέλει, ἂν ὑπάρχει Θεός. Τουναντίον ἡ ἀρχαιότης πόρρω ἀπέχουσα ν' ἀποδεχθῇ Θεὸν ἀγάπης, ἀπεδέξατο Θεὸν ψυχρὸν καὶ ἄκαμπτον, τὸ *πεπρωμένον*. Τὸ πεπρωμένον, ἰδοὺ ὁ ἀληθὴς Θεὸς τῆς ἀρχαιότητος. Ἡ ζοφερὰ αὕτη μορφὴ δεσπόζει πασῶν τῶν μυθολογιῶν καὶ τῶν συστημάτων. Οἱ λοιποὶ Θεοὶ καὶ οἱ ἄνθρωποι ὑπόκεινται αὐτῷ. Οὐδὲν συμβαίνει ἄνευ τῆς θελήσεώς του, καὶ ἡ θέλησίς του εἶναι δύναμις ἰδιότροπος καὶ τυφλή. Ὁ κλῆρος, ὃν ὁρίζει ἑκάστῳ, εἶναι μοιραῖος καὶ ἀμετάκλητος. Ἡ φρικαλέα αὕτη θεότης βάλλει πανταχόσε, τοὺς ὀφθαλμοὺς κεκλεισμένους ἔχουσα. Οὔτε θρῆνοι, οὔτε δάκρυα, οὔτε προσευχαὶ συγκινοῦσιν αὐτήν· δὲν ἔχει καρδίαν. Ὁ θρόνος αὐτῆς εἶναι ἐκ σιδήρου, τὸ στέμμα αὐτῆς ἐκ σιδήρου, τὸ σκῆπτρον αὐτῆς ἐκ σιδήρου. Οὗτος εἶναι ὁ Θεός, πρὸς ὃν τείνω, μεθ' οὗ δύναμαι νὰ ἑνωθῶ διὰ τῆς λατρείας καὶ τῆς ἀγάπης; Ὄχι, μυριάκις ὄχι. Κάλλιον τότε νὰ λατρεύσω τεμάχιον ξύλου ἢ λίθου, ὅπερ δὲν εἶναι πλειότερον ἀναίσθητον, ἀλλ' ἧττον φρικῶδες. Κάλλιον νὰ λατρεύσω τὸν πρὸ τῶν ποδῶν μου κύνα, εἰς οὗ τοὺς ὀφθαλμοὺς δύναμαι τοὐλάχιστον νὰ ἴδω ἓν δάκρυ, ὅταν θρηνῶ.

Τὰ ὀλίγα ταῦτα ἀρκοῦσι, νομίζω, νὰ δείξωσιν ὅτι αἱ θρησκεῖαι καὶ ἡ φιλοσοφία δὲν ἠδυνήθησαν νὰ λύσωσιν ἀποχρώντως τὰ προβλήματα τοῦ λόγου περὶ Θεοῦ, περὶ ψυχῆς καὶ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὸν Θεόν. Οὐδαμοῦ φῶς ἱκανόν, οὐδαμοῦ βεβαιότης, οὐδαμοῦ ἀλήθεια πλήρης· καὶ εἴμεθα λοιπὸν ἕτοιμοι νὰ ἐρωτήσωμεν μετὰ τοῦ Πιλάτου *καὶ τί ἐστιν ἀλήθεια*; Καὶ ἰδοὺ φωνή τις, πλήρης γλυκύτητος καὶ αὐθεντείας, λέγει πρὸς ἡμᾶς *Ἀκουσατέ μου καὶ ζήσεται ἡ ψυχὴ ὑμῶν*. Εἶναι ἡ φωνὴ τοῦ Εὐαγγελίου· ἀκούσωμεν αὐτήν.

Ἡ ἁγία Γραφὴ παριστᾷ ἡμῖν ἕνα μόνον Θεόν, οὗ τὸ ὑπέρτατον ὄνομα πληροῖ ἡμᾶς σεβασμοῦ καὶ λατρείας. «Τί ἐρῶ πρὸς αὐτούς; λέγει ὁ Μωϋσῆς. Καὶ εἶπεν ὁ Θεὸς πρὸς Μωϋσῆν· *ἐγώ εἰμι ὁ ὤν*. Ἰδοὺ ὁ Θεός, οὗ ἔχομεν χρείαν. Ἄναρχος, αἰώνιος, ἀμετάβλητος, ἀεὶ ὅμοιος ἑαυτῷ, αἴτιος πάντων. Εἶναι ὁ Θεός, ὃν τὸ σύμπαν κηρύττει δημιουργὸν αὐτοῦ. Ἡμέρα τῇ ἡμέρᾳ ἐρεύγεται ῥῆμα καὶ νὺξ νυκτὶ ἀναγγελεῖ γνῶσιν· ὁ Θεός, οὗ τὴν δόξαν ἐξαγγέλλει ἡ φύσις ἐν ὕμνοις, οὓς δὲν ἀκούει τὸ οὖς, ἀλλ' ἡ ψυχὴ αἰσθάνεται. «Οἰκεῖ φῶς ἀπρόσιτον· ὃν εἶδεν οὐδεὶς ἀνθρώπων». Πληροῖ γῆν

καὶ οὐρανόν, καὶ ὅμως *ὁ οὐρανὸς καὶ ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ* οὐκ ἀρκοῦσιν αὐτῷ, διότι εἶναι ἄπειρος. Ἡ δύναμις αὐτοῦ εἶναι ὡσαύτως ἄπειρος· οὐδὲν περιορίζει, οὐδὲν παρακωλύει αὐτήν. Ἡ θέλησις αὐτοῦ κινεῖται ἀπροσκόπτως, *πάντα ὅσα θέλει ποιεῖ*. Δι' ἑνὸς λόγου, δι' ἑνὸς σημείου ἐπιτάσσει, καὶ τὸ πᾶν ὑπείκει αὐτῷ· λέγει, καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ γίνεται ἔργον. «Ὁ ἐπιβλέπων ἐπὶ τὴν γῆν καὶ ποιῶν αὐτὴν τρέμειν· ὁ ἁπτόμενος τῶν ὀρέων καὶ καπνίζονται. Καίπερ ἄπειρος καὶ ἀπεριόριστος, δὲν εἶναι ὅμως μακρὰν ἀπὸ ἑνὸς ἑκάστου ἡμῶν. Ἐν παντὶ χώρῳ καὶ χρόνῳ πάρεστιν ἐν πνεύματι. «Ποῦ πορευθῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός σου, καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου ποῦ φύγω; Ἐὰν ἀναβῶ εἰς τὸν οὐρανόν, σὺ εἶ ἐκεῖ· ἐὰν καταβῶ εἰς τὸν Ἅδην, πάρει· ἐὰν ἀναλάβω τὰς πτέρυγάς μου κατ' ὄρθρον καὶ κατασκηνώσω εἰς τὰ ἔσχατα τῆς θαλάσσης καὶ γὰρ ἐκεῖ ἡ χείρ σου ὁδηγήσει καὶ καθέξει με ἡ δεξιά σου». Οὐδὲν μένει κεκρυμμένον αὐτῷ, οὐδὲν διαφεύγει αὐτόν. Εἰς μάτην ζητῶ νὰ καλυφθῶ ὑπὸ σκότους· ἡ νὺξ εἶναι εἰς αὐτὸν φωτισμὸς καὶ ἡ πυκνὴ σκιὰ ὡς λάμψις ἡμέρας. Ζητῶ νὰ περιορισθῶ ἐν ἐμαυτῷ, ἴσως οἱ διαλογισμοί μου μείνωσιν αὐτῷ ἄγνωστοι, ἴσως αἱ πτυχαὶ τῆς καρδίας μου μείνωσιν αὐτῷ ἧττον προσιταὶ ἢ τὸ βάθος τῆς νυκτός. Οὐαὶ δέ μοι, ἂν ὁ διαλογισμός μου δὲν εἶναι καθαρός, ἂν ὁ λόγος μου εἶναι ἀκάθαρτος. Ἀνακαλύπτει πόρρωθεν τοὺς διαλογισμοὺς τούτους· πρὶν ἢ ὁ λόγος ἔλθῃ ἐπὶ τῶν χειλέων, εἰξεύρει ἤδη τί θέλω νὰ εἴπω. Εἶναι ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος καὶ δίκαιος. Ὁ ὀφθαλμὸς αὐτοῦ εἶναι καθαρὸς *τοῦ μὴ ὁρᾶν πονηρά*. Τὸ κακὸν ἐμποιεῖ αὐτῷ φρίκην. Τὰ Σεραφεὶμ ἱστάμενα πρὸ αὐτοῦ κράζουσιν· «Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, Κύριος Σαβαώθ, πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ». Τίς θνητὸς προφέρει τὸ ἅγιον αὐτοῦ ὄνομα ἄνευ φόβου, ἀλλὰ τίς δὲν προφέρει αὐτὸ μετὰ πλήρους πεποιθήσεως; Ὁ αὐτὸς οὗτος Θεὸς εἶναι ἀγαθὸς καὶ εὔσπλαγχνος· εἶναι μακρόθυμος καὶ πολυέλεος· οὐκ εἰς τέλος ὀργισθήσεται, οὐδὲ εἰς τὸν αἰῶνα μηνιεῖ. Αἱ εὐεργεσίαι αὐτοῦ ἀνανεοῦνται ἀδιαλείπτως· εἶναι πιστός· «οὐχ ὡς ἄνθρωπος ὁ Θεὸς διαρτηθῆναι, οὐδ' ὡς υἱὸς ἀνθρώπου ἀπειληθῆναι· αὐτὸς εἴπας, οὐχὶ ποιήσει; λαλήσει καὶ οὐχὶ ἐμμενεῖ;» Αἱ ἐπαγγελίαι αὐτοῦ εἶναι ἀμετάβλητοι ὡς αὐτὸς οὗτος. Μακάριος ὁ ἐλπίζων ἐπ' αὐτῷ· οὐ μὴ καταισχυνθῇ.

Ὁποῖος Θεὸς ὁ Θεὸς τῆς ἁγίας Γραφῆς! «Τίς ἄλλος νομοθέτης, λέγει ὁ Μασιλλιών, τίς ἄλλος νομοθέτης ἐλάλησε περὶ τοῦ θείου ὡς ὁ τῶν χριστιανῶν; Εὕρετε ἀλλαχοῦ, ἂν δύνασθε, ἐξοχωτέρας τῶν ἐν ταῖς Γραφαῖς ἰδέας περὶ τῆς παντοδυναμίας, τοῦ ἀπείρου, τῆς σοφίας, τῆς ἀγαθότητος, τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ. Ἂν ὑπάρχῃ ὑπεράνω ἡμῶν ὂν ὕψιστον καὶ αἰώνιον, ἐν ᾧ τὰ πάντα ζῶσιν, εἶναι ἀναντιρρήτως τοιοῦτο, οἷον ἡ χριστιανικὴ θρησκεία παριστᾷ. Ἡμεῖς μόνοι λατρεύομεν αὐτὸν καθήμενον ἐπὶ τῶν Χερουβείμ, πανταχοῦ παρόντα, τὰ πάντα διὰ τῆς σοφίας αὐτοῦ διέποντα, τὸ φῶς καὶ τὸ σκότος δημιουργοῦντα, αἴτιον τοῦ καλοῦ, τιμωρὸν τοῦ κακοῦ. Ἡμεῖς μόνον

τιμῶμεν αὐτὸν κατ' ἀξίαν, προφέροντες αὐτῷ λατρείαν οὐχὶ ἐν αἵματι ταύρων καὶ μόσχων, ἐν συμβόλοις ἐξωτερικοῖς καὶ τύποις, ἀλλ' ἐν ἀγάπῃ, ἐν ὕμνοις, ἐν δοξολογίαις. Ἀναφέρομεν τὸ ἐν ἡμῖν καλὸν εἰς αὐτὸν ὡς εἰς ἀρχὴν, καὶ ἀποδίδομεν εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς τὸ κακὸν τὸ πηγάζον ἐκ τῆς διαφθορᾶς ἡμῶν. Ἐλπίζομεν νὰ τύχωμεν παρ' αὐτοῦ τὴν ἀμοιβὴν τῆς πίστεως ἡμῶν ὡς δῶρον τῆς χάριτος αὐτοῦ,περιμένομεν δὲ νὰ ὑποστῶμεν καὶ τὴν τιμωρίαν τῆς παρακοῆς προερχομένης πάντοτε ἐξ ἧς ποιούμεθα κακῆς χρήσεως τῆς ἐλευθερίας ἡμῶν. Τί ἀξιοπρεπέστερον τῶν ἰδεῶν τούτων εἰς τὸ ὕψιστον ὄν;»[1]

Ὁ Θεὸς τῆς ἁγίας Γραφῆς εἶναι ὁ ἀληθὴς Θεὸς, Θεὸς δημιουργός. Πρὶν ἢ ἡ ὕλη πλασθῇ ὑπ' αὐτοῦ, οὐδὲν ὑπῆρχε. Διὰ τοῦ λόγου αὐτοῦ τὸ χάος γεννᾶται· ὁ οὐρανὸς ἐκτυλίσσει τὴν λαμπρότητα αὐτοῦ καὶ ἡ γῆ τὴν μεγαλοπρέπειαν αὐτῆς. Ὁ ἄνθρωπος δημιουργεῖται· τὸ σῶμα αὐτοῦ πλάσσεται ἐκ χοὸς, καὶ ὁ Θεὸς ἐμφυσᾷ αὐτῷ ψυχὴν ἄϋλον κατ' εἰκόνα αὐτοῦ. Οὕτω τὰ πάντα εἶναι ἐξ αὐτοῦ, δι' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ. Μόνη αὐτοῦ ἡ θέλησις ἔδωκεν ὕπαρξιν εἰς πάντα τὰ ὄντα· μόνη αὐτοῦ ἡ θέλησις ἀρκεῖ, ἵνα τὰ πάντα ἐπανέλθωσιν εἰς τὸ μηδέν· μία λέξις ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ ἐκ τοῦ συνόλου τῶν ὄντων οὐδὲν θὰ ὑπελείπετο. Ἀλλ' ὄχι, ὁ Θεὸς δὲν θὰ καταστρέψῃ τὸ ἔργον αὐτοῦ, συντηρεῖ αὐτὸ διὰ τοῦ παντοδυνάμου αὐτοῦ λόγου. Αὐτός ἐστιν ὁ οὐρανόθεν ὑετοὺς ἡμῖν διδοὺς καὶ καιροὺς καρποφόρους, ὁ ἐμπιπλῶν τροφῆς καὶ εὐφροσύνης τὰς καρδίας ἡμῶν. «Πάντα πρὸς σὲ προσδοκῶσι, δοῦναι τὴν τροφὴν αὐτῶν εἰς εὔκαιρον, δόντος σου αὐτοῖς, συλλέξουσιν· ἀνοίξαντός σου τὴν χεῖρα, τὰ σύμπαντα πλησθήσονται χρηστότητος· ἀποστρέψαντος δέ σου τὸ πρόσωπον, ταραχθήσονται· ἀντανελεῖς τὸ πνεῦμα αὐτῶν καὶ ἐκλείψουσι καὶ εἰς τὸν χοῦν αὐτῶν ἐπιστρέψουσιν. Ἐξαποστελεῖς τὸ πνεῦμά σου καὶ κτισθήσονται καὶ ἀνακαινιεῖς τὸ πρόσωπον τῆς γῆς». Ἐν τῷ μέσῳ τῆς καθολικῆς ταύτης προνοίας ὁ ἄνθρωπος θὰ ἐγκαταλειφθῇ; Τοὐναντίον ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς συνεχοῦς τοῦ Θεοῦ μερίμνης. Ὁ αἰώνιος ἔχει ἐν χερσὶ τὸ νῆμα τῶν ἡμερῶν ἡμῶν. Ἐκ τοῦ ὕψους τῶν οὐρανῶν ἐπιβλέπει ἐφ' ἡμᾶς. Δὲν νυστάζει, οὐδὲ ὑπνώττει· φυλάττει τὴν εἴσοδον καὶ ἔξοδον ἡμῶν. Τί φοβούμεθα; Οὐδὲ ἓν στρουθίον πίπτει ἐπὶ τὴν γῆν ἄνευ αὐτοῦ· καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς ἡμῶν εἶναι ἠριθμημέναι. Πρὸς τί νὰ λυπώμεθα; «Ἐμβλέψατε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι οὐ σπείρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν, οὐδὲ συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας, καὶ ὁ πατὴρ ἡμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά· οὐχ ἡμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν;» Τοιοῦτον Θεὸν οὔτε αἱ λοιπαὶ θρησκεῖαι ἔγνωσαν οὔτε ἡ φιλοσοφία. Καὶ δὲν εἶναι ὁ Θεὸς, οὗτινος ἔχομεν χρείαν; Δὲν αἰσθάνεσθε ὅτι ὁ Θεὸς οὗτος ἀνταποκρίνεται ἐντελῶς εἰς τὰς ἀνάγκας ἡμῶν; Τί ἐν ἡμῖν δὲν μαρτυρεῖ, ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ ἀληθὴς Θεὸς, ὁ ἄπειρος, ὁ πνευματικὸς, ὁ προσωπικὸς, ὁ ἀγαθὸς καὶ δίκαιος καὶ ἅγιος Θεὸς, ὁ Θεὸς ὁ ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων καὶ ἐν πᾶσιν.

1 Massillon, sur la vérité de la religion.

Ἀλλὰ προσέλθωμεν ἐγγύτερον, ἵνα ἀνακαλύψωμεν τὸ μυστήριον τῆς ὑπάρξεως καὶ τοῦ προορισμοῦ ἡμῶν. Κατὰ τὸ σῶμα, λέγει ἡ ἁγία Γραφή, κατὰ τὸ σῶμα εἶσαι, ὦ ἄνθρωπε, πλάσμα ἐφήμερον, βαῖνον καθ' ἑκάστην εἰς τὸν τάφον· εἶσαι σκώληξ τῆς γῆς μέλλων νὰ ἐπανέλθῃς εἰς τὴν σκόνιν, ἐξ ἧς ἐλήφθης· εἶσαι χόρτος τοῦ ἀγροῦ, τὸ πρωῒ ἀνθῶν καὶ τὸ ἑσπέρας μαραινόμενος. Κατὰ τὴν ψυχήν, ἐπλάσθη κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ. Τὸ καθαρὸν τοῦτο πνεῦμα, πεπροικισμένον μὲ δυνάμεις τοσοῦτον ἐξόχους, καθιστώσας σε ἱκανὸν νὰ ἐπιγινώσκῃς, νὰ λατρεύῃς καὶ ἀγαπᾷς τὸν Θεόν, τὸ καθαρὸν τοῦτο πνεῦμα δὲν θ' ἀπολεσθῇ. Μετὰ θάνατον τὸ πνεῦμα ἐπιστρέφει εἰς τὸν δημιουργὸν αὐτοῦ. Ζῆς λοιπὸν αἰωνίως ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ οὐχὶ ζωὴν ἐξαφανιζομένην ἐν τῷ σύμπαντι, ἀλλὰ ζωὴν προσωπικὴν καὶ ἀτομικήν, ἧς ἔχεις συνείδησιν. Οἱ φιλόσοφοι ἐχαρακτήρισαν τὴν ψυχὴν ὡς σπινθῆρα τοῦ θείου πυρός, εἰς ὃ μετὰ θάνατον ἐπανέρχεται, ὡς σταγόνα ὠκεανοῦ, ἔνθα ἐπανέρχεται καὶ ἀπόλλυται. Ἡ ἁγία Γραφὴ λέγει πρὸς τὸν ἄνθρωπον· εἶσαι ἡνωμένος τῷ Θεῷ, ἀλλὰ διακρίνεσαι αὐτοῦ· ἡ ἀθανασία σου δὲν χωρίζεται τῆς ἐκείνου, ἀλλὰ καὶ δὲν συγχέεται μετὰ τῆς ἐκείνου. Βασιζόμενος ἐπὶ τοιαύτης βεβαιότητος δύνασαι νὰ περιμένῃς οὐχὶ μετὰ κενῆς ἐλπίδος, ἀλλὰ μετὰ πλήρους βεβαιότητος τὴν ὥραν, καθ' ἣν ὁ Θεός σου θὰ σὲ εἰσαγάγῃ διὰ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωήν. Ἂς παρέλθῃ τὸ σύμπαν· ἂς παρέλθωσιν οἱ οὐρανοὶ ῥοιζηδόν, σὺ θὰ ζήσῃς διὰ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς θελήσεως τοῦ δημιουργοῦ σου.

Ἀλλὰ τί θὰ εὕρω μετὰ θάνατον; Εὐτυχίαν ἢ δυστυχίαν; Θὰ εὑρεθῶ πρὸ τῆς ἀγαθότητος ἢ τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ; Ἡ ἁγία Γραφὴ λύει καὶ τὸ σκοτεινὸν καὶ δυσεπίλυτον τοῦτο πρόβλημα. Ὁ θεῖος λόγος παριστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἐξερχόμενον τῶν χειρῶν τοῦ δημιουργοῦ εὐτυχῆ· διότι ζῇ ἐν κοινωνίᾳ μετὰ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον πατήρ· ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸν Θεὸν εἶναι τέκνον. Αὕτη εἶναι ἡ ἀρχικὴ σχέσις· δεσμὸς εἶναι ἡ ἀγάπη. Ἀλλ' ἡ εὐτυχὴς αὕτη κατάστασις δὲν διαρκεῖ ἐπὶ μακρόν. Ὁ ἄνθρωπος ἐξανίσταται κατὰ τῆς πατρικῆς τοῦ δημιουργοῦ αὐτοῦ ἐξουσίας· παραβαίνει τὸν νόμον καὶ ἁμαρτάνει. Καὶ ἰδοὺ ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας ὁ θάνατος. Ἔκτοτε δὲν εἶναι πλέον δυνατὴ ἡ εὐτυχία· διότι δὲν ὑπάρχει ἀγάπη. Ἡ ἀρχικὴ σχέσις ἔπαυσεν, ἡ συγκοινωνία διεκόπη. Ὁ ἄνθρωπος ἐπαύσατο ὢν τέκνον Θεοῦ. Ἐν τούτοις ὁ ὀργισθεὶς καὶ προσβληθεὶς Θεὸς δὲν ἐπαύσατο μεριμνῶν περὶ τοῦ ἀνθρώπου· ὅπου ἐπερίσσευσεν ἡ ἁμαρτία ὑπερεπερίσσευσεν ἡ χάρις. Ἀπ' ἀρχῆς αἱ ἐπαγγελίαι τῆς χάριτος ταύτης ἐκδηλοῦνται. Αἱ ἐπαγγελίαι αὗται ἀπὸ αἰῶνος εἰς αἰῶνα ἐπαναλαμβάνονται καὶ αὐξάνουσιν, ὅτε δ' ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, πληροῦνται καὶ ὁ Σωτὴρ ἐμφανίζεται ἐπὶ τῆς γῆς. Εἶναι ὁ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ υἱός, ὅστις ἦτο ἀπ' ἀρχῆς ἐν Θεῷ. Γίνεται ἄνθρωπος καὶ ὑπομένει καὶ ἀποθνήσκει ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. Ἔκτοτε τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ ἐλύθη· ὁ δεσμὸς τῆς ἀγάπης ἀνα-

νεοῦται. Ἐν τῷ τοῦ Ἰησοῦ ὁ Θεὸς συγχωρεῖ. Ἐν τῷ Ἰησοῦ ὁ ἁμαρτωλὸς προσεγγίζει τῷ Θεῷ καὶ γίνεται καὶ πάλιν τέκνον αὐτοῦ. Δὲν αἰσθάνεσθε νῦν ὅτι ἔχοντες Σωτῆρα, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἑνούμενοι μετ' αὐτοῦ διὰ τῆς πίστεως γίνεσθε τέκνα Θεοῦ; Ἀγαπᾶτε, διότι αὐτὸς πρῶτος ἠγάπησεν ὑμᾶς· καὶ ἐπειδὴ ἀγαπᾶτε, ὁ φόβος φυγαδεύεται, ἡ γὰρ ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον. Ὑψούμενοι διὰ τῆς διανοίας εἰς τὸν δημιουργόν, δὲν ἀνακαλύπτετε πλέον τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ ἐξωπλισμένην, ἀλλ' ἀγκάλας ἑτοίμους νὰ ὑποδεχθῶσιν ὑμᾶς. Προσευχόμενοι εἰς αὐτόν, δὲν τρέμετε πλέον ὡς δοῦλοι, ἀλλὰ πεποίθατε αὐτῷ ὡς τέκνα. Δὲν ἔχετε πνεῦμα δουλείας. Ἡ ζωὴ ὑμῶν ἐνταῦθα θὰ παρέλθῃ ἐν εἰρήνῃ, καὶ μετὰ θάνατον θ' ἀποκαλυφθῇ ὑμῖν ἐν τῷ Ἰησοῦ ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἀθανασία. Τὸ κέντρον τῆς ἁμαρτίας συνετρίβη, ὁ θάνατος ἡττήθη καὶ ἡ αἰωνία μακαριότης ἐπιφυλάσσεται εἰς τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Ἰησοῦ.

Ταῦτα εἶναι, «ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν». Τίς δὲν ἀνακαλύπτει ἐν πᾶσι τούτοις τὴν σφραγῖδα τοῦ θείου; Καίπερ ἀδυνατοῦντες ἡμεῖς νὰ εὕρωμεν τὰς ἀληθείας ταύτας, τὰς βεβαίας καὶ ἐξόχους ταύτας ἀληθείας, δὲν αἰσθανόμεθα οὐδὲν ἧττον ὅτι αἱ ἀλήθειαι αὗται διατελοῦσιν ἐν πλήρει πρὸς ἡμᾶς ἁρμονίᾳ; Δὲν αἰσθανόμεθα ἡμᾶς αὐτοὺς ἑλκυομένους ὑπὸ τῶν ἀληθειῶν τούτων ὡς ὑπὸ μυστηριώδους τινὸς δυνάμεως; Καὶ δὲν εἶναι τοῦτο δεῖγμα τρανότατον τῆς θειότητος αὐτῶν; Διότι, ἂν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ὁ κόσμος καὶ ἡ ζωὴ δὲν εἶναι αἰνίγματα ἄλυτα καὶ μυστηριώδη, καὶ ὅτι ζητοῦμεν τὸν Θεὸν καὶ ὅτι οὐδέν, πλὴν αὐτοῦ, δύναται νὰ πληρώσῃ τὸν πόθον ἡμῶν· ὅταν ὁ πόθος ἡμῶν οὗτος πληρῶται καὶ πληρῶται διὰ τῶν ἀληθειῶν τοῦ Εὐαγγελίου, δυνάμεθα ν' ἀρνηθῶμεν ὅτι αἱ ἀλήθειαι αὗται προέρχονται ἐκ Θεοῦ; Ἀληθὲς ἄρα τὸ Εὐαγγέλιον· ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἡ ἀλήθεια.

Ι. ΜΟΣΧΑΚΗΣ ὑφηγητής.

ΠΟΙΚΙΛΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ

ΥΠΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Σ. ΚΟΝΤΟΥ.

§ 34 *

Διορθῶ ἢ ἐπανορθῶ, διορθωτὴς ἢ ἐπανορθωτής, διόρθωσις ἢ ἐπανόρθωσις, διόρθωμα. Παραδιορθῶ, παραδιόρθωμα.

Ὅταν τις μετ' ἐπιμελείας ἐπεξερχόμενος βιβλίον ἢ ἀντίγραφον θεραπεύῃ

* Ἴδε σελ. 50, 110, 203.

τὰ κακῶς ἔχοντα ἤτοι ἀποκαθιστᾷ τὰς ὑγιεῖς καὶ ὀρθὰς γραφάς, λέγεται ὅτι *διορθοῖ* ἢ *ἐπανορθοῖ* τὸ βιβλίον, τὴν λέξιν, τὸ σφάλμα ἢ τὰ σφάλματα, κτλ. Καὶ ὁ μὲν τοῦτο ποιῶν ὀνομάζεται *διορθωτὴς* καὶ *ἐπανορθωτής*, τὸ δὲ ἔργον αὐτοῦ *διόρθωσις* καὶ *ἐπανόρθωσις*, ὡς καὶ τὸ ἀπηλλαγμένον ἁμαρτημάτων βιβλίον καλεῖται *διωρθωμένον*, οὗ τὸ ἐναντίον *ἀδιόρθωτον* ἢ *ἀνεπανόρθωτον* ("Ιδε § 33, σελ. 209). Φανερὸν δ' ὑπάρχει ὅτι τῶν τε ῥημάτων καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν ὀνομάτων γίνεται χρῆσις καὶ ὅταν τις αὐτογνωμόνως μετακοσμῇ τὴν φράσιν συγγράμματος ἢ ποιήματος πρὸς τὸ φαινόμενον αὐτῷ εὐαρμοστότερον ἢ προσφυέστερον. Ἐάν τις κακῶς καὶ ἀτόπως διορθοῖ, λέγεται ὅτι *παραδιορθοῖ*· ὅθεν *παραδιόρθωμα* (καὶ *παραδιόρθωσις*).

Διορθῶ καὶ *ἐπανορθῶ*. Πλούτ. Ἀλκιβ. 7 «ἑτέρου δὲ φήσαντος ἔχειν Ὅμηρον ὑφ' αὑτοῦ *διωρθωμένον*, εἶτ', ἔφη, γράμματα διδάσκεις Ὅμηρον *ἐπανορθοῦν* ἱκανὸς ὤν;» Ἀλεξ. 8 «καὶ τὴν μὲν Ἰλιάδα τῆς πολεμικῆς ἀρετῆς ἐφόδιον καὶ νομίζων καὶ ὀνομάζων ἔλαβε μὲν τοῦ Ἀριστοτέλους *διορθώσαντος*, ἣν ἐκ τοῦ νάρθηκος καλοῦσιν, κτέ.» (Πρβ. καὶ Ἠθικ. σελ. 58,α'). Πορφύρ. π. Πλωτ. βίου 7 «ἔσχε δὲ καὶ ἐμὲ Πορφύριον Τύριον ὄντα ἐν τοῖς μάλιστα ἑταῖρον, ὃν καὶ *διορθοῦν* αὐτοῦ τὰ συγγράμματα ἠξίου». 26 «νυνὶ δὲ πειρασόμεθα — εἴ τι ἡμαρτημένον εἴη κατὰ λέξιν *διορθοῦν*». Ἀθήν. σελ. 329, δ' «ἤτοι ἡμαρτημένῳ περιτυχὼν τῷ δράματι ἢ διὰ τὸ ἄηθες τοῦ ὀνόματος αὐτὸς *διορθώσας* ἐξήνεγκεν». Εὐσέβ. Ἐκκλ. Ἱστορ. Ε', κη', 15 «διὰ τοῦτο ταῖς θείαις γραφαῖς ἀφόβως ἐπέβαλον τὰς χεῖρας λέγοντες αὐτὰς *διωρθωκέναι*». Γαλην. Τόμ. ΙΗ', α', σελ. 309 «μηδενὸς αὐτὴν *ἐπανορθῶσαι* τολμήσαντος».

Ἐκφέρεται δὲ τὸ *ἐπανορθῶ* καὶ κατὰ μέσον τύπον, οἷον *ἐπανορθοῦμαι* καὶ *ἐπηνωρθωσάμην*. Γαλην. Τόμ. ΙΖ', α', σελ. 80 «μηδ' *ἐπανορθωσαμένων* τὸ σφάλμα», κτλ. Κακῶς ἐν Τόμ. ΙΖ', β', σελ. 314 εἶνε γεγραμμένον «*ἐπηνΟρθώσαντο* δέ τινες, οἱ μὲν κατὰ δοτικὴν πτῶσιν αἰσθήσει γράψαντες, κτέ.» ἀντὶ τοῦ *ἐπηνΩρθώσαντο*, ὡς καὶ ἐν Τόμ. ΙΗ', β', σελ. 469 «ἣν ὁ μὲν *ἐπηνΟρθου* τῇ διὰ τῆς φαρμακείας κενώσει» ἀντὶ τοῦ *ἐπηνΩρθου*. Ἀδιάφθορος ἐσώθη ἡ γραφὴ ἐν Τόμ. Γ', σελ. 571 «*ἐπηνωρθώσατο* τοῦτο ἡ φύσις» καὶ σελ. 583 καὶ 774 καὶ ἐν Τόμ. Δ', σελ. 36 «πολλαῖς ἐπιτεχνήσεσιν *ἐπηνωρθώσατο*» καὶ «τὴν δ' ἐξ ἀνάγκης ἑπομένην αὐτῇ βλάβην τῶν κινήσεων *ἐπηνωρθώσατο*». Ἐν Τόμ. ϛ', σελ. 133 ἀναγινώσκεται «*ἐπΑνωρθώσαντο* τὰ πολλὰ τῶν ἐλαττωμάτων» ἀντὶ τοῦ *ἐπΗνωρθώσαντο*.

Ὡς δὲ λέγεται *ἐπανορθοῦμαι - ἐπηνωρθωσάμην*, οὕτω καὶ *διορθοῦμαι - διωρθωσάμην*, οἷον Φώτ. Ἐπιστ. σελ. 452 Βαλ. «καὶ τὸ βιβλίον *διορθώσασθε*· σφαλμάτων γὰρ αὐτὸ μᾶλλον ἢ γραμμάτων ὁρᾶν ἔστι τοῖς ἐντυγχάνουσι γέμον», κτλ. Πρβ. Κραμ. Ἀν. Παρ. Τόμ. Α', σελ. 6 «Ἰστέον ὅτι Ἀλέξανδρος ὁ Αἰτωλὸς καὶ Λυκόφρων ὁ Χαλκιδεὺς — τὰς σκηνικὰς *διορ*-

θωσαν βίβλους» καὶ «Τὰς δὲ σκηνικὰς Ἀλέξανδρός τε, ὡς ἔφθην εἰπών, καὶ Λυκόφρων *διωρθώσαντο*, τὰς δὲ ποιητικὰς Ζηνόδοτος πρῶτον καὶ ὕστερον Ἀρίσταρχος *διωρθώσαντο*» καὶ «ἄλλων ὄντων τούτων τῶν ἐπὶ Πτολεμαίου *διορθωσάντων*» (Ἴδε καὶ Βερνάρδυν *Grundr. d. Griech. Litter.* Τόμ. Β′, α′, σελ. 239 ἐκδ. γ′). Τὸ παρ' Ἀριστείδῃ Τόμ. Α′, σελ. 141 κείμενον «ἐπεὶ κἂν τοῖς βιβλίοις ἃ *διωρθοῦτο* τοῦτο ἐγκαταλέλειπται σύμβολον» μετεβλήθη ὑπὸ τοῦ Κοβήτου (*Μνημοσ.* 1875, σελ. 267) εἰς τὸ *διώρθου*. Ἀλλ' ἡμεῖς ὀκνοῦμεν νὰ ἐγκρίνωμεν τὴν μεταβολὴν ταύτην γινώσκοντες ὅτι καὶ ὑπὸ Σέξτου τοῦ Ἐμπειρικοῦ ἐλέχθη «ὅθεν τινὲς — *διορθοῦνται* τὸν ἐκκείμενον ὅρον» καὶ «εὐθὺς καὶ *διορθώσονται* ἡμᾶς;» (σελ. 486,20 καὶ σελ. 643,9) καὶ ὑπ' ἄλλων παλαιοτέρων ἐγένετο χρῆσις τοῦ μέσου τύπου *διορθοῦμαι*.

Παρατηρητέον δ' ὅτι καὶ ἐν κώδιξιν εὑρίσκεται γεγραμμένον «*διώρθωται* οὐ πρὸς σπουδαῖον ἀντίγραφον» καὶ «*διωρθώθη* πρὸς δύο Ἀττικιανά» καὶ «ὅτι τινὰ παρελείφθη ὡς ἀδιάγνωστα καὶ ἐσφαλμένα· *διωρθώθη* δέ τινα παρ' ἐμοῦ ὡς οἷόν τε ἦν ὥστε σῶσαι τὴν ἔννοιαν» (Ἴδε Ἰλλῆρον *Ἐρατοσθ.* σελ. 58), κτλ. Ἦσαν δὲ πολλοὶ τῶν ἀντιβαλλόντων καὶ διορθούντων ἀντίγραφα οὕτως ἀμαθεῖς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ὥστ' οὐδ' αὐτοῦ τοῦ ῥήματος *διορθῶ οῦμαι* ἠδύναντο ἀπταίστως τὸν ἀόριστον καὶ τὸν παρακείμενον νὰ σχηματίσωσιν, ἔγραφον δὲ «Ἀντεβλήθη πρὸς παλαιῶτατον λίαν ἀντίγραφον *δεδιορθωμένον* χειρὶ τοῦ ἁγίου μάρτυρος Παμφίλου» καὶ «Μετελήμφθη καὶ *διορθώθη* πρὸς τὰ Ἑξαπλᾶ Ὠριγένους. Ἀντωνῖνος ἀντέβαλεν, Πάμφιλος *διώρθωσα*», κτλ. (Ἴδε Κόβητον *Ὑπερείδ. Ἐπιταφ.* σελ. 27).

Παρὰ Θωμᾷ τῷ Μαγίστρῳ φέρεται σελ. 133,14 «*Ἐπανορθοῦμαι* κάλλιον ἢ *ἐπανορθῶ*. Πλάτων ἐν τῇ πρώτῃ τῶν Πολιτειῶν· καὶ δεῦρο ἰὼν ἐπηνωρθούμην» καὶ σελ. 97,5 «*Διορθοῦν* κυρίως ἐπὶ δοράτων βολῆς, *ἐπανορθοῦν* ἐπὶ λόγων» καὶ σελ. 204, 13 «*ἐπανορθῶσαι* δὲ ἐπὶ λόγων· ἅπαξ καὶ τὸ κατορθῶσαι ἐπὶ λόγων κεῖται· τὸ δὲ *διορθῶσαι* ἐπὶ τῶν διαστρόφων» (Πρβ. καὶ Ψευδηρῳδιαν. σελ. 464 Λοβ.), παρὰ δὲ τῷ Ἀμμωνίῳ κεῖται σελ. 43 «*Διορθοῦν* καὶ *ἐπανορθοῦν* διαφέρει· διορθοῦν μὲν γὰρ καὶ ἐπὶ δοράτων καὶ ἐπὶ ὀβελίσκων καὶ ἐπὶ λόγων, ἐπανορθοῦν δὲ ἐπὶ μόνων λόγων». Ἀλλ' ἀκριβῶς ταῦτα θὰ ἐξετάσωμεν ἄλλοτε τοῦτο μόνον τὰ νῦν λέγοντες, ὅτι τὸ παρὰ τῷ Μαγίστρῳ «ἐπὶ δοράτων *βολῆς*» εἶνε πιθανώτατα πλημμελὴς ἀνάγνωσις τοῦ «ἐπὶ δοράτων *καὶ ὀβελίσκων*».

Διορθωτὴς καὶ *ἐπανορθωτής*. Σουΐδ. «Ζηνόδοτος: Ἐφέσιος — ὃς καὶ πρῶτος τῶν Ὁμήρου *διορθωτὴς* ἐγένετο». Γαλην. Τόμ. Ζ′, σελ. 894 «εἰς ἄκρον ἀφῖκτο περιεργίας *ἐπανορθωτὴν* αὐτὸν τῶν Ἱπποκράτους συγγραμμάτων οὐχ ὑπηρέτην ἀποφαίνων». Τόμ. Η′, σελ. 758 «καθάπερ καὶ Μοσχίων ὁ *διορθωτὴς* ἐπικληθείς, ἐπειδή τινα τῶν ὑπ' Ἀσκληπιάδου λελεγμένων ἐπηνώρθου». Τόμ. ΙΖ′, α′, σελ. 606 «τῶν ἐκ πλοίων κατὰ *διορθωτὴν* Μνη-

μονα Σιδήτην». Πόρφύρ. Ζητ. Ὁμηρ. Η' «ἐπανάγωμεν δὲ ἐπὶ τὸν Ἡρόδοτον καὶ τὸν *διορθωτὴν* τὸν Κοτυαέα Ἀλέξανδρον». Περὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Κοτυαέως ἢ Κοτιαέως ἐποιήσατο λόγον ὁ Κόβητος ἐν τῇ *Μνημοσύνῃ* (1875, σελ. 267).

Διόρθωσις καὶ *ἐπανόρθωσις*. Στράβ. σελ. 594 «φέρεται γοῦν τις *διόρθωσις* τῆς Ὁμήρου ποιήσεως, ἡ ἐκ τοῦ νάρθηκος λεγομένη». Γαλην. Τόμ. ΙΖ', α', σελ. 794 «κἂν ἀπεδεξάμην αὐτούς, εἴ γε μετὰ τὴν *ἐπανόρθωσιν* ἑώρων διδάσκοντάς τι χρήσιμόν τε ἅμα καὶ τῆς γνώμης ἐχόμενον τοῦ παλαιοῦ· ἐπεὶ δὲ ἐνίοτε καὶ κατ' ἄμφω σφάλλονται, πολὺ βέλτιον ἔδοξέ μοι φυλάττοντι τὴν ἀρχαίαν γραφὴν ἀεὶ μὲν σπουδάζειν ἐκείνην ἐξηγεῖσθαι, μὴ δυνηθέντι δέ ποτε τοῦτο πρᾶξαι πιθανὴν τὴν *ἐπανόρθωσιν* αὐτῆς ποιεῖσθαι». Ὑπάρχει δὲ καὶ οὐδέτερον *διόρθωμα*, οἷον Πορφύρ. Ζητ. Ὁμηρ. Η' «ἐν τοῖς Φιλήμονος Συμμίκτοις περὶ Ἡροδοτείου *διορθώματος*».

Συχνὸν ἦτο τὸ ὄνομα *διόρθωσις* παρὰ τοῖς γραμματικοῖς τῆς Ἀλεξανδρείας, οἷον *Ζηνοδότειος διόρθωσις*, *Ζηνοδότειοι διορθώσεις*, *Ἀριστάρχειος διόρθωσις*, κτλ. Ἀπολλών. π. Ἀντων. σελ. 140, 6' «ἐν ταῖς Ζηνοδοτείοις *διορθώσεσι* δίχα τοῦ Ν τὸ Ζεὺς δὲ πρὸς ὃν λέχος ἐγράφετο», κτλ. Ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ἀράτου ἀναγινώσκεται «Καὶ τὴν Ὀδύσσειαν δὲ *διώρθωσε* καὶ καλεῖταί τις *διόρθωσις* οὕτως *Ἀράτειος*, ὡς Ἀριστάρχειος καὶ Ἀριστοφάνειος. Τινὲς δὲ αὐτὸν εἰς Συρίαν ἐληλυθέναι φασὶ καὶ γεγονέναι παρ' Ἀντιόχῳ καὶ ἠξιῶσθαι ὑπ' αὐτοῦ ὥστε τὴν Ἰλιάδα *διορθώσασθαι* διὰ τὸ ὑπὸ πολλῶν λελυμάνθαι». Περὶ τοῦ πληθυντικοῦ οὐδετέρου *διορθωτικά* διέλαβεν ὁ Λαρώχης *Hom. Textkr.* σελ. 81. Λέγεται δὲ καὶ *διορθωτέον*, οἷον Εὐστάθ. σελ. 118,1 «ὅθεν, φησί, τὸ στρέβλα παραλόγως γραφὲν ὑπό τινων *διορθωτέον*», κτλ.

Ἐν τοῖς τοῦ Τζέτζου φέρεται «τοιός τις ἐσμὲς *ἐξανορθοῖ* τὰς βίβλους, οἷός τις *ἐξώρθωσε* καὶ Ἡροδότου τὴν εἰς Ὁμήρου τὴν γονὴν γεγραμμένην Ἰωνικὸν πᾶν ἐν γραφῇ μετατρέπων — *ὀρθωτὴς* μέγας» καὶ «ὡς *ἀνορθοῖ* τὴν βίβλον, ὥς τις τὸ πρὶν *ὤρθωσε* τὴν τοῦ Ἡροδότου» (Σχολ. Θουκυδ. Α', 123 καὶ Γ', 61) καὶ «οὐκ οἶδα τί γράφει ὁ μιαρὸς οὐδὲ *ὀρθοῦν* δύναμαι» (Κραμ. Ἀν. Ὀξ. Τόμ. Γ', σελ. 372,15), κτλ. (Πρβ. καὶ Λοβέκκιον *Φρυν.* σελ. 218 καὶ Ὀθ. Σνειδῆρον *Καλλιμ.* Τόμ. Β', σελ. 301).

Συνώνυμον τῷ *διορθῶ* καὶ *ἐπανορθῶ* εἶνε τὸ *ἀναλαμβάνω*, οἷον Λογγῖν. παρὰ Πορφυρ. π. Πλωτ. βίου 19 «οὐ γὰρ μετρίως ἦν διημαρτημένα· καίτοι τὸν ἑταῖρον Ἀμέλιον ᾤμην *ἀναλήψεσθαι* τὰ τῶν γραφέων πταίσματα». Πρβ. Ἰώσηπ. Ἰουδ. Πολ. Ε', γ', 4 «*ἀναλήψεσθαι* γὰρ αὐτοὺς τὸ παρὸν πταῖσμα ταῖς εἰς τὸ μέλλον ἀρεταῖς», κτλ. (Ἴδε Οὐεσσελίγγιον *Διοδ. Σι-*

κ.λ. Τόμ. Ε', σελ. 612 καὶ Βυττεμβάχιον *Πλουτ. Ἠθικ.* Τόμ. ϛ', σελ. 76 καὶ Σχοιμαννὸν *Πλουτ. Ἀγ.* σελ. 88. Πρβ. καὶ Σεγάριον *Κλημ. Ἀλεξ.* Τόμ. Γ', σελ. 590 Διν.δ.). Ἐν ταῖς εἰς Διονύσιον Παρεκβολαῖς τοῦ Εὐσταθίου ἀναγινώσκεται σελ. 250,25 «φασὶ δὲ ὅτι ἐρημωθεῖσα ἡ Καρχηδών, καθ' ὃν καιρὸν καὶ ἡ Κόρινθος, *ἀνελήφθη* πάλιν, τουτέστιν *ἀνωρθώθη*, ὑπὸ Καίσαρος τοῦ ἐπιλεγομένου Θεοῦ» καὶ σελ. 376,37 «φασὶ δὲ αὐτὴν ὑπὸ τοῦ τυράννου Τρύφωνος κατασπασθεῖσαν *ἀναληφθῆναι* ὑπὸ Ῥωμαίων, ἤτοι *ἀναστῆναι καὶ καινισθῆναι*». Ἀλλ' ἀκριβῶς περὶ τοῦ προκειμένου ῥήματος ἑτέρωθι.

Παραδιορθῶ, παραδιόρθωμα, παραδιόρθωσις. Τοῦ ὀνόματος *παραδιόρθωμα* εὑρίσκεται χρῆσις ἐν τοῖς Ὁμηρικοῖς τοῦ Πορφυρίου Ζητήμασι κεφ. Η' «τί δέ; οὐχὶ καὶ τὰ ποιήματα σχεδὸν ἀνάπλεα πάντα τυγχάνει ἁμαρτημάτων γραφικῶν καὶ τῶν ἄλλων *παραδιορθωμάτων* πάνυ ἀγροίκων;». Ἀλλ' ἐπ' ἄλλης ἐννοίας εἶνε παρειλημμένον τὸ θηλυκὸν ὄνομα ἐν τοῖς Πλουτάρχου Ἠθικοῖς σελ. 33,6' «Ὅθεν οὐδ' αἱ *παραδιορθώσεις* φαύλως ἔχουσιν, αἷς Κλεάνθης ἐχρήσατο καὶ Ἀντισθένης, ὁ μὲν εὖ μάλα τοὺς Ἀθηναίους ἰδὼν θορυβήσαντας ἐν τῷ θεάτρῳ

τί δ' αἰσχρόν, εἰ μὴ τοῖσι χρωμένοις δοκεῖ;

παραβάλλων εὐθὺς

αἰσχρὸν τό γ' αἰσχρόν, κἂν δοκῇ κἂν μὴ δοκῇ.

ὁ δὲ Κλεάνθης περὶ τοῦ πλούτου — μεταγράφων οὕτω — καὶ ὁ Ζήνων *ἐπανορθούμενος* τὸ τοῦ Σοφοκλέους

ὅστις δὲ πρὸς τύραννον ἐμπορεύεται
κείνου 'στὶ δοῦλος, κἂν ἐλεύθερος μόλῃ.

μετέγραφεν

οὐκ ἔστι δοῦλος, ἢν ἐλεύθερος μόλῃ».

Παντί, νομίζομεν, φανερὸν ὑπάρχει ὅτι λέγων ὁ Πλούταρχος *παραδιορθώσεις* οὐδαμῶς ἐσκόπει νὰ παραστήσῃ τὰς ἀτόπους διορθώσεις ἀλλὰ τὰς παρακειμένας καὶ οἱονεὶ παρακεκολλημένας ἢ παραπεπηγυίας διορθώσεις. Πρβ. καὶ Εὐσέβ. Προπ. Εὐαγγ. Ι', γ', 20 «ὁ δ' Ἀντίμαχος τὰ Ὁμήρου κλέπτων *παραδιορθοῖ*· Ὁμήρου γὰρ εἰπόντος

Ἴδεώ θ' ὃς κάρτιστος ἐπιχθονίων γένετ' ἀνδρῶν,

Ἀντίμαχος λέγει

Ἴδεώ θ' ὃς κάρτιστος ἐπιχθονίων ἦν ἀνδρῶν.

καὶ Λυκόφρων ἐπαινεῖ τὴν μετάθεσιν, ὡς δι' αὐτῆς ἐστηριγμένου τοῦ στίχου». Καθ' ὅμοιον τρόπον λέγεται *παρασημειοῦμαι*, κτλ. Τὴν ἔννοιαν τῆς κακίας καὶ διαστροφῆς βλέπει τις σαφῶς ἐν τῷ τοῦ Φωτίου Ἐπιστ. σελ. 227 «ταχύτης δὲ σὺν ἀταξίᾳ ἔμπληκτον καὶ μανικὸν καὶ *παραδιορθοῦν* ἐνίοτε μεγάλα καὶ σφάλλον ὡς τὰ πολλὰ παραπλήσια». Καὶ μετ' ἄλλων

δὲ ῥημάτων συντιθεμένη ἡ πρόθεσις ΠΑΡΑ ἐμφαίνει πλημμέλειαν καὶ ἀτοπίαν, οἷον *παρερμηνεύω*, *παρεκδέχομαι*, *παρεξηγοῦμαι*, *παρυπολαμβάνω*, κτλ. Ὠριγέν. Τόμ. Β', σελ. 250 «ὅμοιον δὲ ἐν τούτῳ μοι πεπονθέναι φαίνεται τῷ ἑτέραν οὐσίαν φάσκοντι ὀφθαλμοῦ *παρορῶντος* καὶ ἑτέραν *ὁρῶντος* καὶ ἑτέραν οὐσίαν ἀκοῆς *παρακουούσης* καὶ *ὑγιῶς ἀκουούσης*». Περὶ τοῦ ἐν τοῖς Ἱπποκρατείοις *παρασύνεσις* ἐκ τοῦ *παρασυνίημι* γράφει ὁ Γαληνὸς Τόμ. ΙΗ', 6', σελ. 584 «ὅτι *παρασύνεσιν* οὐχ ἁπλῶς τὴν ἀπάτην ἀλλὰ τὴν παρακειμένην τῷ ἀληθεῖ καὶ διὰ τοῦτο πιθανὴν ὀνομάζειν εἴωθε, λέλεκταί μοι πρόσθεν». Ἀλλὰ περὶ πάντων τούτων μετὰ πολλῆς ἀκριβείας θὰ διαλάβωμεν ἐν ἄλλῳ τόπῳ τοῦτο μόνον ἐν τῷ παρόντι σημειούμενοι ὅτι, ὡς λέγεται *παρακούω*, *παρορῶ*, κτλ., οὕτω καὶ *παρανοῶ*, κάκιστα δ' ὑπὸ τῶν νέων Ἑλλήνων γίνεται χρῆσις τοῦ παντελῶς ἀνυπάρκτου *παρΕΝνοῶ* καὶ τοῦ ἐξ αὐτοῦ *παρΕΝνόησις*.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΥΕΡΓΕΤΙΚΗΣ ΕΠΙΔΡΑΣΕΩΣ ΤΗΣ ΔΡΟΣΟΥ *

Οὐδὲν φαινόμενον ὑπάρχει ἐν τῇ φύσει μᾶλλον σύνηθες τῆς δρόσου τῆς ἐν εἴδει σμικρῶν ῥανίδων ἀποτιθεμένης τὴν νύκτα ἐπὶ τῶν σωμάτων, καὶ ἐν τούτοις ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀριστοτέλους μόλις κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος ἀνευρέθησαν αἱ ἀληθεῖς αἰτίαι αἱ παράγουσαι αὐτὴν καὶ ἡ εὐεργετικὴ αὐτῆς ἐπίδρασις. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐδόξαζεν ὅτι αὕτη πίπτει ἄνωθεν, κατὰ δὲ τὸν 18ον αἰῶνα οἱ φυσικοὶ παρεδέχοντο ὅτι αὕτη ἀνέρχεται ἐκ τῆς γῆς. Εἷς δὲ σοφὸς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὁ Muschenbroeck, ὑπέθετεν ὅτι τὰ φυτὰ ἐκκρίνουσι τὴν δρόσον, ἣν μάλιστα παρεδέχετο ὡς ἐπιζήμιον πολλάκις εἰς τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα καὶ ὡς πρόξενον ἀσθενειῶν εἰς τοὺς ἀνθρώπους.

Πρῶτος ὁ Charles Leroi καθηγητὴς ἐν Μομπελλιὲ ἐξετέλεσε πείραμα περὶ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευσεν ὡς πρώτη ἀφετηρία τῆς ἐξηγήσεως τῆς δρόσου.

Ὅταν ἐκθέτωμεν εἰς τὸν ἀέρα ὕδωρ ἐντὸς πλατυστόμου καὶ ἀβαθοῦς ἀγγείου, τοῦτο μετά τινα χρόνον ἐκλείπει. Εἶναι δὲ γνωστὸν τὴν σήμερον ὅτι τὸ ὕδωρ τοῦτο μεταβάλλεται εἰς ἀφανῆ ἀτμὸν ὅστις μίγνυται μετὰ τοῦ ἀέρος. Ὁ Leroi ὅπως ἐξηγήσῃ τὸ φαινόμενον τοῦτο τὸ παρωμοίαζε πρὸς τὴν ἐν τῷ ὕδατι διάλυσιν τοῦ σακχάρου. Ὡς τὸ διαλυόμενον σάκχαρον δὲν ταράσσει τὴν διαύγειαν τοῦ ὕδατος καὶ δὲν καταπίπτει ἐκ τῆς διαλύσεως καίτοι πυκνότερον, οὕτω τὸ ὕδωρ ἀντλούμενον ὑπὸ τοῦ ἀέρος διαλύεται ἐν αὐτῷ. Ἀλλὰ τὸ ὕδωρ διαλύει ὡρισμένην ποσότητα σακχάρου καὶ κορέννυται, ἡ δὲ ποσότης αὕτη αὐξάνει μετὰ τῆς θερμοκρασίας, ὥστε διαλύεται μεγαλητέρα

1 Ἐσταχυολογήθη ἐκ τῆς πραγματείας τοῦ κ. J. Jamin.

ποσότης σακχάρου ἐν θερμῷ ἢ ἐν ψυχρῷ ὕδατι. Τοῦτ' αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ τὸν ἀέρα ὅστις κορέννυται μὲ ὡρισμένην ποσότητα ὕδατος ἐν ὡρισμένῃ θερμοκρασίᾳ, θερμαινόμενος δὲ δύναται νὰ διαλύσῃ μεγαλητέραν ποσότητα ὕδατος. Ὡς δὲ ἐκ θερμῆς διαλύσεως σακχάρου κατὰ τὴν ἀπόψυξιν καταπίπτει μέρος τοῦ σακχάρου, οὕτω καὶ ὁ ἐμπεριέχων ὕδωρ ἀὴρ ἀποψυχόμενος φθάνει κατὰ πρῶτον εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ κόρου, ἀποψυχόμενος δ' ἔτι μᾶλλον ἐγκαταλιμπάνει μέρος τοῦ ἐμπεριεχομένου ὕδατος, ὅπερ ἐπανέρχεται εἰς τὴν ὑγρὰν κατάστασιν.

Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου ὁ Leroi ἔλαβε φιάλην ἐκ λευκῆς ὑάλου, ἥτις ἐπληρώθη ἀέρος ἐν ἡμέρᾳ θερμῇ καὶ ὑγρᾷ, καὶ ἐνεβάπτισε ταύτην κατὰ τὸ ἥμισυ ἐν πεπηγότι ὕδατι. Μετά τινας στιγμὰς ἀνασύρας τὴν φιάλην, εὗρε ταύτην κεκαλυμμένην ἐσωτερικῶς διὰ σμικρῶν ῥανίδων καθ' ὅλον τὸ ἐμβαπτισθὲν μέρος. Μετὰ τοῦτο ἀναστρέψας τὸ πείραμα ἐπλήρωσε τὴν φιάλην ὕδατος τὸ ὁποῖον ἀπέψυχε ῥίπτων μικρὰ τεμάχια πάγου, οὕτω δὲ ἀπεψύχετο καὶ ὁ περιβάλλων τὴν φιάλην ἀήρ. Ἅμα ὁ ἀὴρ ἀπεψύχθη πέραν τοῦ βαθμοῦ τοῦ κόρου, καὶ ἡ φιάλη ἐκαλύφθη διὰ λεπτῆς δρόσου, ὁ δὲ Leroi ἀνεῦρεν ὅτι ὁ βαθμὸς οὗτος τῆς ἀποψύξεως εἶναι διάφορος κατὰ τοὺς διαφόρους τόπους καὶ ἡμέρας. Ἐὰν ἡ θερμοκρασία, εἰς ἣν πρέπει ν' ἀποψυχθῇ τὸ ἐν τῇ φιάλῃ ὕδωρ ὅπως ἄρξηται νὰ ἐναποτίθεται ἡ δρόσος, εἶναι ὑψηλὴ τοῦτο δεικνύει ὅτι ὁ ἀὴρ ἐμπεριέχει μεγάλην ποσότητα ὕδατος, ἐὰν τοὐναντίον εἶναι χαμηλή, τότε ὁ ἀὴρ συγκρατεῖ πολὺ μικροτέραν ποσότητα. Ὥστε ἡ συσκευὴ αὕτη δύναται νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς προσδιορισμὸν τῆς ἐν τῷ ἀέρι ὑγρασίας καὶ καλεῖται διὰ τοῦτο ὑγρόμετρον τοῦ Leroi. Τὸ ὑγρόμετρον τοῦτο τελειοποιηθὲν βραδύτερον ὑπὸ τοῦ Regnault κατέστη σήμερον τὸ ἄριστον τῶν ὑγρομέτρων.

Ἡ ἐπὶ τῆς φιάλης τοῦ Leroi ἐναποτιθεμένη κατ' ἀρχὰς λεπτὴ δρόσος προσομοιάζει πρὸς τὴν ἐπὶ ψυχρᾶς ὑάλου διὰ τῆς ἀναπνοῆς μας παραγομένην. Ἡ δρόσος αὕτη ἐπαυξάνει, εἶτα μεταβάλλεται εἰς ῥανίδας αἵτινες συνενούμεναι καταῤῥέουσιν. Παρόμοιον φαινόμενον λαμβάνει χώραν καὶ ἐπὶ τῶν ὑαλοπαραθύρων ὅταν ὁ ἐξωτερικὸς ἀὴρ εἶναι ψυχρός, ἐπὶ τῶν φιαλῶν τῶν ἐξαγομένων ἐξ ὑπογείου ἢ τῶν ἐμπεριεχουσῶν ὕδωρ πεπηγός, καὶ ἐν γένει ἐπὶ πασῶν τῶν οὐσιῶν αἵτινες ἔκ τινος αἰτίας ἀποψύχονται ἀρκούντως. Τοιαύτη δὲ εἶναι καὶ ἡ φυσικὴ δρόσος, ἥτις ἀναφαίνεται ἐπὶ τῶν σωμάτων ἅτινα ἀποψύχονται τὴν νύκτα, ἐν καιρῷ νηνεμίας καὶ ἐν οὐρανῷ ἀνεφέλῳ κατὰ τὴν ἄνοιξιν καὶ τὸ φθινόπωρον.

Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου ὁ Leroi τῇ 27 Σεπτεμβρίου 1752 κατὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, ὅτε ἡ θερμοκρασία τοῦ ἀέρος ἦν 17 βαθμῶν, προσδιώρισε τὸν βαθμὸν τοῦ κόρου τοῦ ἀέρος, τουτέστι τὴν θερμοκρασίαν εἰς ἣν ἔπρεπε ν' ἀποψυχθῇ τὸ ἐν τῇ φιάλῃ ὕδωρ ὅπως ἄρξηται ἐναποτιθεμένη ἐπ' αὐτῆς ἡ δρόσος καὶ εὗρε ταύτην $13^0\ ^1/_2$. Εἶτα ἐξέθηκεν ἐν ἀνοικτῷ μέρει ἓν θερμόμε-

τρον καὶ φιάλην ἐκ λευκῆς ὑάλου τὰ ὁποῖα ἕνεκα τοῦ ψύχους τῆς νυκτὸς ἀπεψύχθησαν μέχρι 12^{0} $^{1}/_{2}$, ἄφθονος δὲ δρόσος ἐκάλυψε τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν τῆς φιάλης. Τὸ πείραμα τοῦτο πολλάκις ἐπανελήφθη πάντοτε μετὰ τῆς αὐτῆς ἐπιτυχίας, τουτέστιν ἡ δρόσος ἐναπετίθετο τότε μόνον ὅταν τὸ ψῦχος κατήρχετο κάτωθεν τοῦ βαθμοῦ τοῦ κόρου τοῦ ἀέρος. Ὅθεν ἡ δρόσος δὲν πίπτει ἐκ τοῦ οὐρανοῦ οὐδ' ἀνέρχεται ἐκ τῆς γῆς, ἀλλ' ἐνυπάρχει ἐν τῷ ἀέρι ὡς ὑδρατμὸς καὶ ἐναποτίθεται ὑπὸ τοῦ ψύχους ἐν εἴδει ῥανίδων ἐπὶ τῆς γῆς, ἐπὶ τῶν φυτῶν, ἐπὶ τῆς ἄμμου, ἐπὶ τῆς ὑάλου, ταχύτερον μὲν ἐν ἡμέραις ὑγραῖς, βραδύτερον δ' ἐν καιρῷ καὶ τόπῳ ξηρῷ, πάντοτε κατὰ τὰς ἀνεφέλους νύκτας αἵτινες εἰσὶ ψυχραί, οὐδέποτε κατὰ τὰς νεφελώδεις αἵτινες εἰσὶ θερμαί. Ὅπερ δ' ἀξιοσημείωτον, ἡ δρόσος σπανιώτατα ἐναποτίθεται ἐν ταῖς πόλεσι, διότι τὸ νυκτερινὸν ψῦχος δὲν δύναται νὰ εἰσδύσῃ ἐπὶ τοσοῦτον εἰς αὐτάς, ὡς ἀπέδειξε τοῦτο ὁ Leroi θέσας ἓν μὲν θερμόμετρον ἐν τῷ μέσῳ τῆς πόλεως τοῦ Μομπελλιέ, ἕτερον δὲ εἰς γειτνιάζουσαν ἐξοχήν. Τὴν πρωΐαν ἀνεῦρεν ἐν μὲν τῇ ἐξοχῇ ἄφθονον δρόσον ἀλλὰ καὶ ἡ θερμοκρασία εἶχε κατέλθει ἐπαισθητῶς πέραν τοῦ βαθμοῦ τοῦ κόρου, τοὐναντίον δὲ ἐν τῇ πόλει οὔτε δρόσον εὗρεν ἀλλ' οὔτε σπουδαῖον νυκτερινὸν ψῦχος. Ἑπομένως ἐπειδὴ τὸ ψῦχος δὲν εἰσδύει ἐπὶ τοσοῦτον εἰς τὰς πόλεις, οὐδὲ δρόσος σχηματίζεται ἐν αὐταῖς.

Ἀλλ' ὁ Leroi ὅστις ἔθηκε τὰς πρώτας ὀρθὰς βάσεις τῆς ἐξηγήσεως τῆς δρόσου, εὑρέθη εἰς λίαν δύσκολον θέσιν ὅταν ἠθέλησε νὰ ἐξηγήσῃ τὴν αἰτίαν δι' ἣν ἐναποτίθεται ἡ δρόσος ἐπὶ τῶν φυτῶν ἐν ὑγροῖς τόποις ἐνῷ ὁ ὑπερκείμενος ἀὴρ εὑρίσκετο εἰς θερμοκρασίαν πολὺ ἀνωτέραν τοῦ βαθμοῦ τοῦ κόρου. Βεβαίως θ' ἀνεύρισκε τὴν ἀληθῆ αἰτίαν ἐὰν ἔθετε τὸ θερμόμετρον ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἢ ἐντὸς τῶν φυτῶν τῶν ὑγρῶν τόπων, τῶν ὁποίων ἡ θερμοκρασία κατέρχεται πολὺ κατώτερον τῆς θερμοκρασίας τοῦ ὑπερκειμένου ἀέρος.

Ἀλλὰ ποία εἶναι ἡ αἰτία τοῦ νυκτερινοῦ ψύχους; Βεβαίως δύναταί τις ν' ἀπαντήσῃ, ὅτι μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, τῆς ἀπλέτου ταύτης πηγῆς τῆς θερμότητος, ἡ θερμοκρασία πρέπει νὰ κατέλθῃ. Τῆς ἑστίας ἀποβεσθείσης, ἡ θερμότης ἀπέρχεται. Ἐν τούτοις ἡ ἀπάντησις εἰς τὴν ἀνωτέρω ἐρώτησιν ἐγκλείει μεγάλα προβλήματα καὶ μᾶς ἄγει νὰ ἐρευνήσωμεν λεπτομερείας νεωτάτων ἀνακαλύψεων. Καὶ πρῶτον ἀπαντῶμεν τὸ ἑξῆς ἀξιοπερίεργον φαινόμενον. Ὅταν κατὰ τὴν νύκτα ὁ οὐρανὸς εἶναι νεφελώδης καὶ κεκαλυμμένος, θερμόμετρα τοποθετημένα εἰς διάφορα μέρη καὶ εἰς διάφορα ὕψη δεικνύουσι πάντα τὴν αὐτὴν σχεδὸν θερμοκρασίαν, ὀλίγον μὲν ὑψηλοτέραν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, χθαμαλωτέραν δὲ εἰς τὸν ἀέρα. Ὅταν τοὐναντίον ὁ οὐρανὸς εἶναι αἴθριος καὶ ἀνέφελος, συμβαίνει τὸ ἀντίθετον· τὸ ἔδαφος καὶ τὸ ἔνδον τῆς χλόης εὑρίσκονται εἰς θερμοκρασίαν πολὺ κατωτέραν ἢ ὁ ἀὴρ ὁ ὑπερκείμενος ὀλίγους μόνον πόδας. Ὁ ἄγγλος Wels περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελ-

θόντος αἰῶνος ἀνεῦρεν ὅτι ἡ θερμοκρασία ἐντὸς τῆς χλόης ἐν νυκτὶ ἀνεφέλῳ τοῦ φθινοπώρου εἶναι κατὰ 4 ἕως 5 βαθμοὺς *κατωτέρα* τῆς τοῦ ὑπερκειμένου ἀέρος. Ὁ Wels ἀνεγνώρισεν ὡσαύτως, ὡς ἦτο γνωστὸν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι ἡ δρόσος ἀναφαίνεται ὅταν καὶ οἱ ἀστέρες λάμπουσιν ἐν οὐρανῷ ἀνεφέλῳ, ὅτι ἡ ἐλαφρὰ ὑγρὰ αὔρα ἐπαυξάνει αὐτὴν, τοὐναντίον ὁ σφοδρὸς ἄνεμος ἐμποδίζει τὸν σχηματισμόν της, ὅτι σπανίως ἀναφαίνεται κατὰ τὸ θέρος ὅτε αἱ νύκτες εἰσὶ βραχεῖαι καὶ θερμαί, συχνότατα δὲ κατὰ τὸ φθινόπωρον καὶ τὸ ἔαρ ὅτε εἰσὶ μακραὶ καὶ ψυχραί. Τέλος οὐδέποτε ἀναφαίνεται μὲ νεφελώδη οὐρανὸν, οὔτε ὑπὸ σκιάδα ἢ ὑπὸ πυκνὰ δένδρα ἢ ἐν γένει ὑπὸ σκέπην.

Ὅπως ἀνεύρῃ τὸ ποσὸν τῆς δρόσου τῆς ἐναποτιθεμένης ὑπὸ διαφόρους περιστάσεις, ὁ Wels παρεσκεύαζε τολύπας ἐξ ἐρίου ὀλίγον πεπιεσμένου πάσας τοῦ αὐτοῦ σχήματος καὶ τοῦ αὐτοῦ βάρους, τὰς ὁποίας ἐτοποθέτει εἰς διάφορα σημεῖα μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, καὶ τὴν ἐπαύριον προσδιώριζε τὸ ποσὸν τῆς δρόσου ἐκ τῆς αὐξήσεως τοῦ βάρους. Ὑπὸ τράπεζαν ἐν τῷ μέσῳ κήπου εὑρισκομένην οὐδόλως ἐναπετίθετο δρόσος, οὔτε ὑπὸ χάρτην ἐπὶ τῆς χλόης κείμενον, ὑπῆρχε τοὐναντίον μεγάλη ποσότης ἐπ' αὐτοῦ. Πᾶσα διάταξις ἥτις ηὔξανε τὴν ἔκτασιν τοῦ ὁρατοῦ οὐρανοῦ ἔκ τινος μέρους αὐξάνει καὶ τὸ ποσὸν τῆς δρόσου, τοὐναντίον πᾶν ὅ,τι καλύπτει οἷον τράπεζα ἢ χάρτης ἢ νέφος, ἢ πυκνὰ δένδρα ἐλαττόνει σπουδαίως ἢ καὶ ἐμποδίζει τὸν σχηματισμὸν τῆς δρόσου.

Οὐ μόνον ὁ ἀὴρ ὁ ἐν τῇ χλόῃ κείμενος ἀποψύχεται κατὰ τὰς ἀνεφέλους ἐαρινὰς νύκτας, ἀλλὰ καὶ ὁ ἐφαπτόμενος πάντων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς κειμένων σωμάτων καὶ ὁ εἰς ἐπαφὴν εὑρισκόμενος μετὰ τοῦ ἐδάφους τοῦ γυμνοῦ ἢ τοῦ κεκαλυμμένου διὰ χλόης. Τὸ ψῦχος τοῦτο ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου ἐπαυξάνει καὶ ἐπιτείνεται μέχρι τῆς ἐπομένης ἀνατολῆς αὐτοῦ. Περὶ τὴν πρωΐαν θερμόμετρα εἰς διάφορα ὕψη κείμενα ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἀέρος δεικνύουσι θερμοκρασίαν βαθμηδὸν ἐλαττουμένην ἀπὸ ὕψους 2 μέτρων μέχρι 15 ἕως 20 ἑκατοστομέτρων ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, μεθ' ὃ κεῖται στρῶμα ἀέρος ὁμοιομερῶς λίαν ψυχρὸν, εἰς πᾶσαν μὲν ἐποχὴν ἐὰν ὁ οὐρανὸς αἴθριος, ἰδίως δὲ κατὰ τὸν χειμῶνα, τὸ ὁποῖον καλύπτει τὸ ἔδαφος. Ἡ ἐπιφάνεια ὅθεν τῆς γῆς καλύπτεται ὑπὸ εἴδους ἐπιχρίσματος ψυχροῦ ἀέρος, τὸ ὁποῖον ὡς πυκνότερον καταρρέει ἐπὶ τοῦ κεκλιμμένου ἐδάφους, συσσωρεύεται εἰς τὰς κοιλάδας, διεισδύει εἰς τὰ μεταξὺ τῶν φυτῶν διαστήματα, καλύπτει τὰ φύλλα καὶ τοὺς κλάδους, ἀλλὰ δὲν εἰσέρχεται ὅπως καλύψῃ τὰ ὑπὸ σκέπην ἀντικείμενα, ὅσον ἐλαφρὰ καὶ ἂν ὦσιν τὰ καλύμματα δι' ὧν περιβάλλουσι τὰ φυτὰ κατὰ τὰς νύκτας τῆς ἀνοίξεως. Ἐντὸς τοῦ στρώματος τούτου τοῦ ψυχροῦ ἀέρος σχηματίζεται ἡ δρόσος, ἥτις ἐνίοτε πήγνυται καὶ μεταβάλλεται εἰς πάχνην εἰ καὶ ὁ ὑπερκείμενος ἀὴρ διατηρεῖ θερμοκρασίαν ἀνωτέραν τῆς πρὸς πῆξιν τοῦ ὕδατος ἀπαιτουμένης. Νέφος ἄνωθεν διερχό-

μενον, ἢ ὕφασμα ἐπὶ τῆς χλόης ῥιπτόμενον ἐμποδίζει τὴν δρόσον θερμαῖνον τὸν ὑποκάτωθεν ἀέρα, τὸ δὲ ἐπίχρισμα τοῦ ψυχροῦ ἀέρος σχηματίζεται ἄνωθεν ἐπὶ τοῦ καλύμματος. Ῥεῦμα ψυχροῦ ἀέρος σφοδροῦ ἐκτοπίζει τὴν λεπτὴν ταύτην διάστρωσιν τοῦ ψυχροῦ ἀέρος καὶ τὴν ἀναμιγνύει μὲ τὰ ὑπερκείμενα στρώματα. Ὅθεν ὁ σφοδρὸς ἄνεμος δὲν ἐξατμίζει τὴν δρόσον ἐφ' ὅσον αὕτη σχηματίζεται, ἀλλ' ἐμποδίζει τὸν σχηματισμὸν αὐτῆς διότι καταστρέφει τὴν αἰτίαν.

Πόθεν προέρχεται τὸ νυκτερινὸν τοῦτο ψῦχος, οὗτινος ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ δρόσος;

Ἡ γῆ κειμένη εἰς ἓν σημεῖον τοῦ ἀπείρου χώρου, φέρει μικρὰν σχετικῶς ποσότητα θερμαντικοῦ ἐν αὐτῇ. Ἔχει ὡς γειτνιάζοντα σώματα τὴν σελήνην καὶ τὸν ἥλιον. Οὗτος εἶναι παμμέγιστος, ἡ θερμοκρασία αὐτοῦ ὑψίστη, τὸ δὲ θερμαντικὸν τὸ ὁποῖον μᾶς ἀποστέλλει εἶναι τοσοῦτον ὥστε δύναται κατὰ τὸν Pouillet νὰ τήξῃ ἐν διαστήματι ἑνὸς ἔτους στρῶμα πάγου πάχους 32 μέτρων, καλῦπτον ὁλόκληρον τὴν γῆν. Ἀλλ' ἡ θερμότης αὕτη δὲν διαμένει ἐπὶ τῆς γῆς, ἐκτὸς ἐλαχίστης σχετικῶς ποσότητος ἥτις ἀπαιτεῖται διὰ τὴν ζωὴν τῶν φυτῶν τὸ ὑπόλοιπον ἀπόλυται.

Πάντα τὰ ἀντικείμενα ἅτινα καλύπτουσι τὸ ἔδαφος, φυτὰ ἢ ὀρυκτά, ξηρὰ ἢ θάλασσα, ἀκτινοβολοῦσι κατὰ τὴν νύκτα τὸ θερμαντικὸν τὸ ὁποῖον ἐδέχθησαν κατὰ τὴν ἡμέραν, καὶ τὸ ἐκπέμπουσι πρὸς τὸ ἄπειρον διάστημα καθ' ὅλας συγχρόνως τὰς διευθύνσεις.

Ἡ ἀκτινοβόλος αὕτη θερμότης διέρχεται διὰ τῆς ἀτμοσφαίρας, χωρὶς νὰ θερμάνῃ αὐτήν, ἢ νὰ ἐμποδισθῇ ὑπ' αὐτῆς. Τουτέστιν ὁ ἀὴρ εἶναι, ὡς ἔλεγεν ὁ Melloni, διάθερμος, τουτέστι διαφανὴς ὡς πρὸς τὴν θερμότητα, ἀφίνων ἐλευθέραν τὴν δίοδον, ἂν οὐχὶ εἰς πάσας τὰς ὑπὸ τοῦ ἐδάφους ἐκπεμπομένας θερμαντικὰς ἀκτῖνας, ἀλλ᾽ εἰς μέγιστον μέρος αὐτῶν. Ἡ θερμότης αὕτη ἐξελθοῦσα τῆς ἀτμοσφαίρας χάνεται εἰς τὸ ἀχανὲς διάστημα, μὴ δυναμένη πλέον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν γῆν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο καλεῖται νυκτερινὴ ἀκτινοβολία, ἧς ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ ἀπόψυξις τῶν ἐπὶ τῆς γῆς σωμάτων. Ὁ ἀὴρ ἀμέτοχος τῆς ἀκτινοβολίας ταύτης δὲν ἀποψύχεται, τὰ ἀντικείμενα καθίστανται ψυχρότερα αὐτοῦ καὶ ἡ δρόσος ἐπέρχεται. Ἀλλ' ἡ ἀπόψυξις αὕτη ἐκ τῆς νυκτερινῆς ἀκτινοβολίας δὲν εἶναι ἡ αὐτὴ διὰ πάντα τὰ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους κείμενα σώματα, ἀλλ' ἐξαρτᾶται καὶ ἐκ τῆς ἀφετικῆς αὐτῶν δυνάμεως. Ὁ Leslie ἐπλήρωσε διὰ ζέοντος ὕδατος κυβικὸν ἀγγεῖον, οὗτινος ἡ μὲν τῶν ἑδρῶν ἦτο κατεσκευασμένη ἐξ ἐστιλβωμένου μετάλλου, ἡ δ' ἀντίθετος ἦτο κεκαλυμμένη δι' αἰθάλης, παρετήρησε δὲ ὅτι ἡ μὲν πρώτη ἐξέπεμπε 8 ἢ 10 θερμαντικὰς ἀκτῖνας, ἐνῷ ἡ δευτέρα ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ ἐξαπέστελλεν ἑκατόν. Διὰ τοῦτο λέγουσιν ὅτι ἡ ἀφετικὴ δύναμις τῶν μετάλλων εἶναι πολὺ μικρά, ἡ τῆς αἰθάλης τοὐναντίον μεγίστη. Ἕπεται ἐκ τούτου ὅτι τὰ μέταλλα ἐκπέμπουσιν ἢ ἀκτινοβολοῦσιν ὀλιγωτέραν θερμότητα

ἢ ἄλλα σώματα, οἷον ὁ χάρτης, καὶ ἑπομένως ἀποψύχονται βραδύτερον ἢ ἄλλα σώματα. Ἐπειδὴ δ' ἐξ ἄλλου μέρους τὰ μέταλλα εἰσὶ θερμαγωγὰ προσλαμβάνουσι θερμαντικὸν ἐκ τοῦ ἐδάφους καὶ διαμένουσι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς νυκτὸς θερμότερα ἢ τὰ γειτνιάζοντα ἀντικείμενα. Ἑπομένως τὰ στίλβοντα μέταλλα μένουσι ξηρά, ἐνῷ ἄλλα σώματα, οἷον ὁ χάρτης, καλύπτονται ὑπὸ δρόσου.

Ἠδύνατό τις ὅμως νὰ κάμῃ περὶ τῆς νυκτερινῆς ἀκτινοβολίας τὴν ἑξῆς παρατήρησιν. Θερμόμετρον κρεμάμενον ὑψηλὰ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἀέρος καὶ πανταχόθεν ἐκτεθειμένον ὤφειλε νὰ ἀκτινοβολῇ πλειότερον καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις καὶ ἑπομένως ν' ἀποψύχηται πλειότερον θερμομέτρου κεκρυμμένου ἐντὸς τῆς χλόης, ἐνῷ συμβαίνει τοὐναντίον. Βεβαίως τὸ πρῶτον θερμόμετρον ἀκτινοβολεῖ πλειότερον, ἀλλ' ὁ ἀὴρ ὅστις τὸ περιβάλλει τὸ θερμαίνει καὶ ἀποψυχόμενος καταπίπτει ὡς πυκνότερος, καὶ ἀντικαθίσταται ὑπ' ἄλλου ἀέρος θερμοτέρου καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἕπεται ὅτι ἡ νυκτερινὴ ἀκτινοβολία ἀποψύχει τὰ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἀντικείμενα, τελειότερον μὲν ὅταν ὁ οὐρανὸς ἦναι αἴθριος, οὐδόλως δ' ὅταν ἦναι νεφελώδης. Ὡσαύτως ἡ νυκτερινὴ ἀκτινοβολία καὶ ἑπομένως καὶ ἡ ψύξις αὐξάνει μὲν μετὰ τῆς ἐκτάσεως τοῦ ὁρατοῦ οὐρανοῦ, μειοῦται δὲ ὑπὸ σκέπην. Ὁ ψυχρὸς ἀὴρ διαχέεται ἐν εἴδει ὑγροῦ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἡ δὲ δρόσος ἀναφαίνεται, ὅταν ὁ ψυχρὸς ἀὴρ καταβῇ πέραν τοῦ βαθμοῦ τοῦ κόρου, τότε δὲ ἡ γῆ μεταβάλλεται εἰς παμμέγιστον ὑγρόμετρον τοῦ Leroi.

Ἀλλὰ ποία εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῆς σελήνης; Ἡ κοινὴ πρόληψις κατηγορεῖ αὐτὴν ἀδίκως καὶ ἀποδίδει εἰς αὐτὴν τὴν παραγωγὴν τῆς ψυχρᾶς δρόσου καὶ τοῦ παγετοῦ κατὰ τὰς νύκτας τῆς ἀνοίξεως.

Ἀλλ' ἡ σελήνη ὡς καὶ ἡ γῆ δέχεται ἐτησίως ἐκ τοῦ ἡλίου ποσότητα θερμαντικοῦ ἥτις ἠδύνατο νὰ τήξῃ στρῶμα πάγου 32 μέτρων ὕψους. Ὅπως καὶ ἡ γῆ οὕτω καὶ ἡ σελήνη θερμαίνεται κατὰ τὴν ἡμέραν καὶ ἀποψύχεται κατὰ τὴν νύκτα, καὶ ἐπειδὴ ἡ ἡμέρα ἐπὶ τῆς σελήνης εἶναι περίπου 28 φορὰς μεγαλητέρα τῆς ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ σημεῖα τῆς σελήνης τὰ ὁποῖα βλέπομεν ἐκ τῆς γῆς δέχονται τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων ἐπὶ 14 ὁλόκληρα ἡμερονύκτια ἄνευ διακοπῆς. Πῶς δύναται λοιπὸν ἡ φωτίζουσα ἡμᾶς σελήνη νὰ ἦναι ψυχρὰ καὶ νὰ ἀποψύχῃ καὶ τὴν γῆν; Φαντασθῶμεν ποίαν θερμοκρασίαν θὰ ἐλάμβανεν ἡ γῆ ἐὰν κατὰ τὸ θέρος ὁ ἥλιος μᾶς ἐθέρμανεν ἐπὶ 14 ὅλα ἡμερονύκτια. Ἡ σελήνη ἑπομένως εἶναι λίαν θερμή, ὅταν μᾶς φωτίζῃ κατὰ τὰς παγετώδεις ἡμῶν νύκτας καὶ οὐ μόνον δὲν μᾶς ἀποψύχει ἀλλὰ τοὐναντίον μᾶς θερμαίνει ἐφ' ὅσον δύναται, ἔστω καὶ κατ' ἐλάχιστον ὡς ἀπέδειξαν τὰ πειράματα τοῦ Melloni. Ἑπομένως ἀδίκως κατηγοροῦμεν τὴν σελήνην, ἥτις παρίσταται ὡς ἄλλος ἀθῶος μάρτυς κατὰ τὴν νυκτερινὴν ταύτην ψύξιν τῆς γῆς, ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ αἰτιώμεθα τὸν ἀληθῆ ἔνοχον, ὅστις εἶναι ἡ νυκτερινὴ ἀκτινοβολία.

Ἀλλὰ τὴν νυκτερινὴν ταύτην ἀκτινοβολίαν οὐδόλως ἐμποδίζει πράγματι ὁ περιβάλλων τὴν γῆν ἀήρ; Ὁ ἀὴρ θερμαίνεται κατὰ τὴν ἡμέραν ἐφαπτόμενος τῶν ὑπὸ τοῦ ἡλίου θερμαινομένων ἀντικειμένων, τὴν δὲ νύκτα ἀποδίδει πάλιν εἰς ταῦτα δι' ἐπαφῆς τὴν θερμότητα ἣν προσέλαβεν. Ἀλλὰ τὰ πειράματα τοῦ Pouillet, εἶτα δὲ τὰ τοῦ Tyndall ἀπέδειξαν ὅτι ὁ ἀτμοσφαιρικὸς ἀὴρ δὲν εἶναι ἐντελῶς διάθερμος, ἀλλ' ἀπορροφᾷ μέρος τῶν σκοτεινῶν θερμαντικῶν ἀκτίνων. Αἱ ἐκ τοῦ ἡλίου ἐκπεμπόμεναι ἀκτῖνες, αἱ φῶς καὶ θερμότητα συνάμα ἐμπεριέχουσαι, φθάνουσαι εἰς τὰ πέρατα τῆς ἀτμοσφαίρας διατηροῦσι τὴν αὐτὴν ἰσχὺν ὡς μὴ συναντήσασαι κατὰ τὴν πορείαν ὕλην σταθμητήν, ἥτις ἠδύνατο νὰ τὰς ἐξασθενήσῃ. Εἰσδύουσαι εἰς τὴν ἀτμοσφαῖραν καὶ συναντῶσαι τὰς κορυφὰς τῶν ὑψηλῶν ὀρέων ἐλάχιστον ἐλαττοῦνται κατὰ τὴν ἰσχύν. Διὰ τοῦτο οἱ εἰς τὰς κορυφὰς τῶν ὑψηλῶν ὀρέων ἀνερχόμενοι κατακαίονται οὕτως εἰπεῖν ὑπὸ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων, ἀλλὰ καταψύχονται ἐν τῇ σκιᾷ. Αἰσθάνονται δὲ τὸ αὐτὸ αἴσθημα τὸ ὁποῖον καὶ ἐνώπιον ἰσχυρᾶς πυρᾶς κατὰ τὸν χειμῶνα ἐν ὑπαίθρῳ, τουτέστι ὑπερθερμαίνονται ἔμπροσθεν, καταψύχονται δ' ὄπισθεν. Κατεισδύουσαι εἶτα αἱ ἡλιακαὶ ἀκτῖνες μέχρι τοῦ βάθους τῶν κοιλάδων ἀπεκδύονται μετὰ μεγάλης ταχύτητος τῶν σκοτεινῶν θερμαντικῶν ἀκτίνων, ἃς παραχωροῦσιν εἰς τὸν ἀτμοσφαιρικὸν ἀέρα. Ἡ λοιπὴ θερμότης προσπίπτει ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, τὸ ὁποῖον κατὰ πρῶτον τὴν μεταβάλλει καὶ εἶτα τὴν ἐκπέμπει πρὸς τὸν ἀέρα, τὸν ὁποῖον διελαύνει ἡ θερμότης καὶ ἐκ δευτέρου κατ' ἀντίθετον φορὰν, ἀπεκδυομένη νέας ποσότητος θερμαντικῶν ἀκτίνων μεγαλητέρας ἢ κατὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν. Ἑπομένως ὁ ἀτμοσφαιρικὸς ἀὴρ θερμαίνεται καὶ διὰ τῆς ἀπορροφήσεως μέρους τῶν θερμαντικῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου καὶ διὰ τῆς ἐπαφῆς αὐτοῦ μετὰ τοῦ ἐδάφους. Ἡ ἀτμοσφαῖρα εἶναι ἀληθὴς μανδύας, ἐπικάλυμμα συσσωρεῦον τὴν θερμότητα ἥτις ἔρχεται ἐκ τοῦ ἡλίου καὶ ἐμποδίζον τὴν ἐκ τοῦ ἐδάφους ἐκπεμπομένην. Ἕνεκα τῆς ἀτμοσφαίρας αἱ νύκτες διατηροῦσι θερμοκρασίαν τινὰ, ἣν θ' ἀπέβαλον ταχέως, ἂν ἡ γῆ δὲν περιεβάλλετο διὰ τοῦ ἐφαπλώματος τούτου τὸ ὁποῖον καλεῖται ἀτμοσφαῖρα. Τὸ εὐεργετικὸν τοῦτο πλεονέκτημα δὲν ἔχει ἡ σελήνη, ἥτις διαμένουσα γυμνὴ ἐν τῷ χώρῳ ἀποψύχεται κατὰ τὰς μακρὰς αὐτῆς νύκτας. Αἱ παρατηρήσεις τοῦ Pouillet κατέδειξαν ὅτι ἡ ἀτμοσφαῖρα ἀπορροφᾷ κατὰ τὴν κατακόρυφον διεύθυνσιν τὸ τέταρτον ἢ τὸ πέμπτον τῆς ὑπὸ τοῦ ἡλίου πρὸς τὴν γῆν ἐκπεμπομένης θερμότητος. Ἡ ἀπορροφωμένη αὕτη ποσότης μεταβάλλεται κατὰ τὰς διαφόρους ἡμέρας, ἑπομένως καὶ ἡ ἀτμοσφαῖρα πρέπει νὰ ὑφίσταται μεταβολάς τινας.

Ὁ ἀτμοσφαιρικὸς ἀὴρ σύγκειται ἰδίως ἐξ ὀξυγόνου, ἐξ ἀζώτου καὶ ἐξ ὑδατμῶν. Εἰς ποῖον τῶν τριῶν τούτων ἀερίων ὀφείλεται ἡ ἀπορροφητικὴ τῆς ἀτμοσφαίρας δύναμις; Τὸ ζήτημα τοῦτο ἔλυσεν ὁ σοφὸς Ἄγγλος φυσικὸς Tyndall. κατὰ τὴν ἄνοδον αὐτοῦ εἰς τὸ Λευκὸν Ὄρος. Αἱ παρατηρήσεις τούτου κατέδειξαν ὅτι ὁ ἀὴρ ὁ ἐντελῶς ξηρὸς καὶ καθαρὸς εἶναι διάθερμος, τοῦ-

πίστιν ἀφίνει σχεδὸν ἐλευθέραν τὴν δίοδον εἰς τὰς σκοτεινὰς θερμαντικὰς ἀκτῖνας, ὡς νὰ μὴ ὑπῆρχεν. Ἐπομένως ἂν ἡ ἀτμοσφαῖρα ἦτο πάντοτε ἐντελῶς ξηρὰ καὶ καθαρὰ, οὐδόλως θ' ἀπερρόφα τὴν ἡλιακὴν θερμότητα, ἀρκεῖ ὅμως νὰ ἐνυπάρχῃ ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ ἀρωματική τις ὕλη ἐν ἐλαχίστῃ ποσότητι,ὅπως ἡ ἀπορροφητικὴ δύναμις τῆς ἀτμοσφαίρας αὐξήσῃ σπουδαίως.Τὸ δὲ ἄρωμα τὸ ὑπὸ τῶν ἀνθέων ἀποδιδόμενον ἀρκεῖ πρὸς τοῦτο.'Αλλὰ τὸ ἀέριον ὅπερ καθιστᾷ τὸν ἀτμοσφαιρικὸν ἀέρα ἑβδομηκοντάκις ἀπορροφητικώτερον ὡς πρὸς τὰς θερμαντικὰς ἀκτῖνας, εἶναι ὁ ἐν τῷ ἀέρι ὑπάρχων ὑδρατμός. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ Tyndall ὅτι ὁ ὑδρατμὸς ὁ καλύπτων τὴν Ἀγγλίαν εἶναι μᾶλλον ἀπαραίτητος εἰς τὸ φυτικὸν βασίλειον ἢ τὰ ἐνδύματα εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἀφαιρέσατε διὰ μίαν νύκτα τοὺς ὑδρατμοὺς τοὺς καλύπτοντας τὸ Ἀγγλικὸν ἔδαφος, θέλετε καταστρέψει πάντα τὰ φυτὰ ἕνεκα τοῦ ψύχους καὶ τοῦ παγετοῦ, ὁ δὲ ἥλιος ἀνατέλλων τὴν ἐπιοῦσαν θέλει εὕρει ὅλον τὸ ἔδαφος κατεψυγμένον.

Ἀλλὰ ποία εἶναι τέλος ἡ εὐεργετικὴ ἐπίδρασις τῆς δρόσου; Χρησιμεύει μόνον ὡς ὁ Hales ὑπέθετε κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, ὅπως ποτίζῃ τὰ φυτὰ καὶ παρέχῃ εἰς αὐτὰ ἀρκοῦσαν προμήθειαν ὑγρασίας κατὰ τῆς ἐξατμίσεως τῆς ἐπερχομένης ἡμέρας; Ἡ ἐπίδρασις τῆς δρόσου εἶναι πολὺ σπουδαιοτέρα καὶ μεγίστης πρακτικῆς ὠφελείας πρόξενος. Ὅπως δ' ἐννοήσωμεν ταύτην ὀφείλομεν ν' ἀναμνησθῶμεν ὅτι πρὸς ἐξάτμισιν τοῦ ὕδατος ἀπαιτεῖται κατανάλωσις θερμότητος, πρὸς συμπύκνωσιν δὲ καὶ ῥευστοποίησιν τῶν ἀτμῶν, πρέπει νὰ ἀφαιρέσωμεν ἀπ' αὐτῶν θερμότητα ἐνυπάρχουσαν εἰς τοὺς ἀτμοὺς ἐν λανθανούσῃ καταστάσει. Τοῦτο εἶναι πασίδηλον ὅταν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν μεγάλην ποσότητα ἀνθράκων οὓς καταναλίσκομεν εἰς τοὺς ἀτμολέβητας. Ὑπελογίσθη δ' ὅτι πρὸς ἐξάτμισιν ἑνὸς γράμμου ὕδατος ἀπαιτεῖται τόση θερμότης ὅση πρὸς θέρμανσιν 600 γράμμων ὕδατος κατὰ ἕνα βαθμὸν τοῦ θερμομέτρου. Τουτέστι πρέπει νὰ παρέξωμεν εἰς τὸ ἓν τοῦτο γράμμον τοῦ ὕδατος 600 μονάδας θερμαντικοῦ.

Ἀλλὰ τὸ ὕδωρ ἐξατμίζεται οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ πυρὸς τιθέμενον, ἀλλὰ καὶ εἰς πᾶσαν θερμοκρασίαν. ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας λίμνης, ποταμοῦ ἢ θαλάσσης, ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖ νὰ δεχθῇ τὴν ἀναγκαίαν ποσότητα θερμαντικοῦ, ἥτις ἀνέρχεται εἰς 600 μονάδας δι' ἕκαστον γράμμον ὕδατος. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ὑπάρχει ἑστία ἥτις νὰ παρέξῃ τὴν θερμότητα ταύτην εἰς τὸ ὕδωρ, τοῦτο τὴν λαμβάνει ἐκ τῶν πέριξ σωμάτων, ἐκ τοῦ ἀέρος, ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ ὕδατος, ἡ δὲ θερμοκρασία διὰ τοῦτο κατέρχεται. Τὰ παρ' ἡμῖν πορώδη πήλινα ἀγγεῖα, ἅτινα μεταχειριζόμεθα κατὰ τὸ θέρος πρὸς ψύξιν τοῦ ὕδατος, ἀποδεικνύουσι τοῦτο. Τὸ ὕδωρ ἐξερχόμενον ἐκ τῶν πόρων ἐν εἴδει ἐξυδρώσεως ἐξατμίζεται ταχέως ἐὰν ὁ περιβάλλων ἀὴρ εἶναι ξηρὸς καὶ θερμός, τὸ δ' ἐν τῷ ἀγγείῳ ὕδωρ παρέχον τὴν θερμότητά του ἀποψύχεται. Ὡσαύτως ἂν ἐκθέσωμεν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἀέρος δύο θερμόμετρα ἐντελῶς ὅμοια, καλύψωμεν

δὲ τὸ ἐν δι' ὑφάσματος διατηρουμένου πάντοτε ὑγροῦ, παρατηροῦμεν ὅτι τοῦτο δεικνύει πάντοτε κατωτέραν θερμοκρασίαν, ἐνῷ τὸ γυμνὸν εὑρίσκεται εἰς ὑψηλοτέραν θερμοκρασίαν.

Ἡ διαφορὰ αὕτη μεταξὺ τῆς θερμοκρασίας τῶν δύο θερμομέτρων εἶναι ἐπὶ τοσοῦτον μεγαλητέρα, ἐφόσον ὁ ἀὴρ εἶναι ξηρότερος καὶ θερμότερος, ἐλαττοῦται τοὐναντίον ἐν τῷ ὑγρῷ ἀέρι καὶ ἐκλείπει ἐν τῷ ἀέρι τῷ κεκορεσμένῳ ὑδρατμῶν. Ἐν γένει πᾶσα ὑγρὰ ἐπιφάνεια ἀποδίδει ἀτμοὺς καὶ εἶναι ψυχροτέρα τῶν παρακειμένων ξηρῶν ἀντικειμένων.

Τοὐναντίον ὅταν οἱ ἀτμοὶ μεταβάλλουσι κατάστασιν καὶ ῥευστοποιοῦνται ἀποδίδουσι τὴν λανθάνουσαν θερμότητα ἣν περιέχουσιν, ὡς ὅταν οἱ ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ ὑδρατμοὶ μεταβάλλωνται εἰς βροχὴν ἀποδίδουσι τὴν θερμότητα ἥτις ἰσοῦται πρὸς 600 μονάδας θερμαντικοῦ δι' ἕκαστον γράμμον. Τουτέστιν ἕκαστον γράμμον βροχῆς ἀποβάλλει τοιαύτην θερμότητα ὅση καταναλίσκεται πρὸς θέρμανσιν ἐξ γράμμων ὕδατος μέχρι τῆς θερμοκρασίας τοῦ βρασμοῦ. Ἡ βροχὴ ἀποδίδει ἔτι μεγαλητέραν θερμότητα ἕνεκα τοῦ ὕψους ἐξ οὗ καταπίπτει, θερμαίνει ἐπομένως τὸν ἀέρα, τὰ ἐπὶ τῆς γῆς ἀντικείμενα καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ καταπίπτον ὕδωρ. Ἡ βροχὴ ἐπομένως εἶναι μεγάλη πηγὴ θερμότητος καὶ διὰ τοῦτο αἱ κατὰ τὸν χειμῶνα ἡμέραι τῆς βροχῆς εἰσὶ θερμαί.

Ἡ ποσότης τοῦ καταπίπτοντος ὕδατος ἐτησίως ἐν Ἀθήναις κατὰ μέσον ὅρον ἀνέρχεται εἰς 39 ἑκατοστὰ τοῦ μέτρου, τουτέστιν ἂν τὸ ἔδαφος τῶν Ἀθηνῶν ἦτο πανταχοῦ ὁριζόντιον, τὸ δὲ καταπίπτον ὕδωρ δὲν ἀπερροφᾶτο ὑπὸ τοῦ ἐδάφους οὐδ' ὑπέκειτο εἰς ἐξάτμισιν, θὰ ἐσχημάτιζε λίμνην ἐτησίως ὕψους 39 ἑκατοστομέτρων. Ὥστε ἕκαστον τετραγωνικὸν ἑκατοστόμετρον τοῦ ἐδάφους τῶν Ἀθηνῶν δέχεται ἐτησίως 39 γράμμα ὕδατος, ἅτινα ἀποδίδουσι 39×600 ἤτοι 23,400 μονάδας θερμαντικοῦ, τὸ ὁποῖον ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν θερμότητα 3 περίπου γράμμων ἄνθρακος καιομένου ἐτησίως ἐπὶ ἑκάστου τετραγωνικοῦ ἑκατοστομέτρου τοῦ ἐδάφους τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ θερμότης αὕτη εἶναι ὑπέρμετρος διότι δύναται νὰ τήξῃ ἐν Ἀθήναις στρῶμα πάγου ὕψους 3 μέτρων.

Ἀλλὰ τὸ καταπίπτον ὕδωρ δὲν μένει ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἀλλ' ἐκλείπει ταχέως, μέρος μὲν δι' ἐξατμίσεως, μέρος δὲ διὰ τῶν φυτῶν, τὸ δὲ ὑπόλοιπον ἀπορροφᾶται ὑπὸ τοῦ ἐδάφους. Τὸ ποσὸν τοῦ ἐξατμιζομένου ἐτησίως ὕδατος ὑπερβαίνει τὸ καταπίπτον, ὥστε ἡ δίψα τῆς ἀτμοσφαίρας δὲν κορέννυται ἐλλείψει τροφῆς. Αὕτη ἐμπεριέχει ὀλιγωτέραν ποσότητα ὕδατος ἐν εἴδει ἀτμῶν, ἢ ὅσην πράγματι ἠδύνατο νὰ δεχθῇ, τουτέστιν ὁ ἀὴρ εἶναι μὲν ὑγρὸς ἀλλ' οὐχὶ κεκορεσμένος.

Ἡ ἐξάτμισις τελεῖται ἐπὶ ὅλων τῶν ὑγρῶν ἐπιφανειῶν, ἀλλ' ἰδίως ἐπὶ τῆς τῶν φυτῶν. Ὁ Hales κατὰ τὴν 3 Ἰουλίου 1724 ἔλαβε πήλινον σκεῦος (γάστραν) ἐν ᾧ εἶχε φυτεύσει φυτὸν (τὸν κοινῶς παρ' ἡμῖν καλούμενον ἥλιον), τὸ ὁποῖον ἦτο 3 πόδας ὑψηλόν. Προσδιώριζε τὸ βάρος τοῦ φυτοῦ μετὰ τοῦ

σκεύους ἑκάστην πρωΐαν καὶ ἑσπέραν ἐπὶ 15 ἡμέρας καὶ εὗρε ὅτι τὸ φυτὸν ἀπέβαλε διὰ τῆς διαπνοῆς ἐπὶ 12 ὥρας ἐν ἡμέρᾳ ξηρᾷ καὶ θερμῇ ἓν χιλιόγραμμον ὕδατος. Ἡ ἀπώλεια ἐν νυκτὶ ξηρᾷ ἄνευ δρόσου ἦτο περίπου τριῶν οὐγγιῶν. Τοὐναντίον ηὔξανε κατὰ τὸ αὐτὸ βάρος, ὅταν ἐσχηματίζετο ἄφθονος δρόσος. Τὸ μικρὸν τοῦτο φυτὸν ἑπομένως ἐξέπεμπεν ἐν διαστήματι 12 ὡρῶν ἓν χιλιόγραμμον ὕδατος ἐν εἴδει ἀτμῶν. Τὰ φυτὰ ἄρα ἀπορροφῶσι μεγίστην ποσότητα ἡλιακῆς θερμότητος, ἣν συσσωρεύουσιν εἶτα κατὰ μέγα μέρος εἰς τοὺς ἀτμοὺς οὓς ἀποδίδουσιν. Τὸ μικρὸν τοῦτο φυτὸν τοῦ Hales συνεσώρευεν ἐν διαστήματι 12 ὡρῶν 600,000 μονάδας θερμαντικοῦ, ὅπερ δύναται νὰ παραχθῇ διὰ τῆς καύσεως 75 γράμμων ἄνθρακος. Ἂν ἤδη λάβωμεν ὑπ' ὄψιν πάντα τὰ φυτά, ἅτινα καλύπτουσι τὸ ἔδαφος τῆς γῆς ἀνευρίσκομεν ἀμύθητον ποσὸν ἀτμοῦ ὕδατος καὶ θερμότητος συσσωρευομένης.

Κατὰ ἐαρινὴν ἢ φθινοπωρινὴν ἀνέφελον ἡμέραν, ἐφόσον ὁ ἥλιος λάμπει ὑπὲρ τὸν ὁρίζοντα, θερμαίνεται οὐ μόνον ἡ ἀτμοσφαῖρα, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ ἐπὶ τῆς γῆς κείμενα σώματα καὶ αὐτὸ τὸ ἔδαφος. Τὰ κάθυγρα σώματα καὶ τὰ φυτὰ ἀναδίδουσιν ἀτμοὺς ὕδατος, ἐν οἷς συσσωρεύεται μεγάλη ποσότης θερμότητος ἐν λανθανούσῃ καταστάσει. Ὅταν ἡ νὺξ ἐπέρχηται, ἐγένετο ἤδη μεγάλη προμήθεια θερμότητος, ἄρχεται δὲ ἡ πάλη.

Ἡ νυκτερινὴ ἀκτινοβολία, μὴ ἀντισταθμιζομένη πλέον ὑπὸ τῆς ἡλιακῆς θερμότητος, ἀποψύχει πάντα τὰ σώματα ἅτινα κέκτηνται μεγάλην ἀφετικὴν δύναμιν. Ὁ ἀὴρ ἀποδίδει τὴν θερμότητα, ἣν κατὰ τὴν ἡμέραν ἐπρομηθεύθη, ἀποψυχόμενος δὲ καταπίπτει καὶ σχηματίζεται τὸ ἐπίχρισμα τοῦ ψυχροῦ ἀέρος. Τὰ ὑγρὰ σώματα καὶ τὰ φυτὰ ἐπωφελούμενα τρόπον τινὰ τῶν τελευταίων ὡρῶν τῆς ἡμέρας ἐξακολουθοῦσι τὴν ἐξάτμισιν καὶ ἀποψύχονται ταχύτερον τῶν παρακειμένων ξηρῶν σωμάτων. Εἰς τὴν ταχυτέραν ταύτην ἀπόψυξιν ὀφείλεται τὸ ψῦχος, ὅπερ αἰσθανόμεθα εἰς τὰς διὰ φυτῶν κεκαλυμμένας ὑγρὰς κοιλάδας κατὰ τὰς φθινοπωρινὰς ἑσπέρας, ἡ ἄφθονος δρόσος καὶ ἡ ὁμίχλη ἥτις σχηματίζεται ἐν αὐταῖς. Κατὰ τὴν ἄνοιξιν οἱ γεωργοὶ γνωρίζουσιν ὅτι ὑπάρχει φόβος μήπως τὰ δένδρα *καῶσιν ὑπὸ τοῦ πάγου*, ὅταν ἡ μὲν νὺξ εἶναι ἀνέφελος, λεπτὴ δὲ βροχὴ διέβρεξε ταῦτα κατὰ τὴν ἡμέραν.

Ἐν Βεγγάλῃ κατασκευάζουσι πάγον ἐκθέτοντες πλατέα καὶ πορώδη ἀγγεῖα πλήρη ὕδατος εἰς τὸ ὕπαιθρον ἐν νυκτὶ ἀνεφέλῳ ἐπὶ ἀχύρων. Τὴν πρωΐαν τὸ ὕδωρ ἀνευρίσκεται πεπηγός, ἐνῷ τὰ ἄχυρα διατηροῦσι θερμοκρασίαν 4 ἕως 5 βαθμῶν. Ἐνταῦθα συντελεῖ ἡ ἐξάτμισις ἀφ' ἑνός, ἡ ἀκτινοβολία ἀφ' ἑτέρου, ἥτις εἶναι ἐπὶ τοσοῦτον ἄφθονος ἐφόσον ὁ ἀὴρ εἶναι ξηρότερος.

Ἐὰν ἡ ἀκτινοβολία καὶ ἡ ἐπὶ τῶν φυτῶν καὶ τῶν ὑγρῶν σωμάτων ἐξάτμισις ἐξηκολούθουν καθ' ὅλην τὴν νύκτα, ἄνευ ἀντισταθμίσεως, οὐδὲν θὰ ἐμπόδιζε τὴν τελείαν ἀπόψυξιν τοῦ ἐδάφους, ὁ δὲ ἥλιος ἀνατέλλων τὴν

ἐπιοῦσαν θὰ ἐφώτιζε πάντα τὰ φυτὰ κατεστραμμένα ὑπὸ τοῦ παγετοῦ. Ἀλλὰ δὲν ἔχει οὕτως· ἡ μὲν ἐξάτμισις παύει ἅμα ὁ ἀὴρ κορεσθῇς ἀναφαίνεται δὲ ἡ δρόσος ἥτις ἐναποτιθεμένη ἐκλύει μεγάλην ποσότητα θερμαντικοῦ, ὅλην τὴν προμήθειαν τῆς ἡμέρας, οὕτω δὲ ἰσορροπεῖται ἂν οὐχὶ πάντοτε καὶ καθ' ὁλοκληρίαν ἡ ἐκ τῆς νυκτερινῆς ἀκτινοβολίας καὶ ἐκ τῆς ἐξατμίσεως ἐπερχομένη ψύξις.

Ἐν Γαλλίᾳ οἱ κηπουροὶ διὰ νὰ ἐμποδίσωσι τὴν ψύξιν τῶν φυτῶν καλύπτουσι ταῦτα διὰ κόπρου ζώων, εἶτα διὰ κηποχώματος καὶ ἐπιθέτουσιν ὑάλινον λεπτὸν κώδωνα. Ὁ ὑάλινος κώδων βεβαίως ἀδυνατεῖ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ψύξιν, ἐὰν δὲν ἐμπεριέχῃ ὑγρὸν ἀέρα, ὅστις ἀποψυχόμενος καὶ ἐναποθέτων δρόσον ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ κώδωνος, ἐκλύει τὴν λανθάνουσαν θερμότητα, ἥτις ἐμποδίζει τὴν ψύξιν. Οἱ θερμόκηποι (serres) ὑπὸ μεγαλητέραν κλίμακα ἐπιφέρουσι τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα τὸ ὁποῖον καὶ οἱ ὑάλινοι κώδωνες. Ὅτι δὲ συμβαίνει ὑπὸ τοὺς κώδωνας καὶ ἐντὸς τῶν θερμοκήπων λαμβάνει χώραν καὶ ἐν ὑπαίθρῳ, διότι ἕκαστον γράμμον δρόσου ἐναποτιθέμενον ἐκλύει 600 μονάδας θερμαντικοῦ ἱκανὰς νὰ θερμάνωσι κατὰ ἕνα βαθμὸν δύο κυβικὰ μέτρα ἀέρος. Ἐὰν δὲ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅλην τὴν ποσότητα τῆς ἐν μιᾷ νυκτὶ ἐναποτιθεμένης δρόσου θὰ κατανοήσωμεν τὸ μέγα πρακτικὸν ὄφελος τὸ ὁποῖον μᾶς παρέχει τὸ φαινόμενον τοῦτο. Ὅταν ὁ ἀὴρ εἶναι ὑγρός, ἡ ἀκτινοβολία εἶναι ἀσθενής, ἡ δρόσος ἄφθονος καὶ ἡ ψύξις ἐμποδίζεται. Ἐὰν ὁ ἀὴρ καθαρὸς καὶ ξηρός, ἡ δρόσος ἐπέρχεται βραδέως, τὸ κακὸν εἶναι μέγα, τὸ ἀντίδοτον ἀσθενές, ὁ δὲ παγετὸς ἐπέρχεται.

Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἡ θεωρία μᾶς ὑποδεικνύει ὡς ἄριστον μέσον τὴν διὰ λέβητος παραγωγὴν ἀτμῶν ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ, πλησίον τῶν ἐκτεθειμένων εἰς τὸν παγετὸν δένδρων.

Ἐν συνόλῳ, διὰ τῆς δρόσου ἡ γῆ προφυλάσσεται κατὰ τῆς μεγάλης ψύξεως, διὰ δὲ τῆς εὐεργετικῆς ἐπιδράσεως αὐτῆς τὰ φυτὰ δέχονται τὴν θερμότητα ἣν συνεσώρευσαν ἐν τοῖς ἀτμοῖς διαρκούσης τῆς ἡμέρας. Εἶτα τὴν ἐπιοῦσαν, ὅταν ὁ ἥλιος ἀναφαίνηται, ἡ πρώτη αὐτοῦ φροντὶς εἶναι νὰ μεταβάλλῃ εἰς ἀτμὸν τὴν ἐναποτεθεῖσαν δρόσον, παρέχων αὐτῇ τὴν ἀπαιτουμένην θερμότητα, ὅπως οὕτω αὕτη δυνηθῇ τὴν ἐπιοῦσαν νύκτα νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν σωτηρίαν αὐτῆς ἐνέργειαν. Τὸ πᾶν φαίνεται ἀκολουθοῦν μυστηριώδεις νόμους προμεμελετημένης ἁρμονίας. Τ. Α. Α.

ΟΛΙΓΑ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ *

Διαπραγματευόμενος ζήτημα καὶ τοῦ ἔργου μου ξένον καὶ τῶν δυνάμεών μου ἀνώτερον, ποσῶς δὲν ἠξίωσα ὅτι νέου τινὸς ἐπιλαμβάνομαι οὔτε ὅτι θὰ

* Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Συλλόγῳ τῇ 24 Νοεμβρίου 1878.

δυνηθῶ νὰ συμπληρώσω τὸ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ *περὶ τοῦ ἰδιώματος τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης* κενόν. Ἐξ ἐναντίας ἁπλοῦς ὢν θιασώτης τῶν φιλαλβανῶν ἐκ διαφόρων ἀναγνωσμάτων καὶ ἐξ ἰδίας γνώσεως, κάτοχος δ' ὢν ἄλλως τε καὶ τῆς γλώσσης, συνέλεξα ὕλην τὴν ὁποίαν ὑποβάλλων εἰς τὴν κρίσιν τῶν παρ' ἡμῖν καὶ ἀλλαχοῦ σοφῶν καὶ περὶ τὰ τοιαῦτα εἰδικῶς ἀσχολουμένων, θὰ θεωρήσω ἐμαυτὸν εὐτυχῆ ἂν δώσω νύξιν πρὸς πλειοτέραν περὶ τὴν γλῶσσαν μελέτην λαοῦ, μετὰ τοῦ ὁποίου στεναὶ μᾶς συνδέουν σχέσεις συγγενείας.

Η Ἀλβανικὴ γλῶσσα οὖσα γλῶσσα ἑνὸς τῶν ἀρχαιοτάτων λαῶν τῆς Εὐρώπης, ὡς ἄλλοτε ἀπεδείξαμεν [1], κατοικοῦντος εἰς ἐνδόξους τόπους καὶ ἔχοντος ἔνδοξον ἱστορίαν, ἦτο ἄγνωστος μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν εἰς τὴν φιλολογίαν. Πρῶτος πρὸ ἐτῶν ὁ ἔνδοξος Leibnitz εἰς τὸ ἐγχειρίδιόν του «Brevis designatio meditationum de originibus gentium» ἔθιξε τὸ ζήτημα αὐτὸ παρακινηθεὶς ἀπὸ ἐσφαλμένας τινὰς λέξεις, ἀλλὰ περιέπεσεν εἰς ἀπάτας. Μετὰ τοῦτον διεπραγματεύθησαν τὸ ζήτημα μετὰ μεγαλειτέρας τινὸς ἐπιτυχίας ὁ Thunman ἐν τῇ πραγματείᾳ του ἐκδοθείσῃ ἐν Λειψίᾳ τῷ 1774 *Ἔρευναι περὶ τῆς ἱστορίας τῶν Ἀνατολικῶν λαῶν*. Ὁ Maltebrun ἐν τῷ «Annales des Voyages» ἐκδοθέντι εἰς Παρισίους τῷ 1808, ὅστις ὅμως ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐν ἐκτάσει ἐπραγματεύθη καὶ εἰς τὴν Geographie Universelle. Ὁ ἄγγλος Leake ἐν τῷ «Researches in Grcece»· ἐν Λονδίνῳ τῷ 1814 μετὰ χρονίαν τινὰ διαμονὴν ἐν Ἠπείρῳ, καὶ περισσότερον πάντων ὁ Xylander «Die sprache der Albanesen oder Schkipetaren», ἐν Φραγκφούρτῃ τῷ 1835 ὅστις ἂν καὶ δὲν ἤκουσε ποτὲ τὴν προφορὰν τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης, συνέλεξε λέξεις καὶ φράσεις Ἀλβανικὰς τὰς ὁποίας ὑπέβαλεν εἰς τὴν κρίσιν τῶν γλωσσολόγων. Ἀλλ' ἐκ τούτων οὐδεμία ἠδύνατο νὰ ἐπέλθῃ ἀκριβὴς γνῶσις τοῦ καθαυτὸ ἠπειρωτικοῦ ἰδιώματος. Ἐπεφυλάσσετο λοιπὸν εἰς τὸν Dr. G. von Hahn πρόξενον τῆς Αὐστρίας ἐν Ἰωαννίνοις, ἡ τιμή, νὰ ὑψώσῃ παντὸς ἄλλου τὸ ζήτημα αὐτὸ εἰς ἐπιστημονικὸν καὶ μετὰ πολυχρόνιον διαμονὴν εἰς τοὺς τόπους ἔνθα ἡ Ἀλβανικὴ γλῶσσα ὁμιλεῖται νὰ συμπληρώσῃ ἔργον τὸ ὁποῖον ἄλλοι καὶ ἰδίως ὁ Xylander ἤρχισαν· ὡς δὲ ὁ Fallmerayer λέγει, αὐτὸς ηὗρε νὰ δώσῃ ζωήν, χροιὰν καὶ κίνησιν εἰς ὅ,τι πρὸ αὐτοῦ ἦτο ἄγαλμα ἐκ μαρμάρου ἐστερημένον ἀληθοῦς καὶ ἰδίας προσωπικότητος. Μετὰ τὴν δημοσίευσιν λοιπὸν τοῦ πονήματός του «Albanesische Studien» ἐν Ἰένῃ κατὰ τὸ 1854, οἱ σοφοὶ τῆς Γερμανίας ὑπεχρεώθησαν νὰ ἐνασχοληθῶσι περισσότερον περὶ τῶν Ἀλβανῶν καὶ νὰ ὑποβάλωσι τὴν γλῶσσάν των εἰς τὴν αὐστηρὰν κρίσιν τῆς ἐπιστήμης. Τὸ ἔργον τοῦ Hahn ἐκίνησεν ἰδίως τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὰς ἐν τῷ πρώτῳ αὐτοῦ μέρει ἱστορικὰς καὶ φιλολογικὰς ἀποκαλύψεις, αἵτινες ἔφερον εἰς φῶς τὴν καταγωγὴν καὶ τὰ ἤθη τῶν Ἀλβανῶν ἐκ τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται μετὰ βεβαιότητος ὅτι οὗτοι εἶναι ἀπόγονοι τῶν περιφήμων Πελασγῶν καὶ κατάγονται ἐκ τῶν ἀρχαίων Ἰλλυρομακεδόνων καὶ

1 Ἰδὲ Παρνασσοῦ τ. Α'.

Ἠπειρωτῶν, ἀπέδειξε δηλαδὴ κατὰ τὸ λέγειν τοῦ Fallmerayer, τὸν αὐτοχθονσμόν των ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἑλλάδος. Ὁ μέγας ὅμως Ἀλβανολόγος δὲν ἀπεκάλυψε ἄγνωστον πρᾶγμα, διότι τοιαύτην τινὰ γνώμην εἶχε καὶ ὁ Thunman καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς, ἀλλ' ὕψωσεν αὐτὴν κατὰ τὸ λέγειν πάλιν τοῦ Fallmerayer εἰς μόνιμον καὶ ἀποδεδειγμένον ἱστορικοφιλολογικὸν ἀξίωμα· οὔτε νέον εἶναι τὸ ἀξίωμά του καθ' ὃ ὁ Ἀλβανικὸς λαὸς εἶναι ὄχι μόνον ἴσος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα μὲ τοὺς πρώτους Ἕλληνας καὶ τοὺς Λατίνους, ἀλλὰ καὶ στενῶς συνδεδεμένος μετ' αὐτῶν διὰ τῆς συγγενείας τῆς καταγωγῆς, τῆς γλώσσης καὶ τῶν ἠθῶν, διότι καὶ ὁ Maltebrun καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς ὡς ὁ Crispi ἐν τῇ «Memoria sulla lingna Albanese» ἐκδοθείσῃ ἐν Παλέρμῳ τὸ 1836, καὶ ὁ Vicenzo Dorsa εἰς τὸ βιβλίον του περὶ Ἀλβανῶν ἐπιγραφόμενον Ricerchee Pensieri ἐκδοθὲν εἰς Νεάπολιν τῷ 1847, ἐξέφρασαν τοιαύτην γνώμην. Οὐχὶ πολὺ διάφοροι τούτων εἶναι καὶ αἱ γνῶμαι τοῦ Ἀραβαντινοῦ ἐν τῇ χρονολογίᾳ τῆς Ἠπείρου ἐκδοθείσῃ τὸ 1857· τοῦ Ἀλεξίου Πάλλη εἰς τὸ περὶ χρονογραφίας καὶ ἀρχαίας ἱστορίας τῆς Ἠπείρου *Ἐγχειρίδιόν* του ἐκδοθὲν τῷ 1858· τοῦ Κουπιτώρη, ἐν ἔργῳ τού τινι ἐκδοθέντι πρὶν ἐκείνου τοῦ Hahn, εἰς τὰς ὁποίας μετ' εὐχαριστήσεως δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν καὶ τὴν τοῦ ἀκαμάτου καὶ σοφοῦ ἰατροῦ τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλικοῦ ναυτικοῦ Reinhold ἐν ταῖς Noctes Pelasgicae ἢ *Πελασγικὰ* βιβλίῳ ἐκδοθέντι κατὰ τὸ 1855.

Ἐναντίαν γνώμην περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Ἀλβανῶν ἔσχον ὁ Adelung καὶ ὁ Pouqueville· καὶ ὁ μὲν πρῶτος συνέχεε τοὺς Ἀλβανοὺς μὲ τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς Ἀλάνους, τὴν ἰδέαν του ὅμως ταύτην ταχέως ἐγκατέλειψε, ὡς φαίνεται ἐν τῷ Β' μέρει τοῦ Μιθριδάτου του, ἀσπασθεὶς τὴν τῶν ἀνωτέρω· ὁ δὲ Pouqueville χωρὶς νὰ βασίζηται ἐπ' οὐδεμιᾶς ἀσφαλοῦς πηγῆς ὑποθέτει τοὺς Ἀλβανοὺς καταγομένους παρὰ τῶν Σκυθῶν, ἀναφερομένων ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ παρὰ τῶν Ἀλβανῶν τῆς Ἀσίας· τὴν ἰδέαν αὐτοῦ ἠσπάσθη καὶ ὁ ἡμέτερος φίλος καὶ σεβαστὸς καθηγητὴς Νικόλαος Νικοκλῆς ἐν τῇ διατριβῇ του «περὶ αὐτοχθονίας τῶν Ἀλβανῶν ἤτοι Σκηπιτὰρ» ἐκδοθείσῃ ἐν Γοτίγγῃ τῷ 1855, παραδεχόμενος ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ εἶναι βάρβαρός τις λαὸς ἐλθὼν κατὰ τὸν Μεσαίωνα ἐκ τοῦ Καυκάσου καὶ ἐκ τῆς Μεότιδος λίμνης καὶ εἰσβαλὼν εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν αὐτοκρατορίαν, ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦτο ἄρδην ἀνετράπη ὑπὸ τοῦ δριμέως καλάμου τοῦ, στρεβλὰς μὲν καὶ παραδόξους ἰδέας ἔχοντος περὶ Ἑλληνισμοῦ, ἄλλως ὅμως σοφοῦ καὶ πνευματώδους Fallmerayer. Τὴν αὐτὴν περίπου ἰδέαν ἔσχεν καὶ ὁ Henry Mathieu ἐν τῷ βιβλίῳ του «La Turquie et ses differents peuples» ἐκδοθέντι κατὰ τὸ 1857, ὅστις πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι κάτοικοι τῆς Ἠπείρου κατήγοντο ἐκ τοῦ Καυκάσου φέρει τὴν γλῶσσαν τῶν σήμερον Ἀλβανῶν κατὰ πολὺ ὁμοιάζουσαν πρὸς τὴν τῶν ἀρχαίων Περσῶν. Ἀλλ' ἐκτὸς τῶν ἄλλων τὴν πλάνην του ταύτην ἀποδεικνύουσιν αὐταὶ αὐτοῦ αἱ λέξεις ἃς συγκρίνει πρὸς

τὴν σανσκριτικὴν αἵτινες ἔχουν κατὰ πολλὰ σχέσιν μὲ τὴν Ἑλληνικήν, ὡς π. χ. *ντροῦ* = ξύλον τὸ θεωρεῖ ὅμοιον πρὸς τὸ σανσκριτικὸν druh ἔχον τὴν αὐτὴν σημασίαν, ἀλλὰ διατί ὄχι πρὸς τὸ ἑλληνικόν : δρῦς ; *μὰδ* = μέγας, πρὸς τὸ σανσκριτικὸν mahad, ἀλλὰ διατί ὄχι πρὸς τὸ ἀρχαῖον *ματις* τοῦ Ἡσυχίου ἢ τὸ δωρικὸν *μάδδων* τὸ ὁποῖον μᾶλλον πλησιάζει ; καὶ ἄλλα.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω γνωμῶν εἶναι καὶ ἄλλοι σπουδαῖοι συγγραφεῖς καὶ γλωσσολόγοι οἵτινες ἔχουσιν ἄλλας γνώμας συμφωνούσας ὅμως κατὰ πολὺ πρὸς τὴν τοῦ Hahn· ὁ Niebuhr π. χ. πιστεύει ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ καὶ ἡ γλῶσσά των εἶναι λείψανα τῶν Ἰλλυρομακεδόνων. Ὁ Gioberti ἐν τῷ «Primato» ἐκδοθέντι ἐν Βρυξέλλαις βεβαιόνει ὅτι ἡ Ἀλβανικὴ γλῶσσα περιέχει ἴχνη τῶν γλωσσῶν αἵτινες ἐλαλοῦντο ἐν Ἑλλάδι πρὸ τοῦ Δευκαλίωνος, δηλ. προτοῦ νὰ σχηματισθῇ ὁ καθαυτὸ λεγόμενος Ἑλληνικὸς λαός· ὁ Bopp ὅστις ἂν καὶ ἐν πολλοῖς χωρίοις τῆς πραγματείας του δὲν ἀρνεῖται τὴν πολλαπλῆν συγγένειαν μεταξὺ τῶν δύο γλωσσῶν τῆς Ἑλληνικῆς καὶ τῆς Ἀλβανικῆς, κατεχόμενος ὅμως ὑπὸ τῆς ἰδέας τοῦ ν' ἀνακαλύψῃ καὶ φέρῃ εἰς φῶς τὴν συγγένειαν τῆς Σκιπικῆς καὶ τῆς σανσκριτικῆς γλώσσης ἀναφέρει ἐνίοτε λέξεις ἀλβανικὰς ἐχούσας τὴν μεγαλητέραν συγγένειαν πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ὡς συγγενευούσαις μετὰ τῆς σανσκριτικῆς π. χ. τὸ ἀλβανικὸν ῥῆμα : βρὰς=φονεύω τὸ παράγει ἐκ τῆς σανσκριτικῆς ῥίζης μρ, μαρ, ἐνῷ τοῦτο εἶναι συγγενὲς πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ῥῆμα : ῥαίω ἢ Fράω=καταστρέφω, φονεύω, ὁ μέλλων ῥαίσω ἢ Fράσω· θέλων πάλιν τὸ σανσκριτικὸν antara — s = ἄλλος νὰ τὸ πλησιάσῃ πρὸς τὸ ἀλβανικὸν *γιετερίτρι* = ἄλλος, λησμονεῖ ὅτι τοῦτο εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ ἑλληνικὸν *ἕτερος* κτλ. Ἐκεῖνος ὅμως καθ' ἡμᾶς ὅστις ἐπισταμένως κατέγινε εἰς τὴν μελέτην τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης ἀκολουθῶν κατὰ πάντα σχεδὸν τὸν Hahn καὶ τούτου τὰς ἀνακαλύψεις κοινὰς καταστήσας εἶναι ὁ Ἀλβανὸς τὴν καταγωγὴν Δημ. Καμάρδας, ὅστις διὰ τοῦ βιβλίου του «Saggio di Grammatologia comparata sulla lingua Albanese» ἐκδοθέντος ἐν Λιβόρνῳ τῷ 1864, καὶ τοῦ τούτου παραρτήματος ἐκδοθέντος ἐν Πράτῳ τὸ 1866 προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ τὴν μεγίστην συγγένειαν μεταξὺ τῆς Ἀλβανικῆς καὶ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης λέγων ὅτι ἡ Ἀλβανικὴ ἀπίθανον εἶναι ὅτι εἶναι διάλεκτος τῆς Ἑλληνικῆς παρεφθαρμένη, ἐξ ἐναντίας μεταξὺ τῶν δύο γλωσσῶν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ὑπάρχει τοσαύτη συγγένεια γένους, ὁποία ὑπῆρχε μεταξὺ τῶν ἀρχαίων Ἰταλικῶν λαῶν, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῇ ἐξετάζει τὴν γραμματολογίαν τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης καὶ τὴν ἐτυμολογίαν αὐτῆς. Ἐσχάτως δὲ ὁ Benloew ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ τῶν Ἐπιγραφῶν, κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς $^{5}/_{17}$ Μαΐου ε. ε. ἀνέγνωσε σπουδαιότατον ὑπόμνημα περὶ τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης. Ἐν αὐτῷ ἀποδεικνύει ὅτι ἐν τῷ νῦν σωζομένῳ Ἀλβανικῷ ἰδιώματι ἂν καὶ τὰ μάλιστα μεμιγμένῳ μετὰ στοιχείων ἑλληνικῶν, σλαυϊκῶν, ἰταλικῶν καὶ τουρκικῶν, δυνατὸν εἶναι ν' ἀνακαλύψῃ τις μίτον Πελασγικῆς πηγῆς· ὁ συγγραφεὺς πέποιθεν

τρον καὶ φιάλην ἐκ λευκῆς ὑάλου τὰ ὁποῖα ἕνεκα τοῦ ψύχους τῆς νυκτὸς ἀπεψύχθησαν μέχρι 12° ½, ἄφθονος δὲ δρόσος ἐκάλυψε τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν τῆς φιάλης. Τὸ πείραμα τοῦτο πολλάκις ἐπανελήφθη πάντοτε μετὰ τῆς αὐτῆς ἐπιτυχίας, τουτέστιν ἡ δρόσος ἐναπετίθετο τότε μόνον ὅταν τὸ ψῦχος κατήρχετο κάτωθεν τοῦ βαθμοῦ τοῦ κόρου τοῦ ἀέρος. Ὅθεν ἡ δρόσος δὲν πίπτει ἐκ τοῦ οὐρανοῦ οὐδ' ἀνέρχεται ἐκ τῆς γῆς, ἀλλ' ἐνυπάρχει ἐν τῷ ἀέρι ὡς ὑδρατμὸς καὶ ἐναποτίθεται ὑπὸ τοῦ ψύχους ἐν εἴδει ῥανίδων ἐπὶ τῆς γῆς, ἐπὶ τῶν φυτῶν, ἐπὶ τῆς ἄμμου, ἐπὶ τῆς ὑάλου, ταχύτερον μὲν ἐν ἡμέραις ὑγραῖς, βραδύτερον δ' ἐν καιρῷ καὶ τόπῳ ξηρῷ, πάντοτε κατὰ τὰς ἀνεφέλους νύκτας αἵτινες εἰσὶ ψυχραί, οὐδέποτε κατὰ τὰς νεφελώδεις αἵτινες εἰσὶ θερμαί. Ὅπερ δ' ἀξιοσημείωτον, ἡ δρόσος σπανιώτατα ἐναποτίθεται ἐν ταῖς πόλεσι, διότι τὸ νυκτερινὸν ψῦχος δὲν δύναται νὰ εἰσδύσῃ ἐπὶ τοσοῦτον εἰς αὐτάς, ὡς ἀπέδειξε τοῦτο ὁ Leroi θέσας ἓν μὲν θερμόμετρον ἐν τῷ μέσῳ τῆς πόλεως τοῦ Μομπελλιὲ, ἕτερον δὲ εἰς γειτνιάζουσαν ἐξοχήν. Τὴν πρωΐαν ἀνεῦρεν ἐν μὲν τῇ ἐξοχῇ ἄφθονον δρόσον ἀλλὰ καὶ ἡ θερμοκρασία εἶχε κατέλθει ἐπαισθητῶς πέραν τοῦ βαθμοῦ τοῦ κόρου, τοὐναντίον δὲ ἐν τῇ πόλει οὔτε δρόσον εὗρεν ἀλλ' οὔτε σπουδαῖον νυκτερινὸν ψῦχος. Ἑπομένως ἐπειδὴ τὸ ψῦχος δὲν εἰσδύει ἐπὶ τοσοῦτον εἰς τὰς πόλεις, οὐδὲ δρόσος σχηματίζεται ἐν αὐταῖς.

Ἀλλ' ὁ Leroi ὅστις ἔθηκε τὰς πρώτας ὀρθὰς βάσεις τῆς ἐξηγήσεως τῆς δρόσου, εὑρέθη εἰς λίαν δύσκολον θέσιν ὅταν ἠθέλησε νὰ ἐξηγήσῃ τὴν αἰτίαν δι' ἣν ἐναποτίθεται ἡ δρόσος ἐπὶ τῶν φυτῶν ἐν ὑγροῖς τόποις ἐνῷ ὁ ὑπερκείμενος ἀὴρ εὑρίσκετο εἰς θερμοκρασίαν πολὺ ἀνωτέραν τοῦ βαθμοῦ τοῦ κόρου. Βεβαίως θ' ἀνεύρισκε τὴν ἀληθῆ αἰτίαν ἐὰν ἔθετε τὸ θερμόμετρον ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἢ ἐντὸς τῶν φυτῶν τῶν ὑγρῶν τόπων, τῶν ὁποίων ἡ θερμοκρασία κατέρχεται πολὺ κατώτερον τῆς θερμοκρασίας τοῦ ὑπερκειμένου ἀέρος.

Ἀλλὰ ποία εἶναι ἡ αἰτία τοῦ νυκτερινοῦ ψύχους; Βεβαίως δύναταί τις ν' ἀπαντήσῃ, ὅτι μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, τῆς ἀπλέτου ταύτης πηγῆς τῆς θερμότητος, ἡ θερμοκρασία πρέπει νὰ κατέλθῃ. Τῆς ἑστίας ἀποβεσθείσης, ἡ θερμότης ἀπέρχεται. Ἐν τούτοις ἡ ἀπάντησις εἰς τὴν ἀνωτέρω ἐρώτησιν ἐγκλείει μεγάλα προβλήματα καὶ μᾶς ἄγει νὰ ἐρευνήσωμεν λεπτομερείας νεωτάτων ἀνακαλύψεων. Καὶ πρῶτον ἀπαντῶμεν τὸ ἑξῆς ἀξιοπερίεργον φαινόμενον. Ὅταν κατὰ τὴν νύκτα ὁ οὐρανὸς εἶναι νεφελώδης καὶ κεκαλυμμένος, θερμόμετρα τοποθετημένα εἰς διάφορα μέρη καὶ εἰς διάφορα ὕψη δεικνύουσι πάντα τὴν αὐτὴν σχεδὸν θερμοκρασίαν, ὀλίγον μὲν ὑψηλοτέραν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, χθαμαλωτέραν δὲ εἰς τὸν ἀέρα. Ὅταν τοὐναντίον ὁ οὐρανὸς εἶναι αἴθριος καὶ ἀνέφελος, συμβαίνει τὸ ἀντίθετον· τὸ ἔδαφος καὶ τὸ ἔνδον τῆς χλόης εὑρίσκονται εἰς θερμοκρασίαν πολὺ κατωτέραν ἢ ὁ ἀὴρ ὁ ὑπερκείμενος ὀλίγους μόνον πόδας. Ὁ ἄγγλος Wels περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελ-

θόντος αἰῶνος ἀνεῦρεν ὅτι ἡ θερμοκρασία ἐντὸς τῆς χλόης ἐν νυκτὶ ἀνεφέλῳ τοῦ φθινοπώρου εἶναι κατὰ 4 ἕως 5 βαθμοὺς *κατωτέρα* τῆς τοῦ ὑπερκειμένου ἀέρος. Ὁ Wels ἀνεγνώρισεν ὡσαύτως, ὡς ἦτο γνωστὸν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι ἡ δρόσος ἀναφαίνεται ὅταν καὶ οἱ ἀστέρες λάμπουσιν ἐν οὐρανῷ ἀνεφέλῳ, ὅτι ἡ ἐλαφρὰ ὑγρὰ αὖρα ἐπαυξάνει αὐτήν, τοὐναντίον ὁ σφοδρὸς ἄνεμος ἐμποδίζει τὸν σχηματισμόν της, ὅτι σπανίως ἀναφαίνεται κατὰ τὸ θέρος ὅτε αἱ νύκτες εἰσὶ βραχεῖαι καὶ θερμαί, συχνότατα δὲ κατὰ τὸ φθινόπωρον καὶ τὸ ἔαρ ὅτε εἰσὶ μακραὶ καὶ ψυχραί. Τέλος οὐδέποτε ἀναφαίνεται μὲ νεφελώδη οὐρανόν, οὔτε ὑπὸ σκιάδα ἢ ὑπὸ πυκνὰ δένδρα ἢ ἐν γένει ὑπὸ σκέπην.

Ὅπως ἀνεύρῃ τὸ ποσὸν τῆς δρόσου τῆς ἐναποτιθεμένης ὑπὸ διαφόρους περιστάσεις, ὁ Wels παρεσκεύαζε τολύπας ἐξ ἐρίου ὀλίγον πεπιεσμένου πάσας τοῦ αὐτοῦ σχήματος καὶ τοῦ αὐτοῦ βάρους, τὰς ὁποίας ἐτοποθέτει εἰς *διάφορα* σημεῖα μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, καὶ τὴν ἐπαύριον προσδιώριζε τὸ ποσὸν τῆς δρόσου ἐκ τῆς αὐξήσεως τοῦ βάρους. Ὑπὸ τράπεζαν ἐν τῷ μέσῳ κήπου εὑρισκομένην οὐδόλως ἐναποτίθετο δρόσος, οὔτε ὑπὸ χάρτην ἐπὶ τῆς χλόης κείμενον, ὑπῆρχε τοὐναντίον μεγάλη ποσότης ἐπ' αὐτοῦ. Πᾶσα διάταξις ἥτις ηὔξανε τὴν ἔκτασιν τοῦ ὁρατοῦ οὐρανοῦ ἔκ τινος μέρους αὐξάνει καὶ τὸ ποσὸν τῆς δρόσου, τοὐναντίον πᾶν ὅ,τι καλύπτει οἷον τράπεζα ἢ χάρτης ἢ νέφος, ἢ πυκνὰ δένδρα ἐλαττόνει σπουδαίως ἢ καὶ ἐμποδίζει τὸν σχηματισμὸν τῆς δρόσου.

Οὐ μόνον ὁ ἀὴρ ὁ ἐν τῇ χλόῃ κείμενος ἀποψύχεται κατὰ τὰς ἀνεφέλους ἐαρινὰς νύκτας, ἀλλὰ καὶ ὁ ἐφαπτόμενος πάντων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς κειμένων σωμάτων καὶ ὁ εἰς ἐπαφὴν εὑρισκόμενος μετὰ τοῦ ἐδάφους τοῦ γυμνοῦ ἢ τοῦ κεκαλυμμένου διὰ χλόης. Τὸ ψῦχος τοῦτο ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου ἐπαυξάνει καὶ ἐπιτείνεται μέχρι τῆς ἐπομένης ἀνατολῆς αὐτοῦ. *Περὶ* τὴν πρωΐαν θερμόμετρα εἰς διάφορα ὕψη κείμενα ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἀέρος δεικνύουσι θερμοκρασίαν βαθμηδὸν ἐλαττουμένην ἀπὸ ὕψους 2 μέτρων μέχρι 15 ἕως 20 ἑκατοστομέτρων ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, μεθ' ὃ κεῖται στρῶμα ἀέρος ὁμοιομερῶς λίαν ψυχρόν, εἰς πᾶσαν μὲν ἐποχὴν ἐὰν ὁ οὐρανὸς αἴθριος, ἰδίως δὲ κατὰ τὸν χειμῶνα, τὸ ὁποῖον καλύπτει τὸ ἔδαφος. Ἡ ἐπιφάνεια ὅθεν τῆς γῆς καλύπτεται ὑπὸ εἴδους ἐπιχρίσματος ψυχροῦ ἀέρος, τὸ ὁποῖον ὡς πυκνότερον καταρρέει ἐπὶ τοῦ κεκλιμμένου ἐδάφους, συσσωρεύεται εἰς τὰς κοιλάδας, διεισδύει εἰς τὰ μεταξὺ τῶν φυτῶν διαστήματα, καλύπτει τὰ φύλλα καὶ τοὺς κλάδους, ἀλλὰ δὲν εἰσέρχεται ὅπως καλύψῃ τὰ ὑπὸ σκέπην ἀντικείμενα, ὅσον ἐλαφρὰ καὶ ἂν ὦσιν τὰ καλύμματα δι' ὧν περιβάλλουσι τὰ φυτὰ κατὰ τὰς νύκτας τῆς ἀνοίξεως. Ἐντὸς τοῦ στρώματος τούτου τοῦ ψυχροῦ ἀέρος σχηματίζεται ἡ δρόσος, ἥτις ἐνίοτε πήγνυται καὶ μεταβάλλεται εἰς πάχνην εἰ καὶ ὁ ὑπερκείμενος ἀὴρ διατηρεῖ θερμοκρασίαν ἀνωτέραν τῆς πρὸς πῆξιν τοῦ ὕδατος ἀπαιτουμένης. Νέφος ἄνωθεν διερχό-

μενον, ἢ ὕφασμα ἐπὶ τῆς χλόης ῥιπτόμενον ἐμποδίζει τὴν δρόσον θερμαῖνον τὸν ὑποκάτωθεν ἀέρα, τὸ δὲ ἐπίχρισμα τοῦ ψυχροῦ ἀέρος σχηματίζεται ἄνωθεν ἐπὶ τοῦ καλύμματος. Ῥεῦμα ψυχροῦ ἀέρος σφοδροῦ ἐκτοπίζει τὴν λεπτὴν ταύτην διάστρωσιν τοῦ ψυχροῦ ἀέρος καὶ τὴν ἀναμιγνύει μὲ τὰ ὑπερκείμενα στρώματα. Ὅθεν ὁ σφοδρὸς ἄνεμος δὲν ἐξατμίζει τὴν δρόσον ἐφ' ὅσον αὕτη σχηματίζεται, ἀλλ' ἐμποδίζει τὸν σχηματισμὸν αὐτῆς διότι καταστρέφει τὴν αἰτίαν.

Πόθεν προέρχεται τὸ νυκτερινὸν τοῦτο ψῦχος, οὗτινος ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ δρόσος;

Ἡ γῆ κειμένη εἰς ἓν σημεῖον τοῦ ἀπείρου χώρου, φέρει μικρὰν σχετικῶς ποσότητα θερμαντικοῦ ἐν αὐτῇ. Ἔχει ὡς γειτνιάζοντα σώματα τὴν σελήνην καὶ τὸν ἥλιον. Οὗτος εἶναι παμμέγιστος, ἡ θερμοκρασία αὐτοῦ ὑψίστη, τὸ δὲ θερμαντικὸν τὸ ὁποῖον μᾶς ἀποστέλλει εἶναι τοσοῦτον ὥστε δύναται κατὰ τὸν Pouillet νὰ τήξῃ ἐν διαστήματι ἑνὸς ἔτους στρῶμα πάγου πάχους 32 μέτρων, καλῦπτον ὁλόκληρον τὴν γῆν. Ἀλλ' ἡ θερμότης αὕτη δὲν διαμένει ἐπὶ τῆς γῆς, ἐκτὸς ἐλαχίστης σχετικῶς ποσότητος ἥτις ἀπαιτεῖται διὰ τὴν ζωὴν τῶν φυτῶν τὸ ὑπόλοιπον ἀπόλυται.

Πάντα τὰ ἀντικείμενα ἅτινα καλύπτουσι τὸ ἔδαφος, φυτὰ ἢ ὀρυκτά, ξηρὰ ἢ θάλασσα, ἀκτινοβολοῦσι κατὰ τὴν νύκτα τὸ θερμαντικὸν τὸ ὁποῖον ἐδέχθησαν κατὰ τὴν ἡμέραν, καὶ τὸ ἐκπέμπουσι πρὸς τὸ ἄπειρον διάστημα καθ' ὅλας συγχρόνως τὰς διευθύνσεις.

Ἡ ἀκτινοβόλος αὕτη θερμότης διέρχεται διὰ τῆς ἀτμοσφαίρας, χωρὶς νὰ θερμάνῃ αὐτήν, ἢ νὰ ἐμποδισθῇ ὑπ' αὐτῆς. Τουτέστιν ὁ ἀὴρ εἶναι, ὡς ἔλεγεν ὁ Melloni, διάθερμος, τουτέστι διαφανὴς ὡς πρὸς τὴν θερμότητα, ἀφίνων ἐλευθέραν τὴν δίοδον, ἂν οὐχὶ εἰς πάσας τὰς ὑπὸ τοῦ ἐδάφους ἐκπεμπομένας θερμαντικὰς ἀκτῖνας, ἀλλ' εἰς μέγιστον μέρος αὐτῶν. Ἡ θερμότης αὕτη ἐξελθοῦσα τῆς ἀτμοσφαίρας χάνεται εἰς τὸ ἀχανὲς διάστημα, μὴ δυναμένη πλέον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν γῆν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο καλεῖται νυκτερινὴ ἀκτινοβολία, ἧς ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ ἀπόψυξις τῶν ἐπὶ τῆς γῆς σωμάτων. Ὁ ἀὴρ ἀμέτοχος τῆς ἀκτινοβολίας ταύτης δὲν ἀποψύχεται, τὰ ἀντικείμενα καθίστανται ψυχρότερα αὐτοῦ καὶ ἡ δρόσος ἐπέρχεται. Ἀλλ' ἡ ἀπόψυξις αὕτη ἐκ τῆς νυκτερινῆς ἀκτινοβολίας δὲν εἶναι ἡ αὐτὴ διὰ πάντα τὰ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους κείμενα σώματα, ἀλλ' ἐξαρτᾶται καὶ ἐκ τῆς ἀφετικῆς αὐτῶν δυνάμεως. Ὁ Leslie ἐπλήρωσε διὰ ζέοντος ὕδατος κυβικὸν ἀγγεῖον, οὗτινος ἡ μὲν τῶν ἑδρῶν ἦτο κατεσκευασμένη ἐξ ἐστιλβωμένου μετάλλου, ἡ δ' ἀντίθετος ἦτο κεκαλυμμένη δι' αἰθάλης, παρετήρησε δὲ ὅτι ἡ μὲν πρώτη ἐξέπεμπε 8 ἢ 10 θερμαντικὰς ἀκτῖνας, ἐνῷ ἡ δευτέρα ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ ἐξαπέστελλεν ἑκατόν. Διὰ τοῦτο λέγουσιν ὅτι ἡ ἀφετικὴ δύναμις τῶν μετάλλων εἶναι πολὺ μικρά, ἡ τῆς αἰθάλης τοὐναντίον μεγίστη. Ἕπεται ἐκ τούτου ὅτι τὰ μέταλλα ἐκπέμπουσιν ἢ ἀκτινοβολοῦσιν ὀλιγωτέραν θερμότητα

ἢ ἄλλα σώματα, οἷον ὁ χάρτης, καὶ ἐπομένως ἀποψύχονται βραδύτερον ἢ ἄλλα σώματα. Ἐπειδὴ δ' ἐξ ἄλλου μέρους τὰ μέταλλα εἰσὶ θερμαγωγὰ προσλαμβάνουσι θερμαντικὸν ἐκ τοῦ ἐδάφους καὶ διαμένουσι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς νυκτὸς θερμότερα ἢ τὰ γειτνιάζοντα ἀντικείμενα. Ἐπομένως τὰ στίλβοντα μέταλλα μένουσι ξηρὰ, ἐνῷ ἄλλα σώματα, οἷον ὁ χάρτης, καλύπτονται ὑπὸ δρόσου.

Ἠδύνατό τις ὅμως νὰ κάμῃ περὶ τῆς νυκτερινῆς ἀκτινοβολίας τὴν ἑξῆς παρατήρησιν. Θερμόμετρον κρεμάμενον ὑψηλὰ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἀέρος καὶ πανταχόθεν ἐκτεθειμένον ὤφειλε νὰ ἀκτινοβολῇ πλειότερον καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις καὶ ἐπομένως ν' ἀποψύχηται πλειότερον θερμομέτρου κεκρυμμένου ἐντὸς τῆς χλόης, ἐνῷ συμβαίνει τοὐναντίον. Βεβαίως τὸ πρῶτον θερμόμετρον ἀκτινοβολεῖ πλειότερον, ἀλλ' ὁ ἀὴρ ὅστις τὸ περιβάλλει τὸ θερμαίνει καὶ ἀποψυχόμενος καταπίπτει ὡς πυκνότερος, καὶ ἀντικαθίσταται ὑπ' ἄλλου ἀέρος θερμοτέρου καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἕπεται ὅτι ἡ νυκτερινὴ ἀκτινοβολία ἀποψύχει τὰ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἀντικείμενα, τελειότερον μὲν ὅταν ὁ οὐρανὸς ἦναι αἴθριος, οὐδόλως δ' ὅταν ἦναι νεφελώδης. Ὡσαύτως ἡ νυκτερινὴ ἀκτινοβολία καὶ ἐπομένως καὶ ἡ ψύξις αὐξάνει μὲν μετὰ τῆς ἐκτάσεως τοῦ ὁρατοῦ οὐρανοῦ, μειοῦται δὲ ὑπὸ σκέπην. Ὁ ψυχρὸς ἀὴρ διαχέεται ἐν εἴδει ὑγροῦ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἡ δὲ δρόσος ἀναφαίνεται, ὅταν ὁ ψυχρὸς ἀὴρ καταβῇ πέραν τοῦ βαθμοῦ τοῦ κόρου, τότε δὲ ἡ γῆ μεταβάλλεται εἰς παμμέγιστον ὑγρόμετρον τοῦ Leroi.

Ἀλλὰ ποία εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῆς σελήνης; Ἡ κοινὴ πρόληψις κατηγορεῖ αὐτὴν ἀδίκως καὶ ἀποδίδει εἰς αὐτὴν τὴν παραγωγὴν τῆς ψυχρᾶς δρόσου καὶ τοῦ παγετοῦ κατὰ τὰς νύκτας τῆς ἀνοίξεως.

Ἀλλ' ἡ σελήνη ὡς καὶ ἡ γῆ δέχεται ἐτησίως ἐκ τοῦ ἡλίου ποσότητα θερμαντικοῦ ἥτις ἠδύνατο νὰ τήξῃ στρῶμα πάγου 32 μέτρων ὕψους. Ὅπως καὶ ἡ γῆ οὕτω καὶ ἡ σελήνη θερμαίνεται κατὰ τὴν ἡμέραν καὶ ἀποψύχεται κατὰ τὴν νύκτα, καὶ ἐπειδὴ ἡ ἡμέρα ἐπὶ τῆς σελήνης εἶναι περίπου 28 φορὰς μεγαλητέρα τῆς ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ σημεῖα τῆς σελήνης τὰ ὁποῖα βλέπομεν ἐκ τῆς γῆς δέχονται τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων ἐπὶ 14 ὁλόκληρα ἡμερονύκτια ἄνευ διακοπῆς. Πῶς δύναται λοιπὸν ἡ φωτίζουσα ἡμᾶς σελήνη νὰ ἦναι ψυχρὰ καὶ νὰ ἀποψύχῃ καὶ τὴν γῆν; Φαντασθῶμεν ποίαν θερμοκρασίαν θὰ ἐλάμβανεν ἡ γῆ ἐὰν κατὰ τὸ θέρος ὁ ἥλιος μᾶς ἐθέρμανεν ἐπὶ 14 ὅλα ἡμερονύκτια. Ἡ σελήνη ἐπομένως εἶναι λίαν θερμὴ, ὅταν μᾶς φωτίζῃ κατὰ τὰς παγετώδεις ἡμῶν νύκτας καὶ οὐ μόνον δὲν μᾶς ἀποψύχει ἀλλὰ τοὐναντίον μᾶς θερμαίνει ἐφ' ὅσον δύναται, ἔστω καὶ κατ' ἐλάχιστον, ὡς ἀπέδειξαν τὰ πειράματα τοῦ Melloni. Ἐπομένως ἀδίκως κατηγοροῦμεν τὴν σελήνην, ἥτις παρίσταται ὡς ἄλλος ἀθῶος μάρτυς κατὰ τὴν νυκτερινὴν ταύτην ψύξιν τῆς γῆς, ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ αἰτιώμεθα τὸν ἀληθῆ ἔνοχον, ὅστις εἶναι ἡ νυκτερινὴ ἀκτινοβολία.

Ἀλλὰ τὴν νυκτερινὴν ταύτην ἀκτινοβολίαν οὐδόλως ἐμποδίζει πράγματι ὁ περιβάλλων τὴν γῆν ἀήρ; Ὁ ἀὴρ θερμαίνεται κατὰ τὴν ἡμέραν ἐφαπτόμενος τῶν ὑπὸ τοῦ ἡλίου θερμαινομένων ἀντικειμένων, τὴν δὲ νύκτα ἀποδίδει πάλιν εἰς ταῦτα δι' ἐπαφῆς τὴν θερμότητα ἣν προσέλαβεν. Ἀλλὰ τὰ πειράματα τοῦ Pouillet, εἶτα δὲ τὰ τοῦ Tyndall ἀπέδειξαν ὅτι ὁ ἀτμοσφαιρικὸς ἀὴρ δὲν εἶναι ἐντελῶς διάθερμος, ἀλλ' ἀπορροφᾷ μέρος τῶν σκοτεινῶν θερμαντικῶν ἀκτίνων. Αἱ ἐκ τοῦ ἡλίου ἐκπεμπόμεναι ἀκτῖνες, αἱ φῶς καὶ θερμότητα συνάμα ἐμπεριέχουσαι, φθάνουσαι εἰς τὰ πέρατα τῆς ἀτμοσφαίρας διατηροῦσι τὴν αὐτὴν ἰσχὺν ὡς μὴ συναντήσασαι κατὰ τὴν πορείαν ὕλην σταθμητήν, ἥτις ἠδύνατο νὰ τὰς ἐξασθενήσῃ. Εἰσδύουσαι εἰς τὴν ἀτμοσφαῖραν καὶ συναντῶσαι τὰς κορυφὰς τῶν ὑψηλῶν ὀρέων ἐλάχιστον ἐλαττοῦνται κατὰ τὴν ἰσχύν. Διὰ τοῦτο οἱ εἰς τὰς κορυφὰς τῶν ὑψηλῶν ὀρέων ἀνερχόμενοι κατακαίονται οὕτως εἰπεῖν ὑπὸ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων, ἀλλὰ καταψύχονται ἐν τῇ σκιᾷ. Αἰσθάνονται δὲ τὸ αὐτὸ αἴσθημα τὸ ὁποῖον καὶ ἐνώπιον ἰσχυρᾶς πυρᾶς κατὰ τὸν χειμῶνα ἐν ὑπαίθρῳ, τουτέστι ὑπερθερμαίνονται ἔμπροσθεν, καταψύχονται δ' ὄπισθεν. Κατεισδύουσαι εἶτα αἱ ἡλιακαὶ ἀκτῖνες μέχρι τοῦ βάθους τῶν κοιλάδων ἀπεκδύονται μετὰ μεγάλης ταχύτητος τῶν σκοτεινῶν θερμαντικῶν ἀκτίνων, ἃς παραχωροῦσιν εἰς τὸν ἀτμοσφαιρικὸν ἀέρα. Ἡ λοιπὴ θερμότης προσπίπτει ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, τὸ ὁποῖον κατὰ πρῶτον τὴν μεταβάλλει καὶ εἶτα τὴν ἐκπέμπει πρὸς τὸν ἀέρα, τὸν ὁποῖον διελαύνει ἡ θερμότης καὶ ἐκ δευτέρου κατ' ἀντίθετον φοράν, ἀπεκδυομένη νέας ποσότητος θερμαντικῶν ἀκτίνων μεγαλητέρας ἢ κατὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν. Ἑπομένως ὁ ἀτμοσφαιρικὸς ἀὴρ θερμαίνεται καὶ διὰ τῆς ἀπορροφήσεως μέρους τῶν θερμαντικῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου καὶ διὰ τῆς ἐπαφῆς αὐτοῦ μετὰ τοῦ ἐδάφους. Ἡ ἀτμοσφαῖρα εἶναι ἀληθὴς μανδύας, ἐπικάλυμμα συσσωρεῦον τὴν θερμότητα ἥτις ἔρχεται ἐκ τοῦ ἡλίου καὶ ἐμποδίζον τὴν ἐκ τοῦ ἐδάφους ἐκπεμπομένην. Ἕνεκα τῆς ἀτμοσφαίρας αἱ νύκτες διατηροῦσι θερμοκρασίαν τινά, ἣν θ' ἀπέβαλον ταχέως, ἂν ἡ γῆ δὲν περιεβάλλετο διὰ τοῦ ἐφαπλώματος τούτου τὸ ὁποῖον καλεῖται ἀτμοσφαῖρα. Τὸ εὐεργετικὸν τοῦτο πλεονέκτημα δὲν ἔχει ἡ σελήνη, ἥτις διαμένουσα γυμνὴ ἐν τῷ χώρῳ ἀποψύχεται κατὰ τὰς μακρὰς αὐτῆς νύκτας. Αἱ παρατηρήσεις τοῦ Pouillet κατέδειξαν ὅτι ἡ ἀτμοσφαῖρα ἀπορροφᾷ κατὰ τὴν κατακόρυφον διεύθυνσιν τὸ τέταρτον ἢ τὸ πέμπτον τῆς ὑπὸ τοῦ ἡλίου πρὸς τὴν γῆν ἐκπεμπομένης θερμότητος. Ἡ ἀπορροφωμένη αὐτὴ ποσότης μεταβάλλεται κατὰ τὰς διαφόρους ἡμέρας, ἑπομένως καὶ ἡ ἀτμοσφαῖρα πρέπει νὰ ὑφίσταται μεταβολάς τινας.

Ὁ ἀτμοσφαιρικὸς ἀὴρ σύγκειται ἰδίως ἐξ ὀξυγόνου, ἐξ ἀζώτου καὶ ἐξ ὑδατμῶν. Εἰς ποῖον τῶν τριῶν τούτων ἀερίων ὀφείλεται ἡ ἀπορροφητικὴ τῆς ἀτμοσφαίρας δύναμις; Τὸ ζήτημα τοῦτο ἔλυσεν ὁ σοφὸς Ἄγγλος φυσικὸς Tyndall, κατὰ τὴν ἄνοδον αὐτοῦ εἰς τὸ Λευκὸν Ὄρος. Αἱ παρατηρήσεις τούτου κατέδειξαν ὅτι ὁ ἀὴρ ὁ ἐντελῶς ξηρὸς καὶ καθαρὸς εἶναι διάθερμος, του-

τέστιν ἀφίνει σχεδὸν ἐλευθέραν τὴν δίοδον εἰς τὰς σκοτεινὰς θερμαντικὰς ἀκτῖνας, ὡς νὰ μὴ ὑπῆρχεν. Ἑπομένως ἂν ἡ ἀτμοσφαῖρα ἦτο πάντοτε ἐντελῶς ξηρὰ καὶ καθαρά, οὐδόλως θ' ἀπερρόφα τὴν ἡλιακὴν θερμότητα, ἀρκεῖ ὅμως νὰ ἐνυπάρχῃ ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ ἀρωματική τις ὕλη ἐν ἐλαχίστῃ ποσότητι,ὅπως ἡ ἀπορροφητικὴ δύναμις τῆς ἀτμοσφαίρας αὐξήσῃ σπουδαίως.Τὸ δὲ ἄρωμα τὸ ὑπὸ τῶν ἀνθέων ἀποδιδόμενον ἀρκεῖ πρὸς τοῦτο.'Αλλὰ τὸ ἀέριον ὅπερ καθιστᾷ τὸν ἀτμοσφαιρικὸν ἀέρα ἑβδομηκοντάκις ἀπορροφητικώτερον ὡς πρὸς τὰς θερμαντικὰς ἀκτῖνας, εἶναι ὁ ἐν τῷ ἀέρι ὑπάρχων ὑδρατμός. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ Tyndall ὅτι ὁ ὑδρατμὸς ὁ καλύπτων τὴν 'Αγγλίαν εἶναι μᾶλλον ἀπαραίτητος εἰς τὸ φυτικὸν βασίλειον ἢ τὰ ἐνδύματα εἰς τὸν ἄνθρωπον. 'Αφαιρέσατε διὰ μίαν νύκτα τοὺς ὑδρατμοὺς τοὺς καλύπτοντας τὸ 'Αγγλικὸν ἔδαφος, θέλετε καταστρέψει πάντα τὰ φυτὰ ἕνεκα τοῦ ψύχους καὶ τοῦ παγετοῦ, ὁ δὲ ἥλιος ἀνατέλλων τὴν ἐπιοῦσαν θέλει εὕρει ὅλον τὸ ἔδαφος κατεψυγμένον.

'Αλλὰ ποία εἶναι τέλος ἡ εὐεργετικὴ ἐπίδρασις τῆς δρόσου; Χρησιμεύει μόνον ὡς ὁ Hales ὑπέθετε κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, ὅπως ποτίζῃ τὰ φυτὰ καὶ παρέχῃ εἰς αὐτὰ ἀρκοῦσαν προμήθειαν ὑγρασίας κατὰ τῆς ἐξατμίσεως τῆς ἐπερχομένης ἡμέρας; Ἡ ἐπίδρασις τῆς δρόσου εἶναι πολὺ σπουδαιοτέρα καὶ μεγίστης πρακτικῆς ὠφελείας πρόξενος. Ὅπως δ' ἐννοήσωμεν ταύτην ὀφείλομεν ν' ἀναμνησθῶμεν ὅτι πρὸς ἐξάτμισιν τοῦ ὕδατος ἀπαιτεῖται κατανάλωσις θερμότητος, πρὸς συμπύκνωσιν δὲ καὶ ῥευστοποίησιν τῶν ἀτμῶν, πρέπει νὰ ἀφαιρέσωμεν ἀπ' αὐτῶν θερμότητα ἐνυπάρχουσαν εἰς τοὺς ἀτμοὺς ἐν λανθανούσῃ καταστάσει. Τοῦτο εἶναι πασίδηλον ὅταν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν μεγάλην ποσότητα ἀνθράκων οὓς καταναλίσκομεν εἰς τοὺς ἀτμολέβητας. Ὑπελογίσθη δ' ὅτι πρὸς ἐξάτμισιν ἑνὸς γράμμου ὕδατος ἀπαιτεῖται τόση θερμότης ὅση πρὸς θέρμανσιν 600 γράμμων ὕδατος κατὰ ἕνα βαθμὸν τοῦ θερμομέτρου. Τουτέστι πρέπει νὰ παρέξωμεν εἰς τὸ ἓν τοῦτο γράμμον τοῦ ὕδατος 600 μονάδας θερμαντικοῦ.

'Αλλὰ τὸ ὕδωρ ἐξατμίζεται οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ πυρὸς τιθέμενον, ἀλλὰ καὶ εἰς πᾶσαν θερμοκρασίαν. ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας λίμνης, ποταμοῦ ἢ θαλάσσης, ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖ νὰ δεχθῇ τὴν ἀναγκαίαν ποσότητα θερμαντικοῦ, ἥτις ἀνέρχεται εἰς 600 μονάδας δι' ἕκαστον γράμμον ὕδατος. 'Επειδὴ δὲ δὲν ὑπάρχει ἑστία ἥτις νὰ παρέξῃ τὴν θερμότητα ταύτην εἰς τὸ ὕδωρ, τοῦτο τὴν λαμβάνει ἐκ τῶν πέριξ σωμάτων, ἐκ τοῦ ἀέρος, ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ ὕδατος, ἡ δὲ θερμοκρασία διὰ τοῦτο κατέρχεται. Τὰ παρ' ἡμῖν πορώδη πήλινα ἀγγεῖα, ἅτινα μεταχειριζόμεθα κατὰ τὸ θέρος πρὸς ψύξιν τοῦ ὕδατος, ἀποδεικνύουσι τοῦτο. Τὸ ὕδωρ ἐξερχόμενον ἐκ τῶν πόρων ἐν εἴδει ἐξυδρώσεως ἐξατμίζεται ταχέως ἐὰν ὁ περιβάλλων ἀὴρ εἶναι ξηρὸς καὶ θερμός, τὸ δ' ἐν τῷ ἀγγείῳ ὕδωρ παρέχον τὴν θερμότητά του ἀποψύχεται. Ὡσαύτως ἂν ἐκθέσωμεν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἀέρος δύο θερμόμετρα ἐντελῶς ὅμοια, καλύψωμεν

δὲ τὸ ἐν δι' ὑφάσματος διατηρουμένου πάντοτε ὑγροῦ, παρατηροῦμεν ὅτι τοῦτο δεικνύει πάντοτε κατωτέραν θερμοκρασίαν, ἐνῷ τὸ γυμνὸν εὑρίσκεται εἰς ὑψηλοτέραν θερμοκρασίαν.

Ἡ διαφορὰ αὕτη μεταξὺ τῆς θερμοκρασίας τῶν δύο θερμομέτρων εἶναι ἐπὶ τοσοῦτον μεγαλητέρα, ἐφόσον ὁ ἀὴρ εἶναι ξηρότερος καὶ θερμότερος, ἐλαττοῦται τοὐναντίον ἐν τῷ ὑγρῷ ἀέρι καὶ ἐκλείπει ἐν τῷ ἀέρι τῷ κεκορεσμένῳ ὑδρατμῶν. Ἐν γένει πᾶσα ὑγρὰ ἐπιφάνεια ἀποδίδει ἀτμοὺς καὶ εἶναι ψυχροτέρα τῶν παρακειμένων ξηρῶν ἀντικειμένων.

Τοὐναντίον ὅταν οἱ ἀτμοὶ μεταβάλλουσι κατάστασιν καὶ ῥευστοποιοῦνται ἀποδίδουσι τὴν λανθάνουσαν θερμότητα ἣν περιέχουσιν, ὡς ὅταν οἱ ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ ὑδρατμοὶ μεταβάλλωνται εἰς βροχὴν ἀποδίδουσι τὴν θερμότητα ἥτις ἰσοῦται πρὸς 600 μονάδας θερμαντικοῦ δι' ἕκαστον γράμμον. Τουτέστιν ἕκαστον γράμμον βροχῆς ἀποβάλλει τοιαύτην θερμότητα ὅση καταναλίσκεται πρὸς θέρμανσιν ἐξ γράμμων ὕδατος μέχρι τῆς θερμοκρασίας τοῦ βρασμοῦ. Ἡ βροχὴ ἀποδίδει ἔτι μεγαλητέραν θερμότητα ἕνεκα τοῦ ὕψους ἐξ οὗ καταπίπτει, θερμαίνει ἑπομένως τὸν ἀέρα, τὰ ἐπὶ τῆς γῆς ἀντικείμενα καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ καταπίπτον ὕδωρ. Ἡ βροχὴ ἑπομένως εἶναι μεγάλη πηγὴ θερμότητος καὶ διὰ τοῦτο αἱ κατὰ τὸν χειμῶνα ἡμέραι τῆς βροχῆς εἰσὶ θερμαί.

Ἡ ποσότης τοῦ καταπίπτοντος ὕδατος ἐτησίως ἐν Ἀθήναις κατὰ μέσον ὅρον ἀνέρχεται εἰς 39 ἑκατοστὰ τοῦ μέτρου, τουτέστιν ἂν τὸ ἔδαφος τῶν Ἀθηνῶν ἦτο πανταχοῦ ὁριζόντιον, τὸ δὲ καταπίπτον ὕδωρ δὲν ἀπερροφᾶτο ὑπὸ τοῦ ἐδάφους οὐδ' ὑπέκειτο εἰς ἐξάτμισιν, θὰ ἐσχημάτιζε λίμνην ἐτησίως ὕψους 39 ἑκατοστομέτρων. Ὥστε ἕκαστον τετραγωνικὸν ἑκατοστόμετρον τοῦ ἐδάφους τῶν Ἀθηνῶν δέχεται ἐτησίως 39 γράμμα ὕδατος, ἅτινα ἀποδίδουσι 39×600 ἤτοι 23,400 μονάδας θερμαντικοῦ, τὸ ὁποῖον ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν θερμότητα 3 περίπου γράμμων ἄνθρακος καιομένου ἐτησίως ἐπὶ ἑκάστου τετραγωνικοῦ ἑκατοστομέτρου τοῦ ἐδάφους τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ θερμότης αὕτη εἶναι ὑπέρμετρος διότι δύναται νὰ τήξῃ ἐν Ἀθήναις στρῶμα πάγου ὕψους 3 μέτρων.

Ἀλλὰ τὸ καταπίπτον ὕδωρ δὲν μένει ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἀλλ' ἐκλείπει ταχέως, μέρος μὲν δι' ἐξατμίσεως, μέρος δὲ διὰ τῶν φυτῶν, τὸ δὲ ὑπόλοιπον ἀπορροφᾶται ὑπὸ τοῦ ἐδάφους. Τὸ ποσὸν τοῦ ἐξατμιζομένου ἐτησίως ὕδατος ὑπερβαίνει τὸ καταπίπτον, ὥστε ἡ δίψα τῆς ἀτμοσφαίρας δὲν κορέννυται ἐλλείψει τροφῆς. Αὕτη ἐμπεριέχει ὀλιγωτέραν ποσότητα ὕδατος ἐν εἴδει ἀτμῶν, ἢ ὅσην πράγματι ἠδύνατο νὰ δεχθῇ, τουτέστιν ὁ ἀὴρ εἶναι μὲν ὑγρὸς ἀλλ' οὐχὶ κεκορεσμένος.

Ἡ ἐξάτμισις τελεῖται ἐπὶ ὅλων τῶν ὑγρῶν ἐπιφανειῶν, ἀλλ' ἰδίως ἐπὶ τῆς τῶν φυτῶν. Ὁ Hales κατὰ τὴν 3 Ἰουλίου 1724 ἔλαβε πήλινον σκεῦος (γάστραν) ἐν ᾧ εἶχε φυτεύσει φυτὸν (τὸν κοινῶς παρ' ἡμῖν καλούμενον ἥλιον), τὸ ὁποῖον ἦτο 3 πόδας ὑψηλόν. Προσδιώριζε τὸ βάρος τοῦ φυτοῦ μετὰ τοῦ

σκεύους ἑκάστην πρωΐαν καὶ ἑσπέραν ἐπὶ 15 ἡμέρας καὶ εὗρε ὅτι τὸ φυτὸν ἀπέβαλε διὰ τῆς διαπνοῆς ἐπὶ 12 ὥρας ἐν ἡμέρᾳ ξηρᾷ καὶ θερμῇ ἓν χιλιόγραμμον ὕδατος. Ἡ ἀπώλεια ἐν νυκτὶ ξηρᾷ ἄνευ δρόσου ἦτο περίπου τριῶν οὐγγιῶν. Τοὐναντίον ηὔξανε κατὰ τὸ αὐτὸ βάρος, ὅταν ἐσχηματίζετο ἄφθονος δρόσος. Τὸ μικρὸν τοῦτο φυτὸν ἑπομένως ἐξέπεμπεν ἐν διαστήματι 12 ὡρῶν ἓν χιλιόγραμμον ὕδατος ἐν εἴδει ἀτμῶν. Τὰ φυτὰ ἄρα ἀπορροφῶσι μεγίστην ποσότητα ἡλιακῆς θερμότητος, ἣν συσσωρεύουσιν εἶτα κατὰ μέγα μέρος εἰς τοὺς ἀτμοὺς οὓς ἀποδίδουσιν. Τὸ μικρὸν τοῦτο φυτὸν τοῦ Hales συνεσώρευεν ἐν διαστήματι 12 ὡρῶν 600,000 μονάδας θερμαντικοῦ, ὅπερ δύναται νὰ παραχθῇ διὰ τῆς καύσεως 75 γράμμων ἄνθρακος. Ἂν ἤδη λάβωμεν ὑπ' ὄψιν πάντα τὰ φυτὰ, ἅτινα καλύπτουσι τὸ ἔδαφος τῆς γῆς ἀνευρίσκομεν ἀμύθητον ποσὸν ἀτμοῦ ὕδατος καὶ θερμότητος συσσωρευομένης.

Κατὰ ἐαρινὴν ἢ φθινοπωρινὴν ἀνέφελον ἡμέραν, ἐφόσον ὁ ἥλιος λάμπει ὑπὲρ τὸν ὁρίζοντα, θερμαίνεται οὐ μόνον ἡ ἀτμοσφαῖρα, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ ἐπὶ τῆς γῆς κείμενα σώματα καὶ αὐτὸ τὸ ἔδαφος. Τὰ κάθυγρα σώματα καὶ τὰ φυτὰ ἀναδίδουσιν ἀτμοὺς ὕδατος, ἐν οἷς συσσωρεύεται μεγάλη ποσότης θερμότητος ἐν λανθανούσῃ καταστάσει. Ὅταν ἡ νὺξ ἐπέρχηται, ἐγένετο ἤδη μεγάλη προμήθεια θερμότητος, ἄρχεται δὲ ἡ πάλη.

Ἡ νυκτερινὴ ἀκτινοβολία, μὴ ἀντισταθμιζομένη πλέον ὑπὸ τῆς ἡλιακῆς θερμότητος, ἀποψύχει πάντα τὰ σώματα ἅτινα κέκτηνται μεγάλην ἀφετικὴν δύναμιν. Ὁ ἀὴρ ἀποδίδει τὴν θερμότητα, ἣν κατὰ τὴν ἡμέραν ἐπρομηθεύθη, ἀποψυχόμενος δὲ καταπίπτει καὶ σχηματίζεται τὸ ἐπίχρισμα τοῦ ψυχροῦ ἀέρος. Τὰ ὑγρὰ σώματα καὶ τὰ φυτὰ ἐπωφελούμενα τρόπον τινὰ τῶν τελευταίων ὡρῶν τῆς ἡμέρας ἐξακολουθοῦσι τὴν ἐξάτμισιν καὶ ἀποψύχονται ταχύτερον τῶν παρακειμένων ξηρῶν σωμάτων. Εἰς τὴν ταχυτέραν ταύτην ἀπόψυξιν ὀφείλεται τὸ ψῦχος, ὅπερ αἰσθανόμεθα εἰς τὰς διὰ φυτῶν κεκαλυμμένας ὑγρὰς κοιλάδας κατὰ τὰς φθινοπωρινὰς ἑσπέρας, ἡ ἄφθονος δρόσος καὶ ἡ ὁμίχλη ἥτις σχηματίζεται ἐν αὐταῖς. Κατὰ τὴν ἄνοιξιν οἱ γεωργοὶ γνωρίζουσιν ὅτι ὑπάρχει φόβος μήπως τὰ δένδρα *καῶσιν ὑπὸ τοῦ πάγου*, ὅταν ἡ μὲν νὺξ εἶναι ἀνέφελος, λεπτὴ δὲ βροχὴ διέβρεξε ταῦτα κατὰ τὴν ἡμέραν.

Ἐν Βεγγάλῃ κατασκευάζουσι πάγον ἐκθέτοντες πλατέα καὶ πορώδη ἀγγεῖα πλήρη ὕδατος εἰς τὸ ὕπαιθρον ἐν νυκτὶ ἀνεφέλῳ ἐπὶ ἀχύρων. Τὴν πρωΐαν τὸ ὕδωρ ἀνευρίσκεται πεπηγός, ἐνῷ τὰ ἄχυρα διατηροῦσι θερμοκρασίαν 4 ἕως 5 βαθμῶν. Ἐνταῦθα συντελεῖ ἡ ἐξάτμισις ἀφ' ἑνός, ἡ ἀκτινοβολία ἀφ' ἑτέρου, ἥτις εἶναι ἐπὶ τοσοῦτον ἄφθονος ἐφόσον ὁ ἀὴρ εἶναι ξηρότερος.

Ἐὰν ἡ ἀκτινοβολία καὶ ἡ ἐπὶ τῶν φυτῶν καὶ τῶν ὑγρῶν σωμάτων ἐξάτμισις ἐξηκολούθουν καθ' ὅλην τὴν νύκτα, ἄνευ ἀντισταθμίσεως, οὐδὲν θὰ ἐμπόδιζε τὴν τελείαν ἀπόψυξιν τοῦ ἐδάφους, ὁ δὲ ἥλιος ἀνατέλλων τὴν

ἐπιοῦσαν θὰ ἐφώτιζε πάντα τὰ φυτὰ κατεστραμμένα ὑπὸ τοῦ παγετοῦ. Ἀλλὰ δὲν ἔχει οὕτως· ἡ μὲν ἐξάτμισις παύει ἅμα ὁ ἀὴρ κορεσθῇς ἀναφαίνεται δὲ ἡ δρόσος ἥτις ἐναποτιθεμένη ἐκλύει μεγάλην ποσότητα θερμαντικοῦ, ὅλην τὴν προμήθειαν τῆς ἡμέρας, οὕτω δὲ ἰσορροπεῖται ἂν οὐχὶ πάντοτε καὶ καθ' ὁλοκληρίαν ἡ ἐκ τῆς νυκτερινῆς ἀκτινοβολίας καὶ ἐκ τῆς ἐξατμίσεως ἐπερχομένη ψύξις.

Ἐν Γαλλίᾳ οἱ κηπουροὶ διὰ νὰ ἐμποδίσωσι τὴν ψύξιν τῶν φυτῶν καλύπτουσι ταῦτα διὰ κόπρου ζώων, εἶτα διὰ κηποχώματος καὶ ἐπιθέτουσιν ὑάλινον λεπτὸν κώδωνα. Ὁ ὑάλινος κώδων βεβαίως ἀδυνατεῖ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ψύξιν, ἐὰν δὲν ἐμπεριέχῃ ὑγρὸν ἀέρα, ὅστις ἀποψυχόμενος καὶ ἐναποθέτων δρόσον ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ κώδωνος, ἐκλύει τὴν λανθάνουσαν θερμότητα, ἥτις ἐμποδίζει τὴν ψύξιν. Οἱ θερμόκηποι (serres) ὑπὸ μεγαλητέραν κλίμακα ἐπιφέρουσι τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα τὸ ὁποῖον καὶ οἱ ὑάλινοι κώδωνες. Ὅτι δὲ συμβαίνει ὑπὸ τοὺς κώδωνας καὶ ἐντὸς τῶν θερμοκήπων λαμβάνει χώραν καὶ ἐν ὑπαίθρῳ, διότι ἕκαστον γράμμον δρόσου ἐναποτιθέμενον ἐκλύει 600 μονάδας θερμαντικοῦ ἱκανὰς νὰ θερμάνωσι κατὰ ἕνα βαθμὸν δύο κυβικὰ μέτρα ἀέρος. Ἐὰν δὲ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅλην τὴν ποσότητα τῆς ἐν μιᾷ νυκτὶ ἐναποτιθεμένης δρόσου θὰ κατανοήσωμεν τὸ μέγα πρακτικὸν ὄφελος τὸ ὁποῖον μᾶς παρέχει τὸ φαινόμενον τοῦτο. Ὅταν ὁ ἀὴρ εἶναι ὑγρός, ἡ ἀκτινοβολία εἶναι ἀσθενής, ἡ δρόσος ἄφθονος καὶ ἡ ψύξις ἐμποδίζεται. Ἐὰν ὁ ἀὴρ καθαρὸς καὶ ξηρός, ἡ δρόσος ἐπέρχεται βραδέως, τὸ κακὸν εἶναι μέγα, τὸ ἀντίδοτον ἀσθενές, ὁ δὲ παγετὸς ἐπέρχεται.

Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἡ θεωρία μᾶς ὑποδεικνύει ὡς ἄριστον μέσον τὴν διὰ λέβητος παραγωγὴν ἀτμῶν ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ, πλησίον τῶν ἐκτεθειμένων εἰς τὸν παγετὸν δένδρων.

Ἐν συνόλῳ, διὰ τῆς δρόσου ἡ γῆ προφυλάσσεται κατὰ τῆς μεγάλης ψύξεως, διὰ δὲ τῆς εὐεργετικῆς ἐπιδράσεως αὐτῆς τὰ φυτὰ δέχονται τὴν θερμότητα ἣν συνεσώρευσαν ἐν τοῖς ἀτμοῖς διαρκούσης τῆς ἡμέρας. Εἶτα τὴν ἐπιοῦσαν, ὅταν ὁ ἥλιος ἀναφαίνηται, ἡ πρώτη αὐτοῦ φροντὶς εἶναι νὰ μεταβάλλῃ εἰς ἀτμὸν τὴν ἐναποτεθεῖσαν δρόσον, παρέχων αὐτῇ τὴν ἀπαιτουμένην θερμότητα, ὅπως οὕτω αὕτη δυνηθῇ τὴν ἐπιοῦσαν νύκτα νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν σωτηρίαν αὐτῆς ἐνέργειαν. Τὸ πᾶν φαίνεται ἀκολουθοῦν μυστηριώδεις νόμους προμεμελετημένης ἁρμονίας. Τ. Α. Α.

ΟΛΙΓΑ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ *

Διαπραγματευόμενος ζήτημα καὶ τοῦ ἔργου μου ξένον καὶ τῶν δυνάμεών μου ἀνώτερον, ποσῶς δὲν ἠξίωσα ὅτι νέου τινὸς ἐπιλαμβάνομαι οὔτε ὅτι θὰ

* Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Συλλόγῳ τῇ 24 Νοεμβρίου 1878.

δυνηθῶ νὰ συμπληρώσω τὸ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ *περὶ τοῦ ἰδιώματος τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης* κενόν. Ἐξ ἐναντίας ἁπλοῦς ὢν θιασώτης τῶν φιλαλβανῶν ἐκ διαφόρων ἀναγνωσμάτων καὶ ἐξ ἰδίας γνώσεως, κάτοχος δ' ὢν ἄλλως τε καὶ τῆς γλώσσης, συνέλεξα ὕλην τὴν ὁποίαν ὑποβάλλων εἰς τὴν κρίσιν τῶν παρ' ἡμῖν καὶ ἀλλαχοῦ σοφῶν καὶ περὶ τὰ τοιαῦτα εἰδικῶς ἀσχολουμένων, θὰ θεωρήσω ἐμαυτὸν εὐτυχῆ ἂν δώσω νύξιν πρὸς πλειοτέραν περὶ τὴν γλῶσσαν μελέτην λαοῦ, μετὰ τοῦ ὁποίου στεναὶ μᾶς συνδέουν σχέσεις συγγενείας.

Η Ἀλβανικὴ γλῶσσα οὖσα γλῶσσα ἑνὸς τῶν ἀρχαιοτάτων λαῶν τῆς Εὐρώπης, ὡς ἄλλοτε ἀπεδείξαμεν [1], κατοικοῦντος εἰς ἐνδόξους τόπους καὶ ἔχοντος ἔνδοξον ἱστορίαν, ἦτο ἄγνωστος μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν εἰς τὴν φιλολογίαν. Πρῶτος πρὸ ἐτῶν ὁ ἔνδοξος Leibnitz εἰς τὸ ἐγχειρίδιόν του «Brevis designatio meditationum de originibus gentium» ἔθιξε τὸ ζήτημα αὐτὸ παρακινηθεὶς ἀπὸ ἐσφαλμένας τινὰς λέξεις, ἀλλὰ περιέπεσεν εἰς ἀπάτας. Μετὰ τοῦτον διεπραγματεύθησαν τὸ ζήτημα μετὰ μεγαλειτέρας τινὸς ἐπιτυχίας ὁ Thunman ἐν τῇ πραγματείᾳ του ἐκδοθείσῃ ἐν Λειψίᾳ τῷ 1774 *Ἔρευναι περὶ τῆς ἱστορίας τῶν Ἀνατολικῶν λαῶν*. Ὁ Maltebrun ἐν τῷ «Annales des Voyages» ἐκδοθέντι εἰς Παρισίους τῷ 1808, ὅστις ὅμως ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐν ἐκτάσει ἐπραγματεύθη καὶ εἰς τὴν Geographie Universelle. Ὁ ἄγγλος Leake ἐν τῷ «Researches in Greece»· ἐν Λονδίνῳ τῷ 1814 μετὰ χρονίαν τινὰ διαμονὴν ἐν Ἠπείρῳ, καὶ περισσότερον πάντων ὁ Xylander «Die sprache der Albanesen oder Schkipetaren», ἐν Φραγκφούρτῃ τῷ 1835 ὅστις ἂν καὶ δὲν ἤκουσε ποτὲ τὴν προφορὰν τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης, συνέλεξε λέξεις καὶ φράσεις Ἀλβανικὰς τὰς ὁποίας ὑπέβαλεν εἰς τὴν κρίσιν τῶν γλωσσολόγων. Ἀλλ' ἐκ τούτων οὐδεμία ἠδύνατο νὰ ἐπέλθῃ ἀκριβὴς γνῶσις τοῦ καθαυτὸ ἠπειρωτικοῦ ἰδιώματος. Ἐπεφυλάσσετο λοιπὸν εἰς τὸν Dr. G. von Hahn πρόξενον τῆς Αὐστρίας ἐν Ἰωαννίνοις, ἡ τιμή, νὰ ὑψώσῃ παντὸς ἄλλου τὸ ζήτημα αὐτὸ εἰς ἐπιστημονικὸν καὶ μετὰ πολυχρόνιον διαμονὴν εἰς τοὺς τόπους ἔνθα ἡ Ἀλβανικὴ γλῶσσα ὁμιλεῖται νὰ συμπληρώσῃ ἔργον τὸ ὁποῖον ἄλλοι καὶ ἰδίως ὁ Xylander ἤρχισαν· ὡς δὲ ὁ Fallmerayer λέγει, αὐτὸς ηὗρε νὰ δώσῃ ζωήν, χροιὰν καὶ κίνησιν εἰς ὅ,τι πρὸ αὐτοῦ ἦτο ἄγαλμα ἐκ μαρμάρου ἐστερημένον ἀλήθοῦς καὶ ἰδίας προσωπικότητος. Μετὰ τὴν δημοσίευσιν λοιπὸν τοῦ πονήματός του «Albanesische Studien» ἐν Ἰένῃ κατὰ τὸ 1854, οἱ σοφοὶ τῆς Γερμανίας ὑπεχρεώθησαν νὰ ἐνασχοληθῶσι περισσότερον περὶ τῶν Ἀλβανῶν καὶ νὰ ὑποβάλωσι τὴν γλῶσσάν των εἰς τὴν αὐστηρὰν κρίσιν τῆς ἐπιστήμης. Τὸ ἔργον τοῦ Hahn ἐκίνησεν ἰδίως τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὰς ἐν τῷ πρώτῳ αὐτοῦ μέρει ἱστορικὰς καὶ φιλολογικὰς ἀποκαλύψεις, αἵτινες ἔφερον εἰς φῶς τὴν καταγωγὴν καὶ τὰ ἤθη τῶν Ἀλβανῶν ἐκ τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται μετὰ βεβαιότητος ὅτι οὗτοι εἶναι ἀπόγονοι τῶν περιφήμων Πελασγῶν καὶ κατάγονται ἐκ τῶν ἀρχαίων Ἰλλυρομακεδόνων καὶ

1 Ἴδε Παρνασσοῦ τ. Α'.

Ἠπειρωτῶν, ἀπέδειξε δηλαδὴ κατὰ τὸ λέγειν τοῦ Fallmerayer, τὸν αὐτοχθονισμόν των ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἑλλάδος. Ὁ μέγας ὅμως Ἀλβανολόγος δὲν ἀπεκάλυψε ἄγνωστον πρᾶγμα, διότι τοιαύτην τινὰ γνώμην εἶχε καὶ ὁ Thunman καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς, ἀλλ' ὕψωσεν αὐτὴν κατὰ τὸ λέγειν πάλιν τοῦ Fallmerayer εἰς μόνιμον καὶ ἀποδεδειγμένον ἱστορικοφιλολογικὸν ἀξίωμα· οὔτε νέον εἶναι τὸ ἀξίωμά του καθ' ὃ ὁ Ἀλβανικὸς λαὸς εἶναι ὄχι μόνον ἴσος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα μὲ τοὺς πρώτους Ἕλληνας καὶ τοὺς Λατίνους, ἀλλὰ καὶ στενῶς συνδεδεμένος μετ' αὐτῶν διὰ τῆς συγγενείας τῆς καταγωγῆς, τῆς γλώσσης καὶ τῶν ἠθῶν, διότι καὶ ὁ Maltebrun καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς ὡς ὁ Crispi ἐν τῇ «Memoria sulla lingna Albanese» ἐκδοθείσῃ ἐν Παλέρμῳ τὸ 1836, καὶ ὁ Vicenzo Dorsa εἰς τὸ βιβλίον του περὶ Ἀλβανῶν ἐπιγραφόμενον Ricerchee Pensieri ἐκδοθὲν εἰς Νεάπολιν τῷ 1847, ἐξέφρασαν τοιαύτην γνώμην. Οὐχὶ πολὺ διάφοροι τούτων εἶναι καὶ αἱ γνῶμαι τοῦ Ἀραβαντινοῦ ἐν τῇ χρονολογίᾳ τῆς Ἠπείρου ἐκδοθείσῃ τὸ 1857· τοῦ Ἀλεξίου Πάλλη εἰς τὸ περὶ χρονογραφίας καὶ ἀρχαίας ἱστορίας τῆς Ἠπείρου *Ἐγχειρίδιόν* του ἐκδοθὲν τῷ 1858· τοῦ Κουπιτώρη, ἐν ἔργῳ τού τινι ἐκδοθέντι πρὶν ἐκείνου τοῦ Hahn, εἰς τὰς ὁποίας μετ' εὐχαριστήσεως δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν καὶ τὴν τοῦ ἀκαμάτου καὶ σοφοῦ ἰατροῦ τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλικοῦ ναυτικοῦ Reinhold ἐν ταῖς Noctes Pelasgicae ἢ *Πελασγικὰ* βιβλίῳ ἐκδοθέντι κατὰ τὸ 1855.

Ἐναντίαν γνώμην περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Ἀλβανῶν ἔσχον ὁ Adelung καὶ ὁ Pouqueville· καὶ ὁ μὲν πρῶτος συνέχεε τοὺς Ἀλβανοὺς μὲ τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς Ἀλάνους, τὴν ἰδέαν του ὅμως ταύτην ταχέως ἐγκατέλειψε, ὡς φαίνεται ἐν τῷ Β' μέρει τοῦ Μιθριδάτου του, ἀσπασθεὶς τὴν τῶν ἀνωτέρω· ὁ δὲ Pouqueville χωρὶς νὰ βασίζηται ἐπ' οὐδεμιᾶς ἀσφαλοῦς πηγῆς ὑποθέτει τοὺς Ἀλβανοὺς καταγομένους παρὰ τῶν Σκυθῶν, ἀναφερομένων ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ παρὰ τῶν Ἀλβανῶν τῆς Ἀσίας· τὴν ἰδέαν αὐτοῦ ἠσπάσθη καὶ ὁ ἡμέτερος φίλος καὶ σεβαστὸς καθηγητὴς Νικόλαος Νικοκλῆς ἐν τῇ διατριβῇ του «περὶ αὐτοχθονίας τῶν Ἀλβανῶν ἤτοι Σκηπιτὰρ» ἐκδοθείσῃ ἐν Γοτίγγῃ τῷ 1855, παραδεχόμενος ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ εἶναι βάρβαρός τις λαὸς ἐλθὼν κατὰ τὸν Μεσαίωνα ἐκ τοῦ Καυκάσου καὶ ἐκ τῆς Μεότιδος λίμνης καὶ εἰσβαλὼν εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν αὐτοκρατορίαν, ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦτο ἄρδην ἀνετράπη ὑπὸ τοῦ δριμέως κάλάμου τοῦ, στρεβλὰς μὲν καὶ παραδόξους ἰδέας ἔχοντος περὶ Ἑλληνισμοῦ, ἄλλως ὅμως σοφοῦ καὶ πνευματώδους Fallmerayer. Τὴν αὐτὴν περίπου ἰδέαν ἔσχεν καὶ ὁ Henry Mathieu ἐν τῷ βιβλίῳ του «La Turquie et ses differents peuples» ἐκδοθέντι κατὰ τὸ 1857, ὅστις πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι κάτοικοι τῆς Ἠπείρου κατήγοντο ἐκ τοῦ Καυκάσου φέρει τὴν γλῶσσαν τῶν σήμερον Ἀλβανῶν κατὰ πολὺ ὁμοιάζουσαν πρὸς τὴν τῶν ἀρχαίων Περσῶν. Ἀλλ' ἐκτὸς τῶν ἄλλων τὴν πλάνην του ταύτην ἀποδεικνύουσιν αὐταὶ αὐτοῦ αἱ λέξεις ἃς συγκρίνει πρὸς

τὴν σανσκριτικὴν αἵτινες ἔχουν κατὰ πολλὰ σχέσιν μὲ τὴν Ἑλληνικὴν, ὡς π. χ. *ντρού* = ξύλον τὸ θεωρεῖ ὅμοιον πρὸς τὸ σανσκριτικὸν druh ἔχον τὴν αὐτὴν σημασίαν, ἀλλὰ διατί ὄχι πρὸς τὸ ἑλληνικὸν: δρῦς; *μάδ* = μέγας, πρὸς τὸ σανσκριτικὸν mahad, ἀλλὰ διατί ὄχι πρὸς τὸ ἀρχαῖον *ματις* τοῦ Ἡσυχίου ἢ τὸ δωρικὸν *μάδδων* τὸ ὁποῖον μᾶλλον πλησιάζει; καὶ ἄλλα.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω γνωμῶν εἶναι καὶ ἄλλοι σπουδαῖοι συγγραφεῖς καὶ γλωσσολόγοι οἵτινες ἔχουσιν ἄλλας γνώμας συμφωνούσας ὅμως κατὰ πολὺ πρὸς τὴν τοῦ Hahn· ὁ Niebuhr π χ. πιστεύει ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ καὶ ἡ γλῶσσά των εἶναι λείψανα τῶν Ἰλλυρομακεδόνων. Ὁ Gioberti ἐν τῷ «Primato» ἐκδοθέντι ἐν Βρυξέλλαις βεβαιόνει ὅτι ἡ Ἀλβανικὴ γλῶσσα περιέχει ἴχνη τῶν γλωσσῶν αἵτινες ἐλαλοῦντο ἐν Ἑλλάδι πρὸ τοῦ Δευκαλίωνος, δηλ. προτοῦ νὰ σχηματισθῇ ὁ καθαυτὸ λεγόμενος Ἑλληνικὸς λαός· ὁ Bopp ὅστις ἂν καὶ ἐν πολλοῖς χωρίοις τῆς πραγματείας του δὲν ἀρνεῖται τὴν πολλαπλῆν συγγένειαν μεταξὺ τῶν δύο γλωσσῶν τῆς Ἑλληνικῆς καὶ τῆς Ἀλβανικῆς, κατεχόμενος ὅμως ὑπὸ τῆς ἰδέας τοῦ ν' ἀνακαλύψῃ καὶ φέρῃ εἰς φῶς τὴν συγγένειαν τῆς Σκιπικῆς καὶ τῆς σανσκριτικῆς γλώσσης ἀναφέρει ἐνίοτε λέξεις ἀλβανικὰς ἐχούσας τὴν μεγαλητέραν συγγένειαν πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ὡς συγγενευούσαις μετὰ τῆς σανσκριτικῆς π. χ. τὸ ἀλβανικὸν ῥῆμα: βρὰς = φονεύω τὸ παράγει ἐκ τῆς σανσκριτικῆς ῥίζης μρ, μαρ, ἐνῷ τοῦτο εἶναι συγγενὲς πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ῥῆμα: ῥαίω ἢ Fράω = καταστρέφω, φονεύω, ὁ μέλλων ῥαίσω ἢ Fράσω· θέλων πάλιν τὸ σανσκριτικὸν antara — s = ἄλλος νὰ τὸ πλησιάσῃ πρὸς τὸ ἀλβανικὸν *γιετερ:τρι* = ἄλλος, λησμονεῖ ὅτι τοῦτο εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ ἑλληνικὸν *ἕτερος* κτλ. Ἐκεῖνος ὅμως καθ' ἡμᾶς ὅστις ἐπισταμένως κατέγινε εἰς τὴν μελέτην τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης ἀκολουθῶν κατὰ πάντα σχεδὸν τὸν Hahn καὶ τούτου τὰς ἀνακαλύψεις κοινὰς καταστήσας εἶναι ὁ Ἀλβανὸς τὴν καταγωγὴν Δημ. Καμάρδας, ὅστις διὰ τοῦ βιβλίου του «Saggio di Grammatologia comparata sulla lingua Albanese» ἐκδοθέντος ἐν Λιβόρνῳ τῷ 1864, καὶ τοῦ τούτου παραρτήματος ἐκδοθέντος ἐν Πράτῳ τὸ 1866 προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ τὴν μεγίστην συγγένειαν μεταξὺ τῆς Ἀλβανικῆς καὶ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης λέγων ὅτι ἡ Ἀλβανικὴ ἀπίθανον εἶναι ὅτι εἶναι διάλεκτος τῆς Ἑλληνικῆς παρεφθαρμένη, ἐξ ἐναντίας μεταξὺ τῶν δύο γλωσσῶν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ὑπάρχει τοσαύτη συγγένεια γένους, ὁποία ὑπῆρχε μεταξὺ τῶν ἀρχαίων Ἰταλικῶν λαῶν, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῇ ἐξετάζει τὴν γραμματολογίαν τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης καὶ τὴν ἐτυμολογίαν αὐτῆς. Ἐσχάτως δὲ ὁ Benloew ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ τῶν Ἐπιγραφῶν, κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς $^{5}/_{17}$ Μαΐου ε. ε. ἀνέγνωσε σπουδαιότατον ὑπόμνημα περὶ τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης. Ἐν αὐτῷ ἀποδεικνύει ὅτι ἐν τῷ νῦν σωζομένῳ Ἀλβανικῷ ἰδιώματι ἂν καὶ τὰ μάλιστα μεμιγμένῳ μετὰ στοιχείων ἑλληνικῶν, σλαϋϊκῶν, ἰταλικῶν καὶ τουρκικῶν, δυνατὸν εἶναι ν' ἀνακαλύψῃ τις μῖτον Πελασγικῆς πηγῆς· ὁ συγγραφεὺς πέποιθεν

ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ εἶναι ἀπόγονοι τῶν Πελασγῶν καὶ ἀναζητεῖ ἐν τοῖς γεωγραφικοῖς ὀνόμασι τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου ἐν τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ, ἐν τοῖς ἤθεσι καὶ ταῖς παραδόσεσι τοῦ Μαυροβουνίου καὶ τῆς Ἠπείρου μαρτυρίας καὶ ἀποδείξεις συμβιβαζομένας μετὰ τῆς βάσεως καθ' ἣν πελασγικαὶ φυλαὶ κατέλαβον τὰς χώρας, ἃς βραδύτερον ἐπέδραμον αἱ ἑλληνικαὶ φυλαὶ καὶ ἐπὶ τέλους συγχωνευθεῖσαι μετὰ τῶν Ἀλβανῶν μετέδωκαν αὐτοῖς τόν τε πολιτισμὸν καὶ τοὺς θρησκευτικοὺς αὐτῶν μύθους. Πλεῖστα ὀνόματα πεδιάδων, νήσων, ὀρέων τηρούμενα ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἔχουσι τὰ ἀντίστοιχα αὐτῶν ἐν τῇ Ἀλβανικῇ. Ἀχιλλεύς, Ἀγαμέμνων, Ἕκτωρ εἰσὶ πελασγικαὶ θεότητες προσωποποιηθεῖσαι βραδύτερον εἰς ἥρωας τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου. Ἡ τῆς Δήμητρος λατρεία τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἔχει ἀπὸ τῶν Πελασγῶν.

Ἡ Ἀλβανικὴ γλῶσσα ὅπως καὶ παρὰ διαφόρων συγγραφέων καὶ ἰδίως τοῦ Hahn ἀναφέρεται, διαιρεῖται εἰς δύο διαλέκτους, τὴν τῶν Τόσκων καὶ τὴν τῶν Γκέκων, ἢ ἄλλως τὴν ἀνατολικὴν καὶ τὴν δυτικήν, ὅριον δὲ φυσικὸν αὐτῆς εἶναι ὁ ποταμὸς Σκούμπι ὅστις διαιρεῖ καθαυτὸ εἰς τὸ μέσον τὴν παλαιὰν καὶ νέαν Ἤπειρον, ἔχων τὰς πηγάς του ἐκ τῶν ὀρέων Κανδουΐων παρὰ τὴν λίμνην τῆς Ἀχρίδος. Εἰς τὴν διάλεκτον τὴν Γκεκικὴν παρεισέφρυσαν πολλαὶ λέξεις τῆς τουρκικῆς γλώσσης, ἀφ' ὅτου μάλιστα πολλὰ τῶν ἐκεῖ χωρίων ἠσπάσθησαν ἀπὸ φόβον τὸν Μωαμεθανισμόν, μ' ὅλην δὲ τὴν διάκρισιν τὴν ὁποίαν ἔκαμεν ὁ Hahn, δὲν κατόρθωσε ν' ἀφαιρέσῃ πάσας οὔτε ἀπὸ τὸ λεξικόν του οὔτε ἀπὸ τὰ ᾄσματα, ὡς π. χ. μπελάς, σεβτάς, φουκαρᾶς, ἀσςὶκ, κουρμπὲτ, καοὺρ κτλ. Ἀναφέρομεν δὲ στίχους τινὰς τῆς διαλέκτου ὅπως καταδειχθῇ ἡ ἀλήθεια τῶν λεγομένων μας.

Σ' γκjέενε ντονεὲ ζὸκ κjὲ κεντὸν	ὦ τρενταφυλλὶ μ π ο υ μ π ο ύ κ ι ε
Τὲ γκὶθ γιάν ἑ πὸ κγjάνε	Ajούλjε γjέσςε οὺ κεπούτε,
Ἰ μνjέρι α σ ς ὶ κ σα φόρτε πο ντουρὸν	ὦ τρενταφυλλὶ τ α ζ ὲ
Πρέϊ ν τ υ λ μ π έ ρ ι τ ε πὸ ἑ ντάϊνε	οὺ κεπούτε πα β α ν τ έ.

Ὀλιγώτερον δὲ φαίνονται παρεισφρήσασαι εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην γραφεῖσαι εἰς τὴν Τοσκικὴν διάλεκτον καὶ ἐπιγραφομένην: «Δjάτα ἐρὲ ἑ Ζότιτ σόνε κέ νὰ σςπετόϊ Ἰησοῦϊ Χριστόϊτ μπὲ ντὶ Fιούχε, ντὸ μὲ θένε Γερκίστε ἑ δὲ Σκιπιταρίοτε». «Ἡ Καινὴ Διαθήκη τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δίγλωσσος τουτέστι γραικικὴ καὶ Ἀλβανιτική. Ἐπιστασίᾳ Γρηγορίου Ἀρχιεπισκόπου Εὐβοίας.» Ἐλευθέρα ὅμως πάσης τοιαύτης ἀναμίξεως εἶναι ἡ τῶν Ἑλληνικῶν καὶ Ἰταλικῶν ἀποικιῶν διάλεκτος, διότι αὗται μετῴκησαν πρὶν τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας, ἀλλὰ καὶ αὗται μετά τινα καιρὸν ἔλαβον ἀναμίξεις μὲ τὰς ἐγχωρίους τὴν Ἑλληνικὴν καὶ Ἰταλικὴν γλῶσσαν καὶ πολλαὶ λέξεις τούτων ἐν αὐτῇ ἀπαντῶνται ὡς:

Ἄτιε τσὲ γjὲ κουμπίσουρε	Ἐκεῖ 'ποῦ εἶσαι ἀκουμβισμένη
Σὶ σςένγκε ἑ ζ ο γ ρ α φ ί σ ο υ ρ ε	Σὰν εἰκόν' ζωγραφισμένη.
Ροῦσου ποσςτε τὲ τὲ φλὰς	Κατέβα κάτω νὰ σοῦ λαλήσω
Μος ν ο μ ὶ ς σὲ ντο τὲ γκὰς.	Καὶ μὴ νομίσῃς πῶς θά σ' ἐγγίσω.

Ἄντεϊ λὰ κὰ ῥουκαρέα	Ἐκεῖθε πάν' ἀπ' τὴν κρημνωτὴ
μὲ βζὶν ῥεβονιαστικέα.	μ' ὤρχετε ἡ ἀρραβωνιστική.

καὶ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Ἀλβανῶν (ἀπόσπασμα ᾄσματος τοῦ γήρατος)·

Βούρε κούγκουλιν μὲ μπρέσσε	Θέσας τὴν κολοκύνθα 'ς τὴ ζώνη
ἐδὲ τράστεν μ' ἀρμακόλλε.	καὶ τὸ δισσάκι ὡς τελαμῶνα
Μάρρε κουκούτεζιν μὶ ντόρε	μὲ τὴν ῥάβδον εἰς τὴν χεῖρα
ἐ μὶ γϊέτσε ντέρε πὲρ ντέρε·	ἀπὸ θύραν εἰς θύραν τρέχω
Τούε λίπουρε μπούκ ἐ βέρε κτλ.	ἄρτον καὶ οἶνον ζητῶ. κτλ.

Ὅπως ὅμως καὶ ἂν ἔχῃ, ἐν τῇ διαλέκτῳ τούτων φαίνεται διατηρούμενον μέρος τοῦ ἀρχαίου ἰδιώματος τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης, τὸ ὁποῖον οὐδ' ἐν τῇ Ἀλβανίᾳ διατηρεῖται καθ' ὁλοκληρίαν. Εἶναι δὲ ἡ διάλεκτος τῶν Τόσκων ὡς πολὺ καλὰ δύνανται νὰ ἐννοήσωσι οἱ εἰδήμονες τῆς γλώσσης. Ἄξιον δὲ παρατηρήσεως εἶναι ὅτι οἱ ἐν Ἰταλίᾳ Ἀλβανοὶ μείναντες πιστοὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν των θρησκείαν τὴν ὀρθόδοξον ἣν εἶχον ὅλοι οἱ Ἀλβανοὶ μέχρι τοῦ 1250 ὅτε οἱ Γκέκοι ἀπεχωρίσθησαν διὰ τὸ πρὸς τοὺς Σέρβους μῖσός των ὡς κατακτήσαντας αὐτούς, ὀνομάζονται ὡς οἱ Ἑλλάδι Ἀρμπρέσς καὶ ὁμιλοῦν Ἀρμπρερίσςτς· ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν ἐν Ἑλλάδι καὶ Ἰταλίᾳ ἀποικιῶν ὑπάρχουσι διαφορχί τινες εἰς τὴν Ἀλβανικὴν διάλεκτον ἀποδιδόμεναι εἰς τοὺς διαφόρους τόπους εἰς οὓς κατῴκησαν καὶ εἰς τὰς περιστάσεις εἰς ἃς εὑρέθησαν. Ὁ κ. Benloew ἐξακολουθῶν τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ὑπομνήματός του ἐν τῇ Ἀκαδημείᾳ τῶν ἐπιγραφῶν κατὰ τὴν αὐτὴν συνεδρίαν, ἐπελήφθη τῆς ἀποδείξεως ὅτι ἡ ἀλβανικὴ γλῶσσα διατελεῖ ἐν ὅλως μεταβατικῇ καταστάσει· ὅτι ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν ὧν αἱ χῶραι περικλείουσιν αὐτὴν σπουδαίως ἠλαττώθησαν οἱ συνθετικοὶ αὐτῆς τύποι, δὲν ἐξηλείφθησαν ὅμως. Ἐκ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν δύο ἀντιθέτων τάσεων τῆς συνθετικῆς καὶ τῆς ἀναλυτικῆς, ὡς καὶ τῆς ἐπαφῆς τοσούτων διαλέκτων ἐπὶ τοῦ κατοικουμένου ὑπὸ τῶν Σκαπιτάρων ἐδάφους, προήχθη μεγάλη περιπλοκὴ καί τις μάλιστα σύγχυσις ἐν τῇ γλώσσῃ αὐτῶν, σύγχυσις ἣν ὁ συγγραφεὺς τοῦ ὑπομνήματος προσπαθεῖ νὰ ἐπαναγάγῃ εἰς τάξιν καὶ ἐφ' ἧς ἐπιχέει ἱκανὸν φῶς· στερούμεθα ὅμως μέχρις ὥρας τοῦ ὑπομνήματος αὐτοῦ ὡς μὴ δημοσιευθέντος. διὸ οὐδεμίαν κρίσιν δυνάμεθα νὰ ἐπιφέρωμεν.

Ἡ Ἀλβανικὴ γλῶσσα τείνει φυσικῶς νὰ ἦναι βραχεῖα καὶ ἀποκεκομμένη, συγκρινομένη δὲ πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν παρουσιάζει τὸ ἰδίωμα τῆς Γαλλικῆς πρὸς τὴν Λατινικήν, αἰτία τούτου ἐκτὸς τῶν ἄλλων δὲν φαίνεταί μοι ἀπίθανος ἡ ἐπιρροὴ τοῦ κλίματος. Ἐν τούτοις ἐπειδὴ πολλαὶ λέξεις Ἀλβανικαὶ δὲν φαίνονται ἔχουσαι σχέσιν πρὸς Ἑλληνικὰς τῆς αὐτῆς ἐννοίας δὲν πρέπει αἱ λέξεις αὗται νὰ θεωρηθοῦν ξέναι τῆς Ἑλληνικῆς, διότι δύνανται νὰ ἦναι ἀρχαιότεραι καὶ νὰ διέφυγον τῆς μνήμης τοῦ Ἡσυχίου καὶ τῶν ἄλλων οἵτι-

νες ἔγραψαν περὶ τῆς ἀρχαιοτάτης γλώσσης τῶν Ἑλλήνων· ἐπειδὴ δ' ἄξιον σημειώσεως ὅτι πολλαὶ ἀλβανικαὶ λέξεις πρὸς τὴν ἀρχαιοτάτην Ἑλληνικὴν γλῶσσαν συγγενεύουσιν, ἐκ τούτου φαίνεται ἀριδήλως ὅτι ἡ Ἀλβανικὴ γλῶσσα περιέχει πολλὰ τῶν ἀρχαιοτέρων στοιχείων τῆς Ἑλληνικῆς τῶν ὁποίων ἀγνοοῦμεν καὶ τὴν προφοράν, ἀλλάξασαν βεβαίως κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους· πολλαὶ δὲ εἶναι αἱ ἀποδείξεις τῶν ἀρχαίων συγγραφέων παρὰ τῶν ὁποίων βεβαιούμεθα ὅτι ἡ ἀρχαία γλῶσσα τῶν Ἑλλήνων κατήντησε δυσνόητος εἰς τοὺς ἰδίους γενομένους σοφωτέρους. Οὕτω π. χ. ὁ Πλάτων εἰς τὸν Κρατῦλον, βεβαιόνει ὅτι ἡ ἀρχαία γλῶσσα ἐθεωρεῖτο εἰς τοὺς χρόνους του ὡς βάρβαρος. Ἰδιαιτέρας δὲ μνείας εἶναι χωρίον τι τοῦ Θουκυδίδου II. 68 ὅπου ἀναφέρων περὶ τῶν Ἀργείων τῆς Ἀμφιλοχίας ὅτι ἀργὰ «τὴν νῦν γλῶσσαν ἐξελληνίσθησαν» ὑποδεικνύει ὅτι εἰς τὴν Ἤπειρον διετηρεῖτο ἡ ἀρχαιοτάτη γλῶσσα, ἥτις δὲν εἶναι ποσῶς ἀπίθανον νὰ ἦναι αὐτὴ ἥτις καὶ σήμερον λαλεῖται.

Ὡς πρὸς τὴν γραφὴν τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης παραδεχόμεθα αὐτὴν ὅπως τὴν εἰσήγαγε ὁ **Hahn** καὶ τὴν ἐτροποποίησε μετὰ ταῦτα ὁ **Camarda**, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἀφοῦ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα πλουσιωτάτη οὖσα ἔχει ψηφία διὰ τὴν προφορὰν ὅλων τῶν λέξεων δὲν βλέπω τὴν ἀνάγκην παραδοχῆς καὶ Λατινικῶν· τὸ *b* π. χ. τὸ λατινικὸν δύναται νὰ γραφῇ διὰ τοῦ *μπ*, καὶ τὸ *d* διὰ τοῦ *ντ*, τὸ *j* διὰ τοῦ *γι*· διὰ τὰς ἀσυνήθεις δ' ἐν τῇ Ἑλληνικῇ φωνάς, παραδεχόμεθα τὴν προσθήκην τοῦ αὐτοῦ ἢ ἄλλου ψηφίου, ὡς π. χ. τὰ δύο *σς* κτλ. πρὸς ἔνδειξιν δὲ τῆς βαθυφωνίας τοῦ *ε* καὶ τοῦ *υ* μεταχειριζόμεθα κάτωθεν τὴν γραμμήν. Ὡς πρὸς τὰς διφθόγγους ὅμως τῆς Ἀλβανικῆς, σημειώσεως ἄξιον εἶναι ὅτι αὗται ἐκτὸς μιᾶς τῆς *ου* προφέρονται διαλελυμέναι καὶ ὄχι ὡς ἐν τῇ ἑλληνικῇ π. χ. βάϊζε, μάϊμε, ντρέϊτ σςπέϊτ, κτλ.

Πολλὰ εἶναι τὰ φωνολογικὰ φαινόμενα τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης, συγκρινομένης πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ἰδίως, καὶ τούτων τὴν ἀπόδειξιν μετ' ἐπιτυχίας ἀπεπειράθη ὁ κ. **Camarda**, ἀποδεικνύεται δὲ καθαρώτατα ὅτι ἡ Ἀλβανικὴ γλῶσσα γραφομένη ἔχει ὅλους τοὺς φθόγγους τῆς Ἑλληνικῆς ὅπως καὶ νῦν αὕτη προφέρεται· τὰ κυριώτερα φωνήεντα εἶναι τὸ *α*, *ι*, *υ*· τὸ *ε* εἶναι τροποποίησις τοῦ *α* ἢ παράγεται ἀπὸ τὸ *αι* ὡς τὸ *ο* ἀπὸ τὸ *αυ*· τὸ *α* εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν φωνῆεν ἐπιδεχόμενον ὡς καὶ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ διαφόρους τροποποιήσεις, ἐπικρατεῖ δὲ εἰς τὴν Δωρικὴν διάλεκτον ὡς τὸ *ε* εἰς τὴν Αἰολικήν. Ὁ Hahn λοιπὸν καθὼς καὶ ὁ **Bopp** συγκρίνοντες τὰς δύο ἀλβανικὰς διαλέκτους καὶ εὑρίσκοντες ὅτι εἰς τὴν τῶν Γκέκων ἐπικρατεῖ τὸ *α*, ἐκεῖ ὅπου οἱ Τόσκοι μεταχειρίζονται τὸ *ε* ἐνίοτε καὶ τὸ *ο*, ἀποφαίνονται μετά τινας ἄλλας παρατηρήσεις ὡς πρὸς τὴν ποιότητα τῶν Γκέκων καὶ τῆς διαλέκτου των, ὅτι ἐν αὐτοῖς ὑπάρχουν ἴχνη δωρισμοῦ ἐν τῷ ὁποίῳ διαφέρουσι οἱ Τόσκοι, οἵτινες ὡς πρὸς τὰ ἤθη καὶ τὴν γλῶσσαν κλίνουν μᾶλλον πρὸς τὸν Αἰολισμόν. Οὐσιώδης δὲ παρατήρησις εἶναι ὅτι ἐν τῇ Ἀλβανικῇ ἐνίοτε διατηρεῖται τὸ *α*

ἀρχαϊκὸν ἐκεῖ ὅπου τοῦτο ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ὡς π. χ. *μας*, *μασ-ε*, *μάτ-ε* (μετρῶ) *μάτ-α* (μέτρον) ἐκ τοῦ ἀρχαϊκοῦ *μάτιον* τοῦ Ἡσυχίου. Περὶ τῶν διαφόρων ἀλλοιώσεων τοῦ *α* εἰς *ε* καὶ τἀνάπαλιν τοῦ *α* εἰς *ι* καὶ *ε*, τοῦ *α* εἰς *αϊ*, τοῦ *α* εἰς *ο* ἢ *ω*, τοῦ *α* εἰς *υ* ἢ *ου*, τοῦ *ε* εἰς *ι* καὶ τοῦ *ο* εἰς *ε*, παραπέμπω τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ λεπτολογήσωσι εἰς τοὺς ἐν ἐκτάσει περὶ τούτων διαπραγματευθέντας, ἀναφέρω μόνον παραδείγματά τινα πρὸς ἀπόδειξιν· *ναμ* (κατάρα) εἰς τὴν Γκεκικὴν καὶ *νέμε* εἰς τὴν Τοσκικὴν, πρὸς τὸ ἑλληνικὸν *νέμεσις*· *θίθ ε* (βυζαίνω) ἐκ τοῦ (θάομαι, τίτθη, τιθὲν) *θίθα* καὶ *σίσα* ὁ μαστός· *φλὰς* (ὁμιλῶ) ἐκ τοῦ φλάζω, φράζω, *φλίτ* καὶ *φλὲτ* (ὁμιλεῖ)· *βάϊτα* (ὕπηγα), *βάτε* (ὕπηγε) καὶ *βέτε* (πηγαίνω) ἐκ τοῦ βατέω· *μάῤῥε* (τρελλὸς) ἐκ τοῦ μωρός· *ἄνερ*, *ἄντρε* (ὄνειρον) ἐκ τοῦ ὄναρ· *βρὲπ* καὶ *βρὰπ* (ταχὺς), ἐκ τοῦ ῥέπω, ῥοπή· *μόλε* καὶ *μόθε* ἐκ τοῦ μᾶλον ἢ μῆλον· *γγρούα* (γυνὴ) ἐκ τοῦ γραῦς, γρυιός· *οὐρόγε* (εὔχομαι) ἐκ τοῦ ἀράομαι· *γκλοῦνε* (γόνατα) ἐκ τοῦ γόνυ)· τὸ *α* ἀπαντᾶται εὐκολώτερον εἰς τὴν Ἀλβανικὴν ἀντὶ τοῦ *υ* ὡς *νάτε* ἐκ τοῦ νὺξ, *νανὶ* (τώρα) ἐκ τοῦ νυνὶ, *γγὰς* ἢ *εγγάσε* ἐκ τοῦ ἐγγὺς ἐγγίζω· ὅπως δὲ καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὸ *ε* μεταβάλλεται εἰς χρόνους τινὰς ῥημάτων εἰς *ο* ὡς *σγγλιὲδ* (ἐκλέγω) παρωχ. *σγγλιόδα* (ἔκλεξα)· *βγὲδ* (κλέπτω), *βόδα* (ἔκλεψα)· *τιὲρ* (γνέθω) ἐκ τοῦ τείρω παρωχ. τόρα (ἔγνεσα)· τοῦ *ε* εἰς *ι* παραδείγματα εἰς τὴν Ἀλβανικὴν εἶναι πολλὰ, *πρὲς* (κόπτω) ἐκ τοῦ πρίω, *τρέβε* (ὁδὸς) ἐκ τοῦ τρίβος· *λέδι* (τοῖχος) ἐκ τοῦ λίθος.

Ἡ Ἀλβανικὴ γλῶσσα ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν χρόνων καὶ τῶν προσώπων τῶν ῥημάτων καὶ ὡς πρὸς τὸν τρόπον τοῦ σχηματισμοῦ των ἰδίως μετὰ βοηθητικῶν, εἶναι κατὰ πάντα ὁμοία μὲ τὴν μεταγενεστέραν ἑλληνικήν. Τρία μόνον ῥήματα διετήρησαν τὴν ἀρχαίαν κατάληξιν *μι*, τὸ *γιάμε* (εἶμαι) ἐκ τοῦ εἰμὶ καὶ δωρικῶς *ἐμμί*· τὸ *θόμε* (λέγω) ἐκ τοῦ φημὶ, φαμί· καὶ τὸ *κάμε* (ἔχω) ἐκ τοῦ ἀρχαίου σχῆμι, σχᾶμι τοῦ σχέω=ἔχω· τὰ λοιπὰ ὅλα ἢ ἔχασαν καθ' ὁλοκληρίαν τὸ πρῶτον πρόσωπον τοῦ ἐνεστῶτος, ἢ τὸ παρήλλαξαν οὐσιωδῶς· περὶ πάντων τούτων, οἱ βουλόμενοι δύνανται νὰ ἴδωσιν εἰς τὸ λεξικὸν τοῦ Hahn ἢ καὶ εἰς τὴν Γραμματολογίαν τοῦ Camarda.

Ἐν τούτοις ἐν συνόψει καὶ γενικῶς δυνάμεθα ὡς ἑξῆς νὰ ὁρίσωμεν τὰς κυριωτέρας καὶ χαρακτηριστικωτέρας γραμματικὰς ὁμοιότητας τῆς Ἀλβανικῆς πρὸς τὴν Ἑλληνικήν.

Ὁ σχηματισμὸς τῶν λέξεων εἰς τὴν Ἀλβανικὴν εἶναι κατὰ πάντα ὅμοιος μὲ τὴν Ἑλληνικὴν, διότι καὶ εἰς τὰς δύο γλώσσας ἀπαντᾶται ἡ αὐτὴ κατάληξις καὶ εἰς τὰ ὀνόματα καὶ εἰς τὰ ῥήματα, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἄκλιτα.

Ἡ κλίσις τῶν ὀνομάτων τῶν Ἀλβανικῶν κατὰ πολλὰ ὁμοιάζει πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν, ἐνίοτε δὲ διατηρεῖ τὸν ἀρχαιότατον ταύτης τύπον ὡς ἐν τῇ γεν. καὶ δοτ. τοῦ πληθυντικοῦ *βε*=*φι* π. χ. *κενεβετ* (κυνῶν)=*κύνοσφι*, *κύνοφιν*, *οὔλκ-ι-βετ* (λύκων) *λύκοφιν*, κτλ. Ἡ κλίσις δὲ τῶν θηλυκῶν ἰδίως δύναταί

τις νὰ εἴπῃ εἶναι ἡ αὐτή· ὡς *κερθία* (ὀμφαλὸς) ἐκ τοῦ καρδία), γεν. *κερθίς-σι* (καρδίας) δοτ. *κερθί-ς* καὶ αἰτ. *κερθῖν* (καρδίαν).

Τὰ ἄρθρα κατ' οὐσίαν εἶναι τὰ αὐτὰ ὡς *ὁ* καὶ *η* ἀλβανιστὶ *ἱ* καὶ *ἑ* τοῦ καὶ τῆς *τε* καὶ *σέ*, τὸν καὶ τὴν *τε* καὶ *τέ*, τῷ καὶ τῇ *σε* καὶ *σε*.

Αἱ ἀντωνυμίαι, ἂν καὶ διάφοροι, φέρουσι ἐν αὐταῖς στοιχεῖα ῥιζικὰ ὅμοια, καὶ πολλὰς ἀναλογίας σχηματισμοῦ καὶ συνθέσεως.

Τὰ ῥήματα ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν χρόνων, τὸν σχηματισμὸν καὶ τὴν κλίσιν αὐτῶν, ἰδίως δὲ τῶν συνθέτων μετὰ τῶν βοηθητικῶν ἀκολουθοῦν καθ' ὅλα τὸν τύπον τῆς Ἑλληνικῆς· ἂν δ' ἐνίοτε εἰς ἐλλιπῆ τινα ῥήματα εἰς *σα* τὸ ἀλβανικὸν ῥῆμα ἀπομακρύνεται τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς, πλησιάζει πρὸς τὴν μεταγενεστέραν. Ἀλλὰ περὶ πάντων τούτων ἰδιαιτέρως ἄλλοτε ἐν ἐκτάσει.

Πρῶτος γράψας εἰς τὴν Ἀλβανικὴν γλῶσσαν εἶναι Θεόδωρός τις διδάσκαλος καὶ ἱεροκήρυξ τῆς Ἑλληνικῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀλμπασὰν (Ἀλβανουπόλεως), τοῦ ὁποίου ὅμως κατὰ δυστυχίαν τὰ ἔργα ἐχάθησαν καὶ δὲν σώζονται εἰμὴ ἡ μετάφρασις τῆς Παλαιᾶς καὶ Νέας Διαθήκης, ἐπιδιορθωθεῖσα μετὰ ταῦτα παρὰ τοῦ Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου Εὐβοίας, ἡ μετάφρασις τῶν Εὐαγγελίων, τῶν Ἐπιστολῶν καὶ τῶν πράξεων τῶν Ἀποστόλων, καὶ τῆς Ἀποκαλύψεως. Ὁ ἱερεὺς οὗτος Θεόδωρος, ἀποθανὼν κατὰ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, κατεγίνετο, κατὰ τὸ λέγειν τοῦ Hahn, εἰς τὸν σχηματισμὸν κοινῆς ἠπειρωτικῆς γλώσσης, ἦτο δὲ κάτοχος τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων γλωσσῶν καὶ παιδείας οὐκ ὀλίγης τὴν ὁποίαν ἠρύσατο ἐν τῇ περιφήμῳ τότε σχολῇ τῆς Μοσχοπόλεως τῆς Ἀλβανίας. Ἡ πόλις αὕτη καταντήσασα ἤδη εἰς ἄθλιον χωρίον εἶναι πρὸς Ἀνατολὰς καὶ ἀπέχει δέκα ὥρας τοῦ Βερατίου εἰς τὰς μεσημβρινὰς ὑπωρείας τοῦ Πίνδου παρὰ τὴν Κοριτζάν· κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἤνθει κατὰ τὸν πληθυσμόν, ὅστις ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἦτο βλαχοηπειρωτικός· ἡ σχολή της ἥτις εἶχε καὶ τυπογραφεῖον, συνέστη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁπότε πολλοὶ τῶν σοφῶν Ἑλλήνων κατέφυγον ἐκεῖ. Ἡ Ὀθωμανικὴ τυραννία διὰ τῆς καταπιέσεως κατήντησεν εἰς ἄθλιον τὸν τόσον ἀνθηρὸν τοῦτον τόπον, ὡς καὶ τόσους ἄλλους ὅπου αὕτη ἐπεκράτησε καὶ ἐπικρατεῖ, καὶ ἐπέφερε τὴν καταστροφὴν τῆς Σχολῆς.

Ἡ μέθοδος καὶ τὸ σύστημα τῆς γραφῆς διὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀλφαβήτου εἰς ἣν εἶναι γραμμένη ἡ Π. καὶ Ν. Διαθήκη εἶναι αὐτὴ ἐκείνη ἣν θεωρεῖ καὶ ὁ Hahn ὡς τὴν καταλληλοτέραν πρὸς γραφὴν τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης, τόσον διὰ τὴν ταὐτότητα τοῦ ἤχου εἰς τὰς δύο γλώσσας καὶ τὴν συγγένειαν αὐτῶν ὡς πρὸς τὰ σχήματα καὶ τὰς λέξεις, ὅσον καὶ διὰ τὴν χώραν εἰς ἣν κατοικοῦν ἥτις εἶναι μέρος τῆς Ἑλλάδος. Ὡς πρὸς τὴν ὀρθογραφίαν ὅμως εὑρίσκει τινὰ ἀπαράδεκτα, διὸ ἐφεῦρε σύστημα κανονικώτερον καὶ ἐπιστημονικώτερον τὸ ὁποῖον παρεδέχθησαν πάντες οἱ φιλολόγοι μέχρι σήμερον καὶ

αὐτὸς ὁ Camarda ὅστις ἔκαμε τροποποιήσεις τινὰς ἐπὶ τὸ πλησιέστερον πρὸς τὴν Ἑλληνικήν.

Ὡς πᾶσαι αἱ γλῶσσαι αἱ πρὸς τὴν πρόοδον τείνουσαι προστρέχουσιν εἰς τὴν βοήθειαν τελειοτέρων γλωσσῶν, οὕτω καὶ ἡ Ἀλβανικὴ πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ἔχουσα μεγαλητέραν συγγένειαν πρὸς ταύτην προστρέχει καὶ λέξεις αὐτῆς ἐχούσας μάλιστα τὴν αὐτὴν ῥίζαν τὰς καθιστᾷ ἰδικάς της ὡς π. χ. τυπόνω ἀλβανιστὶ *τυπόσε*, σπουδάζω *σπουδάσε* ἐκ τούτου καὶ τὸ *σςπέϊτε* (γρήγορα) κτλ· τόσον δὲ ἦτο ἐντετυπωμένη αὕτη ἡ ἰδέα εἰς τὴν ἀρχαιότητα, ὥστε καὶ περὶ τῶν προγόνων τῶν Ἀλβανῶν, τῶν ἀρχαίων Ἠπειρωτῶν, διηγεῖται ὁ Πλούταρχος ἐν βίῳ Πύρρου «ὅτι ὅταν ὁ εὐεργετικὸς βασιλεὺς τῶν Μολοσσῶν Ταρίπας ἠθέλησε νὰ ἐκπολιτίσῃ τοὺς λαοὺς ἐκείνους, διὰ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων τοὺς ἐκόσμησε, καὶ δι' αὐτῶν ἐδοξάσθη ὁ Πύρρος ὄχι ὀλιγώτερον τῶν ὅπλων.» Καὶ ὅμως οὐχὶ ὀλίγας λέξεις λατινικὰς βλέπομεν εἰσαχθείσας εἰς τὴν Ἀλβανικὴν ἰδίως παρὰ τοῖς Γκέγκοις ἐκ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας παρ' αὐτοῖς καὶ πρὸς σκοπὸν ἰδιοτελῆ παρ' ἀποστόλων Λατίνων, ταύτας ὅμως, καθαριζομένης τῆς γλώσσης, ἐξοβελίζει τῶν φιλαλβανῶν ἡ λογική, παραδεχομένη τὰς ἀντιστοίχους καὶ ὁμοφώνους ἑλληνικὰς ὡς π. χ. ἀλβανικώτεραι εἶναι αἱ λέξεις τῆς τοσκικῆς διαλέκτου *λυπήσε*, *λυπησία*, *θαμάσμε*, *θαμάσε* καὶ *θάγμα*, ἐκ τῶν ἑλληνικῶν λυπήσω, λύπησις ία, θαυμασμὸς θαυμάσω, θαῦμα, ἢ τὸ miscirier, miscirìershme, mrécoli, mréculüoshme καὶ ἄλλων τῆς σκοδρικῆς καὶ γκεγκικῆς διαλέκτου, ἐκ τῶν λατινικῶν misericordia, misericors, miracnlum. Ἡ φρόνησις λοιπὸν καὶ τὸ συμφέρον τῶν Ἀλβανῶν ἀπαιτεῖ νὰ μιμηθῶσι τοὺς Ῥουμούνους, οἵτινες καυχώμενοι ὅτι εἶναι ἀπόγονοι τῶν ἐνδόξων Ῥωμαίων ὡς ἐκ τοῦ ἰδιώματος τῆς γλώσσης φωνήν τινα αὐτῆς σωζομένην παρὰ τῷ λαῷ πρὸς τὴν Ῥωμαϊκὴν γλῶσσαν τὴν συγκρίνουσι διὰ ν' ἀναπτύξουν τὴν ἀναγεννωμένην Ῥουμουνικὴν φιλολογίαν των, ἐμμένοντες δὲ καὶ σεβόμενοι τὰ πάτρια νὰ περιφρονήσουν τὰς ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς θρησκείας καταχθονίους προπαγάνδας τῶν ἱεραποστόλων καθολικῶν τῶν ὁποίων ἡ φανατικότης βοηθουμένη καὶ ἀπὸ τὰ συμφέροντα τῶν οἰκείων Κυβερνήσεων τείνει νὰ καταπνίξῃ τὸ ἐν τῇ Ἀλβανίᾳ ἑλληνικὸν φρόνημα, ἀποστεροῦν τοὺς Ἀλβανοὺς τῆς ἰδίας γλώσσης των ἥτις κατὰ τὸν Maltebrun εἶναι ἡμιελληνική, κατὰ δὲ τὸν Schleicher δεύτερος κλάδος τῆς Ἑλληνικῆς, τῆς γλώσσης των, λέγω, διὰ τῆς ὁποίας συνδέονται μετὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, μεθ' οὗ ἀνέκαθεν καὶ πολλάκις συνεταύτισαν τὴν τύχην των πολεμήσαντες ὑπὲρ κοινῆς καὶ ἀδελφικῆς ἀνεξαρτησίας.

Πολλὰ χαρακτηριστικὰ τόσον τῆς γλώσσης ὅσον τῶν ἠθῶν καὶ τῶν ἰδιαιτέρων παραδόσεων τῶν Ἠπειρωτῶν δύνανται ν' ἀναφερθοῦν, ὡς κατὰ πάντα σύμφωνα μὲ τὰ τῶν παλαιῶν καὶ νέων Ἑλλήνων· καὶ ἡ κατασκευὴ λέξεων ἐξ αὐτοῦ τοῦ ποιοῦ τῆς ἰδέας ἐν τῇ Ἀλβανικῇ γλώσσῃ ἀπαντᾶται ὡς π. χ.

σςί (βροχὴ) ἐκ τοῦ ἤχου τοῦ παραγομένου ἐκ τῆς βροχῆς, *μπίε* (κτυπῶ) ἐκ τοῦ κρότου τοῦ κτύπου κτλ.

Ἐν τῇ ποιήσει τῇ Ἀλβανικῇ, φανερουμένη διὰ τῶν διαφόρων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ᾀσμάτων, ἀναφαίνεται ἡ δύναμις τῆς εὐαισθησίας καὶ τῆς φαντασίας τοῦ λαοῦ ἐκείνου, εἰς τοσοῦτον δὲ βαθμὸν ὁμοιότητος φθάνει πρὸς τὰ τῆς νεοελληνικῆς καὶ ὡς πρὸς τὰς ἰδέας καὶ ὡς πρὸς τὸ ὅλον τοῦ χαρακτῆρος, ὥστε δικαίως δύναταί τις νὰ τὰ ὀνομάσῃ καρποὺς τῆς αὐτῆς ῥίζης· ὁ δὲ περίφημος ποιητὴς τῆς Γερμανίας O. L. B. Wollfs εὗρεν αὐτὰ τόσον ὡραῖα, ὥστε ἀνέλαβε τὴν εἰς μέτρον μετάφρασίν των εἰς τὸ Γερμανικόν, ἀλλ' ἀποθανὼν ἐγκατέλιπε τὸ ἔργον του ἀτελές. Ἐν αὐτοῖς αἱ πεδιάδες, τὰ ὄρη, τὰ δένδρα, τὰ ὕδατα κατοικοῦνται ἀπὸ πνεύματα διάφορα π. χ. *Νοῦσε Μάλιτε*, αἵτινες εἶναι αἱ Μελίαι τῶν ἀρχαίων ἢ αἱ Νεραΐδες τῶν μεταγενεστέρων, κτλ. τὰ πτηνὰ ὁμιλοῦν καὶ κλαίουν, οἱ ἵπποι (ὡς ἂν ἦσαν ἐκ τῆς ἀθανάτου γενεᾶς τοῦ Ὁμήρου) ἐρωτοῦν περὶ τοῦ κυρίου των καὶ πηγαίνουσι πρὸς ἀναζήτησιν αὐτοῦ καὶ διαμαρτύρονται ὅτι ἔπραξαν τὸ καθῆκόν των. Τὰ ἤθη καὶ τὰ χριστιανικὰ αἰσθήματα ἀναφαίνονται ἐπίσης ἐν τοῖς ᾄσμασι τῶν Ἀλβανῶν, ἐκτὸς ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς τὴν Μουσουλμανικὴν θρησκείαν, ἀλλὰ καὶ ἐν ἐκείνοις φαίνονται σημεῖα συγγενικὰ διάφορα τῶν τῶν Ὀσμανλίδων, διότι ὁ Ἀλβανὸς ἂν καὶ Μουσουλμάνος τὴν θρησκείαν διετήρησεν ὄχι μόνον τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν ἐθνικὴν ἐνέργειαν, ἀλλὰ καὶ κατὰ μέγα μέρος τὰ ἤθη καὶ ἐνίοτε καὶ τὰ ὀνόματα τῶν προγόνων του. Ὁ ἐνδοξότερος ποιητὴς ἐκ τῶν Γκέκων εἶναι ὁ Νασίμ μπεης Μουσουλμάνος τὸ θρήσκευμα, τοῦ ὁποίου τὰ ᾄσματα εἶναι τὰ δημοτικώτερα, ἐὰν δὲ κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Hahn ἐκκαθαρισθῶσιν ταῦτα ἀπὸ φωνὰς ξένας ὡς ἀραβικάς, τουρκικὰς καὶ περσικάς, ἠδύνατο ν' ἀποβῇ ὁ Ἀνακρέων τῆς Ἀλβανίας.

Τὰ ᾄσματα, τὰ παρὰ τοῦ κ. Reinhold συναθροισθέντα, ὅλως δημώδη, εἶναι ναυτικὰ καὶ ἐμπορικὰ συνήθη παρὰ τῇ ἑλληνικῇ ναυτιλίᾳ, τῆς ὁποίας τὸ μεγαλήτερον καὶ ἰσχυρότερον μέρος εἶναι ἀλβανικῆς καταγωγῆς· εἶναι δὲ πλήρη χάριτος καὶ ζωηρότητος καὶ καθαρωτάτης γλώσσης ἄνευ Τουρκισμῶν, ἐκτὸς ἑλληνικῶν τινων λέξεων παρεισφρησασῶν καὶ συνταυτισθεισῶν ὡς ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῆς γλώσσης. ¿Ἀλλ' αἱ ποιήσεις αἱ συλλεγεῖσαι παρὰ τοῦ κ. Camarda ἐκ τῶν Ἀλβανικῶν ἀποικιῶν τῆς Ἰταλίας καὶ Σικελίας εἶναι αἱ ὡραιότεραι μὲ καθαρωτέραν γλῶσσαν, ἂν καὶ οὐχὶ ἀμιγεῖς ἰταλικῶν λέξεων· τούτων καθὼς καὶ τῶν προηγουμένων, παραθέτομέν τινα ὅπως γνωσθῇ ἡ ἀκρίβεια τῶν λεγομένων μας:

Ἴσε νίη μέμε σςουμ' ἐ μίρε	Μήτηρ τις πολὺ καλὴ
Νέντε μπίλιε κίσς ἀγὶὸ μέμμε	ἐννέα υἱοὺς εἶχεν αὐτὴ
Νέντε μπίλιε τὲ χαϊδιᾶρ	ἐννέα υἱοὺς χαριτωμένους
Σὰ 'γγὰ νὶέρι ισς μπουλὶὰρ	ὥστε ἕκαστος ἦν πατρίκιος.
Κίσς ἐ δὲ νὶὲ μπίλὶε κοπίλε	Εἶχε καὶ μίαν κορασίδα

μπούκουρε δα σι τρενταφύλε	εὔμορφην πολὺ ὡς ῥόδον,
Τσὶ τὲ φρίτουρ' ἑ κίσς γκίνε	μ' εὔσαρκον καὶ ὡραῖον στῆθος
ἑ γίε θόγινε Γανεντίνε . . . κτλ.	καὶ τὴν 'λέγαν Γαρεντίνα. . . κτλ·

καὶ ἕτερον ἀνέκδοτον:

Ῥύμπες μεροῦαμε	Εἰς τὸ σκοτεινὸν φῶς
Τε ντίελετ μπρεμίες	ἑσπερινοῦ ἡλίου
Μπλὶδ λούλε βάσςιζα	συνέλεγεν ἄνθη ἡ κόρη
Μπλὶδ ντὲ σςέσςε ἱ Κορώνιτ	συνέλεγεν εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Κορώνης
Μονοσάκετ ἑ ρέα,	τὰ νέα μανουσάκια.
Μπλὶδ λούλε ἑ κεντὸν	Συνέλεγε ἄνθη καὶ ἐτραγῴδει
Σι βένε ἑ φάλλετ σάϊ	τὰς περιπετείας τῆς τύχης της·
Κοὺρ νίοττα ἑ ἔρδ γκράχε	ὅτε αἴφνης παρουσιάζεται πρὸς αὐτὴν
Ντὶ οὗ κὰ κένι Μουσκουμσοῦντ	δὲν ἠξεύρω πόθεν, ὁ σκύλος Μουσουλμάνος
Εὸ ἴζοὺ πὶρ κοσςετούθι.	καὶ τὴν πιάνει ἀπὸ τὴν κόμην
ἑ μ' ἐκίεδι ντὲ νιὲ ζὸτ	καὶ τὴν φέρει πρὸς ἕνα κύριον
Σὰ ἱ μπούκουρ ἄκιε μίζουρ	ὅσον ὡραῖον, τόσον ὑπερήφανον.
Πρὰ, μπρέμανετ μὲ χένε	Ἔπειτα τὸ ἑσπέρας μὲ τὴν σελήνην
Νιὲ ζογκ κραχε-ζὲζ	ἓν πτηνὸν ῥαχομέλανον
Μόνον συλέϊ ρότουλα	ἐπέτα διαρκῶς πέριξ
Σςατόρε ἄττιτ νρίμιτ	τῆς σκηνῆς τοῦ παλληκαρίου ἐκείνου.
ἐγιούλνεγιε ἑ κλιάγιε	Ἀναστέναζε καὶ ἔκλαιε
Σα ἱ πουργικέγιν ζόττι ἱ σμπέτ.	ὥστε ἐστράφη πρὸς αὐτὴν ὁ ὠχρὸς κύριος.
— «Κὺ γκορὶζ μ' γὲ τι, βάσςεζε	— «Ποίας γενεᾶς εἶσαι Σὺ κόρη
»Κὺ ζόμιρένε μ' ἐμπλόδε λότ;»	»ποῦ τὴν καρδίαν μου ἐγέμισας δάκρυα;
—« Γιὰμ γκύρ ζε σςούμ τε λάρτε	— Εἶμαι ἀπὸ γενεὰν πολὺ ὑψηλὴν
»Γκὰ ζόττρατ ε Μιρυτίτιδετ,	»ἀπὸ τοὺς πρίγγιπας Μιρδίτας·
»Τιμ δλὰ ντὶρ κάτρε βγιὲτ	»τὸν ἀδελφόν μου πρὸ τεσσάρων ἐτῶν
»Μουάρτινε ντὸ βράννε κουσσάρ».	»ἥρπαξαν καὶ ἐφόνευσαν οἱ πειραταί».
— «Ποπό! σά ε μάδε νέμε!	— Φεῦ! πόσον μέγα κακόν!
Ὀλύμπια τί μότρα γίμε	Ὀλυμπία, εἶσαι ἡ ἀδελφή μου
Βὲτ Βλαστάρι γίτε βλάα.	ἐγὼ εἶμ' ὁ Βλαστάρης ὁ ἀδελφός σου».

καὶ ἕτερον ἀνέκδοτον τῶν νήσων:

Μορὶ βάσςιζε ἐρὲ	Νέα κόρη μου ὡραία
Τσὲ προδὰρ κὰ Ζογιορὲ	ποῦ ἔρχεσαι ἀπὸ τὴν Ζαγιορέα
μὲ τσεμπὲρ πασμαντερὴ	μὲ σσεμπέρι μὲ συρίτι
μὶ ἐνάστημα σὶ κερὶ·	καὶ ἀνάστημα ὡς κηρὶ
Μᾶτε προσωπὴ σὶ μόδε	μὲ πρόσωπον ὡς μῆλον
μᾶτε βάδισμα σὶ ντόμνε	καὶ μὲ βάδισμα κυρίας
μᾶτε γκόλιζ σὶ κερίριζ	μὲ στομάκι ὡς θρουμπίλι
ἦε τσὰ σίσεζ' σὶ τσὰ ἴλιζ κτλ.	καὶ μαστοὺς ὡσὰν τ' ἀστροῦλι κτλ.

Καὶ δίστιχά τινα ὡραιότατα.

Μορὶ μπίλιε ντ' ἀργαλὶ	Κόρη μου στὸν ἀργαλιὸ
νέκε σςὲχ τσςὲ σςόνιε πρὰ τί.	διά σένα ἐγὼ περνῶ.
Γκέλι σὰ κεντὸν	Ὅταν ὁ πετεινὸς λαλῇ
τε μπούκουρά τε σγκιόν.	τῆς εὔμορφαις πάντα ἔξυπνῇ.
βραπετόδε, βραπετόδα	Ἔτρεξα ἔτρεξα
ἄτο βασςαζέ τε σςκόδα.	τὰ κορίτζια ἐκεῖνα 'πέρασα.

Τοιαύτης λοιπὸν καὶ τηλικαύτης οὔσης τῆς σχέσεως τῶν Ἀλβανῶν πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ἕνεκα τῆς ὁποίας ἠναγκάσθη καὶ ὁ Xylander νὰ παραδεχθῇ τοὺς ἑλληνικοὺς χαρακτῆρας, δὲν εἶναι χρέος ἡμῶν τῶν Ἑλλήνων εὐτυχησάντων ν' ἀναπνεύσωμεν τὴν αὖραν τῆς ἐλευθερίας, τῇ μεγίστῃ μάλιστα συνδρομῇ τῶν Ἀλβανῶν, τὸν ἐκπολιτισμὸν τούτων νὰ ζητήσωμεν καὶ δι' ὅλων τῶν μέσων νὰ προλάβωμεν κατάστασιν ὁσημέραι χειροτερεύουσαν καὶ τείνουσαν εἰς τὸν ἀποχωρισμὸν παρ' ἡμῶν τῆς Ἀλβανίας μετὰ τῆς ὁποίας ἀδελφικαὶ σχέσεις μᾶς συνδέουν; Πρὸς τοῦτο ὅμως εἶναι ἀνάγκη ἐργασίας καὶ τὴν τῶν Συλλόγων θεωρῶ τὴν προσφορωτέραν, Συλλόγων τῶν ὁποίων σκοπὸς καὶ ἐνέργεια νὰ ἦναι ὁ ἐκπολιτισμὸς τῆς Ἀλβανίας καὶ ἡ διάδοσις καὶ ἀνάπτυξις τοῦ ἐν αὐτῇ ἐθνικοῦ αἰσθήματος.

Κ. Χ. ΒΑΜΒΑΣ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ

(ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ)

Τὴν 9 Μαρτίου τοῦ ἔτους τούτου ἐφέρετο εἰς τὸν τάφον τὸ λείψανον πολιοῦ τὴν κόμην καὶ τὸν πώγωνα ἀνδρὸς, ἐν μέσῳ πλήθους ἐκλεκτοῦ καὶ τῶν ἀποδιδόντων τὰς τιμὰς τῆς Πολιτείας εἰς τοὺς ὑπηρετήσαντας αὐτήν· ἡσύχως δ' ἐκηδεύετο καὶ εἰς τὸν τάφον κατεβιβάζετο, ἄνευ τοῦ θορύβου ἐπικηδείων ἢ ἐπιταφίων λόγων, ὁ νεκρὸς τοῦ *Νικολάου Δραγούμη*. Καὶ ὅμως, πρὸ τοῦ φερέτρου, τοῦ περικλείοντος τὸν νεκρὸν αὐτοῦ, καὶ παρὰ τὰ χείλη τοῦ λάκκου, ὅστις ὡρίσθη, ἵνα καλύψῃ τὸ λείψανον ἐκεῖνο διὰ παντὸς ἀπὸ τοῦ φωτὸς τοῦ ἡλίου, πολλὰ ἦν δυνατὸν νὰ ῥηθῶσιν, εἰς ἔπαινον τοῦ ἀποβιώσαντος, πολλὰ δὲ νὰ διδαχθῶσιν οἱ νεώτεροι, ἐκ τῶν ἀπομνημονευμάτων μακροῦ βίου, ὅλου ἀφιερωθέντος εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῆς Πατρίδος, εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν γραμμάτων καὶ εἰς τοῦ ἀληθοῦς Ἑλληνισμοῦ τὰς ἐμπνεύσεις. Ὁ ἀποβιώσας πολλάκις εἰς τοὺς οἰκείους αὐτοῦ εἶπεν, ὅτι ἐπεθύμει, ὅταν ἀποθάνῃ, οὐδένα τὰ τέκνα αὐτοῦ νὰ προσκαλέσωσιν, ὅπως ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἢ παρὰ τὸν τάφον αὐτοῦ ὁμιλήσῃ. Ἐγίνωσκεν ὁ Νικόλαος Δραγούμης ὅσον ἀπώλεσαν τῆς ἀξίας αὐτῶν οἱ ἐπικήδειοι καὶ οἱ ἐπιτάφιοι, τοιαύτης καταχρήσεως γενομένης περὶ τούτους. Ἐγίνωσκεν ἐπίσης, ὅτι, ἐκ τῶν ἐν στιγμαῖς τοιαύταις λεγομένων, ὀλίγα εἶναι τὰ ἀκριβῆ ἢ τὰ μεμελετημένα, ὡς δεῖ, ἐντεῦθεν δὲ τὰ κεκτημένα ἱστορικὴν ἀξίαν, καὶ ὑπηρετοῦντα πράγματι τὴν μνήμην τοῦ κηδευομένου. Ἰδίως δὲ περὶ ἀνδρῶν, οἵτινες δὲν ἐξέπληξαν τὸν κόσμον διὰ τοῦ μυθώδους τῶν κατορθωμάτων αὐτῶν, καὶ δὲν ηὐτύχησαν, δι' ἕνα ἢ δι' ἄλλον λόγον, ν' ἀποκτήσωσι ὁπωσδήποτε φήμην παγκόσμιον, ἐν μέρει δύσκολος ἀποβαίνει ὁ ἐπιτάφιος· διότι, ἐν

στιγμῇ τοιαύτῃ, δὲν δύναται ὁ ὁμιλῶν νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὰς λεπτομερείας καὶ εἰς τὰ καθ' ἕκαστον τοῦ βίου τοῦ ἀπελθόντος, ἔνθα κεῖνται κεχωσμένοι, καὶ πολλάκις βαθύτατα, οἱ μαργαρῖται, οἱ στολίζοντες τὸ διάδημα αὐτοῦ. Ὁ Νικόλαος Δραγούμης, ἀνὴρ μεμαθηκὼς καὶ τὰ μάλιστα εἰλικρινὴς καὶ τίμιος, δὲν ἠδύνατο ν' ἀγνοῇ ταῦτα· ἀπηυχήθη οὕτω νὰ ῥηθῇ τι ἐπὶ τοῦ τάφου του, ὅπερ πεπρωμένως ἢ ἀτελὲς θὰ ἦτον ἢ κοινοὺς θὰ περιεῖχε τόπους καὶ φράσεις κενάς· ἐγίνωσκεν, ὅτι ὁ βίος αὐτοῦ δεῖται μελέτης, ὅπως δ' ἐκτιμηθῇ ἡ ἀξία αὐτοῦ, ἀπαραίτητοι ἀπέβαινον αἱ ἔρευναι εἰς τοὺς βαθυτέρους διαδρόμους τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας [1].

Ἐπιθυμῶν, ἵνα ὁ βίος ἀνδρός, ὅστις πληρέστατα ἐπετέλεσε τὸ καθῆκον αὐτοῦ, καὶ ὡς ἄνθρωπος καὶ ὡς πολίτης, μὴ ἀπομείνῃ κεκαλυμμένος ὑπὸ τῆς λήθης τὴν παχεῖαν πλάκα, ἐπιχειρῶ, σήμερον, νὰ χαράξω ὀλίγας περὶ τοῦ Νικολάου Δραγούμη λέξεις. Πέποιθα δέ, ὅτι οὐ μόνον ἀποτίνω φόρον εὐγνωμοσύνης εἰς διακεκριμένον ἀντιπρόσωπον τῆς νεωτάτης τοῦ ἀγῶνος γενεᾶς, καὶ ταύτης ὁσημέραι ἀραιοτέρας τὰς τάξεις καθισταμένης, ἀλλὰ καὶ ὅτι προσφέρω τοῖς ἐπιγινομένοις νέοις ἀξιομίμητον καὶ ἐπίζηλον ὑπόδειγμα βίου ἑλληνικοῦ, ἀνταξίου μελέτης καὶ ἀπομνημονεύσεως. Ἐπὶ τέλει δὲ ἀποδίδω καὶ χάριν εἰς φίλον πατρικὸν καὶ ἐμόν, ὅν, ἐν κρισίμοις καιροῖς καὶ ἐν συμφοραῖς, πολιτικαῖς ἢ οἰκογενειακαῖς, εὗρον πάντοτε πρόθυμον ἄγγελον παρηγορίας καὶ ἐνθαῤῥύνσεως λόγους κομίζοντα.

---

1 Καὶ ἔγγραφον ἔχομεν μαρτυρίαν τῆς μετριοφροσύνης καὶ τῆς εὐθυκρισίας τοῦ Νικολάου Δραγούμη, περὶ τὴν ἀληθῆ ἐκτίμησιν τῶν ὑπηρεσιῶν ἑαυτοῦ, τὰς «Ἱστορικὰς Ἀναμνήσεις» του, ἐν αἷς ἐν ἄκρᾳ προσοχῇ καὶ ἐν περιστολῇ μνημονεύει τῶν ἔργων του. Καὶ ἕτερον δὲ θετικώτερον ὑπόδειγμα, ὅτι ἡ ἀκρίβεια τῆς κριτικῆς του δὲν ἐσκοτίζετο, ὑπὸ τῆς ἀγάπης αὐτῆς τῆς ἰσχυροτάτης, τῆς υἱικῆς, παρέσχεν, ἐν χρόνῳ ἀρχαιοτέρῳ. Ὅτε ὁ συντάκτης τῆς «Ἀθηνᾶς» μακαρίτης Ἀντωνιάδης, ἀποβιώσαντος τοῦ πατρὸς τοῦ Δραγούμη, τῷ 1855, ἐζήτησε πληροφορίας τινάς, ἵνα γράψῃ τὴν νεκρολογίαν αὐτοῦ, ὁ Νικόλαος Δραγούμης τῷ ἔγραφεν ἐπιστολήν, ἐν ᾗ ἐπίσης εὐφραδῶς καὶ τιμίως ἐκτίθησι τὰς περὶ ἐπιταφίων καὶ ἐπικηδείων ἰδέας του καὶ τὰς περὶ τοῦ πατρός του γνώμας, διὰ τῶν ἑξῆς: «Αἱ νεκρολογίαι, ὁσάκις γίνονται »πρὸς ἁπλοῦν ἐγκώμιον τῶν ἀποθανόντων, καίτοι ἔχουσαί τι παραμυθητικὸν διὰ τοὺς ἐπι»ζῶντας, μάταιαι μὲ φαίνονται, ἐὰν δὲν διαλαμβάνωσι καί τι διδακτικόν. Βεβαίως ὁ πατήρ »μου, ἂν καὶ ἐλάτρευε τὴν πατρίδα, καὶ ἔπαθε, καὶ ἐμόχθησεν ὑπὲρ αὐτῆς, οὔτε ὡς πολιτικός, »οὔτε ὡς στρατιωτικός, οὔτε ὡς φιλολόγος ἢ ἐπιστήμων διέπρεψε. Ἀλλὰ φρονῶ, ὅτι τοὺς »ἀνθρώπους τῆς γενεᾶς, ἥτις παρεσκεύασε τὴν ἐπανάστασιν, τῆς ὁποίας ἀπολαύομεν ἡμεῖς »τοὺς καρπούς, καλὸν νὰ μελετῶμεν, ὡς τὰ λείψανα ἐκεῖνα τῆς ἀρχαιότητος, ἅτινα, εἰ καὶ »μὴ ἔχοντα πολλάκις τὴν ἀξίαν τῶν ἔργων τοῦ Πραξιτέλους ἢ τοῦ Φειδίου, πιστοποιοῦσιν »ὅμως ἡμᾶς περὶ τῶν βαθμῶν τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς παρακμῆς τῆς τέχνης, ἢ καὶ διαλευκαί»νουσι χωρία ἀμφισβητούμενα τῆς ἱστορίας.» Ὁποία εὐγενὴς μετριοφροσύνη καὶ οἷος ἀληθὴς πρὸς τὴν Ἱστορίαν σεβασμός! Ὁποία δὲ ἀντίθεσις πρὸς τὴν ματαιότητα ἄλλων, οἵτινες περιοδικῶς, τοὺς γεννήσαντας αὐτοπανηγυρίζοντες, δὲν ἠρκέσθησαν νὰ ὁρίσωσι τὴν ἀληθῆ θέσιν αὐτῶν, ὅπως διασώσωσιν εἴ τι καλὸν ἔπραξαν οὗτοι, ἀλλ' ὁρμήσαντες νὰ παραστήσωσιν αὐτούς, ὡς τοὺς μόνους σωτῆρας τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ μόνους ἥρωας, ἔπνιξαν ἐν τῷ γέλωτι καὶ αὐτὰς τὰς ἄλλως ἀξιομνημονεύτους ὑπηρεσίας των.

Ὁ Νικόλαος Δραγούμης, υἱὸς τοῦ ἐκ Βογαζικοῦ τῆς Μακεδονίας Μάρκου Δραγούμη καὶ τῆς Ζωῆς Σοφιανοῦ Δεληγιάννη, θυγατρὸς Πελοποννησίου, ἐτέχθη, δευτερότοκος, ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῇ 10 Ἀπριλίου τοῦ 1809.

Καθὼς πάντες οἱ ὑπέροχόν τινα κοινωνικὴν θέσιν κατέχοντες Ἕλληνες τῶν χρόνων τῆς πρώτης εἰκοσιπενταετηρίδος τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ διὰ παιδείας κοσμούμενοι, μετέσχον τῶν ὑπὲρ τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐργασιῶν, καὶ ὁ πατὴρ τοῦ Νικολάου Δραγούμη Μάρκος Δραγούμης ἐγένετο ἑταῖρος τῆς Ἑταιρίας τῶν Φιλικῶν, ἥτις ἐκλήθη, ἵνα παρασκευάσῃ τὴν ἔναρξιν τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος καὶ ὀργανώσῃ εἰς ἓν τὰ ζῶντα στοιχεῖα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐγένετο δ' ἑταῖρος, οὐχὶ ἐν λόγοις, ἀλλὰ καὶ ἐν ἔργοις, καὶ ἐν ἀργυρίῳ. Εἰς πεντήκοντα χιλιάδας γροσίων συμποσοῦνται αἱ ὑπὲρ τῆς εὐδοκιμήσεως τοῦ μεγάλου ἔργου εἰς τὸ ταμεῖον τῶν Φιλικῶν εἰσενεχθεῖσαι καταβολαὶ τοῦ Μάρκου Δραγούμη.

Ὅτε, ἐκραγείσης τῆς ἐπαναστάσεως, ἐν Μολδαυΐᾳ, τὴν 24 Φεβρουαρίου 1821, ἐγνώρισεν ἡ ὀθωμανικὴ Κυβέρνησις τοὺς πολυτρόπως παρασκευάσαντας τὸ κίνημα ἐκεῖνο, ὁ Μάρκος Δραγούμης, γινώσκων, ὅτι προεγράφη ἐκ τῶν πρώτων, μετ' ἄλλων Ἑλλήνων, φυγὼν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἐπεραιώθη εἰς Ὀδησσόν. Ἤλπιζεν, ὅτι ἡ ἀπομάκρυνσις αὐτοῦ, μόνου ἐνόχου ἐνώπιον τῆς Πύλης, ἔμελλε νὰ φρουρήσῃ ἀνήλικον καὶ ἀσθενῆ οἰκογένειαν, καὶ ὅτι ἱκανὴ ἤθελε κριθῆ τιμωρία αὐτοῦ ἡ ἐξορία καὶ ἡ στέρησις προσφιλῶν ὄντων· ἀλλ' ἡ τουρκικὴ ἐξουσία, καθὼς πάντοτε, οὕτω καὶ τότε, ὑπὸ ἄλλων ὡδηγεῖτο ἀρχῶν εἰς τὰς ἐνεργείας της, ἐπιδιώκουσα δὲ τὴν ἐξόντωσιν τῶν ὑπ' αὐτὴν Λαῶν, καὶ θέλουσα νὰ ἐμπνεύσῃ τὸν τρόμον, ἐπέθετεν ἀμέσως τὴν χεῖρα ἐπὶ παντὸς ὅ,τι ἠδύνατο καὶ ἐλαχίστην νὰ παράσχῃ ὑπόνοιαν ζωῆς. Τὸν οἶκον τοῦ Μάρκου Δραγούμη δὲν ἔσωσεν ἡ φυγὴ τοῦ ἀρχηγέτου αὐτοῦ. Καὶ πῶς ἦν δυνατὸν τοῦτο, ἀφοῦ τὸν διωγμὸν τῶν περισωθέντων μελῶν τῶν οἴκων αὐτῶν τῶν ἀποκεφαλισθέντων δὲν ἀνεχαίτισε τὸ χυθὲν αἷμα τῶν πατέρων, ὑπὸ τὴν μάχαιραν τοῦ δημίου; Οἱ ἄνθρωποι τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας, εἰσβαλόντες εἰς τὸν οἶκον τοῦ Μάρκου Δραγούμη, ἐλεηλάτησαν αὐτόν, συνέλαβον δὲ καὶ ἀπήγαγον ἐνώπιον τοῦ Μποσταντζίμπαση, ὅπως ἀνακριθῇ, διὰ τὴν φυγὴν τοῦ πατρός του, καὶ τιμωρηθῇ, τὸν Νικόλαον Δραγούμην. Ἔπρεπε ν' ἀποτίσῃ τὸν φόρον τῶν βασάνων καὶ τοῦ αἵματος ὁ πρωτότοκος υἱὸς Ἰωάννης καὶ οὗτος νὰ συλληφθῇ· ἀλλ' οἱ τῆς τουρκικῆς Ἀστυνομίας ὁπλῖται ἔθεντο τὴν χεῖρα ἐπὶ τοῦ δευτεροτόκου Νικολάου· διότι καὶ τὸ σῶμα ἦν μᾶλλον τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ αὐτοῦ ἀνεπτυγμένος, καὶ τὸ παράστημα ἐπιβλητικώτερος, καὶ τὴν ὁμιλίαν εὐτολμότερος· ἀντεῖπε δὲ ἐπιμόνως εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἰσχυριζόμενον, ὅτι εἶναι ὁ ὄντως πρωτότοκος, αὐτὸς προθύμως προσφέρων τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ εἰς θυσίαν, ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ ἀδελφοῦ του. Καὶ ἐκ τῆς τρυφερᾶς αὐτῆς νεότητος, ὁ παῖς Νικόλαος ὡραῖα παρεῖχεν ἀποδείγματα τῆς πρὸς τοὺς οἰκείους καὶ πρὸς τοὺς

περὶ ἑαυτὸν στοργῆς καὶ αὐταπαρνήσεως, ὧν ἔμελλε νὰ παρέσχῃ ἐπιφανέστερα μαρτύρια, ἀνὴρ γενόμενος καὶ πατὴρ αὐτὸς τέκνων.

Ἡμεῖς οἱ ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ γεννηθέντες καὶ ὑπὸ ἐθνικὴν ἀναπτυχθέντες Κυβέρνησιν δὲν εἶναι δυνατὸν ἀκριβῆ νὰ ἔχωμεν ἰδέαν, περὶ τῆς σημασίας τῆς προσκλήσεως καὶ τῆς εἰσαγωγῆς, ἐνώπιον τοῦ Μποσταντζίμπαση. Ἡ προσαγωγὴ ἐνώπιον τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου Αὐλάρχου καὶ ἐφόρου τῶν αὐτοκρατορικῶν ἐπαύλεων καὶ ἐπιθεωρητοῦ τῶν δύο ἀκτῶν τοῦ Βοσπόρου, ἀλλὰ συνάμα καὶ προϊσταμένου τῶν καρατομήσεων καὶ τῶν βασανιστηρίων, ἐμπνέοντος δὲ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς Τούρκους τὴν φρίκην, ἡ προσαγωγὴ ἐνώπιον τοιούτου ἄρχοντος οὐδὲν ἧττον ἐσήμαινεν ἢ τὴν ὁδηγίαν εἰς βέβαιον θάνατον. Προκειμένου δὲ περὶ Χριστιανοῦ, κατὰ τὰς ἡμέρας ἐξεγέρσεως χριστιανικῶν λαῶν, ἀπέμενεν ἀμφιβολία τις, ὅτι οἱ ἀποχαιρετῶντες τὸν συλλαμβανόμενον, τὸν ὕστατον ἀπέδιδον αὐτῷ ἀσπασμόν; Ἀλλ' ὅμως, ὡς ἐνίοτε ἀνεφάνησαν ἀπροσδόκητοι προστάται τῆς ἀσθενείας καὶ τῆς ἀθωότητος, ἐκ τοῦ μέσου αὐτῶν τῶν ληστρικῶν συμμοριῶν, οὕτω καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ τρόμου ἐσώθησαν πολλάκις προσφιλεῖς κεφαλαί, διὰ τῆς ἀπροσδοκήτου προστασίας αὐτῶν τῶν διωκόντων. Διὰ τῆς ἀπροσδοκήτου προστασίας τοιούτου προσώπου ἐσώθησαν, ὑπὲρ τῆς Πατρίδος, αἱ ἡμέραι τοῦ δευτεροτόκου υἱοῦ τοῦ φυγόντος Μάρκου Δραγούμη.

Ὁ παῖς Νικόλαος Δραγούμης προσήχθη, ἐνώπιον τοῦ Μποσταντζίμπαση καὶ ἐξητάσθη, ἵνα τηρηθῇ νεκρὸς τύπος, καὶ πρὸς εἰρωνείαν. Εἰς τὸν ἄγριον ἀξιωματικὸν καὶ εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν ἐνεποίησεν ἐντύπωσιν τοῦ παιδὸς ἡ ξανθὴ κεφαλὴ καὶ ἡ τρυφερὰ νεότης, ἀλλὰ δὲν μετέβαλεν ἡ τόσῳ φαιδρὰ ἀνατέλλουσα ὕπαρξις τὴν σκληρὰν ἀπόφασιν αὐτῶν, ὅπως ἡ κεφαλὴ αὕτη, ἢ πέσῃ, ἢ ἀτιμασθῇ. Μετὰ τὰς τυπικὰς ἐρωτήσεις, ὁ παῖς Νικόλαος ὡδηγήθη εἰς παρακείμενον δωμάτιον, καὶ ἐκλείσθη. Ὅσῳ ἂν ἦτον ἡ ἡλικία αὐτοῦ νεαρά, δὲν ἐδύνατο ν' ἀγνοῇ οἷα ἀνέμενον αὐτὸν φρικωδέστερα δεινά, καὶ ὅτι ἢ ἔμελλε νὰ πέσῃ ἡ κεφαλή του ἀμέσως ὑπὸ τὴν μάχαιραν τοῦ δημίου, ἢ, ἀνάρπαστος ἀπὸ τῆς πατρικῆς οἰκίας γενόμενος διὰ παντός, νὰ διέλθῃ τὰς ἡμέρας δοῦλος ἐν τῇ οἰκίᾳ ἀλλοπίστου. Ἐλύθη εἰς δάκρυα ὁ τρέμων Νικόλαος καὶ ὁ ὡραῖος παῖς ἤθελε χύσει τότε τὰ τελευταῖα δάκρυα, ἐὰν Ὀθωμανὸς πρόκριτος, εἰσελθὼν εἰς τὸ δωμάτιον καὶ μαθὼν τίνος ἦν τὸ τέκνον, μὴ ἐζητεῖτο ἀπὸ τοῦ Μπονσταντζίμπαση τὴν χάριν τοῦ θρηνοῦντος παιδίου. Ὁ σώσας τὸν Νικόλαον ὀθωμανός, ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ θανάτου ἁρπάζων τὸν υἱόν, ἀπέτινε φόρον εὐγνωμοσύνης εἰς τὸν πατέρα Μάρκον Δραγούμην, εὐεργετήσαντα αὐτὸν ἐν Βλαχίᾳ, ὅτε ἐγραμμάτευε παρὰ τῷ Ἡγεμόνι. Τὸ ἑσπέρας τῆς αὐτῆς ἡμέρας, ὁ ἀγαθὸς Ὀθωμανὸς παρέδιδε τὸν Νικόλαον εἰς τὴν ἀπηλπισμένην μητέρα αὐτοῦ, ματαίως δι' ὅλης τῆς ἡμέρας ἐργασθεῖσαν πρὸς σωτηρίαν τοῦ τέκνου της. Ἡ συγκίνησις, ἡ ἐκ τῆς ἐπανόδου τοῦ ἀπηλπισμένου τέκνου ἐπελθοῦσα, καὶ πράγματι ἐκ νεκρῶν ἀνάστασις ἡδύ-

νατο νὰ χαρακτηρισθῇ, ὑπῆρξε τοιαύτη παρὰ τῷ ζωηρῷ παιδίῳ, ὥστε ἔπεσεν ἀναίσθητον εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς γεννησάσης καὶ τοῦ ἀδελφοῦ, μόλις δὲ συνῆλθεν εἰς ἑαυτό, μετ' ἀφαίμαξιν.

'Αλλ' ἡ ἐκ θαύματος ἐπελθοῦσα σωτηρία αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ ἐμπνεύσῃ πίστιν εἰς τὸ μέλλον, ἡ δὲ αὔξουσα πληθὺς τῶν θυμάτων δὲν ἠσφάλιζε διαρκῆ τὴν σωτηρίαν τῆς σήμερον. Ἡ ταλαιπωρουμένη σύζυγος τοῦ Μάρκου Δραγούμη ἐσκέπτετο τίνι τρόπῳ ν' ἀπέλθῃ τῆς φλεγομένης καμίνου τῆς τουρκικῆς ἐκδικήσεως, ὡς ἀπῆλθον αἱ ἐπιφανέσταται τῶν οἰκογενειῶν τῶν Ἑλλήνων. Ἦτον ὅμως εὔκολος ἡ ἐκτέλεσις τῆς ἀναχωρήσεως, ὅτε εἰς αὐστηροτάτην ἐπιτήρησιν ὑπεβάλλοντο πάντα τὰ ἀποπλέοντα ἐμπορικὰ πλοῖα; Μόλις μετὰ μηνῶν τινων τὴν παρέλευσιν, κατώρθωσεν ἡ ἔντρομος μήτηρ ν' ἀναχωρήσῃ. Ὡς δὲ καὶ ἄλλαι οἰκογένειαι ἔπραξαν, καὶ ἡ τοῦ Μάρκου Δραγούμη ἀπεχωρίσθη εἰς δύο, κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἐπισκέψεως τῶν πλοίων παρὰ τῶν ὑπαλλήλων τοῦ Μποσταντζίμπαση, ἵνα τοὐλάχιστον σωθῶσιν, ἐν ἀτυχίᾳ ἀνακαλύψεως, οἱ μᾶλλον τυχηροί. Καὶ ἡ μὲν μήτηρ, μετὰ τῆς μητρὸς αὐτῆς, καὶ τοῦ ἀνεψιοῦ Μιχαὴλ Σοφιανοῦ, τοῦ νῦν ὑποστρατήγου, μετέβη εἰς πλοῖον ἄλλο, οἱ δὲ δύο ἀδελφοί, Ἰωάννης καὶ Νικόλαος, εἰς τὸ πλοῖον τοῦ Κεφαλλῆνος Σπυρίδωνος Ἰγγλέση. Οἱ Κεφαλλῆνες πλοίαρχοι τότε ὑπῆρξαν οἱ τοὺς πλείστους δυνηθέντες νὰ διασώσωσι τῶν φυγάδων, ἐπωφελούμενοι τῆς ἀγγλικῆς σημαίας καὶ πράγματι ἀνώτεροι ἑαυτῶν, καὶ ἐν τῷ τολμήματι τούτῳ, ἀναδειχθέντες.

'Αλλ' ἡ ἐπιβίβασις εἰς τὸ πλοῖον δὲν ἤρκει, ὅπως σωθῇ ὁ φεύγων. Πολλοὺς κινδύνους ὤφειλε νὰ διέλθῃ, καὶ πρῶτον, τὸν δεινότερον, τὴν εἰς τὸ πλοῖον ἐπίσκεψιν παρὰ τῶν ὑπαλλήλων τοῦ φρουροῦ τῶν παραλίων τοῦ Βοσπόρου καὶ τῶν λιμένων, τοῦ Μποσταντζίμπαση. Ἡ ἐπίσκεψις αὕτη δὲ ἐξετελεῖτο ἐν αὐστηρότητι ἄκρᾳ, καὶ πλοῖον δὲ, καὶ πλήρωμα, καὶ ἐπιβάται εἰς βεβαίαν ἐξετίθεντο καταστροφὴν, ἐάν τις ἀνεκαλύπτετο κεκρυμμένος. Οἱ ὕποπτοι ἐπιβάται, καὶ μάλιστα οἱ ἄῤῥενες, ὅπως σωθῶσιν ἀπὸ τῶν ὀνύχων τῆς ἐπισκέψεως, ἐκρύπτοντο εἰς τὰ σκοτεινότατα καὶ ἀπρόσιτα τοῦ πλοίου μέρη, ἐκεῖ δὲ πολλάκις ἔμενον ἐπὶ ὥρας μακράς. Καὶ οἱ ἀδελφοὶ Δραγοῦμαι ἐτέθησαν ἐν τῷ κύτει τοῦ πλοίου, ἐπὶ τούτῳ κατασκευασθείσης κρύπτης, ὑπὲρ ἣν ἐχύθη ὁ τὸ φορτίον τοῦ πλοίου ἀποτελῶν σῖτος· ἐδόθησαν δὲ καὶ κηρία εἰς τὰ παιδία, ἵνα ἀνάψωσι ταῦτα καὶ φωτίζωσι τὴν σώτειραν φυλακήν των. 'Αλλὰ τὸ φῶς δὲν κατώρθωσαν νὰ διατηρήσωσιν ἐπὶ πολύ· ἐλαχίστης, δι' αὐτοῦ τοῦ φωτός, γενομένης τῆς ποσότητος τοῦ ἀέρος, καὶ μόλις ἐπαρκούσης εἰς τὴν ἀναπνοὴν αὐτῶν, δὲν κατώρθωσαν ν' ἀνάψωσιν ἐκ νέου τὰ κηρία. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ ἐπίσκεψις τοῦ πλοίου καὶ ἡ διαμονὴ τῶν Τούρκων ὑπαλλήλων ἐν τῷ πλοίῳ διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ, καὶ ἑτέρωθεν οὐχὶ μικρὸς ἐδαπανήθη χρόνος, πρὸς ἀφαίρεσιν τοῦ τὴν κρύπτην καλύπτοντος σίτου, ὅτε ἐπὶ τέλει ὁ πλοίαρχος κατώρθωσε ν' ἀνοίξῃ τὴν κρύπτην, οἱ δύο ἀδελφοὶ εὑρέθησαν ἡμι-

θανεῖς ἐξ ἀσφυξίας. Καὶ ἤδη, ὡς ὅτε ἐκαλεῖτο ὁ Νικόλαος ἐνώπιον τοῦ ὀθωμανοῦ δημίου, πρόνοιά τις ἀνωτέρα ἔσωζεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ θανάτου.

Μετὰ πλοῦν ἡμερῶν πέντε, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τοῦτον ἀκίνδυνον καὶ ἀκαταδίωκτον τελεσθέντα, ὁ γενναῖος Κεφαλλὴν πλοίαρχος ἀπεβίβαζεν εἰς τὴν νῆσον τῶν Ψαρῥῶν τὴν φυγάδα οἰκογένειαν τοῦ Μάρκου Δραγούμη· διότι ὁ ἐν Ὀδησσῷ περισωθεὶς ἀρχηγὸς αὐτῆς παρήγγειλεν, ἵνα ἡ σύζυγος καὶ τὰ τέκνα του μὴ μεταβῶσιν εἰς τὴν Ῥωσσίαν, παρ' αὐτῷ, ἀλλὰ κατ' εὐθεῖαν μεταβῶσιν εἰς ἑλληνικὰς χώρας, ὅπου καὶ αὐτὸς ἐμελέτα νὰ καταβῇ μετ' ὀλίγον, ὡς καὶ κατέβη, ἵνα ὑπηρετήσῃ τὴν ἀγωνιζομένην Πατρίδα. Τῆς ἡρωϊκῆς νήσου οἱ κάτοικοι ἐφιλοξένησαν καὶ περιέθαλψαν τὴν οἰκογένειαν τοῦ Μάρκου Δραγούμη, δι' ὅσης φιλοξενίας ἐδέχοντο καὶ περιεποιοῦντο πάντας τοὺς ὁμοθρήσκους φυγάδας. Ἐκ Ψαρῥῶν, ὁ Νικόλαος Δραγούμης, μετὰ τῆς μητρὸς καὶ τοῦ ἀδελφοῦ, μετέβη εἰς Πάρον καὶ εἰς Νάξον, ἐπὶ γαλλικοῦ πλοίου, ἐκεῖθεν δὲ εἰς τὴν Ζάκυνθον, καὶ ἐν ἔτει 1825 κατέβη εἰς τὴν Πελοπόννησον.

Ἐν τῇ Νάξῳ συνεπλήρωσε τὰς ἤδη ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ πατρός του καὶ δεδοκιμασμένων διδασκάλων ἀρξαμένας σπουδάς του ὁ νεανίας Νικόλαος, παρὰ τοῖς Λαζαρισταῖς, ἐκμαθὼν τὴν λατινικὴν καὶ τὴν γαλλικὴν, καὶ ποικίλας τὰς γνώσεις αὐτοῦ διὰ τῆς ἀδιακόπου ἀναγνώσεως τῶν ἐκλεκτῶν βιβλίων τῆς βιβλιοθήκης τῆς Μονῆς, καὶ νῦν ἔτι σωζομένης ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς πόλεως. Οὕτως, ὅτε κατῆλθεν εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἦν ἡλικίας τρυφερᾶς μὲν, ἀλλὰ κατηρτισμένος ἀρκούντως, ὅπως ὑπηρετήσῃ τὴν Πατρίδα.

Γεννηθεὶς, ὡς εἴδομεν, δωδεκάδα ἐτῶν μόλις, πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος, ὁ Νικόλαος Δραγούμης δὲν ἠδύνατο νὰ μετάσχῃ τούτου ἀμέσως, ἅμα ἐκρηγνυμένου. Ἀλλ' ὅμως τοιαύτη ὑπῆρχεν ἡ σπάνις τῶν γινωσκόντων γράμματα καὶ κατηρτισμένων ὁπωσδήποτε, ὅπως χρησιμεύσωσιν εἰς τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν, ὅσῳ ἀρχέτυπος καὶ στοιχειώδης ἂν ὑπῆρχεν αὕτη, ὥστε καὶ αὐτοὶ οἱ νεανίαι τῆς πρώτης ἡλικίας προσεκαλοῦντο εἰς αὐτὴν, καὶ περιζήτητοι καθίσταντο, μάλιστα ἐὰν ἐτύγχανον κοσμούμενοι καὶ διὰ νοημοσύνης οὐχὶ κοινῆς. Οἱ ἄνδρες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δὲν ἠδύναντο νὰ μὴ ῥίψωσι τὸ βλέμμα ἐπὶ τὸν νεανίαν Νικόλαον Δραγούμην. Οὕτως εἶχε μόλις συμπληρώσας τὸ δέκατον ἕκτον τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, ὅτε, ἀρχομένου τοῦ ἔτους 1827, ἐκλήθη, ὡς γραμματεὺς, ἐν τῷ γραφείῳ τῆς ἐν Ἑρμιόνῃ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως καὶ τῆς ἐν Τροιζῆνι Δ' Συνελεύσεως, ἐν ᾗ καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ, πρὸ χρόνου ἤδη καταβὰς εἰς τὴν Ἑλλάδα, συνεδρίαζεν, ὡς πληρεξούσιος τῶν Μακεδόνων. Συνειργάζετο δὲ ἐν τῷ γραφείῳ τῶν Συνελεύσεων ἐκείνων, μετὰ τοῦ Μιχαὴλ Οἰκονόμου καὶ τοῦ Νικολάου Κορφιωτάκη. Καὶ τόσῳ εὐηρέστησεν ἡ ὑπηρεσία τοῦ νεανίου Νικολάου, ὥστε, ἐν τῇ συνεδριάσει τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως τῆς 4 Μαΐου 1827, ἐγένετο δεκτὴ παμψηφεὶ ἡ παρὰ τοῦ γηραιοῦ στρατάρχου τῆς Πελοποννήσου, τοῦ Θεοδώρου Κο-

λοκοτρώνη, ὑποβληθεῖσα πρότασις, ἵνα «ἀποσταλῇ ὁ Νικόλαος Δραγούμης »συστημένος παρὰ τῆς Συνελεύσεως εἰς τὰς Φιλελληνικὰς Ἑταιρίας, διὰ νὰ »διδαχθῇ τὰ καλὰ μαθήματα, καὶ ἐπιστρέφων νὰ ὑπηρετήσῃ τὸ ἔθνος του». Σὺν τῷ Νικολάῳ Δραγούμῃ δὲ καὶ ἄλλοι, τῇ Συνελεύσει ὑπηρετοῦντες νέοι, ἔτυχον τῆς αὐτῆς τιμῆς.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Δραγούμης καὶ οἱ ἄλλοι συνεργάται αὐτῷ νεανίαι ἀπεστέλλοντο εἰς τὴν Εὐρώπην, οὐχὶ μόνον διότι ἦσαν πράγματι εὐφυεῖς καὶ ἠθικοί, ἀλλὰ καὶ διότι ὑπὸ γενικωτέρων καὶ πολιτικωτέρων ὡδηγοῦντο σκέψεων οἱ ἀποστέλλοντες αὐτούς. Οἱ γεραροὶ ἥρωες τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος, καίτοι ἀπαίδευτοι, κατενόουν, ὅτι ὁ ἕτερος ἀγὼν τῆς ἐν εὐνομίᾳ συντάξεως τῆς Πολιτείας καὶ τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ Κράτους ἀπῄτει κεφάλαια πνευματικά, ἅτινα δὲν ἐκέκτηντο οὗτοι, καὶ ὅτι ἀνάγκη κατεπείγουσα ἦν νὰ φροντίσωσι περὶ τῆς μορφώσεως νέων Πολιτῶν, ἱκανῶν νὰ μυσταγωγήσωσι τοὺς ἐπερχομένους εἰς τὰ τῆς ὑπηρεσίας ἐλευθέρου Κράτους. «Φιλάνθρωποι καὶ σεβαστοὶ Κύριοι,» ἔγραφεν ἡ ἐν Τροιζῆνι Γ' Ἐθνικὴ Συνέλευσις «πρὸς ἁπάσας τὰς κατὰ τὴν Εὐρώπην Φιλελληνικὰς Ἑταιρίας», συνιστῶσα τὸν νέον Δραγούμην καὶ τοὺς ἄλλους νεανίας, «ἔχομεν μεγάλην ἀνάγκην ἀπὸ τὰ γενναῖά σας βοηθήματα, διὰ »νὰ ὑποστηρίξωμεν τὸν δίκαιον ἀγῶνά μας, *ἀλλ' ἔχομεν πολὺ μεγαλητέ»ραν ἀνάγκην διὰ νὰ φωτισθῶμεν.* Ἀποστέλλομεν λοιπὸν εἰς τὴν πηγὴν »τῶν φώτων, εἰς τὴν κλεινὴν σοφὴν Εὐρώπην, νεανίσκους τινὰς Ἕλληνας, »ἀπόρους μέν, ἀλλ' εὐφυεῖς καὶ δίδοντας χρηστὰς ἐλπίδας νὰ προκόψουν »καὶ νὰ ὑπηρετήσουν τὴν πατρίδα των, ἐπιστρέφοντες ἄξιοι τῶν προγόνων »των.»

Αἱ ἐθνικαὶ Συνελεύσεις τῆς Ἑλλάδος παρεῖχον οὕτω τὴν ἄμεσον ὑποστήριξιν αὐτῶν εἰς τὴν γενεὰν ἐκείνων, οἵτινες ἦσαν μὲν ἡλικίας λίαν τρυφερᾶς, ὅπως μὴ δυνηθῶσι νὰ μετάσχωσι τοῦ ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος, ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης καὶ διὰ τοῦ ξίφους, ὅτε τῷ 1821, ἡ Ἑλλὰς ἐκάλεσε τὰ τέκνα αὐτῆς εἰς ἐξέγερσιν κατὰ τοῦ κατακτητοῦ, ἀλλ' οἵτινες, ἐν τῇ ἀκμῇ τῶν δυνάμεων τοῦ νοὸς καὶ τοῦ σώματος παρίσταντο, ὅπως δυνηθῶσι νὰ ὑπηρετήσωσι τὴν Πατρίδα, ὅτε ἔμελλε ν' ἀρχίσῃ ὁ οὐχ ἧττον δεινὸς καὶ προσόντα ἐφάμιλλα τῆς πολεμικῆς ἀνδρείας, καὶ σταθερότητα φρονήματος ἀπαιτῶν ἀγὼν τῆς συντάξεως τοῦ νέου Κράτους καὶ τῆς εὐνομίας. Ἐννέα ἐτῶν ἐπανάστασις, ἀναγράψασα ἐπὶ τῆς σημαίας αὐτῆς ἢ τὴν νίκην ἢ τὸν θάνατον, ἐννέα ἐτῶν πόλεμος ἐθνικὸς ἐξοντώσεως, ὅστις, ὡς φυσικόν, οὔτε νόμιμόν τι πολεμικὸν ἐσεβάσθη, οὔτε κανόνα φιλανθρωπίας ἢ ἐπιεικείας, καὶ ἀσθενέστατον ἔτι, ἀνεγνώρισε, πᾶν ἄλλο ἔμελλε νὰ μορφώσῃ ἢ ὑλικὸν εὐμάλακτον καὶ πρόθυμον εἰς τὴν ἵδρυσιν Πολιτείας καὶ εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ κράτους τοῦ νόμου. Μακρῶν αἰώνων ὑποδούλωσις καὶ διαβίωσις ὑπὸ τὰ αἴσχιστα καὶ τυραννικώτατα τῶν κυβερνητικῶν συστημάτων τῆς Ῥώμης, τοῦ Βυζαντίου, τῶν Φράγκων, τῶν Ἑνετῶν καὶ ἐπὶ τέλει τῶν Τούρκων, ἐγέννη-

σεν ἕξεις, ὅλως ἀντιθέτους εἰς τὴν εὔτακτον δημιουργίαν ἐθνικῆς τινος Ἀρχῆς. Ὁ ἑλληνικος Λαὸς εἰσῆλθε, πρὸ ἐτῶν πεντήκοντα, εἰς τὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν, περὶ Κυβερνήσεως ἔχων τὴν ἰδέαν, ὅτι ἡ Κυβέρνησις δὲν διαφέρει τοῦ ληστοῦ, οὐδεμίαν δὲ γνῶσιν περὶ καθήκοντος πολιτικοῦ φέρων. Ὑπὸ βαρβάρους κατακτητικὰς διοικήσεις, τὰ πάντα, ἐνώπιον τοῦ κυβερνωμένου, λαμβάνουσι τὸν ἀρχικὸν τύπον τῆς βίας καὶ τῆς ἁρπαγῆς· διότι βιαίως καὶ ἁρπακτικῶς, καὶ ὑπὸ πνεῦμα ἀείποτε ἐχθρικὸν καὶ δυσμενὲς πρὸς τὸν Λαὸν τὰ πάντα ἐκτελοῦνται ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ. Ὅπως βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον γίνωσι καταληπτὰ καὶ ἐπομένως ἀποδεκτὰ τὰ παραγγέλματα τῆς ἐλευθερίας καὶ τεθῇ ἀρχή τις ἀναγνωρίσεως τοῦ κράτους τοῦ ἐθνικοῦ νόμου, συνειθίσῃ δὲ τὸ πλῆθος τῶν τέως ἀνεξελέγκτων ἰσχυρῶν καὶ ἐπὶ τῇ ἰσχύϊ τοῦ ξίφους των ἢ ἐπὶ τῇ βαρύτητι τῆς οἰκογενειακῆς παραδόσεως αὐτῶν ζησάντων, εἰς τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἀπροσώπου νόμου καὶ εἰς τὴν ἰσότητα τὴν πολιτικὴν, ἐκ μέρους τῶν ἀποδεχομένων τὸ ἔργον τῆς ἱδρύσεως τῆς νέας τῶν πραγμάτων τάξεως, ἐν Ἑλλάδι, πρὸ ἐτῶν πεντάκοντα, ἀπῃτεῖτο οὐ μόνον γνῶσις θεωρητικὴ τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης καὶ παιδεία, ἀλλὰ καὶ πρακτικὸς νοῦς, ἔμφυτον καὶ οὗτος προσὸν, καὶ ἤθους γλυκύτης, καί τις δεξιότης συμπεριφορᾶς καὶ τρόπων, ὑπόκρισίς τις ἐπὶ τέλει, λίαν χρήσιμος, ὅταν τις ἔχῃ μάλιστα πρὸς ἄνδρας, μὴ διακρινομένους ἐπὶ παιδείᾳ.

Ἡ Ἐθνικὴ Συνέλευσις, ἡ εἰς Τροιζῆνα συνελθοῦσα, δὲν ἔσφαλεν εἰς τὴν ἐκλογὴν αὐτῆς, ἀποστέλλουσα τὸν Νικόλαον Δραγούμην, ὅπως ἐκπαιδευθῇ ἐν Εὐρώπῃ, καὶ χρησιμεύσῃ εἰς τὴν ἐργασίαν τῆς συντάξεως τῆς νέας Πολιτείας. Ἀλλ' ἡ ἀπόφασις ἐκείνη τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως ἐματαιώθη, προσκρούσασα εἰς ὅτῳ ἀπροσδόκητον τόσῳ καὶ ἀνυπόστατον πρόσκομμα. Ὅτε ὁ Νικόλαος Δραγούμης διῆλθε διὰ Κερκύρας, μεταβαίνων εἰς τὴν Εὐρώπην, ὁ Βικέρος Καποδίστριας, πρὸς ὃν ἐστέλλετο τὸ γράμμα τὸ συστατικὸν τῆς Συνελεύσεως καὶ ἀνετίθετο ἡ φροντὶς περὶ τῆς ἐκτελέσεως τῆς ἀποφάσεως αὐτῆς, κατεκράτησε τὸ γράμμα, καὶ ἀνέστειλε τὸν δρόμον τοῦ ἀποστελλομένου νεανίου, λέγων, ὅτι «ἡ Ἑλλὰς ἔχει ἀνάγκην χειρῶν καὶ οὐχὶ γραμμάτων»· ὡσανεὶ αἱ χεῖρες, ἄνευ τοῦ νοὸς, σημαίνουσί τι ἐν τῇ Πολιτείᾳ, ὡσανεὶ τρυφεραὶ καὶ ἁπαλαὶ χεῖρες νεανιῶν, μὴ συμπληρωσάντων ἔτι τὴν δευτέραν τοῦ βίου αὐτῶν δεκάδα, ἦσαν αἱ στιβαραὶ χεῖρες, αἱ ἱκαναὶ ὅπως κρατήσωσιν ἐπιτυχῶς τὸ ξίφος καὶ τὸ πυροβόλον, κατὰ τῶν πολεμικῶν ὀρδῶν τῆς Ἀσίας, αἵτινες κατέκλυζον τότε τὴν Ἑλλάδα. Διότι δὲ ἡ Ἑλλὰς ἐγκαίρως δὲν ἠδυνήθη νὰ μορφώσῃ τάξεις ἀνδρῶν, ἐγγραμμάτων καὶ ἱκανῶν νὰ νοήσωσι τὰ τῆς εὐτάκτου πολιτείας καθήκοντα, ὑπεχρεώθη νὰ ὑποστῇ τὴν ξενοκρατίαν καὶ νὰ παραδώσῃ τὴν ὁδηγίαν τῶν πρώτων βηματισμῶν τοῦ νέου Κράτους εἰς ἀλλοεθνεῖς, οἵτινες, καὶ μεθ' ὅσην ἂν εἶχον καλὴν θέλησιν, δὲν ἠδύναντο νὰ μὴ προσκόψωσι καὶ νὰ μὴ γίνωσιν ἀφορμὴ ἀτοπημάτων, κατὰ πολὺ ἐπηρεασάντων τὸ ἐσωτερικὸν μέλλον τῆς Ἑλλάδος καὶ ζημιωσάντων αὐτὴν,

παρὰ τῇ ὑπολήψει τῆς ὑπὲρ αὐτῆς, ἀγωνιζομένης, ἐνθουσιασθείσης Εὐρώπης.

Ἀλλ' ἂν ὁ νεανίας Νικόλαος Δραγούμης ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ, ἐκ Κερκύρας, εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἴδῃ δύοντα, ἅμα τῇ ἀνατολῇ, τὸν ἀστέρα τῆς περαιτέρω ἐκπαιδεύσεώς του, ηὐνοήθη ὅμως πάλιν ὑπὸ τῆς Προνοίας καὶ ἔτυχε τῆς προστασίας αὐτῆς. Οὐ μόνον ἐκ τρίτου ἐσώθη, ὡς ἐκ θαύματος, τρικυμίας, καταλαβούσης τὸ πλοῖον, ἐφ' οὗ ἐπέβαινε, μεταξὺ Τήνου, Σύρου καὶ Μήλου, ἀλλὰ καί, ἀρχομένου τοῦ ἔτους 1828, ἐπανακάμπτων εἰς τὴν Ἑλλάδα, ηὐτύχησε νὰ προσληφθῇ ἐν τῷ γραφείῳ τοῦ Κυβερνήτου, ὡς εἷς τῶν ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην διεύθυνσιν τοῦ Γενικοῦ γραμματέως Σπυρίδωνος Τρικούπη ὑπηρετούντων δέκα ὑπαλλήλων. Ἡ περίστασις αὕτη ὑπῆρξεν εὐτύχημα εἰς τὸν Δραγούμην· διότι τὸ γραφεῖον τοῦ Καποδιστρίου, προϊστάμενον ἔχον αὐτὸν τοῦτον, ἦν διδακτήριον, ἦν σχολή τις, ἐν ᾗ ὁ εὐφυὴς νέος ἠδύνατο νὰ διδαχθῇ τὰ ἄριστα τῶν μαθημάτων τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας. Τὸ γραφεῖον τοῦ Καποδιστρίου δὲν ὡμοίαζεν οὐδόλως πρὸς τὰ γραφεῖα πολλῶν ἡγεμόνων, οἵτινες, ἢ ἀμαθεῖς ὅλως, ἢ ἀνίκανοι καὶ ὀκνηροί, καὶ εἰς διασκεδάσεις καὶ εὐωχίας κατανηλίσκοντες τὸν χρόνον, ὃν ὀφείλουσι ν' ἀφιερῶσιν ὅλως εἰς τὴν ὑπὲρ τοῦ Κράτους μελέτην, δὲν εἶναι εἰς θέσιν οὔτε νὰ συλλάβωσιν ἰδέαν τινά, οὔτε νὰ διατυπώσωσιν αὐτήν, χρείαν ἔχοντες ἀδιάκοπον διδαχῆς, δὲν ὡμοίαζε πρὸς τὰ γραφεῖα οὐχὶ ὀλίγων ἐκ τῶν νῦν ὑπουργῶν, οἵτινες συνηθέστερον εἶναι οἱ ὑπεύθυνοι συντάκται τῶν ὑπ' αὐτοὺς ἱεραρχικῶς τελούντων, αὐτοὶ διδασκόμενοι, ἀντὶ νὰ διδάσκωσι, τὸ ὀρθῶς γράφειν καὶ τὸ ἐννόμως ἐνεργεῖν. Τὸ γραφεῖον ἐκεῖνο, διευθυντὴν ἔχον, ἀμέσως μετὰ τὸν Ἄρχοντα τοῦ Κράτους ἐρχόμενον, ἄνδρα ἄλλον, ἔξοχον, πεπαιδευμένον καὶ ἔμπειρον, τὸν Σπυρίδωνα Τρικούπην, ἐμόρφου ὑπαλλήλους καὶ ἐγένετο διδασκαλεῖον πολλῶν τοιούτων. Ἡ ἐργασία ἐν τούτῳ, διάφορος ὅλως τῆς σήμερον παρ' ἡμῖν, ἦτον πραγματική, ἀληθής, ἀδιάκοπος. «Πολλάκις,» γράφει αὐτὸς ὁ Δραγούμης, ἐν ταῖς *Ἀναμνήσεσιν* αὐτοῦ, «διενυκτέρευον ἐν τῷ γραφείῳ »οἱ ὑπάλληλοι, τὴν μὲν ἡμέραν θεραπεύοντες τὴν πεῖναν διὰ κολλυρίων, »ἀναβιβαζομένων φιλοφρόνως εἰς τὰ στόματα αὐτῶν ὑπὸ τῆς ἀριστερᾶς, ἐνῷ »ἡ δεξιὰ ἐταχυδρόμει ἐπὶ τοῦ χάρτου, τὴν δὲ νύκτα κατακλινόμενοι ἐπὶ »τῶν τραπεζῶν, αἵτινες ἕως πρὸ μικροῦ ἐχρησίμευον ἀντὶ γραφείων, καὶ »προσκεφάλαια ἔχοντες πρωτόκολλα ἢ κατάστιχα· καὶ τοῦτο ἵνα ἀφυπνισθέν»τες μετὰ βραχεῖαν ἀνάπαυσιν, καὶ ὁποίαν ἀνάπαυσιν! ἐπαναλάβωσι τὴν »ἐργασίαν. Οἱ δὲ οὕτω διαιτώμενοι εἶχον καὶ καλῶς γεννηθῆ, καὶ καλῶς »ἀνατραφῆ, καὶ ἐν ἀνέσει βιώσει μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως. Καὶ ὅμως οὐδ' »ἠκούσθη ποτὲ γογγυσμός, οὐδ' ἐπέλιπεν αὐτοὺς ἡ ἱλαρότης.»

Ὁ γογγυσμὸς ἀληθῶς δὲν ἦτον δυνατὸν ν' ἀκουσθῇ ἐκ μέρους τῶν ὑποδεεστέρων· διότι αὐτοὺς τοὺς προϊσταμένους αὐτῶν ἔβλεπον οὗτοι, μείζονας καταβάλλοντας κόπους καὶ ἑαυτοὺς παρέχοντας παράδειγμα ἐπιμελείας καὶ τάξεως· ἡ δ' ἱλαρότης βεβαίως διεγέλα ἐπὶ τῶν προσώπων αὐτῶν· διότι

ᾐσθάνοντο, ὅτι οἱ κόποι ἐκεῖνοι, οἱ ἀδιάλειπτοι, ἦσαν οἱ κόποι μαθητευόντων ὑπὸ διδασκάλους, ἱκανοὺς νὰ ἐκτιμήσωσι τὴν νοημοσύνην καὶ ν' ἀνταμείψωσι τὴν τιμιότητα. Ὁ δὲ νέος Δραγούμης πολλὰ ἔσχεν ἀποδείγματα τῆς ἐκτιμήσεως τῶν προσόντων του, ἐκ μέρους τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος, γνώστου ἀπταίστου τῆς ἱκανότητος καὶ ἀκαμάτου ἐρευνητοῦ τῶν ὑπηρεσιῶν τῶν ὑπαλλήλων αὐτοῦ.

Ὁ Νικόλαος Δραγούμης, τυχὼν οὕτω τῶν πρώτων διδαγμάτων τοῦ δη*μοσίου* ὑπαλλήλου, ἐν τοιούτῳ ἐξόχῳ προπαιδευτηρίῳ, οἷον τὸ γραφεῖον τοῦ Κυβερνήτου, κατέστη ἓν τῶν περιζητήτων προσώπων ἐν τοῖς δημοσίοις γραφείοις, καὶ παρὰ τῇ μετὰ τὸν φόνον τοῦ Καποδιστρίου διαδόχῳ Κυβερνήσει, καὶ παρὰ τῇ Κυβερνήσει, ἣν ἱδρύσατο ἡ πρώτη Βασιλεία τῆς Ἑλλάδος. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καποδιστρίου, διωρίσθη ἀνώτερος ὑπάλληλος τοῦ ἐπὶ τῶν *ἐξωτερικῶν* ὑπουργείου. Τοιοῦτος δὲ ὤν, ἐξελέχθη παρὰ τῆς τότε Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς, ἤτοι τῆς Κυβερνήσεως, ἥτις ὑφίστατο ἐν Ἑλλάδι, κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἀποβάσεως τοῦ πρώτου βασιλέως τῆς Ἑλλάδος, ἵνα, μεταβὰς παρὰ τῷ Ὄθωνι, πρὸ τῶν Μύλων παραμένοντι, ἐπὶ τῆς ἀγγλικῆς ναυαρχίδος *Μαδαγάσκαρ*, ἀνακοινώσῃ αὐτῷ καὶ παραστήσῃ ὑπὸ τὴν μᾶλλον καθησυχάζουσαν ἔποψιν τὴν ἐν Ἄργει παρὰ τῶν Γάλλων γενομένην σφαγήν, ἥτις, ὡς εὐλόγως ἐκρίνετο, κακίστην ἔμελλε νὰ ἐμποιήσῃ ἐντύπωσιν, καὶ ὑπετίθετο τότε, ὅτι ἠπείλει ἀδύνατον νὰ καταστήσῃ τὴν ὁριστικὴν τοῦ ἐρχομένου βασιλέως ἀπόβασιν. Ἐν ταῖς *Ἀναμνήσεσιν* αὐτοῦ, ὁ Δραγούμης διηγεῖται ἀφελῶς τὴν ἐκ τῆς ἐκλογῆς ταύτης συγκίνησίν του, αὐτοῦ εὐτυχοῦντος πρώτου ἐκ τῶν νέων νὰ ἴδῃ τὸν πρῶτον Βασιλέα τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ τότε καὶ ὡς ἄγγελον σωτῆρα ἀπὸ τῆς ἀναρχίας χαιρετώμενον ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος, τὰς δυσκολίας, ἃς ἐλλείψει χρημάτων, καὶ παρ' αὐτῇ τῇ Κυβερνήσει, εὗρεν, ὅπως ναυλώσῃ τὸ πλοιάριον, ὅπερ ἔμελλε νὰ τὸν φέρῃ παρὰ τὰ πολεμικὰ πλοῖα, τὰ συνοδεύοντα τὸν Ὄθωνα, ἐπὶ τέλει τὰς ποικίλας σκηνάς, ὧν παρέστη μάρτυς, πρὶν ἡ εὐτυχήσῃ ν' ἀτενίσῃ πρὸς τὸν νεανίαν βασιλέα, ὃν ἐπὶ τέλει ἐχαιρέτισε, «νέον εὔζωνον καὶ εὐειδῆ, φέροντα ἱμάτιον μακρὸν κομβωτὸν καὶ πῖλον μέλανα». Ὁ βασιλεὺς Ὄθων εὐμενῶς ἀπέτεινε πρὸς τὸν ἔκπληκτον νέον Δραγούμην τὸν λόγον· καὶ βεβαίως ἡ ἑλληνικωτάτη καὶ χαρίεσσα καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην ἐμπνέουσα μορφὴ τοῦ νεαροῦ ἀπεσταλμένου τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ὁμιλοῦντος μάλιστα καὶ τὴν γαλλικήν, τὴν ἀρίστην ἔμελλε νὰ ἐμποιήσῃ τῷ ἐρχομένῳ βασιλεῖ ἐντύπωσιν. Ἀλλ' ὁποία ἡ σύμπτωσις τῶν τῆς Ἱστορίας παραδόξων! Ὁ πρῶτος Ἕλλην νέος, ὁ ἐπισκεψάμενος καὶ χαιρετίσας τὸν παρὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Ἑλλάδος ὁρμοῦντα νεανίαν βασιλέα, ἐπέπρωτο, πρεσβύτης ἤδη καὶ πολιὸς τὴν κόμην, νὰ παραστῇ καὶ κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς τῆς ἐν Ἑλλάδι διαμονῆς τοῦ Ὄθωνος, ὡς ὑπουργὸς ἐπὶ τοῦ βασιλικοῦ οἴκου αὐτοῦ, πολιοῦ καὶ ἤδη τὰ πεντήκοντα ἔτη ὑπερβάντος ἡγεμόνος. Ἐπὶ ἀγγλικοῦ πλοίου δ' ἐχαι-

ρέτησε τὸν Ὄθωνα τῷ 1833 ὁ Δραγούμης, ἐπὶ ἀγγλικοῦ πλοίου δὲ τῷ 1862 ἀπέπλεεν ὁ πρῶτος βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος, ἐκ τῆς πρωτευούσης του, ἵνα καταλύσῃ μετ᾽ ὀλίγον τὸν βίον, ἔκπτωτος τοῦ θρόνου γενόμενος.

Ὅτε ἡ Βασιλεία προέβη εἰς τὸν ὀργανισμὸν τῶν δημοσίων γραφείων, κατὰ τὸ νέον σύστημα, ὁ Νικόλαος Δραγούμης διωρίσθη τῇ 5 Μαΐου 1833, ὑπουργικὸς γραμματεὺς τῆς ἐπὶ τοῦ Βασιλικοῦ Οἴκου καὶ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν Γραμματείας, ἐπιφορτισθεὶς ἰδίως καὶ τὴν ἐπιτήρησιν τοῦ πρωτοκόλλου καὶ τῶν δύο γραφείων τῆς διεκπεραιώσεως καὶ τῆς καταχωρίσεως. Μετὰ ἔτος ἕν, τὴν 24 Ἰουνίου 1834, ἀπεστάλη διευθυντὴς τοῦ νομοῦ τῶν Κυκλάδων, ἔμεινε δ᾽ ἐν τῇ θέσει ταύτῃ, αὐτὸς τὸν νομὸν ἀμέσως διοικῶν, διαρκῶς ἀπόντος τοῦ νομάρχου Γεωργίου Πραΐδου, μέχρι τοῦ ἔτους 1836, ὅτε ἐκλήθη διευθυντὴς τοῦ Γραφείου τῆς ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν Γραμματείας καὶ ὑπουργικὸς Σύμβουλος, ὑπουργοῦντος τοῦ Ἀντωνίου Κριεζῆ. Ἡ ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν ναυτικῶν ὑπηρεσία αὐτοῦ διήρκεσε μέχρι τοῦ 1839, ὑπῆρξε δὲ γονιμωτάτη· διότι, κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον, συνετάχθησαν καὶ ἐδημοσιεύθησαν πάντα τὰ ὀργανικὰ διατάγματα τοῦ κλάδου τούτου τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας· εἰς δὲ τὴν σύνταξιν τούτων τὴν ἐπιτυχῆ πρωτίστως συνετέλεσεν ὁ νεαρὸς Διευθυντὴς τοῦ Γραφείου τοῦ ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν.. Συνεπείᾳ τῶν ὑπηρεσιῶν τούτων ὑπὲρ τοῦ ναυτικοῦ, προὐτάθη τῷ Νικολάῳ Δραγούμῃ βαθμὸς ἐν τῷ ναυτικῷ, ἀλλ᾽ ἀπεποιήθη νὰ δεχθῇ τοιοῦτον, εὐλόγως κρίνων, ὅτι οἱ τοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ βαθμοὶ πρέπει ν᾽ ἀπονέμωνται εἰς μόνους τοὺς ἐξ ἐπαγγέλματος ναυτικούς, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τοὺς ἐμμέσως μετέχοντας τῆς ναυτιτικῆς ὑπηρεσίας.

Ἡ πρώτη βασιλικὴ Κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος, ἀρξαμένη, ὡς μὴ ὤφειλε, τοῦ ἔργου αὐτῆς, διὰ τῆς ἀποτόμου περιφρονήσεως τῆς ἐθνικῆς φιλοτιμίας καὶ διὰ τῆς ἐφαρμογῆς ἀπολυτισμοῦ, ξενικοῦ ὅλως, συστηματικῶς δὲ καταδιώξασα τοὺς ὑπηρετήσαντας ὑπὸ τὸν Καποδίστριαν καὶ οὐχὶ ὀλίγους ἐκ τῶν κατὰ τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας ἀριστεύσαντας, ἐλθοῦσα ἐπὶ τέλει, οὐχὶ ὅπως τηρήσῃ ὑπέροχον θέσιν, ὑπὲρ πάντα τὰ κόμματα, ἀλλ᾽ ὅπως χρησιμεύσῃ, ὡς ὄργανον ἐκδικήσεως τούτων κατ᾽ ἐκείνων, ἐσφαλμένως πιστεύσασα, ὅτι ἔμελλε νὰ κρατύνῃ καὶ ἰσχυροποιήσῃ τὴν νέαν δυναστείαν, ἐὰν κατέρριπτε τὰς κεφαλὰς τῶν ἰσχυρῶν, ἡ νέα βασιλικὴ Κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος δὲν ἐβράδυνε ν᾽ ἀπαλλοτριωθῇ τῶν συμπαθειῶν τῶν στοιχείων τῆς νοημοσύνης, τῶν παραδόσεων τοῦ ἀγῶνος, καὶ τῶν σεβομένων αὐτάς. Ὁ Νικόλαος Δραγούμης, ὅστις εἶδε τὸν ἀγῶνα καὶ ἠνδρώθη ἐν αὐτῷ, ὑπηρετήσας δὲ ὑπὸ τὸν Καποδίστριαν, ἐδιδάχθη τὰ γενναῖα μαθήματα τῆς ἐθνικῆς διοικήσεως, καὶ συναναστραφεὶς τοὺς ἀγωνιστὰς αὐτὸς ἐγένετο μάρτυς τῶν ὑπηρεσιῶν, τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ τῆς ἱκανότητος αὐτῶν, δὲν ἠδύνατο ἐπὶ μακρὸν χρόνον νὰ προσηλωθῇ εἰς κυβερνητικὸν σύστημα, ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον εἰς τὰς ἐντυπώσεις τῆς νεότητος αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν παρά-

δοσίν του. Τὴν ἀποδοκιμασίαν αὐτοῦ δὲν ἀπέκρυψε, φαίνεται, ἐν τῇ εὐθύτητι τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ ζωηρότητι τοῦ ἤθους του. Οὕτω ἐν ἔτει 1839, καίτοι τόσῳ διακεκριμμένως ὑπηρετήσας, ἀπελύθη τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας. Ἐλεύθερος δ' ἐφεξῆς πάσης ὑποχρεώσεως πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, ἐπεδόθη ὅλος εἰς τὴν ὑπὲρ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος ἐργασίαν, εἴτε γράφων ἐν ταῖς πρωτευούσαις τῶν ἐφημερίδων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, αἵτινες ἐδίωκον πεισμόνως τὸν κατὰ τῆς βαυαροκρατίας ἀγῶνα, εἴτε ἄλλως παρασκευάζων, μετὰ τῶν τότε μᾶλλον ἀνεπτυγμένων ἀνδρῶν, τὴν μεταβολήν, ἥτις ἐπὶ τέλει ἀπέδωκε τῇ Ἑλλάδι, κατὰ τὴν νύκτα τῆς 3 Σεπτεμβρίου 1843, τὰς συνταγματικὰς ἐλευθερίας. Ὁ Νικόλαος Δραγούμης ἀληθῶς ὑπῆρξεν εἷς ἐκ τῶν τὰ μάλιστα ἐργασθέντων ὑπὲρ τῆς συνταγματικῆς μεταπολιτεύσεως τοῦ 1843. Ἔκτοτε ἀναμιμνήσκομαι τοῦ ἀνδρός, ὅτε συνεχῶς ἔβλεπον αὐτόν, ἐν τῷ γραφείῳ τοῦ πατρός μου, συντάσσοντος καὶ ἐκδίδοντος τότε τὸν *Αἰῶνα*, μίαν τῶν ἐφημερίδων, αἵτινες θερμότερον εἰργάσθησαν εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς συνταγματικῆς μεταπολιτεύσεως ἀγῶνα.

Ἡ πρώτη συνταγματικὴ μεταβολή, ἐπιτυχοῦσα καὶ πανηγυρικῶς τελεσθεῖσα, δὲν ἠδύνατο νὰ παρίδῃ τὸν Νικόλαον Δραγούμην. Καὶ ναὶ μὲν ἡ Ἐθνικὴ Συνέλευσις δὲν ἐδέχθη τοῦτον, ὡς πληρεξούσιον τῶν Κρητῶν, διότι καὶ οὗτος, ὡς καὶ οἱ συνεκλεχθέντες αὐτῷ Περικλῆς Ἀργυρόπουλος καὶ Κωνσταντῖνος Λεβίδης, δὲν ἦσαν ἐκ γεννετῆς Κρῆτες· ἀλλ' οἱ τῆς μεταβολῆς μετασχόντες καὶ τὴν πρώτην συνταγματικὴν Κυβέρνησιν καταρτίσαντες, μὴ ἀγνοοῦντες οἵας ὑπὲρ τοῦ τελεσθέντος προσήνεγκεν ὑπηρεσίας ὁ Δραγούμης, ἐκάλεσαν αὐτὸν συνεργάτην καὶ συμπράκτορα εἰς τὸ ἔργον τῆς ἱδρύσεως τῆς νέας τάξεως. Καὶ ὁ μὲν Ἀνδρέας Μεταξᾶς ἀμέσως διώρισεν αὐτὸν εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ 1839 ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν ναυτικῶν ἀπομείνασαν κενὴν θέσιν του, ἣν ἐκράτησε μέχρι τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1844, ὁ δὲ Ἀνδρέας Λόντος, ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν, ἐν τῷ πρώτῳ συνταγματικῷ ὑπουργείῳ τοῦ Μαυροκορδάτου, ἐκάλεσεν αὐτὸν ὑπουργικὸν Σύμβουλον ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ἐσωτερικῶν, μετ' ἐπαίνων καὶ ἐγκωμίων εὐλόγων. Ὡς τοιοῦτος δὲ ὁ Νικόλαος Δραγούμης μετέσχε τῆς διευθύνσεως τῶν πρώτων βουλευτικῶν ἐκλογῶν τοῦ 1844.

Ἀλλ' ἐπὶ πολὺν χρόνον δὲν παρέμεινε πάλιν ὁ Νικόλαος Δραγούμης ἐν τῇ δημοσίᾳ ὑπηρεσίᾳ, θῦμα δ' ἐγένετο αὖθις τῆς ἀφοσιώσεως αὐτοῦ εἰς τὰς ἀληθεῖς συνταγματικὰς ἀρχὰς καὶ τῆς πίστεώς του εἰς τοὺς πολιτικοὺς ἄνδρας, μεθ' ὧν ἀπὸ τῆς νεότητος αὐτοῦ εἰργάσθη, ὡς δημόσιος ἀνήρ. Ὅτε τὸ ὑπουργεῖον Κωλέττου ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν τοῦ Κράτους, πᾶσα παρεσχέθη αὐτῷ συνδρομὴ ἐκ μέρους τοῦ βασιλέως Ὄθωνος, εἰς τὸν διωγμὸν τῶν παρασκευασάντων καὶ ἐκτελεσάντων τὴν μεταβολὴν τῆς 3 Σεπτεμβρίου καὶ εἰς τὴν τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος ἀποτυχίαν. Ἐπεθύμει ὁ Ὄθων νὰ φέρῃ εἰς μετάνοιαν τοὺς Ἕλληνας, διὰ τὴν γενομένην ἀνατροπὴν τῆς ἀπολύ-

του ἐξουσίας αὐτοῦ, νὰ τιμωρήσῃ δὲ τοὺς ἀντιπολιτευθέντας αὐτόν, πρὸ τοῦ 1813. Ἐνόμισεν, ὁ ἄλλως ἀγαθὸς βασιλεὺς ἐκεῖνος, ὅτι θὰ κατώρθου ν' ἀνακτήσῃ πάλιν τὴν ἐκφυγοῦσαν τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἰσχύν, ἐὰν ὑπεκκαίοντο τὰ κομματικὰ πάθη, παραδιδομένης τῆς ἐξουσίας εἰς τοὺς φίλους φατρίας, ἐὰν ἐξηυτελίζετο ἡ Βουλὴ καὶ ἡ Γερουσία μετεποιεῖτο εἰς ἁπλοῦν σῶμα πρωτοκολλητῶν τῶν αὐτοβούλων ἀποφάσεων τῆς Αὐλῆς. Ὅτε τοιοῦτον ἀνεπτύχθη τὸ σύστημα τοῦ βασιλέως Ὄθωνος, ὁ Νικόλαος Δραγούμης, ὑπὸ ἀρχὰς πολιτειακὰς ὅλως ἀντιθέτους ἀναπτυχθείς, καὶ τόσῳ ὑπὲρ τῆς ἀληθοῦς συνταγματικῆς μεταπολιτεύσεως ἐργασθεὶς προσφάτως, δὲν ἐδύνατο νὰ συνταχθῇ τοῖς ἐργάταις τῶν τοιούτων βουλευμάτων. Διότι δὲν ἀπέκρυψε καὶ ἤδη τὴν ἀποδοκιμασίαν αὐτοῦ καὶ δὲν παρέσχεν ἑαυτὸν ὄργανον τυφλὸν θελήσεως αὐθαιρέτου, καὶ διότι συνάμα ἀνῆκεν εἰς τὸ τότε καλούμενον *ἀγγλικὸν κόμμα*, καὶ ἦν φίλος ἐπιστήθιος καὶ ἀγαπητὸς τοῦ πρέσβεως τῆς Ἀγγλίας Λάϋονς, ἀπελύθη τῆς ὑπηρεσίας, τὸν Ἰούλιον τοῦ 1845, παρὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ Κωλέττου, ἀρχηγοῦ τοῦ *γαλλικοῦ κόμματος*. Προσηνέχθη ὁ Δραγούμης θῦμα ἱλαστήριον καὶ τῶν ἀπαιτήσεων τῆς φατρίας, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῆς γαλλικῆς πολιτικῆς, ἥτις, ὡς ἀτυχῶς συνέβη τότε, καὶ τὴν Ἑλλάδα εἶχεν ἐκλέξει πεδίον ἀνταγωνισμοῦ καὶ πάλης πρὸς τὴν ἀγγλικὴν πολιτικήν, πρὸς ἣν ἤριζε πεισματώδης, πρωθυπουργοῦντος τοῦ Γυιζώτου. Τόσῳ ἀγαθὴ ὅμως ὑπῆρξεν ἡ ὑπηρεσία τοῦ Δραγούμη, ὥστε αὐτὸς ὁ ἀπολύσας τοῦτον ἀπὸ τῆς ὑπηρεσίας Κωλέττης, εἰς ἐσωτερικὰς καὶ εἰς ἐξωτερικὰς ἐνδίδων πιέσεις, ἀνακοινῶν αὐτῷ τὴν παῦσιν, δὲν ἠδυνήθη νὰ μὴ τῷ γράψῃ ταῦτα: «Σᾶς διαβεβαιοῦμεν δὲ καὶ ἡμεῖς, ὅτι θέλομεν προσπαθήσει »νὰ διορισθῆτε, ὅσον ἔνεστι ταχύτερον, εἰς θέσιν *ἀνάλογον τῆς ἱκανότητός »σας καὶ τῶν δικαιωμάτων, τὰ ὁποῖα ἀπεκτήσατε εἰς τὴν ὑπηρεσίαν*.» Θαυμασία ὄντως λογική, καὶ φράσεις ὅλως ἀποκαλύπτουσαι, ὑπὲρ πάντα ἄλλον λόγον, τὴν ἀσχημίαν τῆς πράξεως. Ἀφοῦ τις ὁμολογεῖται «ἱκανὸς καὶ »κεκτημένος δικαιώματα εἰς τὴν ὑπηρεσίαν», πῶς ἀπολύετε τῆς ὑπηρεσίας ταύτης; Ἐν τῷ μεταξὺ τῶν στίχων τοῦ ὑπουργικοῦ ἐγγράφου ἀνευρίσκεται ὁ κύριος λόγος τῆς ἀπολύσεως τοῦ ἱκανοῦ ὑπαλλήλου· λόγος τῆς ἀπολύσεως αὐτοῦ ὑπῆρξαν αἱ φατριαστικαὶ ἀπαιτήσεις, ἡ ἄρνησις τῶν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ δικαιωμάτων, αἵτινες κατέστησαν κενὸν λόγον καὶ τὴν δοθεῖσαν ὑπόσχεσιν περὶ τῆς «ὅσον ἔνεστι ταχύτερον» ἀνακλήσεως εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἄνευ λόγου ἀπολυομένου ταύτης. Βεβαίως ὑπὸ σύστημα κυβερνητικὸν τοιοῦτον ἦν ἀδύνατον νὰ μορφωθῇ, ὡς ἔδει, σῶμα δημοσίων λειτουργῶν, ἀνταξίων τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν· ἔκτοτε δὲ χρονολογοῦνται αἱ ἀταξίαι εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Ἑλλάδος, ἃς ἔμελλον ν' ἀναπτύξωσιν ἔτι μᾶλλον αἱ πολιτικαὶ ἀνωμαλίαι καὶ ἡ ἀνατροπὴ τῆς πρώτης βασιλικῆς Δυναστείας.

Οὕτω ἀπολυθεὶς τῆς ὑπηρεσίας, ἐν ᾗ διέπρεψε, προτιμωμένην δὲ βλέπων τὴν ἀνικανότητα καὶ τὴν ἡμιμάθειαν, ἢ τὴν τελείαν ἀμάθειαν, καὶ περιφρο-

νόμενα τὰ κεκτημένα δικαιώματα ὁ Νικόλαος Δραγούμης, οὐδόλως παράδοξον, ἀλλὰ καὶ φυσικόν, ἐάν, ἐνασκῶν τὰ πολιτικὰ δικαιώματά του, ἀφιέρωσε πᾶσαν τὴν ἱκανότητα αὐτοῦ εἰς σφοδρὰν κατὰ τοῦ ὑπουργείου Κωλέττου ἀντιπολίτευσιν, εἰς ἣν ἄλλως εὕρισκε προϊσταμένους καὶ συμπράττοντας τοὺς πολιτικοὺς ἄνδρας, μεθ' ὧν ἀπὸ τρυφερᾶς νεότητος εἰργάσθη, ὡς πολιτευόμενος. Σφοδρότατα καὶ νευρώδη ὑπῆρξαν τὰ ἐν τῇ *Ἀθηνᾷ* καταχωρισθέντα ἄρθρα τοῦ Δραγούμη, κατὰ τοῦ ὑπουργείου Κωλέττου καὶ κατὰ τῆς γαλλικῆς πολιτικῆς, ποικίλα δέ, καὶ οὐκ ὀλίγον ζημιώσαντα τὴν κυβερνητικὴν μερίδα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τὰ φυλλάδια, ἅτινα οὐ μόνον ἑλληνιστὶ ἀλλὰ καὶ γαλλιστὶ γεγραμμένα ἐδημοσίευσεν ὁ Νικόλαος Δραγούμης, κατὰ τοῦ ἐπικρατοῦντος συστήματος. Ὅτι δὲ ἡ ἀντιπολίτευσις ἐκείνη κατέστη ἰσχυρὰ καὶ ἐκλόνισε τὸ ἀνιδρυόμενον οἰκοδόμημα τοῦ ψευδοῦς συνταγματισμοῦ, ὑφ' ὃν εἰργάζετο τέλειος ἀπολυτισμὸς καὶ ὅλως προσωπικὴ κυβέρνησις τοῦ βασιλέως, ἀπέδειξαν ἡ διάλυσις τῆς πρώτης Βουλῆς, αἱ ἀκατονόμαστοι ἐπεμβάσεις τοῦ ὑπουργείου Κωλέττου, πρὸς μόρφωσιν Βουλῆς ταπεινῆς καὶ ἀφώνου, διὰ τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν ἀντιθέτων τῷ κρατοῦντι συστήματι, καὶ αἱ ἀλληλοδιάδοχοι ἔνοπλοι ἐξεγέρσεις, κατὰ τὴν Στερεὰν καὶ κατὰ τὴν Πελοπόννησον, αἵτινες πολλάκις ἤνεγκον ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς τὴν Βασιλείαν αὐτήν.

Ὁ θάνατος, αἴφνης ἐπελθών, ἀφήρεσεν ἐκ τῆς ζωῆς τὸν Ἰωάννην Κωλέττην, ἐν ἔτει 1847. Ἡ ἀπὸ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς ἀποχώρησις τοῦ παντοδυνάμου πρωθυπουργοῦ, ἐὰν μὴ ὅλως ἠλλοίωσε τὸ θεμελιωθὲν κυβερνητικὸν σύστημα, ἐμείωσεν ὅμως κατὰ πολὺ τὴν σφοδρότητα αὐτοῦ. Μεταβάσης ἄλλως τῆς διευθύνσεως τῆς ἀνωτάτης αὐτοῦ εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Βασιλέως, καὶ καταβληθείσης πάσης σπουδαίας ἀντιπολιτεύσεως συνταγματικῆς, τῶν πλείστων δὲ ἀποθαῤῥυνθέντων, καὶ ἄλλων, ἢ ἀποχωρησάντων τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς, ἢ ὑποταγέντων εἰς τὸ ἐπικρατῆσαν σύστημα, ἵνα σώσωσι τὰ ναυάγια καὶ τῆς πολιτικῆς θέσεώς των καὶ τῆς περιουσίας των, ἔλαβον τὰ πράγματα τὸν ἠπιώτερον τύπον τῆς ἀδιαφορίας. Οὕτω ὁ βασιλεὺς Ὄθων δὲν ἐλησμόνησε τὸν νεανίαν τῆς *Μαδαγάσκαρ*, τὸν πρῶτον χαιρετίσαντα αὐτόν, πρὸ τῶν ἑλληνικῶν ἀκτῶν ὁρμοῦντα, συνέστησε δὲ τὴν ἀνάκλησιν αὐτοῦ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν, τῷ διαδόχῳ τοῦ Κωλέττου ὑπουργείῳ. Ἀλλ' ὁ θερμὸς καὶ ζωηρὸς ἀντιπολιτευόμενος Δραγούμης οὐδ' ἐν τούτῳ ἠθέλησε νὰ παραβῇ τὰ τῆς ἱεραρχίας ὑπαγορεύματα. Μολονότι ὁ Τρικούπης, πρακτικώτερος ἀναδεικνύμενος, καὶ ἀποδεχόμενος, ὅτι ἡ βαθμηδὸν κατάληψις τῶν δημοσίων θέσεων, παρ' ἀνδρῶν ἱκανῶν καὶ τιμίων, ἔμελλεν, διαμορφοῦσα τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν, νὰ ἐπιφέρῃ ἀνεπαισθήτως καὶ ἄνευ κλονισμῶν γενικωτέρων τὴν πραγματικὴν βελτίωσιν τῶν τῆς Πολιτείας, ἀποκρούων δ' ἐντεῦθεν τὴν συστηματικὴν ἀποχὴν ἀπὸ τῶν κοινῶν, συνεβούλευσεν αὐτὸν νὰ μὴ ἀποποιηθῇ τὴν *προσφοράν*, νὰ ἐπανέλθῃ δὲ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν, ἥτις ἐξεζήτει αὐτόν, ὁ

Δραγούμης προὐτίμησε νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὴν γνώμην τῶν προϊσταμένων τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, ἀποτρεπόντων αὐτὸν νὰ δεχθῇ τὴν ἀνάκλησίν του εἰς τὴν θέσιν, ἀφ' ἧς ἐξεβλήθη, τόσῳ ἀδίκως, τῷ 1845. Μετ' ὀλίγον τῶν πραγμάτων ἔτι μᾶλλον ἐκλυθέντων καὶ τῆς προσωπικῆς κυβερνήσεως ὁριστικῶς κατισχυσάσης, οἱ προϊστάμενοι τῆς Ἀντιπολιτεύσεως ἀπεδέχθησαν τοῦ Τρικούπη τὴν γνώμην, δὲν ἠρνήθησαν δὲ τὰς μετ' ὀλίγον προσενεχθείσας αὐτοῖς θέσεις, καὶ ἀπῆλθον ἐκ τῆς Ἑλλάδος μάλιστα. Ὡς καὶ ἄλλων, οὕτω καὶ τοῦ Νικολάου Δραγούμη ἐψύχρανε τὸν ζῆλον ἡ τοιαύτη γενικὴ χαλάρωσις, καὶ τὸν ἀπεγοήτευσεν ὅλως. Κρίνων ἐντεῦθεν ἑαυτὸν ἀπηλλαγμένον πάσης ὑποχρεώσεως κομματικῆς καὶ πάσης ὑποταγῆς, εἰς προϊσταμένους, οἵτινες παρητοῦντο τοῦ ἐνεργοῦ πολιτικοῦ βίου καὶ ἀπεχώρουν αὐτοῦ, βλέπων δέ, ὅτι πᾶσα πολιτικὴ ἐνέργεια ἀπεδείχθη ἐφεξῆς ματαία, ἀφοῦ κατίσχυσεν ὁριστικῶς ἡ προσωπικὴ Κυβέρνησις καὶ ὁ κοινοβουλευτικὸς βίος κατέστη ὄνειρον πλέον, διαλυθέντων τῶν πολιτικῶν κομμάτων, καὶ ὁ Νικόλαος Δραγούμης, ὡς πολλοὶ ἄλλοι ἔπραξαν, ἀπεχώρησε τοῦ ἐνεργοῦ πολιτικοῦ βίου, ἐπιδοθεὶς εἰς φιλολογικὰς ἐργασίας.

Κατὰ τὸ ἔτος 1847, ὁ εὐδόκιμος δημοσιογράφος καὶ ῥέκτης ἀνὴρ Γρηγόριος Καμπούρογλος ἐξέδωκε τὴν *Εὐτέρπην*, τὸ πρῶτον εἰκονογραφικὸν περιοδικόν, τὸ ἐν Ἑλλάδι ἐκδοθέν. Τῆς συντάξεως τοῦ περιοδικοῦ τούτου, ὅπερ ἐπὶ ἔτη πολλὰ ηὐδοκίμησεν, ἐξέπνευσε δέ, ὡς πάντα τὰ σπουδαῖα ἐν Ἑλλάδι περιοδικὰ δημοσιεύματα, ἐλλείψει τροφῆς, μετέσχεν ὁ Νικόλαος Δραγούμης, μετ' ἄλλων πεπαιδευμένων καὶ ἠσκημένων περὶ τὸ γράφειν ἀνδρῶν. Πάντα τὰ ἐν τῇ *Εὐτέρπῃ* ἄρθρα, τὰ φέροντα τὰ στοιχεῖα Ξ Μ, διακρινόμενα δὲ διὰ τὸ καλλιεπὲς καὶ τὸ ἀκριβὲς αὐτῶν, εἰσὶ προϊόντα τοῦ καλάμου τοῦ Δραγούμη. Ἀλλὰ παρελθούσης διετίας, ἀπεχώρησε τῆς συντάξεως τῆς *Εὐτέρπης* ὁ Νικόλαος Δραγούμης, ἵδρυσε δέ, κατὰ Ἀπρίλιον τοῦ 1849, μετὰ τῶν Κωνσταντίνου Παπαῤῥηγοπούλου καὶ Ἀλεξ. Ῥ. Ῥαγκαβῆ, τὴν *Πανδώραν*, τὸ δεύτερον ἐν Ἑλλάδι εἰκονογραφικὸν περιοδικόν, ἀλλὰ μὴ βραδύναν νὰ ὑπερβῇ, εἰς τὴν σπουδαιότητα καὶ εἰς τὴν ἀξίαν, κατὰ πολὺ τὴν *Εὐτέρπην*.

Ἡ *Πανδώρα*, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1856, περιελθοῦσα εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν διεύθυνσιν τοῦ Νικολάου Δραγούμη, καὶ κτῆμα αὐτοῦ γενομένη, διετηρήθη ἐκδιδομένη τακτικῶς ἀνὰ δεκαπενθήμερον, ἐπὶ ὅλα ἔτη εἴκοσι καὶ δύο πλήρη. Τὸ περιοδικὸν τοῦτο ὁμολογουμένως κατέχει τὴν πρώτην θέσιν ἐν τοῖς σπουδαίοις δημοσιεύμασι τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, γνωστὸν δὲ ἐγένετο παρὰ τοῖς ξένοις αὐτοῖς, καὶ τιμᾶται πολὺ παρὰ τοῖς μελετῶσι τὰ τοῦ καθ' ἡμᾶς Ἑλληνισμοῦ. Ἡ ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας μακρὰς θ' ἀναγράψῃ σελίδας, ἀναλύουσα, ὡς δεῖ, τὸ περιοδικὸν τοῦτο σύγγραμμα, θ' ἀπονείμῃ δὲ δάφνην ἀνθηρὰν τῷ μετὰ τῆς εὐδοκιμήσεως τῆς *Πανδώρας* συνδέσαντι ἀῤῥήκτως τὸ ὄνομα αὐτοῦ Νικολάῳ Δραγούμῃ· διότι δὲν ὑπῆρξεν οὗτος ἁπλοῦς διευθυντὴς καὶ ἐκδότης τῆς *Πανδώρας*, ἀλλ' ὁ κύριος συντάκτης αὐ-

τῆς, περὶ ὃν οἱ ἄλλοι, ὡς συνεργάται, ἠριθμοῦντο. Ἡ *Πανδώρα* πληροῦται σπουδαιοτάτων ἄρθρων τοῦ Νικολάου Δραγούμη, ὑποκείμενον ἐχόντων περιηγήσεις, τόπων καὶ ἠθῶν περιγραφάς, βιβλιοκρισίας, ἄρθρα περὶ τῆς ἑλληνικῆς ναυτιλίας, μελέτας ἐπὶ τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ ἐπὶ τῆς καθ' ἡμᾶς ἱστορίας. Ἅπαντα τὰ προϊόντα ταῦτα τοῦ καλάμου τοῦ Δραγούμη διακρίνονται, ἐπὶ ἀκριβείᾳ φράσεως καὶ ἐπὶ χάριτι. Τὰ αὐτὰ προσόντα δὲ κέκτηνται καὶ τὰ ἐν σχήματι παραρτημάτων τῆς *Πανδώρας* δημοσιευθέντα ἕτερα πονήματα τοῦ Δραγούμη, οἷα ἡ Ἱστορία τοῦ Σκενδέρβεη, συνταχθεῖσα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς τοῦ Paganel, ἣν ἐπ' ἐσχάτων ἀνεθεώρει πρὸς νέαν ἔκδοσιν, αἱ συμβουλαὶ πρὸς τοὺς χειρώνακτας, κατ' ἀπομίμησιν γαλλικοῦ συγγράμματος, ὁ ἐκ τοῦ γαλλικοῦ τοῦ Γκυζῶ διεσκευασμένος βίος τοῦ Οὐασιγκτῶνος, καὶ πλεῖστα ἄλλα, παχέα ἀποτελοῦντα τεύχη.

Ἀλλὰ νέαι πολιτικαὶ τρικυμίαι ἀπέσπασαν αὖθις τὸν Νικόλαον Δραγούμην ἀπὸ τοῦ ἡσυχωτέρου βίου τοῦ συγγραφέως καὶ ἔρριψαν αὖθις εἰς τὸν πολιτικὸν ἀγῶνα.

Ὅτε ἐν ἔτει 1853 ἐπῆλθεν ἡ ἐν τῇ Ἀνατολῇ κρίσις καὶ ὁ ῥωσσοτουρκικὸς πόλεμος, οὗ μετ' ὀλίγον μετέσχον καὶ αἱ δύο μεγάλαι Δυνάμεις τῆς Δύσεως, ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία, ἐνθουσιασθέντες ὑπὸ τῶν κηρυγμάτων τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου, δηλώσαντος, ὅτι, ἀπέχων πάσης κατακτήσεως χώρας, ἀνελάμβανε τὸν κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμον, μόνον ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν χριστιανῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ τῆς ἀλλοπίστου κατακτήσεως, οἱ Ἕλληνες ἔκριναν, ὅτι ἐπῆλθεν ἡ κατάλληλος στιγμή, ὅπως, τὸ διακοπὲν ἔργον ἐν ἔτει 1829 ἀναλαμβάνοντες, ἐπιδιώξωσι τὴν ἀπελευθέρωσιν καὶ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν χωρῶν, ὅσαι πρὸ εἰκοσιπενταετίας καὶ ἐπέκεινα δὲν ἔτυχον τοῦ πλεονεκτήματος τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Ἀκράτητος, ὅσῳ εἰλικρινὴς καὶ γενικὸς ὑπῆρξεν ὁ ἐνθουσιασμὸς ἐκεῖνος· ἐντέχνως ἄλλως τε ὑπέκκαυσεν αὐτὸν καὶ ἡ ῥωσσικὴ πολιτική, συμφέρον ἔχουσα νὰ τύχῃ ὁπωςδήποτε συμμάχων, προωρισμένων ν' ἀντιπερισπάσωσι τοὐλάχιστον μερίδα τῶν τουρκικῶν δυνάμεων. Ἐὰν γνωσταὶ ἐγένοντο ἀμέσως τότε αἱ ὑπεκφυγαὶ τοῦ Μυστικοσυμβουλίου τῆς Πετρουπόλεως, οὐδεμίαν συναινοῦντος ν' ἀναλάβῃ διὰ συνθήκης τακτικῆς ὑποχρέωσιν, ἀπέναντι τῆς Ἑλλάδος, ἐν περιπτώσει ἐπιτυχίας, πάντοτε δὲ μυρίας προβάλλοντος προφάσεις ὅπως κερδαίνῃ ἀναβολὰς ἐπὶ ἀναβολῶν, ἐπιμόνως δὲ ἀποποιουμένου νὰ εἴπῃ τι περὶ τῆς Μακεδονίας, ἣν ἔκτοτε ἔθετε ἐκτὸς τοῦ κύκλου τῶν ἑλληνικῶν ἀξιώσεων, μόλις δὲ περὶ τὰ τέλη, ἀλλ' ὅτε ἡ ἀγγλογαλλικὴ κατοχὴ ἔκρουε τὰς πύλας τῆς Ἑλλάδος, πεισθέντος νὰ ὑποσχεθῇ ἀτελῆ τινα καὶ κατ' οὐσίαν ἀόριστα πάλιν, ἐάν, λέγω, οἱ Ἕλληνες ἐγίνωσκον ἀκριβῶς τὰς διαπραγματεύσεις ἐκείνας, θὰ ἐπείθοντο περὶ τοῦ κυρίου χαρακτῆρος τοῦ πρὸς

τὴν Τουρκίαν προτελευταίου πολέμου τῆς Ῥωσσίας, καὶ ἀλλοίαν θὰ ἐτρέποντο ὁδὸν, ἐν τῇ ἐπισκηψάσῃ πρὸ εἰκοσιπενταετίας κρίσει, κατὰ τὴν Ἀνατολήν. Δυστυχῶς τὸ μέγα πλῆθος ἠγνόει τὰς τῶν Κυβερνήσεων διαπραγματεύσεις, ἐπίστευε δὲ εἰς τὰ ὅλως διάφορον φέροντα χαρακτῆρα δημόσια κηρύγματα. Ἀφεθέντες οἱ Ἕλληνες εἰς τὸν ἐνθουσιασμὸν αὐτῶν, ὑπερβάλλουσαν δ' ἔχοντες περὶ τῶν ῥωσσικῶν δυνάμεων ἰδέαν, ἣν μετ' ὀλίγον τὰ πράγματα αὐτὰ ἔμελλον ν' ἀποδείξωσιν ἀνυπόστατον, ἤρξαντο παρασκευαζόμενοι εἰς τὴν κατὰ τῆς Τουρκίας ἐπίθεσιν, καὶ ὅτε διέβησαν τὸν Δούναβιν οἱ ῥωσσικοὶ στρατοὶ ὑπερέβημεν καὶ ἡμεῖς τὰ πρὸς τὴν Τουρκίαν σύνορα. Τόσῳ δὲ ὁ ἐνθουσιασμὸς ἐκεῖνος ὑπῆρξεν ἀκάθεκτος, ὥστε καὶ αὐτοὶ οἱ πρὸ δεκάδων ἐτῶν θιασῶται τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, παρηκολούθησαν τὸ κοινὸν φρόνημα, κατέπνιξαν δὲ πᾶσαν ἄλλην ἀνάμνησιν, ἐν τῷ μίσει αὐτῶν κατὰ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως καὶ ἐν τῇ προσδοκίᾳ τῆς ἀπ' αὐτῆς ἀπαλλαγῆς. Ἐν τοῖς τοιούτοις καταριθμεῖται καὶ ὁ Νικόλαος Δραγούμης. Λησμονήσας τὰς παλαιὰς πολιτικὰς σχέσεις αὐτοῦ, οὐδ' ἀναμνησθεὶς τῶν πρὸς αὐτὸν ἀδικημάτων τῆς Βασιλείας, τιθεμένης τότε ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἐθνικῆς ὁρμῆς, συνετάχθη ταύτῃ, μεθ' ὅλου τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, οὗ ἦτον δεκτικὴ ἡ ποιητικὴ ψυχὴ αὐτοῦ. Μεγίστην δὲ, σὺν ἄλλαις, προσήνεγκεν ὑπηρεσίαν τότε, τὴν ἑπομένην.

Ἀφοῦ αἱ δύο μεγάλαι Δυνάμεις ὁριστικῶς ἀπεφάσισαν νὰ ματαιώσωσι τὴν ἐπιδρομὴν τῆς Ῥωσσίας, καὶ νὰ σώσωσιν ἀπὸ τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου τὴν τουρκικὴν αὐτοκρατορίαν, ἐπείγοντο νὰ ἐξουδετερώσωσι πᾶν κίνημα, παρεμβάλλον προσκόμματα εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς πολιτικῆς αὐτῶν. Δὲν ἠγνόουν οἵας δυσχερείας ἔμελλε νὰ παράσχῃ αὐτοῖς, καὶ οἵαν βοήθειαν νὰ προσπορίσηται εἰς τὰ ῥωσσικὰ ὅπλα, ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἐπαναστάσεως ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς ἐπαρχίαις τῆς Τουρκίας. Συμφέρον οὕτω ἄμεσον τῆς πολιτικῆς ταύτης ὑπῆρχεν, ὅπως δικαιολογήσῃ τὰ μετ' ὀλίγον ἐπελθόντα κατὰ τῆς Ἑλλάδος αὐστηρότατα στρατιωτικὰ ἔργα, νὰ ἐκριζώσῃ καὶ τὸ ἔσχατον τοῦ φιλελληνισμοῦ ἴχνος ἐν τῇ Εὐρώπῃ, παριστῶσα τὴν Ἑλλάδα, ἀφ' ἑνὸς μὲν ὡς οἰκτρῶς ἔχουσαν τὸν ἐσωτερικὸν ὀργανισμὸν καὶ οὐδὲν παρέχουσαν ἀπόδειγμα οἰκοδομῆς στερεᾶς ἐν τῷ μέλλοντι, ἀφ' ἑτέρου δὲ, ὡς οὖσαν τυφλὸν τῆς Ῥωσσίας ὄργανον καὶ πρόσκοπον προωρισμένην τῆς περαιτέρω ἐπιδρομῆς αὐτῆς εἰς τὴν Μεσόγειον. Καὶ ὅμως οὐδὲν τούτου ψευδέστερον. Ἡ συνείδησις τοῦ Ἕλληνος, καὶ τότε, ὡς καὶ πρότερον καὶ πάντοτε, ἦν ὅλως ἑλληνικὴ, ἐννόει δὲ νὰ ὑπηρετήσῃ μόνον τὸ ἐθνικὸν συμφέρον αὐτοῦ, ἐπιτιθέμενος καὶ τῷ 1854 κατὰ τῆς Τουρκίας. Προσβάλλων τὴν Τουρκίαν, καθ' ἣν ὥραν ἡ Ῥωσσία ἐπιτίθεντο κατ' αὐτῆς, εἰργάζετο ἁπλῶς καὶ ἀποκλειστικῶς, ὅπως συντελέσηται τὴν ἐθνικὴν ἑνότητα αὐτοῦ καὶ συνταχθῇ ἐν ἐλευθερίᾳ, οὐχὶ δὲ ὅπως καταστῇ ῥῶσσος ὑπήκοος ἢ ὑπηρετήσῃ τὰ σχέδια τῆς ῥωσσικῆς κατακτήσεως. Τὰς ἀληθείας ταύτας δὲν ἠμφισβήτουν βεβαίως, ἐν τῷ μυχῷ τοῦ

συνειδήσεως αὐτῶν, οἱ ἰσχυροὶ τῆς Δύσεως· ὑπῆρξαν δὲ καὶ ἄνδρες γραμμάτων καὶ πολιτικοὶ ἐπιφανεῖς ἄλλοι, οἵτινες, εἴτε ἦσαν ἀρκούντως εἰλικρινεῖς, ὅπως ἀνομολογήσωσιν αὐτάς, εἴτε συμφέρον πολιτικὸν εἶχον νὰ ὑποστηρίξωσι τὴν ἀκριβῆ περὶ Ἑλλήνων ἰδέαν. Ἀλλὰ τὸ ἐνεστὼς συμφέρον καὶ ἡ ὑφισταμένη ἀνάγκη τῆς ὑπερισχύσεως κατέπνιγον τὴν φωνὴν τῆς ἀληθείας, συντόνως δὲ καὶ δραστηρίως ἐπεδιώκετο ἡ ἐργασία τῆς δυσφημίσεως καὶ τοῦ ἐξευτελισμοῦ τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἀνίσχυροι ἀπέβαινον αἱ ἀτελεῖς ἀπολογίαι τῶν ὀλίγων Φιλελλήνων, ἐπὶ τοῖς δακτύλοις μετρουμένων τότε. Ἔπρεπεν καὶ ἐκ τῆς Ἑλλάδος νὰ παρασχηθῶσι τὰ ἀμυντήρια, καὶ αὐτὴ αὕτη ἡ Ἑλλὰς ν' ἀναλάβῃ τὴν ἀπολογίαν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ἀφιέρωσεν ὁ Νικόλαος Δραγούμης τὰς δυνάμεις αὐτοῦ, κατὰ τὴν κρίσιμον ἐποχὴν τοῦ 1853 καὶ 1854. Μετὰ των δύο ἑτέρων ἱδρυτῶν τῆς *Πανδώρας*, συμπραττόντων δὲ τοῦ Μάρκου Ῥενιέρου καὶ Γεωργίου Βασιλείου, ἱδρύσατο, κατ' Αὔγουστον τοῦ 1853, τὸν Spectateur de l' Orient, ἐπὶ τρία ὁλόκληρα ἔτη διαρκέσαντα. Τὸ περιοδικὸν τοῦτο, εἰς γλῶσσαν γαλλικὴν ἀρίστην καὶ καθαρεύουσαν γεγραμμένον, παρέσχεν ἐπιφανεῖς ὑπηρεσίας εἰς τὸν κατασυκοφαντούμενον τότε Ἑλληνισμόν. Οὐ μόνον κατέστησε τοῖς Εὐρωπαίοις γνωστὰς τὰς προόδους τοῦ ἐλευθερωθέντος τμήματος τῆς μεγάλης ἑλληνικῆς χώρας, καὶ διὰ τῶν ἀναμφιῤῥήστων ἀριθμῶν τῆς καταστατικῆς ἐβεβαίωσεν, ὅτι αἱ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος προσδοκίαι τῆς Εὐρώπης δὲν διεψεύσθησαν ὑπὸ τῶν ἐλευθέρων Ἑλλήνων, διότι δὲν ἔπαυσαν οὗτοι οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν μίαν ἐργαζόμενοι καὶ προοδεύοντες, ἀλλὰ καὶ θριαμβευτικῶς ἀπέδειξε τὸ ὅλως ἐθνικὸν φρόνημα τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους καὶ τὴν ἀφοσίωσιν αὐτοῦ εἰς τὴν πολιτικὴν ἐλευθερίαν, στοιχεῖα ἀμφότερα, ὅλως ἀσυμβίβαστα πρὸς τὴν ἀποδιδομένην αὐτῷ φιλοῤῥωσικὴν διάθεσιν. Καὶ βεβαίως δὲν ἔσωσε τὰ πάντα ὁ *Θεατὴς τῆς Ἀνατολῆς*· διότι εἰς μόνας τὰς ἐφημερίδας ἢ τὰ περιοδικὰ δὲν ἀπόκειται τὸ τοιοῦτον, ἀλλὰ καὶ ἀπολύτως ἂν ἀνῆκεν αὐτοῖς ἦτο κατόρθωμα ἀδύνατον τότε, ἀπέναντι τῆς ἀναλλοιώτου ἀποφάσεως τῆς Δύσεως καὶ τῆς ἀνάγκης, εἰς ἣν περιῆλθεν αὕτη, ὅπως, ἀντὶ πάσης θυσίας, ματαιώσῃ τὴν ῥωσσικὴν ἀπόπειραν τοῦ 1853. Ἀλλ' ἀναμφισβητήτως αἱ λελογισμέναι καὶ μεμετρημέναι ἀπολογίαι τοῦ Spectateur de l' Orient, αἱ ἀναλύσεις αὐτοῦ, καὶ αἱ πραγματικαὶ εἰδήσεις, ὅσας καθ' ἑκάστην ἐδημοσίευε, περὶ τῆς διανοητικῆς καὶ ὑλικῆς ἀναπτύξεως τῆς Ἑλλάδος, κατὰ πολὺ ἐχαλάρωσαν, παρὰ τῷ δημοσίῳ φρονήματι τῆς Εὐρώπης, τὴν πρώτην ὁρμὴν τῆς ἐπιθέσεως, καὶ ὅτε τῷ 1856 συνεκροτήθη ἐν Παρισίοις ἡ σύνοδος, ἡ τὴν συνθήκην τῆς 4/16 Μαρτίου τοῦ ἔτους ἐκείνου συντάξασα, οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Δυνάμεων, αἵτινες εὐνούστερον εἶχον πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ προσεπάθουν νὰ σώσωσι τὴν βαυαρικὴν Δυναστείαν αὐτῆς, εὐχερέστερον κατώρθωσαν, ὅπως ἐπιεικέστερον κριθῇ ἡ Ἑλλὰς καὶ τὰ περὶ αὐτῆς ῥηθέντα μὴ μετέχωσι τῆς πρώτης ἀγριότητος καὶ τοῦ πρό τινος ἔτι ἄκρου ἐρεθισμοῦ.

Μεγίστη έντεῦθεν ὀφείλεται εὐγνωμοσύνη, σὺν τοῖς ἄλλοις ἱδρυταῖς καὶ συντάκταις τοῦ *Θεατοῦ τῆς Ἀνατολῆς*, τῷ Νικολάῳ Δραγούμη, ἐν τούτοις διαπρέψαντι.

Ὁ Νικόλαος Δραγούμης, εἰ καὶ συνετάχθη ἐν ἔτει 1854 τῇ μεγίστῃ μερίδι τοῦ ἔθνους καὶ τῷ βασιλεῖ Ὄθωνι, ἀποδεξαμένῳ τὴν κατὰ τῆς Τουρκίας ἐπίθεσιν, δὲν ἠλλοίωσεν ὅμως καὶ καθ' ὁλοκληρίαν τὰς πρώτας περὶ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῶν Δυνάμεων ἰδέας του, οὔτε ἀπεχωρίσθη τῶν ἀρχαίων πολιτικῶν φίλων του, πρὸς οὓς διετέλει ἐν στενῇ σχέσει. Ἐν γένει, καίτοι μεμφόμενος τοὺς τρόπους τῆς Ἀγγλίας πρὸς τὴν Ἑλλάδα, πρὸς αὐτὴν μᾶλλον ἐφέρετο· ἡ δὲ διαρκὴς καὶ ἀδιάκοπος ἀλληλογραφία αὐτοῦ πρὸς αὐτὸν τὸν πρὸ τῆς Σεβαστουπόλεως ἀρχηγοῦντα τῶν ναυτικῶν δυνάμεων τῆς Ἀγγλίας, τὸν Λάϋονς, ὑπῆρχε πρόσθετον ἀπόδειγμα τῆς ἐνδομύχου γνώμης αὐτοῦ, τῶν προτιμήσεών του, τῶν ἀληθῶν συμπαθειῶν του, ἃς ἐκραταίου, ἀντὶ νὰ κλονίζῃ, ἡ πρὸς τὸν Βρεττανὸν ναύαρχον πνευματικὴ κοινωνία αὕτη. Τὰ πρὸς τὸν Δραγούμην γράμματα τοῦ μακαρίτου Λάϋονς, ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ πρὸ τῆς Σεβαστουπόλεως γραφόμενα, ἀποδεικνύουσιν αὐτὸν ἀείποτε θερμὸν τῆς Ἑλλάδος φίλον καὶ πράγματι φιλέλληνα. Οὕτω, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐσχηματίσθη τὸ μετὰ τὴν ἀγγλογαλλικὴν κατοχὴν ὑπουργεῖον τοῦ Μαυροκορδάτου, σπουδαῖος ἐγένετο λόγος, περὶ τῆς προσλήψεως τοῦ Νικολάου Δραγούμη, ὡς ὑπουργοῦ. Ἄλλως τε παρὰ τὴν πρὸς τὸν Λάϋονς σχέσιν του, φιλίαν ἀρχαίαν καὶ ἀδιάκοπον εἶχε τότε ἔτι πρὸς τὸν στρατηγὸν Καλλέργην, τὸν ἐν Ἑλλάδι ἀντιπρόσωπον τῆς πολιτικῆς τοῦ Ναπολέοντος Γ' καὶ πρόσωπον τῆς ἀπολύτου ἐμπιστοσύνης αὐτοῦ. Ἡ ἰδέα αὕτη ἐναυάγησεν ἐν τούτοις, πρὸ τῆς ἐπιμόνου ἀντιστάσεως τοῦ ἐν Ἀθήναις πρέσβεως τῆς Ἀγγλίας Θωμᾶ Οὐάϊς, πρὸς ὃν διεῤῥήχθη πρὸ καιροῦ ὁ Δραγούμης, ἕνεκα τῆς ἀποτόμου κατὰ τῆς Ἑλλάδος πολιτικῆς του, καὶ ὅστις δὲν ἠδύνατο νὰ ἴδῃ εἰσερχόμενον εἰς τὸ Ὑπουργεῖον πολιτευόμενον, ὃν πρό τινος ἔτι εἰς τὴν Κυβέρνησίν του παρέστησεν, ὡς παραδοθέντα ὅλως εἰς τὴν ῥωσσικὴν πολιτικὴν, καὶ ὡς ἀποπτύσαντα τὰς πρὸς τὴν Ἀγγλίαν ἐκ νεότητος συμπαθείας του. Τότε δὲ ἡ πολιτικὴ ἀνάγκη ἐπέβαλλε τὸν καταρτισμὸν ὑπουργείου, ἀναμφισβητήτου ἀντιθέσεως πρὸς πᾶσαν, ἔστω καὶ πόῤῥωθεν, συμπάθειαν πρὸς τὴν Ῥωσσίαν. Τοιαύτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ πρὸς τὸν Δραγούμην δυσμένεια τοῦ Οὐάϊς, ὥστε ἐματαίωσεν οὗτος καὶ τὴν ὑποψηφιότητά του, ὡς Δημάρχου Ἀθηναίων, καίτοι τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου ὁμοφώνως προτρέποντος ν' ἀναδεχθῇ τὸ δημαρχικὸν ἀξίωμα, καὶ τῶν πολλῶν Πολιτῶν συμφωνούντων εἰς τοῦτο, καὶ τῆς Κυβερνήσεως εὐνοούσης καὶ ὑποστηριζούσης τὴν ὑποψηφιότητα αὐτοῦ.

Ἀλλ' ἂν ὁ Νικόλαος Δραγούμης μὴ εἰσῆλθεν, ὡς ὑπουργὸς, εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τοῦ 1854, οὐχ ἧττον παρέσχεν ὑπηρεσίας εἰς τοῦτο, οὐχὶ μικρὰς, πρὸ πάντων δ' ἐχρησίμευσεν, ὡς μετριαστὴς καὶ συνοχεὺς, μεταξὺ τοῦ Μαυροκορ-

δάτου καὶ τοῦ Καλλέργου, πλήρη ἐμπιστοσύνην ἐχόντων εἰς αὐτόν, ὡς δεδοκιμασμένον κοινὸν φίλον. Οἱ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐν Ἑλλάδι πολιτευόμενοι δὲν ἀγνοοῦσι τὰς ἐπανειλημμένας συγκρούσεις καὶ τὰς ἔριδας τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν. Ὁ Καλλέργης ἐξώθει εἰς τὰ ἄκρα, ἐπιδιώκων ἐν παντὶ τὸν μέχρις ἐσχάτων ἐξευτελισμὸν τοῦ βασιλέως Ὄθωνος καὶ τῆς βασιλίσσης Ἀμαλίας, ἀκριβῶς τότε ἐκπροσωπούντων τῆς μεγάλης πλειονοψηφίας τοῦ σύμπαντος Ἔθνους τὰς ἰδέας καὶ τὴν πολιτικήν, δὲν ἤθελε δὲ ν' ἀκούσῃ τὰς νομικὰς λεπτότητας καὶ τὴν μετριότητα, ἐπιθυμῶν τὴν λύσιν τῶν προκυπτόντων ζητημάτων καὶ τῶν ἀναφυομένων προσκομμάτων τὴν ἄρσιν ἐπὶ τὸ πολεμικώτερον καὶ ἐπὶ τὸ ἀποτομώτερον. Ὁ Μαυροκορδάτος, βαθύτερον καὶ πολιτικώτερον κρίνων τὰ πράγματα, δὲν ἠννόει ποτὲ νὰ ἐξαντλήσῃ τὴν βασιλικὴν ὑπόληψιν, προσεπάθει δὲ νὰ σώσῃ ὅσον οἷόν τε πλειότερα ἐκ τοῦ ναυαγίου ἐκείνου τῆς πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος· εἶχε τὸ αἴσθημα τῆς νομιμοφροσύνης ἀνώτερον, δεσπόζον πᾶσαν ἄλλην σκέψιν αὐτοῦ καὶ κανονίζον πᾶσαν ἐνέργειάν του· Ἐμβλέπων εἰς τὸ μέλλον, ἔκρινε τὴν διὰ τῆς ξενικῆς λόγχης ἀνατροπὴν τῆς δυναστείας ἐκείνης, ὡς ὀλέθριον προηγούμενον, ἀφ' οὗ δ' ἅπαξ ἡ βασιλεία ἐκείνη ἔμελλε νὰ διατηρηθῇ, κατενόει, ὅτι ἔπρεπε νὰ μὴ ἐξευτελισθῇ, ὅπως δυνηθῇ νὰ ἐπιτελέσῃ τὰ ὑπὸ τοῦ Ἔθνους ἀνατεθέντα αὐτῇ καθήκοντα. Ὁ Νικόλαος Δραγούμης, εἰς τοῦ Μαυροκορδάτου τὰς ἰδέας ταύτας κλίνων, καὶ ταύτας ἀποδεχόμενος, ἐποιήσατο ὑπὲρ τούτων χρῆσιν τῆς ἐπιῤῥοῆς, ἣν ἤσκει παρὰ τῷ Καλλέργῃ, ὁρμητικῷ μὲν τοὺς τρόπους καὶ ἀνικάνῳ νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὰ τῆς ἔμφρονος πολιτικῆς ὑπαγορεύματα, ἀλλὰ τὴν φύσιν ἐν γένει ἀγαθῷ καὶ εὐμαλάκτῳ λίαν, μετὰ τὴν πρώτην ἔκρηξιν τῆς ὀργῆς αὐτοῦ. Σειρὰ πολλῶν ἐπιστολῶν τοῦ Καλλέργη πρὸς τὸν Νικόλαον Δραγούμην μαρτυρεῖ, περὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους φιλίας τούτων καὶ περὶ τῆς ὑπολήψεως, ἣν ὁ πρῶτος ἔτρεφε πρὸς τὸν δεύτερον. Καὶ ἀληθῶς πολλὰ ὤφειλεν ὁ Καλλέργης πρὸς τὸν Δραγούμην. Μὴ γινώσκων γράμματα καὶ δυσκολευόμενος νὰ ἐκφράσῃ διὰ τῆς γραφίδος τὰς ἰδέας του, ἑκάστοτε προσέτρεχεν εἰς τοῦ Δραγούμη τὴν φιλικὴν προθυμίαν, ὅπως συντάξῃ οὗτος τὰ ἔγγραφα, ἅτινα ὑπέγραφεν ὁ καλὸς στρατιωτικός, καὶ ἐδημοσίευεν ἀκολούθως. Καὶ εἰς τὰ ἄλλα παρεμπίπτοντα διοικητικὰ ἢ νομικὰ ζητήματα ὁ Καλλέργης τὰς συμβουλὰς ἐζητεῖτο τοῦ Δραγούμη, αὗται δ' ἀπεδεικνύοντο ἑκάστοτε, ὡς σύμφωνοι πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ πρὸς τὸ συμφέρον αὐτοῦ τοῦ αἰτουμένου διδόμεναι.

Κατὰ τὴν ὀδυνηρὰν ἐποχὴν τοῦ 1854 καὶ 1855, ὁ Νικόλαος Δραγούμης ἀνέπτυξε καὶ ἄλλας ἀρετάς, αἵτινες καὶ μόναι ἤρκουν νὰ καταστήσωσι προσφιλῆ τὴν μνήμην του παρὰ τοῖς Συμπολίταις αὐτοῦ. Ὅτε ἡ χολέρα, σὺν ἄλλαις συμφοραῖς τῆς ξενικῆς κατοχῆς, ἐπέσκηψεν εἰς τὰς Ἀθήνας, κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1854, καὶ ἡ πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδος σχεδὸν ἠρημώθη, τῶν

πλείστων ἐκ τῶν κατοίκων φυγόντων εἰς τὰς πέριξ ἐξοχάς, ἡ δὲ δημοσία ὑπηρεσία ὀλίγου δεῖν παρέλυε σύμπασα, διότι οὐχὶ ὀλίγοι καὶ ἐκ τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, καὶ ὑπουργοὶ ἔτι, κατέλιπον τὰς θέσεις των, τὸ Δημοτικὸν Συμβούλιον Ἀθηναίων ἐξελέξατο ἐπιτροπείαν ἐκ Πολιτῶν, ἵνα φροντίσῃ, περὶ τῆς συλλογῆς βοηθημάτων, ὑπὲρ τῶν πτωχῶν χολεριώντων τῆς πόλεως, διανείμῃ δὲ ταῦτα, καὶ ἐν γένει μεριμνήσῃ, περὶ τῆς τακτικῆς ἐπισκέψεως καὶ τῆς νοσηλείας τῶν ἐκ τῆς ἐπιδημίας προσβαλλομένων ἀπόρων, οὓς καὶ αὐτοὶ οἱ συγγενεῖς καὶ αὐτοὶ οἱ οἰκεῖοι κατέλιπον πολλάκις εἰς τῆς νόσου τὰς βασάνους, ἄνευ συνδρομῆς, ἄνευ βοηθείας. Ὁ Νικόλαος Δραγούμης ὑπῆρξεν εἷς ἐκ τῶν παρὰ τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου ἐκλεχθέντων ὡς μελῶν τῆς Ἐπιτροπείας ταύτης. Ἕτερα μέλη τῆς Ἐπιτροπείας ἀνεδείχθησαν οἱ Νικόλαος Κωστῆς, ἰατρὸς καὶ καθηγητής, πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπείας, ὁ Πρωτοσύγκελος Κωνοφάος, οἱ Πέτρος Σκουλούδης, Παναγῆς Κυριακός, Γ. Παυλίδης, καὶ παρὰ τῆς Νομαρχίας μετ' ὀλίγον εἰς τούτους προστεθέντες οἱ Σταμάτιος Κρῖνος, Νικόλαος Χατζόπουλος, Ἐμμανουὴλ Κουτσικάρης καὶ Ἰωάννης Σωτηριάδης. Ἡ Ἐπιτροπεία αὕτη ἀληθῶς προσήνεγκεν ὑπηρεσίας σπουδαιοτάτας καὶ πολυτίμους, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ὀκτωβρίου 1854 ἰδίως μέχρι τοῦ τέλους τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, ἤτοι καθ' ὅλον τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἡ νόσος ἐμαίνετο. Ἡ Ἐπιτροπεία αὕτη δὲν περιωρίζετο ἁπλῶς εἰς διασκέψεις, εἰς σύνταξιν καὶ ἔκδοσιν ἐγγράφων, εἰς συλλογὴν μόνον ἐράνων καὶ εἰς τὴν διανομὴν τῶν χρειωδῶν εἰς τοὺς ἀπόρους, διὰ χειρὸς ἄλλων, ἀλλ' αὐτὴ αὕτη, πάντα κίνδυνον περιφρονοῦσα καὶ ἀντιμετωπίζουσα τὸν θάνατον, ἀπὸ πρωΐας μέχρι νυκτός, περιήρχετο εἰς τὰ τμήματα τῆς πόλεως, ἐξετίθετο εἰς τὰς προσβολὰς καὶ εἰς τὰς ὕβρεις τοῦ ἀπηλπισμένου πλήθους καὶ τῶν ῥακενδυτῶν, εἰσήρχετο εἰς τὰς καλύβας τῶν χολεριώντων, ἰδίαις χερσὶ τὰ βοηθήματα παρέχουσα καὶ διανέμουσα, μεμολυσμένον καὶ δηλητηριώδη ἀναπνέουσα ἀέρα. Ὁ Νικόλαος Δραγούμης διεκρίθη, ἐν τοῖς Συναδέλφοις αὐτοῦ, εἰς προθυμίαν, εἰς γενναιότητα καὶ εἰς αὐταπάρνησιν, καταλιπὼν καὶ συγγενεῖς, ἐκ τῆς χολέρας προσβληθέντας, ὅπως παράσχῃ τὴν ἀρωγὴν αὐτοῦ εἰς τοὺς ἐνδεεῖς καὶ ἀπροστατεύτους, ἰδίως εἰς τοὺς ἐν τῷ τετάρτῳ τμήματι τῆς πόλεως, ὅπου δυστυχῶς, πλὴν τῶν ἰατρῶν, οὐδ' ἀστυνομικὸς κλητὴρ ἐφαίνετο ἐπιτελῶν τὸ καθῆκον αὐτοῦ. Ἐπὶ μῆνας δύο ὅλους διήρκεσεν ἡ τοιαύτη ἐργασία τῆς ἐπὶ τῶν ἐνδεῶν χολεριώντων Ἐπιτροπείας, ἥτις, διὰ τῆς αὐταπαρνήσεως καὶ διὰ τῆς προθυμίας αὐτῆς, κατέστη ἡ μόνη σεβαστὴ καὶ περιπόθητος ἀρχὴ ἐν ταῖς Ἀθήναις, κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας τῆς φρίκης καὶ τοῦ τρόμου.

Καί, ὡς συνήθως συμβαίνει, πάντες, ἀπὸ τοῦ Βασιλέως μέχρι τοῦ ἐσχάτου ὑπαλλήλου, ἀπεθαύμαζον τῶν Μελῶν τῆς Ἐπιτροπείας τὴν γενναιότητα, ἐξῆρον δὲ τὰς ὑπηρεσίας καὶ καθ' ἑκάστην ἐμνημόνευον μετ' ἐπαίνων τῶν κατορθωμάτων καὶ τῆς ἀρετῆς αὐτῆς. Ἀλλά, τῶν κινδύνων παρελθόντων,

ἐνῷ εἰς ἄλλους, μηδὲν πράξαντας, ἀπενεμήθησαν αἱ κυβερνητικαὶ ἀμοιβαὶ καὶ παράσημα προσηλώθησαν εἰς τὰ στήθη πλήθους δημοσίων ὑπαλλήλων, ἐπὶ μόνῳ τῷ λόγῳ, ὅτι «*εἶχον μείνει ἐν Ἀθήναις, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς χολέρας*», ἤτοι διότι ἁπλῶς δὲν παρέβησαν τὸ καθῆκον των καὶ δὲν περιέπεσαν εἰς ἔγκλημα,ξηρά τις καὶ ἀνούσιος, βεβιασμένη, ἐκοινοποιήθη ἔκφρασις εὐχαριστιῶν ἐκ μέρους τοῦ Βασιλέως εἰς τοὺς τόσα παθόντας καὶ τόσα αὐτοκλήτως, οὕτως εἰπεῖν, προκινδυνεύσαντας ὑπὲρ τῶν Συμπολιτῶν αὐτῶν, εἰς τὰ Μέλη τῆς ἐπὶ τῆς χολέρας Ἐπιτροπείας. Οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι, διότι δὲν ἔπραξαν τὸ ἔγκλημα τῆς λιποταξίας, ἠμείβοντο, ἐκεῖνοι δὲ, οἵτινες, οὔτε μισθούμενοι ὑπὸ τοῦ Δημοσίου, οὔτε ἄλλων τιμῶν ἀπολαύοντες, ἐῤῥίφθησαν εἰς τὴν κάμινον θανατηφόρου ἐπιδημίας, καταλιπόντες τοὺς οἰκείους αὐτῶν ἐν διαρκεῖ φόβῳ, ἄψυχον ἐλάμβανον ἔκφρασιν «*τῆς ὑψηλῆς εὐαρεσκείας τοῦ Βασιλέως*», διότι «ἐξεπλήρωσαν, κατὰ τὴν ἐπιδημίαν τῆς χολέρας, τὰ καθήκοντά των, μετὰ μεγάλης προθυμίας καὶ φιλανθρωπίας».

Ὁ Νικόλαος Δραγούμης, βαρέως φέρων τὸ ἀδίκημα, ἀπηύθυνε τότε (1 Ἰανουαρίου 1855) πρὸς τὸν Νομάρχην Ἀττικῆς ἔγγραφον, δι' οὗ εὐτόλμως ἐστιγμάτιζε τὴν τοιαύτην πρᾶξιν τῆς Ἐξουσίας καὶ ἀνεμίμνησκεν αὐτῇ τὰ καθήκοντά της. Ἀλλ' αἱ ἐξουσίαι τοιαῦτα συνήθως δὲν ἀκούουσι, δι' ἑαυτῶν δ' ἐξευτελίζουσιν, καὶ ἴσως εὐτυχῶς, τὴν ἰδίαν δύναμιν. Τὸ πρῶτον δὲ τότε δὲν ἐγένετο τῶν παρασήμων ἡ διακωμῴδησις καὶ ἡ κατάχρησις. Σήμερον, κατήντησαν ταῦτα εἰς τὴν ἐσχάτην τῆς ἐκπτώσεως βαθμίδα, διότι αἱ ἐπελθοῦσαι ἐξουσίαι, ὡς ἐκ συστήματος, εἰργάσθησαν εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἐκμηδενίσεως αὐτῶν.

Ἀλλ' ἂν ἡ ἐκτελεστικὴ Ἐξουσία οὕτω οἰκτρῶς ἐξετίμησε καὶ ἀντήμειψε τὰς ὑπηρεσίας τοῦ Δραγούμη, καθ' ἣν ὥραν ἀπῃτεῖτο καὶ μείζων ἔτι τῆς ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης ἀνδρείας καὶ ἀρετῆς, οἱ κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἐλησμόνησαν τοὺς προκινδυνεύσαντας, ὑπὲρ τῆς σωτηρίας αὐτῶν καὶ ἀρωγοὺς προσελθόντας προθύμους, ἐν στιγμαῖς ἀγωνίας ἐπιθανάτου. Οὕτω ἐτίμησαν διὰ τῆς ψήφου αὐτῶν τὸν Νικόλαον Δραγούμην, ἀπὸ τοῦ 1856 μέχρι τοῦ 1862 ἐκλέξαντες αὐτὸν διαρκῶς Δημοτικὸν Σύμβουλον.

Ἀλλὰ πρὶν ἢ ὁριστικῶς ἀπομακρυνθῇ τοῦ ἐνεργοῦ πολιτικοῦ βίου, ὁ Νικόλαος Δραγούμης, ὡσανεὶ ἦν προωρισμένον αὐτῷ νὰ μετέχῃ τῶν κοινῶν, ἐν ἡμέραις συμφορῶν καὶ κινδύνων, ὅπως ἴσως μᾶλλον καταφανεῖς γίνωνται αἱ κοσμοῦσαι αὐτὸν πολιτικαὶ ἀρεταὶ, ἐπέπρωτο αὐτῷ νὰ κληθῇ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον, τὸ τελευταῖον, ὅπερ διώρισεν ὁ βασιλεὺς Ὄθων, νὰ παραστῇ δὲ καὶ εἰς τὴν ἔξωσιν τῆς Δυναστείας του. Ἐπὶ τῆς τελευταίας ταύτης φάσεως τοῦ πολιτικοῦ βίου τοῦ Νικολάου Δραγούμη ὀφείλω νὰ ἐνδιατρίψω εἰδικώτερον, ἐπί τινας στιγμάς.

Αἱ ἡμέραι, καθ' ἃς ὁ Νικόλαος Δραγούμης ἐκλήθη εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ ὑπουργοῦ, ἆθλον, ὀφειλόμενον αὐτῷ πολλῷ ἐνωρίτερον, ἐὰν τὰς βαθμίδας τῆς ὑπουργικῆς ἕδρας ἀνέβαινον πάντοτε οἱ διὰ τῆς παιδείας των καὶ διὰ μακρῶν πνευματικῶν ἢ πολιτικῶν ὑπηρεσιῶν ἀποκτήσαντες δικαιώματα ἀναμφίρρηστα, εἰς τὴν προαγωγὴν ἐν τῷ πολιτικῷ σταδίῳ, αἱ ἡμέραι, λέγω, καθ' ἃς ἐκλήθη ὁ Δραγούμης ὑπουργός, ἦσαν ζοφεραὶ καὶ δειναί, καὶ ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς.

Τὸ δρᾶμα τοῦ Ναυπλίου μόλις εἶχε πνιγῆ ἐν τῷ ἀδελφικῷ αἵματι· ὁ σάλος δέ, ὃν ἡ τρικυμία ἐκείνη ἀφῆκεν ὄπισθεν, ἦτον φοβερός. Ὀλίγην τις ἐὰν κατέβαλε προσοχὴν ἐπείθετο, ὅτι ἦτον ἀνάπαυλα, προωρισμένη νέαν νὰ δώσῃ ὁρμὴν εἰς τὰ πρὸ μακροῦ χρόνου μαινόμενα πολιτικὰ στοιχεῖα. Ὁ ὁρίζων δὲν ἐκαθαρίσθη, τὰ μαῦρα νέφη τῆς ὑποχωρησάσης καταιγίδος ἐσκίαζον αὐτόν, καὶ ὁσημέραι ἐξετείνοντο πρὸς τὴν κορυφήν. Νοήμων κυβερνήτης καὶ ἀντάξιος τῆς ἀνατεθείσης αὐτῷ εὐθύνης ἤθελε κατανοήσει ἀμέσως, ὅτι πρωτίστως ἐπεβάλλετο αὐτῷ ἡ ὑποχρέωσις νὰ ἐκβάλῃ τὸ πλοῖον ἀπὸ τῶν ὑφάλων, ὧν ἐν μέσῳ ὡδήγησεν αὐτό, νὰ στρέψῃ δὲ τὴν πρύμνην αὐτοῦ πρὸς τὰς ἀνοικτὰς θαλάσσας. Ἀτυχῶς ἡ γνώμη αὕτη, ἐπὶ στιγμὴν κατισχύσασα, ὑπεχώρησεν εἰς ἐσφαλμένας ἐκτιμήσεις, αἱ γενναῖαι ἀποφάσεις ἀπεκρούσθησαν, καὶ μετ' ὀλίγον βαθύτερον εἰσέδυσε τὸ πλοῖον τῆς Πολιτείας εἰς τὸν βραχώδη κόλπον, ὅπου ἐπέπρωτο νὰ προσκρούσῃ καὶ νὰ συντριβῇ.

Ἐξωτερικῶς κρείττων δὲν παρίστατο ἡ εἰκὼν τοῦ Κράτους. Αἱ πρὸς τὴν Σερβίαν καὶ τὸ Μαυροβούνιον συνεννοήσεις τοῦ βασιλέως Ὄθωνος καὶ τῆς Κυβερνήσεώς του, ἀποκαλυφθεῖσαι ἐνωρὶς ἤδη, αἱ ἀδιάκοποι διαπραγματεύσεις πρὸς τὸ ἐπαναστατικὸν κόμμα τῆς Ἰταλίας, ὅπως παράσχῃ τὴν ἀρωγὴν αὐτοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἰσορμῶσαν εἰς τὴν Τουρκίαν, καὶ τὰ ἐν τῇ Ἑπταννήσῳ διενεργούμενα παρὰ τοῦ ῥιζοσπαστικοῦ κόμματος, ἀμέσως κατὰ τῆς Προστασίας φερομένου, καὶ εὐμενῶς πρὸς τὴν ἐν Ἀθήναις Δυναστείαν δεικνυομένου, ἀκριβῶς ὡς ἀνταγγλιζούσης, διήγειραν τὴν ὀργὴν τῆς Ἀγγλίας εἰς ὕπατον βαθμόν. Διώρα τὸ ἀγγλικὸν Ὑπουργεῖον, ἐν ταῖς ἐνεργείαις ταύταις, ὑπολανθάνοντα τὸν ῥωσσικὸν δάκτυλον, πάντα δὲ ἀπεφάσισε νὰ μετέλθῃ τρόπον, ὅπως προλάβῃ ταραχὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀπειλούσας τὴν ἀνατροπὴν τῶν ἐν Παρισίοις πρὸ ἑξαετίας συνομολογηθέντων, καὶ ἀνοιγούσας αὖθις τὴν ὁδὸν τῆς Ἄρκτου πρὸς τὴν ἀνατολικὴν λεκάνην τῆς Μεσογείου. Οἱ τρόποι, οὓς ἡ ἀγγλικὴ Κυβέρνησις μετῆλθε τότε, ὅπως ἀναστείλῃ τὴν ἔκρηξιν, ὑπῆρξαν αὐστηροί, ἀπότομοι, ἀλλὰ δὲν ἐστεροῦντο σαφηνείας καὶ εἰλικρινείας. Τὸ ἀγγλικὸν Ὑπουργεῖον δὲν ἀπέκρυψε τὴν ἀμετάβλητον ἀπόφασιν αὐτοῦ, ὅπως μὴ ὑποχωρήσῃ οὐδ' ἐνώπιον τῶν ἄκρων ἀποτελεσμάτων τῶν ἀποφάσεών του, χρόνον δὲ ἱκανὸν πρὸ τῆς τραγικῆς λύσεως, ἀνεκοίνωσεν εἰς τὰς Ἀθήνας τὰς ἐπὶ τῶν πραγμάτων ἐκείνων ἀμεταθέτους γνώμας του. Διὰ τῆς ἀπὸ 2 (14) Αὐγούστου 1862 διακοινώσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν εἰς Ἀθήνας πρε-

σθευτὴν τῆς Βασιλίσσης Καΐμπελ Σκάρλεττ, ὁ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Ἀγγλίας λόρδος Ῥῶσσελ ἀνεκοίνου πρὸς αὐτὸν τὰ ἑπόμενα:

«Ἔλαβον τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 29 καὶ ἀπὸ 31 τελευταίου μηνὸς ἔγγραφον τοῦ »κ. Drummond, τὸ πραγματευόμενον περὶ τοῦ εἰσέτι ἐν Ἑλλάδι ἐπικρατοῦν»τος ἐρεθισμοῦ, σπεύδω δὲ νὰ παραγγείλω ὑμῖν, ἵνα ἐπιστήσητε τὴν προσο»χὴν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ἐπὶ τῶν σοβαρῶν ἀποτελεσμάτων, ἅτινα »δύνανται νὰ προκύψωσιν ἐξ οἱασδήποτε ἐπιθέσεως τῆς Ἑλλάδος κατὰ τῆς »Τουρκίας. Ὀφείλετε νὰ εἰδοποιήσητε τὸν Βασιλέα τῆς Ἑλλάδος *ἰδίως* (es»pecially), ὅτι πόλεμος κατὰ τῆς Τουρκίας θέλει ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα, *ἐν »χρόνῳ βραχυτάτῳ, τὴν καθαίρεσίν του καὶ τὴν παραίτησίν του*. Οἱονδή»ποτε δὲ κίνημα ἐν ταῖς Ἰονίοις Νήσοις, ὑποστηριζόμενον ὑπὸ τῆς Ἑλληνι»κῆς Κυβερνήσεως, θέλει ἐκθέσει αὐτὴν εἰς τὸν κίνδυνον, ὅπως δώσῃ εὐθύ»νας αὐστηροτάτας εἰς τὴν Μεγάλην Βρεττανίαν.»

Τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἀνεκοινώθη παρὰ τοῦ Σκάρλεττ, εἰς τὸν νέον ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸν Νικόλαον Δραγούμην, τῇ 13(25) Αὐγούστου, ἤτοι ἡμέρας μόλις εἴκοσιν, ἀπὸ τῆς εἰσόδου του εἰς τὸ Ὑπουργεῖον.

Τοιαύτη ὑπῆρχεν ἡ πολιτικὴ κατάστασις τῆς Ἑλλάδος, καὶ αἱ σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὴν μεγάλην Δύναμιν τῆς Δύσεως, ὅτε ὁ Νικόλαος Δραγούμης, προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ Γενναίου Κολοκοτρώνου, πρωθυπουργοῦ, ἢ ἀκριβέστερον ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ὄθωνος, ἐγένετο ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν.

Ὁ Νικόλαος Δραγούμης, μετασχὼν ἐνεργῶς εἰς τὴν μεταβολὴν τῆς 3 Σεπτεμβρίου 1843 καὶ διαρκῶς, ἐπὶ μακρὰ ἔτη, παλαίσας, ὑπὲρ τῶν συνταγματικῶν θεσμῶν, καὶ ὡς δημόσιος ὑπάλληλος, καὶ ὡς δημοσιογράφος, παρεῖχε βεβαίως πᾶσαν ἐγγύησιν, ὑπὲρ τῆς συνταγματικωτέρας πορείας τῆς διοικήσεως, ὑπὲρ τῆς μεταβολῆς τοῦ ἐπικρατοῦντος συστήματος. Καὶ πράγματι ὑπῆρξεν, ἐν τοῖς συμβουλίοις πρόμαχος, τῆς γενικῆς καὶ ἀπολύτου ἀμνηστείας, τῆς ἀμέσου ὀργανώσεως τῆς ἐθνοφυλακῆς, τῆς ἐνεργείας ἐλευθέρων ἐκλογῶν, καὶ ἐν γένει τῆς εἰλικρινοῦς μεταβολῆς τοῦ πολιτικοῦ συστήματος. Ἀλλ' ἐν τῇ πολιτικῇ δὲν ἀρκεῖ μόνον νὰ φρονῇ τις τὸ καλόν, ἀλλὰ πρέπει καὶ νὰ φαίνηται, ὅτι φρονεῖ τοῦτο, καὶ οἱ ἄλλοι νὰ πιστεύωσιν εἰς αὐτόν, ὅτι οὕτω φρονεῖ. Ὅπως πείσῃ δέ τις τὰ πλήθη, περὶ τῆς ἀληθείας τῆς νέας πίστεως αὐτοῦ, ὀφείλει νὰ παράσχῃ τὴν καρδίαν του ὁλόκληρον εἰς τὰς νέας ἰδέας, νὰ ἐμπνεύσῃ, διὰ τῆς λαμπρότητος καὶ τοῦ τελείου τῶν πράξεών του, ἐν αὐταῖς ἔτι ταῖς ἐσχάταις λεπτομερείαις, τὴν πίστιν εἰς τοὺς πολλούς, ὅτι δὲν εἶναι ὑπόκρισις τὰ γινόμενα, ἀλλ' ἀλήθεια. Δυστυχῶς ἡ πρὸς τὸν βασιλέα Ὄθωνα πίστις τῶν πολιτευομένων, καὶ ἐν γένει τοῦ Τόπου, εἶχε κλονισθῆ, οὐδεὶς τούτων ἐπίστευεν εἰς τὸ εἰλικρινὲς τῶν νέων τρόπων του. Καὶ τοὺς ἰσχυρισμοὺς τῶν κατηγορούντων αὐτοῦ, ὡς μὴ εἰλικρινοῦς, πιστευτοὺς καθίστα τὸ ἀτελὲς τῶν ἀποφάσεων τῆς Κυβερνήσεώς του. Ἀπεδείκνυεν, ὅτι δὲν ἦσαν αὐται προϊὸν αὐθόρμητον τῆς συνειδήσεώς του,

ἀλλ' ἐπιβεβλημέναι ὑπὸ τῶν περιστάσεων καὶ τῆς πολιτικῆς ἀνάγκης ὑποχωρήσεις, προμηνύουσαι νέαν ἐπίθεσιν καὶ πεισματωδεστέραν ἐπιστροφὴν εἰς τὰ παλαιόθεν εἰθισμένα. Καὶ ἐν μέρει δὲν ἦσαν ἀβάσιμοι αἱ ἰδέαι αὗται. Ἡ ὑπουργεία τοῦ Δραγούμη δὲν ὠφέλησεν οὕτω ἐσωτερικῶς τὴν σαλευομένην Δυναστείαν τοῦ Ὄθωνος, οὔτε καθησύχασε τοὺς ἐπιτιθεμένους κατ' αὐτῆς. Αἱ μερικαὶ ὅλως καὶ προσωπικαὶ ἐνέργειαι, αἱ μόνῳ τῷ κύκλῳ τῷ σμικρῷ τῶν ἐνδιαφερομένων γνωσταὶ γενόμεναι, δὲν ἔμελλον ν' ἀναχαιτίσωσι τὴν ὁρμὴν τοῦ ῥεύματος, ὅπερ ἤδη κατέκλυσε τὰς βαθμίδας τοῦ θρόνου καὶ ὁσημέραι ἐξογκούμενον ἀνέβαινε πρὸς τὸν ἐπ' αὐτοῦ καθήμενον.

Ὁ Νικόλαος Δραγούμης ἀνέκαθεν διετέλεσε φίλος εἰλικρινὴς καὶ πιστὸς εἰς τὰς ἀρχὰς καὶ εἰς τὰ πρόσωπα τοῦ τότε καλουμένου *ἀγγλικοῦ κόμματος*, ἐτιμωρήθη δὲ μάλιστα, ἐν προγενεστέροις χρόνοις, ὡς εἴδομεν, τῆς ὑπηρεσίας ἀποβληθείς, διότι εἰς τὰς πεποιθήσεις του ταύτας ἐνέμενε. Τὸν Δραγούμην συνέδεε στενὴ φιλία καὶ σχεδὸν οἰκογενειακὴ σχέσις πρὸς τὸν λόρδον Λάϋονς, ὅστις ἐτίμα αὐτὸν καὶ ὡς υἱὸν ἠγάπα. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Ν. Δραγούμης, μετὰ τὴν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐπιστροφήν του, δὲν ἐδίστασεν ἀπροκαλύπτως νὰ δηλώσῃ τῷ βασιλεῖ Ὄθωνι, ἐν συνεντεύξει, ἣν πρὸς αὐτὸν ἔσχε, τὴν νύκτα τῆς 20 Ἰουλίου 1862, τὴν γνώμην, ὅτι ἡ Ἑλλὰς ὤφειλε δι' ἄλλης πολιτικῆς νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν ὑπηρεσίαν τῶν ἐθνικῶν πόθων, οὐχὶ ἐπιδεικτικοὺς μετερχομένη τρόπους καὶ ἀδιακόπως ῥιπτομένη εἰς μερικὰ ὅλως καὶ οὐχὶ πολὺ ἀπὸ τῶν ληστρικῶν ἀπέχοντα κινήματα ἐπαναστατικά, ἐν ταῖς ὁμόροις ἐπαρχίαις, ἅτινα καὶ τὴν λῃστείαν καθίστων δυσεξάλειπτον καὶ τὴν ὅλην θέσιν τῆς Ἑλλάδος ἐδυσχέραινον, ἀλλὰ τοὐναντίον διά τινος μεμετρημένης πολιτείας καὶ συνεννοήσεως πρὸς τὴν Τουρκίαν ἀνακουφίζουσα τὴν βαρεῖαν τύχην τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων καὶ ὀχυρουμένη στερεώτερον, κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν καὶ κατὰ τῶν ἐντέχνων καὶ ἑτέρωθεν ἰσχυρῶν ἐνεργειῶν τῶν Πανσλαβιστῶν, ὧν διέκρινεν ἤδη τὰς τάσεις κατὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ δὲν ἠγνόει τὰς ποικίλας ἐργασίας, ὑπὸ τῆς Ῥωσσίας ὑποστηριζομένας ἐκθύμως, πρὸς ἀπώθησιν τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀπὸ μερῶν ἐπικαίρων τῆς ὑπὸ τὸν Αἷμον χώρας. Πάντα ταῦτα ἦσαν λόγοι ἰσχυροὶ βεβαίως, ὅπως ἐμπνεύσωσι πίστιν εἰς τὴν ἀγγλικὴν Κυβέρνησιν· ξέναι δὲ δὲν ὑπῆρχον αἱ περιστάσεις αὗται εἰς τὴν πρόσκλησιν αὐτοῦ, ὡς ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν, ἀφοῦ καὶ τῷ βασιλεῖ Ὄθωνι καὶ τῷ Κολοκοτρώνῃ εἰλικρινῶς ἐξέθηκε τὰς ἐντυπώσεις του καὶ τὰς γνώμας του ταύτας. Ἐπιστεύθη ἐντεῦθεν καὶ εὐλόγως, ὅτι ἠδύνατο ἡ ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν ἐξωτερικῶν παρουσία τοῦ Δραγούμη νὰ ἐξευμενίσῃ τὴν ἀγγλικὴν πολιτικὴν καὶ νὰ διασκεδάσῃ τὰς ὑπονοίας αὐτῆς, παρέχουσα ἐγγύησιν ἐπαρκῆ, περὶ τῆς νέας τροπῆς τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς Ἑλλάδος. Φιλοῤῥωσσικῶν σχεδίων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ καταστῇ ὄργανον ὁ νέος ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Ἑλλάδος. Τοῦτο δὲ καὶ ἔπεισε κυρίως, τὸν Δραγούμην νὰ δεχθῇ τὸ Ὑπουρ-

γεῖον, μετὰ πολλὰς ἀρνήσεις του. Ἐπίστευσεν, ὅτι προσφέρει ὑπηρεσίαν εἰς τὴν Πατρίδα του καὶ εἰς τὸν κινδυνεύοντα βασιλέα αὐτῆς. Ἀλλ' οἱ Ἄγγλοι ὑπουργοί, δὲν ἐλησμόνουν, ὅτι τῷ 1854 ὁ Δραγούμης καὶ αὐτὸς συμφωνῶν τῇ κολοσσιαίᾳ πλειονοψηφίᾳ τοῦ Τόπου, συνετάχθη τοῖς φρονήσασι, ὅτι ἡ Ἑλλὰς ὤφειλε νὰ μετάσχῃ πολέμου, διωκομένου κατὰ τῆς Τουρκίας, ἀνεξαρτήτως τοῦ κηρύξαντος αὐτὸν καὶ παρὰ τὰς ἐπιμόνους ἀντιθέτους ἀπαιτήσεις τῆς Ἀγγλίας πολεμούσης κατὰ τῆς Ῥωσσίας. Ὁ λόρδος Ῥῶσελ, ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν, καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Ν. Δραγούμης διωρίζετο ὑπουργὸς ἐν Ἑλλάδι, δὲν ἀπέκρυψεν τοὺς περὶ τῶν φρονημάτων τοῦ Δραγούμη ἐνδοιασμούς του, ἀναφερόμενος εἰς τὴν κατὰ τὸ 1854 πολιτείαν του. Ὁ νεαρὸς ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλλάδος ἐν Λονδίνῳ κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας προσεπάθησε νὰ διασκεδάσῃ τὴν καταιγίδα. «Βεβαίως,» εἶπεν ὁ κ. Χαρίλαος Τρικούπης, ἀπαντῶν πρὸς τὸν λόρδον Ῥῶσσελ, ὑπομιμνήσκοντα αὐτῷ τὴν ἐν ἔτει 1854 πολιτείαν τοῦ Δραγούμη, ὅπως τῷ δείξῃ, ὅτι ἐγένετο Ῥῶσσος, «βεβαίως ἐγένετο Ῥῶσσος ὁ »κ. Δραγούμης, ὅπως ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἐγενόμεθα ἀνεξαιρέτως Ῥῶσσοι, κατὰ »τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, καὶ ὅπως ἠθέλομεν γίνει ὅλοι Ἄγγλοι, ἂν ἡ Ἀγγλία »ἦτον ἡ προσβάλλουσα τὴν Τουρκίαν· ἀλλ' ἤδη ὅτε ἐξέλιπον αἱ παρεννοή»σεις, εἰς ἃς, πρὸς μεγίστην ζημίαν τῆς Ἑλλάδος, ἔδωκεν ἀφορμὴν ὁ ῥωσσι»κὸς πόλεμος, ἐννόησεν ἡ Ἀγγλία ὅ,τι δὲν ἦτον ἐλπιζόμενον νὰ ἐννοήσῃ, ἐν »τῇ ἐξάψει τοῦ πολέμου, τουτέστιν, ὅτι ἡ τότε πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος οὐ»δαμῶς ἦτο φιλοῤῥωσσική, ἀλλὰ μόνον ἀντιτουρκική.» Ὁ Ῥῶσσελ ἐφάνη ἀποδεχόμενος τὰς βεβαιώσεις ταύτας τοῦ κ. Τρικούπη καὶ ἐγκρίνων τὰς περὶ τῆς πολιτείας τοῦ Δραγούμη ἐκτιμήσεις του. Ἀλλὰ πεισθεὶς περὶ τῶν προσόντων καὶ περὶ τῆς ποιότητος τοῦ προσώπου, δὲν ἐπείσθη καὶ περὶ τῆς δι' αὐτοῦ προσδοκωμένης πραγματικῆς μεταβολῆς. Δὲν ἦτο ἀσφαλές, ὅτι ἡ μόνη παρουσία τοῦ Δραγούμη, ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος ἠδύνατο ν' ἀλλοιώσῃ ἐκ θεμελίων τὴν πολιτικὴν τοῦ Μυστικοσυμβουλίου τῶν Ἀθηνῶν, ἧς τὰ καθ' ἕκαστον ἄλλοθι ἐγίνωσκεν ἡ ἀγγλικὴ Κυβέρνησις. Τότε δὲν ἐπεκράτει ἐν τῇ Ἑλλάδι τέλειον καὶ πλῆρες τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα· οἱ Ὑπουργοὶ ἦσαν, ἑκόντες ἄκοντες, τοῦ Βασιλέως οἱ Ὑπουργοί, τῆς προσωπικῆς πολιτικῆς του οἱ ὑπάλληλοι, οὐχὶ τῆς πολιτικῆς ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ κατισχυούσης μερίδος οἱ ἀντιπρόσωποι. Ἐλαχίστην οὕτω ἐκέκτητο σημασίαν ἡ προσωπικότης τοῦ Ὑπουργοῦ, ἀπέναντι τῆς ἐπὶ τῆς ἀμεταβλήτου θελήσεως τοῦ Ἡγεμόνος στηριζομένης πολιτικῆς. Τοῦ Δραγούμη ἡ παρουσία ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ἐξωτερικῶν, ἐν ἔτει 1862, μεγίστης σημασίας μεστή, ὑπὸ τὸ καθαρῶς κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα καὶ ὑπὸ τοῦτο πραγματικὴν ἐμπιστοσύνην προωρισμένη νὰ ἐμπνεύσῃ τῇ Ἀγγλίᾳ, καὶ ἱκανή, ὅπως διασκεδάσῃ ἐμπνεύσεις ἄλλας ἢ ἐξουδετερώσῃ ῥαδιουργίας ἐντέχνους, ἐντεῦθεν δὲ σώσῃ τὸ ἀνεύθυνον τοῦ Βασιλέως καὶ τὸ μέλλον τῆς Δυναστείας αὐτοῦ, δὲν ὑπηρέτησε τὸν σκοπόν, τὸν ὑπαγορεύσαντα αὐτήν,

οὔτε ἐπήγαγε τὸ ἐπιδιωχθὲν τέλος. Ἡ πολιτικὴ τῆς ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως δὲν μετεβλήθη πρὸς τὴν Ἑλλάδα, μέχρι τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ἐξετελέσθη ἡ ἀπειλὴ, ἣν κατὰ τοῦ βασιλέως Ὄθωνος ἀπηύθυνεν ὁ Ῥῶσσελ, διὰ τῆς πρὸς τὸν Σκάρλετ ἐπιστολῆς αὐτοῦ τῆς 2(14) Αὐγούστου 1862, ἣν ἔμελλε νὰ δεχθῇ ὁ ἀντίθετα φρονῶν Ὑπουργὸς καὶ ἀπόφασιν ἔχων ἄλλως νὰ βαδίσῃ, ἐὰν ἀφίνετο ἐλεύθερος. Πολλὰ δὲ, πλεῖστα κείμενα τοῦ Νικολάου Δραγούμη πείθουσι τὸν ἐπισταμένως μελετῶντα ταῦτα, ὅτι, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐσημείωσα, πρακτικωτέρας ὅλως ἀπεδέχετο ἀρχὰς, καὶ πρὸ πάντων ἀπέκρουε τὰ παρακεκινδυνευμένα κατὰ τῆς Τουρκίας κινήματα, ἐν παντὶ καιρῷ, καὶ μάλιστα ἐν ᾗ ἐποχῇ οὐδεμίαν ἐδύνατο ἡ Ἑλλὰς νὰ προσδοκᾷ ὑποστήριξιν, ἔστω καὶ ἠθικὴν, ἐκ τῆς Εὐρώπης, τοὐναντίον δὲ βεβαία ἦν, ὅτι ἔμελλε ν' ἀνεύρῃ καθ' ἑαυτῆς σφοδρὰν ἔκρηξιν ἀγανακτήσεως. Οὕτω ὁ νέος Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἐκλήθη, ἵνα παραστῇ μάρτυς τῆς πτώσεως Βασιλέως, βιαίως καταβάντος τοῦ θρόνου, ἀκριβῶς διότι, καὶ ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, ἠκολούθησε τὴν πολιτικὴν, ἣν μετὰ πολλῶν ἄλλων καὶ ὁ Νικόλαος Δραγούμης ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ Τύπου καὶ ἐμέμφθη διὰ τῆς πολιτείας του. Ἐπέπρωτο, ἵνα ὁ μὲν εἰλικρινὴς καὶ τίμιος πολέμιος, ὁ ἐν καιρῷ τοὺς μέλλοντας κινδύνους ὑποδείξας, καὶ παντὶ σθένει ἐργασθεὶς εἰς τὴν μεταβολὴν τοῦ πολιτικοῦ συστήματος τοῦ πρώτου Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, εὑρεθῇ πλησίον του, ἀτυχήσαντος καὶ φυγάδος, συμμετέχων συμφορῶν, ἃς δὲν προὐκάλεσεν αὐτὸς, ἀλλὰ τοὐναντίον, ἐν τῷ κύκλῳ τῆς ἐνεργείας του, προσεπάθησε ν' ἀποσοβήσῃ, ἀνακηρυχθῶσι δὲ τῶν νέων ἰδεῶν πρόμαχοι καὶ ἀνευφημηθῶσι ὑπὸ τοῦ Τύπου, ὡς ἀντοθωνισταὶ, πολλοὶ ἐκ τῶν μέχρι πρό τινος ἔτι τυφλῶς ἐξυπηρετησάντων τὰς περὶ πολιτείας ἰδέας τοῦ Βασιλέως ἐκείνου καὶ βεβαίως ὑποθαλψάντων τὰς πρὸς πολλοὺς ἀνεξηγήτους ἀντιπαθείας τοῦ ἄλλως γενναιόφρονος καὶ περιεσκεμμένου Ὄθωνος, ἀντιπαθείας, αἵτινες πολλοὺς ἐξήγειραν κατ' αὐτοῦ καὶ προσωπικὸν ὅλως κατέστησαν τὸν ἀγῶνα.

Ἀλλ' ὅμως, εἰ καὶ ὑπὸ τοιαύτας περιστάσεις εἰσῆλθεν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν ὁ Νικόλαος Δραγούμης, εἰ καὶ ᾐσθάνετο τὴν καταιγίδα μαινομένην περὶ τὴν ἐξουσίαν, οὐδὲν ἠμέλησεν ἐκ τῶν τοῦ κλάδου αὐτοῦ. Ὡς ἀποδεικνύει μακρὰ σειρὰ ἐγγράφων καὶ ἐπιστολῶν, ἐπεδίωξε τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος τῆς ἰθαγενείας, τὴν ἀνανέωσιν τῶν πρὸς τὴν Τουρκίαν συνθηκῶν, εἰργάσθη εἰς τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος τῶν ἐν Ἰταλίᾳ ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν, ὅπερ μόλις μετὰ παρέλευσιν ἐτῶν δεκαὲξ ἔμελλε νὰ λυθῇ ὁριστικῶς, ἀνενδότως δὲ παρεσκεύαζε τὴν ἀνακάθαρσιν καὶ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ προξενικοῦ κλάδου, περὶ τοῦ ζωτικωτάτου τούτου μέρους τῆς ἐξωτερικῆς ὑπηρεσίας τῆς Ἑλλάδος, ζητήσας καὶ λαβὼν λεπτομερεῖς καὶ μεμελετημένας ἐκθέσεις, παρὰ τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἑλληνικῆς πρεσβείας.

Τοῦ Νικολάου Δραγούμη οἱ κατὰ τὸ παρελθὸν μακροὶ ἀγῶνες, ὑπὲρ

τῆς κατισχύσεως τῶν συνταγματικῶν ἀρχῶν, τόσῳ ἐπιφανεῖς καὶ τόσῳ πασίγνωστοι ὑπῆρξαν, ὥστε δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ πνίξῃ αὐτὰς καθ' ὁλοκληρίαν, ἐν τῇ μνήμῃ αὐτῶν τῶν ἐπαναστατῶν ἔτι, τὸ κῦμα τῆς ἐκραγείσης καταιγίδος. Δὲν ἠδύνατο ἡ θριαμβεύουσα ἐπανάστασις νὰ παρίδῃ καὶ τὴν περίστασιν αὐτήν, ὅτι ὁ τελευταῖος ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν καὶ τοῦ βασιλικοῦ Οἴκου ὑπουργὸς τοῦ ἐκπτώτου Βασιλέως, οὐ μόνον εἰς οὐδεμίαν μετέσχεν ἐκ τῶν βιαίων πράξεων, αἵτινες ἐπέσπευσαν τὴν κρίσιν τῆς 10 Ὀκτωβρίου 1862, ἀλλὰ πᾶσαν ἀφιέρωσε τὴν δύναμιν αὐτοῦ,ὅπως χύσῃ βάλσαμον ἐπὶ τῶν καθημαγμένων πληγῶν τῆς Πολιτείας, καὶ εἰ δυνατόν, νέαν χαράξῃ ὁδὸν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν καὶ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τῆς Ἑλλάδος, ὅτι δέ, ἐὰν ἀπέτυχε τοῦ σκοποῦ τούτου, ἐὰν πάντα τετμημένα ἐπήρχοντο τὰ χρήσιμα, καὶ τὰ σώζοντα ἐθραύοντο κατὰ τοῦ βράχου ἀκάμπτου θελήσεως καὶ παραδόξου, ὅσῳ μοιραίας, ἐπιμονῆς εἰς ἐσφαλμένον σύστημα, αἴτιος δὲν ἦτο αὐτός. Οὕτω ἡ ἐπανάστασις ἐσεβάσθη τὸν Δραγούμην, οὐδεμίαν παρέσχεν αὐτῷ δυσαρέσκειαν, καὶ ὁ τέως ὑπουργὸς ἐκπτώτου Βασιλέως, αὐτὴν ἔτι τὴν ἡμέραν τῆς καταλύσεως τῆς βαυαρικῆς δυναστείας, παρ' οὐδενὸς ἐνοχλούμενος, ἐπεσκέπτετο τοὺς φίλους του καὶ ἐδέχετο τοὺς οἰκείους του, τιμώμενος παρ' αὐτῶν ἔτι τῶν φανατικωτάτων ἐκ τῶν νικητῶν.

Μετὰ τὴν μεταβολὴν τοῦ 1862, ὁ Νικόλαος Δραγούμης ἀπεχώρησε καθ' ὁλοκληρίαν τοῦ ἐνεργοῦ πολιτικοῦ βίου, ἐπιμόνως δὲ καὶ διαρκῶς ἀπεποιήθη νὰ δεχθῇ τὰς πολλάκις προσενεχθείσας αὐτῷ ἐπιφανεῖς θέσεις τοῦ νομάρχου εἰς Σύρον, εἰς Ζάκυνθον καὶ εἰς Κέρκυραν, παρὰ τοῦ ὑπουργοῦ Ἀναργύρου τῷ 1865, τοῦ Μεσσηνέζη τῷ 1867 καὶ τοῦ Χ. Τρικούπη τῷ 1875. Ἐξηκολούθησε δὲ διευθύνων τὴν *Πανδώραν*, μέχρι τοῦ 1872 ὅτε, μετὰ εἴκοσι καὶ δύο ἔτη ἀπὸ τῆς ἐνάρξεώς του, ἔπαυσεν ἡ ἔκδοσις τοῦ σοβαροῦ τούτου καὶ τὴν πρωτεύουσαν κατέχοντος θέσιν ἐν τοῖς περιοδικοῖς συγγράμμασι τῆς Ἑλλάδος.

Ἀλλά, κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον, καθ' ὃν ἔπαυσεν ἡ ἔκδοσις τῆς *Πανδώρας*, συμπίπτει ἡ σύνταξις καὶ ἡ ἔκδοσις βιβλίου, ὅπερ ἐσαεὶ θὰ καλλύνῃ τὴν μνήμην τοῦ Νικολάου Δραγούμη. Ἀνήρ, ἐκ τρυφερᾶς νεότητος, εἰς τὴν ἐργασίαν ἀφοσιωθείς, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ, ὅτι στιγμή τις τοῦ βίου του ἔμελλε νὰ παρέλθῃ, χωρὶς ν' ἀπασχολήσῃ αὐτὴν εἰς ἔργον τι ὑπὲρ τῆς Πατρίδος. Ὁ Νικόλαος Δραγούμης ἐπεχείρησε νὰ κατατάξῃ εἰς ἓν τακτικὸν διήγημα τὰς πολλὰς σημειώσεις αὐτοῦ, ἐπὶ τῶν συμβάντων τοῦ μεγάλου ἀγῶνος, ὧν αὐτὸς ἐγένετο αὐτόπτης, ἢ τῶν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς πρώτης ὀργανώσεως τοῦ νέου Κράτους τῆς Ἑλλάδος,ὧν μετέσχεν, ὡς συνεργάτης μετ' ἄλλων. Ἐδημοσίευσεν οὕτω, ἐν 1874, τεῦχος ἐπιγραφόμενον «Ἱστορικαὶ Ἀναμνήσεις», ἐν ᾧ ἐκτίθησι τὰ κυριώτατα τῶν γεγονότων τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος, ὅσα εἶδεν, ἀπὸ τῆς νεότητος αὐτοῦ μέχρι τοῦ 1862. Ἀφορῶσιν ἐντεῦθεν αἱ «Ἀναμνήσεις» τοῦ Ν. Δραγούμη εἰς τοὺς σπουδαιο-

τάτους χρόνους τῆς πολιτικῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος· διότι καὶ ἡ γέννησις καὶ ὁ ἐνεργὸς βίος αὐτοῦ συμπίπτουσι ταῖς ἡμέραις τῆς ἑλληνικῆς ἐξεγέρσεως, τῆς ἱδρύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ Κράτους καὶ τῆς πολιτικῆς διοργανώσεως αὐτοῦ.

Αἱ «Ἱστορικαὶ Ἀναμνήσεις» τοῦ Νικολάου Δραγούμη προὐκάλεσαν ἐπικρίσεις τινὰς καὶ συζητήσεις· καὶ ἔχουσι βεβαίως, ὡς αὐτὰ τὰ τελειότατα τῶν προϊόντων τῆς διανοίας, τὰς ἐλλείψεις των. Τοῦτο οὐδ' αὐτὸς οὗτος ἀποκρύπτει ὁ γράψας. Ἀναμφιῤῥήστως ὅμως τὸ τελευταῖον τοῦτο πνευματικὸν προϊὸν τοῦ ἀκαμάτου Νικολάου Δραγούμη εἶναι ἓν τῶν μᾶλλον ἐπαγωγῶν πρωτοτύπων δημοσιευμάτων τῆς νέας Ἑλλάδος, ἐκ τῶν γεγραμμένων εἰς ἀφελῆ καὶ ἡδύνουσαν φράσιν, συμβολὴ ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων καὶ πολυτιμοτάτων εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πολιτικῆς παλιγγενεσίας τοῦ Ἔθνους ἡμῶν, ἐν πλείστοις δᾲς φωτεινοτάτη εἰς τὴν γνῶσιν τῶν πρώτων βηματισμῶν τοῦ νέου Κράτους τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς διοργανώσεως. Ἐτήρησε δὲ ὁ συντάκτης τῶν «Ἀναμνήσεων» ἣν ἔδωκεν ἐγγύησιν, «ὑπὲρ τῆς ἀκιβδήλου »παραστάσεως τῶν πραγμάτων». Ὁ μέλλων ἱστορικὸς τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος ἀποδώσει εἰλικρινῶς μεγίστην εὐγνωμοσύνην τῷ Νικολάῳ Δραγούμῃ, ὅτι κατὰ νοῦν ἔθετο νὰ συντάξῃ καὶ ἐκδώσῃ τὰς «Ἀναμνήσεις» του· πολλάκις θὰ δυσχεράνῃ ἐπὶ πολλῶν σημείων τῆς νέας ἱστορίας ἡμῶν, διότι ὁμοίων ἀπομνημονευμάτων συγγραφὰς ἄλλων δὲν θὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν του. Τελειότερον τὸ μνημεῖον τῆς ἀληθοῦς ἱστορίας τῆς πολιτικῆς ἀναγεννήσεως ἡμῶν θ' ἀνηγείρετο, ἐὰν οἱ κατὰ τὸν ἀγῶνα καὶ κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς ἱδρύσεως τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ζήσαντες καὶ ὁπωσδήποτε μετασχόντες τούτου, ἀπέθετον ἐν Ἀπομνημονεύμασιν ὅσα εἶδον καὶ ὅσα ἤκουσαν, ὡς τοῦτο ἔπραξεν ὁ Νικόλαος Δραγούμης. Οὕτω πολλὰ ἐκ τῶν ἄλλως δυσεξηγήτων γεγονότων ἤθελον κρεῖττον κατανοηθῆ καὶ ἑρμηνευθῆ, ἀκριβέστερον δὲ ἤθελον ὁρισθῆ οἱ κύριοι ἐργάται πολλῶν κατορθωμάτων, ὑπὸ ἐσφαλμένων ἐντυπώσεων τῆς κοινῆς γνώμης ἀποδοθέντων εἰς ἄλλους. Ἀτυχῶς ὁ μέλλων ἱστορικὸς ἄνευ φωτὸς ὁδηγοῦ βαδίσει ἐν τοῖς σκοτεινοτέροις διαδρόμοις τοῦ λαβυρίνθου τῶν πρὸ πεντηκονταετίας συμβάντων, πολλῶν δὲ τὴν ἐξήγησιν μάτην ἐκζητήσει, εἰ καὶ παρὰ τὰ πλευρά της θὰ διέρχηται, ἐνῷ ἔστω καὶ ἰσχνὸν κηρίον ἀνημμένον ἔμελλε νὰ παράσχῃ πλήρη καὶ τελείαν τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν καὶ τὴν δικαίαν ἐκτίμησιν.

Τῶν «Ἱστορικῶν Ἀναμνήσεων» τούτων ὁ Νικόλαος Δραγούμης ἐπεχείρησε νέαν ἔκδοσιν, ἀφοῦ ἡ πρώτη ἐξηντλήθη, καὶ εἶδεν οἵας ἔτυχεν ὑποδοχῆς τὸ πόνημα αὐτοῦ. Εἰς τὴν δευτέραν ἔκδοσιν ταύτην ἐποιήσατο προσθήκας πολλάς, διεσκεύασε δὲ τὰς «Ἀναμνήσεις» του οὕτω, ὥστε νέον ἀποδείκνυται αὐτὴ ἔργον. Εἰς τὴν νέαν ἔκδοσιν τῶν «Ἀναμνήσεων» του εἰργάζετο ὁ Δραγούμης, ἀνενδότως καὶ ἄνευ διακοπῆς, εἰ καὶ ἡ νόσος, ἡ πρὸ τριετίας προσβαλοῦσα αὐτόν, προχωροῦσα ὁσημέραι, ἤθελεν ἀποθαρρύνει καὶ τὸν

μᾶλλον χαλκέντερον. Ὡς δὲ ὁ ἄξιος στρατιώτης, καὶ οὗτος ἔπεσε μαχόμενος ἐπὶ τοῦ πεδίου, ὅπερ ὡρίσατο, ὡς στάδιον τῆς δραστηριότητος αὐτοῦ. Ἐκράτει, δύναταί τις νὰ εἴπῃ, τὸν κάλαμον, συνεργαζόμενος τῷ υἱῷ αὐτοῦ Στεφάνῳ εἰς τὰς διορθώσεις τοῦ κειμένου τοῦ φύλλου ια'. τοῦ δευτέρου τόμου τῶν «Ἀναμνήσεων», ὅτε τὴν νύκτα τῆς 8 πρὸς τὴν 9 Μαρτίου, ἰσχυρὰ ἀποπληξία, ἐκ τετάρτου ἐπερχομένη σφοδρά, ἀφήρει τὸν Νικόλαον Δραγούμην, περὶ τὴν ὥραν 1 μ. μ. τῆς ἐπομένης ἡμέρας, ἀπὸ τὰς ἀγκάλας τῆς συζύγου, τῶν θυγατέρων του, τοῦ ἐν Ἀθήναις κατοικοῦντος υἱοῦ του, τῆς νύμφης του, τῶν ἐγγονῶν του, τῶν συγγενῶν καὶ τῶν πολυαρίθμων φίλων του.

Δὲν δύναμαι νὰ περάνω τὴν στοιχειώδη ἀφήγησιν αὐτὴν τοῦ βίου τοῦ Νικολάου Δραγούμη, πρὶν ἢ προσθέσω ὀλίγας ἔτι λέξεις, ἃς ἀπαραιτήτους κρίνω, εἰς τὴν ὅσῳ ἔνεστι πλήρη ἐξεικόνισιν τοῦ μακαρίου ἀνδρός.

Ἐὰν ἀληθές, ὅτι ἡ μορφὴ τοῦ προσώπου εἶναι ἡ πιστὴ εἰκὼν τῆς ψυχῆς, σπανίως ἀπόδειγμα τοῦ ἀφορισμοῦ τούτου παρέσχεν ἡ φύσις πειστικώτερον ἢ διὰ τοῦ Νικολάου Δραγούμη. Ὁ Νικόλαος Δραγούμης ἦτον καὶ τὴν ὄψιν ὡραῖος καὶ τὸ παράστημα πλήρης, οἷος τὴν ψυχὴν ἀγαθὸς καὶ τὸν νοῦν καλὸς καὶ εὐρύς. Ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἀνεμίμνησκε τοὺς καλοὺς τύπους τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, ἐφέρετο δ' ἐπὶ ἀναστήματος ἀνδρικοῦ καὶ ὀρθίου. Τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, μέχρι τῶν τελευταίων ἡμερῶν αὐτοῦ, καίτοι ὑπὸ τῆς νόσου ἀνὰ στιγμὴν πελεκιζόμενον, ἐφαίδρυνεν ἡ γλυκύτης, δῶρον ἄπταιστον τῆς εὐσυνειδησίας καὶ τῆς ἐν παντὶ ἐπιτελέσεως τοῦ καθήκοντος. Μειδίαμα ἐπήνθει ἐπὶ τῶν χειλέων καὶ ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ διαρκῶς, συνοδεῦον τὴν ἀείποτε εὔφυᾶ καὶ ἀβρόφρονα ὁμιλίαν του. Καὶ αὐτοὶ οἱ λόγοι τῆς ἀγανακτήσεως, καὶ αὐτὴ ἡ ὀργή, καίτοι σπανιωτάτη, καὶ αὐτὸ τὸ πένθος τοῦ Νικολάου Δραγούμη δὲν κατίσχυον νὰ ἐξουδετερώσωσι τὴν χάριν καὶ τὴν σώφρονα εὐθυμίαν, αἵτινες διέκρινον ἰδίως τοὺς χαρακτῆρας αὐτοῦ, πρὸ πάντων δὲ τοῦ ὑγροῦ βλέμματός του τὴν φαιδρότητα. Εἶχε δ' ἐπὶ τούτοις τὸν ἦχον τῆς φωνῆς ἐπαγωγόν, καὶ ἐπιχαρίτως ἐψέλλιζεν. Ἐν τῇ διηγήσει ἦτον ποικίλος, ἑλκύων πάντοτε, ποιήσεως πλήρης καὶ ἐνθουσιασμοῦ. Τελευταῖον ἤκουσα αὐτοῦ δημοσίᾳ ὁμιλήσαντος, πρὸ διετίας, ἐν τῷ Συλλόγῳ τοῦ *Βύρωνος*, τελοῦντος τὴν ἐπέτειον ἑορτὴν αὐτοῦ, τὴν 25 Μαρτίου τοῦ 1877. Οἱ νεανίαι Ἑταῖροι τοῦ φιλολογικοῦ Συλλόγου τούτου τὸν Νικόλαον Δραγούμην, ἐπίτιμον Μέλος τοῦ *Βύρωνος*, ἐκάλεσαν νὰ ἐκφωνήσῃ τὸν πανηγυρικὸν τῆς ἡμέρας. Εἰ καὶ ἤδη ἡ προσβαλοῦσα αὐτὸν νόσος, ἥτις μετ' ὀλίγον χρόνον ἔμελλε νὰ τὸν φέρῃ εἰς τὸν τάφον, ἤρξατο καταβάλλουσα τὰς δυνάμεις τοῦ Νικολάου Δραγούμη, δὲν ἠρνήθη οὗτος τὴν παράκλησιν τῶν νέων Συνεταίρων του· διότι ἠρέσκετο νὰ συναναστρέφηται αὐτοῖς ὁ νεάζουσαν διατηρήσας τὴν καρδίαν καὶ τὸ φρόνημα μέχρι τοῦ γήρατος αὐ-

του, παρέστη δ' ἐνώπιον αὐτῶν, ὅπως ἀναγνώσῃ τὸν σχεδιασθέντα λόγον του. Ὑποκείμενον τοῦ λόγου αὐτοῦ ἔθετο τὸν ἡρωϊσμὸν τοῦ ἐκ Ψαῤῥῶν Ἀνδρέου Σταματάρα, οὗ μυθιστορικὰ ὑπῆρξαν τὰ κατορθώματα καὶ ἡρωϊκὸς ὁ θάνατος. Καὶ ἤρξατο μὲν διὰ φωνῆς ὑποτρεμούσης μὲν, ἀλλ' ἠχηρᾶς πάντοτε καὶ γλυκείας, ἀπαγγέλλων τὸν λόγον αὐτοῦ· ἀλλ' ὅτε ἔφθασεν εἰς τὸ μέρος, ἐν ᾧ ἱστορεῖται, ὅτι ἐπὶ τῆς σημαίας τῶν Ψαῤῥῶν, ἥτις ἐκυμάτιζεν ἐπὶ τῆς κεραίας τοῦ πλοίου τοῦ Σταματάρα, ἀνεγινώσκετο ατὸ ἀθάνατον «παράγγελμα, *Ἐλευθερία ἢ Θάνατος*», ἡ φωνὴ αὐτοῦ ἐκόπη ὑπὸ τῶν λυγμῶν, παρέδωκε δὲ τὸ χειρόγραφον εἰς νέον τινα Ἑταῖρον τοῦ Συλλόγου, ὅστις ἐπέρανε τὴν ἀνάγνωσιν, ἐν μέσῳ τῶν χειροκροτημάτων τῶν ἐνθουσιώντων ἀκροατῶν του. Οἱ λυγμοὶ ἐκεῖνοι ἦσαν βεβαίως οἱ λυγμοὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ὃν ἐμπνέει εἰς τὰς εὐγενεῖς ψυχὰς ἡ ἀνάμνησις τῶν γενναίων πράξεων· ἀλλά, κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν, συνώδευον καὶ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ ῥήτορος εἰς τὰς ὡραίας τῆς νεότητός του ἡμέρας, αἵτινες εὐτυχῶς συνέπεσαν καὶ πρὸς ἐνδόξους ἡμέρας τοῦ ὅλου Ἔθνους. Παραβάλλων τὴν ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς τῆς σήμερον πρὸς τὴν ἀκμὴν καὶ τὴν ῥώμην τῶν σωματικῶν δυνάμεών του, πρὸ ἡμίσεως αἰῶνος, παρελθόντος ἤδη, συνεκινήθη, ὅτι ἔμελλε νὰ καταλίπῃ τὴν γῆν, ἐνῷ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἦν πάντοτε νεαρὸν καὶ ἀποστίλβον τῆς αὐγῆς αὐτοῦ τὴν λάμψιν. Ἀλλ' ἀφοῦ ἀπέτισε τὸν φόρον τῆς συγκινήσεως καὶ τῶν δακρύων εἰς τῆς σαρκὸς τὴν ἀσθένειαν, ἐπανέλαβε τὸ σύνηθες αὐτῷ ἦθος, κατέβη δὲ τοῦ βήματος, εὔχαρις καὶ οἱονεὶ ἀνανεωθείς. Ἔκτοτε, τῆς προσβαλούσης αὐτὸν νόσου ἐπιτεινομένης, δὲν ὡμίλησε δημοσίᾳ ὁ Νικόλαος Δραγούμης.

Τοιοῦτος ἐβίωσε καὶ ἀπέθανεν ὁ Νικόλαος Δραγούμης. Καὶ ὡς ἄνθρωπος, καὶ ὡς πολίτης, καὶ ὡς ἱερεὺς τῶν γραμμάτων, ἐπετέλεσε τὰ καθήκοντα αὐτῷ, ἐν προθυμίᾳ ἀμεταπτώτῳ, ἐν ἀφιλοκερδείᾳ καὶ ἐν αὐταπαρνήσει ἀνωμολογημέναις, ἐν ἀκριβείᾳ τελείᾳ. Οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν μίαν, καθ' ὅλον τὸν μακρὸν βίον αὐτοῦ, ἀπὸ τῆς τρυφερᾶς νεότητός του, ὅτε ἐσύρετο ἀπὸ τοῦ πατρικοῦ οἴκου ἐνώπιον τοῦ σουλτανικοῦ δημίου, μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς, καθ' ἣν ἐξέπνευσεν, ἠρνήθη ἑαυτόν· ἔστη δ' ἐπὶ τῶν προμαχώνων, ἐφ' οὓς ἔταξεν αὐτὸν ἡ Θρησκεία, ἡ Πατρὶς, ἡ Ἐπιστήμη, καὶ ἐπάλαισε, καὶ ἔπεσεν, ἀναλλοίωτος καὶ ἄκαμπτος. Ὁ ναύαρχος λόρδος Λάϋονς πιστῶς ἐξεικόνισε τὸν ὅλον βίον τοῦ Νικολάου Δραγούμη, γράφων πρὸ εἴκοσιν ἐτῶν εἰς τὴν θυγατέρα αὐτοῦ τοὺς ἐν τῇ ἀκριβείᾳ αὐτῶν ὡραίους τούτους στίχους: «Τοῦ πατρὸς ὑμῶν ὁ βίος ὑπῆρξεν ἄξιος θαυμασμοῦ, δι' ὅσας προσήνεγκεν »οὗτος εὐγενεῖς θυσίας, πλήρης ἐνθουσιασμοῦ καὶ πατριωτισμοῦ, τὰ δὲ τέ»κνα αὐτοῦ ἀναμφισβητήτως θὰ κληρονομήσωσιν ὄνομα τιμιώτατον.» Εἷς δ' ἐπιφανὴς ἑλληνιστὴς καὶ φιλέλλην, ὁ Egger ἄριστον ἐπιτάφιον ἔγραψε, πρὸς

τὴν οἰκογένειαν τοῦ Δραγούμη ἐπιστέλλων τὰ συλλυπητήρια αὐτοῦ, τὸν ἑπόμενον: «Ὁ θάνατος τοῦ ὑμετέρου Πατρὸς καταλείπει πένθος μέγα εἰς πάντας τοὺς Ἕλληνας πατριώτας καὶ εἰς πάντας τοὺς Φιλέλληνας, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὴν ὑπὲρ τῆς ἐνισχύσεως τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν παρισιανὴν κοινωνίαν ἡμῶν.»

Καὶ ὁ Ἄγγλος ναύαρχος καὶ ὁ Γάλλος σοφός, ἐκ τοῦ σύνεγγυς ἰδόντες τὸν Δραγούμην καὶ συναναστραφέντες αὐτῷ, ἦσαν οἱ ἄριστοι τῶν κριτῶν τοῦ βίου καὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ, καὶ οἱ κατάλληλοι, ὅπως πλέξωσι τὸν στέφανον, ὅστις ἀμάραντος θὰ στολίζῃ διὰ παντὸς τὴν μνήμην αὐτοῦ.

Διὰ τῶν ἐπισήμων λόγων τῶν ἀμερολήπτων καὶ ἁρμοδίων κριτῶν τούτων, περαίνω τὸ περὶ Νικολάου Δραγούμη βιογραφικὸν σχεδίασμά μου, εὐελπιστῶν, ὅτι ὅσα περὶ τοῦ μακαρίου ἀνδρὸς ἔγραψα χρησιμεύουσιν ὡς ἀνάπτυξις καὶ κύρωσις τῶν κρίσεων τῶν δύο διασήμων Φιλελλήνων.

ΤΙΜΟΛΕΩΝ Ι. ΦΙΛΗΜΩΝ.

ΑΙ ΕΝ ΟΛΥΜΠΙΑι ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Μετὰ τὰς ἐν τῷ τεύχει τοῦ Φεβρουαρίου δημοσιευθείσας δύο ἐκθέσεις τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ διευθυνόντων τὰς ἀνασκαφὰς Γερμανῶν ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῷ **Deutscher Reichs-Anzeiger** τρεῖς νεώτεραι, ὧν καὶ καταχωρίζομεν τὴν μετάφρασιν ἐνταῦθα. Ἡ πρώτη τούτων ἐξεδόθη ἐν τῷ φύλλῳ τῆς $^{5}/_{17}$ Φεβρουαρίου καὶ εἶνε γεγραμμένη ὑπὸ τοῦ κ. Ἀδόλφου Φουρτβαΐγγλερ, ἡ δευτέρα ἐδημοσιεύθη τῷ $^{14}/_{26}$ Φεβρουαρίου σταλεῖσα ὑπὸ τοῦ κ. Γουλιέλμου Δέρπφελδ, ἡ δὲ τρίτη γραφεῖσα ὑπὸ τοῦ κ. Γεωργίου Τρόϋ ἐτυπώθη ἐν τῷ φύλλῳ τῆς $^{27}/_{8}$ Μαρτίου.

Α΄.

Βαρεῖα ἀσθένεια τοῦ διδάκτορος κ. Τρόϋ εἶνε ἡ ἀφορμὴ δι' ἣν ὁ ὑποφαινόμενος ἀναλαμβάνει τὴν ἔκθεσιν περὶ τῶν *ἀρχαιολογικῶν εὑρημάτων* καὶ τῶν δύο τελευταίων μηνῶν, τοῦ Δεκεμβρίου καὶ Ἰανουαρίου.

Τὸ ὑποδηλωθὲν ἤδη ἐν τῇ προτέρᾳ ἐκθέσει, ὅτι ἡ σημασίᾳ τῶν ἐφετεινῶν εὑρημάτων φαίνεται κειμένη ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς γνώσεως τῆς ἑλληνικῆς τέχνης ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ ἀρχαΐκοῦ τρόπου, ἐπικυροῦται ἀριδήλως, εὑρεθέντων κατὰ τοὺς παρελθόντας μῆνας ἔργων ἐχόντων ἀληθῶς θεμελιώδη σημασίαν διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν ἀρχαΐκῶν ἐργαστηρίων.

Ποιοῦμαι δὲ τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τοῦ κυριωτάτου τῶν εὑρεθέντων, τῆς μεταξὺ τῆς Παλαίστρας καὶ τοῦ δυτικοῦ περιβόλου τῆς Ἄλτεως εὑρεθείσης κολοσσαίας γυναικείας κεφαλῆς ἐκ μαργικοῦ τιτανολίθου, ἥτις ἔχει ὕψος 0,52. Εἶνε δ' ἐξ-

ειργασμένη ἐκ τοῦ αὐτοῦ μαλακοῦ καὶ εὐπλάστου, ἐνιαχοῦ μὲν χιονολεύκου, μάλιστα δὲ κιτρινωποῦ λίθου ἐξ οὗ εἶνε κατειργασμένα τἀρχαϊκὰ ἀνάγλυφα περὶ ὧν λόγος ἐγένετο ἐν τῇ προηγουμένῃ ἐκθέσει· ἀλλ' ἐν τῇ κεφαλῇ ταύτῃ διετηρήθησαν οἱ χαρακτῆρες πολλῷ κάλλιον ἢ ἐν ἐκείνοις καὶ ἀκριβῶς οἷοι ἦσαν τὸ πρῶτον, μόνον δὲ λείπει ἡ ῥὶς καὶ ὅλον τὸ ὄπισθεν τῆς κεφαλῆς ὡς καὶ ὁ λαιμός, μετ' αὐτοῦ δὲ πιθανῶς καὶ οἱ ἐπὶ τὸν ὦμον καθειμένοι βόστρυχοι. Ἡ δὲ κόμη εἶνε διευθετημένη κατὰ τεχνήεντα κυμάτια καὶ χωρίζεται ὑπὸ κιρρῆς ταινίας. Ἄνω δὲ ὑψοῦται ὑψηλὸν ἐρυθρὸν διάδημα, ὅπερ ἀκριβῶς ὅμοιον, κοσμούμενον διὰ γραμμῶν ὁριζοντίων, οὐδαμοῦ τέως παρετηρήθη. Ἀναλογιζόμενοι τὸ προςῆκον μέγεθος τοῦ ἀγάλματος τούτου καὶ τὴν τοποθέτησιν αὐτοῦ ἐντός τινος ναοῦ, ἐπειδὴ ἐν ὑπαίθρῳ ἀδύνατον θὰ ἦτο νὰ διατηρηθῇ ὁ εὔθρυπτος λίθος, ἀναλογιζόμενοι περαιτέρω ὅτι ἐν χρόνοις οὕτως ἀρχαίοις οἵους καταδεικνύει ἡ ἐργασία μόλις που δυνατὸν νὰ ὑπῆρχεν ἐν τῇ Ἄλτει ἄγαλμα οὕτω μέγα ἄλλης θεᾶς, τέλος δὲ ἀναλογιζόμενοι ὅτι δικαιούμεθα ἔργον τοιοῦτον, εὑρεθὲν ἐν στρώματι γῆς κειμένῳ ἄνω τοῦ ἀρχαίου ἐδάφους τῆς Ἄλτεως, νὰ ζητήσωμεν ἐν τοῖς ὑπὸ Παυσανίου μνημονευομένοις, εὑρίσκομεν λίαν πιθανὸν ὅτι ἐνταῦθα ἔχομεν πρὸ ἡμῶν οὐδὲν ἧττον ἢ τὴν κεφαλὴν τοῦ κυριωτάτου ἀγάλματος τῆς Ἥρας ἐν τῷ Ἡραίῳ, εἰς ἣν διὰ πέμπτου ἔτους ὕφαινον πέπλον αἱ γυναῖκες τῶν Ἠλείων.[1] Παρίστα δὲ κατὰ τὸν Παυσανίαν [2] τὸ ἄγαλμα τοῦτο τὴν Ἥραν καθημένην, παρ' αὐτῷ δὲ ἵστατο ἄγαλμα Διὸς καὶ ἄλλο θεοῦ γένεια ἔχοντος καὶ ἐπικειμένου κυνῆν ἐπὶ τῇ κεφαλῇ. «Ἔργα δέ ἐστιν ἁπλᾶ» προςθέτει ὁ Παυσανίας, τοῦθ' ὅπερ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ ἑπόμενα χρυσελεφάντινα ἔργα δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ἀναφερόμενον εἴς τε τὸ ὑλικὸν καὶ τὴν ἐργασίαν. Τὴν εἰκασίαν ἡμῶν ἐπικυρόνει καὶ τοῦτο, ὅτι τὸ ἔτι ἐν τῷ Ἡραίῳ ἐν τῷ βάθει τοῦ ἱεροῦ σωζόμενον εὐρὺ βάθρον, ὅπερ φαίνεται ὅτι ἀνεῖχε τὰ τρία ἐκεῖνα ἀγάλματα, εἶνε ἐξειργασμένον ἐκ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἐκεῖνα τιτανολίθου. Τέλος δὲ συμφωνεῖ καὶ ἡ μικρὰ ἀπόστασις τοῦ τόπου τῆς εὑρέσεως τῶν ἀγαλμάτων ἀπὸ τοῦ Ἡραίου. Ὅμοιον δέ τι στρογγύλον διάδημα πρὸς τὰ ἐπάνω εὐρυνόμενον ἔφερε καὶ τὸ ἀρχαῖον ἐν Σάμῳ ἄγαλμα τῆς Ἥρας.

Ἡ ἐργασία τῆς κεφαλῆς ταύτης εὑρίσκεται ἀνάλογος τὰ μάλιστα πρὸς τὰς παλαιοτάτας ἐκ Σελινοῦντος μετόπας περὶ τὰς κυριωτάτας ἰδιότητας, τὴν ὅλην κατασκευὴν τοῦ προσώπου, τὴν θέσιν καὶ τὸ σχῆμα τῶν μεγάλων ὀφθαλμῶν ὡς καὶ τῶν ὤτων, τὸ εὖρος τοῦ στόματος καὶ τὸ ὕψος τοῦ πώγωνος. Ἀλλ' οἱ ἰδιαίτατοι χαρακτῆρες τῆς κατασκευῆς γίνονται καταφανεῖς μάλιστα διὰ παραβολῆς πρὸς τὸ δεύτερον τῶν κυρίων εὑρημάτων, τὸν *ἄνω κορμὸν ἀρχαιοτάτου γυναικείου ἀγάλματος* ἐκ τῶν νοτιοανατολικῶν τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, ἔχοντα ὕψος 0,24. Καὶ αὐτη ἔχει ὁμοίως στρογγύλον διά-

1 Παυσ. V, 16, 2.
2 V, 17, 1.

δημα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς εὐρυνόμενον πρὸς τἄνω, ἔχει πυκνοὺς ἐπὶ τοὺς ὤμους καθειμένους βοστρύχους καὶ χιτῶνα ἐχέσαρκον, ὅςτις στερούμενος πάντη πτυχῶν εἶνε ἐξειργασμένος κατὰ τρόπον ὅμοιον πρὸς τὴν ἐργασίαν μεγάλου ἀγάλματος γυναικὸς καθημένης εὑρεθέντος πρό τινων ἐτῶν ἐν Ἀρκαδίᾳ. Ἂν δὲ καὶ τὸ ἡμέτερον ἄγαλμα παρίστα καθημένην γυναῖκα δὲν δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν ἐκ τοῦ σωζομένου κορμοῦ. Εἶνε δυνατὸν καὶ τοῦτο τὸ μικρότερον ἄγαλμα νὰ εἶνε Ἥρας. Ὁ λίθος εἶνε κυανόλευκον, λεπτόκοκκον, πιθανῶς λακωνικὸν μάρμαρον, ἐξ οὗ διεσώθη καὶ μικρός τις καθήμενος, λίαν δὲ ἀρχαϊκὸς λέων. Καίτοι δὲ τὸ ἄγαλμα τοῦτο πιθανῶς ἀπέχει κατὰ τοὺς χρόνους βραχύ τι τῆς κολοσσαίας κεφαλῆς, ἀλλ' ὁ τρόπος τῆς ἐργασίας εἶνέ τις πάντη διάφορος· ἐν ἐκείνῃ μὲν εὑρίσκομεν κατεργασίαν τῶν μεστωμένων σαρκῶν μιμουμένην ἀμεσώτερον τὴν φύσιν, ἐνταῦθα δὲ κατ' ἀντίθεσιν ἐκτάκτως ἀνεπτυγμένα τὰ ὀστᾶ μετά τινος μᾶλλον σχηματικῆς κατασκευῆς τῶν καθ' ἕκαστα. Ἀλλὰ νὰ χαρακτηρίσωμεν δι' ὀνομάτων τὰ δύο ἐνταῦθα παρουσιαζόμενα ἐργαστήρια δὲν δυνάμεθα δυστυχῶς.

Ὀλιγώτερον σπουδαία εἶνε μικρά τις λαμπρῶς διατετηρημένη γυναικεία κεφαλή, ἔχουσα ὕψος 0,05 ἐκ μαργικοῦ τιτανολίθου, ἀρχαίας καί πως ἀτέχνου ἐργασίας, ἰδίως διὰ τοῦτο ἀξία λόγου, ὅτι ὁ λαιμὸς δὲν εἶνε ἐξειργασμένος καὶ ὅτι ἡ κεφαλὴ προφανῶς ἐχρησίμευεν ὡς κοσμητικὴ μεγαλειτέρου τινὸς ὅλου.

Ἔπειτα δ' ἔχομεν νὰ καταγράψωμεν πάλιν ἀπόκομμα μεγάλου τινός, τὸ κατ' ἀρχὰς περὶ τὰ 0,55 ὑψηλοῦ, *εἰδωλίου ἐξ ὀπτῆς γῆς βεβαμμένου*, ἀρχαϊκοῦ δὲ τὸν τρόπον. Εἶνε δὲ κορμὸς ἀγάλματος γυναικὸς φερούσης λευκὸν χιτῶνα, ἱμάτιον πορφυροῦν μετὰ παρυφῆς μαιανδρακοσμήτου καὶ ἐχούσης μέλανας βοστρύχους καθειμένους ἐπὶ τῶν ὤμων. Ἔχει δὲ ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας ἐν κινήσει, τὴν μὲν δεξιὰν ὑψωμένην, τὴν δὲ ἀριστερὰν κεκλιμένην πρὸς τὰ δεξιά. Ἡ δὲ κεφαλὴ ἦτο πιθανῶς ἐστραμμένη πρὸς τὰ δεξιά. Ἐπὶ τῆς ῥάχεως πεταλοειδῆ τινα λείψανα δεικνύουσι διά τε τὸ σχῆμα καὶ τὴν ἐπίχρωσιν ὅτι τὸ ἄγαλμα ἔφερε πτέρυγας. Φαίνεται λοιπόν, ὅτι ἔχομεν πρὸ ἡμῶν ἀληθῶς *ἀρχαϊκὴν Νίκην*· τοῦτο δὲ λέγοντες ὑπομιμνήσκομεν ὅτι αἱ ἀρχαὶ τῆς Νίκης ἐν τῇ τέχνῃ ἀνάγονται πιθανῶς εἰς τὴν Ὀλυμπίαν.

Ἄλλο δέ τι εἰδώλιον ἐκ γῆς, βεβαμμένον διὰ μέλανος χρώματος, πιθανῶς δὲ ἀνῆκον εἰς τὸν πέμπτον αἰῶνα τελευτῶντα, παριστάνει *δελφῖνα* ἔχοντα μῆκος 0,50. Εἶνε ἔργον ἄξιον πολλοῦ λόγου ὡς παράστασις ζῴου αὐτάρκης καὶ ὁλόγλυφος, ἐπειδὴ δὲν ἐχρησίμευε τυχὸν ὡς πίδαξ ὕδατος ἢ ὡς πάρεργον σύμβολον ἀγάλματος ἄλλου. Κολυμβᾷ δὲ ὁριζοντίως πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ὑπερείδεται ὑπὸ τριῶν κατὰ περίεργον ἀλήθειαν φυσικῶς ἐξειργασμένων κυμάτων. Ἀλλὰ καὶ ὁ τόπος ἔνθα εὑρέθη εἶνε ἀξιοσημείωτος, ἐπειδὴ ἀνεκαλύφθη 0,50 ὑπὸ τὰ θεμέλια τοῦ νοτίου περιβόλου τῆς Ἄλτεως καὶ δεικνύει τὴν μεταγενεστέραν κτίσιν αὐτοῦ, τοὐλάχιστον ἐν ἐκείνῳ τῷ μέρει.

Τῶν πολυπληθῶν ἔργων τῆς μικροτεχνίας ἐξέχουσαν θέσιν κατέχει ἀρχαϊκώτατόν τι καὶ ἐπιμελῶς τετεχνημένον ὀρειχάλκινον ἀγαλμάτιον ἀνδρὸς γυμνοῦ, χρησιμεῦσαν ὡς στήριγμα σκεύους τινός, διάμετρον μὲν ἔχον 0,04, κεκοσμημένον δ' ἀμφοτέρωθεν δι' ἀρχαϊκωτάτων ἐγγλυμμάτων παριστανόντων ἀνὰ ἕνα γενειῶντα καὶ πτερωτὸν ἄνδρα,ὧν ὁ ἕτερος ἀπολήγει εἰς δύο οὐράς. Τέλος δ' ἀναφέρω τὰ εὑρήματα ἐν τῷ βαθυτάτῳ στρώματι παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Διός, συνιστάμενα κυρίως ἐκ πολυπληθῶν ἀναθηματικῶν ζῳδίων καὶ ἀποσπασμάτων ὀρειχαλκίνων ἀναγλύφων· πάντων δὲ κυριώτατον εἶνε ὡραία κεφαλὴ γρυπὸς τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων.

Εἰς δὲ τἀγάλματα τῶν ἀετωμάτων προςετέθησαν πολλὰ μικρὰ κομμάτια, σκέλη, πόδες καὶ τεμάχια ἐνδυμάτων, πρὸς δὲ εὑρέθησαν καὶ κομμάτια μετοπῶν, αἵτινες πλὴν τούτων ἐπλουτίσθησαν δι' ἀξιολόγου ἀποκόμματος, ὅπερ ὁ διδάκτωρ κ. Τρόϋ ἀνεγνώρισεν ὡς τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος καὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ εἰς τὸν πίθον ὑποπτήσσοντος Εὐρυσθέως. Ἐκτὸς δὲ τούτων δύναται νὰ προςτεθῇ εἰς τὰ εὑρεθέντα μαρμάρινα ἔργα καὶ κορμὸς παιδὸς τῶν μεταγενεστέρων ἑλληνικῶν χρόνων, ἴσως μέρος ἀγάλματος παιδὸς νικήσαντος ἐν τοῖς ἀγῶσι.

Τέλος δ' εὕρημα περίεργον ἐγένετο κατὰ τὴν διατομὴν τοῦ νοτίου τειχίσματος τοῦ Σταδίου, περὶ οὗ θὰ γραφῶσιν ἀκριβέστερα ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ ἐκθέσει. Ἐν μεγάλῳ δῆλα δὴ βάθει εὕρηται στρῶμα, ἐν ᾧ εὕρομεν παρακειμένας ἐγγύτατα ἀλλήλων *ἑπτὰ* στρογγύλας καὶ μόνον ὀλίγον ἐλλειπτικὰς *ἀσπίδας χαλκᾶς*. Ἔχουσι δὲ ὡραῖα κεκοσμημένους γύρους, μία τις δ' αὐτῶν διασώζει ἀπόσπασμα ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς τῶν Ἀργείων, πιθανῶς γραφείσης περὶ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ πέμπτου αἰῶνος· ἄρα ἡ ἐπ' αὐτῶν κειμένη πρόςχωσις πρέπει νὰ εἶνε ἐπιγενεστέρα. Πλὴν δὲ ταύτης τῆς ἐπιγραφῆς ἄξιαι μνείας εἶνε μόνον ἡ ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ἐπιθέρσου (Παυσ. VI. 15. 6.), ἐφ' ἧς ὀνομάζεται ὁ γλύπτης Πυθόκριτος, καί τινες ἀρχαῖαι χαλκαῖ πλάκες ἐν κομματίοις ὡς καὶ μεγάλα ἀποσπάσματα στήλης τινὸς ἐκ τῶν χρόνων τῆς ἀχαϊκῆς ὁμοσπονδίας κατὰ τὸν δεύτερον αἰῶνα π. χ.

Β'

Τὰ σπουδαιότατα τῶν τοπογραφικῶν καὶ ἀρχιτεκτονικῶν πορισμάτων κατὰ τοὺς μῆνας Δεκέμβριον καὶ Ἰανουάριον ἐξήχθησαν ἐν τῷ νοτίῳ καὶ ἀνατολικῷ μέρει τῆς Ἄλτεως καὶ ἐν τῷ Σταδίῳ. Οἱ δ' ἐργάται ἦσαν διανεμημένοι σχεδὸν ἴσοι εἰς τοὺς τρεῖς τούτους τόπους, μικρότερον δέ τι μέρος πλὴν αὐτῶν εἰργάζετο πρὸς περαιτέρω καθαρισμὸν τῆς Παλαίστρας.

Αἱ ἀνασκαφαὶ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς Ἄλτεως ἐφώτισαν ἡμᾶς τελέως περὶ τοῦ ἀνατολικοῦ πέρατος τοῦ ἱεροῦ χώρου. Δύο μεγάλαι στοαὶ κιόνων περιελάμβανον ὅλην τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς Ἄλτεως, ὧν ἡ μὲν

βορεία, ἡ στοὰ τῆς Ἠχοῦς, ἀνεκαλύφθη ἤδη κατ' Ὀκτώβριον, ἡ δ' ἑτέρα, ἡ νοτία, ἀπεσκεπάσθη πρὸ μικροῦ χρόνου. Τὸ ὄνομα ὅπερ ἔφερεν ἡ δευτέρα αὕτη στοὰ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἀγνοοῦμεν δυστυχῶς ἔτι, προσωρινῶς δ' ὠνομάσαμεν αὐτὴν ἐκ τῆς θέσεως αὐτῆς πρὸς τὸν ναὸν τοῦ Διὸς «νοτιοανατολικὴν στοάν».

Δύο βαθμίδες ἐκ λίθου κογχυλιάτου ἀνεῖχον ἐν τῷ προσώπῳ τῆς στοᾶς ταύτης δεκαεννέα δωρίους κίονας ἄνευ ῥαβδώσεων μετὰ δωρίου θριγκώματος ἐκ τοῦ αὐτοῦ λίθου. Καὶ ἡ μὲν ἀπόστασις τῶν κιόνων ἀπ' ἀλλήλων ἦτο 1,21, ἡ δὲ πρόςγειος αὐτῶν διάμετρος 0,78.

Ἐκ τῶν διαφόρων ἀρχιτεκτονικῶν μερῶν λείπει μέχρι τοῦ νῦν μόνον τὸ τρίγλυφον· τοῦ δὲ κιονοκράνου, τοῦ ἐπιστυλίου καὶ τοῦ γείσου ὑπάρχουσί τινα δείγματα. Κατεστράφη δ' αὕτη ἡ στοὰ ἤδη ἐπὶ τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων, πιθανῶς ἐκ πυρκαϊᾶς, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ πολλῶν ξυλανθράκων εὑρεθέντων ἐν τοῖς βαθυτέροις στρώμασιν. Δὲν ἀνῳκοδομήθη δὲ τὸ ἑξῆς ἡ στοά, ἀλλὰ μονον ἐπὶ τῆς καλῶς ἔτι σωζομένης βάσεως ἐκτίσθη βαλανεῖον ῥωμαϊκόν, οὗ τὰ τείχη σύγκεινται τὸ μὲν ἐκ τῶν λειψάνων τῆς στοᾶς, τὸ δὲ ἐκ πλίνθων ῥωμαϊκῶν. Εὑρίσκομεν δὲ καὶ ἐν ταῖς θέρμαις ταύταις τὰς αὐτὰς κατασκευάς, τὴν αὐτὴν οἰκοδομὴν καὶ τὰς αὐτὰς τοιχογραφίας, αἵτινες εἶνε γνωσταὶ ἐκ τῶν σωζομένων βαλανείων ἐν Ῥώμῃ καὶ Πομπηΐᾳ, ἀλλὰ πάντως μετριωτέρας τήν τε τέχνην καὶ τὸν πλοῦτον.

Ὁ δεύτερος τόπος ἔνθα ἐγένοντο ἀνασκαφαὶ ἦτο ὁ χῶρος μεταξὺ τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς καὶ τοῦ νοτίου περιβόλου τῆς Ἄλτεως. Ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ ἀπεκαλύψαμεν τὸ μέγα ἐπίπεδον τὸ περιβάλλον αὐτὸν πάντοθεν, ὅπερ ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις ἦτο κεκοσμημένον διὰ παντοίων ἀγαλμάτων. Κατεσκευάσθη δὲ τοῦτο τεχνητῶς κατὰ τὴν κτίσιν τοῦ ναοῦ, ἵνα παράσχῃ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Διὸς θέσιν ἐξέχουσαν ἐν τοῖς ἄλλοις κτιρίοις τῆς Ἄλτεως. Εὕρομεν δ' ἔτι καλῶς διατηρούμενον τὸ χθαμαλὸν θωράκιον τὸ περιβάλλον τὸ ἐπίπεδον ἐκεῖνο, ἔκειντο δ' ἔτι ἐπ' αὐτοῦ κατὰ χώραν καὶ πολλαὶ βάσεις ἀνέχουσαί ποτε ἔργα τέχνης.

Κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ ἐπιπέδου τούτου εὕρηται ἡ δυτικὴ πύλη τῆς Ἄλτεως. Ἐκεῖθεν δὲ ἄγει κατὰ μῆκος τῆς ὅλης νοτίας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ δρόμος εὐρύς, οὗ τὸ στερεὸν δάπεδον κατὰ μέρη διασώζεται ἔτι. Ὁ ἐκ ταύτης τῆς ὁδοῦ εἰςερχόμενος εἰς τὴν Ἄλτιν ἀριστερόθεν μὲν εἶχε τὸ ἐπίπεδον μετὰ τῶν παμπληθῶν αὐτοῦ ἀναθημάτων καὶ ἀνδριάντων, ὄπισθεν δ' αὐτοῦ τὸ μεγαλοπρεπὲς κτίριον τοῦ ναοῦ τοῦ Διός· δεξιόθεν δὲ ἐθεᾶτο τὴν ἀδιάκοπον σειρὰν μεγάλων βάσεων, ἀνεχουσῶν τὸ μὲν εἰκόνας ἱππέων, τὸ δὲ μεγαλειτέρας ὁλογλύφους παραστάσεις. Ἀκολουθῶν δὲ τὴν ὁδὸν μέχρι τῆς ἀνατολικῆς προςόψεως τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, εὕρισκε δεξιᾷ ἄλλην πύλην τῆς Ἄλτεως, ἣν πρότερον ἐνομίσαμεν ὅτι ἀνεγνωρίσαμεν ὡς τὴν *πομπικὴν*

εἴσοδον [1]. Ἀλλ' ἡ ἐξακολούθησις τῶν ἀνασκαφῶν ἐν ἐκείνῳ τῷ τόπῳ κατέστησε πάλιν ἀμφίβολον τὴν εἰκασίαν ἐκείνην, ἐπειδὴ ἡ πύλη φαίνεται οὖσα μόνον ἡ ἀρχὴ μεγαλειτέρας τινὸς ἀρχαίας οἰκοδομῆς, ἥτις δὲν ἀπεκαλύφθη ἤδη καθ' ὁλοκληρίαν, οὐδ' ὑπάρχει ἐπὶ τοῦ παρόντος οἰαδήποτε ἀφορμὴ ῥητὴ πρὸς ὁρισμὸν αὐτῆς. Νοτίως δὲ τῆς μακρᾶς ἐκείνης σειρᾶς μεγάλων βάσεων ἐκτείνεται ὁ νότιος περίβολος τῆς Ἄλτεως, οὗ τὴν συνέχειαν διακόπτει ἀρχαῖον φρέαρ, περίπου ἀπέναντι τοῦ μέσου τοῦ ναοῦ τοῦ Διός. Ἐγγύτατα δὲ τοῦ φρέατος ἔξω τοῦ περιβόλου τῆς Ἄλτεως εὑρέθησαν μέρη μεγαλειτέρου τινὸς ἀρχαίου κτιρίου, οὗτινος ἡ σημασία εἶνε ἄγνωστος μέχρι τοῦδε.

Τὴν δὲ σπουδαιοτάτην τοπογραφικὴν ἀνακάλυψιν ἐποιησάμεθα ἐν τῷ τρίτῳ μέρει τῶν ἀνασκαφῶν, τῷ Σταδίῳ. Γενικῶς μέχρι τοῦδε ἐνομίζετο, ὅτι τὸ Στάδιον ἦτο παράλληλον τοῦ ἀνατολικοῦ περιβόλου τῆς Ἄλτεως, διευθυνόμενον ἐκ νότου πρὸς βορρᾶν, καὶ ὅτι διατομή τις τοῦ Κρονίου ἔτι ὁρατὴ ἀπετέλει τὸ τέρμα τοῦ δρόμου. Ἀλλὰ διὰ τῶν ἀνασκαφῶν κατελήξαμεν εἰς ἄλλο συμπέρασμα, ὅτι τὸ Στάδιον παρακολουθεῖ τὸ ῥεῦμα τοῦ Ἀλφειοῦ, ἤτοι διευθύνεται ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς, κείμενον παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Κρονίου καὶ τῶν ἀνατολικῶν παρακλαδίων αὐτοῦ.

Παρὰ τὸν τελευταῖον θησαυρὸν ἄγει θόλος ἔχων μῆκος 100 ποδῶν, ἡ *κρυπτὴ εἴσοδος* ἀπὸ τῆς Ἄλτεως εἰς τὸ Στάδιον. Μόνοι οἱ ἀγωνισταὶ καὶ οἱ Ἑλλανοδίκαι εἰσήρχοντο δι' αὐτῆς εἰς τὸ Στάδιον. Ἀμέσως δὲ μετὰ τὴν εἴσοδον εὑρίσκοντο αἱ ἔτι καὶ νῦν ἄριστα σωζόμεναι *ἀφέσεις* τῶν ἵππων. Πανταχόθεν δὲ περιεβάλλετο τὸ Στάδιον ὑπὸ ἁπλῶν χωμάτων γῆς, ἐφ' ὧν ἐκάθηντο οἱ παμπληθεῖς θεαταί. Τούτων τὸ μὲν νότιον χῶμα, ὑψηλὸν περὶ τὰ ἓξ μέτρα, εἶνε τεχνητῶς ἐπικεχωσμένον, τὸ δὲ βόρειον ἀποτελεῖται φυσικῶς ἐκ τῶν προπόδων τοῦ Κρονίου καὶ τῶν γειτονικῶν αὐτοῦ λόφων. Κατὰ τὸ νότιον χῶμα ἐκαθέζοντο, ὡς λέγει ὁ Παυσανίας, οἱ Ἑλλανοδίκαι· ἀπαντικρὺ δὲ τούτων ἐν τῇ βορείᾳ πλευρᾷ ἐθεᾶτο τὰ Ὀλύμπια ἡ ἱέρεια τῆς Δήμητρος, καθεζομένη ἐπὶ βωμοῦ λίθου λευκοῦ.

Καθ' ὅσον ἐπιτρέπεται νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε κατὰ τὸ Στάδιον ἀνασκαφῶν, δυνάμεθα ἐνταῦθα νὰ ἀναμένωμεν ἄξια λόγου εὑρήματα, ἐπειδὴ φαίνεται ὅτι τὸ Στάδιον ἤδη ἐπὶ τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων κατεχώσθη πως. Ἀλλ' ὅσον καὶ ἂν εἶνε ἐπιθυμητὴ ἐντελής τις ἀποσκέπασις τοῦ Σταδίου, θὰ παραιτηθῶμεν ὅμως αὐτῆς, ἐπειδὴ τὸ στρῶμα τῆς ψάμμου τὸ διὰ τῶν αἰώνων προσχωθὲν ἐνταῦθα εἶνε κατὰ μέσον ὅρον ὕψους 4 $^1)_2$ μέτρων, ἡ δὲ ἀποκομιδὴ τοιούτων ὄγκων χώματος ἀπαιτεῖ μεγίστας δαπάνας. Θὰ περιορισθῶμεν δὲ εἰς τὸ νὰ ὁρίσωμεν διά τινων ἀποπειρατηρίων διωρύγων τὸ μῆκος καὶ τὴν ἐσωτερικὴν διασκευὴν τοῦ ἐπιφανεστάτου τούτου σταδίου τῆς ἀρχαιότητος. Ὁπόσην δὲ ὁ ὁρισμὸς τοῦ μήκους τοῦ σταδίου, ἴσου πρὸς ἑξακοσίους ὀλυμπιακοὺς πόδας, κέκτηται σπουδαιότητα διὰ τὴν ἀρχαιολογίαν καὶ

1 Ἴδε Παρνασσοῦ τόμ. Γ', σελ. 154.

ἰδίως διὰ τὴν μετρολογίαν καταδείκνυται ἤδη ἐκ τούτου, ὅτι μέχρι τοῦδε παρὰ πάσας τὰς ἐπιμόνους ἐρεύνας τῶν ἐπιστημόνων δὲν κατωρθώθη ὁ ἀκριβὴς ὁρισμὸς τῆς σχέσεως τοῦ μεγέθους τῶν ὀλυμπιακῶν ποδῶν πρὸς τὰ παρ' ἡμῖν μέτρα μήκους. Καὶ ἐπετύχομεν μὲν ἤδη νὰ εὕρωμεν ἐν τοῖς ἀρχαιοτέροις κτιρίοις τῆς Ὀλυμπίας πόδα 320 - 321 μέτρων, ἀλλ' αἱ τοιαῦται ἐξερευνήσεις θὰ ἐξελεγχθῶσι κυρίως διὰ τῆς μετρήσεως τοῦ μήκους τοῦ Σταδίου.

Τέταρτος τόπος ἐν ᾧ ἐγένοντο ἀνασκαφαὶ κατὰ μῆνα Ἰανουάριον ἦτο τὸ γυμνάσιον τὸ προωρισμένον διὰ τοὺς παλαιστὰς καὶ πύκτας, ἡ λεγομένη Παλαίστρα. Ταύτης μέρος εἶχεν ἤδη ἀποκαλυφθῇ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, αἱ δὲ περαιτέρω ἀνασκαφαὶ κατέστησαν ἐντελῶς δῆλον τὸ διάγραμμα αὐτῆς. Καὶ δὴ εὕρηται ἐν τῷ μέσῳ μεγάλη τετραγωνικὴ ὕπαιθρος στοά, ἧς ἑκάστη πλευρά, ἔχουσα μῆκος περὶ τὰ 41 μέτρα, ἀποτελεῖται ἐκ δεκαεννέα δωρίων κιόνων. Τὴν αὐλὴν ταύτην περιθέει διάδρομος ἐστεγασμένος, ὅθεν εἰσέρχεταί τις εἰς τὰ περικείμενα δωμάτια, ὧν ἡ πρὸς τὴν στοὰν εἴσοδος εἶνε κεκοσμημένη διὰ κιόνων ἰωνικοῦ ῥυθμοῦ. Κατὰ δὲ τὸν πρὸς νότον ἐξωτερικὸν τοῖχον ἠνοίγοντο δύο κύριαι εἴσοδοι τοῦ κτιρίου, ἐν οἷς ὑπῆρχον ἀνὰ δύο κίονες κορινθιακοῦ ῥυθμοῦ καὶ δύο παραστάδες. Κατὰ ταῦτα ἔχομεν ἐν τῇ Παλαίστρᾳ οὐ μόνον ἄξιον λόγου παράδειγμα τῆς συνυπάρξεως κιόνων δωρίου, ἰωνικοῦ καὶ κορινθιακοῦ ῥυθμοῦ ἐν οἰκοδομήματι ἀνήκοντι, ὡς πειθόμεθα ἐκ διαφόρων λόγων, εἰς τοὺς χρόνους τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀλλὰ καὶ τὸ πρῶτον συνεχὲς δεῖγμα τῆς οἰκοδομικῆς ἑλληνικοῦ γυμνασίου τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων.

Ἐπειδὴ δὲ αἱ ἀνασκαφαὶ ἐπεξετάθησαν ἤδη ἀπὸ τοῦ στενοτέρου χώρου τῆς Ἄλτεως ἐπὶ τὰ περίχωρα αὐτῆς, ἠδυνάμεθα ἤδη κατ' ὀλίγον νὰ συλλέξωμεν ἀρκετὴν ὕλην ἵνα σχηματίσωμεν γενικήν τινα ἰδέαν περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἐπιχώσεως τῆς Ὀλυμπίας. Διακρίνομεν δὲ τέσσαρας περιόδους.

Καὶ πρῶτον μὲν οὐ μακρὸν χρόνον μετὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἐτελέσθησαν τὸ τελευταῖον οἱ ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες, κατεκυλίσθησαν, ἀπὸ τοῦ Κρονίου, πιθανῶς ἕνεκα τῆς αἰφνιδίας καὶ ἐντελοῦς ἀποδασώσεως, μεγάλοι βῶλοι γῆς καὶ κατέχωσαν τὸ Ἡραῖον, τινὰς τῶν θησαυρῶν καὶ τὸ Στάδιον εἰς βάθος ἑνὸς μέχρι δύο μέτρων. Ὀλίγον δὲ μετὰ ταῦτα ἐξεχώρησε καὶ ὁ Κλάδεος τῶν ὄχθων αὐτοῦ καὶ προσέχωσε τὸ μέγιστον μέρος τῆς Παλαίστρας.

Ἔπειτα δὲ φαίνεται ὅτι ἐπῆλθε διάλειμμα πολλῶν αἰώνων, μεθ' ὃν χρόνον Σλάβοι ἢ ἄλλα φῦλα τοῦ Βορρᾶ εἰσήλασαν εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἀλφειοῦ καὶ ἀποκατέστησαν ἐνταῦθα, μάλιστα ἵνα ἀσχοληθῶσι περὶ τὴν ἀμπελουργίαν. Ὡς κατοικίας εἶχον καλύβας, τὰς μικροτάτας καὶ εὐτελεστάτας ἃς δύναταί τις νὰ φαντασθῇ, στερουμένας καὶ αὐτῆς τῆς ἑστίας.

Περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος ἐπῆλθον ἐπανειλημμέναι πλήμμυραι τοῦ Ἀλφειοῦ καὶ Κλαδέου, ἐκδιώξασαι πάντας τοὺς κατοίκους τῆς Ὀλυμ-

πίας καὶ ἐπικαλύψασαι διὰ στρώματος ἄμμου ἔχοντος ὕψος τεσσάρων μέτρων τὰ ἔτι ἀδιάφθορα μένοντα κτίρια. Μόνον δέ τινες τῶν δώδεκα θησαυρῶν ἔμειναν ἔτι ὁρατοὶ μὴ καλυφθέντες ὑπὸ τῆς ἐπιχώσεως διὰ τὴν ὑψηλὴν αὐτῶν θέσιν κατὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Κρονίου. Οἱ δὲ ἀναλόγως μικροὶ αὐτῶν λίθοι ἀπήχθησαν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, δαπανηθέντες ὡς τὰ μάλιστα ἐπιτήδειον ὑλικὸν εἰς τὴν οἰκοδομὴν τῶν οἰκιῶν τῶν περικειμένων τόπων. Τέλος δὲ τὰ ἐναπολειφθέντα λείψανα τῶν θησαυρῶν φαίνεται ὅτι κατεχώσθησαν τελέως διὰ κατακρημνίσεως μέρους τινὸς τοῦ Κρονίου.

Οὕτω δὲ ἡ Ὀλυμπία μετεβλήθη εἰς ἐρημίαν, μόνον δὲ τὰ ὑπὲρ τὴν γῆν ἐξέχοντα λείψανα τοῦ μεγάλου ναοῦ τοῦ Διὸς καὶ πολλὰ ἐρείπια πλινθοκτίστων ῥωμαϊκῶν κτιρίων ἔμενον ὁρατὰ προδίδοντα εἰς τοὺς μεταγενεστέρους θεατὰς τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀλφειοῦ τὰ ὑπὸ τὴν γῆν κρυπτόμενα κειμήλια.

Γ′

Ὡς μία τῶν κυριωτάτων ἐργασιῶν τῶν ἀνασκαφῶν ἐθεωρήθη καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἡ συμπλήρωσις τῶν ἀετωμάτων καὶ μετοπῶν τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, καὶ δὴ μάλιστα ἡ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος. Ἐπειδή, καίτοι ἐκεκτήμεθα ἐνταῦθα τὰ ὑπὸ τοῦ Παυσανίου μνημονευόμενα εἴκοσι καὶ ἓν ζώδια, ἔλειπον ὅμως ἀπὸ τῶν δέκα καὶ τριῶν ἀνθρωποειδῶν ἀγαλμάτων πλὴν πολλῶν μελῶν δέκα κεφαλαί.

Καὶ οἱ μὲν δυσμετακόμιστοι κορμοὶ τῶν ἀγαλμάτων εἶχον εὑρεθῆ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ἀναλόγως πλησίον τῆς ἀνατολικῆς προσόψεως, τὰ δ' εὐδιαφόρητα ἄκρα ἐχρειάσθη νἀναζητήσωμεν ἐν ἀπωτέρᾳ περιφερείᾳ. Οὕτω δὴ ἐπελήφθημεν ὅλου τοῦ χώρου πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ναοῦ, ἅμα δὲ τῶν στοῶν, αἵτινες πρὸς τοῦτο τὸ μέρος περιζωννύουσι τὸ τέμενος τοῦ Διός. Καίτοι δὲ δὲν ἐπερατώθη μέχρι τοῦδε οὔτε κἂν τὸ ἥμισυ ταύτης τῆς ἐργασίας, ἐξηγάγομεν ἤδη ἐκ τοῦ πυκνοῦ ὄχλου μεταγενεστέρων οἰκοδομημάτων, ὅστις περικαλύπτει πᾶσαν ταύτην τὴν χώραν, οὐ μόνον μέγα πλῆθος μελῶν καὶ ἄκρων, ἀλλ' ἤδη καὶ *ἓξ κεφαλάς*, ὧν δύο μὲν ἀνήκουσιν εἰς τὰ ἀγάλματα τῶν ἀετωμάτων, τρεῖς δὲ εἰς τὰς μετόπας τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, μία δέ, *εἰκονικὴ κεφαλὴ* ἀνδρὸς ἀγενείου, ἀνέρχεται εἰς τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους.

Πρὸ πάντων δὲ σπουδαῖον εἶνε τὸ εὕρημα τῆς *κεφαλῆς τοῦ Οἰνομάου ἐπικειμένου κράνος τῇ κεφαλῇ*. Καὶ εὕρομεν μὲν τῇ 22 Φεβρουαρίου μόνον τὸ ἐμπρόσθιον ἥμισυ τῆς ἐγκαρσίως τετμημένης κεφαλῆς, ἀλλὰ καὶ τὸ ὀπισθοκράνιον συνεπληροῦτο κατὰ μέγα μέρος διὰ τεμαχίων κράνους πρότερον εὑρημένων. Πάντως δὲ ἡ ἐμποιουμένη ἰδέα εἶνε πληρεστέρα ἢ ἡ παρὰ τῆς λίαν βεβλαμμένης κεφαλῆς τοῦ Πέλοπος, ἧς φαίνεται ἡ τοῦ Οἰνομάου καὶ ὡς ἔργον τέχνης ἀνωτέρα. Οἵ τε ὀφθαλμοὶ καὶ τὸ ἐρρυτιδωμένον μέτωπον εἶνε ἐμφατικώτερα, τὸ ὑπὸ γενείου περιεστοιχισμένον στόμα βαθύτερον ἐγ-

γεγλυμμένον καί πως ἠνεωγμένον, ἐνέχον ἔκφρασίν τινα ἁρμόζουσαν πρὸς τὴν ὑπερήφανον στάσιν ἣν ἔχει τὸ ἄγαλμα τοῦ ἀγρίου βασιλέως τῆς Πίσας, ὑπερείδοντος τὴν κεφαλὴν διὰ τῆς χειρός. Ὁ δὲ Πέλοψ ἀπ' ἐναντίας ἔχει τὸ βλέμμα μειλίχιον καὶ ἥσυχον.

Τῇ 1 Μαρτίου εὑρέθη ἡ κεφαλὴ τῆς *ἐπὶ τὸ γόνυ κεκλιμένης κόρης* ἐκείνης τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος, ἣν παραδόξως ὁ Παυσανίας ἐξέλαβεν ὡς ἕνα τῶν ἱπποκόμων. Ὅτι δὲ ἡ κεφαλὴ ἀνήκει εἰς τὸ σῶμα ἐκεῖνο καθίσταται δῆλον ἐκ τῆς ἀναλόγου μικρότητος αὐτῆς, καίτοι λείπουσι καὶ ἐνταῦθα ὅ τε λαιμὸς καὶ τὸ ὀπισθοκράνιον.

Ἀποτελεῖ δὲ ἡ κεφαλὴ μετὰ τοῦ κορμοῦ ὅλον τι χαριέστατον, ἐν ᾧ πάντα ἀπεικονίζουσιν ἤρεμον καὶ ἀφελῆ θέαν. Ἐπικρατεῖ δὲ ἔν τε τοῖς χαρακτῆρσι τοῦ προσώπου καὶ ἐν τῇ διασκευῇ τῆς κόμης ἡ μεγίστη ἁπλότης, περιβαλλούσης τὴν κόμην ταινίας, περὶ ἣν περιελήφθη ἡ κόμη κατὰ τὴν ῥάχιν. Μόνον δὲ οἱ βόστρυχοι τοῦ μετώπου κάτω τῆς ταινίας ἐπεξειργάσθησαν πλαστικῶς, τὰ δὲ λοιπὰ μέρη τῆς κόμης ἀφέθησαν λεῖα, δηλωθέντα μόνον διὰ χρωμάτων.

Ἀξία λόγου εἶνε ἡ συμφωνία τῆς κεφαλῆς ταύτης περί τε τὸ σχῆμα καὶ τὴν διασκευὴν τῆς κόμης πρός τινα καλῶς διατηρουμένην *γυναικείαν κεφαλὴν* μετόπης τινός, ἣν εὕρομεν τῇ 23 Φεβρουαρίου, ἐπειδὴ κατὰ τὴν γνώμην μου δι' αὐτῆς καθίσταται ἐκ νέου φανερὰ ἡ ταὐτότης τοῦ χρόνου καὶ τοῦ ἐργαστηρίου διά τε τὰ ἀετώματα καὶ τὰς μετόπας. Εἶνε δ' αὕτη ἀναντιρρήτως ἡ καλλίστη πασῶν τῶν τέως εὑρεθεισῶν κεφαλῶν τῶν γλυπτῶν μετοπῶν. Εἶνε δὲ σχεδὸν ὁλόγλυφος καὶ συνείχετο μετὰ τοῦ ἐδάφους τῆς μετόπης μόνον διά τινος μικρᾶς κυλινδρικῆς ἐξοχῆς κατὰ τὸ ἀριστερὸν μέρος. Δυστυχῶς περὶ τῆς σημασίας τῆς κεφαλῆς ταύτης μέχρι τοῦδε οὐδὲν δύναται νὰ ἐξαχθῇ πόρισμα ἀσφαλές. Πιθανῶς δὲ ἀνήκει εἰς τὴν μετόπην τὴν παριστῶσαν τὴν ἐκ τοῦ Ἅδου ἄνοδον τοῦ Κερβέρου, ἐπειδὴ ἐν οὐδεμιᾷ τῶν ἄλλων ἀνατολικῶν μετοπῶν εἰς ἃς βεβαίως ἀνήκει, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ τόπου καθ' ὃν εὑρέθη, εὑρίσκεται θέσις δι' αὐτήν.

Αἱ δὲ δύο ἄλλαι ἐσχάτως εὑρεθεῖσαι κεφαλαὶ ἐκ μετοπῶν παριστῶσι τὸν Ἡρακλέα ἐν τῷ αὐτῷ ἀκριβῶς τύπῳ ὃν γνωρίζομεν ἐκ τῆς μετόπης τῆς παραστώσης τὸν Ἄτλαντα καὶ ἐκ τῶν εὑρημάτων τῆς γαλλικῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1829. Μία τούτων, εὑρεθεῖσα τῇ 21 Φεβρουαρίου, διασώζει καὶ μέρος τοῦ στήθους καὶ μέγα μέρος τοῦ βραχίονος.

Ἡ δὲ κίνησις αὕτη καὶ ἡ διεύθυνσις τῆς κατατομῆς πρὸς τὰ δεξιὰ ἁρμόζουσι πρὸς τὴν μετόπην τὴν παριστῶσαν τὸν Γηρυόνην, ἧς εἶχον εὕρει ἤδη οἱ Γάλλοι τῷ 1829 τὸ μέγιστον μέρος. Τῆς δὲ δευτέρας κεφαλῆς τοῦ Ἡρακλέους, εὑρεθείσης τῇ 23 Φεβρουαρίου, διασώζεται μόνον τὸ ἐμπρόσθιον ἥμισυ.

Ἡ δὲ μεγάλη *συλλογὴ ἀποσπασμάτων* πρὸ τῆς ἀνατολικῆς προσόψεως

πίας καὶ ἐπικαλύψασαι διὰ στρώματος ἄμμου ἔχοντος … των κάτω κορ-
τρων τὰ ἔτι ἀδιάφθορα μένοντα κτίρια. Μόνον δέ τιν… ῦ Παιωνίου εὑρέθη-
ρῶν ἔμειναν ἔτι ὁρατοὶ μὴ καλυφθέντες ὑπὸ τῆς … υμπληρώσωμεν τελέως
λὴν αὐτῶν θέσιν κατὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Κρ… καὶ νὰ βεβαιώσωμεν, ὅτι
αὐτῶν λίθοι ἀπήχθησαν κατὰ τοὺς μέσου… υνημμένου μικροῦ ὑπερείσμα-
μάλιστα ἐπιτήδειον ὑλικὸν εἰς τὴν οἰκο… όνως καὶ πλουσίας ἐπιγινομένης
τόπων. Τέλος δὲ τὰ ἐναπολειφθέντα … εβαίαν ἡμῶν ἐλπίδα, ὅτι ποτὲ θὰ
κατεχώσθησαν τελέως διὰ καταν… καὶ τἀγάλματα τῶν ἀετῶν.

Οὕτω δὲ ἡ Ὀλυμπία μετεβ… ἡ ἡμετέρα προσοχὴ συγκεντροῦται περὶ δύο ἐξέχοντα λείψανα τοῦ μεγ… καὶ τὸ κατ' εἰκασίαν κληθὲν *Λεωνίδαιον*, κείμενον … στων ῥωμαϊκῶν κτιρίων … τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, περὶ ὧν μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀνασκαφῆς … θεατὰς τῆς κοιλάδος· … ἐκτενῆ ὁ ἐν τοῖς συναδέλφοις μου ἀρχιτέκτων. Ἐπὶ δὲ τοῦ … περὶ τῆς ἐν ἀμφοτέροις τοῖς κτιρίοις ἀποκαλύψεως τῶν … ἑλληνικῶν κατασκευῶν ἐκ τοῦ πλήθους νεωτέρων ἐποικοδομή… κατασκευῶν. Κατὰ δὲ τὰς ἐπὶ τούτῳ ἀναγκαίας γενομένας ἀνα-

Ὡς μ' … καὶ μετασκευῶν … εὑρέθησαν τὰ βαθύτερα στρώματα τοῦ ὀλυμπιακοῦ ἐδάφους ἐνταῦθα τὸ ἔτ … καὶ πανταχοῦ πλήρη χαλκῶν ἔργων παλαιοτάτης ἐργασίας, ἀναθηματι… Δι' … κῶν ζῳδίων, πλακῶν ἐνεπιγράφων, ὅπλων, ἀγγείων, μερῶν σκευῶν, σταθμῶν, νομισμάτων κτλ.

Τὸ δὲ σπουδαιότατον εὕρημα χαλκοῦ ἔργου ἦν τὸ γενόμενον τῇ 19 Φεβρουαρίου, ἡ *ἀνάγλυφος παράστασις Ἡρακλέους γονυκλιτοῦντος* ὡς τοξότου, οἷος παρίστατο πάντοτε εἰς τὴν φαντασίαν τῶν ἀρχαιοτάτων Ἑλλήνων καὶ οἷος εὑρέθη ἤδη πολλάκις καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ. Περιλαμβάνεται δὲ ὁ ἥρως ἡρμοσμένος εἰς τὸν στενὸν χῶρον τετραγώνου περιφερίου ἔχοντος διαστάσεις 40 πρὸς 30 ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου, τὰ δὲ μεταξὺ τῶν ἀναγλύφων μερῶν εἶνε ἀποκεκομένα. Εἰς ὁποίου δέ τινος σκεύους ἐπίστρωσιν, κατὰ τὴν γνωστὴν ἀρέσκειαν τῆς παλαιοτάτης ἑλληνίδος τέχνης, ἐχρησίμευσε τὸ χαλκοῦν τοῦτο ἔκτυπον δὲν ἠδυνήθημεν νὰ μαντεύσωμεν, καίπερ διασωζομένων περὶ αὐτὸ τεκτονικῶν τινων λειψάνων. Ἐγγύτατα δὲ τοῦ εὑρήματος τούτου ἐξήχθη ἐκ τῆς γῆς κάτωθέν τινος ὀχετοῦ μεγάλη *χαλκῆ ὑδρία* ἐξαιρέτως διατηρουμένη μετὰ λαβῆς πρακτικώτατα κατειργασμένης.

Ἐν δὲ τοῖς λοιποῖς χαλκοῖς, ἅτινα ὡς τὸ πλεῖστον εὑρέθησαν κατὰ τὸ Πρυτανεῖον, τυγχάνουσιν ἔργα σχεδὸν ἁπασῶν τῶν ἐποχῶν τῆς ἑλληνικῆς τέχνης. Καὶ ἡ μὲν ἀρχαιοτάτη περίοδος, ἣν παριστάνουσι τὸ καθ' ἡμᾶς χαρακτηριστικώτατα τὰ παρὰ τὸ ἀθηναϊκὸν Δίπυλον εὑρεθέντα ἀγγεῖα τὰ διακοσμούμενα ὑπὸ σχημάτων γεωμετρικῶς τεταγμένων καὶ ἀτέχνων ἀνθρωπίνων παραστάσεων, ἀντιπροσωπεύεται ὑπό τινος *Κενταύρου* λίαν ἀρχετύπου, ἔχοντος ἀνθρώπινα τὰ πρόσθια σκέλη, καί τινος, ὡς φαίνεται ἀπτέρου, *Σφιγγός*. Ἡ δ' ἐποχὴ τῶν ἀγγείων τοῦ κορινθιακοῦ ῥυθμοῦ περίπου διὰ τῆς λεπτοτάτης ἐν ἐπιπέδῳ ἀναγλύφῳ κατειργασμένης παραστάσεως *παιδὸς*

ʽεθέντος ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς μέρεσι τοῦ ναοῦ τοῦ Διός), τὰ κάτω τρεχούσης, λέοντός τινος, δύο κεφαλῶν γρυπῶν κτλ. Ἡ δ' ὡριμάζοντος ἀρχαϊσμοῦ ὑπὸ τοῦ λεπτότατα γεγλυμμένου ἀ-*νεανίου*, ἔχοντος ἀνυψωμένας τὰς χεῖρας, ἰσχνὰ δὲ καὶ ὅπερ ἐχρησίμευεν ὡς λαβὴ σκεύους τινὸς τηγανοειδοῦς, τιθαμιαίου εὑρεθέντος μὲν ἐν τῷ Λεωνιδαίῳ, παρι-*ίαν γυμνόν*, ἔχοντα λίαν βραχέα τὰ μέλη καὶ ἀρεστοῦ ἀρχαϊκοῦ τύπου, ἠρεμαῖος καὶ ἀκίνη-ἀριστερὸν πόδα. Τέλος δὲ ἡ ἐποχὴ τῆς τελείας τέ-..ι κατ' Ἀλέξανδρον καὶ τοὺς ἐκείνου διαδόχους ἀντιπρο-μικροῦ ἀναγλύφου ζωηροτάτην ἔχοντος τὴν σύνθεσιν καὶ λε-επεξεργασίαν, παριστῶντος τὸν *Θησέα* κατακρημνίζοντα τὸν *Μι-νταυρον* ἐκ τῶν βράχων, τέλος δὲ ὑπὸ θαυμασίως ἐξειργασμένου *χαλκοῦ βραχίονος γυμνοῦ* ἐξ ἀγάλματος ἀνδρομήκους, ὃν θεώμενοι λυπούμεθα ἐνδοχύμως ἀναλογιζόμενοι οἷα λαμπρὰ ἔργα τῆς χαλκοτυπίας ἀπωλέσθησαν ἐν τῇ Ἄλτει.

Καὶ *νομισμάτων* δὲ ἀργυρῶν, καὶ χρυσῶν εὑρήματα ἐγένοντο ἄξια λόγου· ἐν μὲν τῷ Πρυτανείῳ τρία ἀρχαϊκὰ δίδραχμα μὲ τὴν αἰγιναίαν χελώνην, ἀρχαϊκὸν τετράδραχμον τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἓξ δίδραχμα Φιλίππου τοῦ Β'. τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας ἔχοντα τὸν ἱππέα καὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ Διός· ἐν δὲ τῷ βυζαντιακῷ κατ' ἀνατολὰς περιβόλῳ δύο βυζαντιακὰ χρυσᾶ νομίσματα καὶ μόνωτος ὑδρία ἐξ ὀπτῆς γῆς πλήρης μικρῶν βυζαντιακῶν χαλκῶν νομισμάτων.

Ἐν δὲ ταῖς *ἐπιγραφαῖς* ἔχομεν πάλιν πολλὰς χαλκᾶς πλάκας τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, ὧν μία, τελέως διατηρουμένη, εἶνε γεγραμμένη ἐν ἠλείᾳ διαλέκτῳ. Ἐπιγραφή τις ἐν ᾗ εἶνε ἀναγεγραμμένος ὡς νικητὴς ἐν πάλῃ παίδων ὁ Ζακύνθιος *Πολύξενος* εὑρέθη ἐνῳκοδομημένη ἐν τοῖς νοτιοδυτικοῖς μέρεσι τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, ἐν δὲ τοῖς ἀνατολικοῖς ἡ τιμητικὴ στήλη τῆς *Κλαυδίας Τύχης* ἐκ τῆς 247 Ὀλυμπιάδος (208 μ. Χ.), ἥτις ἀναγράφεται ὡς ἱέρεια τῆς Δήμητρος, τοῦ αὐτοκράτορος, τῶν Ἀχαιῶν καὶ ὡς διὰ βίου ἱέρεια τοῦ *Κοινοῦ* τῶν Ἀρκάδων.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ Π. ΛΑΜΠΡΟΣ.

τοῦ, παρέστη δ' ἐνώπιον αὐτῶν, ὅπως ἀναγνώσῃ τὸν σχεδιασθέντα λόγον του. Ὑποκείμενον τοῦ λόγου αὐτοῦ ἔθετο τὸν ἡρωϊσμὸν τοῦ ἐκ Ψαρρῶν Ἀνδρέου Σταματάρα, οὗ μυθιστορικὰ ὑπῆρξαν τὰ κατορθώματα καὶ ἡρωϊκὸς ὁ θάνατος. Καὶ ἤρξατο μὲν διὰ φωνῆς ὑποτρεμούσης μέν, ἀλλ' ἠχηρᾶς πάντοτε καὶ γλυκείας, ἀπαγγέλλων τὸν λόγον αὐτοῦ· ἀλλ' ὅτε ἔφθασεν εἰς τὸ μέρος, ἐν ᾧ ἱστορεῖται, ὅτι ἐπὶ τῆς σημαίας τῶν Ψαρρῶν, ἥτις ἐκυμάτιζεν ἐπὶ τῆς κεραίας τοῦ πλοίου τοῦ Σταματάρα, ἀνεγινώσκετο ατὸ ἀθάνατον «παράγγελμα, *Ἐλευθερία ἢ Θάνατος*», ἡ φωνὴ αὐτοῦ ἐκόπη ὑπὸ τῶν λυγμῶν, παρέδωκε δὲ τὸ χειρόγραφον εἰς νέον τινα Ἑταῖρον τοῦ Συλλόγου, ὅστις ἐπέρανε τὴν ἀνάγνωσιν, ἐν μέσῳ τῶν χειροκροτημάτων τῶν ἐνθουσιώντων ἀκροατῶν του. Οἱ λυγμοὶ ἐκεῖνοι ἦσαν βεβαίως οἱ λυγμοὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ὃν ἐμπνέει εἰς τὰς εὐγενεῖς ψυχὰς ἡ ἀνάμνησις τῶν γενναίων πράξεων· ἀλλά, κατ' ἐκείνην τὴν στιγμήν, συνώδευον καὶ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ ῥήτορος εἰς τὰς ὡραίας τῆς νεότητός του ἡμέρας, αἵτινες εὐτυχῶς συνέπεσαν καὶ πρὸς ἐνδόξους ἡμέρας τοῦ ὅλου Ἔθνους. Παραβάλλων τὴν ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς τῆς σήμερον πρὸς τὴν ἀκμὴν καὶ τὴν ῥώμην τῶν σωματικῶν δυνάμεών του, πρὸ ἡμίσεως αἰῶνος, παρελθόντος ἤδη, συνεκινήθη, ὅτι ἔμελλε νὰ καταλίπῃ τὴν γῆν, ἐνῷ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἦν πάντοτε νεαρὸν καὶ ἀποστίλβον τῆς αὐγῆς αὐτοῦ τὴν λάμψιν. Ἀλλ' ἀφοῦ ἀπέτισε τὸν φόρον τῆς συγκινήσεως καὶ τῶν δακρύων εἰς τῆς σαρκὸς τὴν ἀσθένειαν, ἐπανέλαβε τὸ σύνηθες αὐτῷ ἦθος, κατέβη δὲ τοῦ βήματος, εὔχαρις καὶ οἱονεὶ ἀνανεωθείς. Ἔκτοτε, τῆς προσβαλούσης αὐτὸν νόσου ἐπιτεινομένης, δὲν ὡμίλησε δημοσίᾳ ὁ Νικόλαος Δραγούμης.

Τοιοῦτος ἐβίωσε καὶ ἀπέθανεν ὁ Νικόλαος Δραγούμης. Καὶ ὡς ἄνθρωπος, καὶ ὡς πολίτης, καὶ ὡς ἱερεὺς τῶν γραμμάτων, ἐπετέλεσε τὰ καθήκοντα αὐτῷ, ἐν προθυμίᾳ ἀμεταπτώτῳ, ἐν ἀφιλοκερδείᾳ καὶ ἐν αὐταπαρνήσει ἀνωμολογημέναις, ἐν ἀκριβείᾳ τελείᾳ. Οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν μίαν, καθ' ὅλον τὸν μακρὸν βίον αὐτοῦ, ἀπὸ τῆς τρυφερᾶς νεότητός του, ὅτε ἐσύρετο ἀπὸ τοῦ πατρικοῦ οἴκου ἐνώπιον τοῦ σουλτανικοῦ δημίου, μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς, καθ' ἣν ἐξέπνευσεν, ἠρνήθη ἑαυτόν· ἔστη δ' ἐπὶ τῶν προμαχώνων, ἐφ' οὓς ἔταξεν αὐτὸν ἡ Θρησκεία, ἡ Πατρίς, ἡ Ἐπιστήμη, καὶ ἐπάλαισε, καὶ ἔπεσεν, ἀναλλοίωτος καὶ ἄκαμπτος. Ὁ ναύαρχος λόρδος Λαΰονς πιστῶς ἐξεικόνισε τὸν ὅλον βίον τοῦ Νικολάου Δραγούμη, γράφων πρὸ εἴκοσιν ἐτῶν εἰς τὴν θυγατέρα αὐτοῦ τοὺς ἐν τῇ ἀκριβείᾳ αὐτῶν ὡραίους τούτους στίχους: «Τοῦ πατρὸς ὑμῶν ὁ βίος ὑπῆρξεν ἄξιος θαυμασμοῦ, δι' ὅσας προσήνεγκεν »οὗτος εὐγενεῖς θυσίας, πλήρης ἐνθουσιασμοῦ καὶ πατριωτισμοῦ, τὰ δὲ τέ»κνα αὐτοῦ ἀναμφισβητήτως θὰ κληρονομήσωσιν ὄνομα τιμιώτατον.» Εἷς δ' ἐπιφανὴς ἑλληνιστὴς καὶ φιλέλλην, ὁ Egger ἄριστον ἐπιτάφιον ἔγραψε, πρὸς

τὴν οἰκογένειαν τοῦ Δραγούμη ἐπιστέλλων τὰ συλλυπητήρια αὐτοῦ, τὸν ἑπόμενον: «Ὁ θάνατος τοῦ ὑμετέρου Πατρὸς καταλείπει πένθος μέγα εἰς πάντας τοὺς Ἕλληνας πατριώτας καὶ εἰς πάντας τοὺς Φιλέλληνας, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὴν ὑπὲρ τῆς ἐνισχύσεως τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν παρισιανὴν κοινωνίαν ἡμῶν.»

Καὶ ὁ Ἄγγλος ναύαρχος καὶ ὁ Γάλλος σοφός, ἐκ τοῦ σύνεγγυς ἰδόντες τὸν Δραγούμην καὶ συναναστραφέντες αὐτῷ, ἦσαν οἱ ἄριστοι τῶν κριτῶν τοῦ βίου καὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ, καὶ οἱ κατάλληλοι, ὅπως πλέξωσι τὸν στέφανον, ὅστις ἀμάραντος θὰ στολίζῃ διὰ παντὸς τὴν μνήμην αὐτοῦ.

Διὰ τῶν ἐπισήμων λόγων τῶν ἀμεροληπτων καὶ ἁρμοδίων κριτῶν τούτων, περαίνω τὸ περὶ Νικολάου Δραγούμη βιογραφικὸν σχεδίασμά μου, εὐελπιστῶν, ὅτι ὅσα περὶ τοῦ μακαρίου ἀνδρὸς ἔγραψα χρησιμεύουσιν ὡς ἀνάπτυξις καὶ κύρωσις τῶν κρίσεων τῶν δύο διασήμων Φιλελλήνων.

ΤΙΜΟΛΕΩΝ Ι. ΦΙΛΗΜΩΝ.

ΑΙ ΕΝ ΟΛΥΜΠΙΑι ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Μετὰ τὰς ἐν τῷ τεύχει τοῦ Φεβρουαρίου δημοσιευθείσας δύο ἐκθέσεις τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ διευθυνόντων τὰς ἀνασκαφὰς Γερμανῶν ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῷ Deutscher Reichs-Anzeiger τρεῖς νεώτεραι, ὧν καὶ καταχωρίζομεν τὴν μετάφρασιν ἐνταῦθα. Ἡ πρώτη τούτων ἐξεδόθη ἐν τῷ φύλλῳ τῆς $^{5}/_{17}$ Φεβρουαρίου καὶ εἶνε γεγραμμένη ὑπὸ τοῦ κ. Ἀδόλφου Φουρτβαῖγγλερ, ἡ δευτέρα ἐδημοσιεύθη τῷ $^{14}/_{26}$ Φεβρουαρίου σταλεῖσα ὑπὸ τοῦ κ. Γουλιέλμου Δέρπφελδ, ἡ δὲ τρίτη γραφεῖσα ὑπὸ τοῦ κ. Γεωργίου Τρόϋ ἐτυπώθη ἐν τῷ φύλλῳ τῆς $^{27}/_{8}$ Μαρτίου.

Α'.

Βαρεῖα ἀσθένεια τοῦ διδάκτορος κ. Τρόϋ εἶνε ἡ ἀφορμὴ δι' ἣν ὁ ὑποφαινόμενος ἀναλαμβάνει τὴν ἔκθεσιν περὶ τῶν *ἀρχαιολογικῶν εὑρημάτων* καὶ τῶν δύο τελευταίων μηνῶν, τοῦ Δεκεμβρίου καὶ Ἰανουαρίου.

Τὸ ὑποδηλωθὲν ἤδη ἐν τῇ προτέρᾳ ἐκθέσει, ὅτι ἡ σημασίᾳ τῶν ἐφετεινῶν εὑρημάτων φαίνεται κειμένη ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς γνώσεως τῆς ἑλληνικῆς τέχνης ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ ἀρχαϊκοῦ τρόπου, ἐπικυροῦται ἀριδήλως, εὑρεθέντων κατὰ τοὺς παρελθόντας μῆνας ἔργων ἐχόντων ἀληθῶς θεμελιώδη σημασίαν διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν ἀρχαϊκῶν ἐργαστηρίων.

Ποιοῦμαι δὲ τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τοῦ κυριωτάτου τῶν εὑρεθέντων, τῆς μεταξὺ τῆς Παλαίστρας καὶ τοῦ δυτικοῦ περιβόλου τῆς Ἄλτεως εὑρεθείσης κολοσσαίας γυναικείας κεφαλῆς ἐκ μαργικοῦ τιτανολίθου, ἥτις ἔχει ὕψος 0,52. Εἶνε δ' ἐξ-

ειργασμένη ἐκ τοῦ αὐτοῦ μαλακοῦ καὶ εὐπλάστου, ἐνιαχοῦ μὲν χιονολεύκου, μάλιστα δὲ κιτρινωποῦ λίθου ἐξ οὗ εἶνε κατειργασμένα τἀρχαϊκὰ ἀνάγλυφα περὶ ὧν λόγος ἐγένετο ἐν τῇ προηγουμένῃ ἐκθέσει· ἀλλ' ἐν τῇ κεφαλῇ ταύτῃ διετηρήθησαν οἱ χαρακτῆρες πολλῷ κάλλιον ἢ ἐν ἐκείνοις καὶ ἀκριβῶς οἷοι ἦσαν τὸ πρῶτον, μόνον δὲ λείπει ἡ ῥὶς καὶ ὅλον τὸ ὄπισθεν τῆς κεφαλῆς ὡς καὶ ὁ λαιμός, μετ' αὐτοῦ δὲ πιθανῶς καὶ οἱ ἐπὶ τὸν ὦμον καθειμένοι βόστρυχοι. Ἡ δὲ κόμη εἶνε διευθετημένη κατὰ τεχνήεντα κυμάτια καὶ χωρίζεται ὑπὸ κιρρῆς ταινίας. Ἄνω δὲ ὑψοῦται ὑψηλὸν ἐρυθρὸν διάδημα, ὅπερ ἀκριβῶς ὅμοιον, κοσμούμενον διὰ γραμμῶν ὁριζοντίων, οὐδαμοῦ τέως παρετηρήθη. Ἀναλογιζόμενοι τὸ προσῆκον μέγεθος τοῦ ἀγάλματος τούτου καὶ τὴν τοποθέτησιν αὐτοῦ ἐντός τινος ναοῦ, ἐπειδὴ ἐν ὑπαίθρῳ ἀδύνατον θὰ ἦτο νὰ διατηρηθῇ ὁ εὔθρυπτος λίθος, ἀναλογιζόμενοι περαιτέρω ὅτι ἐν χρόνοις οὕτως ἀρχαίοις οἵους καταδεικνύει ἡ ἐργασία μόλις που δυνατὸν νὰ ὑπῆρχεν ἐν τῇ Ἄλτει ἄγαλμα οὕτω μέγα ἄλλης θεᾶς, τέλος δὲ ἀναλογιζόμενοι ὅτι δικαιούμεθα ἔργον τοιοῦτον, εὑρεθὲν ἐν στρώματι γῆς κειμένῳ ἄνω τοῦ ἀρχαίου ἐδάφους τῆς Ἄλτεως, νὰ ζητήσωμεν ἐν τοῖς ὑπὸ Παυσανίου μνημονευομένοις, εὑρίσκομεν λίαν πιθανὸν ὅτι ἐνταῦθα ἔχομεν πρὸ ἡμῶν οὐδὲν ἧττον ἢ τὴν κεφαλὴν τοῦ κυριωτάτου ἀγάλματος τῆς Ἥρας ἐν τῷ Ἡραίῳ, εἰς ἣν διὰ πέμπτου ἔτους ὕφαινον πέπλον αἱ γυναῖκες τῶν Ἠλείων.[1] Παρίστα δὲ κατὰ τὸν Παυσανίαν [2] τὸ ἄγαλμα τοῦτο τὴν Ἥραν καθημένην, παρ' αὐτῷ δὲ ἵστατο ἄγαλμα Διὸς καὶ ἄλλο θεοῦ γένεια ἔχοντος καὶ ἐπικειμένου κυνῆν ἐπὶ τῇ κεφαλῇ. «Ἔργα δέ ἐστιν ἁπλᾶ» προςθέτει ὁ Παυσανίας, τοῦθ' ὅπερ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ ἑπόμενα χρυσελεφάντινα ἔργα δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ἀναφερόμενον εἴς τε τὸ ὑλικὸν καὶ τὴν ἐργασίαν. Τὴν εἰκασίαν ἡμῶν ἐπικυρόνει καὶ τοῦτο, ὅτι τὸ ἔτι ἐν τῷ Ἡραίῳ ἐν τῷ βάθει τοῦ ἱεροῦ σωζόμενον εὐρὺ βάθρον, ὅπερ φαίνεται ὅτι ἀνεῖχε τὰ τρία ἐκεῖνα ἀγάλματα, εἶνε ἐξειργασμένον ἐκ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἐκεῖνα τιτανολίθου. Τέλος δὲ συμφωνεῖ καὶ ἡ μικρὰ ἀπόστασις τοῦ τόπου τῆς εὑρέσεως τῶν ἀγαλμάτων ἀπὸ τοῦ Ἡραίου. Ὅμοιον δέ τι στρογγύλον διάδημα πρὸς τὰ ἐπάνω εὐρυνόμενον ἔφερε καὶ τὸ ἀρχαῖον ἐν Σάμῳ ἄγαλμα τῆς Ἥρας.

Ἡ ἐργασία τῆς κεφαλῆς ταύτης εὑρίσκεται ἀνάλογος τὰ μάλιστα πρὸς τὰς παλαιοτάτας ἐκ Σελινοῦντος μετόπας περὶ τὰς κυριωτάτας ἰδιότητας, τὴν ὅλην κατασκευὴν τοῦ προσώπου, τὴν θέσιν καὶ τὸ σχῆμα τῶν μεγάλων ὀφθαλμῶν ὡς καὶ τῶν ὤτων, τὸ εὖρος τοῦ στόματος καὶ τὸ ὕψος τοῦ πώγωνος. Ἀλλ' οἱ ἰδιαίτατοι χαρακτῆρες τῆς κατασκευῆς γίνονται καταφανεῖς μάλιστα διὰ παραβολῆς πρὸς τὸ δεύτερον τῶν κυρίων εὑρημάτων, τὸν *ἄνω κορμὸν ἀρχαιοτάτου γυναικείου ἀγάλματος* ἐκ τῶν νοτιοανατολικῶν τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, ἔχοντα ὕψος 0,24. Καὶ αὕτη ἔχει ὁμοίως στρογγύλον διά-

1 Παυσ. V, 16, 2.
2 V, 17, 1.

δημα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς εὐρυνόμενον πρὸς τἄνω, ἔχει πυκνοὺς ἐπὶ τοὺς ὤμους καθειμένους βοστρύχους καὶ χιτῶνα ἐχέσαρκον, ὅςτις στερούμενος πάντη πτυχῶν εἶνε ἐξειργασμένος κατὰ τρόπον ὅμοιον πρὸς τὴν ἐργασίαν μεγάλου ἀγάλματος γυναικὸς καθημένης εὑρεθέντος πρό τινων ἐτῶν ἐν Ἀρκαδίᾳ. Ἂν δὲ καὶ τὸ ἡμέτερον ἄγαλμα παρίστα καθημένην γυναῖκα δὲν δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν ἐκ τοῦ σωζομένου κορμοῦ. Εἶνε δυνατὸν καὶ τοῦτο τὸ μικρότερον ἄγαλμα νὰ εἶνε Ἥρας. Ὁ λίθος εἶνε κυανόλευκον, λεπτόκοκκον, πιθανῶς λακωνικὸν μάρμαρον, ἐξ οὗ διεσώθη καὶ μικρός τις καθήμενος, λίαν δὲ ἀρχαϊκὸς λέων. Καίτοι δὲ τὸ ἄγαλμα τοῦτο πιθανῶς ἀπέχει κατὰ τοὺς χρόνους βραχύ τι τῆς κολοσσαίας κεφαλῆς, ἀλλ' ὁ τρόπος τῆς ἐργασίας εἶνέ τις πάντη διάφορος· ἐν ἐκείνῃ μὲν εὑρίσκομεν κατεργασίαν τῶν μεστωμένων σαρκῶν μιμουμένην ἀμεσώτερον τὴν φύσιν, ἐνταῦθα δὲ κατ' ἀντίθεσιν ἐκτάκτως ἀνεπτυγμένα τὰ ὀστᾶ μετά τινος μᾶλλον σχηματικῆς κατασκευῆς τῶν καθ' ἕκαστα. Ἀλλὰ νὰ χαρακτηρίσωμεν δι' ὀνομάτων τὰ δύο ἐνταῦθα παρουσιαζόμενα ἐργαστήρια δὲν δυνάμεθα δυστυχῶς.

Ὀλιγώτερον σπουδαία εἶνε μικρά τις λαμπρῶς διατετηρημένη γυναικεία κεφαλή, ἔχουσα ὕψος 0,05 ἐκ μαργικοῦ τιτανολίθου, ἀρχαίας καί πως ἀτέχνου ἐργασίας, ἰδίως διὰ τοῦτο ἀξία λόγου, ὅτι ὁ λαιμὸς δὲν εἶνε ἐξειργασμένος καὶ ὅτι ἡ κεφαλὴ προφανῶς ἐχρησίμευεν ὡς κοσμητικὴ μεγαλειτέρου τινὸς ὅλου.

Ἔπειτα δ' ἔχομεν νὰ καταγράψωμεν πάλιν ἀπόκομμα μεγάλου τινός, τὸ κατ' ἀρχὰς περὶ τὰ 0,55 ὑψηλοῦ, *εἰδωλίου ἐξ ὀπτῆς γῆς βεβαμμένου*, ἀρχαϊκοῦ δὲ τὸν τρόπον. Εἶνε δὲ κορμὸς ἀγάλματος γυναικὸς φερούσης λευκὸν χιτῶνα, ἱμάτιον πορφυροῦν μετὰ παρυφῆς μαιανδρακοσμήτου καὶ ἐχούσης μέλανας βοστρύχους καθειμένους ἐπὶ τῶν ὤμων. Ἔχει δὲ ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας ἐν κινήσει, τὴν μὲν δεξιὰν ὑψωμένην, τὴν δὲ ἀριστερὰν κεκλιμένην πρὸς τὰ δεξιά. Ἡ δὲ κεφαλὴ ἦτο πιθανῶς ἐστραμμένη πρὸς τὰ δεξιά. Ἐπὶ τῆς ῥάχεως πεταλοειδῆ τινα λείψανα δεικνύουσι διά τε τὸ σχῆμα καὶ τὴν ἐπίχρωσιν ὅτι τὸ ἄγαλμα ἔφερε πτέρυγας. Φαίνεται λοιπόν, ὅτι ἔχομεν πρὸ ἡμῶν ἀληθῶς *ἀρχαϊκὴν Νίκην*· τοῦτο δὲ λέγοντες ὑπομιμνήσκομεν ὅτι αἱ ἀρχαὶ τῆς Νίκης ἐν τῇ τέχνῃ ἀνάγονται πιθανῶς εἰς τὴν Ὀλυμπίαν.

Ἄλλο δέ τι εἰδώλιον ἐκ γῆς, βεβαμμένον διὰ μέλανος χρώματος, πιθανῶς δὲ ἀνῆκον εἰς τὸν πέμπτον αἰῶνα τελευτῶντα, παριστάνει *δελφῖνα* ἔχοντα μῆκος 0,50. Εἶνε ἔργον ἄξιον πολλοῦ λόγου ὡς παράστασις ζῴου αὐτάρκης καὶ ὁλόγλυφος, ἐπειδὴ δὲν ἐχρησίμευε τυχὸν ὡς πίδαξ ὕδατος ἢ ὡς πάρεργον σύμβολον ἀγάλματος ἄλλου. Κολυμβᾷ δὲ ὁριζοντίως πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ὑπερείδεται ὑπὸ τριῶν κατὰ περίεργον ἀλήθειαν φυσικῶς ἐξειργασμένων κυμάτων. Ἀλλὰ καὶ ὁ τόπος ἔνθα εὑρέθη εἶνε ἀξιοσημείωτος, ἐπειδὴ ἀνεκαλύφθη 0,50 ὑπὸ τὰ θεμέλια τοῦ νοτίου περιβόλου τῆς Ἄλτεως καὶ δεικνύει τὴν μεταγενεστέραν κτίσιν αὐτοῦ, τοὐλάχιστον ἐν ἐκείνῳ τῷ μέρει.

Τῶν πολυπληθῶν ἔργων τῆς μικροτεχνίας ἐξέχουσαν θέσιν κατέχει ἀρχαϊκώτατόν τι καὶ ἐπιμελῶς τετεχνημένον ὀρειχάλκινον ἀγαλμάτιον ἀνδρὸς γυμνοῦ, χρησιμεῦσαν ὡς στήριγμα σκεύους τινός, διάμετρον μὲν ἔχον 0,04, κεκοσμημένον δ' ἀμφοτέρωθεν δι' ἀρχαϊκωτάτων ἐγγλυμμάτων παριστανόντων ἀνὰ ἕνα γενειῶντα καὶ πτερωτὸν ἄνδρα, ὧν ὁ ἕτερος ἀπολήγει εἰς δύο οὐράς. Τέλος δ' ἀναφέρω τὰ εὑρήματα ἐν τῷ βαθυτάτῳ στρώματι παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Διός, συνιστάμενα κυρίως ἐκ πολυπληθῶν ἀναθηματικῶν ζῳδίων καὶ ἀποσπασμάτων ὀρειχαλκίνων ἀναγλύφων· πάντων δὲ κυριώτατον εἶνε ὡραία κεφαλὴ γρυπὸς τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων.

Εἰς δὲ τἀγάλματα τῶν ἀετωμάτων προςετέθησαν πολλὰ μικρὰ κομμάτια, σκέλη, πόδες καὶ τεμάχια ἐνδυμάτων, πρὸς δὲ εὑρέθησαν καὶ κομμάτια μετοπῶν, αἵτινες πλὴν τούτων ἐπλουτίσθησαν δι' ἀξιολόγου ἀποκόμματος, ὅπερ ὁ διδάκτωρ κ. Τρόϋ ἀνεγνώρισεν ὡς τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος καὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ εἰς τὸν πίθον ὑποπτήσσοντος Εὐρυσθέως. Ἐκτὸς δὲ τούτων δύναται νὰ προςτεθῇ εἰς τὰ εὑρεθέντα μαρμάρινα ἔργα καὶ κορμὸς παιδὸς τῶν μεταγενεστέρων ἑλληνικῶν χρόνων, ἴσως μέρος ἀγάλματος παιδὸς νικήσαντος ἐν τοῖς ἀγῶσι.

Τέλος δ' εὕρημα περίεργον ἐγένετο κατὰ τὴν διατομὴν τοῦ νοτίου τειχίσματος τοῦ Σταδίου, περὶ οὗ θὰ γραφῶσιν ἀκριβέστερα ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ ἐκθέσει. Ἐν μεγάλῳ δῆλα δὴ βάθει εὕρηται στρῶμα, ἐν ᾧ εὕρομεν παρακειμένας ἐγγύτατα ἀλλήλων *ἑπτὰ* στρογγύλας καὶ μόνον ὀλίγον ἐλλειπτικὰς *ἀσπίδας χαλκᾶς*. Ἔχουσι δὲ ὡραῖα κεκοσμημένους γύρους, μία τις δ' αὐτῶν διασώζει ἀπόσπασμα ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς τῶν Ἀργείων, πιθανῶς γραφείσης περὶ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ πέμπτου αἰῶνος· ἄρα ἡ ἐπ' αὐτῶν κειμένη πρόςχωσις πρέπει νὰ εἶνε ἐπιγενεστέρα. Πλὴν δὲ ταύτης τῆς ἐπιγραφῆς ἄξιαι μνείας εἶνε μόνον ἡ ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ἐπιθέρσου (Παυσ. VI. 15. 6.), ἐφ' ἧς ὀνομάζεται ὁ γλύπτης Πυθόκριτος, καί τινες ἀρχαῖαι χαλκαῖ πλᾶκες ἐν κομματίοις ὡς καὶ μεγάλα ἀποσπάσματα στήλης τινὸς ἐκ τῶν χρόνων τῆς ἀχαϊκῆς ὁμοσπονδίας κατὰ τὸν δεύτερον αἰῶνα π. χ.

Β'

Τὰ σπουδαιότατα τῶν τοπογραφικῶν καὶ ἀρχιτεκτονικῶν πορισμάτων κατὰ τοὺς μῆνας Δεκέμβριον καὶ Ἰανουάριον ἐξήχθησαν ἐν τῷ νοτίῳ καὶ ἀνατολικῷ μέρει τῆς Ἄλτεως καὶ ἐν τῷ Σταδίῳ. Οἱ δ' ἐργάται ἦσαν διανεμημένοι σχεδὸν ἴσοι εἰς τοὺς τρεῖς τούτους τόπους, μικρότερον δέ τι μέρος πλὴν αὐτῶν εἰργάζετο πρὸς περαιτέρω καθαρισμὸν τῆς Παλαίστρας.

Αἱ ἀνασκαφαὶ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς Ἄλτεως ἐφώτισαν ἡμᾶς τελέως περὶ τοῦ ἀνατολικοῦ πέρατος τοῦ ἱεροῦ χώρου. Δύο μεγάλαι στοαὶ κιόνων περιελάμβανον ὅλην τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς Ἄλτεως, ὧν ἡ μὲν

βορεία, ἡ στοὰ τῆς Ἠχοῦς, ἀνεκαλύφθη ἤδη κατ' Ὀκτώβριον, ἡ δ' ἑτέρα, ἡ νοτία, ἀπεσκεπάσθη πρὸ μικροῦ χρόνου. Τὸ ὄνομα ὅπερ ἔφερεν ἡ δευτέρα αὕτη στοὰ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἀγνοοῦμεν δυστυχῶς ἔτι, προσωρινῶς δ' ὠνομάσαμεν αὐτὴν ἐκ τῆς θέσεως αὐτῆς πρὸς τὸν ναὸν τοῦ Διὸς «νοτιοανατολικὴν στοάν».

Δύο βαθμίδες ἐκ λίθου κογχυλιάτου ἀνεῖχον ἐν τῷ προσώπῳ τῆς στοᾶς ταύτης δεκαεννέα δωρίους κιόνας ἄνευ ῥαβδώσεων μετὰ δωρίου θριγκώματος ἐκ τοῦ αὐτοῦ λίθου. Καὶ ἡ μὲν ἀπόστασις τῶν κιόνων ἀπ' ἀλλήλων ἦτο 1,21, ἡ δὲ πρόςγειος αὐτῶν διάμετρος 0,78.

Ἐκ τῶν διαφόρων ἀρχιτεκτονικῶν μερῶν λείπει μέχρι τοῦ νῦν μόνον τὸ τρίγλυφον· τοῦ δὲ κιονοκράνου, τοῦ ἐπιστυλίου καὶ τοῦ γείσου ὑπάρχουσί τινα δείγματα. Κατεστράφη δ' αὕτη ἡ στοὰ ἤδη ἐπὶ τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων, πιθανῶς ἐκ πυρκαϊᾶς, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ πολλῶν ξυλανθράκων εὑρεθέντων ἐν τοῖς βαθυτέροις στρώμασιν. Δὲν ἀνῳκοδομήθη δὲ τὸ ἑξῆς ἡ στοά, ἀλλὰ μονον ἐπὶ τῆς καλῶς ἔτι σωζομένης βάσεως ἐκτίσθη βαλανεῖον ῥωμαϊκόν, οὗ τὰ τείχη σύγκεινται τὸ μὲν ἐκ τῶν λειψάνων τῆς στοᾶς, τὸ δὲ ἐκ πλίνθων ῥωμαϊκῶν. Εὑρίσκομεν δὲ καὶ ἐν ταῖς θέρμαις ταύταις τὰς αὐτὰς κατασκευάς, τὴν αὐτὴν οἰκοδομὴν καὶ τὰς αὐτὰς τοιχογραφίας, αἵτινες εἶνε γνωσταὶ ἐκ τῶν σωζομένων βαλανείων ἐν Ῥώμῃ καὶ Πομπηΐᾳ, ἀλλὰ πάντως μετριωτέρας τήν τε τέχνην καὶ τὸν πλοῦτον.

Ὁ δεύτερος τόπος ἔνθα ἐγένοντο ἀνασκαφαὶ ἦτο ὁ χῶρος μεταξὺ τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς καὶ τοῦ νοτίου περιβόλου τῆς Ἄλτεως. Ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ ἀπεκαλύψαμεν τὸ μέγα ἐπίπεδον τὸ περιβάλλον αὐτὸν πάντοθεν, ὅπερ ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις ἦτο κεκοσμημένον διὰ παντοίων ἀγαλμάτων. Κατεσκευάσθη δὲ τοῦτο τεχνητῶς κατὰ τὴν κτίσιν τοῦ ναοῦ, ἵνα παράσχῃ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Διὸς θέσιν ἐξέχουσαν ἐν τοῖς ἄλλοις κτιρίοις τῆς Ἄλτεως. Εὕρομεν δ' ἔτι καλῶς διατηρούμενον τὸ χθαμαλὸν θωράκιον τὸ περιβάλλον τὸ ἐπίπεδον ἐκεῖνο, ἔκειντο δ' ἔτι ἐπ' αὐτοῦ κατὰ χώραν καὶ πολλαὶ βάσεις ἀνέχουσαί ποτε ἔργα τέχνης.

Κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ ἐπιπέδου τούτου εὕρηται ἡ δυτικὴ πύλη τῆς Ἄλτεως. Ἐκεῖθεν δὲ ἄγει κατὰ μῆκος τῆς ὅλης νοτίας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ δρόμος εὐρύς, οὗ τὸ στερεὸν δάπεδον κατὰ μέρη διασώζεται ἔτι. Ὁ ἐκ ταύτης τῆς ὁδοῦ εἰςερχόμενος εἰς τὴν Ἄλτιν ἀριστερόθεν μὲν εἶχε τὸ ἐπίπεδον μετὰ τῶν παμπληθῶν αὐτοῦ ἀναθημάτων καὶ ἀνδριάντων, ὄπισθεν δ' αὐτοῦ τὸ μεγαλοπρεπὲς κτίριον τοῦ ναοῦ τοῦ Διός· δεξιόθεν δὲ ἐθεᾶτο τὴν ἀδιάκοπον σειρὰν μεγάλων βάσεων, ἀνεχουσῶν τὸ μὲν εἰκόνας ἱππέων, τὸ δὲ μεγαλειτέρας ὁλογλύφους παραστάσεις. Ἀκολουθῶν δὲ τὴν ὁδὸν μέχρι τῆς ἀνατολικῆς προςόψεως τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, εὑρίσκε δεξιᾷ ἄλλην πύλην τῆς Ἄλτεως, ἣν πρότερον ἐνομίσαμεν ὅτι ἀνεγνωρίσαμεν ὡς τὴν *πομπικὴν*

εἴσοδον [1]. Ἀλλ' ἡ ἐξακολούθησις τῶν ἀνασκαφῶν ἐν ἐκείνῳ τῷ τόπῳ κατέστησε πάλιν ἀμφίβολον τὴν εἰκασίαν ἐκείνην, ἐπειδὴ ἡ πύλη φαίνεται οὖσα μόνον ἡ ἀρχὴ μεγαλειτέρας τινὸς ἀρχαίας οἰκοδομῆς, ἥτις δὲν ἀπεκαλύφθη ἤδη καθ' ὁλοκληρίαν, οὐδ' ὑπάρχει ἐπὶ τοῦ παρόντος οἱαδήποτε ἀφορμὴ ῥητὴ πρὸς ὁρισμὸν αὐτῆς. Νοτίως δὲ τῆς μακρᾶς ἐκείνης σειρᾶς μεγάλων βάσεων ἐκτείνεται ὁ νότιος περίβολος τῆς Ἄλτεως, οὗ τὴν συνέχειαν διακόπτει ἀρχαῖον φρέαρ, περίπου ἀπέναντι τοῦ μέσου τοῦ ναοῦ τοῦ Διός. Ἐγγύτατα δὲ τοῦ φρέατος ἔξω τοῦ περιβόλου τῆς Ἄλτεως εὑρέθησαν μέρη μεγαλειτέρου τινὸς ἀρχαίου κτιρίου, οὗτινος ἡ σημασία εἶνε ἄγνωστος μέχρι τοῦδε.

Τὴν δὲ σπουδαιοτάτην τοπογραφικὴν ἀνακάλυψιν ἐποιησάμεθα ἐν τῷ τρίτῳ μέρει τῶν ἀνασκαφῶν, τῷ Σταδίῳ. Γενικῶς μέχρι τοῦδε ἐνομίζετο, ὅτι τὸ Στάδιον ἦτο παράλληλον τοῦ ἀνατολικοῦ περιβόλου τῆς Ἄλτεως, διευθυνόμενον ἐκ νότου πρὸς βορρᾶν, καὶ ὅτι διατομή τις τοῦ Κρονίου ἔτι ὁρατὴ ἀπετέλει τὸ τέρμα τοῦ δρόμου. Ἀλλὰ διὰ τῶν ἀνασκαφῶν κατελήξαμεν εἰς ἄλλο συμπέρασμα, ὅτι τὸ Στάδιον παρακολουθεῖ τὸ ῥεῦμα τοῦ Ἀλφειοῦ, ἤτοι διευθύνεται ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς, κείμενον παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Κρονίου καὶ τῶν ἀνατολικῶν παρακλαδίων αὐτοῦ.

Παρὰ τὸν τελευταῖον θησαυρὸν ἄγει θόλος ἔχων μῆκος 100 ποδῶν, ἡ *κρυπτὴ εἴσοδος* ἀπὸ τῆς Ἄλτεως εἰς τὸ Στάδιον. Μόνοι οἱ ἀγωνισταὶ καὶ οἱ Ἑλλανοδίκαι εἰσήρχοντο δι' αὐτῆς εἰς τὸ Στάδιον. Ἀμέσως δὲ μετὰ τὴν εἴσοδον εὑρίσκοντο αἱ ἔτι καὶ νῦν ἄριστα σωζόμεναι *ἀφέσεις* τῶν ἵππων. Πανταχόθεν δὲ περιεβάλλετο τὸ Στάδιον ὑπὸ ἁπλῶν χωμάτων γῆς, ἐφ' ὧν ἐκάθηντο οἱ παμπληθεῖς θεαταί. Τούτων τὸ μὲν νότιον χῶμα, ὑψηλὸν περὶ τὰ ἓξ μέτρα, εἶνε τεχνητῶς ἐπικεχωσμένον, τὸ δὲ βόρειον ἀποτελεῖται φυσικῶς ἐκ τῶν προπόδων τοῦ Κρονίου καὶ τῶν γειτονικῶν αὐτοῦ λόφων. Κατὰ τὸ νότιον χῶμα ἐκαθέζοντο, ὡς λέγει ὁ Παυσανίας, οἱ Ἑλλανοδίκαι· ἀπαντικρὺ δὲ τούτων ἐν τῇ βορείᾳ πλευρᾷ ἐθεᾶτο τὰ Ὀλύμπια ἡ ἱέρεια τῆς Δήμητρος, καθεζομένη ἐπὶ βωμοῦ λίθου λευκοῦ.

Καθ' ὅσον ἐπιτρέπεται νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε κατὰ τὸ Στάδιον ἀνασκαφῶν, δυνάμεθα ἐνταῦθα νὰ ἀναμένωμεν ἄξια λόγου εὑρήματα, ἐπειδὴ φαίνεται ὅτι τὸ Στάδιον ἤδη ἐπὶ τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων κατεχώσθη πως. Ἀλλ' ὅσον καὶ ἂν εἶνε ἐπιθυμητὴ ἐντελής τις ἀποσκέπασις τοῦ Σταδίου, θὰ παραιτηθῶμεν ὅμως αὐτῆς, ἐπειδὴ τὸ στρῶμα τῆς ψάμμου τὸ διὰ τῶν αἰώνων προσχωθὲν ἐνταῦθα εἶνε κατὰ μέσον ὅρον ὕψους 4 $^{1})_{2}$ μέτρων, ἡ δὲ ἀποκομιδὴ τοιούτων ὄγκων χώματος ἀπαιτεῖ μεγίστας δαπάνας. Θὰ περιορισθῶμεν δὲ εἰς τὸ νὰ ὁρίσωμεν διά τινων ἀποπειρατηρίων διωρύγων τὸ μῆκος καὶ τὴν ἐσωτερικὴν διασκευὴν τοῦ ἐπιφανεστάτου τούτου σταδίου τῆς ἀρχαιότητος. Ὁπόσην δὲ ὁ ὁρισμὸς τοῦ μήκους τοῦ σταδίου, ἴσου πρὸς ἑξακοσίους ὀλυμπιακοὺς πόδας, κέκτηται σπουδαιότητα διὰ τὴν ἀρχαιολογίαν καὶ

1 Ἴδε Παρνασσοῦ τόμ. Γ', σελ. 154.

ἰδίως διὰ τὴν μετρολογίαν καταδείκνυται ἤδη ἐκ τούτου, ὅτι μέχρι τοῦδε παρὰ πάσας τὰς ἐπιμόνους ἐρεύνας τῶν ἐπιστημόνων δὲν κατωρθώθη ὁ ἀκριβὴς ὁρισμὸς τῆς σχέσεως τοῦ μεγέθους τῶν ὀλυμπιακῶν ποδῶν πρὸς τὰ παρ' ἡμῖν μέτρα μήκους. Καὶ ἐπετύχομεν μὲν ἤδη νὰ εὕρωμεν ἐν τοῖς ἀρχαιοτέροις κτιρίοις τῆς Ὀλυμπίας πόδα 320 - 321 μέτρων, ἀλλ' αἱ τοιαῦται ἐξερευνήσεις θὰ ἐξελεγχθῶσι κυρίως διὰ τῆς μετρήσεως τοῦ μήκους τοῦ Σταδίου.

Τέταρτος τόπος ἐν ᾧ ἐγένοντο ἀνασκαφαὶ κατὰ μῆνα Ἰανουάριον ἦτο τὸ γυμνάσιον τὸ προωρισμένον διὰ τοὺς παλαιστὰς καὶ πύκτας, ἡ λεγομένη Παλαίστρα. Ταύτης μέρος εἶχεν ἤδη ἀποκαλυφθῇ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, αἱ δὲ περαιτέρω ἀνασκαφαὶ κατέστησαν ἐντελῶς δῆλον τὸ διάγραμμα αὐτῆς. Καὶ δὴ εὕρηται ἐν τῷ μέσῳ μεγάλη τετραγωνικὴ ὕπαιθρος στοά, ἧς ἑκάστη πλευρά, ἔχουσα μῆκος περὶ τὰ 41 μέτρα, ἀποτελεῖται ἐκ δεκαεννέα δωρίων κιόνων. Τὴν αὐλὴν ταύτην περιθέει διάδρομος ἐστεγασμένος, ὅθεν εἰςέρχεταί τις εἰς τὰ περικείμενα δωμάτια, ὧν ἡ πρὸς τὴν στοὰν εἴςοδος εἶνε κεκοσμημένη διὰ κιόνων ἰωνικοῦ ῥυθμοῦ. Κατὰ δὲ τὸν πρὸς νότον ἐξωτερικὸν τοῖχον ἠνοίγοντο δύο κύριαι εἴςοδοι τοῦ κτιρίου, ἐν οἷς ὑπῆρχον ἀνὰ δύο κίονες κορινθιακοῦ ῥυθμοῦ καὶ δύο παραστάδες. Κατὰ ταῦτα ἔχομεν ἐν τῇ Παλαίστρᾳ οὐ μόνον ἄξιον λόγου παράδειγμα τῆς συνυπάρξεως κιόνων δωρίου, ἰωνικοῦ καὶ κορινθιακοῦ ῥυθμοῦ ἐν οἰκοδομήματι ἀνήκοντι, ὡς πειθόμεθα ἐκ διαφόρων λόγων, εἰς τοὺς χρόνους τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀλλὰ καὶ τὸ πρῶτον συνεχὲς δεῖγμα τῆς οἰκοδομικῆς ἑλληνικοῦ γυμνασίου τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων.

Ἐπειδὴ δὲ αἱ ἀνασκαφαὶ ἐπεξετάθησαν ἤδη ἀπὸ τοῦ στενοτέρου χώρου τῆς Ἄλτεως ἐπὶ τὰ περίχωρα αὐτῆς, ἠδυνάμεθα ἤδη κατ' ὀλίγον νὰ συλλέξωμεν ἀρκετὴν ὕλην ἵνα σχηματίσωμεν γενικήν τινα ἰδέαν περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἐπιχώσεως τῆς Ὀλυμπίας. Διακρίνομεν δὲ τέσσαρας περιόδους.

Καὶ πρῶτον μὲν οὐ μακρὸν χρόνον μετὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἐτελέσθησαν τὸ τελευταῖον οἱ ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες, κατεκυλίσθησαν, ἀπὸ τοῦ Κρονίου, πιθανῶς ἕνεκα τῆς αἰφνιδίας καὶ ἐντελοῦς ἀποδασώσεως, μεγάλοι βῶλοι γῆς καὶ κατέχωσαν τὸ Ἡραῖον, τινὰς τῶν θησαυρῶν καὶ τὸ Στάδιον εἰς βάθος ἑνὸς μέχρι δύο μέτρων. Ὀλίγον δὲ μετὰ ταῦτα ἐξεχώρησε καὶ ὁ Κλάδεος τῶν ὀχθῶν αὐτοῦ καὶ προςέχωσε τὸ μέγιστον μέρος τῆς Παλαίστρας.

Ἔπειτα δὲ φαίνεται ὅτι ἐπῆλθε διάλειμμα πολλῶν αἰώνων, μεθ' ὃν χρόνον Σλάβοι ἢ ἄλλα φῦλα τοῦ Βορρᾶ εἰςήλασαν εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἀλφειοῦ καὶ ἀποκατέστησαν ἐνταῦθα, μάλιστα ἵνα ἀσχοληθῶσι περὶ τὴν ἀμπελουργίαν. Ὡς κατοικίας εἶχον καλύβας, τὰς μικροτάτας καὶ εὐτελεστάτας ἃς δύναταί τις νὰ φαντασθῇ, στερουμένας καὶ αὐτῆς τῆς ἑστίας.

Περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος ἐπῆλθον ἐπανειλημμέναι πλήμμυραι τοῦ Ἀλφειοῦ καὶ Κλαδέου, ἐκδιώξασαι πάντας τοὺς κατοίκους τῆς Ὀλυμ-

πίας καὶ ἐπικαλύψασι διὰ στρώματος ἄμμου ἔχοντος ὕψος τεσσάρων μέτρων τὰ ἔτι ἀδιάφθορα μένοντα κτίρια. Μόνον δέ τινες τῶν δώδεκα θησαυρῶν ἔμειναν ἔτι ὁρατοὶ μὴ καλυφθέντες ὑπὸ τῆς ἐπιχώσεως διὰ τὴν ὑψηλὴν αὐτῶν θέσιν κατὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Κρονίου. Οἱ δὲ ἀναλόγως μικροὶ αὐτῶν λίθοι ἀπήχθησαν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, δαπανηθέντες ὡς τὰ μάλιστα ἐπιτήδειον ὑλικὸν εἰς τὴν οἰκοδομὴν τῶν οἰκιῶν τῶν περικειμένων τόπων. Τέλος δὲ τὰ ἐναπολειφθέντα λείψανα τῶν θησαυρῶν φαίνεται ὅτι κατεχώσθησαν τελέως διὰ κατακρημνίσεως μέρους τινὸς τοῦ Κρονίου.

Οὕτω δὲ ἡ Ὀλυμπία μετεβλήθη εἰς ἐρημίαν, μόνον δὲ τὰ ὑπὲρ τὴν γῆν ἐξέχοντα λείψανα τοῦ μεγάλου ναοῦ τοῦ Διὸς καὶ πολλὰ ἐρείπια πλινθοκτίστων ῥωμαϊκῶν κτιρίων ἔμενον ὁρατὰ προδίδοντα εἰς τοὺς μεταγενεστέρους θεατὰς τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀλφειοῦ τὰ ὑπὸ τὴν γῆν κρυπτόμενα κειμήλια.

Γ'

Ὡς μία τῶν κυριωτάτων ἐργασιῶν τῶν ἀνασκαφῶν ἐθεωρήθη καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἡ συμπλήρωσις τῶν ἀετωμάτων καὶ μετοπῶν τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, καὶ δὴ μάλιστα ἡ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος. Ἐπειδή, καίτοι ἐκεκτήμεθα ἐνταῦθα τὰ ὑπὸ τοῦ Παυσανίου μνημονευόμενα εἴκοσι καὶ ἓν ζώδια, ἔλειπον ὅμως ἀπὸ τῶν δέκα καὶ τριῶν ἀνθρωποειδῶν ἀγαλμάτων πλὴν πολλῶν μελῶν δέκα κεφαλαί.

Καὶ οἱ μὲν δυσμετακόμιστοι κορμοὶ τῶν ἀγαλμάτων εἶχον εὑρεθῆ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ἀναλόγως πλησίον τῆς ἀνατολικῆς προσόψεως, τὰ δ' εὐδιαφόρητα ἄκρα ἐχρειάσθη νἀναζητήσωμεν ἐν ἀπωτέρᾳ περιφερείᾳ. Οὕτω δὴ ἐπελήφθημεν ὅλου τοῦ χώρου πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ναοῦ, ἅμα δὲ τῶν στοῶν, αἵτινες πρὸς τοῦτο τὸ μέρος περιζωννύουσι τὸ τέμενος τοῦ Διός. Καίτοι δὲ δὲν ἐπερατώθη μέχρι τοῦδε οὔτε κἂν τὸ ἥμισυ ταύτης τῆς ἐργασίας, ἐξηγάγομεν ἤδη ἐκ τοῦ πυκνοῦ ὄχλου μεταγενεστέρων οἰκοδομημάτων, ὅστις περικαλύπτει πᾶσαν ταύτην τὴν χώραν, οὐ μόνον μέγα πλῆθος μελῶν καὶ ἄκρων, ἀλλ' ἤδη καὶ *ἓξ κεφαλάς*, ὧν δύο μὲν ἀνήκουσιν εἰς τὰ ἀγάλματα τῶν ἀετωμάτων, τρεῖς δὲ εἰς τὰς μετόπας τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, μία δέ, *εἰκονικὴ κεφαλὴ* ἀνδρὸς ἀγενείου, ἀνέρχεται εἰς τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους.

Πρὸ πάντων δὲ σπουδαῖον εἶνε τὸ εὕρημα τῆς *κεφαλῆς τοῦ Οἰνομάου ἐπικειμένου κράνος τῇ κεφαλῇ*. Καὶ εὕρομεν μὲν τῇ 22 Φεβρουαρίου μόνον τὸ ἐμπρόσθιον ἥμισυ τῆς ἐγκαρσίως τετμημένης κεφαλῆς, ἀλλὰ καὶ τὸ ὀπισθοκράνιον συνεπληροῦτο κατὰ μέγα μέρος διὰ τεμαχίων κράνους πρότερον εὑρημένων. Πάντως δὲ ἡ ἐμποιουμένη ἰδέα εἶνε πληρεστέρα ἢ ἡ παρὰ τῆς λίαν βεβλαμμένης κεφαλῆς τοῦ Πέλοπος, ἧς φαίνεται ἡ τοῦ Οἰνομάου καὶ ὡς ἔργον τέχνης ἀνωτέρα. Οἵ τε ὀφθαλμοὶ καὶ τὸ ἐρρυτιδωμένον μέτωπον εἶνε ἐμφατικώτερα, τὸ ὑπὸ γενείου περιεστοιχισμένον στόμα βαθύτερον ἐγ-

γεγλυμμένον καί πως ἠνεωγμένον, ἐνέχον ἔκφρασίν τινα ἁρμόζουσαν πρὸς τὴν ὑπερήφανον στάσιν ἣν ἔχει τὸ ἄγαλμα τοῦ ἀγρίου βασιλέως τῆς Πίσας, ὑπερείδοντος τὴν κεφαλὴν διὰ τῆς χειρός. Ὁ δὲ Πέλοψ ἀπ' ἐναντίας ἔχει τὸ βλέμμα μειλίχιον καὶ ἥσυχον.

Τῇ 1 Μαρτίου εὑρέθη ἡ κεφαλὴ τῆς *ἐπὶ τὸ γόνυ κεκλιμένης κόρης* ἐκείνης τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος, ἣν παραδόξως ὁ Παυσανίας ἐξέλαβεν ὡς ἕνα τῶν ἱπποκόμων. Ὅτι δὲ ἡ κεφαλὴ ἀνήκει εἰς τὸ σῶμα ἐκεῖνο καθίσταται δῆλον ἐκ τῆς ἀναλόγου μικρότητος αὐτῆς, καίτοι λείπουσι καὶ ἐνταῦθα ὅ τε λαιμὸς καὶ τὸ ὀπισθοκράνιον.

Ἀποτελεῖ δὲ ἡ κεφαλὴ μετὰ τοῦ κορμοῦ ὅλον τι χαριέστατον, ἐν ᾧ πάντα ἀπεικονίζουσιν ἤρεμον καὶ ἀφελῆ θέαν. Ἐπικρατεῖ δὲ ἔν τε τοῖς χαρακτῆρσι τοῦ προσώπου καὶ ἐν τῇ διασκευῇ τῆς κόμης ἡ μεγίστη ἁπλότης, περιβαλλούσης τὴν κόμην ταινίας, περὶ ἣν περιελήφθη ἡ κόμη κατὰ τὴν ῥάχιν. Μόνον δὲ οἱ βόστρυχοι τοῦ μετώπου κάτω τῆς ταινίας ἐπεξειργάσθησαν πλαστικῶς, τὰ δὲ λοιπὰ μέρη τῆς κόμης ἀφέθησαν λεῖα, δηλωθέντα μόνον διὰ χρωμάτων.

Ἀξία λόγου εἶνε ἡ συμφωνία τῆς κεφαλῆς ταύτης περί τε τὸ σχῆμα καὶ τὴν διασκευὴν τῆς κόμης πρός τινα καλῶς διατηρουμένην *γυναικείαν κεφαλὴν* μετόπης τινός, ἣν εὕρομεν τῇ 23 Φεβρουαρίου, ἐπειδὴ κατὰ τὴν γνώμην μου δι' αὐτῆς καθίσταται ἐκ νέου φανερὰ ἡ ταὐτότης τοῦ χρόνου καὶ τοῦ ἐργαστηρίου διά τε τὰ ἀετώματα καὶ τὰς μετόπας. Εἶνε δ' αὕτη ἀναντιρρήτως ἡ καλλίστη πασῶν τῶν τέως εὑρεθεισῶν κεφαλῶν τῶν γλυπτῶν μετοπῶν. Εἶνε δὲ σχεδὸν ὁλόγλυφος καὶ συνείχετο μετὰ τοῦ ἐδάφους τῆς μετόπης μόνον διά τινος μικρᾶς κυλινδρικῆς ἐξοχῆς κατὰ τὸ ἀριστερὸν μέρος. Δυστυχῶς περὶ τῆς σημασίας τῆς κεφαλῆς ταύτης μέχρι τοῦδε οὐδὲν δύναται νὰ ἐξαχθῇ πόρισμα ἀσφαλές. Πιθανῶς δὲ ἀνήκει εἰς τὴν μετόπην τὴν παριστῶσαν τὴν ἐκ τοῦ Ἅδου ἄνοδον τοῦ Κερβέρου, ἐπειδὴ ἐν οὐδεμιᾷ τῶν ἄλλων ἀνατολικῶν μετοπῶν εἰς ἃς βεβαίως ἀνήκει, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ τόπου καθ' ὃν εὑρέθη, εὑρίσκεται θέσις δι' αὐτήν.

Αἱ δὲ δύο ἄλλαι ἐσχάτως εὑρεθεῖσαι κεφαλαὶ ἐκ μετοπῶν παριστῶσι τὸν Ἡρακλέα ἐν τῷ αὐτῷ ἀκριβῶς τύπῳ ὃν γνωρίζομεν ἐκ τῆς μετόπης τῆς παραστώσης τὸν Ἄτλαντα καὶ ἐκ τῶν εὑρημάτων τῆς γαλλικῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1829. Μία τούτων, εὑρεθεῖσα τῇ 21 Φεβρουαρίου, διασώζει καὶ μέρος τοῦ στήθους καὶ μέγα μέρος τοῦ βραχίονος.

Ἡ δὲ κίνησις αὕτη καὶ ἡ διεύθυνσις τῆς κατατομῆς πρὸς τὰ δεξιὰ ἁρμόζουσι πρὸς τὴν μετόπην τὴν παριστῶσαν τὸν Γηρυόνην, ἧς εἶχον εὕρει ἤδη οἱ Γάλλοι τῷ 1829 τὸ μέγιστον μέρος. Τῆς δὲ δευτέρας κεφαλῆς τοῦ Ἡρακλέους, εὑρεθείσης τῇ 23 Φεβρουαρίου, διασώζεται μόνον τὸ ἐμπρόσθιον ἥμισυ.

Ἡ δὲ μεγάλη *συλλογὴ ἀποσπασμάτων* πρὸ τῆς ἀνατολικῆς προσόψεως

πλὴν τῶν ἄλλων συνέτεινεν εἰς συμπλήρωσιν τῶν ἔτι λειπόντων κάτω κορμῶν τοῦ Διὸς καὶ τοῦ Κλαδέου. Ἀλλὰ καὶ τῆς Νίκης τοῦ Παιωνίου εὑρέθησάν τινα συμπληρωτικά, ἰδίως δὲ δυνάμεθα νῦν νὰ συμπληρώσωμεν τελέως τὸν τολμηρῶς προβαίνοντα ἀριστερὸν αὐτῆς πόδα καὶ νὰ βεβαιώσωμεν, ὅτι συνείχετο μετὰ τῆς βάσεως μόνον διά τινος συνημμένου μικροῦ ὑπερείσματος ὑπὸ τὸ πέλμα. Ἐπὶ ταύτης δὲ τῆς ἀφθόνως καὶ πλουσίας ἐπιγινομένης εὑρέσεως ἀποσπασμάτων βασίζομεν τὴν βεβαίαν ἡμῶν ἐλπίδα, ὅτι ποτὲ θὰ συμπληρώσωμεν τελέως τήν τε Νίκην καὶ τἀγάλματα τῶν ἀετῶν.

Ὑπὸ τοπογραφικὴν δ' ἔποψιν ἡ ἡμετέρα προσοχὴ συγκεντροῦται περὶ δύο κτίρια, τὸ *Πρυτανεῖον* καὶ τὸ κατ' εἰκασίαν κληθὲν *Λεωνίδαιον*, κείμενον νοτιοανατολικῶς τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, περὶ ὧν μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀνασκαφῆς θὰ γράψῃ ἔκθεσιν ἐκτενῆ ὁ ἐν τοῖς συναδέλφοις μου ἀρχιτέκτων. Ἐπὶ δὲ τοῦ παρόντος πρόκειται περὶ τῆς ἐν ἀμφοτέροις τοῖς κτιρίοις ἀποκαλύψεως τῶν παλαιοτάτων ἑλληνικῶν κατασκευῶν ἐκ τοῦ πλήθους νεωτέρων ἐποικοδομήσεων καὶ μετασκευῶν. Κατὰ δὲ τὰς ἐπὶ τούτῳ ἀναγκαίας γενομένας ἀνασκαφὰς εὑρέθησαν τὰ βαθύτερα στρώματα τοῦ ὀλυμπιακοῦ ἐδάφους ἐνταῦθα ὡς καὶ πανταχοῦ πλήρη χαλκῶν ἔργων παλαιοτάτης ἐργασίας, ἀναθηματικῶν ζῳδίων, πλακῶν ἐνεπιγράφων, ὅπλων, ἀγγείων, μερῶν σκευῶν, σταθμῶν, νομισμάτων κτλ.

Τὸ δὲ σπουδαιότατον εὕρημα χαλκοῦ ἔργου ἦν τὸ γενόμενον τῇ 19 Φεβρουαρίου, *ἡ ἀνάγλυφος παράστασις Ἡρακλέους γονυκλιτοῦντος* ὡς τοξότου, οἷος παρίστατο πάντοτε εἰς τὴν φαντασίαν τῶν ἀρχαιοτάτων Ἑλλήνων καὶ οἷος εὑρέθη ἤδη πολλάκις καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ. Περιλαμβάνεται δὲ ὁ ἥρως ἡρμοσμένος εἰς τὸν στενὸν χῶρον τετραγώνου περιφερίου ἔχοντος διαστάσεις 40 πρὸς 30 ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου, τὰ δὲ μεταξὺ τῶν ἀναγλύφων μερῶν εἶνε ἀποκεκομένα. Εἰς ὁποίου δέ τινος σκεύους ἐπίστρωσιν, κατὰ τὴν γνωστὴν ἀρέσκειαν τῆς παλαιοτάτης ἑλληνίδος τέχνης, ἐχρησίμευσε τὸ χαλκοῦν τοῦτο ἔκτυπον δὲν ἠδυνήθημεν νὰ μαντεύσωμεν, καίπερ διασωζομένων περὶ αὐτὸ τεκτονικῶν τινων λειψάνων. Ἐγγύτατα δὲ τοῦ εὑρήματος τούτου ἐξήχθη ἐκ τῆς γῆς κάτωθέν τινος ὀχετοῦ μεγάλη *χαλκῆ ὑδρία* ἐξαιρέτως διατηρουμένη μετὰ λαβῆς πρακτικώτατα κατειργασμένης.

Ἐν δὲ τοῖς λοιποῖς χαλκοῖς, ἅτινα ὡς τὸ πλεῖστον εὑρέθησαν κατὰ τὸ Πρυτανεῖον, τυγχάνουσιν ἔργα σχεδὸν ἁπασῶν τῶν ἐποχῶν τῆς ἑλληνικῆς τέχνης. Καὶ ἡ μὲν ἀρχαιοτάτη περίοδος, ἣν παριστάνουσι τὸ καθ' ἡμᾶς χαρακτηριστικώτατα τὰ παρὰ τὸ ἀθηναϊκὸν Δίπυλον εὑρεθέντα ἀγγεῖα τὰ διακοσμούμενα ὑπὸ σχημάτων γεωμετρικῶς τεταγμένων καὶ ἀτέχνων ἀνθρωπίνων παραστάσεων, ἀντιπροσωπεύεται ὑπό τινος *Κενταύρου* λίαν ἀρχετύπου, ἔχοντος ἀνθρώπινα τὰ πρόσθια σκέλη, καί τινος, ὡς φαίνεται ἀπτέρου, *Σφιγγός*. Ἡ δ' ἐποχὴ τῶν ἀγγείων τοῦ κορινθιακοῦ ῥυθμοῦ περίπου διὰ τῆς λεπτοτάτης ἐν ἐπιπέδῳ ἀναγλύφῳ κατειργασμένης παραστάσεως *παιδὸς*

ἐφίππου (εὑρεθέντος ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς μέρεσι τοῦ ναοῦ τοῦ Διός), τὰ κάτω μέρη *Γοργοῦς* τρεχούσης, λέοντός τινος, δύο κεφαλῶν γρυπῶν κτλ. Ἡ δ' ἐποχὴ τοῦ ἤδη ὡριμάζοντος ἀρχαϊσμοῦ ὑπὸ τοῦ λεπτότατα γεγλυμμένου ἀγαλματίου *γυμνοῦ νεανίου*, ἔχοντος ἀνυψωμένας τὰς χεῖρας, ἰσχνὰ δὲ καὶ τεταμένα τὰ μέλη, ὅπερ ἐχρησίμευεν ὡς λαβὴ σκεύους τινὸς τηγανοειδοῦς, καὶ ὑπὸ ἀγαλματίου σπιθαμιαίου εὑρεθέντος μὲν ἐν τῷ Λεωνιδαίῳ, παριστῶντος δ' ἐπ' ἴσης *νεανίαν γυμνόν*, ἔχοντα λίαν βραχέα τὰ μέλη καὶ ὅςτις μένει, κατ' ἐπανάληψιν ἀρεστοῦ ἀρχαϊκοῦ τύπου, ἠρεμαῖος καὶ ἀκίνητος μὲ προτεταμένον τὸν ἀριστερὸν πόδα. Τέλος δὲ ἡ ἐποχὴ τῆς τελείας τέχνης τῶν χρόνων τῶν κατ' Ἀλέξανδρον καὶ τοὺς ἐκείνου διαδόχους ἀντιπροσωπεύεται ὑπὸ μικροῦ ἀναγλύφου ζωηροτάτην ἔχοντος τὴν σύνθεσιν καὶ λεπτὴν τὴν ἐπεξεργασίαν, παριστῶντος τὸν *Θησέα* κατακρημνίζοντα τὸν *Μινώταυρον* ἐκ τῶν βράχων, τέλος δὲ ὑπὸ θαυμασίως ἐξειργασμένου *χαλκοῦ βραχίονος γυμνοῦ* ἐξ ἀγάλματος ἀνδρομήκους, ὃν θεώμενοι λυπούμεθα ἐνδοχύμως ἀναλογιζόμενοι οἷα λαμπρὰ ἔργα τῆς χαλκοτυπίας ἀπωλέσθησαν ἐν τῇ Ἄλτει.

Καὶ *νομισμάτων* δὲ ἀργυρῶν, καὶ χρυσῶν εὑρήματα ἐγένοντο ἄξια λόγου· ἐν μὲν τῷ Πρυτανείῳ τρία ἀρχαϊκὰ δίδραχμα μὲ τὴν αἰγιναίαν χελώνην, ἀρχαϊκὸν τετράδραχμον τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἓξ δίδραχμα Φιλίππου τοῦ Β'. τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας ἔχοντα τὸν ἱππέα καὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ Διός· ἐν δὲ τῷ βυζαντιακῷ κατ' ἀνατολὰς περιβόλῳ δύο βυζαντιακὰ χρυσᾶ νομίσματα καὶ μόνωτος ὑδρία ἐξ ὀπτῆς γῆς πλήρης μικρῶν βυζαντιακῶν χαλκῶν νομισμάτων.

Ἐν δὲ ταῖς *ἐπιγραφαῖς* ἔχομεν πάλιν πολλὰς χαλκᾶς πλάκας τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, ὧν μία, τελέως διατηρουμένη, εἶνε γεγραμμένη ἐν ἠλείᾳ διαλέκτῳ. Ἐπιγραφή τις ἐν ᾗ εἶνε ἀναγεγραμμένος ὡς νικητὴς ἐν πάλῃ παίδων ὁ Ζακύνθιος *Πολύξενος* εὑρέθη ἐνῳκοδομημένη ἐν τοῖς νοτιοδυτικοῖς μέρεσι τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, ἐν δὲ τοῖς ἀνατολικοῖς ἡ τιμητικὴ στήλη τῆς *Κλαυδίας Τύχης* ἐκ τῆς 247 Ὀλυμπιάδος (208 μ. Χ.), ἥτις ἀναγράφεται ὡς ἱέρεια τῆς Δήμητρος, τοῦ αὐτοκράτορος, τῶν Ἀχαιῶν καὶ ὡς διὰ βίου ἱέρεια τοῦ *Κοινοῦ* τῶν Ἀρκάδων.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ Π. ΛΑΜΠΡΟΣ.

Ο ΑΠΕΞΗΡΑΜΕΝΟΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑΡΧΗΣ

ΜΥΘΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΔΜΟΝΔΟΥ ΑΜΠΟΥ

ΙΗ'*

Τὴν ἐπιοῦσαν ὁ Φουγᾶς ἔχων τὰ θυλάκια μεστὰ ζαχαρικῶν ἦλθεν εἰς τοῦ Λαγγεβίνου. Ἡ θεραπαινὶς ἀνοίξασα τὴν θύραν τὸν ἠρώτησε·

«Εἶσθε ὁ κύριος τὸν ὁποῖον περιμένει ὁ κύριός μου;

— Ἀξιόλογα! εἶπεν ὁ Φουγᾶς, ἐλάβετε τὴν ἐπιστολήν μου;

— Μάλιστα, κύριε, χθὲς τὸ πρωΐ. Καὶ ποῦ εἶνε τὰ πράγματά σας;

— Τὰ ἀφῆκα εἰς τὸ ξενοδοχεῖον.

— Θά του κακοφανῇ τοῦ κυρίου μου. Ἔχομεν ἐπάνω ἕτοιμον τὸ δωμάτιόν σας.

— Εὐχαριστῶ! εὐχαριστῶ! εὐχαριστῶ! Λάβε τὰ ἑκατὸν αὐτὰ φράγκα συχαρίκια σου.

— Ὦ! κύριε, τί πειράζεσθε!

— Μὰ ποῦ εἶνε; θέλω νά τον ἰδῶ, νά τον φιλήσω, νά τῳ εἰπῶ....

— Τώρα ἐνδύονται καὶ ὁ κύριός μου καὶ ἡ κυρία μου.

— Καὶ ποῦ εἶνε τὰ μικρά; τὰ ἐγγονάκια μου;

— Ἐὰν θέλετε νά τα ἰδῆτε, εἶνε κάτω εἰς τὸ ἑστιατόριον.

— Καὶ θέλει ἐρώτημα! Ἄνοιξέ μου γρήγορα!»

Ἰδὼν δὲ τὰ τέκνα τοῦ Λαγγεβίνου παρετήρησεν ὅτι τὸ ἄρρεν τῷ ὡμοίαζεν, ἐχάρη δὲ πολὺ ἰδὼν τὸν μικρὸν ἐνδεδυμένον στολὴν πυροβολικοῦ. Παραχρῆμα δὲ ἐκένωσε κατὰ γῆς τὰ θυλάκιά του, τὰ δὲ δύο παιδία ἰδόντα τοσαῦτα ὡραῖα τήν τε ὄψιν καὶ τὴν γεῦσιν πράγματα, ἀνεπήδησαν ὑπὸ χαρᾶς καί τον κατησπάσθησαν.

«Ὦ φιλόσοφοι! ἀνεφώνησεν ὁ συνταγματάρχης, θὰ τολμήσετε νὰ ἀρνηθῆτε τὴν φωνὴν τῆς φύσεως;»

Κομψή τις γυνὴ εὔμορφος καὶ μικροκαμωμένη ἀκούσασα τὰς χαρμοσύνους κραυγὰς τῶν τεκνίων ἔδραμεν εἰς τὸ ἑστιατόριον. Ἰδὼν δ' αὐτὴν ὁ Φουγᾶς ἀνεφώνησεν ἀνοίγων τὰς ἀγκάλας·

«Κόρη μου, νυφοῦλά μου!

— Οὔτε κόρη σας εἶμαι, κύριε, οὔτε νύμφη, εἶπεν ἡ οἰκοδέσποινα ὀπισθοχωροῦσα καὶ πονηρῶς μειδιῶσα, εἶμαι ἡ κυρία Λαγγεβίνου.

— Τί ζῷον ὅπου εἶμαι, εἶπε καθ' ἑαυτὸν ὁ συνταγματάρχης. Ἐκινδύνευσα νὰ προδώσω τὰ οἰκογενειακά μου μυστήρια ἔμπροσθεν τῶν παιδίων τούτων!

* Ἴδ. σελ. 59, 138, 233.

Τὸν νοῦν σου Φουγᾶ! Ἐδῶ εὑρίσκεσαι μεταξὺ ἀνθρώπων τῆς ὑψηλῆς κοινωνίας, ὅπου ἡ ὁρμὴ καὶ τῶν γλυκυτάτων αἰσθημάτων κρύπτεται ὑπὸ τὸ ψυχρὸν προσωπεῖον τῆς ἀδιαφορίας.

— Καθίσατε, εἶπεν ἡ κ. Λαγγεδίνου, ἐλπίζω ὅτι τὸ ταξείδιόν σας ἦτο εὐχάριστον.

— Μάλιστα, κυρία. Ἀλλὰ μόνον ὁ ἀτμός μ' ἐφαίνετο πάρα πολὺ ἀργός!

— Δὲν εἴξευρα ὅτι τόσον ἐβιάζεσθε νὰ ἔλθετε.

— Καὶ δὲν ἐννοεῖτε ὅτι ἡ καρδία μου ἐφλέγετο ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ νὰ εὑρεθῶ ἐδῶ;

— Τόσον καλλίτερα· διότι τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι ὁ ὀρθὸς λόγος καὶ ἡ οἰκογένεια συνενοήθησαν τέλος πάντων.

— Καὶ μήπως πταίω ἐγὼ ἐὰν ἡ οἰκογένεια δὲν ἐλάλησε ταχύτερον;

— Τὸ σπουδαῖον εἶνε ὅτι τέλος πάντων ὑπηκούσατε εἰς τὴν οἰκογένειαν. Θὰ προσπαθήσωμεν δὲ νὰ μὴ στενοχωρηθῆτε ἐδῶ.

— Καὶ πῶς εἶνε δυνατὸν νὰ στενοχωρηθῶ ἐν ὅσῳ εὑρίσκωμαι ἐν τῷ μέσῳ ὑμῶν;

— Εὐχαριστῶ. Ἡ οἰκία μας θὰ εἶνε οἰκία σας. Νὰ νομίζετε ὅτι εἶσθε μέλος τῆς οἰκογενείας μας.

— Βέβαια, βέβαια.

— Καὶ δὲν ἔχετε πλέον τὸν νοῦν σας εἰς τοὺς Παρισίους;

— Τοὺς Παρισίους! . . . Κακὰ νὰ γείνουν καὶ αὐτοὶ καὶ τὸ καλόν των.

— Μάθετε ὅμως ὅτι ἐδῶ δὲν ἔχομεν μονομαχίας.

— Τί; τὸ ἐμάθετε; . . .

— Τὸ ἐμάθομεν βέβαια. Καὶ ἐκεῖνο τὸ συμπόσιον τὸ περίφημον μετὰ τῶν γυναικῶν ἐκείνων. . . .

— Πῶς διάβολον τὰ ἐμάθετε; . . . Ἀλλὰ τὴν φορὰν αὐτὴν ἤμην συγγνωστέος».

Μετ' οὐ πολὺ ἐνεφανίσθη καὶ ὁ κ. Λαγγεβῖνος ἐξυρημένος πρὸ μικροῦ καὶ ῥοδοκόκκινος, τύπος ἐπιδόξου ἐπάρχου.

— Λαμπρὸς νέος! εἶπε καθ' ἑαυτὸν ὁ Φουγᾶς. Ἡ γενεά μας τὸ ἔχει νὰ διατηρῆται ἡ ζωηρότης μας! Μόλις τριακοντούτης φαίνεται ὁ κατεργάρης, καὶ ὅμως εἶνε ἐτῶν. . . . Δέν μ' ὁμοιάζει ὅμως, ἐπῆρεν ἀπὸ τῆς μητρός του!

— Φίλε μου, τῷ εἶπεν ἡ κ. Λαγγεβίνου, ἰδοὺ ὁ ἄτακτος ὅστις ὅμως τώρα ὑπόσχεται ὅτι θὰ εἶνε τοῦ λοιποῦ φρόνιμος.

— Καλῶς ἦλθες, νέε!» εἶπεν ὁ ἐπαρχιακὸς σύμβουλος σφίγγων τὴν χεῖρα τοῦ Φουγᾶ.»

Ἡ ὑποδοχὴ αὕτη ἐφάνη λίαν ψυχρὰ εἰς τὸν δύσμοιρον ἡμῶν ἥρωα. Διότι ὠνειροπόλει βροχὴν φιλημάτων καὶ δακρύων, ἐν ᾧ τὰ τέκνα του ἠρκέσθησαν μόνον τὴν χεῖρα νά τῳ σφίγξωσι.

«Τέκν. . . ., κύριέ μου, εἶπεν εἰς τὸν Λαγγεβῖνον, λείπει ἓν πρόσωπον ἐκ τῆς

ὁμηγύρεώς μας. *Περασμένα ξεχασμένα!* Θὰ με κάμετε τὴν χάριν νά με παρουσιάσετε εἰς τὴν κυρίαν μητέρα σας;

Ἀλλ' ὁ κ. Λαγγεβῖνος καὶ ἡ κυρία του ἔχαινον ἀποροῦντες.

«Πῶς, κύριε, εἶπεν ὁ ἀνήρ, ὡς φαίνεται οἱ Παρίσιοι σᾶς ἔκαμαν νὰ λησμονῆτε. Ἡ τάλαινα μήτηρ μου δὲν ζῇ πλέον! Πρὸ τριετίας τὴν ἐχάσαμεν!»

Τοῦ ἀγαθοῦ Φουγᾶ τὰ ὄμματα ἐπλήσθησαν δακρύων.

«Συγγνώμην! εἶπε, δέν το εἴξευρον. Τὴν καϋμένην!

— Δέν σας ἐννοῶ! Τὴν ἐγνωρίζετε τὴν μητέρα μου;

— Ἀχάριστε!

— Κακόπαιδον! Οἱ γονεῖς σου δὲν ἔλαβον τὴν ἀγγελίαν τοῦ θανάτου της;

— Οἱ γονεῖς μου!

— Ναί, οἱ γονεῖς σου!

— Καλὲ τί κάθεσθε καί μου ψάλλετε; Ἡ μήτηρ μου εἶχεν ἀποθάνει πρὶν γεννηθῇ ἡ ἰδική σου.

— Ἀπέθανεν ἡ μήτηρ σου;

— Τώρα! ἀπέθανε τῷ 89!

— Καὶ δέν σ' ἔστειλεν ἐδῶ ἡ μήτηρ σου;

— Τέρας! ἡ πατρική μου καρδία μ' ἔφερεν ἐδῶ.

— Πατρικὴ καρδία; . . . Δὲν εἶσθε λοιπὸν ὁ υἱὸς τοῦ Ἰακωβίδου, ὅστις ἐπειδὴ ἔκαμεν ἀταξίας ἐν Παρισίοις τὸν στέλλει ὁ πατήρ του ἐδῶ νὰ ἐγγραφῇ εἰς τὴν δασονομικὴν σχολήν;»

Ὁ Φουγᾶς δανειζόμενος τὴν φωνὴν τοῦ ἐριγδούπου Διὸς ἀνεφώνησεν·

«Εἶμαι ὁ Φουγᾶς!

— Καὶ λοιπόν;

— Ἐὰν ἡ φύσις δὲν σοι λέγει τίποτε ὑπὲρ ἐμοῦ, υἱὲ ἀχάριστε! ἐρώτησον τὴν σκιὰν τῆς μητρός σου!

— Ἀλλά, κύριε, ἀνεφώνησεν ὁ ἐπαρχιακὸς σύμβουλος, οὕτω πως δυνάμεθα νὰ φιλονικῶμεν αἰωνίως. Καθίσατε, σᾶς παρακαλῶ, καὶ εἴπατέ μοι τί θέλετε . . . Μαρία, ἔπαρε τὰ μικρά.»

Ὁ Φουγᾶς παραχρῆμα διηγήθη τὸ μυθιστόρημα τοῦ βίου του *μὲ τὸ νῦ καὶ μὲ τὸ σῖγμα*, ἀλλὰ καὶ μετὰ πολλῆς περισκέψεως καὶ εὐλαβείας ἵνα μὴ ἡ ἀπροσδόκητος εἴδησις βλάψῃ τὸν υἱόν του. Ὁ δὲ σύμβουλος ἠκροᾶτο μεθ' ὑπομονῆς μέν, ἀλλ' ὡς ἄνθρωπος οὐδόλως προσέχων εἰς τὰ λεγόμενα.

«Κύριε, εἶπε τέλος, κατὰ πρῶτον μὲν σᾶς ἐνόμισα παράφρονα. Ἀλλὰ τώρα ἐνθυμοῦμαι ὅτι αἱ ἐφημερίδες ἐδημοσίευσαν ἀτελεῖς τινας εἰδήσεις περὶ τοῦ βίου σας καὶ βλέπω ὅτι εἶσθε θῦμα πλάνης. Ἐγὼ δὲν εἶμαι ἓξ καὶ τεσσαράκοντα ἐτῶν, ἀλλὰ τριάκοντα καὶ τεσσάρων. Ἡ μήτηρ μου δὲν ὀνομάζεται Κλημεντίνα Πισῶ, ἀλλὰ Μαρία Κερβάλ, καὶ δὲν ἐγεννήθη ἐν Νανσῇ ἀλλὰ ἐν Βάννῃ καὶ τῷ 1813 ἦτο ἑπτὰ ἐτῶν. Λαμβάνω τὴν τιμὴν νά σας προσκυνήσω.

— Ἀ! δὲν εἶσαι υἱός μου! ὑπέλαβεν ὀργίλος ὁ Φουγᾶς. Λοιπόν, τόσον χειρότερα διὰ σέ! δὲν εἶνε τοῦ καθενὸς νὰ ἔχῃ πατέρα Φουγᾶν. Υἱοὺς Λαγγεβίνους ἀρκεῖ νὰ κύψῃ τις κατὰ γῆς καὶ θὰ εὕρῃ ὅσους θέλῃ. Εἰξεύρω ἐγὼ ποῦ θὰ εὕρω υἱόν, ὅστις δὲν εἶνε μὲν ἐπαρχιακὸς σύμβουλος οὐδὲ φορεῖ χρυσοκέντητον στολήν, ἀλλ' ἔχει εἰλικρινῆ καρδίαν καὶ ὀνομάζεται Πέτρος ὅπως καὶ ἐγώ! Ἀλλὰ μὲ συγχωρεῖτε! Ὅταν τις ἀποδιώκῃ τοὺς ἀνθρώπους ὀφείλει τοὐλάχιστον νά τους ἀποδώσῃ ὅ τι τοῖς ἀνήκει.

— Οὐδείς σας ἐμποδίζει νὰ συνάξητε τὰ ζαχαρωτὰ τὰ ὁποῖα τὰ τέκνα μου ἔσπειραν κατὰ γῆς.

— Δὲν πρόκειται περὶ ζαχαρωτῶν! Τὸ ἑκατομμύριόν μου, κύριε! . . .

— Ποῖον ἑκατομμύριον;

— Τὸ ἑκατομμύριον τοῦ ἀδελφοῦ σας! Ὄχι, τὸ ἑκατομμύριον ἐκείνου ὅστις δὲν εἶνε ἀδελφός σας, τοῦ υἱοῦ τῆς Κλημεντίνης, τοῦ προσφιλοῦς καὶ μονογενοῦς τέκνου μου, τοῦ μόνου βλαστοῦ τῆς γενεᾶς μου, τοῦ Πέτρου Λαγγεβίνου, τοῦ Πετράκη, τοῦ μυλωθροῦ ἐν Βεργαβίλλῃ!

—Ἀλλά σας ὀμνύω, κύριε, ὅτι δὲν ἔχω ἑκατομμύριον οὔτε ἰδικόν σας οὔτε ἄλλου οὐδενός!

— Τολμᾷς νὰ τἀρνηθῇς, κακοῦργε! Δέν σοί το ἔστειλα ἐγὼ ταχυδρομικῶς!

— Πιθανὸν τά το ἐστείλετε, ἀλλ' ἐγὼ εἶμαι βέβαιος ὅτι δέν το ἔλαβον.

— Λοιπόν, φυλάξου!»

Καὶ ἅμ' ἔπος ἅμ' ἔργον, ὁ Φουγᾶς αὐθωρεὶ ἐπέπεσε κατὰ τοῦ Λαγγεβίνου καὶ ἴσως τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἡ πατρὶς θὰ ἐστερεῖτο ἀρίστου νομαρχιακοῦ συμβούλου, ἐὰν μὴ ἡ θεραπαινὶς εἰσήρχετο αἴφνης φέρουσα δύο ἐπιστολάς. Ὁ Φουγᾶς ἀναγνωρίσας τὸ χειρόγραφόν του καὶ τὸ γραμματόσημον τοῦ Βερολίνου, ἥρπασε τὴν ἐπιστολὴν ἀπὸ τῶν χειρῶν αὐτῆς καὶ σχίσας τὸν φάκελλον ἐξήγαγε τὸ συνάλλαγμα.

«Ἰδού, εἶπε, τὸ ἑκατομμύριον. Ἦτο ἰδικόν σου ἐὰν ἤθελες νὰ εἶσαι υἱός μου! Ἀλλὰ τώρα πλέον εἶνε ἀργά, *ἐπέταξε τὸ πουλάκι*. Ἡ φύσις μὲ καλεῖ εἰς Βεργαβίλλην. Ταπεινότατος!»

Τῇ 4 Σεπτεμβρίου ὁ Πέτρος Λαγγεβῖνος μυλωθρὸς ἐν Βεργαβίλλῃ ἐτέλει τοὺς γάμους τοῦ δευτεροτόκου υἱοῦ του. Ἡ οἰκογένεια τοῦ μυλωθροῦ ἦτο πολυπληθής, ἔντιμος καὶ ὁπωσοῦν εὐκατάστατος. Ἐν πρώτοις ἦτο ὁ πάππος, εὔμορφος καὶ ἀκμαῖος γέρων, τρώγων τακτικῶς τετράκις τῆς ἡμέρας καὶ θεραπεύων τὰς μικρὰς ἀδιαθεσίας του διὰ γενναίου οἴνου, ἔπειτα ἡ μάμμη Αἰκατερίνα ἥτις ἦτό ποτε εὔμορφος καὶ φιλόγελως νεᾶνις, ἀλλὰ ἐτιμωρεῖτο ἤδη ἕνεκα τῶν νεανικῶν αὐτῆς ἀταξιῶν διὰ τελείας κωφότητος. Ἔπειτα δὲ ἦτο ὁ Πέτρος Λαγγεβῖνος ὁ λεγόμενος Πετράκης, ὁ καὶ Χονδροπέτρος ὅστις ἐπὶ ἔτη μάτην ἀναζητήσας τὴν τύχην του ἐν Ἀμερικῇ, ἐπανῆλθεν εἰς τὸ χωρίον του

κενὰς ἔχων τὰς χεῖρας καὶ κατεστάλαξεν ἐκεῖ. Δανεισθεὶς δὲ ἠγόρασε τὸν μύλον τοῦ χωρίου καὶ ἐργαζόμενος κατώρθωσεν ἐν ἱδρῶτι τοῦ προσώπου του νὰ ἐξοφλήσῃ τοὺς δανειστάς του ἀποτίσας εἰς αὐτοὺς τό τε κεφάλαιον καὶ τοὺς τόκους ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ. Ἡ δὲ Τύχη οἱονεὶ εἰς ἀποζημίωσιν ἐδωρήσατο αὐτῷ ἡμίσειαν δωδεκάδα ἐξαιρέτων ἐργατῶν, ἓξ υἱοὺς ἀκμαιοτάτους, οὓς ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἐπὶ ἑξαετίαν κατ' ἔτος τῷ παρέδιδε. Τακτικὴ δὲ ὡς ὡρολόγιον ἐννέα ἀκριβῶς μῆνας μετὰ τὴν πανήγυριν τοῦ χωρίου ἡ Αἰκατερίνα ἢ ἐπὶ τὸ οἰκειότερον ἡ Γκατερίνα ἐβάπτιζε καὶ ἓν παιδίον. Μόνον δὲ μετὰ τὸν ἕκτον υἱὸν ἀπέθανε, διότι πρὶν ἢ καταβῇ τῆς κλίνης ἔφαγεν ἀτάκτως καὶ κατὰ κόρον. Ὁ Χονδροπέτρος δὲν ἦλθεν εἰς δεύτερον γάμον, διότι εἶχεν ἤδη ἱκανοὺς ἐργάτας καὶ ἀνάγκην πλειόνων δὲν εἶχε, τὴν δὲ περιουσίαν αὐτοῦ ὁσημέραι ἐπολλαπλασίαζεν. Ἦτο δὲ κατὰ πάντα μακαριώτατος, πλὴν μόνον ὅτι οἱ συμπολῖταί του συχνάκις τὸν ἠρώτων μετ' εἰρωνείας περὶ τῶν ἑκατομμυρίων ἅτινα δὲν εἶχε φέρει ἐξ Ἀμερικῆς, καὶ ὁ Χονδροπέτρος ὠργίζετο, τὸ δὲ κατηλευρωμένον πρόσωπόν του ἐγίνετο κατακόκκινον.

Λοιπὸν τῇ 4 Σεπτεμβρίου ἐτέλει τοὺς γάμους τοῦ υἱοῦ του καὶ εὐτραφοῦς τινος νέας ἐχούσης παρειὰς στερεὰς καὶ ἰόχρους. Τὸ εἶδος δὲ τοῦτο τῆς εὐμορφίας ἐκτιμᾶται πολὺ ἐν τῷ χωρίῳ τοῦ Χονδροπέτρου. Ἡ χαρὰ ἐτελεῖτο ἐν τῷ μύλῳ, διότι ἡ νύμφη ἦτο ὀρφανὴ γονέων καὶ δὲν εἶχεν ἰδίαν οἰκίαν.

Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἦλθέ τις εἰς τὸν μυλωθρὸν ἀναγγέλλων ὅτι κύριός τις φορῶν παράσημον ἤθελε νά τῳ εἴπῃ τι, ταυτοχρόνως δ' ἐπεφάνη καὶ ὁ Φουγᾶς ἐν πάσῃ αὐτοῦ τῇ λαμπρότητι.

«Χριστιανέ μου, εἶπεν ὁ μυλωθρός, δὲν ἔχω τώρα καιρὸν νὰ συζητήσω σπουδαίας ὑποθέσεις, διότι, ἐννοεῖτε, ἔχω πιεῖ ὀλίγον καὶ εἶνε περιττὸν νά... τέλος πάντων μ' ἐκατάλαβες. Κάθισ' ἐδῷ νὰ πίῃς μίαν καὶ ἔπειτα τὰ λέγομεν.

— Μὰ τὸ ναί, διενοήθη ὁ Φουγᾶς, δὲν ἠπατήθην. Ἡ φωνὴ τῆς φύσεως εἶνε! Θὰ ἐπροτίμων νὰ ἦτο στρατιωτικός, ἀλλὰ καὶ ὁ ὁλοστρόγγυλος οὗτος ἀξιόλογος γεωπόνος ἀρκεῖ εἰς ἐμέ· δὲν θέλει ἄλλο τίποτε ἡ καρδία μου. Δὲν ἔχω τίποτε νὰ καυχηθῶ δι' αὐτόν, ἀλλὰ δὲν βλάπτει. . . .»

Παρετέθη μετ' οὐ πολὺ τὸ γαμήλιον δεῖπνον καὶ ἡ τράπεζα κατεκαλύφθη ὑπὸ κρεάτων. Ὁ δὲ Χονδροπέτρος σεμνυνόμενος καὶ ἐπὶ τῇ πολυμελεῖ αὐτοῦ οἰκογενείᾳ καὶ ἐπὶ τῷ μικρῷ πλούτῳ, ἐποίησεν ἐνώπιον τοῦ συνταγματάρχου τὴν ἀπαρίθμισιν τῶν υἱῶν του, ὁ δὲ Φουγᾶς ἐχάρη τὰ μέγιστα μαθὼν ὅτι εἶχεν ἓξ ἐγγόνια ἀξιόλογα.

Τιμῶντες δὲ τὸν Φουγᾶν ἐκάθισαν αὐτὸν ἐν δεξιᾷ μικροσώμου καὶ κακομόρφου γραίας, ἥν τῳ συνέστησαν ὡς τὴν μάμμην τῶν ἓξ παλληκαρίων. Ὕψιστε Θεέ! Πόσον μεταβεβλημένη τῷ ἐφάνη ἡ Κλημεντῖνα! Πλὴν τῶν ὀφθαλμῶν, οἵτινες διεσώζοντο ἔτι ζωηροὶ καὶ λαμπροί, οὐδὲν εἶχεν ὑπενθυμίζον τὴν νεαρὰν τοῦ 1813 Κλημεντῖναν. Βλέπων δὲ ὁ Φουγᾶς αὐτὴν

έλεγε καθ' ἑαυτόν. «Ἰδοὺ πῶς θὰ ἤμην σήμερον ἂν δέν μ' ἀπεξήραινεν ὁ ἀγαθὸς ἐκεῖνος γέρων Ἰωάννης Μάιζερ». Ἐμειδία δὲ πονηρῶς ἀποβλέπων πρὸς τὸν πάππον Λαγγεβῖνον, τὸν νομιζόμενον γενάρχην τῆς πολυμελοῦς ταύτης οἰκογενείας. «Κακόμοιρε γέρον, ἔλεγε καθ' ἑαυτὸν ὁ Φουγᾶς, καὶ ποῦ νὰ εἴξευρες τί ὀφείλεις εἰς ἐμέ!»

Κατὰ τοὺς χωρικοὺς γάμους τὰ συμπόσια εἶνε θορυβωδέστατα. Ταύτην δὲ τὴν οἱονεὶ κατάχρησιν ἐλπίζω ὅτι οὐδέποτε ὁ πολιτισμὸς θὰ δυνηθῇ νὰ μεταρρυθμίσῃ. Βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ θορύβου ὁ συνταγματάρχης συνωμίλησεν ἢ ἐνόμισεν ὅτι συνωμίλησε μετὰ τῆς γείτονος αὐτοῦ·

«Κλημεντίνα!» τῇ εἶπε. Ἐκείνη ἐγείρασα τοὺς ὀφθαλμοὺς μετ' αὐτῶν δὲ καὶ τὴν ῥῖνα ἀπεκρίθη·

— Ναί, κύριε!

— Δέν με ἠπάτησε λοιπὸν ἡ καρδία μου; Ἀλήθεια λοιπὸν εἶσαι ἡ Κλημεντίνα μου!

— Ναί, κύριε.

— Καί με ἀνεγνώρισες, ὦ ἀξιόλογος καὶ ἐξαίρετος γῦναι!

— Ναί, κύριε.

— Ἀλλὰ πῶς ἀπέκρυψες τὴν συγκίνησίν σου; .... Πόσον γενναῖαι εἶνε αἱ γυναῖκες! .... Πίπτω ὡς ἐξ οὐρανοῦ εἰς τὸ μέσον τῆς εἰρηνικῆς ὑπάρξεώς σου, καὶ ὅμως μὲ βλέπεις χωρὶς νὰ συνοφρυωθῇς!

— Ναί, κύριε.

— Μὲ συγχωρεῖς διὰ τὸ πταῖσμά μου διὰ τὸ ὁποῖον μόνη ἡ τύχη εἶνε ὑπόλογος;

— Ναί, κύριε.

— Εὐχαριστῶ! ὤ! εὐχαριστῶ!... Τί ἀξιόλογος οἰκογένεια σὲ περιστοιχίζει! Ὁ ἐξαίρετος ἐκεῖνος Πέτρος ὅστις μόλις ἰδών με ἤνοιξε τὰς ἀγκάλας του εἶνε ὁ υἱός μου, δὲν εἶν' ἀλήθεια;

— Ναί, κύριε.

— Χαῖρε λοιπὸν καὶ ἀγάλλου, διότι θὰ γείνῃ πλούσιος! Εἶνε τώρα εὐτυχής, ἀλλ' ἐγὼ φέρω εἰς αὐτὸν καὶ πλοῦτον. Ἓν ἑκατομμύριον εἶνε τὸ μερίδιόν του. Ὁποία ἀγαλλίασις καὶ συγκίνησις, Κλημεντίνα μου, ὅταν μετ' ὀλίγον εἴπω εἰς τὸν υἱόν μου μετὰ φωνῆς δυνατῆς «Λάβε τὸ ἑκατομμύριόν σου τοῦτο!». Εἶνε τώρα καιρός; Νὰ ὁμιλήσω; νὰ ἐκθέσω τὰ πάντα;

— Ναί, κύριε;»

Ἠγέρθη λοιπὸν ὁ Φουγᾶς παρευθὺς καὶ εἶπε νὰ σιωπήσωσιν. Οἱ πάντες δ' ἐνόμισαν ὅτι σκοπεῖ νὰ ψάλῃ ᾆσμά τι καὶ ἐσιώπησαν.

«Πέτρε Λαγγεβῖνε, ἀνεφώνησε μετ' ἐμφάσεως, ἐπανέρχομαι ἐκ τοῦ ἄλλου κόσμου καί σοι φέρω ἓν ἑκατομμύριον.»

Ὁ Χονδροπέτρος δὲν ἠθέλησε μὲν νὰ δείξῃ ὅτι δυσηρεστήθη, ἀλλ' ὅμως ἠρυθρίασε καὶ ἡ ἀστειότης αὕτη τῷ ἐφάνη ἄνοστος καὶ ἀνόητος. Ἀλλ' ὅτε

ὁ Φουγᾶς διεκήρυξεν ὅτι ἠγάπησε τὴν μάμμην νέαν ἔτι οὖσαν, ὁ γηραιὸς πατὴρ Λαγγεβῖνος οὐδόλως διστάσας ἐξεσφενδόνισε κατὰ τῆς κεφαλῆς τοῦ Φουγᾶ φιάλην, πάντες δέ, τουτέστι ὁ υἱὸς τοῦ συνταγματάρχου, οἱ ἐξαίρετοι ἐκεῖνοι ἔγγονοι οὐδ' αὐτῆς τῆς νύμφης ἐξαιρουμένης ἀνηγέρθησαν ἔξαλλοι ὑπὸ ὀργῆς καὶ δεινὴ συνήφθη μάχη.

Τὸ πρῶτον ἤδη ἐπὶ ζωῆς αὐτοῦ ὁ Φουγᾶς δὲν ἀνεδείχθη ὑπέρτερος τῶν ἐναντίων του, καὶ τοῦτο διὰ τὸν ἁπλούστατον καὶ εὐνόητον λόγον ὅτι ἐφοβεῖτο μήπως τυφλώσῃ τινὰ τῶν οἰκείων αὐτοῦ. Καὶ ὄντως τὸ πατρικὸν αἴσθημα τῷ ἀφήρεσε τὰ τρία τέταρτα τῶν μέσων αὐτοῦ.

'Αλλ' ἐν τῇ συμπλοκῇ καὶ τῇ ταραχῇ ἐκείνῃ καὶ τῷ θορύβῳ, μαθὼν ὅτι ἡ μὲν Κλημεντῖνα ὠνομάζετο Αἰκατερίνα, ὁ δὲ Πέτρος Λαγγεβῖνος ἐγεννήθη τῷ 1810, ἀνέλαβε θάρρος καὶ βεβαιωθεὶς ὅτι οἱ ἐνώπιόν του δὲν ἦσαν συγγενεῖς, ἐξώρυξε τρεῖς ὀφθαλμούς, συνέτριψεν ἕνα βραχίονα, παρεμόρφωσε δύο ῥῖνας, ἐξετόπισε τέσσαρας δωδεκάδας ὀδόντων καὶ ἐξελθὼν νικηφόρος εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἅμαξάν του ψιθυρίζων·

«Κατὰ διαβόλου καὶ τὰ παιδιὰ καὶ τὸ καλόν των! Ἐὰν ἔχω υἱὸν ἄς με ζητήσῃ νά μ' εὕρῃ!»

ΙΘ'

Αἰτεῖ καὶ προσφέρει τὴν χεῖρα τῆς Κλημεντίνας.

Τῇ 5 Σεπτεμβρίου περὶ ὥραν 10 π. μ. ὁ Λέων 'Ρενάλτος ἰσχνὸς καταβεβλημένος καὶ σχεδὸν εἰπεῖν ἀγνώριστος ἔκειτο πρὸ τῶν ποδῶν τῆς Κλημεντίνης Σαμπούκου ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς θείας της τῆς γηραιᾶς παρθένου. Ἐπὶ τῆς ἑστίας ὑπῆρχον ἄνθη ὡσαύτως δὲ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἀνθοδόχοις ἀγγείοις. Διὰ τῶν ἀνοικτῶν δὲ παραθύρων εἰσέδυον δύο ἀκτῖνες τοῦ ἡλίου, μυριάδες δὲ μικρῶν ἀτόμων ὑποκυάνων ἔπαιζον ἐν τῷ φωτὶ διασταυρούμεναι καὶ κατὰ μυρίους τρόπους συναπτόμεναι. Ἐν δὲ τῷ κήπῳ τὰ μῆλα ἔπιπτον κατὰ γῆς, τὰ ῥοδάκινα ἦσαν ὥριμα, τὰ δὲ ζωΰφια κατασκάπτοντα τὰ ἄπια ἤνοιγον ὀπὰς μεγάλας καὶ βαθείας, αἱ βιγνωνίαι καὶ αἱ κληματίτιδες ἤνθουν καὶ τέλος πυκνὴ συστὰς ἡλιοτροπίων κοσμοῦσα τὸ πρὸς ἀριστερὰν παράθυρον ἐπεδείκνυε τὴν εὐμορφίαν αὐτῆς. Ὁ δὲ ἥλιος ἐπέχριε τοὺς βότρυς τῆς ἀναδενδράδος διὰ χρυσοῦ στιλπνοῦ χρώματος. 'Αλλ' ὁ υἱὸς τοῦ κ. 'Ρενάλτου ἦτο ὠχρότερος καὶ μᾶλλον μεμαραμένος ἢ οἱ κλάδοι τῆς πασχαλέας, μᾶλλον καταβεβλημένος ἢ τὰ φύλλα τῆς γηραιᾶς κερασέας· ἡ καρδία του ἦτο ἄνευ χαρᾶς, ἄνευ ἐλπίδος ὡς τὸ ἄνευ φύλλων καὶ ἄνευ καρπῶν δένδρον.

Νὰ εἶσαι ἐξωρισμένος τῆς πατρίου γῆς, νὰ ἔζησες τριετίαν ὅλην ὑπὸ ἄξενον κλίμα, νὰ διήγαγες τοσαύτας ἡμέρας ἐν μεταλλωρυχείοις βαθυτάτοις, τοσαύτας νύκτας ἐπὶ πηλίνης θερμάστρας μετὰ πολλῶν νυκτερινῶν ζωΰφίων

καὶ νὰ βλέπῃς σεαυτὸν προτιμώμενον συνταγματάρχου εἰκοσιπέντε λουδοβικείων ὃν σὺ αὐτὸς ἀνέστησας!

Καί ναὶ μὲν πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶδον ματαιωθείσας προσδοκίας των, ἀλλ' οὐδεὶς ὅμως βεβαίως ἔπαθεν οὕτως ἀπροσδόκητον καὶ ἀνήκουστον συμφοράν. Ὁ Λέων ἐγίνωσκε κάλλιστα ὅτι ἡ γῆ δὲν εἶνε παράδεισος εὐδαιμονίας καὶ μακαριότητος, ἐγίνωσκε τὸν κατάλογον τῶν δυστυχησάντων ἀνθρώπων ἀπὸ τοῦ Ἄβελ μέχρι σήμερον· ἀλλ' ἡ ἱστορία σπανίως μὲν διδάσκει ἡμᾶς οὐδέποτε δὲ παραμυθεῖ. Ὁ τάλας μηχανικὸς μάτην ἐπανελάμβανε καθ' ἑαυτὸν ὅτ μυρίοι ὅσοι ὑπεσκελίσθησαν τὴν παραμονὴν τῶν γάμων, καὶ ἑκατοντάκις τοσοῦτοι ἕτεροι τὴν ἐπιοῦσαν. Ἀλλὰ *τί τα θέλετε* ἡ λύπη ἦτο ἰσχυροτέρα τοῦ ὀρθοῦ λόγου, καὶ ἤδη τρὶς ἢ τέσσαρες τρίχες ἤρξαντο λευκαινόμεναι περὶ τοὺς κροτάφους αὐτοῦ.

«Κλημεντίνα! ἔλεγεν, εἶμαι ὁ δυστυχέστατος τῶν ἀνθρώπων. Ἀποσύρουσα τὴν χεῖρα ἣν σὺ αὐτὴ μ' ὑπέσχεσο, μὲ καταδικάζεις εἰς μαρτύριον ἑκατοντάκις δεινότερον τοῦ θανάτου. Οἴμοι! τί θέλεις νὰ γείνω ἄνευ σοῦ; Μόνος πρέπει νὰ ζήσω διότι ἕνεκα τῆς πρὸς σὲ διακαεστάτης ἀγάπης μου δὲν θὰ λάβω γυναῖκα ἄλλην. Τετραετίαν ὅλην πᾶσά μου ἡ ἀγάπη καὶ πᾶς λογισμός μου συνεκεντρώθησαν εἰς σέ. Συνείθισα νὰ βλέπω τὰς γυναῖκας ὡς ὄντα κατωτέρας τινὸς τάξεως, ἀνάξια νὰ ἑλκύωσιν ἀνδρὸς βλέμμα. Δὲν λέγω τίποτε πλέον πόσον προσεπάθησα νὰ γείνω ἄξιός σου, διότι ἱκανὴν ἀμοιβήν μου τοῦτο καὶ μόνον ἐθεώρουν καὶ μόνην μου εὐτυχίαν ἐνόμιζον τὸ νὰ ἐργάζωμαι καὶ ταλαιπωρῶμαι διὰ σέ. Ἀλλ' ἰδὲ εἰς ὁποίαν δυστυχίαν ἡ ἐγκατάλειψίς σου μὲ ῥίπτει. Ναυαγὸς ῥιπτόμενος ἐπὶ ἀκατοικήτου νήσου εἶνε ὀλιγώτερον ἀξιολύπητος ἐμοῦ! Θἀναγκασθῶ νὰ μένω πλησίον σοῦ καὶ νὰ παρίσταμαι μάρτυς τῆς μακαριότητος ἄλλου, καὶ νά σε βλέπω διερχομένην ὑπὸ τὸ παράθυρόν μου στηριζομένην ἐπὶ τοῦ βραχίονος τοῦ ἀντιζήλου μου! Ἀ! ὁ θάνατος εἶνε μυριάκις προτιμώτερος τοῦ καθημερινοῦ τούτου μαρτυρίου! Ἀλλὰ δὲν ἔχω καὶ τὸ δικαίωμα νἀποθάνω, διότι τῶν δυσμοίρων μου γονέων τὰ δεινὰ δὲν εἶνε ὀλίγα! Καὶ τί θὰ γείνωσιν ὕψιστε Θεέ, ἐάν τους κατεδίκαζον νὰ πενθήσωσι τὸν υἱόν των;»

Τὸ παράπονον τοῦτο ὑπὸ στεναγμῶν καὶ δακρύων διακοπτόμενον κατεσπάραττε τῆς Κλημεντίνης τὴν καρδίαν. Ἡ τάλαινα νεᾶνις ἐθρήνει καὶ αὐτή, διότι ἠγάπα μὲν ἐξ ὅλης καρδίας τὸν Λέοντα, ἀλλ' εἶχεν ἀπαγορεύσει εἰς ἑαυτὴν καὶ νά το εἴπῃ εἰς αὐτόν. Πλέον δὲ ἢ ἅπαξ βλέπουσα αὐτὸν ἐνώπιόν της μαραινόμενον ἐκινήθη νὰ περιβάλῃ τὸν τράχηλόν του διὰ τοῦ βραχίονος αὐτῆς, ἀλλ' ἡ ἀνάμνησις τοῦ Φουγᾶ παρέλυε πάσας τὰς κινήσεις τῆς πρὸς τὸν Λέοντα ἀγάπης της.

«Λέον μου, τῷ ἔλεγεν ἡ Κλημεντίνα, μὲ ἀδικεῖς νομίζων με ἀναίσθητον εἰς τὰ δεινά σου. Σὲ γνωρίζω, Λέον, καὶ ἐκ παιδικῆς μάλιστα ἡλικίας. Εἰξεύρω τὴν τιμιότητά σου, τὴν λεπτότητα, τὴν εὐγένειαν καὶ τὰς ἄλλας σου

ἀρετάς. Ἀπὸ τῶν χρόνων καθ' οὓς μ' ἔφερες ἐν ταῖς ἀγκάλαις σου εἰς τοὺς πτωχοὺς καὶ ἔδιδον εἰς αὐτοὺς πεντάλεπτον, ὅπερ σὺ ἐνέβαλλες εἰς τὴν χεῖρά μου διδάσκων με τὴν ἐλεημοσύνην, οὐδέποτε ἤκουσα γινόμενον λόγον περὶ εὐποιίας χωρὶς καὶ νά σ' ἐνθυμηθῶ. Ὅτε ἔδειρες παιδίον δὶς μεγαλήτερόν σου, διότι μ' ἐπῆρε τὴν *κοῦκλάν μου* ἠσθάνθην ὅτι ἡ γενναιότης ἦτο καλὸν πρᾶγμα καὶ ὅτι εὐτυχὴς εἶνε ἡ γυνὴ ἡ δυναμένη νὰ ἔχῃ προστάτην ἄνδρα μεγαλόψυχον. Ἔκτοτε δὲ οἷα δήποτε πρᾶξίς σου συνέτεινεν εἰς τὸ νὰ διπλασιάζῃ τὴν πρός σε ὑπόληψίν μου καὶ τὴν συμπάθειαν. Πίστευσον ὅτι οὔτε ὑπὸ κακίας οὔτε ὑπὸ ἀχαριστίας κινοῦμαι γινομένη αἰτία νὰ ὑποφέρῃς σήμερον. Ναί, πίστευσον, οἴμοι! δὲν εἶμαι πλέον κυρία ἐμαυτῆς, ἄλλος κυριεύει τῆς ψυχῆς μου· ὁμοιάζω πρὸς τὰ ἄψυχα ἐκεῖνα αὐτόματα τὰ κινούμενα χωρὶς νὰ εἰξεύρωσι διατί. Ναί, αἰσθάνομαι ἐντός μου ἐλατήριόν τι ἰσχυρότερον τῆς ἐλευθέρας θελήσεώς μου, καὶ ἄλλου ἀνθρώπου θέλησις μὲ ἄγει καί με φέρει!

— Ἐὰν τοὐλάχιστον ἤμην βέβαιος ὅτι θὰ εἶσαι εὐτυχής! Ἀλλ' ὄχι! Ὁ νέος εἰς τὸν ὁποῖον θέλεις νά με θυσιάσῃς, οὐδέποτε θὰ αἰσθανθῇ τὴν ἀξίαν ψυχῆς τοσοῦτον λεπτῆς καὶ εὐγενοῦς ὁποία εἶνε ἡ ψυχή σου. Εἶνε ἄνθρωπος κτηνώδης, μαχαιρᾶς, μέθυσος!...

— Σὲ παρακαλῶ, Λέον· μὴ λησμόνει ὅτι εἰς αὐτὸν ὀφείλω μέγα καὶ ἄπειρον σέβας!

— Σέβας εἰς αὐτόν! Καὶ διατί; Σὲ ἐρωτῶ, πρὸς Θεοῦ, τί ἄξιον σεβασμοῦ βλέπεις εἰς τὸν κὺρ Φουγᾶν; Τί του ζηλεύεις; Τὴν ἡλικίαν του; Ἀλλ' αὐτὸς εἶνε νεώτερος μου. Τὴν εὐφυΐαν του; Ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν τράπεζαν τὴν ἔδειξε. Τὴν ἀνατροφήν του; Νά την χαρῇ! Τὰς ἀρετάς του; Εἰξεύρω τί πρέπει νὰ εἴπωμεν περὶ τῆς εὐγενείας καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης του!

— Τὸν σέβομαι, Λέον, ἀφ' ὅτου τὸν εἶδον τὴν πρώτην νύκτα. Τὸ τί αἰσθάνομαι δὲν δύναμαι νά το ἐξηγήσω· εἰξεύρω ὅμως ὅτι τὸ αἴσθημα τοῦτο εἶνε ἰσχυρότατον.

— Λοιπόν, σέβου τον ὅσον θέλῃς! Διότι τίς οἶδε μήπως ἐξέφυγε τῶν χειρῶν τοῦ θανάτου καὶ ἦλθεν εἰς τὴν γῆν ἔχων μεγάλην τινὰ ἀποστολήν. Ἀλλὰ τοῦτο ἴσα ἴσα, Κλημεντίνα μου, εἶνε φραγμὸς μέγας μεταξὺ σοῦ καὶ ἐμοῦ. Ἐὰν ὁ Φουγᾶς εἶνε ὑπεράνθρωπόν τι ὄν, ἐὰν εἶνέ τι ἔκτακτον, ἥρως, ἡμίθεος, πνεῦμα, δὲν δύνασαι νὰ σκεφθῇς σπουδαίως ὅτι δύνασαι νὰ γείνῃς σύζυγός του. Ἐν ᾧ ἐγὼ εἶμαι ἄνθρωπος ὡς πάντες οἱ ἄνθρωποι, γεννηθεὶς νὰ ἐργάζωμαι, νὰ πάσχω καὶ νἀγαπῶ. Σὲ ἀγαπῶ! Ἀγάπα με!

— Κατεργάρη!» ἀνεφώνησεν αἴφνης ὁ Φουγᾶς ἀνοίγων τὴν θύραν.

Καὶ ἡ μὲν Κλημεντίνα ἔρρηξε κραυγήν, ὁ δὲ Λέων ἀνέστη, ἀλλ' ὁ συνταγματάρχης τὸν εἶχεν ἤδη ἁρπάσει ἀπὸ τοῦ ἐνδύματος. Ὁ τάλας μηχανικὸς ἀνυψωθεὶς ὑπὸ τοῦ συνταγματάρχου καὶ αἰωρούμενος ὡς ἄτομον ἐντὸς δύο ἀκτίνων τοῦ ἡλίου, ἐξεσφενδονήθη ἔξω τοῦ παραθύρου ἐπὶ τῆς συστάδος

τῶν ἡλιοτροπίων πρὶν ἢ ἔτι προφθάσῃ νἀποκριθῇ μίαν κἂν λέξιν. Δύσμοιρε Λέον! Δύσμοιρα ἡλιοτρόπια!

Ἀλλὰ πάραυτα ὁ νέος εὑρέθη ὀρθός. Ἐξετίναξε τὰ χώματα τὰ ῥυπαίνοντα τὰ γόνατα καὶ τοὺς ἀγκῶνάς του καὶ προσελθὼν εἰς τὸ παράθυρον εἶπε μετὰ φωνῆς γλυκείας μὲν ἀλλὰ σταθερᾶς: «Κύριε συνταγματάρχα, λυποῦμαι εἰλικρινῶς διότι σ' ἀνέστησα, ἀλλ' ἡ ἀνοησία τὴν ὁποίαν ἔκαμα δὲν εἶνε ἴσως ἀνεπανόρθωτος. Ἔχε ὑγείαν! Καὶ σύ, κυρία μου, σ' ἀγαπῶ!»

Ὁ συνταγματάρχης ὕψωσε τοὺς ὤμους καὶ προσέπεσεν εἰς τὰ γόνατα τῆς νεάνιδος ἐπὶ τοῦ προσκεφαλαίου ὅπερ ἔφερεν ἔτι τὸν τύπον τῶν γονάτων τοῦ Λέοντος. Ἡ δὲ Βιργινία Σαμπούκου ἡ γηραιὰ παρθένος, ἀκούσασα τὸν γενόμενον θόρυβον κατέβη ὡς χιονοστιβὰς καὶ ἤκουσε τὸ ἑπόμενον λογίδριον.

«Εἴδωλον μεγάλης καρδίας! ὁ Φουγᾶς ἐπανέρχεται πρὸς σὲ ὡς ὁ ἀετὸς εἰς τὴν φωλεάν του. Ἐπὶ πολὺ διέτρεχον τὸ πρόσωπον τῆς γῆς ἀναζητῶν κοινωνικὴν τάξιν, χρυσίον καὶ συγγενεῖς νά τα καταθέσω πρὸ τῶν ποδῶν σου. Καὶ ἡ τύχη ὑπήκουσεν εἰς ἐμὲ ὡς δούλη, διότι εἰξεύρει εἰς ποῖον σχολεῖον ἔμαθον νὰ μεταστρέφω τὰς ἐνεργείας αὐτῆς πρὸς ὄφελός μου. Διῆλθον διὰ τῶν Παρισίων καὶ τῆς Γερμανίας ὡς μετέωρον νικηφόρον ὑπὸ τοῦ ἀστέρος του ὁδηγούμενον. Πανταχοῦ δέ με εἶδον φερόμενον πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς ὡς ἴσος πρὸς ἴσους καὶ διαδίδοντα ὡς φωνὴν σάλπιγγος τὴν φωνὴν τῆς ἀληθείας. Δύο τινὰ μόνον δὲν κατώρθωσα. Ὁ προσφιλὴς υἱὸς ὃν ἤλπιζον νὰ ἐπανίδω διέφυγε τοὺς ὡς λυγκέως πατρικοὺς ὀφθαλμούς μου, καὶ τὸ ἀρχαῖον ἀντικείμενον τῆς ἀγάπης μου τῆς πρώτης δὲν εὑρέθη. Ἀλλὰ τί σημαίνει; Τὰ πάντα ἀναπληροῦνται ἐὰν σὺ μόνον θελήσῃς νά τα ἀναπληρώσῃς. Ἀλλὰ τί προσμένομεν; Κωφεύεις εἰς τὴν φωνὴν τῆς εὐτυχίας ἥτις σε προσκαλεῖ; Ἂς μεταβῶμεν εἰς τὸ ἄσυλον τῶν νόμων καὶ ἔπειτα θά μ' ἀκολουθήσῃς πρὸ τῶν βαθμίδων τοῦ βωμοῦ, ὁ ἱερεὺς θὰ εὐλογήσῃ τοὺς δεσμοὺς ἡμῶν καὶ θὰ διέλθωμεν τὸν βίον στηριζόμενοι σὺ ἐπ' ἐμοῦ καὶ ἐγὼ ἐπὶ σοῦ, ἐγὼ μὲν ὡς δρῦς ὑποστηρίζουσα τὴν ἀδυναμίαν, σὺ δὲ ὡς ὁ κομψὸς κισσὸς ὁ κοσμῶν τὸ ἔμβλημα τῆς ἰσχύος!»

Ἡ Κλημεντίνα ἔμεινεν ἐπί τινα ὥραν ἄναυδος καὶ ὡς ἐμβρόντητος ὑπὸ τῆς θορυβώδους εὐφραδείας τοῦ συνταγματάρχου. «Κύριε Φουγᾶ, τῷ εἶπε, πάντοτε σὲ ὑπήκουσα καὶ σήμερον πάλιν ὑπόσχομαι νά σε ὑπακούω ἐφ' ὅρου ζωῆς. Ἐὰν δὲν θέλετε νὰ λάβω τὸν κακόμοιρον τὸν Λέοντα δέν τον λαμβάνω. Καὶ ὅμως τὸν ἀγαπῶ, καὶ μία του μόνον λέξις συγκινεῖ τὴν καρδίαν μου πολὺ πλέον ἢ ὅλοι οἱ καλοὶ λόγοι τοὺς ὁποίους μ' εἴπατε.

— Καλά! πολὺ καλά! ἀνεφώνησεν ἡ θεία. Ἐγώ, κύριε, καίτοι δὲν ἠθελήσατε νά με τιμήσητε καὶ νὰ ζητήσητε τὴν γνώμην μου, θά σας εἴπω τί φρονῶ. Δὲν εἶνε διὰ σὲ ἡ ἀνεψιά μου, κύριε. Καὶ τοῦ Ῥοθσχὶλδ πλουσιώτερος ἐὰν ἦσο, καὶ τοῦ δουκὸς τοῦ Μαλακὼφ ἐνδοξότερος, δὲν θὰ συνεβούλευον τὴν Κλημεντίναν νά σε λάβῃ σύζυγον.

— Καὶ διατί τάχα, Ἁγία Ἀιβιά μου;

— Διότι θὰ την ἀγαπᾷς δεκαπέντε ἡμέρας, καὶ εὐθὺς ἀφ' οὗ ἀκούσῃς τὸν κρότον τοῦ τηλεβόλου, θὰ τρέξῃς εἰς τὸν πόλεμον! Θὰ την ἀφήσῃς ὅπως ἀφῆκες καὶ τὴν δυστυχῆ Κλημεντίναν τῆς ὁποίας μᾶς διηγήθης τὰς συμφοράς.

— Ἅ, ναί! ἀλλὰ δὲν εἰξεύρεις κυρὰ θειά, ὅτι τρεῖς μῆνας μετὰ τὴν μάχην τῆς Λειψίας ἔλαβε σύζυγον κύριόν τινα ὀνομαζόμενον Λαγγεβῖνον, ἐν Νανσῇ.

— Τί με λέγεις;

— Λέγω ὅτι ἐπῆρε ἕνα στρατιωτικὸν ἐπιμελητὴν ὀνομαζόμενον Λαγγεβῖνον.

— Ἐν Νανσῇ!

— Βέβαια ἐν Νανσῇ.

— Παράδοξον!

— Κακὸν καὶ ψυχρόν!

— Ἀλλ' ἡ γυνὴ ἐκείνη .... ἡ νέα .... τὸ ὄνομά της!

— Σέ το εἶπα μυριάκις: Κλημεντίνα!

— Κλημεντίνα! .... τίνος;

— Ναί. Κλημεντίνα Πισῶ.

— Ἅ! Θεέ μου! τὰ κλειδιά μου! ποῦ εἶνε τὰ κλειδιά μου! Ἐνόμιζον ὅτι τὰ ἔχω ἐπάνω μου! Κλημεντίνα Πισῶ! Λαγγεβῖνος! Ἀδύνατον! Καλὲ θὰ σαλεύσῃ ὁ νοῦς μου! Αἴ, κόρη μου, τί κάθησαι! Πρόκειται περὶ τῆς εὐτυχίας σου! Ποῦ τα ἔβαλες τὰ κλειδιά μου! Ἅ, νά τα!»

Ὁ Φουγᾶς κλίνας πρὸς τὸ οὖς τῆς Κλιμεντίνης τῇ εἶπε·

«Τὸ παθαίνει συχνὰ τοῦτο ἡ θεία σου; Φαίνεται ὅτι τῆς ἔφυγε!»

Ἀλλ' ἡ Βιργινία εἶχεν ἤδη ἀνοίξει συρτάριόν τι, καὶ διὰ βλέμματος ἀσφαλοῦς ἀνεκάλυψεν ἐντὸς δέσμης παλαιοχάρτων, χαρτίον τι κίτρινον.

«Νά το! ἀνεφώνησε μετὰ χαρᾶς. Μαρία Κλημεντίνα Πισῶ νόμιμος θυγάτηρ τοῦ Αὐγούστου Πισῶ, ξενοδόχου, ἐν ὁδῷ Μερλεττῶν ἐν Νανσῇ. Ἐνυμφεύθη τῇ 10 Ἰουνίου 1814 τὸν Ἰωσὴφ Λαγγεβῖνον ὑπεπιμελετὴν στρατιωτικόν. Αὐτὴ εἶνε, κύριε; Θὰ τολμήσῃς νὰ εἴπῃς ὅτι δὲν εἶνε;

— Μὰ δὲν με λέγεις ποῦ τα εὕρηκες αὐτὰ τὰ οἰκογενειακά μου ἔγγραφα;

— Δυστυχὴς Κλημεντίνα! Καὶ ἔπειτα τὴν κατηγορεῖς ἐπὶ προδοσίᾳ! Δὲν ἐννοεῖς λοιπὸν ὅτι ἐθεωρήθης ὡς νεκρός, ὅτι ἡ Κλημεντίνα ἐθεώρει ἑαυτὴν χήραν χωρὶς κἂν νὰ ὑπανδρευθῇ, ὅτι ....

— Καλά, καλά τὴν συγχωρῶ. Ποῦ εἶνε; Θέλω νά την ἰδῶ, νά την φιλήσω νά την εἰπῶ ....

— Ἀπέθανε, κύριε. Ἀπέθανε τρεῖς μῆνας μετὰ τὸν γάμον της.

— Ἅ! διάβολε! ....

— Γεννήσασα κόρην ...

— Ἥτις εἶνε κόρη μου!... Προτιμότερον νὰ ἦτο υἱός, ἀλλὰ δὲν πειράζει. Ποῦ εἶνε ἡ κόρη μου; Θέλω νά την ἰδῶ, νά την φιλήσω νά την εἰπῶ...

— Δὲν ὑπάρχει πλέον.... Ἀλλὰ θά σε φέρω εἰς τὸν τάφον της.

— Ἀλλὰ ποῦ διάβολο τὴν ἐγνωρίσατε;...

— Διότι εἶχεν ἄνδρα τὸν ἀδελφόν μου

— Καὶ ἄνευ τῆς ἀδείας μου! Ἂς εἶνε δὲν πειράζει. Ἄφησε τοὐλάχιστον τέκνα;

— Ἓν μόνον.

— Υἱόν; εἶνε ἔγγονός μου.

— Ὄχι. Κόρην.

— Δὲν πειράζει. Εἶνε ἐγγόνη μου. Προτιμότερον νὰ ἦτο υἱός, ἀλλὰ ποῦ εἶνε; Θέλω νά την ἰδῶ, νά την φιλήσω, νά την εἰπῶ...

— Φίλησέ την, κύριε. Ὀνομάζεται Κλημεντίνα ὡς ἡ μάμμη της. Εἶνε τοῦ λόγου της.

— Αὐτή; Ἄ, ἰδοὺ λοιπὸν τὸ μυστήριον τῆς ὁμοιότητος! Ἀλλὰ τότε λοιπὸν δὲν δύναμαι νά την νυμφευθῶ. Ἀλλὰ δὲν πειράζει. Κλημεντίνα, εἰς τὰς ἀγκάλας μου! Φίλησε τὸν πάππον σου!»

Ἡ ἀτυχὴς νέα οὐδὲν ἠδυνήθη νὰ ἐννοήσῃ ἐκ τῆς συντόμου ταύτης συνδιαλέξεως, καθ' ἣν τὰ συμβάντα ἔπιπτον ὡς κεραμίδες ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ συνταγματάρχου. Τῇ εἶχον πολλάκις εἴπει περὶ τοῦ Λαγγεβίνου, πρὸς μητρὸς πάππου της, καὶ ἤδη κατὰ τὰ φαινόμενα ἡ μήτηρ της ἦτο θυγάτηρ τοῦ Φουγᾶ. Ἀλλ' ἐκ τῶν πρώτων εὐθὺς λέξεων ἐνόησεν ὅτι δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ λάβῃ ἄνδρα τὸν συνταγματάρχην, καὶ ὅτι μετ' οὐ πολὺ θὰ ἔχῃ ἄνδρα τὸν Λέοντα Ῥενάλτον. Ὥστε ὑπὸ χαρᾶς καὶ εὐγνωμοσύνης ἅμα κινουμένη ὥρμησεν εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ νεαροῦ γέροντος.

«Ἄ, κύριε! τῷ εἶπε, πάντοτε σᾶς ἐσεβόμην καὶ σᾶς ἠγάπων ὡς πάππον μου.

— Καὶ ἐγώ, κόρη μου, πάντοτε ἐφερόμην πρὸς σὲ ὡς ζῷον. Πάντες οἱ ἄνδρες εἶνε ζῷα καὶ πᾶσαι αἱ γυναῖκες ἄγγελοι. Σὺ διὰ τοῦ ἐνστίκτου σου τοῦ ἰδιάζοντος εἰς τὸ λεπτὸν φῦλόν σου ἐμάντευσες ὅτι ὤφειλες σέβας εἰς ἐμέ, ἐγὼ δὲ ὁ ἀνόητος τίποτε δὲν κατόρθωσα νὰ μαντεύσω! Διάβολε! Ἂν ἔλειπεν ἡ ἀξιοσέβαστος αὕτη θεία, καὶ ἐγὼ δὲν εἰξεύρω τί ἀνοησίαι θὰ ἐγίνοντο!

— Ὄχι, εἶπεν ἡ θεία. Ἐὰν ἐξητάζετε τὰ οἰκογενειακά μας ἔγγραφα ἤθελετε ἀνακαλύψει τὴν ἀλήθειαν.

— Καὶ μήπως ἤθελα κἂν τὰ κυττάξει; Ποῦ νὰ φαντασθῶ ἐγὼ ὅτι ἐν ᾧ ἀνεζήτουν τοὺς κληρονόμους μου ἐδῷ καὶ ἐκεῖ, ἡ οἰκογένειά μου ἦτο ἐν Φονταινεβλῷ! Τί ἀνοησία! Ἀλλ' ἂς εἶνε, δὲν πειράζει! Κλημεντίνα! Θὰ γείνῃς πλουσία, θὰ λάβῃς σύζυγον τὸν νέον τὸν ὁποῖον ἀγαπᾷς! Ποῦ εἶνε ὁ ἀξιόλογος νέος! Θέλω νά τον ἰδῶ, νά τον φιλήσω, νά τον εἰπῶ...

— "Α ! κύριε, πρὸ ὀλίγου τὸν ἐρρίψατε ἔξω ἀπὸ τὸ παράθυρον . . . .

— Ἐγώ ; Στάσου . . . ἀληθινά. Τὸ ἐλησμόνησα. Εὐτυχῶς δὲν ἐκτύπησε, καὶ τώρα ἀμέσως τρέχω νὰ διορθώσω τὴν ἀνοησίαν τὴν ὁποίαν ἔκαμα. Οἱ γάμοι σας θὰ γείνουν ὅποτε θελήσετε. Οἱ δύο γάμοι θὰ γείνουν συγχρόνως . . . . "Α, ὄχι, βέβαια ! Τί λέγω ; Ἐγὼ δὲν νυμφεύομαι πλέον. Ἔλα λοιπόν, κόρη μου, ἐγγόνη μου ! Κυρία Βιργινία εἶσθε ἀξιόλογος θεία, φιλήσατέ με.»

Καὶ ταῦτα εἰπὼν ἔδραμεν εἰς τοῦ Ῥενάλτου, ἡ δὲ Γοθὼ βλέπουσα αὐτὸν δρομαίως ἐρχόμενον καὶ δεινὰ προβλέπουσα κατέβη νά τῳ φράξῃ τὴν διάβασιν.

«Δὲν ἐντρέπεσαι, κύριε, ἀλήθεια καὶ ἀλήθεια ! τῷ εἶπε, νὰ φέρεσαι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἰς τοὺς ἀνθρώπους οἱ ὁποῖοι σὲ ἀνέστησαν ; Τί πράγματα εἶν' αὐτά ; Ἡ κυρία μου κλαίει, ὁ κύριος κτυπᾷ τὴν κεφαλήν του καὶ ὁ κύριος Λέων ἔστειλε δύο ἀξιωματικοὺς νά σ' εὕρουν. Τί ἔκαμες πάλιν σήμερον τὸ πρωΐ ;»

Ὁ Φουγᾶς λαβὼν αὐτὴν τὴν περιέστρεψεν ὡς ἀνέμην καὶ εὑρέθη ἀπέναντι τοῦ νεκροῦ μηχανικοῦ, ὅστις ἀκούσας τὸν θόρυβον εἶχε καταβῆ, καὶ πρῶτος αὐτὸς ὥρμησε κατὰ τοῦ συνταγματάρχου. Μάχη δὲ δεινὴ συνήφθη, τῶν γυναικῶν ὀλολυζουσῶν καὶ μετὰ κραυγῶν ἐπικαλουμένων βοήθειαν κατὰ τοῦ δολοφόνου ! Ὁ Λέων ἠγωνίζετο, ἠμύνετο καὶ ἐκ διαλειμμάτων ἐγρονθοκόπει τὸν ἀντίπαλόν του. Ἀλλ' ὅμως μετ' οὐ πολὺ κατεβλήθη καὶ ὁ συνταγματάρχης τὸν ἀνέτρεψε καταρρίψας αὐτὸν κατὰ γῆς. Ἀλλ' ἀντὶ νά τον κακοποιήσῃ, τὸν κατεφίλησε καὶ τὰς δύο παρειὰς ἀναφωνῶν.

«"Α ! κακόπαιδο ! Θέλεις καὶ δὲν θέλεις θά σε κάμω ἐγὼ νά μ' ἀκούσῃς ! Ἐγὼ εἶμαι ὁ πάππος τῆς Κλημεντίνας καὶ σοί την δίδω γυναῖκα, καὶ αὔριον ἐὰν θέλῃς. Ἀκούεις ; Ἐπάνω, ὀρθός, καὶ μή με γρονθοκοπεῖς πλέον εἰς τὸν στόμαχον, διότι εἶνε πατροκτονία !»

Ἡ Βιργινία καὶ ἡ Κλημεντίνα ἦλθον αἴφνης ἐν τῷ μέσῳ τοῦ γενικοῦ θάμβους. Διηγήθησαν δὲ τὰ πάντα συμπληρώσασαι τὴν διήγησιν τοῦ Φουγᾶ, ὅστις δὲν ἠδύνατο ἔτι νὰ ἐκκαθαρίσῃ τὰ τῆς γενεαλογίας. Ἦλθον δὲ καὶ οἱ μάρτυρες τοῦ Λέοντος καὶ ἡτοιμάζοντο νὰ εἴπωσιν ὅτι δὲν εὗρον τὸν Φουγᾶν ἐν τῷ ξενοδοχείῳ καὶ νὰ δώσωσι λόγον τῆς ἀνατεθείσης εἰς αὐτοὺς ἐντολῆς. Ἀλλ' ὅμως ὁ Λέων ἔδειξεν εἰς αὐτοὺς τὴν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν των εἰκόνα τῆς τελείας εὐτυχίας καὶ προσεκάλεσεν αὐτοὺς εἰς τοὺς γάμους.

«Φίλοι, ἀνεφώνησεν ὁ Φουγᾶς, ἔλθετε νὰ ἴδητε τὴν ἀπὸ τῆς ἀπάτης ἐλευθερωθεῖσαν φύσιν εὐλογοῦσαν τὰς ἁλύσεις τοῦ "Ερωτος».

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ

ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Συνεδρία τῆς 2]14 Μαρτίου

Ὁ κ. *Δ. Πανταζῆς*, παρατηρήσεις περὶ τῆς τοπογραφίας τῶν ἀττικῶν δήμων.

Ὁ αὐτός, περί τινος χωρίου ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ Corpus Inscriptionum Graecarum ὑπ' ἀρ. 93.

Ὁ κ. *Μιλχαΐφερ*, περί τινος ἀναγλύφου ἐκ Σπάρτης.

Ὁ κ. *Καΐλερ*, περὶ χρυσῶν στατήρων Ἀλεξάνδρου καὶ Φιλίππου τῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας.

Ὁ αὐτός, περί τινος ψηφίσματος τῶν Ἐλευσινίων.

Συνεδρία τῆς 15]27 Μαρτίου

Ὁ κ. *Λόλλιγκ*, περὶ τῆς τοπογραφίας τῶν ἀττικῶν δήμων καὶ τῆς διανομῆς αὐτῶν κατὰ φυλάς.

Ὁ κ. *Π. Καββαδίας*, περὶ τοῦ ἐκ Σαμοθράκης ἀγάλματος τῆς Νίκης ἐν τῷ Λούβρῳ.

Ὁ κ. *Ὄβεργ*, ὑποβάλλει πυξίδα τινὰ ἔχουσαν παράστασιν Πηλέως καὶ Θέτιδος.

Ὁ κ. *Βαλδστάϊν*, παρατηρήσεις περί τινος τρόπου κομώσεως ἀπαντῶντος ἐν ἀγάλμασιν ἑλληνικοῖς.

Ὁ κ. *Μιλχαΐφερ*, περί τινος ταναγρικοῦ εἰδωλίου ἀρχαϊκῆς τέχνης.

Συνεδρία τῆς 12]24 Ἀπριλίου.

Ἐπίσημος πρὸς ἑορτασμὸν τῆς πεντηκονταετηρίδος τοῦ ἐν Ῥώμῃ γερμανικοῦ ἀρχαιολογικοῦ ἰνστιτούτου.

Προσλαλιὰ τοῦ διευθυντοῦ κ. Καΐλερ.

Συγχαρητήριος πρόσρησις τοῦ πρεσβευτοῦ κ. Ῥάδοβιτς.

Φὸν Ἄλτεν, περὶ τῶν ἀρχαίων ὀχυρωμάτων τοῦ Πειραιῶς.

ΑΙ ΠΑΡΑ ΤΟ ΜΕΝΙΔΙΟΝ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ.

Ὡς γνωστὸν ἤρξαντο πρό τινων ἡμερῶν, δαπάνῃ τοῦ ἐνταῦθα γερμανικοῦ ἀρχαιολογικοῦ ἰνστιτούτου, ἀνασκαφαὶ παρὰ τὸ Μενίδιον κατὰ τὴν καλουμένην Λυκότρυπαν, ἥτις εἶνε τύμβος ἀρχαιότατος καλύπτων θολοσκεπεῖς τά-

φους οἷοι οἱ τῶν Μυκηνῶν, ὁ παρὰ τὸ Ἡραῖον καὶ οἱ τοῦ Σπάτα. Εἰς τὴν φιλικὴν ἡμῶν πρόσκλησιν πειθόμενος εἷς τῶν ἑταίρων τοῦ γερμανικοῦ ἰνστιτούτου, τὰ μέγιστα συντελέσας εἰς τὴν ἀποκάλυψιν καὶ ἐξερεύνησιν τοῦ τύμβου, ἐπέστειλεν ἡμῖν περὶ τῶν αὐτόθι ἀνασκαφῶν τὰς ἑξῆς εἰδήσεις, τὰς ἀκριβεστάτας τῶν μέχρι τοῦδε δημοσιευθεισῶν.

«Ἤδη πρό τινων ἐτῶν ἐπί τινος ἀμμώδους γηλόφου, κειμένου ἀμέσως παρὰ τὴν ὁδὸν ἡμίσειαν ὥραν νοτίως τοῦ Μενιδίου, ἐφάνη ὀπή, δι' ἧς διεισδύων ὁ ὀφθαλμὸς ἔβλεπε μέγα περιφερὲς καὶ θολωτὸν δῶμα, ᾠκοδομημένον ἐξ ἱκανῶς μικρῶν λίθων. Ἀκριβέστερον δ' ἐξηρευνήθη τὸ κτίριον τοῦτο κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ὑπό τινων ἑταίρων τοῦ ἐνταῦθα γερμανικοῦ ἰνστιτούτου, οἵτινες κατέβησαν, κρατούμενοι ἄνωθεν διὰ σχοινίων, εἰς τὸ ἔδαφος τοῦ δώματος ἔχοντος βάθος ἑπτὰ περίπου μέτρων καὶ διάμετρον 7,50. Ἡ δὲ κατάβασις ἦτο οὐ μόνον κοπιώδης, ἀλλὰ καὶ οὐχ ὅλως ἀκίνδυνος διὰ τοὺς καταπίπτοντας ἐκ τοῦ θόλου λίθους. Κατελθόντες δ' ἀνεγνώρισαν ἐν τῷ ἐκτισμένῳ χώρῳ ἕνα τῶν *θόλων* ἐκείνων τῶν ἡρωϊκῶν τῆς Ἑλλάδος χρόνων, ὧν κάλλιστον καὶ μέγιστον δεῖγμα εἶνε ὁ λεγόμενος τάφος τοῦ Ἀγαμέμνονος ἐν Μυκήναις. Ὁ δὲ θόλος τοῦ Μενιδίου εἶνε μάλιστα συγγενὴς πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ κ. Σταματάκη παρὰ τὸ Ἡραῖον ἐγγὺς τοῦ Ἄργους καθαρισθέντα τάφον, καθ' ὅσον εἶνε ᾠκοδομημένος ἐκ λίθων κοινῶν, οὐδεμίαν ἐχόντων λείανσιν ἢ ἐργασίαν. Οἱ δὲ κατὰ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν συγγενεῖς τάφοι τοῦ Σπάτα καὶ τῆς Ναυπλίας εἶνε λελαξευμένοι ἐν τῷ βράχῳ. Ἐν τῷ τάφῳ τοῦ Μενιδίου ἐφαίνετο πρὸς ἀνατολὰς θύρα, ὑπὲρ ἣν ἔκειντο ὄπισθεν ἀλλήλων τρεῖς ὀγκώδεις λίθοι, ὧν ὁ πρῶτος εἶχε μῆκος τριῶν μέτρων καὶ πλέον. Ἡ δὲ θύρα αὕτη ἐκλείετο πρὸς ἀνατολὰς διὰ ξηροτοίχου καὶ ὑπερεῖχε μόνον κατὰ 1,40 τοῦ χώματος ὅπερ ἐκάλυπτε τὸ ἔδαφος ἐσωτερικῶς καὶ ἐφαίνετο τέως ἀπείρακτον. Ἐντεῦθεν δὲ συνεπεραίνετο ὅτι ὁ τάφος οὔτε ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις εἶχεν ἀνοιχθῆ καὶ πάλιν οὔτε ἀπὸ τῆς ἀνακαλύψεως αὐτοῦ πρό τινων ἐτῶν εἶχεν ἐξετασθῆ σπουδαίως. Ταῦτα ἀνήγγειλαν τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος μέλη τοῦ Ἰνστιτούτου εἰς τὸν διευθυντήν, ὅστις ἐπὶ τούτοις ἐξητήσατο παρὰ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως τὴν ἄδειαν ἀνασκαφῆς. Μετὰ πολλὰς δὲ δυσχερείας ἤρξατο ἡ ἀνασκαφὴ τῇ $^{18}/_{30}$ Ἀπριλίου τοῦ παρόντος ἔτους. Ἐπειδὴ δὲ κατ' ἀναλογίαν τῶν ἄλλων τάφων ἠδυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἔπρεπε νὰ φέρῃ μέγας *δρόμος* ἔξωθεν πρὸς τὴν μνημονευθεῖσαν θύραν, αἱ ἀνασκαφαὶ ἤρξαντο ἔξωθεν κατὰ τοὺς ἀνατολικοὺς πρόποδας τοῦ γηλόφου. Ἤδη δὲ κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν προσέκρουσαν οἱ σκάπτοντες εἰς τὰ ἴχνη τοῦ *δρόμου*, οὗ οἱ πλάγιοι τοῖχοι ἀπέχουσιν ἀλλήλων ὑπὲρ τὰ δύο μέτρα καὶ ἦσαν ἐπεστρωμένοι διὰ λίθων. Ὁ δρόμος οὗτος ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα μετὰ τὴν κατάθεσιν τοῦ νεκροῦ ἢ τῶν νεκρῶν ἐσκεπάσθη διὰ χώματος. Πρὸ δὲ τῆς θύρας αὐτῆς τοῦ δώματος ἐκτὸς τούτου ἦσαν ἔτι σεσωρευμένοι μεγάλοι λίθοι. Ἐν τοῖς χώμασι τούτοις εὑρέθησαν ἤδη κέ-

ραμοι ἀγγείων ἅτινα διὰ τῆς ἀρχαϊκωτάτης αὐτῶν διακοσμήσεως, συνισταμένης ἐκ περιφερῶν καὶ σπειροειδῶν γραμμῶν, ὁμοιάζουσιν ἀκριβῶς πρὸς τὰ εὑρεθέντα ἐν τοῖς μυκηναίοις τάφοις. Ἐν δὲ τοῖς ἀνωτάτοις στρώμασιν εὑρέθησαν καὶ κομμάτια νεωτέρων ἀγγείων μετὰ μελαινῶν ζωγραφιῶν, φερόντων καὶ ἐπιγραφάς. Καὶ εἶνε μὲν τἀγγεῖα ταῦτα ἀρχαιότατα, ἀλλ' ὅμως πολλῷ νεώτερα τῶν ἄλλων ἀποσπασμάτων καὶ φαίνονται εἰςπεσόντα ἐκεῖ ἐξ ἄλλων τάφων. Ἐκτὸς δὲ τούτων εὑρέθησαν καὶ ὑέλινα κοσμήματα, ὅμοια πρὸς τὰ γνωστὰ ἐκ τῶν τάφων τῶν Μυκηνῶν καὶ τοῦ Σπάτα, ὧν τινα φέρουσι παράστασιν πολύποδος, τέλος δὲ πέταλα χρυσᾶ καὶ ἐλεφάντινα. Πάντα δὲ ταῦτα τὰ καλύπτοντα τὸν δρόμον ἀποδεικνύουσιν οὐ μόνον ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος τάφος εἶνε πράγματι οὕτως ἀρχαῖος ὅσον ὑπετίθετο, ἀλλὰ καὶ ὅτι τὰ κτερίσματα εὑρίσκονται ἔτι ἐντὸς τοῦ τάφου, μείναντος ἀσυλήτου. Ἡ δὲ θύρα τοῦ τάφου δὲν δύναται νἀνοιχθῇ πρὶν ἢ ἐξαχθῇ πρῶτον τὸ πολὺ χῶμα τοῦ μακροῦ καὶ περὶ τὰ ἑπτὰ μέτρα βαθέος δρόμου, τοῦθ' ὅπερ ἔσται δυνατὸν ἤδη μετά τινας ἡμέρας. Ἀναφέρομεν δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι ὑπὲρ τὴν θύραν δὲν εὑρίσκεται ἡ κοινὴ τριγωνικὴ ὀπή, ἀλλὰ κεῖνται ὑπὲρ ἀλλήλους μεγάλοι παράλληλοι λίθοι, σκοπὸν ἔχοντες νὰ καθιστῶσιν ἀβαρεστέραν τὴν πίεσιν τῶν ἄνωθεν εὑρισκομένων ὄγκων λίθων. Ὁ δὲ δρόμος εἶνε ἀποκεκλεισμένος καὶ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν αὐτοῦ πέρας διὰ πλαγίου τοίχου.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ παρὰ τὸ Μενίδιον τάφου παρέχει τὴν ἐλπίδα, ὅτι οὐ μόνον μετὰ βραχὺν χρόνον θὰ ἔχωμεν ἓν ἔτι νέον μνημεῖον καὶ νέα καλλιτεχνήματα τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, περὶ τὰ χίλια ἔτη πρὸ Χριστοῦ, ἀλλ' ὅτι θὰ προκληθῇ καὶ ἡ προςοχὴ τῶν φιλαρχαίων περὶ τὰ ἐν τῇ Ἀττικῇ ὑπάρχοντα πολυπληθῆ ἴχνη ὁμοίων κατασκευῶν Φαίνεται δὲ οἱονεὶ προωρισμένον εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν γνῶσιν πασῶν τῶν περιόδων τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος ταχύτερον ἢ ὅ τι ἐγένετο πρότερον ἐπὶ αἰῶνας ὅλους.»

ΕΙΔΗΣΕΙΣ

Κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 21 Ἀπριλίου ἐξελέχθησαν ὑπὸ τῆς ἐν Βερολίνῳ συνελθούσης γενικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου προτάσει τοῦ τμήματος Ἀθηνῶν ὡς τακτικὰ μὲν μέλη (ὧν τινες ἦσαν τέως ἀντεπιστέλλοντα) οἱ κύριοι Παῦλος Φουκάρ, Εὐθύμιος Καστόρχης, Ἀρθοῦρος Μιλχαῖφερ, Ἀχιλλεὺς Ποστολάκκας, Ἀθανάσιος Ῥουσόπουλος ἐν Ἀθήναις, Ἀδόλφος Φουρτβαῖγγλερ καὶ Γεώργιος Τρόϋ ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ Κάρολος Χοῦμαν ἐν Σμύρνῃ, ὡς ἀντεπιστέλλοντα δὲ οἱ κύριοι Δημήτριος Κοκκίδης ἐν Ἀθήναις, Κωνσταντῖνος Δημητριάδης ἐν Ὀλυμπίᾳ, Νικόλαος Στεφανόπουλος ἐν Τριπόλει καὶ Ι. Η. Μόρδτμαν ἐν Κωνσταντινουπόλει.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

Τὸν Ἀπρίλιον δύο ἀνεγνώσθησαν διατριβαί, ἡ τοῦ κ. Κ. Δ. Παλαιολόγου ἀντεπιστέλλοντος ἐν Ὀδησσῷ μέλους *ὁ ἕλλην κληρικὸς Σεραφείμ* καὶ ἡ τοῦ κ. Ν. Γ. Φιλιππίδου, τακτικοῦ ἐνεργοῦ μέλους, *περὶ τῆς καταστροφῆς τῆς Νιαούσης τῷ* 1821.

Αἱ ἐργασίαι τοῦ συνεδρίου τῶν Ἑλληνικῶν Συλλόγων ἔληξαν τῇ 9 Ἀπριλίου. Πρὸς ἐκτέλεσιν δὲ τῶν ἀποφάσεων αὐτοῦ ἐξελέχθη ἐν τῇ τελευταίᾳ συνεδρίᾳ ἐπιτροπὴ δωδεκαμελής, ἧς τὰ τρία μέλη ὡρίσθησαν οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρόεδροι τῶν κεντρικῶν συλλόγων Ἑλληνικοῦ, Θρακικοῦ καὶ Ἠπειρωτικοῦ, τὰ δὲ λοιπὰ ἐννέα μέλη ἐξελέχθησαν ψήφῳ τοῦ συνεδρίου ἐκ τῶν ἐν Ἀθήναις διαμενόντων ἀντιπροσώπων διαφόρων συλλόγων ἤτοι τῶν ἑξῆς κκ. Κ. Παπαρρηγοπούλου, Ν. Μαυροκορδάτου, Μ. Ῥενιέρη, Ε. Κοκκίνου, Εὐθ. Καστόρχη, Τ. Φιλήμονος, Ἰ. Πανταζίδου, Στ. Σκουλούδη καὶ Ε. Δραγούμη. Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη συνελθοῦσα ἐξελέξατο πρόεδρον μὲν αὐτῆς τὸν κ. Κ. Παπαρρηγόπουλον, ἀντιπρόεδρον τὸν κ. Ν. Μαυροκορδάτον καὶ γραμματέα τὸν κ. Ε. Δραγούμην, παρέλαβε δὲ τὰ ἀρχεῖα τοῦ συνεδρίου ἅτινα καὶ κατετέθησαν ἐν τῷ καταστήματι τοῦ Παρνασσοῦ. Τὸ δὲ προεδρεῖον τοῦ Συνεδρίου συμφώνως τῷ κανονισμῷ αὐτοῦ συνελθὸν ὥρισε τὰ δημοσιευτέα ἐν τῷ ἐκδοθησομένῳ τεύχει τῶν πρακτικῶν ὑπομνήματα ὡς καὶ τὰς διαφόρους ἐκθέσεις.

Τὴν 15 Ἀπριλίου ἐγένετο ἐν Ἀθήναις διὰ τῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου ἡ ἀπογραφὴ τῶν κατοίκων τῆς πόλεως συμφώνως πρὸς τὰς ἐπὶ τούτῳ ἐκδοθείσας ὁδηγίας τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν. Ἕκαστον τῶν ἓξ ἀστυνομικῶν τμημάτων ὑποδιῃρέθη εἰς τέσσαρα, οὕτω δὲ τὰ μέλη τοῦ Συλλόγου παραλαβόντα τὰ εἰκοσιτέσσαρα ταῦτα ἀπογραφικὰ τμήματα ὑποδιῄρεσαν εἰς ἀπογραφικὰς περιφερείας ἐν ὅλῳ 90 ἐν αἷς κατέγραψαν τοὺς κατοίκους. Λεπτομερέστερα περὶ τῆς ἀπογραφῆς ἐν τῷ προσεχεῖ τεύχει.

Ἓν τῶν ἔξωθεν ἐλθόντων μελῶν τοῦ Συνεδρίου τῶν Συλλόγων ἐδωρήσατο τῷ ἡμετέρῳ Συλλόγῳ δραχμὰς 560.

Την 1 Ἀπριλίου ἡμέραν τοῦ Πάσχα ἐτελέσθη ἐν ἑνὶ τῶν παριλισσίων κήπων τὸ ἐτήσιον γεῦμα τῆς Σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων. Ὑπὲρ τοῦ γεύματος τούτου διάφοροι φιλάνθρωποι προσήνεγκον δρ. 184.80.

Ὁ κ. Μ. Κατσίμπαλης προσήνεγκε τῷ ταμείῳ τῆς σχολῆς Ἀθηνῶν δρ. 560.

Ὁ ἐν Μασσαλίᾳ κ. Ἐμ. Πρασσακάκης προσήνεγκε τῇ σχολῇ Σύρου δρ. 500. Τῇ αὐτῇ δὲ Σχολῇ δρ. 100 ὁ ἐκ Χίου κ. Ἐπ. Καράβας. Εὐεργετικὴ δὲ θεατρικὴ παράστασις παρήγαγεν ὑπὲρ τῆς σχολῆς ταύτης δρ. 1000.

Τὴν 24 Ἀπριλίου ἐπανελήφθησαν τὰ διακοπέντα μαθήματα τῆς ἐν Χαλκίδι Σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων.

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΝ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΑΠΟΣΤΑΛΕΝΤΑ.

Ὁ Θεόφιλος ἢ ὁ Ἐρημίτης νέος διήγημα Χριστοφόρου Σμὶδ ἱερέως, πονημάτιον ἐγκριθὲν ὑπὸ τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων πρὸς χρῆσιν τῆς νεολαίας καὶ μεταφρασθὲν ὑπὸ Ξενοφῶντος Ζύγουρα καθηγητοῦ, πρὸς χρῆσιν τῶν παίδων τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐν Ἀθήναις τύποις Ἰω. Κουβέλου καὶ Α. Τρίμη (ὁδὸς Πραξιτέλους ἀριθ. 11) 1878 εἰς 8ον σ. 128. Τιμᾶται λεπτ. 70.

Φόρος σεβασμοῦ τῇ μνήμῃ τοῦ ἀποβιώσαντος Ἱππ. Γεωργίου Μαρκορᾶ. Κερκύρα Τυπογραφεῖον «ὁ Κάδμος» Νεοφύτου Καραγιάννη 1878 εἰς 8ον σ. 15 [ὑπὸ Λαυρεντίου Σ. Βροκίνη].

Εἰς Γεώργιον Μαρκορᾶν ἐπικήδειος ἐκφωνηθεὶς ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος τῇ 25 Σεπτεμβρίου 1878 ὑπὸ Μιχαὴλ Σ. Ἱδρωμένου· εἰς 8ον σ. 7.

Λόγοι ἐπικήδειοι ἐκφωνηθέντες ἐπὶ τοῦ νεκροῦ τοῦ ἱππότου Σπυρίδωνος Καρβελλᾶ. Ζακύνθῳ τύποις Παρνασσοῦ 1878 εἰς 8ον σ. 8. Λόγος Π. Χιώτου σ. 4. Λόγος Ι. Λ. Μάργαρη σ. 8

Λόγος ἐκφωνηθεὶς εἰς τὸ τελεσθὲν μνημόσυνον Ἐλπινίκης Εὐμορφοπούλου ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμανδρίτου καὶ Γραμματέως τῆς Ἱερᾶς Συνόδου Δαμασκηνοῦ Χριστοπούλου, Ἀθήνησιν, ἐκ τοῦ τυπογραφείου ὁ «Παλαμήδης» 28 ὁδὸς ἁγίου Μάρκου 28, 1878 εἰς 8ον σ. 14.

Λόγος ἐκφωνηθεὶς εἰς τὸ τελεσθὲν μνημόσυνον Θαλείας Ἐμμ. Μηταράκη ὑπὸ τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἐπισκόπου Ἁγίου Ἰθάκης Γαβριήλ. Ἀθήνησιν, ἐκ τοῦ τυπογραφείου ὁ «Παλαμήδης» 28 Ὁδὸς Ἁγίου Μάρκου 28 1878 εἰς 8ον σ. 14.

Μελέτη περὶ ὑλισμοῦ ὑπὸ Ἰγνατίου Μοσχάκη ὑφηγητοῦ ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ καὶ καθηγητοῦ τοῦ Διδασκαλείου (Ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ δ' τόμου τοῦ *Παρνασσοῦ*). Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου *Παρνασσοῦ* διευθυνομένου ὑπὸ Σ. Π. Οἰκονόμου 1878 εἰς 8ον σ. 15 (ἀπηγγέλθη ἐν τῷ Συλλόγῳ *Παρνασσῷ* τῇ 3 Νοεμβρίου 1878).

Αἱ κατὰ τῆς Ἠπειρωτικῆς Ἐπαναστάσεως ἀντενέργειαι. Ἡμερολόγιον τῶν διατρεξάντων εἰς τὴν ἀποτυχίαν τῆς Ἐπαναστάσεως Ῥαδοβυζίου τμήματος Ἠπείρου, ἐξ ἀξιοπίστου ἀλληλογραφίας ὑπὸ Φώτου Κοντονίκα 1878 εἰς 8ον σ. 31 (ἄνευ ἐξωφύλλου).

Διπλωματικὰ ἔγγραφα περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ζητήματος κατατεθέντα ἐν τῇ Βουλῇ τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ. Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ τυπογραφείου 1877 εἰς 4ον σ. 109.

Συνδρομηταὶ γίνονται ἐνταῦθα μὲν ἐν τῷ τυπογραφείῳ Παρνασσῷ κειμένῳ ἐν ὁδῷ Ἀθηνᾶς παρὰ τὸ Τελωνεῖον, διευθυνομένῳ δὲ ὑπὸ τοῦ κ. Σαράντου Π. Οἰκονόμου, κατὰ δὲ τὰς Ἐπαρχίας ἐν τοῖς γραφείοις τῶν ὑπὸ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ συντηρουμένων Σχολῶν τῶν Ἀπόρων Παίδων.

Ὁ ἐπιθυμῶν νὰ καταχωρίσῃ τι ἀποταθήτω πρὸς τὸν γραμματέα τῆς ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ ἐπιτροπῆς κ. Π. Ι. Φέρμπον.

Ὁ Παρνασσὸς ἐκδίδοται τὸ τέλος ἑκάστου μηνός

ΤΙΜΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ

Ἐν Ἑλλάδι δραχμαὶ νέαι ἤτοι φράγκα	14
Ἐν τῇ Ἀλλοδαπῇ	20

Εἰς οὐδένα στέλλεται ὁ Παρνασσὸς ἔξω τῶν Ἀθηνῶν ἐὰν μὴ προαποσταλῇ ἡ συνδρομή.

Σώματά τινα τοῦ Α' καὶ Β' τόμου τοῦ Παρνασσοῦ εὑρίσκονται καὶ πωλοῦνται ἐν τῷ τυπογραφείῳ Παρνασσῷ κειμένῳ παρὰ τῷ Τελωνείῳ Ἀθηνῶν.

Ὁ Παρνασσὸς ηὐξήθη ἐφέτος ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου κατὰ ἥμισυ τυπογραφικὸν φύλλον, τὸ δὲ παρὸν τεῦχος εἶνε ηὐξημένον κατὰ ἥμισυ περίπλέον, ὅθεν ἐπῆλθε καί τις βραδύτης περὶ τὴν ἔκδοσιν αὐτοῦ.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΤΟΜΟΣ Γ' ΤΕΥΧΟΣ Ε' ΜΑΙΟΣ 1879

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΟΥ ΥΠΟ Σ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

1879

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ ἐπιστατεῖ ἐπιτροπὴ συγκειμένη ἐκ τῶν κκ. Εἰρηναίου Ἀσωπίου, Ἐμμανουὴλ Δ. Ῥοΐδου, Παναγιώτου Ι. Φέρμπου, Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου καὶ προεδρευομένη ὑπὸ τοῦ προέδρου τοῦ Συλλόγου κ. Ἐμμανουὴλ Δραγούμη.

ΛΟΓΟΣ ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΣ

ΕΙΣ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΡΩΜΑΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ

ΑΝΑΓΝΩΣΘΕΙΣ ΕΝ ΤΩι ΕΘΝΙΚΩι ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩι

ΥΠΟ Σ. Κ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΥ

κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ὑφηγεσίας αὐτοῦ τῇ 16 *'Απριλίου* 1879.

Κύριοι,

Ἡ ῥωμαϊκὴ γραμματολογία ἤτοι ἱστορία τῶν λατινικῶν γραμμάτων εἶνε κλάδος ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης. Διότι ἂν σκοπὸς τῆς φιλολογίας ἦνε, ὅπως καὶ ἀληθῶς εἶνε, ἡ κατ' ἐπιστήμην ἀνοικοδόμησις τοῦ βίου τῶν δύο ἐκκρίτων τῆς ἀρχαιότητος λαῶν κατὰ πάσας αὐτοῦ τὰς σχέσεις, πρόδηλον καθίσταται ὅτι ἡ γραμματολογία, ἅτε παρέχουσα ἡμῖν τὴν εἰκόνα τῆς εὐγενεστάτης τοῦ παλαιοῦ βίου ἐνεργείας, τουτέστι τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως καὶ παραγωγῆς, πρωτίστην πρέπει νὰ κατέχῃ θέσιν ἐν τοῖς μαθήμασι τοῖς ἀποτελοῦσι τὸν κύκλον τῆς ἀρχαιομαθείας. Διδάσκει δ' ἡμᾶς ἡ *ῥωμαϊκὴ γραμματολογία*, διότι περὶ αὐτῆς ἐνταῦθα ὁ λόγος, ὁποῖα κατά τε τὴν ὕλην καὶ τὸ εἶδος τὰ γραπτὰ μνημεῖα τοῦ ἐνδοξοτάτου τὸ πάλαι ἔθνους τῶν Ῥωμαίων καὶ τίνες οἱ τὰ γραπτὰ ἐκεῖνα μνημεῖα παρ' αὐτοῖς παραγαγόντες ἄνδρες, πῶς καὶ πότε καὶ ἀπὸ τίνων ἀφορμῶν τὰ διάφορα εἴδη τοῦ λόγου, τοῦ τε πεζοῦ καὶ τοῦ ποιητικοῦ, ἐγεννήθησαν, ἀνεπτύχθησαν, ἐτελειώθησαν καὶ παρήκμασαν καὶ ὁποία ἡ σχέσις τῶν διανοητικῶν ἐκείνων προϊόντων ἑκάστων πρὸς τὰ ἑλληνικὰ καὶ τῆς ῥωμαϊκῆς γραμματείας συλλήβδην πρὸς τὴν ἑλληνικήν.

Τοιούτου δ' ὄντος τοῦ μαθήματος καὶ σκοποῦντος ὡς εἰκὸς τὴν πρὸ ἡμῶν οὕτως εἰπεῖν ἐκτύλιξιν τοῦ πνευματικοῦ τῶν Ῥωμαίων βίου, ἀναντίρρητον εἶνε ὅτι δὲν πρέπει, ὡς σοφῶς που ὑποδεικνύει ὁ Fr. Aug. Wolf, ἡ ἱστορία τῶν λατινικῶν γραμμάτων νὰ περιορίζηται εἰς ἁπλῆν συλλογὴν καὶ παράθεσιν ποικίλων καὶ ἀπ' ἀλλήλων ἀσυναρτήτων εἰδήσεων περὶ τῶν συγγραφέων καὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν, ἀλλὰ πρὸς ταῖς ἄλλαις βιογραφικαῖς καὶ βιβλιογραφικαῖς εἰδήσεσιν, ἃς ὀφείλει νὰ παρέχῃ, πρέπει νὰ ὁρίζῃ ἀκριβῶς καὶ σαφῶς τὴν θέσιν ἑκάστου συγγραφέως ἐν τῇ συγχρόνῳ αὐτοῦ κοινωνίᾳ καὶ νὰ καταδεικνύῃ τὴν κίνησιν τῶν ἰδεῶν, ἵνα νεωτερικώτερον εἴπωμεν, ἐν τοῖς γράμμασι, τῇ θρησκείᾳ καὶ τῇ πολιτείᾳ. Οὕτω, καὶ μόνον οὕτως, ἡ ῥωμαϊκὴ

γραμματολογία δύναται νὰ κατασταθῇ συνεχὴς καὶ ἀδιάκοπος ἱστορικὴ ἔκθεσις μετὰ ἐσωτερικῆς καὶ φιλοσοφικῆς ἑνότητος ἀπαρτίζουσα ἀληθῶς πίνακα ἐμφαίνοντα πάσας τὰς φάσεις τῆς πνευματικῆς τοῦ ῥωμαϊκοῦ ἔθνους ἐνεργείας ἀπὸ τῆς πρώτης παρ' αὐτῷ γενέσεως τῶν διαφόρων εἰδῶν τοῦ λόγου μέχρι τῆς παρακμῆς μὲν αὐτῶν, τῆς ἀπονεκρώσεως δὲ τῆς λατινικῆς γλώσσης.

Καὶ ὅμως λίαν ὀψὲ τὸ ἡμέτερον μάθημα ἀπετελέσθη τοιοῦτον, ὁποῖον πρέπει νὰ ἦνε, ἐξ οὗ δῆλον ὅτι σχεδὸν χρόνου καὶ ἡ φιλολογία καθ' ὅλου ἔπαυσεν ἀπὸ τοῦ νὰ θεωρῆται ὥστις ἁπλῶς καὶ μόνον πολυμάθεια ἢ γλωσσομάθεια ἢ γραμματικὴ ἑρμηνεία καὶ κρίσις, ἀνεγνωρίσθη δὲ καὶ ἀνεκηρύχθη ὡς ἡ ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην τῆς λέξεως σημασίαν *ἱστορία* τοῦ ὅλου βίου τῆς ἀρχαιότητος.

Μέχρι δὲ τοῦ Wolf, ὅστις κυρίως εἰπεῖν πρῶτος ἐπραγματεύθη ἐπιστημονικῶς καὶ ὡς μέρος τῆς ὅλης ἀρχαιομαθείας τὴν ῥωμαϊκὴν γραμματολογίαν, οἱ φιλολογοῦντες καὶ πρότερον μέν, μάλιστα δὲ ἀπὸ τῆς λεγομένης ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων ἐστοχάζοντο μόνον τοῦ βίου καὶ τῶν συγγραμμάτων ἐκείνου τοῦ ποιητοῦ ἢ τοῦ συγγραφέως, ὅστις ἑκάστοτε ἐγίνετο τῆς μελέτης αὐτῶν τὸ ὑποκείμενον, ἀνεξαρτήτως σχεδὸν πάσης ἄλλης ἐρεύνης πρὸς ἑτέρους συγγραφεῖς συγχρόνους, προγενεστέρους ἢ μεταγενεστέρους, ὁμοειδεῖς ἢ ἑτεροειδεῖς, ἐκ τούτου δὲ μάλιστα προήρχοντο καὶ αἱ μακραὶ εἰσαγωγαὶ αἱ προτασσόμεναι τῶν ἐκδόσεων. Θὰ ἦγε δ' ἡμᾶς μακρότερον τοῦ δέοντος ὁ λόγος ἐὰν ἠθέλομεν νὰ ἀκριβολογήσωμεν περὶ πάντων τῶν ἐν τῇ μακρᾷ σειρᾷ τῶν χρόνων γραψάντων ἱστορίαν τῶν λατινικῶν γραμμάτων· δι' ὃ ἐν σιγῇ παρερχόμενοι τοὺς ἄλλους πάντας μνημονεύομεν μόνον ἐνταῦθα τῶν δύο ἐκείνων ἀνδρῶν, ὧν τὰ συγγράμματα φαίνονται ἔχοντα μάλιστα κῦρος καὶ ἀξίωμα ἐν τῇ νῦν καταστάσει τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος σπουδασμάτων, εἶνε δ' οὗτοι οἱ Γερμανοὶ Bernhardy καὶ Teuffel. Καὶ τὸ μὲν σύγγραμμα τοῦ περιπύστου μαθητοῦ τοῦ Ἑγέλου εἶνε μὲν ἀληθῶς ἔργον θαυμαστῆς πολυμαθείας καὶ ὀξυνοίας, ἀλλά πως σκοτεινὸν καὶ δυσδιερεύνητον τήν τε ὕλην καὶ τὸ εἶδος. Καίτοι δ' εἶνε ἀπαραίτητον βοήθημα παντὶ περὶ τὰ λατινικὰ γράμματα ἀσχολουμένῳ, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐπειδὴ μακρότατος ἐν αὐτῷ γίνεται λόγος περὶ πραγμάτων σοφωτάτων ἄλλως καὶ σπουδαιοτάτων, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀκριβῶς ἰδίων τῇ ῥωμαϊκῇ *γραμματολογίᾳ* κατὰ τὴν στενοτάτην τῆς λέξεως σημασίαν, πνίγεται οὕτως εἰπεῖν τὸ κυρίως γραμματολογικὸν μέρος εἰς τὴν ἄλλην ὕλην, δυσαναλόγως οὖσαν ἐκτενεστέραν ἐκείνου. Εἶνε δὲ καὶ τολμηρὸς ἐνίοτε καὶ ἰδιότροπος (individuel) περὶ τὰς σκέψεις αὐτοῦ καὶ κρίσεις ὁ ἀνήρ, πάντως ὅμως φιλοσοφικώτερος καὶ θεωρητικώτερος τοῦ Teuffel, τοῦ ἱστορικωτέρου καὶ πρακτικωτέρου. Διότι ὁ Teuffel, τοῦ προσήκοντος στοχασάμενος, ἢ ἐν βραχεῖ διέρχεται ἢ καὶ ὅλως παραλείπει τὰ τῆς κυρίως γραμματολογίας ἀλλότρια, νομίζεις δ' ὅτι σπεύδει νὰ φθάσῃ εἰς τὸν Λίβιον τὸν

Ἀνδρόνικον, ὀλίγας μόνον σελίδας ἀναλώσας εἰς σύντομον πραγματείαν περὶ τῶν εἰδῶν τοῦ λόγου παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις καὶ ἀναγραφὴν τῶν ἀρχαιοτάτων τῆς γραμματείας αὐτῶν μνημείων. Εἶνε δὲ ἀκριβέστατος μὲν περὶ τὴν ἔκθεσιν τῆς ὕλης, συνετώτατος δὲ περὶ τὰς κρίσεις ὁ Teuffel. Παρ' αὐτῷ βλέπεις ἀληθῶς τὴν ἱστορίαν τῶν διανοητικῶν προϊόντων τοῦ κοσμοκράτορος δήμου ἐκτυλισσομένην ὥσπερ ζῶσαν ἐνώπιόν σου.

Ἐπὶ πέντε ὅλους αἰῶνας οἱ Ῥωμαῖοι ἦσαν λαὸς ὅλως ἄμουσος καὶ ἀγροῖκος ὅστις ἐκαλλιέργει τὰς γαίας αὐτοῦ ἢ ἀνελάμβανε μακροὺς πολέμους ἢ ἐτύρβαζε περὶ τοὺς ἀγῶνας τῆς ἀγορᾶς, ἐστερημένος ὢν σχεδὸν καὶ αὐτῶν τῶν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κοινῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων.

Qui bene pugnarat Romanam noverat artem,
Mitterat qui poterat tela disertus erat 1

Ἀποφεύγων τὰ *κουφότερα σπουδάσματα* καὶ τὰς *ἑλληνικὰς τέχνας* ὁ Ῥωμαῖος κατὰ τοὺς πρώτους τῆς ἱστορίας χρόνους περὶ μόνης τῆς πολιτείας ἐφρόντιζε καὶ διὰ τὴν πολιτείαν ἔζη, pius ὢν κατ' ἐξοχὴν πρὸς αὐτὴν καὶ καὶ πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ πρὸς τὴν οἰκογένειαν, ἥτις δὲν ἦτο καὶ αὕτη ἄλλο παρ' αὐτὴ ἡ πολιτεία ἐν μικρογραφίᾳ οὕτως εἰπεῖν ἐν ᾗ ὁ πολίτης ἐξήσκει τὴν σιδηρᾶν ἐκείνην patriam potestatem, ἐθίζων οὕτω τοὺς περὶ ἑαυτὸν εἰς τὸ νἀναγνωρίζωσι τὴν προσωπικὴν αὐτοῦ auctoritatem πρῶτον πρὶν ἢ ἀναγνωρίσωσι τὴν τῆς πολιτείας. Ὑπερήφανος ὢν ἐπὶ τῇ ἰσχύϊ τοῦ κράτους καὶ πεποιθὼς ἐπὶ τὸν *μέγαν δαίμονα* τῆς πολιτείας, ὅταν ἠτένιζεν εἰς τῶν προγόνων του τὰς εἰκόνας ἢ ὅταν ἀνεστρέφετο ἐν τῇ ἀγορᾷ ἢ ἐν τῷ βουλευτηρίῳ ἠδύνατο ἀληθῶς νὰ σεμνύνηται ἀναφωνῶν **civis Romanus sum! Καὶ** ὅμως τότε, κατὰ τοὺς καλοὺς ἐκείνους χρόνους τῆς δημοκρατίας, δὲν ὑπῆρχε γραμματεία ῥωμαϊκή. Ἡ Ῥώμη ἐστερεῖτο, ὡς εἴπομεν, καὶ αὐτῶν σχεδὸν τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων· τὰ ὀλίγα ἐκεῖνα σπέρματα, τὰ ὁποῖα καὶ μόνα εὗρεν ἵνα τοῖς ἐμφυσήσῃ πνοὴν ζωῆς ἡ ἑλληνικὴ Μοῦσα, εἶνε σχεδὸν ὑπὸ τὴν γραμματολογικὴν ἔποψιν ἀνάξια λόγου καὶ αὐτὴ δὲ ἡ γλῶσσα ἡ λατινικὴ ἦτο ἄμορφος καὶ ἀκατασκεύαστος, γλῶσσα ῥέουσα καὶ σαλεύουσα, ἣν δὲν εἶχε πήξει ἡ γραφή, ἀσταθὴς καὶ ἀσύντακτος.

Καὶ ὅμως ὁ λαὸς οὗτος ὁ τόσον ἄμουσος, ὁ στερούμενος παντὸς γραμματολογικοῦ στοιχείου, ὁ μὴ ἔχων γλῶσσαν πεπηγυῖαν κατώρθωσε νὰ μορφώσῃ γραμματείαν, ἣν ὁ κόσμος ἔταξεν ἐν τῇ δευτέρᾳ θέσει μετὰ τὴν ἀπαράμιλλον γραμματείαν τῶν Ἑλλήνων καὶ γλῶσσαν ἐπίσης ἐν ταῖς τιμιωτάταις τῶν ὑπὸ τὸν ἥλιον λογιζομένων. Καὶ τὸ θαῦμα τοῦτο χρεωστεῖται καθ' ὅλου εἰς τὴν γλῶσσαν τὴν ἑλληνικήν, εἰς τὰ γράμματα τὰ ἑλληνικά. Διότι ἀληθῶς εἰπεῖν ἡ ῥωμαϊκὴ γραμματεία εἶνε τὸ ἀπαύγασμα τῆς ἑλληνικῆς, εἶνε, κατὰ τὴν ἔκφρασιν μεγάλου ποιητοῦ τῶν νεωτέρων χρόνων, ἡ σελήνη τοῦ ἑλληνικοῦ ἡλίου καὶ ἂν μοιραίως δὲν ἤθελον ὑπάρξει τὰ ἑλληνικὰ γράμματα

1 Ovid. Fast. 3, 103.

ἀδιστάκτως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ῥωμαϊκὴν γραμματείαν δὲν ἤθελε γνωρίσει ὁ κόσμος.

Ἀλλ' αὐτὴ αὕτη ἀκριβῶς ἡ καταγωγή, οὕτως εἰπεῖν, τῆς ῥωμαϊκῆς γραμματείας ἀποτελεῖ ἐν μέρει καὶ τὴν ἀδυναμίαν αὐτῆς. Διότι πᾶσα ἀληθινὴ τέχνη, κατὰ τὴν ὀρθοτάτην παρατήρησιν τοῦ **Mommsen**, ἐρείδεται ἐπὶ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς φυσικῆς τοῦ ἐθνικοῦ βίου ἀναπτύξεως, ἡ δὲ γραμματεία τῶν Ῥωμαίων καὶ ἰδίᾳ ἡ ποίησις δὲν εἶνε προϊὸν ἀναποδράστου καὶ ἐσωτερικῆς τοῦ ἔθνους ἀνάγκης, δὲν ἀπέρρευσεν ἐκ τῆς ἐσωτάτης αὐτοῦ ἐμπνεύσεως, ἀλλ' εἶνε τὸ ἀπαύγασμα ἐξωτερικῶν ἀπαιτήσεων ξένων ὅλως πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ῥωμαϊκοῦ ἔθνους. Ἡ ῥωμαϊκὴ γραμματεία εἶνε ἄνθος ἐξωτικὸν μεταφυτευθὲν ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Ῥώμην καὶ τεχνητῶς καὶ οἱονεὶ ἐν ὑποστέγῳ κήπῳ ἀναπτυχθέν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ οὐδέποτε κατωρθώθη νὰ μεταδοθῇ εἰς τὸ πλῆθος, νὰ ἀγαπηθῇ ὑπ' αὐτοῦ, νὰ γείνῃ ἀληθῶς *ἐθνική*.

Τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἀνεπτύχθησαν φυσικῶς, τὰ δὲ εἴδη τοῦ λόγου δὲν ἤκμασαν πάντα ὁμοῦ, ἀλλ' ἕκαστον κατὰ τὸν ἴδιον χαρακτῆρα διαδοχικῶς ἐν τῷ πρέποντι τόπῳ καὶ χρόνῳ καὶ ἐν διαλέκτῳ ἰδίᾳ ὡς αἱ κοινωνικαὶ καὶ πολιτικαὶ περιστάσεις τῶν διαφόρων ἑλληνικῶν φύλων ἀπῄτουν. Εἶνε λοιπὸν ἡ ἑλληνικὴ γραμματεία *φυσική*, *ἐθνικὴ* καὶ *ποικίλη*, οὐδένα δὲ τῶν χαρακτήρων τούτων ἔχει ἡ ῥωμαϊκή. Διότι οἱ Ῥωμαῖοι εὐθὺς ἀφ' οὗ διηνοίχθησαν οἱ ὀφθαλμοί των εἰς τὸ φῶς τῶν γραμμάτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἠθέλησαν ἀπλήστως εἰς πάντα τὰ εἴδη τοῦ λόγου διὰ μιᾶς νὰ ἐπιδοθῶσι· **nil intentatum liquere Romani poetae** δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν μεταβάλλοντες ὀλίγον τήν τε λέξιν καὶ τὸ νόημα τοῦ γνωστοῦ στίχου τοῦ Ὁρατίου [1]. Πλὴν δὲ τούτου ἡ λατινικὴ γλῶσσα δὲν εἶχε διαλέκτους, αὐτὴ οὖσα διάλεκτος τῆς παλαιᾶς καθολικῆς τῶν Ἰταλῶν γλώσσης καὶ ἡ μόνη μάλιστα, ἥτις, δι' οὓς εἴπομεν λόγους, διεμορφώθη εἰς ἀποτέλεσιν γραμματείας, ἡ δὲ ἔλλειψις τῶν διαλέκτων, ἡ ἔλλειψις ἰδιαζούσης ποιητικῆς γλώσσης στερεῖ οὐσιωδεστάτου προσόντος τὴν γραμματείαν τῶν Ῥωμαίων.

Καὶ ὅμως καίπερ στερουμένη πρωτοτυπίας ἡ θυγάτηρ αὕτη τῆς τῶν Ἑλλήνων γραμματείας δὲν ἠδυνήθη καὶ ὅλως, χάρις εἰς τοὺς ἀθανάτους ἐκείνους ποιητὰς καὶ συγγραφεῖς, οἵτινες τὴν διεμόρφωσαν, νὰ ἀποτυπώσῃ πως ἐν ἑαυτῇ τὸν ἰδιάζοντα τῷ ῥωμαϊκῷ ἔθνει χαρακτῆρα. Καὶ ὑπὸ τὸν ἑλληνικὸν τύπον, ὅστις τὴν περιβάλλει, διαφαίνεται ἡ ῥωμαϊκὴ **auctoritas**. Ἡ ῥωμαϊκὴ ποίησις μάλιστα, ὡς παρατηρεῖ Γάλλος τις συγγραφεὺς [2], εἶνε μὲν ἀπομίμησις τῆς ἑλληνικῆς ἐν πᾶσι σχεδὸν αὐτῆς τοῖς εἴδεσιν, ἀλλ' ἐν τῇ ἀπομιμήσει ταύτῃ διαγινώσκεται καί τις ἰδέα ἄγνωστος τῇ Ἑλλάδι. Ὑπεράνω τῶν λαμπρῶν εἰκόνων τῆς μυθολογίας ὑψοῦται ἐν αὐτῇ ἡ εἰκὼν τῆς

1 De art. poet. 285.
2 Demogeot Histoire de la litt. française σλ. 16.

ἀθανάτου πόλεως· ἐκεῖθεν τῶν κορυφῶν τοῦ Ὀλύμπου διακρίνονται τῆς ὑψηλῆς Ῥώμης τὰ τείχη, altae moenia Romae....

Ἀνάγκη δὲν εἶνε, Κύριοι, νὰ ὑπομνήσω καὶ τοῦτο ἀκόμη· ὅτι τὰ συγγράμματα καὶ τὰ ποιήματα τὰ ὁποῖα κατέλιπον ἡμῖν οἱ Ῥωμαῖοι εἶνε τόσον μᾶλλον ἀξιοθαυμαστότερα, ὅσον ταῦτα πλησιάζουσι πρὸς τὰ ἀμιγέστερα καὶ καθαρώτερα τοῦ ἑλληνισμοῦ διανοητικὰ προϊόντα. Διότι δὲν ἐφρόντισαν πάντοτε νὰ ἔχωσιν ὡς πρότυπα εἰς μίμησιν τὰ ἀθάνατα ἔργα τῶν ἐκκρίτων τῆς Ἑλλάδος ποιητῶν καὶ συγγραφέων, ἀλλ' εἴτε διά τινα, ἐν ὑστερωτέροις μάλιστα χρόνοις φαινομένην, ἀμβλύτητα περὶ τὸ συναίσθημα τοῦ *καλοῦ* καὶ τοῦ *πρέποντος*, εἴτε καὶ δι' ἄλλους λόγους, πολλάκις κατέστησαν ὑποκείμενον μιμήσεως τὴν ὑπόψυχρον καὶ νεκρὰν Μοῦσαν τῆς Ἀλεξανδρείας. Ὁ Οὐάρρων μάλιστα ὁ Ἀτακινός, ὁ Κάλβος, ὁ Λέβιος, ὁ Κάτυλλος, ὁ Γάλλος, ὁ Ἕλβιος Κίννας καὶ ἄλλοι, οὐχὶ πλέον τῇ *χειρί*, *ἀλλ' ὅλῳ τῷ θυλάκῳ* ἐδανείζοντο ἀπὸ τῶν τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Ῥοδίου, τοῦ Ἀράτου, τοῦ Ῥιανοῦ, τοῦ Εὐφορίωνος, τοῦ Καλλιμάχου, τοῦ Φιλητᾶ. Ἀλλὰ πρὸς τοὺς ποιητὰς τούτους, ἐξ ὧν οἱ σωζόμενοι πάλιν πολλοῦ δεῖ τοῦ νὰ ἦνε ἀνάξιοι τῆς προσοχῆς καὶ τῆς μελέτης τῶν φιλολόγων ἔχει νὰ ἀντιτάξῃ καὶ ἄλλους ἡ ῥωμαϊκὴ γραμματεία, ἀληθεῖς φωστῆρας, τῶν ὁποίων τὰ ποιήματα μόνον ὑπὸ τῶν ἀντιστοίχων ἑλληνικῶν ὑπερβάλλονται. Ὁ Λουκρήτιος, ὁ Οὐεργίλιος, ὁ Ὁράτιος, ὁ Ὀβίδιος, ἵνα εἰς τούτους μόνους περιορίσω τὸν λόγον, περιβάλλονται ἀληθῶς ὑπὸ ἑλληνικῆς *σωφροσύνης* καὶ εἰς δὲ μόνον ἐξ αὐτῶν θὰ ἠδύνατο νὰ δοξάσῃ τὰ γράμματα οἱουδήποτε ἔθνους. Ἐν δὲ τῷ πεζῷ λόγῳ ὁ Καῖσαρ, ὁ Σαλλούστιος, ὁ Λίβιος, ὁ Τάκιτος διά τε τὴν ἰδίαν μεγαλοφυΐαν καὶ διὰ τὴν φυσικὴν πρὸς τὴν ἱστοριογραφίαν τάσιν τοῦ ῥωμαϊκοῦ πνεύματος, ἀνεδείχθησαν ὄχι ἀνάξιοι τοῦ νὰ ταχθῶσι παρὰ τὸν Ἡρόδοτον καὶ τὸν Θουκυδίδην. Ὁ δὲ Κικέρων, οὗτινος αἱ πολλαὶ καὶ πολυειδεῖς συγγραφαὶ ἀποτελοῦσιν ἓν τῶν κυριωτάτων μερῶν τῆς ὅλης τῶν Ῥωμαίων γραμματείας, διά τε τὴν καθαρότητα καὶ τὴν ἀκρίβειαν τῶν νοημάτων καὶ τὸ κομψὸν καὶ γλαφυρὸν τῆς λέξεως, δυνατὸν εἰπεῖν ὅτι ὑπῆρξεν εἴπερ τις καὶ ἄλλος ὁ προαγωγὸς τῶν γραμμάτων καὶ παρὰ τοῖς νεωτέροις ἔθνεσι. Κατὰ τὸν ις' μάλιστα αἰῶνα ἡ πρὸς τὸν Κικέρωνα εὐλάβεια εἰς τοσοῦτον εἶχε φθάσει ἐν Ἰταλίᾳ, ὥστε οἱ λόγιοι τῆς χώρας ἐκείνης ἐθεώρουν ὡς ζήτημα ἐθνικῆς φιλοτιμίας τὸ νὰ κατορθώνωσιν ἐν ταῖς συγγραφαῖς των νὰ αναπαράγωσι τὴν ἔκτακτον ἀληθῶς γλαφυρότητα τοῦ κικερωνείου λόγου, ἡ δὲ ὑπερβάλλουσα αὕτη πρὸς ἀπομίμησιν δουλικὴ τάσις, γινομένη ἐπὶ βλάβῃ τῶν νοημάτων, ἅτινα ἐν δευτέρᾳ ἐτίθεντο μοίρᾳ, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν Ἔρασμον νὰ γράψῃ τὸν Ciceronianum αὐτοῦ, ἐν ᾧ ὁ σοφὸς ἀνὴρ ἀπεπειρᾶτο νὰ διαδώσῃ ὑγιεστέρας ἀρχὰς μεταξὺ τῶν συγχρόνων λογίων.

Καὶ ταῦτα μὲν ὡς συντομώτατα περὶ τῆς ῥωμαϊκῆς γραμματείας καθ' ὅλου. Ἡ δὲ γλῶσσα ἡ λατινικὴ εἴπομεν ὅτι διεμορφώθη ἐπίσης ὑπὸ τὴν σω-

στικὴν ἐπίδρασιν τῆς ἑλληνικῆς. Ὅτε Λίβιος ὁ Ἀνδρόνικος ἐπεχείρησε νὰ γνωρίσῃ τὴν ἑλληνικὴν ποίησιν εἰς τοὺς Ῥωμαίους, ἡ γλῶσσα εὑρίσκετο εἰς ἣν ἀνωτέρω κατάστασιν ὑπεδείξαμεν, ὡς δυνάμεθα καὶ τώρα ἀκόμη νὰ κρίνωμεν ἂν ἀπίδωμεν εἰς τὰ διασωθέντα λείψανα τῶν ἐπῶν τῶν Ἀρουραίων ἀδελφῶν ἢ τῶν Σαλίων ἱερέων ἢ τῶν δώδεκα πινάκων. Βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἡ ἄμορφος ἐκείνη διάλεκτος ἤρχισε νὰ ὡραΐζηται, ἀνεφαίνοντο ἤδη συγγραφεῖς καὶ ποιηταὶ οὐ μήν, ἀλλὰ καὶ γραμματικοί, Ἕλληνες καὶ Ῥωμαῖοι, οἵτινες μετὰ ζήλου καὶ ἀγάπης καὶ εὐλαβείας ἐπεδίδοντο εἰς τὸ ἔργον τῆς διαρρυθμίσεως τῆς ἐθνικῆς γλώσσης. Αὐτὸς ὁ Καῖσαρ δὲν ἀπηξίωσεν ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὑψίστων αὐτοῦ ἀσχολιῶν νὰ μεριμνήσῃ καὶ περὶ τῆς διορθώσεως τῆς γλώσσης, σύμμαχον ἔχων ἐν τούτῳ τοὐλάχιστον τῷ εὐγενεῖ ἀγῶνι τὸν Κικέρωνα. Ἔκτοτε εἰσῆλθεν ἡ λατινικὴ γλῶσσα εἰς εὐθεῖαν ὁδὸν καὶ διεμορφώθη οἷα διεμορφώθη. Ὡς ὁ λαός, ὅστις παρήγαγεν αὐτήν, ἡ λατινικὴ γλῶσσα ἔχει θαυμαστήν τινα τάσιν πρὸς τὸν βίον τὸν πρακτικὸν μᾶλλον ἢ πρὸς τὰς ἰδεώδεις ἀντιλήψεις, εἶνε αὐστηρά πως καὶ οἱονεὶ ἀλύγιστος καὶ ὅλως ἀδύνατος εἰς τὸ νὰ παρακολουθήσῃ τὴν ἔντεχνον καὶ ἐναρμόνιον εὐκαμψίαν τῆς βασιλίσσης τῶν γλωσσῶν. Διὰ τοῦτο ὑπῆρξε μὲν ἄριστον ὄργανον πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν χρειῶν τῆς ἱστοριογραφίας καὶ τῆς ῥητορείας, οὐδέποτε ὅμως ἠδυνήθη νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ἐπικόν, τὸ λυρικὸν ἢ τὸ δραματικὸν ἔξαρμα τῶν ἑλληνικῶν διαλέκτων. Ὁ ἑλληνικὸς λαός, φύσει ῥέπων πρὸς τὴν ποιητικὴν τῆς φύσεως θεωρίαν καὶ τὴν ἱλαρότητα τοῦ ἀπράγμονος βίου ἀπεδείχθη ὁ περιούσιος λαὸς τῆς τέχνης καὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ ὡς τοιοῦτος ἔπλασεν ἀσυνειδήτως καὶ φυσικῶς τὴν καλλιτεχνικωτάτην, τὴν ποιητικωτάτην, τὴν ἀπαράμιλλον γλῶσσάν του. Ἡ δὲ αὐστηρὰ πρακτικὴ τάσις τῶν Ῥωμαίων ἡ πάσης *φαντασίας* ἀλλοτρία, ἥτις ἀπέστρεφεν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς φύσεως ἐντυπώσεων καὶ κατέστησε τὴν ῥωμαϊκὴν θρησκείαν ἄμοιρον μυθολογίας περιορίσασα αὐτὴν εἰς φοβερὰν καὶ *ἄσχημον* λατρείαν καὶ ἐξωτερικῶν τύπων τέλεσιν, ἀπετυπώθη καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν τὴν ῥωμαϊκήν, τῆς ὁποίας κύρια χαρακτηριστικὰ ὁμολογοῦνται ἡ *δύναμις*, τὸ *βάρος*, ὁ *κόμπος* καὶ ἡ *κυριολεξία*.

Παρὰ τὴν καθαρεύουσαν δὲ ταύτην καὶ ὡραϊσμένην γλῶσσαν ἐξηκολούθει νὰ ὑφίσταται παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις καὶ ἡ *δημοτικὴ* γλῶσσα, ἡ rustica, ἥτις ἐν τοῖς χρόνοις τῆς παρακμῆς ἐγένετο τὸ κυριώτατον στοιχεῖον τῆς διαπλάσεως τῶν νεολατινικῶν γλωσσῶν. Ἡ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ὕπαρξις καθαρευούσης γλώσσης καὶ δημοτικῆς, ἀπότομον καὶ μεγάλην ἐχουσῶν ἀπ' ἀλλήλων τὴν διαφοράν, προσφυῶς δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὰ παρ' ἡμῖν συμβαίνοντα, θὰ ἦτο δ' ἴσως δι' ἡμᾶς ἄξιον ἀκριβεστέρας μελέτης τὸ ζήτημα. Καθ' ὅσον ἠξεύρω, εἷς μόνον ἐκ τῶν ἀλλοεθνῶν λογίων ἐπραγματεύθη μέχρι τοῦδε, ἀτελῶς ὅμως καὶ συντόμως, τὰ περὶ τῆς σχέσεως τῶν κλίσεων τῆς δημοτικῆς ἡμῶν γλώσσης πρὸς τὰς τῆς δημοτικῆς τῶν Ῥωμαίων, ἐξ ἧς ἀνεβλάστησαν ὡς

τινες παραφυάδες αἱ κατ' ἀρχὰς ἄμορφοι διάλεκτοι τῆς δυτικῆς Εὐρώπης [1]. Εἰς τὸν διχασμὸν δὲ τοῦτον τῆς γλώσσης τῶν Ῥωμαίων συνετέλεσε μὲν βεβαίως ἡ ἑλληνικὴ ἐπίδρασις, ἀλλά πως καὶ ὁ ἀριστοκρατικὸς χαρακτὴρ, ὃν ἡ γραμματεία προσέλαβεν ἐν Ῥώμῃ, ἔνθα ἡ ῥητορεία μάλιστα καὶ ἡ ποίησις ἠσκοῦντο ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὑπὸ ἀνδρῶν ἀνηκόντων εἰς ἀνωτέρας πως κοινωνικὰς τάξεις, τοῦτο δὲ ὡς καὶ ἡ ὅλως ξένη τῷ λαῷ ἀγωγὴ, ἧς οἱ συγγραφεῖς οὗτοι μετελάμβανον, ἐχώριζεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ πλήθους· ὅθεν καὶ ἡ περιλάλητος urbanitas. Ἐν μὲν λοιπὸν τῇ Ῥώμῃ διέφερε πολὺ, ὡς εἴπομεν, ἡ λαλουμένη γλῶσσα ἀπὸ τῆς γραφομένης, οὐχὶ ὅμως καὶ ἡ γλῶσσα τῆς ποιήσεως ἀπὸ τῆς τοῦ πεζοῦ λόγου, ἐν δὲ τῇ Ἑλλάδι τοὐναντίον δὲν διεχώριζε μέγα χάσμα τὴν λαλουμένην ἀπὸ τῆς καθ' ὅλου γραφομένης, ἡ ποιητικὴ ὅμως γλῶσσα ἦτο πάντη ἀλλοία τῆς τοῦ πεζοῦ λόγου, διὰ τὴν ὕπαρξιν τῶν διαλέκτων καὶ τὴν λεπτοτάτην περὶ τὰ τοιαῦτα αἴσθησιν τῶν Ἑλλήνων.

Τοιαύτη καὶ ἡ γλῶσσα τῶν Ῥωμαίων, οἵτινες οὐδὲν σχεδὸν ἔχοντες ἰθαγενὲς στοιχεῖον, ἁρμόδιον εἰς τὰς τοιαύτας ἐπιδόσεις, ἐκ τοῦ μηδενὸς, κατώρθωσαν νὰ ἀνυψώσωσιν εἰς λαμπρὰν περιωπὴν τὰ λατινικὰ γράμματα καὶ νὰ τάξωσιν αὐτὰ παρὰ τὰ ἑλληνικὰ ὡς τὸ ἕτερον τῶν ἀνθρωπιστικῶν στοιχείων, δι' ὧν διαπαιδαγωγεῖται καὶ θέλει διαπαιδαγωγεῖσθαι ἡ ἀνθρωπότης. Ἡ λατινικὴ γλῶσσα καὶ ἡ ῥωμαϊκὴ γραμματεία πρόκεινται. λαμπρότατον μιμήσεως παράδειγμα ἡμῖν τοῖς νεωτέροις Ἕλλησιν. Ἂν οἱ Ῥωμαῖοι ξένοι ὄντες ἠδυνήθησαν διὰ τῆς ἐπιμόνου μελέτης τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης τοιαύτην νὰ διαπλάσωσι γλῶσσαν καὶ τοιαύτην γραμματείαν, τί δὲν θὰ κατορθώσωμεν φυσικὰ ἡμεῖς, ἂν σωφρονῶμεν καὶ συνειθίσωμεν λελογισμένως νὰ ἀντλῶμεν ἀπὸ τῶν ἀνεξαντλήτων θησαυρῶν τῆς προγονικῆς σοφίας, ἥτις τοσαῦτα ἄλλα ἐδόξασεν ἔθνη παλαιὰ καὶ νεώτερα καὶ ἐποδηγέτησεν αὐτὰ εἰς τὴν ὁδὸν τοῦ μεγαλείου, καὶ τοῦ ἀληθοῦς πολιτισμοῦ!

Καὶ ὡς ἐπιστήμονες λοιπὸν καὶ ὡς Ἕλληνες δὲν πρέπει νὰ ἀδιαφορῶμεν πρὸς τὴν ῥωμαϊκὴν γραμματολογίαν. Ἡ Ἑλλὰς καὶ ἡ Ῥώμη, ὡς ὀρθῶς ἐκήρυξεν ὁ Ἕγελος, πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς δύο συναχεραιωτικὰ μέρη ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὅλου· εἶνε διὰ τὸν πολιτισμὸν τῆς ἀνθρωπότητος οἱονεὶ παράτασις τῆς Ἑλλάδος ἡ Ῥώμη καὶ τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα συμπληροῦσι καὶ συναπαρτίζουσιν ἄλληλα. «Οὕτω δὴ, λέγει ὁ Mommsen, ἔνθα τῆς ἱστορίας αὐτοῦ ὁ λόγος εἶνε περὶ τοῦ καθόλου χαρακτῆρος τῶν δύο λαῶν [2] τὰ δύο ἔθνη, ἐν οἷς ἐκορυφώθη ἡ ἀρχαιότης, εὑρίσκονται ὄντα διάφορά τε ἅμα ἀπ' ἀλλήλων καὶ ἰσότιμα παρ' ἄλληλα. Οἱ μὲν Ἕλληνες ὑπερέχουσι τῶν Ἰταλῶν κατά τινα δύναμιν τοῦ περιλαμβάνειν τὰ γενικώτερα καὶ κατά τινα κατα-

1 Talbert De lingua graeca vulgari, quatenus, quoad declinationes, cum rustica Romana conveniat.

2 Röm. Geschichte τμ. Α' ἔκδ. Ε' σλ. 29.

φανεστέραν καὶ οἱονεὶ μᾶλλον μεταδοτὴν λαμπρότητα, ἀλλὰ τῶν Ἰταλῶν ἴδιον εἶνε τὸ βάθος τοῦ γενικοῦ αἰσθήματος ἐν τῷ ἰδίῳ, ἡ ἐθελουσία ὕπειξις τοῦ ἀτόμου εἰς τὸ γενικὸν συμφέρον, ἡ σταθερὰ πίστις εἰς τοὺς ἰδίους θεούς. Ἑκάτεροι οἱ λαοὶ ἀνεπτύχθησαν χωριστὰ καὶ οὐδὲν ἧττον ἀμφοτέρων ἡ ἀνάπτυξις ὑπῆρξε τελεία. Μόνον στενοκέφαλός τις καὶ πτωχὸς τῷ πνεύματι θὰ κατηγορήσῃ τὸν Ἀθηναῖον διότι δὲν ἠδυνήθη νὰ διοργανώσῃ τὴν ἑαυτοῦ πολιτείαν ὡς οἱ Φάβιοι καὶ οἱ Οὐαλέριοι ἢ τὸν Ῥωμαῖον διότι δὲν ἐπετηδεύθη εἰς τὸ νὰ πλαστουργῇ ὡς ὁ Φειδίας ἢ νὰ ποιῇ κωμῳδίας ὡς ὁ Ἀριστοφάνης. Τὸ ἄριστον ἀκριβῶς καὶ ἰδιαίτατον χαρακτηριστικὸν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἦτο τὸ ἐμποδίσαν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ νὰ προβῇ εἰς τὴν ἐθνικὴν ἑνότητα χωρὶς συγχρόνως νὰ μεταστῇ ἀπὸ τῆς ἐλευθέρας πολιτείας εἰς τὴν τυραννίδα. Εἰς τὸν Ἕλληνα τὸ πᾶν ἦτο ὁ ἰδανικὸς κόσμος τοῦ καλοῦ, ὁ δὲ ἰδανικὸς οὗτος κόσμος ἀνεπλήρου δι' αὐτὸν καὶ τὰς ἐλλείψεις τοῦ πραγματικοῦ... Ὁ Ἰταλὸς ἀπ' ἐναντίας ἀποφασιστικῶς καὶ ἑκουσίως ἀπεξεδύετο τὴν ἀτομικὴν αὐτοῦ ἐλευθερίαν χάριν τῆς πολιτείας, ἅτε διδαχθεὶς νὰ ὑπακούῃ εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ συνειθίσας ἐκεῖθεν νὰ πειθαρχῇ εἰς τοὺς νόμους τοῦ κράτους. Καὶ ἂν δ' ἀκόμη διὰ τῆς τοιαύτης ὑποταγῆς ἔμελλε νὰ πάθῃ τὸ ἄτομον καὶ νὰ μὴ βλαστήσῃ τὸ κάλλιστον τοῦ ἀνθρωπισμοῦ σπέρμα, ὁ ἄνθρωπος ὅμως ἀπέκτα πατρίδα καὶ φιλοπατρίαν, ὁποίαν οὐδέποτε ἐγνώρισεν ὁ Ἕλλην, μόνος δ' αὐτὸς μεταξὺ πάντων τῶν πεπολιτισμένων τῆς ἀρχαιότητος ἐθνῶν ἠδυνήθη ἰσχυρὰν ἔχων πολιτείαν νὰ ἐπιτύχῃ τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος, ἥτις ἐπὶ τέλους τῷ ἔδωκε τὴν κυριότητα τῆς τε διαμεμελισμένης ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ σύμπαντος τοῦ ἄλλου κόσμου.»

Διὰ τῆς Ῥώμης μετεδόθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὸν κόσμον αἱ ἑλληνικαὶ ἰδέαι τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ καλοῦ, ἡ δὲ γλῶσσα ἡ λατινικὴ ἐπὶ πολλοὺς καὶ μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους αἰῶνας διετέλεσεν οὖσα τὸ κυριώτατον τοῦ πολιτισμοῦ ὄργανον. Οὐχὶ μόνον τῆς φιλολογίας οἱ μύσται ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων ἐπιστημῶν ἀπόλυτον ἔχουσιν ἀνάγκην τῆς γνώσεως τῆς γραμματείας καὶ τῆς γλώσσης τῶν Ῥωμαίων. Λέγω δὲ ταῦτα, κύριοι, οὐχὶ διὰ νὰ ὑπερμαχήσω τυχόν, γλαῦκας εἰς Ἀθήνας κομίζων, τῆς κλασικῆς λεγομένης παιδεύσεως, οὐδὲ διὰ νὰ καταβιβάσω τὴν λατινομάθειαν εἰς βάναυσον ἀπολύτου ἀνάγκης τέχνην, ἀλλὰ διὰ νὰ ὑποδείξω ἁπλῶς τὴν μεγάλην σημασίαν τῆς περὶ τὴν λατινικὴν γλῶσσαν καὶ γραμματείαν σπουδῆς. «Χωρὶς τὴν εἴδησιν τῆς λατινικῆς, ἔγραφεν ὁ ἀοίδιμος Κοραῆς, ἢ πλανᾶται ἢ σκοπὸν ἔχει νὰ πλανᾷ, ὅστις φαντάζεται ὅτι εἶναι δυνατὸν ν' ἀποκτήσῃ τῆς ἑλληνικῆς ἐντελεστάτην εἴδησιν [1]». Ἀλλαχοῦ δὲ ὁ αὐτὸς ἀοίδιμος ἀνὴρ μακαρίζει τὴν στιγμήν, καθ' ἣν τῷ ἐδόθη εὐκαιρία νὰ διδαχθῇ τὴν λατινικὴν γλῶσσαν [2].

1 Πρόλ. εἰς Ἔκδ. Ἰσοκρ. σλ. μδ'.
2 Ἐν τῇ αὐτοβιογραφίᾳ.

Θὰ παρέβαινον τὴν ἐκπλήρωσιν σημαντικοῦ καθήκοντος, κύριοι, ἂν παρέλειπον πρὸ τοῦ νὰ περατώσω τὸν λόγον τὸ νὰ ἐκφράσω δημοσίᾳ τὴν ἐμὴν εὐγνωμοσύνην πρὸς τοὺς σεβαστούς μου διδασκάλους, τοὺς καθηγητὰς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, οἵτινές με ἐνέκριναν ὡς ὑφηγητὴν τοῦ μαθήματος τούτου, τὴν διδασκαλίαν τοῦ ὁποίου ἀπό τινος ἠναγκάσθη νὰ διακόψῃ ἕνεκα σπουδαιοτάτων ἄλλων ἀσχολιῶν ὁ σοφὸς καθηγητὴς τῆς λατινικῆς φιλολογίας καὶ ἁπάντων ἡμῶν διδάσκαλος κ. Στ. Κουμανούδης, οὗτινος τὰ μεστὰ πολυμαθείας διδάγματα ἔναυλα εἰσέτι εἶνε εἰς τὰς ἀκοὰς πάντων τῶν μαθητῶν του. Ἂν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ταύτῃ, ἧς ἐπ' αἰσίοις ἄρχομαι σήμερον, δυνηθῶ ἔστω καὶ πόρρωθεν νὰ ἀκολουθήσω τοῦ σοφοῦ ἡμῶν καθηγητοῦ τὰ ἴχνη θὰ ἦνε τοῦτο μέγα δι' ἐμέ, ἀλλὰ καὶ δι' ὑμᾶς, κύριοι, ἀπὸ τῆς ἐπιμελείας καὶ τοῦ ζήλου τῶν ὁποίων προσδοκῶ πολλὴν τὴν ἐνθάρρυνσιν εἰς τὰ πρῶτα ταῦτα καὶ ἀδύνατα βήματά μου ἐν τῷ ἐπιστημονικῷ σταδίῳ. Νομίζω δ' ὅτι δὲν δύναμαι κάλλιον νὰ περατώσω τὴν σημερινὴν ταύτην ἀκρόασιν ἢ ὑπομιμνήσκων ὑμῖν τὰ λόγια ταῦτα, δι' ὧν ὁ καθηγητὴς τῆς λατινικῆς φιλολογίας πρὸ τριῶν περίπου δεκαετηρίδων ἐπεράτωνε τὸ ἐν τῷ *Φιλολογικῷ Συνεκδήμῳ* ἄρθρον του «Περὶ φιλολογίας ἐν γένει καὶ ἰδίως τῆς λατινικῆς».

«Διὰ ταῦτα πάντα τὰ ὠφελήματα, ἔγραφεν ὁ κ. Κουμανούδης, ἡ λατινικὴ γλῶσσα καὶ φιλολογία καθίσταται ὄντως στοιχεῖον ἐπιστημονικῆς παιδείας ἀπαραίτητον. Φρονοῦμεν δέ, ὅτι περί τι οὐσιῶδες ἤθελε πάσχει ἔλλειψιν ὁ περὶ αὐτῆς λόγος, ἂν δὲν ἀνεφέραμεν ἐπὶ τέλους καὶ μίαν αὐτῆς δύναμιν, περὶ ἧς εἴμεθα ἐνδομύχως πεπεισμένοι. Ἐλπίζομεν ἐκ τῆς μελέτης τῶν συγγραμμάτων τῆς Ῥώμης ὡς καὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς τὰ ἤθη ὅλων ἡμῶν σωτήριον ἐπιρροήν. Ἡ ῥωμαϊκὴ φιλοπατρία, ἡ ῥωμαϊκὴ ἀνδρεία καὶ ψυχῆς εὐστάθεια, ὅπως μάλιστα ἐδείχθη εἰς τοὺς πρώτους ῥωμαϊκοὺς χρόνους, μένει ἀνυπέρβλητον μὲν ἴσως, ἀλλ' ἐφικτὸν παράδειγμα εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Ὁ Ποπλικόλας, ὁ Κιγκιννάτος, ὁ Δέκιος, ὁ Ῥήγουλος, ὁ Ἰτυκαῖος Κάτων, ὁ Μάρκος Αὐρήλιος, χορεία ὄντως ἐφάμιλλος τῆς τῶν Λεωνιδῶν, Ἀριστειδῶν, Σωκρατῶν, Φωκιώνων, Δημοσθενῶν καὶ Ἐπαμεινωνδῶν, λάμπουσι πρὸς ἡμᾶς ὡς ἀστέρες φωταυγεῖς ἀπὸ τῆς βαθείας νυκτὸς τῶν παρελθόντων αἰώνων καὶ παρακαλοῦσιν εἰς ἀπομίμησιν τὰς εὐγενεῖς ψυχάς. Βεβαίως ἡ ἀρετὴ ἡ ἐμψυχώσασα τοὺς ἄνδρας ἐκείνους εἰς τὸν πρὸς ὄφελος τῆς ἀνθρωπότητος δραστήριον βίον, διασώζει εἰσέτι τὴν ἀθάνατον αὐτῆς δύναμιν καὶ δύναται, ὅταν ἐπιθυμήσωμεν ἐκ ψυχῆς, νὰ δείξῃ αὐτήν, καὶ ἐφ' ἡμῶν, ἀπεργαζομένη ἡμᾶς ῥητῆρας λόγων καὶ πρακτῆρας ἔργων. Ἐκείνους τοὺς ἄνδρας ζηλοῦντες καὶ ἀποστρέφοντες τὴν ὄψιν ἀπὸ τῶν ἀζήλων φαινομένων τῆς καθημερινῆς τύρβης θέλομεν στηρίξει ἑαυτοὺς εὐσταθεῖς διὰ παντὸς τοῦ βίου ἐπὶ ἀρχῶν ἠθικῆς ἑδραίων καὶ δὲν θέλομεν ποτὲ κλονεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνέμων τῶν ὀλεθρίων, τῶν ἐθνοκτόνων παθῶν. Τὴν δὲ καθόλου φιλολογίαν καὶ ἰδίως

τὴν περὶ τοὺς Ἕλληνας καὶ Ῥωμαίους τότε μόνον ἂς τιμήσωμεν μὲ τὸ σεμνὸν τῆς ἐπιστήμης ὄνομα, ὅταν τὸ κατ' αὐτὴν συντελέσῃ εἰς μόρφωσιν ἐναρέτων καὶ συγχρόνως ὄχι ἀδρανῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ πολιτῶν».

Οἱ λόγοι οὗτοι, κύριοι, ὡς ἴσχυον τότε, ὅτε ἐγράφησαν, ἰσχύουσι καὶ νῦν καὶ θὰ ἰσχύωσι πάντοτε διότι εἶνε ἀληθεῖς. Ἂς ἐνστερνισθῶσιν αὐτοὺς μάλιστα οἱ φοιτηταὶ τῆς φιλολογίας, εἰς οὓς μέλλει ποτὲ ἡ Πατρὶς νὰ ἐμπιστευθῇ τὴν μόρφωσιν τῆς γυμνασιακῆς νεότητος. Εἰς τὰς ἁπαλὰς τῶν νέων καρδίας ἂς φροντίσωσι νὰ ἐνσταλάξωσι τότε διὰ τῆς προσηκόντως γινομένης μελέτης τῶν παλαιῶν συγγραφέων πρὸς τῇ *καλοκἀγαθίᾳ* τῶν ἡμετέρων προγόνων τὴν virtutem καὶ τὴν gravitatem τῶν Ῥωμαίων, ἀρετάς, ὧν τόσην ἔχει χρείαν τὸ ἔθνος ἡμῶν.

ΤΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ

ΤΩΝ ΕΝ ΟΛΥΜΠΙΑι ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ

ΑΝΑΓΝΩΣΜΑ ΕΡΝΕΣΤΟΥ ΚΟΥΡΤΙΟΥ

Ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον ἐδημοσιεύθη ἐν τοῖς *Πρωσσικοῖς Χρονικοῖς*, τοῖς ἐκδιδομένοις ἐν Βερολίνῳ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ καὶ βουλευτοῦ Τράϊτσκε, ἀνάγνωσμα τοῦ Ἐρνέστου Κουρτίου, ἀπαγγελθὲν τῇ 20 Ἰανουαρίου τοῦ παρόντος ἔτους ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Ὠδικῆς Ἀκαδημείας, ἔνθα καθ' ἕκαστον χειμῶνα γίνεται κύκλος ἀναγνωσμάτων ὑπὸ σπουδαίων ἐπιστημόνων τῆς Γερμανίας. Ἡ ἀκρόασις τῶν ἀναγνωσμάτων τούτων ἐπιτρέπεται μόνον ἐπὶ πληρωμῇ εἰσόδου, τὰ δ' ἐντεῦθεν εἰσπραττόμενα χρήματα ὡς καὶ τὸ ἐκ τῆς πωλήσεως τῶν ἀναγνωσμάτων, δημοσιευομένων, κέρδος χρησιμεύουσιν εἰς πλουτισμὸν τῶν ἐν Γερμανίᾳ βιβλιοθηκῶν τοῦ λαοῦ. Ἡ ἱερότης τοῦ σκοποῦ ἐπισύρει, ὡς εἰκός, πλῆθος πολὺ καὶ ποικίλον ἀμφοτέρων τῶν φύλων ἐκ τῶν ἀρίστων κοινωνικῶν τάξεων, διὰ τοῦτο δὲ οἱ λαλοῦντες ἐν τῇ Ὠδικῇ Ἀκαδημείᾳ, ἀποβλέποντες κατὰ τὸ πλατωνικὸν παράγγελμα εἰς τοὺς ἀκούοντας μᾶλλον ἢ τὸν λέγοντα, φροντίζουσι καὶ θέμα νὰ ἐκλέξωσιν ἐπίκαιρόν τε καὶ ἐπαγωγὸν καὶ νὰ πραγματευθῶσιν αὐτὸ ὅσον οἷόν τε γλαφυρῶς καὶ εὐνοήτως. Εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἀναγνωσμάτων τούτων ἀνήκει καὶ ἡ διατριβὴ τοῦ Κουρτίου, ἧς δημοσιεύομεν παρακατιόντες τὴν μετάφρασιν. Ὡς θὰ ἴδῃ ὁ ἀναγνώστης, ὁ κ. Κούρτιος ἀκροθιγῶς μόνον ἅπτεται πολλῶν ζητημάτων, ἅτινα ὁ Παρνασσὸς προσπαθεῖ ἀπό τινος καὶ θὰ προσπαθήσῃ διὰ παντὸς μέσου νὰ καταστήσῃ γνωστὰ εἰς τοὺς παρ' ἡμῖν φιλαρχαίους, ἐπιμένει δὲ μάλιστα εἰς ἐκεῖνα τὰ πορίσματα ὅσα ὑπέθετε προσιτότερα εἰς τὸ ἀκροατήριον αὐτοῦ, ὅπερ ἄλλως εὐτύχησε νὰ ἴδῃ τὰ πλεῖστα τῶν περὶ ὧν λόγος ἔργων ἐν γυ-

ψίνοις ἐκμαγείοις ἐκτεθειμένα ἐν Βερολίνῳ. Ἂς ἐλπίσωμεν ὅτι καὶ ἡμεῖς οἱ ἐν Ἀθήναις διατρίβοντες θὰ εὐτυχήσωμεν νὰ ἴδωμεν ἐν βραχεῖ χρόνῳ τἀριστουργήματα τῆς Ὀλυμπίας, ἂν μὴ ἐν πρωτοτύπῳ αὐτὰ μεταφερόμενα ἐνταῦθα, ἀλλὰ κἂν ἐν ἐκμαγείοις δυναμένοις νὰ ἐγείρωσι καὶ ἐν ἡμῖν τὸν θερμὸν ἐκεῖνον ἐνθουσιασμὸν ὑφ᾽ οὗ διαπνέεται τὸ ἐνταῦθα δημοσιευόμενον ἀνάγνωσμα τοῦ Κουρτίου, ἀνδρὸς ἰδιαζόντως πάντοτε ἀγαπήσαντος τὴν Ὀλυμπίαν καὶ συντείναντος ἐν τοῖς πρώτοις εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τῶν αὐτόθι κατακεχωσμένων θησαυρῶν τῆς ἀρχαίας τέχνης.

«Καταμέμφονται μὲν τῶν ἡμετέρων ἀναγνωσμάτων, ὅτι στερούμενα συναφείας ἐσωτερικῆς ἐξέρχονται ὡς ἔπη πτερόεντα εἰς τὸν κόσμον καὶ διὰ βραχέος χρόνου ἀμνηστοῦνται. Ἀλλὰ δύνανται ὅμως καὶ παρορμήσεις ἐλαφραὶ νὰ ἀφήσωσιν ἴχνη ἐν οἷς βλαστάνει ὁ σπόρος μελλούσης καρποφορίας. Τινὰ δὲ τῶν ἀναγνωσμάτων ἔχουσιν ἤδη τὴν ἱστορίαν των. Οὕτω δὴ ἐλάλησα ἐνταῦθα πρὸ ἐτῶν εἴκοσι καὶ ἑπτὰ περὶ τῶν κατακεχωσμένων κειμηλίων τῆς Ὀλυμπίας, ἅτινα δὲν ἔπρεπε νὰ ἀφεθῶσιν ἐν τῇ ἰλύϊ, οἱ δὲ λόγοι μου εὗρον τόπον ἀγαθόν. Ὅτε δ᾽ ἔφθασεν ἡ προσήκουσα ὥρα, ὑπὸ τὴν ἀκτῖνα τοῦ ἡλίου τῆς εἰρήνης ἐβλάστησεν ὁ σπόρος, καὶ μετὰ τρεῖς βραχείας περιόδους ἀνασκαφῶν ἐχρειάσθη νὰ διασκευασθῶσιν ἤδη αἱ μέγισται αἴθουσαι, ὡς ἠδυνάμεθα νὰ διαθέσωμεν ἐνταῦθα, ἵνα ἐνώσωμέν τινα τῶν ἀνακαλυφθέντων καλλιτεχνημάτων εἰς μουσεῖον ὀλυμπικόν.

Καὶ ἐφ᾽ ὅσον μὲν διατρίβομεν ἄνευ ἀναπαύσεως περὶ τὴν συγκομιδὴν τῶν καρπῶν, εὐλαβούμεθα δικαίως νὰ παράσχωμεν ἔκθεσιν περὶ τοῦ θερισμοῦ. Ἀλλὰ τὸ κατ᾽ ἐμὲ ἐθεώρησα χρέος μου νὰ ὑπερνικήσω τοῦτον τὸν ὄκνον καί, ἐκφράζων τὴν εὐγνωμοσύνην μου διὰ τὴν εὐμενῆ ἀποδοχὴν τοῦ πρώτου μου ἐκείνου ἀναγνώσματος, νὰ ἐξαγγείλω ἐπιθεώρησίν τινα περὶ τῆς σημερινῆς θέσεως τῆς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ κράτους ἀναληφθείσης, ὑπὸ δὲ τῆς ζωηρᾶς συμπαθείας τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ παρακολουθηθείσης ἐπιχειρήσεως, πειρώμενος νὰ παραστήσω διὰ βραχέων τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτῆς σημασίαν.

Ἄρχομαι δ᾽ ἐξ ἐκείνων ὅσα ἐνταῦθα μόνον συντόμως νὰ δηλωθῶσι δύνανται.

Ὡς ἡ χώρα τῶν Ἑλλήνων εἶνε πλουσίως ἐσχηματισμένη διὰ τῶν κοιλάδων, ὁμοίως καὶ ὁ λαὸς ἦτο ποικίλος τά τ᾽ ἔθιμα καὶ τὴν γλῶσσαν. Ἐκ τῶν διαλέκτων αὐτοῦ τινὲς ὀλίγαι μόνον διεμορφώθησαν ἐν ταῖς συγγραφαῖς, τῶν δὲ λοιπῶν ἔχομεν ἀτελῆ τινα γνῶσιν, περιελθοῦσαν εἰς ἡμᾶς ἐκ τῶν συλλογῶν τῶν Ἀλεξανδρίνων γραμματικῶν διὰ πολλῶν χειρῶν ἐν εἰδήσεσιν ἀπεσπασμέναις.

Περὶ τοῦτο λοιπὸν ἐγένοντο αἱ ἐπιγραφαὶ βάσις νέα τῆς ἐπιστήμης, αἱ δ᾽ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνευρεθεῖσαι, ὧν ὁ ἀριθμὸς ἀνέρχεται ἤδη εἰς ὑπερτετρακοσίας, εἶνε ἰδιαζόντως σπουδαῖαι, ἐπειδὴ ἡ διάλεκτος τῶν Ἠλείων οἵτινες διέμει-

ναν μακρότερον χρόνον ἢ ἄλλαι φυλαὶ ἐν ἀγροτικαῖς οἰκήσεσιν ἦτο γνωστὴ ἡμῖν λίαν ἀτελῶς καὶ νῦν γνωρίζεται ἐκ μνημείων μεθ' ὅλων τῶν ἰδιοτήτων, αἵτινες διετηρήθησαν πολλῷ μακρότερον ἢ ὅσον ἠδυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν.

Ἀλλὰ δὲν πρόκειται περὶ *μιᾶς* διαλέκτου, ἐπειδὴ ἕνεκα τῆς εἰς τοὺς Ἕλληνας ἰδιαζούσης φιλοπατρίας ἔγραφον ἐν Ὀλυμπίᾳ οἱ μὲν Ἴωνες τὴν ἰωνικὴν, οἱ δὲ Ἀργεῖοι τὴν ἀργείαν διάλεκτον, οἱ δὲ Ἀρκάδες τὴν ἀρκαδικήν. Ὡς ἐκ τούτου ἀποκτῶμεν ἐν γένει διὰ τὴν γνῶσιν δημώδους γραφῆς καὶ γλώσσης νέαν καὶ ποικίλην ὕλην.

Σπουδαιόταται δὲ πασῶν εἶνε αἱ *χαλκαῖ* ἐπιγραφαί, τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα, λεπτὰ ἐλάσματα προσαρτώμενα εἰς τοὺς τοίχους τῶν ἱερῶν ἢ πλάκες ἐξ ἁδροτέρου μετάλλου, στολιζόμεναι διὰ κοσμημάτων καὶ ἱδρυόμεναι ὡς μνημεῖα παρὰ τὰς ὁδούς.

Πολλῷ δὲ περισσότεραι καὶ κάλλιον διατετηρημέναι εἶνε αἱ ἐπὶ λίθου ἐπιγραφαὶ κατὰ τὰς βάσεις τῶν ἀγαλμάτων μὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἀναθέντων τὸ ἄγαλμα ὡς καὶ τῶν ποιησάντων αὐτὰ μόνων ἢ μετ' ἄλλων.

Ἐκτὸς δὲ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν περιοριζομένων εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ἀναθέτου, εὕρηνται ἄλλαι ἀναφέρουσαι ἐμμέτρως τὸν λόγον τῆς ἀναθέσεως. Ἐν τούτοις ἄρα ἔχομεν πλουσίαν πηγὴν διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν τεχνιτῶν ὡς καὶ νέα δοκίμια ποιήσεως ἐπιγραμματικῆς καὶ πλουσίαν διδασκαλίαν περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν οἱ Ἕλληνες ἵδρυον καὶ ἐτοποθέτουν τοὺς ἀνδριάντας αὐτῶν.

Διὰ δὲ τὴν ἑλληνικὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἔχομεν ὕλην πλουσιωτάτην, ὅση ἴσως οὐδαμοῦ ἦλθεν εἰς φῶς ἐν οὕτω στενῷ χώρῳ ἐν χρόνῳ βραχυτάτῳ. Ἀναλογισθῶμεν ὁπόσον ἀτελὴς ἔμεινε μετὰ πολυετεῖς ἐργασίας ἡ γνῶσις τοῦ ναοῦ τῆς Ἐφέσου, ἐν ᾧ ἐνταῦθα οὐ μόνον διεσαφηνίσθη *ὁ ναὸς τοῦ Διός*, τὸ σπουδαιότατον τοῦτο ἀνάλογον τοῦ Παρθενῶνος, κατά τε τὸ διάγραμμα αὐτοῦ καὶ τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν κατασκευὴν, ἀλλ' ἐξεχώσθησαν ἔτι δύο ἄλλοι περίστυλοι ναοί, τὸ *Ἡραῖον* καὶ τὸ *Μητρῷον*, ἑκάτερον ἰδιόρρυθμον καὶ διατηρούμενον ἐν ἀξιολόγοις λειψάνοις. Καὶ ἄλλων δὲ κτισμάτων, ὧν διεσώζετο μόνον τὸ ὄνομα, ἀναφαίνονται ἐνταῦθα κατὰ πρῶτον λείψανα ἀσφαλῆ, οἷον τὸ Πρυτανεῖον μετὰ ἑστίας καὶ ἑστιατορίου, τὸ Γυμνάσιον μετὰ παλαίστρας καὶ δωματίων, ἡ σειρὰ τῶν δέκα καὶ τριῶν θησαυρῶν ἐχόντων σχῆμα ναοῦ, αἱ τὸν ἱερὸν χῶρον περιβάλλουσαι στοαὶ κατὰ τὰς ἐσωτερικὰς πλευρὰς τοῦ περιβόλου, αἱ μεγάλαι καὶ μικραὶ περίστυλοι πύλαι καὶ τὸ μεγαλοπρεπὲς κτίριον τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων τὸ συνενοῦν μετὰ δεξαμενῆς ὕδατος λαμπρᾶς ἔκθεσιν ἀνδριάντων ἀρχιτεκτονικῶς διατεθειμένων.

Ἀλλά, τὸ κυριώτατον, ταῦτα πάντα δὲν εἶνε μνημεῖα διεσκεδασμένα, ἀναφανέντα τυχαίως τῇδε κἀκεῖσε, ἀλλὰ μέλη *ἑνὸς ὅλου*. Εἶνε σύστημα κατασκευῶν οἰκείων πρὸς ἀλλήλας, τμῆμά τι κόσμου ἑλληνικοῦ, ἀναδυόμενον κατ' ὀλίγον ἐκ τοῦ βάθους, ὥς τις νῆσος καταδεδυκυῖα, μετὰ τῶν βω-

μῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἀναθημάτων, ἀρχείων καὶ θεωρικῶν οἴκων, καὶ δὴ τοιοῦτό τι τμῆμα ἑλληνικῆς γῆς, ὅπερ ἐχρειάζετο πάντοτε νἀναπλάσωμεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ φαντασίᾳ ὅτε ἀνεγινώσκομεν τὰ ἐπινίκια τοῦ Πινδάρου καὶ ἠθέλομεν νἀναπαραστήσωμεν τὸν βίον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐν τῇ ἰδιαζούσῃ αὐτῷ ἀναπτύξει. Διὰ τοῦτο δὲ κατὰ τὸ πρῶτόν μου ἀνάγνωσμα περὶ Ὀλυμπίας ἐπέδειξα σχεδιογράφημα, ἐν ᾧ ἀπεπειρώμην τῇ βοηθείᾳ τοῦ φίλου μου Στρὰκ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς περιγραφῆς τοῦ Παυσανίου μετὰ πολλὰς ὁμοίας ἀποπείρας νἀποκαταστήσω τὸ διάγραμμα τῆς Ὀλυμπίας. Τίς δὲ ἠδύνατο νὰ μαντεύσῃ ὅτι θὰ ἐπεφυλάσσετο ἡμῖν ἡ τύχη, νἀποκαλύψωμεν ἡμεῖς αὐτοὶ τἀρχαῖα κτίρια δίκην ἑλληνικῆς τινος Πομπηΐας καὶ ὅτι θὰ δυνηθῶμεν νὰ μετρήσωμεν αὐτοὶ ἐπὶ τῶν ἀρχαίων κτιρίων τὸν *πόδα* ὅστις ὑπόκειται ὡς βάσις τῶν οἰκοδομῶν αὐτῶν;

Χαρακτηριστικὸν εἶνε διὰ πᾶν ὅ τι ἔπλασαν οἱ Ἕλληνες ὅτι εἶνε μικρότερον καὶ ἐπιεικέστερον ἢ οἷον ἐφανταζόμεθα αὐτό. Οὕτω δὴ εἴχομεν φαντασθῇ καὶ τὴν Ἄλτιν, ἥτις ἐπὶ χίλια ὅλα ἔτη ὑπῆρξε κοινὸς τόπος ἀγώνων τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ἑλληνιζόντων, πολὺ μᾶλλον ἐκτεταμένην καὶ μεγαλοπρεπεστέραν.

Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα τὸ κινοῦν εἰς θαυμασμὸν δὲν εἶνε τὸ μῆκος τῶν τόπων, οὐδὲ τὸ μεγαλεῖον εὐρυχώρων κατασκευῶν, ἀλλὰ τὸ πλῆθος συμβολικῶν μνημείων συνηθροισμένων πυκνῶν ἐντὸς ὁρίων στενῶν ἀπὸ τῶν χρόνων καθ' οὓς οἱ Ἕλληνες περιῆψαν ἑαυτοῖς ἐνταῦθα τὴν ἡρωϊκὴν ῥώμην μεθ' ἧς ἐξεδίωξαν τῆς χώρας αὐτῶν τὰς στρατιὰς τῶν Περσῶν μέχρι τῶν κατωτέρων αἰώνων καθ' οὓς πλὴν τῶν ἑλληνικῶν πόλεων ἐφιλοτιμοῦντο νὰ συναγωνίζωνται ἐν Ὀλυμπίᾳ οἱ βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας, οἱ Ῥωμαῖοι καὶ οἱ βάρβαροι, πιστούμενοι τὴν παρ' αὐτῶν συμμετοχὴν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας.

Διὰ τοῦτο δ' ἐν τοῖς μέχρι τοῦδε ἀνακαλυφθεῖσι μνημείοις ἀντιπροσωπεύονται πάντες οἱ χρόνοι καὶ τὰ εἴδη τῆς ἀρχαίας τέχνης, ἡ δὲ ἡμετέρα μετρία ὀλυμπικὴ ἔκθεσις εἶνε θησαυροφυλάκιον ἐν ᾧ διανοίγονται νέαι ὄψεις εἰς τὴν καθόλου ἑλληνικὴν τέχνην ὅταν ὁ βλέπων ἔχῃ ὀξὺ τὸ βλέμμα.

Ἀληθῶς εἶνε καὶ τὸ *βλέπειν* τέχνη ἧς πρέπει τις νὰ εἶνε κάτοχος, καὶ παρ' ὀλίγοις μόνον δυνάμεθα νὰ προϋποθέσωμεν ὑπάρχον τοῦθ' ὅπερ εἶνε κυριώτατος ὅρος τῆς κατανοήσεως τῆς ἀρχαίας τέχνης, δῆλα δὴ τὴν ἀτάρακτον ἀφοσίωσιν καὶ τὸ αὐστηρὸν τῆς θεωρίας, ἀποκνοῦν νὰ καταστρέψῃ τὴν ἐμποιουμένην ἐντύπωσιν διὰ κρίσεως κατεσπευσμένης. Αὐτὸς ὁ γενάρχης τῆς γερμανικῆς ἐπιστήμης τῆς τέχνης, ὁ Βίγκελμαν, κηρύττει ὡς πρῶτον κανόνα «μὴ ζήτει νἀνακαλύψῃς τὰς ἐλλείψεις καὶ ἀτελείας ἐν τοῖς καλλιτεχνήμασι πρὶν ἢ ἔμαθες νὰ εὕρῃς τὸ καλόν».

Δὲν ἠνοίξαμεν δὲ τὴν γῆν τῆς Ἄλτεως μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ εὕρωμεν μόνον πρότυπα καλλιτεχνήματα, προκαλοῦντα τὸν θαυμασμὸν διά τε τὴν ἐμπνέουσαν αὐτὰ ἰδέαν καὶ τὴν τεχνικὴν αὐτῶν ἐκτέλεσιν· ἀλλ' ἀρχεῖον τῆς

ἱστορίας ἠθέλομεν νἀποκαλύψωμεν καὶ νὰ πεισθῶμεν ἴσα ἴσα περὶ τούτου, ὁποία τις ὑπῆρξεν ἡ οἰκοδομικὴ τέχνη καὶ ἡ γλυπτικὴ ἔξω τῶν Ἀθηνῶν.

Τὴν ἑλληνικὴν τέχνην ἐγνωρίζομεν παραπολὺ μονομερῶς ἐκ μνημείων ἀθηναϊκῶν. Δὲν εἶνε λοιπὸν πρόοδος τῆς ἐπιστήμης τὸ νὰ βλέπωμεν ὁποία τις ὑπῆρξεν ἡ ἐργασία ἐκεῖ ἔνθα δὲν ὑφίσταντο οὕτως ἐξαίρετοι εὐτυχεῖς περιστάσεις ὡς ἐν ταῖς Ἀθήναις τῶν χρόνων τοῦ Περικλέους;

Ἀλλὰ τὰ εὑρήματα τῆς Ὀλυμπίας δὲν συντείνουσι μόνον εἰς τοῦτο, νὰ διασαφηνίσωσι πληρέστερον τὰ μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως, τὰ ὅλως ἰδιάζουσαν κατέχοντα θέσιν. Ἐπειδὴ οἱ καλλιτέχναι τῶν Ἀθηνῶν ἐμαθήτευσαν παρὰ Πελοποννησίοις, τὰ μέχρι τοῦδε ἀνακαλυφθέντα ἀποτελοῦσι συμπλήρωσιν οὐσιώδη τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Φειδίου καὶ μετ' αὐτούς.

Διὰ τὴν *χαλκοτυπίαν* ἡ Ὀλυμπία ἦτο τὸ πλουσιώτατον μουσεῖον τοῦ ἀρχαίου κόσμου, καίτοι δὲ τὰ ἐκ χαλκοῦ καλλιτεχνήματα εἶνε τὰ μάλιστα ἀπολεσθέντα, οὐχ ἧττον τὰ ἐξ αὐτῶν περισωθέντα εἶνε τόσῳ σπουδαιότερα δι' ἡμᾶς ὅσῳ μᾶλλον στερούμεθα καθόλου πολλῶν χαλκῶν ἔργων τῆς κυρίας Ἑλλάδος. Πληθὺς μεγάλη χυτῶν ζῳδίων ἐκ χαλκοῦ ἀνηκόντων εἰς τἀναθήματα τὰ ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς ναοῖς, παριστῶσι τὸν *δημώδη* τρόπον, καθ' ὃν οἱ πτωχοὶ ἐδωροφόρουν τοῖς θεοῖς αὐτῶν.

Οἱ δὲ ὑποστάται ἱερῶν σκευῶν ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις ἐκοσμοῦντο διὰ χαλκῶν ἀναγλύφων σφυρηλάτων. Ἓν τοιοῦτον ἐσώθη τέλειον, εἶνε δὲ μνημεῖον ἐκτάκτως σπουδαῖον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης, δεικνύον ἡμῖν τὴν ἑλληνικὴν πλαστικὴν κατεχομένην ἔτι ὑπὸ τοῦ κοσμητικοῦ τρόπου τῆς ἀσσυριακῆς τέχνης· ὡς δείγματα δὲ τῆς περαιτέρας ἐλευθέρας ἀναπτύξεως τῆς πελοποννησιακῆς χαλκουργίας πρόκεινται ἡμῖν πολλὰ ἐγχώρια ὅπλα, ἀγγεῖα, κεφαλαὶ θεῶν καὶ μέλη ἀνθρώπινα.

Ἀλλὰ καὶ *λίθινα ἔργα* ἀρχαίων χρόνων παρουσιάζονται ὁσημέραι πλείω, θεῶν ἀγάλματα ἄκαμπτα τρόπου αἰγυπτιακοῦ, συμπλέγματα ἀγωνιζομένων διαπνεόμενα ὑπὸ πάθους χαλεποῦ, ἅτινα φαίνονται ἀνήκοντα εἰς μετόπας καὶ ἀετώματα, δύνανται δὲ νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὰ αἰγιναῖα ἔργα. Βλέπομεν πῶς ἐν τῇ πτωχῇ λίθων χώρᾳ μετεχειρίζοντο διὰ τὴν γλυπτικὴν πηλὸν καὶ εὐτελῆ τιτανόλιθον. Ἑκάστη δὲ ἡμέρα παρέχει νέαν ὕλην πρὸς ἱστορίαν τινὰ τῆς δημώδους τέχνης ἐν τῇ ἑλληνίδι χώρᾳ.

Αὐτὸς ὁ ναὸς τοῦ Διὸς ἐνέχει τμῆμά τι ἱστορίας τῆς τέχνης. Ἐκ τοῦ κογχυλιάτου λίθου τοῦ τεμνομένου ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Ἀλφειοῦ ἐκτίσθη ὑπὸ τεκτόνων ἐγχωρίων, ὧν πρότυπον τοῦ αὐστηροῦ τρόπου τοῦ δωρίου ῥυθμοῦ. Ἐγχωρία δὲ ὑπῆρξε καὶ ἡ τέχνη ἡ διακοσμήσασα τὸν ναὸν διὰ τῶν λιθίνων ἀναγλύφων, ἅτινα, συμπληρωθέντα δι' εὐτυχῶν εὑρημάτων, ἔδειξαν ἡμῖν ὅ τι διέπραξαν ἐν τῇ γλυπτικῇ οἱ ἐντόπιοι, ἕως ἐκλήθησαν οἱ ἐξ Ἀθηνῶν καλλιτέχναι, ἵνα ἐν προσθήκης μέρει διασκευάσωσι τὸν ναὸν ἐσωτερικῶς τε

καὶ ἐξωτερικῶς, καταλλήλως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν χρόνων. Ἡ δὲ σύνταξις τῶν μετοπῶν τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς πλευρᾶς, ὡς συνηθροίσαμεν αὐτὰς ἐν τῇ ἐκθέσει τῶν ὀλυμπιακῶν ἐκτύπων, δεικνύ ι ἔτι καὶ ἐν αὐταῖς ὁρατὴν πρόοδον ἀπὸ τοῦ ἀκαμποῦς καὶ συνθηματικοῦ εἰς κίνησιν ὁσημέραι ἐλευθερωτέραν.

Ἡ προςοχὴ ἡμῶν ἦτο κυρίως ἐστραμμένη πρὸς τὰ ἀετώματα, ἡ δὲ ἄοκνος ἐργασία δὲν ἀπέβη ματαία, ἐπειδὴ ἀπὸ ἑβδομάδος εἰς ἑβδομάδα ἀπεσπῶντο ἀπὸ τῆς ἑλώδους γῆς ἀγάλματα νέα. Ἐβλέπομεν δὲ μέλος μετὰ μέλος ἀναφαινομένας τὰς ἡρωϊκὰς μορφὰς οἷαι ἐπλάσθησαν πρὸ δύο χιλιετηρίδων καὶ ὑπερέκεινα, ἐκ νέου συναρμοζομένας εἰς ἓν ὅλον ζῶν, οἱονεὶ δύο ποιήματα τῆς ἀρχαιότητος, ἐκ λαβυρίνθου στίχων ἀπεσπασμένων ἀποκτῶντα ἐκ νέου ἑνότητα καὶ γινόμενα καταληπτά, δύο μεγάλας κοσμοϊστορικὰς εἰκόνας καλλιτεχνῶν ἐξόχων, δύο συνθέσεις, ἐξ εἴκοσι καὶ ἑνὸς μαρμαρίνων κολοσσῶν ἑκατέραν, ὧν ἐπειρώμεθα νὰ φαντασθῶμεν ἐνδεῆ τινα παράστασιν κατὰ τὰς περιγραφὰς τῶν ἀρχαίων, καὶ περὶ ὧν νῦν δύναμαι νὰ προϋποθέσω, ὅτι πρόκεινται εἰς τὰς ὄψεις πάντων ὅσοι ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πόλει ἔχουσί τινα φροντίδα περὶ τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης.

Κοινὸν δ'εἶνε καὶ εἰς τὰ δύο ἀετώματα τὸ ὅτι ἕκαστον αὐτῶν εἶνε ἐξειργασμένον ὑπὸ διαφόρων χειρῶν καὶ ὅτι ἡ τεχνικὴ ἐκτέλεσις δὲν εἶνε ἀνάλογος πρὸς τὴν ἰδέαν τῶν τεχνιτῶν. Ἂς ἀναλογισθῶμεν ὅτι τὸ κυριώτατον ἔργον περὶ ὃ ἐστράφη ἡ προςοχὴ κατὰ τὴν ἀποτέλεσιν τοῦ ναοῦ ἦτο τὸ ἐντὸς αὐτοῦ ἄγαλμα τοῦ Διός, τὸ ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος λαμπρότατον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ὕλην αὐτοῦ φθαρτὸν κολοσσαῖον ἔργον. Τοῦτο ἦτο τὸ μάλιστα θρησκευτικὸν ἔργον καὶ πρὸς ποίησιν αὐτοῦ ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ ὁ Φειδίας ἀριθμὸν ἱκανὸν δεδιδαγμένων τεχνιτῶν, ἐργαστήριον κομισθὲν ἐξ Ἀθηνῶν μετὰ πάντων τῶν χρειωδῶν. Ἀλλὰ κατὰ τὴν κατασκευὴν τῶν ἐν τοῖς ἀετοῖς ἀγαλμάτων οἱ ξένοι καλλιτέχναι ἔπρεπε νὰ οἰκονομηθῶσιν ὅπως ὅπως, ἐπειδὴ λιθοξόοι δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπιδημήσωσιν ἐν πλήθει μεγάλῳ οἷον ἀπήτουν αἱ μεγάλαι ἐργασίαι, αἵτινες κατὰ παραγγελίαν τῶν ἀρχόντων τοῦ ναοῦ ἔπρεπε νὰ ἑτοιμασθῶσιν ἐν τακτῇ τινι προθεσμίᾳ.

Καὶ ἐν τῷ Παρθενῶνι εἶνε ἡ ἐργασία ἀνομοία, ἀλλ' εἶνε ὅμως τὰ πάντα ποίημα ἐργαστηρίου ἐγχωρίου, ἐπιτηρουμένου κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν ὑπὸ πολιτῶν φιλοτέχνων, ἔργον ἐφ' οὗ ἐνδιέτριβε τὸ βλέμμα τοῦ Περικλέους, παρέχοντος πλουσίως πάντα τὰ προςήκοντα μέσα, ἐπειδὴ δι' αὐτὸν ἦτο συμφέρον πολιτικὸν νὰ καταστῶσιν ἀπαράμιλλα τὰ καλλιτεχνήματα τῶν Ἀθηνῶν καὶ νὰνταποκρίνωνται εἰς τὰς αὐστηροτάτας τῶν ἀπαιτήσεων καὶ αὐτὰ τὰ ἐν ὑψηλοῖς ἀετώμασιν ἐκτεθειμένα ἀγάλματα. Ἐν δὲ Ὀλυμπίᾳ ἡ ἀττικὴ τέχνη ἦτο φυτὸν ἐπείςακτον· διὰ τοῦτο δέ τινα μέν, οἷον ἡ παράστασις γυμνῶν μελῶν, εἶνε ἄμωμα, ἀλλ' ἐν πολλοῖς ἡ ἐργασία εἶνέ τις οἷον μαθητική, περὶ δὲ τὴν κατεργασίαν τῶν ἐνδυμάτων ἔλειπεν ἐπιμέλεια καὶ ἐπι-

στήμη. Οἱ τεχνῖται εἰργάζοντο ταχέως ἵνα ἀποπερατώσωσι τὰ κατὰ τὰ συμβόλαια παραγγελθέντα. Πολλὰ τῶν καθ' ἕκαστον ἀφίνοντο ἵνα δηλωθῶσι διὰ χρώματος καὶ τὸ σύνολον ἐλάμβανε μᾶλλον ἢ κατὰ τὰ ὅμοια ἐν Ἀθήναις ἔργα τὸν χαρακτῆρα πλαστικῆς διακοσμητικῆς.

Ὁποία τις δὲ ἡ ἐκτέλεσις ἀττικῶν προτύπων ἐκτὸς τῶν Ἀθηνῶν βλέπομεν δὴ καὶ ἐν τοῖς γλυπτικοῖς ἔργοις τῆς Ἁλικαρνασσοῦ, εἰς δὲ τὰ μεγάλας συμπλέγματα τοῦ ἀττικοῦ ἐργαστηρίου ἀποδίδεται ἰδιαζόντως ἡ ἔξοχος καὶ σπανία αὕτη ἀρετή, ὅτι ἐξῆλθον τέλεια ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ καλλιτέχνου.

Τοσαῦτα περὶ τῆς τεχνικῆς κατεργασίας τῶν δύο ἀετωμάτων, ἅτινα ἄλλως διαφέρουσιν ἀλλήλων ὅσον τις δύναται νὰ φαντασθῇ.

Ἂν ὁ αὐτὸς καλλιτέχνης ὁ πλάσας τὴν Νίκην εἶνε ὁ γλύπτης τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετοῦ, δὲν ἔχομεν δ' ἐπαρκεῖς λόγους νἀμφισβητήσωμεν τοῦτο, ὀφείλομεν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐν τῇ συνθέσει ταύτῃ ᾐσθάνετο ἑαυτὸν δεδεσμευμένον ἐν θέματι ὅπερ παρεῖχε μὲν μικρὰν ἀφορμὴν εἰς ἐπίνοιαν εὐφυᾶ, ἀλλ' οὕτινος ἡ ὑπόθεσις δὲν ἠδύνατο νἀντικατασταθῇ ὑπ' ἄλλου καταλληλοτέρου. Ἐπειδὴ τί θὰ ἠδύνατο νὰ παρασταθῇ καταλληλότερον ἐν τῇ προςόψει τοῦ ναοῦ, ἔνθα συνήθως προετίμων παραστάσεις ἠρεμαίας, ἢ ἡ ἐπιοῦσα ἁρματοδρομία, ἥτις μέλλει νἀποβῇ κρίσιμος διὰ τὴν τύχην τῆς χώρας καὶ τοῦ βασιλικοῦ αὐτῆς οἴκου;

Τοῦ πολυταράχου θορύβου προηγεῖται ἠρεμία σεμνή, τῆς καταιγίδος ἡ νηνεμία.

Ὅσον καὶ ἂν βλάπτηται ἡ ἐντύπωσις τοῦ ὅλου ὑπὸ τῆς ἐλλείψεως κεφαλῶν τινων οὔπω εὑρεθεισῶν, ἀναγνωρίζομεν ὅμως τὴν ἐπιτακτικὴν ἠρεμίαν τοῦ Διὸς ὑφ' οὗ τὴν προεδρίαν συνέρχονται οἱ ἀντιμαχόμενοι, τὴν ἀγρίαν τοῦ Οἰνομάου ὁρμὴν καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ τὴν σύννουν στάσιν. Ὁ Πέλοψ ἵσταται κεκλιμένην ἔχων τὴν κεφαλὴν μετ' ἐπιεικείας παρὰ τὴν μνηστὴν αὐτοῦ, οἱ δὲ ἡνίοχοι ἀναμένουσι κρατοῦντες τὰ ἡνία ἐν ταῖς χερσίν. Ὄπισθεν δὲ τῶν τεθρίππων κάθηνται οἱ γέροντες ἐν σκέψεσι ζητοῦντες νὰ μαντεύσωσι τὸ μέλλον, ἐν ᾧ ἐν ταῖς γωνίαις ἀναπαυτικῶς ἐξηπλωμένοι κατάκεινται οἱ θεοὶ τῶν ποταμῶν, ὧν ὁ Ἀλφειὸς διακρίνεται εὐκόλως ὡς πρεσβύτερος ἀπὸ τοῦ νεανικοῦ Κλαδέου, στηριζομένου ἐπὶ τοῦ ἀγκῶνος.

Ἂν δ' ἀντιληφθῶμεν τῶν ἀγαλμάτων τούτων, ἅτινα δὲν δυνάμεθα νὰ κατηγορήσωμεν ὡς στερούμενα καταλλήλου χαρακτηριστικῆς δυνάμεως, ἐν τῇ πρὸς ἄλληλα σχέσει καὶ φαντασθῶμεν τὴν ὑψηλὴν αὐτῶν θέσιν ὄντων ὁρατῶν μακρὰν ὑπὲρ τὴν εἴσοδον τῆς ἀρχαϊκῆς δωρίου στοᾶς τοῦ ναοῦ, ἄνω τῶν δένδρων καὶ τῶν στοίχων τῶν ἀγαλμάτων τῆς Ἄλτεως, θἀναγνωρίσωμεν ὅτι τἀγάλματα τοῦ ἀετώματος τοῦ Παιωνίου ἐν τῇ ἀφελεῖ αὐτῶν ἁπλότητι καὶ τῇ ἱερᾷ σεμνότητι ἀναγκαίως ἐνεποίουν αἴσθησιν εὐπρεπείας καὶ μεγαλείου.

Τὰ δ' ἔργα τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν ἔστρεψαν τὴν προςοχὴν ἡμῶν ἰδίως εἰς τὸ *δυτικὸν ἀέτωμα.*

Ἐνταῦθα τὸ δέλτα τοῦ τυμπάνου περιλαμβάνει ἀγῶνα χαλεπὸν καὶ ἐμμανῆ, τὸν εἰς ὃν ἀπέληξαν οἱ γάμοι τοῦ Πειρίθου, ὄχλον συστάδων ἀγωνιζομένων. Ἀλλὰ τὰ συστήματα ταῦτα τῶν ἀγαλμάτων, ἀνὰ δύο ἢ καὶ τρία, εἶνε διατεταγμένα ῥυθμικῶς ὡς αἱ στροφαὶ ἀρχαίου χορικοῦ ᾄσματος, ἐκ δὲ τοῦ μέσου τῆς τύρβης ὑπερέχει θεϊκή τις μορφὴ ἐν μεγαλοπρεπεῖ ἠρεμίᾳ, ἐν ᾧ κατὰ τὰς γωνίας Νύμφαι προςβλέπουσαι τὸν ἀγῶνα ἀποπερατοῦσι τὸ ὅλον ἡσύχως πρὸς τὰ ἄκρα.

Ἐνταῦθα ἀναγνωρίζομεν τὸ κράτος πνεύματος ἰσοτίμου πρὸς τἄριστα τῶν συγχρόνων, ὅπερ ἐν τῇ εὐτολμίᾳ τοῦ πλάττειν καὶ τῇ ἐμμέτρῳ εὐπρεπείᾳ ὑπομιμνήσκει τὸν Αἰσχύλον. Τὸ δ' ἔργον αὐτοῦ, συμπληρόνον τὴν ἡμετέραν γνῶσιν τῆς συγχρόνου πλαστικῆς διὰ σειρᾶς κεφαλῶν καλῶς σωζομένων, μεταφέρει ἡμᾶς εἰς ἐποχὴν τῆς μεταβάσεως ἀπὸ μιᾶς τέχνης εἰς τὴν ἄλλην.

Ἐν τῇ κεφαλῇ τοῦ θεοῦ, ὃν ἀναγνωρίζω ὡς τὸν Ἀπόλλωνα, ἐπικρατεῖ ἔτι αὐστηρά τις ἀρχαιοπρέπεια, ἥτις ξενίζει ἡμᾶς ἀπαντῶσα παρά τινι τῶν νεωτέρων συγχρόνων τοῦ Φειδίου. Ἐκ δὲ τῆς ὄψεως τῶν γυναικῶν ἀπαυγάζει καλλονὴ ἰδεώδης, ἣν ὁ τεχνίτης δὲν ἤθελε οὐδ' ἐν τῇ στιγμῇ τῆς μεγίστης ἀμηχανίας νὰ διαφθείρῃ διὰ τῆς ἐκφράσεως τοῦ φόβου, ἐν ᾧ αἱ κεφαλαὶ τῶν Κενταύρων καταδεικνύουσι τὴν ἀγρίαν ὕβριν τῆς παροινίας, αἱ δὲ δοῦλαι, κείμεναι κατὰ γῆς, ἐκφράζουσι χυδαῖον φόβον ἐν τῷ τύπῳ τῆς βαρβαρικῆς αὐτῶν μορφῆς.

Ἐνταῦθα διαφαίνεται χαρακτήρ τις τέχνης ἐργαζομένης κατὰ φυσικὴν ἀλήθειαν, οὔπω γνωστὸς ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Περικλέους. Ἐνταῦθα ὑπάρχει τις ἐμφανὴς πρόοδος πρὸς τὸ δραματικόν, ἐπειδή, ὡς ὁ Αἰσχύλος καὶ ὁ Σοφοκλῆς παριστῶσι τοὺς παρ' αὐτοῖς ποιμένας, φύλακας καὶ ἀγγέλους λαλοῦντας ἄλλην γλῶσσαν παρὰ τοὺς ἥρωας, οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἐν κολοσσοῖς μαρμαρίνοις εἶνε αὐστηρῶς διακεκριμέναι αἱ κοινωνικαὶ τάξεις.

Διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης ὀλίγαι ὑπάρχουσι συνθέσεις οὕτω διδακτικαὶ ὡς τὸ δυτικὸν ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, ἐπειδὴ ἐνταῦθα βλέπομεν προφανῶς τὴν προχωροῦσαν ἀνάπτυξιν.

Ἡ ἐπικὴ ἠρεμία τοῦ Φειδίου δὲν ἐπήρκει τὸ ἑξῆς, ἐπεζητεῖτο δὲ ἡ αὔξησις τῆς ἐμποιουμένης ἐντυπώσεως. Ἐντεῦθεν ἡ συσσώρευσις ὑποθέσεων πολλῶν ἐν ἑνὶ συμπλέγματι, ὡς παρατηροῦμεν καὶ ἐν τῇ ζῳφόρῳ τοῦ ναοῦ τῆς Φιγαλείας. Ἡ δὲ φορὰ αὕτη τῆς τέχνης, ἡ ὑπερβάλλουσα τὰς τάσεις τοῦ Φειδίου, παρατηρεῖται καὶ ἐν τῷ καθ' ἑαυτὸ ἀγάλματι δι' οὗ ὁ Παιώνιος ἤθελε νὰ καταστήσῃ δῆλον τοῖς Πελοποννησίοις ὅ τι ἠδύνατο νὰ διαπράξῃ, ἀκολουθῶν ἐλευθέρως τῷ ἰδίῳ ἑαυτοῦ πνεύματι. Ἡ Νίκη αὐτοῦ εἶνε θρίαμβος τῆς ἀττικῆς γλυπτικῆς· ὁ δὲ ἀργὸς ὄγκος τοῦ λίθου γίνεται οἱονεὶ ἀφανὴς

ὅτε βλέπομεν τὴν θεὰν καθιπταμένην ἐκ τοῦ Ὀλύμπου διὰ τῶν μεγάλων αὐτῆς πτερύγων.

Οὕτω δὴ τὰ ὀλυμπικὰ εὑρήματα συμπληροῦσιν ὅσα γνωρίζομεν περὶ τοῦ αἰῶνος τοῦ Περικλέους.

Δύο καλλιτέχναι ἔξοχον κατέχοντες θέσιν, ὧν ὁ ἕτερος, ὁ Ἀλκαμένης, καταριθμεῖται τρίτος μετὰ τὸν Φειδίαν καὶ Πραξιτέλην καὶ ἦτο ὁ κυριώτατος ἀντιπρόσωπος τῆς ἀττικῆς τέχνης μετὰ τὸν Φειδίαν, παρίστανται τὸ πρῶτον ἤδη διὰ μεγάλων αὐτῶν συνθέσεων πρὸ τῶν ἡμετέρων ὀφθαλμῶν, καὶ τώρα καθίσταται ἓν τῶν σπουδαιοτάτων προβλημάτων τῆς ἐπιστήμης ἡ ἐξεύρεσις τοῦ τρόπου καθ' ὃν θἀναπλάσωμεν τὰ ἔργα αὐτῶν καὶ θὰ μάθωμεν κατ' ὀλίγον νὰ ἐννοῶμεν αὐτὰ ὁσημέραι κάλλιον.

Ὅσα μέχρι τοῦδε ἀνέφερον ἐζητήσαμεν καὶ εὕρομεν. Ἀλλ' ὅ τι εὑρίσκεται χωρὶς νὰ ζητηθῇ καὶ δωρεῖται ἡμῖν οἱονεὶ ἕρμαιον χαροποιοῦν μάλιστα πάντων τοῦτο εἶνε τἄνθη τῆς ζωῆς, οὕτω δὲ καὶ τῆς ἡμετέρας ἐργασίας ἄνθος εἶνε ὁ νεανικὸς ἐκεῖνος θεὸς ὅστις ἔκειτο ἐκεῖ ἔνθα εἶχεν ἀφιερωθῇ, ὡςεὶ πιστός τις φρουρός, ἐν τῷ χώματι κατακεκρυμμένος, ἔχων τοὺς πόδας ἀποκεκρουσμένους, τὴν δὲ ὄψιν ἐστραμμένην πρὸς τὴν γῆν, ὁ *Ἑρμῆς* τοῦ Πραξιτέλους.

Ἂν διὰ τἀγάλματα τῶν ἀετωμάτων εἶνε ἀναγκαία σοβαρωτέρα τις μελέτη ἵνα κατανοήσωμεν αὐτά, ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦτο προκαλεῖ πανήγυριν ἀκήρατον τῶν ὀφθαλμῶν καὶ ἄκοπον ἀπόλαυσιν διὰ πᾶν εὐαίσθητον ὄμμα. Τὸ καλλιτέχνημα τοῦτο παρέχει διὰ τὴν ἀρίστην αὐτοῦ διατήρησιν ἅμα μὲν τέρψιν ἄμεσον, ἅμα δ' ἐπαρκῆ διδασκαλίαν, καταλαμβάνον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς πλαστικῆς θέσιν σπουδαίαν.

Ἐπὶ αἰῶνας ὅλους εἶχεν ἡ τέχνη παραστήσει θεοὺς ἐν μορφῇ ἀνθρωπίνῃ, ἀλλ' ἐτηροῦντο εὐλαβῶς ὅριά τινα περὶ τὴν ἐξανθρώπισιν. Οἱ θεοὶ ἐν τῷ Παρθενῶνι εἶνε μορφαὶ φαιδραί, *ῥεῖα ζώοντες*, ἀναλλοίωτον ἔχοντες τὴν ψυχικὴν διάθεσιν· καὶ κατὰ τὸ δυτικὸν δὲ ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς δὲν ἐτόλμων ἀκόμη νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὴν ὄψιν τοῦ θεοῦ ἔκφρασιν πάθους.

Ἀλλὰ μετὰ τὸν Φειδίαν καὶ Ἀλκαμένην ἡ τέχνη προέβη περαιτέρω, ὑπήχθησαν δὲ καὶ οἱ θεοὶ εἰς τὸν κόσμον τῶν συναισθημάτων τῶν ἀνακινούντων τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν. Ὁ Διόνυσος παρίσταται αὐτὸς χαίρων ἐπὶ τῇ δωρεᾷ ἣν παρέχει τοῖς θνητοῖς, ὁ δὲ Ἀπόλλων τρυφᾷ θελγόμενος ὑπὸ τῶν μελῳδιῶν καὶ ἡ Ἀφροδίτη αἰσθάνεται τὸ κράτος τοῦ ἔρωτος.

Οὕτω δ' ἐνεικονίζεται κεκινημένος τις ψυχικὸς βίος ἐν τῇ λαμπρᾷ ὄψει τῶν θεῶν, τοῦτο δὲ ἦτο εἷς τῶν λεπτοτάτων, ἀλλὰ καὶ κυριωτάτων νεωτερισμῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς πλαστικῆς. Ὁ εἰσηγησάμενος δὲ τοῦτον ἦν πρὸ παντὸς ἄλλου ὁ Πραξιτέλης καὶ διὰ τοῦτο ἐθεωρεῖτο ὡς *κανὼν* ἐν τῇ τέχνῃ, ὡς ἀριστοτέχνης παρὰ τὸν Φειδίαν.

Ὅ τι ἐθήρα δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκφρασθῇ διὰ χαλκοῦ, διὰ τοῦτο δὲ ἦτο ὁ μάλιστα κλασικὸς ἐν τῇ κατεργασίᾳ τοῦ μαρμάρου, ὅπερ ὅσῳ σκληρότερον

εἶνε, τόσῳ πληρέστερον καὶ μαλακώτερον δύναται νἀποδώσῃ τὸν ψυχικὸν βίον.

Ῥίψωμεν λοιπὸν τὸ βλέμμα ἐπὶ τὸ ἔργον τῆς χειρός του, τὸ πρῶτον πρωτότυπον ἔργον τοῦ καλλιτέχνου ὅπερ εὐτυχοῦμεν νὰ προςβλέψωμεν ἡμεῖς οἱ ἐπιγενέστεροι.

Ὁ Ἑρμῆς ἦτο μετὰ τοῦ Ἀπόλλωνος ὁ δεύτερος νεανίας ἐν τῷ Ὀλύμπῳ.

Ἀρχαῖος φυσικὸς θεὸς καταγόμενος ἐκ βορρᾶ, θεὸς ποιμένων, διετήρησεν ἀπ' ἐναντίας τῷ Ἀπόλλωνι χαρακτῆρα τραχύτερον καὶ ἀγροικότερον, αἱ δ' ἐνέργειαι αὐτοῦ εἶνε σωματικώτεραι μᾶλλον καὶ ἐξωτερικαί· ἀλλὰ διὰ ταῦτα δὲν εἶνε φύσις ὑποδεεστέρα, ἀλλ' ὁ ἀληθῶς ἀγαπητὸς τοῦ λαοῦ καὶ τὸ ἐναργὲς πρότυπον τῆς αὐτοῦ νεότητος ἥτις αὐξάνει ὡς αὐτὸς περισπεύδουσα ὑπὸ τὴν εὐλογίαν τῶν μεσημβρινῶν ἄστρων εὔρωστος καὶ νεαλής.

Εὐφραινόμενος μέγα ἐπὶ τῇ τέχνῃ του χαίρει σπεύδων ἁπανταχοῦ ἔνθα εἶνε ἀναγκαία βοήθεια ταχεῖα, ἰδίως πρὸς παιδία στερηθέντα τῶν γονέων νων, οὕτω δὲ καὶ ἐνταῦθα πρὸς τὸν μικρὸν Βάκχον, οὗ ἡ μήτηρ πρὸ τῆς γεννήσεως τοῦ παιδὸς κατεκάη ὑπὸ τοῦ κεραυνοῦ τοῦ Διός.

Ἡ ἀττικὴ τέχνη ἠγάπα τοιαῦτα συμπλέγματα, εἰς ἃ παρεῖχεν οὐσίαν ἐπαγωγὸν ἡ φιλόστοργος μέριμνα περὶ ἀβοηθήτου τινὸς ὄντος. Οὕτω δὴ παρέστησεν ὁ πατὴρ τοῦ Πραξιτέλους τὴν Εἰρήνην φέρουσαν ἐν τῷ κόλπῳ τὸν παῖδα τὸν παριστῶντα τὴν εὐλογίαν τῆς εἰρήνης. Οὕτω βλέπομεν ἐπὶ νομισμάτων ἐκείνων τῶν χρόνων τὸν Ἀρκάδα, μέλλοντα γενάρχην τοῦ ἀρκαδικοῦ λαοῦ, φερόμενον ἐν σπουδῇ ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ, ἔνθα αἱ Νύμφαι ἀναμένουσι τὸ βρέφος.

Ἄλλη ὑπόθεσις ἦτο ἡ παράστασις τοῦ Ἑρμοῦ *ἀναπαυομένου* κατὰ τὴν ἐσπευσμένην αὐτοῦ πορείαν. Ἐπρόκειτο νὰ παρασταθῇ οὐ μόνον ὡς θεράπων ἄλλων, ὡς πειθήνιος καὶ ἀπροφάσιστος ἄγγελος τοῦ Διός, εἰς τοῦτο μόνον ἀποβλέπων, πῶς νἀποθέσῃ ὡς τάχιστα τὸ βάρος αὐτοῦ, ἀλλ' ὥς τις φιλόπαις, ἀγαπητῶς ἔχων περὶ τὴν αὐτῷ ἀνατεθεῖσαν ἐντολήν. Διὰ τοῦτο στηρίζεται καθ' ὁδὸν εἰς πρέμνον δένδρου, ἐφ' ὃ ἔρριψε τὸν μανδύαν αὐτοῦ, ἵνα παίξῃ ἐν εὐαρέστῳ ῥαστώνῃ μετὰ τοῦ παιδός. Κρατεῖ δὲ πρὸ αὐτοῦ, ὡς φανταζόμεθα, βότρυν ἵνα δηλώσῃ αὐτῷ ἐν παιδιᾷ τὸν μέλλοντα αὐτοῦ βίον. Ὁ παῖς εἶνε ὑπὲρ μέτρον μικρός, ἵνα μὴ παραβλάπτηται ἡ ἐντύπωσις τοῦ κυρίου προσώπου, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἔννοιαν τὸ οὐσιῶδες εἶνε τὸ παιδίον, ὁ δὲ στέφανος, οὗτινος ἡ θέσις εἶνε ἔτι ὁρατὴ κατὰ τὸ ὀπισθοκράνιον, ἦτο πιθανῶς στέφανος κισσοῦ, τὸ ἐπίσημον σύμβολον τοῦ Διονύσου. Εἶνε δὲ τὸ παιδίον οὐχί τι ἀμήχανον καὶ σκαιὸν ὡς τὰ κοινὰ θνητὰ παιδία. Οἰκείως ἐπιθέτει τὴν μικρὰν του χεῖρα ἐπὶ τὸν στιβαρὸν ὦμον τοῦ Ἑρμοῦ, ἀντερεῖδον δὲ τὸν πόδα πρὸς τὸ στέλεχος τοῦ δένδρου, ἐπαίρεται εὐκίνητον καὶ ἐλαφρὸν ἐκ τῶν σπαργάνων, ἵνα συλλάβῃ μετὰ νοημοσύνης τὴν ὀπώραν. Τὸ δὲ κηρύκειον, ὅπερ ἔφερεν ὁ Ἑρμῆς ἐν τῇ ἀριστερᾷ, ὑπομιμνήσκει ὅτι κατ' ἐντολὴν τοῦ Διὸς ἀνέλαβε τὴν φροντίδα τῆς διαπαιδαγωγήσεως τοῦ μικροῦ ἀδελφοῦ.

Εἶνε ἐπίχαρι διπλοῦν ἄγαλμα,σκηνὴ οἰκογενειακὴ ἄνευ πατρὸς καὶ μητρός, σύμπλεγμα ἔμπλεων ποικίλων σχέσεων, τμῆμα ἱστορίας θεϊκῆς, καὶ ὅμως ἀνθρωπίνως εὐνόητον καὶ σαφές, διαπνεόμενον ὑπὸ πάθους, ἀλλ' ἤρεμον καὶ εἰρηνικόν,μεστὸν θυμήρους ἁρμονίας.Ἡ κεφαλὴ τοῦ Ἑρμοῦ εἶνε κεκλιμένη πρὸς τὸ παιδίον, ἀλλὰ χωρὶς νὰ προςβλέπῃ αὐτό, καὶ ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ νομίσωμεν, ἐκ πρώτης ὄψεως, ὅτι τὸ ἄγαλμα ἀποστερεῖται διὰ τοῦτο ἑνότητος καὶ αὐταρκείας.

Ἀλλ' ἂν προσέξωμεν εἰς τὴν στάσιν τῶν ἀρχαίων ἀγαλμάτων, εὑρίσκομεν ἐν τοῖς κατ' αὐτὴν τροπὴν ἀξίαν λόγου. Κατ' ἀρχὰς μὲν ἡ κεφαλὴ ἵστατο ἐπὶ τοῦ κορμοῦ ὀρθία ὡς ἐν τοῖς ἀρχαίοις ξυλίνοις ξοάνοις. Ἔπειτα δ' ἐλαφρά τις κλίσις ἔτεινε νὰ μετριάσῃ τὴν ἀτενῆ αὐστηρότητα καὶ νὰ ὑπαινιχθῇ τὴν εὐμενῆ παρὰ τοῦ θείου ἀκρόασιν τῶν ἀνθρωπίνων λιτῶν, ὡς τοῦτο συμβαίνει ἐν διασήμοις κεφαλαῖς τοῦ Διός· ἔγκειται δ' ἐν τῇ στάσει ταύτῃ καὶ ἡ ἔκφρασις τοῦ σύννου καὶ τοῦ ἀπέχοντος τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἀπράγμονος πνευματικοῦ βίου, οἷόν τι θαυμάζομεν ἐν καλαῖς κεφαλαῖς τῆς Ἀθηνᾶς. Σφοδροτέρα δέ τις κίνησις αὐξάνει τὴν ἔκφρασιν τοῦ πάθους καὶ προςήκει εἰς τὸ πνεῦμα ἐποχῆς ἥτις ἐξηνθρώπισε μᾶλλον μᾶλλον τοὺς θεούς.Ἡ κεφαλή, κεκλιμένη μὲν πρὸς τὸ πλάγιον, ὑποδηλοῖ μανικόν τινα ἐνθουσιασμὸν ὡς ἐν τῷ Ἀπόλλωνι τῷ κιθαρῳδῷ, κατεσταλμένη δὲ πρὸς τὰ ἔμπροσθεν, ἐμποιεῖ τὴν αἴσθησιν ἠρεμαίας μελαγχολίας. Διὰ τοῦτο δὲ τὸ κάλλιστον ἄγαλμα Ἑρμοῦ τὸ σωζόμενον πρὸ τῆς εὑρέσεως τούτου τοῦ ὀλυμπικοῦ, τὸ τοῦ Βελβεδέρε, ὅπερ ἀνεγνώριζεν ὁ Πουσσῖνος ὡς τὸ τελειότατον πρότυπον ἀνδρικῆς εὐμορφίας, ἐθεωρεῖτο ὡς *Ἀντίνοος* ἐπὶ δύο ὅλους αἰῶνας μέχρι τοῦ Βισκόντη.

Τοῦ ἀγάλματος δὲ τούτου, ὅπερ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἦτο μοναδικόν, εὑρέθησαν κατ' ὀλίγον πολλὰ ὅμοια ἔργα. Πρέπει λοιπὸν νὰ ὑπῆρξε διάσημόν τι καὶ περιλάλητον πρωτότυπον ἔργον, περὶ οὗ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἐποιήθη μετὰ τὸν Φειδίαν καὶ πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἂν δ' ὑπῆρχέ τις ἀμφιβολία περὶ τοῦ ἂν ὁ παριστάμενος ὑπὸ τούτων τῶν καλλιτεχνημάτων εἶνε θεὸς ἢ θνητός, ὁ λόγος τούτου εἶνε ποιά τις εὐαισθησία ἀλλοτρία ἀπὸ τῶν ἀρχαίων παραστάσεων τῶν θεῶν, παρέχουσα αὐτοῖς νεωτερικώτερόν τινα χαρακτῆρα. Τὸ ὑπεράνθρωπον τῶν θεῶν μετριάζεται ἐν αὐτοῖς ὑπό τινος ῥᾳθυμίας, ὁ δὲ θεὸς πλησιάζει οὕτως ἐγγὺς ἡμῶν, ὥστε δυνάμεθα οἱονεὶ νὰ ἐνωτισθῶμεν αὐτοῦ καὶ νὰ μάθωμεν εἰς ὁποίας σκέψεις εἶνε βεβυθισμένος. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Πραξιτέλης εἶνε ἐκεῖνος, ὃν γνωρίζομεν ὡς τὸν παραστήσαντα τοὺς Ὀλυμπίους νοοῦντας καὶ αἰσθανομένους κατ' ἄνθρωπον, ὡς τὸν ἀριστοτέχνην τὸν μάλιστα εὐδοκιμήσαντα περὶ τὴν ἐπὶ τοῦ λίθου ἔκφρασιν τῶν λεπτοτάτων τοῦ πάθους δονήσεων, διὰ τοῦτο καὶ τὸν τύπον τοῦτον τοῦ Ἑρμοῦ ἀποδίδομεν εἰς τὴν τεχνοτροπίαν ἧς ἐκεῖνος ἐγένετο εἰςηγητής. Οἱ δὲ δύο οὗτοι ἀδελφοί, γεννηθέντες ἐν τῷ αὐτῷ πατρικῷ οἴκῳ, εὗρον τέλος

πάλιν ἀλλήλους καὶ ἵστανται ἐνταῦθα νῦν τὸ πρῶτον παρ' ἀλλήλους μεταξὺ τῶν κορινθιακῶν κιόνων τοῦ ἡμετέρου Ὠδείου.[1]

Ἐκ τοῦ αὐτοῦ δ' ἐργαστηρίου προῆλθεν ὁ βατικανικὸς Ἔρως ὁ ἔχων κατεσταλμένον ὀνειρῶδες τὸ βλέμμα καὶ ὁ πολὺ θαυμαζόμενος καὶ πολλάκις ἐπαναληφθεὶς Ἀπόλλων μετὰ τοῦ ἀνὰ τὸ στέλεχος τοῦ δένδρου ἀνέρποντος σαύρου. Τὸ καλλιτέχνημα δὲ τοῦτο ἔχει δι' ἡμᾶς ἰδιάζουσαν σημασίαν, ἐπειδὴ πρῶτον μὲν τὸ πρωτότυπον εἶνε πεπιστωμένον ἔργον τοῦ Πραξιτέλους, ἔπειτα δὲ βλέπομεν καὶ ἐνταῦθα τὸν θεὸν ἀσχολούμενον περί τι, χωρὶς νὰ τενίζῃ τοῦτο. Τὸ τόξον διευθύνεται κατὰ τοῦ ζῴου, ἀλλὰ τοῦ θεοῦ παίζοντος αἱ σκέψεις ἀπέπτησαν καὶ περιπλανῶνται ἐν ἄλλαις χώραις.

Ἀναλογιζόμενοι λοιπὸν ὅτι ἡ παράστασις τοῦ κόσμου τῆς νοήσεως ἦτο τὸ ἀντικείμενον, περὶ ὃ κατ' ἀρέσκειαν διέτριβε καὶ ἐν ᾧ διεκρίνετο ὁ Πραξιτέλης, ἐννοοῦμεν διὰ τίνα λόγον καὶ ὁ ἡμέτερος Ἑρμῆς προςβλέπει ὀνειρῶδες. Ἵνα οἱ ὀφθαλμοὶ ὦσιν ἐντεταμένοι ἐπὶ τὸν παῖδα, ἀπῃτεῖτο στάσις τῆς κεφαλῆς βεβιασμένη καὶ στροφὴ τῶν μυώνων τοῦ λαιμοῦ ὑπερμέτρως μεγάλη. Καὶ θὰ ἀπέκτα μὲν ἐκ τούτου τὸ ἄγαλμα ἑνότητα μᾶλλον συντεταγμένην, ἀλλὰ θὰ ἔχανε κάλλος καὶ ἐλευθερίαν. Ὡς δ' ἔχει νῦν, ἵσταται πρὸ ἡμῶν ὁ θεὸς ἐν πλήρει ἀφροντισίᾳ, σπουδάζων μὲν περὶ τὴν αὐτῷ ἀνατεθειμένην λειτουργίαν ἀλλ' ἄνευ ἐντάσεως ἀγωνιώδους, ἐνεργὸς ἀλλὰ καὶ σύναμα ἄγων φαιδρὰν σχολήν, πιστὸς τροφεὺς ἀλλὰ μετέχων ὀλυμπικῆς βεβαιότητος, ἐλεύθερος καὶ αὐτάρκης, ἐν καλλονῇ ἀκτινοβόλῳ καρπούμενος τῆς νεότητος αὐτοῦ τῆς αἰωνίου.

Διὰ τὴν ἔξοχον τέχνην τοῦ Πραξιτέλους ἦτο ἐντολὴ τὰ μάλιστα ἐπαγωγὸς ἡ παράστασις τοῦ θεοῦ τῆς παλαίστρας, τοῦ ἔχοντος στιβαρὰ τὰ μέλη, τοῦ ἀκατεπονήτου θεράποντος τοῦ Διός, ἀναπαυομένου ἐπιχαρίτως. Ἔχομεν ἤδη τὴν μετάβασιν εἰς τὸ ἀνθρώπειον, χωρὶς νὰ βλαβῇ ἡ εὐπρέπεια ἡ θετική. Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ μέλη ὑπομιμνήσκουσι τοὺς ἀρχαίους χρόνους. Ἐν τοῖς εὐρέσιν ὤμοις καὶ τῇ ἀδρᾷ παραστάσει τῶν ὀστῶν ἀναγνωρίζομεν ἔτι τὸν ἀρχαιότερον τρόπον τῆς πλαστικῆς· ἀπ' ἐναντίας δὲ πάντα τὰ ἁπαλὰ μέλη ἐνέχουσιν ἀνέκφραστον τρυφερότητα καὶ τὸ ὅλον σῶμα περιρρέει κυματισμὸς γραμμῶν αἵτινες κατολισθαίνουσιν ἄνω καὶ κάτω, ὡς ἡ ἐπιφάνεια ὑδάτων ἐλαφρῶς ὑπὸ τοῦ ἀνέμου κινουμένων. Ἡ δὲ στάσις δεικνύει μᾶλλον ἐλαστικότητα ἢ ῥωμαλεότητα, πρὸς δὲ τὴν μαλακὴν στροφὴν τῆς ὀσφύος ἀποτελεῖ ἀντίθεσιν ἰσχυρὰν ὁ ὁριζοντίως καταπίπτων ὄγκος τοῦ ἱματίου, ὁμοίως ὡς ὁ χιτὼν τῆς ἀναδυομένης Ἀφροδίτης, τοῦ περιλαλήτου καλλιτεχνήματος τοῦ Πραξιτέλους, οἷον καθορῶμεν αὐτὸ ἐν τοῖς νομίσμασι τῆς Κνίδου καὶ ἐν τοῖς ἀρίστοις τῶν σωζομένων ἀπομιμημάτων. Ἦτο δὲ αὕτη προφανῶς μία τῶν ἀρεστῶν ἐπαναλήψεων τοῦ μεγάλου καλλιτέχνου, ὅςτις ἠδύ-

[1] Ἐννοεῖ ὁ συγγραφεὺς τὰ γύψινα ἀπεκμάγματα τοῦ ὀλυμπικοῦ Ἑρμοῦ καὶ τοῦ ἀγάλματος τοῦ Βελβεδέρε τὰ ἐκτεθέντα ἐν τῇ τοῦ Βερολίνου Singakademie.

Εἶνε ἐπίχαρι διπλοῦν ἄγαλμα, σκηνὴ οἰκογενειακὴ ἄνευ πατρὸς καὶ μητρός, σύμπλεγμα ἔμπλεων ποικίλων σχέσεων, τμῆμα ἱστορίας θείκῆς, καὶ ὅμως ἀνθρωπίνως εὐνόητον καὶ σαφές, διαπνεόμενον ὑπὸ πάθους, ἀλλ' ἤρεμον καὶ εἰρηνικόν, μεστὸν θυμήρους ἁρμονίας. Ἡ κεφαλὴ τοῦ Ἑρμοῦ εἶνε κεκλιμένη πρὸς τὸ παιδίον, ἀλλὰ χωρὶς νὰ προςβλέπῃ αὐτό, καὶ ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ νομίσωμεν, ἐκ πρώτης ὄψεως, ὅτι τὸ ἄγαλμα ἀποστερεῖται διὰ τοῦτο ἑνότητος καὶ αὐταρκείας.

Ἀλλ' ἂν προςέξωμεν εἰς τὴν στάσιν τῶν ἀρχαίων ἀγαλμάτων, εὑρίσκομεν ἐν τοῖς κατ' αὐτὴν τροπὴν ἀξίαν λόγου. Κατ' ἀρχὰς μὲν ἡ κεφαλὴ ἵστατο ἐπὶ τοῦ κορμοῦ ὀρθία ὡς ἐν τοῖς ἀρχαίοις ξυλίνοις ξοάνοις. Ἔπειτα δ' ἐλαφρά τις κλίσις ἔτεινε νὰ μετριάσῃ τὴν ἀτενῆ αὐστηρότητα καὶ νὰ ὑπαινιχθῇ τὴν εὐμενῆ παρὰ τοῦ θείου ἀκρόασιν τῶν ἀνθρωπίνων λιτῶν, ὡς τοῦτο συμβαίνει ἐν διασήμοις κεφαλαῖς τοῦ Διός· ἔγκειται δ' ἐν τῇ στάσει ταύτῃ καὶ ἡ ἔκφρασις τοῦ σύννου καὶ τοῦ ἀπέχοντος τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἀπράγμονος πνευματικοῦ βίου, οἷόν τι θαυμάζομεν ἐν καλαῖς κεφαλαῖς τῆς Ἀθηνᾶς. Σφοδροτέρα δέ τις κίνησις αὐξάνει τὴν ἔκφρασιν τοῦ πάθους καὶ προςήκει εἰς τὸ πνεῦμα ἐποχῆς ἥτις ἐξηνθρώπισε μᾶλλον μᾶλλον τοὺς θεούς. Ἡ κεφαλή, κεκλιμένη μὲν πρὸς τὸ πλάγιον, ὑποδηλοῖ μανικόν τινα ἐνθουσιασμὸν ὡς ἐν τῷ Ἀπόλλωνι τῷ κιθαρῳδῷ, κατεσταλμένη δὲ πρὸς τὰ ἔμπροσθεν, ἐμποιεῖ τὴν αἴσθησιν ἠρεμαίας μελαγχολίας. Διὰ τοῦτο δὲ τὸ κάλλιστον ἄγαλμα Ἑρμοῦ τὸ σωζόμενον πρὸ τῆς εὑρέσεως τούτου τοῦ ὀλυμπικοῦ, τὸ τοῦ Βελβεδέρε, ὅπερ ἀνεγνώριζεν ὁ Πουσσῖνος ὡς τὸ τελειότατον πρότυπον ἀνδρικῆς εὐμορφίας, ἐθεωρεῖτο ὡς *Ἀντίνοος* ἐπὶ δύο ὅλους αἰῶνας μέχρι τοῦ Βισκόντη.

Τοῦ ἀγάλματος δὲ τούτου, ὅπερ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἦτο μοναδικόν, εὑρέθησαν κατ' ὀλίγον πολλὰ ὅμοια ἔργα. Πρέπει λοιπὸν νὰ ὑπῆρξε διάσημόν τι καὶ περιλάλητον πρωτότυπον ἔργον, περὶ οὗ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἐποιήθη μετὰ τὸν Φειδίαν καὶ πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἂν δ' ὑπάρχῃ τις ἀμφιβολία περὶ τοῦ ἂν ὁ παριστάμενος ὑπὸ τούτων τῶν καλλιτεχνημάτων εἶνε θεὸς ἢ θνητός, ὁ λόγος τούτου εἶνε ποιά τις εὐαισθησία ἀλλοτρία ἀπὸ τῶν ἀρχαίων παραστάσεων τῶν θεῶν, παρέχουσα αὐτοῖς νεωτερικώτερόν τινα χαρακτῆρα. Τὸ ὑπεράνθρωπον τῶν θεῶν μετριάζεται ἐν αὐτοῖς ὑπό τινος ῥᾳθυμίας, ὁ δὲ θεὸς πλησιάζει οὕτως ἐγγὺς ἡμῶν, ὥστε δυνάμεθα οἱονεὶ νὰ ἐνωτισθῶμεν αὐτοῦ καὶ νὰ μάθωμεν εἰς ὁποίας σκέψεις εἶνε βεβυθισμένος. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Πραξιτέλης εἶνε ἐκεῖνος, ὃν γνωρίζομεν ὡς τὸν παραστήσαντα τοὺς Ὀλυμπίους νοοῦντας καὶ αἰσθανομένους κατ' ἄνθρωπον, ὡς τὸν ἀριστοτέχνην τὸν μάλιστα εὐδοκιμήσαντα περὶ τὴν ἐπὶ τοῦ λίθου ἔκφρασιν τῶν λεπτοτάτων τοῦ πάθους δονήσεων, διὰ τοῦτο καὶ τὸν τύπον τοῦτον τοῦ Ἑρμοῦ ἀποδίδομεν εἰς τὴν τεχνοτροπίαν ἧς ἐκεῖνος ἐγένετο εἰςηγητής. Οἱ δὲ δύο οὗτοι ἀδελφοί, γεννηθέντες ἐν τῷ αὐτῷ πατρικῷ οἴκῳ, εὗρον τέλος

πάλιν ἀλλήλους καὶ ἵστανται ἐνταῦθα νῦν τὸ πρῶτον παρ' ἀλλήλους μεταξὺ τῶν κορινθιακῶν κιόνων τοῦ ἡμετέρου 'Ωδείου.[1]

'Εκ τοῦ αὐτοῦ δ' ἐργαστηρίου προῆλθεν ὁ βατικανικὸς Ἔρως ὁ ἔχων κατεσταλμένον ὀνειρωδῶς τὸ βλέμμα καὶ ὁ πολὺ θαυμαζόμενος καὶ πολλάκις ἐπαναληφθεὶς 'Απόλλων μετὰ τοῦ ἀνὰ τὸ στέλεχος τοῦ δένδρου ἀνέρποντος σαύρου. Τὸ καλλιτέχνημα δὲ τοῦτο ἔχει δι' ἡμᾶς ἰδιάζουσαν σημασίαν, ἐπειδὴ πρῶτον μὲν τὸ πρωτότυπόν εἶνε πεπιστωμένον ἔργον τοῦ Πραξιτέλους, ἔπειτα δὲ βλέπομεν καὶ ἐνταῦθα τὸν θεὸν ἀσχολούμενον περί τι, χωρὶς νὰ τενίζῃ τοῦτο. Τὸ τόξον διευθύνεται κατὰ τοῦ ζῴου, ἀλλὰ τοῦ θεοῦ παίζοντος αἱ σκέψεις ἀπέπτησαν καὶ περιπλανῶνται ἐν ἄλλαις χώραις.

'Αναλογιζόμενοι λοιπὸν ὅτι ἡ παράστασις τοῦ κόσμου τῆς νοήσεως ἦτο τὸ ἀντικείμενον, περὶ ὃ κατ' ἀρέσκειαν διέτριβε καὶ ἐν ᾧ διεκρίνετο ὁ Πραξιτέλης, ἐννοοῦμεν διὰ τίνα λόγον καὶ ὁ ἡμέτερος 'Ερμῆς προςβλέπει ὀνειρῶδες. Ἵνα οἱ ὀφθαλμοὶ ὦσιν ἐντεταμένοι ἐπὶ τὸν παῖδα, ἀπῃτεῖτο στάσις τῆς κεφαλῆς βεβιασμένη καὶ στροφὴ τῶν μυώνων τοῦ λαιμοῦ ὑπερμέτρως μεγάλη. Καὶ θὰ ἐπέκτα μὲν ἐκ τούτου τὸ ἄγαλμα ἑνότητα μᾶλλον συντεταγμένην, ἀλλὰ θὰ ἔχανε κάλλος καὶ ἐλευθερίαν. Ὡς δ' ἔχει νῦν, ἵσταται πρὸ ἡμῶν ὁ θεὸς ἐν πλήρει ἀφροντισίᾳ, σπουδάζων μὲν περὶ τὴν αὐτῷ ἀνατεθειμένην λειτουργίαν ἀλλ' ἄνευ ἐντάσεως ἀγωνιώδους, ἐνεργὸς ἀλλὰ καὶ σύναμα ἄγων φαιδρὰν σχολήν, πιστὸς τροφεὺς ἀλλὰ μετέχων ὀλυμπικῆς βεβαιότητος, ἐλεύθερος καὶ αὐτάρκης, ἐν καλλονῇ ἀκτινοβόλῳ καρπούμενος τῆς νεότητος αὐτοῦ τῆς αἰωνίου.

Διὰ τὴν ἔξοχον τέχνην τοῦ Πραξιτέλους ἦτο ἐντολὴ τὰ μάλιστα ἐπαγωγὸς ἡ παράστασις τοῦ θεοῦ τῆς παλαίστρας, τοῦ ἔχοντος στιβαρὰ τὰ μέλη, τοῦ ἀκατοπονήτου θεράποντος τοῦ Διός, ἀναπαυομένου ἐπιχαρίτως. Ἔχομεν ἤδη τὴν μετάβασιν εἰς τὸ ἀνθρώπειον, χωρὶς νὰ βλαβῇ ἡ εὐπρέπεια ἡ θεϊκή. Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ μέλη ὑπομιμνήσκουσι τοὺς ἀρχαίους χρόνους. 'Εν τοῖς εὐρέσιν ὤμοις καὶ τῇ ἁδρᾷ παραστάσει τῶν ὀστῶν ἀναγνωρίζομεν ἔτι τὸν ἀρχαιότερον τρόπον τῆς πλαστικῆς· ἀπ' ἐναντίας δὲ πάντα τὰ ἁπαλὰ μέλη ἐνέχουσιν ἀνέκφραστον τρυφερότητα καὶ τὸ ὅλον σῶμα περιρρέει κυματισμὸς γραμμῶν αἵτινες κατολισθαίνουσιν ἄνω καὶ κάτω, ὡς ἡ ἐπιφάνεια ὑδάτων ἐλαφρῶς ὑπὸ τοῦ ἀνέμου κινουμένων. Ἡ δὲ στάσις δεικνύει μᾶλλον ἐλαστικότητα ἢ ῥωμαλεότητα, πρὸς δὲ τὴν μαλακὴν στροφὴν τῆς ὀσφύος ἀποτελεῖ ἀντίθεσιν ἰσχυρὰν ὁ ὁριζοντίως καταπίπτων ὄγκος τοῦ ἱματίου, ὁμοίως ὡς ὁ χιτὼν τῆς ἀναδυομένης 'Αφροδίτης, τοῦ περιλαλήτου καλλιτεχνήματος τοῦ Πραξιτέλους, οἷον καθορῶμεν αὐτὸ ἐν τοῖς νομίσμασι τῆς Κνίδου καὶ ἐν τοῖς ἀρίστοις τῶν σωζομένων ἀπομιμημάτων. Ἦτο δὲ αὕτη προφανῶς μία τῶν ἀρεστῶν ἐπαναλήψεων τοῦ μεγάλου καλλιτέχνου, ὅστις ἠδύ-

1 Ἔννοεῖ ὁ συγγραφεὺς τὰ γύψινα ἀπεκμάγματα τοῦ ὀλυμπικοῦ 'Ερμοῦ καὶ τοῦ ἀγάλματος τοῦ Βελβεδέρε τὰ ἐκτεθέντα ἐν τῇ τοῦ Βερολίνου Singakademie.

νατο ἐν ταῖς πτυχαῖς νἀποδείξῃ πῶς ἔλυε παίζων τὰ δυςχερέστατα προβλήματα ἐν τῇ κατεργασίᾳ τοῦ μαρμάρου.

Τὸ δὲ παρέχον ἡμῖν ἐπὶ τῇ θέᾳ τοῦ Ἑρμοῦ χαρὰν ἀμύθητον εἶνε τοῦτο πρὸ πάντων, ὅτι δὲν ἔχομεν πρὸ ἡμῶν ὠχρὰν ἀπομίμησιν, ἀλλ' ὅτι περί τε τὰ κατ' ἀλήθειαν πεπλασμένα πάρεργα ὡς καὶ ἐν τῇ ἰδεώδει κυρίᾳ εἰκόνι πρόκειται ἡμῖν ἔργον οἷον ἐξῆλθεν ἐκ χειρὸς τοῦ καλλιτεχνήσαντος αὐτό, ἔχον πλήρη τὴν νεκρὰν ἀκμὴν τοῦ πρωτοτύπου, οἵας δὲν δύναται νὰ ἐπιτύχῃ οὐδὲ ὁ ἐπιμελέστατος τῶν ἀπομιμουμένων. Περὶ τούτου δὲ μαρτυρεῖ καὶ ὅ τι ἔμεινεν ἔτι ἀτελείωτον, τὸ ὀπίσθιον μέρος· ἐκεῖ βλέπομεν ἔτι τὰς ὀξείας γραμμὰς ἔνθα ἡ σμίλη τοῦ γλύπτου ἀνεπαύθη, ἐπειδὴ δὲν ἦτο ἀναγκαῖον νὰ δοθῇ εἰς τὰ νῶτα ἡ ὑστάτη τελείωσις τῆς ἐπιφανείας, τοῦ ἀγάλματος ὄντος προωρισμένου νὰ ἐκτεθῇ ἔν τινι κόγχῃ. Περὶ τούτου δ' ἔτι ὡραιοτέρα μαρτυρία εἶνε πρὸ πάντων τὸ φέρον τὴν σφραγῖδα ὑψίστης τελειώσεως, ἡ *κεφαλή*. Ἐπειδή, τοῦθ' ὅπερ κατὰ τὰς προτέρας βαθμῖδας τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἑλληνικῆς τέχνης ἦτό τι ἐπουσιῶδες καὶ ὅπερ ἐν τοῖς ἀγάλμασι τῶν θεῶν ἐλάχιστα πάντων ἐτόλμων νὰ ἐπεξεργασθῶσι — παραβληθήτω ἐπὶ παραδείγματι ἡ ἐστερημένη ἤθους θεϊκὴ κεφαλὴ ἐπὶ τοῦ λαμπροῦ κορμοῦ ἐν τῷ ἀετώματι τοῦ Ἀλκαμένους —, τοῦτο κατέστη νῦν, καὶ ἴσα ἴσα διὰ τοῦ Πραξιτέλους, τὸ κύριον. Οὕτω λοιπὸν καὶ ἐνταῦθα ὁ κολοφὼν τοῦ ὅλου εἶνε ἡ κεφαλὴ τοῦ Ἑρμοῦ, ἡ νεανικὴ κεφαλὴ ἡ πλήρης ἁδρᾶς ῥώμης, ἡ πρᾴος ὄψις μὲ τὸ ἐλαφρῶς ἠνεῳγμένον στόμα, τοὺς βαθεῖς καὶ ἵμερον ἀπορρέοντας ὀφθαλμούς, τὸ μετρίως ἐρρυτιδωμένον μέτωπον, ὅπερ δεξιᾷ καὶ ἀριστερᾷ χωρίζεται ἀπὸ τῶν κροτάφων διὰ μεγάλων μυϊκῶν στιβάδων καὶ σκιάζει τὸ βλέμμα. Ἐν τῇ κεφαλῇ ταύτῃ οὐδεμία ὑπάρχει ἐπιφάνεια ἀργή, εἶνε δὲ τὰ πάντα οὕτω μεστὰ σχηματισμοῦ καὶ ζωῆς, ὥστε καὶ αὐτὴ ἡ κεφαλὴ τῆς μηλίας Ἀφροδίτης φαίνεται κατ' ἀντιπαραβολὴν κενή. Ἡ μαλακὴ χάρις ἡ περιβάλλουσα τὰς παρειάς, τὰ χείλη, τὸ γένειον μετὰ τοῦ λακκίσκου αὐτοῦ ἐξευγενίζεται διὰ τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἀρρενωπῆς αὐστηρότητος τῆς ἐφαπλουμένης ἐπὶ τῆς ὄψεως, ἡ δ' ἐν μικροῖς πυκνοῖς λόφοις οἱονεὶ ἐν ταραχῇ ἀναφυομένη οὔλη κόμη εἶνε τὸ γνώρισμα ὑπέρπλεω φυσικῆς δυνάμεως, οἵα ἐκφαίνεται ἐν τῷ ὀρθίῳ αὐχένι ὡς καὶ κατὰ τὰ στήθη καὶ τοὺς ὤμους.

Ἄρα τὸ καταλαμβάνον τὴν ψυχὴν ἡμῶν ἐπὶ τῇ θέᾳ τοῦ ἀγάλματος τούτου δὲν εἶνε ἡ ἄψογος εὐρυθμία ἀνδρικῆς καλλονῆς, ἀλλ' ἡ πλησμονὴ τῆς ζωῆς, ἡ ἁρμονία ψυχῆς καὶ σώματος, ὁ ἠθικὸς χαρακτὴρ ὁ διαπνέων τὸν λίθον. Ἐκ τῆς θέας τοῦ προσώπου διαβλέπει τις ὅτι ἡ ψυχὴ ἡ ἐν αὐτῷ ἐνεικονιζομένη εἶνε καθυπερτέρα πόθων ἀγεννῶν οὐδὲ σαλεύεται ὑπὸ φιλαυτίας καὶ ἐπιθυμιῶν ἡδονικῶν. Ἐντεῦθεν ἡ λάμψις ἡσύχου εἰρήνης ἡ ἠρεμοῦσα ἐπὶ τούτου τοῦ ἀγάλματος, ἀπορρέοντος εἰρήνην καὶ χαράν.

Οὕτω δὴ ἐξανέτειλε διὰ τῆς εὑρέσεως τοῦ πλάσματος τούτου ἀστὴρ νέος, οὗ χαίροντες δεχόμεθα τὰς ἀκτῖνας καὶ περὶ ὃν τὸ ἑξῆς θὰ ταχθῶσι τὰ

λοιπὰ ἔργα τοῦ Πραξιτέλους καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἰς ὅλον συμπαγέστερον, κατανοούμενα κάλλιον καὶ ἐκτιμώμενα ὀρθότερον. Ἐπειδὴ πάνθ' ὅσα εἶνε ἡμῖν γνωστὰ περὶ τοῦ ἀριστοτέχνου συντάσσονται οὕτως ἀβιάστως εἰς τὰ ἐν τούτῳ τῷ ἔργῳ προκείμενα ἡμῖν ὥστε δὲν ἔχομεν ἀφορμὴν νὰ νομίσωμεν ὅτι ὁ Πραξιτέλης ὁ ἀναφερόμενος ὡς γλύπτην τούτου τοῦ ἔργου εἶνε ἄγνωστός τις ἔγγονος τοῦ ὁμωνύμου περιφανοῦς καλλιτέχνου, ἐπίγονός τις τῆς κλασικῆς περιόδου τῆς τέχνης.

Ἡμεῖς δὲ χαίρομεν, ὅτι ἡ νέα αὕτη ἀποκάλυψις ἑλληνικῆς καλλονῆς δι' ἡμῶν πρώτων ἦλθεν εἰς φῶς καὶ ὅτι εἰς τὰ πολλὰ ἅτινα ἐζητήθησαν καὶ εὑρέθησαν, εἰς τὰ μνημεῖα τῆς γραφῆς καὶ γλώσσης, εἰς τοὺς θεμελιώδεις τοίχους τῶν οἰκοδομῶν καὶ κατασκευῶν ἐν τῷ ἱερῷ χώρῳ τῆς Ἄλτεως, εἰς τὰ ἔργα παλαιᾶς πελοποννησιακῆς τέχνης, εἰς τὰ μεγαλοπρεπῆ πλάσματα τοῦ Παιωνίου καὶ Ἀλκαμένους προσετέθη ὡς ἀπροσδόκητος θεωρικὴ δωρεὰ ὁ Ἑρμῆς τοῦ Πραξιτέλους, ἀμοιβὴ πλουσία πάσης ἡμῶν ἐργασίας καὶ πάντων τῶν πόνων καὶ οἱονεὶ ἐχέγγυον, ὅτι τὸ πρὸ εἴκοσι καὶ ἑπτὰ ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἕδρας ταύτης ὑποκινηθέν, ὑπὸ δὲ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ κράτους ἐν ἐλευθερίῳ ἀγάπῃ πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην ἐπιχειρηθὲν ἔργον ἀπέβη διαρκὲς μνημεῖον τιμῆς διὰ τὸν γερμανικὸν λαὸν καὶ πηγὴ διὰ τὴν ζωηρὰν ἀναγνώρισιν τῶν μεγίστων χρόνων τῆς ἀρχαιότητος ἀνεξάντλητος ἐπὶ χρόνον μακρόν».

Σ. Π. Λ.

ΠΟΙΚΙΛΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ

ΥΠΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Σ. ΚΟΝΤΟΥ.

§ 35.*

Παράλειψις λέξεως ἢ ῥήσεως, ἀναπλήρωσις. Διάλειμμα, πλήρωμα.

Οὐ μόνον κακαὶ ἀναγνώσεις ὑπὸ τῶν βιβλιογράφων ἐγίνοντο, αἵτινες διορθώσεως ἢ ἐπανορθώσεως ἐδέοντο, ἀλλὰ καὶ ἠφανίζοντο ἢ ἐξέπιπτον ἐκ τῶν βιβλίων ἄλλοτε μὲν λέξεις ἄλλοτε δὲ ῥήσεις βραχεῖαι ἢ μακραί, ἃς πολλάκις ἀνεπλήρουν ἢ προσετίθεσαν οἱ φιλοτιμούμενοι ἄρτιον καὶ ἀνελλιπῆ τὸν λόγον ν' ἀποφήνωσιν. Ἠφανίζοντο δ' αἱ λέξεις καὶ αἱ ῥήσεις ἢ διότι ὑπὸ τῶν γραφέων παρεωρῶντο ὁπωσδήποτε καὶ παρελείποντο, ὅπερ συχνάκις συνέβαινεν, ἢ διότι ἐβλάπτοντο καὶ ἐφθείροντο τἀντίγραφα ὑπὸ σητῶν μά-

* Ἴδε σελ. 50, 110, 203 271.

λιστα διαβιβρωσκόμενα. Τὰ συνήθως νῦν λεγόμενα χάσματα ὠνομάζοντο ὑπὸ τῶν παλαιοτέρων *διαλείμματα*, τὰ δὲ πρὸς ἀπαρτισμὸν τοῦ λόγου προστιθέμενα ἐκαλοῦντο *πληρώματα*.

Στράβ. σελ. 609 «Ἐπειδὴ δὲ ᾔσθοντο τὴν σπουδὴν τῶν Ἀτταλικῶν βασιλέων, ὑφ' οἷς ἦν ἡ πόλις, ζητούντων βιβλία εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς ἐν Περγάμῳ βιβλιοθήκης, κατὰ γῆς ἔκρυψαν ἐν διώρυγί τινι· ὑπὸ δὲ νοτίας καὶ σητῶν κακωθέντα ὀψέ ποτε ἀπέδοντο οἱ ἀπὸ τοῦ γένους Ἀπελλικῶντι τῷ Τηΐῳ πολλῶν ἀργυρίων τά τε Ἀριστοτέλους καὶ τὰ τοῦ Θεοφράστου βιβλία· ἦν δὲ ὁ Ἀπελλικῶν φιλόβιβλος μᾶλλον ἢ φιλόσοφος· διὸ καὶ ζητῶν ἐπανόρθωσιν τῶν διαβρωμάτων εἰς ἀντίγραφα καινὰ μετήνεγκε τὴν γραφὴν *ἀναπληρῶν* οὐκ εὖ καὶ ἐξέδωκεν ἁμαρτάδων πλήρη τὰ βιβλία».

Γαλην. Τόμ. Ζ', σελ. 893 «Οὐ μόνον δὲ κατ' αὐτὸ διενήνοχεν ἡ ἐν τῷ ἕκτῳ τῶν Ἐπιδημιῶν ῥῆσις τῆς ἐν τῷ δευτέρῳ ἀλλὰ καὶ καθ' ὅσον ἐν τοῖς ἐφεξῆς — ἡ ἑτέρα συζυγία *παραλέλειπται* παντάπασιν ἐν τῷ δευτέρῳ, ἐνδεικνυμένου κἀνταῦθα σαφῶς τοῦ γραφέως ἤτοι ῥᾳθυμίαν ἐσχάτην ἢ ῥᾳδιουργίαν· εἰ μὲν γὰρ ὅλας ὑπερέβαινε λέξεις, ἐσχάτως ἦν ῥᾴθυμος· εἰ δὲ τὰς ὁμοίας ἀλλήλαις ἀγνοῶν ὅπῃ διαφέρουσιν ἐν καὶ ταὐτὸν ἀμφοτέρας δηλοῦν ἐνόμιζεν, εἶτ' ἐξῄρει τὴν ἑτέραν, εἰς ἄκρον ἀφῖκτο περιεργίας ἐπανορθωτὴν αὑτὸν τῶν Ἱπποκράτους συγγραμμάτων οὐχ ὑπηρέτην ἀποφαίνων. Τοῦτο μὲν δὴ χρήσιμόν ἐστι μεμνῆσθαι πρὸς πολλὰς τῶν ἀσαφῶν ῥήσεων, ἐν αἷς ἤτοι *παραλελεῖφθαί* τι πιθανόν ἐστιν ἢ παραγεγράφθαι (Γρ. *παρεγγεγράφθαι*)· οὐδὲν γὰρ κωλύει κατ' ἐκείνας ἤτοι τὸ λεῖπον προστιθέντας ἢ τὸ ἡμαρτημένον ἐπανορθοῦντας ἀπεργάζεσθαι τέλεόν τε καὶ ἀληθῆ τὸν λόγον» (Πρβ. καὶ σελ. 891 κέξ.). Τόμ. ΙΕ', σελ. 911 «Τὰ οὖν ἐν ἀρχῇ τῆς ῥήσεως *παραλέλειπται*, ἁμαρτόντος τοῦ πρώτου βιβλιογράφου καὶ μετὰ ταῦτα μεινάσης τῆς ἁμαρτίας». Τόμ. ΙϚ', σελ. 688 «Διὸ καὶ πιθανῶς τις ἐπ' αὐτῆς τῆς ῥήσεως ἔλεγε λείπειν ἀπόφασιν τὴν ΜΗ *παραλελειμμένην* ὑπὸ τοῦ πρώτου τὸ βιβλίον μεταγραψαμένου, καθάπερ καὶ ἄλλα πολλὰ πολλάκις ἐν πολλοῖς βιβλίοις ὡμολόγηται τὰ μὲν *παραλελεῖφθαι*, τὰ δὲ ὑπηλλάχθαι, μηδενὸς ὕστερον ἐπανορθῶσαι τὰ ἡμαρτημένα τολμήσαντος». Τόμ. ΙΖ', β', σελ. 775 «Οὐ πάντως ἡ κύστις ἀλλ' ἐνδέχεται καὶ νεφρούς· ὥσθ' ἡμάρτηται φανερῶς ὁ ἀφορισμός, ἤτοι γε αὐτοῦ τοῦ Ἱπποκράτους παριδόντος ὅλου τοῦ λόγου τὸ ἥμισυ μέρος ἢ τοῦ πρώτου βιβλιογράφου *παραλιπόντος*». Τόμ. ΙΗ', β', σελ. 654 «Ἐγχωρεῖ δὲ ταύτην *παραλελεῖφθαι* φάναι ὑπὸ τοῦ βιβλιογράφου, καθάπερ καὶ ἄλλα πολλὰ ἐν πολλοῖς βιβλίοις Ἱπποκράτους τε καὶ ἄλλων εὑρίσκομεν τὰ μὲν ἡμαρτημένα φανερῶς τὰ δὲ *παραλελειμμένα*». Πρβ. καὶ σελ. 778 «τινὰ δὲ τοῦ χάρτου κοπέντος ἢ κατά τινα ἄλλην περίστασιν ἀπολομένου τοῦ γράμματος ἢ συγχυθέντος» καὶ Τόμ. ΙΖ', α', σελ. 795 «δυνατὸν γὰρ δὴ οὕτω καὶ λεπτῆς ἰνὸς ἀπολωλυίας συναπολέσθαι τὴν γραμμὴν ταύτην — καὶ κατ' ἀρχὰς εὐθὺς αὐτὴν ἀμυδρὰν γραφεῖσαν ἐξίτηλον ὑπὸ τοῦ χρόνου γενέσθαι».

Πάππ. 'Αλεξ. σελ. 1116,5 «καὶ γὰρ ἡμεῖς κατὰ πολλὰ μέρη διεφθαρμένοις ἐνετύχομεν *ἀνάρχοις τε καὶ ἀτελέσι* βιβλίοις». Πρβ. καὶ 'Αρτεμίδωρ. σελ. 2,9 'Ερχ.

'Εν τῇ Εὐαγγελικῇ Προπαρασκευῇ τοῦ Εὐσεβίου βιβλ. Δ', κεφ. ζ' παρατίθεται περικοπὴ τοῦ Πορφυρίου, ἐν ᾗ φέρεται «'Επεὶ κἀγὼ τοὺς θεοὺς μαρτύρομαι ὡς οὐδὲν οὔτε προστέθεικα οὔτε ἀφεῖλον τῶν χρησθέντων νοημάτων, εἰ μή που λέξιν ἡμαρτημένην διώρθωσα ἢ πρὸς τὸ σαφέστερον μεταβέβληκα ἢ τὸ μέτρον ἐλλεῖπον ἀνεπλήρωσα ἤ τι τῶν μὴ πρὸς τὴν πρόθεσιν συντεινόντων διέγραψα, τὸν δὲ νοῦν ἀκραιφνῆ τῶν ῥηθέντων διετήρησα, εὐλαβούμενος τὴν ἐκ τούτων ἀσέβειαν μᾶλλον ἢ τὴν ἐκ τῆς ἱεροσυλίας τιμωρὸν ἑπομένην δίκην».

Τὰ ὀνόματα *διάλειμμα* καὶ *πλήρωμα* βλέπει τις ἐν τοῖς εἰς 'Αριστοφάνη Σχολίοις "Ορν. 1342 «Μετὰ τοῦτον ἑνὸς στίχου φέρουσί τινες *διάλειμμα* καὶ 'Αριστοφάνους *πλήρωμα* οὕτως·

ἐρῶ δ' ἐγώ τι τῶν ἐν ὄρνισιν νομῶν».

Πρβ. καὶ Σφ. 1283 «Μετὰ τοῦτον *διάλειμμα* στίχων» καὶ «Μετὰ τὸ *διάλειμμα* ἐν πολλοῖς φέρεται κτέ.» καὶ «'Ηλιόδωρος· μετὰ τὸν στίχον τὸν

γλωττοποιεῖν εἰς τὰ πορνεῖ' εἰσιόνθ' ἑκάστοτε

εἰσὶ τόποι ἑπτὰ ἔχοντες στιγμὰς καὶ ἀλόγως, ὧν ἐκ προχείρου μὲν εὑρεῖν τὸν λόγον οὐκ ἔστι· τὰ δὲ τοιαῦτα πολλάκις εἶπον ὅτι ὑπολαμβάνω ἐν τοῖς πρώτοις ἀντιγράφοις φθαρέντα ὅτι μὲν τοσαῦτα ἦν τὸν ἀριθμὸν γνωσθῆναι, οὐ μὴν τίνα».

Εἶνε δὲ καὶ ἐν κώδικι τοῦ Πλουτάρχου γεγραμμένον «Τὸ χωρίον τοῦτο ἀσαφέστατόν ἐστι διὰ τὸ πολλαχοῦ διαφθαρέντα τὰ τῶν παλαιῶν ἀντιγράφων μὴ δύνασθαι σώζειν τὴν συνέχειαν τοῦ λόγου. Καὶ εἶδον ἐγὼ παλαιὰν βίβλον, ἐν ᾗ πολλαχοῦ *διαλείμματα* ἦν, ὡς μὴ δυνηθέντος τοῦ γράφοντος εὑρεῖν τὰ λείποντα, ἐλπίσαντος δ' ἴσως εὑρήσειν ἀλλαχοῦ. 'Ενταῦθα μέντοι κατὰ συνέχειαν ἐγράφη τὰ διαλείποντα τῷ μηκέτι ἐλπίδας εἶναι τὰ λείποντα εὑρεθήσεσθαι. Τοῦτ' αὐτὸ τοίνυν χρὴ νοεῖν καὶ πανταχοῦ τοῦ βιβλίου, ἔνθα τις τοιαύτη ἀσάφεια εὑρίσκεται» ("Ιδε Κόβητον *Orat.* σελ. 67 καὶ *Miscell. Crit.* σελ. 517 κέξ.).

§ 36.

'Αντιβάλλω (*ἀντίγραφον* ἢ *ἀντίγραφα*), *παραβάλλω*, *ἀντεξετάζω*, *παραναγινώσκω*, *ἀνταναγινώσκω*. *'Αντίβολον* ἢ *ἀντιβόλαιον*.

Τῶν παρασκευαζομένων ἑκάστοτ' ἀντιγράφων ἐγίνετο ὑπὸ τῶν ἐπιθυμούντων ὑγιῶς αὐτὰ καὶ ἀπταίστως νὰ ἔχωσιν ἐπιμελὴς ἀντιπαράθεσις πρὸς τὰ

ἐξ ὧν μετελαμβάνοντο ἢ πρὸς ἄλλα παλαιὰ καὶ σφαλμάτων ἀπηλλαγμένα. Καὶ ἄλλως δὲ πλημμελοῦς τῆς γραφῆς ἔν τινι βιβλίῳ ἐλεγχομένης ἢ ἀπορίας περὶ αὐτῆς ἀνακυπτούσης ἢ διαφωνίας κατὰ τὴν λέξιν ὑπαρχούσης ἢ διαλείμματός τινος φαινομένου, ἐκρίνετο ἀναγκαία ἡ παραβολὴ ἀντιγράφων πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς γνησίας ἐκφορᾶς ἢ πρὸς ἀπαλλαγὴν τῆς ἀμφιβολίας ἢ πρὸς ἐκλογὴν τῆς κρείττονος καὶ ἀποδεκτοτέρας λέξεως ἢ πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ λείποντος. Εὑρίσκονται δ' ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ οὐκ ὀλίγα ῥήματα ταττόμενα ἐπὶ τοῦ ἐκτελοῦντος τὸ ἔργον τῆς ἀντιπαραθέσεως, οἷον *ἀντιβάλλω*, *παραβάλλω*, *ἀντεξετάζω*, *παραναγινώσκω* καὶ *ἀντιαναγινώσκω*. Τὸ παλαιότερον ἀντίγραφον, πρὸς ὃ ἐρρυθμίζετο τὸ διορθούμενον, ὠνομάζετο *ἀντίβολον* καὶ *ἀντιβόλαιον* ἢ κατὰ τύπον Βυζαντιακὸν *ἀντιβόλιν* (=ἀντιβόλιον). Συνέβαινε δὲ πολλάκις δι' ἔλλειψιν ἀκριβῶν καὶ ἀξιοπίστων ἀντιγράφων νὰ παραλαμβάνηται ὡς ἀντίβολον βιβλίον ἀνάπλεων ἁμαρτημάτων.

Ἀντιβάλλω - ἀντιβολή. Στράβ. σελ. 609 «καὶ βιβλιοπῶλαί τινες γραφεῦσι φαύλοις χρώμενοι καὶ οὐκ *ἀντιβάλλοντες*, ὅπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων συμβαίνει τῶν εἰς πρᾶσιν γραφομένων βιβλίων». σελ. 790 «πλὴν γὰρ τῆς τάξεως τά γε ἄλλα καὶ τῇ φράσει καὶ τῇ ἐπιχειρήσει ταὐτά ἐστι κείμενα παρ' ἀμφοτέροις· ἐγὼ γοῦν ἀπορούμενος ἀντιγράφων εἰς τὴν *ἀντιβολὴν* ἐκ θατέρου θάτερον *ἀντέβαλον*». Εἰρην. παρ' Εὐσεβ. Ἐκκλ. Ἱστορ. Ε', κ', 2 «ὁρκίζω σε τὸν μεταγραψάμενον τὸ βιβλίον τοῦτο — ἵνα *ἀντιβάλῃς* ὃ μετεγράψω καὶ κατορθώσῃς αὐτὸ πρὸς τὸ ἀντίγραφον τοῦτο, ὅθεν μετεγράψω, ἐπιμελῶς». Γεώργ. Κεδρην. Τόμ. Α', σελ. 444 «οὔτε γὰρ δειπνῆσαι ἔστιν ἡμῖν *ἀντιβάλλουσιν* οὔτε δειπνήσασιν περιπατῆσαι καὶ διαναπαῦσαι τὰ σώματα ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς καιροῖς ἐκείνοις φιλοσοφεῖν καὶ ἀκριβοῦν τὰ ἀντίγραφα ἀναγκαζόμεθα», κτλ. Πρβ. καὶ Ψευδαριστέ. ΜΑ' «οἱ δὲ ἐπετέλουν ἕκαστα σύμφωνα ποιοῦντες πρὸς ἑαυτοὺς ταῖς *ἀντιβολαῖς*» (Ἴδε Εἰνιχήνιον *Εὐσεβ. Ἐκκλ. Ἱστορ.* Τόμ. Γ', σελ. 220 καὶ Οἰκονόμον *περὶ τῶν Ο'* Τόμ. Β', σελ. 380).

Ἐν κώδιξιν εὑρέθη γεγραμμένον «Ἀντωνῖνος *ἀντέβαλεν*, Πάμφιλος διόρθωσα» καὶ «*ἀντεβλήθη* πρὸς παλαιώτατον λίαν ἀντίγραφον» καὶ «*ἀντεβλήθη* δὲ πρὸς τὸ ἐν Καισαρείᾳ ἀντίγραφον τῆς βιβλιοθήκης τοῦ ἁγίου Παμφίλου χειρὶ γεγραμμένον τοῦ αὐτοῦ» καὶ «ἕως ὧδε *ἀντεβλήθη*» (Ἴδε Κόβητον *Ὑπερείδ. Ἐπιταφ.* σελ. 27 καὶ *Καιν. Διαθ.* σελ. XXVII καὶ Βέργκιον *Ποιητ. Λυρ.* σελ. VII ἐκδ. δ').

Ἐπειδὴ δὲ τῷ ἀντιβάλλειν παρέπεται τὸ διορθοῦν, διὰ τοῦτο παρὰ τῷ Ἡσυχίῳ ἀναγινώσκεται «Ἀντιβάλλει: ἀντιστρέφει ἢ διαβάλλει ἢ *διορθοῖ* ἢ ἐπιστρέφει».

Ἐν τοῖς τοῦ Εἰρηναίου παρ' Εὐσεβ. Ἐκκλησ. Ἱστορ. Ε', η', 14 φέρεται

«συνελθόντων δὲ αὐτὸν ἐπὶ τὸ αὐτὸ παρὰ τῷ Πτολεμαίῳ καὶ *συναντιβαλόντων* ἑκάστου τὴν ἑαυτοῦ ἑρμηνείαν, ὁ μὲν θεὸς ἐδοξάσθη, αἱ δὲ γραφαὶ ὄντως θεῖαι ἐγνώσθησαν». Πρβ. καὶ Κλήμ. Ἀλεξ. σελ. 410 «ἑκάστου δὲ ἐν μέρει κατ' ἰδίαν ἑκάστην ἑρμηνεύσαντος προφητείαν συνέπνευσαν αἱ πᾶσαι ἑρμηνεῖαι *συναντιβληθεῖσαι* καὶ τὰς διανοίας καὶ τὰς λέξεις».

Παραβάλλω καὶ *ἀντεξετάζω*. Γαλην. Τόμ. ΙΗ', Β', σελ. 321 «ἐπίσκεψαι μὲν πρῶτον εἰ μὴ τὸ βιβλίον ἡμάρτηταί σου *παραβάλλων* τε καὶ *ἀντεξετάζων* τοῖς ἀξιοπίστοις ἀντιγράφοις». Πρβ. καὶ Ζωναρ. Ἐπιτ. Ἱστορ. Τόμ. Α', σελ. 310,11 Διν8. «καὶ μετὰ τὸ τέλος ὁμοῦ συνελθεῖν καὶ τὰς ἑκάστων συγγραφὰς *παραβληθείσας* ἀλλήλαις εὑρεθῆναι μήτε κατὰ νοῦν μήτε μὴν κατὰ λέξεις διαφωνούσας ἀλλὰ συμφώνους ἐν ἅπασιν».

Παρ' Ὠριγένει Τόμ. Α', σελ. 240 ἀναγινώσκεται «τὸ δ' ὅμοιον περὶ τὰ ὀνόματα σφάλμα πολλαχοῦ τοῦ Νόμου καὶ τῶν Προφητῶν ἔστιν ἰδεῖν, ὡς ἠκριβώσαμεν ἀπὸ Ἑβραίων μαθόντες καὶ τοῖς ἀντιγράφοις αὐτῶν τὰ ἡμέτερα *συγκρίναντες* μαρτυρηθεῖσιν ὑπὸ τῶν μηδέπω διαστραφεισῶν ἐκδόσεων Ἀκύλου καὶ Θεοδοτίωνος καὶ Συμμάχου», παρὰ δ' Εὐσεβίῳ Ἐκκλ. Ἱστορ. Β', κη', 16 κεῖται «εἰ γάρ τις θελήσει συγκομίσας αὐτῶν ἑκάστου τὰ ἀντίγραφα *ἐξετάζειν πρὸς ἄλληλα*, κατὰ πολὺ ἂν εὕροι διαφωνοῦντα» καὶ μετ' ὀλίγα «ἔνεστι γὰρ *συγκρῖναι* τὰ πρότερον ὑπ' αὐτῶν κατασκευασθέντα τοῖς ὕστερον πάλιν ἐπιδιαστραφεῖσι καὶ εὑρεῖν κατὰ πολὺ ἀπᾴδοντα».

Σημειωτέον δ' ὅτι παρ' οὐδενὶ τῶν παλαιοτέρων τοῦ Ἀριστοτέλους κεῖται τὸ ῥῆμα *συγκρίνω* ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ *παραβάλλω* ἢ *ἀντιπαραβάλλω*. Ὁ Φρύνιχος γράφει σελ. 278 «*Σύγκρισις*: Πλούταρχος ἐπέγραψε σύγγραμμά τι τῶν αὐτοῦ Σύγκρισις Ἀριστοφάνους καὶ Μενάνδρου. Καὶ θαυμάζω πῶς φιλοσοφίας ἐπ' ἄκρον ἀφιγμένος καὶ σαφῶς εἰδὼς ὅ τι ποτέ ἐστιν ἡ σύγκρισις ἐχρήσατο ἀδοκίμῳ φωνῇ. Ὁμοίως δὲ καὶ τὸ *συγκρίνειν τόνδε τῷδε* καὶ *συνέκρινεν* ἡμάρτηται. Χρὴ οὖν *ἀντεξετάζειν* καὶ *παραβάλλειν* λέγειν». Ἀκριβέστατα θὰ ἐπεξέλθωμεν τήν τε παλαιὰν καὶ τὴν μεταγενεστέραν χρῆσιν τοῦ ῥήματος *συγκρίνω* ἐν ἑτέρῳ τόπῳ.

Παραναγι(γ)νώσκω. Λογγῖν. Ἀποσπ. Ϛ', 2 «ταῦτα γὰρ οὖν καὶ μάλιστα διημάρτηται· καὶ πάνυ βουλοίμην ἂν ἐλθεῖν μοι παρὰ σοῦ τὰ μετ' ἀκριβείας γεγραμμένα τοῦ *παραναγνῶναι* μόνον, εἶτα ἀποπέμψαι πάλιν». Συνέσ. Ἐπιστ. ΞΖ', σελ. 217, α' «καὶ τοῖς ταχυγράφοις τὰ ἀντίτυπα δοῦναι τῶν τότε γραφέντων ἐπέταξεν, ἵνα, εἰ μὴ τυγχάνεις δεξάμενος τὴν ἐπιστολήν, ἔχοις *παραναγνοὺς* διαιτῆσαί τε καὶ πρὸς ἐμὲ διαπέμψασθαι τἀμοιβαῖα» (Ἴδε Τούπιον *Λογγῖν*. σελ. 529 Οὐεισκ. καὶ Λοβέκκιον *Φρυν*. σελ. 218. Πρβ. καὶ *Stud. Curt.* Τόμ. Γ', σελ. 91). Ἐν τῷ Λογίῳ Ἑρμῇ εἶνε τάδε ὑπὸ τοῦ Κοδήτου γεγραμμένα «Τὸ *παραναγιγνώσκειν* ὅ,τι ἐστὶν ὁ Ψευδα-

ριστατος, ὡς ἔοικεν, ἀγνοεῖ· εἰ δὲ μή, ὁ Πτολεμαῖος ἠκροάσατο πρῶτον μὲν τῶν Ἑβραϊστὶ γεγραμμένων, εἶτα δὲ τῶν αὐτῶν αὖθις Ἑλληνιστὶ μεθηρμηνευμένων, τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ *παραναγνωσθῆναι*, οἷον *ἀντιβληθῆναι*» (Τόμ. Α', σελ. 180. Πρβ. καὶ *Leipz. Stud.* Τόμ. Α', σελ. 227).

Ἀνταναγι(γ)νώσκω. Φρύνιχ. σελ. 217 «*Ἀντιβαλεῖν*: καὶ τοῦθ' ἑτερόν τι σημαίνει καὶ ἑτέρως ὑπὸ τῶν πολλῶν λέγεται· σημαίνει γὰρ τοιοῦτόν τι, ὁποῖον τὸ ἀντιτιθέναι, λέγεται δὲ νῦν ἀντὶ τοῦ *ἀνταναγνῶναι*» καὶ Σοφιστ. Προπαρ. σελ. 27,10 «*Ἀνταναγνῶναι*: χρήσιμον, οὐκ *ἀντιβαλεῖν* οὐδ' *ἀντεξετάσαι*». Πρβ. καὶ Ἀνών. Συναγ. Λέξ. Χρησ. σελ. 410,31 «*Ἀνταναγνῶναι*: οὐκ *ἀντιβαλεῖν*. Οὕτω Κρατῖνος» (Ἴδε Μεινέκιον *Ἀποσπ. Κωμ.* Τόμ. Β', σελ. 190).

Ἀντίβολον ἢ *ἀντιβόλιν* ἢ *ἀντιβόλαιον*. Ἐν κώδικι τοῦ Δημοσθένους φέρεται σχόλιον εἰς σελ. 1440 «Αἱ τοιαῦται μεταθέσεις κατὰ λήθην τῆς ὅλης ὑφῆς τοῦ λόγου ἐκ τῆς τοῦ *ἀντιβόλου* γεγόνασι τῶν φύλλων ἀναρμόστου συνθέσεως», ἐν δ' ἑτέρῳ αὐτοῦ κώδικι εὑρίσκεται γεγραμμένον «Ἐγράφη ἀπὸ *ἀντιβολαίου* μυριοσφάλτου» (Ἴδε Βοιμέλιον *Δημοσθ. Δημηγορ.* σελ. 268. Πρβ. καὶ Δινδόρφιον *Πολυβ.* Τόμ. Α', σελ. XXXIII). Ἐν τῇ Παλατίνῃ Ἀνθολογίᾳ εἶνε προσγεγραμμένον βιβλ. ϛ', 269 «Εἰς τὸ *ἀντιβόλιν* οὐ κεῖται τοῦ κυροῦ Μιχαήλ. Πόθεν οὖν ἐγράφη οὐκ οἶδα» καὶ βιβλ. Ζ', 428 «Ἕωὧδε ἀντεβλήθη πρὸς τὸ *ἀντιβόλιν* τοῦ κυροῦ Μιχαὴλ καὶ διωρθώθη τινάς πλὴν ὅτι κἀκεῖνο σφάλματα εἶχεν» (Πρβ. Πόλακον *Μνημοσ.* 1877, σελ. 322).

Οὐδὲν δὲ κωλύει νὰ παραπήξωμεν τούτοις καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Βησσαρίωνος γεγραμμένα «Ἴστω ὁ ἀναγινώσκων τὸ παρὸν βιβλίον γεγράφθαι μὲν ἀπὸ *πρωτοτύπου ἐσφαλμένου* κἀντεῦθεν πλῆρες ἁμαρτιῶν εἶναι· ἐμὲ μέντοι, οὐ ἀναλώμασι γέγραπται, σφόδρα ἐπιθυμοῦντ' αὐτὸ κτήσασθαι καὶ μὴ ἄλλως δυνάμενον ἑλέσθαι μᾶλλον αὐτὸ ὁπωσοῦν σχεῖν καὶ μετὰ τοσούτων σφαλμάτων ἢ μηδόλως τοῦ ποθουμένου τυχεῖν».

Παρατηρητέον δ' ἐν παρόδῳ ὅτι ἡ ἀσυμφωνία τῶν ἀντιγράφων ὀνομάζεται καὶ *διαφωνία* καὶ *διαφορά*. Λέγεται δὲ καὶ *ἡ τῶν ὀνομάτων κατὰ τὴν γραφὴν διαφωνία*, κτλ. Ὠριγέν. Τόμ. Γ', σελ. 357 «Καὶ εἰ μὲν μὴ καὶ περὶ ἄλλων πολλῶν *διαφωνία* ἦν πρὸς ἄλληλα *τῶν ἀντιγράφων*, ὥστε πάντα τὰ κατὰ Ματθαῖον μὴ συνᾴδειν ἀλλήλοις — Νυνὶ δὲ δῆλον ὅτι πολλὴ γέγονεν *ἡ τῶν ἀντιγράφων διαφορά* — Τὴν μὲν οὖν ἐν τοῖς ἀντιγράφοις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης *διαφωνίαν*, θεοῦ διδόντος, εὕρομεν ἰάσασθαι κριτηρίῳ χρησάμενοι ταῖς λοιπαῖς ἐκδόσεσιν· τῶν γὰρ ἀμφιβαλλομένων παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα διὰ *τὴν τῶν ἀντιγράφων διαφωνίαν* τὴν κρίσιν ποιησάμενοι

ἀπὸ τῶν λοιπῶν ἐκδόσεων τὸ συνῷδον ἐκείναις ἐφυλάξαμεν». Γαλην. Τόμ. ΙΖ', α', σελ. 593 «διὰ τοῦτο καὶ τὴν *τῶν ἀντιγράφων διαφωνίαν* δύσκριτόν τε ἅμα καὶ περιττὴν ἡγησάμενος ἀπέλιπον». Τόμ. ΙΣΤ', σελ. 487 «*τὴν τῶν ὀνομάτων κατὰ τὴν γραφὴν διαφωνίαν*, ὅταν ἡ αὐτὴ φυλάττηται διάνοια, ἐατέον ἐστίν· ὅταν δὲ τὴν διάνοιαν ὑπαλλάττῃ, οὐκ ἀμελητέον αὐτῆς». Πρβ. καὶ Τόμ. ΙΖ', β', σελ. 98 «ἀλλ' οὐδ' ἀντίγραφον εὗρον οὕτως ἔχον οὐκ ὀλίγοις ἐντυχὼν διὰ τὸ βούλεσθαι γνῶναι τάς τε παλαιὰς γραφὰς καὶ τὰς ἅπασιν ὁμολογουμένας ἢ *διαφωνουμένας*». Ὡς δ' ἐνταῦθα λέγει ὁ Γαληνὸς ὅτι οὐκ ὀλίγοις ἐνέτυχεν ἀντιγράφοις, οὕτως ἀλλαχοῦ ὅτι εἶδε ἅπαντα τά τε ἐν ταῖς δημοσίαις βιβλιοθήκαις καὶ τὰ παρὰ τοῖς φίλοις. Τόμ. ΙΖ', β', σελ. 194 «οὐ μὴν ἡμεῖς γε ἐν δυοῖν ἀλλ' ἐν πᾶσιν οἷς ἀνέγνωμεν οὕτως ἔχουσαν εὕρομεν τὴν λέξιν ἐξεπίτηδες ἅπαντα μὲν ἰδόντες τὰ κατὰ τὰ δημοσίας βιβλιοθήκας, ἅπαντα δὲ τὰ παρὰ τοῖς φίλοις.»

Η ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΙΣ ΕΝ ΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ [1]

Η ΝΕΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΟΥ ΥΑΚΙΝΘΟΥ

Ὁ πατὴρ Ὑάκινθος θ' ἀνοίξῃ μεθαύριον τὴν Ἐκκλησίαν, ἣν ἀπὸ τῆς ἐλεύσεως αὐτοῦ εἰς τὴν Γαλλίαν ἀνήγγειλεν ὅτι ἐσκόπει νὰ ἱδρύσῃ. Εἶνε γεγονός, πρὸς ὃ οὔτε οἱ φίλοι οὔτε οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ δύνανται νὰ μένωσιν ἀδιάφοροι. Ἐπῆλθεν ἡ στιγμὴ νὰ σχηματισθῇ ἀκριβὴς ἰδέα τῶν ἀρχῶν τῆς νέας λατρείας. Αἱ ἀρχαὶ αὗται ἐκτεθεῖσαι ἤδη ὑπὸ τοῦ Ὑακίνθου ἐν ταῖς στήλαις τῆς Ἐπιθεωρήσεως ἡμῶν ἀνεπτύχθησαν ἐν τῷ συγγράμματι, ὅπερ ὁ εὔγλωττος μεταρρυθμιστὴς ἐσχάτως ἐξέδωκε καὶ ἐν ᾧ ἀνεδημοσίευσε τὰς τέσσαρας ὁμιλίας, ἃς τὸ παρελθὸν ἔτος ἀπήγγειλε.[2] Καιρὸς ἄρα ν' ἀναλύσωμεν σπουδαίως τὸ σύγγραμμα τοῦτο καὶ νὰ τὸ ἐξετάσωμεν ἄλλως ἢ ὑπὸ ἁπλῆν ῥητορικὴν ἔποψιν. Καὶ εἶναι μὲν ὁμολογουμένως τὸ βιβλίον ὑπὸ ῥητορικὴν ἔποψιν ἄξιον προσοχῆς· διότι καὶ ἐν αὐτῷ τὴν αὐτὴν ἀπαντῶμεν εὐρύτητα καὶ τὸ ὕψος τῶν ἰδεῶν, τὴν αὐτὴν δύναμιν καὶ τὸν πλοῦτον τῆς φράσεως, ἅτινα ἀναδεικνύουσι τὸν Ὑάκινθον ἕνα τῶν μεγίστων ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν ῥητόρων. Ἀλλ' ἡ πραγματικὴ τοῦ βιβλίου τούτου ἀξία ἔγκειται ἀλλαχοῦ.

Ὁ Ὑάκινθος δὲν προτίθεται πλέον ἐνταῦθα, ὡς ἐν τοῖς προηγουμένοις κηρύγμασι, νὰ προσβάλῃ μετὰ δυνάμεως τὰς καταχρήσεις τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ καταδείξῃ τὴν ἀνάγκην τῆς μεταρρυθμίσεως· σκοπεῖ νὰ

[1] Ἐκ τῆς Revue Politique et Littéraire. no 32. 8 février 1879.

[2] Les principes de la Reforme catholique, ou l'harmonie du catholicisme et de la civilisation, par Hyacinthe Loyson, prêtre.

πραγματοποιήση τὴν μεταρρύθμισιν ταύτην διατυπῶν τὸ πρόγραμμα αὐτῆς ἐπιχειρεῖ νὰ ἱδρύσῃ ἐκκλησίαν γαλλικανικὴν, καθολικὴν ἅμα καὶ ἐλευθέραν. Εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, ἡ προκήρυξις τοῦ μετερρυθμισμένου καθολικισμοῦ, οὗτινος ἡ λατρεία μέλλει νὰ ἐγκαινισθῇ ἐν Παρισίοις.

Ἂς μὴ ἐκπλαγῇ ὁ ἀναγνώστης, ἂν ἐν τῇ ἀναλύσει ταύτῃ ἀναγράφω σκοπίμως πολλὰς παραπομπάς. Ἐν ζητήμασι τοιούτοις ἡ λεπτοτάτη ἀκρίβεια εἶναι ἀναγκαιοτάτη καὶ ὁ μόνος τρόπος πολλάκις τοῦ ἀποδιδόναι ἀναλλοίωτον τὴν ἰδέαν τοῦ μεταρρυθμιστοῦ εἶναι τὸ παρεισάγειν αὐτὸν τὸν μεταρρυθμιστὴν λαλοῦντα.

Ἅπαν τὸ σύστημα τοῦ Ὑακίνθου συγκεφαλαιοῦται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ βιβλίου αὐτοῦ: «ὁ παπισμὸς ἐξασθενίζει τὸν καθολικισμὸν καὶ ὁ καθολικισμὸς ἀποτελεῖ τὴν δύναμιν τοῦ παπισμοῦ». Φρονεῖ ὅτι ὁ καθολικισμὸς δύναται νὰ χωρισθῇ τοῦ παπισμοῦ καὶ ὅτι ὁ καθολικισμὸς καθαρθεὶς οὕτω καὶ μεταρρυθμισθεὶς δύναται ἔτι νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἡ θρησκεία τοῦ μέλλοντος. Διὰ τοῦτο ἐπιγράφει τὰς τέσσαρας αὐτοῦ ὁμιλίας *περὶ τῆς ἁρμονίας τοῦ καθολικισμοῦ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ*. Προβάλλει τὴν ἐρώτησιν: Ποία εἶναι ἡ θρησκεία, ἥτις ἐν Εὐρώπῃ, ἰδίως ἐν Γαλλίᾳ, δύναται νὰ προσαρμοσθῇ εἰς τὴν παροῦσαν τῶν κοινωνιῶν κατάστασιν; Παρερχόμενος ἐν σιγῇ τὰ συστήματα τοῦ ὑλισμοῦ καὶ τοῦ θετικισμοῦ, ἃ κατὰ τὸ παρελθὸν ἤδη ἔτος ἀπέκρουσε, πειρᾶται ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἡ ζητουμένη λύσις ἔγκειται οὔτε ἐν τῇ φυσικῇ θρησκείᾳ, οὔτε ἐν τῷ παπισμῷ, ἀλλ' ἐν τῷ ἐλευθέρῳ καὶ μετερρυθμισμένῳ καθολικισμῷ.

Τὴν πρώτην αὐτοῦ ὁμιλίαν ἀφιεροῖ εἰς τὴν μελέτην τῆς φυσικῆς θρησκείας. Ἡ φυσικὴ θρησκεία, λέγει, καίπερ στηριζομένη μόνον ἐπὶ τοῦ λόγου καὶ τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, εὑρίσκει ὅμως ἐν τῇ ἐσωτερικῇ ταύτῃ ἀποκαλύψει τὰς τρεῖς οὐσιώδεις τῆς πίστεως ἀληθείας, τὸν Θεὸν, τὴν ψυχὴν καὶ τὴν ἀθανασίαν. Εἶνε λοιπὸν θρησκεία ἀληθὴς, ἀλλὰ θρησκεία ἀτελὴς καὶ συγκεχυμένη. Λαμβάνει ἄλλως τε δύο διαφόρους μορφὰς, τὴν τοῦ θεϊσμοῦ (theisme) καὶ τὴν τῆς μονοθεΐας (deisme). Ἰδοὺ πῶς χαρακτηρίζει αὐτὰς ὁ ῥήτωρ.

«Ἡ μονοθεΐα καὶ ὁ θεϊσμὸς εἶναι ἀμφότεροι θρησκεῖαι λυκαυγοῦς μὲ τὴν διαφορὰν τὴν ὑπάρχουσαν μεταξὺ τῶν δύο λυκαυγῶν. Ἂν ὑπάρχουσι τῷ ὄντι χαρακτηριστικὰ κοινὰ προσεγγίζοντα τὸ λυκαυγὲς τῆς ἑσπέρας πρὸς τὸ τῆς πρωΐας, ὑπάρχουσιν ἄλλα καθιστῶντα αὐτὰ ὅλως ἀνόμοια. Τὴν πρωΐαν ἡ φύσις ὅλη σκιρτᾷ, ἡ δημιουργία φέρεται πρὸς τὴν ὁρατὴν τῆς ζωῆς πηγὴν, αὔρα πνέουσα ἐπὶ τῆς γῆς φέρει πρὸς τὴν ἀνατολὴν πάντα τὰ ἀρώματα καὶ τὰ ᾄσματα. Τὴν ἑσπέραν τοὐναντίον ἄνεμος ἀπειρηκὼς κείρει τὸ ἔδαφος καὶ φαίνεται συμπτύσσων τὰς πτέρυγας αὐτοῦ· οἱ κάλυκες προσκλίνουσι πρὸς τὰ στελέχη αὐτῶν, τὰ ᾄσματα σβέννυνται ἐπὶ τῶν φωλεῶν. Ἀφ' ἑνὸς, ὁ ἥλιος ἀνατέλλει, ἡ ἡμέρα ἄρχεται· ἀφ' ἑτέρου, τὸ φῶς θνήσκει, ἡ νὺξ προβαίνει.

Ἐφ' ὅσον οἱ χρόνοι ἐγγίζουσιν ἢ ἀφίστανται τοῦ χριστιανισμοῦ, δύο ἀνά-

λογοι ἀπόψεις ἀναφαίνονται ἐν τῇ φυσικῇ θρησκείᾳ· ἀφ' ἑνός, αἱ προϊοῦσαι λάμψεις τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας, ἐν ᾗ οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἐδίστασαν ν' ἀνακαλύψωσιν εὐαγγελικὴν προπαρασκευήν· ἀφ' ἑτέρου, αἱ ἐπισκοτίσεις αἱ διαδοχικαὶ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας, ἥτις ἄγει εἰς τὴν ἐξάλειψιν οὐ μόνον τῆς πίστεως, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ λόγου».

Ὁ θεϊσμός, ἑνὶ λόγῳ, ἐπικαλεῖται καὶ ποθεῖ τὴν ἀποκάλυψιν· ἡ μονοθεΐα ἀρνεῖται αὐτήν.

Ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις καὶ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ χώρᾳ ὁ θεϊσμὸς δὲν ὑφίσταται πλέον, ἀλλ' ἡ μονοθεΐα εἶναι ἀρκούντως διαδεδομένη, χάρις ἰδίως εἰς τοὺς δύο ἐνδόξους ἄνδρας, τὸν Βολταῖρον καὶ Ρουσσώ, μάλιστα τὸν Βολταῖρον, ὃν ὁ Δεμουλὲν ἐκάλει τὸν τρίτον μέγαν ἐκτελεστὴν τῆς ὑπερτάτης δικαιοσύνης ἐπὶ τὴν Ἐκκλησίαν. Τῷ ὄντι, ἂν ὁ Βολταῖρος δὲν ὑπῆρξε χριστιανός, δὲν πταίει ὁ χριστιανισμός, ἀλλ' οἱ χριστιανοί, οἵτινες ἐγένοντο δήμιοι ἐν ὀνόματι τῆς θρησκείας. Ἄς παύσῃ εἰλικρινῶς ἡ Ἐκκλησία τοὺς διωγμούς, καὶ ἡ κοινωνία ὁλόκληρος θὰ ἐπανέλθῃ εἰς αὐτήν.

Ἐν τούτοις παρὰ τὰς παρεκτροπὰς τῶν καθολικῶν, παρὰ τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Βολταίρου, παρὰ τὰς προσπαθείας τῆς συνελεύσεως, ἥτις ἐγένετο πρὸς στιγμὴν ἡ ἐπίσημος θρησκεία, ἡ μονοθεΐα δὲν ἠδυνήθη νὰ ῥιζοβολήσῃ παρ' ἡμῖν. Διότι, κυρίως εἰπεῖν, δὲν εἶναι θρησκεία, ἀλλὰ φιλοσοφία ἐλλειπὴς καὶ πεπλανημένη. Ὁ Θεὸς τῆς μονοθεΐας, ὅστις ἠδυνήθη νὰ δημιουργήσῃ, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ κοινωνῇ μετὰ τῶν ἀνθρώπων, εἶναι εἴδωλον. Ὀφθαλμοὺς ἔχει καὶ δὲν βλέπει, ὦτα ἔχει καὶ δὲν ἀκούει, στόμα ἔχει καὶ δὲν λαλεῖ. Ἰδίως δὲν ἔχει καρδίαν . . . Πῶς θὰ ἠγάπα ἡμᾶς, ἀφοῦ ἀγνοεῖ ἡμᾶς Πῶς θὰ ἦτο πατήρ, ἀφοῦ εἶναι ὁ ἀπόλυτος ;»

Δὲν εἶναι ὁ Θεὸς οὗτος, οὗτινος ἔχει χρείαν ὁ λαός, ὁ λαὸς οὗτος τῶν χωρικῶν καὶ τῶν ἐργατῶν ὁ μὴ νοῶν θεωρίας. «Ὁ λαὸς ἔχει χρείαν Θεοῦ, ὃν εὑρίσκει εὐκόλως, Θεοῦ ἁπλουστάτου καὶ ἰδίως ἀγαπῶντος, Θεοῦ ὅστις χωρὶς νὰ παύσῃ νὰ ἦναι μέγας καὶ μυστηριώδης συγκατέβη μέχρις ἡμῶν καί, δοξάσας, τὴν πενίαν γεννηθεὶς ἐν φάτνῃ ἀπεθέωσε τὴν θλῖψιν ἀποθανὼν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ.»

«Τοιοῦτος ὁ Θεὸς τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ ἂν ἦναι ὁ Θεὸς τῶν μεγάλων καὶ τῶν σοφῶν, ὅταν οἱ μεγάλοι καὶ οἱ σοφοὶ ἦναι ταπεινοὶ καὶ καθαροί, εἶναι πρὸ πάντων ὁ Θεὸς τῶν κοπιώντων καὶ πεφορτισμένων, ὁ Θεὸς τοῦ λαοῦ».

Ὁ Ὑάκινθος ἀποκρούει μετὰ τῆς φυσικῆς θρησκείας καὶ τὸν προτεσταντισμόν. Προσβάλλει μάλιστα τὸν φιλελεύθερον προτεσταντισμὸν τὸν μὴ ἀποδεχόμενον τὰς περιληπτικὰς τῆς πίστεως ὁμολογίας ἢ τηροῦντα μόνον ἐξ αὐτῶν ἄρθρα τινά. Κατὰ τὸν Ὑάκινθον, οἱ ἑνωτικοὶ (les unitaires), οἱ σοκινιανοὶ δὲν εἶναι χριστιανοί—δὲν εἶναι λίαν τολμηρὸν τὸ ἀρνεῖσθαι τὸ ὄνομα τοῦτο εἰς ἀνθρώπους οἵτινες διεκδικοῦσιν αὐτὸ ἐντόνως ; Καταγωνίζεται τὰς δόξας αὐτῶν μετὰ πολλῆς τῆς δριμύτητος ἐν τῇ τρίτῃ αὐτοῦ ὁμιλίᾳ, ὑποστηρίζων πάσῃ δυνάμει

τὴν θεότητα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἂν ὁ Ἰησοῦς δὲν εἶναι Θεός, λέγει, ἂν ὁ Ἰησοῦς δὲν εἶναι ὁ υἱὸς τοῦ Ὑψίστου κατ' ἔννοιαν ἐξαιρετικὴν εἰς αὐτὸν μόνον ἐφαρμοζομένην, ὁ Μωϋσῆς καὶ ὁ Μωάμεθ ὑπῆρξαν μεγαλήτεροι ἐκείνου, διότι πλέον ἢ ἐκεῖνος ἀφανίζονται ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.... «Δόξα τῷ Ὑψίστῳ, ἀναφωνεῖ ἐπανειλημμένως ὁ Μωάμεθ· εἶμαι ἁπλοῦς ἄνθρωπος ἀποσταλεὶς ὑμῖν». Ἄλλως ὁ Ἰησοῦς. Μετὰ τῆς πίστεως εἰς τὸν ἕνα Θεὸν ἀπαιτεῖ τὴν αὐτὴν πίστιν καὶ εἰς ἑαυτόν: Πιστεύετε εἰς Θεὸν καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε...

«Οὐδεὶς ἀπεθέωσεν οὕτως ἑαυτὸν ὡς ὁ Ἰησοῦς. Εἰς μάτην οἱ ἐνωτικοὶ ἀποκρούοντες τοὺς ἰσχυρισμοὺς τούτους ζητοῦσι νὰ δικαιωθῶσι παριστῶντες τὸ ἔξοχον τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ διδασκαλίας καὶ τὸ τέλειον τῶν προσωπικῶν αὐτοῦ ἀρετῶν· ἂν ὁ Ἰησοῦς δὲν ἦναι υἱὸς Θεοῦ, ὁμοούσιος τῷ Πατρί, ταῦτα εἶναι περιστάσεις ἐπιβαρυντικαί. Περίστασις ἐπιβαρυντική, ἡ ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλία! Περιστάσεις ἐπιβαρυντικαί, ὁ βίος καὶ ὁ θάνατος τοῦ Ἰησοῦ. Λόγοι τοιοῦτοι, πράξεις τοιαῦται καθιστῶσιν αὐτὸν τὸν φοβερώτατον τῶν ἀπατεώνων εἴς τε τὸν Ἰσραὴλ καὶ εἰς ἅπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος. Οὕτως οἱ ἀληθεῖς μονοθεϊσταὶ τῆς καθ' ἡμᾶς ἐποχῆς, οἱ Ἰουδαῖοι, δὲν ἠπατήθησαν... Δὲν μέλει ἡμῖν περὶ τῶν καλῶν ἔργων σου, ἔλεγον εἰς τὸν Ἰησοῦν· σὲ λιθοβολοῦμεν διὰ τὰς βλασφημίας σου καὶ διότι ἄνθρωπος ὢν ἐποίησας σεαυτὸν Θεόν».

Τοιαύτη πρέπει νὰ ἦναι τῷ ὄντι, λέγει ὁ ῥήτωρ, ἡ ἰδέα πάντων τῶν σοβαρῶν μονοθεϊστῶν. Ὡς πρὸς τοὺς χριστιανούς, ὀφείλουσιν οὗτοι ἀπολύτως ν' ἀνομολογήσωσι τὴν θεότητα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ἐκ τοῦ θεμελιώδους τούτου δόγματος, τοῦ μόνου, κατὰ τὸν Ὑάκινθον, ὅπερ τὸ Εὐαγγέλιον ῥητῶς προεκήρυξεν, ἀπορρέουσι κατ' ἀνάγκην πάντα τὰ ἄλλα: ἡ τριάς, ἡ πτῶσις, ἡ ἀπολύτρωσις, ἡ μέλλουσα ζωή.

«Καὶ πάντα ταῦτα, ἀναφωνεῖ ὁ ῥήτωρ ἐν θαυμαστῇ συγκινήσει, πάντα ταῦτα περιλαμβάνονται ἐν ὀλίγαις λέξεσι μεταφυσικαῖς καὶ ἁπλαῖς, θεολογικαῖς καὶ λυρικαῖς, ἐν τῷ συμβόλῳ τῆς πίστεως. Ναί, δὲν ἔχομεν ἡμεῖς οἱ καθολικοὶ λατῖνοι, καθολικοὶ ἕλληνες, καθολικοὶ ἀγγλικανοί, εἰς οἱονδήποτε τῆς ἐκκλησίας κλάδον ἂν ἀνήκωμεν, δὲν ἔχομεν σύμβολον νεωστὶ ποιηθέν, στρεβλούμενον ὡς ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια ἢ ψυχρὸν ὡς ὁ ἀνθρώπινος λόγος, ἀλλὰ τὸ ἔνθουν ᾆσμα τῆς πίστεως. Ἡ ὀρθοδοξία αὕτη δὲν συζητεῖ, βεβαιοῖ· δὲν λαλεῖ, ᾄδει. Ἐναρμονίως καὶ ἀναλλοιώτως ᾄδει τὸν θριαμβευτικὸν τοῦτον ὕμνον, ἀρχαιότερον αὐτῆς τῆς ἀρχαίας πρωτευούσης. Πιστεύω εἰς ἕνα Θεόν.

«Οἱ σοφοὶ τῆς ἀρχαιότητος μόλις ἐψέλλισαν ὅ,τι κηρύττουσιν οἱ ἀμαθεῖς οὗτοι, τὰ παιδία ταῦτα, αἱ γυναῖκες αὗται. Ἀναντιρρήτως ποιμήν τις Ἰουδαῖος, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Χωρήβ, τὸ προεῖπε πρὸ αἰώνων, ἀλλὰ δι' ἕνα μόνον λαόν, δι' ἕνα μόνον ναόν, οὐχὶ δ' ὡς ἐνταῦθα διὰ τὸν καθολικισμόν, ὅστις εἶναι πανταχοῦ. Καὶ ἰδοὺ ὅ,τι ὁ Ἰσραὴλ δὲν ἔγνω, ἀλλ' ὅ,τι ἀποτελεῖ

τὴν δόξαν αὐτοῦ. Πιστεύω εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, Θεὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν, σαρκωθέντα, σταυρωθέντα καὶ ἀναστάντα. Πιστεύω εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν καὶ λαλοῦν διὰ παντὸς χριστιανοῦ· κἀγὼ ὁ ἀνάξιος οἶδα ὅτι ἐν τῷ κύκλῳ τούτῳ, ὁμοιάζοντι πρὸς τὴν φάτνην ἐν ᾗ ἐγεννήθη ὁ Κύριός μου, προφητεύω τὴν στιγμὴν ταύτην κατ' ἴδιον τρόπον. Πιστεύω εἰς μίαν, ἁγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν καὶ βέβαιος ἔν τε τῇ ἐλπίδι καὶ τῇ πίστει μου, διορῶν διὰ τοῦ θανάτου ὡς διὰ περικαλλύματος διαφανοῦς προσδοκῶ τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν καὶ τὴν ζωὴν τοῦ μέλλοντος».

Ἀνέγραψα σκοπίμως ὁλόκληρον τὸ χωρίον τοῦτο· ὁ ἀναγινώσκων αὐτὸ ἀνευρίσκει μέρος τῶν ἐντυπώσεων, αἵτινες τοσοῦτον ζωηρῶς κατέλαβον τὸ ἀκροατήριον, ὅτε ὁ Ὑάκινθος ἀπαγγέλων ἤ, ὡς αὐτὸς λέγει, ᾄδων τὸ σύμβολον μετὰ τόνου ἐμπνεομένου ὑπὸ βαθείας πίστεως, ἐξήλειψε πρὸς στιγμὴν ἐν τῇ γενικῇ συγκινήσει καὶ τῷ ἀκατασχέτῳ θαυμασμῷ πάσας τὰς διαφωνίας καὶ πάσας ἴσως τὰς ἀντιφάσεις τοῦ μικτοῦ ἀκροατηρίου, ὅπερ συνεῖχε τὴν ἀναπνοὴν αὐτοῦ, ἵνα ἀκούσῃ τὸν ῥήτορα.

Τὸν προτεσταντισμὸν ἐν συνόλῳ εἶπον ἤδη ὅτι ὁ Ὑάκινθος ἀπορρίπτει. Ἡ προτεσταντικὴ μεταρρύθμισις μετὰ τοῦ ἀπολύτου αὐτοῦ ἀτομισμοῦ, αἱ πολυάριθμοι αὐτοῦ αἱρέσεις, αἱ τάσεις αὐτοῦ αἱ δημοκρατικαὶ καὶ πολλάκις ἐπαναστατικαί, ταῦτα πάντα ἀπαρέσκουσιν αὐτῷ μεγάλως· δυνατὸν εἰπεῖν, ὅτι ὁ Ὑάκινθος δὲν νοεῖ τὸ ἀληθὲς τοῦ προτεσταντισμοῦ πνεῦμα. Ἐξαιρεῖται ἡ ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία, ἣν θεωρεῖ ὡς μὴ οὖσαν καθαρῶς προτεσταντικήν, διότι διετήρησε τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα μετὰ τῶν πλείστων ἐθίμων καὶ διδασκαλιῶν τοῦ καθολικισμοῦ· ἄλλως, δὲν ἐξετάζει κατὰ βάθος τὸν προτεσταντισμόν, εἰς ὃν ἀρκεῖται ἀντιτεθεὶς τὴν καθολικὴν ἑνότητα καὶ ἱεραρχίαν. Ὡσαύτως ἀναπτύσσων τὰς ἰδέας αὐτοῦ περὶ τοῦ ἐλευθέρου καθολικισμοῦ καταγωνίζεται τοὺς ὑπεραλπείους, καθ' ὧν ἐπιτίθεται αὐστηρότατος.

Εἶναι ἤδη καιρὸς νὰ ἴδωμεν τὰς ἰδέας αὐτοῦ περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ.

Τὸ σύμβολον τοῦ ἐλευθέρου καθολικισμοῦ, κατὰ τὸν Ὑάκινθον, πρέπει νὰ ἦναι οἱ λόγοι οἱ ἀποδιδόμενοι εἰς τὸν ἱερὸν Αὐγουστῖνον, ἤτοι, *ἐν τοῖς ἀναγκαίοις ἑνότης, ἐν τοῖς ἀμφιβόλοις ἐλευθερία, ἐν πᾶσιν ἀγάπη*. Οὕτως ἀφίσταται ἔνθεν μὲν τῶν οὐγενότων, οἵτινες διαρρηγνύουσι τὴν ἑνότητα, ἔνθεν δὲ τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, ἐν ᾗ ἄρχει πανταχοῦ τὸ ὁμοιόμορφον, ἀλλ' οὐδαμοῦ ἡ ἐλευθερία, οὐδαμοῦ ἡ ἀγάπη.

Ἡ μεταρρυθμισμένη καθολικὴ ἐκκλησία πρέπει νὰ ἦναι χριστιανική, καθολικὴ καὶ ἐλευθέρα. Ἵνα ᾖ χριστιανική, πρέπει νὰ δεχθῇ ὡς βάσιν αὐτῆς τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας· ἀλλ' ἵνα ᾖ καθολική, δὲν ἀρκεῖ τοῦτο· πρέπει πρὸς τούτοις ν' ἀναγνωρίσῃ τὸ κῦρος τῶν ἀληθῶς οἰκουμενικῶν συνόδων, ἤτοι

τῶν πρὸ τοῦ σχίσματος τῶν ἐκκλησιῶν, καὶ νὰ διατηρήσῃ τὴν ἱεραρχίαν καὶ τὴν ἱερωσύνην. Εἰς τοῦτο ὁ Ὑάκινθος ἀποδίδει μεγίστην σημασίαν. «Ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, λέγει, ἡ ἐξουσία ἐθεμελιώθη ἐν ἀρχῇ διὰ θετικῆς θελήσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. . . . . Νομίζω ὅτι ὑπάρχει θείῳ δικαίῳ διάκρισις μεταξὺ κλήρου καὶ λαϊκῶν. . . . . Ἂν ἐν τούτῳ συνίσταται τὸ εἶναι κληρικόν, εἶμαι κληρικός».

Αὕτη εἶναι προδήλως ἡ οὐσία αὐτὴ τοῦ καθολικισμοῦ, καὶ ἐν τούτῳ ὁ Ὑάκινθος χωρίζεται τελέως τοῦ προτεσταντισμοῦ. Χωρίζεται ὅμως ἐξίσου τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας, διότι παραδέχεται, ὅτι πᾶσα Ἐκκλησία, ἧς ἡ ἱεραρχία προέρχεται κατ' εὐθεῖαν ἐκ τῶν Ἀποστόλων, δικαιοῦται νὰ ὀνομάζηται καθολική. Οὕτως ὁ τίτλος οὗτος ἀνήκει αὐτοδικαίως εἰς τὴν ἀνατολικὴν καὶ τὴν ἀγγλικανικὴν ἐκκλησίαν ὡς εἰς τὴν λατινικὴν ἢ ρωμαϊκήν, ἥτις ἀδίκως ἐσφετερίσθη τὸν τίτλον τοῦτον.

Ἀλλ' ἡ ἐκκλησία ὀφείλει νὰ ἦναι οὐ μόνον καθολική, ἀλλὰ καὶ ἐλευθέρα καὶ ἐν τούτῳ κυρίως συνίσταται ἡ μεταρρύθμισις τοῦ Ὑακίνθου. Ἐπειδὴ ἡ ἑνότης πρέπει νὰ ἐπιβάλληται μόνον ἐν τοῖς ἀναγκαίοις, πᾶν ὅ,τι δὲν ὁρίζεται ὑπὸ τῆς ἁγίας Γραφῆς ἢ ὑπὸ τῶν πρώτων συνόδων ἀνήκει εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς ἀτομικῆς συνειδήσεως. Αἱ ἀποφάσεις τῶν συνόδων τοῦ μέσου αἰῶνος καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων, οἱονδήποτε ἂν ᾖ τὸ ἱστορικὸν αὐτῶν ἐνδιαφέρον, ἐλαχίστην ἔχουσι σημασίαν ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ δόγματος ἢ τοῦ κύρους. Ἡ πρώτη ἀναγκαία τῆς ἀρχῆς ταύτης συνέπεια εἶναι ἡ ἄρσις τοῦ παπισμοῦ, ὅστις οὐδὲν ἔχει νῦν τὸ κοινὸν πρὸς τὸ πρωτεῖον τῶν πρώτων αἰώνων. Ὁ παπισμός, οὗτινος ἴχνη δὲν ἀπαντῶσιν ἐν τῇ καινῇ Διαθήκῃ, πηγάζει ἐκ τῆς ὑπερμέτρου φιλοδοξίας τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης, καθ' οὗ ἐξανίσταντο ἤδη οἱ πρῶτοι χριστιανοί. Οἱ τίτλοι αὐτοῦ ὑπάρχουσιν εἰς τὰς *ψευδοϊσιδωρείους διατάξεις*, αἵτινες ἀνωμολογήθησαν μὲν ὑπ' αὐτῶν τῶν παπιστῶν ὡς τερατώδης παραποίησις, μετέβαλον ὅμως τὸν ὀργανισμὸν τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας. «Μεταξὺ τῆς ἐμφανίσεως *τῶν ψευδοϊσιδωρείων διατάξεων* καὶ τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ ἀναμαρτήτου τοῦ πάπα παρῆλθον περὶ τὰ χίλια ἔτη. Τὸ ἔργον, ἀρξάμενον ἀπὸ τοῦ ψεύδους, διήνυσε τὴν λογικὴν καὶ μοιραίαν αὐτοῦ πορείαν, καὶ κατέληξεν εἰς τὴν βίαν. Ἡ ἱστορία τῆς τελευταίας συνόδου εἶναι εὔκολον νὰ γραφῇ· ὁ Γρατρὺ συνεκεφαλαίωσεν αὐτὴν εἰς ὀλίγας λέξεις: ἦτο ἐνέδρα, εἰς ἣν ἐπηκολούθησε πραξικόπημα».

Οὐδὲν ὑπάρχει κοινὸν μεταξὺ τῆς διδασκαλίας τοῦ εἰπόντος· «ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς»· «εἷς ὁ Κύριος ὑμῶν», καὶ τοῦ ὕφους τοῦ πάπα Λέοντος ΙΓ' κηρύσσοντος νῦν ἐν ὀνόματι τῆς καθολικῆς ρωμαϊκῆς Γαλλίας: «Λάλει, Πάτερ ἁγιώτατε, καὶ ἀκούομεν· δίδασκε καὶ πιστεύομεν· ἐντέλλου καὶ πειθόμεθα». Καὶ ἐνταῦθα πρέπει ν' ἀναγράψωμεν αὐτὰς τὰς λέξεις τοῦ ῥήτορος. Ἰδοὺ τὸ συμπέρασμα· «Ἡ ἀποστολικὴ ἐκκλησία ἔκλινε γόνυ μόνον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ ἐνώπιον τοῦ Ἀμνοῦ· ἵστατο δὲ ὀρθία ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων

καὶ τῶν ἀγγέλων. Ἡ σύγχρονος Ἐκκλησία κλίνει πανταχοῦ γόνυ, μάλιστα δ' ἐνώπιον τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις ἀσκεῖ ἐπ' αὐτὴν τὴν δεσποτείαν τὴν ἀποδοκιμασθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ. Κυλίεται πρὸ τῶν ποδῶν αὐτοῦ καὶ λαλεῖ αὐτῷ ὡς ἀπὸ γῆς· «Λάλει, λέγει αὐτῷ, διότι ὁ Θεὸς δὲν λαλεῖ ἡμῖν πλέον· ἡ ἁγία γραφὴ εἶναι ἐσφραγισμένη, ἡ συνείδησις μένει ἄφωνος... Λάλει καί σε ἀκούομεν· δίδασκε, καί σε πιστεύομεν· ἀλλὰ πρὸ πάντων διάτασσε!.. Διάτασσε ἐκείνους, οὓς ὁ Χριστὸς κατέστησεν ἐλευθέρους, ἐκείνους, εἰς οὓς ἀπηγόρευσε νὰ ὀνομάζωσί τινα κύριον ἐπὶ τῆς γῆς· διάτασσε καὶ πειθόμεθα.»

«Καὶ νῦν συμπεραίνων λέγω ὅτι πρέπει νὰ ποιήσωμεν διαζύγιον μετὰ τοῦ παπισμοῦ. Οὕτω καθίσταται δυνατὴ ἡ μεταρρύθμισις τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας· οὕτω καθίσταται δυνατὴ ἡ προσέγγισις τῶν διαφόρων χριστιανικῶν κοινοτήτων καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἀρχαίας καθολικῆς ἑνότητος... Ἐρωτῶσιν, ἂν δύναται νὰ ἦναι ἀληθὴς καθολικὸς ὁ ἀνθιστάμενος εἰς τὸν πάπαν. Ἀποκρίνομαι ὅτι δὲν δύναταί τις νὰ ἦναι ἄλλως καθολικός».

Ἀλλὰ πῶς θὰ διοργανωθῇ ἡ Ἐκκλησία, μὴ ὑπάρχοντος πλέον τοῦ παπικοῦ δεσμοῦ; Θὰ διαιρεθῇ εἰς ἐκκλησίας ἐθνικάς, ἐλευθέρας ἐν τῇ ἐσωτερικῇ διοικήσει, ἀλλ' ἡνωμένας ἐν ταῖς μεγάλαις τοῦ καθολικισμοῦ ἀρχαῖς· ὑπάρχουσιν ἤδη τοιαῦται ἐκκλησίαι· οἷον ἡ ἀγγλικανική, ἡ ἐπισκοπικὴ ἐν Ἀμερικῇ, ἡ τῶν ἰανσενιστῶν ἐν Ὁλλανδίᾳ, ἡ τῶν παλαιοκαθολικῶν ἐν Γερμανίᾳ, ἡ ἑλβετική, ἡ ὀρθόδοξος ἀνατολικὴ καὶ ἄλλαι προσηρτημέναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εἰς τὰς προηγουμένας. Πολλαὶ τῶν ἐκκλησιῶν τούτων εἶναι ἤδη ἡνωμέναι, πᾶσαι δὲ τείνουσι νὰ προσεγγίσωσιν ἀλλήλαις. Ὅ,τι ὁ γάλλος μεταρρυθμιστὴς ἱδρύει τὴν στιγμὴν ταύτην, εἶναι ἑτέρα ἐκκλησία ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς γαλλικανικῆς. Ἀλλ' ἡ ἐκκλησία αὕτη δὲν πρέπει νὰ συγχέηται μετὰ τῆς ἀρχαίας γαλλικανικῆς ἐκκλησίας, ἥτις κακῶς ἔπραξεν ἔνθεν μὲν νὰ μὴ ἀποσχισθῇ ἀπὸ τοῦ πάπα, ἔνθεν δὲ νὰ ἦναι ἄγαν ὑποτεταγμένη εἰς τοὺς βασιλεῖς· θ' ἀκολουθήσῃ ἐν γένει τὰς παραδόσεις αὐτῆς, ἀλλὰ θὰ ἦναι πολὺ ἐλευθερωτέρα, μᾶλλον ἀνεξάρτητος καὶ βασιζομένη ἐπὶ βάσεων ὄντως δημοκρατικῶν.

Ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, οἱ ἐπίσκοποι θὰ ἔχωσι μόνοι τὴν ἐξουσίαν τοῦ χειροτονεῖν ἱερεῖς· ἀλλ' ἡ κοινότης θὰ ἐκλέγῃ μεταξὺ τῶν ἱερέων ὃν θέλει νὰ ἔχῃ ἐφημέριον, ἵνα ὑπάρχῃ ἀληθὴς ἑνότης μεταξὺ τοῦ πνευματικοῦ ποιμένος καὶ τῶν πιστῶν. Καὶ ὁ ἀρχιερεὺς δὲ θὰ ἐκλέγηται· ἀλλὰ πρὶν ἀναλάβῃ τὰ καθήκοντά του, θὰ χειροτονῆται ὑπὸ τῶν λοιπῶν ἀρχιερέων, διότι ἥ τε ἀρχιερωσύνη καὶ ἡ ἱερωσύνη μόνον διὰ τῆς χειρὸς τῶν ἀρχιερέων δύνανται νὰ μεταδοθῶσιν. Οὕτως ὁ Ὑάκινθος ἐλπίζει ὅτι θὰ συνδιαλλάξῃ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τὴν δημοκρατίαν μετὰ τῆς ἱεραρχίας. Ἀναφέρει ὅτι ἡ ἐκλογὴ ἐγίνετο ἐν τῇ ἀρχικῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ὅτι ὁ καθολικισμὸς εἰς τὴν ἐκλογὴν ὀφείλει τινὰς τῶν ἐπιφανεστέρων αὐτοῦ ἐπισκόπων. Ἡ ἐκλογὴ ὡσαύτως παρέσχεν εἰς τὴν Γαλλίαν τὸν συνταγματικὸν κλῆρον τῆς ἐπαναστάσεως, τὸν

κάλλιστον τῶν ὑπαρξάντων. Καὶ ὅμως, παρατηρεῖ δικαίως ὁ συγγραφεύς, ἡ πολιτικὴ τοῦ κλήρου διάταξις ἦτο ἀτελεστάτη· διότι ἐξελέγοντο οἱ ἐφημέριοι ὑπὸ πάντων τῶν πολιτικῶν ἐκλογέων, ἐνῷ τὸ δικαίωμα τοῦτο ἔπρεπε νὰ ἐπιφυλάσσηται εἰς τὰ πραγματικὰ τῆς Ἐκκλησίας μέλη. Παρὰ τὴν ἀνακολουθίαν ταύτην, τὰ ἀποτελέσματα ὑπῆρξαν ἐξαίρετα, τότε μάλιστα ὅτε ὁ κλῆρος ἐκαθάρθη καὶ ἐνισχύθη διὰ τοῦ διπλοῦ διωγμοῦ τοῦ τε ἐξωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ. Καὶ ἐνταῦθα ὁ Ὑάκινθος ποιεῖται δικαίως ἔντιμον μνείαν τοῦ περιφανεστάτου τῶν συνταγματικῶν ἀρχιερέων· «Ναί, λέγει, δὲν εἶμαι ὁ ἀπεριόριστος θαυμαστὴς τοῦ Γρηγορίου . . . Ἡ ἀμερόληπτος ἱστορία θὰ εἴπῃ, ὅτι ὁ Γρηγόριος ὑπῆρξεν ἐκεῖνος, ὅστις ἐν τῇ *ἀνακηρύξει* τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου ἐνέγραψε καὶ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ μετὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ, ὅστις εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν τε δικαιωμάτων καὶ τῶν καθηκόντων· ὅτι ὁ Γρηγόριος ὑπῆρξεν ἐκεῖνος, ὅστις ἐχειραφέτησε τὰς δύο μεγάλας τάξεις τῶν παριῶν τῆς νεωτέρας κοινωνίας, τοὺς Ἰουδαίους καὶ τοὺς Μαύρους· ὅτι ὁ Γρηγόριος ὑπῆρξεν ἐκεῖνος, ὅστις ὑπερμαχῶν τῆς καθολικῆς πίστεως περιεφρόνησε τὴν μανίαν τῶν ἀνθυπάτων τῆς Συμβάσεως». Δὲν εἶναι ἐπίσης ὁ Γρηγόριος, ὡς ἀπέδειξεν ὁ Πρεσσανσέ, ὅστις πλέον παντὸς ἄλλου συνετέλεσεν εἰς τὸ ν' ἀνοιχθῶσιν ἐκ νέου αἱ Ἐκκλησίαι; Καὶ δὲν εἶναι καιρὸς ἅπαξ διὰ παντὸς νὰ ἐξελεγχθῇ ἡ ψευδὴς ἐκείνη ἱστορία ἡ ἀποδίδουσα εἰς τὸν δεσποτισμόν, ἐκπροσωπούμενον ἐν τῷ Ναπολέοντι, ὅ,τι ἡ ἐλευθερία κατώρθωσεν; Ὁ Ναπολέων οὔτε ἀνήγειρεν οὔτε ἀνεκαίνισε τὰς λατρείας· ἐκανόνισεν αὐτὰς καὶ ὑπεδούλωσεν. Ἐπέθηκε καὶ ἐνταῦθα ὡς ἀλλαχοῦ τὴν χεῖρα ἐπὶ τῶν ζωτικῶν δυνάμεων τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας, ἵνα ἀναδείξῃ ἐνταῦθα ὄργανα δεσποτισμοῦ.

Εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν ἐφημερίων καὶ τῶν ἀρχιερέων ὁ Ὑάκινθος προστίθησι δύο ἄλλας μεταρρυθμίσεις, σπουδαιοτάτας ἀμφοτέρας, καὶ ἀποδεκτὰς ἤδη γενομένας ὑπὸ τῶν πλείστων ἐκκλησιῶν τῶν ἀποσχισθεισῶν ἀπὸ τοῦ Βατικανοῦ· αἱ μεταρρυθμίσεις αὗται εἶναι ἡ τελετὴ τῆς λειτουργίας ἐν τῇ ἐθνικῇ γλώσσῃ καὶ ὁ γάμος τῶν ἱερέων. Ἡ ἐκκλησία ὀφείλει νὰ λαλῇ τὴν γλῶσσαν πάντων τῶν λαῶν, ὡς ἔπραττον οἱ Ἀπόστολοι, νὰ μὴ ἔχῃ δὲ ἰδίαν γλῶσσαν ὑπὸ τὴν ἄδικον πρόφασιν ὅτι αἱ ἄλλαι εἶναι ἁπλᾶ ἰδιώματα κοινὰ καὶ βέβηλα. Πῶς δύναται νὰ ἑλκύσῃ τοὺς ἀνθρώπους πρὸς ἑαυτήν, ἂν οἱ ἄνθρωποι δὲν νοῶσιν αὐτήν; Πρέπει οἱ πιστοὶ νὰ γνωρίζωσι τί ὁ Θεὸς λέγει αὐτοῖς ἐν τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ, καὶ τί ἀποκρίνονται αὐτῷ ἐν τῇ λειτουργίᾳ· τότε δὲν θὰ ἐπιτρέψωσι πλέον νὰ ὑφίστανται ἐν τῇ λειτουργίᾳ πράγματα, τὰ ὁποῖα θὰ ἀπεδοκίμαζον, ἂν ἐνόουν.

Ἐν τῷ γάμῳ τῶν ἱερέων ἔγκειται κατ' ἐξοχὴν ἡ πρόληψις τῶν Γάλλων· διότι ὑπάρχουσιν ἐν τῇ χώρᾳ ἡμῶν πολλοὶ μὴ πιστεύοντες εἰς Θεὸν καὶ ὅμως πιστεύοντες στερρῶς εἰς τὴν ἀγαμίαν τῶν ἱερέων. Ἐν τούτοις ἡ ἀγαμία τῶν ἱερέων εἶναι θεσμὸς καθαρῶς ἀνθρώπινος, ὅστις οὐδὲ κατὰ διάνοιαν ὑπῆρχε

παρὰ τοῖς πρώτοις χριστιανοῖς. Ὁ Ἀπόστολος Πέτρος, ὃν ἠθέλησαν ν' ἀνακηρύξωσι πρῶτον πάπαν, ἦτο ἔγγαμος· ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἠκολούθησεν αὐτῷ εἰς Ῥώμην καὶ ὑπέστη πρὸ αὐτοῦ τὸ μαρτύριον. Ἔτι κατὰ τὸν δ' αἰῶνα ὁ μάρτυς Εἰρηναῖος ἐπίσκοπος Σιρμίου καὶ πολλοὶ ἦσαν ἔγγαμοι. Ἡ ἀναγκαστικὴ ἄρα ἀγαμία τοῦ κλήρου εἶναι ἁπλοῦν διοικητικὸν μέτρον. Ὅπως ἂν σκεφθῇ τις περὶ τῆς ἀγαμίας ἐν τῷ παρελθόντι, ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαία ἡ κατάργησις αὐτῆς, ἵνα ὁ ἱερεὺς συνδιαλλαγῇ καὶ μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ μετὰ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας καὶ κρημνισθῇ τὸ τεῖχος τὸ χωρίζον τοὺς κληρικοὺς ἀπὸ τῶν λαϊκῶν. Δὲν νοῶ, ὅτι ὁ γάμος πρέπει, ὡς ἐν τῇ ῥωσικῇ ἐκκλησίᾳ, νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τοὺς ἱερεῖς· ἡ ἐλευθέρα ἀγαμία εἶναι καὶ θὰ μένῃ ἔντιμος ἐξαίρεσις· ἀλλ' ἵνα μὴ ἐκφυλίζηται πρέπει νὰ εἶναι ἐλεύθερος εἰς πάσας τὰς στιγμὰς τοῦ βίου αὐτοῦ, ἤτοι οὐδεμία διοικητικὴ πίεσις ἢ δόξα παρεμποδίζῃ τὸν ἱερέα τὸν αἰσθανόμενον ἑαυτὸν κεκλημένον εἰς τὸν οἰκογενειακὸν βίον.

Ἰδοὺ ἐν γένει ὁ ὀργανισμὸς τῆς νέας Ἐκκλησίας. Οὖσα πολλῷ ἐλευθερωτέρα τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας θὰ ἦναι ἐλευθερωτέρα καὶ τῆς ἀγγλικανικῆς ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τῶν ἱερέων· διότι ἐν Ἀγγλίᾳ οἱ ἐφημέριοι ἐκλέγονται συνήθως ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων, εἰ καὶ ἔν τισι τῶν πόλεων ἐκλέγονται ὑπὸ τῶν δημοτικῶν συμβουλίων· καὶ οἱ ἐπίσκοποι ἐκλέγονται ὑπὸ τοῦ προέδρου κατὰ τὰ ἐν τοῖς κεφαλαίοις. Περιπλέον ἡ γαλλικανικὴ ἐκκλησία θὰ ἦναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῆς πολιτείας. Θὰ προσεγγίζῃ ἄρα πρὸς τὴν ἐπισκοπικὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀμερικῆς. Ὁ Ὑάκινθος μόνον φαίνεται ἀπονέμων τι πλέον εἰς τοὺς ἱερεῖς. Οὕτως ἐπιφυλάττει εἰς τὸν ἱερέα τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀφιέναι ἁμαρτίας· δὲν θεωρεῖ ὅμως τὴν ἐξομολόγησιν ὡς μυστήριον ὑποχρεωτικόν.

Παρὰ τὰς μικρὰς διαφορὰς τὰς ὑφισταμένας μεταξὺ τῶν ἰδεῶν τοῦ Ὑακίνθου καὶ τῶν ἀγγλικανῶν, οἱ Ἄγγλοι καὶ Ἀμερικανοὶ ἐπίσκοποι δὲν ἐδίστασαν ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν ἀγγλικανικὴν Ἐκκλησίαν ὡς ἐν κοινωνίᾳ οὖσαν μετὰ τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν καὶ νὰ ἀνακηρύξωσιν ὅτι εἶναι ἕτοιμοι νὰ ὑποστηρίξωσιν αὐτὴν πάσῃ δυνάμει. Χρηματικὸν κεφάλαιον ὡρίσθη ἰδίᾳ πρὸς τοῦτο ὑπὸ τῆς ἀγγλοηπειρωτικῆς ἑταιρίας. Καὶ μέχρις οὗ γίνωσιν ἐπίσκοποι γαλλικανοί, ὁ Ὑάκινθος καὶ οἱ φίλοι αὐτοῦ θὰ διατελῶσιν ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ *Πρώτου* τὰς Ἐκκλησίας τῆς Σκωτίας, ἐνῷ ὁ Ἑρτσόγ, ὁ ἐγχώριος ἑλβετὸς ἐπίσκοπος, ἀναλαμβάνει νὰ χειροτονήσῃ νέους ἱερεῖς.[1].

Ὁ Ὑάκινθος λοιπὸν εἶναι βέβαιος ὅτι ἔκτοτε δὲν θ' ἀγωνίζηται μόνος. Ἀλλὰ πρέπει νὰ ὑποστηριχθῇ ἐν Γαλλίᾳ, καὶ θὰ ὑπεστηρίζετο, ἂν πάντες οἱ ἐν πολλοῖς ὁμόφρονες αὐτῷ δὲν ἔμενον ἀργοὶ καὶ ἀδιάφοροι. Πολλάκις ἐν ταῖς ὁμιλίαις αὐτοῦ ἐπειράθη νὰ ἐξαγάγῃ αὐτοὺς τῆς ἀδιαφορίας δεικνύων ὅτι ἡ διαγωγή των χρησιμεύει ὡς τὸ κάλλιστον μέσον τοῦ θριάμβου τῶν Ἰησουϊτῶν. «Πόθεν προέρχεται, ἐρωτᾷ, ὅτι μέχρι τοῦδε αἱ εὐγενέσταται πραγ-

1 La reforme catholique et l' eglise anglicane, par Hyacinthe Loyson.

πέθειαι ἐπὶ ἐλευθέρας καὶ χριστιανικῆς μεταρρυθμίσεως ἀπέτυχον καὶ ὅτι οἱ ὑπεράλπειοι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ θριαμβεύουσιν; Αἰτία τούτου εἶναι ὁμολογουμένως ὁ πάπας, οἱ Ἰησουῖται, οἱ ἐπίσκοποι, ὁ κλῆρος· ἀλλὰ καὶ ὑμεῖς, ὑμεῖς μάλιστα... Ναί, ὑμεῖς, κοσμικοί, οἰκογενειάρχαι, λαϊκοί, ὑμεῖς συνετελέσατε εἰς τὸν θρίαμβον τῶν ὑπεραλπείων, διότι παραιτηθέντες πάντων ὑμῶν τῶν δικαιωμάτων καὶ καθηκόντων ἐν τῇ θρησκευτικῇ κοινωνίᾳ, ἧς εἴσθε μέλη ἐνεργὰ καὶ πολῖται ὑπεύθυνοι, ἐταυτίσατε τὴν ἐκκλησίαν μετὰ τοῦ κλήρου, ἐγκατελίπετε αὐτὴν εἰς τὴν ἀνεύθυνον ἐξουσίαν τῶν κυβερνώντων αὐτήν... Μετὰ τῶν καταχρήσεων περιεφρονήσατε τοὺς θεσμοὺς καὶ τὴν διδασκαλίαν... Ἂν πτωχός τις ἱερεύς, ὑπακούων εἰς τὴν συνείδησιν ἑαυτοῦ καὶ καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ διδασκομένων, δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνέχηται, ἵνα συγχέηται ἡ ἐλευθέρα ὑπακοὴ τοῦ χριστιανοῦ μετὰ τῆς τυφλῆς τοῦ στρατιώτου πειθαρχίας... «τί εἶσαι» εἴπατε αὐτῷ διὰ τύπου ἢ σκεπτικοῦ ἢ ἀσεβοῦς «τί εἶσαι, καὶ τίνι δικαιώματι ἐγείρεις φωνὴν κατὰ τῆς Ῥώμης, ἂν ἀρνεῖσαι νὰ γίνῃς μεθ' ἡμῶν ἐλευθερόφρων;... » Καὶ ἐπειδὴ ὁ ἱερεὺς οὗτος ἔστη ἢ ἵσταται ἡ συνείδησις αὐτοῦ...τὸν παραδίδετε εἰς τὰς ἀκατονομάστους προσβολὰς ἐκείνων, ὧν παρίστασθε οἱ ἀντίπαλοι... Τί λέγω; στρέφετε καθ' ὑμῶν τοὺς πλησιεστάτους καὶ ἀναποφεύκτους ὑμῶν συμμάχους, τὴν ἰδίαν ὑμῶν οἰκογένειαν...Τὸ λαϊκὸν σχολεῖον εἶναι ἐν τῷ πολιτικῷ ὑμῶν προγράμματι, ἀλλὰ τὰ τέκνα σας ἐκπαιδεύονται εἰς τὸ λύκειον τῶν Ἰησουϊτῶν. Εἴπατε λοιπὸν μεθ' ὅλα ταῦτα, ἂν δὲν εἴσθε ὑμεῖς οἱ αἴτιοι τῆς κατισχύσεως τῶν ὑπεραλπείων!..Κύριοι, ἀρχίζετε νὰ νοῆτε τί εἶναι μεταρρύθμισις τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἐρωτᾶτε πῶς δύνασθε νὰ πραγματοποιήσητε αὐτήν. Τὸ μυστήριον ἔγκειται ἐν μιᾷ μόνῃ λέξει: *Θελήσατε!*»

Αἱ εὔγλωττοι αὗται προσφωνήσεις δὲν ἔμειναν ὅλως ἀνωφελεῖς· πλὴν τῆς ὑποστηρίξεως τῆς ἀγγλικανικῆς ἐκκλησίας, περὶ ἧς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ὁ πατὴρ Ὑάκινθος προσείλκυσεν ἤδη ἀπαθούς τινας, ἐν οἷς πολιτικοὺς ἄνδρας, βουλευτάς, καί τινας τολμηροὺς κληρικούς, οἵτινες δὲν ἐφοβήθησαν νὰ μιμηθῶσι τὸ παράδειγμα αὐτοῦ συντρίβοντες πάντα δεσμόν, ἵνα ὑπακούσωσιν εἰς τὴν συνείδησιν αὐτῶν. Τῇ συνδρομῇ αὐτῶν καὶ τῇ τῶν Ἄγγλων, ὁ Ὑάκινθος ἐγκαινιάζει αὔριον τὴν γαλλικανὴν λατρείαν ἐν εὐρεῖ τινι οἰκήματι ἐνοικιασθέντι πρὸς τοῦτο ἐν τῇ ὁδῷ Rochechouart [1]. Δὲν δύναταί τις νὰ μένῃ ἀδιάφορος πρὸς τοιαύτην σημαντικὴν ἀπόπειραν θρησκευτικῆς ἀνεξαρτησίας, καὶ ἂν μὴ συμμερίζηται πάσας τὰς ἰδέας τοῦ ἐπιχειροῦντος αὐτήν. Τὸ μέλλον μόνον θὰ δείξῃ, ἂν τὸ ἔργον τοῦτο θὰ εὐδοκιμήσῃ· ἀλλὰ καὶ ἂν ἡ νέα Ἐκκλησία παρεῖχεν ἁπλῶς τῷ Ὑακίνθῳ ἄμβωνα, ἔνθα νὰ δυνηθῇ νὰ ἐκφράσῃ ἐλευθέρως τὰ αἰσθήματα αὐτοῦ, τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο δὲν ἤθελε εἶσθαι μι-

1 Ὁ πατὴρ Ὑάκινθος ἐξακολουθεῖ ἔκτοτε τακτικῶς ἱερουργῶν ἐνταῦθα καὶ διὰ τῆς ἰσχυρᾶς αὐτοῦ εὐγλωττίας σαγηνεύων τὸ πυκνὸν καὶ ἐκλεκτὸν αὐτοῦ ἀκροατήριον, ὅπερ ὁσημέραι βαίνει αὐξάνον.

κρῆς σημασίας. Δὲν ὑπάρχει λόγος θαυμαστότερος τοῦ Ὑακίνθου, ὅταν οὗτος ἔρχηται νὰ κηρύττῃ τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν θρησκείαν τὴν ὄντως εὐαγγελικήν, καὶ ὁ λόγος οὗτος δύναται ν' ἀσκήσῃ σωτηριωδεστάτην δύναμιν ἐπὶ τὴν γενεὰν ἡμῶν. Ἔπειτα ὁ ἡμέτερος αἰὼν καυχᾶται ὅτι εἶναι αἰὼν τῆς ἐλευθερίας καὶ τὸ πεδίον τῆς συζητήσεως εἶναι ἠνεωγμένον καὶ εἰς αὐτὰς τὰς παραδοξοτάτας ἀποπλανήσεις. Δὲν δύναταί τις πλέον ἄνευ αἴσχους νὰ καταδικάσῃ εἰς σιγὴν στόμα τοιοῦτον οἷον τὸ τοῦ Ὑακίνθου.

Τὸ σύγγραμμα τοῦ Ὑακίνθου θὰ δείξῃ ἔτι ἅπαξ, ὅτι δύναταί τις νὰ ἦναι ἐλεύθερος χωρὶς νὰ παύσηται ὢν θρησκευτικός. Οἱ μὴ ἀναγνόντες αὐτὸ πρέπει νὰ τὸ ἀναγνώσωσιν· οὕτω μόνον θὰ κρίνωσιν ἀκριβῶς περὶ τῆς σημασίας καὶ τῆς ἀξίας τῆς ἐπιχειρήσεως. Νῦν ἀπόκειται νὰ κρίνωμεν τὸν Ὑάκινθον ἐκ τῶν ἔργων.

Ι. ΜΟΣΧΑΚΗΣ

ΠΕΡΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑΣ ΕΝ ΤΩι ΟΦΘΑΛΜΩι

Γνωστὸν εἶναι ὅτι ὁ ὀφθαλμὸς ἔχει μεγίστην ἀναλογίαν πρὸς τὸν ἐν τῇ φυσικῇ ὀνομαζόμενον σκοτεινὸν θάλαμον ἢ πρὸς φωτογραφικὴν συσκευὴν καὶ ὅτι εἰς τὴν ὀπισθίαν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ σχηματίζεται ἡ εἰκὼν τῶν πρὸ αὐτοῦ ἀντικειμένων ἐσμικρυμένη καὶ ἀνεστραμμένη ἀπαραλλάκτως ὡς σχηματίζεται ἡ εἰκὼν τῶν πρὸς φωτογράφησιν ἀντικειμένων ἐπὶ τῆς θολῆς ὑελίνης πλακός, τὴν ὁποίαν ὁ φωτογράφος τοποθετεῖ εἰς τὸ ὄπισθεν μέρος τῆς φωτογραφικῆς συσκευῆς, ἀκριβῶς εἰς τὴν θέσιν, εἰς ἣν θὰ τεθῇ μετὰ ταῦτα ἡ φωτογραφικὴ πλάξ, ἵνα ἴδῃ ἂν ἐπ' αὐτῆς σχηματίζεται ἀκριβῶς καὶ ζωηρῶς τὸ πρὸς φωτογράφησιν ἀντικείμενον.

Ὁ ὀφθαλμὸς εἶναι σῶμα σφαιροειδές. Τὸ ἐξωτερικὸν περικάλυμμα τοῦ σφαιροειδοῦς τούτου σώματος ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ σκληροῦ λεγομένου χιτῶνος, σώματος λευκοῦ ἰνώδους στερεοῦ καὶ ἀρκετὰ παχέος, ὅστις ἀντιπροσωπεύει οὕτως εἰπεῖν τὰ στερεὰ τοιχώματα τῆς φωτογραφικῆς συσκευῆς. Ὁ χιτὼν οὗτος ἔχει πρὸς τὸ ἔμπροσθεν αὐτοῦ μέρος ὀπὴν ἥτις φράττεται διὰ τοῦ κερατοειδοῦς λεγομένου, ἱστοῦ διαφανοῦς, ὅστις κυρτοῦται πρὸς τὰ ἔξω. Ὁ σκληρὸς χιτὼν ὑπενδύεται ἐσωτερικῶς διὰ δύο ἑτέρων χιτώνων λεπτοτέρων, τοῦ χοροειδοῦς, ὅστις ἐφαρμόζεται ἀμέσως ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ σκληροῦ χιτῶνος, καὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς, ὅστις καλύπτει τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ χοροειδοῦς· ἀμφότεροι οἱ χιτῶνες οὗτοι, ὅ τε χοροειδὴς καὶ ὁ ἀμφιβληστροειδής, ἀπολήγουσι κατὰ τὴν πρόσφυσιν τοῦ κερατοειδοῦς μετὰ τοῦ σκληροῦ χιτῶνος.

Οὕτω λοιπὸν σχηματίζεται χῶρος σφαιροειδὴς κεκλεισμένος πανταχόθεν ὑπὸ τοιχωμάτων ἀδιαφανῶν, ἐκτὸς τοῦ προσθίου μέρους, καθ' ὃ μένει ὀπὴ φραττομένη ὑπὸ τοῦ διαφανοῦς κερατοειδοῦς.

Ὄπισθεν τοῦ κερατοειδοῦς ὑμένος ὑπάρχει δίσκος διαφόρως εἰς τοὺς διαφόρους ὀφθαλμοὺς κεχρωματισμένος καὶ φέρων εἰς τὸ μέσον αὐτοῦ ὀπὴν, τὴν λεγομένην κόρην τοῦ ὀφθαλμοῦ, ὁ δὲ δισκοειδὴς ὑμὴν οὗτος ὅστις συμφύεται μετὰ τῶν ἄκρων τοῦ χοροειδοῦς χιτῶνος ὀνομάζεται ἶρις. Τὸ χρῶμα τῆς ἴριδος εἶναι τὸ χαρακτηρίζον τὸ χρῶμα τοῦ ὀφθαλμοῦ. Ὄπισθεν τῆς ἴριδος καὶ ἀπέναντι τῆς κόρης τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἐφαρμοζόμενος ἐπὶ τῆς ὀπῆς τὴν ὁποίαν ἀφίνουσιν ὁ χοροειδὴς καὶ ὁ ἀφιβληστροειδὴς ὑπάρχει ὁ κρυσταλλοειδὴς λεγόμενος φακὸς, φακοειδὲς σῶμα διαφανές. Ὁ κρυσταλλοειδὴς φακὸς διαιρεῖ τὸ κοῖλον τοῦ ὀφθαλμοῦ εἰς δύο μέρη, εἰς τὴν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ κερατοειδοῦς κοιλότητα, ἥτις πληροῦται ὑπὸ τοῦ ὑδατώδους ὑγροῦ, καὶ εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ φακοῦ τούτου καὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος σχηματιζόμενον σφαιροειδῆ θάλαμον ὅστις πληροῦται ὑπὸ τοῦ ὑελώδους λεγομένου σώματος.

Αἱ ἀκτῖνες αἱ ἐκπεμπόμεναι ἐκ τῶν πρὸ τοῦ ὀφθαλμοῦ σωμάτων, διερχόμεναι διὰ τοῦ κερατοειδοῦς τοῦ ὑδατώδους ὑγροῦ τοῦ κρυσταλλώδους φακοῦ καὶ τοῦ ὑελώδους σώματος, καὶ πάσχουσαι κατὰ τὴν δίοδον ταύτην διαφόρους θλάσεις, ἀναλόγως ὡς τοῦτο γίνεται εἰς τοὺς φακοὺς τῆς φωτογραφικῆς συσκευῆς, προσπίπτουσιν ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ἀδιαφανοῦς ἐπιφανείας τοῦ κοίλου τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἀποτελουμένης ἐκ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος, σχηματίζουσαι ἀπ' αὐτοῦ μικρὰν καὶ ἀνεστραμμένην εἰκόνα τοῦ ἀντικειμένου. Διὰ τῆς προσβολῆς τῶν ἀκτίνων ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος, ὅστις εἶναι τὸ ἄκρον τοῦ ὀπτικοῦ νεύρου, παράγεται τὸ αἴσθημα τῆς ὁράσεως.

Οὕτω λοιπὸν ὁ ὀφθαλμὸς παράγει φυσικῶς ταὐτὰ ἀποτελέσματα οἷα καὶ ἡ φωτογραφικὴ συσκευή. Ἀλλ' ἂν ἐν τῇ φωτογραφικῇ συσκευῇ τὴν θολὴν ὑελίνην πλάκα, ἣν ἐν ἀρχῇ ἀνεφέραμεν, ἀντικαταστήσωμεν διὰ πλακὸς χημικῶς πρὸς τοῦτο παρεσκευασμένης, βλέπομεν ὅτι ἡ εἰκὼν, ἥτις πρότερον παρήγετο ἐπὶ τῆς θολῆς πλακὸς ἀφίνει τὰ ἴχνη αὐτῆς ἐπὶ τῆς παρεσκευασμένης πλακὸς, καὶ ἀφοῦ ἡ πλὰξ αὕτη ἀπομακρυνθῇ τῆς φωτογραφικῆς συσκευῆς.

Αἱ ἀκτῖνες αἱ ἐκ τοῦ ἡλίου ἐκπεμπόμεναι δὲν παράγουσι μόνον θερμότητα καὶ φῶς, ἀλλ' ἐξασκοῦσι καὶ χημικὴν ἐνέργειαν ἐπὶ διαφόρων σωμάτων, διευκολύνουσαι ἢ ἐπιφέρουσαι τὴν ἕνωσιν αὐτῶν μετ' ἄλλων σωμάτων ἢ τὴν ἀποχώρησιν αὐτῶν ἀπὸ σωμάτων μεθ' ὧν τέως ἦσαν χημικῶς ἡνωμένα.

Ἡ χημικὴ αὕτη ἐνέργεια τοῦ φωτὸς ἐκδηλοῦται ἐπὶ πολλῶν σωμάτων διὰ τῆς ἀλλαγῆς ἢ ἀλλοιώσεως τοῦ χρώματος αὐτῶν. Καὶ ἀληθῶς καὶ ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ παρατηροῦμεν πολλὰ φαινόμενα τοιαύτης ἀλλοιώσεως τῶν χρωμάτων ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἡλιακοῦ φωτός. Πάντες γνωρίζομεν ὅτι πολλὰ χρώματα ὑφασμάτων ἀλλοιοῦνται ὅταν εἶναι ἐκτεθειμένα εἰς τὸ ἡλιακὸν φῶς.

Ἐπὶ τοῦ φαινομένου τούτου τῆς ἀλλοιώσεως τῶν χρωμάτων διὰ τῆς χημικῆς ἐνεργείας τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων στηρίζεται ἡ φωτογραφία. Τὸ σῶμα

τὸ ὁποῖον ἀλλοιοῦται ἐν τῇ φωτογραφίᾳ εἶναι ἅλας τι τοῦ ἀργύρου, τὸ ὁποῖον διὰ τῆς χημικῆς ἐπενεργείας τῶν ἀμέσων ἡλιακῶν ἀκτίνων ἢ τῶν ἀντανακλωμένων ἐξ ἄλλων ἀντικειμένων, φωτιζομένων ὑπὸ τοῦ ἡλιακοῦ φωτός, γίνεται μέλαν εἰς τὰ σημεῖα ὅπου προσεβλήθη ὑπὸ τοῦ φωτός.

Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ ὑπάρχει σῶμα, τοῦ ὁποίου τὸ χρῶμα μεταβάλλεται διὰ τῆς ἐπενεργείας τοῦ ἡλιακοῦ φωτός. Τὸ σῶμα τοῦτο εἶναι οὐσία πορφυρᾶ πληροῦσα τὴν ἐσωτέραν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος καὶ τὸ ὁποῖον δυναταί τις νὰ ὀνομάσῃ *ὀπτικὴν πορφύραν*. Ἡ οὐσία αὕτη ἀνακαλυφθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἐν Ῥώμῃ γερμανοῦ σοφοῦ Boll τοσοῦτον εὐκόλως προσβάλλεται ὑπὸ τῶν χημικῶν ἀκτίνων, ὥστε ἐκτιθεμένη εἰς τὸ ἡλιακὸν φῶς ἐντὸς τινων δευτέρων λεπτῶν καθίσταται ἄχρους, καὶ αὕτη βεβαίως ὑπῆρξεν ἡ αἰτία ὅτι ἡ οὐσία αὕτη δὲν παρετηρήθη ὑπὸ τοσούτων ἐμβριθῶν καὶ ἐπιμελῶν παρατηρητῶν, οἵτινες λεπτομερέστατα καὶ καθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς ἐπόψεις ἐξήτασαν τὸν ὀφθαλμόν.

Ἀνακαλυφθείσης λοιπὸν τῆς ὑπάρξεως τῆς οὐσίας ταύτης ἀκριβῶς εἰς τὴν θέσιν εἰς ἣν προσπίπτει ἡ εἰκὼν τῶν πρὸ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀντικειμένων, εὔκολον ἦτο νὰ συμπεράνῃ τις ὅτι καὶ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σχηματίζεται ἀνάλογόν τι πρὸς φωτογραφικὴν εἰκόνα τῶν πρὸ αὐτοῦ ἀντικειμένων.

Τὰ πρῶτα πειράματα, ἐξ ὧν ἀπεδείχθη ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Boll ἡ ὕπαρξις τῆς ἐν λόγῳ ἐρυθρᾶς οὐσίας, ἐγένοντο ἐπὶ κονίκλων καὶ βατράχων. Ἀπεκεφάλισε κόνικλον ἐν τῷ σκότει, ὅστις διέμεινε πρότερον ἐπὶ μίαν ἢ δύο ὥρας ἐν ἀπολύτως σκοτεινῷ χώρῳ, ἤνοιξε τὸν ὀφθαλμὸν αὐτοῦ ἐν τῷ σκότει καὶ παρετήρησεν αὐτὸν ἔπειτα ἐν τῷ φωτί. Κατὰ τὰς πρώτας στιγμὰς ὁ ἀμφιβληστροειδὴς ἦτο χρώματος πορφυροῦ, ὅπερ ταχέως ἐξηλείφθη. Ἡ ἐξάλειψις αὕτη τοῦ πορφυροῦ χρώματος δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα μόνον τοῦ θανάτου τοῦ ζώου, τοῦτο δὲ ἀποδεικνύεται, διότι τὸ πορφυροῦν χρῶμα ἐξαλείφεται καὶ ἐν τοῖς ζῶσι ζῴοις διὰ τῆς ἐπενεργείας τοῦ φωτός. Ἂν ὅμως μετὰ ταῦτα ἐπαναφέρωμεν τὸ ζῷον, τοῦ ὁποίου κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ὁ ἀμφιβληστροειδὴς κατέστη ἄχρους, εἰς τὸ σκότος ἐπὶ τινας ὥρας βλέπομεν ὅτι πάλιν τὸ πορφυροῦν τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χρῶμα ἀναγεννᾶται. Ἂν ὅμως νεκρὸν ἤδη ὀφθαλμόν, τοῦ ὁποίου ὁ ἀμφιβληστροειδὴς ἐγένετο ἄχρους ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ φωτός, ἐπαναφέρωμεν εἰς τὸ σκότος, ὁ ἀμφιβληστροειδὴς αὐτοῦ δὲν χρωματίζεται ἐκ νέου. Ἐκ τούτων ἀποδεικνύεται ὅτι τὸ πορφυροῦν χρῶμα τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς, τὸ ὁποῖον καταστρέφεται διὰ τοῦ φωτός, ἀναγεννᾶται ἐν τῷ ζῶντι ὀφθαλμῷ, δὲν ἀναγεννᾶται ὅμως μετὰ τὸν θάνατον.

Ὅτι ὁ θάνατος δὲν εἶναι ἡ αἰτία τῆς καταστροφῆς τοῦ πορφυροῦ χρώματος τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς, ἀλλὰ ἡ ἐπενέργεια τοῦ φωτός, ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὀφθαλμοὶ νεκροί, διατηρηθέντες ἐν τῷ σκότει, ἐδείκνυον καὶ μετὰ παρέλευσιν εἴκοσι τεσσάρων ὡρῶν τὸ πορφυροῦν τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χρῶμα ἀναλλοίωτον.

Ὁ καθηγητὴς τῆς φυσιολογίας ἐν τῷ ἐν Heidelberg Πανεπιστημίῳ Kühne κατώρθωσε νὰ παρασκευάσῃ καὶ διάλυσιν τοῦ πορφυροῦ τούτου χρώματος καὶ ν' ἀποδείξῃ οὕτω ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖται ἐξ ἰδιαιτέρας χρωστικῆς οὐσίας. Τὸ ὑγρὸν τὸ μᾶλλον πάντων διαλύον τὴν οὐσίαν ταύτην εἶναι ἡ καθαρὰ χολὴ τοῦ βοός· διὰ τῆς ἐπενεργείας αὐτῆς ἐπὶ προσφάτων ἀμφιβληστροειδῶν, ἀποκτᾶται ὑγρὸν ἐρυθροπόρφυρον γινόμενον ἄχρουν ἐν τῷ φωτί. Διὰ τῆς συμπυκνώσεως τοῦ ὑγροῦ τούτου ἀποκτᾶται σῶμα ἐρυθρόν, συγκείμενον ἐκ τῆς ὀπτικῆς πορφύρας καὶ ἑτέρας τινὸς οὐσίας. Τὸ σῶμα τοῦτο γίνεται ἄχρουν ἐν τῷ φωτὶ ἂν ἦναι ὑγρόν, μένει ὅμως ἀναλλοίωτον ἂν ἦναι ξηρόν.

Ἡ ἔντασις τοῦ φωτὸς καὶ τὸ χρῶμα αὐτοῦ ἔχουσι μεγάλην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς ἀποχρωματίσεως τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς. Τὰ χρώματα τὰ ὁποῖα πρὸ πάντων ἐπενεργοῦσιν ἐπὶ τῆς χρωστικῆς ταύτης οὐσίας εἶναι τὸ κυανοῦν καὶ τὸ χλωρόν· ἐν γένει δὲ αἱ ἀκτῖνες αἵτινες ἔχουσι μικρὰν χημικὴν ἐνέργειαν ὡς π. χ. αἱ ἐρυθραὶ ἐπενεργοῦσιν ἐλάχιστον ἐπὶ τὴν οὐσίαν ταύτην. Ἡ δὲ ἔντασις τῆς ἐνεργείας εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν ἔντασιν τοῦ φωτός.

Ἡ φωτογραφικὴ πλὰξ ἀφοῦ ὑποβληθῇ ἐντὸς τῆς φωτογραφικῆς συσκευῆς εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ φωτός, μεταφέρεται ἔπειτα ταχέως προφυλαττομένη ἀπὸ τοῦ φωτὸς ἐντὸς σκοτεινοῦ χώρου, ὅπου διὰ χημικῶν μέσων στερεοῦται ἡ ἐπ' αὐτῆς ἀποτυπωθεῖσα εἰκών. Ἂν ἡ φωτογραφικὴ πλὰξ μετὰ τὴν ἐξαγωγὴν αὐτῆς ἐκ τῆς συσκευῆς ἀφίετο ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ φωτός, ἅπασα ἡ ἐπιφάνεια αὐτῆς, κεκαλυμμένη οὖσα δι' ἅλατος τοῦ ἀργύρου, ἤθελε μελανωθῇ καὶ οὕτω θὰ ἐξηλείφετο ἡ παραχθεῖσα εἰκών.

Ἀνάλογόν τι συμβαίνει καὶ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ. Ἂν ἐπὶ ζώου τινός, ὅπερ διέμεινεν ἐπί τινα χρόνον ἐν τῷ σκότει καὶ τοῦ ὁποίου κατὰ συνέπειαν ὁ ἀμφιβληστροειδὴς χιτὼν εἶναι κεχρωματισμένος διὰ τῆς πορφυρᾶς χρωστικῆς οὐσίας, παραχθῇ ἀμέσως μετὰ τὴν ἐξαγωγὴν αὐτοῦ ἐκ τοῦ σκότους ἡ εἰκὼν ἀντικειμένου εὑρισκομένου πρὸ αὐτοῦ, τὰ μέρη τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς τὰ προσβαλλόμενα ὑπὸ τῶν φωτεινῶν μερῶν τῆς εἰκόνος θέλουσι καταστῇ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἄχροα, τὰ δὲ ὑπὸ τὰ σκιερὰ μέρη τῆς εἰκόνος θέλουσι διατηρήσει μᾶλλον τὸ πορφυροῦν αὐτῶν χρῶμα, οὕτω θέλομεν ἔχει ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος φωτογραφικὴν εἰκόνα, τῆς ὁποίας τὰ μὲν φωτεινὰ μέρη θὰ παρίστανται ἄχροα, τὰ δὲ σκιερὰ ἐρυθρά, εἰκόνα δηλ. ὁμοίαν πρὸς γεγραμμένην δι' ἐρυθρᾶς βαφῆς. Διὰ νὰ διατηρηθῇ ὅμως ἡ εἰκὼν αὕτη, ἀνάγκη ὁ ὀφθαλμὸς νὰ μετενεχθῇ ἀμέσως πάλιν εἰς σκοτεινὸν μέρος, ἄλλως διὰ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ φωτὸς ἐξαλείφεται ἡ εἰκὼν ἀποχρωματιζομένου ὁλοκλήρου τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς. Ἀλλὰ καὶ ἂν μεταφέρωμεν τὸ ζῷον εἰς σκοτεινὸν μέρος, πάλιν δὲν σώζομεν τὴν εἰκόνα, διότι, ὡς εἴδομεν, ἡ πορφυρᾶ οὐσία ἀναγεννᾶται, ὀλίγον δὲ κατ' ὀλίγον θέλει χρωματισθῇ ὅλος ὁ ἀμφιβληστροειδὴς ὁμοιομόρφως πορφυροῦς. Διὰ νὰ διατηρήσωμεν λοιπὸν τὴν εἰκόνα δὲν ἀρκεῖ μόνον νὰ μεταφέρωμεν τὸ ζῷον εἰς σκοτεινὸν μέρος, ἀλλ' ἀνάγκη

καὶ νὰ φονεύσωμεν αὐτό, ἵνα ἐμποδίσωμεν τὴν ἀναγέννησιν τοῦ πορφυροῦ χρώματος.

Ὁ καθηγητὴς Kühne ἀπέκτησεν ἀληθῶς τοιαύτας φωτογραφικὰς εἰκόνας ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς. Ὁ Kühne ἔθεσεν ἀκίνητον ἐνώπιον παραθύρου κόνικλον, οὕτως ὥστε νὰ ἀτενίζῃ πρὸς τὸ παράθυρον ἐπὶ τρία λεπτὰ τῆς ὥρας, ἔπειτα μετήγαγεν αὐτὸν εἰς δωμάτιον φωτιζόμενον ὑπὸ κιτρίνου φωτὸς ἔχοντος ἐλαχίστην χημικὴν ἐνέργειαν, καὶ ἀπεκεφάλισεν αὐτόν, ἐνεβάπτισε δὲ τὸν ὀφθαλμόν, ἀφήσας αὐτὸν εἰς τὴν φυσικὴν αὐτοῦ θέσιν, ἐντὸς διαλύσεως στυπτηρίας, παρατηρήσας δὲ μετὰ εἰκοσιτέσσαρας ὥρας τὸν ἀμφιβληστροειδῆ, εὗρεν ἐπ' αὐτοῦ καθαρωτάτην τὴν εἰκόνα τοῦ παραθύρου· τὸ πλαίσιον τοῦ παραθύρου καὶ τῶν ὑελίνων πλακῶν παρίστατο διὰ πορφυροῦ χρώματος, τὰ δὲ μεταξὺ αὐτῶν διαστήματα, τὰ ὁποῖα παρίστων τὰς ὑελίνους πλάκας, ἦσαν ἄχροα. Οὕτω λοιπὸν σχηματίζεται ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος τοῦ ὀφθαλμοῦ εἰκὼν *θετικὴ* τῶν ἀντικειμένων, δηλ. εἰκὼν ἐν τῇ ὁποίᾳ τὰ φωτεινὰ μέρη τοῦ ἀντικειμένου παρίστανται λευκά, ἐνῷ ἐπὶ τῆς φωτογραφικῆς πλακὸς παράγεται εἰκὼν *ἀρνητικὴ* εἰκὼν δηλ. ἐν ᾗ τὰ σκιερὰ μέρη τοῦ ἀντικειμένου παρίστανται λευκά. Τὸ αὐτὸ πείραμα ἐπανέλαβεν ὁ Kühne καὶ ἐπὶ φονευθέντος ζῴου. Ἐξέθεσε δηλ. κεφαλὴν ἄρτι κοπεῖσαν κονίκλου ἀπέναντι τοῦ παραθύρου οὕτως ὥστε οἱ ὀφθαλμοὶ νἀτενίζωσι πρὸς αὐτὸ ἐπὶ δέκα λεπτὰ τῆς ὥρας, παρετήρησε δὲ τὴν αὐτὴν εἰκόνα ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς.

Βεβαίως οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει νὰ μὴ παραδεχθῶμεν ὅτι καὶ πολυπλοκώτεραι εἰκόνες δύνανται ν' ἀποτυπωθῶσιν ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς.

Καὶ ἅπαντα μὲν τὰ πειράματα ταῦτα καὶ αἱ παρατηρήσεις ἐγένοντο ἐπὶ ζῴων καὶ παρετηρήθη ἡ πορφυρᾶ αὕτη οὐσία οὐ μόνον ἐπὶ θηλαστικῶν ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πτηνῶν, ἰχθύων, βατραχοειδῶν, ἔτι δὲ καὶ ἐπὶ ἀσπονδύλων ζῴων. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχει ἡ χρωματιστικὴ αὕτη οὐσία. Τοῦτο παρετήρησαν πρῶτον οἱ διδάκτορες Schenk καὶ Zuckerhandl ἐν Βιέννῃ ἐπὶ κακούργου ἀποκεφαλισθέντος, τοῦ ὁποίου ὁ ὀφθαλμὸς ἐκλείσθη ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον.

Πρὸ τοῦ ἀνακαλυφθῇ διὰ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Boll καὶ Kühne ἡ παραγωγὴ αὕτη τῶν εἰκόνων ἐν τῷ ὀφθαλμῷ, πολλῶν ἡ φαντασία ὑποβοηθουμένη ὑπὸ τῆς ἀναλογίας τοῦ ὀφθαλμοῦ πρὸς φωτογραφικὴν συσκευὴν ἀνέπλασε τοιαύτας εἰκόνας ἐν τῷ ὀφθαλμῷ, εὗρε δὲ καὶ τὴν πρακτικὴν αὐτῶν ἐφαρμογην. Αἱ εἰκόνες αὗται ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσωσι κατ' αὐτούς, ἵνα ὁδηγήσωσι τὴν δικαιοσύνην ὡς ἀψευδεῖς μάρτυρες εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ἐγκληματίου ἢ τοὐλάχιστον περιστάσεών τινων τοῦ ἐγκλήματος.

Ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ θνήσκοντος ἢ τοῦ φονευομένου πρέπει κατ' αὐτοὺς νὰ φέρῃ ἀποτετυπωμένην τὴν εἰκόνα τοῦ φονέως ἢ τοῦ θεάτρου τοῦ φόνου. Δύναται ὅμως ἡ εἰκὼν αὕτη νὰ διατηρηθῇ καὶ νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς ὁδηγίαν τῆς δι-

καιοσύνης; Εἴδομεν πόσαι προφυλάξεις χρειάζονται διὰ τὴν παραγωγὴν καὶ διατήρησιν τῆς εἰκόνος ταύτης, ὥστε βεβαίως πρέπει νὰ συντείνωσιν ὅλως ἐξαιρετικαὶ περιστάσεις ἵνα ἐπὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ φονευθέντος ἀνθρώπου διατηρηθῇ ἡ εἰκὼν τῆς τελευταίας αὐτοῦ ἐντυπώσεως.

Ἓν ἔτι ζήτημα μένει νὰ ἐξετάσωμεν, ποίαν σπουδαιότητα ἔχει ἡ πορφυρᾶ αὕτη οὐσία ἐν τῇ λειτουργίᾳ τῆς ὁράσεως. Τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι ἔτι ἐντελῶς ἄλυτον. Τοῦτο μόνον ἀποδεικνύεται ὅτι δὲν εἶναι ἀπαραίτητος ἡ οὐσία αὕτη ἐν τῇ λειτουργίᾳ τῆς ὁράσεως, διότι καὶ τὰ εἴδη καὶ τὰ ἄτομα εἰς τὰ ὁποῖα δὲν ὑπάρχει αὕτη βλέπουσιν ἐπίσης καλῶς ὡς καὶ τὰ ἔχοντα ἄφθονον αὐτήν. Ε. Δ.

ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΔΗΜΩΔΕΣ ΑΙΣΜΑ

ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

Γνωστὸν εἶνε ὅτι καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν ὑπῆρχον ᾄσματα τοῦ λαοῦ ὡς καὶ παρ' ἡμῖν· τοιοῦτον τὸ *χελιδόνισμα*, αἱ *ἐπιμύλιοι ᾠδαί*, τὰ *σκολιὰ* καὶ ἄλλα πολλά. Τῶν δὲ παρ' ἡμῖν δημοτικῶν ᾀσμάτων μέγα εἶνε τὸ πλῆθος, εἴτε ἱστορικὴν ἔχουσι ταῦτα ὑπόθεσιν, ὡς τὰ κλεπτικά, εἴτε διατρίβουσι περὶ τὸν ἔρωτα, τὸν γάμον, τὴν μητρικὴν στοργὴν κτλ. Φανερὸν δὲ εἶνε ὅτι, ὡς εἰκός, οὐδέποτε ἐστείρευσεν ἡ Μοῦσα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, καὶ ὅτι, ἂν ὑπάρχουσι χρόνοι καθ' οὓς οἱ γνωστοὶ καὶ ὠνομαστισμένοι ποιηταὶ δὲν εἶνε τὸ παρ' ἅπαν ἀντάξιοι τῶν μεγάλων ἀοιδῶν τῆς ἀρχαιότητος, ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ ἀνώνυμος στιχοπλόκος ὅςτις καλεῖται λαὸς ὑπῆρξε διὰ τῶν αἰώνων ἀπαύστως ποιητὴς μέγας. Μόνη δὲ καὶ κυριωτάτη διαφορὰ τοῦ χαρακτῆρος τῶν παλαιῶν σκολιῶν ᾀσμάτων ἀπὸ τῶν λεγομένων δημοτικῶν τῶν μέσων αἰώνων καὶ τῆς σήμερον εἶνε ἡ γλῶσσα, ἥτις ἀναγκαίως συμμετεβλήθη μετὰ τῶν τυχῶν τοῦ ἔθνους.

Ἐπὶ μακρὸν δὲ χρόνον ἐνομίζετο ὑπὸ τῶν ἀλλογενῶν, τῶν μόνων οἵτινες εἶχον μέχρι τινὸς ἀσχοληθῆ περὶ τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν καὶ τὴν δημώδη φιλολογίαν, ὅτι ἡ παρὰ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων λαλουμένη γλῶσσα καὶ ἡ δημώδης αὐτῶν Μοῦσα εἶνε γεννήματα διαφθορᾶς ἐπελθούσης μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' ἡ πεπλανημένη αὕτη δόξα ἐξέλιπε κατὰ μικρόν, μάλιστα κατὰ τὸν ἡμέτερον αἰῶνα, καὶ ἐζητήθη, ὡς ἔδει, ἡ ἀρχὴ τῆς καθωμιλημένης καὶ τῆς δημοτικῆς ποιήσεως ἐν τῷ ἀπωτάτῳ παρελθόντι διὰ τῆς ἐξετάσεως τῆς ἱστορικῆς γενέσεως τῆς γλώσσης.

Ὅτε ὁ Fauriel ἐξέδωκε τὴν ὡραίαν αὐτοῦ συλλογὴν τῶν δημωδῶν ᾀσμάτων, ἐδημοσίευσεν ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως*

γνωστὸν ᾆσμα, ἂν μὴ γεννηθὲν κατ' αὐτοὺς τοὺς χρόνους ὅτε ἑάλω τῶν πόλεων ἡ πόλις, ἀλλὰ κἂν δυνάμενον νὰ θεωρηθῇ ὡς μίμησις καὶ ἀπήχησις τῶν τότε γενομένων ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ θρήνων ἐπὶ τῇ συμφορᾷ [1]. Ἔχαιρε δ' ὁ φιλέλλην ἐκδότης ἐπὶ τῇ ἀρχαιότητι τοῦ ᾄσματος. Ἀλλ' ἔκτοτε πολλὴ ἐγένετο πρόοδος ἐν τῇ ἐξετάσει τῶν προϊόντων τῆς δημώδους Μούσης καὶ προφανὴς δικαίως ἡ τάσις πρὸς ἐξακρίβωσιν τῶν χρόνων καθ' οὓς ἐποιήθη ἕκαστον ᾆσμα. Συνέτεινε δ' οὐκ ὀλίγον εἰς τοῦτο καὶ ἡ εὐτυχὴς εὕρεσις δύο χειρογράφων συλλογῶν παλαιῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων, ὧν ἡ μὲν περιεχομένη ἔν τινι κώδικι βιενναίῳ ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ φίλου Legrand [2], ἡ δ' ἐκδίδεται προσεχῶς ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀμβούργῳ καθηγητοῦ W. Wagner [3]. Καὶ ἡ μὲν βιενναία συλλογὴ περιέχει δημοτικὰ ᾄσματα προγενέστερα τοῦ ιε' αἰῶνος, ἡ δ' ὑπὸ τοῦ κ. Wagner ἐκδιδομένη περιέχεται ἐν χειρογράφῳ τινὶ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ βρετανικοῦ Μουσείου καὶ περιλαμβάνει δημοτικὰ ᾄσματα τῆς Ῥόδου συντεταγμένα περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ιε' αἰῶνος.

Ἀλλ' ἤδη ἐνωρὶς ἀνεγνωρίσθη ὡς πολλῷ ἀρχαιότερον πάντων τῶν τέως σωζομένων δημοτικῶν ᾀσμάτων τὸ ὑπὸ τοῦ Σπυρίδωνος Ζαμπελίου ἐκδοθὲν τὸ πρῶτον ἐκ τῶν ποιημάτων ἅτινα ἦσαν προωρισμένα νἀποτελέσωσι τὸν τρίτον τόμον τῆς συλλογῆς τοῦ μακαρίτου Fauriel. Τὸ ᾆσμα τοῦτο, ἐπιγραφὲν ὑπὸ τοῦ ἐκδότου *ἡ ἀναγνώρισις*, ἀπεδόθη ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸν δέκατον αἰῶνα, ἐπειδὴ ἐν αὐτῷ γίνεται μνεία δύο ἡρώων τῶν χρόνων ἐκείνων. Καὶ ἠθέλησε μὲν ὁ Max Büdinger, ἴσως οὐκ ἀτόπως, νἀποδείξῃ ὅτι τὸ ᾆσμα εἶνε νεώτερον, γεννηθὲν πιθανῶς κατὰ τὸν ιγ' αἰῶνα μεσοῦντα [4], ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη καὶ οὗτος νἀρνηθῇ ὅτι ἐν τῷ ᾄσματι, οἷον ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον, ἐνέχονταί τινες στίχοι ἀναγκαίως φέροντες ἡμᾶς εἰς ἐπίσημα κατορθώματα ἡρώων τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ὑποδεικνύοντες ἴσως τὴν ὕπαρξιν παλαιοτέρων, συγχρόνων πρὸς τἆθλα ἐκεῖνα, δημωδῶν ποιημάτων [5].

Τελευταία δ' ἐπῆλθεν ἡ ὑπὸ τοῦ κ. Κωνσταντίνου Σάθα ἀναγνώρισις κύκλου ὅλου, τοῦ κληθέντος *ἀκριτικοῦ* [6], οὗ τινα ᾄσματα δυνάμεθα βεβαίως νὰ παραδεχθῶμεν ὡς ἀνερχόμενα εἰς τὸν δέκατον αἰῶνα, καίτοι πολλαὶ διαφωνίαι δύνανται νὰ ἐπέλθωσιν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον.

Ἀληθὲς δ' εἶνε ὅτι δὲν γνωρίζομεν τὸν πρῶτον τύπον καθ' ὃν συνετάχθησαν τὰ ᾄσματα ταῦτα τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου, οὐδὲ δυνάμεθα, κρίνοντες ἐξ αὐτῆς τῆς ἱστορίας τῆς δημώδους γλώσσης ἥτις ἔχει ποικίλας φάσεις, νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὰ νῦν περιᾳδόμενα καὶ σωζόμενα εἶνε ἀναλλοιώτως αὐτὰ τὰ

1 C. Fauriel, Chants populaires de la Grèce moderne. Paris. 1825. Tome II, 337.
2 Recueil de chansons populaires Grecques. Paris. 1874. σ. 1 - 70.
3 Ἴδε Ἑστίας Δελτίον τῆς 7 Μαΐου 1878.
4 Mittelgriechisches Volksepos. Leipzig. 1866. σ. 17 κ. ἑ.
5 Αὐτόθι σ. 18 κ. ἑ, ἰδίως σ. 24.
6 Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη. Τόμος Β' σ. μς' κ. ἑ.— Les exploits de Digenis Akritas σ. XLVI κ. ἑ.

καιοσύνης; Εἴδομεν πόσαι προφυλάξεις χρειάζονται διὰ τὴν παραγωγὴν καὶ διατήρησιν τῆς εἰκόνος ταύτης, ὥστε βεβαίως πρέπει νὰ συντείνωσιν ὅλως ἐξαιρετικαὶ περιστάσεις ἵνα ἐπὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ φονευθέντος ἀνθρώπου διατηρηθῇ ἡ εἰκὼν τῆς τελευταίας αὐτοῦ ἐντυπώσεως.

Ἓν ἔτι ζήτημα μένει νὰ ἐξετάσωμεν, ποίαν σπουδαιότητα ἔχει ἡ πορφυρᾶ αὕτη οὐσία ἐν τῇ λειτουργίᾳ τῆς ὁράσεως. Τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι ἔτι ἐντελῶς ἄλυτον. Τοῦτο μόνον ἀποδεικνύεται ὅτι δὲν εἶναι ἀπαραίτητος ἡ οὐσία αὕτη ἐν τῇ λειτουργίᾳ τῆς ὁράσεως, διότι καὶ τὰ εἴδη καὶ τὰ ἄτομα εἰς τὰ ὁποῖα δὲν ὑπάρχει αὕτη βλέπουσιν ἐπίσης καλῶς ὡς καὶ τὰ ἔχοντα ἄφθονον αὐτήν.

Ε. Δ.

ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΔΗΜΩΔΕΣ ΑΙΣΜΑ

ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

Γνωστὸν εἶνε ὅτι καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν ὑπῆρχον ᾄσματα τοῦ λαοῦ ὡς καὶ παρ' ἡμῖν· τοιοῦτον τὸ *χελιδόνισμα*, αἱ *ἐπιμύλιοι ᾠδαί*, τὰ *σκολιὰ* καὶ ἄλλα πολλά. Τῶν δὲ παρ' ἡμῖν δημοτικῶν ᾀσμάτων μέγα εἶνε τὸ πλῆθος, εἴτε ἱστορικὴν ἔχουσι ταῦτα ὑπόθεσιν, ὡς τὰ κλεπτικά, εἴτε διατρίβουσι περὶ τὸν ἔρωτα, τὸν γάμον, τὴν μητρικὴν στοργὴν κτλ. Φανερὸν δὲ εἶνε ὅτι, ὡς εἰκός, οὐδέποτε ἐστείρευσεν ἡ Μοῦσα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, καὶ ὅτι, ἂν ὑπάρχουσι χρόνοι καθ' οὓς οἱ γνωστοὶ καὶ ὠνομαστισμένοι ποιηταὶ δὲν εἶνε τὸ παρ' ἅπαν ἀντάξιοι τῶν μεγάλων ἀοιδῶν τῆς ἀρχαιότητος, ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ ἀνώνυμος στιχοπλόκος ὅστις καλεῖται λαὸς ὑπῆρξε διὰ τῶν αἰώνων ἀπαύστως ποιητὴς μέγας. Μόνη δὲ καὶ κυριωτάτη διαφορὰ τοῦ χαρακτῆρος τῶν παλαιῶν σκολιῶν ᾀσμάτων ἀπὸ τῶν λεγομένων δημοτικῶν τῶν μέσων αἰώνων καὶ τῆς σήμερον εἶνε ἡ γλῶσσα, ἥτις ἀναγκαίως συμμετεβλήθη μετὰ τῶν τυχῶν τοῦ ἔθνους.

Ἐπὶ μακρὸν δὲ χρόνον ἐνομίζετο ὑπὸ τῶν ἀλλογενῶν, τῶν μόνων οἵτινες εἶχον μέχρι τινὸς ἀσχοληθῇ περὶ τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν καὶ τὴν δημώδη φιλολογίαν, ὅτι ἡ παρὰ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων λαλουμένη γλῶσσα καὶ ἡ δημώδης αὐτῶν Μοῦσα εἶνε γεννήματα διαφθορᾶς ἐπελθούσης μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' ἡ πεπλανημένη αὕτη δόξα ἐξέλιπε κατὰ μικρόν, μάλιστα κατὰ τὸν ἡμέτερον αἰῶνα, καὶ ἐζητήθη, ὡς ἔδει, ἡ ἀρχὴ τῆς καθωμιλημένης καὶ τῆς δημοτικῆς ποιήσεως ἐν τῷ ἀπωτάτῳ παρελθόντι διὰ τῆς ἐξετάσεως τῆς ἱστορικῆς γενέσεως τῆς γλώσσης.

Ὅτε ὁ Fauriel ἐξέδωκε τὴν ὡραίαν αὐτοῦ συλλογὴν τῶν δημωδῶν ᾀσμάτων, ἐδημοσίευσεν ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως*

γνωστὸν ᾆσμα, ἂν μὴ γεννηθὲν κατ' αὐτοὺς τοὺς χρόνους ὅτε ἑάλω τῶν πόλεων ἡ πόλις, ἀλλὰ κἂν δυνάμενον νὰ θεωρηθῇ ὡς μίμησις καὶ ἀπήχησις τῶν τότε γενομένων ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ θρήνων ἐπὶ τῇ συμφορᾷ [1]. Ἔχαιρε δ' ὁ φιλέλλην ἐκδότης ἐπὶ τῇ ἀρχαιότητι τοῦ ᾄσματος. Ἀλλ' ἔκτοτε πολλὴ ἐγένετο πρόοδος ἐν τῇ ἐξετάσει τῶν προϊόντων τῆς δημώδους Μούσης καὶ προφανὴς δικαίως ἡ τάσις πρὸς ἐξακρίβωσιν τῶν χρόνων καθ' οὓς ἐποιήθη ἕκαστον ᾆσμα. Συνέτεινε δ' οὐκ ὀλίγον εἰς τοῦτο καὶ ἡ εὐτυχὴς εὕρεσις δύο χειρογράφων συλλογῶν παλαιῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων, ὧν ἡ μὲν περιεχομένη ἔν τινι κώδικι βιενναίῳ ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ φίλου Legrand [2], ἡ δ' ἐκδίδεται προσεχῶς ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀμβούργῳ καθηγητοῦ W. Wagner [3]. Καὶ ἡ μὲν βιενναία συλλογὴ περιέχει δημοτικὰ ᾄσματα προγενέστερα τοῦ ιε' αἰῶνος, ἡ δ' ὑπὸ τοῦ κ. Wagner ἐκδιδομένη περιέχεται ἐν χειρογράφῳ τινὶ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ βρετανικοῦ Μουσείου καὶ περιλαμβάνει δημοτικὰ ᾄσματα τῆς Ῥόδου συντεταγμένα περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ιε' αἰῶνος.

Ἀλλ' ἤδη ἐνωρὶς ἀνεγνωρίσθη ὡς πολλῷ ἀρχαιότερον πάντων τῶν τέως σωζομένων δημοτικῶν ᾀσμάτων τὸ ὑπὸ τοῦ Σπυρίδωνος Ζαμπελίου ἐκδοθὲν τὸ πρῶτον ἐκ τῶν ποιημάτων ἅτινα ἦσαν προωρισμένα νἀποτελέσωσι τὸν τρίτον τόμον τῆς συλλογῆς τοῦ μακαρίτου Fauriel. Τὸ ᾆσμα τοῦτο, ἐπιγραφὲν ὑπὸ τοῦ ἐκδότου *ἡ ἀναγνώρισις*, ἀπεδόθη ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸν δέκατον αἰῶνα, ἐπειδὴ ἐν αὐτῷ γίνεται μνεία δύο ἡρώων τῶν χρόνων ἐκείνων. Καὶ ἠθέλησε μὲν ὁ Max Büdinger, ἴσως οὐκ ἀτόπως, νἀποδείξῃ ὅτι τὸ ᾆσμα εἶνε νεώτερον, γεννηθὲν πιθανῶς κατὰ τὸν ιγ' αἰῶνα μεσοῦντα [4], ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη καὶ οὗτος νἀρνηθῇ ὅτι ἐν τῷ ᾄσματι, οἷον ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον, ἐνέχονταί τινες στίχοι ἀναγκαίως φέροντες ἡμᾶς εἰς ἐπίσημα κατορθώματα ἡρώων τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ὑποδεικνύοντες ἴσως τὴν ὕπαρξιν παλαιοτέρων, συγχρόνων πρὸς τἆλλα ἐκεῖνα, δημωδῶν ποιημάτων [5].

Τελευταία δ' ἐπῆλθεν ἡ ὑπὸ τοῦ κ. Κωνσταντίνου Σάθα ἀναγνώρισις κύκλου ὅλου, τοῦ κληθέντος *ἀκριτικοῦ* [6], οὗ τινα ᾄσματα δυνάμεθα βεβαίως νὰ παραδεχθῶμεν ὡς ἀνερχόμενα εἰς τὸν δέκατον αἰῶνα, καίτοι πολλαὶ διαφωνίαι δύνανται νὰ ἐπέλθωσιν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον.

Ἀληθὲς δ' εἶνε ὅτι δὲν γνωρίζομεν τὸν πρῶτον τύπον καθ' ὃν συνετάχθησαν τὰ ᾄσματα ταῦτα τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου, οὐδὲ δυνάμεθα, κρίνοντες ἐξ αὐτῆς τῆς ἱστορίας τῆς δημώδους γλώσσης ἥτις ἔχει ποικίλας φάσεις, νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὰ νῦν περιᾳδόμενα καὶ σωζόμενα εἶνε ἀναλλοιώτως αὐτὰ τὰ

1 C. Fauriel, Chants populaires de la Grèce moderne. Paris. 1825. Tome II, 337.

2 Recueil de chansons populaires Grecques. Paris. 1874. σ. 1 - 70.

3 Ἴδε Ἑστίας Δελτίον τῆς 7 Μαΐου 1878.

4 Mittelgriechisches Volksepos. Leipzig. 1866. σ. 17 κ. ἑ.

5 Αὐτόθι σ. 18 κ. ἑ, ἰδίως σ. 24.

6 Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη. Τόμος Β' σ. μς' κ. ἑ.—Les exploits de Digenis Akritas σ. XLVI κ. ἑ.

συνταχθέντα τὸ πρῶτον. Λέγομεν δὲ τοῦτο οὐ μόνον περὶ τῆς γλώσσης, ἀλλὰ καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ εἴδους τῶν ᾀσμάτων· μόλις που δὲ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐν τοῖς σήμερον σωζομένοις ᾄσμασι τοῦ ἀκριτικοῦ καὶ ἀπελατικοῦ κύκλου σώζονται σποραδικοί τινες στίχοι ἐκ τῶν πρώτων ᾀσμάτων τῶν ἀνερχομένων εἰς τὸν δέκατον αἰῶνα, διατηροῦντες τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν μορφήν.

Ἀλλ' οὐδὲ τοῦ κύκλου τούτου τἀρχικὰ ᾄσματα εἶνε τὰ πρῶτα προϊόντα τῆς δημώδους νεοελληνικῆς Μούσης.

Ποῦ δὲ θὰ εὕρωμεν ταύτας τὰς ἀρχάς;

Ἐν τῷ λαβυρίνθῳ τῆς βυζαντιακῆς ποιήσεως συγκρούονται προφανῶς δύο μάλιστα εἴδη στιχοπλοκίας, ἡ χριστιανικὴ ὑμνολογία καὶ ἡ κατὰ μίμησιν τῶν ἀρχαίων μέτρων καὶ τῆς ἀρχαίας γλώσσης ἔμμετρος σύνθεσις τῶν λογίων. Ἡ μὲν εἶνε γέννημα τῆς ἐκκλησίας, ἡ δὲ προϊὸν τοῦ σχολείου ἐσκιατραφημένον. Καὶ οὐδετέρα μὲν ἀμελεῖ τῶν πραγμάτων τῆς ἡμέρας, τοῦ παρόντος βίου τοῦ ἔθνους, ἐνίοτε δὲ μάλιστα βαίνουσιν ἀμφότεραι οἱονεὶ παράλληλοι, ὡς ἐν τῇ ἐξυμνήσει τῆς ἀπὸ τῶν Ἀβάρων διασώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ *ἀκάθιστος ὕμνος* τοῦ πατριάρχου Σεργίου καὶ αἱ *ἀκροάσεις* τοῦ Πισίδου. Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα οὐδετέρα τούτων κατέρχεται εἰς τὴν ἀγορὰν οὐδὲ θίγει ἐνδομύχως τὴν καρδίαν τοῦ λαοῦ, ὅςτις μένει οἱονεὶ ἀμέτοχος τῆς ποιητικῆς ἐκείνης κατασκευῆς. Ἐντεῦθεν οὐδὲν θαῦμα ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν ὑμνολόγων, οἱ πλεῖστοι τῶν ἀρχαΐζόντων στιχουργῶν εἶνε διακεκριμένοι ἱεράρχαι ἢ ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες, ἔξοχοι λόγιοι, ἰσχυροὶ ἄρχοντες τοῦ κράτους. Ὁ δὲ λαὸς εἶχεν ἀνάγκην ἄλλων μέτρων παρὰ τοὺς χωλιάμβους καὶ τὸ ἡρωϊκὸν των λογίων, ἄλλων ῥυθμῶν παρὰ τοὺς λογαοιδικοὺς τῆς ἐκκλησίας, τέλος δὲ ἄλλης γλώσσης παρὰ τὴν ἐψιμυθιωμένην ἐκείνην ἥτις μάτην ἠγωνίζετο νὰ παραμετρηθῇ πρὸς τὴν καθαρὰν ἀτθίδα. Ἡ δὲ κοινὴ καὶ ἀληθὴς αὕτη γλῶσσα τοῦ βυζαντιακοῦ λαοῦ, τὰ ἁπλούστερα ἐκεῖνα καὶ προχειρότερα μέτρα, ἀποκλεισθέντα ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ γραφείου τῶν λογίων τῶν ἐγκαυχωμένων ἐπὶ τῷ βίῳ αὐτῶν τῷ *φιλογωνίῳ*, εὗρον στάδιον ἀνοικτὸν ἐν τοῖς ἀγῶσι τοῦ Ἱπποδρόμου.

Ὁ Ἱππόδρομος τοῦ Βυζαντίου, λαμπρῶς κεκοσμημένος, ἦτο συγχρόνως ὅ τι ἡ ἀγορὰ καὶ τὸ θέατρον παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς ἐκεῖ ηὐφράνθησαν καὶ ἠχθέσθησαν οἱ Βυζαντῖνοι, ἐκεῖ ἐνηργήθησαν αἱ κυριώταται τῶν στάσεων, ἐκεῖ ἐπανηγυρίσθησαν οἱ λαμπρότατοι τῶν θριάμβων, ἐκεῖ ἐδικάσθησαν δίκαι ἐπιφανεῖς, ἐκεῖ ἀνηγορεύθησαν βασιλεῖς, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ κατερρίπτοντο, ἐκεῖ ἐτυφλόνοντο πατριάρχαι, ἐκεῖ προσεφέροντο τὰ μέγιστα θεάματα τῆς φύσεως καὶ τῆς τέχνης. Ἐν Βυζαντίῳ ὁ αὐτοκράτωρ εἶχε τὸ Χρυσοτρίκλινον, καλλίστευμα τέχνης, ὁ Θεὸς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, ὁ λαὸς τὸν Ἱππόδρομον [1].

Ἆρα ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ, ἔνθα ἐλευθέρως ἀνέπνεε καὶ ἔζη ὁ λαὸς ὁ βυ-

1 Rambaud, de byzantino hippodromo. Paris. 1870 σ. 18.

ζαντιακός, πρέπει νὰ ζητήσωμεν, ὡς εἰκός, τὴν ἐλευθέραν ἀνάπτυξιν τῆς δημώδους γλώσσης καὶ στιχουργίας. Οὐδ' εἶνε τυχαῖον ὅτι ἐκ τῶν ὀλίγων παρὰ τοῖς βυζαντίνοις χρονογράφοις μνημονευομένων δημωδῶν στίχων οἱ πλεῖστοι ἀναφέρονται ὡς ῥηθέντες ὑπό τινος τῶν φατριῶν τοῦ λαοῦ ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ. Καὶ περὶ μὲν τούτων γίνεται λόγος ἀλλαχοῦ.[1] Ἐνταῦθα δὲ πρόκειται περὶ τοῦ ἀρχαιοτάτου τῶν μνημονευομένων, ποιήματος ῥηθέντος ἐν τῷ αὐτῷ σκωπτικῷ πνεύματι ὅπερ ἐγέννησε, διετήρησε καὶ ὤξυνεν ἡ ἐλευθερία τοῦ Ἱπποδρόμου, καὶ ὅπερ δικαίως δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς τὸ πρῶτον σωζόμενον δημῶδες ᾆσμα τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης.

Τῷ 582 μ. Χ. ἀποθανόντος τοῦ ἀγαθοῦ βασιλέως Τιβερίου διεδέχθη αὐτὸν ὁ γενναῖος αὐτοῦ στρατηγὸς Μαυρίκιος. Εἴκοσιν ἔτη ἐδέσποσεν οὗτος τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἔτη πολέμων διαρκῶν τὸ μὲν πρῶτον κατὰ τῶν Περσῶν, ἔπειτα δὲ κατὰ τῶν Σλάβων καὶ Ἀβάρων. Ἀλλ' οἱ διηνεκεῖς οὗτοι πόλεμοι πέρα τοῦ Δουνάβεως ἐξήγειραν κατ' ὀλίγον τὴν κατὰ τοῦ βασιλέως δυσμένειαν τοῦ στρατοῦ, ἡ δὲ ὀργὴ τοῦ βυζαντιακοῦ λαοῦ ηὐξήθη τότε μάλιστα, ὅτε ὁ Μαυρίκιος ἀφῆκε νὰ σφαγῶσι δωδεκασχίλιοι αἰχμάλωτοι, εὑρισκόμενοι ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ χαγάνου τῶν Ἀβάρων, εἴτε ἐκ φιλαργυρίας εἴτε ἐκ μνησικακίας. Μετὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο οἱ μὲν δῆμοι ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐτράπησαν εἰς ἀνευλαβεῖς κατὰ τοῦ μονάρχου λοιδορίας, ὁ δὲ κατὰ τῶν Ἀβάρων στρατεύων στρατός, ἐπιτηδείας μετ' ὀλίγον τυχὼν ἀφορμῆς, στασιάσας ἀνέθηκε τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν Φωκᾶν, ὅςτις καὶ ἐβάδισε κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔνθα τὰ στασιάσαντα πλήθη ἀνέδειξαν τέλος αὐτὸν αὐτοκράτορα τῷ 602. Ὁ δὲ Μαυρίκιος μάτην ἐπρόφθασε νὰ φύγῃ μετὰ τῆς συζύγου καὶ τῶν τέκνων· διότι μετὰ βραχὺν χρόνον ὁ ἔκπτωτος βασιλεὺς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν κατεδιώχθησαν καὶ ἐφονεύθησαν ἀλληλοδιαδόχως πάντες, ἀσφαλίζοντες διὰ τῆς ἐξαφανίσεώς των τὸν θρόνον τοῦ νέου ὠμοῦ μονάρχου.

Οἱ Βυζαντῖνοι χρονογράφοι, ἐξιστοροῦντες τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Μαυρικίου, ἀφηγοῦνται σὺν τοῖς ἄλλοις γεγονός τι ἀποδεικνύον ὁπόσον ἀνευλαβῶς προςεφέρετο πρὸς τὸν ἄλλοτε ἀγαπητότατον βασιλέα ὁ λαὸς τοῦ Βυζαντίου. Τὸ συμβὰν διηγεῖται ὡς ἑξῆς ὁ Θεοφάνης· «Τοῦ δὲ βασιλέως νυκτὶ ἀνυποδύτου λιτανεύοντος μετὰ πάσης τῆς πόλεως, παρερχομένου ἐν »τοῖς Καρπιανοῖς, στασιάζουσιν ἐκ τοῦ πλήθους τινὲς καὶ λίθους κατὰ τοῦ »βασιλέως ἔβαλλον· ὥστε μόλις τὸν βασιλέα σὺν Θεοδοσίῳ τῷ υἱῷ αὐτοῦ »διασωθῆναι καὶ τὴν εὐχὴν πληρῶσαι ἐν Βλαχέρναις. Οἱ δὲ δῆμοι εὑρόντες »ἄνδρα προςομοιοῦντα Μαυρικίῳ καὶ βαλόντες αὐτῷ σαγίον μαῦρον καὶ ἀπὸ »σκόρδων πλέξαντες στέφανον καὶ εἰς ὄνον τοῦτον καθίσαντες διέπαιζον λέ-

1 Ἔκθεσιν τὴν εἰςαγωγὴν τοῦ ἐν Παρισίοις ἐκδιδομένου βιβλίου μου Collection de Romans Grecs en langue vulgaire et en vers.

»γοντες κτλ. [1]». Ἀναλόγως δὲ διηγεῖται τὸ συμβὰν καὶ Ἰωάννης ὁ Ἀντιοχεὺς καὶ ὁ Κεδρηνός [2]. Πάντες οἱ χρονογράφοι οὗτοι ἀναφέρουσι τὴν ὕβριν ταύτην πρὸς τὸν βασιλέα εἰς χρόνον προγενέστερον τοῦ γάμου τοῦ Θεοδοσίου, πρωτοτόκου υἱοῦ τοῦ Μαυρικίου, μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ πατρικίου Γερμανοῦ, ἤτοι εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 601.

Ἀλλ' ὁ χρονογράφος Θεοφύλακτος ὁ Σιμοκάττης, ὅςτις ζήσας ὀλίγον χρόνον μετὰ τὴν βασιλείαν τοῦ Μαυρικίου εἶνε ὁ μακρότατα πάντων ἐξιστορῶν τὰ κατ' αὐτήν, οὐδαμῶς ἀφηγεῖται τὸ συμβὰν τοῦτο. Ἐν ἄλλῳ δὲ τόπῳ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ ἔνθα γίνεται λόγος περὶ τῆς κρυφίας ἀναχωρήσεως τοῦ Μαυρικίου ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Θεοφύλακτος γράφει τὰ ἑξῆς· «Τοιγαροῦν μεσούσης νυκτὸς τὴν βασίλειον στολὴν ἀποδυσάμενος τήν τε ὑπηρέτιν ὁλκάδα πκραστησάμενος (δρόμωνα δὲ ταύτην εἰώθασι τὰ πλήθη ἀποκαλεῖν) καὶ χρήματα εἰς αὐτὴν ἐκβαλὼν (γρ. *ἐμβαλὼν*) ἅμα τῷ γυναίῳ »καὶ τοῖς παισὶν ἐπ' αὐτῆς ἐπιβαίνει, τόν τε Κωνσταντῖνον ἀναλαβὼν πρὸς »ἀπόδρασιν εἶδεν. *Τὰ δὲ πλήθη ἐπὶ τὴν τυραννίδα κατολισθήσαντα κατε»παννυχίζοντο τοῖς κακοῖς καὶ εἰς τὸν Μαυρίκιον ἐρραψῴδουν μεθ' ὕβρεως »ᾄσματα. Ἐπέσκωπτόν τε καὶ τὸν πατριάρχην σύνηθες Ῥωμαίων ἀποκα»λεῖν. Κυριακὸς ὄνομα αὐτῷ*».[4]

Ποιεῖται ἄρα μνείαν καὶ ὁ Θεοφύλακτος ᾀσμάτων σκωπτικῶν κατὰ τοῦ Μαυρικίου, ἀλλ' ἐν ἄλλῳ χρόνῳ, κατὰ τὴν νύκτα τῆς φυγῆς τοῦ ταλαιπώρου βασιλέως. Δὲν δυνάμεθα δὲ νὰ βεβαιώσωμεν ἂν ἅπαξ μόνον ἐψάλησαν ὑβριστικὰ ᾄσματα κατὰ τοῦ Μαυρικίου, καθ' ἣν περίστασιν ἀναγράφουσιν ἐξ ἑνὸς μὲν οἱ ἄλλοι χρονογράφοι, ἐξ ἑτέρου δὲ ὁ Σιμοκάττης, ἢ ἂν συνεχῶς ἐτόξευεν ὁ λαὸς τὴν χλεύην αὐτοῦ κατὰ τοῦ εἰς δυσμένειαν περιπεσόντος αὐτοκράτορος. Φαίνεται δ' ὅμως ὅτι τὸ περισωθὲν ἡμῖν ὑπὸ τῶν λοιπῶν χρονογράφων δημῶδες ᾆσμα, ὅπερ ἀναγράφουσι κατὰ τὴν ἄλλην ἐκείνην περίστασιν, εἶνε τὸ αὐτὸ περὶ οὗ ἀναφέρει ὁ Θεοφύλακτος ὡς ῥαψῳδουμένου κατὰ τὴν νύκτα τῆς φυγῆς τοῦ Μαυρικίου. Τοῦτο δὲ πιστεύομεν, ἐπειδή, ὡς εἰκάζομεν, ἐν τούτῳ τῷ ᾄσματι ἐνέχονται καὶ ὑπαινιγμοὶ κατὰ τοῦ πατριάρχου, οἵους ἀναφέρει ὁ Σιμοκάττης.

Τὸ χλευαστικὸν τοῦτο ᾆσμα τῶν βυζαντιακῶν δήμων ἀναγράφουσιν, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, τρεῖς βυζαντῖνοι ἱστορικοί, Ἰωάννης ὁ Ἀντιοχεύς, ὁ Θεοφάνης καὶ ὁ Κεδρηνός. Γεγραμμένον δὲ καταλογάδην ἐν μέσῳ τῆς λοιπῆς πεζῆς ἐξιστορήσεως τῶν χρονογράφων τούτων δὲν ἀνεγνώρισαν, φαίνεται, ὡς πολλάκις συμβαίνει, οἱ ἀλλογενεῖς ἐκδόται τῆς Βυζαντίδος ὡς ἔμμετρον προϊὸν τῆς δημώδους Μούσης. Πρῶτος δ' ἀνεγνώρισε τὸ ᾆσμα ὁ ἀώρως θα-

1 Θεοφάνους I, 437 ἐκδ. Βόννης.

2 Ἰωάννου τοῦ Ἀντιοχέως ἀπόσπ. 218 ἐν Müller, Fragmenta historicorum graecorum τόμ. ε' σελ. 35.

3 Κεδρηνοῦ I, 703 ἐκδ. Βόννης.

* Θεοφυλάκτου Σιμοκάττου σ. 331 ἐκδ. Βόννης.

νῦν Γάλλος Deville καὶ ἀπεπειράθη νἀποκαταστήσῃ αὐτὸ εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ μορφὴν ἐν τῇ συγγραφῇ αὐτοῦ περὶ τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἕλλησι.[1]

Φέρεται λοιπὸν τὸ προκείμενον ᾆσμα παρὰ τῷ Deville ὡς ἑξῆς·

Εὕρηκε τὴν δαμαλίδ' ἀπαλὴν
κι' ὡς τὸ καινὸν ἀλεκτόριν
πεπήδηκεν αὐτὴν
κ' ἐποίησε παιδιὰ
ὡς τὰ ξυλοκούκουδα
κι' οὐδεὶς τολμᾷ λαλῆσαι
ἀλλ' ὅλους ἐφίμωσε.
Ἅγιέ μου, ἅγιε φοβερὲ καὶ δυνατὲ
δὸς αὐτῷ κατὰ κρανίου
ἵνα μὴν ὑπεραίρηται
κἐγὼ σοι τὸν βοῦν τὸν μέγαν
προςαγάγω εἰς εὐχήν.

Ἡ ἀποκατάστασις αὕτη τοῦ Γάλλου λογίου εἶνε ἀτελὴς καὶ ἀτυχής, τοῦτο δὲ διότι δὲν ἀνεγνώρισε τὸ μέτρον τοῦ ἀρχικοῦ ᾄσματος καὶ δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψει Ἰωάννην τὸν Ἀντιοχέα, ὅςτις παρέχει δύο λέξεις παραλειφθείσας ὑπὸ τῶν ἄλλων χρονογράφων, αἵτινες βοηθοῦσιν ἡμᾶς σπουδαίως εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ μέτρου, τοῦθ' ὅπερ εἶνε ἡ βάσις τῆς ὀρθῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ ὅλου.

Εἶνε δὲ τὸ μέτρον τοῦτο τὸ τετράμετρον τροχαϊκὸν καταληκτικόν, ἀλλὰ συντεθειμένον κατὰ τὸν νεώτερον τρόπον τῆς ἑλληνικῆς στιχουργίας, τὸν ἔχοντα βάσιν τοὺς τόνους, οὐκέτι δὲ τὰ μακρὰ καὶ τὰ βραχέα. Ἐντεῦθεν δ' ἀφορμώμενοι, δυνάμεθα εὐχερῶς νἀναπλάσωμεν τὸ ᾆσμα οἷον ἐποιήθη τὸ πρῶτον. Πρὸς τοῦτο δὲ πρέπει νὰ ῥηθῇ ὅτι οἱ τρεῖς χρονογράφοι οἱ ἀναγράψαντες τοῦτο διέσωσαν αὐτὸ ἄλλος ἄλλως, οὕτως ὥστε τὰς παρ' αὐτοῖς διαφορὰς δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ἡμεῖς οἱονεὶ διαφόρους γραφὰς κωδίκων, ἐξ ὧν ἐφικτὴ καθίσταται ἡ ἀποκατάστασις τοῦ ἀρχετύπου. Τοῦτο δὲ τὸ ἀρχέτυπον παραλαμβάνοντες ἐν τῷ κειμένῳ, παραπέμπομεν τὰς διαφορὰς εἰς τὰς ὑποσελιδίους σημειώσεις.

Εὕρηκε τὴν δαμαλίδα ἁπαλὴν καὶ τρυφερὰν
καὶ ὡς τὸ καινὸν ἀλεκτόριν ταύτῃ ἐπιπεπήδηκεν
καὶ ἐποίησεν παιδία ὡς τὰ ξυλοκούκουδα,
καὶ οὐδεὶς τολμᾷ λαλῆσαι, ἀλλ' ὅλους ἐφίμωσεν.
Ἅγιέ μου, ἅγιε, φοβερὲ καὶ δυνατέ,
δὸς αὐτῷ κατὰ κρανίου ἵνα μὴ ὑπεραίρηται
κἀγὼ σοὶ τὸν βοῦν τὸν μέγαν προςαγάγω εἰς εὐχήν.[2]

[1] De popularibus cantilenis apud recentiores Graecos. Lutetiae Parisiorum 1866. σ. 31.

[2] Τὰς μὲν γραφὰς Ἰωάννου τοῦ Ἀντιοχέως δηλοῦμεν χάριν συντομίας διὰ τοῦ I, τὰς δὲ τοῦ Θεοφάνους διὰ τοῦ Θ καὶ τὰς τοῦ Κεδρηνοῦ διὰ τοῦ K.

στ. 1. εὕρηκεν Θ. εὗρε I. δαμάλην K. δάμαλιν I. καὶ τρυφερὰν λείπουσι ΘK. — 2. ἀλεκτόριον K. ταύτῃ πεπήδηκεν Θ. πεπήδηκεν αὐτὴν K. οὕτως αὐτὴν πεπήδηκεν I. — 3-7. λείπουσιν I. — 3. παιδιὰ K. ξυλοκώδωνα K. — 4. λείπει K. — 5. φοβερὲ καὶ δυνατὲ λείπουσι K. — 7. κἀγώ σοι ΘK. τὸν μέγαν βοῦν K.

Δὲν δυνάμεθα δυστυχῶς διὰ τὴν βραχύτητα τῶν εἰδήσεων αἵτινές συνοδεύουσι τὸ ᾆσμα τοῦτο παρὰ τοῖς χρονογράφοις νὰ ἐννοήσωμεν ποῦ ἔγκειται τὸ δριμὺ τοῦ σκώμματος. Προφανὲς ὅμως εἶνε ὅτι οἱ τέσσαρες πρῶτοι στίχοι ἀναφέρονται χλευαστικῶς εἰς τὸν γάμον καὶ τὴν παιδοποιίαν τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ Μαυρίκιος ἐνυμφεύθη τῷ 582, ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Τιβερίου, τὴν Κωνσταντῖναν, στεφθεὶς ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ. Ὁ δὲ θεὸς ηὐλόγησε τὸν γάμον τοῦτον διὰ τεκνογονίας γενναίας, ἐπειδὴ ὁ Μαυρίκιος μέχρις αὐτοῦ τοῦ προτελευταίου ἔτους τῆς ζωῆς αὐτοῦ δὲν ἐπαύσατο γεννῶν τέκνα. Μετὰ τὴν γέννησιν τοῦ πρωτοτόκου Θεοδοσίου τῷ 585 ἀπέκτησεν ὀκτὼ ἔτι τέκνα, ζῶντα μέχρι τῆς μοιραίας ἐκείνης φυγῆς, εἰς ἣν ἐπηκολούθησεν ἔπειτα ὁ θάνατος συμπάσης τῆς οἰκογενείας. Τὰ λοιπά του τέκνα ἦσαν πέντε μὲν ἄρρενα, Τιβέριος, Πέτρος, Παῦλος, Ἰουστῖνος, Ἰουστινιανός, τρεῖς δὲ θυγατέρες, Ἀναστασία, Θεοκτίστη καὶ Κλεοπάτρα. Ἴσως δὲ πρέπει νὰ προσθέσωμεν εἰς ταῦτα καὶ δύο ἔτι θυγατέρας, Σωπάτραν καὶ Μαρίαν, ἄλλοθεν γνωστάς [1]. Εἰς τὴν πληθὺν ταύτην τῶν τέκνων καὶ τὴν γενετησίαν ἀκμὴν τοῦ βασιλέως νομίζω ὅτι ἀναφέρονται οἱ πρῶτοι στίχοι. Ὁ δὲ στίχος «καὶ ἐποίησεν παιδία ὡς τὰ ξυλοκούκουδα» δεικνύει ἐκτὸς τοῦ πολλοῦ ἀριθμοῦ τῶν παίδων καὶ τὸ λιπόσαρκον ἴσως τῶν τέκνων τοῦ Μαυρικίου. Ἐπειδὴ οὔτε ἡ λέξις *ξυλοκούκουδον* σημαίνει *ξύλινον πυρῆνα*, ὡς ἡρμήνευεν αὐτὴν ὁ Ξύλανδρος, οὔτε πρέπει νὰ δεχθῶμεν ἀντ' αὐτῆς τὴν γραφὴν *ξυλοκώδωνον*, ἣν παρέχει ὁ Κεδρηνός, ὅτε θὰ ἐσήμαινον αἱ λέξεις κατὰ τὸν Goar ὅτι «ὁ λαὸς ἐκλαμβάνει τὰ τέκνα τοῦ Μαυρικίου ἀντὶ ξυλοκωδώνων, ἤγουν παιγνιωδῶν σημάντρων, ἤτοι ἀπειλεῖ ὅτι ὁ ἐκείνων θάνατος ἔσται αὐτῷ παίγνιον καὶ ὁ στεναγμὸς κρότος παιγνιώδης [2]». Τὰς τοιαύτας ἑρμηνείας εὑρίσκομεν στενοχώρους καὶ ἀδοκίμους, νομίζομεν δὲ μᾶλλον ὅτι *ξυλοκούκουδον* σημαίνει ἐνταῦθα τὸν καρπὸν τὸν ἄλλως λεγόμενον *ξυλοκέρατα*, ἐπειδὴ ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος *κούκουδον* σημαίνει τὸν καρπὸν τῶν κερατίων· τὸ δὲ σκῶμμα ἔγκειται ἐν τῇ παραβολῇ τῶν τέκνων τοῦ Μαυρικίου πρὸς τοὺς πυρῆνας τῶν κερατίων κατὰ τὸ πλῆθος ἢ πρὸς τὸ λιπόσαρκον τοῦ καρποῦ τούτου κατὰ τὴν ἰσχνότητα.

Τοὺς δὲ τρεῖς τελευταίους στίχους νομίζω ἀναφερομένους, κατὰ τὰ ὑπὸ Θεοφυλάκτου μνημονευόμενα, εἰς τὸν πατριάρχην Κυριακόν, οἱονεὶ ὑπόμνησιν εἰς αὐτὸν νὰ στέψῃ ἄλλον αὐτοκράτορα ἀντὶ τοῦ Μαυρικίου. Περίεργος δέ πως καὶ δυσερμήνευτος εἶνε ὁ ὑπαινιγμὸς ὁ περιεχόμενος ἐν τῷ τελευταίῳ στίχῳ. Οἱ δῆμοι λέγοντες *τὸν βοῦν τὸν μέγαν* ἐννοοῦσι βεβαίως, νομίζω, τὸ παμμέγεθες καὶ περίεργον χαλκοῦν ἄγαλμα βοῦ ἐν τῇ ὁμωνύμῳ πλατείᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οὐ μακρὰν τοῦ Καπιτωλίου. Ὁ βοῦς οὗτος, ὅστις ἐλέγετο κομισθεὶς ἐκ Περγάμου [3] ἦτο ἀξιοθέατος ὡς περιέχων κά-

1 Ducange Familiae byzantinae σ. 107-108.
2 Ἴδ. Κεδρηνοῦ ἐκδ. Βόννης τόμ. Β' σελ. 808.
3 Κεδρηνοῦ τόμ. Δ', σελ. 566 ἐκδ. Βόννης.

μινον ἐν ᾗ ἐκάησαν κατὰ μὲν παλαιοτέρους χρόνους μάρτυρες [1], εἶτα δὲ μεταγενέστερον ἐτιμωροῦντο οἱ κατάδικοι κακοῦργοι [2]. Ἔμεινε δὲ ἡ κάμινος μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Φωκᾶ, χωνευθεῖσα ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείου πρὸς κατασκευὴν νομισμάτων [3]. Εἰς ποίαν σχέσιν εὑρίσκεται ὁ ἐν τῷ σκωπτικῷ ᾄσματι ἀναφερόμενος βοῦς πρὸς τὸν πατριάρχην, εἰς ὃν πιθανῶς ἀπευθύνεται ὁ λόγος, δὲν δυνάμεθα νὰ διασαφηνίσωμεν. Ἀλλὰ δὲν εἶνε ἀπίθανον ὅτι ὁ λαὸς ἐννοεῖ νὰ παράσχῃ τὴν κάμινον τοῦ βοὸς εἰς τὴν διάθεσιν τῶν προθύμων νὰ ἐνεργήσωσι κατὰ τοῦ βασιλέως, ἵνα περιάψῃ καὶ εἰς τὸν Μαυρίκιον τὸ αὐτὸ οἰκτρὸν τέλος, ὅπερ μετὰ ὀκτὼ μόλις ἔτη ἐπεφυλάσσετο εἰς τὸν Φωκᾶν [4].

Τοιαῦτα εἶνε τὰ μόνα ὅσα δυνάμεθα νὰ ἐξακριβώσωμεν περὶ τοῦ ἀρχαιοτάτου τούτου στιχουργήματος, ὅπερ περιέχει στοιχεῖα ἱκανὰ δικαιολογοῦντα τὴν κατάταξιν αὐτοῦ εἰς τὰ δημώδη ᾄσματα. Ἐπεμείναμεν δὲ εἰς τὴν δυνατὴν διαλεύκανσιν αὐτοῦ, αἰδούμενοι τὴν παλαιότητα τοῦ ᾄσματος καὶ ἀνευρίσκοντες ἐν αὐτῷ τὰς ἀρχὰς τῆς παρ' ἡμῖν δημώδους ποιήσεως, τοὐλάχιστον κατὰ τὸν ἐξωτερικὸν τύπον. Τὸν αὐτὸν δὲ σεβασμὸν ἀναμένουσι τἀρχαῖα ταῦτα λείψανα τῆς ἑλληνικῆς Μούσης καὶ παρὰ πάντων τῶν ἀσχολουμένων περὶ τὴν ἐθνικὴν ἱστορίαν καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐθνικῆς ποιήσεως. Ὁ περὶ τὰ τοιαῦτα ἀδιαφορῶν ἢ περιφρονητικῶς πρὸς αὐτὰ ἔχων θὰ ὡμοίαζε τὸν σπουδαστὴν τῆς ἀρχαίας τέχνης τὸν ἀμελοῦντα τῶν ἀτέχνων ἀρχῶν τοῦ ἔτι ἀσσυριάζοντος τρόπου. Ἵνα ἐκτιμηθῇ δεόντως ἡ ἀκμή, ἀνάγκη νὰ μελετηθῶσιν ἐπαρκῶς αἱ ἀρχαί. Ἀμουσίας δὲ πρέπει νὰ κατηγορηθῇ πολλῷ μᾶλλον ὁ ἀδιαφόρως προςμειδιῶν πρὸς τἀτελῆ πτερυγίσματα τῆς ἐθνικῆς Μούσης ἢ ὁ εὐλαβῶς περὶ ταῦτα διατρίβων.

ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ.

Ο ΑΠΕΞΗΡΑΜΕΝΟΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑΡΧΗΣ

ΜΥΘΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΔΜΟΝΔΟΥ ΑΜΠΟΥ

Κ'*

Κεραυνὸς ἐν οὐρανῷ αἰθρίῳ.

«Ἡ κυρία Βιργινία Σαμπούκου μετὰ χαρᾶς ἀναγγέλλει ὑμῖν τοὺς γάμους »τῆς κυρίας Κλημεντίνης Σαμπούκου, ἀνεψιᾶς αὐτῆς, καὶ τοῦ κ. Λέοντος »Ῥενάλτου, πολιτικοῦ μηχανικοῦ.

1 Αὐτόθι.— Κωδινοῦ 176 ἐκδ. Βόννης.
2 Κωδινοῦ 46 ἐκδ. Βόννης.
3 Κωδινοῦ 176 ἐκδ. Βόννης — αὐτόθι 46.
4 Θεοφάνους Α' σ. 461. Πασχάλιον Χρονικὸν Α' σ. 701. Νικηφόρου Ξανθοπούλου XVIII, 56.
* Συνέχεια καὶ τέλος. Ἴδ. σελ. 57, 138, 233, 340.

»Ὁ κύριος Ῥενάλτος καὶ ἡ κυρία Ῥενάλτου ἀναγγέλλουσιν ὑμῖν τοὺς γά-»μους τοῦ υἱοῦ αὐτῶν κ. Λέοντος Ῥενάλτου καὶ τῆς κυρίας Κλημεντίνης Σαρ-»πούκου.

»Καὶ παρακαλοῦσιν ὑμᾶς ἵνα τιμήσητε τὴν χαρμόσυνον ταύτην τελετὴν »γενησομένην τῇ 16 Σεπτεμβρίου 1859 ἐν τῷ ἐνοριακῷ αὐτῶν ναῷ τοῦ »Ἁγίου Μαξεντίου τῇ ἑνδεκάτῃ ἀκριβῶς ὥρᾳ.»

Ὁ Φουγᾶς ἐπέμενεν ἀπαιτῶν νὰ ἐγγραφῇ καὶ τὸ ὄνομά του ἐν τῷ προσκλητηρίῳ. Μόλις δὲ καὶ μετὰ βίας κατώρθωσεν ἡ κυρία Ῥενάλτου νά τον πείσῃ δύο ὅλας ὥρας λαλοῦσα πρὸς αὐτόν. «Τὴν Κλημεντίναν καὶ ὁ νόμος καὶ οἱ ἄνθρωποι τὴν εἰξεύρουσιν ὡς ἐγγόνην τοῦ Λαγγεβίνου, ἔλεγεν ἡ κυρία Ῥενάλτου πρὸς τὸν Φουγᾶν, ἔπειτα δὲ καὶ ὁ Λαγγεβῖνος προσηνέχθη ὡς ἄνθρωπος εὐγενέστατος καὶ ἐντιμότατος, νομιμοποιήσας διὰ τοῦ γάμου κόρην ἥτις δὲν ἦτο κόρη του. Τέλος δὲ καὶ ἡ κοινοποίησις τοιούτου οἰκογενειακοῦ μυστηρίου θὰ ἦτο τρόπον τινὰ σκάνδαλον καὶ καταισχύνη τῆς μνήμης τῆς ἀτυχοῦς Κλημεντίνης Πισῶ».

Εἰς τὰς παρατηρήσεις δὲ ταύτας τῆς κυρίας Ῥενάλτου ὁ Φουγᾶς ἀπεκρίνετο μετὰ νεανικῆς προθυμίας καὶ ζέσεως καὶ μετ' ἐπιμονῆς γεροντικῆς.

«Ἡ φύσις, ἀγαπητὴ κυρία Ῥενάλτου, ἡ φύσις ἔχει τὰ δικαιώματά της, καὶ τὰ δικαιώματα ταῦτα εἶνε πολὺ προγενέστερα τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν καὶ μυριάκις σεβαστότερα. Τὴν τιμὴν τῆς μακαρίτιδος Αἴγλης μου ἐγὼ θεωρῶ προσφιλεστέραν πάντων τῶν ἐπιγείων θησαυρῶν καὶ οὐαὶ εἰς τὸν αὐθάδη καὶ τολμηρὸν ἐκεῖνον, ὅστις θὰ τολμήσῃ καὶ νὰ σκεφθῇ κἂν μόνον ὅτι δύναται νά μού την προσβάλῃ. Θά τον κατασπαράξω ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ. Διότι ἐκείνη ἂν ὑπήκουσεν εἰς τὰς διαπύρους εὐχάς μου, οὐδὲν ἀξιόμεμπτον ἐποίησεν, ἀλλὰ συνεμορφώθη ἁπλῶς πρὸς τὰ ἤθη τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καθ' ἣν ἡ βραχύτης τῆς ζωῆς καὶ ὁ ἀτελεύτητος πόλεμος συνέτεινον εἰς τὸ νὰ ἁπλοποιῶνται κατ' ἀνάγκην οἱ τύποι. Τέλος ἐγὼ δὲν θέλω οἱ ἀπόγονοί μου νὰ ἀγνοῶσιν ὅτι πηγὴ τοῦ αἵματός των εἶνε αἱ φλέβες τοῦ Φουγᾶ. Ὁ Λαγγεβῖνός σας εἶνε ἄνθρωπος παρείσακτος δολίως παρεισδύσας εἰς τὴν οἰκογένειάν μου. Καὶ ἔπειτα τί πρᾶγμα ἦτο αὐτὸς ὁ Λαγγεβῖνος; μέγα ὑποκείμενον, μὰ τὴν ἀλήθειαν. Πεδοπατῶ ἐγὼ τὴν κόνιν τοῦ Λαγγεβίνου !»

Ὅ τι δὲν κατώρθωσεν ἡ κυρία Ῥενάλτου διὰ τῶν λογικῶν ἐπιχειρημάτων της κατώρθωσεν ἡ Κλημεντίνα διὰ τῶν θωπειῶν καὶ τῶν χαριέντων αὐτῆς λόγων. Ἐκάθητο ἐπὶ τῶν γονάτων τοῦ συνταγματάρχου καί τον ἐρράπιζεν ἐλαφρά, ἐκεῖνος δὲ πρῶτον μὲν ἀγερώχως καὶ ὀργίλως ἀπέκρουε τὰς θωπείας, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα ὅμως ἡ καρδία του συνεκινεῖτο ὑπὸ τῆς στοργῆς καὶ χείμαρροι δακρύων κατέκλυζον τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὰς παρειάς του, καὶ ἔκλαιεν ὡς παιδίον.

Ἡ πολλὴ αὕτη οἰκειότης οὐδόλως ηὔξανε τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ Λέοντος,

ἀλλὰ τοὐναντίον μάλιστα ἐμετρίαζε τὴν χαράν του. Βεβαίως οὔτε περὶ τῆς ἀγάπης τῆς μνηστῆς του ἀμφέβαλλεν, οὔτε περὶ τῆς ἐντιμότητος τοῦ Φουγᾶ, ἀλλὰ κατ' ἀνάγκην ὅμως συγκατετίθετο νὰ συμφωνήσῃ ὅτι μεταξὺ πάππου καὶ ἐγγόνης ἡ οἰκειότης εἶνε φυσικωτάτη καὶ οὐδὲν ἔχει τὸ προσβλητικόν. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ἦτο τοσοῦτο παράξενον καὶ ὀλίγον σύνηθες, ὥστε ἐδέησε νὰ παρέλθῃ τις ὥρα ἵνα ταξινομήσῃ τὰ αἰσθήματά του καὶ λησμονήσῃ τὰς θλίψεις καὶ ὀδύνας του. Ὁ πάππος οὗτος ὃν εἶχεν ἀγοράσει ἀντὶ πεντακοσίων φράγκων, οὗτινος εἶχε θραύσει τὸ οὖς καὶ χάριν αὐτοῦ εἶχεν ἀγοράσει τόπον ἐν τῷ Νεκροταφείῳ, ὁ πρόγονος οὗτος ὁ νεώτερος αὐτοῦ, ὃν εἶδε μεθύοντα καὶ ὅστις τῷ ἐφάνη ἀστεῖος, ἔπειτα δὲ κινδυνώδης καὶ ἔπειτα ἀφόρητος, ὁ γεραρὸς οὗτος πατριάρχης τῆς οἰκογενείας, ὅστις κατ' ἀρχὰς μὲν ἀπῄτησε τὴν Κλημεντίναν εἰς γάμον, τελευταῖον δὲ ἔρριψε τὸν μέλλοντα ἔγγονόν του ἐπὶ τῶν ἡλιοτροπίων, ἦτο ἀδύνατον νὰ τύχῃ παραχρῆμα σεβασμοῦ ἀκραιφνοῦς καὶ ἀγάπης ἀδόλου.

Οἱ γονεῖς τοῦ Λέοντος προέτρεπον τὸν υἱόν των νὰ δεικνύῃ πρὸς τὸν συνταγματάρχην ὑποταγὴν καὶ σέβας, τοὐλάχιστον ἐπὶ τοῦ παρόντος.

«Ὀλίγην ὑπομονήν, τέκνον μου, τῷ ἔλεγεν, ἡ μήτηρ, καὶ δὲν θὰ μείνῃ πλησίον μας πολύ. Αὐτὸς εἶνε στρατιώτης καὶ δὲν εἰμπορῇ νὰ ζήσῃ μακρὰν τοῦ στρατοῦ, ὅπως τὰ ψάρια δὲν εἰμποροῦν νὰ ζήσουν ἔξω τοῦ νεροῦ.»

Ἀλλ' ὅμως καὶ ταῦτα λέγοντες οἱ φιλόστοργοι γονεῖς δὲν ἠδύναντο νὰ λησμονήσωσι τί εἶχον ὑποφέρει ἕνεκα τοῦ Φουγᾶ. Ὁ Φουγᾶς ἦτο ἡ μάστιξ τῆς ἀτυχοῦς ταύτης οἰκογενείας καὶ αἱ πληγαὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπουλωθῶσιν ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ γηραιὰ Γοθὼ ἐμνησικάκει κατ' αὐτοῦ χωρὶς νά το λέγῃ. Ἐστέναζε δὲ συνεχῶς ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς κ. Βιργινίας Σαμπούκου παρασκευάζουσα τὰ τοῦ νυμφικοῦ συμποσίου.

Ὁ μόνος εὔθυμος καὶ κατὰ πάντα εὐδαίμων ἦτο ὁ Φουγᾶς. Αὐτὸς εἶχε τὰ πάντα λησμονήσει, οὐδόλως ἐνθυμούμενος πόσον εἶχεν ἐνοχλήσει τοῦτον ἢ ἐκεῖνον. Πρὸς τὴν Κλημεντίναν ἐφέρετο πατρικώτατα, πρὸς τὸν κύριον καὶ τὴν κυρίαν Ῥενάλτου χαριέστατα, πρὸς τὸν Λέοντα δὲ ἐδείκνυεν ἀγάπην εἰλικρινῆ καὶ ἐγκάρδιον.

«Ἀγαπητέ μοι νέε, τῷ ἔλεγεν, ἐγὼ ἐσπούδασα τὸν χαρακτῆρά σου καί σ' ἐκτιμῶ καί σ' ἀγαπῶ· εἶσαι ἄξιος νὰ εὐτυχήσῃς καὶ θὰ εὐτυχήσῃς. Τώρα εὐθὺς θὰ ἴδῃς ὅτι ἀγοράσας με εἰκοσιπέντε ναπολεόνια δὲν ἔκαμες κακὴν ἀγοράν. Καὶ ἐὰν ἡ εὐγνωμοσύνη ἦτο ἐξωρισμένη ἐκ τῆς ὑφηλίου θὰ εὕρισκε τελευταῖον καταφύγιον τὴν καρδίαν τοῦ Φουγᾶ!»

Τρεῖς ἡμέρας πρὸ τῶν γάμων ὁ συμβολαιογράφος Βοννιβέτος εἶπεν εἰς τὴν οἰκογένειαν ὅτι ὁ συνταγματάρχης ἐλθὼν εἰς τὸ συμβολαιογραφεῖόν του ἐζήτησε νὰ ἴδῃ τὸ προικοσύμφωνον. Μόλις δ' ἔρριψ' ἐπ' αὐτοῦ τὸ βλέμμα, καὶ *γράκ!* τὸ ἐξέσχισεν εἰς τεμάχια καί το ἔρριψεν εἰς τὴν ἑστίαν.

«Κὺρ μουντζουρογράφε, τῷ εἶπε, σὲ παρακαλῶ, κάμε μου τὴν χάριν νὰ

συντάξῃς ἄλλην μίαν φορὰν τὰ ἀριστούργημά σου. Ἡ ἐγγόνη τοῦ Φουγᾶ δὲν ὑπανδρεύεται μὲ ὀκτὼ χιλιάδων φράγκων πρόσοδον. Ἡ φύσις καὶ ἡ φιλία τῇ δίδουν ἓν ἑκατομμύριον, λάβε το!»

Καὶ ἐξαγαγὼν ἐκ τοῦ θυλακίου του συνάλλαγμα ἐπὶ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης ἑνὸς ἑκατομμυρίου, προέβη εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ γραφείου καὶ προσελθὼν πρὸς τοὺς γραφεῖς τριζόντων τῶν ὑποδημάτων του ἔρριψεν ἐπὶ τῆς τραπέζης αὐτῶν χιλιόφραγκον τραπεζικὸν γραμμάτιον ἀναφωνήσας διὰ φωνῆς λαμπρᾶς.

«Καλὰ παιδιά, γραμματικοί μου! νά! πίετε εἰς ὑγίειαν τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ τῆς μεγάλης στρατιᾶς!»

Ἡ οἰκογένεια Ῥενάλτου διεμαρτυρήθη σφοδρῶς κατὰ τῆς ἐλευθεριότητος ταύτης τοῦ Φουγᾶ. Ἡ δὲ Κλημεντίνα κατὰ συμβουλὴν τοῦ μέλλοντος ἀνδρός της, διὰ μακρῶν συνεζήτησε τὸ πρᾶγμα μετὰ τοῦ νεαροῦ καὶ φοβεροῦ πάππου ἐνώπιον τῆς θείας Βιργινίας, λέγουσα αὐτῷ ὅτι εἶνε εἰσέτι νέος τεσσάρων καὶ εἴκοσιν ἐτῶν, καὶ θὰ νυμφευθῇ ἡμέραν τινά, ὥστε τὸ ἑκατομμύριον τοῦτο ἀνῆκεν εἰς τὴν μέλλουσαν οἰκογένειάν του.

«Δὲν θέλω, πάππε μου, νά με κατηγορῶσι τὰ τέκνα σας ὅτι τὰ ἐλήστευσα. Φυλάξατε τὰ ἑκατομμύριά σας χάριν τῶν μικρῶν θείων μου.»

Ἀλλ' ὁ Φουγᾶς ἦτο ἀμετάπειστος.

«Μὲ περιπαίζεις, Κλημεντίνα; ἔλεγε. Καὶ νομίζεις ὅτι εἶμαι τόσον ἀνόητος ὥστε νὰ νυμφευθῶ τώρα πλέον; Δὲν λέγω βέβαια ὅτι θὰ ζήσω ὡς ἀσκητὴς εἰς ἔρημον, ἀλλὰ διατί ὁ ἄνθρωπος συνάπτει συγγενικοὺς δεσμούς; ... Διὰ νὰ γείνῃ πατήρ. Ἀλλὰ ἐγὼ εἶμαι πατὴρ εἰς τὸν συγκριτικὸν βαθμόν, δῆλα δὴ πάππος, καὶ μετὰ ἓν ἔτος, ἐὰν ὁ ἀξιόλογος Λέων φανῇ ὄντως ἀνήρ, θὰ γείνω πατὴρ εἰς τὸν ὑπερθετικὸν βαθμόν, δῆλα δὴ πρόπαππος! καὶ εἰξεύρεις τι σημαίνει νὰ εἶνέ τις πρόπαππος καὶ νὰ εἶνε μόνον εἰκοσιπεντούτης; Τεσσαρακοντούτης ἢ πεντηκοντούτης θὰ εἶμαι τρίπαππος! ἑβδομηκοντούτης θὰ εἶμαι...ἡ γλῶσσά μας δὲν ἔχει λέξιν ἐκφράζουσαν τί θὰ εἶμαι! Ἀλλ' ἡμεῖς θὰ παραγγείλωμεν μίαν λέξιν εἰς τὰ φλύαρα γερόντια τοὺς Ἀκαδημαϊκούς, καὶ τί θὰ κάμουν, θά μάς την κατασκευάσουν. Φοβεῖται μήπως δὲν ἔχω πῶς νὰ ζήσω τὰ γηρατεῖά μου; Πρῶτον μὲν ἔχω τὸν μισθόν μου καὶ τὸν σταυρὸν τοῦ ἀξιωματικοῦ. Καὶ ὅταν ἔλθω εἰς τὴν ἡλικίαν τοῦ Ἀγχίσου καὶ τοῦ Νέστορος θὰ ἔχω τὴν σύνταξίν μου. Πρόσθες τώρα τὰς διακοσίας πεντήκοντα χιλιάδας φράγκων τοῦ βασιλέως τῆς Πρωσσίας καὶ θὰ ἴδῃς ὅτι μέχρι τῆς τελευταίας μου πνοῆς θὰ ἔχω οὐ μόνον τὸν ἄρτον, ἀλλὰ καί τι περισσότερον!»

Ἑκόντες ἄκοντες ἐδέησε νὰ ὑπακούσωσιν εἰς τὸν Φουγᾶν καὶ ἐδέξαντο τὸ ἑκατομμύριον. Ἡ γενναία δὲ αὕτη πρᾶξις θρυληθεῖσα καθ' ὅλην τὴν πόλιν κατέστησε περιλάλητον τὸ πρὸ πολλοῦ ἤδη δεδοξασμένον ὄνομα τοῦ Φουγᾶ.

Πᾶσα ἡ πόλις ἠθέλησε νὰ παραστῇ κατὰ τὴν τέλεσιν τῶν γάμων τῆς Κλημεντίνης. Ἦλθον δὲ καὶ ἐκ Παρισίων οὐκ ὀλίγοι. Μάρτυρες τῆς νύμφης ἦσαν ὁ στρατάρχης δοὺξ τοῦ Σολφερίνου καὶ ὁ ἔνδοξος Κάρολος Νιμπὸρ ἄρτι ἐκλεχθεὶς μέλος τῆς Ἀκαδημείας τῶν Ἐπιστημῶν. Ὁ δὲ Λέων μετριοφρονῶν ἐκάλεσε μάρτυρας τοὺς ἐξ ἀρχῆς ὁρισθέντας ὡς τοιούτους, τὸν ἀρχιτέκτονα κ. Ὠδρέττον, καὶ τὸν συμβολαιογράφον κ. Βοννιβέτον.

Ὁ ἐφημέριος ἀπέτεινε πρὸς τοὺς νεκροὺς μελλονύμφους προσλαλιὰν συγκινητικὴν θέμα ἔχουσαν τὴν ἀνεξάντλητον ἀγαθότητα τῆς Θείας Προνοίας ἥτις καὶ νῦν ἔτι ποιεῖ ἐνίοτε θαύματα χάριν τῶν ἀκραιφνῶν χριστιανῶν. Ὁ δὲ Φουγᾶς ὅστις ἤδη ἀπὸ τοῦ 1801 δὲν εἶχεν ἐκπληρώσει τὰ θρησκευτικὰ αὐτοῦ καθήκοντα κατέβρεξε διὰ τῶν δακρύων του δύο μαντήλια.

Μετὰ τὴν τέλεσιν τοῦ μυστηρίου παρετέθη τράπεζα ἔχουσα τοῦ Ἀβραὰμ τὰ ἀγαθὰ στρωθεῖσα τῇ ἐπιμελείᾳ τῆς γηραιᾶς παρθένου Βιργινίας Σαμπούκου ἐνδεδυμένης ἐσθῆτα μεταξίνην χρώματος ψύλλας. Τέσσαρες καὶ εἴκοσι δαιτυμόνες παρῆσαν κατὰ τὴν οἰκογενειακὴν ταύτην πανήγυριν, μεταξὺ δ' αὐτῶν καὶ ὁ νέος συνταγματάρχης τοῦ 23 συντάγματος καὶ ὁ κ. Μαρνὲ σχεδὸν ἰαθεὶς τὴν πληγήν του.

Ἅμα παρακαθήσας ὁ Φουγᾶς ἀνήγειρε τὸ χειρόμακτρόν του μετ' ἀγωνίας, ἐλπίζων ὅτι ὁ στρατάρχης τῷ εἶχε κομίσει τὸν διορισμὸν τοῦ ὑποστρατήγου. Ἀλλ' ἰδὼν τὸ πινάκιον κενὸν διέστρεψε τὸ πρόσωπόν του ἀποδείξας οὕτω τὴν δυσαρέσκειαν αὐτοῦ.

Ὁ δοὺξ τοῦ Σολφερίνου ὅστις ἐκάθητο ἤδη ἐν τῇ τιμητικῇ θέσει παρατηρήσας τὸν μορφασμὸν τοῦ Φουγᾶ εἶπε γεγωνυίᾳ τῇ φωνῇ·

«Μὴ ἀνυπομόνει, παλαιέ μου συστρατιῶτα! Εἰξεύρω τί σε λείπει. Ἀλλὰ δὲν ἐξηρτᾶτο ἐξ ἐμοῦ νὰ τελεσθῇ ἡ ἑορτὴ ὅσον οἷόν τε λαμπροτέρα καὶ τελεία. Ὅτε μετέβην εἰς τοῦ ὑπουργοῦ τῶν στρατιωτικῶν δὲν τον εὗρον. Μοὶ εἶπον δὲ οἱ γραμματεῖς ὅτι ἡ ὑπόθεσις *ἐσκάλωσεν* ἕνεκα τυπικοῦ τινος ζητήματος, καὶ ὅτι ἐντὸς εἰκοσιτεσσάρων ὡρῶν θὰ λάβῃς τὸ ἔγγραφον.

— Εἰς τὸν διάβολον ἡ γραφειοκρατία! ἀνεφώνησεν ὁ Φουγᾶς. Ὅλα τὰ ἔχουν καὶ τὸ ἔγγραφον τῆς γεννήσεώς μου καὶ τὸ ἀντίγραφον τοῦ διορισμοῦ μου εἰς βαθμὸν τοῦ συνταγματάρχου. Τίς οἶδε! θὰ λείπει ἴσως τὸ ἐμβολιαστήριόν μου ἢ ἄλλο τι παλαιόχαρτον!

— Αἴ, ὑπομονή, νέε μου! Ἔχεις καιρὸν νὰ περιμείνῃς. Ἐν ᾧ ἐγὼ ἐὰν ἡ Τύχη μου δὲν *ἐσκάρονε* τὴν ἐκστρατείαν τῆς Ἰταλίας, καθ' ἣν ἔλαβον τὸν βαθμὸν τοῦ στρατάρχου, τίς οἶδε ποῦ θὰ ἤμην τώρα ἀπερριμμένος ὡς ἄχρηστος διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι ἤμην πέντε καὶ ἑξήκοντα ἐτῶν. Ἀλλὰ σὺ οὔτε εἰκοσιπεντούτης κἄν, μετ' ὀλίγον θὰ εἶσαι ὑποστράτηγος, ὡς ὑπεσχέθη ἐνώπιόν μου ὁ Αὐτοκράτωρ. Μετὰ τέσσαρα δὲ ἢ πέντε ἔτη θὰ λάβῃς τοὺς χρυσοῦς ἀστέρας, ἐκτὸς πλέον ἐὰν *δὲν τα ζαβώσῃ ἡ Τύχη*. Καὶ ἔπειτα πλέον τίποτε ἄλλο δὲν θὰ ὑπολείπεται, εἰ μὴ νὰ διορισθῇς γενικὸς διοικητὴς

καὶ νὰ ἐπιτύχῃς εἰς μίαν ἐκστρατείαν διὰ νὰ γείνῃς στρατάρχης καὶ γερουσιαστής, πρᾶγμα ὄχι πολὺ δυσάρεστον.

— Μάλιστα, ἀπεκρίθη ὁ Φουγᾶς, θὰ ἐπιτύχω. Οὐ μόνον διότι εἶμαι ὁ νεώτατος πάντων τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ βαθμοῦ μου, ἀλλὰ καὶ διότι μετέσχον τῆς μεγάλης ἐκστρατείας καὶ ἠκολούθησα τὰ μαθήματα τοῦ Διδασκάλου ἐν τοῖς πεδίοις τῆς θεᾶς Ἐνυοῦς, μάλιστα δὲ διότι ἡ Μοῖρα μ' ἐμοίρανε. Διότι πρὸς τί μ' ἐφείσθησαν αἱ σφαῖραι ἐν εἴκοσι καὶ πλέον μάχαις; πρὸς τί διεπέρασα ὠκεανοὺς χαλκοῦ καὶ σιδήρου χωρὶς νὰ πάθῃ τὸ σῶμά μου μίαν κἂν ἀμυχήν; Τοῦτο εἶνε ἀπόδειξις ὅτι καὶ ἐγὼ ἔχω τὸν ἀστέρα μου ὡς *Ἐκεῖνος*. Καὶ ναὶ μὲν ὁ ἀστὴρ *Ἐκείνου* ἦτο μεγαλείτερος, ἀλλ' ἐπῆγε καὶ ἔδυσεν εἰς τὴν Ἁγίαν Ἑλένην, ἐν ᾧ ὁ ἰδικός μου λάμπει ἔτι ἐν τῷ οὐρανῷ! Ὁ ἐξοχώτατος Νιμπὸρ μ' ἀνέστησε δι' ὀλίγων σταγόνων θερμοῦ ὕδατος, διότι δὲν εἶχεν ἐκπληρωθῇ εἰσέτι ἡ ἀποστολή μου. Ἐὰν ἡ θέλησις τοῦ λαοῦ μετὰ τὸν καταπεσόντα θρόνον τοῦ Βοναπάρτου ἀνήγειρεν ἄλλον θρόνον αὐτοκρατορικόν, ἔγεινε τοῦτο μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ δοθῇ ἀφορμὴ νὰ ἀναδειχθῇ ἡ ἀνδρεία μου κατὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Εὐρώπης τὴν ὁποίαν μετ' οὐ πολὺ θἀρχίσωμεν! Ζήτω ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ ἐγώ! Πρὸ δεκαετίας θὰ εἶμαι δοὺξ καὶ πρίγκιψ, καὶ μάλιστα . . . διατί ὄχι; θὰ ληφθῇ φροντὶς νὰ εἶνέ τις παρὼν ὅταν θὰ γείνῃ ἡ πρόσκλησις πρὸς διανομὴν τῶν στεμμάτων! Διὰ τοῦτο λοιπὸν ἀπὸ τοῦδε υἱοθετῶ τὸν πρωτότοκον υἱὸν τῆς Κλημεντίνης καί τον ἐπονομάζομεν Πέτρον Βίκτωρα Β', καί με διαδέχεται ἐπὶ τοῦ θρόνου ὅπως Λουδοβῖκος ὁ ΙΕ' τὸν πρόπαππόν του Λουδοβῖκον τὸν ΙΔ'.»

Περὶ τὸ τέλος τῆς δημηγορίας ταύτης χωροφύλαξ τις εἰσελθὼν εἰς τὸ ἑστιατόριον ἐζήτησε τὸν συνταγματάρχην κ. Φουγᾶν καί τῳ ἔδωκε φάκελλον τοῦ ὑπουργείου τῶν στρατιωτικῶν.

«Μὰ τὸ ναί! ἀνεφώνησεν ὁ στρατάρχης, νόστιμον θὰ ἦτο ἐὰν ὁ διορισμός σου ἤρχετο μετὰ τὸ τέλος τοιαύτης δημηγορίας. Διὰ τοῦτο προσπίπτομεν ὡς οἱ Μάγοι πρὸ τοῦ ἀστέρος σου.

— Ἀνάγνωσ το, εἶπεν ὁ Φουγᾶς εἰς τὸν στρατάρχην δίδων αὐτῷ τὸ μέγα ἔγγραφον. Ἢ μᾶλλον, ὄχι. Ἀείποτε ἠτένισα τὸν θάνατον· δὲν θἀποστρέψω τοὺς ὀφθαλμούς μου ἀπὸ τοῦ παλαιοχαρτίνου τούτου κεραυνοῦ ὅστις με φονεύει

«Κύριε συνταγματάρχα, παρασκευάζων τὸ αὐτοκρατορικὸν διάταγμα τὸ προβιβάζον ὑμᾶς εἰς ὑποστράτηγον, προσέκοψα εἰς ἀνυπέρβλητον κώλυμα δῆλα δὴ εἰς τὸ ἔγγραφον τῆς γεννήσεώς σας, ἐξ οὗ προκύπτει ὅτι ἐγεννήθητε τῷ 1789 καὶ ὅτι σήμερον εἶσθε ἑβδομήκοντα ἐτῶν συμπεπληρωμένων. Ὅθεν τοῦ ὁρίου τῆς ἡλικίας τῶν συνταγματαρχῶν ὄντος ἑξήκοντα, τῶν ὑποστρατήγων ἑξήκοντα δύο καὶ τῶν ἀντιστρατήγων ἑξήκοντα πέντε, βλέπω ἐμαυτὸν ἠναγκασμένον νά σας κατατάξω εἰς τὴν ἐφεδρείαν μετὰ τοῦ βαθμοῦ τοῦ συνταγματάρχου. Εἰξεύρω, κύριε, πόσον ὀλίγον δικαιολογεῖ τὸ μέτρον τοῦτο ἡ φαινομένη ἡλικία σας, καὶ λυποῦμαι εἰλικρινῶς ὅτι ἡ πατρὶς

στερεῖται τῶν ὑπηρεσιῶν ἀνδρὸς ἀκμαίου καὶ ἀνδρείου ὁποῖος εἴσθε ὑμεῖς. Βεβαίως ἐξαίρεσίς τις γινομένη χάριν ὑμῶν οὐ μόνον οὐδεμίαν θὰ προκαλέσῃ ἔνστασιν ἐν τῷ στρατῷ, ἀλλὰ τοὐναντίον θὰ διεγείρῃ καὶ συμπάθειαν, ἀλλ' ὅμως ὁ νόμος εἶνε σαφὴς καὶ οὐδ' αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ δύναται νά τον ὑπεκφύγῃ ἢ νά τον ἀθετήσῃ. Καὶ κατὰ τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε καὶ ἐάν, φλεγόμενος ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ νὰ ὑπηρετήσητε τὴν πατρίδα, θελήσητε νἀποθέσητε τὰς ἐπωμίδας καὶ ἐξ ἀρχῆς νὰ καταταχθῆτε εἰς τὸν στρατόν, ἡ πρότασις ὑμῶν αὕτη θἀπορριφθῇ κατὰ τὸν νόμον. Ἀλλ' εὐτυχῶς, κύριε, ἡ κυβέρνησις τοῦ Αὐτοκράτορος ἠδυνήθη νὰ χορηγήσῃ ὑμῖν τὰ πρὸς συντήρησιν, ἐνεργήσασα ὅπως λάβητε παρὰ τῆς Πρωσσίας τὴν ὀφειλομένην ἀποζημίωσιν· διότι οὐδὲ εἰς πολιτικὴν θέσιν εἶνε δυνατὸν νὰ διορισθῇ ἑβδομηκοντούτης, ἔστω καὶ κατὰ χάριν. Θὰ παρατηρήσητε λίαν δικαίως ὅτι οἱ νόμοι καὶ ο κανονισμοὶ ἐγένοντο ὅτε δὲν εἶχον εἰσέτι ἐπιτύχει τὰ περὶ ἀναβιώσεως τῶν ἀνθρώπων πειράματα· ὁ δὲ νόμος δὲν προβλέπει τὰς ἐξαιρέσεις. Βεβαίως δὲ θὰ γείνῃ ἀνάγκη ἀναθεωρήσεως καὶ βελτιώσεως αὐτοῦ, ἐὰν ἐν τῷ μέλλοντι συμβῶσι συχνότεραι ἀναστάσεις νεκρῶν.

»Δέξασθε, κτλ.»

Πένθιμος σιωπὴ διεδέξατο τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ κεραυνοβόλου τούτου ἐγγράφου. Τὸ *μανέ, θεκέλ, φαρὲς* δὲν ἐνεποίησε τοσαύτην αἴσθησιν. Ὁ χωροφύλαξ ἵστατο ὄρθιος εἰς προσοχὴν περιμένων παρὰ τοῦ Φουγᾶ τὴν ἀπόδειξιν τῆς παραλαβῆς τοῦ ἐγγράφου. Ὁ συνταγματάρχης ζητήσας γραφίδα καὶ μελάνην ὑπέγραψε τὸ ἔγγραφον καί το ἀπέδωκεν εἰς τὸν χωροφύλακα, τὸν ἐκέρασε καὶ μετὰ συγκινήσεως ἣν μάτην προσεπάθει νὰ καταστείλῃ τῷ εἶπε·

«Σὺ εἶσαι εὐτυχής! εἰς σὲ δὲν ἀπαγορεύεται νὰ ὑπηρετήσῃς τὴν πατρίδα σου! Λοιπόν, προσέθηκεν ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν στρατάρχην, τί λέγεις;

— Τί νὰ εἴπω γεροντάκι μου! Ὁ νόμος βλέπεις εἶνε σαφέστατος καὶ δὲν ἐπιδέχεται συζήτησιν. Ἡμεῖς πταίομεν οἱ ἀνόητοι, διότι δέν το ἐσκέφθημεν ἐγκαίρως. Ἀλλὰ τίς ποτε ἤθελεν ὑποπτεύσει τὸ τοιοῦτον!»

Ἀμφότεροι δὲ οἱ συνταγματάρχαι ὡμολόγησαν ὅτι οὐδόλως ἐπῆλθεν εἰς τὸν νοῦν αὐτῶν ἡ ἔνστασις αὕτη. Οὐδέτερος δ' αὐτῶν ἠδύνατο νὰ δεχθῇ τὸν Φουγᾶν οὐδ' ὡς ἁπλοῦν στρατιώτην καί τοι ἦτο ἱκανώτατος, ἀκμαιότατος καὶ νεώτατος.

«Ἀλλὰ τότε λοιπόν, ἀνεφώνησεν ὁ Φουγᾶς, ἅς με τουφεκίσουν! Δὲν εἰμπορῶ ἐγὼ τώρα πλέον νὰ συνειθίσω νὰ ζυγίζω ζάχαριν ἢ νὰ φυτεύω λάχανα! Ἐγὼ μεταξὺ τῶν ὅπλων ἐγεννήθην καὶ ἀνετράφην, μεταξὺ τῶν ὅπλων λοιπὸν πρέπει νὰ ζήσω ἄλλως ἃς ἀποθάνω. Τί νὰ κάμω! τί νὰ γείνω! Νὰ καταταχθῶ εἰς ξένον στρατόν; Ποτέ! Ὦ Τύχη, Τύχη τί σ' ἔπταισα καὶ με κατακρημνίζεις εἰς τὴν ἄβυσσον τὴν στιγμὴν καθ' ἣν ἡτοιμάζεσο νά με ἀνυψώσῃς εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δόξης!»

Ἡ Κλημεντίνα προσεπάθει νά τον παρηγορήσῃ διὰ λόγων περιποιητικῶν.

«Θὰ μένετε πλησίον μας, τῷ ἔλεγε, θά σας εὕρωμεν μίαν εὔμορφον γυναῖκα καὶ θὰ ναστήσετε τέκνα. Τὰς ὥρας τῆς σχολῆς σας θὰ συγγράψετε τὴν ἱστορίαν τῶν ἐνδόξων ἀνδραγαθημάτων σας. Τίποτε δέν σας λείπει, νεότης, ὑγίεια, περιουσία, οἰκογένεια, πᾶν ὅ τι συντελεῖ εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τῶν ἀνθρώπων τὸ ἔχετε· διατί λοιπὸν δὲν θὰ εἶσθε εὐτυχής;»

Ταῦτα δὲ ἔλεγον τῷ Φουγᾶ καθ' ὅλην τὴν ὥραν τοῦ συμποσίου καὶ ὁ Λέων καὶ οἱ ἄλλοι συγγενεῖς, τὰ πάντα λησμονοῦντες καὶ χαρὰν καὶ εὐθυμίαν πρὸ τῆς ψηλαφητῆς ταύτης λύπης καὶ τῆς δεινῆς καταπτώσεως.

Ἀλλὰ κατ' ὀλίγον συνῆλθε καὶ περὶ τὸ τέλος τοῦ συμποσίου ὅτε παρετέθησαν τὰ γλυκίσματα καὶ τὰ ὀπωρικά, ἔψαλεν ᾆσμα ὅπερ ἐπίτηδες εἶχε συνθέσει χάριν τῶν γάμων τῆς Κλημεντίνης.

Πάντες δὲ οἱ δαιτυμόνες ἐπευφήμησαν κροτήσαντες τὰς χεῖρας. Ἀλλ' ὁ δύσμοιρος συνταγματάρχης ἐμειδία θλιβερῶς, ἐλάλει ὀλίγον καὶ δὲν ηὐθύμει. Καὶ μετέσχε μὲν ὅλην τὴν ἡμέραν τῆς κοινῆς εὐθυμίας, ἀλλὰ δὲν ἦτο ὁ λαμπρὸς ἐκεῖνος συνδαιτυμὼν ὁ ζωογονῶν τὰ πάντα διὰ τῆς ἀρρενωπῆς εὐθυμίας του.

Περὶ τὴν ἑσπέραν ὁ στρατάρχης λαβὼν αὐτὸν κατὰ μέρος τῷ εἶπε·

«Τί συλλογίζεσαι;

— Συλλογίζομαι τοὺς παλαιούς, οἵτινες ηὐτύχησαν νὰ πέσωσιν ἐν Βατερλῷ ἐστραμμένην ἔχοντες τὴν ὄψιν πρὸς τὸν ἐχθρόν. Ὁ γέρων βλὰξ ἐκεῖνος ὁ γερμανὸς μὲ διώρθωσε μὰ τὴν ἀλήθειαν. Βλέπεις Λεμπλάν, πρέπει τις πάντοτε νὰ ζῇ τὴν ἐποχήν του. Ἀργότερα εἶνε πάρα πολὺ ἀργά.

— Ὄχι δά, Φουγᾶ, μὴ ἀνοησίας! Ὁ ἄνθρωπος ποτὲ δὲν πρέπει νὰπελπίζεται. Αὔριον θὰ ὑπάγω εἰς τὸν Αὐτοκράτορα καὶ θὰ ἴδωμεν, θὰ ἐξετάσωμεν τὸ πρᾶγμα. Ἡ πατρὶς δὲν ἔχει ἄνδρας ὡς σὲ πολλοὺς ὥστε νά τους πετᾷ *εἰς τοὺς πέντε δρόμους*.

— Σ' εὐχαριστῶ! Εἶσαι καλός, εἰλικρινὴς γέρων! Εἴμεθα πεντακόσιαι χιλιάδες ὅμοιοί σου τῷ 1812 καὶ δύο μόνον ἀπεμείναμεν ἢ μᾶλλον εἰπεῖν εἷς καὶ ἥμισυς».

Περὶ τὴν δεκάτην ὥραν τῆς νυκτὸς ὁ Ῥολλών, ὁ Μαρνὲ καὶ ὁ Φουγᾶς προέπεμψαν τὸν στρατάρχην μέχρι τοῦ σιδηροδρόμου. Ὁ Φουγᾶς ἠσπάσθη τὸν συστρατιώτην του ὑποσχόμενος ὅτι θὰ εἶνε φρόνιμος. Ἀπελθούσης τῆς ἁμαξοστοιχίας οἱ τρεῖς συνταγματάρχαι ἐπανῆλθον εἰς τὴν πόλιν πεζοί. Ὅτε δὲ διέβαινον πρὸ τῆς οἰκίας τοῦ Ῥολλών, ὁ Φουγᾶς εἶπεν εἰς τὸν διάδοχόν του.

«Σήμερον δὲν εἶσαι φιλόξενος· δὲν θά μας δώσῃς νὰ δοκιμάσωμεν τὸ νόστιμον ἐκεῖνο ῥακί;

— Ἐνόμιζον ὅτι δὲν εἶχες ὄρεξιν νὰ πίῃς, εἶπεν ὁ Ῥολλών, διότι οὔτε εἰς τὸν καφέν σου ἔπιες, οὔτε ἔπειτα. Ἂς ἀναβῶμεν λοιπόν.

— Ὁ δρόμος καὶ ὁ καθαρὸς ἀὴρ μ' ἔφερε δίψαν.

— Εἶνε καλὸν σημεῖον.»

Συνέκρουσε τὸ ποτήριόν του μελαγχολικῶς, ἀλλὰ μόλις ἔβρεξε τὰ χείλη. Ἦλθεν ἔπειτα πλησίον τῆς σημαίας ἔλαβε τὸ ἀκόντιον, ἐξεδίπλωσε τὸ μετάξινον αὐτῆς ὕφασμα, ἐμέτρησε τὰς ὀπὰς τῶν σφαιρῶν, καὶ ἐθεώρησεν αὐτὴν ἐπί τινας στιγμὰς χωρὶς νὰ ὑγρανθῇ τὸ ὄμμα του.

«Βέβαια, εἶπε, τὸ ῥακί μ' ἐπείραξε. Σήμερον δὲν εἶμαι ἐγώ. Καλὴν νύκτα, κύριοι!

— Περίμενε! θὰ σε συνοδεύσωμεν.

— Ὄχι δά, τὸ ξενοδοχεῖόν μου ἀπέχει δύο βήματα.

— Ἀδιάφορον. Ἀλλά τί σε ἦλθε καὶ ἐπῆγες εἰς τὸ ξενοδοχεῖον, ἐν ᾧ ἔχεις ἐδῶ δύο οἰκίας εἰς τὴν διάθεσίν σου;

— Αὔριον λοιπὸν καὶ ἐγὼ φεύγω.»

Τὴν ἐπιοῦσαν περὶ τὴν ἑνδεκάτην ὥραν ὁ Λέων ἐν ᾧ ἐκτενίζετο ἔλαβε τὸ ἑπόμενον τηλεγράφημα. Ἀποσφραγίσας δ' αὐτὸ χωρὶς νὰ παρατηρήσῃ ὅτι ἦτο ἐπιγεγραμμένον πρὸς τὸν Φουγᾶν, ἀνεφώνησεν ὑπὸ χαρᾶς. Ἰδοὺ δὲ τί ἔλεγε τὸ λακωνικὸν κείμενον.

«Τῷ συνταγματάρχῃ κυρίῳ Φουγᾷ.

Εἰς Φονταινεβλώ.

Ἐξέρχομαι γραφείου Αὐτοκράτορος. Σὺ ὑποστράτηγος χαρακτηρισθεὶς ἀλλοδαπὸς μέχρι καλλιτέρας εὐκαιρίας. Βραδύτερον νομοθετικὸν σῶμα μεταρρυθμίσῃ νόμον. *Λερπλάν.*

Ὁ Λέων ἐνεδύθη παρευθύς, ἔδραμεν εἰς τὸ ξενοδοχεῖον, ἀνέβη εἰς τὸ δωμάτιον τοῦ συνταγματάρχου καί τον εὗρεν ἐπὶ τῆς κλίνης αὐτοῦ νεκρόν.

Διηγήθησαν ἐν Φονταινεβλῷ ὅτι γενομένης αὐτοψίας ὁ ἰατρὸς Νιμπὸρ παρετήρησε σπουδαίας ἀταξίας ἐν τῷ ὀργανισμῷ τοῦ συνταγματάρχου ἕνεκα τῆς ἀποξηράνσεως. Τινὲς δ' ἐπέμενον λέγοντες ὅτι ὁ Φουγᾶς ηὐτοκτόνησε. Τὸ μόνον δὲ βέβαιον εἶνε ὅτι ὁ συμβολαιογράφος Βοννιβέτος ἔλαβε ταχυδρομικῶς εἶδος διαθήκης, τὸ ἑξῆς.

«Κληροδοτῶ τὴν καρδίαν μου εἰς τὴν Πατρίδα, τὴν μνήμην μου εἰς τὴν φύσιν, τὸ παράδειγμά μου εἰς τὸν στρατόν, τὸ μῖσός μου εἰς τὴν ἄπιστον Ἀλβιόνην, χίλια τάλληρα εἰς τὴν Γοθώ, καὶ διακοσίας χιλιάδας φράγκων εἰς τὸ 23ον πεζικὸν σύνταγμα. Καὶ ζήτω ὁ Αὐτοκράτωρ!

Ἀναστὰς τῇ 17 Αὐγούστου τὴν τρίτην πρὸς τὴν τετάρτην ὥραν τῆς πρωίας, ἀπέθανε τῇ 17 τοῦ ἐπιόντος μηνός. Ἡ δευτέρα δὲ αὕτη ζωή του διήρκεσε μικρόν τι ὀλιγώτερον τῆς μιᾶς καὶ τριάκοντα ἡμερῶν. Ἀλλὰ μετε-

χειρίσθη καλῶς τὸ βραχὺ τοῦτο χρονικὸν διάστημα, ὀφείλομεν νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν. Ἀναπαύεται δὲ νῦν ἐν τῷ τόπῳ, ὃν ἠγόρασεν αὐτῷ ὁ υἱός τοῦ κ. Ῥενάλτου. Ἡ ἐγγόνη αὐτοῦ Κλημεντίνα ἀπεπένθησε μετὰ ἓν ἔτος. Εἶνε δὲ εὐτυχὴς καὶ ἀγαπᾶται ὑπὸ τοῦ Λέοντος, ὅστις οὐδόλως θὰ αἰτιᾶται ἑαυτὸν ὅτι ἡ Κλημεντίνα δὲν ἔχει πολλὰ τέκνα.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΙΩ. ΦΕΡΜΠΟΣ.

ΕΡΝΕΣΤΟΣ ΡΕΝΑΝ

ΕΝ ΤΗι ΓΑΛΛΙΚΗι ΑΚΑΔΗΜΕΙΑι

Πυκνὸν συνωθεῖτο τῇ τρίτῃ τοῦ ἀπελθόντος Ἀπριλίου τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς ἀριστοκρατίας τοῦ πνεύματος ἐν Παρισίοις πρὸ τῶν πυλῶν τῆς γαλλικῆς Ἀκαδημείας. Ἡ ἡμέρα ἐκείνη ἦτο ἀληθῶς ἓν τῶν μᾶλλον ἐκτάκτων γεγονότων τῶν ἀναγραφέντων ἐν τοῖς χρονικοῖς τοῦ γεραροῦ ἐκείνου σωματείου, τὸ ὁποῖον ἑκάστοτε ἀξιοῖ, ὅτι περιλαμβάνει ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ τοὺς τεσσαράκοντα τῆς Γαλλίας *ἀθανάτους*. Ἐρνέστος Ῥενάν, ὁ συγγραφεὺς τοῦ *Βίου τοῦ Ἰησοῦ*, ἔμελλε νὰ δεχθῇ τὸ ἐπίσημον χρίσμα τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἀθανασίας. Οὐδέποτε ἴσως, οὐδ' ὁπότε κατεγράφετο ὁ Littré ἐν τοῖς ἑταίροις τῆς γαλλικῆς ἀκαδημείας, ὑπὸ τὴν εὐσεβῆ ἀπόγνωσιν καὶ τὸ ἀνάθεμα τοῦ ἐπισκόπου τῆς Αὐρηλίας, οὐδέποτε τὸ κῦμα τῆς διχογνωμίας καὶ τῶν ἀντιθέτων αἰσθημάτων ἐκύμανε ταραχωδέστερον τὰς ποικίλας πτυχὰς τῆς δημοσίας ἐν Γαλλίᾳ γνώμης, ἐξεγεῖρον τὴν ἀγανάκτησιν τῶν εὐσεβῶν, ἢ τοὐναντίον συντελοῦν εἰς ἕνα εἰσέτι θρίαμβον τῶν ἐλευθεροβούλων, κατόπιν τοσούτων θριάμβων, οὓς ἐσχάτως ἐκτήσαντο οὗτοι κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν τοῦ παρελθόντος. Δὲν ἦτο αὐτός, ὁ μετὰ τὸν Δαυὶδ *Strauss* τολμηρότερος βιογράφος τοῦ Ἰησοῦ, ὁ νέος οὗτος Σαλμωνεὺς τῆς παραδόσεως, ὁ ὑπὲρ πάντα ἄλλον συγγραφέα τῆς συγχρόνου ἐποχῆς διασείσας τὰ θεμέλια καὶ τὸ κῦρος τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας; δὲν ἦτο ὁ ἐνθουσιώδης μαθητὴς τοῦ Σπινόζα, τοῦ ὁποίου ἡ φλογερὰ εὐγλωττία καὶ ὁ ζωηρὸς ἐν τῇ ἐκφράσει χρωματισμὸς ἐξόχως συνετέλεσαν εἰς τὴν διάδοσιν ἰδεῶν ἄρδην ἀνατρεπουσῶν τὰς ἀρχὰς ἐκείνας, ἐφ' ὧν τοσοῦτον ἀσφαλῶς ἐφαίνετο βασιζομένη ἀπ' αἰώνων ἤδη ἡ κοινωνία; Καὶ δὲν ἦτο ἀσεβὲς πραξικόπημα κατὰ τῆς ὀρθοδοξίας τῆς Ἀκαδημείας, ἥτις τοσάκις παρέσχε περιφανῆ δείγματα πίστεως πρὸς τὸ καθεστὼς καὶ ἀφοσιώσεως, ὕβρις πρὸς τὰς σκιὰς τοσούτων μεγάλων ἀνδρῶν τοῦ σωματείου ἐκείνου, ἀπὸ τοῦ ἱδρυτοῦ αὐτοῦ Ῥιχελιέως μέχρι τοῦ τελευταίου ἐπισκόπου τῆς Αὐρηλίας, ἡ εἴσοδος ἐν αὐτῷ ἀνδρός, ὅστις ἐν τῇ συνειδήσει παντὸς εὐσεβοῦς καθολικοῦ εἶναι ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ *ἀντιχρίστου*; Τοιαῦτα ἀναμφιβό

λως ἀνελογίζετο ἕκαστος εὐσεβὴς τοῦ παρελθόντος ζηλωτής, ὅστις τυχαίως ἤθελε διέλθει παρὰ τὸ παλαιὸν καθίδρυμα τοῦ δουκὸς Ριχελιέως, καθ' ἣν στιγμὴν ἐν πομπῇ καὶ δόξῃ, ὑπὸ τὰ χειροκροτήματα τοῦ ἄνθους τῆς γαλλικῆς κοινωνίας ἠνοίγοντο διὰ τὸν ἔξοχον συγγραφέα τῶν *Ἀρχῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ* αἱ ἀπὸ τοσούτου χρόνου κεκλεισμέναι πύλαι τῆς γαλλικῆς Ἀκαδημείας.

Tempora mutantur. Πρὸ ὀλίγων αἰώνων εἰσέτι ἂν ἔζη ὁ κ. Ἐρνέστος Ῥενὰν ἤθελεν ἀναβιβασθῇ ἐπὶ τῆς πυρᾶς ἢ ἀποθάνει ἐν τῇ εἱρκτῇ, καθ' ἣν ἐποχὴν προσεφέροντο ἐξιλαστήρια θύματα ἐπὶ τοῦ αἱμοσταγοῦς βωμοῦ τοῦ καθολικισμοῦ Ἀρνόλδος ὁ ἐκ Βρεσκίας καὶ ὁ Καμπανέλλας, ὁ Ἰορδάνος Βροῦνος καὶ ὁ Οὔσσιος ἐν τῇ κλασικῇ ἐποχῇ τῶν ***Autodafés*** καὶ τῶν ἱερεξεταστηρίων· ἤθελεν ἴσως ὑποστῇ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν εἰσέτι, ἂν ἔζη ἐν Γερμανίᾳ, τὴν ἀμείλικτον καταδίωξιν ὑποκριτικῆς φατρίας, ὡς ὁ φιλόσοφος Οὐόλφιος, ὁ Φίχτης καὶ ὁ Στράους. Σήμερον οἱ καιροὶ μετεβλήθησαν· οἱ κεραυνοὶ τοῦ Διὸς τοῦ Βατικανοῦ ὁμοιάζουσι πρὸς τοὺς μετὰ τοσαύτης χάριτος σκωπτομένους ὑπὸ τοῦ Λουκιανοῦ κεραυνοὺς τοῦ Διὸς τοῦ Ὀλύμπου· νέα δὲ τάξις πραγμάτων γεννᾶται ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἥκιστα ἀπορρέουσα ἀπὸ τῆς ἀποκαλύψεως καὶ τῆς παραδόσεως, ἀντλοῦσα δὲ μᾶλλον τὸ κῦρος αὐτῆς καὶ τὸ ἀξίωμα ἐκ τῆς σκέψεως, ἐκ τῆς ἐλευθέρας ἐρεύνης καὶ τῆς συζητήσεως. Ἐν τῷ ἐλευθέρῳ τούτῳ αἰῶνι, ἐν ᾧ ζῶμεν, οὐδὲν ὑφίσταται ἄνευ ἀποδείξεως, τὰ πάντα φέρουσι τὴν σφραγῖδα τοῦ κριτηρίου τῆς ἀναλύσεως· ἀπὸ τῆς συζητήσεως, ἀπὸ τῆς ἐλευθέρας συγκρούσεως τῶν ἀντιθέσεων παράγεται ἡ σύνθεσις πάσης ἰδέας καὶ πάσης ἀληθείας, ὅπως ἀπὸ τῆς προστριβῆς δύο διαφόρων σωμάτων ἐκπέμπεται τὸ πῦρ καὶ παράγεται ἡ θερμότης. Ἰδοὺ τὸ μυστήριον τῆς προόδου τῶν νεωτέρων κοινωνιῶν, χειραφετουμένων ὁσημέραι ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ τῆς αὐθεντείας καὶ τῆς παραδόσεως, ἰδοὺ ἡ ἀποστολὴ τῶν ἀκαδημειῶν καὶ τῶν πανεπιστημίων, ἐν τῇ ἐποχῇ ταύτῃ τῆς Ἀναγεννήσεως καθισταμένων ἀσύλων καὶ ἱερῶν πάσης σκέψεως, πάσης ἐρεύνης καὶ ἀληθείας, ἔνθα τὰ διεστῶτα συναντῶνται καὶ ἔνθα ἀπὸ τῆς ποικιλίας τῶν γνωμῶν καὶ τῶν ἀπόψεων δημιουργεῖται ἡ ἑνότης τῆς ἰδέας καὶ κυοφορεῖται ἡ ἀληθὴς πρόοδος τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Ἡ πρόσληψις τοῦ κ. Ρενὰν ἐν τῇ γαλλικῇ Ἀκαδημείᾳ ἀπέρρεεν ἀπὸ τοιαύτης τινος ἀνωτέρας ἀρχῆς· ἦτο μία ἔτι ἀπόδειξις, ὅτι ἡ γαλλικὴ κοινωνία ἐνεστερνίσθη πράγματι τὰς ἀρχὰς τῆς ἀληθοῦς ἐλευθερίας καὶ κατενόει τὴν ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ σημασίαν τῆς ἐλευθέρας συνειδήσεως, ἧς ἄνευ οὐδεμία πολιτικὴ ἐλευθερία. Ἡ γαλλικὴ ἀκαδήμεια, τὸ ἄκρον ἄωτον τοῦ γαλλικοῦ πνεύματος, ὕψωσεν ἤδη ἐπισήμως τὴν σημαίαν ταύτην, ὑποδεχθεῖσα εἰς τοὺς κόλπους αὐτῆς τοὺς τρεῖς ἐπισήμους προγεγραμμένους τῆς καθολικῆς φατρίας — τὸν ***Littré***, τὸν ***Taine*** καὶ τὸν ***Renan***. Τὸ νεώτερον πνεῦμα εἰσέδυσεν εἰς τὰς στοὰς τοῦ ἀρχαίου ἐκείνου μεγάρου, αἱ δὲ σκιαὶ τοῦ πα-

ρελθόντος ἐξηφανίσθησαν ὑπὸ τὴν σωτηρίαν ἐπίδρασιν τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ ἀέρος. «Ἡ τοιαύτη τῶν ἀνθρώπων συνένωσις, λέγει ὁ κ. Ῥενὰν ἐν τῷ προσφωνητηρίῳ αὐτοῦ πρὸς τὴν Ἀκαδήμειαν λόγῳ, εἶναι ἡ καλλίστη αὐτῶν συμφιλίωσις, εἶναι ἡ ἀπόδοσις τοὐλάχιστον εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα τῆς ἐπισημοτέρας τῶν ὑπηρεσιῶν, διότι τὸ εἰρηνικὸν ἔργον τοῦ πολιτισμοῦ ἀπορρέει ἀπὸ ἀντιθέτων στοιχείων, ἀντιμετώπων ἀλλήλοις, ὑποχρεουμένων εἰς ἀμοιβαίαν ἀνοχὴν καὶ ἀγομένων πρὸς ἀμοιβαίαν κατανόησιν καὶ ἀγάπην. Ἐν κοινωνίᾳ καλῶς ὠργανωμένῃ πάντες οἱ ἀφιερούμενοι εἰς τὸ καλὸν καὶ ἀγαθὸν εἶναι συνεργάται· πᾶν μετ' εὐφυΐας τελούμενον καθίσταται φιλολογία· ἐν ἄλλοις ὅροις τὰ γράμματα εἶναι ὑπό τινα ἔποψιν ὁ Ὄλυμπος, ἐν ᾧ ἀποσβέννυται πᾶσα πάλη, πᾶσα ἀνισότης, καὶ ἐν ᾧ κατορθοῦται πᾶσα συμφιλίωσις. Κεχωρισμένοι ἀλλήλων ἐν τῇ εἰδικῇ αὐτῶν ἐφαρμογῇ, ἀντίθετοι συνήθως, πολέμιοι μάλιστα οἱ διάφοροι τοῦ πνευματικοῦ κόσμου βαθμοί, συναντῶνται ἐπὶ τῶν κορυφῶν, πρὸς ἃς τείνουσιν. Ἡ εἰρήνη κατοικεῖ ἐπὶ τῶν κορυφῶν. Μόνον ἐν τῇ ἀναβάσει, ἐν τῇ αἰωνίᾳ ἀναβάσει ἡ πάλη καθίσταται ἁρμονία, ἡ δὲ φαινομενικὴ ἀσυναρτησία τῶν προσπαθειῶν τοῦ ἀνθρώπου ἀπολήγει εἰς τὸ μέγα ἐκεῖνο φῶς, εἰς τὴν δόξαν, ἥτις μεθ' ὅσα καὶ ἂν λέγωσι, διατελεῖ ἀείποτε ὅ,τι κέκτηται περισσοτέρας πιθανότητας νὰ μὴ θεωρηθῇ καθ' ὁλοκληρίαν ματαιότης».

Ὁ κ. Ῥενὰν ἀναπτύσσει τὴν ἰδέαν ταύτην τῆς ἑνότητος ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῶν Ἀκαδημειῶν εὐρύτερον ἐν τοῖς ἑπομένοις, ἅτινα εἶναι ἐκ τῶν καλλίστων σελίδων, αἵτινες ἀπέρρευσάν ποτε ἀπὸ τῆς γραφίδος του καὶ αἵτινες ἀφιερώθησάν ποτε ὑπὸ συγγραφέως, προσφωνοῦντος τὸ συνέδριον τῶν Τεσσαράκοντα.

«Οἱ πλεῖστοι τῶν πεπολιτισμένων τόπων ἔσχον ἀκαδημείας ἀπὸ τοῦ δεκάτου ἕκτου ἤδη αἰῶνος, ἡ δὲ ἐπιστήμη τὴν μεγίστην ἤρατο ὠφέλειαν ἐκ τῶν συνεταιρισμῶν τούτων, ἐν οἷς δημιουργεῖται ἐνίοτε ἡ ἀλήθεια ἐκ τῆς συζητήσεως καὶ τῆς ἀντιπαραβολῆς τῶν ἰδεῶν. Ἡ ὑμετέρα ἀρχὴ εἶναι εὐρυτέρα ἔτι, βαθύτερον εἰσδύουσα εἰς τὰ ἐσώτατα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Εὑρίσκετε ὅτι ὁ ποιητής, ὁ ῥήτωρ, ὁ φιλόσοφος, ὁ λόγιος, ὁ πολιτικός, ὁ ἐξόχως ἐκπροσωπῶν τὴν εὐγένειαν ἑνὸς ἔθνους ἀνήρ, ὁ ἐπαξίως φέρων ἕν τῶν ὀνομάτων ἐκείνων, ἅτινα τυγχάνουσι συνώνυμα τῇ τιμῇ καὶ τῇ πατρίδι, εὑρίσκετε, λέγω, ὅτι ὅλοι οὗτοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι συνάδελφοι, ὅτι ἐργάζονται πρὸς κοινόν τι ἔργον, πρὸς θεμελίωσιν μεγάλης καὶ ἐλευθέρας κοινωνίας. Οὐδὲν σᾶς εἶναι ἀδιάφορον· τὸ ἐγκόσμιον θέλγητρον, ἡ καλαισθησία, ἡ ὀρθὴ κρίσις εἶναι διὰ σᾶς καλὴ φιλολογία. Ὁ γλαφυρὸς λόγος, ἡ ἀγαθὴ σκέψις, τὸ εὐγενὲς αἴσθημα, αἱ πολύτιμοι ἀνακαλύψεις τοῦ σοφοῦ, ἡ εὐγλωττία τοῦ ἀνδρὸς· τοῦ ἰθύνοντος τὴν πατρίδα ἐν τῇ εὐκλεεῖ τρίβῳ τῆς ἐλευθέρας κυβερνήσεως, ἡ μελέτη τοῦ ἐρημίτου, τοῦ ἀφιερώσαντος τὸν βίον αὐτοῦ εἰς τὴν ἀλήθειαν, πᾶν ὅ,τι λαμπρόν, πᾶν τὸ παραγωγὸν φωτὸς καὶ θερμότητος, πᾶν τὸ

ἐπασχολοῦν καὶ συγκρατοῦν τὴν πεφωτισμένην δημοσίαν γνώμην, πάντα ταῦτα ἀνήκουσιν εἰς ὑμᾶς, διότι ἀποκρούετε ἐξίσου καὶ τὴν περιωρισμένην σύλληψιν τοῦ βίου, ἥτις περικλείει ἕκαστον ἄνθρωπον ἐν τῇ εἰδικότητι αὐτοῦ, οἱονεὶ ἔν τινι σκοτεινῇ ἐργασίᾳ, ἀφ' ἧς δὲν ὀφείλει νὰ ἐξέλθῃ, καὶ τὴν ἀνούσιον ῥητορείαν, καθ' ἣν ἡ τέχνη τῆς καλλιλογίας εἶναι περιωρισμένη ἐν ταῖς σχολαῖς, ἀποκεχωρισμένη τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς.

«Τὸ πνεῦμα τοῦτο, εἰς ὃ ὀφείλεται ἡ ἵδρυσις ὑμῶν, διατηρεῖτε θαυμασίως, κύριοι. Καὶ ἔχω ἀνάγκην ἄλλης ἀποδείξεως ἢ ἐκείνης ἣν βλέπω, ἐρχόμενος νὰ καταλάβω σήμερον τὴν ἕδραν, ἐφ' ἣν ἡ ἐπιείκεια ἡμῶν ἠθέλησε νὰ μὲ καλέσῃ; Παραλείπων προσφάτους καὶ σκληροτάτας στερήσεις, ἃς μόνος ὁ ὑμέτερος Κύκλος ἠδύνατο νὰ ὑποστῇ χωρὶς νὰ καταβιβασθῇ, ὁποίαν εὑρίσκω ποικιλίαν ἐν τῷ περιβόλῳ τούτῳ, ὁποίους ἄνδρας, ὁποίους χαρακτῆρας, ὁποίας καρδίας! Σᾶς, ἀγαπητὲ καὶ ἔνδοξε διδάσκαλε, τοῦ ὁποίου ἡ μεγαλοφυΐα, ὡς ὁ ἦχος τῶν κυμβάλων τοῦ Bivar, ἐσήμανεν ἑκάστην ὥραν τοῦ αἰῶνος ἡμῶν, ἔδωκε σάρκα εἰς ἕκαστον τῶν ὀνείρων ἡμῶν, πτέρυγας εἰς πᾶσαν ἡμῶν σκέψιν. Σᾶς, προσφιλέστατε συνάδελφε, ὅστις εὑρίσκετε ἐν εὐγενεῖ φιλοσοφίᾳ τὴν συμφιλίωσιν τοῦ καθήκοντος μετὰ τῆς ἐλευθερίας. Ἐδῶ βλέπω τὴν ποίησιν κυρίαρχον, ἐπιβάλλουσαν ἡμῖν τὸν δημιουργούμενον ὑπ' αὐτῆς κόσμον, παρασύρουσαν ἡμᾶς, καταβάλλουσαν ἡμᾶς ὑπὸ τὸν ὑπέροχον τόνον τοῦ μαγικοῦ αὐτῆς πλήκτρου· ἐδῶ (αἱ ἀντιθέσεις συντελοῦσιν εἰς τὴν δόξαν ὑμῶν) τὴν εὐθεῖαν καὶ σταθερὰν ἄποψιν τοῦ βίου, τὴν θελκτικὴν τέχνην τοῦ μυθιστοριογράφου, καί, τοῦθ' ὅπερ μόνον ἡ ἡμετέρα πατρὶς γινώσκει ἀκόμη, τὸν χαρίεντα γέλωτα καὶ τὴν ἐλαφρὰν εἰρωνείαν. Ἐδῶ τὴν εἰλικρινῆ πίστιν, τὴν ἔξοχον τέχνην τοῦ ἐξάγειν ἀπὸ εὐνοήτου διὰ τὸ παρελθὸν λατρείας τὴν μεγαλοπρέπειαν ὁλοκλήρου βίου, τὴν γαλήνην ἐν διδασκαλίᾳ ἥτις δὲν εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς περιωρισμένη, ἀφοῦ μεγάλα πνεύματα εὗρον αὐτὴν καλῶς ἔχουσαν· ἐδῶ περιεσκεμμένη ἄρνησις, ἤρεμος, ἀσφαλὴς ἐν ἑαυτῇ καὶ παρέχουσα εἰς τὴν ἰσχυρὰν ψυχήν, τὴν ἀρεσκομένην ἐν αὐτῇ, τὴν αὐτὴν γαλήνην, εἰς τὸν καμπτόμενον χαλύβδινον χαρακτῆρα τὸ αὐτὸ μετὰ τῆς πίστεως μεγαλεῖον. Ἐδῶ βλέπω τὴν εἰλικρινῆ πολιτικήν, ἥτις ἐπίστευσεν ἐν ταῖς τεταραγμέναις ἡμῶν ἡμέραις, ὅτι ὤφειλε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰ δόγματα, ἅτινα ἐθεμελίωσαν τὴν πατρίδα ἡμῶν, πρὸς σωτηρίαν αὐτῆς. Ἐδῶ οὐχ ἧττον εἰλικρινῆ πολιτικήν, ἥτις ἐστράφη εὐτόλμως πρὸς τὸ μέλλον, συλλαβοῦσα τὴν δυνατότητα ζώσης καὶ ἰσχυρᾶς κοινωνίας ἄνευ τῶν ὅρων, οἵτινες ἐνομίζοντο ἄλλοτε ἀπόλυτος πρὸς τοῦτο ἀνάγκη. Πόσαι εἰρηνικαὶ διαφωνίαι ἐν τῇ ἐκτιμήσει τοῦ μεγίστου τῶν γεγονότων τῆς νεωτέρας ἱστορίας, τῆς Ἐπαναστάσεως ἐκείνης, ἥτις κατέστη ὁ σταυρὸς τῆς ὁδοῦ, ἐν ᾧ ἡ διαίρεσις, τὸ σύμβολον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἡ πεποίθησις! Ἐδῶ ἡ πίστις εἰς τὸ σημεῖον, τὸ ὁποῖον ἅπαξ ἐνίκησεν, ὁ ἐνθουσιασμὸς τῶν ὑψηλῶν ἡμερῶν, καθ' ἃς παράδοξος πνοὴ διέδραμε τὸ πλῆθος ἐκεῖνο, καταστήσασα αὐτὸ ἱκανὸν νὰ σκέπτηται καὶ νὰ

λαλῇ ἐν ὀνόματι τῆς ἀνθρωπότητος, τὴν τολμηρὰν βεβαιότητα γενναίων καρδιῶν λεγουσῶν εἰς τοὺς πρεσβυτέρους, ὅπως οἱ νεανίσκοι τῆς Σπάρτης «ἄμμες δέ γ' ἐσσόμεθα πολλῷ κάρρονες»· ἐκεῖ νόμιμος ἀπόπειρα πρὸς ἀληθεστάτην ἀπεικασίαν φρικαλέων σκηνῶν, περὶ ὧν ἠδύνατό τις εἰπεῖν ὅ,τι ὁ d' Hôpital περὶ τῆς νυκτὸς τοῦ ἁγίου Βαρθολομαίου:

Nocte tegi nostrae patiamur crimina gentis . . .

»Τὰ πάντα περιλαμβάνονται ἐν τοῖς κόλποις ἡμῶν. Ἀλλαχοῦ ἡ φιλολογία καὶ ἡ κοινωνία εἶναι διάφορα, βαθέως ἀποκεχωρισμένα ἀλλήλων πράγματα· ἀλλὰ χάρις εἰς ὑμᾶς συνταυτίζονται ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πατρίδι. Ἥκιστα ἀνησυχεῖτε, ἀκούοντες πομπωδῶς ἀναγγελλόμενον τὸν παρά τισι καλούμενον *πολιτισμόν*, ὅστις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς προτέρημα μόνον. Περιφρονεῖτε *πολιτισμόν*, ὅστις οὔτε ἀξιαγαπητότερον, οὔτε κρείττονα καθίστησι τὸν ἄνθρωπον. Φοβοῦμαι λίαν μήπως φυλαί, ἐμβριθέσταται ἀναμφιβόλως, ἐλέγχουσαι ἡμᾶς ἐπὶ ἐλαφρότητι, ἀπατῶνται ἐλπίζουσαι ὅτι θέλουσι κερδήσει τὴν εὔνοιαν τοῦ κόσμου διὰ πάντη ἄλλων τρόπων ἢ τῶν μέχρι τοῦδε ἐπιτυχόντων. Σχολαστικὴ ἐν τῇ μονώσει αὐτῆς ἐπιστήμη, σκυθρωπὴ φιλολογία, ψυχρὰ πολιτική, ἀνωτέρα κοινωνία ἐστερημένη πάσης λαμπηδόνος, εὐγένεια οὐδαμῶς πνευματώδης, εὐγενεῖς ἥκιστα ἁβρόφρονες, μεγάλοι στρατηγοὶ ἀγνοοῦντες πάντα εὔηχον λόγον, δὲν θέλουσιν ἐκθρονίσει, πιστεύω, οὕτω ταχέως τὴν ἀνάμνησιν τῆς ἀρχαίας ταύτης γαλλικῆς κοινωνίας, τοσοῦτον διαπρεποῦς, τοσοῦτον εὐγενοῦς, τοσοῦτον ζηλοτύπου ν' ἀρέσκῃ. Ὁπόταν ἔθνος διὰ τῆς καλουμένης ἐμβριθείας αὐτοῦ καὶ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῆς παραγάγῃ ὅ,τι μετὰ τῆς ἐλαφρότητος ἡμῶν ἐδημιουργήσαμεν, συγγραφεῖς ὑπερτέρους τοῦ Πασχὰλ καὶ τοῦ Βολταίρου, ἐπιστημονικὰς κεφαλὰς κρείττονας τοῦ d' Alembert καὶ τοῦ Lavoisier, κάλλιον ἀνατεθραμμένην ἀριστοκρατίαν τῆς κατὰ τὸν δέκατον ἕβδομον καὶ δέκατον ὄγδοον αἰῶνα ἡμετέρας, γυναῖκας θελκτικωτέρας ἐκείνων αἵτινες ὑπεμειδίασαν εἰς τὴν ἡμετέραν φιλοσοφίαν, ἐνθουσιασμὸν ἐκτακτότερον τοῦ τῆς ἡμετέρας Ἐπαναστάσεως, πλείονα εὐχέρειαν περὶ τὴν ὑποδεξίωσιν τῶν εὐγενῶν χιμαιρῶν, πλεῖον θάρρος, πλείονα γνῶσιν τοῦ βίου, πλείονα εὐθυμίαν διὰ τὴν καταφρόνησιν τοῦ θανάτου, ἑνὶ λόγῳ κοινωνίαν συμπαθητικωτέραν καὶ πνευματωδεστέραν τῆς τῶν πατέρων ἡμῶν, τότε θέλομεν νικηθῆ. Δὲν ἐνικήθημεν ἀκόμη. Δὲν ἐπαύσαμεν ἀκόμη ἔχοντες ἀκροατήριον τὸν κόσμον. Δὲν παρεχωρήθη εἰς πάντας ἡ δημιουργία μεγάλων ἀνδρῶν, ἡ ἐκτύπωσις μεταλλίων διὰ τοὺς μεταγενεστέρους. Πρὸς τοῦτο ὑπάρχει ἀνάγκη τῆς ὑμετέρας συνεργασίας. Δὲν εἶναι προωρισμένον διὰ τὴν δόξαν ὅ,τι δὲν γίνεται διὰ τῶν Ἀθηναίων, ἐπὶ πολὺν δὲ χρόνον ἀκόμη μόνοι θέλετε εἶσθε οἱ δυνάμενοι ν' ἀπονέμητε ἐπαίνους προωρισμένους διὰ τὴν αἰωνιότητα».

Πράγματι ἐν πάσῃ στροφῇ τοῦ διθυραμβικοῦ τούτου ὕμνου διαφαίνεται ὁ *Chauviniste*, ρίπτων τὸ χειρόκτιον κατὰ τῆς γερμανικῆς ἐπιστήμης, ἧς τὰς

ἐρεύνας καὶ τὰς ἀνακαλύψεις ἐν τούτοις ἐπωφελήθη, καταστήσας αὐτὰς προσιτωτέρας καὶ δημοτικωτέρας μόνον διὰ τῆς ἐπαγωγοῦ γοητείας τῆς γραφίδος του. Ἀλλ' ἔχει ἡ εὐφυΐα τὰς ἀδυναμείας αὐτῆς, ὅπως ἔχει καί τινα προνόμια, μὴ ἐπιτρεπόμενα τοῖς κοινοῖς τῶν ἀνθρώπων, τούτου ἕνεκα δὲν ἐκπληττόμεθα, βλέποντες τὸν ἐπιφανῆ κριτικὸν μετ' ἀφελοῦς φιλαυτίας διατεινόμενον ἐνώπιον τῆς γεραρᾶς ἀκαδημείας, ὅτι εἶναι *καλὸς ἀκαδημαϊκός, ἀκριβέστατος περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων του*... Κατὰ τὰ ἐν τῇ Ἀκαδημείᾳ εἰωθότα ὁ εἰσιτήριος λόγος τοῦ Ρενὰν ὤφελε νὰ ἦναι τὸ ἐγκώμιον τοῦ προκατόχου του Κλαυδίου Βερνάρδου. Ἀπεικάζων τὴν εἰκόνα αὐτοῦ ὁ βιογράφος τοῦ Ἰησοῦ, καθίσταται ἀμίμητος χρωματιστής, εἶναι ἀληθῶς ὁ Τισιανὸς τῆς πεζογραφίας. Μεθ' ὁποίας λεπτότητος περιγράφει τὸν χαρακτῆρα καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς νέους συναδέλφους του: «Ἐκπροσωπεῖτε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα. Καὶ πῶς ἤθελεν εἶναι ἀλλότριον ὑμῶν τὸ κάλλιστον τῶν ἀνθεμίων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἡ ἐπιστήμη; Εἶναι ἀληθές, ὅτι μόνον τὸ ἀποτέλεσμα βλέπετε· δὲν κατανοεῖτε τὴν ἐπίπονον ἐργασίαν τοῦ ἐργαστηρίου. Ὅπως τὴν ἑσπέραν θαυμάζοντες τὸν φωτισμὸν τῶν μεγάλων ἡμῶν πόλεων, ἀπολαμβάνομεν τοῦ ἐκθαμβοῦντος φωτός, χωρὶς νὰ διανοηθῶμεν τὸ σκοτεινὸν χημικὸν ἐργαστήριον, ἔνθα προπαρασκευάζεται, ἀναλόγως παρίστασθε εἰς τὰς θαυμασίας ταύτας ἀνθήσεις, χωρὶς νὰ φροντίσητε τῆς ὑλικῆς ἐργασίας, ἥτις παρήγαγεν αὐτάς. Παραδέχεσθε τὰς ὁριστικὰς κατακτήσεις, ἐπικυροῦτε τὰς ἀλλοιώσεις, τὰς ὁποίας εἰσάγουσιν αἱ θαυμάσιαι αὗται ἀνακαλύψεις ἐν ἁπάσῃ τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ πνεύματος. Τίς δὲν βλέπει τὸν Γαλιλαῖον, τὸν Καρτέσιον, τὸν Νεύτωνα, τὸν Λαβουαζιέρον, τὸν Λαπλάσιον, μεταβάλλοντας τὰ θεμέλια τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως, μετριάζοντας τελείως τὴν ἰδέαν τοῦ σύμπαντος καὶ τῶν νόμων αὐτοῦ, ὑποκαθιστῶντας ἐν ταῖς παιδικαῖς φαντασίαις γενεῶν ἀνεπιστημόνων τὸν ὁρισμὸν αἰωνίας τάξεως, ἐνῷ οὐδὲν πλέον λαμβάνουσι μέρος ἡ ἰδιοτροπία καὶ ἡ ἰδιωτικὴ θέλησις; Κατεβίβασαν τὴν ἀξίαν τοῦ σύμπαντος, καθὰ σκέπτονταί τινα πρόσωπα; Τὸ κατ' ἐμέ, παραδέχομαι πᾶν τοὐναντίον. Ὁ οὐρανός, οἷος παρίσταται συνῳδὰ τοῖς δεδομένοις τῆς νεωτέρας ἀστρονομίας, ὑπερτερεῖ λίαν τὸν στερεὸν ἐκεῖνον θόλον, κατάστικτον ἐκ περιλαμπῶν σημείων, ἐπὶ στηλῶν στηριζόμενον, ὀλίγας μόνον λεύγας ἀπέχοντα ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ, καθὰ ηὐχαριστοῦντο πιστεύοντες ἀφελεῖς αἰῶνες. Δὲν λυποῦμαι πολὺ τὰ μικρὰ ἐκεῖνα πνεύματα, ἅτινα διηύθυνον ἄλλοτε τοὺς πλανήτας ἐν τῇ τροχιᾷ αὐτῶν· ἡ κεντρικὴ βαρύτης λειτουργεῖ κρεῖττον διὰ τῆς ἐργασίας ταύτης, καὶ ἂν κατέχομαι ἐνίοτε ὑπὸ μελαγχολικῶν ἀναμνήσεων διὰ τοὺς ἐννέα χοροὺς τῶν ἀγγέλων, οἵτινες περιελάμβανον τὰς τροχιὰς τῶν ἑπτὰ πλανητῶν, καὶ τὸν κρυσταλλώδη ἐκεῖνον ὠκεανόν, ὅστις ἐξελίσσετο πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ Αἰωνίου, παρηγοροῦμαι ἀφ' ἑτέρου σκεπτόμενος, ὅτι τὸ ἄπειρον, ἐν ᾧ βυθίζεται ὁ ὀφθαλμὸς ἡμῶν, εἶναι πραγματι-

κὸν ἄπειρον, διὰ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ ἀληθοῦς παρατηρητοῦ χιλιάκις ὑψηλότερον ὅλων τῶν σαπφειρίνων ἐκείνων κύκλων τῶν παραδείσων τοῦ *Angelico da Fiesole*. Ὁ ἔξοχος πολιτευτής, διὰ τοῦ θανάτου τοῦ ὁποίου τοσοῦτον ἐγένετο ἐν τῷ ὑμετέρῳ Κύκλῳ κενόν, οὐδεμίαν τῶν ὡραίων νυκτῶν παρημέλει, χωρὶς νὰ ῥίψῃ ἓν βλέμμα μόνον ἐπὶ τοῦ ἀτέρμονος ἐκείνου ὠκεανοῦ. «Ἐκεῖ κατευθύνεται ἡ προσευχή μου», ἔλεγεν. Κατὰ πόσον αἱ βαθεῖαι ἐπὶ τοῦ ἀτόμου ἀπόψεις τοῦ χημικοῦ καὶ τοῦ κρυσταλλογράφου ὑπερβάλλουσι τὸν ἀόριστον ὁρισμὸν τῆς ὕλης, ἐξ οὗ ἀπέζη ἡ ἀρχαία σχολαστικὴ φιλοσοφία! Ὁμολογῶ ὅτι λυποῦμαι ἐνίοτε τὴν ψυχήν, ἥτις ἤρχετο ἐν δεδομένῃ πρὸ τῆς γεννήσεως στιγμῇ νὰ προσκολληθῇ εἰς ὄγκον ἀνάξιον οἱουδήποτε μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ὀνόματος· ἦτο εὔκολον ἀληθῶς ν' ἀποδειχθῇ, ὅτι τοιαύτη ψυχή, ἐπίτηδες δημιουργηθεῖσα, ἀπόνως ἀπεσπᾶτο τοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον εἶχε παύσει ἐμψυχοῦσα· ἐν τούτοις ἐπανευρίσκω, σκεπτόμενος, πλείονα ἔτι ψυχὴν ἐν τῷ ἀδύτῳ τούτῳ τοῦ βίου μυστηρίῳ, ἐν ᾧ βλέπομεν τὴν συνείδησιν ἀναδυομένην ἀπὸ τῆς ἀβύσσου, ὡς ἄνωθεν ὡρισμένον χρυσοῦν κλάδον, τὸ δὲ θεῖον ἔργον παρακολουθούμενον ὑπὸ ἀτελευτήτου προσπαθείας, δι' ἧς ἑκάστου ἡμῶν ἡ προσωπικότης αἰώνιον θέλει καταλίπει ἴχνος. Ὁ θρίαμβος τῆς ἐπιστήμης εἶναι ὁ θρίαμβος τοῦ ἰδανισμοῦ πράγματι. Εὐδαίμων ἡ ἡμετέρα γενεά! Πόσοι τῆς ἐπιστήμης μάρτυρες ἐπόθησαν νὰ ἴδωσι τὰ θαύματα ταῦτα, ἅτινα ἀτελῶς μόνον εἶχον προμαντεύσει! Ἀπολαύσωμεν λοιπὸν τὰς γνώσεις ταύτας, τὰς ὁποίας διεῖδον μόνον τοσοῦτοι ἔνδοξοι ἄνδρες, ὅταν δὲ ὁ ὁρίζων βαρύνηται ὑπὸ παροδικῶν συννέφων, ὅταν καταλαμβανώμεθα ὑπὸ τοῦ πειρασμοῦ τῆς κακολογίας τοῦ αἰῶνος ἡμῶν, ἀναμνησθῶμεν, ὅτι οἱ ἥρωες ἐκεῖνοι τοῦ παρελθόντος, εἷς Ἰορδάνης Βροῦνος, εἷς Γαλιλαῖος, δεκάκις ἔτι ἤθελον θυσιάσει τὴν ζωὴν αὐτῶν, ὅπως μάθωσι τὸ δέκατον τῶν ἡμετέρων γνώσεων, καὶ ἤθελον ἐκτιμήσει τοιαύτας κατακτήσεις, ἐλάχιστον ἀγορασθείσας διὰ τῶν δακρύων αὐτῶν, διὰ τοῦ αἵματος αὐτῶν καὶ τῆς ἀγωνίας . . .»

Περαιτέρω βαίνων, παρέχει τὴν λεπτοτάτην ταύτην σκιαγραφίαν τοῦ ἐπιστημονικοῦ βίου καὶ χαρακτῆρος τοῦ Κλαυδίου Βερνάρδου, περὶ οὗ δικαίως εἶχε ῥηθῇ, ὅτι ἦτο ἡ ἐκπροσώπησις τῆς φυσιολογίας καὶ ὁ πρῶτος τῶν ἐν Εὐρώπῃ φυσιολόγων·

«Ἦτο ἐκπληκτικὸν θέαμα νὰ βλέπῃ τις αὐτὸν ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ αὐτοῦ σκεπτικόν, τεθλιμμένον, ἀπερροφημένον, μηδεμίαν ἐπιτρέποντα εἰς ἑαυτὸν διασκέδασιν, μηδὲν μειδίαμα. Ἠσθάνετο ἑαυτὸν τελοῦντα ἔργα ἱερέως, θυσιάζοντα. Οἱ μακροὶ αὐτοῦ δάκτυλοι βεβυθισμένοι ἐντὸς τῶν πληγῶν, ὡμοίαζον τοὺς δακτύλους ἀρχαίου οἰωνοσκόπου, ἀναζητοῦντος μυστηριώδη ἀπόκρυφα ἐν τοῖς σπλάγχνοις τῶν θυμάτων· «Ὁ φυσιολόγος, ἔλεγε, δὲν εἶναι κοινωνικὸς ἄνθρωπος· εἶναι σοφός, ἀπερροφημένος ὑπὸ μιᾶς ἐπιστημονικῆς ἰδέας, διωκούσης αὐτὸν πάντοτε, δὲν ἀκούει πλέον τὰς κραυγὰς τῶν ζώων, δὲν βλέπει πλέον τὸ ῥέον αἷμα, μόνον τὴν ἰδέαν αὐτοῦ βλέπει, παρατηρῶν ὀρ-

γενισμούς μόνον άποκρύπτοντας άπ' αύτοῦ προβλήματα, ἅτινα ζητεῖ νὰ ἀνακαλύψῃ. Ἐπίσης ὁ χειρουργὸς δὲν σταματᾷ ἐκ τῶν κραυγῶν καὶ τῶν στόνων, διότι μόνον τὴν ἰδέαν αὐτοῦ βλέπει καὶ τὸ τέλος τῆς ἐργασίας. Ὡσαύτως ὁ ἀνατόμος δὲν αἰσθάνεται ὅτι εὑρίσκεται ἐντὸς φρικώδους ἀποθήκης κρεάτων· ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἐπιστημονικῆς ἰδέας παρακολουθεῖ μετὰ τέρψεως λεπτὴν κλωστὴν νεύρου ἐντὸς σαρκῶν δυσωδῶν καὶ πελιδνῶν, αἵτινες διὰ πάντα ἄλλον ἤθελον εἶναι ἀντικείμενον ἀηδίας καὶ φρίκης . . .»

«Ὁ Κλαύδιος Βερνάρδος δὲν ἠγνόει, ὅτι τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἀνακινηθέντα προβλήματα ἔθιγον τὰ σπουδαιότατα ζητήματα τοῦ φιλοσοφικοῦ κόσμου. Ἀλλ' οὐδέποτε συνεκινήθη ἐκ τούτου. Δὲν ἐπίστευεν ὅτι ἦτο ἐπιτετραμμένον εἰς τὸν ἐπιστήμονα νὰ ἐνασχολῆται περὶ τῶν συνεπειῶν, αἵτινες ἠδύναντο νὰ προέλθωσιν ἐκ τῶν ἐρευνῶν τούτων. Ἦτο ἀπολύτως ἀπαθὴς ὡς πρὸς τοῦτο. Ἠδιαφόρει διὰ τίνος αἱρετικοῦ ὀνόματος ἤθελον ἀποκαλέσει αὐτόν, διότι εἰς οὐδεμίαν ἀνῆκεν αἵρεσιν, τὴν ἀλήθειαν ἀναζητῶν μόνον. Οἱ ἥρωες τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἶναι οἱ γινώσκοντες ν' ἀγνοῶσιν ἐπίσης· διότι οὕτω θέλει διδαχθῇ τὸ μέλλον. Ἀλλὰ δὲν ἔχουσιν ἅπαντες τὸ θάρρος τοῦτο. Εἶναι δυσχερὴς ἡ ἀποχὴ ἀπὸ ζητημάτων, τῶν ὁποίων ἡμεῖς αὐτοὶ ἐξόχως εἴμεθα τὸ ἀντικείμενον..... Ὑπάρχουσιν ἀντικείμενα περὶ ὧν κρείττων ὁ παραλογισμὸς ἢ ἡ σιγή. Εἴτε ἀληθὲς εἴτε χιμαιρικὸν εἶναι τὸ ὄνειρον τοῦ ἀπείρου, θέλει μᾶς προσελκύει ἀείποτε, καθὼς δὲ ὁ ἥρως ἐκεῖνος κελτικοῦ τινος διηγήματος, ὅστις καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸν βίον διατρέχει σύμπαντα τὸν κόσμον πρὸς εὕρεσιν μαγικῆς καλλονῆς, ἣν ἐθεάθη καθ' ὕπνους, οὕτως ὁ ἄνθρωπος, ὅστις ἐζήτησε νὰ σκεφθῇ στιγμήν τινα περὶ τῆς εἱμαρμένης του, φέρει ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ βέλος, τὸ ὁποῖον δὲν ἀποσπᾶται πλέον . . .»

«Αἱ ἀλήθειαι τῆς συνειδήσεως εἶναι πύρινοι φάροι μεταβαλλόμενοι. Ὑπάρχουσι στιγμαί, καθ' ἃς αἱ ἀλήθειαι αὗται παρίστανται προφανεῖς· μετ' ὀλίγον δὲ ἐκπλήσσεταί τις, διότι ἠδυνήθη νὰ πιστεύσῃ εἰς αὐτάς. Εἶναι πράγματα, τὰ ὁποῖα παρατηρεῖ τις λαθραίως, καὶ τὰ ὁποῖα δὲν δύναται πλέον νὰ ἐπανίδῃ τοιαῦτα, ὁποῖα διεῖδεν αὐτὰ ἅπαξ. Εἰκοσάκις ἠρνήθη καὶ ἀπεδέχθη αὐτὰ ἡ ἀνθρωπότης· εἰκοσάκις δὲ αὕτη θέλει ἀρνηθῇ καὶ ἀποδεχθῇ εἰσέτι. Ἀλλὰ μήπως ἐκλονίσθη ἡ ἀληθὴς τῆς ψυχῆς θρησκεία ὑπὸ τῶν ἐναλλαγῶν τούτων; Οὐχί, κύριοι. Ἕδρα αὐτῆς εἶναι τὸ κέντρον τοῦ οὐρανοῦ, ὅπου δὲν δύναται νὰ καταφθάσῃ αὐτὴν ἡ κίνησις ὅλων τῶν ἄλλων κύκλων. Ὁ κόσμος θέλει περιστρέφεται ἐν μέσῳ τῆς αἰωνιότητος, χωρὶς νὰ συναντηθῶσι ποτὲ ἡ σφαῖρα τοῦ ἰδανικοῦ καὶ ἡ σφαῖρα τῆς πραγματικότητος. Τὸ μέγιστον τῶν σφαλμάτων, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ διαπράξωσιν ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ θρησκεία, εἶναι ἡ ἀπὸ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς ἐπιστημονικῆς ἢ ἱστορικῆς θεωρίας ἐξάρτησις τῶν ἀληθειῶν αὐτῶν, διότι αἱ μὲν θεωρίαι παρέρχονται, ὀφείλουσι δὲ νὰ ἐναπολειφθῶσιν αἱ ἀναγκαῖαι ἀλήθειαι. Ἡ θρησκεία δὲν εἶχε ἀντικείμενον τὴν διδασκαλίαν τῆς φυσιολογίας, τῆς γεωλογίας, τῆς

χρονολογίας· ἂς μὴ ζητῇ τὴν ἀπόδειξίν τινος τῶν ἀντικειμένων τούτων, ἵνα μὴ πληγωθῇ· ἂς μὴ συνδέσῃ τὴν τύχην της μὲ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ καταστραφῇ. Ἡ πραγματικότης ὑπερβάλλει ἀείποτε τὰς ἐξ αὐτῆς δημιουργουμένας ἰδέας· ἅπασαι δὲ αἱ φαντασίαι ἡμῶν εἶναι ταπειναὶ ἐνώπιον τοῦ ὄντος. Καθὼς δὲ ἡ ἐπιστήμη, καταστρέφουσα παιδικὸν ὑλικὸν κόσμον, ἀπέδωκεν ἡμῖν κόσμον χιλιάκις ὡραιότερον, οὕτως ἡ ἔκλειψις ὀνείρων τινῶν θέλει καταστήσει ὑψηλότερον τὸν ἰδανικὸν κόσμον. Ἔχω ἀκατάβλητον πεποίθησιν εἰς τὴν ἀγαθότητα τῆς σκέψεως, ἥτις παρήγαγε τὸ σύμπαν. «Νήπιοι, ἐπιφωνοῦμεν περὶ τῶν ἀνθρώπων τῆς ἀρχαιότητος, νήπιοι! οἵτινες δὲν εἶχον ὀφθαλμοὺς νὰ ἴδωσιν ὅ,τι βλέπομεν!» — «Νήπιοι! θέλει ἐπιφωνήσει περὶ ἡμῶν τὸ μέλλον, οἵτινες ἔκλαιον τὴν καταστροφὴν ἑνὸς χιμαιρικοῦ *Χιλιασμοῦ*,[1] καὶ δὲν ἔβλεπον τὸν ἥλιον τῆς νέας ἀληθείας καταυγάζοντα ἤδη ὄπισθεν αὐτῶν τὰς κορυφὰς τοῦ ὁρίζοντος!

«Ἐν τῇ ἀμοιβαίᾳ ἀγάπῃ καὶ ἐκτιμήσει, κύριοι, διὰ τῆς ἀνοχῆς, διὰ τῆς ἀγαθῆς ἡμῶν συναδελφότητος δύνασθε νὰ κατορθώσητε τὴν λύσιν τῶν σοβαρῶν τούτων προβλημάτων. Δὲν φοβεῖσθε ἐνώπιον πάλης ἐπίσης ἀρχαίας ὡς ὁ κόσμος, ἐνώπιον ἀντιλογιῶν, αἵτινες θέλουσι διαρκέσει ὅσον καὶ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα χρόνον, ἐνώπιον πλανῶν μάλιστα, αἵτινες τυγχάνουσιν ὅρος ὑπάρξεως τῆς ἀληθείας. Ἡ φιλοσοφία σας εἶναι ἐπιεικὴς καὶ αἰσιόδοξος, διότι ἐρείδεται ἐπὶ τῆς πλήρους γνώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Κατανοεῖτε τὴν ἀφιλοκέρδειαν ἐκείνην, καθ' ἣν ἐπιπόλαιός τις παρατηρητὴς πιστεύει ἑαυτὸν δικαιούμενον ν' ἀρνηθῇ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα, σεῖς, εἰς οὓς ἡ μελέτη τῆς κοινωνίας διδάσκει τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν μετριότητα. Δὲν εὑρίσκετε, κύριοι, τοὺς ἀνθρώπους λίαν αὐστηροὺς πρὸς ἀλλήλους; Ἀναθεματίζουσιν ἀλλήλους, προσφέρονται ἀγερώχως πρὸς ἀλλήλους, ἐνῷ ἀμφοτέρωθεν συνήθως ἡ τιμιότης ἐξυβρίζει τὴν τιμιότητα καὶ ἡ ἀλήθεια προπηλακίζει τὴν ἀλήθειαν. Ὦ! ὁποῖον ἀγαθὸν ὂν εἶναι ὁ ἄνθρωπος! Πόσον εἰργάσθη! Ὁπόσην ἀφοσίωσιν κατανάλωσεν ὑπὲρ τοῦ ἀληθοῦς, ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ! Καὶ ὅταν σκέπτηταί τις ὅτι ἔπραξε τὰς πρὸς τὸν ἄγνωστον θεὸν θυσίας ταύτας, πένης, πάσχων, ὀρφανὸς ἐπὶ τῆς γῆς ἐρριμμένος, μόλις ἐξησφαλισμένος διὰ τὴν ἐπαύριον, ἆ! δὲν δύναμαι ν' ἀνεχθῶ, βλέπων προπηλακιζομένην τὴν θλιβερὰν ταύτην ὕπαρξιν, ἥτις ἐν μέσῳ τοῦ στεναγμοῦ τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ τῆς ἐπιθανατίου ἀγωνίας κατορθοῖ νὰ δημιουργήσῃ τὴν τέχνην, τὴν ἐπιστήμην, τὴν ἀρετήν. Ὁποίαν σημασίαν ἔχουσιν αἱ παρανοήσεις ἐνώπιον τῆς αἰωνίας ἀληθείας; Ἡ καθαρωτέρα λατρεία τῆς θεότητος κρύπτεται πολλάκις ὄπισθεν φαινομενικῶν ἀρνήσεων· ὁ ἐντελέστατος ἰδανιστὴς εἶναι συνήθως ὁ πιστεύων ὅτι ὀφείλει ἐξ εἰλικρινείας νὰ κληθῇ ὑλιστής. Ὁπόσοι ἅγιοι ὑπὸ

1 Χιλιασμός (millénium), μυστικὴ αἵρεσις, ἧς τὰ πρῶτα ἴχνη ἀπαντῶσιν ἐν τῇ πρώτῃ Μ. Χ. ἑκατονταετηρίδι, πολλάκις μέχρι τῆς σήμερον ἐπαναληφθεῖσα, καὶ ἧς οἱ ὀπαδοὶ Χιλιασταὶ (Millénaires καὶ Chiliastes) ἐδόξαζον, ὅτι μετά τινα πρόσκαιρον, χιλιετῆ, ἐπὶ τῆς γῆς βασιλείαν τοῦ Χριστοῦ, ἤθελεν ἐπέλθει ἐπὶ τέλους ἡ Δευτέρα Παρουσία.

τὴν φαινομενικὴν αὐτῶν ἀθρησκίαν! Ὁπόσοι μεταξὺ τῶν ἀρνουμένων τὴν ἀθανασίαν ἤθελον εἶναι ἄξιοι ὡραίας τινὸς ἀπάτης! Ὁ λόγος θριαμβεύει κατὰ τοῦ θανάτου, ἡ δὲ ὑπὲρ αὐτοῦ ἐργασία εἶναι ἐργασία ὑπὲρ τῆς αἰωνιότητος. Ὅσον καὶ ἂν ἀπόλλυται αὕτη ἐν τῷ χορῷ τῶν ἑκατομμυρίων ἐκείνων, οἵτινες ψάλλουσι τὸν αἰώνιον ὕμνον, ἑκάστη φωνὴ ἐλογίσθη καὶ θέλει λογισθῇ ἀείποτε. Ἡ χαρά, ἡ εὐθυμία, ἣν παρέχουσιν αἱ σκέψεις αὗται εἶναι σημεῖον ὅτι δὲν εἶναι μάταιαι. Εἶναι λαμπραὶ πάντοτε· ἀναζωογονοῦσι, παρέχουσιν ἀφορμὴν εἰς τὴν εὐφυΐαν, δημιουργοῦσιν αὐτὴν καὶ προκαλοῦσι. Σεῖς, οἱ κρίνοντες περὶ τῶν πραγμάτων ἐκ τῆς ἀντανακλωμένης ἀπ' αὐτῶν λαμπηδόνος, ἐκ τῆς προκαλουμένης ὑπ' αὐτῶν εὐφυΐας, κέκτησθε πρὸ παντὸς τὰ πρόσφορα τῆς ἀγαθῆς διαγνώσεως μέσα. Ἡ ἔκ τινος διδασκαλίας ἐμπνεομένη εὐφυΐα εἶναι ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις τὸ μέτρον τῆς ἀληθείας της. Οὐχὶ ἄνευ λόγου μόνος ὁ ἰδανιστὴς δύναται νὰ ἦναι μέγας ποιητής, ὅπως μόνος ὁ πιστεύων καὶ ὁ ἀγαπῶν δύναται νὰ καταστῇ μέγας τεχνίτης, ἀγαθὸς συγγραφεύ; ὁ ὀρθῶς κρίνων καὶ εὔγλωττος ῥήτωρ ὁ διακαιόμενος ὑπὸ τοῦ πάθους πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὴν ἐλευθερίαν».

Ὁ κ. *Mezières*, ὁ κριτικὸς καὶ ἐρευνητὴς τοῦ Σεξπήρου, ἦτο ὁ ὑπὸ τῆς Ἀκαδημείας κληθείς, ἵνα παραστῇ ἀνάδοχος ἐν τῷ ἀκαδημαϊκῷ τούτῳ τοῦ κ. Ρενὰν βαπτίσματι· ὁ λόγος αὐτοῦ ἦτο ἁβρὰ καὶ λεπτοτάτη συζήτησις πρὸς τὸν ἔξοχον βιογράφον τοῦ *Ἰησοῦ*, ὅστις ποιητὴς ἅμα καὶ φιλόσοφος, ἐπιστήμων ἐν τῇ εὐρείᾳ τῆς λέξεως ἐννοίᾳ, γνωρίζει νὰ περιβάλῃ τὰ δεδομένα τῆς νεωτέρας σκέψεως διὰ τοῦ μαγευτικοῦ περικαλύμματος τῆς εὐγλωττίας καὶ τῆς ποιήσεως, ὅμοιος πρὸς τοὺς ἀρχαίους ἐκείνους μυσταγωγούς, οἵτινες κατεχόμενοι ὑπὸ προφητικῆς ἐνθεομανίας, περιέβαλλον τὰς μαντικὰς αὐτῶν ἀποκαλύψεις διὰ τοῦ μαγευτικοῦ δώρου ἐξόχου ποιητικῆς ἐκφράσεως. Ὁ λόγος τοῦ κ. Ρενὰν ἦτο τις ἔξοχος ἁρμονία ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου ἐκείνου τῆς σκέψεως, «ὅπου σβέννυται πᾶσα πάλη καὶ ὅπου κατορθοῦται πᾶσα συμφιλίωσις»· ἀπὸ τῶν χορδῶν τῆς λύρας αὐτοῦ ἀντήχησε τὸ μέλος τῆς εἰρήνης, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς συνδιαλλαγῆς ὅλων ἐκείνων τῶν ἀντιθέτων γνωμῶν καὶ ἀπόψεων τοῦ βίου, οἵτινες ὀφείλουσι ν' ἀντιπροσωπεύωνται κατ' ἀνάγκην ἐν παντὶ ὑπερτάτῳ ἱερῷ τῆς διανοίας καὶ τῆς ἐπιστήμης. Ὁ κ. Mezières, ἀποκρινόμενος εἰς τοὺς εἰρηνικοὺς λόγους τοῦ κ. Ρενάν, εἶπε σὺν τοῖς ἄλλοις μετὰ πολλῆς λεπτότητος, ὅτι ἡ Ἀκαδήμεια, παραδεχομένη αὐτὸν εἰς τοὺς κόλπους της, δὲν διενοήθη νὰ συνθηκολογήσῃ μετὰ τῆς ἐλευθέρας σκέψεως, ὅτι ἡ ἐκλογὴ αὐτῆς ἦτο ἔργον ἀνοχῆς, ὅτι ὁ κ. Ρενὰν ἐγένετο δεκτὸς εἰς τὴν Ἀκαδήμειαν οὐχὶ ἕνεκα τῶν δοξασιῶν αὐτοῦ, ἀλλ' ἕνεκα τοῦ πεζοῦ λόγου του, ἐν ᾧ ἀποκαλύπτεται ἀληθὴς ἀριστοτέχνης. Ἀρεσκόμεθα νὰ φρονῶμεν ὅτι ἡ γαλλικὴ Ἀκαδήμεια, προσλαβοῦσα τὸν κ. Ρενὰν μεταξὺ τῶν ἑταίρων αὐτῆς, δὲν ἔπραξε τοῦτο ὑποκύψασα εἰς μόνην τὴν γοητείαν τοῦ ἀμιμήτου λόγου του, ἀλλ' ὁρμηθεῖσα ἐκ λόγων ὑψηλοτέρων καὶ

καθολικωτέρων : ἐν τῇ πάλῃ, ἐν ᾗ ἀπὸ πολλοῦ χρόνου διατελεῖ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐν Γαλλίᾳ, ἀγωνιζόμενον ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, ὑπὲρ τῆς συζητήσεως, κατὰ τοῦ κύρους καὶ τῆς παραδόσεως, ἡ γαλλικὴ Ἀκαδήμεια, ὁ Ὄλυμπος οὗτος τοῦ γαλλικοῦ πνεύματος, ἦτο ἠναγκασμένη ν' ἀνακηρύξῃ ἐπισήμως τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐρεύνης καὶ τῆς συνειδήσεως ὡς ἄρχον δόγμα τῆς νεωτέρας κοινωνίας. Ἡ ἐκλογὴ λοιπὸν τοῦ κ. Ρενὰν ἦτο ἡ ἐπίσημος κύρωσις τοῦ δόγματος τούτου, ἦτο ἡ νέα ὁδός, ἣν ὑποδεικνύει εἰς τὸ γαλλικὸν ἔθνος τὸ ἐκλεκτὸν αὐτὸ σωματεῖον, ἐν ᾧ συγκεντροῦται ἀείποτε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἅπασα ἡ ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ αὐτοῦ ζωὴ καὶ ἐνέργεια. Φρεδερῖκος ὁ δεύτερος, ὁ ἥρως ἐκεῖνος τῆς λεγομένης ἐποχῆς τοῦ *διαφωτισμοῦ* ἐν Γερμανίᾳ, ὁ μέγιστος ἴσως τῶν βασιλέων κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, συνείθιζε νὰ λέγῃ «ὅτι ἐν τῷ κράτει αὐτοῦ ἕκαστος ἠδύνατο κατ' ἰδίαν βούλησιν νὰ λατρεύῃ τὸν Θεὸν αὐτοῦ». Ἡ γαλλικὴ Ἀκαδήμεια, οἱονεὶ πραγματοῦσα ἐν τῇ ἐκλογῇ τοῦ Κ. Ρενὰν τοὺς λόγους τούτους μεγάλου πολιτικοῦ, ἀλλὰ καὶ μοναρχικοῦ ἅμα ἀνδρός, διενοήθη ἀναμφιβόλως νὰ εἴπῃ ἐμφαντικῶς εἰς τοὺς ἐν Γαλλίᾳ ἀντιμάχους τῶν νεωτέρων ἰδεῶν, ὅτι τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας εἶναι ὁ οὐσιώδης χαρακτὴρ τῶν νεωτέρων χρόνων, ὅτι μόνον ἐν τῇ πραγματώσει αὐτοῦ ἐν ὅλαις ταῖς σφαίραις τοῦ βίου δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ τὸ ἰδανικὸν ἐκεῖνο τῆς ἀνθρωπότητος, τὸ ὁποῖον τοσοῦτον ἐπιμόνως ἀναζητεῖ ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη. Ἡ ἐκλογὴ ἄρα τοῦ κ. Ρενὰν εἶχε τὸν λόγον οὐχὶ τῆς ἐκτιμήσεως τῆς πεζογραφίας του, ὡς εἶπεν ὁ κ. Mezières, θωπεύων ἴσως καὶ καταπραΰνων ἐξεγερθέντα κατὰ τοῦ συγγραφέως πάθη καὶ μίση, ἀλλὰ τὴν ἐπίσημον διακήρυξιν τῶν δικαιωμάτων τῆς ἐλευθέρας σκέψεως, ἄνευ τῆς ὁποίας οὐδεμία δύναται νὰ τελεσθῇ πνευματικὴ πρόοδος, καὶ ἐν τῇ ἀναγνωρίσει τῆς ὁποίας ἔγκειται ἡ ἀληθὴς καθιέρωσις τῶν τίτλων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

ΝΕΟΚΛΗΣ ΚΑΖΑΖΗΣ.

Ο ΚΑΡΔΙΟΚΤΥΠΟΣ

Ὑπὸ ΕΔΓΑΡΔΟΥ ΠΟΟΥ

Εἶμαι νευρικός, νευροπαθής, ἂν θέλετε, καὶ πάντοτε ὑπῆρξα τοιοῦτος. Ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἕπεται ὅτι εἶμαι καὶ παράφρων. Ἡ νόσος ἀπ' ἐναντίας παρώξυνεν ἀντὶ ν' ἀμβλύνῃ τὴν ἀντίληψιν καὶ τὰς αἰσθήσεις μου, πρὸ πάντων δὲ τὴν ἀκοήν. Ἡ ἀκρίβεια καὶ ἀταραξία μεθ' ἧς θέλω διηγηθῆ τὰ διατρέξαντα ἐλπίζω νὰ πείσῃ ὑμᾶς περὶ τῆς ὑγείας τῶν φρενῶν μου.

Ἀδύνατον μοὶ εἶναι νὰ εἴπω πῶς ἐπεφοίτησεν εἰς τὸν νοῦν μου ἡ ἰδέα τοῦ φόνου· ἀλλ' ἀφοῦ ἅπαξ μοὶ ἐπῆλθε, δὲν εἶχον οὔτε ἡσυχίαν οὔτε ὕπνον. Τὸ ἔγκλημα δὲν ὑπηγορεύετο ὑπὸ συμφέροντος καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ὑπὸ μίσους. Ἀπ' ἐναντίας μάλιστα ἠγάπων τὸ πτωχὸν ἐκεῖνο γερόντιον, ὑφ' οὗ οὐδέποτε ἠνωχλήθην, οὐδ' ὠρέχθην πώποτε τῶν χρημάτων του. Ἡ μόνη αἰτία τοῦ κακοῦ

εἶναι ὁ ἀριστερὸς αὐτοῦ ὀφθαλμός, ὅστις ὡμοίαζεν ὀφθαλμὸν γυπὸς,ὠχρόφαιος ὢν καὶ λευκωματώδης.Ὁσάκις ὁ ὀφθαλμὸς οὗτος ἐστρέφετο πρὸς ἐμὲ,τὸ αἷμά μου ἐπήγονεν ἐκ τῆς φρίκης, ἡ δὲ ἀγωνία μου καθίστατο οὕτως ἀνυπόφορος, ὥστε ἀπεφάσισα ν' ἀπαλλαγῶ τοῦ βλέμματος τούτου δι' οἱουδήποτε τρόπου.

Μὲ νομίζετε παράφρονα· ἀλλ' οἱ παράφρονες δὲν γνωρίζουσι τί κάμνουσι· ἐγὼ δὲ εἰς τὴν παρασκευὴν καὶ ἐκτέλεσιν τοῦ φόνου ἐπέδειξα πρόνοιαν, πανουργίαν καὶ ὑπόκρισιν ἀξιοθαυμάστους. Τὸν γέροντα περιεποιήθην μετὰ μείζονος τῆς συνήθους φιλοφροσύνης καθ' ὅλην τὴν ἑβδομάδα, ἥτις προηγήθη τοῦ φόνου. Κατὰ πᾶσαν νύκτα, περὶ τὸ μέσον αὐτῆς, ἤνοιγον ἀψοφητὶ τὴν θύραν τοῦ κοιτῶνός του καὶ εἰσῆγον πρῶτον τὴν χεῖρα κρατοῦσαν κεκλεισμένον κλεπτοφάναρον καὶ ἔπειτα τὴν κεφαλήν μου. Ταῦτα δὲ ἔπραττον μετὰ τοσαύτης προφυλάξεως, ὥστε ἐδαπάνων πολλάκις ὁλόκληρον ὥραν πρὸς εἰσαγωγὴν τῆς κεφαλῆς μου διὰ τῆς ὀπῆς τῆς θύρας. Διήνοιγον ἔπειτα τὰ φύλλα τοῦ φαναρίου μετ' ἴσης βραδύτητος καὶ προσοχῆς,ὅπως ἀποφύγω καὶ τὸν ἐλάχιστον τῶν στροφίγγων τριγμὸν, καὶ τόσον μόνον τὸ ἤνοιγον,ὅσον ἤρκει ὅπως ἐκπορευθῇ ἐξ αὐτοῦ ἀμυδροτάτη φωτὸς ἀκτὶς,ἣν ηὔθυνον ἐπὶ τοῦ κοιμωμένου. Ταῦτα ἔπραξα ἐπὶ ἑπτὰ κατὰ συνέχειαν ἀτελευτήτους νύκτας. Ἀλλ' ὁ γέρων εἶχε πάντοτε κλειστοὺς τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ ὡς ἐκ τούτου ὁ οἶκτος μὲ ἀπέτρεψεν ἀπὸ τοῦ φόνου, ἀφοῦ δὲν ἐμίσουν τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ μόνον τὸ πονηρὸν αὐτοῦ βλέμμα.

Τὴν ὀγδόην νύκτα ἤνοιξα τὴν θύραν μετὰ πλείονος ἔτι προφυλάξεως. Ὁ μικρὸς δείκτης ὡρολογίου κινεῖται ταχύτερον ἢ ἐγὼ κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην. Ἡ ἐπιτηδειότης καὶ ἀταραξία μου ἦτο τοσαύτη, ὥστε ἐπαιρόμενος ἐπὶ ταύταις ἀφῆκα νὰ φύγῃ τῶν χειλέων μου θριαμβευτικόν τι μειδίαμα, τὸ ὁποῖον ἤκουσεν ἴσως ὁ γέρων, ὅστις ἐκινήθη ἐπὶ τῆς κλίνης ὡς ἐξεγερθεὶς τοῦ ὕπνου. Ἀλλὰ δὲν ἦτο τοῦτο λόγος ὅπως ἀποσυρθῶ, ἀφοῦ τὸ δωμάτιον ἦτο ζοφερώτερον τάφου καὶ ἀδύνατον ἀπέβαινε νὰ διακρίνῃ τις τὰ συμβαίνοντα παρὰ τὴν θύραν, ἣν ἐξηκολούθησα νὰ ὠθῶ, διὰ κινήσεως ὅμως ἔτι βραδυτέρας.

Εἶχον εἰσαγάγει ἤδη κατὰ τὸ σύνηθες τὴν κεφαλὴν καὶ ἡτοιμαζόμην ν ἀνοίξω τὸ φανάριον,ὅτε ὁ ἀντίχειρ μου ἐξωλίσθησεν ἐπὶ τοῦ κλείθρου καὶ παρήχθη ἐλαφρός τις τριγμὸς, ἀκουσθεὶς ὑπὸ τοῦ γέροντος ἀνορθωθέντος ἐπὶ τῆς κλίνης καὶ κράξαντος — «Τίς εἶ;»

Οὐδὲν ἀπαντήσας εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην ἔμεινα ἐντελῶς ἀκίνητος ἐφ' ὁλόκληρον ὥραν· ἀλλ' οὐδ' ὁ γέρων ἀπεφάσιζε νὰ κατακλιθῇ καὶ πάλιν, και ἐκάθητο ἐπὶ τῆς κλίνης τείνων ἀνησύχως τὸ οὖς, ἀπαραλλάκτως ὅπως ἐγὼ ἐπὶ τοσαύτας νύκτας. Τὴν φοβερὰν ἐκείνην σιγὴν διέκοψε τότε ἐλαφρός τις στεναγμὸς, ὃν κάλλιστα διέκρινα ὄντα ἀποτέλεσμα θανατηφόρου φόβου. Ἐνόησα δὲ τοῦτο ἀμέσως, διότι καὶ ἐκ τοῦ ἰδίου μου στήθους πολλάκις ἤδη εἶχεν ἐκφύγει τοιοῦτός τις βραχνὸς καὶ ὑπόκωφος ἦχος ἐνῷ ἠγρύπνουν καὶ ἔτρεμον ἐν ὥρᾳ μεσονυκτίῳ. Ἀκόπως λοιπὸν ἐμάντευον τί ἔπασχεν ὁ ταλαίπω-

ρος γέρων καὶ ἡ καρδία μου, καίτοι ἐπιμένουσα εἰς τὸ ἔγκλημα, κατείχετο ἐν τούτοις ὑπὸ οἴκτου πρὸς τὸν δυστυχῆ ἐκεῖνον. Καλῶς ἐγνώριζον ὅτι οὗτος ἔμενεν ἐγρηγορῶν ἀπὸ τοῦ πρώτου ἐλαφροῦ θορύβου, ὅτε ἀνεσηκώθη ἐπὶ τῆς κλίνης· ἠδυνάμην δὲ καὶ νὰ εἴπω τίνες ἦσαν οἱ ταράττοντες τὰς φρένας του διαλογισμοί: ὅτι ἐν ἀρχῇ ἐπειράθη νὰ κατασιγάσῃ τὸν φόβον του λέγων καθ' ἑαυτόν: «Ἐσύριξεν ὁ ἄνεμος ἐν τῇ καπνοδόχῃ· μῦς διέβη ὑπὸ τὴν κλίνην· »ᾆσμα ἦτο γρύλλου», ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον. Τὰς τοιαύτας ὑποθέσεις ἠγωνίζετο παντὶ σθένει νὰ καταστήσῃ πιθανάς, ἀλλὰ ματαίως, ἀφοῦ ὁ ἐγγίζων θάνατος εἶχεν ἤδη ἐπιψύσει αὐτὸν διὰ τῶν μαύρων του πτερύγων. Ὑπὸ τοιούτου κατεχόμενος προαισθήματος ὁ τρισάθλιος δὲν μ' ἔβλεπε μέν, οὐδ' ἤκουέ τι ἐν τῇ σιγῇ καὶ τῇ σκοτίᾳ τοῦ θαλάμου, ἀλλ' ἐν τούτοις ᾐσθάνετο τὴν παρουσίαν τοῦ φονέως.

Ἀφοῦ ἔμεινα ἀκινητῶν ἐφ' ἱκανὴν ἔτι ὥραν, χωρὶς ν' ἀκούσω αὐτὸν καὶ πάλιν κατακλινόμενον, ἀπεφάσισα νὰ διανοίξω ὀλίγον τι τὸ φανάριον, καὶ ἐπεδόθην εἰς τοῦτο μετὰ τῶν συνήθων προφυλάξεων, μέχρις οὗ ἀκτὶς φωτὸς ἀμυδρὰ καὶ λεπτὴ ὡς κλῶσμα ἀράχνης ἐξεπήδησεν ἐκ τῆς ὀπῆς καὶ ἀνεπαύθη ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ γυπείου ὀφθαλμοῦ τοῦ πρεσβύτου. Ὁ ὀφθαλμὸς οὗτος ὢν ἀνοικτὸς καὶ ἀναπεπταμένος ἐκ τοῦ τρόμου συνετάραξε τὴν χολήν μου ἅμα εἶδον τὴν ἀμαυρὰν αὐτοῦ γλαυκότητα καὶ τὸ ἐπ' αὐτῆς βδελυρὸν λεύκωμα. Κατὰ παράδοξον δὲ ὀπτικὴν σύμπτωσιν οὐδὲν ἄλλο ἔβλεπον τοῦ προσώπου τοῦ γέροντος εἰμὴ τὸ κατηραμένον ἐκεῖνο σημεῖον.

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἤρξατο ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θεωρεῖτε ὑμεῖς παραφροσύνην, ἀλλὰ πράγματι οὐδὲν ἄλλο ἦτο εἰμὴ ἔκτακτός τις τῶν αἰσθήσεών μου ὀξύτης. Ἡ ἀκοή μου ἀντελαμβάνετο κτύπου τινὸς ὑποκώφου καὶ συνεχοῦς, ὡς ὡρολογίου περιτυλιχθέντος διὰ βαμβακίου Οὗτος προήρχετο ἐκ τῆς καρδίας τοῦ γέροντος, ἧς οἱ παλμοὶ ἐκορύφωσαν τὴν μανίαν μου, ὡς τὸ κρόυσμα τῶν τυμπάνων ἐξάπτει τὴν ἀνδρείαν τοῦ στρατιώτου. Ἀλλ' ἐν τούτοις κατώρθωσα ἐπί τινα εἰσέτι χρόνον νὰ κρατήσω ἐμαυτοῦ, προσπαθῶν νὰ διατηρῶ ἀκίνητον τὴν λυχνίαν, ἧς τὸ φῶς ἐξηκολούθει πίπτον ἐπὶ τοῦ γλαυκοῦ ὀφθαλμοῦ, ἐνῷ καθίσταντο ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἠχηρότεροι τῆς καρδίας οἱ παλμοί, αὐξάνοντος, φαίνεται, τοῦ τρόμου τοῦ ἀθλίου ἐκείνου.

Ὡμολόγησα ἤδη ἀνωτέρω ὅτι εἶμαι εἰς τὸν ὑπέρτατον βαθμὸν νευρικός. Φαντάσθητε ἤδη τὴν θέσιν μου, ἀκροωμένου ἐν τῇ φοβερᾷ σιγῇ τῆς μεσούσης νυκτὸς τοὺς ἀλλοκότους ἐκείνους κτύπους. Καταβαλὼν ὑστάτην προσπάθειαν κατώρθωσα ν' ἀκινητήσω ἐπί τινας εἰσέτι στιγμάς· ἀλλ' οἱ κτῦποι καθίσταντο ἀδιαλείπτως σφοδρότεροι, ὡς εἰ ἤγγιζε νὰ διαῤῥαγῇ τοῦ γέροντος ἡ καρδία. Νέος τότε μὲ κατέλαβε τρόμος, φοβούμενον μὴ ὁ καρδιόκτυπος ἐκεῖνος ἀκουσθῇ ὑπό τινος τῶν γειτόνων. Ἡ ὑποψία αὕτη διεσκέδασε πάντα δισταγμόν. Ὠρυγὴ ἀπελπισίας ἔφυγεν ἐκ τῶν χειλέων μου καὶ ἀποκαλύψας ὁλόκληρον τὸ φῶς τοῦ φαναρίου ὥρμησα εἰς τὸν κοιτῶνα. Ὁ γέρων

ἔβαλε κἀκεῖνος κραυγὴν, ἀλλὰ μίαν μόνην, ῥιφθεὶς ὑπ' ἐμοῦ κάτω τῆς κλίνης καὶ ἐν ἀκαρεῖ ἀποπνιγεὶς διὰ τῶν ῥιφθέντων ἐπ' αὐτοῦ στρωμάτων. Μειδίαμα ἀνακουφίσεως διέστειλε τότε τὰ χείλη μου, καίτοι ἤκουον πάλλουσαν ἐπί τινας εἰσέτι στιγμὰς τοῦ θύματός μου τὴν καρδίαν. Οἱ παλμοὶ ὅμως δὲν ἦσαν πλέον τοιοῦτοι, ὥστε ν' ἀκουσθῶσιν ὑπὸ τῶν γειτόνων, μετά τινα δὲ χρόνον ἔπαυσαν ἐντελῶς. Ἀφαιρέσας τότε τὰ στρώματα εὗρον τὸν γέροντα ἀποθανόντα τέλος πάντων, τὴν καρδίαν αὐτοῦ σιωπηλὴν καὶ ἐσβεσμένον τὸν τοσοῦτον βασανίσαντα κυανόλευκον ὀφθαλμόν.

Ἂν ἐπιμένετε ἀκόμη νά με πιστεύετε τρελὸν ἐλπίζω ὅτι θέλω πείσει ὑμᾶς περὶ τοῦ ἐναντίου διηγούμενος τὴν πρὸς ἀπόκρυψιν τοῦ πτώματος ἐπιτυχῆ ἐργασίαν μου. Προχωρούσης τῆς νυκτὸς ἠναγκαζόμην νὰ σπεύσω, ἀλλ' ἐν τούτοις ἐνήργουν τὰ δέοντα ἐν τάξει, σιωπῇ καὶ ἀταραξίᾳ. Ἐν πρώτοις ἀπέκοψα τὴν κεφαλὴν, τοὺς βραχίονας καὶ τοὺς πόδας, εἶτα δὲ ἀφαιρέσας τρεῖς σανίδας τοῦ δαπέδου ἔκρυψα ὑπ' αὐτὰ τὰ μέλη καὶ τὸν κορμὸν, καὶ συνήρμοσα καὶ πάλιν ἐπ' αὐτῶν τὰς σανίδας οὕτω προσεκτικῶς καὶ ἐντέχνως, ὥστε οὐδεὶς ὀφθαλμὸς, οὐδ' αὐτὸς τοῦ μακαρίτου οἰκοδεσπότου, ἤθελε δυνηθῆ νὰ παρατηρήσῃ τὴν ἐλαχίστην ὕποπτον ἀταξίαν. Ἴχνος αἵματος δὲν ἐφαίνετο οὐδαμοῦ, οὔτε ἐπὶ τῶν ἐνδυμάτων μου οὔτε ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἢ τῶν σκευῶν· καθότι εἶχον φροντίσει νὰ ἔχω πρόχειρον κάδον ὕδατος πρὸς ἐξάλειψιν πάσης κηλῖδος.

Τὰ πάντα ἦσαν ἤδη ἐν τάξει καὶ ἐσήμαινεν ἡ τετάρτη τῆς πρωΐας, ὅτε ἤκουσα κρουομένην τὴν αὐλείαν θύραν καὶ κατέβην ν' ἀνοίξω ἐν πληρεστάτῃ γαλήνῃ ψυχῆς, μὴ ἔχων πλέον τί νὰ φοβηθῶ. Οἱ ἐπισκεπτόμενοί με τόσον πρωῒ ἦσαν τρεῖς ἀστυνομικοὶ ὑπάλληλοι, οἵτινες μοὶ ἐξέθεσαν μετ' ἄκρας εὐγενείας, ὅτι γείτων τις, ἀκούσας ἐν ὥρᾳ νυκτὸς ὀξεῖαν κραυγὴν καὶ φοβηθεὶς ἔσπευσε νὰ εἰδοποιήσῃ τὴν ἀστυνομίαν, ἥτις ἔπεμπεν αὐτοὺς νὰ ἐρευνήσωσι τί συνέβαινεν ἐν τῇ οἰκίᾳ. Εἰς τοὺς κυρίους τούτους ἀπήντησα ὅτι τὴν κραυγὴν ἐκείνην ἐξέπεμψα ὁ ἴδιος κατεχόμενος ὑπὸ κακοῦ ὀνείρου. Ταῦτα εἰπὼν παρεκάλεσα αὐτοὺς νὰ εἰσέλθωσι καὶ τοὺς ἐξενάγησα καθ' ὅλην τὴν οἰκίαν καὶ ἔπειτα εἰς τὸν κοιτῶνα τοῦ γέροντος, ὃν παρέστησα μεταβάντα εἰς πλησιόχωρον χωρίον ἐπί τινας ἡμέρας. Ἐν τῇ πληθώρᾳ τῆς ἀφοβίας μου ἐκόμισα καθίσματα εἰς τὸν κοιτῶνα καὶ προσεκάλεσα τοὺς κλητῆρας ν' ἀναπαυθῶσι, τοποθετήσας τὴν ἰδίαν μου ἕδραν ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ τόπου, ὅστις ἐσκέπαζε τὸ πτῶμα.

Οἱ ἀστυνομικοὶ ὑπάλληλοι ἐφαίνοντο πληρέστατα ἱκανοποιηθέντες ἐκ τῆς δοθείσης αὐτοῖς ἐξηγήσεως καὶ διελέγοντο εὐθύμως μετ' ἐμοῦ περὶ τῶν εἰδήσεων τῆς ἡμέρας. Τοῦτο διήρκεσεν ἐπὶ ἡμίσειαν περίπου ὥραν, ὅτε ἤρχισα νὰ στενοχωρῶμαι καὶ νὰ ἐπιθυμῶ τὴν ἀναχώρησιν αὐτῶν, καταληφθεὶς ὑπὸ κεφαλαλγίας καί τινος βόμβου εἰς τὰ ὦτα. Οἱ ξένοι, μὴ δυνάμενοι νὰ μαντεύσωσι τὴν αἰφνιδίαν τῆς διαθέσεώς μου μεταβολὴν, ἐξηκολούθουν τὴν

ἀρξαμένην συνομιλίαν. Ὁ βόμβος ἐν τούτοις τῶν ὤτων μου ἐπέμενε καὶ καθίστατο μᾶλλον εὐκρινὴς, καίτοι πρὸς ἀπαλλαγὴν τῆς ἐξ αὐτοῦ ἐνοχλήσεως ἐφλυάρουν καὶ ἐγέλων θορυβωδῶς. Ἀλλ' οὗτος ἐξηκολούθει μετὰ τοσαύτης ἐπιτάσεως, ὥστε ἠναγκάσθην ἐπὶ τέλους ν' ἀναγνωρίσω ὅτι ἡ αἰτία αὐτοῦ δὲν ἐνέκειτο ἐν τῇ ἀκοῇ μου, ἀλλ' ἦτο πραγματικὸς κτύπος *ὑπόκωφος καὶ συνεχὴς ὡς ὡρολογίου περιτυλιχθέντος διὰ βαμβακίου*. Κατέστην ἀμέσως ὠχρότατος καὶ ἐζήτησα νὰ κρύψω τὴν ταραχήν μου, ὁμιλῶν ὑψηλοφώνως μετὰ σφοδρότητος καὶ πάθους περὶ ὑποθέσεως, ἥτις μοὶ ἦτο ὅλως ἀδιάφορος. Ἀλλ' ὁ κτύπος καθίστατος ἀεὶ ἠχηρότερος, καίτοι οἱ κλητῆρες δὲν ἐφαίνοντο ἀκούοντες αὐτὸν, ἀλλ' ἐξηκολούθουν γελῶντες καὶ ἀστειευόμενοι. Διατί ὅμως δὲν ἀνεχώρουν; Ταῦτα ἀναλογιζόμενος διεβημάτιζον βιαίως τὸν θάλαμον ἐν ταραχῇ, ὡς δῆθεν παροξυνθεὶς ἐκ τῆς λογομαχίας. Ὁ κτύπος ὅμως ἐξηκολούθει ν' αὐξάνῃ βαθμιαίως καὶ τακτικῶς. Ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ μου ἠρξάμην νὰ παραληρῶ ὑψηλοφώνως καὶ νὰ τύπτω τὸ ἔδαφος διὰ τοῦ καθίσματός μου. Ἀλλ' ὁ κτύπος συνηύξανε κἀκεῖνος καὶ ἀντήχει εὐκρινέστερος παντὸς ἄλλου θορύβου. Οἱ ἀστυνομικοὶ ὅμως ἄνδρες ἐξηκολούθουν τὴν εὔθυμον ὁμιλίαν των. Ἀλλ' ἦτό ποτε δυνατὸν νὰ μὴ ἀκούωσι τοὺς ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ἐπιτεινομένους ἐκείνους παλμούς; Οὐχὶ, τοῦτο ἦτο ἀπολύτως ἀδύνατον· οἱ κλητῆρες ἐκεῖνοι ὑπώπτευον, ἢ μᾶλλον ἐγνώριζον τὰ πάντα, καὶ ἤθελον νὰ διασκεδάσωσι διὰ τοῦ θεάματος τοῦ τρόμου καὶ τῆς ἀγωνίας μου. Οὕτω τοὐλάχιστον ἐνόμιζον τότε καὶ οὐδὲ σήμερον εἶμὶ βέβαιος ὅτι ἠπατώμην. Ὁπως δήποτε ἀδύνατον μοι ἦτο νὰ ὑπομείνω ἐπὶ πλέον τὴν ἐπίπλαστον εὐθυμίαν καὶ τὰ ὑποκριτικὰ αὐτῶν μειδιάματα, καθ' ἣν μάλιστα ὥραν ὁ θόρυβος τῶν κτύπων ηὔξανε καὶ ἐκορυφοῦτο. «Ἄθλιοι, ἀνέκραξα ἀποτεινόμενος πρὸς αὐτοὺς, παύσατε νὰ ὑποκρίνεσθε καὶ νὰ μὲ βασανίζετε· ὁμολογῶ τὰ »πάντα· σηκώσατε τὰς σανίδας ἐκείνας καὶ θέλετε τὸν εὕρει, ἢ μὴ δὲν ἀ»κούετε τῆς μυσαρᾶς του καρδίας τοὺς παλμούς;»

Ε. Δ. Ρ.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ

Ο ΛΕΓΟΜΕΝΟΣ ΤΑΦΟΣ ΤΟΥ ΕΥΤΡΟΠΙΟΥ

Εἰς συμπλήρωσιν καὶ ἐπανόρθωσιν τῶν ἀνατυπωθέντων πέρυσιν ἐν τῷ *Παρνασσῷ* (τόμ. Β΄ σελ. 233) περὶ τοῦ τάφου τοῦ Εὐτροπίου ἐν Χαλκηδόνι, δημοσιεύομεν ἐνταῦθα ἐν μεταφράσει τὰ γραφέντα ὑπὸ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει κ. Ι. Μόρδτμαν υἱοῦ ἐν τῷ τελευταίῳ φύλλῳ τοῦ περιοδικοῦ τῆς γερμανικῆς σχολῆς.

«Κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαρτίου τοῦ 1878 διεδόθη ἐνταῦθα ἡ εἴδησις, ὅτι

πλησίον τοῦ Καδίκιοϊ, τῆς ἀρχαίας Χαλκηδόνος, ἀνεκαλύφθη σαρκοφάγος, ὅστις, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς ἐπ' αὐτοῦ γεγλυμμένης ἐπιγραφῆς, ἐλέγετο περιέχων τὰ ὀστᾶ τοῦ Εὐτροπίου, τοῦ τῷ 399 φονευθέντος ὑπουργοῦ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀρκαδίου. Ὅτε δὲ ὁ γράφων ταῦτα κατόπι τῆς ειδήσεως ταύτης μετέβη εἰς τὸν τόπον, ἵνα ἐγγύτερον ἐξετάσῃ τὸ σπουδαῖον εὕρημα, ἐπείσθη μετ' οὐ πολὺ οὐκ ἄνευ λύπης, ὅτι ἡ φήμη ἐκείνη δὲν εἶχε σπουδαίαν ὑπόστασιν, ἐπειδὴ ἀντὶ τοῦ ἐλπιζομένου θησαυροῦ ἄνθρακες μόνον ἀνάξιοι λόγου εὑρέθησαν. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ φιλόπατρίς τις Χαλκηδόνιος, ὁ κ. *Παρανίκας*, ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ ἐνταῦθα ἐκδιδομένῳ *Νεολόγῳ* τῆς 8]20 Μαρτίου τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ σαρκοφάγου, ὃν ἐξήγησεν ὡς τὸν τοῦ ἐπιφανοῦς Εὐτροπίου, καὶ ἐξήγαγεν ἐντεῦθεν διάφορα πορίσματα. Ἡ δὲ δημοσίευσις αὕτη παρελήφθη μετὰ διαφόρων διασκευῶν τῆς ὑπὸ τοῦ πρώτου ἐκδότου ἀνεπιτυχῶς ἀναγνωσθείσης ἐπιγραφῆς εἴς τινας τῶν βυζαντιακῶν ἐφημερίδων, π. χ. εἰς τὸν *Ἀνατολικὸν Ἀστέρα*, εἶτα δὲ εἰς τὸν ἀθηναϊκὸν *Παρνασσὸν* καὶ τέλος εἰς τὴν ἑβδομαδιαίαν ἔκδοσιν τῆς *Ἐφημερίδος τῆς Κολωνίας* τῆς $^{14}]_{26}$ Ἀπριλίου, χωρὶς νὰ ἐπέλθῃ εἴς τινος τὸν νοῦν νὰ ἀμφισβητήσῃ τὴν μετὰ πεποιθήσεως ἐκφρασθεῖσαν ἐκείνην ὑπόθεσιν. Διὰ τοῦτο δὲν νομίζω περιττὸν, νὰ ἐκδώσω ὀρθῶς τὸ κείμενον τῆς αναξίως περιλαληθείσης ἐπιγραφῆς καὶ νὰ σταθμίσω τὴν σημασίαν αὐτῆς.

»Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἔχει ὡς ἑξῆς κατὰ τὸ ἀντίγραφόν μου·

Εὐτροπίου τάφος εἰμὶ περίφρονος· ἦ γὰρ ἀληθὲς
 οὔνομα τῆς ἀρετῆς εἶχεν ἀειδόμενον.
Ἄτροπε μοιράων, τί τὸν εὔτροπον ἥρπασας ἄνδρα
 ὃς φέρεν ἓξ μονάδας, τρεῖς δ' ἐτέων δεκάδας;
Πέτρος δὲ γνωτὸς σταθερὴν πλάκα τήνδε χαράξας
 στῆσεν ἀποφθειμένῳ (sic) τοῦτο γέρας παρέχων.

»Εἴς τινα ἀμερόληπτον ἀναγνώστην θὰ ἐπήρχετό ποτε νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ὁ Εὐτρόπιος οὗτος, περὶ οὗ ἡ ἐπιγραφὴ οὐδὲν ἄλλο ἀναφέρει παρ' ὅτι ἦτο *περίφρων* καὶ ἀπέθανεν ἐν ἡλικίᾳ ἐτῶν τριάκοντα καὶ ἕξ, ἦτό τις περιφανὴς ἀνὴρ, οἷον ὁ ὁμώνυμος ἱστορικὸς ἢ ὁ πολιτικός; Περὶ τοῦ δευτέρου τούτου μάλιστα εἶνε ἐλάχιστα πιθανὸν, ὅτι εἰς εὐνοούμενον φονευθέντα διαταγῇ τοῦ αὐτοκράτορος ὑπὸ τὰ ὄμματα αὐτοῦ θὰ ἱδρύετο μνημεῖον, ἐν ᾧ κακίζεται ἡ ἄτροπος μοῖρα ἡ τοῦτον ἁρπάσασα, ὁ δὲ θανὼν ἐγκωμιάζεται ἐπὶ τῇ ἀρετῇ αὐτοῦ; Ὡς ἐκ περισσοῦ δ' ἐξάγεται ἐκ διαφόρων χωρίων τῆς κατὰ τοῦ Εὐτροπίου σατύρας τοῦ Κλαυδιανοῦ, ὅτι οὗτος, ὅτε ἔφθασεν εἰς τὰ ὕπατα ἀξιώματα τῆς αὐλῆς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, πάντως εἶχεν ὑπερβῆ ἤδη πρὸ μακροῦ τὸ τριακοστὸν ἕκτον ἔτος τῆς ἡλικίας. Ἐπειδὴ, ὡς ἐκφράζεται ὁ ποιητής,

deforme cadaver
mansit et in rugas totus defluxit aniles
(in Eutrop. I, 38).

Κατωτέρω που δὲ τοῦ ποιήματος ἀνακράζει ὁ Εὐτρόπιος·

Qua placeam ratione senex

(αὐτόθι 77 πρβλ. καὶ 302)

καὶ συχνὰ εἶνε τὰ χωρία, ἐν οἷς γίνεται λόγος περὶ τῶν ῥυτίδων τοῦ γηραιοῦ εὐνούχου (αὐτ. 110. II prol. 25 κ. ἑ. II, 67 κ. ἑ.).

»Ἀπ' ἐναντίας δὲ δύο ἄλλαι περιστάσεις ἔδωκαν ἀφορμὴν πρὸς τὴν γνώμην, ὅτι ὁ Εὐτρόπιος τῆς ἡμετέρας ἐπιγραφῆς πρέπει νὰ εἶνε ὁ εὐνοῦχος ὕπατος· πιστεύεται δῆλα δὴ ὅτι ὁ κόλπος Καλαμίς, ἐν ᾧ κεῖται τὸ ἁγίασμα Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ἔνθα δὴ καὶ εὑρέθη ὁ σαρκοφάγος, εἶνε ὁ αὐτὸς καὶ ὁ λεγόμενος λιμὴν τοῦ Εὐτροπίου, κληθεὶς οὕτως ἐκ τοῦ κτίσαντος αὐτόν, τοῦ εὐνοουμένου τοῦ αὐτοκράτορος Ἀρκαδίου, καὶ ὅτι ὁ Εὐτρόπιος οὗτος ἐφονεύθη κατὰ τὸν Ζώσιμον ἐν Χαλκηδόνι. Οἱ δύο οὗτοι λόγοι, πολλῷ ἀπέχοντες τοῦ νὰ ὦσι πειστικοί, ὑπόκεινται εἰς σπουδαίας ἀμφισβητήσεις. Ἡ Χαλκηδών, τὸ σημερινὸν Καδίκιοϊ, κεῖται μεταξὺ δύο ὅρμων κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς Προποντίδος, ὧν ὁ μὲν νότιος, ὁ εἰς ὃν ἐκβάλλει ὁ ῥύαξ τῆς Χαλκηδόνος, Καλαμὶς - δερέ, καλεῖται σήμερον *Καλαμὶς Κερφετζί*, ἑλλ. *Καλαμίσια*, ὁ δὲ βόρειος καὶ πρὸς τὸν Βόσπορον ἐγγύτερος καλεῖται τοῦ Χαϊδὰρ-Πασσᾶ. Μεταξὺ δὲ τῶν δύο τούτων προέχει εἰς τὴν θάλασσαν ἡ ἄκρα Μόδα - Μπουρνού. Καὶ ἐκλαμβάνουσι μὲν ὁ Γύλλιος, ὁ Du Cange καὶ ὁ Σκαρλάτος Βυζάντιος τὸν κόλπον τοῦ Καλαμὶς ὡς τὸν παλαιὸν λιμένα τοῦ Εὐτροπίου, ἀλλὰ σπουδαῖοι τοπογραφικοὶ λόγοι, ὧν ἡ ἔκθεσις θὰ ἀπῄτει λόγον μακρότερον τοῦ δέοντος, ἀντιστρατεύονται κατὰ ταύτης τῆς γνώμης καὶ πείθουσι μᾶλλον ὅτι πρέπει νὰ ὀνομασθῇ οὕτως ὁ ὅρμος τοῦ Χαϊδὰρ - Πασσᾶ, ὁ δὲ νότιος εἶνε μᾶλλον ὁ λιμὴν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Καλαμιώτου, ὅπερ ὄνομα φαίνεται διατηρηθὲν ἐν ταῖς νεωτέραις ἐπικλήσεσι *Μόδα* - Μπουρνοὺ καὶ *Καλαμὶς* - Κερφετζί.

Ὁ δὲ δεύτερος λόγος, ὅτι ὁ Εὐτρόπιος ἐθανατώθη ἐν Χαλκηδόνι, δὲν εἶνε ἐπ' ἴσης ὑπέρτερος πάσης ἀμφιλογίας. Ὁ Ζώσιμος (V, 18) διηγεῖται, ὅτι ἐξωρίσθη μὲν ὁ Εὐτρόπιος εἰς Κύπρον, ἐκεῖθεν δὲ μετάπεμπτος γενόμενος, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἡ ἐξορία ἀνεφέρετο καθόλου εἰς τόπον ἐκτὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀποσφάττεται ἐν Χαλκηδόνι. Ὁ δὲ ἱστορικὸς τῆς ἐκκλησίας Φιλοστόργιος (XI, 6 σελ. 529 ἐκδ. Vales.) διηγεῖται ἀκριβέστερον, ὅτι τὸ συνέδριον τὸ καταδικάσαν τὸν πεπτωκότα ὑπουργὸν *ἐκαθέσθη κατὰ τὸ καλούμενον Παντύχιον*, ἤ, ὡς φέρεται ἔν τισι τῶν κωδίκων, *Παντίχιον*. Τὸ Παντίχιον τοῦτο, μικρὸν βυζαντιακὸν φρούριον ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Ἰζμὶδ (ὅθεν καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα), ἔτι σήμερον καλούμενον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων *Παντίχιον*, *Παντῆχι* καὶ ὃν σταθμὸς τοῦ σιδηροδρόμου ἀπὸ Χαϊδὰρ Πασσᾶ εἰς Ἰζμίδ, κεῖται μόνον ὀλίγας ὥρας ἀπὸ τῆς Χαλκηδόνος καὶ καταλογίζεται ἴσα ἴσα εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πόλεως ταύτης. Ἔπ. *Σωζομενὸν* Ἐκκλ. Ἱστορ. VIII 21 *ὡς δὲ εἰς τὸ Παντίχειον ἧκον· χωρίον δὲ τοῦτο Χαλκηδόνος* κτλ.

Κατὰ ταῦτα φαίνεται ὅτι ὁ Ζώσιμος ἀνακριβῶς ἀναφέρει τὴν Χαλκηδόνα ὡς τὸν καθόλου γνωστότερον τόπον, ἐν ᾧ ἡ καταδίκη, ἀναμφιβόλως δὲ καὶ ἡ θανάτωσις ἐγένετο ἐν τῷ ἐγγὺς κειμένῳ Παντυχίῳ, ὅπερ ὡς φρούριον ἦτο καταλληλότατον πρὸς τὰ τοιαῦτα.

Κατὰ παράδοξον σύμπτωσιν ὁ ἅγιος Χρυσόστομος, παρὰ τὸ ἐκκλησίδριον τοῦ ὁποίου ἀνεκαλύφθη ὁ σαρκοφάγος, εἶχεν ἔλθει εἰς ποικίλας σχέσεις πρὸς τὸν Εὐτρόπιον. Οὗτος τὸ πρῶτον μὲν εἶχε κατορθώσει τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ ὡς ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως (*Σωκράτους* Ἐκκλ. Ἱστ. VI, 2. *Σωζομενοῦ* VIII, 2), ἀλλ' ὅτε βραδύτερον ἀνήρεσε τὸ δικαίωμα τοῦ ἀσύλου ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ἐπέσυρε τὴν ὀργὴν τοῦ ἄλλοτε εὐνοουμένου του καὶ ὅτε, πεσὼν εἰς δυσμένειαν, κατέφυγεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐκείνου, ἐδέησε νὰ κροασθῇ τῆς γνωστῆς κατ' αὐτοῦ σφοδρᾶς ὁμιλίας (*Σωκρ.* VII, 5). Ἡ σύμπτωσις δὲ αὕτη συνέτεινέ πως ἴσως εἰς ἔκφρασιν τῆς ὑποθέσεως ὅτι ὁ παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Χρυσοστόμου εὑρεθεὶς σαρκοφάγος ἦν ὁ τούτου τοῦ Εὐτροπίου.

Ἀλλὰ τὸ μικρὸν διάφορον τῆς προκειμένης ἐπιγραφῆς, ἣν νομίζω γραφεῖσαν περὶ τὸν πέμπτον αἰῶνα, εἶνέ τι ὅλως ἀλλοῖον. Κατὰ τοὺς βυζαντιακοὺς χρόνους ἐξοχικὴ διαμονὴ τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἦτο ὡς νῦν ὁ Βόσπορος, ἀλλὰ ἡ Χαλκηδὼν καὶ ὁ κόλπος τῆς Νικομηδείας. Ἰδίως δὲ ἐν τῷ ὅρμῳ Καλαμὶς καὶ τῷ πρὸς νότον συνεχομένῳ μετ' αὐτοῦ τοῦ Φαναρακίου εὑρίσκονται ἔτι καὶ νῦν κατὰ τὸν αἰγιαλὸν πλῆθος ποικίλων ψηφίδων, τεμάχια πορφυρίτου λίθου, ἅτινα πείθουσιν ὅτι ἐνταῦθα ἦσάν ποτε ἱδρυμένα κτίρια βυζαντιακά. Ἐπιγραφικὰ δὲ τούτου τεκμήρια εἶνε ἄτεχνοί τινες λίθοι ἐπιτύμβιοι εὑρεθέντες ἐν Φαναρακίῳ καὶ ἡ προκειμένη ἔμμετρος ἐπιγραφή, ἥτις ὅμως ὑπερακοντίζει τοὺς ἄλλους λίθους ἐπαισθητῶς κατά τε τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν ἀρχαιότητα». Σ. Π. Λ.

ΕΙΔΗΣΕΙΣ

Ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *ὀθωμανικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐν Χαλκίδι* ἡ αὐτόθι ἐκδιδομένη ἀξιόλογος ἐφημερὶς *Εὔβοια* ἐδημοσίευσε τὰ ἑξῆς·

« Ἐν τῇ μεταξὺ τῆς πλατείας τοῦ φρουρίου καὶ τοῦ ἐκεῖ στρατῶνος ὑπαρχούσῃ κρήνῃ φαίνεται ἐπὶ πλακὸς ἐπιγραφή, ὀθωμανιστὶ γεγραμμένη, ἀναφέρουσα εὐχὴν πρὸς τὸν Μωάμεθ καὶ φέρουσα ὡς χρονολογίαν τὸ ἔτος 1033 (=1627 μ. Χ.) ἤτοι εἶναι ἡλικίας 252 ἐτῶν, διότι οἱ ὀθωμανοὶ ἤδη διατρέχουσι τὸ 1285 (=1879).

Ἄνωθι τῆς πύλης τοῦ στρατῶνος ὑπάρχει ἑτέρα ἐπιγραφή, ἐξ ἧς δηλοῦται, ὅτι τὸ κτίριον ἐκεῖνο, ὅπερ μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος ἐχρησίμευεν ὡς ὀθωμανικὸς ναός, ἐκτίσθη ἐπὶ Δαούτ πασᾶ.

Εἰς τὸ πρὸ τῶν εἱρκτῶν ὑπάρχον σαράϊ ἀναγινώσκεται ἄνωθι τῆς θύρας ἐπιγραφὴ φέρουσα χρονολογίαν 1089 τουρκιστὶ (=1683 μ. Χ.) ἤτοι εἶναι ἡλικίας 196 ἐτῶν.

Τέλος ἐπὶ τῆς οἰκίας τοῦ νῦν προξένου τῆς Υ. Πύλης κ. Χουσεῒν (κειμένης πλησίον τοῦ φαρμακείου τοῦ κ. Κ. Τσώρτση) ἥτις διατηρεῖ εἰσέτι ἴχνη ἀρχαίας μεγαλοπρεπείας καὶ ἐκτάκτου πολυτελείας, ὑπάρχει ἐπιγραφή, μαρτυροῦσα ὅτι ἡ ἡλικία τῆς οἰκίας εἶναι 172 ἐτῶν. »

Καὶ εἶνε μὲν ἀτελὴς αὕτη ἡ δημοσίευσις μὴ παρέχουσα τὸ τουρκικὸν κείμενον τῶν ἐπιγραφῶν καὶ μετάφρασιν αὐτῶν ἑλληνικὴν ὁλόκληρον, ἀλλ' ὅπως δήποτε εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο ἂν ἐδημοσιεύοντο καὶ αἱ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος τουρκικαὶ ἐπιγραφαί, ἐξ ὧν ἄξια λόγου γεγονότα ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας ἠδύναντο νὰ γίνωσι γνωστά.

— Ἐν τῷ τελευταίῳ τεύχει τῆς Gazette des Beaux - Arts ἐδημοσιεύθη διατριβὴ ἀρχαιολογικὴ τοῦ κ. Félix Ravaisson περί τινος ἠκρωτηριασμένου ἀγάλματος ἐν τῷ Λούβρῳ παριστάνοντος γυναῖκα γνωστὴν ὡς τὴν *βιενναίαν Ἀφροδίτην*, κληθεῖσαν δὲ οὕτω διότι εὑρέθη πρὸ πεντήκοντα περίπου ἐτῶν παρὰ τὴν γαλλικὴν Βιέννην. Τὸ ἄγαλμα στερεῖται κεφαλῆς καὶ χειρῶν, ἀλλ', ὡς ἐκ τῆς στάσεως αὐτοῦ γίνεται δῆλον, σχετίζεται πρός τινας παραστάστάσεις Ἀφροδίτης ἐπιτετυπωμένας ἐπὶ τῶν νομισμάτων πόλεών τινων τῆς Βιθυνίας· τοῦθ' ὅπερ δ' εἶνε παράδοξον, ἔν τινι χωρίῳ τοῦ Πλινίου γίνεται μνεία γλύπτου τινὸς Δαιδάλου ποιήσαντος *Ἀφροδίτην λουομένην*. Κατὰ τὸν κ. Ravaisson, ὁ Δαίδαλος οὗτος εἶνε ὁ ποιήσας τὴν Ἀφροδίτην ταύτην τοῦ Λούβρου, περὶ ἧς ὁ λόγος.

— Κατά τινα ἔκθεσιν τοῦ καθηγητοῦ Virchow πρὸς τὴν ἐν Βερολίνῳ ἀνθρωπολογικὴν ἑταιρείαν ἐκτὸς πολλῶν τοίχων καὶ οἰκοδομῶν ἀνακαλυφθεισῶν ἐν Τροίᾳ ὑπὸ τοῦ διδάκτορος Σχλεῖμαν, ἀνεκαλύφθη ἐπὶ παρουσίᾳ αὐτοῦ δεύτερός τις θησαυρός, ἀνάλογος πρὸς τὸν κληθέντα Θησαυρὸν τοῦ Πριάμου, ἀποτελούμενος ἐκ μακρῶν χρυσῶν ἁλύσεων καὶ χρυσῶν δίσκων.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

Τὸν λήξαντα μῆνα τρεῖς συνεκροτήθησαν τακτικαὶ συνεδρίαι, τὴν δὲ 23 τοῦ μηνὸς ἐκηρύχθη ἡ λῆξις τῶν ἐργασιῶν τοῦ τρέχοντος ἔτους.

Οἱ ἐν τῷ συνεδρίῳ τῶν συλλόγων ἀντιπρόσωποι τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου ὑπέβαλον αὐτῷ ἔκθεσιν τῶν πεπραγμένων, ἥτις ἐνεκρίθη.

Ἐψηφίσθη ἡ σύστασις ὑπνωτηρίων διὰ τοὺς ἀπόρους παῖδας παρὰ ταῖς ἐν Ἀθήναις καὶ Σύρῳ σχολαῖς αὐτῶν.

Διδάσκαλος τῆς παρὰ τοῖς ἐν Μανολάδῳ τῆς Ἰταλίας Ἑλληνοαλβανοῖς ἀποίκοις συστάσης ὑπὸ τοῦ Συλλόγου σχολῆς διωρίσθη ὁ ἱερεὺς Παπαγεώργιος.

Τῇ 26 Μαΐου ἤρξαντο αἱ ἐξετάσεις τῆς ἐν Ἀθήναις σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς, συγκειμένης ἐκ τῶν κυ-

ρίων Εὐγ. Δεπάστα, Ἰγν. Μοσχάκη, Σπυρ. Π. Λάμπρου καὶ Στεφ. Ἰωαννίδου.

Γενομένων τῶν ἀρχαιρεσιῶν διὰ τὸ ἀπὸ τοῦ προσεχοῦς Σεπτεμβρίου ἀρχόμενον ιε′ ἔτος ἐξελέχθησαν·

Ἐπίτιμος πρόεδρος ὁ κ. Κ. Παπαρρηγόπουλος, τακτικὸς ὁ κ. Ἐμμ. Δραγούμης, ἀντιπρόεδροι οἱ κκ. Ι. Βάμβας καὶ Γ. Ἀργυρόπουλος, γενικὸς γραμματεὺς ὁ κ. Μ. Π. Λάμπρος, εἰδικοὶ γραμματεῖς οἱ κ. Α. Φαρσῆς καὶ Στ. Ναύτης, ταμίας ὁ κ. Σπ. Κωνοφάος, ἐπιμελητὴς τῆς Βιβλιοθήκης ὁ κ. Π. Ι. Φέρμπος καὶ διευθυντὴς τοῦ ἀναγνωστηρίου ὁ κ. Ἀντ. Φραβασίλης.

Ἐξελέχθησαν μέλη ἀντεπιστέλλοντα ἐν Σμύρνῃ οἱ κκ. Στ. Σεβαστός, Π. Γιοβανώρ, Α. Γιοβανώρ· ἐν Γαλαζίῳ οἱ κκ. Ν. Στεργίου Βαγγέλης, Ν. Ἀναστασίου καὶ Γ. Κωνσταντινίδης· ἐν Βουζαίῳ ὁ κ. Γ. Φουντούκης, ἐν Πρεβέζῃ ὁ κ. Δ. Σκέφερης, ἐν Ἰωαννίνοις ὁ κ. Γ. Χαρίτων, ἐν Βουκουρεστίῳ ὁ κ. Α. Ἀκακατωμένος, ἐν Σέρραις ὁ κ. Κ. Κοτσάνης, ἐν Πανόρμῳ τῆς Σικελίας ὁ καθηγητὴς Λάντσια δὲ Βρόλο καὶ ἐν Βερσαλλίαις ὁ καθηγητὴς κ. Β.Βερλό, ἐπίτιμον ὁ κ. Κάρολος Ἀσλὰν ἐν Καβάλᾳ, ἐν δ' Ἀθήναις τακτικὸν μὲν ἐνεργὸν ὁ κ. Βλάσιος Σκορδέλης, τακτικὸν δὲ πάρεδρον ὁ κ. Θ. Δημητρακόπουλος.

Ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ διαπρεποῦς πολίτου Ἐπαμεινώνδα Δεληγεώργη συνελθοῦσα ἡ Ἐφορεία ἐψηφίσατο ὅπως καταθέσῃ μὲν ἐπὶ τοῦ νεκροῦ αὐτοῦ στέφανον, φέροντα τὴν ἐπιγραφὴν *Ἐπαμεινώνδᾳ Δεληγεώργῃ ὁ Φιλολογικὸς Σύλλογος Παρνασσὸς εὐγνωμονῶν*, παρακολουθήσῃ δ' ἐν σώματι τὴν κηδείαν καὶ ἀποστείλῃ πρὸς τὴν χήραν αὐτοῦ συλλυπητήρια γράμματα. Ὁ δὲ Σύλλογος ἀναλογιζόμενος ὅτι ὁ τεθνεὼς ἐπιφανὴς ἀνὴρ πρῶτος αὐτὸς παρέσχε χορηγίαν γενναίαν ἐκ τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν ἀνεκήρυξεν αὐτὸν εὐεργέτην καὶ ἐψηφίσατο τὴν ἀνάρτησιν τῆς εἰκόνος αὐτοῦ ἐν τῇ αἰθούσῃ τῶν συνεδριάσεων. Ἡ δὲ χήρα αὐτοῦ ἔγραψε τὰ ἑξῆς·

Κύριε πρόεδρε,

Βαθεῖαν αἰσθανομένη εὐγνωμοσύνην ἐπὶ τῇ θλίψει ἣν ἐξεδήλωσεν ὁ φιλολογικὸς Σύλλογος *Παρνασσὸς* παρακαλῶ ν' ἀνακοινώσητε αὐτῷ τὰς θερμὰς εὐχαριστίας μου καὶ νὰ διαβεβαιώσητε αὐτὸν περὶ τῶν διαπύρων εὐχῶν μου ὑπὲρ τῆς προόδου αὐτοῦ, ἣν θερμῶς ἐπόθει καὶ ὁ προσφιλής μοι σύζυγος.

Ἐν Ἀθήναις τὴν 17 Μαΐου 1879.

ΞΑΝΘΗ Ε. ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗ.

Τὸν λήξαντα μῆνα ἀπεβίωσεν ἐν Ἀθήναις ὁ *Νικόλαος Νικολῆς*, ἔνζηλος τῶν γραμμάτων ἱεροφάντης, ἐπίτιμον τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου μέλος ἀπὸ τοῦ 1871. Τὰ μέλη βαρυπενθῆ παρηκολούθησαν τὴν κηδείαν αὐτοῦ, τὸ δὲ προεδρεῖον ἀπέστειλε συλλυπητήρια εἰς τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ.

Τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν ἀπέστειλε πρὸς τὸν Σύλλογον τὸ ἑξῆς ἔγγραφον.

Ἀριθ. Πρωτ. 19939. Ἐν Ἀθήναις τῇ 25 Μαΐου 1879.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ

Πρὸς τὸν κ. πρόεδρον τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός».

Ὁ ὑμέτερος Σύλλογος δεχθεὶς νὰ βοηθήσῃ τὴν διοίκησιν κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀπογραφῆς τῶν κατοίκων τῆς πόλεως Ἀθηνῶν, προσέφερε διὰ πλείστων μελῶν αὐτοῦ ἀξίαν λόγου ὑπηρεσίαν· ἡ δὲ προθυμία καὶ νοημοσύνη, μεθ' ὧν τὰ μέλη ταῦτα ἐξεπλήρωσαν τὸ ἀνατεθὲν αὐτοῖς ἔργον, παρέχουσι τεκμήριον ὑπὲρ τῆς ἀκριβείας αὐτοῦ.

Ἐκφράζων εἰς τὸν Σύλλογον τὰς εὐχαριστίας τοῦ Ὑπουργείου, ἀποστέλλω ὑμῖν συνημμένως καὶ χρηματικὸν ἔνταλμα ἐκ δραχμῶν χιλίων, λόγῳ συνδρομῆς διὰ τὴν ὑπηρεσίαν ἣν ὁ Σύλλογος προσέφερεν.

Ὁ ὑπουργὸς Α. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ Ν. Βραχνός.

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ. — Ἡ φιλολογικὴ ἀγγλικὴ ἑταιρεία ἀνέλαβε νὰ ἐπιχειρήσῃ διὰ τὴν ἀγγλικὴν γλῶσσαν ὅτι εἷς ἀνήρ, οὗτινος ἡ ἐργασία εἶνε ἀληθῶς ἀξία θαυμασμοῦ, ὁ περιφανὴς Littré, ἐποίησε διὰ τὴν γαλλικήν. Ἡ ἑταιρεία αὕτη ἐργάζεται ἤδη ἀπὸ τοῦ 1859 πρὸς σύνταξιν μεγάλου λεξικοῦ περιέχοντος πάσας τὰς λέξεις, ὧν γίνεται χρῆσις ἀπὸ τοῦ ἔτους 1100, ὧν ἑκάστη θὰ συνοδεύηται ὑπὸ σημειώσεως ἱστορικῆς καὶ ἐπεξηγηματικῆς καὶ ὑπὸ πολλῶν παραδειγμάτων παρειλημμένων ἐκ τῶν συγγραφέων τῶν διαφόρων ἐποχῶν. Ἡ ἑταιρεία ἐποίησεν ἔκκλησιν εἰς πάντας τοὺς δυναμένους νὰ ἐργασθῶσιν, ἵνα βοηθήσωσιν αὐτῇ εἰς τὸ βαρὺ ἔργον. Ἐπικούρους ἔλαβε καὶ αὐτοὺς τοὺς μαθητὰς ἵνα συλλέξωσι χωρία· ἓν δὲ μόνον σχολεῖον παρέσχε 5000 χωρία ἐντὸς μηνός. Οὕτω δὴ ἐργάζονται πολλαὶ ἑκατοντάδες ἀνδρῶν πρὸς συναγωγὴν τῆς ὕλης τοῦ λεξικοῦ, ὅπερ ἔσται κατὰ τὸ ἥμισυ μεγαλήτερον τοῦ λεξικοῦ τοῦ Littré. Τὸ πρῶτον τεῦχος θὰ δημοσιευθῇ τῷ 1882.

Ἐν τῇ διατριβῇ τοῦ κ. Σπυρ. Π. Λάμπρου τὸ πρῶτον δημῶδες ᾆσμα τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν σελίδι 404 τοῦ παρόντος τεύχους, ὁ στ. 17 διορθωθήτω ὡς ἑξῆς· ἐπέσκωπτόν τε καὶ τὸν ἱεράρχην τὸ τηνικαῦτα καιροῦ, ὃν πατριάρχην σύνηθες κτλ. Ἐν τῇ αὐτῇ σελίδι ἐπανορθωθήτωσαν καὶ οἱ ἀριθμοὶ τῶν παραπομπῶν, ὧν τὸ 2 ἀναφέρεται εἰς τὸ ἐν τῷ 6' στίχῳ τοῦ κειμένου Ἰωάννης ὁ Ἀντιοχεύς, τὸ 3 εἰς τὸ αὐτόθι Κεδρηνός, ἡ δὲ τελευταία σημείωσις εἰς τὸ ἐν τῷ στ. 18 λελαθημένον 1.

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΝ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΑΠΟΣΤΑΛΕΝΤΑ.

Παράρτημα Ἀρχαιολογικὸν (τοῦ περιοδικοῦ τοῦ ἐν Κ/πόλει Ἑλληνικοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου). Βρυέννιος στρατηγὸς Δαλματίας (μετὰ εἰκόνος μολυβδοβούλλου) ὑπὸ Mordtmann B. σ. XXIX - XXX. Περί τινος κυπριακῆς ἐπιγραφῆς (μετὰ πανομοιοτύπου καὶ πίνακος κυπριακοῦ συλλαβαρίου) ὑπὸ Paul Schroeder XXXI - XL εἰς 4ον· μετέφρασε Κ. Περδικίδης.

Τὸ ὑπὸ τοῦ ἐπικούρου τῶν ἐν πολέμῳ τραυματιῶν συλλόγου πεπραγμένα ἀπὸ τῆς συστάσεως αὐτοῦ μέχρι τῆς 31 Δεκεμβρίου 1878. Ἀθήνησιν ἐκ τοῦ τυπογραφείου Θρασυβ. Παπαλεξανδρῆ (Ὄπισθεν τῶν Ἁγίων Θεοδώρων ἀριθ. 517) 1879 εἰς 8ον σ. 38.

Ἐλφρίδα καὶ ἄλλα τινὰ πεζογραφήματα Κωνσταντίνου Λιβαδᾶ ἐκδοθέντα ἰταλιστὶ κατὰ τὰ 1842. Ἐκδίδονται νῦν ὑπὸ Στεφάνου Λιβαδᾶ. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Νικολ. Ῥουσοπούλου 1879 εἰς 12ον σ. 96.

Κανονισμὸς τῆς ἐν Βεβεκίῳ Φιλεκπαιδευτικῆς Ἀδελφότητος ἱδρυθείσης κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1878. Ἐν Κωνσταντινουπόλει· τυπογραφεῖον καὶ λιθογραφεῖον ἀδελφῶν Ἀγγελιδῶν. Ἐμὶν Ὀνοῦ Νέον Βαλιδὲ Σουλτὰν Χὰν Ἀριθ. 16. 1879 εἰς 12ον σ. 16.

Κανονισμὸς τοῦ Θεολογικοῦ συλλόγου ὁ Ἀπόστολος Παῦλος. Ἀθήνησιν ἐκ τοῦ τυπογραφείου Θ. Παπαλεξανδρῆ (ὄπισθεν τῶν ἁγ. Θεοδώρων, ἀριθ. 6) 1879 εἰς 8ον σ. 14.

Βιβλιοθήκη τῆς Χλωρίδος. Ὁ κ. Βαδδιγκτὼν καὶ ὁ ἐν Γαλλίᾳ φιλελληνισμὸς ὑπὸ Ἐλευθερίου Θωμᾶ. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ἀντωνίου Κορομηλᾶ (Ὁδὸς Πεμπτοπαζάρου, ἀριθμὸς 11). 1879 εἰς 12ον σ. 16 (μετὰ εἰκόνος). Ἕκαστον ἀντίτυπον τιμᾶται 3 μονογρόσων χαρτονομισμάτων.

Λόγος πανηγυρικὸς εἰς τοὺς τρεῖς Ἱεράρχας ἐκφωνηθεὶς ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ τῆς Μεταμορφώσεως τῇ 30 Ἰανουαρίου 1879 ὑπὸ Μεθοδίου Παπαναστασοπούλου διευθυντοῦ τῆς ἐν Ἑρμουπόλει ἱερατικῆς σχολῆς. Ἐν Ἑρμουπόλει Σύρου τύποις «Πατρίδος» 1879 εἰς 8ον σ. 17.

Βιογραφία Γεωργίου Κ. Τυπάλδου Κεφαλλῆνος ὑπὸ Π. Τυπάλδου Φορέστη μεταγλωττισθεῖσα ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ ὑπὸ Ν. Καλογήρου μοναχοῦ. Ἐν Κεφαλληνίᾳ τυπογραφεῖον «ἡ Ἠχώ» 1879 εἰς 8ον σ. 40.

Κανονισμὸς τοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου «αἱ Μοῦσαι» 1879 εἰς φύλλον.

Περὶ ἐγγυήσεως ὑπὸ Ἀδαμαντίου Πετρίτση δικηγόρου. Ἐν Ἑρμουπόλει Σύρου τύποις Ῥενιέρη Πρίντεζη 1879 εἰς 8ον σ. ς'—316.

Συνδρομηταὶ γίνονται ἐνταῦθα μὲν ἐν τῷ τυπογραφείῳ Παρνασσῷ κειμένῳ ἐν ὁδῷ Αθηνᾶς παρὰ τὸ Τελωνεῖον, διευθυνομένῳ δὲ ὑπὸ τοῦ κ. Σαράντου Π. Οἰκονόμου, κατὰ δὲ τὰς Ἐπαρχίας ἐν τοῖς γραφείοις τῶν ὑπὸ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ συντηρουμένων Σχολῶν τῶν Ἀπόρων Παίδων.

Ὁ ἐπιθυμῶν νὰ καταχωρίσῃ τι ἀποταθήτω πρὸς τὸν γραμματέα τῆς ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ ἐπιτροπῆς κ. Π. Ι. Φέρμπον.

Ὁ Παρνασσὸς ἐκδίδοται τὸ τέλος ἑκάστου μηνός

ΤΙΜΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ

Ἐν Ἑλλάδι δραχμαὶ νέαι ἤτοι φράγκα	14
Ἐν τῇ Ἀλλοδαπῇ	20

Εἰς οὐδένα στέλλεται ὁ Παρνασσὸς ἔξω τῶν Ἀθηνῶν ἐὰν μὴ προαποσταλῇ ἡ συνδρομή.

Σώματά τινα τοῦ Α' καὶ Β' τόμου τοῦ Παρνασσοῦ εὑρίσκονται καὶ πωλοῦνται ἐν τῷ τυπογραφείῳ Παρνασσῷ κειμένῳ παρὰ τῷ Τελωνείῳ Ἀθηνῶν.

Περατωθέντος τοῦ Ἀπεξηραμένου συνταγματάρχου ὁ Παρνασσὸς θέλει δημοσιεύσει ἀπὸ τοῦ ἑπομένου τεύχους ἐπὶ τρία συνεχῆ φυλλάδια τὸ νεώτατον βυζαντιακὸν διήγημα τοῦ γερμανοῦ Ἑρμ. Λὶγγ τὸ ἐπιγραφόμενον

Η ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΤΟΜΟΣ Γ' ΤΕΥΧΟΣ ς' ΙΟΥΝΙΟΣ 1879

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΟΥ ΥΠΟ Σ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

1879

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ ἐπιστατεῖ ἐπιτροπὴ συγκειμένη ἐκ τῶν κκ. Εἰρηναίου Ἀσωπίου, Ἐμμανουὴλ Δ. Ῥοΐδου, Παναγιώτου Ι. Φέρμπου, Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου καὶ προεδρευομένη ὑπὸ τοῦ προέδρου τοῦ Συλλόγου κ. Ἐμμανουὴλ Δραγούμη.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

'Υπὸ Η. TAINE[1]

Α'

Περὶ τῆς φύσεως τοῦ τεχνουργήματος

Πᾶν τῆς τέχνης προϊὸν δὲν εἶναι μεμονωμένον, ἀλλ' ἀνήκει εἴς τι ὅλον ἢ σύστημα, ὅπερ ἐν πρώτοις πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν.

Εἶναι φανερὸν καὶ στοιχειῶδες, ὅτι πᾶν τεχνούργημα, εἰκών, τραγῳδία, ἄγαλμα ἀποτελεῖ μέρος τοῦ συνόλου τῶν δημιουργημάτων τοῦ παραγαγόντος αὐτὰ τεχνίτου. Οὐδεὶς ἀγνοεῖ, ὅτι τὰ ἔργα τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου ὁμοιάζουσιν ἀλλήλοις ὡς ὁμοθάλαμοι ἀδελφοί· διότι πᾶς τεχνίτης ἔχει χαρακτῆρα ἴδιον, ἀποτυπούμενον ἐν ἅπασιν αὐτοῦ τοῖς ἔργοις. Ὁ μὲν ζωγράφος ἔχει τὸν χρωματισμὸν αὐτοῦ πλούσιον ἢ πενιχρόν, τοὺς προαιρετοὺς τύπους, εὐγενεῖς ἢ κοινούς, τὰ σχήματα αὐτοῦ, τρόπον ἴδιον συνθέσεως καὶ ἐκτελέσεως, τὰ σχέδια αὐτοῦ, καὶ ἴδιον ῥυθμὸν καὶ χρωμάτων συνδυασμόν· ὁ δὲ συγγραφεὺς τὰ πρόσωπα αὐτοῦ, βίαια ἢ ἤρεμα, πλοκὴν σύνθετον ἢ ἁπλῆν, λύσεις τραγικὰς ἢ κωμικάς, χαρακτῆρα λόγου, περιόδους καὶ ἴδιον λεξικόν. Εἶναι δὲ τοσοῦτον ἀληθὲς τοῦτο, ὥστε εἰδήμων βλέπων ἔργον τι μὴ φέρον ὑπογραφὴν ἄξιον ὁπωσοῦν λόγου, δύναται σχεδὸν ἀσφαλῶς νὰ διαγνώσῃ ὑπὸ τίνος ἐγένετο τεχνίτου· ἐὰν δ' ἔχῃ καὶ πεῖραν πολλὴν καὶ λεπτὴν τὴν αἴσθησιν δύναται νὰ εἴπῃ ἐν τίνι χρονικῷ σημείῳ τοῦ βίου τοῦ καλλιτέχνου καὶ ἐν τίνι περιόδῳ τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ τὸ ἔργον ἐγένετο.

Ἀλλὰ πρὸς τούτοις αὐτὸς ὁ τεχνίτης ἐξεταζόμενος μετὰ τῶν ἔργων, ἅπερ παρήγαγε, δὲν εἶναι μεμονωμένος, περιλαμβανόμενος καὶ οὗτος εἰς εὐρύτερον ἑαυτοῦ σύνολον, τὴν σχολήν, ἢ τὴν οἰκογένειαν τῶν συγχρόνων καὶ ὁμοφύλων καλλιτεχνῶν. Περὶ τὸν Σαίκσπηρ, ὡς ἐν παραδείγματι, ὅστις ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται ἐπίγειον θαῦμα, ἢ ἀερόλιθος οὐρανόθεν καταπεσών, εὕρηται δωδεκὰς δραματικῶν ἐξόχων, οἱ Webster, Ford, Massinger, Marlowe, Ben Jonson, Flechter καὶ Beaumont, ἅπαντες τὸν αὐτὸν ἔχοντες χαρακτῆρα λόγου καὶ ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι γράψαντες. Τὸ θέατρον αὐτῶν τοὺς αὐτοὺς ἔχει χαρακτῆρας, τὰ αὐτὰ βίαια καὶ φοβερὰ πρόσωπα, τὰς αὐτὰς φονικὰς καὶ ἀπροσδοκήτους λύσεις, τὰ αὐτὰ αἰφνίδια καὶ ἀχαλίνωτα πάθη, τὸν αὐτὸν ἄτακτον,

[1] Τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως δημοσιευθήσονται κατὰ σειρὰν ἅπαντα τὰ περὶ τέχνης συγγράμματα. Ἐν ἰδιαιτέρῳ τεύχει ἐδημοσιεύθη «ἡ Φιλοσοφία τῆς Τέχνης ἐν Ἑλλάδι».

παράδοξον, ὑπερβολικὸν καὶ λαμπρὸν χαρακτῆρα λόγου, τὸ αὐτὸ λεπτὸν καὶ ποιητικὸν αἴσθημα τῶν φυσικῶν καλλονῶν, τοὺς αὐτοὺς ἁβροὺς καὶ σφόδρα ἐρωτικοὺς γυναικείους τύπους. — Ὡσαύτως δὲ ὁ Rubens φαίνεται πρόσωπον μοναδικόν, ἄνευ προδρόμου καὶ διαδόχων. Ἀλλ' ὁ εἰς Βελγικὴν μεταβαίνων καὶ ἐπισκεπτόμενος τὰς ἐκκλησίας τῆς Γάνδης, τῶν Βρυξελλῶν, τῆς Βρύγης ἢ τῆς Ἀνβέρσης δύναται νὰ ἴδῃ ὅμιλον ζωγράφων τὰς αὐτὰς ἐχόντων ἀρετάς· τὸν θεωρηθέντα ἐφάμιλλον αὐτῷ Crayer, τὸν Seghers, τὸν Van Oost, τὸν Everdingen, τὸν Van Thulden, τὸν Guellin, τὸν Hondthorst τοὺς γνωστοὺς Jordaens, Van Dyck, οἵτινες συνέλαβον ἅπαντες τὴν γραφικὴν ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι καὶ ἀείποτε διετήρησαν τύπον οἰκογενειακόν. Ὡς ὁ Rubens, ἠρέσκοντο οὗτοι νὰ ζωγραφῶσι τὸ ἀνθηρὸν καὶ ὑγιὲς δέρμα, τὸν ἄφθονον καὶ φρίσσοντα παλμὸν τῆς ζωῆς, τὴν αἱμόχρουν καὶ εὐαίσθητον σάρκα, τοὺς πραγματικοὺς πολλάκις δὲ καὶ κτηνώδεις τύπους, τὴν ὁρμὴν καὶ νωχέλειαν τῆς ἐλευθέρας κινήσεως, τὰ στιλπνὰ καὶ πολυτελῶς διαπεποικιλμένα ὑφάσματα, τὴν ἀνταύγειαν τῆς πορφύρας καὶ μετάξης, τὰ κολπωτὰ καὶ στροβιλούμενα παραπετάσματα. Νῦν ἅπαντας τοὺς συγχρόνους ἐπισκιάζει ὁ μέγας καλλιτέχνης διὰ τῆς δόξης αὐτοῦ· ἀλλ' ἵνα τις κατανοήσῃ αὐτόν, πρέπει νὰ συναγάγῃ πέριξ αὐτοῦ τὴν δέσμην ταύτην τῶν πλεονεκτημάτων, ὧν εἶναι ἡ ὑψίστη ἔκφρασις καὶ τὴν οἰκογένειαν τῶν καλλιτεχνῶν, ὧν εἶναι ὁ περιφανέστατος ἀντιπρόσωπος.

Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ τῶν καλλιτεχνῶν ἡ οἰκογένεια περιλαμβάνεται εἰς ἄλλο εὐρύτερον ἑαυτῆς σύνολον, τὸν περιστοιχίζοντα αὐτὴν κόσμον, οὗ ἀνάλογος εἶναι ἡ φιλοτεχνία. Διότι ἡ τῶν ἠθῶν καὶ τοῦ πνεύματος κατάστασις εἶναι ἡ αὐτὴ διά τε τὸ κοινὸν καὶ τοὺς καλλιτέχνας, οἵτινες δὲν εἶναι ἄνθρωποι μεμονωμένοι. Τὴν φωνὴν αὐτῶν μόνην ἀκούομεν νῦν διὰ τῶν ἀφεστηκότων αἰώνων, ἀλλ' ὑπὸ τὴν διάτορον ταύτην φωνήν, ἥτις μέχρις ἡμῶν ἐξικνεῖται, πλήττουσα τὰ ὦτα ἡμῶν, διακρίνομεν ὑπόκωφον ψιθυρισμὸν καὶ οἱονεὶ περιβομβοῦσαν τὴν στεντορείαν καὶ πολλαπλῆν φωνὴν τοῦ λαοῦ, ἥτις ἔψαλλεν ἐναρμονίως πέριξ αὐτῶν. Διὰ ταύτης τῆς ἁρμονίας ἐγένοντο μεγάλοι. Καὶ εὐλόγως. Ὁ Φειδίας, ὁ Ἰκτῖνος, οἱ ποιήσαντες τὸν Παρθενῶνα καὶ τὸν Ὀλύμπιον Δία, ἦσαν ὡς πάντες οἱ Ἀθηναῖοι πολῖται ἐλεύθεροι καὶ ἐθνικοί, ἀνατραφέντες ἐν τῇ παλαίστρᾳ, παλαίσαντες, ἀσκηθέντες γυμνοί, διασκεπτόμενοι καὶ ψηφοφοροῦντες ἐν τῇ ἀγορᾷ, τὰς αὐτὰς ἔχοντες ἕξεις, τὰ αὐτὰ συμφέροντα, τὰς αὐτὰς ἰδέας, τὰς αὐτὰς δοξασίας, ὁμόφυλοι, τῆς αὐτῆς τυχόντες ἀγωγῆς, ὁμόγλωσσοι, κατὰ τὰ οὐσιωδέστερα τοῦ βίου ὁμοιάζοντες ἀλλήλοις.

Ἡ ὁμοιότης αὕτη καθίσταται μᾶλλον αἰσθητή, ἐὰν ἀναδράμωμεν εἰς χρόνους ἐγγυτέρους· π. χ. τὴν μεγάλην ἱσπανικὴν ἐποχήν, ἐπεκτεινομένην ἀπὸ τῆς ΙϚ' μέχρι τῶν μέσων τῆς ΙΖ' ἑκατονταετηρίδος, τὴν τῶν μεγάλων ζωγράφων, Velacquez, Murillo, Zurbaran, Francisco de Herrera, Alonzo

Capo, Moralès, καὶ τῶν μεγάλων ποιητῶν, Lope de Vega, Calderon, Cervantès, Tirso de Molino, don Luis de Léon, Guilhem de Castro καὶ ἄλλων πολλῶν. Γνωστὸν εἶναι, ὅτι τότε ἡ Ἱσπανία ἦν μοναρχικωτάτη καὶ καθολική, ὅτι ἐνίκα τοὺς Τούρκους ἐν Ναυπάκτῳ, κατελάμβανε τὴν Ἀφρικὴν, καὶ ἀνήγειρεν ἐν αὐτῇ καθιδρύματα, ἐπολέμει τοὺς διαμαρτυρομένους ἐν Γερμανίᾳ, κατεδίωκεν αὐτοὺς ἐν Γαλλίᾳ, προσέβαλλεν ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐποίει προσηλύτους καὶ ὑπεδούλου τοὺς εἰδωλολάτρας τοῦ νέου κόσμου, ἀπέβαλλε τῶν κόλπων αὐτῆς τοὺς Ἰουδαίους καὶ Μαύρους, ἐξηγνίζετο δι' ἔργων πίστεως (auto-da-fé) καὶ θρησκευτικῶν καταδιώξεων, μετεχειρίζετο ἀφειδῶς τοὺς στόλους, τοὺς στρατοὺς, τὸν χρυσὸν καὶ ἄργυρον τῆς Ἀμερικῆς, ἥτις ἦν ἡ πολυτιμοτάτη τῶν κτήσεων αὐτῆς, τὸ ζωτικὸν αἷμα τῆς ἰδίας καρδίας, εἰς ὑπερμέτρους καὶ ἐπανειλημμένας σταυροφορίας, μετὰ τοιαύτης ἐπιμονῆς καὶ θεοληψίας, ὥστε περὶ τὰ τέλη μιᾶς καὶ ἡμισείας ἑκατονταετηρίδος, κατάπονος ἔπεσε πρὸ τῶν ποδῶν τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ μετὰ ζήλου τοιούτου, ἐνθουσιασμοῦ καὶ δόξης, ὥστε οἱ λαοὶ αὐτῆς ὑπεραγαπῶντες τὴν μοναρχίαν, ἐν ᾗ συνεκεντροῦντο πᾶσαι αὐτῶν αἱ δυνάμεις, καὶ ὑπὲρ τοῦ ἐθνικοῦ σκοποῦ τὴν ζωὴν ἀφιερώσαντες, μόνην εἶχον ἐπιθυμίαν νὰ ἀνυψώσωσι τὴν θρησκείαν καὶ τὴν βασιλείαν διὰ τῆς ὑπομονῆς αὐτῶν, σχηματίζοντες πέριξ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ θρόνου χορὸν πιστῶν, πολεμιστῶν καὶ λατρευτῶν. Ἐν τῇ τοιαύτῃ ἱεροκριτῶν (inquisiteurs) καὶ σταυροφόρων μοναρχίᾳ, διατηρούντων τὰ ἱπποτικὰ αἰσθήματα, τὰ ζοφερὰ πάθη, τὴν ἀγριότητα, τὴν μὴ θρησκευτικὴν ἀνοχὴν καὶ τὸν μυστικισμὸν τοῦ μέσου αἰῶνος, οἱ ἄριστοι καλλιτέχναι εἰς τὸν ὕψιστον βαθμὸν ἐκέκτηντο τὰς ἰδιότητας, τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ πάθη τοῦ περιστοιχίζοντος αὐτοὺς πλήθους. Τῶν ποιητῶν οἱ διασημότατοι, ὁ Lope de Vega καὶ ὁ Calderon ἦσαν στρατιῶται τυχοθῆραι, ἐθελονταὶ ἐν τῷ στόλῳ, μονομάχοι ἐνθουσιώδεις, καὶ πλατωνικῶς ἐρώμενοι ὡς οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ δὸν Κισσῶτοι τῶν φεουδαλικῶν χρόνων· καθολικοὶ ἔνθερμοι, τοσοῦτον ζωηροί, ὥστε εἷς τούτων περὶ τὴν δύσιν τοῦ βίου συνοικειοῦται τῇ ἱερᾷ ἐξετάσει, ἄλλοι δὲ χειροτονοῦνται ἱερεῖς, ὁ δὲ πάντων διασημότατος, ὁ μέγας Lope λειτουργῶν λειποθυμεῖ, ἀναμιμνησκόμενος τῆς θυσίας καὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Πανταχοῦ δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν ὅμοια παραδείγματα τῆς μεταξὺ τοῦ καλλιτέχνου καὶ τῶν συγχρόνων αὐτῷ ὑφισταμένης ἁρμονίας καὶ στενῆς συγγενείας, καὶ δύναταί τις ἀσφαλῶς νὰ συμπεράνῃ, ὅτι ὁ θέλων νὰ κατανοήσῃ τὴν καλαισθησίαν καὶ τὴν εὐφυΐαν οἱουδήποτε τεχνίτου, τοὺς ὠθήσαντας αὐτὸν λόγους νὰ ἐκλέξῃ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ εἶδος τῆς γραφῆς ἢ τοῦ δράματος, νὰ προκρίνῃ τὸν δεῖνα τύπον καὶ δεῖνα χρωματισμόν, νὰ ἀπεικονίσῃ τὰ δεῖνα αἰσθήματα, τὴν πνευματικὴν ἐν γένει καὶ ἠθικὴν κατάστασιν τοῦ κοινοῦ πρέπει νὰ ἐξετάσῃ.

Τιθέμεθα ἄρα τὸν κανόνα, ὅτι ἵνα κατανοήσωμεν καλῶς προϊόν τι τέχνης, καλλιτέχνην, ὅμιλον καλλιτεχνῶν πρέπει ἐπισταμένως νὰ ἐξετάσωμεν

τὴν γενικὴν κατάστασιν τοῦ πνεύματος καὶ τῶν συγχρόνων ἠθῶν, διότι ἐν αὐτῇ εὕρηται ἡ ἀληθὴς τοῦ ζητήματος λύσις, ἐν αὐτῇ ἑδρεύει ἡ ἀρχικὴ παντὸς δημιουργήματος αἰτία. Ἡ ἀλήθεια αὕτη κυροῦται ὑπὸ τῆς πείρας· τῳόντι ἀκριβὴς ἔρευνα τῶν πρώτων ἐποχῶν τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης δείκνυσιν, ὅτι αἱ τέχναι συγγεννῶνται καὶ συναποθνήσκουσι μετὰ τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς καταστάσεως τῆς κοινωνίας, μεθ' ἧς συνδέονται. Π. χ. ἡ ἑλληνικὴ τραγῳδία, ἡ τοῦ Αἰσχύλου, Σοφοκλέους καὶ Εὐριπίδου ἀναφαίνεται καθ' οὓς χρόνους οἱ Ἕλληνες νικῶσι τοὺς Πέρσας, κατὰ τὴν ἡρωϊκὴν ἐποχὴν τῶν μικρῶν δημοκρατιῶν, ὅτε αὗται δι' ἐσχάτου ἀγῶνος ἀποκτῶσι τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ παγιοῦσι τὸ κράτος αὐτῶν ἐν τῷ εὖ πεπολιτευμένῳ κόσμῳ· ἐξαφανίζεται δὲ μετὰ τῆς ἀνεξαρτησίας ταύτης καὶ ἐνεργείας, ὅτε ἡ ταπείνωσις τῶν χαρακτήρων καὶ ἡ μακεδονικὴ κατάκτησις παραδίδουσι τὴν Ἑλλάδα τοῖς ξένοις. — Παρομοίως ἡ ἀνάπτυξις τῆς γοτθικῆς ἀρχιτεκτονικῆς συμβαδίζει τῇ ὁριστικῇ ἀποκαταστάσει τοῦ φεουδαλικοῦ συστήματος κατὰ τὴν ἡμιαναγέννησιν τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, ὅτε ἡ κοινωνία ἀπαλλαγεῖσα τῶν Νορμανδῶν καὶ λῃστῶν ἤρξατο ἑδραιουμένη· ἐξαφανίζεται δὲ καθ' ὃν χρόνον ἡ στρατιωτικὴ αὕτη σύνταξις τῶν ἀνεξαρτήτων βαρόνων μεθ' ὅλων τῶν ἐξ αὐτῆς προελθόντων ἠθῶν διαλύεται περὶ τὸ τέλος τῆς ΙΕ' ἑκατονταετηρίδος διὰ τῆς ἀναρρήσεως τῶν νεωτέρων μοναρχιῶν. — Ὡσαύτως ἡ ὀλλανδικὴ γραφικὴ ἀκμάζει κατὰ τοὺς ἐνδόξους χρόνους, καθ' οὓς ἡ Ὀλλανδία διὰ πολλοῦ θάρρους καὶ ἐπιμονῆς ἐλευθεροῦται τῆς ἱσπανικῆς δυναστείας, μάχεται ἰσόπαλος κατὰ τῆς Ἀγγλίας, καὶ καθίσταται τὸ πλουσιώτατον τὸ μάλιστα ἐλεύθερον, τὸ βιομηχανικώτατον, τὸ εὐτυχέστατον τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν· παρακμάζει δ' ἐν ἀρχῇ τῆς ΙΗ' ἑκατονταετηρίδος ὅτε ἡ Ὀλλανδία παραχωρεῖ τὰ πρωτεῖα τῇ Ἀγγλίᾳ, ὑποβιβασθεῖσα εἰς ἁπλοῦν τραπεζιτικὸν καὶ ἐμπορικὸν οἶκον, καλῶς διευθυνόμενον, καὶ παρέχοντα ἄνετον καὶ ἀπράγμονα βίον, πόρρω πάσης φιλοδοξίας καὶ ζωηρῶν συγκινήσεων. — Ἐπίσης τέλος ἡ γαλλικὴ τραγῳδία ἀναφαίνεται καθ' ὃν χρόνον ἡ τακτικὴ καὶ εὐγενὴς μοναρχία ἐγκαθιδρύει ἐπὶ Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ', τὸ κράτος τῆς εὐπρεπείας, τὸν βίον τῆς αὐλῆς, τὴν ἐπίδειξιν, τὴν λαμπρὰν ἀριστοκρατικὴν θεραπείαν, καὶ ἐκλείπει καθ' ὃν χρόνον ἡ ἐξ εὐγενῶν κοινωνία καὶ τὰ ἤθη τοῦ ἀντιθαλάμου καταργοῦνται ὑπὸ τῆς ἐπαναστάσεως.

Τὴν δύναμιν ταύτην τῶν ἠθῶν καὶ τῶν πνευμάτων ἐπὶ τῶν ὡραίων τεχνῶν ἡ ἑξῆς παραβολὴ καταδεικνύει. Ὁ ἐκ μεσημβρίας πρὸς βορρᾶν χωρῶν παρατηρεῖ εἰς νέαν ζώνην εἰσερχόμενος, ὅτι ἐν αὐτῇ ἄρχεται ἴδιον εἶδος γεωργίας καὶ ἴδιον εἶδος φυτῶν· πρῶτον μὲν ἡ ἀλόη καὶ ἡ πορτοκαλλέα, εἶτα δὲ ἡ ἐλαία ἢ ἡ ἄμπελος, ἡ δρῦς καὶ ὁ βρόμος, ἡ ἐλάτη, τὰ βρύα καὶ οἱ λειχῆνες. Πᾶσα ζώνη ἔχει ἰδίαν καλλιέργειαν καὶ βλάστησιν, αἵτινες ἄρχονται καὶ τελευτῶσι μετ' αὐτῆς. Εἶναι αὕτη ὁ ἀπαραίτητος ὅρος τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν· ταύτης δὲ ἡ παρουσία ἢ ἡ ἀπουσία προσδιορίζει τὴν ἐμφάνισιν ἢ

ἐξαφάνισιν αὐτῶν. Τί δ' ἐστιν ἄλλο ἡ ζώνη ἢ θερμοκρασία τις, τουτέστι βαθμός τις θερμότητος καὶ ὑγρασίας, συνελόντι δ' εἰπεῖν συνδρομή τις περιστάσεων ἐπικρατουσῶν, ἀνάλογος τὸ εἶδος τῇ ὡς εἴρηται γενικῇ τοῦ πνεύματος καὶ τῶν ἠθῶν καταστάσει; Ὡς δ' ὑπάρχει θερμοκρασία τις φυσική, ἥτις μεταβαλλομένη καθίσταται ἡ παραγωγὸς αἰτία τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ φυτοῦ· οὕτως ὑπάρχει θερμοκρασία ἠθική, ἥτις μεταβαλλομένη καθίσταται ἐπίσης ἡ παραγωγὸς αἰτία τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ τεχνουργήματος. Ὡς δ' ἀπαιτεῖται ἡ μελέτη τῆς φυσικῆς θερμοκρασίας, πρὸς κατανόησιν τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ φυτοῦ, τῆς σησάμης ἢ τοῦ βρόμου, τῆς ἀλόης ἢ τῆς ἐλάτης, οὕτως ἀπαιτεῖται ἡ μελέτη τῆς ἠθικῆς θερμοκρασίας, πρὸς κατανόησιν τῆς ἐμφανίσεως τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ τεχνουργήματος, τῆς ἐθνικῆς γλυπτικῆς ἢ τῆς πραγματικῆς γραφικῆς, τῆς μυστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἢ τῆς κλασικῆς φιλολογίας, τῆς ἡδυπαθοῦς μουσικῆς ἢ τῆς ἰδανικῆς ποιήσεως. Τὰ προϊόντα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ὡς τὰ τῆς ζώσης φύσεως ἐξηγοῦνται μόνον ἐκ τοῦ ποιοῦ τῆς χώρας ἐν ᾗ παράγονται καὶ τῶν περιστοιχιζουσῶν αὐτὰ περιστάσεων.

Ὑπὸ τοιαύτην θέλω πραγματευθῆ ἔποψιν τὴν ἱστορίαν τῆς γραφικῆς ἐν Ἰταλίᾳ. Θέλω προσπαθήσει νὰ ἐκθέσω ἐνώπιον ἡμῶν ὑπὸ τίνας ἀνεφάνησαν καὶ ἤκμασαν περιστάσεις ὁ Giotto καὶ ὁ Beato Angelico· πρὸς τοῦτο δὲ θέλω παραθέσει τεμάχια ποιητῶν καὶ ἁγιογράφων, ἐν οἷς δύναταί τις νὰ ἴδῃ, τίνα ἰδέαν οἱ ἄνθρωποι τῶν χρόνων ἐκείνων εἶχον περὶ τῆς εὐδαιμονίας, τῆς δυστυχίας, τοῦ ἔρωτος, τῆς πίστεως, τοῦ παραδείσου, τῆς κολάσεως, περὶ πάντων τῶν μεγάλων τοῦ ἀνθρωπίνου βίου συμφερόντων. Αἱ τοιαῦται εἰδήσεις εὕρηνται ἐν ταῖς ποιήσεσι τοῦ Δάντου, τοῦ Guido Cavalcandi, τῶν φραγκισκανῶν ἐκκλησιαστικῶν, ἐν τῇ *Βιογραφικῇ συλλογῇ τῶν ἁγίων* (Legende dorée), *ἐν τῇ Μιμήσει τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ*, ἐν τοῖς *Ἀνθυλλίοις* τοῦ ἁγίου Φραγκίσκου, ἐν τοῖς Ἱστορικοῖς, οἷος ὁ Dino Çompagni, ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Μουρατόρη καταρτισθείσῃ εὐρείᾳ συλλογῇ χρονογράφων, οἵτινες ἀφελῶς ἀπεικονίζουσι τὴν ζηλοτυπίαν καὶ τὴν βίαν τῶν μικρῶν δημοκρατιῶν. — Εἶτα δὲ θέλω περιγράψει τὴν κατάστασιν τῶν ἠθῶν καὶ τῆς κοινωνίας ἐν ᾗ μετὰ ἕνα καὶ ἥμισυ αἰῶνα ἀνεφάνησαν ὁ Leonard de Vinci, ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος, ὁ Ῥαφαήλ, ὁ Τισιανὸς καὶ πρὸς τοῦτο θέλω ἀποσπάσει εἴτε ἐκ τῶν ἀπομνημονευμάτων τῶν συγχρόνων, τοῦ Benvenuto Cellini π. χ. εἴτε ἐκ τῶν διαφόρων χρονικῶν καὶ ἡμερολογίων τῆς Ῥώμης, καὶ τῶν πρωτίστων πόλεων τῆς Ἰταλίας, εἴτε ἐκ τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων τῶν πρέσβεων, εἴτε τέλος ἐκ τῶν περιγραφῶν τελετῶν, χορῶν προσωπιδοφόρων καὶ ὑποδοχῶν, τεμάχια μνήμης ἄξια, ἀπεικονίζοντα τὴν κτηνωδίαν, τὴν ἡδυπάθειαν, τὴν ἐνέργειαν τῶν κρατούντων ἠθῶν καὶ ταὐτοχρόνως τὸ ζωηρὸν ποιητικὸν αἴσθημα, τὰς γραφικὰς διαθέσεις, τὸ μέγα φιλολογικὸν αἴσθημα, τὰς σκηνογραφικὰς ῥοπάς, τὴν ἀνάγκην ἐξωτερικῆς λαμπρότητος, οὐ μόνον

τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ ἀμαθοῦς ὄχλου, ἀλλὰ καὶ τῶν μεγάλων καὶ λογίων.

Ὑποτεθείσθω νῦν ὅτι ἐν τῇ μελέτῃ ταύτῃ κατορθοῦμεν νὰ ἀνεύρωμεν τὰς διαφόρους τοῦ πνεύματος καταστάσεις, ἐξ ὧν ἐπήγασεν ἡ ἰταλικὴ γραφικὴ, ἡ ἀνάπτυξις αὐτῆς, ἡ ἀκμὴ, ἡ ποικιλία, ἡ παρακμή. Ὑποτεθείσθω ὅτι μετὰ τῆς αὐτῆς ἀκριβείας ἐρευνῶμεν τοὺς ἄλλους αἰῶνας, τὰς ἄλλας χώρας, τὰ διάφορα τῆς τέχνης εἴδη, τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, τὴν γραφικὴν, τὴν γλυπτικὴν, τὴν ποίησιν καὶ τὴν μουσικήν. Ὑποτεθείσθω, ὅτι ὑπὸ τῶν παρατηρήσεων ἡμῶν ὁδηγούμενοι ὁρίζομεν ἀποχρώντως τὴν φύσιν, καὶ καταδεικνύομεν τοὺς ὅρους τῆς ὑπάρξεως πάσης τέχνης. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θέλομεν ἔχει πλήρη ἐξήγησιν τῆς ἐννοίας τῶν καλῶν τεχνῶν καὶ τῆς τέχνης ἐν γένει, τουτέστι φιλοσοφίαν τῶν καλῶν τεχνῶν. Τοῦτο καλεῖται *αἰσθητική*. Ἡ αἰσθητικὴ ἡμῶν τῶν μεταγενεστέρων διαφέρει τῆς ἀρχαίας, διότι εἶναι ἱστορικὴ καὶ οὐχὶ δογματικὴ, μὴ ἐπιβάλλουσα τουτέστι παραγγέλματα, ἀλλὰ κυροῦσα νόμους. Ἡ ἀρχαία αἰσθητικὴ ἔδιδε πρῶτον τὸν ὁρισμὸν τοῦ καλοῦ καὶ ἔλεγεν, ὡς ἐν παραδείγματι, ὅτι τὸ καλὸν εἶναι ἡ ἔκφρασις τοῦ ἠθικοῦ ἰδανικοῦ, ἢ καὶ ὅτι εἶναι ἡ ἔκφρασις τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν· εἶτα δ' ἐντεῦθεν ὁρμωμένη ὡς ἐκ νομικῆς τινος διατάξεως, ἀπέλυε, κατεδίκαζε, παρῄνει, καθωδήγει. Ἡ ἐμὴ ἀποστολὴ δὲν εἶναι τοσοῦτον βαρεῖα· διότι δύο πράγματα ἀπαιτοῦνται, ἅτινα δὲν διδάσκονται, φύσις καὶ πόνος. Καθῆκον ἔχω νὰ ἐκθέσω μόνον τὰ γεγονότα, καὶ ἀποδείξω πῶς τὰ γεγονότα ταῦτα παρήχθησαν. Κατὰ τὴν νεωτέραν μέθοδον, ἥτις ἤρξατο εἰσαγομένη εἰς ἁπάσας τὰς ἠθικὰς ἐπιστήμας, τὰ ἀνθρώπινα ἔργα, καὶ ἰδίως τὰ τεχνουργήματα ἐξετάζονται ὡς γεγονότα καὶ προϊόντα, σημειοῦνται οἱ χαρακτῆρες, καὶ ἐρευνῶνται αἱ αἰτίαι αὐτῶν. Οὕτω νοουμένη ἡ ἐπιστήμη δὲν προγράφει, οὔτε συγχωρεῖ, βεβαιοῖ μόνον καὶ ἐξηγεῖ. Δὲν λέγει· «Περιφρονήσατε τὴν Ὀλλανδικὴν τέχνην, εἶναι βάναυσος, γεύσασθε μόνης τῆς ἰταλικῆς τέχνης». Οὐδὲ λέγει· «Περιφρονήσατε τὴν γοτθικὴν τέχνην, εἶναι νοσηρὰ, γεύσασθε μόνης τῆς ἑλληνικῆς τέχνης». Ἀφίησι παντὶ τὴν ἐξουσίαν ν' ἀκολουθήσῃ τὰς ἰδίας ἐμπνεύσεις καὶ ῥοπὰς, καὶ μελετήσῃ ἐπισταμένως, ὅτι κάλλιον συμβάλλεται πρὸς τὴν τελειοτέραν τοῦ ἰδίου πνεύματος ἀνάπτυξιν. Συμπαθεῖ αὕτη πρὸς πάντα τῆς τέχνης τὰ εἴδη καὶ πρὸς ἁπάσας τὰς σχολὰς, καίπερ πολλάκις ἀντιθέτους φαινομένας, ἀποδεχομένη αὐτὰς ὡς ποικίλας καὶ πολυμόρφους τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας ἐκδηλώσεις· μελετᾷ ὡς ἡ βοτανικὴ μετ' ἴσου διαφέροντος ὁτὲ μὲν τὴν πορτοκαλλέαν καὶ τὴν δάφνην, ὁτὲ δὲ τὴν ἐλάτην καὶ τὴν σήμυδαν· εἶναι τέλος αὐτὴ αὕτη οἱονεὶ βοτανικὴ ἐφηρμοσμένη οὐχὶ εἰς τὰ φυτὰ, ἀλλ' εἰς τὰ ἀνθρώπινα ἔργα. Τούτῳ δὲ τῷ λόγῳ συμπαρομαρτεῖ αὕτη τῇ γενικῇ κινήσει, ἥτις τανῦν προσπελάζει τὰς ἠθικὰς ἐπιστήμας ταῖς φυσικαῖς καὶ ἥτις παρέχουσα ταῖς πρώταις τὰ ἀξιώματα, τὰς προφυλάξεις, τὰς διευθύνσεις τῶν δευτέρων, μεταδίδωσιν αὐταῖς τὴν αὐτὴν στερεότητα καὶ ἐξασφαλίζει τὴν αὐτὴν πρόοδον.

Β′

Πρῶτον καὶ κύριον τῆς αἰσθητικῆς ζήτημα εἶναι ὁ ὁρισμὸς τῆς τέχνης. Τί ἐστι τέχνη καὶ ποία ἡ φύσις αὐτῆς; Ἀντὶ ὡρισμένου τύπου θέλω ἐκθέσει γεγονότα: Διότι ἡ τέχνη ἔχει καὶ αὕτη θετικὰ καὶ κατ' ἀκολουθίαν δεκτικὰ ἐρεύνης καὶ ἐξετάσεως γεγονότα, τουτέστι τὰ δημιουργήματα αὐτῆς, ἅτινα κατατάσσονται κατὰ οἰκογενείας ἐν τοῖς μουσείοις καὶ ταῖς βιβλιοθήκαις, ὡς τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῷα ἐν τοῖς βοτανικοῖς καὶ ζωολογικοῖς κήποις. Δυνάμεθα δὲ, τὴν ἀναλυτικὴν ἐφαρμόζοντες μέθοδον, νὰ ἐξετάσωμεν ἐν γένει τί ἐστι προϊὸν τῆς τέχνης, ὡς ἐξετάζομεν ἐν γένει τί ἐστι φυτὸν ἢ ζῷον. Δὲν εἶναι ἀνάγκη ἐν οὐδεμιᾷ τῶν περιπτώσεων τούτων ν' ἀπομακρυνθῶμεν τῆς αἰσθητῆς πείρας, ἀλλ' ὑπ' αὐτῆς ὁδηγούμενοι ἐργαζόμεθα διὰ πολλαπλῶν συγκρίσεων καὶ ἐξισώσεων εἰς τὴν βαθμιαίαν ἀνακάλυψιν τῶν κοινῶν παντὸς τεχνουργήματος χαρακτήρων καὶ ἀνεύρεσιν τῶν διαφορῶν, αἵτινες χωρίζουσι τὰ δημιουργήματα τῆς τέχνης τῶν ἄλλων προϊόντων τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας.

Πρὸς τοῦτο δ' ἐκ τῶν πέντε μεγάλων τεχνῶν, αἵτινές εἰσιν ἡ ποίησις, ἡ γλυπτική, ἡ γραφική, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἡ μουσικὴ ἐξετάσωμεν ἐν ἀρχῇ τὰς τρεῖς πρώτας, κοινὸν χαρακτῆρα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐχούσας, τὴν *μίμησιν*.

Ἁπασῶν τῶν τεχνῶν τούτων κύριος καὶ οὐσιώδης χαρακτὴρ εἶναι ἡ ὅσον ἔνεστι τελειοτέρα τῆς φύσεως ἀπομίμησις. Διότι πρόδηλον εἶναι, ὅτι τὸ μὲν ἄγαλμα ἀντικείμενον ἔχει τὴν ἀπομίμησιν ζῶντος ἀνθρώπου, ἡ δὲ εἰκὼν τὴν παράστασιν πραγματικῶν προσώπων καὶ σχημάτων, τὴν περιγραφὴν οἰκίας ἢ τοποθεσίας φυσικῆς. Ὁ δὲ τοῦ δράματος ἢ τοῦ μυθιστορήματος συγγραφεὺς προτίθεται ὅσον οἷόν τε πιστῶς ν' ἀπεικονίσῃ τοὺς χαρακτῆρας, τὰς πράξεις, αὐτὰ τὰ πτερόεντα ἔπη. Τῳόντι ὁρῶντες εἰκόνα ἐλαττωματικήν, λέγομεν τῷ γλύπτῃ. «Τὸ στῆθος ἢ ἡ κνήμη δὲν κατεσκευάσθη καλῶς». Τῷ δὲ ζωγράφῳ· «Τὰ εἰκονιζόμενα πρόσωπα εἰσὶν ὑπὲρ τὸ δέον μεγάλα, ὁ δὲ τῶν δένδρων χρωματισμὸς ψευδής». Τῷ δὲ συγγραφεῖ· «Οὐδέποτε ἄνθρωπος ᾐσθάνθη ἢ ἐσκέφθη, ὡς ὑμεῖς.»

Ἀλλ' εἰσὶ καὶ ἄλλαι ἰσχυρότεραι τούτων ἀποδείξεις· πρῶτον μὲν ἡ καθημερινὴ πεῖρα. Ὁ τοῦ τεχνίτου βίος διαιρεῖται συνήθως εἰς δύο περιόδους. Ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς τέχνης αὐτοῦ σπουδάζει οὗτος καὶ μελετᾷ αὐτὰ ταῦτα τὰ πράγματα λεπτομερῶς, ἐναγωνίως. Ταῦτα δὲ διαρκῶς ὑπὸ τὰς ὄψεις ἔχων, μοχθεῖ καὶ ἐργάζεται ἵνα ἐκφράσῃ αὐτά, καὶ ἐκφράζει αὐτὰ πιστῶς, ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ μεθ' ὑπερβαλλούσης ἀκριβείας. Ἀλλὰ τοῦ χρόνου προϊόντος νομίζει αἴφνης ὅτι γινώσκει ταῦτα καλῶς· οὐδὲν ἀνακαλύπτει καινόν· ἐκποδὼν δὲ τιθέμενος τὸ ζῶν πρότυπον, ποιεῖ διὰ τῶν διδαγμάτων πολυχρονίου πείρας δρᾶμα, μυθιστόρημα, εἰκόνα ἢ ἄγαλμα. Ἡ πρώτη περίοδος εἶναι ἡ τοῦ ἀληθοῦς αἰσθή-

ματος· ἡ δὲ δευτέρα ἡ τῆς ἕξεως καὶ τῆς παρακμῆς. Ταύτας δὲ τὰς δύο περιόδους ἀπαντῶμεν σχεδὸν ἀείποτε ἐν τῷ βίῳ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν. Ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου διετηρήθη ἀκμαία ἑξήκοντα ὅλα ἔτη, ὅσα δ' ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ ἐποίησεν ἔργα ἐμφαίνουσι τὸ αἴσθημα τῆς ἰσχύος καὶ τοῦ ἡρωϊκοῦ μεγαλείου. Ταῦτα κατέχουσι τὴν διάνοιαν τοῦ καλλιτέχνου· εἰς ταῦτα καὶ μόνον προσηλοῦται οὗτος. Αἱ πολλαὶ αὐτοῦ ἐξετάσεις, τὰ ἐπανειλημμένα σχέδια, ἡ διαρκὴς ἀνάλυσις τῶν αἰσθημάτων τῆς ἰδίας καρδίας, ἡ σπουδὴ παθῶν τραγικῶν καὶ τῆς σωματικῆς αὐτῶν ἐκφράσεως εἰσὶ τὰ μέσα πρὸς ἐξωτερικὴν ἐκδήλωσιν τῆς θείας φλογός, ἥτις δραστηρίως ἐργάζεται ἐν αὐτῷ. Τοιαύτη ἡ ἐπιφοιτῶσα εἰς τὴν διάνοιαν τοῦ θεατοῦ ἰδέα ἐξ ὅλων τῶν γωνιῶν καὶ τοῦ θόλου τῆς Σιξτίνης. Εἰσέλθετε εἰς τὸ παρακείμενον παρεκκλήσιον τοῦ Παύλου καὶ ἴδετε τὰ ἔργα ἅτινα κατὰ τὸ γῆρας αὐτοῦ ἐποίησε, τὴν Μετάστασιν τοῦ ἁγίου Παύλου, τὴν Σταύρωσιν τοῦ ἁγίου Πέτρου, ἢ καὶ τὴν τελευταίαν Κρίσιν, ἣν τὸ ἑβδομηκοστὸν ἕβδομον ἔτος τῆς ἡλικίας ἄγων ἔγραψεν. Οἱ εἰδήμονες καὶ μὴ ἀμέσως διαγιγνώσκουσιν ὅτι αἱ δύο τοιχογραφίαι ἀμοιροῦσιν ἐμπνεύσεως, ὅτι ὁ καλλιτέχνης κάτοχος ὢν ὡρισμένων σχημάτων, μεταχειρίζεται αὐτὰ ἐκ προπαρασκευῆς, ὅτι πολλαπλασιάζει τὰς ἐκτάκτους θέσεις καὶ συντέμνει αὐτὰς μετὰ πολλῆς περιεργίας, ὅτι ἡ ζωηρὰ ἐπίνοια, ἡ κατὰ φύσιν ἁπλότης, ἡ μεγάλη ὁρμὴ τῆς καρδίας, ἡ ἐντελὴς ἀλήθεια, δι' ὧν διακρίνονται τὰ πρῶτα αὐτοῦ ἔργα ἐλλείπουσιν ἐν μέρει τοὐλάχιστον, ἐξαφανιζόμενα ὑπὸ τῆς μεθόδου καὶ τῆς δυναστείας τοῦ ἐπαγγέλματος· καίπερ δὲ ὑπέρτερος τῶν ἄλλων, εἶναι οὗτος πολλῷ ἥττων ἑαυτοῦ.

Τὸ αὐτὸ παρατηροῦμεν καὶ ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἡμετέρου Μιχαὴλ Ἀγγέλου. Κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ βίου αὐτοῦ ὁ Κορνήλιος (Corneille) κατελήφθη ἐπίσης ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ αἰσθήματος τῆς ἰσχύος καὶ τοῦ ἠθικοῦ ἡρωϊσμοῦ, ὅπερ ἐνέπνευσαν αὐτῷ τὰ περιστοιχίζοντα αὐτὸν σφοδρὰ πάθη, ἅτινα οἱ θρησκευτικοὶ πόλεμοι μετεβίβασαν εἰς τὴν νέαν δυναστείαν, τὸ ὑπερήφανον τῆς τιμῆς αἴσθημα, ὅπερ ἦν ἐρριζωμένον ἐν τοῖς σπλάγχνοις τῆς φεουδαλικῆς ἔτι κοινωνίας, αἱ ἐν τῇ αὐλῇ διαδραματιζόμεναι φονικαὶ τραγῳδίαι, ἃς προὐκάλουν αἱ συνωμοσίαι τῶν πριγκίπων καὶ αἱ ἐκτελέσεις τοῦ Ῥισχελιὲ καὶ ἔπλασε τὴν Χιμένην καὶ τὸν Σίδον, τὸν Πολύευκτον καὶ τὴν Παυλίναν, τὴν Κορνηλίαν, τὸν Σερτώριον, τὴν Αἰμιλίαν καὶ τοὺς Ὁρατίους. Βραδύτερον δ' ἐποίησε τὸν Περθαρίτην, τὸν Ἀττίλαν καὶ τὰ τούτοις ὅμοια οἰκτρὰ κατασκευάσματα, ἐν οἷς αἱ περιπέτειαι ἐπιτείνονται μέχρι φρίκης, οἱ δὲ γενναῖοι χαρακτῆρες ἐξαφανίζονται ἐν τῇ ἐμφάσει. Τότε τὰ ζῶντα πρωτότυπα, ἅτινα εἶδε, δὲν ἐπλήρουν πλέον τὴν σκηνὴν τοῦ κόσμου τούτου· τοὐλάχιστον δὲν ἐζήτει αὐτὰ πλέον, οὐδὲ καινὰς ἐπεδίωκεν ἐμπνεύσεις. Εἰργάζετο καθ' ἕξιν ἐπὶ τῇ βάσει ἀναμνήσεων καὶ μεθόδων, ἃς ὑπηγόρευσεν αὐτῷ πάλαι ποτὲ ὁ φλογερὸς αὐτοῦ ἐνθουσιασμός, καὶ ὑπ' ὄψιν ἔχων φιλολογικὰς θεωρίας, πραγμα-

τείας καὶ διακρίσεις περὶ τῶν θεατρικῶν περιπετειῶν καὶ τῶν δραματικῶν ἀδειῶν. Ἀντέγραφεν ἑαυτὸν μέχρι ὑπερβολῆς, ἐάσας χαίρειν τὴν ἄμεσον καὶ προσωπικὴν παρατήρησιν τῶν μεγάλων συγκινήσεων καὶ τῶν γενναίων πράξεων καὶ περιορισθεὶς εἰς μόνην τὴν ἐπιστήμην, τὸν ὑπολογισμὸν καὶ τὴν ἀποκτηθεῖσαν ἕξιν. Διὰ τοῦτο δὲν ἐδημιούργει πλέον, ἀλλὰ μηχανικῶς εἰργάζετο.

Ἀλλ' οὐ μόνον τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ μεγάλου ἀνδρός, ἀλλὰ καὶ πάσης μεγάλης σχολῆς ἡ Ἱστορία διδάσκει τὴν ἀνάγκην τοῦ μιμεῖσθαι τὸ ζῶν πρωτότυπον καὶ τὴν φύσιν. Πᾶσαι αἱ σχολαὶ (ἀνεξαιρέτως νομίζω) παρακμάζουσι καὶ πίπτουσιν, ἐν δευτέρῳ τιθέμεναι λόγῳ τὴν ἀκριβῆ μίμησιν καὶ παρορῶσαι τὸ ζῶν πρωτότυπον. Τοῦτο ἔπαθον ἐν μὲν τῇ γραφικῇ οἱ μετὰ τὸν Μιχαὴλ Ἄγγελον μῦς καὶ σχήματα πέραν τοῦ δέοντος ποιοῦντες, οἱ τοὺς μεγάλους Βενετοὺς διαδεχθέντες ἐρασταὶ θεατρικῶν σκηνογραφιῶν καὶ στρογγύλων σαρκῶν, οἱ ζωγράφοι καλλωπιστηρίων γυναικῶν καὶ ζωθηκῶν, εἰς ἃς καταλήγει ἡ γαλλικὴ γραφικὴ τῆς ΙΗ' ἑκατονταετηρίδος· ἐν δὲ τῇ φιλολογίᾳ οἱ στιχουργοὶ καὶ ῥήτορες τῆς λατινικῆς παρακμῆς, οἱ ὑλικοὶ καὶ κομπορρήμονες δραματουργοί, εἰς οὓς καταλήγει τὸ ἀγγλικὸν δρᾶμα, οἱ κατασκευασταὶ ᾠδῶν καὶ ἐπιγραμμάτων τῆς ἰταλικῆς παρακμῆς. Ἐκ πάντων τῶν παραδειγμάτων τούτων θέλω ἐκλέξει δύο μόνον ἐκφραστικώτατα. Τὸ πρῶτον ἀφορᾷ εἰς τὴν παρακμὴν τῆς γλυπτικῆς καὶ γραφικῆς ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἣν καθορᾷ τις ἐπισκεπτόμενος ἀλληλοδιαδόχως τὴν Πομπηΐαν καὶ τὴν Ῥαβένναν. Ἐν μὲν τῇ Πομπηΐᾳ αἱ γραφαὶ καὶ αἱ γλυφαί εἰσι τῆς Α' ἑκατονταετηρίδος· ἐν δὲ τῇ Ῥαβέννῃ τὰ ψηφοθετήματά εἰσι τῆς ἕκτης καὶ ἀνάγονται μέχρι τῶν χρόνων τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ. Ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ τῶν πεντακοσίων ἐτῶν, ἡ τέχνη διεφθάρη ἀνεπανορθώτως, ἡ δὲ παρακμὴ αὕτη προῆλθε πᾶσα ἐκ τῆς παραμελήσεως τοῦ ζῶντος πρωτοτύπου. Κατὰ τὴν Α' ἑκατονταετηρίδα ὑφίσταντο ἔτι τὰ ἤθη τῆς παλαίστρας καὶ τῶν ἐθνικῶν ὀρέξεων. Οἱ ἄνθρωποι ἔφερον τὸ ἀνειμένον ἔνδυμα, ἀπετίθεντο αὐτὸ εὐκόλως, ἐφοίτων εἰς τοὺς λουτρῶνας, ἠσκοῦντο γυμνοί, παρίσταντο εἰς τὰς μάχας τοῦ ἱπποδρομίου, ἐθεώρουν ἔτι μετὰ συμπαθείας καὶ κατενόουν τὰς κινήσεις καὶ τὰς διαφόρους θέσεις τοῦ ζῶντος σώματος· οἱ γλύπται, οἱ ζωγράφοι, οἱ καλλιτέχναι περιστοιχιζόμενοι ὑπὸ πρωτοτύπων γυμνῶν ἢ ἡμιγύμνων ἐδύναντο νὰ μιμηθῶσιν αὐτά. Διὰ τοῦτο βλέπετε ἐν Πομπηΐᾳ, ἐπὶ τῶν τοίχων, ἐν τοῖς μικροῖς εὐκτηρίοις οἴκοις, ἐν ταῖς ἐσωτερικαῖς αὐλαῖς, εὐειδεῖς γυναῖκας ὀρχουμένας, νεκροὺς ἥρωας φαιδροὺς καὶ ἀγερώχους, εὐρέα στέρνα, πόδας πτερόεντας, ἁπάσας τὰς χειρονομίας καὶ τὰ σχήματα τοῦ σώματος, εἰκονιζόμενα μετ' ἀκριβείας καὶ εὐχερείας, ἣν δὲν δύναταί τις ν' ἀποκτήσῃ διὰ τῆς συντονωτάτης μελέτης. Βαθμηδὸν ὅμως κατὰ τὰς ἑπομένας πέντε ἑκατονταετηρίδας πάντα ταῦτα μεταβάλλονται, ἐξαφανιζομένων τῶν ἐθνικῶν ἠθῶν, τῶν ἕξεων τῆς παλαίστρας, τῆς

ματος· ἡ δὲ δευτέρα ἡ τῆς ἕξεως καὶ τῆς παρακμῆς. Ταύτας δὲ τὰς δύο περιόδους ἀπαντῶμεν σχεδὸν ἀείποτε ἐν τῷ βίῳ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν. Ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου διετηρήθη ἀκμαία ἑξήκοντα ὅλα ἔτη, ὅσα δ' ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ ἐποίησεν ἔργα ἐμφαίνουσι τὸ αἴσθημα τῆς ἰσχύος καὶ τοῦ ἡρωϊκοῦ μεγαλείου. Ταῦτα κατέχουσι τὴν διάνοιαν τοῦ καλλιτέχνου· εἰς ταῦτα καὶ μόνον προσηλοῦται οὗτος. Αἱ πολλαὶ αὐτοῦ ἐξετάσεις, τὰ ἐπανειλημμένα σχέδια, ἡ διαρκὴς ἀνάλυσις τῶν αἰσθημάτων τῆς ἰδίας καρδίας, ἡ σπουδὴ παθῶν τραγικῶν καὶ τῆς σωματικῆς αὐτῶν ἐκφράσεως εἰσὶ τὰ μέσα πρὸς ἐξωτερικὴν ἐκδήλωσιν τῆς θείας φλογός, ἥτις δραστηρίως ἐργάζεται ἐν αὐτῷ. Τοιαύτη ἡ ἐπιφοιτῶσα εἰς τὴν διάνοιαν τοῦ θεατοῦ ἰδέα ἐξ ὅλων τῶν γωνιῶν καὶ τοῦ θόλου τῆς Σιξτίνης. Εἰσέλθετε εἰς τὸ παρακείμενον παρεκκλήσιον τοῦ Παύλου καὶ ἴδετε τὰ ἔργα ἅτινα κατὰ τὸ γῆρας αὐτοῦ ἐποίησε, τὴν Μετάστασιν τοῦ ἁγίου Παύλου, τὴν Σταύρωσιν τοῦ ἁγίου Πέτρου, ἢ καὶ τὴν τελευταίαν Κρίσιν, ἣν τὸ ἑβδομηκοστὸν ἕβδομον ἔτος τῆς ἡλικίας ἄγων ἔγραψεν. Οἱ εἰδήμονες καὶ μὴ ἀμέσως διαγιγνώσκουσιν ὅτι αἱ δύο τοιχογραφίαι ἀμοιροῦσιν ἐμπνεύσεως, ὅτι ὁ καλλιτέχνης κάτοχος ὢν ὡρισμένων σχημάτων, μεταχειρίζεται αὐτὰ ἐκ προπαρασκευῆς, ὅτι πολλαπλασιάζει τὰς ἐκτάκτους θέσεις καὶ συντέμνει αὐτὰς μετὰ πολλῆς περιεργίας, ὅτι ἡ ζωηρὰ ἐπίνοια, ἡ κατὰ φύσιν ἁπλότης, ἡ μεγάλη ὁρμὴ τῆς καρδίας, ἡ ἐντελὴς ἀλήθεια, δι' ὧν διακρίνονται τὰ πρῶτα αὐτοῦ ἔργα ἐλλείπουσιν ἐν μέρει τοὐλάχιστον, ἐξαφανιζόμενα ὑπὸ τῆς μεθόδου καὶ τῆς δυναστείας τοῦ ἐπαγγέλματος· καίπερ δὲ ὑπέρτερος τῶν ἄλλων, εἶναι οὗτος πολλῷ ἥττων ἑαυτοῦ.

Τὸ αὐτὸ παρατηροῦμεν καὶ ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἡμετέρου Μιχαὴλ Ἀγγέλου. Κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ βίου αὐτοῦ ὁ Κορνήλιος (Corneille) κατελήφθη ἐπίσης ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ αἰσθήματος τῆς ἰσχύος καὶ τοῦ ἠθικοῦ ἡρωϊσμοῦ, ὅπερ ἐνέπνευσαν αὐτῷ τὰ περιστοιχίζοντα αὐτὸν σφοδρὰ πάθη, ἅτινα οἱ θρησκευτικοὶ πόλεμοι μετεβίβασαν εἰς τὴν νέαν δυναστείαν, τὸ ὑπερήφανον τῆς τιμῆς αἴσθημα, ὅπερ ἦν ἐρριζωμένον ἐν τοῖς σπλάγχνοις τῆς φεουδαλικῆς ἔτι κοινωνίας, αἱ ἐν τῇ αὐλῇ διαδραματιζόμεναι φονικαὶ τραγῳδίαι, ἃς προὐκάλουν αἱ συνωμοσίαι τῶν πριγκίπων καὶ αἱ ἐκτελέσεις τοῦ Ῥισχελιὲ καὶ ἔπλασε τὴν Χιμένην καὶ τὸν Σίδον, τὸν Πολύευκτον καὶ τὴν Παυλίναν, τὴν Κορνηλίαν, τὸν Σερτώριον, τὴν Αἰμιλίαν καὶ τοὺς Ὁρατίους. Βραδύτερον δ' ἐποίησε τὸν Περθαρίτην, τὸν Ἀττίλαν καὶ τὰ τούτοις ὅμοια οἰκτρὰ κατασκευάσματα, ἐν οἷς αἱ περιπέτειαι ἐπιτείνονται μέχρι φρίκης, οἱ δὲ γενναῖοι χαρακτῆρες ἐξαφανίζονται ἐν τῇ ἐμφάσει. Τότε τὰ ζῶντα πρωτότυπα, ἅτινα εἶδε, δὲν ἐπλήρουν πλέον τὴν σκηνὴν τοῦ κόσμου τούτου· τοὐλάχιστον δὲν ἐζήτει αὐτὰ πλέον, οὐδὲ καινὰς ἐπεδίωκεν ἐμπνεύσεις. Εἰργάζετο καθ' ἕξιν ἐπὶ τῇ βάσει ἀναμνήσεων καὶ μεθόδων, ἃς ὑπηγόρευσεν αὐτῷ πάλαι ποτὲ ὁ φλογερὸς αὐτοῦ ἐνθουσιασμός, καὶ ὑπ' ὄψιν ἔχων φιλολογικὰς θεωρίας, πραγμα-

τείας καὶ διακρίσεις περὶ τῶν θεατρικῶν περιπετειῶν καὶ τῶν δραματικῶν ἀδειῶν. Ἀντέγραφεν ἑαυτὸν μέχρι ὑπερβολῆς, ἐάσας χαίρειν τὴν ἄμεσον καὶ προσωπικὴν παρατήρησιν τῶν μεγάλων συγκινήσεων καὶ τῶν γενναίων πράξεων καὶ περιορισθεὶς εἰς μόνην τὴν ἐπιστήμην, τὸν ὑπολογισμὸν καὶ τὴν ἀποκτηθεῖσαν ἕξιν. Διὰ τοῦτο δὲν ἐδημιούργει πλέον, ἀλλὰ μηχανικῶς εἰργάζετο.

Ἀλλ' οὐ μόνον τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ μεγάλου ἀνδρός, ἀλλὰ καὶ πάσης μεγάλης σχολῆς ἡ Ἱστορία διδάσκει τὴν ἀνάγκην τοῦ μιμεῖσθαι τὸ ζῶν πρωτότυπον καὶ τὴν φύσιν. Πᾶσαι αἱ σχολαὶ (ἀνεξαιρέτως νομίζω) παρακμάζουσι καὶ πίπτουσιν, ἐν δευτέρῳ τιθέμεναι λόγῳ τὴν ἀκριβῆ μίμησιν καὶ παρορῶσαι τὸ ζῶν πρωτότυπον. Τοῦτο ἔπαθον ἐν μὲν τῇ γραφικῇ οἱ μετὰ τὸν Μιχαὴλ Ἄγγελον μῦς καὶ σχήματα πέραν τοῦ δέοντος ποιοῦντες, οἱ τοὺς μεγάλους Βενετοὺς διαδεχθέντες ἐρασταὶ θεατρικῶν σκηνογραφιῶν καὶ στρογγύλων σαρκῶν, οἱ ζωγράφοι καλλωπιστηρίων γυναικῶν καὶ ζωθηκῶν, εἰς ἃς καταλήγει ἡ γαλλικὴ γραφικὴ τῆς ΙΗ' ἑκατονταετηρίδος· ἐν δὲ τῇ φιλολογίᾳ οἱ στιχουργοὶ καὶ ῥήτορες τῆς λατινικῆς παρακμῆς, οἱ ὑλικοὶ καὶ κομπορρήμονες δραματουργοί, εἰς οὓς καταλήγει τὸ ἀγγλικὸν δρᾶμα, οἱ κατασκευασταὶ ᾠδῶν καὶ ἐπιγραμμάτων τῆς ἰταλικῆς παρακμῆς. Ἐκ πάντων τῶν παραδειγμάτων τούτων θέλω ἐκλέξει δύο μόνον ἐκφραστικώτατα. Τὸ πρῶτον ἀφορᾷ εἰς τὴν παρακμὴν τῆς γλυπτικῆς καὶ γραφικῆς ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἣν καθορᾷ τις ἐπισκεπτόμενος ἀλληλοδιαδόχως τὴν Πομπηΐαν καὶ τὴν Ῥαβένναν. Ἐν μὲν τῇ Πομπηΐᾳ αἱ γραφαὶ καὶ αἱ γλυφαί εἰσι τῆς Α' ἑκατονταετηρίδος· ἐν δὲ τῇ Ῥαβέννῃ τὰ ψηφοθετήματά εἰσι τῆς ἕκτης καὶ ἀνάγονται μέχρι τῶν χρόνων τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ. Ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ τῶν πεντακοσίων ἐτῶν, ἡ τέχνη διεφθάρη ἀνεπανορθώτως, ἡ δὲ παρακμὴ αὕτη προῆλθε πᾶσα ἐκ τῆς παραμελήσεως τοῦ ζῶντος πρωτοτύπου. Κατὰ τὴν Α' ἑκατονταετηρίδα ὑφίσταντο ἔτι τὰ ἤθη τῆς παλαίστρας καὶ τῶν ἐθνικῶν ὀρέξεων. Οἱ ἄνθρωποι ἔφερον τὸ ἀνειμένον ἔνδυμα, ἀπετίθεντο αὐτὸ εὐκόλως, ἐφοίτων εἰς τοὺς λουτρῶνας, ἠσκοῦντο γυμνοί, παρίσταντο εἰς τὰς μάχας τοῦ ἱπποδρομίου, ἐθεώρουν ἔτι μετὰ συμπαθείας καὶ κατενόουν τὰς κινήσεις καὶ τὰς διαφόρους θέσεις τοῦ ζῶντος σώματος· οἱ γλύπται, οἱ ζωγράφοι, οἱ καλλιτέχναι περιστοιχιζόμενοι ὑπὸ πρωτοτύπων γυμνῶν ἢ ἡμιγύμνων ἐδύναντο νὰ μιμηθῶσιν αὐτά. Διὰ τοῦτο βλέπετε ἐν Πομπηΐᾳ, ἐπὶ τῶν τοίχων, ἐν τοῖς μικροῖς εὐκτηρίοις οἴκοις, ἐν ταῖς ἐσωτερικαῖς αὐλαῖς, εὐειδεῖς γυναῖκας ὀρχουμένας, νεκροὺς ἥρωας φαιδροὺς καὶ ἀγερώχους, εὐρέα στέρνα, πόδας πτερόεντας, ἁπάσας τὰς χειρονομίας καὶ τὰ σχήματα τοῦ σώματος, εἰκονιζόμενα μετ' ἀκριβείας καὶ εὐχερείας, ἣν δὲν δύναταί τις ν' ἀποκτήσῃ διὰ τῆς συντονωτάτης μελέτης. Βαθμηδὸν ὅμως κατὰ τὰς ἑπομένας πέντε ἑκατονταετηρίδας πάντα ταῦτα μεταβάλλονται, ἐξαφανιζομένων τῶν ἐθνικῶν ἠθῶν, τῶν ἕξεων τῆς παλαίστρας, τῆς

ἐντελοῦς γυμνότητος. Δὲν ἐπιδεικνύουσι πλέον τὸ σῶμα, ἀλλὰ κρύπτουσιν αὐτὸ ὑπὸ πολλαπλᾶ ἐνδύματα, ἐπιδεικνύοντες μόνον ποικίλματα, ἐσθῆτας πορφυρᾶς καὶ ἀνατολικὴν πολυτέλειαν. Δὲν ἐκτιμῶσι τὸν παλαιστὴν καὶ τὸν ἔφηβον, ἀλλὰ τὸν εὐνοῦχον, τὸν λογιώτατον, τὴν γυναῖκα, τὸν μοναχόν· ὁ ἀσκητισμὸς προάγεται καὶ μετ' αὐτῶν ὁ ἔρως τῶν χαύνων ὀνείρων, τῆς διακένου ἐριστικῆς, τῆς πολυγραφίας καὶ τῆς σοφιστείας. Τὰ περιτρίμματα τῆς βυζαντιακῆς αὐτοκρατορίας διαδέχονται τοὺς γενναίους Ἕλληνας ἀθλητὰς καὶ τοὺς ἀλκίμους Ῥωμαίους μαχητάς. Βαθμηδὸν ἡ γνῶσις καὶ ἡ σπουδὴ τοῦ ζῶντος πρωτοτύπου ἀπαγορεύονται. Ἐπαύσαντο βλέποντες αὐτό, μὴ ἔχοντες δὲ πλέον ὑπὸ τὰς ὄψεις αὐτῶν τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων διδασκάλων, ἀντιγράφουσιν αὐτά· καὶ μετ' ὀλίγον οὐδὲν ἄλλο ἀντιγράφουσιν ἢ ἀντίγραφα ἐξ ἀντιγράφων καὶ οὕτω καθεξῆς· ἐν πάσῃ δὲ γενεᾷ ἀπομακρύνονται κατὰ ἕνα βαθμὸν τοῦ πρωτοτύπου. Ὁ τεχνίτης ἀπολέσας πᾶσαν προσωπικὴν ἰδέαν καὶ αἴσθημα, καθίσταται μηχανὴ ἀντιγραφῆς. Οἱ Πατέρες ἀπαγορεύουσιν αὐτῷ πᾶσαν ἐπίνοιαν, ἐπιτρέποντες μόνον τὴν ἀντιγραφὴν γραμμῶν ὑπὸ τῆς παραδόσεως ὑποδεικνυομένων καὶ ὑπὸ τῆς ἀρχῆς ἐγκρινομένων. Ὁ τοιοῦτος χωρισμὸς τοῦ τεχνίτου καὶ τοῦ πρωτοτύπου περιέστησε τὴν τέχνην, εἰς ὃ σημεῖον βλέπετε αὐτὴν ἐν Ῥαβέννῃ. Μετὰ παρέλευσιν πέντε ἑκατονταετηρίδων, εἰκονίζουσι τὸν ἄνθρωπον ἀείποτε καθήμενον ἢ ὄρθιον· αἱ ἄλλαι θέσεις εἰσὶ λίαν δύσκολοι καὶ ἀδυνατεῖ νὰ μιμηθῇ αὐτὰς ὁ τεχνίτης. Αἱ χεῖρες, οἱ πόδες εἰσὶν ἀκαμπεῖς καὶ ὡσεὶ κατεαγότες, αἱ πτυχαὶ τοῦ ἐνδύματος ἐκ ξύλου, τὸ πρόσωπον οἱονεὶ νευρόσπαστον, οἱ ὀφθαλμοὶ καταλαμβάνουσιν ὁλόκληρον τὴν κεφαλήν. Ἡ τέχνη εἶναι ὡς ἀσθενής, πάσχων νόσον φθινάδα· μαραίνεται καὶ ἀποθνήσκει.

Ἐν τέχνῃ διαφόρῳ παρ' ἡμῖν καὶ ἐν ἐποχῇ ἐγγυτέρᾳ εὑρίσκομεν παρακμὴν παραπλησίαν, ὑπὸ παραπλησίων αἰτιῶν ἐπενεχθεῖσαν. Κατὰ τὸν αἰῶνα Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ' ἡ φιλολογία προσεκτήσατο χαρακτῆρα λόγου τέλειον, ἀπαράμιλλον ἔχοντα τὴν σαφήνειαν, τὴν ἀκρίβειαν, τὴν συντομίαν, ἡ δὲ θεατρικὴ πρὸ πάντων τέχνη εὗρε γλῶσσαν καὶ στιχουργίαν, κριθείσας ἐν Εὐρώπῃ ὡς ἀριστούργημα τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας. Διότι οἱ συγγραφεῖς περιεστοιχίζοντο ὑπὸ πρωτοτύπων, ἅτινα ἀπαύστως ἐθεώρουν. Λουδοβῖκος ὁ ΙΔ' ἐλάλει κάλλιστα καὶ μετὰ βασιλικῆς ὅλως ἀξιοπρεπείας, εὐφραδείας, σοβαρότητος. Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν, τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων, τῶν ἀπομνημονευμάτων τῶν αὐλικῶν, γινώσκομεν ὅτι ὁ ἀριστοκρατικὸς τόνος, ἡ ἐνδελεχὴς καλλιέπεια, ἡ κυριολεξία, ἡ περὶ τοὺς τρόπους εὐγένεια, ἡ τέχνη τοῦ καλῶς λέγειν ἦσαν οὐ μόνον τῶν αὐλικῶν, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἡγεμόνος κτῆμα, ὥστε ὁ συγγραφεὺς ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ μνήμης καὶ πείρας ἠρύετο τὰ ἄριστα διδάγματα πρὸς τελειοποίησιν τῆς τέχνης αὐτοῦ.

Μετὰ παρέλευσιν ἑκατονταετηρίδος μεταξὺ Ῥακίνα καὶ Delille μεγάλη τελεῖται μεταβολή. Τοιοῦτον ἐνθουσιασμὸν οἱ λόγοι καὶ οἱ στίχοι ἐκεῖνοι διή-

γειραν, ὥστε οἱ μετὰ ταῦτα γράφοντες ἐάσαντες χαίρειν τὰ ζῶντα πρόσωπα περιωρίσθησαν εἰς τὴν μελέτην τῶν ἀπεικονιζουσῶν ταῦτα τραγῳδιῶν. Ἔλαβον ὡς πρωτότυπα οὐχὶ τοὺς ἀνθρώπους ἀλλὰ τοὺς συγγραφεῖς. Ἐδημιούργησαν γλῶσσαν κατὰ συνθήκην, ὕφος λόγου ἀκαδημαϊκόν, μυθολογίαν πομπώδη, στιχουργίαν πεπλασμένην, λεξικὸν συντεταγμένον κατὰ τὰ κείμενα τῶν κλασικῶν συγγραφέων. Τότε δ' ἐπεκράτησε τὸ ἀφόρητον ὕφος, ὅπερ κατέκλυσε τὸ τέλος τῆς τελευταίας καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος, εἶδος βαρβάρου ἰδιώματος, καθ' ὃ οἱ στίχοι ἐγένοντο χάριν τῆς ὁμοιοκαταληξίας, καθ' ὃ δὲν ἐτόλμων νὰ ὀνομάσωσι πρᾶγμά τι διὰ τοῦ ἰδίου ὀνόματος, καθ' ὃ ἐσήμαινον τὸ πυροβόλον διὰ περιφράσεως, καθ' ὃ ἡ θάλασσα ὠνομάζετο Ἀμφιτρίτη, καθ' ὃ ἡ διάνοια καθειργμένη δὲν εἶχε πλέον οὔτε τόνον οὔτε ἀλήθειαν, οὔτε ζωήν, οἱονεὶ ἀπορρέουσα ἐξ ἀκαδημείας σχολαστικῶν, ἱκανῶν μόνον νὰ συντάσσωσι στίχους λατινικούς.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι ὁ τεχνίτης ὑπόδειγμα πρέπει νὰ ἔχῃ τὴν φύσιν, καὶ ὅτι ἀντικείμενον τῆς τέχνης εἶναι ἡ πλήρης καὶ ἀκριβὴς μίμησις.

Γ'

Εἶναι ἆρά γε τοῦτο ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ἀληθὲς καὶ πρέπει νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἡ ἀπολύτως ἀκριβὴς μίμησις εἶναι τῆς τέχνης ὁ τελικὸς σκοπός;

Ἂν τοιοῦτος ἦν τῆς τέχνης ὁ προορισμὸς ἡ ἀπολύτως ἀκριβὴς μίμησις ἤθελε παραγάγει τὰ κάλλιστα ἔργα. Ἀλλ' ὅμως δὲν ἔχει οὕτω τὸ πρᾶγμα. Διότι πρῶτον μὲν ἐν τῇ γλυπτικῇ ἡ ἀπόμαξις εἶναι ἡ μέθοδος, ἥτις παρέχει τὸν μᾶλλον πιστὸν καὶ λεπτομερῆ τοῦ πρωτοτύπου τύπον, καὶ ὅμως καλὸν ἀπόμαγμα δὲν εἶναι ἀντάξιον καλοῦ ἀγάλματος. Ἐν ἄλλῳ δὲ τῆς τέχνης σημείῳ, ἡ φωτογραφία εἶναι ἡ τέχνη, ἥτις μεταφέρει ἐπὶ ἐδάφους ὁμαλοῦ διὰ γραμμῶν καὶ χρωμάτων ἐντελεστάτην καὶ ἄνευ δυνατῆς πλάνης τὴν εἰκόνα κατά τε τὸ σχῆμα καὶ τὸν ῥυθμὸν τοῦ ἀντικειμένου, ὅπερ μιμεῖται. Καὶ εἶναι μὲν ἡ φωτογραφία ἀρωγὸς οὐχὶ εὐκαταφρόνητος τῆς γραφικῆς, ὁσάκις μάλιστα ποιοῦνται χρῆσιν αὐτῆς ἄνθρωποι πεπαιδευμένοι καὶ καλαισθησίας μὴ ἀμοιροῦντες, ἀλλ' οὐδέποτε αὕτη δύναται νὰ συγκριθῇ πρὸς τὴν γραφικήν.—Τέλος, ἵνα τελευταῖον μνημονεύσωμεν παράδειγμα, ἐὰν ἀληθῶς ἡ ἀκριβὴς μίμησις ἦν τὸ ὑπέρτατον τῆς τέχνης τέλος, τίς ἆρά γε ἤθελεν εἶναι ἡ ἀρίστη τραγῳδία, ἡ ἀρίστη κωμῳδία, τὸ ἄριστον δρᾶμα; Ἡ στενογραφία τῶν πρακτικῶν τῶν κακουργιοδικείων, διότι δι' αὐτῆς ἀκριβῶς μεταφέρονται ἅπαντες οἱ λόγοι. Καὶ ὅμως εἶναι δῆλον, ὅτι εἴ ποτε ἐν τοῖς στενογραφήμασι εὕρηται χαρακτὴρ φυσικός, ἔκφρασις αἰσθήματος ἀληθής, εἶναι τοῦτο ὡσεὶ μόριον ἀγαθοῦ μετάλλου ἐν λίθῳ κολλώδει καὶ ἀσήμῳ. Καὶ παρέχει μὲν αὕτη ὕλην συγγραφικήν, δὲν δύναται ὅμως νὰ θεωρηθῇ καὶ ὡς καλλιτέχνημα.

Δύναταί τις ἴσως νὰ εἴπῃ, ὅτι ἡ φωτογραφία, ἡ ἀπόμαξις, ἡ στενογραφία εἰσὶ μηχανικαὶ μέθοδοι, καὶ ὅτι ἐκποδὼν τὰς μηχανὰς τιθέμενοι, δέον νὰ παραβάλωμεν πρὸς ἄλληλα αὐτὰ τὰ ἀνθρώπινα ἔργα· ζητήσωμεν ἑπομένως ἔργα καλλιτεχνῶν, ὅσον οἷόν τε ἀκριβῶς ἀπομιμηθέντων τὴν φύσιν. Ὑπάρχει ἐν Λούβρῳ γραφὴ τοῦ Denner, διὰ διόπτρων ἐργαζομένου καὶ καταναλίσκοντος τετραετίαν ὅλην εἰς τὴν κατασκευὴν μιᾶς εἰκόνος. Οὐδὲν οὗτος παραλείπει ἐν ταῖς ἀπεικονιζομέναις μορφαῖς, οὔτε τοῦ δέρματος τὰς ῥαβδώσεις, οὔτε τῶν μήλων τὸ ἀνεπαισθήτως μαρμαρίζον χρῶμα, οὔτε τὰ ἐπὶ τῆς ῥινὸς ἐγκατεσπαρμένα μέλανα σημεῖα, οὔτε τὰς ὑπὸ τὴν ἐπιδερμίδα ἑλισσομένας καὶ μόλις ὁρατὰς μικροσκοπικὰς φλέβας, οὔτε τοῦ ὀφθαλμοῦ τοὺς λαμπτῆρας, ἐν οἷς ἀπεικονίζονται τὰ προσπίπτοντα ἀντικείμενα. Μένει τις ἔκθαμβος ὁρῶν τὴν κεφαλὴν οἱονεὶ τοῦ πλαισίου ἐξερχομένην· πρωτοφανὴς ἡ τοιαύτη ἐπιτυχία καὶ ἡ τοιαύτη ὑπομονή. Ἀλλ' ἐν συνόλῳ ἁπλοῦν ἰχνογράφημα τοῦ Van Dyck εἶναι ἑκατοντάκις ἀνώτερον τῆς γραφῆς ταύτης καὶ οὔτε ἐν τῇ γραφικῇ, οὔτε ἐν ταῖς ἄλλαις τέχναις προτιμᾶται ἡ ὀπτικὴ ἀπάτη.

Δευτέρα ἰσχυροτέρα ἀπόδειξις, ὅτι ἡ ἀκριβὴς μίμησις δὲν εἶναι τῆς τέχνης τὸ τέλος, εἶναι ὅτι τέχναι τινὲς εἰσὶν ἀνακριβεῖς ἐκ προμελέτης. Πρῶτον μὲν ἡ γλυπτική. Συνήθως τὸ ἄγαλμα κατασκευαζόμενον ἐκ χαλκοῦ ἢ μαρμάρου ἓν μόνον ἔχει χρῶμα, οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ δὲν ἔχουσι βλεφαρίδας, καὶ ὅμως ἀκριβῶς τοῦ χρώματος τὸ ὁμοειδὲς καὶ τῆς ἠθικῆς ἐκφράσεως ἡ ἐλάττωσις ἐξωραΐζουσιν αὐτό. Διότι ἐξετάσατε ἔργα παρεμφερῆ ἐν οἷς πλήρης ἐστὶν ἡ ἀπομίμησις, Ὑπάρχουσιν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Νεαπόλεως καὶ τῆς Ἱσπανίας ἀγάλματα κεχρωσμένα καὶ ἐνδεδυμένα, ἅγιοι φέροντες κιλίκιον, κατεσκληκότες καὶ πελιδνοί, οἷοι εἰσὶν οἱ ἀσκηταί, τὰς χεῖρας αἱμοσταγεῖς καὶ τὴν πλευρὰν διάτρητον ἔχοντες, οἷοι εἰσὶν οἱ στιγματοφόροι· παρ' αὐτοῖς δὲ Παναγίαι, βασιλικὰς φοροῦσαι στολάς, ἑορτασίμους ἱματισμούς, ἐσθῆτας ἐκ στίλβοντος ὁλοσηρικοῦ, κεκοσμημέναι διὰ διαδημάτων, περιδεραίων πολυτίμων, ταινιῶν ἀνθηρῶν, πολυτελῶν τριχάπτων, τὸ δέρμα ῥοδόχρουν ἔχουσαι, τοὺς ὀφθαλμοὺς μαρμαίροντας, τὰς δὲ τῶν ὀφθαλμῶν κόρας δι' ἄνθρακος ἐσχηματισμένας. Διὰ τῆς ἄγαν ταύτης καὶ κατὰ γράμμα μιμήσεως ὁ καλλιτέχνης δὲν προξενεῖ ἡδονήν, ἀλλ' ἀποστροφήν, πολλάκις δὲ κινεῖ τὴν ἀηδίαν, ἐσθ' ὅτε δὲ καὶ τὴν φρίκην.

Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐν τῇ φιλολογίᾳ· τὸ ἥμισυ τῆς καλλίστης δραματικῆς ποιήσεως, ἅπαν τὸ κλασικὸν ἑλληνικὸν καὶ γαλλικὸν θέατρον, τὰ πλεῖστα τῶν ἱσπανικῶν καὶ ἀγγλικῶν δραμάτων, ἀντὶ ν' ἀντιγράφωσι πιστῶς τὸν ἀνθρώπινον λόγον, ἀλλοιοῦσιν αὐτὸν ἐκ προμελέτης. Ἕκαστος τῶν δραματικῶν τούτων ποιητῶν παράγει τὰ πρόσωπα αὐτοῦ λαλοῦντα διὰ στίχων, καὶ ἐπιβάλλει τοῖς λόγοις αὐτοῦ τὸν ῥυθμόν, ἐνίοτε δὲ τὴν ὁμοιοκαταληξίαν. Ἡ νοθεία αὕτη βλάπτει τὸ ἔργον; Οὐδαμῶς, ὡς ἀποδεικνύει

τρανῶς ἓν τῶν ἀρίστων ἔργων τῶν ἡμετέρων χρόνων, ἡ *Ἰφιγένεια* τοῦ Goete, ἣν οὗτος συνέταξε πρῶτον μὲν ἐν λόγῳ πεζῷ, εἶτα δ' ἐμμέτρως. Καὶ εἶναι μὲν καλὴ ἡ ἐν πεζῷ λόγῳ γεγραμμένη τραγῳδία, ἀλλ' ἐμμέτρως ἡλίκη διαφορά! Ἐν τῇ στιχουργίᾳ ταύτῃ προδήλως ἡ τῆς λαλουμένης γλώσσης ἀλλοίωσις, ἡ τοῦ ῥυθμοῦ καὶ τοῦ μέτρου εἰσαγωγὴ μεταδίδουσιν εἰς τὸ ἔργον τὴν ἀπαράμιλλον χάριν, τὸ ὕψος, τὸ τραγικὸν καὶ παρατεταμένον μέλος, ὅπερ ἀνυψοῖ τὴν διάνοιαν ὑπεράνω τῆς ἀθλιότητος τοῦ κοινοῦ τούτου βίου καὶ ἐπαναφέρει ὑπὸ τὰς ὄψεις ἡμῶν τοὺς ἥρωας τῶν ἀρχαίων ἡμερῶν, τὴν πρωτόγονον καὶ παρωχηκυῖαν γενεάν, καὶ μετὰ ταύτης τὴν σεπτὴν παρθένον, τὴν φύλακα τῶν νόμων, τὴν ἀγαθοεργόν, ἐν ᾗ πᾶσαι αἱ ἀρεταὶ καὶ ἡ εὐγένεια τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως συγκεντροῦνται, ἵνα δοξάσωσι τὸ ἡμέτερον γένος καὶ ἐξευγενίσωσι τὰς καρδίας ἡμῶν.

Δ'

Ἀπαιτεῖται λοιπὸν παντὸς πράγματος ἡ μὴ ὁλοσχερὴς ἀπομίμησις. Τίνα δ' εἰσὶ τὰ ἐφ' ὧν δέον νὰ περιορισθῇ ἡ μίμησις αὕτη; «Αἱ σχέσεις καὶ ἡ ἀμοιβαία τῶν μερῶν ἐξάρτησις». Ὁ ἀφῃρημένος οὗτος ὁρισμὸς γενήσεται δῆλος ἐκ τῶν ἑξῆς.

Ὑποθέσατε τεχνίτην ἐνώπιον αὐτοῦ ἔχοντα πρωτότυπον ζῶν, ἄνδρα ἢ γυναῖκα, καὶ πρὸς ἀντιγραφὴν γραφίδα καὶ χάρτην διπλάσιον τῆς χειρὸς τὸ μέγεθος. Βεβαίως οὐδεὶς ἀπαιτεῖ παρ' αὐτοῦ εἰκόνα ἰσομεγέθη πρὸς τὸ πρωτότυπον, διότι ὁ χάρτης εἶναι λίαν σμικρός, οὐδὲ τοῦ σώματος τὸν χρωματισμόν, διότι ὁ τεχνίτης στερεῖται χρωμάτων. Ὀφείλει ὅμως οὗτος ἐν τῇ γραφῇ αὐτοῦ νὰ τηρήσῃ τὰς σχέσεις καὶ πρῶτον τὰς ἀναλογίας, τουτέστι τὰς σχέσεις τοῦ μεγέθους. Ἂν ἡ κεφαλὴ ἔχῃ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ μῆκος, πρέπει νὰ ἔχωσιν ἀνάλογον μῆκος τὸ σῶμα, ὁ βραχίων, ἡ κνήμη καὶ πάντα τὰ λοιπὰ μέλη. — Ὀφείλει πρὸς τούτοις νὰ ἀπεικονίσῃ τὸ σχῆμα ἢ τὰς σχέσεις τῶν διαφόρων θέσεων· ἡ τοιάδε καμπή, τὸ τοιόδε ᾠοειδὲς σχῆμα, ἡ τοιάδε γωνία, ὁ τοιόσδε ἑλιγμὸς πρέπει ν' ἀντιγράφωνται δι' ὁμοιομόρφου γραμμῆς. Συνελόντι δ' εἰπεῖν πρέπει τὸ ἀντίγραφον ἀκριβῶς νὰ περιέχῃ τὸ σύνολον τῶν συνδεουσῶν τὰ μέρη πρὸς ἄλληλα σχέσεων, νὰ ἀπεικονίζῃ οὐχὶ τὰ σωματικὰ φαινόμενα, ἀλλὰ τὴν λογικὴν τοῦ σώματος.

Τὸ αὐτὸ θέλει πράξει καὶ ὅταν οὗτος καλῆται νὰ περιγράψῃ δρῶντα χαρακτῆρα, σκηνὴν τοῦ πραγματικοῦ βίου, λαϊκοῦ ἢ ἐγκοσμίου. Πρὸς τοῦτο ἔχει τοὺς ὀφθαλμούς, τὰ ὦτα, τὴν μνήμην αὐτοῦ, ἴσως δὲ καὶ γραφίδα, ἵνα χαράξῃ λέξεις τινάς· ὀλίγα μέν, ἀλλ' ἀρκοῦντα. Οὐδεὶς ἀπαιτεῖ παρ' αὐτοῦ νὰ ἐκθέσῃ ἅπαντας τοὺς λόγους, ἁπάσας τὰς χειρονομίας, ἁπάσας τὰς πράξεις τοῦ προσώπου ἢ τῶν περιστοιχιζόντων αὐτὸν δεκαπέντε ἢ εἴκοσι προσώπων, ἀλλ' ὀφείλει νὰ μὴ παραλίπῃ τὰς ἀναλογίας, τὰς σχέσεις, τὰς ἀνα

φοράς· καὶ πρῶτον μὲν ὀφείλει ἀκριβῶς νὰ τηρήσῃ τὴν ἀναλογίαν τῶν διαφόρων πράξεων τοῦ ἀπεικονιζομένου ἀνθρώπου· δῆλα δὴ νὰ περιγράψῃ ζωηρότερον τὰς φιλοδόξους αὐτοῦ πράξεις, ἂν ἦναι φιλόδοξος, τὰς φιλαργύρους, ἂν ἦναι φιλάργυρος, τὰς βιαίας, ἂν ἦναι βίαιος· εἶτα δὲ νὰ ἐξετάσῃ τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν τῶν αὐτῶν πράξεων, τουτέστι νὰ προκαλέσῃ ἀπάντησιν δι' ἀπαντήσεως, νὰ αἰτιολογήσῃ ἀπόφασίν τινα, αἴσθημα, ἰδέαν, διὰ προηγουμένης ἰδέας, αἰσθήματος, ἀποφάσεως, καὶ πρὸς τούτοις, διὰ τῆς παρούσης καταστάσεως τοῦ προσώπου, ἔτι δὲ πλέον διὰ τοῦ γενικοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ. Ἐν ἑνὶ λόγῳ ἔν τε τῷ φιλολογικῷ καὶ γραφικῷ ἔργῳ δέον ν' ἀπεικονίζηται οὐχὶ τὸ ἐξωτερικὸν φαινόμενον τῶν ὄντων καὶ τῶν συμβεβηκότων, ἀλλὰ τὸ σύνολον τῶν σχέσεων καὶ ἐξαρτήσεων αὐτῶν, τουτέστιν ἡ λογικὴ αὐτῶν. Οὕτω κατὰ γενικὸν κανόνα παντὸς πραγματικοῦ ὄντος οὐσιῶδες στοιχεῖον εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ ἢ ἡ ἐξωτερικὴ λογικὴ αὐτοῦ, καὶ τὸ στοιχεῖον τοῦτο καθῆκον ἔχει ὁ τεχνίτης νὰ διαγνώσῃ καὶ ἀπεικονίσῃ, ἐν ἄλλαις λέξεσι τὴν κατασκευήν, τὴν σύνθεσιν, τὴν συναρμογὴν αὐτοῦ.

Τροποποιοῦντες κατὰ τὰ ἐκτεθέντα τὸν πρῶτον ὁρισμόν, οὐδόλως καταστρέφομεν, ἀλλὰ βελτιοῦμεν αὐτόν. Οὕτω δὲ ἡ τέχνη χαρακτῆρα ὑψηλότερον κεκτημένη, καθίσταται ἔργον τῆς διανοίας καὶ οὐχὶ μόνον τῆς χειρός.

Ε'

Ἀλλ' ἆρά γε τοῦτο καὶ μόνον ἀρκεῖ καὶ εἶναι ἀληθές, ὅτι τὰ ἔργα τῆς τέχνης περιορίζονται ἁπλῶς εἰς τὴν παράστασιν τῶν σχέσεων τῶν μερῶν; Οὐδόλως, διότι αἱ μέγισται σχολαὶ εἰσὶν ἰδίως αἱ μᾶλλον ἀλλοιοῦσαι τὰς πραγματικὰς σχέσεις.

Ἐξετάσατε, π. χ. τὸν μέγιστον ἀντιπρόσωπον τῆς Ἰταλικῆς σχολῆς, τὸν Μιχαὴλ Ἄγγελον, καὶ ὡρισμένως ἀναπολήσατε εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τὸ ἀριστούργημα αὐτοῦ, τὰ τέσσαρα μαρμάρινα ἀγάλματα, ἅτινα ἐν Φλωρεντίᾳ εἰσὶ τεθειμένα ἐπὶ τοῦ τάφου τῶν Μεδίκων. Οἱ μὴ τὸ πρωτότυπον ἰδόντες, γινώσκουσι τοὐλάχιστον τὰ ἀντίγραφα. Ἀληθῶς οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι, ἰδίως δὲ αἱ γυναῖκες, αἵτινες κατακεκλιμέναι καθεύδουσιν ἢ τοῦ ὕπνου ἐξεγείρονται δὲν ἔχουσι τὰς ἀναλογίας τῶν μερῶν πραγματικῶν προσώπων. Οὐδ' ἐν Ἰταλίᾳ ὑπάρχουσι τοιοῦτοι. Θὰ ἴδητε βεβαίως εὐειδεῖς νεανίας κομψῶς ἐνδεδυμένους, χωρικοὺς εὐοφθάλμους καὶ ὑψαύχενας, πρωτότυπα ἀκαδημείας, τοὺς μυῶνας ἰσχυροὺς ἔχοντας, καὶ ἀγριωπὸν τὸ παράστημα· ἀλλ' οὔτε ἐν κώμῃ τινί, οὔτ' ἐν τελετῇ, οὔτ' ἐν τοῖς ἐργαστηρίοις, ἐν Ἰταλίᾳ ἢ ἀλλαχοῦ, τανῦν, ἢ κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα, πραγματικὸς ἀνὴρ ἢ γυνὴ ὡμοίασέ ποτε πρὸς τοὺς ὀργίλους ἥρωας, τὰς κολοσσιαίας καὶ ἀπέλπιδας παρθένους, ἃς ὁ μέγας ἀνὴρ ἐξέθετο ἐν τῷ ἐπιταφίῳ παρεκκλησίῳ. Τοὺς τύπους τούτους, ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος ἤντλησεν ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ μεγαλοφυΐας καὶ τῆς ἰδίας καρδίας,

ἀνὴρ ἐρημίτης, φιλόσοφος καὶ φιλοδίκαιος, ἀνὴρ παράφορος καὶ γενναῖος, πλανώμενος ἐν μέσῳ ἀνθρώπων ἀνάνδρων καὶ διεφθαρμένων, μεταξὺ τῆς προδοσίας καὶ τῆς βίας, πρὸ τοῦ ἀνηκέστου θριάμβου τῆς τυραννίας καὶ τῆς ἀδικίας, ὑπὸ τὰ ἐρείπια τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς πατρίδος, αὐτὸς οὗτος ἀπειλούμενος τὴν ζωὴν καθ' ἑκάστην, αἰσθανόμενος, ὅτι ἔζη κατὰ χάριν καὶ ἴσως ἐπὶ χρόνον βραχὺν, ἀνίκανος νὰ κύψῃ καὶ ὑποταχθῇ, καὶ μόνην ἔχων καταφυγὴν τὴν τέχνην, δι' ἧς ἐν τῇ σιγῇ τῆς δουλείας ἡ μεγάλη αὐτοῦ καρδία καὶ ὁ ἀπελπισμὸς ἐλάλουν ἔτι. Ἔγραφεν ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ καθεύδοντος ἀγάλματός του.

Grato m' è il sonno, e più l' esser di sasso
Mentre che il danno e la vergogna dura;
Non veder, non sentir m' è gran ventura
Però non mi destar, deh! parla basso 1.

Τοιαῦτα σχήματα ἀπεκάλυψεν αὐτῷ τὸ αἴσθημα· ἵνα δ' ἐκφράσῃ αὐτὸ μετέβαλε τὰς συνήθεις ἀναλογίας, ἐμήκυνε τὸν κορμὸν καὶ τὰ μέλη, ἐλύγισε τὴν ὀσφὺν, ἔσκαψε τὸ κοῖλον τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἐχάραξε τὸ μέτωπον διὰ ῥυτίδων παρεμφερῶν πρὸς τὴν ἀνάσπασιν τῶν ὀφρύων τοῦ λέοντος, ἐξώγκωσεν ἐπὶ τοῦ ὤμου ὄρος μυῶν, ἐπέτεινεν ἐπὶ τοῦ ἐχίνου τοὺς τένοντας καὶ σπονδύλους ἐχομένους ἀλλήλων, δίκην σιδηρᾶς ἁλύσεως λίαν τεταμένης, ἧς οἱ κρίκοι μέλλουσι νὰ συντριβῶσι.

Ἐξετάσωμεν ἐπίσης τὴν φλαμανδικὴν σχολὴν, ἐν δὲ τῇ σχολῇ ταύτῃ τὸν μέγαν Φλαμανδὸν **Rubens**, καὶ ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ **Rubens**, μίαν τῶν ἀρίστων γραφῶν αὐτοῦ, τὴν *Πανήγυριν* (**La Kermesse**). Ὡς ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος, παραλείπει καὶ οὗτος τὴν μίμησιν τῶν συνήθων ἀναλογιῶν. Μετάβητε εἰς Φλανδρίαν, θεωρήσατε τοὺς τύπους ἐν ὥρᾳ μάλιστα ἀγαλλιάσεως καὶ εὐωχίας, ἐν ταῖς τελεταῖς τῆς Καϋκντης, ἐν Ἀμβέρσῃ ἢ ἀλλαχοῦ· θὰ ἴδητε ἀγαθοὺς ἀνθρώπους, τρώγοντας καλῶς, πίνοντας κάλλιον, καπνίζοντας μετὰ πολλῆς ψυχικῆς γαλήνης, φλεγματικοὺς καὶ εὖ φρονοῦντας, ἀπαθεῖς ὅλως καὶ μεγάλα ἔχοντας ἀκανόνιστα χαρακτηριστικὰ, παρεμφερεῖς λίαν πρὸς τὰ πρόσωπα τοῦ Teniers, ἀλλὰ τὰς κτηνώδεις ἐκείνας μορφὰς τῆς *Πανηγύρεως* οὐδαμοῦ θέλετε συναντήσει. Καὶ ἀληθῶς ἄλλοθεν ἠρύσατο αὐτὰς ὁ **Rubens**. Μετὰ τοὺς φρικώδεις θρησκευτικοὺς πολέμους, ἡ λιπαρὰ Φλανδρία ἐπὶ χρόνον μακρὸν δῃωθεῖσα, ἀπήλαυσε τέλος τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἀστικῆς ἀσφαλείας. Ἡ γῆ αὐτῆς εἶναι τοσοῦτον γόνιμος καὶ οἱ ἄνθρωποι τοσοῦτον συνετοὶ, ὥστε τάχιστα ἀπέκτησαν τὴν εὐημερίαν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν. Ἕκαστος ᾐσθάνετο τὸν νέον

1 «Ὁ ὕπνος μοὶ ἀρέσει, νὰ ἦμαι λίθος χαίρω
Ἐνόσῳ βασιλεύουν τὸ αἶσχος κ' ἡ κακία·
Τυφλὴ, κωφὴ, νὰ μένω μὲ εἶνε εὐτυχία,
Πλὴν, φεῦ! μὴ μ' ἐξυπνήσῃς, σιγὰ, δὲν ὑποφέρω».

Ἀποσπῶμεν τοὺς ὡραίους τούτους στίχους ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ κ. Γ. Ε. Μαυρογιάννη μεταφρασθείσης «Βιογραφίας τῶν μεγάλων Καλλιτεχνῶν τῆς Ἰταλίας.

τοῦτον πλοῦτον καὶ τὴν ὀλβιότητα· ἡ δὲ τοῦ παρόντος καὶ παρελθόντος ἀντίθεσις ὤθει εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τὰς κτηνώδεις σωματικὰς ὁρμὰς τῶν ἀνθρώπων ἀφιεμένων δίκην ἵππων καὶ ταύρων μετὰ μακρὰν νηστείαν εἰς χλοερὸν λειμῶνα καὶ παχείας νομάς. Ὁ Rubens ᾐσθάνετο αὐτὰς ἐν ἑαυτῷ τὴν δὲ ποίησιν τοῦ ἀφθόνου ὑλικοῦ βίου, τῆς θυμήρους καὶ ἀκολάστου σαρκός, τῆς κτηνώδους καὶ ὑπερχειλιζούσης χαρᾶς ἐνέφαινον τὰ παρ' αὐτοῦ εἰκονιζόμενα σφριγῶντα καὶ ἱμερόεντα γυμνὰ σώματα. Ἵνα ἐκφράσῃ τὸ αἴσθημα τοῦτο ἐν τῇ *Πανηγύρει*, ἐπλάτυνε τὰ στέρνα, ἐπάχυνε τοὺς γλουτούς, ἐλύγισε τὴν ὀσφύν, ἐχρωμάτιστε τὰς παρειάς, ἐσκέδασε τὴν κόμην, ἧναψεν ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἀγρίαν φλόγα ἀκαθέκτου ἐπιθυμίας, ἔρριψεν εἰς τὸ μέσον τὸν θόρυβον τοῦ κώμου, τῶν συντετριμμένων φιαλῶν τοῦ οἴνου, τῶν ἀνατρεπομένων τραπεζῶν, τῶν ὠρυγμῶν, τῶν ἀσπασμῶν, τῶν ὀργίων, καὶ τὸν καταπληκτικώτατον θρίαμβον τῆς ἀνθρωπίνης ἀποκτηνώσεως, ἣν γραφὶς ζωγράφου δύναται νὰ εἰκονίσῃ.

Τὰ δύο ταῦτα παραδείγματα δεικνύουσιν, ὅτι ὁ τεχνίτης μεταποιῶν τὰς σχέσεις τῶν μερῶν, μεταποιεῖ αὐτὰς κατὰ τρόπον αἰσθητὸν ποιοῦντα τὸν *οὐσιώδη χαρακτῆρα* τοῦ ἀντικειμένου, καὶ ἑπομένως τὴν κυρίαν ἰδέαν, ἣν περὶ αὐτοῦ ἔχει. Τὸν τοιοῦτον χαρακτῆρα οἱ φιλόσοφοι καλοῦσιν *οὐσίαν* τῶν πραγμάτων· καὶ τούτου ἕνεκα λέγουσιν, ὅτι ἡ τέχνη σκοπὸν ἔχει τὴν ἐκδήλωσιν τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων. Παραλείποντες τὴν τεχνικὴν ταύτην λέξιν, λέγομεν ἁπλῶς, ὅτι ἡ τέχνη σκοπεῖ νὰ ἐκδηλώσῃ τὸν κύριον χαρακτῆρα, ἰδιότητά τινα ἐξέχουσαν καὶ πρωτίστην, ἔποψίν τινα σπουδαίαν, ἕξιν τινὰ οὐσιώδη τοῦ ἀντικειμένου. Εἶναι δὲ οὐσιώδης χαρακτὴρ ἡ *ἰδιότης ἐξ ἧς πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἢ τοὐλάχιστον πολλαὶ ἄλλαι ἰδιότητες ἀπορρέουσι κατὰ σταθερὰς σχέσεις*. Ἡ ἀφῃρημένη αὕτη ἐξήγησις διὰ παραδειγμάτων καταστάθήσεται σαφής.

Ὁ οὐσιώδης τοῦ λέοντος χαρακτὴρ κατατάσσει αὐτὸν ἐν τῇ φυσικῇ ἱστορίᾳ εἰς τὴν τάξιν τῶν μεγάλων σαρκοφάγων ζῴων· πᾶσαι δὲ σχεδὸν αἱ φυσικαὶ καὶ ἠθικαὶ αὐτοῦ ἰδιότητες ἀπορρέουσιν ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τούτου, ὡς ἐκ πηγῆς. Ἐν πρώτοις ἔχει τοὺς ὀδόντας ἐν εἴδει ψαλίδων, τὴν δὲ γνάθον ἐπιτηδείαν πρὸς τὸ λεχίνειν καὶ σχίζειν, καὶ ἀναγκαίως, διότι καθὸ σαρκοφάγον τρέφεται ἐκ τῆς σαρκὸς τῶν ἁλισκομένων ζῴων. Ἵνα δὲ ποιῆται χρῆσιν τῶν δύο τούτων φοβερῶν λαβίδων, δεῖται μυῶν μεγίστων, καὶ ἀναλόγων κροταφικῶν κοιλωμάτων, περιεχόντων τοὺς μῦς τούτους. Προστεθείσθωσαν τούτοις οἱ τῶν ποδῶν ὀξεῖς καὶ συστελλόμενοι ὄνυχες, ἡ τῶν ἄκρων τῶν δακτύλων εὐκαμψία, ἡ τῶν μηρῶν θαυμασία ἐλαστικότης, δι' ἧς ἐξακοντίζεται ὡς βέλος, οἱ καθαρῶς τὴν νύκτα ὁρῶντες ὀφθαλμοί, διότι ἡ νὺξ εἶναι προσφορωτάτη εἰς τὴν θήραν. Φυσιολόγος δεικνύων μοι σκελετόν, ἔλεγεν· «Εἶναι σιαγὼν τεθειμένη ἐπὶ τεσσάρων ποδῶν». Ἀνάλογοι δ' εἰσὶ καὶ πᾶσαι αἱ ἠθικαὶ αὐτοῦ ἰδιότητες· πρῶτον μὲν τὸ αἱμοχαρές, ἡ ἀνάγκη

νωποῦ κρέατος, ἡ ἀποστροφὴ πάσης ἄλλης τροφῆς· εἶτα ἡ δύναμις καὶ ὁ νευρικὸς πυρετὸς, δι' οὗ συγκεντροῖ καταπληκτικὰς δυνάμεις ἐν τῷ βραχεῖ χρόνῳ τῆς προσβολῆς ἢ τῆς ἀμύνης· ἀντιστρόφως δὲ αἱ ὑπναλέαι τάσεις, ἡ σοβαρὰ καὶ κατηφὴς ἀδράνεια ἐν ταῖς ὥραις τῆς ἀπραξίας, τὰ μακρὰ χασμήματα μετὰ τὴν παραφορὰν τῆς θήρας. Πᾶσαι αὗται αἱ ἰδιότητες ἀπορρέουσιν ἐκ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ ὡς σαρκοφάγου καὶ διὰ τοῦτο ὠνομάσαμεν αὐτὸν οὐσιώδη χαρακτῆρα.

Ἐξετάσωμεν νῦν ἄλλην περίπτωσιν δυσκολωτέραν, χώραν ὁλόκληρον μετὰ τῶν ἀπείρων αὐτῆς λεπτομερειῶν, τῶν οἰκοδομῶν, τῆς θέας, τῆς καλλιεργείας, μετὰ τῶν φυτῶν αὐτῆς, τῶν ζώων, τῶν κατοίκων, τῶν πόλεων, τὰς Κάτω Χώρας παραδείγματος χάριν. Οὐσιώδης τῆς χώρας ταύτης χαρακτὴρ εἶναι ὁ σχηματισμὸς αὐτῆς διὰ προσχώσεων, τουτέστι διὰ τῶν μεγάλων ἐναποταμιεύσεων χωμάτων, ἅτινα παρασύροντες οἱ ποταμοὶ συσσωρεύουσιν εἰς τὰς ἐκβολὰς αὐτῶν. Ἐκ τούτου καὶ μόνου τοῦ γεγονότος παράγονται πλεῖσται ὅσαι ἰδιότητες ἀποτελοῦσαι τὴν ὕπαρξιν αὐτῆς τῆς χώρας, καὶ ἀναγόμεναι οὐ μόνον εἰς τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῆς φύσιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ πνεῦμα αὐτὸ καὶ τὰς ἠθικὰς καὶ φυσικὰς ἰδιότητας τῶν κατοίκων καὶ τῶν ἔργων αὐτῶν. Καὶ πρῶτον μὲν ἐν τῇ ἀψύχῳ φύσει αἱ ὑγραὶ καὶ γόνιμοι πεδιάδες, ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα τῶν πολλῶν καὶ εὐρέων ποταμῶν, καὶ τοῦ ἀφθόνου ἐναποταμιεύματος φυτικῆς γῆς. Αἱ πεδιάδες αὗται εἰσὶ πάντοτε χλοεραὶ, διότι οἱ μεγάλοι ἤρεμοι καὶ νωχελῶς ῥέοντες ποταμοὶ, αἱ ἐν τῷ ὁμαλῷ καὶ ὑγρῷ ἐδάφει εὐκόλως σχηματιζόμεναι ἀνάριθμοι διώρυγες, συντηροῦσι δρόσον διηνεκῆ. Δύνασθε ἑπομένως νὰ φαντασθῆτε τὴν θέαν τῆς χώρας ταύτης, τὸν ὕπωχρον καὶ ὑετώδη οὐρανὸν ἀπαύστως ἐκχέοντα ὄμβρον καὶ ἐν αἰθρίᾳ ὑπὸ ἐλαφρῶν καλυπτόμενον ἀτμῶν, δίκην λεπτοῦ ὑφάσματος, ἀναδιδομένων ἐκ τοῦ ὑγροῦ ἐδάφους καὶ σχηματιζόντων θόλον διαφανῆ, ὕφασμα αἰθέριον ἐκ νιφάδων χιόνος ὑπεράνω τοῦ χλοάζοντος καὶ ἀτέρμονος κανοῦ, ὅπερ κυκλικῶς διαγράφεται ἐν τῷ ὁρίζοντι. Ἐν τῇ ἐμψύχῳ φύσει αἱ ἐκτεταμέναι αὗται καὶ παχεῖαι νομαὶ προσελκύουσι τὰ μεγάλα ποίμνια ἅτινα ἐνοχλάζοντα ἠρέμα εἰς τὸ χόρτον ἢ τρώγοντα ἀπλήστως ποικίλλουσι τῇδε κἀκεῖσε διὰ κηλίδων ξανθῶν, λευκῶν, μελαίνων τὴν ἀπεριόριστον ὁμαλὴν καὶ πρασίνην ἐπιφάνειαν. Ἐντεῦθεν ἡ πληθώρα γάλακτος καὶ κρέατος, ἅτινα μετὰ τῶν δημητριακῶν καρπῶν παρέχουσι τοῖς κατοίκοις ἄφθονον τροφὴν εὐώνως. Δύναταί τις εἰπεῖν, ὅτι ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ τὸ ὕδωρ παράγει τὸ χόρτον, τοῦτο δὲ τὰ ποίμνια, ἅτινα παράγουσι τὸν τυρὸν, τὸ βούτυρον καὶ τὸ κρέας καὶ ὅτι πάντα ταῦτα μετὰ τοῦ ζύθου παράγουσι τὸν κάτοικον. Τῷόντι ἐκ τῆς παχείας ταύτης ζωῆς καὶ τοῦ φυσικοῦ ὀργανισμοῦ, ὅστις εἶναι ἔμπλεως ὑγρασίας, γεννᾶται ἡ φλαμανδικὴ κρᾶσις, ἡ φλεγματικὴ φύσις, αἱ κανονικαὶ ἕξεις, ἡ πνευματικὴ καὶ νευρικὴ ἠρεμία, ἡ προσήκουσα τῆς ζωῆς ἐκτίμησις, ἡ ἀδιάκοπος εὐχαρίστησις, ὁ ἔρως τῆς εὐημερίας, ἑπομένως ἡ

τῆς καθαριότητος ἐπικράτησις, καὶ ἡ τοῦ ἀνέτου βίου τελειότης. Ἐν ταῖς ἐσχηματισμέναις διὰ τῆς προσχώσεως χώραις, ὁ χάλιξ ἐλλείπει· ὅθεν ἀντὶ λίθων μεταχειρίζονται πλίνθους ἢ κεράμους· ἐπειδὴ δ' αἱ βροχαί εἰσι ῥαγδαῖαι καὶ συνεχεῖς, αἱ στέγαι τῶν οἰκιῶν εἰσὶ λίαν κεκλιμέναι· διὰ δὲ τὸ ἀδιάλειπτον τῆς ὑγρασίας, ἐπιχρίουσι τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους. Ἑπομένως πόλις φλαμανδικὴ εἶναι ἄθροισμα οἰκοδομῶν ἐρυθροειδῶν ἢ φαιῶν πάντοτε καθαρῶν, πολλάκις δὲ στιλπνῶν, αἵτινας τὰς στέγας ἔχουσι προεξεχούσας· τῇδε κακεῖσε ὑψοῦται ἀρχαία ἐκκλησία ᾠκοδομημένη ἐκ χαλίκων (galets) ἢ μικρῶν λίθων συγκεκολλημένων διὰ γύψου, ὁδοὶ δὲ φιλοκάλως κατεσκευασμέναι ἐπιδεικνύουσιν ἑκατέρωθεν τὴν ἀπαράμιλλον καθαριότητα τῶν λιθοστρώτων παρόδων. Ἐν Ὀλλανδίᾳ, εἰσὶ ταῦτα κατεσκευασμένα ἐκ πλίνθων καὶ ἔχουσι πολλάκις ἐγκατεσπαρμένην ἀργιλόπλαστον ὕλην· τὴν πέμπτην τῆς πρωΐας αἱ ὑπηρέτριαι γονυπετεῖς πλύνουσι αὐτὰ διὰ μάκτρου. Ῥίψατε τὸ βλέμμα διὰ τῶν λαμπουσῶν ὑάλων· εἰσέλθετε εἰς κλοὺβ κεκοσμημένον δι' ἀνθηρῶν δένδρων, οὗ τὸ ἔδαφος καλύπτεται ὑπὸ ψάμμου ἀπαύστως ἀνακαινιζομένης· ἐπισκέφθητε τὰ φέροντα ζωηρὰς καὶ γλυκείας γραφὰς καπηλεῖα, ἐν οἷς εἰσι κατὰ σειρὰν τεθειμένοι οἱ φαιόχροες καὶ στρογγύλοι πίθοι, ἐν οἷς ὁ ξανθὸς ἀφρὸς ἐκχεῖται ἐκ φιαλῶν περιέργως ἐξειργασμένων. Ἐν ἁπάσαις ταύταις τοῦ συνήθους βίου ταῖς λεπτομερείαις, ἐν ἁπάσαις ταύταις ταῖς ἐνδείξεσι τῆς ἐνδομύχου εὐχαριστήσεως καὶ τῆς διαρκοῦς εὐδαιμονίας, θὰ ἴδητε τὰ ἀποτελέσματα τοῦ θεμελιώδους χαρακτῆρος, ὅστις εἶναι ἐρριζωμένος ἔν τε τῷ κλίματι καὶ τῷ ἐδάφει, ἐν τῷ γένει τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων, ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ τῷ ἀτόμῳ.

Ἐκ τῶν ἀναριθμήτων τούτων ἀποτελεσμάτων κρίνατε περὶ τῆς σπουδαιότητος αὐτοῦ. Τὸν χαρακτῆρα τοῦτον ἡ τέχνη σκοπεῖ νὰ ἐξαγάγῃ εἰς τὸ φῶς, καὶ ἂν ἡ τέχνη ἀναλαμβάνῃ τὴν ἀποστολὴν ταύτην, ὁ λόγος εἶναι, ὅτι ἡ φύσις εἶναι ἀνεπαρκής. Διότι ἐν τῇ φύσει ὁ χαρακτὴρ ἁπλῶς ἐξέχει, ἀλλὰ τῇ τέχνῃ ἀπόκειται νὰ καταστήσῃ αὐτὸν ἐμφανῆ καὶ τέλειον. Ὁ χαρακτὴρ οὗτος διαπλάσσει τὰ πραγματικὰ ἀντικείμενα, ἀλλὰ δὲν διαπλάσσει αὐτὰ ἐντελῶς, διακωλυόμενος ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ ὑπὸ μυρίων ἄλλων προσκομμάτων. Διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἐγχαράξῃ τὴν σφραγῖδα αὐτοῦ βαθέως καὶ ὁρατῶς ἀποχρώντως εἰς τὰ ἀντικείμενα, ἐν οἷς ὑπάρχει. Ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται τὸ κενὸν τοῦτο, καὶ ἵνα πληρώσῃ αὐτὸ ἐπενόησε τὴν τέχνην.

Τωρόντι ἐξετάσωμεν αὖθις τὴν Πανήγυριν τοῦ Rubens. Τὰ σφριγῶντα γύναια, οἱ οἰνοβαρεῖς ἐκεῖνοι, ἅπαντα τὰ στήθη καὶ τὰ στρογγύλα πρόσωπα κτηνῶν ἀχαλινώτων καὶ σιτίων ἐμπεφορημένων εἶχον ἴσως ἀναλογίαν τινὰ πρὸς συγχρόνους μορφάς. Ἡ πλουσία καὶ λιπαρὰ φύσις ἔτεινεν εἰς παραγωγὴν ἀναλόγων ἠθῶν καὶ σωμάτων, ἀλλὰ δὲν κατώρθου αὐτὸ καθ' ὁλοκληρίαν. Ἄλλα ἐπιπροσθοῦντα αἴτια κατέστελλον τὴν ὁρμὴν τῆς πλαστι-

κῆς δυνάμεως. Καὶ πρῶτον μὲν ἡ πενία· ἐν τοῖς καλλίστοις χρόνοις καὶ τόποις πολλοὶ ἄνθρωποι δὲν τρέφονται καλῶς, καὶ ἡ ἀσιτία, τοὐλάχιστον ἡ ἐν μέρει ἀποχή, ἡ ἔνδεια, ὁ μὴ καθαρὸς ἀὴρ καὶ πάντα τὰ παρομαρτοῦντα κακὰ διακωλύουσι τὴν πλήρη τῆς σαρκὸς ἀνάπτυξιν· ὁ πάσχων ἄνθρωπος εἶναι ἀσθενέστερος καὶ μᾶλλον συνεσταλμένος. Ἡ θρησκεία, ὁ νόμος, ἡ ἀστυνομία, αἱ διὰ τῆς τακτικῆς ἐργασίας, τῆς ἀγωγῆς συντρεχούσης, προσαποκτώμεναι ἕξεις, πρὸς τὸ αὐτὸ φέρουσι τέλος. Ἐξ ἑκατὸν ἀτόμων, ἅτινα ἐν εὐνουστέραις περιστάσεσιν ἐδύνατο νὰ μεταχειρισθῇ ὁ Rubens ὡς πρωτότυπα, πέντε ἢ ἓξ ἴσως ἐδύναντο μόνον νὰ χρησιμεύσωσιν αὐτῷ. Ταῦτα δὲ τὰ πέντε ἢ ἓξ ὑπαρκτὰ πρόσωπα, ἅτινα ἐν ταῖς τελεταῖς ἠδύνατο οὗτος νὰ ἴδῃ, ἐπεσκιάζοντο ὑπὸ πολλῶν ἄλλων κατωτέρων καὶ κοινοτέρων μορφῶν. Λάβετε πρὸς τούτοις ὑπ' ὄψιν, ὅτι καθ' ὃν χρόνον ἐθεώρει αὐτά, δὲν εἶχον τὸ σχῆμα, τὴν ἔκφρασιν, τὴν παραφοράν, τὸ ἔνδυμα, τὸ ἀνειμένον τῆς περιβολῆς, δι' ὧν καταφανὴς γίγνεται ἡ περίσσεια τῆς σωματικῆς εὐρωστίας καὶ φαιδρότητος. Τοιαῦτα ἔχουσα μειονεκτήματα ἡ φύσις ἐκάλει ἀρωγὸν τὴν τέχνην· διότι μὴ δυναμένη ἀποχρώντως νὰ ἐκδηλώσῃ τὸν χαρακτῆρα, ἀναγκαίως ἔπρεπε νὰ ἀναπληρωθῇ ὑπὸ τοῦ τεχνίτου.

Τὸ αὐτὸ συμβαίνει ἐν παντὶ καλλιτεχνήματι ἐξόχῳ. Ὅτε ὁ Ῥαφαὴλ ἐποίει τὴν *Γαλάτειαν* αὐτοῦ ἔγραφεν, ὅτι ἐν ἐλλείψει ὡραίων γυναικῶν ἠκολούθει ἰδίαν τινὰ πρωτότυπον ἰδέαν. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι κατ' ἴδιον τρόπον κατανοῶν οὗτος τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, τὴν γαλήνην, τὴν εὐτυχίαν, τὸ ἀγέρωχον, τὴν γοητείαν αὐτῆς, δὲν εὕρισκε πρωτότυπον ζῶν, ἵνα ἐκφράσῃ αὐτὴν ἀποχρώντως. Ἡ χωρικὴ ἢ ἡ ἐργάτις, ἥτις πρὸ αὐτοῦ ἵστατο, εἶχε τὰς χεῖρας δυσμόρφους ἐκ τῆς ἐργασίας, τοὺς πόδας ἠλλοιωμένους ἐκ τῆς ὑποδύσεως, τὸν ὀφθαλμὸν δειλὸν καὶ ἄγριον ἐκ τῆς αἰδοῦς, ἢ ταπεινὸν ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματος. Καὶ αὐτὴ ἡ Φορναρίνα [1] αὐτοῦ ἔχει τοὺς ὤμους ὑπὲρ τὸ δέον πρὸς τὰ κάτω πίπτοντας, τὸ ὀπισθοβράχιον ἰσχνόν, τὸ ἦθος ἄχαρι καὶ νωθρόν· ἵνα δὲ εἰκονίσῃ αὐτὴν κατὰ τὸν Φαρνέσιον τρόπον, ἠναγκάσθη νὰ μετασχηματίσῃ καὶ ἀναπτύξῃ τὸν ὑπὸ τῆς φύσεως ἀτελῶς ὑποδεικνυόμενον χαρακτῆρα.

Οὕτω παντὸς τεχνουργήματος ἀπαραίτητόν ἐστι τὸ καταστῆσαι τὸν οὐσιώδη ἢ τοὐλάχιστον σπουδαῖον χαρακτῆρα, ὅσον οἷόν τε ἐξέχοντα καὶ ὁρατόν· πρὸς τοῦτο δ' ὁ τεχνίτης αἴρει τὰ ἐπιπροσθοῦντα κωλύματα, ἐκλέγει, ὅ,τι ἐκδηλοῖ, διορθοῖ δὲ καὶ ἀνασκευάζει ὅ,τι ἀλλοιοῖ ἢ καταστρέφει αὐτόν.

Οὐχὶ δὲ μόνον τὰ ἔργα, ἀλλὰ καὶ οἱ τεχνῖται αὐτοί, ὁ τρόπος τουτέστι δι' οὗ οὗτοι αἰσθάνονται, ἐπινοοῦσι καὶ παράγουσι περιλαμβάνεται ἐν τῷ ἐκτεθέντι ὁρισμῷ τοῦ τεχνουργήματος. Ἀναπόφευκτον παντὸς τεχνίτου προσόν, ὅπερ οὐδεὶς πόνος οὐδὲ μελέτη δύναται ν' ἀναπληρώσῃ, εἶναι ἡ *πρωτότυπος αἴσθησις*, ἧς ἀμοιρῶν οὗτος καθίσταται ἁπλοῦς ἀντιγραφεύς· τουτέστι ἡ ἰσχυρὰ καὶ ἰδιάζουσα ἐντύπωσις ἡ παραγομένη ἐκ τῆς ἀντιλήψεως χαρα-

1 Ταύτης εἰσὶ δύο εἰκόνες ἐν τοῖς μεγάροις Sciarra καὶ Borghese.

κτῆρός τινος. Ἐν ἄλλαις λέξεσι, ὅταν ἄνθρωπός τις γεννᾶται μεγαλοφυής· αἱ ἀντιλήψεις αὐτοῦ, ἢ τοὐλάχιστον ὡρισμένου εἴδους αἱ ἀντιλήψεις, εἰσὶ λεπταὶ καὶ ταχεῖαι· κατανοεῖ οὗτος καὶ διακρίνει φυσικῶς καὶ μετὰ πολλῆς ὀξυδερκείας τὰς λεπτὰς διαφορὰς καὶ τὰς σχέσεις, ὁτὲ μὲν τὸ θρηνῶδες ἢ ἡρωϊκὸν σειρᾶς ἤχων, ὁτὲ δὲ τὸν πλοῦτον ἢ τὴν ἐγκράτειαν δύο συμπληρωτικῶν ἢ συναφῶν τόνων· διὰ ταύτης τῆς δυνάμεως εἰσδύων εἰς τὸ ἐσώτερον τῶν πραγμάτων φαίνεται ὀξυδερκέστερος τῶν ἄλλων ἀνθρώπων· ἡ τοσοῦτον δὲ ζωηρὰ καὶ προσωπικὴ αὕτη συναίσθησις δὲν μένει ἀδρανής· πᾶσα ἡ νοοῦσα καὶ νευρικὴ μηχανὴ δέχεται κατ' ἀντανάκλασιν τὴν αὐτὴν δόνησιν. Ἄκων ὁ ἄνθρωπος ἐκφράζει τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ συναίσθημα· τὸ σῶμα ποιεῖ κίνησίν τινα, τὸ σχῆμα καθίσταται μιμικόν, αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκφράσῃ ἐξωτερικῶς ὅ,τι συνέλαβεν ἐν τῇ διανοίᾳ· ἡ φωνὴ ζητεῖ κάμψεις μιμητικάς, ὁ λόγος εὑρίσκει λέξεις κεχρωματισμένας, ἀπρόοπτα σχήματα, ὕφος ἐσχηματισμένον, πεπλασμένον, ὑπερβολικόν· εἶναι φανερόν, ὅτι ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν ἀρχικὴν ὤθησιν ὁ ἐνεργῶν ἐγκέφαλος ἀνέπλασεν ἐντελῶς καὶ μετεσχημάτισε τὴν συλληφθεῖσαν ἔννοιαν, ὁτὲ μὲν διαφωτίσας καὶ μεγεθύνας αὐτήν, ὁτὲ δὲ περικόψας καὶ ἀπορρίψας τὸ περιττόν· ἐν τῷ τολμηρῷ σκιαγραφήματι, ὡς ἐν τῇ βιαίᾳ γελοιογραφίᾳ, καταφανὴς γίγνεται ἡ τῆς ἀκουσίας ἐντυπώσεως δύναμις, ἣν κέκτηνται αἱ ποιητικαὶ φύσεις. Σπουδάσατε ἐπισταμένως τοὺς μεγάλους τεχνίτας καὶ τοὺς μεγάλους συγγραφεῖς τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος· μελετήσατε τὰ σκιαγραφήματα, τὰ σχέδια, τὰ ἡμερολόγια, τὴν ἀλληλογραφίαν τῶν ἀρχαίων διδασκάλων· θὰ εὕρητε πανταχοῦ τὴν αὐτὴν ἔμφυτον μέθοδον. Ἄς κοσμήσῃ αὐτὴν ὁ θέλων δι' ὡραίων ὀνομάτων, ἂς ὀνομάσῃ ἔμπνευσιν, μεγαλοφυίαν, καλῶς θέλει πράξει καὶ δικαίως· ἀλλ' ἵνα ἀκριβῶς τὸν προσήκοντα ὁρισμὸν διατυπώσῃ, κατ' οὐδένα τρόπον πρέπει ἐν σιγῇ νὰ παρέλθῃ τὴν ζωηρὰν αὐτόματον συναίσθησιν, ἥτις συνάγει πέριξ ἑαυτῆς τὸν ὅμιλον τῶν ἰδεῶν, προσθέτουσα, μεταποιοῦσα, μεταπλάττουσα, μεταμορφοῦσα καὶ μεταχειριζομένη αὐτάς, ἵνα ἐξωτερικῶς ἐκδηλωθῇ.

Συμπληρώσαντες οὕτω τὸν ὁρισμὸν τοῦ τεχνουργήματος, ῥίψωμεν πρὸς στιγμὴν τὸ βλέμμα πρὸς τὰ ὀπίσω, καὶ θεωρήσωμεν τὴν ὁδόν, ἣν διηνύσαμεν. Ἐδυνήθημεν βαθμηδὸν νὰ συλλάβωμεν ἔννοιαν περὶ τῆς τέχνης μᾶλλον ἐπὶ μᾶλλον ὑψηλήν, καὶ ἑπομένως μᾶλλον ἐπὶ μᾶλλον ἀκριβῆ. Ἐνομίσαμεν τὸ πρῶτον, ὅτι τέλος ἔχει τὸ *μιμεῖσθαι τὸ αἰσθητὸν* φαινόμενον. Εἶτα δὲ τὴν ὑλικὴν τῆς διανοητικῆς μελέτης διαχωρίσαντες, εὕρομεν, ὅτι ἀπεικονίζει αὕτη τὰς *σχέσεις τῶν μερῶν* τοῦ αἰσθητοῦ φαινομένου. Τέλος παρατηρήσαντες, ὅτι αἱ σχέσεις δύνανται καὶ πρέπει νὰ μεταβάλλωνται, ἵνα ἀνυψώσωσι τὴν τέχνην εἰς τὸν κολοφῶνα αὐτῆς, ἐθέσαμεν τὸν κανόνα, ὅτι ἡ μελέτη τῶν σχέσεων τῶν μερῶν *σκοπεῖ νὰ καταστήσῃ δεσπόζοντα χαρακτῆρα οὐσιώδη*. Οὐδεὶς τῶν ὁρισμῶν τούτων καταστρέφει τὸν προηγούμενον, ἀλλὰ διορθοῖ καὶ σαφηνίζει αὐτόν, καὶ δυνάμεθα ἅπαντας συνενοῦντες καὶ

ὑποτάσσοντες τοὺς κατωτέρους τοῖς ἀνωτέροις νὰ συγκεφαλαιώσωμεν ὡς ἑξῆς ἅπασαν ἡμῶν τὴν ἐργασίαν. «Τὸ τεχνούργημα τέλος ἔχει τὴν καθαρωτέραν καὶ πληρεστέραν οὐσιώδους ἢ ἐξέχοντος φυσικοῦ χαρακτῆρος, καὶ »κατ' ἀκολουθίαν ἰδέας σπουδαίας, ἐκδήλωσιν· πρὸς ἐπίτευξιν δὲ τούτου, »ποιεῖται χρῆσιν συνόλων μερῶν συνδεδεμένων, ὧν τροποποιεῖ συστηματικῶς »τὰς σχέσεις. Ἐν ταῖς τρισὶ μιμητικαῖς τέχναις, τῇ γλυπτικῇ, γραφικῇ καὶ »ποιήσει, τοῖς συνόλοις τούτοις ἀντιστοιχοῦσιν ἀντικείμενα πραγματικά».

ΣΤ'

Τούτου τεθέντος, πρόδηλόν ἐστι, ὅτι τὸ πρῶτον μέρος τοῦ ἀνωτέρω ὁρισμοῦ εἶναι οὐσιῶδες, τὸ δὲ δεύτερον ἐπουσιῶδες. Ἐν πάσῃ τέχνῃ ἀπαιτεῖται μὲν ὅλον τι μερῶν συνδεδεμένων, ἅτινα ὁ τεχνίτης τροποποιεῖ πρὸς ἐκδήλωσιν ὡρισμένου χαρακτῆρος· ἀλλ' οὐδόλως ἐν πάσῃ τέχνῃ ἀπαιτεῖται καὶ ἡ συνύπαρξις πραγματικῶν ἀντικειμένων. Ἐὰν ἀπαντῶσιν ἄρα σύνολα μερῶν συνδεδεμένων, μὴ ἀπομιμηθέντα πραγματικὰ ἀντικείμενα, ἀναγκαίως ὑπάρχουσι καὶ τέχναι μὴ ἔχουσαι ἀφετηρίαν τὴν μίμησιν. Τοιαῦται εἰσὶν ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἡ μουσική. Τῳόντι, παρεκτὸς τῶν σχέσεων, τῶν ἀναλογιῶν, τῶν ὀργανικῶν καὶ ἠθικῶν ἐξαρτήσεων, ἃς ἀντιγράφουσιν αἱ τρεῖς μιμητικαὶ τέχναι, εἰσὶ καὶ μαθηματικαὶ σχέσεις, ἃς συνιστῶσιν αἱ δύο ἄλλαι, αἱ μὴ μιμητικαί.

Θεωρήσωμεν πρῶτον τὰς διὰ τῆς ὁράσεως καταληπτὰς μαθηματικὰς σχέσεις.—Τὰ τῷ ὀφθαλμῷ προσπίπτοντα μεγέθη, δύνανται νὰ σχηματίζωσι πρὸς ἄλληλα σύνολα μερῶν συνδεομένων διὰ νόμων μαθηματικῶν. Διότι πρῶτον μὲν τμῆμά τι ξύλου ἢ λίθου δύναται νὰ ἔχῃ σχῆμα γεωμετρικόν, κυβικόν, κωνικόν, κυλινδρικὸν ἢ σφαιρικόν, ὅπερ συνίστησι κανονικὰς ἀποστάσεως σχέσεις μεταξὺ τῶν διαφόρων τῆς περιφερείας αὐτοῦ σημείων.— Προσέτι δὲ αἱ διαστάσεις αὐτοῦ δύνανται νὰ ὦσι ποσότητες συνδεδεμέναι πρὸς ἀλλήλας κατ' ἀναλογίας ἁπλᾶς, ὧν ὁ ὀφθαλμὸς εὐκόλως ἀντιλαμβάνεται· τὸ δὲ ὕψος δίς, τρίς, τετράκις μεῖζον τοῦ πάχους ἢ τοῦ πλάτους, ὅπερ ἀποτελεῖ δεύτερον εἱρμὸν σχέσεων μαθηματικῶν.— Τέλος πολλὰ τῶν τμημάτων τοῦ λίθου ἢ τοῦ ξύλου δύνανται νὰ ὦσι τεθειμένα τὰ μὲν ἐπὶ τὰ δέ, ἢ τὰ μὲν παρὰ τά, δὲ κατὰ συμμέτρους ἀποστάσεις καὶ γωνίας δι' ἐξαρτήσεων μαθηματικῶν συνδεδεμένας. — Ἐπὶ τοιούτου συνόλου μερῶν ἀλληλενδέτων, θεμελιοῦται ἡ ἀρχιτεκτονική. Ὁ ἀρχιτέκτων συλλαβὼν τὸν δεῖνα ἢ δεῖνα ἐπικρατοῦντα χαρακτῆρα, τὴν γαλήνην, τὴν ἁπλότητα, τὴν ἰσχύν, τὴν κομψότητα, ὡς πάλαι ποτὲ ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν Ῥώμῃ, ἢ τὸ παράδοξον, τὴν ποικιλίαν, τὸ ἄπειρον, τὴν φαντασίαν, ὡς ἐν τοῖς γοτθικοῖς χρόνοις, δύναται νὰ ἐκλέξῃ καὶ συνενώσῃ τὰς σχέσεις, τὰς ἀναλογίας, τὰς διαστάσεις, τὰ σχήματα, τὰς θέσεις, συνελόντι δ' εἰπεῖν τὰς σχέσεις τῶν ὑλῶν

τουτέστι μεγεθῶν τινων ὁρατῶν κατὰ τρόπον ἐκδηλοῦντα τὸν χαρακτῆρα, ὃν προτίθεται νὰ εἰκονίσῃ.

Τούτοις παράκεινται τὰ προσπίπτοντα τῇ ἀκοῇ μεγέθη, τουτέστιν αἱ ταχύτητες τῶν δονήσεων τοῦ ἤχου· καὶ αἱ δονήσεις αὗται, οὖσαι μεγέθη, δύνανται νὰ σχηματίζωσιν ἐπίσης σύνολα μερῶν διὰ νόμων μαθηματικῶν συνδεομένων. Ἐν πρώτοις, ὁ μουσικὸς ἦχος ἀποτελεῖται ἐκ δονήσεων συνεχῶν ἴσης ταχύτητος. Αὕτη δὲ ἡ ἰσότης ἐγκαθίστησι μεταξὺ αὐτῶν σχέσιν μαθηματικήν. — Εἶτα δὲ δύο ἤχων δοθέντων, ὁ δεύτερος δύναται ν' ἀποτελῆται ἐκ δονήσεων δίς, τρὶς τετράκις ταχυτέρων. Οἱ δύο ἦχοι ἔχουσιν ἄρα πρὸς ἀλλήλους σχέσιν μαθηματικήν, ἣν οἱ μουσικοὶ δεικνύουσι, σημειοῦντες αὐτοὺς ἐν ὡρισμένῃ ἀπ' ἀλλήλων ἀποστάσει. Ἑπομένως, ἄν, ἀντὶ δύο, λάβῃ τις πολλοὺς ἐξ ἴσου ἀλλήλων ἀπέχοντας ἤχους, θέλει σχηματίσει κλίμακα (la gamme)· οὕτω δὲ πάντες οἱ ἦχοι εἰσὶ πρὸς ἀλλήλους συνδεδεμένοι, καθ' ἣν ἐν τῇ κλίμακι τάσσονται θέσιν. Δύνασθε δὲ τὰς αὐτὰς νὰ συνάψητε σχέσεις μεταξὺ διαδοχικῶν ἢ ταὐτοχρόνων ἤχων. Τὸ πρῶτον τῶν σχέσεων τούτων εἶδος συνίστησι τὴν μελῳδίαν, τὸ δὲ δεύτερον τὴν ἁρμονίαν. Οὕτω δὲ ἡ μουσικὴ κατὰ τὰ δύο οὐσιώδη αὐτῆς μέρη θεμελιοῦται, ὡς ἡ ἀρχιτεκτονική, ἐπὶ σχέσεων μαθηματικῶν, ἃς ὁ καλλιτέχνης δύναται νὰ συνενώσῃ καὶ τροποποιήσῃ.

Ἀλλ' ἡ μουσικὴ ἔχει καὶ δεύτερον στοιχεῖον μεταδίδον αὐτῇ ἀρετὴν ἰδιάζουσαν καὶ ἔκτασιν μεγίστην. Πρὸς ταῖς μαθηματικαῖς ἰδιότησιν, ὁ ἦχος ἀνάλογος ὢν τῇ κραυγῇ ἐκφράζει ἀπ' εὐθείας μετ' ἀκριβείας, λεπτότητος καὶ δυνάμεως ἀπαραμίλλου, τὴν ὀδύνην, τὴν χαράν, τὴν ὀργήν, τὴν ἀγανάκτησιν, πᾶσαν ταραχὴν καὶ συγκίνησιν τοῦ ζῶντος καὶ αἰσθανομένου ὄντος μέχρι τῶν μᾶλλον ἀνεπαισθήτων διαφορῶν καὶ τῶν μυχιαιτάτων τῆς καρδίας μυστηρίων. Ὑπὸ ταύτην τὴν ἔποψιν εἶναι ὅμοιος τῇ ποιητικῇ ἀπαγγελίᾳ, καὶ παρέχει ὁλόκληρον μουσικήν, τὴν ἐκφραστικὴν μουσικήν, τὴν τοῦ Gluck καὶ τῶν Γερμανῶν, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ψαλλομένην μουσικήν, τὴν τοῦ Ροσσίνη καὶ τῶν Ἰταλῶν. Ἀλλ' οἱανδήποτε ὁ μελοποιὸς ἐκλέξῃ ὄψιν, οὐχ ἧττον ἀμφότερα συνυπάρχουσι τὰ μέρη, τῶν ἤχων ἀείποτε ἀποτελούντων σύνολα μερῶν διά τε τῶν μαθηματικῶν σχέσεων καὶ τῆς πρὸς τὰ πάθη καὶ τὰς διαφόρους ἐσωτερικὰς καταστάσεις τοῦ ἠθικοῦ ὄντος ἀναφορᾶς συνδεομένων. Ὥστε ὁ χαρακτῆρά τινα σπουδαῖον καὶ ἐξέχοντα τῶν πραγμάτων συλλαβὼν μουσικός, τὴν λύπην ἢ τὴν χαράν, τὸν τρυφερὸν ἔρωτα, ἢ τὴν παράφορον ὀργήν, τὴν δεῖνα ἰδέαν ἢ τὸ δεῖνα αἴσθημα, δύναται νὰ ἐκλέξῃ καὶ συνενώσῃ κατὰ τὸ δοκοῦν τὰς προσφορωτέρας πρὸς ἐκδήλωσιν τοῦ χαρακτῆρος μαθηματικὰς καὶ ἠθικὰς σχέσεις.

Οὕτω πᾶσαι αἱ τέχναι ἐν τῷ αὐτῷ περιλαμβάνονται ὁρισμῷ· ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ καὶ τῇ μουσικῇ, ὡς ἐν τῇ γλυπτικῇ, τῇ γραφικῇ καὶ τῇ ποιήσει, πᾶν ἔργον τέλος ἔχει οὐσιώδους τινὸς χαρακτῆρος τὴν ἐκδήλωσιν· πρὸς

τοῦτο δὲ μεταχειρίζεται σύνολον ἐκ μερῶν συνδεδεμένων, ὧν τὰς σχέσεις συνενοῖ ἢ τροποποιεῖ ὁ τεχνίτης.

Ζ'

Γιγνώσκοντες νῦν τὴν φύσιν τῆς τέχνης, δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν τὴν σπουδαιότητα αὐτῆς. Πρότερον ἁπλῶς ᾐσθανόμεθα αὐτὴν ἐξ αὐτομάτου ῥοπῆς καὶ οὐχὶ ἐκ λογισμοῦ· περὶ πολλοῦ ἐποιούμεθα αὐτήν, ἀλλὰ δὲν ἐδυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν καὶ τὸν λόγον τοῦ τοιούτου ἡμῶν σεβασμοῦ. Νῦν ἐσμὲν ἱκανοὶ νὰ δικαιολογήσωμεν τὸν ἡμέτερον θαυμασμὸν καὶ καταδείξωμεν τὴν θέσιν τῆς τέχνης ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ζωῇ. Ἐν πολλοῖς ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζῷον ἀμυνόμενον κατὰ τῆς φύσεως ἢ κατὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Ἀναγκάζεται νὰ ἑτοιμάζῃ τὴν τροφὴν αὐτοῦ, τὴν ἐνδυμασίαν, τὴν οἴκησιν, νὰ προφυλάσσηται κατὰ τοῦ χειμῶνος, τοῦ λιμοῦ καὶ τῶν νόσων. Πρὸς τοῦτο καλλιεργεῖ, ναυτίλλεται, ἐξασκεῖ διάφορα εἴδη βιομηχανίας καὶ ἐμπορίου. — Ἔτι δὲ ὀφείλει νὰ διαιωνίσῃ τὸ γένος αὐτοῦ καὶ ἀποκρούσῃ τὴν βίαν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Πρὸς τοῦτο σχηματίζει οἰκογενείας καὶ κράτη, ἐγκαθιδρύει ἄρχοντας, ὑπαλλήλους, πολιτεύματα, νόμους καὶ στρατούς. Μετὰ τηλικούτους μόχθους καὶ ἐφευρέσεις δὲν ἐξέρχεται τοῦ πρώτου αὐτοῦ κύκλου· εἶναι ἔτι ζῷον, πλείονα μὲν ἐφόδια ἔχον καὶ κάλλιον ἀμυνόμενον τῶν ἄλλων, ἀλλὰ μήπω σκεπτόμενον περὶ ἄλλου τινὸς ἢ μόνον περὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ὁμοίων. Αἴφνης ἀνώτερος βίος διαγελᾷ πρὸ αὐτοῦ, ὁ τῆς θεωρίας, δι' ἧς ἐξετάζει τὰς διαρκεῖς καὶ γενετείρας αἰτίας, ἐξ ὧν ἡ ἑαυτοῦ καὶ ἡ τῶν ὁμοίων αὐτῷ ὕπαρξις ἐξήρτηται, τοὺς δεσπόζοντας καὶ οὐσιώδεις χαρακτῆρας, οἵτινες διέπουσι πᾶν σύνολον καὶ ἐπιθέτουσι τὴν σφραγῖδα αὐτῶν ἐν ταῖς ἐλαχίσταις λεπτομερείαις. Πρὸς ἐπίτευξιν τούτου, ἔχει δύο μέσα· πρῶτον μὲν τὴν ἐπιστήμην, δι' ἧς διαστέλλων τὰς αἰτίας καὶ τοὺς θεμελιώδεις τούτους νόμους, ἐκφράζει αὐτοὺς δι' ἀκριβῶν τύπων καὶ ἀφῃρημένων ὅρων· δεύτερον δὲ τὴν τέχνην, δι' ἧς ἐκδηλοῖ τὰς αἰτίας καὶ τοὺς θεμελιώδεις τούτους νόμους οὐχὶ πλέον δι' ἀγόνων ὁρισμῶν, ἀπροσίτων τοῖς πολλοῖς καὶ καταληπτῶν μόνον ὑπό τινων εἰδικῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ κατὰ τρόπον αἰσθητόν, ἀναφερόμενον οὐ μόνον εἰς τὸ λογικόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς αἰσθήσεις καὶ τὴν καρδίαν τοῦ κοινοτάτου ἀνθρώπου. Ἡ τέχνη ἔχει τοῦτο τὸ ἴδιον, ὅτι εἶναι συνάμα ὑψηλὴ καὶ τοῖς πᾶσι προσιτή· ὅτι ἐκδηλοῖ ὅ,τι μέγα καὶ ἐκδηλοῖ αὐτὸ τοῖς πᾶσι.

(Ἕπεται τὸ τέλος).

Α. Α.

Ο ΘΙΕΡΣΟΣ ΩΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΟΣ [1]

Διατελοῦμεν ἐν ἐποχῇ προφανοῦς συγχύσεως παντὸς ἠθικοῦ ὅρου. Καυχώμεθα ὅτι ζῶμεν καὶ διανοούμεθα ἐν χρόνοις ὑψίστης ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς ἐλευθερίας καὶ αὐτοσυνειδησίας, τείνομεν βλέμμα περιφρονήσεως ἐπὶ τοῦ ἀπελθόντος ἡμῶν βίου, ὑφιστάμενοι τὴν ἐπίδρασιν ἀκράτου ἐγωϊσμοῦ καὶ ἀπὸ ἀπόψεως καθαρῶς ἐσφαλμένης καταμετροῦντες καὶ κρίνοντες τὰς καθολικὰς προόδους, ἃς κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους χρόνους διεπράξατο ἡ ἀνθρωπότης. Ἀληθῶς· τὸ πνεῦμα σήμερον εἴπερ ποτε ἐκυριάρχησεν ἐπὶ τῆς φύσεως· τολμηρὸν καὶ ἀκαταγώνιστον ὑπερέβαλε τεράστια προσκόμματα, ἀπεκάλυψε καὶ ἔλυσεν ἄπειρα μυστήρια καὶ προβλήματα τοῦ φυσικοῦ κόσμου, ἤρθη εἰς σημεῖον, εἰς ὃ οὐδέποτε ἄλλοτε κατώρθωσε ν' ἀνέλθῃ, εἰς τὴν αὐτοσυνειδησίαν ἐκείνην τῆς σημαντικότητος αὐτοῦ ἐν τῷ βίῳ, καὶ ἐν τούτοις, ἂν ὑπὸ τὰς ἐπόψεις ταύτας μεγάλα ἐδημιούργησεν ὁ ἄνθρωπος ὡς πνευματικὸν ὄν, ὡς ἠθικὸν ὂν ἐν τῇ κοινωνίᾳ οὐδὲ βῆμα προέβη περαιτέρω. Ἡ ἐπιστήμη, εἰς ἣν ὀφείλονται πάντα ταῦτα, εἶναι δι' αὐτὸν σήμερον οὐχὶ εὐγενὲς ἰδεῶδες, μέσον καὶ τέλος ἅμα πρὸς ἐπίτευξιν ὑψηλοτέρων πόθων, ἀλλ' ἁπλοῦν βιοποριστικὸν μέσον χάριν ὑλικῶν ἀναγκῶν καὶ τάσεων, ἐπιτήδευμα μόνον τοῦ καθημέραν βίου· καὶ ἴσως ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἡ ἀρχαία σοφιστικὴ τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Ῥώμης ἢ τῆς Ἀλεξανδρείας μετὰ τῶν ταχυδακτυλουργικῶν αὐτῆς ἱεροφαντῶν δύναται νὰ καυχηθῇ ἐπὶ μείζονι ἠθικῇ καὶ σεμνότητι. Ὅταν ἐν τῇ μεθόδῳ τοῦ σκέπτεσθαι ἐπικρατεῖ μετὰ τοσαύτης ἀσυνειδησίας ὁ προσωπικὸς ὑπολογισμὸς καὶ τὸ συμφέρον, ἔννοιαι μετὰ χαρακτηριστικῆς ἀφελείας διατυπωθεῖσαι ἄλλοτε ἐν τοῖς σοφιστικοῖς ἐκείνοις ἀξιώμασι: *χρημάτων πάντων μέτρον ἄνθρωπος*, *τὸν ἥττονα λόγον κρείττω ποιεῖν*, εὐνόητον εἰς ποίας συνεπείας δύναται νὰ φθάσῃ τοιαύτη σκέψις, ἀδιαφοροῦσα περὶ τῆς αὐστηρᾶς ἀληθείας, λαμβάνουσα τὰ πράγματα ὅπως εὑρίσκει αὐτά, ἀνεχομένη καὶ δικαιολογοῦσα τὸ γεγονός, ἀποφαινομένη περὶ τοῦ βίου ὅπως ὑπάρχει, οὐχὶ δὲ ὅπως πρέπει νὰ ὑπάρχῃ. Ἐντεῦθεν τὸ ἠθικὸν μεγαλεῖον τῆς ἀνθρωπίνης ἀτομικότητος ἀπόλλυσι τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ σημασίαν, ἐκμηδενιζόμενον ἐν τῇ καθολικῇ ἀδιαφορίᾳ καὶ ἀπογοητεύσει, ἥτις κατέλαβε τὰ πνεύματα· οὐδὲν ἰδεῶδες ζωοποιεῖ ἐξεχούσας τινάς, προνομιούχους φύσεις. Ὅ,τι φονεύει τὸ ἠθικὸν σθένος, ὅ,τι παραλύει τὴν πνευματικὴν ἀνάτασιν τῆς συγχρόνου κοινωνίας εἶναι ἡ ἔλλειψις ἰδιορρυθμίας, πεποιθήσεως εἰς ἑαυτήν, ἀτομικότητος. Εὐφυέστατα εἶπεν ὁ

1 Τὸ παρὸν τεμάχιον ἀποτελεῖ κεφάλαιον ἀνεκδότου συγγραφῆς: Θιέρσος, ἠθικοπολιτικαὶ σελίδες ἐκ τῆς νεωτέρας ἱστορίας, ἥτις δημοσιευθήσεται ἴσως βραδύτερον ἐν ἰδίῳ βιβλίῳ.

Mill: *Ἀτομικότης καὶ πρόοδος εἶναι ἔννοιαι ταὐτοσήμαντοι.* Ἄνευ ἰδιοτυπίας, ἥτις εἶναι τὸ παραγόμενον τῆς ἀτομικότητος, ὁ βίος καὶ τῶν κοινωνιῶν καὶ τῶν ἀτόμων εἶναι πεζός, ἀσήμαντος. Ἡ ἠθικὴ πρωτοβουλία, ἥτις εἶναι ὁ σπουδαιότατος μοχλός, ὁ δίδων τὴν ὤθησιν εἰς πᾶσαν γενναίαν πρᾶξιν, ἐκλείπει, τυραννία δὲ σιωπηλή, ἀφανής, συνεπῶς τοσούτῳ μᾶλλον ἐπικίνδυνος, ἐγείρεται, ἀπειλοῦσα νὰ φονεύσῃ πάντα σπινθῆρα ἠθικῆς καὶ ἀτομικῆς ἐλευθερίας, θερμαίνοντα εἰσέτι ἐν τῇ σιγῇ εὐγενές τι ὑπέροχον πνεῦμα.

Ἐντεῦθεν ἡ πτῶσις τῶν ἠθικῶν καὶ τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν, ἥτις ἐπῆλθε κατὰ τὰς τελευταίας ταύτας δεκαετηρίδας, διότι, ἂς μοι ἐπιτραπῇ ἡ φράσις, ἅπασαι διαπνέονται ὑφ' ἑνὸς σοφιστικοῦ χαρακτῆρος. Ὑπάρχουσι σήμερον πολλὰ μέτρια πνεύματα, ἀλλ' οὐδὲν ἀνώτερον, διότι πᾶν ὅ,τι ἀναπτύσσεται καὶ προάγεται ὑπὸ τὴν πνοὴν τῆς ἐλευθέρας ἀτομικότητος, αἱ ἐπιστῆμαι, αἱ τέχναι, οἱονεὶ κοπεῖσαι τὰς πτέρυγας, χαμαιπετοῦσιν, ἀνίκανοι νὰ πτερυγίσωσιν ἐπάνω, εἰς τὸν ἄπειρον αἰθέρα, εἰς τὰς εὐρείας σφαίρας τοῦ ἀπολύτου, νὰ ἀντλήσωσιν ἀπὸ τῆς ἀθανάτου αὐτοῦ κρήνης τὰ νάματα τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ καλοῦ, ὅπως καταρδεύσωσι δι' αὐτῶν τὴν ἀνθρωπότητα. Ὅπου παύει ἡ ἀλήθεια, ἐκεῖ ἄρχεται ἡ ἀπάτη, ἡ πτῶσις, ἐντεῦθεν ἅπαντα τὰ προϊόντα τῶν τελευταίων τούτων χρόνων φέρουσι τὴν σφραγῖδα τοῦ ψεύδους, τῆς σοφιστείας, τῆς παρακμῆς· ἡ ἀληθὴς ἀξία παραγνωρίζεται ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ὅπου καὶ ἂν στρέψῃ τις τὸ ὄμμα, θέλει ἴδει τὸ παράδοξον θέαμα τῆς ἀποθεώσεως καὶ τῆς λατρείας εἰδώλων ἀψύχων, ἐνώπιον τῶν ὁποίων τὰ ἰνδικὰ ἢ τὰ αἰγυπτιακὰ ξόανα ἔχουσιν ἀληθεστέραν ζωὴν καὶ προσωπικότητα. Δὲν εἶναι ὁ κατάλληλος ὧδε τόπος, ὅπως ἀκριβέστερον ἐξετάσω καὶ λεπτομερέστερον καταδείξω τὰς ἀφορμὰς καὶ τὰς συνεπείας τῆς ἀπογοητεύσεως, τῆς ἀρχούσης ἐν τῇ συγχρόνῳ ἠθικῇ ἐνεργείᾳ τῆς ἀνθρωπότητος, τῆς ἐλλείψεως πάσης ἐλευθέρας ζωῆς ἐν τῷ βίῳ, τῆς ἐξαχρειώσεως παντὸς ἰδεώδους ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Μελετῶν συγκεκριμμένα ἀντικείμενα καὶ θέματα, ἄμεσον ἔχοντα σχέσιν πρὸς τὴν πνευματικὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀνάπτυξιν ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἐποχῇ, ὑπαινίσσομαι ἀμυδρῶς μόνον τὴν ἀρχὴν καὶ τὰς ἀφορμάς, ἀφ' ὧν ἀποῤῥέουσι καὶ μεθ' ὧν στενῶς συγγενεύουσι τὰ ἀντικείμενα, περὶ ὧν ὧδε ὁ λόγος.

Τὸ πνεῦμα τῆς σοφιστείας, τῆς ὀλιγωρίας πρὸς τὴν ἀλήθειαν, τὸ διαπνέον ὅλον τὸν σύγχρονον κοινωνικὸν βίον, ἐπέδρασε κατ' ἐξοχὴν ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης. Ἐὰν ἡ ἱστορία ἦναι, ὡς τὴν ἀπεκάλει ὁ Schiller, τὸ *παγκόσμιον δικαστήριον*, ἡ ὑψίστη ἔκφρασις ἐλευθέρας καὶ ἀνεξαρτήτου ἀπόψεως καὶ ἐκτιμήσεως τοῦ ἀπελθόντος βίου τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ ἀδέκαστος θέμις, πρὸ τοῦ κριτηρίου τῆς ὁποίας ὀφείλουσι νὰ ὑποτάσσωνται πάντα τὰ προσωπικὰ αἰσθήματα καὶ πάθη, δι' ὧν ταράσσεται ὁ ἐν ἁρμονίᾳ βίος τῆς κοινωνίας, ὑπερτάτη δὲ ἀμεροληψία καὶ ἀντικειμενικότης νὰ χαρακτηρίζῃ πᾶσαν αὐτῆς σκέψιν καὶ κρίσιν, τοὐναντίον ἡ ἱστορία κατέστη

κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἡ κλίνη τοῦ Προκρούστου, ἐφ' ἧς ζητεῖται; ὅπως αἱ ἰδέαι, τὰ γεγονότα λάβωσι τὸν προσωπικὸν τύπον τῶν ἰδεῶν, τῶν κρίσεων, οἷαι ἐνυπάρχουσιν ἐν τῇ κεφαλῇ τοῦ ἱστοριογράφου, κατὰ τὰ συμφέροντα καὶ τὰς τάσεις, ἃς οὗτος ἐπιδιώκει. Ἐντεῦθεν ἡ διαφθορὰ τῆς ἱστορίας, ἥτις κατέστη ὄργανον ἐφημέρων παθῶν καὶ συμφερόντων τῶν διαφόρων φατριῶν, ἄπιστος, ἐστερημένη πάσης *μνήμης*, εἰ καὶ οἱ ἀρχαῖοι φιλοσοφικώτατα παρέδιδον τὴν Κλειώ, τὴν μοῦσαν τῆς ἱστορίας, ὡς τὴν πρεσβυτάτην τῶν θυγατέρων τῆς Μνημοσύνης.

Ἀναμφιβόλως ἡ διαφθορὰ αὕτη, ἡ παραποίησις ἐν τῇ ἱστορίᾳ δὲν χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς χθές, οὔτε εἶναι τῶν καθ' ἡμᾶς μόνον χρόνων προνόμιον. Ἤδη ὁ Μοντέσκιος πρὸ δύο αἰώνων ἐν τῷ βιβλίῳ του περὶ τοῦ *Πνεύματος τῶν Νόμων* διετύπου οὑτωσὶ τὴν εἰκόνα ταύτην τῶν παραποιητῶν τῆς ἱστορίας: «Ἐν ταῖς κατ' ἐξοχὴν ἀπολύτοις μοναρχίαις, λέγει ὁ βαθὺς οὗτος παρατηρητὴς τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, οἱ ἱστορικοὶ προδίδουσι τὴν ἀλήθειαν, διότι δὲν δύνανται νὰ εἴπωσιν αὐτὴν ἐλευθέρως. Ἐν δὲ ταῖς κατ' ἐξοχὴν ἐλευθέραις πολιτείαις προδίδουσι τὴν ἀλήθειαν,ἕνεκα αὐτῆς αὐτῶν τῆς ἐλευθερίας, ἥτις, ἀφορμὴ ὑπάρχουσα διηνεκῶν διαιρέσεων, καθίστησι τοὺς ἱστορικοὺς δούλους τῶν προλήψεων τῆς φατρίας, ὅπως καὶ ἑνὸς δεσπότου».

Βεβαίως οἱ δισχυρισμοὶ οὗτοι τοῦ ἐπιφανοῦς πολιτειολόγου δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὀρθοὶ καθ' ὁλοκληρίαν· ὁ Μοντέσκιος ἔγραφε ταῦτα, ἀφορμὴν λαμβάνων ἐκ τῆς μετὰ τὴν μεγάλην ἀγγλικὴν ἐπανάστασιν ἠθικῆς καταστάσεως τῆς ἀγγλικῆς ἱστοριογραφίας, ὁπότε Οὐΐγοι καὶ Τόρεις ἐν τῇ τότε πολιτικῇ πάλῃ παρεποίουν χάριν τῶν πολιτικῶν αὐτῶν συμφερόντων τὴν ἱστορίαν,[1] καὶ ὅμως τοιαύτη δικαιολογία καὶ ἐξήγησις τῆς διαστροφῆς τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης δὲν εἶναι ἀποχρῶσα. Ἐν ἐποχαῖς κοινωνικῆς πάλης καὶ ἐμφυλίων ἐρίδων ἤκμασαν ὡσαύτως καὶ πρωτηγωνίστησαν οἱ πλεῖστοι τῶν ἱστοριογράφων τῆς ἑλληνικῆς καὶ ῥωμαϊκῆς ἀρχαιότητος, καὶ ἐν τούτοις ὁποία ἀμεροληψία, ὁποία καθολικὴ ἀντικειμενικότης εἰς τὰ ἱστορικὰ αὐτῶν ἔργα! καὶ ὁ λόγος διότι οἱ ἀρχαῖοι εἶχον θεοποιήσει τὴν Μοῦσαν τῆς ἱστορίας, ἐν τῇ λατρείᾳ αὐτῆς ἐσκόπουν τὴν αἰωνίαν ἀποθέωσιν τοῦ ἀπελθόντος βίου, ἦτο δὲ ἄντικρυς ἱεροσυλία ἡ δι' αὐτῆς ἐπιδίωξις προσωπικῶν συμφερόντων, ἢ ἡ κοινωνικῶν παθῶν ἐκδίκησις. Μετὰ πόσης ἀληθείας διηγεῖται τὰ συμβάντα τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ὁ Θουκυδίδης, πρωταγωνιστήσας ἐν τῇ κρισίμῳ ἐκείνῃ περιόδῳ τοῦ ἑλληνικοῦ βίου! λαβὼν τὸν κάλαμον ἀνὰ χεῖρας, δὲν σκοπεῖ νὰ ὑπηρετήσῃ ἐφήμερα πάθη, ἀλλὰ νὰ τεθῇ εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς ἀδεκάστου μούσης, καταλείπων τοῖς ἐπιγενεστέροις *κτῆμά τε ἐς ἀεὶ μᾶλλον ἢ ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρῆμα*. Οὕτως ὁ Σαλλούστιος, ὁ Ῥωμαῖος Θουκυδίδης, ἐν τῷ προλόγῳ τῆς ἱστορίας του διηγεῖται, πῶς κορεσθεὶς ἀπὸ τῶν παθῶν καὶ τῆς πάλης τῆς ἐποχῆς του, εἰς ἣν καὶ αὐτός, νέος φιλόδο-

1 Lerminier, de la Littérature révolutionnaire.

ξος, ἐπί τινα χρόνον εἶχε ῥιφθῆ καὶ ἀγωνισθῇ, ἀποσύρεται καὶ ἀποφασίζει νὰ γράψῃ τὴν ἱστορίαν τῶν χρόνων ἐκείνων, *ἐλεύθερος παντὸς φατριαστικοῦ πνεύματος*. Ἐν τούτῳ τῷ σημείῳ ἀληθῶς ἔγκειται ἡ ἀξία καὶ ἡ σπουδαιότης τοῦ ἱστορικοῦ συγγραφέως: νὰ καταστῇ ὑπέρτερος τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν παθῶν τῆς ἐποχῆς, ἣν ἀπεικονίζει, δικαστὴς αὐτῆς, οὐχὶ δὲ μεροληπτῶν συνήγορος ἢ κατήγορος καὶ νὰ διηγηθῇ ἐλευθέρως καὶ ἀνεξαρτήτως πάσης ξένης ἐπιδράσεως ὅ,τι συνέβη, ὡς περὶ ἑαυτοῦ ἔλεγε μετ' ἀφελείας, ἀρχόμενος τοῦ ἱστορικοῦ σταδίου του ὁ πολὺς ἱστορικὸς Leopold von Ranke: θέλω εἴπει μόνον πῶς πράγματι ταῦτα ἔλαβον χώραν· (ich will bloss sagen, wie es eigentlich gewesen sei).

Βεβαίως ταῦτα ἀπαιτῶν παρὰ τῆς ἱστορικῆς μούσης, δὲν ἐννοῶ ν' ἀπαιτήσω παρ' αὐτῆς τὰ ἀδύνατα· ἔχουσι καὶ οἱ θεοὶ τὰς ἀδυναμίας των, πολλῷ μᾶλλον αἱ θεότητες. . . . Ὁ ἱστορικός, ὅσῳ καὶ ἂν ὑποτεθῇ μέγας καὶ ἀνεξάρτητος, δὲν δύναται νὰ ἦναι πνεῦμα μόνον, ἐστερημένος σαρκὸς καὶ αἵματος, ὑπέρτερος τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου, ξένος τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν καὶ συμφερόντων· ἕκαστος ἄνθρωπος φέρει μεθ' ἑαυτοῦ τελείαν τὴν ὑποκειμενικότητά του, γεννᾶται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον συντηρητικὸς ἢ φιλελεύθερος, πλατωνικὸς ἢ ἀριστοτελικός, ὀρθόδοξος ἢ ἐλευθερόβουλος· κέκτηται ἐνδομύχους πεποιθήσεις θρησκευτικὰς ἢ πολιτικάς, ἔχει ποικίλας τάσεις καὶ ἰδεώδη ἐν τῷ πνευματικῷ αὐτοῦ βίῳ· τούτου ἕνεκα ἐκ τῶν ἐλλείψεων τούτων ἀπορρέει ἡ ἀληθὴς ἀξία τοῦ ἱστορικοῦ συγγραφέως, ὑπερτέρου αὐτῶν καθισταμένου: Νὰ καταστείλῃ ὅσον ἔνεστι πᾶσαν φωνὴν τῆς ἐσωτερικῆς αὐτοῦ συνειδήσεως, δυναμένης νὰ παραπλανήσῃ αὐτὸν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν προσωπικῶν συμπαθειῶν καὶ ἀντιπαθειῶν, ν' ἀνέλθῃ ὑπεράνω τῶν προλήψεων τῆς ἐποχῆς του, διηγούμενος καὶ κρίνων ὅ,τι γινώσκει καὶ ἀντιλαμβάνεται, ἔχων ὑπ' ὄψιν ἀείποτε τὸ τοῦ Τακίτου sine ira et studio· ἀληθὴς δὲ ἀρχειοφύλαξ τῶν μεγάλων ἰδεῶν, τῶν ἐξόχων ἔργων τῆς ἀνθρωπότητος, ν' ἀποσκάσῃ ταῦτα ἀπὸ τῆς λήθης τοῦ χρόνου, διαιωνίζων ἐν τῷ πανθέῳ τῆς ἱστορίας.

Κατὰ πόσον σέβεται τὰς ἠθικὰς ταύτας ὑποθήκας ἡ νεωτέρα ἱστορία; Ὁπόσα ἀληθοῦς ἱστορικῆς ἐπιστήμης προϊόντα δύναται νὰ ἐπιδείξῃ ἡ σύγχρονος ἱστοριογραφία; Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἅπαντα τὰ ἱστορικὰ ἔργα τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ἀνήκουσιν εἰς κοινωνικὰς ἢ πολιτικὰς μερίδας· ἐν ἅπασι τούτοις διορῶμεν τὴν ἠθικὴν προσωπικότητα, τὴν ὑποκειμενικότητα τοῦ συγγραφέως, τὰς τάσεις τῆς φατρίας ὑπὲρ ἧς γράφει, κατ' ἐλάχιστον δὲ τὴν εἰκόνα τῆς ἐποχῆς, ἣν ἀξιοῖ ὅτι ἀπεικονίζει.

Ὑπὸ τῆς νόσου ταύτης τοῦ φατριασμοῦ νοσεῖ ἅπασα ἡ σύγχρονος ἱστοριογραφία, καταστᾶσα ὄργανον τῆς ἀποθεώσεως ἢ τοῦ ἀναθέματος τῶν ἰδεῶν ἢ τῶν τάσεων, τῶν διαιρουσῶν τὴν σύγχρονον εὐρωπαϊκὴν κοινωνίαν· ἀπαν-

ταχοῦ σχεδὸν τῆς Εὐρώπης ἡ ἱστορία οὐδὲν σκοπεῖ ἕτερον ἢ τὴν ἀπολογίαν μιᾶς ἰδέας, ἢ τὴν θρίαμβον μιᾶς τάσεως.

Ἀλλ' ὁ ἀκρωτηριασμὸς οὗτος τῆς ἱστορίας μετ' ἀπιστεύτου τόλμης ἀπὸ πολλῶν ἤδη δεκαετηρίδων τελεῖται ἐν Γαλλίᾳ. Αἱ διάφοροι πολιτικαὶ μερίδες, αἱ ἄρχουσαι τοῦ τόπου τούτου, ἔχουσιν ὡσαύτως τοὺς ἱστορικοὺς αὐτῶν, ὡς ἔχουσι τοὺς πολιτικοὺς ῥήτορας καὶ δημοσιογράφους. Οἱ τοιοῦτοι συγγραφεῖς δὲν διδάσκουσι, δὲν διηγοῦνται, παλαίουσιν, ἐρεθίζουσι τὰ πάθη τῶν φατριῶν, εἶναι κομματικοὶ ἀγορηταὶ μᾶλλον, ἢ ἠθικοὶ διδάσκαλοι τῆς κοινωνίας, καὶ τὸ δεινότατον, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἶναι κόλακες εἴτε τῆς μερίδος, ἐν ὀνόματι τῆς ὁποίας γράφουσιν, εἴτε τοῦ ἔθνους, τὴν ματαιοδοξίαν τοῦ ὁποίου ζητοῦσι νὰ ὑποθάλψωσι καὶ νὰ προαγάγωσι χάριν προσωπικοῦ συμφέροντος. Τίς ἐν τῇ εἰκόνι ταύτῃ δὲν ἀνεγνώρισε ἅπαντα σχεδὸν τὰ ἱστορικὰ ἔργα καὶ τοὺς συγγραφεῖς τῆς νεωτέρας ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἐν Γαλλίᾳ;

Ὡς ἱστορικὸς ὁ Θιέρσος ἀνήκει καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὴν τάξιν τῶν συγγραφέων τούτων. Τὸ τέλος τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ ἔργου ὑπῆρξεν ἡ ἀποθέωσις τοῦ γαλλικοῦ ὀνόματος ἐπὶ ὀλιγωρίᾳ πάσης ἱστορικῆς ἀμεροληψίας, ἐπὶ παραβάσει πάντων τῶν κανόνων, ἐφ' ὧν ὀφείλει νὰ στηρίζηται ἱστορικὸς εὐσυνείδητος καὶ ἀνεξάρτητος, γνωρίζων νὰ σέβηται τὴν σύγχρονον καὶ τὴν μετ' αὐτὸν κοινωνίαν, πρὸς ἣν ἀποτείνεται καὶ ἣν ἀξιοῖ νὰ διδάξῃ. Οὕτως ἡ ἱστορία τῆς γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας οὐδὲν εἰσὶν ἕτερον, ἢ ἡ ἐπὶ ἀδιαφορίᾳ πάσης τῆς ἀνθρωπότητος ἐποποιΐα τοῦ γαλλικοῦ ἔθνους καὶ ἡ ἀποθέωσις τοῦ Ναπολέοντος.

Ὅτε ὁ Θιέρσος ἐν ἔτει 1825 κατήρξατο τοῦ σταδίου του διὰ τῆς δημοσιεύσεως τῆς ἱστορίας τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, δύο κατ' ἐξοχὴν ἰδεώδη διέπνεον τὴν κοινωνίαν ἐκείνην: ἡ μεγάλη ἐπανάστασις καὶ ὁ Ναπολέων· δύο εἰκόνες ἐκυμαίνοντο πρὸ τῆς πολιτικῆς αὐτῆς συνειδήσεως, πρὸ τῶν ἠθικῶν αὐτῆς πόθων: τὸ δρᾶμα τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἡ ἐποποιΐα τῆς αὐτοκρατορίας· εἰκόνες ἔτι μᾶλλον καθιστάμεναι ἰδανικώτεραι καὶ προσφιλέστεραι, καθ' ὅσον δι' αὐτῶν ἐσκοπεῖτο ὁ πόλεμος κατὰ τῆς Παλινορθώσεως, ἥτις προσήγγιζεν ἤδη εἰς τὴν δύσιν τῆς νέας αὐτῆς ἱστορικῆς φάσεως, μισουμένη ὑπὸ τοῦ γαλλικοῦ ἔθνους, οὐ μόνον διότι ἐξεπροσώπει κόσμον μὴ ὑπάρχοντα πλέον, ἀλλὰ καὶ διότι ἐπεβλήθη αὐτῷ διὰ τῆς βίας ὑπὸ τῆς ξενικῆς λόγχης. Καὶ ἡ μὲν ἀποθέωσις τῆς Ἐπαναστάσεως εὐνόητος· μεθ' ὅλας τὰς παραπλανήσεις, ὑπὸ πάντων ἀνωμολογοῦντο αἱ μεγάλαι αὐτῆς πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα ὑπηρεσίαι· αἱ ἀρχαὶ καὶ αἱ ἰδέαι, ἃς προεκήρυξε, καθίσταντο ἤδη τὸ εὐαγγέλιον νέου πολιτικοῦ βίου οὐ μόνον ἐν Γαλλίᾳ ἀλλὰ καὶ ἐν Εὐρώπῃ, ἡ ἀφετηρία νέας περιόδου ἐν τῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀλλ' ἡ Ναπολεοντολατρεία, ἡ ἀποθέωσις αὕτη τῆς ἰσχύος ἀνδρός, ἀνὰ πᾶν βῆμα ὑπομιμνήσκοντος τοὺς δε-

σπότας τῆς Ἀνατολῆς, εἶναι ἓν τῶν λυπηροτάτων ἀλλ' ἅμα καὶ διακριτικωτάτων σημείων τῆς ἠθικῆς καταστάσεως τῆς νεωτέρας κοινωνίας, οὐ μόνον ἐν Γαλλίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Εὐρώπῃ, ἐν ᾗ εἰσέτι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον προσφέρονται αὐτῷ τιμαὶ *ἡμιθέου*.

Τίς ἡ ἀφορμὴ τῆς παραδόξου ταύτης ἀνθρωπολατρείας; Ὁ Ναπολέων ἀναμφιβόλως ἦτο εἷς τῶν μεγίστων στρατηγῶν οὐ μόνον τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ἀλλὰ καὶ καθόλου τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας, ὡς πολιτικὸς δ' ἐξεταζόμενος, δὲν ἐστερεῖτο κυβερνητικοῦ τινος ὀργανωτικοῦ πνεύματος, ἀλλὰ καὶ συγχρόνως ἦτο εἷς τῶν μεγίστων κωμῳδῶν, ὅσοι ποτὲ ἐφενάκισαν τὸ ἀνθρώπινον γένος. Διὰ τῆς ἐπιορκίας καὶ διὰ τοῦ πολιτικοῦ τολμήματος καταλαβὼν τὴν ὑπερτάτην ἐν Γαλλίᾳ ἐξουσίαν καὶ ἀνακαινίσας τὸ διὰ τῆς ἐπαναστάσεως καταστραφὲν ἀρχαῖον καθεστὼς ὑπὸ τύπους δεσποτικωτέρους, ἐν τούτοις ἐγνώριζε νὰ ἐξαπατᾷ τοὺς λαοὺς, ὑποκρινόμενος τὸν ἐκλεκτὸν τῆς θείας προνοίας, τὸν ἀπόστολον τῆς ἐπαναστάσεως, ἧς τὰς ἀρχὰς ἐπηγγέλλετο, ὅτι ἐσκόπει νὰ πραγματοποιήσῃ. Ἐξηπάτα συγχρόνως τὰς δύο τότε μερίδας ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐν Εὐρώπῃ: τὴν μοναρχικὴν μερίδα καὶ τὴν μερίδα τῆς ἐπαναστάσεως· εἰς μὲν τὴν πρώτην ἔλεγεν, ὅτι ἦλθε νὰ ἐγκαταστήσῃ τὴν καταστραφεῖσαν τάξιν, νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν καταδιωχθεῖσαν θρησκείαν, ἐνῷ τὴν δευτέραν ἐβεβαίου, ὅτι ἐσκόπει νὰ ὀργανώσῃ τὴν γαλλικὴν καὶ τὴν εὐρωπαϊκὴν κοινωνίαν ἐπὶ τῶν διὰ τῆς ἐπαναστάσεως ἀναρρηθεισῶν ἀρχῶν τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητος. Οἱ δὲ πολεμικοὶ αὐτοῦ θρίαμβοι, ἡ *τύχη* αὐτοῦ, κατώρθωσαν νὰ περιβάλωσιν αὐτὸν διὰ τῆς αἴγλης ἑνὸς *ἀπεσταλμένου τῆς προνοίας*, ἑνὸς *κοινωνικοῦ ἀναμορφωτοῦ, νέου Μωϋσέως, κληθέντος ἀπὸ τῶν ἐρήμων τῆς Αἰγύπτου* πρὸς ἐπανόρθωσιν τῆς κοινωνικῆς τάξεως, ἵνα μεταχειρισθῶ τὰς διθυραμβώδεις φράσεις τοῦ γαλλικοῦ ἱερατείου, χαιρετίζοντος τὸν νέον Καίσαρα, ἅμα τῇ ἀναβάσει αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Γαλλίας.

Αὕτη ἡ ἀνθρωπολατρεία, ὁ φετιχισμὸς οὗτος, ἐξῆλθε τῶν γαλλικῶν ὁρίων, μεταδοθεὶς καὶ εἰς τὰς ξένας χώρας· αὐτὴ ἡ Γερμανία, ἡ καταστᾶσα φρικαλέον θέατρον τῆς ἐνόχου αὐτου φιλοδοξίας, προσέβλεψε μετ' ἐκστάσεως πρὸς τὸν νέον Καίσαρα. Πλεῖστοι τῶν μεγάλων αὐτῆς ἀνδρῶν ἔκλιναν τὸ γόνυ πρὸ τῆς αἱμοσταγοῦς αὐτοῦ δόξης. Αὐτὸς ὁ Ἕγελος, ἴσως τὸ καθολικώτατον φιλοσοφικὸν πνεῦμα τῶν νεωτέρων χρόνων, θαμβωθεὶς ὑπὸ τῆς πολεμικῆς αἴγλης τοῦ νέου δορυκτήτορος, μετὰ λυρικοῦ ἐνθουσιασμοῦ γράφει ταῦτα πρός τινα τῶν φίλων του περὶ τοῦ Ναπολέοντος μετὰ τὴν ἐν Ἰένῃ ἧτταν καὶ τὴν πτῶσιν τῆς Γερμανίας: «Τὸν αὐτοκράτορα — τὴν ἐνσάρκωσιν ταύτην τοῦ παγκοσμίου πνεύματος—εἶδον σήμερον διὰ τῆς πόλεως ἔφιππον βαίνοντα πρὸς κατόπτευσιν τοῦ τόπου. Ἀληθῶς καταλαμβάνεταί τις ὑπὸ θαυμασίου αἰσθήματος, προσβλέπων τοιοῦτον ἄτομον, ἐφ' ἑνὸς σημείου ἐνταῦθα συγκεντρούμενον, ἐφ' ἑνὸς ἵππου καθεζόμενον, ἐφορῶν καὶ δεσπόζον

τοῦ κόσμου». Ὁ Γκαίτης δὲν ἀπαξιοῖ νὰ κολακευθῇ ὑπὸ τῶν προσηνῶν λόγων τοῦ αὐτοκράτορος ἐν Ἐρφούρτῃ [1], σκεπτόμενος ἂν ὀφείλει ν' ἀκολουθήσῃ τὴν πρόσκλησιν αὐτοῦ καὶ νὰ μεταβῇ ἐπί τινα χρόνον εἰς Παρισίους, ὁ δὲ ἱστορικὸς Ἰωάννης von Müller ὑποστηρίζει κατ' ἀρχὰς τὰ συμφέροντα τῆς ναπολεοντικῆς δυναστείας ἐν Γερμανίᾳ, λαμβάνων ὑπηρεσίαν παρὰ τῷ βασιλεῖ τῆς Βεστφαλίας. Ὁποία κατάπτωσις διὰ λαόν, τοιουτοτρόπως ἐκθαμβούμενον ὑπὸ τῆς αἱματηρᾶς δόξης τοῦ ἀσπονδοτάτου τῶν πολεμίων του!

Ἂν ἡ Γερμανία τῆς σκέψεως καὶ τῆς ἐρεύνης εἶχεν ἀπατηθῇ κατὰ τοιοῦτον τρόπον,— δὲν λέγω τι περὶ τῆς ἐπισήμου Γερμανίας τῶν μικροσκοπικῶν αὐλῶν, ἥτις ἠρέσκετο ν' ἀποτελῇ μέρος τῆς ἀκολουθίας τοῦ νέου Καίσαρος, διότι οὐδὲν εἶχε κοινὸν μετὰ τοῦ ἀληθοῦς γερμανικοῦ πνεύματος, μετὰ τῶν πόθων αὐτοῦ καὶ τῶν αἰσθημάτων, — ἂν λέγω ὁ λαὸς τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν ποιητῶν εἶχεν ὑποστῇ τοιαύτην πνευματικὴν ἀτονίαν ἐνώπιον τῆς ἐπιβλητικῆς ἐμφανείας τοῦ κατακτητοῦ, ὥστε νὰ γονυπετήσῃ πρὸ αὐτοῦ καὶ νὰ τὸν προσκυνήσῃ, τί ἔμελλε νὰ συμβῇ ἐν Γαλλίᾳ, ἧς οἱ θριαμβευτικοὶ λεγεῶνες περιέτρεχον δῃοῦντες τὴν Εὐρώπην καὶ δρέποντες δάφνας πρὸς κορεσμὸν ἐνόχου ματαιοδοξίας; Εἰ καὶ αἱ δάφναι αὗται ἠγοράζοντο ἐπὶ ἁδρᾷ τιμῇ πολυτίμου αἵματος, ἡ Γαλλία, καταβεβλημένη ὑπὸ τοῦ βάρους τῶν πολεμικῶν αὐτῆς θριάμβων, δὲν ἠδύνατο ν' ἀπαλλαχθῇ τοῦ πιέζοντος αὐτὴν Ἐφιάλτου· πνευματικὴ νάρκη, ἴδιον τῶν δούλων, ἐκώλυεν αὐτὴν νὰ ὑπολογίσῃ ἀντὶ πόσων θυσιῶν, ἀντὶ τίνων κακουργημάτων ἠγοράζοντο οἱ πολεμικοὶ οὗτοι θρίαμβοι, ἡ περιλάλητος αὕτη τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ *δόξα*· χάριν αὐτῆς ἠνείχετο τὴν τυραννίαν καὶ τὸν δεκατισμὸν τῶν τέκνων της· οὐδεμία δὲ τῶν ἀντιθέτων πολιτικῶν μερίδων ἠδυνήθη νὰ ταράξῃ σπουδαίως τὸ κῦρος τοῦ Ναπολέοντος μέχρι τῆς ἡμέρας τοῦ Βατερλὼ καὶ τῆς ἀπαγωγῆς αὐτοῦ εἰς τὴν ἁγίαν Ἑλένην.

Ἐν τούτοις ἡ γοητεία δὲν παρέρχεται μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ κατακτητοῦ· ἡ ἁγία Ἑλένη μεταβάλλεται εἰς ὄρος Καυκάσου διὰ τὸν νέον Προμηθέα, εἰς κρανίου τόπον διὰ τὸν ψευδῆ τοῦτον μεσσίαν τῆς νεωτέρας ἐλευθερίας· ἡ πολιτικὴ τότε δίδει εἰς τὴν ποίησιν τὴν χεῖρα, ἐπικαλεῖται τὰς ἐμπνεύσεις αὐτῆς καὶ οὕτως ὑπὸ τοὺς τόνους τῆς ποιήσεως ἄρχεται ἡ παράδοσις τῆς ναπολεοντικῆς δόξης, κατακτῶσα τὰς καρδίας καὶ καθισταμένη πολιτικὴ θρησκεία τῆς νέας γενεᾶς ἐν Γαλλίᾳ· ὁ βοναπαρτισμός, νόθος υἱὸς τῆς ἐπαναστάσεως, συνδυάζεται μετὰ τῆς δημοκρατίας, ὅπως πολεμήσῃ τὴν μοναρχικὴν παλινόρθωσιν, ἐξαπατᾷ δὲ καὶ ἐπωφελεῖται τῆς ποιητικῆς ἁπλότητος τῶν φιλελευθέρων, τοῦ λυρικοῦ αὐτῶν ἐνθουσιασμοῦ. Ψιθυρίζων εἰς τὰς καρδίας γοητευτικὰς λέξεις *ἐλευθερία*, *ἰσότης*, περιπαθῆ ἰδεώδη διὰ πάντα λαὸν καὶ διὰ πᾶσαν κοινωνίαν, υἱοθετεῖ ἐν τῷ πολιτικῷ αὐτοῦ προγράμματι

1 Voilà un homme, εἶπεν ὁ Ναπολέων πρὸς τοὺς ἀκολούθους του ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τοῦ Γκαίτου.

τὸ δόγμα τῆς κυριαρχίας τοῦ λαοῦ, θέτων εἰς τὸ στόμα τοῦ Ναπολέοντος μαγευτικὰς φράσεις, οὐδέποτε λαβούσας πραγμάτωσιν: j' ai couronné le peuple en France, en Allemagne, ὡς εἶπε βραδύτερον ὁ Edgar Quinet ἐν τῷ ποιητικῷ αὐτοῦ οἴστρῳ, πρὶν ἢ εἰσέτι αὐστηρὸς ἱστορικὸς τῆς ἐκστρατείας τοῦ 1815, καταβιβάσῃ ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου τὸ εἴδωλον, εἰς τὴν ἀνύψωσιν τοῦ ὁποίου καὶ αὐτὸς ἄλλοτε, ποιητὴς εὐφάνταστος, τοσοῦτον εἶχε συντελέσει.

Ἡ μυστικὴ παράδοσις αὔξει ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν, ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος· ἐπὶ τέλους ἐπέρχεται ἡ 5 Μαΐου τοῦ 1821, καθ' ἣν θνήσκει ὁ κατακτητὴς ἐν τῇ ὑπερορίῳ καθείρξει· τότε ἡ ἐπανάστασις, ἐσφαλμένως ποιοῦσα, λαμβάνει αὐτὸν ὡς τὸ εἴδωλον αὐτῆς, ὡς τὸ μορμολύκειον, δι' οὗ ἀπειλεῖ τὸ μοναρχικὸν καθεστὼς ἐν Εὐρώπῃ· φυλλάδια καὶ ἀπομνημονεύματα, ἐλθόντα ἐξ ἁγίας Ἑλένης καὶ δημοσιευθέντα ὑπὸ τῶν παρακολουθησάντων τὸν Ναπολέοντα εἰς τὴν ἐξορίαν, ἐν οἷς ὁ ψυχρῶς κρίνων εὐχερέστατα δύναται ν' ἀνακαλύψῃ τὸν κωμῳδὸν ὑπὸ τὸν κόθορνον τοῦ μάρτυρος, δίδουσι τὸ σύνθημα τῆς ἐργασίας τοῦ βοναπαρτισμοῦ. Ἡ ἐλευθερία ἐν Εὐρώπῃ μαχομένη κατὰ τῶν ἀρχῶν τῆς ἱερᾶς συμμαχίας, ἔλαβεν ὑπὸ τὴν σκέπην αὐτῆς τὴν δόξαν ταύτην, ἐπιδεικνύουσα ὡς κεφαλὴν Μεδούσης καὶ ἀπειλοῦσα τοὺς ὑποτρέμοντας ἐλέῳ θείῳ θρόνους τῆς μοναρχικῆς Εὐρώπης· ἡ εὐρωπαϊκὴ ποίησις διὰ τοῦ Βύρωνος, τοῦ Μαντσόνη, τοῦ Λαμαρτίνου, τοῦ Βίκτορος Οὐγγὼ ζητεῖ νὰ διεκδικήσῃ τὰ ὑποτιθέμενα πάθη τοῦ μάρτυρος τῆς ἐλευθερίας, ἐν δὲ Γαλλίᾳ ὁ λαὸς λησμονεῖ τὸ ᾆσμα τῆς Μασσαλιώτιδος χάριν τῶν βοναπαρτικῶν ᾀσμάτων τοῦ ἐθνικοῦ ᾀσματοποιοῦ Βεραγγέρου:

«On parlera de sa gloire
dans le chaume; bien longtemps,
l' humble toit en cinquante ans
n' aura pas d' autre histoire». 1

Ἐπιτρέπεται εἰς τὴν ποίησιν ν' ἀναζητῇ ἐν τῷ θαυμαστῷ, ἐν τῷ παραδόξῳ ἐμπνεύσεις, χωρὶς ν' ἀκριβολογῇ περὶ τῆς ἀληθείας ἢ τοῦ ψεύδους τῶν γεγονότων· ἀποστολὴ αὐτῆς εἶναι νὰ συγκινήσῃ, νὰ καταπλήξῃ, ἔστω καὶ ἐπὶ παραβάσει τῆς ἀληθείας· ἐπιτρέπεται εἰς ἕνα ποιητὴν νὰ ἐξυμνήσῃ καὶ αὐτὸ τὸ κρανίον τοῦ Ναπολέοντος, τὸ ὁποῖον ἡ παράδοσις παρέστησεν ὡς τὸ μέγιστον τῶν ἀνθρωπίνων κρανίων,

Ce front prodigieux, ce crâne, fait au moule
du globe impérial . . . .

ὡς ἐν τῷ λυρικῷ αὐτοῦ ἐνθουσιασμῷ ὑπὲρ τοῦ Ναπολέοντος εἶπεν ὁ Βίκτωρ Οὐγγώ· δύναται ὁπωσδήποτε νὰ συγγνωσθῇ εἰς τὴν πολιτικὴν μηχανορραφίαν νὰ ἐκμεταλλευθῇ τὰς συμπαθείας τῆς ποιήσεως καὶ τὰς πατριωτικὰς

1 Ἐπὶ μακρὸν χρόνον θέλουσι λαλεῖ περὶ τῆς δόξης αὐτοῦ ἐν τῇ καλύβῃ· ἐπὶ πεντηκονταετίαν δὲ ἡ ταπεινὴ στέγη οὐδεμίαν ἕξει ἄλλην ἱστορίαν.

ἀδυναμίας τοῦ πλήθους. Ἀλλ' ὅ,τι κατ' οὐδένα λόγον ἐπιτρέπεται, ὅ,τι ἔπρεπεν ἐν ἱερᾷ ἀγανακτήσει νὰ στιγματισθῇ ὡς ὕβρις κατὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἠθικότητος, εἶναι ὁ ὑπὲρ μιᾶς τοιαύτης ψευδοῦς δόξης ἐνθουσιασμὸς τῆς ἱστορίας. Ταύτης ἀποστολὴ εἶναι ἡ ἀνάλυσις, ἡ σκέψις, οὐχὶ ἡ ἔμπνευσις. Ὁ ἀπὸ τῆς ποιήσεως ἐνθουσιασμός, ἐπιδρῶν ἰδίως ἐπὶ ζωηρᾶς φαντασίας, δύναται νὰ παρέλθῃ θᾶττον ἢ βράδιον, κατισχυούσης τῆς ψυχρᾶς διανοίας, ἀλλ' ἡ ἀπὸ τῆς ἱστορίας ἀποῤῥέουσα πειθώ, ἐπιδρῶσα ἐπὶ τὴν σκέψιν, παράγει κατ' ἀνάγκην ὀλέθρια ἀποτελέσματα. Μία ἱστορικὴ εἰκών, ἓν ἱστορικὸν μυθιστόρημα δύνανται νὰ διαπλάσωσιν ἐλευθέρως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον τοὺς χαρακτῆρας τῆς ἐποχῆς, ἣν περιγράφουσι, τὰ γεγονότα καὶ τὰς ἰδέας, τῶν ὁποίων τυγχάνουσιν ἡ ὑπερτάτη ἔκφρασις· ἀλλ' ὁ ἱστορικὸς δὲν δικαιοῦται νὰ ἐξέλθῃ οὐδὲ κατὰ κεραίαν τῶν ὁρίων τοῦ ἀληθοῦς, τῆς πραγματικότητος· ἔργον αὐτοῦ εἶναι ἡ αὐστηρὰ ἐξέλεγξις καὶ παράστασις τοῦ ἀντικειμένου, τοῦ ὁποίου τὴν ἀπεικόνισιν προτίθεται, οὐχὶ δὲ ἡ κατὰ φαντασίαν διατύπωσις καὶ παράστασις τῆς ἱστορικῆς εἰκόνος, ἣν σκοπεῖ νὰ ἀναπαραστήσῃ χάριν τῶν μεταγενεστέρων.

Μεταβῶμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἔργου τοῦ Θιέρσου· ὡς ἱστορικὸς τῆς Ἐπαναστάσεως, ὡς ἱστορικὸς τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας, λαβὼν ἀφορμὴν νὰ πραγματευθῇ τὰ σπουδαιότατα ἠθικὰ καὶ πολιτικὰ θέματα, ἅτινα ἀπὸ δεκαετηρίδων ἤδη ἀπασχολοῦσι τὴν εὐρωπαϊκὴν κοινωνίαν, ὀφείλει νὰ ἐρευνηθῇ μετ' ἐνδιαφέροντος. Τὰ ἱστορικὰ ἔργα τοῦ Θιέρσου, χάρις εἰς τὴν ἀσυνήθη εὐγλωττίαν τοῦ συγγραφέως, εἰς τὴν ὑψηλὴν θέσιν, ἣν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ κατέσχεν, ἴσως ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον θέλουσιν ἀπολαμβάνει πλήρους αὐθεντείας ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς Γαλλίας· οἱ ἄνθρωποι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκθαμβοῦνται καὶ παρασύρονται ὑπὸ τῆς ἐξωτερικῆς λαμπηδόνος μᾶλλον, ἢ ὑπὸ τῆς ἐσωτερικῆς πραγματικότητος.

Τὸ κύριον ἱστορικὸν ἔργον τοῦ Θιέρσου, τὸ ὁποῖον ἀνύψωσεν αὐτόν, εἶναι ἡ ἱστορία τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας· ἡ τῆς Ἐπαναστάσεως, γραφεῖσα ἐν τῇ πρώτῃ τοῦ βίου αὐτοῦ περιόδῳ, εἶναι εἰσαγωγὴ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον κατὰ τοὺς θαυμαστὰς αὐτοῦ ὑπόσχεται ἀναντίρρητον ἀθανασίαν. Ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῆς Ἐπαναστάσεως δὲν θέλω λοιπὸν ῥίψει ἢ ἓν μόνον παροδικὸν βλέμμα, διότι ἁπλῆ τυγχάνουσα ἀφήγησις τοῦ μεγάλου δράματος τῆς ἐπαναστάσεως, οὐδεμίαν διεκδικεῖ πραγματικὴν ἱστορικὴν σπουδαιότητα. Ἄλλως τε τὸ γεγονὸς τοῦτο κέκτηται τοσαύτην σημασίαν καὶ σπουδαιότητα διὰ τὴν ἀνθρωπότητα, ἀνεκίνησεν ἐκ θεμελίων τοσαῦτα κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ προβλήματα, ὅρους ζωῆς καὶ θανάτου διὰ τὴν νεωτέραν κοινωνίαν, ὥστε καὶ σήμερον ἀκόμη ἀληθῶς ἀμερόληπτος καὶ πεφωτισμένη κρίσις εἶναι σχεδὸν ἀδύνατος.

Ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις ἐπηγγέλθη τὴν πραγμάτωσιν ἰδέας, ἀφ' ἧς χρονολογεῖται νέα περίοδος ἐν τῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος· ἀνακινήσασα τὰ

μέγιστα τῶν ζητημάτων τοῦ ἠθικοῦ βίου οὐχὶ μόνον ἑνὸς ἔθνους, ἀλλὰ καθόλου τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, ἔσται ἀείποτε τὸ καθολικὸν ἀντικείμενον τῆς ἀνθρωπίνης ἐρεύνης καὶ σκέψεως. Ἱστορικὴ ἀνάγκη συνετέλεσεν, ὅπως ἡ ἐπανάστασις, ἥτις βεβαίως οὔτε ἐκυοφορήθη, οὔτε προπαρεσκευάσθη μόνον ἐντὸς τῆς Γαλλίας, ἀλλ' ἐν διαφόροις εὐρωπαϊκαῖς χώραις, ἐκτελεσθῇ κατ' ἐξοχὴν ἐν Γαλλίᾳ ἕνεκα ποικίλων ἐθνικῶν καὶ πολιτικῶν λόγων. Τὸ δρᾶμα τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας πλέκεται καὶ ἐξελίσσεται ἐν τῇ φορᾷ τῶν αἰώνων *οἱονεὶ* διὰ μυστικοῦ τινος μίτου τῆς Ἀριάδνης· ὑπάρχει ἅλυσσις μυστική, ἀθέατος εἰς τὰ κοινὰ πνεύματα, διήκουσα διὰ τῆς ἱστορίας καὶ συνδέουσα τὰς διαφόρους αὐτῆς φάσεις καὶ περιόδους. Οὕτως ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις, βαθέως ἐξεταζομένη, εἶναι ἐξίσου τὸ προϊὸν τῆς πνευματικῆς ἐργασίας τοῦ γαλλικοῦ ἔθνους, ὅσον καὶ τῶν ἄλλων ἐθνῶν τῆς Εὐρώπης· ἀλλ' ἡ ἐργασία τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἶναι λογική, σκόπιμος· μόνον ἐν Γαλλίᾳ ἠδύνατο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην νὰ τελεσθῇ μεγάλη τις μεταβολὴ ἐν τῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος· ἡ πολιτικὴ αὐτῆς ἑνότης ἀπὸ μακροῦ χρόνου λαβοῦσα χώραν, ἡ γλῶσσα αὐτῆς καὶ ἡ φιλολογία, καταστᾶσαι κοινὸν κτῆμα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου, παρέχουσαι τὰ θέλγητρα εὐχεροῦς ἀπολαύσεως, ὁ τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι, τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν πραγμάτων, ἡ ἐλαφρὰ τυραννία, ἣν, εἰ καὶ ἀκουσίως, ἀνέχονται ἐν τούτοις καὶ ἐπιζητοῦσι τὰ εὐρωπαϊκὰ ἔθνη, ἡ ὑπὸ τοῦ γαλλικοῦ πνεύματος εἰδοποίησις πάσης ξένης ἰδέας, διὰ τοῦ μέσου τούτου καθισταμένης κοινοῦ κτήματος τῆς ἀνθρωπότητος, πάντα ταῦτα ἦσαν ἀρκοῦντα προσόντα, ὅπως ὁ γαλλικὸς λαὸς καταστῇ ὁ ἐκλεκτὸς λαὸς τῆς ἱστορίας πρὸς τὴν πραγμάτωσιν μιᾶς μεγάλης ἰδέας. Ὁ τελευταῖος σπινθὴρ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος, ὁ ἀποπεμφθεὶς ἀπὸ τοῦ ψυχορραγοῦντος Βυζαντίου καὶ ἀνάψας ἐν Ἰταλίᾳ τὸ φῶς τῆς Ἀναγεννήσεως, τὸ λυκαυγὲς τοῦ νεωτέρου εὐρωπαϊκοῦ βίου, εἶναι τὸ προανάκρουσμα, ὁ πρόλογος τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος· ὁ Μεσαίων, θρησκευτικὴ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον, κατ' ἐλάχιστον δὲ πολιτικὴ κοινωνία, εἶναι ἀνίκανος νὰ συλλάβῃ καὶ νὰ κατανοήσῃ ζητήματα καθολικῆς σημασίας· ῥεμβάζει, ὀνειροπολεῖ περὶ ἑνὸς ξένου κόσμου, πέραν τῶν αἰσθήσεων ἐνυπάρχοντος, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἀνθρώπου οὐδόλως σκέπτεται ἢ σπανίως· ἀλλ' ὁ ἔξω τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου βίος τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος δὲν εἶναι ἀληθὴς βίος, εἶναι βαρέος ὕπνου τεταραγμένον ὄνειρον· τούτου ἕνεκα νέα ἱστορία ἤρξατο ἐν Ἰταλίᾳ κατὰ πρῶτον ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν καθαρῶν *ἀνθρωπίνων* αἰσθημάτων καὶ πόθων. Τὸ λυκαυγὲς τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, τὸ τοσοῦτον ἐπιχαρίτως φωτίζον τὴν Ἰταλίαν τῆς Ἀναγεννήσεως, ἀποπνέει τὴν ἁβρότητα πολιτισμοῦ ἀνθρωπίνου, πρὸς ὃν οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν ἡ ἐκκλησία, ἥτις καὶ αὐτὴ τότε μόνον παρουσιάζει ἀληθεῖς ἀπόψεις εὐγενείας, ὁπόταν διαπνέηται ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος· ἡ τέχνη ἐξανθρωπίζει ἐπί τινα χρόνον τὰς ἀντικοινωνικὰς τάσεις τῆς ἐκκλησίας, καθίστησιν αὐτὴν

ἐπὶ τῶν χρόνων Λέοντος τοῦ δεκάτου καὶ τῶν Μεδίκων ἀκρόπολιν τοῦ πολιτισμοῦ, προστατεύουσαν τὰ ἐξοχώτατα τῶν πνευμάτων τῆς ἰταλικῆς Ἀναγεννήσεως ἐν τοῖς γράμμασι καὶ ταῖς τέχναις· ἑλληνόφρων καὶ φίλερως ἀποδιώκει ἀπὸ τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τὴν μισανθρωπίαν καὶ τὴν μελαγχολίαν, ῥίπτουσα αὐτὴν εἰς κόσμον κάλλους καὶ ἁρμονίας· ἡ γοητευθεῖσα κοινωνία ἄρχεται ἐξανθρωπιζομένη, αἰσθανομένη τὴν ἀτομικότητα ἑαυτῆς, τῆς δὲ ἐξεγέρσεως τῆς τοιαύτης τοῦ πνεύματος αὐτοσυνειδησίας ἄμεσος καθίσταται συνέπεια καὶ ἀνάγκη ἡ Μεταρρύθμισις.

Ἡ ἐπανάστασις εἶναι ἀείποτε ἀναγκαῖος καὶ ἀναπόφευκτος νόμος προόδου ἐν τῷ φυσικῷ καὶ τῷ ἠθικῷ κόσμῳ, ὡς δεικνύει ἡμῖν ἡ ἱστορία τῆς φύσεως καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ἱστορία, ἐντούτοις, ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἠθικὸν κόσμον, ἡ ἐπανάστασις πρὶν ἢ τελεσθῇ ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ, πρέπει νὰ προηγηθῇ ἐν τῇ ἐσωτερικῇ τοῦ ἀνθρώπου συνειδήσει· πρέπει κατὰ πρῶτον νὰ μεταρρυθμισθῇ ἡ πνευματικὴ τοῦ ἀνθρώπου φύσις, νὰ αἰσθανθῇ τὴν ἀτομικότητα αὐτῆς καὶ τὴν ἐλευθερίαν, πρὶν ἢ ἡ κοινωνικὴ ἐπανάστασις ἐν τῇ σφαίρᾳ τῆς πολιτείας λάβῃ τὴν ἀλήθειαν αὐτῆς καὶ τὴν πραγματικότητα. Ἑνὶ λόγῳ ἡ θρησκευτικὴ ἐπανάστασις, ἡ ἐπανάστασις τῆς πνευματικῆς συνειδήσεως πρέπει νὰ προηγηθῇ τῆς πολιτικῆς ἐπαναστάσεως. Ἔθνος, οὗ ἡ πνευματικὴ συνείδησις δὲν ἐξεγερθῇ, δὲν χειραφετηθῇ ἀπὸ τῆς αὐθεντείας, οὐδέποτε δύναται νὰ καταστῇ πράγματι ἐλεύθερον, μεθ' ὅλας τὰς ἐπαναστατικὰς αὐτοῦ ἀποπείρας ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ. Τοῦτο δὲν εἶναι κενόν, ἐκ τῶν προτέρων θεώρημα· τὸ βλέπομεν ἐν τῇ συγχρόνῳ εὐρωπαϊκῇ ἱστορίᾳ ὑπὸ τὴν πλήρη αὐτοῦ πραγματικότητα. Ἀγγλία, Ὀλλανδία, Ἑλβετία εἶναι χῶραι πράγματι ἐλεύθεραι· ἡ δὲ πολιτικὴ ἐλευθερία ἤρξατο παγιουμένη ἀπό τινος χρόνου ἐν πάσαις ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις, ἔνθα ἄρχει ἡ θρησκευτικὴ διαμαρτύρησις· τοὐναντίον ἐν ταῖς καθολικαῖς χώραις, ἔνθα ἡ ἐλευθερία τοῦ πνεύματος καὶ τῆς συνειδήσεως δὲν εἶναι δόγμα ἀνεγνωρισμένον, ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία, μεθ' ὅλας τὰς πρὸς πραγμάτωσιν αὐτῆς ἀποπείρας, μένει καὶ θέλει μένει ἐπὶ πολὺν ἴσως ἔτι χρόνον κενὸς τύπος, ἄνευ πραγματικῆς ὑποστάσεως.

Οὕτως ἡ ἰδέα τῆς ἐπαναστάσεως ὡς ἀφετηρία, ἀφ' ἧς ἄρχεται νέον καθεστὼς ἐν Εὐρώπῃ, προοιμιάζεται διὰ τῆς τέχνης τῆς Ἀναγεννήσεως ἐν τῇ κατ' ἐξοχὴν τεχνικῇ χώρᾳ τῆς Ἰταλίας, ἐξακολουθεῖ διὰ τῆς φιλοσοφίας τῆς Μεταρρυθμίσεως ἐν τῇ γερμανικῇ φυλῇ, ἐπισήμως ἀναγνωριζομένου τοῦ προσωπικοῦ λόγου ὡς τοῦ ὑπερτάτου τῶν ὄντων κριτηρίου, καὶ ἐπὶ τέλους πραγματοποιεῖται διὰ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, τῆς κατ' ἐξοχὴν ἀνθρωπίνης ταύτης ἐπαναστάσεως. Ἅπασαι αἱ προγενέστεραι ἐπαναστάσεις ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐν Ἀμερικῇ, ἐν Ὀλλανδίᾳ, ἀπέβλεπον πρὸς ἐθνικοὺς σκοποὺς ἐλευθέρας αὐτοδιοικήσεως, μόνον δὲ ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις ἐκέκτητο καθολικὸν ἀνθρώπινον χαρακτῆρα. Ἐὰν ἡ ***Petition of Right***, ὁ νόμος τοῦ ***Habeas Corpus*** ἐν Ἀγγλίᾳ, ἡ ἐν ἔτει 1776 ἀνακήρυξις τῆς ἀμερικανικῆς ἐλευθερίας, φέρουσιν ἀγ-

γλικὸν ἢ ἀμερικανικὸν ἁπλῶς χαρακτῆρα, ἡ ἐν ἔτει 1793 ἐν Γαλλίᾳ *διακήρυξις τῶν δικαίων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτου* εἶναι καθαρῶς ἀνθρώπινον ἔργον· ἡ ἀνθρωπότης ἀπολέσασα ἐν μέσῳ τῶν αἰώνων τὰ δίκαιά της, πρώτην φορὰν βλέπει αὐτὰ διατυπούμενα καὶ ἀνακηρυττόμενα, λαμβάνουσα πλήρη τὴν συνείδησιν τῆς σημασίας αὐτῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Ὁ ἀναλαμβάνων νὰ συγγράψῃ τὴν ἱστορίαν τοιαύτης ἰδέας, ἧς αἱ διάφοροι πράξεις, οἱονεὶ ἐν πλήρει χρόνου καὶ τόπου ἐλευθερίᾳ Σαιξπηρείου δράματος, παρίστανται ἐν ὅλαις ταῖς χώραις τῆς εὐρωπαϊκῆς ἠπείρου, ὀφείλει νὰ μελετήσῃ καὶ νὰ ἐρευνήσῃ ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον αὐτῆς ἑνότητα τὴν νεωτέραν ἱστορίαν. Πνεῦμα φιλοσοφικόν, δυνάμενον νὰ συλλάβῃ καὶ νὰ κατανοήσῃ ὅλην ἐκείνην τὴν πάλην τῶν ἰδεῶν, τὴν ἀπὸ αἰώνων ἤδη τελουμένην, ὀφείλει νὰ ἀνιχνεύσῃ τὰ διάφορα ἀπόκρυφα ἠθικὰ ἐλατήρια, τὰ διακινοῦντα ὄπισθεν τῆς σκηνῆς τοὺς ὑποκριτὰς τοῦ δράματος. Ἐκεῖνος ὅστις ζητήσῃ νὰ κρίνῃ τοιοῦτον κολοσσιαῖον φαινόμενον ἀπὸ τῶν ἐπὶ τῆς σκηνῆς μόνον λεγομένων καὶ πραττομένων, ἀναμφιβόλως ἀποτυγχάνει τοῦ σκοποῦ του. Τούτου ἕνεκα ὀλίγιστα ὁπωσδήποτε ἄξια λόγου ἱστορικὰ ἔργα περὶ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως δύναται νὰ ἐπιδείξῃ ἡ ἱστορικὴ φιλολογία, μολονότι βιβλιοθῆκαι ὁλόκληροι συνεγράφησαν· ἴσως οἱ μεταγενέστεροι, ὑπέρτεροι τῶν κομματικῶν παθῶν τῆς ἐποχῆς, θέλουσιν ἀμεροληπτότερον κρίνει τοὺς ἐργάτας καὶ τὸ ἔργον τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ θέλουσιν ἐξενέγκει περὶ αὐτῆς κρίσεις καὶ σκέψεις ἀληθεστέρας. Ἀλλ' ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἱστορικὸν περὶ Ἐπαναστάσεως ἔργον τοῦ Θιέρσου, θέλομεν ἴδει, ὅτι ἥκιστα ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν σημασίαν καὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς ὑποθέσεως, ἣν διαπραγματεύεται.

Ὁ σκοπὸς τοῦ συγγραφέως, ὁ λόγος, ἀφ' οὗ ὡρμήθη εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῆς ἐπαναστάσεως, φαίνεται ἀμέσως ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ βιβλίου: «Προσεπάθησα, λέγει, νὰ καταστείλω ἐν ἐμοὶ πᾶν μίσους αἴσθημα, ἐφαντάσθην ἀλληλοδιαδόχως ἐμαυτὸν γεννηθέντα ὑπὸ τὴν καλύβην, ἐνθουσιῶντα ὑπὸ δικαίας τινὸς φιλοδοξίας, θέλοντα ν' ἀποκτήσω ὅ,τι ἀδίκως μοὶ εἶχεν ἀποποιηθῆ τῶν ἀνωτάτων τάξεων ἡ ὑπερηφάνεια· ἢ μᾶλλον, ὅτι ἀνατραφεὶς ἐν τοῖς ἀνακτόροις, κληρονόμος ἀρχαίων προνομίων, ἐθεώρουν ὀδυνηρὸν νὰ ἐγκαταλίπω κατάστασιν, ἣν ὑπελάμβανον νόμιμον ἰδιοκτησίαν. Ἔκτοτε παρῃτήθην παντὸς πάθους· ἐθρήνησα τοὺς μαχητὰς καὶ ἀπεζημιώθην, *ἀφιερωθεὶς εἰς τῶν γενναίων ψυχῶν τὴν λατρείαν.*»

Αὕτη ἡ τελευταία φράσις, ὑπὸ τὴν ἐξωτερικὴν μόνον αὐτῆς σημασίαν καὶ ἔννοιαν, διήκει δι' ὅλων τῶν ἱστορικῶν ἔργων τοῦ Θιέρσου· ἡ λατρεία, ἡ ἀποθέωσις παντὸς ὅ,τι φαίνεται ἐξωτερικῶς μόνον ὑπέροχον, ὑπερβάλλον ἐπὶ τῆς τῆς σκηνῆς, παρασύρει τὸ πνεῦμά του, διεγείρει τὸν κάλαμόν του· ὡς ὁ ἐπικὸς ποιητὴς ζητεῖ ἥρωα. Ἀδιάφορον τίς εἶναι οὗτος, διὰ τίνων μέσων ἐκτήσατο τὴν θλιβερὰν αὐτοῦ φήμην· ὁ σκοπὸς καθαγιάζει τὰ μέσα· τὸ δίκαιον τῆς ἐπιτυχίας, τὸ δίκαιον τῆς ἰσχύος εἶναι τὰ ἐλατήρια, τὰ διακινοῦντα τὸν

ἐπὶ τῶν χρόνων Λέοντος τοῦ δεκάτου καὶ τῶν Μεδίκων ἀκρόπολιν τοῦ πολιτισμοῦ, προστατεύουσαν τὰ ἐξοχώτατα τῶν πνευμάτων τῆς ἰταλικῆς Ἀναγεννήσεως ἐν τοῖς γράμμασι καὶ ταῖς τέχναις· ἑλληνόφρων καὶ φίλερως ἀποδιώκει ἀπὸ τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τὴν μισανθρωπίαν καὶ τὴν μελαγχολίαν, ῥίπτουσα αὐτὴν εἰς κόσμον κάλλους καὶ ἁρμονίας· ἡ γοητευθεῖσα κοινωνία ἄρχεται ἐξανθρωπιζομένη, αἰσθανομένη τὴν ἀτομικότητα ἑαυτῆς, τῆς δὲ ἐξεγέρσεως τῆς τοιαύτης τοῦ πνεύματος αὐτοσυνειδησίας ἄμεσος καθίσταται συνέπεια καὶ ἀνάγκη ἡ Μεταρρύθμισις.

Ἡ ἐπανάστασις εἶναι ἀείποτε ἀναγκαῖος καὶ ἀναπόφευκτος νόμος προόδου ἐν τῷ φυσικῷ καὶ τῷ ἠθικῷ κόσμῳ, ὡς δεικνύει ἡμῖν ἡ ἱστορία τῆς φύσεως καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ἱστορία, ἐντούτοις, ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἠθικὸν κόσμον, ἡ ἐπανάστασις πρὶν ἢ τελεσθῇ ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ, πρέπει νὰ προηγηθῇ ἐν τῇ ἐσωτερικῇ τοῦ ἀνθρώπου συνειδήσει· πρέπει κατὰ πρῶτον νὰ μεταρρυθμισθῇ ἡ πνευματικὴ τοῦ ἀνθρώπου φύσις, νὰ αἰσθανθῇ τὴν ἀτομικότητα αὐτῆς καὶ τὴν ἐλευθερίαν, πρὶν ἢ ἡ κοινωνικὴ ἐπανάστασις ἐν τῇ σφαίρᾳ τῆς πολιτείας λάβῃ τὴν ἀλήθειαν αὐτῆς καὶ τὴν πραγματικότητα. Ἑνὶ λόγῳ ἡ θρησκευτικὴ ἐπανάστασις, ἡ ἐπανάστασις τῆς πνευματικῆς συνειδήσεως πρέπει νὰ προηγηθῇ τῆς πολιτικῆς ἐπαναστάσεως. Ἔθνος, οὗ ἡ πνευματικὴ συνείδησις δὲν ἐξεγερθῇ, δὲν χειραφετηθῇ ἀπὸ τῆς αὐθεντείας, οὐδέποτε δύναται νὰ καταστῇ πράγματι ἐλεύθερον, μεθ' ὅλας τὰς ἐπαναστατικὰς αὐτοῦ ἀποπείρας ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ. Τοῦτο δὲν εἶναι κενόν, ἐκ τῶν προτέρων θεώρημα· τὸ βλέπομεν ἐν τῇ συγχρόνῳ εὐρωπαϊκῇ ἱστορίᾳ ὑπὸ τὴν πλήρη αὐτοῦ πραγματικότητα. Ἀγγλία, Ὁλλανδία, Ἑλβετία εἶναι χῶραι πράγματι ἐλεύθεραι· ἡ δὲ πολιτικὴ ἐλευθερία ἤρξατο παγιουμένη ἀπό τινος χρόνου ἐν πάσαις ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις, ἔνθα ἄρχει ἡ θρησκευτικὴ διαμαρτύρησις· τοὐναντίον ἐν ταῖς καθολικαῖς χώραις, ἔνθα ἡ ἐλευθερία τοῦ πνεύματος καὶ τῆς συνειδήσεως δὲν εἶναι δόγμα ἀνεγνωρισμένον, ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία, μεθ' ὅλας τὰς πρὸς πραγμάτωσιν αὐτῆς ἀποπείρας, μένει καὶ θέλει μένει ἐπὶ πολὺν ἴσως ἔτι χρόνον κενὸς τύπος, ἄνευ πραγματικῆς ὑποστάσεως.

Οὕτως ἡ ἰδέα τῆς ἐπαναστάσεως ὡς ἀφετηρία, ἀφ' ἧς ἄρχεται νέον καθεστὼς ἐν Εὐρώπῃ, προοιμιάζεται διὰ τῆς τέχνης τῆς Ἀναγεννήσεως ἐν τῇ κατ' ἐξοχὴν τεχνικῇ χώρᾳ τῆς Ἰταλίας, ἐξακολουθεῖ διὰ τῆς φιλοσοφίας τῆς Μεταρρυθμίσεως ἐν τῇ γερμανικῇ φυλῇ, ἐπισήμως ἀναγνωριζομένου τοῦ προσωπικοῦ λόγου ὡς τοῦ ὑπερτάτου τῶν ὄντων κριτηρίου, καὶ ἐπὶ τέλους πραγματοποιεῖται διὰ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, τῆς κατ' ἐξοχὴν ἀνθρωπίνης ταύτης ἐπαναστάσεως. Ἅπασαι αἱ προγενέστεραι ἐπαναστάσεις ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐν Ἀμερικῇ, ἐν Ὁλλανδίᾳ, ἀπέβλεπον πρὸς ἐθνικοὺς σκοποὺς ἐλευθέρας αὐτοδιοικήσεως, μόνον δὲ ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις ἐκέκτητο καθολικὸν ἀνθρώπινον χαρακτῆρα. Ἐὰν ἡ ***Petition of Right***, ὁ νόμος τοῦ ***Habeas Corpus*** ἐν Ἀγγλίᾳ, ἡ ἐν ἔτει 1776 ἀνακήρυξις τῆς ἀμερικανικῆς ἐλευθερίας, φέρουσιν ἀγ-

γλικόν ἢ ἀμερικανικὸν ἁπλῶς χαρακτῆρα, ἡ ἐν ἔτει 1793 ἐν Γαλλίᾳ *διακήρυξις τῶν δικαίων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτου* εἶναι καθαρῶς ἀνθρώπινον ἔργον· ἡ ἀνθρωπότης ἀπολέσασα ἐν μέσῳ τῶν αἰώνων τὰ δίκαιά της, πρώτην φορὰν βλέπει αὐτὰ διατυπούμενα καὶ ἀνακηρυττόμενα, λαμβάνουσα πλήρη τὴν συνείδησιν τῆς σημασίας αὐτῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Ὁ ἀναλαμβάνων νὰ συγγράψῃ τὴν ἱστορίαν τοιαύτης ἰδέας, ἧς αἱ διάφοροι πράξεις, οἱονεὶ ἐν πλήρει χρόνου καὶ τόπου ἐλευθερίᾳ Σαιξπηρείου δράματος, παρίστανται ἐν ὅλαις ταῖς χώραις τῆς εὐρωπαϊκῆς ἠπείρου, ὀφείλει νὰ μελετήσῃ καὶ νὰ ἐρευνήσῃ ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον αὐτῆς ἑνότητα τὴν νεωτέραν ἱστορίαν. Πνεῦμα φιλοσοφικόν, δυνάμενον νὰ συλλάβῃ καὶ νὰ κατανοήσῃ ὅλην ἐκείνην τὴν πάλην τῶν ἰδεῶν, τὴν ἀπὸ αἰώνων ἤδη τελουμένην, ὀφείλει νὰ ἀνιχνεύσῃ τὰ διάφορα ἀπόκρυφα ἠθικὰ ἐλατήρια, τὰ διακινοῦντα ὄπισθεν τῆς σκηνῆς τοὺς ὑποκριτὰς τοῦ δράματος. Ἐκεῖνος ὅστις ζητήσῃ νὰ κρίνῃ τοιοῦτον κολοσσιαῖον φαινόμενον ἀπὸ τῶν ἐπὶ τῆς σκηνῆς μόνον λεγομένων καὶ πραττομένων, ἀναμφιβόλως ἀποτυγχάνει τοῦ σκοποῦ του. Τούτου ἕνεκα ὀλίγιστα ὁπωσδήποτε ἄξια λόγου ἱστορικὰ ἔργα περὶ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως δύναται νὰ ἐπιδείξῃ ἡ ἱστορικὴ φιλολογία, μολονότι βιβλιοθῆκαι ὁλόκληροι συνεγράφησαν· ἴσως οἱ μεταγενέστεροι, ὑπέρτεροι τῶν κομματικῶν παθῶν τῆς ἐποχῆς, θέλουσιν ἀμεροληπτότερον κρίνει τοὺς ἐργάτας καὶ τὸ ἔργον τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ θέλουσιν ἐξενέγκει περὶ αὐτῆς κρίσεις καὶ σκέψεις ἀληθεστέρας. Ἀλλ' ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἱστορικὸν περὶ Ἐπαναστάσεως ἔργον τοῦ Θιέρσου, θέλομεν ἴδει, ὅτι ἥκιστα ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν σημασίαν καὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς ὑποθέσεως, ἣν διαπραγματεύεται.

Ὁ σκοπὸς τοῦ συγγραφέως, ὁ λόγος, ἀφ' οὗ ὡρμήθη εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῆς ἐπαναστάσεως, φαίνεται ἀμέσως ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ βιβλίου: «Προσεπάθησα, λέγει, νὰ καταστείλω ἐν ἐμοὶ πᾶν μίσους αἴσθημα, ἐφαντάσθην ἀλληλοδιαδόχως ἐμαυτὸν γεννηθέντα ὑπὸ τὴν καλύβην, ἐνθουσιῶντα ὑπὸ δικαίας τινὸς φιλοδοξίας, θέλοντα ν' ἀποκτήσω ὅ,τι ἀδίκως μοὶ εἶχεν ἀποποιηθῆ τῶν ἀνωτάτων τάξεων ἡ ὑπερηφάνεια· ἢ μᾶλλον, ὅτι ἀνατραφεὶς ἐν τοῖς ἀνακτόροις, κληρονόμος ἀρχαίων προνομίων, ἐθεώρουν ὀδυνηρὸν νὰ ἐγκαταλίπω κατάστασιν, ἣν ὑπελάμβανον νόμιμον ἰδιοκτησίαν. Ἔκτοτε παρῃτήθην παντὸς πάθους· ἐθρήνησα τοὺς μαχητὰς καὶ ἀπεζημιώθην, *ἀφιερωθεὶς εἰς τῶν γενναίων ψυχῶν τὴν λατρείαν.*»

Αὕτη ἡ τελευταία φράσις, ὑπὸ τὴν ἐξωτερικὴν μόνον αὐτῆς σημασίαν καὶ ἔννοιαν, διήκει δι' ὅλων τῶν ἱστορικῶν ἔργων τοῦ Θιέρσου· ἡ λατρεία, ἡ ἀποθέωσις παντὸς ὅ,τι φαίνεται ἐξωτερικῶς μόνον ὑπέροχον, ὑπερβάλλον ἐπὶ τῆς τῆς σκηνῆς, παρασύρει τὸ πνεῦμά του, διεγείρει τὸν κάλαμόν του· ὡς ὁ ἐπικὸς ποιητὴς ζητεῖ ἥρωα. Ἀδιάφορον τίς εἶναι οὗτος, διὰ τίνων μέσων ἐκτήσατο τὴν θλιβερὰν αὐτοῦ φήμην· ὁ σκοπὸς καθαγιάζει τὰ μέσα· τὸ δίκαιον τῆς ἐπιτυχίας, τὸ δίκαιον τῆς ἰσχύος εἶναι τὰ ἐλατήρια, τὰ διακινοῦντα τὸν

ἱστορικὸν αὐτοῦ κάλαμον· δι' ὅλου αὐτοῦ τοῦ ἔργου οὐδεμία διήκει καθολικὴ ἰδέα ἐξάρχουσα· ἡ ἐλευθερία, ἧς τὴν πραγμάτωσιν ἐπεζήτησεν ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις, ἀπόλλυται ἐν τῷ μέσῳ τῶν μεγάλων σπαραγμῶν, τῶν μεγάλων καταστροφῶν τοῦ ἐπαναστατικοῦ κλύδωνος· περὶ αὐτῆς, περὶ τῶν ἠθικῶν στοιχείων, ἅτινα ἀποτελοῦσι τὸ ἀληθὲς αὐτῆς κράτος ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ὁ ἱστορικὸς οὐδὲ λόγον γνωρίζει νὰ εἴπῃ, ἐκτὸς ὅταν πρόκειται νὰ ζωγραφίσῃ τοὺς ἀληθεῖς ἢ ψευδεῖς αὐτῆς ἥρωας ἢ μάρτυρας. Ἐν γένει ἡ ἱστορία αὐτοῦ εἶναι ποικίλη στοὰ ἀνδρῶν ἀνερχομένων καὶ κατερχομένων, οὓς θαυμάζει ἐν τῷ ἀπογείῳ τῆς δόξης ὄντας, μέμφεται δὲ εἶτα πίπτοντας. Ἡ διδασκαλία, ἣν περὶ τὸν αὐτὸν σχεδὸν χρόνον ἀνέπτυξεν ὁ Ἄγγλος Θωμᾶς Carlyle ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ διατυπωθείσῃ *λατρείᾳ τῶν ἡρώων (hero-worship)*, εὗρεν ἤδη σύγχρονον ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀπόστολον τὸν Θιέρσον. Ἡ νόσος αὕτη τῆς ἡμετέρας ἐποχῆς, τῆς ἀποθεώσεως τῶν ἡρώων τῆς ἐπιτυχίας, εἶναι συνήθης εἰς χρόνους ἠθικῆς καταπτώσεως καὶ ἀπελπισίας· λατρεία οὐδεμίαν ποιοῦσα διάκρισιν μεταξὺ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ πονηροῦ, ἐκτιμῶσα δὲ ἀμφότερα ἐκ τῆς ἐπιτυχίας, ἐκ τῆς ἠχοῦς, ἣν ἔσχον ἐν τῷ βίῳ, εἶναι προφανὲς σύμπτωμα πνευματικῆς καχεξίας· ὁ ἀποτυχὼν εὐγενὴς μάρτυς μιᾶς ἰδέας ὑποβιβάζεται ἀπέναντι τῆς ἐπιβλητικῆς φυσιογνωμίας ἀνδρός, δι' οἱωνδήποτε μέσων κατισχύσαντος καὶ ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἀνελθόντος.

Καὶ ὅμως ἡ ἀποστολὴ τοῦ συγγραφέως δὲν εἶναι τόσον ταπεινὴ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἔχων πλήρη τὴν συνείδησιν τῆς σημασίας αὐτοῦ, τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ κλήσεως,, ὀφείλει νὰ ἵσταται ὑπέρτερος μικρῶν τινων ἀνθρωπίνων παθῶν καὶ προλήψεων· εἷς συγγραφεὺς εἶναι ὁ ἱερεύς, ὁ προφήτης, ὁ ἀπόστολος μιᾶς καθολικῆς ἰδέας· ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ εὑρίσκει ἠχὼ πᾶσα ὑψηλὴ σκέψις, πᾶσα μεγάλη ἔμπνευσις, πραγματουμένη ἐν τῇ ἱστορίᾳ· εἶναι ὁ εὐαγγελιστὴς τῆς ἀληθείας ἀπέναντι τοῦ ψεύδους, τοῦ διαπνέοντος πολλάκις, διαφόρων λόγων ἕνεκα, τὸν βίον τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Ἡ ἱστορία τοῦ Θιέρσου εἶναι ἐκπληκτικὸν παράδειγμα τοιαύτης ἡρωολατρείας. Διὰ τοὺς ἄνδρας τῆς ἐπαναστάσεως δὲν ἔχει ἴδιον μέτρον, ἀναλόγως τῆς ἑκάστου ἰδιοφυΐας καὶ ἠθικότητος· νομίζει τις ὅτι ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἐξῆλθον χύτρας ἅπασαι ἐκεῖναι αἱ παράδοξοι μορφαί, οἱ χαρακτῆρες, οὓς ἀποπειρᾶται νὰ ζωγραφίσῃ· ἅπαντες εἶναι μεγάλοι, ἔξοχοι ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτῶν, ἐπιτυγχάνοντες· δὲν εὑρίσκει λόγους, ὅπως θαυμάσῃ αὐτοὺς θριαμβεύοντας, μέμφεται δὲ αὐτοὺς ἐν τῇ πτώσει· ὁ ὑλιστικὸς οὗτος σαρκασμὸς τῆς δικαίας ἢ ἀδίκου δυστυχίας εἶναι ἴσως μέσον ἐπιτήδειον τοῦ εὐδαιμόνως βιοῦν, οἱ ὀπαδοὶ τοιαύτης θεωρίας τοῦ θαυμασμοῦ τῆς ἐπιτυχίας, τῆς ὑπηρεσίας αὐτῆς, δύνανται νὰ εὐημερῶσιν ἐν κοινωνίᾳ, ἀδιαφοροῦσῃ διὰ τοὺς ὅρους τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ· ἀλλ' εἷς συγγραφεὺς εἶναι ἀείποτε ἀδικαιολόγητος. Οἱ Συνταγματικοὶ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως οἱ Γι-

ρονδῖνοι, ὁ Δαντὼν, ὁ Ῥοβεσπιέρρος θαυμάζονται ἐκ περιτροπῆς ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἰσχύος αὐτῶν, καταφρονοῦνται δ' ἐν τῇ πτώσει. Μονότονος θαυμασμὸς ὑλιστικῆς φιλοσοφίας, ἀπόρροια ταπεινῆς τοῦ ἠθικοῦ βίου ἀπόψεως, ἢ μᾶλλον ἀγνοίας καὶ ἀδιαφορίας, συγχεούσης τὸ ἀγαθὸν μετὰ τοῦ πονηροῦ, ὁπότε τοῦτο παρίσταται ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἐπισύρον τὸν τυφλὸν θαυμασμὸν καὶ τὴν λατρείαν τῶν ἀνθρώπων.

Ἐν γένει διὰ τὸν ἱστορικὸν τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, οἱ ζητοῦντες τὴν στερέωσιν τῆς ἐλευθερίας, τὸν θρίαμβον αὐτῆς διὰ μέσων νομίμων, δὲν εὑρίσκουσι δικαιοσύνην· ἀρεσκόμενος εἰς τὰ ἄκρα, ἔχων ἰδιαιτέραν συμπάθειαν εἰς τὴν δικτατορίαν, ἣν καὶ αὐτὸς, ὁσάκις ἐπὶ τὴν ἐξουσίαν ἀνῆλθεν, ἐξήσκησε, διὰ τὰ μεμετρημένα ἐκεῖνα πνεύματα, τὰ ζητοῦντα νὰ πραγματοποιήσωσι τὴν ἐλευθερίαν διὰ τῆς νομίμου ὁδοῦ, οὐδεμίαν αἰσθάνεται συμπάθειαν· τρέφει ἰδιαιτέραν κλίσιν πρὸς τοὺς βιαίους, τοὺς παρακεκινδυνευμένους χαρακτῆρας, κλίσιν, ἣν οὐδέποτε εἶναι διατεθειμένος νὰ καταστείλῃ. Τί σημαίνουσιν αἱ ἀκόλουθοι ἀντιφατικαὶ κρίσεις, ἃς ἐκφέρει κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς πτώσεως τῶν Γιρονδίνων; «Ὁ κίνδυνος, ἀείποτε αὐξάνων, κατέστησε τὴν πάλην ζωηροτέραν, δηλητηριωδεστέραν· ἡ δὲ γενναία ἀντιπροσωπεία τῆς Γιρόνδης, ἐξηντλημένη, καθὸ θελήσασα νὰ ἐκδικηθῇ τὸν Σεπτέμβριον, καθὸ θελήσασα νὰ ἐμποδίσῃ τὴν 27 Ἰανουαρίου,[1] τὸ ἐπαναστατικὸν δικαστήριον καὶ τὴν ἐπιτροπὴν τῆς κοινῆς σωτηρίας, ἐκπνέει, καθ' ἣν ἐποχὴν, τοῦ κινδύνου μείζονος καταστάντος, ἡ βία κατέστη μᾶλλον ἀναπόφευκτος, ἄσκοπος δὲ ἡ μετριότης. Ἤδη, ὁπότε ἡ νομιμότης ἡττήθη, πᾶσα δὲ ἔνστασις ἀπεσβέσθη διὰ τῆς πτώσεως τῶν Γιρονδίνων, ὁ δὲ κίνδυνος κατέστη φρικωδέστερος ἢ ἄλλοτε, δι' αὐτῆς τῆς ἀνταρσίας, ἥτις θὰ ἐκβιασθῇ νὰ ἐκδικηθῇ τὸν Γιρόνδην, ἡ βία ἄρχεται ἀναπτυσσομένη ἄνευ κωλύματος καὶ ἄνευ μέτρου, τελειοῦται δὲ ἡ τρομερὰ δικτατορία τοῦ ἐπαναστατικοῦ δικαστηρίου καὶ τῆς ἐπιτροπῆς τῆς κοινῆς σωτηρίας. Καὶ τότε ἄρχονται σκηναὶ ἑκατοντάκις μείζονες καὶ φρικαλεώτεραι, ἢ ἅπασαι ἐκεῖναι, ἐφ' αἷς ἠγανάκτησαν οἱ Γιρονδῖνοι. Δι' αὐτοὺς ἡ ἱστορία λαμβάνει πέρας ἤδη· οὐδὲν πλέον ἐπιλείπεται δι' αὐτοὺς, ἢ ἡ διήγησις τοῦ ἡρωϊκοῦ αὐτῶν θανάτου. *Ἡ ἀντιπολίτευσις αὐτῶν ὑπῆρξεν ἐπικίνδυνος, ἡ ἀγανάκτησις ἐστερημένη πολιτικῆς φρονήσεως· ἐξέθηκαν τὴν ἐπανάστασιν, τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν Γαλλίαν· ἐξέθηκαν μάλιστα αὐτὴν τὴν μετριότητα, ὑπερασπιζόμενοι αὐτὴν μετὰ τραχύτητος, θνήσκοντες δὲ, παρέσυραν ἐν τῇ πτώσει αὐτῶν πᾶν ὅ,τι γενναῖον καὶ πεφωτισμένον ὑφίστατο ἔτι ἐν Γαλλίᾳ.* Ἐν τούτοις, τίς δεν ἤθελεν ἐπιθυμήσει νὰ πληρώσῃ τὸ πρόσωπον αὐτῶν, τίς δὲν ἤθελεν ἐπιθυμήσει νὰ διαπράξῃ τὰ σφάλματα αὐτῶν; Εἶναι δυνατὸν τῷ ὄντι, ν' ἀνέχηταί τις ῥέον τὸ αἷμα ἄνευ ἀντιστάσεως καὶ ἄνευ ἀγανακτήσεως;»[2]

1 27 Ἰανουαρίου 1793, ἡμέρα τοῦ θανάτου τοῦ Λουδοβίκου δεκάτου ἕκτου.

2 Thiers. Histoire de la révolution française.

Οὕτω τὸ δόγμα τῆς βίας ἀναγορεύεται σπουδαιότατον ἐν τῇ πολιτικῇ ἀξίωμα· ἡ μετριότης εἶναι πολιτικὴ ἀφροσύνη· τί ἔπρεπε νὰ πράξωσιν οἱ Γιρονδῖνοι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τοῦ τρόμου καὶ τῆς βίας; ἐπὶ τίνος λόγου ὁ συγγραφεὺς βασίζει τὴν γνώμην του, ὅτι διὰ τῆς ἀντιστάσεως αὐτῶν κατὰ τῶν παρεκτροπῶν τῶν φανατικῶν τῆς ἐπαναστάσεως, οἱ ἐκ Γιρόνδης ἀντιπρόσωποι *ἐξέθηκαν τὴν ἐπανάστασιν, τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν;* Ἔπρεπε νὰ ὑποχωρήσωσιν εἰς τὴν βίαν τῶν ὀρεινῶν, νὰ χειροκροτῶσι τὰ ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας τελούμενα κακουργήματα; Κρῖμα· ἡ εὐγλωττία, ἡ γενναιοφροσύνη, ὁ ἱπποτισμὸς τῶν ἐπιλέκτων ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐν τῇ πολιτικῇ πάλῃ τῆς ἐπαναστάσεως δὲν εἶναι ἀρκοῦντα στοιχεῖα λατρείας δι' ἱστορικόν, ὑποσχεθέντα ἐν ἀρχῇ τοῦ βιβλίου του τὴν λατρείαν τῶν γενναίων καρδιῶν· ἡ λεπτότης τοῦ αἰσθήματος, ἡ γενναιότης τῆς καρδίας, ἡ λατρεία τῆς ἀληθοῦς ἐλευθερίας ἐκμηδενίζονται ἐνώπιον τοῦ χαρακτῆρος τῶν βιαίων ἐκείνων ἀνδρῶν, οἵτινες διὰ τῆς τραχύτητος αὐτῶν, διὰ τῆς βίας, διὰ τῶν ἀδαμάστων παθῶν των ἐν ταῖς ἐπαναστάσεσι καθίστανται οἱ νεκροπομποὶ μᾶλλον ἢ οἱ σωτῆρες τῆς ἐλευθερίας.... Ἁπασῶν τῶν ἐπαναστάσεων ἡ ἱστορία δύναται νὰ ἐπιδείξῃ, ὡς μὴ ὤφελε, τοιούτους χαρακτῆρας, ἰδίᾳ δὲ ἡ ἱστορία τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ἣν αὐτοὶ οἱ μαχηταὶ αὐτῆς τοσοῦτον ἔβλαψαν καὶ ἐπόμπευσαν ἀπέναντι τῶν ἐκ συστήματος συκοφαντῶν καὶ πολεμίων.

Ὁ μετὰ ταῦτα θαυμαστὴς τοῦ Ναπολέοντος δὲν ἠδύνατο ἢ νὰ ἐπενέγκῃ μεμετρημένην κρίσιν, νὰ ἐπιδείξῃ συμπάθειαν πρὸς τοὺς τοιούτους χαρακτῆρας· λαλῶν μετὰ ψυχρότητος, μετ' εἰρωνείας περὶ τῆς καταστροφῆς τῶν Γιρονδίνων, ἐνθουσιᾷ, ὅταν πρόκειται ὁ λόγος περὶ τοῦ Δαντῶνος· ὁ Δαντὼν καθίσταται τὸ ἀντικείμενον τῆς εὐμενοῦς αὐτοῦ κρίσεως· ὁ χαρακτὴρ αὐτοῦ ἀπεικονίζεται μετὰ προφανοῦς ἐνθουσιασμοῦ: «Τολμηρός, φλογερός, ἄπληστος συγκινήσεων καὶ τέρψεων, εἶχε σπεύσει εἰς τὸ στάδιον τῆς πάλης, καὶ ὤφελε νὰ διαλάμψῃ πρὸ παντὸς ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ τρόμου. Ταχὺς καὶ θετικός, μὴ ἐκπληττόμενος εἴτε ὑπὸ τῶν δυσχερειῶν, εἴτε ὑπὸ τῆς καινότητος μιᾶς ἐκτάκτου καταστάσεως, ἐγνώριζε νὰ κρίνῃ τὰ ἀναγκαῖα μέσα, περὶ μηδενὸς φοβούμενος καὶ περὶ μηδενὸς αἰσθανόμενος τύψεις συνειδότος. Ἐσκέφθη ὅτι καθίσταται κατεπείγουσα ἡ ἀποπεράτωσις τῆς πάλης μεταξὺ τῆς μοναρχίας καὶ τῆς ἐπαναστάσεως, ἐντεῦθεν ἡ 10 Αὐγούστου ὑπῆρξε καθαρῶς ἔργον τοῦ Δαντῶνος. Ἀπέναντι τῶν Πρώσσων ἐσκέφθη, ὅτι ὤφελε νὰ διατηρήσῃ καὶ νὰ ἐξαναγκάσῃ τὴν Γαλλίαν ἐν τῷ συστήματι τῆς ἐπαναστάσεως· διέταξε, λέγουσι, τὰς φρικαλέας ἡμέρας τοῦ Σεπτεμβρίου, ἀλλὰ διατάττων αὐτάς, ἔσωσε πλῆθος θυμάτων. Ἀρχομένου τοῦ μεγάλου ἔτους 1793, ἡ Συμβατικὴ ἦτο ἐκπεπληγμένη ἐνώπιον τῆς καθωπλισμένης Εὐρώπης· τότε ὁ Δαντὼν ἀπήγγειλε τοὺς ἀξιοσημειώτους τούτους λόγους, ἐν πλήρει κατανοήσει τῆς σημασίας αὐτῶν καὶ τῆς βαθύτητος·

«Ἔθνος ἐπαναστατημένον εἶναι εὐχερέστερον νὰ κατακτήσῃ τοὺς γείτονάς του, ἢ νὰ κατακτηθῇ ὑπ' αὐτῶν». Ἔκρινεν ὅτι εἴκοσι πέντε ἑκατομμύρια ἀνδρῶν, οὓς ἤθελον τολμήσει νὰ θέσωσιν εἰς κίνησιν, οὐδὲν εἶχον νὰ φοβῶνται ἐξ ἑκατοντάδων τινῶν χιλιάδων τοιούτων ὡπλισμένων ὑπὸ τῶν θρόνων. Ἐπρότεινε νὰ ἐξεγείρωσι τὸν λαὸν, νὰ ἐξαναγκάσωσι τὴν συνεισφορὰν τῶν πλουσίων· τέλος ἐφαντάσθη ἅπαντα τὰ ἐπαναστατικὰ μέτρα, ἅτινα κατέλιπον τοσοῦτον τρομερὰν ἀνάμνησιν, ἀλλ' ἅτινα καὶ ἔσωσαν τὴν Γαλλίαν. Ὁ ἀνὴρ οὗτος, ὁ τοσοῦτον ἰσχυρὸς ἐν τῇ πράξει, ἐπανέπιπτε μετὰ τοὺς κινδύνους εἰς τὴν ἀναλγησίαν καὶ τὰς ἡδονὰς, ἃς ἀείποτε εἶχεν ἀγαπήσει, καὶ ἀνεζήτει μάλιστα τὰς ἀθωοτέρας τῶν ἀπολαύσεων, ἃς παρέχουσιν οἱ ἀγροὶ, λατρευομένη σύζυγος καὶ φίλοι. Τότε δὲ ἐλησμόνει τοὺς νικηθέντας, μὴ δυνάμενος πλέον νὰ τοὺς μισήσῃ, γνωρίζων μάλιστα ν' ἀποδίδῃ αὐτοῖς δικαιοσύνην καὶ οἶκτον, καὶ ν' ἀμύνηται ὑπὲρ αὐτῶν. Ἀλλὰ κατὰ τὰ διαστήματα ταῦτα τῆς ἀναπαύσεως, ἀναγκαῖα εἰς τὴν φλογερὰν αὐτοῦ ψυχὴν, οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ ἐκέρδιζον ὀλίγον κατ' ὀλίγον διὰ τῆς καρτερίας των τὴν φήμην καὶ τὴν ἐπιρροὴν, ἣν οὗτος εἶχε κερδίσει ἐν μιᾷ μόνῃ ἡμέρᾳ κινδύνου. Οἱ φανατικοὶ ἐμέμφοντο αὐτὸν ἐπὶ μαλακίᾳ καὶ ἀγαθότητι, λησμονοῦντες, ὅτι κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ Σεπτεμβρίου εἶχεν ἐξισωθῇ πρὸς ὅλους, τὰς αὐτὰς διαπραξάμενος πολιτικὰς σκληρότητας. Ἐμπιστευόμενος εἰς τὴν φήμην του, ἀναβάλλων ἐξ ἀμελείας καὶ ἐξελίσσων εὐγενῆ σχέδια ἐν τῇ κεφαλῇ αὐτοῦ, ὅπως ἐπαναγάγῃ τοὺς γλυκεῖς νόμους, ὅπως περιορίσῃ τὸ κράτος τῆς βίας κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν κινδύνων, ὅπως ἀποχωρίσῃ τοὺς ἀνεκκλήτως εἰς τὸ αἷμα ἐξαναγκασθέντας ἐκτελεστὰς ἀπὸ τῶν ἀνδρῶν, οἵτινες εἶχον ὑποχωρήσει μόνον εἰς τὰς περιστάσεις, ὅπως ὀργανώσῃ ἐπὶ τέλους τὴν Γαλλίαν καὶ ἐπανασυμφιλιώσῃ αὐτὴν μετὰ τῆς Εὐρώπης, ἐξηπατήθη ὑπὸ τῶν συναδέλφων του, εἰς οὓς εἶχεν ἐγκαταλίπει τὴν κυβέρνησιν. Οὗτοι δὲ ἐνῷ ἔπληττον τοὺς ὑπερεπαναστατικοὺς, ὅπως μηδαμῶς φανῶσιν ὑποχωροῦντες, ὤφελον νὰ πλήξωσι τοὺς μεμετρημένους. Ἡ πολιτικὴ ἐζήτει θύματα, ὁ δὲ φθόνος τὰ ἐξέλεξε· καὶ οὕτως ἐθυσιάσθη ὁ ἐνδοξότερος καὶ ὁ φοβερώτερος ἀνὴρ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ὁ Δαντὼν ὑπέκυψε μετὰ τῆς φήμης καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτοῦ εἰς τὴν ἀποτρόπαιον κυβέρνησιν, εἰς τῆς ὁποίας τοσοῦτον συνετέλεσε τὴν διοργάνωσιν . . . Ὁ Δαντὼν ἐκέκτητο πνεῦμα ἀκαλλιέργητον, ἀλλὰ μέγα, βαθὺ καὶ πρὸ πάντων ἁπλοῦν καὶ στερεόν· ὡς ὁ Μιραβὼ ἐξέπνευσεν ὑπερήφανος διὰ τὸν ἑαυτόν του καὶ πιστεύων τὰ ἐλαττώματά του καὶ τὸν βίον του ἀρκούντως κεκαλυμμένα ὑπὸ τῶν μεγάλων ὑπηρεσιῶν του καὶ τῶν τελευταίων σχεδίων του». [1]

Δὲν σκοπῶ ν' ἀναλύσω τὸ τεμάχιον τοῦτο περὶ τοῦ Δαντῶνος, ὅπως ἐκτιμηθῇ ἡ ἱστορικὴ αὐτοῦ ἀλήθεια καὶ πίστις· ἀληθῶς· ἡ εἰκὼν αὕτη εἶναι εἰκὼν ἰδεώδους ἐπαναστατικοῦ ἥρωος, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἡ εἰκών τοῦ.

[1] Thiers. Histoire de la révolution Française.

πραγματικοῦ Δαντῶνος, οἷαν παραδίδει ἡμῖν ἡ ἀληθὴς ἱστορία. Ὁ βάψας τὰς χεῖρας του εἰς τὸ αἷμα τοσούτων ἀθώων, ὁ ἀνεχθεὶς τὰς σφαγὰς, ἐνῷ ἠδύνατο οὐ μόνον νὰ προλάβῃ αὐτὰς, ἀλλὰ καὶ νὰ κωλύσῃ διὰ τῆς ἰσχύος αὐτοῦ καὶ τῆς δημοτικότητος, δὲν ἦτο ἄξιος τοσούτου ποιητικοῦ θυμιάματος. Βεβαίως ὁ Μιραβῶ καὶ ὁ Δαντὼν ἦσαν συγγενεῖς χαρακτῆρες, οὐ μόνον κατὰ τὴν δύναμιν τοῦ λόγου, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἀνικανότητα ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τὸν πειρασμὸν τῆς διαφθορᾶς· ἀμφότεροι κατηγορήθησαν ἐπὶ δωροδοκίᾳ, δίχως νὰ δυνηθῶσι νὰ διαψεύσωσι τὰς κατ' αὐτῶν κατηγορίας, πρὸς τῷ ἐπαναστατικῷ δὲ φανατισμῷ δὲν ἐκέκτηντο τοὐλάχιστον τὴν ἀρετὴν ἐκείνην τῆς ἀκεραιότητος, ἐφ' ᾗ διεκρίθησαν ὁ Saint-Just, ὁ Ῥοβεσπιέρρος. Ἀλλ' ἐκέκτητο ὁ *Δαντὼν τὴν πολιτικὴν* ἐκείνην περίνοιαν, ἣν ἀρέσκεται ἀποδίδων αὐτῷ ὁ Θιέρσος; Τοῦτο εἶναι πλέον ἢ ἀμφίβολον· ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ ἄνδρες τῆς ἐπαναστάσεως, οἱ σκαπανεῖς καταρρέοντος καθεστῶτος, οὔτε τὴν βούλησιν, οὔτε τὴν ἱκανότητα ἔχουσι πρὸς ἀνέγερσιν νέου στερεοῦ οἰκοδομήματος. Ὁ Δαντὼν ἦτο εἷς τῶν τοιούτων χαρακτήρων: εἶχε πλήρη τὴν τόλμην ἐπαναστατικοῦ ἥρωος, ἀλλ' οὐδεμίαν πολιτικοῦ ἀνδρὸς εὐφυΐαν. Ἡ πολιτικὴ αὐτοῦ ἀξία ἐμπεριελαμβάνετο ἐν τῇ φράσει ταύτῃ: *Ἐν ταῖς ἐπαναστάσεσιν ἀπαιτεῖται τόλμη καὶ πάλιν τόλμη καὶ πάλιν τόλμη*· ἀλλ' ἡ ἐπαναστατικὴ τόλμη δὲν εἶναι ἡ πολιτικὴ φρόνησις, ἡ διακρίνουσα τοὺς ἄνδρας τῆς πολιτικῆς ὀργανώσεως λαοῦ, εἰσερχομένου εἰς νέον στάδιον ἱστορικῆς ὑπάρξεως.

Οἱ λαοὶ καὶ ἐν ἐπαναστατικῇ ἐξάψει καὶ ἐν πολιτικῇ γαλήνῃ δὲν ἀρέσκονται εἰς τὰ ἀνεξάρτητα καὶ ἐλεύθερα ἐκεῖνα πνεύματα, ὧν ἡ ἀξία συνίσταται ἐν τῇ ἐμβριθεῖ καὶ μεμετρημένῃ πολιτικῇ ἐνεργείᾳ, ἐν τῇ ἠρέμῳ λατρείᾳ μιᾶς ἰδέας, οὐχὶ δὲ ἐν τῇ φανατικῇ αὐτῆς ὑποστηρίξει καὶ ἀποθεώσει. Οἱ δραματικοὶ ἥρωες, οἱ κωμῳδοί, (ὀνομάσατε αὐτοὺς ὅπως θέλετε), οἱ ἀγορηταί, οἱ λαμβάνοντες τὰς ἐμπνεύσεις οὐχὶ ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῶν συνειδήσεως, ἀλλ' ἀπὸ τῶν δημοτικῶν παθῶν, εἶναι συνήθως τὰ εἴδωλα τοῦ πλήθους, τὸ ὁποῖον θαυμάζει ὅ,τι προχείρως ἐννοεῖ, μὴ δυνάμενον νὰ ἐμβαθύνῃ, νὰ ἐκτιμήσῃ ἀμερολήπτως καὶ ἐν πνευματικῇ ἐλευθερίᾳ τὰ πράγματα. Καὶ ἰδοὺ ὁ λόγος, δι' ὃν ἡ Γιρόνδη ἐξετιμήθη ἧττον τοῦ Ὄρους ὑπὸ τῶν πλείστων ἱστοριογράφων τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως: ὅταν ὁ ἱστορικὸς ζητεῖ νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τοῦ πλήθους, οὐχὶ δὲ νὰ διδάξῃ αὐτὸ καὶ νὰ μορφώσῃ, ἀδιαφορεῖ περὶ τῆς αὐστηρᾶς ἱστορικῆς ἀληθείας, περὶ τῆς ἀμερολήπτου τῶν πραγμάτων κρίσεως. Ἀποστολὴ αὐτοῦ εἶναι ν' ἀρέσῃ, νὰ κολακεύσῃ· λαμβάνων τὸν ἱστορικὸν αὐτοῦ κάλαμον, δύναται νὰ ἐπιφωνήσῃ μετὰ τοῦ δημοτικοῦ ᾀσματογράφου: **le peuple c' est ma muse,** ἀλλὰ τὸ ἔργον αὐτοῦ πᾶν ἄλλο δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἢ ἱστορία.

Τοῦ Θιέρσου ἡ ἱστορία τῆς Ἐπαναστάσεως εἶναι ἡ ἐξύμνησις αὐτῆς, ἐντεῦθεν ἡ δημοτικότης τοῦ συγγραφέως καὶ τοῦ συγγράμματος, ἅμα τῇ ἐκ-

δόσει· μετὰ τὸν Βεραγγέρον οὐδεὶς ἕτερος ἔθιξε βαθύτερον τὰς χορδὰς τοῦ πατριωτικοῦ φανατισμοῦ ἐν Γαλλίᾳ· διὰ τῆς φλογερᾶς αὐτοῦ εὐγλωττίας, διὰ τοῦ ὅλως μεσημβρινοῦ χρωματισμοῦ τῆς ἱστορικῆς διηγήσεως τῶν μεγάλων ἔργων τῆς ἐπαναστάσεως ὁ Θιέρσος εἶχε καταστῆ ταχέως ὁ δημοφιλέστερος τῶν συγγραφέων· κατὰ χιλιάδας ἐπωλήθησαν τὰ ἀντίτυπα τῆς ἱστορίας τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, διότι καθ' ἣν ἐποχὴν αὕτη ἐγράφετο, ἡ ἐπανάστασις ἦτο ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἀποθεώσεως· τίς Γάλλος δὲν ἤθελεν ἀναγνώσει μετ' ἐνθουσιασμοῦ τὰς εὐγλώττους ταύτας στροφὰς τοῦ πατριωτικοῦ συγγραφέως ;

«Ἡμέραι διὰ παντὸς ἔνδοξοι δι' ἡμᾶς ἀλλὰ καὶ διὰ παντὸς θλιβεραί! Πότε ἡ πατρὶς ἡμῶν ὑπῆρξεν ὡραιοτέρα καὶ μεγαλητέρα ; αἱ καταιγίδες τῆς ἐπαναστάσεως ἐφαίνοντο γαληνιάσασαι· οἱ δὲ ψίθυροι τῶν φατριῶν ἀντήχουν ὡς οἱ ὕστατοι ἦχοι τῆς τρικυμίας, διότι τὰ λείψανα ταῦτα τῆς κινήσεως ἐθεωροῦντο ὡς ἡ ζωὴ ἐλευθέρας πολιτείας· τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις ἐξήρχοντο ἀπὸ φοβερᾶς κρίσεως, ὁλόκληρον δὲ τὸ ἔδαφος, ἀποδοθὲν εἰς βιομηχανικὰς χεῖρας, ἔβαινε γονιμοποιούμενον. Κυβέρνησις, ἐξ ἀστῶν ἀποτελουμένη, ἴσων ἡμῖν, ἐκυβέρνα τὴν δημοκρατίαν μετὰ μετριότητος· κρείττονες δὲ ἦσαν κεκλημένοι εἰς διαδοχὴν αὐτῶν. Πᾶσα φωνὴ ἦτο ἐλευθέρα. Ἡ Γαλλία, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δυνάμεως, ἦτο κυρία ὅλου τοῦ ἐδάφους, τοῦ ἐκτεινομένου ἀπὸ τοῦ Ρήνου μέχρι τῶν Πυρηναίων καὶ ἀπὸ τῆς θαλάσσης μέχρι τῶν Ἄλπεων. Ἡ Ὀλλανδία, ἡ Ἱσπανία συνήνουν τὰ πλοῖά των μετὰ τῶν τῆς Γαλλίας, ὅπως προσβάλωσι τὸν θαλάσσιον δεσποτισμόν. Ἦτο περιλαμπὴς ὑπὸ δόξης ἀθανάτου. Θαυμάσιοι στρατοὶ ἐπεδείκνυον τὴν τρίχρουν σημαίαν ἐνώπιον τῶν βασιλέων, θελόντων νὰ ἐκμηδενίσωσιν αὐτήν. Εἴκοσιν ἥρωες, διάφοροι τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν εὐφυΐαν, ὅμοιοι μόνον κατὰ τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν γενναιότητα, ὡδήγουν τοὺς στρατιώτας αὐτῆς εἰς τὴν νίκην. Ὁ **Hoche**, ὁ **Kléber**, ὁ **Desaix**, ὁ **Moreau**, ὁ **Joubert**, ὁ **Masséna**, ὁ Βοναπάρτης, καὶ πλῆθος ἄλλων προσέτι, ἐν συμφωνίᾳ ἐνήργουν. Ἐσταθμίζετο ἡ διάφορος αὐτῶν ἀξία· ἀλλ' οὐδεὶς ὀφθαλμὸς εἰσέτι, ὅσον διορατικὸς καὶ ἂν ἦτο, ἔβλεπεν ἐν τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῶν ἡρώων τοὺς δυστυχεῖς ἢ τοὺς ἐνόχους· οὐδεὶς ὀφθαλμὸς ἔβλεπεν ἐκεῖνον, ὅστις ἔμελλε νὰ ἐκπνεύσῃ εἰς τὸ ἄνθος τῆς ἡλικίας, ὑπὸ ἀγνώστου νόσου προσβεβλημένος· ὅστις ἤθελεν ἀποθάνει ὑπὸ τὸ μουσουλμανικὸν ἐγχειρίδιον, ἢ ὑπὸ τὸ ἐχθρικὸν πῦρ· ὅστις ἤθελε καταπιέσει τὴν ἐλευθερίαν· ὅστις ἤθελε προδώσει τὴν πατρίδα του· ὅλοι ἐφαίνοντο μεγάλοι, ἁγνοί, εὐτυχεῖς, πλήρεις μέλλοντος! Καὶ πάντα ταῦτα διήρκεσαν μίαν στιγμὴν μόνον· ἀλλὰ στιγμαὶ μόνον ὑπάρχουσιν ἐν τῷ βίῳ τῶν λαῶν, ὅπως ἐν τῷ τῶν ἀτόμων. Ἐβαίνομεν ν' ἀνεύρωμεν ἤδη τὸν πλοῦτον μετὰ τῆς ἀναπαύσεως, ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν δόξαν, εἴχομεν αὐτὰς ἤδη! . . . «Πρέπει, εἶπε τις τῶν ἀρχαίων, ἡ πατρὶς νὰ ἦναι οὐ μόνον εὐδαίμων, ἀλλὰ καὶ ἀρκούντως ἔνδοξος». Αὕτη ἡ εὐχὴ ἦτο

τετελεσμένη! Γάλλοι, οἵτινες εἴδομεν ἔκτοτε τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν ἐσβεσμένην, τὴν πατρίδα ἡμῶν κατειλημμένην, τοὺς ἥρωας ἡμῶν τουφεκισθέντας ἢ ἀπίστους εἰς τὴν δόξαν των, μὴ λησμονήσωμέν ποτε τὰς ἀθανάτους ἐκείνας ἡμέρας τῆς ἐλευθέρας, τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς ἐλπίδος!»[1]

Ἰδοὺ τὸ μυστήριον τῆς δημοτικότητος τῆς ἱστορίας ταύτης καὶ τοῦ ἱστοριογράφου· εἶναι ἀληθῶς ὁ ἐνθουσιωδέστατος τῶν ὕμνων τῆς *δόξης* τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ, τοῦ πανσθενοῦς ἐκείνου ἐλατηρίου ἐν Γαλλίᾳ, τὸ ὁποῖον κατέπεισεν αὐτὴν νὰ πιστεύῃ ὅτι εἶναι τὸ πρώτιστον ἐν Εὐρώπῃ ἔθνος, καὶ τὸ ὁποῖον ἐπιτηδείως διαχειριζόμενον ὑπὸ δημαγωγῶν πάσης ἀποχρώσεως, ἤγαγε τὴν Γαλλίαν εἰς ὃ σημεῖον εὑρέθη ἐπὶ τέλους.

Δὲν ἐνδιατρίβω περὶ τὰ καθέκαστα τοῦ ἱστορικοῦ τούτου ἔργου τοῦ Θιέρσου, τὸ ὁποῖον εἶναι ἁπλῆ μόνον εἰσαγωγὴ εἰς τὸ μέγα αὐτοῦ ἔργον, τὴν ἱστορίαν τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας, τὸ κύριον τοῦτο ἐνασχόλημα τῆς ζωῆς αὐτοῦ, κατὰ τὴν ἰδίαν ὁμολογίαν. Ἡ ἱστορία αὕτη, ἀρξαμένη ἐν ἔτει 1840 καὶ περατωθεῖσα μόλις ἐν ἔτει 1862 εἶναι τὸ βιβλίον ἐκεῖνο, περὶ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ ὁποίου ἐνθουσιασμὸς πατριωτισμοῦ διεχύθη ἐν Γαλλίᾳ, ἀνεκηρύχθη δὲ ὑπὸ τῶν θαυμαστῶν αὐτοῦ ὡς τὸ ἐξοχώτατον τῶν προϊόντων τῆς νεωτέρας ἱστοριογραφίας.

Τοῦτο ἦτο ἑπόμενον· ἐν τῇ πολιτικῇ καταστάσει, ἐν ᾗ εὑρίσκετο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ Γαλλία, ὁ ἐνθουσιασμὸς ἐκεῖνος ἦτο εὐνόητος: ἡ ναπαλεοντικὴ παράδοσις ἤκμαζεν ἤδη καθ' ὁλοκληρίαν· εἶχε φθάσει εἰς τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς γαλλικῆς δημοτικότητος, αὐτὴ δὲ ἡ αὐρηλιανὴ δυναστεία, ὅπως κολακεύσῃ τὴν γαλλικὴν *δόξαν*, ἔπεμπεν εἰς ἁγίαν Ἑλένην ἐν ἔτει 1840 τὸν πρίγκιπα Joinville πρὸς παραλαβὴν τῶν λειψάνων τοῦ μεγάλου κατακτητοῦ· ὁ ἄνεμος τῆς δημοτικότητος λοιπὸν ἔπνεεν ἐκ Κορσικῆς, ἡ δὲ Βοναπαρτιστικὴ ἰδέα ἤρξατο θριαμβεύουσα ἐν Γαλλίᾳ.

Εἰς τὴν κράτυνσιν τῆς δημοτικότητος τοῦ Ναπολέοντος συνετέλεσεν ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἐνέργειαν ἡ ἱστορία αὕτη τοῦ Θιέρσου· δι' αὐτῆς ἡ ναπολεοντικὴ παράδοσις, ἡ τέως δεσπόζουσα ἐν τῇ ποιήσει, ἐν τῇ μυθιστορικῇ ἐπιφυλλίδι τοῦ ἡμερησίου τύπου, ἢ ἐν τῇ πολιτικῇ ῥαδιουργίᾳ, ἔλαβε τύπον ἐπιστημονικώτερον καὶ καθαρώτερον, ἱστορικὴν πραγματικότητα καὶ πολιτικὴν σάρκα.

Ἔν τινι εἰσαγωγῇ, ἣν ὁ Θιέρσος προέταξε τοῦ δωδεκάτου τόμου τῆς ἱστορίας αὐτοῦ, ἀναγράφει τὴν ἑπομένην εἰκόνα τοῦ Ναπολέοντος, ἀναντιρρήτως τὴν μετριωτέραν τῶν εἰκόνων, ἃς ἐφιλοτέχνησεν ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῶν διαφόρων τοῦ ναπολεοντείου βίου φάσεων καὶ περιόδων:

«Ἰδοὺ νέος ἀνὴρ ἔκτακτος, μετὰ δεκαετῆ τρομερὰν ἀναρχίαν παρουσιαζόμενος ἐνώπιον τῶν συγχρόνων αὐτοῦ, δόξῃ κεκαλυμμένος! Ἀνέρχεται εἰς τὴν ὑπερτάτην ἐξουσίαν, ποδοπατῶν τοὺς νόμους τῆς πατρίδος του, νόμους

1 Thiers, Histoire de la révolution.

ἐπὶ τέλους. Διὰ τῆς σοφίας αὐτοῦ, τῆς φρονήσεως, τῶν εὐεργεσιῶν, τῶν θαυμάτων καθίσταται ἡ γοητεία τῆς πατρίδος του καὶ ὁ θαυμασμὸς τοῦ κόσμου. Ἀλλὰ πάραυτα σκοτοδινιᾷ ὑπὸ τῆς μέθης τῆς ἐπιτυχίας, ἐπιτίθεται κατὰ τῆς Εὐρώπης, καταβάλλει, ὑποτάσσει, καταπιέζει, ἐπαναστατεῖ αὐτὴν, τὴν προσελκύει πρὸς ἑαυτὸν, καὶ, περικυκλωμένος ὑπὸ δόξης ἀπαραμίλλου, πίπτει εἰς ἄβυσσον, συμπαρασύρων μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὴν Γαλλίαν! Τίνι τρόπῳ δύναται νὰ κριθῇ ὁ παράδοξος οὗτος βίος; Δικαίως ἢ ἀδίκως κατέλαβε σκῆπτρον, ὑφ' ὅλου τοῦ κόσμου καλούμενος πρὸς τοῦτο; Τίς ἄνθρωπος ἤθελεν ἀντιστῇ εἰς τοιαύτην πρόσκλησιν; Τὸ δὲ σφάλμα του δὲν συνίσταται μᾶλλον ἐν τῇ χρήσει, ἣν ἐποίησε τῆς ὑπερτάτης ἐξουσίας; Ἀλλ' ἐὰν πάντες ἀπολύουσιν αὐτὸν τῆς κατηγορίας τῆς ἁρπαγῆς τῆς ἐξουσίας, ὅπως μεμφθῶσιν αὐτὸν ἐπὶ τῇ καταχρήσει αὐτῆς, δὲν λησμονοῦσιν ὅτι ἐν τῷ βιαίῳ τρόπῳ τῆς καταλήψεως ὑπῆρχεν ἐν σπέρματι ὁ βίαιος τρόπος τῆς χρήσεως; Καὶ εἶτα, ἡ κατάχρησις αὕτη τῆς νίκης, ἥτις ἀνέτρεψε τὸν κόσμον, ὀφείλεται καθ' ἑαυτὴν εἰς αὐτὸν καὶ μόνον, ἢ εἰς τὸν κόσμον, καθ' οὗ οὗτος ἐπάλαισε; *Τὸ δὲ σφάλμα τῆς φρικαλέας ταύτης πάλης, ἧς ἕνεκα ἔρρευσε πλεῖον ὑπὲρ πάντα ἄλλον αἰῶνα αἷμα, ἀπόκειται εἰς αὐτὸν μόνον καθ' ὁλοκληρίαν, εἰς τὴν ἄπληστον ὑπερηφάνειαν τοῦ νικητοῦ πρέπει νὰ καταλογισθῇ, ἢ εἰς τὸ ἀκατάβλητον τοῦ ἡττηθέντος συναίσθημα;*» [1]

Οὕτω γράφεται ἡ ἱστορία! Ἐν τῇ εἰκόνι ταύτῃ τοῦ ἥρωός του ὁ συγγραφεὺς τῆς ἱστορίας ταύτης διετύπωσεν ἀληθῶς ἐν σμικρῷ τὴν σκέψιν, ἥτις παρώθησεν αὐτὸν εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τοῦ Ναπολέοντος. Ἐν τίνι ἄρα ἐποχῇ ἱστορικὸς, ἀναγράφων σύγχρονα γεγονότα, ἤθελεν ἀπευθύνει τοιαύτην ἐρώτησιν εἰς τοὺς συγχρόνους του, ἂν τὸ αἷμα ἐπιβαρύνει τὴν συνείδησιν τοῦ νικηθέντος μᾶλλον ἢ τοῦ νικητοῦ, τοῦ θύματος μᾶλλον ἢ τοῦ θύτου; Καὶ ἐν τούτοις τοιοῦτον εἶναι τὸ ἀντικείμενον, αὕτη εἶναι ἡ ἠθικὴ ἀρχὴ, ἡ διαπνέουσα δι' ἁπασῶν τῶν σελίδων τῆς ἱστορίας τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἡ νεωτέρα κοινωνία δὲν ἀπήγγειλεν εἰσέτι ὁμοφώνως τὴν ὁριστικὴν αὐτῆς ἐτυμηγορίαν κατὰ τῆς τοιαύτης ἀπόψεως τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν γεγονότων ὑπὸ τοῦ Θιέρσου. Ἐθαύμασε τὴν εὐγλωττίαν, τὴν καλλιεπῆ φρασεολογίαν τῆς ἱστορίας, δίχως ἐν τούτοις νὰ ἐκφράσῃ τὴν θλῖψιν αὐτῆς ἐπὶ τοῖς ἀναγραφεῖσιν ἠθικοῖς καὶ πολιτικοῖς δόγμασι. Οὐδὲν λοιπὸν βῆμα ἐποίησε πρὸς τὰ πρόσω ὁ αἰὼν οὗτος τῆς κυριαρχίας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἡ κατ' *ἐξοχὴν* ἐποχὴ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης; Καὶ πρὸς τί ἡ ἀποθέωσις τῆς ἀνθρωπότητος, ἣν ἐπαγγέλλεται ἡ νέα φιλοσοφία, ὁπόταν διατελοῦμεν ὑπὸ τὴν αὐτὴν τῶν προλήψεων τοῦ παρελθόντος πέδην, ὑπὸ τὸν αὐτὸν ἐφιάλτην ἀποθανούσης ἰδέας, ἥτις καὶ νεκρὰ εἰσέτι ἐκνευρίζει ἡμᾶς, ἀμειλίκτως συντρίβουσα;

Ἀνακηρύττομεν καθ' ἑκάστην μετ' ἐμφάσεως, μετὰ ποιητικῆς κομπορρη-

1 Thiers· histoire de Gonsulat et de l'empire. tom. XII.

μοσύνης τὰ μαγευτικὰ δόγματα τῆς ἐλευθερίας τῶν λαῶν, τῆς ἰσότητος, τῆς ἀδελφότητος. Πλάνη· ἐν ταῖς ἠθικαῖς ἡμῶν περὶ τοῦ καθόλου βίου τῆς ἀνθρωπότητος ἀπόψεσι διαπνεόμεθα καθ' ὁλοκληρίαν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων παραδόσεων. Πᾶς νέος Νεμβρώδ, *ἰσχυρὸς ἐνώπιον κυρίου*, μάστιξ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς εἰρήνης τῶν ἀνθρώπων, διεγείρει τὸν θαυμασμόν, τὴν ἀποθέωσιν τῆς κοινωνίας. Ὁ Κάντιος, ὁ σεμνὸς τῆς αἰωνίας εἰρήνης προφήτης καὶ ἱεροφάντης, εἶναι ἄγνωστος ἀπέναντι τοῦ Βοναπάρτου, τοῦ ἥρωος τοσούτων μυριονέκρων μαχῶν, τοῦ καταστροφέως τοσούτων μυριάδων ὑπάρξεων. Ἰδοὺ ἡ ἠθικότης τῆς νεωτέρας κοινωνίας, ἐν ἁγνῇ συνειδήσει ὁμολογούσης μετὰ τοῦ Δεμαίτρου, «ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι ἡ συνήθης κατάστασις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ὅτι τὸ ἀνθρώπινον αἷμα ὀφείλει νὰ ῥέῃ ἀδιακόπως ἐπὶ τῆς σφαίρας, ἡ δὲ εἰρήνη εἶναι ἀνακωχὴ μόνον δι' ἕκαστον ἔθνος.»

Τοιαύτης αἱματηρᾶς δόξης ἀνηγέρθη μαυσωλεῖον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας· ἡ δημοτικότης αὐτῆς εἶναι τὸ ἠθικὸν τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας σφυγμότερον· καὶ ἂν φωναὶ εὐγενεῖς καὶ γενναῖαι ἀντήχησαν πολλάκις, διαμαρτυρόμεναι κατὰ τοιαύτης στρατιωτικῆς ἀνθρωπολατρείας, δὲν κατώρθωσαν εἰσέτι νὰ καταστῶσι καθολικὴ τοῦ βίου τῶν λαῶν συνείδησις. [1] Ἡ ποίησις τοῦ πολέμου διατελεῖ μέχρι τῆς σήμερον ἓν τῶν ἰσχυροτάτων συναισθημάτων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

ΝΕΟΚΛΗΣ ΚΑΖΑΖΗΣ

ΠΟΙΚΙΛΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ

ΥΠΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Σ. ΚΟΝΤΟΥ.

§ 37.

Μυῖνδα, οὐχὶ *μυῖνδαΝ*, *ψηλαφῖνδα*, οὐχὶ *ψηλαφῖνδαΝ*, *πλειστοβολῖνδα*, οὐχὶ *πλειστοβολῖνδαΝ*.

Ὑπῆρχον ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ ἐπιρρήματα εἰς **ΙΝΔΑ** περατούμενα, δι' ὧν κομψότατα καὶ χαριέστατα ἐσημαίνοντο τὰ εἴδη τῶν παιδιῶν: Πολλὰ τῶν τοιούτων ἐπιρρημάτων μνημονεύονται ὑπὸ τοῦ Πολυδεύκους γράφοντος

1 Τὴν ὑπὸ ψευδοῦς ἐθνικοῦ ἐγωϊσμοῦ ὑπερτιμηθεῖσαν δόξαν τοῦ Ναπολέοντος διημφισβήτησαν εὐτυχῶς συγγραφεῖς τινες ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Γαλλίας. Ἀρκοῦμαι εἰς τοὺς σπουδαιοτέρους: ἐν μὲν Γερμανίᾳ ὁ φιλόσοφος Fichte, ἐν τῇ ἀκμῇ εἰσέτι τοῦ Ναπολέοντος, ἐν δὲ Ἀμερικῇ ἕτερος φιλόσοφος, ὁ Channing, ἀμφότεροι ἐξετάσαντες τὸν ἄνδρα ἀπὸ τῆς περιωπῆς τῆς ἀνθρωπίνης ἠθικότητος. Ἐν Γαλλίᾳ ὡσαύτως πολλοὶ ἱστορικοὶ καὶ πολιτικοὶ συγγραφεῖς, ὧν ἐξοχώτεροι ἡ Stael (Dix ans d'exil), ὁ Charras (Histoire de la campagne de 1815, augmentée de notes en réponse aux assertions de M. Thiers), ὁ Edgar Quinet (Histoire de la campagne de 1815), καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὁ Lanfrey ἔν τινι αὐτοῦ μελέτῃ περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ Θιέρσου καὶ ἐν τῷ ἱστορικῷ αὐτοῦ συγγράμματι: Histoire de Napoleon Ier, ἵνα παραλίπω τοὺς ἄλλους.

ἐν βιβλ. Θ', κεφ. 110 «Ἐρῶ δὲ καὶ ἄλλων παιδιῶν ὀνόματα ταὐτὸν ἐχουσῶν σχῆμα τῇ καταλήξει τῶν ὀνομάτων· βασιλίνδα, ὀστρακίνδα, διελκυστίνδα, μυΐνδα, χυτρίνδα, φρυγίνδα, κυνητίνδα, ἀκινητίνδα, σχοινοφιλίνδα — ἐφετίνδα, στρεπτίνδα, πλειστοβολίνδα, ἀποδιδρασκίνδα». Ποιεῖται δ' ἐν τοῖς ἑξῆς ὁ Πολυδεύκης (κεφ. 110—117) ἐξήγησιν καὶ διασάφησιν ἑκάστου τούτων. Ἄλλα τινὰ εὑρίσκονται παρατεθειμένα ἐν τοῖς Κανόσι τοῦ Θεογνώστου λέγοντος σελ. 164,28 «Τὰ διὰ τοῦ ΙΝΔΑ ἐπιρρήματα παροξύνονται καὶ διὰ τοῦ Ι γράφονται καὶ ἐπὶ παιδιῶν λαμβάνονται καὶ πρὸς αἰτιατικὴν συντάσσεται, οἷον βασιλίνδα παιδιάν, χυτρίνδα, *δραπετίνδα*, *ποσίνδα*, *ἐπαιτίνδα*, *ξιφίνδα*, *δαληκίνδα*, μυΐνδα ἀπὸ τοῦ μύειν τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ ἐρωτώμενον λέγειν τίνα τάδε καὶ πόσα τάδε ἔστ' ἂν ἐπιτύχῃ, *φυγίνδα*, χυτρίνδα, ὀστρακίνδα καὶ εἴ τι ἕτερον». Πρβ. καὶ σελ. 15,10 «*φυγίνδα*, βασιλίνδα, *κρυπτίνδα*» καὶ Φρύνιχ. Σοφιστ. Προπαρ. σελ. 73,18 «*Ψηλαφίνδα*: παιδιά τίς ἐστιν, ἑνός τινος δεδεμένου τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τοὺς ἐν κύκλῳ ψηλαφῶντος καὶ λέγοντος ἑκάστου τοὔνομα».

Τὸ *φυγίνδα* δύναται νὰ νομισθῇ πλημμελὴς γραφὴ τοῦ *φρυγίνδα*, ἀντὶ δὲ τοῦ *δαληκίνδα* ἀναγνωστέον πάντως *ληκίνδα*, ἀποβαλλομένης τῆς συλλαβῆς ΔΑ, ἥτις κακῶς προσεκολλήθη ἐκ τῆς προηγουμένης λέξεως. Πρβ. Ἀπολλών. π. Ἐπιρρ. σελ. 562,16 «Ἔστι γὰρ πρὸς τὸ τοιοῦτον φάναι ὡς ἰδού τινα εἰς ΔΑ λήγοντα καὶ βαρύτονά ἐστιν, ὡς τὸ *ληκίνδα*, ὀστρακίνδα, ὀνόματα παιδιῶν» καὶ σελ. 563,1 «Τούτῳ γὰρ τῷ λόγῳ καὶ τὸ *ληκίνδα* ἐν βαρεῖ τόνῳ ἐστίν». Περὶ τῆς παροξυτονήσεως τῶν εἰς ΙΝΔΑ ἐπιρρημάτων γίνεται λόγος καὶ ἐν τοῖς εἰς Ἀριστοφάνη Σχολίοις σελ. 65,7 Διδ. «Παροξῦναι δὲ δεῖ τὸ ὀστρακίνδα καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα ἐπὶ παιδιᾶς τασσόμενα». Πρβ. καὶ Σουΐδ. λ. *χυτρίνδα* καὶ Ἰω. Ἀλεξ. σελ. 32,35.

Ἀντὶ τοῦ *διελκυστίνδα* φέρεται *ἑλκυστίνδα* ἐν ταῖς εἰς Ὅμηρον Παρεκβολαῖς τοῦ Εὐσταθίου σελ. 1111,24 «ὅς ἦν ἡ ἑλκυστίνδα λεγομένη παιδιά». Τὸ ἐπίρρημα *ποσίνδα* ἀποκατέστησεν ὁ Δινδόρφιος ἐν τῷ Ἱππαρχικῷ τοῦ Ξενοφῶντος κεφ. Ε', 10, ἔνθα τἀντίγραφα φέρουσιν «ὁπότε γε καὶ οἱ παῖδες ὅταν παίζωσι *ποσὶ δὲ ἃ* δύνανται ἀπατᾶν προΐσχοντες ὥστε ὀλίγους τ' ἔχοντες πολλοὺς δοκεῖν ἔχειν καὶ πολλοὺς προέχοντες ὀλίγους φαίνεσθαι ἔχειν» (Ἴδε Δινδόρφιον *Ξενοφ. Ἱππαρχ.* σελ. 116. Πρβ. καὶ Κόβητον *Nov. Lect.* σελ. 799).

Ἐν τῷ Λεξικῷ τοῦ Ἡσυχίου φέρεται «*Χαλκίνδα*: τὸ εἰς χαλκὸν κυβεύειν», ἀλλ' ἐν τοῖς τοῦ Ἀντιαττικιστοῦ σελ. 116,10 ἀναγινώσκεται «*Χαλκίζειν*: ἀντὶ τοῦ χαλκῷ κυβεύειν. Ἄλεξις». Ποιεῖται δὲ καὶ ὁ Πολυδεύκης μνείαν τοῦ τε ῥήματος *χαλκίζειν* καὶ τοῦ ἐξ αὐτοῦ παρηγμένου ὀνόματος *χαλκισμός*, οἷον βιβλ. Ζ', κεφ. 206 «Κυβείας δὲ εἴδη καὶ ἡ πλειστοβολίνδα παιδιὰ καὶ τὸ ἀρτιάζειν καὶ διαγραμμίζειν καὶ διαγραμμισμὸς καὶ *χαλκίζειν* καὶ *χαλκισμός*» (Πρβ. καὶ κεφ. 105) καὶ βιβλ. Θ', κεφ. 118 «Ὁ μὲν *χαλ*-

κισμός, ὀρθὸν νόμισμα ἔδει συντόνως περιστρέψαντας ἔτι στρεφόμενον ἐπιστῆσαι τῷ δακτύλῳ». Πρβ. καὶ Εὐστάθ. σελ. 986,41 «Δόξοι δ' ἂν ἴσως καὶ ὁ χαλκισμός (παιδιὰ δέ τις αὕτη καί, ὡς οἱ παλαιοί φασι, κυβείας εἶδος) ἐκ τῆς χαλκίδος παρωνυμεῖσθαι· οὐκ ἔχει δ' οὕτως, ἀλλ' ἦν ὁ χαλκισμὸς ὀρθοῦ νομίσματος — στροφὴ καὶ σύντονος περιδίνησις, μεθ' ἣν ἔδει τὸν παίζοντα ἐπέχειν ὀρθῷ (Γρ. *ὀρθΟΝ*) τῷ δακτύλῳ τὸ νόμισμα εἰς ὅσον τάχος πρινὴ καταπεσεῖν» καὶ σελ. 1409,18 «Ἰστέον δὲ ὅτι ἐκ τοῦ χαλκοῦ κυβευτική τις παιδιὰ ἐλέγετο χαλκισμός· ἦν δέ, φασίν, αὕτη ὀρθοῦ νομίσματος περιστροφὴ σύντονος, μεθ' ἣν ἔδει τὸν παίζοντα ἐπέχειν τῷ δακτύλῳ τὸ νόμισμα ὀρθόν».

Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἐπιρρήματα εἶνε, καθὰ καὶ οἱ παῖδες γινώσκουσιν, ἐκ τῶν ἀκλίτων τοῦ λόγου μερῶν, πᾶς τις εὐκολώτατα νοεῖ ὅτι μόνον *τὴν μυΐνδα*, *τὴν ψηλαφίνδα*, κτλ. δύναται ἑλληνιστὶ νὰ λεχθῇ ἢ *τὴν μυΐνδα παιδιάν*, *τὴν ψηλαφίνδα παιδιάν*, κτλ., ὡς παρ' Ἀθηναίῳ σελ. 14, ϛ' «διηγεῖται δὲ *τὴν φαινίνδα παιδιάν* οὕτως Ἀντιφάνης» καὶ παρὰ Κλήμεντι τῷ Ἀλεξανδρεῖ σελ. 283 «παιζόντων *τὴν φαινίνδα παιδιὰν* ἐν ἡλίῳ μάλιστα», ὅλως δὲ βάρβαρος καὶ ἔκφυλος ἐξελέγχεται ἡ μετὰ τοῦ Ν ἐκφορὰ *τὴν μυΐνδαΝ*, *τὴν ψηλαφίνδαΝ*, κτλ.

Καὶ ὅμως ὁ ἀοίδιμος Κοραῆς εἶπεν ἐν τοῖς Ἀτάκτοις (Τόμ. Δ', σελ. 398) «Ὅθεν ὠνόμαζαν ὄχι μόνον *Μυΐνδαν* (Πολυδ. σελ. 443), ἀλλὰ καὶ *Ψηλαφίνδαν*, τὸ παιγνίδιον, τὸ σήμερον ὀνομαζόμενον *Τυφλομύα*».

Ἔγραψε δὲ καὶ ὁ ἐπιφανὴς τοῦ πανεπιστημίου καθηγητὴς Φίλιππος Ἰωάννου ἔν τε τῇ πρώτῃ ἐκδόσει τῶν Φιλολογικῶν Παρέργων (σελ. 116) καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ (σελ. 111) «ἐνταῦθα δὲ τὴν καλουμένην *πλειστοβολίνδαν*».

Κακῶς ἐφέρετο ἄλλοτ' ἐν ἀποσπάσματι τοῦ κωμικοῦ Κράτητος παρὰ Πολυδεύκει «τὴν *κυνητίνδΑΝ*, ὥσπερ εἰκός»-(βιβλ. Θ', 115, Τόμ. Β', σελ. 190,16 Δινδ.) ἀντὶ τοῦ «τὴν *κυνητίνδ'*, ὥσπερ εἰκός», ὅπερ ἀποκατέστησεν ὁ Λοβέκκιος *Παραλειπομ.* σελ. 155 (Πρβ. καὶ Μεινέκιον *Ἀποσπ. Κωμ.* Τόμ. Β', σελ. 242). Ἀνεγινώσκετο δὲ καὶ ἐν χωρίῳ αὐτοῦ τοῦ Πολυδεύκους «καὶ *κυβησίνδαΝ* καλοῦσι τὴν παιδιάν» (βιβλ. Θ', 122, Τόμ. Β' σελ. 192,15. Πρβ. *Stud. Curt.* Τόμ. Α', α', σελ. 130).

Οὐδὲν βελτίονες τῶν κατὰ προσθήκην τοῦ Ν ἐσχηματισμένων αἰτιατικῶν *κυνητίνδαν* καὶ *κυβησίνδαν* εἶνε αἱ μετὰ τοῦ Σ προενηνεγμέναι γενικαὶ *περὶ βασιλίνδαΣ*, *περὶ ὀστρακίνδαΣ*, *περὶ μυΐνδαΣ*, *περὶ χυτρίνδαΣ*, *περὶ φρυγίνδαΣ*, κτλ. (Ἴδε τὴν ὑπὸ τοῦ Δινδορφίου γενομένην ἔκδοσιν τοῦ Πολυδεύκους Τόμ. Ε', σελ. 1165. 1167. 1172. 1176. 1178. 1180. 1184).

Ὡς δ' εἶνε βάρβαρος ἡ μετὰ τοῦ Σ ἐκφορὰ τῆς γενικῆς καὶ ἡ μετὰ τοῦ Ν τῆς αἰτιατικῆς, οὕτω καὶ ἡ μετὰ τοῦ ὑπογεγραμμένου ἰῶτα τῆς δοτικῆς, οἷον Σουΐδ. «Κῦρος ὁ Περσῶν βασιλεὺς οὕτως ἐκλήθη διὰ τὸ ἐν τῇ *βασιλίνδᾳ* λεγομένῃ παιδιᾷ κυριεῦσαι τῶν ἡλίκων». Ὀρθῶς ὁ Ἕβερτος (*Diss.*

Sic. σελ. 49) ἔγραψε *βασιλίνδα* ἄνευ τοῦ ὑπογεγραμμένου ἰῶτα, ὅπερ τῆς δοτικῆς χαρακτηριστικὸν ὂν οὐδαμῶς δύναται νὰ προσκολληθῇ τῷ ἀκλίτῳ μένοντι ἐπιρρήματι. Frohwein *Stud. Curt.* Τόμ. Α', α', σελ. 132 «Dativus enim βασιλίνδα apud Suidam s. v. Κῦρος, et κυνητίνδαν, quod in Cratetis versibus apud Pollucem 9,155 a Lobeckio correctum est et ab Im. Bekkero receptum, Utopica sunt et in scribarum cerebris nata, id quod praeter analogiam et veterum diserta testimonia etiam librorum optimorum scripturae luculenter demonstrant. Mirae igitur socordiae accusandi sunt, quicunque crambe ista repetita ejusmodi voces nominativos sing. num. esse opinantur». Παρατηρητέον δ' ὅτι ἡ ἐκ τοῦ Σουΐδα παρατεθεῖσα ῥῆσις ἐλλείπει ἔκ τινων ἀντιγράφων· ὅθεν καὶ ἐξηλείφθη ὑπὸ τοῦ Βερνάρδυος ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Σουΐδα.

§ 38

Δατισμός, δανειῶ ἀντὶ τοῦ *δανείσω*.

Ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Οἰκονόμου συντεταγμένῳ Βιβλίῳ περὶ τῆς γνησίας προφορᾶς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ὅπερ κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Βοικκίου (*Encykl. und Methodol.* σελ. 787) εἶνε «sehr gelehrt», ἀναγινώσκεται σελ. 276:

«Ὁ Ἀριστοφάνης (Εἰρήν. 288—91) περιπαίζει καὶ τὸν Πέρσην Δάτιν (σατράπην τοῦ Δαρείου τῷ 489 π. Χ.), ὡς βαρβάρως ἑλληνίζοντα· εἷς δὲ τῶν τοῦ Πέρσου βαρβαρισμῶν φέρεται καὶ τὸ δανειῶ, ἀντὶ δανείσω· ὁ πτωχὸς Δάτις ἀκούων ὅτι τὰ εἰς ίζω ῥήματα παρὰ τοῖς Ἀττικοῖς ἔχουσι τὸν μέλλοντα περισπώμενον, ἐνόμισεν ὅτι ὡσαύτως περισπῶσι τὸν μέλλοντα καὶ τὰ εἰς είζω, διὰ τὴν ὁποίαν πάντοτ' ἤκουεν ὁμοφωνίαν τῆς ει μὲ τὸ ι! Ἀλλὰ τοῦ μὲν Δάτιδος τὰ περὶ τὴν Ἀττικὴν διάλεκτον ἁμαρτήματα ὠνομάσθησαν Δατισμός· τῆς δὲ κατ' Ἔρασμον προφορᾶς οἱ περὶ τὴν Ἑλληνικὴν καθόλου γλῶσσαν ποικίλοι βαρβαρισμοὶ πῶς ἄρα δύνανται νὰ ὀνομασθῶσι; καὶ *πόθεν ἄν τις λάβοι ῥῆμα μυριάμφορον*, διὰ νὰ τοὺς ἐκφράσῃ μονολεξεί; τὸ Ἐρασμισμὸς εἶναι (νομίζω) καὶ σημαντικὸν καὶ χάριεν!». Γραπτέον *Δᾶτις* καὶ *Δᾶτιν*, διότι ἡ παραλήγουσα τοῦ ὀνόματος τούτου εἶνε μακρά. Τοῦ δὲ προπαροξυνομένου *χάριεν* κάλλιον ἔχει τὸ παροξυνόμενον *χαρίεν*, ὡς σαφῶς θὰ παραστήσωμεν ἀλλαχοῦ. Ἀντὶ δὲ τοῦ «τὸν *Πέρσην* Δᾶτιν» ὤφειλεν ὁ Οἰκονόμος νὰ εἴπῃ μᾶλλον «τὸν *Μῆδον* Δᾶτιν». Ἡρόδ. Ϛ', 94 «ἄλλους δὲ στρατηγοὺς ἀποδέξας ἀπέστειλε ἐπί τε Ἐρέτριαν καὶ Ἀθήνας, Δᾶτίν τε ἐόντα *Μῆδον γένος* καὶ Ἀρταφέρνεα τὸν Ἀρταφέρνεος παῖδα». Πρβ. καὶ Διόδ. Σικελ. Ι', κϛ', 1.[1]

[1] Ἀλλὰ καὶ ὑπ' ἄλλων καλεῖται ὁ Δᾶτις Πέρσης διὰ τὴν ἀδιάφορον πολλάκις ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ χρῆσιν τῶν ἐθνικῶν ὀνομάτων Μῆδος καὶ Πέρσης, περὶ ἧς ἐποιησά-

Ψεύσματα εἶνε ταῦτα ἢ πλάσματα ἀνθρώπου ἀταλαιπώρως ἀναστρεφομένου ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς γράμμασι καὶ ὀλιγίστην σπουδὴν ποιουμένου περὶ τὴν ζήτησιν τῆς ἀληθείας. Οὐδεὶς τῶν παλαιῶν παρέδωκεν ἡμῖν ὅτι ὁ Δᾶτις ἐποιήσατο χρῆσιν τοῦ παρακεκομμένου μέλλοντος *δανειῶ*, ἀλλ' ἐν μὲν τῇ Εἰρήνῃ τοῦ Ἀριστοφάνους φέρεται:

νῦν τοῦτ' ἐκεῖν' ἥκει τὸ Δάτιδος μέλος,
ὃ δεφόμενός ποτ' ᾖδε τῆς μεσημβρίας·
ὡς ἥδομαι καὶ χαίρομαι κεὐφραίνομαι.

ἐν δὲ τοῖς παλαιοῖς εἰς τὸν κωμικὸν σχολίοις εἶνε σεσημειωμένον «Τὸ Δάτιδος μέλος: Δᾶτις σατράπης Περσῶν — ἑλληνίζειν βουλόμενος εἶπεν ἥδομαι καὶ χαίρομαι καὶ ἐβαρβάρισεν· ἔδει γὰρ εἰπεῖν χαίρω· ἅμα δὲ οὗτος εἶπε πρὸς τὸ ὁμοιοκατάληκτον. Οὐκ εἴρηται δὲ τὸ χαίρομαι· αὐτὸ γὰρ τὸ χαίρω αὐτοπαθὲς ὂν προϋφήρπασεν αὐτοῦ τὸ σημαινόμενον. Λέγεται δὲ τὸ τοιοῦτο *δατισμός*». Ἀναγνωστέον δ' ἴσως «ἔδει γὰρ εἰπεῖν χαίρω· *χαίρομαι* δὲ οὗτος εἶπε κτέ.». Γράφει δὲ καὶ ὁ Σουΐδας «Δᾶτις: Πέρσης, ὃς ἐπετήδευσεν ἑλληνίζειν· ὃν λέγουσι φάναι χαίρομαι ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν χαίρω· καὶ ἔστι δατισμός» καὶ ὁ Ψευδηρῳδιανὸς Φιλετ. σελ. 433 «Χαίρω ἐρεῖς, οὐ χαίρομαι· εἰ δὲ μή, ἁμάρτημα ἁμαρτήσεις, ὃ καλεῖται *δατιασμὸς* (Γρ. *δατισμὸς*) ἀπὸ Δάτιδος τοῦ Πέρσου, ὅστις πρῶτον (Γρ. *πρῶτος*) εἶπεν ὅτι χαίρομαι πλανηθεὶς τῷ ἔθει τῶν Ἀττικῶν». Πρβ. καὶ Ἀσώπιον *Εἰσαγ. εἰς Ἑλλην. Σύντ.* σελ. 260 «Κατ' ἀντίθετον λόγον εἶναι τὸ ἐκ τοῦ Δάτιδος καταγόμενον *χαίρομαι* πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν *χαίρω*, τὸ ὁποῖον ὅμως καὶ αὐτὸ ὑποδατίζει εἰς τὰ *ἐχάρην, κεχάρημαι, κεχαρμένος* (= χαρούμενος, χαιράμενος), *κεχάροιτο*, κτλ.»

Παντὶ φανερὸν ἐκ τούτων καθίσταται ὅτι ὁ βαρβαρισμὸς τοῦ Δάτιδος ἀναφέρεται εἰς τὴν κατὰ παθητικὸν τύπον ἐκφορὰν τοῦ ῥήματος *χαίρω*, οὐχὶ δ' εἰς τὸν πλημμελῶς ἐσχηματισμένον μέλλοντα τοῦ *δανείζω*, οὗ μέτοικός τις ἐπὶ τῶν διαδόχων ἐποιήσατο χρῆσιν, καθὰ διηγεῖται ὁ Φώτιος ἐν τῷ Λεξικῷ γράφων σελ. 85,13 «Θεριῶ καὶ κομιῶ καὶποριῶ καὶ ὁριῶ καὶ πάντα τὰ εἰς ΖΩ βαρύτονα καὶ ὑπὲρ δύο συλλαβὰς βραχυνόμενον τὸ Ι ἔχοντα ἐν τῷ μέλλοντι ἄνευ τοῦ Σ ἐκφέρουσιν Ἀττικοί· τὰ γοῦν ὁριστικὰ καὶ ἀπαρέμφατα, τὰ δὲ ὑποτακτικὰ οὐδαμῶς· σολοικισμὸς γὰρ τὸ ἐὰν θεριῶ καὶ ἐὰν κομιῶ· ἐφ' ὧν δὲ τὸ Ι ἐκτείνεται, καὶ σὺν τῷ Σ ὁ μέλλων λέγεται χρόνος καὶ ἐκτεινομένης τῆς παρεσχάτης συλλαβῆς, οἷον δανείζω δανείσω, οὐκέτι δὲ τὸ δανειῶ, βάρβαρον (ὂν) οὕτως, ὥστε καὶ τοὺς Ἀθηναίους φασὶν ἀθρόως εἰς ἐκκλησίαν συναθροισθέντας ἐπὶ τῶν διαδόχων, ἐπειδὴ εἰς ἀπορίαν καθειστή-

μεθα λόγον ἐν τῷ περιοδικῷ συγγράμματι Ἀθηναίῳ Τόμ. ς', σελ. 433. Πρβ. Βέργκιον Griech Literat. Τόμ. Α', σελ. 112, 163 «Bekannt ist der spott über den Perser Datis, der χαίρομαι nach der Analogie von ἥδομαι und εὐφραίνομαι sagte. Aristoph. Fried. 289».

κεταν χρημάτων, ἔπειτά τις αὐτοῖς τῶν πλουσίων ὑπισχνεῖτο ἀργύριον οὕτω πως λέγων, ὅτι *ἐγὼ ὑμῖν δανειῶ*, θορυβεῖν καὶ οὐκ ἀνέχεσθαι λέγοντος διὰ τὸν βαρβαρισμὸν καὶ οὐδὲ λαβεῖν τὸ ἀργύριον ἐθέλειν· ἕως αἰσθόμενος ὁ μέτοικος ἢ καὶ ὑποβαλόντος αὐτῷ τινος, ἔφη· *δανείσω ὑμῖν τοῦτο τὸ ἀργύριον*· τότε δὲ ἐπαινέσαι καὶ λαβεῖν. Διὰ τοῦτο βαδίσω καὶ βαδιῶ ἀμφότερα δόκιμα, ἐπεὶ καὶ αὐτὸ τὸ ἐνεστηκὸς ἑκατέρως λέγεται, καὶ ἐκτεινομένου καὶ συστελλομένου τοῦ ἐν τῇ μέσῃ συλλαβῇ Ι· οὐκέτι δὲ ἀγορῶ οὐδὲ κολῶ· οὐδὲ γὰρ ὅλως τὸ Ι παραλήγει». Πρβ. καὶ Σουΐδ. λ. *θεριῶ*. Λέγεται δὲ καὶ ὑπὸ Μιχαὴλ τοῦ Ἀκομινάτου Τόμ. Α', σελ. 124,12 «Ὦ πόλις Ἀθῆναι, ποῦ ποτε ἀμαθίας περιέστης ἡ τῆς σοφίας τροφός; Ἐγὼ μὲν ἤσκουν τὴν διάνοιαν καὶ τὴν γλῶτταν παρέθηγον καὶ πρὸς ἀκροατὰς Ἀθηναίων ἀπογόνους ἐνεγυμναζόμην, οἵτινες λιμῷ ποτε σφοδροτάτῳ πιεζόμενοι οὐκ ἠξίωσαν δανείσασθαι παρά τινος ἀνδρὸς ἀφνειοῦ, ἀπαιδεύτου δὲ ἄλλως καὶ βαρβαρίσαντος ἐν τῷ εἰπεῖν παρὰ τοὺς γραμματικοὺς κανόνας *ἐγὼ ὑμῖν δανειῶ, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι*, ἀλλ' εἵλοντο θανεῖν λιμῷ πρότερον ἢ παρὰ βαρβαριστοῦ δανείσασθαι, ὡς οὐκ ἔχοντες πάτριον ἀπὸ βαρβαριζόντων τρέφεσθαι». Φαίνεται δ' ὅτι τὸ διήγημα τοῦτο, ὅπερ ἐκτενέστερον μὲν παρὰ τῷ Φωτίῳ κεῖται, συντομώτερον δὲ παρὰ τῷ Ἀκομινάτῳ, εἶνε ἐκ τῆς ἀδεσπότου καὶ πεπλασμένης παραδόσεως εἰλημμένον. Ἀναγκαῖον δὲ νομίζομεν νὰ παρατηρηθῇ ὅτι οὐδεὶς μὲν τῶν παλαιῶν εἶπεν *ἀγορῶ* ἀντὶ τοῦ *ἀγοράσω*, ἐλέχθη δ' ὅμως ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους *κολῶμαι* (*κολᾷ, κολωμένους*) ἀντὶ τοῦ *κολάσομαι* καὶ ὅτι ἀείποτε παρὰ τοῖς ἐνδόξοις *βαδιοῦμαι* ἐσχηματίζετο ὁ μέλλων τοῦ *βαδίζω*, ἀνάληθες δ' ἐξελέγχεται τὸ ἐν τῷ Λεξικῷ τοῦ Φωτίου γεγραμμένον «διὰ τοῦτο *βαδίσω* καὶ *βαδιῶ* ἀμφότερα δόκιμα».

Γράφει δ' ὁ Οἰκονόμος ἐν τῷ αὐτῷ βιβλίῳ καὶ ὅτι ὑπὸ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ προηνέχθη κατ' ἀνάττικον τύπον ὁ μέλλων τοῦ *κομίζω*, διωρθώθη δ' ὑπὸ τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὴν δόκιμον χρῆσιν. Οὕτως ἔχει ὁ λόγος τοῦ Οἰκονόμου σελ. 616 «Καθὼς ὁ αὐτὸς πάλιν δῆμος τῶν Ἀθηναίων (305, π. Χ.) διώρθωσε τοῦ Δημητρίου τὸ ἀνάττικον *κομίσω* εἰς τὸ ἀττικῶς περισπώμενον νομιῶ (Πλούτ.)». Πρβ. καὶ σελ. 62 «χάνεις βέβαια ἀπὸ τοὺς εὐαισθήτους Ἀθηναίους (τῶν ὁποίων ὁ δῆμος ἐδιόρθονε τὴν γλῶσσαν καὶ αὐτοῦ τοῦ Μακεδόνος νικητοῦ των, ἐν ᾧ μάλιστα τοὺς ἐχάριζε καὶ σῖτον), χάνεις, λέγω, δὲν ἤθελε στέρξει κτέ.». Γραπτέον *κάνεις* ἢ *κανεὶς* (= κἂν εἷς) ἀντὶ τοῦ *χάνεις*.

Οὐδαμοῦ τῶν Πλουτάρχου συγγραμμάτων εὕρομεν ἡμεῖς τὸ ὑπὸ τοῦ Οἰκονόμου εἰρημένον. Ἐν τοῖς *Βασιλέων καὶ Στρατηγῶν Ἀποφθέγμασιν*, ἅτινα ἀναφέρονται μὲν κοινῶς εἰς τὸν Πλούταρχον, εἶνε δ' ὑπὸ νεωτέρου τινὸς συντεταγμένα, ἱστορεῖται ὅτι (σελ. 183, 6') «Ἀποστάντων τῶν Ἀθηναίων, ἑλὼν (ὁ Δημήτριος) τὴν πόλιν ἤδη κακῶς ὑπὸ σιτοδείας ἔχουσαν, εὐθὺς ἐκκλησίας αὐτῷ συναχθείσης, ἐπέδωκε δωρεὰν σῖτον αὐτοῖς. Δημηγορῶν δὲ

περὶ τούτων ἐβαρβάρισε· τῶν δὲ καθημένων τινὸς ὡς ἔδει τὸ ῥῆμα λεχθῆναι παραφωνήσαντος, οὐκοῦν, ἔφη, καὶ τῆς ἐπανορθώσεως ταύτης ἄλλους ὑμῖν πεντακισχιλίους ἐπιδίδωμι μεδίμνους». Πᾶς δέ τις βλέπει ὅτι περὶ βαρβαρισμοῦ καθόλου ἐν τῇ ῥήσει ταύτῃ λόγος γίνεται, οὐχὶ δὲ περὶ χρήσεως τοῦ ἀναττίκου μέλλοντος *νομίσω*, ὃν διώρθωσεν ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων μεταβαλὼν εἰς τὸν Ἀττικὸν *νομιῶ*.

Η ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑ

ΔΙΗΓΗΜΑ ΕΚ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Ὑπὸ ΕΡΜΑΝΝΟΥ ΛΙΓΓ

Μεταφρασθὲν ἐκ τοῦ γερμανικοῦ

Α'

Ἔν τινι τῶν ἀποκρυφωτάτων αἰθουσῶν τοῦ μεγάρου της εἶχε συναθροίσει περὶ ἑαυτὴν ἡ βασίλισσα Εἰρήνη κύκλον φίλων πιστῶν καὶ συμβούλων. Ἦσαν δὲ μάλιστα μοναχοί, ἄνδρες καὶ γέροντες, οἱ ὑπολειφθέντες ἐκ τῶν ὑπερμάχων ἐκείνων τῆς εἰκονολατρείας, οἵτινες ὑπὸ τοὺς αὐτοκράτορας Λέοντα καὶ Κωνσταντῖνον, τοὺς προκατόχους τῆς Εἰρήνης, εἶχον τιμωρηθῆ δεινότατα ὡς μείναντες πιστοί, παρὰ τὰ βασιλικὰ διατάγματα τἀπαγορεύοντα ἐν παντὶ τῷ κράτει τὴν χρῆσιν τῶν ἁγίων εἰκόνων, εἰς τὴν ἀπηγορευμένην λατρείαν. Πολλοὶ δὲ τούτων ἔφερον ἔτι ἐφ' ἑαυτῶν τὰ σημεῖα τοῦ μαρτυρίου, ἀκρωτηριασμοὺς στυγερούς. Ἐφαίνοντο ἐκεῖ πρόσωπα μὲ ἀποκεκομμένα χείλη καὶ ὦτα, ἄνδρες πεπηρωμένοι, μονόφθαλμοι, ἄχειρες καὶ πολλοὶ ἔχοντες τὰς γλώσσας ἀπεσπασμένας, θέαμα φοβερόν. Ἐν μέσῳ δὲ τούτων τῶν ἀτυχῶν ἵστατο ἡ βασίλισσα διατηροῦσα ἔτι τὴν αἴγλην καλλονῆς πλουσίας, ἥτις καὶ προσεφώνησε διὰ μειλιχίων λόγων τὴν συνέλευσιν. «Περὶ τοῦ Βιργιλίου λέγουσιν, εἶπεν, ὅτι πρὸ τοῦ θανάτου του ἔδωκε τὴν ἐντολὴν νὰ καύσωσι τὸ κυριώτατόν του ἔργον, τὴν Αἰνειάδα. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ λαῶν καὶ βασιλέων ὑπάρχουσιν ἐποχαί, καθ' ἃς κρημνίζεται μετὰ ζήλου τοῦθ' ὅπερ οἱ προηγηθέντες ᾠκοδόμησαν ἢ ἐθεώρησαν ἱερόν. Οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ἀπέφευγον πᾶν ἐξωτερικὸν κόσμημα ἐν τῇ λατρείᾳ αὐτῶν, ἐν μεταγενεστέροις δὲ χρόνοις ἐπίστευσαν, καὶ δικαίως, ὅτι ἡ τέχνη χρέος ἔχει νὰ λαμπρύνῃ διὰ τῶν ἔργων αὐτῆς τὴν θρησκείαν. Ἀλλὰ δὲν παρῆλθε χρόνος μακρὸς καὶ ἀποστάντες ἀπὸ ταύτης τῆς ἀληθείας ἀπηγόρευσαν τὰς εἰκόνας καὶ τὴν λατρείαν αὐτῶν, φανταζόμενοι μωρῶς ὅτι οὕτω θὰ προσελκύσωσι τὰς καρδίας τῶν ἀπίστων, ὅτι θὰ δυνηθῶσι νὰ προσηλυτίσωσιν εἰς

τὸν χριστιανισμὸν Ἰουδαίους καὶ Μωαμεθανούς. Ματαία ἐπιχείρησις! Ἀληθῶς δ' ὑπῆρχε καί τις ἄλλος λόγος τῆς ἐπιτυχίας αὐτῶν, ἡ ποιότης τῶν εἰκόνων ἐκείνων, ὁ ἀτελὴς τρόπος καθ' ὃν παρουσιάζετο εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν πιστῶν ὁ κόσμος τῶν ἁγίων. Ἀληθῶς ὁ τρόπος οὗτος ἦτο λίαν ἀναξιοπρεπὴς καὶ ἦτο ἴσως σωτήριον ὅτι ἐπῆλθεν ἡ καταστροφή. Ἐγὼ δὲ καθ' ὅλον τὸν χρόνον τῆς πιέσεως καὶ τῶν ἀπαγορεύσεων ηὔξησα ἐν κρυπτῷ τοὺς ἀγῶνας καὶ τὸν ζῆλόν μου, ἵνα, μόλις ἀναβᾶσα ἐπὶ τὴν ἀρχήν, εἰςαγάγω εἰκόνας καλλιτέρας ἀντὶ τῶν προτέρων καὶ καταστήσω αὐτὰς ἀξίας τῆς εἰς αὐτὰς προςφερομένης προςκυνήσεως καὶ λατρείας. Οὕτω δ' ἐλπίζω νὰ ἐπαναφέρω τὰ πνεύματα, καὶ αὐτὰ τὰ σκληρότατα, εἰς τὴν εὐμενῆ πίστιν πρὸς τὴν παρουσίαν τῶν ἁγίων ἐν ἡμῖν καὶ τὴν ἐνεργὸν αὐτῶν βοήθειαν.»

Μόλις εἶχεν εἴπει τὰς λέξεις ταύτας καὶ ἀνοιχθείσης τῆς θύρας εἰςῆλθε νεανίας σοβαρὰν ἔχων καὶ τρυφερὰν τὴν ὄψιν, ὁ τέως ἀνήλικος αὐτῆς υἱὸς Κωνσταντῖνος. Μετὰ τοὺς συνήθεις χαιρετισμοὺς εἶπεν ἡ Εἰρήνη πρὸς αὐτόν· «Σ' ἐκάλεσα πρός με προκειμένου ζητήματος, ὅπερ κυρίως μὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν κλίσιν τῆς καρδίας σου, ἀλλ' ὅπερ πολὺ καὶ σπουδαίως ἐξήρτηται ἀπὸ τῆς ἀποφάσεώς σου.» Ἔνευσε καὶ ἀπέναντι αὐτῆς ἀνεσύρθη τὸ παραπέτασμα ἁγίας τραπέζης ἐφ' ἧς ἔκειτο πλουσίως ἐσταχωμένη ἡ ἁγία Γραφή. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐπλησίασεν, ὁ δὲ λειτουργὸς ἱερεὺς ἠνέωξε τὸ βιβλίον, ἵνα παράσχῃ αὐτῷ εἰς ἀσπασμὸν τὸ Εὐαγγέλιον. Ἀλλὰ τότε ὠπισθοχώρησεν οὗτος θεωρήσας ἐν μέσῳ τοῦ ἐδάφους ἱστορημένην ἐπὶ χρυσοῦ βάθους τὴν βασίλισσαν τῶν Οὐρανῶν, περιστοιχιζομένην ὑπὸ δόξης καὶ ἀγγέλων· ἀλλ' ἡ ὄψις ἔφερε προφανῶς τοὺς χαρακτῆρας τῆς βασιλίσσης. Ὁ ἱερεὺς ὕψωσε τὸ βιβλίον δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν ὑπὲρ τὴν κεφαλήν του, ἵνα ἴδωσιν αὐτὸ πάντες. Θυελλώδης δὲ καὶ μέχρι μανίας ἐξικνουμένη ἀνακραυγὴ διεχύθη διὰ τῆς συνελεύσεως ἥτις εὐσεβῶς δι' ὀφθαλμῶν ἀστραπολούντων προςέβλεπε τὴν εἰκόνα. Ὑπὸ εὐλαβείας δὲ οἱ μὲν ἔπιπτον κατὰ γῆς, οἱ δ' ἐκάλυπτον διὰ τῶν χειρῶν τοὺς ἰδίους ὀφθαλμούς, ὡς εἰ μὴ ἦσαν ἄξιοι νὰ προςίδωσι τὴν Ὑψηλοτάτην, οἱ βωβοὶ ἐξερρήγνυντο εἰς ὑποκώφους ψελλισμοὺς καὶ λυγμούς, οἱ τυφλοὶ προςήρχοντο συρόμενοι καὶ ἥπτοντο δι' ἄκρων δακτύλων τοῦ περιφερίου τῆς εἰκόνος. Ἡ χαρὰ τοῦ ἠκρωτηριασμένου καὶ φανατικοῦ τούτου πλήθους εἶχεν ὄψιν ἀγρίαν καὶ ἀηδῆ, μετὰ φρίκης δὲ ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον, ἡ δὲ ὄψις αὐτοῦ ἥτις ἦτο φαιδρὰ κατὰ τὴν εἴςοδόν του συνωφρυώθη· ὅτε δὲ παρετήρησε τὴν ὁμοιότητα τῆς εἰκόνος πρὸς τὴν μητέρα του, εἶπε μετὰ φωνῆς σχεδὸν ἐπιτιμητικῆς· «εἶνε ἄδικον ὅτι ἐνταῦθα προςκυνοῦνται τὰ ὑπὸ τοῦ πατρός μου ἀπηγορευμένα, καὶ σύ, ὦ μῆτερ, θὰ ἔπραττες κάλλιον ἀκολουθοῦσα τὸ παράδειγμα αὐτοῦ ἀντὶ νὰ εἰςάγῃς πάλιν τὴν κινδυνώδη πλάνην. Αἱ σύνοδοι ἐξεφράσθησαν κατὰ τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων».

—Ἐπειδὴ ἠπειλοῦντο ἢ ἠπατῶντο, ἀνταπήντησεν ἡ αὐτοκράτειρα, προς-

θέτουσα μετὰ μειδιάματος ἑλκυστικοῦ, «ὁ υἱός μου δὲν εἶνε οὕτως ἀναίσθητος καὶ βάρβαρος τοὺς τρόπους, ὥστε νὰ εἴπεν ἀληθῶς καὶ σπουδαίως τοὺς ἤδη ῥηθέντας λόγους, ἀλλὰ μόνον νομίζει ὅτι τοιαύτην τινὰ ὑπακοὴν ὀφείλει εἰς τὴν μνήμην τοῦ πατρός του· ἡμεῖς δὲ τιμῶμεν μὲν ταύτην του τὴν εὐλάβειαν, ἔχομεν δ' ὅμως δ' ἐλπίδος ὅτι θὰ πείσωμεν αὐτὸν ὅτι ἐκεῖνος μὲν εὑρίσκεται ἐν πλάνῃ, ἡμεῖς δ' ἐσμὲν ἐν τῇ ἀληθείᾳ.

— Οὐδέποτε θὰ γείνῃ τοῦτο, μῆτερ· γνωρίζω τὰς διδασκαλίας ἀμφοτέρων τῶν δοξασιῶν καὶ διὰ τοῦτο καταδικάζω τὴν κατὰ φύσιν καὶ παρoδικὴν παράστασιν θεϊκῶν οὐσιῶν ὡς εἰδωλολατρείαν. Εἶνε ψεύδη καὶ χρησιμεύουσιν ὡς σοφιστικαὶ στρεψοδικίαι εἰς τὰ κακὰ καὶ στασιαστικὰ πνεύματα. Μέγα φρικιῶ ἀναλογιζόμενος ὅτι καὶ σὺ αὐτὴ ἐτόλμησας νὰ παραγγείλῃς τὴν εἰκόνα σου ὑπὸ τὸν τύπον τῆς Θεομήτορος. Δέομαι τοῦ Ἰησοῦ νὰ μὴ τιμωρήσῃ ἡμᾶς ἐπὶ τῇ ἁμαρτίᾳ ταύτῃ.

— Παιδίον, ἐφώνησεν ἡ Εἰρήνη, τόσον ὀλίγον με ἀγαπᾷς; Καὶ δὲν συλλογίζεσαι, προςέθηκε ψιθυρίζουσα, ὁπόσον ἐνδυναμοῦται ἡ ἰσχὺς ἡμῶν ἐπὶ τὸν λαόν, ὅταν βλέπωσιν ἡμᾶς οὕτω στενῶς συνδεδεμένους μετὰ τῶν ἀντικειμένων τῆς λατρείας;

—Ὁποῖος λόγος, ὦ μῆτερ, ἀντεφώνησεν ὁ Κωνσταντῖνος, ἐπειδὴ αἱ τελευταῖαι αὐτῆς λέξεις δὲν ἐλέχθησαν πλέον ἐν τῷ τόνῳ μητρικῆς στοργῆς, ἀλλ' ὑπῆρχέ τι ἐν αὐταῖς τὸ ψυχρὸν καὶ ἐζητημένον, ἡ δὲ μεταβολὴ αὕτη δὲν εἶχε διαλάθει αὐτόν· «ἀληθῶς, ἐξηκολούθησε, φαίνεται ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει οὕτω μωρόν, ὥστε νὰ φαντάζησαι ὅτι δὲν δύνασαι νά το καταστήσῃς πιστευτόν.»

Ἐταράχθη, ἓν δὲ βλέμμα ἐπὶ τὴν τολμηρὰν ὄψιν τοῦ υἱοῦ αὐτῆς ἐπάγωσεν αὐτήν, ἐπειδὴ οὐδὲν ἐν αὐτῇ ἐνυπῆρχε τῆς καλλονῆς ἐκείνης, ἥτις ἅμα ἐκφράζει εὐαισθησίαν διὰ τὸ καλόν· ἀπότομοι καὶ ψυχραί, καί περ οὐκ ἐστερημέναι εὐφυίας, ἦσαν αἱ γραμμαὶ τοῦ προςώπου τούτου καὶ τὸ πῦρ ἐν ἐκείνοις τοῖς βλέμμασιν ἀνεφλογίζετο ὑπὸ σκέψεων ἐνδομύχων μᾶλλον ἢ ὅτι ἐφαίνετο εὐπρόςβλητον ὑπὸ τῶν ἐντυπώσεων τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου. Οὐδέποτε εἶδεν ὡς νῦν τοὺς χαρακτῆρας τοῦ νεανίου οὕτω ξένους, οὕτω πάντη ἀνομοίους πρὸς τοὺς ἰδίους ἑαυτῆς. Ἡ θέα τοῦ υἱοῦ ἦτο αὐτῇ ὀδυνηρά, ἀλλὰ πρὶν ἢ ἀποκτήσῃ ἤδη πλήρη τὴν συνείδησιν τοῦ συναισθήματος τούτου ἢ δυνηθῇ νἀποτινάξῃ τὴν ἐντύπωσιν τῶν ἤδη γενομένων, ὁ νεανίας εἶχεν ἀποχωρήσει δρομαῖος ἀπ' αὐτῆς. Ἔρριψε πέριξ ἓν βλέμμα καὶ εἶδεν ὅτι οἱ μοναχοὶ εἶχον ἀπομακρυνθῆ, ἐφαίνετο δὲ ὅτι βαθεῖά τις ἀθυμία εἶχε καταλάβει πάντων τὴν ψυχήν. Δι' ἑνὸς νεύματος ἐκέλευσεν αὐτοὺς νἀπέλθωσι καὶ ἐκράτησε παρ' αὐτῇ μόνον ἕνα αὐτῶν. Ἦτο δὲ οὗτος ὁ ἰσχυρότατος τῆς συνελεύσεως, ἀνὴρ οὔπω γηραιός, οὗτινος ἡ κεφαλή, ὑπερμέτρως μεγάλη, καθίζανε βαθέως ἐν μέσῳ τῶν ὤμων καὶ εἶχε πάντοτε κίνησίν τινα ὑποκλίσεως, ἐν ᾧ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ, ἀδιακόπως κατοπτεύοντες, ἐστρέφοντο

τῇδε κἀκεῖσε. Ἦτο δὲ οὗτος ὁ μυστικὸς αὐτῆς γραμματεὺς, ὁ ἀσηκρῆτις Ταράσιος. «Εἶδες, εἶπε, πῶς μοι ἀπαντᾷ; Οὐδέποτε θὰ τύχω τῆς συγκαταθέσεως αὐτοῦ, ἐν αὐτῷ ἐπικρατεῖ μόνον ἡ εὐλάβεια πρὸς τὸν θανόντα πατέρα του».

— Τὸν πατέρα του, ἐπανέλαβε μετ' ἐμφάσεως ὁ Ταράσιος, τὸν πατέρα του ὅςτις πάντοτε πρὸς αὐτὸν ἐφέρετο ὀλιγώρως καὶ καταφρονητικῶς. Ἀνέθηκε τὴν ἀνατροφὴν αὐτοῦ εἰς τοὺς κατωτάτους ὑπηρέτας καὶ τὰς ὑπηρέτιδας καὶ ἐν μέσῳ τοῦ ὄχλου τούτου ἀνεπτύχθη ἐν τῷ παιδίῳ ἡ δουλικὴ ἐκείνη αἰδὼς, ὥστε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς οὐδὲν ἄλλο γνωρίζει καὶ τηρεῖ ἢ τὴν πρόθεσιν νὰ ἐξακολουθήσῃ ποτὲ βασιλεύων κατὰ τὰς ἀρχὰς ἐκείνου· Τοῦτο δὲ θεωρεῖ ὡς εὐχὴν ἱεράν.

— Καὶ πῶς θἀπομακρύνωμεν αὐτὸν ἐκ τῶν τοιούτων σκέψεων, ἠρώτησεν ἡ Εἰρήνη· διὰ διδασκαλίας;

— Οὐδέποτε· μόνον διά τινος πάθους, ἀπήντησεν ὁ Ταράσιος. Ἂν ἡ εἰκὼν ἀντὶ τοῦ σοῦ προσώπου, συγχώρει, παρεῖχε τὴν ὄψιν ξένης αὐτῷ καλλονῆς, θὰ ἐξέκαιεν ἐν αὐτῷ ἐκείνην τὴν φλόγα ἧς ἔχομεν χρείαν, καλλονὴν ἥτις θὰ παρίστα τὸ θεῖον ἐν τῇ εἰκόνι γηίνης γυναικὸς, ἣν θὰ ἠναγκάζετο νἀγαπήσῃ δι' ὅλης τῆς δυνάμεως τῶν ἐξεγειρομένων του αἰσθήσεων.

— Πῶς; ἀνέκραξεν ἡ Εἰρήνη. Δὲν ἐννοεῖς βεβαίως νὰ δώσῃς εἰς ἔρωτα γήινον τὸ δικαίωμα νὰ ἐξάψῃ τὴν ψυχὴν ὑπὲρ ἔρωτος οὐρανίου.

— Κατὰ τὰς περιστάσεις, ἀπήντησεν ὁ ἀσηκρῆτις, ἐπειδὴ ἴσα ἴσα διὰ τοῦτο, ὅτι ἡ καλλονὴ παρίσταται ἐν εἰκόνι, εἶνέ τις ἤδη ἀνωτέρα. Καὶ αὐταὶ αἱ εἰκόνες τῶν ἐθνικῶν ἐξασκοῦσιν ἐνέργειάν τινα μετεωριστικὴν, δύναμίν τινα διακαθαίρουσαν τὴν ψυχήν.

— Πόσῳ μᾶλλον, θέλεις νὰ εἴπῃς, διέκοψεν αὐτὸν ἡ Εἰρήνη, ἂν αἱ εἰκόνες παριστῶσι καί τι ἅγιον; Ἀλλὰ θὰ εὑρεθῇ ποτε θνητὴ δυναμένη νὰ ὑπερνικήσῃ τὸν ἀπαθῆ καὶ μόνον περὶ τὴν ἔρευναν καὶ μελέτην τυρβάζοντα νεανίαν καὶ διακρινομένη συγχρόνως δι' εὐσεβείας, ὥστε νὰ εἶνε ἀνταξία τῆς ἀποστολῆς ἑαυτῆς τε καὶ ἐκείνου; Θὰ εἶνε δυνατὸν νὰ ἐκτελεσθῇ ἡ πρόθεσις ἡμῶν ἄνευ κινδύνου μὲν δι' αὐτὸν, μεταμέλου δὲ δι' ἐμέ; Δὲν ἐπιθυμῶ νὰ πέσῃ ὁ υἱός μου.

—Μὴ φοβοῦ! θὰ ἐξαρτᾶται πάντοτε ἀπὸ σοῦ νὰ κρατήσῃς αὐτὸν καὶ ποδηγετήσῃς· ἀλλ' ἀναλογίσθητι, ὅτι δὲν ὑπολείπεταί σοι ἐκλογὴ μεταξὺ τοῦ ἀγαθοῦ τοῦ κράτους καὶ τῆς ὑπερνικήσεως τῶν μητρικῶν σου αἰσθημάτων· Εἶνε ἀνάγκη νὰ τολμήσωμέν τι.

Περίφροντις ἔκλινεν ἡ βασίλισσα τὴν κεφαλήν. — Ἡ εὕρεσις καλλονῆς τοιαύτης ἔστω ὁ ἔλεγχος τῆς εὐστοχίας σου· ἀλλὰ .... μόνον ὡς εἰκόνα πρέπει νά την ἴδῃ, οὐδέποτε δὲ αὐτήν.

— Οὐδέποτε αὐτὴν, ἐπανέλαβεν ὁ Ταράσιος εὐλαβῶς καὶ ἐκίνησεν ἵνα ἀπέλθῃ.

— Ἀλλοίμονον εἰς σέ, προςεφώνησεν αὐτῷ ἡ Εἰρήνη, ἂν ὑπερβῇς τὴν δοθεῖσαν ἐντολὴν, ἂν ἀπατήσῃς τὰς ἀγαθάς μου προαιρέσεις. Ὕπαγε.

Ὁ Ταράσιος ἔκλινε τὴν κεφαλὴν καὶ ἀπῆλθε. Κατέλιπε δὲ τὴν δέσποιναν αὐτοῦ ἐν διαθέσει προαγούσῃ τὰς ἐλπίδας αὐτοῦ καὶ τοὺς σκοποὺς πολλῷ μᾶλλον ἢ ὅσον αὐτὴ ἐκείνη καθίστα καταφανές. Ἡ συνάντησις μετὰ τοῦ υἱοῦ καὶ ἡ ἐκείνου πρὸς αὐτὴν διαγωγὴ εἶχεν ἀναζωπυρήσει ἐκ νέου ἐν αὐτῇ τὸν πόθον τοῦ νὰ βασιλεύσῃ ἀπεριόριστος καὶ ἐφ' ὅρου ζωῆς. Αἱ τρίχες αὐτῆς ἀνωρθοῦντο ἐπὶ τῇ ἰδέᾳ ὅτι ἔμελλε νὰ παραδώσῃ τὰς ἡνίας τῆς ἀρχῆς εἰς αὐτόν, τὸν υἱόν ὅςτις ἔμελλε νὰ καταστρέψῃ πάνθ' ὅσα ἐκείνη προςέβλεπεν ὡς ἀνώτατον τέλος πρὸς σωτηρίαν τοῦ κόσμου, ὡς ἐπίστευεν ἀμεταπτώτως.

Ἡ Εἰρήνη, ἡ Ἀθηναία τὸ γένος, ἡ χήρα τοῦ εἰκονομάχου βασιλέως, ἤθελε νἀναστήσῃ πάλιν τὴν πόλιν ἔνθα ἐγεννήθη ἐκ τῶν ἐρειπίων τῆς ἐρημώσεως, ἤθελε νἀποκαταστήσῃ τοὺς ἔτι ἐπιζῶντας ἀπογόνους τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἰς τἀγαθὰ καὶ τὰς τιμὰς τῶν πατέρων αὐτῶν καὶ νὰ ἱδρύσῃ νέαν ἐποχὴν ἀκμαζούσης τέχνης, τέχνης χριστιανικῆς, ἐν τῇ πόλει τοῦ Περικλέους. Ἀλλ' αἱ Ἀθῆναι αὗται, ἀλλ' ἡ Ἑλλὰς ἅπασα ὑπέκειτο ἔτι εἰς τὴν βίαν βαρβάρων Σλάβων, ἐκείνη δ' εἶχε πέμψει τὸν στρατηγὸν αὐτῆς Νικηφόρον μετὰ στρατιᾶς, ἵν' ἀνακτήσῃ τὴν ἀπηλλοτριωμένην Πελοπόννησον. Ἡ ἀνάμνησις τοῦ γενναίου ἀνδρὸς παρέστη αἴφνης ζωηρὰ πρὸ αὐτῆς καὶ ἀνέθαλε κλίσις ἔτι καὶ εἰς αὐτὴν σχεδὸν ἄγνωστος. Ἂν ἐκέρδαινεν ὁ Νικηφόρος τὴν νίκην, ἠδύνατο νἀνταμείψῃ αὐτὸν παρέχουσα αὐτῷ τὴν χεῖρά της καὶ νὰ ὑψώσῃ αὐτὸν ἐπὶ τὸν θρόνον, καθιστῶσα συνάρχοντα καὶ δεσπότην. Ταῦτα δὲ διαλογιζομένη εὕρισκε μᾶλλον εὐχάριστον τὴν ἀντίστασιν τοῦ ἰδίου αὐτῆς υἱοῦ, ὡς παρέχουσαν αὐτῇ πρόφασιν ἵνα ἄρῃ αὐτὸν ἐκ τοῦ μέσου, ἂν ἀνθίστατο τὸ ἑξῆς εἰς τὰ μεγάλα καὶ ἐσκεμμένα σχέδια ἅτινα εἶχε κατὰ νοῦν· ἀλλὰ πρῶτον ἔπρεπε νὰ ὑπερνικηθῇ ἡ φατρία αὐτοῦ καὶ νἀποστατήσωσιν αὐτοῦ στρατὸς καὶ λαός, ὑφ' ὧν ἠγαπᾶτο. Ἀλλὰ μέλλει νὰ ἐρασθῇ, ἔλεγε καθ' ἑαυτὴν, καὶ τότε ἐν ταῖς χερσὶν ἡμῶν ἔγκειται τὸ νὰ παραιτηθῇ τοῦ ἔρωτος τούτου ἢ τῶν ἐπὶ τοῦ θρόνου ἀξιώσεών του. «Ἂς ἐκλέξῃ» ἀνέκραξε καὶ ἀνέστη ὀρθία «ἂς ἐκλέξῃ.» Ταῦτα λεγούσης ἔπεσε τὸ βλέμμα τῆς βασιλίδος ἐπὶ τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου καὶ ἡ ταπείνωσις ἡ ἀπεικονιζομένη ἐν τῷ προσώπῳ τῆς Παναγίας κατέβαλεν αὐτὴν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε κατεβίβασε τοὺς ὀφθαλμούς. Μεγάλη τις σκέψις διέδραμε τὴν ψυχὴν αὐτῆς. «Ὄχι, εἶπε καθ' ἑαυτὴν, μακράν μου ἡ ἀδικία! Ὑπάρχει χῶρος δι' ἀμφοτέρους· ἐγὼ μὲν θἄρξω μετὰ τοῦ Νικηφόρου τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἀθηνῶν, ἐνταῦθα δ' ἐν Βυζαντίῳ ἂς ἡγεμονεύῃ ὁ υἱός μου τῆς Ἀνατολῆς.» Τοιαῦτα προαιρουμένη ἀνέστη ἵνα διατάξῃ νὰ καλέσωσι τὸν Κωνσταντῖνον καὶ ἀνακοινώσῃ αὐτῷ τὴν ἀπόφασίν της.

Ἀλλὰ τὸ διανόημά της ἀνεβλήθη, περιελθούσης αὐτῇ τῆς εἰδήσεως ὅτι

ὁ πατριάρχης Παῦλος κατάκειται βαρέως νοσῶν. Πρὸς αὐτὸν δ' εἶχε σπεύσει καὶ ὁ Ταράσιος, ὅτε κατέλιπε τὰ βασίλεια μέγαρα. Ὑπῆρξε δὲ πάντοτε ὁ Παῦλος, ὁ νῦν ἐσχατόγηρως καὶ ἐπιθάνατος πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔνθερμος ζηλωτὴς τῆς λατρείας τῶν ἁγίων εἰκόνων, ἀλλὰ δι' ἐνεργειῶν τοῦ Ταρασίου εἶχεν ἐκπέσει ἀπὸ τῆς εὐνοίας τῆς βασιλίσσης.

— Τί φέρει τὸν ἐχθρόν μου ἐν ταύτῃ τῇ ὥρᾳ πρός με; προςεφώνησε τὸν εἰςερχόμενον.

— Πόθος νἀξιωθῇ τῆς συγγνώμης σου, ἀπήντησεν ὁ Ταράσιος..

— Συγχωρῶ τὴν δέσποιναν διὰ τὴν προςβλητικὴν παρ' αὐτῆς πρός με ὀλιγωρίαν, ἡ δ' ἔλευσίς σου μὲ βεβαιόνει ὅτι ἐδεῖτο τῶν συμβουλῶν μου μακρότερον χρόνον. Ἀλλὰ τί τὸ συμβὰν τὸ φέρον σε πρός με;

— Γνωρίζεις τὸν θερμότατον πόθον τῆς ἡμετέρας δεσποίνης. Θέλει νἀναμορφώσῃ τὴν πατρικὴν αὐτῆς πόλιν, τὰς Ἀθήνας· ὁ Παρθενὼν μέλλει νὰ γείνῃ ἐκκλησία τῆς Παναγίας, ὁ ναὸς τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς θἀφιερωθῇ εἰς τοὺς Ἀποστόλους.

— Ναί, τὸ λιβανωτὸν ἐπὶ τῶν βωμῶν θὰ καῇ πάλιν πρὸς τιμὴν τοῦ Αἰωνίου, θἀντηχήσωσι πάλιν ὑπὸ τῶν εὐλαβῶν ᾀσμάτων τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας αἱ στοαὶ καὶ αἱ δημόσιοι πλατεῖαι ἐν τῇ νέᾳ Ἱερουσαλὴμ, εἶπε μετ' ἐνθουσιασμοῦ, διακόπτων αὐτὸν ὁ πατριάρχης. Ταῦτα εἶνε αἱ διαθέσεις τοῦ ὑψηλόφρονος αὐτῆς πνεύματος· ἀναγνωρίζω αὐτὴν πάλιν. Τίς θέλει νἀντιταχθῇ εἰς αὐτήν;

— Ὁ ἴδιος αὐτῆς υἱός.

— Τὸ εἰξεύρω, ἅ, τὸ εἰξεύρω, ἀνέκραξε στενάζων ὁ μελλοθάνατος καὶ ἐπανέπεσεν ἐπὶ τὸ στρῶμα ὡςεὶ καταπεραυνωθεὶς ὑπὸ τούτου τοῦ ἀναλογισμοῦ. Κατὰ ταύτην δὲ τὴν στιγμὴν ἠκούσθησαν ἔξω ἦχοι πανηγυρικοί, ἡ θύρα ἠνεώχθη μετ' εὐλαβείας καὶ εἰςῆλθεν ἡ Εἰρήνη περιστοιχιζομένη ὑπὸ λαμπρᾶς ἀκολουθίας τῶν αὐλικῶν αὐτῆς. Ἐγονυπέτησε δὲ πρὸ τοῦ πατριάρχου, ὅςτις οἱονεὶ νέαν ἀναλαμβάνων ζωὴν ἐκ τῆς θέας τῆς βασιλίσσης ηὐλόγησεν αὐτὴν, ἐκτείνων ὑπὲρ τὴν κεφαλήν της τὰς τρεμούσας αὐτοῦ λιποσάρκους χεῖρας· «Ἔχε τὴν εὐχήν μου, κόρη μου, εἶπε διὰ φωνῆς ἥτις ἀνεκτήσατο κατ' ὀλίγον ὅλην αὐτῆς τὴν δύναμιν· πρὸς ἀπόδειξιν δὲ τῆς συμφιλιώσεως θὰ σοι δώσω μίαν συμβουλὴν, ἥτις, τηρουμένη ὑπὸ σοῦ, θὰ φέρῃ εἰς τὸ ποθούμενον τέλος. Πρέπει νὰ συγκληθῇ σύνοδος καταργοῦσα τὰς ἀποφάσεις τῶν προτέρων καὶ οὐ μόνον συγχωροῦσα τὴν λατρείαν τῶν εἰκόνων, ἀλλὰ καὶ κηρύττουσα αὐτὴν ὡς ἄρθρον πίστεως. Ἡ ἐλπὶς ὅτι θὰ συνέλθῃ σύνοδος καὶ θὰ ψηφίσῃ δόγματα σύμφωνα πρὸς τὰς ἡμετέρας πεποιθήσεις, εἶνε ἡ μόνη παραμυθία μου ἐν τῷ χωρισμῷ μου ἀπὸ ταύτης τῆς ζωῆς.» Μετὰ τὰς λέξεις ταύτας, ἃς ἐξέβαλε μετ' ἀγωνίας ὑστάτης, κατέπεσεν ἐπὶ τὴν κλίνην του τελέως ἐξηντλημένος καὶ μετ' ὀλίγας στιγμὰς ἐξέπνευσεν. Ἡ βασίλισσα ἔμενεν ἔτι γονυκλινὴς, ἐπεκράτει δὲ σιγὴ βαθεῖα.

Ὀλίγον δὲ κατ' ὀλίγον μόλις ἤρχισαν πάλιν τὰ εὐσεβῆ ᾄσματα, ἅτινα μετ' οὐ πολὺ ἀνεμίχθησαν μετὰ τοῦ ψιθυρισμοῦ τῶν δεήσεων πλήθους συνωθουμένου πρὸ τοῦ οἴκου, ἐν πανηγυρικῇ δὲ σοβαρότητι μετεωριζόμενα μᾶλλον μᾶλλον διεχυμαίνοντο διὰ τοῦ δωματίου. Ἡ Εἰρήνη ᾐσθάνθη μετάμελον, μετάμελον ἐπὶ τῇ ὀλιγωρίᾳ ἣν ἐπέδειξε πρὸς τὸν ἄνδρα ὅστις νῦν ἔκειτο νεκρός, ἐπειδὴ ἐφαίνετο αὐτῇ μὴ ὑπηρετῶν εἰς τὴν ἐπιχείρησιν αὐτῆς ὅσον ηὔχετο θερμῶς. Κατέλαβεν αὐτὴν προαίσθησίς τις κακοῦ, ἐνόμιζεν ὅτι ἐνωτίζεται τῆς μοίρας προσερχομένης ἀκροποδητί. Ἐζήτησε τὸν υἱόν της, ἀλλ' οὐδεὶς εἴξευρε ποῦ εὑρίσκεται. Ἐπέβη τοῦ ὀχήματος αὐτῆς καὶ ἔρριψε βλέμματα ἀδιάφορα ἐπὶ τὸ πλῆθος τὸ προσκυνοῦν αὐτὴν ἁπανταχόθεν. Ἀφιχθεῖσα δὲ εἰς τὸ παλάτιον ἀνέβη βραδέως τὰς κλίμακας, κυρτουμένη. Κατὰ δὲ τὴν ἀνωτάτην βαθμῖδα ἔστη πρὸ τοῦ ἀνδριάντος τοῦ συζύγου της, ἀναλογιζομένη τὰ ἔργα αὐτοῦ καὶ τὰς νίκας καὶ ἐθεώρησεν ἐπὶ μακρὸν τὴν χαλκῆν μορφὴν καὶ τὴν σοβαρὰν αὐτοῦ ὄψιν. Ἡ ὁμοιότης πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον ἐξέπληξεν αὐτὴν ὅσον οὐδέποτε πρότερον. «Πῶς προσκολλᾶται ἐπ' ἐμὲ τὸ παρελθὸν» εἶπε καθ' ἑαυτὴν «δὲν θὰ δυνηθῶ νὰποσπασθῶ αὐτοῦ; Θέλω νά το δυνηθῶ, καὶ σύ; Θὰ γείνω ἐπ' ἴσης μεγάλη ὡς σύ, μεγαλητέρα, ἐπειδὴ ἐν ταῖς προθέσεσί μου ἔγκειται καὶ ἡ θεραπεία τοῦ καλοῦ καὶ τῆς τέχνης. Σὺ ἠδύνασο νὰ καταστρέφῃς, νὰπαγορεύῃς· ἐγὼ θὰναπλάσω».

Ὅλως διάφορα αἰσθανόμενος εἶχεν ἐν τούτοις καταλίπει τὰ βασίλεια ὁ βασιλόπαις, κατεχόμενος καὶ αὐτὸς ὑπὸ πάλης ἐνδομύχου. Παράδοξος ὑπῆρξεν ἡ αἴσθησις ἣν ἐνεποίησεν ἐπὶ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἡ εἰκὼν ἥτις παρίστα εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὴν μητέρα του οὕτω καταφανῆ, ἐθόλονεν ἐν ἑαυτῷ τὸ αἴσθημα τῆς παιδικῆς στοργῆς καὶ ἐξήγειρεν ἐν ἑαυτῷ τὴν φιλοτιμίαν νὰ δειχθῇ πρὸς αὐτὴν ἀλλοῖος ἢ μέχρι τοῦδε. Δὲν ἐφαίνετο ἐκείνη ἐκλαμβάνουσα αὐτὸν ἀδύνατον, ἀνήλικα, ἴσως μάλιστα καὶ ἄτολμον; Τώρα λοιπὸν ἔμελλε νὰναγνωρίσῃ ὅτι ἔγεινεν ἤδη ἀνήρ. Διάφορα σχέδια κατέκλυζον αὐτόν, ἐπιμανώτατα δὲ πάντων ὁ πόθος νὰ μεταβῇ εἴς τινα τῶν ἔξω τῆς Κωνσταντινουπόλεως στρατιῶν καὶ νὰ πολεμήσῃ κατὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ κράτους, τῶν Ἀράβων· ἂν δ' ἐπέστρεφεν ἐκεῖθεν νικητὴς θὰ καθίστατο αὐτῷ εὐχερὴς ἡ ματαίωσις τῶν σχεδίων δι' ὧν κατεῖχον ὡς ἐν σαγήναις τὴν μητέρα του, βιάζοντες αὐτὴν νὰ εἰσαγάγῃ πάλιν τὴν λατρείαν τῶν εἰκόνων· ἐπειδὴ εἶχε σταθερὰν ἀπόφασιν νὰντιστῇ εἰς τοῦτον τὸν νεωτερισμόν. Καὶ ὅμως ἀνεβίου πάντοτε ζωηρὰ πρὸ τῶν ὀμμάτων αὐτοῦ ἡ εἰκών, ἡ συνενοῦσα παραδόξως τὸν ἰδεώδη τύπον τῆς γυναικὸς ἐν τῇ βασιλίσσῃ τῶν οὐρανῶν καὶ τὴν ζῶσαν μορφὴν τῆς μητρός του. Ἵνα δ' ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τῆς ταρασσούσης αὐτὸν ἰδέας ταύτης, ἀνεζήτησε παραμυθίαν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, διασκέδασιν ἐν τῇ συρροῇ τοῦ ὄχλου, ἐπεσκέπτετο τὰ θέατρα, τὰ ἀκροατήρια, ἀλλὰ τὰ πάντα εἰς μάτην. Μετὰ νύκτα διελθοῦσαν ἐν ἀγρυπνίᾳ ἐπέβη τῇ ὑστεραίᾳ τὸν περσικὸν αὐτοῦ ἵππον, συμπαρέ-

λαβε χρυσὸν καὶ ὅπλα καὶ ἔσπευσεν ἔφιππος, ὑπ' οὐδενὸς ὑπηρέτου ἀκολουθούμενος, πρὸς τὰς πύλας τῆς πόλεως. Ἀφῆκεν, εἰς σκέψεις βεβυθισμένος, ἀχαλίνωτον τὸν ἵππον ἢ ἐκέντει αὐτὸν παραφόρως διὰ τῶν πτερνιστήρων καὶ ἔτρεχεν ἀπὸ ῥυτῆρος. Ἤδη εἶχεν ἀπομακρυνθῆ ὑπὲρ τὴν ἡμίσειαν ὥραν ἀπὸ τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ περιέβαλλεν αὐτὸν ἄφωνος ἐρημία, ἤδη εἶχεν ἐπέλθει τὸ λυκόφως καὶ τὸ σκότος, ὅτε αἴφνης ἔστη ὁ ἵππος αὐτοῦ καὶ ἀνησυχήσας προέδωκε τὴν προσέγγισιν ξένου. Ὁ ἱππεὺς ἔστη αἴφνης καθ' ὁδὸν πρό τινος χαράδρας ὑλομανούσης, ἥτις ἦγε διὰ μέσου πιτύων καὶ κυπαρίσσων εἴς τινα τῶν περὶ τὸ Βυζάντιον λόφων. Προςεφώνησε τὸν ἐρχόμενον καὶ οὗτος ἔδωκεν αὐτῷ γνωριμίαν ὥς τις τῶν στρατιωτῶν τῶν ἀποτελούντων τὴν φρουρὰν τοῦ πύργου τοῦ ἐπιστέφοντος τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου. Παρ' αὐτοῦ ἔμαθεν ὁ Κωνσταντῖνος ὅτι ὁ διοικητὴς τοῦ φρουρίου, ὃν ὠνόμασεν αὐτῷ, ἦτο ἀξιωματικὸς φίλος αὐτοῦ καὶ οὕτως ἀπεφάσισε πάραυτα νὰ ἐπισκεφθῇ αὐτόν. Ἐπειδὴ δὲ ἀπὸ ἁπαλῆς νεότητος εἶχε συναναστραφῆ καὶ ἦτο φιλικώτατα συνδεδεμένος μετ' ἐκείνου ἤλπιζεν ὅτι θὰ δυνηθῇ νὰ ὁμολογήσῃ αὐτῷ πολλὰ τῶν συνταρασσόντων τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. Σύναμα δὲ ἀνέμενε νὰ μάθῃ εἰδήσεις τινὰς περὶ τῶν διαθέσεων τοῦ στρατεύματος. Καὶ δὴ ἔμαθεν ὅτι ὁ στρατὸς ἦτο εὐνούστατος πρὸς αὐτὸν καὶ ὅτι ἠδύνατο πάντως νὰ ἔχῃ παρ' αὐτοῦ ἐλπίδας ἂν προέκειτο βιαία τις ἀντιπολέμησις τῶν ἀντιπάλων δογμάτων. «Καὶ θὰ ἴδῃς, διεβεβαίωσεν αὐτὸν ὁ φίλος, θὰ παραστῇ αὕτη ἡ ἀνάγκη, θὰ χρειασθῇ νὰ μεταχειρισθῶμεν τὰ ὅπλα. Ἀκαμάτως ἐργάζονται οἱ μοναχοί, ἵνα πείσωσι τὴν μητέρα σου νὰ εἰςαγάγῃ πάλιν τὴν χρῆσιν τῶν ἁγίων εἰκόνων, τὴν ἀπηγορευμένην λατρείαν. Θὰ θελήσῃ νά το κατορθώσῃ διὰ τῆς βίας, ἀλλὰ σὺ ἔχε τὰς ἐλπίδας σου ἐφ' ἡμᾶς! Οὐδὲν θὰ μεταβληθῇ ὅσων διέταξεν ὁ σὸς πατήρ. Μὴ φύγῃς ἐκ τοῦ Βυζαντίου· ἀνάγκη νὰ ἐφορεύῃς αὐτόθι πάντα.

— Οὐχί, ἀνέκραξεν ὁ Κωνσταντῖνος, δὲν θὰ ἐπιστρέψω τὸ ἑξῆς εἰς τὴν πόλιν ταύτην.

— Πῶς;

— Θὰ πορευθῶ πρός τινα τῶν κατὰ τῶν πολεμίων μαχομένων στρατιῶν· ὁ θεῖός μου Ἀλέξιος ἡγεῖται τῆς στρατιᾶς κατὰ τὰ ὅρια τῆς Συρίας.

— Ἆ! ἀπήντησεν ὁ φίλος αὐτοῦ Δημήτριος, ὁ θεῖός σου δὲν ὑπάρχει πλέον, ἀπέθανε φαρμακωθείς, τὰ δὲ στρατεύματά του διετάχθησαν νἀποσυρθῶσι.

— Καὶ τοῦτό μοι ἐκρύπτετο, ὀργίλος εἶπεν ὁ βασιλόπαις· εἶνε ἀρκετὴ ἀπόδειξις. Χαίρω ὅτι σ' εὗρον· ναί· ὀφείλω νὰ ἐπανέλθω εἰς τὴν Πόλιν, ἡ παρουσία μου εἶνε ἀναγκαία . . . ἀλλὰ φρικιῶ νὰ πατήσω πάλιν τὰς ὁδοὺς ἐκείνας ἔνθα με ἀκολουθεῖ πανταχοῦ ἡ εἰκών.

— Ἡ εἰκών;

Ναί· ἡ εἰκών. Ἤδη βλέπω αὐτὴν ἁπανταχοῦ, τὴν εἰκόνα τῆς θείας οὐσίας

ἣν ἀπεθρασύνθη νὰ πλάσῃ χεὶρ ἀνθρωπίνη, τὰ ἱερώτατα καταβιβαζόμενα μέχρι τῶν τειχῶν καὶ τῶν πυλῶν, τῶν σκευῶν καὶ ἀγγείων, εἰς τὴν αὐτὴν βαθμίδα καὶ τἀντικείμενα τῶν εἰς τὰς αἰσθήσεις ἐπαγωγῶν καὶ χρησίμων. Ἤδη ἐξ ἑκάστου προσώπου βλέπω τὸ θεῖον θεωροῦν με ἐπιπληκτικῶς.

— Θἀντιστῶμεν εἰς τοιαύτην ταπείνωσιν. Ἐπὶ τοῦ παρόντος λησμόνησον τὰ τοιαῦτα καὶ ἀπόλαυσε τῆς διατριβῆς, ἣν δύναμαι νά σοι προςφέρω ἐν ταύτῃ τῇ ἐρημίᾳ. Ταῦτα δὲ λέγων ἐλάβετο τῆς χειρὸς τοῦ ἐπιφανοῦς ξένου καὶ ἤγαγεν αὐτὸν διὰ τῶν δωμάτων τοῦ πύργου τοῦ ἀνατεθειμένου εἰς τὴν φύλαξιν αὐτοῦ. «Βλέπεις, εἶπεν, ὅτι τὰ τείχη ταῦτα δὲν ἦσαν πάντοτε πολεμικὰ ὡς νῦν. Ὁ πύργος οὗτος ἦτο ἄλλοτε ὁ ἐξοχικὸς οἶκος συγκλητικοῦ συναγωνισαμένου μετὰ τῶν ἐθνικῶν, ὑποταχθέντος εἰς τὰ ὅπλα Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου καὶ ἀποκεφαλισθέντος. Ὁ δὲ οἶκος οὗτος, ἀνήκων ἔκτοτε εἰς τὴν βασιλείαν, μετεσκευάσθη ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ εἰς φρούριον καὶ ἔκτοτε κατέχεται ὑπὸ φρουρᾶς.

Ταῦτα λέγοντες ἀνέβησαν οἱ φίλοι εἴς τι ἄνδηρον καὶ ἔβλεπον πέραν τοῦ ὑλομανοῦντος λόφου, βεβυθισμένου εἰς τὴν βαθυτάτην νυκτερινὴν σιγήν, πρὸς τὴν θάλασσαν, ἔνθα ἐνίοτε ἀνέλαμπον φῶτα, ὑποδηλοῦντα μεγάλην πόλιν, τὴν ἐκτεινομένην κατὰ τὰς ἀκτάς. Μετὰ ταῦτα δὲ καταβάντες βαθμῖδάς τινας εἰςῆλθον εἰς χῶρον ἔνθα ὁ πρῶτος κτήτωρ εἶχε διασκευάσει μικρὸν θέατρον κατὰ πρότυπον τῆς ἀττικῆς σκηνῆς. Ὑπηρέται προῆγον φῶτα, ἐξήπλονον προςκεφάλαια, ἔφερον ἐκπώματα καὶ παρεσκεύαζον δεῖπνον. Μειδιῶν προςέβλεψεν ὁ Κωνσταντῖνος τὸν φίλον του, ἡ δὲ προσοχή του ἐφάνη ὀλίγον προςελκυομένη ὑπὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν ὀρχηστῶν. Ἄλλως δὲν παρῆλθε μακρὸς χρόνος καὶ ἡ διασκέδασις διεκόπη, ἐγερθέντος ἔξω θορύβου καὶ εἰςελθόντος φρουροῦ, ὅςτις ἀνήγγειλεν ὅτι προςήχθη αἰχμάλωτος ἔχων λίαν ὕποπτον ὄψιν, ἐπειδὴ ἐπιμένει καὶ κρυφίως ἐρωτᾷ περὶ τοῦ πρίγκιπος. Ἀλλ' ἡ παρεννόησις διεσαφηνίσθη ἀμέσως, ὁ δὲ ὑποτιθέμενος κατάσκοπος ἦτο διοικητὴς τῆς σωματοφρουρᾶς καὶ θαλαμηπόλος τῆς βασιλίσσης, ἀποσταλεὶς ὑπ' αὐτῆς ἵν' ἀναζητήσῃ τὸν υἱόν της καί τον φέρῃ πρὸς αὐτήν. Μόλις δὲ ὁ Ἡράκλειος ἀπέθεσε τὸν μεταμφιεσμὸν αὐτοῦ καὶ ἐχαιρετίσθη μετὰ χαρᾶς ὡς φίλος παλαιός. Αἱ διασκεδάσεις ἐπανήρχισαν, ὁ δὲ νέος ξένος προςεκλήθη νὰ μετάσχῃ αὐτῶν. Λόγου δὲ πάλιν ἐλθόντος περὶ τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων, ὁ Ἡράκλειος εἶπε, δεικνύων τοὺς ὀρχηστὰς καὶ τὰς ὡραίας αὐτῶν κινήσεις «δὲν εἶνε καὶ τὸ τοιοῦτο θέαμα λατρευτικὸν τῆς θεότητος;» Ἀδιαφόρως δ' ἀπήντησεν ὁ Κωνσταντῖνος «Ἐγὼ παρετήρουν τὸν χῶρον τῆς αἰθούσης ταύτης, κατεμέτρουν ἐν νῷ τὸ ὕψος καὶ μῆκος τοῦ κτιρίου καὶ ὑπελόγιζον πόσοι δυνατὸν νὰ χωρήσωσιν ἐνταῦθα. Ὅ τι δὲ σὺ λέγεις εἶνε ἴσως ἀληθές, ἀλλὰ δὲν φροντίζω περὶ τούτου».—Ἐγὼ ὅμως πείθομαι, ἀπεκρίθη ὁ Ἡράκλειος, ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχωσιν ἰδεώδη ὑποπίπτοντα εἰς τὰς αἰσθήσεις, ἵνα μὴ μαρανθῇ τὸ ἀνθρώπιον γένος.

— Ἐξήγησόν μοι τοῦτο.

— Ἰδού. Πόθεν λοιπὸν προέρχεται ἡ ἑκάστοτε παρατηρουμένη ἀνανέωσις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἡ καὶ παρὰ τὰς ἁμαρτίας τῶν γονέων ἀναθάλλουσα πάλιν ἐν τοῖς τέκνοις ἀθῳότης καὶ τὸ ἀναφαινόμενον σπέρμα καλλονῆς καὶ ῥώμης; Μόνον ἐπειδὴ ζῇ τι γενικόν, θεῖον, ἐκ τῶν ἔργων τῆς τέχνης εἰςδύον εἰς τὰς ψυχὰς τὰς ἀνθρωπίνους καὶ λαγαρίζον αὐτάς. Ὁ Κωνσταντῖνος προςέβλεψεν αὐτὸν μὲ ὀφθαλμοὺς ἀναπεπταμένους, ἐκπλησσόμενος διότι ἤκουσε παρατήρησιν τοιαύτην ἐκ τῶν χειλέων ἀνδρός, ὃν ὑπέθετεν ἔχοντα πᾶν τι ἄλλο ἢ κεφαλὴν σκεπτομένην.—Ὑπὸ ταύτην τὴν ἔποψιν, εἶπε, παραδέχομαι λατρείαν τῶν εἰκόνων, ἀλλὰ οἱ λειτουργοὶ τῶν βωμῶν αὐτῶν δὲν ἀποβλέπουσιν εἰς τοῦτο, ἀλλὰ σκοποῦσι τελέως ἐνίσχυσιν τῆς δυνάμεως αὐτῶν ἐπὶ τὰς αἰσθήσεις τοῦ πλήθους τῶν πιστῶν. Ἆ! προςέθηκεν, ἡμέρας καὶ νυκτὸς θρηνῶ τὴν μοῖράν μου, ὅτι πέπρωται νὰ ζῶ ἐν ἐποχῇ καθ' ἣν ἡ βαρβαρότης ὑπερνικᾷ τὴν παιδείαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν. Ἐν μὲν τῷ Βορρᾷ ἀντιπαρατάσσονται καθ' ἡμῶν οἱ ὠμοὶ λαοὶ τῶν ἐρήμων, ἐνταῦθα δ' ἐν αὐτῷ τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ κράτους ἐπεκτείνεται πνιγηρὰ λατρεία εἰδώλων, εἰς ἣν μάτην ἀντιτάσσομαι. — Τοιαῦτα φρονῶν, καῖσαρ, ἀνεφώνησεν ὁ Ἡράκλειος, δὲν θὰ σκεφθῇς βεβαίως νἀναλάβῃς ποτὲ τὸ σκῆπτρον τοῦ κράτους τούτου. —Εὐχαρίστως ἤθελον παραιτηθῆ τοῦ θρόνου, ἐξηκολούθησεν ὁ Κωνσταντῖνος, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ μονώσει τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου θά με κατεδίωκε τῆς δεισιδαιμονίας ἡ μορμώ. Ὄχι· θὰ συνεχίσω τὸν ἀγῶνα μέχρι τέλους καί, ἂν νικηθῶ, θὰ πέσω ἐντίμως ὡς ἀνήρ. — Ἂν αἱ σκέψεις αὗται καθίσταντο γνωσταί, ὁποίας ἐλπίδας θὰ ἤντλουν ἐντεῦθεν ἡ βασίλισσα καὶ ὁ Ταράσιος; εἶπεν ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Βασίλειος.

— Ἆ! ὁ Ταράσιος, παρετήρησεν ὁ Κωνσταντῖνος. Ναί· πιστεύω ὅτι ἐν αὐτῷ ὑπολανθάνει πολέμιος κινδυνώδης. Ἦτο παρ' αὐτῇ ὅτε σοι ἔδωκε τὴν διαταγὴν νά με καλέσῃς πρὸς αὐτήν;

— Ὀλίγῳ πρὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης τὸν εἶδον ἐν τῷ προθαλάμῳ.

— Τότε δὲν σκέπτεται ἀγαθὰ περὶ σοῦ, εἶπεν ὁ Βασίλειος.

Ὁ καῖσαρ ἀνηγέρθη. «Αὔριον εἶνε ἡ ἑορτὴ τῶν γενεθλίων μου, ἡ ἡμέρα τῆς ἐνηλικιότητός μου· ἔλθετε, πληρώσατε τὰ ποτήρια ὑμῶν καὶ πίετε εἰς ὑγίειάν μου».

— Θὰ εἶνε ἡμέρα καταστροφῆς διὰ σέ, εἶπεν ὁ Ἡράκλειος, ἂν δὲν προλάβῃς τὰς ἐχθρικὰς κακονοίας, αἵτινες χαλκεύονται κατὰ σοῦ. Κληρονόμος τοῦ κράτους καί, ἄν το θέλῃς, ἤδη σήμερον κύριος καὶ δεσπότης.

— Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον, εἶπεν ὁ Κωνσταντῖνος, θὰ ἐκπληρώσω τὸ χρέος ἀγαθοῦ υἱοῦ· ἡ μήτηρ μου μὲ ἀγαπᾷ, εἶνε περὶ ἐμοῦ περίφροντις, θὰ ἐπιστρέψω ἄρα πρὸς αὐτήν, ἀλλὰ μὴ πιστεύετε ὅτι θά με μεταπείσῃ ὑπὲρ τῶν ἀρχῶν της. — Μηδὲν ἔλπιζε ἀπὸ συνδιαλέξεως μετ' αὐτῆς, ὑπέλαβε τότε ὁ Βασίλειος· οὐδόλως προτίθεται νά σε μεταπείσῃ, ἀρκεῖ νὰ μείνῃ ἐλευθέρα

νὰ πράξῃ ὅ,τι ἀνταποκρίνεται εἰς τοὺς σκοπούς της, οἱ δὲ μοναχ
ἐκμεταλλευθῇ τοῦτο. Ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἡ ἰσχὺς αὐτῶν γ
γαλητέρα, ἡ ὑπόληψις αὐτῶν αὐξάνει ὅσον ἐλαττοῦται ἡ σή,
φθάσῃς ἀργότερον εἰς τὸν θρόνον, δὲν θὰ εἶσαι πραγματικὸς κύρι
θὰ δεσπόζησαι ὑπ' αὐτῆς καὶ τῶν πλασμάτων αὐτῆς ἢ θὰ ἀναγκασ
βιώσῃς ἐν διαρκεῖ πολέμῳ πρὸς τὸν λαόν σου.

— Νὰ στασιάσω λοιπὸν κατὰ τῆς μητρός μου;

— Ναί, πρέπει νά το κάμῃς, ἀνέκραξαν ἀμφότεροι καὶ ἐδρ
χειρὸς αὐτοῦ. Τοῦτο ἀπαιτεῖ παρὰ σοῦ ἡ θέσις τῶν πραγμάτω
σου ὁ λαὸς τὸ θέλει καὶ σοί το βοᾷ. — Ἀλλοίμονον εἰς τὸν υἱ
Κωνσταντῖνος, τὸν ὑψοῦντα τὴν χεῖρα κατὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ μητ
ἐννοοῦμεν δὰ τοῦτο, διώρθωσεν αὐτὸν ὁ Ἡράκλειος, δέν σε προτ
ἀποστασίαν, ἀλλ' ἂν ἔχῃς πεποίθησιν ἐφ' ἡμᾶς, θὰ κατορθώσω
σωμεν τὴν μητέρα σου αὐτὴν ταύτην τὴν νύκτα νὰ παραιτηθῇ
ὑπὲρ σοῦ. — Θὰ προσπαθήσω αὐτὸς ἐγὼ διὰ δεήσεων καὶ ἡ π
ἂς πείσῃ αὐτήν, ὅτι στρατὸς καὶ λαὸς ὑποστηρίζουσι τὰς ἐμὰς δ

— Εἶμαι σός, εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ Ἡράκλειος, καὶ ἐμὴ εἶνε ἡ
παλατίου ἀμέσως· ἂς συμβῇ ὅ τι καὶ ἂν συμβῇ.

— Ἔχει δίκαιον, εἶπεν ὁ Βασίλειος συναινῶν, σπεύσωμεν ἄνε
ἔφιπποι πρὸς τὴν πόλιν, λαμβάνω μετ' ἐμοῦ ἄνδρας τῆς φρουρᾶς
βάλλομεν ταχέως τοὺς τυχὸν ἀνθισταμένους τῶν τῆς φρουρᾶς το
καὶ πρὶν εἷς τῶν περιστοιχιζόντων τὴν μητέρα σου ὑπονοήσῃ τὰ δ
θὰ ἐπιτύχῃς παρ' αὐτῆς τὴν παραίτησιν.

Ὁ Κωσταντῖνος ἀνέπνευσεν. Προσβλέψας δὲ μετ' ὀξέος βλέμμα
μετὰ τὸν ἄλλον, εἶπεν· «Ἔστω! Ἡ μήτηρ μου θὰ συνίδῃ αὐτ
μόνον ἐπ' ἀγαθῷ αὐτῆς ἐργάζομαι· ἐλευθερόνω αὐτὴν καὶ ἐξασ
ἰδίαν αὐτῆς δυναστείαν διατηρῶν τὴν ἐμήν».

Οἱ ἄνδρες ἔρριψαν τὰ ξίφη αὐτῶν ἐπὶ τῆς τραπέζης καὶ ἔδ
λοις τὰς χεῖρας εἰς ἔνδειξιν πίστεως κοινῆς. Ὁ Κωσταντῖνος ὑ
ἕκαστον ἀμοιβὴν καὶ προβιβασμόν. Παρεσκευάσθησαν δὲ πλέον ἵ
βολῆς ἐκτελέσωσι τὴν ἀπόφασιν αὐτῶν. Ἀπὸ ῥυτῆρος ὥρμησαν π
λιν, ἧς αἱ πύλαι ἠνεώχθησαν ἄνευ ἀντιστάσεως πρὸς τὸ σύνθη
διάδοχον τοῦ θρόνου καὶ τὴν ἀκολουθίαν του», ὁμοίως δὲ καὶ
βασιλείων. Ἦτο δὲ ἤδη μεσονύκτιον ὅτε ὁ Κωνσταντῖνος μετὰ
τῶν διὰ τῶν διαδρόμων ἔβαινε πρὸς τὸ δωμάτιον τῆς μητρός
δὲ μόνος αὐτός. Ἔσπευσε πρὸς αὐτὸν καὶ περιέβαλε τὸν λαιμ
τρυφερότητος περιδεοῦς· «Ἔρχεσαι; εἶπε, τὸ εἰξεύρω δὰ ὅτι ὁ
ἀγαπᾷ καί μοι ὑπακούει».

— Ὑπακούει; ἠρώτησεν ὁ καῖσαρ μετὰ σημασίας, ὑπακού
με παραγνώριζε, μή με ἄφινε νὰ διαμένω ἐνώπιόν σου, ὦ μῆ

ται ψευδεῖ· μεθ' ὥραν μίαν ἀνατέλλει ἡ ἡμέρα τῆς ἐνηλικιότητός μου.

— Εἶνε ἀληθὲς, εἶπε μειδιῶσα, ἡμεῖς οἱ γονεῖς λησμονοῦμεν πάντοτε ὅτι τὰ τέκνα ἡμῶν αὐξάνουσι καὶ τί ὀφείλομεν αὐτοῖς. Θὰ σκεφθῶ νά σοι ἐκλέξω σύζυγον ἀξίαν σοῦ.

— Δὲν πρόκειται τώρα περὶ τούτου, εἶνε καιρὸς νὰ ἰσχύσωσιν ἄλλα δίκαια.

— Ἄλλα δίκαια; ὁποῖα, υἱέ μου; Ἆ! ἐλησμόνουν ἡ μωρὰ ὅτι ὁ υἱός μου ηὔξησε καὶ ἔγεινεν αὐτεξούσιος.

— Καὶ ὅτι τὸ καθῆκόν του καλεῖ αὐτὸν, εἶπε διακόπτων αὐτὴν ὁ Κωνσταντῖνος, νὰ προφυλάξῃ τὸν λαὸν ἀπὸ τοῦ ὑπερμεγέθους κινδύνου ὅςτις ἐφαπλοῦται ὑπὸ τὰς ὄψεις σου, ὑπὸ τὴν προστασίαν σου καὶ ἀπειλεῖ τὴν ἀσφάλειαν καὶ εὐημερίαν τοῦ κράτους.

Ἡ Εἰρήνη ὠπισθοχώρησε. «Τί ἀπαιτεῖς;»

— Νὰ καταθέσῃς τὸ στέμμα, ἀπήντησεν ὁ υἱός.

— Τώρα, ἐδῶ; ἀνέκραξε σχεδὸν τρέμουσα.

— Ὅπως θέλῃς, ἐξήρτηται ἀπὸ σοῦ, ἀκόμη ἡ θέλησίς σου σὴ, ἀλλ' οὐδέποτε πρέπει νὰ φθάσωσι τὰ πράγματα εἰς σημεῖον τοιοῦτο, ὥστε νἀνανεωθῶσιν αἱ ἀταξίαι, ἀφ' οὗ ἀπὸ πολλῶν ἤδη ἐτῶν ἔπαυσεν ἡ λατρεία τῶν εἰκόνων.

— Λοιπὸν αὐτὸ εἶνε! Προτιμῶ νἀφήσω μᾶλλον τὸ στέμμα παρὰ τὴν πίστιν μου. Καλῶς, λαβὲ τὴν ἰσχὺν, βασίλευσον, ἂν δύνασαι, ἀλλὰ ποῦ εἶνε οἱ σύμβουλοι τοῦ θρόνου μου, οἱ πατρίκιοι καὶ συγκλητικοί;

— Θὰ δώσωσι καὶ αὐτοὶ τὴν συγκατάθεσίν των, μόλις συμβιβασθῶσι τὰ πράγματα μεταξὺ ἡμῶν.

— Ἀλλὰ πρέπει νἀκουσθῇ ἡ γνώμη των. Καὶ ὁ Ταράσιος;

— Αὐτοῦ δὰ ἔχομεν ἐλάχιστα χρείαν. Μὴ βράδυνε περισσότερον, εἰςάκουσον τῆς δεήσεώς μου.

— Ἡ δέησίς σου εἶνε βία. Ἆ! εἶχον ὑπὲρ τὸ δέον πιστεύσει εἰς τὴν ἀγάπην σου! Εἶπε δὲ ταῦτα μετὰ ζέσεως πικρίας μόλις κρυπτούσης τὸ ἐνδόμυχον αὐτῆς πάθος καὶ ὅτι θερμὸν μῖσος κατεκυρίευεν αὐτῆς μᾶλλον, ἀποπνῖγον πᾶν ἄλλο αἴσθημα. Ἔτι ἅπαξ ἐπὶ μίαν στιγμὴν ἀνελογίσθη τὸ σχέδιον αὐτῆς, τὸ τῆς διανομῆς τοῦ κράτους μετ' αὐτοῦ, ὅτε ἔφθασε κλαγγὴ ὅπλων εἰς τὰ ὦτά της καὶ ἡ δυναμένη νὰ σώσῃ αὐτὴν λέξις ἐξέπνευσεν ἐπὶ τῶν χειλέων, ἡ δὲ καρδία της συσπασθεῖσα σπασμωδῶς κατέκλειεν αὐτήν. Ἡ κλαγγὴ τῶν ὅπλων προςήγγισε καὶ μετ' ὀλίγον εἰςῆλθε στῖφος ἐνόπλων. Ὡς ἀρχηγοὶ δὲ τούτων ὁ Ἡράκλειος καὶ ὁ Βασίλειος ἐγονυπέτησαν πρὸ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ὤμοσαν τὸν ὅρκον τῆς πίστεως, μεθ' ὃ οἱ στρατιῶται ἔψηλαν τὸ «Κύριε ἐλέησον» καὶ ἐδήλωσαν τὴν ὑποταγὴν αὐτῶν.

— Ἐλεεινοὶ, προδόται, ἐψιθύρισεν ἡ βασίλισσα. Ἐπὶ μίαν στιγμὴν ἐφάνη ἀποπειρωμένη νὰ ἐκφέρῃ ἀντιλογίαν τινὰ καὶ ἡ ὑψηλὴ αὐτῆς μορφὴ ὑψώθη οἱονεὶ πρὸς ἀντίστασιν, ἀλλὰ κατανοοῦσα τὸ ἀμετάβλητον τῆς θέσεώς της,

ἐστράφη καὶ κατευθύνθη πρὸς τὸν κοιτῶνα αὐτῆς. Πρὸς δὲ τὸν υἱόν, ὅστις ἤθελε νἀκολουθήσῃ αὐτῇ, ἐποίησε νεῦμα ἀπεῖργον αὐτὸν καὶ ἔρριψεν ἐπ' αὐτὸν βλέμμα ἐν ᾧ ἡ μητρικὴ στοργὴ ἦν τελέως ἀπεσβεσμένη καὶ μόνον ἐνέλαμπεν ἡ φλὸξ μίσους ἀρρήτου. Ἐν τῇ συναισθήσει ὅτι ἠπατήθη καὶ ἐπροδόθη, τὸ μᾶλλον λυποῦν αὐτὴν ἦτο ὅτι ἔβλεπεν ἑαυτὴν ἐξαπατηθεῖσαν καὶ ταπεινωθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ. Μόλις δὲ παρῆλθε τὴν φλιὰν τῆς αἰθούσης καὶ ἔπεσεν ἄφωνος ἐπὶ τὸ στρῶμα, ὅπερ καὶ κατέβρεξε διὰ τῶν δακρύων της.

Η ΜΥΘΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΕΝ ΙΤΑΛΙΑι ΑΠΟ ΤΟΥ 1860

Α'

Nievo — Cletto Arrigli — Miola — Donati—Bosio— Petrucceli della Gattina—Abbate Falchetti—Giordana—Thouar— Fanfani—Gradi—De Amicis.

Τὰ μυθιστορήματα ἅτινα μέλλομεν νὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα ἐγράφησαν πάντα κατὰ τὰ τελευταῖα δεκαοκτὼ ἔτη, μετὰ τὴν πραγμάτωσιν δηλαδὴ τῶν πόθων καὶ τῶν ὀνείρων τῆς Ἰταλίας. Ἐντεῦθεν ἐν ᾧ τὰ πρὸ τοῦ 1860 γραφέντα εἶχον σχεδὸν πάντα ψυχολογικόν τινα σκοπὸν καὶ φιλολογικήν, οὕτως εἰπεῖν, χροιάν, τὰ ἔκτοτε διαπονηθέντα ἔχουσι γενικώτερόν τινα σκοπόν, τὴν μόρφωσιν τῆς οἰκογενείας καὶ τοῦ ἀτόμου, ἵνα τό τε ἄτομον καὶ ἡ οἰκογένεια καταστῶσιν ἄξια τῆς ἐλευθερίας ἣν δι' ἀγώνων αἱματηρῶν ἐκτήσατο ἡ Ἰταλία.

Καὶ τῶν μὲν πρώτων οἱ συγγραφεῖς ἐμελέτων τὴν ἱστορίαν, ὅπως ἀνεύρωσιν ἐν αὐτῇ παραδείγματα, ἅτινα μιμούμενοι οἱ Ἰταλοὶ θὰ ἠδύναντο νὰ πραγματοποιήσωσι τὴν ἕνωσιν ἐκείνην ἣν πρῶτος διεῖδεν ὁ Δάντης, ὁ Μακχιαβέλης προεῖπε, προητοίμασε δὲ ὁ Μαντζόνης. Τῶν δὲ τελευταίων οἱ συγγραφεῖς τὴν ἱστορίαν μεταχειρίζονται καὶ αὐτοί, ἀλλ' ὡς ἐνθύμιον παρελθουσῶν τρικυμιῶν, ὡς οἰωνὸν μελλούσης εὐημερίας.

Μεταξὺ δὲ τῶν μυθιστοριογράφων περὶ ὧν ἐνταῦθα πρόκειται λόγος, οὐδεὶς ἴσως παρέσχε πλείονας ἐλπίδας τοῦ *Nievo*, ἃς δυστυχῶς ὁ ἐπελθὼν αὐτοῦ θάνατος δὲν ἐβράδυνε νὰ ματαιώσῃ. Ὁ συγγραφεὺς οὗτος, γεννηθεὶς ἐν Παταβίῳ κατὰ τὸ 1832 καὶ μετασχὼν ἐνδόξως τῆς σικελικῆς ἀποστολῆς, ἀπέθανε κατά τι ναυάγιον μόλις τριακοντούτης, καταλιπὼν διηγήματά τινα καὶ λαμπρὰν μυθιστορίαν, τυπωθεῖσαν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ. Τὰ πρωτεύοντα τῶν διηγημάτων αὐτοῦ εἶνε *οἱ ἄγγελοι* (gli angeli), *αἱ τύχαι τοῦ βαρόνου Νικάστρου* (le avventure del barone Nicastro) καὶ *ὁ κόμης ποιμὴν* (il conte pastore). Πάντα δὲ ταῦτα διακρίνονται διὰ τὴν ἐν αὐτοῖς διαφαι-

νημένην εὐρεῖαν καὶ εὐσυνείδητον μελέτην τῶν ἐθίμων καὶ τῆς γλώσσης τῆς Μέσης Ἰταλίας, καί τοι οἱ μὲν χαρακτῆρες τῶν ἐν αὐτοῖς προσώπων δὲν εἶνε πάντοτε ἀληθεῖς, ἡ δὲ διήγησις δὲν ἐξελέγχεται πάντοτε πρωτότυπος. Ἀλλὰ πρὸ τῆς ἀποπερατώσεως τῶν μικρογραφιῶν τούτων, ὡς ὁ ἴδιος ἀποκαλεῖ αὐτάς, ὁ *Nievo* εἶχε συλλάβει τὴν ἰδέαν εὐρείας τινος ἱστορικῆς εἰκόνος, ἣν ἠδυνήθη εὐτυχῶς νὰ συμπληρώσῃ πρὶν ἢ εὕρῃ τὸν θάνατον νεώτατος ἐν τοῖς κύμασι τοῦ Ἀδρίχ.

Αἱ ἀναμνήσεις ὀγδοηκοντούτους (memorie di un ottuagenario) ἐμπεριέχουσιν ὁλόκληρον τὴν σύγχρονον ἱστορίαν τῆς Ἰταλίας ἀπὸ τοῦ 1775 ἔτους, ἐποχῆς τῆς γεννήσεως τοῦ ἥρωος τῆς μυθιστορίας Altoviti, μέχρι τοῦ 1858. Ἐν αὐταῖς ὁ συγγραφεὺς ἀπεικονίζει πρὸ πάντων τρία ἀξιομνημόνευτα ἐπεισόδια τῆς νέας ἰταλικῆς ἱστορίας, τὴν πτῶσιν τῆς Ἐνετικῆς ὀλιγαρχίας, τὴν πολιορκίαν τῆς Γενούης καὶ τὴν Νεαπολιτικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1820, χωρὶς ὅμως νὰ λησμονήσῃ τὰ πρῶτα διαβήματα τοῦ Γαριβάλδη, ὑφ' οὗ τὰς διαταγὰς ὁ *Nievo* ὑπηρέτησεν ὡς συνταγματάρχης. Δύναταί τις ἀναμφιβόλως νὰ μεμφθῇ τὸν συγγραφέα ὡς συγκεντροῦντα ὁλόκληρον ἀθάνατον ἐποχὴν ἐν ἀσημάντῳ τινὶ προσώπῳ, δύναταί τις νὰ εὕρῃ ἀπίθανον τὴν ἀπανταχοῦ παρουσίαν τοῦ Altoviti μεταβαίνοντος πάντοτε, ὁσάκις ἡ ἀνάγκη ἀπαιτῇ τοῦτο, εἰς Νεάπολιν, εἰς Γενούην, εἰς Λονδῖνον, εἰς Ἑλλάδα. Ἀλλ' οὐδεὶς, νομίζω, δύναται ν' ἀμφισβητήσῃ τὰς σπουδαίας ὠφελείας τὰς προκυπτούσας ἐκ τῆς μεθόδου ταύτης, ἥτις ἐπιτρέπει εἰς τὸν μυθιστοριογράφον νὰ διεγείρῃ πάντοτε τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου καθ' ὅλην τὴν εὐρεῖαν ταύτην διήγησιν. Τὸ μέγα ἐλάττωμα τῆς συγγραφῆς ταύτης εἶνε—ἂν δὲν ἀπατῶμαι—ἡ ἔλλειψις πρωταγωνιστοῦ κινοῦντος τὸ διαφέρον τοῦ ἀναγνώστου. Ὁ Altoviti εἶνε δευτερεῦόν τι πρόσωπον, πρόφασις σοβαρῶν πράξεων, αἵτινες ἐκτυλίσσονται περὶ αὐτὸν καὶ ὧν ἐλάχιστα συμμετέχει. Εἰς τὸ διήγημα τοῦτο, ὅπερ ἐκτείνεται κατὰ 1200 μεγάλας σελίδας, διὰ μικροτάτων τετυπωμένας χαρακτήρων, τὰ πρόσωπα εἶνε τόσον πολυάριθμα ὥστε ὁ συγγραφεὺς δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐντυπώσῃ εἰς ἕκαστον χαρακτηριστικήν τινα σφαγῖδα· μόνον, ἴσως, τοῦ δόκτωρος Πιζάνα ἡ εἰκὼν παρουσιάζει τι τελειότερον τῆς ἁπλῆς σχεδιογραφίας. Ἀλλ' ἕκαστον πρόσωπον, καίπερ συγκεχυμένως πως ἀπεικονισμένον, συντελεῖ εἰς τὴν τοῦ ὅλου ἁρμονίαν. Ὁ συγγραφεὺς ἐμελέτησεν εὐσυνειδήτως τὴν ὑπ' αὐτοῦ περιγραφομένην ἐποχὴν, καὶ ἐν ταῖς περὶ ἀνθρώπων καὶ πραγμάτων κρίσεσιν αὐτοῦ εὑρίσκει τις σχεδὸν πάντοτε τὸν παρατηρητικὸν ὀφθαλμὸν τοῦ τεχνίτου καὶ τὴν ψυχραιμίαν τοῦ σοβαροῦ ἠθικολόγου.

Ἡ γλῶσσα ὅμως, ἣν μεταχειρίζεται, δὲν εἶνε πάντοτε καθαρεύουσα, ἀλλὰ τὸ ὕφος εἶνε γραφικώτατον. Ἁρπάζει τὴν πρώτην περίοδον τὴν παρουσιαζομένην αὐτῷ, ἐγκαταλείπων εἰς τὴν τύχην τὴν φροντίδα τοῦ νὰ εὕρῃ τὴν δευτέραν· ἀλλὰ φθάνει πάντοτε εἰς τὸν σκοπόν του, περιφρονῶν τὰς δυσχε-

ρείας, καταπατῶν τὴν σύνταξιν, ἀδιαφορῶν περὶ τῆς εὐφωνίας, ἀρκεῖ νὰ ἐκφράσῃ ταχύτατα τὴν ἰδέαν του. «Γράφω - λέγει πρὸς τοὺς ἀκαδημαϊκοὺς - »ὅπως μοι ὑπαγορεύει ἡ καρδία μου, μὴ ἀκολουθῶν τοὺς κανόνας, οὓς ἐπι»βάλλετε ὑμεῖς. Ὁ λαὸς θρηνεῖ ἐνῷ ὑμεῖς κατατάσσετε τὰς περιόδους καὶ »ἀνατέμνετε τὰς φράσεις. Τοῦ λαοῦ ἡ καρδία πάλλει, ἐνῷ ὑμεῖς λαμβάνετε »σημειώσεις καὶ ζητεῖτε τῶν λέξεων τὴν ἐτυμολογίαν· ὁ λαὸς ζῇ ἐνῷ ὑμεῖς, »κεκμηκότες, ἀσθμαίνοντες καὶ ὑπναλέοι, κλίνετε τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τῶν »βιβλίων, καὶ ἀποκοιμᾶσθε ὀνειρευόμενοι διλήμματα, ὀνοματοποιίας καὶ »σχήματα γραμματικά». Τὸ βιβλίον τοῦτο λοιπόν, οἷον ἐγράφη, εἶνε σπουδαῖον σύγγραμμα παρέχον μεγάλας ἐλπίδας, ἡ δὲ Ἰταλία ἀπώλεσεν ἐν τῷ *Nievo* ἕνα τῶν μᾶλλον δυναμένων ν' ἀνυψώσωσι τὴν φιλολογικήν της φήμην κατὰ τὴν δευτέραν πεντηκονταετηρίδα τοῦ παρόντος αἰῶνος.

Ὁ φίλος καὶ συμπατριώτης τοῦ *Nievo*, κ. *Carlo Righetti*, γνωστὸς ἐν Ἰταλίᾳ ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον *Cletto Arrigli*, εἶνε κατώτερος αὐτοῦ κατά τε τὴν γραφικότητα καὶ τὴν φαντασίαν, κατέχει ὅμως προτέρημά τι λίαν δυστυχῶς σπάνιον εἰς τοὺς Ἰταλοὺς συγγραφεῖς καὶ ὅπερ ἀπαντᾷ πρὸ πάντων ἐν ταῖς γαλλικαῖς μυθιστορίαις, *τὴν τέχνην* δηλονότι *τοῦ ἐπιχαρίτως διηγεῖσθαι. Αἱ τελευταῖαι ἡμέραι τῶν ἀποκρέω* (gli ultimi Coriandoli) καὶ ἡ *Λυσίκομος* (la Scapigliata) παριστῶσι πιστοτάτην, ἅμα δὲ καὶ θελκτικωτάτην εἰκόνα τῆς Ἰταλικῆς κοινωνίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἥτις ἔληξε διὰ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1848. Τὸ δεύτερον πρὸ πάντων ἐνεποίησε ζωηρὰν ἐν Ἰταλίᾳ αἴσθησιν μετὰ τὴν ἔκδοσίν του. Εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ πλοκὴ στερεῖται πρωτοτυπίας, ἴσως δὲ καὶ ἀληθείας· ἡ ἔλλειψις ὅμως αὕτη, ἀναπληρουμένη διὰ γλαφυρωτάτων διαλόγων καὶ ἀπεικονίσεων ἐθίμων, καθίσταται σχεδὸν ἀνεπαίσθητος. Ἐν τῷ μυθιστορήματι τούτῳ ἀνευρίσκομεν συνωμότας πολὺ ὁμιλοῦντας καὶ πλέον ἔτι πίνοντας, ἐνῷ νέος τις *πατριώτης* φέρει τὴν ἔριδα εἰς ἐντιμοτάτην τινὰ οἰκογένειαν καὶ γίνεται, ἐν ἀγνοίᾳ του, ἀντίζηλος αὐτοῦ τοῦ πατρός του. Βίᾳ ἀναγκασθεῖσα νὰ δεχθῇ ὡς σύζυγον λίαν προώρως κακοήθη τινὰ γέροντα, ἡ Noemi, ἡ ἡρωῒς τῆς ἱστορίας ταύτης, εἶναι ἴσως μέχρι τινὸς ἀξία συγγνώμης, καίπερ ζητοῦσα ἔξω τῆς συζυγικῆς στέγης καρδίαν πάλλουσαν μετὰ τῆς ἰδικῆς της. Καὶ ἂν πράττῃ τὸ μέγιστον τῶν ἀνοσιουργημάτων παραδιδοῦσα ἑαυτὴν εἰς τὸν *Αἰμύλιον* Lignani, υἱὸν τοῦ συζύγου της, δὲν πρέπει διὰ τοῦτο νὰ κατηγορήσωμεν αὐτήν, ἀλλὰ μᾶλλον τὸν σύζυγον αὐτῆς, ἀμελήσαντα ἕως τότε ν' ἀναγνωρίσῃ ὡς γνήσιον τέκνον του τὸν παράνομον καρπὸν νεανικῶν ἐρώτων. Ἡ πλοκή, ὡς φαίνεται ἐντεῦθεν, εἶνε ἁπλουστάτη· ἀλλὰ πάντες οἱ ἀναγινώσκοντες τὸ βιβλίον τοῦτο θὰ ὁμολογήσωσιν ὅτι εἶνε λίαν ἐπαγωγὸν διά τε τὴν εὐφυΐαν καὶ διὰ τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα ἐξ ὧν ἐμπνέεται.

Νέον εἶδος μυθιστορήματος, ἄγνωστον ἐν Ἰταλίᾳ πρὸ τοῦ 1860, εἶνε τὸ καλούμενον *ἀρχαιολογικὸν μυθιστόρημα*. Γνωστότατα τυγχάνουσιν ἐν Ἀγ-

γλίᾳ ὁ *Ἀλκιβιάδης* καὶ ὁ *Περικλῆς*, ἐν δὲ τῇ Γερμανίᾳ ἡ *Αἰγυπτία βασίλισσα* καὶ τὰ ἄλλα ἔργα τοῦ σοφοῦ αἰγυπτιολόγου *Ebers*, ἐπιχειρήσαντος νὰ καταστήσῃ κοινὰ τὰ πορίσματα τῶν ἐπιστημονικῶν περὶ αἰγυπτιακῆς ἀρχαιολογίας ἐρευνῶν διὰ σειρᾶς μυθιστοριῶν ἐν αἷς τὸ σπουδαῖον καὶ σοβαρὸν τῆς ὑποθέσεως γίνεται ἀγαπητὸν διὰ τοῦ τερπνοῦ τῆς διηγήσεως. Ἐν Ἰταλίᾳ τοιαῦτα μυθιστορήματα συνέγραψε πρῶτος ὁ *Camillo Miola*, μελετήσας τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν ἀρχαίων Ῥωμαίων, τυχὼν δ' ἐπιτυχίας ἴσης καὶ ὁ *Cossa*, ὁ γνωστὸς συγγραφεὺς τοῦ *Νέρωνος*, τῆς *Μεσσαλίνας*, τοῦ *Πλαύτου* καὶ ἄλλων ῥωμαϊκῆς ὑποθέσεως δραμάτων. Ὁ *Miola* εἶναι νέος, νεώτατος, μόλις τριακονταέτης, μελετῶν τὸ παρελθόν, ὅπως προετοιμάσῃ ἑαυτῷ λαμπρὸν καὶ ἔνδοξον τὸ μέλλον. Πάντα τὰ μυθιστορήματα αὐτοῦ παρουσιάζουσι σκηνήν τινα τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κόσμου. Ἡ φαντασία του ἀνοικοδομεῖ τὰς κατεστραμμένας πόλεις, ἀνεγείρει τὰ πεπτωκότα μνημεῖα, ἐπισκευάζει τὰ εἰς ἐρείπια μεταβληθέντα θέατρα, δίδωσι ζωὴν καὶ κίνησιν εἰς τὰς ἐρήμους ἀγοράς, ἐπαναφέρει τοὺς μάρτυρας εἰς τὰς κατακόμβας, τοὺς μονομάχους εἰς τἀμφιθέατρα, τὰς πατρικίας εἰς τὰς γυναικωνίτιδας, τοὺς ἱερεῖς εἰς τοὺς ναούς, τοὺς παρασίτους εἰς τὰς θαλίας καὶ τοὺς μεθύσους εἰς τὰ καπηλεῖα. Συζῇ μετ' αὐτῶν, τοὺς ἀκολουθεῖ, ἐνωτίζεται αὐτῶν καὶ τοὺς ζωγραφεῖ διὰ τῶν ἀνθηροτάτων χρωμάτων. Οὐδεὶς γνωρίζει κάλλιον αὐτοῦ πῶς ἐγέλων οἱ μάντεις συναντῶντες ἀλλήλους, μετὰ πόσης χάριτος αἱ ἀθῷαι τῆς Ῥώμης παρθένοι ἀνέσυρον μέχρι γονάτων τὰ κράσπεδα τῶν χιτώνων, μετὰ ποίων μορφασμῶν ὁ προγάστωρ οἰνοπώλης παρέθετεν ἐπὶ τῆς τραπέζης τὰ πλήρη θερμοῦ οἴνου κύπελλα καὶ διὰ ποίου αὐθάδους βαδίσματος ὁ πονηρὸς δοῦλος ἔσυρε τὸ πέλμα τῶν ὑποδημάτων του ἐπὶ τῶν μαρμάρων τῆς αὐλῆς. Εἰς αὐτὸν καὶ μόνον οἱ γέροντες καὶ ὀκνηροὶ Ἐφέστιοι θεοὶ διηγοῦνται τὰ ἀπόκρυφα τοῦ κοιτῶνος καὶ τὰς ἀδολεσχίας τοῦ ἑστιατορίου· δι' αὐτὸν καὶ μόνον τὸ μειράκιον, τὸ ἐκπληροῦν χρέη καταλόγου τοῦ ξενῶνος, ἐνθυμεῖται τὰς συνομιλίας καὶ τὰ μυστικὰ τοῦ ἀποκρύφου κελλίου, ἡ δὲ προσωπὶς τῆς κρήνης εἰς αὐτὸν καὶ μόνον μαρτυρεῖ τὰ φιλήματα ἅτινα ἐπὶ τῶν χειλέων της ἐπέθεσαν τὰ διψαλέα χείλη τῶν κορασίων, τῶν ἐξερχομένων ἐκ τοῦ λουτρῶνος ἢ καὶ ἐκ τῶν ὀργίων. Πάντα ταῦτα τὰ πρόσωπα ὁ *Miola*, ὁ Λυγκέως ἔχων ὀφθαλμούς, τὰ διαβλέπει διὰ τοῦ σκότους τῶν αἰώνων, τὰ παρατηρεῖ μετὰ τῆς προσοχῆς καὶ τῆς ἀγχινοίας τοῦ ἀνθρωπολόγου, διὰ δὲ τῆς εὐφυΐας καὶ τῆς ἐμπειρίας τοῦ ἀριστοτέχνου παρίστησιν αὐτὰ ἀληθῆ, ζῶντα, ὁμιλοῦντα, ἀναγεννηθέντα ὑπὸ τῆς μαγικῆς ῥάβδου ἀρχαιολόγου γόητος. Αἱ ὡραιότεραι τῶν μυθιστοριῶν αὐτοῦ εἶνε ὁ *Δομιτιανός*, ὁ *Ὁράτιος*, ὁ *Κόμμοδος*, ἡ *Μεσσαλίνα*.—Ἐπιτραπήτω μοι νὰ παραθέσω μίαν σελίδα τοῦ *Ὁρατίου*, ἐν ᾗ περιγράφει διὰ βραχέων τὸν βίον τοῦ φίλου τοῦ Αὐγούστου.

«Ἰδοὺ ὁ Σαβῖνος ἀγρός, ἐν ᾧ ὁ Ὁράτιος ἠρέσκετο νὰ προσκαλῇ τὰς ὡραίας γυναῖκας καὶ τοὺς φιληδόνους ἑταίρους του, ἵνα ἐλευθέρως διασκεδά-

»ζωσιν ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ ἐνιαυτὸς διὰ τὸν Ὁ-»ράτιον διήρκει μόλις τεσσαράκοντα καὶ ὀκτὼ ὥρας. Ἀδιάφορον ἂν ὁ Ῥω-»μαϊκὸς λαὸς ἐσκέπτετο νέας κατακτήσεις καὶ ἐζήτει τὴν δόξαν ἐπὶ τοῦ »πεδίου τῆς μάχης ἢ ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἐξηγριωμένων κυμάτων θαλασσῶν »ἀφιλοξένων. Ὁ ποιητὴς τῶν χαρίτων ἀπεσύρετο ἡσύχως εἰς τὸν ἀγρόν του, »ἐξηπλωμένος δ' ἐπὶ τῆς μαλθακῆς χλόης, συνέθετεν ᾠδήν τινα πρὸς τὴν χρυ-»σῆν μετριότητα, ἔχων ὅμως ἀπόφασιν νὰ μὴ ζῇ μετρίως, ἀλλ' ὅσον τὸ δυ-»νατὸν πλουσιοπαρόχως καὶ εὐδαιμόνως καὶ τρυφηλῶς. Ὁμιλῶν πρὸς τὸν »Μαικήναν ἐμμέτρως ἔλεγεν: «Ἀρκεῖ· οὐχὶ πλέον· ἄφες με πτωχὸν καὶ ἀρ-»κούμενον εἰς τὰ ὀλίγα ἅτινά μοι ἐδώρησας». Ὁμιλῶν ὅμως αὐτῷ πεζῶς »ἐξεύρισκε πάντοτε μέσον ὅπως τὸν ἁρπάζῃ ἀγρόν τινα, οἰκίαν, ἔπαυλιν.

«Ἄν ποτε φίλος τις ἀνεχώρει διὰ μακρὸν πλοῦν, ὁ Ὁράτιος ἔψαλλεν αὐτῷ »τὸ κατευόδιον δι' ἀπείρων φιλοφρονήσεων «Μέλλεις ν' ἀποκτήσῃς τιμὰς »καὶ δόξαν καὶ ταχέως θέλεις ἐπανακάμψῃ θαυμαζόμενος». Οὐδέποτε ὅμως »συνώδευεν αὐτὸν μέχρι τῆς θύρας. Ἔτρεχεν ἀνὰ τοὺς ἀγροὺς αὐτοῦ, ἵνα »προπίῃ ἐμμέτρως εἰς τὴν ὑγείαν τοῦ φίλου. Ἂν οἱ Πάρθοι καὶ οἱ Ἰνδοὶ ἠ-»δύναντο νὰ νικηθῶσι διὰ φιαλῶν οἴνου, ὁ Ὁράτιος θὰ ἦτο βεβαίως εἷς τῶν »μεγίστων κατακτητῶν. Δυστυχῶς ὅμως ὑπῆρχε τὸ λίαν ἄχαρι δι' αὐτὸν ἐκεῖνο »ξίφος τὸ ἐρεθίζον εἰς μέγιστον βαθμὸν τὰ νεῦρά του, ἐνῷ ἐκεῖνος προὐτίμα νὰ »πληρώσῃ τὸ πρὸς τὴν πατρίδα χρέος ἐξυμνῶν διὰ στίχων ἡδυτάτων τὰς νίκας »τῶν ἡρώων της. Οὐδαμῶς ἦτο φιλόδοξος· δὲν ἤθελε ν' ἀπαθανατισθῇ, δὲν »ἐπεθύμει οὔτε δόξαν οὔτε θησαυρούς . . . ἁπλῶς μόνον *μίαν* ἔπαυλιν, *μίαν* »οἰκίαν, *ἕνα* ὑπηρέτην καὶ *μίαν* γυναῖκα . . . οὐδὲν ἄλλο. Ἀλλ' ἤρκει »ἡ μὲν οἰκία νὰ ἦτο μεγαλοπρεπής, ἡ δ' ἔπαυλις ἐν τῷ κέντρῳ εὐρέος ἰδιο-»κτήτου ἀγροῦ, ὁ ὑπηρέτης νὰ ἡγῆται πολλῶν δωδεκάδων χωρικῶν, ἡ δὲ »γυνὴ ν' ἀλλάσσηται καθ' ἑκάστην, ἢ σχεδὸν καθ' ἑκάστην. Τοῦτο μόνον »ἐζήτει παρὰ τῶν θεῶν, ὧν ἄλλως τε ἐπεκαλεῖτο τὴν εὔνοιαν πρὸς τὴν πο-»λιτείαν, πρὸς τοὺς ὑπάτους, πρὸς τοὺς φίλους του, . . γελῶν κρύφα διὰ »τοὺς φίλους, διὰ τοὺς ὑπάτους, διὰ τὴν πολιτείαν καὶ διὰ τοὺς θεούς. Ἀλλὰ »μεθ' οἵας χάριτος ἐγέλα! Οἷον λεπτὸν καὶ εἰρωνικὸν μειδίαμα περιβεβλη-»μένον τὴν λαμπρότητα τῆς ἐνθουσιωδεστάτης ποιήσεως, τὰ ἐπαγωγότατα »τοῦ ὕφους τεχνάσματα, τοὺς μελῳδικωτάτους ἤχους τῶν στίχων.» Ἡ μετά-φρασις αὕτη εἶνε ἀθλία, πολὺ ἀπέχουσα τοῦ πρωτοτύπου· ἀλλὰ δὲν διαφαίνε-ται δι' αὐτῆς, ἔστω καὶ τοιαύτης οὔσης, μικρόν τι τῆς χάριτος τῆς λου-κιανείου γραφίδος τοῦ *Miola*;

Γεννηθεὶς ἐν Ῥώμῃ, ἀλλὰ γενόμενος Τοσκανὸς δι' εἰκοσαετοῦς διαμονῆς ἐν τῇ πατρίδι τοῦ Δάντου, ὁ ***Cesare Donati*** εἰσῆλθεν εἰς τὸν φιλολογικὸν κόσμον συγχρόνως τῷ ***Cletto Arrigli***, δημοσιεύσας μικρόν τι ἀριστούργημα ὑπὸ τὸν τίτλον *Διὰ μίαν κουβαρίστραν* (Per un gomitolo). Περὶ τὴν *κου-βαρίστραν* ταύτην, ἥτις, διαφυγοῦσα ἐκ τῶν χειρῶν ὡραίας τινὸς ἐργάτιδος,

πίπτει ἐκ τῆς πέμπτης ὀροφῆς ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ἀξιολατρεύτου διαβάτου, ὁ συγγραφεὺς τυλίσσει ὁλόκληρον πλεκτάνην ἐρώτων, οἵτινες, ἀρξάμενοι δι' ἀσβέστου γέλωτος, λήγουσιν εἰς τὸν γάμον τῶν δύο πρωταγωνιστῶν. Τὸ διήγημα τοῦτο, γεγραμμένον διὰ τοῦ πνεύματος τοῦ *Κὰρρ* καὶ τῆς εἰρωνείας τοῦ Sterne, ὑπῆρξεν ἀρχὴ μακρᾶς σειρᾶς μυθιστοριῶν, ἐν αἷς ἡ γλῶσσα, καθαρεύουσα καὶ τοσκανίζουσα, κατ' οὐδὲν ὑστερεῖ τοῦ ὕφους, ἁπλουστάτου ὄντος καὶ θελκτικωτάτου. Ἀπὸ τοῦ 1860 μέχρι τοῦ 1869 πάντα σχεδὸν τὰ περιοδικὰ τῆς Ἰταλίας ἀνετύπωσαν *τὴν Ἀνθόπωλιν* (La fioraja), *τὴν Καπνοθήκην τοῦ πάππου μου* (La tabacchiera di mio nonno), *τὴν Γαλῆν τοῦ Θωμᾶ* (La gatta di Masino), καὶ ἄλλα διηγήματα τοῦ *Donati*, ὧν ἄριστον νομίζω τὸ ἐπιγραφόμενον *Μεταξὺ ἀκανθῶν* (Tra le spine). Ὁ *Donati* διακρίνεται πρὸ πάντων περὶ τὴν περιγραφὴν τῶν τιμίων ἀνδρῶν· οἱ κακοῦργοι οἱ ὑπ' αὐτοῦ περιγραφόμενοί εἰσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀδέξιοι, καὶ δὲν φαίνονται ἀποκτήσαντες τὴν ἕξιν τοῦ κακουργεῖν. Τοῦτο τὸ ἐλάττωμα — τὸ ἄλλως τε προδίδον ἀγαθωτάτην καρδίαν — καὶ μικρά τινα ἄλλα ἀπαντῶντα ἐνίοτε ἐν τοῖς διηγήμασί του δύνανται εὐκόλως νὰ ἐξαλειφθῶσι διὰ δευτέρων φροντίδων· ἀλλὰ θὰ μείνωσι πάντοτε αἱ ἄρισται ἐκεῖναι ἠθικαὶ μελέται αἱ προδίδουσαι μακρὰς καὶ λεπτὰς παρατηρήσεις, οἱ γραφικώτατοι ἐκεῖνοι χαρακτῆρες οἱ δυνάμενοι νὰ θεωρηθῶσιν ὡς πρότυπα, αἱ λαμπραὶ ἐκεῖναι περιγραφαί, δι' ἃ πάντα κατατάσσεται ἀναμφιβόλως ὁ συγγραφεὺς μεταξὺ τῶν ἀριστοτεχνῶν. Ὁ *Donati* ἔφθασεν ἤδη εἰς τὰ ἔτη τῆς ὡριμότητος καὶ εὑρίσκεται ἐν τῇ ἀκμῇ τῶν πνευματικῶν αὐτοῦ δυνάμεων, ὥστε, ἐπευφημοῦντες διὰ πᾶν ὅ,τι μέχρι τοῦδε ἔγραψε, δυνάμεθα ν' ἀναμένωμεν μετὰ πεποιθήσεως καὶ σπουδαιότερα ἔτι συγγράμματα, δι' ὧν εὐχόμεθα νὰ πλουτίσῃ ἐπὶ πολὺν ἀκόμη χρόνον τὴν πατρῴαν φιλολογίαν.

Ἓν τῶν σπουδαιοτάτων αἰτίων τῆς ἐπιτυχίας τοῦ *Donati* εἶναι ἡ ἐπιμονὴ αὐτοῦ εἰς τὴν καλλιέργειαν ἑνὸς καὶ μόνου εἴδους φιλολογίας, ἐπειδὴ ὁ μυθιστοριογράφος ἔχει ἀνάγκην ἰδιοτήτων τινῶν, ἃς καὶ οἱ εὐφυέστατοι τῶν ἀνθρώπων δύνανται ν' ἀποκτήσωσι μόνον διὰ μακρῶν ἀγώνων. Τούτου ἕνεκα δὲν πρέπει νὰ ἐκπληττώμεθα ἂν διακεκριμένος πολυγράφος, οἷος ὁ *Bosio*, ἐφάνη μικρότερος ἑαυτοῦ θελήσας νὰ συγγράψῃ καὶ μυθιστορίας. Ἐν τούτοις τὸ πρῶτον αὐτοῦ μυθιστόρημα, ἡ Tecla Amalia, ἔχει πολὺ τὸ ἐνδιαφέρον, καίτοι ἡ πλοκὴ τοῦ διηγήματος καὶ ἡ τῶν χαρακτήρων περιγραφὴ προδίδουσι τὴν ἀπειρίαν καὶ τὴν ἀμηχανίαν νεαροῦ καθηγητοῦ, ὑποχρέου ὄντος νὰ διδάσκῃ πράγματα τὰ ὁποῖα αὐτὸς οὗτος ἀτελῶς γνωρίζει. *Ἡ θυγάτηρ τοῦ ὑποδηματοποιοῦ* (La figlia del calzolaio) εἶναι ἀπηλλαγμένη τῶν ἐλαττωμάτων τούτων, δεικνύουσα προόδους εὐελπιζούσας ἡμᾶς διὰ τὸ μέλλον.

Καὶ τὰ μυθιστορήματα τὰ θεολογικὸν σκοπὸν ἔχοντα δὲν λείπουσιν ἐν Ἰταλίᾳ. Συγχρόνως τῇ ἐκδόσει τοῦ *Βίου τοῦ Ἰησοῦ* τοῦ **Rénan** ἐγράφησαν ἐν Ἰταλίᾳ δύο βιβλία, ἀμφότερα φέροντα τὸν τίτλον *Ἀναμνήσεις τοῦ Ἰούδα*

(Memorie di Giuda) καὶ ἀμφότερα δημοσιευθέντα ἐν Νεαπόλει. Τούτων τὸ μὲν πρῶτον σκοπὸν ἔχει ν' ἀναιρέσῃ καὶ διαψεύσῃ τὰ *Λῃρήματα*—ταύτην τὴν λέξιν μεταχειρίζεται—τοῦ Γάλλου ἀθέου, τὸ δὲ δεύτερον *προσθέτει*—κατὰ τὴν ἔκφρασίν του—*μικρόν τινα λίθον* εἰς τὸ σοφὸν οἰκοδόμημα τὸ ἱδρυθὲν πρὸς δόξαν τῆς ἀληθείας ὑπὸ τοῦ Γάλλου σοφοῦ. Δυστυχῶς ὅμως τὸ πρῶτον, καί περ γεγραμμένον διὰ γλώσσης ἀξίας τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος τῆς Ἰταλικῆς φιλολογίας, οὐδένα σχεδὸν ἔπεισε, διὰ τὸ ψυχρὸν τοῦ ὕφους καὶ τῆς πλοκῆς τὸ ἀτελές· ἐνῷ τὸ δεύτερον, καί περ *ὀστρογοτθικῶς* γεγραμμένον, ὅπως λέγει ὁ κριτικὸς *De Sanctis*, ἑλκύει διὰ τῆς ἀφελείας τῆς διηγήσεως, διὰ τῶν ἐπαγωγῶν περιγραφῶν, διὰ τῶν ἀμιμήτων θελγήτρων τοῦ ὕφους. Αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς τοῦ πρώτου, ὁ *Abbate Falchetti*, ἔλεγεν ἡμέραν τινὰ περὶ τοῦ *Petrucceli della Gattina*, συγγραφέως τοῦ ἑτέρου, «*Ὀλίγου δεῖν ὁ ἐπικατάρατος οὗτος κατέστρεφε τὰς πεποιθήσεις καὶ τὴν πίστιν ἐμοῦ αὐτοῦ*». Ἐκτὸς τῶν *Ἀναμνήσεων τοῦ Ἰούδα* ὁ *Petruccelli* συνέγραψε τὰ *Φάσματα τῶν Παρισίων* (le larve di Parigi), τὸ *Παγωτὸν τῆς βασιλίσσης* (il sorbetto della Regina), τὸν *Ἰωάννην Β'.*, τὴν *Μαρίαν Μαγδαληνήν*, ἐν οἷς καταφαίνεται ἡ ἀθεΐα αὐτοῦ, ἀλλὰ συνάμα καὶ αἱ εὐρεῖαι περὶ θεολογίας γνώσεις. Οἱ διωγμοὶ τῆς Παπικῆς ἀστυνομίας οὐδὲν ἄλλο κατώρθωσαν ἢ νὰ καταστήσωσι δημοφιλέστερον τὸ ὄνομά του, καὶ τοσοῦτον δημοφιλές, ὥστε ὁ Pungolo, ἑσπερινὴ ἐφημερὶς τῆς Νεαπόλεως, πωλεῖ τὸ δεκαπλάσιον τῶν συνήθων ἀντιτύπων ὁσάκις δημοσιεύῃ ἄρθρον τοῦ συγγραφέως τῶν *Ἀναμνήσεων τοῦ Ἰούδα*. Χάριν μόνον τῆς ἀκριβείας ἀναφέρω τὸ ὄνομα τοῦ *Giordana*, ὅστις, μιμούμενος τοὺς συγγραφεῖς τῆς αἰσχρᾶς ἐκείνης Γαλλικῆς σχολῆς ἥτις νομίζει ὅτι προτρέπει πρὸς ἀρετὴν παριστῶσα τὴν κακίαν ἐν ἁπάσῃ αὐτῆς τῇ εἰδεχθεῖ γυμνότητι καὶ βδελυγμίᾳ, συνέγραψε τοὺς *Πρώτους ἔρωτας τῆς Βέρθας* (i primi amori di Berta), αἰσχροτέρους τοῦ Paysan perverti τοῦ *Retif de la Brétonne*, τῆς Mademoiselle de Maupin τοῦ *Gauthier* καὶ αὐτῶν τῶν *Ἐξομολογήσεων* τοῦ Ἁγίου Αὐγουστίνου. Ὁ *Giordana* γράφει καλῶς, ἔχει πνεῦμα καὶ πολυμάθειαν· ἐξ αὐτοῦ δὲ μόνον ἐξαρτᾶται ν' ἀποκτήσῃ ἔνδοξον ὄνομα.

Πρὸς διάδοσιν τῆς τοσκανικῆς, ἢ κάλλιον εἰπεῖν, τῆς φλωρεντινῆς γλώσσης, ἐγράφησαν μυθιστορήματα καὶ διηγήματά τινα ὑπὸ τῶν διατεινομένων ὅτι ἡ Ἰταλικὴ γλῶσσα πρέπει κυρίως νὰ ὀνομάζεται φλωρεντινή, ἀλλὰ στεροῦνται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καταλλήλου πλοκῆς καὶ δὲν κινοῦσι τὸ διάφορον. Ἀλλ' ἡ ἔλλειψις αὕτη ἀντισταθμίζεται ὑπὸ γλώσσης ἀμιμήτου καὶ χάριτος καὶ ὑπ' ἄκρας φιλολογικῆς ἀκριβείας. Τοιαῦτά τινά εἰσι, μεταξὺ τῶν πολλῶν, τὰ διηγήματα τοῦ *Πέτρου Thouar*, τοῦ *Ἰωσὴφ Taverna*, τοῦ *Todaro*, τοῦ *Fanfani* καὶ τοῦ *Gradi*. Οἱ δύο τελευταῖοι πρὸ πάντων μιμοῦνται τελείως τὴν γλῶσσαν τῶν κατοίκων τῆς Φλωρεντίας μεθ' ἁπάντων τῶν ἰδιωτισμῶν καὶ τῶν ἰδιοτροπιῶν αὐτῆς. Ἀλλὰ δυστυχῶς τὰ διηγήματα

των ἀπολήγουσι πολλάκις εἰς ξηρὰς λεξιλογικὰς μελέτας, ὡς ἡ *Πλαγγὼν* (La bambola) καὶ ἡ *πρὸς πώλησιν οἰκία* (Una casa da vendere) τοῦ ***Fanfani***, ἐν αἷς διδάσκονται αἱ λέξεις τῆς τεκτονικῆς καὶ τῶν διαφόρων μερῶν καὶ σκευῶν τῆς οἰκίας. Ἀπαλλάττεται τῆς μομφῆς ταύτης ἐκ τῶν τοῦ ***Fanfani*** τὸ μυθιστόρημα ἐκεῖνο τὸ ἐπιγραφόμενον *Φραγκῖσκος ὁ ἐξ Ἀσκόλης* (Cecco d' Ascoli), ὅπερ μετεγλώττισεν ὁ Ἕλλην μεταφραστὴς ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Ὁ τυφλὸς τῆς Ἀσχόλης*, μὴ ἐννοήσας, μεθ' ἑκατοντάδας ὅλας σελίδων, ὅτι ὁ πρωταγωνιστὴς Φραγκῖσκος (Cecco) δὲν εἶνε τυφλὸς (cieco). Τὸ μυθιστόρημα τοῦτο, ἱστορικὴν ἔχον τὴν ὑπόθεσιν, συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν καλλίστων τῆς σήμερον διά τε τὰ πατριωτικὰ αἰσθήματα ὑφ' ὧν διαπνέεται καὶ διὰ τὴν πλοκὴν καὶ τὴν γλῶσσαν ἐν ᾗ ἐγράφη.

Ἀρέσκειν εἰς πάντας εἶνε ὁ ἰδεώδης σκοπὸς πρὸς ὃν πρέπει νὰ τείνῃ πᾶς συγγραφεύς. Τὸ προτέρημα τοῦτο, ὅπερ κατέχει ἐν Γαλλίᾳ ὁ ***Jules Verne*** καὶ ὁ ***Erckman Chatrian***, ἡ Μοῦσα ἐδωρήσατο ἐν Ἰταλίᾳ εἰς τὸν ***Edmondo de Amicis***, ἀξιωματικὸν τοῦ Πεδεμοντιακοῦ στρατοῦ, ἑλκύσαντα διὰ τῶν *Σχεδιογραφημάτων τῆς στρατιωτικῆς ζωῆς* (Scizze della vita militare) τὸν σεβασμὸν ἁπάσης τῆς Εὐρώπης πρὸς τὸν γενναῖον στρατὸν τῆς ἀναγεννηθείσης Ἰταλίας. Εἰσὶν εἴκοσιν ἀξιοθαύμαστοι μικρογραφίαι, ὧν δύο ἢ τρεῖς μόλις δὲν δυνάμεθα ν' ἀποκαλέσωμεν ἀριστουργήματα, ἀποτελοῦσαι ἀναμφιβόλως ἓν τῶν καλλίστων βιβλίων τῶν δημοσιευθέντων ἐν Ἰταλίᾳ κατὰ τὴν τελευταίαν εἰκοσαετίαν. Τὸ ὄνομα τοῦ ***De Amicis*** κατέστη γνωστότατον διὰ πολυπληθῶν μεταφράσεων ἐν ταῖς πλείσταις τῶν γλωσσῶν. Καὶ ἡ «Ἑστία» ἐδημοσίευσε τὸ παρελθὸν ἔτος μετάφρασιν κεφαλαίου τινὸς τοῦ βιβλίου τοῦ ἐπιγραφομένου *Κωνσταντινούπολις*. Ὁ ***De Amicis*** εἶνε περιηγητής, ἅμα δὲ καὶ ποιητὴς καὶ τεχνίτης. Περιηγήθη τὸ *Μαρόκον*, τὴν *Ὁλλανδίαν*, τὴν *Ἱσπανίαν*, τὴν *Κωνσταντινούπολιν*, καὶ περὶ ἑκάστου τῶν μερῶν τούτων συνέγραψε φερώνυμον βιβλίον, ἐν ᾧ διὰ τέχνης ἀμιμήτου, δι' ὕφους ποιητικωτάτου, θερμοῦ, ἐνθουσιώδους ἠλεκρίζει τὸν ἀναγνώστην καὶ συμπαρασύρει αὐτὸν εἰς τὰς ἀπωτάτας χώρας, ἐν αἷς αὐτὸς οὗτος περιηγεῖται. Μὴ νομίζετε ὅτι θὰ εὕρητε ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ πληκτικὰς περιγραφὰς μνημείων χιλιάκις περιγραφέντων, εἴτε ἱστορίας καὶ ἀπαριθμήσεις χρονολογιῶν καὶ ὀνομάτων! Ἄπαγε! Ἐν αὐτοῖς εὑρίσκει τις μόνον ζωήν, ζωὴν ἀληθῆ καὶ— ἐπιτραπήτω μοι ἡ ἔκφρασις—ζῶσαν.—Εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο ἂν ὁ ***De Amicis*** ἀπεφάσιζε νὰ περιγράψῃ καὶ τὴν Ἑλλάδα, ὅπως ἀναιρέσῃ διὰ τοῦ θερμοῦ αὐτοῦ καλάμου τὰ ψεύδη καὶ τὰς μωρὰς εὐφυίας τοῦ About. Ὑπὸ τὴν μαγικὴν αὐτοῦ γραφίδα ἡ Ἑλλὰς ἤθελεν ἀναλάμψει διὰ τῶν στιλπνοτάτων χρωμάτων τῆς ἐποχῆς τοῦ Περικλέους. Βιβλίον τοιοῦτον, ὑπὸ τοιούτου ἀνδρὸς γεγραμμένον, ἤθελε βεβαίως ἐπισύρει ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς Εὐρώπης ὁλοκλήρου, καὶ ἐγείρει ἐν τοῖς πᾶσιν αἰσθήματα θερμότερα καὶ συμπαθέστερα πρὸς τοὺς ἀπογόνους τοῦ Βότζαρη, τοῦ Κοραῆ, τοῦ Ῥήγα!

Ὡς δεῖγμα τῆς γραφίδος τοῦ *De Amicis* δημοσιεύομεν ἐνταῦθα τὴν μετάφρασιν μιᾶς τῶν ὡραίων εἰκόνων αἵτινες ἀποτελοῦσι τὸν τόμον μικρῶν αὐτοῦ σκηνογραφιῶν καὶ διηγημάτων τὸν ἐπιγραφόμενον *Ἐσκορπισμέναι σελίδες* (Pagine sparse). Εἶναι χαριέσταται σκέψεις καὶ ἰδέαι πατρὸς περιπαθῶς ἀγαπῶντος τὸ νήπιον αὐτοῦ τέκνον. Φέρουσι δ' ἐπιγραφὴν

ΕΚ ΤΟΥ ΛΕΥΚΩΜΑΤΟΣ ΠΑΤΡΟΣ

Τὸ ὂν τοῦτο, ὅπερ κατέχει τοσοῦτο μέρος τῆς καρδίας μου, καὶ ἄνευ τοῦ ὁποίου μοὶ φαίνεται ὅτι δὲν θὰ ἠδυνάμην πλέον νὰ ζήσω, ὡς εἰ συνεδέετο πρός με δι' ἀοράτου τινὸς ἀρτηρίας, πρὸ τριῶν ἐτῶν δὲν ὑπῆρχεν οὔτε ἐν τῷ νῷ μου. Παράδοξον! Μοὶ φαίνεται ὅτι ἀναπολῶν βαθέως τὸ παρελθόν μου, ἔπρεπε νὰ εὕρω ἴχνος τι, προαγγελίαν τινὰ αὐτοῦ. Τί εἶναι ἡ ἐμφάνισις αὕτη; Πόθεν ἔρχεσαι; τίς εἶ; τί ἦλθες νὰ εἴπῃς εἰς τὸν κόσμον; ποῖος ὁ λόγος σου καὶ ὁ σκοπός, ὦ ξένε; Τί ζητεῖς ἄγνωστε; διὰ τί εἰς τὴν πρόσκλησίν μου ἀπήντησες σύ, τὸ κυανόφθαλμον, καὶ οὐχὶ μελανόφθαλμόν τι ἄλλο; Ἀποκρίθητι, μυστηριῶδες ὄν!

*
* *

Ἡ ὡραιοτάτη τῶν παίδων ἡλικία, διὰ τοὺς ἔχοντας καλλιτέχνου ὀφθαλμοὺς καὶ πατρὸς καρδίαν, εἶναι ὅτε διέρχονται εἰσέτι ὄρθιοι ὑπὸ τὴν τράπεζαν, καὶ δυνάμεθα διὰ μιᾶς καὶ μόνης χειρὸς νά τους κρατῶμεν, νά τους φέρωμεν ἐπὶ τοῦ τραχήλου, νά τους κρύπτωμεν ὑπὸ μεγάλην ἐφημερίδα, νά τους φυλακίζωμεν μεταξὺ δύο λεξικῶν, ὅτε ὅλη ἡ ἐνδυμασία αὐτῶν, ἀπὸ τοῦ σκούφου μέχρι τῶν ὑποδημάτων, ἐμπεριέχεται ἀνέτως ἐν παλαιῷ τινι πίλῳ τοῦ πατρός. Κατὰ τὴν ἡλικίαν ἐκείνην, ἡ μήτηρ τὰ χάνει ἕως νὰ φορέσῃ μίαν περικνημίδα εἰς τὸ τέκνον της· ἀλλ' ὅταν τοῦτο, μίαν ἐκ δέκα φορῶν, κατορθώσῃ νὰ εἰσάξῃ μόνον του τὸν πόδα ἡ μήτηρ ἀσπάζεται αὐτὸ φρενητιώδης καὶ ἀναφωνεῖ ὑπερήφανος: Εἶσαι ἀνήρ!

*
* *

Ἔχουσι πρόσωπον, ὅπερ φαίνεται μῆλον ἔχον ὀφθαλμούς· λαιμόν, ὃν σφίγγομεν μεταξὺ τοῦ ἀντίχειρος καὶ τοῦ λιχανοῦ· χεῖρας, ἃς πρέπει νὰ παρατηρῶμεν πλειστάκις, ἵνα πεισθῶμεν ὅτι ἔχουσιν ἤδη καὶ τοὺς πέντε δακτύλους· ποδίσκους, οὓς δὲν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν σοβαρῶς πόδας. Ἡ μικρά των κεφαλή, ἀναλόγως τῶν στιγμῶν καθ' ἃς ἑκάστοτε ὀσφραινόμεθα αὐτήν, ἔχει ὀσμὴν πυργίτου, γαλῆς, κονίκλου, φωλεᾶς χελιδόνων, πλίνθου, ξύλου, ἐλαίου, παντὸς ὅ,τι ὑπάρχει ἐν τῇ οἰκίᾳ καὶ δύνανται νὰ ψαύσωσιν ἐκεῖνα. Ἡ δὲ πνοὴ αὐτῶν ἔχει ἐλαφράν τινα γαλακτώδη ὀσμήν, μεμιγμένην μετὰ τῆς εὐωδίας ἀπεριγράπτων ἀνθέων· πνοή, ἥτις, ἀναπνεομένη, φαίνεται ὅτι πρέπει νὰ εὐεργετῇ τὸ αἷμα ὡς ὁ ἀὴρ τῆς ἐξοχῆς.

*
* *

Καὶ ὅμως ὑπάρχουσιν οἱ μὴ ἀγαπῶντες τὰ πλάσματα ταῦτα! Βλέπω διὰ τῆς φαντασίας ῥοδόχρουν καὶ γελόεν παιδίον, ὅπερ ἐκ τῆς ἀγκάλης τῆς μητρὸς τείνει ἐρωτύλον ἀμφοτέρας τὰς χεῖράς του πρὸς ξηρὸν καὶ σοβαρὸν κύριον, ὅστις, ὀπισθοδρομῶν διὰ κινήσεως σχεδὸν ἀποστροφῆς καὶ γελῶν βεβιασμένως, κινεῖ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ παιδὸς κομβοειδῆ δάκτυλον, δι' οὗ δεικνύει ὅτι δὲν ἐπιθυμεῖ νά τον προσεγγίσῃ. Ὦ ξηρὲ καὶ σοβαρὲ ἄνερ, ἔσο τρανὸς πολιτικὸς ἢ ἔνδοξος συγγραφεὺς ἢ μέγας τῆς πατρίδος εὐεργέτης, σὲ μισῶ!

*
* *

Πρέπει νὰ ἴδῃ τις τὰ παιδία ἐν τῇ εὐνῇ τὴν πρωΐαν, πρὶν ἐξυπνήσωσι. Τίς δύναται νὰ κρατήσῃ τὰ φιλήματα καὶ τὸν γέλωτα; Ἔχουσι στάσεις μαχητῶν ἀποθανόντων ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, θέσεις ἀπελπισίας καὶ λύπης, λογισμοὺς ἀκροβατῶν, ἀτημέλειαν ἀπειρόκαλον ἀτόνων ἐραστῶν. Ὁτὲ μὲν εἶναι ἐσφαιρωμένα ἐπὶ τοῦ προσκεφαλαίου, ὁτὲ δὲ κεκρυμμένα ὑπ' αὐτό, ὁτὲ δὲ ἀνεστραμμένα, ὥστε, ζητοῦντες τὸ πρόσωπον, εὑρίσκετε τὸ ἄκρον τῶν ποδῶν, καί, προσπαθοῦντες νὰ πιάσητε τὸν πόδα, θέτετε τὸν δάκτυλον εἰς τὸ στόμα των. Καὶ τότε εἶναι εὐχάριστον νὰ λάβῃ τις οἱονεὶ ἓν δέμα τὸ παιδίον, τὰς σινδόνας, τὸ σκέπασμα καὶ τὸ στρῶμα, καὶ νὰ τρέξῃ διὰ τῆς οἰκίας μετὰ τῆς λείας θερμῆς ἐν ταῖς ἀγκάλαις.

*
* *

Ὁ βλέπων χωρὶς νὰ γελᾷ τριετὲς παιδίον, ὅταν μόλις ἐξυπνῆσαν, ἐνδυθὲν καὶ καταβιβασθὲν τῆς κλίνης μένῃ ἐπὶ στιγμὴν ἀκίνητον, τρίβον τοὺς ὀφθαλμούς, εἶτα δὲ προχωροῦν βραδέως, οἱονεὶ μονοκόμματα, νυσταλέον, ἔχον τὴν κόμην συγκεχυμένην, κακοδιάθετον, κλαυθμυρίζον καὶ ὑποβλέπον τοὺς πάντας· ὁ βλέπων παιδίον τρέμον ἐκ τοῦ ψύχους, τὴν ῥῖνα ἔχον μελανωπήν, καὶ περιπατοῦν μὲ διακεκομμένα βηματια νευροσπάστου, μορφάζον πολυτρόπως ὡς εἰ ἤθελε νὰ εἴπῃ «εἶμαι μικρὸν καὶ μηδαμινὸν ὄν, θερμάνατέ με ἢ ἐχάθην»· ὁ βλέπων παιδίον βυθίζον σχεδὸν ὅλον τὸ πρόσωπον ἐντὸς κυπέλλου γάλακτος, ὅπερ κρατεῖ δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν, καί, ἐνῷ πίνει, ἐποφθαλμιῶν κρύφα τεμάχιόν τι διπύρου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὑποπτεύεται ὅτι ἄλλος τρέφει ἐχθρικὰς διαθέσεις,— ὁ βλέπων πάντα ταῦτα χωρὶς νὰ γελᾷ, αὐτὸς βεβαίως στερεῖται λεπτοῦ κωμικοῦ πνεύματος.

*
* *

Κατ' αὐτὴν τὴν ἡλικίαν οὐδὲν ὑπάρχει θελκτικώτερον τοῦ βλέπειν τὰ παιδία τρέχοντα. Ἡ φυγή των μετέχει τῆς πηδητικότητος σφαίρας ἐλαστικῆς, τῆς ἀμφιταλαντεύσεως ἀνθρώπου μεμεθυσμένου καὶ τῶν κινήσεων φύλλου ὑπὸ τῶν ἀνέμων φερομένου. Τὸ μικρὸν πλάσμα ἀναπηδᾷ ἐκ τοῦ ἐδωλίου, ῥίπτεται ἔξω τοῦ δωματίου, προσκρούει εἰς γαλῆν, ἀνατρέπει ἕδραν, εἰσέρχεται εἰς τὸν πρῶτον τυχόντα διάδρομον καὶ τρέχει διά τε τῶν ποδῶν καὶ τῶν χειρῶν, ἐκ δωματίου εἰς δωμάτιον, διωκόμενον ὑπὸ τῆς μητρός, μέ-

χρι τῆς ἀπωτάτης τοῦ οἴκου γωνίας, ὅπου κρύπτεται ὄπισθεν σάκου ὁδοιπορικοῦ, καὶ ἐκεῖθεν δοκιμάζει ὑστάτην ἀντίστασιν ἵνα ἐκβιάσῃ παρὰ τοῦ ἐχθροῦ συμβιβασμόν. Φεῦ! ματαίως! Ἀναγκάζεται νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὴν μητέρα θέλουσαν νὰ πλύνῃ τὸ πρόσωπόν του.

*
* *

Τίς δύναται νὰ εἴπῃ τί εἶναι ἡ φωνὴ τῶν νηπίων; Εἶναι ὁ τριγμὸς τῆς ἀηδόνος, ὁ ψιθυρισμὸς τῆς χελιδόνος, τὸ πίππισμα τῶν ὀρνιθίων, τὸ μιαούρισμα τοῦ γάτου. Εἶναι ἦχος αὐλοῦ, μορμυρισμοὶ καὶ ψίθυροι ἀρρήτως γλυκεῖς, κραυγαὶ καὶ πάταγοι σχίζοντες τὰ ὦτα, τερετισμοὶ γυναικὸς ὑψιφώνου, φθόγγοι φωνῆς ἀνδρικῆς, παραφωνίαι ὀξυφώνου πάσχοντος τὸν λάρυγγα, ἰσχνοφωνίαι μετημφιεσμένων, λαρυγγισμοὶ καὶ μελισμοὶ παράδοξοι, ὅλοι οἱ τόνοι οἱ ἐξερχόμενοι ἐκ τοῦ κλωβοῦ ἑκατὸν πτηνῶν καὶ ἐκ τῆς ὀρχήστρας ἑκατὸν ὀργάνων. Προσεγγίσατε τὴν ὄψιν εἰς τὸ στόμα των καὶ παρακαλέσατέ τα νὰ ψιθυρίσωσι λέξιν τινὰ εἰς τὸ οὖς σας· ἐνίοτε ἀποφέρουσιν ἦχον ὅστις σᾶς τρομάζει· σᾶς φαίνεται ὅτι ἐθέσατε τὸ οὖς εἰς τὴν ὀπὴν θύρας μυστηριώδους καὶ ἠκούσατε φωνὴν ὑπεράνθρωπον.

*
* *

Γελᾷ. Δὲν εἶδόν ποτε αὐτὸ γελῶν τόσον ἐκ καρδίας. Ὁ γέλως του εἶναι ὑπερβολικός, ξεσχισμένος, δυσαρμονικός. Φοβοῦμαι μὴ ἐπιλίπῃ αὐτὸ ἡ ἀναπνοή. Ῥίπτεται πρὸς δεξιὰ καὶ πρὸς ἀριστερά, ἀναστρέφει τὴν κεφαλήν, οἱ ὀφθαλμοί του πληροῦνται δακρύων, τὸ πρόσωπόν του γίνεται πορφυροῦν. Καὶ πόθεν ὁ σαρδώνιος οὗτος γέλως; Μοὶ ἔθεσε χάρτινον πῖλον ἐπὶ τὴν κεφαλήν.

*
* *

Ἐνδεδυμένα κἄτι φαίνονται, γυμνὰ δὲν εἶναι πλέον τίποτε. Ψηλαφῶμεν τὸ μικρὸν ἐκεῖνο σῶμα, ἁπτόμεθα τῶν λεπτοτάτων ἐκείνων ὀστέων ἅτινα φοβούμεθα μὴ θραυσθῶσιν ὑπὸ τὰς χεῖράς μας, καὶ τρέμομεν ἀναλογιζόμενοι ἐξ ὁπόσον λεπτοῦ νήματος κρέμαται ἡ προσφιλὴς ἐκείνη ὕπαρξις. Πολὺς χρόνος καὶ πολλαὶ λῦπαι χρειάζονται δι' αὐτό τε καὶ διὰ τοὺς ἀγαπῶντας αὐτό, πρὶν δυνηθῇ ὁ μικρὸς βραχίων του ν' ἀποκρούσῃ τὴν προσβολὴν ἀνδρός. Ἰδέτε γυμνὸν τὸν μόλις χθὲς ἀπογαλακτισθέντα ἀνθρωπίσκον . . . Πῶς; καὶ θὰ ἔλθῃ ἡμέρα καθ' ἣν θὰ ἔχῃς, σύ, γενειάδα καὶ *ὑψηλὸ καπέλλο*, καὶ θὰ ἐννοῇς τὸν Τίτον Λίβιον; καὶ θὰ δύνασαι νὰ λύσῃς δευτεροβάθμιον ἀλγεβρικὴν ἐξίσωσιν μὲ τρεῖς ἀγνώστους; — Ἆ! μικροπερήφανε, αὐτὸ δὲν γίνεται.

*
* *

Ἔπρεπεν ἀληθινὰ νὰ θεραπευθῶ ἀπὸ τῆς ἀδυναμίας ταύτης. Κάθημαι πρὸ τοῦ γραφείου γράφων καὶ τὴν κεφαλὴν ἔχων πλήρη σκέψεων σοβαρῶν· ἡ ἐλαχίστη ἀπασχόλησις μ' ἐνοχλεῖ, διότι σπεύδω νὰ τελειώσω. Καὶ ὅμως ἀναγκάζομαι ν' ἀφήσω τὴν γραφίδα, ἐγείρομαι, διέρχομαι τὸ δωμάτιον μετακινῶν τὰ καθίσματα, προσκρούων εἰς τὰ παιγνίδια, ἐνοχλῶν πέντε ἢ ἓξ ἀν-

θρώπους ἵνα ὑπάγω καὶ σφίγξω μεταξὺ τοῦ ἀντίχειρος καὶ τοῦ δείκτου, ἐπὶ στιγμὴν μίαν καὶ μόνην, τὰ κρέατα τῆς παχουλῆς ἐκείνης κνήμης, ἣν ἐκ τῆς θέσεώς μου ἔβλεπον διαυγάζουσαν ἐν σκοτεινῇ τινι γωνίᾳ ὄπισθεν τοῦ ἐρεισινώτου τοῦ ἀνακλιντῆρος. Καταστείλας δὲ τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην, ἐπιστρέφω εἰς τὸ γραφεῖον, τὴν καρδίαν ἔχων ἐλαφρὰν καὶ τὸν νοῦν γόνιμον. Ἄλλως δὲν θὰ ἠδυνάμην νὰ συμπληρώσω τὴν σελίδα.

*
* *

Οἷα μεγίστη ἡδονὴ ὅτε κακομεταχειριζόμεθα καὶ χλευάζομεν παιδίον λέγοντες αὐτῷ: Εἶσαι βλάξ, εἶσαι βαρύς, εἶσαι χονδρός, εἶσαι κακός, εἶσαι ἄσχημος, τρώγεις *'σὰν βῶδι* καὶ κοιμᾶσαι *'σὰν τυφλοπόντικας*, εἶσαι ἀνόητος καὶ τιποτένιος, μὲ καταστρέφεις, μὲ κάμνεις νὰ κολάζωμαι· καμμίαν ἡμέραν θά σε ξυλοφορτώσω, δέν σε ἀγαπῶ πλέον, θά σε πετάξω ἔξω ἀπὸ τὸ 'σπίτι, θὰ ἔχῃς κακὸν τέλος, εἶσαι καλὸς διὰ φυλακὴν, εἶσαι ἡ ζωή μου, σὲ λατρεύω!

*
* *

Καὶ ἡ ἀγάπη τῶν παιδίων ἔχει τὰς μανίας της. Ὁ ἀληθὴς πατὴρ αἰσθάνεται ἐνίοτε ὅτι εἶναι ὀλίγον ἀνθρωποφάγος καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ ἦτο ἐν μεμονωμένῃ τινὶ οἰκίᾳ ἵνα δυνηθῇ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν πεῖνάν του χωρὶς νὰ τρέξωσιν οἱ γείτονες πρὸς τὰς φωνὰς τοῦ θύματος. Μὴ ξεφωνίζῃς· ἤκουσες; Τὸ καθῆκόν μου εἶναι νά σε τρέφω, τὸ καθῆκόν σου νά μ' ἀφίνῃς νά σε φιλῶ εἰς τὴν κεφαλὴν, εἰς τοὺς ὀφθαλμούς, εἰς τὸ στόμα, ἐπὶ τοῦ στήθους, εἰς τὸν λαιμόν, μὲ ὅλην τὴν δύναμιν τῶν πνευμόνων μου. Φώναζε! φώναζε! Τί με μέλει! Ἀρκεῖ νὰ χορτάσω. Ἄ! ἂν δὲν ἐφοβούμην μήπως σὲ πνίξω! Ἐτελείωσε, εἶναι γραμμένον. Καμμίαν ἡμέραν θά σε σκάσω.

*
* *

Σήμερον τὴν πρωΐαν ἐπεριπάτουν ἐν τῷ δωματίῳ κρατῶν αὐτὸ ἐξηπλωμένον ἐπὶ τῶν βραχιόνων μου, ὡς ἐν κοιτίδι. Εἶχε κεκλεισμένα τὰ ὄμματα καὶ ἄφινε τὴν κεφαλὴν καὶ τὰς κνήμας του νὰ ταλαντεύωνται. Ἡ ὑπηρέτρια εἶπε: — Φαίνεται νεκρόν. Ἡ λέξις αὕτη ἐπάγωσε τὸ αἷμά μου. Ἤρχισα νὰ σκέπτωμαι τί θὰ ἐπάθαινον, ἂν ἀπέθνησκε. Θὰ παρεφρόνουν βεβαίως. Ἐβυθίσθην εἰς αὐτὴν τὴν σκέψιν. Θὰ ἐλάμβανον εἰς τὸν κόλπον μου τὸ νεκρὸν βρέφος—ἐσκέφθην—θὰ κατέλιπον τὴν οἰκίαν, θὰ διηρχόμην τὴν πόλιν, θὰ ἔπαιρνον τὰ βουνὰ καὶ θὰ ἔφευγον ἀπὸ ἀτραποῦ εἰς ἀτραπὸν, ἀπὸ χωρίου εἰς χωρίον, ἡμέραν, νύκτα, μὲ τὸν ἄνεμον, μὲ τὴν βροχὴν, σιωπηλός, ἀκατάβλητος, σφίγγων μὲ τὰς παγωμένας μου χεῖρας τὸ ψυχρὸν σωμάτιόν του, θὰ ἔφθανα ἐν μέσῳ ἀπεράντου καὶ ἀπαισίου πεδιάδος, ὅπου διὰ μιᾶς θὰ ἐξεχυνόμην εἰς τοιούτους κλαυθμούς, ὥστε θὰ διερρήγνυτο μία φλὲψ ἐντὸς τοῦ στήθους μου καὶ θὰ ἔπιπτον νεκρός.

*
* *

Ἔθραυσεν ἓν ποτήριον, ἀνέτρεψε τὴν λυχνίαν, ἔσχισε τὸν τάπητα, ἀνοιγοκλείει τὰς θύρας, κάμνει τὰς ὑέλους νὰ τρίζωσι. Πετᾷ ἐπάνω τὰς κού-

κλας. Πνίγει ὅλων τὰς φωνὰς μὲ τὴν φωνήν του. Τί κόλασις ἐντὸς αὐτῆς τῆς οἰκίας! Ὁποία γαλήνη ἐν τῇ καρδίᾳ μου!

*
* *

Ὅταν ἦμαι δύσθυμος, βλέπω εἰς πᾶν του παίγνιον τὴν εἰκόνα μιᾶς δυστυχίας, ἥτις δύναται νὰ ἐπισυμβῇ αὐτῷ καὶ βυθίζομαι εἰς μυρία θλιβερὰ προαισθήματα. Θραύει τὴν κνήμην τινὸς πλαγγόνος; Σκέπτομαι μὴ θραύσῃ τὴν κνήμην του κατά τινα πτῶσιν. Παίζει μὲ τοὺς βώλους; Ἐρωτῶ ἐμαυτόν· μὴ γείνῃ χαρτοπαίκτης; Ὅταν κτυπᾷ τὸ τύμπανόν του, φαντάζομαι ὅτι δύναται ν' ἀποθάνῃ ἐν πολέμῳ. Ὅταν ἀνατρέπῃ κανὲν εἰκονισμάτιον, φοβοῦμαι μὴ γείνῃ ἄθεος· ὅταν τὸν βλέπω συνεσπειρωμένον ἔν τινι γωνίᾳ ἐν μέσῳ δύο καθισμάτων, μοὶ φαίνεται ὅτι ἡμέραν τινὰ θὰ ῥιφθῇ εἰς τὰς φυλακάς. Αὐτός! Ὄνειρα! Ἐνόσῳ ζῶ οὐδὲν δυστύχημα θὰ πάθῃ. Θά τον ἀκολουθῶ ὡς ἡ σκιὰ τὸ σῶμα. Θὰ ἦμαι ὁ φίλος του, ὁ πνευματικός του, ὁ φύλαξ του. Ἀλλ' ἔπειτα; Ἆ! Ἡ σκέψις ὅτι θά το ἀφήσω μόνον εἰς τὸν κόσμον μὲ τρομάζει, φοβοῦμαι τὸν θάνατον, ἔγεινα μικρόψυχος. Ἤθελον νὰ ζήσω ἕνα αἰῶνα, νὰ γείνω ἐσχατόγηρως, τυφλός, παραλυτικός, καθηλωμένος διηνεκῶς ἐπὶ μιᾶς ἕδρας. Ἀρκεῖ εἰς τὰς ἡμέρας ἀμφιβολίας ἢ κινδύνου νὰ ἠδυνάμην νὰ ἐπιληφθῶ τῆς χειρὸς αὐτοῦ, νὰ ψαύσω τὴν κεφαλήν του, νά τον ἱκετεύσω, ἂν δὲν ἠδυνάμην πλέον διὰ τῆς φωνῆς, ἀλλὰ κἂν διὰ τῶν νευμάτων καὶ τῶν δακρύων, νὰ μὴ ἐξέλθῃ τῆς ὁδοῦ τῆς τιμῆς.

*
* *

Εἶναι φρικῶδες. Ἐνίοτε θεωρῶ αὐτό, συλλογίζομαι τὰ μυρία ὁμήλικά του νήπια, γεννηθέντα ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, καὶ ὡς αὐτὸ ἀθῷα, ἀξιέραστα, ἀξιοθώπευτα. Ἀλλὰ τὰ φαντάζομαι ἐντὸς τῶν λίκνων των, ἐν ταῖς ἀγκάλαις τῶν μητέρων των, τὰ φαντάζομαι καλυπτόμενα ὑπὸ φιλημάτων καὶ ὀνομαζόμενα διὰ τῶν γλυκυτάτων ὀνομάτων τῆς ἀνθρωπίνης γλώσσης. Βλέπω ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν γονέων των τὰς αὐτὰς ἐλπίδας, τὴν αὐτὴν προαίσθησιν, ὅτι ταῦτα θὰ γείνωσι τίμια καὶ εὐτυχῆ, τὴν αὐτὴν στερεὰν πεποίθησιν, ἣν ἐγὼ ἔχω διὰ τὸ ἰδικόν μου. Καὶ σκέπτομαι ὅτι οὐχ ἧττον ἐξ ὅλου τοῦ λεγεῶνος τούτου τῶν ἀγγέλων θέλουσιν ἐξέλθει κλέπται, πλαστογράφοι, λῃσταί, πατροκτόνοι, οἵτινες θὰ ῥίψωσι τὴν ἀπελπισίαν καὶ τὴν ἀτίμωσιν εἰς τὰς οἰκογενείας των. Ὅταν ἡ σκέψις αὕτη προσηλοῦται ἐν τῷ νῷ μου, ἀναγκάζομαι νὰ κάμω μεγάλας προσπαθείας ἵν' ἀποσκορακίσω αὐτήν. Σήμερον τὴν πρωΐαν ἔθετα τὸ τέκνον μου ἐπὶ τῶν γονάτων μου, καὶ τὸ ἠρώτησα. «Παιδί μου, μήπως θὰ γείνῃς κακοῦργος;» Τὸ νήπιον, μὴ ἐννοοῦν ἀκόμη τὴν σημασίαν τῆς λέξεως ταύτης, — Ναί, ἀπήντησεν, ἀλλὰ θέλω ζαχαρωτά.

*
* *

Ἂν ἠδυνάμην νὰ προΐδω τὸ μέλλον του, ὡς πράττουσιν αἱ Ἀθιγγανίδες ἐκ τῆς παλάμης! Τί ἆρά γε θέλει δράξει ἡ μικρὰ αὕτη χείρ; Τὸ ξίφος; τὸν χρωστῆρα; τὴν γραφίδα; τὸ τόξον τοῦ τετραχόρδου; τὴν μάχαιραν τοῦ ἀνα-

τόμου; πτωχὴ μικρὰ χείρ! Ποσάκις θέλει ὑποστηρίξει τὴν κεφαλὴν, κεκμηκυῖαν ὑπὸ ἀχάριτος ἐργασίας, ἢ λυπηρᾶς σκέψεως! πόσας ἐπιστολὰς διὰ μέλανος περιβεβλημένας θέλει ἀποσφραγίσει! Πόσας δεξιὰς ψευδῶν φίλων καὶ ἀναξίων γυναικῶν θέλει ἀναγκασθῇ νὰ θλίψῃ! Ἀλλὰ σὺ, τέκνον μου, θὰ διατηρήσῃς αὐτὴν καθαρὰν ἀπὸ παντὸς ῥύπου, καὶ ἂν, ὅταν σε προσβάλῃ ποτὲ μεγάλη τις ἀπροσδόκητος λύπη, ἀναγκασθῇς ποτε νὰ ὑψώσῃς αὐτὴν, δὲν θά την ὑψώσῃς ἵνα καταρασθῇς, ἀλλ' ἵνα τὴν ἑνώσῃς μετὰ τῆς ἑτέρας, ὡς καθ' ἑκάστην πρωΐαν καὶ ἑσπέραν σὲ διδάσκει ἡ μήτηρ σου.

* * *

Παρατηρῶ τὴν μικράν του χεῖρα, τὴν θλίβω, τὴν κρύπτω ὁλόκληρον ἐντὸς τῆς παλάμης μου καὶ μειδιῶ ἀναλογιζόμενος ὅτι ὑπὸ τὸ αὐτὸ σχῆμα διῆλθον καὶ αἱ χεῖρες τῶν φοβερωτέρων πολεμιστῶν καὶ τῶν ἰσχυροτέρων τεχνιτῶν τῆς γῆς. Καὶ ὑπὸ τῆς σκέψεως ταύτης ὁδηγοῦμαι εἰς τὴν προσφιλῆ μου φαντασίαν τῆς παιδικῆς ἡλικίας τῶν μεγάλων ἀνδρῶν· φαντάζομαι τὸν Ὅμηρον εὑρισκόμενον ἐν ἀπελπισίᾳ, διότι ἔκλεψαν αὐτῷ ἓν ῥοδάκινον, τὸν Καίσαρα τρέμοντα εἰς τὴν θέαν μυὸς, τὸν Δάντην πηδῶντα ἐπὶ τοῦ ἐφιππίου ξυλίνου ἱππαρίου, τὸν Μιχαὴλ Ἄγγελον, ὅστις, ἐνῷ ὁ πατήρ του τῷ δεικνύει ἄγαλμά τι, εἶναι ὅλως ἐνησχολημένος εἰς τὸ νὰ συντρίψῃ διὰ τοῦ ποδὸς πυρῆνά τινα, καὶ τὴν κυρίαν Βοναπάρτη, λέγουσαν πρὸς τὸν μέλλοντα νικητὴν τῆς Εὐρώπης — Ἐντροπή· εἰς τὴν ἡλικίαν σου, ὅταν τις ἔχῃ τὴν ἀνάγκην του, τὸ λέγει καὶ δὲν λερόνει κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὴν οἰκίαν.

* * *

Ἂν ἀπέβαινε μέγας ἀνήρ! Τοῦτο εἶναι ὄνειρον ὅλων τῶν γονέων· ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀδύνατον· εἶναι ἐπὶ τέλους αἴνιγμα ἱερογλυφικὸν, οὗτινος ἡ σημασία μένει εἰσέτι ἄγνωστος, λέξις ἧς μόνον ἐγράφη τὸ πρῶτον στοιχεῖον, εἷς ἀριθμὸς ἐκ τοῦ ἀχανοῦς ἀνθρωπίνου λαχείου. Ἡ ἀμφιβολία αὕτη εἶναι ἡ γλυκυτέρα τροφὴ τοῦ βίου μου. Μοὶ φαίνεται ὅτι κατέχω μυστηριῶδες κιβώτιον, ἐν ᾧ δύναται νὰ ὑπάρχῃ δρὰξ ἄμμου καὶ σωρὸς μαργαριτῶν. Πλησιάζω τὰ τριάκοντα ἔτη, καὶ τὸ μέλλον μου, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀρχίσει νὰ συστέλληται, ἀπροόπτως ἐμηκύνθη. Ἀπώλεσα τὰς τελευταίας ὀνειροπολήσεις τῆς νεότητος, ἀλλ' ἐπανεῦρον τὰς ἀπείρους ἐλπίδας τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Τί πειράζει ἂν πίπτωσιν αἱ τρίχες μου; αἱ ἰδικαί του γίνονται πυκνότεραι. Τί πειράζει ἂν ἐγὼ καταβαίνω; αὐτὸς ἀναβαίνει.

* * *

Τὰ βρέφη εἶναι μέγιστοι παρήγοροι. Τίς τὸ γνωρίζει κάλλιον σοῦ δυστυχὴς γραῖα ὑπηρέτρια; Ἐν τῇ οἰκίᾳ σὲ ἀγαπῶσιν, ἀλλ' ἡ φαλακρά κεφαλή σου, τὸ ἐρρυτιδωμένον πρόσωπόν σου, ὅλον τὸ σῶμά σου τὸ παραμορφωθὲν ὑπὸ τῶν ἐτῶν σὲ καθιστῶσιν ἐνοχλητικὴν εἰς τοὺς μᾶλλον προσφιλεῖς σου καὶ εἶναι αἰτία νὰ μή σοι ἀποδίδωσί ποτε, τώρα ὅτε ἔχεις τόσην ἀνάγκην, τὰς θωπείας, ἅςτινας τοῖς ἐπεδαψίλευσας ὅτε ἦσαν μικροί. Ὁ Ἀλβέρτος, νεανίας,

ἀποσύρεται ἀποτόμως ὀπίσω ὅταν πλησιάζῃς τὸ πρόσωπόν σου πρὸς τὸ πρόσωπόν του, ὅπως παρατηρήσῃς τὰς εἰκόνας τοῦ βιβλίου, τὸ ὁποῖον φυλλομετρεῖ. Ὁ Ἐρρῖκος πρὸ πολλοῦ δὲν θέλει πλέον νά του δέσῃς τὸν κόμβον τοῦ λαιμοδέτου του διὰ νὰ μὴν αἰσθάνεται τὴν πνοήν σου καὶ τὴν ἐπαφὴν τῶν χειρῶν σου· καὶ ὅταν θέλῃς νὰ φιλήσῃς τὴν Ἀδελαΐδα, τὴν κορασίδα ἣν ἔφερες τόσα ἔτη ἐπὶ τῶν βραχιόνων σου καὶ διεσκέδασες μὲ τόσας ἱστορίας κατὰ τὰς μακρὰς χειμερινὰς νύκτας, εἶσαι ἠναγκασμένη, διὰ νὰ μή σε ἀπωθήσῃ, νά την φιλήσῃς λαθραίως ἐνῷ κοιμᾶται. Ἓν μόνον πλάσμα ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ μὴ ἀπωθοῦν τὰς θωπείας σου, ἀγαπῶν τὴν φαλακρὰν κεφαλήν σου καὶ τὸ ἐρρυτιδωμένον πρόσωπόν σου, ἀποζημιοῦν σε διὰ πᾶσαν πικρίαν, τὸ τριετὲς τοῦτο παιδίον.—«Ἐρνεστίνα—σοὶ λέγει φιλοῦν σε—εἶσαι ὡραία».

***

Καὶ ἐπανέρχομαι πάντοτε εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ κάλλους. Δὲν ἐπίστευον ὅτι ὁ πατὴρ ἐκτὸς τῆς ἀγάπης ἣν πάντες κατανοοῦσι θὰ εἶχε πρὸς τὸ τέκνον του αἴσθημα τόσον ὅμοιον πρὸς τὸ αἴσθημα καλλιτέχνου διὰ τὸ ἄγαλμά του. Καὶ ἐν τούτοις κατασκοπεύω μετὰ φόβου τὸ πρόσωπον παντὸς ὅστις τὸ παρατηρεῖ, διερμηνεύω τὰ μειδιάματα καὶ σχολιάζω τὰς φιλοφρονήσεις ὡς καλλιτέχνης ἀβέβαιος περὶ τοῦ ἔργου του. Πᾶσα καλλονὴ μοὶ φαίνεται ἱκανότης τῶν χειρῶν μου, πᾶσα ἀτέλεια τὸ ἀποτέλεσμα ἀπροσεξίας μου. Καθ' ἑκάστην μοὶ παρίσταται ὑπὸ διάφορον ὄψιν. Τὸ παρατηρῶ καὶ πάλιν τὸ παρατηρῶ κατὰ μέτωπον, κατὰ κρόταφον, ἔμπροσθεν, ὄπισθεν, ἄνωθεν, κάτωθεν, διορθῶν διὰ τῶν ὀφθαλμῶν χαρακτηριστικά τού τινα, μένω ἐμπερδευμένος, ἐπανασκέπτομαι, ἀλλ' ἐπὶ τέλους κροτῶ τὰς χεῖρας καὶ λέγω ὅτι εἶναι ὡραῖον μικροτέχνημα.

***

Μεγάλοι ἰσοπεδωταὶ τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας τὰ βρέφη! Πτωχὴ γυνὴ κάθηται ἐπί τινος βαθμῖδος τῆς θύρας της μ' ἓν βρέφος εἰς τὰς χεῖρας καὶ βλέπει διερχομένην ἐφ' ἁμάξης κυρίαν κρατοῦσαν ἄλλο βρέφος ἐπὶ τῶν γονάτων. Τὸ βρέφος τῆς κυρίας εἶναι ἐνδεδυμένον ὁλοσηρικά, τὸ ἰδικόν της φορεῖ ῥάκη, ἐκεῖνο ἔχει σωρὸν παιγνίων, τὸ ἰδικόν της δὲν εἶχέ ποτε παίγνια, ἐκεῖνο τρώγει γλυκύσματα, τὸ ἰδικόν της ῥυκανίζει τεμάχιον μαύρου ἄρτου. Καὶ ἐν τούτοις ἐκ τῶν βλεμμάτων ἅτινα ἀμοιβαίως ἔρριψαν αἱ δύο γυναῖκες ἐπὶ τῶν τέκνων των τὸ ἐκφράσαν αἴσθημα φθόνου εἶναι τὸ τῆς κυρίας! Ἡ πτωχὴ γυνὴ τὸ παρετήρησε καὶ ἀνέκραξε μὲ φρικίασιν ὑπερηφανείας—Τὸ ἰδικόν μου εἶναι ὡραιότερον.

***

Ἀρχίζει, ὁμιλῶν, νὰ συνδέῃ δύο προτάσεις. Μεγίστην αἰσθάνομαι ἡδονὴν ἀκολουθῶν μετὰ προσοχῆς τὴν ἐπίπονον *ἐξωτερίκευσιν* τῶν ἰδεῶν του, βλέπων διὰ ποίων ἰδιοτρόπων τεχνασμάτων ἐκφράζει τὴν ἁπλουστέραν ἰδέαν, διὰ ποίων γελοίων μορφασμῶν προφέρει πᾶσαν νέαν λέξιν, πῶς γυρίζει καὶ

πιέζει τὸ μικρόν του κεφάλαιον εἰκοσιπέντε λέξεων, οἵους τερατώδεις σολοικισμούς, οἵας κολοσσαίας ἀσυνταξίας, οἷα ἀπίστευτα λάθη ἐκστομίζει διὰ τῆς ἀθωοτέρας ἀσφαλείας, καὶ ἀλλοίμονον εἰς τὸν περιγελῶντα αὐτό! Καὶ ὅμως, εἰς τὸ παράδοξον τοῦτο λεκτικὸν καθ' ἑκάστην διορθοῦται λέξις τις, φράσις, περίοδος, ὀλίγον δὲ κατ' ὀλίγον αἱ λέξεις κατατάσσονται κανονικῶς, τὰ δύσκολα σύμφωνα ἐξέρχονται καθαρὰ καὶ εὐδιάκριτα, ἕως ὅτου τὸ ὄργανον, τελειοποιηθὲν καὶ ἐνταθέν, δυνηθῇ νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὴν συναυλίαν τοῦ οἰκιακοῦ βίου, κατὰ τύχην μόνον παραφωνοῦν.

*
* *

Παράδοξον! σήμερον μόνον τὸ συλλογίζομαι· τὸ πρόσωπον τοῦτο, ἡ φωνὴ αὕτη, ἡ ἀγγελικὴ αὕτη χάρις ἡ νῦν τέρπουσα τὸν βίον μου, ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν δὲν θὰ ὑπάρχωσι πλέον. Ἑκάστη διερχομένη ἡμέρα μοὶ ὑποκλέπτει τι τοῦ ῥοδόχρου τούτου παιδίου. Μετά τινα ἔτη θὰ ἔχῃ ἄλλο πρόσωπον, θὰ ὁμιλῇ δι' ἄλλης φωνῆς, θὰ χειρονομῇ ἄλλως πως· καὶ τοῦ σημερινοῦ παιδίου δὲν θά μοι μείνῃ ἢ εἰκών τις καὶ ἀναμνήσεις τινές. Τὸ μικρὸν τοῦτο σῶμα εἶναι σχῆμα παρελευσόμενον καὶ ἀφανισθησόμενον. Εἶμαι ἄδικος· ἀλλὰ ἡ σκέψις αὕτη μὲ λυπεῖ.

*
* *

Δὲν ἐννοῶ πλέον πῶς ἠδυνήθην νὰ ζήσω, εὐτυχὴς σχεδὸν ἐπὶ τόσον καιρὸν εἰς οἰκίαν πάντοτε ἥσυχον, ὅπου δὲν ὑπῆρχέ ποτε ἕδρα τις ἔξω τῆς θέσεώς της, ὅπου δὲν ἐθραύετο ποτὲ φιάλη τις, ὅπου δὲν προσέκρουέ τις ποτὲ εἰς ἄθυρμά τι, ὅπου δὲν ἐπλάττοντο ποτὲ χάρτινοι πετεινοί, ὅπου δὲν ἐβλέπετο ποτέ τις ὑπὸ τὴν τράπεζαν, ὅπου δὲν ἠκούοντο εἰμὴ σοβαρὰ καὶ βραδέα βήματα καὶ ἥσυχοι φωναὶ λέγουσαι ἄνευ γραμματικῶν σφαλμάτων πράγματα λογικά!

*
* *

Ἀφ' οὗ ἡ ζωή μου εἶναι συνδεδεμένη μετὰ τοῦ πλάσματος τούτου, ἡ ἰδέα τοῦ θανάτου δέν με ἐκφοβίζει πλέον, εἰμὴ καθόσον συνδέεται μετὰ τῆς ἰδέας τοῦ μέλλοντός του. Ἀλλ' ἂν διὰ τὴν ζωήν του ἔπρεπε νὰ θυσιάσω τὴν ἰδικήν μου, ἂν ἔπρεπε, διὰ νά το σώσω, νά το ὑπερασπίσω διὰ τοῦ σώματός μου, ἀκίνητος μετ' αὐτοῦ ἐν ταῖς ἀγκάλαις καὶ δέκα φονέων ὄπισθεν, ἄχ! αἰσθάνομαι ἀγνοῶ ποίαν ὑπερήφανον καὶ βάρβαρον ἡδονὴν εἰς τὴν ἰδέαν ταύτην· πιστεύω, αἰσθάνομαι, ὁρκίζομαι ὅτι θὰ ἀπέθνησκον ὑπὸ τὸ ἐγχειρίδιον ἀσπαζόμενος τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, χωρὶς νὰ φωνάξω «Ἔλεος!» καὶ χωρὶς νὰ χύσω οὔτε ἓν δάκρυ ἐπὶ τῆς τύχης μου!

*
* *

Σήμερον, μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀνοησιῶν του, ἀνεκάλυψα ὅτι νομίζει τοὺς ἀνθρώπους κατεσκευασμένους ἐκ ξύλου· πᾶν ὅ,τι καὶ ἄν τῳ εἶπα. . . .

(Διακόπτομαι ὑπὸ ἐλαστικῆς σφαίρας, ἥτις ἀνέτρεψε τὸ μελανοδοχεῖον).

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΦΡΑΒΑΣΙΛΗΣ.

ἀποσύρεται ἀποτόμως ὀπίσω ὅταν πλησιάζῃς τὸ πρόσωπόν σου πρὸς τὸ πρόσωπόν του, ὅπως παρατηρήσῃς τὰς εἰκόνας τοῦ βιβλίου, τὸ ὁποῖον φυλλομετρεῖ. Ὁ Ἐρρῖκος πρὸ πολλοῦ δὲν θέλει πλέον νά του δέσῃς τὸν κόμβον τοῦ λαιμοδέτου του διὰ νὰ μὴν αἰσθάνεται τὴν πνοήν σου καὶ τὴν ἐπαφὴν τῶν χειρῶν σου· καὶ ὅταν θέλῃς νὰ φιλήσῃς τὴν Ἀδελαΐδα, τὴν κορασίδα ἣν ἔφερες τόσα ἔτη ἐπὶ τῶν βραχιόνων σου καὶ διεσκέδασες μὲ τόσας ἱστορίας κατὰ τὰς μακρὰς χειμερινὰς νύκτας, εἶσαι ἠναγκασμένη, διὰ νὰ μή σε ἀπωθήσῃ, νά την φιλήσῃς λαθραίως ἐνῷ κοιμᾶται. Ἓν μόνον πλάσμα ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ μὴ ἀπωθοῦν τὰς θωπείας σου, ἀγαπῶν τὴν φαλακρὰν κεφαλήν σου καὶ τὸ ἐρρυτιδωμένον πρόσωπόν σου, ἀποζημιοῦν σε διὰ πᾶσαν πικρίαν, τὸ τριετὲς τοῦτο παιδίον.—«Ἐρνεστίνα—σοὶ λέγει φιλοῦν σε—εἶσαι ὡραία».

*
* *

Καὶ ἐπανέρχομαι πάντοτε εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ κάλλους. Δὲν ἐπίστευον ὅτι ὁ πατὴρ ἐκτὸς τῆς ἀγάπης ἣν πάντες κατανοοῦσι θὰ εἶχε πρὸς τὸ τέκνον του αἴσθημα τόσον ὅμοιον πρὸς τὸ αἴσθημα καλλιτέχνου διὰ τὸ ἄγαλμά του. Καὶ ἐν τούτοις κατασκοπεύω μετὰ φόβου τὸ πρόσωπον παντὸς ὅστις τὸ παρατηρεῖ, διερμηνεύω τὰ μειδιάματα καὶ σχολιάζω τὰς φιλοφρονήσεις ὡς καλλιτέχνης ἀβέβαιος περὶ τοῦ ἔργου του. Πᾶσα καλλονή μοὶ φαίνεται ἱκανότης τῶν χειρῶν μου, πᾶσα ἀτέλεια τὸ ἀποτέλεσμα ἀπροσεξίας μου. Καθ' ἑκάστην μοὶ παρίσταται ὑπὸ διάφορον ὄψιν. Τὸ παρατηρῶ καὶ πάλιν τὸ παρατηρῶ κατὰ μέτωπον, κατὰ κρόταφον, ἔμπροσθεν, ὄπισθεν, ἄνωθεν, κάτωθεν, διορθῶν διὰ τῶν ὀφθαλμῶν χαρακτηριστικά τού τινα, μένω ἐμπερδευμένος, ἐπανασκέπτομαι, ἀλλ' ἐπὶ τέλους κροτῶ τὰς χεῖρας καὶ λέγω ὅτι εἶναι ὡραῖον μικροτέχνημα.

*
* *

Μεγάλοι ἰσοπεδωταὶ τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας τὰ βρέφη! Πτωχὴ γυνὴ κάθηται ἐπί τινος βαθμῖδος τῆς θύρας της μ' ἓν βρέφος εἰς τὰς χεῖρας καὶ βλέπει διερχομένην ἐφ' ἁμάξης κυρίαν κρατοῦσαν ἄλλο βρέφος ἐπὶ τῶν γονάτων. Τὸ βρέφος τῆς κυρίας εἶναι ἐνδεδυμένον ὁλοσηρικά, τὸ ἰδικόν της φορεῖ ῥάκη, ἐκεῖνο ἔχει σωρὸν παιγνίων, τὸ ἰδικόν της δὲν εἶχέ ποτε παίγνια, ἐκεῖνο τρώγει γλυκύσματα, τὸ ἰδικόν της ῥυκανίζει τεμάχιον μαύρου ἄρτου. Καὶ ἐν τούτοις ἐκ τῶν βλεμμάτων ἅτινα ἀμοιβαίως ἔρριψαν αἱ δύο γυναῖκες ἐπὶ τῶν τέκνων των τὸ ἐκφράσαν αἴσθημα φθόνου εἶναι τὸ τῆς κυρίας! Ἡ πτωχὴ γυνὴ τὸ παρετήρησε καὶ ἀνέκραξε μὲ φρικίασιν ὑπερηφανείας—Τὸ ἰδικόν μου εἶναι ὡραιότερον.

*
* *

Ἀρχίζει, ὁμιλῶν, νὰ συνδέῃ δύο προτάσεις. Μεγίστην αἰσθάνομαι ἡδονὴν ἀκολουθῶν μετὰ προσοχῆς τὴν ἐπίπονον *ἐξωτερίκευσιν* τῶν ἰδεῶν του, βλέπων διὰ ποίων ἰδιοτρόπων τεχνασμάτων ἐκφράζει τὴν ἁπλουστέραν ἰδέαν, διὰ ποίων γελοίων μορφασμῶν προφέρει πᾶσαν νέαν λέξιν, πῶς γυρίζει καὶ

πιέζει τὸ μικρόν του κεφάλαιον εἰκοσιπέντε λέξεων, οἵους τερατώδεις σολοικισμούς, οἵας κολοσσαίας ἀσυνταξίας, οἷα ἀπίστευτα λάθη ἐκστομίζει διὰ τῆς ἀθωοτέρας ἀσφαλείας, καὶ ἀλλοίμονον εἰς τὸν περιγελῶντα αὐτό! Καὶ ὅμως, εἰς τὸ παράδοξον τοῦτο λεκτικὸν καθ' ἑκάστην διορθοῦται λέξις τις, φράσις, περίοδος, ὀλίγον δὲ κατ' ὀλίγον αἱ λέξεις κατατάσσονται κανονικῶς, τὰ δύσκολα σύμφωνα ἐξέρχονται καθαρὰ καὶ εὐδιάκριτα, ἕως ὅτου τὸ ὄργανον, τελειοποιηθὲν καὶ ἐνταθέν, δυνηθῇ νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὴν συναυλίαν τοῦ οἰκιακοῦ βίου, κατὰ τύχην μόνον παραφωνοῦν.

*
* *

Παράδοξον! σήμερον μόνον τὸ συλλογίζομαι· τὸ πρόσωπον τοῦτο, ἡ φωνὴ αὕτη, ἡ ἀγγελικὴ αὕτη χάρις ἡ νῦν τέρπουσα τὸν βίον μου, ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν δὲν θὰ ὑπάρχωσι πλέον. Ἑκάστη διερχομένη ἡμέρα μοὶ ὑποκλέπτει τι τοῦ ῥοδόχρου τούτου παιδίου. Μετά τινα ἔτη θὰ ἔχῃ ἄλλο πρόσωπον, θὰ ὁμιλῇ δι' ἄλλης φωνῆς, θὰ χειρονομῇ ἄλλως πως· καὶ τοῦ σημερινοῦ παιδίου δὲν θά μοι μείνῃ ἢ εἰκών τις καὶ ἀναμνήσεις τινές. Τὸ μικρὸν τοῦτο σῶμα εἶναι σχῆμα παρελευσόμενον καὶ ἀφανισθησόμενον. Εἶμαι ἄδικος· ἀλλὰ ἡ σκέψις αὕτη μὲ λυπεῖ.

*
* *

Δὲν ἐννοῶ πλέον πῶς ἠδυνήθην νὰ ζήσω, εὐτυχὴς σχεδὸν ἐπὶ τόσον καιρὸν εἰς οἰκίαν πάντοτε ἥσυχον, ὅπου δὲν ὑπῆρχέ ποτε ἕδρα τις ἔξω τῆς θέσεώς της, ὅπου δὲν ἐθραύετο ποτὲ φιάλη τις, ὅπου δὲν προσέκρουέ τις ποτὲ εἰς ἄθυρμά τι, ὅπου δὲν ἐπλάττοντο ποτὲ χάρτινοι πετεινοί, ὅπου δὲν ἐβλέπετο ποτέ τις ὑπὸ τὴν τράπεζαν, ὅπου δὲν ἠκούοντο εἰμὴ σοβαρὰ καὶ βραδέα βήματα καὶ ἥσυχοι φωναὶ λέγουσαι ἄνευ γραμματικῶν σφαλμάτων πράγματα λογικά!

*
* *

Ἀφ' οὗ ἡ ζωή μου εἶναι συνδεδεμένη μετὰ τοῦ πλάσματος τούτου, ἡ ἰδέα τοῦ θανάτου δέν με ἐκφοβίζει πλέον, εἰμὴ καθόσον συνδέεται μετὰ τῆς ἰδέας τοῦ μέλλοντός του. Ἀλλ' ἂν διὰ τὴν ζωήν του ἔπρεπε νὰ θυσιάσω τὴν ἰδικήν μου, ἂν ἔπρεπε, διὰ νά το σώσω, νά το ὑπερασπίσω διὰ τοῦ σώματός μου, ἀκίνητος μετ' αὐτοῦ ἐν ταῖς ἀγκάλαις καὶ δέκα φονέων ὄπισθεν, ἄχ! αἰσθάνομαι ἀγνοῶ ποίαν ὑπερήφανον καὶ βάρβαρον ἡδονὴν εἰς τὴν ἰδέαν ταύτην· πιστεύω, αἰσθάνομαι, ὁρκίζομαι ὅτι θὰ ἀπέθνησκον ὑπὸ τὸ ἐγχειρίδιον ἀσπαζόμενος τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, χωρὶς νὰ φωνάξω «Ἔλεος!» καὶ χωρὶς νὰ χύσω οὔτε ἓν δάκρυ ἐπὶ τῆς τύχης μου!

*
* *

Σήμερον, μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀνοησιῶν του, ἀνεκάλυψα ὅτι νομίζει τοὺς ἀνθρώπους κατεσκευασμένους ἐκ ξύλου· πᾶν ὅ,τι καὶ ἄν τῳ εἶπα. . . .

(Διακόπτομαι ὑπὸ ἐλαστικῆς σφαίρας, ἥτις ἀνέτρεψε τὸ μελανοδοχεῖον).

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΦΡΑΒΑΣΙΛΗΣ.

Η ΕΝ ΛΟΝΔΙΝΩι ΕΤΑΙΡΕΙΑ

ΠΡΟΣ ΠΡΟΑΓΩΓΗΝ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ.

Ἡ εἰςιτήριος συνεδρία τῆς ἐν Λονδίνῳ *Ἑταιρείας πρὸς προαγωγὴν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων* ἐγένετο ἐν τῇ λέσχῃ τῶν Φραμασόνων τὴν δευτέραν 4 Ἰουνίου, προεδρεύοντος τοῦ διευθυντοῦ τοῦ βρετανικοῦ μουσείου, κ. C. T. Newton. Ὁ πρόεδρος ἐν εἰςαγωγικῇ σπουδαίᾳ προςλαλιᾷ ἐξέθηκε τὸ διάγραμμα τῶν ἐργασιῶν τῆς ἑταιρείας καὶ κατέδειξεν ὅτι ὁ ὅρος *ἑλληνικὰ γράμματα* περιλαμβάνει περίοδον τοὐλάχιστον εἴκοσι καὶ πέντε αἰώνων, μὴ περιοριζόμενος εἰς τὰς ἀναμνήσεις μόνων τῶν κλασικῶν χρόνων, ἀλλὰ περιλαμβάνων τὰ ἱστορικὰ, φιλολογικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ μνημεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας. Οὐδὲ φρονεῖ, εἶπεν, ὅτι τοιαῦται μελέται πρέπει νὰ περιορισθῶσιν ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος ἐν τῇ παραδεδεγμένῃ κλασικῇ αὐτῆς ἐννοίᾳ ἢ τῶν τοῦ σημερινοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου, ἀλλ' ἐκτείνονται εἰς τὰ ὁπουδήποτε εὑρισκόμενα ἑλληνικὰ λείψανα. Ὁ κ. Newton διῄρεσεν ἐπὶ τούτοις τοὺς εἴκοσι καὶ πέντε αἰῶνας τοῦ βίου τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τρεῖς περιόδους, τὴν ἀρχαίαν, ἥτις δύναται νὰ θεωρηθῇ περατουμένη μετὰ τῆς ἐκπνοῆς τῆς εἰδωλολατρείας, τὴν βυζαντιακὴν, τελευτῶσαν μετὰ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῷ 1453, καὶ τὴν νεοελληνικὴν, κατερχομένην μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Ἡ πρώτη τῶν περιόδων τούτων δύναται νὰ μελετηθῇ οὐ μόνον ἐν τοῖς κειμένοις τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς τῶν ἀρχαίων μνημείων, τῇ ἀξιολόγῳ ταύτῃ πηγῇ εἰδήσεων ἥτις ἀποβαίνει ὁσημέραι σπουδαιοτέρα οὐ μόνον εἰς τοὺς Ἕλληνας, ὡς διαφωτίζουσα τὰς πράξεις τῶν ἑαυτῶν προγόνων, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς Ἄγγλους, ὡς διασαφηνίζουσα τοὺς ἐλευθέρους θεσμοὺς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν διαφόρων πόλεων, τῶν διαφόρων πολιτῶν ὡς καὶ μεταξὺ τῆς πόλεως καὶ τῶν λειτουργῶν τῆς θρησκείας. Τὴν δὲ βυζαντιακὴν περίοδον, καίπερ οὐκ οὖσαν γενικῶς γνωστὴν, τοὐλάχιστον ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐθεώρησεν ὁ κ. Newton ὡς ἀξίαν πλείστου λόγου, διά τε τὴν φιλολογίαν αὐτῆς καὶ τὴν τέχνην, ἐξέφρασε δὲ καὶ τὴν γνώμην ὅτι, ἂν καθίστατο προσιτοτέρα ἡ προςέλευσις εἰς τὰ πολυάριθμα μοναστήρια τῆς Ἀνατολῆς, πολλοὶ θησαυροὶ ἠδύναντο νἀνακαλυφθῶσι. Καὶ δὲν παράγεται μὲν ὑπὸ τῆς ὀνειρώδους ἐλπίδος περὶ εὑρέσεως νέων ἀγνώστων ἔργων τῆς κλασικῆς φιλολογίας, καίτοι δὲν εἶνε ἀδύνατον καὶ τοῦτο, ἀλλὰ βεβαίως δύνανται ἔτι νὰ εὑρεθῶσι τοὐλάχιστον κώδικες τῶν σχολιαστῶν, τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας καὶ ἔγγραφα διαφωτίζοντα τοὺς κανόνας τῆς πρωτογόνου ἐκκλησίας. Ἐποιήσατο δ' ἔκκλησιν πρὸς Ἕλληνας ἑταίρους τῆς ἑταιρείας, ἵνα ποιήσωνται χρῆσιν ἁπάσης τῆς ἐπιρροῆς αὐτῶν πρὸς κατα-

ψιν τῶν προσκομμάτων ἅτινα ἐκώλυσαν ἐπὶ μακρὸν ἤδη χρόνον τοὺς λογίους ἀπὸ τῆς ἐρεύνης τῶν πηγῶν τούτων, καὶ ἀνέφερεν ὅτι ἐν τῶν πρώτων ἔργων ἅτινα θἀναλάβῃ ἡ ἑταιρεία ἔσται ἡ κατάστρωσις καταλόγου τῶν διαφόρων μονῶν καὶ τῶν χειρογράφων τῶν ἐν αὐτοῖς φυλαττομένων. Εἶτα ἐποιήσατο λόγον περὶ τῆς μερίμνης περὶ ἠθῶν, ἐθίμων καὶ δημωδῶν παραδόσεων τῶν νέων Ἑλλήνων καὶ τῶν διαλέκτων αὐτῶν. Εἶνε δὲ τοῦτο σπουδαιότατος κλάδος τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἐπειδὴ ἐνυπάρχει ζωηρὰ σχέσις μεταξὺ τῆς γλώσσης τοῦ Ἕλληνος ἀγρότου τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων καὶ τῆς γλώσσης τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἐν ᾧ ἔθιμα καὶ παραδόσεις τῆς σήμερον δύνανται ἐπ' ἴσης νὰ εὑρεθῶσι διαφωτίζουσαι καὶ ἑρμηνεύουσαι τὰ μνημονευόμενα παρὰ ἐκκρίτοις συγγραφεῦσι. Μετὰ διαφόρους ἄλλας νύξεις περὶ τῶν ἔργων τῆς ἑταιρείας, ὁ κ. Newton ἐπεράτωσε τὸν λόγον διακηρύττων ὅτι εἰς τὴν σύστασιν αὐτῆς οὐδεμία ὑπόκειται πολιτικὴ βάσις καὶ ἐξέφρασε τὴν ἐλπίδα ὅτι τὸ ἔργον θὰ ὑποστηριχθῇ ὑπὸ πολλῶν, οἵτινες καίπερ ὄντες ἑλληνισταί, δὲν θεωροῦσιν ἴσως ἑαυτοὺς φιλέλληνας.

Μετὰ τοῦτον ὁ λόρδος Morley, καταδείξας ἐν ὀλίγοις τὸ μέγα διάφορον τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, εἴτε θεωρουμένων ὡς στοιχεῖον νεωτέρου πολιτισμοῦ, εἴτε ἐξεταζομένων κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ὡς χορηγῆσαν ἡμῖν τὰ τελειότατα πρότυπα ὕφους καὶ τέχνης, εἰςηγήσατο τὴν πρώτην ἀπόφασιν τῆς Ἑταιρείας, καθ' ἣν ἡ Ἑταιρεία λαμβάνει τὴν ἐπωνυμίαν *Ἑταιρεία πρὸς προαγωγὴν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων* (Society for the Promotion of Hellenic Studies) καὶ ὅτι ἡ ἐτησία συνδρομὴ ὁρίζεται εἰς μίαν γινέαν, ἤτοι περὶ τὰ 26 φράγκα. Ἡ ἑπομένη ἀπόφασις, τῇ προτάσει τοῦ καθηγητοῦ Sayce καὶ ὑποστηριχθεῖσα ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Colvin, ἐγένετο ἐπ' ἴσης δεκτή «Νὰ σχηματισθῇ ἐπιτροπεία ἔχουσα τὸ δικαίωμα νὰ παραλάβῃ καὶ ἄλλους, συνισταμένη ἐκ τῶν ἑξῆς κυρίων, κκ. Newton, λόρδου Morley, τοῦ ἐπισκόπου τοῦ Durham, τοῦ ἐπισκόπου τοῦ Lincoln, τοῦ δεκάνου τοῦ Westminster, τοῦ δεκάνου τοῦ St. Paul's, τοῦ δεκάνου τῆς Christ Church, τοῦ κ. J. Lubbock, τοῦ κ. Καρόλου Δίλκε, τοῦ κ. Γενναδίου, τῶν καθηγητῶν Bryce, Jebb, Mahaffy, Bonamy Price, H. J. Schmidt, τοῦ κ. A. J. Balfour, τοῦ διδάκτορος W. Schmidt, τοῦ διευθυντοῦ τῆς ἐν Ὀξωνίῳ βοδληϊανῆς βιβλιοθήκης κ. H. O. Coxe, τοῦ κ. Chenery, τοῦ κ. Ἐδ. Φρεῖμαν, τοῦ κ. D. B. Monro, τοῦ κ. J. Cotter Morison, τοῦ κ. F. C. Penrose, τοῦ κ. Oscar Browning, τοῦ κ. Percy Gardner, τοῦ κ. J. A. Symonds, τοῦ κ. Walter Perry, τοῦ κ. Ἐρνέστου Myers, τοῦ κ. Oscar Wilde καὶ τοῦ κ. George Macmillan, καὶ νἀναλάβωσι τὰ ἔργα τοῦ ταμίου καὶ ἐπιτίμου γραμματέως οἱ κ. John Lubbock καὶ Macmillan.» Θέτων ὑπὸ ψηφοφορίαν τὴν πρότασιν ταύτην ὁ κ. Newton προέτεινε νὰ προστεθῶσιν εἰς τὴν ἐπιτροπείαν καὶ τὰ ὀνόματα τοῦ εἰςηγητοῦ καὶ τοῦ ὑποστηρικτοῦ τῆς προτάσεως ταύτης, τοῦθ' ὅπερ ἐγένετο δεκτόν. Εἶτα ὁ διευθυντὴς τοῦ ἐν Κανταβριγίᾳ Τρι-

nity College προέτεινεν, ὑποστηριχθεὶς ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Jebb, τὴν τρίτην πρᾶξιν, καθ' ἣν ἡ ἐπιτροπεία ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ προσθέσῃ εἰς τὴν Ἑταιρείαν νέα μέλη εἴτε διὰ προσκλήσεως εἴτε δι' ἐκλογῆς, νὰ συντάξῃ σχέδιον ὀργανισμοῦ τῆς Ἑταιρείας, ὑποβληθησόμενον εἰς τοὺς ἑταίρους ἐν προσεχεῖ συνεδριάσει καὶ ἐπ' ἴσης νὰ ἑτοιμάσῃ σχέδιον ἔργου ἐπιχειρηθησομένου ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας. Γενομένου δὲ καὶ τούτου δεκτοῦ, ἐπηκολούθησε γενικὴ συζήτησις τῇ προσκλήσει τοῦ προέδρου. Ὁ κ. Thompson, διευθυντὴς τοῦ τμήματος τῶν χειρογράφων ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσείῳ, ἀνεκοίνωσε τὰς ἰδέας του περὶ τῶν χειρογράφων τῶν δυναμένων νὰ εὑρεθῶσιν ἐν τοῖς μοναστηρίοις τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ κ. Ῥάλλης, ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων ἑταίρων, ὑπεσχέθη νὰ καταβάλῃ πᾶσαν προσπάθειαν δυναμένην νὰ συντείνῃ εἰς τὴν ἐλευθέραν ἔρευναν ἐν ταῖς μοναῖς. Ὁ κ. Walter Perry ἐποιήσατο λόγον περὶ τοῦ μουσείου τῶν ἀπεκμαγμάτων ὅπερ ἐξήγειρε τὸ διάφορον αὐτοῦ καὶ ὅπερ, ἐλπίζει, θὰ ἐξεγείρῃ καὶ τῶν μελῶν τῆς Ἑταιρείας τὸ διάφορον. Ὁ κ. Penrose ὡμίλησε περὶ ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ὁ κ. R. W. Macan περὶ τῆς νῦν συζητουμένης ἐν Ἀγγλίᾳ ἐξαιρέσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἔκ τινων πανεπιστημιακῶν ἐξετάσεων καὶ ὁ κ. Percy Gardner περὶ τῶν Ἀγγλίᾳ ὑπαρχουσῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῶν χειρογράφων. Μετὰ δέ τινας λέξεις τοῦ κ. Colvin, διὰ γλαφυρᾶς προσλαλιᾶς ὁ κ. Γεννάδιος, ἐπιτετραμμένος τὰ τῆς Ἑλλάδος, ἐπανέλαβε τὴν διαβεβαίωσιν τοῦ προέδρου περὶ τῆς ἐξαιρέσεως πάσης πολιτικῆς προθέσεως κατὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς Ἑταιρείας καὶ ἀνέμνησε τὸ παράδειγμα τοῦ ἐν Παρισίοις Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἵν' ἀποδείξῃ ὅτι εἶνε λίαν εὐχερὴς ἡ ἐπιδίωξις τῶν ἑλληνικῶν μελετῶν ἄνευ τῆς αναμίξεως εἰς τὰ πολιτικὰ ζητήματα. Μεθ' ὃ ὁ κ. Γεννάδιος προέτεινε τὴν ἔκφρασιν εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν κ. Newton, τὴν δὲ πρότασιν ταύτην ὑπεστήριξεν ὁ κ. Φρεῖμαν, ὅςτις διὰ δεινοῦ λογιδρίου συνεχάρη τῷ προέδρῳ ἐπὶ τῇ εὐρείᾳ καὶ ἐλευθερίᾳ βάσει ἣν ἔθηκε διὰ τὰς ἐργασίας τῆς Ἑταιρείας καὶ ἐξέφρασε τὴν ἐλπίδα ὅτι οὐδεμία περίοδος τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας θὰ θυσιασθῇ ὑπὲρ ἄλλης. Μετὰ βραχεῖαν δὲ ἀπάντησιν τοῦ κ. Newton ἡ συνεδρία διελύθη.

(Ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ Ἀθηναίου). Σ. Π. Λ.

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

ΤΗΣ ΕΝ ΚΡΗΤῌ ΠΟΛΕΩΣ ΒΙΕΝΝΟΥ.

Μεταξὺ τῶν ἀρχαίων κρητικῶν πόλεων Ἱεραπύτνης καὶ Λεβῆνος ἔκειτο κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ γράψαντος τοὺς Σταδιασμοὺς θαλάσσης, τοὺς ἐκδοθέντας τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Jriarte,[1] ἡ πόλις *Βίεννος*. «Ἀπὸ Ἱερᾶς Πύδνης

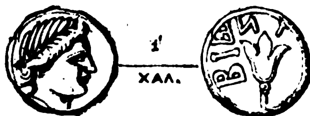
1 Jriarte, Regiae bibliothecae Matritensis codices graeci Mss. σ. 492.

εἰς Βίενον στάδ. ο' πολίδριόν ἐστιν ἀνέχον (;) τῆς θαλάσσης. Ἀπὸ Βιένου εἰς Λέβηναν στάδ. ο'.» Τὴν αὐτὴν πόλιν ὁ μὲν Ἱεροκλῆς ὀνομάζει Βίενναν, ὁ δὲ Στέφανος ὁ Βυζάντιος Βίεννον. Ἐμυθολογεῖτο δὲ περὶ αὐτῆς, κατὰ τὸν Στέφανον, ὅτι ὠνομάσθη οὕτως ἀπὸ Βιέννου τῶν Κουρήτων ἑνὸς ἢ «ἀπὸ τῆς περὶ τὸν Ἄρην γενομένης βίας ἣν ἐνταῦθά φασιν....ἀπὸ Ὤτου καὶ Ἐφιάλτου τῶν παίδων Ποσειδῶνος, καὶ μέχρι καὶ νῦν τὰ καλούμενα Ἑκατομφόνια θύονται τῷ Ἄρει».

Ἡ θέσις τῆς πόλεως ταύτης ἠμφισβητήθη ὑπό τε τῶν ἀρχαίων γεωγράφων καὶ τῶν νεωτέρων. Καὶ ὁ μὲν ἀνώνυμος ἀκτογράφος θέτει αὐτήν, ὡς εἴδομεν, μεταξὺ Ἱεραπύτνης καὶ Λεβῆνος ἐν ἴσῃ ἀποστάσει ἑβδομήκοντα σταδίων ἀφ' ἑκατέρας, ἐν δὲ τῷ πίνακι τοῦ Peutinger ἀπέχει τῆς μὲν Ἱεραπύτνης 20 μίλια ῥωμαϊκά, 30 δὲ τῆς πόλεως Ἀρκαδίας. Τέλος δὲ ὁ Ἱεροκλῆς τάττει τὴν πόλιν ταύτην μεταξὺ Ἱεραπύτνης καὶ Ἰνάτου.[1]

Ἐκ τῶν νεωτέρων ὁ Κράμερ ὑπέθεσεν ὅτι ἡ Βίεννος ἔκειτο παρὰ τὸ σημερινὸν Κάβο-Σίδερο καὶ ἀνατολικῶς τῶν Ἁγίων Σαράντα.[2] Πιθανωτέρα δ' ὅμως φαίνεται ἡ γνώμη τοῦ Ἄγγλου Pashley, καθ' ἣν τὸ σημερινὸν χωρίον ἡ *Βιάνο* διατηρεῖ τό τε ὄνομα καὶ τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας Βιέννου, κείμενον ἀκριβῶς ἐν ἴσῃ ἀποστάσει ἀπὸ τῶν θέσεων τῆς Ἱεραπύτνης καὶ τῆς Λεβῆνος.[3]

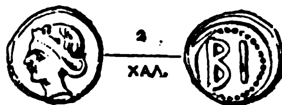
Ἂν τὸ χωρίον Βιάνο, ὡς φαίνεται βέβαιον, κεῖται παρὰ τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας πόλεως, μανθάνομεν ἐκ τοῦ ὀνόματος τούτου ὅτι οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου διετήρησαν ἀλώβητον τὴν ἀρχαίαν τοπικὴν ὀνομασίαν ἥτις θὰ ἦτο Βίανος ἢ Βίανα. Ἐπικυροῦται δὲ τοῦτο καὶ ὑπό τινος λατινικῆς ἐπιγραφῆς ἐπ' ἐσχάτων εὑρεθείσης ἐν Νεμαύσῳ, ἐν ᾗ μονομάχος τις καταγόμενος ἐκ τῆς γαλλικῆς πόλεως Βιέννης ἐπιγράφεται Viannensis διὰ τοῦ a·[4] γνωστὸν δὲ ὅτι ἡ γαλλικὴ Βίεννα ἦτο ἀποικία τῆς κρητικῆς πόλεως, ἥτις ἐκλήθη οὕτως «ἐπειδὴ μία τῶν σὺν αὐτοῖς παρθένων, *Βίαννα* καλουμένη, χορεύουσα ὑπό τινος χάσματος ἐλήφθη». Τέλος δὲ ὁ ἐν τῷ α τύπος τοῦ ὀνόματος τῆς ἐν Κρήτῃ πόλεως βεβαιοῦται καὶ ὑπό τινος χαλκοῦ νομίσματος προελθόντος ἐσχάτως ἐκ Κρήτης, οὗτινος ἐκδίδωμι ἐνταῦθα τό τε ἀπεικόνισμα καὶ τὴν περιγραφήν.

1. Κεφαλὴ γυναικεία πρὸς δεξιά.
Ὄπ. ΙΝΑΙΒ. Ἄνθος ῥοιᾶς. . . . . Χαλ. 2 1/2

1 Ἐκδ. Parthey 649,6
2 Pashley, Travels in Creta. London 1837. I, σελ. 278.
3 Αὐτόθι σελ. 276-278.
4 Revue archéologique 1879, σ. 314.

Πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἀνευρέθη ἐν Κρήτῃ καὶ ἕτερον χαλκοῦν νόμισμα, ἀποκτηθὲν ὑπὸ τοῦ Prokesch-Osten, ὅπερ νῦν πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἐν τῷ νομισματικῷ Μουσείῳ τοῦ Βερολίνου παρ' οὗ ἠγοράσθη ἡ τοῦ ῥηθέντος συλλογή. Τὸ νόμισμα τοῦτο εἶχον ἀνενδοιάστως ἀποδώσει εἰς τὴν Βίεννον καὶ ὑπὸ τῆς πόλεως ταύτης τὸ ὄνομα θὰ ἦναι βεβαίως κατατεταγμένον ἐν ἐκείνῳ τῷ Μουσείῳ. Τοῦ ἐν λόγῳ νομίσματος ὡς ἀνεκδότου κρατήσας ἐκμαγεῖον ἀδείᾳ τοῦ συλλογέως δημοσιεύω ἐνταῦθα τό τε ἀπεικόνισμα καὶ τὴν περιγραφήν.

2. Κεφαλὴ γυναικεία πρὸς ἀριστερά.
Ὀπ. ΒΙ ἐντὸς κύκλου ἐκ σφαιριδίων. . . . . Χαλ. 2

Διὰ τῆς βραχείας ταύτης δημοσιεύσεως προστίθενται κατὰ τ' ἀνωτέρω δύο νομίσματα εἰς πόλιν μὴ ἀντιπροσωπευομένην ἄχρι τοῦδε ἐν τῇ νομισματικῇ γεωγραφίᾳ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Π. ΛΑΜΠΡΟΣ.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ

ΡΩΜΑΙΚΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΗΜΑΤΑ

ΘΑΛΑΜΟΙ ΜΕΤΑ ΓΡΑΦΩΝ.—Ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ κ. Geffroy, διευθυντοῦ τῆς ἐν Ῥώμῃ γαλλικῆς σχολῆς, μανθάνομεν ὅτι διαλυομένου τοίχου τινὸς ἐπὶ τοῦ Ἠσκυλίνου ἀνευρέθησαν πέντε ἓξ ἀγάλματα εἰς θραύσματα πεντήκοντα καὶ πλέον. Τὰ θραύσματα ταῦτα τὰ εἶχον μὲν μεταχειρισθῆ ὡς χαλικώματα εἰς τὰς ἁρμογὰς τοῦ τοίχου, ἀλλ' ὅμως ὑπάρχει ἐλπὶς ὅτι δύο τοὐλάχιστον ἀγάλματα θὰ καταστῇ δυνατὸν νὰ ἀνιδρυθῶσιν. Αἱ ἐργασίαι, αἵτινες ἐγένοντο ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Τιβέρεως πρὸ τῆς Φαρνεσίνας πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ πλατυνθῇ ἡ κοίτη τοῦ ποταμοῦ, ἔφερον εἰς φῶς θαλάμους ἔχοντας θαυμαστὰς γραφὰς φιλοτεχνηθείσας ὑπὸ τεχνιτῶν καλλιτέρων ἐκείνων οὓς ἐγνώρισεν ἡμῖν ἡ Πομπηΐα. Ἡ διακόσμησις ἔχει ζωηρὰ μὲν τὰ χρώματα, κομψὸν δὲ τὸ διάγραμμα. Ἐν μεταλλίοις παριστάνονται σκηναὶ καθημερινῶν ἀντικειμένων (genre) οὐ τῆς τυχούσης τεχνοτροπίας, τὰ πλεῖστα δ' αὐτῶν ἀπεσπάσθησαν ἐκεῖθεν ἵνα ἀνατεθῶσιν ἐν μουσείῳ. Ἐπειδὴ δ' οἱ θάλαμοι ἦσαν πλήρεις ὕδατος ἐγένετο χρῆσις ἀντλιῶν καὶ αἱ σκαφαὶ ἐξακολουθοῦσιν.

Ἐν τῷ αὐτῷ μέρει ὀλίγον πρὸς τὰ κάτω τοῦ ποταμοῦ εὑρέθησαν ὑπερμε-

γέθεις τινὲς πίθοι (dolia), οἵτινες ὑπενθυμίζουσι τὸ Collegium vinariorum, τὸ ἱερὸν τῷ Ἑρμῇ, τὸ γνωστὸν γενόμενον ἐξ ἐπιγραφῆς περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος ἔτους ἀνασκαφείσης.

ΤΑΦΟΣ ΤΥΡΡΗΝΙΚΟΣ.—Ἡ ἐφημερὶς Italie ἀγγέλλει ὅτι ἐπ' ἐσχάτων ἀνοιγομένης ὁδοῦ μελλούσης νὰ συνδέσῃ τὸ Sant-Antimo πρὸς τὸ Montorso ὄχι μακρὰν τοῦ Poggio-Mirtelo ἀνεσκάφη τάφος τυρρηνικός, ἐν ᾧ ἐνεκλείοντο πολλοὶ ἀμφορεῖς καὶ ἄλλα διαφόρου μεγέθους ἀγγεῖα. Οἱ ἐπὶ τῇ σκαφῇ τεταγμένοι πιστεύουσιν ὅτι ὁ τάφος δὲν εἶνε μονήρης, ἀλλ' ὅτι πολλὰ μνήματα ἦσαν ἱδρυμένα ἐν τῷ χώρῳ ἐκείνῳ. Ὅθεν ἐκέλευσε τὸ ἐπὶ τῆς παιδείας ὑπουργεῖον νὰ ἐξακολουθήσωσιν αἱ ἔρευναι, αἵτινες δυνατὸν εἶνε ν' ἀπολήξωσιν εἰς σπουδαῖα πορίσματα διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἐτρούσκων.

ΠΛΑΞ ΜΟΝΟΜΑΧΟΥ.—Ὁ κ. Germer-Durand ἀγγέλλει τῇ Revue Archéologique ὅτι οὐ μακρὰν τοῦ ἀμφιθεάτρου τῆς Νεμαύσου (Nîmes) εὑρέθη ἐνεπίγραφος πλὰξ δηλοῦσα τὸν τάφον δικτυβόλου μονομάχου (retiarius), κατατεθεῖσα εἰς τὸ μουσεῖον τῆς πόλεως. Ἡ ἐπιγραφὴ κοινοῖς γράμμασι μεταγραφομένη καὶ συμπληρουμένη ἔχει ὡς ἑξῆς: Ret(iarius) L(ucius) Pompeius pugnarum novem, n(atione) Viannessis (ἀντὶ Viennensis), an(norum) viginti quinque. Optata, conjux, d(e) s(uo) d(edit). Ἐπειδὴ δὲ κατὰ διαφόρους ἐποχὰς εὑρέθησαν ἐν Νεμαύσῳ καὶ δύο ἄλλων μονομάχων ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαί, ἑνὸς ἁρματομάχου (essedarius) καὶ ἑνὸς *μορμυλοφόρου* (mirmillo), δυνάμεθα νῦν μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ τάφου τοῦ δικτυβόλου Λευκίου Πομπηίου τοῦ Οὐιεννησίου νὰ δεχθῶμεν ὁριστικῶς ὅτι ἐν τῷ ἀμφιθεάτρῳ τῆς Νεμαύσου ἐτελοῦντο ἀγῶνες μονομάχων, ὅπερ τινὲς ἐθεώρουν τέως ἀμφισβητήσιμον.

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΟΡΒΙΕΤΟΥ.—Ἐν τῷ *Δελτίῳ τοῦ καθιδρύματος τῆς ἀρχαιολογικῆς ἀλληλογραφίας* (1879) ὁ κ. G. F. Gamurrini ἔχει καταχωρίσει ἄρθρον *περὶ τῶν ῥωμαϊκῶν ἀρχαιοτήτων τοῦ Ὀρβιέτου*, ἐν ᾧ διατείνεται ὅτι ἡ μὲν νῦν πόλις Orvieto κεῖται ὅπου ἡ παλαιὰ τυρρηνικὴ Volsinium, ἣν κατέσκαψεν ὁ ὕπατος Φούλουΐος Φλᾶκκος τῷ 490 ἀ. Ῥ., ἡ δὲ νῦν Bolsena ὅτι εἶνε τὸ παλαιὸν Volsinium novum. Κατὰ τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἡ αὐτοκρατορία ἦτο εἰς τὴν παρακμήν, εἶχε σχηματισθῇ νέος συνοικισμὸς ἐπὶ τοῦ ὑψηλοῦ ὄρους, ἔνθα ποτὲ ἔκειτο ἡ τυρρηνικὴ πόλις, ὁ νέος δ' οὗτος συνοικισμὸς ταχέως ἕνεκα τῶν περιστάσεων ἀκμάσας προσέλαβε τὴν ἐπωνυμίαν Urbs vetus, ὅθεν τὸ ὄνομα Orvieto.

ΟΙ ΡΩΜΑΙΟΙ ΕΝ ΒΡΕΤΑΝΙΑι. —Πολὺ ἐπαινεῖται τὸ βιβλίον τοῦ κ. Henry-Charles Coote τὸ ἐν Λονδίνῳ τῷ 1878 ἐκδοθὲν καὶ ἐπιγραφόμενον «The Romans of Britain». Ὁ συγγραφεὺς δέχεται ὅτι ὁ ρωμαϊκὸς πολιτισμὸς εἰσέδυσεν εἰς τὴν Βρετανίαν βαθύτερον ἢ ὅσον κοινῶς νομίζεται, στηριζόμενος δὲ ἐπὶ τῶν ἀρχαίων πηγῶν καὶ μόνον ἐπ' ἐκείνων ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ρωμαϊκὴ ἐπίδρασις ἐν τῇ διοικήσει μάλιστα καὶ καθ' ὅλου ἐν τῇ νομοθεσίᾳ παρέμεινεν ἰσχυρὰ ἐν Βρετανίᾳ καὶ μετὰ τὴν ἐκεῖθεν ἀποχώρησιν τῶν αὐτοκρατορικῶν λεγεώνων καθ' ἅπασαν τὴν πρώτην περίοδον τῆς γερμανικῆς καὶ τῆς σκανδιναυικῆς κατακτήσεως καὶ ὅτι τῆς μεγάλης ταύτης ἐπιδράσεως τὰ ἴχνη δυνατὸν εἶνε νὰ διίδῃ τις μέχρι τῶν χρόνων τῆς νορμανδικῆς κατακτήσεως κατερχόμενος. Οἱ λόγοι, ἐφ' ὧν ὁ συγγραφεὺς στηρίζεται πρὸς ἀπόδειξιν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος *ἐπιμονῆς* τοῦ ρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ, τῆς consuetudo romana, συνοψίζονται καὶ ἐν τῷ προλόγῳ. Σ. Κ. Σ.

ΕΙΔΗΣΕΙΣ

Κατὰ τὸν *Ποσειδῶνα* Πειραιῶς ἐν τῇ ἀνορυττομένῃ ὑπονόμῳ μεταξὺ τῆς Ζέας καὶ τοῦ Νηματοποιείου τοῦ κ. Δημόκα εὑρέθησαν δύω τάφοι εἰς 50 0]0 τοῦ γαλλικοῦ μέτρου βάθος κάτωθεν τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς, ἀμφότεροι ἐκ μαρμάρου, ἐξ ὧν ὁ εἷς εἶναι κακῶς κατειργασμένος, ὁ δ' ἕτερος ὀλίγον καλλίτερος, ἔχοντες μῆκος 2 γαλ. μετ. καὶ 20 0]0, καὶ τεταγμένοι ὁ εἷς παραπλεύρως τοῦ ἄλλου, πλὴν ἀτάκτως τοποθετημένοι.

Ἐντὸς μὲν τοῦ ἑνὸς εὑρέθη ἐκ καρυᾶς ξύλινον κιβώτιον σεσηπὸς καὶ ἐντὸς αὐτοῦ ὀστᾶ ἀνθρώπινα. Ἐντὸς δὲ τοῦ ἑτέρου τοῦ ὀλίγον τεχνικώτερον κατειργασμένου δὲν εὑρέθη ξύλινον κιβώτιον, ἀλλ' εἷς καθρέπτης ὀξειδωμένος καὶ ἓν ἀλάβαστρον τεθραυσμένον εἰς 4— 5 τεμάχια.

Ὀλίγον ἀνωτέρω τῶν μνημείων εὑρέθη μία ὑδρία μαρμάρινος 60|100 μήκους καὶ 45|100 πάχους ἐπὶ τοῦ προσώπου τῆς ὁποίας εἰσὶν αἱ λέξεις:

ΜΕΙΝΟΝΙΚΟΣ (;) ΗΓΗΣΙΠΠΗ
ΣΟΥΝΙΕΥΣ ΗΓΗΣ ΑΡΧΟΥΛΑΜΠΤΡΕΩΣ

Τὸ ὄνομα Μεινόνικος ἀνέγνώσθη προφανῶς κακῶς ὑπὸ τοῦ διατριβογράφου ἀντὶ τοῦ ἄλλοθεν γνωστοῦ *Ἀμεινόνικος*.

Κάτωθεν τῆς λέξεως Ἀμεινόνικος κάθηται ἀνὴρ ἐπὶ ἑδωλίου πωγωνοφόρος ὅστις ἔχει δέσει τὴν δεξιὰν μετὰ τῆς κάτωθεν τῶν λέξεων Ηγησιππη ἱσταμένης γυναικός.

Τῆς ὑδρίας ἐλλείπει ἡ χεὶρ καὶ τὸ ἄνω ὀλίγον μέρος. Τὸ δὲ ἀλάβαστρον καὶ ὁ καθρέπτης παρεδόθησαν τῷ βοηθῷ τοῦ κ. Ἐφόρου τῶν ἀρχαιοτήτων· ἡ ὑδρία μένει εἰς τὰς χεῖρας τῶν εὑρόντων, ἕως οὗ τὴν παραλάβωσιν οἱ ἁρμόδιοι.

— Ἐσχάτως ἀνεχώρησεν εἰς Τεγέαν ὁ κ. Π. Καββαδίας, ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων, καὶ ὁ κ. Milchhöfer, μέλος τοῦ ἐνταῦθα γερμανικοῦ ἀρχαιολογικοῦ ἰνστιτούτου, ἵνα ἐξερευνήσωσι τὸν χῶρον, ἔνθα θὰ γείνωσιν ἀνασκαφαὶ ὑπὸ τοῦ ἰνστιτούτου πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀλαίας Ἀθηνᾶς. Αἱ ἀνασκαφαὶ αὗται προμηνύονται λίαν σπουδαῖαι, διότι θὰ ἀνευρεθῶσιν ἴσως ἔργα τοῦ διαπρεποῦς καλλιτέχνου Σκόπα.

— Κατ' ἔκθεσιν τοῦ ἐφόρου τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνασκαφῶν εὑρέθησαν κατὰ τὸν τελευταῖον μῆνα τὰ ἑξῆς· «Τὸ βουλευτήριον τῶν Ἠλείων, ὅπερ ἐσφαλμένως κατ' ἀρχὰς ὠνομάσθη Λεωνίδαιον, μέρος τοῦ θριγκοῦ τοῦ Πελοπίου, ὅπερ ἦτο ἀποτετμημένον τέμενος ἐντὸς τῆς Ἄλτεως, ὅπου ἐθυσιάζετο μέλας κριὸς τῷ Πέλοπι ὑπὸ τῶν ἐνιαυσίων ἀρχόντων. Ἀνευρέθησαν πρὸς τούτοις μικρὰ χάλκινα ἀγαλμάτια, ἀντιπροσωπεύοντα τὴν ἀρχικὴν τέχνην, ἐν οἷς νεανίας γυμνός, Ζεὺς γυμνός, κρατῶν ἐν μὲν τῇ δεξιᾷ κεραυνόν, καθ' ἣν στιγμὴν πλήρης ὀργῆς ζητεῖ νά τον ἐξακοντίσῃ, ἐν δὲ τῇ ἀριστερᾷ ἀετόν, τελευταῖον δὲ σφὶγξ δικέφαλος, λέων καὶ γοργών, ἅπαντα ἀρχαϊκὰ ἔργα, ὡς καὶ ὑπὲρ τὰ πεντακόσια ζωάρια, ἄξεστα καὶ ἀκατέργαστα προϊόντα ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς καὶ νηπιώδους καταστάσεως. Μαρμάρινα εὑρήματα εὑρέθησαν κεφαλαί τινες καὶ τεμάχια τῶν ἀετωμάτων καὶ τῶν μετοπῶν. Τούτων ἕν, προσαρμοσθὲν τῷ Κλαυδίῳ, ἀνεπλήρωσεν ἐντελῶς τὸ ὡραιότερον τῶν ἔργων τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος».

— Ἀνασκαφαὶ γίνονται ἀπό τινος ἐν Ἰταλίᾳ καθ' ἣν θέσιν ἔκειτό ποτε ἡ περίπυστος πόλις Σύβαρις. Ἐσχάτως δ' ἐγένετο αὐτόθι σπουδαία τις ἀνακάλυψις. Εὑρέθησαν δῆλα δὴ δύο ἐλάσματα χρυσᾶ φέροντα ἐπιγραφὴν ἑλληνικήν. Ταῦτα μελετᾷ νῦν ὁ διευθυντὴς τῶν ἐν Ἰταλίᾳ ἀνασκαφῶν γερουσιαστὴς Φιορέλλης, παρ' οὗ θὰ γίνωσι προσεχῶς γνωσταὶ ἀκριβέστεραι λεπτομέρειαι περὶ τοῦ εὑρήματος τούτου. Τὰ πλάσματα ταῦτα θὰ κατατεθῶσιν εἰς τὸ ἐν Νεαπόλει Ἐθνικὸν Μουσεῖον. Ἐλπίζεται ὅτι καὶ ἄλλα σπουδαῖα ἀντικείμενα θὰ εὑρεθῶσιν ἐν Συβάρει, ἧς τὴν θέσιν ἀκριβῶς ἢ ὡς ἔγγιστα κατέχει τὸ σημερινὸν χωρίον Spezzano-Albanese, ἔχον περὶ τοὺς χιλίους κατοίκους.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

Αἱ ἐξετάσεις τῆς ἐν Ἀθήναις σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων ἔληξαν τὴν 7 Ἰουνίου. Εἰς αὐτὰς παρουσιάσθησαν 189 παῖδες ἐκ τῶν φοιτώντων εἰς τὴν σχολήν, ἤτοι 130 ἐκ τοῦ προκαταρκτικοῦ τμήματος οἵτινες θὰ ὑποστῶσι τὰς ἐξετάσεις τὸν Σεπτέμβριον, 20 ἐκ τῆς α' τάξεως, 22 ἐκ τῆς β' καὶ 16 ἐκ τῆς γ'. Ἡ ἐπίδοσις τῶν ἐξετασθέντων μαθητῶν ἦν μεγίστη ὡς μαρτυροῦσιν οἱ ἔλεγχοι καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς. Ἐκ

τῶν τῆς γ' τάξεως πάντες οἱ ἐξετασθέντες ἀπελύθησαν, εἰσὶ δ' οἱ ἑξῆς·

Κ. Κωνσταντόπουλος	ὑπηρέτης	ἐκ Μαγουλιάνων
Α. Καραβᾶς	ὀψοκομιστὴς	Κορίνθου
Β. Νικολάου	βιβλιοπώλης τῶν ὁδῶν	Ἀθηνῶν
Ἀλ. Λάβδας	γλύπτης	Ἄνδρου
Κ. Λαμπερόπουλος	ὀψοκομιστὴς	Κορίνθου
Ν. Λέλος	ὑποδηματοποιὸς	Τριπόλεως
Δ. Μπουρνέζος	ὀψοκομιστὴς	Κορίνθου
Γ. Ἀλεξίου	κτίστης	Καστορίας
Ι. Θεοχάρης	πιλοποιὸς	Σερρῶν
Δ. Ντόκος	πωλητὴς πετρελαίου	Ἄργους
Ν. Καραβᾶς Γ. Ἀθ. Καρακούσης Κων. Πετρόπουλος Π. Παναγιωτόπουλος Γ. Ἀναστ. Καρακούσης	ὀψοκομισταὶ	Κορίνθου
Ι. Πράπας	πωλητὴς ὠῶν	Μεγαλοπόλεως

Οἱ δ' ἀριστεύσαντες μαθηταὶ ἐκ τῶν τριῶν τάξεων, εἰς οὓς ἀπενεμήθησαν ἔπαινοι, εἰσί·

Τάξις Γ'

Κ. Κωνσταντόπουλος	ὑπηρέτης	ἐκ Μαγουλιάνων
Κ. Πετρόπουλος	ὀψοκομιστὴς	Κορίνθου
Β. Νικολάου	βιβλιοπώλης	Ἀθηνῶν

Τάξις Β'

Κ. Παρασκευόπουλος	ἐφημεριδοπώλης	Γορτυνίας
Γ. Μπρίλης	ὀψοκομιστὴς	Κορίνθου
Γ. Παναγόπουλος	ὑποδηματοκαθαριστὴς	Ἀνδριτσαίνης
Χ. Παναγόπουλος	»	»
Α. Σκούρας	ὀψοκομιστὴς	Στυμφαλίας

Τάξις Α'

Σπυρ. Βῶκος	ὀψοκομιστὴς	Κορίνθου
Γ. Δημητρίου	ὑποδηματοκαθαριστὴς	Ἀνδριτσαίνης
Κ. Ζερβουδάκης	ξυλουργὸς	Κρήτης
Δ. Κινινῆς	ὑποδηματοκαθαριστὴς	Ζατούνης.

Τὴν 3 Ἰουνίου ἐγένοντο ἐνώπιον ἐκλεκτοῦ ἀκροατηρίου, παρισταμένων τοῦ νομάρχου Κυκλάδων καὶ τοῦ δημάρχου Ἑρμουπόλεως, αἱ ἐξετάσεις τῆς ἐν Σύρῳ σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων. Ὁ γραμματεύων κοσμήτωρ ἀρχιμανδρίτης κ. Μεθόδιος Παπαναστασόπουλος ἐξεφώνησε κατάλληλον λογίδριον, ἐξ οὗ

ἐξάγεται ὅτι τὸ λῆξαν ἔτος ἐφοίτησαν εἰς τὴν ἐν Σύρῳ σχολὴν 90 μαθηταὶ ἀπὸ ἡλικίας 6 μέχρι 23 ἐτῶν. Κατὰ τὴν ὑποβληθεῖσαν δὲ λογοδοσίαν τοῦ ταμίου τῆς σχολῆς κ. Ν. Παπαδὰμ τὰ μὲν ἔσοδα ἀνῆλθον κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος εἰς δρ. 14,796.71, τὰ δὲ ἔξοδα εἰς δρ. 5,396.30 μείναντος περισσεύματος ἐκ δρ. 9,400,41, ὅπερ εἶναι τοκοφόρον. Ἡ κοσμητεία τῆς σχολῆς Σύρου, ὡς ἐγκαίρως ἀνηγγέλθη ἐνταῦθα, εἰσήγαγεν εἰς τὴν σχολὴν τὴν φωνητικὴν καὶ ὀργανικὴν μουσικὴν καὶ κατήρτισε θίασον μουσικὸν ἐκ 30 ὀργάνων ἐκ παίδων τῆς σχολῆς.

Τὴν 10 δ' ὁμοίως Ἰουνίου ἐγένοντο ἐν ἐπισημότητι αἱ ἐξετάσεις τῆς ἐν Γιαννισέῳ Ἄνδρου σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων. Τῆς σχολῆς ταύτης οἱ μαθηταὶ κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος ἀνῆλθον εἰς 37, πάντες δ' ἀπεκρίθησαν εὐστόχως εἰς τὰς ἐξετάσεις. Τὸ προσεχὲς ἔτος ἐν τῇ σχολῇ ταύτῃ, ἀποφάσει τῆς κοσμητείας καὶ ἐγκρίσει τοῦ Συλλόγου, εἰσάγεται ἡ νέα μέθοδος τοῦ ἐν Ἀθήναις προτύπου σχολείου. Ἐπειδὴ προβλέπεται συρροὴ μαθητῶν, ἡ κοσμητεία προὐνόησε περὶ οἰκοδομῆς καταστήματος τῆς σχολῆς, προσφερομένου δωρεὰν οἰκοπέδου ὑπὸ τοῦ ἡγουμενοσυμβουλίου τῆς ἱερᾶς Μονῆς Παναχράντου.

Αἱ ἐξετάσεις τῶν λοιπῶν σχολῶν τοῦ Συλλόγου γενήσονται τὸν προσεχῆ μῆνα.

Ἀποφάσει τῆς Ἐφορείας ἀνεχώρησαν εἰς Μανολάδα τῆς Ἠλείας οἱ κκ. Κ. Βάμβας καὶ Γ. Δουρούτης μέλη τῆς ἐπὶ τῶν Ἑλληνοαλβανῶν ἐπιτροπῆς ὅπως ἐγκαταστήσωσι τὴν παρὰ τοῖς ἐκεῖ ἐξ Ἰταλίας ἀποίκοις συστᾶσαν σχολὴν ἀπόρων παίδων. Εἰς τούτους ἀνετέθη διερχομένους ἐκ Πατρῶν καὶ Ζακύνθου ἡ ἐπιθεώρησις τῶν σχετικῶν σχολῶν τῶν ἀπόρων παίδων.

Ἡ διάσημος συγγραφεὺς Δόρα Ἰστριὰς ἀπέστειλε θερμὴν ἐπιστολὴν συγχαρητήριον πρὸς τὸν Σύλλογον ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς πρὸς αὐτὴν ἀποστολῆς τῆς τελευταίας λογοδοσίας.

Ἀποφάσει τῆς ἐφορείας ὁ πρόεδρος τοῦ Συλλόγου ἀπέστειλε πρὸς τὸν πρόεδρον τοῦ ἐν Λονδίνῳ συστάντος φιλελληνικοῦ κομιτάτου τὸ ἑξῆς τηλεγράφημα·

Πρὸς τὸν κύριον Κάρολον Δίλκε πρόεδρον τοῦ Φιλελληνικοῦ Κομιτάτου
Λονδῖνον

Ὁ Φιλολογικὸς Σύλλογος *Παρνασσὸς* παρακαλεῖ ὑμᾶς νὰ μεταβιβάσητε πρὸς τὸ κομιτάτον καὶ νὰ δεχθῆτε προσωπικῶς τὰ ἐγκάρδια αὐτοῦ εὐχαριστήρια διὰ τὰς ζωηρὰς ὑμῶν ἐνεργείας ὑπὲρ τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος καὶ τῆς κατὰ γράμμα ἐκτελέσεως τοῦ ΙΓ' πρωτοκόλλου τῆς Βερολινείου συνθήκης.

Ἐν Ἀθήναις $^{11}/_{23}$ Ἰουνίου 1879.

Ὁ πρόεδρος
Ε. ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ.

Ὁ κύριος πρόεδρος ἀπήντησεν ὡς ἑξῆς·

Πρὸς τὸν κ. Ε. Δραγούμην πρόεδρον τοῦ φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ

Κύριε,

Ἔχω τὴν τιμὴν νὰ δηλώσω τὴν λῆψιν τοῦ ὑμετέρου τηλεγραφήματος τῆς χθές, οὗτινος θέλω ἐπιμεληθῇ τὴν ἀνακοίνωσιν εἰς τοὺς συναδέλφους μου τοῦ ἑλληνικοῦ κομιτάτου. Πολλὴν μοι παρέχει τὴν εὐχαρίστησιν ἡ γνῶσις ὅτι αἱ ἐνέργειαι, ἃς ὑπὲρ τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος ἠδυνήθημεν νὰ κάμωμεν, τοσοῦτον ἐξετιμήθησαν ὑπὸ τῶν μελῶν τοῦ συλλόγου *Παρνασσοῦ*.

Διατελῶ κτλ. Ἐν Λονδίνῳ $^{12}/_{24}$ Ἰουνίου 1879.

ΚΑΡΟΛΟΣ ΔΙΛΚΕ.

Μέλη τῶν διαφόρων ἐπιτροπῶν ἐξελέχθησαν πρὸ τῆς λήξεως τῶν ἐργασιῶν τοῦ Συλλόγου οἱ ἑξῆς:

Ἐπιτροπὴ ἐξελεγκτική οἱ κκ. Ἀθανάσιος Μουτσόπουλος, Δ. Παπαγεωργίου, Φρ. Φράγκ, Π. Περρῆς, Εὐγ. Εὐγενειάδης, Δημ. Φέρμπος, Κ. Βερσῆς.

Ἐπιτροπὴ πρὸς ἀγορὰν βιβλίων οἱ κκ. Γ. Μελισσουργός, Ν. Καζάζης, Ι. Εὐκλείδης, Θ. Μιχαλόπουλος.

Ἐπιτροπὴ Νεοελληνικῶν Ἀναλέκτων οἱ κκ. Ι. Πρωτόδικος, Μ. Δέφνερ, Π. Ι. Φέρμπος καὶ Σπ. Π. Λάμπρος.

Ἐπιτροπὴ πρὸς ἔκδοσιν βιβλίων οἱ κκ. Ἰγνάτιος Μοσχάκης, Κ. Μαρῖνος, Γρ. Μάνος, Ἰάκ. Τομπάζης.

Αἱ δὲ Κοσμητεῖαι τῶν ἐπαρχιακῶν σχολῶν κατηρτίσθησαν ὡς ἑξῆς·

Σχολὴ Καλαμῶν. Κοσμήτορες Ἀρ. Παντάζόπουλος, Σπ. Δουκάκης, Ν. Στρατηγόπουλος, Ι. Καραγιάννης, Ι. Κηταριόλος. Ἐλεγκταὶ Γ. Ι. Λυκουρέζος, Γ. Γεωργαντάκης.

Σχολὴ Σύρου. Κοσμήτορες Ἐμ. Ψύχας, ἀρχιμανδρίτης Μεθόδιος Παπαναστασόπουλος, Κ. Σαλταμπάσης, Ν. Παπαδάμ, Γ. Γαλάτης. Ἐλεγκταὶ Δ. Μαρῖνος, Ε. Λυκούδης, Σ. Μάτεσης.

Σχολὴ Χαλκίδος. Κοσμήτορες Ἀχ. Ἠλιάδης, Γ. Φιλάρετος, Ν. Σιδερικούδης, Ν. Δημητριάδης, Κ. Φιλάρετος. Ἐλεγκταὶ ἀρχιμανδρίτης Βαρθολομαῖος Γεωργιάδης, Ι. Εὐστρατιάδης, Ἐ. Καραγιαννόπουλος.

Σχολὴ Ζακύνθου. Κοσμήτορες Δ. Μαρτελάος, Δ. Σωμερίτης, Φ. Καρρέρ, Ι. Μάργαρης, Γ. Καρβελλᾶς. Ἐλεγκταὶ Π. Χιώτης, Δ. Μπάφας, Σ. Χ. Ῥαφτάνης.

Σχολὴ Πατρῶν. Κοσμήτορες Ν. Πάνος, Ν. Κορίλλος, Ἀ. Κοντογούρης, Κ. Γκολφινόπουλος, Γ. Τζίνης. Ἐλεγκταὶ Κ. Φιλόπουλος, Α. Κρητικός, Α. Μαργαρίτης.

Σχολὴ Ἄνδρου. Κοσμήτορες Ἐπ. Δαπόντες, Μιχ. Βίστης, Γ. Ν. Μεγαρεύς, Π. Ν. Καΐρης καὶ Γ. Μίχας. Ἐλεγκταὶ Ν. Κόδρος, Α. Σταματιάδης.

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΝ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΑΠΟΣΤΑΛΕΝΤΑ.

Πέμπτον καὶ ἕκτον ἔτος τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου. Ἔκθεσις ἀναγνωσθεῖσα τὴν 5 Νοεμβρίου 1878 ἐν γενικῇ συνεδριάσει τῶν μελῶν. Ἐν Θεσσαλονίκῃ, τύποις τῆς ἐφημερίδος ὁ «Ἑρμῆς» Σοφοκλέους Κ. Γκαρπολᾶ 1879 εἰς 8ον σ. 33 (περιέχονται ἐν αὐτῇ ἡ Ἔκθεσις τῆς Ἐκπαιδευτικῆς ἐπιτροπῆς καὶ ὁ Κανονισμὸς τοῦ Συλλόγου).

Οἱ συνεταιρισμοὶ ἢ σύλλογοι ὑπὸ πλουτολογικὴν καὶ ἰδίως γεωργικὴν ἔποψιν, ἐν οἷς καὶ τὸ περὶ ἐθνικῶν γαιῶν καὶ Κωπαΐδος λίμνης ζήτημα, ὑπὸ Ἠλία Ζερβοῦ Ἰακωβάτου. Ἐν Κεφαλληνίᾳ τύποις ἡ *Κεφαλληνία* 1879 εἰς 8ον σ. 113.

Ἔκθεσις τῆς διαχειρίσεως τοῦ Ὀρφανοτροφείου Γ. καὶ Αἰκ. Χατζῆ - Κώστα τοῦ ἔτους 1878. Ἐν Ἀθήναις τύποις «Λακωνίας» 1879 εἰς 12ον σ. 16.

Κανονισμὸς τοῦ ἐν Κερκύρᾳ Δραματικοῦ Συλλόγου. Κέρκυρα, τύποις Ι. Ναχαμούλη 1879 εἰς 12ον σ. 31.

Κανονισμὸς τῆς ἐν Σέρραις Φιλομούσου Ἀδελφότητος Οὐρανίας. Ἐν Σέρραις 1879, τύποις Διδασκαλείων εἰς 12ον σ. 8.

Νέρων ἐν Κορίνθῳ, δρᾶμα εἰς πράξεις πέντε ὑπὸ Ἀνδρέου Ῥηγοπούλου. Ἐκδίδεται δαπάνῃ Μιχαὴλ Κατσίμπαλη. Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ τυπογραφείου «Μέντορος» ἐν ὁδῷ «Μενάνδρου» ἀριθ. 49. 1879 εἰς 12ον σ. 184.

Εἰς τὸν ὑπὸ μηνιγγίτιδος σπαραξικάρδιον θάνατον τοῦ πενταετοῦς Π. Ι. Θεοδωρακοπούλου. Ἐν Ζακύνθῳ. 1879 ὑπὸ Ι. Γ. Τσακασιάνου. Τύπ. ἡ «Αὐγή» εἰς 12όν σ. 2.

Οἱ γονεῖς τοῦ Ῥήγα ἢ περὶ ἐθνικῆς ἀγωγῆς ὑπὸ Βλασίου Γ. Σκορδέλη. Ἐν Ἀθήναις, τύποις Γ. Καρυοφύλλη 1879 εἰς 12ον σ. 191. Τιμᾶται δραχμῶν 2.

Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα, τὰ πλεῖστα ἐκδιδόμενα νῦν τὸ πρῶτον κατὰ τοὺς ἐν Φλωρεντίᾳ, Ὀξωνίῳ, Παρισίοις καὶ Βιέννῃ κώδικας, δαπάνῃ τοῦ Δήμου Ἀθηναίων, ὑπὸ Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου διδάκτορος τῆς Φιλοσοφίας, ὑφηγητοῦ τῆς Ἑλλ. Ἱστορίας καὶ Γραφογνωσίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ. Τόμος Α΄ περιέχων τὰς ὁμιλίας, τοὺς λόγους καὶ τὰ προσφωνήματα. Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ τυπογραφείου *Παρνασσοῦ* διευθυνομένου ὑπὸ Σ. Π. Οἰκονόμου. 1879 εἰς 8ον σ. η΄, 368. Τιμᾶται δραχμῶν ν. 12.

Ὑπόμνημα πρὸς τὸ Συνέδριον τῶν Ἑλληνικῶν φιλολογικῶν συλλόγων ὑπὸ Π. Ι. Χαλκιοπούλου ἀντιπροσώπου τοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου Βύρωνος. Ἐν Ἀθήναις 1879 εἰς 8ον σ. 4.

Συνδρομηταὶ γίνονται ἐνταῦθα μὲν ἐν τῷ τυπογραφείῳ Παρνασσῷ κειμένῳ ἐν ὁδῷ Ἀθηνᾶς παρὰ τὸ Τελωνεῖον, διευθυνομένῳ δὲ ὑπὸ τοῦ κ. Σαράντου Π. Οἰκονόμου, κατὰ δὲ τὰς Ἐπαρχίας ἐν τοῖς γραφείοις τῶν ὑπὸ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ συντηρουμένων Σχολῶν τῶν Ἀπόρων Παίδων.

Ὁ ἐπιθυμῶν νὰ καταχωρίσῃ τι ἀποταθήτω πρὸς τὸν γραμματέα τῆς ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ ἐπιτροπῆς κ. Π. Ι. Φέρμπον.

Ὁ Παρνασσὸς ἐκδίδοται τὸ τέλος ἑκάστου μηνός

ΤΙΜΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ

Ἐν Ἑλλάδι δραχμαὶ νέαι ἤτοι φράγκα	14
Ἐν τῇ Ἀλλοδαπῇ	20

Εἰς οὐδένα στέλλεται ὁ Παρνασσὸς ἔξω τῶν Ἀθηνῶν ἐὰν μὴ προαποσταλῇ ἡ συνδρομή.

Σώματά τινα τοῦ Α′ καὶ Β′ τόμου τοῦ Παρνασσοῦ εὑρίσκονται καὶ πωλοῦνται ἐν τῷ τυπογραφείῳ Παρνασσῷ κειμένῳ παρὰ τῷ Τελωνείῳ Ἀθηνῶν.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΤΟΜΟΣ Γ' ΤΕΥΧΟΣ Ζ' ΙΟΥΛΙΟΣ 1879

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΟΥ ΥΠΟ Σ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

1879

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ ἐπιστατεῖ ἐπιτροπὴ συγκειμένη ἐκ τῶν κκ. Εἰρηναίου Ἀσωπίου, Ἐμμανουὴλ Δ. Ῥοΐδου, Παναγιώτου Ι. Φέρμπου, Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου καὶ προεδρευομένη ὑπὸ τοῦ προέδρου τοῦ Συλλόγου κ. Ἐμμανουὴλ Δραγούμη.

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ *

Μετὰ χαρᾶς λαμβάνω τὸν λόγον ἐν τῷ Συλλόγῳ τούτῳ, διότι κἀγὼ ἤμην ἐξ ἐκείνων, οἵτινες ἀπὸ πολλοῦ ἐπόθουν τοιοῦτον σύλλογον, καὶ πολλάκις ἐσκέφθην μετὰ ἄλλων, περὶ τοῦ πῶς ἠδύνατο νὰ λάβῃ ὕπαρξιν παρ' ἡμῖν. Ὁ πόθος μου οὗτος ἐπληρώθη. Ὁ θεολογικὸς σύλλογος «ὁ Ἀπόστολος Παῦλος» ἔθηκεν ἤδη τὰς βάσεις του. Ἀπαιτεῖται μόνον, ἵνα ὑμεῖς οἱ ἀξιεπαίνως ἀναλαβόντες τὴν σύστασιν αὐτοῦ, ἀποβλέποντες εἰς τὴν ἱερότητα τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, μὴ ἀποθαρρυνθῆτε ἐξ οἱαςδήποτε δυσκολίας, καλῶς εἰδότες, ὅτι εἰς πάντα τὰ ἔργα ἐν ἀρχῇ παρουσιάζονται προσκόμματα. Ἔχετε δὲ τὴν ἐλπίδα ὑμῶν εἰς τὸν Θεόν, ὅστις δὲν στερεῖ ποτε τῆς εὐλογίας του τοὺς ἀγαθὰ ἔργα ἐπιχειροῦντας, καὶ μετὰ πάντοτε μεγαλητέρας προθυμίας προβαίνετε εἰς τὰς ἐργασίας, ὧν ἤδη ἤρξασθε.

Πόσον ἀληθῶς εἶναι *ἱερὸς καὶ ὑψηλὸς ὁ σκοπὸς τοῦ ὑμετέρου συλλόγου!* Οἱ πάντες καθ' ἑκάστην μεμψιμοιροῦντες βεβαιοῦμεν, ὅτι τὰ καθ' ἡμᾶς δὲν βαίνουσι καλῶς· ὅτι τὸ ἔθνος ἡμῶν δὲν κάμνει τὰς προόδους ἐκείνας, ἃς ὤφειλε νὰ κάμνῃ· ὅτι ἕνεκα τῆς ἐν τῷ ἐσωτερικῷ καχεξίας οὐδὲν μέχρι τοῦδε ἐποιήσαμεν γενναῖον πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν ἔξω, τῶν ὑπὸ δουλείαν ἀδελφῶν ἡμῶν· ὅτι ἡ διοίκησις ἐν Ἑλλάδι διαφθείρεται ὁσημέραι ἔτι μᾶλλον· ὅτι τὰ ἤθη τρέπονται ἐπὶ τὰ χείρω καὶ ἡ ἀρετὴ καθίσταται σπανιωτέρα. Πῶς δύναται νὰ ἐπισχεθῇ ἡ πρόοδος τοῦ κακοῦ τούτου; Πῶς δυνάμεθα νὰ ἐξέλθωμεν ἐκ τῆς ἀθλίας ταύτης καταστάσεως; Πιστεύω, ὅτι πάντες ἡμεῖς οἱ ἐνταῦθα συνηθροισμένοι συμφωνοῦμεν, ὅτι διὰ μόνης τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ τοῦτο. Ἡ κυριωτάτη αἰτία πάντων τῶν κακῶν παρ' ἡμῖν εἶναι, ὅτι κατέπεσεν ἐν Ἑλλάδι κατὰ μικρὸν τὸ θρησκευτικὸν καὶ ἠθικὸν αἴσθημα, καὶ μετ' αὐτῶν ἐξησθένησεν ἢ ὅλως ἐξέλιπεν ἡ συναίσθησις τοῦ καθήκοντος, ὁ πρὸς τὰ καλὰ ἐνθουσιασμὸς καὶ ἡ ὑπὲρ τῶν κοινῶν συμφερόντων αὐταπάρνησις. Ὁ κλῆρος, ὅστις εἶναι κεκλημένος νὰ μορφώσῃ θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς τὸν λαόν, παρημελήθη· ἡ δὲ ἐκπαίδευσις ἡ ἐν τοῖς σχολείοις ὀλιγωρεῖ συνήθως τῆς στηρίξεως τῆς νεολαίας ἐν τῷ φόβῳ τοῦ Θεοῦ καὶ ἐν τῇ ἀγάπῃ πρὸς τὴν ἀρετήν. Ἡ Ἑλλὰς θὰ σωθῇ, θὰ ἀκμάσῃ, θὰ ἐπιτύχῃ τοῦ προορισμοῦ της, ἐὰν ἴδωμεν ἀναζωπυρούμενον πάλιν τὸ θρησκευτικὸν καὶ μετ' αὐτοῦ καὶ τὸ ἠθικὸν αἴσθημα, διότι ταῦτα συνδέονται στενότατα μετ' ἀλλήλων, ἐὰν πρέπουσα

1 Ἀνεγνώσθη ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ ἐν Ἀθήναις θεολογικοῦ συλλόγου «ὁ Ἀπόστολος Παῦλος» τῇ 18 Ἀπριλίου 1879.

θεολογικὴ ἐκπαίδευσις μετὰ τῆς ἀναγκαίας ἠθικῆς μορφώσεως δοθῇ τῷ κλήρῳ, ἐὰν ὁ λαὸς μορφωθῇ κατὰ ὑγιεῖς θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς ἀρχάς. Ἰδοὺ τί ζητεῖ καὶ ὁ σύλλογος ἡμῶν· ἰδοὺ τὸ ἰδεῶδες, πρὸς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ὁποίου θέλει τείνει· ἰδοὺ τὸ ἔργον, εἰς τὸ ὁποῖον εἶναι κεκλημένος νὰ καταβάλῃ καὶ αὐτὸς ἕνα λίθον. Δὲν ἐννοοῦμεν οἱ ἀποτελοῦντες τὸν σύλλογον τοῦτον, ὅτι ἐξ ἡμῶν ἐξαρτᾶται ἡ σωτηρία τῆς Ἑλλάδος, ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ ἀναγέννησίς της. Ὄχι! εἶναι μακρὰν ὁ ἐγωϊσμὸς οὗτος ἀφ' ἡμῶν. Περὶ τούτου ὅμως πεποίθαμεν, ὅτι δύναται σπουδαίως νὰ συντελέσῃ καὶ ὁ σύλλογος ἡμῶν οὗτος πρὸς τὸν μέγαν τοῦτον σκοπόν, δι' ὅλων τῶν αὐτῷ δυνατῶν μέσων, διὰ θεολογικῶν ἀναγνωσμάτων, δι' ὧν θέλομεν καλλιεργεῖ τὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην, διὰ τοῦ θεολογικοῦ περιοδικοῦ, ὅπερ Θεοῦ θέλοντος δύναται νὰ ἐκδοθῇ παρὰ τοῦ ἡμετέρου συλλόγου, καὶ διὰ τοῦ ὁποίου θέλουσι διαδίδεσθαι εἰς πάντας αἱ ἀρχαὶ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἐν γένει αἱ θρησκευτικαὶ γνώσεις, διὰ τῶν δημοσίων θρησκευτικῶν μαθημάτων, τὰ ὁποῖα χάριν τοῦ λαοῦ δύναται νὰ ὀργανίσῃ ἐν τῷ μέλλοντι, καὶ διὰ παντὸς ἄλλου μέσου προστρόφου πρὸς ἐξέγερσιν καὶ ὑπόθαλψιν τῆς εὐσεβείας καὶ ἀρετῆς παρὰ τῷ ἡμετέρῳ λαῷ. Ὁ Θεὸς εἴη ἡμῖν βοηθὸς ἐν πᾶσι τούτοις!

Τοῦ παρόντος ἀναγνώσματος θέμα ἔλαβον τὰ περὶ τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου. Τὸν βίον τῶν μεγάλων ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν πατέρων καὶ διδασκάλων πρέπει νὰ μελετῶμεν πάντοτε, ἵνα διατηρῶμεν ἐν ἡμῖν ζωηρὰν τὴν μνήμην αὐτῶν, ὅπως ἐξεγειρώμεθα εἰς μίμησιν αὐτῶν. Ὅταν ἀναλογιζώμεθα, πῶς τότε ἡ ἐκκλησια ἐλαμπρύνετο διὰ τῶν ἁγιωτάτων ἐκείνων καὶ σοφωτάτων διδασκάλων, γεννᾶται ἐν ἡμῖν ὁ πόθος, ἵνα ἴδωμεν πάλιν τὴν ἐκκλησίαν ἡμῶν ἀνερχομένην εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς δόξαν. Ἐννοοῦμεν δέ, ὅτι καθὼς τότε ἡ ἁγιότης τοῦ βίου καὶ ἡ ἀμφιλαφὴς παιδεία ἀνέδειξε τοὺς μεγάλους ἐκείνους φωστῆρας, οὕτω καὶ νῦν ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ θεολογικὴ μόρφωσις δύνανται νὰ μεγαλύνωσι καὶ ἀνυψώσωσι τὴν ἐκκλησίαν. Ἔλαβον δὲ ἐκ τῶν πολλῶν μεγάλων πατέρων τὸν Αὐγουστῖνον ὡς ἀντικείμενον τῆς μελέτης ταύτης, διότι τὰ περὶ αὐτοῦ, καθὼς ἐν γένει τὰ περὶ τῶν λατίνων πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν διδασκάλων, εἶναι παρ' ἡμῖν ὀλιγώτερον γνωστὰ ἢ τὰ τῶν Ἑλλήνων. Οἱ λατῖνοι δὲ ἐκεῖνοι ἐκκλησιαστικοὶ διδάσκαλοι ἀνήκουσι τῇ ὅλῃ ἐκκλησίᾳ, διότι τὸ μέγα σχίσμα τοῦ Θ' αἰῶνος δὲν εἶχεν ἔτι χωρίσει τὸν χριστιανικὸν κόσμον εἰς ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν ἐκκλησίαν, Ἀκόμη τότε μία ἦτο ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύσει ἡ ἐκκλησία· τῆς μιᾶς δὲ ταύτης ἐκκλησίας κοσμήματα ἦσαν ὁ Τερτουλλιανὸς καὶ ὁ Ὠριγένης, ὁ Ἀθανάσιος καὶ ὁ Ἱλάριος, ὁ Ναζιανζηνὸς Γρηγόριος καὶ ὁ Αὐγουστῖνος, ὁ Χρυσόστομος καὶ ὁ Ἱερώνυμος.

Ὁ Αὐρήλιος Αὐγουστῖνος [1] ἐγεννήθη τῷ 353 ἐν Ταγάστῃ τῆς Νουμιδίας. Ὁ γάμος, ἐξ οὗ προῆλθεν, ἦτο εἰκὼν τῆς καταστάσεως, ἐν ᾗ ἐτέλει τότε τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος ὑπὸ θρησκευτικὴν ἔποψιν. Ὁ *πατήρ του Πατρίκιος* ἦτο ἐθνικός, ἡ δὲ μήτηρ του *Μόνικα* χριστιανή, ἕκαστος δὲ τῶν συζύγων ἀντεπροσώπευε τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἰδίου θρησκεύματος. Ὁ Πατρίκιος ἦτο παράφορος, ὀξύς, ὀλίγον φροντίζων περὶ συζυγικῆς πίστεως, ἔκδοτος εἰς τὰς διασκεδάσεις, ὡς πρὸς δὲ τὰ θρησκευτικὰ ἐκ τῆς κατανοήσεως τῆς ἀνεπαρκείας τῆς εἰδωλολατρείας καὶ ἐξ ἀνικανότητος τοῦ νὰ κατανοήσῃ τὴν μεγάλην τοῦ χριστιανισμοῦ ἀξίαν ἐντελῶς ἀδιάφορος, μεριμνῶν μόνον πῶς νὰ διατηρήσῃ ἀξιοπρεπῶς καὶ κάλλιον τὸ ὅπερ ἐν τῇ πολιτείᾳ κατεῖχεν ἀξίωμα τοῦ δεκάρχου (Decurio). Ἡ Μόνικα τοὐναντίον ἦτο τύπος εὐσεβοῦς χριστιανῆς γυναικός. Δὲν εἶχε δὲ τὴν παθητικὴν ἐκείνην εὐσέβειαν, ἥτις ἀποσύρεται εἰς τὴν ἡσυχίαν τῆς θρησκευτικῆς θεωρίας καὶ τῆς προσευχῆς. Ἡ Μόνικα ἦτο πνεύματος ζωηροῦ, καὶ τὸ πνεῦμα τοῦτο ἐγκαίρως δι' ἐπιμεμελημένης χριστιανικῆς ἀνατροφῆς καλλιεργηθέν, ἀνέπτυξε τοιαύτην δραστηριότητα, ὥστε ἡ Μόνικα ἐπέτυχε οὐ μόνον τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα νὰ κερδίσῃ ὑπὲρ τῆς πίστεως, ᾗ αὐτὴ θερμότατα προσέκειτο, ἀλλὰ διὰ τῆς πίστεώς της, τῆς ὑπομονῆς, τῶν νουθεσιῶν καὶ προτροπῶν της κατώρθωσεν, ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ υἱός της, ὅστις ἐπὶ πολὺ ἐπλάνισε πρὸς ἑαυτόν, ἕως οὗ εὕρῃ τὴν εὐθεῖαν ὁδόν, φθάσῃ εἰς τὸ εὐτυχὲς τοῦτο σημεῖον.

Ἡ Μόνικα κατέθηκε πρώτη εἰς τὴν ἔτι ἁπαλὴν ψυχὴν τοῦ Αὐγουστίνου τὰ σπέρματα τῆς χριστιανικῆς εὐσεβείας, τὰ ὁποῖα παρ' αὐτῷ δεκτικῷ ὄντι ἐκ φύσεως θρησκευτικῶν ἐντυπώσεων, ἀνεπτύχθησαν εἰς τὸν ζωηρὸν ἐκεῖνον πόθον πρὸς τὸν Θεόν, ὅστις καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν μεγαλητέρων ἀποπλανήσεων, εἰς ἃς παρεξετράπη μετὰ ταῦτα, ὑπῆρξεν ὁ δεσμός, ὅστις συνέδεεν αὐτὸν μετὰ τοῦ πλάστου, καὶ τοῦ ὁποίου τὴν ἔννοιαν αὐτὸς ὁ Αὐγουστῖνος ἐκφράζει ἐν τοῖς ἑξῆς λόγοις, οἵτινες χρησιμεύουσιν ἡμῖν ὡς κλεὶς πρὸς κατανόησιν ὁλοκλήρου τοῦ βίου του καὶ πασῶν τῶν σκέψεων αὐτοῦ. «Θεέ, ἔπλασας ἡμᾶς, ἵνα ζῶμεν ἐν σοί· διὰ τοῦτο εἶναι ἀνήσυχος ἡ καρδία ἡμῶν, ἕως οὗ ἀναπαυθῇ ἐν σοί» [2]. Κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν του ὁ Αὐγουστῖνος ἐξαιρέσει τῶν θρησκευτικῶν ἀσκήσεων, εἰς ἃς ὑπεχρέου αὐτὸν

1 Πηγαί. Πισσιδίου βίος τοῦ Αὐγουστίνου. Εὕρηται ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν ἔργων τοῦ Αὐγουστίνου τῇ ὑπὸ τῶν Μαυριανῶν γενομένῃ Paris 1700 Tillemont βίος τοῦ Αὐγουστίνου ἐν τοῖς Memoirs Cellier ἐν τῷ 11ῳ καὶ τῷ 12ῳ τόμῳ τῆς Histoire des auteurs sacrés 1744. Kloth βίος τοῦ Αὐγουστίνου. Poujoulat Histoire de St. Augustin. 1845. Boehringer Augustinus ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ του ἱστορίᾳ I, 3. Dorner Augustinus 1873. Scharpff Kirchen=lexicon Wetzer λ. Augustinus I, σελ. 531. Dorner, Realencyclopaedie fuer Theologie von Herzog ἔκδ. 2. Augustinus Heft. 9. 10 σελ. 783. Περὶ αὐτοῦ πραγματεύονται ἐν ἐκτάσει καὶ ὁ Ῥίττερ (ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας), ὁ Huber (ἐν τῇ Φιλοσοφίᾳ τῶν πατέρων) καὶ ὁ Νεάνδρος καὶ ὁ Χάγενβαχ ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς των ἱστορίαις. Πρβλ. καὶ Bindemann βίος Αὐγουστίνου.

2 Confess. I, 1.

ἡ μήτηρ του, ἦτο τοσοῦτον παραδεδομένος εἰς τὰς τοῦ κόσμου διασκεδάσεις, ὥστε μόνον δι' αὐστηροτάτων τιμωριῶν ἐξαναγκάζετο νὰ ἐπιμελῆται καὶ τῶν μαθημάτων του.

Ἀλλὰ προϊούσης τῆς ἡλικίας του, ἠγέρθη παρ' αὐτῷ ὁ πρὸς τὰ γράμματα ἔρως, ταχέως δὲ ἐπεδείχθη ἡ ἔκτακτος εὐφυΐα του. Ἐν τῇ σπουδῇ τῆς κλασικῆς φιλολογίας ἐνθουσίαζον αὐτὸν ἰδίως τὰ ἔξοχα παραδείγματα τοῦ πατριωτισμοῦ, τὰ ὁποῖα ἀπήντα, καὶ τὸ κάλλος τοῦ λόγου. Ἀπέκτησε δὲ καὶ αὐτὸς κατὰ μικρὸν μεγάλην περὶ τὸ λέγειν ἱκανότητα καὶ ἔκτακτον εὐχέρειαν εἰς τὸ νὰ ἐκφράζῃ διὰ σπανίας καλλιεπείας τὰ διανοήματα αὐτοῦ. Χαίρων παρετήρει ὁ πατὴρ τὸν ὁσημέραι μορφούμενον τέλειον ῥήτορα ἐν τῷ υἱῷ του, ἤλπιζε δὲ ὅτι ἔμελλέ ποτε νὰ ἴδῃ αὐτὸν ἀνερχόμενον εἰς τὰ ὕπατα ἀξιώματα τοῦ κράτους. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τελειοτέρας ἐκπαιδεύσεως ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς Μάδαυρα, ἵνα φοιτήσῃ εἰς τὴν ἐκεῖ ῥητορικὴν σχολήν. Ἡ διατριβὴ ἐν τῇ κατὰ τὸ πλεῖστον ἐθνικῇ ταύτῃ πόλει, ἐν ᾗ ἐτελοῦντο μετὰ μεγίστης πομπῆς αἱ τῶν ἐθνικῶν θεῶν πανηγύρεις, αἱ συνοδευόμεναι συνήθως μετὰ μεγάλων παρεκτροπῶν, δὲν ὑπῆρξεν τῷ 16ετεῖ Αὐγουστίνῳ ἠθικῶς ἀβλαβής. Ἐπίσης ἐπιβλαβὴς τῇ ἠθικῇ αὐτοῦ μορφώσει ἦτο καὶ τὸ ὅτι, ὅτε *ἐπέστρεψεν εἰς τὸν πατρικὸν οἶκον*, πᾶσαι αἱ νεανικαὶ παρεκτροπαὶ καὶ λοιπαὶ περί τε τὸ λέγειν καὶ πράττειν ἐλαφρότητες αὐτοῦ ἀφίνοντο ἀπαρατήρητοι παρὰ τοῦ πατρός του, ὅστις ἐφαίνετο μᾶλλον ἀρεσκόμενος εἰς αὐτάς. Μόνη ἡ Μόνικα ἐξηκολούθει ὡς καλὸς ἄγγελος νουθετοῦσα πάντοτε αὐτὸν καὶ περιστέλλουσα τὰς παραφορὰς τοῦ νεανίου. Τότε συνέβη ἡ διὰ τῆς ἐπιρροῆς τῆς μητρὸς ἐπιτευχθεῖσα βάπτισις τοῦ πατρός, χαρμόσυνον οἰκογενειακὸν γεγονός, τὸ ὁποῖον ἀπέδειξε τὴν θρησκευτικὴν ὑπεροχὴν τῆς μητρός, ἐνεποίησε δὲ βεβαίως εἰς τὸν βαθέως αἰσθανόμενον υἱὸν μεγίστην ἐντύπωσιν. Μετὰ τὸν μετ' ὀλίγον ἐπελθόντα θάνατον τοῦ πατρός του ὑποστηριζόμενος ὑπό τινος πλουσίου συγγενοῦς ἦλθεν ὁ Αὐγουστῖνος πρὸς ἐξακολούθησιν τῶν σπουδῶν του *εἰς Καρχηδόνα*, ἥτις ἦτο τότε ἕδρα πάσης παιδείας ἐν τῇ βορείῳ Ἀφρικῇ, ἀλλὰ συνάμα καὶ κέντρον πάσης διαφθορᾶς. Καὶ ἐνταῦθα ἐξετέθη ὁ Αὐγουστῖνος εἰς νέους ἠθικοὺς κινδύνους, δὲν ἠδυνήθη δὲ νὰ ἀντιστῇ εἰς τὰς κακὰς ἐντυπώσεις, ἃς ἤσκησαν ἐπ' αὐτοῦ αἱ ἀναιδεῖς ἐθνικαὶ πανηγύρεις καὶ πομπαί, αἱ ἀπρεπεῖς ἐν τοῖς θεάτροις παραστάσεις, καὶ ἡ συναναστροφὴ μετὰ ἀκολάστων ἐθνικῶν συντρόφων. Κατὰ τὸ παράδειγμα τούτων συνέζη μετὰ παλλακῆς τινος, ἥτις ἐγέννησεν αὐτῷ μόλις 19ετεῖ ὄντι καὶ υἱόν. Ἐνώπιον τῆς συνειδήσεώς του ἐζήτει νὰ δικαιολογῇ τὰς παρεκτροπάς του ὁ Αὐγουστῖνος διὰ σοφισμάτων διαφόρων, ἰδίως δὲ διὰ τοῦ ζήλου, ὃν ἄλλως ἐδείκνυε καὶ τότε περὶ τὰς ἐπιστημονικὰς σπουδάς. Δὲν ἔλλειπον ὅμως παρ' αὐτῷ καὶ τύψεις συνειδήσεως νὰ ταράττωσιν αὐτὸν ἐνίοτε, τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ μεθ' ὅλας τὰς παρεκτροπὰς ταύτας ἐσῴζετο ἐν τῇ καρδίᾳ του σπινθήρ τις εὐσεβείας ἐκ τῆς παιδικῆς αὐτοῦ ἀνατροφῆς. Ἐσω-

τέτη τις φωνὴ πολλάκις ἀνεμίμνησκεν αὐτῷ τὰς εὐτυχεῖς ἡμέρας τῆς προτέρας ἀθωότητος καὶ ἠθικῆς καθαρότητος. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἤρξατο νὰ ἀρέσκηται εἰς σοβαρωτέρας μελέτας, μάλιστα φιλοσοφικάς. Ἐπί τινα χρόνον καθήδυνεν αὐτὸν ἡ ἀνάγνωσις τοῦ Ὁρτενσίου τοῦ Κικέρωνος, συγγράμματος, ἐν ᾧ ἐγκωμιάζετο θερμότατα ἡ φιλοσοφία. Ἔπειτα ἔλαβε πάλιν εἰς χεῖράς του τὴν ἁγίαν Γραφήν, ἧς τὴν ἀνάγνωσιν εἶχεν αὐτῷ πάντοτε θερμῶς ἡ μήτηρ του συστήσει. Ἀλλὰ ἀντὶ νὰ ἐγκύψῃ εἰς τὸ βάθος τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν ἐννοιῶν αὐτῆς καὶ νὰ θαυμάσῃ ταύτας, ἀναζητῶν ἐν αὐτῇ ὡς ἦτο εἰθισμένος μᾶλλον κάλλος λόγου, δὲν ηὐχαριστήθη ἐξ αὐτῆς, τὰς δὲ αὐστηρὰς ἠθικὰς προτροπάς της δὲν ᾐσθάνετο οὐδεμίαν ὄρεξιν καὶ δύναμιν νὰ ἀκολουθήσῃ. Τοιουτοτρόπως ἐκυμαίνετο ἐπὶ πολὺν χρόνον μεταξὺ πίστεως καὶ ἀμφιβολίας, ἐζήτει δὲ νὰ εὕρῃ μέσον, ὅπως ἐξέλθῃ τῆς ἀμφιβολίας ταύτης, καὶ ἐπὶ τέλους συνδιαλλάξῃ τὰς σκέψεις καὶ φιλοσοφικὰς γνώσεις, ἃς εἶχε κατὰ τὰς σπουδάς του συλλέξει, μετὰ τῆς πίστεως, ἣν ἡ μήτηρ εἶχεν αὐτῷ μεταδώσει.[1]

Τοιαύτην τινὰ συνδιαλλαγὴν ἐνόμισε κατ' ἀρχὰς ὅτι ἠδύνατο νὰ εὕρῃ παρὰ τοῖς αἱρετικοῖς *Μανιχαίοις*, πρὸς οὓς πράγματι καὶ προσέρχεται ὀπαδός. Ὁ Μανιχαϊσμὸς εἶναι ὁ τύπος, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ὁ γνωστικισμός, ἂν καὶ μετά τινων τροποποιήσεων ὡς πρὸς ἐπουσιώδεις τινὰς λεπτομερείας, μετεδόθη εἰς τὴν δύσιν. Οἱ Μανιχαῖοι, καθὼς καὶ οἱ ἄλλοι γνωστικοί, παρεδέχοντο δύο ἀρχὰς τῶν ὄντων, τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ κακοῦ, τὸν Θεὸν τοῦ φωτὸς καὶ τὸν ἄρχοντα τοῦ σκότους. Τὸ ἀνθρώπινον σῶμα καὶ ἡ ὕλη εἶναι ἐκ τοῦ πονηροῦ· μόνη ἡ ψυχὴ κατῆλθεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Τοιουτοτρόπως τὸ κακὸν δὲν παρῆγον ἐκ τῆς ἐλευθέρας τοῦ ἀνθρώπου θελήσεως, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς τῆς ὕλης. Ἐκ τῆς ὕλης ταύτης, ἐκ τοῦ σώματος, μεθ' οὗ εἶναι δεδεσμευμένη, πρέπει νὰ τείνῃ ἡ ψυχὴ νὰ λυτρωθῇ τὸ ταχύτερον. Τοῦτο δὲ δύναται νὰ κατορθώσῃ οὐχὶ ἁπλῶς περιστέλλουσα ἐντὸς τοῦ πρέποντος, ἀλλὰ καταπιέζουσα καὶ νεκροῦσα ἐντελῶς τὰς σωματικὰς ὁρμὰς καὶ ἐπιθυμίας. Διὰ τοῦτο τελεία ἄσκησις ἦτο ἡ ἠθικὴ τῶν Μανιχαίων καὶ τῶν γνωστικῶν καθόλου. Ἀλλ' ὅμως τὴν παρὰ φύσιν ταύτην ἄσκησιν μόνον ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν πράγματι ἤσκουν, οἱ πλεῖστοι τοὐναντίον ἀποκάμνοντες ἐκ τῶν ὑπερβολικῶν στερήσεων, κατήντων ἔπειτα εἰς τὴν ἀντίθετον ἀχαλίνωτον ἀκολασίαν. Ἐκεῖνο δέ, δι' οὗ κατώρθουν οἱ Μανιχαῖοι νὰ ἀπατῶσι πολλοὺς καὶ ἑλκύωσιν εἰς τὴν αἵρεσίν των, ἦτο ὅτι ὑπισχνοῦντο, ὅτι οἱ προσερχόμενοι αὐτοῖς, θὰ εὕρισκον τελείαν τινὰ ἐξήγησιν τοῦ παντός, τὴν λύσιν πάντων ἐν γένει τῶν μεταφυσικῶν καὶ θρησκευτικῶν ζητημάτων, καὶ ὅτι τούτου ἐπετύγχανον δι' αὐστηρᾶς λογικῆς ἐξετάσεως καὶ ἐλευθέρας ἐρεύνης. Διὰ τοῦτο αὐτοὶ μόνον ἐφρόνουν ὅτι εἶχον τὴν ἀληθῆ γνῶσιν τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅθεν καὶ γνωστικοὺς ἑαυτοὺς ἐκάλουν. Ποῖον ἄλλο σύστημα ἠδύνατο νὰ ἦναι δελεα-

1 Scharpff σελ. 531.

στικώτερον εἰς τὸν Αὐγουστῖνον, ὅστις ἤδη ἀποκτήσας ἱκανὰς γνώσεις ἤθελε τὰ πάντα νὰ ἐξετάζῃ καὶ νὰ ἀνευρίσκῃ τοὺς τελευταίους λόγους τῶν πραγμάτων; Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ μανιχαϊκῷ συστήματι ἀπήντα ὀνόματα χριστιανικά, ἐπίστευεν, ὅτι ἐν αὐτῷ δὲν εὗρεν ἄλλο εἰμὴ αὐτὸν τὸν χριστιανισμὸν ἐν τῇ τῷ ὀρθῷ λόγῳ προςφορωτάτῃ μορφῇ. Τὸ παρὰ τοῖς Μανιχαίοις ἐπικρατοῦν ἔθος νὰ ῥίπτωσιν εἰς τὸ μέσον ζητήματα χωρὶς νὰ λύωσιν αὐτὰ ἐφαίνετο αὐτῷ ὡς σημεῖον βαθυνοίας καὶ ἐμβριθείας. Τὰς δὲ προσβολάς των κατὰ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, τὴν ἀναζήτησιν ἀντιφάσεων μεταξὺ Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης, καὶ πᾶσαν ἐν γένει τὴν πρὸς ἀναίρεσιν τῶν ὑπὸ τῶν πολλῶν πιστευομένων τάσιν των ἐθαύμαζεν ὡς ὀξύνοιαν καὶ προερχομένην ἐξ ἐλευθέρας ἐρεύνης. Ναὶ μὲν ὅ,τι ὡς μανιχαϊκὴ διδασκαλία μετεδόθη αὐτῷ τὸ πρῶτον κατὰ τὴν εἰς τὴν αἵρεσίν των παραδοχήν του περὶ τῶν ἀρχόντων τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ σκότους, περὶ τῆς πάλης μεταξὺ τῶν δύο ἀρχῶν τοῦ κόσμου, περὶ τοῦ πρώτου ἀνθρώπου, περὶ ἀστέρων καὶ τῆς ἄλλης φύσεως ἐφάνησαν αὐτῷ ἀρκετὰ φαντασιώδη καὶ ὀλίγον ἐπήρκεσαν εἰς τὸ τὴν ἀλήθειαν ποθοῦν καὶ ἀναζητοῦν πνεῦμα τοῦ Αὐγουστίνου. Ἀλλ' ἤλπιζεν, ὅτι ὁ Μανιχαϊσμὸς βραδύτερον ἤθελε μυήσει αὐτὸν εἰς βαθυτέραν τινὰ ἀλήθειαν.

Ὅτε ὁ Αὐγουστῖνος *ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πατρίδα του, ἵνα ἐπαγγελθῇ τὸ τοῦ διδασκάλου τῆς ῥητορικῆς ἔργον*, ἡ ἐπιθυμία νὰ διαπρέψῃ ἐν τῷ σταδίῳ τούτῳ ἀπέστρεψε τὸ πνεῦμά του ἀπὸ τῶν θρησκευτικῶν ζητημάτων εἰς τὸ κύριον ἔργον του. Πάντες ἀνεγνώριζον τὴν ἱκανότητα τοῦ εὐφυοῦς, πεπαιδευμένου καὶ δραστηρίου νέου ῥήτορος· τινὲς δὲ ἐθαύμαζον αὐτὸν καὶ διὰ τὰς μανιχαϊκὰς αὐτοῦ δοξασίας. Μόνον μία δὲν συνεμερίζετο τὸν θαυμασμὸν τοῦτον, ἡ μήτηρ του. Οὐδὲν δὲ ἄλλο ἐλύπει αὐτὴν τοσοῦτον, ὅσον τὸ ὅτι εἶχεν ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς ὀρθῆς πίστεως, ἥτις ἦτο αὐτῇ ἡ πηγὴ τῆς εὐτυχίας της. Πολλὰ δάκρυα ἔχυνε χάριν τοῦ υἱοῦ της, καὶ καθ' ἑκάστην θερμὴ ἀνήρχετο ἡ δέησίς της πρὸς τὸν Θεόν, ὅπως φωτίσῃ αὐτὸν καὶ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν εὐθεῖαν ὁδόν. Ἐνύπνιόν τι ἔδωκεν αὐτῇ ἱκανὰς ἐλπίδας αἰσιωτέρου μέλλοντος ὡς πρὸς τὸν υἱόν της. Εἶδε κατ' ὄναρ, ὅτι ἵστατό ποτε ἐπί τινος ἕδρας καὶ ἤκουσε παρά τινος φωτεινῆς ὑπάρξεως, ἥτις ἐφάνη ἐνώπιόν της, τοὺς ἡσυχαστικοὺς τούτους λόγους· «Στρέψον τὰ βλέμματά σου πέριξ σου, καὶ θὰ ἴδῃς, ὅτι ὁ υἱός σου ἵσταται, ὅπου καὶ σύ». Ὅτε πλήρης χαρᾶς διηγήθη τῷ υἱῷ τὸ ἐνύπνιον τοῦτο, καὶ οὗτος, τὸ ἐνύπνιον ὑπὲρ ἑαυτοῦ ἐξηγῶν, παρετήρησεν, ὅτι, ἐκ τούτου πρέπει νὰ ἐννοήσῃ, ὅτι καὶ αὐτὴ μίαν ἡμέραν θὰ παραδεχθῇ τὰς δοξασίας του, ἀπήντησεν ἡ Μόνικα, ταχέως σκεφθεῖσα πρὸς ἔκπληξιν τοῦ Αὐγουστίνου· «Ὄχι! Δὲν ἐρρέθη εἰς ἐμέ· Ὅπου εἶναι, ἐκεῖ θὰ ἦσαι σύ· ἀλλ' ὅπου εἶσαι, ἐκεῖ θὰ ἦναι καὶ αὐτός». Ἐπίσκοπός τις, ὅστις πρότερον ὑπῆρξεν ἐπίσης Μανιχαῖος, τὸν ὁποῖον ἡ Μόνικα παρεκάλεσε νὰ σπουδάσῃ νὰ μεταπείσῃ τὸν υἱόν της, ἀπέ-

κρούσει τὴν παράκλησίν της διὰ τῆς λίαν ὀρθῆς σκέψεως, ὅτι ἀνὴρ, οἷος ὁ Αὐγουστῖνος, ἀφεύκτως θὰ ἐννοήσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν μηδαμινότητα τοῦ μανιχαϊσμοῦ, προσέθηκε δὲ αὐτῇ τοὺς ἑξῆς παρηγόρους λόγους· «Εἶναι ἀδύνατον ὁ υἱὸς τοσούτων δακρύων νὰ ἀπολεσθῇ».

Ἡ ἐπιθυμία μεγαλητέρου κύκλου ἐνεργείας καὶ πλειοτέρων ἀκροατῶν, ἴσως καὶ ὁ πόθος νὰ ἀπαλλαγῇ τῶν ἀδιαλείπτων μεμψιμοιριῶν καὶ μομφῶν τῆς μητρὸς, ἔπεισαν αὐτὸν νὰ ἀφήσῃ τὴν Ταγάστην καὶ *νὰ ἐγκατασταθῇ ἐν Καρχηδόνι* ὡς διδάσκαλος τῆς ῥητορικῆς. Διὰ τὸν ἐσωτερικὸν αὐτοῦ βίον ἡ μετανάστευσις αὕτη εἶχε μεγάλην σπουδαιότητα. Αὕτη ἀπήλλαξεν αὐτὸν, χωρὶς νὰ περιμένῃ τοῦτο ἡ μήτηρ του, ἀπὸ τοῦ μανιχαϊσμοῦ. Ἐπανειλημμένως εἶχεν ἀκούσει περὶ αἰσχροτάτων καὶ σκανδαλωδεστάτων πράξεων πολλῶν ἐκ τῶν τελείων μεταξὺ τῶν Μανιχαίων λεγομένων. Ἔπειτα βάσιμοι σπουδαὶ ἐν ταῖς φυσικαῖς ἐπιστήμαις, ἃς ἐνταῦθα ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ ποιήσῃ, ἀπεκάλυψαν αὐτῷ τὸ γελοῖον τῶν μανιχαϊκῶν διδασκαλιῶν περὶ τῆς ἐν τῇ φύσει ζωῆς, καὶ τέλος συνδιάλεξίς τις μετὰ τοῦ Μανιχαίου ἐπισκόπου Φαύστου, φοβεροῦ φλυάρου, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀπὸ πολλοῦ ὡς πρὸς ἀλάνθαστον γνώμονα τῆς ἀληθείας ἀπετείνετο περὶ πασῶν αὐτοῦ τῶν ἀμφιβολιῶν καὶ ἀποριῶν, ἔπεισαν αὐτὸν, ὅτι ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ἐτέλει ἐν οἰκτρᾷ ἀπάτῃ, καὶ ὅτι οἱ Μανιχαῖοι οὐδὲν ἠδύναντο νὰ προςφέρωσι, τὸ ὁποῖον νὰ καταστείλῃ τὴν πρὸς τὴν ἀλήθειαν δίψαν τοῦ πνεύματός του. Ἀλλ' ἡ ἄμεσος συνέπεια τῆς ἀποκαλύψεως ταύτης ἦτο δυστυχῶς τελεία ἀπελπισία περὶ πάσης βεβαιότητος τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων, μάλιστα ὅσον ἀφορᾷ τὰ θρησκευτικὰ, τοῦτο δὲ ὤθησεν αὐτὸν εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς σκέψεως τῆς Ἀκαδημείας. Ὁ Αὐγουστῖνος ἦτο ἤδη 29 ἐτῶν ἡλικίας, καὶ ὅ,τι μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶχε φανῇ ὡς ἀλήθεια, ἔκειτο ἐνώπιόν του ὡς ἐρείπιον.

Ἕνεκα τῆς χρεωκοπίας ταύτης τῶν φιλοσοφικῶν καὶ θρησκευτικῶν σκέψεών του, συγχρόνως καὶ δυσηρεστημένος ὢν ἐκ τῆς βαρβαρότητος καὶ ἀχαριστίας τῶν μέχρι τοῦδε ἀκροατῶν του, ἔστρεψε τὰ βλέμματά του *εἰς τὴν Ῥώμην*, ὡς εἰ ἤθελεν ἐν τῷ θορύβῳ τῆς παγκοσμίου ταύτης πόλεως νὰ λησμονήσῃ ἑαυτὸν, καὶ ἐν τῇ τύρβῃ τοῦ βίου αὐτῆς νὰ ἀπομακρύνῃ ἀπὸ τῆς μνήμης του τὰ ὅσα μέχρι τοῦδε εἶχον συμβῇ αὐτῷ. Ἀλλὰ μόλις εἶχε διατρίψει ἐν Ῥώμῃ ἓν ἔτος καὶ κατὰ τὸ 384 προσκαλεῖται ὡς διδάσκαλος τῆς ῥητορικῆς *εἰς Μεδιόλανα*. Οὕτω δὲ ἄρχεται ἡ μετατροπὴ τοῦ βίου του. Ὁ Αὐγουστῖνος δὲν ἐμάντευεν ἴσως τότε, πόσον εὐμενὴς ἐφάνη αὐτῷ ἡ θεία πρόνοια ἡ ὁδηγήσασα τὰ βήματα αὐτοῦ εἰς Μεδιόλανα. Ἐπίσκοπος τῆς πόλεως ταύτης ἦτο τότε ὁ Ἀμβρόσιος, ἀναντιρρήτως ὁ ἐπιφανέστατος ἐπίσκοπος τῶν χρόνων ἐκείνων ἐν τῇ δύσει. Κατ' ἀρχὰς συνῆψεν ὁ Αὐγουστῖνος ἐξωτερικάς τινας τυπικὰς σχέσεις πρὸς αὐτόν. Ἤδη δὲ ἀπὸ προτέρων χρόνων ἔτρεφεν πρὸς αὐτὸν μεγάλην ὑπόληψιν καὶ ἐσέβετο τὸν παρὰ πάντων τιμώμενον καὶ ἀγαπώμενον ἐπίσκοπον. Ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ νῦν ἕνεκα ἧς παρ'

αὐτῷ ἐτύγχανε φιλόφρονος ὑποδοχῆς, ἤρξατο νὰ αἰσθάνηται κλίσιν καὶ ἀγάπην πρὸς αὐτόν. Συχνάκις ἐπεσκέπτετο ἔκτοτε τὰ εὔγλωττα κηρύγματά του, κυρίως χάριν τῆς ῥητορικῆς αὐτῶν ἀξίας, ἀλλὰ «κατὰ μικρόν, λέγει αὐτὸς ὁ Αὐγουστῖνος ἐν ταῖς ἐξομολογήσεσιν αὐτοῦ, μετὰ τῶν λέξεων ἤρχοντο εἰς τὸ πνεῦμά μου καὶ τὰ πράγματα, ἅτινα τὸ πρῶτον παρέβλεπον, καὶ ἐνῷ κατ' ἀρχὰς προσεῖχον εἰς τὸ πόσον εὐγλώττως ἐλάλει ἐννόησα κατὰ μικρὸν καὶ πόσον ἀληθῶς ἐλάλει». Ἡ μήτηρ εἶχεν ἀκολουθήσει αὐτὸν εἰς τὴν μακρὰν ταύτην πορείαν εἰς Μεδιόλανα. Ἡ ἐπιρροή της ἦτο νῦν ἀποτελεσματικωτέρα, διότι καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἀνάπτυξις τῶν ἰδεῶν τοῦ υἱοῦ της καὶ τὰ κηρύγματα τοῦ ἁγίου Ἀμβροσίου εἶχον σπουδαίως προσεγγίσει τὴν στιγμὴν ἐκείνην, καθ' ἣν ὁ υἱὸς ἔμελλε νὰ ἵσταται, ὅπου ἵστατο καὶ ἡ μήτηρ. Ἤδη ἤρξαντο αἱ συζητήσεις μετὰ τῶν στενοτάτων φίλων του Ἀλυπίου καὶ Νευριδίου νὰ στρέφωνται περὶ τὰς σοβαρὰς ἐκείνας ἀληθείας, αἵτινες ἀνήκουσι καὶ εἰς τὴν θρησκείαν καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Τοιαῦτα ζητήματα ἦσαν τὰ περὶ προσωπικῆς διαρκείας μετὰ θάνατον ἢ περὶ ἀθανασίας ψυχῆς, περὶ μελλούσης κρίσεως, περὶ Θεοῦ καὶ τὰ ὅμοια. Ἤδη δὲ ἐπήρχετο ἐνίοτε αὐτῷ ἡ ἐπιθυμία νὰ καταλίπῃ τὴν κοινωνικὴν τύρβην, καὶ μετὰ τῶν φίλων του, τῶν ὁποίων ἡ ψυχικὴ κατάστασις ἦτο σχεδὸν ἡ αὐτή, ἀποχωρῶν εἰς ἥσυχόν τι μέρος, ἐν συνδέσμῳ πυθαγορείῳ μετ' αὐτῶν, νὰ ἀφιερωθῇ εἰς τὰς ἀπολαύσεις τῆς φιλοσοφικῆς θεωρίας. Ὁ Αὐγουστῖνος ὤφειλε ἰδίως τῇ πλατωνικῇ φιλοσοφίᾳ, ἣν ἐγνώρισεν ἀπὸ τοῦ 386, τὸ ὅτι συνδιηλλάγη πάλιν μετὰ τῆς φιλοσοφίας, καὶ ἀνέκτησεν ἐκ νέου τὸ θάρος τῆς ἐρεύνης. Ἔκτοτε ὁδηγῷ χρώμενος τῷ Πλάτωνι κυρίως, ἐμόρφωσεν ἐπὶ τὸ καθαρώτερον τὴν περὶ Θεοῦ ἰδέαν, ἀπαλλάξας αὐτὴν πασῶν τῶν ἐκ τοῦ τόπου καὶ τῆς ὕλης εἰλημμένων κατηγοριῶν. Ὁμοίως ἤρξατο καὶ περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κακοῦ νὰ σχηματίζῃ ὀρθοτέρας ἐννοίας. Τοιουτοτρόπως ὁ Αὐγουστῖνος τὸ δεύτερον ἐπειρᾶτο νὰ κατορθώσῃ τὴν ἁρμονίαν καὶ συνδιαλλαγὴν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς πίστεως διὰ τῆς φιλοσοφίας. Ἡ δευτέρα ἀπόπειρα ἐπέτυχεν. Ἡ φιλοσοφία ὑπῆρξε καὶ αὐτῷ, ὡς καὶ πολλοῖς ἄλλοις πατράσι τῆς ἐκκλησίας, ὁδηγὸς εἰς τὸν χριστιανισμόν. Διότι κατὰ τὴν οὐσίαν πολλὴν ὄντως ἔχει ὁμοιότητα ἡ τοῦ Πλάτωνος διδασκαλία πρὸς τὸ Εὐαγγέλιον. Ὁ πρῶτος πρεσβύτερος τοῦ Μεδιολανικοῦ κλήρου καὶ ἐμπεπιστευμένος τοῦ ἁγίου Ἀμβροσίου Σιμπλικιανός, εἰς ὃν ὁ Αὐγουστῖνος εἶχεν ἀποκαλύψει πᾶσαν τὴν ψυχικὴν αὐτοῦ κατάστασιν καὶ τὸν πόθον αὐτοῦ, ἵνα ἐπὶ τέλους εὕρῃ τὴν ποθουμένην εἰρήνην τῆς καρδίας του, ἐπέτυχε τελείως νὰ κερδίσῃ αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ νὰ ἐγείρῃ ἐν αὐτῷ θερμοτάτην ἀγάπην πρὸς τὸν Χριστὸν καὶ τὸ εὐαγγέλιον. Ἐν τούτοις ἐπί τινα χρόνον δὲν ἀπεφάσιζε νὰ ἐγκαταλίπῃ ἐξ ὁλοκλήρου πάσας τὰς ἀρχαίας ἕξεις του καὶ τὸν πρότερον βίον του. Ἀλλὰ τὰ παραδείγματα πολλῶν χριστιανῶν, οἵτινες ἐξ ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν, ὑπέβαλον ἑαυτοὺς

εἰς τὰς μεγίστας τῶν στερήσεων καὶ ἐγκατέλιπον τὰ πάντα, ἵνα ἀφοσιωθῶσιν εἰς αὐτὸν καὶ ὑπηρετήσωσιν εἰς τὴν ἐξάπλωσιν καὶ ἐπικράτησιν τῆς ληθοῦς θρησκείας, ὤθησαν αὐτὸν εἰς τὸ νὰ μιμηθῇ αὐτούς. Μετὰ ἀνάγνωσιν βίων τοιούτων χριστιανῶν καὶ ἀσκητῶν ἠγέρθη ποτὲ ἐν ἐξάψει καὶ εἰπών. «Τί συμβαίνει ἐνταῦθα; Τί εἶναι ταῦτα; Ἄνθρωποι ἀμαθεῖς ἐγείρονται καὶ ἁρπάζουσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ ἡμεῖς μεθ' ὅλας ἡμῶν τὰς γνώσεις νὰ αἰχμαλωτιζώμεθα ὑπὸ ποταπῶν συμφερόντων καὶ εὐτελῶν ἡδονῶν!», ἐγκατέλιπε τὸν Ἀλύπιον, καὶ ἀπεχώρησεν εἰς τὴν ἐρημίαν κήπου τινός, ἵνα σκεφθῇ περὶ τοῦ πρακτέου. Ὑπὸ τὴν σκιὰν δένδρου τινὸς καθήμενος, συγκεκινημένος καὶ μετὰ δακρύων ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς, ἀπέτεινεν πρὸς τὸν Θεὸν τὴν ἑξῆς δέησιν· «Ὦ, Κύριε, ἕως πότε θέλεις ὀργίζεσθαι κατ' ἐμοῦ; Ὢ μὴ μνησθῇς τῶν προτέρων ἁμαρτημάτων μου! Ἕως πότε θὰ λέγω· Αὔριον, αὔριον ἐπιστρέφω εἰς τὸν Θεόν; Διὰ τί οὐχὶ νῦν; Διὰ τί νὰ μὴ τελειώσῃ ταύτην τὴν στιγμὴν ἡ αἰσχύνη μου.» Ἐπιστρέψας δὲ πρὸς τὸν Ἀλύπιον, παρ' ᾧ εἶχε καταλίπει τὴν Γραφήν, ἀνοίξας αὐτήν, ἀπαντᾷ μὲ πρῶτον βλέμμα τὸ χωρίον. «Ὡς ἐν ἡμέρᾳ εὐσχημόνως περιπατήσωμεν, μὴ κώμοις καὶ μέθαις, μὴ κοίταις καὶ ἀσελγείαις, μὴ ἔριδι καὶ ζήλῳ, ἀλλ' ἐνδύσασθε τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν.» [1] Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ἐνεῖδε τὴν ἄμεσον φωνὴν τοῦ Θεοῦ πρὸς αὐτόν. Οἱ λόγοι οὗτοι συνεκίνησαν αὐτὸν καὶ ἐνεποίησαν βαθυτάτην ἐντύπωσιν, παρέσχον δὲ αὐτῷ τὴν δύναμιν, ἣν μέχρι τοῦδε δὲν ᾐσθάνετο ἐν ἑαυτῷ, νὰ ἀφιερώσῃ τοῦ λοιποῦ ὁλόκληρον τὸν βίον του εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Εὐαγγελίου. Ἀπερίγραπτος ὑπῆρξεν ἡ χαρὰ τῆς μητρός, ὅτε ἤκυυσε περὶ πάντων τούτων, καὶ παρετήρησε τὴν ἀπροσδόκητον τελείαν μεταβολὴν ἐν τῷ βίῳ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς. Ἡ προσευχή της εἰσηκούσθη καὶ ἀντημείφθη διὰ τῆς εὐχαριστήσεως, ἥτις ἐδόθη εἰς αὐτήν, τοῦ νὰ βοηθήσῃ διὰ τῆς θερμότητος καὶ σταθερότητος τῆς πίστεώς της τὴν ἀναγέννησιν τοῦ υἱοῦ της [2].

Μετὰ τῆς μητρός του καὶ τῶν ἄνω μνημονευθέντων φίλων ἀνεχώρησεν εἴς τι ἀγροκήπιον *Κασσικιακὸν* λεγόμενον πλησίον τῶν Μεδιολάνων, ἐκεῖ δὲ ἀπήλαυσε μετὰ τοσούτους ἐσωτερικοὺς ἀγῶνας τελείας ψυχικῆς γαλήνης. Αἱ συνδιαλέξεις ἐξηκολούθουν ἐπί τινα ἔτι χρόνον νὰ ἦναι κυρίως φιλοσοφικαί. Ὁ καρπὸς τῶν συνδιαλέξεων τούτων εἶναι τὰ φιλοσοφικὰ συγγράμματα τοῦ Αὐγουστίνου «Κατὰ ἀκαδημαϊκῶν» (Contra Academicos), περὶ «μακαρίας ζωῆς» (de beata vita), «περὶ τάξεως» (de ordine), «Μονόλογοι» (Soliloquia) καὶ «περὶ ἀθανασίας» (De immortalitate). Μετὰ τῶν συγγραμμάτων τούτων ἄρχεται ἡ κατὰ μικρὸν γονιμωτάτη ἀποβᾶσα συγγραφικὴ ἐνέργεια τοῦ Αὐγουστίνου. Κατὰ τῶν ἀκαδημαϊκῶν ἡ σκεπτικῶν ὑπερασπίζεται ὁ Αὐγουστῖνος τοῦ ἀνθρώπου τὸ δικαίωμα πρὸς τὸ ἐννοεῖν διὰ τοῦ ἑαυτοῦ λόγου τὴν ἀλήθειαν

1 Ρωμ'. ιγ', 13
2 Scharpff αὐτόθι.

αὐτῷ ἐτύγχανε φιλόφρονος ὑποδοχῆς, ἤρξατο νὰ αἰσθάνηται κλίσιν καὶ ἀγάπην πρὸς αὐτόν. Συχνάκις ἐπεσκέπτετο ἔκτοτε τὰ εὔγλωττα κηρύγματά του, κυρίως χάριν τῆς ῥητορικῆς αὐτῶν ἀξίας, ἀλλὰ «κατὰ μικρόν, λέγει αὐτὸς ὁ Αὐγουστῖνος ἐν ταῖς ἐξομολογήσεσιν αὐτοῦ, μετὰ τῶν λέξεων ἤρχοντο εἰς τὸ πνεῦμά μου καὶ τὰ πράγματα, ἅτινα τὸ πρῶτον παρέβλεπον, καὶ ἐνῷ κατ' ἀρχὰς προσεῖχον εἰς τὸ πόσον εὐγλώττως ἐλάλει ἐννόησα κατὰ μικρὸν καὶ πόσον ἀληθῶς ἐλάλει». Ἡ μήτηρ εἶχεν ἀκολουθήσει αὐτὸν εἰς τὴν μακρὰν ταύτην πορείαν εἰς Μεδιόλανα. Ἡ ἐπιῤῥοή της ἦτο νῦν ἀποτελεσματικωτέρα, διότι καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἀνάπτυξις τῶν ἰδεῶν τοῦ υἱοῦ της καὶ τὰ κηρύγματα τοῦ ἁγίου Ἀμβροσίου εἶχον σπουδαίως προσεγγίσει τὴν στιγμὴν ἐκείνην, καθ' ἣν ὁ υἱὸς ἔμελλε νὰ ἵσταται, ὅπου ἵστατο καὶ ἡ μήτηρ. Ἤδη ἤρξαντο αἱ συζητήσεις μετὰ τῶν στενοτάτων φίλων του Ἀλυπίου καὶ Νευριδίου νὰ στρέφωνται περὶ τὰς σοβαρὰς ἐκείνας ἀληθείας, αἵτινες ἀνήκουσι καὶ εἰς τὴν θρησκείαν καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Τοιαῦτα ζητήματα ἦσαν τὰ περὶ προσωπικῆς διαρκείας μετὰ θάνατον ἢ περὶ ἀθανασίας ψυχῆς, περὶ μελλούσης κρίσεως, περὶ Θεοῦ καὶ τὰ ὅμοια. Ἤδη δὲ ἐπήρχετο ἐνίοτε αὐτῷ ἡ ἐπιθυμία νὰ καταλίπῃ τὴν κοινωνικὴν τύρβην, καὶ μετὰ τῶν φίλων του, τῶν ὁποίων ἡ ψυχικὴ κατάστασις ἦτο σχεδὸν ἡ αὐτή, ἀποχωρῶν εἰς ἥσυχόν τι μέρος, ἐν συνδέσμῳ πυθαγορείῳ μετ' αὐτῶν, νὰ ἀφιερωθῇ εἰς τὰς ἀπολαύσεις τῆς φιλοσοφικῆς θεωρίας. Ὁ Αὐγουστῖνος ὤφειλε ἰδίως τῇ πλατωνικῇ φιλοσοφίᾳ, ἣν ἐγνώρισεν ἀπὸ τοῦ 386, τὸ ὅτι συνδιηλλάγη πάλιν μετὰ τῆς φιλοσοφίας, καὶ ἀνέκτησεν ἐκ νέου τὸ θάρος τῆς ἐρεύνης. Ἔκτοτε ὁδηγῷ χρώμενος τῷ Πλάτωνι κυρίως, ἐμόρφωσεν ἐπὶ τὸ καθαρώτερον τὴν περὶ Θεοῦ ἰδέαν, ἀπαλλάξας αὐτὴν πασῶν τῶν ἐκ τοῦ τόπου καὶ τῆς ὕλης εἰλημμένων κατηγοριῶν. Ὁμοίως ἤρξατο καὶ περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κακοῦ νὰ σχηματίζῃ ὀρθοτέρας ἐννοίας. Τοιουτοτρόπως ὁ Αὐγουστῖνος τὸ δεύτερον ἐπειρᾶτο νὰ κατορθώσῃ τὴν ἁρμονίαν καὶ συνδιαλλαγὴν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς πίστεως διὰ τῆς φιλοσοφίας. Ἡ δευτέρα ἀπόπειρα ἐπέτυχεν. Ἡ φιλοσοφία ὑπῆρξε καὶ αὐτῷ, ὡς καὶ πολλοῖς ἄλλοις πατράσι τῆς ἐκκλησίας, ὁδηγὸς εἰς τὸν χριστιανισμόν. Διότι κατὰ τὴν οὐσίαν πολλὴν ὄντως ἔχει ὁμοιότητα ἡ τοῦ Πλάτωνος διδασκαλία πρὸς τὸ Εὐαγγέλιον. Ὁ πρῶτος πρεσβύτερος τοῦ Μεδιολανικοῦ κλήρου καὶ ἐμπεπιστευμένος τοῦ ἁγίου Ἀμβροσίου Σιμπλικιανός, εἰς ὃν ὁ Αὐγουστῖνος εἶχεν ἀποκαλύψει πᾶσαν τὴν ψυχικὴν αὐτοῦ κατάστασιν καὶ τὸν πόθον αὐτοῦ, ἵνα ἐπὶ τέλους εὕρῃ τὴν ποθουμένην εἰρήνην τῆς καρδίας του, ἐπέτυχε τελείως νὰ κερδίσῃ αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ νὰ ἐγείρῃ ἐν αὐτῷ θερμοτάτην ἀγάπην πρὸς τὸν Χριστὸν καὶ τὸ εὐαγγέλιον. Ἐν τούτοις ἐπί τινα χρόνον δὲν ἀπεφάσιζε νὰ ἐγκαταλίπῃ ἐξ ὁλοκλήρου πάσας τὰς ἀρχαίας ἕξεις του καὶ τὸν πρότερον βίον του. Ἀλλὰ τὰ παραδείγματα πολλῶν χριστιανῶν, οἵτινες ἐξ ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν, ὑπέβαλον ἑαυτοὺς

εἰς τὰς μεγίστας τῶν στερήσεων καὶ ἐγκατέλιπον τὰ πάντα, ἵνα ἀφοσιωθῶσιν εἰς αὐτὸν καὶ ὑπηρετήσωσιν εἰς τὴν ἐξάπλωσιν καὶ ἐπικράτησιν τῆς ληθοῦς θρησκείας, ὤθησαν αὐτὸν εἰς τὸ νὰ μιμηθῇ αὐτούς. Μετὰ ἀνάγνωσιν βίων τοιούτων χριστιανῶν καὶ ἀσκητῶν ἠγέρθη ποτὲ ἐν ἐξάψει καὶ εἰπών. «Τί συμβαίνει ἐνταῦθα; Τί εἶναι ταῦτα; Ἄνθρωποι ἀμαθεῖς ἐγείρονται καὶ ἁρπάζουσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ ἡμεῖς μεθ' ὅλας ἡμῶν τὰς γνώσεις νὰ αἰχμαλωτιζώμεθα ὑπὸ ποταπῶν συμφερόντων καὶ εὐτελῶν ἡδονῶν!», ἐγκατέλιπε τὸν Ἀλύπιον, καὶ ἀπεχώρησεν εἰς τὴν ἐρημίαν κήπου τινός, ἵνα σκεφθῇ περὶ τοῦ πρακτέου. Ὑπὸ τὴν σκιὰν δένδρου τινὸς καθήμενος, συγκεκινημένος καὶ μετὰ δακρύων ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς, ἀπέτεινεν πρὸς τὸν Θεὸν τὴν ἑξῆς δέησιν· «Ὦ, Κύριε, ἕως πότε θέλεις ὀργίζεσθαι κατ' ἐμοῦ; Ὦ μὴ μνησθῇς τῶν προτέρων ἁμαρτημάτων μου! Ἕως πότε θὰ λέγω· Αὔριον, αὔριον ἐπιστρέφω εἰς τὸν Θεόν; Διὰ τί οὐχὶ νῦν; Διὰ τί νὰ μὴ τελειώσῃ ταύτην τὴν στιγμὴν ἡ αἰσχύνη μου.» Ἐπιστρέψας δὲ πρὸς τὸν Ἀλύπιον, παρ' ᾧ εἶχε καταλίπει τὴν Γραφήν, ἀνοίξας αὐτήν, ἀπαντᾷ μὲ πρῶτον βλέμμα τὸ χωρίον. «Ὡς ἐν ἡμέρᾳ εὐσχημόνως περιπατήσωμεν, μὴ κώμοις καὶ μέθαις, μὴ κοίταις καὶ ἀσελγείαις, μὴ ἔριδι καὶ ζήλῳ, ἀλλ' ἐνδύσασθε τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν.» [1] Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ἐνεῖδε τὴν ἄμεσον φωνὴν τοῦ Θεοῦ πρὸς αὐτόν. Οἱ λόγοι οὗτοι συνεκίνησαν αὐτὸν καὶ ἐνεποίησαν βαθυτάτην ἐντύπωσιν, παρέσχον δὲ αὐτῷ τὴν δύναμιν, ἣν μέχρι τοῦδε δὲν ᾐσθάνετο ἐν ἑαυτῷ, νὰ ἀφιερώσῃ τοῦ λοιποῦ ὁλόκληρον τὸν βίον του εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Εὐαγγελίου. Ἀπερίγραπτος ὑπῆρξεν ἡ χαρὰ τῆς μητρός, ὅτε ἤκουσε περὶ πάντων τούτων, καὶ παρετήρησε τὴν ἀπροσδόκητον τελείαν μεταβολὴν ἐν τῷ βίῳ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς. Ἡ προσευχή της εἰσηκούσθη καὶ ἀντημείφθη διὰ τῆς εὐχαριστήσεως, ἥτις ἐδόθη εἰς αὐτήν, τοῦ νὰ βοηθήσῃ διὰ τῆς θερμότητος καὶ σταθερότητος τῆς πίστεώς της τὴν ἀναγέννησιν τοῦ υἱοῦ της [2].

Μετὰ τῆς μητρός του καὶ τῶν ἄνω μνημονευθέντων φίλων ἀνεχώρησεν εἴς τι ἀγροκήπιον *Κασσικιακὸν* λεγόμενον πλησίον τῶν Μεδιολάνων, ἐκεῖ δὲ ἀπήλαυσε μετὰ τοσούτους ἐσωτερικοὺς ἀγῶνας τελείας ψυχικῆς γαλήνης. Αἱ συνδιαλέξεις ἐξηκολούθουν ἐπί τινα ἔτι χρόνον νὰ ἦναι κυρίως φιλοσοφικαί. Ὁ καρπὸς τῶν συνδιαλέξεων τούτων εἶναι τὰ φιλοσοφικὰ συγγράμματα τοῦ Αὐγουστίνου «Κατὰ ἀκαδημαϊκῶν» (Contra Academicos), περὶ «μακαρίας ζωῆς» (de beata vita), «περὶ τάξεως» (de ordine), «Μονόλογοι» (Soliloquia) καὶ «περὶ ἀθανασίας» (De immortalitate). Μετὰ τῶν συγγραμμάτων τούτων ἄρχεται ἡ κατὰ μικρὸν γονιμωτάτη ἀποβᾶσα συγγραφικὴ ἐνέργεια τοῦ Αὐγουστίνου. Κατὰ τῶν ἀκαδημαϊκῶν ἢ σκεπτικῶν ὑπερασπίζεται ὁ Αὐγουστῖνος τοῦ ἀνθρώπου τὸ δικαίωμα πρὸς τὸ ἐννοεῖν διὰ τοῦ ἑαυτοῦ λόγου τὴν ἀλήθειαν

1 Ρωμ. ιγ', 13
2 Scharpff αὐτόθι.

καὶ ἐπιτυγχάνειν τῆς ἰδίας μακαριότητος. Τὸ ὕψιστον διὰ τὸν σκεπτικὸν φιλόσοφον, παρατηρεῖ ὀρθῶς ὁ Αὐγουστῖνος, ἡ πιθανότης, εἶναι ἀδύνατος ἄνευ τῆς γνώσεως τῆς ἀληθείας· διότι τὸ πιθανὸν εἶναι φανερῶς τὸ τῷ ἀληθεῖ ὅμοιον εὑρισκόμενον. Ἀληθὴς δὲ εὐτυχία καὶ μακαριότης εἶναι ἀδύνατος ἐν τῇ αἰωνίᾳ ἀμφιβολίᾳ. Τὸν φιλοσοφικὸν νοῦν αὐτοῦ καὶ τὴν περὶ τὰς σκέψεις ἐμβρίθειαν δεικνύει ὁ Αὐγουστῖνος πρὸ πάντων ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ «περὶ μακαρίας ζωῆς», ἐν ᾧ, πρόδρομος ἐν τούτῳ γενόμενος του μεγάλου Καρτεσίου, ὅστις ἐν αὐτῇ τῇ νοήσει εὗρε τὴν βάσιν πάσης βεβαιότητος τοῦ ἀνθρώπου (Cogito; ergo sum), ἐπὶ κορυφῆς τῶν ἐπιχειρημάτων του ποιεῖ τὸν δι' οὐδεμιᾶς σκέψεως δυνάμενον νὰ κλονισθῇ τοῦτον συλλογισμόν· «Σὺ ὁ θέλων νὰ γνωρίσῃς σεαυτόν, γνωρίζεις ὅτι ὑπάρχεις; — Μάλιστα.— Πόθεν γνωρίζεις τοῦτο; — Ἀγνοῶ. — Γνωρίζεις, ὅτι κινεῖσαι; — Ἀγνοῶ. — Γνωρίζεις ὅτι σκέπτεσαι καὶ νοεῖς; Μάλιστα· τοῦτο βεβαίως γνωρίζω». Ἐν δὲ τῷ συγγράμματι «περὶ ἀθανασίας» ἀποδεικνύει τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς ἰδίως ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὰς ἐννοίας τοῦ αἰωνίου καὶ ἀπείρου καὶ κέκτηται πόθους αἰωνίους, ἅπερ πάντα μαρτυροῦσιν, ὅτι δὲν ἐπλάσθη μόνον διὰ τὸν πρόσκαιρον τοῦτον βίον. Ἐν τῇ συγγραφῇ τῶν μνημονευθέντων συγγραμμάτων παρῆλθεν ὁ πρῶτος χειμὼν μετὰ τὴν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐπιστροφήν του. Τῷ αὐτῷ δὲ ἔτει 387 ἐζήτησε καὶ ἔλαβε τὸ βάπτισμα, ἵνα καὶ ἐξωτερικῶς ἀνήκῃ τῇ ἐκκλησίᾳ. Αἱ ἐκκλησιαστικαὶ μελῳδίαι τῆς ἀμβροσιανῆς μουσικῆς ἤγειραν τότε ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ Αὐγουστίνου τὰς γλυκυτάτας ἀναμνήσεις ἐκ τῆς πρώτης παιδικῆς ἡλικίας του. Ἡ Μόνικα ἐπέζησε καὶ εἰς τὴν τελετὴν ταύτην· νῦν δέ, ὅτε ἡ εὐχὴ τῆς καρδίας της ἐπληρώθη, προσεκάλεσεν αὐτὴν παρ' ἑαυτῷ ὁ Θεός.[1]

Μέλος γενόμενος τῆς ἐκκλησίας, ἤρξατο ὁ Αὐγουστῖνος τὸν πόλεμον αὐτοῦ κατὰ *τῶν Μανιχαίων*, καὶ ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ περὶ τῶν ἠθῶν τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας (de moribus ecclesiae catholicae) καὶ περὶ τῶν ἠθῶν τῶν Μανιχαίων (de moribus Manichaeorum) κατέδειξε τὴν μεγάλην ὑπεροχὴν τῆς ἐκκλησίας πρὸς τοὺς Μανιχαίους ὑπὸ ἠθικὴν ἔποψιν. Ἰδίως ἐπολέμησε τὴν παρὰ τῶν Μανιχαίων ἄρνησιν τῆς ἐλευθέρας θελήσεως. Τοῦτο δὲ ἔπραξε πρὸ πάντων διὰ τοῦ συγγράμματός του περὶ ἐλευθέρας θελήσεως (de libero arlitrio). Ἡ ἐλευθερία εἶναι ἡ βάσις τῆς ἀνθρωπίνης ἠθικότητος· ἄνευ αὐτῆς οὐδεμίαν ἔχουσιν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου· οὐδὲ δύνανται νὰ καταλογισθῶσιν αὐτῷ· ἠθικὴ ἱκανοποίησις καὶ τύψεις συνειδήσεως εἶναι τότε ἀκατανόητα ψυχολογικὰ φαινόμενα, ἐν γένει δὲ ἡ συνείδησις μένει τι ἀνεξήγητον. Πᾶσαι δὲ αἱ ἠθικαὶ προτροπαὶ τῆς Γραφῆς καὶ ἀπειλαὶ ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ δὲν ἔχουσιν οὐδένα λόγον. Περὶ τὸ τέλος τοῦ 388 ἀπεχώρησεν ὁ Αὐγουστῖνος εἰς ἀγρόν τινα παρὰ τὴν Ταγάστην μὲ τὴν ἀπόφασιν

1 Scharpff, αὐτόθι.

ἐνταῦθα νὰ ἀφοσιωθῇ μετὰ τῶν φίλων του εἰς τὴν συγγραφήν. Πολλὰ συγγράμματά του τότε συνεγράφησαν, ἐν οἷς μνημονεύομεν ἰδίως τῶν περὶ ἀληθοῦς θρησκείας (de vera religione), περὶ τῆς χρησιμότητος τῆς πίστεως (de utilitate credendi) καὶ περὶ ἑνότητος τῆς ἐκκλησίας (de unitate ecclesiae). Ἐν τῷ τελευταίῳ συγγράμματι δεικνύει ὁ Αὐγουστῖνος πόσον ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἦναί τις μέλος τῆς ἐκκλησίας, ἀφοῦ καὶ αὐτὴν τὴν ἁγίαν Γραφὴν δὲν δύναταί τις νὰ ἐννοήσῃ, ἐὰν μὴ ζῇ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ἀνατραφῇ ἐν αὐτῇ χριστιανικῶς. «Τὸν Χριστὸν, λέγει, δὲν δύναταί τις νὰ ἔχῃ κεφαλὴν, ἐὰν δὲν ἀνήκῃ εἰς τὸ σῶμα αὐτοῦ, τὴν ἐκκλησίαν». Καθὼς δὲν δύναταί τις νὰ ἐννοήσῃ ἔργα καλλιτεχνίας, ἐὰν δὲν ἔχῃ πρότερον καλλιεργημένον τὸ αἴσθημα τοῦ καλοῦ, οὕτω δὲν δύναται νὰ κατανοήσῃ τὰς θρησκευτικὰς χριστιανικὰς ἀληθείας, ἐὰν δὲν ἀνατραφῇ εὐσεβῶς καὶ χριστιανικῶς, ἐὰν δὲν ἐστηρίχθη ἀπ' ἀρχῆς ἐν τῇ πίστει.

Ἡ φήμη τῆς εὐσεβείας καὶ θεολογικῆς αὐτοῦ παιδείας ἤρξατο ἔκτοτε πανταχοῦ ἐξαπλουμένη, καὶ ἐγένετο αἰτία, ἵνα, ὅτε τῷ 391 δι' ὑπόθεσίν τινα ἔτυχε νὰ ἔλθῃ εἰς *Ἱππῶνα*, ζητηθῇ νὰ χειροτονηθῇ *ἱερεὺς* καὶ γίνῃ βοηθὸς τοῦ γέροντος ἐπισκόπου, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ὁποίου τῷ 395 ὁμοφώνως ἐξελέχθη *ἐπίσκοπος*. Ἔκτοτε πᾶσαν τὴν θεωρητικὴν αὐτοῦ εὐφυΐαν ἔτρεψεν ἀποκλειστικῶς εἰς θεολογικὰ ζητήματα. Καὶ ἐν μὲν τῇς βιβλίοις «περὶ διαφόρων ζητημάτων» (de diversis quaestionibus) ἐπραγματεύθη περὶ προορισμοῦ, ἐν δὲ τοῖς τέσσαρσι βιβλίοις «περὶ χριστιανικῆς διδασκαλίας» (de doctrina christiana) καὶ ἐν τῷ «περὶ Τριάδος» (de Trinitate) ἀνέπτυξε τὰς τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἀληθείας καὶ ἰδίως τὸ περὶ ἁγίας Τριάδος δόγμα. Ἐκ τοῦ συγγράμματος περὶ χριστιανικῆς διδασκαλίας ἐδανείσθη σχεδὸν κατὰ λέξιν Πέτρος ὁ Λομβάρδος, ὁ διάσημος σχολαστικὸς θεολόγος τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, ὁ συντάξας τὸ πρῶτον πλῆρες δογματικὸν σύστημα τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, καὶ τὸ σχέδιον καὶ τὴν διαίρεσιν τῆς χριστιανικῆς δογματικῆς. Ὥστε κυρίως ὁ Αὐγουστῖνος εἶναι ὁ θεὶς τὰς βάσεις τῆς δογματικῆς τῶν μέσων αἰώνων ἐν τῇ δύσει. Τὸ δὲ σύγγραμμα «περὶ Τριάδος» ἀνήκει εἰς τὰ ἄριστα καὶ εὐφυέστατα ἔργα αὐτοῦ καὶ περιέχει σπουδαίας θεωρητικὰς ἐρεύνας. Ἐνῷ οἱ ἀρχαιότεροι δυτικοὶ θεολόγοι συνήθως ἐλάμβανον πρὸς ἐξήγησιν τοῦ δόγματος εἰς βοήθειαν ἀναλογίας ἐκ τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος (κατὰ τὸν Τερτουλλιανὸν π. χ. πατὴρ, υἱὸς καὶ ἅγιον πνεῦμα ἔχουσιν πρὸς ἄλληλα ὡς ῥίζα, κορμὸς καὶ καρπὸς, ἄλλοι δὲ ἐννόησαν τὸν πατέρα ὡς πνεῦμα, τὸν δὲ υἱὸν ὡς τὸν ὑπὸ τοῦ πνεύματος ἐκφραζόμενον λόγον), ὁ Αὐγουστῖνος ἀναχωρεῖ ἀπὸ τῆς ἐννοίας τοῦ προσώπου, ἐκδέχεται δὲ τὸν πατέρα, τὸν υἱὸν καὶ τὸ πνεῦμα ἕκαστον ὡς ἀπόλυτον πρόσωπον.

Ἀπὸ τοῦ 400 ἔτους ἤρξατο ὁ Αὐγουστῖνος συγγράφων κατὰ τῶν σχισματικῶν *Δονατιστῶν*, οὓς ἐπειράθη δι' ὅλων τῶν μέσων νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας. Ἐνταῦθα ἀνήκουσι τὰ συγγράμματα «περὶ βαπτίσμα-

τος» (de baptismo), ἐν ᾧ ἀποδεικνύει κατὰ τῶν Δονατιστῶν, ὅτι τὸ κῦρος καὶ ἡ ἰσχὺς τοῦ βαπτίσματος καὶ τῶν ἄλλων μυστηρίων δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἠθικῆς ἀξίας τοῦ τελοῦντος ταῦτα ἱερέως καὶ ὅτι οἱ αἱρετικοὶ δὲν εἶχον ἀποκλίνει ποσῶς ὡς πρὸς τὰς τελετὰς ταύτας ἀπὸ τῆς πράξεως τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας. Ἔπειτα μνημονεύομεν καὶ τῶν ἔργων «περὶ ἑνότητος τῆς ἐκκλησίας» (de unitate ecclesiae), «κατὰ Κρεσκονίου» (contra Cresconium), «περὶ τοῦ ἑνὸς βαπτίσματος» (de unico baptismo) καί τινων ἐπιστολῶν. Οἱ Δονατισταὶ εἶχον ἐγερθῇ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος κατὰ τοῦ ἐπισκόπου Καρχηδόνος Μενσουρίου καὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Καικιλιανοῦ ὡς δειχθέντων λίαν ἐπιεικῶν πρὸς τοὺς ἀρνουμένους τὸν Χριστὸν κατὰ τοὺς τελευταίους διωγμοὺς ἀπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ μέχρι τοῦ Μαξιμίνου. Τὸν Καικιλιανὸν κατηγόρουν καὶ διότι εἶχε χειροτονηθῇ ἐπίσκοπος παρὰ τοῦ ἐπισκόπου Ἀπτούγγας Φίληκος, περὶ οὗ ἐλέγετο, ὅτι κατὰ τὸν διωγμὸν τοῦ Διοκλητιανοῦ εἶχεν, ὅπως σωθῇ, παραδώσει ὡς ἁγίας Γραφὰς αἱρετικὰ συγγράμματα. Ἀποχωρισθέντες ἀπὸ τοῦ κανονικοῦ ἐπισκόπου οἱ Δονατισταί, ἐξελέξαντο ἴδιον ἐπίσκοπον τὸν Μαγιορῖνον καὶ μετὰ τὸν θάνατον τούτου τὸν Δόνατον, ἐξ οὗ ὠνομάσθησαν καὶ Δονατισταί. Ἐφρόνουν δέ, ὅτι αὐτοὶ μόνοι ἀπετέλουν τὴν ἀληθῆ, καθαρὰν ἐκκλησίαν, οἱ δὲ λοιποὶ χριστιανοί, οἱ καθολικοί, εἶναι μεμολυσμένοι· τὰ ἀληθῆ μυστήρια κατ' αὐτοὺς μόνον παρ' αὐτοῖς ἐτελοῦντο· καὶ διὰ τοῦτο ἀνεβάπτιζον τοὺς εἰς τὸ σχίσμα των ἐκ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας προσερχομένους. Εὗρον δὲ πολλοὺς ὁμόφρονας ἐκ τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἀφρικῆς, Νουμιδίας καὶ Μαυρυτανίας, ἔλαβε δὲ τὸ σχίσμα των τοιαύτας διαστάσεις, ὥστε ἔν τινι ἐν Καρχηδόνι διαταγῇ τοῦ Ὁνωρίου τῷ 411 γενομένῃ δημοσίᾳ συνδιαλέξει μεταξὺ Δονατιστῶν καὶ καθολικῶν παρευρέθησαν 279 Δονατισταὶ ἐπίσκοποι! Συνεταράχθη δὲ τότε ἕνεκα τοῦ σχίσματος μεγάλως ἡ Ἀφρική, διότι οἱ χωρικοί, οἱ ἀσπασθέντες τὰς ἰδέας τῶν Δονατιστῶν, ἐξηγέρθησαν κατὰ πάσης ὑφισταμένης πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς, καὶ ὑπὸ φανατικῶν ἀσκητῶν ὁδηγούμενοι καὶ κηρύττοντες ὅτι ἦλθεν ἡ ἐποχὴ γενικῆς ἰσότητος καὶ ἐλευθερίας, περιήρχοντο ἁρπάζοντες, δῃοῦντες καὶ καταστρέφοντες τὰς χώρας. Οὐδεὶς εἰργάσθη πρὸς κατάπαυσιν τοῦ φοβεροῦ τούτου σχίσματος μετὰ μεγαλητέρου ζήλου, καὶ ὑπερήσπισεν ἐπιτυχέστερον κατὰ τῶν ὀπαδῶν του τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν ἢ ὁ Αὐγουστῖνος. Ἐν τῇ μνημονευθείσῃ συνδιαλέξει ὁ Αὐγουστῖνος κατεῖχε τὴν πρώτην θέσιν μεταξὺ τῶν καθολικῶν ἐπισκόπων. Οἱ Δονατισταὶ ἀνεχώρουν ἀπὸ τῆς ἀπολύτου καθαρότητος καὶ ἁγιότητος τῆς ἐκκλησίας, θεωροῦντες αὐτὴν ὡς τὴν νύμφην ἐκείνην τοῦ Χριστοῦ, ἥτις εἶναι καθαρὰ καὶ ἄσπιλος, μὴ ἔχουσα σπίλον ἢ ῥυτίδα ἤ τι τῶν τοιούτων, καὶ ἡ καθαρότης καὶ ἁγιότης αὕτη κατ' αὐτοὺς δὲν ἔπρεπε νὰ μένῃ κενόν τι ἰδανικόν, ἀλλὰ νὰ γίνῃ πραγματικότης. Διὰ τοῦτο ἤθελον μετὰ μεγίστης αὐστηρότητος καὶ χωρὶς νὰ λαμβάνωσιν ὑπ' ὄψιν τὰ πρόσωπα νὰ ἀπομακρύνωσιν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας πᾶν ὅ,τι ἐναγὲς καὶ ἀκάθαρτον· ἐπροτίμων

δὲ τὴν τελείαν καταστροφὴν τῆς ἐκκλησίας ἢ οἱονδήποτε συμβιβασμὸν αὐτῆς μετὰ τοῦ κόσμου. Ἀναντιρρήτως μεγάλη τις ἰδέα ὑπόκειται ὡς βάσις ἐν τῷ συστήματι τούτῳ τῶν Δονατιστῶν. Ἡ ἠθικὴ αὐστηρότης των εἶναι ἀξία θαυμασμοῦ. Ἡ ἀξίωσίς των ἵνα ἡ ἐκκλησία ἦναι ἁγία καὶ καθαρά, ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς ἀληθείας· ἀλλ' ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἤθελον νὰ πραγματοποιήσωσι τὴν ἀξίωσιν ταύτην, ἦτο ἡμαρτημένος. Χάριν τῆς καθαρότητος τῆς ἐκκλησίας ἐλησμόνουν τὴν ἑνότητα καὶ καθολικότητα αὐτῆς, καὶ χάριν τῆς αὐστηρότητος κατὰ τῶν ἁμαρτανόντων ἐπελανθάνοντο τῆς ἀγάπης, τῆς μακροθυμίας καὶ τῆς ὑπομονῆς, μεθ' ὧν πρέπει ἡ ἐκκλησία πιστὴ ἐμμένουσα τοῖς παραγγέλμασι τοῦ θείου αὐτῆς θεμελιωτοῦ νὰ ἀνέχηται τοὺς μετανοοῦντας ἁμαρτωλοὺς καὶ νὰ ζητῇ τὴν ἐπιστροφὴν καὶ σωτηρίαν αὐτῶν. Ἡ αὐστηρότης των εἶχε καταντήσει ἀπανθρωπία, ὁ ζῆλός των ὑπὲρ τοῦ θείου νόμου ἀδιαφορία καὶ περιφρόνησις πρὸς τὸν πλησίον. Τὴν ἀπανθρωπίαν ταύτην καὶ σκληρότητα, τὸν τυφλὸν τοῦτον ζῆλον ἐπολέμησεν ὁ Αὐγουστῖνος. Καὶ αὐτὸς ἀνεχώρει ἀπὸ τῆς ἰδέας, ὅτι ἡ ἐκκλησία εἶναι καθαρὰ καὶ ἁγία, διότι διὰ τῆς διδασκαλίας της καὶ τῶν τελετῶν της ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἁγιότητα. Ἀλλὰ δι' αὐτὸ δὴ τοῦτο ἐπειδὴ εἶναι καθ' ἑαυτὴν καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτῆς ἁγία, καὶ δὲν γίνεται τὸ πρῶτον τοιαύτη διὰ τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες προσέρχονται εἰς αὐτήν, κέκτηται κατὰ τὸν Αὐγουστῖνον καὶ τὴν δύναμιν νὰ ὑπερνικᾷ πᾶν ὅτι ἀκάθαρτον καὶ μὴ ἅγιον ἐπιτιθέμενον αὐτῇ ἔξωθεν, καὶ νὰ ἐξαγνίζῃ κατὰ μικρὸν πάντας. Καθὼς ὑγιές τι σῶμα εἶναι κύριον πάσης ἐν αὐτῷ οὔσης νοσώδους ὕλης, ἥτις δὲν πρέπει βιαίως νὰ ἐξάγηται ἀπ' αὐτοῦ· καθὼς στερεόν τι οἰκοδόμημα δύναται νὰ ἔχῃ εἰς τὰ τείχη του καὶ κακὸν ὑλικόν, χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ καταρρέῃ (ἴσως μάλιστα θὰ ἐπήρχετο ἡ ὁλικὴ κατάπτωσις αὐτοῦ, ἐὰν ἐπεχείρει τις νὰ ἐξαγάγῃ τὸ παρεμβεβλημένον ἐκεῖνο σαθρὸν μέρος), τοιουτοτρόπως καὶ τὸ ὑγιὲς σῶμα τῆς ἐκκλησίας περιέχει καὶ νοσοῦντα στοιχεῖα καὶ σπουδάζει κατὰ τὸ δυνατὸν νὰ συμμορφώσῃ πρὸς τὰ ὑγιᾶ μέρη· τοιουτοτρόπως ὁ ναὸς τοῦ Κυρίου φέρει ἐν ἑαυτῷ καὶ εὐτελεῖς χάλικας καὶ ὑποβαστάζει αὐτούς, καὶ ἐμπερικλείει ἐν τῷ μεγαλοπρεπεῖ οἰκοδομήματι, τὸ ὁποῖον ἡ χεὶρ τοῦ Θεοῦ καὶ τότε διατηρεῖ, ὅταν ἡ ἀνθρωπίνη ἀτέλεια ἀπειλῇ νὰ κλονίσῃ. «Ἄς ἀφήσωμεν λοιπόν, λέγει ὁ Αὐγουστῖνος, τὴν ἐκκλησίαν ἐν τῇ ἑνότητι αὐτῆς καὶ ὁλότητι καὶ μὴ διαλύσωμεν αὐτὴν διὰ τῶν διαιρέσεων εἰς διαφόρους αἱρέσεις καὶ σχίσματα. Ἐν δὲ τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως θὰ φανερωθῇ, τί εἶναι πολύτιμος λίθος καὶ τί ξύλον, ἁπλοῦς λίθος καὶ καλάμη [1]· τότε θὰ χωρισθῇ τὸ ἄχυρον ἀπὸ τοῦ σίτου. Μὴ αὐτὸς ὁ Κύριος δὲν διέταξε νὰ ἀφεθῶσι τὰ ζιζάνια εἰς τὸν ἀγρὸν μέχρι τῆς ἡμέρας τοῦ θερισμοῦ;» Ἐὰν οἱ Δονατισταὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐνέβλεπον τὸ ἄθροισμα τῶν ἐκλεκτῶν, τὸ σύνολον τῶν ἁγίων, οἵ-

[1] Α' Κορινθ. γ', 12.

τινες μέλλουσί ποτε ἐν τῷ οὐρανῷ νὰ συμβασιλεύσωσι μετὰ τοῦ Χριστοῦ, ὁ Αὐγουστῖνος ἔθετε τὸν προορισμὸν τῆς ἐκκλησίας ἐπὶ γῆς εἰς τὸ νὰ ἀνατρέφη χριστιανικῶς καὶ μορφώνη τοὺς λαοὺς διὰ τὴν βασιλείαν ταύτην τοῦ Θεοῦ, ἢ τὴν βασιλείαν τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἀρετῆς. [1]

Μόλις διὰ τῆς θεολογικῆς συνδιαλέξεως ἐν Καρχηδόνι τῷ 411, ἧς ἡ ψυχή, ὡς εἴπομεν, ἦτο ὁ Αὐγουστῖνος, κατεβλήθησαν οἱ Δονατισταὶ καὶ τὸ μεγαλήτερον μέρος αὐτῶν προσῆλθεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καὶ μετὰ ἓν ἔτος παρίσταται ἐπὶ τοῦ θεολογικοῦ σταδίου νέος ἀντίπαλος τοῦ Αὐγουστίνου ὁ *Πελάγιος*, ἐν τῇ πάλῃ πρὸς τὸν ὁποῖον ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ ἀναπτύξῃ τὸ ὅλον θεολογικὸν αὐτοῦ σύστημα. Ὁ Πελάγιος καὶ ὁ Καιλέστιος, μοναχοὶ Βρεττανοί, ἀπὸ Βρεττανίας εἰς Ἀφρικὴν ἐλθόντες, ἀμφότεροι κάτοχοι τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ θεολογίας, παρεδέχοντο καὶ ἐκήρυττον τὴν ὑπὸ Θεοδώρου τοῦ Μοψουεστίας ὑποστηριχθεῖσαν ἰδέαν, ὅτι ὁ θάνατος δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἁμαρτίας, ἀλλὰ ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως· ἡ ἁμαρτία δὲν μεταδίδεται διὰ τῆς γεννήσεως, ὅπως ὁ Τερτουλλιανὸς εἶχε διδάξει, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀπομιμήσεως ἁπλῶς· ἡ ἁμαρτία δὲν ἐπήνεγκεν οὐδεμίαν διαφθορὰν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν· ἐν τῇ ὑψηλοτέρᾳ ἀνθρωπίνῃ φύσει ἔγκεινται τὰ σπέρματα τῆς ἀρετῆς, ἅτινα καὶ διὰ μόνων τῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου δύνανται νὰ ἀναπτυχθῶσι καὶ ὁδηγήσωσι τὸν ἄνθρωπον εἰς ὑψηλοτέραν τινὰ ἠθικὴν καὶ σώσωσιν αὐτόν. Ἐν τῷ Χριστῷ ἔλαβεν ἡ ἀνθρωπότης νέαν τινὰ χάριν, διότι διὰ τοῦ ἐξόχου παραδείγματός του καὶ διὰ τῶν ἠθικῶν διδασκαλιῶν του τὰ σπέρματα τῆς ἀρετῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ταχύτερον ἀναπτύσσονται. Ὥστε ἡ πρᾶξις τῆς ἀρετῆς καὶ ἡ σωτηρία εἶναι τὸ ἔργον τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθέρας θελήσεως. Ταῦτα δ' ἐδίδασκον ἵνα ἐγείρωσι τὰ πλήθη εἰς ἀρετὴν καὶ προτρέψωσιν εἰς τοὺς ὑπὲρ τῶν καλῶν ἀγῶνας. Ἀλλ' ἡ διδασκαλία αὕτη, ἥτις κυρίως εἶχεν οὕτως διαμορφωθῇ διὰ τοῦ Πελαγίου, προσέβαλε φανερῶς τὴν ἀπόλυτον ἀξίαν τοῦ χριστιανισμοῦ, καθίστα δὲ οὐχὶ ἀπολύτως ἀναγκαίαν τὴν ἐμμονὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἀφοῦ καὶ μακρὰν τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐκτὸς τῆς ἐκκλησίας ἠδύνατο νὰ εὕρῃ τις τὴν σωτηρίαν του καὶ νὰ εὐαρεστήσῃ τῷ Θεῷ. Τοῦτο διεῖδεν ὁ Αὐγουστῖνος καὶ διὰ τοῦτο σφοδρῶς ἐπολέμησε τὰς πελαγιανικὰς ἰδέας. [2] Ἀλλὰ καθὼς συνήθως συμβαίνει, ἡ μία ὑπερβολὴ ὤθησεν εἰς τὴν ἀντίθετον ὑπερβολήν. Ὁ Αὐγουστῖνος πολεμῶν τὰς πλάνας τοῦ Πελαγίου περιέπεσε καὶ αὐτὸς εἰς ἀντιθέτους πλάνας· διότι ἐξῇρε καθ' ὑπερβολὴν ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ἀναγεννήσεως τὴν ἐνέργειαν τῆς θείας χάριτος, εἰς ταύτην ἀποδοὺς ἀποκλειστικῶς τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς τὸ νὰ καταντήσῃ δὲ εἰς τοιαύτην διδασκαλίαν, συνετέλεσε καὶ ἡ ἱστορία τοῦ βίου του, διότι ἡ ἐπιστροφὴ τοῦ Αὐγουστίνου καὶ ἡ μετάβασίς του ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας εἰς τὴν χάριν ἐγέ-

1 Hagenbach, Kgeschichte I 552.
2 Hase, Kgeschichte σελ. 138. ἔκδ. 9.

νετο τοσοῦτον ἀποτόμως, ὥστε ἐφαίνετο αὐτῷ ὅτι τὸ πᾶν ἐξετέλεσε παρ' αὐτῷ ὡς διὰ θαύματος ἡ θεία χάρις, οὐδόλως δὲ συνετέλεσε καὶ ἡ πρὸς τὸ ἀγαθὸν σπουδὴ αὐτοῦ. Αἱ ἰδέαι τοῦ Αὐγουστίνου, ἃς ἀντέταξε κατὰ τοῦ Πελαγίου, καὶ αἵτινες εἶναι ἐκτεθειμέναι ἰδίως ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ «περὶ τῶν ποινῶν τῶν ἁμαρτημάτων καὶ τῆς ἀφέσεώς αὐτῶν» (De meritis peccatorum et remissione), εἶναι αἱ ἑξῆς. Διὰ τῆς ἁμαρτίας εἰσήχθη ὁ θάνατος εἰς τὸν κόσμον, τοσοῦτον δὲ διεταράχθη ἡ ἁρμονία τῶν ψυχικῶν δυνάμεων ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὥστε πλέον οὔτε ὁ νοῦς δύναται νὰ νοήσῃ τὸ ἀγαθόν, οὔτε ἡ θέλησις νὰ πράξῃ αὐτό. Οὕτως ἐτροποποίησε νῦν κατὰ τοῦ Πελαγίου ὁ Αὐγουστῖνος τὴν περὶ ἐλευθέρας θελήσεως ἀρχαιοτέραν γνώμην του, ἣν εἶχε κατὰ τῶν Μανιχαίων ὑπερασπίσει, ἐλησμόνησε δὲ πᾶν ὅ,τι ἀγαθὸν ἐννόησαν καὶ ἔπραξαν οἱ ἐθνικοὶ πρὸ τοῦ χριστιανισμοῦ. Πᾶσα σπουδὴ κατὰ τὴν νέαν διδασκαλίαν του πρὸς τὴν ἀλήθειαν εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατος, ἐὰν μὴ κατὰ ὑπερφυσικὸν τρόπον ὁ Θεὸς μεταδώσῃ τῷ ἀνθρώπῳ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν χάριν, ἣν ἀποκτᾷ ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς πίστεως ὡς ἀρχὴν νέου τινὸς βίου ἢ πνευματικῆς ἀναγεννήσεως. Πάντες οἱ ἄνθρωποι χρήζουσι τῆς χάριτος ταύτης, διότι ἡ ἁμαρτία τοῦ Ἀδὰμ διὰ τῆς γεννήσεως μεταδιδομένη, κατέστη κληρονομικόν τι κακὸν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, τὸ ὁποῖον μόνος ὁ νέος Ἀδάμ, ὁ Χριστός, δύναται νὰ καταστρέψῃ, ὅστις κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως μέλος γενόμενος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, μετέδωκε τούτῳ νέαν ζωήν. Πᾶσα λοιπὸν ἡ ἀναγέννησις ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους εἶναι ἔργον τῆς θείας χάριτος. Ἂν δὲ καὶ πάντες οἱ ἄνθρωποι ἕνεκα τῆς ἁμαρτίας εἶναι ἄξιοι τῆς αἰωνίου κολάσεως, ὁ Θεὸς ὅμως ἐξ ἀγαθότητος προώρισέ τινας, ἵνα σωθῶσι, καὶ τούτοις πέμπει τὴν σωστικὴν αὐτοῦ χάριν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Τοὺς δὲ λοιποὺς ἐγκαταλείπει εἰς τὴν ἀπώλειαν. Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ταύτῃ τοῦ Αὐγουστίνου εὑρίσκει τις μεγάλας ἀληθείας μετὰ πλανῶν μεμιγμένας. Ὁ Πελαγιανισμὸς δικαίως ἀπεκρούσθη ὑπ' αὐτοῦ, ἀλλὰ προφανῶς περιέπεσεν ὁ Αὐγουστῖνος ἐνταῦθα εἰς ἀντιθέτους πλάνας, ἰδίως διότι ἀρνεῖται ἐντελῶς τὴν ἐλευθέραν θέλησιν ἐν τῷ πεσόντι ἀνθρώπῳ καὶ ἐξαρτᾷ τὴν σωτηρίαν ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἐναντίον πάσης δικαιοσύνης τοὺς μὲν τῶν ἀνθρώπων σώζει, ἄλλους δὲ ἀφίνει εἰς τὸν ὄλεθρον. Πολὺ ὀρθότερον καὶ λογικώτερον περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐφρόνουν τότε οἱ Ἕλληνες πατέρες, οἵτινες ἐδίδαξαν, ὅτι ἡ ἀλήθεια ἔγκειται ἐν τῷ μέσῳ μεταξὺ τῆς τοῦ Πελαγίου καὶ τῆς τοῦ Αὐγουστίνου διδασκαλίας· ὅτι δηλ. ἡ ἁμαρτία ἐπεσκότισε μὲν τὸν νοῦν καὶ ἐξησθένισε τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν θέλησιν τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἐξήλειψεν ὅμως ὅλως καὶ ἐξεμηδένισε τὰς δυνάμεις ταύτας· ὅτι ἡ σωτηρία εἶναι προϊὸν δύο παραγόντων, ἔργον καὶ τῆς θείας χάριτος καὶ τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως, διότι ἵνα ἡ χάρις σώσῃ τινά, πρέπει καὶ οὗτος νὰ θέλῃ νὰ σωθῇ καὶ νὰ σπουδάσῃ τὸ κατὰ δύναμιν νὰ τύχῃ τῆς σωτηρίας ταύτης· ὅτι ἄρα ὁ προορισμὸς δὲν εἶναι ἀ-

σχετος πρὸς τὴν καλὴν ἢ κακὴν χρῆσιν τῆς θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου [1]. Ἐπειδὴ ὁ Πελάγιος, ὅστις κατακριθεὶς ἐν Ἀφρικῇ, ἔφυγεν εἰς τὴν ἀνατολήν, κρύπτων τὰς ἀληθεῖς ἰδέας του περὶ χάριτος, ἐδικαιώθη ἔν τινι συνόδῳ ἐν Παλαιστίνῃ γενομένῃ, ἀπεκάλυψε τὴν ἀπάτην ὁ Αὐγουστῖνος διὰ τοῦ ἔργου του «περὶ τῆς χάριτος τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ ἀρχικοῦ ἁμαρτήματος» (de gratia Christi et peccato originali), καθὼς καὶ διὰ τῶν ἐξ βιβλίων κατὰ Ἰουλιανοῦ (Contra Julianum). Ἐν τῇ δύσει ἐπεκράτησεν ἐν τούτοις ἡ διδασκαλία τοῦ Αὐγουστίνου ἕνεκα τῆς μεγάλης ἐπιρροῆς του, ἐνιαχοῦ ὅμως ἀπεκρούοντο αἱ ὑπερβολαὶ αὐτοῦ. Πρῶτοι οἱ μοναχοὶ τοῦ μοναστηρίου Ἀδρουμέτου ἀπεδοκίμασαν τὴν ἰδέαν, ὅτι οὐδὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ἀνθρώπου νὰ πράξῃ πρὸς σωτηρίαν του, δι' ἧς καὶ πᾶσα μοναχικὴ ἄσκησις ἐκηρύττετο περιττὴ καὶ ἀνωφελής. Τοὺς μοναχοὺς τούτους ἐζήτησεν ὁ Αὐγουστῖνος νὰ καθησυχάσῃ διὰ τῶν ἔργων του «περὶ χάριτος καὶ ἐλευθέρας θελήσεως» (de gratia et libero asbitrio) καὶ «περὶ ἐπιτιμήσεως καὶ χάριτος» (de correptione et gratia). Ἀλλ' ἡ γνώμη τῶν μοναχῶν τούτων διεδόθη καὶ εἰς ἄλλα μέρη, ἰδίως δὲ εἰς τὴν μεσημβρινὴν Γαλλίαν, ὅπου ἡ ἑλληνικὴ παιδεία καὶ θεολογία δὲν ἦτο ἄγνωστος, μάλιστα παρὰ τοῖς θεολόγοις τοῖς μορφωθεῖσιν ἐν τοῖς μοναστηρίοις τοῦ Κασσιανοῦ ἐν Μασσαλίᾳ καὶ τοῦ ἁγίου Ὀνωράτου ἐπὶ τῆς νήσου Λιρίνου. Οἱ γάλλοι οὗτοι θεολόγοι καὶ μοναχοὶ ἀντεπροσώπευον ἐν τῇ δύσει ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο τὰς ἰδέας τῶν ἑλλήνων πατέρων. Κατ' αὐτῶν ἀπέτεινεν ὁ Αὐγουστῖνος τὰ συγγράμματα αὐτοῦ «περὶ τοῦ προορισμοῦ τῶν ἁγίων» καὶ «περὶ τοῦ δώρου τῆς ἐπιμονῆς» (de praedestinatione sanctorum, de dono perseverantiae). Ἀλλὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ Αὐγουστίνου ἐν τῇ δύσει ἦτο τοσοῦτον μέγα, ὥστε ὀλίγοι ἐτόλμων νὰ ἀντιλέγωσι φανερῶς κατ' αὐτοῦ. Οὐ μόνον δὲ ζῶντος αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ μετὰ θάνατον ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ ἔμειναν διηρημέναι αἱ γνῶμαι, καὶ ἀοριστία τις ἐπεκράτει ὡς πρὸς τὴν περὶ προορισμοῦ καὶ χάριτος διδασκαλίαν.

Ἐπὶ τέλους πρέπει νὰ μνημονεύσωμεν καὶ τριῶν ἄλλων ἔργων τοῦ Αὐγουστίνου, τὰ ὁποῖα δὲν περιέχουσι μὲν νέας ἀναπτύξεις τοῦ θεολογικοῦ συστήματός του, ἀνήκουσιν ὅμως εἰς τὰ ἄριστα προϊόντα τοῦ ἐξόχου τούτου πνεύματος. Ἐνταῦθα ἀνήκει πρὸ πάντων τὸ ἔργον «περὶ βασιλείας Θεοῦ» (De civitate Dei), τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ περιληπτικωτέρα, μᾶλλον πρωτότυπος καὶ σπουδαιοτέρα ἀπολογία τοῦ χριστιανισμοῦ ἐκ τῶν χρόνων ἐκείνων. Ὁ Αὐγουστῖνος εἰργάσθη εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ἀπὸ τοῦ 413 μέχρι τοῦ 426. Προεκλήθη δὲ ἡ συγγραφὴ αὐτοῦ διὰ τῆς ἐκ νέου τότε ἕνεκα τῆς ἐπιδρομῆς τῶν βορείων λαῶν καὶ τῆς ὑπ' αὐτῶν καταστροφῆς τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐγερθείσης ἀρχαίας μομφῆς, ὅτι ἡ χριστιανικὴ πίστις εἶναι ἡ αἰτία δῆθεν πάντων τούτων τῶν κατὰ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐπελθόν-

1 Ὅρα τοῦ Χρυσοστόμου σχετικά τινα χωρία ἐν τῷ ἡμετέρῳ Δοκιμίῳ ἐκκλ. ἱστορίας ἔκδ. 2 σελ. 132.

των κακῶν. Ὁ Αὐγουστῖνος ἀποδεικνύει, ὅτι τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος κατελύθη ἀφ' ἑαυτοῦ ἕνεκα τῆς διαφθορᾶς, ἧς ἀπ' ἀρχῆς τὰ σπέρματα ἔφερεν ἐν ἑαυτῷ. Ἡ διαφθορά, ἡ ἔλλειψις ἀληθοῦς ἠθικῆς ἐν αὐτῷ, ἐφάνη εὐθὺς ἐν ἀρχῇ, ὅτε ὁ Ῥωμύλος ἔβαψε τὰς χεῖρας αὑτοῦ εἰς τὸ αἷμα τοῦ ἀδελφοῦ του. Ὁ ἐγωϊσμὸς καὶ ἡ φιλοδοξία ἦτο τὸ κυριώτερον ἐλατήριον τῶν πράξεων ἐκείνων, οἵτινες ἀπ' ἀρχῆς διηύθυναν τὰς τύχας τοῦ κράτους τούτου. Ἡ φιλαρχία αὕτη κατέληξεν ἐπὶ τέλους εἰς τὸν δεσποτισμὸν τῶν Καισάρων, ὅστις ἐξαχρειώσας ἔτι μᾶλλον τὸν λαόν, ἐπήνεγκε ἐπὶ τέλους τὴν πτῶσιν τῆς Ῥώμης, χωρὶς οἱ ψευδεῖς θεοὶ αὐτῆς νὰ δυνηθῶσι νὰ σώσωσιν αὐτήν. Οἱ ῥωμαϊκοὶ θεοὶ ἐπέσπευσαν μάλιστα τὴν πτῶσιν ταύτην, συντελέσαντες διὰ τῆς ἀκολάστου λατρείας των εἰς τὴν κορύφωσιν τῆς διαφθορᾶς. Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία τοὐναντίον διὰ τῶν ὑψηλῶν αὐτῆς περὶ Θεοῦ ἰδεῶν, διὰ τῶν αὐστηροτάτων καὶ καθαρωτάτων αὐτῆς ἠθικῶν διδασκαλιῶν καὶ διὰ τῶν λαμπρῶν παραδειγμάτων τῆς ἀρετῆς, ἅτινα προβάλλει εἰς τοὺς ὀπαδούς της, οὐ μόνον δὲν δύναται νὰ συντείνῃ εἰς τὴν ἐξαχρείωσιν, ἀλλ' ὀφθαλμοφανῶς ἐξαγνίζει καὶ ἐξυψοῖ ἠθικῶς καὶ τὰ ἄτομα καὶ τοὺς λαούς. Τοιουτοτρόπως ἀντιτίθησιν ὁ Αὐγουστῖνος πρὸς τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν καὶ τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ τὴν ἐκκλησίαν, ἐκτιθεὶς ἀμφοτέρων τὴν ἱστορίαν καὶ τὰς ἀρχάς. Εἰς τὰς βασιλείας τοῦ κόσμου, ὧν πρότυπον καὶ οἱονεὶ ὁ τελειότερος ἀντιπρόσωπος ἦτο τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος, ἀντιτάσσει τὴν ἐκκλησίαν ὡς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ (civitas Dei), ἐν ᾗ βασιλεύει ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ ἢ ὁ ἠθικὸς νόμος. Περὶ τὸ 427 ἐπεχείρησεν ὁ Αὐγουστῖνος ἀναθεώρησίν τινα τῶν ἔργων του, ἰδίως τῶν πρώτων φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων του, τὰ ὁποῖα περιεῖχον πολλὰ ἡμαρτημένως εἰρημένα. Οὕτω ἐγένοντο τὰ 2 βιβλία τῶν «Ἀναθεωρήσεων» (Retractationes). Τελευτῶμεν μνημονεύοντες καὶ τῶν «Ἐξομολογήσεων» αὐτοῦ (Confessiones) αἵτινες εἶναι αὐτοβιογραφία τις γραφεῖσα περὶ τὸ 400 ἔτος, ἐν ᾗ μετὰ μεγίστης ταπεινοφροσύνης καὶ παραδειγματικῆς αὐταπαρνήσεως διέρχεται τὸν μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης βίον του, μνημονεύων καὶ ὁμολογῶν πάσας τὰς ἀποπλανήσεις του, καὶ αὐστηρότατα κρίνων ἑαυτόν. Ἡ ἀνάγνωσις τοῦ συγγράμματος τούτου εἶναι θελκτικωτάτη.

Ἐκ τῆς ἐπισκοπικῆς ἐνεργείας τοῦ Αὐγουστίνου πρέπει ἔτι νὰ ἀναφέρωμεν, ὅτι ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος, ὅστις ἑλκυσθεὶς ὑπὸ τοῦ τότε τὸ πρῶτον εἰς τὴν δύσιν διαδοθέντος μοναχικοῦ βίου, *εἰσήγαγε μεταξὺ τῶν κληρικῶν* του ἐν Ἱππῶνι, οἵτινες σημειωτέον ὅτι ἦσαν πάντες ἄγαμοι (ὅπως τοῦτο εἶχεν ἔκτοτε καταστῆ γενικὸν σχεδὸν ἔθος παρὰ τοῖς δυτικοῖς κληρικοῖς) *τὸν ἀσκητικὸν βίον*, καὶ ἀνύψωσε μεγάλως τὴν ἠθικὴν αὐτῶν. Πάντες ἔζων κοινῶς, ὑποβεβλημένοι εἰς κοινὰς θρησκευτικὰς ἀσκήσεις καὶ μελέτας ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Αὐγουστίνου. Τὸ κοινὸν γεῦμα ἦτο ἁπλοῦν· κατ' αὐτὸ ἀνεγινώσκετο μέρος τι ἐκ τῆς ἁγίας Γραφῆς ἢ ἐξ ἄλλων βιβλίων, ὅπως καὶ κατὰ

τὰς στιγμὰς ταύτας ὁ νοῦς πάντων μὴ ἐπιλανθάνηται τῶν εὐσεβῶν σκέψεων. Ἐν τῇ ἐνδυμασίᾳ οἱ κληρικοὶ ἔπρεπε νὰ ἀποφεύγωσι πᾶσαν πολυτέλειαν, νὰ ἐπιμελῶνται δὲ μεγάλως τῆς καθαριότητος. Ἐπειδὴ πολλοὶ ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Αὐγουστίνου ἐγένοντο μετὰ ταῦτα ἐπίσκοποι, διεδόθη ταχέως ὁ κοινοβιακὸς οὗτος βίος τῶν κληρικῶν καθ' ἅπασαν τὴν βόρειον Ἀφρικήν. Ὁ βίος δὲ οὗτος συνετέλεσε μεγάλως εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ τοὺς κληρικοὺς ἐκεῖ καὶ σωφρονεστέρους καὶ εὐπαιδευτοτέρους πρὸς μεγίστην ὠφέλειαν τῶν πιστῶν.

Ὁ Αὐγουστῖνος ὡς ἐπίσκοπος *ἔδειξε* πατρικωτάτην *μέριμναν πρὸς τοὺς πτωχοὺς* τῆς ἐκκλησίας του, ὅπως τοῦτο μνημονεύονται πράξαντες καὶ ἄλλοι ἔξοχοι τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας πατέρες. Στερούμενος αὐτὸς καὶ ὡς ἁπλοῦς μοναχὸς ζῶν παρεχώρει πάντα τὰ εἰσοδήματα τῆς ἐπισκοπῆς του τοῖς πτωχοῖς, καὶ ὅτε δὲν ἐπήρκουν ταῦτα, δὲν ἐδίσταζε «νὰ ἐπαιτῇ χάριν τῶν ἐπαιτῶν», καθὼς αὐτὸς λέγει που. Πρὸς τὸν σκοπὸν συλλογῆς συνεισφορῶν ὑπὲρ τῶν πτωχῶν εἶχεν ἐκθέσει ἐν ὡρισμένῳ τόπῳ κιβώτιον ἐλέους. Ἐν χρόνοις δὲ ἐκτάκτου ἀνάγκης διέταξε νὰ ἐκποιήσωσι καὶ αὐτὰ τὰ πολύτιμα σκεύη τῆς ἐκκλησίας, ὅπως ἐξεύρῃ τὰ ἀναγκαῖα χρήματα χάριν τῶν πτωχῶν ἢ τῶν ἐν αἰχμαλωσίᾳ.

Καθὼς δὲ ἐφρόντιζε περὶ τῶν σωματικῶν ἀναγκῶν τῶν μελῶν τῆς ἐκκλησίας του, οὕτως, πολὺ μάλιστα περισσότερον, ἐμερίμνα καὶ περὶ τῶν πνευματικῶν αὐτῶν ἀναγκῶν, κηρύττων ἐπιμελῶς πρὸς τὸ ποίμνιόν του, νουθετῶν καὶ διδάσκων ἐν γένει αὐτό. *Ὡς ἐκκλησιαστικὸς ῥήτωρ* διέπρεψε μάλιστα ὁ Αὐγουστῖνος, ὑπερβὰς τὸν Ἀμβρόσιον, ἀπὸ τοῦ ὁποίου διακρίνεται ἰδίως κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐν τοῖς λόγοις του εὑρίσκει τις πλειοτέραν διαλεκτικήν· οἱ λόγοι του εἶναι θεολογικώτεροι καὶ φιλοσοφικώτεροι τῶν ἐκείνου. Τοῦτο δὲ προῆλθεν καὶ ἐκ τοῦ ἀνωτέρου πνεύματος τοῦ Αὐγουστίνου καὶ ἐκ τοῦ ὅτι εἰς τοὺς πλείστους τῶν λόγων τούτων εἶχεν ἀκροατήριον ἐνώπιόν του λογιώτερον ἢ ἐκεῖνος. Ἐν τῷ τετάρτῳ βιβλίῳ τοῦ ἄνω μνημονευθέντος ἔργου του «περὶ χριστιανικῆς διδασκαλίας» περιέχεται θεωρία τις περὶ ὁμιλητικῆς. Ὁ ῥήτωρ κατὰ τὸν Αὐγουστῖνον πρέπει νὰ πείσῃ τὸν νοῦν, νὰ συγκινήσῃ τὴν καρδίαν καὶ νὰ ὠθήσῃ τὴν θέλησιν εἰς τὰς ἀγαθὰς πράξεις. Τοῦτο δὲ καὶ ἐπεδίωκεν αὐτὸς ἐν τοῖς λόγοις καὶ ἐν μεγίστῳ βαθμῷ κατώρθου.

Ὁ Αὐγουστῖνος *ἀπέθανε* τῷ 430.

Ὁ Αὐγουστῖνος εἶναι ὁ μέγιστος τῶν πατέρων τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, ὁ μόνος ἐκ τῶν δυτικῶν δυνάμενος νὰ συγκριθῇ περὶ τοὺς μεγίστους καὶ ἐπιφανεστάτους τῶν ἑλλήνων πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν διδασκάλων, πρὸς τὸν Ὠριγένη, τὸν Ἀθανάσιον, τοὺς Γρηγορίους, τὸν Βασίλειον καὶ τὸν Χρυσόστομον. Ἐνῷ δὲ οἱ ἄλλοι τῶν δυτικῶν πατέρων ἐξαρτῶνται ἐκ τῶν ἑλλήνων καὶ τούτοις ἐν πᾶσιν ἀκολουθοῦσιν, ὁ Αὐγουστῖνος ἵσταται ἀνεξάρτητος ἀπὸ πάντων. Εἶναι νοῦς γόνιμος καὶ πρωτότυπος, ὅσον ὀλίγοι ἀνεφάνησαν ἐν

τῇ ἐκκλησίᾳ. Μὴ γνωρίζων τὴν ἑβραϊκὴν γλῶσσαν, καὶ αὐτῆς δὲ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης μὴ ὢν τελείως κάτοχος, ἀνεγίνωσκε καὶ ἡρμήνευε καὶ τὴν Π. καὶ τὴν Κ. Δ. ἐν τῇ λατινικῇ μεταφράσει· ἀλλὰ διὰ τοῦτο δὲν ἔχει μεγάλην ἀξίαν ὡς ἑρμηνευτής. Τοσοῦτον ὅμως πλειότερον ἀξιοθαύμαστος εἶναι ὡς δογματικός. Πρὸς τὰς δογματικὰς ἐρεύνας καθίστων αὐτὸν ἐπιτήδειον πρῶτον νοῦς θεωρητικὸς καὶ εὐφυΐα σπανία, εἶτα δὲ βάσιμος φιλοσοφικὴ καὶ ῥητορικὴ μόρφωσις. Ὁ Αὐγουστῖνος πρὶν ἄρξηται νὰ θεολογῇ, εἶχε προγυμνάσει τὸν νοῦν αὐτοῦ διὰ τῆς μελέτης τῆς φιλοσοφίας, εἶχε δὲ ἀσκηθῇ ἐν τῇ ῥητορικῇ, ἐπὶ πολὺ διδάσκαλος αὐτῆς διατελέσας. Μετὰ τῶν προσόντων δὲ τούτων συνήνου καὶ βαθύτητα θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, ἣν ἰδίως βλέπει τις ἐν ταῖς ἐξομολογήσεσιν αὐτοῦ. Οὐδεὶς δὲ δύναται, ὡς γνωστόν, νὰ θεολογήσῃ καλῶς, ἐὰν μὴ αἰσθάνηται βαθέως τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας. Τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ ἦτο μέγιστον, καθὼς καὶ ἡ ἐπιρροὴ αὐτοῦ ἐπὶ τῆς θεολογίας τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας οὐ μόνον ζῶντος αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας. Οἱ σχολαστικοὶ πρὸ πάντων μετὰ τὴν Γραφὴν εἰς τὸν Αὐγουστῖνον ἀπέδιδον τὸ ὕψιστον κῦρος. Καὶ σήμερον δὲ ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ οὐδὲν ὄνομα πατρὸς ἔχει τὴν γοητείαν καὶ τὸ κῦρος τοῦ Αὐγουστίνου.

«Ἡ σημασία τοῦ Αὐγουστίνου, λέγει ὁ *Δόρνερ* [1], ἔγκειται εἰς δύο τινά, πρῶτον ὅτι συνεπλήρωσε τὴν θεολογικὴν ἀνάπτυξιν ὡς πρὸς τὰς περὶ Θεοῦ, τῆς Τριάδος καὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας, περὶ ὧν πρὸ αὐτοῦ ἰδίως ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ εἶχον γίνει τοσαῦται συζητήσεις, καὶ δεύτερον ὅτι ὡδήγησε τὴν θεολογικὴν ἀνάπτυξιν εἰς νέαν ὁδόν, εἰς τὴν ἐξέτασιν δηλ. τῆς σχέσεως τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Αὐγουστῖνος δὲν περιώριζε τὴν θρησκείαν εἰς τὴν ἁπλῆν γνῶσιν, ἀλλ' εὕρισκεν αὐτὴν εἰς πραγματικήν τινα σχέσιν μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, πρὸ πάντων εἰς τὴν ἐπενέργειαν τοῦ Θεοῦ ἐπί τε τοῦ νοῦ καὶ τῆς θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Τὴν πρακτικὴν λοιπὸν ὄψιν τῆς θρησκείας ἐξαίρει ὁ Αὐγουστῖνος, συμφώνως πρὸς πάντας τοὺς δυτικοὺς πατέρας, οἵτινες ἀρχῆθεν ἔδειξαν τοιαύτην τινὰ πρακτικὴν τάσιν· ἀλλ' εἰς τὴν τάσιν ταύτην ἔδωκε νέαν τινὰ τροπήν, διότι κυρίως ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τὴν σχέσιν τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἠθικῇ καὶ θρησκευτικῇ μορφώσει τοῦ τελευταίου. Μετὰ τῆς πρακτικῆς ταύτης τάσεως συνδέεται τὸ ὅτι πάλιν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἀνατολικοὺς πατέρας ἔστρεψε τὴν προσοχήν του καὶ εἰς τὴν περὶ ἐκκλησίας διδασκαλίαν ὡς τοῦ καθιδρύματος ἐκείνου, ἐν ᾧ πραγματοποιεῖται ὁ χριστιανικὸς θρησκευτικὸς βίος».

Ὁ δὲ *Οὔβερ* ἐν τῇ «Φιλοσοφίᾳ τῶν πατέρων» [2] κρίνων τὸν Αὐγουστῖνον καὶ ὡς θεολόγον καὶ ὡς σοφὸν ἐν γένει καὶ ἔχων ὑπ' ὄψιν τοὺς δυτικοὺς πα-

1 Real=encyclopaedie von Herzog ἔκδ. 2. Heft 9 καὶ 10 σελ. 783.
2 Huber Die Philosophie der Kirchenvaeter 312.

τέρας ἰδίως, λέγει περὶ αὐτοῦ τὰ ἑξῆς. «Ὁ Αὐγουστῖνος εἶναι μοναδικὸν φαινόμενον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Οὐδεὶς τῶν ἄλλων πατέρων ἀφῆκε τοιαῦτα φωτεινὰ ἴχνη τῆς ὑπάρξεώς του, ὅπως αὐτός. Εὑρίσκομεν μὲν μεταξὺ αὐτῶν πλούσιά τινα καὶ ἰσχυρὰ πνεύματα, παρ' οὐδενὶ ὅμως νοῦς, καρδία καὶ θέλησις ὑπῆρχον ἐν τοιούτῳ βαθμῷ ἁρμονικῶς ἀνεπτυγμένα καὶ ἐνεργά. Οὐδεὶς ὑπερβαίνει αὐτὸν κατὰ τὸν πλοῦτον τῶν ἰδεῶν καὶ τὴν διαλεκτικὴν ἀκρίβειαν τῶν ἐννοιῶν, κατὰ τὴν βαθύτητα καὶ θερμότητα τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος καὶ κατὰ τὸ μεγαλεῖον τῶν τάσεων καὶ τὴν δύναμιν τῆς θελήσεως ἐν ταῖς πράξεσι. Διὰ τοῦτο κατέχει τὸ κατακόρυφον σημεῖον ἐν τῇ σειρᾷ τῶν πατέρων καὶ ἀνεγνωρίσθη δικαίως κατὰ τοὺς ἑπομένους αἰῶνας ὡς ὁ πρώτιστος καὶ καθολικώτατος πατὴρ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας. Ἡ ὅλη ἀτομικότης του ἀναμιμνήσκει πολλαχῶς τὸν Παῦλον, μεθ' οὗ ἔχει καὶ τοῦτο κοινόν, ὅτι μετὰ πρώτας τινὰς ἀποπλανήσεις ἐκλήθη εἰς ὑπηρεσίαν τοῦ Εὐαγγελίου. Καὶ καθὼς ὁ Παῦλος ἐκ τῶν ἀποστόλων κυρίως ἐπιρρέασε τὴν μετὰ ταῦτα ἀνάπτυξιν τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ ἐδημιούργησε τὴν πρώτην διατύπωσιν καὶ ἔκφρασιν τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος, οὕτω καὶ ὁ Αὐγουστῖνος ἐχρησίμευσεν ὡς ὁδηγὸς εἰς τοὺς χριστιανικοὺς λαοὺς τῆς δύσεως κατὰ τοὺς ἑπομένους αἰῶνας, καὶ ἐγένετο ὁ κατ' ἐξοχὴν διδάσκαλος αὐτῶν, ἐκ τῆς μελέτης τῶν συγγραμμάτων τοῦ ὁποίου ἐζήτησαν πάντοτε τὴν ἀνακαίνισιν καὶ κάθαρσιν τῆς χριστιανικῆς αὐτῶν συνειδήσεως. Οὐ μόνον δὲ ὁ μέσος αἰών, ἀλλὰ καὶ ἡ μεταρρύθμισις ὡδηγήθη ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ὅ,τι μέγα μέχρι τῆς σήμερον ἐν τῷ χριστιανισμῷ ἐννοήθη καὶ ἐρρέθη, συνδέεται ἐν μέρει μετὰ τοῦ Αὐγουστίνου. Ὅτι ἡ διάνοια αὐτοῦ δὲν κατήντησεν εἰς ἀγόνους καὶ ἀνοήτους λεπτολογίας ἢ εἰς κενὰς θεωρίας, ἀπὸ τοῦ κινδύνου τούτου προεφύλαξεν αὐτὸν ὁ πρακτικὸς νοῦς του, ὅστις ἦτο αἰτία, ὥστε νὰ μὴ καταλίπῃ ποτὲ τὸ πεδίον τῆς πραγματικότητος, ἀλλὰ τῶν πραγμάτων νὰ ἀντιλαμβάνηται βαθύτερον ἢ ἁπλῶς διὰ τοῦ ὄμματος τῆς ἐπιστημονικῆς περιεργείας, καὶ νὰ τίθεται ἐν προσωπικῇ σχέσει καὶ πνευματικῇ συναφείᾳ πρὸς πάντα καὶ πρὸς τὸ ἀπόλυτον. Καὶ ἀντιστρόφως δὲ ὁ ὑγιὴς καὶ καθαρὸς νοῦς του σώζει τὴν καρδίαν του ἀπὸ παντὸς ἀσαφοῦς μυστικισμοῦ. Ἀφ' ἑτέρου ἡ ἰσχυρὰ θέλησίς του ἡ ὠθοῦσα αὐτὸν εἰς τὰ ἔργα συνετέλεσεν, ὥστε ἡ θρησκευτικὴ αὐτοῦ ἀφοσίωσις νὰ μὴ ἀπολήξῃ εἰς πανθεϊστικήν τινα ἀπραξίαν (Quietismus), ἐν ᾗ νὰ ἀπολεσθῇ ἡ προσωπικότης του. Ἂν λοιπὸν ἐν τοῖς ἑπομένοις χρόνοις διάφοροι τάσεις τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος ἐπεκαλοῦντο τὴν μαρτυρίαν τοῦ Αὐγουστίνου ἑκάστη ὑπὲρ ἑαυτῆς, ἀφ' ἑνὸς ἡ μὲν σχολαστική, ἥτις ἐν τῇ ἀναπτύξει της κατήντησεν εἰς κενήν τινα καὶ ἄκαρπον διαλεκτικήν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ μυστικὴ καλουμένη θεολογία, ἥτις οὐχὶ σπανίως εἰς σκοτεινά τινα καὶ ἀσαφῆ θρησκευτικὰ αἰσθήματα ἐμπίπτουσα, ἐλησμόνει πάντας τοὺς νόμους τῆς λογικῆς, παρατηροῦμεν, ὅτι ἀμφότεραι αἱ τάσεις αὗται πράγματι ἔχουσι τὰς ῥίζας των ἐν αὐτῷ

Ἀλλ' ὅ,τι παρ' αὐταῖς ἀνεπτύχθη μονομερῶς, ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ ἁρμονικῶς ἡνωμένον. Ἂν δὲ ἡ οὐσία τῆς σχολαστικῆς καὶ μυστικῆς θεολογίας ἐν τούτῳ κεῖται, ὅτι ἐκείνη μὲν ζητεῖ τὸ ἄπειρον νὰ περιλάβῃ διὰ τοῦ λογικοῦ ἢ τῆς διανοίας, αὕτη δὲ διὰ τῆς καρδίας ἢ τοῦ αἰσθήματος, ὁ Αὐγουστῖνος σπουδάζει νὰ περιλάβῃ τὸ ἀπόλυτον διὰ τῶν δύο τούτων ὀργάνων. Τὸ θάρρος τῆς νοήσεως καὶ ἡ ταπείνωσις τῆς πίστεως εὑρίσκονται παρ' αὐτῷ πλησιέστατα ἀλλήλων καὶ χαλινόνουσιν ἄλληλα. Διὰ τοῦτο ἠδυνήθη νὰ ὁρίσῃ τὴν πρὸς ἀλλήλας σχέσιν τῆς σχολαστικῆς καὶ μυστικῆς θεολογίας κατὰ τρόπον ὁριστικὸν τοὐλάχιστον δι' ὅλον τὸν μεσαίωνα, καὶ ἐν γένει νὰ ἐξασκήσῃ τοιαύτην ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος, ὅπερ ὡς γνωστὸν διακρίνεται διὰ τὴν εἰς τὰς θεωρίας τόλμην του καὶ διὰ τὴν βαθύτητα τοῦ αἰσθήματος. Ὁ Αὐγουστῖνος εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις μετὰ τῆς χριστιανικῆς δογματικῆς μετέδωκε καὶ ἐγνωστοποίησεν αὐτῷ τὸ πρῶτον τὴν φιλοσοφίαν καὶ ὡδήγησεν αὐτὸ διὰ τοῦ κύρους εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς νοήσεως. . . . Ἡ ἐκκλησία ἐσέβετο τοσοῦτον τὸν Αὐγουστῖνον, ὥστε καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς ἀποπλανήσεσιν αὐτοῦ μᾶλλον ἐθαύμαζεν αὐτὸν ἢ κατέκρινεν. Εἶναι ἀναντίρρητον, ὅτι τὸ θεολογικόν του σύστημα ἐπήνεγκε σύγχυσίν τινα εἰς τὰς φιλοσοφικὰς του ἐννοίας, ἐνίοτε μάλιστα ἰδίως ἐν τῇ περὶ ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίᾳ, ἀντέφασκεν αὐταῖς. Ἐὰν ὅμως κρίνωμεν τὸν Αὐγουστῖνον ἐν συνόλῳ, ἐμφανίζεται ἡμῖν οὐ μόνον ὡς ὁ πρῶτος (ἐν τῇ δύσει ;) ἐκκλησιαστικὸς πατήρ, ὅστις συνέλεξεν ἐν ἑαυτῷ ὁλόκληρον τὸν πνευματικὸν πλοῦτον τῶν ἀρχαιοτέρων πατέρων, ἀλλὰ καὶ ὡς ἓν τῶν μεγαλητέρων πνευμάτων, τὰ ὁποῖα ἡ ἱστορία γνωρίζει. Σχεδὸν ἐπὶ πασῶν τῶν ὁδῶν, ἐφ' ὧν ἐβάδισαν οἱ πρὸ αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτὸν φιλοσοφήσαντες, ἀπαντῶμεν αὐτόν. Οὐδὲν πρόβλημα διαφεύγει αὐτόν. Ζητήματα δέ τινα, οἷον τὸ περὶ τῆς φύσεως τοῦ κακοῦ, λύει κατὰ ἀνυπέρβλητον τρόπον. Καὶ τοσοῦτον πλούσιον εἶναι τὸ πνεῦμά του, ὥστε πολλαχοῦ τῶν ἔργων του ὑπάρχουσιν διεσκορπισμένα σπέρματα πολλῶν ἀληθειῶν, ἅτινα ἡ μετὰ ταῦτα φιλοσοφία μεγάλως ἐπωφελήθη. Τοιουτοτρόπως ἵσταται ἐφάμιλλος πρὸς τοὺς μεγαλητέρους νόας τοῦ ἀρχαίου καὶ νεωτέρου κόσμου.

Τοιοῦτος, κύριοι, ἦτο ὁ Αὐγουστῖνος καὶ οὕτως κρίνουσι περὶ αὐτοῦ. Τοιοῦτοι ἄνδρες ἐκόσμουν τότε τὴν ἐκκλησίαν. Ἂς εὐχηθῶμεν, ἵνα ὁ Θεὸς ἀναστήσῃ πάλιν τῇ ἐκκλησίᾳ τοιούτους φωστῆρας, ἵνα πάλιν δοξάσωσιν αὐτὴν καὶ ἐπαναγάγωσιν εἰς αὐτὴν τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην εὔκλειαν. Γένοιτο ! Γένοιτο !

Α. ΔΙΟΜΗΔΗΣ ΚΥΡΙΑΚΟΣ.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ *

Ὑπὸ Η. TAINE

Περὶ τῆς παραγωγῆς τοῦ τεχνουργήματος.

Ἐξετάσαντες τὴν φύσιν τοῦ τεχνουργήματος, θέλομεν νῦν μελετήσει τὸν νόμον τῆς παραγωγῆς αὐτοῦ. Ὁ νόμος οὗτος ἐκ πρώτης ὄψεως δύναται οὕτω νὰ ἐκφρασθῇ. *Τὸ τεχνούργημα εἶναι προϊὸν τοῦ συνόλου τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς τοῦ ἔθνους καταστάσεως.*

Ἐρείδεται δ' ἐπὶ διττῆς βάσεως, τῆς πείρας καὶ τῆς λογικῆς. Ἡ μὲν πρώτη συνίσταται εἰς τὴν ἀπαρίθμησιν πολλῶν ὁμοιομόρφων περιπτώσεων, δι' ὧν ὁ νόμος κυροῦται· τούτων κατέδειξά τινας, θέλω δὲ μνημονεύσει καὶ ἄλλων· διότι βέβαιον εἶναι, ὅτι εἰς πάσας ἐφαρμόζεται τὰς περιπτώσεις· εἶναι δὲ ἀκριβὴς οὐ μόνον ἐν συνόλῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα, οὐ μόνον κατὰ τὴν ἐμφάνισιν καὶ τὴν ἀπόσβεσιν τῶν μεγάλων σχολῶν, ἀλλὰ καὶ κατὰ πάσας τῆς τέχνης τὰς περιπετείας καὶ ταλαντεύσεις. Ἡ δὲ δευτέρα ἀποδεικνύει, ὅτι οὐ μόνον πράγματι ἡ ἐξάρτησις αὕτη εἶναι πλήρης, ἀλλὰ καὶ ὅτι πρέπει νὰ ἦναι τοιαύτη. Πρὸς τοῦτο δ' ἀναλύουσιν ὅ,τι ἀνωτέρω ὠνομάσαμεν σύνολον τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς τοῦ ἔθνους καταστάσεως· ἐρευνῶντες δὲ κατὰ τοὺς συνήθεις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως κανόνας τὰ ὑπὸ τῆς τοιαύτης καταστάσεως ἐπὶ τοῦ κοινοῦ καὶ τῶν καλλιτεχνῶν παραγόμενα ἀποτελέσματα καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐπὶ τοῦ τεχνουργήματος, συνάγουσι σχέσιν ἀναπόφευκτον καὶ εἱρμὸν σταθερόν, καὶ παραδέχονται ὡς ἁρμονίαν ἀναγκαίαν ὅ,τι παρετήρησαν ὡς ἁπλῆν συνάντησιν. Ἡ δευτέρα βάσις ἀποδεικνύει ὅ,τι ἡ πρώτη *ἐβεβαίωσε.*

Α'

Ἵνα τὴν ἁρμονίαν ταύτην αἰσθητὴν καταστήσωμεν, ἐπανέλθωμεν αὖθις εἰς τὴν σύγκρισιν τοῦ τεχνουργήματος καὶ τοῦ φυτοῦ καὶ ἴδωμεν ὑπὸ τίνας περιστάσεις φυτόν τι ἢ εἶδος φυτοῦ, ἡ πορτοκαλλέα, παραδείγματος χάριν, δύναται νὰ ἀναπτυχθῇ καὶ προκόψῃ. Ὑποθέσωμεν παντοίους σπόρους καὶ σπέρματα ἀνεμοφορήτους καὶ τῇδε κἀκεῖσε σκεδαννυμένους. Ἐπὶ τίσιν ἄρά γε ὅροις οἱ σπόροι τῆς πορτοκαλλέας φύονται, γίνονται δένδρα, παράγουσιν ἄνθη, καρπούς, παραφυάδας, ὁλόκληρον συνηρεφῆ καὶ θάλλουσαν δενδροφυτείαν;

Πρὸς τοῦτο πολλαὶ ἀπαιτοῦνται εὐνοϊκαὶ περιστάσεις· καὶ πρῶτον μὲν ἔδαφος οὔτε ψαθαρόν, οὔτε λεπτὸν ἄγαν· ἄλλως τὸ δένδρον, μὴ ἔχον ῥίζας βαθείας, θέλει καταπέσει ὑπὸ τὰς πρώτας ῥιπὰς τοῦ ἀνέμου· εἶτα ἔδαφος μὴ λίαν ξηρόν· διότι τὸ δένδρον στερούμενον τῆς δρόσου τῶν ῥεόντων ὑδάτων

* Ἴδε σελ. 459.

ξηρανθήσεται παραυτίκα· κλίμα πρὸς τούτοις θερμὸν, ἵνα μὴ τὸ εὐπρόσβλητον φυτὸν παγῇ ἢ τοὐλάχιστον μαρανθῇ καὶ μηδόλως βλαστήσῃ· θέρος μακρὸν, ἵνα ὁ βραδέως ἀναπτυσσόμενος καρπὸς ὡριμάσῃ· Χειμὼν γλυκὺς, ἵνα μὴ οἱ παγετοὶ τοῦ Ἰανουαρίου μαράνωσι καὶ καύσωσι τὰ ἐπὶ τῶν κλώνων ἐναπολειφθέντα πορτοκάλλια· τέλος δὲ γῆ μὴ λίαν πρόσφορος εἰς παραγωγὴν ἄλλων φυτῶν, ἵνα μὴ τὸ δένδρον περιβάλῃ καὶ καταπνίξῃ ἰσχυροτέρα βλάστησις. Ἁπάντων τούτων συντρεχόντων τῶν ὅρων, ἡ μικρὰ πορτοκαλέα εὐοδωθήσεται, καρποφοροῦσα καὶ πολλαπλασιαζομένη. Ἀναμφιβόλως δυνατὸν νὰ ἐπέλθωσι θύελλαι, λίθων καταπτώσεις, δήγματα αἰγῶν θέλουσι καταστρέψει φυτά τινα. Ἀλλ' ἐν συνόλῳ μεθ' ὅλα ταῦτα τὰ τύχαια συμβεβηκότα, ἅτινα καταστρέφουσι τὰ ἄτομα, τὸ εἶδος θέλει ἐμπεδωθῇ καὶ μετά τινα ἔτη δάσος θάλλον πορτοκαλλεῶν θέλει καλύπτει ἅπαν τὸ ἔδαφος. Τοιαῦτα θάλλοντα πορτοκαλλεῶν δάση κοσμοῦσι τοὺς συνηρεφεῖς τῆς μεσημβρινῆς Ἰταλίας αὐχένας τῶν ὀρέων, τὰ περίχωρα τῆς Σορρέντης καὶ Ἀμάλφης, τὰς ἀκτὰς τῶν κόλπων, τὰς μικρὰς χλιαρὰς κοιλάδας, τὰς ἀρδευομένας ὑπὸ τῶν ἐκ τῶν ὀρέων καταπιπτόντων ὑδάτων καὶ θωπευομένας ὑπὸ τῆς εὐεργετικῆς θαλασσίας αὔρας. Ἁπασῶν τούτων τῶν περιστάσεων ἀπαιτεῖται ἡ συνδρομὴ, ἵνα ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγάγῃ τὰς ὡραίας στρογγύλας κεφαλὰς, τοὺς πυκνοὺς καὶ στίλβοντας πρασίνους θόλους, τὰ εὐάριθμα χρυσᾶ μῆλα, τὴν εὐώδη καὶ πολύτιμον βλάστησιν, ἥτις ἐν ὥρᾳ χειμῶνος μεταβάλλει τὴν ἀκτὴν ταύτην εἰς πλούσιον καὶ ἀνθηρότατον κῆπον.

Ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῶν ἀνωτέρω παραδειγμάτων φανερὸν γίγνεται, ὅτι αἱ περιστάσεις μόναι καὶ ἡ φυσικὴ θερμοκρασία δὲν παρήγαγον τὴν πορτοκαλλέαν. Οἱ σπόροι ἐδόθησαν καὶ πᾶσα ἡ ζωτικὴ δύναμις ἐν αὐτοῖς μόνοις ἐνυπῆρχεν· ἀλλ' ὅμως αἱ περιστάσεις αὗται ἦσαν ἀναγκαῖαι, ἵνα τὸ φυτὸν αὐξήσῃ καὶ ἐμπεδωθῇ· ἐὰν δ' ἔλλειπον καὶ τὸ φυτὸν ἤθελε συνεκλείψει.

Ἀπόῤῥοια τούτων εἶναι, ὅτι τῆς θερμοκρασίας μεταβαλλομένης, συμμεταβάλλεται καὶ τῶν φυτῶν τὸ εἶδος. Τῳόντι ὑποθέσωμεν συνθήκας ὅλως ἀλλοίας τῶν περιγραφεισῶν, κορυφὴν ὄρους ἀνεμώδη, λεπτὴν καὶ σπανίζουσαν ἐπίστρωσιν φυτικῆς γῆς, κλίμα ψυχρὸν, θέρος βραχὺ, τὴν χιόνα πίπτουσαν καθ' ὅλον τὸν χειμῶνα· οὐ μόνον ἡ πορτοκαλλέα δὲν θέλει δυνηθῇ νὰ βλαστήσῃ, ἀλλὰ καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ἄλλων δένδρων θέλουσι καταστραφῇ. Ἐξ ὅλων δὲ τῶν τυχαίως ἐῤῥιμένων σπόρων, εἷς μόνον θέλει εὐοδωθῇ, καὶ θὰ ἴδητε ἀντέχον καὶ ἑδραιούμενον, τὸ μόνον συμβιβαζόμενον πρὸς τὰς τραχείας ταύτας περιστάσεις φυτὸν, τὴν ἐλάτην καὶ τὴν πίτυν καλυπτούσας τὰς ἐρήμους ἀποῤῥῶγας, τὰς μακρὰς καὶ κρημνώδεις τῶν ὀρέων ῥάχεις, τὰς ἀποτόμους κλιτύας διὰ τῶν ἀτεράμνων στίχων καὶ τοῦ πρασίνου καὶ πενθίμου ἀπειρομεγέθους αὐτῶν μανδύου· καὶ ἐκεῖ ὡς ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Βόσγων, τῇ Σκωτίᾳ καὶ Νορβηγίᾳ, θὰ ὁδοιπορῆτε ὁλοκλήρους λεύγας ὑπὸ ἀφώνους θόλους, ἐπὶ τάπητος ξηρῶν καλαμίδων, ἐν μέσῳ ῥιζῶν προσπεφυκυιῶν ἐπιμό-

νως τοῖς βράχοις, ἐν τῷ ἐδάφει τοῦ εὐεργετικοῦ καὶ ὑπομονητικοῦ φυτοῦ, ὅπερ μόνον ἀντέχει ὑπὸ τὴν ἄπαυστον προσβολὴν τῶν ἀελλῶν καὶ τὴν πάχνην τῶν μακρῶν χειμάτων.

Δύναταί τις ἄρα νὰ νοήσῃ τὴν θερμοκρασίαν καὶ τὰς φυσικὰς περιστάσεις, οἱονεὶ *ἐκλογὴν* ποιουμένας, ἐν τοῖς διαφόροις τῶν δένδρων εἴδεσι καὶ ἀναπτυσσούσας μὲν ὡρισμένον φυτῶν εἶδος, ἀποκλειούσας δὲ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον πάντα τὰ λοιπά. Ἡ φυσικὴ θερμοκρασία ἐνεργεῖ δι' ἐξισώσεων, ἀφαιρέσεων, φυσικῆς *ἐπιλογῆς*. Τοιοῦτός ἐστιν ὁ μέγας νόμος, δι' οὗ ἐξηγοῦνται τανῦν ἡ καταγωγὴ καὶ κατασκευὴ τῶν διαφόρων ζώντων σχημάτων, ἐφαρμοζόμενος ἐν τῇ ἠθικῇ ὡς ἐν τῇ φυσικῇ, ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ὡς ἐν τῇ βοτανικῇ καὶ τῇ ζωολογίᾳ, εἰς τὰς ἀρετὰς καὶ τοὺς χαρακτῆρας, ὡς εἰς τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῷα.

Β'

Ἔστι τις ἀληθῶς *ἠθικὴ* ἀτμόσφαιρα, ἡ τῶν ἠθῶν τουτέστι καὶ τῶν πνευμάτων γενικὴ κατάστασις, ὁμοιομόρφως ἐνεργοῦσα. Κυρίως εἰπεῖν δὲν παράγει αὕτη τοὺς τεχνίτας· αἱ εὐφυΐαι καὶ αἱ διανοητικαὶ ἀρεταὶ εἰσὶ προσόμοιαι τοῖς σπόροις· ἐν τῇ αὐτῇ δηλονότι χώρᾳ, καὶ ἐν δυσὶ διαφόροις ἐποχαῖς πιθανῶς ὑπάρχει ὁ αὐτὸς ἀνθρώπων εὐφυῶν καὶ μετρίων ἀριθμός. Τῷόντι γνωστὸν ἐκ τῆς στατιστικῆς εἶναι, ὅτι ἐν δυσὶν ἀλλήλας διαδεχομένας γενεαῖς ἴσος σχεδόν ἐστιν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐχόντων τὸ πρὸς κατάταξιν ἀπαιτούμενον ἀνάστημα καὶ τῶν ἀποκλειομένων διὰ τὴν σμικρότητα τοῦ σώματος τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας. Ἡ αὐτὴ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὑπάρχει ἀναλογία πνευμάτων, ἡ δὲ Φύσις παράγει ἀνθρώπους, ἀείποτε διὰ τῆς αὐτῆς χειρὸς καὶ ἐκ τοῦ αὐτοῦ θύλακος ἐξάγουσα τῆς αὐτῆς σχεδὸν ποσότητος, ποιότητος καὶ ἀναλογίας σπόρους, οὓς σκορπίζει εἰς τὰς ὑπ' αὐτῆς τακτικῶς καὶ ἀλληλοδιαδόχως σπειρομένας γαίας· ἀλλὰ τῶν σπόρων τούτων αἱ δρᾶκες, ἃς περὶ αὐτὴν κατὰ διαφόρους χρόνους καὶ τόπους ῥίπτει, δὲν φύονται πᾶσαι. Ἀτμόσφαιρά τις ἠθικὴ εἶναι ἀναγκαία, ἵνα διανοητικά τινα προσόντα ἀναπτυχθῶσιν, ἧς ἐλλειπούσης ἐξαμβλώσκουσιν. Ἑπομένως τῆς ἀτμοσφαίρας μεταβαλλομένης, τὸ εἶδος τῶν διανοητικῶν προσόντων συμμεταβάλλεται· ἐὰν ἦναι ἐναντία, θέλουσι γίνει καὶ ταῦτα ἐναντία· καὶ ἐν γένει δύναταί τις νὰ νοήσῃ τὴν ἠθικὴν ἀτμόσφαιραν, οἱονεὶ *ἐκλογὴν ποιουμένην* ἐν τοῖς διαφόροις εἴδεσι τῶν διανοητικῶν πλεονεκτημάτων, ἀναπτύσσουσαν μὲν τὸ δεῖνα ἢ δεῖνα εἶδος, ἀποκλείουσαν δὲ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον πάντα τὰ λοιπά. Διὰ τοιούτου μηχανισμοῦ ἀναπτύσσεται κατὰ διαφόρους χρόνους καὶ τόπους ἐν ταῖς σχολαῖς, ὁτὲ μὲν τὸ αἴσθημα τοῦ ἰδανικοῦ, ὁτὲ δὲ τὸ τῆς πραγματικότητος, ὁτὲ δὲ τὸ τοῦ διαγράμματος, ὁτὲ δὲ τὸ τοῦ χρωματισμοῦ κατὰ τὸ δεσπόζον πνεῦμα τῆς ἐποχῆς· διανοητικαὶ δέ τινες ἀρεταί, αἵτινες ἄλλην τρεπόμεναι ὁδόν, ἐδύναντο νὰ φυλλοβολήσωσιν, εὑρίσκουσι τὴν ἔξοδον κεκλει-

σμένην, ἡ δὲ τοῦ δημοσίου πνεύματος καὶ τῶν κρατούντων ἠθῶν πίεσις καταστέλλει αὐτὰς καὶ παρεκβάλλει τῆς ὁδοῦ,ἐπιβάλλουσα ὡρισμένην ἄνθησιν.

Γ′

Ἡ σύγκρισις αὕτη δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἔνδειξις γενική. Εἰσέλθωμεν νῦν εἰς τὰ καθ' ἕκαστα καὶ ἴδωμεν, τίς ἡ ἐπὶ τῶν προϊόντων τῆς τέχνης δύναμις τῆς ἠθικῆς ἀτμοσφαίρας.

Πρὸς μείζονα σαφήνειαν ἐξετάσωμεν περίπτωσιν ἁπλουστάτην, τὴν πνευματικὴν κατάστασιν λαοῦ, ἐν ᾗ ἐπικρατεῖ ἡ λύπη. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη δὲν εἶναι αὐθαίρετος· τοιαύτη κατάστασις παρουσιάσθη οὐχὶ ἅπαξ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ, καὶ ἵνα παραγάγωσιν αὐτὴν, ἀρκοῦσι πέντε ἢ ἓξ αἰῶνες παρακμῆς, ἐξανδραποδισμοῦ, ἐπιδρομῶν ξένων, λιμῶν, λοιμῶν, ἐπαλλήλων δυστυχημάτων. Παρουσιάσθη ἐν μὲν τῇ Ἀσίᾳ κατὰ τὸν ϛ′ πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα, ἐν δὲ τῇ Εὐρώπῃ κατὰ τὸν Δ′ καὶ Ι′ τοῦ ἡμετέρου σωτηρίου ἔτους. Τῶν πραγμάτων οὕτως ἐχόντων οἱ ἄνθρωποι ἀποβάλλουσι τὸ θάρρος καὶ ἀπέλπιδες θεωροῦσι τὴν ζωὴν ὡς κακόν.

Ἴδωμεν τὰ ἀποτελέσματα τῆς τοιαύτης πνευματικῆς καταστάσεως μετὰ τῶν αἰτίων τῆς γενέσεως αὐτῆς ἐπὶ τῶν συγχρόνων τεχνιτῶν. Τεθέντος, ὅτι τότε ὑπάρχει ὁ αὐτὸς σχεδὸν ἀριθμὸς κράσεων μελαγχολικῶν, φαιδρῶν, διαμέσων, πῶς καὶ κατά τινα τρόπον ἡ κρατοῦσα κατάστασις μέλλει νὰ διαπλάσῃ αὐτάς;

Παρατηρητέον, ὅτι αἱ θλίβουσαι τὸ κοινὸν συμφοραί, θλίβουσι καὶ τὸν καλλιτέχνην. Ἐπειδὴ εἶναι ἡ κεφαλὴ τῆς ποίμνης, ὑφίσταται τὰς περιπετείας τῆς ποίμνης. Ἂν π. χ. ἐπιδρομαὶ βαρβάρων, λοιμός, λιμός, παντοῖαι συμφοραί, ἐπὶ χρόνους μακροὺς πᾶσαν λυμαίνωνται τὴν χώραν, θὰ ἦναι θαῦμα καὶ μέγα θαῦμα, ἂν ἡ γενικὴ πλημμύρα πλησίον αὐτοῦ διερχομένη δὲν ἐγγίσῃ αὐτόν. Ἀπ' ἐναντίας εἶναι πιθανὸν καὶ μάλιστα βέβαιον, ὅτι θὰ ὑποστῇ καὶ οὗτος τὰς κοινὰς συμφοράς, ἀποβάλλων τὴν περιουσίαν αὐτοῦ, κακούμενος, τραυματιζόμενος, ἀπαγόμενος αἰχμάλωτος, ὡς οἱ ἄλλοι, ὅτι ἡ σύζυγος, τὰ τέκνα, οἱ συγγενεῖς αὐτοῦ θὰ ὑποστῶσι τὴν κοινὴν τύχην, ὅτι θέλει πάσχει καὶ φοβεῖται δι' αὐτοὺς ὡς δι' ἑαυτόν. Ὑπὸ τῶν προσωπικῶν τούτων ἀθλιοτήτων τὴν ἀδιάκοπον βροχὴν, θέλει καταστῇ ἧττον φαιδρός, ἐὰν ἦναι φαιδρός, καὶ μᾶλλον κατηφής, ἐὰν ἦναι κατηφής. Ἰδοὺ τὸ πρῶτον ἀποτέλεσμα τοῦ περιέχοντος (du milieu).

Ἀλλὰ πρὸς τούτοις ὁ τεχνίτης συνανετράφη ἐν μέσῳ συγχρόνων μελαγχολικῶν· ἑπομένως αἱ ἰδέαι, ἃς ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας καὶ καθ' ἑκάστην ἀρύεται, εἰσὶ καὶ αὗται μελαγχολικαί. Ἡ ἐπικρατοῦσα θρησκεία, ῥυθμισθεῖσα κατὰ τὴν πένθιμον τῶν πραγμάτων φοράν, λέγει αὐτῷ, ὅτι ἡ γῆ εἶναι ἐξορία, ὁ κόσμος εἱρκτή, ἡ ζωὴ κακόν, ἡ δ' ἐξ αὐτοῦ μετάστασις ἀπαλλαγὴ τῶν

δεινοπαθημάτων ἡμῶν. Ἡ φιλοσοφία κατασκευάζουσα τὴν ἠθικὴν κατὰ τὸ ὀδυνηρὸν τῆς ἀνθρωπίνης παρακμῆς θέαμα, ἀποδεικνύει αὐτῷ ὅτι προτιμώτερον ἦτο νὰ μὴ ἐγεννᾶτο. Πάσης συνδιαλέξεως θέμα εἰσὶ γεγονότα λυπηρά, κατάληψις ἐπαρχίας, καταστροφὴ μνημείου, κατάθλιψις τῶν ἀδυνάτων, ἐμφύλιοι πόλεμοι τῶν ἰσχυρῶν. Ἡ καθημερινὴ παρατήρησις παρουσιάζει αὐτῷ ἀλλεπαλλήλους εἰκόνας ἀποθαρρύνσεως καὶ πένθους, ἐπαίτας, πειναλέους, γέφυραν καταρρέουσαν, προάστειον ἐκ βάθρων ἀνατετραμμένον, ἀγροὺς χέρσους, τοὺς μέλανας τοίχους οἰκίας ἐμπρησθείσης. Ἅπασαι αὗται αἱ ἐπινοήσεις *ἐγχαράσσονται* ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ πρώτου μέχρι τοῦ τελευταίου τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτους καὶ ἐπαυξάνουσι τὴν μελαγχολίαν, ἥτις προέρχεται ἐκ τῶν ἰδίων δεινῶν.

Τοσούτῳ δὲ μᾶλλον ἐπαυξάνουσιν αὐτήν, ὅσῳ εἶναι βαθύτερον τεχνίτης. Διότι κυρίως τεχνίτην ἀποτελεῖ αὐτὸν ἡ ἕξις τοῦ μιμεῖσθαι τὸν οὐσιώδη χαρακτῆρα καὶ τὰς ἐξεχούσας ἰδιότητας τῶν πραγμάτων· καὶ ἐν ᾧ οἱ μὲν ἄλλοι τῶν ἀνθρώπων βλέπουσι μόνον τὰ μέρη, οὗτος κατανοεῖ τὸ σύνολον καὶ τὸ πνεῦμα. Ἐπειδὴ δ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐξέχων χαρακτὴρ εἶναι ἡ λύπη, τὴν λύπην ἀνακαλύπτει ἐν τοῖς πράγμασιν. Ἔτι δὲ πλέον διὰ τῆς φαντασίας αὐτοῦ μεγαλοποιῶν τὰς συμφοράς, ἀπεικονίζει αὐτὰς διὰ μελανωτέρων τοῦ δέοντος χρωμάτων.

Εἰς ταύτην δὲ τὴν ἐργασίαν αὐτοῦ συντελοῦσι καὶ οἱ σύγχρονοι. Διότι ὁ ζωγράφος ἢ ὁ συγγραφεὺς δὲν μένει μόνος πρὸ τοῦ γραφείου ἢ τῆς εἰκόνος αὐτοῦ. Ἀπ' ἐναντίας ἐξέρχεται, λαλεῖ, βλέπει, ἀρύεται πληροφορίας παρὰ τῶν φίλων, τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, ζητεῖ διδάγματα ἐν τοῖς βιβλίοις καὶ τοῖς περὶ αὐτὸν τεχνουργήμασιν. Ἡ ἰδέα εἶναι προσομοία τῇ σπορᾷ· ὡς ὁ σπόρος ἵνα βλαστήσῃ, ἀναπτυχθῇ καὶ ἀνθήσῃ δεῖται τῆς τροφῆς, ἣν παρέχουσιν αὐτῷ τὸ ὕδωρ, ὁ ἀήρ, ὁ ἥλιος, τὸ ἔδαφος, οὕτως ἡ ἰδέα, ἵνα καταστῇ τελεία καὶ τὸν προσήκοντα λάβῃ τύπον, δεῖται συμπληρώσεως καὶ ἐπεκτάσεως, ἣν παρέχουσιν αὐτῇ τὰ περὶ αὐτὴν πνεύματα. Ἐν χρόνοις ἐπομένως λύπης τίνας ἐμπνεύσεις τὰ περὶ αὐτὸν πνεύματα δύνανται νὰ ἐμποιήσωσιν αὐτῷ; Ἐμπνεύσεις θλιβεράς, διότι οἱ ἄνθρωποι τοιαύτας ἔσχον ἐντυπώσεις. Ἐπειδὴ ἔχουσι μόνον τὴν πεῖραν τῶν αἰσθήσεων ἢ τῶν ὀδυνηρῶν αἰσθημάτων, εἰς λυπηρὰ μόνον πράγματα προσέσχον τὸν νοῦν· πάντοτε ἐξετάζει τις τὴν ἰδίαν καρδίαν, καὶ ἂν κατοικῇ ἐν αὐτῇ ἡ ὀδύνη, τὴν ὀδύνην μόνον ἐξετάζει· εἰσὶ λοιπὸν γνῶσται τῆς λύπης, τοῦ πένθους, τοῦ ἀπελπισμοῦ, τῆς ἀπογνώσεως. Ἂν ὁ τεχνίτης θελήσῃ νὰ φωτισθῇ παρ' αὐτῶν, προσομοίας θέλει λάβει πληροφορίας· τὸ ζητῆσαι παρ' αὐτῶν ἰδέαν τινὰ ἢ πληροφορίαν περὶ τῶν διαφόρων τρόπων, ἢ τῶν διαφόρων ἐκφράσεων τῆς χαρᾶς ἔσται ἀληθὴς ματαιοπονία, διότι δὲν δύνανται νὰ μεταδώσωσιν ὅ,τι δὲν ἔχουσι. Διὰ τοῦτο ὅταν ἐργασθῇ πρὸς ἀπεικόνισιν τῆς εὐτυχίας, ἔσται μόνος, πάσης ἐστερημένος συνδρομῆς, ἐγκαταλελειμμένος εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις· καὶ ἡ δύναμις ἑνὸς

μόνου ἀνθρώπου εἶναι σμικρά· ὅθεν τὸ ἔργον αὐτοῦ ἔσται μέτριον. Ἐκ τοῦ ἐναντίου, ὅταν θελήσῃ νὰ ἀπεικονίσῃ τὰ μελαγχολικὰ αἰσθήματα, θέλει τύχει τῆς ἀρωγῆς ἁπάντων τῶν συγχρόνων, εὑρήσει ὕλην συνειλεγμένην ὑπὸ τῶν προγενεστέρων σχολῶν, τέχνην πλήρη, μεθόδους γνωστάς, ὁδὸν κεχαραγμένην. Ἐκκλησιαστικὴ τελετή, διασκευὴ οἰκίας, ἁπλῆ συνέντευξις ὑποδεικνύουσιν αὐτῷ τὸ σχῆμα, τὸ χρῶμα, τὴν φράσιν ἢ τὸ ἐλλεῖπον πρόσωπον· τὸ δ' ἔργον αὐτοῦ, πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ ὁποίου θέλουσι μυστηριωδῶς συντελέσει ἑκατομμύρια ἀγνώστων συνεργατῶν ἔσται τοσούτῳ τελειότερον, ὅσῳ πρὸς τῇ ἰδίᾳ ἐργασίᾳ καὶ εὐφυΐᾳ θελει περιλαμβάνει τὴν εὐφυΐαν καὶ τὴν ἐργασίαν τοῦ περιστοιχίζοντος αὐτὸν λαοῦ καὶ τῶν προγενεστέρων γενεῶν.

Ὑπάρχει καὶ ἕτερος ἰσχυρότατος λόγος, παρασύρων αὐτὸν εἰς τὴν ἀπεικόνισιν ζοφερῶν θεμάτων· ὁ λόγος, ὅτι τὸ ἔργον αὐτοῦ δὲν θέλει τύχει τῆς κοινῆς ἐπιδοκιμασίας, ἂν μὴ ἐκφράζῃ τὴν μελαγχολίαν. Τῳόντι οἱ ἄνθρωποι κατανοοῦσι μόνον αἰσθήματα ἀνάλογα πρὸς τὰ ἴδια. Τὰ ἄλλα αἰσθήματα, ὅσον καλῶς καί ἂν ὦσιν ἐκπεφρασμένα, εἰσὶ ξένα αὐτοῖς· οἱ ὀφθαλμοὶ ὁρῶσιν, ἀλλὰ τῆς καρδίας ἀναισθητούσης, οἱ ὀφθαλμοὶ ἀποστρέφονται παραυτίκα. Φαντάσθητε ἄνθρωπον, ὅστις ἀπολέσας τὴν περιουσίαν, τὴν πατρίδα, τὰ τέκνα, τὴν ὑγείαν, τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ εἴκοσιν ἔτη διαβιώσας δεσμώτης ὡς ὁ Pellico ἢ ὁ Andryane, βαθμηδὸν μετεβλήθη τὸν χαρακτῆρα καὶ συνετρίβη, ἐγένετο μελαγχολικὸς καὶ μυστικός, κατελήφθη ὑπὸ ἀποθαρρύνσεως ἀνιάτου· ὁ τοιοῦτος θέλει αἰσθάνεσθαι φρίκην εἰς τὰ ᾄσματα τοῦ χοροῦ καὶ δὲν θέλει ἀναγινώσκει γηθοσύνως τὸν Rabelais· ἐὰν ὁδηγήσητε αὐτὸν πρὸ τῶν φαιδρῶν καὶ κτηνωδῶν τοῦ Rubens σωμάτων, θέλει ἀποστρέψει τὴν ὄψιν καὶ θέλει ἀτενίσει εὐχαρίστως εἰκόνας μόνον τοῦ Rembrandt· θέλει ἀγαπήσει τοὺς ἤχους τοῦ Chopin καὶ ἀκούει μόνον τῶν ποιήσεων τοῦ Λαμαρτίνου καὶ τοῦ Heine. Τοῦτ' αὐτὸ συμβαίνει καὶ περὶ τοῦ κοινοῦ προκειμένου· ἡ καλαισθησία αὐτοῦ ἐξήρτηται ἐκ τῆς ἰδίας καταστάσεως· ἡ λύπη προσηλοῖ αὐτὸ εἰς θλιβερὰ ἔργα· θέλει ἀπορρίψει λοιπὸν ὅσα εἰσὶ φαιδρά· θέλει δὲ μεμφθῆ ἢ περιφρονήσει τὸν τεχνίτην. Εἶναι δὲ γνωστόν, ὅτι ὁ τεχνίτης πρὸς ἔπαινον ἐργάζεται· τοιοῦτόν ἐστι τὸ δεσπόζον αὐτοῦ πάθος. Οὕτω λοιπὸν πρὸς τοῖς ἄλλοις αἰτίοις τὸ δεσπόζον αὐτοῦ πάθος σὺν τῇ πιέσει τῆς κοινῆς γνώμης τρέπει, ὠθεῖ καὶ ἐπανάγει αὐτὸν ἀκαταπαύστως εἰς τὴν ἔκφρασιν τῆς μελαγχολίας, φράσσον τὴν ἄγουσαν εἰς τὴν ἀπεικόνισιν τῆς ἀκηδίας καὶ τῆς εὐδαιμονίας.

Διὰ τῶν ἀλλεπαλλήλων τούτων προσκομμάτων, πᾶσα δίοδος κλείεται εἰς τὰ ἔργα τῆς τέχνης, τὰ σκοποῦντα τὴν ἐκδήλωσιν τῆς χαρᾶς. Ἂν ὁ τεχνίτης ὑπερβῇ τὸ πρῶτον, κωλυθήσεται ὑπὸ τοῦ δευτέρου καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἐὰν συμπέσωσι φύσεις φαιδραί, θέλουσι καταστήσει καὶ ταύτας ἀθύμους αἱ προσωπικαὶ συμφοραί. Ἡ ἀγωγὴ καὶ ἡ καθ' ἡμέραν συνδιάλεξις θέλουσι πληρώσει αὐτὰς ἰδεῶν θλιβερῶν. Αἱ δυνάμεις τῶν τεχνιτῶν, δι' ὧν

οὗτοι διαστέλλουσι καὶ εὐρύνουσι τοὺς ἐξέχοντας τῶν ὄντων χαρακτῆρας θέλουσι περιοριορίζεσθαι εἰς τὴν ἀπεικόνισιν χαρακτήρων θλιβερῶν. Ἡ πεῖρα καὶ ἡ ἐργασία τῶν ἄλλων καλλιτεχνῶν θέλουσι παράσχει ὑπαγορεύσεις καὶ συνεργασίαν εἰς ἀντικείμενα θλιβερά. Τέλος ἡ ἐπιτακτικὴ καὶ θορυβώδης τοῦ κοινοῦ θέλησις θέλει ἐπιβάλλει αὐτῷ θέματα μόνον θλιβερά. Ἑπομένως τὸ εἶδος τῶν τεχνιτῶν καὶ τῶν καταλλήλων τεχνουργημάτων πρὸς ἐκδήλωσιν τῆς φαιδρότητος καὶ τῆς χαρᾶς ἐξαφανισθήσεται ἢ σχεδὸν μηδενισθήσεται.

Ἐξετάσατε ἤδη τὴν ἀντίστροφον περίπτωσιν, καθ' ἣν τὸ ἐπικρατοῦν αἴσθημα τοῦ κοινοῦ εἶναι ἡ χαρά. Τοῦτο συμβαίνει ἐν χρόνοις ἀναγεννήσεως, ὅτε ἡ ἀσφάλεια, ὁ πλοῦτος, ὁ πληθυσμός, ἡ εὐημερία, ἡ ὀλβιότης, αἱ καλαὶ ἢ χρήσιμοι ἐφευρέσεις προβαίνουσιν αὐξανόμεναι Ἀναστρεφομένων τῶν ὅρων, πᾶσα ἡ ἐκτεθεῖσα ἀνάλυσις ἐφαρμόζεται κατὰ λέξιν, καὶ ὁ αὐτὸς συλλογισμὸς συνεπάγεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι πάντα τὰ τεχνουργήματα θέλουσιν ἐκφράσει κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον τὴν χαράν.

Ἤδη ἐξετάσατε μέσην περίπτωσιν· τουτέστι τὸ δεῖνα κρᾶμα καὶ δεῖνα εἶδος χαρᾶς καὶ λύπης, ὅπερ εἶναι ἡ συνήθης κατάστασις. Τροποποιουμένων καταλλήλως τῶν ὅρων, ἡ αὐτὴ ἀνάλυσις ἐφαρμόζεται μετ' ἴσης ἀκριβείας· ὁ αὐτὸς συλλογισμὸς συνεπάγεται τὸ πόρισμα, ὅτι τὰ τεχνουργήματα θέλουσιν ἐκφράσει κρᾶμα καὶ εἶδος ἀνάλογον τῆς χαρᾶς ἢ λύπης.

Συμπεραίνοντες λέγομεν, ὅτι ἐν πάσῃ συνθέτῳ ἢ ἁπλῇ περιπτώσει τὸ περιέχον, τουτέστιν ἡ γενικὴ τῶν ἠθῶν καὶ τοῦ πνεύματος κατάστασις, καθορίζει τὸ εἶδος τῶν τεχνουργημάτων, ἀνεχομένη μόνον τὰ ἀνάλογα αὐτῇ καὶ ἀπορρίπτουσα τὰ ἄλλα εἴδη διὰ σειρᾶς ἀλλεπαλλήλων προσκομμάτων καὶ προσβολῶν, ἐπαναλαμβανομένων ἀνὰ πᾶν βῆμα τῆς αναπτύξεως αὐτῶν.

Δ'

Διεξελθόντες τὰς ἁπλᾶς ὑποθέσεις, ἃς πρὸς σαφήνειαν τῆς ἐκθέσεως ἐποιησάμεθα, ἐξετάσωμεν νῦν τὰς πραγματικὰς περιπτώσεις. Ὁ ἀνωτέρω ἐκτεθεὶς νόμος κυροῦται ὑπὸ τῆς Ἱστορίας. Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου θέλω διεξέλθει τὰς τέσσαρας μεγάλας ἱστορικὰς ἐποχὰς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, τὴν ἑλληνικὴν καὶ ῥωμαϊκὴν ἀρχαιότητα, τὸν φεουδαλικὸν καὶ χριστιανικὸν μεσαίωνα, τὰς ἀριστοκρατικὰς καὶ κανονικὰς μοναρχίας τοῦ ΙΖ' αἰῶνος καὶ τὴν ὑπὸ τῶν ἐπιστημῶν διεπομένην βιομηχανικὴν δημοκρατίαν, ἐν ᾗ τανῦν ζῶμεν. Ἑκάστη τῶν περιόδων τούτων ἔχει ἰδιάζουσαν τέχνην ἢ εἶδος τέχνης, γλυπτικήν, ἀρχιτεκτονικήν, θέατρον, μουσικήν, τοὐλάχιστον εἶδός τι ὡρισμένον ἑκάστης τῶν μεγάλων τούτων τεχνῶν, ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει βλάστησιν διακεκριμένην ἐκτάκτως ἄφθονον καὶ πλήρη, ἥτις κατὰ τὰ κύρια αὐτῆς στοιχεῖα ἀντανακλᾷ τοὺς πρωτίστους χαρακτῆρας τῆς τέχνης καὶ τοῦ

ἔθνους. Ἐξετάζοντες ἀλληλοδιαδόχως τὰ διάφορα ἐδάφη, θέλομεν ἴδει ἀλληλοδιαδόχως γεννώμενα τὰ διάφορα ἄνθη.

Ε'

Πρὸ τρισχιλίων περίπου ἐτῶν ἤκμαζεν ἐπὶ τῶν ἀκτῶν καὶ ἔν τισι τοῦ Αἰγαίου νήσοις, φυλὴ ὑπέροχος τὸ κάλλος καὶ τὴν διάνοιαν, ἐννοοῦσα τὴν ζωὴν κατὰ καινὸν ὅλως τρόπον. Δὲν ἀπερροφήθη αὕτη ὑπὸ μεγάλης θρησκευτικῆς καταλήψεως, ὡς οἱ Ἰνδοὶ καὶ οἱ Αἰγύπτιοι, οὔτε ὑπὸ μεγάλου κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ, ὡς οἱ Ἀσσύριοι καὶ οἱ Πέρσαι, οὔτε ὑπὸ μεγάλης βιομηχανικῆς καὶ ἐμπορικῆς πρακτικῆς, ὡς οἱ Φοίνικες καὶ οἱ Καρχηδόνιοι. Ἀντὶ θεοκρατίας καὶ φυλετικῆς ἱεραρχίας ὑπαλλήλων, ἀντὶ μεγάλου χρηματιστικοῦ καὶ ἐμπορικοῦ καθιδρύματος, οἱ ἄνθρωποι τῆς φυλῆς ταύτης ἔσχον ἰδίαν ἐπινόησιν τὸ *ἄστυ*, ἑκάστου ἄστεως παράγοντος ἄλλα, καὶ παντὸς βλαστοῦ, ἀποσπωμένου οὕτως τῆς πηγῆς, γεννῶντος ἄλλους βλαστούς. Ἐν τούτων, ἡ Μίλητος, παρήγαγε τριακόσια καὶ ἀπῴκισεν ἅπασαν τὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου πόντου. Τὰ ἄλλα ἐπολλαπλασιάσθησαν ἐπίσης καὶ ἀπὸ Κυρήνης εἰς Μασσαλίαν παρὰ τοὺς κόλπους καὶ τὰ ἀκρωτήρια τῆς Ισπανίας, τῆς Ἰταλίας, τῆς Ἑλλάδος, τῆς Ἐλάσσονος Ἀσίας, τῆς Ἀφρικῆς, ἐσχημάτισαν στέμμα πόλεων ἀνθιζουσῶν πέριξ τῆς Μεσογείου.

Πῶς ἔζων οἱ κάτοικοι τοῦ ἄστεως τούτου; [1]. Ὁ πολίτης ὀλίγον εἰργάζετο διὰ τῶν ἰδίων χειρῶν, συνήθως μὲν τρεφόμενος ἐκ τῶν εἰσφορῶν τῶν συμμάχων καὶ φόρου ὑποτελῶν λαῶν, ἀείποτε δὲ ὑπηρετούμενος ὑπὸ δούλων. Καὶ ὁ πάντων πενέστατος εἶχεν ἕνα δοῦλον πρὸς συντήρησιν τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ. Πᾶς Ἀθηναῖος πολίτης εἶχε τέσσαρας, πόλεις δὲ συνήθεις, ἡ Αἴγινα, ἡ Κόρινθος, τετρακοσίας ἕως πεντακοσίας χιλιάδας· τηλικαύτη τῶν δούλων ἡ πληθύς. Ἄλλως τε δὲ ὁ πολίτης δὲν εἶχε μεγάλην ἀνάγκην ὑπηρεσίας. Ὀλιγαρκὴς ὡς πᾶσαι αἱ τὸν νοῦν ὀξεῖαι καὶ μεσημβριναὶ φυλαὶ ἔζη διὰ τριῶν ἐλαιῶν, ἑνὸς σκορόδου καὶ μιᾶς κεφαλῆς μαινάδος [2], ἐφόρει δὲ μόνον σανδάλια, ἡμιχιτῶνα, μέγαν μανδύαν, ὡς ὁ τῶν ποιμένων. Ἡ οἰκία αὐτοῦ ἦν οἰκοδομὴ στενή, κακῶς ἐκτισμένη, ὀλίγον στερεά, εἰς ἣν οἱ κλέπται εἰσήρχοντο, ὀρύσσοντες τὸν τοῖχον· ἦν δὲ κυρίως νυκτερινὸν ἐνδιαίτημα, περιέχον κλίνην καὶ δύο ἢ τρεῖς καλῶς γεγλυμμένους ἀμφορεῖς. Ὁ πολίτης ἀπηλλαγμένος ἀναγκῶν, ὑπαίθριος διημέρευε.

Τί δ' ἔπραττεν ἐν ὥρᾳ σχολῆς; Μὴ ὑπείκων τῇ ἐξουσίᾳ βασιλέως ἢ ἱερέως, ἦν ἐλεύθερος καὶ αὐτοβασιλεὺς ἐν τῇ ἰδίᾳ πόλει. Αὐτὸς ἐξέλεγε τοὺς ἄρχοντας καὶ ἱερεῖς αὐτοῦ, καὶ ἐξελέγετο ἐπίσης εἰς πάντα τὰ ἱερατικὰ

1 Grote, History of Greece, t. II σ. 337 — Boeckh, Economie politique des Athéniens. I. 61.— Wallon de l' Esclavage dans l' antiquité.

2 Ἀριστοφάνους Βάτραχοι.

καὶ πολιτικὰ ἀξιώματα· εἴτε δὲ σκυτοτόμος εἴτε βυρτοδέψης ἦτον, ἐν μὲν τοῖς δικαστηρίοις ἐδίκαζε τὰς μεγίστας πολιτικὰς ὑποθέσεις, ἐν δὲ ταῖς τοῦ λαοῦ συνελεύσεσιν ἐβουλεύετο περὶ τῶν ὑψίστων τῆς Πολιτείας συμφερόντων· ἐν συνόλῳ δὲ τὸ πράττειν τὰ κοινὰ καὶ ὁ πόλεμος εἰσὶ τὸ κύριον αὐτοῦ μέλημα. Θεωρεῖ καθῆκον αὐτοῦ νὰ ἦναι πολιτικὸς καὶ στρατιώτης, ἐν δευτέρῳ δὲ τίθεται λόγῳ πᾶσαν ἄλλην ἐργασίαν, φρονῶν, ὅτι ταῦτα εἰσὶ τὰ ἔργα παντὸς ἐλευθέρου πολίτου. Καὶ ἔχει δίκαιον· διότι ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις ἡ ἀνθρωπίνη ζωὴ δὲν προστατεύεται ὡς ἐν τοῖς καθ᾽ἡμᾶς, αἱ δὲ ἀνθρώπιναι κοινωνίαι δὲν ἔχουσι τὴν μονιμότητα τῶν ἡμετέρων. Αἱ πλεῖσται τῶν πόλεων, σποράδην κείμεναι ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Μεσογείου, περιστοιχίζονται ὑπὸ βαρβάρων, ἐπωφθαλμιώντων αὐτάς· ὁ πολίτης ἀναγκάζεται νὰ σιδηροφορῇ, ὡς τανῦν ὁ ἐν Ζηλανδίᾳ ἢ Ἰαπωνίᾳ ἐγκατεστημένος Εὐρωπαῖος· ἄλλως τε δὲ ταχέως Γαλάται, Λίβυες, Σαμνῖται, Βυθινοὶ θέλουσι κατασκηνώσει ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῶν ἀνασκαφέντων τειχῶν καὶ τῶν ἀποτεφρωθέντων ναῶν. Πρὸς δὲ τούτοις αἱ πόλεις εἰσὶ πολέμιαι πρὸς ἀλλήλας· τὸ δὲ τοῦ πολέμου δίκαιον ἀνεπιεικές· συνήθως ἡ ἡττηθεῖσα πόλις καταστρέφεται ἄρδην· ὁ δεῖνα πλούσιος καὶ περίβλεπτος ἀνὴρ δύναται τὴν ἐπαύριον νὰ ἴδῃ τὸν οἶκον αὐτοῦ πυρπολούμενον, τὴν περιουσίαν διαρπαζομένην, τὴν σύζυγον καὶ τὴν θυγατέρα ἐξανδραποδιζομένας καὶ εἰς τόπους μεταγομένας ἀκολασίας· αὐτὸς οὗτος μετὰ τῶν υἱῶν δουλωθείς, θέλει ἐγκατορυχθῇ ἐν τοῖς μεταλλείοις, ἢ θέλει στρέφει τὴν μύλην μαστιγούμενος. Τηλικούτων τῶν κινδύνων ὄντων, φυσικὴ εἶναι ἡ τῶν κοινῶν μέριμνα καὶ ἡ τοῦ μάχεσθαι ἐμπειρία· γίγνονται πολιτικοί, ὑπὲρ τῆς ζωῆς ἀμυνόμενοι. — Ἐξόχως δ᾽ ὄντες τῆς δόξης ἐρασταί, πολιτεύονται καὶ ἐκ φιλοδοξίας. Πᾶσα πόλις ἐργάζεται, ἵνα ὑποδουλώσῃ ἢ ταπεινώσῃ τὰς ἄλλας, καταστήσῃ φόρου ὑποτελεῖς, κατακτήσῃ ἢ καρπωθῇ αὐτάς [1]. Ὁ πολίτης διαβιοῖ ἐν τῇ ἀγορᾷ, διασκεπτόμενος περὶ τῶν καταλληλοτέρων πρὸς διατήρησιν καὶ ἐπαύξησιν τοῦ μεγαλείου τῆς ἰδίας πόλεως μέσων, περὶ τῶν συμμαχιῶν καὶ συνθηκῶν, περὶ τῆς πολιτείας καὶ τῶν νόμων, ἀκροώμενος τῶν ῥητόρων, αὐτὸς οὗτος ἀγορεύων, μέχρις οὗ ἐπιβῇ τῆς νηός, ἵνα πολεμήσῃ ἐν Θράκῃ ἢ ἐν Αἰγύπτῳ κατὰ τῶν Ἑλλήνων, τῶν βαρβάρων ἢ κατὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως.

Πρὸς ἐπίτευξιν τούτου ἐπενόησαν ἰδίαν πειθαρχίαν. Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους στερούμενοι βιομηχανίας, ἠγνόουν τὰς πολεμικὰς μηχανάς· διὸ ἐμάχοντο ἐκ τοῦ συστάδην. Ἵνα ἑπομένως νικήσωσιν ἐν πολέμῳ δὲν ἦτο ἀναγκαῖον νὰ καθιστῶσι τοὺς στρατιώτας αὐτόματα ἀκριβείας, ὡς τανῦν, ἀλλ᾽ ὅσον οἷόν τε ἀνδρείους, ῥωμαλέους, ὠκύποδας· ἑνὶ λόγῳ ἀρίστους μονομάχους καὶ καρτερικωτάτους. Πρὸς τοῦτο δὲ τὸ τέλος, ἡ Σπάρτη, ἣν κατὰ τὸν Η´ αἰῶνα ἐζήλωσε καὶ ἐμιμήθη σύμπασα ἡ Ἑλλάς, εἶχε δίαιταν λίαν πο-

1 Θουκυδίδου, Β. 1. Ἴδε τὰς διαφόρους ἐκστρατείας τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ τῆς εἰρήνης τοῦ Κίμωνος μέχρι τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου.

λύπλοκον καὶ οὐχ ἧττον τελεσφόρον. Αὐτὴ αὕτη ἦν ἀτείχιστον στρατόπεδον, ὡς οἱ ἐν Καβυλίᾳ σταθμοὶ ἡμῶν, κατεσκηνωμένον ἀνὰ μέσον ἡττημένων καὶ πολεμίων, ὅλως στρατιωτικῶς συντεταγμένον, καὶ ἐστραμμένον ἔχον τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ἄμυναν καὶ τὴν μάχην. Καὶ πρῶτον μὲν ἐφρόντιζον νὰ ἔχωσι τέλεια σώματα, διαπλάσσοντες τὰ φῦλα· ἐποίουν δ' ὡς ἐν τοῖς ἱπποφορβείοις. Ἐφόνευον τὰ δύσμορφα καὶ μὴ εὐπαγῆ βρέφη. Ἔτι δ' ὁ νόμος διέτασσε τὴν τέλεσιν τῶν γάμων ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας καὶ ἐξέλεγε τὰς εὐνευστέρας πρὸς τεκνοποίησιν περιστάσεις. Ὁ ἔχων νεκρὰν γυναῖκα πρεσβύτης εἰσῆγε παρ' αὐτήν τινα τῶν καλῶν καὶ ἀγαθῶν νέων, ἵνα ἐξ αὐτοῦ ἀποκτήσῃ εὔρωστα τέκνα. Ὁ ἔχων δὲ φίλον, οὗ ἐπίζηλος ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα, παρεῖχεν αὐτῷ τὴν σύζυγον πρὸς τὸ αὐτὸ τέλος[1]. Ἀφ' οὗ ἐσχημάτιζον τὴν φυλὴν, διέπλασσον τὸ ἄτομον. Οἱ παῖδες, ἑπταετεῖς γενόμενοι, εἰς ἀγέλας κατελοχίζοντο καὶ συνείθιζον μετ' ἀλλήλων νὰ συμπαίζωσι καὶ συσχολάζωσι. Διῃροῦντο εἰς δύο ἀντιθέτους στρατιὰς, παραφυλαττούσας ἀλλήλας καὶ πυκτευούσας. Ἐκάθευδον ἐν ὑπαίθρῳ, ἐλούοντο ἐν τοῖς ψυχροῖς τοῦ Εὐρώτα ὕδασιν, ἔκλεπτον, ἔτρωγον ὀλίγον, ταχέως καὶ κακῶς, κατεκλίνοντο ἐπὶ στιβάδων καλάμου, ἃς αὐτοὶ συνεφόρουν, ἔπινον μόνον ὕδωρ, ὑφίσταντο ἁπάσας τὰς ἀκρασίας τοῦ ἀέρος· αἱ νεάνιδες ἐγυμνάζοντο ὡς αὐτοί, οἱ δ' ἐνήλικοι ὑπεβάλλοντο εἰς ἀσκήσεις σχεδὸν παρομοίας. Ἀναμφιβόλως ἐν ταῖς ἄλλαις πόλεσιν ἡ αὐστηρότης τῆς ἀρχαίας πειθαρχίας ἐμετριάσθη ἢ ἠλαττώθη· καίπερ ὅμως χαλαρώτεροι ὄντες, τὴν αὐτὴν ἠκολούθουν ὁδόν. Οἱ νέοι τὸ πλεῖστον τῆς ἡμέρας διέτριβον ἐν τοῖς γυμνασίοις, ἐπάλαιον, ἥλλοντο, ἐπύκτευον, ἔτρεχον, ἐδισκοβόλουν, ἐπιρρωνύοντες καὶ κάμπτοντες τοὺς γυμνοὺς αὐτῶν μυῶνας. Κατεγίνοντο νὰ σχηματίσωσι τὸ σῶμα εὐρωστότατον, φαιδρότατον, καλλιπρεπέστατον, οὐδεμία δ' ἄλλη ἀγωγὴ ἔτυχε κάλλιον τοῦ σκοποῦ [2].

Ἐκ τῶν ἰδιαζόντων τούτων τοῖς Ἕλλησιν ἠθῶν ἴδιαι ἐγεννήθησαν ἰδέαι. Τὸ ἰδεῶδες αὐτῶν πρόσωπον ἦν οὐχὶ ὁ σκεπτόμενος νοῦς ἢ ἡ ὑπεράγαν εὐαίσθητος ψυχὴ, ἀλλὰ τὸ εὖ πεφυκὸς καὶ ἀκμαῖον, τὸ σύμμετρον, ζωηρὸν, καὶ ἠσκημένον γυμνὸν σῶμα. Ὁ τρόπος οὗτος τοῦ σκέπτεσθαι πολλαχῶς ἐκδηλοῦται. Καὶ πρῶτον μὲν, ἐν ᾧ περὶ αὐτοὺς οἱ Κᾶρες, οἱ Λυδοὶ καὶ ἐν γένει πάντες οἱ βάρβαροι αὐτῶν γείτονες, ᾐσχύνοντο νὰ φαίνωνται γυμνοί, αὐτοὶ ῥαδίως ἀπετίθεντο τὸ ἱμάτιον, ἵνα παλαίσωσι καὶ δράμωσι. Αἱ παρθένοι ἐν Σπάρτῃ ἐγυμνάζοντο σχεδὸν γυμναί, ἐξ οὗ δῆλον ὅτι αἱ γυμναστικαὶ ἕξεις ἀπέβαλον ἢ μετεσχημάτισαν τὴν αἰδώ.— Κατὰ δεύτερον δὲ λόγον αἱ μεγάλαι αὐτῶν ἐθνικαὶ τελεταί, οἱ ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες, τὰ Πύθια καὶ τὰ Νέμεα ἐσκόπουν τὴν ἐπίδειξιν καὶ τὸν θρίαμβον τοῦ γυμνοῦ σώματος. Οἱ τὰ πρῶτα φέροντες

1 Ξενοφῶντος, Λακεδαιμονίων πολιτεία.

2 Ἕξις, ἣν ἠσπάσθησαν οἱ Λακεδαιμόνιοι περὶ τὴν 14 ὀλυμπιάδα. — Πλάτωνος. Χαρμίδης.

νέοι πανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἀνωτάτων ἑλληνικῶν ἀποικιῶν συνέρρεον, ἐκ μακροῦ χρόνου δι' ἰδιαιτέρας διαίτης καὶ ἐπανειλημένων ἀσκήσεων προαλειφόμενοι· καὶ ἐκεῖ παρόντος καὶ ἐπευφημοῦντος τοῦ ἔθνους σύμπαντος, ἐπάλαιον γυμνοί, ἐπύκτευον, ἐδίσκευον, ἔτρεχον πεζῇ ἢ ἐφ' ἅρματος. Αἱ νίκαι αὗται, ἃς ἐπιδιώκουσι τανῦν οἱ τοῦ χύδην ὄχλου ἡρακλεῖς, ἐφαίνοντο τότε ἁπασῶν αἱ πρῶται. Ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ δρόμον νικήσαντος ἀθλητοῦ ἐλάμβανε τὴν ἐπωνυμίαν ἡ Ὀλυμπιάς. Οἱ μέγιστοι ποιηταὶ ἐξύμνουν αὐτόν· ὁ διασημότατος τῆς ἀρχαιότητος λυρικός, ὁ Πίνδαρος, ἔψαλλε τὰς ἁρματοδρομίας. Ἐπανερχόμενος εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν ὁ ἐστεμμένος ἀθλητὴς ἐγένετο δεκτὸς ἐν θριάμβῳ· ἡ εὐεξία καὶ ἡ ῥώμη αὐτοῦ ἐτίμων τὸ ἄστυ. Μίλων ὁ Κροτωνιάτης, ἀνίκητος ἐν τῇ πάλῃ, στρατηγὸς αἱρεθεὶς ὡδήγησε τοὺς συμπολίτας εἰς τὴν μάχην, περιβεβλημένος λεοντῆν καὶ φέρων ῥόπαλον, ὡς Ἡρακλῆς, πρὸς ὃν παρεβάλλετο. Λέγεται ὅτι Διαγόραν τὸν Ῥόδιον ἰδὼν ὁ λαὸς φερόμενον διὰ τῆς πανηγύρεως ὑπὸ τῶν νικησάντων υἱῶν αὐτοῦ καὶ δι' ἀνθέων βαλλόμενον, ἐκραύγασε, τὴν εὐτυχίαν ταύτην μείζονα ἢ κατ' ἄνθρωπον θεωρήσας «Τέθναθι, Διαγόρα, μὴ δυνάμενος νὰ γίνῃς θεός». Ὁ Διαγόρας τῳόντι ἐκ τῆς ὑπερβαλούσης συγκινήσεως ἐτελεύτησεν ἐν ταῖς χερσὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, διότι κατὰ τὴν κρίσιν αὐτοῦ καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, ἰδὼν αὐτοὺς ῥωμαλαιοτάτους καὶ ὠκυποδεστάτους ἁπάντων τῶν Ἑλλήνων, εἰς τὸ ἀκρότατον σημεῖον τῆς ἐπιγείου εὐδαιμονίας ἀφίκετο. Ἀλήθεια ἡ παράδοσις ἡ τοιαύτη κρίσις ἀποδεικνύει μεθ' οἵας ἐθαύμαζον ὑπερβολῆς τὴν τελειότητα τοῦ σώματος.

Διὰ τοῦτο δὲν ἐφοβοῦντο νὰ ἐπιδείξωσιν αὐτὸ πρὸ τῶν θεῶν ἐν ταῖς δημοσίαις πομπαῖς. Ὑπῆρχεν ἰδία τῶν σωματικῶν σχημάτων καὶ κινήσεων τέχνη, ἡ ὀρχηστικὴ κανονίζουσα καὶ διδάσκουσα τοὺς χαρίεντας σχηματισμοὺς τῶν ἱερῶν χορῶν. Μετὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς Σαλαμῖνος, ὁ τραγικὸς ποιητὴς Σοφοκλῆς, τὸ δέκατον πέμπτον τῆς ἡλικίας ἄγων ἔτος καὶ κάλλει προφέρων, γυμνὸς ὠρχήσατο καὶ ᾖσε τὸν παιᾶνα πρὸ τοῦ τροπαίου. Μετὰ ἑκατὸν καὶ πεντήκοντα ἔτη ὁ Ἀλέξανδρος διεκπεραιωθεὶς εἰς Ἀσίαν, ἵνα πολεμήσῃ τὸν Δαρεῖον, περιέδραμε γυμνὸς μετὰ τῶν ἑταίρων τὸν τύμβον τοῦ Ἀχιλλέως. Προβαίνοντες δ' ἔτι πλέον, ἐθεώρουν τὴν τελειότητα τοῦ σώματος ὡς ἰδιότητα τῆς θεότητος. Ἔν τινι τῆς Σικελίας πόλει νεανίας εὐειδέστατος ἐλατρεύθη διὰ τὸ κάλλος καὶ μετὰ θάνατον ἤγειραν πρὸς τιμὴν αὐτοῦ βωμούς [1]. Ἐν Ὁμήρῳ ὅστις εἶναι ἡ βίβλος τῶν Ἑλλήνων, πανταχοῦ εὕρηται, ὅτι οἱ θεοὶ ἔχουσιν ἀνθρώπινον σῶμα, σάρκα τιτρωσκομένην διὰ τῶν δοράτων, αἷμα ῥοδόχρουν ῥέον, ἐνστίκτους ῥοπάς, χόλον, ἡδονάς, παρεμφερεῖς ὅλως ταῖς ἡμετέραις, ὥστε οἱ ἥρωες καθίστανται ἐρασταὶ τῶν θεαινῶν, οἱ δὲ θεοὶ ἔχουσι τέκνα ἐκ θνητῶν γυναικῶν. Ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου εἰς τὴν γῆν, δὲν ὑπάρχει ἄβυσσος· καταβαίνουσι καὶ ἡμεῖς ἀναβαίνομεν. Ὑπερέχουσιν ἡ-

1 Ἡρόδοτος.

μῶν καθὸ ἀθάνατοι, θεραπευόμενοι ταχέως ἐκ τῶν τραυμάτων, ἰσχυρότεροι, ὡραιότεροι καὶ εὐδαιμονέστεροι ἡμῶν ὄντες. Πρὸς δὲ ὡς ἡμεῖς τρώγουσι, πίνουσι, μάχονται, τρυφῶσι πάσαις αἰσθήσεσι καὶ σωματικαῖς δυνάμεσιν. Ἡ Ἑλλάς, τὸ ὡραῖον ἀνθρώπινον ζῶον ποιησαμένη ἴδιον πρότυπον, κατέστησεν αὐτὸ εἴδωλον αὐτῆς καὶ δοξάζει αὐτὸ ἐπὶ τῆς γῆς, θεοποιήσασα ἐν τῷ οὐρανῷ.

Ἐκ ταύτης τῆς συλλήψεως ἐγεννήθη ἡ γλυπτικὴ καὶ δύναταί τις νὰ καταδείξῃ ἁπάσας τὰς στιγμὰς τῆς ἐμφανίσεως αὐτῆς. — Ἔνθεν μέν, ὁ ἅπαξ ἐστεμμένος ἀθλητὴς δικαιοῦται νὰ ἔχῃ ἄγαλμα, καὶ ἂν τρὶς στεφθῇ, ἄγαλμα εἰκονικόν, τουτέστιν ὁμοίωμα τῆς εἰκόνος αὐτοῦ. Ἔνθεν δέ, τῶν θεῶν ἐχόντων ἀνθρώπινα σώματα τελειότερα καὶ μᾶλλον γαληνιαῖα τῶν ἡμετέρων, φυσικὸν ἦτο νὰ παριστῶσιν αὐτοὺς δι' ἀγαλμάτων. Δὲν ἔχουσιν ἀνάγκην πρὸς τοῦτο νὰ ἐκδικάσωσι τὸ δόγμα. Τὸ ἐκ μαρμάρου ἢ ἐκ χαλκοῦ ὁμοίωμα δὲν εἶναι ἀλληγορία, ἀλλ' εἰκὼν ἀκριβής· δὲν παρέχει τῷ θεῷ μῦς, ὀστᾶ, βαρὺ περίβλημα, ὅπερ δὲν ἔχει· παριστᾷ τὸ σαρκικὸν ἔνδυμα, ὅπερ καλύπτει αὐτό, καὶ τὸ ζῶν σχῆμα, ὅπερ εἶναι ἡ οὐσία αὐτοῦ. Ἀρκεῖ ἵνα ἡ ἀληθὴς ἡ εἰκών, ἄγαλμα κάλλιστον καὶ ἐμφαῖνον τὴν ἀθάνατον γαλήνην, δι' ἧς ὁ Θεὸς ὑψοῦται ὑπεράνω ἡμῶν.

Ἰδοὺ τὸ ἄγαλμα ἐπὶ τοῦ ἰκριώματος αὐτοῦ. Ὁ γλύπτης θέλει δυνηθῇ νὰ κατασκευάσῃ αὐτό; θεωρήσατε τὴν προπαρασκευὴν αὐτοῦ. Οἱ ἄνθρωποι τῶν χρόνων ἐκείνων παρετήρησαν τὸ σῶμα γυμνόν, καὶ κινούμενον ἐν τῷ λουτρῶνι, ἐν τοῖς γυμνασίοις, ἐν τοῖς ἱεροῖς χοροῖς, ἐν τοῖς δημοσίοις ἀγῶσιν. Εἶδον καὶ ἐξελέξατο σχήματα καὶ θέσεις, ἐκδηλούσας τὴν ῥώμην, τὴν ὑγείαν καὶ τὴν ἐνέργειαν. Εἰργάσθησαν παντὶ σθένει νὰ ἐντυπώσωσιν αὐτῷ τὰ σχήματα καὶ διδάξωσι τὰς θέσεις ἐκείνας. Ἐπὶ τριακόσια ἢ τετρακόσια ἔτη διώρθωσαν οὕτως, ἐκαθάρισαν, ἀνέπτυξαν τὴν περὶ τῆς φυσικῆς καλλονῆς ἰδέαν αὐτῶν. Οὐδὲν ἄρα παράδοξον ἂν τέλος κατορθοῦσι ν' ἀνακαλύψωσι τὸ ἰδανικὸν πρότυπον τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Ἡμεῖς οἵτινες γινώσκομεν αὐτὸ τανῦν, παρ' ἐκείνων ἐλάβομεν αὐτό. Ὅτε, κατὰ τὴν λῆξιν τῆς γοτθικῆς ἐποχῆς, ὁ ἐκ Πίσης Νικόλαος καὶ οἱ πρῶτοι γλύπται ἀπέβαλον τὰ ἰσχνά, ὀστεώδη καὶ δύσμορφα σχήματα τῆς ἱερατικῆς παραδόσεως ἔλαβον ὡς ὑπόδειγμα ἑλληνικὰ διατηρηθέντα ἢ ἐκχωσθέντα ἀνάγλυφα· καὶ ἂν νῦν λησμονοῦντες τὰ καλῶς πεφυκότα ἢ νοσηρὰ τῶν ἡμετέρων πλεβηΐων ἢ φιλοσόφων σώματα θελήσωμεν νὰ ἀνεύρωμεν σκιαγραφίαν τινὰ τοῦ τελείου σώματος, τὰ ἀγάλματα ἐκεῖνα, ἅτινα εἰσὶ μνημεῖα τοῦ γυμναστικοῦ, ἀργοῦ καὶ εὐγενοῦς βίου πρέπει νὰ μελετήσωμεν.

Καὶ οὐ μόνον τὸ σχῆμα εἶναι τέλειον, ἀλλὰ παραδόξως ἀρκεῖ εἰς τὴν διάνοιαν τοῦ τεχνίτου. Οἱ Ἕλληνες ἀπονείμαντες τῷ σώματι ἰδιάζουσαν ἀξίαν, δὲν καθυπέταξαν, ὡς οἱ νεώτεροι, αὐτὸ εἰς τὴν κεφαλήν. Στῆθος ἀναπνέον καλῶς, κορμὸς στερεῶς ἐπικαθήμενος τοῖς ἰσχίοις, ἰγνύα νευρώδης

ἐξακοντίζουσα ῥαδίως τὸ σῶμα, κινεῖ τὸ διαφέρον αὐτῶν· δὲν προκαταλαμβάνονται ἀποκλειστικῶς, ὡς ἡμεῖς, ὑπὸ τῆς εὐρύτητος τοῦ σκεπτικοῦ μετώπου, ὑπὸ τῆς ὀργίλης συνοφρυώσεως, ὑπὸ τῆς πτυχῆς τοῦ σκώπτοντος χείλους. Δὲν ἐξέρχονται τῶν ὅρων τῆς τελείας γλυπτικῆς, ἥτις ἀφίνει τοὺς ὀφθαλμοὺς ἄνευ βλεφαρίδων, τὴν δὲ κεφαλὴν ἄνευ ἐκφράσεως, ἥτις προτιμᾷ τὰ ἥρεμα, ἢ εἰς ἀσήμαντον πρᾶξιν ἀσχολούμενα πρόσωπα, ἥτις συνήθως ποιεῖται χρῆσιν ἑνὸς μόνον χρώματος, τοῦ χαλκοῦ ἢ τοῦ μαρμάρου, ἥτις καταλείπει τῇ γραφικῇ τὸν σκηνογραφικὸν κόσμον, τῇ δὲ φιλολογίᾳ τὸ δραματικὸν διαφέρον, ἥτις, δεσμευομένη, ἀλλ' ἐξευγενιζομένη ὑπὸ τῆς φύσεως τοῦ ἀντικειμένου καὶ τῆς στενότητος τῶν ὁρίων αὐτῆς, ἀποφεύγει τὴν παράστασιν τῶν λεπτομερειῶν, τῆς φυσιογνωμίας, τῶν συμβεβηκότων, τῶν ἀνθρωπίνων ταραχῶν, ἵνα ἐξαγάγῃ εἰς τὸ φῶς τὸ ἀφῃρημένον καὶ καθαρὸν σχῆμα καὶ ἐν τοῖς βωμοῖς λαμπρὰν ἐπιδείξῃ τὴν ἀκίνητον λευκότητα τῶν γαληνιαίων καὶ σεπτῶν ὁμοιωμάτων, ἐν οἷς τὸ ἀνθρώπινον γένος διαγινώσκει τοὺς ἥρωας καὶ θεοὺς αὐτοῦ. Εἰκότως ἄρα ἡ γλυπτικὴ εἶναι ἡ κεντρικὴ τῆς Ἑλλάδος τέχνη· πᾶσαι αἱ λοιπαὶ πρὸς αὐτὴν ἀναφέρονται, συνοδεύουσι καὶ μιμοῦνται αὐτήν. Οὐδεμία ἄλλη τέχνη τοσοῦτον καλῶς ἀπεικόνισε τὸν ἐθνικὸν βίον. Οὐδεμία ἄλλη ἀνεπτύχθη, οὐδὲ κατέστη τοσοῦτον δημοτική. Περὶ τοὺς Δελφοὺς ἐν τοῖς ἑκατὸν μικροῖς ναοῖς, οἵτινες ἐνέκλειον τοὺς θησαυροὺς τῶν πόλεων, ὁλόκληρος λαὸς ἐκ μαρμάρου, χρυσοῦ, ἀργύρου, χαλκοῦ καὶ ὀρειχάλκου, ἐκ παντοίων καὶ πολυχρόων μετάλλων, μυριάδες νεκρῶν ἐνδόξων, ἐν ἀκανονίστοις ὁμίλοις, καθήμενοι, ὄρθιοι, ἔλαμπον, ἀληθεῖς ὑπήκοοι τοῦ θεοῦ τοῦ φωτός [1]. Ὅτε βραδύτερον ἡ Ῥώμη ἐσύλησε τὸν ἑλληνικὸν κόσμον, ἡ ὑπερμεγέθης πόλις ἔσχεν ὁλόκληρον λαὸν ἀγαλμάτων, σχεδὸν ἴσον τῷ ζῶντι πληθυσμῷ. Νῦν δὲ μετὰ τηλικαύτας καταστροφὰς καὶ αἰῶνας ὑπολογίζουσιν, ὅτι ἐξήγαγον τῆς Ῥώμης καὶ τῆς πεδιάδος αὐτῆς πλείονα τῶν ἑξηκονταχισχιλίων ἀγαλμάτων. Οὐδέποτε πλέον εἶδον παραπλησίαν τῆς γλυπτικῆς ἄνθησιν, τηλικαύτην ἀνθέων ἀφθονίαν, ἀνθέων τοσοῦτον τελείων, βλάστησιν τοσοῦτον ἄφθονον, διαρκῆ καὶ ποικίλην· τὸν λόγον τούτου εὕρετε, ἀνασκάψαντες τὸ ἔδαφος ἀπὸ στρώματος εἰς στρῶμα, καὶ παρατηρήσαντες, ὅτι ὅλα τὰ στρώματα ταῦτα τοῦ ἀνθρωπίνου ἐδάφους, θεσμοί, ἤθη, ἰδέαι συνεβάλλοντο εἰς τὴν αὔξησιν αὐτῆς.

ΣΤ'

Ἡ στρατιωτικὴ αὕτη ἁπασῶν τῶν ἀρχαίων πόλεων σύνταξις θλιβερὰ ἐπήνεγκεν ἀποτελέσματα. Ἐπειδὴ ὁ πόλεμος ἦν ἡ φυσικὴ κατάστασις, οἱ ἰσχυρότεροι κατέκτησαν τοὺς ἀσθενεστέρους· πολλαὶ δ' ἐσχηματίσθησαν πολιτεῖαι ἄξιαι λόγου ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν ἢ τὴν τυραννίαν πόλεως ὑπερόχου ἢ νικηφόρου. Τέλος ἡ Ῥώμη πρακτικωτέρα καὶ κάλλιον τῶν ἄλλων

1 Michelet, Bible de l' humanité 205.

συντεταγμένη, μᾶλλον καρτερική, δεξιὰ καὶ δραστηρία, κατώρθωσε μετὰ επτακοσίων ἐτῶν τοὺς ἀγῶνας νὰ περιλάβῃ εἰς τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς ἅπασαν τὴν λεκάνην τῆς Μεσογείου, καὶ πολλὰς μεγάλας παρακειμένας χώρας. Πρὸς ἐπίτευξιν τούτου ὑπεβλήθη εἰς τὴν στρατιωτικὴν δίαιταν, ἐξ ἧς ὡς καρπὸς ἐκ τοῦ σπόρου, ἡ στρατιωτικὴ ἀνέφυη δεσποτεία. Οὕτως ἐσχηματίσθη ἡ Αὐτοκρατορία· περὶ τὴν πρώτην ἑκατονταετηρίδα ἀπὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως, ἡ οἰκουμένη ὀργανωθεῖσα ὑπὸ τακτικὴν μοναρχίαν, ἐφάνη ἀνευροῦσα αὖθις τὴν τάξιν καὶ τὴν εἰρήνην. Δυστυχῶς ὅμως τὴν παρακμὴν μόνον εὗρεν. Ἐν τῇ ὀλεθρίᾳ τῆς κατακτήσεως καταπιέσει αἱ μὲν πόλεις καθ' ἑκατοστύας, οἱ δὲ ἄνθρωποι κατὰ μυριάδας ἀπώλλυντο. Οἱ νικηταὶ αὐτοὶ κατεσφάζοντο ἐπὶ αἰῶνα, ὁ δὲ εὖ πεπολιτευμένος κόσμος, κενὸς ἀνδρῶν ἐλευθέρων ἐκενώθη κατὰ τὸ ἥμισυ τῶν κατοίκων [1]. Οἱ πολῖται γενόμενοι ὑπήκοοι καὶ τὴν πάλαι ἀποβαλόντες μεγαλοφροσύνην, ἐξετρέποντο εἰς τὴν ἀργίαν καὶ τὴν πολυτέλειαν, ἠρνοῦντο νὰ νυμφευθῶσι καὶ δὲν εἶχον πλέον τέκνα. Ἐπειδὴ δὲ πᾶσα ἐργασία διὰ τῶν χειρῶν ἐγίνετο, μήπω τῶν μηχανῶν ἐφευρεθεισῶν, οἱ δοῦλοι ἔχοντες τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐπαρκῶσι διὰ τῶν βραχιόνων αὐτῶν εἰς τὰς ἰδιοτροπίας, τὰς ἡδονάς, τὰς πομπάς, ὁλοκλήρου τῆς κοινωνίας, συνετρίβοντο ὑπὸ τὸ δυσβάστακτον τοῦτο βάρος. Μετὰ παρέλευσιν τετρακοσίων ἐτῶν ἡ ἐκνευρισθεῖσα καὶ ἐρημωθεῖσα αὐτοκρατορία οὔτε ἄνδρας οὔτε δύναμιν πλέον εἶχε πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν βαρβάρων. Ἐπὶ πεντακόσια ἔτη τὰ ἀλλεπάλληλα αὐτῶν κύματα εἰσήρχοντο, αἴροντα τοὺς ἐπιπροσθοῦντας φραγμούς. Ἀπερίγραπτά εἰσι τὰ ἐντεῦθεν προελθόντα δεινά· λαοὶ ἐξαφανισθέντες, μνημεῖα καταστραφέντα, ἀγροὶ ἐρημωθέντες, πόλεις ἐμπρησθεῖσαι, βιομηχανία, καλαὶ τέχναι καὶ ἐπιστῆμαι ἀκρωτηριασθεῖσαι, ἐκπεσοῦσαι, λησμονηθεῖσαι, ὁ φόβος, ἡ ἀμαθία καὶ ἡ βαρβαρότης πανταχοῦ διαδοθεῖσαι καὶ ἐγκατασταθεῖσαι· ἦσαν ἄγριοι ὡς οἱ Οὐρόνοι καὶ οἱ Ἰροκουά, κατασκηνώσαντες διὰ μιᾶς ἐν μέσῳ κόσμου πεπολιτισμένου καὶ διανοητικῶς ἀνεπτυγμένου, ὡς ὁ ἡμέτερος. Φαντάσθητε ἀγέλην ταύρων ὁρμῶσαν κατὰ τῶν σκευῶν καὶ ἐπίπλων ἀνακτόρου, κατόπιν δὲ ταύτης ἑτέραν ἀγέλην καταστρέφουσαν ὑπὸ τὰς ὁπλὰς αὐτῆς τὰ ὑπὸ τῆς πρώτης ἐναπολειφθέντα λείψανα, μόλις δ' ἐγκατασταθεῖσαν καὶ ταύτην, ἐγειρομένην, ἵνα διὰ τῶν κεράτων ἀποκρούσῃ νέα μυκωμένων καὶ ἀπλήστων ἐπιδρομέων πλήθη. Ὅτε τέλος κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα τὰ τελευταῖα στίφη ὁριστικῶς ἐγκατέστησαν, ἡ τῶν ἀνθρώπων τύχη οὐδόλως ἐβελτιώθη. Οἱ βάρβαροι ἀρχηγοί, γενόμενοι τιμαριῶται, ἐμάχοντο πρὸς ἀλλήλους, ἐλήστευον τοὺς χωρικούς, ἔκαιον τὰ σπαρτά, ἐγύμνουν τοὺς ἐμπόρους, ἔκλεπτον καὶ ἐκακοποίουν κατὰ τὸ δοκοῦν τοὺς δυσδαίμονας ὑποτελεῖς. Αἱ γαῖαι ἔμενον χέρσοι, αἱ δὲ τροφαὶ ἐσπάνιζον. Κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα ἐν ἑβδομήκοντα ἔτεσι τεσσαράκοντα ἔτη λιμοῦ ἀριθμοῦνται. Μοναχός τις ὁ Paul Glaber ἱστορεῖ, ὅτι κατέστη συνή-

1 Ῥώμη, τριάκοντα ἔτη πρὸ Χριστοῦ, ὑπὸ Βίκτωρος Δουρουῆ.

θεια τὸ τρώγειν ἀνθρώπινον κρέας· κρεοπώλης δέ τις ἑκάη ζῶν, ἐκθεὶς τοιοῦτον ἐν τῷ καταστήματι αὐτοῦ. Προστεθείσθω, ὅτι ἐν τῷ ῥύπῳ καὶ τῇ γενικῇ ἀθλιότητι, παραμελουμένων τῶν στοιχειωδεστάτων τῆς ὑγιεινῆς κανόνων, οἱ λοιμοί, ἡ λέπρα, αἱ ἐπιδημίαι ἐνειθίσθησαν τῇ χώρᾳ. Κατήντησαν νὰ ἔχωσι τὰ ἤθη τῶν ἀνθρωποφάγων τῆς Νέας Ζηλανδίας, τὴν βδελυρὰν ἀποκτήνωσιν τῶν Καληδονίων καὶ Papous καὶ νὰ βυθισθῶσιν εἰς τὸν πυθμένα τοῦ ἀνθρωπίνου βορβόρου, διότι ἡ τοῦ παρελθόντος ἀνάμνησις χείρονα καθίστα τὴν παροῦσαν ἀθλιότητα, οἱ δὲ ὀλίγοι πεπαιδευμένοι ἄνδρες, οἵτινες ἀνεγίνωσκον ἔτι τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν, ἀμυδρῶς ᾐσθάνοντο τὸ ἄπειρον τῆς πτώσεως καὶ τὸ ἀχανὲς τῆς ἀβύσσου, εἰς ἣν τὸ ἀνθρώπινον γένος πρὸ χιλιετηρίδος ἐβυθίζετο.

Μαντεύετε τίνα αἰσθήματα ἡ παρατεταμένη αὕτη καὶ βιαία τῶν πραγμάτων κατάστασις ἐνεφύτευσεν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων. Καὶ πρῶτον μὲν τὴν κατάπληξιν, τὸν κόρον τῆς ζωῆς, τὴν ζοφερὰν μελαγχολίαν. «Ὁ κόσμος, ἔλεγε· σύγχρονος συγγραφεύς, ἐγένετο ἄβυσσος κακίας καὶ ἀναιδείας. Ὁ βίος ἦν οἱονεὶ προκαταγνωσθεῖσα κόλασις. Πολλοὶ ἄνθρωποι ἀπεσύροντο τῶν ἐγκοσμίων, καὶ οὐ μόνον πτωχοί, ἀδύνατοι, γυναῖκες, ἀλλὰ δεσπόται, κυριάρχαι καὶ βασιλεῖς. Εἰς ψυχὰς εὐγενεῖς καί πως εὐαισθήτους κάλλιον ἥρμοζεν ἡ μονοτονία καὶ ἡ γαλήνη τοῦ μοναστηρίου. Προσεγγίζοντος τοῦ χιλιοστοῦ ἔτους ἐπίστευσαν εἰς τὴν συντέλειαν τοῦ κόσμου, πολλοὶ δὲ ἄνθρωποι, περιδεεῖς γενόμενοι, ἐδωρήσαντο τὴν περιουσίαν αὐτῶν τοῖς ναοῖς καὶ ταῖς μοναῖς. Ἐξ ἄλλου δὲ μετὰ τοῦ δέους καὶ τῆς ἀθυμίας ἐγεννήθη ἡ νευρικὴ ταραχή. Ὅτε οἱ ἄνθρωποί εἰσι λίαν δυστυχεῖς, γίνονται εὐερέθιστοι, ὡς οἱ ἀσθενεῖς καὶ οἱ αἰχμάλωτοι· ἡ εὐαισθησία αὐτῶν αὐξάνει καὶ ἀποκτᾷ γυναικείαν λεπτότητα. Ἡ καρδία αὐτῶν εἶναι μεστὴ δυστροπίας, παραφορῶν, ἀνίας, ὑπερβολῶν καὶ διαχύσεων, ὧν εἶναι ἀπηλλαγμένη ὑγιῶς ἔχουσα. Ἐξέρχονται τῶν μετρίων αἰσθημάτων, ἅτινα μόνα δύνανται νὰ διατηρήσωσι τὴν συνεχῆ καὶ ἀρρενωπὴν ἐνέργειαν· ῥεμβάζουσι, κλαίουσι, γονυπετοῦσιν, ἀποστέργουσι τὰ ἑαυτῶν, φαντάζονται ἡδύτητας, παραφοράς, τρυφεράς συγκινήσεις ἀτελευτήτους, θέλουσι νὰ διαχύσωσι τὴν γονιμότητα καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸν τῆς ὑπὲρ τὸ δέον ἐξημμένης καὶ ἀκρατοῦς φαντασίας αὐτῶν· συνελόντι δ' εἰπεῖν, εἰσὶ διατεθειμένοι ν' ἀγαπῶσι. Τῳόντι ἤρξατο τότε ἀναπτυσσόμενον μεθ' ὑπερβολῆς καταπληκτικῆς ἄγνωστον τῇ σοβαρᾷ καὶ ἀρρενωπῇ ἀρχαιότητι πάθος, ὁ ἱπποτικὸς καὶ πνευματικὸς ἔρως. Ὑπέταξαν τὸν ἤρεμον καὶ λογικὸν ἔρωτα τοῦ ὑμεναίου εἰς τὸν ἐκτὸς τοῦ γάμου ἐκστατικὸν καὶ ἀκανόνιστον ἔρωτα. Διέστειλαν τὰς λεπτότητας καὶ συνέταξαν τὸν χάρτην αὐτοῦ ἐν δικαστηρίοις προεδρευομένοις ὑπὸ γυναικῶν. Ἀπεφήναντο, ὅτι «ὁ ἔρως δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ μεταξὺ συζύγων», «ὅτι ὁ ἔρως οὐδὲν δύναται νὰ ἀρνηθῇ τῷ ἔρωτι» [1]. Ἐπαύσαντο θεωροῦντες τὴν γυναῖκα ἐπίγειον πλάσμα, ὅμοιον τῷ ἀνδρί. Ἐποίησαν αὐτὴν θεότητα. Εὗρον, ὅτι ὁ ἀνὴρ

André le Chapelain.

ὑπὲρ τὸ δέον ἠμείβετο, ἔχων τὸ δικαίωμα νὰ λατρεύῃ καὶ ὑπηρετῇ αὐτήν. Ἐθεώρησαν τὸν ἀνθρώπινον ἔρωτα οὐράνιον αἴσθημα, ἄγον ἐπὶ τὸν θεῖον ἔρωτα καὶ συγχεόμενον μετ' αὐτοῦ. Οἱ ποιηταὶ μετέβαλον τὴν ἐρωμένην αὐτῶν εἰς Ἀρετὴν ὑπερφυσικήν, καὶ παρεκάλεσαν αὐτὴν νὰ ἀναβιβάσῃ αὐτοὺς εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ ὁδηγήσῃ μέχρι τοῦ θρόνου τοῦ Ὑψίστου. Εὐνόητον εἶναι ὁποίας τὰ αἰσθήματα ταῦτα παρεῖχον ἀφορμὰς τῇ χριστιανικῇ θρησκείᾳ. Ἡ ἀηδία τοῦ κόσμου καὶ ἡ πρὸς ἔκστασιν τάσις, ὁ συνήθης ἀπελπισμὸς καὶ ἡ τοῦ ἐρᾶν ἀκαταμάχητος ἀνάγκη, ἄγουσι τοὺς ἀνθρώπους ἐπὶ διδασκαλίαν, παριστῶσαν τὴν γῆν κοιλάδα δακρύων, τὸν παρόντα βίον δοκιμασίαν, τὸν θεῖον ἐνθουσιασμὸν ὑπερτάτην εὐδαιμονίαν, τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην πρώτιστον καθῆκον. Ἡ ἀλγοῦσα ἢ φρίσσουσα εὐαισθησία τρέφεται ἐν τῷ ἀπείρῳ τῆς φρίκης καὶ τῷ ἀπείρῳ τῆς ἐλπίδος, ἐν τῇ ἀπεικονίσει τῶν φλογερῶν ἀβύσσων καὶ τῆς αἰωνίας κολάσεως, ἐν τῇ συλλήψει τοῦ ἀκτινοβολοῦντος παραδείσου καὶ τῶν ἀφάτων ἡδονῶν. Εἰς ταύτας τὰς ἀρχὰς ἐρειδόμενος ὁ χριστιανισμὸς διέπει τὰς ψυχάς, ἐμπνέει τὰς τέχνας, χρῆται τοῖς τεχνίταις. «Ὁ κόσμος, λέγει σύγχρονός τις, ἀποτινάσσει τὰ παλαιὰ αὐτοῦ ῥάκη, ἵνα ἐνδύσῃ τοὺς ναοὺς αὐτοῦ λευκὰς ἐσθῆτας»· καὶ ἡ γοτθικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἐπιφαίνεται.

Ἴδωμεν ὑψούμενον τὸ νέον οἰκοδόμημα. Ἐν ᾧ πᾶσαι αἱ ἀρχαῖαι θρησκεῖαι ἦσαν τοπικαί, εἰς φυλὰς ἢ οἰκογενείας ἀνήκουσαι, ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι θρησκεία καθολική, ἀπευθυνομένη πρὸς τὰ πλήθη καὶ ἐπαγγελλομένη πάντων τῶν ἀνθρώπων τὴν σωτηρίαν. Δεῖται ἑπομένως εὐρυτάτης οἰκοδομῆς, περιλαμβανούσης τὸν πληθυσμὸν ὁλόκληρον διαμερίσματος ἢ ἄστεος, γυναῖκας, παῖδας, δουλοπαροίκους, βιομηχάνους καὶ πένητας, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ εὐγενεῖς καὶ ἄρχοντας. Ὁ ἐγκλείων τὸ ἄγαλμα τοῦ ἕλληνος θεοῦ, μικρὸς σηκὸς (cella), ἡ στοά, ἐν ᾗ ἐξειλίσσετο ἡ πομπὴ τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν, ἦν ἀνεπαρκὴς εἰς τοσοῦτον πλῆθος. Χρῄζει κτιρίου ὑπερμεγέθους, εὐρέων διπλῶν καὶ τριπλῶν ναρθήκων, θόλων ὑπερμέτρων, κολοσσιαίων στηλωμάτων καὶ αἱ γενεαὶ τῶν ἐργατῶν, οἵτινες σωρηδὸν ἐπὶ αἰῶνας συρρέουσι, πρὸς σωτηρίαν τῆς ψυχῆς αὐτῶν, θέλουσι κατατέμει ὄρη, πρὶν ἢ ἐγείρωσιν ὁλόκληρον τὸ μνημεῖον.

Οἱ εἰσερχόμενοι ἄνθρωποι εἰσὶν ἔμπλεοι θλίψεως καὶ θλιβερὰς ἀρύονται ἐν αὐτῷ ἰδέας· ἐπισκοποῦσι τὴν ἀθλίαν καὶ πολυκύμαντον ταύτην ζωήν, χαίνουσαν πρὸ τοιούτου βαράθρου, τὴν κόλασιν καὶ τὰς ἀμέτρους αὐτῆς, τὰς ἄνευ τέρματος καὶ ἀνακωχῆς βασάνους, τὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ, ἀγωνιῶντος ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, τὰ μαρτύρια τῶν ἁγίων, στρεβλουμένων ὑπὸ τῶν διωκτῶν. Ὑπὸ τῆς θρησκευτικῆς ταύτης διδασκαλίας καὶ τοῦ δέους πιεζόμενοι, καὶ μὴ δυνάμενοι ν' ἀνεχθῶσι τὴν φαιδρότητα καὶ τὴν ἁπλῆν καλλονὴν τῆς ἡμέρας, διακωλύουσι τὴν εἴσοδον τοῦ ἁγνοῦ καὶ ἀσπίλου φωτός. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ οἰκοδομήματος κρύπτεται ἐν σκιᾷ πενθίμῳ καὶ ψυχρᾷ, τὸ φῶς

τῆς ἡμέρας εἰσέρχεται μετεσχηματισμένον διὰ τῶν ὑάλων, ἐν αἱμοφύρτῳ πορφύρᾳ, ἐν λάμψεσιν ἀμεθύστου καὶ τοπαζίου, ἐν μυστικαῖς ἀναστρέψεσι πολυτίμων λίθων, ἐν φωτοχυσίαις παραδόξοις, αἵτινες ἄγουσιν εἰς τὸν παράδεισον.

Φαντασίαι λεπταὶ καὶ ἐξημμέναι ὡς αὗται ἀποστέργουσι τὰ συνήθη σχήματα. Καὶ πρῶτον μὲν τὸ σχῆμα καθ' ἑαυτὸ δὲν κινεῖ τὰ διαφέρον αὐτῶν· πρέπει νὰ ἦναι σύμβολον καὶ δεικνύῃ σεπτόν τι μυστήριον. Τὸ οἰκοδόμημα διὰ τῶν ἀντιμετώπων ναρθήκων εἰκονίζει τὸν σταυρὸν, ἐφ' οὗ ὁ Χριστὸς ἀπέθανε· τὰ δὲ ἀνθέμια μετὰ τῶν ἀδαμαντίνων πετάλων τὸ αἰώνιον ῥόδον, οὗ πᾶσαι αἱ ἐξαγνισθεῖσαι ψυχαί εἰσι φύλλα· αἱ δὲ διαστάσεις πάντων τῶν μερῶν σχετίζονται πρὸς ἀριθμοὺς ἱερούς. Ἄλλοθεν δὲ τὰ σχήματα διὰ τοῦ πλούτου, τῆς ἀτοπίας, τῆς τολμηρᾶς διαγραφῆς, τῆς λεπτότητος, τῆς ὑπερβολῆς αὐτῶν, συμβαδίζουσι τῇ ἀκρασίᾳ καὶ τῇ περιεργίᾳ τῆς νοσούσης φαντασίας. Τοιαῦται ψυχαὶ χρῄζουσι συναισθημάτων ζωηρῶν, πολλαπλῶν μεταβλητῶν, ὑπερβολικῶν καὶ παραδόξων. Ἀποβάλλουσι τὸν κίονα, τὴν ὁριζόντιον καὶ πλαγίως τεθειμένην δοκὸν, τὴν ἀψῖδα, συνελόντι δ' εἰπεῖν, τὴν στερεὰν βάσιν, τὰς ἰσορρόπους ἀναλογίας, τὴν ὡραίαν γυμνότητα τῆς ἀρχαίας ἀρχιτεκτονικῆς. Δὲν συμπαθοῦσι πρὸς τὰ στερεὰ ταῦτα σώματα, ἅτινα γεννώμενα ἀπόνως καὶ διατηρούμενα ἄνευ ἀγῶνος, μετὰ τῆς ὑπάρξεως λαμβάνουσι καὶ τὴν καλλονὴν, καὶ διὰ τοῦτο ἡ κατ' οὐσίαν ἀξία αὐτῶν δὲν χρῄζει προσθηκῶν, οὔτε κοσμημάτων.

Ἐκλέγουσιν ὡς τύπον οὐχὶ τὸ κοῖλον τῆς ἀψῖδος ἢ τὸ ὑπὸ τῆς στήλης καὶ τοῦ ἐπιστυλίου σχηματιζόμενον ἁπλοῦν τετράγωνον, ἀλλὰ τὴν σύνθετον ἕνωσιν δύο καμπύλων, αἵτινες θλώμεναι ἀποτελοῦσι τὸν γωνιώδη θόλον. Φιλοῦσι τὸ γιγαντιαῖον, καλύπτουσι τέταρτον λεύγας διὰ σωρῶν λίθων, συσσωρεύουσι σειρὰς κιόνων κολοσσιαίας, αἴρουσι τὰς στοὰς εἰς τοὺς αἰθέρας, ὑψοῦσι θόλους οὐρανομήκεις, κτίζουσι κωδωνοστάσια ἐπὶ κωδωνοστασίων ἐν ταῖς νεφέλαις. Ὑπερβαλλόντως αὐξάνουσι τὴν λεπτότητα τῶν σχημάτων, περικοσμοῦσι τοὺς πυλῶνας διὰ ποικίλων γραφῶν, κατακαλύπτουσι τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους διὰ τριφύλλων, ἀετωμάτων καὶ ὑδρορρόων, συμπλέκουσι τὰς καμπὰς τῶν παραστάδων ἐν τῇ πολυχρώμῳ πορφύρᾳ τῶν ἀνθεμίων, ποικίλλουσι τὰ χοροστάσια ὡς ταινίαν, περιβάλλουσι τοὺς τάφους, τοὺς βωμοὺς, τὸ ἱερὸν, τοὺς πύργους διὰ κομψῶν κιονίσκων, συμπεπλεγμένων ἑλίκων, φύλλων καὶ ἀγαλμάτων. Δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἐπιδιώκουσι ταυτοχρόνως τὸ ἄπειρον ἐν τῇ μεγαλοπρεπείᾳ καὶ τῇ σμικρότητι καὶ καταπλήττουσι τὴν διάνοιαν διά τε τῆς ὑπερβολῆς τοῦ ὄγκου, καὶ τῆς τεραστίας ἀφθονίας τῶν λεπτομερειῶν. Εἶναι δῆλον, ὅτι σκοποῦσιν νὰ ἐμποιήσωσι τῷ θεατῇ αἴσθημα ἔκτακτον, τὸν θαυμασμὸν καὶ τὴν ἐκθάμβωσιν.

Καθ' ὅσον δὲ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ αὕτη ἀναπτύσσεται, καθίσταται μᾶλλον παράδοξος. Κατὰ τὸν ΙΒ' καὶ ΙΕ' αἰῶνα, ἐν τῇ ἀκμῇ τοῦ γοτθικοῦ ῥυθμοῦ

ἐν Στρασβούργῳ, Μιλάνῳ, Ὑόρκῃ, Νουρεμβέργῃ, ἐν τῷ ναῷ τῆς Βροὺ εἰς οὐδὲν λογιζομένη τὴν στερεότητα, προσηλοῦται ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὸν καλλωπισμόν. Ὁτὲ μὲν ἀνεγείρει κωδωνοστάσια ἐπὶ κωδωνοστασίων, ὁτὲ δὲ διὰ ταινίας κυματίων ἐπενδύει τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους. Ἡ οἰκοδομὴ βρίθει φωταγωγῶν θυρίδων· διὰ τοῦτο τὸ στήριγμα ἐλλείπει· ἄνευ δὲ τῶν ἀντερεισμάτων ἤθελε καταρρεύσει· θρύπτεται ἀκαταπαύστως, ἀποικίαι δὲ τεκτόνων ἐγκατεστημέναι κάτωθεν αὐτῆς, οὐδέποτε παύονται ἐπισκευάζοντες τὰ καταρρέοντα τείχη· ὁ λίθινος κόσμος, ὅστις ὑψοῦται λεπτυνόμενος μέχρι τοῦ ὀβελίσκου, συγκρατεῖται διὰ στερεῶν σιδηρῶν ἐλασμάτων, ὁ δὲ σίδηρος ἰούμενος καλεῖ τὴν χεῖρα τοῦ ἐργάτου, ἵνα στηρίξῃ τὸ ἕωλον τῆς ψευδοῦς ταύτης μεγαλοπρεπείας. Οἱ ἐσωτερικοὶ κόσμοι εἰσὶ τοσοῦτον ποικίλοι, αἱ ῥαβδώσεις τοσοῦτον πλουσίως ἐπιδεικνύουσι τὴν ἀκανθώδη καὶ ἑλικόστροφον ἄνθησιν, οἱ θρόνοι, ὁ ἄμβων καὶ τὰ δικτυωτὰ βρίθουσιν τοσούτων πολυτελῶν ἀραβουργημάτων, φανταστικῶς περιπλεκομένων καὶ ἐξελισσομένων, ὥστε ὁ ναὸς δὲν φαίνεται μνημεῖον, ἀλλὰ κόσμημα ἀδαμαντωλείου. Εἶναι ὑαλουργεῖον ποικιλόχρωμον, τρίχαπτον παμμέγεθες, κόσμος ἑορτάσιμος ἁρμόζων βασιλίσσῃ ἢ μνηστῇ. Κόσμος γυναικὸς νευροπαθοῦς καὶ ἐξημμένης, ὅμοιος τοῖς παραδόξοις ἱματισμοῖς τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος, οὗ ἡ λεπτὴ καὶ νοσηρὰ ποίησις δεικνύει διὰ τῆς ὑπερβολῆς αὐτῆς τὰ παράδοξα αἰσθήματα, τὴν τεταραγμένην ἔμπνευσιν, τὴν βιαίαν καὶ ἀνίσχυρον ἐπιθυμίαν, ἥτις ἁρμόζει τῇ ἐποχῇ μοναχῶν καὶ ἱπποτῶν.

Διότι ἡ ἐπὶ τέσσαρας ἑκατονταετηρίδας διαρκέσασα ἀρχιτεκτονικὴ αὕτη δὲν περιεκλείσθη ἐν μιᾷ χώρᾳ, οὔτε περιωρίσθη εἰς ἓν εἶδος οἰκοδομήματος· ἐκάλυψε πᾶσαν τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τῆς Σκωτίας μέχρι τῆς Σικελίας· κατεσκεύασε ἅπαντα τὰ μνημεῖα πολιτικὰ καὶ θρησκευτικά, ἰδιωτικὰ καὶ δημόσια· ἐπέθετο τὴν σφραγῖδα αὐτῆς οὐ μόνον εἰς τὰς μητροπόλεις καὶ τὰ παρεκκλήσια ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ φρούρια καὶ τὰ ἀνάκτορα, τὰ ἐνδύματα καὶ τὰς ἰδιωτικὰς οἰκίας, τὰ ἔπιπλα καὶ τοὺς ἐφοπλισμούς. Ὥστε διὰ τῆς γενικῆς αὐτῆς διαδόσεως ἐκφράζει καὶ μαρτυρεῖ τὴν μεγάλην ἠθικὴν κρίσιν, ἥτις νοσηρὰ ἅμα καὶ ὑψηλή, καθ' ὅλον τὸν μέσον αἰῶνα ἐξῆψε καὶ διέστρεψε τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν.

Ζ'

Οἱ ἀνθρώπινοι θεσμοί, ὡς τὰ ζῶντα σώματα συντίθενται καὶ διαλύονται διὰ τῆς ἰδίας αὐτῶν δυνάμεως· ἡ δὲ ὑγεία αὐτῶν οἴχεται ἢ ἡ θεραπεία συντελεῖται διὰ μόνης τῆς ἐπενεργείας τῆς φύσεως καὶ τῆς καταστάσεως αὐτῶν. Τῶν φεουδαλικῶν ἀρχηγῶν, οἵτινες διώκουν καὶ ἐκαρποῦντο τοὺς ἀνθρώπους τοῦ μεσαίωνος, ὁ δυνατώτατος ἐν πάσῃ χώρᾳ, ὁ ἐπικαιροτάτας κατέχων θέσεις, ὁ πολιτικώτατος τῶν ἄλλων ἐγένετο ὑπερασπιστὴς

τῆς δημοσίας εἰρήνης. Ὑπὸ τῆς γενικῆς ὑποστηριζόμενος θελήσεως, ἐξηφάνωσεν, ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνήγαγεν, ὑπέταξε βαθμηδὸν πάντας τοὺς ἄλλους, κατέστησε διοίκησιν κανονικὴν καὶ πειθαρχοῦσαν καὶ βασιλεὺς προσαγορευθείς, ἐγένετο ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἔθνους. Περὶ τὸν ΙΕ' αἰῶνα ὁ πρώην ἰσότιμος βαρῶνος ἐγένετο ἀξιωματικὸς αὐτοῦ· περὶ δὲ τὸν ΙΖ' αὐλικός.

Σταθμίσατε καλῶς τὴν δύναμιν τῆς λέξεως ταύτης. Ὁ αὐλικὸς εἶναι μέλος τῆς βασιλείου αὐλῆς ἔχων θέσιν ἢ ὑπούργημα ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ἀρχιϊπποκόμος ὤν, σταυλάρχης, ἀρχικυνηγός, τούτῳ δὲ τῷ λόγῳ μισθοδοτούμενος καὶ λαλῶν πρὸς τὸν κύριον αὐτοῦ μεθ' ὅλου τοῦ φιλόφρονος σεβασμοῦ, καὶ τῶν ἁρμοζουσῶν τῷ ἐπαγγέλματι ταπεινῶν ὑποκλίσεων. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἁπλοῦς θεράπων, ὡς ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς μοναρχίαις· ὁ τρίπαππος τοῦ τριπάππου αὐτοῦ ἦν ἴσος, ἑταῖρος, ὁμότιμος τῷ βασιλεῖ· τούτῳ δὲ τῷ λόγῳ εἶναι καὶ οὗτος προνομιοῦχος, εὐπατρίδης· δὲν ὑπηρετεῖ ἄρα ἐκ μόνου συμφέροντος τοὺς ἡγεμόνας αὐτοῦ· ἡ τιμὴ ἐπιβάλλει αὐτῷ νὰ ἦναι ἀφωσιωμένος. Ἀλλὰ καὶ οὗτοι αἰδοῦνται καὶ τιμῶσιν αὐτούς. Λουδοβῖκος ὁ ΙΔ' ῥίπτει ἐκ τοῦ παραθύρου τὴν ῥάβδον, ἵνα μὴ τύψῃ τὸν Lauzun ἐπιλαθόμενόν ποτε τοῦ πρὸς αὐτὸν ὀφειλομένου σεβασμοῦ. Ὁ αὐλικὸς τιμᾶται ὑπὸ τῶν κυρίων αὐτοῦ, διὰ στενῆς συνδεόμενος πρὸς αὐτοὺς οἰκειότητος, συγχορεύων, συντρώγων, συνεποχούμενος, καθεζόμενος παρ' αὐτοῖς, ἀποτελῶν μέρος τοῦ ἰδιαιτέρου αὐτῶν κύκλου. Οὕτω γεννᾶται τὸ πρῶτον ὁ βίος τῆς αὐλῆς ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν Ἱσπανίᾳ, εἶτα δ' ἐν Γαλλίᾳ, μετέπειτα δ' ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἐν τῇ βορείᾳ Εὐρώπῃ. Ἡ Γαλλία ἐγένετο τὸ κέντρον αὐτοῦ, ὁ δὲ Λουδοβῖκος ΙΔ' περιέβαλεν αὐτὸν δι' ἀπαραμίλλου λαμπρότητος.

Διεξέλθωμεν τὴν δύναμιν τῆς νέας ταύτης τῶν πραγμάτων καταστάσεως ἐπὶ τῶν χαρακτήρων καὶ τῶν πνευμάτων. Τῆς αἰθούσης τοῦ βασιλέως πρωτευούσης ἐν τῇ χώρᾳ, οἱ τὰ πρῶτα φέροντες συναθροίζονται ἐν αὐτῇ καὶ ἑπομένως ὁ ἥρως τῆς ἡμέρας, ὁ τέλειος ἄνθρωπος, ὃν ἡ κοινωνία πᾶσα θαυμάζει καὶ μιμεῖται εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος εὐνοούμενος μεγιστάν. Ὁ μεγιστὰν οὗτος ἔχει αἰσθήματα γενναῖα. Νομίζει, ὅτι κατάγεται ἐκ φυλῆς ὑπερόχου καὶ λέγει ὅτι *ἡ εὐγένεια ὑποχρεοῖ*. Εἶναι εὐαισθητότατος εἰς πᾶν ζήτημα τιμῆς, καὶ ῥιψοκινδυνεύει ἄνευ δυσκολίας τὴν ζωὴν διὰ τὴν ἐλαχίστην ὕβριν· Ἐπὶ Λουδοβίκου ΙΓ' τετρακισχίλιοι εὐγενεῖς ἐφονεύθησαν ἐν μονομαχίᾳ. Κατὰ τὰς δοξασίας τοῦ εὐπατρίδου ἡ τοῦ κινδύνου περιφρόνησις εἶναι τὸ πρῶτον καθῆκον εὐγενοῦς. Ὁ κομψοπρεπής, ὁ κοσμικὸς οὗτος, ὁ μόνον περὶ τῶν τριχάπτων καὶ τῆς φενάκης αὐτοῦ τυρβάζων, προθύμως στρατοπεδεύει ἐν τοῖς βορβόροις τῆς Φλανδρίας, μένει δέκα ὥρας κατὰ συνέχειαν ἐν Neerwinden ὑπὸ τῶν σφαιρῶν βαλλόμενος τῶν πυροβόλων· ὅτε ὁ Luxenbourg προκηρύσσει μάχην αἱ Βερσαλλίαι κενοῦνται καὶ πάντες οἱ εὐωδιῶντες καλλωπισταὶ τρέχουσιν εἰς τὸν στρατόν, ὡς εἰς χορόν. Τέλος, καὶ τοῦτο δ' ἐστὶ λείψανον τοῦ ἀρχαίου φεουδαλικοῦ πνεύματος, ὁ μεγιστὰν θεωρεῖ τὸν μονάρχην φυσικὸν

καὶ νόμιμον ἀρχηγόν· γινώσκει, ὅτι ἀνήκει αὐτῷ, ὡς πάλαι ποτὲ ὁ ὑποτελὴς τῷ κυριάρχῃ· ἐν ἀνάγκῃ προσφέρει αὐτῷ τὴν περιουσίαν, τὸ αἷμα, αὐτὴν τὴν ζωήν· ἐπὶ Λουδοβίκου ΙΖ΄ εὐγενεῖς ὑπὲρ τοῦ βασιλέως προσήρχοντο ἐθελονταί· πολλοὶ δ' αὐτῶν τῇ 10ῃ Αὐγούστου ἐφονεύθησαν, προκινδυνεύοντες.

Ἀλλὰ πρὸς τούτοις εἰσὶν αὐλικοί, τουτέστι φιλόκοσμοι, καὶ κατ' ἀκολουθίαν φιλοφρονέστατοι. Ὁ βασιλεὺς αὐτὸς παρέχει τὸ παράδειγμα. Λουδοβῖκος ὁ ΙΔ΄ ἀπεκαλύπτετο καὶ ἐνώπιον θαλαμηπόλου γυναικός, τὰ δὲ *Ἀπομνημονεύματα* τοῦ Saint Simon ἀναφέρουσι δοῦκα τινά, ὅστις χαιρετίζων πάντοτε διήρχετο ἀσκεπὴς τοὺς διαδρόμους τῶν Βερσαλλιῶν. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ὁ αὐλικὸς εἶναι ἔμπειρος περὶ τὸ φιλοφρονεῖσθαι, δεξιὸς εἰς τὸ καλῶς λέγειν ἐν δυσκόλοις περιστάσεσι, διπλωμάτης, κύριος ἑαυτοῦ, γινώσκων ἄριστα τὴν τέχνην τοῦ προσποιεῖσθαι, δικαιολογεῖν, κολακεύειν καὶ φείδεσθαι τῶν ἄλλων, οὐδέποτε ἀπαρέσκειν, καὶ συνεχῶς ἀρέσκειν.—Πᾶσαι αὗται αἱ ἀρεταὶ καὶ τὰ αἰσθήματά εἰσιν ἔργα τοῦ ἀριστοκρατικοῦ πνεύματος λεπτυνθέντος ὑπὸ τῆς τῶν καλῶν ἐμπειρίας· ἤχθησαν εἰς τελειότητα ἐν τῇ αὐλῇ καὶ τῷ αἰῶνι ἐκείνῳ, καὶ ὅταν νῦν θελήσωμεν νὰ θεωρήσωμεν τὰ φυτὰ ἐκεῖνα, τὰ τοσοῦτον λεπτὴν ἔχοντα τὴν εὐωδίαν, καὶ τὸ τοσοῦτον ἐλησμονημένον σχῆμα, ἀναγκαζόμεθα νὰ ἀντιπαρέλθωμεν τὴν ἡμετέραν ἰσόνομον, τραχεῖαν καὶ συγκεχραμένην κοινωνίαν, ἵνα θαυμάσωμεν αὐτά, ἐν τῷ εὐθυγράμμῳ καὶ μνημοσύνῳ κήπῳ, ἐν ᾧ ἤνθησαν.

Ἄνθρωποι τοιοῦτοι ἀναγκαίως ἐξελέξαντο ἡδονὰς ἁρμοζούσας τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν φύσει. Τῳόντι ἡ καλαισθησία εἶναι ὁμοία τῷ προσώπῳ αὐτῶν, εὐγενὴς οὐ μόνον ἐκ γενετῆς, ἀλλὰ καὶ ἐξ αἰσθήματος καὶ εὐπρεπὴς ὡς αὐτοί. Ἡ τοιαύτη καλαισθησία κατὰ τὴν ΙΖ΄ ἑκατονταετηρίδα διέπλασσε πάντα τὰ τεχνουργήματα, τὴν σώφρονα, ὑψηλὴν καὶ αὐστηρὰν γραφικὴν τοῦ Poussin καὶ Lesueur· τὴν σοβαράν, πομπώδη, μεμελετημένην ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ Mansart καὶ Perrault, τοὺς μοναρχικοὺς καὶ εὐθυγράμμους κήπους τοῦ le Nôtre. Τὸν τύπον αὐτῆς φέρουσι τὰ ἔπιπλα, τὰ ἐνδύματα, τὰ κοσμήματα τῶν οἰκημάτων, αἱ ἅμαξαι παρὰ τῷ Perelle, Sébastien, Leclerc, Pigaud, Nanteuil καὶ τοσούτοις ἄλλοις. Τὰ τῶν θεῶν συμπλέγματα, αἱ συμμετρικαὶ αἱμασιαί, οἱ μυθολογικοὶ πίδακες, αἱ χειροποίητοι εὐρεῖαι λεκάναι, τὰ περικεκλαδευμένα, διακεκαθαρμένα καὶ κατὰ τάξιν ἀρχιτεκτονικὴν πεφυτευμένα δένδρα καθιστᾶσι τὰς Βερσαλλίας ἀριστούργημα τοῦ εἴδους τούτου τῆς τέχνης· οἰκοδομαὶ καὶ ἀνθῶνες κατεσκευάσθησαν ὑπὸ ἀνθρώπων μεριμνώντων περὶ τῆς ἰδίας ἀξιοπρεπείας καὶ φίλων τῆς εὐπραγίας. Ἀλλ' ὁ τύπος εἶναι μᾶλλον καταφανὴς ἐν τῇ φιλολογίᾳ· οὐδέποτε ἐν Γαλλίᾳ ἢ ἐν Εὐρώπῃ προήχθη ἐπὶ τοσοῦτον ἡ τέχνη τοῦ καλῶς γράφειν· κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀνεφάνησαν οἱ μεγάλοι τῶν γάλλων συγγραφέων, οἱ Bossuet, Pascal, la Fontaine, Corneille, Racina, la Rochefoucauld, madame de Sevigné, Boileau, la Bruyère Bourdaloue. Καὶ οὐ μόνον οἱ μεγάλοι ἄνδρες ἔγραφον κα-

τῆς δημοσίας εἰρήνης. Ὑπὸ τῆς γενικῆς ὑποστηριζόμενος θελήσεως, ἐξηθένωσεν, ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνήγαγεν, ὑπέταξε βαθμηδὸν πάντας τοὺς ἄλλους, κατέστησε διοίκησιν κανονικὴν καὶ πειθαρχοῦσαν καὶ βασιλεὺς προσαγορευθείς, ἐγένετο ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἔθνους. Περὶ τὸν ΙΕ' αἰῶνα ὁ πρώην ἰσότιμος βαρῶνος ἐγένετο ἀξιωματικὸς αὐτοῦ· περὶ δὲ τὸν ΙΖ' αὐλικός.

Σταθμίσατε καλῶς τὴν δύναμιν τῆς λέξεως ταύτης. Ὁ αὐλικὸς εἶναι μέλος τῆς βασιλείου αὐλῆς ἔχων θέσιν ἢ ὑπούργημα ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ἀρχιϊπποκόμος ὤν, σταυλάρχης, ἀρχικυνηγός, τούτῳ δὲ τῷ λόγῳ μισθοδοτούμενος καὶ λαλῶν πρὸς τὸν κύριον αὐτοῦ μεθ' ὅλου τοῦ φιλόφρονος σεβασμοῦ, καὶ τῶν ἁρμοζουσῶν τῷ ἐπαγγέλματι ταπεινῶν ὑποκλίσεων. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἁπλοῦς θεράπων, ὡς ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς μοναρχίαις· ὁ τρίπαππος τοῦ τριπάππου αὐτοῦ ἦν ἴσος, ἑταῖρος, ὁμότιμος τῷ βασιλεῖ· τούτῳ δὲ τῷ λόγῳ εἶναι καὶ οὗτος προνομιοῦχος, εὐπατρίδης· δὲν ὑπηρετεῖ ἄρα ἐκ μόνου συμφέροντος τοὺς ἡγεμόνας αὐτοῦ· ἡ τιμὴ ἐπιβάλλει αὐτῷ νὰ ἦναι ἀφωσιωμένος. Ἀλλὰ καὶ οὗτοι αἰδοῦνται καὶ τιμῶσιν αὐτούς. Λουδοβῖκος ὁ ΙΔ' ῥίπτει ἐκ τοῦ παραθύρου τὴν ῥάβδον, ἵνα μὴ τύψῃ τὸν Lauzun ἐπιλαθόμενόν ποτε τοῦ πρὸς αὐτὸν ὀφειλομένου σεβασμοῦ. Ὁ αὐλικὸς τιμᾶται ὑπὸ τῶν κυρίων αὐτοῦ, διὰ στενῆς συνδεόμενος πρὸς αὐτοὺς οἰκειότητος, συγχορεύων, συντρώγων, συνεποχούμενος, καθεζόμενος παρ' αὐτοῖς, ἀποτελῶν μέρος τοῦ ἰδιαιτέρου αὐτῶν κύκλου. Οὕτω γεννᾶται τὸ πρῶτον ὁ βίος τῆς αὐλῆς ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν Ἱσπανίᾳ, εἶτα δ' ἐν Γαλλίᾳ, μετέπειτα δ' ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἐν τῇ βορείᾳ Εὐρώπῃ. Ἡ Γαλλία ἐγένετο τὸ κέντρον αὐτοῦ, ὁ δὲ Λουδοβῖκος ΙΔ' περιέβαλεν αὐτὸν δι' ἀπαραμίλλου λαμπρότητος.

Διεξέλθωμεν τὴν δύναμιν τῆς νέας ταύτης τῶν πραγμάτων καταστάσεως ἐπὶ τῶν χαρακτήρων καὶ τῶν πνευμάτων. Τῆς αἰθούσης τοῦ βασιλέως πρωτευούσης ἐν τῇ χώρᾳ, οἱ τὰ πρῶτα φέροντες συναθροίζονται ἐν αὐτῇ καὶ ἐπομένως ὁ ἥρως τῆς ἡμέρας, ὁ τέλειος ἄνθρωπος, ὃν ἡ κοινωνία πᾶσα θαυμάζει καὶ μιμεῖται εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος εὐνοούμενος μεγιστάν. Ὁ μεγιστὰν οὗτος ἔχει αἰσθήματα γενναῖα. Νομίζει, ὅτι κατάγεται ἐκ φυλῆς ὑπερόχου καὶ λέγει ὅτι *ἡ εὐγένεια ὑποχρεοῖ*. Εἶναι εὐαισθητότατος εἰς πᾶν ζήτημα τιμῆς, καὶ ῥιψοκινδυνεύει ἄνευ δυσκολίας τὴν ζωὴν διὰ τὴν ἐλαχίστην ὕβριν. Ἐπὶ Λουδοβίκου ΙΓ' τετρακισχίλιοι εὐγενεῖς ἐφονεύθησαν ἐν μονομαχίᾳ. Κατὰ τὰς δοξασίας τοῦ εὐπατρίδου ἡ τοῦ κινδύνου περιφρόνησις εἶναι τὸ πρῶτον καθῆκον εὐγενοῦς. Ὁ κομψοπρεπής, ὁ κοσμικὸς οὗτος, ὁ μόνον περὶ τῶν τριχάπτων καὶ τῆς φενάκης αὐτοῦ τυρβάζων, προθύμως στρατοπεδεύει ἐν τοῖς βορβόροις τῆς Φλανδρίας, μένει δέκα ὥρας κατὰ συνέχειαν ἐν Neerwinden ὑπὸ τῶν σφαιρῶν βαλλόμενος τῶν πυροβόλων· ὅτε ὁ Luxenbourg προκηρύσσει μάχην αἱ Βερσαλλίαι κενοῦνται καὶ πάντες οἱ εὐωδιῶντες καλλωπισταὶ τρέχουσιν εἰς τὸν στρατόν, ὡς εἰς χορόν. Τέλος, καὶ τοῦτο δ' ἐστὶ λείψανον τοῦ ἀρχαίου φεουδαλικοῦ πνεύματος, ὁ μεγιστὰν θεωρεῖ τὸν μονάρχην φυσικὸν

καὶ νόμιμον ἀρχηγόν· γινώσκει, ὅτι ἀνήκει αὐτῷ, ὡς πάλαι ποτὲ ὁ ὑποτελὴς τῷ κυριάρχῃ· ἐν ἀνάγκῃ προσφέρει αὐτῷ τὴν περιουσίαν, τὸ αἷμα, αὐτὴν τὴν ζωήν· ἐπὶ Λουδοβίκου ΙΖ' εὐγενεῖς ὑπὲρ τοῦ βασιλέως προσήρχοντο ἐθελονταί· πολλοὶ δ' αὐτῶν τῇ 10ῃ Αὐγούστου ἐφονεύθησαν, προκινδυνεύοντες.

Ἀλλὰ πρὸς τούτοις εἰσὶν αὐλικοί, τουτέστι φιλόκοσμοι, καὶ κατ' ἀκολουθίαν φιλοφρονέστατοι. Ὁ βασιλεὺς αὐτὸς παρέχει τὸ παράδειγμα. Λουδοβίκος ὁ ΙΔ' ἀπεκαλύπτετο καὶ ἐνώπιον θαλαμηπόλου γυναικός, τὰ δὲ *Ἀπομνημονεύματα* τοῦ Saint Simon ἀναφέρουσι δοῦκα τινά, ὅστις χαιρετίζων πάντοτε διήρχετο ἀσκεπὴς τοὺς διαδρόμους τῶν Βερσαλλιῶν. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ὁ αὐλικὸς εἶναι ἔμπειρος περὶ τὸ φιλοφρονεῖσθαι, δεξιὸς εἰς τὸ καλῶς λέγειν ἐν δυσκόλοις περιστάσεσι, διπλωμάτης, κύριος ἑαυτοῦ, γινώσκων ἄριστα τὴν τέχνην τοῦ προσποιεῖσθαι, δικαιολογεῖν, κολακεύειν καὶ φείδεσθαι τῶν ἄλλων, οὐδέποτε ἀπαρέσκειν, καὶ συνεχῶς ἀρέσκειν.—Πᾶσαι αὗται αἱ ἀρεταὶ καὶ τὰ αἰσθήματά εἰσιν ἔργα τοῦ ἀριστοκρατικοῦ πνεύματος λεπτυνθέντος ὑπὸ τῆς τῶν καλῶν ἐμπειρίας· ἤχθησαν εἰς τελειότητα ἐν τῇ αὐλῇ καὶ τῷ αἰῶνι ἐκείνῳ, καὶ ὅταν νῦν θελήσωμεν νὰ θεωρήσωμεν τὰ φυτὰ ἐκεῖνα, τὰ τοσοῦτον λεπτὴν ἔχοντα τὴν εὐωδίαν, καὶ τὸ τοσοῦτον ἐλησμονημένον σχῆμα, ἀναγκαζόμεθα νὰ ἀντιπαρέλθωμεν τὴν ἡμετέραν ἰσόνομον, τραχεῖαν καὶ συγκεχραμένην κοινωνίαν, ἵνα θαυμάσωμεν αὐτά, ἐν τῷ εὐθυγράμμῳ καὶ μνημοσύνῳ κήπῳ, ἐν ᾧ ἤνθησαν.

Ἄνθρωποι τοιοῦτοι ἀναγκαίως ἐξελέξαντο ἡδονὰς ἁρμοζούσας τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν φύσει. Τῳόντι ἡ καλαισθησία εἶναι ὁμοία τῷ προσώπῳ αὐτῶν, εὐγενὴς οὐ μόνον ἐκ γενετῆς, ἀλλὰ καὶ ἐξ αἰσθήματος καὶ εὐπρεπὴς ὡς αὐτοί. Ἡ τοιαύτη καλαισθησία κατὰ τὴν ΙΖ' ἑκατονταετηρίδα διέπλασσε πάντα τὰ τεχνουργήματα, τὴν σώφρονα, ὑψηλὴν καὶ αὐστηρὰν γραφικὴν τοῦ Poussin καὶ Lesueur· τὴν σοβαράν, πομπώδη, μεμελετημένην ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ Mansart καὶ Perrault, τοὺς μοναρχικοὺς καὶ εὐθυγράμμους κήπους τοῦ le Nôtre. Τὸν τύπον αὐτῆς φέρουσι τὰ ἔπιπλα, τὰ ἐνδύματα, τὰ κοσμήματα τῶν οἰκημάτων, αἱ ἅμαξαι παρὰ τῷ Perelle, Sébastien, Leclerc, Pigaud, Nanteuil καὶ τοσούτοις ἄλλοις. Τὰ τῶν θεῶν συμπλέγματα, αἱ συμμετρικαὶ αἱμασιαί, οἱ μυθολογικοὶ πίδακες, αἱ χειροποίητοι εὐρεῖαι λεκάναι, τὰ περικεκλαδευμένα, διακεκαθαρμένα καὶ κατὰ τάξιν ἀρχιτεκτονικὴν πεφυτευμένα δένδρα καθιστᾶσι τὰς Βερσαλλίας ἀριστούργημα τοῦ εἴδους τούτου τῆς τέχνης· οἰκοδομαὶ καὶ ἀνθῶνες κατεσκευάσθησαν ὑπὸ ἀνθρώπων μεμμνώντων περὶ τῆς ἰδίας ἀξιοπρεπείας καὶ φίλων τῆς εὐπραγίας. Ἀλλ' ὁ τύπος εἶναι μᾶλλον καταφανὴς ἐν τῇ φιλολογίᾳ· οὐδέποτε ἐν Γαλλίᾳ ἢ ἐν Εὐρώπῃ προήχθη ἐπὶ τοσοῦτον ἡ τέχνη τοῦ καλῶς γράφειν· κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀνεφάνησαν οἱ μεγάλοι τῶν γάλλων συγγραφέων, οἱ Bossuet, Pascal, la Fontaine, Corneille, Racina, la Rochefoucauld, madame de Sevigné, Boileau, la Bruyère Bourdaloue. Καὶ οὐ μόνον οἱ μεγάλοι ἄνδρες ἔγραφον κα-

λῶς, ἀλλ' ἅπασα ἡ κοινωνία· ὁ Courrier ἔλεγεν, ὅτι μία θαλαμηπόλος τῶν χρόνων ἐκείνων ἔγραφε κάλλιον νεωτέρας ἀκαδημίας. Τῳόντι τὸ καλῶς γράφειν ἦτο σύνηθες πλεονέκτημα διὰ τῆς συναναστροφῆς καὶ τῆς δι' ἐπιστολῶν ἀνταποκρίσεως προσαποκτώμενον. Ἡ αὐλὴ ἐδίδασκεν αὐτό· οὕτως ἐλάλουν πάντες οἱ καλὴν ἔχοντες ἀγωγήν. Ὁ κοινὸς ἄνθρωπος ἀπεμιμεῖτο τοὺς εὐγενεῖς κατὰ τὸν τρόπον τοῦ γράφειν καὶ λέγειν. Ἐν τῇ φιλολογίᾳ, ἡ τραγῳδία ἀνεπτύχθη θαυμασίως, καὶ ἐν αὐτῇ ἰδίως παρατηρεῖται ἡ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ ἔργα, τὰ ἤθη καὶ τὰς τέχνας συνδέουσα ἁρμονία.

Παρατηρήσωμεν πρῶτον τοὺς γενικοὺς τῆς τραγῳδίας χαρακτῆρας· πάντες ἐγένοντο χάριν τῶν εὐγενῶν καὶ τῶν αὐλικῶν. Ὁ ποιητὴς ἀναγκάζεται πολλάκις νὰ μὴ ἐκθέσῃ γυμνὴν τὴν ἀλήθειαν· δὲν παρεισάγει φόνους ἐπὶ τῆς σκηνῆς, ἀποκρύπτει πᾶν τὸ μὴ εὐπρεπές, ἐκποδὼν τίθησι τὰς βιαίας ἐπιθέσεις, τοὺς διαπληκτισμούς, τὰς σφαγάς, τὰς κραυγάς, τὴν ἀγωνίαν τῶν θνησκόντων, πᾶν ὅ,τι προσβάλλει τὴν αἴσθησιν θεατοῦ, εἰωθότος εἰς τὴν ἁβρότητα καὶ τὴν κομψοπρέπειαν. Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον ἀποκρούει τὴν ἀταξίαν· δὲν παρασύρεται ὑπὸ ἰδιοτρόπου φαντασίας, ὡς ὁ Σαίξπηρ· ἡ πλοκὴ αὐτοῦ εἶναι κανονική, παντὸς ἀπροόπτου ἀπηλλαγμένη ἐπεισοδίου, τῆς ῥωμαντικῆς ποιήσεως. Συζευγνύων τὰς σκηνάς, ἐξηγεῖ τὰς εἰσόδους, κινεῖ βαθμηδὸν τὸ διαφέρον, προετοιμάζει τὰς περιπετείας, οἰκονομεῖ ἐκ τῶν προτέρων καὶ πόρρωθεν τὰς λύσεις. Τέλος, κοσμεῖ, ὡς διὰ μονοτόνου λαμπροῦ ἐπιχρίσματος πάντα διάλογον δι' ἀψέκτου στιχουργίας, ἀποτελουμένης ἐκ λέξεων ἐκλεκτῶν καὶ ἐναρμονίου ὁμοιοκαταληξίας. Ἐκ τῶν συγχρόνων εἰκονογραφιῶν καὶ τῶν θεατρικῶν ἱματισμῶν δηλοῦται, ὅτι οἱ ἥρωες καὶ αἱ ἡρωΐδες τῶν δραμάτων ἐκείνων φέρουσι τὰ κράσπεδα, τὰ ποικίλματα, τὰς ἀρβύλλας, τὰς λοφιάς, τὸ ξίφος καὶ πᾶσαν τὴν περιβολήν, ἑλληνικὴν μὲν ὀνόματι, ἀλλὰ γαλλικὴν τό τε εἶδός καὶ τὴν φιλοκαλίαν, ἣν ὁ βασιλεύς, ὁ δελφὶν καὶ αἱ ἡγεμονίδες ἐπεδείκνυον ἐν ταῖς συναυλίαις τῶν ἀνακτόρων·

Σημειώσατε πρὸς τούτοις, ὅτι πάντα ταῦτα τὰ πρόσωπα, βασιλεῖς καὶ βασίλισσαι, ἄνακτες καὶ ἄνασσαι, πρέσβεις, ὑπουργοί, σωματοφύλακες, εὐνοούμενοι καὶ εὐνοούμεναι ἀποτελοῦσι τὴν βασίλειον αὐλήν. Ἡ περὶ τοὺς ἡγεμόνας θεραπεία δὲν εἶναι ὡς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ τραγῳδίᾳ τροφοί, δοῦλοι ὑπὸ τὴν αὐτὴν τοῦ κυρίου γεννηθέντες στέγην, ἀλλὰ κυρίαι τῆς τιμῆς, ὑπασπισταί, εὐγενεῖς τοῦ ἀντιθαλάμου, ἔχοντες ὑπούργημά τι ἐν τοῖς ἀνακτόροις· εἰσὶ δῆλοι ἐκ τῆς περὶ τὸ λέγειν δεινότητος, τῆς εἰς τὸ κολακεύειν δεξιότητος, τῆς τελείας ἀγωγῆς, τῆς εὐπρεποῦς ἐνδυμασίας, τῆς δουλοφροσύνης αὐτῶν. Οἱ κύριοι αὐτῶν εἰσι καὶ οὗτοι Γάλλοι εὐπατρίδαι τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, ἀλαζονέστατοι καὶ φιλοφρονέστατοι, μεγαλόφρονες ἐν Κορνηλίῳ, εὐγενεῖς ἐν Ῥακίνᾳ, ἁβρόφρονες πρὸς τὰς κυρίας, περὶ πολλοῦ ποιούμενοι τὸ οἰκογενειακὸν ὄνομα, ἱκανοὶ χάριν τῆς ἰδίας ἀξιοπρεπείας τὰ μέγιστα νὰ θυσιάσωσι προσωπικὰ συμφέροντα καὶ τὰς ζωηροτάτας συμπαθείας, μηδέποτε

λέγοντες ἢ ποιοῦντές τι ἀντικείμενον τῇ παραδεδεγμένῃ ἐθιμοταξίᾳ. Ἡ Ἰφιγένεια τοῦ Ῥακίνα, ὑπὸ τοῦ πατρὸς θυσιαζομένη δὲν κλαίει τὴν ζωὴν ὡς νεᾶνις ἀφελής, ὡς ἐν Εὐριπίδῃ, ἀλλὰ καθῆκον νομίζει τῷ πατρὶ καὶ βασιλεῖ ὑπείκουσα, νὰ ἀποθάνῃ ἄδακρυς, ὡς ἄνασσα. Ὁ Ἀχιλλεύς, ὅστις ἐν Ὁμήρῳ πατῶν ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ θνήσκοντος Ἕκτορος, οὐδόλως κορέννυται, ἀλλ' ὡς λέων ἄγριος ἐπιθυμεῖ «νὰ φάγῃ ὠμὸν κρέας» εἶναι ἐν Ῥακίνᾳ προσόμοιος τῷ πρίγκηπι Κονδέ, θελκτικὸς καὶ ἀγλαόμορφος, περιπαθῶς ἀγαπῶν τὴν τιμήν, φιλόφρων πρὸς τὰς κυρίας, ἀνὴρ θερμουργὸς μὲν καὶ βίαιος, ἀλλὰ τὴν συνεσταλμένην ἔχων ζωηρότητα νεαροῦ ἀξιωματικοῦ, ὅστις ἐν ταῖς μεγίσταις παραφοραῖς οὐδόλως ἐπιλανθάνεται τῶν κανόνων τῆς καλῆς ἀγωγῆς. Πάντα τὰ πρόσωπα ταῦτα λαλοῦσι μετὰ φιλοφροσύνης τελείας καὶ ἀρίστης συμπεριφορᾶς. Ἀνάγνωτε ἐν Ῥακίνᾳ τὸν πρῶτον διάλογον τοῦ Ὀρέστου καὶ Πύρρου, πάντα τὰ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἀκομάτου, τοῦ Ὀδυσσέως, ἀφορῶντα χωρία· ἀπαράμιλλος εἶναι ἡ περὶ τὸ λέγειν δεινότης, ἡ περὶ τὸ φιλοφρονεῖσθαι καὶ κολακεύειν εὐφυΐα, ἡ τῶν προοιμίων καλλίστη ἐξεύρεσις, ἡ τῶν ὑπεκφυγῶν καὶ δικαιολογημάτων προχειροτάτη ἐπινόησις. Οἱ θερμότατοι ἢ οἱ ἀγριώτατοι ἐρασταί, ὁ Ἱππόλυτος, ὁ Βρετανικός, ὁ Πύρρος, ὁ Ὀρέστης, ὁ Ξιφάρης εἰσὶ τέλειοι εὐπατρίδαι ἐπιγράμματα ποιοῦντες καὶ ὑποκλίσεις. Ὅσον σφοδρὰ καὶ ἂν ἔχωσι πάθη, ἡ Ἑρμιόνη, ἡ Ἀνδρομάχη, ἡ Ῥοξάνη, ἡ Βερενίκη δὲν ἀπομακρύνονται τῆς ἁβρότητος καὶ εὐπρεπείας. Ὁ Μιθριδάτης, ἡ Φαῖδρα, ἡ Ἀθαλία ἀπαγγέλουσιν ἐκπνέοντες, περιόδους καλῶς συντεταγμένας· ὁ πρίγκιψ πρέπει νὰ μείνῃ τοιοῦτος καὶ ν' ἀποθάνῃ πανηγυρικῶς. Δύναταί τις νὰ ὀνομάσῃ τὸ θέατρον τοῦτο κατ' ἐξοχὴν γραφικὴν τῆς τὰ πρῶτα φερούσης κοινωνίας. Παρίστησιν ὡς ἡ γοτθικὴ ἀρχιτεκτονικὸν σχῆμα καθαρῶς διαγεγραμμένον καὶ τέλειον τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος· διὰ τοῦτο κατέστη πάγκοινον, ὡς αὕτη. Ἐγένετο δεκτὸν ἢ εἰσήχθη διὰ τῆς φιλολογίας, τῆς καλαισθησίας, τῶν παρομαρτούντων ἠθῶν εἰς ἁπάσας τῆς Εὐρώπης τὰς αὐλάς, ἐν Ἀγγλίᾳ μετὰ τὴν ἐπάνοδον τῶν Στουαρτῶν, ἐν Ἱσπανίᾳ μετὰ τὴν ἀνάρρησιν τῶν Βουρβώνων, ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν Γερμανίᾳ, ἐν Ῥωσσίᾳ κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα. Δύναταί τις εἰπεῖν, ὅτι ἡ Γαλλία τότε μετέδωκε τὰ φῶτα εἰς ἅπασαν τὴν Εὐρώπην, πηγὴ οὖσα τῆς κομψότητος, τῶν τέρψεων, τοῦ καλῶς γράφειν, τῆς εὐφυολογίας, τῆς εὐπρεπείας· καὶ ὅ τε ἄγριος Μοσχοβίτης, σκαιὸς Γερμανός, ἀδέξιος Ἄγγλος, βάρβαρος ἢ ἡμιβάρβαρος τοῦ βορρᾶ ἀφίστατο τοῦ οἰνοπνεύματος, τῆς καπνοσύριγγος, τῶν διφθερῶν, τοῦ κυνηγετικοῦ καὶ ἀγροίκου φεουδαλικοῦ αὐτοῦ βίου, ἐν ταῖς ἡμετέραις αἰθούσαις καὶ τοῖς βιβλίοις ἐδιδάσκετο τὴν τέχνην τοῦ προσαγορεύειν, μειδιᾶν καὶ συνδιαλέγεσθαι.

Η

Ἡ λαμπρὰ αὕτη κοινωνία δὲν ἐβίωσεν ἐπὶ μακρόν, θῦμα γενομένη τῆς

ἰδίας ἀναπτύξεως· ἡ δεσποτικὴ κυβέρνησις ἐγένετο βαθμηδὸν νωθρὰ καὶ τυραννική· ἔτι δὲ πλέον ὁ βασιλεὺς τὰ πρῶτα παρεῖχεν ἀξιώματα καὶ πᾶσαν ἐπεδαψίλευεν εὔνοιαν τοῖς περὶ αὐτὸν αὐλικοῖς. Δυσαρεστηθεὶς διὰ τοῦτο ὁ λαὸς καὶ ἡ τάξις τῶν ἀστῶν, οἵτινες διὰ τοῦ πλούτου καὶ τῶν φώτων αὐτῶν εἰς μέγα προήχθησαν δυνάμεως, προὐκάλεσαν τὴν γαλλικὴν ἐπανάστασιν καὶ μετὰ σάλον δεκαετῆ κατέστησαν δημοκρατικὴν καὶ ἰσόνομον πολιτείαν, κατὰ τὰ νόμιμα τῆς ὁποίας πᾶσαι αἱ δημόσιαι λειτουργίαι εἰσὶ τοῖς πᾶσι προσιταὶ κατὰ σταθεροὺς κανόνας προαγωγῆς καὶ μετὰ προηγουμένην δοκιμασίαν καὶ ἐξετάσεις. Βαθμηδὸν οἱ πόλεμοι τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ἡ τοῦ παραδείγματος μετάδοσις μετήνεγκον τὸ σύστημα τοῦτο πέραν τῶν ὁρίων τῆς Γαλλίας, καὶ δύναταί τις νῦν νὰ βεβαιώσῃ, ὅτι μεθ' ὅλας τὰς τοπικὰς διαφορὰς καὶ τὰς προσωρινὰς ἀναβολάς, ἡ Εὐρώπη πᾶσα τείνει νὰ ἀπομιμηθῇ αὐτό.Ἡ νέα αὕτη κοινωνικὴ διαρρύθμισις ἐκ παραλλήλου βαίνουσα ταῖς ἐφευρέσεσι τῶν βιομηχανικῶν μηχανῶν καὶ τῇ μεγάλῃ πρᾳότητι τῶν ἠθῶν, μετέβαλε τὴν τύχην καὶ ἑπομένως τὸν χαρακτῆρα τῶν ἀνθρώπων. Ἀπηλλαγμένοι νῦν τῆς αὐθαιρεσίας, προστατεύονται ὑπὸ καλῆς ἀστυνομίας· πάντα τὰ στάδια εἰσὶ ἀνεωγμένα αὐτοῖς, ὅσον ταπεινὴν καὶ ἂν ἔχωσι τὴν καταγωγήν· ἕνεκα δὲ τοῦ τεραστίου τῶν μέσων τοῦ βίου πολλαπλασιασμοῦ,οἱ πένητες ἀπολαύουσι καὶ οὗτοι τῶν τέρψεων καὶ εὐκολιῶν, ἃς οἱ πλούσιοι ἠγνόουν πρὸ δύο ἑκατονταετηρίδων. Ἔτι δὲ ἡ αὐστηρότης τῆς διοικήσεως ἐμετριάσθη ἔν τε τῇ κοινωνίᾳ καὶ τῇ οἰκογενείᾳ· ὁ πατὴρ ἐγένετο ἑταῖρος τῶν ἰδίων τέκνων, ὁ δὲ ἀστὸς ὁμότιμος τῷ εὐπατρίδῃ· συνελόντι δ' εἰπεῖν ἐν ἅπασι τοῖς ὁρατοῖς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου μέρεσι τὸ βάρος τῆς δυστυχίας καὶ τῆς καταπιέσεως ἐγένετο κουφότερον.

Ἀλλ' ἀντιθέτως ἡ φιλοδοξία καὶ ἡ πλεονεξία ἠνέωξαν τὰς πτέρυγας.Ὁ ἄνθρωπος ἀπολαύων τῆς εὐημερίας καὶ πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν ἀφορῶν, νομίζει ὅτι δικαιοῦται νὰ ζῇ εὐδαιμόνως. Ὅσῳ δὲ μείζων εἶναι ἡ εὐπραγία αὐτοῦ, τοσούτῳ πλείονας ἔχει ἀξιώσεις. Ταὐτοχρόνως δὲ τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν τεραστίως ἀναπτυσσομένων, ἡ παιδεία διεδόθη, ἡ ἐλευθέρα διάνοια ἐγένετο τολμηροτάτη· ὅθεν οἱ ἄνθρωποι ἐκποδὼν τιθέμενοι τὰς πρότερον κανονιζούσας τὰς δοξασίας αὐτῶν παραδόσεις, ἐνόμισαν ὅτι ἦσαν ἱκανοὶ διὰ μόνης τῆς δυνάμεως τῆς διανοίας νὰ κατανοήσωσι τὰς ὑψίστας ἀληθείας. Ἠθικήν, θρησκείαν, πολιτικήν, τὰ πάντα συνεζήτησαν ἐκ νέου· ἠρεύνησαν, ψηλαφητὶ βαίνοντες, ἁπάσας τὰς ὁδούς· οὕτω δὲ ἀπὸ πεντηκονταετίας παριστάμεθα μάρτυρες τῆς παραδόξου τῶν συστημάτων καὶ αἱρέσεων συγκρούσεως, αἵτινες διαδέχονται ἀλλήλας,ἵνα παράσχωσιν ἡμῖν νέον δόγμα καὶ πλήρη εὐδαιμονίαν.

Τοιαύτη τῶν πραγμάτων κατάστασις μεγάλην ἔχει δύναμιν εἰς τὰς ἰδέας καὶ τὰ πράγματα. Τὸ δεσπόζον πρόσωπον, τουτέστιν ὁ ἐπὶ σκηνῆς ἄνθρωπος, πρὸς ὃν οἱ θεαταὶ συμπαθοῦσιν εἶναι ὁ σκυθρωπὸς καὶ ὀνειροπόλος φιλόδοξος, ὁ René, ὁ Faust, ὁ Werther, ὁ Manfred, ἀκορέστους ἔχων

ἐπιθυμίας, ἀόριστον ἀνησυχίαν, καὶ ἀνιάτως ὢν δυστυχής. Εἶναι δυστυχὴς διττῶς. Πρῶτον μὲν εἶναι λίαν εὐαίσθητος, ζωηρῶς λίαν προσβαλλόμενος ὑπὸ μικρῶν ἐνοχλήσεων, ἔχει ὑπερβάλλουσαν ἀνάγκην συναισθημάτων ἡδέων καὶ εὐαρέστων, εἶναι ὑπὲρ τὸ δέον εἰθισμένος εἰς τὴν εὐημερίαν. Δὲν ἔτυχε τῆς ἀγωγῆς τῶν προγόνων ἡμῶν, φεδουλικῆς ἅμα καὶ ἀγροίκου· δὲν ἐπεπλήχθη σκληρῶς ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, δὲν ἐμαστιγώθη ἐν τῷ σχολείῳ, δὲν ἔστη σιωπηλὸς καὶ μετὰ σεβασμοῦ ἐνώπιον τῶν πρεσβυτέρων, δὲν ἐβράδυνε νὰ ἀναπτυχθῇ ἕνεκα τῆς οἰκογενειακῆς πειθαρχίας, δὲν ἠναγκάσθη ὡς ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις νὰ ποιήσηται χρῆσιν τῶν βραχιόνων καὶ τοῦ ξίφους, νὰ ὁδοιπορήσῃ ἔφιππος, νὰ διανυκτερεύσῃ ἐν ἀθλίοις καταλύμασιν. Ἐν τῇ χλιαρᾷ τῆς νεωτέρας εὐημερίας καὶ τῶν ἐπιδιφρίων ἕξεων ἀτμοσφαίρᾳ, κατέστη εὐαίσθητος, νευρικός, εὐερέθιστος, ἧττον ἱκανὸς νὰ φέρῃ τὸ βάρος τῆς ζωῆς, ἥτις ἐπιβάλλει διηνεκεῖς μόχθους καὶ ἀπαιτεῖ ἀδιαλείπτους ἀγῶνας. Ἐξ ἄλλου δὲ εἶναι σκεπτικός. Ἐν τῷ θρησκευτικῷ καὶ κοινωνικῷ σάλῳ, ἐν τῇ ἀκαταστασίᾳ τῶν δοξασιῶν, ἐν τῇ εἰσβολῇ τῶν νεωτερισμῶν, ἡ πρωϊότης τῆς κρίσεως, τάχιστα ἀναπτυσσομένης, καὶ τάχιστα χαλαρουμένης ὠθοῦσιν αὐτὸν νεώτατον πέραν τῆς κεχαραγμένης λεωφόρου, ἣν οἱ πατέρες αὐτοῦ ἠκολούθουν ἐξ ἕξεως, ὑπὸ τῆς παραδόσεως καὶ τῆς αὐθεντίας ὁδηγούμενοι. Παντὸς πνευματικοῦ φραγμοῦ καταπεσόντος ὁρμᾷ εἰς τὸ ἐνώπιον αὐτοῦ ἀνοιγόμενον εὐρὺ καὶ ἀόριστον στάδιον. Ἡ πολυπραγμοσύνη καὶ ἡ φιλοδοξία αὐτοῦ καταστᾶσαι ὑπεράνθρωποι ῥίπτονται πρὸς τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν καὶ τὴν ἄπειρον εὐδαιμονίαν. Οὔτε ὁ ἔρως, οὔτε ἡ δόξα, οὔτε ἡ ἐπιστήμη, οὔτε ἡ δύναμις, ὡς ὑπάρχουσιν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἀρέσκουσιν αὐτῷ, ἡ δὲ τῶν ἐπιθυμιῶν ἀκρασία ὑπὸ τῆς ἀνεπαρκείας τῶν κτήσεων καὶ τῆς ματαιότητος τῶν ἀπολαύσεων αὐτοῦ ἐξερεθιζομένη καταβάλλει τὰς δυνάμεις αὐτοῦ, τῆς καταπεπονημένης, ἀπειρηκυίας, ἀνισχύρου φαντασίας αὐτοῦ μὴ δυναμένης νὰ ἀπεικονίσῃ αὐτῷ *τὸ ἄγνωστον μέλλον*, ὅπερ ἀπλήστως ἐπιδιώκει οὐδὲ νὰ πληρώσῃ τὸ κενόν, ὅπερ αἰσθάνεται ἐν τῇ καρδίᾳ. Τὸ πάθημα τοῦτο ὠνομάσθη νόσος τοῦ αἰῶνος· πρὸ τεσσαράκοντα ἐτῶν ἦν ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ ἀκμῇ καὶ ὑπὸ τὴν φαινομένην ψυχρότητα ἢ τὴν στυγνὴν ἀπάθειαν τοῦ θετικοῦ πνεύματος ὑφίσταται ἔτι τανῦν.

Δὲν ἔχω τὴν εὐκαιρίαν νὰ καταδείξω ὑμῖν τὰ ἀνάριθμα τῆς τοιαύτης πνευματικῆς καταστάσεως ἀποτελέσματα ἐπὶ πάντων τῶν ἔργων τῆς τέχνης. Ἡ μεγάλη ἀνάπτυξις τῆς φιλοσοφικῆς, λυρικῆς καὶ πενθίμου ποιήσεως ἐν Ἀγγλίᾳ, Γαλλίᾳ, Γερμανίᾳ, ἡ ἀλλοίωσις καὶ ὁ πλοῦτος τῆς γλώσσης, ἡ ἐπινόησις νέων εἰδῶν καὶ νέων χαρακτήρων, τὸ ὕφος τοῦ λόγου καὶ τὰ αἰσθήματα ἁπάντων τῶν μεγάλων νεωτέρων συγγραφέων ἀπὸ τοῦ Σατωβριάνδου μέχρι τοῦ Βαλζάκ, ἀπὸ τοῦ Γαῖτε μέχρι τοῦ Ἅϊνε, ἀπὸ τοῦ Κοῦπερ μέχρι τοῦ Βύρωνος, ἀπὸ τοῦ Ἀλφιέρη μέχρι τοῦ Λεοπάρδη, ἐμφαίνουσι τὰ ἀποτελέσματα ταῦτα. Συμπτώματα ἀνάλογα θέλετε ἴδει ἐν

ταῖς γραφικαῖς τέχναις, ἐὰν παρατηρήσητε τὸν πυρετώδη, διαπεπονημένον ἢ ἐπιπόνως ἀρχαΐζοντα αὐτῶν χαρακτῆρα, τὴν ζήτησιν τοῦ δραματικοῦ διαφέροντος, τῆς ψυχολογικῆς ἐκφράσεως καὶ τῆς τοπικῆς ἀκριβείας, ἐὰν ἐξετάσητε τὴν σύγχυσιν, ἥτις συνέκρουσε πρὸς ἀλλήλας τὰς σχολὰς καὶ διέφθειρε τὰς μεθόδους, ἐὰν προσέξητε τὸν νοῦν εἰς τὴν πληθώραν τῶν εὐφυῶν νόων, οἵτινες σαλευόμενοι ὑπὸ καινῶν συγκινήσεων, ἠνέωξαν ἀγνώστους ὁδούς, ἐὰν διακρίνητε τὸ βαθὺ αἴσθημα τῆς ἐξοχῆς, ὅπερ παρήγαγε πρωτότυπον καὶ πλήρη γραφικὴν τῆς τοποθεσίας. Ἀλλὰ καὶ ἄλλη τις τέχνη, ἡ μουσική, διὰ μιᾶς προήχθη εἰς ἔκτακτον ἀνάπτυξιν· ἡ ἀνάπτυξις αὕτη εἶναι εἷς τῶν ἐξεχόντων χαρακτήρων τῆς ἐποχῆς ἡμῶν, τὴν δ' ἐξάρτησιν, δι' ἧς συνδέεται πρὸς τὸ νεώτερον πνεῦμα, θέλω προσπαθήσει νὰ καταδείξω ὑμῖν.

Ἡ τέχνη αὕτη ἐγεννήθη ἀναγκαίως ἐν αἷς χώραις, ψάλλουσι συνήθως, ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ. Ἐπώασεν ἐν Ἰταλίᾳ ἐπὶ μίαν καὶ ἡμίσειαν ἑκατονταετηρίδα ἀπὸ τοῦ Palestrina μέχρι τοῦ Pergolèse, ὡς ἄλλοτε ἡ γραφική, ἀπὸ τοῦ Giotto μέχρι τοῦ Massaccio, ἀνακαλύπτουσα τὰς μεθόδους αὐτῆς καὶ ψηλαφητὶ θηρεύουσα πηγάς. Ἔπειτα αἴφνης ἐν ἀρχῇ τοῦ ΙΗ αἰῶνος μετὰ τῶν Scarlatti, Marcello, Haandel ἀναπτεροῦται. Ἡ στιγμὴ αὕτη εἶναι παραδόξως ἀξιοπαρατήρητος. Τότε σβέννυται ἡ γραφικὴ ἐν Ἰταλίᾳ, εἰς δὲ τὸ ἀκρότατον σημεῖον τῆς πολιτικῆς ἀδρανείας ἀνθοῦσι τὰ ἡδυπαθῆ καὶ χαλαρὰ ἤθη, ἅτινα παρέχουσι συνέλευσιν οἰκείων καὶ φίλων, ἐρωτύλων, ὡραίων κυριῶν ἐρωτολήπτων εἰς τὰς αἰσθηματικὰς τρυφερότητας καὶ τοὺς λαρυγγισμοὺς τοῦ μελοδράματος. Τότε δὲ ἡ σοβαρὰ καὶ ἐμβριθὴς Γερμανία, βραδύτερον τῶν ἄλλων ἐθνῶν προαχθεῖσα, κατορθοῖ νὰ ἐκδηλώσῃ τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν αὐστηρότητα τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, τὸ βάθος τῆς ἐπιστήμης, τὴν ἀόριστον μελαγχολίαν τῆς φύσεως αὐτῆς, ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ μουσικῇ τοῦ Σεβαστιανοῦ Βάχ, πρὶν ἢ ὑψωθῇ εἰς τὴν εὐαγγελικὴν ἐποποιΐαν τοῦ Κλοπστόκ. Ἐν τῷ γεγηρακότι καὶ τῷ νεκρῷ ἔθνει ἡ ἐπικράτησις καὶ ἡ ἔκφρασις τοῦ *αἰσθήματος* ἄρχονται. Μεταξὺ τῶν δύο κυμαινομένη, ἐν μέρει γερμανίζουσα καὶ ἰταλίζουσα ἡ Αὐστρία, συνδιαλλάττουσα τὰ δύο πνεύματα, παράγει τὸν Haydn, Glusk, Mozart, καὶ ἡ μουσικὴ καθίσταται κοσμοπολῖτις καὶ καθολικὴ κατὰ τὴν προσέγγισιν τοῦ μεγάλου ἀνθρωπίνου σάλου τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ὡς ἄλλοτε ἡ γραφικὴ κατὰ τὸν σάλον τῆς μεγάλης ἀνακαινίσεως τῶν πνευμάτων, τουτέστι τῆς Ἀναγεννήσεως. Οὐδόλως παράδοξος ἡ ἐμφάνισις τῆς νέας ταύτης τέχνης· διότι ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἐμφάνισιν νέου πνεύματος, τὸ τοῦ πρωταγωνιστοῦντος προσώπου, τοῦ ἀνησύχου καὶ πυρέσσοντος ἀσθενοῦς, ὃν προσεπάθησα νὰ εἰκονίσω· πρὸς ταύτην τὴν ψυχὴν ὁ Beethoven, ὁ Mendelsohn, ὁ Berlioz καὶ ὁ Verdi προσπαθοῦσι νὰ γράψωσιν· εἰς τὴν ὑπερβολικὴν καὶ ἐπιτετηδευμένην εὐαισθησίαν, εἰς τὰς ἀορίστους καὶ ὑπερμέτρους αὐτῆς ἐμπνεύσεις ἡ μουσικὴ ἀπευθύνεται. Ἐγένετο πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς λειτουργίας ταύτης, καὶ οὐδεμία ἄλλη τέχνη ἐκπληροῖ

αὐτὴν κάλλιον. Τοῦτο μὲν διότι ἀποτελεῖται ἐκ τῆς μᾶλλον ἢ ἧττον μεμακρυσμένης μιμήσεως τῆς κραυγῆς, ἥτις εἶναι ἡ ἄμεσος φυσικὴ καὶ πλήρης τοῦ πάθους ἔκφρασις, δρῶσα δ' ἐφ' ἡμᾶς διὰ δονήσεως σωματικῆς, ἐξεγείρει παραχρῆμα τὴν ἑκουσίαν ἡμῶν συμπάθειαν, ὥστε ἡ φρίσσουσα λεπτότης παντὸς τοῦ νευρικοῦ ὄντος δι' αὐτῆς ἀναπάλλει, ἐρεθίζεται καὶ λειτουργεῖ. Τοῦτο δέ, διότι ἐρειδομένη εἰς σχέσεις ἤχων, αἵτινες οὐδὲν ζῶν σχῆμα μιμοῦνται, ἐν δὲ τῇ ὀργανικῇ μουσικῇ φαίνονται ὄνειρα ἀσωμάτου ψυχῆς, εἶναι προσφορωτέρα πάσης ἄλλης τέχνης εἰς τὸ ἐκφράζειν τοὺς κυμαινομένους διαλογισμούς, τοὺς ἀμόρφους ὀνείρους, τὰς κενὰς καὶ ἀπεριορίστους ἐλπίδας, τὴν ὀδυνηρὰν καὶ μεγαλοπρεπῆ ἀκαταστασίαν καρδίας τεταραγμένης, ἐποφθαλμιώσης πάντα καὶ εἰς οὐδὲν προσηλουμένης. Διὰ τοῦτο μετὰ τῶν ταραχῶν τῶν ἀπογοητεύσεων καὶ τῶν ἐλπίδων τῆς νεωτέρας δημοκρατίας ἐξελθοῦσα τῆς γενεθλίου χώρας, διεδόθη ἀνὰ πᾶσαν τὴν Εὐρώπην, καὶ βλέπετε τανῦν τὰς μᾶλλον συνθέτους συμφωνίας προσελκυούσας τὰ πλήθη εἰς τὴν Γαλλίαν, ἐν ᾗ ἡ ἐθνικὴ σκηνὴ μέχρι τοῦδε περιωρίζετο εἰς τὴν ἱλαρῳδίαν (vaudeville) καὶ τὸ ᾆσμα.

Θ

Τὰ μεγάλα ταῦτα παραδείγματα κατὰ τὴν ἐμὴν κρίσιν κυροῦσι τὸν διέποντα τὴν ἐμφάνισιν καὶ τοὺς χαρακτῆρας τῶν τεχνουργημάτων νόμον. Ἐν ἀρχῇ εἴπομεν ὅτι *τὸ τεχνούργημα προσδιορίζεται ὑπὸ τοῦ συνόλου τῆς γενικῆς τοῦ πνεύματος καὶ τῶν κρατούντων ἠθῶν καταστάσεως*. Νῦν δὲ δυνάμεθα, ἓν βῆμα πρὸς τὰ πρόσω ποιοῦντες, ἀκριβῶς νὰ καταδείξωμεν ἅπαντας τοὺς συνδέοντας τὴν ἀρχικὴν αἰτίαν πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα κρίκους τῆς ἁλύσεως.

Ἐν ταῖς διαφόροις περιπτώσεσιν, ἃς ἀνελύσαμεν, εἴδετε πρῶτον *κατάστασιν γενικήν*, τουτέστι τὴν καθολικὴν ἐμφάνισιν ἀγαθῶν τινων καὶ κακῶν, δουλείαν ἢ ἐλευθερίαν, πενίαν ἢ πλοῦτον, κοινωνικόν τι καὶ θρησκευτικὸν κατασκεύασμα, τὸ ἐλεύθερον, μάχιμον καὶ ἔμπλεον δούλων ἑλληνικὸν ἄστυ· τὴν κατάθλιψιν, τὰς ἐπιδρομάς, τὴν φεουδαλικὴν ληστείαν, τὸν ἐξημμένον χριστιανισμὸν τοῦ μεσαίωνος, τὴν αὐλὴν τῆς ΙΖ' ἑκατονταετηρίδος, τὴν βιομηχανικὴν καὶ σοφὴν δημοκρατίαν τῆς ΙΘ'· ἑνὶ λόγῳ σύνολον περιστάσεων, ὑφ' ὧν οἱ ἄνθρωποι καμπτόμενοι ὑποτάσσονται.

Ἡ κατάστασις αὕτη ἀναπτύσσει ἐν αὐτοῖς *ἀνάγκας* ἀναλόγους, *τάσεις* διακεκριμένας, *αἰσθήματα ἴδια*· παραδείγματος χάριν, τὴν φυσικὴν δραστηριότητα, ἢ τὸν ἔρωτα τοῦ ῥεμβασμοῦ, ἐνταῦθα μὲν τὴν τραχύτητα, ἐκεῖ δὲ τὴν πραότητα, ὁτὲ μὲν τὸ ἔνστικτον τοῦ πολέμου, ὁτὲ δὲ τὴν δεινότητα τοῦ λόγου, ὁτὲ δὲ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἀπολαύειν, μυρίας ἄλλας ποικίλας καὶ πολυσυνθέτους ὀρέξεις, ἐν μὲν τῇ Ἑλλάδι τὴν σωματικὴν τελειότητα καὶ τὴν ἰσορροπίαν τῶν δυνάμεων, ἃς ὁ ὑπὲρ τὸ δέον ἐγκεφαλικὸς ἢ χειρωνι-

ταῖς γραφικαῖς τέχναις, ἐὰν παρατηρήσητε τὸν πυρετώδη, διαπεπονημένον ἢ ἐπιπόνως ἀρχαΐζοντα αὐτῶν χαρακτῆρα, τὴν ζήτησιν τοῦ δραματικοῦ διαφέροντος, τῆς ψυχολογικῆς ἐκφράσεως καὶ τῆς τοπικῆς ἀκριβείας, ἐὰν ἐξετάσητε τὴν σύγχυσιν, ἥτις συνέκρουσε πρὸς ἀλλήλας τὰς σχολὰς καὶ διέφθειρε τὰς μεθόδους, ἐὰν προσέξητε τὸν νοῦν εἰς τὴν πληθώραν τῶν εὐφυῶν νόων, οἵτινες σαλευόμενοι ὑπὸ καινῶν συγκινήσεων, ἠνέωξαν ἀγνώστους ὁδούς, ἐὰν διακρίνητε τὸ βαθὺ αἴσθημα τῆς ἐξοχῆς, ὅπερ παρήγαγε πρωτότυπον καὶ πλήρη γραφικὴν τῆς τοποθεσίας. Ἀλλὰ καὶ ἄλλη τις τέχνη, ἡ μουσική, διὰ μιᾶς προήχθη εἰς ἔκτακτον ἀνάπτυξιν· ἡ ἀνάπτυξις αὕτη εἶναι εἷς τῶν ἐξεχόντων χαρακτήρων τῆς ἐποχῆς ἡμῶν, τὴν δ' ἐξάρτησιν, δι' ἧς συνδέεται πρὸς τὸ νεώτερον πνεῦμα, θέλω προσπαθήσει νὰ καταδείξω ὑμῖν.

Ἡ τέχνη αὕτη ἐγεννήθη ἀναγκαίως ἐν αἷς χώραις, ψάλλουσι συνήθως, ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ. Ἐπώασεν ἐν Ἰταλίᾳ ἐπὶ μίαν καὶ ἡμίσειαν ἑκατονταετηρίδα ἀπὸ τοῦ Palestrina μέχρι τοῦ Pergolèse, ὡς ἄλλοτε ἡ γραφική, ἀπὸ τοῦ Giotto μέχρι τοῦ Massaccio, ἀνακαλύπτουσα τὰς μεθόδους αὐτῆς καὶ ψηλαφητὶ θηρεύουσα πηγάς. Ἔπειτα αἴφνης ἐν ἀρχῇ τοῦ ΙΗ αἰῶνος μετὰ τῶν Scarlatti, Marcello, Haandel ἀναπτεροῦται. Ἡ στιγμὴ αὕτη εἶναι παραδόξως ἀξιοπαρατήρητος. Τότε σβέννυται ἡ γραφικὴ ἐν Ἰταλίᾳ, εἰς δὲ τὸ ἀκρότατον σημεῖον τῆς πολιτικῆς ἀδρανείας ἀνθοῦσι τὰ ἡδυπαθῆ καὶ χαλαρὰ ἤθη, ἅτινα παρέχουσι συνέλευσιν οἰκείων καὶ φίλων, ἐρωτύλων, ὡραίων κυριῶν ἐρωτολήπτων εἰς τὰς αἰσθηματικὰς τρυφερότητας καὶ τοὺς λαρυγγισμοὺς τοῦ μελοδράματος. Τότε δὲ ἡ σοβαρὰ καὶ ἐμβριθὴς Γερμανία, βραδύτερον τῶν ἄλλων ἐθνῶν προαχθεῖσα, κατορθοῖ νὰ ἐκδηλώσῃ τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν αὐστηρότητα τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, τὸ βάθος τῆς ἐπιστήμης, τὴν ἀόριστον μελαγχολίαν τῆς φύσεως αὐτῆς, ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ μουσικῇ τοῦ Σεβαστιανοῦ Βάχ, πρὶν ἢ ὑψωθῇ εἰς τὴν εὐαγγελικὴν ἐποποιΐαν τοῦ Κλοπστόκ. Ἐν τῷ γεγηρακότι καὶ τῷ νεκρῷ ἔθνει ἡ ἐπικράτησις καὶ ἡ ἔκφρασις τοῦ *αἰσθήματος* ἄρχονται. Μεταξὺ τῶν δύο κυμαινομένη, ἐν μέρει γερμανίζουσα καὶ ἰταλίζουσα ἡ Αὐστρία, συνδιαλλάττουσα τὰ δύο πνεύματα, παράγει τὸν Haydn, Glusk, Mozart, καὶ ἡ μουσικὴ καθίσταται κοσμοπολῖτις καὶ καθολικὴ κατὰ τὴν προσέγγισιν τοῦ μεγάλου ἀνθρωπίνου σάλου τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ὡς ἄλλοτε ἡ γραφικὴ κατὰ τὸν σάλον τῆς μεγάλης ἀνακαινίσεως τῶν πνευμάτων, τουτέστι τῆς Ἀναγεννήσεως. Οὐδόλως παράδοξος ἡ ἐμφάνισις τῆς νέας ταύτης τέχνης· διότι ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἐμφάνισιν νέου πνεύματος, τὸ τοῦ πρωταγωνιστοῦντος προσώπου, τοῦ ἀνησύχου καὶ πυρέσσοντος ἀσθενοῦς, ὃν προσεπάθησα νὰ εἰκονίσω· πρὸς ταύτην τὴν ψυχὴν ὁ Beethoven, ὁ Mendelsohn, ὁ Berlioz καὶ ὁ Verdi προσπαθοῦσι νὰ γράψωσιν· εἰς τὴν ὑπερβολικὴν καὶ ἐπιτετηδευμένην εὐαισθησίαν, εἰς τὰς ἀορίστους καὶ ὑπερμέτρους αὐτῆς ἐμπνεύσεις ἡ μουσικὴ ἀπευθύνεται. Ἐγένετο πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς λειτουργίας ταύτης, καὶ οὐδεμία ἄλλη τέχνη ἐκπληροῖ

αὐτὴν κάλλιον. Τοῦτο μὲν διότι ἀποτελεῖται ἐκ τῆς μᾶλλον ἢ ἧττον μεμαρυσμένης μιμήσεως τῆς κραυγῆς, ἥτις εἶναι ἡ ἄμεσος φυσικὴ καὶ πλήρης τοῦ πάθους ἔκφρασις, δρῶσα δ' ἐφ' ἡμᾶς διὰ δονήσεως σωματικῆς, ἐξεγείρει παραχρῆμα τὴν ἑκουσίαν ἡμῶν συμπάθειαν, ὥστε ἡ φρίσσουσα λεπτότης παντὸς τοῦ νευρικοῦ ὄντος δι' αὐτῆς ἀναπάλλει, ἐρεθίζεται καὶ λειτουργεῖ. Τοῦτο δέ, διότι ἐρειδομένη εἰς σχέσεις ἤχων, αἵτινες οὐδὲν ζῶν σχῆμα μιμοῦνται, ἐν δὲ τῇ ὀργανικῇ μουσικῇ φαίνονται ὄνειρα ἀσωμάτου ψυχῆς, εἶναι προσφορωτέρα πάσης ἄλλης τέχνης εἰς τὸ ἐκφράζειν τοὺς κυμαινομένους διαλογισμούς, τοὺς ἀμόρφους ὀνείρους, τὰς κενὰς καὶ ἀπεριορίστους ἐλπίδας, τὴν ὀδυνηρὰν καὶ μεγαλοπρεπῆ ἀκαταστασίαν καρδίας τεταραγμένης, ἐποφθαλμιώσης πάντα καὶ εἰς οὐδὲν προσηλουμένης. Διὰ τοῦτο μετὰ τῶν ταραχῶν τῶν ἀπογοητεύσεων καὶ τῶν ἐλπίδων τῆς νεωτέρας δημοκρατίας ἐξελθοῦσα τῆς γενεθλίου χώρας, διεδόθη ἀνὰ πᾶσαν τὴν Εὐρώπην, καὶ βλέπετε τανῦν τὰς μᾶλλον συνθέτους συμφωνίας προσελκυούσας τὰ πλήθη εἰς τὴν Γαλλίαν, ἐν ᾗ ἡ ἐθνικὴ σκηνὴ μέχρι τοῦδε περιωρίζετο εἰς τὴν ἱλαρῳδίαν (vaudeville) καὶ τὸ ᾆσμα.

Θ

Τὰ μεγάλα ταῦτα παραδείγματα κατὰ τὴν ἐμὴν κρίσιν κυροῦσι τὸν διέποντα τὴν ἐμφάνισιν καὶ τοὺς χαρακτῆρας τῶν τεχνουργημάτων νόμον. Ἐν ἀρχῇ εἴπομεν ὅτι *τὸ τεχνούργημα προσδιορίζεται ὑπὸ τοῦ συνόλου τῆς γενικῆς τοῦ πνεύματος καὶ τῶν κρατούντων ἠθῶν καταστάσεως*. Νῦν δὲ δυνάμεθα, ἓν βῆμα πρὸς τὰ πρόσω ποιοῦντες, ἀκριβῶς νὰ καταδείξωμεν ἅπαντας τοὺς συνδέοντας τὴν ἀρχικὴν αἰτίαν πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα κρίκους τῆς ἁλύσεως.

Ἐν ταῖς διαφόροις περιπτώσεσιν, ἃς ἀνελύσαμεν, εἴδετε πρῶτον *κατάστασιν γενικήν*, τουτέστι τὴν καθολικὴν ἐμφάνισιν ἀγαθῶν τινων καὶ κακῶν, δουλείαν ἢ ἐλευθερίαν, πενίαν ἢ πλοῦτον, κοινωνικόν τι καὶ θρησκευτικὸν κατασκεύασμα, τὸ ἐλεύθερον, μάχιμον καὶ ἔμπλεον δούλων ἑλληνικὸν ἄστυ· τὴν κατάθλιψιν, τὰς ἐπιδρομάς, τὴν φεουδαλικὴν λῃστείαν, τὸν ἐξημμένον χριστιανισμὸν τοῦ μεσαίωνος, τὴν αὐλὴν τῆς ΙΖ' ἑκατονταετηρίδος, τὴν βιομηχανικὴν καὶ σοφὴν δημοκρατίαν τῆς ΙΘ'· ἑνὶ λόγῳ σύνολον περιστάσεων, ὑφ' ὧν οἱ ἄνθρωποι καμπτόμενοι ὑποτάσσονται.

Ἡ κατάστασις αὕτη ἀναπτύσσει ἐν αὐτοῖς *ἀνάγκας* ἀναλόγους, *τάσεις* διακεκριμένας, *αἰσθήματα ἴδια*· παραδείγματος χάριν, τὴν φυσικὴν δραστηριότητα, ἢ τὸν ἔρωτα τοῦ ῥεμβασμοῦ, ἐνταῦθα μὲν τὴν τραχύτητα, ἐκεῖ δὲ τὴν πρᾳότητα, ὁτὲ μὲν τὸ ἔνστικτον τοῦ πολέμου, ὁτὲ δὲ τὴν δεινότητα τοῦ λόγου, ὁτὲ δὲ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἀπολαύειν, μυρίας ἄλλας ποικίλας καὶ πολυσυνθέτους ὀρέξεις, ἐν μὲν τῇ Ἑλλάδι τὴν σωματικὴν τελειότητα καὶ τὴν ἰσορροπίαν τῶν δυνάμεων, ἃς ὁ ὑπὲρ τὸ δέον ἐγκεφαλικὸς ἢ χειρωνι-

νακτικὸς βίος δὲν συνταράσσει· ἐν δὲ τῷ μεσαίωνι τὴν ἀκρασίαν τῆς ἐξηρεθισμένης φαντασίας καὶ τὴν λεπτότητα τῆς γυναικείας εὐαισθησίας· ἐν δὲ τῇ ΙΖ' ἑκατονταετηρίδι τὴν καλὴν ἀγωγὴν καὶ τὴν ἀξιοπρέπειαν τῶν ἀριστοκρατικῶν αἰθουσῶν· ἐν δὲ τοῖς νεωτέροις χρόνοις, τὸ μέγεθος τῶν ἀμέτρων φιλοδοξιῶν καὶ τὴν καχεξίαν τῶν ἀκορέστων ἡδονῶν.

Ἡ τῶν τοιούτων ἑπομένως αἰσθημάτων, ἀναγκῶν καὶ τάσεων συρροὴ μετὰ ζωηρότητος ἐν τῇ αὐτῇ ἐκδηλουμένη ψυχῇ ἀποτελεῖ τὸ *δεσπόζον πρόσωπον*, τουτέστι τὸ πρότυπον, ὅπερ οἱ σύγχρονοι περιβάλλουσι διὰ τοῦ θαυμασμοῦ καὶ τῆς συμπαθείας αὐτῶν· ἐν μὲν τῇ Ἑλλάδι τὸν γυμνὸν καὶ καλὸν τὸ εἶδος νεανίαν, τέλειον δὲ ἐν πάσαις ταῖς σωματικαῖς ἀσκήσεσιν· κατὰ δὲ τὸν μεσαίωνα τὸν ἐκστατικὸν μοναχὸν καὶ τὸν ἐρωτόληπτον ἱππότην· κατὰ δὲ τὴν ΙΖ' ἑκατονταετηρίδα, τὸν κομψοπρεπῆ αὐλικόν· ἐν δὲ τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις τὸν ἐνάρετον καὶ κατηφῆ Φάουστ καὶ Βέρτερον.

Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ πρόσωπον τοῦτο τὰς πλείονας ἔχει συμπαθείας, τὸ πάντων ἐπιφανέστατον καὶ σπουδαιότατον ὄν, αὐτὸ οἱ τεχνῖται παρουσιάζουσιν εἰς τὸ κοινόν, ὁτὲ μὲν συγκεντρούμενον ἐν μιᾷ ζώσῃ μορφῇ, ὅτε ἡ τέχνη αὐτῶν ὡς ἡ γραφική, ἡ γλυπτική, τὸ μυθιστόρημα καὶ τὸ θέατρον εἶναι μιμητική· ὁτὲ δ' ἐν τοῖς στοιχείοις αὐτοῦ ἐσκεδασμένον, ὅτε ἡ τέχνη αὐτῶν ὡς ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἡ μουσικὴ ἐξεγείρει μόνον συγκινήσεις, μὴ πλάττουσα πρόσωπα. Δύναταί τις ἄρα νὰ ἐκφράσῃ πᾶσαν αὐτῶν τὴν ἐργασίαν, λέγων, ὅτι ὁτὲ μὲν ἀπεικονίζουσιν αὐτό, ὁτὲ δὲ ἀπευθύνονται εἰς αὐτό· ἀπευθύνονται εἰς αὐτὸ ἐν ταῖς συμφωνίαις τοῦ Beethoven καὶ τοῖς ἀνθεμίοις τῶν καθεδρικῶν ναῶν· εἰκονίζουσιν αὐτὸ ἐν τῷ Μελεάγρῳ καὶ τοῖς ἀρχαίοις Νιοβίδαις, ἐν τῷ Ἀγαμέμνονι καὶ τῷ Ἀχιλλεῖ τοῦ Ῥακίνα. Ὥστε *πᾶσα τέχνη ἐξ αὐτοῦ ἤρτηται*· διότι πᾶσα τέχνη ἀσχολεῖται εἰς τὸ νὰ φανῇ εὐάρεστος αὐτῷ ἢ νὰ ἐκφράσῃ αὐτό.

Γενικὴ κατάστασις προκαλοῦσα κλίσεις καὶ δυνάμεις διακεκριμένας, πρόσωπον δεσπόζον, συνιστάμενον διὰ τῆς ὑπεροχῆς τῶν κλίσεων καὶ τῶν δυνάμεων τούτων· ἦχοι, σχήματα, χρώματα, ἢ λόγοι καθιστῶντες τὸ πρόσωπον αἰσθητὸν ἢ ἁρμόζοντες ταῖς κλίσεσι καὶ δυνάμεσι, δι' ὧν συντίθεται, τοιοῦτοι εἶναι οἱ τέσσαρες ὅροι τῆς σειρᾶς. Ὁ πρῶτος συνεπάγεται τὸν δεύτερον, οὗτος δὲ τὸν τρίτον, ὁ δὲ τρίτος τὸν τέταρτον· ὥστε ἡ ἐλαχίστη ἀλλοίωσίς τινος τῶν ὅρων, συνεπαγομένη ἀντίστοιχον ἀλλοίωσιν ἐν τοῖς ἑπομένοις καὶ μεταδιδοῦσα ἀλλοίωσιν ἀντίστοιχον ἐν τοῖς προηγουμένοις ἐπιτρέπει νὰ καταβῇ τις ἢ ἀναβῇ διὰ τοῦ καθαροῦ συλλογισμοῦ ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸν ἄλλον.[1] Κατὰ τὴν ἐμὴν κρίσιν ὁ τύπος οὗτος δὲν ἀφίησί τι κενόν. Ἐὰν νῦν παρεμβάλλουσιν ἐν τοῖς διαφόροις ὅροις τὰς παρεπομένας αἰτίας, αἵτινες

1 Δύναταί τις νὰ ποιήσηται χρῆσιν τοῦ νόμου τούτου ἐν τῇ μελέτῃ τῶν φιλολογιῶν καὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν, ἐπανερχόμενος ἀπὸ τοῦ τετάρτου ὅρου εἰς τὸν πρῶτον, καὶ πρὸς τοῦτο ἀκολουθῶν ἀκριβῶς τὴν τάξιν τῆς σειρᾶς.

παρεντιθέμεναι, τροποποιοῦσι τὰ ἀποτελέσματα· ἐάν, ἵνα ἐξηγήσωσι τὰ αἰσθήματα ἐποχῆς τινος, προσθέσωσι τὴν ἐξέτασιν τῆς φυλῆς εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς χώρας καὶ τῶν περιστοιχιζουσῶν αὐτὴν περιστάσεων· ἐάν, ἵνα ἐξηγήσωσι τὰ τεχνουργήματα αἰῶνός τινος, ἐξετάσωσι πρὸς ταῖς ἐπικρατούσαις κλίσεσι τοῦ αἰῶνος τὴν ἰδιαιτέραν ἐποχὴν τῆς τέχνης καὶ τὰ ἰδιαίτερα παντὸς τεχνίτου αἰσθήματα θέλουσι παραγάγει ἐκ τοῦ νόμου οὐ μόνον τὰς μεγάλας μεταβολὰς καὶ τὰ γενικὰ σχήματα τῆς ἀνθρωπίνης φαντασίας, ἀλλὰ καὶ τὰς διαφορὰς τῶν ἐθνικῶν σχολῶν, τὴν ἀδιάλειπτον ποικιλίαν τῶν διαφόρων χαρακτήρων τοῦ λόγου καὶ αὐτοὺς ἔτι τοὺς πρωτοτύπους χαρακτῆρας τοῦ ἔργου παντὸς μεγάλου ἀνδρός. Τοιαύτη ἐξήγησις ἔσται πλήρης σαφηνίζουσα τούς τε κοινοὺς καὶ διακριτικοὺς χαρακτῆρας, τοὺς σχηματίζοντας τὰς σχολὰς καὶ καθορίζοντας τὰ ἄτομα. Τῆς ἐργασίας ταύτης θέλομεν ἐπιληφθῆ ἀρχόμενοι τῆς μακρᾶς καὶ δυσκόλου μελέτης τῆς ἰταλικῆς γραφικῆς.

Ι′

Ἀλλὰ πρότερον ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε εἰρημένων δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν πρακτικὸν καὶ προσωπικὸν συμπέρασμα. Εἴδετε ὅτι πᾶσα ἐποχὴ παράγει πνευματικήν τινα κατάστασιν καὶ ἀνάλογον εἶδος τεχνουργημάτων. Διὰ τοῦτο πᾶσα νέα ἐποχὴ παράγει ἀναγκαίως νέαν κατάστασιν πνευματικὴν καὶ ἑπομένως εἶδος νέων τεχνουργημάτων. Διὰ τοῦτο τέλος αἱ ἐπικρατοῦσαι νῦν περιστάσεις θέλουσι παραγάγει ἴδια τεχνουργήματα, ὡς καὶ αἱ προγενέστεραι ἐποχαί. Καὶ τοῦτο δὲν εἶναι ἁπλῆ ὑπόθεσις, ἀπορρέουσα ἐκ τῆς ἐπιθυμίας καὶ τῆς ἐλπίδος· εἶναι ἀπόρροια κανόνος ἐρειδομένου εἰς τὸ κῦρος τῆς πείρας, καὶ τὴν μαρτυρίαν τῆς ἱστορίας· πᾶς νόμος τιθέμενος ἔχει τὴν σήμερον οἵαν καὶ χθὲς εἶχεν ἀξίαν, αἱ δὲ τῶν πραγμάτων σχέσεις ἔσονται αἱ αὐταὶ ἐν τῷ μέλλοντι, ὡς καὶ ἐν τῷ παρελθόντι. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ εἴπωμεν τανῦν ὅτι ἡ τέχνη ἐξηντλήθη. Ἀληθὲς εἶναι, ὅτι σχολαί τινες εἰσὶ νεκραὶ ἄνευ ἐλπίδος ἀναγεννήσεως, ὅτι τέχναι τινὲς γηράσκουσι, καὶ ὅτι τὸ μέλλον δὲν ὑπόσχεται αὐταῖς τὴν τροφήν, ἧς χρῄζουσιν. Ἀλλ' αὐτὴ αὕτη ἡ τέχνη, ἥτις ἔχει τὴν ἰδιότητα τοῦ ἀνακαλύπτειν καὶ ἐκφράζειν τὸν ἐξέχοντα τῶν ὄντων χαρακτῆρα διαρκεῖ ὅσον καὶ ὁ πολιτισμός, οὗ εἶναι τὸ πρῶτον καὶ ἄριστον προϊόν. Τίνα ἔσονται τὰ σχήματα αὐτῆς καὶ τίς τῶν πέντε μεγάλων τεχνῶν θέλει χρησιμεύσει εἰς τὴν παράστασιν τῶν μελλόντων αἰσθημάτων διαφεύγει τὰ ὅρια τῆς προκειμένης μελέτης. Λέγομεν μόνον, ὅτι νέα σχήματα καὶ νέοι τύποι θέλουσιν ἀναφανῆ· διότι πρόδηλος εἶναι ἡ ἰδίως ἐν τῷ αἰῶνι ἡμῶν εἰς τὸν βίον καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου ἐπελθοῦσα βαθεῖα, καθολικὴ καὶ ταχεῖα μεταβολή. Αἱ διαπλάσασαι τὸ νεώτερον πνεῦμα τρεῖς αἰτίαι ἐξακολουθοῦσιν ἐνεργοῦσαι μετ' αὐξανούσης δραστηριότητος. Οὐδεὶς ἀγνοεῖ, ὅτι αἱ ἀνακαλύψεις τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν πολ-

λαπλασιάζονται όσημέραι, ότι ή γεωλογία, ή όργανική χημεία, ή ίστορία, ολόκληροι της ζωολογίας και της φυσικής κλάδοι εισί σύγχρονα προϊόντα, ότι ή πρόοδος της πείρας είναι άπειρος, ότι αί εφαρμογαί των ανακαλύψεων είσιν απεριόριστοι, ότι τα της συγκοινωνίας μέσα, ή γεωργία, τα επαγγέλματα, αί βιομηχανίαι, πάντα τα στοιχεία της ανθρωπίνης δυνάμεως ένισχύονται και επεκτείνονται κατά παν έτος πέρα πάσης ελπίδος. Ουδείς επίσης άγνοεί, ότι ή πολιτική μηχανή βελτιούται όμοιομόρφως, ότι αί κοινωνίαι, καταστάσαι λογικώτεραι και μάλλον φιλάνθρωποι, έπαγρυπνούσιν είς την τήρησιν της έσωτερικής ειρήνης, προστατεύουσι τας διανοητικάς αρετάς, βοηθούσι τους αδυνάτους και τους πένητας, συνελόντι δ' είπείν πανταχόθεν και έξ όλων των όδων ό άνθρωπος καλλιεργεί την διάνοιαν και βελτιοί τον βίον αύτου. Δεν δύναταί τις λοιπόν να αρνηθή, ότι ή κατάστασις, τα ήθη και αί ιδέαι των ανθρώπων μετασχηματίζονται, ούτε ν' αποκρούση ως αναγκαίον πόρισμα, ότι ή των πραγμάτων και των ψυχών ανακαίνισις συνεπάγεται ανακαίνισιν της τέχνης. Ή πρώτη περίοδος της μεταβολής ταύτης παρήγαγε την ένδοξον γαλλικήν σχολήν του 1830· νυν δε προσδοκώμεν την έλευσιν της δευτέρας· τοιούτόν έστι το είς την ημετέραν φιλοδοξίαν και επιμέλειαν άνεωγμένον στάδιον· πολλά πρέπει να ελπίζωμεν εκ του αιώνος και της ημετέρας εργασίας· ή δε μακρά ημών μελέτη κατιδεικνύει ότι προς παραγωγήν καλών έργων τέχνης απαραίτητός έστιν ό υπό του μεγάλου Goethe ύποδειχθείς όρος, «Πληρώσατε την διάνοιαν και την καρδίαν υμών, και άν ώσιν ευρείαι, ιδεών και αισθημάτων της συγχρόνου εποχής, και θέλετε δρέψει τους καρπούς της εργασίας υμών». Α. Α.

Η ΜΥΘΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΕΝ ΙΤΑΛΙΑ ΑΠΟ ΤΟΥ 1860 *

Β'

Francesco Mastriani — Giulio Barrili.

Μετά την δημοσίευσιν του τελευταίου φυλλαδίου του «Παρνασσού» μοί εξέφρασάν τινες την απορίαν των αναγνόντες περί τόσων συγχρόνων εν Ίταλία καλών μυθιστοριογράφων, καί με ηρώτων διά τίνα λόγον τα έργα αυτών δεν αξιούνται, ως τα των Γάλλων, φήμης και πολυαρίθμων αναγνωστών. Ή απάντησις δυστυχώς είναι εύλογος· ό Ίταλός συγγραφεύς στερείται του οργάνου του απαιτουμένου ίνα διαδώση είς τα πλήθη την αίσθησιν και τον έρωτα του καλού· στερείται γλώσσης κοινής είς σύμπαν το έθνος, ώρισμένης, ζώσης. Το έργον του Ίταλού συγγραφέως σπανίως διαπερά τα όρια ούχί του έθνους, αλλά της επαρχίας αυτής εν ή εγράφη. Και διά τούτο εί-

* Ίδ. Παρνασσού Τόμ. Γ' σελ. 498 κ. έ.

και βέβαιος ότι θά προκαλέσω τό μειδίαμα τής απιστίας επί των χειλέων του αναγνώστου, όταν είπω, ότι πρίν έτι έν Γαλλία ό Émile Zola δημιουργήση τήν σχολήν εκείνην ήτις όνομάζεται réaliste, πραγματική, ό νεαπολίτης *Francesco Mastriani* είχεν ήδη τέμει τήν τολμηράν ταύτην όδόν διά τών *Αποκρύφων τής Νεαπόλεως* (i segreti di Napoli), τών *Μοσχομαγκών* (i Lazzari), τών *Σκωλήκων* (i Vermi), τών *Σκιών* (le Ombre), και πεντήκοντα περίπου άλλων μυθιστοριών, έν αίς διά τού όφθαλμού τού Λυγκέως και τού μαχαιρίου τού ανατόμου παρατηρεί και έκσχίζει τάς πληγάς και τά έλκη τής κοινωνίας έν ή ζή. Ό *Mastriani* είναι ό γονιμώτατος ίσως τών συγχρόνων μυθιστοριογράφων και συνάμα ό άγνωστότατος και έν αυτή τή Ίταλία. Οί συμπολίταί του όμως αποζημιόνουσιν αυτόν διά τήν αδικίαν ταύτην τών υπολοίπων Ίταλών, αναγινώσκοντες πάντοτε μετ' αγάπης τά έργα του, έν οίς ευρίσκουσιν εαυτούς αναζώντας υπό τήν γραφίδα του μεθ' όλων τών κακιών και τών αρετών των. Καίτοι είς τά έργα του ό *Mastriani* έθεσε πάσαν τήν προφύλαξιν ήν επέβαλεν αυτώ ή ήθικότης τού σκοπού όν προυτίθετο, ή φύσις όμως τών πληγών, ών εδέησε νά ψαύση, τόν ηνάγκασε νά κατέλθη είς λεπτομερείας τινάς δυναμένας νά επισκιάσωσι τήν ευαισθησίαν τών προσώπων εκείνων άτινα διά τε τήν ηλικίαν, τήν θέσιν, τό γένος, τάς αρχάς, τήν ανατροφήν των δέν είχον και δέν δύνανται νά έχωσιν ουδέ τήν απωτάτην σχέσιν μετά τών *Σκωλήκων*, περί ών γράφει ό *Mastriani*. Ό συγγραφεύς ούτος προτίθεται έν εκάστω τών έργων του τήν ανάπτυξιν ιδέας τινός φιλοσοφικής και κοινωνικής. Ίδού πώς δικαιολογεί τόν τίτλον *Σκώληκες*, τόν δοθέντα είς μίαν τών καλλίστων αυτού μυθιστοριών·

«Ό πολιτισμός τείνει πρός τήν άπειρον πρόοδον, πρός τήν τελειότητα· »αλλά τά εμπόδια, άτινα παρουσιάζονται πρός τακτικήν αυτού ανάπτυξιν, »είναι ή αμάθεια, ή ένδεια και ή όκνηρία, πληγαί επί τών οποίων ζώσι »και εξ ών τρέφονται οί άπειροι *σκώληκες* οί καταβιβρώσκοντες τήν κοινω»νίαν. Τινές τών σκωλήκων τούτων μεταμορφούνται είς χρυσαλίδας αληθώς »κρυπτούσας τήν άηδή νύμφην υπό τάς χρυσάς αυτών πτέρυγας. Ήμείς θέ»λομεν ανεγείρει ολίγον τό κάλυμμα τό κρύπτον τάς πληγάς ταύτας και »θά εκθέσωμεν αυτάς έν τή γυμνότητι αυτών πρό τών οφθαλμών τού χει»ρούργου όπως τάς θεραπεύση, και, άν μή ή πληγή είναι ανίατος, μετα»χειρισθή τήν συνουλωτικήν μάχαιραν ή τό γλυκαντικόν βάλσαμον».

Διά τού μυθιστορήματος *Αί σκιαί* κατακρίνει τήν αδικίαν τής κοινωνίας, ήτις, ενώ πληρόνει αδρότατα τούς λαρυγγισμούς τής αοιδού και τά πηδήματα τής ορχηστρίδος, αμείβει δι' αισχράς φειδωλίας τήν εργασίαν τής τιμίας γυναικός.

Δυσκόλως ευρίσκει τις αρετήν μή επαινεθείσαν και καταστάσαν αγαπητήν διά παραδείγματός τινος ή κακίαν ής τάς συνεπείας δέν στιγματίζει ό κάλαμος τού *Mastriani*. Η επιρροή τών συγγραμμάτων αυτού είναι υγιεστάτη

καὶ σωτήριος· καὶ τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν γραφικὴν δύναμιν δι' ἧς ὁ *Mastriani* ζωγραφίζει τὰ ἱστορικὰ πρόσωπά του, εἰς τὴν ζωηρὰν παράστασιν αὐτῶν τε καὶ τῶν ὑπὸ τοῦ νοῦ του πλασθέντων προσώπων, εἰς τὸ ἐνδιαφέρον δι' οὗ περιβάλλει πᾶσαν αὐτῶν πρᾶξιν καὶ λέξιν καὶ εἰς τὴν εὐφυΐαν τὴν ἀναφαινομένην ἐν πάσῃ σελίδι, ἐν πάσῃ φράσει, ἐν πάσῃ συλλαβῇ.

Τὰ μυθιστορήματα τοῦ *Mastriani* δὲν κουράζουσί ποτε τὸν ἀναγνώστην διὰ τῆς μακρότητος αὐτῶν· ὁ συγγραφεὺς ἀναπτύσσει ἐν ὀλίγαις σελίσι τὰς δραματικωτάτας περιστάσεις, τὰ πολυπλοκώτατα συμβάντα, οὕτω δὲ συγκινεῖ χωρὶς νὰ ἐνοχλήσῃ ποτέ. Ἂν στερεῖται καθαρότητος γλώσσης, ὁ *Mastriani* κατέχει ὅμως τὴν αὐστηρὰν ἐκείνην ἀκρίβειαν ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν χαρακτήρων, δι' ἣν τόσον ἐπαινεῖται ἡ πραγματικὴ σχολή.

Ὁ *Giulio Barrili*, γενουήνσιος, εἶναι μετὰ τὸν *Mastriani* ὁ γονιμώτατος τῶν συγχρόνων Ἰταλῶν μυθιστοριογράφων. Κατ' ἔτος γράφει δύο μυθιστορήματα, ὑποκλέπτων ὥρας τινὰς ἀπὸ τῆς ἐργασίας τοῦ βουλευτοῦ καὶ ἀπὸ τῶν καθηκόντων τοῦ ἐφημεριδογράφου. Συστρατεύσας μετὰ τοῦ Garibaldi κατὰ τὸ 1859, τὸ 1866 καὶ τὸ 1867, ἐδιδάχθη παρὰ τοῦ ἥρωος ὅτι ὁ γνήσιος υἱὸς τῆς Ἰταλίας ὀφείλει εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ πᾶσάν του δύναμιν, σωματικήν τε καὶ νοητικήν. Τοῦτο εἶναι τὸ ἐλατήριον πάσης του πράξεως, παντὸς αὐτοῦ πόθου. Ἄσπονδος ἐχθρὸς τοῦ ὕπνου, ἀφιεροῖ τὰς ὥρας, ἃς δύναται νὰ ὑποκλέψῃ ἀπ' αὐτοῦ, εἰς τὴν συγγραφὴν τῶν διηγήσεών του, αἵτινες πᾶσαι ἔχουσι τὴν δροσερότητα τῶν ἑωθινῶν ὡρῶν καὶ τῶν πρωϊνῶν ζεφύρων. Τὰ κυριώτατα τῶν ἔργων του εἶναι ἡ *Πτελέα καὶ ὁ Κισσὸς* (l'olmo e l'edera), ἡ *Ἁγία Κεκιλία*, τὸ *Μέλαν βιβλίον* (il Libro nero), ἐν οἷς διαφαίνεται τὸ σατυρικὸν πνεῦμα καὶ ἡ εὐαίσθητος καρδία αὐτοῦ. Τὸ κύριον προτέρημα τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ εἶναι ὅτι ἐν αὐτοῖς ὁ *Barrili* ὁμιλεῖ πάντοτε περὶ πραγμάτων γνωστῶν αὐτῷ, καὶ δὲν ἐπιζητεῖ ποτε τὸ ἄγνωστον, ὡς πράττουσί τινες, νομίζοντες ὅτι πάντες πρέπει ν' ἀγνοῶσιν ὅ,τι αὐτοὶ οὗτοι ἀγνοοῦσι, καὶ πάντες μὲν νὰ θαυμάζωσιν ἔκπληκτοι, οὐδεὶς δὲ νὰ κρίνῃ μετὰ νοημοσύνης. Ἡ πραγματικότης, ἣν ἐπιδιώκει ὁ *Barrili* δὲν εἶναι χυδαία, δὲν εἶναι πλαστή. Περιγράφει τὴν πατρίδα του, καὶ ἐξιστορεῖ συμβάντα, ὧν ὑπῆρξεν αὐτὸς ἥρως ἢ αὐτόπτης. Τοῦτο εἶναι τὸ μυστήριον τῆς τέχνης του. Ἐν τῷ *Πλοιάρχῳ Dodero* τοσαύτη εἶναι ἡ φυσικότης, ἡ ἀλήθεια, τὸ ἐνδιαφέρον τῆς διηγήσεως ὥστε ὁ ἀναγνώστης περιμένει τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος μέχρι τῆς τελευταίας λέξεως τῆς συγγραφῆς. Καὶ ὅμως ἐκ τοῦ τέλους τῆς διηγήσεως μανθάνει τις ὅτι . . . . . Ἀλλὰ θὰ ἴδῃ ὁ ἀναγνώστης, αὐτὸς διεξερχόμενος τὸ διήγημα, οὗ παραθέτομεν τὴν μετάφρασιν κατωτέρω. Ἐν πᾶσι τοῖς μυθιστορήμασιν αὐτοῦ εὑρίσκομεν μεγίστην γνῶσιν τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας μετὰ τῶν παθῶν καὶ πόθων αὐτῆς, ζωηρὰν ἀπεικόνισιν τῆς συγχρόνου κοινωνίας, πεποίθησιν εἰς τὸ καλόν· ἂν ὁ συγγραφεὺς δυσπιστῇ ἐνίοτε εἰς τὸ μέλλον τῆς ἀνθρωπότητος καὶ φαίνεται πεπεισμένος

περὶ τῆς θλιβερᾶς πραγματικότητος, αἱ στιγμαὶ αὗται εἶναι παροδικαί, καὶ μετὰ τὸ ἀπελπιστικὸν *Μέλαν βιβλίον* ὁ *Barrili* γράφει τὸ *Ὡς ὄνειρον* (Come un sogno), ἄριστον βιβλίον, ἐν ᾧ καταδεικνύει πᾶσαν τὴν ποίησιν τοῦ νοῦ καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸν τῆς καρδίας του. Ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ ὑπάρχουσι σελίδες ἄξιαι τῆς γραφίδος τοῦ *Parini*, ἔστιν ὅτε καὶ τοῦ *Leopardi*. Ὁ *Barrili* εἶναι κοσμοπολίτης καὶ περιγράφει πάσας τὰς κοινωνίας· τὴν ἀρχαίαν τῆς Βαβυλῶνος διὰ τῆς *Σεμιράμιδος*, τὴν περίεργον καὶ παράδοξον τῆς Ἰαπωνίας διὰ τοῦ *λευκοῦ κοσσύφου* (il merlo bianco), τὴν ῥωμαϊκήν, τὴν μεγαλοπρεπῆ μὲν καὶ μεγάλην διὰ τοῦ *ὁ Δεῖνα καὶ ὁ Τάδε* (Tizio, Caio, Sempronio), τὴν δὲ χυδαίαν καὶ ἐξηυτελισμένην διὰ τῆς *Κατακτήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου* (la Conquista di Alessandro). Δι' ὀλίγων λέξεων ἰδοὺ πῶς περιγράφει αὐτὸν ὁ φίλος τοῦ De Gubernatis.

«Ὁ *Barrili* εἶναι ἄνθρωπος ἀγαπῶν νὰ ἐκπλήττῃ. Ἐνῷ περιμένετε καρ»διακὸν μυθιστόρημα, σᾶς προσφέρει σατυρικόν. Ἐνῷ νομίζετε ὅτι θέλει σᾶς »περιγράψει τοὺς χλοερούς λόφους καὶ τὸν κυανοῦν οὐρανὸν τῆς πατρίδος του, »σᾶς μεταφέρει εἰς Κίναν ἢ εἰς Ἱεροσόλυμα. Ἀγαπᾷ τὴν ἀντίθεσιν ἐν τῷ »κόσμῳ ὡς τὴν ἀντιπολίτευσιν ἐν τῇ Βουλῇ, τῆς ὁποίας εἶναι προσφιλὲς »μέλος. Ὅταν ἡ δεξιὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰ πράγματα, ἴσως ὁ *Barrili* »ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἀριστεράν· ἀλλὰ μὴ τῷ λέγητε τίποτε, διότι δυνατὸν »νὰ μένῃ εἰς τὴν θέσιν του μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ κάμῃ ἀντιπολίτευσιν. »Βλέπων τις αὐτόν, δὲν ἤθελέ ποτε πιστεύσει ὅτι ὑπερέβη ἤδη τὸ τεσσα»ρακοστὸν ἔτος· ἀλλὰ τὸ ἀμείλικτον ληξιαρχικὸν βιβλίον τῆς Γενούης ἀπο»δεικνύει ὅτι ἔχει ἡλικίαν 43 ἐτῶν. Ὁ *Barrili* εἶναι ἄγαμος καὶ ἔχει ὅλα »τὰ προσόντα ἵν' ἀποθάνῃ ἄγαμος».

Ἀλλὰ κάλλιον πάσης ἄλλης περιγραφῆς θὰ γνωρίσῃ ὁ ἀναγνώστης τὸν χαρακτῆρα τῶν ἔργων τοῦ *Barrili*, ἀναγινώσκων ἓν τῶν διηγημάτων αὐτοῦ, ὅπερ καὶ ἕπεται, καίπερ ἐπιτετμημένον.

Ο ΠΛΟΙΑΡΧΟΣ DODERO

Παρεκαθήμεθα, ἂν καλῶς ἐνθυμοῦμαι, ἐννέα ἢ δέκα εἰς τὴν τράπεζαν, ἐν τῷ ὡραίῳ χωρίῳ τοῦ Κουίντου, ὅπου οἱ ἄνθρωποι γεννῶνται ναῦται, γίνονται πλοίαρχοι καὶ ἀναπαύονται συχνάκις ἐπὶ ἑκατομμυρίων.

Τὸ γεῦμα ὑπῆρξε γαστρονομικὸν δεῖγμα ὅλων τῶν ἐδωδίμων τοῦ Κουίντου. Ἡ Γαλλία δὲν εἶχεν ἐπεμβῆ ὡς συνήθως, προσθέτουσα τὰς ὀλίγον αὐθεντικὰς φιάλας τοῦ Καμπανίτου της, ἀλλὰ τὸ συμπόσιον ἔκλειεν ἡ Ἰταλία, ἐργαζομένη μόνη, διὰ τοῦ Συρακουσίου ἐκείνου οἴνου ὅστις ἐξυπνίζει τοὺς νεκροὺς καὶ ἀποκοιμίζει τοὺς ζῶντας.

Εἴχομεν φθάσει εἰς τὰ ἐπιδόρπια, δηλαδὴ εἰς τὰς προπόσεις καὶ εἰς τὰς διηγήσεις.

— Καὶ σεῖς, πλοίαρχε, δὲν λέγετε τίποτε;

Ἡ ἐρώτησις αὕτη ἀπευθύνετο πρὸς ἡλικιωμένον ἄνδρα, ἔχοντα λευκὴν τὴν γενειάδα, ἡλιοκαὲς τὸ πρόσωπον, ζωηροὺς τοὺς ὀφθαλμούς.

Ὁ πλοίαρχος δὲν ἀπήντησεν εἰς τὴν ἀπρόοπτον ἐρώτησιν. Ἠρκέσθη νὰ μειδιάσῃ, ἐγείρας δὲ τὸ ποτήριον μέχρις ὀφθαλμῶν, παρετήρησε τὸν οἶνον πρὸς τὸ φῶς, καθὼς ἡ Κλεοπάτρα τοὺς ἀναλυθέντας ἀδάμαντάς της.

— Ἀφήσατε ἥσυχον τὸν πλοίαρχον, εἶπέ τις τῶν συνδαιτυμόνων. Λέγουσιν ὅτι νυμφεύεται, καὶ προετοιμάζεται διὰ τῆς σιωπῆς εἰς τὴν σοβαρὰν ταύτην πρᾶξιν.

— Καὶ τί; — εἶπεν ὁ πλοίαρχος Dodero — νομίζετε ὅτι δὲν δύναμαι νὰ νυμφευθῶ, ἂν θέλω; Ἀλλά, εἰς τὸ γεῦμα τῆς ζωῆς, ὁ γάμος φυλάττεται ὡς ἐπιδόρπιον. Ἐγὼ ὅμως δὲν ἀπεφάσισα ἀκόμη νὰ μὴ ταξειδεύσω πλέον.

— Διάβολε! μήπως ἀφήσατε ἐρωμένην τινὰ εἰς τὴν Ἰαπωνίαν ἢ εἰς τὴν Νέαν Ζηλάνδην;

— Ἆ! καὶ ἄνευ τῶν γυναικῶν εἶναι εὐχάριστον νὰ βλέπῃ τις τὸν κόσμον.

— Τὰ ναυάγια ὅμως δὲν εἶναι πάντοτε εὐχάριστα.

— Πράγματι, ἀλλ' ἐναυάγησα δὶς ἤδη καί, ὡς βλέπετε, δὲν ἀπέθανον ἔτι.

— Οἱ ἰχθῦς δὲν ἠθέλησαν ἴσως νὰ γευθῶσιν ὑμῶν.

— Οἱ ἰχθῦς ἴσως ὄχι, οἱ ἀνθρωποφάγοι ὅμως ἤθελον.

— Οἱ ἀνθρωποφάγοι, πῶς! διηγήθητέ μας τὴν ἱστορίαν ταύτην, πλοίαρχε.

— Εὐχαρίστως, ἀπήντησεν ὁ πλοίαρχος, κτενίζων τὴν γενειάδα του διὰ τῶν χειρῶν· ἀλλὰ εἶναι μακρὰ ἱστορία, καὶ . . .

— Δὲν πειράζει, πλοίαρχε, ἀνεφώνησεν ὁ συμποσίαρχος, ἂς καταβῶμεν εἰς τὴν αὐλήν, ἐκεῖ δὲ πίνοντες καὶ καπνίζοντες ἀνέτως, θὰ σᾶς ἀκούσωμεν μετὰ πάσης τῆς προσοχῆς. Ἱερώνυμε, φέρε μαστίχαν, ποτήρια, σιγάρα, οἶνον, ὕδωρ καὶ πᾶν τὸ χρειῶδες. Καὶ νῦν, πλοίαρχε Dodero, ἰδού, περιμένομεν ἀνυπομόνως τὴν ἱστορίαν σας.

— Προθυμότατος. Ἤμην ἀξιωματικὸς ἐπὶ τοῦ πλοίου *Ἀστὴρ τῆς Θαλάσσης*.

— Κατὰ ποῖον ἔτος, πλοίαρχε;

— Πολλὰ ἤδη παρῆλθον ἔτη ἔκτοτε· ἤμην μόλις εἰκοσιτετραέτης· ὑπολογίσατε σεῖς.

— Κατὰ τὸ 1700 λοιπόν, ἀνεφώνησε γελῶν ὁ Δουράντης, εἷς τῶν δαιτυμόνων.

Ὁ πλοίαρχος ἐμειδίασε, καὶ ἐξηκολούθησεν·

«Ἐταξειδεύομεν διὰ τὴν *Λίμαν* ἐπὶ τοῦ Ἀστέρος τῆς θαλάσσης, καὶ μετὰ ἐνενήκοντα ἡμερῶν θαλασσοπορίαν φοβερὰ θύελλα κατέλαβεν ἡμᾶς ἐ

πλησίον τοῦ Ἀκρωτηρίου Horn. Δέν σας περιγράφω τὰς ταλαιπωρίας τῶν ὀκτὼ ἡμερῶν καθ' ἅς διήρκεσεν ἡ θύελλα· ἐπὶ τέλους εὑρέθημεν μετὰ τεσσάρων σωθέντων ἀνδρῶν καὶ ἑνός κυνός τοῦ πληρώματος εἰς τὰς ἀκτὰς νήσου τινὸς ὡραιοτάτης, περὶ ἧς κατόπιν ἔμαθον ὅτι ὠνομάζετο Ὀχουενχκάτη. Ἐφάγομεν, ἐπίομεν, συνεσφίγξαμεν τὰς χεῖρας ὡς ἄνθρωποι διασωθέντες ἀπὸ βεβαίου θανάτου καὶ μὴ πιστεύοντες εἰσέτι εἰς τὴν εὐτυχίαν των· εἶτα δὲ νομίζοντες ὅτι ἡ νῆσος ἦτο ἔρημος καὶ ὅτι οὐδεὶς ἤθελέ μας ταράξει, ἐστηρίξαμεν τὰς χεῖρας ἐπὶ τῆς γῆς, τὰς δὲ κεφαλὰς ἐπὶ τῶν χειρῶν, καὶ ἀπεκοιμήθημεν. Μετὰ τόσας ἡμέρας ἀνησυχίας καὶ ταλαντεύσεως, ὁ ὕπνος ἦτο ἀναγκαῖος δι' ἡμᾶς· καὶ πράγματι μετὰ δέκα λεπτὰ οἱ πάντες ἐκοιμώμεθα βαθύτατα. Δὲν ἠξεύρω ἀκριβῶς πόσον χρόνον διήρκεσεν ὁ ὕπνος μας, ἀλλ' ἀφυπνισθέντες ἐκ τῶν ὑλακῶν τοῦ κυνός μας, εἴδομεν τοὺς πέριξ λόφους πλήρεις χαλκοχρόων ἀνθρώπων, οἵτινες μᾶς παρετήρουν μετὰ προσοχῆς καὶ περιεργίας. Ἦσαν ἴσως ἑκατόν, ὑψηλοὶ τὸ ἀνάστημα καὶ τὸ χαλκόχρουν σῶμα ἔχοντες ἐστιγμένον δι' ἐρυθροῦ καὶ κυανοῦ χρώματος κατὰ τὸ πρόσωπον, τὸ στῆθος καὶ τὰς κνήμας. Τὰ ὅπλα των ἦσαν ξύλιναι λόγχαι καὶ ῥόπαλα ἀτέχνως σκαλισμένα. Ἐσθῆτας καὶ κοσμήματα δὲν εἶχον ἐκτὸς πέντε ἢ ἓξ πτερῶν δεδεμένων δι' ἐρυθρᾶς ταινίας εἰς τὸν κόρυμβον τὸν σχηματιζόμενον κατὰ τὴν κορυφὴν τῆς κεφαλῆς των.

Εἷς μόνος αὐτῶν εἶχε περὶ τὴν ὀσφὺν ῥάκη τινὰ ποικιλόχροα καὶ δύο χρυσᾶς περιχειρίδας εἰς τὸ ἄνω μέρος τῶν βραχιόνων. Κυανᾶ τινα στίγματα, παριστῶντα ἄξεστον ἀνθρωπίνην μορφὴν περικυκλουμένην ὑπὸ μυρίων ἀκτίνων, ἐκόσμουν τὸν θώρακά του. Ἦτο ὁ βασιλεύς.

Ἐννοεῖτε; ὁ βασιλεὺς ὁ ἴδιος ἐλάμβανε τὸν κόπον νὰ ἔλθῃ πρὸς ἐντάμωσιν ἡμῶν, ἀγνώστων τυχοδιωκτῶν ἐρχομένων ἐκ τῆς θαλάσσης. Ἐδῶ, παρ' ἡμῖν, ὁ βασιλεὺς στέλλει τοὺς ὑπουργούς, οἱ ὑπουργοὶ ἐπιφορτίζουσι τοὺς νομάρχας, οἱ δὲ νομάρχαι ἐπὶ τέλους ἀποστέλλουσιν ὑπαστυνόμον τινά. Ἀλλ' ἐν Ὀχουενχκάτῃ δὲν ὑπάρχει τοσαύτη περιπλοκὴ ὑπηρεσίας· ὁ βασιλεὺς ὁδηγεῖ τὸν στρατὸν καὶ τὴν περίπολον, διευθύνει τὴν δικαιοσύνην καὶ τὸ τελωνεῖον, ἀνοίγει τὴν βουλὴν καὶ κλείει τὰς φυλακάς, ἐργάζεται ὡς βοῦς καὶ τρώγει ὡς λύκος.

Ἡμεῖς εἴχομεν μείνει ἀκίνητοι ἐκ τοῦ φόβου· οἱ δὲ ἐχθροὶ εἶχον ἀρχίσει νὰ ψάλλωσιν ᾆσμά τι, ὅπερ ἦτο ἴσως ἡ *Μασσαλιῶτίς* των, ἀλλ' οὗτινος τὴν μελῳδίαν δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐννοήσω. Οἱ μορφασμοὶ τῶν τε ὀφθαλμῶν καὶ τῶν χειλέων των ἐδείκνυον ὅτι ἡ παρ' αὐτοῖς μέθοδος τοῦ ᾄδειν δὲν διαφέρει τῆς ἰδικῆς μας· ἀλλά, πιστεύσατέ μοι, ὁ φόβος δέν μοι ἐπέτρεπε νὰ κάμω συγκρίσεις.

— Πλοίαρχε! μοὶ εἶπε τρέμων εἷς τῶν ναυτῶν, τί νὰ κάμωμεν; Θὰ ἐπιτρέψωμεν νά μας φονεύσωσιν ἄνευ ἀντιστάσεως;

Ὄχι, περιμένετε· μοὶ ἐπέρχεται ἰδέα τις. . . .

Ταῦτα δὲ λέγων ἐπορεύθην πρὸς τοὺς ἀγρίους, οἵτινες, ἰδόντες με, διέκοψαν τὸ ᾆσμά των.

— Ὁ βασιλεύς, βλέπων τὸ εἰρηνικὸν κίνημά μου, ἐπροχώρησε δέκα βήματα καί, στηριζόμενος ἐπὶ τῆς λόγχης, ἤρχισε νά μοι ὁμιλῇ.

Κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἐγνώριζον τὴν ἰταλικήν, τὴν γαλλικὴν καὶ τὴν ἀγγλικὴν καὶ δὲν εἶχον ἐντελῶς λησμονήσει τὴν λατινικὴν τοῦ γυμνασίου· ἀλλ' ἡ γλῶσσα, ἣν ὡμίλει ὁ βασιλεύς, δὲν εἶχεν οὐδεμίαν ὁμοιότητα πρὸς ταύτας. Ἐνόησα ὅμως ὅτι ἐζήτει τὰ διαβατήρια.

Ἀλλὰ πῶς νὰ ἐξηγηθῶ; προσεπάθησα διὰ νευμάτων νὰ παραστήσω αὐτῷ τὴν θέσιν μας, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσα νὰ ἐπέλθῃ οὐδεμία συνεννόησις μετὰ τῆς Α. Υ. τοῦ ἀκροατοῦ μου, ὅστις, καθ' ὅλην τὴν μιμικήν μου διήγησιν, ἐπανελάμβανε συχνάκις καὶ μετ' ὀργῆς τὴν λέξιν *tucrà*.

Εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς Ὀκουενακκάτης ἡ λέξις *tucrà*, ὡς κατόπιν ἔμαθον, εἶναι συνώνυμος πρὸς τὸ *βλάξ*.

Ἵνα τὸν εὐχαριστήσω, ἐκάλεσα τοὺς συντρόφους μου, ἐλπίζων ὅτι θὰ ὦσιν εὐτυχέστεροι ἐμοῦ· ἀλλὰ μάτην! Τὸ τρομερὸν *tucrà* ἀντήχει ἐντονώτερον καὶ φοβερώτερον ἤ ποτε, καὶ οἱ ἄγριοι ἐκεῖνοι ἐγέλων ἀγρίως. Ἐθώπευον τὴν γενειάδα διὰ τῶν χειρῶν, ὡσεὶ ζητῶν ἐν τῇ γενειάδι μέσον τι σωτηρίας... Ἀλλ' οὐδὲν εὕρισκον.

Οἱ ἄγριοι ὅμως εὗρόν τι. Ἡ γενειάς μου ἐξήγειρε τὴν περιεργίαν αὐτῶν τε καὶ τοῦ βασιλέως. Ἡ γενειάς μου, μακρὰ ὡς καὶ σήμερον, ἦτο τότε ξανθοτάτη· καὶ οἱ αὐτόχθονες ἐκεῖνοι, οἱ ἔχοντες τὸν πώγωνα ἐντελῶς γυμνόν, ἐθαύμαζον τὴν Caila Lapi μου, δηλαδὴ τὸν *ἡλιοπώγωνα*, ὡς τον ἔλεγον. Ὁ βασιλεὺς εὐηρεστήθη νὰ σύρῃ πλειστάκις καὶ νὰ ἐξετάσῃ μέχρι τῆς ῥίζης τὰς μακρὰς αὐτῆς τρίχας διὰ νὰ ἴδῃ ἂν ἦσαν ἀληθεῖς ἢ πλασταί· ἀφοῦ δὲ ἐπείσθη ὅτι ἡ γενειὰς ἀνήκει πράγματι εἰς ἐμέ, ἐστράφη πρὸς τοὺς φιλτάτους ὑπηκόους του, διὰ μακρᾶς δὲ καὶ ἐνθέρμου ὁμιλίας ἀνεκοίνωσεν αὐτοῖς τὸ ἀποτέλεσμα τῶν παρατηρήσεών του.

Ἀλλὰ καὶ ὁ κύων μας μετέσχε τοῦ θαυμασμοῦ πρὸς τὸν στρατόν. ***Punnunqui!*** ἔλεγον οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι, δηλαδὴ *λευκὸν ζῶον*· ἀλλ' ὁ Φοῖβος δὲν ἤθελε νὰ ὀνομασθῇ ***punnunqui***, καὶ ὑλάκτει ὀργίλως· ὅθεν ἐγὼ προσεπάθησα νά τον ἡσυχάσω, καλῶν αὐτὸν διὰ τοῦ ἀληθοῦς ὀνόματός του· ὁ δὲ βασιλεύς, βλέπων ὅτι ἡ φωνή μου ἐπράϋνε τὸν κύνα, εὐηρεστήθη νὰ ἐπαναλάβῃ καὶ αὐτὸς τὸ μυθολογικὸν ἐκεῖνο ὄνομα. Εἶτα, δώσας τὰς δεούσας διαταγὰς εἰς τοὺς ὑπηκόους του, μᾶς ἔνευσε νά τον ἀκολουθήσωμεν. Ὁ βασιλεὺς λοιπὸν προεπορεύετο, ἡμεῖς δὲ τὸν ἠκολουθοῦμεν, τῶν στρατιωτῶν ἐρχομένων ἐν τέλει τῆς ὅλης συνοδίας.

Ἐπορεύθημεν δύο σχεδὸν ὥρας.

— ***Caila Lapi!*** ἐφώναζεν ὁ βασιλεὺς στρεφόμενος πρός με.

Διὰ τῶν λέξεων τούτων ὁ βασιλεὺς ἐσήμαινε τὴν γενειάδα μου, βαπτί-

ζων οὕτως αὐτὴν *ἡλιοπώγωνα*, ὡς ἐνόησα ἀργότερα, ὅτε ἔμαθον τὴν σημασίαν τῆς λέξεως.

— *Capituta* !

— Πῶς ; εἶπον ἔκπληκτος.

— *Capituta* ! καί, οὕτω λέγων, ὁ βασιλεὺς ἐδείκνυε σωρὸν θολοειδῶν οἰκιῶν.

— Ἆ ! *Capituta*· ἐνόησα καὶ διὰ νευμάτων ἐδήλωσα τὸ φαγητὸν καὶ τὸν ὕπνον.

Ἡ μιμικὴ αὕτη ἀπόπειρα ἐπέτυχε. Ὁ βασιλεύς, ὡς κἀγὼ τὴν στιγμὴν ἐκείνην, δὲν ἔβλεπεν ἐν τῇ πόλει ἄλλο ἢ τὸν τόπον ὅπου τρώγει τις καὶ κοιμᾶται· ὡς ἐκ τούτου δὲν ἐφώνησε τὸ σύνηθες *lucrà*.

Μετὰ μίαν ὥραν εὑρισκόμεθα πρὸ τῶν θυρῶν τῆς πόλεως, ἢ, κάλλιον εἰπεῖν εἰς τὰς πρώτας καλύβας τῆς Capituta, καὶ ἐγενόμεθα δεκτοὶ ὑπὸ παίδων φωναζόντων καὶ ὑπὸ γυναικῶν πάσης ἡλικίας, τῶν πάντων ἐνδεδυμένων ὡς οἱ συνοδεύοντες ἡμᾶς στρατιῶται. Ἂς μὴ ὑπάγωσι ῥάπται εἰς *Capituta*· ἐντὸς ὀκτὼ ἡμερῶν θὰ χρεωκοπήσωσιν.

Αἱ κυρίαι μᾶς ἐθεώρουν μετὰ μεγίστης περιεργίας· ἀπόδειξις ὅτι παράγονται πᾶσαι ἐκ τῆς αὐτῆς μητρός. Κἀγὼ ἐθεώρουν αὐτὰς λαθραίως, ἐπειδὴ ἦσαν ὡραῖαι τὸ πρόσωπον καὶ λευκότεραι τῶν ἀνδρῶν. Τινὲς αὐτῶν εἶχον ἐρυθροκύανον ταινίαν περὶ τὴν ὀσφύν· ἀλλ' αἱ πλεῖσται πρὸς ἐπικάλυψιν τῆς ἀθώας γυμνότητός των ἔφερον μόνον περιδέραιον ἐξ ὀδόντων καρχαρίου.

Τὸ πλῆθος μᾶς ἠκολούθησε μέχρι τῆς κατοικίας τοῦ βασιλέως, συγκειμένης ἔκ τινων καλυβῶν ὑψηλοτέρων τῶν ἄλλων καὶ περιεστοιχισμένων ὑπὸ εὐρέος χάνδακος. Διήλθομεν, ἀκολουθοῦντες τὸν βασιλέα, ἐπὶ δύο ἀξέστων σανίδων, αἵτινες ἐχρησίμευον ἀντὶ γεφύρας, καὶ εἰσήλθομεν εἰς εὐρὺ δωμάτιον, ὅπερ ἦτο βεβαίως ἡ αἴθουσα τῆς ὑποδοχῆς, διότι δὲν εἶχεν ἄλλα ἔπιπλα εἰμὴ δωδεκάδα ψιάθων τεθειμένων ἐν κύκλῳ παρὰ τοῖς τοίχοις. Ἐπὶ τῆς μεγαλειτέρας αὐτῶν ἐκάθισεν ἢ, ἀληθέστερον εἰπεῖν, ἐξηπλώθη ὁ βασιλεύς, ἐνῷ ἀόρατοί τινες αὐληταὶ ἔσχιζον τὰ ὦτά μας.

Δύο ἄγριοι, οἱ προὔχοντες τοῦ ἔθνους, ἐκάθισαν πλησίον αὐτοῦ· ἦλθον ἔπειτα καὶ ἄλλοι, καὶ ἔπραξαν τὸ αὐτὸ καθ' ἱεραρχικὴν τάξιν. Ὁ βασιλεὺς ἔνευσε καὶ εἰς ἡμᾶς νὰ καθίσωμεν· ὁ δὲ Φοῖβος, δημοκρατικὸν ζῶον, εἶχεν ἤδη στρωθῆ ἄνευ πολλῶν φιλοφρονήσεων καί, νομίζω, πρὸ αὐτοῦ τοῦ μονάρχου.

Τί θὰ γείνῃ τώρα ; ἐσκεπτόμην. Ἆ ! ἰδού· ὁ βασιλεὺς ὁμιλεῖ πρὸς τὸν ὑπουργόν του, ὅστις ἐγερθεὶς ἐξέρχεται. Παρῆλθον ἴσως δεκαπέντε λεπτά· ὁ βασιλεὺς ἐφαίνετο ἀνυπομονῶν καὶ ἔμελλεν ἤδη νὰ πέμψῃ καὶ τὸν δεύτερον ὑπουργὸν ὅτε ὁ πρῶτος ἐπανῆλθε συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ παραδοξοτάτου τῶν ἀνθρώπων.

Φαντάσθητε ἀνθρωπάριον κάτισχνον, ὅπερ ἐφαίνετο περιπατοῦν ἐπὶ δεκα-

νικίων καὶ εἶχε τοὺς βραχίονας κυρτοὺς δίκην λαβῶν ἀμφορέων, ἀνθρωπάριον φέρον φενάκην ἄλλοτε ξανθὴν, νῦν δ' ἐρυθρὰν ἐκ τῶν λιπωδῶν οὐσιῶν δι' ὧν προσεπάθει νὰ καλύψῃ τὴν ὕβριν τῶν ἐτῶν. Ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἦτο Εὐρωπαῖος, ὡς ἀπεδείκνυον τὰ ὑποδήματά του, ἅτινα πρὸ εἴκοσιν ἐτῶν ἦσαν ἐξ ἐστιλβωμένου δέρματος, τὸ κυανοῦν χελιδόνουρόν του τὸ ἔχον ἐπίχρυσα τὰ κομβία καὶ ὁ ὑψηλός του πῖλος, ἤδη μεμαδημένος καὶ τετρημένος. Τοιαύτη ἦτο ἡ ἐνδυμασία τοῦ ὄντος ἐκείνου, ἡ δ' ἔλλειψις ὑποκαμίσου καὶ περισκελίων ἀνεπληροῦτο διὰ τεμαχίων τινῶν τοῦ ὑφάσματος ἐκείνου περὶ οὗ εἴπομεν περιγράφοντες τὸν βασιλέα τῆς Καπιτούτης.

Ὁ νέηλυς ἔκαμε τρεῖς βαθείας προσκλίσεις, μᾶς ἐκύτταξε προστατευτικῶς πως, εἶτα δὲ ἤρχισε βλασφημῶν εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς χώρας μετὰ τοῦ βασιλέως.

Ὁ διάλογος ἐκεῖνος, ἀκατάληπτος, ὡς εἰκὸς, δι' ἡμᾶς, ἐτελείωσε, μετὰ ταῦτα δὲ ὁ παράδοξος ἄνθρωπος, στραφεὶς πρός με μετὰ στροφῆς ἀξίας γάλλου χοροδιδασκάλου, μοὶ ἀπέτεινε φράσιν τινὰ γαλλιστί.

Ἐξέπεμψα κραυγὴν χαρᾶς, καίτοι ἡ προφορά του εἶχε παλαιώσει ὡς τὰ ἐνδύματά του καὶ αἱ φράσεις του δὲν ἦσαν τοῦ τελευταίου συρμοῦ καὶ τῆς ἀρίστης συντάξεως.

Ἰδοὺ ἡ ὁμιλία του·

«Ὁ Οὐρουτούκτης, τουτέστι *Κρότος τῆς Βροντῆς*, ὁ ἰσχυρὸς βασιλεὺς τῆς ὡραίας νήσου Ὀχουενακάτης, ὁ νικητὴς τοῦ τρομεροῦ Τομανικάνουλ, εἰς ὃν ἀπένειμε τὴν ὑψηλὴν τιμὴν νὰ φάγῃ τὴν καρδίαν καὶ τὸ ἧπαρ διὰ τῶν βασιλικῶν ὀδόντων του, ἐρωτᾷ ὑμᾶς, τὸν *Caila Lapi*, τουτέστιν *ἡλιοπώγωνα*, ὡς εὐηρεστήθη νά σας ὀνομάσῃ ἕνεκα τῆς ξανθῆς ὑμῶν γενειάδος, τίς εἶσθε καὶ διατί ἤλθατε εἰς τὸ βασίλειόν του».

— Εἶμαι, ἀπεκρίθην, ὁ Μαῦρος Dodero, γενουήνσιος καὶ πλοίαρχος, ὡς ἠδυνάμην νά σας ἀποδείξω ἂν ὁ Ὠκεανὸς μοὶ ἄφινε τὰ ἔγγραφά μου. Οἱ τέσσαρες ἡμεῖς καὶ ὁ κύων οὗτος ἐπεζήσαμεν μόνοι ἐκ τοῦ ναυαγίου τοῦ *Ἀστέρος τῆς Θαλάσσης*, καὶ ζητοῦμεν φιλοξενίαν παρὰ τοῦ ἰσχυροτάτου βασιλέως *Κρότου τῆς Βροντῆς*. Ἀλλὰ, παρακαλῶ, τίς εἶσθε ὑμεῖς, ὁ λαλῶν καὶ ἐνδυόμενος εὐρωπαϊκά;

— Ἀ! σᾶς ἀρέσκει ἡ ἐνδυμασία μου; εἶπεν ὁ διερμηνεὺς, σμικρύνων τὰ χείλη ἵνα προκύψῃ μειδίαμά τι· δὲν εἶναι ὡραιοτάτη; Εἶναι ἀριστούργημα τοῦ Humann, πρώτου ῥάπτου τῶν Παρισίων . . . . πρὸ εἴκοσιν ἐτῶν. Ὀνομάζομαι Labsolu, μυροποιὸς καὶ χοροδιδάσκαλος. Μετέβαινον εἰς Λίμαν διὰ νὰ ἐξευγενίσω τοὺς λαοὺς ἐκείνους διὰ τῶν χαρίτων τῆς Τερψιχόρης καὶ διὰ παχυμύρου τινὸς, ὑπ' ἐμοῦ ἐφευρεθέντος καὶ διευκολύνοντος τὴν γένεσιν τῶν τριχῶν καὶ τῶν μεγάλων ἰδεῶν, des grandes idées· ἀλλ' ἡ Μοῖρα δὲν ἐπιτρέπει εἰς τοὺς λαοὺς ἐκείνους ν' ἀπολαύσωσι τῶν εὐεργετημάτων τοῦ πολιτισμοῦ. Εὑρίσκομαι ἐδῶ δεκαοκτὼ ἤδη ἔτη, καὶ ἡ κυβέρνησις αὕτη m' a

apprecié à ma juste valeur, ἐπειδὴ ἐξήγησα τὰ μυστικὰ τοῦ παρισιακοῦ συρμοῦ εἰς τὴν βασιλομήτορα, τὴν κομψὴν *Νεφέλην τῆς δύσεως*· καὶ τώρα ἐκτελῶ χρέη κομμωτοῦ καὶ διδασκάλου γλωσσῶν, χοροῦ καὶ de bonnes manières παρὰ τῇ ἀδελφῇ τοῦ βασιλέως, τῇ ὡραιοτάτῃ, τῇ θείᾳ *Δρόσῳ τῆς Πρωίας*, ἧς τὸ γλυκύτατον ὄνομα ἤθελον σᾶς εἰπεῖ ἐν τῇ γλώσσῃ τῆς χώρας, ἂν δὲν ἐφοβούμην μὴ ὁ ἰσχυρὸς *Κρότος τῆς Βροντῆς*, ἀκούων αὐτὸ προφερόμενον, ἐννοήσῃ ὅτι σᾶς ὁμιλῶ περὶ πραγμάτων ἔξω τοῦ προκειμένου.

Καὶ πράγματι ὁ Οὐρουτούκτης ἐφαίνετο ἀνυπομονῶν· ὁ δὲ Maître Labsolu ἔσπευσε νά τον πραΰνῃ, ἐπαναλαμβάνων αὐτῷ διὰ μακρῶν ἐκεῖνα ἅπερ ἐν ὀλίγαις λέξεσιν εἶχον εἰπεῖ.

Κατὰ τὴν διήγησιν τοῦ Labsolu, ὁ βασιλεὺς ἐμειδίασε πλειστάκις.

— Καλὸν σημεῖον, εἶπον εἰς τὸν Labsolu· ὁ βασιλεὺς μειδιᾷ.

— Ἀργότερα θά σας ὁμιλήσω, μοὶ ἀπεκρίθη οὗτος· νῦν δὲ ἂς περιμένωμεν τὰς διαταγὰς τοῦ εὐγενοῦς βασιλέως.

Τὸ βλέμμα τοῦ Labsolu μοὶ ἔλεγεν ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ συλλάβω πολὺ ταχέως μεγάλας ἐλπίδας. Καὶ εἶχε δίκαιον. Μετά τινα καιρὸν ὁ βασιλεὺς μᾶς ἀπέπεμψε. Κἀγώ, χωρισθεὶς ἐκ τῶν συντρόφων μου, ἐκλείσθην εἰς καλύβην τινὰ πλησίον τοῦ ποταμοῦ, πεφυλαγμένην ὑπὸ τεσσάρων ῥοπαλοφόρων ἀγριανθρώπων.

Ἔμεινα κλειστὸς ὅλην τὴν ἡμέραν ἐκείνην. Κατὰ δὲ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, πνοή τις ἀέρος δροσερωτέρα ἔψαυσε τὸ μέτωπόν μου. Ἡ θύρα εἶχεν ἀνοιχθῇ, καὶ ἐν τῷ ὠχρῷ φωτὶ τοῦ λυκαυγοῦς εἶδον σκιάν τινα γυμνοῦ ἀνθρώπου, ὃν δὲν ἀνεγνώρισα ἀμέσως.

— Ne craignez rien; c'est moi, Labsolu. Ἐνδύομαι μόνον εἰς τὰς μεγάλας περιστάσεις, οὐχὶ δὲ καθ' ἡμέραν, διότι τὸ φόρεμα ἤθελε χαλάσει ταχέως καὶ ἐδῶ δὲν ὑπάρχει Humann τις ἵνα κατασκευάσῃ διάδοχον. Καὶ τοῦτο τὸ γνωρίζουσι τὰ περισκέλια καὶ τὸ ὑποκάμισόν μου, τὰ ὁποῖα ἠθέλησα νὰ φορέσω πάντοτε, καί μοι ἐφθάρησαν ὀλίγους μόνον μῆνας μετὰ τὴν ἄφιξίν μου εἰς τὴν νῆσον ταύτην, ἥν, ἐκ τοῦ τρόπου τοῦ ἐνδύεσθαι, δικαιοῦμαι νὰ ὀνομάσω Ἐδέμ. En effet, me voici comme notre père Adam!

— Κάθε τόπος καὶ ζακόνι, κάθε μαχαλᾶς καὶ τάξις!

— Hélas, oui, mon garçon· ἀλλὰ πράγματά τινα δέν μοι ἀρέσκουσιν. Ἡ μαγειρική, λόγου χάριν, καὶ πρὸ πάντων φαγητά τινα δὲν ἠδυνήθην ποτὲ νά τα συνειθίσω.

— Ἆ! ἐνόησα! Εἶναι λοιπὸν ἀληθές; ἐφώνησα λαμβάνων τὸ βραχίονά του... Ἐδῶ τρώγουσι τὸ κρέας τῶν....

— Τῶν ἀνθρώπων, ναί, ὅταν δύνανται, c'est à dire ὅταν πολεμῶσι πρὸς τοὺς γείτονας τῶν ἄλλων νήσων ἢ ὅταν δυστυχήσῃ τις ῥίπτηται ὑπὸ τῆς θαλάσσης εἰς τὰς ἀκτὰς ταύτας. Κἀγὼ ἔλαβον ὁμοίαν τῇ ἰδικῇ σας τύχην,

καὶ ἂν δὲν ἦτο ἡ βασιλομήτωρ, ἥτις—δέν το λέγω πρὸς καύχησιν, ce qui n'est pas du tout dans mes habitudes—μ' ἔκρινε assez bon sujet pour faire un mariage morganatique,—ἂν δὲν ἦτο, λέγω, ἡ κομψὴ *Νεφέλη τῆς Δύσεως*, ἤθελόν με φάγει comme du boeuf à la mode. Faut dire aussi que je l'étais joliment, à la mode! Ἔπειτα ὅμως ἐφάνην χρήσιμος, ἢ μᾶλλον, ἀναγκαῖος εἰς τὸν λαὸν τοῦτον, ἀφ' οὗ μάλιστα ἡ ἀνατροφὴ τῆς νέας ἡγεμονίδος *Δρόσου τῆς Πρωίας* ἀνετέθη εἰς ἐμέ. Θὰ ἴδῆτε τί ὡραία ἡγεμονίς, καὶ πόσον ὡραῖα ὁμιλεῖ τὰ γαλλικά, avec une certaine mollesse d'accent qui ferait fureur à Paris.

— Θὰ ἴδω! διέκοψα ἐγώ. Πῶς θὰ ἴδω ἀφ' οὗ θά μας φάγωσι;

— Θά σας φάγωσιν! εἶπεν ὁ Lahsolu σαρκαστικῶς. Θὰ σᾶς φάγωσι;— Καὶ ἂν ἤρχισαν ἤδη;

— Θεέ μου! Ἐφώνησα, πηδῶν μετὰ ταραχῆς καὶ τρόμου. Τοὺς συντρόφους μου! Θέλω νὰ τους ἴδω.... θέλω νὰ ....

— Là, là, mon garçon: ἐστὲ φρόνιμος, ἢ θ' ἀπολεσθῆτε καὶ ὑμεῖς. Μήπως νομίζετε ὅτι δύνασθε νὰ σώσητε τοὺς ἤδη φαγωθέντας ...., καὶ χωνευθέντας; Ὅ,τι ἔγεινεν ἔγεινεν!

— Ὦ! ἔκραξα πίπτων ἡμιθανὴς χαμαί· ἂς φονεύσωσι καὶ ἐμέ! Τί περιμένουσι; διατί δὲν ἔλαβον κἀγὼ τὴν αὐτὴν τύχην τῶν συντρόφων μου;

— Διατί;... διατί;... ὑπετονθόριζεν ὁ Γάλλος. Σᾶς διετήρησαν ζωντανόν, χάριν εἰς πρόφασίν τινα, en attente de mieux, καὶ οἱ γαστρονόμοι ἡσύχασαν ἐλπίζοντες νά σας φάγωσι κατὰ τὰς ἑορτὰς τοῦ Κουτκοῦ.

— Τί ἐστιν ὁ Κουτκοῦς οὗτος;

— Ὁ θεός των. Ἡ προφορικὴ Γένεσίς των διηγεῖται ὅτι ἡμέραν τινὰ ὁ Κουτκοῦς ἐγκατέλιπε τὸν οὐρανὸν ἵνα ζῇ ἐν Ὀκουενακάτῃ, ὅπου ἔσχεν υἱὸν Τιγὶλ καὶ θυγατέρα Σιδούκα, οἵτινες ἐνυμφεύθησαν μεταξύ των ἅμα φθάσαντες εἰς κατάλληλον ἡλικίαν. Ὁ Κουτκοῦς καὶ ἡ σύζυγός του Ἰλησὺμ ἐνεδύοντο φύλλα δένδρων καὶ ἔτρωγον καρπούς, τῶν ζώων μὴ πλασθέντων εἰσέτι. Et c' est peut être à cause de çela ὅτι νύκτα τινὰ ὁ Κουτκοῦς ἐγκατέλιπε σύζυγον καὶ τέκνα καὶ ἀπῆλθεν οὐδεὶς ἠξεύρει ποῦ.

— Ὡραῖον αὐτὸ καὶ ἁπλούστατον!

— Comme vouz voyez! Δὲν δύναταί τις νὰ φαντασθῇ τι ἀλογώτερον τοῦ θεοῦ τούτου. Τὸν τιμῶσι τρώγοντες καὶ πίνοντες, χωρὶς νὰ τῷ προσφέρωσί τι. Εἶναι ὅμως ἀληθὲς ὅτι καὶ δὲν ἀπαιτοῦσι τίποτε παρ' αὐτοῦ, καὶ ὁμιλοῦσι περὶ αὐτοῦ sans se gêner point du tout, sans façons.

— Καὶ ἑορτάζουσι τὴν ἑορτήν του;

— Μάλιστα, ἀλλ' ὡς σᾶς εἶπον, εἶναι εὐωχία καὶ ὄχι ἑορτή.

— Ἐγὼ λοιπὸν . . . .

— Vous tiendrez lieu de rost-beef εἰς τὸ συμπόσιον, ὅπερ θὰ γείνῃ μετὰ δύο μῆνας. Εἶναι ἐφεύρεσις τῆς ἡγεμονίδος . . . . διὰ νά σας σώσῃ . . .

— Δὲν ἐννοῶ . . . .

— Ὑπομονή.

Δὲν θέλω νὰ σας λυπήσω διηγούμενος τὸ τέλος τῶν δυστυχῶν συντρόφων σας, οἵτινες—καὶ τοῦτο σᾶς λέγω πρὸς παρηγορίαν σας—ἀπέθανον χωρὶς νά το ἐννοήσωσιν, ἐπειδὴ οἱ ὑπήκοοι τοῦ Οὐρουτουκτοῦ εἶναι δεξιώτατοι περὶ ταῦτα. Περίεργοι ἄνθρωποι οἱ πολῖται τῆς Ὀκουενακάτης! Εἶχον μέγα πρόβλημα νὰ λύσωσι· νὰ μάθωσι δηλαδὴ κατὰ πόσον τὸ κρέας τῶν Εὐρωπαίων εἶναι καλήτερον τοῦ ἰδικοῦ των. Γέρων τις, ὅστις ἐνθυμεῖται εἰσέτι ναυαγόν τινα ὃν ἔφαγε πρὸ πεντήκοντα ἐτῶν, ἔλεγε τὸ κρέας τῶν Εὐρωπαίων ἄριστον, ἀλλὰ ὑμεῖς γνωρίζετε κάλλιον ἐμοῦ ὅτι μία χελιδὼν ἔαρ οὐ ποιεῖ. Ἐκτὸς τούτου, οἱ νέοι ἤθελον y mordre à leur tour. Ὁ ἴδιος ἠπειλήθην συχνὰ νὰ χρησιμεύσω ὡς δεῖγμα, μετὰ τὸν θάνατον τῆς βασιλομήτορος· ἀλλ' εὐτυχῶς ὁ βασιλεὺς ἐγνωμοδότησεν ὅτι, ἐπειδὴ εἶμαι γέρων καὶ ἰσχνότατος, δὲν ἠδυνάμην νὰ παρέξω ἀκριβῆ ἰδέαν τοῦ πράγματος. Et voilà pourquoi on ne m'a pas croqué!

Ὁ Labsolu ἐσταμάτησεν ὀλίγον, εἶτα ἐξηκολούθησεν·

— Ἡ νεαρὰ ἡγεμονὶς *Δρόσος τῆς Πρωίας* σᾶς εἶδεν ἐκ τοῦ παραθύρου τῶν ἀνακτόρων ὅτε εἰσήλθετε, καὶ ἀπεφάσισε νά σας σώσῃ. Καὶ αὐτὴ ἔχει τὸ πρόβλημά της. Θέλει νὰ μάθῃ τί πρᾶγμα εἶναι ἡ ξανθὴ ἐκείνη γενειάς, πῶς ἐγεννήθη καὶ πῶς εἶναι καμωμένη. Voila, mon garçon, διατὶ ἔσπευσε νὰ ζητήσῃ τὴν ζωήν σας, et voilà de quelle manière, aussi délicate que profonde, elle s'y est prise!

— Θεία ἡγεμονίς, ἀνέκραξα, ὁρμώμενος ἐκ δικαίου ἐνθουσιασμοῦ.

— Θεία, πράγματι· c'est le mot! Μὴ νομίζετε ὅμως ὅτι ἐπέτυχεν ἀμέσως καὶ ἄνευ μάχης. Ὁ πρωθυπουργὸς ἀπέδειξεν, ὅτι δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ στερηθῶσιν οἱ πολῖται ὅ,τι ὀγδοήκοντα στόματα περιμένουσιν ἀνυπομόνως καὶ ὅτι οἱ τρεῖς λοιποὶ μόλις ἀρκοῦσιν ὡς *ὀρεκτικά*. Ἀλλ' ἡ *Δρόσος τῆς Πρωίας* εἶπεν ὅτι, ὡς βασιλόπαις, εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλῃ τὴν θέλησίν της εἴς τε τὸν πρωθυπουργὸν καὶ εἰς πάντας τοὺς ὑπηκόους. Καὶ ἐπειδὴ ὁ πρωθυπουργὸς ἐτόλμησε νὰ ὑποτονθορίσῃ παρατηρήσεις τινὰς εἰσέτι, ὁ βασιλεὺς ἐγρονθοκόπησε τὸν πρωθυπουργόν, ὅστις ἔπεσεν ἀνάποδα, et ne donna pas même sa demission.

— Ζήτω ὁ βασιλεύς! ἔκραξα.

— Ἑτοιμασθῆτε λοιπὸν νὰ παρουσιασθῆτε εἰς τὴν ἡγεμονίδα. Εἶσθε ἐλεύθερος νὰ διέλθητε τὴν πόλιν ὁλόκληρον, ἀλλὰ σᾶς συμβουλεύω νὰ μὴ ἐξέλθητε τοῦ φρουρίου τούτου, διότι ὁ λαὸς δύναται νὰ λάβῃ τὴν περιεργίαν νὰ λύσῃ ὁ ἴδιος τὸ πρόβλημα... ἐννοεῖτε; Καὶ τοῦτο ἤθελε καταστρέψει τὰ σχέδιά μου. Ἐγὼ ἐλπίζω ὅτι καὶ ὑμεῖς θὰ γίνητε un sauvage comme il faut, ὡς ὁ δοῦλός σας. Εἶμαι γέρων, καὶ ἤθελον ν' ἀφήσω ἄλλον τινὰ εἰς τὴν θέσιν μου de pionnier du progrès.

Οὕτως ἐλάλει ὁ Μέντωρ μου· ἐγὼ ὅμως δὲν προσεῖχον πλέον εἰς τὰς ὀνειροπολήσεις του· ἀλλ' ἐσκεπτόμην μετ' ἐνθουσιασμοῦ τὴν χαριτόβρυτον ἡγεμονίδα, τὴν τόσον καταλλήλως φροντίζουσαν δι' ἐμέ. Πάντες τοιοῦτοι οἱ ἄνδρες! Ἑκάστη γυνή, ἥτις ἐνδιαφέρεταί πως δι' ἡμᾶς, εἶναι βεβαία νὰ καθέξῃ θέσιν τινὰ εἰς τὴν καρδίαν ἡμῶν. Καὶ ἡ δι' ἐμὲ ἐνδιαφερομένη γυνὴ ἦτο ὡραία· ὁ Maître Labsolu τὸ ἔλεγε, καὶ ἠδυνάμην νὰ πιστεύσω αὐτῷ, ἐπειδὴ τὴν πρωίαν εἶχον ἴδει μαρτυρίας πολλὰς τῆς ὡραιότητος τῶν γυναικῶν τῆς Ὀκουενακάτης. Ἐλησμόνησα, τὸ ὁμολογῶ, τὴν ἀξιοδάκρυτον θέσιν μου, τὴν ἀπώλειαν τῶν συντρόφων μου, τὰ θερμὰ εἰσέτι ὀστᾶ αὐτῶν.... Καὶ ἐκτένισα τὴν γενειάδα μου διὰ τοῦ κτενὸς ὃν μας ἔδωκεν ἡ φύσις· τὴν ἐκτένισα φιλοστόργως, συλλογιζόμενος ὅτι τὰ βλέμματα τῆς ὡραίας ἡγεμονίδος εἶχον σταματήσει ἐπὶ τῶν νῦν ἀργυρῶν, τότε δὲ χρυσῶν τριχῶν αὐτῆς.

Ἦλθεν ἐπὶ τέλους ἡ ὥρα ἡ κατάλληλος πρὸς ἐπίσκεψιν τῆς βασιλικῆς προστάτιδός μου. Ἠκολούθησα τὸν Labsolu.

— Οὐχὶ ἀπ' ἐδῶ, εἶπεν οὗτος, βλέπων ὅτι διηυθυνόμην πρὸς τὴν μεγάλην ὁδόν· ἠδύνατο νά μας ἴδῃ ὁ πρωθυπουργός, καί....

— Καὶ τί;

— Αἴ!! Ἀγαπᾷ τὴν ἡγεμονίδα, καί, ὡς ἐξεύρετε, οἱ ἐρασταὶ ὁμοιάζουσι τὴν κνίδα· qui s'y frotte s'y pique. Δὲν πιστεύω ὅμως νὰ συγκινήσῃ ὁ ἔρως τὴν ἡγεμονίδα, ἥτις....Ἀλλὰ σιωπή, ἰδοὺ αἱ θαλαμηπόλοι αὐτῆς.

Δύο γυναῖκες, αἱ θαλαμηπόλοι περὶ ὧν ὡμίλει ὁ Labsolu, ἐκάθηντο ἐπὶ τῶν βαθμίδων οἰκίας πολὺ τῶν ἄλλων ὡραιοτέρας καὶ κομψοτέρας. Ὁ ὁδηγός μου ἀντήλλαξε λέξεις τινὰς μετ' αὐτῶν, καὶ ἀμφότεραι εἰσῆλθον εἰς τὴν καλύβην.

— Ce sont des demoiselles de bonne maison, εἶπεν ὁ Labsolu.— Elles sont presque nues, ἀλλὰ δὲν πειράζει· ἡ γυμνότης ἐδῶ εἶναι ἀθῶα, καὶ οὐδεὶς προσβάλλεται ἐξ αὐτῆς· la honte est une invention des tailleurs, καὶ ἐδῶ pas de tailleurs, et, par conséquant, pas de honte! Μόνον οἱ προὔχοντες συνειθίζουσι νὰ καλύπτωνται δι' ὑφασμάτων, ἅτινα ἐξάγονται ἐκ φυτῶν τινων, οὐχὶ ὅμως ἐξ αἰδοῦς, ἀλλὰ διότι τὰ ὑφάσματα ταῦτα ἀπαιτοῦσι πολὺν κόπον καὶ δὲν ἔχουσι πάντες τὸν τρόπον νά τα ἀγοράζωσι. Θὰ ἴδῆτε τὸν μανδύαν τῆς ἡγεμονίδος, καὶ διὰ ποίου θελκτικοῦ τρόπου περιβάλλεται αὐτόν. C'est qu'elle est coquette, Rosée du Matin! Et, ma foi, elle a bien raison de l'être, car elle est jolie comme les Amours!

Ἐπανῆλθον ἐν τούτοις αἱ θαλαμηπόλοι καὶ ὡμίλησαν μετὰ τοῦ Labsolu. Ἐκ τῶν νευμάτων αὐτῶν ἐνόησα ὅτι ἔπρεπε νὰ εἰσέλθωμεν.

— Ἡ κατηραμένη γλῶσσα! εἶπον πρὸς τὸν φίλον μου, δὲν θὰ ἐννοήσω ποτὲ γρῦ.

— Ἀπατᾶσθε· πέντε ἢ ἓξ ἡμέραι ἀρκοῦσι νὰ συνειθίσητε εἰς τὴν προφορὰν καὶ νὰ μαντεύσητε ποῦ χωρίζονται αἱ λέξεις· τὸ ὑπόλοιπον ἔρχεται ἐντὸς

μηνός. Vous y mordrez, mon garçon! Δὲν θὰ δυνηθῆτε βεβαίως νὰ κάμητε ἀμέσως ἐκτεταμένην ὁμιλίαν, οὔτε νὰ λαλῆτε περὶ φιλοσοφίας. Mais à quoi bon? Οὐδεὶς ἐδῶ γνωρίζει τί ἐστι φιλοσοφία. Ἄλλως τε θά σας δώσω μαθήματά τινα. Ἀλλ' ἂς εἰσέλθωμεν, ἡ ἡγεμονὶς μᾶς περιμένει. Courage, mon garçon, et que la vue du soleil d' Ocuenacati ne vous éblouisse pas!

Εἰσήλθομεν εἰς τὸν προθάλαμον, ὅθεν αἱ θαλαμηπόλοι μᾶς εἰσήγαγον εἰς τὴν αἴθουσαν. Ἡ *Δρόσος τῆς Πρωΐας*, ἥτις ἐκάθητο ἐπί τινος σκεύους ὁμοίου πρὸς κλίνην, ἠγέρθη εὐγενέστατα ἵνα ἀποκριθῇ εἰς τὸν εὐλαβῆ χαιρετισμόν μου καὶ εἰς τὰς τρεῖς βαθυτάτας ὑποκλίσεις τοῦ Labsolu.

Ἐδῶ, φίλοι μου, ἐπιτρέψατέ μοι νὰ σταματήσω ὀλίγον. Εἶδον πολλὰς γυναῖκας καὶ πολλὰς ἴσως θὰ ἴδω κατὰ τὸ διάστημα τῆς ζωῆς μου, καὶ περὶ αὐτῶν θὰ ἐκφέρω κρίσιν, ἐπειδὴ ἡ χιὼν τῆς γενειάδος δὲν ἐπεξετάθη καὶ ἐπὶ τῆς καρδίας, οὐδ' ἐτύφλωσε τοὺς ὀφθαλμούς μου. Ἀλλὰ καὶ χιλίας ἂν ἴδω, πέποιθα ὅτι ποτὲ δὲν θὰ εὕρω καλλονὴν τόσῳ θαυμασίαν ὡς τὴν τῆς *Δρόσου τῆς Πρωΐας*, τῆς ἡγεμονίδος τῆς Ὀκουενακάτης. Ἡ ἐπιδερμίς της ἐφαίνετο ὀλίγον μελαγχροινή, καὶ ὑπ' αὐτὴν διεκρίνετο τὸ αἷμα ῥέον εἰς τὰς φλέβας ὡς ὁ ῥοδόχρους χυμὸς ὑπὸ τὸν μαλακὸν φλοιὸν βερυκόκκου. Μελανωτάτην καὶ βοστρυχώδη εἶχε τὴν κόμην, κυανοῦς τοὺς ὀφθαλμούς, κεκαλυμμένους ὑπὸ μακρῶν καὶ οἱονεὶ ὁλοσηρικῶν βλεφαρίδων, αἵτινες ἐξήγειρον ἐν τῇ καρδίᾳ μου ἀπείρους ἐπιθυμίας. Τί δὲ νά σας εἴπω περὶ τοῦ προσώπου της; Τὸ μέτωπόν της δὲν ἦτο εὐρύ, ἀλλ' αἱ ἐξοχαί του ἐδείκνυον ἰσχυρὰν νοημοσύνην. Ἡ ῥὶς δὲν ἦτο τόσον μακρὰ καὶ εὐθεῖα ὅσον ἀπαιτεῖ ἡ ἑλληνικὴ τέχνη· ἀλλ' ἡ φύσις δὲν θὰ την ἀπηρνεῖτο βεβαίως· τοιαύτη ἦτο ἡ κομψότης καὶ ἡ καλλονὴ τῆς καμπύλης τῶν ῥωθώνων της. Τὸ στόμα ἐπὶ τέλους ἦτο, ἄνευ ὑπερβολῆς, δοχεῖον ἀνατολικῶν μαργαριτῶν. Μὰ τὴν ψυχήν μου! ὅτε εἶδον τὴν κεφαλὴν ἐκείνην, ἔμεινα ἐκστατικὸς παρατηρῶν αὐτήν, καί την ἐλάτρευσα ὡς εἰδωλολάτρης. Καὶ σήμερον, ἐπὶ τῇ ἀναμνήσει αὐτῆς, τὸ αἷμά μου κοχλάζει εἰς τὰς φλέβας. Ἤθελον νά σας περιγράψω ὅλας τὰς ἡδείας σκέψεις ἃς ἡ θέα τοιαύτης θείας καλλονῆς ἐγέννησεν ἐν τῷ νῷ μου.... ἀλλὰ ἡ γλῶσσά μου δὲν δύναται.... καὶ ἐξακολουθῶ τὴν διήγησιν.

Ἡ ἡγεμονὶς ἠγέρθη, ὡς εἶπον, ἵν' ἀποδώσῃ τὸν χαιρετισμόν μας· εἶτα δὲ ἐκάθισε πάλιν, νεύουσα εἰς ἡμᾶς νὰ καθίσωμεν ἐπὶ δύο ἑδρῶν κατεσκευασμένων κατὰ μίμησιν τῶν εὐρωπαϊκῶν ὑπὸ τοῦ Labsolu, καλητέρου μυροποιοῦ καὶ διπλωμάτου ἢ τέκτονος καὶ λεπτουργοῦ.

Ἀλλ' οὔτε ὁ Μέντωρ μου οὔτ' ἐγὼ ἐπωφελήθημεν τῆς εὐγενοῦς ἀδείας, καὶ ὁ Labsolu, ἅτε μέγας ῥήτωρ, ἤρχισε τὸν λόγον του.

— Ἡ ἀξιολάτρευτος ἡγεμονίς μου μοὶ ἐπιτρέπει ὅπως, συστα΄νων αὐτῇ συνάδελφόν μού τινα ἐξ Εὐρώπης, τῇ ὁμιλήσω τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν ἣν Αὐτὴ ἐννοεῖ καὶ λαλεῖ μὲ τόσην χάριν;

Οὕτως ἐλάλει ὁ Μέντωρ μου· ἐγὼ ὅμως δὲν προσεῖχον πλέον εἰς τὰς ὀνειροπολήσεις του, ἀλλ' ἐσκεπτόμην μετ' ἐνθουσιασμοῦ τὴν χαριτόβρυτον ἡγεμονίδα, τὴν τόσον καταλλήλως φροντίζουσαν δι' ἐμέ. Πάντες τοιοῦτοι οἱ ἄνδρες! Ἑκάστη γυνή, ἥτις ἐνδιαφέρεταί πως δι' ἡμᾶς, εἶναι βεβαία νὰ καθέξῃ θέσιν τινὰ εἰς τὴν καρδίαν ἡμῶν. Καὶ ἡ δι' ἐμὲ ἐνδιαφερομένη γυνὴ ἦτο ὡραία· ὁ Maître Labsolu τὸ ἔλεγε, καὶ ἠδυνάμην νὰ πιστεύσω αὐτῷ, ἐπειδὴ τὴν πρωίαν εἶχον ἰδεῖ μαρτυρίας πολλὰς τῆς ὡραιότητος τῶν γυναικῶν τῆς Ὠκουενακάτης. Ἐλησμόνησα, τὸ ὁμολογῶ, τὴν ἀξιοδάκρυτον θέσιν μου, τὴν ἀπώλειαν τῶν συντρόφων μου, τὰ θερμὰ εἰσέτι ὀστᾶ αὐτῶν.... Καὶ ἐκτένισα τὴν γενειάδα μου διὰ τοῦ κτενὸς ὃν μας ἔδωκεν ἡ φύσις· τὴν ἐκτένισα φιλοστόργως, συλλογιζόμενος ὅτι τὰ βλέμματα τῆς ὡραίας ἡγεμονίδος εἶχον σταματήσει ἐπὶ τῶν νῦν ἀργυρῶν, τότε δὲ χρυσῶν τριχῶν αὐτῆς.

Ἦλθεν ἐπὶ τέλους ἡ ὥρα ἡ κατάλληλος πρὸς ἐπίσκεψιν τῆς βασιλικῆς προστάτιδός μου. Ἠκολούθησα τὸν Labsolu.

— Οὐχὶ ἀπ' ἐδῶ, εἶπεν οὗτος, βλέπων ὅτι διηυθυνόμην πρὸς τὴν μεγάλην ὁδόν· ἠδύνατο νά μας ἴδῃ ὁ πρωθυπουργός, καί....

— Καὶ τί;

— Αἴ!! Ἀγαπᾷ τὴν ἡγεμονίδα, καί, ὡς ἐξεύρετε, οἱ ἐρασταὶ ὁμοιάζουσι τὴν κνίδα· qui s'y frotte s'y pique. Δὲν πιστεύω ὅμως νὰ συγκινήσῃ ὁ ἔρως τὴν ἡγεμονίδα, ἥτις....Ἀλλὰ σιωπή, ἰδοὺ αἱ θαλαμηπόλοι αὐτῆς.

Δύο γυναῖκες, αἱ θαλαμηπόλοι περὶ ὧν ὡμίλει ὁ Labsolu, ἐκάθηντο ἐπὶ τῶν βαθμίδων οἰκίας πολὺ τῶν ἄλλων ὡραιοτέρας καὶ κομψοτέρας. Ὁ ὁδηγός μου ἀντήλλαξε λέξεις τινὰς μετ' αὐτῶν, καὶ ἀμφότεραι εἰσῆλθον εἰς τὴν καλύβην.

— Ce sont des demoiselles de bonne maison, εἶπεν ὁ Labsolu.— Elles sont presque nues, ἀλλὰ δὲν πειράζει· ἡ γύμνότης ἐδῶ εἶναι ἀθώα, καὶ οὐδεὶς προσβάλλεται ἐξ αὐτῆς· la honte est une invention des tailleurs, καὶ ἐδῶ pas de tailleurs, et, par conséquant, pas de honte! Μόνον οἱ προὔχοντες συνειθίζουσι νὰ καλύπτωνται δι' ὑφασμάτων, ἅτινα ἐξάγονται ἐκ φυτῶν τινων, οὐχὶ ὅμως ἐξ αἰδοῦς, ἀλλὰ διότι τὰ ὑφάσματα ταῦτα ἀπαιτοῦσι πολὺν κόπον καὶ δὲν ἔχουσι πάντες τὸν τρόπον νά τα ἀγοράζωσι. Θὰ ἴδητε τὸν μανδύαν τῆς ἡγεμονίδος, καὶ διὰ ποίου θελκτικοῦ τρόπου περιβάλλεται αὐτόν. C'est qu'elle est coquette, Rosée du Matin! Et, ma foi, elle a bien raison de l'être, car elle est jolie comme les Amours!

Ἐπανῆλθον ἐν τούτοις αἱ θαλαμηπόλοι καὶ ὡμίλησαν μετὰ τοῦ Labsolu. Ἐκ τῶν νευμάτων αὐτῶν ἐνόησα ὅτι ἔπρεπε νὰ εἰσέλθωμεν.

— Ἡ κατηραμένη γλῶσσα! εἶπον πρὸς τὸν φίλον μου, δὲν θὰ ἐννοήσω ποτὲ γρῦ.

— Ἀπατᾶσθε· πέντε ἢ ἓξ ἡμέραι ἀρκοῦσι νὰ συνειθίσητε εἰς τὴν προφορὰν καὶ νὰ μαντεύσητε ποῦ χωρίζονται αἱ λέξεις· τὸ ὑπόλοιπον ἔρχεται ἐντὸς

μηνός. Vous y mordrez, mon garçon! Δὲν θὰ δυνηθῆτε βεβαίως νὰ κάμητε ἀμέσως ἐκτεταμένην ὁμιλίαν, οὔτε νὰ λαλῆτε περὶ φιλοσοφίας. Mais à quoi bon? Οὐδεὶς ἐδῶ γνωρίζει τί ἐστι φιλοσοφία. Ἄλλως τε θά σας δώσω μαθήματά τινα. Ἀλλ' ἂς εἰσέλθωμεν, ἡ ἡγεμονὶς μᾶς περιμένει. Courage, mon garçon, et que la vue du soleil d' Ocuenacati ne vous éblouisse pas!

Εἰσήλθομεν εἰς τὸν προθάλαμον, ὅθεν αἱ θαλαμηπόλοι μᾶς εἰσήγαγον εἰς τὴν αἴθουσαν. Ἡ *Δρόσος τῆς Πρωίας*, ἥτις ἐκάθητο ἐπί τινος σκεύους ὁμοίου πρὸς κλίνην, ἠγέρθη εὐγενέστατα ἵνα ἀποκριθῇ εἰς τὸν εὐλαβῆ χαιρετισμόν μου καὶ εἰς τὰς τρεῖς βαθυτάτας ὑποκλίσεις τοῦ Labsolu.

Ἐδῶ, φίλοι μου, ἐπιτρέψατέ μοι νὰ σταματήσω ὀλίγον. Εἶδον πολλὰς γυναῖκας καὶ πολλὰς ἴσως θὰ ἴδω κατὰ τὸ διάστημα τῆς ζωῆς μου, καὶ περὶ αὐτῶν θὰ ἐκφέρω κρίσιν, ἐπειδὴ ἡ χιὼν τῆς γενειάδος δὲν ἐπεξετάθη καὶ ἐπὶ τῆς καρδίας, οὐδ' ἐτύφλωσε τοὺς ὀφθαλμούς μου. Ἀλλὰ καὶ χιλίας ἂν ἴδω, πέποιθα ὅτι ποτὲ δὲν θὰ εὕρω καλλονὴν τόσῳ θαυμασίαν ὡς τὴν τῆς *Δρόσου τῆς Πρωίας*, τῆς ἡγεμονίδος τῆς Ὀκουενακάτης. Ἡ ἐπιδερμίς της ἐφαίνετο ὀλίγον μελαγχροινή, καὶ ὑπ' αὐτὴν διεκρίνετο τὸ αἷμα ῥέον εἰς τὰς φλέβας ὡς ὁ ῥοδόχρους χυμὸς ὑπὸ τὸν μαλακὸν φλοιὸν βερυκόκκου. Μελανωτάτην καὶ βοστρυχώδη εἶχε τὴν κόμην, κυανοῦς τοὺς ὀφθαλμούς, κεκαλυμμένους ὑπὸ μακρῶν καὶ οἱονεὶ ὁλοσηρικῶν βλεφαρίδων, αἵτινες ἐξήγειρον ἐν τῇ καρδίᾳ μου ἀπείρους ἐπιθυμίας. Τί δὲ νὰ σας εἴπω περὶ τοῦ προσώπου της; Τὸ μέτωπόν της δὲν ἦτο εὐρύ, ἀλλ' αἱ ἐξοχαί του ἐδείκνυον ἰσχυρὰν νοημοσύνην. Ἡ ῥὶς δὲν ἦτο τόσον μακρὰ καὶ εὐθεῖα ὅσον ἀπαιτεῖ ἡ ἑλληνικὴ τέχνη· ἀλλ' ἡ φύσις δὲν θά την ἀπηρνεῖτο βεβαίως· τοιαύτη ἦτο ἡ κομψότης καὶ ἡ καλλονὴ τῆς καμπύλης τῶν ῥωθώνων της. Τὸ στόμα ἐπὶ τέλους ἦτο, ἄνευ ὑπερβολῆς, δοχεῖον ἀνατολικῶν μαργαριτῶν. Μὰ τὴν ψυχήν μου! ὅτε εἶδον τὴν κεφαλὴν ἐκείνην, ἔμεινα ἐκστατικὸς παρατηρῶν αὐτήν, καί την ἐλάτρευσα ὡς εἰδωλολάτρης. Καὶ σήμερον, ἐπὶ τῇ ἀναμνήσει αὐτῆς, τὸ αἷμά μου κοχλάζει εἰς τὰς φλέβας. Ἤθελον νά σας περιγράψω ὅλας τὰς ἡδείας σκέψεις ἃς ἡ θέα τοιαύτης θείας καλλονῆς ἐγέννησεν ἐν τῷ νῷ μου.... ἀλλὰ ἡ γλῶσσά μου δὲν δύναται.... καὶ ἐξακολουθῶ τὴν διήγησιν.

Ἡ ἡγεμονὶς ἠγέρθη, ὡς εἶπον, ἵν' ἀποδώσῃ τὸν χαιρετισμόν μας· εἶτα δὲ ἐκάθισε πάλιν, νεύουσα εἰς ἡμᾶς νὰ καθίσωμεν ἐπὶ δύο ἑδρῶν κατεσκευασμένων κατὰ μίμησιν τῶν εὐρωπαϊκῶν ὑπὸ τοῦ Labsolu, καλητέρου μυροποιοῦ καὶ διπλωμάτου ἢ τέκτονος καὶ λεπτουργοῦ.

Ἀλλ' οὔτε ὁ Μέντωρ μου οὔτ' ἐγὼ ἐπωφελήθημεν τῆς εὐγενοῦς ἀδείας, καὶ ὁ Labsolu, ἅτε μέγας ῥήτωρ, ἤρχισε τὸν λόγον του.

— Ἡ ἀξιολάτρευτος ἡγεμονίς μου μοὶ ἐπιτρέπει ὅπως, συσταίνων αὐτῇ συνάδελφόν μού τινα ἐξ Εὐρώπης, τῇ ὁμιλήσω τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν ἣν Αὐτὴ ἐννοεῖ καὶ λαλεῖ μὲ τόσην χάριν;

— Oui, monsieur, ἀπεκρίθη ἡ ἡγεμονὶς διὰ φωνῆς, ἥτις μοι ἐφάνη οὐρανία, ἐνῷ αἱ παρειαί της ἐπορφυροῦντο ἐπιχαρίτως.

— Eh bien! ἐξηκολούθησεν ὁ Labsolu. Ἔχω τὴν τιμὴν νὰ συστήσω εἰς τὴν Υ. Υ. τὸν Caila Lapi, ὡς τον ὠνόμασεν ὁ σεβαστὸς ἀδελφὸς Ὑμῶν τὸν Caila Lapi ὃν ἡ Ὑμετέρα καλωσύνη ἔσωσεν ἐκ βεβαίου θανάτου, καὶ ὅστις....

Ἠθέλησα τότε νὰ διακόψω τὸν ῥήτορα εὐχαριστῶν κἀγὼ τὴν ἡγεμονίδα· ἀλλά, θεωρῶν αὐτήν, ἔχασα ἐντελῶς τὴν κεφαλήν, καὶ δὲν κατώρθωσα νὰ εἴπω ἄλλο τι παρὰ τὰς λέξεις «Ἡγεμονίς, σᾶς εὐχαριστῶ».

Προφέρων ὅμως τὰς λέξεις ταύτας, εἶχον θέσει τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς καρδίας, διὰ δὲ τῆς καρδίας ἐκφράζει τις πλέον ἢ διὰ φλυαρίας δύο ὡρῶν.

Ὁ Labsolu ἐξηκολούθει·

— Caila Lapi, que vons voyez, εἶναι ὁ τρίτος υἱός....

— Τίνος εἶμαι τρίτος υἱός; τί διάβολον λέγεις; ἠρώτησα τὸν φίλον μου διὰ βλέμματος, ὅπερ αὐτὸς ἐνόησε παραυτα, ἐπειδὴ ἔτεινε τὴν χεῖρα πρός με ὡσεὶ διὰ νὰ με ἡσυχάσῃ, καὶ ἐξηκολούθησεν·

— Il est modeste, lui; mais moi, dans son interêt je dois tout dire. Ὁ Caila Lapi εἶναι ὁ τρίτος υἱὸς τοῦ βασιλέως τῆς Γενούης, ἰσχυροτάτου κράτους πολὺ μακρὰν ἐντεῦθεν, ὅπου κατασκευάζονται πλοῖα ἑκατοντάκις μεγαλείτερα τῶν ἡμετέρων. Ἐταξείδευε διὰ τῶν θαλασσῶν τούτων ἵνα μελετήσῃ τὰ ἔθιμα τῶν χωρῶν μας διὰ τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἤθελε προσκληθῆ εἰς κενόν τινα θρόνον τῆς Εὐρώπης, ὅτε ἡ ὀργὴ τοῦ Κοτκοῦ τὸν προσέβαλε, καὶ τὸ πλοῖόν του ἐβυθίσθη εἰς τὴν θάλασσαν μετὰ τῆς πολυαρίθμου συνοδίας αὐτοῦ. Τρεῖς μόνον ἐκ τῶν ὑπηκόων του ἐσώθησαν μετ' αὐτοῦ, καὶ ἡ Υ. Υ. γνωρίζει ποῖον ὑπῆρξε τὸ τέλος των· ἀλλ' ὁ Caila Lapi εἶναι εὐχαριστημένος ὅτι ἔτυχεν ἐδῶ, διότι χρεωστεῖ τὴν σωτηρίαν του.....

— Ἀ! ναί, ἔχει δίκαιον, ἀνέκραξα, πίπτων πρὸ τῶν ποδῶν τῆς ὡραίας ἡγεμονίδος καὶ ἀσπαζόμενος τὴν ἄκραν τοῦ μανδύου της. Δὲν λυποῦμαι διὰ τὸ ναυάγιον.... οὔτε διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ βασιλείου μου, διότι πάντα ταῦτα μοὶ παρέσχον τὴν εὐτυχίαν νὰ ἴδω τὴν *Δρόσον τῆς Πρωίας*.

Προσεχώρουν, ὡς βλέπετε, εἰς τὰ σχέδια τοῦ Labsolu, χωρὶς νὰ ἐννοήσω διὰ ποῖον σκοπὸν οὗτος ἤθελε νά με συστήσῃ ὡς βασιλόπαιδα. Ἀλλὰ τίς ὁ μὴ χαίρων, ἔξω τῆς πατρίδος του, νὰ φαίνηται μεγαλείτερος ἀφ' ὅ,τι εἶναι;

Εἰς τὴν ὁρμήν μου ἐκείνην ἡ ἡγεμονὶς ἐμειδίασεν ἐρυθριῶσα. Τότε ἤμην νέος τὴν ἡλικίαν, δὲν ἤμην ἄσχημος, ἡ ἀπαράμιλλος καλλονὴ τῆς γυναικὸς ἐκείνης μοὶ ἐθέρμαινε τὸ αἷμα, καὶ οἱ ἐνθουσιώδεις λόγοι μοὶ ἐνεποίουν αἴσθησιν.

— Ἡ θυγάτηρ τῆς *Νεφέλης τῆς Δύσεως*, εἶπεν ἡ ἡγεμονὶς τείνουσα τὴν χεῖρα πρός με (ἤμην πρίγκιψ κἀγώ, μὴ το λησμονῆτε) χαίρει βλέπουσα ἄνθρωπον ὡς τὸν Caila Lapi, προερχόμενον ἐξ ἀπομεμακρυσμένων χωρῶν. Ὁ

υἱὸς τοῦ βασιλέως τῆς Γενούης δὲν θὰ εὕρῃ ἐδῶ οὐδὲν τὸ εὐχάριστον. Ἐξ ἐναντίας μάλιστα ἔλαβεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ κλαύσῃ διὰ τὸν θάνατον τῶν ἀδελφῶν του λευκῶν. Ἀλλ' ὁ πανίσχυρος Κουτκοῦς ἐποίησε διάφορα τὰ ἤθη· ἐδῶ ὁ ἄνθρωπος τρώγει τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἡ *Δρόσος τῆς Πρωΐας* δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐμποδίσῃ τοῦτο. Δὲν θὰ ἐπιτρέψῃ ὅμως ν' ἀποθάνῃ καὶ ὁ Caila Lapi, ὅπως οὗτος, ἐπιστρέψας εἰς τὸ βασίλειόν του, δυνηθῇ νὰ εἴπῃ εἰς τὴν ἐκλεκτὴν τῆς ψυχῆς του ὅτι καὶ ἐν Ὀκουενακκάτῃ ὑπάρχουσι γυναῖκες ἔχουσαι εὐγενῆ τὴν καρδίαν.

Οἱ λόγοι τῆς ἡγεμονίδος ἀντήχουν εἰς τὰ ὦτά μου γλυκύτατοι ὡς οὐρανία μουσική. Ναὶ μὲν δὲν ἦσαν πάντοτε ὀρθοί, καὶ διδάσκαλος ὀλιγώτερον φίλαυτος τοῦ Labsolu ἤθελεν εὕρει λάθη πολλὰ καὶ ἀσυνταξίας καὶ ἀκυρολεξίας· ἀλλὰ τί ἐσήμαινε τοῦτο, ἀφοῦ ἡ γλυκύτης τῆς φωνῆς καὶ αὐτὰ τὰ λάθη καθίστανε λατρευτά;

— Ἡγεμονίς, ἀπεκρίθην ἔνθους, οὐδεμία γυνὴ ἐκδέχεται ἀνυπομονοῦσα τὴν ἐπιστροφήν μου· ἀλλ' ἂν ὁ Θεὸς ἐπιτρέψῃ νὰ ἐπανίδω τὴν πατρίδα μου, οἱ πάντες θὰ μάθωσιν ὅτι ἡ *Δρόσος τῆς Πρωΐας* εἶναι ἡ ὡραιοτάτη, ἡ εὐγενεστάτη ἡγεμονὶς τοῦ κόσμου.

— Πῶς; ὁ Caila Lapi δὲν ἔχει γυναῖκά τινα τῆς πατρίδος του ἣν θὰ νυμφευθῇ μετὰ τὴν ἐπιστροφήν του; ὡραίαν τινὰ καὶ λευκὴν βασιλόπαιδα, ἥτις θὰ περιμένῃ αὐτὸν βλέπουσα πρὸς τὴν θάλασσαν διὰ νὰ διακρίνῃ τὸ ποικιλόχρουν πλοῖόν του ἐπιστρέφον;

— Ὄχι, ἡγεμονίς· ὁ Caila Lapi οὐδὲν ἔχει. Οὐδεμία γυνὴ ἀγαπᾷ αὐτὸν καὶ ἡ καρδία του εἶναι βωβὴ ὡς ὁ θάνατος.

— Ah! la jeunesse de nos jours est bien sérieuse—ἀνέκραξεν ὁ Labsolu. Κατὰ τὴν ἐποχήν μου οὐδείς ποτε ἔμενεν εἰκοσιτέσσαρας ὥρας sans une amourette au coeur. La nature alors avait encore horreur du vide. Ἀλλὰ τόσον καλήτερα! Δὲν θὰ λυπηθῆτε παραπολὺ διὰ τὴν ἔλλειψιν τῆς πατρίδος, καὶ θὰ νυμφευθῆτε ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ τῆς Κυθερείας. Αἱ γυναῖκες ἐνταῦθα εἶναι ὡραιόταται, αἵ;...

— Ὦ! ναί, ὡραιόταται!

— Ἆ!, διέκοψεν ἡ ἀθώα ἡγεμονίς. Ὁ Caila Lapi εἶδεν ἤδη ἐνταῦθα γυναῖκα ἀρέσκουσαν αὐτῷ;

— Ναί.... ὄχι.... δηλαδή....

Δὲν ἤξευρον τί νὰ εἴπω, εὑρισκόμην εἰς φοβερὰν ἀμηχανίαν· ἡ δὲ ἡγεμονὶς ἐθεώρει προσεκτικῶς δέσμην ἣν εἶχεν ἐν χερσὶν ἐξ ἀνθέων λευκῶν καὶ εὐωδῶν ὡς μαγνόλιαι.

— Λησμονεῖτε, ἐξηκολούθησα, ὅτι εὑρίσκομαι μεταξὺ θανάτου καὶ ζωῆς, καὶ ὅτι ἀναπνέω εἰσέτι χάριν εἰς τὴν εὐγενῆ *Δρόσον τῆς Πρωΐας!*

— Ὁ Caila Lapi θὰ σωθῇ, τὸ ὁρκίζομαι, ἀνέκραξεν ἡ ἡγεμονίς, ἐγείρουσα βασιλικῶς τὸ μέτωπον. Καί, ἂν θελήσῃ.... ἂν δὲν θά τῳ ἀπαρέσῃ νὰ

ζήσῃ ἐν Ὀχουενακκάτῃ, ὁ ἀδελφός μου θὰ ἐκπληρώσῃ πάντα αὐτοῦ πόθον.

Ἦτο ὡραία οὕτως ὁμιλοῦσα, ὡραιοτάτη, φίλοι μου, μὰ τὴν ψυχήν μου. Οἱ κυανοῖ ὀφθαλμοί της ἐσπινθηροβόλουν ὑπὸ τὰς μακρὰς βλεφαρίδας, οἱ λευκότατοι ὀδόντες διέλαμπον διὰ τῶν κοραλλίνων χειλέων της. Ἀλλ' ἔγω λευκὴν τὴν γενειάδα, καὶ νὰ ὁμιλῶ περὶ τούτων τῶν πραγμάτων ἁρμόζει εἰς ἐμὲ τόσον ὅσον ὁ χορὸς εἰς ἄρκτον. Φαντάσθητε ὑμεῖς πᾶν ὅ,τι θέλετε· ἐγὼ ἐξακολουθῶ τὴν διήγησίν μου.

— Ὄχι, ἀνέκραξα, χωρὶς νὰ ἠξεύρω τί ἔπραττον, τί ἔλεγον· ὁ Caila Lapi δὲν ἐπιθυμεῖ τίποτε· ὁ Caila Lapi δὲν θὰ ἔχῃ οὐδεμίαν γυναῖκα ἀφ' οὗ δὲν δύναται νὰ ἐλπίζῃ εἰς τὴν μόνην ἐκείνην, ἥτις ἔτρωσε τὴν καρδίαν του!

Ἡ *Δρόσος τῆς Πρωίας* μ' ἐθεώρησεν ἔκπληκτος.

— Ποία γυνή; εἶπε. Πάντες ἐδῶ ὑπακούουσιν εἰς τὸν ἀδελφόν μου, τὸν ἰσχυρὸν *Κρότον τῆς βροντῆς*. Ἂν αὐτὸς θελήσῃ, ποία γυνὴ τῆς Ὀχουενακκάτης θ' ἀποποιηθῇ νὰ γείνῃ σύζυγος τοῦ Caila Lapi;

— Ἡγεμονίς, δὲν γνωρίζετε τὰ ἤθη μας. Ἡμεῖς ἀγαπῶμεν τὴν γυναῖκα.., καὶ ἀνταγαπώμεθα ὑπ' αὐτῆς....

— Καθὼς καὶ ἐνταῦθα!

— Ναί, ἀλλ' οὐδὲν κατορθόνομεν διὰ τῆς βίας. Ἡ γυνὴ δὲν εἶναι συνειθισμένη εἰς τοιοῦτον εἶδος ὑπακοῆς, καὶ ὅταν αὐτὴ δὲν θέλῃ, οὐδεμία ὑπάρχει πλέον ἐλπίς. Τότε ὁ ἀγαπῶν καὶ μὴ ἀνταγαπώμενος ἀποθνήσκει ἐκ τῆς λύπης.

— Καὶ ἀρνοῦνται αἱ γυναῖκες, ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ Caila Lapi, ὅταν αὐτὸς τὰς θέλῃ;

Ἁγία ἁπλότης. Ἦτο πράγματι *Δρόσος τῆς Πρωίας* καὶ ὁ ἥλιος δὲν την εἶχεν εἰσέτι ἐγγίσει διὰ τῶν πυρωδῶν φιλημάτων του. Ὁ Labsolu παρέμενε σκεπτικὸς καὶ σιωπηλός, τοὺς ὀφθαλμοὺς κλίνων χαμαί, ὡς ἄνθρωπος ἐννοῶν ὅτι εἶναι *τρίτος ἐν διαλόγῳ.*

Δὲν ἤξευρον τίνα ἐπιχειρήματα νὰ εὕρω· ἀλλ' ἐπειδὴ ἠναγκαζόμην νὰ ὁμιλήσω, ἐξηκολούθησα·

— Ἡγεμονίς, ἐὰν τις τῶν ὑπουργῶν τοῦ ἰσχυροῦ Οὐρουτουκτοῦ τῷ ἐζήτει ὡς σύζυγον τὴν γλυκεῖαν *Δρόσον τῆς Πρωίας;*....

— Ἡ *Δρόσος τῆς Πρωίας* ἤθελεν ἀποποιηθῇ!—ἀνέκραξεν ἡ νεαρὰ γυνὴ ἐρυθριῶσα, ἀλλὰ σείουσα ὑπεροπτικῶς τὴν ὡραίαν της κεφαλήν.

—Καὶ ὅμως οἱ ὑπουργοὶ τοῦ Ἀδελφοῦ της εἶναι οἱ ἰσχυρότατοι τῆς Ὀχουενακκάτης μετ' αὐτόν!

— Τί πειράζει!

— Καλῶς. Καὶ ἰδοὺ πῶς γυνή τις τῆς πατρίδος μου δύναται ν' ἀρνηθῇ τὴν χεῖρά της καὶ εἰς τὸν βασιλέα.

— Ἐννοῶ, προσέθηκεν ἡ ἡγεμονίς, ἀρνεῖται.... ὅταν δὲν ἀγαπᾷ.

Καὶ ἔκλινε τὴν κεφαλὴν θεωροῦσα πάλιν τὰ ἄνθη της.

Εἴχομεν μείνει βωβοὶ καὶ οἱ τρεῖς, οὐδεὶς δ' ἐξ ἡμῶν ἤξευρέ τι νὰ εἴπῃ ὅτε εἰσεπήδησε τρίτος τις, οὗτινος προηγεῖτο κρότος τις μέγιστος καὶ κραυγαὶ πεφοβισμένων γυναικῶν.

Ἡ *Δρόσος τῆς Πρωΐας*, βλέπουσα αὐτὸν εἰσερχόμενον καὶ πηδῶντα ἐπ' ἐμέ, ἐξέβαλε κραυγὴν τρόμου καὶ ἐπήδησεν ἐκ τῆς κλίνης· ἀλλ' ἀνέλαβεν ἀμέσως τὸ θάρρος της, βλέπουσα αὐτὸν θωπεύοντά με μυριοτρόπως καὶ λείχοντα φαιδρῶς τὴν γενειάδα μου.

Δυστυχὲς Φοῖβε! Εἶχον χωρισθῆ ἀπ' αὐτοῦ πρὶν φυλακισθῶ, καὶ ἐφοβούμην μὴ οἱ ἄγριοι ἐκεῖνοι τὸν εἶχον μαγειρεύσει μετ' ἐμβάμματος κατὰ τὸν κινεζικὸν τρόπον. Εὐτυχῶς ὅμως δὲν το εἶχον συλλογισθῆ, καὶ ὁ Φοῖβος ἐπωφελούμενος στιγμήν τινα καθ' ἣν δὲν εἶχον ἐστραμμένην εἰς αὐτὸν τὴν προσοχήν, εἶχε χειραφετηθῆ διὰ νὰ ἔλθῃ πρὸς ἀνεύρεσίν μου εἰς τὰ δωμάτια τῆς ἡγεμονίδος.

— Λαμβάνω τὴν τιμήν, εἶπεν ὁ τελετάρχου χρέη ἐκτελῶν Labsolu, νὰ συστήσω εἰς τὴν ἀξιολάτρευτον ἡγεμονίδα μου οἰκιακόν τι ζῶον τῶν μερῶν μας καὶ φίλον τοῦ ἀνθρώπου.... quand il ne le mange pas. Λαοί τινες καλοῦσιν αὐτὸν chien, ἄλλοι dog, ἢ hund, ἢ perro, ἢ *κύνα*· ἔχει, ἐν ἑνὶ λόγῳ, διάφορα ὀνόματα, εἰς ἃ ἀποκρίνεται δι' ἁπλοῦ *γάου γάου*, ποικιλοτρόπως ἐκφερομένου πρὸς ἔκφρασιν πάσης του ἰδέας καὶ ἀνάγκης. Δύνασθε ἀφόβως νὰ τον θωπεύητε· il est plus respectueux τῶν ἐρυθροπρασίνων πτηνῶν σας, ἅτινα πειρῶνται πάντοτε νὰ δάκνωσι τοὺς δακτύλους μου, φωνάζοντα *tucrà* μόλις με βλέπωσιν.

Μοὶ φαίνεται ὅτι σᾶς εἶπον ἤδη ὅτι *tucrà* εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς Ὀκουενακάτης σημαίνει *βλάξ*.

Ἡ ἡγεμονὶς ὅμως δὲν ἐτόλμα εἰσέτι νὰ τείνῃ ἐλευθέρως τὴν χεῖρα πρὸς τὸν Φοῖβον.

— Εἶναι, εἶπον ἐγώ, ὁ μόνος φίλος ὁ μείνας εἰς τὸν Caila Lapi, πρὶν γνωρίσῃ τὸν Labsolu καὶ λάβῃ τὴν τιμὴν νὰ προστατευθῇ ὑπὸ τῆς ὡραίας *Δρόσου τῆς Πρωΐας*. Ἐδῶ, Φοῖβε! σηκώθητι, καὶ χαιρέτισε τὴν κυρίαν!

Ὁ Φοῖβος ὑπήκουσεν εὐθύς, ἡ δὲ ἡγεμονίς, ἐνθαρρυνθεῖσα, ἐθώπευεν αὐτὸν καί τῳ ἐπέτρεψε νὰ λείχῃ τὴν χεῖρά της. Ἀπὸ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἡ τύχη τοῦ Φοίβου ἐξησφαλίσθη. Πᾶς τις ἔκτοτε ἐθώπευεν αὐτὸν καί τον ἐσέβετο· καί, ἂν δέν τον ἔτρεφον διὰ ζαχαρωτῶν, τοῦτο προήρχετο ἐκ τούτου, ὅτι ἡ χώρα δὲν παρῆγεν οὐδ' ἐγνώριζε τὰ τοιαῦτα.

Καὶ ἐπειδὴ περὶ τροφῆς ὁ λόγος, νομίζω ὅτι ὁ κατεργάρις εἶχε τὴν προτεραίαν πωλήσει τὴν εὐρωπαϊκὴν συνείδησίν του ἀντὶ τῶν ἐθίμων τῆς νήσου. Μοὶ ἐφαίνετο χορτασμένος καὶ νωχελὴς ὡς καλόγηρος, καὶ βεβαίως τοῦτο δὲν προήρχετο ἐκ τῶν καρπῶν τοῦ κόκκου ἢ ἐκ τῶν φυτικῶν τροφῶν τῆς νήσου. Δὲν ἠδυνήθην ὅμως νὰ ἐξάξω τίποτε ἐκ τοῦ στόματός του· τὸ ῥύγχος

του ἦτο καθαρόν, καὶ τὸ φοβερὸν μυστήριον, ἂν ὑπῆρχε τοιοῦτο, κατῆλθε μετ' αὐτοῦ εἰς τὸν τάφον.

Μετὰ ἡμίσειαν ὥραν ἀπεχαιρέτισα τὴν ἡγεμονίδα καὶ ἀπῆλθον μετὰ τοῦ Μέντορός μου. Ἤρχισα ἀμέσως ἐκμανθάνων τὴν γλῶσσαν, ὁ δὲ ἄνευ διπλώματος διδάσκαλος τῆς ὀκουενακατικῆς μοὶ ἔδωκεν εὐθὺς πρὸς ἐκμάθησιν κατάλογόν τινα λέξεων ἀναγκαίων εἰς τὰ χρειωδέστερα τῆς ζωῆς. Ἡ ἀνάγκη τῆς συνεννοήσεως ἐνισχύετο ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ ἀρέσκειν..... εἰς ποῖον; τὸ ἐνοήσατε ἤδη· εἰς ἐκείνην, εἰς τὴν ὡραίαν, εἰς τὴν θείαν *Δρόσον τῆς Πρωίας*.

— Pas de bêtises, mon garçon !, μοὶ εἶπεν ὁ Labsolu ζητῶν ἐν τοῖς θυλακίοις τοῦ *χελιδονούρου* του ῥινόμακτρον, ἀπὸ δέκα καὶ ὀκτὼ ἐτῶν μὴ ὑπάρχον πλέον. Ἐδῶ ἀπαιτεῖται φρόνησις. Ὁ πρωθυπουργὸς Τουρουροῦ (ὅπερ ἐν τῇ γλώσσῃ τῆς νήσου σημαίνει *ὁ ἔχων μεγάλα ὦτα*) θέλει νὰ νυμφευθῇ τὴν ἡγεμονίδα, καὶ δὲν θὰ δυσκολευθῇ νὰ σας φονεύσῃ ἂν ἀνακαλύψῃ τὸν πρὸς αὐτὴν ἔρωτά σας. Ἀνάγκη πᾶσα λοιπὸν ν' ἀποκτήσητε τὴν ἀγάπην τοῦ βασιλέως καὶ νὰ καταστῆτε ἀναγκαῖος αὐτῷ par quelque art d'agrément. Voyons, que savez vous faire?

—Ἐγώ;.., τί νὰ σας εἴπω;.... γνωρίζω τὴν γεωμετρίαν, τὴν ἄλγεβραν, τὴν ἐξαγωγὴν τῶν ῥιζῶν....

— Comment?.... des racines?... Seriez-vous horticulteur?

— Ὄχι, ὁμιλῶ περὶ τετραγωνικῶν καὶ κυβικῶν ῥιζῶν.

— Ah, ah, je vois.... ou plutôt je ne vois pas εἰς τί δύνανται ταῦτα νὰ σας χρησιμεύσωσι. Τί ἄλλο;

— Ἔκαμα τὰς κλασικὰς σπουδάς μου εἰς τὸ γυμνάσιον· ἐμελέτησα τὸν Κορνήλιον Νέπωτα· συνέθετον ἄλλοτε καὶ δίστιχα λατινικά, θὰ ἠδυνάμην δὲ τοῦτο καὶ τώρα ἂν εἶχον λεξικόν τι διὰ τὰς μακρὰς καὶ τὰς βραχείας....

— Καλά, ἀλλ' οἱ ἐνταῦθα βιβλιοπῶλαι δὲν ἔχουσι τοιαῦτα, εἶπεν ὁ Labsolu μετ' ἀστεϊσμοῦ. Ἂν ἐγνωρίζετε χορόν.... Ἐγὼ ἐγήρασα ἤδη, καὶ θὰ ἠδύνασθε νὰ με ἀντικαταστήσητε· τί λέγετε;

— Σᾶς ὁμολογῶ εἰλικρινῶς ὅτι δὲν κατώρθωσα ποτὲ νὰ μάθω οὔτε *συρτόν*.

— Diable!... Ἀλλὰ δὲν πειράζει... on finira par trouver quelque chose!

Ἐξ ἐκείνης τῆς ἡμέρας εἰργαζόμην διαρκῶς. Διηρχόμην τὰς ἡμέρας πλησίον τοῦ Labsolu, ἀγαθοῦ ἀνθρώπου, malgré les blagues, καὶ ἐγονυπέτουν καθημερινῶς πρὸ τοῦ ἰσχυροῦ μονάρχου Οὐρουτουκτοῦ.

Ἡ αὐλὴ ἐξήρχετο σχεδὸν καθ' ἡμέραν πρὸς θήραν ἢ πρὸς ἁλιείαν. Ἐγὼ ἐζήτησα τὴν ἄδειαν νὰ συμμετέχω τῆς τελευταίας ταύτης διασκεδάσεως, καὶ ἐδίδαξα τοὺς νησιώτας τὴν χρῆσιν τοῦ δικτύου, ἣν ἠγνόουν, μεταχειριζόμενοι ἕως τότε τὸ ἄγκιστρον.

— Voilà qui est bien! ἔλεγε θαυμάζων ὁ Labsolu. Ἐξακολουθεῖτε νὰ πολιτεύητε τοὺς ἀγρίους τούτους, γίνετε ἀναγκαῖος, καὶ nous sommes à

cheval. Ἀ! ἂν εἶχον μαζύ μου les ingrédients de ma fameuse pommade, ὅτε ἡ μοῖρά μ' ἔρριψεν ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῶν ἀνθρωποφάγων τούτων, τῇ στιγμῇ ταύτῃ ἡ Ὀκουενακάτη θὰ ἦτο μεταβεβλημένη εἰς μικροὺς Παρισίους, et moi j'en serais le maire, ou mieux encore!

— Παρηγορήθητε! Ὑπήρξατε σύζυγος τῆς βασιλομήτορος....

— Ἀ, ναί, mari de la main gauche! Ἡ χαρίεσσα *Νεφέλη τῆς Δύσεως* ἦτο ἡ πλέον ἰδιότροπος γυνὴ τοῦ κόσμου· fantasque, volontaire, jalouse.... *oh!* mais jalouse comme une négresse. Φαντάσθητε ὅτι ἡμέραν τινὰ ἤθελε νά μοι ἐξορύξῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς διὰ τῶν ὀνύχων διὰ νὰ μὴ βλέπω τὸ κάλλος τῶν κυριῶν τῆς Αὐλῆς της. Car, il parait que je m'étais oublié à en regarder une trois minutes de trop.

— Καὶ ἐκείνη....

— Ah! la pauvre femme, c'est qu'elle avait des yeux elle aussi, ἀπήντησεν αὐταρέσκως ὁ Labsolu.

Νύκτα τινά, ἐνῷ κατὰ τὴν συνήθειάν μου ἐκαθήμην ῥεμβάζων ἐπὶ τῶν βαθμίδων τῆς θύρας τῆς ἡγεμονίδος, χείρ τις ἐστηρίχθη ἡσύχως ἐπὶ τῶν ὤμων μου, καὶ ᾐσθάνθην ὡσεὶ φλόγα διαρρέουσαν τὸ αἷμά μου. Ἦτο ἡ *Δρόσος τῆς Πρωΐας*. Πῶς εἶχε μάθει τὰς νυκτερινάς μου ἐπισκέψεις; μήπως καὶ αὐτή, μὴ δυναμένη νὰ κοιμᾶται, ἤρχετο νὰ ῥεμβάσῃ ὑπὸ τὰς ἀκτῖνας τῆς σελήνης;

Ἡ ἡγεμονὶς ἐσίγα, ἀλλ' οἱ κυανοῖ καὶ βαθεῖς ὡς ἡ θάλασσα ὀφθαλμοί της ὡμίλουν οὐρανίαν τινὰ γλῶσσαν εἰς τὴν καρδίαν μου. Ἐδραξάμην τῆς χειρός της μεταξὺ τῶν ἐμῶν, καί την ἔφερα πρὸς τὰ χείλη μου. Τὸ φίλημα ἐκεῖνο ὑπῆρξε τὸ πρῶτον, ἀλλὰ ὑπῆρξε μακρόν.... Τί εἶπεν ἡ χεὶρ ἐκείνη εἰς τὰ χείλη μου; τί τὰ χείλη εἰς τὴν χεῖρα;...

Ἡ *Δρόσος τῆς Πρωΐας* δὲν ἐγνώριζε τὴν σοφὴν τέχνην δι' ἧς Εὐρωπαία τις, καίπερ ἀγαπῶσα, λεπτύνει καὶ αὐξάνει μέχρι τετάρτης δυνάμεως τὸ πάθος τοῦ ἐραστοῦ της. Μὲ ἠγάπα, καὶ δὲν ἠθέλησε νά το κρύψῃ· οἱ ὀφθαλμοί της μοὶ ἐξέφρασαν τὸν ἔρωτα τῆς καρδίας της καὶ τὰ χείλη της τὸν ἐσφράγισαν διὰ τῶν λέξεων ἐκείνων, αἵτινες εἰς οἱανδήποτε γλῶσσαν τῆς ὑφηλίου εἶναι τόσον γλυκεῖαι.

Ἠξεύρετε πῶς λέγεται *σ' ἀγαπῶ* ἐν τῇ γλώσσῃ τῆς Ὀκουενακάτης;— ***O cuen sini.*** Ὀκουενακάτη δὲ σημαίνει *ἐρασμία νῆσος*. Ἡ φράσις αὕτη, ὡραιοτάτη ἐν πάσῃ γλώσσῃ διὰ τὸ ἐκφραζόμενον μᾶλλον ἢ διὰ τὴν ἠχώ της, εἶναι γλυκυτάτη ἐν τῇ γλώσσῃ τῆς Ὀκουενακάτης. Δύναμαι νά σας ὁμιλήσω ex professo, ἐπειδὴ ἔμαθα νά την προφέρω ἐν πάσαις ταῖς γλώσσαις. Ὁ Ἄγγλος λέγει: I love you, ὁ Πολωνὸς cocham ce, ὁ Οὔγγρος szeretlet, ὁ Ἄραψ bahebec, ὁ Ἱσπανὸς yo te quiero, ὁ Γάλλος je t'aime, ὁ Ἕλλην *σὲ ἀγαπῶ*. Ἀλλ' ἐγώ, ὁ γέρων πλοίαρχος Dudero, θὰ προτιμήσω

πάντοτε τὸ γλυκύτατον ἐκεῖνο «o cuen sini» ὅπερ μοι ἐψιθύρισεν ἡ ὡραία *Δρόσος τῆς Πρωίας*, ὅτε με ἀπεχαιρέτιζε θέτουσά μοι ἡδέως τὸ πρόσωπον ἐπὶ τὸ στῆθος καὶ τοὺς βραχίονας περὶ τὸν λαιμόν.

Φίλοι, καὶ χίλια ἔτη ἂν ζήσω, δὲν θὰ λησμονήσω ποτὲ τὴν στιγμὴν ἐκείνην, ἐκείνην τὴν φράσιν, τὴν ἡδονὴν ἐκείνην· εἰς δὲ τὴν ἀνάμνησιν ταύτην θὰ τρέμω ὅλος ὡς ἔτρεμον τότε, καὶ τὸ αἷμα θὰ συρρέῃ εἰς τοὺς κροτάφους, ὡς τότε, εἰς τὴν ἐπαφὴν τῆς μαλθακῆς κόμης της, λελυμένης ὑπὸ τῆς νυκτερινῆς αὔρας.

Ἡ ἡμέρα τοῦ Κουτκοῦ ἐπλησίαζεν. Οἱ προὔχοντες τῆς νήσου μὲ ἐθεώρουν φιλικῶς· ἀλλὰ τίς γνωρίζει ἂν εἰς τὰ φιλικὰ βλέμματά των δὲν συνυπῆρχε καὶ μέρος τι γαστρονομικῆς περιεργίας; Οἱ ὀδόντες των, ὅτε ἐγέλων, μοὶ ἐπροξένουν φρικίασιν.

Ταῦτα πάντα μ' ἔπειθον νὰ μὴ ἀναπαυθῶ ἐπὶ τῶν δαφνῶν τοῦ δικτύου τοῦ ὑπ' ἐμοῦ ἐφευρεθέντος. Μεταξὺ τῶν λειψάνων τοῦ ναυαγίου εἶχον φυλάξει μάχαιράν τινα, δι' ἧς ἐσκέρθην νὰ κατασκευάσω καλλιτεχνήματά τινα πρὸς ὡραϊσμὸν τῶν καλυβῶν τῶν ἀνθρωποφάγων ἐκείνων.

Τὸ πρῶτον γέννημα τῆς ἐργασίας μου ὑπῆρξε μικρά τις πυξὶς διηνθισμένη διὰ κογχυλίων καὶ ποικιλοχρόων λιθαρίων, ἅπερ συνήρμοζον διὰ ῥητίνης τινὸς ὑπ' ἐμοῦ εὑρεθείσης εἰς τὰ δάση. Ἡ πυξὶς ὑπῆρξεν ἀντικείμενον γενικοῦ θαυμασμοῦ, καὶ ὁ βασιλεὺς εὐηρεστήθη νά την κρατήσῃ δι' ἑαυτόν. Ὁ πρωθυπουργὸς Τουρουροῦ ἠθέλησεν ὁμοίαν τινὰ καὶ αὐτός, καὶ μετὰ παρέλευσιν δύο ἡμερῶν τῷ ἔφερον πυξίδα, ἥτις, δέν το λέγω πρὸς καύχησιν, ἦτο ἀληθὲς ἀριστοτέχνημα.

Ὁ Τουρουροῦ εἶχε ζητήσει τὴν πυξίδα διὰ νά την προσφέρῃ εἰς τὴν *Δρόσον τῆς Πρωίας*.

— Τὴν ἀπεδέχθην, μοὶ εἶπεν ἡ ἡγεμονὶς τὴν ἐπαύριον, ἐπειδὴ ἐφανταζόμην ὅτι ἦτο ἔργον τοῦ Caila Lapi.

Ἐμψυχωθεὶς ἐκ τῆς πρώτης ἐπιτυχίας, ἀπεφάσισα νὰ κατορθώσω τι μέγιστον. Ἐπρομηθεύθην τεμάχιόν τι λευκοῦ καὶ μαλακοῦ ξύλου, ἐξ οὗ—μετὰ πολύμοχθον ἐργασίαν—κατεσκεύασα ἄγαλμά τι τοῦ θεοῦ Κουτκοῦ, ἔχον ὕψος πήχεως πλὴν τῶν πτερῶν ψιττακοῦ τῶν κοσμούντων τὴν κεφαλήν. Ὁ Κανόβας δὲν ἤθελε βεβαίως υἱοθετήσει τὸ ἄγαλμα ἐκεῖνο, ἀλλ' οἱ κάτοικοι τῆς Ὀχουενακάτης δὲν ἦσαν πολὺ δύσκολοι. Τὸ σχῆμα τοῦ ἀνθρώπου ὑπῆρχεν· ὑπῆρχον τὰ πτερά, ὁ μανδύας, ἡ λόγχη· οὔτε ἡ γενειὰς ἔλειπεν εἰς τὴν θεότητα ἐκείνην, εἰς ἣν πρὸς μεγαλειτέραν ἀξιοπρέπειαν εἶχον θυσιάσει τρίχας τινὰς αὐτῆς τῆς γενειάδος μου.

Ἡ ἡμέρα τῆς ἑορτῆς ἐπῆλθεν. Οἱ αὐλικοὶ ἦσαν πάντες συνηθροισμένοι μετὰ τοῦ βασιλέως καὶ τῆς ἡγεμονίδος ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ συμβουλίου, ὅτε, συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Lapsolu, παρουσιάσθην εἰς τὸν βασιλέα καὶ ἀπεκάλυψα τὸν Κουτκοῦ.

Κατ' ἀρχὰς οἱ πάντες ἐξεπλάγησαν· ἀλλὰ μόλις προέφερα τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ καὶ ἔπεσον πάντες γονυπετεῖς προσκυνοῦντες αὐτόν. Ἤρχισαν ἔπειτα αἱ προσεκτικαὶ ἐξετάσεις, αἱ λεπτομερεῖς παρατηρήσεις, τὰ πολυειδῆ σχήματα, αἱ κραυγαὶ παιδικοῦ, οὕτως εἰπεῖν, θαυμασμοῦ. Ὁ Οὐρουτουκτοῦ μετὰ μακρὰν σιωπὴν μοὶ εἶπε τὰ ἑξῆς.

— Caila Lapi, σήμερον ἀκριβῶς, κατὰ τὰ συμπερωνημένα, ἔπρεπε ν' ἀποθάνῃς. Ἡ χαρίεσσα ἀδελφή μου ἀγνοεῖ εἰσέτι ὁποίαν γλυκεῖαν γεῦσιν ἔχει τὸ ἀνθρώπινον κρέας.

Ἐφρικίασα. Ὁ δὲ βασιλεὺς ἐξηκολούθησεν·

— Ὑμεῖς οἱ Εὐρωπαῖοι πρὸ πάντων εἴσθε ἄριστοι.

Ἔκαμα βαθεῖαν ὑπόκλισιν εἰς τὴν φιλοφροσύνην ταύτην τοῦ βασιλέως.

— Ναί, ἄριστοι, ἐξηκολούθησεν οὗτος· εὐχαριστήθην πολὺ ἐκ τῶν συντρόφων τοῦ Caila Lapi, ἐψημένων. Εἴσθε ἄριστοι, μὰ τὸν Κουτκοῦ! Τὸ κρέας τῶν γειτόνων μας εἶναι σκληρὸν καὶ ἄνοστον. Ἐκτὸς τούτου δὲν μυρίζει ὡς τὸ ἰδικόν σας. Ἆ! πόσον εὐτυχεῖς εἴσθε εἰς τὰς χώρας σας ὅπου τρώγεσθε κατ' ἀρέσκειαν!

— Μεγαλειότατε, ἐν Εὐρώπῃ δὲν τρώγομεν τοὺς ἀνθρώπους.

— Τί; . . . πῶς; . . . δὲν τρώγετε ἀλλήλους;

— Ὄχι . . . δηλαδή, ναί, ἀλλ' ὄχι διὰ τῶν ὀδόντων. . . .

— Πολὺ κακά! Τὸ ἀνθρώπινον κρέας εἶναι φυσικὴ τροφή. Ὅταν τρώγωμεν τὸν ἄνθρωπον, ἡ ψυχή μας διπλασιάζεται. Ἐγὼ νομίζω ὅτι, ἂν ἔτρωγον τὸν Caila Lapi, ἤθελον μάθει νὰ κατασκευάζω κἀγώ τινα τῶν ὡραίων ἐκείνων πραγμάτων ἅτινα αὐτὸς κατασκευάζει.

Ἀκούων τὴν νέαν ταύτην θεωρίαν περὶ τῶν προτερημάτων τοῦ ἀνθρωπίνου κρέατος καὶ περὶ μεταδόσεως τῆς ψυχῆς διὰ τῆς ἀπαισίου ταύτης τροφῆς, ἤρχισα νὰ τρέμω. Προσεπάθησα ὅμως νὰ μειδιάσω καὶ ἀπεκρίθην·

— Καὶ τότε διατί ἡ Ὑμετέρα Μεγαλειότης δὲν τρώγει τὸν φίλον μου Lapsolu, οὗτινος τὸ κρέας, ἅτε ἀνήκοντος εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ κόσμου, δύναται βεβαίως νὰ μεταδώσῃ ἀξιολογώτερα προσόντα εἰς τὴν Υ. Μ.;

Ὁμηρικὸς γέλως τοῦ βασιλέως διέκοψε τὴν pro domo mea μαρτυρίαν μου, καί μοι ἀπέδειξεν ὅτι οἱ λόγοι του ἦσαν ἁπλῆ τις ἀστειότης ἀνθρωποφάγου. Ἡ καρδία μου ἐφαιδρύνθη καὶ ἐξηκολούθησα·

— Ἡ ζωή μου σᾶς ἀνήκει, ἰσχυρὲ Οὐρουτουκτοῦ.

— Ὄχι, ἀπήντησεν ὁ βασιλεὺς μετὰ φιλικοῦ μειδιάματος, ἀνήκει εἰς τὴν προσφιλῆ θυγατέρα τῆς μητρός μου, εἰς τὴν *Δρόσον τῆς Πρωίας*. Ζήτησον αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἡγεμονίδος . . . καί, μάλιστα, ἐπειδὴ κατεβίβασας ἐπὶ τῆς γῆς τὴν εἰκόνα τοῦ Κουτκοῦ καὶ εἶσαι ἄξιος πάσης ἀμοιβῆς, ζήτησον παρ' αὐτῆς πᾶν ὅ,τι θέλῃς . . . ἔστω καὶ τὴν χεῖρά της· ἂν ἡ *Δρόσος τῆς Πρωίας* σοί την παραχωρήσῃ, σὲ ἀσπάζομαι ἀπὸ τοῦδε ὡς ἀδελφόν.

Ἀστραπή τις πεσοῦσα ἐν μέσῳ ἡμῶν δὲν ἤθελε παραγάγει μεγαλειτέραν

ἔκπληξιν. Κατ' ἀρχὰς μοι ἐφάνη παίγνιον ἢ ὄνειρον, ἡ ὠχρότης ὅμως τοῦ Τουρουροῦ καὶ τ' ἀποπνέοντα μῖσος πρός με βλέμματά του μ' ἔπεισαν ὅτι ὁ βασιλεὺς ὡμίλει σοβαρῶς. Προσέβλεψα τὴν ἡγεμονίδα, ἐρυθριῶσαν, σχεδὸν λιπόθυμον.

— Ἡγεμονίς, ἀνέκραξα, δύναμαι νὰ ἐλπίσω; . . .

— Τὴν ζωὴν καὶ . . . ὁ Caila Lapi δέχεται καὶ τὴν χεῖρά μου!

Ταῦτα δὲ λέγουσα, ἡ ὡραία ἡγεμονὶς ἔκρυψε τὸ πρόσωπόν της εἰς τὸν κόλπον παρισταμένης τινὸς κυρίας τῆς Αὐλῆς.

Ἐρρίφθην, ὡς δύνασθε εὐκόλως νὰ φαντασθῆτε, πρὸ τῶν ποδῶν της, λαβὼν δὲ μίαν τῶν χειρῶν της, ἐλησμόνησα τὸν Οὐρουτουκτοῦ, τοὺς ἀγρίους, τὸν Lapsolu, τὸν πρωθυπουργόν, τὰ πάντα . . . Δι' ἐμὲ δὲν ὑπῆρχε πλέον ἢ ἡ *Δρόσος τῆς Πρωίας*, ὁ μαργαρίτης τῆς Ὀχουενακάτης, ἡ βασίλισσα τῶν γυναικῶν!

Παραπαίων ἐκ τῆς χαρᾶς, ὡς ἐκ παροινίας, ἐξῆλθον τῆς αἰθούσης τοῦ συμβουλίου πλησίον τοῦ βασιλέως, προβαίνοντος μεγαλοπρεπῶς μεταξὺ ἐμοῦ καὶ τῆς ἡγεμονίδος, ἣν ἐκράτει διὰ τῆς δεξιᾶς, ἐνῷ ἐστήριζε τὴν ἄλλην χεῖρα ἐπὶ τῶν ὤμων μου. Μετέβημεν εἰς τὸ ἐπίσημον γεῦμα, ὅπερ, δόξα τῷ Θεῷ, δὲν ἐμολύνθη ἐκ μιαρῶν τροφῶν ἀνθρωπίνων σαρκῶν. Ὁ Οὐρουτουκτοῦ διέταξε νὰ περιφερθῇ τὸ ἐκ κόκκου κύπελλόν του, ἕκαστος δέ, οὐδ' αὐτοῦ τοῦ ὠργισμένου Τουρουροῦ ἐξαιρουμένου, ἔπιεν ἐξ αὐτοῦ. Ἦλθεν εἶτα ἡ σειρὰ τῶν ἐμμέτρων προπόσεων, ἔθιμον παντὸς λαοῦ ἀγρίου τε καὶ πεπολιτισμένου. Γηραιὸς ὑπηρέτης τοῦ βασιλέως ἐτραγῴδησε ἐνοχλητικόν τι ᾆσμα, οὗτινος τοὺς πρώτους μόνον στίχους ἐνθυμοῦμαι·

Caila Lapi
Purugui
Capituta
Gamusac;

δηλαδὴ ὁ *Ἡλιοπώγων νυμφεύεται, ἡ Καπιτοῦτα χαίρει*.

Καὶ ὁ Lapsolu ἠθέλησε νὰ κάμῃ πρόποσιν, ἣν δὲν σας ἐπαναλαμβάνω, διότι, καίτοι ὁ φίλος μου ὡρκίζετο ὅτι ἦτο αὐτοσχέδιος, εἶχον ἤδη ἀναγνώσει αὐτὴν εἰς ἓν ἐκ τῶν μικρῶν ἐκείνων χαρτίων δι' ὧν τυλίσσονται τὰ ζαχαρωτά.

Δέν σας περιγράφω τὴν εὐτυχίαν μου. Ὑπῆρξα εὐτυχέστερος τοῦ Ἀδάμ, ὅστις ἐξυπνήσας εὗρεν εἰς τὸ πλευρόν του θαυμασίαν γυναῖκα. Ἐγὼ μὲν εἶχον γνωρίσει, ἀγαπήσει, ἐπιθυμήσει τὴν ἰδικήν μου· αὐτὸς δὲ οὔ. Ὁ μὲν Ἀδὰμ ἦτο ἄνθρωπος ἀηδιάσας τὴν μοναξίαν, ὅστις ἔβλεπε πρὸ αὐτοῦ διασκέδασίν τινα· ἐγὼ δὲ ἤμην νεκρὸς ἀναγεννηθείς.

Οὐχ ἧττον ἐμοῦ ἦτο εὐτυχὴς ἡ *Δρόσος τῆς Πρωίας*.

Ὁ ὡραῖος οὐρανὸς τῆς Ὀχουενακάτης οὐδὲ κἂν εἶχε νέφος δι' ἡμᾶς. Καὶ αὐτὸς ὁ Τουρουροῦ, ὁ πρωθυπουργός, ὁ ἀντίπαλος, εἶχεν ἀφανισθῇ ἐκ τῆς Καπιτούτας τὴν ἐπαύριον τοῦ γάμου.

Τὸν διεδέχθην, καὶ ἐντὸς ὀλίγου κατέστην ὁ ἀληθὴς τῆς Καπιτούτης διοικητής. Ὁ λαὸς τῆς νήσου διήρχετο τὸν καιρὸν ἁλιεύων καὶ θηρῶν. Ἐπεδόθην εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην ἄσκησιν ἐπειδὴ εἶχον πολὺ προοδεύσει εἰς τὴν μεταχείρισιν τοῦ τόξου. Οἱ αὐλικοὶ—πάντοτε καὶ πανταχοῦ οἱ αὐτοὶ—ἐθαύμαζον πᾶν μου κατόρθωμα· μετὰ τὸν Οὐρουτουκτοῦ δὲν ὑπῆρχεν ἢ ὁ Caila Lapi ὁ γνωρίζων νὰ κάμνῃ τὰ πάντα· καὶ ὁ Caila Lapi ἐκολακεύετο ἐκ τῶν ἐπαίνων τῶν ἀγρίων ἐκείνων μᾶλλον ἢ ὁ Μαῦρος Dodero διὰ τὴν θέσιν πλοιάρχου, ἣν εἶχεν ἀποκτήσει δι' αὐστηροτάτων ἐξετάσεων καὶ διαγωνισμῶν.

Ἡμέραν τινὰ ὁ βασιλεὺς, ἐγὼ καὶ οἱ προὔχοντες τῆς Καπιτούτης εἴχομεν ἐξέλθει πρὸς κυνήγιον, καὶ ἐμέλλομεν νὰ μείνωμεν ὅλην τὴν ἡμέραν ἔξω. Ἡ *Δρόσος τῆς Πρωίας* μᾶς εἶχεν ἀκολουθήσει.

Τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἔρριψα ὀλίγιστα βέλη, καὶ αὐτὰ ἄνευ ἐπιτυχίας. Ἠσθανόμην ἀόριστόν τινα ἀδιαθεσίαν, καὶ ἡ καρδία μου ἐπληροῦτο μαύρων προαισθήσεων.

— Τί ἔχει ὁ κύριός μου; μὲ ἠρώτησεν ἡ *Δρόσος τῆς Πρωίας* διὰ τῆς γλυκυτάτης φωνῆς της. Διατί τόσον σκυθρωπὸς σήμερον; ἡ παρουσία τῆς συζύγου του δὲν τῷ εἶναι προσφιλὴς ὡς ἄλλοτε;

Δὲν ἀπεκρίθην, ἀλλὰ τὴν ἔσφιγξα ἐντὸς τῶν βραχιόνων μου καὶ τὴν ὡδήγησα ὑπὸ τὴν σκιὰν δένδρων τινῶν.

Τὰ ἐρωτύλα βλέμματά μου ἡσύχασαν τὴν *Δρόσον τῆς Πρωίας*, ἥτις, καθήσασα εἰς τὸ πλευρόν μου, ἐφώνησε μετὰ παιδικῆς χαρᾶς·

— Πόσον ὡραία εἶναι ἡ ἡμέρα αὕτη!

— Ναί, φίλη μου, ἀπεκρίθην, ὡραία ὡς ἡ πρώτη ἡμέρα καθ' ἣν σε εἶδον.

Ἠρυθρίασεν, ἐμειδίασε, περιέβαλε τὸν τράχηλόν μου διὰ τῶν βραχιόνων της καί μ' ἠρώτησε περιπαθῶς·

— Μὲ ἠγάπησες εὐθὺς, τὴν πρώτην φορὰν, τὴν πρώτην στιγμὴν καθ' ἣν με εἶδες;

— Ὢ ναί, ναί, εὐθύς! Καὶ σύ;

— Σὲ ἠγάπησα ἐκ τῆς στιγμῆς καθ' ἣν εἰσῆλθες εἰς τὰ ἀνάκτορα· σὲ ἀγαπῶ, σύζυγέ μου, καὶ θά σε ἀγαπήσω πάντοτε, καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτόν. Δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν ἀποθνήσκει, καὶ ὅτι ὁ μέγας Κουτκοῦς ἐπιτρέπει εἰς τοὺς ἐραστὰς ν' ἀγαπῶνται αἰωνίως εἰς τοὺς κυανοῦς του κήπους;

Οὕτως ὡμίλει ἡ φίλη μου, καὶ οἱ γλαυκοὶ ὀφθαλμοί της ἦσαν τόσον πλησίον τῶν ἰδικῶν μου ὥστε ἠδυνάμην νὰ βλέπω τὴν εἰκόνα μου ἀντανακλωμένην ἐν αὐτοῖς· ἡ ἡδεῖα πνοὴ τοῦ στόματός της ἔψαυε τὰς παρειάς μου· αἱ χεῖρές της ἔσφιγγον τὰς ἰδικάς μου....

Αἴφνης τὴν εἶδον ὠχριῶσαν καὶ ᾐσθάνθην ψῦχος ὀξύ. Ἡ σύζυγός μου ἐξέβαλεν ὀδυνηρὰν κραυγήν.... Ἠθέλησα νὰ ἐγερθῶ ὅπως τὴν στηρίξω, ἀλλὰ ἐκλονίσθην καὶ ἔπεσα χαμαί.

Πάντα ταῦτα συνέβησαν ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ. Ἐνῷ ἔπιπτον, διέκρινα τὸ ἀπεχθὲς πρόσωπον τοῦ Τουρουροῦ, καγχάζοντος πλησίον ἡμῶν, ὄπισθέν τινος βάτου, ἔχοντος δ' ἐν χερσὶ τὸ τόξον ἄνευ βέλους.... Τὸ βέλος εἶχε διαπεράσει τὸ στῆθός μου....

Δὲν εἶδον ἄλλο· οἱ ὀφθαλμοί μου ἐθαμβώθησαν· ἠσθάνθην τοὺς βραχίονας τῆς *Δρόσου τῆς Πρωίας* περιπτύσσοντάς με μανιωδῶς ἐπὶ τοῦ στήθους της· ἤκουσα τὴν ἀπελπιστικὴν κραυγὴν δι' ἧς ἐκάλει τὸν σύζυγόν της... προσεπάθησα νὰ κρατήσω τὴν φεύγουσαν ζωὴν... ἀλλὰ μάτην!... ὁ θάνατος, ὁ φοβερὸς θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὴν καρδίαν μου ἐνῷ ἐπρόφερον τὸ τελευταῖον *χαῖρε* εἰς ἐκείνην ἣν τόσον ἠγάπησα καὶ ἣν δὲν ἔμελλον νὰ ἐπανίδω πλέον.

— Ὁ θάνατος! ἀνεφωνήσαμεν πάντες· ὁ θάνατος! Τί λέγετε, πλοίαρχε;

— Τί λέγω; τὴν ἀλήθειαν, οὐδὲν ἄλλο ἢ τὴν ἀλήθειαν.

— Ἀλλά, πρὸς Θεοῦ, τί σημαίνει τοῦτο;

— Σημαίνει ὅτι ἡ ἱστορία μου ἐτελείωσε.

Ταῦτα λέγων ὁ πλοίαρχος Dodero ἐξήγαγε σιγάρον ἐκ τοῦ θυλακίου καὶ ἐστράφη πρός με αἰτῶν πῦρ.

— Λοιπόν, πλοίαρχε, τῷ εἶπον, μὴ μας κρατεῖτε μετεώρους μετὰ τῶν μυστηρίων σας. Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ εὑρεθῆτε ἐδῶ τώρα, ἀφοῦ ἀπεθάνετε;

— Ἠδυνάμην νά σας ἀπαντήσω ὅτι ἀνέστην. Τὰ τοιαῦτα ἀναγινώσκομεν καθ' ἡμέραν εἰς τὰς μυθιστορίας. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἀγαπῶ τὴν εἰλικρίνειαν, προτιμῶ νά σας εἴπω καθαρῶς ὅτι ἀπέθανον μέν.... ἀλλ' ἐξύπνησα.

—Ἆ! διάβολε! ἀνεκράξαμεν πάντες.

— Μάλιστα, ἐξηκολούθησεν ὁ πλοίαρχος, ἐξύπνησα ἐν τῷ δωματίῳ μου ἐπὶ τοῦ Ἀστέρος τῆς θαλάσσης, ἐπὶ τῆς κλίνης ὅπου με εἶχε προσηλώσει σφοδρὸς πυρετός. Ἡ λύπη, ὁ φόβος, ἡ ἀμηχανία, ὁ πυρετὸς μοὶ ἐζάλησαν τὴν κεφαλὴν καί...

— Καὶ ἀπεθάνετε μόνον καθ' ὕπνον....

— Διὰ νά σας διηγηθῶ τὰς *μετὰ θάνατον ἀναμνήσεις μου.*

Ἤθελον ἀναλύσει τὰ ἔργα τοῦ **Farina**, τοῦ **Caccianiga**, τοῦ **Bersezio**, τῆς **Rosina Muzio Salvo** καὶ ἄλλων ἐνδόξων σήμερον συγγραφέων μυθιστοριῶν, ἄν, κατέχων αὐτάς, ἠδυνάμην νὰ πράξω τοῦτο εὐσυνειδήτως καὶ οὐχὶ ἐξ ἁπλῆς μνήμης. Ἀλλ' ὅμως ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ῥηθέντων, καίπερ ἐλλιπεστάτων, καταφανὲς γίνεται ὅτι ἡ ἐν Ἰταλίᾳ μυθιστοριογραφία ἔχει τὴν σήμερον διακριτικούς τινας χαρακτῆρας, οὓς πρέπει ἀκριβέστερον νὰ ὁρίσωμεν.

Ἔχει ἐν πρώτοις τι τὸ ἀόριστον καὶ ἀτμῶδες, κλῖνον πρὸς τὰς αἰσθήσεις μᾶλλον ἢ πρὸς τὴν ἰδέαν· καὶ οὕτως ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς ψυχολογικὰς διαθέσεις τῆς καθ' ἡμᾶς ἐποχῆς, ἐν ᾗ οἱ ἀόριστοι πόθοι διεδέχθησαν τὴν θρησκευτικὴν πίστιν.

Εἶναι δὲ ἡ σημερινὴ μυθιστοριογραφία σπασμωδική, οὕτως εἰπεῖν, προτιμῶσα νὰ ἐμποιῇ ζωηρὰν αἴσθησιν, ἔστω καὶ στιγμιαίαν, μᾶλλον ἢ γαλήνιον καὶ ἥσυχον διάθεσιν τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ νοῦ.

Ἄλλος χαρακτήρ, ἢ, κάλλιον εἰπεῖν, ἄλλο ἐλάττωμα αὐτῆς εἶναι ὁ *σκεπτικισμός*, γέννημα τῆς πραγματικῆς τάσεως, ἥτις διεδέχθη τὴν ἰδεατικὴν τῶν παρελθόντων αἰώνων. Ἡ πραγματικὴ μυθιστοριογραφία τῆς ἐποχῆς ἡμῶν ἀπεικονίζει οἱονεὶ διὰ φωτογραφικῆς ἀκριβείας πάσας τὰς ὄψεις τῆς κοινωνίας, τοῦ βίου καὶ τῆς φύσεως· ζωγραφίζει πάντα τὰ πάθη, τὰ εὐγενέστατα ὡς καὶ τὰ χαμερπέστατα· ἀναμιγνύει τὴν πικροτάτην σάτυραν εἰς τὴν ὑψιπετεστάτην ποίησιν, τοὺς γελοιωδεστάτους ἀστεϊσμοὺς εἰς τὰς ὑψηλοτάτας σκέψεις. Ὁ ἑλληνικὸς κόσμος, ὁ παντελῶς ἀπηλλαγμένος τῶν ἐλαττωμάτων τούτων, ἀπεβίωσεν. Ἂν ὅμως εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ μεγάλοι λαοὶ δὲν ἀποθνήσκουσιν ὁλοτελῶς, γεννῶνται ἐνίοτε ἀρχαϊκαί τινες ψυχαί, ὁ ***Manzoni***, ὁ ***De Amicis***, ὁ ***Barrili***. Ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν οὐδὲν ὑπάρχει τὸ προδίδον κατά τε τὴν οὐσίαν καὶ τὸ ὕφος ξένην καταγωγήν. Εὐελπιστοῦμεν ὅτι οἱ ἐν Ἰταλίᾳ σύγχρονοι μυθιστοριογράφοι, βαδίζοντες ἐπὶ τῶν ἰχνῶν τῶν τριῶν τούτων ἀρχηγῶν, θέλουσι ταχέως ἀναδειχθῇ ἄξιοι τοῦ ἰταλικοῦ ὀνόματος.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΦΡΑΒΑΣΙΛΗΣ.

Η ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑ

ΔΙΗΓΗΜΑ ΕΚ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Ὑπὸ ΕΡΜΑΝΝΟΥ ΛΙΓΓ

Μεταφρασθὲν ἐκ τοῦ γερμανικοῦ*

Β'

Ἱκανὸς χρόνος εἶχε παρέλθει ἐξ ἐκείνου τοῦ συμβάντος, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ἦρχεν ὡς Κωνσταντῖνος ΣΤ' ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ Βυζαντίου. Ἡ Εἰρήνη εἶχε μετριασθῆ, ὁ δὲ συνετὸς αὐτῆς τρόπος τοῦ διατηρεῖν ἔναντι αὐτοῦ τὴν ἑαυτῆς τιμὴν καὶ δόξαν παρεῖχεν αὐτῇ ἔτι καθ' ὅλας τὰς ἐπισήμους περιστάσεις τὴν ὄψιν συνάρχοντος. Βραχυχρόνιος ἐξορία εἰς Σικελίαν, ἣν αὐτὴ ὑπέβαλεν ἑαυτῇ μᾶλλον ἢ ὅτι ἠναγκάσθη νὰ ἀναλάβῃ, παρῆλθε μετ' ὀλίγον χρόνον καὶ συνέτεινεν εἰς ἐπαύξησιν τῆς διαδόσεως περὶ τῆς ἀποκαρτερήσεως αὐτῆς. Ἀπέφυγε δὲ αὐστηρῶς δι' οἱασδήποτε ἀναμίξεως νὰ ἐκτεθῇ εἰς τὴν ὑποψίαν μή τοι ἐπεζήτει νὰ ἐξασκήσῃ ἐπίδρασιν ἐπὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς. Ἀλλὰ κρυφίως εἰργάζετο ἀπαύστως πρὸς ἀνάκτησιν πάντων τῶν ἀπολεσθέν-

* Ἰδ. Παρνασσοῦ τόμ. Γ' σελ. 486.

των, ὑπεστήριζε δὲ αὐτὴν εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον ὁ Ταράσιος διὰ συνετῶν συμβουλῶν.— Λοιπόν, ἀνεφώνησε πρὸς αὐτὸν ἡμέραν τινὰ, ὅτε εἰςήχθη παρ' αὐτῇ, λοιπὸν δὲν εὐοδοῦνται τὰ πράγματα, ἀπώλετο τὸ πᾶν; Μάθε ὅτι ἐβαρύνθην νὰ ὑποκρίνωμαι πρὸς τὸν υἱόν μου τὴν τεταπεινωμένην, ἀνορθοῦται ἡ ὑπερηφάνειά μου καὶ δὲν ἀνέχομαι νὰ δίδω τὸ ἑξῆς ἀκουσίως τὴν συναίνεσίν μου εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ παιδός.

— Εἶνε πολύ του ὅτι καὶ τώρα τυγχάνει αὐτῆς, ὑπέλαβεν ὁ Ταράσιος· ἀλλὰ δὲν ἀπωλέσθη τὸ πᾶν, μένει ἔτι εἰς ἡμᾶς ἡ σύνοδος.

— Ἐνθυμοῦμαι, εἶχες κάμει πρότασίν τινα, ἥτις ἐφαίνετο εὐνοϊκή. Τί ἀπέγεινεν;

Ὁ Ταράσιος ὑπεκλίθη. — Δὲν ἐτόλμησα πλέον νὰ ὁμιλήσω περὶ αὐτῆς, ἐξ ὅτου μοι ἀνήγγειλες τὴν σὴν πρόθεσιν νὰ μνηστεύσῃς αὐτὸν μετὰ τῆς Ροτρούδης, τῆς θυγατρὸς Καρόλου τοῦ Μεγάλου.

— Ἡ φράγκισσα ἡγεμονόπαις, οἵαν μοί την ἐξεικόνισαν, εἶπε τότε ἡ Εἰρήνη, εἶνε καλλονὴ ἔκτακτος· οἱ μακροὶ αὐτῆς, ἐρυθρόξανθοι βόστρυχοι, ἡ λευκὴ καὶ διαφανὴς αὐτῆς ὄψις ἔνθα ἐπανθοῦσι ῥόδα ἐν μέσῳ χιόνων, οἱ φωτεινοὶ γαλανοὶ ὀφθαλμοὶ θὰ ἀνταποκρίνωνται, ἐλπίζω, πρὸς τὸ ἰδεῶδες τὸ δυνάμενον νὰ φλογίσῃ τὴν φαντασίαν τοῦ νεανίου.

— Πρὸς στιγμὴν ναί, τὸ ἀποδέχομαι, ἐψιθύρισεν ὁ Ταράσιος σείων τοὺς ὤμους, ἀλλ' αἱ γυναῖκες τῆς Δύσεως εἶνε ψυχραί, ἄψυχοι καὶ ἀβέλτεροι, στεροῦνται δὲ πνεύματος καὶ εὐτραπελίας. Καὶ δὲν ἐσυλλογίσθης, ὑψηλοτάτη ἄνασσα, ὅτι ὁ ἰσχυρὸς βασιλεὺς τῶν Φράγκων καὶ ἡ θυγάτηρ του μετὰ βραχὺν χρόνον θὰ ἔχωσιν ἐπὶ τὸν υἱόν σου ἰσχὺν μεγαλητέραν ἢ σὺ αὐτή;

— Καλῶς, παραιτοῦμαι αὐτῆς, ἀλλὰ τί γίνεται ἡ ὑπὸ σοῦ ἐπηγγελμένη καλλονὴ, ἡ γοητευτικὴ ἐκείνη περὶ ἧς τοσαῦτά μοι ὑπέσχεσο;

— Εὑρέθη, εἶπε μειδιῶν ὁ Ταράσιος.

— Εὑρέθη, ἀληθῶς;

— Ναί. Μόνη ἡ συναίνεσίς σου χρειάζεται, ἵνα μεταχειρισθῶμεν αὐτὴν πρὸς τὸν σκοπὸν ἡμῶν. Ἄκουσόν μου εὔνους. Κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐξορίας μου ἐπὶ τοῦ προκατόχου βασιλέως εὗρον ἐν τοῖς ὄρεσι τῆς Ἀρμενίας ἄνδρας διδάσκοντας ἀξιόλογα σκηνὰς ἐκ τῶν ἀρχαίων μύθων. Ἐξέλεξα τοὺς κομψοτάτους καὶ δεξιωτάτους καί τους μετήνεγκον ἐνταῦθα. Τοὺς ἐγύμνασα ἀντὶ τῶν προτέρων μυστηρίων νὰ παριστάνωσι τὰ θαύματα καὶ τὰ μαρτύρια τῶν ἁγίων καὶ μαρτύρων. Ἐπέτυχον δὲ, καὶ θὰ πεισθῇς σὺ αὐτὴ οἵαν βαθεῖαν καὶ συγκινητικὴν αἴσθησιν ἐμποιοῦσιν αὗται αἱ σκηναί.

— Καὶ τώρα, τί ἄλλο;

— Ἐν τούτοις τοῖς Ἀρμενίοις εὑρίσκεται καί τις κόρη, οὕτως οὐρανία τὴν χάριν, ὥστε θὰ συγκινήσῃ καὶ κατανικήσῃ τὴν καρδίαν τοῦ υἱοῦ σου, μόλις ἂν ἴδῃ αὐτήν. Βλέπεις ὁποῖον τὸ σχέδιόν μου.

— Ἐλησμόνησας, εἶπε τεταραγμένη ἡ Εἰρήνη, ἐλησμόνησας τὸν ὅρον

μου, ὅτι πρέπει νὰ ἴδῃ τὴν καλλονὴν μόνον ἐν εἰκόνι, οὐδέποτε δ' αὐτὴν ἀληθῶς.

— Καὶ ἐδῶ ἀκόμη, ἀνεφώνησεν ὁ Ταράσιος, θὰ τὴν ἴδῃ μόνον ὡς εἰκόνα· μόλις δὲ περατωθῇ τὸ θέαμα, θὰ ἀπομακρυνθῇ ἐξαεὶ τῶν ὀμμάτων του. Ἐπίτρεψον νὰ τελεσθῇ ἡ παράστασις ἐνταῦθα, ἐν τῷ μεγάρῳ σου, καὶ κάλεσον τὸν υἱόν σου εἰς αὐτήν.

— Ἆρα θὰ πεισθῇ;

— Νομίζω, ἀπήντησεν ὁ Ταράσιος.

— Καὶ ὁποῖά τινα ἐλπίζεις ἐκ ταύτης τῆς ἀποπείρας;

— Θὰ τύχωμεν τῆς συγκαταθέσεώς του πρὸς συγκάλεσιν συνόδου.

— Καλῶς, εἶπεν ἡ Εἰρήνη, ἀποδέχομαι πάντα. Ἆ!, προςέθηκε στενάζουσα, ἐν τῷ ἐξηγριωμένῳ, ἀντιμαχομένῳ τούτῳ κόσμῳ, ὅπου καὶ αὐτοὶ οἱ ἅγιοι διαγωνίζονται κατ' ἀλλήλων ἐπιρρίπτοντες λέξεις θανασίμους, μόνον δόλος καὶ ὑπόκρισις δύνανται νὰ ποιήσωσι δυνατὸν τὸ ἀγαθόν.

Ταῦτα δὲ εἰπόντες ἐχωρίσθησαν.

Μετ' ἐκπλήξεως, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ μετὰ κρυφίας ἀντιπαθείας ἔλαβεν ὁ Κωνσταντῖνος τὴν παραγγελίαν τῆς μητρός του. Τὸ πρῶτον ἤδη ἐλάμβανε παρ' αὐτῆς πρόςκλησιν. Καὶ τέως μὲν εἶχον ἀποφύγει πᾶσαν συνάντησιν, νῦν δ' ἔμελλε νὰ ἐπισκεφθῇ αὐτὴν ἐν τῷ *παλατίῳ τοῦ Ἐλευθερίου*, εἰς ὃ εἶχεν ἀποσυρθῆ ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς παραιτήσεώς της, ἵνα παραστῇ εἰς θέαμα δραματικόν. Ἡ Εἰρήνη ἐγνώριζε τὴν ἀδιαφορίαν αὐτοῦ, τὴν ἀποστροφὴν πρὸς τοιαύτας ἡδονὰς καὶ ὅμως ἐκάλει αὐτὸν εἰς τοιοῦτό τι. Τί ἐσήμαινε τοῦτο, τί ἐκρύπτετο ὄπισθεν τῆς προςκλήσεως ταύτης; Ὅσον ὀλίγον καὶ ἂν ἀνεμίγνυτο ἡ μήτηρ του κατὰ τὸ φαινόμενον εἰς τὰς ὑποθέσεις ἑαυτοῦ καὶ τοῦ κράτους, ἀλλὰ δὲν εἶχον διαφύγει τὴν προςοχὴν τοῦ Κωνσταντίνου τεκμήρια, ὅτι ἐγίνοντο κατ' αὐτοῦ μυστικαὶ ἐνέργειαι, ἰδίως παρὰ τοῦ Ταρασίου.

— Μὲ καλεῖ πρὸς ἑαυτήν· τί σημαίνει τοῦτο; εἶπεν εἰς τὸν Ἡράκλειον.

— Σ' ἐπεθύμησεν, ἀπεκρίθη αὐτῷ οὗτος, αἰσθάνεται ἑαυτὴν ἀπομεμονωμένην, ἐγκαταλελειμμένην, θέλει νὰ συμφιλιωθῇ. Μὴ δὲν εἶνε μήτηρ σου;

— Τί νὰ κάμω εἰς τὸν οἶκόν της; Νὰ παραστῶ εἰς θεατρικὴν παράστασιν; Εἰς ὁποίαν τινὰ παράστασιν; Πιθανῶς εἰς συζήτησίν τινα σκοπὸν ἔχουσαν νά με πείσῃ περὶ τοῦ ὀρθοῦ τῆς εἰκονολατρείας.

— Ἀλλ' αἱ ὑποθέσεις σου εἶνε λίαν ὑπερβολικαί.

— Ὤ! διαβλέπω τὴν πρόθεσιν τῆς προςκλήσεως ταύτης· ἡ μήτηρ μου καὶ ὁ Ταράσιος θέλουσι νά με μεταπείσωσιν ὑπὲρ τῶν ἑαυτῶν δογμάτων.

— Τὸ πιστεύεις; ἀκόμη τώρα;

— Δὲν θὰ παρανοήσω βεβαίως τὸν μισητὸν μορφασμὸν ὅςτις πολλάκις μοι ἐπεδείχθη ὡςεί μοι ἐδήλου ταῦτα «παραίτησον τὴν μωράν σου ἀντίστασιν, ἐπιδοκίμασον ὅ τι ἀπεχθαίνεσαι, πρᾶξον ὅ τι ἀποδοκιμάζεις, ἄλλως;

μέλλεις νὰ παλαίσῃς κατὰ μυρίων ἀφανῶν ἐχθρῶν καὶ ἐν πάσῃ σου ἐπιχειρήσει νἀγωνισθῇς κατ' ἀναριθμήτων προσκομμάτων.

— Χαρίσθητι λοιπὸν κατὰ τὸ φαινόμενον, ὑποχώρησον, καὶ θὰ ἐξιχνιάσῃς οὕτω πολλὰς δολοπλοκίας. Κατασοφίσθητι τῶν σοφιζομένων.

— Δὲν δύναμαι νὰ ψευσθῶ, δὲν δύναμαι νὰ ὑποκριθῶ. Ἆ! τί νὰ πράξω; Νἀφροντιστήσω τῆς αἰτήσεώς της; τοῦτο δύναται βραχὺν μόνον χρόνον νὰ γείνῃ. Νὰ συναινέσω; Οὐδέποτε! Νὰ κάμω ὑποχωρήσεις; Οὐδὲν ἧττον. Ἔστω· τώρα μὲν θὰ πεισθῶ εἰς τὴν παράκλησιν αὐτῆς, ἀλλ' οὐδέποτε τὸ ἑξῆς.

— Τοὐλάχιστον δὲν θά το μετανοήσῃς, ἀνέμνησεν αὐτὸν ὁ Ἡράκλειος. Τὸ θέαμα εἶνε μιμική τις παράστασις, περικαλλὴς δέ τις Ἀρμενία θὰ παραστήσῃ σκηνὰς ἐκ τοῦ βίου τῆς ὁμωνύμου ἑαυτῇ ἁγίας· λέγουσιν ὅτι εἶνε ἐξαισία.

— Ὀλίγον θὰ φροντίσω περὶ τῆς τέχνης της. Δύνασαι νά μοι ἐγχειρίσῃς εὐθὺς μετὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ θεάματος τὰς ἀναγκαίας ἐκθέσεις ἃς πρέπει νἀναγνώσω. Θά το ἴδωσι, θά το κάμω ὁλοφάνερον, πόσον ὀλίγον φροντίζω περὶ τῶν τοιούτων πραγμάτων. Τέλος δὲ καὶ αἱ τοιαῦται παραστάσεις ἴσως δὲν εἶνε ὅλως ἄσχετοι πρὸς τὴν εἰκονολατρείαν.

— Ἐπιμένεις εἰς τὴν ἰδέαν σου καταβάλλων προφύλαξιν σχεδὸν ἀγωνιώδη.

— Ἐπειδὴ ἔχω τὸ θάρρος νἀντιταχθῶ εἰς αὐτὰ τὰ θρέμματα τῶν ψευστῶν. Ὁ Λέων καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ἠγωνίζοντο νὰ παράσχωσιν εἰς τὸ κράτος στήριγμα ἰσχυρότερον παρὰ τὴν ἐλπίδα εἰς ἁγίους καὶ προστάτας ἐν τῷ οὐρανῷ. Τὴν παράδοσιν ταύτην, ἥτις ἐδημιούργησεν ἡμῖν γενναίαν καὶ ἰσχυρὰν στρατιάν, δὲν θά την ἀπαρνηθῶ οὐδὲ θά την ἐγκαταλίπω. Ἔστωσάν σοι ταῦτα ἀρκετά· ἀνάμενέ με.

Ἡ ἑσπέρα καθ' ἣν ἔμελλε νὰ τελεσθῇ τὸ θέαμα εἶχεν ἤδη φθάσει. Ὁ Ταράσιος ἐδίδαξε τὴν Ἀρμενίαν ὁποίαν αἴσθησιν ὤφειλε νὰ ἐμποιήσῃ διὰ τῆς μιμικῆς αὐτῆς τέχνης. Ἐκείνη δὲ προσέβλεψεν αὐτὸν διανοίγουσα τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ ἀπεποιήθη. Ἡ ἁγνὴ αὐτῆς καὶ εὐλαβὴς ψυχὴ ἀντεστρατεύετο εἰς τὴν αἴτησιν τοῦ Ταρασίου, τοῦ νὰ καταστήσῃ πρᾶξιν θρησκευτικήν, οἵαν ἐθεώρει τὴν ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἀνάβασιν αὐτῆς, ὄργανον σκοπῶν ἀνθρωπίνων. Ἔτρεμεν ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι ἔμελλε διὰ τῆς διδασκαλίας αὐτῆς νὰ προκαλέσῃ γεγονὸς οὕτω μέγα, οἷον ἦτο ἡ μετατροπὴ τῶν δογμάτων τοῦ δεσπότου. Ἀλλ' ἐν τῷ ὄκνῳ τούτῳ ὑπῆρχεν ἤδη τὸ σπέρμα τῆς συναινέσεως αὐτῆς, τέλος δὲ περιενίκησεν ἡ ἐλπὶς εἰς τὸ δυνατὸν τῆς ἐπιτυχίας. Συγκατένευσε καὶ παρεσκευάσθη διὰ δεήσεων πρὸς τὴν δεινὴν ὥραν. Οὐδὲν πλέον ἐθεώρει περὶ ἑαυτὴν καὶ ἐβυθίσθη ὅλη τῇ ψυχῇ μόνον εἰς τὴν ἐντολὴν τὴν ἀνατεθεῖσαν αὐτῇ. Ταῦτα δὲ προτιθεμένη ἐπέβη τοῦ παλατίου, ταῦτα ἔχουσα ἐν νῷ ἐπέβη τοῦ λογείου τῆς σκηνῆς.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἐφαίνετο τὸ κατ' ἀρχὰς οὐδαμῶς προσέχων εἰς τὸ δρᾶμα. Ἐζήτησε παρὰ τοῦ Ἡρακλείου τὰ ἔγγραφα καὶ τὰς ἀναφορὰς τῆς ἡμέρας καὶ διεξῆλθεν αὐτὰ χωρὶς κἂν νἀναβλέψῃ. Ἀλλ' ἐξαπίνης ἀνακραυγὴ ἄλγους μόλις ἀκουστὴ ἐξήγειρεν αὐτὸν ἐκ τῆς ἀσχολίας του, καὶ ἀκουσίως ἔστρεψε τὰ ὄμματά του πρὸς τὴν σκηνήν. Ὁποία θέα παρέστη τότε πρὸ αὐτοῦ! Τρυφερὰ παρθενικὴ κόρη ἐκρατεῖτο δεσμία καὶ ἀνυψοῦτο εἰς τὰς χεῖρας δύο ἀνδρῶν, ὠμοτάτων τὴν ὄψιν, ἐνῷ συγχρόνως βαρὺ ἄχθος ἐφαίνετο προσδεδεμένον εἰς τοὺς πόδας αὐτῆς. Ἡ ὠχρὰ ὄψις τῆς μάρτυρος ἐφανέρωνεν ἐν μέσῳ τοῦ ὀδυνηροτάτου σωματικοῦ ἄλγους τὴν ἔκφρασιν μακαριότητος οὐρανίας. Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἠδύνατο νἀποστρέψῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ ἐλησμόνησεν ἐντελῶς ὅτι παρίστατο πρὸ αὐτοῦ θεατρικὴ ἀπάτη. Τέλος δὲ ἡ μάρτυς κατεβιβάσθη ἐκ τοῦ στρεβλωτηρίου καὶ ἤχθη πρὸς τὸν ἐθνικὸν πραίτωρα, ἀλλ' οὔτε ὑποσχέσεις οὐδ' ἀπειλαὶ ἠδύναντο νὰ πείσωσιν αὐτὴν νἀπαρνηθῇ τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Μετ' ἠρεμίας ἀξιοπρεποῦς, καίπερ ἤδη ἐξηντλημένη καὶ σχεδὸν ἄπνους οὖσα, ἐπέμεινεν ἀποποιουμένη νὰ θυσιάσῃ εἰς τοὺς θεούς. Πραεῖα δὲ ἀλλ' ἄκαμπτος παρέστη πρὸ τῶν δικαστῶν καὶ μετὰ φαιδρᾶς εὐτολμίας προέβη πρὸς τὸν θάνατον, πρὸς τὴν σφαγήν. Αἱ καρδίαι τῶν θεατῶν ἁπάντων ἔπαλλον ἐλεήμονες ὅτε παρεσκευάζοντο τὰ πρὸς τὴν θανήν, ὅτε οἱ ἰσχυροὶ δήμιοι ἐπλησίαζαν αὐτήν, ἀπέσπαταν τὰ ἱμάτια ἀπὸ τοῦ περικαλλοῦς, ἀμαχεὶ παραδεδομένου σώματος, ὅτε τὸ περικάλυμμα λαιμοῦ καὶ στήθους ἔπεσεν· ἐκ τῆς ἀπνεύστου σιγῆς καθίστατο φανερόν, ὁποίαν συγκίνησιν προὐκάλει αὕτη ἡ σκηνή. Ἀλλ' ὅτε δὴ πλέον ἔμελλε νὰ συμβῇ τὸ ἔσχατον, ὅτε αὐτὴ ἐκείνη, γονυπετήσασα ἐν ἀφώνῳ ἐθελοθυσίᾳ, προσήνεγκε τὸν γεγυμνωμένον τράχηλον ἵνα δεχθῇ τὸν κτύπον τὸν θανάσιμον, τότε οὐδεὶς πλέον ἠδύνατο νὰ κρατήσῃ ἑαυτοῦ, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος, ὅστις, ἀναπέμψας ἄγριον στόνον, ἀνεπήδησεν ἐκ τῆς ἕδρας αὐτοῦ ὡς ἂν ἤθελε νὰ σπεύσῃ εἰς τὴν σκηνὴν καὶ νὰ σώσῃ τὴν Ἁγίαν. Ἀλλὰ ταχύτατα, μόλις τοῦ δημίου ὑψώσαντος τὸ ξίφος, κατέπεσεν ἡ αὐλαία. Ψίθυρος δὲ ἀπαλλαγῆς, ἅμα δὲ θαυμασμοῦ διέδραμε τὰς τάξεις τῶν θεατῶν.

Ὁ Ταράσιος καὶ ἡ Εἰρήνη ἔρριψαν ἐπ' ἀλλήλους βλέμμα συνεννοήσεως καὶ εὐχαριστήσεως. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ἵστατο ἀκίνητος, ἐρυθριῶν δι' ἑαυτόν, διὰ τὴν ταραχήν του, διὰ τὴν αἴσθησιν ἣν ἐνεποίησεν αὐτῷ τὸ δρᾶμα καὶ ἣν ἐξέφρασεν ἐμφανέστατα.

— Βλέπεις, ὁπόσον συνεκινήθη; ἐψιθύρισεν ἡ βασιλομήτωρ εἰς τὸν ἀσηκρῆτις. Ἡ κόρη πρέπει πάραυτα νἀπομακρυνθῇ.

— Ὡς διατάσσεις, εἶπεν ὁ Ταράσιος διὰ φωνῆς κάπως ἀβεβαίας, ἥτις εἰς τὸν ὀξύτερον παρατηροῦντα προέδιδεν, ὅτι δὲν ἔλεγε ταῦτα σπουδαίως. Πράγματι δὲ ἤγαγε τὴν Ἰμάγιναν, ὡς ἐκαλεῖτο ἐν Βυζαντίῳ ἡ ξένη, εἰς τὸ ἴδιον ἑαυτοῦ μέγαρον καὶ κατεκράτει αὐτὴν ἐκεῖ, προβλέπων ὅτι θὰ

χρειασθῇ ἔτι ἐν τῷ μέλλοντι τὴν γοητευτικὴν αὐτῆς ἐμφάνειαν. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ἰδίαν, τὸ ὡραῖον εἴδωλον τῆς μάρτυρος, δὲν διέφυγεν ἡ αἴσθησις ἡ ἐμποιηθεῖσα εἰς τὸν Κωνσταντῖνον ἐκ τοῦ ἀγωνίσματος αὐτῆς, ᾐσθάνετο δὲ τὴν καρδίαν της ἑλκομένην ὑπ' ἐκείνου, τοῦ θαυμαστοῦ της, ὁμοίως ὡς ἐκεῖνος εἶχε δεσμευθῆ ὑπ' αὐτῆς. Ἀπαράτρεπος μοῖρα εἶχε συνδέσει τὰς δύο ταύτας καρδίας· ἀλλ' ἐν ἐκείνῳ εἶχεν ἐπέλθει ἀλλοίωσις ὁλοσχερής. Διήρχετο τὴν νύκτα ἄϋπνος, ἡ δὲ φαντασία αὐτοῦ ἦτο οὕτω τεταραγμένη, ὥστε δὲν ἠδύνατο νἀποσπασθῇ τοῦ ειδώλου, ὥστε ᾐσθάνετο διαρκῶς παρόντα τὸν πόθον νὰ ἔχῃ πάντοτε πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἐκείνην, οἵαν τὴν εἶδεν, ὥστ' ἐπεθύμει νὰ ἠδύνατο νὰ παραδοθῇ ὅλως εἰς τὸ αἴσθημα, εἰς τὴν φλόγα τὴν διαρρεύσασαν αὐτὸν ἐκεῖ, ἵνα ἐνώπιον ἐκείνης, ἐνώπιον τοῦ βλέμματός της δύναται νἀνυψῶται καὶ ἐπιρρώννυται ἀπὸ τῶν διασκεδάσεων καὶ ἀγώνων τῆς ἡμέρας. Ἔβλεπεν αὐτὴν ἐνώπιόν του· τὸ σεληναῖον φῶς, οὗ ἡ στίλβη διὰ τῆς θυρίδος εἰσρέουσα κατηύγαζε τοὺς τάπητας τοῦ δωματίου του, ἐφαίνετο διαγράφον τὴν εἰκόνα της ἐν μέσῳ τῶν ἐντοιχίων ζωγραφιῶν, ἡ δὲ μικρὰ ἐκείνης μυστηριώδης χεὶρ ἐξεῖχε τῶν ὑφασμάτων, ὡσεὶ προσνεύουσα αὐτῷ. Ἤδη δὲ τὴν πρωΐαν τῆς ὑστεραίας προσῆλθε πρὸς τὴν Εἰρήνην, λέγων· «ἐπείσθην ὅτι οἱ θνητοὶ ἡμεῖς εἴμεθα μόνον τμήματα τῆς μιᾶς θείας Σοφίας, ὅτι εἴμεθα μόνον ἀγγεῖα προωρισμένα νὰ παραλάβωμεν ἐν ἡμῖν τὸ Αἰώνιον, καὶ δὴ τῇ θελήσει καὶ συναινέσει αὐτοῦ τοῦ θεοῦ. Ναί, οἱ ἄνθρωποι εἶνε εἰκόνες τοῦ θεοῦ καὶ μετέχουσι τῆς θείας οὐσίας;».

— Ἀσπάζομαι μὲν μετὰ χαρᾶς τὴν νέαν σου ταύτην πεποίθησιν, ἀλλ' ὅμως φοβοῦμαι ὅτι εἶνε ὑπερβολική, εἶπεν ἡ βασίλισσα, ὑποκρινομένη μὲν τὴν ἀμφιγνοοῦσαν, ἀλλ' ἐνδομύχως ὑπερχαίρουσα.

— Ὑπερβολική; ἀνέκραξεν ὁ Κωνσταντῖνος. Μὴ δὲν ἐκφράζει αὐτὸς ὁ θεῖος Πλάτων τὴν ἰδέαν ταύτην;

— Ἀλλ' ἐπικυροῦται αὕτη ὑπὸ χωρίων τῆς Ἁγίας Γραφῆς; Ἐγὼ δὲν γνωρίζω τοιαῦτα.

— Καλῶς· θἀκούσω λοιπὸν περὶ τοῦ θέματος τούτου τὴν γνώμην τοῦ Πατριάρχου καὶ τῶν ἐπισκόπων, θὰ κηρύξω τὴν συγκάλεσιν συνόδου, καὶ θὰ διατάξω πάραυτα τἀναγκαῖα.

— Καὶ ποῦ θὰ συγκληθῇ ἡ σύνοδος;

— Ἐνταῦθα, ἐν Κωνσταντινουπόλει. Συγχώρησόν με, μῆτερ, ἂν ἥμαρτον· ἐπλανώμην. Ταῦτα δὲ εἰπὼν ἀφῆκεν αὐτὴν καὶ ἐκλείσθη ἐφ' ἡμέρας πολλὰς ἐν τῷ κελλίῳ μονῆς τινος. Ἡ εἰκὼν τῆς μάρτυρος δὲν ἐγκατέλειπεν αὐτὸν οὔτε ὕπαρ οὐδὲ ὄναρ, οὔτε κατὰ τὰς ὥρας αὐστηρᾶς θεωρίας οὐδὲ κατὰ τὰς στιγμὰς εὐσεβῶν ἀσκήσεων καὶ προσευχῶν. Ἀλλὰ κατελαμβάνετο ὑπ' ὀρρωδίας καὶ πρὸς τὴν ἰδέαν μόνην, ὅτι θἀπαντήσῃ αὐτὴν αὐτοτάτην ἐκείνην, τὸ εἴδωλον τῆς Ἁγίας, ἐκ φόβου μὴ καταστραφῇ τὸ ἰδεῶδες τῆς ἐμφανίσεως, ἂν ἤθελέ ποτε ἰδεῖ αὐτὴν ὑπ' ἄλλην μορφὴν παρ' ἐκείνην ἥτις

μόνη ἐφαίνετο ἰδιάζουσα αὐτῇ. Ἐν δὲ τῇ ἐνθουσιώδει θεωρίᾳ του ἔφθασεν εἰς τοσοῦτον, ὥστε ἠρώτησεν ἑαυτὸν, μή τοι αὐτὴ ἡ Ἁγία κατέβη εἰς τὴν γῆν ἐκ χωρῶν οὐρανίων, ἵνα γευθῇ ἅπαξ ἔτι ἐν γηΐνῳ περικαλύμματι τῆς ἀναμνήσεως τῶν μαρτυρίων της καὶ τῆς μεταμορφώσεως αὐτῆς, ἴσως δὲ ἵν' ἀνοίξῃ αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμοὺς, ἵνα συνετίσῃ αὐτόν.

Ὁ Ταράσιος ηὐφράνθη τὰ μέγιστα, παρατηρήσας τὴν μεταβολὴν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ νεκροῦ του δεσπότου, καὶ παρεσκεύαζε μετὰ ζήλου πάντα πρὸς σογκάλεσιν τῆς συνόδου. Μετὰ βραχὺν δὲ χρόνον συνῆλθον τέλος· οἱ ὀπαδοὶ τῆς εἰκονολατρείας, μακρόθεν πέρα τῶν θαλασσῶν καὶ ἐκ τῶν ὀρέων τῆς Συρίας ἀναχωρηταὶ νομιζόμενοι ἤδη ἀπὸ μακροῦ χρόνου νεκροὶ, ὡς μομίαι ἀπεξηραμένοι, ἐξωρισμένοι ἤδη ἔτη πολλὰ καὶ ζῶντες κατακεκρυμμένοι, πάντες οὗτοι συνῆλθον ἐπὶ τῇ διαδόσει τῆς νέας ἐπαγγελίας ἵνα ἴδωσι πάλιν ἀναζῶν τὸ κράτος αὐτῶν, τὸ κράτος τῆς εἰκονολατρείας. Λαμπρῶς διεκοσμήθη ἡ ἐκκλησία τῶν Ἀποστόλων πρὸς συγκρότησιν τῶν συνεδριῶν τῆς συνόδου ἐν αὐτῇ, τὰ πάντα δὲ ἡτοιμάσθησαν ἵνα γείνῃ ἀξιοπρεπὴς ἡ ὑποδοχὴ τῶν πιστῶν.

Ἀλλ' ἡ Εἰρήνη ὅμως δὲν ᾐσθάνετο ἑαυτὴν ἐπὶ τοσοῦτον εὐτυχῆ καὶ ηὐχαριστημένην ὅσον εἶχεν ἐλπίσει. Καὶ δὲν εἶχε μὲν λησμονήσει τὸν τρόπον καθ' ὃν ὁ υἱός της εἶχε φερθῆ πρὸς αὐτὴν, δὲν το εἶχε λησμονήσει οὐδὲ συγχωρήσει, τὰ δὲ μέχρι τοῦδε σχέδιά της περὶ ἀναστηλώσεως τῶν ἁγίων εἰκόνων εἶχε κρύψει ὑπὸ τὸ προσωπεῖον ἰδιωτικῆς κηδεμονίας τῆς τέχνης, ἐν ᾧ ἐξ ἑτέρου ὁ βασιλεὺς ἠγωνίζετο νὰ καταστήσῃ γελοίας τὰς κλίσεις ταύτας· ἀλλὰ νῦν, ὅτε προσήγγιζεν εἰς τὴν θεωρίαν της, εἰς τὰς προθέσεις της, νῦν κατέλαβον αὐτὴν ἰδιόρρυθμόν τι αἴσθημα δυσαρεσκείας, ἰσχυροτέρα ἢ πρότερον ἀπέχθεια κατὰ τοῦ υἱοῦ, καί περ προσχωρήσαντος αὐτῇ. Ἐλυπεῖτο βλέπουσα αὐτὸν καμπτόμενον, ἀπιστοῦντα πρὸς τὸν ἴδιον ἑαυτοῦ χαρακτῆρα, ἡ μητρικὴ ὑπερηφάνεια, μεθ' ἧς ἄλλοτε ὁπωσδήποτε εἶχε προσβλέψει αὐτὸν, ἐξέλιπε, τὴν δὲ καρδίαν αὐτῆς κατέλαβε περιφρόνησις πικρά. Μετενόει νῦν ὅτι τὸ μῖσός της ὑπῆρξε λίαν ὑπερβολικὸν, μετενόει ὅτι ἔτεινε τὴν χεῖρα εἰς τόλμημα ἐπενεγκὸν τὴν μετατροπὴν τῶν ἰδεῶν του. Ἐντεῦθεν δ' ἐνόμιζεν ὅτι ἐκλείσθη αὐτῇ πᾶς δρόμος ἵνα δυνηθῇ τὸ ἑξῆς νὰ εἰρηνεύσῃ μετ' αὐτοῦ εἰλικρινῶς. «Ἆ, ἔλεγε καθ' ἑαυτὴν, ὁπόσον εἶνε φοβερὰ ἡ ἔχθρα καρδιῶν συνηρμοσμένων ἀλλήλαις διὰ τῶν δεσμῶν τῆς φύσεως, ἐπειδὴ ἴσα ἴσα καθιστᾷ δυσχερῆ τὴν συμφιλίωσιν τοῦτο, ὅτι ἡ αἰσχύνη ἐπὶ τῇ παρὰ φύσιν ἀπεχθείᾳ εἶνε οὕτως ἰσχυρὰ, ὥστε πᾶσα προσχώρησις καθίσταται διὰ τοῦτο σχεδὸν ἀδύνατος».

Ταῦτα πάντα διέβλεπεν ὁ Ταράσιος καὶ ἐζήτει νὰ ὠφεληθῇ ἐντεῦθεν. Καὶ τοῦτο μετὰ λόγου. Ὡς ταμίας τῆς βασιλίσσης τὰ μεγάλα ποσὰ τὰ ἐμπεπιστευμένα αὐτῷ δὲν εἶχε δαπανήσει πάντα εἰς τὴν ἀνάστασιν τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ τὰ πλεῖστα εἶχεν ἐξαποστείλει εἰς Ἀσίαν, ἵνα κατασκευα-

σθῶσι δι' ἑαυτὸν ἐπαύλεις καὶ κῆποι. «Ἡ μωρὰ, ἠδύνατο νἀναφωνήσῃ, εἰς ἔρημον δαπανᾷ τὸν χρυσὸν αὐτῆς. Διὰ τί κατέλιπον τὰ βιβλία μου, τὰς ὥρας τῆς μοναδικῆς ἀσχολίας περὶ τὸν ὑπολογισμὸν τῶν οὐρανίων ὁδῶν καὶ τῶν ἀνθρωπίνων τυχῶν, ἵνα περιπλεχθῶ εἰς αὐτὰ ταῦτα τἀνθρώπινα! Θὰ ἐκδικηθῶ τὸν κόσμον, ὅτι μ' ἔσυρεν εἰς τοὺς κύκλους του, εἰς τοὺς κύκλους τῆς μωρίας καὶ κακίας». Μίαν δ' ἡμέραν ἦλθεν εἴδησις παρὰ τοῦ Νικηφόρου, ἀγγέλλοντος ὅτι ἐπιστρέφει. Ἦτο δὲ λίαν κινδυνῶδες διὰ τὸν Ταράσιον νἀναμένῃ τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ· δι' ἐκείνου, εἰδότος τὰ πάντα, ἠδύναντο νἀποκαλυφθῶσι τὰ πάντα. Καὶ ἦσαν μὲν καὶ αἱ ἀγγελθεῖσαι νίκαι τοῦ στρατηγοῦ ψεύδη μόνον, διότι ὑπῆρξαν μόνον ἐκδρομαὶ δι' ὧν κατωρθώθη μὲν ἡ ἀπαγωγὴ ὀλίγων λαφύρων, ἀλλὰ δὲν ἐπετεύχθη κατάκτησις διαρκής. Ἀλλ' ὁ Ταράσιος ἐπίστευεν, ὅτι καὶ ὁ συνένοχος ἠδύνατο νἀποβῇ ἐπικίνδυνος εἰς αὐτὸν, ἐπειδὴ δὲ ἠδυνάτει νά τον ἀφανίσῃ, ἤλπιζε τοὐλάχιστον νά τον κρατήσῃ ἐπὶ τοσοῦτον, ἕως ἡ Εἰρήνη καὶ ὁ υἱός της ἤθελον παρασκευάσει ἀλλήλοις ὄλεθρον ἀμοιβαῖον. Τότε ἠδύνατο ἐκεῖνος πάντως νὰ ἔλθῃ, ἀλλὰ θὰ ἐξέλειπε πλέον εὐθύνη καὶ τιμωρία.

Ἡ Εἰρήνη διεσκόπει τὸν προδότην, φοβουμένη δὲ αὐτὸν ἀπέκρυπτεν ἀπ' αὐτοῦ τὴν πρόθεσίν της, νὰ ὑψώσῃ μεθ' ἑαυτῆς εἰς τὸν θρόνον τὸν Νικηφόρον, μόλις ἐπανελθόντα. Διέδωκε δὲ μᾶλλον τὴν φήμην, ὅτι ὁ ἰσχυρὸς τῆς Δύσεως αὐτοκράτωρ, Κάρολος ὁ Μέγας, ζητεῖ τὴν χεῖρα αὐτῆς καὶ ὅτι ἦτο διατεθειμένη νὰ ἐνδώσῃ. Περὶ δὲ συνενώσεως τοῦ υἱοῦ αὐτῆς μετὰ τῆς Ροτρούδης δὲν ἐγίνετο πλέον λόγος. Ὅτε δὲ ὁ Ταράσιος ἤκουσε τὴν παράδοξον ἀγγελίαν ἐκ τοῦ ἰδίου αὐτῆς στόματος, κατ' ἀρχὰς μὲν ἐφάνη ἐκπεπληγμένος, εἶτα δὲ ἤρχισε τὰς θωπείας καὶ ἀντέστη μετὰ ζήλου. Ἡ δὲ Εἰρήνη ἐμειδία ἐνδομύχως, ἐξεύρουσα, ὅτι εἰς ἄνδρα οὕτω συνετὸν, οἷος ὁ ἀσηκρῆτις, ἡ πραγμάτωσις τοῦ σχεδίου αὐτῆς ἐφαίνετο χιμαιρικὴ ὑπερβαλλόντως, ὥστε νὰ μὴ χρειάζηται καταπολέμησις αὐτῆς σπουδαία, οὕτω δὲ ἐκέρδαινε χρόνον καὶ ἔμενεν ἐλευθέρα ἵνα προσεγγίζῃ μᾶλλον μᾶλλον εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς προθέσεως αὐτῆς τῆς ἀληθοῦς. Τὰ δίκτυα εἶχον ἤδη ῥιφθῆ, ζήτημα δὲ πλέον ἦτο τίς θὰ περιπέσῃ εἰς αὐτὰ καὶ θἀπολεσθῇ. Ἐν ᾧ δ' εὑρίσκετο ἐν τοιαύτῃ ἀπορίᾳ καὶ ταραχῇ, ὡρίμασεν ἐν τῇ ψυχῇ αὐτῆς ἄλλη τις ἀπόφασις γεννηθεῖσα ἐκ τῆς εἰλικρινοῦς αὐτῆς μετανοίας. Εἶδεν ὁπόσον εἶχε δαμάσει τὴν ψυχὴν τοῦ υἱοῦ της τὸ πάθος πρὸς τὴν Ἀρμενίαν, καὶ ὁπόσον δεινὴ καὶ καταστρεπτικὴ ὑπῆρξε δι' αὐτὸν ἡ συνέπειά του. Μιᾷ δὲ τῶν ἡμερῶν προσβλέψασα πατρικίαν τινὰ τῆς αὐλῆς της, στενὴν συγγενῆ, ἀνεκάλυψε μετ' ἐκπλήξεως ἐκτάκτου ἐν τοῖς χαρακτῆρσι τοῦ προσώπου αὐτῆς ὁμοιότητα παράδοξον πρὸς τὴν καλλονὴν ἐκείνην τὴν γεννέτειραν φόβων. Μόνον δὲ ἦσαν οἱ χαρακτῆρες τῆς νεαρᾶς πατρικίας αὐστηρότεροι, ἔμπλεοι ἀλαζονικωτέρας ἠρεμίας, ἡ δὲ μορφὴ αὐτῆς ὑψηλοτέρα καὶ ὀλιγώτερον ἐπίχαρις. Οὐδὲν ἧττον ἡ βασίλισσα ἐπὶ τὴν ὁμοιότητα ταύτην ἐστήριζε τὴν

ἐλπίδα ὅτι συνδέουσα τὸν υἱὸν αὐτῆς μετὰ ταύτης τῆς συγγενοῦς, παρέχει αὐτῷ σύζυγον ἁρμόζουσαν καὶ βεβαίαν περὶ τῆς συμπαθείας αὐτοῦ. Ἀφ' ἧς δὲ ἡμέρας ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε συναινέσει εἰς τὴν συγκάλεσιν συνόδου, ἐπῆλθον συχναὶ συνδιαλέξεις μεταξὺ μητρὸς καὶ υἱοῦ, προσλαμβάνουσαι ἐνίοτε χαρακτῆρα οἰκειότητος, ὅταν ἐξεδηλοῦτο ἡ φυσικὴ τάσις τῆς καρδίας αὐτῆς, καὶ συντείνουσαι εἰς συνένωσιν τῶν κεχωρισμένων. Ἀλλὰ δυστυχῶς ἡ διχόνοια αὐτῶν εἶχε προχωρήσει παραπολύ, ἐνόουν δὲ ὅτι εἶχον ὠθήσει ἀλλήλους εἰς τὰ χείλη κρημνοῦ, οὐδέτερος δ' εἶχε τὴν δύναμιν νὰ σώσῃ τὸν ἕτερον. Συγκινητικὸν ἦτο τὸ βλέπειν αὐτοὺς ὁμολογοῦντας ἀλλήλοις διὰ λέξεων κεκαλυμμένων τὴν ἐνδόμυχον αὐτῶν ταλαιπωρίαν, ἀλλ' εὐθὺς ἔπειτα ἀποσύροντας ὅσα εἶπον ἐκ φόβου μὴ προδοθῶσιν ὁπόσην ἀλαζονίαν ἐπεδείξαντο καὶ ὁπόσον εὐχαρίστως ἤθελεν ταπεινωθῆ, ἵνα κερδήσωσι μίαν μόνην ῥανίδα τῆς ἀγάπης ἐκείνης ἣν ἀπηρνοῦντο καὶ κατεθρυμματίζον. Τέλος δ' ἐκείνη ἀπεφάσισε νὰ τολμήσῃ τι κρίσιμον, καὶ ἀνεκοίνωσεν αὐτῷ τὴν προσεχῆ ἄφιξιν τῆς φραγγικῆς πρεσβείας, ἧς ἐγνώρισεν αὐτῷ τὰς προτάσεις.

— Ἆ, ἀνέκραξεν, εἰς ἡγεμόνα ὅλως σοι ἄγνωστον, εἰς τὸν δεσπότην λαοῦ ξένου, βαρβάρου θέλεις νὰ δώσῃς τὴν χεῖρά σου;

— Εἰς ἡγεμόνα Χριστιανόν, ἀπεκρίθη αὐτῷ ἡ Εἰρήνη· θέλω δὲ νὰ ὑπανδρευθῶ χάριν σοῦ. Ἐφ' ὅσον μένω ἐγγὺς τοῦ θρόνου, θὰ γεννᾶται πάντοτε ἡ ἰδέα ὅτι θέλω νὰ ἀνακτήσω πάλιν τὴν ἀπολεσθεῖσαν ἰσχύν· ἀναχωρούσης μου δέ, εἶσαι ἀσφαλής.

— Ὁποία ὑποψία, εἶπεν ὁ Κωνσταντῖνος ὀργίλος. Ἐκ βάθους καρδίας σὲ οἰκτείρω.

Ἐκείνη δὲ ἤρξατο κλαίουσα. Θωπευτικῶς ἐδράξατο τῆς χειρός της ὁ υἱός, ἔπειτα δ' ἔδρεψέ τινας ἐκ τῶν ὀπωρῶν, αἵτινες ἐκρέμαντο πρὸ τοῦ παραθύρου καὶ ἔχυσεν αὐτὰς εἰς τὸν κόλπον της, λέγων «Ἀπόλαυε τῶν ἀγαθῶν ἀφόβως μετ' ἐκείνου ὃν ἐγέννησας εἰς τὸν κόσμον».

Ἡ Εἰρήνη ἔλαβε μίαν τῶν ὀπωρῶν καὶ εἶπε· Βλέπεις; ἐδῶ ἔνθα ὁ ἥλιος ἐθέρμανεν αὐτὴν εἶνε ὥριμος καὶ λάμπει χρυσοκόκκινος, ἐκεῖ δὲ ἔνθα ἦτο ἐστραμμένη κατὰ τοῦ τοίχου εἶνε ἐσπιλωμένη καὶ σκληρά. Στρέφεσαι πρός με χαροπός, ἀλλὰ δύναται νὰ ἀποκρύψῃς ὅτι ἐξ ἄλλου μέρους σε ἀποσκληρύνει σκέψις ἁμαρτωλή;

— Οὐδὲν ἔχω τὸ κινοῦν μου τὴν μετάνοιαν.

— Ἂν οὐδὲν ἔχῃς τὸ κινοῦν σου τὴν μετάνοιαν, ὁποῖον καθῆκον ὑπάρχει ἀκόμη ὅπερ δὲν θὰ ἠδύνασο νὰ παραβλέψῃς!

— Μῆτερ, μή με ἐνθύμιζε πλέον τὰ συμβάντα, δὲν δύναμαι νὰ μετανοήσω, ὅτι ἔλαβον τὸ δίκαιόν μου αὐταῖς χερσίν.

— Ὢ, ἀνεφώνησεν ἐκείνη, σ' ἐσυγχώρησα. Εἶσαι πάλιν ἰδικός μου, δύναμαι νὰ εἴπω ἰδικός μας, ὁ ὀρθόδοξος υἱὸς τῆς ἐκκλησίας σου;

Ὁ Κωνσταντῖνος ἀνέστη καὶ εἶπε ψυχρῶς «Ἀλήθειαν ἐπιζητῶ μόνην καὶ αὐτογνωσίαν».

— Ἀλήθειαν μόνην; ἠρώτησεν αὐτὸν περαιτέρω ἡ Εἰρήνη. Καὶ τίνα ἠδύνατο νὰ διαφύγῃ ἡ αἴσθησις ἣν ἐνεποίησεν εἰς τὴν ψυχήν σου ἡ διδάξασα τὴν Ἁγίαν; Μοὶ εἶπον, ἀγαπᾷς!

— Σοὶ εἶπον ψευδῆ, ἀπήντησεν ὁ κύριος τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἂν δὲν ἤρκει τὸ γένος καὶ τὸ ἔμφυτον μεγαλεῖον τῆς ἰσχύος νά με χωρίσωσιν ἀπ' αὐτῆς, οὐδέποτε ἠδυνάμην νἀγαπήσω ἐκείνην, ἥτις ἦτο μάρτυς μόνον *κατὰ τὸ φαινόμενον*, ἥτις μόνον *παρίσταιεν* Ἁγίαν βασανιζομένην. Ἐκείνην ἥτις ἀνυψοῦτο τόσῳ πολύ, ἵνα κατόπιν ἐπιδιώξῃ τὰ καθημερινὰ πράγματα τοῦ βίου, ἐκείνην νἀγαπήσω ἐγώ; Ποτέ!

Ἐκπεπληγμένη κατένευσε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἡ Εἰρήνη, μὴ περιμένουσα τοιοῦτό τι. Ἀλλ' ἓν ἐπ' αὐτὸν βλέμμα ἔπεισεν αὐτὴν μετ' οὐ πολύ, ὅτι μάτην ἀγωνίζεται νἀποκρύψῃ τὸν σφοδρὸν αὐτοῦ ἔρωτα. Ἐρύθημα, οὐδέποτε τέως παρατηρηθὲν ἐπ' αὐτοῦ, διέδραμε τὰς παρειάς του, οἱ ὀφθαλμοί του ἔλαμπον, τὸ δὲ στῆθός του ἐκυμαίνετο σφοδρῶς καὶ ἐπάλαιε κατὰ τῶν ἐνδομύχων φλογῶν.

Τότε ἐνόμισεν ἡ Εἰρήνη κατάλληλον τὴν στιγμήν, ἵνα τολμήσῃ τι καινόν· καὶ δή, λαβομένη τῆς χειρός του, εἶπε πρὸς αὐτὸν ἱκετευτικῶς—Ἐλθὲ μετ' ἐμοῦ.

— Ποῦ;

— Μὴ ἐρώτα.

Προςέβλεψεν αὐτὴν διστάζων, στυγνὴ δὲ ὑποψία ἐρρυτίδωσε τὸ μέτωπον αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκείνη ἐδεήθη αὐτοῦ ἐπανειλημμένως μὲ τὸν τρυφερώτατον ἦχον τῆς φωνῆς της, καὶ ἥψατο μετὰ θωπείας τῆς χειρὸς αὐτοῦ — «Ἐλθὲ μετ' ἐμοῦ». Σχεδὸν ἄνευ γνώμης ἠκολούθησεν αὐτῇ ὁ Κωνσταντῖνος.

Ἤγαγεν αὐτὴν διὰ σειρᾶς δωματίων εἰς στοάν τινα καὶ ἐκεῖ ἀπήντησεν αὐτοῖς ἡ πατρικία Θεοδοσία, περιστοιχιζομένη ὑπὸ τῶν γυναικῶν αὐτῆς καὶ περικεκαλυμμένη ὑπὸ λευκῶν, μακροκυμάντων πέπλων.

Ἔκπληκτος ἔκαμεν ὁ Κωνσταντῖνος ἓν βῆμα πρὸς τὰ ὀπίσω, καὶ φθέγμα μόλις ἀκουστὸν ἐξῆλθε τοῦ ἕρκους τῶν ὀδόντων του· «ἐκείνη εἶνε».

—Ἰδὲ ἐνταῦθα τὴν συγγενῆ σου, τὴν πατρικίαν Θεοδοσίαν, τὴν ὑπὸ τοῦ θεοῦ προωρισμένην σοι σύζυγον». Ἡ βασιλομήτωρ ἐξεφώνησε τὰς λέξεις ταύτας μετὰ βεβαιότητος, ὡς ἂν εἴξευρεν ὅτι ἡ ἰσχὺς τοῦ συμβάντος ἤθελε ματαιώσει πᾶσαν ἀντίστασιν.

Καὶ τοῦτο εἶχεν ἀληθῶς συμβῇ. Ὁ υἱὸς αὐτῆς ἐθεώρει τὴν ἐμφάνισιν ὡς ἄνθρωπος, ὅςτις, ἐξεγειρόμενος ἐκ τοῦ ὕπνου, καταπλήσσεται αἴφνης ὑπὸ θέας ἀνελπίστου. — Ναί, εἶπε τέλος, ἐκείνη εἶνε, ἐκείνη εἶνε καὶ δὲν εἶνε· ὡς τὸ λυκαυγὲς πρὸς τὴν ἡμέραν, ὡς τὸ χρῶμα πρὸς τὸ φῶς, οὕτως ὁμοιάζει πρὸς ἐκείνην. Διὰ τὴν ὑπερηφάνειαν καὶ τὴν ἰσχὺν ἐπλάσθη, ὄχι δὲ διὰ

μαρτύριον καὶ βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Προςφέρω αὐτῇ τὴν χεῖρά μου, θὰ γείνῃ σύζυγός μου». Σιωπηλὴ καὶ ἐρυθριῶσα συνήνεσεν ἡ Θεοδοσία, συνεφώνησαν δὲ ὅτι μόλις τακτοποιηθῶσι τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα καὶ διαλυθῇ ἡ σύνοδος, θ᾽ἀναγγελθῇ εἰς τὸν λαὸν ἡ εἴδησις περὶ τῶν ἀρραβώνων τοῦ κυριάρχου του καὶ θὰ τελεσθῇ ἡ ἑορτὴ τοῦ γάμου. Ἀλλ' ἐν τούτοις σὺν τῇ ἀφίξει τῶν εἰς τὴν σύνοδον κεκλημένων διεδίδετο καὶ ἡ φήμη περὶ τῆς μεταστροπῆς τῶν ἰδεῶν τοῦ βασιλέως καὶ περιεφέρετο ηὐξημένη ἡ κατηγορία, ὅτι τὸ ἑξῆς προςῆλθεν εἰς τοὺς ἐχθροὺς τοῦ πατρός του. Τοῦτο δὲ ηὔξανεν φυσιωδῶς τὴν ἀνυπομονησίαν μεθ' ἧς ἐξεδέχοντο ἐν τῇ πρωτευούσῃ τὰ μέλλοντα συμβῆναι.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΛΥΨΕΙΣ

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΑΛΑΙΑΝ ΣΥΒΑΡΙΝ

Χάριν τῶν ἀναγνωστῶν τοῦ *Παρνασσοῦ* μεταφράζομεν ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ περιοδικοῦ συγγράμματος *the Academy* (19 Ἰουλίου 1879) τὴν ἑξῆς τοῦ κ. F. Barnabei ἐπιστολιμαίαν διατριβὴν περὶ τῶν γινομένων ἀρχαιολογικῶν ἐργασιῶν κατὰ τὴν χώραν, ἔνθα ἔκειτο ἡ Σύβαρις.

«Εἶνε πολὺς χρόνος, ἐξ οὗ ὤφειλον νὰ ἐπιστείλω ὑμῖν περὶ τῶν ἐν Συβάρει ἀνασκαφῶν, ἀλλὰ προυτίμησα ν' ἀναβάλω πᾶσάν μου περὶ τούτου πραγματείαν ἕως οὗ ἤθελον πεισθῇ περὶ τῆς σπουδαιότητος τῶν γινομένων ἐρευνῶν. Ὑποκειμένου δὲ τοῦ λόγου περὶ πόλεως τοσοῦτον γνωστῆς νομίζω ὅτι δύναμαι ν' ἀπαλλάξω ἐμαυτὸν πάσης εἰς τὴν ὑπόθεσιν ἱστορικῆς περὶ τῆς Συβάρεως εἰσαγωγῆς, ἔστω καὶ τῆς συνοπτικωτάτης. Ἂν τινες ἔχουσι λησμονήσει, ὅτι ἡ περιφανὴς αὕτη τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος πόλις ἀπῳκίσθη ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν περὶ τὸ 720 π. Χ. καὶ ὅτι κατεσκάφη ὑπὸ τῶν Κροτωνιατῶν περὶ τὸ 510, πάντες ὅμως θὰ ἔχωσι διὰ μνήμης τὴν καὶ παροιμιακὴν καταστᾶσαν τῶν Συβαριτῶν τρυφὴν καὶ ἡδυπάθειαν. Ὅσα οἱ συγγραφεῖς ἀναγράφουσι θαυμαστὰ περὶ τῶν ποταμῶν Κράθιδος καὶ Συβάριδος δύναταί τις νὰ τὰ ἴδῃ ἀνοίγων τὸ πρῶτον ἀρχαίας ἱστορίας ἐγχειρίδιον, τὸ ὁποῖον ἤθελε περιπέσει εἰς χεῖράς του. Τὰ μὲν τοῦ Συβάριδος ὕδατα ἐποίουν *πτυρτικοὺς τοὺς ἀπ' αὐτῶν πίνοντας ἵππους, δι' ὃ καὶ τὰς ἀγέλας ἀπεῖργον ἀπ' αὐτοῦ*, ὁ δὲ Κρᾶθις *ἐποίει τοὺς λουομένους ἀνθρώπους ξανθοτριχεῖν καὶ λευκοτριχεῖν καὶ ἄλλα πολλὰ πάθη ἰᾶτο*. Τῆς δὲ πόλεως ἐκείνης, *ἥτις τοσοῦτον τὸ παλαιὸν διήνεγκεν εὐτυχίᾳ, ὡς τεττάρων μὲν ἐθνῶν τῶν πλησίον ὑπῆρξε, πέντε δὲ καὶ εἴκοσι πόλεις ὑπηκόους ἔσχε, τριάκοντα δὲ μυριάσιν ἀνδρῶν ἐπὶ Κροτωνιάτας ἐστράτευσε, πεντήκοντα δὲ σταδίων κύ-*

κλον συνεπλήρου, οὐχὶ μόνον οὐδὲν ἴχνος καταφαίνεται σήμερον, ἀλλ' οὐδ' εἶνε ἀκριβῶς γνωστὸν ποῦ τοῦ τὰ νῦν ἐρημωμένου πεδίου ἦσάν ποτε ἱδρυμένοι οἱ λαμπροὶ καὶ μεγαλοπρεπεῖς οἶκοι, ἐν οἷς ἐπὶ ῥοδίνων κλινῶν κατεκλίνοντο οἱ Συβαρῖται καὶ ἔνθα ἐτελοῦντο τὰ περιώνυμα ἐκεῖνα συμπόσια, ἐπὶ τὰ ὁποῖα πρὸ ἑνὸς ὅλου ἔτους παρεκαλοῦντο τῶν Συβαριτῶν αἱ γυναῖκες, ἵνα ἔχωσιν ἱκανὸν χρόνον ὅπως προσέλθωσι δεόντως ἐστολισμέναι καὶ κεκαλλωπισμέναι. Ἔχει δὲ τὴν τοιαύτην τῆς νῦν ἀφανείας τύχην κοινὴν ἡ Σύβαρις πρὸς πολλὰς ἄλλας εὐδαίμονάς ποτε καὶ πολυανθρώπους πόλεις, διότι οἱ ἀρχαιολόγοι, οἱ μετὰ τοσούτου ζήλου καὶ τοσαύτης πρὸς τὴν ἐπιστήμην ἀγάπης ἐξερευνῶντες τὰ κατὰ τοὺς περιφήμους τῆς ἀρχαιότητος τόπους, παρεῖδον πρὸς καιρὸν καὶ ἄλλας μὲν τῆς Μεγάλης λεγομένης Ἑλλάδος πόλεις καὶ δὴ καὶ τὴν Σύβαριν. Ὄχι ὅτι οὐδεμία ἐγένετο καὶ περὶ αὐτῆς ἔρευνα, διότι ἔχουσι γείνει ἐκεῖ καί τινες σκαφαί, ἀλλ' ὅμως χωρὶς ἐξ αὐτῶν νὰ προσπορισθῇ μέγα τι κέρδος ἡ ἀρχαιολογία. Ἐὰν δ' ἐξαιρέσωμεν τὰς ὀλίγας ἐρεύνας τοῦ δουκὸς de Luynes τῷ 1823, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι καθ' ὅλου οὐδεμία συστηματικὴ ἐργασία ἐπεχειρήθη ἵν' ἀρχαιολογικῶς διαγνωσθῇ ἡ Μεγάλη Ἑλλάς.

Ὅτε τῷ 1875 ἐδημιουργήθη ἐν Ἰταλίᾳ ἡ *Γενικὴ διεύθυνσις τῶν Μουσείων καὶ Ἀνασκαφῶν* (Direzione Generale dei Musei e Scavi), μετὰ θερμοῦ τοῦ ζήλου ἐπεδιώχθη τὸ σχέδιον τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Συβάρεως. Πρὸς τοῦτο ἐπετεύχθη ἡ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ κράτους ἀναγραφὴ ὡρισμένου κεφαλαίου, δι' οὗ ἔμελλε νὰ γείνῃ ἡ ἔναρξις τῶν προκαταρκτικῶν καὶ δοκιμαστικῶν ἐργασιῶν. Ὁ πόθος τοῦ ὑπουργοῦ κ. Bonghi εὗρεν ἀρωγὸν πρόθυμον τὸν λόγιον δικηγόρον κ. Γουλιέλμον Tocci, καὶ ὅτε δ' ἐπῆλθεν ἐν Ἰταλίᾳ ἡ ὑπουργικὴ κρίσις, τὸ σχέδιον τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Συβάρεως ὄχι μόνον δὲν ἐγκατελείφθη, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας μετὰ θέρμης ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τοῦ κ. Coppino. Οὐδὲν ἧττον διάφοροι περιστάσεις ἀνέστειλαν τὴν ἐπιχείρησιν τοῦ ἔργου μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος ἔτους. Κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ παρελθόντος Ἰανουαρίου, ὁ κ. Cavallari, γνωστὸς διὰ τὰς ὑπ' αὐτοῦ γενομένας ἀποκαλύψεις ἐν τῇ νήσῳ Σικελίᾳ, ἐνετάλη νὰ μεταβῇ εἰς τὴν ἐπαρχίαν Κωνσεντίαν καὶ συμφωνῶν πρὸς τὸν ἔφορον τῶν ἀνασκαφῶν κ. Tocci νὰ ἐνεργήσῃ τὰς ἀναγκαίας ἐρεύνας ὅπως ὁρισθῇ τὸ μέρος, ἔνθα θὰ ἦτο δυνατὸν λυσιτελῶς νὰ ἀρχίσωσιν αἱ πρὸς ἀποκάλυψιν τῆς ἀρχαίας πόλεως ἐργασίαι. Ὁ χῶρος οὗτος ἐφαίνετο ὅτι δὲν θὰ ἦτο δυσχερὲς νὰ εὑρεθῇ, διότι ἀφ' οὗ, ὡς γνωστόν, ἡ πόλις Σύβαρις ἔκειτο μεταξὺ τῶν δύο ποταμῶν Κράθιδος καὶ Συβάριδος (τὰ νῦν Coscile), ἐχρειάζετο μόνον νὰ ὁρισθῇ τὸ σημεῖον, ἔνθα οἱ δύο ποταμοὶ συῤῥέουσι καὶ ἐκεῖ ν' ἀρχίσωσιν αἱ δοκιμαστικαὶ ἐργασίαι. Ἡ μετάβασις εἰς τὸ μέρος τῆς συῤῥοῆς δὲν εἶνε ἐπίπονος, οὐδ' εἶνε τώρα πλέον χρεία νὰ καταδικάσῃ τις ἑαυτὸν νὰ ὁδοιπορῇ ἐντὸς τῶν πατροπαραδότων ἐκείνων τῆς Καλαβρίας λεωφορείων, εἰς ἃ τόσαι συνέβαινον περιπέτειαι, γνωσταὶ ἐκ

πολλῶν ἱστορημάτων καὶ διηγήσεων περὶ Καλαβρίας. Τὰ νῦν ὁ σιδηρόδρομος, ὅστις κρασπεδώνει τὴν ἀκτὴν τοῦ Ἰονίου πελάγους, προεκβάλλει ὀλίγον κάτωθεν τοῦ σταθμοῦ τῆς Βουφφαλορίας, ὁπόθεν διακλαδίζεται ἄλλη γραμμή, ἥτις, διαθέουσα τὴν χώραν τὴν περὶ τὸ Spezzano-Albanese καὶ τὴν Ταρσίαν, διευθύνεται κατὰ μῆκος τοῦ Κράθιος καὶ καταλήγει εἰς τὴν Κωνσεντίαν, τὴν κυριωτάτην τῆς ἐπαρχίας πόλιν. Εἰς μικρὰν δ' ἀπὸ τοῦ σταθμοῦ τῆς Βουφφαλορίας ἀπόστασιν ἢ μᾶλλον εἰς βραχεῖαν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς γεφύρας τοῦ Κράθιος συρρέουσιν οἱ δύο ποταμοί. Ἐνταῦθα ὅμως εἶνε ἄξενος καὶ ἐρημωμένη ἡ χώρα, οὐδὲν δ' ἔργον ἀρχαιολογικὸν δυνατὸν νὰ ἐπιχειρηθῇ, ἂν δὲν ὁρισθῇ ὡς κέντρον τῶν ἐργασιῶν τὸ Corigliano, οὗτινος ὁ σταθμὸς κεῖται νοτιώτερον πρὸς τὸν χείμαρρον τοῦ ἁγίου Μαύρου καὶ τὸ ποτάμιον τὸ καλούμενον Malfrancato. Ἀπὸ τοῦ Corigliano ὁ Cavallari διέτρεξε τὴν ἐπαρχιακὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν πρὸς δυσμὰς καὶ κατέλυσε τὸ πρῶτον ἐν Terranova di Sibari, ἥτις κεῖται μεταξὺ τοῦ Κράθιος καὶ τοῦ Ἐσάρου, ὅστις βορειότερον χύνεται εἰς τὸν παλαιὸν Σύβαριν, τὸν νῦν Coscile, ἐκεῖθεν δὲ χάνει καὶ τὸ ὄνομά του.

Ἀπίθανον νομίζω ὅτι τὸν Cavallari εἵλκυσεν ἐνταῦθα τὸ ὄνομα μόνον τῆς χώρας, διότι εἶνε βέβαιον ὅτι αἱ εἰς τὴν Terranova προστεθεῖσαι λέξεις *di Sibari* εἶνε νεωτέρα προσθήκη, οὐδὲ δύναται ν' ἀγνοῇ ὁ λόγιος ἀνὴρ ὅτι ἡ παλαιὰ παράδοσις ἄγει ἡμᾶς εἰς τὸ ν' ἀναζητῶμεν τῆς ἀρχαίας Συβάρεως τὰ ἴχνη παρὰ τὴν χώραν τὴν γνωστὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα La Polinara, ἥτις κεῖται βορειανατολικώτερον καὶ σχεδὸν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ τριγώνου τοῦ σχηματιζομένου τὰ νῦν ὑπὸ τοῦ ῥοῦ τῶν δύο ποταμῶν. Οὐδὲν ἧττον ἠθέλησε νὰ ἐξερευνήσῃ τὰ μέρη, ἅτινα ὑψοῦνται ἐπὶ τοῦ ἐκτεταμένου ἐκείνου καὶ ἀβάτου πεδίου πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ διαγνώσῃ πρῶτον μὲν ποῖον ἐκ τῶν ὑψωμάτων ἐκείνων ἐχρησίμευεν ὡς ἀκρόπολις τῆς Συβάρεως, ἔπειτα δὲ εἰς ποίαν ἐκ τῶν παρακειμένων πεδιάδων ἐξετείνετο ἡ μεγάλη ἐκείνη πόλις· ἐπείσθη δὲ ὅτι εἰς τὴν Serra Polinara. Τὸ ὄνομα τοῦτο ἐδόθη εἰς ἄθροισμα λοφίσκων, κατωτέρω τῶν ὁποίων, πρὸς ἀνατολάς, κεῖται ἡ πεδιὰς ἡ καλουμένη Polinara καὶ τὸ ὁμώνυμον κωμίδιον, παρὰ τὸν Κρᾶθιν. Ἐνταῦθα αἱ σκαφαὶ ἀνήνεγκον εἰς φῶς ἀρχαιότατά τινα πλαστὰ λείψανα, ἀναγόμενα ὑπὸ τοῦ Cavallari εἰς τὸν ἕκτον π. Χ. αἰῶνα· εἶνε δὲ ταῦτα ἀρχιτεκτονικόν τι τεμάχιον, τὸ ὁποῖον θὰ ἀπετέλει μέρος λαμπροῦ τινος οἰκοδομήματος, ὡραία τις μικρὰ κεφαλὴ γυναικὸς καὶ τεμάχια ἀρχαϊκῶν ἀγγείων, ὁμοίων πρὸς τὰ τῶν Συρακουσῶν καὶ τῆς Σελινοῦντος.

Ταχέως ὅμως ὁ Cavallari προσέσχε τὸν νοῦν εἴς τι παρακείμενον πεδίον. Πρὸς νότον δῆλα δὴ τοῦ χώρου, ἔνθα τὰ ἀνωτέρω εὑρέθησαν, ἐκεῖθεν τοῦ Κράθιος, ὅστις τὰ νῦν καλεῖται Crati, διέκρινε τόπον τινὰ ὀνομαζόμενον ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων *Παλαιὸν Κρᾶθιν*, ἔνθα ὁ ποταμὸς φαίνεται οἱονεὶ προσπαθῶν ν' ἀνοίξῃ εἴσοδον, ἴσως διότι ἐκεῖ ἦτο ἡ παλαιά του κοίτη. Ἐκ τούτου διε-

νοήθη ὁ Cavallari ὅτι ἠδύνατο ἐκεῖ νὰ ἦνε ὁ παλαιὸς τοῦ ποταμοῦ ῥοῦς, πρὶν ἢ ἀποτρέψωσι δῆλα δὴ αὐτὸν οἱ Κροτωνιᾶται πρὸς καταστροφὴν τῆς Συβάρεως. Ἐπέρρωσε δὲ τὴν γνώμην του καὶ τοῦτο ἔτι, ὅτι ἐκεῖ παρετηρήθησαν λείψανα παλαιᾶς οἰκοδομίας ἔν τινι θέσει καλουμένῃ Le Muraglie, ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης, τὰ ὁποῖα δυνατὸν εἶνε νὰ εὑρέθησαν ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης κατὰ τὸν *Παλαιὸν Κρᾶθιν*, πρὸς τούτοις δ' εὑρέθησαν καὶ ἐκεῖ, κατὰ τὸν *Παλαιὸν Κρᾶθιν*, λείψανα τάφων. Ἐκ πάντων τούτων ἐνόμισεν ὁ Cavallari ὅτι ἐδικαιοῦτο νὰ διαγράψῃ ὁριστικῶς τὸ σχέδιόν του, ὅπερ καὶ ἁπλούστατον ἦτο καὶ διὰ πολλοὺς λόγους ἐφαίνετο λίαν ἀποδεκτόν. Ἐνόμισε δῆλα δὴ ὅτι τῆς Συβάρεως ἡ μὲν ἀκρόπολις ἔπρεπε ν' ἀναζητηθῇ εἰς τὴν Serra Polinara, αὐτὴ δὲ ἡ πόλις εἰς τὴν πεδιάδα Πολινάραν, τὰ δὲ μνήματα, ἡ νεκρόπολις, ὑπὲρ τὸν *Παλαιὸν Κρᾶθιν* καὶ παρὰ τὴν Favella della Corte, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἀπὸ τοῦ Κοριλιάνου εἰς Τερρανόβαν. Ταύτης δὲ τῆς νεκροπόλεως ἡ ἔκτασις φαίνεται ὅτι ἦτο μεγάλη, διότι εὑρέθησαν τάφοι καὶ παρὰ τὸν Ἅγιον Μαῦρον, ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ ποταμίου Μαλφραγκάτου.

Πρὶν ἢ ὅμως προβῇ καὶ ἐνταῦθα εἰς μέτρα τείνοντα εἰς τὴν ἐπιβεβαίωσιν τῶν εἰκασιῶν του, ὁ Cavallari ἠναγκάσθη νὰ στρέψῃ τὴν προσοχήν του πρὸς ἄλλο τι πολλοῦ λόγου ἄξιον ἀντικείμενον. Παρετήρησεν ὅτι πρὸς τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ *Παλαιοῦ Κράθιος* διεκρίνοντο κατὰ τακτὰ διαστήματα ὑψώματά τινα, τὰ ὁποῖα ἕνεκα τῆς κανονικότητός των δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τὰ ἐκλάβῃ ὡς ἁπλοῦς καὶ φυσικοὺς λοφίσκους. Τὰ ὑψώματα ταῦτα ἀπεδόθησαν κατ' ἀρχὰς εἰς βαθμιαίαν ἐργασίαν τῶν ποιμένων, οἵτινες δῆθεν κατεσκεύασαν αὐτὰ ἵνα παρασκευάσωσιν ἑαυτοῖς καταφυγὴν κατὰ τὰς πλημμύρας. Ἡ γνώμη ὅμως αὕτη δὲν ἐφάνη ἀσπαστὴ καὶ εὐπρόσδεκτος, καθ' ὅσον μάλιστα ἀκριβεῖς πληροφορίαι εἶχον καταστήσει γνωστὸν ὅτι εἷς ἐκ τῶν λοφίσκων ἐκείνων εἶχεν ἀνασκαφῇ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος, ἐν αὐτῷ δὲ εἶχον ἀνεύρει οἱ ἀνασκάψαντες διάφορα ἀρχαῖα ἀντικείμενα. Ἄλλως δὲ τὸ ὄνομα Timponi, δι' οὗ καλοῦσι τὰ ὑψώματα οἱ ἐγχώριοι, ἐπιβεβαιοῖ πως τὴν διεγειρομένην ὑπόνοιαν ὅτι ἐκεῖνα εἶνε μεγάλοι τύμβοι, ὅμοιοι πρὸς τοὺς κατὰ τὴν Ἀνατολὴν ἀπαντῶντας. Κατὰ τὸ βραχὺ διάστημα τὸ μεσολαβοῦν μεταξὺ τοῦ μέρους ἔνθα ὁ *Παλαιὸς Κρᾶθις* ἀρχίζει καὶ τοῦ σιδηροδρόμου τρεῖς τοιοῦτοι Timponi εὑρέθησαν, ἐξ ὧν ὁ μὲν λέγεται Timpone grande, ὁ δεύτερος Paladino καὶ ὁ τρίτος, ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἰδιοκτήτου τοῦ χώρου, Timpone di Benanti ἢ d' Abbenanti. Ἐν τῷ Paladino αἱ γενόμεναι, ὡς εἴπομεν, σκαφαί, ἀνέδειξαν τεμάχια ἀγγείων τοῦ πέμπτου π. Χ. αἰῶνος, τὰ ὁποῖα δύναταί τις ἀκόμη νὰ ἴδῃ μεταξὺ τῶν χωμάτων. Τοῦτο ἐνεθάρρυνε τὸν Cavallari νὰ προβῇ εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ Timpone grande. Ὅτε ὁ γερουσιαστὴς Φιορέλλης τῇ 16 μαρτίου ἀπηύθυνε πρὸς τὴν Βασιλικὴν Ἀκαδήμειαν τοὐπίκλην dei Lincei ἔκθεσιν περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τούτων τῶν ἐνεργουμένων ὑπὸ τὴν ἐπιστασίαν τοῦ Cavallari, ὑπέβαλε

καὶ διάγραμμα τοῦ Timpone grande, φιλοπονηθὲν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Cavallari, ἐμφαῖνον τὰς γενομένας ἐκεῖ ἀποκαλύψεις μέχρι τῆς 28 φεβρουαρίου. Δώδεκα διάφορα στρώματα εὑρέθησαν φυτικῆς γῆς καὶ ἀνθράκων ἐναλλάξ, ἐν τοῖς τελευταίοις δὲ συνελέχθησαν πολλὰ κομμάτια ἀγγείων. Ὁ τύμβος εἶχεν ὕψος 8 μέτρων, ἡ δὲ κατὰ τὴν βάσιν διάμετρος αὐτοῦ ἦτο 28 μέτρων. Τῇ 22 μαρτίου, ἀφαιρεθέντων 2000 κυβικῶν μέτρων γῆς, ἐφάνη καθαρῶς ὅτι ὁ Timpone grande ἦτο τύμβος ἔχων ἐντὸς σαρκοφάγον ἐκ τώφου ἱστάμενον ἐπὶ βάσεως καὶ τώφινον ἐπίσης τὸ ἐπίθεμα. Ἅμα τῇ ἀγγελίᾳ τοῦ εὑρήματος προσέδραμον κατὰ χῶρον πολλῶν μιλλίων ὁδῶν διανύσαντες οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου τοῦ Κοριλιάνου καὶ λαὸς πολὺς νομίζοντες ὅτι ἔμελλον νὰ παρασταθῶσι θεαταὶ τῆς ἀνακαλύψεως μεγάλου θησαυροῦ, ἀλλ' ἐψεύσθησαν αἱ ἐλπίδες των, διότι, ὅτε παρόντος τοῦ δημάρχου καὶ ἄλλων προὐχόντων προσέταξεν ὁ Cavallari νὰ ἄρωσι τὸ ἐπίθεμα, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἴδωσιν οἱ θεώμενοι ἢ σινδόνα μόνον σαθροτάτην, ἥτις εὐθὺς ἅμα προσέψαυσεν αὐτὴν ὁ ἀὴρ διεσπάσθη εἰς ῥάκη, τοιαῦτα ὅμως, ὥστε εὐχερῶς ἠδύνατό τις νὰ διακρίνῃ τὴν ὕφανσίν της. Ὑπὸ τὴν σινδόνα ἔκειτο ἐν σωρῷ ἀπηνθρακωμένη ὕλη, φαίνεται δ' ὅτι τὸ ἐν τῷ σαρκοφάγῳ πτῶμα πρῶτον μὲν ἐκάη, ἀφ' οὗ δ' ἐγένετο παρανάλωμα τοῦ πυρός, ἐσκεπάσθησαν διὰ τῆς λευκῆς σινδόνος τὰ ἀπηνθρακωμένα λείψανα. Καὶ αὐτὴ δ' ἡ ξυλίνη λάρναξ, ἥτις εἶχε τὸ αὐτὸ μέγεθος καὶ τὸ κοίλωμα τοῦ σαρκοφάγου, ἀπηνθρακώθη.

Ζητήσεως γενομένης ἀναμέσον τοῦ σωροῦ τῶν κεκαυμένων λειψάνων πρὸς τὸ μέρος τὸ παρὰ τὴν κεφαλὴν εὑρέθησαν κομμάτιά τινα χρυσοῦ, ἅτινα ἀνεγνωρίσθησαν ὡς ὄντα ποτὲ κοσμήματα μικροῦ κιβωτίου, βραδύτερον δὲ ἀνευρέθησαν καὶ αὐτοὶ οἱ χαλκοῖ τοῦ κιβωτίου ἧλοι. Πλὴν δὲ τούτων τὰ μόνα ἀντικείμενα ἀξίας τινὸς τὰ ὁποῖα ἐξεχώσθησαν εἶνε δύο μικραὶ ἀργυραῖ πλάκες ἔχουσαι μέγεθος περίπου μεγάλων κομβίων, αἵτινες ἔκειντο παρὰ τὸ στῆθος τοῦ νεκροῦ. Ἑκατέρα δὲ τῶν πλακῶν τούτων εἶχεν ἐν ἀναγλύφῳ ἀπεικονισμένην ὡραίαν γυναικείαν κεφαλὴν ὁμοίαν πρὸς τὴν τῶν λαμπρῶν νομισμάτων τῆς Πανδοσίας. Ἀλλὰ τὰ εὑρήματα ταῦτα πολὺ ἀπεῖχον ἀπὸ τοῦ νὰ ἱκανοποιήσωσι τὰς μεγάλας προσδοκίας τῶν πόρρωθεν προσδραμόντων ὅπως παρασταθῶσι μάρτυρες τῆς ἀποκαλύψεως χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν ἀγγείων καὶ ἄλλων, ὡς ἐνόμιζον, τιμαλφῶν πραγμάτων.

Πλὴν ἀλλ' ὅμως μεταξὺ τῶν ῥηθέντων χρυσῶν κομματίων εὑρέθη καί τι, τοῦ ὁποίου τὴν ἀξίαν δὲν ἠδύνατο μὲν νὰ κατανοήσῃ τὸ πλῆθος τῶν θεατῶν, ὅπερ ὅμως πολλὴν χαρὰν ἐνεποίησεν εἴς τε τὸν Cavallari καὶ τοὺς λοιποὺς τῶν εἰδημόνων τῶν ἰδόντων αὐτό. Παρὰ τὰ ἀπηνθρακωμένα δῆλα δὴ λείψανα τοῦ κρανίου παρετηρήθη μικρὸν συνεπτυγμένον πέταλον λεπτοῦ χρυσοῦ, ἐφ' οὗ διεκρίνοντο ἴχνη γραμμάτων ἑλληνικῶν. Ἀναπτυχθέντος τοῦ πετάλου, παρετηρήθη ἐντὸς αὐτοῦ περιειλιγμένον ἕτερον λεπτὸν πέταλον, ἐπίσης ἐνεπίγραφον, ὅπερ ἀπετέλει τετραγωνίδιον ἔχον πλάτος ἔλασσον τῶν τεσσάρων

ὑφεκατομέτρων καὶ ἴσον μῆκος. Τὰ ἐνεπίγραφα ταῦτα λείψανα ἀπεστάλησαν πρὸς τὴν ἐν Ῥώμῃ Γενικὴν Διεύθυνσιν, τῶν ἄλλων πραγμάτων διατεθέντων καὶ πάλιν κατὰ τὴν προτέραν αὐτῶν τάξιν.

Διαθρυληθέντος τοῦ εὑρήματος, πάντες, ὡς ἦτο φυσικὸν, ἐπόθησαν νὰ μάθωσι τί ἐδήλουν τὰ γράμματα, κοινῶς δ' ὡμολογεῖτο ὅτι ταῦτα θὰ εἶχόν τινα ἀναφορὰν εἰς τὸν νεκρὸν ἢ εἰς τὸν τόπον, ἔνθα εὑρέθη ὁ τύμβος. Ἐπειδὴ δὲ πολλὴ ὑπῆρχεν ἡ ἐλπὶς ὅτι ὁπωσδήποτε θὰ ἐπεχύνετο ἐκεῖθεν ὀλίγον φῶς ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῆς Συβάρεως, πυκνὴ ἐγένετο τῶν περιέργων ἡ συνδρομὴ ὅτε τις τῶν καθηγητῶν προσεκάλεσε τοὺς κατοίκους τοῦ Corigliano εἰς δημόσιον ἀνάγνωσμα περὶ τῶν ἐκεῖ ἀνασκαφῶν καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν πορισμάτων.

Ἀλλὰ καὶ ἄν τις ἐκ πρώτης ἀπόψεως κρίνῃ, εἶνε δυνατὸν τὰ γράμματα ἐκεῖνα νὰ λέγωσί τι περὶ τοῦ νεκροῦ; Δύναταί τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ἐν χρόνοις τόσον παλαιοῖς, ὅτε πάντη ἄγνωστον πρᾶγμα ἦτο ἡ τυμβωρυχία, θὰ ἐνεγράφετό τι ἐπὶ τῶν λεπτῶν ἐκείνων πετάλων δυνάμενον νὰ διαλευκάνῃ τὰ κατὰ τὸν κείμενον νεκρὸν, ἀφοῦ ὅπως ἀνεύρῃ τις τὰ πέταλα καὶ μάθῃ τὰ γραφόμενα θὰ ἦτο χρεία μέχρι καταστροφῆς νὰ συληθῇ ὁ τάφος; Ἂν ἤθελον νὰ τιμήσωσι τὸν θανόντα ἠδύναντο ἐξαίρετα νὰ θέσωσιν ἐπὶ τοῦ τάφου τὴν ἐπιγραφὴν ὥστε πάντες εὐχερῶς καὶ ἀκόπως ν' ἀναγινώσκωσιν αὐτὴν, ἀντὶ νὰ καταχώσωσιν εἰς τὰ βάθη τοῦ τύμβου λεπτότατα γράμματα ἐν περιειλιγμένοις χρυσοῖς πετάλοις. Ὅθεν εὐλόγως ἐπιστεύθη, καὶ πρὶν ἢ ἔτι ἐπιχειρηθῇ ἡ τῶν γραμμάτων ἀνάγνωσις, ὅτι ταῦτα θὰ ἐδήλουν εὐχήν τινα θρησκευτικὴν ἢ τύπον τινὰ ἱερὸν, οἱ δὲ περὶ τὴν ἀρχαιολογίαν ἐντριβεῖς ἠξεύρουσιν ὅτι δὲν εἶνέ τι νέον πρᾶγμα ἡ ἀνακάλυψις τοιούτων γραμμάτων ἐν παλαιοῖς τάφοις. Καὶ ἂν δὲ δεχθῶμεν ὅτι ἡ πλὰξ ἡ φέρουσα σημιτικὴν ἐπιγραφὴν, ἥτις τὰ νῦν ἀνάκειται ἐν Συρακούσαις, εἶνε ἔργον νεωτέρου τινὸς ψευδογράφου, ἀλλ' ὅμως ἀμφιβολία δὲν ὑπάρχει ὅτι γνησία εἶνε ἡ χρυσῆ πινακὶς, μήκους μὲν τεσσάρων ὑφεκατομέτρων, ἐλάσσονος δὲ πλάτους, ἡ εὑρεθεῖσα, ὡς λέγεται, ἐν Πετηλίᾳ (τὰ νῦν Strongoli), παρὰ τὴν ἀρχαίαν Κρότωνα τῷ 1834. Ἡ πινακὶς αὕτη τὸ μὲν πρῶτον ἐγένετο κτῆμα τοῦ Millingen, ἔπειτα δὲ ἀπετέθη εἰς τὸ Βρεττανικὸν Μουσεῖον καὶ ἐμελετήθη ὑπὸ τοῦ Gerhard καὶ τοῦ Franz, ὅστις ἐδημοσίευσεν αὐτὴν πρῶτον μὲν ἐν τῷ Bulletino τοῦ ἐν Ῥώμῃ Ἰνστιτούτου (τοῦ 1836 σελ. 149), εἶτα δὲ τὸ δεύτερον ἐν τῷ Corpus Inscriptionum Graecarum (τόμ. Γ', ἀριθ. 5772). Ἐκ τῶν γενομένων δημοσιεύσεων ἀπεδείχθη ὅτι ἡ πινακὶς ἐκείνη περιεῖχε χρησμὸν δηλοῦντα τῇ ψυχῇ τοῦ νεκροῦ τί ἔπρεπε νὰ πράξῃ εἰσερχομένη εἰς Ἅδου ἵνα ἀπολαύσῃ τῶν ὠφελημάτων τῶν ἀπὸ τῆς πόσεως τοῦ ὕδατος τοῦ ἀναβλύζοντος ἀπὸ τῆς πηγῆς τῆς Μνημοσύνης. Τοῦτο δὲ ἔδωκεν ἀφορμὴν τότε εἰς τὸ νὰ ζητηθῇ ἂν ὁ χρησμὸς ἦτο τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου ἢ τινος ἄλλου καὶ νὰ γείνῃ πολὺς λόγος περὶ τῆς συνηθείας τῶν ἀρχαίων τοῦ νὰ ἐγκλείωσιν ἐν τοῖς τάφοις τοιαῦτα ἐνεπίγραφα χρυσᾶ πέταλα. Οὕτω λοιπὸν ἐνομίσθη ὅτι καὶ

τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος πέταλα τῆς Συβάρεως θὰ διελάμβανον βεβαίως ὅμοιά τινα πρὸς τὸ πέταλον τῆς Πετηλίας.

Οὐδὲν ἧττον δυσχερεστάτη ἐφαίνετο ἡ ἀνάγνωσις τῶν γραμμάτων. Τὸ μικρότερον πέταλον τὸ περιειλιγμένον ἐν τῷ μεγαλητέρῳ ἦτο συνεπτυγμένον ὡς μαντήλιον. Ἀναπτυχθὲν δὲ εὑρέθη ὅτι περιεῖχεν ὀκτὼ στίχους γραμμάτων. Τὰ γράμματα ταῦτα οὐ μόνον πάντα εἶχον ἱκανῶς ἐπιπόλαιον τὸ χάραγμα, ἀλλά τινα μάλιστα καὶ ὅλως ἀφανῆ εἶχον κατασταθῆ ὑπὸ τῶν πολυχρονίων πτυχῶν τοῦ πετάλου. Τὸ δὲ μεγαλήτερον πέταλον, ἀναπτυχθὲν κατὰ τὸ πλάτος αὐτοῦ, ὅπερ εἶναι ὀλίγων μόνον ὑφεκατομέτρων, εὑρέθη περιέχον ἕνδεκα πυκνοὺς στίχους γραμμάτων, ἐπιπολαίου ἐπίσης χαράγματος καὶ τὰ ὁποῖα ἐνιαχοῦ ἔχουσιν ὕψος ἔλαττον τῶν δύο ὑποχιλιομέτρων. Καὶ τῶν μὲν ἀνωτέρων στίχων τὰ γράμματα εἶνέ πως εὐδιακριτότερα, ἀλλ' ἐν τοῖς κατωτέροις μετὰ πολλῆς τῆς δυσχερείας δύναταί τις νά τα διακρίνῃ, διότι ἐκεῖ αἱ πτυχαὶ τοῦ πετάλου εἶνε πολὺ πλατύτεραι.

Ὁ καθηγητὴς Κομπαρέττης, πρὸς ὃν ἀπεστάλησαν τὰ ὑπ' ἐμοῦ γενόμενα ἀντίγραφα τῶν ἐπιγραφῶν ἐκείνων, μοὶ ἔγραψεν ὅτι δὲν ἐνόμιζε κατορθωτὴν τὴν ἀνάγνωσιν τῶν γραμμάτων τοῦ μεγαλητέρου πετάλου κατὰ τὴν συνήθη ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Κατ' αὐτόν, τὰ γράμματα ἐκεῖνα ἐδήλουν ἀπόκρυφόν τινα ἔννοιαν χαραχθεῖσαν ὑπό τινος μύστου τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων, τὴν δὲ γνώμην του ταύτην ἐνίσχυσεν ἡ μελέτη τοῦ μικροτέρου πετάλου ὅπερ ἦτο κεχαραγμένον κεφαλαίοις μὲν ἐπίσης ἑλληνικοῖς γράμμασιν, ἀλλ' ὅμως ἐν διαλέκτῳ προφανῶς δωρικῇ. Ἐν τῷ μικροτέρῳ δῆλα δὴ πετάλῳ, ἀποτεινόμενός τις μύστης τῶν Ἐλευσινίων πρὸς τὸν θανόντα, μύστην καὶ αὐτὸν βεβαίως γενόμενον, συνέχαιρεν αὐτῷ ὅτι ἀφ' οὗ εἶχεν ὑπομείνει τὸ χείριστον τῶν κακῶν, ἀπὸ ἐλεεινοῦ θνητοῦ ἐγένετο θεός, πορευθεὶς τὴν ἀγαθὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν εἰς τὰ πεδία τὰ τοῖς δικαίοις ἀφωρισμένα ἐν ταῖς σκηναῖς τῆς Περσεφόνης. Δὲν θὰ ἐπιμείνω ἐνταῦθα ἀναγράφων τοὺς λόγους, δι' οὓς ὁ Κομπαρέττης ἔφθασεν εἰς τὰ ἀνωτέρω συμπεράσματα, οἵτινες περιλαμβάνονται ἔν τινι ἐπιστολῇ του ἀναγνωσθείσῃ ὑπὸ τοῦ γερουσιαστοῦ Φιορέλλη κατὰ τὴν τελευταίαν συνεδρίαν τῆς Ἀκαδημείας dei Lincei. Ἡ δημοσίευσις τῆς ἐπιστολῆς ἐκείνης καὶ τοῦ κειμένου τῆς ἐπιγραφῆς θὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς πολλὰς σκέψεις, τότε δὲ θὰ γείνῃ δυνατὸν νὰ λυθῇ καὶ τὸ ζήτημα ἂν ἐν τῷ τύμβῳ ἐκείνῳ, περὶ οὗ ὁ ἐνταῦθα λόγος, εἶχε ταφῆ Συβαρίτης ἀνὴρ ἢ, ὡς πιθανώτερον φαίνεται, Θούριος. Διότι γνωστὸν εἶνε ὅτι μετὰ τὴν κατασκαφὴν τῆς Συβάρεως ὑπὸ τῶν Κροτωνιατῶν συνῳκίσθησαν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτῆς ὑπὸ νέων ἀποίκων ἐξ Ἑλλάδος ἐλθόντων, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἡρόδοτος, οἱ Θούριοι. Κατὰ δὲ τὰς γενομένας ἐργασίας πρὸς κατασκευὴν τοῦ σιδηροδρόμου τοῦ ἀπὸ Βουφφαλορίας εἰς Κωνσεντίαν πολλὰ λείψανα τῶν παλαιῶν μνημάτων τῶν Θουρίων ἀνεφάνησαν παρὰ τὸ Spezzano-Albanese.

Ἐνδιαφέρον θὰ ἦνε νὰ δημοσιεύσῃ ὁ Cavallari τελείαν ὅσον ἔνεστιν ἔκθεσιν

περὶ τῶν ἀνασκαφῶν, ὧν ἐπεστάτησε. Νομίζει ὁ λόγιος ἀνὴρ ὅτι τὰ ὑπερκείμενα ἐν τῷ τύμβῳ στρώματα προέρχονται ἐκ τῶν κατ' ἔτος γινομένων τὸ πάλαι πρὸς τιμὴν τοῦ θανόντος τελετῶν. Ἠνάπτετο δηλαδὴ ἐκεῖ, κατ' αὐτόν, νέα κατ' ἔτος πυρὰ καὶ ἐγίνοντο σπονδαί, ἔπειτα δ' ἐσβέννυτο τὸ πῦρ διὰ χυτῆς γῆς. Ἀλλὰ γενομένης ὅμως ἀρχῆς καὶ ἄλλης ἀνασκαφῆς ἐν τῷ timpone τῷ ἐπιλεγομένῳ d'Abbenanti, ἐφάνησαν μὲν καὶ ἐκεῖ διάφορα στρώματα, ἀλλ' ἐν αὐτοῖς εὑρέθησαν ἀνθρώπινοι σκελετοὶ ἄνευ οὐδενὸς ὅλως σκεπάσματος. Ἡ ἀνασκαφὴ αὕτη δὲν ἐπερατώθη καὶ κατ' ἀκολουθίαν δὲν ἀπεκαλύφθη ἀκόμη ὁ ἐν τῷ κέντρῳ τύμβος· πᾶσα ἄρα περὶ τοῦ ὑποκειμένου ζητήματος κρίσις εἶνε πρὸς τὸ παρὸν πρόωρος. Ἡ κυβέρνησις ἀρχομένου τοῦ προσεχοῦς ἔαρος θὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ ἔργον καὶ θὰ προβῇ εἰς τὴν κατὰ σειρὰν ἐξερεύνησιν πάντων τῶν παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Κράθιος ποταμοῦ πολυπληθῶν τύμβων. Σημειῶ τελευτῶν ὅτι τὰ μέχρι τοῦδε εὑρήματα ἀπετέθησαν ἐν τῷ δημαρχείῳ τοῦ Corigliano».

Σ. Κ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ.

ΦΩΝΗ - ΛΑΛΙΑ - ΤΕΧΝΗΤΟΣ ΛΑΡΥΓΞ

Ἡ χειρουργικὴ ἥτις κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη τοσαύτας ἐποιήσατο προόδους καὶ κατώρθωσεν εἰς πλείστας ὅσας περιστάσεις πολλὰ παθήματα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους νὰ μετριάζῃ καὶ ἐντελῶς νὰ θεραπεύῃ, χάρις εἰς τὴν τολμηρὰν καὶ ἐπιδεξίαν ἐφαρμογὴν τῶν ἀρχῶν τῆς ἐπιστήμης κατὰ τὰς διαφόρους περιπτώσεις, προσέθηκεν πρὸ οὐ πολλῶν ἐτῶν εἰς τὰ ὄντως θαυμάσια αὐτῆς ἔργα καὶ ἕτερον, τὸ ὁποῖον ἠδύνατο εἰς ἀρχαιοτέρους χρόνους νὰ καταταχθῇ μεταξὺ τῶν εὐφυῶν μυθολογημάτων· ἀντικαθιστᾷ δηλαδὴ νῦν ὁ χειρουργὸς ἁπλούστατα καὶ ἄνευ μεγάλου κινδύνου διὰ τὸν πάσχοντα τὸν ἀφαιρεθέντα ἀπ' αὐτοῦ ἕνεκα παθήσεως λάρυγγα δι' ἑτέρου τεχνητοῦ ἐκτελοῦντος σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν τὰς λειτουργίας τοῦ φυσικοῦ λάρυγγος, ἐπιτρέποντος δηλαδὴ εἰς τὸν φέροντα αὐτὸν οὐ μόνον φωνὰς νὰ ἐκβάλλῃ ἀλλὰ καὶ νὰ ὁμιλῇ. Τὸ τοιοῦτο βεβαίως φαίνεται θαυμάσιον καὶ ὅμως ἡ ἀντικατάστασις αὕτη καὶ ἡ κατασκευὴ τοῦ τεχνητοῦ λάρυγγος στηρίζεται ἐπὶ ἀρχῶν τῆς ἀκουστικῆς καὶ ἐπὶ ἐρευνῶν γενομένων ὑπὸ νεωτέρων φυσικῶν. Οὕτως ἡ μία ἐπιστήμη ἔρχεται εἰς ἐπικουρίαν τῆς ἑτέρας, οὐδεμία δ' ἐπιστήμη πρέπει νὰ περιφρονῆται ὑπὸ τοῦ ἀληθῶς ἐπιστήμονος ἀνδρός. Ἡ περιφρόνησις πρὸς τὰς ἐπιστήμας τὰς μὴ ἀναγομένας εἰς τὸν ἰδιαίτερον κύκλον τῶν μελετῶν ἡμῶν, ἥτις ἀπαντᾷ δυστυχῶς οὐχὶ σπανίως παρ' ἡμῖν, εἶναι ἀπόδειξις στενοκεφαλίας ἀξιοθρηνήτου κατὰ τὴν ἡμετέραν ἐποχήν.

Ἐπειδὴ πάντες οἱ ἀναγνῶσται ἡμῶν δὲν ἔχουσι πρόχειρον τὴν γνῶσιν

τῶν ἀρχῶν τῆς ἀκουστικῆς ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ κατασκευὴ τοῦ τεχνητοῦ λάρυγγος, νομίζομεν οὐ μόνον ἀναγκαῖον ἀλλὰ καὶ ὠφέλιμον ν' ἀνακαλέσωμεν αὐτὰς εἰς τὴν μνήμην των ὡς οἷόν τε συντομώτατα καὶ ἁπλούστατα.

Ἂν κρούσωμεν διὰ πλήκτρου τεταμένην χορδήν, βλέπομεν ὅτι αὕτη τίθεται εἰς παλμικὴν κίνησιν, συγχρόνως δὲ ἀκούομεν ἦχον παραγόμενον ἐξ αὐτῆς· οἱ παλμοὶ τῆς χορδῆς μεταδίδονται εἰς τὸν περὶ αὐτὴν ἀέρα, ὅστις τίθεται εἰς κίνησιν κυματώδη ἀπαράλλακτα ὡς ἡ ἐπιφάνεια ἠρεμοῦντος ὕδατος ὑπὸ λίθου πίπτοντος ἐπ' αὐτῆς. Τὰ κύματα ταῦτα τοῦ ἀέρος προσβάλλοντα τὸ ἡμέτερον οὖς παράγουσιν ἐν ἡμῖν τὸ αἴσθημα τῆς ἀκοῆς. Ἐν γένει πᾶν σῶμα ἐλαστικὸν τιθέμενον εἰς παλμικὴν κίνησιν, ὅταν ἡ ταχύτης τῶν παλμῶν αὐτοῦ κεῖται μεταξὺ ὁρίων τινῶν, παράγει ἦχον.

Ἐν τῷ ἤχῳ τρία τινὰ δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν· τὴν ἔντασιν, τὸ ὕψος καὶ τὴν χροιὰν (timbre). Ἡ ἔντασις τοῦ ἤχου ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ πλάτους τῶν παλμῶν τοῦ ἠχοῦντος σώματος· οὕτως ὅταν κρούσωμεν χορδὴν ἰσχυρότερον παράγεται καὶ ἦχος ἰσχυρότερος, διότι αἱ ὑπ' αὐτῆς ἐκτελούμεναι τότε παλμικαὶ κινήσεις ἔχουσι μεγαλείτερον πλάτος. Τὸ ὕψος τοῦ ἤχου ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ταχύτητος τῶν παλμικῶν τούτων κινήσεων· ὅταν αἱ κινήσεις αὗται ἦναι ταχύτεραι, παράγεται ἦχος ὑψηλότερος ἢ ὀξύτερος, ὅταν δὲ ἦναι βραδύτεραι χαμηλότερος ἢ βαρύτερος. Δύο ἦχοι ἔχοντες τὸ αὐτὸ ὕψος καὶ τὴν αὐτὴν ἔντασιν δύνανται νὰ διαφέρωσιν ἀπ' ἀλλήλων, ὡς π.χ. δύο ἦχοι ἰσοϋψεῖς τοῦ τετραχόρδου, τοῦ κλειδοκυμβάλου ἢ τοῦ αὐλοῦ· οἱ ἦχοι οὗτοι λέγεται ὅτι διαφέρουσι κατὰ τὴν χροιάν, διότι ἄλλη εἶναι ἡ χροιὰ τῶν ἤχων τοῦ αὐλοῦ καὶ ἄλλη εἶναι ἡ χροιὰ τῶν ἤχων τοῦ τετραχόρδου καὶ ἄλλη ἡ τῶν τοῦ κλειδοκυμβάλου. Ἡ χροιὰ τοῦ ἤχου ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐκτελεῖται ἑκάστη τῶν παλμικῶν τούτων κινήσεων, ἐκ τῆς μορφῆς δηλαδὴ τῶν κινήσεων τούτων. Ἑκάστην παλμικὴν κίνησιν δύναται τὸ παλλόμενον σῶμα νὰ ἐκτελῇ οὕτως ὥστε νὰ κινῆται ἰσοταχῶς κατὰ πᾶσαν τὴν διάρκειαν αὐτῆς, εἴτε νὰ κινῆται κατὰ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῆς κινήσεως βραδύτερον ἢ περὶ τὸ μέσον αὐτῆς καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς· αἱ δὲ διαφοραὶ αὗται παράγουσι διαφορὰς τῆς χροιᾶς τοῦ ἤχου. Μετὰ τὰ ὀλίγα ταῦτα περὶ ἤχου ἂς ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ φωνητικὰ ὄργανα τοῦ ἀνθρώπου.

Πρὸς παραγωγὴν τῆς φωνῆς συνεργοῦσιν οἱ πνεύμονες, ὁ λάρυγξ καὶ ἡ κοιλότης τοῦ στόματος καὶ τοῦ φάρυγγος. Ἐν τῇ φωνητικῇ ταύτῃ συσκευῇ, ἥτις δύναται νὰ παρομοιασθῇ πρὸς πνευστὸν μουσικὸν ὄργανον, οἱ πνεύμονες παρέχουσι τὸν ἀναγκαῖον ἀέρα, ὡς τὸ στόμα εἰς τὰ πνευστὰ ὄργανα ἢ ὁ φυσητὴρ εἰς ἕτερα μουσικὰ ὄργανα. Ὁ ἀὴρ οὗτος διερχόμενος διὰ τῆς τραχείας ἀρτηρίας, σωλῆνος ἀρχομένου ἀπὸ τοῦ λάρυγγος καὶ ἀπολήγοντος εἰς τοὺς πνεύμονας, φθάνει εἰς τὸν λάρυγγα. Ὁ λάρυγξ εἶναι σῶμα συνιστάμενον ἐκ σκελετοῦ ἐκ χόνδρων τοῦ ὁποίου τὰ διάφορα τεμάχια εἶναι συνδεδεμένα πρὸς ἄλληλα διὰ μυῶν καὶ σχηματίζει κοίλωμά τι τοῦ ὁποίου αἱ παρειαὶ εἶναι κατά τι κινηταὶ ὡς

πρὸς ἀλλήλας. Πρὸς τὸ ἄνω μέρος τοῦ κοιλώματος τούτου καὶ μεταξὺ τῆς ὀπισθίας καὶ ἐμπροσθίας ἐπιφανείας αὐτοῦ ὑπάρχουσι δύο ζεύγη πτυχῶν τῆς βλεννώδους μεμβράνης, ἓν κατώτερον καὶ ἓν ἀνώτερον· αἱ πτυχαὶ αὗται, αἵτινες ἀφίνουσι μεταξὺ αὐτῶν ἐπίμηκες καὶ στενὸν διάστημα, τὴν γλωσσίδα, ὀνομάζονται φωνητικαὶ χορδαί. Τὸ κατώτερον ζεῦγος τούτων εἶναι μᾶλλον τεταμένον τοῦ ἀνωτέρου. Ὁ ἀὴρ λοιπόν, ὁ ἐρχόμενος ἀπὸ τῶν πνευμόνων καὶ διερχόμενος, ἵνα ἐξέλθῃ ἀπὸ τοῦ λάρυγγος, ἀναμέσον τῶν φωνητικῶν τούτων χορδῶν, θέτει αὐτάς, κατὰ τὰς περιστάσεις καθ' ἃς παράγεται φωνή, εἰς παλμικὴν κίνησιν, δι' ἧς παράγεται ἦχος ἀπαραλλάκτως ὡς παράγεται ἦχος διὰ τῆς παλμικῆς κινήσεως γλωσσίδος τῶν ἐχόντων τοιαύτην πνευστῶν ὀργάνων, ὡς π. χ. τοῦ εὐθυαύλου (clarinette) τοῦ ὀξυαύλου (hautbois) κτλ. Ἡ κοιλότης τοῦ στόματος καὶ τοῦ φάρυγγος ἐπενεργεῖ ὡς ἠχητικὸς σωλὴν μεταβάλλων τὴν ποιότητα τοῦ ἤχου καὶ συντελῶν εἰς τὴν παραγωγὴν τῆς ἐνάρθρου φωνῆς, ὡς θέλομεν ἴδει κατωτέρω.

Ἂς ἴδωμεν τώρα πόθεν ἐξαρτᾶται ἡ ἔντασις, τὸ ὕψος καὶ ἡ χροιὰ τῆς ἀνθρωπίνης φωνῆς.

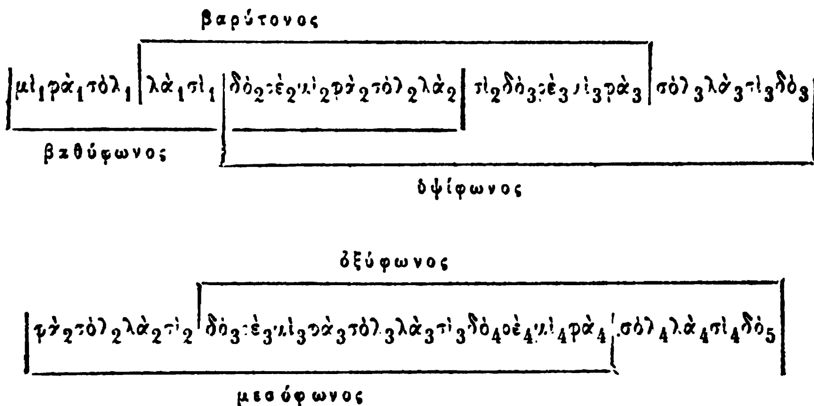
Ἡ ἔντασις τῆς φωνῆς ἐξαρτᾶται βεβαίως ἐκ τοῦ πλάτους τῶν παλμικῶν κινήσεων τῶν φωνητικῶν χορδῶν, τοῦτο δὲ ἐκ τῆς ἰσχύος τοῦ ῥεύματος τοῦ ἀέρος, τὸ ὁποῖον ἐκ τῶν πνευμόνων φέρεται πρὸς τὸν λάρυγγα. Τούτου ἕνεκα ὅταν ἐξάγωμεν φωνὴν ἰσχυράν, ὅταν κραυγάζωμεν, καταβάλλομεν μεγαλείτερον κόπον καὶ ἀποκάμνομεν ταχύτερον ἢ ὅταν ἡ ἔντασις τῆς φωνῆς ἡμῶν ἦναι μικροτέρα

Τὸ ὕψος τῆς ἀνθρωπίνης φωνῆς ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ὄγκου τῶν φωνητικῶν χορδῶν καὶ ἐκ τῆς τάσεως αὐτῶν. Τῳόντι παρατηροῦμεν ἐπὶ τοῦ τετραχόρδου π. χ. ἢ τῆς κιθάρας ὅτι αἱ παχύτεραι χορδαὶ παράγουσι χαμηλοτέρους ἤχους. Ἀλλὰ καὶ τὸ ὕψος τοῦ ἤχου τὸ ὑπὸ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς χορδῆς παραγόμενον μεταβάλλεται μετὰ τῆς τάσεως αὐτῆς· ἐνόσῳ ἐντείνομεν ἐπὶ μᾶλλον τὴν χορδήν, ἐπὶ τοσοῦτον ὁ ἦχος καθίσταται ὑψηλότερος. Ἀναλόγως λοιπὸν καὶ τὸ ἄτομον τοῦ ὁποίου αἱ φωνητικαὶ χορδαὶ εἶναι ὀγκωδέστεραι θέλει ἔχει βαρυτέραν φωνὴν ἑτέρου ἔχοντος ἧττον ὀγκώδεις φωνητικὰς χορδάς· ἀλλὰ καὶ τῶν δύο τούτων ἀτόμων τὸ ὕψος τῆς φωνῆς μεταβάλλεται μεταβαλλομένης τῆς ἐντάσεως τῶν φωνητικῶν αὐτῶν χορδῶν, δύνανται δὲ αἱ ὑψηλότεραι φωναὶ ἐκείνου νὰ συμπίπτωσι μετὰ τῶν χαμηλοτέρων τούτου. Εἴδομεν ὅτι αἱ φωνητικαὶ χορδαί, ἐκφυόμεναι ἐκ τῆς ὀπισθίας ἐπιφανείας τοῦ λάρυγγος, καταφύονται εἰς τὴν ἐμπροσθίαν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ. Ἡ ἀπόστασις ὅμως μεταξὺ τῆς ὀπισθίας καὶ ἐμπροσθίας ἐπιφανείας τοῦ λάρυγγος μεταβάλλεται διὰ μυῶν ἀπομακρυνόντων τὸ ἐμπρόσθιον ἀπὸ τοῦ ὀπισθίου τοιχώματος τῆς κοιλότητος τοῦ λάρυγγος. Διὰ τῆς αὐξήσεως τῆς ἀποστάσεως ταύτης αὐξάνεται ἡ τάσις τῶν φωνητικῶν χορδῶν καὶ ἡ φωνὴ γίνεται ὑψη-

λοτέρα, διὰ δὲ τῆς ἐλαττώσεως τῆς ἀποστάσεως ταύτης ἡ τάσις τῶν χορδῶν γίνεται μικροτέρα καὶ ἡ φωνὴ χαμηλοτέρα.

Ὅταν παίζωμεν ἐπὶ τετραχόρδου, ἵνα παραγάγωμεν ἐπὶ τῆς αὐτῆς χορδῆς διαφόρους τόνους, πιέζομεν τὴν χορδὴν ταύτην διὰ τῶν δακτύλων εἰς διάφορα σημεῖα αὐτῆς καὶ οὕτω μεταβάλλομεν τὸ μῆκος τοῦ μέρους τῆς χορδῆς τὸ ὁποῖον πάλλεται καὶ παράγει τὸν ἦχον. Ὅταν τὸ μῆκος τοῦτο ἦναι μικρότερον, ἡ φωνὴ εἶναι ὑψηλοτέρα ἢ ὅταν τοῦτο ἦναι μεγαλείτερον. Ἀνάλογόν τι συμβαίνει καὶ ἐν τῷ λάρυγγι. Ὅταν δηλαδὴ ὁ ἐξαγόμενος τόνος εἶναι ὑψηλός, δὲν πάλλονται ὁλόκληροι αἱ φωνητικαὶ χορδαί, ἀλλὰ μόνον μέρος αὐτῶν. Καὶ ἡ περίπτωσις λοιπὸν αὕτη, συνδεομένη μετὰ τῆς μεταβλητῆς ἐντάσεως τῶν φωνητικῶν χορδῶν, συντείνει εἰς τὴν παραγωγὴν τῆς ποικιλίας τῶν τόνων τῆς ἀνθρωπίνης φωνῆς.

Η ἀνθρωπίνη φωνὴ περιλαμβάνει 3 $^1/_2$ κλίμακας (octaves)· ἐν ὅμως καὶ τὸ αὐτὸ ἄτομον δὲν δύναται νὰ περιλάβῃ πλείονας τῶν 2 $^1/_2$ κλιμάκων. Τὰς φωνὰς διαιροῦσιν ὡς γνωστὸν ἀναλόγως τοῦ ὕψους αὐτῶν εἰς φωνὰς ὑψιφώνου (soprano), μεσοφώνου (alto), ὀξυφώνου (tenor), βαρυτόνου (baryton), βαθυφώνου (basse-taille). Ὁ ἀριθμὸς καὶ τὸ ὕψος τῶν τόνων οἵτινες περιλαμβάνονται ἐν ἑκάστῃ τῶν φωνῶν τούτων δεικνύεται ἐν τῷ κατωτέρω διαγράμματι.

Ἡ χροιὰ τῆς ἀνθρωπίνης φωνῆς εἶναι ὡς γνωρίζομεν ποικιλωτάτη· εἰς ἕκαστον σχεδὸν ἄτομον δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν διάφορον χροιὰν καὶ ν' ἀναγνωρίσωμεν αὐτὸ ἐκ τῆς φωνῆς πρὸ πάντων κατὰ τὴν ὁμιλίαν, διότι κατὰ τὸ ᾆσμα αἱ διαφοραὶ καθίστανται μικρότεραι. Ἀλλ' ἡ χροιὰ τῆς φωνῆς δὲν μεταβάλλεται μόνον μετὰ τῶν ἀτόμων, καὶ τοῦ αὐτοῦ ἀτόμου ἡ φωνὴ ἄλλην ἔχει χροιὰν κατὰ τὴν ὁμιλίαν ἢ κατὰ τὸ ᾆσμα κατὰ τοὺς ὑψηλοτέρους ἢ τοὺς χαμηλοτέρους τόνους αὐτοῦ, καὶ κατὰ τὴν προφορὰν τῶν διαφόρων φωνηέντων.

Μέχρι τοῦδε ἐξητάσαμεν τὴν ἀνθρωπίνην φωνητικὴν συσκευὴν ὡσεὶ ἐπρό-

κειτο περὶ κοινοῦ μουσικοῦ ὀργάνου. Ἀλλ' ἡ συσκευὴ αὕτη παράγει ἐκτὸς τῶν τόνων καὶ φθόγγους, δηλαδὴ ἐνάρθρους φωνάς, φωνήεντα καὶ σύμφωνα.

Εἰς τὴν παραγωγὴν τῶν φωνηέντων καὶ τῶν συμφώνων, δηλαδὴ εἰς τὴν ἐνάρθρωσιν τῶν ἀνάρθρων ἤχων τῶν παραγομένων ὑπὸ τοῦ λάρυγγος, συντείνει πρὸ πάντων ἡ κοιλότης τοῦ στόματος διὰ τῶν διαφόρων σχημάτων, τὰ ὁποῖα λαμβάνει αὕτη κατὰ τὴν ἐκφώνησιν τῶν λέξεων.

Αἱ λέξεις συνίστανται ἐκ φωνηέντων καὶ συμφώνων, τὰ φωνήεντα παράγονται διὰ τῶν διαφόρων σχημάτων, τὰ ὁποῖα λαμβάνει ἡ κοιλότης τοῦ στόματος, πρὸς ἑκάστην δὲ φωνὴν ἀντιστοιχεῖ ἰδιαίτερόν τι σχῆμα τῆς κοιλότητος τοῦ στόματος. Ἂν προφέρωμεν κατὰ σειρὰν τὰ διάφορα φωνήεντα, βλέπομεν ὅτι μεταβάλλομεν κατὰ τὴν προφορὰν ἑκάστου φωνήεντος τὸ σχῆμα τῆς κοιλότητος τοῦ στόματος ἀνοίγοντες ἢ κλείοντες αὐτὸ περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον καὶ δίδοντες διαφόρους θέσεις καὶ σχήματα εἰς τὴν γλῶσσαν, τὴν ὁποίαν ἄλλοτε μὲν σύρομεν πρὸς τὰ ἐντὸς κατὰ τὴν προφορὰν π. χ. τοῦ Α, ἄλλοτε φέρομεν πρὸς τὰ ἐκτὸς κατὰ τὴν προφορὰν τοῦ Ε, ἄλλοτε πλατύνομεν αὐτὴν καὶ στηρίζομεν ἐπὶ τῶν πλαγίων ὀδόντων, ὡς κατὰ τὴν προφορὰν τοῦ Ι, ἄλλοτε δὲ συστέλλομεν καὶ καθιστῶμεν αὐτὴν στενοτέραν ὡς κατὰ τὴν προφορὰν τοῦ Ο.

Εἰς ἕκαστον σχῆμα τῆς κοιλότητος τοῦ στόματος καὶ θέσιν τῆς γλώσσης ἀντιστοιχεῖ ἓν μόνον φωνῆεν. Ἀληθῶς ἂν προφέρωμεν π. χ. Α καὶ διατηρήσωμεν τὴν θέσιν τοῦ στόματος καὶ τῆς γλώσσης τὰς ὁποίας εἶχον λάβει κατὰ τὴν προφορὰν τοῦ Α, δὲν θέλομεν δυνηθῇ, ὅσον καὶ ἂν προσπαθήσωμεν, νὰ προφέρωμεν ἄλλο φωνῆεν εἰμὴ Α, ἐὰν δὲν μεταβάλωμεν τὸ σχῆμα τοῦ στόματος καὶ τῆς γλώσσης· καθ' ἑκάστην προσπάθειαν ἡμῶν νὰ προφέρωμεν φωνῆέν τι, θ' ἀκούεται Α. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ περὶ τὰ λοιπὰ φωνήεντα.

Ὅτι ὁ σχηματισμὸς τῶν φωνηέντων ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ σχήματος, τὸ ὁποῖον λαμβάνει ἡ κοιλότης τοῦ στόματος, πειθόμεθα καὶ διὰ τοῦ ἑξῆς ἁπλουστάτου πειράματος. Δίδομεν εἰς τὴν κοιλότητα τοῦ στόματος τὸ ἰδιαίτερον σχῆμα διὰ τὴν προφορὰν ἑκάστου φωνήεντος, δηλ. διατίθεμεν αὐτὸ ὡσεὶ ἐπρόκειτο νὰ ἐκφωνήσωμεν τὸ φωνῆεν τοῦτο, καὶ ἔπειτα κρούομεν διὰ τοῦ ὄνυχος ἐπὶ τῶν ὀδόντων, βλέπομεν δὲ ὅτι ὁ ἦχος τὸν ὁποῖον παράγουσιν οἱ κρουόμενοι ὀδόντες ὑπενθυμίζει τὸ ἀντιστοιχοῦν εἰς τὸ σχῆμα τῆς κοιλότητος τοῦ στόματος φωνῆεν.

Τὰ σύμφωνα ἀναμιγνύονται μετὰ τῶν φωνηέντων ὡς ἰδιαίτεροι ψίθυροι καὶ παράγουσι τὰς λέξεις. Οἱ ψίθυροι οὗτοι προέρχονται ὅταν ὁ ἐκπνεόμενος ἀὴρ διέρχεται διὰ σημείων στενουμένων τῆς κοιλότητος τοῦ στόματος. Τὰ σύμφωνα διαιροῦνται ὡς γνωστὸν εἰς *χειλεοπρόφερτα*, *γλωσσοπρόφερτα* καὶ *οὐρανισκοπρόφερτα*. Κατὰ τὴν προφορὰν τῶν *γλωσσοπροφέρτων* Π, Β, Φ, Μ, διέρχεται τὸ ἐκπνεόμενον ῥεῦμα τοῦ ἀέρος διὰ στενοῦ σχηματιζομένου ὑπὸ τῶν χειλέων ἢ τῶν χειλέων καὶ μιᾶς σειρᾶς ὀδόντων, τὰ *ὀδοντοπρόφερτα*

Τ, Δ, Σ, Λ, Ν, Ρ παράγονται διὰ τῆς διόδου τοῦ ἐκπνεομένου ἀέρος μεταξὺ μιᾶς σειρᾶς τῶν ὀδόντων καὶ τῆς πλησιαζούσης ἢ ἐρειδομένης ἐπ' αὐτῆς γλώσσης, κατὰ δὲ τὴν προφορὰν τῶν *οὐρανισκοπροφέρτων* Κ, Γ, Χ, ἡ γλῶσσα πλησιάζει πρὸς τὴν ὑπερῴαν.

Πρὸς παραγωγὴν λοιπὸν τῆς ἀνθρωπίνης φωνῆς καὶ λαλιᾶς συντελοῦσιν οἱ πνεύμονες οἵτινες παρέχουσι τὸν ἀναγκαῖον ἀέρα, ὁ λάρυγξ, ἐν ᾧ παράγεται ὁ ἦχος διὰ τῶν παλμῶν τῶν ἠχητικῶν αὐτοῦ χορδῶν, καὶ ἡ κοιλότης τοῦ στόματος, ἥτις διὰ τῶν διαφόρων σχημάτων τὰ ὁποῖα λαμβάνει καὶ τῆς θέσεως τῆς γλώσσης, τῶν χειλέων καὶ τῶν ὀδόντων τὸν μὲν ὑπὸ τοῦ λάρυγγος παραγόμενον ἦχον μεταβάλλει εἰς φωνήεντα, τὸ δὲ ὑπὸ τῶν πνευμόνων ἐξωθούμενον ῥεῦμα ἀέρος εἰς σύμφωνα.

Τέλος τρανωτάτη ἀπόδειξις ὅτι οἱ ἔναρθροι φθόγγοι παράγονται διὰ τῶν διαφόρων σχημάτων, τὰ ὁποῖα λαμβάνει ἡ κοιλότης τοῦ στόματος, εἶναι ὁ τρόπος καθ' ὃν μανθάνουσι νὰ ὁμιλῶσιν οἱ κωφάλαλοι. Γνωστὸν ὅτι ἡ ἀνικανότης πρὸς τὸ ὁμιλεῖν τῶν κωφαλάλων δὲν προέρχεται ἐκ παθήσεώς τινος τῆς φωνητικῆς συσκευῆς, ἀλλὰ διότι κωφοὶ ὄντες ἐκ γενετῆς δὲν δύνανται νὰ μάθωσι νὰ ὁμιλῶσιν, ὡς μανθάνουσι τὰ ἄλλα νήπια διὰ τῆς μιμήσεως. Διδάσκονται ὅμως οἱ κωφάλαλοι νὰ ὁμιλῶσιν ἐν ἰδιαιτέροις πρὸς τοῦτο σχολείοις. Ἡ δὲ πρώτη διδασκαλία ἔγκειται εἰς τὸ νὰ κατορθώσῃ ὁ διδάσκαλος ὥστε ὁ κωφάλαλος αὐτοῦ μαθητὴς νὰ δίδῃ εἰς τὴν κοιλότητα τοῦ στόματος αὐτοῦ τὸ ἀπαιτούμενον σχῆμα, διὰ νὰ προφέρῃ ἕκαστον φθόγγον. Καὶ εἶναι μὲν τὸ ἔργον τοῦτο ἀρκετὰ κοπιῶδες, ἀλλὰ διδάσκαλος ἱκανὸς κατορθόνει ἐντὸς ὀλίγων μαθημάτων, ὥστε ὁ κωφάλαλος νὰ προφέρῃ πρῶτον μὲν πάντα τὰ φωνήεντα κατὰ βούλησιν, ἔπειτα δὲ νὰ ἀρθρόνῃ καὶ λέξεις.

Κατὰ διαφόρους περιστάσεις, πρὸ πάντων δὲ ὅταν παρουσιάζωνται εἰς τὸν λάρυγγα κακοήθεις ὄγκοι, παρίσταται πρὸς σωτηρίαν τοῦ ἀσθενοῦς ἡ ἀνάγκη τῆς ἀφαιρέσεως τοῦ λάρυγγος. Βεβαίως δὲ μετὰ τὴν ἀποβολὴν τοῦ λάρυγγος οὔτε φωνὴ οὔτε λαλιὰ δύναται πλέον νὰ ὑπάρξῃ.

Πρῶτος ὁ γερμανὸς χειρουργὸς Billroth, στηριζόμενος ἐπὶ πειραμάτων γενομένων ἐπὶ κυνῶν ὑπὸ τοῦ Czerny, ἀπεπειράθη κατὰ τὸ 1873 καὶ ἐπέτυχε ν' ἀντικαταστήσῃ διὰ τεχνητοῦ λάρυγγος τὸν ἀφαιρεθέντα ἀπό τινος ἀσθενοῦς τῆς χειρουργικῆς κλινικῆς τῆς Βιέννης φυσικὸν λάρυγγα, μετ' αὐτὸν δ' ἐξετέλεσαν τὴν αὐτὴν ἐγχείρισιν καὶ ἄλλοι πολλοὶ χειρουργοί. Ὁ τεχνητὸς λάρυγξ συνίσταται ἐκ δύο σωλήνων· ὁ εἷς ἐξ αὐτῶν εἰσάγεται ἐντὸς τῆς τραχείας ἀρτηρίας, ὁ δ' ἕτερος, ἐφαρμοζόμενος ἐπὶ τοῦ πρώτου κατὰ γωνίαν ἀμβλεῖαν, ἐκβάλλει εἰς τὸ ὀπίσθιον μέρος τῆς κοιλότητος τοῦ στόματος. Ἐντὸς τοῦ σωλῆνος τούτου ὑπάρχει ἀργυροῦν πυξίδιον φέρον γλωσσίδα· ἡ γλωσσὶς αὕτη ἀντιπροσωπεύει τὰς φωνητικὰς χορδάς. Ὅταν ἐκ τῶν πνευμόνων ἐκπέμπεται ῥεῦμα ἀέρος ἀρκετὰ ἰσχυρὸν ἡ γλωσσὶς αὕτη πάλλεται καὶ παράγει ἦχον, ὅστις ὑπὸ τῆς κοιλότητος τοῦ στόματος μεταβάλλεται, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω,

εἰς φωνήεντα καὶ σύμφωνα. Οὕτω λοιπὸν ὁ φέρων τὸν τεχνητὸν λάρυγγα δύναται μετὰ πάσης εὐκολίας νὰ ὁμιλῇ διὰ φωνῆς, ἥτις σχεδὸν οὐδόλως διακρίνεται τῆς φυσικῆς, ἐκτός τινος μονοτονίας χαρακτηριζούσης αὐτήν, ἀρκεῖ πρὸς τοῦτο νὰ ἐκτελῇ τὰς διαφόρους κινήσεις τῶν μερῶν τῆς κοιλότητος τοῦ στόματος, ὡς ἔπραττεν ὅτε ὡμίλει πρὸ τῆς ἀφαιρέσεως τοῦ φυσικοῦ αὐτοῦ λάρυγγος καὶ τῆς ἀντικαταστάσεως αὐτοῦ ὑπὸ τεχνητοῦ.

Ε. Δ.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΤΕΓΕΑι.—Ἀπὸ τῆς πρώτης λήγοντος ἐνεργοῦνται ἀποπειρατήριοι ἀνασκαφαὶ ἐν Τεγέᾳ ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ ἀρχαιολ. γερμανικοῦ ἰνστιτούτου πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ κρηπιδώματος τοῦ ναοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς. Αἱ ἀνασκαφαὶ κατέδειξαν ἐν πρώτοις ὅτι ἡ ἐν τῷ χωρίῳ Πιαλὶ ἐκκλησία *ἅγιος Νικόλαος* δὲν κεῖται ἐπὶ τοῦ κρηπιδώματος τοῦ ναοῦ, καθ' ἃ κοινῶς ἐπιστεύετο ὑπὸ τῶν ἀρχαιολόγων. Παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς ἐκκλησίας ἠνοίχθη τάφρος, ἐν ᾗ ἀνεκαλύφθησαν μὲν μεταγενέστερα βυζαντιακὰ τείχη, συγκείμενα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐξ ὑλικοῦ τοῦ ναοῦ, οὐδὲν ὅμως ἴχνος τοῦ κρηπιδώματος. Ἐντεῦθεν οἱ τὰς ἀνασκαφὰς ἐνεργοῦντες ἐτράπησαν πρὸς δυσμὰς καὶ ἀνεῦρον ἐν τῷ κήπῳ χωρικοῦ τινος ἀρχαῖον οἰκοδόμημα ἀποτελούμενον πρὸς ἀνατολὰς μὲν ἐξ ἕξ, πρὸς νότον δ' ἐκ τεσσάρων στρωμάτων λιθίνων πλακῶν, ὅπερ πιθανῶς εἶνε λείψανον τοῦ κρηπιδώματος τοῦ ζητουμένου ναοῦ. Ἐσχάτως δὲ ἀνεῦρον παραπλήσιον οἰκοδόμημα καὶ ἐν ἑτέρῳ προσεγγίζοντι κήπῳ· ἀνάγκη ὅμως οὐχὶ *ἀποπειρατηρίων*, ἀλλὰ γενικῶν ἀνασκαφῶν ἵνα κατίδῃ τις τὴν πρὸς ἄλληλα σχέσιν τῶν οἰκοδομημάτων τούτων καὶ ἐξερευνήσῃ ἂν ἀμφότερα ἀποτελῶσι μέρος τοῦ κρηπιδώματος τοῦ ναοῦ. Ἀποπειρατήριοι ἀνασκαφαὶ δυσκόλως δύνανται νὰ παράσχωσι τοιοῦτον ἀποτέλεσμα, καθ' ὅσον πρὸς τοῖς ἄλλοις οὐδ' ἐπιτρέπουσιν οἱ ἰδιοκτῆται νὰ σκάπτῃ τις ἐκεῖ, ἔνθα νομίζει ἀναγκαῖον. Ὁ ἐπιστέλλων ἡμῖν κ. Καββαδίας εἶνε πεπεισμένος περὶ τῆς ἀπὸ τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων καταστροφῆς τοῦ ναοῦ, ὀλιγίστας δὲ ἤ, μᾶλλον εἰπεῖν, οὐδεμίαν ἐλπίδα ἔχει περὶ ἀνευρέσεως τῶν πλαστικῶν αὐτῶν ἔργων, ἐκτὸς ἂν ταῦτα, κατὰ καλὴν μοῖραν, εἶνε ἐντετειχισμένα ἐν μεταγενεστέροις οἰκήμασι, καθ' ἃ συνέβη καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ. Εὑρέθησαν δὲ σπουδαῖα ἀρχιτεκτονικὰ τοῦ ναοῦ μέλη καὶ κοσμήματα, οἷον πλὰξ ἐκ τοῦ γείσου μετὰ σταγόνων, εἶδος περιέργου ἰωνικοῦ κιονοκράνου μετὰ ὡραίας ταινίας, σπόνδυλος δωρικῶν κιόνων, ὡραῖον ἀνθέμιον, ἀστράγαλοι, κυμάτια κ. τ. ἑ.

Ἐκ τῆς ἀσαφεστάτης περιγραφῆς τοῦ Παυσανίου καταφαίνεται ὁπωσδή-

ποτε, ὅτι ὁ προκείμενος ναός, ὅςτις *πολὺ δή τι τῶν ναῶν, ὅσοι Πελοποννησίοις εἰσὶν, ἐς κατασκευὴν προέχει τὴν ἄλλην καὶ ἐς μέγεθος*, ἦτο ἐργασίας περιέργου. Τὰ μνημονευθέντα εὑρήματα κατέδειξαν 1) ὅτι *τὸ ἐξωτερικὸν* τοῦ ναοῦ ἦτο ἐργασίας δωρικῆς· 2) ὅτι *δὲν* προεῖχε κατὰ τὸ μέγεθος πάντων τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ναῶν. Περὶ τούτων ἄλλοτε ἐν ἐκτάσει.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἀνεκαλύφθη σπουδαιότατον ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον εἰκονίζον τὸν Ἅδην καθήμενον ἐπὶ θρόνου, τὴν Περσεφόνην, Δήμητρα καὶ δύο παρθένους, ὧν ἡ τελευταία προσεύχεται. Ὁ τρόπος τῆς ἐργασίας εἶνε εὐγενὴς καὶ ἁπλοῦς καὶ ἀναπολεῖ τοὺς καλοὺς χρόνους τῆς ἑλληνικῆς τέχνης. Τοῦ ἔργου τούτου ἐνήργησε τὴν κατάσχεσιν ὁ κ. Καββαδίας.

Ο ΕΝ ΧΑΙΡΩΝΕΙΑι ΛΕΩΝ.— Ἡ «Σφίγξ» τῶν Θηβῶν τῆς 24 Ἰουλίου δημοσιεύει τὰ ἑξῆς·

«Οἱ πρό τινων ἡμερῶν διελθόντες ἐντεῦθεν καὶ μεταβάντες εἰς Χαιρώνειαν κ. Σ Φιντικλῆς, καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου, καὶ Π. Σταματάκης, ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων, ἐργάζονται ἀκαμάτως, ἐνεργοῦντες ἀνασκαφὰς περὶ τὸν χῶρον τοῦ μετὰ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ μάχην ἀνεγερθέντος λέοντος. Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε γενομένων ἀνασκαφῶν ἐβεβαιώθη, ὅτι ὁ λέων ἵστατο ἐπὶ εὐρέος λιθοκτίστου κρηπιδώματος ἐξ ὀγκωδῶν πωρολίθων, ἐκ τῆς προόδου δὲ τῆς ἀνασκαφῆς θέλει ἐξακριβωθῆ, ἂν ὑπὸ ἢ περὶ τὴν βάσιν τοῦ λέοντος εἶχον ταφῆ οἱ κατὰ τὴν μάχην πεσόντες ἱερολοχῖται. [Μετὰ τὸ πέρας τῶν ἀνασκαφῶν θέλουσι μεταβῆ ἐκεῖσε μηχανικὸς καὶ ἀρχιτέκτων, ἵνα ὑπολογίσωσι τὴν δαπάνην τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ λέοντος, ἐρριμένου ἤδη εἰς τεμάχια, ἅτινα δαπάναις τῆς ἀρχαιολογικῆς ἑταιρίας θέλουσι συνδεθῆ τεχνικῶς καὶ ἀποτελέσει τὸν λέοντα, ὡς ἵστατο τὸ πάλαι. Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τῆς βάσεως, ἐχούσης τὸ μῆκος ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς, εἰκάζεται ὅτι ὁ λέων ἔβλεπε πρὸς τὰς Θήβας. Φοβούμεθα ὅμως, μήπως διακοπῶσιν αἱ ἐργασίαι, καθόσον οἱ μεταβάντες καὶ ὑπὸ πυρετῶν προσεβλήθησαν καὶ ἄλλας κακουχίας ὑφίστανται ἐκ τοῦ καύσωνος καὶ τῆς ὥρας τοῦ ἔτους».

— Περὶ τοῦ αὐτοῦ λέοντος ἀναγινώσκομεν ἐν τῷ «Ἐθνικῷ Πνεύματι» τῆς 31 Ἰουλίου τὰ ἑξῆς·

«Ὁ καθηγητὴς τῆς γλυπτικῆς κ. Σίγγελ, οἱ καθηγηταὶ κκ. Φιντικλῆς καὶ Καστόρχης καὶ ὁ ἀγαλματοποιὸς κ. Φυτάλης ἐπανῆλθον ἐκ Λεβαδείας ὅπου εἶχον μεταβῆ ἀποσταλέντες ὑπὸ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἑταιρίας ὅπως παρασταθῶσιν εἰς τὰς ἀνασκαφὰς πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ στηλοβάτου τοῦ ἱστορικοῦ λέοντος ὅστις πράγματι ἀνευρέθη ἔχων τεσσάρων μέτρων ὕψος· εἶνε γνωστὸν ὅτι σκέψις γίνεται πρὸς ἀναστήλωσιν τοῦ λέοντος τούτου διὰ προσαρμόσεως τῶν τεμαχίων του· πρὸς τοῦτο ὑπελογίσθη ὅτι ἀπαιτοῦνται εἴκοσι περίπου χιλιάδες δραχμῶν. Τὸ ὕψος τοῦ λέοντος θέλει εἶσθαι ἓξ μέτρων. Ὁ-

μολογουμένως πολύτιμοι εἶνε αἱ ὑπηρεσίαι τῆς ἀρχαιολογικῆς ἑταιρίας ἣν πᾶς ἕλλην ἔχει καθῆκον νὰ συντρέχῃ τὸ κατὰ δύναμιν πρὸς ἐπιτυχίαν τοὐλάχιστον τοῦ λαχείου ὅπερ ἐπὶ τούτῳ ἡ ἑταιρία ἐσύστησε».

ΝΕΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΕΝ ΡΩΜΗι. — Ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ κ. Ῥοδόλφου Lanciani πρὸς τὸ ἀγγλικὸν *Ἀθήναιον* τῆς 16]28 Ἰουνίου 1879 περὶ τῶν ἐν Ῥώμῃ γενομένων ἐσχάτως ἀρχαιολογικῶν ἀποκαλύψεων ἀποσπῶμεν τὰ ἑξῆς.

Τὰς κατὰ τὴν Ἱερὰν Ὁδὸν (Sacra Via) σκαφὰς ἔστεψεν ὀλίγας πρὸ τῆς λήξεως τῶν ἐργασιῶν ἡμέρας μεγάλη ἐπιτυχία. Πρὸς τὸ δυτικὸν τῆς ὁδοῦ μέρος εὕρομεν σειρὰν τιμητικῶν στηλοβατῶν λευκοῦ μαρμάρου. Εἷς τούτων εἶνε ἀφιερωμένος τῷ Τίτῳ ὡς Collegiorum omnium sacerdoti, ἕτερος δὲ τοῖς Ἀκρήσι τοῦ Αὐγούστου. Τρίτος τις στηλοβάτης φαίνεται ἀνήκων εἰς ἀνδριάντα ἔφιππον διότι ἔχει ἐπίμηκες τὸ σχῆμα, ἐπιγραφή τις δ' αὐτοῦ ἑλληνικοῖς γράμμασι κεχαραγμένη λέγει τὸ ὄνομα Μάρκου Ἀντωνίου Γορδιανοῦ· οἱ ἀναθέτοντες ἀνήκουσιν εἰς σωματεῖον, ὅπερ τιτλοφορεῖ ἑαυτὸ Γορδιανόν, Σευηριανόν, Ἀντωνινιανόν, Ἁδριανόν. Ἀνετέθη δὲ τὸ μνημεῖον εἰς τὸν Σεπτίμιον Σευῆρον μετὰ τὴν ἑαυτοῦ ἀποθέωσιν. Αἱ μηνὶ Ἀπριλίῳ τοῦ ἔτους τούτου γενόμεναι ἐργασίαι οὐδόλως σχεδὸν συνετέλεσαν εἰς διαλεύκανσιν τῆς τοπογραφίας τοῦ μέρους τούτου τῆς πόλεως. Σειρὰ κοινῶν ἐργαστηρίων εἶνε ἐκτισμένη ἐπὶ τῶν ἐρειπίων παλαιοτέρων κτισμάτων, δύσκολον δ' εἶνε νὰ ὁρίσῃ τις τί ἦσαν τὰ παλαιότερα ἐκεῖνα κτίσματα. Φαίνεται ὅτι ἡ θέσις ἐν ᾗ κεῖνται οὐδὲν ἔχει τὸ κοινὸν πρὸς τὴν Ἱερὰν Ὁδόν, πιθανώτερον δ' εἶνε ὅτι σχετίζονται πρὸς τὸν Vicum Vestae, οὗτινος ἡ ὕπαρξις ἀπό τινων μηνῶν ἐγνώσθη ἐξ ἐπιγραφῆς εὑρεθείσης ἐν S. Paolo fuori le Mura. Ὑποθέτω ὅτι τὰ ἀρχαιότερα ἐκεῖνα κτίσματα οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ ἡ περίφημος Ῥηγία (Regia), γενομένη παρανάλωμα τοῦ πυρὸς κατά τινα τῶν μεγάλων πυρκαϊῶν τοῦ β' αἰῶνος.

Πρὸς τὸ χεῖλος τοῦ καλουμένου Valle Marciana παρὰ τὸ ἑνδέκατον μιλιάριον τῆς Λατίνης Ὁδοῦ (Via Latina) εὑρέθη περιεργότατος κωνοειδὴς λίθος φέρων δὶς τήν δε τὴν ἐπιγραφήν· REG (io ἢ regionis) VII. AT TRES SILANOS. AT V (quintum). Ἡ ἐπιγραφὴ βέβαια ἀναφέρεται εἰς τὴν Ῥώμην διότι οὐδεμία ἄλλη πλησιόχωρος πόλις εἶχεν ἑπτὰ ἢ πλείονας τῶν ἑπτὰ regiones, τὸ δὲ at tres Silanos θεωρητέον ὡς τοπογραφικὸν ὁρισμόν, ἅτε τοῦ λίθου ὄντος ἱδρυμένου ἐν τῷ Vico Trium Silanorum τῷ ἀνήκοντι τῇ ἑβδόμῃ regioni. Ὁ vicus οὗτος εἶνε ἄγνωστος, θὰ ἔλαβε δὲ τὸ ὄνομα ἔκ τινος κρήνης ἐχούσης τρεῖς σειληνοειδεῖς κρουνούς, εἶνε δ' ἀληθῶς σημειώσεως ἄξιον ὅτι καὶ νεωτέρα ὁδὸς ἐν τῷ αὐτῷ μέρει ἔχει παρεμφερὲς ὄνομα, Via delle Tre Cannelle. Λίαν ἀμφίβολος εἶνε ἡ σημασία τοῦ ὁρισμοῦ ad quintum, ἴσως τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ Vicus Trium Silanorum ἦτο πλησίον εἰς τὸ πέμπτον ἱερὸν τῶν Ἀργείων (Argeorum), τὸ ἐν τῇ Κολλίνῃ.

Κατωρθώσαμεν ἐπιτυχῶς νὰ εὕρωμεν τὸ ἀληθὲς ὄνομα τοῦ ἰδιοκτήτου τοῦ καλοῦ *παλατίου*, ὅπερ ἀνεῦρεν ὁ κ. Costanzi μεταξὺ τῆς ὁδοῦ τοῦ Ταυρίνου καὶ τῆς τῆς Φλωρεντίας. Παρὰ τὸν τόπον, ὅπου εὑρέθη ὁ Ἑρμαφρόδιτος, ὁ αὐτὸς περὶ οὗ ἐγένετο λόγος ἐν τῷ προηγουμένῳ τεύχει τοῦ Παρνασσοῦ, ἀνεσκάφη σωλὴν ὑδραγωγείου ἔχων ἐπιγεγραμμένον τὸ ὄνομα τοῦ ἰδιοκτήτου τῆς οἰκίας C. Iulius Avitus καὶ τὸ τοῦ μολυβδουργοῦ (plumbarius) Naevius Syntrophus. Ὁ Γ. Ἰούλιος Ἄβιτος ἦτο ὁ σύζυγος τῆς Ἰουλίας Μαίσης (Maesa), ἧς αἱ δύο ὁμώνυμοι θυγατέρες Ἰουλίαι ἐγένοντο μητρυιαὶ ἡ μὲν τοῦ Ἐλαιογαβάλου, ἡ δὲ Ἀλεξάνδρου τοῦ Σευήρου, ἐγένετο δὲ ἀνθύπατος Ἀσίας ἐπὶ Καρακάλλα. Ὁ πρίγκηψ Τορλόνιας εἰς τὴν ἔπαυλιν αὐτοῦ La Caffarella κατὰ μῆκος τῆς Via Latina εὗρε τοὺς ποικίλους τάφους καὶ τὰ μαυσωλεῖα τοῦ Οὐλπίου Φλωρεντίνου, τῆς Οὐιβίας Οὐέρας καὶ τοῦ Τιβερίου Κλαυδίου Σαβίνου. Ἐν ἑτέρᾳ δὲ τοῦ αὐτοῦ πρίγκηπος ἐπαύλει ἀνευρέθη ὁ τάφος, ἐν ᾧ ἔκειτο ὁ .....orius, curator rei publicae Coranorum.

Σ. Κ. Σ.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

Τὴν εἰκοστὴν ἑβδόμην Ἰουνίου ἐγένοντο αἱ ἐξετάσεις τῆς ἐν Ζακύνθῳ σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων. Μαθηταὶ ἐνεγράφησαν καθ' ἅπαν τὸ ἔτος 82· ἀλλ' εἰς τὰς ἐξετάσεις μόνον 37 ἐνεφανίσθησαν. Ἡ ἀνωτέρα τάξις ἐξητάσθη εἰς ἀνάγνωσιν ἐν τῷ τρίτῳ τόμῳ τοῦ Γεροστάθη, γραφὴν καὶ ἀριθμητικήν, τὰς τέσσαρας στοιχειώδεις πράξεις, καὶ κατήχησιν. Ὁ γραμματεὺς τῆς σχολῆς ἀνέγνω τὴν σχετικὴν ἔκθεσιν περὶ τοῦ λήξαντος ἔτους. Οἱ φοιτήσαντές εἰσιν ὑπηρέται οἰκιῶν καὶ τεχνουργείων, ὀκτὼ δὲ κηπουροί· τὰ οἰκονομικὰ τῆς σχολῆς εὑρίσκονται ἐν πληρεστάτῃ ἰσορροπίᾳ.

Τὴν ὀγδόην δ' ἱσταμένου μηνὸς Ἰουλίου ἐγένοντο αἱ ἐξετάσεις τῆς ἐν Καλάμαις σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν ἀρχῶν, ἀποδείξασαι ἄριστα ἀποτελέσματα. Τεσσαράκοντα ἦσαν περίπου οἱ προσελθόντες παῖδες. Ἡ κοσμητεία τῆς σχολῆς φροντίζει καὶ περὶ τῆς ἐνδυμασίας τῶν παίδων οὓς ἔχει πάντας τοποθετήσει εἰς ἐργασίας ἐντὸς τῆς πόλεως.

Αἱ ἐξετάσεις τῆς σχολῆς Πατρῶν γενήσονται τὸν Σεπτέμβριον.

Τῇ ἀποφάσει τοῦ Συλλόγου ἑπομένη ἡ ἐφορία, μετ' ἐπιτόπιον ἔρευναν ἀπεφάσισεν ὅπως τὴν ἱδρυθησομένην σχολὴν διὰ τὴν ὁμάδα τῶν παρὰ τὰς Ἀθήνας χωρίων, ἅτινα καλοῦνται Χασάνι, Μπραχάμι, Καρᾶς καὶ Τράχωνες, ἱδρύσῃ ἐν τῷ τελευταίῳ τούτῳ, ὅπερ εἶνε τὸ κεντρικώτατον.

Ἡ εἰς Μανολάδα τῆς Ἠλείας μεταβᾶσα ἐπιτροπὴ ἐκ τῶν μελῶν κκ. Κ. Βάμβα καὶ Γ. Δουρούτη ἐπέστρεψεν ἀφοῦ ἐγκαθίδρυσε τὴν σχολὴν ἐν τῇ

ἀποικίᾳ τῶν ἐξ Ἰταλίας Ἑλληνοαλβανῶν. Ἐτακτοποίησε δὲ τὰ τῆς μικρᾶς ταύτης ἀποικίας καὶ συνεννοηθεῖσα μετὰ τῶν προϊσταμένων αὐτῆς ἀνέθετο τῇ ἐφορίᾳ τοῦ Συλλόγου τὴν ὀνομασίαν τοῦ συσταθέντος χωρίου. Ἡ ἐφορία τοῦ Συλλόγου, ἀποβλέπουσα εἰς τὸ ὅτι οἱ εἰς Ἰταλίαν ἐξ Ἠπείρου καταφυγόντες Ἑλληνοαλβανοὶ οὗτοι ἄποικοι ὡρμήθησαν τὸ πλεῖστον ἐκ τοῦ ἠπειρωτικοῦ χωρίου Πικέρνη, ὠνόμασε τὴν ἀποικίαν ταύτην Νέαν Πικέρνην καὶ προεκάλεσε τὴν διὰ τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν νόμιμον ἀναγνώρισιν τοῦ ὀνόματος τούτου.

Ἡ ἐφορία ἑπομένη εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ Συλλόγου ἐφρόντισε περὶ τῆς ἐνταφιάσεως τῶν ἐκ Σμύρνης πρὸ τριῶν ἐτῶν ἀνακομισθέντων ὀστῶν τοῦ ποιητοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου. Τὰ ὀστᾶ ταῦτα διαφυλαχθέντα εὐλαβῶς ὑπὸ τοῦ βιβλιοπώλου Ἀθανασίου Ζαχαρίου κατέκειντο ἐν δωματίῳ τῆς Εὐαγγελικῆς σχολῆς Σμύρνης, ὅθεν παρέλαβεν αὐτὰ ὁ κ. Ἀχιλλεὺς Παράσχος ἐντολῇ τοῦ Συλλόγου, συνταχθέντος τοῦ ἑπομένου ἐγγράφου·

«Σήμερον, τὴν 13 Μαΐου τοῦ χιλιοστοῦ ὀκτακοσιοστοῦ ἑβδομηκοστοῦ πέμπτου ἔτους καὶ ἡμέραν τρίτην τῆς ἑβδομάδος, συνελθόντες οἱ ὑποφαινόμενοι ἔφοροι τῆς Εὐαγγελικῆς σχολῆς Σμύρνης ἐν τῷ γυμνασιαρχείῳ τῆς ῥηθείσης σχολῆς, ἐπὶ τῇ πρὸς τὸν κ. Ἀχιλλέα Παράσχον ἐντολῇ τοῦ ἐν Ἀθήναις Συλλόγου ὁ «Παρνασσός», διαδηλοῦσιν ὅτι τὰ ὀστᾶ τοῦ ἀειμνήστου Ἀλεξάνδρου Σούτσου εὐσεβῶς ἐφρόντισε νὰ διαφυλάξῃ ἐξ ἐθνικῆς ὑπερηφανείας ὁ κ. Ἀθανάσιος Ζαχαρίου ἐντὸς κιβωτίου τινός, τὸ ὁποῖον παρακατέθεσεν ἐντὸς δωματίου τινὸς τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς, ἐν ᾧ συγχρόνως κατέθετε κειμήλια προγονικῆς εὐκλείας, χρησιμεύσοντα ὡς πυρὴν ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου.

«Καὶ νῦν διαβεβαιοῦμεν ὅτι τὸ σήμερον παραδιδόμενον κιβώτιον εἰς τὸν κ. Ἀχιλλέα Παράσχον, ἐσφραγισμένον τῇ τῆς Σχολῆς σφραγῖδι, εἶναι αὐτὸ τὸ κιβώτιον τὸ ἐμπερικλεῖον τὰ ὀστᾶ τοῦ ἐθνικοῦ τῆς Ἑλλάδος ἀοιδοῦ, ἀειμνήστου Ἀλεξάνδρου Σούτσου.

Δι' ὃ καὶ ὑπεγράψαμεν τὸ παρὸν μετὰ τοῦ κατόχου κ. Ἀθανασίου Ζαχαρίου καὶ τοῦ ἐντολοδόχου κ. Ἀχιλλέως Παράσχου.

Οἱ τῆς ἐν Σμύρνῃ Εὐαγγελικῆς σχολῆς ἔφοροι

Σ. ΛΑΜΠΙΣΗΣ
Γ. Ι. ΖΕΡΛΕΝΤΗΣ
Ι. ΜΑΡΤΖΙΛΛΑΣ
ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΖΑΧΑΡΙΟΥ — Σ. ΚΑΡΑΚΟΥΣΗΣ
Α. ΠΑΡΑΣΧΟΣ — Π. ΠΑΓΚΑΛΟΣ
Σ. ΔΕΛΑΓΡΑΜΜΑΤΗΣ
(Τ. Σ.) — ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ Π. ΦΟΝΤΡΙΕΡ
Α. ΛΑΣΚΑΡΙΣ

Ἔκτοτε ἐπανειλημμένως τὸ προεδρεῖον τοῦ Συλλόγου ἀπετάθη πρὸς τοὺς ἁρμοδίους ὅπως φροντίσωσι περὶ ἀξιοπρεποῦς ἐνταφιάσεως τῶν κομισθέντων

ὀστῶν. Δυστυχῶς ὡς ἐκ τῶν δυσχερῶν περιστάσεων οἱ ἁρμόδιοι ἐφάνησαν ψυχροὶ πρὸς τὰς αἰτήσεις τοῦ Συλλόγου, οὕτω δὲ τὰ ὀστᾶ ἔμενον ἄταφα ἐν τῷ κοιμητηρίῳ Ἀθηνῶν· ἀλλά, παραχωρήσαντος τοῦ δήμου Ἀθηναίων τόπον δωρεὰν ἐν τῷ α' νεκροταφείῳ, ἡ ἐφορία ἔκρινεν ὅτι δὲν ἠδύνατο ἐπὶ πλέον ν' ἀναβάλῃ τὴν ἐνταφίασιν ἐκ τῶν ἐνόντων, τοῦτο ἐν νῷ ἔχουσα ὅτι τελετὴ ἀνταξία τοῦ ποιητοῦ ἠδύνατο νὰ γείνῃ τότε πρῶτον ὅτε οἱ ἁρμόδιοι ἤθελον φροντίσει περὶ τῆς ἀνεγέρσεως μνημείου ἀξιοπρεποῦς ἐπὶ τοῦ τόπου ὃν ὁ Σύλλογος ἰδίοις ἐξόδοις περιέφραξε διὰ κιγκλίδων. Οὕτως ἡ τελετὴ αὕτη ἐγένετο εὐλαβὴς μὲν ἀλλ' ἁπλῆ, παρισταμένων ἐκ τοῦ Συλλόγου τῶν μελῶν τοῦ προεδρείου, τῇ 15 τοῦ μηνὸς τούτου. Ὁ ἰατρὸς δὲ κ. Α. Γούδας ἐξεφώνησεν αὐτόκλητος ἐπὶ τοῦ τάφου ὀλίγας λέξεις.

Τὴν 23 τοῦ μηνὸς τούτου ἀπέθανεν ἐν Λευκάδι ὁ ποιητὴς Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης, ἐπίτιμον τοῦ Συλλόγου μέλος ἀπὸ τοῦ 1871. Τὸ προεδρεῖον ἔσπευσε ν' ἀνακοινώσῃ τηλεγραφικῶς τὰ συλλυπητήρια τοῦ Συλλόγου πρὸς τοὺς οἰκείους τοῦ ποιητοῦ. Ἔν τινι προσεχεῖ δὲ τεύχει τοῦ περιοδικοῦ θέλει δημοσιευθῇ μελέτη περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ποιημάτων αὐτοῦ.

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ.—Ὑπὸ τοῦ κόμητος Βίκτωρος Folliot de Crenneville, προξένου τῆς Αὐστρίας ἐν Σμύρνῃ, ἐξεδόθη ἐσχάτως γερμανιστὶ σπουδαία συγγραφὴ ἐπιγραφομένη *Ἡ νῆσος Κύπρος καὶ ἡ σημερινὴ αὐτῆς μορφή, αἱ ἐθνογραφικαὶ καὶ οἰκονομικαὶ αὐτῆς καταστάσεις*. Ὁ συγγραφεύς, γνωρίσας τὴν Κύπρον ἐξ αὐτοψίας ὡς μεταβὰς αὐτόθι τῷ 1876, περιορίζεται ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ εἰς γεγονότα, τῆς δὲ μετριόφρονος αὐτοῦ συγγραφῆς μόνον σκοπὸν προτίθεται νὰ περιγράψῃ τὴν Κύπρον καὶ τὴν κατάστασιν αὐτῆς ὁποία ὑπῆρξε καθ' ὃν χρόνον παρέλαβον αὐτὴν οἱ Ἄγγλοι. — Ὁμοίως ἀναγγέλλεται ἡ προσεχὴς ἔκδοσις συγγραφῆς περὶ Κύπρου τοῦ γνωστοῦ ἄγγλου γεωγράφου Σαμουὴλ Baker, ἐπιγραφομένης «Ἡ Κύπρος οἵαν εἶδον αὐτὴν τῷ 1879».

— Ἐξεδόθη νέον τεῦχος τῶν ἀρίστων πανομοιοτύπων τῶν δημοσιευομένων ὑπὸ τῆς ἐν Λονδίνῳ Γραφογνωστικῆς Ἑταιρείας (Palaeographical Society), περιέχον ἐκτὸς πολλῶν ἄλλων δειγμάτων γραφῆς πανομοιότυπα τοῦ παπύρου τοῦ περιέχοντος τὸν ὑπὲρ Λυκόφρονος λόγον τοῦ Ὑπερείδου, γεγραμμένου κατὰ τὸν δεύτερον ἢ πρῶτον π. χ. αἰῶνα, τοῦ Ἀριστοτέλους τῆς ἐν Μεδιολάνῳ ἀμβροσιακῆς βιβλιοθήκης, γεγραμμένου κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα μ. Χ., καὶ ἄλλα ἐξ ἄλλων ἑλληνικῶν κωδίκων.

— Ἐκ Γερμανίας ἀναγγέλλονται περίεργοι εἰδήσεις περὶ τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ ποιητοῦ Ἑρρίκου Heine. Τὴν σύνταξιν τούτων εἶχεν ἀρχίσει ὁ

Heine ἤδη ἐνωρὶς, δύο δὲ τόμους ἐν χειρογράφῳ, περιέχοντας τὰ γεγονότα ἑξαετοῦς περιόδου, ἀπὸ τοῦ 1830 ἕως τοῦ 1836, παρέδωκε τῷ 1851 εἰς τὸν ἀδελφόν του Γουσταῦον, ἐκδότην τοῦ Fremdenblatt ἐν Βιέννῃ. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ ἀπομνημονεύματα ταῦτα περιεῖχον προσβολὰς κατὰ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου τῆς Αὐστρίας, ὁ Γουσταῦος Heine ἀνησυχήσας μεγάλως ἀπέφυγε τὴν ἐκτύπωσιν αὐτῶν, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου, γνωρίζων τὴν ἔνδειαν τοῦ ἀδελφοῦ του, ἐπρότεινε νὰ δανείσῃ αὐτῷ ἐπ' ἐνεχυριάσει τοῦ χειρογράφου, τοῦθ' ὅπερ καὶ ἐγένετο δεκτόν. Τὸ δ' ἐπιὸν ἔτος, μεταβὰς εἰς Παρισίους, εὗρε τὸν Ἑρρῖκον ἀσθενῆ καὶ ἐν μεγίσταις χρηματικαῖς στενοχωρίαις. Εἶχε δὲ ἤδη γράψει τὴν ἱστορίαν τῶν παιδικῶν καὶ νεανικῶν αὐτοῦ χρόνων καὶ εἷς μόνος τόμος ὑπελείπετο πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου, διακοπέντος ὑπὸ τῆς νόσου. Ὁ Γουσταῦος ἐδάνεισεν αὐτῷ πεντακισχίλια φράγκα καὶ ἔλαβεν ὡς ἐγγύησιν τὰ χειρόγραφα.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ποιητοῦ τῷ 1856, ἡ χήρα αὐτοῦ, ἔπειτα δὲ ὁ ἐκδότης του ἀπήτησαν τὴν ἀπόδοσιν τῶν πολυτίμων χειρογράφων. Ἀλλ' ὁ Γουσταῦος διισχυρίσθη ὅτι, μὴ ἀποδοθέντων αὐτῷ τῶν δανείων χρημάτων ἐν τῇ ὡρισμένῃ προθεσμίᾳ, τὸ ἐνέχυρον εἶχε καταστῆ κτῆμα αὐτοῦ. Παρεχώρησε δὲ τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ ἀδελφοῦ του εἰς τὴν αὐστριακὴν αὐλὴν, ἥτις καὶ διέταξε τὴν ἐξαφάνισιν αὐτῶν, τοῦθ' ὅπερ δὲν ἐγένετο.

Σήμερον δὲ οἱ Γερμανοὶ ἀπαιτοῦσι τὴν ἀπόδοσιν τῶν χειρογράφων. Εἷς αὐτῶν ἐπέστειλεν εἰς τὴν ἐφημερίδα Deutsches Montagblatt, ἀποδεικνύων ὅτι ἡ αὐστριακὴ κυβέρνησις κατέχει παρὰ πᾶν δίκαιον τὰ χειρόγραφα, ἐπειδὴ ἡ συμφωνία ἡ γενομένη μεταξὺ τοῦ Heine καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του εἶναι ἄκυρος κατὰ τοὺς αὐστριακοὺς νόμους.

— Ὁ περὶ τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν ἀπὸ ἐτῶν πολλῶν διατρίβων καὶ πολλὰ ἤδη δημοσιεύσας καθηγητὴς Susemihl δημοσιεύει προσεχῶς νέαν ἔκδοσιν τῶν *Ἠθικῶν Νικομαχείων* τοῦ Ἀριστοτέλους, περιληφθησομένην ἐν τῇ τευβνερείᾳ ἐκδόσει τῶν κλασικῶν συγγραφέων.

*
* *

ΚΑΛΑΙ ΤΕΧΝΑΙ.—Ὡς ἀντικείμενον τοῦ ἐν Παρισίοις ἐτησίου γραφικοῦ διαγωνισμοῦ, τοῦ ἐπονομαζομένου *τῆς Ῥώμης*, καθότι ὁ βραβευόμενος ἀποστέλλεται εἰς Ῥώμην πρὸς συμπλήρωσιν τῶν καλλιτεχνικῶν αὐτοῦ σπουδῶν, εἶχεν ὁρισθῆ ἐφέτος ὑπὸ τῶν κριτῶν ἓν τῶν συγκινητικωτάτων ἐπεισοδίων τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, ὁ ἐν τῷ ἐν Καλαυρείᾳ ναῷ τοῦ Ποσειδῶνος *θάνατος τοῦ Δημοσθένους*. Οἱ ὑποψήφιοι ὤφειλον νὰ παραστήσωσι τὸν μέγαν ῥήτορα δαμαζόμενον ὑπὸ τοῦ δηλητηρίου κατὰ τὴν ἄφιξιν τῶν στρατιωτῶν τοῦ Ἀντιπάτρου καθ' ἣν στιγμὴν ὁ ὑποκριτὴς Ἀρχίας φαίνεται καταμωκώμενος αὐτοῦ ἐπὶ τῇ φαινομένῃ ἀνανδρίᾳ. Οἱ ἀποδυθέντες εἰς τὸν ἀγῶνα ὑπῆρξαν δέκα, ἐβραβεύθη δὲ τὸ ἔργον τοῦ κ. Bramtot, θεωρηθὲν ἀνώτερον πάντων τῶν ἄλλων.

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΝ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΑΠΟΣΤΑΛΕΝΤΑ.

Κανονισμὸς τοῦ ἐν Χανίοις τῆς Κρήτης Ἑλληνικοῦ φιλεκπαιδευτικοῦ συλλόγου «Μίνως». Ἐν Χανίοις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Κρήτη 1879 εἰς 12ον σελ. 8.

Κανονισμὸς τοῦ Ἐμπορικοῦ καὶ βιομηχανικοῦ συλλόγου, ἐν Ἀθήναις 1879 εἰς 8ον σ. 15.

Στοιχεῖα τοῦ ἐμπορικοῦ δικαίου ἐπὶ τὸ πρακτικώτερον ἑρμηνευόμενα ὑπὸ Σ. Κ. Θεοχάρη διδάκτορος τῆς νομικῆς, δικηγόρου, πρὸς χρῆσιν τῶν φοιτητῶν Πανεπιστημίου, γυμνασίων, τῶν ἐμπορικῶν ἐκπαιδευτηρίων καὶ τῶν ἐμπόρων. Βιβλίον πρῶτον, περὶ ἐμπορίου ἐν γένει. Ἐκδιδόντος Β. Σεκοπούλου. Ἐν Πάτραις παρὰ τῷ ἐκδότῃ Β. Σεκοπούλῳ. Τυπογραφεῖον ὁ «Κάδμος». Ὁδὸς Κανακάρη, Βιβλιοπωλεῖον «ὁ Κάδμος» Ὁδὸς Μαιζῶνος, πλατεῖα Γεωργίου τοῦ Α' 1879 εἰς 8ον σ. δ'—168. Τιμᾶται δραχ. 4.

Μελέται περὶ Γεωργίας ὑπὸ Α. Ἡλιοπούλου πρώην διευθυντοῦ τῆς Γεωργικῆς Σχολῆς ἅμα καὶ καθηγητοῦ τῆς ἀγροτ. οἰκονομίας ἐν τῇ αὐτῇ Σχολῇ. Ἀθήνησι τύποις Ἀνδρέου Κορομηλᾶ 1879 εἰς 8ον σ. ΙΙΙ—144. Τιμᾶται δραχ. νέων 2,50.

Περὶ τῆς φθίσεως τοῦ λάρυγγος ὑπὸ Νικολάου Γ. Μακκᾶ ἰατροῦ διατριβὴ ἐπὶ ὑφηγεσίᾳ. Ἀθήνησι, ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς Φιλοκαλίας 33 — Ὁδὸς Σοφοκλέους — 33 1879 εἰς 8ον σ. 110.

Ἐπετηρὶς τῆς Ἡγεμονίας Σάμου διὰ τὸ ἔτος 1879 ὑπὸ Ἐπαμεινώνδου Ι. Σταματιάδου διευθυντοῦ τοῦ ἡγεμονικοῦ διοικητικοῦ γραφείου. Ἐν Σάμῳ, ἐκ τοῦ ἡγεμονικοῦ τυπογραφείου 1879 εἰς 8ον 163.

Λυκόφως λυρικαὶ ποιήσεις ὑπὸ Γ. Κ. Ὑπερίδου. Ἐν Σμύρνῃ τυπογραφεῖον ὁ «Τύπος» 1879 εἰς 12ον σ. 118. Τιμᾶται φραγκῶν δύο.

Περὶ τοπικῆς διοικήσεως ἐν Ἑλλάδι ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ ὑπὸ Γεωργίου Ἰω. Ἀγγελοπούλου διδάκτορος τὰ νομικὰ καὶ διπλωματούχου τῆς ἐν Παρισίοις Σχολῆς τῶν Πολιτικῶν ἐπιστημῶν. Διατριβὴ ἐπὶ ὑφηγεσίᾳ, Ἀθήνησι, ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς «Παλιγγενεσίας» 72—Ὁδὸς Βορρᾶ — 72 1879 εἰς 8ον σ. 77.

Λόγος ἐκφωνηθεὶς τῇ 22 Ἰουνίου 1878 κατὰ τὴν ἔναρξιν τῶν γενικῶν ἐξετάσεων τοῦ Ἑλληνικοῦ σχολείου τῆς Πετριτσείου σχολῆς ὑπὸ Μ. Κ. Κρίσπη σχολάρχου τῆς εἰρημένης σχολῆς· εἰς 12ον σ. 16.

Πρὸς τὸν κύριον Ἀνδρέαν Δ. Αὐγερινὸν ὑπουργὸν τῆς δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως. [Ἐν Ληξουρίῳ 1879 ὑπὸ Μ. Κ. Κρίσπη] εἰς 12ον σ. 16.

Οὐμβέρτῳ τῷ Α' βασιλεῖ τῆς Ἰταλίας [Ἐν Ζακύνθῳ 1879 ὑπὸ Ἀνδρέου Μαρτζώκη] εἰς 8ον σ. 4.

Συνδρομηταὶ γίνονται ἐνταῦθα μὲν ἐν τῷ τυπογραφείῳ Παρνασσῷ κειμένῳ ἐν ὁδῷ Ἀθηνᾶς παρὰ τὸ Τελωνεῖον, διευθυνομένῳ δὲ ὑπὸ τοῦ κ. Σαράντου Π. Οἰκονόμου, κατὰ δὲ τὰς Ἐπαρχίας ἐν τοῖς γραφείοις τῶν ὑπὸ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ συντηρουμένων Σχολῶν τῶν Ἀπόρων Παίδων.

Ὁ ἐπιθυμῶν νὰ καταχωρίσῃ τι ἀποταθήτω πρὸς τὸν γραμματέα τῆς ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ ἐπιτροπῆς κ. Π. Ι. Φέρμπον.

Ὁ Παρνασσὸς ἐκδίδοται τὸ τέλος ἑκάστου μηνός

ΤΙΜΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΠΛΗΡΩΤΕΑ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

Ἐν Ἑλλάδι δραχμαὶ νέαι ἤτοι φράγκα	14
Ἐν τῇ Ἀλλοδαπῇ	20

Εἰς οὐδένα στέλλεται ὁ Παρνασσὸς ἔξω τῶν Ἀθηνῶν ἐὰν μὴ προαποσταλῇ ἡ συνδρομή.

Σώματά τινα τοῦ Α′ καὶ Β′ τόμου τοῦ Παρνασσοῦ εὑρίσκονται καὶ πωλοῦνται ἐν τῷ τυπογραφείῳ Παρνασσῷ κειμένῳ παρὰ τῷ Τελωλωνείῳ Ἀθηνῶν.

Ἕνεκα βλάβης τοῦ πιεστηρίου ἐβράδυνεν ἡ ἔκδοσις τοῦ τεύχους μίαν ἑβδομάδα. Εἶνε δὲ ἄλλως τὸ τεῦχος ηὐξημένον κατὰ ἓν τυπογραφικὸν φύλλον.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΤΟΜΟΣ Γ' ΤΕΥΧΟΣ Η' ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1879

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ
ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΟΥ ΥΠΟ Σ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

1879

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ ἐπιστατεῖ ἐπιτροπὴ συγκειμένη ἐκ τῶν κ. Εἰρηναίου Ἀσωπίου, Ἐμμανουὴλ Δ. Ῥοΐδου, Παναγιώτου Ι. Φέρμπου, Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου καὶ προεδρευομένη ὑπὸ τοῦ προέδρου τοῦ Συλλόγου κ. Ἐμμανουὴλ Δραγούμη.

ΔΗΜΩΔΟΥΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

ΣΕΙΡΑ Γ'*

ΠΕΡΙ ΗΘΙΚΟΥ ΝΟΜΟΥ

Α'

Ἐν τέλει τῆς πρώτης σειρᾶς τῶν μελετῶν τούτων εἴπομεν ὅτι ἐκ τῆς *νοητικῆς* φύσεως τῆς ψυχῆς προκύπτει καὶ ἡ *πρακτικὴ* φύσις αὐτῆς, καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς δευτέρας προσεθήκαμεν ὅτι ἡ θεωρία τῆς πράξεως ἀντιστοιχεῖ καθ' ὅλα πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς νοήσεως, ὅτι δηλαδὴ ἡ πρᾶξις εἶναι αὐτὴ ἡ νόησις ἐν ἐνεργείᾳ. Νῦν δὲ ὅτε συνεπληρώσαμεν τὴν σύντομον θεωρίαν τῆς νοήσεως καὶ τοῦ ὑψίστου αὐτῆς ἀντικειμένου, τὴν θεωρίαν τουτέστι τῆς *ψυχῆς* καὶ τοῦ *Θεοῦ*, θέλομεν ἴδει ὅτι ἡ ἠθικὴ θεωρία δὲν εἶναι ἢ ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο τούτων ὅρων διὰ τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ὅτι ὁ Θεὸς οὐ μόνον εἶναι τὸ ὕψιστον ἀντικείμενον τῆς νοήσεως, ἀλλὰ καὶ ὁ ἀνώτατος ὅρος τῆς πράξεως, *τὸ πρῶτον νοητὸν καὶ τὸ πρῶτον ὀρεκτόν*, ὡς ἔλεγεν ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ ὅτι τοιουτοτρόπως τὸ *ἀληθὲς* καὶ τὸ *καλόν*, εἰς ἃ ἀφορᾷ ἡ νόησις, συνταυτίζονται διά τινος ἀνωτέρας συνθέσεως, ἐν τῷ *ἀγαθῷ*, εἰς ὃ ὀφείλει ν' ἀφορᾷ ἡ πρᾶξις. Καὶ ἐνταῦθα πολλὰ καὶ σπουδαῖα ζητήματα ἀναφύονται, περὶ ὧν ὅσον οἷόν τε σαφῶς καὶ συντόμως θέλομεν διαλάβει· ὑπάρχει ἠθικὴ πρᾶξις; ὑπάρχει ἠθικὸς νόμος διὰ τὴν πρᾶξιν, καθὼς ὑπάρχουσι λογικοὶ νόμοι διὰ τὴν νόησιν καὶ ὑλικοὶ διὰ τὴν φύσιν; κατὰ τί ὁ ἠθικὸς οὗτος νόμος διαφέρει τῶν ἄλλων; ποῖαι εἶναι αἱ διατάξεις αὐτοῦ; ποῖα τὰ ἐκ τούτων ἡμέτερα καθήκοντα; ποῖα μέσα ἔχομεν ἵνα ἐκτελέσωμεν αὐτά; καὶ πῶς δυνάμεθα ὡς ἐκ τούτων ἁπάντων νὰ ἐκπληρώσωμεν τὸν ἀληθῆ ἡμῶν προορισμόν; Ἐλπίζομεν ὅτι καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην μελέτην, ὁδηγούμενοι ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν ἐφ' ὧν ἐστηρίχθημεν καὶ κατὰ τὰς προηγουμένας, θέλομεν ἐπιτύχει νὰ ἐκθέσωμεν τὴν ἠθικὴν διδασκαλίαν μὲ τὴν ἀκρίβειαν καὶ βεβαιότητα ἃς ἀπαιτεῖ πᾶσα ἀληθὴς ἐπιστήμη.

Καὶ πρῶτον, τί ἐννοοῦμεν ὅτε λέγομεν ἠθικὴν ἐνέργειαν, ἠθικὴν πρᾶξιν; —Ἐνεργοῦμεν καὶ πράττομεν ποικιλοτρόπως, διὰ τοῦ σώματος καὶ διὰ τῆς ψυχῆς, νοερῶς καὶ ἠθικῶς, ἐν γνώσει καὶ ἐν ἀγνοίᾳ, κατ' ἀνάγκην καὶ ἐλευθέρως, ἐλλόγως καὶ παραλόγως, συμφώνως πρὸς τὸν ἀληθῆ ἡμῶν προορισμὸν καὶ ἐναντίον πρὸς αὐτόν. Ἡ ἠθικὴ πρᾶξις εἶναι προφανῶς πρᾶξις τῆς ψυχῆς· τὸ σῶμα ἐνεργεῖ, δὲν πράττει, καὶ αἱ ἐνέργειαι τοῦ σώματος, εἶναι ποικί-

* Ἡ Β' σειρά, περὶ Θεοῦ, ἐδημοσιεύθη ἐν Παρνασσοῦ τόμ. Β', σελ. 5 καὶ 321.

λαι. Ὑπόκειται καὶ τὸ ἡμέτερον σῶμα εἰς τοὺς φυσικοὺς καὶ χημικοὺς νόμους, ὡς τὰ ἄλλα, καὶ ἔχει ἰδιαιτέρας φυσιολογικὰς ἐνεργείας, δι' ὧν τελοῦνται αἱ λειτουργίαι τῶν ὀργάνων ἀναγκαῖαι πρὸς μόρφωσιν, διατήρησιν, ἀνάπτυξιν τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτοῦ καὶ μετάδοσιν τῆς ζωῆς. Αἱ λειτουργίαι αὗται ἐνστιγματικῶς καὶ ἀκουσίως ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τελοῦνται οἷον, ἡ ἀναπνοή, ἡ πέψις, ἡ κυκλοφορία τοῦ αἵματος κλπ.,ἀλλ' ἔχομεν ἐν μέρει συνείδησιν αὐτῶν, καὶ δυνάμεθα ἐπ' αὐτῶν νὰ ἐπενεργήσωμεν. Δυνάμεθα νὰ συντελέσωμεν εἰς τὰς ἐνεργείας ταύτας, προσεγγίζοντες εἰς τὰ ὄργανα τὴν ἐξωτερικὴν ὕλην ἧς ἔχουσιν ἀνάγκην, ἢ ἀπομακρύνοντες αὐτήν, καὶ οὕτω νὰ ἐνισχύσωμεν ἢ ἐξασθενώσωμεν αὐτάς, καὶ ἐὰν θέλωμεν δυνάμεθα ἐν μιᾷ στιγμῇ ὅλην τὴν σωματικὴν ἡμῶν ζωὴν νὰ καταστρέψωμεν. Δὲν δυνάμεθα ὅμως οὔτε ν' ἀλλοιώσωμεν ἀτιμωρήτως τὴν σύστασιν τοῦ ἡμετέρου σώματος, τὰ ὄργανα αὐτοῦ καὶ τὰς λειτουργίας αὐτῶν, οὔτε ν' ἀναστείλωμεν τὴν πορείαν τῶν νόμων καθ' οὓς τὸ ἡμέτερον σῶμα μορφοῦται, ἀναπτύσσεται, διατηρεῖται, ἀκμάζει, παρακμάζει καὶ θνήσκει. Ἀλλ' εἴδομεν ὅτι ἐν τῷ σώματι ὑπάρχει καὶ πολλαχῶς συνδέεται μετ' αὐτοῦ ἡ μία, ταυτούσιος, αὐτενεργὸς καὶ ἔλλογος ὑπόστασις, ἣν ψυχὴν ὀνομάζομεν· ἅμα ἄρχεται ἡ ἐνέργεια αὐτῆς, ἄρχεται ἡ ἠθικὴ ἐνέργεια. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐνέργεια αὐτῆς εἶναι αὐτενέργεια, ὡς εἴδομεν, τὸ πρῶτον στοιχεῖον τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας εἶναι ἡ *ἐλευθερία*, περὶ ἧς διελάβομεν καὶ ἣν ἀρκούντως ἀπεδείξαμεν (ὅρ. ἄρθρ. ς' Σειρ. α'). Ποῖον εἶναι τὸ δεύτερον;

Τὸ δεύτερον στοιχεῖον τῆς ἠθικῆς πράξεως εἶναι ὁ λόγος. — Ἡ ἠθικότης ὑποθέτει τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸν λόγον, καὶ προκύπτει ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν δύο τούτων στοιχείων. Ἅμα ἐκλείψῃ τὸ ἓν ἢ τὸ ἕτερον, συνεκλείπει καὶ ἡ ἠθικότης. Πρᾶξις ἄνευ ἐλευθερίας ἢ ἄνευ λόγου δὲν εἶναι πρᾶξις ἠθική, καὶ πᾶν ὅ,τι ἐλαττοῖ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἕτερον τῶν δύο τούτων ὅρων, ἐλαττοῖ τὴν ἠθικότητα, καὶ ἡ κατάργησις αὐτῶν τὴν καταστρέφει. Ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο τούτων στοιχείων γίνεται ποικιλοτρόπως. Ἀναμιγνύονται ἐνίοτε εἰς αὐτὰ καὶ ἕτερα ἐλατήρια, τὸ ἔνστιγμα, τὸ πάθος, τὸ συμφέρον, αἱ πλάναι καὶ αἱ προλήψεις, ὥστε πᾶσα ἠθικὴ πρᾶξις δὲν εἶναι δι' αὐτὸ τοῦτο καὶ ἀγαθή, σύμφωνος τουτέστι πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Ἀγαθὴ πρᾶξις εἶναι μόνον ἡ ἀφορῶσα εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου· ἀλλ' εἴτε ἀγαθὴ εἴτε κακή, τῆς ἠθικῆς ἡμῶν πράξεως εἴμεθα πάντοτε *ὑπεύθυνοι* δηλ. αἱ συνέπειαι καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς οὐ μόνον ἐπιβαρύνουσιν ἡμᾶς, ἀλλὰ καὶ δικαίως εἰς ἡμᾶς ἀποδίδονται. Ἐλευθερία, λόγος καὶ εὐθύνη εἶναι τρεῖς ὅροι ἀλληλένδετοι· τὸ τρίτον προκύπτει ἐκ τῆς συνυπάρξεως τῶν δύο πρώτων. Ἐὰν ὑποκύπτομεν εἰς τὴν βίαν, ἢ ἐὰν στερούμεθα τὸ φῶς τοῦ λόγου, εὐθύνη δὲν ὑπάρχει, καθὼς δὲν ὑπάρχει διὰ τὰ παρεπόμενα τῶν πράξεών μας ὅσα δὲν ἠδυνάμεθα ἐλλόγως νὰ προΐδωμεν ἢ διὰ τῆς ἐλευθερίας ἡμῶν νὰ προλάβωμεν. Καὶ ταῦτα μὲν εἶναι τὰ στοιχεῖα τῆς ἠθικότητος, ἐξ ὧν

προκύπτει τὸ ἠθικὸν *πρόσωπον*, ὁ ἠθικὸς *χαρακτὴρ*, καὶ ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ ἀξιομισθία ἢ ἡ ἀναξιομισθία, ἡ βράβευσις ἢ ἡ τιμωρία, ἡ ἀγαθὴ ἢ ἡ κακὴ ὑπόληψις, ὁ ἔπαινος ἢ ὁ ψόγος, ἡ τιμὴ ἢ ἡ ἀτιμία, καὶ ἑνὶ λόγῳ, ἅπας ὁ ἠθικὸς βίος τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐκ τούτων δὲ ἀναφαίνεται ἀμέσως ἡ προαγγελθεῖσα ἀντιστοιχία τῆς πράξεως πρὸς τὴν νόησιν, καθ' ὅσον καὶ ἡ νόησις προκύπτει, ὡς εἴδομεν, ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς αὐτενεργείας τῆς ψυχῆς, καὶ τοῦ λόγου, τῇ συνεργείᾳ διαμέσων δυνάμεων, τῆς συνειδήσεως, τῆς ἀντιλήψεως, τῆς προσοχῆς, τῆς μνήμης καὶ ἀναμνήσεως, τῆς συζεύξεως, τῆς ἀφαιρέσεως καὶ γενικεύσεως, τῆς φαντασίας· πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὗται εἶναι τῷόντι διάμεσοι, καθ' ὅσον δι' αὐτῶν λαμβάνομεν ἔσωθεν ἢ ἔξωθεν τὰ στοιχεῖα τῶν γνώσεων, τὰ διατηροῦμεν καὶ συνδυάζομεν ὑποβάλλοντες αὐτὰ εἰς τὸν τύπον τοῦ λόγου, καὶ τοιούτῳ τρόπῳ διὰ μὲν τοῦ ἀληθοῦς διατυποῦμεν τὴν ἐπιστήμην, διὰ δὲ τοῦ καλοῦ ποιοῦμεν τὴν τέχνην. Παρομοίως, ὅτε ἡ αὐτενέργεια, ἤτοι ἡ ἐλευθερία, ἐξωτερικεύεται διὰ τῆς ἠθικῆς πράξεως, πάλιν διερχομένη ἄλλα διάμεσα ἐλατήρια, τουτέστιν αἰσθήσεις, ἐνστίγματα, αἰσθήματα, πάθη, νοήματα, καὶ ἐπενεργοῦσα ἐπ' αὐτῶν, μετὰ τοῦ λόγου συνδυάζεται, καὶ εἰ μὲν πράττει συμφώνως πρὸς τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ καλὸν, πρὸς ὅ,τι δηλαδὴ ἐπιβάλλει ὁ ὀρθὸς λόγος, ἡ πρᾶξις εἶναι ἀγαθή, εἰ δὲ τὸ ἐναντίον, εἶναι κακή. Ἄρα μεταξὺ σοφίας καὶ ἀρετῆς ὑπάρχει τόσον ἐνδόμυχος σχέσις, ὥστε δυνατὸν εἰπεῖν, ὅτι ἡ σοφία εἶναι ἡ ἀρετὴ τῆς νοήσεως καὶ ἡ ἀρετὴ εἶναι ἡ σοφία τῆς πράξεως. Τοῦτο ἐννοοῦσιν οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι λέγοντες ὅτι ἡ διαλεκτικὴ τοῦ νοὸς καὶ τῶν νοημάτων, καὶ ἡ τῆς θελήσεως καὶ τῶν ἔργων εἶναι μία καὶ ἡ αὐτή, καὶ τοῦτο ἐνδεικνύει ἀπὸ τοῦδε ὅτι τὸ ἀγαθὸν δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ πρακτικὴ ὄψις αὐτοῦ τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ καλοῦ, ὡς θέλει ἀποδειχθῇ σαφέστερον δι' ὅλης τῆς θεωρίας τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τῶν ἡμετέρων καθηκόντων.

Τί εἶναι ὁ ἠθικὸς νόμος;

Ὁ ἠθικὸς νόμος ἔχει μὲν τὴν αὐτὴν ἀρχὴν καὶ φύσιν τῶν ἄλλων νόμων, διαφέρει δὲ αὐτῶν κατὰ τὸ ἰδιαίτερον ἀντικείμενον εἰς ὃ ἀφορᾷ καὶ κατὰ τὸν τρόπον δι' οὗ ἐκτελεῖται. Πάντες οἱ νόμοι τῆς φύσεως ἐνυπάρχουσιν ἐν ἐκείνῳ τῷ συνδυασμῷ αἰτίων, μέσων καὶ τελῶν, ὃν ὀνομάζομεν ἔλλογον τάξιν τῶν ὄντων, καὶ δὲν εἶναι εἰμὴ οἱ διάφοροι τρόποι καθ' οὓς τὰ αἴτια, τὰ μέσα καὶ τὰ τέλη συνδυάζονται πρὸς παραγωγὴν τῶν φαινομένων τῆς φύσεως. Ὁ νόμος δὲν εἶναι λοιπὸν ἁπλῆ *διαδοχὴ* ὡς φρονοῦσι τινὲς τῶν καθ' ἡμᾶς φιλοσόφων, εἶναι *συνδιάταξις* ποικίλων ἐνεργειῶν, δυνάμει τῆς ὁποίας τὰ γεγονότα σχετίζονται πρὸς ἄλληλα καὶ συναποτελοῦσι τὴν τάξιν τοῦ κόσμου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ συνδυασμὸς οὗτος εἶναι κατ' ἀνάγκην, δηλ. δὲν δύναται νὰ ἦναι ἄλλως ἢ ὡς εἶναι, ὁ νόμος οὐδὲν ἕτερον εἶναι οὐσιωδῶς ἢ *κατὰ φύσιν ἀνάγκη*. Ἀλλ' ἐν τῇ τάξει τῶν ὄντων περιλαμβάνεται καὶ ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἤδη ηὑρομεν ὅτι κατὰ μὲν τὸ σῶμα ὑπόκειται

εἰς τοὺς νόμους τῶν ἄλλων ὁμοειδῶν σωμάτων, εἰς φυσικούς, χημικοὺς καὶ φυσιολογικοὺς νόμους, οἵτινες ἔχουσι πάντες τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα τῆς ἀνάγκης, κατὰ δὲ τὴν ψυχὴν εἶναι αὐτενεργός, ὅ ἐστιν ἐλεύθερος, καὶ ἐν ᾧ τὰ ἄλλα ὄντα ἐκπληροῦσι τὸν ἴδιον νόμον ἐν ἀγνοίᾳ, ὁ ἄνθρωπος, καθὸ ἔλλογος, ἐκπληροῖ αὐτὸν ἐν γνώσει. Ὁ ἠθικὸς νόμος λοιπὸν ὁ κανονίζων τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἔννοια τοῦ λόγου, καὶ ἐκπληροῦται διὰ τῆς ἐλευθέρας θελήσεως, καὶ κατὰ τὰ δύο ταῦτα διακρίνεται τῶν ἄλλων νόμων, καθ' ὅσον κανονίζει τὴν ἀνθρωπίνην ἐνέργειαν, καὶ δὲν ἐκτελεῖται ἀσυνειδήτως καὶ κατ' ἀνάγκην, ἀλλ' ἐν γνώσει καὶ μετ' ἐλευθερίας. Καθὼς λοιπὸν ὑπάρχει ὑλικὴ τάξις, καθ' ἣν ἐνεργεῖ ἡ ἐν τῇ ὕλῃ δύναμις παράγουσα τὰ φαινόμενα τῆς ὑλικῆς φύσεως, καὶ νοητικὴ τάξις καθ' ἣν πρέπει νὰ τελῶνται αἱ πρὸς γνῶσιν τοῦ *ἀληθοῦς* καὶ ποίησιν τοῦ *καλοῦ* λειτουργίαι τοῦ πνεύματος, παρομοίως ὑπάρχει καὶ ἠθικὴ τάξις, καθ' ἣν πρέπει νὰ ῥυθμίζωνται αἱ ἠθικαὶ τοῦ πνεύματος λειτουργίαι πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ *ἀγαθοῦ*. Ἐπειδὴ δὲ εἴδομεν ὅτι ἡ πρᾶξις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν νόησιν, οἱ κανόνες τῆς ἠθικῆς τάξεως, ἤτοι αἱ διατάξεις τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἀντιστοιχοῦσιν, ὡς θέλομεν ἴδει, πρὸς τοὺς κανόνας τῆς νοήσεως;

Ἡ ἠθικὴ πρᾶξις εἶναι λοιπὸν πρᾶξις ἐλευθέρα καὶ ἔλλογος, καὶ ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ὁ κανονίζων αὐτήν, καὶ κατὰ τοῦτο διαφέρει τῶν ἄλλων νόμων καθ' ὅσον ἐκπληροῦται ὑφ' ἡμῶν ἐν γνώσει καὶ ἐλευθέρως. Εἶναι, ὡς οἱ ἄλλοι νόμοι, κατὰ φύσιν ἀνάγκη, καὶ αἱ διατάξεις αὐτοῦ φέρουσι τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀνάγκης, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ἐκτέλεσις αὐτῶν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἡμετέρας ἐλευθερίας, ἡ ἀνάγκη τοῦ ἠθικοῦ νόμου ὑπάρχει ἐν τῷ ἐπιτάγματι αὐτοῦ, οὐχὶ δὲ καὶ ἐν τῇ ἐκτελέσει, ὥστε δυνατὸν εἰπεῖν, ὅτι στοιχεῖον τῆς ἀνάγκης καὶ ὅρος αὐτῆς ἀπαραίτητος εἶναι αὐτὴ ἡ ἠθικὴ ἐλευθερία, καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἀνάγκη αὕτη λέγεται *ἠθική*, καὶ ἐπομένως ὁ ἠθικὸς νόμος δύναται νὰ ὁρισθῇ ἐπὶ τέλους, *ἠθικὴ κατὰ φύσιν ἀνάγκη*. Ὑπάρχει ὡς ἐκ τούτου καὶ ἑτέρα μεταξὺ τοῦ ἠθικοῦ καὶ τῶν ὑλικῶν νόμων διαφορά, συνέπεια τῶν προηγουμένων, τὴν ὁποίαν δέον νὰ διαφωτίσωμεν, ὅπως ἔχωμεν πλήρη περὶ αὐτοῦ ἰδέαν. — Ἐπειδὴ οἱ νόμοι τῆς φύσεως κατ' ἀνάγκην ὑπάρχουσι καὶ κατ' ἀνάγκην ἐκτελοῦνται, εὑρίσκομεν αὐτοὺς εἰς τὰς ἐνεργείας τῆς φύσεως, καὶ τοὺς ἀνακαλύπτομεν διὰ τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς ἐπαγωγῆς, ὡς εἴδομεν ἐν τῇ πρώτῃ Σειρᾷ (ἄρθ. θ'). Ἀλλ' ὁ ἠθικὸς νόμος ναὶ μὲν ὑπάρχει κατ' ἀνάγκην, ἀλλὰ δὲν πραγματοποιεῖται κατ' ἀνάγκην, δὲν εἶναι ὁ νόμος τοῦ ὅ,τι εἶναι καὶ γίνεται, ἀλλὰ τοῦ ὅ,τι *πρέπει* νὰ ἦναι καὶ νὰ γίνηται, δὲν εἶναι ἁπλῶς ὁ νόμος τοῦ *ὄντος*, ἀλλὰ τοῦ *δέοντος*· ἐπομένως δὲν δυνάμεθα νὰ τὸν εὕρωμεν εἰς τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων, αἵτινες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀντιβαίνουσι πρὸς αὐτόν, δὲν δυνάμεθα ἐν αὐταῖς νὰ τὸν ἀνακαλύψωμεν διὰ τῆς παρατηρήσεως καὶ ἐπαγωγῆς, ἀλλ' ἀναγκαζόμεθα νὰ τὸν ζητήσωμεν ἀλλαχοῦ, καὶ νὰ τὸν ἀνακαλύψωμεν δι' ἄλλης μεθόδου.

Πρέπει νὰ ζητήσωμεν οὐχὶ τί *πράττει* ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ τί *εἶναι* κατὰ τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ φύσιν, καὶ τί *ὀφείλει* νὰ πράττῃ. Ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι λοιπὸν *καθαρὰ ἔννοια τοῦ λόγου*, ὡς αἱ μαθηματικαὶ ἔννοιαι, αἵτινες δὲν ἀληθεύουσιν ἀκριβῶς ἐν τῇ φύσει, διότι ἐν τῇ φύσει οὔτε σημεῖον ὑπάρχει, οὔτε γραμμή, οὔτε σχῆμα τέλειον· καὶ καθὼς αἱ μαθηματικαὶ ἀλήθειαι δὲν ἀνακαλύπτονται διὰ τῆς παρατηρήσεως καὶ ἐπαγωγῆς, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ καθαροῦ λόγου συλλαμβάνονται καὶ δι' αὐτοῦ ἀποδεικνύονται, παρομοίως αἱ ἠθικαὶ ἐν τῷ λόγῳ ὑπάρχουσι, καὶ διὰ τοῦ λόγου ὁρίζονται καὶ ἀποδεικνύονται, ἡ δὲ παρατήρησις καὶ ἡ ἐπαγωγὴ χρησιμεύουσιν ὡς ἐπικουρικὰ μέσα πρὸς ἀνταπόδειξιν καὶ ἐπιβεβαίωσιν αὐτῶν ἐκ τῶν ὑστέρων. Ἐρρήθη ὅτι καὶ πρὶν χαραχθῇ ὑλικὸς κύκλος, ἡ μαθηματικὴ τοῦ κύκλου θεωρία ἦτο πάντοτε ἀληθής· παρομοίως, καὶ πρὶν τοῦ πρώτου φόνου, ἀληθὲς ἦτο ὅτι ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἱερὰ καὶ ἀπαραβίαστος. Καθὸ δὲ καθαρὰ ἔννοια τοῦ λόγου ὁ ἠθικὸς νόμος οὐ μόνον ταυτίζεται μὲ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἔχει πρὸς τούτοις τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα τοῦ ἰδανικοῦ τῆς καλλιτεχνίας, καὶ ἐνδομύχως σχετίζεται μετ' αὐτοῦ, εἶναι καὶ οὗτος *ἐντέλεια τῆς ἐλλόγου τάξεως*, ἰδανικὸς τύπος τελειότητος, ὅςτις ἕνεκεν τῆς ἡμετέρας ἀδυναμίας οὐδέποτε πραγματοποιεῖται ὁλοκλήρως ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἀλλ' ὃν ὀφείλομεν νὰ πραγματοποιῶμεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον διὰ πάσης προσπαθείας, διὰ πάσης θυσίας· καὶ ἐπειδὴ ἡ πραγματοποίησις αὐτοῦ εἶναι τὸ *ἀγαθόν*, καὶ πάλιν ἀναφαίνεται ἡ ἐν τῷ ἀγαθῷ συνταύτησις τοῦ *ἀληθοῦς* καὶ τοῦ *καλοῦ*. Ἐπὶ τέλους, καθὼς ὑποκείμενον τοῦ φυσικοῦ νόμου εἶναι ἡ ὕλη, ὑποκείμενον τοῦ ἠθικοῦ εἶναι ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἐπειδὴ οὗτος ἔχει συνείδησιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ φύσεως, ἔχει συνείδησιν καὶ τοῦ νόμου αὐτῆς, καὶ αὕτη εἶναι ἡ *ἠθικὴ* λεγομένη *συνείδησις*. Δυνάμει τῆς συνειδήσεως ταύτης, ἐὰν τὸ ἐν αὐτῇ λογικὸν φῶς δὲν ἐπισκοτίζεται ὑπὸ τοῦ πάθους ἢ τοῦ συμφέροντος ἢ ὑπὸ ἄλλου φθαρτικοῦ αἰτίου, ὁ ἄνθρωπος συναισθάνεται τί ὀφείλει νὰ πράττῃ κατὰ πᾶσαν περίπτωσιν, καὶ ὅτε μὲν ἐκπληροῖ τὸ ὀφειλόμενον, εὐαρεστεῖται καὶ εὐδαιμονεῖ, ὅτε δὲ παραλείπει αὐτὸ ἢ πράττει κατ' αὐτοῦ, δυσαρεστεῖται καὶ ταλαιπωρεῖται τιμωρούμενος ὑπὸ τῶν δηγμάτων τῆς συνειδήσεως, ἥτις δὲν εἶναι μόνον ὁ ἐσωτερικὸς χρησμός, ἀλλὰ καὶ ὁ δικαστὴς καὶ ἐκτελεστὴς τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἀνθρωπίνη συνείδησις εἶναι ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην δύναμιν ἀτομική, καὶ πολλάκις σφάλλεται, ἢ δὲν εἶναι ἀρκούντως πεφωτισμένη, ἢ ἐκ τῶν παθῶν, τῶν συμφερόντων καὶ τῶν κακῶν ἕξεων διαφθείρεται, δὲν εἶναι δυνατὸν ἐπὶ μόνης τῆς συνειδήσεως νὰ στηριχθῇ, ὡς ἐνόμισάν τινες τῶν ἠθικολόγων, ἡ ἠθικὴ ἐπιστήμη, ἥτις ἀφορᾷ οὐχὶ εἰς τὸ μερικὸν καὶ σχετικὸν καὶ ἐνδεχόμενον, ἀλλ' ὡς ἡ μαθηματική, εἰς τὸ καθολικὸν καὶ ἀπόλυτον καὶ ἀναγκαῖον, τὰ δὲ ἐσωτερικὰ φαινόμενα τῆς συνειδήσεως, ὡς τὰ ἐξωτερικὰ ἀποτελέσματα τῆς πράξεως, χρησιμεύουσι μόνον ὡς ἐπιβεβαίωσις τῶν θεωριῶν της. — Τὰς θεωρίας ταύτας δυνάμεθα

ἤδη νὰ ἐκθέσωμεν, διότι ἔχομεν τὰς πρώτας βάσεις αὐτῶν. Ἠξεύρομεν τί εἶναι ἡ ἠθικὴ πρᾶξις, ὁ ἠθικὸς νόμος, κατὰ τί διαφέρει τῶν ἄλλων νόμων, ποῦ πρέπει νὰ τὸν ζητήσωμεν, καὶ πῶς δυνάμεθα νὰ τὸν ἀνακαλύψωμεν.

Β'

Ἐὰν ἀληθεύουσιν ὅσα εἴπομεν μέχρι τοῦδε, ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ὁ νόμος τοῦ *τέλους*, ἤτοι τοῦ *προορισμοῦ* τῆς ἀνθρωπότητος. Ὑπόκειται καὶ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ἔλλογον τάξιν τῶν ὄντων· ἄρα εἶναι μέσον μεταξὺ αἰτίου καὶ τέλους, καὶ νόμος αὐτοῦ εἶναι νὰ πράττῃ τὸ τέλος του. Ἀλλὰ ποῖον τὸ τέλος του; Τὸ τέλος ἑκάστου ὄντος προκύπτει ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτῆς διαγινώσκεται καὶ ὁρίζεται. Τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐμελετήσαμεν κατὰ τὴν πρώτην Σειράν, καὶ εἴδομεν ὅτι εἶναι ψυχὴ ἐν σώματι, τουτέστι, μία, ταυτούσιος, αὐτενεργὸς καὶ ἔλλογος ὑπόστασις νοοῦσα ἑαυτὴν καὶ τὸν κόσμον, καὶ διὰ τῆς νοήσεως ταύτης τείνουσα πρὸς τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ καλόν. Εἴδομεν προσέτι, ἐν τῇ δευτέρᾳ Σειρᾷ, ὅτι τὸ ὕψιστον ἀντικείμενον τῆς νοήσεως εἶναι αὐτὸς ὁ Θεός· ἄρα διὰ τῆς νοήσεως τείνει ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὸν Θεόν, καὶ ἐὰν ἡ πρακτικὴ τάσις αὐτοῦ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν νοητικήν, διότι ἄλλως δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ ἑνότης φύσεως καὶ προορισμοῦ, ὡς ὑπάρχει ἐν πᾶσι τοῖς οὖσι, ἕπεται ὅτι πρὸς τὸν Θεὸν ὀφείλει νὰ τείνῃ καὶ διὰ τῆς πράξεως. Ἀλλ' ὁ Θεὸς εἶναι ὂν ἄπειρον καὶ τέλειον, καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι πλᾶσμα πεπερασμένον καὶ ἀτελές, καὶ ζῇ μίαν μόνην στιγμὴν ἐν τῷ πεπερασμένῳ καὶ ἀτελεῖ τούτῳ κόσμῳ, ὥστε κατὰ πρώτην ὄψιν φαίνεται ὅτι μεταξὺ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς τάσεως αὐτοῦ ὑπάρχει ἀντινομία, διότι πῶς, ἐν ᾧ πάντα τὰ πεπερασμένα τείνουσι πρός τι τέλος πεπερασμένον, μόνον ὁ ἄνθρωπος τείνει διὰ τοῦ τέλους αὐτοῦ πρὸς τὸ ἄπειρον; Ἡ ἀντίφασις αὕτη, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ἄλυτος, δὲν καταστρέφει τὴν βεβαιότητα τῆς φύσεως καὶ τάσεως τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὸ πολὺ ἤθελε μᾶς ὑποχρεώσει νὰ εἴπωμεν καὶ ἐπὶ τούτου, ὡς καὶ ἐπὶ ἄλλων ὁμοειδῶν ζητημάτων, ὅτι ἂν καὶ γινώσκομεν ὅτι δύο πράγματα φαινόμενα ἐναντία συνυπάρχουσιν, ἀγνοοῦμεν πῶς συμβιβάζονται, ἂν καὶ πρέπει νὰ συμβιβάζωνται. Ἀλλ' ἡ ἀντίφασις δὲν εἶναι ἄλυτος, καὶ διὰ βαθυτέρας μελέτης τοῦ ζητήματος διασκεδάζεται.

Ὅτε λέγομεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος, καίτοι πανταχόθεν πεπερασμένος, τείνει πρὸς τὸ ἄπειρον, δὲν λέγομεν ὅτι ταυτίζεται μετὰ τοῦ ἀπείρου, διότι τοῦτο θὰ ἦτο τῷόντι ἀντιφατικὸν καὶ ἀδύνατον, ἀλλὰ λέγομεν ὅτι προσεγγίζει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πρὸς αὐτό, χωρὶς ὅμως νὰ συνταυτισθῇ ποτὲ μετ' αὐτοῦ. Ἐκ τῶν προτέρων ἄρα οὐδὲν παράλογον ἐν τῇ πρὸς τὸν Θεὸν τάσει τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος. Ἀλλ' ἐκ τῶν ὑστέρων, νέα ἐγείρεται ἔνστασις, καὶ αὕτη εἶναι κατά τινας ἀκαταμάχητος. Τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου βλέπομεν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους, καὶ ἠξεύρομεν ὅτι περιορίζεται ἐντὸς στενωτάτου κύκλου.

Γεννᾶται μικρὸς καὶ ἀδύνατος καὶ ἀμαθής, ἀναπτύσσεται ἀτελῶς πάντοτε, φθάνει εἴς τινα ἀκμήν, ἥτις οὔτε μίαν στιγμὴν διαρκεῖ, διότι ἀμέσως ἀποκλίνει εἰς τὴν παρακμὴν καὶ τὸν θάνατον· οὐδὲν ἄπειρον ἐν τούτοις· τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου, ὁ προορισμὸς αὐτοῦ εἶναι νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν κόσμον καὶ νὰ ἐξέλθῃ ὡς σκιά, καὶ *σκιᾶς ὄναρ* εἶναι ὅλη ἡ ζωή του. — Ὑπάρχει ἐν τῇ εἰκόνι ταύτῃ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου πραγματική τις ἀλήθεια, ἀλλ' οὐχὶ ὅλη ἡ ἀλήθεια· διέρχεται τῷόντι ὁ ἄνθρωπος τὴν σκηνὴν τοῦ κόσμου ὡς σκιά, βραχὺς εἶναι ὁ βίος του καὶ πλήρης ὀδυνῶν, καὶ ὁ ὀργανισμός του ἀναλύεται εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη, ἅτινα εἰς ἄλλους ὀργανισμοὺς μεταβαίνοντα, εἰς τὴν ἀδιάκοπον ἀνακύκλωσιν τῆς ζωῆς συντελοῦσιν. Οὐδὲν ἧττον, καίτοι μίαν μόνην στιγμὴν διαμένων ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, δὲν ἀπέρχεται χωρὶς ν' ἀφήσῃ ἴχνος τῆς διαμονῆς του. Κυριεύει τὴν γῆν, τὴν οἰκειοποιεῖται, τὴν μεταβάλλει, τὴν καλλιεργεῖ, τὴν γονιμοποιεῖ, αὐξάνει καὶ τελειοποιεῖ τὰ προϊόντα της, καὶ πάντα τὰ ἀγαθὰ ταῦτα μεταδίδει εἰς τοὺς ἀπογόνους του. Διὰ τῆς φιλοπονίας καὶ οἰκονομίας του δημιουργεῖ καὶ ἀποθησαυρίζει κεφάλαια, καὶ ταῦτα γονιμοποεῖ ἐπίσης καὶ μεταδίδει, καὶ ὁ κοινωνικὸς πλοῦτος ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν αὐξάνει καὶ ὡς ζωηφόρον ῥεῖθρον πανταχοῦ διαχέεται καὶ παράγει τὴν ὑλικὴν εὐημερίαν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ. Παρὰ τὴν βιομηχανίαν ὁ ἄνθρωπος γεννᾷ ἐπιστήμας, ἐξ ὧν αἱ μὲν ἀμέσως ἐφαρμοζόμεναι χρησιμεύουσιν εἰς μείζονα ἀνάπτυξιν τῆς βιομηχανίας, αἱ δὲ τελειοποιοῦσι τὰ ἤθη, ἀνυψοῦσι τὸ φρόνημα, ἀνακαλύπτουσι τὰ ἀπόῤῥητα τῆς φύσεως, τὰ ἀπόκρυφα τῆς ἱστορίας· διερευνᾷ τὴν γῆν καὶ τὸν οὐρανόν, καὶ πανταχόθεν πορίζεται νέας γνώσεις περὶ τῆς φύσεως τοῦ κόσμου, καὶ καθ' ὅσον προοδεύει εἰς τὰς γνώσεις ταύτας, κατὰ τοσοῦτον διορᾷ τὸ ἄπειρον ἐντὸς αὐτοῦ, ἐκτὸς αὐτοῦ, ἐν τῷ στερεώματι καὶ ἐν τῷ ἐλαχίστῳ μορίῳ τῆς ὕλης, διότι καὶ αὐτὴ ἡ ἐπιστήμη τῆς ὕλης τείνει πρὸς τὸ ἄπειρον, καὶ αἱ γνώσεις αὗται ἐπίσης μεταδίδονται ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν καὶ πληθύνονται καὶ τελειοποιοῦνται. Τελευταῖον, μετὰ τῆς ἐπιστήμης θάλλει καὶ ἀκμάζει ἡ καλλιτεχνία, καὶ τὰ μνημεῖα αὐτῆς ἀνεγείρουσιν ὡσαύτως τὸ πνεῦμα εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ ἀπείρου καὶ τελείου, καὶ αἱ ἐπερχόμεναι γενεαὶ ἐξ αὐτῶν ἀρύονται τὴν ἔννοιαν τοῦ καλοῦ καὶ δι' αὐτῆς ἡμερόνονται καὶ ἠθικῶς βελτιοῦνται. Πάντα ταῦτα συνιστῶσι τὸν λεγόμενον πολιτισμόν, ὅστις προοδεύει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καὶ τελειοποιεῖται. Τίς δὲ θέλει τολμήσει νὰ θέσῃ ὅρια εἰς τὴν πρόοδον αὐτοῦ; Ἡ ἀνθρωπότης τείνει λοιπὸν προφανῶς πρὸς τὸ τέλειον καὶ τὸ ἄπειρον, καὶ τὸ ζήτημα εἶναι ἐὰν καὶ τὰ ἄτομα, ἐξ ὧν συγκροτεῖται ἔχουσιν ἢ οὔ τὴν αὐτὴν τάσιν. Ἀλλ' εἰς τοῦτο ἀναγόμενον τὸ ζήτημα δὲν εἶναι πλέον ζήτημα, διότι ἡ ἐνέργεια τῆς ἀνθρωπότητος δὲν εἶναι εἰμὴ αὐτὴ ἡ περιληπτικὴ ἐνέργεια τῶν ἀτόμων, καὶ μόνον ἀπομένει νὰ ἴδωμεν ἐὰν ἡ τάσις αὕτη ὑπάρχει ἀποκλειστικῶς πρὸς ὠφέλειαν τοῦ ὅλου, οὐχὶ δὲ καὶ τῶν εἰς αὐτὴν συνεργούντων ἀτόμων, ἢ ἐὰν ἡ πρὸς τὸ ἄ-

ἤδη νὰ ἐκθέσωμεν, διότι ἔχομεν τὰς πρώτας βάσεις αὐτῶν. … καὶ
εἶναι ἡ ἠθικὴ πρᾶξις, ὁ ἠθικὸς νόμος, κατὰ τί διαφέρει τῶν … ν κατὰ
ποῦ πρέπει νὰ τὸν ζητήσωμεν, καὶ πῶς δυνάμεθα νὰ τὸ … νει, διαι-

Β′

…σύνθεσιν τοῦ
Ἀλλ' ἐὰν ἐν
…, παραδεχόμεθα

Ἐὰν ἀληθεύουσιν ὅσα εἴπομεν μέχρι τοῦδε … ωστὰ γεγονότα τοῦ
τοῦ *τέλους*, ἤτοι τοῦ *προορισμοῦ* τῆς ἀνθ… … εν ὑπάρχει. Αἱ φυσικαὶ
θρωπος εἰς τὴν ἔλλογον τάξιν τῶν ὄν… … στήμης τοῦ πνεύματος, ἀνα-
καὶ τέλους, καὶ νόμος αὐτοῦ εἶναι νὰ … ουσιν ὅτι καθὼς οὐδὲν δημιουρ-
τέλος του; Τὸ τέλος ἑκάστου ὄντος … δενίζεται. Ὅσῳ καὶ ἂν πολλαπλα-
αὐτῆς διαγινώσκεται καὶ ὁρίζε… … ι ἐνέργειαι καὶ οἱ συνδυασμοὶ τῆς φύσεως,
κατὰ τὴν πρώτην Σειρὰν, καὶ … , καὶ ἡ ἐν αὐτῇ δύναμις πάντοτε διαμένει
μία, ταυτούσιος, αὐτενεργὸς … λουσα μόνον τὰς ἐνεργείας καὶ τοὺς συνδυασμοὺς
κόσμον, καὶ διὰ τῆς νοήσ… … δὲν δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν ἢ διὰ τῆς φαντα-
Εἴδομεν προσέτι, ἐν τ… … ἀκατάληπτος ὡς ἡ ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργία, μὲ
νοήσεως εἶναι αὐτὸς … διαφορὰν ὅτι τὴν μὲν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ποίησιν τοῦ κόσμου
Θεὸν, καὶ ἐὰν ἡ π… … λόγος, τὴν δὲ μηδένισιν τῆς ψυχῆς αὐτὸς ὁ λόγος ἀπο-
ἄλλως δὲν θὰ ὑ… … ποῖος λόγος ὑπάρχει ἵνα μηδενισθῇ ἡ ψυχή; Τοῦτο θὰ
ἐν πᾶσι τοῖς … τοῦ γενικοῦ νόμου τοῦ παντὸς, καὶ πᾶσα ἐξαίρεσις πρέπει νὰ
πράξεως. … καὶ ἡ ἐξαίρεσις αὕτη οὐδέποτε ἀπεδείχθη. Καὶ οὐ μόνον τοῦτο,
πλάσμα … ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν δύναται νὰ ὑποστῇ οὔτε
ρασμέν… … ἀποσύνθεσιν ἣν ὀνομάζομεν θάνατον, καὶ ἥτις δὲν εἶναι εἰμὴ
μετα… … καὶ οὐδόλως μηδένισις. Καὶ τῷόντι ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι σύνθε-
διό… … ὕλη, καὶ ὑλικὸν ὀργανισμὸν δὲν ἔχει. Τὸ πρῶτον προσὸν ὅπερ εὑ-
ν… … ἐν αὐτῇ εἶναι ἡ ἑνότης, καὶ τὸ προσὸν τοῦτο ὁ τολμηρότατος σκεπτι-
… οὔτε ἀρνεῖται οὔτε δύναται ν' ἀρνηθῇ, καὶ εἴπομεν ὅτι ἄλλη ἑνότης ἐν
… φύσει δὲν ὑπάρχει, καὶ εἰ μὴ ὑπῆρχεν ἡ ἐν ἡμῖν ἑνότης, οὔτε τὴν ἰδέαν
… ἑνότητος θὰ εἴχομεν. Τὸ δεύτερον προσὸν αὐτῆς εἶναι ἡ ταυτότης, πα-
…τασις τῆς ἑνότητος ἐν χρόνῳ, καὶ ἄλλην πραγματικὴν ταυτότητα ἐπίσης
ἐκτὸς ἡμῶν δὲν εὑρίσκομεν. Τὸ τρίτον εἶναι ἡ ἐλευθερία, καὶ ἐν τῇ φύσει
ἐλευθερία δὲν ὑπάρχει, ἀλλ' ἀνάγκη, καὶ τὴν ἀνάγκην ταύτην ἡ ἐλευθερία
τῆς ψυχῆς δύναται, καθ' ὅσον ἐκτείνεται ἡ ἐνέργεια αὐτῆς, νὰ κατανικήσῃ.
Ἐπίσης ὑλικὸν ὀργανισμὸν ἡ ψυχὴ δὲν ἔχει. Ἐνεργεῖ ποικιλοτρόπως, συν-
δυάζει τὰς ἐνεργείας της πρός τι τέλος, ἀλλ' ὁ πνευματικὸς οὗτος ὀργανι-
σμὸς οὐδόλως ὁμοιάζει τὸν ὀργανισμὸν τοῦ σώματος, ὅστις προκαλεῖ αὐτὸν,
ὑπηρετεῖ εἰς αὐτὸν, ἀλλὰ δὲν τὸν κυριεύει. Καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ὑλικώτερα
…α τῆς ψυχῆς, οἷα τὰ τῆς ἀντιλήψεως, ὁ σωματικὸς ὀργανισμὸς συλ-
…εταδίδει τὰς ἐντυπώσεις, ἀλλὰ δὲν ἐνδεικνύει πῶς ἡ ἐντύπωσις

...ν, καὶ τί εἶναι ἡ αἴσθησις, τοῦτο εἶναι ἔργον ἄλλης ...μᾶς διδάσκει τί εἶναι ἡ μνήμη, ἡ νόησις, ὁ ...α νοητικὴ ἐνέργεια, ὥστε ἐὰν λέγομεν ὅτι ...ὅτι μεταχειριζόμεθα μεταφορικὴν λέξιν ...οιπὸν τῶν προσόντων τῆς ὕλης καὶ ... καὶ ἐὰν ὁ θάνατος εἶναι ἀπο... ...ντίρρητον εἶναι ὅτι ἡ ψυχὴ ...ει ἄρα ἕτερον θάνατον οὗ οὐ... ...α νὰ ὑποθέσωμεν ἵνα ἀπαλλαγῶ... ...ητος; δικαιούμεθα τοιοῦτον θάνατον

...αντᾷ τὸ τέταρτον προσὸν τῆς ψυχῆς, ἡ λογι... ...άρχει, ἢ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ λόγος τείνει πρὸς τὸ ...ε νὰ περατώσητε τὸν λόγον, δὲν θέλετε τὸ κατορθώ... ...ο λόγος μᾶς βεβαιοῖ ὅτι εἴμεθα ἐν τῷ ἀπείρῳ τοῦ τόπου ..., καὶ ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ ὕλη τοῦ κόσμου δύναται, ἀφ' ἑνὸς μὲν ...επ' ἄπειρον, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ διαιρεθῇ καὶ ὑποδιαιρεθῇ ἐπ' ἄ... ...καὶ ἐπ' ἄπειρον νὰ διαρκέσῃ· ἡ δὲ μαθηματική, ἡ βεβαιοτάτη τῶν ...στημῶν, ὑποβάλλει τὸ ἄπειρον εἰς τοὺς ὑπολογισμούς της. Τί ζητεῖ ὁ λόγος; δὲν ζητεῖ τὰ αἴτια τῶν ὄντων; καὶ τὸ αἴτιον πρῶτον καὶ ἄπειρον, οὗ ἄνευ οὐδὲν αἴτιον ὑπάρχει, δὲν εἶναι δι' αὐτὸ τοῦτο ὁ ἀνώτατος ὅρος τοῦ λόγου; Καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἀτελεύτητος, διότι καθ' ὅσον ἐκτείνεται καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις, κατὰ τοσοῦτον τείνει καὶ προσεγγίζει εἰς τὸ ἄπειρον. Ἐρωτήσατε οἱονδήποτε ἐπιστήμονα ἐὰν δύναται νὰ περιορίσῃ τὴν ἀλήθειαν ἣν ἀνεκάλυψε, θέλει σᾶς ἀπαντήσει ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀλήθεια ἐν παντὶ τόπῳ καὶ χρόνῳ, ἐφ' ὅσον ἡ φύσις ὑπάρχει καὶ δὲν μεταβάλλεται. Ἐρωτήσατέ τον ἐὰν παρὰ τὴν ἀλήθειαν ταύτην ὑπάρχουσιν ἄλλαι, καὶ θέλει σᾶς εἴπει ὅτι αἱ ἀλήθειαι εἶναι ἀπειράριθμοι, ὅτι αἱ γνωσταὶ εἶναι μηδὲν ἀπέναντι τῶν ἀγνώστων, καὶ ὅτι οὐδεὶς ἄνθρωπος δύναται νὰ θέσῃ ὅρια εἰς τὴν πρόοδον τῆς γνώσεως. Ἐὰν δὲ ἐξετάσητε πῶς ἐπιδιώκει τὴν ἀλήθειαν, θέλετε ἴδει ὅτι εἰς τὴν ζήτησιν αὐτῆς ἀποκλειστικῶς ἀφοσιοῦται καὶ θυσιάζει τὰ πάντα, λησμονεῖ τὸ συμφέρον, ἀναισθητεῖ πρὸς τὸ πάθος, περιφρονεῖ τὸν πλοῦτον, παλαίει κατὰ τῆς τύχης, ὑπομένει ἀγογγύστως τὸν καταδιωγμὸν τοῦ φθόνου, τῆς ἀμαθείας, τῆς προλήψεως, τῆς δεισιδαιμονίας, γηράσκει ἀφανὴς καὶ ἄγνωστος, διανυκτερεύει ἐν μελέτῃ, διαχειμάζει εἰς τοὺς πάγους τοῦ πόλου, διέρχεται τὰς ἐρήμους, πολεμεῖ κατὰ θηρίων, κατὰ θηριωδεστέρων αὐτῶν ἀνθρώπων, ἵνα διαφωτίσῃ ἓν μόνον ζήτημα, ἵνα συνεισφέρῃ μίαν μόνην ἰδέαν εἰς τὸ ταμεῖον τῆς μαθήσεως. Ὑπάρχουσιν οἱ μάρτυρες τῆς ἐπιστήμης καθὼς ὑπάρχουσιν οἱ μάρτυρες τῆς πίστεως. Ὁ ἔρως τῆς ἐπιστήμης εἶναι ὁ ἔρως τοῦ ἀπείρου, καὶ ὁ ἔρως τῆς δόξης, ἥτις ἐνίοτε

Συνδρομηταὶ γίνονται ἐνταῦθα μὲν ἐν τῷ τυπογραφείῳ Παρνασσῷ κειμένῳ ἐν ὁδῷ Αθηνᾶς παρὰ τὸ Τελωνεῖον, διευθυνομένῳ δὲ ὑπὸ τοῦ κ. Σαράντου Π. Οἰκονόμου, κατὰ δὲ τὰς Ἐπαρχίας ἐν τοῖς γραφείοις τῶν ὑπὸ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ συντηρουμένων Σχολῶν τῶν Ἀπόρων Παίδων.

Ὁ ἐπιθυμῶν νὰ καταχωρίσῃ τι ἀποταθήτω πρὸς τὸν γραμματέα τῆς ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ ἐπιτροπῆς κ. Π. Ι. Φέρμπον.

Ὁ Παρνασσὸς ἐκδίδοται τὸ τέλος ἑκάστου μηνός

ΤΙΜΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΠΛΗΡΩΤΕΑ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

Ἐν Ἑλλάδι δραχμαὶ νέαι ἤτοι φράγκα	14
Ἐν τῇ Ἀλλοδαπῇ	20

Εἰς οὐδένα στέλλεται ὁ Παρνασσὸς ἔξω τῶν Ἀθηνῶν ἐὰν μὴ προαποσταλῇ ἡ συνδρομή.

Σώματά τινα τοῦ Α' καὶ Β' τόμου τοῦ Παρνασσοῦ εὑρίσκονται καὶ πωλοῦνται ἐν τῷ τυπογραφείῳ Παρνασσῷ κειμένῳ παρὰ τῷ Τελωλωνείῳ Ἀθηνῶν.

Ἕνεκα βλάβης τοῦ πιεστηρίου ἐβράδυνεν ἡ ἔκδοσις τοῦ τεύχους μίαν ἑβδομάδα. Εἶνε δὲ ἄλλως τὸ τεῦχος ηὐξημένον κατὰ ἓν τυπογραφικὸν φύλλον.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΤΟΜΟΣ Γ' ΤΕΥΧΟΣ Η' ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1879

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΟΥ ΥΠΟ Σ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

1879

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ ἐπιστατεῖ ἐπιτροπὴ συγκειμένη ἐκ τῶν κκ. Εἰρηναίου Ἀσωπίου, Ἐμμανουὴλ Δ. Ῥοΐδου, Παναγιώτου Ι. Φέρμπου, Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου καὶ προεδρευομένη ὑπὸ τοῦ προέδρου τοῦ Συλλόγου κ. Ἐμμανουὴλ Δραγούμη.

ΔΗΜΩΔΟΥΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

ΣΕΙΡΑ Γ'*

ΠΕΡΙ ΗΘΙΚΟΥ ΝΟΜΟΥ

Α'

Ἐν τέλει τῆς πρώτης σειρᾶς τῶν μελετῶν τούτων εἴπομεν ὅτι ἐκ τῆς *νοητικῆς* φύσεως τῆς ψυχῆς προκύπτει καὶ ἡ *πρακτικὴ* φύσις αὐτῆς, καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς δευτέρας προσεθήκαμεν ὅτι ἡ θεωρία τῆς πράξεως ἀντιστοιχεῖ καθ' ὅλα πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς νοήσεως, ὅτι δηλαδὴ ἡ πρᾶξις εἶναι αὐτὴ ἡ νόησις ἐν ἐνεργείᾳ. Νῦν δὲ ὅτε συνεπληρώσαμεν τὴν σύντομον θεωρίαν τῆς νοήσεως καὶ τοῦ ὑψίστου αὐτῆς ἀντικειμένου, τὴν θεωρίαν τουτέστι τῆς *ψυχῆς* καὶ τοῦ *Θεοῦ*, θέλομεν ἴδει ὅτι ἡ ἠθικὴ θεωρία δὲν εἶναι ἢ ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο τούτων ὅρων διὰ τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ὅτι ὁ Θεὸς οὐ μόνον εἶναι τὸ ὕψιστον ἀντικείμενον τῆς νοήσεως, ἀλλὰ καὶ ὁ ἀνώτατος ὅρος τῆς πράξεως, *τὸ πρῶτον νοητὸν καὶ τὸ πρῶτον ὀρεκτόν*, ὡς ἔλεγεν ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ ὅτι τοιουτοτρόπως τὸ *ἀληθὲς* καὶ τὸ *καλόν*, εἰς ἃ ἀφορᾷ ἡ νόησις, συνταυτίζονται διά τινος ἀνωτέρας συνθέσεως, ἐν τῷ *ἀγαθῷ*, εἰς ὃ ὀφείλει ν' ἀφορᾷ ἡ πρᾶξις. Καὶ ἐνταῦθα πολλὰ καὶ σπουδαῖα ζητήματα ἀναφύονται, περὶ ὧν ὅσον οἷόν τε σαφῶς καὶ συντόμως θέλομεν διαλάβει· ὑπάρχει ἠθικὴ πρᾶξις; ὑπάρχει ἠθικὸς νόμος διὰ τὴν πρᾶξιν, καθὼς ὑπάρχουσι λογικοὶ νόμοι διὰ τὴν νόησιν καὶ ὑλικοὶ διὰ τὴν φύσιν; κατὰ τί ὁ ἠθικὸς οὗτος νόμος διαφέρει τῶν ἄλλων; ποῖαι εἶναι αἱ διατάξεις αὐτοῦ; ποῖα τὰ ἐκ τούτων ἡμέτερα καθήκοντα; ποῖα μέσα ἔχομεν ἵνα ἐκτελέσωμεν αὐτά; καὶ πῶς δυνάμεθα ὡς ἐκ τούτων ἁπάντων νὰ ἐκπληρώσωμεν τὸν ἀληθῆ ἡμῶν προορισμόν; Ἐλπίζομεν ὅτι καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην μελέτην, ὁδηγούμενοι ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν ἐφ' ὧν ἐστηρίχθημεν καὶ κατὰ τὰς προηγουμένας, θέλομεν ἐπιτύχει νὰ ἐκθέσωμεν τὴν ἠθικὴν διδασκαλίαν μὲ τὴν ἀκρίβειαν καὶ βεβαιότητα ἃς ἀπαιτεῖ πᾶσα ἀληθὴς ἐπιστήμη.

Καὶ πρῶτον, τί ἐννοοῦμεν ὅτε λέγομεν ἠθικὴν ἐνέργειαν, ἠθικὴν πρᾶξιν; —Ἐνεργοῦμεν καὶ πράττομεν ποικιλοτρόπως, διὰ τοῦ σώματος καὶ διὰ τῆς ψυχῆς, νοερῶς καὶ ἠθικῶς, ἐν γνώσει καὶ ἐν ἀγνοίᾳ, κατ' ἀνάγκην καὶ ἐλευθέρως, ἐλλόγως καὶ παραλόγως, συμφώνως πρὸς τὸν ἀληθῆ ἡμῶν προορισμὸν καὶ ἐναντίον πρὸς αὐτόν. Ἡ ἠθικὴ πρᾶξις εἶναι προφανῶς πρᾶξις τῆς ψυχῆς· τὸ σῶμα ἐνεργεῖ, δὲν πράττει, καὶ αἱ ἐνέργειαι τοῦ σώματος, εἶναι ποικί-

* Ἡ Β' σειρά, περὶ Θεοῦ, ἐδημοσιεύθη ἐν Παρνασσοῦ τόμ. Β', σελ. 5 καὶ 321.

λαι. Ὑπόκειται καὶ τὸ ἡμέτερον σῶμα εἰς τοὺς φυσικοὺς καὶ χημικοὺς νόμους, ὡς τὰ ἄλλα, καὶ ἔχει ἰδιαιτέρας φυσιολογικὰς ἐνεργείας, δι' ὧν τελοῦνται αἱ λειτουργίαι τῶν ὀργάνων ἀναγκαῖαι πρὸς μόρφωσιν, διατήρησιν, ἀνάπτυξιν τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτοῦ καὶ μετάδοσιν τῆς ζωῆς. Αἱ λειτουργίαι αὗται ἐνστιγματικῶς καὶ ἀκουσίως ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τελοῦνται οἷον, ἡ ἀναπνοή, ἡ πέψις, ἡ κυκλοφορία τοῦ αἵματος κλπ., ἀλλ' ἔχομεν ἐν μέρει συνείδησιν αὐτῶν, καὶ δυνάμεθα ἐπ' αὐτῶν νὰ ἐπενεργήσωμεν. Δυνάμεθα νὰ συντελέσωμεν εἰς τὰς ἐνεργείας ταύτας, προσεγγίζοντες εἰς τὰ ὄργανα τὴν ἐξωτερικὴν ὕλην ἧς ἔχουσιν ἀνάγκην, ἢ ἀπομακρύνοντες αὐτήν, καὶ οὕτω νὰ ἐνισχύσωμεν ἢ ἐξασθενώσωμεν αὐτάς, καὶ ἐὰν θέλωμεν δυνάμεθα ἐν μιᾷ στιγμῇ ὅλην τὴν σωματικὴν ἡμῶν ζωὴν νὰ καταστρέψωμεν. Δὲν δυνάμεθα ὅμως οὔτε ν' ἀλλοιώσωμεν ἀτιμωρήτως τὴν σύστασιν τοῦ ἡμετέρου σώματος, τὰ ὄργανα αὐτοῦ καὶ τὰς λειτουργίας αὐτῶν, οὔτε ν' ἀναστείλωμεν τὴν πορείαν τῶν νόμων καθ' οὓς τὸ ἡμέτερον σῶμα μορφοῦται, ἀναπτύσσεται, διατηρεῖται, ἀκμάζει, παρακμάζει καὶ θνήσκει. Ἀλλ' εἴδομεν ὅτι ἐν τῷ σώματι ὑπάρχει καὶ πολλαχῶς συνδέεται μετ' αὐτοῦ ἡ μία, ταυτούσιος, αὐτενεργὸς καὶ ἔλλογος ὑπόστασις, ἣν ψυχὴν ὀνομάζομεν· ἅμα ἄρχεται ἡ ἐνέργεια αὐτῆς, ἄρχεται ἡ ἠθικὴ ἐνέργεια. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐνέργεια αὐτῆς εἶναι αὐτενέργεια, ὡς εἴδομεν, τὸ πρῶτον στοιχεῖον τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας εἶναι ἡ *ἐλευθερία*, περὶ ἧς διελάβομεν καὶ ἣν ἀρκούντως ἀπεδείξαμεν (ὅρ. ἄρθρ. ϛ' Σειρ. α'). Ποῖον εἶναι τὸ δεύτερον;

Τὸ δεύτερον στοιχεῖον τῆς ἠθικῆς πράξεως εἶναι ὁ λόγος. — Ἡ ἠθικότης ὑποθέτει τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸν λόγον, καὶ προκύπτει ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν δύο τούτων στοιχείων. Ἅμα ἐκλείψῃ τὸ ἓν ἢ τὸ ἕτερον, συνεκλείπει καὶ ἡ ἠθικότης. Πρᾶξις ἄνευ ἐλευθερίας ἢ ἄνευ λόγου δὲν εἶναι πρᾶξις ἠθική, καὶ πᾶν ὅ,τι ἐλαττοῖ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἕτερον τῶν δύο τούτων ὅρων, ἐλαττοῖ τὴν ἠθικότητα, καὶ ἡ κατάργησις αὐτῶν τὴν καταστρέφει. Ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο τούτων στοιχείων γίνεται ποικιλοτρόπως. Ἀναμιγνύονται ἐνίοτε εἰς αὐτὰ καὶ ἕτερα ἐλατήρια, τὸ ἔνστιγμα, τὸ πάθος, τὸ συμφέρον, αἱ πλάναι καὶ αἱ προλήψεις, ὥστε πᾶσα ἠθικὴ πρᾶξις δὲν εἶναι δι' αὐτὸ τοῦτο καὶ ἀγαθή, σύμφωνος τουτέστι πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Ἀγαθὴ πρᾶξις εἶναι μόνον ἡ ἀφορῶσα εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου· ἀλλ' εἴτε ἀγαθὴ εἴτε κακή, τῆς ἠθικῆς ἡμῶν πράξεως εἴμεθα πάντοτε *ὑπεύθυνοι* δηλ. αἱ συνέπειαι καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς οὐ μόνον ἐπιβαρύνουσιν ἡμᾶς, ἀλλὰ καὶ δικαίως εἰς ἡμᾶς ἀποδίδονται. Ἐλευθερία, λόγος καὶ εὐθύνη εἶναι τρεῖς ὅροι ἀλληλένδετοι· τὸ τρίτον προκύπτει ἐκ τῆς συνυπάρξεως τῶν δύο πρώτων. Ἐὰν ὑποκύπτομεν εἰς τὴν βίαν, ἢ ἐὰν στερούμεθα τὸ φῶς τοῦ λόγου, εὐθύνη δὲν ὑπάρχει, καθὼς δὲν ὑπάρχει διὰ τὰ παρεπόμενα τῶν πράξεών μας ὅσα δὲν ἠδυνάμεθα ἐλλόγως νὰ προΐδωμεν ἢ διὰ τῆς ἐλευθερίας ἡμῶν νὰ προλάβωμεν. Καὶ ταῦτα μὲν εἶναι τὰ στοιχεῖα τῆς ἠθικότητος, ἐξ ὧν

προκύπτει τὸ ἠθικὸν *πρόσωπον*, ὁ ἠθικὸς *χαρακτὴρ*, καὶ ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ ἀξιομισθία ἢ ἡ ἀναξιομισθία, ἡ βράβευσις ἢ ἡ τιμωρία, ἡ ἀγαθὴ ἢ ἡ κακὴ ὑπόληψις, ὁ ἔπαινος ἢ ὁ ψόγος, ἡ τιμὴ ἢ ἡ ἀτιμία, καὶ ἑνὶ λόγῳ, ἅπας ὁ ἠθικὸς βίος τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐκ τούτων δὲ ἀναφαίνεται ἀμέσως ἡ προαγγελθεῖσα ἀντιστοιχία τῆς πράξεως πρὸς τὴν νόησιν, καθ' ὅσον καὶ ἡ νόησις προκύπτει, ὡς εἴδομεν, ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς αὐτενεργείας τῆς ψυχῆς, καὶ τοῦ λόγου, τῇ συνεργείᾳ διαμέσων δυνάμεων, τῆς συνειδήσεως, τῆς ἀντιλήψεως, τῆς προσοχῆς, τῆς μνήμης καὶ ἀναμνήσεως, τῆς συζεύξεως, τῆς ἀφαιρέσεως καὶ γενικεύσεως, τῆς φαντασίας· πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὗται εἶναι τῷόντι διάμεσοι, καθ' ὅσον δι' αὐτῶν λαμβάνομεν ἔσωθεν ἢ ἔξωθεν τὰ στοιχεῖα τῶν γνώσεων, τὰ διατηροῦμεν καὶ συνδυάζομεν ὑποβάλλοντες αὐτὰ εἰς τὸν τύπον τοῦ λόγου, καὶ τοιούτῳ τρόπῳ διὰ μὲν τοῦ ἀληθοῦς διατυποῦμεν τὴν ἐπιστήμην, διὰ δὲ τοῦ καλοῦ ποιοῦμεν τὴν τέχνην. Παρομοίως, ὅτε ἡ αὐτενέργεια, ἤτοι ἡ ἐλευθερία, ἐξωτερικεύεται διὰ τῆς ἠθικῆς πράξεως, πάλιν διερχομένη ἄλλα διάμεσα ἐλατήρια, τουτέστιν αἰσθήσεις, ἐνστίγματα, αἰσθήματα, πάθη, νοήματα, καὶ ἐπενεργοῦσα ἐπ' αὐτῶν, μετὰ τοῦ λόγου συνδυάζεται, καὶ εἰ μὲν πράττει συμφώνως πρὸς τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ καλόν, πρὸς ὅ,τι δηλαδὴ ἐπιβάλλει ὁ ὀρθὸς λόγος, ἡ πρᾶξις εἶναι ἀγαθή, εἰ δὲ τὸ ἐναντίον, εἶναι κακή. Ἆρα μεταξὺ σοφίας καὶ ἀρετῆς ὑπάρχει τόσον ἐνδόμυχος σχέσις, ὥστε δυνατὸν εἰπεῖν, ὅτι ἡ σοφία εἶναι ἡ ἀρετὴ τῆς νοήσεως καὶ ἡ ἀρετὴ εἶναι ἡ σοφία τῆς πράξεως. Τοῦτο ἐννοοῦσιν οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι λέγοντες ὅτι ἡ διαλεκτικὴ τοῦ νοὸς καὶ τῶν νοημάτων, καὶ ἡ τῆς θελήσεως καὶ τῶν ἔργων εἶναι μία καὶ ἡ αὐτή, καὶ τοῦτο ἐνδεικνύει ἀπὸ τοῦδε ὅτι τὸ ἀγαθὸν δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ πρακτικὴ ὄψις αὐτοῦ τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ καλοῦ, ὡς θέλει ἀποδειχθῇ σαφέστερον δι' ὅλης τῆς θεωρίας τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τῶν ἡμετέρων καθηκόντων.

Τί εἶναι ὁ ἠθικὸς νόμος;

Ὁ ἠθικὸς νόμος ἔχει μὲν τὴν αὐτὴν ἀρχὴν καὶ φύσιν τῶν ἄλλων νόμων, διαφέρει δὲ αὐτῶν κατὰ τὸ ἰδιαίτερον ἀντικείμενον εἰς ὃ ἀφορᾷ καὶ κατὰ τὸν τρόπον δι' οὗ ἐκτελεῖται. Πάντες οἱ νόμοι τῆς φύσεως ἐνυπάρχουσιν ἐν ἐκείνῳ τῷ συνδυασμῷ αἰτίων, μέσων καὶ τελῶν, ὃν ὀνομάζομεν ἔλλογον τάξιν τῶν ὄντων, καὶ δὲν εἶναι εἰμὴ οἱ διάφοροι τρόποι καθ' οὓς τὰ αἴτια, τὰ μέσα καὶ τὰ τέλη συνδυάζονται πρὸς παραγωγὴν τῶν φαινομένων τῆς φύσεως. Ὁ νόμος δὲν εἶναι λοιπὸν ἁπλῆ *διαδοχὴ* ὡς φρονοῦσι τινὲς τῶν καθ' ἡμᾶς φιλοσόφων, εἶναι *συνδιάταξις* ποικίλων ἐνεργειῶν, δυνάμει τῆς ὁποίας τὰ γεγονότα σχετίζονται πρὸς ἄλληλα καὶ συναποτελοῦσι τὴν τάξιν τοῦ κόσμου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ συνδυασμὸς οὗτος εἶναι κατ' ἀνάγκην, δηλ. δὲν δύναται νὰ ἦναι ἄλλως ἢ ὡς εἶναι, ὁ νόμος οὐδὲν ἕτερον εἶναι οὐσιωδῶς ἢ *κατὰ φύσιν ἀνάγκη*. Ἀλλ' ἐν τῇ τάξει τῶν ὄντων περιλαμβάνεται καὶ ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἤδη ἠξεύρομεν ὅτι κατὰ μὲν τὸ σῶμα ὑπόκειται

εἰς τοὺς νόμους τῶν ἄλλων ὁμοειδῶν σωμάτων, εἰς φυσικούς, χημικοὺς καὶ φυσιολογικοὺς νόμους, οἵτινες ἔχουσι πάντες τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα τῆς ἀνάγκης, κατὰ δὲ τὴν ψυχὴν εἶναι αὐτενεργός, ὅ ἐστιν ἐλεύθερος, καὶ ἐν ᾧ τὰ ἄλλα ὄντα ἐκπληροῦσι τὸν ἴδιον νόμον ἐν ἀγνοίᾳ, ὁ ἄνθρωπος, καθὸ ἔλλογος, ἐκπληροῖ αὐτὸν ἐν γνώσει. Ὁ ἠθικὸς νόμος λοιπὸν ὁ κανονίζων τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἔννοια τοῦ λόγου, καὶ ἐκπληροῦται διὰ τῆς ἐλευθέρας θελήσεως, καὶ κατὰ τὰ δύο ταῦτα διακρίνεται τῶν ἄλλων νόμων, καθ' ὅσον κανονίζει τὴν ἀνθρωπίνην ἐνέργειαν, καὶ δὲν ἐκτελεῖται ἀσυνειδήτως καὶ κατ' ἀνάγκην, ἀλλ' ἐν γνώσει καὶ μετ' ἐλευθερίας. Καθὼς λοιπὸν ὑπάρχει ὑλικὴ τάξις, καθ' ἣν ἐνεργεῖ ἡ ἐν τῇ ὕλῃ δύναμις παράγουσα τὰ φαινόμενα τῆς ὑλικῆς φύσεως, καὶ νοητικὴ τάξις καθ' ἣν πρέπει νὰ τελῶνται αἱ πρὸς γνῶσιν τοῦ *ἀληθοῦς* καὶ ποίησιν τοῦ *καλοῦ* λειτουργίαι τοῦ πνεύματος, παρομοίως ὑπάρχει καὶ ἠθικὴ τάξις, καθ' ἣν πρέπει νὰ ῥυθμίζωνται αἱ ἠθικαὶ τοῦ πνεύματος λειτουργίαι πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ *ἀγαθοῦ*. Ἐπειδὴ δὲ εἴδομεν ὅτι ἡ πρᾶξις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν νόησιν, οἱ κανόνες τῆς ἠθικῆς τάξεως, ἤτοι αἱ διατάξεις τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἀντιστοιχοῦσιν, ὡς θέλομεν ἴδει, πρὸς τοὺς κανόνας τῆς νοήσεως;

Ἡ ἠθικὴ πρᾶξις εἶναι λοιπὸν πρᾶξις ἐλευθέρα καὶ ἔλλογος, καὶ ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ὁ κανονίζων αὐτήν, καὶ κατὰ τοῦτο διαφέρει τῶν ἄλλων νόμων καθ' ὅσον ἐκπληροῦται ὑφ' ἡμῶν ἐν γνώσει καὶ ἐλευθέρως. Εἶναι, ὡς οἱ ἄλλοι νόμοι, κατὰ φύσιν ἀνάγκη, καὶ αἱ διατάξεις αὐτοῦ φέρουσι τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀνάγκης, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ἐκτέλεσις αὐτῶν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἡμετέρας ἐλευθερίας, ἡ ἀνάγκη τοῦ ἠθικοῦ νόμου ὑπάρχει ἐν τῷ ἐπιτάγματι αὐτοῦ, οὐχὶ δὲ καὶ ἐν τῇ ἐκτελέσει, ὥστε δυνατὸν εἰπεῖν, ὅτι στοιχεῖον τῆς ἀνάγκης καὶ ὅρος αὐτῆς ἀπαραίτητος εἶναι αὐτὴ ἡ ἠθικὴ ἐλευθερία, καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἀνάγκη αὕτη λέγεται *ἠθική*, καὶ ἐπομένως ὁ ἠθικὸς νόμος δύναται νὰ ὁρισθῇ ἐπὶ τέλους, *ἠθικὴ κατὰ φύσιν ἀνάγκη*. Ὑπάρχει ὡς ἐκ τούτου καὶ ἑτέρα μεταξὺ τοῦ ἠθικοῦ καὶ τῶν ὑλικῶν νόμων διαφορά, συνέπεια τῶν προηγουμένων, τὴν ὁποίαν δέον νὰ διαφωτίσωμεν, ὅπως ἔχωμεν πλήρη περὶ αὐτοῦ ἰδέαν. — Ἐπειδὴ οἱ νόμοι τῆς φύσεως κατ' ἀνάγκην ὑπάρχουσι καὶ κατ' ἀνάγκην ἐκτελοῦνται, εὑρίσκομεν αὐτοὺς εἰς τὰς ἐνεργείας τῆς φύσεως, καὶ τοὺς ἀνακαλύπτομεν διὰ τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς ἐπαγωγῆς, ὡς εἴδομεν ἐν τῇ πρώτῃ Σειρᾷ (ἄρθ. θ'). Ἀλλ' ὁ ἠθικὸς νόμος ναὶ μὲν ὑπάρχει κατ' ἀνάγκην, ἀλλὰ δὲν πραγματοποιεῖται κατ' ἀνάγκην, δὲν εἶναι ὁ νόμος τοῦ ὅ,τι εἶναι καὶ γίνεται, ἀλλὰ τοῦ ὅ,τι *πρέπει* νὰ ἦναι καὶ νὰ γίνηται, δὲν εἶναι ἁπλῶς ὁ νόμος τοῦ *ὄντος*, ἀλλὰ τοῦ *δέοντος*· ἐπομένως δὲν δυνάμεθα νὰ τὸν εὕρωμεν εἰς τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων, αἵτινες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀντιβαίνουσι πρὸς αὐτόν, δὲν δυνάμεθα ἐν αὐταῖς νὰ τὸν ἀνακαλύψωμεν διὰ τῆς παρατηρήσεως καὶ ἐπαγωγῆς, ἀλλ' ἀναγκαζόμεθα νὰ τὸν ζητήσωμεν ἀλλαχοῦ, καὶ νὰ τὸν ἀνακαλύψωμεν δι' ἄλλης μεθόδου.

Πρέπει νὰ ζητήσωμεν οὐχὶ τί *πράττει* ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ τί *εἶναι* κατὰ τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ φύσιν, καὶ τί *ὀφείλει* νὰ πράττῃ. Ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι λοιπὸν *καθαρὰ ἔννοια τοῦ λόγου*, ὡς αἱ μαθηματικαὶ ἔννοιαι, αἵτινες δὲν ἀληθεύουσιν ἀκριβῶς ἐν τῇ φύσει, διότι ἐν τῇ φύσει οὔτε σημεῖον ὑπάρχει, οὔτε γραμμή, οὔτε σχῆμα τέλειον· καὶ καθὼς αἱ μαθηματικαὶ ἀλήθειαι δὲν ἀνακαλύπτονται διὰ τῆς παρατηρήσεως καὶ ἐπαγωγῆς, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ καθαροῦ λόγου συλλαμβάνονται καὶ δι' αὐτοῦ ἀποδεικνύονται, παρομοίως αἱ ἠθικαὶ ἐν τῷ λόγῳ ὑπάρχουσι, καὶ διὰ τοῦ λόγου ὁρίζονται καὶ ἀποδεικνύονται, ἡ δὲ παρατήρησις καὶ ἡ ἐπαγωγὴ χρησιμεύουσιν ὡς ἐπικουρικὰ μέσα πρὸς ἀνταπόδειξιν καὶ ἐπιβεβαίωσιν αὐτῶν ἐκ τῶν ὑστέρων. Ἐῤῥήθη ὅτι καὶ πρὶν χαραχθῇ ὑλικὸς κύκλος, ἡ μαθηματικὴ τοῦ κύκλου θεωρία ἦτο πάντοτε ἀληθής· παρομοίως, καὶ πρὶν τοῦ πρώτου φόνου, ἀληθὲς ἦτο ὅτι ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἱερὰ καὶ ἀπαραβίαστος. Καθὸ δὲ καθαρὰ ἔννοια τοῦ λόγου ὁ ἠθικὸς νόμος οὐ μόνον ταυτίζεται μὲ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἔχει πρὸς τούτοις τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα τοῦ ἰδανικοῦ τῆς καλλιτεχνίας, καὶ ἐνδομύχως σχετίζεται μετ' αὐτοῦ, εἶναι καὶ οὗτος *ἐντέλεια τῆς ἐλλόγου τάξεως*, ἰδανικὸς τύπος τελειότητος, ὅστις ἕνεκεν τῆς ἡμετέρας ἀδυναμίας οὐδέποτε πραγματοποιεῖται ὁλοκλήρως ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἀλλ' ὃν ὀφείλομεν νὰ πραγματοποιῶμεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον διὰ πάσης προσπαθείας, διὰ πάσης θυσίας· καὶ ἐπειδὴ ἡ πραγματοποίησις αὐτοῦ εἶναι τὸ *ἀγαθόν*, καὶ πάλιν ἀναφαίνεται ἡ ἐν τῷ ἀγαθῷ συνταύτησις τοῦ *ἀληθοῦς* καὶ τοῦ *καλοῦ*. Ἐπὶ τέλους, καθὼς ὑποκείμενον τοῦ φυσικοῦ νόμου εἶναι ἡ ὕλη, ὑποκείμενον τοῦ ἠθικοῦ εἶναι ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἐπειδὴ οὗτος ἔχει συνείδησιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ φύσεως, ἔχει συνείδησιν καὶ τοῦ νόμου αὐτῆς, καὶ αὕτη εἶναι ἡ *ἠθικὴ* λεγομένη *συνείδησις*. Δυνάμει τῆς συνειδήσεως ταύτης, ἐὰν τὸ ἐν αὐτῇ λογικὸν φῶς δὲν ἐπισκοτίζεται ὑπὸ τοῦ πάθους ἢ τοῦ συμφέροντος ἢ ὑπὸ ἄλλου φθαρτικοῦ αἰτίου, ὁ ἄνθρωπος συναισθάνεται τί ὀφείλει νὰ πράττῃ κατὰ πᾶσαν περίπτωσιν, καὶ ὅτε μὲν ἐκπληροῖ τὸ ὀφειλόμενον, εὐαρεστεῖται καὶ εὐδαιμονεῖ, ὅτε δὲ παραλείπει αὐτὸ ἢ πράττει κατ' αὐτοῦ, δυσαρεστεῖται καὶ ταλαιπωρεῖται τιμωρούμενος ὑπὸ τῶν δηγμάτων τῆς συνειδήσεως, ἥτις δὲν εἶναι μόνον ὁ ἐσωτερικὸς χρησμός, ἀλλὰ καὶ ὁ δικαστὴς καὶ ἐκτελεστὴς τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἀνθρωπίνη συνείδησις εἶναι ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην δύναμιν ἀτομική, καὶ πολλάκις σφάλλεται, ἢ δὲν εἶναι ἀρκούντως πεφωτισμένη, ἢ ἐκ τῶν παθῶν, τῶν συμφερόντων καὶ τῶν κακῶν ἕξεων διαφθείρεται, δὲν εἶναι δυνατὸν ἐπὶ μόνης τῆς συνειδήσεως νὰ στηριχθῇ, ὡς ἐνόμισάν τινες τῶν ἠθικολόγων, ἡ ἠθικὴ ἐπιστήμη, ἥτις ἀφορᾷ οὐχὶ εἰς τὸ μερικὸν καὶ σχετικὸν καὶ ἐνδεχόμενον, ἀλλ' ὡς ἡ μαθηματική, εἰς τὸ καθολικὸν καὶ ἀπόλυτον καὶ ἀναγκαῖον, τὰ δὲ ἐσωτερικὰ φαινόμενα τῆς συνειδήσεως, ὡς τὰ ἐξωτερικὰ ἀποτελέσματα τῆς πράξεως, χρησιμεύουσι μόνον ὡς ἐπιβεβαίωσις τῶν θεωριῶν της. — Τὰς θεωρίας ταύτας δυνάμεθα

ἤδη νὰ ἐκθέσωμεν, διότι ἔχομεν τὰς πρώτας βάσεις αὐτῶν. Ἠξεύρομεν τί εἶναι ἡ ἠθικὴ πρᾶξις, ὁ ἠθικὸς νόμος, κατὰ τί διαφέρει τῶν ἄλλων νόμων, ποῦ πρέπει νὰ τὸν ζητήσωμεν, καὶ πῶς δυνάμεθα νὰ τὸν ἀνακαλύψωμεν.

Β'

Ἐὰν ἀληθεύουσιν ὅσα εἴπομεν μέχρι τοῦδε, ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ὁ νόμος τοῦ *τέλους*, ἤτοι τοῦ *προορισμοῦ* τῆς ἀνθρωπότητος. Ὑπόκειται καὶ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ἔλλογον τάξιν τῶν ὄντων· ἄρα εἶναι μέσον μεταξὺ αἰτίου καὶ τέλους, καὶ νόμος αὐτοῦ εἶναι νὰ πράττῃ τὸ τέλος του. Ἀλλὰ ποῖον τὸ τέλος του; Τὸ τέλος ἑκάστου ὄντος προκύπτει ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτῆς διαγινώσκεται καὶ ὁρίζεται. Τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐμελετήσαμεν κατὰ τὴν πρώτην Σειράν, καὶ εἴδομεν ὅτι εἶναι ψυχὴ ἐν σώματι, τουτέστι, μία, ταυτούσιος, αὐτενεργὸς καὶ ἔλλογος ὑπόστασις νοοῦσα ἑαυτὴν καὶ τὸν κόσμον, καὶ διὰ τῆς νοήσεως ταύτης τείνουσα πρὸς τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ καλόν. Εἴδομεν προσέτι, ἐν τῇ δευτέρᾳ Σειρᾷ, ὅτι τὸ ὕψιστον ἀντικείμενον τῆς νοήσεως εἶναι αὐτὸς ὁ Θεός· ἄρα διὰ τῆς νοήσεως τείνει ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὸν Θεόν, καὶ ἐὰν ἡ πρακτικὴ τάσις αὐτοῦ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν νοητικήν, διότι ἄλλως δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ ἑνότης φύσεως καὶ προορισμοῦ, ὡς ὑπάρχει ἐν πᾶσι τοῖς οὖσι, ἕπεται ὅτι πρὸς τὸν Θεὸν ὀφείλει νὰ τείνῃ καὶ διὰ τῆς πράξεως. Ἀλλ' ὁ Θεὸς εἶναι ὂν ἄπειρον καὶ τέλειον, καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι πλᾶσμα πεπερασμένον καὶ ἀτελές, καὶ ζῇ μίαν μόνην στιγμὴν ἐν τῷ πεπερασμένῳ καὶ ἀτελεῖ τούτῳ κόσμῳ, ὥστε κατὰ πρώτην ὄψιν φαίνεται ὅτι μεταξὺ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς τάσεως αὐτοῦ ὑπάρχει ἀντινομία, διότι πῶς, ἐν ᾧ πάντα τὰ πεπερασμένα τείνουσι πρός τι τέλος πεπερασμένον, μόνον ὁ ἄνθρωπος τείνει διὰ τοῦ τέλους αὐτοῦ πρὸς τὸ ἄπειρον; Ἡ ἀντίφασις αὕτη, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ἄλυτος, δὲν καταστρέφει τὴν βεβαιότητα τῆς φύσεως καὶ τάσεως τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὸ πολὺ ἤθελε μᾶς ὑποχρεώσει νὰ εἴπωμεν καὶ ἐπὶ τούτου, ὡς καὶ ἐπὶ ἄλλων ὁμοειδῶν ζητημάτων, ὅτι ἂν καὶ γινώσκομεν ὅτι δύο πράγματα φαινόμενα ἐναντία συνυπάρχουσιν, ἀγνοοῦμεν πῶς συμβιβάζονται, ἂν καὶ πρέπει νὰ συμβιβάζωνται. Ἀλλ' ἡ ἀντίφασις δὲν εἶναι ἄλυτος, καὶ διὰ βαθυτέρας μελέτης τοῦ ζητήματος διασκεδάζεται.

Ὅτε λέγομεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος, καίτοι πανταχόθεν πεπερασμένος, τείνει πρὸς τὸ ἄπειρον, δὲν λέγομεν ὅτι ταυτίζεται μετὰ τοῦ ἀπείρου, διότι τοῦτο θὰ ἦτο τῳόντι ἀντιφατικὸν καὶ ἀδύνατον, ἀλλὰ λέγομεν ὅτι προσεγγίζει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πρὸς αὐτό, χωρὶς ὅμως νὰ συνταυτισθῇ ποτὲ μετ' αὐτοῦ. Ἐκ τῶν προτέρων ἄρα οὐδὲν παράλογον ἐν τῇ πρὸς τὸν Θεὸν τάσει τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος. Ἀλλ' ἐκ τῶν ὑστέρων, νέα ἐγείρεται ἔνστασις, καὶ αὕτη εἶναι κατά τινας ἀκαταμάχητος. Τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου βλέπομεν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους, καὶ ἠξεύρομεν ὅτι περιορίζεται ἐντὸς στενωτάτου κύκλου.

Γεννᾶται μικρὸς καὶ ἀδύνατος καὶ ἀμαθής, ἀναπτύσσεται ἀτελῶς πάντοτε, φθάνει εἴς τινα ἀκμήν, ἥτις οὔτε μίαν στιγμὴν διαρκεῖ, διότι ἀμέσως ἀποκλίνει εἰς τὴν παρακμὴν καὶ τὸν θάνατον· οὐδὲν ἄπειρον ἐν τούτοις· τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου, ὁ προορισμὸς αὐτοῦ εἶναι νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν κόσμον καὶ νὰ ἐξέλθῃ ὡς σκιά, καὶ *σκιᾶς ὄναρ* εἶναι ὅλη ἡ ζωή του. — Ὑπάρχει ἐν τῇ εἰκόνι ταύτῃ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου πραγματική τις ἀλήθεια, ἀλλ' οὐχὶ ὅλη ἡ ἀλήθεια· διέρχεται τῷόντι ὁ ἄνθρωπος τὴν σκηνὴν τοῦ κόσμου ὡς σκιά, βραχὺς εἶναι ὁ βίος του καὶ πλήρης ὀδυνῶν, καὶ ὁ ὀργανισμός του ἀναλύεται εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη, ἅτινα εἰς ἄλλους ὀργανισμοὺς μεταβαίνοντα, εἰς τὴν ἀδιάκοπον ἀνακύκλωσιν τῆς ζωῆς συντελοῦσιν. Οὐδὲν ἧττον, καίτοι μίαν μόνην στιγμὴν διαμένων ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, δὲν ἀπέρχεται χωρὶς ν' ἀφήσῃ ἴχνος τῆς διαμονῆς του. Κυριεύει τὴν γῆν, τὴν οἰκειοποιεῖται, τὴν μεταβάλλει, τὴν καλλιεργεῖ, τὴν γονιμοποιεῖ, αὐξάνει καὶ τελειοποιεῖ τὰ προϊόντα της, καὶ πάντα τὰ ἀγαθὰ ταῦτα μεταδίδει εἰς τοὺς ἀπογόνους του. Διὰ τῆς φιλοπονίας καὶ οἰκονομίας του δημιουργεῖ καὶ ἀποθησαυρίζει κεφάλαια, καὶ ταῦτα γονιμοποιεῖ ἐπίσης καὶ μεταδίδει, καὶ ὁ κοινωνικὸς πλοῦτος ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν αὐξάνει καὶ ὡς ζωηφόρον ῥεῖθρον πανταχοῦ διαχέεται καὶ παράγει τὴν ὑλικὴν εὐημερίαν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ. Παρὰ τὴν βιομηχανίαν ὁ ἄνθρωπος γεννᾷ ἐπιστήμας, ἐξ ὧν αἱ μὲν ἀμέσως ἐφαρμοζόμεναι χρησιμεύουσιν εἰς μείζονα ἀνάπτυξιν τῆς βιομηχανίας, αἱ δὲ τελειοποιοῦσι τὰ ἤθη, ἀνυψοῦσι τὸ φρόνημα, ἀνακαλύπτουσι τὰ ἀπόρρητα τῆς φύσεως, τὰ ἀπόκρυφα τῆς ἱστορίας· διερευνᾷ τὴν γῆν καὶ τὸν οὐρανόν, καὶ πανταχόθεν πορίζεται νέας γνώσεις περὶ τῆς φύσεως τοῦ κόσμου, καὶ καθ' ὅσον προοδεύει εἰς τὰς γνώσεις ταύτας, κατὰ τοσοῦτον διορᾷ τὸ ἄπειρον ἐντὸς αὐτοῦ, ἐκτὸς αὐτοῦ, ἐν τῷ στερεώματι καὶ ἐν τῷ ἐλαχίστῳ μορίῳ τῆς ὕλης, διότι καὶ αὐτὴ ἡ ἐπιστήμη τῆς ὕλης τείνει πρὸς τὸ ἄπειρον, καὶ αἱ γνώσεις αὗται ἐπίσης μεταδίδονται ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν καὶ πληθύνονται καὶ τελειοποιοῦνται. Τελευταῖον, μετὰ τῆς ἐπιστήμης θάλλει καὶ ἀκμάζει ἡ καλλιτεχνία, καὶ τὰ μνημεῖα αὐτῆς ἀνεγείρουσιν ὡσαύτως τὸ πνεῦμα εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ ἀπείρου καὶ τελείου, καὶ αἱ ἐπερχόμεναι γενεαὶ ἐξ αὐτῶν ἀρύονται τὴν ἔννοιαν τοῦ καλοῦ καὶ δι' αὐτῆς ἡμερόνονται καὶ ἠθικῶς βελτιοῦνται. Πάντα ταῦτα συνιστῶσι τὸν λεγόμενον πολιτισμόν, ὅστις προοδεύει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καὶ τελειοποιεῖται. Τίς δὲ θέλει τολμήσει νὰ θέσῃ ὅρια εἰς τὴν πρόοδον αὐτοῦ; Ἡ ἀνθρωπότης τείνει λοιπὸν προφανῶς πρὸς τὸ τέλειον καὶ τὸ ἄπειρον, καὶ τὸ ζήτημα εἶναι ἐὰν καὶ τὰ ἄτομα, ἐξ ὧν συγκροτεῖται ἔχουσιν ἢ οὔ τὴν αὐτὴν τάσιν. Ἀλλ' εἰς τοῦτο ἀναγόμενον τὸ ζήτημα δὲν εἶναι πλέον ζήτημα, διότι ἡ ἐνέργεια τῆς ἀνθρωπότητος δὲν εἶναι εἰμὴ αὐτὴ ἡ περιληπτικὴ ἐνέργεια τῶν ἀτόμων, καὶ μόνον ἀπομένει νὰ ἴδωμεν ἐὰν ἡ τάσις αὕτη ὑπάρχει ἀποκλειστικῶς πρὸς ὠφέλειαν τοῦ ὅλου, οὐχὶ δὲ καὶ τῶν εἰς αὐτὴν συνεργούντων ἀτόμων, ἢ ἐὰν ἡ πρὸς τὸ ἄ-

πειρον πρόοδος τῶν ἀνθρώπων δὲν εἶναι ἀπ' ἐναντίας οὐ μόνον συνέπεια καὶ ἀποτέλεσμα, ἀλλὰ καὶ προαγγελία καὶ ἐγγύησις ὁμοίου προορισμοῦ τῶν κατὰ μέρος ἀνθρώπων. Τῳόντι δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ἡ ἀνθρωπότης διαμένει, διαιωνίζεται, δὲν ἀποθνήσκει, ἐν ᾧ ὁ ἄνθρωπος ἀποθνήσκει.

Ἐὰν μὲ τὴν λέξιν θάνατον ἐννοοῦμεν τὴν διάλυσιν καὶ ἀποσύνθεσιν τοῦ ὀργανισμοῦ, οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀποθνήσκει. Ἀλλ' ἐὰν ἐννοοῦμεν ὅτι μετὰ τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ ἡ ψυχὴ μηδενίζεται, παραδεχόμεθα ὑπόθεσιν ὅλως αὐθαίρετον καὶ ἐναντίαν πρὸς πάντα τὰ γνωστὰ γεγονότα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσεως. Ἐν τῇ φύσει, μηδένισις δὲν ὑπάρχει. Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι, αἵτινες συναρμοζόμεναι μετὰ τῆς ἐπιστήμης τοῦ πνεύματος, ἀναρίθμητα τῇ παρέχουσι βοηθήματα, ἀποδεικνύουσιν ὅτι καθὼς οὐδὲν δημιουργεῖται ἐν τῇ φύσει, παρομοίως οὐδὲν μηδενίζεται. Ὅσῳ καὶ ἂν πολλαπλασιάζωνται καὶ ἐπαναλαμβάνωνται αἱ ἐνέργειαι καὶ οἱ συνδυασμοὶ τῆς φύσεως, οὐδὲν μόριον τῆς ὕλης ἐκλείπει, καὶ ἡ ἐν αὐτῇ δύναμις πάντοτε διαμένει ἔμμονος καὶ ἡ αὐτή, ποικίλλουσα μόνον τὰς ἐνεργείας καὶ τοὺς συνδυασμούς της. Ὥστε τὴν μηδένισιν δὲν δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν ἢ διὰ τῆς φαντασίας, καὶ εἶναι ἐξ ἴσου ἀκατάληπτος ὡς ἡ ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργία, μὲ ταύτην ὅμως τὴν διαφορὰν ὅτι τὴν μὲν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ποίησιν τοῦ κόσμου ἐπιβάλλει αὐτὸς ὁ λόγος, τὴν δὲ μηδένισιν τῆς ψυχῆς αὐτὸς ὁ λόγος ἀποκρούει. Καὶ τῳόντι, ποῖος λόγος ὑπάρχει ἵνα μηδενισθῇ ἡ ψυχή; Τοῦτο θὰ ἦτο ἐξαίρεσις τοῦ γενικοῦ νόμου τοῦ παντός, καὶ πᾶσα ἐξαίρεσις πρέπει νὰ ἀποδειχθῇ, καὶ ἡ ἐξαίρεσις αὕτη οὐδέποτε ἀπεδείχθη. Καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν δύναται νὰ ὑποστῇ οὔτε ἐκείνην τὴν ἀποσύνθεσιν ἣν ὀνομάζομεν θάνατον, καὶ ἥτις δὲν εἶναι εἰμὴ μεταμόρφωσις καὶ οὐδόλως μηδένισις. Καὶ τῳόντι ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι σύνθετος ὡς ἡ ὕλη, καὶ ὑλικὸν ὀργανισμὸν δὲν ἔχει. Τὸ πρῶτον προσὸν ὅπερ εὕρομεν ἐν αὐτῇ εἶναι ἡ ἑνότης, καὶ τὸ προσὸν τοῦτο ὁ τολμηρότατος σκεπτισμὸς οὔτε ἀρνεῖται οὔτε δύναται ν' ἀρνηθῇ, καὶ εἴπομεν ὅτι ἄλλη ἑνότης ἐν τῇ φύσει δὲν ὑπάρχει, καὶ εἰ μὴ ὑπῆρχεν ἡ ἐν ἡμῖν ἑνότης, οὔτε τὴν ἰδέαν τῆς ἑνότητος θὰ εἴχομεν. Τὸ δεύτερον προσὸν αὐτῆς εἶναι ἡ ταυτότης, παράτασις τῆς ἑνότητος ἐν χρόνῳ, καὶ ἄλλην πραγματικὴν ταυτότητα ἐπίσης ἐκτὸς ἡμῶν δὲν εὑρίσκομεν. Τὸ τρίτον εἶναι ἡ ἐλευθερία, καὶ ἐν τῇ φύσει ἐλευθερία δὲν ὑπάρχει, ἀλλ' ἀνάγκη, καὶ τὴν ἀνάγκην ταύτην ἡ ἐλευθερία τῆς ψυχῆς δύναται, καθ' ὅσον ἐκτείνεται ἡ ἐνέργεια αὐτῆς, νὰ κατανικήσῃ. Ἐπίσης ὑλικὸν ὀργανισμὸν ἡ ψυχὴ δὲν ἔχει. Ἐνεργεῖ ποικιλοτρόπως, συνδυάζει τὰς ἐνεργείας της πρός τι τέλος, ἀλλ' ὁ πνευματικὸς οὗτος ὀργανισμὸς οὐδόλως ὁμοιάζει τὸν ὀργανισμὸν τοῦ σώματος, ὅστις προκαλεῖ αὐτόν, ὑπηρετεῖ εἰς αὐτόν, ἀλλὰ δὲν τὸν κυριεύει. Καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ὑλικώτερα φαινόμενα τῆς ψυχῆς, οἷα τὰ τῆς ἀντιλήψεως, ὁ σωματικὸς ὀργανισμὸς συλλέγει καὶ μεταδίδει τὰς ἐντυπώσεις, ἀλλὰ δὲν ἐνδεικνύει πῶς ἡ ἐντύπωσις

μεταβάλλεται εἰς αἴσθησιν, καὶ τί εἶναι ἡ αἴσθησις, τοῦτο εἶναι ἔργον ἄλλης δυνάμεως. Πολὺ ὀλιγώτερον μᾶς διδάσκει τί εἶναι ἡ μνήμη, ἡ νόησις, ὁ συλλογισμός, ἢ οἵα δήποτε ἄλλη νοητικὴ ἐνέργεια, ὥστε ἐὰν λέγομεν ὅτι ἔχει ὀργανισμὸν ἡ ψυχή, ἠξεύρομεν ὅτι μεταχειριζόμεθα μεταφορικὴν λέξιν μὴ ἐκφράζουσαν τὴν ἀλήθειαν. Οὐδὲν λοιπὸν τῶν προσόντων τῆς ὕλης καὶ τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτῆς ὑπάρχει ἐν τῇ ψυχῇ, καὶ ἐὰν ὁ θάνατος εἶναι ἀποσύνθεσις καὶ μεταμόρφωσις τοῦ ὀργανισμοῦ, ἀναντίῤῥητον εἶναι ὅτι ἡ ψυχὴ μετὰ τοῦ σώματος δὲν ἀποθνήσκει. Ἀποθνήσκει ἄρα ἕτερον θάνατον οὗ οὐδεμίαν ἔχομεν ἔννοιαν, καὶ ὃν ἀναγκαζόμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ἵνα ἀπαλλαγῶμεν τῆς ἐνοχλητικῆς ἰδέας τῆς αἰωνιότητος; δικαιούμεθα τοιοῦτον θάνατον νὰ ὑποθέσωμεν;

Εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην ἀπαντᾷ τὸ τέταρτον προσὸν τῆς ψυχῆς, ἡ λογικότης. Ἢ οὐδὲν βέβαιον ὑπάρχει, ἢ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ λόγος τείνει πρὸς τὸ ἄπειρον. Προσπαθήσατε νὰ περατώσητε τὸν λόγον, δὲν θέλετε τὸ κατορθώσει. Καὶ πρῶτον, ὁ λόγος μᾶς βεβαιοῖ ὅτι εἴμεθα ἐν τῷ ἀπείρῳ τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου, καὶ ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ ὕλη τοῦ κόσμου δύναται, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἐκταθῇ ἐπ' ἄπειρον, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ διαιρεθῇ καὶ ὑποδιαιρεθῇ ἐπ' ἄπειρον καὶ ἐπ' ἄπειρον νὰ διαρκέσῃ· ἡ δὲ μαθηματική, ἡ βεβαιοτάτη τῶν ἐπιστημῶν, ὑποβάλλει τὸ ἄπειρον εἰς τοὺς ὑπολογισμούς της. Τί ζητεῖ ὁ λόγος; δὲν ζητεῖ τὰ αἴτια τῶν ὄντων; καὶ τὸ αἴτιον πρῶτον καὶ ἄπειρον, οὗ ἄνευ οὐδὲν αἴτιον ὑπάρχει, δὲν εἶναι δι' αὐτὸ τοῦτο ὁ ἀνώτατος ὅρος τοῦ λόγου; Καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἀτελεύτητος, διότι καθ' ὅσον ἐκτείνεται καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις, κατὰ τοσοῦτον τείνει καὶ προσεγγίζει εἰς τὸ ἄπειρον. Ἐρωτήσατε οἱονδήποτε ἐπιστήμονα ἐὰν δύναται νὰ περιορίσῃ τὴν ἀλήθειαν ἣν ἀνεκάλυψε, θέλει σᾶς ἀπαντήσει ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀλήθεια ἐν παντὶ τόπῳ καὶ χρόνῳ, ἐφ' ὅσον ἡ φύσις ὑπάρχει καὶ δὲν μεταβάλλεται. Ἐρωτήσατέ τον ἐὰν παρὰ τὴν ἀλήθειαν ταύτην ὑπάρχουσιν ἄλλαι, καὶ θέλει σᾶς εἴπει ὅτι αἱ ἀλήθειαι εἶναι ἀπειράριθμοι, ὅτι αἱ γνωσταὶ εἶναι μηδὲν ἀπέναντι τῶν ἀγνώστων, καὶ ὅτι οὐδεὶς ἄνθρωπος δύναται νὰ θέσῃ ὅρια εἰς τὴν πρόοδον τῆς γνώσεως. Ἐὰν δὲ ἐξετάσητε πῶς ἐπιδιώκει τὴν ἀλήθειαν, θέλετε ἴδει ὅτι εἰς τὴν ζήτησιν αὐτῆς ἀποκλειστικῶς ἀφοσιοῦται καὶ θυσιάζει τὰ πάντα, λησμονεῖ τὸ συμφέρον, ἀναισθητεῖ πρὸς τὸ πάθος, περιφρονεῖ τὸν πλοῦτον, παλαίει κατὰ τῆς τύχης, ὑπομένει ἀγογγύστως τὸν καταδιωγμὸν τοῦ φθόνου, τῆς ἀμαθείας, τῆς προλήψεως, τῆς δεισιδαιμονίας, γηράσκει ἀφανὴς καὶ ἄγνωστος, διανυκτερεύει ἐν μελέτῃ, διαχειμάζει εἰς τοὺς πάγους τοῦ πόλου, διέρχεται τὰς ἐρήμους, πολεμεῖ κατὰ θηρίων, κατὰ θηριωδεστέρων αὐτῶν ἀνθρώπων, ἵνα διαφωτίσῃ ἓν μόνον ζήτημα, ἵνα συνεισφέρῃ μίαν μόνην ἰδέαν εἰς τὸ ταμεῖον τῆς μαθήσεως. Ὑπάρχουσιν οἱ μάρτυρες τῆς ἐπιστήμης καθὼς ὑπάρχουσιν οἱ μάρτυρες τῆς πίστεως. Ὁ ἔρως τῆς ἐπιστήμης εἶναι ὁ ἔρως τοῦ ἀπείρου, καὶ ὁ ἔρως τῆς δόξης, ἥτις ἐνίοτε

λάμπει μόνον ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ ἐπιστήμονος, οὐδὲν ἕτερον εἶναι καὶ οὗτος εἰμὴ ἔφεσις τῆς ἀθανασίας. Ὁ καλλιτέχνης ἔτι μᾶλλον φαίνεται ἐμπνεόμενος ὑπὸ τοῦ θείου τούτου ἔρωτος τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ τελείου. Αὐτὴ ἡ ἰδανικὴ ὑπόστασις τοῦ καλοῦ δὲν εἶναι εἰμὴ τελειότης ἀνύπαρκτος ἐν τῷ κόσμῳ, ἣν συλλαμβάνει διὰ τῆς φαντασίας, καὶ προσπαθεῖ νὰ ἐξωτερικεύσῃ καὶ ἐνσαρκώσῃ διὰ τῶν ἔργων του. Ἐρωτήσατε καὶ τοῦτον ἐὰν εὐχαριστεῖται εἰς τὴν σύλληψιν καὶ ἐκτέλεσιν τῶν καλλιτεχνημάτων του, ἐὰν θεωρεῖ τὸ καλὸν ὅπερ ἐπανθεῖ εἰς τὰ ἔργα του ὡς πλῆρες καὶ τέλειον, ἐὰν δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἄλλο τελειότερον· θέλει σᾶς ἀπαντήσει ὅτι τὸ καλὸν εἶναι θεῖος τύπος εἰς ὃν ἀνατείνει διὰ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας, ὃν προσπαθεῖ μίαν στιγμὴν νὰ συλλάβῃ καὶ μονιμοποιήσῃ εἰς τὰ πλάσματα τῆς φαντασίας του, ἀλλ' ὅτι ἀποσύρεται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς τὰ ὕψη καὶ ἑδρεύει μόνον παρὰ Θεῷ ὡς λάμψις αὐτῆς τῆς θείας ἀληθείας. Τοιαύτας ἀπαντήσεις δίδουσιν οὐ μόνον οἱ ἐπιστήμονες καὶ οἱ καλλιτέχναι, ἀλλὰ πᾶς ἄνθρωπος, διότι πᾶς ἄνθρωπος ἐφίεται τοῦ ἀπείρου, τείνει πρὸς αὐτό, διὰ τοῦ νοός, διὰ τῆς καρδίας, διὰ τῆς φαντασίας, διὰ τοῦ αἰσθήματος, διὰ τοῦ πάθους, διὰ πασῶν τῶν δυνάμεών του. Καὶ ὅτε παραγνωρίζει τὸ ἀληθὲς ἄπειρον καὶ ἀπομακρύνεται αὐτοῦ, πάλιν τὴν ἀπατηλὴν αὐτοῦ εἰκόνα νομίζει ὅτι διορᾷ εἰς τὸ ἀντικείμενον τοῦ πάθους ὑφ' οὗ κυριεύεται. Ὁ ἐγωϊστής, ὁ ὑπερήφανος, ὁ φίλαρχος ἀνυψοῖ ἑαυτὸν ὑπεράνω τῶν ἄλλων, καὶ θέλει νὰ ἦναι θεὸς ἐν μέσῳ τῶν ἀνθρώπων· τὸν ἐμπαθῆ οὐδὲν δύναται νὰ κορέσῃ, τὸ ἀντικείμενον τοῦ πάθους γίνεται πρὸς αὐτὸν ἀντικείμενον λατρείας, καὶ ἐὰν ἀπολαύσῃ αὐτοῦ, νομίζει ὅτι ἀπήλαυσεν εὐδαιμονίας ἀτελευτήτου. Ὅλη ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἔφεσις τοῦ ἀπείρου, ζήτησις τοῦ ἀπείρου, προσπάθεια πρὸς ἀπόλαυσιν αὐτοῦ, ἥτις ματαιοῦται ἐὰν τὸ ἄπειρον ἐπιδιώκει ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὅπου δὲν ὑπάρχει, ἀλλ' ἥτις οὐχ ἧττον μαρτυρεῖ τὴν τάσιν καὶ ἑπομένως τὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος. Τὸν προορισμὸν τοῦτον ἀποδεικνύουσι τὰ φαινόμενα τοῦ ἠθικοῦ βίου ὑπὲρ πάντα τὰ ἄλλα. Τί εἶναι ὁ ἠθικὸς βίος; Ἐξ ὅσον ἤδη ἠξεύρομεν, εἶναι ἡ ἐλευθέρα ἐνέργεια τῆς ψυχῆς πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ἀγνοοῦμεν εἰσέτι τὰς διατάξεις τοῦ νόμου τούτου, ἀλλ' ἐὰν εἶναι νόμος, πρέπει νὰ ἔχῃ τὸ κῦρός του, πρέπει δηλ. νὰ βραβεύῃ τοὺς ἐκτελοῦντας καὶ νὰ τιμωρῇ τοὺς παραβαίνοντας αὐτόν. Τὸν χαρακτῆρα τοῦτον ἔχουσι πάντες οἱ νόμοι, διότι πᾶς νόμος εἶναι κατὰ φύσιν ἀνάγκη, ὡς εἴπομεν, καὶ εἰ μὲν συμμορφούμεθα πρὸς τὴν ἀνάγκην ταύτην, ἀπολαύομεν τῆς ὠφελείας τοῦ νόμου, εἰ δὲ παραβαίνομεν αὐτὴν ὑπομένομεν τὰς συνεπείας τῆς παραβάσεως. Τοιοῦτοι οἱ νόμοι τῆς ὕλης, τοιοῦτοι οἱ νόμοι τοῦ ὀργανισμοῦ, τοιοῦτοι οἱ νόμοι τῆς νοήσεως, τηρούμενοι ὠφελοῦσι, παραβαινόμενοι βλάπτουσιν. Ἐὰν δὲ ὁ νόμος τῆς πράξεως εἶναι ὁ νόμος τοῦ τέλους καὶ τοῦ προορισμοῦ, ἕπεται ὅτι ὁ πρὸς αὐτὸν σύμφωνος βίος πρέπει νὰ ἐπιφέρῃ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ ἡμῶν, καὶ δι' αὐτῆς τὴν εὐδαι-

μονίαν, διότι παντὸς ὄντος ἡ εὐδαιμονία ὑφίσταται εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ ἠθικοῦ νόμου εἶναι τὸ ἀγαθόν, ἕπεται ὅτι ὁ πράττων τὸ ἀγαθὸν πρέπει νὰ εὐδαιμονῇ, καὶ ὁ μὴ πράττων αὐτὸ νὰ κακοδαιμονῇ. Ἢ δὲν ὑπάρχει ἠθικὸς νόμος, καὶ τότε ὁ ἄνθρωπος ἄλλον νόμον δὲν ἔχει παρὰ τὸν τοῦ κτήνους, ἢ ὑπάρχει, καὶ τότε φέρει κατὰ λογικὴν ἀνάγκην ταῦτα τὰ ἀποτελέσματα. Καὶ σημειωτέον, ὅτι περὶ τοῦ κύρους τῶν ἄλλων νόμων οὐδεὶς ἀμφισβητεῖ, καὶ εἰς τὴν ἰσχὺν αὐτῶν στηρίζεται πᾶσα τέχνη, πᾶσα ἐπιστήμη. Τώρα ἐρωτῶμεν, πληροῦται ἡ ἠθικὸς νόμος ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, καθὼς πληροῦνται οἱ ἄλλοι πάντες; βραβεύεται πάντοτε ἡ ἀρετή, καὶ τιμωρεῖται πάντοτε ἡ κακία; ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἐπιφέρει πάντοτε τὴν εὐδαιμονίαν, καὶ ἡ παράβασις αὐτοῦ τὴν κακοδαιμονίαν; Ὄχι βεβαίως. Καὶ ὅτε προτίθεται ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐφαρμώσῃ εὐσυνειδήτως τὴν δικαιοσύνην, δύναταί ποτε νὰ τὴν ἐφαρμώσῃ ἀκριβῆ καὶ τελείαν, οἵαν τὴν συλλαμβάνει ὁ λόγος, οἵαν τὴν ἀπαιτεῖ ἡ συνείδησις; εἶναι ἡ στάθμη τῆς ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης ἀναμάρτητος; Ἡ δικαιοσύνη αὕτη, ἥτις ἔπρεπε νὰ ἦναι ἡ πραγματοποίησις, δὲν εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰμὴ ἡ παρῳδία τῆς ἀπολύτου δικαιοσύνης. Οὔτε ὁ νόμος δύναται νὰ προΐδῃ καὶ νὰ ῥυθμίσῃ ἀκριβῶς πᾶσαν περίπτωσιν, οὔτε ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου δύναται νὰ γίνῃ ἀναμαρτήτως, ὥστε ἡ τύχη μᾶλλον ἢ ἡ δικαιοσύνη φαίνεται διέπουσα τὰ ἠθικὰ γεγονότα τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Καὶ τῷόντι, τὰ κατὰ τῆς ἀδικίας τῆς τύχης παράπονα ἀντηχοῦσιν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου καὶ δὲν παύουσι μίαν στιγμήν. Ἀλλ' εἶναι τῷόντι τυφλὴ τύχη ἡ διέπουσα τὸν κόσμον; Οὐδεὶς πιστεύει ὅτι τυφλὴ τύχει διέπει τὸν κόσμον τῆς ὕλης, πῶς λοιπὸν τυφλὴ τύχη διέπει τὸν κόσμον τοῦ πνεύματος, τὸν ἠθικὸν κόσμον; ἢ εἶναι δύο ἀρχαὶ διάφοροι διέπουσαι τοὺς δύο τούτους κόσμους; ἢ ὁ Θεὸς εἶναι δίκαιος πρὸς τὴν ὕλην καὶ τὰ κτήνη, καὶ ἄδικος πρὸς τὸν ἄνθρωπον; Ἔπλασε λοιπὸν αὐτὸν ἵνα τὸν τυραννήσῃ, καὶ ἐν ᾧ τὸν ἀνηγόρευσε βασιλέα τῆς κτίσεως καὶ διήνοιξεν αὐτῷ τὰ μυστήρια τῆς δημιουργίας, τὸν κατεδίκασε νὰ μεταβαίνῃ ἀπὸ ἀπάτης εἰς ἀπάτην, ἀπὸ ἀποτυχίας εἰς ἀποτυχίαν, καὶ νὰ ἦναι ὅλη ἡ ζωή του πικρὸς περίγελως καὶ ὀδυνηρὸν μαρτύριον. Ἄρα ὁ Θεὸς δὲν εἶναι πανάγαθος, καὶ ἐὰν δὲν εἶναι πανάγαθος, δὲν εἶναι οὔτε πάνσοφος οὔτε παντοδύναμος, δηλ. δὲν εἶναι Θεός. Ἢ πρέπει λοιπὸν ν' ἀρνηθῶμεν τὸν Θεὸν καὶ τὰς ἀληθείας ὅσας ἀπεδείξαμεν μέχρι τοῦδε, καὶ πᾶσαν ἀλήθειαν, διότι πᾶσαι ἐκ τῆς ἀληθείας τῆς θείας φύσεως ἐξαρτῶνται, ἢ νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ὁ ἠθικὸς νόμος, ἐὰν δὲν πληροῦται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, πληροῦται ἀλλαχοῦ, καὶ ὅτε τὸ ἡμέτερον πνεῦμα τεῖνον φύσει πρὸς τὸ ἄπειρον ἔχει προορισμὸν ἀθάνατον. Τὰ ἠθικὰ ταῦτα ἐπιχειρήματα ἔπληξαν τὸν ἐμβριθέστατον καὶ σκεπτικώτατον τῶν νέων φιλοσόφων, καὶ διὰ μόνης τῆς λογικῆς ἀνάγκης τῆς ἠθικῆς τάξεως ἀνώρθωσεν ὁ Κάντιος ὅλον τὸ οἰκοδόμημα τῶν πνευματικῶν δογμάτων, ὅπερ

διὰ τῆς ἐπικρίσεως τοῦ καθαροῦ λόγου εἶχε πρότερον κατεδαφίσει, ἐν τῷ πρακτικῷ λόγῳ, τουτέστιν ἐν τῷ ἠθικῷ νόμῳ, εὗρηκε καὶ τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ τὸν θεῖον νομοθέτην, καὶ ἐπέκεινα τῆς προσκαίρου βασιλείας τοῦ κόσμου τούτου ἀνεγνώρισε τὴν αἰώνιον βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾗ ἡ ἀναμάρτητος κρίσις καὶ ἡ πλήρης δικαίωσις. Τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα ἔπληξαν τὸ πνεῦμα πάντων τῶν λαῶν, διότι πάντες οἱ λαοὶ ἐπίστευσαν εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν μέλλουσαν ζωήν. Καὶ τὴν πίστιν ταύτην μαρτυροῦσι τὰ εἰς τιμὴν τῶν μεταστάντων μνημεῖα, αἱ ὑπὲρ αὐτῶν δεήσεις καὶ ἐξιλασμοὶ καὶ πᾶσαι αἱ ἐπικήδειοι τελεταί. Πάντες οἱ λαοὶ συνησθάνθησαν τὴν μεγάλην ταύτην ἀλήθειαν, ὅτι ἡ ἠθικὴ τάξις δὲν πληροῦται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὅτι ἐδῶ μόνον βλέπομεν τὴν πρώτην φάσιν τῆς ὑπάρξεώς μας, φάσιν προετοιμασίας καὶ δοκιμασίας, καθ' ἣν οὔτε ὁ ἀγαθὸς οὔτε ὁ καλὸς ἀπολαμβάνουσιν ὅ,τι ὀφείλεται αὐτοῖς, καὶ ὅτι ὁ Θεὸς θὰ ἦτο ἄδικος, καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ ἀντιφατικὸν καὶ παράλογον, εἰ μὴ ὑπῆρχεν ἐν ἄλλῃ ζωῇ κρίσις καὶ ἀνταπόδοσις. Καὶ προσθετέον ὅτι οὕτω καὶ οὐχὶ ἄλλως προβαίνομεν κατὰ τὴν μόρφωσιν τῶν ἐπιστημονικῶν θεωριῶν ὅτε μὴ δυνάμενοι νὰ ὑποθέσωμεν ἐν τῷ συστήματι τοῦ παντὸς οὐδὲν ἀντιφατικὸν καὶ παράλογον, καὶ ἐν ἐλλείψει αἰσθητῶν διδομένων δυνάμει λογικῶν ἀρχῶν βεβαιοῦμεν ὅτι τὸ δεῖνα ὄργανον ὑποθέτει τὸν δεῖνα ὀργανισμόν, καὶ μεταδημιουργοῦμεν διὰ τοῦ λόγου ζῷα ἐκλείψαντα πρὸ πολλῶν αἰώνων ἀνεγείρομεν ἔκ τινων ἐρειπίων πλήρη καὶ ἄρτια ἀνθρώπινα μνημεῖα πρὸ χιλιάδων ἐτῶν κατεδαφισθέντα, καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ δι' ἀσφαλῶν ὑπολογισμῶν ὁρίζομεν ἐκ τῆς τάσεως τῶν ἀστέρων τὴν ὅλην περιφορὰν αὐτῶν, τὸ σημεῖον καὶ τὴν στιγμὴν τῆς ἐμφανίσεώς των, πληροῦμεν τὰ κενά, ἰσχυριζόμενοι ὅτι κατὰ τὸν ὀρθὸν ἐπιστημονικὸν λόγον πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἐν τῷ δεῖνα σημείῳ τοῦ στερεώματος οὐράνιον σημεῖον, καίτοι μὴ ὁρώμενον καὶ οὐδέποτε ὁραθέν, καὶ αἱ βεβαιώσεις αὗται τῆς ἐπιστήμης, πολὺ διαφέρουσαι τῶν ἁπλῶν εἰκασιῶν, εἶναι λογικαὶ ἀλήθειαι ἃς οὐδεὶς ἀμφισβητεῖ καὶ ἡ πεῖρα ἐπαληθεύει. Καὶ ἀγνοοῦμεν διατὶ ὅτε πρόκειται περὶ τοῦ κόσμου παραδεχόμεθα ἀδιστάκτως τὰ λογικὰ ἐξαγόμενα τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου, καὶ ὅτε πρόκειται περὶ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ, διστάζομεν. Ἀληθεύει ἄρα ὅ,τι εἶπεν ὁ Πασχὰλ ὅτι καὶ τὰς μαθηματικὰς ἀληθείας ἠθέλομεν διαφιλονικήσει, ἐὰν τὸ συμφέρον ἢ τὸ πάθος ἐνείχοντο εἰς αὐτάς.

Γ'

Ἐξ ὅσων εἴπομεν μέχρι τοῦδε τὸ τέλος καὶ ὁ ἀληθὴς τοῦ ἀνθρώπου προορισμὸς εἶναι νὰ τείνῃ διὰ πασῶν τῶν δυνάμεων αὐτοῦ πρὸς τὸ ἄπειρον, τουτέστι πρὸς τὸν Θεόν. Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ πρῶτον αἴτιον καὶ ἐν ταυτῷ τὸ ἀνώτατον τέλος. Ἄρα τὸ γενικὸν ἐπίταγμα τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἡ πρώτη αὐτοῦ

διάταξις καὶ κυρία ἐντολὴ εἶναι ὅτι ὀφείλομεν διὰ πασῶν τῶν δυνάμεων νὰ τείνωμεν πρὸς τὸν Θεόν, μελετῶντες καὶ ἐκπληροῦντες τὸν νόμον αὐτοῦ ἵνα ἀξιωθῶμεν τῆς μετ' αὐτοῦ ἑνώσεως. Τοῦτο εἶναι τὸ γενικὸν καθῆκον καὶ τὸ ἄκρον ἀγαθόν, εἰς ὃ ὀφείλομεν ν' ἀφωρῶμεν διὰ τῶν νοημάτων καὶ αἰσθημάτων καὶ ἔργων ἡμῶν. Περὶ τοῦ κυρίου καθήκοντος καὶ τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ πολλαὶ ὑπάρχουσι φιλοσοφικαὶ θεωρίαι ἐκπηγάζουσαι ἐκ τῶν διαφόρων σχολῶν καὶ πρὸς αὐτὰς ἀντιστοιχοῦσαι. Ἀλλ' ἐὰν ἐν τῇ ἠθικῇ, ὡς ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τῆς νοήσεως, πρῶτον πρέπει νὰ ἦναι τὸ κυρίως πρῶτον, καὶ ἄκρον τὸ τέλειον, καὶ ἐὰν ταῦτα οὐχὶ τὸ αἴσθημα ἢ ἡ φαντασία, ἀλλὰ μόνος ὁ λόγος ἐνδεικνύει, ἄφευκτος ἡ συνέπεια ὅτι ἡ ψυχὴ ὀφείλει νὰ τείνῃ πρὸς τὸν Θεόν, διότι οὕτω μόνον ἐκπληροῖ τὸν ἀληθῆ αὐτῆς προορισμόν, καὶ πᾶν ὅ,τι ἔχουσιν ἀληθὲς αἱ ἄλλαι θεωρίαι ἐν τῇ ὑψίστῃ ταύτῃ ἀληθείᾳ περιέχεται καὶ μετ' αὐτῆς συμβιβάζεται. Ἀφ' ἑτέρου οὐδὲν ἄλλο ἀντικείμενον εἶναι τῷόντι ἄξιον τῶν ἡμετέρων προσπαθειῶν. Πάντα τὰ πεπερασμένα παρέρχονται ἀνεπιστρέπτως, οὐδὲν δὲ ἐξ αὐτῶν ἐξισοῦται πρὸς τὴν ἔφεσιν τοῦ νοὸς καὶ τῆς καρδίας. Ἀγωνιζόμενοι ἐνίοτε πρὸς ἀπολαβήν τινος ἐξ αὐτῶν, νομίζομεν ὅτι ἅμα τὸ ἀπολάβωμεν, ἐξησφαλίσαμεν διὰ παντὸς τὴν εὐδαιμονίαν· ἀλλ' ἅμα τῇ κατοχῇ ἄρχεται ὁ κόρος καὶ ἡ ἀνία, καὶ πρὸς ἕτερον στρεφόμεθα, καὶ τοῦτο ἐπίσης εὑρίσκομεν φροῦδον καὶ μάταιον, καὶ εἰ μὴ καταλήξωμεν εἰς τὸ μόνον κύριον καὶ βέβαιον καὶ σωτήριον, ἡ ζωὴ παρέρχεται ὡς σειρὰ μωρῶν προσπαθειῶν καὶ ματαιουμένων ἐλπίδων, καὶ καταντᾷ εἰς τὸ μηδέν. Τείνοντες δὲ πρὸς τὸ ὕψιστον ἀντικείμενον, οὐ μόνον δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ παραβλέψωμεν τὰ ἄλλα, εἰς ἃ ἀφορῶσιν αἱ ποικίλαι δυνάμεις καὶ ἐνέργειαι τοῦ ἡμετέρου ὄντος, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ὀφείλομεν πάντα ταῦτα νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν καὶ συναρμολογήσωμεν πρὸς αὐτό. Τὸ κύριον καὶ πρῶτον καθῆκον τοῦ τείνειν πρὸς τὸν Θεὸν ἀποσυντίθεται λοιπὸν εἰς ἄλλα πολλὰ καὶ ποικίλα, ἅτινα καταδεικνύει αὐτὴ ἡ φύσις ἡμῶν ἐν τοῖς στοιχείοις αὐτῆς, καὶ μάλιστα διὰ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν κατὰ μέρος τούτων καθηκόντων ἡ τοῦ πρώτου καὶ κυρίου ἀποβαίνει ἐντελεστέρα καὶ ἀσφαλεστέρα. — Τὰ ποικίλα ταῦτα καθήκοντα προκύπτουσιν ἐξ αὐτῆς τῆς ψυχολογικῆς ἀναλύσεως ἣν ἐξεθέσαμεν ἐν τῇ πρώτῃ Σειρᾷ, διότι ἡ ἠθικὴ δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ ψυχολογία ἐν ἐνεργείᾳ. Τί εἴδομεν ἐν τῇ ψυχολογίᾳ; Ὅτι ἡ ψυχὴ τείνει πρὸς τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ καλόν, καὶ εἴπομεν ἤδη ὅτι τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ καλὸν πραγματοποιούμενα ἐν τῇ ἠθικῇ ἐνεργείᾳ ταυτίζονται μὲ τὸ ἀγαθόν. Καὶ τῷόντι, ἐὰν τὸ ἀγαθὸν ἑκάστου ὄντος εἶναι ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ, καὶ ἐὰν προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ καλόν, ἕπεται ὅτι διὰ τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ καλοῦ καὶ τὸ ἀγαθὸν πραγματοποιεῖται. Ἀλλὰ πρὸς τούτοις, ἀρκεῖ νὰ παραβάλωμεν τὰς τρεῖς ταύτας ἐννοίας πρὸς ἀλλήλας ἵνα βεβαιωθῶμεν ἔτι μᾶλλον περὶ τούτου. Τὸ ἀληθὲς εἶναι

καθ' ἃ εἴπομεν, ἡ ἔλλογος γνῶσις τοῦ ὄντος καὶ τὸ καλὸν ὑπεροχὴ ὀντότητος ὑπάρχουσα ἐν τῇ φύσει ἢ ποιουμένη ὑπὸ τῆς τέχνης. Τώρα, ὁ πράττων τὸ ἀγαθὸν οὐ μόνον γινώσκει, ἀλλὰ καὶ ἐφαρμόζει αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν, τὴν σπουδαιοτάτην καὶ ὑψηλοτάτην, τὴν ἀλήθειαν τοῦ ἀνθρωπίνου προορισμοῦ, καὶ τὴν πραγματοποιεῖ δι' ὅλου τοῦ βίου αὐτοῦ, καὶ ὑπερέχει τῶν ἄλλων ἀνθρώπων διὰ τῆς εὐγενεστέρας ὑπεροχῆς, διὰ τοῦ νοὸς καὶ τῆς καρδίας, ἡ δὲ ἠθικὴ καλλονὴ ἥτις, ὡς ἀποδεικνύεται ἐν τῇ καλολογίᾳ εἶναι ἡ ψυχὴ καὶ ὑπόστασις πάσης ἄλλης, οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ αὐτὴ ἡ ἀρετή. Ταυτίζεται ἄρα τὸ ἀγαθὸν μὲ τὰ τιμιώτερα ἤδη τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ καλοῦ, καὶ τὴν ταυτότητα ταύτην ἔτι σαφεστέραν θέλει καταδείξει ἡ θεωρία τῶν καθ' ἕκαστα καθηκόντων.

Τὰ καθήκοντα εἶναι πράξεις ὑποχρεωτικαὶ ἐπιβαλλόμεναι ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Πῶς δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν αὐτά; Προφανῶς διὰ τῆς μελέτης τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Καὶ ἡ ψυχολογικὴ ἀνάλυσις μᾶς ἐδίδαξεν ἤδη ὅτι ἡ ἡμετέρα φύσις εἶναι πρὸ πάντων μία, ταυτούσιος, ἐλευθέρα καὶ ἔλλογος ὑπόστασις. Ποῖον εἶναι λοιπὸν τὸ πρῶτον καθῆκον; Τὸ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰ πρῶτα προσόντα τῆς ψυχῆς. Τὴν ἑνότητα καὶ τὴν ταυτότητα οὔτε νὰ παραγάγωμεν δυνάμεθα οὔτε νὰ καταστρέψωμεν ἐπ' αὐτῶν οὐδεμίαν, ἔχομεν λαβήν. Ἀλλὰ τὸ τρίτον προσόν, τὴν ἐλευθερίαν δυνάμεθα καὶ νὰ ἐνισχύσωμεν καὶ νὰ ἐξασθενώσωμεν καὶ ἐντελῶς ν' ἀπολέσωμεν. Καὶ ὀφείλομεν οὐ μόνον νὰ διατηρήσωμεν αὐτὴν ἀκεραίαν καὶ ἀλώβητον, ἀλλ' ἐν παντὶ χρόνῳ καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει δι' αὐτῆς νὰ ἐνεργῶμεν, ἐπειδὴ εἶναι ὁ μοχλὸς δι' οὗ πάντα τὰ ἄλλα ἐλατήρια δυνάμεθα νὰ διευθύνωμεν συμφώνως πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἐκπληροῦντες τὰ ἄλλα καθήκοντα πιστῶς καὶ ἀπαρεγκλίτως. Ἡ πλήρης κατοχὴ ἡμῶν αὐτῶν (possession de soi) ἣν ἠθικὴν κυριότητα ἢ ἁπλῶς ἐγκράτειαν δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν, εἶναι λοιπὸν κατὰ πάντα λόγον τὸ πρῶτον τῶν καθηκόντων, καὶ διότι λογικῶς προηγεῖται τῶν ἄλλων, καὶ διότι πρακτικῶς ἡ ἐκπλήρωσις τῶν ἄλλων τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτοῦ προαπαιτεῖ καὶ ὑποθέτει. Πῶς δὲ ἐκπληροῦται τὸ καθῆκον τοῦτο; πῶς ἐνισχύεται ἡ ἐλευθερία, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς μοχλὸς ἀγαθῶν καὶ μεγάλων ἔργων; Διὰ τῆς συχνῆς χρήσεως, διὰ τῆς ἀσκήσεως. Ἡ ἄσκησις τῆς ἐλευθερίας παράγει κατά τε τὴν νοητικὴν καὶ ἠθικὴν τάξιν θαύματα ἀπίστευτα καὶ ἕξεις ταυτιζομένας ἐπὶ τέλους τῇ ἡμετέρᾳ φύσει, καὶ ἄλλην τελειοτέραν ἐπ' αὐτῆς οἰκοδομούσας. Ἡ ἐλευθερία εἶναι προσὸν τῆς θελήσεως, καὶ τῆς ἐλευθέρας θελήσεως ἡ ἄσκησις παράγει ἐπὶ τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς ἀντιλήψεως τὴν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ φαινόμενα ἔντονον καὶ διηνεκῆ προσοχήν, ἀπαραίτητον ὅρον τῆς παρατηρήσεως καὶ πρώτην πηγὴν τῆς ἐπιστήμης. Ὁ τὴν προσοχὴν ἀσκήσας παρατηρητὴς γίνεται ὀξυδερκέστερος, ὁρᾷ πληρέστερον τὰ ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀτελῶς ὁρώμενα, καὶ ὁρᾷ τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀόρατα. Ἐντεῦθεν ἡ ἐπιστημονικὴ διάγνωσις, ἐφ' ᾗ ἀπορεῖ καὶ θαυ-

μάζει ὁ ἰδιώτης, καὶ ἧς τὸ μυστήριον κατέχει καὶ κατανοεῖ ὁ ἐπιστήμων. Πόσα διαφεύγουσι τὸν κοινὸν ἄνθρωπον, ἅτινα ἀμέσως διακρίνει ὁ μύστης τῆς ἐπιστήμης, καὶ ἐπιμελῶς συλλέγει, καὶ λεπτομερῶς ἀναλύει, καὶ ἐλλόγως συνενοῖ καὶ ἑρμηνεύει, εἴτε πρὸς ἀνακάλυψιν τῶν νόμων τῆς φύσεως, εἴτε πρὸς ἐφαρμογὴν αὐτῶν εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ βίου. Καθημερινὰ παραδείγματα ἔχομεν· σὺν τοῖς ἄλλοις τὰς διαγνώσεις τῶν ἰατρῶν καὶ τὴν ἐμπειρίαν τῶν πραγματογνωμόνων. Πῶς ἀποκτᾶται ἡ εἰδικὴ καὶ θαυμαστὴ ἱκανότης τῆς ἐπιστημονικῆς ἀντιλήψεως δυσδιακρίτων καὶ ἀοράτων σχεδὸν φαινομένων; Διὰ τῆς ἀσκήσεως τῆς προσοχῆς, ἥτις εἶναι τῆς ἐλευθέρας θελήσεως πολύτιμον προϊόν. Ἐρωτηθεὶς ὁ Νεύτων πῶς ἀνεκάλυψε τὸν καθολικώτατον νόμον τοῦ κόσμου, ἀπήντησε, διὰ τῆς ἐπιμόνου σκέψεως· καὶ τὴν ὑπομονὴν ὁ Βυφφὼν ἐθεώρει ὡς πηγὴν τῆς μεγαλονοίας. Πᾶσα δὲ νοητικὴ δύναμις διὰ τῆς ἀσκήσεως τῆς ἐλευθερίας κραταιοῦται, ἰδίως ἡ μνήμη, ἐπιδεκτικὴ οὖσα μεγίστης τελειοποιήσεως· ἀλλὰ καὶ ἡ ἀφαίρεσις καὶ ἡ γενίκευσις καὶ ὁ συλλογισμὸς διὰ τῆς αὐτενεργείας ἐνισχύονται, καὶ κατὰ τὴν ἔντασιν καὶ τὸ βάθος τῶν ἐξ αὐτῶν γνώσεων τελειοποιοῦνται, διότι πᾶσαι αἱ νοητικαὶ δυνάμεις ὑπόκεινται εἰς τὴν προσωπικὴν ἀρχήν, καὶ εἶναι ἐπιδεκτικαὶ διευθύνσεως, καὶ τὴν διεύθυνσιν ταύτην ἀδιαλείπτως ἐζήτησαν οἱ ἐμβριθέστεροι τῶν φιλοσόφων, καὶ πάντα τὰ μεγάλα ἔργα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης, ὅσῳ καὶ ἂν φαίνωνται αὐθόρμητα, ὑποθέτουσι μεγάλην προσπάθειαν, πεισματώδη πάλην καὶ ὁριστικὴν νίκην κατὰ παντοίων δυσκολιῶν καὶ προσκομμάτων. Ἀλλὰ τῆς ἠθικῆς κυριότητος τὰ ἀποτελέσματα ἔτι θαυμαστότερα εἶναι κατὰ τὴν ἠθικὴν τάξιν πρὸς μόρφωσιν τοῦ χαρακτῆρος καὶ απόκτησιν τῆς ἀρετῆς. Τὴν ἀρετὴν ὥρισεν, ὁ Πυθαγόρας *ἕξιν τοῦ δέοντος*, καὶ οὐδεμία ἕξις ἀποκτᾶται ἄνευ ἐπιμόνου θελήσεως, δηλ. ἄνευ διηνεκοῦς χρήσεως τῆς ἐλευθερίας. Καὶ τῷόντι, ἡ ἐλευθερία εἶναι, ὡς εἴδομεν, τὸ πρῶτον στοιχεῖον τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας· ἄρα ἡ ἐνίσχυσις αὐτῆς εἶναι ὁ πρῶτος ὅρος τῆς ἀρετῆς, τὸ πρῶτον καθῆκον. Καὶ καθὼς ἡ ἠθικὴ κυριότης ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ πρῶτον στοιχεῖον τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας, τὴν ἐλευθερίαν, παρομοίως, πάντα τὰ ἄλλα καθήκοντα ἀντιστοιχοῦσιν, ὡς θέλομεν, ἴδει βραδύτερον, πρὸς τὸ δεύτερον, τὸν λόγον. Ἐν τούτοις, τὰ κατὰ τὴν ἠθικὴν τάξιν θαυμάσια τῆς ἠθικῆς κυριότητος ἀποτελέσματα μαρτυροῦνται ὑπὸ πλείστων ὅσων παραδειγμάτων τῆς ἀρχαιότητος καὶ τοῦ νέου κόσμου. Ὁ Πυθαγόρας, ο Σωκράτης, ὁ Κλεάνθης, ὁ Κάτων, οἱ Στωϊκοί, δι' αὐτῆς ἐμόρφωσαν ἠθικοὺς χαρακτῆρας διαμείναντας ὡς πρότυπα τελείας ἀρετῆς. Ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων εἰς τὸν ὕψιστον βαθμὸν τῆς ἠθικότητος ἀνῆλθον ὅσοι τὰ πρότυπα ταῦτα ἐμιμήθησαν. Ἐκ τῶν πολλῶν ὅσους ἠδυνάμεθα ν' ἀναφέρωμεν περιοριζόμεθα εἰς τὸ παράδειγμα τοῦ Φραγκλίνου. Ὁ περικλεὴς οὗτος φιλόσοφος καὶ μέγας πολίτης, περὶ οὗ ἐρρήθη ὅτι ἀφήρπασε τοῦ οὐρανοῦ τὸν κεραυνὸν καὶ τῶν τυράννων τὸ σκῆπτρον (Eripuit coelo fulmen sceptrumque tyrannis), καθὸ

ἀνακαλύψας τὴν ταυτότητα τοῦ κεραυνοῦ καὶ τοῦ ἠλεκτρισμοῦ καὶ συντείνας εἴπερ τις καὶ ἄλλος εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος του, ἐγεννήθη πτωχὸς καὶ ἄσημος καὶ οὐχὶ ἄνευ ἐλαττωμάτων, ἐξ ὧν παρεσύρθη εἰς ἠθικὰ παραπτώματα, ἅτινα εἰς ἀνάμνησιν ἧς ἄλλοτε μετήρχετο τέχνης, ὠνόμαζεν ἔπειτα τυπογραφικὰ παροράματα ; ἀποφασίσας δὲ νὰ μὴ ὑποπέσῃ πλέον εἰς αὐτὰ ἐμελέτησεν ἐμβριθῶς ἑαυτόν, καὶ συνησθάνθη ποῖαι ἦσαν αἱ ἐλλείψεις του, καὶ ποῖαι αἱ ἀρεταὶ ἃς ὤφειλε ν' ἀποκτήσῃ. Τὰς ἀρετὰς ταύτας, δεκατρεῖς οὔσας, ἐσημείωσε τὴν μίαν κάτωθεν τῆς ἄλλης ἔν τινι βιβλιαρίῳ, καὶ ἀφιέρωσεν ἑκάστην ἑβδομάδα εἰς τὴν ἄσκησιν μιᾶς ἐξ αὐτῶν παρασημειῶν ἐν τέλει τῆς ἡμέρας τὰς ἐπ' αὐτῆς παρεκτροπάς. Τὸ βιβλιάριον δὲ τοῦτο κατέλιπεν εἰς τοὺς ἀπογόνους του, *ἵνα μάθωσιν ἐξ αὐτοῦ τίνι τρόπῳ εἷς τῶν προγόνων αὐτῶν βοηθούμενος ὑπὸ τῆς θείας χάριτος ἀπέλαβε διὰ τῆς μικρᾶς ταύτης τέχνης σταθερὰν δι' ὅλου τοῦ βίου εὐδαιμονίαν μέχρι τοῦ ἑβδομηκοστοῦ ἐνάτου ἔτους.* Αἱ δεκατρεῖς ἀρεταὶ κατετάσσοντο ὡς ἐφεξῆς· ἐγκράτεια, σιωπή, τάξις, ἀπόφασις, λιτότης, φιλοπονία, εἰλικρίνεια, δικαιοσύνη, μετριοπάθεια, καθαριότης, ἡσυχία, ἁγνεία, ταπεινοφροσύνη, καὶ πρὸς αὐτὰς εὕρισκεν ἀντίστοιχα παραγγέλματα ἀναπτύσσοντα καὶ τρόπον τινὰ ὁρίζοντα αὐτάς· πρὸς τὴν πρώτην λ. χ. ἀντιστοιχεῖ τὸ παράγγελμα «μὴ τρῶγε μέχρι κτηνωδίας, καὶ μὴ πίνε μέχρις ἐξάψεως τῆς κεφαλῆς»· πρὸς τὴν δευτέραν, «μὴ λάλει εἰμὴ περὶ τῶν ὠφελίμων εἰς σεαυτὸν ἢ εἰς τοὺς ἄλλους, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς· ἀξιοσημείωτον δὲ εἶναι ὅτι παρὰ τὴν τελευταίαν ἔγραψε· «μιμοῦ τὸν Σωκράτην καὶ τὸν Ἰησοῦν».Ἐδικαιολόγει δὲ τὴν τάξιν ταύτην καὶ «πρώτην μέν, ἔλεγεν, ἔθηκα τὴν *ἐγκράτειαν*, »διότι δι' αὐτῆς ἔχομεν ψυχρὰν τὴν κεφαλὴν καὶ καθαρὰς τὰς ἰδέας, ὅπερ »ἀναγκαιότατον ἵνα ἀγρυπνῶμεν πάντοτε καὶ προφυλαττώμεθα, ὅπως πο»λεμήσωμεν τὰ θέλγητρα τῶν κακῶν ἕξεων καὶ τὴν δύναμιν τῶν ἀείποτε »ἀνανεουμένων πειρασμῶν. Ἐνόμισα δὲ ὅτι ἐνισχυθεὶς εἰς τὴν πρώτην ταύ»την ἀρετήν, θὰ ἐτήρουν εὐκολώτερον τὴν *σιωπήν*, καὶ ταύτην ἔταξα δευ»τέραν, διότι ἐξ ἴσου ἐπεθύμουν ν' ἀποκτήσω γνώσεις καὶ νὰ προοδεύσω εἰς »τὴν πρᾶξιν τῶν ἀρετῶν, καὶ εἶχον παρατηρήσει ὅτι εἰς τὰς συναναστροφὰς »περισσότερα μανθάνει τις διὰ τοῦ ὠτὸς ἢ διὰ τῆς γλώσσης, καὶ εἶχον ἀπο»φασίσει ν' ἀπαλλαγῶ ἧς εἶχον ἕξεως νὰ λαλῶ περὶ μηδαμηνῶν, καὶ κατὰ »πᾶσαν στιγμὴν νὰ εὐφυολογῶ καὶ ἀστειεύωμαι γινόμενος εὐάρεστος μόνον »εἰς τοὺς ἐπιπολαίους ἀνθρώπους. Καὶ ἤλπισα ὅτι διὰ τῆς σιωπῆς καὶ τῆς »μετ' αὐτὴν *τάξεως* θὰ εἶχον περισσότερον καιρὸν πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ »σχεδίου μου καὶ τῶν μελετῶν μου· ἐνόμισα ὅτι ἡ *ἀπόφασις* μεταβαλλο»μένη εἰς ἕξιν θά μοι ἐδίδε τὴν ἀναγκαίαν ἐπιμονὴν πρὸς ἀπόκτησιν τῶν »ἄλλων ἀρετῶν, καὶ ὅτι ἡ *λιτότης* καὶ ἡ *φιλοπονία* ἀπαλλάττουσαί με τοῦ »χρέους ὅπερ εἰσέτι μ' ἐπεβάρυνε καὶ εἰσάγουσαι εἰς τὸν οἶκόν μου τὴν ἄνε»σιν καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν, θά μοι διηυκόλυνον τὴν ἄσκησιν τῆς *εἰλικρι-*

»νείας, τῆς *δικαιοσύνης* κλ.». Ἐξασκήσας δὲ ἐπὶ χρόνον μακρὸν *τὴν τέχνην ταύτην τῆς ἀρετῆς*, ὡς τὴν ὠνόμαζεν, ἀπέλαβεν αἰσιώτατα ἀποτελέσματα, τὴν ὑγείαν, τὴν μακροβιότητα, τὸν πλοῦτον, τὴν ἐπιστήμην, τὴν ψυχικὴν γαλήνην, τὴν εὐθυμίαν, τὴν ἀγάπην τῶν συγχρόνων του καὶ τὴν μετὰ θάνατον δόξαν. «Ὀλίγοι διῆλθον,» λέγει ὁ σοφὸς καὶ εὔγλωττος βιογράφος του κ. Μινιέ, «τοσοῦτον ἐναρέτως καὶ ἐνδόξως τὸ στάδιον τοῦ βίου, »ὅσον ὁ υἱὸς οὗτος βαφέως τινὸς τῆς Βοστῶνος, ὅστις κηροποιὸς χρηματίσας »κατ' ἀρχὰς καὶ μετέπειτα τυπογράφος, συνέταξε τὰς πρώτας ἐν Ἀμερικῇ »ἐφημερίδας, ἵδρυσε τὰ ἐν αὐτῇ πρῶτα χαρτοποιεῖα, ἐπηύξησε τὴν ὑλικὴν »αὐτῆς εὐημερίαν καὶ τὰ φῶτα, ἀνεκάλυψε τὴν ταυτότητα τοῦ ἠλεκτρικοῦ »ῥευστοῦ καὶ τοῦ κεραυνοῦ, ἔγινε μέλος τῆς ἐν Παρισίοις Ἀκαδημείας τῶν »ἐπιστημῶν, καὶ πασῶν σχεδὸν τῶν ἐν Εὐρώπῃ, ὑπῆρξε παρὰ τῇ μητροπό»λει ὁ εὔτολμος ἀντιπρόσωπος τῶν ὑποτεταγμένων ἀποικιῶν, καὶ παρὰ τῇ »Γαλλίᾳ καὶ Ἰσπανίᾳ ὁ ἐπιτυχὴς πράκτωρ αὐτῶν ἐπαναστατημένων, ἀνε»δείχθη μετὰ τοῦ Οὐασιγκτῶνος ἱδρυτὴς τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν, καὶ ἐπὶ »τέλους, ἀφ' οὗ ὀγδοήκοντα τέσσαρα ἔτη διῆλθεν εὐεργετῶν, ἀπεβίωσεν ἑλ»κύσας πρὸς ἑαυτὸν τὸ σέβας τῶν δύο κόσμων, καθὸ σοφὸς ἐπεκτείνας τὴν »γνῶσιν τῶν νόμων τοῦ παντός, καὶ μέγας πολίτης συντελέσας εἰς τὴν ἀπε»λευθέρωσιν καὶ ἀνεξαρτησίαν τῆς πατρίδος του»—Καὶ ταῦτα μὲν εἶναι τὰ νοητικὰ καὶ ἠθικὰ ἀποτελέσματα τῆς ἠθικῆς κυριότητος, τοῦ πρώτου τῶν καθηκόντων. Ποῖον δὲ εἶναι τὸ δεύτερον; ἀφ' οὗ ἀποκτήσωμεν τὴν διηνεκῆ ἡμῶν κυριότητα, εἰς τί κατὰ πρῶτον ὀφείλομεν ν' ἀσκήσωμεν αὐτήν; τοῦ ἰσχυροῦ τούτου μοχλοῦ ποία πρέπει νὰ ἦναι ἡ πρώτη χρῆσις;

Π. ΒΡΑΙΛΑΣ ΑΡΜΕΝΗΣ.

Η ΥΣΤΕΡΑΙΑ ΤΗΣ ΕΝ ΠΛΑΤΑΙΑΙΣ ΝΙΚΗΣ *

Ὅτε ἀρχομένου τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 479 ἀνηγγέλθη εἰς τὸν Μαρδόνιον ὅτι οἱ Ἕλληνες συνηθροίσθησαν ἐν τῷ Ἰσθμῷ ἵνα ἐπέλθωσι κατ' αὐτοῦ, ὁ στρατάρχης τῶν Περσῶν ἀπῆλθεν εἰς Θήβας. Ἐν ᾧ δὲ ἡτοίμαζεν ἐκεῖ τὰ τῆς ἀμύνης, προσεκλήθη εἰς δεῖπνον ὑπὸ τοῦ Ἀτταγίνου, πλουσίου Θηβαίου. Δι' ἄνδρα Θηβαῖον ἦτο μεγάλη τιμὴ νὰ ξενίζῃ τὸν Πέρσην. Ἐκτὸς δὲ τοῦ στρατηγοῦ ἐκλήθησαν εἰς τὸ μεγαλοπρεπὲς συμπόσιον καὶ πεντήκοντα Περσῶν οἱ λογιμώτατοι. Ὁμοτράπεζοι δ' αὐτῶν ἐγένοντο, κληθέντες ὑπὸ τοῦ Ἀτταγίνου, καὶ πεντήκοντα Θηβαῖοι. Δι' ἄνδρας Θηβαίους ἦτο τιμὴ νὰ παρακάθηνται σύνδειπνοι τῶν Περσῶν. Τὸ δεῖπνον ἦτο λαμπρῶς παρεσκευασμένον ἀναλόγως τοῦ περιφανοῦς ξένου· ὁ δὲ φιλομηδισμὸς τοῦ θαλιάρχου εἶ-

* Ἐκ τῶν πανεπιστημιακῶν μαθημάτων τοῦ χειμερινοῦ ἑξαμήνου 1878—1879.

χεν ἐπινοήσει τρόπον κατάλληλον ἵνα καταστήσῃ οἰκειοτέρους τοὺς ξένους πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ πολίτας. Ἐπὶ ἑκάστης κλίνης, ἐπειδὴ, ὡς γνωστὸν, οὕτω κατακεκλιμένοι συνεποσίαζον οἱ ἀρχαῖοι, κατέκλινεν ἐναλλὰξ ἕνα Θηβαῖον καὶ ἕνα Πέρσην. Ὁμόκλινος δ' ἑνὸς τούτων τῶν Περσῶν ἦτο Θέρσανδρος ὁ Ὀρχομένιος, ὅστις διηγήθη τὰ ἑξῆς εἰς τὸν Ἡρόδοτον. Τὸ δεῖπνον εἶχε τελειώσει καὶ οἱ συμπόται διέτριβον περὶ τὸ πίνειν, ὅτε εἶπε τὰ ἑξῆς ἑλληνιστὶ ὁ Πέρσης πρὸς τὸν Ὀρχομένιον· «Ἐπειδὴ τώρα ἔγεινες ὁμοτράπεζός μου καὶ ὁμόκλινος, θέλω νά σοι ἀφήσω μνημόσυνον τῆς ἐμῆς γνώμης, ἵνα καὶ σὺ ἔχων γνῶσιν ἐκ τῶν προτέρων δυνηθῇς νὰ σκεφθῇς περὶ σεαυτοῦ τὰ συμφέροντα. Βλέπεις αὐτοὺς ἐδῶ τοὺς συμποσιάζοντας Πέρσας καὶ τὸν στρατὸν τὸν ὁποῖον ἀφήσαμεν ἐκεῖ κάτω, πλησίον εἰς τὸν ποταμὸν στρατοπεδευόμενον; Ὀλίγος καιρὸς θὰ παρέλθῃ καὶ ἐκ τούτων πάντων ὀλίγους τινὰς θὰ ἴδῃς τοὺς περισωθέντας». Ταῦτα ἔλεγεν ὁ Πέρσης καὶ ἅμα ἔχυνε δάκρυα πολλά. Ὁ δὲ Θέρσανδρος θαυμάσας τὸν λόγον εἶπε πρὸς αὐτόν· «Λοιπὸν αὐτὰ πρέπει νά τα εἴπῃς εἰς τὸν Μαρδόνιον καὶ εἰς τοὺς μετ' ἐκεῖνον ἐν ἀξιώμασιν ὄντας τῶν Περσῶν». Ἐκεῖνος δὲ εἶπε μετὰ ταῦτα· «Ξένε, ὅ τι εἶνε ἀποφασισμένον νὰ γείνῃ ἐκ τοῦ θεοῦ δὲν δύναται ἄνθρωπος νά το ἀποτρέψῃ· διότι καὶ τὴν ἀλήθειαν ἂν εἴπῃ τις, δὲν θέλει νά τον πιστεύσῃ κανείς. Ταῦτα δὲ, καίτοι πολλοὶ τῶν Περσῶν τὰ γνωρίζομεν, ἀλλ' ἀκολουθοῦμεν δεδεμένοι ὑπὸ τῆς ἀνάγκης. Εἶνε δὲ αὕτη ἡ βαρυτάτη θλῖψις τῶν ἐν ἀνθρώποις, πολλῶν πραγμάτων νὰ ἔχῃ τις γνῶσιν καὶ νὰ μὴν εἶνε κύριος νὰ κάμῃ τίποτε».[1]

Τοιαῦτα εἶπεν ὁ Πέρσης εἰς τὸν Ὀρχομένιον λόγια σοφὰ καὶ πικρὰ, ἐγκλείοντα τὴν προφητείαν τοῦ προσεχοῦς μέλλοντος. Μετ' ὀλίγας δὲ ἡμέρας συνεκροτεῖτο ἐν Πλαταιαῖς ἡ γνωστὴ ἐκείνη μάχη, καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες ἐπεκράτησαν ὁριστικῶς τῶν βαρβάρων. Τὸ ἀπόγευμα τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐνίκων οἱ Ἕλληνες ἐν Μυκάλῃ, καὶ ἐτελεύτα ὁ κίνδυνος καὶ ἐνικᾶτο ὁ ἀγὼν μετὰ ἕνδεκα ὅλων ἐτῶν μάχας καὶ ἀγωνίας καὶ δῃώσεις.

Τὸ ἔργον τῶν Ἑλλήνων ἦτο διπλοῦν τὸ ἑξῆς, τὸ μὲν νὰ θύσωσιν εἰς τοὺς θεοὺς τὰ εὐχαριστήρια ἐπὶ ταῖς γενομέναις νίκαις καὶ νἀπολαύσωσι τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν, τὸ δὲ νὰ ἐξασφαλίσωσιν εἰς τὸ ἑξῆς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ νέας ἐπιδρομῆς τῶν βαρβάρων.

Τὸ πρῶτον ἦτο βεβαίως ἀκοπώτερον καὶ εὐχαριστότερον, οἱ δ' Ἕλληνες, θάπτοντες τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς καὶ τιμῶντες τοὺς θεοὺς τοὺς βοηθήσαντας αὐτοῖς εἰς τὴν νίκην, ἐτέλουν νόμιμα καθιερωμένα.

Ἡ λεία ὑπῆρξε πολλὴ μετὰ τὴν μάχην τὴν ἐν Πλαταιαῖς. Ὁ Πέρσης δὲν ἠδύνατο νἀποβάλῃ οὐδ' ἐν τῇ ὥρᾳ τῶν πολέμων καὶ τῶν μαχῶν τὰς ἀπολαύσεις καὶ τὴν τρυφὴν τῆς Ἀσίας ἐκείνης τῆς πλουσίας καὶ φιληδόνου, εἰς ἣν μόνη ἑλληνικὴ πόλις μία, ἡ Σύβαρις, ἐφιλονείκησε τὸ προνόμιον τοῦ νὰ καταστῇ παροιμιώδης ἐπὶ τρυφῇ. Ἐκ τοῦ στρατοπέδου αὐτῶν δὲν ἔλειπεν

1 Ἡροδ. IX, 16.

οὔτε ὁ χρυσὸς οὐδὲ ὁ ἄργυρος ὅςτις ἐκόσμει τὰ μέγαρα τῆς πατρίου γῆς, οὐδ' αἱ κάμηλοι καὶ αἱ ἁρμάμαξαι καὶ οἱ μάγειροι καὶ αἱ παλλακίδες αἱ πολλαί. Τὴν λείαν ταύτην ὁ Παυσανίας διὰ τοῦ κήρυκος παρήγγειλε νὰ μὴ ἐγγίσῃ κανεὶς καὶ διέταξε τοὺς Εἵλωτας νὰ συγκομίσωσι τὰ λάφυρα. Ἀφελέστατα, ἀλλ' ὡς ἐν εἰκόνι περιγράφει ὁ Ἡρόδοτος τὴν συγκομιδὴν τῶν λαφύρων. «Παυσανίης δὲ κήρυγμα ποιησάμενος μηδένα ἅπτεσθαι τῆς λείης, »συγκομίζειν ἐκέλευσε τοὺς Εἵλωτας τὰ χρήματα. *Οἱ δὲ ἀνὰ τὸ στρατόπε»δον σκιδνάμενοι εὕρισκον* σκηνὰς κατεσκευασμένας χρυσῷ καὶ ἀργύρῳ »κλίνας τε ἐπιχρύσους καὶ ἐπαργύρους, κρητῆράς τε χρυσέους καὶ φιάλας τε »καὶ ἄλλα ἐκπώματα. Σάκκους τε ἐπ' ἁμαξέων εὕρισκον, ἐν τοῖσι λέβητες »ἐφαίνοντο ἐνεόντες χρύσεοί τε καὶ ἀργύρεοι· ἀπό τε τῶν κειμένων νεκρῶν »ἐσκύλευον ψέλιά τε καὶ στρεπτοὺς καὶ τοὺς ἀκινάκας ἐόντας χρυσέους, »ἐπεὶ ἐσθῆτός γε ποικίλης λόγος ἐγίνετο οὐδὲ εἷς».[1] Ἡ εἰκὼν εἶνε γραφικωτάτη. Φαντάσθητε τὴν ὑστεραίαν τῆς μάχης τὸ πεδίον ἐκεῖνο τὸ μυριόνεκρον, ἔνθα τὴν προτεραίαν μέγας ἐγίνετο ἀγὼν καὶ συνεκρούοντο τὰ δόρατα καὶ αἱ ἀσπίδες καὶ ἔφευγεν ἡ ἵππος καὶ ἀντήχει ἡ ἀλαλαγὴ καὶ αἱ οἰμωγαὶ ὀλλύντων τ' ὀλλυμένων τε. Ἐκεῖ νῦν ἀκούονται τῆς νίκης μόνον οἱ ἀλαλαγμοὶ ἐν μέσῳ πολυθρηνήτου σωρείας οἰκείων καὶ φίλων νεκρῶν καὶ μυριάδων βαρβάρων οἵτινες κεῖνται πεσόντες οὐχ ἧττον γενναίως ὑπὲρ ἀγῶνος ἀδίκου. Ἀλλ' αἴφνης ἠχεῖ τοῦ ἱεροῦ κήρυκος ἡ διάτορος φωνὴ καὶ οὐδεὶς τολμᾷ νὰ ἐπιληφθῇ τῶν λαφύρων ἐκείνων, ἅτινα δὲν εἶνε ὡρισμένα διὰ μόνους τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλ' ἀνήκουσι καὶ εἰς τοὺς θεοὺς καὶ τὰς θεαίνας. Τὸ φιλόχρυσον γένος τῶν Εἱλώτων λαμβάνει τὴν διαταγὴν νὰ συναγάγῃ καὶ φέρῃ ἐπὶ τὸ αὐτὸ τὴν λείαν. Οἱ Εἵλωτες σκορπίζονται ταχεῖς ἀνὰ τὸ στρατόπεδον, ὁ εἷς ἐδῶ, ὁ ἄλλος ἐκεῖ· οἱ μὲν εἰςέρχονται ἔκθαμβοι εἰς τὰς σκηνὰς τὰς πλουσίας, οἱ δὲ θαυμάζουσι τὰς κλίνας καὶ τοὺς κρατῆρας καὶ τὰ ποτήρια. Ἀλλ' ὁποία ἡ ἔκπληξις τῶν ἄλλων περαιτέρω· ἐκεῖνοι οἱ σάκκοι ἐπὶ τῶν ἁμαξῶν περιέχουσι λέβητας, ἀλλ' οἱ λέβητες ἐκεῖνοι εἶνε χρυσοῖ καὶ ἀργυροῖ καὶ οἱ Εἵλωτες διανοίγουσι μεγάλους τοὺς ὀφθαλμούς, διότι κρατοῦσι παρὰ τὸν Ἀσωπὸν ποταμὸν ἰδίαις χερσὶ σκεύη ἀπείρως πολυτιμότερα τῶν ἀκαλλῶν ἐκείνων, ἐντὸς τῶν ὁποίων παρεσκεύαζον παρὰ τὸν Εὐρώταν τὸν μέλανα ζωμὸν τοῦ λιτοῦ αὐτῶν δεσπότου. Ἄλλοι ἐτράπησαν εἰς συναγωγὴν λείας πρoχειροτέρας· ὁτὲ μὲν πίπτοντες ἐπὶ τὰ γόνατα, ὁτὲ δὲ πρηνεῖς σκυλεύουσι τὰ πτώματα τῶν πεσόντων. Καὶ αἱ ἐσθῆτες εἶνε ποικίλαι καὶ πολυτελεῖς πρὸς τὴν πενιχρὰν αὐτῶν ἐξωμίδα. Ἀλλὰ τίς θέλετε νὰ προςέξῃ εἰς τὰς ἐσθῆτας; Ἕως τις γυμνώσῃ ἕνα νεκρὸν καὶ λάβῃ μίαν ἐσθῆτα, ὁ ἄλλος συνήγαγε ψέλια πολλὰ ἐκ τῶν χειρῶν καὶ πολλοὺς στρεπτοὺς ἐκ τῶν λαιμῶν καὶ πολλοὺς ἀκινάκας αἱματοσταγεῖς. Ἂν εἶνε πολλὰ τούτων μεστὰ αἱμάτων καὶ λύθρου, τί σημαίνει; Εἶνε χρυσός, καὶ δὲν ὑπάρ-

1 Ἡρόδ. ΙΧ, 80.

χει κηλὶς δυναμένη νὰ μαυρώσῃ τὴν λάμψιν τοῦ χρυσοῦ. Ἄλλος σύρει καμήλους πεφορτωμένας· ἡ κάμηλος προσκρούει τοὺς πόδας ἐπὶ πτωμάτων καὶ ἴσως που ἀκούεται στεναγμὸς οὔπω ἐκπνεύσαντος τραυματίου.

Ὅλην ταύτην τὴν ποικίλην καὶ πλήρη κινήσεων καὶ ἀντιθέσεων εἰκόνα ἐξάγομεν ἐκ τῶν ὀλίγων λέξεων τοῦ Ἡροδότου, ἃς παρέθηκα ἀνωτέρω. Ὅλα περιέχονται ἐν τοῖς ὀλίγοις ἐκείνοις στίχοις, ἀρκεῖ νὰ ἀναγνωσθῶσι καὶ κατανοηθῶσι καλῶς. Τοιαύτας δὲ εἰκόνας, περιλαμβανομένας ἐν ὀλίγαις λέξεσιν ἃς ἀρκεῖ μόνον νὰ ἀναπτύξῃ ἡ φαντασία, περιέχει πολλὰς τὸ ἔργον τοῦ Ἡροδότου, καὶ διὰ τοῦτο δικαίως ἔλεγεν ὁ μέγας Γερμανὸς ἱστορικὸς Niebuhr «Ὁ διατρίβων περὶ τὴν φιλολογίαν θὰ ζήσῃ καὶ θὰ χαρῇ μὲ τὸν Ἡρόδοτον· πρέπει νὰ ἀναγινώσκηται καὶ πάντοτε ἐκ νέου νὰ ἀναγινώσκηται». Τὴν εἰκόνα δ' ἐκείνην ἀνέπτυξα διὰ μακρῶν οὐ μόνον ἵνα δείξω ἐν μικρῷ δείγματι τὸν γραφικὸν τρόπον τοῦ Ἡροδότου, ἀλλὰ καὶ ἵνα δηλώσω τὴν διαφορὰν τῆς ἀρχαίας ἀπὸ τῆς νέας ἱστοριογραφίας ἐν ταῖς εἰκόσιν. Ἡ τέχνη ἡμῶν τῶν νεωτέρων ἐνασμενίζει εἰς εἰκόνας γραφικάς. Καλλιτεχνοῦμεν μετὰ χρωμάτων καὶ τὸ ἔργον ἡμῶν στηρίζεται εἰς τὴν κατάλληλον ἐναλλαγὴν τοῦ φωτὸς καὶ τῆς σκιᾶς. Λέγομεν δὲ ταῦτα, ἐννοεῖται, περὶ τῆς ἱστοριογραφίας ὡς καλῆς τέχνης, οὐχὶ δὲ περὶ τῆς ἱστορικῆς ἀναδιφήσεως. Ἀλλὰ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἡ ἱστορικὴ τέχνη εἶχεν ἄλλους κανόνας· αἱ εἰκόνες αὐτῆς εἶνε διαγράμματα, ἔχουσι πλαστικὸν τὸ κάλλος. Ὁ δὲ νεώτερος ἱστοριογράφος δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ φαντασμογορῶν, ὅταν περιγραφὰς τῶν ἀρχαίων πηγῶν μετατρέπῃ εἰς εἰκόνας οἵας ἀπαιτεῖ ὁ νεώτερος κόσμος, ὅταν τὸ πλαστικὸν ἔργον μεταπλάσσῃ εἰς ζωγραφίαν· μόνον δ' εἶνε ἀνάγκη πᾶσαι αἱ γραμμαὶ τῆς ζωγραφίας ταύτης νὰ περιέχωνται ἐν τῇ ἀρχαίᾳ εἰκόνι. Καὶ δι' ἄλλον δέ τινα λόγον ἀνέπτυξα τὴν περιγραφὴν ταύτην, ἵνα φανῇ ὁποῖα ἀξιόλογα θέματα ἱστορικῶν ζωγραφιῶν περιέχει ἡ ἀρχαία ἱστοριογραφία, μελετωμένη ὡς δεῖ. Ὅταν ἡ ἑλληνικὴ ζωγραφικὴ ἀνδρωθεῖσα ἐπιληφθῇ μεγάλων ἱστορικῶν θεμάτων δὲν θὰ μελήσῃ βεβαίως νὰ ἐπιχειρήσῃ εἰς ἐξεικόνισιν τῶν *Εἱλώτων σκιδναμένων ἀνὰ τὸ στρατόπεδον καὶ συγκομιζόντων τὰ χρήματα.*

Ἐμακρηγόρησα, παρεκκλίνας ἴσως τῆς εὐθείας ὁδοῦ· ἀλλ' ἡ ἱστορία ἐγκλείει τοσαύτην ὕλην, ἐμπνέει τοσαύτας ἰδέας, ὥστε κατ' ἀνάγκην ἐνίοτε ἡ εὐθεῖα ὁδὸς τῆς διηγήσεως χρησιμεύει μόνον ὡς ἀφορμὴ πρὸς ποικίλας παρεκβάσεις. Καὶ ἀλλαχοῦ μὲν εἶνε δυνατὸς ὁ χωρισμὸς τῆς ποικίλης ἱστορικῆς ὕλης διὰ τὴν ὕπαρξιν πολλῶν ἱστορικῶν ἑδρῶν, παντοίων συλλόγων, περιοδικῶν συγγραφῶν, ἱστορικῶν μουσείων, ἀρχείων. Ἡ ἱστορικὴ ἀναδίφησις, ἡ ἱστορικὴ παράστασις ἀκτινοβολεῖται ὡς ἀπὸ ἑστιῶν μυρίων· καταβαίνει δὲ μέχρι τῶν κατωτάτων στρωμάτων τῆς κοινωνίας καὶ διεισδύει εἰς τὰ μυχαίτατα τῆς καρδίας ἡ ἐπίδρασις ἡ ἐκ τοῦ παρελθόντος. Τὴν δ' ἐθνικὴν ἱστορίαν ζωοποιοῦσι πρὸ τῶν ὀμμάτων τοῦ λαοῦ τῶν μεγάλων ἐθνῶν

τῆς Ἑσπερίας καὶ Ἀρκτῴας Εὐρώπης καὶ πίνακες ἀναμνηστικοὶ ἐπὶ τῶν οἰκιῶν τῶν μεγάλων ἀνδρῶν καὶ ἀγάλματα ἀνὰ τὰς ἀγυιὰς καὶ τὰς πλατείας καὶ πᾶσα ἄλλη τέχνη, οὐ μόνον ἡ γραφικὴ ἐκ τοῦ ὀκρίβαντος τοῦ ἐργαστηρίου καὶ ἡ ὑποκριτικὴ ἐκ τοῦ θεατρικοῦ λογείου, ἀλλὰ καὶ πᾶσα μικροτεχνία καθήκουσα μέχρι τῶν καθ' ἡμέραν ἀναγκῶν τοῦ βίου. Οὕτω δὲ βέβαια ἀναζῇ ὁ κόσμος ὁ παρελθὼν, οἱονεὶ βλέπων καὶ κινούμενος ἐν ἡμῖν, τὸ δ' ἐνεστὼς θερμαίνεται ὑπὸ τοῦ παρελθόντος καὶ φρονηματίζεται καὶ ὀρθοποδεῖ. Ἐν μὲν ἡμέραις εὐτυχίας παρίσταται οἱονεὶ κατὰ πᾶσαν στιγμὴν τὸ φάσμα δυστυχοῦς παρελθόντος ἐπιφωνοῦν ὡς ὁ δοῦλος τοῦ βασιλέως τῶν Μακεδόνων τὸ «Φίλιππε μέμνησο ὅτι ἄνθρωπος εἶ». Ἐν δὲ ἡμέραις ἐθνικῆς ὀδύνης καὶ αἰσχύνης ἀναστρεφόμενοι ἐν τοῖς θλιβομένοις οἱ αἴτιοι τῆς πάλαι δόξης μὲ φωνὴν μειλιχίαν ὡς ἀπ' ἄλλου ἀπωτάτου κόσμου ἐπιφωνοῦσι παραμυθοῦντες τὸ «θαρρεῖτε· τάχ' αὔριον ἔσσετ' ἄμεινον».

Τοιαύτη ἡ ἱστορία ἐν τοῖς εὐδαίμοσιν ἐκείνοις ἔθνεσι τοῖς φιλιστοροῦσι. Σοβαρεύεται ἀπὸ τῆς ἀκαδημειακῆς ἕδρας, παίζει μετὰ τῶν παιδίων, παρακάθηται εἰς τὴν τράπεζαν ὡς εἰκὼν ἐν τῷ τρυβλίῳ, προςνεύει ἀπὸ τῶν τοίχων ὡς ζωγραφία, δρᾷ ἐπὶ τοῦ θεάτρου, ἑδραιοῦται ἐπὶ ὑψηλῶν στηλοβατῶν ἀνὰ τὰς ὁδοὺς, βασανίζει τὰς νύκτας τοῦ ἐπιστήμονος, εὐφραίνει τὰς ἑσπερίδας τῆς κόρης, εὑρίσκεται πανταχοῦ ἡμέρας καὶ νυκτὸς, ὁτὲ μὲν ὡς βιβλίον, ὁτὲ δὲ ὡς κόσμημα.

Ἀλλὰ δὲν εἶνε παρ' ἡμῖν τοιαύτη ἡ ἱστορία· θεωρεῖται δὲ μᾶλλον ῥικνὴ καὶ ἀλλόκοτος μάμμη μυθολογοῦσα περὶ πραγμάτων ἀδιαφόρων ἀπὸ ἑδρῶν τινων γυμνασιακῶν καὶ ἀκαδημειακῶν. Ἡ ἄτιμος αὕτη θέσις πρέπει νὰ ἐκλείψῃ τῇ συνεργίᾳ τῶν ὀλίγων τῶν δυναμένων νὰ σώσωσι τὴν τιμὴν αὐτῆς. Ἡ ἱστορία ἂς μείνῃ σοβαρὰ ἔνθα πρέπει, ἀλλ' ἂς γείνῃ αἱμύλη ὅταν δύναται καὶ πρέπῃ, ἂς γείνῃ κτῆμα πάντων καὶ πασῶν, πάντοτε καὶ πανταχοῦ, ἂς γείνῃ ἐνδιαφέρουσα ἀπὸ ἀδιαφόρου, ἀγαπητὴ ἀντὶ μισητῆς, ἂς ἀρθῇ τοῦ βίου, ἂς ἀνέρχηται εἰς τὸ παρελθὸν ἀπὸ τοῦ παρόντος καὶ ἂς κατέρχηται εἰς τοῦτο ἀπ' ἐκείνου, καὶ τότε μόνον θὰ διδάξῃ ἀληθῶς καὶ θὰ ὑψώσῃ καὶ θὰ φρονηματίσῃ.

Τὸ κατ' ἐμὲ, καίτοι ἐδήλωσα εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὅτι θὰ διδάσκω ἀπὸ τῆς ἕδρας ταύτης τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν κατὰ τὰς πηγὰς, δὲν θεωρῶ ἀσυμβίβαστον τὸν αὐστηρὸν καὶ ἀκριβῆ τρόπον τῆς ἐρεύνης πρὸς τὴν ζωηρὰν παράστασιν τῆς ἱστορίας. Ἠναγκασμένος δὲ ὢν νὰ περιορίζωμαι εἰς ἓν μόνον ἱστορικὸν μάθημα, θὰ παρεμβάλλω ἑκάστοτε ἰδέας καὶ γνώσεις γενικωτέρας περὶ ἱστορίας, περὶ ἐρεύνης τῶν πηγῶν, περὶ ἱστορικῆς μεθόδου, περὶ τῆς ἱστορικῆς τέχνης, περὶ τῆς γραμματολογίας τῆς ἱστοριογραφίας ἔνθα δύναται ἡ παρέκβασις νὰ γείνῃ δεόντως· καὶ τὰ πράγματα νὰ διδαχθῶσι χωρὶς νὰ κουράσωσι. Μόνον δὲ τοῦτο θὰ προςπαθήσω πάντοτε, ὅταν γίνηται ἡ λοξοδρομία, νὰ μὴ ὑποβάλλω τοὺς ἀκροωμένους εἰς τὸν κόπον νὰ ἐπανέρ-

χωνται μετ' ἐμοῦ εἰς τὸ κύριον θέμα διὰ τοῦ αὐτοῦ δρόμου, ἐπειδὴ ἐξεύρω ὅτι ἡ ἐπιστροφὴ δὲν εἶνε πάντοτε τόσον εὐχάριστος ὅσον ἡ πρώτη διάβασις τῆς ὁδοῦ.

Μετὰ τὴν γραφικὴν ἐξεικόνισιν τῆς συγκομιδῆς τῶν λαφύρων ὑπὸ τῶν Εἱλώτων ὁ Ἡρόδοτος διδάσκει ἡμᾶς πρᾶγμα ἄξιον στιγματισμοῦ, ἂν ἐγένετο ἀληθῶς. Λέγει δῆλα δὴ ὅτι οἱ Εἵλωτες ὅσα μὲν τῶν λαφύρων δὲν ἠδύναντο νὰ κρύπτωσιν ἐφανέρονον, ἀλλὰ καὶ πολλὰ πράγματα κλέπτοντες ἐπώλουν πρὸς τοὺς Αἰγινήτας καὶ ὅτι ἐκεῖθεν ἔλαβον ἀρχὴν οἱ μεγάλοι πλοῦτοι τῶν Αἰγινητῶν, οἵτινες ἠγόραζον παρὰ τῶν Εἱλώτων τὸν χρυσὸν ὡς ὄντα δῆθεν χαλκόν. Τὸ διπλοῦν ἔγκλημα τῆς κλοπῆς τῶν Εἱλώτων καὶ τῆς ἀπάτης τῶν Αἰγινητῶν εἶνε δυστυχῶς οὕτως ἑλληνικόν, ἔχον πολλὰ τὰ ἀνάλογα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀρχαίας καὶ νέας Ἑλλάδος, ὥστε μὰ τὴν ἀλήθειαν δὲν θὰ ἐδίσταζον νὰ παραδεχθῶ αὐτό, ὡς ἐγένετο δεκτὸν ὑπὸ πάντων τῶν ἀσχοληθέντων περὶ τὴν περίοδον ταύτην τῆς ἱστορίας. Μόνον δέ τινας δισταγμοὺς ἐξήνεγκεν ὁ Ἄγγλος Lloyd, ὅςτις ἐξέδωκε πρὸ τεσσάρων ἐτῶν δίτομον ἱστορίαν τοῦ αἰῶνος τοῦ Περικλέους· ἀλλὰ καὶ οὗτος, ἐκφράσας τινὰς δισταγμοὺς τὸ πρῶτον, παραδέχεται ἔπειτα τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἡροδότου, λέγων ὅτι οἱ Εἵλωτες ἔκρυψαν πιθανῶς τὰ πράγματα εἰς τόπους ἔνθα οὐδ' αὐτοὶ ἔπειτα ἠδύναντο νὰ ἐπανεύρωσιν αὐτὰ καὶ ὅτι οἱ Αἰγινῆται ἠγόρασαν παρὰ τῶν Εἱλώτων οἱονεὶ τὸ μυστήριον τῶν κεκρυμμένων τούτων θησαυρῶν ἐκτὸς τῶν σκευῶν καὶ ὅπλων ἅτινα ἠγόρασαν παρ' αὐτῶν ἀμέσως. Περὶ δὲ τοῦ λεγομένου ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ὅτι ἐπώλουν τὸν χρυσὸν ἀντὶ χαλκοῦ λέγει ὅτι οἱ Εἵλωτες, ἕνεκα τῆς ἀποκλειστικῆς αὐτῶν δουλοσύνης ὑπὸ τοὺς Σπαρτιάτας, ἦσαν περὶ τὰ πολύτιμα τῶν μετάλλων ὁμοίως ἀμαθεῖς ὅσον οἱ Ἑλβετοί, οἵτινες δῃώσαντες τὰς σκηνὰς καὶ σκυλεύσαντες τὰ σώματα τῶν Βουργουνδίων ἐν Grunson τῷ 1486 ὑπὸ Κάρολον τὸν Τολμηρόν, ἔχαιρον λαμβάνοντες τὴν τιμὴν χαλκοῦ διὰ σκεύη χρυσᾶ ἅτινα πάντως δὲν θὰ ἠδύναντό ποτε νὰ κρύψωσιν ἢ νὰ μεταχειρισθῶσι πρός τι.[1]

Ἀλλ' ἡ ἀναλογία αὕτη εἶνε ἐζητημένη, νομίζω δὲ μᾶλλον ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου λεγόμενα εἶνε ἐξ ἐκείνων τῶν *Λόγων*, τῶν παραδόσεων, αἵτινες, ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τῶν Αἰγινητῶν τὸ πρῶτον διαδοθεῖσαι, ἔμειναν ἔπειτα λεγόμεναι ὑπὸ τῶν φθονούντων τὸν πλοῦτον τῆς ἐμπορικωτάτης ταύτης νήσου. Ὅτι δὲ καὶ ἄλλως ὁ Ἡρόδοτος παρέλαβε τοιούτους λόγους ἀπευθυνομένους κατὰ τῶν Αἰγινητῶν, γίνεται δῆλον ἐξ ὅσων αὐτὸς ἀναφέρει ὅτι ἐν τοῖς κενοταφίοις, ἅτινα ἐχώθησαν ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις διὰ τοὺς ἐπαισχυνομένους ὅτι ἀπέσχον τῆς μάχης ἐν Πλαταιαῖς, ὑπῆρχε καὶ τάφος Αἰγινητῶν καλούμενος, ὅςτις λέγεται χωθεὶς μετὰ δέκα ἔτη παρακλήσει τῶν Αἰγινητῶν ὑπὸ Κλεάδου τοῦ Πλαταιέως, ὄντος προξένου αὐτῶν.[2] Καὶ ὅμως

1 Lloyd, The age of Pericles. London. 1875. Τόμ. Α' σελ. 101.
2 Ἡρόδ. IX, 85.

αὐτὸς ὁ Ἡρόδοτος μνημονεύει ἀλλαχοῦ τῶν Αἰγινητῶν ὡς μετασχόντων τῆς μάχης.[1]

Ἐν δὲ τοῖς διηγήμασι τοῦ Ἡροδότου περὶ τῶν μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην γενομένων ὑπάρχουσιν οὕτω πολλὰ τὰ διακρινόμενα εὐχερῶς ὅτι εἶνε λόγοι τῶν Ἑλλήνων, ὥστε δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι καὶ ταῦτα τὰ περὶ Αἰγινητῶν εἶνε μυθεύματα τῶν μεταγενεστέρων. Πρέπει νὰ φαντασθῶμεν ὅτι ὁ Ἡρόδοτος δὲν ἦτο σύγχρονος τῶν περσικῶν πολέμων, ὅτι ἔγραφε περὶ τὰς τέσσαρας δεκάδας ἐτῶν μετὰ τὴν μάχην τῶν Πλαταιῶν, μέχρι δ' ἐκείνου τοῦ χρόνου ἡ πλουσία φαντασία τῶν Ἑλλήνων εἶχε διακοσμήσει τὰ γεγονότα ἀφειδῶς καὶ εἶχε περιυφάνει περὶ τὰ ἀληθῶς συμβάντα πέπλον πλασμάτων μονονοὺ ἀδιαφανῶν. Ὡς συμβαίνει σχεδὸν πάντοτε περὶ τὰς τοιαύτας ἐποχάς, ἑκάστη πόλις, ἕκαστον ἱερόν, ἑκάστη φατρία, ἕκαστος οἶκος ἐφιλοτιμοῦντο νὰ ἐξάρωσι τὰς ἰδέας ἀρετὰς καὶ νὰ μειώσωσι τὰς ὑπηρεσίας τῶν ἄλλων. Ὁ Ἡρόδοτος δὲν ἦτο φιλοψευδής, οὐδ' ἠδύνατο νὰ πατηθῇ αὐτός· ἀλλ' ἡ συγγραφὴ αὐτοῦ ἔχει ταύτην τὴν βάσιν, *ἐγὼ δὲ ὀφείλω λέγειν τὰ λεγόμενα, πείθεσθαί γε μὴν οὐ παντάπασι ὀφείλω, καί μοι τοῦτο τὸ ἔπος ἐχέτω ἐς πάντα τὸν λόγον*[2].

Τοιοῦτο μὲν τὸ ἔθος τοῦ Ἡροδότου, ἀλλ' ἡμεῖς ἔχομεν τὸ δικαίωμα ἢ μᾶλλον τὸ χρέος νὰ ἐξετάζωμεν τὰ *λεγόμενα* ταῦτα καὶ νἀποκαθαίρωμεν διὰ τῆς κριτικῆς μεθόδου τὰ φαινόμενα ἀληθῆ ἀπὸ τῶν καθαρῶν πλασμάτων.

Ὅτε δὲ τέλος συνεφορήθησαν ὁπωσδήποτε τὰ λάφυρα, πρῶτον ἔργον τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξε νὰ ἐξαιρέσωσι τὰ ὀφειλόμενα εἰς τοὺς θεούς. Καὶ πρῶτον μὲν ἐξεῖλον δεκάτην τῷ ἐν Δελφοῖς θεῷ, εἶτα δὲ ἄλλην δεκάτην τῷ Ὀλυμπίῳ Διὶ καὶ τέλος τρίτην εἰς τὸν ἐν Ἰσθμῷ Ποσειδῶνα.[3] Καὶ ἐκ μὲν τῆς δεκάτης τοῦ ἐν Ἰσθμῷ θεοῦ κατεσκευάσθη ἑπτάπηχυς χαλκοῦς Ποσειδῶν, ἐκ δὲ τῆς τοῦ Ὀλυμπίου ἄγαλμα δεκάπηχυ χαλκοῦ Διός, ὃν εἶδεν ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ ὁ περιηγητὴς Παυσανίας, φέροντα εἰς τὰ δεξιὰ τοῦ βάθρου ἐγγεγραμμένας τὰς πόλεις τὰς μετασχούσας τοῦ ἔργου, εἴκοσι καὶ ἑπτὰ τὸν ἀριθμόν.[4] Ἐκ δὲ τῆς δεκάτης τοῦ δελφικοῦ θεοῦ κατεσκευάσθη τρίπους χρυσοῦς ἐπὶ τρικεφάλου χαλκοῦ ὄφεως. Τὸ ἀνάθημα δὲ τοῦτο εἶνε ἄξιον πολλοῦ λόγου διότι κατὰ τὴν κοινὴν πεποίθησιν, εἰς ἣν πάνυ ὀλίγοι ἀντετάχθησαν, διασώζεται μέχρι τοῦ νῦν. Διὰ τοῦτο δ' εἶνε ἀνάγκη νὰ λαλήσω περὶ αὐτοῦ διὰ μακροτέρων.

Πρῶτος τῶν ἀρχαίων ποιούμενος λόγον περὶ τούτου τοῦ ἀναθήματος εἶνε ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας, λέγων αὐτολεξεὶ τάδε· «Συμφορήσαντες δὲ τὰ χρήματα καὶ δεκάτην ἐξελόντες τῷ ἐν Δελφοῖσι θεῷ, ἀπ' ἧς ὁ τρίπους ὁ χρύσεος ἀνετέθη ὁ ἐπὶ τοῦ τρικαρήνου ὄφιος τοῦ χαλκέου ἐπεστεὼς ἄγχιστα

1 Ἡροδ. IX, 81.
2 Ἡροδ. VII, 152.
3 Ἡροδ. IX, 81.
4 Παυσαν. V, 23.

»τοῦ βωμοῦ κτλ. [1]» Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ γίνεται λόγος παρ' Ἡροδότῳ περὶ τούτου τοῦ τρίποδος [2].

Μακρότερον δὲ περὶ τούτου λόγον ποιεῖται ὁ Θουκυδίδης· ἔνθα παρ' αὐτῷ γίνεται λόγος περὶ τῶν παρανόμων διαιτημάτων τοῦ Παυσανίου ἐν Βυζαντίῳ ἀναφέρει ὁ ἱστορικὸς ὅτι οἱ σύμμαχοι ἀνεσκόπουν τὸ παρελθὸν τοῦ Σπαρτιάτου ἵνα ἴδωσιν ἂν εἶχεν ἤδη πράξει τι ἐναντίον τῶν καθεστώτων νομίμων. Καὶ εὕρισκον λοιπὸν ὅτι «ἐπὶ τὸν τρίποδά ποτε τὸν ἐν Δελφοῖς, ὃν ἀνέθεσαν »οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τῶν Μήδων ἀκροθίνιον, ἠξίωσεν ἐπιγράψασθαι αὐτὸς ἰδίᾳ »τὸ ἐλεγεῖον τόδε·

Ἑλλήνων ἀρχηγὸς, ἐπεὶ στρατὸν ὤλεσε Μήδων,
Παυσανίας Φοίβῳ μνῆμ' ἀνέθηκε τόδε.

»Τὸ μὲν οὖν ἐλεγεῖον οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐξεκόλαψαν εὐθὺς τότε ἀπὸ τοῦ τρί»ποδος τοῦτο καὶ ἐπέγραψαν ὀνομαστὶ τὰς πόλεις ὅσαι ξυγκαθελοῦσαι τὸν »βάρβαρον ἔστησαν τὸ ἀνάθημα. [3]» Καὶ αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις, αἱ ὀλίγαι δῆλα δὴ ὧν τὸ ὄνομα εἶχεν ἐπιγραφῇ ἐπ' ἐκείνου τοῦ τρίποδος, ἐκαυχῶντο ὅτι ἡ πόλις αὐτῶν μετέσχε τοῦ πανελληνίου ἀγῶνος, ὡς ἐποίουν οἱ Πλαταιεῖς μετὰ πεντήκοντα ἔτη, ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου.[4] Ἀλλὰ καὶ ἄλλοι τῶν ἀρχαίων συγγραφέων μνημονεύουσι τοῦ τρίποδος τούτου. Οὕτω δὴ ὁ Δημοσθένης ἐν τῷ κατὰ Νεαίρας λόγῳ, ἢ ὅστις ἄλλος εἶνε ὁ γράψας ἐκεῖνον τὸν λόγον, λέγει τὰ ἑξῆς· «Ἐφ' οἷς φυσηθεὶς Παυσανίας ὁ τῶν Λακεδαιμο»νίων βασιλεὺς ἐπέγραψεν ἐπὶ τὸν τρίποδα ἐν Δελφοῖς, ὃν οἱ Ἕλληνες οἱ »συμμαχησάμενοι τὴν Πλαταιαῖς μάχην καὶ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν »ναυμαχήσαντες, κοινῇ ποιησάμενοι, ἀνέθηκαν ἀριστεῖον τῷ Ἀπόλλωνι ἀπὸ »τῶν βαρβάρων,

Ἑλλήνων ἀρχηγὸς, ἐπεὶ στρατὸν ὤλεσε Μήδων,
Παυσανίας Φοίβῳ μνῆμ' ἀνέθηκε τόδε,

»ὡς αὐτοῦ τοῦ ἔργου ὄντος καὶ τοῦ ἀναθήματος, ἀλλ' οὐ κοινοῦ τῶν συμμά»χων. Ὀργισθέντων δὲ τῶν Ἑλλήνων οἱ Πλαταιεῖς λαγχάνουσι δίκην τοῖς »Λακεδαιμονίοις εἰς τοὺς Ἀμφικτύονας χιλίων ταλάντων ὑπὲρ τῶν συμμάχων »καὶ ἠνάγκασαν αὐτοὺς ἐκκόψαντας τὰ ἐλεγεῖα ἐπιγράψαι τὰς πόλεις τὰς »κοινωνούσας τοῦ ἔργου [5]». Πλὴν δὲ τούτων ποιοῦνται μνείαν τοῦ τρίποδος ὁ Κορνήλιος Νέπως [6], ὁ Αἴλιος Ἀριστείδης [7], ὁ Σουίδας [8], ὁ Πλούταρχος ἐν τῷ περὶ τῆς Ἡροδότου κακοηθείας [9]. Ἀξιομνημόνευτα δ' εἶνε δύο χωρία τοῦ

1 Ἡροδ. IX, 81.
2 Ἡροδ. VIII, 82.
3 Θουκυδ. I, 132.
4 Θουκυδ. III, 57.
5 Δημοσθ. κατὰ Νεαίρας, 97-98.
6 Pausan. 1.
7 Ὑπὲρ τῶν τεττάρων σελ. 175, ἔκδ. Dindorf. Πρβλ. καὶ σελ. 281.
8 Ἐν λ. Παυσανίας.
9 Κεφ. 42.

Διοδώρου καὶ Παυσανίου. Ὁ μὲν Διόδωρος λέγει τάδε· «Οἱ δ' Ἕλληνες ἐκ »τῶν λαφύρων δεκάτην ἐξελόμενοι κατεσκεύασαν χρυσοῦν τρίποδα καὶ ἀνέθη»καν εἰς Δελφούς, ἐπιγράψαντες ἐλεγεῖον τόδε·

Ἑλλάδος εὐρυχόρου σωτῆρες τόνδ' ἀνέθηκαν,
δουλοσύνης στυγερᾶς ῥυσάμενοι πόλιας» 1.

Ἂν τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο ἦτο γνήσιον, θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ εἶνε τὸ γραφὲν μετὰ τὴν ἐκκόλαψιν τῶν γραμμάτων ἅτινα ἐχαράχθησαν διαταγῇ τοῦ Σπαρτιάτου Παυσανίου. Ἀλλ' ὑπάρχουσι λόγοι δι' οὓς ἀναγκαζόμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο εἶνε ὑποβολιμαῖον, ὡς ἄλλα τινὰ ἀναφερόμενα ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Διοδώρου. Τότε δὲ τὰ ὑπ' αὐτοῦ λεγόμενα δὲν φαίνονται διαφωνοῦντα πρὸς τὰς ἄλλας μαρτυρίας ἃς ἐξέθηκα ἀνωτέρω. Τέλος δὲ σπουδαῖον εἶνε χωρίον τι τοῦ περιηγητοῦ Παυσανίου ἔχον ὡς ἕπεται· «Ἐν κοινῷ δὲ ἀνέθεσαν ἀπὸ ἔργου τοῦ Πλαταιᾶσιν οἱ Ἕλληνες χρυσοῦν »τρίποδα, δράκοντι ἐπικείμενον χαλκῷ. Ὅσον μὲν δὴ χαλκὸς ἦν τοῦ ἀναθή»ματος, σῶον καὶ εἰς ἐμὲ ἔτι ἦν· οὐ μέντοι κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ τὸν χρυσὸν »οἱ Φωκέων ὑπελίποντο ἡγεμόνες».[2] Αἱ λέξεις αὗται ὑπενθυμίζουσι σχεδὸν τὰς λέξεις τοῦ Ἡροδότου μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ μὲν Παυσανίας ὀνομάζει δράκοντα, ὁ δὲ Ἡρόδοτος ὄφιν, προςθέτων καὶ ὅτι ὁ ὄφις ἦτο τρικάρηνος. Προςθέτει δὲ ὁ Ἡρόδοτος καὶ ὅτι ὁ ὄφις ἔκειτο *ἄγχιστα τοῦ βωμοῦ*, τοῦθ' ὅπερ παραλείπει ὁ Παυσανίας, ἀλλ' ἐκ τῆς σειρᾶς καθ' ἣν μνημονεύει τὰ ἐν Δελφοῖς ἀναθήματα γίνεται δῆλον ὅτι τὸν αὐτὸν τρίποδα ἐν τῇ αὐτῇ θέσει ἐννοεῖ καὶ ἐκεῖνος. Μανθάνομεν δὲ παρὰ τοῦ Παυσανίου, ἐξ ἄλλου αὐτοῦ χωρίου, ὅτι τὸ ἐλεγεῖον οὗ μνείαν ποιεῖται ὁ Θουκυδίδης ὡς ἐκκολαφθέντος ἦτο ἔργον τοῦ Σιμωνίδου.[3]

Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν τὴν ἀνάθεσιν τοῦ τρίποδος τούτου γενομένην ὡς ἑξῆς. Εὐθὺς ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης ἐχωρίσθη ἡ δεκάτη ἡ ὡρισμένη διὰ τὸν ἐν Δελφοῖς θεόν. Ὁ Παυσανίας, ἀναλαβὼν τὴν φροντίδα περὶ κατασκευῆς καὶ ἀνιδρύσεως τοῦ ἀναθήματος, διατάσσει νὰ ἐπιγράψωσι τὴν μνημονευθεῖσαν ἐπιγραφήν· ἀλλ' οἱ Ἕλληνες ἐξανίστανται κατὰ τῆς αὐθαιρεσίας αὐτοῦ, δι' ἧς ἤθελε νὰ παραστήσῃ ἑαυτὸν ὡς τὸν νικήσαντα τοὺς Μήδους καὶ ἀναθέντα τὸν τρίποδα. Οἱ Ἀμφικτύονες, συνειδότων καὶ τῶν Λακεδαιμονίων, ἀναδέχονται τὸ ἔργον καὶ τὸ ἐπίγραμμα ἐκκολάπτεται, ἀντ' αὐτοῦ δὲ πρόκειται νὰ τεθῇ νέα ἐπιγραφή. Ἀλλὰ τότε ἄρχεται ὁ ζῆλος καὶ ἡ ἅμιλλα τῶν συναγωνισαμένων καὶ πρὸς ἀποφυγὴν σκανδάλων ἀποφασίζεται νὰ θεωρηθῇ τὸ μνημεῖον ὡς κοινὸν ἀνάθημα τῶν συναγωνισαμένων κατὰ τῶν βαρβάρων καὶ νὰ γραφῶσι τὰ ὀνόματα πασῶν τούτων τῶν πόλεων ἐπὶ τοῦ τρίποδος. Ἐντεῦθεν δ' ἐξηγοῦνται καὶ αἱ δια-

1 Διοδώρ. XI, 33.
2 Παυσ. X, 13, 5.
3 Παυσ. III 8,1.

φoραὶ αἱ ὑπάρχουσαι μεταξὺ τῆς ἀναγραφῆς τῶν ὀνομάτων τῶν πόλεων ἐν τῇ βάσει τοῦ ἀγάλματος τοῦ Διὸς ἐν Ὀλυμπίᾳ, περὶ ἧς εἶπον ἀνωτέρω, καὶ τοῦ σωζομένου τούτου ἀναθήματος. Διότι ὁ κατάλογος παρὰ Παυσανίᾳ περιορίζεται εἰς εἰκοσιεπτὰ μόνας πόλεις, ὁ δὲ τοῦ δελφικοῦ τρίποδος, περιλαμβάνων ταύτας πάσας, περιέχει καὶ τὰ ὀνόματα τῶν Θεσπιέων, Ἐρετριέων, Λευκαδίων καὶ Σιφνίων οἵτινες δὲν ἦσαν ἀναγεγραμμένοι ἐπὶ τοῦ ἀναθήματος τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ. Ὑπῆρχε δὲ ὅμως λόγος νὰ περιληφθῶσι καὶ τούτων τὰ ὀνόματα ὡς μετασχόντων τοῦ πανελληνίου κατὰ τῶν Περσῶν ἀγῶνος.

Ἀλλὰ ποῦ σώζεται τὸ ἀνάθημα τοῦτο; Ἤδη ἀνωτέρω ἀνέφερα ὅτι κατὰ τὸν περιηγητὴν Παυσανίαν οἱ Φωκεῖς εἶχον ἀφαιρέσει ἐκ τοῦ ἀναθήματος ὅσα μέρη ἦσαν χρυσᾶ. Βραδύτερον δὲ, ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου, ὅςτις πολλὰ τῶν ἐν Ῥώμῃ καὶ κατὰ τὴν Ἑλλάδα γλυπτικῶν ἔργων διέταξε νὰ μετακομισθῶσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, μετεφέρθη εἰς τὴν νέαν μητρόπολιν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ ἀνιδρύθη κατὰ τὸν Ἱππόδρομον. Μαρτυροῦσι δὲ τοῦτο πολλοὶ τῶν βυζαντίνων συγγραφέων, εἷς τῶν σχολιαστῶν τοῦ Θουκυδίδου [1], οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς Εὐσέβιος [2], Σωζόμενος [3] καὶ Σωκράτης [4], ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος [5], ὁ Ζώσιμος [6], ὁ Κωδῖνος [7]. Μνείαν δὲ ποιοῦνται τοῦ ἀναθήματος τούτου καὶ πρὸ τῆς ἁλώσεως καὶ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων οἱ πλεῖστοι τῶν ἐπισκεψαμένων τὴν μεγάλην ἐκείνην πόλιν περιηγητῶν, ἀπὸ τοῦ Χριστοφόρου Bondelmonte, τοῦ μεταβάντος ἐκεῖσε τῷ 1422, μέχρις αὐτῶν τῶν ἐπισκεψαμένων τὴν πόλιν ἀρχομένου τοῦ ιθ' αἰῶνος. Ἀλλ' οὐδεὶς εἶχε προσέξει δεόντως εἰς τὸ ἀνάθημα τοῦτο καὶ οὐδεὶς εἶχεν ἀναγνωρίσει τὰς ἐπιγραφὰς ἃς φέρει. Τῷ δὲ 1856 ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Journal de Constantinople ἀκριβεστέρα περὶ αὐτοῦ εἴδησις. Ὑπὸ ταύτης παρακινηθεὶς ὁ ἐκεῖ τότε διατρίβων γερμανὸς καθηγητὴς Frick ἠσχολήθη περὶ αὐτὸ ἀκριβέστερον. Μετά τινα δὲ χρόνον ὁ τότε ἐν Μιτυλήνῃ πρόξενος τῆς Ἀγγλίας, νῦν δὲ διευθυντὴς τοῦ βρετανικοῦ μουσείου Newton, τῇ συνεργασίᾳ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βρετανικῆς πρεσβείας ἐνεργήσας τὰ δέοντα, κατώρθωσε νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸν καθαρισμὸν καὶ τὴν ἐντελῆ ἔκχωσιν τοῦ ἀναθήματος τοῦ ἱδρυμένου ἐν τῷ Ἀτμεϊδάν.

Εἶνε δὲ τοῦτο πλέγμα τριάδος ὄφεων ἐκ χαλκοῦ, ἀποτελούμενον ὑπὸ εἴκοσιν ἐννέα σπειρῶν καὶ ἔχον ὕψος μέτρων 5,55. Τούτων τῶν σπειρῶν αἱ δεκαπέντε ἦσαν πρότερον κατακεχωσμέναι. Ὑψοῦται δὲ τὸ πλέγμα τοῦτο ἐπὶ βάσεως ἐκ γρανίτου, ἥτις εἶνε προςθήκη τῶν μεταγενεστέρων βυζαντιακῶν χρόνων, ὅτε

1 Εἰς Θουκυδ. I, 132.
2 Ἐν βίῳ Κωνσταντίνου III, 54.
3 Ἐκκλ. Ἱστορ. II, 5.
4 Ἐκκλ. Ἱστορ. I, 16.
5 Ἱστορ. ἐκκλ. VIII, 33.
6 II, 31.
7 Περὶ ἀγαλμάτων 55 ἐκδ. Bekker.

τὸ ἔργον μετεσκευάσθη εἰς πίδακα ὕδατος, διατρηθὲν ἐσωτερικῶς. Τὰ τρία σώματα τῶν ὄφεων περιπλέκονται χαριέντως καὶ μετὰ μεγάλης τέχνης, ὡς μαρτυροῦσιν οἱ ἐξ αὐτοψίας ἰδόντες τὸ ἔργον. Ἐπὶ δὲ τῶν σπειρῶν εἶνε ἐπιγεγραμμένα τριάκοντα καὶ ἓν ὀνόματα πόλεων ἑλληνικῶν, ἐκείνων αἵτινες συγκαθεῖλον τὸν βάρβαρον· ὑπεράνω δὲ τούτων φέρεται ἐν ἄλλῃ σπείρᾳ ἐπιγραφὴ ἥτις δὲν διαγινώσκεται καλῶς, φαίνεται δ' ἴσως καὶ περιέχουσα λάθη τινὰ τοῦ γλύπτου. Ἐνομίσθη δὲ ὅμως σημαίνουσα τάδε· «ΑΠΟΛΟΝΙ ΘΕΩ ΑΝΑΘΕΜΑ ΤΟΝ ΕΛΑΝΟΝ»; (sic). Τὰ δὲ ὀνόματα τῶν πόλεων τῶν ἐς ἀεὶ ἀξίων μνήμης, γεγραμμένα διὰ γραμμάτων ἀρχαϊκῶν καὶ ἐνίοτε ἐν τύποις διαλεκτικοῖς, εἶνε τὰ ἑξῆς Λακεδαιμόνιοι, Ἀθαναῖοι, Κορίνθιοι, Τεγεᾶται, Σεκυόνιοι, Αἰγινᾶται, Μεγαρεῖς, Ἐπιδαύριοι, Ἐρχομένιοι, Φλειάσιοι, Τροζάνιοι, Ἑρμιονεῖς, Τιρύνθιοι, Πλαταιεῖς, Θεσπιεῖς, Μυκανεῖς, Κεῖοι, Μάλιοι, Τένιοι, Νάξιοι, Ἐρετριεῖς, Χαλκιδεῖς, Στυρεῖς, Fαλεῖοι, Ποτειδαιᾶται, Λευκάδιοι, Fανακτοριεῖς, Κύθνιοι, Σίφνιοι, Ἀμπρακιῶται, Λεπρεᾶται. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι τινὲς τῶν ἀρχαιολογούντων ἀπεπειράθησαν νἀμφισβητήσωσι τὴν γνησιότητα τοῦ ἀναθήματος τούτου, στηριζόμενοι εἴς τινας δισταγμοὺς ἀναφερομένους εἰς τὸν τρόπον τῆς ἱδρύσεως τῶν ἀναθημάτων παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ εἴς τινας ἰδιορρυθμίας τῶν ἐπιγραφῶν αἵτινες εἶνε γεγλυμμέναι ἐπὶ τῶν σπειρῶν τῶν δρακόντων. Ἐζήτησαν δὲ νὰ εὕρωσι καὶ ἀντίθεσιν τοῦ σωζομένου ἐν Ἀτμεϊδὰν μνημείου πρὸς τὰ λόγια τῶν συγγραφέων. Ὁ μάλιστα δ' ἀντιτείνας εἶνε ὁ Κούρτιος, ὅστις καὶ ἰδίαν περὶ τοῦ μνημείου τούτου διατριβὴν ἀνέγνω πρὸ τῆς ἐν Γοτίγγῃ ἀκαδημείας τῶν ἐπιστημῶν τῇ 7 Δεκεμβρίου τοῦ 1861.[1] Ἀλλὰ νομίζω ὅτι δὲν ὑπάρχει λόγος νἀμφισβητήσωμεν τὰ λεγόμενα περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς τεχνικῆς κατασκευῆς τοῦ μνημείου ὑπὸ τοῦ προμνημονευθέντος Frick, ὅστις ἔγραψεν ἀκριβεστάτην περὶ τοῦ πράγματος μονογραφίαν.[2] Περὶ δὲ τῆς γνησιότητος τῶν ἐπιγραφῶν, ὧν τὰ ἰδιόρρυθμα ἐξηγοῦνται πληρέστατα ἐκ διαλεκτικῶν τύπων καὶ διαφορῶν τῆς γραφῆς, ἀρκεῖ νὰ στηριχθῶμεν ἀφόβως εἰς τὴν γνώμην δεινοῦ στηλοκόπα, τοῦ ἐν Βερολίνῳ καθηγητοῦ Kirchhoff. Ἀδεῶς ἄρα δυνάμεθα καὶ ἡμεῖς νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐν τῷ Ἀτμεϊδὰν τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἔχομεν βυζαντιακὴν ἀπομίμησιν καὶ παραχάραξιν τῆς βάσεως τοῦ ἀπολωλότος δελφικοῦ τρίποδος, ὅστις χρυσοῦς ὢν εἶχε βεβαίως ἤδη πρὸ τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν μετακομίσεως ἁρπαγῆ, ἀλλ' ἔχομεν αὐτὸ τὸ ἀνάθημα τῶν Ἑλλήνων τὸ ἀνατεθὲν εἰς τὸν δελφικὸν θεὸν ὡς δεκάτην τῆς λείας τῆς ἀπὸ τῶν βαρβάρων.

Τοιαῦτα ὑπῆρξαν τὰ ἐπίσημα ἀναθήματα τῶν Ἑλλήνων πάντων ὁμοῦ εἰς τοὺς θεούς. Ἀλλ' ἐπρόκειτο νὰ λάβωσι μέρος τῶν λαφύρων καὶ αἱ πόλεις καὶ οἱ ἀριστεύσαντες τῶν ἰδιωτῶν καὶ οἱ λοιποὶ τῶν ἀγωνισαμένων. Μετὰ δεινὴν φιλονεικίαν, ἧς μνείαν ποιεῖται ὁ Πλούταρχος [3], διαλλαγέντες τέλος

1 Nachrichten von der Königl. Gesellschaft des Wissenschaften zu Göttingen 1861.
2 Ἐν τῷ τρίτῳ Supplement-Band der Jahrbücher 1859 σ. 487 κέ.
3 Ἐν βίῳ Ἀριστείδου, 20.

… ἐξ [illegible] ὀγδοήκοντα τάλαντα εἰς τοὺς Πλαταιεῖς, οὗτοι δὲ ᾠκοδόμησαν ἐξ αὐτῶν τὸ ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ἔστησαν τὸ ἄγαλμα αὐτῆς καὶ διεκόσμησαν τὸν ναὸν διὰ ζωγραφιῶν, αἵτινες διεσῴζοντο μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Χαιρωνέως. Βεβαίως δὲ ἐδόθησαν δῶρα καὶ εἰς τοὺς ἀριστεύσαντας τῶν Ἑλλήνων ἐν Πλαταιαῖς, ἀλλ' ὁ ἀγαθὸς Ἡρόδοτος δὲν ἠδυνήθη νὰ μάθῃ τὰ ἀριστεῖα ταῦτα, ἀλλὰ προσθέτει μετὰ πεποιθήσεως *δοκέω δ' ἔγωγε καὶ τούτοισι δοθῆναι*. Τοῦτο δὲ μόνον φαίνεται μαθὼν βεβαίως, ὅτι ὑπὲρ τοῦ Παυσανίου ἐξῃρέθησαν δέκα πάντα καὶ ἐδόθησαν αὐτῷ, γυναῖκες, ἵπποι, κάμηλοι καὶ ἐκ παντὸς ἄλλου εἴδους ὁμοίως[1]. Βεβαίως δὲ ὑπῆρχον μεταξὺ τῶν αἰχμαλώτων γυναικῶν καὶ Ἑλληνίδες, οἵα ἡ Κῴα ἐκείνη, ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἡγητορίδου καὶ παλλακὶς τοῦ Πέρσου Φαρανδάτους, ἥτις, διαρκούσης ἔτι τῆς μάχης γενομένη αὐτόμολος, εἶχε προσέλθει εἰς τὸν Παυσανίαν, ὅστις καὶ ἠλευθέρωσεν αὐτήν. Ἰδοὺ πῶς περιγράφει ὁ Ἡρόδοτος τὸ πρᾶγμα· «Κοσμησαμένη χρυσῷ πολλῷ καὶ αὐτὴ καὶ αἱ ἀμφίπολοι καὶ ἐσθῆτι τῇ καλλίστῃ τῶν παρεουσέων, καταβᾶσα ἐκ τῆς ἁρμαμάξης ἐχώρεε ἐς τοὺς Λακεδαιμονίους ἔτι ἐν τῇσι φονῇσι ἐόντας, ὁρῶσα δὲ πάντα ἐκεῖνα διέποντα Παυσανίην, πρότερόν τε τὸ οὔνομα ἐξεπισταμένη καὶ τὴν πάτρην ὥστε πολλάκις ἀκούσασα, ἔγνω τε τὸν Παυσανίην καὶ λαβομένη τῶν γουνάτων ἔλεγε τάδε· Ὦ βασιλεῦ Σπάρτης, ῥῦσαί με τὴν ἱκέτιν αἰχμαλώτου δουλοσύνης. Σὺ γὰρ καὶ ἐς τόδε ὤνησας, τούςδε ἀπολέσας τοὺς οὔτε δαιμόνων οὔτε θεῶν ὄπιν ἔχοντας»[2]. Ἄλλη, ὡς βλέπετε, εἰκών, ἀντίτοιχος τῆς ἄλλης τῆς παριστώσης τοὺς Εἵλωτας *σκιδναμένους ἀνὰ τὸ στρατόπεδον*.

Τοιαῦτα ὑπῆρξαν τὰ λάφυρα τῶν Ἑλλήνων. Διανεμηθέντες δὲ ταῦτα ἐφρόντισαν περὶ τῆς ταφῆς τῶν ἰδίων νεκρῶν. Καὶ οἱ μὲν Λακεδαιμόνιοι κατεσκευάσαντο τριπλᾶς θήκας, μίαν μὲν διὰ τοὺς ἐφήβους τοὺς παρὰ Λακεδαιμονίοις καλουμένους *ἰρένας*, ἄλλην δὲ διὰ τοὺς Σπαρτιάτας καὶ τρίτην διὰ τοὺς Εἵλωτας. Χωριστὰ δὲ ἔθαψαν τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς οἱ Τεγεᾶται καὶ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Μεγαρεῖς καὶ οἱ Φλιάσιοι. Ἄλλοι δὲ τῶν Ἑλλήνων διέταξαν ἔπειτα τὴν κατασκευὴν κενοταφίων, ἐπαισχυνόμενοι διὰ τὴν ἀπὸ τῆς μάχης ἀπεστώ, ὡς λέγει ὁ Ἡρόδοτος[3]· καὶ ἐδεικνύοντο ἔπειτα τοιαῦτα κενοτάφια, ἐν οἷς καὶ τὸ τῶν Αἰγινητῶν, κατὰ τὸν ψευδῆ, ὡς νομίζω, λόγον, περὶ οὗ ἐποιησάμην λόγον ἀνωτέρω.

Θάψαντες δὲ καὶ τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς οἱ Ἕλληνες ἠρώτησαν τὸν ἐν Δελφοῖς θεὸν πῶς νὰ διατάξωσι τὰ κατὰ τὴν πανελλήνιον θεόν. Ἡ δὲ Πυθία ἀπεκρίθη εἰς αὐτοὺς νὰ θύσωσιν εἰς τὸν Δία τὸν Ἐλευθέριον, ἀλλ' ἐπέβαλεν εἰς αὐτοὺς καθαρτήριόν τινα ὅρον. Ἡ θυσία ἔπρεπε νὰ γείνῃ διὰ πυρὸς καθα-

1 Ἡρόδ. IX, 81.
2 Ἡροδ. IX, 76.
3 Ἡρόδ. IX, 85.

ρου, ἀλλὰ τὸ πῦρ τὸ κατὰ τὴν χώραν τῶν Πλαταιῶν εἶχε μιανθῆ ὑπὸ τῶν βαρβάρων. Διὰ τοῦτο δ' ἔπρεπε νὰ λάβωσιν οἱ Ἕλληνες ἄλλο καθαρὸν ἐκ Δελφῶν ἀπὸ τῆς κοινῆς ἑστίας. Περιῆλθον λοιπὸν τὴν χώραν καὶ τὸ στρατόπεδον οἱ ἄρχοντες τῶν Ἑλλήνων ἀναγκάζοντες τοὺς ἔχοντας πῦρ νὰ ἀποσβέσωσιν αὐτό, ἐφρόντισαν δὲ νὰ στείλωσιν εἰς τοὺς Δελφοὺς ἄνδρα ὅςτις ταχέως λαβὼν νὰ φέρῃ πάλιν εἰς Πλαταιὰς τὸ πῦρ ὡς τάχιστα. Εἶχε δὲ τοῦτο διπλῆν καὶ βαθεῖαν θρησκευτικὴν σημασίαν· ἔπρεπεν ὁ ἀναλαμβάνων τὸ ἔργον νὰ σπεύσῃ ἐκ Δελφῶν, ἵνα κομίσῃ τὸ πῦρ ὡς καθαρώτατον ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγωτέρας ὥρας μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς κοινῆς ἑστίας μετάδοσιν αὐτοῦ, νὰ τρέξῃ δὲ πολύ, ἵνα ὁ ἐν μέσῳ χρόνος ὑπάρξῃ ὅσον τὸ δυνατὸν ἐλάχιστος καὶ θεωρηθῇ τὸ ἱερὸν πῦρ οἱονεὶ συνεχές. Τὸ ἔργον ἀνέλαβεν ὁ Πλαταιεὺς Εὐχίδας καὶ τρέξας εἰς Δελφοὺς ἥγνισε μὲν τὸ σῶμα αὐτοῦ καὶ περιεῤῥάντισεν αὐτό, ἐστεφανώθη δὲ μὲ δάφνην καὶ λαβὼν ἀπὸ τοῦ βωμοῦ τὸ πῦρ δρομαῖος πάλιν ἐπέστρεψεν εἰς τὰς Πλαταιὰς καὶ ἐπανῆλθε πρὸ ἡλίου δυσμῶν. Ἀσπασάμενος δὲ τοὺς πολίτας καὶ τὸ πῦρ παραδοὺς εὐθὺς ἔπεσε καὶ μετὰ μικρὸν ἐξέπνευσεν. Οἱ δὲ Πλαταιεῖς τιμῶντες τὴν μνήμην αὐτοῦ ἔθαψαν ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Εὐκλείας Ἀρτέμιδος, ἐπιγράφοντες τὸ ἑξῆς τετράμετρον·

Εὐχίδας Πυθῶδε θρέξας ἦλθε τᾷδ' αὐθημερόν. 1

Τοιαύτη ἐγένετο τότε ἐν Πλαταιαῖς ἡ τελετή, ἀλλὰ προςέτι ἀνετέθη εἰς τοὺς Πλαταιεῖς καὶ τὸ ἑξῆς ἐνιαυσία θυσία ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος. Τὴν δὲ θυσίαν ταύτην πιστῶς ἐξηκολούθησαν τελοῦντες ἐν πομπῇ οἱ Πλαταιεῖς μέχρι τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων. Ἔτι ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Πλουτάρχου τῇ δεκάτῃ ἕκτῃ τοῦ κατὰ Βοιωτοὺς Ἀλαλκομενίου μηνὸς ἅμα τῇ ἡμέρᾳ σαλπιγκτὴς ἐγκελευόμενος τὸ πολεμικὸν προεξήρχετο τῆς πομπῆς. Εἵποντο δὲ ἅμαξαι μυρσίνης μεσταὶ καὶ στεφανωμάτων καὶ μέλας ταῦρος καὶ νεανίσκοι ἐλεύθεροι κομίζοντες χοὰς οἴνου καὶ γάλακτος ἐν ἀμφορεῦσι καὶ στάμνους ἐλαίου καὶ μύρου. Ἦσαν δ' ἐλεύθεροι, διότι εἰς οὐδένα δοῦλον ἐπετρέπετο νὰ μετάσχῃ τῶν περὶ τὴν διακονίαν ἐκείνην διὰ τὸ τοὺς ἄνδρας ἀποθανεῖν ὑπὲρ ἐλευθερίας. Τελευταῖος δ' ἔκλειε τὴν πομπὴν ὁ ἄρχων τῶν Πλαταιέων, εἰς ὃν τὸν ἄλλον χρόνον δὲν ἦτο ἐπιτετραμμένον νὰ ἐγγίσῃ σίδηρον οὐδὲ νὰ φορέσῃ ἄλλην ἐσθῆτα πλὴν λευκῆς, φορῶν τότε χιτῶνα πορφυροῦν. Οὗτος σηκώσας ἀπὸ τοῦ γραμματοφυλακίου ὑδρίαν προῆγε διὰ μέσης τῆς πόλεως ξιφήρης ἐπὶ τοὺς τάφους. Εἶτα δὲ λαβὼν ὕδωρ ἀπὸ τῆς κρήνης μὲ τὰς ἰδίας του χεῖρας ἀπέλουε τὰς στήλας καὶ ἔχριεν αὐτὰς μὲ μύρον καὶ πρὸ τῆς πυρᾶς σφάξας τὸν ταῦρον καὶ εὐχηθεὶς εἰς τὸν Δία καὶ τὸν Ἑρμῆν τὸν Χθόνιον, τὸν προστάτην τῶν ὑπὸ γῆν κειμένων, προςεκάλει τοὺς γενναίους ἄνδρας τοὺς ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἀποθανόντας ἐπὶ τὸ δεῖπνον καὶ τὴν αἱμακουρίαν. Ἔπειτα κρατῆρα κεράσας

1 Πλουτ. Ἀριστ. 20.

ἀνακαλύψας τὴν ταυτότητα τοῦ κεραυνοῦ καὶ τοῦ ἠλεκτρισμοῦ καὶ συντείνας εἴπερ τις καὶ ἄλλος εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος του, ἐγεννήθη πτωχὸς καὶ ἄσημος καὶ οὐχὶ ἄνευ ἐλαττωμάτων, ἐξ ὧν παρεσύρθη εἰς ἠθικὰ παραπτώματα, ἅτινα εἰς ἀνάμνησιν ἧς ἄλλοτε μετήρχετο τέχνης, ὠνόμαζεν ἔπειτα τυπογραφικὰ παροράματα; ἀποφασίσας δὲ νὰ μὴ ὑποπέσῃ πλέον εἰς αὐτὰ ἐμελέτησεν ἐμβριθῶς ἑαυτόν, καὶ συνησθάνθη ποῖαι ἦσαν αἱ ἐλλείψεις του, καὶ ποῖαι αἱ ἀρεταὶ ἃς ὤφειλε ν' ἀποκτήσῃ. Τὰς ἀρετὰς ταύτας, δεκατρεῖς οὔσας, ἐσημείωσε τὴν μίαν κάτωθεν τῆς ἄλλης ἔν τινι βιβλιαρίῳ, καὶ ἀφιέρωσεν ἑκάστην ἑβδομάδα εἰς τὴν ἄσκησιν μιᾶς ἐξ αὐτῶν παρασημειῶν ἐν τέλει τῆς ἡμέρας τὰς ἐπ' αὐτῆς παρεκτροπάς. Τὸ βιβλιάριον δὲ τοῦτο κατέλιπεν εἰς τοὺς ἀπογόνους του, *ἵνα μάθωσιν ἐξ αὐτοῦ τίνι τρόπῳ εἷς τῶν προγόνων αὐτῶν βοηθούμενος ὑπὸ τῆς θείας χάριτος ἀπέλαβε διὰ τῆς μικρᾶς ταύτης τέχνης σταθερὰν δι' ὅλου τοῦ βίου εὐδαιμονίαν μέχρι τοῦ ἑβδομηκοστοῦ ἐνάτου ἔτους.* Αἱ δεκατρεῖς ἀρεταὶ κατετάσσοντο ὡς ἐφεξῆς· ἐγκράτεια, σιωπή, τάξις, ἀπόφασις, λιτότης, φιλοπονία, εἰλικρίνεια, δικαιοσύνη, μετριοπάθεια, καθαριότης, ἡσυχία, ἁγνεία, ταπεινοφροσύνη, καὶ πρὸς αὐτὰς εὕρισκεν ἀντίστοιχα παραγγέλματα ἀναπτύσσοντα καὶ τρόπον τινὰ ὁρίζοντα αὐτάς· πρὸς τὴν πρώτην λ. χ. ἀντιστοιχεῖ τὸ παράγγελμα «μὴ τρῶγε μέχρι κτηνωδίας, καὶ μὴ πίνε μέχρις ἐξάψεως τῆς κεφαλῆς»· πρὸς τὴν δευτέραν, «μὴ λάλει εἰμὴ περὶ τῶν ὠφελίμων εἰς σεαυτὸν ἢ εἰς τοὺς ἄλλους, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς· ἀξιοσημείωτον δὲ εἶναι ὅτι παρὰ τὴν τελευταίαν ἔγραψε· «μιμοῦ τὸν Σωκράτην καὶ τὸν Ἰησοῦν». Ἐδικαιολόγει δὲ τὴν τάξιν ταύτην καὶ «πρώτην μέν, ἔλεγεν, ἔθηκα τὴν *ἐγκράτειαν*, »διότι δι' αὐτῆς ἔχομεν ψυχρὰν τὴν κεφαλὴν καὶ καθαρὰς τὰς ἰδέας, ὅπερ »ἀναγκαιότατον ἵνα ἀγρυπνῶμεν πάντοτε καὶ προφυλαττώμεθα, ὅπως πο»λεμήσωμεν τὰ θέλγητρα τῶν κακῶν ἕξεων καὶ τὴν δύναμιν τῶν ἀείποτε »ἀνανεουμένων πειρασμῶν. Ἐνόμισα δὲ ὅτι ἐνισχυθεὶς εἰς τὴν πρώτην ταύ»την ἀρετήν, θὰ ἐτήρουν εὐκολώτερον τὴν *σιωπήν*, καὶ ταύτην ἔταξα δευ»τέραν, διότι ἐξ ἴσου ἐπεθύμουν ν' ἀποκτήσω γνώσεις καὶ νὰ προοδεύσω εἰς »τὴν πρᾶξιν τῶν ἀρετῶν, καὶ εἶχον παρατηρήσει ὅτι εἰς τὰς συναναστροφὰς »περισσότερα μανθάνει τις διὰ τοῦ ὠτὸς ἢ διὰ τῆς γλώσσης, καὶ εἶχον ἀπο»φασίσει ν' ἀπαλλαγῶ ἧς εἶχον ἕξεως νὰ λαλῶ περὶ μηδαμηνῶν, καὶ κατὰ »πᾶσαν στιγμὴν νὰ εὐφυολογῶ καὶ ἀστειεύωμαι γινόμενος εὐάρεστος μόνον »εἰς τοὺς ἐπιπολαίους ἀνθρώπους. Καὶ ἤλπισα ὅτι διὰ τῆς σιωπῆς καὶ τῆς »μετ' αὐτὴν *τάξεως* θὰ εἶχον περισσότερον καιρὸν πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ »σχεδίου μου καὶ τῶν μελετῶν μου· ἐνόμισα ὅτι ἡ *ἀπόφασις* μεταβαλλο»μένη εἰς ἕξιν θά μοι ἔδιδε τὴν ἀναγκαίαν ἐπιμονὴν πρὸς ἀπόκτησιν τῶν »ἄλλων ἀρετῶν, καὶ ὅτι ἡ *λιτότης* καὶ ἡ *φιλοπονία* ἀπαλλάττουσαί με τοῦ »χρέους ὅπερ εἰσέτι μ' ἐπεβάρυνε καὶ εἰσάγουσαι εἰς τὸν οἶκόν μου τὴν ἄνε»σιν καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν, θά μοι διηυκόλυνον τὴν ἄσκησιν τῆς *εἰλικρι-*

»νείας, τῆς *δικαιοσύνης* κλ.». Ἐξασκήσας δὲ ἐπὶ χρόνον μακρὸν *τὴν τέχνην ταύτην τῆς ἀρετῆς*, ὡς τὴν ὠνόμαζεν, ἀπέλαβεν αἰσιώτατα ἀποτελέσματα, τὴν ὑγείαν, τὴν μακροβιότητα, τὸν πλοῦτον, τὴν ἐπιστήμην, τὴν ψυχικὴν γαλήνην, τὴν εὐθυμίαν, τὴν ἀγάπην τῶν συγχρόνων του καὶ τὴν μετὰ θάνατον δόξαν. «Ὀλίγοι διῆλθον,». λέγει ὁ σοφὸς καὶ εὔγλωττος βιογράφος του κ. Μινιὲ, «τοσοῦτον ἐναρέτως καὶ ἐνδόξως τὸ στάδιον τοῦ βίου, »ὅσον ὁ υἱὸς οὗτος βαφέως τινὸς τῆς Βοστῶνος, ὅστις κηροποιὸς χρηματίσας »κατ' ἀρχὰς καὶ μετέπειτα τυπογράφος, συνέταξε τὰς πρώτας ἐν Ἀμερικῇ »ἐφημερίδας, ἵδρυσε τὰ ἐν αὐτῇ πρῶτα χαρτοποιεῖα, ἐπηύξησε τὴν ὑλικὴν »αὐτῆς εὐημερίαν καὶ τὰ φῶτα, ἀνεκάλυψε τὴν ταὐτότητα τοῦ ἠλεκτρικοῦ »ρευστοῦ καὶ τοῦ κεραυνοῦ, ἔγινε μέλος τῆς ἐν Παρισίοις Ἀκαδημείας τῶν »ἐπιστημῶν, καὶ πασῶν σχεδὸν τῶν ἐν Εὐρώπῃ, ὑπῆρξε παρὰ τῇ μητροπό»λει ὁ εὔτολμος ἀντιπρόσωπος τῶν ὑποτεταγμένων ἀποικιῶν, καὶ παρὰ τῇ »Γαλλίᾳ καὶ Ἱσπανίᾳ ὁ ἐπιτυχὴς πράκτωρ αὐτῶν ἐπαναστατημένων, ἀνε»δείχθη μετὰ τοῦ Οὐασιγκτῶνος ἱδρυτὴς τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν, καὶ ἐπὶ »τέλους, ἀφ' οὗ ὀγδοήκοντα τέσσαρα ἔτη διῆλθεν εὐεργετῶν, ἀπεβίωσεν ἑλ»κύσας πρὸς ἑαυτὸν τὸ σέβας τῶν δύο κόσμων, καθὸ σοφὸς ἐπεκτείνας τὴν »γνῶσιν τῶν νόμων τοῦ παντὸς, καὶ μέγας πολίτης συντελέσας εἰς τὴν ἀπε»λευθέρωσιν καὶ ἀνεξαρτησίαν τῆς πατρίδος του»—Καὶ ταῦτα μὲν εἶναι τὰ νοητικὰ καὶ ἠθικὰ ἀποτελέσματα τῆς ἠθικῆς κυριότητος, τοῦ πρώτου τῶν καθηκόντων. Ποῖον δὲ εἶναι τὸ δεύτερον; ἀφ' οὗ ἀποκτήσωμεν τὴν διηνεκῆ ἡμῶν κυριότητα, εἰς τί κατὰ πρῶτον ὀφείλομεν ν' ἀσκήσωμεν αὐτήν; τοῦ ἰσχυροῦ τούτου μοχλοῦ ποία πρέπει νὰ ἦναι ἡ πρώτη χρῆσις;

Π. ΒΡΑΙΛΑΣ ΑΡΜΕΝΗΣ.

Η ΥΣΤΕΡΑΙΑ ΤΗΣ ΕΝ ΠΛΑΤΑΙΑΙΣ ΝΙΚΗΣ *

Ὅτε ἀρχομένου τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 479 ἀνηγγέλθη εἰς τὸν Μαρδόνιον ὅτι οἱ Ἕλληνες συνηθροίσθησαν ἐν τῷ Ἰσθμῷ ἵνα ἐπέλθωσι κατ' αὐτοῦ, ὁ στρατάρχης τῶν Περσῶν ἀπῆλθεν εἰς Θήβας. Ἐν ᾧ δὲ ἡτοίμαζεν ἐκεῖ τὰ τῆς ἀμύνης, προσεκλήθη εἰς δεῖπνον ὑπὸ τοῦ Ἀτταγίνου, πλουσίου Θηβαίου. Δι' ἄνδρα Θηβαῖον ἦτο μεγάλη τιμὴ νὰ ξενίζῃ τὸν Πέρσην. Ἐκτὸς δὲ τοῦ στρατηγοῦ ἐκλήθησαν εἰς τὸ μεγαλοπρεπὲς συμπόσιον καὶ πεντήκοντα Περσῶν οἱ λογιμώτατοι. Ὁμοτράπεζοι δ' αὐτῶν ἐγένοντο, κληθέντες ὑπὸ τοῦ Ἀτταγίνου, καὶ πεντήκοντα Θηβαῖοι. Δι' ἄνδρας Θηβαίους ἦτο τιμὴ νὰ παρακάθηνται σύνδειπνοι τῶν Περσῶν. Τὸ δεῖπνον ἦτο λαμπρῶς παρεσκευασμένον ἀναλόγως τοῦ περιφανοῦς ξένου· ὁ δὲ φιλομηδισμὸς τοῦ Θαλιάρχου εἶ-

* Ἐκ τῶν πανεπιστημιακῶν μαθημάτων τοῦ χειμερινοῦ ἑξαμήνου 1878—1879.

χεν ἐπινοήσει τρόπον κατάλληλον ἵνα καταστήσῃ οἰκειοτέρους τοὺς ξένους πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ πολίτας. Ἐπὶ ἑκάστης κλίνης, ἐπειδή, ὡς γνωστόν, οὕτω κατακεκλιμένοι συνεποσίαζον οἱ ἀρχαῖοι, κατέκλινεν ἐναλλὰξ ἕνα Θηβαῖον καὶ ἕνα Πέρσην. Ὁμόκλινος δ' ἑνὸς τούτων τῶν Περσῶν ἦτο Θέρσανδρος ὁ Ὀρχομένιος, ὅστις διηγήθη τὰ ἑξῆς εἰς τὸν Ἡρόδοτον. Τὸ δεῖπνον εἶχε τελειώσει καὶ οἱ συμπόται διέτριβον περὶ τὸ πίνειν, ὅτε εἶπε τὰ ἑξῆς ἑλληνιστὶ ὁ Πέρσης πρὸς τὸν Ὀρχομένιον· «Ἐπειδὴ τώρα ἔγεινες ὁμοτράπεζός μου καὶ ὁμόκλινος, θέλω νά σοι ἀφήσω μνημόσυνον τῆς ἐμῆς γνώμης, ἵνα καὶ σὺ ἔχων γνῶσιν ἐκ τῶν προτέρων δυνηθῇς νὰ σκεφθῇς περὶ σεαυτοῦ τὰ συμφέροντα. Βλέπεις αὐτοὺς ἐδῶ τοὺς συμποσιάζοντας Πέρσας καὶ τὸν στρατὸν τὸν ὁποῖον ἀφήσαμεν ἐκεῖ κάτω, πλησίον εἰς τὸν ποταμὸν στρατοπεδευόμενον; Ὀλίγος καιρὸς θὰ παρέλθῃ καὶ ἐκ τούτων πάντων ὀλίγους τινὰς θὰ ἴδῃς τοὺς περισωθέντας». Ταῦτα ἔλεγεν ὁ Πέρσης καὶ ἅμα ἔχυνε δάκρυα πολλά. Ὁ δὲ Θέρσανδρος θαυμάσας τὸν λόγον εἶπε πρὸς αὐτόν· «Λοιπὸν αὐτὰ πρέπει νά τα εἴπῃς εἰς τὸν Μαρδόνιον καὶ εἰς τοὺς μετ' ἐκεῖνον ἐν ἀξιώμασιν ὄντας τῶν Περσῶν». Ἐκεῖνος δὲ εἶπε μετὰ ταῦτα· «Ξένε, ὅ τι εἶνε ἀποφασισμένον νὰ γείνῃ ἐκ τοῦ θεοῦ δὲν δύναται ἄνθρωπος νά το ἀποτρέψῃ· διότι καὶ τὴν ἀλήθειαν ἂν εἴπῃ τις, δὲν θέλει νά τον πιστεύσῃ κανείς. Ταῦτα δὲ, καίτοι πολλοὶ τῶν Περσῶν τὰ γνωρίζομεν, ἀλλ' ἀκολουθοῦμεν δεδεμένοι ὑπὸ τῆς ἀνάγκης. Εἶνε δὲ αὕτη ἡ βαρυτάτη θλῖψις τῶν ἐν ἀνθρώποις, πολλῶν πραγμάτων νὰ ἔχῃ τις γνῶσιν καὶ νὰ μὴν εἶνε κύριος νὰ κάμῃ τίποτε».[1]

Τοιαῦτα εἶπεν ὁ Πέρσης εἰς τὸν Ὀρχομένιον λόγια σοφὰ καὶ πικρὰ, ἐγκλείοντα τὴν προφητείαν τοῦ προσεχοῦς μέλλοντος. Μετ' ὀλίγας δὲ ἡμέρας συνεκροτεῖτο ἐν Πλαταιαῖς ἡ γνωστὴ ἐκείνη μάχη, καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες ἐπεκράτησαν ὁριστικῶς τῶν βαρβάρων. Τὸ ἀπόγευμα τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐνίκων οἱ Ἕλληνες ἐν Μυκάλῃ, καὶ ἐτελεύτα ὁ κίνδυνος καὶ ἐνικᾶτο ὁ ἀγὼν μετὰ ἕνδεκα ὅλων ἐτῶν μάχας καὶ ἀγωνίας καὶ δῃώσεις.

Τὸ ἔργον τῶν Ἑλλήνων ἦτο διπλοῦν τὸ ἑξῆς, τὸ μὲν νὰ θύσωσιν εἰς τοὺς θεοὺς τὰ εὐχαριστήρια ἐπὶ ταῖς γενομέναις νίκαις καὶ νἀπολαύσωσι τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν, τὸ δὲ νὰ ἐξασφαλίσωσιν εἰς τὸ ἑξῆς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ νέας ἐπιδρομῆς τῶν βαρβάρων.

Τὸ πρῶτον ἦτο βεβαίως ἀκοπώτερον καὶ εὐχαριστότερον, οἱ δ' Ἕλληνες θάπτοντες τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς καὶ τιμῶντες τοὺς θεοὺς τοὺς βοηθήσαντας αὐτοῖς εἰς τὴν νίκην, ἐτέλουν νόμιμα καθιερωμένα.

Ἡ λεία ὑπῆρξε πολλὴ μετὰ τὴν μάχην τὴν ἐν Πλαταιαῖς. Ὁ Πέρσης δὲν ἠδύνατο νἀποβάλῃ οὐδ' ἐν τῇ ὥρᾳ τῶν πολέμων καὶ τῶν μαχῶν τὰς ἀπολαύσεις καὶ τὴν τρυφὴν τῆς Ἀσίας ἐκείνης τῆς πλουσίας καὶ φιληδόνου, εἰς ἣν μόνη ἑλληνικὴ πόλις μία, ἡ Σύβαρις, ἐφιλονείκησε τὸ προνόμιον τοῦ νὰ καταστῇ παροιμιώδης ἐπὶ τρυφῇ. Ἐκ τοῦ στρατοπέδου αὐτῶν δὲν ἔλειπεν

1 Ἡροδ. IX, 16.

οὔτε ὁ χρυσὸς οὐδὲ ὁ ἄργυρος ὅστις ἐκόσμει τὰ μέγαρα τῆς πατρίου γῆς, οὐδ' αἱ κάμηλοι καὶ αἱ ἁρμάμαξαι καὶ οἱ μάγειροι καὶ αἱ παλλακίδες αἱ πολλαί. Τὴν λείαν ταύτην ὁ Παυσανίας διὰ τοῦ κήρυκος παρήγγειλε νὰ μὴ ἐγγίσῃ κανεὶς καὶ διέταξε τοὺς Εἵλωτας νὰ συγκομίσωσι τὰ λάφυρα. Ἀφελέστατα, ἀλλ' ὡς ἐν εἰκόνι περιγράφει ὁ Ἡρόδοτος τὴν συγκομιδὴν τῶν λαφύρων. «Παυσανίης δὲ κήρυγμα ποιησάμενος μηδένα ἅπτεσθαι τῆς ληίης, »συγκομίζειν ἐκέλευσε τοὺς Εἵλωτας τὰ χρήματα. *Οἱ δὲ ἀνὰ τὸ στρατόπε»δον σκιδνάμενοι εὕρισκον σκηνὰς* κατεσκευασμένας χρυσῷ καὶ ἀργύρῳ »κλίνας τε ἐπιχρύσους καὶ ἐπαργύρους, κρητῆράς τε χρυσέους καὶ φιάλας τε »καὶ ἄλλα ἐκπώματα. Σάκκους τε ἐπ' ἁμαξέων εὕρισκον, ἐν τοῖσι λέβητες »ἐφαίνοντο ἐνεόντες χρύσεοί τε καὶ ἀργύρεοι· ἀπό τε τῶν κειμένων νεκρῶν »ἐσκύλευον ψέλιά τε καὶ στρεπτοὺς καὶ τοὺς ἀκινάκας ἐόντας χρυσέους, »ἐπεὶ ἐσθῆτός γε ποικίλης λόγος ἐγίνετο οὐδὲ εἷς».[1] Ἡ εἰκὼν εἶνε γραφικωτάτη. Φαντάσθητε τὴν ὑστεραίαν τῆς μάχης τὸ πεδίον ἐκεῖνο τὸ μυριόνεκρον, ἔνθα τὴν προτεραίαν μέγας ἐγίνετο ἀγὼν καὶ συνεκρούοντο τὰ δόρατα καὶ αἱ ἀσπίδες καὶ ἔφευγεν ἡ ἵππος καὶ ἀντήχει ἡ ἀλαλαγὴ καὶ αἱ οἰμωγαὶ ὀλλύντων τ' ὀλλυμένων τε. Ἐκεῖ νῦν ἀκούονται τῆς νίκης μόνον οἱ ἀλαλαγμοὶ ἐν μέσῳ πολυθρηνήτου σωρείας οἰκείων καὶ φίλων νεκρῶν καὶ μυριάδων βαρβάρων οἵτινες κεῖνται πεσόντες οὐχ ἧττον γενναίως ὑπὲρ ἀγῶνος ἀδίκου. Ἀλλ' αἴφνης ἠχεῖ τοῦ ἱεροῦ κήρυκος ἡ διάτορος φωνὴ καὶ οὐδεὶς τολμᾷ νὰ ἐπιληφθῇ τῶν λαφύρων ἐκείνων, ἅτινα δὲν εἶνε ὡρισμένα διὰ μόνους τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλ' ἀνήκουσι καὶ εἰς τοὺς θεοὺς καὶ τὰς θεαίνας. Τὸ φιλόχρυσον γένος τῶν Εἱλώτων λαμβάνει τὴν διαταγὴν νὰ συναγάγῃ καὶ φέρῃ ἐπὶ τὸ αὐτὸ τὴν λείαν. Οἱ Εἵλωτες σκορπίζονται ταχεῖς ἀνὰ τὸ στρατόπεδον, ὁ εἷς ἐδῶ, ὁ ἄλλος ἐκεῖ· οἱ μὲν εἰσέρχονται ἔκθαμβοι εἰς τὰς σκηνὰς τὰς πλουσίας, οἱ δὲ θαυμάζουσι τὰς κλίνας καὶ τοὺς κρατῆρας καὶ τὰ ποτήρια. Ἀλλ' ὁποία ἡ ἔκπληξις τῶν ἄλλων περαιτέρω· ἐκεῖνοι οἱ σάκκοι ἐπὶ τῶν ἁμαξῶν περιέχουσι λέβητας, ἀλλ' οἱ λέβητες ἐκεῖνοι εἶνε χρυσοῖ καὶ ἀργυροῖ καὶ οἱ Εἵλωτες διανοίγουσι μεγάλους τοὺς ὀφθαλμούς, διότι κρατοῦσι παρὰ τὸν Ἀσωπὸν ποταμὸν ἰδίαις χερσὶ σκεύη ἀπείρως πολυτιμότερα τῶν ἀκαλλῶν ἐκείνων, ἐντὸς τῶν ὁποίων παρεσκεύαζον παρὰ τὸν Εὐρώταν τὸν μέλανα ζωμὸν τοῦ λιτοῦ αὐτῶν δεσπότου. Ἄλλοι ἐτράπησαν εἰς συναγωγὴν λείας προχειροτέρας· ὁτὲ μὲν πίπτοντες ἐπὶ τὰ γόνατα, ὁτὲ δὲ πρηνεῖς σκυλεύουσι τὰ πτώματα τῶν πεσόντων. Καὶ αἱ ἐσθῆτες εἶνε ποικίλαι καὶ πολυτελεῖς πρὸς τὴν πενιχρὰν αὐτῶν ἐξωμίδα. Ἀλλὰ τίς θέλετε νὰ προσέξῃ εἰς τὰς ἐσθῆτας; Ἕως τις γυμνώσῃ ἕνα νεκρὸν καὶ λάβῃ μίαν ἐσθῆτα, ὁ ἄλλος συνήγαγε ψέλια πολλὰ ἐκ τῶν χειρῶν καὶ πολλοὺς στρεπτοὺς ἐκ τῶν λαιμῶν καὶ πολλοὺς ἀκινάκας αἱματοσταγεῖς. Ἂν εἶνε πολλὰ τούτων μεστὰ αἱμάτων καὶ λύθρου, τί σημαίνει; Εἶνε χρυσᾶ, καὶ δὲν ὑπάρ-

1 Ἡρόδ. IX, 80.

χει κηλὶς δυναμένη νὰ μαυρώσῃ τὴν λάμψιν τοῦ χρυσοῦ. Ἄλλος σύρει καμήλους πεφορτωμένας· ἡ κάμηλος προσκρούει τοὺς πόδας ἐπὶ πτωμάτων καὶ ἴσως που ἀκούεται στεναγμὸς οὔπω ἐκπνεύσαντος τραυματίου.

Ὅλην ταύτην τὴν ποικίλην καὶ πλήρη κινήσεων καὶ ἀντιθέσεων εἰκόνα ἐξάγομεν ἐκ τῶν ὀλίγων λέξεων τοῦ Ἡροδότου, ἃς παρέθηκα ἀνωτέρω. Ὅλα περιέχονται ἐν τοῖς ὀλίγοις ἐκείνοις στίχοις, ἀρκεῖ νὰ ἀναγνωσθῶσι καὶ κατανοηθῶσι καλῶς. Τοιαύτας δὲ εἰκόνας, περιλαμβανομένας ἐν ὀλίγαις λέξεσιν ἃς ἀρκεῖ μόνον νὰ ἀναπτύξῃ ἡ φαντασία, περιέχει πολλὰς τὸ ἔργον τοῦ Ἡροδότου, καὶ διὰ τοῦτο δικαίως ἔλεγεν ὁ μέγας Γερμανὸς ἱστορικὸς Niebuhr «Ὁ διατρίβων περὶ τὴν φιλολογίαν θὰ ζήσῃ καὶ θὰ χαρῇ μὲ τὸν Ἡρόδοτον· πρέπει νὰ ἀναγινώσκηται καὶ πάντοτε ἐκ νέου νὰ ἀναγινώσκηται». Τὴν εἰκόνα δ' ἐκείνην ἀνέπτυξα διὰ μακρῶν οὐ μόνον ἵνα δείξω ἐν μικρῷ δείγματι τὸν γραφικὸν τρόπον τοῦ Ἡροδότου, ἀλλὰ καὶ ἵνα δηλώσω τὴν διαφορὰν τῆς ἀρχαίας ἀπὸ τῆς νέας ἱστοριογραφίας ἐν ταῖς εἰκόσιν. Ἡ τέχνη ἡμῶν τῶν νεωτέρων ἐνασμενίζει εἰς εἰκόνας γραφικάς. Καλλιτεχνοῦμεν μετὰ χρωμάτων καὶ τὸ ἔργον ἡμῶν στηρίζεται εἰς τὴν κατάλληλον ἐναλλαγὴν τοῦ φωτὸς καὶ τῆς σκιᾶς. Λέγομεν δὲ ταῦτα, ἐννοεῖται, περὶ τῆς ἱστοριογραφίας ὡς καλῆς τέχνης, οὐχὶ δὲ περὶ τῆς ἱστορικῆς ἀναδιφήσεως. Ἀλλὰ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἡ ἱστορικὴ τέχνη εἶχεν ἄλλους κανόνας· αἱ εἰκόνες αὐτῆς εἶνε διαγράμματα, ἔχουσι πλαστικὸν τὸ κάλλος. Ὁ δὲ νεώτερος ἱστοριογράφος δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ φαντασμογορῶν, ὅταν περιγραφὰς τῶν ἀρχαίων πηγῶν μετατρέπῃ εἰς εἰκόνας οἵας ἀπαιτεῖ ὁ νεώτερος κόσμος, ὅταν τὸ πλαστικὸν ἔργον μεταπλάσσῃ εἰς ζωγραφίαν· μόνον δ' εἶνε ἀνάγκη πᾶσαι αἱ γραμμαὶ τῆς ζωγραφίας ταύτης νὰ περιέχωνται ἐν τῇ ἀρχαίᾳ εἰκόνι. Καὶ δι' ἄλλον δέ τινα λόγον ἀνέπτυξα τὴν περιγραφὴν ταύτην, ἵνα φανῇ ὁποῖα ἀξιόλογα θέματα ἱστορικῶν ζωγραφιῶν περιέχει ἡ ἀρχαία ἱστοριογραφία, μελετωμένη ὡς δεῖ. Ὅταν ἡ ἑλληνικὴ ζωγραφικὴ ἀνδρωθεῖσα ἐπιληφθῇ μεγάλων ἱστορικῶν θεμάτων δὲν θὰ μελήσῃ βεβαίως νὰ ἐπιχειρήσῃ εἰς ἐξεικόνισιν τῶν *Εἱλώτων σκιδναμένων ἀνὰ τὸ στρατόπεδον καὶ συγκομιζόντων τὰ χρήματα.*

Ἐμακρηγόρησα, παρεκκλίνας ἴσως τῆς εὐθείας ὁδοῦ· ἀλλ' ἡ ἱστορία ἐγκλείει τοσαύτην ὕλην, ἐμπνέει τοσαύτας ἰδέας, ὥστε κατ' ἀνάγκην ἐνίοτε ἡ εὐθεῖα ὁδὸς τῆς διηγήσεως χρησιμεύει μόνον ὡς ἀφορμὴ πρὸς ποικίλας παρεκβάσεις. Καὶ ἀλλαχοῦ μὲν εἶνε δυνατὸς ὁ χωρισμὸς τῆς ποικίλης ἱστορικῆς ὕλης διὰ τὴν ὕπαρξιν πολλῶν ἱστορικῶν ἑδρῶν, παντοίων συλλόγων, περιοδικῶν συγγραφῶν, ἱστορικῶν μουσείων, ἀρχείων. Ἡ ἱστορικὴ ἀναδίφησις, ἡ ἱστορικὴ παράστασις ἀκτινοβολεῖται ὡς ἀπὸ ἑστιῶν μυρίων· καταβαίνει δὲ μέχρι τῶν κατωτάτων στρωμάτων τῆς κοινωνίας καὶ διεισδύει εἰς τὰ μυχαίτατα τῆς καρδίας ἡ ἐπίδρασις ἡ ἐκ τοῦ παρελθόντος. Τὴν δ' ἐθνικὴν ἱστορίαν ζωοποιοῦσι πρὸ τῶν ὀμμάτων τοῦ λαοῦ τῶν μεγάλων ἐθνῶν

τῆς Ἑσπερίας καὶ Ἀρκτῴας Εὐρώπης καὶ πίνακες ἀναμνηστικοὶ ἐπὶ τῶν οἰκιῶν τῶν μεγάλων ἀνδρῶν καὶ ἀγάλματα ἀνὰ τὰς ἀγυιὰς καὶ τὰς πλατείας καὶ πᾶσα ἄλλη τέχνη, οὐ μόνον ἡ γραφικὴ ἐκ τοῦ ὀκρίβαντος τοῦ ἐργαστηρίου καὶ ἡ ὑποκριτικὴ ἐκ τοῦ θεατρικοῦ λογείου, ἀλλὰ καὶ πᾶσα μικροτεχνία καθήκουσα μέχρι τῶν καθ' ἡμέραν ἀναγκῶν τοῦ βίου. Οὕτω δὲ βέβαια ἀναζῇ ὁ κόσμος ὁ παρελθών, οἱονεὶ βλέπων καὶ κινούμενος ἐν ἡμῖν, τὸ δ' ἐνεστὼς θερμαίνεται ὑπὸ τοῦ παρελθόντος καὶ φρονηματίζεται καὶ ὀρθοποδεῖ. Ἐν μὲν ἡμέραις εὐτυχίας παρίσταται οἱονεὶ κατὰ πᾶσαν στιγμὴν τὸ φάσμα δυστυχοῦς παρελθόντος ἐπιφωνοῦν ὡς ὁ δοῦλος τοῦ βασιλέως τῶν Μακεδόνων τὸ «Φίλιππε μέμνησο ὅτι ἄνθρωπος εἶ». Ἐν δὲ ἡμέραις ἐθνικῆς ὀδύνης καὶ αἰσχύνης ἀναστρεφόμενοι ἐν τοῖς θλιβομένοις οἱ αἴτιοι τῆς πάλαι δόξης μὲ φωνὴν μειλιχίαν ὡς ἀπ' ἄλλου ἀπωτάτου κόσμου ἐπιφωνοῦσι παραμυθοῦντες τὸ «θαρρεῖτε· τάχ' αὔριον ἔσσετ' ἄμεινον».

Τοιαύτη ἡ ἱστορία ἐν τοῖς εὐδαίμοσιν ἐκείνοις ἔθνεσι τοῖς φιλιστοροῦσι. Σοβαρεύεται ἀπὸ τῆς ἀκαδημειακῆς ἕδρας, παίζει μετὰ τῶν παιδίων, παρακάθηται εἰς τὴν τράπεζαν ὡς εἰκὼν ἐν τῷ τρυβλίῳ, προςνεύει ἀπὸ τῶν τοίχων ὡς ζωγραφία, δρᾷ ἐπὶ τοῦ θεάτρου, ἑδραιοῦται ἐπὶ ὑψηλῶν στηλοβατῶν ἀνὰ τὰς ὁδοὺς, βασανίζει τὰς νύκτας τοῦ ἐπιστήμονος, εὐφραίνει τὰς ἑσπερίδας τῆς κόρης, εὑρίσκεται πανταχοῦ ἡμέρας καὶ νυκτὸς, ὁτὲ μὲν ὡς βιβλίον, ὁτὲ δὲ ὡς κόσμημα.

Ἀλλὰ δὲν εἶνε παρ' ἡμῖν τοιαύτη ἡ ἱστορία· θεωρεῖται δὲ μᾶλλον ῥικνὴ καὶ ἀλλόκοτος μάμμη μυθολογοῦσα περὶ πραγμάτων ἀδιαφόρων ἀπὸ ἑδρῶν τινων γυμνασιακῶν καὶ ἀκαδημειακῶν. Ἡ ἄτιμος αὕτη θέσις πρέπει νὰ ἐκλείψῃ τῇ συνεργίᾳ τῶν ὀλίγων τῶν δυναμένων νὰ σώσωσι τὴν τιμὴν αὐτῆς. Ἡ ἱστορία ἂς μείνῃ σοβαρὰ ἔνθα πρέπει, ἀλλ' ἂς γείνῃ αἱμύλη ὅταν δύναται καὶ πρέπῃ, ἂς γείνῃ κτῆμα πάντων καὶ πασῶν, πάντοτε καὶ πανταχοῦ, ἂς γείνῃ ἐνδιαφέρουσα ἀπὸ ἀδιαφόρου, ἀγαπητὴ ἀντὶ μισητῆς, ἂς ἀρθῇ τοῦ βίου, ἂς ἀνέρχηται εἰς τὸ παρελθὸν ἀπὸ τοῦ παρόντος καὶ ἂς κατέρχηται εἰς τοῦτο ἀπ' ἐκείνου, καὶ τότε μόνον θὰ διδάξῃ ἀληθῶς καὶ θὰ ὑψώσῃ καὶ θὰ φρονηματίσῃ.

Τὸ κατ' ἐμὲ, καίτοι ἐδήλωσα εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὅτι θὰ διδάσκω ἀπὸ τῆς ἕδρας ταύτης τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν κατὰ τὰς πηγὰς, δὲν θεωρῶ ἀσυμβίβαστον τὸν αὐστηρὸν καὶ ἀκριβῆ τρόπον τῆς ἐρεύνης πρὸς τὴν ζωηρὰν παράστασιν τῆς ἱστορίας. Ἠναγκασμένος δὲ ὢν νὰ περιορίζωμαι εἰς ἓν μόνον ἱστορικὸν μάθημα, θὰ παρεμβάλλω ἑκάστοτε ἰδέας καὶ γνώσεις γενικωτέρας περὶ ἱστορίας, περὶ ἐρεύνης τῶν πηγῶν, περὶ ἱστορικῆς μεθόδου, περὶ τῆς ἱστορικῆς τέχνης, περὶ τῆς γραμματολογίας τῆς ἱστοριογραφίας ἔνθα δύναται ἡ παρέκβασις νὰ γείνῃ δεόντως· καὶ τὰ πράγματα νὰ διδαχθῶσι χωρὶς νὰ κουράσωσι. Μόνον δὲ τοῦτο θὰ προςπαθήσω πάντοτε, ὅταν γίνηται ἡ λοξοδρομία, νὰ μὴ ὑποβάλλω τοὺς ἀκροωμένους εἰς τὸν κόπον νὰ ἐπανέρ-

χωνται μετ' ἐμοῦ εἰς τὸ κύριον θέμα διὰ τοῦ αὐτοῦ δρόμου, ἐπειδὴ ἐξεύρω ὅτι ἡ ἐπιστροφὴ δὲν εἶνε πάντοτε τόσον εὐχάριστος ὅσον ἡ πρώτη διάβασις τῆς ὁδοῦ.

Μετὰ τὴν γραφικὴν ἐξεικόνισιν τῆς συγκομιδῆς τῶν λαφύρων ὑπὸ τῶν Εἱλώτων ὁ Ἡρόδοτος διδάσκει ἡμᾶς πρᾶγμα ἄξιον στιγματισμοῦ, ἂν ἐγένετο ἀληθῶς. Λέγει δῆλα δὴ ὅτι οἱ Εἵλωτες ὅσα μὲν τῶν λαφύρων δὲν ἠδύναντο νὰ κρύπτωσιν ἐφανέρονον, ἀλλὰ καὶ πολλὰ πράγματα κλέπτοντες ἐπώλουν πρὸς τοὺς Αἰγινήτας καὶ ὅτι ἐκεῖθεν ἔλαβον ἀρχὴν οἱ μεγάλοι πλοῦτοι τῶν Αἰγινητῶν, οἵτινες ἠγόραζον παρὰ τῶν Εἱλώτων τὸν χρυσὸν ὡς ὄντα δῆθεν χαλκόν. Τὸ διπλοῦν ἔγκλημα τῆς κλοπῆς τῶν Εἱλώτων καὶ τῆς ἀπάτης τῶν Αἰγινητῶν εἶνε δυστυχῶς οὕτως ἑλληνικόν, ἔχον πολλὰ τὰ ἀνάλογα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀρχαίας καὶ νέας Ἑλλάδος, ὥστε μὰ τὴν ἀλήθειαν δὲν θὰ ἐδίσταζον νὰ παραδεχθῶ αὐτό, ὡς ἐγένετο δεκτὸν ὑπὸ πάντων τῶν ἀσχοληθέντων περὶ τὴν περίοδον ταύτην τῆς ἱστορίας. Μόνον δέ τινας δισταγμοὺς ἐξήνεγκεν ὁ Ἄγγλος Lloyd, ὅςτις ἐξέδωκε πρὸ τεσσάρων ἐτῶν δίτομον ἱστορίαν τοῦ αἰῶνος τοῦ Περικλέους· ἀλλὰ καὶ οὗτος, ἐκφράσας τινὰς δισταγμοὺς τὸ πρῶτον, παραδέχεται ἔπειτα τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἡροδότου, λέγων ὅτι οἱ Εἵλωτες ἔκρυψαν πιθανῶς τὰ πράγματα εἰς τόπους ἔνθα οὐδ' αὐτοὶ ἔπειτα ἠδύναντο νὰ ἐπανεύρωσιν αὐτὰ καὶ ὅτι οἱ Αἰγινῆται ἠγόρασαν παρὰ τῶν Εἱλώτων οἱονεὶ τὸ μυστήριον τῶν κεκρυμμένων τούτων θησαυρῶν ἐκτὸς τῶν σκευῶν καὶ ὅπλων ἅτινα ἠγόρασαν παρ' αὐτῶν ἀμέσως. Περὶ δὲ τοῦ λεγομένου ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ὅτι ἐπώλουν τὸν χρυσὸν ἀντὶ χαλκοῦ λέγει ὅτι οἱ Εἵλωτες, ἕνεκα τῆς ἀποκλειστικῆς αὐτῶν δουλοσύνης ὑπὸ τοὺς Σπαρτιάτας, ἦσαν περὶ τὰ πολύτιμα τῶν μετάλλων ὁμοίως ἀμαθεῖς ὅσον οἱ Ἑλβετοί, οἵτινες δῃώσαντες τὰς σκηνὰς καὶ σκυλεύσαντες τὰ σώματα τῶν Βουργουνδίων ἐν Grunson τῷ 1486 ὑπὸ Κάρολον τὸν Τολμηρόν, ἔχαιρον λαμβάνοντες τὴν τιμὴν χαλκοῦ διὰ σκεύη χρυσᾶ ἅτινα πάντως δὲν θὰ ἠδύναντό ποτε νὰ κρύψωσιν ἢ νὰ μεταχειρισθῶσι πρός τι.[1]

Ἀλλ' ἡ ἀναλογία αὕτη εἶνε ἐζητημένη, νομίζω δὲ μᾶλλον ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου λεγόμενα εἶνε ἐξ ἐκείνων τῶν *Λόγων*, τῶν παραδόσεων, αἵτινες, ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τῶν Αἰγινητῶν τὸ πρῶτον διαδοθεῖσαι, ἔμειναν ἔπειτα λεγόμεναι ὑπὸ τῶν φθονούντων τὸν πλοῦτον τῆς ἐμπορικωτάτης ταύτης νήσου. Ὅτι δὲ καὶ ἄλλως ὁ Ἡρόδοτος παρέλαβε τοιούτους λόγους ἀπευθυνομένους κατὰ τῶν Αἰγινητῶν, γίνεται δῆλον ἐξ ὅσων αὐτὸς ἀναφέρει ὅτι ἐν τοῖς κενοταφίοις, ἅτινα ἐχώθησαν ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις διὰ τοὺς ἐπαισχυνομένους ὅτι ἀπέσχον τῆς μάχης ἐν Πλαταιαῖς, ὑπῆρχε καὶ τάφος Αἰγινητῶν καλούμενος, ὅςτις λέγεται χωθεὶς μετὰ δέκα ἔτη παρακλήσει τῶν Αἰγινητῶν ὑπὸ Κλεάδου τοῦ Πλαταιέως, ὄντος προξένου αὐτῶν.[2] Καὶ ὅμως

1 Lloyd, The age of Pericles. London. 1875. Τόμ. Α' σελ. 101.
2 Ἡρόδ. IX, 85.

αὐτὸς ὁ Ἡρόδοτος μνημονεύει ἀλλαχοῦ τῶν Αἰγινητῶν ὡς μετασχόντων τῆς μάχης.[1]

Ἐν δὲ τοῖς διηγήμασι τοῦ Ἡροδότου περὶ τῶν μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην γενομένων ὑπάρχουσιν οὕτω πολλὰ τὰ διακρινόμενα εὐχερῶς ὅτι εἶνε λόγοι τῶν Ἑλλήνων, ὥστε δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι καὶ ταῦτα τὰ περὶ Αἰγινητῶν εἶνε μυθεύματα τῶν μεταγενεστέρων. Πρέπει νὰ φαντασθῶμεν ὅτι ὁ Ἡρόδοτος δὲν ἦτο σύγχρονος τῶν περσικῶν πολέμων, ὅτι ἔγραφε περὶ τὰς τέσσαρας δεκάδας ἐτῶν μετὰ τὴν μάχην τῶν Πλαταιῶν, μέχρι δ' ἐκείνου τοῦ χρόνου ἡ πλουσία φαντασία τῶν Ἑλλήνων εἶχε διακοσμήσει τὰ γεγονότα ἀφειδῶς καὶ εἶχε περιυφάνει περὶ τὰ ἀληθῶς συμβάντα πέπλον πλασμάτων μονονοὺ ἀδιαφανῶν. Ὡς συμβαίνει σχεδὸν πάντοτε περὶ τὰς τοιαύτας ἐποχάς, ἑκάστη πόλις, ἕκαστον ἱερόν, ἑκάστη φατρία, ἕκαστος οἶκος ἐφιλοτιμοῦντο νὰ ἐξάρωσι τὰς ἰδέας ἀρετὰς καὶ νὰ μειώσωσι τὰς ὑπηρεσίας τῶν ἄλλων. Ὁ Ἡρόδοτος δὲν ἦτο φιλοψευδής, οὐδ' ἠδύνατο νἀπατηθῇ αὐτός· ἀλλ' ἡ συγγραφὴ αὐτοῦ ἔχει ταύτην τὴν βάσιν, *ἐγὼ δὲ ὀφείλω λέγειν τὰ λεγόμενα, πείθεσθαί γε μὴν οὐ παντάπασι ὀφείλω, καί μοι τοῦτο τὸ ἔπος ἐχέτω ἐς πάντα τὸν λόγον*[2].

Τοιοῦτο μὲν τὸ ἔθος τοῦ Ἡροδότου, ἀλλ' ἡμεῖς ἔχομεν τὸ δικαίωμα ἢ μᾶλλον τὸ χρέος νὰ ἐξετάζωμεν τὰ *λεγόμενα* ταῦτα καὶ νἀποκαθαίρωμεν διὰ τῆς κριτικῆς μεθόδου τὰ φαινόμενα ἀληθῆ ἀπὸ τῶν καθαρῶν πλασμάτων.

Ὅτε δὲ τέλος συνεφορήθησαν ὁπωςδήποτε τὰ λάφυρα, πρῶτον ἔργον τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξε νὰ ἐξαιρέσωσι τὰ ὀφειλόμενα εἰς τοὺς θεούς. Καὶ πρῶτον μὲν ἐξεῖλον δεκάτην τῷ ἐν Δελφοῖς θεῷ, εἶτα δὲ ἄλλην δεκάτην τῷ Ὀλυμπίῳ Διὶ καὶ τέλος τρίτην εἰς τὸν ἐν Ἰσθμῷ Ποσειδῶνα.[3] Καὶ ἐκ μὲν τῆς δεκάτης τοῦ ἐν Ἰσθμῷ θεοῦ κατεσκευάσθη ἑπτάπηχυς χαλκοῦς Ποσειδῶν, ἐκ δὲ τῆς τοῦ Ὀλυμπίου ἄγαλμα δεκάπηχυ χαλκοῦ Διός, ὃν εἶδεν ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ ὁ περιηγητὴς Παυσανίας, φέροντα εἰς τὰ δεξιὰ τοῦ βάθρου ἐγγεγραμμένας τὰς πόλεις τὰς μετασχούσας τοῦ ἔργου, εἴκοσι καὶ ἑπτὰ τὸν ἀριθμόν.[4] Ἐκ δὲ τῆς δεκάτης τοῦ δελφικοῦ θεοῦ κατεσκευάσθη τρίπους χρυσοῦς ἐπὶ τρικεφάλου χαλκοῦ ὄφεως. Τὸ ἀνάθημα δὲ τοῦτο εἶνε ἄξιον πολλοῦ λόγου διότι κατὰ τὴν κοινὴν πεποίθησιν, εἰς ἣν πάνυ ὀλίγοι ἀντετάχθησαν, διασώζεται μέχρι τοῦ νῦν. Διὰ τοῦτο δ' εἶνε ἀνάγκη νὰ λαλήσω περὶ αὐτοῦ διὰ μακροτέρων.

Πρῶτος τῶν ἀρχαίων ποιούμενος λόγον περὶ τούτου τοῦ ἀναθήματος εἶνε ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας, λέγων αὐτολεξεὶ τάδε· «Συμφορήσαντες δὲ τὰ χρήματα καὶ δεκάτην ἐξελόντες τῷ ἐν Δελφοῖσι θεῷ, ἀπ' ἧς ὁ τρίπους ὁ χρύσεος ἀνετέθη ὁ ἐπὶ τοῦ τρικαρήνου ὄφιος τοῦ χαλκέου ἐπεστεὼς ἄγχιστα

1 Ἡροδ. IX, 81.
2 Ἡροδ. VII, 152.
3 Ἡροδ. IX, 81.
4 Παυσαν. V, 23.

»τοῦ βωμοῦ κτλ.[1]» Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ γίνεται λόγος παρ' Ἡροδότῳ περὶ τούτου τοῦ τρίποδος[2].

Μακρότερον δὲ περὶ τούτου λόγον ποιεῖται ὁ Θουκυδίδης· ἔνθα παρ' αὐτῷ γίνεται λόγος περὶ τῶν παρανόμων διαιτημάτων τοῦ Παυσανίου ἐν Βυζαντίῳ ἀναφέρει ὁ ἱστορικὸς ὅτι οἱ σύμμαχοι ἀνεσκόπουν τὸ παρελθὸν τοῦ Σπαρτιάτου ἵνα ἴδωσιν ἂν εἶχεν ἤδη πράξει τι ἐναντίον τῶν καθεστώτων νομίμων. Καὶ εὕρισκον λοιπὸν ὅτι «ἐπὶ τὸν τρίποδά ποτε τὸν ἐν Δελφοῖς, ὃν ἀνέθεσαν »οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τῶν Μήδων ἀκροθίνιον, ἠξίωσεν ἐπιγράψασθαι αὐτὸς ἰδίᾳ »τὸ ἐλεγεῖον τόδε·

Ἑλλήνων ἀρχηγὸς, ἐπεὶ στρατὸν ὤλεσε Μήδων,
Παυσανίας Φοίβῳ μνῆμ' ἀνέθηκε τόδε.

»Τὸ μὲν οὖν ἐλεγεῖον οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐξεκόλαψαν εὐθὺς τότε ἀπὸ τοῦ τρί»ποδος τοῦτο καὶ ἐπέγραψαν ὀνομαστὶ τὰς πόλεις ὅσαι ξυγκαθελοῦσαι τὸν »βάρβαρον ἔστησαν τὸ ἀνάθημα.[3]» Καὶ αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις, αἱ ὀλίγαι δῆλα δὴ ὧν τὸ ὄνομα εἶχεν ἐπιγραφῇ ἐπ' ἐκείνου τοῦ τρίποδος, ἐκαυχῶντο ὅτι ἡ πόλις αὐτῶν μετέσχε τοῦ πανελληνίου ἀγῶνος, ὡς ἐποίουν οἱ Πλαταιεῖς μετὰ πεντήκοντα ἔτη, ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου.[4] Ἀλλὰ καὶ ἄλλοι τῶν ἀρχαίων συγγραφέων μνημονεύουσι τοῦ τρίποδος τούτου. Οὕτω δὴ ὁ Δημοσθένης ἐν τῷ κατὰ Νεαίρας λόγῳ, ἢ ὅστις ἄλλος εἶνε ὁ γράψας ἐκεῖνον τὸν λόγον, λέγει τὰ ἑξῆς· «Ἐφ' οἷς φυσηθεὶς Παυσανίας ὁ τῶν Λακεδαιμο»νίων βασιλεὺς ἐπέγραψεν ἐπὶ τὸν τρίποδα ἐν Δελφοῖς, ὃν οἱ Ἕλληνες οἱ »συμμαχησάμενοι τὴν Πλαταιαῖς μάχην καὶ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν »ναυμαχήσαντες, κοινῇ ποιησάμενοι, ἀνέθηκαν ἀριστεῖον τῷ Ἀπόλλωνι ἀπὸ »τῶν βαρβάρων,

Ἑλλήνων ἀρχηγὸς, ἐπεὶ στρατὸν ὤλεσε Μήδων,
Παυσανίας Φοίβῳ μνῆμ' ἀνέθηκε τόδε,

»ὡς αὐτοῦ τοῦ ἔργου ὄντος καὶ τοῦ ἀναθήματος, ἀλλ' οὐ κοινοῦ τῶν συμμά»χων. Ὀργισθέντων δὲ τῶν Ἑλλήνων οἱ Πλαταιεῖς λαγχάνουσι δίκην τοῖς »Λακεδαιμονίοις εἰς τοὺς Ἀμφικτύονας χιλίων ταλάντων ὑπὲρ τῶν συμμάχων »καὶ ἠνάγκασαν αὐτοὺς ἐκκόψαντας τὰ ἐλεγεῖα ἐπιγράψαι τὰς πόλεις τὰς »κοινωνούσας τοῦ ἔργου[5]». Πλὴν δὲ τούτων ποιοῦνται μνείαν τοῦ τρίποδος ὁ Κορνήλιος Νέπως[6], ὁ Αἴλιος Ἀριστείδης[7], ὁ Σουίδας[8], ὁ Πλούταρχος ἐν τῷ περὶ τῆς Ἡροδότου κακοηθείας[9]. Ἀξιομνημόνευτα δ' εἶνε δύο χωρία τοῦ

1 Ἡροδ. IX, 81.
2 Ἡροδ. VIII, 82.
3 Θουκυδ. I, 132.
4 Θουκυδ. III, 57.
5 Δημοσθ. κατὰ Νεαίρας, 97-98.
6 Pausan. 1.
7 Ὑπὲρ τῶν τεττάρων σελ. 175, ἔκδ. Dindorf. Πρβλ. καὶ σελ. 281.
8 Ἐν λ. Παυσανίας.
9 Κεφ. 42.

Διοδώρου καὶ Παυσανίου. Ὁ μὲν Διόδωρος λέγει τάδε· «Οἱ δ' Ἕλληνες ἐκ »τῶν λαφύρων δεκάτην ἐξελόμενοι κατεσκεύασαν χρυσοῦν τρίποδα καὶ ἀνέθη»καν εἰς Δελφούς, ἐπιγράψαντες ἐλεγεῖον τόδε·

Ἑλλάδος εὐρυχόρου σωτῆρες τόνδ' ἀνέθηκαν,
δουλοσύνης στυγερᾶς ῥυσάμενοι πόλιας» 1.

Ἂν τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο ἦτο γνήσιον, θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ εἶνε τὸ γραφὲν μετὰ τὴν ἐκκόλαψιν τῶν γραμμάτων ἅτινα ἐχαράχθησαν διαταγῇ τοῦ Σπαρτιάτου Παυσανίου. Ἀλλ' ὑπάρχουσι λόγοι δι' οὓς ἀναγκαζόμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο εἶνε ὑποβολιμαῖον, ὡς ἄλλα τινὰ ἀναφερόμενα ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Διοδώρου. Τότε δὲ τὰ ὑπ' αὐτοῦ λεγόμενα δὲν φαίνονται διαφωνοῦντα πρὸς τὰς ἄλλας μαρτυρίας ἃς ἐξέθηκα ἀνωτέρω. Τέλος δὲ σπουδαῖον εἶνε χωρίον τι τοῦ περιηγητοῦ Παυσανίου ἔχον ὡς ἕπεται· «Ἐν κοινῷ δὲ ἀνέθεσαν ἀπὸ ἔργου τοῦ Πλαταιᾶσιν οἱ Ἕλληνες χρυσοῦν »τρίποδα, δράκοντι ἐπικείμενον χαλκῷ. Ὅσον μὲν δὴ χαλκὸς ἦν τοῦ ἀναθή»ματος, σῶον καὶ εἰς ἐμὲ ἔτι ἦν· οὐ μέντοι κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ τὸν χρυσὸν »οἱ Φωκέων ὑπελίποντο ἡγεμόνες».[2] Αἱ λέξεις αὗται ὑπενθυμίζουσι σχεδὸν τὰς λέξεις τοῦ Ἡροδότου μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ μὲν Παυσανίας ὀνομάζει δράκοντα, ὁ δὲ Ἡρόδοτος ὄφιν, προςθέτων καὶ ὅτι ὁ ὄφις ἦτο τρικάρηνος. Προςθέτει δὲ ὁ Ἡρόδοτος καὶ ὅτι ὁ ὄφις ἔκειτο *ἄγχιστα τοῦ βωμοῦ*, τοῦθ' ὅπερ παραλείπει ὁ Παυσανίας, ἀλλ' ἐκ τῆς σειρᾶς καθ' ἣν μνημονεύει τὰ ἐν Δελφοῖς ἀναθήματα γίνεται δῆλον ὅτι τὸν αὐτὸν τρίποδα ἐν τῇ αὐτῇ θέσει ἐννοεῖ καὶ ἐκεῖνος. Μανθάνομεν δὲ παρὰ τοῦ Παυσανίου, ἐξ ἄλλου αὐτοῦ χωρίου, ὅτι τὸ ἐλεγεῖον οὗ μνείαν ποιεῖται ὁ Θουκυδίδης ὡς ἐκκολαφθέντος ἦτο ἔργον τοῦ Σιμωνίδου.[3]

Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν τὴν ἀνάθεσιν τοῦ τρίποδος τούτου γενομένην ὡς ἑξῆς. Εὐθὺς ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης ἐχωρίσθη ἡ δεκάτη ἡ ὡρισμένη διὰ τὸν ἐν Δελφοῖς θεόν. Ὁ Παυσανίας, ἀναλαβὼν τὴν φροντίδα περὶ κατασκευῆς καὶ ἀνιδρύσεως τοῦ ἀναθήματος, διατάσσει νὰ ἐπιγράψωσι τὴν μνημονευθεῖσαν ἐπιγραφήν· ἀλλ' οἱ Ἕλληνες ἐξανίστανται κατὰ τῆς αὐθαιρεσίας αὐτοῦ, δι' ἧς ἤθελε νὰ παραστήσῃ ἑαυτὸν ὡς τὸν νικήσαντα τοὺς Μήδους καὶ ἀναθέντα τὸν τρίποδα. Οἱ Ἀμφικτύονες, συνειδότων καὶ τῶν Λακεδαιμονίων, αναδέχονται τὸ ἔργον καὶ τὸ ἐπίγραμμα ἐκκολάπτεται, ἀντ' αὐτοῦ δὲ πρόκειται νὰ τεθῇ νέα ἐπιγραφή. Ἀλλὰ τότε ἄρχεται ὁ ζῆλος καὶ ἡ ἅμιλλα τῶν συναγωνισαμένων καὶ πρὸς ἀποφυγὴν σκανδάλων ἀποφασίζεται νὰ θεωρηθῇ τὸ μνημεῖον ὡς κοινὸν ἀνάθημα τῶν συναγωνισαμένων κατὰ τῶν βαρβάρων καὶ νὰ γραφῶσι τὰ ὀνόματα πασῶν τούτων τῶν πόλεων ἐπὶ τοῦ τρίποδος. Ἐντεῦθεν δ' ἐξηγοῦνται καὶ αἱ δια-

1 Διοδώρ. XI, 33.
2 Παυσ. X, 13, 5.
3 Παυσ. III 8,1.

φοραὶ αἱ ὑπάρχουσαι μεταξὺ τῆς ἀναγραφῆς τῶν ὀνομάτων τῶν πόλεων ἐν τῇ βάσει τοῦ ἀγάλματος τοῦ Διὸς ἐν Ὀλυμπίᾳ, περὶ ἧς εἶπον ἀνωτέρω, καὶ τοῦ σωζομένου τούτου ἀναθήματος. Διότι ὁ κατάλογος παρὰ Παυσανίᾳ περιορίζεται εἰς εἰκοσιεπτὰ μόνας πόλεις, ὁ δὲ τοῦ δελφικοῦ τρίποδος, περιλαμβάνων ταύτας πάσας, περιέχει καὶ τὰ ὀνόματα τῶν Θεσπιέων, Ἐρετριέων, Λευκαδίων καὶ Σιφνίων οἵτινες δὲν ἦσαν ἀναγεγραμμένοι ἐπὶ τοῦ ἀναθήματος τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ. Ὑπῆρχε δὲ ὅμως λόγος νὰ περιληφθῶσι καὶ τούτων τὰ ὀνόματα ὡς μετασχόντων τοῦ πανελληνίου κατὰ τῶν Περσῶν ἀγῶνος.

Ἀλλὰ ποῦ σώζεται τὸ ἀνάθημα τοῦτο; Ἤδη ἀνωτέρω ἀνέφερα ὅτι κατὰ τὸν περιηγητὴν Παυσανίαν οἱ Φωκεῖς εἶχον ἀφαιρέσει ἐκ τοῦ ἀναθήματος ὅσα μέρη ἦσαν χρυσᾶ. Βραδύτερον δὲ, ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου, ὅςτις πολλὰ τῶν ἐν Ῥώμῃ καὶ κατὰ τὴν Ἑλλάδα γλυπτικῶν ἔργων διέταξε νὰ μετακομισθῶσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, μετεφέρθη εἰς τὴν νέαν μητρόπολιν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ ἀνιδρύθη κατὰ τὸν Ἱππόδρομον. Μαρτυροῦσι δὲ τοῦτο πολλοὶ τῶν βυζαντίνων συγγραφέων, εἷς τῶν σχολιαστῶν τοῦ Θουκυδίδου [1], οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς Εὐσέβιος [2], Σωζόμενος [3] καὶ Σωκράτης [4], ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος [5], ὁ Ζώσιμος [6], ὁ Κωδῖνος [7]. Μνείαν δὲ ποιοῦνται τοῦ ἀναθήματος τούτου καὶ πρὸ τῆς ἁλώσεως καὶ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων οἱ πλεῖστοι τῶν ἐπισκεψαμένων τὴν μεγάλην ἐκείνην πόλιν περιηγητῶν, ἀπὸ τοῦ Χριστοφόρου Bondelmonte, τοῦ μεταβάντος ἐκεῖσε τῷ 1422, μέχρις αὐτῶν τῶν ἐπισκεψαμένων τὴν πόλιν ἀρχομένου τοῦ ιθ' αἰῶνος. Ἀλλ' οὐδεὶς εἶχε προςέξει δεόντως εἰς τὸ ἀνάθημα τοῦτο καὶ οὐδεὶς εἶχεν ἀναγνωρίσει τὰς ἐπιγραφὰς ἃς φέρει. Τῷ δὲ 1856 ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Journal de Constantinople ἀκριβεστέρα περὶ αὐτοῦ εἴδησις. Ὑπὸ ταύτης παρακινηθεὶς ὁ ἐκεῖ τότε διατρίβων γερμανὸς καθηγητὴς Frick ἠσχολήθη περὶ αὐτὸ ἀκριβέστερον. Μετά τινα δὲ χρόνον ὁ τότε ἐν Μιτυλήνῃ πρόξενος τῆς Ἀγγλίας, νῦν δὲ διευθυντὴς τοῦ βρετανικοῦ μουσείου Newton, τῇ συνεργασίᾳ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βρετανικῆς πρεσβείας ἐνεργήσας τὰ δέοντα, κατώρθωσε νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸν καθαρισμὸν καὶ τὴν ἐντελῆ ἔκχωσιν τοῦ ἀναθήματος τοῦ ἱδρυμένου ἐν τῷ Ἀτμεϊδάν.

Εἶνε δὲ τοῦτο πλέγμα τριάδος ὄφεων ἐκ χαλκοῦ, ἀποτελούμενον ὑπὸ εἴκοσιν ἐννέα σπειρῶν καὶ ἔχον ὕψος μέτρων 5,55. Τούτων τῶν σπειρῶν αἱ δεκαπέντε ἦσαν πρότερον κατακεχωσμέναι. Ὑψοῦται δὲ τὸ πλέγμα τοῦτο ἐπὶ βάσεως ἐκ γρανίτου, ἥτις εἶνε προςθήκη τῶν μεταγενεστέρων βυζαντιακῶν χρόνων, ὅτε

1 Εἰς Θουκυδ. Ι, 132.
2 Ἐν βίῳ Κωνσταντίνου ΙΙΙ, 54.
3 Ἐκκλ. Ἱστορ. ΙΙ, 5.
4 Ἐκκλ. Ἱστορ. Ι, 16.
5 Ἱστορ. ἐκκλ. VIII, 33.
6 ΙΙ, 31.
7 Περὶ ἀγαλμάτων 55 ἐκδ. Bekker.

τὸ ἔργον μετεσκευάσθη εἰς πίδακα ὕδατος, διατρηθὲν ἐσωτερικῶς. Τὰ τρία σώματα τῶν ὄφεων περιπλέκονται χαριέντως καὶ μετὰ μεγάλης τέχνης, ὡς μαρτυροῦσιν οἱ ἐξ αὐτοψίας ἰδόντες τὸ ἔργον. Ἐπὶ δὲ τῶν σπειρῶν εἶνε ἐπιγεγραμμένα τριάκοντα καὶ ἓν ὀνόματα πόλεων ἑλληνικῶν, ἐκείνων αἵτινες συγκαθεῖλον τὸν βάρβαρον· ὑπεράνω δὲ τούτων φέρεται ἐν ἄλλῃ σπείρᾳ ἐπιγραφὴ ἥτις δὲν διαγινώσκεται καλῶς, φαίνεται δ' ἴσως καὶ περιέχουσα λάθη τινὰ τοῦ γλύπτου. Ἐνομίσθη δὲ ὅμως σημαίνουσα τάδε· «ΑΠΟΛΟΝΙ ΘΕΩ ΑΝΑΘΕΜΑ ΤΟΝ ΕΛΑΝΟΝ»; (sic). Τὰ δὲ ὀνόματα τῶν πόλεων τῶν ἐς ἀεὶ ἀξίων μνήμης, γεγραμμένα διὰ γραμμάτων ἀρχαϊκῶν καὶ ἐνίοτε ἐν τύποις διαλεκτικοῖς, εἶνε τὰ ἑξῆς Λακεδαιμόνιοι, Ἀθαναῖοι,Κορίνθιοι, Τεγεᾶται, Σεκυόνιοι, Αἰγινᾶται, Μεγαρεῖς, Ἐπιδαύριοι, Ἐρχομένιοι, Φλειάσιοι, Τροζάνιοι, Ἑρμιονεῖς, Τιρύνθιοι, Πλαταιεῖς, Θεσπιεῖς, Μυκανεῖς, Κεῖοι, Μάλιοι,Τένιοι, Νάξιοι, Ἐρετριεῖς, Χαλκιδεῖς, Στυρεῖς, Fαλεῖοι, Ποτειδαιᾶται, Λευκάδιοι, Fανακτοριεῖς, Κύθνιοι, Σίφνιοι, Ἀμπρακιῶται, Λεπρεᾶται. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι τινὲς τῶν ἀρχαιολογούντων ἀπεπειράθησαν νἀμφισβητήσωσι τὴν γνησιότητα τοῦ ἀναθήματος τούτου, στηριζόμενοι εἴς τινας δισταγμοὺς ἀναφερομένους εἰς τὸν τρόπον τῆς ἱδρύσεως τῶν ἀναθημάτων παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ εἴς τινας ἰδιορρυθμίας τῶν ἐπιγραφῶν αἵτινες εἶνε γεγλυμμέναι ἐπὶ τῶν σπειρῶν τῶν δρακόντων. Ἐζήτησαν δὲ νὰ εὕρωσι καὶ ἀντίθεσιν τοῦ σωζομένου ἐν Ἀτμεϊδὰν μνημείου πρὸς τὰ λόγια τῶν συγγραφέων. Ὁ μάλιστα δ' ἀντιτείνας εἶνε ὁ Κούρτιος, ὅςτις καὶ ἰδίαν περὶ τοῦ μνημείου τούτου διατριβὴν ἀνέγνω πρὸ τῆς ἐν Γοτίγγῃ ἀκαδημείας τῶν ἐπιστημῶν τῇ 7 Δεκεμβρίου τοῦ 1861.[1] Ἀλλὰ νομίζω ὅτι δὲν ὑπάρχει λόγος νἀμφισβητήσωμεν τὰ λεγόμενα περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς τεχνικῆς κατασκευῆς τοῦ μνημείου ὑπὸ τοῦ προμνημονευθέντος Frick, ὅςτις ἔγραψεν ἀκριβεστάτην περὶ τοῦ πράγματος μονογραφίαν.[2] Περὶ δὲ τῆς γνησιότητος τῶν ἐπιγραφῶν, ὧν τὰ ἰδιόρρυθμα ἐξηγοῦνται πληρέστατα ἐκ διαλεκτικῶν τύπων καὶ διαφορῶν τῆς γραφῆς, ἀρκεῖ νὰ στηριχθῶμεν ἀφόβως εἰς τὴν γνώμην δεινοῦ στηλοκόπα, τοῦ ἐν Βερολίνῳ καθηγητοῦ Kirchhoff. Ἀδεῶς ἄρα δυνάμεθα καὶ ἡμεῖς νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐν τῷ Ἀτμεϊδὰν τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἔχομεν βυζαντιακὴν ἀπομίμησιν καὶ παραχάραξιν τῆς βάσεως τοῦ ἀπολωλότος δελφικοῦ τρίποδος, ὅςτις χρυσοῦς ὢν εἶχε βεβαίως ἤδη πρὸ τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν μετακομίσεως ἁρπαγῆ, ἀλλ' ἔχομεν αὐτὸ τὸ ἀνάθημα τῶν Ἑλλήνων τὸ ἀνατεθὲν εἰς τὸν δελφικὸν θεὸν ὡς δεκάτην τῆς λείας τῆς ἀπὸ τῶν βαρβάρων.

Τοιαῦτα ὑπῆρξαν τὰ ἐπίσημα ἀναθήματα τῶν Ἑλλήνων πάντων ὁμοῦ εἰς τοὺς θεούς. Ἀλλ' ἐπρόκειτο νὰ λάβωσι μέρος τῶν λαφύρων καὶ αἱ πόλεις καὶ οἱ ἀριστεύσαντες τῶν ἰδιωτῶν καὶ οἱ λοιποὶ τῶν ἀγωνισαμένων. Μετὰ δεινὴν φιλονεικίαν, ἧς μνείαν ποιεῖται ὁ Πλούταρχος[3], διαλλαγέντες τέλος

1 Nachrichten von der Königl. Gesellschaft des Wissenschaften zu Göttingen 1861.
2 Ἐν τῷ τρίτῳ Supplement-Band der Jahrbücher 1859 σ. 487 κέ.
3 Ἐν βίῳ Ἀριστείδου, 20.

οἱ Ἕλληνες ἐξεχώρησαν ὀγδοήκοντα τάλαντα εἰς τοὺς Πλαταιεῖς, οὗτοι δὲ ᾠκοδόμησαν ἐξ αὐτῶν τὸ ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ἔστησαν τὸ ἄγαλμα αὐτῆς καὶ διεκόσμησαν τὸν ναὸν διὰ ζωγραφιῶν, αἵτινες διεσῴζοντο μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Χαιρωνέως. Βεβαίως δὲ ἐδόθησαν δῶρα καὶ εἰς τοὺς ἀριστεύσαντας τῶν Ἑλλήνων ἐν Πλαταιαῖς, ἀλλ' ὁ ἀγαθὸς Ἡρόδοτος δὲν ἠδυνήθη νὰ μάθῃ τὰ ἀριστεῖα ταῦτα, ἀλλὰ προςθέτει μετὰ πεποιθήσεως *δοκέω δ' ἔγωγε καὶ τούτοισι δοθῆναι*. Τοῦτο δὲ μόνον φαίνεται μαθὼν βεβαίως, ὅτι ὑπὲρ τοῦ Παυσανίου ἐξῃρέθησαν δέκα πάντα καὶ ἐδόθησαν αὐτῷ, γυναῖκες, ἵπποι, κάμηλοι καὶ ἐκ παντὸς ἄλλου εἴδους ὁμοίως[1]. Βεβαίως δὲ ὑπῆρχον μεταξὺ τῶν αἰχμαλώτων γυναικῶν καὶ Ἑλληνίδες, οἵα ἡ Κῴα ἐκείνη, ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἡγητορίδου καὶ παλλακὶς τοῦ Πέρσου Φαρανδάτους, ἥτις, διαρκούσης ἔτι τῆς μάχης γενομένη αὐτόμολος, εἶχε προςέλθει εἰς τὸν Παυσανίαν, ὅςτις καὶ ἠλευθέρωσεν αὐτήν. Ἰδοὺ πῶς περιγράφει ὁ Ἡρόδοτος τὸ πρᾶγμα· «Κοσμησαμένη χρυσῷ πολλῷ καὶ αὐτὴ καὶ αἱ ἀμφί»πολοι καὶ ἐσθῆτι τῇ καλλίστῃ τῶν παρεουσέων, καταβᾶσα ἐκ τῆς ἁρμαμά»ξης ἐχώρεε ἐς τοὺς Λακεδαιμονίους ἔτι ἐν τῇσι φονῇσι ἐόντας, ὁρῶσα δὲ »πάντα ἐκεῖνα διέποντα Παυσανίην, πρότερόν τε τὸ οὔνομα ἐξεπισταμένη καὶ »τὴν πάτρην ὥστε πολλάκις ἀκούσασα, ἔγνω τε τὸν Παυσανίην καὶ λαβο»μένη τῶν γουνάτων ἔλεγε τάδε· Ὦ βασιλεῦ Σπάρτης, ῥῦσαί με τὴν ἱκέτιν »αἰχμαλώτου δουλοσύνης. Σὺ γὰρ καὶ ἐς τόδε ὤνησας, τούςδε ἀπολέσας τοὺς »οὔτε δαιμόνων οὔτε θεῶν ὄπιν ἔχοντας»[2]. Ἄλλη, ὡς βλέπετε, εἰκών, ἀντίτοιχος τῆς ἄλλης τῆς παριστώσης τοὺς Εἵλωτας *σκιδναμένους ἀνὰ τὸ στρατόπεδον*.

Τοιαῦτα ὑπῆρξαν τὰ λάφυρα τῶν Ἑλλήνων. Διανεμηθέντες δὲ ταῦτα ἐφρόντισαν περὶ τῆς ταφῆς τῶν ἰδίων νεκρῶν. Καὶ οἱ μὲν Λακεδαιμόνιοι κατεσκευάσαντο τριπλᾶς θήκας, μίαν μὲν διὰ τοὺς ἐφήβους τοὺς παρὰ Λακεδαιμονίοις καλουμένους *ἰρένας*, ἄλλην δὲ διὰ τοὺς Σπαρτιάτας καὶ τρίτην διὰ τοὺς Εἵλωτας. Χωριστὰ δὲ ἔθαψαν τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς οἱ Τεγεᾶται καὶ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Μεγαρεῖς καὶ οἱ Φλιάσιοι. Ἄλλοι δὲ τῶν Ἑλλήνων διέταξαν ἔπειτα τὴν κατασκευὴν κενοταφίων, ἐπαισχυνόμενοι διὰ τὴν ἀπὸ τῆς μάχης ἀπεστώ, ὡς λέγει ὁ Ἡρόδοτος[3]· καὶ ἐδεικνύοντο ἔπειτα τοιαῦτα κενοτάφια, ἐν οἷς καὶ τὸ τῶν Αἰγινητῶν, κατὰ τὸν ψευδῆ, ὡς νομίζω, λόγον, περὶ οὗ ἐποιησάμην λόγον ἀνωτέρω.

Θάψαντες δὲ καὶ τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς οἱ Ἕλληνες ἠρώτησαν τὸν ἐν Δελφοῖς θεὸν πῶς νὰ διατάξωσι τὰ κατὰ τὴν πανελλήνιον θεόν. Ἡ δὲ Πυθία ἀπεκρίθη εἰς αὐτοὺς νὰ θύσωσιν εἰς τὸν Δία τὸν Ἐλευθέριον, ἀλλ' ἐπέβαλεν εἰς αὐτοὺς καθαρτήριόν τινα ὅρον. Ἡ θυσία ἔπρεπε νὰ γείνῃ διὰ πυρὸς καθα-

1 Ἡρόδ. IX, 81.
2 Ἡροδ. IX, 76.
3 Ἡρόδ. IX, 85.

ρου, ἀλλὰ τὸ πῦρ τὸ κατὰ τὴν χώραν τῶν Πλαταιῶν εἶχε μιανθῇ ὑπὸ τῶν βαρβάρων. Διὰ τοῦτο δ' ἔπρεπε νὰ λάβωσιν οἱ Ἕλληνες ἄλλο καθαρὸν ἐκ Δελφῶν ἀπὸ τῆς κοινῆς ἑστίας. Περιῆλθον λοιπὸν τὴν χώραν καὶ τὸ στρατόπεδον οἱ ἄρχοντες τῶν Ἑλλήνων ἀναγκάζοντες τοὺς ἔχοντας πῦρ νἀποσβέσωσιν αὐτό, ἐφρόντισαν δὲ νὰ στείλωσιν εἰς τοὺς Δελφοὺς ἄνδρα ὅςτις ταχέως λαβὼν νὰ φέρῃ πάλιν εἰς Πλαταιὰς τὸ πῦρ ὡς τάχιστα. Εἶχε δὲ τοῦτο διπλῆν καὶ βαθεῖαν θρησκευτικὴν σημασίαν· ἔπρεπεν ὁ ἀναλαμβάνων τὸ ἔργον νὰ σπεύσῃ ἐκ Δελφῶν, ἵνα κομίσῃ τὸ πῦρ ὡς καθαρώτατον ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγωτέρας ὥρας μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς κοινῆς ἑστίας μετάδοσιν αὐτοῦ, νὰ τρέξῃ δὲ πολύ, ἵνα ὁ ἐν μέσῳ χρόνος ὑπάρξῃ ὅσον τὸ δυνατὸν ἐλάχιστος καὶ θεωρηθῇ τὸ ἱερὸν πῦρ οἱονεὶ συνεχές. Τὸ ἔργον ἀνέλαβεν ὁ Πλαταιεὺς Εὐχίδας καὶ τρέξας εἰς Δελφοὺς ἥγνισε μὲν τὸ σῶμα αὐτοῦ καὶ περιερράντισεν αὐτό, ἐστεφανώθη δὲ μὲ δάφνην καὶ λαβὼν ἀπὸ τοῦ βωμοῦ τὸ πῦρ δρομαῖος πάλιν ἐπέστρεψεν εἰς τὰς Πλαταιὰς καὶ ἐπανῆλθε πρὸ ἡλίου δυσμῶν. Ἀσπασάμενος δὲ τοὺς πολίτας καὶ τὸ πῦρ παραδοὺς εὐθὺς ἔπεσε καὶ μετὰ μικρὸν ἐξέπνευσεν. Οἱ δὲ Πλαταιεῖς τιμῶντες τὴν μνήμην αὐτοῦ ἔθαψαν ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Εὐκλείας Ἀρτέμιδος, ἐπιγράφοντες τὸ ἑξῆς τετράμετρον·

Εὐχίδας Πυθῶδε θρέξας ἦλθε τᾷδ' αὐθημερόν. 1

Τοιαύτη ἐγένετο τότε ἐν Πλαταιαῖς ἡ τελετή, ἀλλὰ προςέτι ἀνετέθη εἰς τοὺς Πλαταιεῖς καὶ τὸ ἑξῆς ἐνιαυσία θυσία ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος. Τὴν δὲ θυσίαν ταύτην πιστῶς ἐξηκολούθησαν τελοῦντες ἐν πομπῇ οἱ Πλαταιεῖς μέχρι τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων. Ἔτι ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Πλουτάρχου τῇ δεκάτῃ ἕκτῃ τοῦ κατὰ Βοιωτοὺς Ἀλαλκομενίου μηνὸς ἅμα τῇ ἡμέρᾳ σαλπιγκτὴς ἐγκελευόμενος τὸ πολεμικὸν προεξήρχετο τῆς πομπῆς. Εἵποντο δὲ ἅμαξαι μυρσίνης μεσταὶ καὶ στεφανωμάτων καὶ μέλας ταῦρος καὶ νεανίσκοι ἐλεύθεροι κομίζοντες χοὰς οἴνου καὶ γάλακτος ἐν ἀμφορεῦσι καὶ στάμνους ἐλαίου καὶ μύρου. Ἦσαν δ' ἐλεύθεροι, διότι εἰς οὐδένα δοῦλον ἐπετρέπετο νὰ μετάσχῃ τῶν περὶ τὴν διακονίαν ἐκείνην διὰ τὸ τοὺς ἄνδρας ἀποθανεῖν ὑπὲρ ἐλευθερίας. Τελευταῖος δ' ἔλειε τὴν πομπὴν ὁ ἄρχων τῶν Πλαταιέων, εἰς ὃν τὸν ἄλλον χρόνον δὲν ἦτο ἐπιτετραμμένον νὰ ἐγγίσῃ σίδηρον οὐδὲ νὰ φορέσῃ ἄλλην ἐσθῆτα πλὴν λευκῆς, φορῶν τότε χιτῶνα πορφυροῦν. Οὗτος σηκώσας ἀπὸ τοῦ γραμματοφυλακίου ὑδρίαν προῆγε διὰ μέσης τῆς πόλεως ξιφήρης ἐπὶ τοὺς τάφους. Εἶτα δὲ λαβὼν ὕδωρ ἀπὸ τῆς κρήνης μὲ τὰς ἰδίας του χεῖρας ἀπέλουε τὰς στήλας καὶ ἔχριεν αὐτὰς μὲ μύρον καὶ πρὸ τῆς πυρᾶς σφάξας τὸν ταῦρον καὶ εὐχηθεὶς εἰς τὸν Δία καὶ τὸν Ἑρμῆν τὸν Χθόνιον, τὸν προστάτην τῶν ὑπὸ γῆν κειμένων, προςεκάλει τοὺς γενναίους ἄνδρας τοὺς ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἀποθανόντας ἐπὶ τὸ δεῖπνον καὶ τὴν αἱμακουρίαν. Ἔπειτα κρατῆρα κεράσας

1 Πλουτ. Ἀριστ. 20.

οἴνου καὶ ποιήσας σπονδὴν ἐπέλεγε «Προπίνω τοῖς ἀνδράσι τοῖς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων ἀποθανοῦσι».[2]

Οὕτως ἐπανηγύριζον οἱ Ἕλληνες ὑπερπεντακόσια ὅλα ἔτη μετὰ τὴν μάχην τὴν ἐπενεγκοῦσαν αὐτοῖς τὴν ἐλευθερίαν, καὶ δουλεύοντες ἤδη, τὴν ανάμνησιν τῆς μεγάλης ἡμέρας. Φαίνεται, τότε οἱ Ἕλληνες δὲν ἐλησμόνουν ταχέως καὶ εὐκόλως ὅσα εἶχον καθῆκον νὰ ἐνθυμῶνται.

ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ

ΓΛΩΣΣΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

ΥΠΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Σ. ΚΟΝΤΟΥ

§ 1.

Ἄναγνως κακῶς ἀντὶ τοῦ *ἀνάγνωθι*.

Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς βαρβάρως τὴν προστακτικὴν τοῦ ῥήματος *πλέω* σχηματίσας εἶπεν ἐν τῷ Προτρεπτικῷ σελ. 80 «γεώργει, φαμέν, εἰ γεωργὸς εἶ, ἀλλὰ γνῶθι τὸν θεὸν γεωργῶν, καὶ *πλῆθι* ὁ τῆς ναυτιλίας ἐρῶν, ἀλλὰ τὸν οὐράνιον κυβερνήτην παρακαλῶν» ἢ *πλεῖθι*, ὡς εἶνε γεγραμμένον παρὰ τῷ Ψευδηρῳδιανῷ σελ. 316 Ἑρμ. «πλημμελοῦσιν οἱ λέγοντες τὸ προστακτικὸν ζῆθι καὶ *πλεῖθι*, δέον λέγειν σὺ ζῆ καὶ σὺ *πλεῖ*» (Ἴδε Ἐφημερ. Φιλομ. Ἔτ. ΚΖ', σελ. 2).

Καὶ ἄλλοι δὲ πάμπολλοι τερατώδεις καὶ ἔκφυλοι τύποι ἐφέροντο ἐν τῇ ἐπικήρως διακειμένῃ συνηθείᾳ τοῦ μεταγενεστέρου ἑλληνισμοῦ. Ἀλλ' οὐδεὶς ἴσως τούτων δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸν *ἄναγνως* (ἀντὶ τοῦ *ἀνάγνωθι*), οὗ πολλάκις ποιεῖται χρῆσιν ὁ Οἰκονόμος ἐν τῷ περὶ τῶν Ἑβδομήκοντα συγγράμματι λέγων Τόμ. Α', σελ. 108 «τὰ δ' ἐφεξῆς *ἄναγνως* ἀπ' ἄλλης ἀρχῆς» καὶ σελ. 272 σημ. «*ἄναγνως* πάλιν τὸν σὸν Γαληνόν» καὶ Τόμ. Β', σελ. 41 «*Ἄναγνως* ὅσα τούτου ἀποσπάσματα μετέγραψεν ὁ Εὐσέβιος» καὶ σελ. 500 «*Ἄναγνως* μεταθείς» καὶ Τόμ. Γ', σελ. 256 «οὕτως *ἄναγνως*» καὶ Τόμ. Δ', σελ. 463 «*ἄναγνως*, φησὶν Ὅδιος, ἠστέρικται». Ἔγραψε δ' ὁ Οἰκονόμος καὶ «Σὺ δὲ *σύγγνως* ἀναγνῶστα» ἀντὶ τοῦ *σύγγνωθι* ἐν Τόμ. Β', σελ. 248.

Ἂν οἱ παῖδες προχείρως πως ἐνίοτε καὶ ἀνεπιστάτως τὴν προστακτικὴν τοῦ *φημί* σχηματίζοντες λέγωσι *φάθι* καὶ *φάς*, εὐκόλως πᾶς τις παρέχει αὐτοῖς συγγνώμην· ἀλλ' ἥκιστα, νομίζομεν, συγχωρεῖται καὶ μετρίως πεπαιδευμένῳ ἀνδρὶ νὰ σφάλληται περὶ κοινότατον καὶ γνωστότατον ῥηματικὸν

2 Πλουτ. Ἀριστ. 21.

τύπον προφερόμενος *ἀνάγνως* καὶ *σύγγνως*, ὧν οὐδὲν διαφέρει τὸ *ἀπόδυς* ἀντὶ τοῦ *ἀπόδυθι* καὶ τὸ *ἔκδυς* ἀντὶ τοῦ *ἔκδυθι*. Τοσαύτη δ', ὡς μὴ ὤφελε, περὶ τοὺς τύπους τῶν ῥημάτων ὀλιγωρία καὶ εὐχέρεια παρ' ἡμῖν ἐπεπόλασεν, ὥστ' ἐλέγχων τίς τινά ποτε μετὰ πολλῆς σεμνότητος καὶ κελεύων αὐτὸν σφάλμα τι νὰ ἐπανορθώσῃ ἐποιήσατο χρῆσιν τῆς προστακτικῆς *διόρθως*, ἥτις καὶ τῆς *ἀνάγνως* βαρβαρωτέρα καὶ μοχθηροτέρα εἶνε. Ἀλλὰ

θαρσεῖν χρή, φίλε Βάττε· τάχ' αὔριον ἔσσετ' ἄμεινον.

Παρατηρητέον δ' ὅτι καὶ παρὰ τῷ Φωτίῳ ἐξέδωκεν ὁ Οἰκονόμος (Ἀμφιλοχ. 97, σελ. 167) «*ἀνάγνως* κατ' ἐρώτησιν» σημειούμενος «Ἡμετέρα διόρθωσις· ἐν δὲ ΑΡ. καὶ ἐπιστ. *ἀνάγνωσον*» (Πρβ. καὶ Ἐπιστολ. 67, σελ. 380 Βαλ.).

Ἀλλὰ τὸ μὲν *ἀνάγνωσον* ἠδύνατο νὰ εἴπῃ ὁ Φώτιος τῇ ἀδοκίμῳ ἀκολουθῶν συνηθείᾳ, οὐδαμῶς δὲ τὸ *ἀνάγνως*, ὅπερ ὅλως τερατῶδες καὶ ἀλλόκοτον ὂν οὔτε τοῦ Φωτίου τῷ στόματι ἁρμόζει οὔτ' ἄλλου οὐδενὸς ἐπισταμένου ὁπωσδήποτε νὰ ἑλληνίζῃ. Ἐν τῇ γλώσσῃ τῶν μεταγενεστέρων, ὡς ἐλέγετο *ὤφλησα* ἀντὶ τοῦ *ὦφλον* καὶ *ἡμάρτησα* ἀντὶ τοῦ *ἥμαρτον*, κτλ. καὶ *ἀπέδρασα* ἀντὶ τοῦ *ἀπέδραν*, οὕτω καὶ *ἔγνωσα ἀνέγνωσα*, κτλ. ἀντὶ τοῦ *ἔγνων ἀνέγνων*, κτλ.

Ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Φωτίου φέρεται σελ. 272,30 «ἣν δὲ τῇ συνόδῳ *προανέγνωσεν* οὕτω τοῖς ῥήμασιν ἔχει», παρὰ δὲ τῷ Ἐπιφανίῳ κεῖται Τόμ. Δ', β', σελ. 54,6 «ἡ τὸν λόγον καὶ τὸν υἱὸν τοῦ πατρὸς τῷ κόσμῳ *προαναγνώσασα*». Πρβ. καὶ Κραμ. Ἀν. Ὀξ. Τόμ. Α', σελ. 302,19 «οὐκ ἔγραψα ἀλλ' *ἀνέγνωσα*» καὶ Ἡσύχ. «Ἐκφοινίξαι: *ἀναγνῶσαι*», ἀνθ' οὗ ὁ Ἀλβέρτιος εἴκασεν *αἱματῶσαι*· ἀλλ' ὁ Μεινέκιος μετέβαλε τὸ *ἐκφοινίξαι* εἰς τὸ *ἐκφανίξαι* (Πρβ. καὶ Βέργκιον *Griech. Literat.* Τόμ. Α', σελ. 198 καὶ Γοιβέλιον *Λεξιλ.* Τόμ. Α', σελ. 116). Τοῦ ἀορίστου *ἀνέγνωσα* ἐγένετο χρῆσις καὶ ὑπὸ Δημητρίου Προκοπίου εἰπόντος «ἃς οὐκ ἄν τις *ἀναγνώσειεν* ἄνευ θαύματος» (Πρβ. Μουλλάχιον *Γραμματ.* σελ. 60).

Ἀνεγινώσκετο δ' ἄλλοτε καὶ παρὰ τῷ Ψευδολουκιανῷ Ἀλκ. 7 «αὐλῆσαι τοῖς ἀναύλοις καὶ *ἀναγνῶσαι* ἢ γράψαι τοῖς ἀγραμμάτοις». Ἀλλ' οἱ νέοι ἐκδόται ἀποκατέστησαν τὸν δόκιμον τύπον *ἀναγνῶναι*, ὅστις καὶ ἐν ἀντιγράφῳ φέρεται.

Παρὰ τῷ Ψευδοκαλλισθένει εὑρίσκεται γεγραμμένον Γ', κβ', 15 (σελ. 133 Διδ.) «ἐὰν γὰρ *γνώσωσί* σε ὄντα Ἀλέξανδρον», παρὰ δὲ Σωκράτει τῷ Σχολαστικῷ Ἐκκλ. Ἱστορ. Α', κ', 9 «εἰ *ἐπιγνώσειε* τὸν θεὸν τὸν ὑπ' αὐτῆς γινωσκόμενον». Ἀπαντᾷ δὲ καὶ ἐν τοῖς τοῦ Φίλωνος Τόμ. Γ', σελ. 201 «οὐκ *ἀπέγνωσε* τὴν γένεσιν Ἰσαάκ», περὶ οὗ δύναταί τις ν' ἀμφιβάλλῃ ἂν ὑγιῶς ἔχῃ.

Διάφορος τοῦ παρακεκομμένου ἀορίστου *ἀνέγνωσα* ἀντὶ τοῦ *ἀνέγνων* εἶνε ὁ Ἰωνικὸς *ἀνέγνωσα* ὁ ἰσοδυναμῶν τῷ *ἀνέπεισα*, οἷον Ἡρόδ. Α', 68 «χρόνῳ

δὲ ὡς *ἀνέγνωσε* ἐνοικίσθη» καὶ Α', 87 «Κροῖσε, τίς σε ἀνθρώπων *ἀνέγνωσε* ἐπὶ γῆν τὴν ἐμὴν στρατευσάμενον πολέμιον ἀντὶ φίλου ἐμοὶ καταστῆναι;» καὶ Γ', 61 «τοῦτον τὸν ἄνδρα *ἀναγνώσας* ὁ Μάγος Πατιζείθης ὥς οἱ αὐτὸς πάντα διαπρήξει κτέ.» καὶ Ε', 106 «τούτους *ἀναγνώσας* ἅμα ἐκείνοισι ἕπεσθαι», κτλ. Εὑρίσκεται δὲ κακῶς ἐνίοτε γεγραμμένον *ἀναγνῶΝαι* ἀντὶ τοῦ *ἀναγνῶΣαι* ἤτοι ἀναπεῖσαι (Ἴδε Σχαιφῆρον *Γρηγ. Κορ.* σελ. 503 κέξ. καὶ Κόβητον *Μνημοσ.* 1875, σελ. 223). Ἀκριβῶς περὶ τῆς χρήσεως τοῦ *ἀναγινώσκω* ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ *ἀναπείθω* θὰ διαλάβωμεν ἐν ἑτέρῳ τόπῳ.

§ 2.

Ὀργασμός ἐκ τοῦ *ὀργάζω*, οὐχὶ ἐκ τοῦ *ὀργῶ*.

Συχνότατον ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γλώσσῃ ὑπάρχει τὸ ὄνομα *ὀργασμός* τασσόμενον ἐπὶ τῆς διαθέσεως τοῦ ὀργῶντος. Φαίνεται δ' ὅτι συνετέλεσεν εἰς τὴν χρῆσιν ταύτην ὁ μακαρίτης Σκαρλᾶτος ὁ Βυζάντιος γράφων ἐν τῷ Λεξικῷ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης σελ. 942 ἐκδ. στερ. «Ὀργασμός (ὁ), ἡ πρᾶξις τοῦ ἐργάζειν (ἀπαλύνειν διὰ ζυμώσεως), (κοιν.) ἄργασμα. 2) ἡ κατάστασις τοῦ ὀργῶντος, ὁρμὴ φυσικὴ διὰ πλησμονὴν χυμῶν (τρπ.) σφοδρὰ (ἀκράτητος) ἐπιθυμία».

Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ὄνομα ἅπαξ μόνον εὑρέθη ἐν τοῖς Ἱπποκρατείοις Τόμ. Α', σελ. 619 «*ὀργασμός*, ἄνοιξις, κένωσις»· ἐκ τοῦ *ὀργάζω* δὲ παραχθὲν δὲν δύναται ἄλλο τι νὰ σημαίνῃ ἢ τὸν μαλαγμόν, ὡς ὀρθῶς ἐξελήφθη ὑπὸ τοῦ Ἐρωτιανοῦ παρατιθεμένου καὶ ἰαμβεῖον τοῦ Σοφοκλέους, ἐν ᾧ κεῖται τὸ *πηλὸν ὀργάζειν*. σελ. 6,1 Κλ. «*Ὀργασμός*: ὁ μαλαγμός. Μέμνηται τῆς λέξεως καὶ Σοφοκλῆς ἐν Πανδώρᾳ λέγων·

καὶ πρῶτον ἄρχου πηλὸν *ὀργάζειν* χεροῖν.

Καὶ Ἀττικοὶ δὲ ἰδίως λέγουσιν *ὀργάσαι* τὸ τὰ ὑγρὰ τοῖς ξηροῖς μῖξαι καὶ ἀναφυρᾶσαι καὶ οἷον πηλὸν ποιεῖν».

Ἐποιήσατο δ' ὁ Σοφοκλῆς καὶ τοῦ ἀορίστου χρῆσιν, ὡς διδασκόμεθα ἐκ τοῦ Μεγάλου Ἐτυμολογικοῦ σελ. 629,34 «καὶ γὰρ *ὀργάσαι* τὸ πηλοποιῆσαι ἐστὶ καὶ ὑγρῷ ξηρὸν μῖξαι. Σοφοκλῆς· θέλοιμι πηλὸν *ὀργάσαι*» (Πρβ. καὶ Οὐαγνῆρον *Τραγ. Ἀποσπ.* Τόμ. Α', σελ. 354).

Εἶπε δὲ καὶ ὁ Εὔπολις ἐν Προσπαλτίοις «ἢ πηλὸν *ὀργάζειν* τινά» καὶ ὁ Ἀριστοφάνης ἐν Ὄρνισι στίχ. 839 «πηλὸν ἀποδὺς *ὄργασον*» καὶ ὁ Νίκανδρος ἐν Ἀλεξιφαρμάκοις στίχ. 155 «*ὀργάζων* λίπεϊ ῥοδέῳ θρόνα» (Πρβ. καὶ Θηριακ. 652). Ἐν τοῖς Δειπνοσοφισταῖς τοῦ Ἀθηναίου σελ. 455, ε' μνημονεύεται γρῖφος ἐπὶ τῆς πτισάνης ἔχων οὕτω·

κριθῆς ἀφλοίου χυλὸν *ὀργάσας* πίε.

Εὐστάθ. σελ. 1218,30 «Παρ' οἷς κεῖται καὶ ὅτι κριθὴ συνθέτως ἄφλοιος ἡ

πτισάνη, ἐφ' ᾗ γρῖφος οὗτος· κριθῆς ἀφλοίου χυλὸν ὀργάσας πίε. Τί δέ ἐστι τὸ ὀργάσαι δηλοῦσιν οἱ τοῦ κωμικοῦ "Ορνιθες» (Πρβ. καὶ σελ. 219,24).

Πολυδεύκ. Ζ', 165 «κηρὸν τήκειν, ἀλεαίνειν, χεῖν, λύειν, ἀνιέναι, *ὀργάζειν*, μαλάττειν· λέγεται δὲ καὶ *πηλὸν ὀργάζειν*».

Φρύνιχ. Σοφιστ. Προπαρ. σελ. 53,31 «*Ὀργάζειν πηλόν*: τὸ διαβρέχειν· οὕτω γὰρ τὸ ὑγραίνειν οἱ ἀρχαῖοι λέγουσι».

Ἡσύχ. «Ὀργάσαι: ἑτοιμάσαι. Καὶ *τὸν πηλὸν ὀργάσαι* φασίν, ὅ ἐστιν ἑτοιμάσαι, φυρᾶσαι, βρέξαι, ἀναδεῦσαι» καὶ «*Ὀργάσας*: μαλάξας». Πρβ. καὶ Φώτ. Λεξ. σελ. 344,1.

Σχολ. Νικάνδρ. Ἀλεξ. 155 «*Ὀργάζων* δ' ἀντὶ τοῦ μιγνύων τὴν γῆν τὴν Παρθενίαν ἢ καταβρέχων ἐλαίῳ ῥοδίνῳ».

Ψευδηρωδιαν. σελ. 468 Πειρσ. «*Ὀργάσαι* ἐπὶ πηλοῦ, *μάξαι* ἐπὶ μάζης».

Ὅτι δ' ἐτίθετο καὶ ἐπὶ δέρματος τὸ *ὀργάζω* ἰσοδυναμοῦν τῷ *δέψω* δηλοῦται σαφῶς ἐκ τῆς παρ' Ἡροδότῳ χρήσεως βιβλ. Δ', 64 «μετὰ δὲ σαρκίσας βοὸς πλευρῇ *δέψει* τῇσι χερσί, *ὀργάσας* δὲ αὐτὸ ἅτε χειρόμακτρον ἔκτηται». Πρβ. Γαλην. Τόμ. ΙΗ', α', σελ. 436 «ὥσπερ, φησί, καὶ τὰ δέρματα τὰ *εὐδεψητότατα*, τουτέστι τὰ κάλλιστα μεμαλαγμένα, πλείστην ἐπίδοσιν ἔχει· καὶ γὰρ ὁ ποιητὴς ἐπὶ τοῦ μαλάξαι τὸ *δεψῆσαι* λέγει· κηρὸν δεψήσας μελιηδέα». Τὸ *κηρὸν δεψήσας μελιηδέα*, τουτέστι *κηρὸν ὀργάσας*, κεῖται ἐν Ὀδυσσείας Μ, 49, ποιούμενος δὲ περὶ αὐτοῦ λόγον ὁ Εὐστάθιος γράφει σελ. 1710,15 «*Δεψῆσαι* δὲ *κηρὸν* τὸ μαλάξαι ἀπὸ τοῦ δέφω δέψω, ἐξ οὗ καὶ *βυρσοδέψης* καὶ βοέη, τουτέστι βύρσα, *ἀδέψητος* — Ἐξ αὐτοῦ δὲ καὶ *σκύλαος δέψης* (Γρ. *σκυλαδέψης*) κατὰ τοὺς παλαιοὺς καὶ *σκυλάδεψος* ὁ δέρματα δέρων, ἄλλα μέντοι παρὰ τὰς βύρσας». Ἀντὶ τοῦ *δέρματα δέρων* ἐκέλευσεν ὁ Κουστῆρος νὰ γραφῇ *δέψων* (Ἴδε Βεκκῆρον *Ἀριστοφ.* Τόμ. Ε', σελ. 138). Κακῶς ἐν τῷ περὶ Γυμναστικῆς τοῦ Φιλοστράτου κεφ. Ι' ἀναγινώσκεται «ῥινοὺς γὰρ πιοτάτων βοῶν *ἕψοντες* ἱμάντα ἐργάζονται πυκτικὸν ὀξύν». Τὴν ὀρθὴν γραφὴν *δέψοντες* ἀποκατέστησεν ὁ Κόβητος *περὶ Φιλοστρ.* σελ. 39. Ἐκ τοῦ *δέψω* ἐσχηματίσθησαν τὰ ἐπίθετα *ἀδέψητος* καὶ *εὐδέψητος* καὶ τὰ προσηγορικὰ ὀνόματα *βυρσοδέψης* (κακῶς παρ' Ἐπιφανίῳ Τόμ. Α', σελ. 157, 10 *βυρσοδεύτης*), *κακοδέψης*, *ῥινοδέψης* (Ἡσύχ. «*ῥινοδέψου*: βυρσοδέψου»), *σκυλόδεψος* καὶ *σκυλοδέψης*, *σκυτόδεψος* καὶ *σκυτοδέψης*. Πρβ. καὶ Ἐτυμ. Μέγ. σελ. 235,43 «*Γλωττοδεψεῖν*: αἰσχρουργεῖν». Ἐν τῷ Λεξικῷ τοῦ Ἡσυχίου κεῖται «*Βουδεψῆϊον*: τὸ βυρσεῖον». Πρβ. *βυρσοδεψεῖον*. Ἐτυμ. Μέγ. σελ. 187,17 «οἷον — ἰατρεῖον, ἰαμβεῖον, *βυρσοδεψεῖον*, ἐπισκοπεῖον». Ἀλλ' ἐν Δωρικῇ ἐπιγραφῇ ἀριθμ. 5594,70 εὑρίσκεται γεγραμμένον «οὐ ποιησοῦντι δὲ *βυρσοδέψιον*». Περὶ τῶν εἰς ΙΟΝ καὶ ΕΙΟΝ ὀνομάτων θὰ γράψωμεν ἀκριβέστατ' ἀλλαχοῦ. Ὁ διὰ τοῦ Α προενηνεγμένος τύπος *σκυλάδεψος* ἢ *σκυλαδέψης*, οὗ ποιεῖται μνείαν ὁ Εὐστάθιος καὶ ἐν σελ. 450,6, εἶνε τοῦ πονηροῦ κόμματος.

Παρατηρητέον δ' ὅτι πολλαχῶς παρεφθάρη τὸ ῥῆμα *ὀργάζω* καὶ τὰ μνήματα αὐτοῦ. Παρ' Ἡσυχίῳ φέρεται «*Ὀράζειν*: δεύειν, μαλάσσειν» ἀντὶ τοῦ *ὀργάζειν* καὶ «*Ὠργάσαι* πηλόν: ἕτοιμον παρασχεῖν» ἀντὶ τοῦ *ὀργάσαι*. Παρ' Ἡροδότῳ Δ', 64 ἔχουσι τἀντίγραφα οὐ μόνον *ὀργάσας* ἀλλὰ καὶ *ὀργίσας* καὶ *ὀργήσας* (Πρβ. καὶ Λέξ. Ἡροδ. «*Ὀργίσας*: μαλάξας». Ἴδε Βρεδόβιον *π. Διαλ. Ἡροδ.* σελ. 81). Ἐν τῷ Θεαιτήτῳ τοῦ Πλάτωνος σελ. 164, γ' ἀναγινώσκεται κατὰ τοὺς κώδικας «ὅταν μὲν ὁ κηρός του ἐν τῇ ψυχῇ βαθύς τε καὶ πολὺς καὶ λεῖος καὶ μετρίως *εἰργασμένος* ᾖ τὰ ἰόντα διὰ τῶν αἰσθήσεων κτέ.» ἢ «*εἰργασμένον* τὰ ἰόντα κτέ.». Ἀλλ' ἡ γνησία γραφὴ εἶνε «ὅταν μὲν ὁ κηρός του — μετρίως *ὠργασμένος* ᾖ, τὰ ἰόντα κτέ.». Διεσώθη δ' ὑπό τε τοῦ σοφιστοῦ Τιμαίου Πλάτ. Λέξ. σελ. 179 «*Μετρίως ὠργασμένος*: ἀντὶ τοῦ μεμαλαγμένος ἢ δεδευμένος» καὶ σελ. 281 «*Ὠργασμένος*: μεμαλαγμένος» (Πρβ. καὶ Φώτ. Λεξ. σελ. 264,15) καὶ ὑπὸ τοῦ Σουΐδα «*Ὠργασμένος*: ἀντὶ τοῦ μεμαλαγμένος, ἀναδεδευμένος. Πλάτων Θεαιτήτῳ· ὅταν μὲν ὁ κηρός του ἐν τῇ ψυχῇ βαθύς τε καὶ πολὺς καὶ λεῖος καὶ μετρίως ὠργασμένος (ᾖ). Ὀργάζειν δὲ κυρίως τὸ ταῖς χερσὶ τὸν πηλὸν ἀναδεύειν καὶ φυρᾶν». Ἐν τοῖς Ἱπποκρατείοις Τόμ. Β', σελ. 344 ἔκειτο ἄλλοτε «ἵνα *γοῦν ὠργισμένον* τὸ σῶμα ᾖ πρὸς τὴν φαρμακοποσίην». Ὑπάρχει δὲ καὶ γραφὴ *ἀνωργισμένον*. Ἀλλὰ τὸ ὀρθῶς ἔχον εἶνε «ἵνα ἀνωργασμένον τὸ σῶμα ᾖ πρὸς τὴν φαρμακοποσίην». Γαλην. Τόμ. ΙΘ', σελ. 82 «*Ἀνωργασμένον* (*ἀνωργισμένον*): τό τε ἀναμεμαλαγμένον, ἐπειδὴ καὶ τὸ μαλάξαι *ὀργάσαι*, καὶ τὸ οἷον κτέ.». Ἐν τοῖς τοῦ Ἐρωτιανοῦ φέρεται σελ. 16,6 «*Ἀνωργισμένον*: ἤγουν τετελεσμένον» (Πρβ. καὶ Φοήσιον *Οἰκονομ. Ἱπποκρ.* σελ. 42). Ἀποφαίνεται δ' ὁ πολὺς Κόβητος (*Μνημοσ.* 1860, σελ. 43) ὅτι δὲν ἔγραψεν ὁ Εὐριπίδης ἐν Ἱππολύτῳ στίχ. 504:

καὶ μή σε πρὸς θεῶν, εὖ λέγεις γάρ, αἰσχρὰ δέ,
πέρα προβῇς τῶνδ'· ὡς *ὑπείργασμαι* μὲν εὖ
ψυχὴν ἔρωτι

ἀλλ' *ὑπώργασμαι*, τουτέστιν ὑπομεμάλαγμαι. Τοῦ ἐνεργητικοῦ *ὑπεργάσαι* ἐποιήσατο χρῆσιν ὁ Ἱππῶναξ παρ' Ἐρωτιανῷ σελ. 125, 1 (Πρβ. Μεινέκιον *Χωλιαμβ.* σελ. 127 καὶ Βέργκιον *Ποιητ. Λυρ.* σελ. 775 ἐκδ. γ'). Μετεβλήθη δὲ καὶ τὸ παρ' Ἀλκίφρονι Ἐπιστ. Γ', ζ', 4 «νᾶπυ καὶ γάρον καὶ ὄξος *ἐργασάμενος*» ὑπὸ τοῦ Μεινεκίου (σελ. 127) εἰς τὸ *ὀργασάμενος*, περὶ οὗ γράφει ὁ Κόβητος (*Var. Lect.* σελ. 57) «ὀργασάμενος: Attici ὀργάσας». Πρβ. Εὐστάθ. σελ. 219,27 «Ἴσως δὲ καλὸν εἰπεῖν ὅτι οὐχί, ἀλλ' ἐκ τοῦ ὀργάζω, οὗ κεῖται ἡ χρῆσις παρὰ τῷ κωμικῷ· ὡς γὰρ *ὀργάζεταί* τις πηλὸν κυκῶν καὶ ἀναταράττων, οὕτω τρόπον τινὰ καὶ ἐοργίζεται, ὅ ἐστι τορυνᾶται». Ἀλλὰ περὶ τούτου ἀκριβέστερον ἐν ἄλλῳ τόπῳ.

Ἐκ τῶν διειλημμένων φανερόν, νομίζομεν, καθίσταται ὅτι τὸ ῥῆμα *ὀργάζω* εἶχεν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ τὴν δύναμιν τοῦ *μαλάσσω*, οἷον πη-

λὸν ὀργάζω, *κηρὸν ὀργάζω*, *δέρμα ὀργάζω*. Ἐπὶ τοῦ κηροῦ παρελαμβάνετο καὶ τὸ *δέψω*, ἀλλὰ συχνοτέρα χρῆσις αὐτοῦ ἐγίνετο ἐπὶ τοῦ δέρματος· ὅθεν *βυρσοδέψης*, κτλ. Ἐλέγετο δ' οὐ μόνον *ὀργάζω πηλὸν* ἀλλὰ καὶ *φυρῶ*, ὡς καὶ *φυρῶ* ἢ *δεύω σταῖς*, οἷον Ἡρόδ. Β', 36 «φυρῶσι τὸ μὲν σταῖς τοῖσι ποσί, τὸν δὲ πηλὸν τῇσι χερσί» (Πρβ. καὶ Στράβ. σελ. 823 καὶ Γαλην. Τόμ. ΙΗ', α', σελ. 472, κτλ.). Εὔπολ. Ἀποσπ. 341 «εἰ μὴ κόρη δεύσειε τὸ σταῖς ἤθεος». Πρβ. καὶ Διονύσ. Ἁλικαρν. Ῥωμ. Ἀρχ. σελ. 1495 «ἃς ἀλφίτοις ζέας ἀναδεύσαντες προσέφερον τοῖς θύουσιν ἐπὶ κανῶν», κτλ. Εὑρίσκεται δὲ καὶ *ἐφύρασε καὶ ἔδευσε*, καὶ *τὰ μὲν πέψαντες*, *τὰ δὲ μάξαντες* παρὰ Πλάτωνι Τιμ. σελ. 73, ε' καὶ Πολιτ. σελ. 372, β', καὶ *μάττω*, *δεύω*, *πέττω* παρ' Ἀριστοφάνει Ἀποσπ. 266, καὶ *τὸ δεῦσαι καὶ μάξαι* παρὰ Ξενοφῶντι Οἰκον. Γ', 11. Περὶ τοῦ *φύρω* καὶ *φυρῶ* γράφει ὁ Μοσχόπουλος π. Σχεδ. σελ. 192 «Φύρω τὸ συγχέω, φυρῶ τὸ μιγνύω ἄλευρον ὕδατι, ὅθεν φύραμα ἡ ζύμη» (Ἴδε Λοβέκκιον *Σοφοκλ. Αἴ.* σελ. 182 ἐκδ. β'. Πρβ. καὶ Κόβητον *Collect. Crit.* σελ. 163).

Ἐπειδὴ δὲ τὸ ῥῆμα *ὀργάζω* δηλοῖ *μαλάσσω*, πᾶς τις εὐκόλως κατανοεῖ ὅτι καὶ τὸ ὄνομα *ὀργασμός* ἀναγκαίως ἑρμηνεύει τὴν ἔννοιαν τοῦ *μαλαγμός* ἢ *μάλαξις*. Ὅλως διάφορον τοῦ *ὀργάζω* εἶνε τὸ *ὀργῶ*, οὐδέποτε δ' ἐν τῇ φωνῇ τῶν Ἑλλήνων σύγχυσις αὐτῶν ἐγίνετο. Ὅθεν κατ' οὐδένα τρόπον δύναται τὸ *ὀργασμός* νὰ παριστᾷ τὴν διάθεσιν τοῦ ὀργῶντος ἢ ν' ἀναφέρηται ἐτυμολογικῶς εἰς τὸ ὀργῶ, ἐξ οὗ καὶ δύσκολον ἄλλως εἶνε, ἵνα μὴ εἴπωμεν ἀδύνατον, νὰ σχηματισθῇ τοιοῦτος ὀνόματος τύπος. Περὶ τοῦ *πλαδασμός* καὶ ἄλλων τινῶν θὰ διαλάβωμεν ἀλλαχοῦ.

Πλὴν ἀλλ' ὅμως ὁ Γαληνός, πολυμαθέστατος ἰατρὸς ἀλλὰ πολλάκις καταγελάστως σφαλλόμενος, οὐδαμῶς ὤκνησε νὰ ὑπολάβῃ τὸ *ὀργασμός* παράγωγον τοῦ *ὀργῶ* γράφων Τόμ. ΙϚ', σελ. 191 «Οὕτω καὶ τὸν ὀργασμὸν βλέπειν δεῖ· ἐπὶ γὰρ τῶν ἑτοιμοτάτων εἰς ἔκκρισιν ἐπειγομένων τε πρὸς κένωσιν ὑγρῶν κατὰ πολλοὺς ἀφορισμοὺς φαίνεται χρώμενος τῇ ὀργᾷ φωνῇ (Γρ. «τῇ *ὀργᾶν* φωνῇ») ἐκ μεταφορᾶς ἀπὸ τῶν ὀργώντων ζῴων». Πρβ. καὶ Τόμ. ΙΖ', α', σελ. 916 «Δύναται δ' ἴσως, ὥσπερ ᾠήθησαν ἔνιοι, τὸ *ὀργίσασθαι* (Γρ. *ὀργάσασθαι*) ἐκ μεταφορᾶς ἀπὸ τῶν ὀργώντων εἰρῆσθαι ζῴων — ἐπὶ γὰρ τῶν ἑτοιμοτάτων εἰς ἔκκρισιν ἐπειγομένων τε πρὸς κένωσιν ὑγρῶν ἐνταῦθά τε καὶ κατ' ἄλλους ἀφορισμοὺς φαίνεται χρώμενος τῇ ὀργᾶν φωνῇ» καὶ Τόμ. ΙΘ', σελ. 82 «Ἀνωργασμένον: τό τε ἀναμεμαλαγμένον, ἐπειδὴ καὶ τὸ μαλάξαι ὀργάσαι, καὶ τὸ οἷον σπαργᾶν καὶ ὀργᾶν (Γρ. «καὶ τὸ οἷον *σπαργῶν καὶ ὀργῶν*»), ὡς ἐν τῷ δευτέρῳ περὶ νούσων τῷ μείζονι» καὶ Ἐρωτιαν. σελ. 100,19. Τὸ *ὀργάσασθαι* μνημονεύων ὁ Γαληνὸς ἐν Τόμ. ΙΘ', σελ. 128 γράφει «*Ὀργάσασθαι*: ἀναμῖξαι, συγκεράσαι» (Πρβ. Κόβητον *Μνημοσ.* 1860, σελ. 35 καὶ Ἑρμερίνσιον *Ἱπποκρ.* Τόμ. Β', σελ. IV). Φέρεται δὲ καὶ ἐν τοῖς εἰς Ἀριστοφάνη Σχολίοις σελ. 229,8 Διδ. «Ἀποδὺς

ὄργασον: κυρίως πίσσωσαι· ὀργὴ γὰρ παρ' Ἴωσιν ἡ πίσσα. Σημαίνει δὲ καὶ τὸ σπαργᾶν, ὀργίζεσθαι· νῦν δὲ ἀντὶ τοῦ μάλαξον. Εὔπολις Προσπαλτίοις· ἢ πηλὸν ὀργάζειν τινά». Ὁ Οὐαγνῆρος (*Τραγ*. *Ἀποσπ*. Τόμ. Α', σελ. 354) ἀνέγνω *ὀργάζειν* ἀντὶ τοῦ *ὀργίζεσθαι*.

Περὶ τοῦ ῥήματος *ὀργῶ* πολλάκις ἐποιήσατο λόγον ὁ Γαληνὸς καὶ ἱκανῶς πως τὴν δύναμιν αὐτοῦ παρέστησεν, οἷον Τόμ. Θ', σελ. 584 «Τὸ μὲν δὴ ὀργᾶν κυρίως μὲν ἐπὶ τῶν ζῴων εἴθισται λέγεσθαι τῶν ἐπειγομένων χρῆσθαι συνουσίᾳ· μετενήνεκται δὲ νῦν ἐπὶ τὰ κατεπείγοντα καὶ κινούμενα ταχέως νοσήματα, καὶ μάλιστα ἐπειδὰν ἐρεθίζηταί πως ἡ τοῦ κάμνοντος αἴσθησις ὑπὸ τῆς τῶν ὑγρῶν τε καὶ πνευμάτων ἀτάκτου κινήσεως» (Πρβ. καὶ Τόμ. ΙϚ', σελ. 260). Τόμ. ΙΖ', β', σελ. 441 «τὸ δ' ὀργᾶν ἀπὸ τῶν ὀργώντων ζῴων μετενήνοχεν ἐπὶ τοὺς χυμούς· καθ' ὃν γὰρ τρόπον ἐκεῖνα ἡσυχάζειν οὐ δύνανται γαργαλιζόμενά πως καὶ κινούμενα καὶ διανιστάμενα πρὸς τοῦ πάθους, οὕτω καὶ οἱ χυμοὶ πολλάκις ἐν κινήσει σφοδροτέρᾳ καὶ μεταρρύσει μορίων εἰς μόρια κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ νοσήματος ἐνοχλοῦσι τὸν ἄνθρωπον κινοῦντες καὶ γαργαλίζοντες καὶ ἡσυχάζειν οὐκ ἐπιτρέποντες» (Πρβ. καὶ Τόμ. ΙΑ', σελ. 352). σελ. 653 «Οὐ μὴν οὐδ' ἐν τούτῳ πάσας ὅσαι δέονται καθάρσεως ἐπιτρέπει καθαίρειν, ἀλλ' ἣν ὀργᾷ, φησί, τουτέστιν ἐπείγηται· μετενήνεκται γὰρ ἀπὸ τῶν ὀργώντων ἐπὶ συνουσίαν ζῴων ἡ προσηγορία. Ὅταν οὖν κινῶνταί τε καὶ φέρωνται πάντῃ τοῦ σώματος οἱ πλεονάζοντες χυμοὶ μηδέπω καθ' ἕν τι μόριον ἐστηριγμένοι, τηνικαῦτα πρὸς τὴν ἀπόκρισιν αὐτῶν ἡ φύσις ὁρμᾷ καὶ δεῖταί πως (τοῦ) ὀρέξοντος χεῖρα καὶ ποδηγήσοντος αὐτὴν τὴν ὁρμὴν ἐπὶ τὴν γαστέρα». σελ. 668 «Εἴρηταί μοι καὶ πρόσθεν ὅτι τὴν ὀργᾷ φωνὴν (Γρ. «τὴν *ὀργᾶν* φωνὴν») ὁ Ἱπποκράτης ἀπὸ τῶν ζῴων μετενήνοχε τῶν ἐπειγομένων χρῆσθαι συνουσίᾳ φυσικήν τινα ταύτην ἐπιθυμίαν ἰσχόντων αὐτῶν εἰς τὴν τοῦ σπέρματος ἀπόκρισιν· ἐδείχθη γὰρ ἐν τοῖς περὶ σπέρματος λόγοις καὶ τὸ θῆλυ κατὰ τὰς συνουσίας σπερμαῖνον. Ὅταν οὖν ἤτοι γε ἐν ὅλῳ τῷ σώματι παραπλησία τῇδε γένηται τῆς φύσεως ὁρμὴ πρὸς ἀπόκρισιν τῶν περιττῶν ἢ εἰ καὶ μὴ καθ' ὅλον, ἀλλά γε κατὰ τὰ κυριώτατα μέρη, τὸ τοιοῦτον ὁ Ἱπποκράτης ὀργᾶν ὀνομάζειν εἴωθεν» (Πρβ. καὶ Τόμ. ΙΓ', σελ. 161 καὶ Τόμ. ΙΗ', β', σελ. 559).

Τὸ *ὀργῶ* ἐτάττετο μὲν κυρίως ἐπὶ τοῦ πολὺν χυμὸν καὶ ἰκμάδα ἔχοντος ἢ τοῦ πλήρους ὄντος ζωτικῆς δυνάμεως καὶ ἀκμῆς ἢ τοῦ σφριγῶντος καὶ ἐπειγομένου πρὸς συνουσίαν (Πρβ. καὶ *σπαργῶ*, *θυῶ*, *ἀναθυῶ*, *σκυζῶ*, *οἰστρῶ*, *καπρῶ*), παρελαμβάνετο δὲ καὶ μεταφορικῶς ἐπὶ τοῦ ἰσχυρῶς φερομένου ἐπί τι ἢ σφοδρὰν ὁρμὴν πρός τι ἔχοντος, κτλ. Πολυδεύκ. Α', 230 «Ἐπὶ φυτῶν καὶ δένδρων καρποφόρων ἐρεῖς ἀκμάζει, *ὀργᾷ*, σπαργᾷ, βρύει». Ἡσύχ. «*Ὀργᾷ*: ἐπιτεταμένως ἐπιθυμεῖ· δηλοῖ δὲ καὶ τὸ ἀκμάζειν» καὶ «*Ὀργῶν*: ἐπιθυμῶν, ὀρεκτικῶς ἔχων» καὶ «*Ὀργῶσαν*: ἐπιθυμοῦσαν» καὶ «*Ὠργᾷ* (Γρ. *ὀργᾷ*)· οἰστρεῖ, γαυριᾷ ἢ πρὸς συνουσίαν ἐπείγεται ἢ κατεπείγεται» καὶ «*Ὤργων*:

ἐπεθύμουν» καὶ «*Κατοργᾶν*: ὑπερακμάζειν». Φώτ. «*Ὀργᾶν*: τὸ ἐπείγεσθαι· καὶ *κατοργᾶν*: τὸ κατεπείγειν» καὶ «*Ὀργῶσα*: ἐπιθυμοῦσα ἢ μανιῶσα», κτλ. (Ἴδε Ῥουγκήνιον *Τιμ.* σελ. 193. Ἰακώψιον *Pors. Advers.* σελ. 286. Βχίριον *Πλουτ. Φιλοποίμ.* σελ. 38. Πρβ. καὶ Ἑρμερίνσιον *Ἱπποκρ.* Τόμ. Α', σελ. 507). Οὐδένα δὲ λανθάνει τὸ πλασματῶδες ἐκεῖνο διήγημα, καθ' ὃ ὁ Ἡρόδοτος εἶπε πρὸς τὸν πατέρα τοῦ Θουκυδίδου «ὦ Ὄλορε, ὀργᾷ ἡ φύσις τοῦ υἱοῦ σου πρὸς μαθήματα» (Μαρκελλ. βι'. Θουκ. 54 Πόππ.) ἢ «μακαρίζω σε, ὦ Ὄλορε, τῆς εὐτεκνίας· ὁ γὰρ σὸς υἱὸς ὀργῶσαν ἔχει τὴν ψυχὴν πρὸς τὰ μαθήματα» (Σουΐδ. λ. *ὀργᾶν* καὶ λ. *Θουκυδίδης*. Πρβ. καὶ Φώτ. Βιβλ. σελ. 19,41). Ἐν τῷ Οὐϊνδοβ. Λεξικῷ σελ. 130,16 ἀναγινώσκεται «*Ὀργῶ*: ἀντὶ τοῦ ἐπιθυμητικῶς κεκίνημαι. Ἡρόδοτος· ὁ γὰρ σὸς υἱὸς ὀργῶσαν ἔχει τὴν ψυχὴν πρὸς τὰ μαθήματα».

§ 3.

Σιτοπομπία διὰ τοῦ Ι, οὐχὶ *σιτοπομπεία* διὰ τοῦ ΕΙ.

Ἐκ τοῦ ῥήματος *πομπεύω* σχηματίζεται τό τε παρὰ Πλάτωνι ἀπαντῶν ὄνομα *πόμπευσις* καὶ τὸ παρ' ἄλλοις εὑρισκόμενον *πομπεία*, ὅπερ φυσικώτατα διφθογγογραφεῖται. Ἀλλ' οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει τῆς διὰ διφθόγγου ἐκφορᾶς τοῦ *σιτοπομπία*, ὅπερ ὡς ἐκ τοῦ *σιτοπομπός* παραγόμενον ὀφείλει νὰ γράφηται δι' ἁπλοῦ Ι. Οὐδὲν δὲ θαυμαστὸν ἂν οἱ βιβλιογράφοι παραφθείρωσιν αὐτὸ ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν παλαιῶν μεταρρυθμίζοντες πρὸς τὸ *πομπεία*. Πρβ. Δημοσθέν. σελ. 254,87. σελ. 307, 241. σελ. 326, 301 (σελ. 671 155) καὶ Θεμίστ. σελ. 221, β'. Ὁ Βοισσονάδης ἐκδοὺς παρ' Εὐναπίῳ *σιτοπομπείαν* σημειοῦται (Τόμ. Α', σελ. 207) «σιτοπομπείαν] ABCD σιτοπομπίαν. Confer Dorvillium ad Char. p. 446».

Ὀρθῶς ἀναγινώσκεται παρὰ τῷ Δημητρίῳ περὶ Ἑρμην. 92 «Οἷον ἂν τὴν τοῦ σίτου κομιδὴν *σιτοπομπίαν* λέγῃς· πολὺ γὰρ οὕτω μεῖζον. Τάχα δ' ἂν καὶ λυθέντος ὀνόματος εἰς λόγον ἕτερον τρόπον μεῖζον γένοιτο, οἷον σίτου πομπὴ ἀντὶ *σιτοπομπίας*» καὶ παρὰ τῷ Ἀριστείδῃ Τόμ. Β', σελ. 271 «τῆς δὲ *σιτοπομπίας* οὐ χρῆν προϊδεῖν ὅπως ἔσονται κύριοι» (Πρβ. καὶ Τόμ. Α', σελ. 562).

Παρὰ Διοδώρῳ τῷ Σικελιώτῃ ἔκειτο ἄλλοτε πλημμελῶς μὲν ἐν βιβλ. ΙΔ', 55 «ἅμα δὲ τῆς *σιτοπομπείας* ἐπιλιπούσης» καὶ Κ', 29 «τὴν μὲν οὖν *σιτοπομπείαν* διεκώλυε», ὀρθῶς δ' ἐν βιβλ. ΙΕ', 34 «παραφυλάξοντα τὴν *σιτοπομπίαν*». Ἀλλαχοῦ ἐφυλάχθη μὲν ἡ παραλήγουσα ἀδιάφθορος, ἀλλ' ὁ τονισμὸς προηνέχθη κακῶς, οἷον βιβλ. ΙΓ', 88 «καὶ τῶν *σιτοπομπίων* ἀποκλείοντες» καὶ ΚΑ', 12 «τῶν ἀπὸ τῶν Σαρδῶν καὶ Σικελῶν *σιτοπομπίων*». Ἐποιήσατο δ' ὁ Οὐεσσελίγγιος εἰς τὸ χωρίον «καὶ τῶν σιτοπομπίων ἀπο-

κλείοντες» τὴν παρατήρησιν τήνδε· «In Eclog. 12 L. XXI, εἴργειν τῶν σιτοπομπίων. At τῆς σιτοπομπείας ἐπιλιπούσης Lib. XIV, 35. Ergone et hic τῶν σιτοπομπιῶν rectius erit? Equidem non reiicerem, modo Codd. praeirent». Ἡ ὀρθὴ γραφὴ ἀναντιλέκτως εἶνε *σιτοπομπιῶν*, τῶν δὲ κωδίκων οὐδὲν φροντιστέον, ὅταν πρόκειται περὶ τονισμοῦ. Πολλὰ ἐν αὐτοῖς εὑρίσκονται ὅμοια τῷ *σιτοπομπίων*, οἷον *κοχλίων*, *τροχιλίων*, *ἀπαρκτίων*, *μηλέων*, *πορφύρων*, *ἐσχάρων*, κτλ. (Πρβ. καὶ Λόγ. Ἑρμ. Τόμ. Ε΄, σελ. 22)· ἔτι δὲ *ἐδάφων*, *κελύφων*, κτλ.

Παρὰ Δίωνι τῷ Κασσίῳ ΛΘ΄, α΄, 4 φέρεται κατὰ τἀντίγραφα «ἐπεχείρησαν τήν τε γέφυραν καταλαβεῖν καὶ τὴν *σιτοπομπίαν* — ἀφελέσθαι», περὶ οὗ γράφει ὁ Ῥείμαρος σελ. 190 «paulo ante σιτοπομπείαν forte scribendum velut usitatius Dioni». Πρβ. σελ. 39, 25 «καὶ ἡ σιτοπομπεία παντελῶς ἀπεκέκλειστο». σελ. 548, 15 «τῆς τε *σιτοπομπείας* ἐστέρηντο». σελ. 816, 62 «καὶ τὴν *σιτοπομπείαν* τῶν Ῥωμαίων ἐνεδρεύοντες ἐκώλυον». Τῷ Ῥειμάρῳ ἠκολούθησε καὶ ὁ Στούρζιος Τόμ. Α΄, σελ. 477 (Πρβ. καὶ σελ. 264). Ἀλλ' ὁ Λ. Δινδόρφιος ἀποκατέστησε πανταχοῦ παρὰ τῷ Κασσίῳ τὸν ὀρθῶς ἔχοντα τύπον ἤτοι τὸν διὰ τοῦ Ι προενηνεγμένον.

Νομίζομεν δ' ὅτι τὸ χωρίον τοῦ Ψελλοῦ «οὐ μέχρι δὲ τούτου κατεστρατήγει τὸν αὐτοκράτορα, ἀλλὰ καὶ τὰς ναῦς ἀπέχων, ὁπόσαι *εἰς τὸ πομπεῖον* ἐτύγχανον ἱκαναί, κτέ.», περὶ οὗ ἐγένετο λόγος ἐν τῷ περιοδικῷ συγγράμματι *Ἀθηναίῳ* Τόμ. Γ΄, σελ. 680, ἐπανορθοῦται κάλλιστα, ἂν μεταγραφῇ «ὁπόσαι *εἰς σιτοπομπίαν* ἐτύγχανον ἱκαναί».

Ὁμοίως τῷ *σιτοπομπία* εἶνε ἐσχηματισμένον τὸ *κριθοπομπία*. Ἡσύχ. «*Ροίκου κριθοπομπία*: Ἐρατοσθένης ἐν τῷ ἐνάτῳ τῶν Ἀμαθουσίων βασιλέα τοῦτον αἰχμάλωτον γενόμενον, εἶτα ὑποστρέψαντα πρὸς ἑαυτόν, τῇ πόλει Ἀθηναίων κριθὰς ἐκπέμψαι φησίν». Ἐν τῷ Λεξικῷ τοῦ Σουΐδα εἶνε γεγραμμένον *Ῥύκου κριθοπομπία* ἀντὶ τοῦ *Ῥοίκου*. Καὶ τὸ *Μοιρῶ* δὲ μετεβλήθη ὑπὸ τῶν βιβλιογράφων εἰς τὸ *Μυρώ* (Ἴδε Κόβητον *Collect. Crit.* σελ. 493).

Θαυμαστὸν ἡμῖν φαίνεται ὅτι ὁ Γ. Δινδόρφιος ἐξέδωκεν ἐν τῇ Εὐαγγελικῇ Ἀποδείξει τοῦ Εὐσεβίου Ε΄, 5 (σελ. 284, 17) «ἢ διὰ θυτικῆς ἢ δι' *ὀνειροπομπείας* ἢ διὰ κληδόνων». Ὁ ἀνὴρ εἶνε ἐμπειρότατος τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ εὐκόλως, νομίζομεν, πείθεται ὅτι δὲν δύναται νὰ λεχθῇ ἑλληνιστὶ *ὀνειροπομπεία*. Τὸ ἐπίθετον *ὀνειροπομπός*, ἐξ οὗ ἐσχηματίσθη τὸ *ὀνειροπομπία*, εὑρίσκεται καὶ παρ' ἄλλοις καὶ παρὰ τῷ Γαληνῷ λέγοντι Τόμ. ΙΒ΄, σελ. 251 «τῶν δὲ καλουμένων φίλτρων, ἀγωγίμων, *ὀνειροπομπῶν* τε καὶ μισήτρων» (Ἴδε Λοβέκκιον *Ἀγλαοφ.* σελ. 222). Πρβ. καὶ *εὐθυπομπός*, *ἱεροπομπός*, *νεκροπομπός*, *ψυχοπομπός* (*εὔπομπος* καὶ παθητ. *θεόπομπος*, *ταχύπομπος*, *τηλέπομπος*· ἔτι δὲ *ὠκυπομπός* — *ὠκύπομπος*, περὶ οὗ ἀλλαχοῦ). Ἐκ τοῦ *ψυχοπομπός* παρήχθη τὸ *ψυχοπομπεῖον* (Πλούτ.

Ἠθικ. σελ. 555, γ' καὶ σελ. 560, ε'), ᾧ ἐμφερὲς τὸ *σιτοπομπεῖον* (Στράβ. σελ. 311). Ἐν τῷ Λεξικῷ τοῦ Σουΐδα ἀναγινώσκεται «Δηληγατίων: κατὰ Ῥωμαίους ἡ ἐκταγὴ τοῦ *σιτοπομπείου* καὶ ἡ ἀννονῶν μετακομιδή».

Οὐδένα λόγον ἐν τῷ παρόντι ποιούμεθα οὔτε περὶ τῆς γραφῆς τοῦ ὀνόματος *προπομπία* — *προπομπεία* οὔτε περὶ τῆς γνώμης, καθ' ἣν *σιτοπομπία* μὲν λέγεται ὅταν ὁ σῖτος κομίζηται διὰ θαλάσσης, *ἐπισιτισμός* δ' ὅταν κατὰ γῆν.

ΑΛΗΘΕΙΑ ΕΝ ΓΕΝΕΙ

ΚΑΙ ΙΔΙΩΣ ΕΝ ΠΟΙΝΙΚΑΙΣ ΔΙΚΑΙΣ.

Ἀλήθειαν συνήθως καλοῦμεν πᾶν ὅ,τι ἡμεῖς ἢ οἱ περὶ ἡμᾶς ἢ ὁ αἰὼν καθ' ὃν ζῶμεν ἢ ἡ κοινωνία ἐν ᾗ ζῶμεν πιστεύουσιν ὡς πραγματικόν. Οὐχὶ δὲ σπανίως καλοῦμεν ἀλήθειαν καὶ τὰς δόξας *μερίδος* τινος μόνον τῆς κοινωνίας ἢ τάξεως ἢ *αἱρέσεως*, ἧς τὰ δόγματα ἡμεῖς ἀσπαζόμεθα.

Ἂν ὅ,τι ὡς ἀληθὲς ἐπίστευσεν ὁ ἄνθρωπος ἦτο πάντοτε ἀληθές, δὲν ἤθελε τοῦτο ὡς πλάνη οἰκτρὰ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων πολλάκις μετὰ χλεύης ἀπορριφθῇ, οὔτε ὡς εἴδωλον ψευδές, προσκαίρως λαβὸν ἀληθείας μορφήν, ἀσπλάγχνως κατόπιν συντριβῇ.

Ἀλλά, καίπερ ὑποκείμενος εἰς πλάνας ὁ ἄνθρωπος, *πρέπει* νὰ ἐκζητῇ καὶ ἀδιαλείπτως ἐκζητεῖ τὴν ἀλήθειαν, ὑπὸ τῆς θείας αὐτοῦ ἐλαυνόμενος φύσεως. Αἱ πλάναι εἰς ἃς ὑποπίπτει δὲν ἀποθαρρύνουσιν, οὔτε πρέπει ν' ἀποθαρρύνωσιν αὐτόν. Ἡ ἐκ πεπλανημένης καὶ σφαλερᾶς δοξασίας δυστυχία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι κατὰ πολὺ ἐλάσσων τῆς εὐτυχίας, ἣν ἀπολαμβάνει ἐκζητῶν τὴν ἀλήθειαν καὶ τοῦ κέρδους τὸ ὁποῖον καρποῦται ἐκ τῆς πίστεως αὐτοῦ ἐπὶ τὰς ἰδίας πεποιθήσεις καὶ δοξασίας, ἐκ τῆς ἱερᾶς πίστεως ἥτις ἑδραιοῦται ἐν αὐτῷ μετὰ εἰλικρινῆ πνευματικὴν ἔρευναν. Δὲν πρέπει ὁ ἄνθρωπος ἐκ φόβου μὴ πλανηθῇ νὰ αἰωρῆται καθ' ἅπαντα αὐτοῦ τὸν βίον ἐν ἀμφιβολίαις καὶ δισταγμοῖς ἐπέχων νὰ μορφώσῃ πεποίθησιν, ἀλλ' ὀφείλει ὡς ὂν λογικὸν νὰ συλλέξῃ περὶ ἑαυτὸν πάντα τὰ στοιχεῖα τὰ συντελοῦντα πρὸς φωτισμὸν τῆς διανοίας αὐτοῦ καὶ μετὰ εἰλικρινῆ καὶ ἐπιμελῆ ἔρευναν ν' ἀποδεχθῇ τι ὡς ἀληθὲς ἢ ἀπορρίψῃ ὡς ψευδές.

Ὁ δικαστής, μεθ' ὅλην τὴν εἰλικρινῆ ἔρευναν πρὸς ἀνακάλυψιν τῆς ἀληθείας, δὲν δύναται νὰ εἴπῃ πάντοτε ὅτι ἀνεκάλυψεν αὐτήν, δύναται ὅμως νὰ εἴπῃ ὅτι ἀπέκτησεν ἠθικὴν βεβαιότητα περὶ τοῦ ὅτι ἔχει τι οὕτως ἢ ἄλλως. Ἐάν, φερ' εἰπεῖν, ἑκατὸν μάρτυρες βεβαιώσωσιν ὅτι ὁ Α εἶναι ἔνοχος φόνου ἢ κλοπῆς καὶ ἐὰν πάντα τὰ τεκμήρια ἦναι κατ' αὐτοῦ, ὁ δικαστὴς δὲν δύ-

νάται μὲν νὰ ἦναι ἀπολύτως βέβαιος περὶ τῆς ἐνοχῆς τοῦ κατηγορουμένου, ἀλλ' ἀπέκτησε τὴν ἠθικὴν ἐκείνην βεβαιότητα, ἥτις ἀρκεῖ δι' αὐτὸν καὶ τὴν δικαιοσύνην. Ὀφείλει νὰ ρίψῃ μέλαιναν ψῆφον. Δὲν πρέπει δὲ νὰ εἴπῃ, ὅτι ἐπειδὴ πολλὰ ὑπάρχουσι παραδείγματα πεπλανημένων καὶ ἀδίκων ἀποφάσεων δὲν δύναται νὰ ρίψῃ καταδικαστικὴν ψῆφον, διότι τότε ἡ δικαιοσύνη ἤθελεν ἀπολέσει περισσότερον ἢ ὅσον ἤθελε κερδήσει.

Ἀλλ' ἤθελεν εἶσθαι μωρὸς καὶ διεστραμμένος τὰς φρένας ὁ δικαστὴς ἐκεῖνος, ὅστις ἤθελε βεβαιοῖ τὸν κόσμον ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπλανήθη, ὅτι ἡ ἀπόφασίς του εἶναι ἡ αὐτοαλήθεια. Τὸ ἀλάθητον εἷς μόνος ἐπὶ τῆς γῆς ἐτόλμησε νὰ κηρύξῃ ὡς δόγμα, ἀλλὰ δὲν ἐπρόφθασαν τὰ χείλη του νὰ κλείσωσι καὶ εἶδεν ὡς νεκροῦ σποδὸν πᾶσαν τὴν φοβερὰν αὐτοῦ ἰσχὺν καταρρέουσαν. Κακὸς δ' ἤθελεν εἶσθαι ὁ δικαστὴς ἐκεῖνος, ὅστις ἅπαξ ἀποφασίσας τι ἤθελε κλείσει μετ' ἐπιμονῆς τὰ ὄμματα καὶ φράξει τὰ ὦτα πρὸς πᾶσαν πληροφορίαν, ἥτις ἤθελε παρουσιασθῇ μετὰ τὴν ἀπόφασίν του ἵνα διασκεδάσῃ τὴν πλάνην, εἰς ἣν τυχὸν ὑπέπεσεν αὐτὸς καὶ οἱ εἰς τὴν πλάνην παρασύραντες καὶ ἐξ ἧς ἐγένετο θῦμα πολίτης ἀθῶος, ἀτυχὴς ἀδελφός. Ἡμεῖς τὸν δικαστὴν τοῦτον οὐ μόνον δικαστὴν δὲν δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν, ἀλλ οὐδὲ ὂν λογικόν. Ἡ φιλαυτία ἡ πληροῦσα τὰ στέρνα του ἐξήρανε καὶ εἰς ξηρὸν μετέβαλεν ἀσκὸν καὶ τὴν καρδίαν καὶ τὰς φρένας του.

Ὅτι ὁ δικαστὴς ὑποπίπτει εἰς πλάνην καὶ καταδικάζει ἐνίοτε τὸν ἀθῶον ἀντὶ τοῦ ἐνόχου γινώσκομεν ἐκ πολλῶν παραδειγμάτων. Ὁ κόσμος ὅλος γινώσκει τὴν καταδίκην καὶ τὸν οἰκτρὸν θάνατον τοῦ ἀθώου ἀρτοποιοῦ τῆς Βενετίας, τοῦ Calas, τοῦ Lesurques καὶ ἄλλων, ἀλλ' ἀγνοεῖ πόσοι ἐπίσης ὡς ἐκεῖνοι ἀθῶοι κατεδικάσθησαν, διότι τὰ μυστήρια ἀδίκων καταδικαστικῶν ἀποφάσεων δὲν ἀποκαλύπτονται πάντοτε ἐν τῷ πενιχρῷ τούτῳ κόσμῳ τῷ μὴ πάσχοντι πολὺ ἐπὶ τῇ συμφορᾷ τοῦ πτωχοῦ καὶ ἐρήμου γείτονος.

Ἐπὶ τῇ ἰδέᾳ δικαστικῆς πλάνης δι' ἧς πλήσσεται ὁ ἀθῶος τὸ πνεῦμα ἡμῶν, λέγει ὁ Ὀρτολάν, καταπτοεῖται. Ἡ δὲ κοινωνία θέλει ἐσαεὶ θεωρεῖ τὴν δικαστικὴν πλάνην ὡς μεγίστην συμφοράν. Καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις, καίπερ ἔχοντες ἐν χρήσει τὸ ὁρκωτὸν σύστημα καὶ ἐλευθέριον διαδικασίαν, εἴδομεν ὁμοίας πλάνας. Πρέπει λοιπὸν μόλις ἡ δικαστικὴ πλάνη ἀποκαλυφθῇ καὶ νὰ παύσωσι παραχρῆμα τῆς ποινῆς τὰ ἀποτελέσματα.

Κατὰ τὸν Μαλεβράγχειον ὁρισμὸν πλάνη εἶναι ἡ *ἐσπευσμένη* συναίνεσις τῆς θελήσεως, ἥτις θαμβοῦται ὑπὸ ψευδοῦς τινος φωτός, ἀντὶ δὲ νὰ τηρήσῃ τὴν ἐλευθερίαν της ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατόν, ἐπαναπαύεται *ἀτημελῶς* ἐπὶ τῆς ἐπιφάσεως τῆς ἀληθείας.

Ἆ! ὁπόσης πικρίας παραίτιος ἐγένετο ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἡ *ἐσπευσμένη* τῆς θελήσεως συναίνεσις, ὁ κοῦφος δικαστὴς ὀλίγον ἐννοεῖ, ὀλίγον αἰσθάνεται.

Διὰ τὸν ἀληθῆ δικαστὴν δὲν δύναται, κατὰ τὸν Μιττερμάϋερ, νὰ ὑπάρξῃ

βεβαιότης ἐὰν μένῃ ἀμφιβολία τις. Ἀλλὰ τί ἄλλο λέγει ἡμῖν ὁ λόγος ὁ ὀρθὸς καὶ ὁ νοῦς ὁ ἐπαΐων;

Ἐξακολουθῶν ὁ σοφὸς ἀνὴρ λέγει, ὅτι «τῆς βεβαιότητος πρέπει νὰ προηγηθῇ προσπάθεια βαθεῖα, ἐμβριθὴς καὶ ἀπροσωπόληπτος ἀπελαύνουσα πᾶν ὅ,τι ἤθελε τείνει ἵνα καταστήσῃ ἀποδεκτὴν τὴν ἐναντίαν λύσιν. Ὁ ἐπιθυμῶν ν' ἀποκτήσῃ ταύτην δὲν κλείει τὴν θύραν εἰς τὴν ἀμφιβολίαν· σταματᾷ ἐνώπιον πάντων τῶν τεκμηρίων, τὰ ὁποῖα θὰ ὡδήγουν αὐτὸν εἰς ταύτην, ὅταν δ' *ἐντελῶς ἀπεμάκρυνε τὴν ἀμφιβολίαν*, ἡ ἀπόφασίς του καθίσταται ἀνέκκλητος».

Ἀλλ' ὁ δικαστὴς ὁ δικάζων τὸ πρὸ αὐτοῦ ἀνθρώπινον πλάσμα δὲν διαπράττει ἁμάρτημα μέγιστον κατὰ τῆς Ὑψίστης Σοφίας, τοῦ θείου λόγου, κατὰ τῆς κοινωνίας ἐν ᾗ ζῇ, καθ' ἑαυτοῦ καὶ κατὰ τοῦ ἰδίου σπέρματος, ἐάν, σπεύδων πρὸς τὴν ἀπόφασιν, πᾶσαν μὲν πληροφορίαν ἐναντίον τοῦ ἐνώπιόν του ἱσταμένου ἀτυχοῦς πλάσματος μετ' ἐπιμελείας συλλέγῃ, πᾶσαν δ' ἄλλην ἐπιπολαίως καὶ ἀνεξετάστως ὡς κίβδηλον καὶ ψευδῆ ἀπορρίπτῃ;

Μεταξὺ τῶν ἀποδεικτικῶν μέσων περὶ τῆς ἐνοχῆς ἢ ἀθωότητος τοῦ κατηγορουμένου τὸ κυριώτατον εἶναι ἡ φωνὴ τοῦ μάρτυρος. Ἀλλὰ τίς δύναται νὰ βεβαιώσῃ ὅτι ὁ μάρτυς δὲν ὑπόκειται εἰς πλάνην καὶ ὅτι τὸ χεῖλος αὐτοῦ οὐδέποτε ἐψεύσθη;

Ἔξοχος φιλόσοφος καὶ ἑρμηνευτὴς τοῦ ποινικοῦ νόμου, ὁ **Faustin Hélie**, λέγει περὶ τοῦ μάρτυρος τοὺς ἑξῆς ἀξιομνημονεύτους λόγους·

«Ὁ μάρτυς, τὸ θαυμάσιον τοῦτο τῆς ἀληθείας ὄργανον, ἔχει τὰς ἀτελείας καὶ ἀδυναμίας του. Ὁ ἄνθρωπος ὑπόκειται εἰς πλεῖστα πάθη, εἰς πλείστας προλήψεις, εἰς πλείστας ἀδυναμίας, αἱ δὲ πράξεις αὐτοῦ φέρουσιν ἴχνη αὐτῶν. *Ὅ,τι βλέπει ἢ ὅ,τι νομίζει ὅτι βλέπει δὲν εἶναι πάντοτε τὸ ἀληθές.* Εἶναι δ' εὔκολον νὰ καταδείξῃ τις τὰς κυρίας αἰτίας τῆς πλάνης αὐτοῦ. Ἡ μάλιστα ἐπίφοβος εἶναι τὸ προσωπικὸν αὐτοῦ συμφέρον. Ὑπὸ συμφέροντος ἑλκυνόμενος δὲν δύναται νὰ ἦναι ἀπροσωπόληπτος· ἡ συνείδησίς του ταράσσεται· δὲν θεωρεῖ τὰ πράγματα ἢ διὰ μέσου τῶν ζημιῶν ἃς ὑπέστη ἢ τῶν ὠφελημάτων τὰ ὁποῖα ἐπιθυμεῖ· ἀδυνατεῖ νὰ συλλάβῃ ἀκριβῆ καὶ πιστὴν αὐτῶν εἰκόνα. Τοῦτο δὲ συμβαίνει αὐτῷ πάντοτε ὁσάκις συνταράσσηται ἐκ συμπαθειῶν ἢ ἀντιπαθειῶν, ὑπὸ τοῦ φόβου ἢ τῆς ἐπιθυμίας τῆς ἐκδικήσεως· τὰ γεγονότα μεταμορφοῦνται ἐνώπιον τῶν προκατειλημμένων αὐτοῦ ὀμμάτων καὶ λαμβάνουσι διαστάσεις ἀπατηλάς. Αὗται δὲ αἱ ἀποπλανήσεις τῷ συμβαίνουσιν ἐν ἀγνοίᾳ αὐτοῦ καὶ *ὅταν ἀκόμη οὗτος οὐδεμίαν ἔχῃ πρόθεσιν ν' ἀποκρύψῃ τὴν ἀλήθειαν*. Τὸ συμφέρον ἢ ἡ πρόληψις προδίδεται ἐκ τῶν δηλώσεων αὐτοῦ, ἐκ τῶν λέξεων ὧν ποιεῖται χρῆσιν, ἐκ τῶν γεγονότων εἰς ἃ ἐπιμένει καὶ ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα παρέρχεται ἐν σιγῇ. Ἐκ τῆς ταραχῆς μόνης τοῦ πνεύματος αὐτοῦ τὰ μὲν λησμονεῖ, τὰ δὲ ἐπιδεικνύει, ἐγχαράττων εἰς τοὺς λόγους του ἔννοιαν ἀλλοίαν τῆς πραγματικῆς. Ὑφ' ἑκα-

στον τῶν βημάτων τοῦ μάρτυρος συμπυκνοῦνται ἕτεροι σκόπελοι. *Ὁτὲ μὲν δύναται οὗτος ν' ἀπατηθῇ ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτοῦ αἰσθήσεων·* ἀντελήφθη, φέρ' εἰπεῖν, μακρόθεν τῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα ἀναφέρει, ἢ κακῶς παρετήρησε ταῦτα. *Ὁτὲ δὲ ὑπὸ τῆς ἀμαθείας του·* ὅταν δὲν ἐνόησε τὰ γεγονότα ταῦτα καὶ τοῖς δίδει ἔννοιαν ἣν δὲν ἔχουσιν. *Ἄλλοτε ὑπ' αὐτῶν τῶν προλήψεών του·* ὅταν, φέρ' εἰπεῖν, ἀπὸ ἀπόψεως στενῆς καὶ διατελῶν ὑπὸ τὸν ζυγὸν ἕξεώς τινος αἰσθάνηται ἑαυτὸν διατεθειμένον νὰ βλέπῃ τὰ πράγματα ὑπὸ μίαν ἔποψιν καὶ νὰ περιβάλλῃ ταῦτα διὰ τοῦ αὐτοῦ χρώματος. Ἡ φαντασία, τὸ δῶρον τοῦτο τὸ πολυτιμότατον τοῦ πνεύματος, εἶναι διὰ τὸν μάρτυρα πηγὴ κινδύνου ἔτι μείζων· δίδει εἰς τὰ πράγματα νέαν ὄψιν, τὰ μεγαλύνει καὶ εἶτα κατατάσσει κατ' ἀρέσκειαν. Ὁ Τάκιτος ἔλεγεν, ὅτι πλάττει τις διὰ τῆς φαντασίας καὶ συνάμα πιστεύει ὡς ἀληθὲς τῆς φαντασίας τὸ πλάσμα. *Οὕτως ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ τέλους πιστεύει τὸ χιμαιρικὸν ἔργον τῆς διανοίας αὐτοῦ καὶ δὲν δύναται νὰ διακρίνῃ τὸ ἀληθὲς ἐν τῷ ἀντικειμένῳ ὅπερ εἶδεν ἀπὸ τοῦ φαντασιώδους, τὸ πραγματικὸν ἀντικείμενον ἀπὸ τοῦ πλάσματος τῆς φαντασίας του·* εἶναι δ' οὗτος εἷς τῶν μεγίστων κινδύνων τῆς μαρτυρίας αὐτοῦ. Ἀλλὰ πόσον μείζων εἶναι ὁ κίνδυνος ὅταν μακρὸν διάστημα χρόνου χωρίζῃ τὴν στιγμὴν τῆς διαπράξεως τῶν γεγονότων ἀπὸ τῆς στιγμῆς τῆς δηλώσεως τοῦ μάρτυρος, ὅταν αἱ πράξεις αἱ διαπιστευόμεναι εἰς τὴν μνήμην δὲν εἶναι εἰμὴ ἀσαφεῖς καὶ συγκεχυμέναι, ὅταν *ὁ μάρτυς ἀναμιγνύῃ εἰς τὰς πρώτας αὐτοῦ ἐντυπώσεις ἑτέρας ἐντυπώσεις τὰς ὁποίας ἀντλεῖ ἐκ περιπτώσεων ἃς ἔμαθε κατόπιν.* Τότε ἡ ἄπιστος μνήμη ἀσπάζεται μετὰ προθυμίας τὰ ὄνειρα τοῦ πνεύματος καὶ ἀπὸ χρηστοῦ τοῦ συνειδότος καὶ ἀκουσίως ὁ μάρτυς ἀποδέχεται ὡς πραγματικὸν τὸ ἀνακριβές.»

Ὡς πάντες γινώσκουσι, τὸ ἰσχυρότατον τῶν ἐπιχειρημάτων τῶν ζητούντων τὴν κατάργησιν τῆς θανατικῆς ποινῆς εἶναι ἡ πλάνη τοῦ δικαστοῦ καὶ ἡ καταδίκη πολλάκις ἀθώου ἀντὶ ἐνόχου. «Εἶναι ἀνάγκη, λέγει ὁ De Pastoret ἐν τοῖς *Ποινικοῖς Νόμοις*, νὰ ὑπομνήσω τὴν ἀδυναμίαν τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἀβεβαιότητα τῶν ἀποδείξεων, τὰς δικαστικὰς πλάνας! Ἡ δικαιοσύνη δύναται ν' ἀνεύρῃ τὸν ἀπὸ τῶν χειρῶν της φυγόντα ἔνοχον, ἀλλὰ δὲν ἀνευρίσκει τὸν σφαγέντα ἀθῶον!»

Ὅσῳ τὸ διαπραττόμενον ἔγκλημα εἶναι φοβερώτερον τοσοῦτον εἶναι εὐκολώτερον ν' ἀποτυφλωθῇ ἡ κοινωνία καὶ ὁ δικαστής. Τὸν ὡς ἔνοχον συλλαμβανόμενον ἀμέσως αἱ ἐφημερίδες οὐ μόνον πρὸ τῆς δίκης, ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς ἀνακρίσεως καὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ παραπέμποντος αὐτὸν εἰς τὸ κακουργιοδικεῖον βουλεύματος κηρύττουσιν ἔνοχον. Κλητῆρες δὲ καὶ χωροφύλακες, μοίραρχοι καὶ ἀστυνόμοι διεκδικοῦσι μετὰ πείσματος τὴν τιμὴν τῆς ἀνευρέσεως καὶ συλλήψεως τοῦ δυστυχοῦς ἀδελφοῦ των, ζητοῦντες οἱ μὲν σταυρούς, οἱ δὲ χρήματα καὶ προαγωγήν. Ἡ ἀστυνομικὴ ἐξουσία παραδίδει εἰς χεῖρας τοῦ ἀνακριτοῦ τὸν ὑποτιθέμενον ἔνοχον. Ὁ ἀνακριτὴς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ πιστεύει,

ὅτι ὁ εἰς χεῖράς του ῥιφθεὶς εἶναι ἔνοχος καὶ πᾶσαι αἱ ἐρωτήσεις του, ὁτὲ μὲν ἐπιπόλαιοι, ὁτὲ δὲ ἀκατάληπτοι καὶ μυστηριώδεις, τείνουσι κυρίως οὐχὶ ὅπως ἀπαλλάξωσιν αὐτὸν τῆς κατηγορίας, ἀλλ' ὅπως τὸν ἀποστείλωσιν εἰς τὸν κύριον δικαστήν. Ἅμα ἅπαξ παραπεμφθῇ, ὁ δικάσων δικαστὴς ἀποκτᾷ πλείονα βεβαιότητα περὶ τῆς ἐνοχῆς τοῦ κατηγορουμένου, ὁ δὲ δημόσιος κατήγορος δεικνύει διπλῆν σειρὰν ἀγρίων χαυλιοδόντων εἰς τὸν δυστυχῆ κατηγορούμενον καὶ τὸν μάρτυρα τῆς ὑπερασπίσεως, ὅστις οὐχὶ σπανίως μεταβάλλεται εἰς ἀληθῆ μάρτυρα, φοβερὸν ὑφιστάμενον μαρτύριον. Θέλει νὰ εἴπῃ τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἀκούει ἀπειλάς. Ἡ χεὶρ τοῦ εἰσαγγελέως δεικνύει αὐτῷ τὴν πύλην τοῦ δεσμωτηρίου καὶ ὁ μάρτυς ἀγνοεῖ τί νὰ εἴπῃ ἵνα προφυλαχθῇ ἀπὸ τῶν ὀνύχων ἀκατονομάστου δικαιοσύνης, ἧς δὲν ἐννοεῖ τὴν γλῶσσαν, τὸ σκῶμμα, τὴν εἰρωνείαν καὶ τοὺς μυστηριώδεις ὑπαινιγμούς. Τρέμει ἡ φωνὴ καὶ ἡ ψυχή του ὡς τὸ ἔρημον ξηρὸν φύλλον. Οὕτως ἀναρίθμητοι ἄδικοι καταδικαστικαὶ ἀποφάσεις ἔχουσιν ἐκδοθῆ. Τὰ ὀνόματα μόνα τῶν ἀδίκως καταδικασθέντων συλλεγόμενα δύνανται νὰ πληρώσωσι τόμους βιβλιοθήκης πλουσιωτάτης.

Παρὰ λαοῖς εὐφαντάστοις καὶ ἐστερημένοις κρίσεως συχνότεραι εἶναι αἱ ἄδικοι καταδικαστικαὶ ἀποφάσεις. Ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς μᾶλλον σώφροσι λαοῖς δικασταὶ σοφοί, ἐμβριθέστατοι καὶ πεπειραμένοι ὑπόκεινται εἰς πλάνας. Δὲν ἀνατρέχομεν εἰς ἐποχὴν πολὺ μεμακρυσμένην πρὸς κύρωσιν τῶν ἡμετέρων λόγων. Πέρυσιν ἐν Ἀγγλίᾳ κατηγοροῦντο ἐπὶ βιασμῷ οἱ Jutcliffe, Crossley καὶ Mallinson. Καὶ οἱ τρεῖς ἐκηρύχθησαν ἔνοχοι ὑπὸ τῶν δώδεκα ὁρκωτῶν πολιτῶν καὶ κατεδικάσθησαν ὑπὸ τοῦ ἐπιφανοῦς δικαστοῦ Hawkins εἰς δέκα ἐτῶν εἱρκτήν. Ἀπαγγέλων τὴν ἀπόφασιν ὁ Ἄγγλος δικαστὴς εἶπεν ὅτι δικαιοτέρα θὰ ἦτον ἡ ἀπόφασις ἂν κατεδικάζοντο εἰς εἴκοσιν ἐτῶν εἱρκτήν. Καὶ ὅμως οἱ καταδικασθέντες ἦσαν ἐντελῶς ἀθῶοι, ἀφοῦ δὲ μετά τινα χρόνον ἀπὸ τῆς καταδίκης των οὐδ' ἡ ἐλαχίστη ἀμφιβολία ὑπελείφθη περὶ τῆς ἀθωότητός των ἀπηλλάγησαν τῆς ποινῆς.

Ὁ Benjamin Constant μετὰ τὴν καταδίκην τοῦ ἀτυχοῦς Wilfrid Regnault τοῦ εἰς θάνατον καταδικασθέντος, αναλαβὼν τὴν ὑπεράσπισίν του, δημοσιεύει δύο ἀξιοσημειώτους ἐπιστολάς, δι' ὧν ἀποδεικνύει ὅτι ἡ κατηγορία ἐστηρίχθη ἐπὶ πλαστῶν ὑποθέσεων, ἃς δὲν ἐπετράπη εἰς τὸν κατηγορούμενον κατὰ τὴν δίκην ν' ἀναιρέσῃ. Ὁ δυστυχής, τυχὼν τοσοῦτον εὐγλώττου συνηγόρου, κατώρθωσε ν' ἀπαλλαγῇ τοῦ μαρτυρίου ἀδίκου ποινῆς.

Πολλάκις καταδικαστικαὶ ἀποφάσεις ἐκδίδονται ἐκ πλάνης περὶ τὴν ταὐτότητα τοῦ κατηγορουμένου. Οὕτω κατεδικάσθη ἐν Γαλλίᾳ εἰς θάνατον καὶ ἐθανατώθη ὁ ἀθῶος Lesurques, ἔχων μεγίστην ὁμοιότητα πρὸς διάσημον κακοῦργον, ὅταν οὗτος μεταμφιεζόμενος ἔφερεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ξανθὴν φενάκην. Καὶ ἐν Μεσολογγίῳ ἐκαρατομήθη πρὸ ἐτῶν ἀθῶος χωρικὸς ὡς ὢν δῆθεν ὁ ἀρχιλῃστὴς Λύκος. Ἀλλ' εἶχεν ἤδη μεταβῆ εἰς τὴν αἰωνιότητα ὁ ἀπλοῦς

χωρικός, ὅτε ἠκούσθη ὁ Λύκος θριαμβεύων παρὰ τὴν μεθόριον γραμμήν. Ὁμοίως κατεδικάσθη εἰς θάνατον καὶ ὁ Γεώργιος Σακκλῆς μεγίστην ὁμοιότητα ἔχων πρὸς ἕτερον διαπράξαντα ληστρικὰς πράξεις. Ἀλλ' εἰς τοῦτον ἀπενεμήθη χάρις ἐγκαίρως.

Δὲν ὑπάρχει ἴσως ἄνθρωπος, ὅστις ἐν πλήρει μεσημβρίᾳ νὰ μὴ ἠπατήθη ἐκλαβὼν τὸν Ἰωάννην ἀντὶ τοῦ Πέτρου, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ἄνθρωπον ὅλως ξένον ἀντὶ γνωστοῦ καὶ οἰκείου. Φίλος τις Ἕλλην σπουδάζων τὴν ἰατρικὴν ἐν Παρισίοις εἶδεν ἡμέραν τινὰ αἴφνης ἔν τινι τῶν αἰθουσῶν τοῦ Νοσοκομείου **Hôtel Dieu** ἄνθρωπον ξένον καταπληκτικὴν ἔχοντα ὁμοιότητα πρὸς τὸν ἴδιον ἑαυτοῦ πατέρα, ὃν δὲν ἀνέμενεν εἰς Παρισίους. Ἀφοῦ τὸν παρετήρησεν ἐφ' ἱκανὴν ὥραν, τοσοῦτον ἐπείσθη ὅτι ὁ ξένος ἦτον ὁ πατήρ του, ὥστε ἐρρίφθη ἐπὶ τοῦ τραχήλου του κατασπαζόμενος αὐτόν.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ 1871 ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1872 ἐδικάζετό τις ἐν Παρισίοις ὡς ὀπαδὸς τῆς **Commune**. ΠΑΝΤΕΣ οἱ μάρτυρες ἐβεβαίουν ὅτι διέπραξε στυγερὸν ἔγκλημα, τοῦ ὁποίου ποινὴ ἦτον ὁ θάνατος. Ὁ δυστυχὴς ἔκλαιε, διεμαρτύρετο περὶ τῆς ἀθωότητός του, ἀλλ' εἰς μάτην. Τὰ πρόσωπα τῶν δικαστῶν ἐδείκνυον ὅτι ἐπείθοντο περὶ τῆς ἐνοχῆς του. Αἴφνης φέρεται ἐντὸς τοῦ δικαστηρίου ἄνθρωπος καταπληκτικὴν ἔχων ὁμοιότητα πρὸς τὸν κατηγορούμενον· πάντες δικασταὶ καὶ ἀκροαταὶ ἔμειναν ἐμβρόντητοι· ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἦτον ὁ ἀληθὴς ἔνοχος, ὁ δ' ἕτερος, κηρυχθεὶς ἀθῶος, ἐπήδησεν ἀπὸ τῆς ἕδρας τοῦ κατηγορουμένου καὶ ἐξῆλθε τοῦ δικαστηρίου χύνων ἄφθονα δάκρυα ἐκ συγκινήσεως ὡς μωρὸν παιδίον.

Ἀλλὰ περιφανὲς καὶ περίεργον παράδειγμα πλάνης περὶ τὴν ταὐτότητα παρέσχεν ἡμῖν ἡ διασημοτάτη τῶν δικαστικῶν ὑποθέσεων, ἡ τοῦ ψευδο-Τίτζβορν. Κατὰ τὴν δίκην ταύτην, διαρκέσασαν δέκα ὅλους μῆνας, πλείους τῶν τριακοσίων μαρτύρων ὡρκίσθησαν, ὅτι ὁ κατηγορούμενος ἦτον ὁ ἀληθὴς Τίτζβορν. Μεταξὺ τούτων ἦσαν οἱ ὑπηρέται αὐτοῦ, τινὲς τῶν συναδέλφων του ἀξιωματικῶν, πάντες οἱ ὑπ' αὐτὸν στρατιῶται καὶ ἡ διδασκάλισσα τῆς ἐξαδέλφης του. Τὸν εἶχε δὲ ἀναγνωρίσει καὶ ἡ μήτηρ του ὡς υἱόν της, ἀλλὰ κατὰ τὴν δίκην του δὲν ἦτο πλέον ἐν τῇ ζωῇ. Ἀλλ' ὅμως τὸ δικαστήριον ἀπεφάνθη ὅτι πάντες οὗτοι ἐπλανήθησαν. Ἐπλανήθη ἡ μήτηρ, ἂν καὶ ὁ συνήγορος τοῦ κατηγορουμένου εἶπεν, ὅτι ἡ μήτηρ, καὶ τυφλὴ οὖσα, διὰ τῶν δακτύλων ψαύουσα τὸ ἴδιον τέκνον, θὰ τὸ ἀνεγνώριζεν. Ἀλλὰ καὶ ἡ μήτηρ ἐπλανήθη! Ὅ,τι δ' εἶναι ἀξιοσημείωτον ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ εἶναι ὅτι ἐνῷ τοσοῦτοι μάρτυρες ἀνεγνώρισαν αὐτόν, οἱ μὲν ἐκ τῶν χειρῶν καὶ τῶν ὀμμάτων του, οἱ δὲ ἐκ τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς καὶ τῶν σημείων τοῦ προσώπου καὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ, οἱ μὴ ἀναγνωρίζοντες αὐτὸν ὡς Τίτζβορν, ἐπίσης πολυπληθεῖς ὡς οἱ πρῶτοι, ἐβεβαίουν καὶ αὐτοὶ μεθ' ὅρκου, ὅτι οὔτε αἱ χεῖρές του ἦσαν οἷαι αἱ τοῦ ἀληθοῦς Τίτζβορν, οὔτε τῆς κεφαλῆς του αἱ τρίχες, οὔτε οἱ χαρακτῆρες τοῦ προσώπου καὶ τὰ σημεῖα τοῦ σώματος αὐτοῦ. Ἄρα

εἶναι δυνατὸν καὶ ἐκ δύο ἀνθρώπων ὁ εἷς μόνον ν' ἀπατηθῇ περὶ τὴν ταυτότητα τρίτου προσώπου, ὁ δ' ἕτερος ν' ἀπορῇ ἐπὶ τῇ πλάνῃ εἰς ἣν οὗτος ὑπέπεσε.

Ἀλλὰ πλὴν τῆς πλάνης περὶ τὴν ταυτότητα, αὐτὴ ἡ σφοδρὰ ἐπιθυμία πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ ἐνόχου δύναται νὰ ἐκθέσῃ εἰς κίνδυνον τὴν τιμὴν καὶ τὰς ἡμέρας καὶ τοῦ ἀθωοτάτου ἀνθρώπου. Πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐν Ἀγγλίᾳ κουρεύς τις ἀσελγήσας ἐπὶ μικρᾶς κόρης ἐφόνευσεν αὐτήν, τυλίξας δὲ τὰ μέλη ἐντὸς ἐφημερίδος ἐσκόρπισεν εἰς τοὺς ἀγρούς, τεμάχια δὲ τῆς κεφαλῆς ἔκρυψεν ἐντὸς καπνοδόχης. Ὡς ἔνοχος συνελήφθη ἄνθρωπος ἀνέστιος, καθ' οὗ ἀμέσως ἐξεφύτρωσαν ἄπειροι μαρτυρίαι. Ἡ ἀστυνομία συνέλαβεν αὐτόν. Τὰ κατ' αὐτοῦ τεκμήρια ἦσαν τοσοῦτον ἰσχυρά, ὥστε ἐλαμβάνοντο πάντα τὰ προφυλακτικὰ μέτρα ἵνα μὴ ὑποβληθῇ ὑπὸ τοῦ ἐξημμένου λαοῦ εἰς τὸ Lynch law, τὴν *σύλαν* τῶν ἀρχαίων, δηλαδὴ εἰς τὸν νόμον τῆς βιαίως ἐξεγειρομένης συνειδήσεως λαοῦ ὁλοκλήρου, ὅστις ζητεῖ οὐχὶ διὰ τῶν ἐντολοδόχων του δικαστῶν ἀλλὰ διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ χειρῶν νὰ τιμωρήσῃ σπαράσσων τὸν ἔνοχον. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους εἷς θηρευτικὸς κύων ἀνεῦρε, πρὸς μεγίστην ἔκπληξιν τοῦ κοινοῦ, τὸν ἀληθῆ ἔνοχον, τὸν κουρέα. Παράδοξον ὅτι καὶ οἱ κύνες αὐτοὶ εἶναι ἐνίοτε λογικώτεροι αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων.

Ὡς παράδειγμα τῆς ἀνεξηγήτου προθυμίας ὑφ' ἧς ἐνίοτε καταλαμβανόμεθα καὶ τῆς μυστηριώδους πνευματικῆς ἐνεργείας δι' ἧς προσπαθοῦμεν νὰ μετατρέψωμεν καὶ τὰς ἀμφιβολίας αὐτὰς εἰς βεβαιότητα ἵνα κηρύξωμεν ἄνθρωπον ἀθῶον ἔνοχον ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἀνέφερεν ἡμῖν πεπειραμένος δικαστικὸς λειτουργὸς τὸ ἑξῆς. Κατὰ τὸ 1874 ἐδολοφονήθη ἐν Πάτραις ἄνθρωπός τις ἐν τῷ ἰδίῳ οἴκῳ διὰ πολλῶν πληγῶν. Πάντες οἱ γείτονες ἐβεβαίουν ὅτι κατὰ τὴν ἑσπέραν ἐκείνην μόνος ὁ ὑπηρέτης τοῦ φονευθέντος εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν καὶ ὅτι αὐτὸς ἦτον ὁ φονεύς. Ἡ κοινωνία ὁλόκληρος εἶχε πεισθῆ περὶ τούτου καὶ ἐζήτει τὴν εἰς δίκην ταχεῖαν παραπομπὴν τοῦ ὑποτιθεμένου κακούργου· ἀλλ' ὁ ἀνακρίνων δικαστικὸς λειτουργὸς εἶχεν ἐνδοιασμούς. Ὁ καθ' οὗ αἱ μαρτυρίαι οὐδεμίαν ἔφερεν αὐτὸς πληγήν· ἡ δὲ στάσις τοῦ φονευθέντος, αἱ πολλαὶ πληγαί του καὶ ἡ ἔκφρασις τοῦ προσώπου ἐδείκνυον ὅτι ὁ θάνατος ἐπῆλθε μετὰ φοβερὰν πάλην. Ὁ δὲ κατηγορούμενος, καθ' οὗ αἱ πολυπληθεῖς τῶν γειτόνων μαρτυρίαι, εἶχε τοσαύτην ῥώμην ὥστε διὰ μιᾶς μόνης πληγῆς ἠδύνατο νὰ φονεύσῃ τὸ θῦμά του, δὲν ἦτο δ' ἀνάγκη νὰ παλαίσῃ πρὸς αὐτὸ καὶ νὰ τῷ καταφέρῃ τριάκοντα καὶ ἑπτὰ πληγάς. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ ἀνακρίνων δικαστικὸς λειτουργὸς δὲν εἶχέ τι πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ἐνδοιασμῶν του ἡτοιμάζετο νὰ παραπέμψῃ τὸν κατηγορούμενον εἰς τὸ κακουργιοδικεῖον, ὅτε, θείᾳ τινὶ μοίρᾳ, προσάγεται ἐνώπιόν του ἄνθρωπος ἐπὶ κλοπῇ κατηγορούμενος. Τοῦτον ἐρωτᾷ ἂν γνωρίζῃ τίς εἶναι ὁ φονεύς. Ὁ δὲ κλέπτης τῷ ἀποκαλύπτει τὸν πραγματικὸν φονέα καὶ λέγει τίς δύναται νὰ δώσῃ πληροφορίας περὶ αὐτοῦ καὶ περὶ τοῦ τόπου ἐν ᾧ ἐκρύβησαν τὰ

αἱμοσταγῆ πειστήρια. Μετὰ σύντομον ἐνέργειαν εὑρεθεὶς ὁ ἀληθὴς φονεὺς — *ὅστις οὐδεμίαν εἶχεν ὁμοιότητα πρὸς τὸν ἀτυχῆ, καθ' οὗ αἱ πολυπληθεῖς μαρτυρίαι καὶ ὅστις ἔφερε καὶ διάφορον ἐνδυμασίαν* — ἐπέδειξε τὰς πληγωμένας ἐκ τῆς πάλης χεῖράς του, ὡμολόγησε τὴν πρᾶξίν του καὶ ἐξέθηκε τοὺς λόγους, οἵτινες ὤθησαν αὐτὸν εἰς τὸν φόνον.

Ἴσως ἐνθυμοῦνται οἱ ἀναγνῶσται ἡμῶν ὅτι εἶχε ποτὲ κλαπῆ ἡ εἰκὼν τῆς Παναγίας τῆς Τήνου. Ὁ λαός, ὡς εἰκός, κατεθορυβήθη καὶ ἐζήτει τὸν ἔνοχον. Πάντες τότε οἱ κάτοικοι μετεβλήθησαν εἰς ἀστυνομικὰ ὄργανα· πολλοὶ ὕποπτοι συνελήφθησαν· ἀλλ' ἐπὶ ἕνα ἔπεσεν ὁ κλῆρος τοῦ μαρτυρίου καὶ τῆς ὀδύνης. Τὸν ἄνθρωπον τοῦτον, περὶ τοῦ ὁποίου ἐσχηματίσθη πεποίθησις ὅτι ἦτον ἔνοχος, ἔπεμψαν εἴς τινα ἀποσπασματάρχην. Εἰς μάτην ὁ δυστυχὴς ὀδυρόμενος ἐφώνει, ὅτι εἶναι ἐντελῶς ἀθῶος. Τοσαύτας ὑπέστη βασάνους ὥστε μετὰ μίαν ἢ δύο ἡμέρας μετέβη εἰς τὴν αἰωνιότητα, ἐπειδὴ δὲν ἔστεργε νὰ φανερώσῃ ποῦ ἔχει κεκρυμμένην τὴν Παναγίαν. Μετά τινα χρόνον εὑρέθη καὶ ἡ Παναγία καὶ ὁ βέβηλος αὐτῆς κλέπτης. Δὲν γνωρίζομεν ἂν ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ὑπῆρχεν ὁμοιότης τοῦ ἀθώου πρὸς τὸν ἔνοχον ἢ ἂν ἁπλῶς ἐκ συμπτώσεων ἄλλων ὁ ἀθῶος ἐξελήφθη ὡς ἔνοχος· ἀλλ' εἶναι βεβαιότατον, ὅτι ὁ ἀθῶος ἔσχε τὴν εὐτυχίαν νὰ ἴδῃ τὴν χλόην τοῦ τάφου πολὺ ἐνωρὶς φυτρόνουσαν ἐπὶ τῶν ἐσβεσμένων ὀμμάτων του.

Ἓν τῶν θλιβερωτάτων παραδειγμάτων δικαστικῆς πλάνης ἐν Ἑλλάδι εἶναι καὶ ἡ καταδίκη εἰς θάνατον καὶ ἡ ἐκτέλεσις τῆς ποινῆς ἐν Λαμίᾳ τοῦ Κουσταλεξιώτου καὶ τῶν υἱῶν του ἐπὶ τῷ φόνῳ τοῦ Κλάψα. Μετά τινα χρόνον ἐγνώσθη ὅτι ἄλλοι ἦσαν οἱ φονεῖς καὶ ὅτι οἱ σφαγέντες πατὴρ καὶ τέκνα ἦσαν ἐντελῶς ἀθῶοι.

Λέγεται ὅτι οἱ Κινέζοι θέλοντες νὰ ἐκδικηθῶσιν ἐχθρούς των αὐτοκτονοῦσιν ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτῶν ἵνα θεωρηθῶσιν ὡς ἔνοχοι δολοφονίας οἱ ἐχθροί των. Δὲν πιστεύομεν νὰ ἐζήτησέ ποτε Ἕλλην τοιαύτην κινεζικὴν κατ' ἐχθροῦ του ἐκδίκησιν, ἀποφασίζων νὰ κλείσῃ αὐτὸς πρῶτος τὰ ὄμματα πρὶν ἴδῃ τὸν ἐχθρόν του νεκρόν. Ἀλλ' ὑπάρχουσι παραδείγματα καταθέσεων μαρτύρων, οἵτινες ὑπὸ πάθους τυφλούμενοι ἐθυσίασαν ἀθώους. Ἀναφέρομεν ἓν μόνον παράδειγμα.

Κατὰ τὸ 1854 ἔζη ἐν Δομβραίνῃ τῶν Θηβῶν γραῖά τις λυσσωδῶς μισοῦσα τοὺς δύο καὶ μόνους ἀδελφοὺς τῆς νύμφης της. Ἡ γραῖα ἐφημίζετο μὲν ὡς ἰδιότροπος, ἀλλὰ καὶ ὡς θησαυρίσασα διὰ τῆς φιλαργυρίας της κεφάλαιον χρηματικὸν οὐκ ἀνάξιον λόγου. Ἡμέραν τινὰ ἡ γραῖα εὑρίσκεται ἡμιθανὴς ἐκ πληγῶν καὶ βασάνων· σπεύσασα δὲ ἡ ἀνακριτικὴ ἀρχὴ ἔμαθε παρ' αὐτῆς πνεούσης τὰ λοίσθια ὅτι φονεῖς της ἐγένοντο οἱ ἀδελφοὶ τῆς νύμφης της. Οὗτοι κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν ἐκαλλιέργουν ἡσύχως τοὺς ἀγρούς των οὐδὲν ὑποπτεύοντες. Κατὰ παράδοξον σύμπτωσιν εἷς τούτων εἶχε σφάξει αἶγα, σταγόνες δ' αἵματος εἶχον βάψει τὴν φουστανέλλαν του. Ἡ κατάθεσις τῆς γραίας καὶ αἱ

κηλῖδες τοῦ αἵματος τῆς αἰγὸς ἤρκεσαν ἵνα χρησιμεύσωσιν ὡς ἀπόδειξις τῆς ἐνοχῆς τῶν κατηγορουμένων, οἵτινες καὶ κατεδικάσθησαν εἰς θάνατον. Εἶχεν ἤδη ἐκτελεσθῆ ἡ θανατικὴ ποινὴ καθ' ἑνὸς ἐξ αὐτῶν, ὅτε συλληφθέντες λῃσταὶ ἐκ τῆς συμμορίας τοῦ Νταβέλλη ὡμολόγησαν ὅτι οὐχὶ οἱ καταδικασθέντες ἀλλ' αὐτοὶ εἶχον λῃστεύσει καὶ φονεύσει τὴν κακὴν γραῖαν τῆς Δομβραίνης.

Καὶ ταῦτα μὲν τὰ ὀλίγα ἱκανὰ νομίζομεν ὅπως πείσωσι πάντας, ὅτι ὁ δικαστής, καὶ μεθ' ὅλας τὰς προσπαθείας αὐτοῦ πρὸς ἀνακάλυψιν τῆς ἀληθείας, ὑπόκειται εἰς πλάνας καὶ ἐκλαμβάνει ἐνίοτε τὸ ψευδὲς ὡς ἀλήθειαν. Ἀλλὰ πιστεύομεν ὅτι ἐν Ἑλλάδι σήμερον αἱ καθαρῶς ἐκ πλάνης προερχόμεναι καταδικαστικαὶ ἀποφάσεις δὲν εἶναι τοσοῦτον συχναὶ ὡς ἄλλοτε· οὐδεὶς ὅμως θέλει ἀρνηθῆ, ὅτι καὶ σήμερον πολλαὶ ποιναὶ εἶναι ἢ παραλόγως ἐλαφραὶ ἢ ἀδυσωπήτως σκληραί. Περὶ τῶν πρώτων καὶ περὶ τῶν λόγων τῆς ἐλαφρότητος οὐδὲν λέγομεν. Ἔχουσι μεγάλην σχέσιν πρὸς τοὺς λόγους, οἵτινες ἐσαμάρωσαν τὴν Ἑλλάδα μὲ σάγμα βαρὺ χρεῶν καὶ φόρων, δι' ὧν ἠδύνατο, χωρὶς νὰ τείνῃ ἐπαίτιδος χεῖρα, νὰ θάλπῃ ὑπὸ τὰς μητρικὰς αὐτῆς πτέρυγας τὰ ἐν τῷ χειμῶνι τῆς δουλείας χειμαζόμενα τέκνα της. Ἀλλὰ καὶ αἱ δεύτεραι ποιναί, αἱ ἀδυσωπήτως σκληραί, ἔχουσι λόγον τινὰ πρὸς τὴν παροῦσαν ἡμῶν πολιτικὴν ἔκλυσιν. Νέος τις δεκαεξαετὴς ὑπηρέτης καταδικάζεται ἐπὶ κλοπῇ εἰς δεκαετῆ εἱρκτήν. Ἦτον ἡ πρώτη κλοπὴ ἣν ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ διέπραξεν· εἶχε τὴν ἀφέλειαν ν' ἀφήσῃ ἐν τῷ θυλακίῳ τοῦ ἐπενδύτου του τὰ κλαπέντα, ἅτινα εὑρεθέντα σῶα καὶ ἀνελλιπῆ παραδίδονται τὴν ἐπιοῦσαν τῷ κυρίῳ αὐτῶν. Ὁ ἀτυχὴς νέος κλείεται ἐντὸς τῶν ἀνηλίων ἐνετικῶν ὀπῶν καὶ ἐξέρχεται αὐτῶν μετὰ πέντε ὅλα ἔτη, διὰ τῆς παρακλήσεως τρίτων παρὰ τῇ ἑλληνικῇ δικαιοσύνῃ. Ἕτερος νέος, ἐστερημένος πάσης ἀγωγῆς καὶ ἀνατραφεὶς τῇ ἐπιμελείᾳ τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας ἐν ταῖς ἀγυιαῖς καὶ τῇ ἰλύϊ τῆς πρωτευούσης, δικάζεται ἐπὶ κλοπῇ καὶ καταδικάζεται εἰς πενταετῆ εἱρκτήν. Ἐθαυμάζετο ἐπὶ τῇ ῥώμῃ αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ὁμηλίκων παίδων τῶν ἀγυιῶν. Ἔρημος πάσης προστασίας ἐγκλείεται ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ Χαλκίδος καὶ διανύει ἐν αὐτῷ καὶ τὰ πέντε ἔτη τῆς ποινῆς ὑπὸ τὴν πυκνὴν σκιὰν τῶν ὑγρῶν ἐκείνων καὶ ἀπαισίων θόλων. Ὅτε ἠνοίγησαν αὐτῷ αἱ πύλαι τοῦ ἐπιγείου Ἅδου ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς δικαιοσύνης, οἱ πόδες καὶ αἱ κνῆμαί του παράλυτοι ἠρνοῦντο αὐτῷ τὴν ἀρωγήν των ἵνα δράμῃ ἐκτὸς τοῦ φοβεροῦ οὐδοῦ, ὁ δὲ σεσηπὼς πνεύμων του ἠρνεῖτο νὰ εἰσπνεύσῃ καθαροῦ ἀέρος νᾶμα. Τοιοῦτον ἐλεεινὸν φάσμα τὸν εἶδε κατὰ τύχην ὁ ἐν Χαλκίδι εὐγενὴς συντάκτης τῆς Εὐβοίας καὶ ἀπήγγειλεν ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ζῶντος νεκροῦ ἐπικήδειον λαμπρόν, φοβερὸν τοῖς ὦτα μὴ ἔχουσι συνταγματικοῖς πολίταις τῆς Ἑλλάδος !

Εἰς τοὺς πρῶτον ὑποπίπτοντας εἰς ἐγκληματικήν τινα πρᾶξιν, μάλιστα εἰς τοὺς νέους τοὺς μὴ ὑπερβάντας τὸ εἰκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας των, ὁ δικαστὴς ὀφείλει νὰ ἦναι ἐπιεικής· νὰ ἐπισείῃ τὴν ποινὴν ἄνωθεν τῆς κεφα-

λῆς, ἀλλὰ νὰ μὴ ἐπιβάλλῃ κατὰ πρῶτον οὐδεμίαν, εἰ δυνατόν, ποινήν. Ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ «Περὶ ἀρχῶν τῆς ποινῆς» ὁ Ἄγγλος δικαστὴς Ἐδουάρδος Οὐ. Κῶξ λέγει, ὅτι ὡς δικαστὴς ἐπὶ πολλὰ ἔτη μέγαν ἀριθμὸν νέων ἐγκληματιῶν ἀπολύει ἐπὶ ἐγγυήσει δι' ἐγκλήματα κλοπῆς κτλ., τὰ ὁποῖα διέπραξαν κατὰ πρώτην φοράν, χωρὶς νὰ ἐκδώσῃ καταδικαστικήν τινα ἀπόφασιν. Εἰς δύο δὲ μόνον περιπτώσεις μετεμελήθη διὰ τὴν ἐπιείκειάν του. Ἡ ἐπιείκεια αὕτη, δι' ἧς ὁ νεαρὸς ἐγκληματίας στέλλεται εἰς τοὺς κόλπους τῆς κοινωνίας ὑπὸ μόνην τὴν ἀπειλὴν τοῦ νὰ δικασθῇ ἐν ὑποτροπῇ διὰ τὴν πρᾶξιν ἧς ἐγένετο ἔνοχος, εἶναι ἀποτελεσματικωτέρα, κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ Ἄγγλου δικαστοῦ, πάσης ἄλλης *ἐπανορθωτικῆς* ποινῆς. Ὁ φόβος τῆς καταδικαστικῆς ἀποφάσεως εἶναι τόσον μέγας, ὥστε ἐὰν κατορθώσῃ τις, ἐν εὐνομουμένῃ πολιτείᾳ, ν' ἀπαλλαγῇ τῆς πρώτης ποινῆς, δύναται νὰ γίνῃ κατὰ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου του πολίτης χρηστότατος. Τὴν πρώτην παράβασιν τοῦ νόμου ὁ δικαστὴς ἐν πολλαῖς περιπτώσεσι δύναται νὰ θεωρήσῃ μᾶλλον ὡς ἀποτέλεσμα ἐπιπολαιότητος καὶ ἀσθενείας χαρακτῆρος ἢ διεφθαρμένης ψυχῆς, πρέπει δὲ νὰ παράσχῃ τὴν εὐκαιρίαν εἰς τὸν ἐγκληματίαν ν' ἀποπλύνῃ οὐχὶ διὰ τῆς ποινῆς, ἀλλὰ διὰ τῆς ἰδίας ἀρετῆς τὸν ῥύπον τοῦ ἀνομήματος. Μετὰ παρέλευσιν πολλῶν ἐτῶν, λέγει ὁ Ἄγγλος δικαστής, ἐλάμβανεν ἐπιστολὰς δι' ὧν οἱ παρανομήσαντες ἐξέφραζον τὴν εὐγνωμοσύνην των ὅτι τοὺς ἔσωσεν ἀπὸ τοῦ ὀλέθρου. Ἀλλὰ βεβαίως ἐν τῇ ἑλληνικῇ πολιτείᾳ τοιαύτην τύχην δὲν δύνανται νὰ ἔχωσιν ἀτυχεῖς ἔρημοι νέοι ὡς ἐκεῖνος διὰ τὸν ὁποῖον ζῶσα ἔτι ἔγραψεν ἐπικήδειον ὁ εὐγενὴς συντάκτης τῆς *Εὐβοίας*.

Πρὸ δεκαετίας περίπου ἐγνωρίσαμεν νεώτατον λῃστὴν καταδικασθέντα εἰς εἰκοσαετῆ εἱρκτήν. Ἦτο τύπος καλλονῆς καὶ πλήρης ζωῆς. «Πῶς σὺ ἔγεινες λῃστής;» τὸν ἐρωτῶμεν —«Νά' μοῦ 'φόρεσαν τῆς λινάτζες χωρὶς νὰ μοῦ πέσῃ ὁ κλῆρος διὰ νὰ μὴ πάῃ στρατιώτης ἄλλος, 'ποῦ εἶχε τὰ μέσα. Ἐπέταξα κ' ἐγὼ τῆς λινάτζες καὶ ἔτρεξα 'στὸ βουνό.» Μετὰ δέκα ἔτη τὸν εἴδομεν διὰ *χάριτος* (!) ἐξελθόντα καὶ συρόμενον ἐν ταῖς ὁδοῖς τῶν Ἀθηνῶν. Τὰ ῥόδα τῶν παρειῶν του εἶχον μαρανθῇ ὡς φύλλα ῥόδων ἐντὸς φιάλης ὄξους. Ἡ ζωὴ εἶχε σβεσθῇ ἀπὸ τῶν ὀμμάτων του καὶ τὸ μαραμμένον στῆθός του ἐνέκλειε τὸν θάνατον. Τὰ θνήσκοντα μέλη του ἐκάλυπτον ῥάκη — ῥάκη ῥυπαρά, φθειριῶντα. «Πῶς εἶσαι» τὸν ἐρωτῶμεν—«Ἔχω ῥῖγος καὶ διαρκῆ πυρετὸν καὶ δὲν ἔχω τὰ μέσα νὰ ὑπάγω εἰς τὸν τόπον μου» ἀποκρίνεται. Ἀλλ' ἠγνόει τὸ θῦμα τῆς ἑλληνικῆς διοικήσεως καὶ ἑλληνικῆς δικαιοσύνης ὅτι ὁ θάνατος εἶχε σκηνώσει ἐν αὐτῷ. Ἠγνόει τὸ ἄφιλον τῆς Ἑλλάδος τέκνον ὅτι ἡ χάρις τῷ ἔλεγε ν' ἀποθάνῃ παρὰ τὴν ἀπαισίαν πύλην καὶ τὰ ἐνετικὰ τείχη, παρὰ τὸ κοιμητήριον τῶν ζώντων καὶ τὴν φωλεὰν τῆς ὀδύνης ὑπὸ τὴν παγερὰν χλεύην καὶ αὐτῶν τῶν ἀκτίνων τοῦ Φοίβου τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐπὶ τῆς ψυχρᾶς καὶ ἀγνώστου πλέον μητρικῆς ἀγκάλης.

Οὕτω κατὰ τὴν ἑλληνικὴν δικαιοσύνην ὁ πέλεκυς αὐτῆς πρέπει νὰ ἦναι ἀμείλικτος κατ' ἐκείνου τὸν ὁποῖον ἀκατονόμαστος διοίκησις ὤθησεν εἰς τὸ ἔγκλημα καὶ κατ' ἐκείνου ὅςτις μικρὸν διαπράξας ἔγκλημα ἔτυχε νὰ ἦναι ἔρημος καὶ ἄφιλος ἐν τῷ κόσμῳ.

Ἀλλ' ὅ,τι αὐξάνει τὴν δυστυχίαν τοῦ ἀφίλου καὶ ἐρήμου καταδίκου καὶ καθιστᾷ τὴν ποινήν του βαρυτάτην καὶ ἀφόρητον εἶναι ἡ προστασία ἧς τυγχάνει ὁ ἔχων γαμοθεοὺς ἔνοχος. Ἡ *χάρις*, ὁ ἀδάμας οὗτος τῆς δικαιοσύνης καὶ τὸ πολυτιμότατον κόσμημα τοῦ σκήπτρου τῶν λαῶν καὶ τοῦ στέμματος τῶν βασιλέων, ἐμπήγνυται πολλάκις ὡς δίστομον φάσγανον εἰς τὰ στήθη τοῦ ἐρήμου καὶ ἀφίλου δεσμώτου. Ἐὰν ἐκεῖνος ὅστις ἔπρεπε νὰ διέλθῃ ἐν τῇ φυλακῇ δέκα ἔτη ἐξέρχηται διὰ χάριτος ἐντὸς δύο ἐτῶν καὶ ἐκεῖνος ὅστις ἔπρεπε νὰ διέλθῃ δύο ἐξέρχεται μετὰ δέκα, δὲν μετατρέπεται ὁ ἀδάμας τοῦ σκήπτρου τῆς δικαιοσύνης εἰς σκληρὰ βασανιστήρια τοῦ ἐρήμου καὶ ἀφίλου;

Δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη ν' ἀποδείξωμεν ἡμεῖς διὰ πλειόνων ὅτι ἐν τῇ ἑλληνικῇ διοικήσει δὲν ὑπάρχει δικαιοσύνη καὶ ἑπομένως κατὰ φυσικὸν καὶ αναπόφευκτον λόγον οὔτε ἐν τῇ ἑλληνικῇ δικαιοσύνῃ ὑπάρχει διοίκησις. Πρὸ χρόνου οὐχὶ μακροῦ κατεδείξαμεν τοῦτο καὶ τοῖς τυφλοῖς, συνηγοροῦντες ὑπὲρ ἀτυχοῦς καταδίκου, ὅλως ἀθώου τῆς πράξεως δι' ἣν κατεδικάσθη καὶ ὑπὲρ οὗ ὑπῆρχε μεταγενεστέρα ἀπόφασις, *βούλευμα δικαστικόν*, ἰσχυρᾷ τῇ φωνῇ κηρύττον τὴν ἀθωότητα τοῦ ἀτυχοῦς ἐρήμου καταδίκου, ἀλλ' ἐπὶ *δύο ὅλα* ἔτη τεθαμμένον ἐντὸς κεκονιαμένων εἰσαγγελικῶν ἀρχείων.

Καὶ τοιαύτην πολιτείαν, ἧς τὴν δικαιοσύνην καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς δεσμωτηρίοις διέπουσι *γαμοθεοί*, ἐτόλμησέ ποτε ὑπουργὸς τῆς δικαιοσύνης ν' ἀποκαλέσῃ ἐπιεικῆ! Ἐπιεικῆ! Εἰς τὸν Τάρταρον ἡ ἐπιείκειά της ἡ ἀποστείλασα ἀτυχεῖς λῃστάς, τῶν ὀρέων λῃστάς, — γεννήματα τῶν σηπομένων σπλάγχνων κακοδαιμονούσης πατρίδος, — εἰς τὴν λαιμοτόμον δεκάδα ἐτῶν ἀπὸ τῆς εἰς θάνατον καταδίκης των. Εἰς τὸ ἔρεβος ἡ ἐπιείκεια ὑπὲρ τῶν ἰσχυρῶν κακούργων! Τοιαύτη ἐπιείκεια, ὑπουργοὶ τῆς ἑλληνικῆς δικαιοσύνης πρέπει νὰ κοσμῇ οὐχὶ πολιτείαν ἐλευθέραν, ἀλλὰ νὰ λάμπῃ μὲ τῆς κολάσεως τὸ πῦρ ἐπὶ τῆς φοβερᾶς ὄψεως καὶ τοῦ καταχθονίου στέμματος Μεγαίρας.

Ἐν τῷ περὶ *Ἀρχῶν τῆς Ποινῆς* συγγράμματί του ὁ ἀρχαῖος Ἄγγλος δικαστὴς Ἐδ. Κὼξ λέγει, ὅτι ἡ ἐλπὶς τοῦ ν' ἀθωωθῇ ὁ κατηγορούμενος εἶναι ΠΕΝΤΑΚΙΣ μείζων ἐὰν ἡ δίκη ἦναι ἡ *πρώτη* καὶ ὄχι ἡ *τελευταία* τοῦ κακουργιοδικείου.

Ὥστε ἄδικος ἀπόφασις δύναται νὰ ἐπιβληθῇ οὐ μόνον ἕνεκα πλάνης τοῦ δικαστοῦ, ἀλλὰ καὶ ἕνεκα τῆς ἰδιοσυγκρασίας αὐτοῦ, ἕνεκα τῆς καταστάσεως τοῦ στομάχου του ἢ τῶν νεύρων του, ἴσως καὶ ἕνεκα περιπετειῶν τοῦ οἴκου του καὶ λόγων ἄλλων ὅλως ξένων τῆς ὑποθέσεως καὶ τῆς μοίρας τοῦ ἀτυχοῦς καταδίκου. Ἀλλ' ἐν πολιτείαις εὐνομουμέναις ἀδικήματα τοιαῦτα

κατὰ τῆς δικαιοσύνης θεραπεύονται, διότι οἱ ἀτυχεῖς δεσμῶται δὲν ἐγκλείονται ἐντὸς εἱρκτῶν οἷαι αἱ ἡμέτεραι, οὔτε παραδίδονται τὰ ἀτυχῆ πλάσματα εἰς τοὺς ἀνοικτίρμονας ὄνυχας φυλάκων οἷοι οἱ ἡμέτεροι, ὄργανα ἀληθῶς ἄξια τῆς ἡμετέρας προτύπου πολιτείας, οἱ πλεῖστοι τῶν ὁποίων εἶναι διὰ τὰ *κάτεργα*, πλουτοῦντες ἐκ τῆς δυστυχίας καὶ ποτίζοντες ἐκ τοῦ αἵματος τῶν ἐν τοῖς δεσμωτηρίοις ἀτυχῶν ἀδελφῶν καὶ τοὺς ἐκτὸς αὐτῶν *γαμοθεούς*.

Ὡς ἐπιστάται τῶν εἱρκτῶν καὶ τῶν δεσμωτῶν φύλακες ἔπρεπε νὰ ἐκλέγωνται οἱ ἁγιώτατοι, οἱ ὁσιώτατοι, οἱ χριστιανικώτατοι τῶν πολιτῶν. Ἡ χριστιανικὴ ὄψις καὶ γλῶσσα τοῦ ἐπιστάτου δύναται νὰ ἐξημερώσῃ τὴν ψυχὴν τοῦ θηριωδεστάτου τῶν καταδίκων καὶ πείσῃ αὐτὸν ὅτι δικαίαν ὑφίσταται ποινήν, ἐνῷ ἡ ἀχρεία ὄψις καὶ ἡ δολερὰ χεὶρ ἀχρείου φύλακος δύναται νὰ συντρίψῃ πάντα δεσμὸν συνέχοντα τὴν καρδίαν τοῦ ἠπιωτάτου τῶν δεσμωτῶν πρὸς τὴν γεννήσασαν αὐτὸν γῆν καὶ καταστήσῃ αὐτὸν τὸν θηριωδέστατον τῶν ἀνθρώπων. Ὁ δίκαιος δεσμοφύλαξ εἶναι ὁ *κυρίως* δικαστὴς τοῦ ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ καταδίκου· δύναται νὰ ἐπανορθώσῃ τὸ ὑπὸ τοῦ δικαστοῦ τελεσθὲν ἀδίκημα, συνιστῶν εἰς τοὺς λειτουργοὺς τῆς δικαιοσύνης ὡς ἄξιον χάριτος τὸν ἀδίκως ἢ αὐστηρότερον τοῦ δέοντος τιμωρηθέντα καὶ ἐκεῖνον ὅστις δι' ἀληθοῦς μετανοίας ἐξήγνισεν ἑαυτὸν καὶ ἀπέπλυνε τὸν ῥύπον τοῦ ἀνομήματος.

Δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν ὅτι ἡ διοίκησις ἐν τῇ ποινικῇ δικαιοσύνῃ εἶναι ἀξία μείζονος λόγου καὶ προσοχῆς ἢ ὁ νόμος αὐτός, διότι οἱ κάλλιστοι τῶν νόμων ἀνεπιεικῶς ἐφαρμοζόμενοι παράγουσι μεῖζον κακὸν ἢ ὁ χείριστος τῶν νόμων ἐπιεικῶς καὶ σωφρόνως ἐφαρμοζόμενος. Δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν καὶ τὸ τοῦ ποιητοῦ, ὅτι

None are all evil: lingering round the heart;
There are some virtues that will not depart.

Οὐδείς ἐστι καθ' ὁλοκληρίαν κακός· περὶ τὴν καρδίαν του σώζονται
ἀρεταί τινες, αἵτινες δὲν θέλουσι ν' ἀποχωρισθῶσιν ἀπ' αὐτῆς.

Δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ Mayhew περὶ τοῦ μικροῦ κυανοῦ ἄνθους, τὸ ὁποῖον, κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν ἐν τοῖς δεσμωτηρίοις τῆς Ἀγγλίας, φύεται ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ καταδίκου. Τὸ ὡραῖον κυανοῦν ἄνθος, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἰδὸν ἀπὸ τῶν οὐρανῶν τὴν ἀγωνίαν τοῦ ἀναμένοντος ἐπὶ τῆς ἕδρας τοῦ κατηγορουμένου τὴν ἀπόφασιν τοῦ ποινικοῦ δικαστηρίου, κατέπεσεν ἀπὸ τοῦ ἀπλήστου φωτὸς καὶ τοῦ δίου αἰθέρος ἐπὶ τῆς σκοτεινοτάτης κηλῖδος τῶν κόλπων τῆς γῆς — ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ καταδίκου.

Ἐπὶ τοῦ τάφου ἐκείνου κλίνωμεν καὶ ἡμεῖς ἀσκεπῆ τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ γόνυ. Πολλοὶ λίθοι βαρεῖς κρέμανται περὶ τὸν τράχηλον τῆς μητρὸς Ἑλλάδος, ἀλλὰ βαρύτατος πάντων εἶναι ὁ λίθος τοῦ τάφου τοῦ ἀφίλου καὶ ἐρήμου καταδίκου. Ἐκεῖνος μόνος, μόνος ἐκεῖνος ἤρκει νὰ τὴν καταποντίσῃ.

Φ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΙΔΗΣ.

ΠΕΡΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΗΣ ΧΗΜΕΙΑΣ *

Πρὸς τὸν Κύριον Πρύτανιν τοῦ ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου.

Ἡ χημεία εἶναι ἐπιστήμη ἀπ' εὐθείας ἐπιδρῶσα ἐπὶ τὰς ἰατρικὰς καὶ πάσας τὰς φυσικὰς μαθήσεις διά τε τῶν θεωριῶν αὐτῆς καὶ διὰ τῶν πρακτικῶν ἐφαρμογῶν. Πρὸ πάντων δὲ εἰς πάντας τοὺς κλάδους τῆς βιομηχανίας ἐπιδρᾷ εὐεργετικῶς καὶ δικαιοῦταί τις εἰπεῖν ὅτι αἱ πλεῖσται τοῦ αἰῶνος ἡμῶν βιομηχανίαι ἱδρύθησαν, ηὐρύνθησαν καὶ ἐτελειοποιήθησαν διὰ τῆς χημείας. Σὺν ταῖς βιομηχανίαις ταύταις καὶ δι' αὐτῶν ἐτροποποιήθησαν αἱ ἀνάγκαι τῶν ἀνθρώπων καὶ ὁ βίος αὐτῶν, νέοι πόροι ἐργασίας καὶ πλούτου ἐπενοήθησαν καὶ αὐτὸς ὁ πολιτισμὸς εἰσῆλθεν εἰς νέαν, τὴν τελειοτέραν, φάσιν. Αἱ νύξεις αὗται δὲν χρήζουσιν, ὡς πασίγνωστοι, ἐπεξηγήσεων δι' ἀπαριθμήσεως γεγονότων. Μαρτυρεῖ δὲ τὴν σημασίαν τῆς χημείας ἡ ἐξαιρετικὴ ὅλως προσοχή, ἥτις δίδεται σήμερον εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς ἐπιστήμης ταύτης.

Ὅτε περὶ τὸ τέλος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος κατὰ τὸν ἀποκλεισμὸν τῶν λιμένων τῆς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς ἀγωνιζομένης Γαλλίας δὲν ἐξήρκουν τὰ φυσικὰ καὶ ἐγχώρια προϊόντα εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ τόπου καὶ τὴν διατήρησιν τοῦ πολέμου, τότε αἱ ἐν σμικρῷ γενόμεναι θεωρητικαὶ ἔρευναι τῶν χημικῶν αὐτῆς, μεταφυτευθεῖσαι ἐκ τῶν σπουδαστηρίων αὐτῶν εἰς τὸ εὐρὺ στάδιον τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς, ἐγένοντο αἱ πρῶται ἀφορμαὶ τῶν σημερινῶν βιομηχανιῶν· τότε ἐδοκίμασε καὶ ἐπέτυχεν ὁ Leblanc τὴν κατὰ μεγάλας ποσότητας παρασκευὴν τῆς σόδας ἐκ τοῦ θαλασσίου ἅλατος κατὰ μέθοδον, ἥτις καὶ τὴν σήμερον ἔτι εἶναι ἡ πρωτεύουσα καὶ ἥτις ἐγένετο ἀκολούθως αἰτία ἱδρύσεως ἁπασῶν τῶν χημικῶν βιομηχανιῶν.

Ἡ πρώτη λοιπὸν ὤθησις πρὸς ἐπινόησιν τῆς μεταρρυθμισάσης τὸν βίον καὶ τὰ ἔθιμα τῆς ἀνθρωπότητος θεμελιώδους ταύτης βιομηχανίας, τῆς μητρὸς ἁπασῶν, προέκυψεν ἐκ τοῦ σπουδαστηρίου τοῦ χημικοῦ, διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν θεωριῶν. Δὲν ὑπάρχει δὲ ἕτερον παράδειγμα διδακτικώτερον τῆς ἀμέσου ἐπιδράσεως τῶν ἐπιστημῶν ἐπὶ τὴν ὑλικὴν εὐημερίαν τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἀφ' ἑτέρου δὲ δὲν ὑπάρχει ἑτέρα ἐπιστήμη, ἧς μία καὶ μόνη ἀνακάλυψις, οἷα ἡ τῆς ἀναλύσεως διὰ τοῦ φασματοσκοπίου, δι' ἧς μετὰ θετικότη-

* Τὸ παρὸν ὑπόμνημα τοῦ καθηγητοῦ τῆς χημείας κ. Ἀ. Χρηστομάνου ἀπευθύνεται πρὸς τὴν ἀκαδημαϊκὴν Σύγκλητον, δὲν ἐδημοσιεύθη δὲ ἕνεκα τῆς ἐκτάσεως αὐτοῦ ἐν τῇ ἐφετεινῇ λογοδοσίᾳ τοῦ Πρυτάνεως κ. Ἀ. Ἀναγνωστάκη. Σημ. Παρνασσοῦ.

τος ὁρίζεται ἡ χημικὴ σύνθεσις τῶν ἀπωτέρων οὐρανίων σωμάτων, ἀνεστάτωσε τοσοῦτον τὰς ἀρχὰς τῶν φιλοσοφικῶν μαθήσεων καὶ αὐτῶν τῶν θεολογικῶν δοξασιῶν, ὥσπερ ἡ χημεία.

Πολλῷ μᾶλλον ὀφείλομεν ἡμεῖς, οἱ ἐν Ἑλλάδι, νὰ μεριμνήσωμεν ὑπὲρ ἀναπτύξεως τῆς χημείας, οἱ μήτε κέντρα ἰδίας ἐρεύνης εἰσέτι ἐγκαταστήσαντες οἱασδήποτε μὲν ἄλλης ἐπιστήμης, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον τῶν ἐπὶ τὴν χημείαν ὅλως ἐρειδομένων, μήτε δὲ χημικὴν βιομηχανίαν ἀνεξάρτητον ἀποκτήσαντες, μόνον καὶ μόνον διὰ τὴν παντελῆ ἄγνοιαν τῆς ἐπιστήμης ταύτης, καίτοι ἡ γεωγραφικὴ ἡμῶν θέσις καὶ τὰ ἐξόχως εὔνοϊκὰ προϊόντα τῆς φύσεως πρὸ πολλοῦ ἔπρεπε νὰ ὁδηγήσωσιν ἡμᾶς εἰς τὴν ὁδόν, δι' ἧς ἤδη διῆλθον τὰ σήμερον ὡς ἐκ τῆς ἀνεπτυγμένης βιομηχανίας μεγάλα καταστάντα πλούσια καὶ πεπολιτισμένα ἔθνη.

Εἰς οἷον δὲ ὕψος σήμερον ἔφθασεν ἀλλαχοῦ ἡ ἰατρικὴ ἐπιστήμη δύναταί ποτε νὰ φθάσῃ καὶ παρ' ἡμῖν χωρὶς νὰ προσυνοικειωθῶσιν ἐντελέστατα οἱ μαθητευόμενοι αὐτῆς πρὸς τὰς διδασκαλίας τῆς χημείας, θεωρητικῶς τε καὶ ἐμπράκτως;

Δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν κἂν φαρμακοποιὸν ἐφάμιλλον τῶν σημερινῶν εὐρωπαϊκῶν καὶ ἀμερικανικῶν χωρὶς νὰ ἦναι καὶ τέλειος χημικός; Ἐὰν δὲ διά τινος πρό τινος χρόνου κατὰ τοῦ ἡμετέρου Φαρμακευτικοῦ Σχολείου ἐκτοξευθέντος ἐγγράφου, σωματεῖόν τι συμβουλευτικόν, σκοτεινῶς πως ὑποπτευόμενον τί ἐν αὐτῷ ἐσκόπει νὰ ἐκφράσῃ καὶ πρὸς πᾶν τὸ μὴ ἐξ αὐτοῦ ἀπορρέον μεμψίμοιρον τυγχάνον, δὲν ἐπεδίωξε πλαγίους καὶ προσωπικοὺς σκοπούς, δὲν πρέπει νὰ αἰσχυνώμεθα συναισθανόμενοι ὅτι ἡ μομφὴ αὕτη κατὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν φαρμακοποιῶν εἰς τὰ καθαρῶς φαρμακευτικὰ μαθήματα ἔχει πᾶσαν τὴν ὑπόστασιν;

Τολμῶμεν προσέτι νὰ καυχηθῶμεν ὅτι ἐκ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς ἡμῶν ἐξέρχονται οὐχὶ τέλειοι φυσιοδίφαι, ἀλλ' ὁπωσοῦν δυνάμενοι νὰ παραβληθῶσι πρὸς τοὺς ἄλλων Πανεπιστημίων, ἢ κἂν σπουδασταὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, πολλοῦ γε καὶ δεῖ διδάκτορες;

Ἔν τισιν ἐπιστήμαις ἴσως ἐπιτρέπεται τῷ ἡμετέρῳ Πανεπιστημίῳ κἄπως νὰ χωλαίνῃ ἄνευ μεγάλης ζημίας· οὐδέποτε ὅμως ἐν τῇ χημείᾳ, τῇ δεσποζούσῃ τοσούτων ἐπιστημῶν.

Καὶ εἰλικρινῶς ὁμολογῶ ὑμῖν, ὅτι αὐστηρότατα εἰς ἐμαυτὸν ἐμβλέπων, εὑρίσκω ὅτι δὲν πταίω τόσον ἐγὼ αὐτός, ἂν οἱ καρποὶ οὓς φέρει ἡ διδασκαλία τῆς χημείας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ ἡμῶν δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰς θερμοτάτας μου προσδοκίας.

Διδάσκω ἀπὸ τῆς ἕδρας ἐπὶ *δώδεκα* ὥρας καθ' ἑβδομάδα, ἐν δὲ τῷ χημείῳ εἰς τὰς ἀσκήσεις τοὐλάχιστον ἐπὶ *τριάκοντα*· δι' ἰδίας μελέτης συνοικειωθεὶς πρὸς τὰς νεωτάτας θεωρίας, μεταδίδω αὐτὰς τοῖς ἀκροαταῖς μου ἐκτενέστερον πολὺ τῶν τῆς Ἑσπερίας καθηγητῶν, τῶν πρὸς καλῶς προηγ-

μνασμένους καὶ ἀλλαχοῦ ἤδη διδαχθέντας ἢ διδαχθησομένους φοιτητὰς παραδιδόντων· καθόλου δὲ φρονῶ ὅτι κατὰ τὴν διδασκαλίαν δὲν ὑστερῶ ἐκείνων κατ' οὐδέν.

Πρέπει μᾶλλον νὰ αἰτιώμεθα τὴν πλημμελῆ προπαίδευσιν τῶν φοιτητῶν καὶ τὸν ἀτελῆ τῶν καθ' ἕκαστα σπουδῶν διοργανισμόν, πρὸς δὲ καὶ τὴν φυσικὴν τῆς νεολαίας ἡμῶν κλίσιν πρὸς τὴν ἐπὶ τὸ ῥᾷδιον καὶ ἀμοχθότερον συμπλήρωσιν οὐχὶ τῶν ἀναγκαίων πρὸς ἀπόκτησιν τοῦ διπλώματος γνώσεων, ἀλλὰ τῶν πρὸς τοῦτο ἀναγκαίων ἀποδείξεων ἀκροάσεως.

Οὐδείς ποτε ἐπειράθη νὰ βελτιώσῃ τὸ θεμελιῶδες τοῦτο κακόν, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ἐσκέφθη τις ποτέ, ὅτι τῆς χημείας ἡ διδασκαλία καὶ μεθόδου δεῖται ἰδίας καὶ προπαρασκευῆς ἰδιαζούσης ἐκ μέρους τοῦ μαθητευομένου.

Προεξάρχει σήμερον τῶν λοιπῶν κρατῶν κατὰ τὴν *μέσην* ἐκπαίδευσιν ἀναντιρρήτως ἡ Αὐστρία· ἀλλ' εἰ καί εἰσιν ἄριστοι οἱ διοργανισμοὶ τῆς ἐν αὐτῇ ἀνωτέρας ἐκπαιδεύσεως, ὑπερέχει αὐτὴν ἡ Γερμανία καὶ μετ' αὐτὴν ἡ Ἀγγλία ἐν τῷ κλάδῳ τούτῳ, ὡς συγκεντρωθέντων ἐν τοῖς Πανεπιστημίοις αὐτῶν τῶν ἐξοχωτέρων διδακτικῶν δυνάμεων. Κατὰ τὸ παράδειγμα λοιπὸν τῆς Αὐστρίας, ἧς τὸ ἐκπαιδευτικὸν σύστημα διὰ τῶν ὀργανικῶν νόμων τῆς 3 Μαΐου 1869 ἀνεβιβάσθη εἰς τὴν ὑψίστην περιωπήν, πᾶσαι αἱ λοιπαὶ ἐπικράτειαι εἰσήγαγον τὴν ὑποχρεωτικὴν σπουδὴν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ὡς κυρίων μαθημάτων εἴς τε τὰ σχολεῖα, τὰ γυμνάσια, τὰ βιοτεχνικὰ σχολεῖα (Realschulen) καὶ τὰ βιοτεχνικὰ καλούμενα γυμνάσια (Realgymnasien), ἐγκατελείφθη δὲ ἁπανταχοῦ τὸ σύστημα ἐκεῖνο τῆς ἐκπαιδεύσεως, καθ' ὃ καὶ ἐν ταῖς γυμνασιακαῖς σπουδαῖς διεφαίνετο ὁ πρωτεύων τῶν κλασικῶν σπουδῶν χαρακτήρ, ὅπερ δυστυχῶς παρ' ἡμῖν φαίνεται ὅλως δυσκατόρθωτον, ἱδρυθέντος ἐσχάτως μάλιστα καὶ τετάρτου γυμνασίου ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν πρὸ τεσσαράκοντα πέντε ἐτῶν ὑπὸ τῆς βαυαρικῆς ἀντιβασιλείας ἱδρυθέντων· τοῦτο δέ, διότι *ἀγνοεῖται* παρ' ἡμῖν ὅτι ἤλλαξαν ἐν τῷ μεταξὺ σύμφώνως πρὸς τὴν γενικὴν τῶν ἐπιστημῶν πρόοδον καὶ οἱ διοργανισμοὶ τῶν γυμνασίων, ἐν αὐτῇ δὲ τῇ Βαυαρίᾳ ἔκτοτε τρὶς ἢ τετράκις ἐκ θεμελίων μετεμορφώθησαν.

Εἰς τὰ ἰσόβαθμα τοῖς ἡμετέροις ἑλληνικοῖς σχολείοις *κύρια, κανονικὰ* ἢ *λαϊκὰ* καλούμενα σχολεῖα τῆς Αὐστρίας διδάσκονται ἤδη ἐν μὲν τῇ δευτέρᾳ τάξει σπουδαῖαι ἀρχαὶ φυσικῆς, ἐν δὲ τῇ τρίτῃ καὶ χημείας ἀρχαί, πολὺ σπουδαιότεραι ἢ αἱ ἐν τῇ τετάρτῃ τάξει τῶν ἡμετέρων γυμνασίων καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἡμετέρῳ Πολυτεχνείῳ διδασκόμεναι.

Ἐν δὲ τοῖς γυμνασίοις ἡ μὲν φυσικὴ διδάσκεται δὶς ἐξ ἀρχῆς· τὸ μὲν τρίτον καὶ τέταρτον ἔτος στοιχειωδῶς, κατὰ δὲ τὰ τρία τελευταῖα ἔτη (6ον, 7ον καὶ 8ον) ἐν ἐκτάσει καὶ ἐπὶ τῇ βάσει μαθηματικῶν ἀποδείξεων· ἡ δὲ χημεία τὸ μὲν τέταρτον καὶ πέμπτον ἔτος παραδίδεται στοιχειωδῶς, κατὰ δὲ

τὰ τελευταῖα τρία ἔτη λίαν ἐκτεταμένως (τὸ 6ον τὰ μεταλλοειδῆ, τὸ 7ον τὰ μέταλλα καὶ τὸ 8ον ἡ ὀργανικὴ χημεία).

Ἐν δὲ τοῖς βιοτεχνικοῖς σχολείοις (Realschulen) ἥ τε φυσικὴ καὶ ἡ χημεία διδάσκονται τρὶς ἐν ἓξ ἔτεσι, κατὰ δὲ τὰ δύο τελευταῖα ἔτη, τὸ 5ον καὶ τὸ 6ον, οἱ μαθηταὶ ἐξασκοῦνται ἐν χημείοις εἴς τε συνθετικὰς ἐργασίας καὶ εἰς ἀναλύσεις κατὰ ποιόν, γνωρίζουσι δὲ τότε οἱ ἀπολυόμενοι μαθηταὶ πολλῷ περισσοτέραν χημείαν ἢ ὅσην οὐδέποτε δύνανται νὰ ἐκμάθωσιν οἱ φοιτηταὶ τοῦ ἡμετέρου ὑπὸ τοῦ νῦν ἰσχύοντος διοργανισμοῦ διεπομένου Πανεπιστημίου καὶ οἱ τῶν πλείστων ἐπαρχιακῶν γαλλικῶν.

Τοιοῦτοι ὄντες οἱ ἀπόφοιτοι τῶν σχολείων ἐκείνων προσέρχονται εἰς τὰ Πανεπιστήμια. Καὶ ὅσοι μὲν ἐπιδίδονται ἐντελῶς εἰς τὴν σπουδὴν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς χημείας, ἐκπαιδεύονται ἐν αὐτοῖς ἐπὶ τριετίαν, πρὸ πάντων πρακτικῶς ἐργαζόμενοι, ἀλλὰ καὶ διαφόρων καθηγητῶν ἐν διαφόροις Πανεπιστημίοις ἀκροώμενοι καὶ ἐκ τῆς εἰδικότητος αὐτῶν ὠφελούμενοι· ὅσοι δὲ καταγίνονται εἰς ἄλλους κλάδους ἢ εἰς τὴν ἰατρικὴν ἢ φαρμακευτικήν, ἀκροῶνται δὶς ἔτι ἐν τοῖς Πανεπιστημίοις τῆς χημείας καὶ φοιτῶσιν ἐπὶ ἓν μὲν ἔτος εἰς τὰ χημεῖα τῆς γενικῆς χημείας, ἐπὶ ἕτερον δὲ εἰς τὰ τῆς ἐπὶ τὸν κλάδον αὐτῶν ἐφηρμοσμένης χημείας.

Καὶ μετ' αὐτὰς ἔτι τὰς διδακτορικὰς ἐξετάσεις οἱ ἐν χημείᾳ διδάκτορες ἐργάζονται ἐπὶ 3 ἢ 4 ἑξαμηνίας ἐν διαφόροις χημείοις πρὸς τελειοποίησίν των.

Τοιοῦτος λοιπὸν καὶ τοσοῦτος εἶναι ὁ πρὸς ἐκμάθησιν τῆς χημείας ἀπαιτούμενος χρόνος! Ὅ,τι δὲ ἡ πεῖρα ἀπέδειξεν ὡς ἀναγκαῖον, παραδεκτὸν δὲ ἐγένετο παρὰ τῶν μᾶλλον προοδευσάντων λαῶν, δὲν ἔπρεπε νὰ τολμήσωμεν ἡμεῖς ἀσυζητητὶ καὶ ἀτιμωρητὶ ν' ἀποσκορακίσωμεν, ἀφοῦ μάλιστα πρὸς μὲν τὰς συζητήσεις ἐλλείπει ἡμῖν ἡ γνῶσις τοῦ συζητητέου, τιμωρία δὲ ἱκανὴ ὑπάρχει ἡ μέχρι τοῦδε ἀποτυχία τῆς ἐπιδόσεως τῆς χημικῆς διδασκαλίας.

Ἀλλ' οὐ μόνον ὁ χρόνος θεωρητέος ὡς εἷς τῶν κυριωδεστέρων παραγόντων πρὸς ἐκμάθησιν τῆς χημείας.

Καὶ αὐτὸς ὁ τρόπος τῆς διδασκαλίας ὡς καὶ ὁ τῆς ἀκροάσεως μεθ' ἁπάντων τῶν παρεπομένων, ὅπως νῦν ἐν Γερμανίᾳ πρὸ πάντων καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ ἐθίζεται, εἶναι ὅροι ἀναγκαιότατοι πρὸς ἐπίτευξιν ἐπιτυχοῦς διδασκαλίας τῆς χημείας. Ἡ μὲν θεωρητικὴ διδασκαλία δέον νὰ συνοδεύηται καὶ βοηθῆται ὑπὸ τῆς πρακτικῆς, ὁ δὲ μαθητὴς νὰ ὑποβάλληται καὶ διὰ θυσίας εἰς αὐτήν.

Ἡ διδασκαλία τῆς χημείας εἶναι δαπανηρά, μάλιστα δὲ ἡ πρακτική. Ὑφ' ὅσης δήποτε ὅμως ἀγαθῆς προαιρέσεως ὑπὲρ τῆς σπουδαζούσης νεολαίας καὶ ἂν ἐμφορῆται Κυβέρνησίς τε καὶ Πανεπιστήμιον, οὔτε δύνανται, οὔτε πρέπει νὰ ὑποστῶσιν αἱ ἀρχαὶ αὗται πάσας τὰς δαπάνας τῆς ἐκπαιδεύσεως ταύτης. Οὐ μόνον αἱ δαπάναι εἰσὶν ὄντως ὑπερβάλλουσαι, ἡ δὲ ἄλλως οὐδαμοῦ τῶν

Πανεπιστημίων γινομένη δωρεὰν παροχὴ τούτων ἤθελε σπουδαίως ζημιώσει τὸ Πανεπιστήμιον, ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου ἡ πρὸς μόνους τοὺς μαθητὰς τῆς χημείας γενομένη τοσαύτη παροχὴ ἠδύνατο νὰ ἐκληφθῇ ὥς τις μονομερὴς ὑπὲρ αὐτῶν θυσία, ἀφοῦ ἀμέσως πως ἐκ τῆς διδασκαλίας ταύτης καὶ ὑλικῶς ὠφελοῦνται, ἀλλὰ καὶ ἄλογος ἤθελεν εἶσθαι καὶ βλαπτικὴ αὐτοῖς τοῖς μαθητευομένοις.

Δὲν ἐπιχειρῶ ἐνταῦθα νὰ θίξω τὸ ζήτημα τῶν διδάκτρων καὶ ἐξετάστρων, ὧν ἄνευ, καὶ ὁ τυφλότερος παρ' ἡμῖν σήμερον τὸ συναισθάνεται καθαρῶς, πᾶσα διδασκαλία χωλαίνει καὶ καθίσταται ματαία, ἀλλὰ μόνον τὸ ζήτημα, τίς πρέπει νὰ φέρῃ τὸ βάρος τῶν ὅλως ἐξαιρετικῶν δαπανῶν, τῶν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς χημείας συνεπομένων· ἂν δηλαδὴ τὸ Δημόσιον ἢ τὸ Πανεπιστήμιον, ἢ αὐτὸς ὁ μαθητευόμενος ὀφείλῃ νὰ δαπανᾷ πρὸς πορισμὸν τῶν βοηθημάτων τῆς διδασκαλίας.

Ἕκαστος ἡμῶν, τῶν διδαξάντων ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τούτῳ, μετὰ λύπης συναισθάνεται ὁποία τις ζημία ἀνεπανόρθωτος προσγίγνεται τῇ σπουδαζούσῃ νεολαίᾳ ὡς ἐκ τῆς μὴ ἀποτίσεως διδάκτρων. Ἀντὶ νὰ ζημιωθῶσιν οἱ σπουδασταὶ 200—300 δραχμῶν δίδακτρα, ἅτινα ἂς λαμβάνῃ εἴτε τὸ Πανεπιστήμιον εἴτε ὁ δι' αὐτῶν ἐμψυχούμενος καθηγητής, ζημιοῦνται τὴν ἰσόβιον ἀμάθειαν καὶ τὴν ἐντεῦθεν ἀγυρτείαν· διότι, μηδὲν δαπανῶντες αὐτοὶ διὰ τὸ μάθημα, ἀλλ' εἰς αὐτὸ ὡς εἴς τι δωρεὰν παρεχόμενον θέαμα φοιτῶντες, δὲν ἐκτιμῶσιν αὐτὸ δεόντως· ἀπουσιάζοντες δ' ἐξ αὐτοῦ ἢ παραμελοῦντες αὐτό, φρονοῦσιν ὅτι οὐδὲν ὑλικῶς ζημιοῦνται, εἰμὴ μόνον τὸν χρόνον, ὃν εὐτυχῶς ὁ Θεὸς ἄπειρον παρέχει. Δωρεὰν δὲ λαμβάνοντες καὶ τὰ βοηθητικὰ μέσα τῆς διδασκαλίας, οὐδ' αὐτὰ θέλουσιν ἔχει διὰ τιμῆς, ἡ δ' ἐντεῦθεν προκύπτουσα ἠθικὴ ζημία ἔσεται ἀνυπολόγιστος.

Πρὸς δὲ τούτοις δὲν εἶναι οὔτε λογικὸν οὔτε δίκαιον νὰ χορηγῶνται τοῖς σπουδασταῖς τῆς χημείας τὰ μέσα τῆς πρακτικῆς διδασκαλίας δωρεάν. Ὅπως οὔτε χάρτην, ἢ μελάνην, ἢ βιβλία, ἢ ἰατρικὰ καὶ χειρουργικὰ ἐργαλεῖα οὐδέποτε χορηγοῦμεν αὐτοῖς εἰσερχομένοις εἰς τὰς σχετικὰς παραδόσεις, οὕτω, καὶ κατὰ μείζονα λόγον διὰ τὸ βαρύτιμον, δὲν πρέπει νὰ χορηγῶνται τοῖς μαθηταῖς τῆς χημείας τὰ πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν πρακτικῶν ἀσκήσεων ἀναγκαῖα καὶ ὑλικά. Τοῦτο δὲ τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ οἱ ἄπειροι εἰσέτι μαθηταὶ οὗτοι σπαταλῶσι τὰς οὐσίας, πλειστάκις ἀποτυγχάνοντες τοῦ σκοποῦ τῶν πειραμάτων αὐτῶν, θραύουσι δὲ καὶ καταστρέφουσιν, ὡς πρωτόπειροι, τὰς συσκευάς· τόσῳ ἀλυπότερον δέ, ὅσῳ ὀλιγώτερον συναισθάνονται τὴν ὑλικὴν ζημίαν, μάλιστα δέ, ὁπόταν τοῖς παραχωρηθῶσι δωρεάν, ἐνῷ ἂν αὐτοὶ ἐξ ἰδίων ἐπρομηθεύοντο ταῦτα πάντα, ἤθελον ποιήσει πολλῷ μᾶλλον ἐπισταμένην χρῆσιν αὐτῶν. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀδικαιολόγητος ἡ τοιαύτη δωρεά; δύναται αὕτη νὰ ὀνομασθῇ εὐεργεσία τῆς νεολαίας, ἐὰν ἄγῃ αὐτὴν εἰς τὴν ἀσυνειδησίαν; ὄντως δὲ δὲν εἶναι ἄλλο ἢ σπατάλη ἐν γνώσει, ζημίαν παράγουσα ἀντὶ ὠφελείας.

Ἀφ' ὅτου λ. χ. εἰσήγαγον ἐγὼ τὴν ἐκ μέρους τῶν ἀσκουμένων ἐν τῷ χημείῳ ἀπότισιν πρὸς τὸ Πανεπιστήμιον ἐλαχίστης τινὸς εἰσφορᾶς λόγῳ ἀποζημιώσεως, οὐδείς, πληρώσας αὐτήν, δέχεται νὰ μὴ ἐργάζηται καθ' ἑκάστην· μέχρι φορτικότητος μάλιστα ἐπιμένουσι νὰ ἐργασθῶσι πλέον ἢ ὅσον ἐν ὡρισμένῳ χρονικῷ διαστήματι ἐπιτρέπεται αὐτοῖς. Ἐὰν δὲ τὰ παρὰ τοῦ Πανεπιστημίου νῦν χορηγούμενα αὐτοῖς ὄργανα καὶ ὑλικὰ ἐξ ἰδίων ἐπρομηθεύοντο, δὲν ἤθελον βεβαίως καταγίνη τόσον συστηματικῶς εἰς τὴν θραῦσιν καὶ καταστροφὴν αὐτῶν, ὥσπερ νῦν.

Ἐν τοῖς γυμνασίοις καὶ βιοτεχνικοῖς σχολείοις τῆς Γερμανίας καὶ Αὐστρίας οἱ μαθηταὶ τῶν τάξεων, ἐν αἷς διδάσκεται ἡ χημεία, πληρόνουσι διὰ τὰ πειράματα ἐκτὸς τῶν διδάκτρων 4 $^{1}/_{2}$—8 δραχμ. ἕκαστος καθ' ἑξαμηνίαν καὶ δρ. 8 $^{80}/_{00}$—11 κατὰ μῆνα διὰ τὰς πρακτικὰς ἀσκήσεις.

Εἰς δὲ τὰ χημεῖα τῶν Πανεπιστημίων αἱ δαπάναι εἰσὶν ἀσυγκρίτως μείζονες. Ἐν Βιέννῃ καθ' ἑξαμηνίαν πληρόνουσι δρ. 200—355 [1], ἐν Βερολίνῳ δὲ ἐν μὲν τῷ μεγάλῳ χημείῳ τοῦ Πανεπιστημίου (καθ. Hofmann) 72 τάλ. καθ' ἑξαμηνίαν, ἐν δὲ τῷ τῆς ἀκαδημίας τῶν βαναύσων τεχνῶν 65 τάλ., ἐν Ἑιδελβέργῃ φιορ. 144 κατὰ τὴν χειμερινὴν καὶ 85 κατὰ τὴν θερινὴν ἑξαμηνίαν.

Ἀντὶ τῶν εἰσφορῶν τούτων οἱ μαθηταὶ ἀποκτῶσι μίαν θέσιν, τουτέστι χημικὴν τράπεζαν, καὶ τὴν ἄδειαν νὰ ἐργάζωνται καθ' ἁπάσας τὰς ὥρας τῆς ἡμέρας ἐν τῷ χημείῳ, ἔνθα ἀπὸ τῆς 9—12 π. μ. καὶ ἀπὸ τῆς 2—5 μ. μ. ἀδιαλείπτως παρευρίσκεται ὅ τε καθηγητὴς καὶ οἱ ἐπιμεληταί. Προσέτι δὲ χορηγοῦνται αὐτοῖς πάντα τὰ κοινότερα ἀντιδραστήρια ἐκτὸς τοῦ χλωριούχου λευκοχρύσου, τοῦ χρυσοῦ, τοῦ νιτρικοῦ ἀργύρου καὶ τοῦ χημικῶς καθαροῦ καυστικοῦ κάλεως, τὸ πρὸς φωτισμὸν καὶ θέρμανσιν φωταέριον, τὸ ἀπεσταγμένον ὕδωρ καὶ οἱ ἄνθρακες· ἐπὶ ἐπιστροφῇ δὲ παρέχονται εἷς λύχνος, ἓν σιδηροῦν ὑποστήριγμα καὶ 30 φιάλαι μετὰ τῶν ἀντιδραστηρίων. Πάντα δὲ τὰ λοιπὰ σκεύη καὶ ὄργανα ἐν συνόλῳ ἀξίας 200 δρ. περίπου καὶ πάντα τὰ λοιπὰ ἀντιδραστήρια ὀφείλουσιν οἱ μαθηταὶ δι' ἰδίας δαπάνης νὰ προμηθεύωνται. Εἰς δὲ τὸ χημεῖον τοῦ Bunsen οἱ τελειότεροι τῶν μαθητῶν ἐκτὸς τῶν χημικῶν σταθμῶν,ὧν τινων ὀφείλει ἕκαστος τῶν ἀσκουμένων νὰ ἔχῃ μίαν πλήρη σειρὰν ἰδιόκτητον, πρέπει νὰ ἔχωσι καὶ χημικὸν ζυγὸν ἰδιαίτερον.

Κατὰ μέσον ὅρον οἱ σπουδασταὶ τῆς χημείας ἐν Ἑιδελβέργῃ ἐξοδεύουσι δρ. 1000 κατ' ἔτος εἰς τὸ χημεῖον, εἶναι δὲ πανθομολογούμενον ὅτι μόνον νέοι ἐκ τῆς εὐπορωτέρας τάξεως δύνανται νὰ σπουδάσωσι τὴν χημείαν.

Ἐν τῷ ἡμετέρῳ δὲ χημείῳ, ἔνθα ἐπὶ τοῦ παρόντος καὶ ἐφ' ὅσον δὲν κανονισθῇ ἡ πολυετὴς σπουδὴ τῆς χημείας δὲν θέλομεν ἐπιχειρήσει σπουδαιοτέρας χημικὰς ἐργασίας, ἀλλὰ μόνον συνθέσεις καὶ ἀναλύσεις κατά τε ποιὸν

1 Εἰς μὲν τὸ χημεῖον τοῦ Πολυτεχνείου φιορ. αὐστρ. 100, εἰς δὲ τὸ νέον τοῦ Πανεπιστημίου φιορ. 142 30|00.

καὶ κατὰ ποσόν, οἱ ἀσκούμενοι πρέπει ἐξ ἅπαντος νὰ συνεισφέρωσιν, ἂν ὄχι χρηματικὸν ποσὸν ἀποζημιοῦν καὶ τὸν καθηγητήν, τοὐλάχιστον ποσὸν ἐπαρκοῦν εἰς ἱκανοποίησιν πασῶν τῶν ὑπὲρ αὐτῶν δαπανῶν. Οὕτω δὲ μόνον θέλομεν ἀποφύγει ἄδικον, ἀδικαιολόγητον καὶ μονομερῆ ὑπὲρ τῶν σπουδαστῶν τῆς χημείας δαπάνην, αὐτοὺς δὲ θέλομεν ἀναγκάσει νὰ μὴ ματαιοπονῶσιν ἢ ὀλιγωρῶσιν.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν διαρρύθμισιν τῶν χημικῶν σπουδῶν, ἡμεῖς ἐνταῦθα ἀπαντῶμεν πολλῷ μείζονας δυσχερείας τῶν ἀπολαυόντων τὰ πλεονεκτήματα τῶν μνησθέντων διοργανισμῶν τῆς μέσης καὶ ἀνωτέρας ἐκπαιδεύσεως. Προπαιδευθέντες καλῶς εἰς πάσας τὰς φυσιογραφικὰς καὶ τὰς κυρίως φυσικὰς ἐπιστήμας οἱ ἐκ τῶν γυμνασίων τῶν μνησθεισῶν χωρῶν εἰς τὰ Πανεπιστήμια μεταβαίνοντες, εὐθὺς δύνανται ν' ἀκολουθήσωσι τὴν σειρὰν τῶν πανεπιστημιακῶν μαθημάτων καὶ τῶν σπουδαιοτέρων χημικῶν ἐργασιῶν, ἐνῷ παρ' ἡμῖν καὶ αὐτοὶ οἱ τοῦ τρίτου ἔτους φαρμακοποιοὶ οὔτε κἂν τὰς πρώτας χημικὰς ὕλας γνωρίζουσι καὶ μόνον μηχανικῶς πως ἐκτελοῦσι τὰς στοιχειωδεστέρας πρακτικὰς ἐργασίας· διανύσαντες δὲ μεταξὺ ἀπουσιῶν καὶ ἑορτῶν τὴν ἐν τῷ χημείῳ διετίαν, ἐξέρχονται πλέον συγκεχυμένοι τὸν νοῦν ἢ πρότερον.

Ἐνῷ εἰς τὰ γερμανικὰ Πανεπιστήμια οἱ ἐν τοῖς γυμνασίοις καλῶς τὰς ἰδιότητας καὶ τὴν χρῆσιν καὶ τὴν παρασκευὴν τῶν χημικῶν οὐσιῶν, τὰς συνθετικὰς ἐργασίας καὶ τὴν κατὰ ποιὸν ἀνάλυσιν ἐκμαθόντες καὶ τότε μόνον προβιβασθέντες, ἀσκοῦνται κατ' ἀρχὰς μὲν εἰς ποσοτικὰς ἀναλύσεις, εἶτα δὲ εἰς ὀργανικάς, εἰς ὀγκομετρικὰς καὶ εἰς ἀναλύσεις ἀερίων καὶ ὑδάτων, καταγίνονται δὲ κατόπιν εἰς ἀνεξαρτήτους ἐρεύνας καὶ εἰς ἀνακαλύψεις νέων οὐσιῶν καὶ μεθόδων,—οἱ ἡμέτεροι φοιτηταί, καίπερ κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος ἤδη χημείαν ἀκούσαντες, οὐ μόνον τὰς ἁπλουστέρας συνθέσεις δὲν γινώσκουσι νὰ ἐκτελέσωσιν, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ ἀντιδραστήρια ἀγνοοῦσι καὶ οὐδεμίαν θεωρίαν ἐνθυμοῦνται. Μετ' ἀηδίας λοιπὸν καταγίνομαι εἰς τὸ νὰ καταστήσω αὐτοῖς γνωστὸν τὸ ἀλφάβητα τῆς χημείας· ὡς θαυμασίαν δὲ ἐπιτυχίαν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνωμεν τὴν παρ' αὐτῶν εἰς τὸ τέλος τοῦ πρώτου ἔτους ἐκμάθησιν τοῦ στοιχειωδεστέρου μέρους τῆς ποιοτικῆς ἀναλύσεως. Κατὰ δὲ τὸ δεύτερον ἔτος τῆς φοιτήσεως διδάσκω αὐτοῖς τὴν ἐκτέλεσιν δυσκολωτέρων ποιοτικῶν καὶ τῶν ἁπλουστέρων ποσοτικῶν ἀναλύσεων. Ἐξερχόμενοι λοιπὸν ἐκ τοῦ χημείου *μόλις* γινώσκουσιν ὅσα οἱ τελειόφοιτοι τῶν γυμνασίων τῆς Γερμανίας μὲ τὴν μόνην διαφορὰν ὅτι ἐκεῖνοι μέν εἰσιν ἐντριβέστατοι καὶ περὶ τὰς χημικὰς θεωρίας, οὗτοι δὲ καίπερ παρ' ἐμοῦ δὶς ὅλην τὴν χημείαν ἀκούσαντες, οὐδὲν ἐκράτησαν ἐξ αὐτῆς, ὡς μήτε μαθηματικά, μήτε φυσικήν, μήτε φυσικὴν ἱστορίαν γνωρίζοντες καὶ ἐν πᾶσιν ἀμαθέστατοι ἐκ τῶν κατωτέρων ἐκπαιδευτηρίων προελθόντες.

Τὴν λυπηρὰν ταύτην κατάστασιν εἰς οὐδὲν ἄλλο ἢ εἰς τὴν ῥαθυμίαν τῶν μαθητῶν ἐν μέρει (διότι δὲν εἶναι ὅλως γενική) καὶ εἰς τὸ πλημμελὲς τοῦ

διοργανισμοῦ τῶν γυμνασιακῶν καὶ πανεπιστημιακῶν σπουδῶν ἀποδοτέον, τὴν δὲ θεραπείαν μόνον εἴς τε τὴν εἰσαγωγὴν καταλλήλου διοργανισμοῦ καὶ αὐστηρῶν ἐξετάσεων ζητητέον.

Ὑπολείπεται ἡμῖν ἔτι νὰ ἐξετάσωμεν πῶς διεξάγεται ἐκ μέρους τῶν διδασκόντων καὶ πῶς κανονίζεται ἐν τοῖς διαφόροις ἐκπαιδευτηρίοις τῆς Γερμανίας, Αὐστρίας καὶ Ἀγγλίας ἡ χημικὴ διδασκαλία, πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν μέσων τῆς δυνατῆς ἀναπτύξεως τῆς διδασκαλίας ταύτης καὶ παρ' ἡμῖν.

Περὶ μὲν τῆς διδασκαλίας τῆς χημείας ἐν τοῖς γυμνασίοις ἀνεφέραμεν ἤδη τὰ δέοντα· ἐν δὲ τοῖς Πανεπιστημίοις ἡ θεωρητικὴ διδασκαλία εἶναι ὅλως ἀνεξάρτητος τῆς πρακτικῆς, διανέμεται δὲ οὕτω πως, ὥστε, ἐὰν μὲν εἷς καθηγητὴς διδάσκῃ ἅπασαν τὴν γενικὴν χημείαν, ἡ μὲν ἀνόργανος χημεία νὰ διδάσκηται τὸν χειμῶνα, ἡ δὲ ὀργανικὴ κατὰ τὴν θερινὴν τετραμηνίαν, ἐὰν δὲ πλείονες, τότε ἀμφοτέρων τῶν κλάδων τῆς χημείας ἡ διδασκαλία νὰ περιλαμβάνῃ ἀμφοτέρας τὰς ἑξαμηνίας ἢ καὶ μόνον τὴν χειμερινήν, ὅτε κατὰ τὴν θερινὴν διδάσκονται ἕτερα χημικὰ μαθήματα, ἤτοι ἱστορία τῆς χημείας, ἀναλυτικὴ χημεία, θεωρητικὴ χημεία, φιλοσοφία τῆς χημείας κτλ. Προϋποθέτων δὲ ὁ ἐν Πανεπιστημίοις τὴν χημείαν διδάσκων ὅτι παραδίδει πρὸς νέους ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ταύτῃ μεμυημένους, δὲν κατέρχεται εἰς τὰ στοιχειωδέστερα, ἀλλὰ καταρτίζει ἕκαστος κατὰ τὴν εἰδικότητά του ἴδιον σύστημα χημικῶν γνώσεων, προσθέτων μείζονα βαρύτητα εἰς ἐκεῖνα τὰ γεγονότα, δι' ὧν εἴτε αὐτὸς ἐπλούτισε τὴν ἐπιστήμην, εἴτε χαρακτηρίζεται σαφέστερον τὸ εἰδικὸν ἐκεῖνο μέρος τῆς χημείας, ὅπερ ζητεῖ νὰ καλλιεργήσῃ καὶ δι' ὃ φημίζεται ἡ εἰδικότης αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ φοιτῶσιν οἱ σπουδασταὶ τῆς χημείας διαδοχικῶς εἰς πλειότερα Πανεπιστήμια, ἵνα συμπληρώσωσιν ἐν ἑκάστῳ εἰδικῶς τὰς σπουδὰς αὐτῶν.

Ἐν δὲ τῷ παρ' αὐτοῦ διευθυνομένῳ χημείῳ ὁ καθηγητὴς διαμένει μετὰ τὸ ἀπὸ τῆς ἕδρας θεωρητικὸν μάθημα διδάσκων καὶ ὁδηγῶν τὰς πρακτικὰς ἀσκήσεις τῶν μαθητῶν καθ' ἅπαν τὸ ἐπίλοιπον μέρος τῆς ἡμέρας, βοηθούμενος παρ' ἐπιμελητῶν ἢ βοηθῶν (Assistenten). Συγχρόνως δὲ ἐργάζεται ἐν τῷ ἰδιαιτέρῳ αὐτοῦ χημείῳ εἰς ἰδιωτικάς του ἐργασίας, οἷον ἀναλύσεις, πραγματογνωμοσύνας καὶ ἐπιστημονικὰς ἐρεύνας. Ἐπειδὴ δὲ κατενοήθη ὅτι ἡ παρουσία αὐτοῦ εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τὴν πρακτικὴν ἐκπαίδευσιν τῶν μαθητευομένων, ὅλως δὲ ἀδύνατος ἡ ἀπομάκρυνσις αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ χημείου, ἐνίοτε καὶ ἐν καιρῷ νυκτός, ἐὰν ἄλλως θέλῃ νὰ ἐργάζηται ἀποτελεσματικῶς εἰς τὰς ἰδίας αὐτοῦ ἐπιστημονικὰς ἐρεύνας, διὰ τοῦτο κατ' ἀνάγκην ὀφείλει νὰ κατοικῇ ἐν αὐτῷ τῷ χημείῳ.

Καθὼς δὲ προνοεῖ ἡ Κυβέρνησις καὶ μισθοδοτεῖ τὸν μόνον εἰς τὴν ἐπιστήμην του δυνάμενον ν' ἀσχολῆται καθηγητὴν τῆς χημείας ἁδρότερον καὶ γενναιότερον πάντων τῶν λοιπῶν καθηγητῶν, οὕτω φιλοτιμεῖται καὶ τὸ Πα-

νεπιστήμιον νὰ καταστήσῃ τῷ ἁπάσας τὰς ἡμέρας καὶ ὥρας του ἐν τῷ χημείῳ κατατρίβοντι καθηγητῇ τὴν διαμονὴν εὐχαριστοτέραν καὶ παρέχει αὐτῷ δωρεὰν μεγαλοπρεπῆ οἰκίαν, φωτισμὸν καὶ καύσιμον ὕλην. Ἰδοῦσαι δὲ αἱ Κυβερνήσεις ὅτι ὠφελοῦσιν ὑλικῶς ἐκ τῆς φοιτήσεως τῶν ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς προσερχομένων μαθητῶν καὶ τὰς πόλεις καὶ τὰ Πανεπιστήμια καὶ ῥυθμίσασαι τὰ δίδακτρα αὐτῶν καταλλήλως, ἀνήγειραν μεγαλοπρεπῆ χημεῖα ἐν εἴδει παραρτημάτων τῶν τε Πανεπιστημίων, τῶν Πολυτεχνείων, τῶν γυμνασίων καὶ τῶν βιομηχανικῶν σχολείων, ἀληθῆ τεμένη τῆς ἐπιστήμης, καὶ ἐνεπιστεύθησαν εἰς τὸν διευθύνοντα καθηγητὴν, μεθ' οὗ συμπράττουσιν ἐν ἐπιτροπείᾳ οἰκονομικός τις ὑπάλληλος τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ὁ κοσμήτωρ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, τὴν ὅλην διαχείρισιν τοῦ καταστήματος.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰ χρηματικὰ μέσα, ἃ διαθέτουσι τὰ χημεῖα, φοβοῦμαι ὅτι παρ' ἡμῖν, παρ' οἷς ἐλλείπει ὅλως ἡ πεποίθησις ὅτι ἡ χημεία κατέχει σπουδαιότητά τινα καὶ ὅτι δὲν εἶναι μόνον τὸ μυστηριῶδες βοήθημα τῶν ταχυδακτυλουργῶν καὶ γελωτοποιῶν, δυσκόλως θέλομεν ἀπαντήσει φιλόφρονα ἐκτίμησιν τῶν ἀλλαχοῦ ὑπὲρ τῆς χημείας δαπανωμένων.

Ἐν πρώτοις παρέχεται ὑπὸ τοῦ Δημοσίου ἢ τοῦ Πανεπιστημίου, ἐκτὸς τοῦ ὡς εἴρηται κτιρίου καὶ τῆς κατοικίας τοῦ καθηγητοῦ καὶ τῶν βοηθῶν, ἐτησία τις πίστωσις ὑπὲρ τῆς συντηρήσεως τοῦ χημείου· σημειωτέον δὲ ὅτι ἰδιαιτέρως ὅλως πληρόνονται οἱ μισθοὶ τῶν βοηθῶν καὶ ὑπηρετῶν. Ἐκ τῆς χορηγήσεως ταύτης πληρόνεται τὸ κατ' ἔτος ἀναλισκόμενον φωταέριον καὶ τὰ πειράματα τοῦ καθηγητοῦ ἐν τῷ θεωρητικῷ μαθήματι.

Ὁ καθηγητὴς Bunsen ἐν Ἑϊδελβέργῃ ἐξοδεύει κατ' ἔτος 2000 φιορ. εἰς πειράματα, ὁ δὲ Hofmann τοῦ Βερολίνου 3000 τάληρα, ἅτινα χορηγοῦνται αὐτοῖς ἄνευ ἀποδόσεως λογαριασμοῦ. Ὁ δὲ βαθύπλουτος Hofmann δαπανᾷ ἐνίοτε καὶ 5000 τάληρα, τὴν δὲ ὑπέρβασιν ταύτην ἐννοεῖται ἐξ ἰδίων. Ἐκτὸς τῶν πειραμάτων, εἴπομεν, πληρόνεται καὶ τὸ φωταέριον ἐκ τῆς χορηγήσεως ταύτης· εἰ καὶ εἶναι ἡ τιμὴ τοῦ κυβικοῦ μέτρου τοῦ φωταερίου καθ' $^1/_4$ μικροτέρα τῆς παρ' ἡμῖν (ἤτοι 0,12 φράγκου) καὶ ἡ ποιότης αὐτοῦ τοὐλάχιστον δὶς ἀνωτέρα, ἐξωδεύθησαν τῷ 1875/6 ἐν τῷ χημείῳ τοῦ Hofmann 1500 τάληρα διὰ τὸ φωταέριον!

Εἰς ἄλλας δὲ δαπάνας ὑπὲρ τοῦ χημείου τὸ Δημόσιον ἢ καὶ τὸ δαπανῶν Πανεπιστήμιον δὲν ἐνέχονται. Πάντα τὰ ἔξοδα, τὰ ποικίλα καὶ πολλά, τοῦ χημείου ἀποτίνουσιν οἱ φοιτηταί, πληρόνοντες ἐν τῷ διδάκτρῳ σὺν αὐτοῖς καὶ γενναίαν ἀμοιβὴν ὑπὲρ τοῦ καθηγητοῦ.

Ἐν τῷ χημείῳ τοῦ Bunsen ὑπάρχουσι θέσεις δι' 90 ἀσκουμένους· ἕκαστος αὐτῶν πληρόνει 206 φιορ. κατ' ἔτος, ἐξ ὧν ἐκπίπτονται 20 φιορ. διὰ δικαίωμα τοῦ Πανεπιστημίου. Ἐν συνόλῳ λοιπὸν εἰσπράττονται φιορ. 186 ὑπὸ τῆς διαχειριστικῆς τοῦ χημείου ἐπιτροπῆς, δαπανῶνται δὲ κατὰ μέσον ὅρον 80 φιορ. ὑπὲρ ἑκάστου φοιτητοῦ, ὅστις ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω ἐξ ἰδίων

προμηθεύεται τὰ πλεῖστα χρειώδη, ἤτοι ἐν ὅλοις 7200 ἢ τὸ πολὺ φιορ. 10000. Τὸ περίσσευμα ἀνήκει εἰς τὸν καθηγητήν! Προσθέσατε δὲ εἰς ταῦτα μισθὸν 800 φιορ. κατὰ μῆνα τῷ Bunsen, 7500 δὲ τάλληρα κατ' ἔτος τῷ Hofmann, προσθέσατε καὶ τὴν κατοικίαν, τὸν φωτισμὸν καὶ τὴν θέρμανσιν καὶ θέλετε ἐννοήσει ὅτι πραγματικῶς ἱκανοποιεῖται ἐκεῖ ὁ ἐπιστήμων καθηγητὴς ὑπὸ τοῦ ἔθνους του. Οὐ μόνον ἀνέτως καὶ ἀπηλλαγμένος βιοποριστικῶν μεριμνῶν δύναται οὕτω νὰ ἐπιτελέσῃ πλείονα τοῦ καθήκοντός του, ἀλλὰ καὶ τῇ οἰκογενείᾳ του παρέχει ἀξιοπρεπῆ ἀνατροφὴν καὶ περιουσίαν δύναται νὰ ἐγκαταλείψῃ αὐτῇ μετὰ θάνατον ἐκ τῶν ὡς ἐκ τῆς ὑπηρεσίας ἀπολαυῶν του.

Ἡμεῖς δὲ; . . .

Φρονῶ ὅτι καὶ τοῦτο τὸ κακῶς κείμενον πρέπει ν' ἀλλάξῃ παρ' ἡμῖν! Τόσῳ στενῶς συνδέεται ἡ τοῦ εὐσυνειδήτου καὶ ἐπιμελοῦς καὶ ἐπιστήμονος καθηγητοῦ εὐεξία καὶ ἀπὸ βιωτικῶν φροντίδων ἀπηλλαγμένη ἠρεμία τοῦ νοὸς πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς διδασκαλίας καὶ τὴν ἐπίδοσιν τῶν ἐπιστημονικῶν αὐτοῦ ἐρευνῶν, ὥστε ὤφειλεν ὑπὲρ αὐτοῦ πλειότερον καὶ πατρικώτερον νὰ μεριμνήσῃ τὸ ἔθνος. Ἰδίως δὲ ὁ καθηγητὴς τῆς χημείας, ὁ ὡς οὐδεὶς ἄλλος καὶ ἐφ' ὅλην τὴν ἡμέραν, ὁμολογουμένως δὲ πρὸς ζημίαν τῆς ἑαυτοῦ οἰκογενείας, ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ κατατριβόμενος, ἔπρεπε νὰ τύχῃ ἀξιοπρεποῦς περιθάλψεως.

Ἢ φρονεῖτε ὅτι ἐπαρκοῦσιν αὐτῷ 400 δρ. κατὰ μῆνα εἰς ἐνοίκιον, τροφὴν καὶ ὑπηρεσίαν, ἐνδυμασίαν, ἐκπαίδευσιν καὶ περιποίησιν τῆς οἰκογενείας καὶ εἰς σχηματισμὸν περιουσίας διὰ τὰ τέκνα του; Ἐὰν δὲ συναισθάνησθε ὅτι πρέπει ἐπὶ τούτῳ νὰ τριπλασιασθῇ τοὐλάχιστον ὁ μισθός του, πῶς ἀνέχεσθε νὰ ἀναξιοπαθῇ ὁ λειτουργὸς τῆς ἐπιστήμης ἐν γνώσει ὑμῶν καὶ ἐν ἀγνοίᾳ ἴσως τοῦ Δημοσίου; Καὶ ἄλλοι καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου κακοπληρονονται ὡς μηδεμίαν ἀπολαυὴν ἔχοντες ἐκτὸς τοῦ μισθοῦ των· ἀλλ' οὗτοι δύνανται τοὐλάχιστον νὰ ἐργασθῶσιν ἐν ταῖς ὥραις τῆς ἀνέσεώς των, νὰ ἀντιγράφωσι δικογραφίας ἐν τῇ χειρίστῃ περιπτώσει. Ὁ δὲ καθηγητὴς τῆς χημείας δὲν ἔχει ἄνεσιν.

Πολυετὴς λοιπὸν πεῖρα ἐν χημείοις τῆς Εὐρώπης καὶ ἐν ἐκπαιδευτηρίοις, ἔτι δὲ μᾶλλον ἐνταῦθα κατὰ τὸ διάστημα δεκαεπταετοῦς διδασκαλίας ἀποκτηθεῖσα, ἴσως με δικαιοῖ νὰ συστήσω τοῖς διέπουσι παρ' ἡμῖν τὰ τῆς Παιδείας ὅσα κατ' ἐμὴν γνώμην εἰσὶν ἀπαραίτητα καὶ λυσιτελέστατα πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς διδασκαλίας τῆς χημείας.

1. Τὰ ἡμέτερα Γυμνάσια κακῶς ἔχουσιν, ὡς οὐδόλως ἀνταποκρινόμενα οὔτε πρὸς τὴν σημερινὴν τῆς ἐκπαιδεύσεως ἐν γένει κατάστασιν, οὔτε πρὸς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ἐπιστήμης, οὓς ὁ ἀπόφοιτος τοῦ Γυμνασίου ἐδύνατο νὰ ἐκλέξῃ καὶ ν' ἀκολουθήσῃ. Ἐν ἑνὶ λόγῳ πρέπει τὰ ἑλληνικὰ Γυμνάσια ν'

ἀναδιοργανωθῶσι διά τε τὴν γενικὴν πρόοδον τῆς καθόλου ἐκπαιδεύσεως καὶ ἵνα συγχρόνως χρησιμεύσωσιν ὡς προπαιδευτήρια τῶν ἐν βιομηχανικαῖς ἐπιστήμαις βουλομένων νὰ τελειοποιηθῶσι.

Πρὸς μὲν τὸν πρῶτον σκοπὸν πρέπει οἱ ἐκ τοῦ ἀλληλοδιδακτικοῦ σχολείου (καὶ τούτου διορθωτέου) ἐξερχόμενοι νὰ εἰσέρχωνται εἰς τὸ ἐκ δύο μόνον τάξεων συνιστάμενον Ἑλληνικόν. Ἐκμαθόντες δὲ τὰ ἑλληνικά, γραμματικήν, σύνταξιν, ἀριθμητικήν, γεωγραφίαν, ἱστορίαν, ἱερά, γαλλικά, φυσικὴν στοιχειωδεστάτην, ὅσα δηλαδὴ ἀρκοῦσι τοῖς ἐκ τῶν ἑλληνικῶν σχολείων ἀμέσως εἰς τὸν πρακτικὸν βίον μεταβαίνουσι, νὰ εἰσέλθωσιν οἱ πλείονες παιδείας δεόμενοι εἰς τὰ Γυμνάσια, ἅτινα νὰ περιέχωσιν ἓξ τοὐλάχιστον τάξεις. Ἐκτὸς τῶν *ἑλληνικῶν* εἰς τὰς πρώτας 5 τάξεις, τῶν *λατινικῶν* εἰς ὀλιγωτέρας, τῆς λεπτομερεστάτης *γεωγραφίας* (ἥτις τὸ μὲν α' καὶ β' ἔτος νὰ παραδίδηται γενικώτερον, τὸ δὲ γ' δ' καὶ ε' ἐκτενέστερον), τῆς *γενικῆς ἱστορίας* κατὰ μὲν τὸ α' καὶ β' ἔτος περιληπτικῆς, κατὰ δὲ τὸ γ' δ' ε' καὶ ϛ' ἔτος λίαν ἐκτενοῦς, τῶν *Μαθηματικῶν* (α' ἔτος ἀριθμητικὴ καὶ στερεομετρία, β' καὶ γ' ἄλγεβρα καὶ γεωμετρία, δ' τριγωνομετρία καὶ ἀναλυτικὴ γεωμετρία, ε' ἀνωτέρα Ἄλγεβρα καὶ ἀναλ. γεωμετρία τρισδιάστατος καὶ ϛ' ἀνάλυσις, ὁλοκληρωτικὸς καὶ διαφορικὸς ὑπολογισμός), τῆς *γαλλικῆς* καὶ *γερμανικῆς* εἰς πάσας τὰς ἓξ τάξεις, τῆς *καλλιγραφίας* εἰς τὰς τρεῖς πρώτας τάξεις, τῆς *ἰχνογραφίας* εἰς πάσας τὰς ἓξ τάξεις (διότι ἐκ τοῦ γυμνασίου τούτου θὰ ἐξέλθῃ καὶ ὁ ζωγράφος, ἐν γένει δὲ ὁ τεχνίτης, καὶ δὲν θὰ μεταβαίνῃ πλέον ἀμαθέστατος ὢν εἰς τὸ Πολυτεχνεῖον), τῆς *περιγραφικῆς Γεωμετρίας* καὶ τῆς *Μηχανικῆς* εἰς τὰς δύο τελευταίας, πρέπει νὰ εἰσαχθῶσιν εἰς τὰ ἑλλ. Γυμνάσια

α') Ἡ *Φυσικὴ Ἱστορία*, καὶ δὴ περιληπτικώτατα μὲν διδασκομένη κατὰ τὸ γ' ἔτος, ἐκτενῶς δὲ καὶ λεπτομερέστερον κατὰ τὰ τρία τελευταῖα· οἷον τὸ μὲν δ' ἔτος διδαχθήσεται ἡ *ζωολογία*, τὸ δὲ ε' ἡ *βοτανικὴ* καὶ τὸ ϛ' ἡ *ὀρυκτολογία* καὶ ὀλίγαι ἀρχαὶ τῆς *γεωλογίας*.

β') Ἡ *Φυσική*. Περιληπτικῶς μὲν καὶ στοιχειωδῶς θέλει διδάσκεσθαι ὁλόκληρος ἡ φυσικὴ ἐν τῷ γ' ἔτει. Ἐν δὲ τῷ δ' διδαχθήσονται *θεωρητικὴ* (ὅσον ἀφορᾷ νόμους ἰσορροπίας καὶ κινήσεως) *μηχανικὴ στοιχειώδης*, *ὑδροστατικὴ* καὶ *ἀεροστατική*, τὸ δὲ ε' περὶ *θερμότητος*, περὶ *ἤχου* καὶ *ὀπτικῆς*, τὸ δὲ ϛ' *μαγνητισμὸς* καὶ *ἠλεκτρισμὸς* καὶ αἱ *ἐφαρμογαὶ* τῆς Φυσικῆς.

γ') Ἡ *Χημεία*. Διδαχθήσεται δὲ αὕτη περιληπτικῶς μὲν καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ἐγχειριδίου στοιχειώδους, οἷον εἶναι τὸ κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς μικρᾶς χημείας τοῦ ἄγγλου καθηγητοῦ Roscoe ἐσχάτως παρ' ἐμοῦ ἐκδοθέν, κατὰ τὸ γ' ἔτος καὶ συγχρόνως μετὰ τῆς στοιχειώδους Φυσικῆς, καὶ ἀφοῦ κατὰ τὰ δύο πρῶτα ἔτη τοῦ Γυμνασίου προηγηθῇ νέον τι δίωρον καθ' ἑβδομάδα μάθημα στοιχειωδῶν περὶ φύσεως γνώσεων, δυνάμενον καταλλήλως νὰ συνδυασθῇ μετὰ τῆς ἐκθέσεως ἰδεῶν. Λεπτομερέστερον δὲ διδαχθήσεται ἡ χη-

μείᾳ κατὰ τὸ δ' καὶ ε' καὶ ϛ' ἔτος, καὶ δὴ ἔτος δ' τὰ *μεταλλοειδῆ*, ἔτος ε' τὰ *μέταλλα*, ἔτος ϛ' ἡ *ὀργανικὴ χημεία*.

Ἀναπόσπαστος ἀπὸ τῆς θεωρητικῆς διδασκαλίας θεωρητέα ἡ πρακτική. Θέλουσι λοιπὸν ἐργάζεσθαι κατὰ τὸ ἕκτον ἔτος οἱ μαθηταὶ εἰς τὸ Χημεῖον τοῦ Γυμνασίου, παρασκευάζοντες ἁπλᾶς συνθέσεις καὶ ἐκτελοῦντες ἁπλᾶς ποιοτικὰς ἀναλύσεις καὶ δοκιμασίας βιομηχανικάς.

Ἐὰν εἰσαχθῶσι τοιαῦτα Γυμνάσια παρ' ἡμῖν δὲν ἔχομεν ἀνάγκην τῶν βιοτεχνικῶν Σχολείων (Realschulen). Ἐκτὸς δὲ τοῦ ἀνεκτιμήτου πλεονεκτήματος ὅτι θὰ ἔχωμεν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ φοιτητὰς πεπαιδευμένους καὶ μεμορφωμένους, ἔτι ἀνεκτιμητότερον, εἰ δυνατόν, εἶναι, ὅτι ἐκ τοῦ γυμνασίου τούτου ἐξερχόμενός τις εἰς τὸν πρακτικὸν βίον, ἤτοι εἰς τὸ ἐμπόριον, εἰς τὰς τέχνας, εἰς ἐπιτηδεύματα ἢ εἰς εἰδικὰ σχολεῖα, δὲν εἶναι ἀμαθής, ἀλλὰ κατέχει πάσας τὰς ἀναγκαίας αὐτῷ γνώσεις, τέλος δὲ ὅτι τοιουτοτρόπως τὸ Γυμνάσιον καθίσταται καὶ προπαιδευτήριον τῶν εἰς τὸ Πολυτεχνεῖον μεταβαινόντων μηχανικῶν (Ingénieurs), μηχανουργῶν, γεωμετρῶν, τηλεγραφητῶν, δασονόμων καὶ ποικίλων ὑπαλλήλων, γλυπτῶν καὶ ζωγράφων, οἵτινες πάντες δὲν βλέπω τὸν λόγον δι' ὃν μέχρι τοῦδε κατεδικάζοντο εἰς ἀμάθειαν.

Ἐκτὸς δὲ τῶν ἀνωτέρω πλεονεκτημάτων μόνον μετὰ τὴν ἵδρυσιν καὶ τὴν ἐν αὐτῷ τοποθέτησιν καλλίστων καὶ ἱκανωτάτων διδασκάλων, μόνον μετ' αὐστηρὰς ἐξετάσεις τῶν ἀπολυομένων, — τότε ὅμως ἀσφαλῶς καὶ ἀναντιῤῥήτως—, θὰ ἔχωμεν ἀξίους τῶν μόχθων ἡμῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καρποὺς καὶ θὰ δυνηθῶμεν νὰ καυχώμεθα ὅτι προάγομεν τὴν ἐπιστήμην.

2. Ἡ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ διδασκαλία τῆς Χημείας πρέπει καὶ αὐτὴ ν' ἀκολουθῇ δύο σαφῶς διακεκριμένους σκοπούς, ἤτοι τήν τε ὅσον ἔνεστι πληρεστέραν διδασκαλίαν τῆς ἐπιστήμης ταύτης καὶ τῶν ἐφαρμογῶν αὐτῆς, ἵνα ὠφελῶνται οἵ τε φυσικοί, οἱ ἰατροὶ καὶ οἱ φαρμακοποιοί, καὶ τὴν εἰδικὴν διδασκαλίαν αὐτῆς διὰ μέλλοντας διδάκτορας ἢ διδασκάλους ἐν χημείᾳ καὶ φυσιογνωσίᾳ.

Πάντες μὲν οὗτοι ὀφείλουσι ν' ἀκροῶνται τῆς παραδόσεως τῆς Χημείας ἐπὶ διετίαν καὶ ν' ἀσκῶνται ἐν τῷ Χημείῳ· οἱ δὲ ἐν φυσιογνωσίᾳ ἢ χημείᾳ ὑποψήφιοι θέλουσιν ἐκπαιδευθῆ ἰδιαιτέρως ἐν τῷ Χημείῳ.

Ἐπειδὴ ὅμως ἡ Χημεία δὲν ἐκμανθάνεται δι' ἀναγνώσεως μόνον, ἀλλὰ πρὸ παντὸς ἀπαιτεῖ τὴν πρακτικὴν ἐξάσκησιν καὶ τὴν διὰ πειραμάτων ἀντίληψιν τῶν γεγονότων, ἠθέλομεν προτείνει τὴν αὐστηροτέραν ἐξέλεγξιν τῆς εἰς τὸ μάθημα φοιτήσεως καὶ τὴν ὑποχρεωτικὴν ἐξάσκησιν πάντων τῶν μαθητῶν τῆς Χημείας (φαρμακοποιῶν, φυσικῶν καὶ ἰατρῶν) ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ προσέτι εἶναι εὐνόητον καὶ ἀπεδείχθη διὰ τῆς πείρας ὅτι μόνον οἱ ἀποτίνοντες εἰσφοράν τινα εἶναι ἐπιμελεῖς, πρέπει νὰ ῥυθμίσωμεν ταύτην εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἱκανοποιῇ τὰς ὑπὲρ αὐτῶν γινομένας

δαπάνας, ἤτοι ἐν ἄλλαις λέξεσι ν' αὐξήσωμεν αὐτὴν δεόντως, ἵνα οἱ πλειότερον δαπανῶντες διὰ τὴν ἐξάσκησίν των συναισθάνωνται τὴν ἀπώλειαν τῶν χρημάτων των, ἐὰν ἀμελῶς ἢ οὐδόλως φοιτήσωσιν εἰς τὰς ἀσκήσεις.

Τὸ δὲ σπουδαιότατον πάντων μέσον πρὸς ἐξαναγκασμὸν τῶν μαθητῶν μας ἀναντιρρήτως εἶναι αἱ αὐστηραὶ ἐξετάσεις.

Ἡ διαίρεσις τῶν μαθημάτων κατὰ τὰς διδακτορικὰς ἐξετάσεις εἰς κύρια καὶ δευτερεύοντα, οἷα νῦν συνειθίζεται εἰς τὴν ἰατρικὴν σχολήν, εἰς τὸ φαρμακευτικὸν σχολεῖον καὶ ἐν μέρει εἰς τὴν φιλοσοφικήν, εἶναι ὅλως ἄτοπος. Διότι εἴτε δὲν ἔχουσι τὰ διάφορα μαθήματα τὴν αὐτὴν σπουδαιότητα, θεωρουμένων τῶν ἐξετάσεων ὡς εἰδικῶν, ὅτε τινὰ τῶν μαθημάτων εἰσὶ βοηθητικὰ μᾶλλον, ὅτε ὅμως ἔπρεπεν ὁ ὑποψήφιος διδάκτωρ, ὑποστὰς πρότερον προκαταρκτικήν τινα ἐξέτασιν ἐν τοῖς βοηθητικοῖς μαθήμασι καὶ ὥριμος κριθείς, νὰ ἐξετάζηται μόνον εἰς τὰ κύρια μαθήματα, εἴτε ἔχουσι πάντα ταῦτα τὴν αὐτὴν σπουδαιότητα, τὴν αὐτὴν ἰσχύν, καθ' ὃ ἐν τῇ αὐτῇ ἐξετάσει ἐξεταζόμενα· τότε ὅμως πρέπει νὰ ἔχῃ τὴν αὐτὴν ὡσαύτως ἰσχὺν ὁ βαθμὸς ἑκάστου τῶν μαθημάτων.

Ἂν λ. χ. οἱ φοιτηταὶ τῆς ἰατρικῆς ἐγνώριζον ὅτι ἀπορρίπτονται ὁσάκις δίδοται αὐτοῖς ὁ βαθμὸς *κακῶς* ἐν τῇ χημείᾳ ἤθελον βεβαίως μελετήσει αὐτήν. Τὸ δὲ λυπηρὸν σκάνδαλον, ὅπερ σήμερον τελεῖται ἐν ταῖς ἰατρικαῖς ἐξετάσεσι, τὸ πᾶσαν ἐπιστήμην διακωμῳδοῦν, εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς σιωπηλῆς ἀποφάσεως τῶν ἐξεταστῶν νὰ μὴ λαμβάνωσιν ὑπ' ὄψιν τὸν βαθμὸν τῆς χημείας καὶ τῆς βοτανικῆς, νὰ τυγχάνωσι δὲ πτυχίου μὲ τὸν βαθμὸν λίαν καλῶς ἢ ἄριστα (sic) οἱ *κακῶς* λαβόντες εἰς τὰ μαθήματα ταῦτα, καλῶς δὲ (Θεὸς οἶδε πῶς) εἰς τὰ *εἰδικὰ* ἀποκριθέντες, ὡς ἂν μάλιστα μὴ ἐθεωρεῖτο ἡ χημεία τὴν σήμερον τὸ εἰδικώτερον τῶν εἰδικῶν μαθημάτων τῆς ἰατρικῆς.

Προτείνω λοιπὸν ὅπως τοῦ λοιποῦ αἱ ἐξετάσεις τῆς Χημείας γίνωνται ὡς ἑξῆς·

Α' Ἐν τῇ Φιλοσοφικῇ σχολῇ.

α' Τμῆμα μαθηματικόν.

Ἡ χημεία συμπεριληφθήτεται ἐνταῦθα μεταξὺ τῶν βοηθητικῶν μαθημάτων καὶ ἐξετασθήτεται ἐν τῇ προκαταρκτικῇ ἐξετάσει, περιοριζέσθω δὲ εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ἀρχῶν τῆς πειραματικῆς γενικῆς χημείας.

β' Τμῆμα φυσικόν.

Ἐν αὐτῇ ἡ χημεία θέλει ἐξετάζεσθαι ὡς κύριον μάθημα ἐν τῇ διδακτορικῇ ἐξετάσει· ἀπαιτεῖται δὲ λεπτομερὴς γνῶσις τῆς γενικῆς χημείας, τῶν θεωριῶν, τῆς ἀναλύσεως καὶ τῶν πρακτικῶν ἐργασιῶν.

Β' Ἐν τῇ ἰατρικῇ σχολῇ.

Ἐπὶ τοῦ παρόντος, διότι ἐν τῇ σχολῇ ταύτῃ καὶ ἡ διδασκαλία εἶναι στοιχειώδης καὶ θεωρητική, ἡ χημεία συμπεριληφθήσεται μεταξὺ τῶν ἐν προκαταρκτικῇ ἐξετάσει ἐξεταστέων μαθημάτων. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ὑποχρεωθήσονται οἱ τὸ δεύτερον ἔτος διανύσαντες φοιτηταὶ τῆς ἰατρικῆς, οἵτινες διήκουσαν πᾶσαν τὴν σειρὰν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἐξησκήθησαν ἐν τῷ χημείῳ, νὰ ὑποβληθῶσι μετὰ τὸ τέλος τοῦ δευτέρου καὶ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ τρίτου ἔτους εἰς τὰς λεγομένας προκαταρκτικὰς ἐξετάσεις (Tentamen physicum). Μαθήματα ἐξεταστέα ἐν αὐταῖς ἔστωσαν τὰ στοιχειώδη μαθηματικά, ἡ ζωολογία, ἡ βοτανική, ἡ ὀρυκτολογία, ἡ φυσική, ἡ χημεία, ἡ ἀνατομία καὶ ἡ φυσιολογία. Γενήσονται δὲ αἱ ἐξετάσεις αὗται δημοσίᾳ, μόνον προφορικαὶ καὶ ὑπὸ τῶν οἰκείων καθηγητῶν, προεδρευομένων ὑπὸ τοῦ κοσμήτορος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, παρακαθημένου καὶ τοῦ τῆς Ἰατρικῆς. Οἱ ἐξεταζόμενοι θέλουσι καταβάλλει λόγῳ ἐξετάστρων τῶν καθηγητῶν καὶ πανεπιστημιακῶν δικαιωμάτων χρηματικόν τι ποσὸν ὁρισθησόμενον. Μόνον οἱ κατὰ τὰς ἐξετάσεις ταύτας τυχόντες τῶν βαθμῶν *καλῶς* ἢ *λίαν καλῶς* ἢ *ἄριστα* γίνονται δεκτοὶ εἰς τοὺς τριετεῖς φοιτητὰς τῆς Ἰατρικῆς Σχολῆς, οἱ δὲ ἀποτυχόντες δύνανται ἅπαξ ἔτι νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τὰς προκαταρκτικὰς ταύτας ἐξετάσεις. Ὡς βαθμὸς δὲ λαμβάνεται ὁ μέσος ὅρος τῶν βαθμῶν τῶν διαφόρων μαθημάτων ἐκφραζομένων δι' ἀριθμῶν· εἷς βαθμὸς *κακῶς* ἢ τρία *μετρίως* ἀπορρίπτουσι. Μόνον δὲ οἱ, ὡς εἴρηται, εἰς τὰς ἐξετάσεις ταύτας ἐπιτυχόντες καὶ κατόπιν τριετίαν διανύσαντες ἐν τῇ ἀκροάσει τῶν εἰδικῶν τῆς ἰατρικῆς μαθημάτων γίνονται δεκτοὶ εἰς τὰς διδακτορικὰς ἐξετάσεις, ἐν αἷς ἐξετασθήσονται μόνον εἰδικὰ μαθήματα.

Γ' Ἐν τῷ φαρμακευτικῷ σχολείῳ.

Ὡς ἐν τῷ φυσικῷ τμήματι τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς.

4. Ἐπειδὴ τοὐντεῦθεν ἡ χημεία πρόκειται νὰ διδάσκηται καὶ ἐν Γυμνασίοις, μάλιστα δὲ ἐκτενέστερον ἐν τούτοις ἢ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ, ἀπαιτοῦνται ΙΚΑΝΟΙ διδάσκαλοι καὶ καθηγηταὶ τῆς χημείας δι' ἕκαστον γυμνάσιον. Ν' ἀποσταλῶσι λοιπὸν πολλοὶ ὑπότροφοι εἰς Γερμανίαν πρὸς ἐκμάθησιν τῆς χημείας θεωρητικῶς καὶ πρακτικῶς· νὰ μὴ ἀποσταλῶσι δὲ διδάκτορες, ἀλλὰ φοιτηταὶ ἀριστεύσαντες, διότι οἱ διδάκτορες ἐν φυσιογνωσίᾳ ἢ χημείᾳ τοῦ ἡμετέρου Πανεπιστημίου δὲν δύνανται νὰ ἐξισωθῶσι πρὸς τοὺς φοιτητὰς ἢ τελειοφοίτους τῶν τῆς Γερμανίας· ὅθεν εἶναι συμφερώτερον ν' ἀποστέλλωνται μαθηταί, πλειότερα ἐκμανθάνοντες ἐν τῇ διὰ τὰς ἐκεῖ διδακτορικὰς ἐξετάσεις προπαρασκευῇ.

Οἱ ὑπότροφοι οὗτοι ἐκλεχθήτωσαν ἐκ τῶν φοιτητῶν τοῦ φυσικοῦ τμήματος ἢ τῶν πτυχιούχων φαρμακοποιῶν, ὑποδληθήτωσαν εἰς συναγωνισμὸν γραπτὸν καὶ προφορικόν, ἀποσταλήτωσαν δὲ μόνον οἱ ἀριστεύσαντες καὶ μενέτωσαν εἰς διάφορα χημεῖα τῆς Γερμανίας ἐπὶ τέσσαρα συνεχῆ ἔτη. Περὶ τῆς προόδου καὶ ἐπιδόσεως αὐτῶν ὑποχρεωθήσονται οἱ εἰδικοὶ καθηγηταὶ αὐτῶν νὰ ἐπιστέλλωσι κατ' ἔτος τῇ Κυδερνήσει ἢ τῷ Πανεπιστημίῳ, συμδουλευόμενοι τὸν ἢ τοὺς ἐνταῦθα καθηγητὰς τῆς χημείας.

Ἐπανελθόντες ὡς διδάκτορες μὲ δίπλωμα τοὐλάχιστον τοῦ β' βαθμοῦ, οἱ ὑπότροφοι οὗτοι θέλουσιν ὑποστῇ ἐνώπιον τῶν καθηγητῶν τοῦ φυσικοῦ τμήματος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς μικράν τινα δοκιμασίαν, διορισθῇ δὲ κατόπιν εἰς τὰ γυμνάσια ἢ εἰς τὸ χημεῖον ὡς ἐπιμεληταὶ τῶν ἐν αὐτῷ πρακτικῶν ἀσκήσεων.

Ἑκάστῳ αὐτῶν ἐπιτρέπεται νὰ γείνῃ καὶ ὑφηγητὴς τῆς Χημείας ἢ ἄλλων φυσικῶν ἐπιστημῶν, οἷον τῆς Φυσικῆς, ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ.

4. Νὰ διορισθῇ καὶ ἕτερος καθηγητὴς τῆς χημείας.

Ὁ διορισθησόμενος ὀφείλει νὰ ἦναι διδάκτωρ τῆς Χημείας, νὰ ἐξεπαιδεύθη ἐπὶ 7—8 ἔτη ἐν τοῖς Χημείοις τῆς Γερμανίας, νὰ συνέγραψε δὲ καὶ πραγματείαν ἢ διατριδὴν περὶ καθαρῶς χημικοῦ θέματος. Δὲν δύναται δὲ νὰ ἦναι μήτε διδάκτωρ τῆς ἰατρικῆς, μήτε φαρμακοποιός, οὗτινος τὸ δίπλωμα κατ' οὐδένα λόγον δικαιοῖ εἰς κατάληψιν ἕδρας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ.

Ἐκ τῶν δύο καθηγητῶν τῆς Χημείας ὁ μὲν θέλει διδάσκει τὴν ἀνόργανον χημείαν, τὴν ἀναλυτικὴν καὶ τὰς πρακτικὰς ἀσκήσεις, ὁ δὲ τὴν ὀργανικήν.

5. Ἕκαστος καθηγητὴς ὀφείλει νὰ ἔχῃ ἰδιαίτερον χημεῖον ὑπὸ τὴν ὑπεύθυνον διεύθυνσίν του, ἵνα ἀνεξαρτήτως τοῦ ἑτέρου παρασκευάζῃ τὰ πειράματα τῆς παραδόσεώς του καὶ ἐργάζηται εἰς τὰς ἰδιαιτέρας αὐτοῦ ἐπιστημονικὰς ἐρεύνας.

6. Οἱ μισθοὶ τῶν καθηγητῶν τῆς χημείας ἔστωσαν ἀνώτεροι τῶν τῶν λοιπῶν. Ὁ μὲν ἔκτακτος λαμδανέτω 450 δρ. κατὰ μῆνα, ὁ δὲ τακτικὸς 600 δρ. ἐκτὸς τῶν διδάκτρων, ἀσκήτρων καὶ ἐξετάστρων. Αἱ δ' ἐξετάσεις ὑπάγονται εἰς τὰ καθήκοντα τοῦ τακτικοῦ καθηγητοῦ.

7. Νὰ οἰκοδομηθῇ νέον καὶ *κατάλληλον* Χημεῖον. Ἔστω δὲ τοῦτο κτίριον ὅλως πλινθόκτιστον περιέχον ἐν μὲν τῷ ὑπογείῳ κατοικίαν τοῦ θυρωροῦ, τοῦ καὶ ὑπηρέτου, εὐρύχωρον ἀποθήκην διὰ τὰ ὀξέα, ἑτέραν δι' εὐφλέκτους οὐσίας, ἑτέραν διὰ ξύλα καὶ ἄνθρακας καὶ τέλος ἑτέραν τοιαύτην πρὸς φύλαξιν τῶν ὑαλίνων σκευῶν καὶ τῶν διπλῶν ὀργάνων κοινῆς χρήσεως, πρὸς δὲ καὶ χῶρον διὰ μικρὸν ἀτμολέβητα καὶ δι' ἓν ἀεριοφυλάκιον τοῦ ὑδροθειικοῦ ὀξέος· ἐν δὲ τὸ ἰσογείῳ, ὅπερ πρέπει νὰ ὑπερέχῃ τοῦ ἐδάφους τοὐλάχιστον κατὰ 1μ.90 ἢ 2μ.50, τέσσαρας μεγάλας αἰθούσας διὰ τὰς ἀσκήσεις

τῶν φαρμακοποιῶν, τῶν φυσικῶν καὶ τῶν ἰατρῶν, δύο διὰ τὸν καθηγητήν· ἓν γραφεῖον, ἓν προπαρασκευαστήριον, ἓν ἀποστακτήριον καὶ ξηραντήριον, ἓν δωμάτιον διὰ τὰς ζυγούς, ἓν ἕτερον δι' ἐκλύσεις ἀερίων, ἕτερον διὰ τὰς καμίνους καὶ μίαν μεγάλην αἴθουσαν διὰ τὰς παραδόσεις τῆς χημείας. Ἐκτὸς τούτων ὀφείλει νὰ περιέχῃ ἕνα μικρὸν θάλαμον διὰ φωτομετρικὰς καὶ ὁμοίας φύσεως ἐργασίας, ἕτερον διὰ τὰς ἀναλύσεις τῶν ἀερίων καὶ δύο θαλάμους πρὸς ἐναπόθεσιν τῶν συλλογῶν. Ἐν δὲ τῷ ἀνωγείῳ πρέπει ἐξάπαντος νὰ οἰκοδομηθῇ κατάλληλος οἰκία διὰ τὸν καθηγητὴν καὶ τὸν ἐπιμελητήν. Ὅτι ὁ καθηγητὴς ὀφείλει νὰ διαμένῃ καθ' ἅπασαν τὴν ἡμέραν εἰς τὸ Χημεῖον περὶ τούτου οὐδεμία ἐγερθήσεται ἀντίρρησις· ἀλλὰ τὰ καθήκοντα τοῦ καθηγητοῦ δὲν περιορίζονται μόνον εἰς τὴν διδασκαλίαν του καὶ τὴν ποδηγέτησιν τῶν μαθητῶν· πολὺ ὑψηλότερον δὲ εἶναι τὸ νὰ ἐργάζηται εἰς ἐπιστημονικὰς ἐρεύνας καὶ ἀνακαλύψεις, ὑψῶν τοιουτοτρόπως καὶ ἑαυτὸν καὶ τὸ Πανεπιστήμιόν του εἰς περιωπὴν ἀξίαν τῆς ἐπιστήμης. Ἀλλ' ἵνα πάντοτε καὶ ἐν πάσῃ ὥρᾳ ἐπιστατῇ εἰς τὰς ἐργασίας αὐτοῦ ἐν τῷ χημείῳ, πρέπει νὰ κατοικῇ ἐν αὐτῷ καὶ νὰ μὴ περισπᾶται ὑπὸ βιωτικῶν μεριμνῶν, ἐν αἷς συγκαταλέγω καὶ τὸ καθῆκον νὰ βλέπῃ τοὐλάχιστον ἅπαξ ἢ δὶς τῆς ἡμέρας τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ καὶ νὰ συντρώγῃ μετ' αὐτῆς.—Ἐν συνόλῳ δὲ πρέπει νὰ περιέχῃ τὸ χημεῖον 120 θέσεις διὰ τοὺς φοιτητάς μας.

Δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι αἱ ἀπαιτήσεις αὗται θέλουσι φανῇ εἰς τοὺς μὴ εἰδότας τὰς ἀνάγκας τῆς Χημείας καὶ τῆς λυσιτελοῦς διδασκαλίας αὐτῆς καὶ τὴν σπουδαιότητα αὐτῆς ὅλως ὑπερβολικαί. Οὐχ ἧττον εἰσὶν ἀπαραίτητοι καὶ θᾶττον ἢ βράδιον θὰ ἱκανοποιηθῶσιν ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἀμφιβολίας· τοῦτο μόνον εἶναι ἀμφίβολον, ἂν ἡμεῖς αὐτοὶ ἢ μεταγενέστεραι γενεαί, μᾶλλον ἀπηλλαγμέναι προλήψεων, μέλλουσι νὰ ἱδρύσωσι τῇ ἐπιστήμῃ τὸ ἐνδιαίτημα τοῦτο.

Τὸ μέγα δουκάτον τῆς Βάδης ἔχει πληθυσμὸν 1,435,000 ἐπὶ ἐκτάσεως 119 τετρ. γεωγραφικῶν μιλίων, ἡ δὲ Ἑλλὰς ἔχει 1,700,000 κατοίκους ἐπὶ 910 τετρ. γεωγρ. μιλίων. Ἐν τούτοις ἡ μὲν Βάδη κέκτηται ἐν Ἑϊδελβέργῃ, Μαγχείμῃ, Καρλσρούῃ καὶ Φρεϊβούργῃ τέσσαρα μεγάλα πρότυπα χημείων, ἐν αὐτοῖς δὲ τοὺς σπουδαιοτέρους τῶν νῦν ἀκμαζόντων καθηγητῶν τῆς χημείας, ἑλκύει ἐξ ὅλου τοῦ κόσμου φοιτητὰς καὶ παρέχει εἰς τοὺς ἀναδεικνύοντας τὴν ἐγχώριον ἐπιστήμην καθηγητὰς ὡς ἐνδιαιτήματα ἀληθῆ μέγαρα, οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἄνεσιν καὶ εὐχαρίστησιν αὐτῶν συντελοῦντα· ἡ δὲ Ἑλλάς, τὸ πρότυπον ἐν τῇ Ἀνατολῇ βασίλειον, ἓν καὶ μόνον παράπηγμα ἔχει, χημεῖον καλούμενον καὶ μετριώτατα προικοδοτούμενον, συνάμα δὲ τυγχάνον τὸ μόνον ἐν συμπάσῃ τῇ Ἀνατολῇ, παρὰ τοῦ ὁποίου προσδοκᾷ μεμψιμοιροῦσα τοὺς ἐξαισιωτέρους καρπούς.

8. Νὰ νομοθετηθῇ πρόγραμμα τῶν πρακτικῶν ἐργασιῶν ἐν τῷ Χημείῳ διὰ τοὺς φοιτητὰς ἁπασῶν τῶν σχολῶν, ἵνα οὗτοι ἐκμανθάνωσι τὴν ἐκτέ-

λεσιν τῶν συνήθων συνθέσεων καὶ ἀναλύσεων, τῶν ἰατροχημικῶν παρασκευασμάτων καὶ ἀναλύσεων καὶ τῶν ἀνεξαρτήτων ἐρευνῶν.

9. Νὰ οἰκοδομηθῇ τὸ Χημεῖον διὰ δανείου ἢ προκαταβολῆς τοῦ Δημοσίου· ν' ἀγορασθῶσι δὲ τ' ἀναγκαῖα ὄργανα καὶ ὑλικὰ παρὰ τοῦ Πανεπιστημίου. Ν' ἀνατεθῇ ἡ διεύθυνσις τοῦ καταστήματος τούτου τῷ ὑπευθύνῳ καθηγητῇ, ἡ δὲ διαχείρισις τῶν εἰσπράξεων καὶ ἐξόδων εἰς ἐπιτροπὴν προεδρευομένην παρὰ τοῦ ἰδίου καὶ συνισταμένην ἐκ τοῦ κοσμήτορος τῆς ἰατρικῆς, τοῦ τῆς φιλοσοφ. σχολῆς (ἢ τινος καθηγητοῦ τοῦ φυσικοῦ τμήματος), ἐξ ἑτέρου καθηγητοῦ εἰδικοῦ καὶ ἐκ τοῦ ταμίου τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ καὶ ταμίου τοῦ Χημείου.

Πᾶσα δαπάνη καὶ πᾶν ἔσοδον θέλει γίγνεσθαι διὰ τῆς διαχειριστικῆς ταύτης ἐπιτροπῆς, ὑποχρεουμένης εἰς λογοδοσίαν πρὸς τὸν Πρύτανιν κατὰ τὴν λῆξιν ἑκάστου ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους.

10. Τὸ Πανεπιστήμιον, δι' οὓς ἐξετέθη λόγους, δὲν πρέπει νὰ συντηρῇ καθ' ὁλοκληρίαν τὰς ὑπὲρ τοῦ χημείου καὶ τῶν ἀσκήσεων δαπάνας. Ὀφείλει δὲ τοῦτο νὰ ἔχῃ ἰδίως τρεῖς πόρους, τοὺς ἑξῆς: α') χορήγησιν ἐτησίαν ἐκ μέρους τοῦ Δημοσίου, β') τοιαύτην ἐκ μέρους τοῦ Πανεπιστημίου καὶ γ') εἰσφορὰς τῶν φοιτητῶν.

11. Τὸ Δημόσιον χορηγεῖ τῷ χημείῳ δι' εἰδικοῦ ἄρθρου τοῦ προϋπολογισμοῦ δρ. 4000 κατ' ἔτος διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν πειραμάτων καὶ διὰ τὰς ἀσκήσεις.

12. Τὸ Πανεπιστήμιον χορηγεῖ τῷ χημείῳ κατ' ἔτος δρ. 4000 πρὸς πλουτισμὸν τῶν συλλογῶν αὐτοῦ (τῶν τε ὀργάνων καὶ τῶν σκευασιῶν κτλ.)

13. Ἕκαστος φοιτητὴς ὑποχρεοῦται εἰς εἰσφοράν τινα ἀντὶ τῶν παρ' αὐτοῦ δαπανωμένων οὐσιῶν, φωταερίου καὶ ἀντιδραστηρίων. Ἐκ τῆς εἰσφορᾶς ταύτης διατίθεται μέρος τι ὑπὲρ τοῦ καθηγητοῦ ὡς ἀμοιβὴ ἢ ἀντιμισθία.

Ἡ εἰσφορὰ αὕτη θεωρητέα ὡς βοηθητικὸν μέσον διδασκαλίας ὑποχρεωτικῆς, εἰσπρακτέα δὲ ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους καὶ κατὰ τὴν ἐγγραφήν.

Ἕκαστος φοιτητὴς τοῦ Β'. καὶ Γ'. ἔτους τοῦ Φαρμακευτικοῦ Σχολείου θέλει πληρόνει δρ. 100 κατ' ἔτος.

Ἕκαστος φοιτητὴς τοῦ Β'. ἢ Γ'. ἔτους τῆς Ἰατρικῆς Σχολῆς θέλει πληρόνει ἐφ' ἅπαξ δρ. 80.

Ἕκαστος φοιτητὴς τοῦ φυσικοῦ τμήματος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς θέλει πληρόνει κατὰ τὸ Α', τὸ Β' καὶ τὸ Γ' ἔτος ἀνὰ δρ. 125.

14. Αἱ ἀσκήσεις ἐν τῷ χημείῳ εἰσὶν ὑποχρεωτικαὶ εἰς τοὺς ἀνωτέρω φοιτητάς. Ἄνευ δὲ τῆς ἀποδείξεως τῆς ἀποτίσεως τῆς εἰσφορᾶς αὐτοῦ οὐδεὶς γίνεται δεκτὸς εἰς τὸ χημεῖον, ἄνευ δὲ τῆς ἀποδείξεως τῶν ἀσκήσεων οὐδεὶς γίνεται δεκτὸς εἰς ἐξετάσεις διδακτορικὰς ἢ φαρμακευτικὰς ἢ προκαταρκτικάς.

15. Ἀντὶ τῆς εἰσφορᾶς ταύτης χορηγεῖται τοῖς φοιτηταῖς ἡ ἄδεια τῆς

χρήσεως τοῦ χημείου, τοῦ φωταερίου, τοῦ ἀπεσταγμένου ὕδατος, τῶν ἀντιδραστηρίων, τῶν ζυγῶν καὶ τῶν δυσπορίστων συσκευῶν. Πάσας δὲ τὰς σκευασίας, ἐφ' ὧν ἤθελον ἐργασθῇ συνθετικῶς, καὶ πάσας τὰς συσκευάς, τὰ ὄργανα καὶ σκεύη ὀφείλουσι νὰ προμηθεύωνται ἐξ ἰδίων καὶ συμφώνως πρὸς τὸν ἐπὶ τούτῳ κατάλογον. Δύνανται δὲ μετὰ τὸ τέλος τῶν ἀσκήσεων νὰ μεταφέρωσιν ὅπου ἂν θέλωσι τὴν ἰδιοκτησίαν των ταύτην· καθ' ὃν χρόνον ὅμως ἀσκοῦνται καὶ μάλιστα ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς ἐνάρξεως τῶν ἀσκήσεων ὀφείλουσι νὰ ἀποταμιεύωσι τὰ ὄργανά των εἰς τὴν δοθεῖσαν αὐτοῖς ἠριθμημένην ἐν τῷ χημείῳ θέσιν, κλείοντες αὐτὴν ἀσφαλῶς.

16. Συνιστᾶται ταμεῖον τοῦ χημείου. Τὴν περιουσίαν αὐτοῦ διαχειρίζεται ἡ διαχειριστικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ χημείου (§ 9), τὰ δὲ ἐτήσια περισσεύματα ἐξ οἱασδήποτε τῶν ὡς ἀνωτέρω εἰσπράξεων φυλάττονται πρὸς καταρτισμὸν ἰδιαιτέρου κεφαλαίου τοῦ χημείου, χρησιμεύοντος εἴς τε ἀνέγερσιν τοῦ νέου καὶ μεγάλου χημείου καὶ εἰς ἐντελῆ αὐτοσυντήρησιν αὐτοῦ.

Ταῦτα, κύριε Πρύτανι, εἰσὶν ὅσα ὤφειλον νὰ προτείνω ὑμῖν ὅπως ἥ τε διδασκαλία τῆς χημείας ἐκ θεμελίων ἀναδιοργανωθῇ καὶ ἀναπτυχθῇ, τό τε χημεῖον καταστῇ αὐτοσυντήρητον καὶ ὀλιγώτερον δαπανηρὸν τῷ Πανεπιστημίῳ καὶ ἡ χημεία ἐξαπλωθῇ μᾶλλον ἢ μέχρι νῦν ἐν ταῖς τέχναις καὶ ταῖς ἐπιστήμαις ταῖς παρ' ἡμῖν.

Ἴσως ἐμακρηγόρησα πλέον ἢ ὅσον καὶ ἦτο ἐπιθυμητόν· ἀλλὰ μόνον ἠτιολογημένη ἔκθεσις ἠδύνατο νὰ ἐπιδοθῇ εἰς σοφὸν καὶ πεφωτισμένον σωματεῖον.

Ἐὰν ἀναγνώσαντες ὅσα μακρὰ πεῖρα μοὶ ὑπηγόρευσε καὶ ὅσα δὲν δύνανται ν' ἀναιρεθῶσιν, ἐγκρίνητε τὴν ἐφαρμογὴν τῶν προτάσεών μου, ὑπολείπεται ἔτι ἡ ἐκ μέρους ὑμῶν δραστηρία καὶ σύντονος ἐνέργεια παρὰ τῷ ὑπουργείῳ καὶ τῇ Βουλῇ ὅπως ὄντως ἐπιτευχθῇ ἡ βελτίωσις τῆς χημείας κατὰ πάσας αὐτῆς τὰς διευθύνσεις.

Εὐπειθέστατος

Ὁ καθηγητὴς τῆς χημείας
Α. Κ. ΧΡΗΣΤΟΜΑΝΟΣ.

Η ΠΑΡ' ΗΜΙΝ ΚΟΣΜΗΜΑΤΟΓΡΑΦΙΑ

Τίς ἐν τῇ κλίνῃ, εἰς τὸ φῶς τῆς ἡμέρας ἀνοίγων πάλιν τὰ βλέφαρα, ἢ τίς κατακείμενος πρὸς ἀνάπαυσιν ἁπλῶς ἢ ἀπόλαυσιν ὕπνου· τίς, ἑνὶ λόγῳ, φεύγων ἢ ἀπεκδεχόμενος ὑπὸ στέγην τὴν νήδυμον ταύτην ἀνάπαυσιν, δὲν περιειργάσθη ἐπί τινας στιγμὰς καὶ τὰς ἐλαχίστας τῆς ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς του ὀροφῆς ῥωγμὰς ἢ τρύμας, τὰς κηλῖδας, τὸν ἱστὸν ἀραχνιδίου τινός, ἢ τὰς

οἱασδήποτε κοσμηματογραφίας, ἐὰν τοιαῦται ὑπάρχωσιν; Ἐξυπνοῦμεν, καὶ πρῶτον ἀντικείμενον τῶν ὀμμάτων ἀνανηφόντων παρίσταται ἡ ὀροφή· νυστάζομεν, καὶ εἰς τὴν ὀροφὴν ἀτενίζομεν, ἕως οὗ ἐπιπροσθήσῃ ἡ πτέρυξ τοῦ ὕπνου· ἀσθενοῦμεν, καὶ ὅλας ὥρας μακρὰς πρὸς τὴν ὀροφὴν ἀναπέμπομεν στενάζοντες τὴν φλεγμονὴν τοῦ πυρετοῦ, τὰς ἀγωνίας τῆς στενοχωρίας, τὰς οἰμωγὰς τῶν ἀλγηδόνων, καὶ αὐτὰ τὰ τῶν ἀναστροφῶν τῆς ἀναρρώσεως ἥδιστα ἐκφωνήματα· ἀποδίδομεν, τέλος, τὴν ἐσχάτην ἀναπνοήν, καὶ εἰς τὴν ὀροφὴν προσηλοῦμεν τὸ ἠμαυρωμένον ὄμμα, ὡς ἂν ὁ ἄγγελος τοῦ θανάτου ἐκεῖ ἤρχετο καὶ ἐνεφανίζετο, καὶ οὕτω πως *ἀγγελοφοροῦμεν*, κατὰ τὸ ποιητικὸν ὄντως ῥῆμα τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ. Οἱ συγγενεῖς προσαυδῶσι τότε μετὰ φωνῆς ἐκτενοῦς. Μάταιον! ἡ ὀροφὴ προτιμᾶται καὶ τῶν παμφιλτάτων αὐτῶν ὀμμάτων, θερμότατα δακρυρροούντων ὅπως ἀποσπάσωσιν ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ὄψεως τῆς ὀροφῆς.

Ἠθέλησα οὕτω νὰ εἴπω ὅτι, ἐν γένει, πρὸς ἡμᾶς κατακεκλιμένους ἡ ὀροφὴ λαμβάνει πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν οἷον τόπον τὸ ἔδαφος πρὸς ἡμᾶς ὀρθίους· καὶ ὡς λοιπὸν τερπόμεθα περιπατοῦντες ἐπὶ καλῶς ἐστρωμένου ἐδάφους, ὁμοίως καὶ θεώμενοι ἄνωθεν ἡμῶν καλῶς διακεκοσμημένον ὄροφον. Ἐκτὸς ἂν τὸ κέντρον ἐπειγούσης ἐργασίας ἢ ἀνυπερθέτου χρέους σὲ τινάξῃ ἀπὸ τῆς στρωμνῆς ἅμα ἀφυπνήσαντα, ὁμολόγησον ὅτι, ἀναχασμώμενος καὶ τὰ νενωθρευμένα ἔτι μέλη τανύων, καὶ νωχελῶς τοὺς βραχίονας συσπῶν, ἀγαπᾷς νὰ μείνῃς ὡς εὑρίσκεσαι, εἰς τὴν εὐεστὼ ἐκείνην, τῆς ὀροφῆς ἐπί τινας ἔτι στιγμὰς θεατής, στιγμὰς ὧν ἡ διάρκεια ἐξαρτᾶται εἴτε ἐκ τῆς διαθέσεως τῆς ψυχῆς, εἴτε καὶ ἐκ τῆς θερμοκρασίας τοῦ κοιτῶνος. Καὶ τότε δὲ πάλιν, μεταξὺ τῶν παντοίων στοχασμῶν, σχεδίων ἢ μελήδόνων, ἅτινα ἐπανέρχονται καὶ σοῦ ἀπασχολοῦσιν ἀλλεπαλλήλως τὴν διάνοιαν, οἱ ὀφθαλμοί, ὅπου ἂν ἀραιωθῇ ἡ νεφέλη τῶν διαλογισμῶν, διαβλέπουσι καὶ ἄκοντες τὰ τῆς ὀροφῆς ἄτεχνα, ἔντεχνα ἢ κακότεχνα.

Ὄχι δὲ μόνον διὰ τοῦτο ἔχει λοιπὸν χρείαν ἐπιμελείας τινὸς ἡ διακόσμησις τῆς ὀροφῆς, ἀλλὰ καὶ διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ συντείνῃ κατά τι καὶ εἰς τὴν διάπλασιν τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν ἁπαλὴν ἡλικίαν. Τὸ βρέφος, μέχρις οὗ μάθῃ νὰ ἵσταται ἐπὶ τῶν ποδῶν, πολλὰς τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτὸς ὥρας τὴν ὀροφὴν ἔχει συνηθέστερον παντὸς ἄλλου τῶν ὀφθαλμῶν ἀντικείμενον. Μήπως τὰ πρῶτα τοῦ νηπίου γράμματα εἶναι, ὡς νομίζομεν, τὸ ἄλφα, τὸ βῆτα; Ἤδη ἀπὸ τοῦ γάλακτος τῆς μητρὸς ἔχει ἐκμάθει ἄλλα, ἐν ἀγνοίᾳ καὶ ἡμῶν καὶ αὐτοῦ. Τὸ βλέπετε ἐνῷ θηλάζει, ἐνῷ ῥέει ἀπὸ τῆς ἄκρας τῶν χειλέων ἡ σταγὼν τοῦ ἀφθόνου γάλακτος, πῶς περιφέρει συγχρόνως πρὸς τὴν ὀροφὴν τὸ χαροπὸν ὄμμα; Σπουδάζει ἐν πάσῃ ἀνέσει· καὶ ἔχει ἐκμάθει τὰς εὐθείας καὶ τὰς καμπύλας, τοὺς κύκλους καὶ τὰ τόξα, τὰς γωνίας, — ὀρθάς, ὀξείας ἢ ἀμβλείας, — τὰ τρίγωνα, τοὺς ῥόμβους, τὰ τραπέζια. Τούτων ὅλων ἀποκτᾷ ἰδέαν σαφῆ, διότι ὁ νοῦς τοῦ νη-

χρήσεως τοῦ χημείου, τοῦ φωτα[illegible] ἀνεξαλείπτους τὰς πρώ-
δραστηρίων, τῶν ζυγῶν κα[illegible]άτων ἐκείνων ἀγνοεῖ· ἀλλὰ τὰ
σίας, ἐφ' ὧν ἤθελ[illegible]δοσιν τῶν ἰδεῶν, εἰς δὲ τὸ βρέφος
καὶ σκεύη ὀρείλ[illegible] ἔλθῃ ἡ γλῶσσα. Φυσικῷ τῷ λόγῳ, τὰ
τούτῳ κατά[illegible] ὀρθὰς καὶ τὰ σκολιὰ σκολιάς· ἐξ οὗ ἄρχεται
ὅπου ἂν θέ[illegible] ἡ ἁρμονία τῶν χρωμάτων μένει ἀπαρατήρητος
καὶ μά[illegible]ἀνθρώπου ἡλικίας. Διδάσκει λοιπὸν καὶ αὐτή. Ὥστε,
ταμι[illegible]γραφος τῆς ὀροφῆς ἢ καὶ τῶν πέριξ τοίχων, ἦναι ἀνεπι-
θέ[illegible] νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἀνεπιτήδεια ἀντιλαμβάνεται ὁ ἔτι
[illegible] καὶ ἰδοὺ πρώτη ἐπήρεια εἰς τὴν ἀνατροφήν· καὶ ἰδοὺ ἀρετη-
[illegible]τως χυδαίας· ἂν δὲ τοὐναντίον, τίς οἶδε; τίς δύναται νὰ δισχυ-
ρισθῇ ὅτι καλή τις θέα, συνεχῶς μάλιστα παρισταμένη, οὐδόλως συντελεῖ
πρὸς ἐξευγενισμὸν τῆς ἔτι τρυφερᾶς ψυχῆς;

Πρὸ τῆς ἡμετέρας παλιγγενεσίας, τῆς θεοπνεύστου, στέγας μὲν εἴχομεν πάντες, ὀροφὰς δὲ ὀλίγιστοι. Αἱ ὀροφαὶ ἦταν ἄγνωστοι σχεδὸν ἐν παντὶ τόπῳ ὅπου ἐδουλεύομεν ἢ ἐθηρεύομεν τῶν βουνῶν τὸν ἀδούλωτον βίον· διὸ καὶ Χῖός τις, μεταβὰς κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους εἰς Βενετίαν, καὶ θεώμενος τὴν ἀρχιτεκτονικὴν χάριν τῶν ἐκεῖ *παλατίων* καὶ τὴν ἐσωτερικὴν διακόσμησιν αὐτῶν, ἐπεφώνει ἐν ἐκστάσει «Σπήτια εἶν' τοῦτα!; γαρδαρόμπαις (garderobes) εἶν' τοῦτα!;» Τοὺς πολλοὺς ἡμῶν ἐστέγαζον οἱ κάλαμοι, τινὰς δὲ πέταυρα, ἢ τὸ πολὺ (τοῦτο δὲ μάλιστα ἐν Βυζαντίῳ, ἐν Σμύρνῃ, ἐν Χίῳ καί τισιν ἄλλαις τῶν νήσων) σανίδες λεπταί, ὧν τὴν μεταξὺ διάστασιν ἀμφεκάλυπτον πήχεις μετρίως ἐξεσμένοι, ποῦ μὲν πλατεῖς, ποῦ δὲ στενότεροι καὶ ἔστιν ὅπου ἡμιστρόγγυλοι. Ἐκ παραδόσεως βυζαντινῆς ἴσως, οἱ καθ' ἡμᾶς ξυλουργοὶ μετεχειρίζοντο τοὺς ἡμιστρογγύλους τούτους πήχεις διαθέτοντες αὐτοὺς κατὰ τετράγωνα, ἀντὶ φατνωμάτων·— τοῦτο ὅμως εἰς τὰς πολυτελεστέρας τῶν ὀροφῶν, μάλιστα δὲ τὰ τῶν ἐν τέλει Ὀθωμανῶν μέλαθρα. Ἐβάφετο δὲ ἔπειτα ἡ ὀροφὴ καὶ οἱ πήχεις διὰ ποικίλων χρωμάτων, πολλάκις ἀσυμβιβάστων, καὶ εἰς τὸ κέντρον καθηλοῦτο ὀμφαλὸς ἐπὶ ξύλου τεχνουργημένος. Συνήθως παρίστα ὁ ὀμφαλὸς ὀπώρας καὶ ἄνθη ἐντὸς ταλαρίσκου· καὶ ἐθαυμάζοντο μὲν οἱ Ἕλληνες ξυλογλύφοι ὡς τεχνῖται τέλειοι, ἅπασαν αὐτῶν τὴν ἐπιτηδειότητα καταβάλλοντες εἰς τὰ τεμένη μάλιστα τῶν ἐκκλησιῶν, ἀλλ' ἐθαυμάζοντο ὑπὸ δημοσίου παντάπασιν ἀδαοῦς περὶ τὰς καλὰς τέχνας. Ὁπωσδήποτε, τινὲς αὐτῶν ἦταν ἀληθῶς ἄξιοι θαυμασμοῦ, ἂν ὄχι διὰ τὴν γνῶσιν τοῦ καλοῦ αὐτοῦ, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐν ἀγνοίᾳ τῶν κανόνων τοῦ καλοῦ ἐξαίρετον εἰς τὸ ἐπάγγελμα ἐπίδοσιν. Ἄνευ σχολῆς καὶ ἐκεῖνοι, ὡς μεταξὺ τῶν ἡμετέρων σκηνικῶν τῆς σήμερον οἱ δύο ἀδελφοὶ Ταβουλάραι, ἀφικνοῦντο εἰς τὸ μὴ περαιτέρω τῆς τῶν ὅλως ἀδιδάκτων ἐπιδόσεως ἐκείνης, ἥτις ἀναγκάζει τὸν εἰδήμονα θεατὴν νὰ λέγῃ μετὰ λύπης, ὁπόσον θὰ

τι οὗτος, ὑπὸ τοιαύτης πεπροικισμένος φύσεως, ἐὰν ηὐμοίρει καὶ διτῆς τέχνης!»

·ῶν δούλων ἡμερῶν τοῦ ἔθνους σήψεως καὶ ἀποσυνθέσεως! Ἀπήλ. χοῦν, εἰς ἀνήλιον καὶ ἀνάρδευτον χοῦν, καὶ ἀπὸ τοῦ χοὸς ἀνα-,αντος τὸ φῶς καὶ τὸ θάλπος, ὅπερ ἐστὶν ἡ ἐλευθερία εἰς τὸν ἄνθρωπον, μόλις σήμερον βλαστάνει τι ἀκαλλιέργητον ἔτι καὶ ἀνανθές, ἀμφίβολον ἔτι καὶ ἄοσμον. Ἀπωλέσαμεν τὴν παράδοσιν, ἐπὶ τοσούτους αἰῶνας διακόψαντες πάσης τέχνης τὴν καλλιέργειαν!.. Καί, ἵνα εἴπωμεν τὴν ἀλήθειαν, τῆς συμφορᾶς ταύτης παραίτιοι δὲν εἶναι μόνον οἱ Τοῦρκοι. Ἀφότου κατισχύσας τῆς πολυθεΐας ὁ χριστιανισμὸς ἠκρωτηρίασεν ἐμπαθῶς καὶ κατέβαλε καὶ τὸ τελευταῖον εἴδωλον, τῆς τέχνης ἡ παράδοσις εἶχε διακοπῆ. Ἔκτοτε ἐπὶ τῆς ἀμβροσίας ἐπεστρώθη τὸ μάνα, ἐπὶ τοῦ *ἄκρου ἱεροῦ* τῆς Παλλάδος ἔστη ὁ *Γολγοθᾶς*, τῆς γλυφίδος εἶχε παύσει τὸ παράπαν ὁ ψαθυρὸς κτύπος. Ὅτε δὲ ἐπανελήφθη, ἡ γλυφὶς εἶχεν ἐκπέσει εἰς σμίλην, καὶ μόνον σταυροὶ ἐχαράσσοντο ἐπὶ τῶν μαρμάρων, ἀποξεομένων τῶν ἐπ' αὐτῶν λαμπρῶν ἀναγλύφων· σταυροὶ καὶ περὶ αὐτοὺς ἀνθέμια ἢ κοσμήματα ὡς ὑπὸ παιδαρίων ἐσχεδιασμένα. Οὕτω καταρρέει ὁπόταν στερηθῇ τι τῆς συνοχῆς. Τί ἂν ἐσώζετο ἔτι εἰς τὰς ἄλοκας τῶν ἀγρῶν λέων τις κεκολοβωμένος, ἄγαλμά τι ἄνευ ῥινός, ῥαπιζόμενον ὑπὸ τῶν ἀνέμων, προπηλακιζόμενον ὑπὸ τῶν ὄμβρων καὶ τῶν χωμάτων, πνιγόμενον ὑπὸ τῶν σταχύων, οἵτινες κινοῦντες πρὸς αὐτὸ τὰς κεφαλάς, ὑπὸ τὸν φλογερὸν τοῦ θέρους ἥλιον ἢ ὑπὸ τὴν δροσώδη τῆς σελήνης αἴγλην οἱονεὶ ἠπείλουν τὸν τέλειον αὐτοῦ ἀφανισμόν; Ἡ παράδοσις τῆς τέχνης εἶχε λείψει· ἄνευ διδασκάλων δὲ ἡ τέχνη ἐπιστρέφει εἰς τὸ ἄλφα, καὶ τοῦτο κακογραφημένον, προβαίνει ἐξ ἀβελτέρου ἔτι διδασκαλίας εἰς τὸ βῆτα, καὶ αἰώνων πάλιν ἔχει χρείαν, ὅπως μόλις εἰς τὸ τοῦ Πανσελήνου ἀφιχθῇ ὠμέγα,—τοῦ βυζαντινοῦ Πανσελήνου, ὅστις, καθ' ἃ δίδεται νὰ εἰκάσωμεν ἔκ τε τῶν συγγραφέων καὶ ἐκ τῶν ἐν τῷ μουσείῳ τῆς Νεαπόλεως περισωθέντων ἐκ τῆς Πομπηΐας ἑλληνικῶν ζωγραφημάτων, πόρρω ἀπεῖχεν ἀπὸ τῆς θαυμασίας ἐκείνης τέχνης τοῦ Ζεύξιδος καὶ Ἀπελλοῦ.

Ὁμοίως καὶ ὡς πρὸς τὴν μουσικήν· οἱ τρόποι εἶχον ἐκπέσει εἰς τροπάρια, οἱ παιᾶνες εἰς μεγαλυνάρια, οἱ θούριοι εἰς ἀπολυτίκια, τοσοῦτον ξένα πρὸς τὰ ἀρχαῖα ἐκεῖνα, ὅσον καὶ αἱ λέξεις αὐταί· διότι πλέον δὲν ᾖδεν, ἀλλ' ἔψαλλε μόνον ὁ ἑλληνικὸς κόσμος. Ἔψαλλε δαβιτικῶς, οὐκέτι ἔμελπεν ὀρφικῶς. Ὡς πρὸς δὲ τὴν ποίησιν, βλέπομεν μέχρι σήμερον ὁποία διεδέχθη τὴν ἀρχαίαν μετρικὴ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ὕμνοις. «Ἡ ὡραία ἀρχαία προσῳδία, ὡς κάλλιστα ἔγραψεν ἐσχάτως εὐδόκιμος φοιτητὴς τῆς φιλοσοφικῆς τοῦ καθ' ἡμᾶς Πανεπιστημίου Σχολῆς[1], καὶ ἡ λοιπὴ περικαλλὴς προφορά, ἡ τοσαύτην ἐμμέλειαν, τοσαύτην καλλονήν, τοσαύτην εὐρυθμίαν περιέχουσα...

[1] Ὁ κ. Χρυσοσθένης Βαλασσίδης ἐν τῷ Ἀθηναίῳ τῶν παρελθόντων μηνῶν Μαρτίου καὶ Ἀπριλίου.

διοργανισμοῦ τῶν γυμνασιακῶν καὶ πανεπιστημιακῶν σπουδῶν ἀποδοτέον, τὴν δὲ θεραπείαν μόνον εἴς τε τὴν εἰσαγωγὴν καταλλήλου διοργανισμοῦ καὶ αὐστηρῶν ἐξετάσεων ζητητέον.

Ὑπολείπεται ἡμῖν ἔτι νὰ ἐξετάσωμεν πῶς διεξάγεται ἐκ μέρους τῶν διδασκόντων καὶ πῶς κανονίζεται ἐν τοῖς διαφόροις ἐκπαιδευτηρίοις τῆς Γερμανίας, Αὐστρίας καὶ Ἀγγλίας ἡ χημικὴ διδασκαλία, πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν μέσων τῆς δυνατῆς ἀναπτύξεως τῆς διδασκαλίας ταύτης καὶ παρ' ἡμῖν.

Περὶ μὲν τῆς διδασκαλίας τῆς χημείας ἐν τοῖς γυμνασίοις ἀνεφέραμεν ἤδη τὰ δέοντα· ἐν δὲ τοῖς Πανεπιστημίοις ἡ θεωρητικὴ διδασκαλία εἶναι ὅλως ἀνεξάρτητος τῆς πρακτικῆς, διανέμεται δὲ οὕτω πως, ὥστε, ἐὰν μὲν εἷς καθηγητὴς διδάσκῃ ἅπασαν τὴν γενικὴν χημείαν, ἡ μὲν ἀνόργανος χημεία νὰ διδάσκηται τὸν χειμῶνα, ἡ δὲ ὀργανικὴ κατὰ τὴν θερινὴν τετραμηνίαν, ἐὰν δὲ πλείονες, τότε ἀμφοτέρων τῶν κλάδων τῆς χημείας ἡ διδασκαλία νὰ περιλαμβάνῃ ἀμφοτέρας τὰς ἑξαμηνίας ἢ καὶ μόνον τὴν χειμερινήν, ὅτε κατὰ τὴν θερινὴν διδάσκονται ἕτερα χημικὰ μαθήματα, ἤτοι ἱστορία τῆς χημείας, ἀναλυτικὴ χημεία, θεωρητικὴ χημεία, φιλοσοφία τῆς χημείας κτλ. Προϋποθέτων δὲ ὁ ἐν Πανεπιστημίοις τὴν χημείαν διδάσκων ὅτι παραδίδει πρὸς νέους ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ταύτῃ μεμυημένους, δὲν κατέρχεται εἰς τὰ στοιχειωδέστερα, ἀλλὰ καταρτίζει ἕκαστος κατὰ τὴν εἰδικότητά του ἴδιον σύστημα χημικῶν γνώσεων, προσθέτων μείζονα βαρύτητα εἰς ἐκεῖνα τὰ γεγονότα, δι' ὧν εἴτε αὐτὸς ἐπλούτισε τὴν ἐπιστήμην, εἴτε χαρακτηρίζεται σαφέστερον τὸ εἰδικὸν ἐκεῖνο μέρος τῆς χημείας, ὅπερ ζητεῖ νὰ καλλιεργήσῃ καὶ δι' ὃ φημίζεται ἡ εἰδικότης αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ φοιτῶσιν οἱ σπουδασταὶ τῆς χημείας διαδοχικῶς εἰς πλειότερα Πανεπιστήμια, ἵνα συμπληρώσωσιν ἐν ἑκάστῳ εἰδικῶς τὰς σπουδὰς αὐτῶν.

Ἐν δὲ τῷ παρ' αὐτοῦ διευθυνομένῳ χημείῳ ὁ καθηγητὴς διαμένει μετὰ τὸ ἀπὸ τῆς ἕδρας θεωρητικὸν μάθημα διδάσκων καὶ ὁδηγῶν τὰς πρακτικὰς ἀσκήσεις τῶν μαθητῶν καθ' ἅπαν τὸ ἐπίλοιπον μέρος τῆς ἡμέρας, βοηθούμενος παρ' ἐπιμελητῶν ἢ βοηθῶν (Assistenten). Συγχρόνως δὲ ἐργάζεται ἐν τῷ ἰδιαιτέρῳ αὐτοῦ χημείῳ εἰς ἰδιωτικάς του ἐργασίας, οἷον ἀναλύσεις, πραγματογνωμοσύνας καὶ ἐπιστημονικὰς ἐρεύνας. Ἐπειδὴ δὲ κατενοήθη ὅτι ἡ παρουσία αὐτοῦ εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τὴν πρακτικὴν ἐκπαίδευσιν τῶν μαθητευομένων, ὅλως δὲ ἀδύνατος ἡ ἀπομάκρυνσις αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ χημείου, ἐνίοτε καὶ ἐν καιρῷ νυκτός, ἐὰν ἄλλως θέλῃ νὰ ἐργάζηται ἀποτελεσματικῶς εἰς τὰς ἰδίας αὐτοῦ ἐπιστημονικὰς ἐρεύνας, διὰ τοῦτο κατ' ἀνάγκην ὀφείλει νὰ κατοικῇ ἐν αὐτῷ τῷ χημείῳ.

Καθὼς δὲ προνοεῖ ἡ Κυβέρνησις καὶ μισθοδοτεῖ τὸν μόνον εἰς τὴν ἐπιστήμην του δυνάμενον ν' ἀσχολῆται καθηγητὴν τῆς χημείας ἁδρότερον καὶ γενναιότερον πάντων τῶν λοιπῶν καθηγητῶν, οὕτω φιλοτιμεῖται καὶ τὸ Πα-

νεπιστήμιον νὰ καταστήσῃ τῷ ἁπάσας τὰς ἡμέρας καὶ ὥρας του ἐν τῷ χημείῳ κατατρίβοντι καθηγητῇ τὴν διαμονὴν εὐαρεστοτέραν καὶ παρέχει αὐτῷ δωρεὰν μεγαλοπρεπῆ οἰκίαν, φωτισμὸν καὶ καύσιμον ὕλην. Ἰδοῦσαι δὲ αἱ Κυβερνήσεις ὅτι ὠφελοῦσιν ὑλικῶς ἐκ τῆς φοιτήσεως τῶν ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς προσερχομένων μαθητῶν καὶ τὰς πόλεις καὶ τὰ Πανεπιστήμια καὶ ῥυθμίσασαι τὰ δίδακτρα αὐτῶν καταλλήλως, ἀνήγειραν μεγαλοπρεπῆ χημεῖα ἐν εἴδει παραρτημάτων τῶν τε Πανεπιστημίων, τῶν Πολυτεχνείων, τῶν γυμνασίων καὶ τῶν βιομηχανικῶν σχολείων, ἀληθῆ τεμένη τῆς ἐπιστήμης, καὶ ἐνεπιστεύθησαν εἰς τὸν διευθύνοντα καθηγητήν, μεθ' οὗ συμπράττουσιν ἐν ἐπιτροπείᾳ οἰκονομικός τις ὑπάλληλος τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ὁ κοσμήτωρ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, τὴν ὅλην διαχείρισιν τοῦ καταστήματος.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰ χρηματικὰ μέσα, ἃ διαθέτουσι τὰ χημεῖα, φοβοῦμαι ὅτι παρ' ἡμῖν, παρ' οἷς ἐλλείπει ὅλως ἡ πεποίθησις ὅτι ἡ χημεία κατέχει σπουδαιότητά τινα καὶ ὅτι δὲν εἶναι μόνον τὸ μυστηριῶδες βοήθημα τῶν ταχυδακτυλουργῶν καὶ γελωτοποιῶν, δυσκόλως θέλομεν ἀπαντήσει φιλόφρονα ἐκτίμησιν τῶν ἀλλαχοῦ ὑπὲρ τῆς χημείας δαπανωμένων.

Ἐν πρώτοις παρέχεται ὑπὸ τοῦ Δημοσίου ἢ τοῦ Πανεπιστημίου, ἐκτὸς τοῦ ὡς εἴρηται κτιρίου καὶ τῆς κατοικίας τοῦ καθηγητοῦ καὶ τῶν βοηθῶν, ἐτησία τις πίστωσις ὑπὲρ τῆς συντηρήσεως τοῦ χημείου· σημειωτέον δὲ ὅτι ἰδιαιτέρως ὅλως πληρόνονται οἱ μισθοὶ τῶν βοηθῶν καὶ ὑπηρετῶν. Ἐκ τῆς χορηγήσεως ταύτης πληρόνεται τὸ κατ' ἔτος ἀναλισκόμενον φωταέριον καὶ τὰ πειράματα τοῦ καθηγητοῦ ἐν τῷ θεωρητικῷ μαθήματι.

Ὁ καθηγητὴς Bunsen ἐν Ἑϊδελβέργῃ ἐξοδεύει κατ' ἔτος 2000 φιορ. εἰς πειράματα, ὁ δὲ Hofmann τοῦ Βερολίνου 3000 τάληρα, ἅτινα χορηγοῦνται αὐτοῖς ἄνευ ἀποδόσεως λογαριασμοῦ. Ὁ δὲ βαθύπλουτος Hofmann δαπανᾷ ἐνίοτε καὶ 5000 τάληρα, τὴν δὲ ὑπέρβασιν ταύτην ἐννοεῖται ἐξ ἰδίων. Ἐκτὸς τῶν πειραμάτων, εἴπομεν, πληρόνεται καὶ τὸ φωταέριον ἐκ τῆς χορηγήσεως ταύτης· εἰ καὶ εἶναι ἡ τιμὴ τοῦ κυβικοῦ μέτρου τοῦ φωταερίου καθ' 1/4 μικροτέρα τῆς παρ' ἡμῖν (ἤτοι 0,12 φράγκου) καὶ ἡ ποιότης αὐτοῦ τοὐλάχιστον δὶς ἀνωτέρα, ἐξωδεύθησαν τῷ 1875/6 ἐν τῷ χημείῳ τοῦ Hofmann 1500 τάληρα διὰ τὸ φωταέριον!

Εἰς ἄλλας δὲ δαπάνας ὑπὲρ τοῦ χημείου τὸ Δημόσιον ἢ καὶ τὸ δαπανῶν Πανεπιστήμιον δὲν ἐνέχονται. Πάντα τὰ ἔξοδα, τὰ ποικίλα καὶ πολλά, τοῦ χημείου ἀποτίνουσιν οἱ φοιτηταί, πληρόνοντες ἐν τῷ διδάκτρῳ σὺν αὐτοῖς καὶ γενναίαν ἀμοιβὴν ὑπὲρ τοῦ καθηγητοῦ.

Ἐν τῷ χημείῳ τοῦ Bunsen ὑπάρχουσι θέσεις δι' 90 ἀσκουμένους· ἕκαστος αὐτῶν πληρόνει 206 φιορ. κατ' ἔτος, ἐξ ὧν ἐκπίπτονται 20 φιορ. διὰ δικαίωμα τοῦ Πανεπιστημίου. Ἐν συνόλῳ λοιπὸν εἰσπράττονται φιορ. 186 ὑπὸ τῆς διαχειριστικῆς τοῦ χημείου ἐπιτροπῆς, δαπανῶνται δὲ κατὰ μέσον ὅρον 80 φιορ. ὑπὲρ ἑκάστου φοιτητοῦ, ὅστις ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω ἐξ ἰδίων

προμηθεύεται τὰ πλεῖστα χρειώδη, ἤτοι ἐν ὅλοις 7200 ἢ τὸ πολὺ φιορ. 10000. Τὸ περίσσευμα ἀνήκει εἰς τὸν καθηγητήν! Προσθέσατε δὲ εἰς ταῦτα μισθὸν 800 φιορ. κατὰ μῆνα τῷ Bunsen, 7500 δὲ τάλληρα κατ' ἔτος τῷ Hofmann, προσθέσατε καὶ τὴν κατοικίαν, τὸν φωτισμὸν καὶ τὴν θέρμανσιν καὶ θέλετε ἐννοήσει ὅτι πραγματικῶς ἱκανοποιεῖται ἐκεῖ ὁ ἐπιστήμων καθηγητὴς ὑπὸ τοῦ ἔθνους του. Οὐ μόνον ἀνέτως καὶ ἀπηλλαγμένος βιοποριστικῶν μεριμνῶν δύναται οὕτω νὰ ἐπιτελέσῃ πλείονα τοῦ καθήκοντός του, ἀλλὰ καὶ τῇ οἰκογενείᾳ του παρέχει ἀξιοπρεπῆ ἀνατροφὴν καὶ περιουσίαν δύναται νὰ ἐγκαταλείψῃ αὐτῇ μετὰ θάνατον ἐκ τῶν ὡς ἐκ τῆς ὑπηρεσίας ἀπολαυῶν του.

Ἡμεῖς δέ; . . .

Φρονῶ ὅτι καὶ τοῦτο τὸ κακῶς κείμενον πρέπει ν' ἀλλάξῃ παρ' ἡμῖν! Τόσῳ στενῶς συνδέεται ἡ τοῦ εὐσυνειδήτου καὶ ἐπιμελοῦς καὶ ἐπιστήμονος καθηγητοῦ εὐεξία καὶ ἀπὸ βιωτικῶν φροντίδων ἀπηλλαγμένη ἠρεμία τοῦ νοὸς πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς διδασκαλίας καὶ τὴν ἐπίδοσιν τῶν ἐπιστημονικῶν αὐτοῦ ἐρευνῶν, ὥστε ὤφειλεν ὑπὲρ αὐτοῦ πλειότερον καὶ πατρικώτερον νὰ μεριμνήσῃ τὸ ἔθνος. Ἰδίως δὲ ὁ καθηγητὴς τῆς χημείας, ὁ ὡς οὐδεὶς ἄλλος καὶ ἐφ' ὅλην τὴν ἡμέραν, ὁμολογουμένως δὲ πρὸς ζημίαν τῆς ἑαυτοῦ οἰκογενείας, ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ κατατριβόμενος, ἔπρεπε νὰ τύχῃ ἀξιοπρεποῦς περιθάλψεως.

Ἢ φρονεῖτε ὅτι ἐπαρκοῦσιν αὐτῷ 400 δρ. κατὰ μῆνα εἰς ἐνοίκιον, τροφὴν καὶ ὑπηρεσίαν, ἐνδυμασίαν, ἐκπαίδευσιν καὶ περιποίησιν τῆς οἰκογενείας καὶ εἰς σχηματισμὸν περιουσίας διὰ τὰ τέκνα του; Ἐὰν δὲ συναισθάνησθε ὅτι πρέπει ἐπὶ τούτῳ νὰ τριπλασιασθῇ τοὐλάχιστον ὁ μισθός του, πῶς ἀνέχεσθε νὰ ἀναξιοπαθῇ ὁ λειτουργὸς τῆς ἐπιστήμης ἐν γνώσει ὑμῶν καὶ ἐν ἀγνοίᾳ ἴσως τοῦ Δημοσίου; Καὶ ἄλλοι καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου κακοπληρονονται ὡς μηδεμίαν ἀπολαυὴν ἔχοντες ἐκτὸς τοῦ μισθοῦ των· ἀλλ' οὗτοι δύνανται τοὐλάχιστον νὰ ἐργασθῶσιν ἐν ταῖς ὥραις τῆς ἀνέσεώς των, νὰ ἀντιγράφωσι δικογραφίας ἐν τῇ χειρίστῃ περιπτώσει. Ὁ δὲ καθηγητὴς τῆς χημείας δὲν ἔχει ἄνεσιν.

Πολυετὴς λοιπὸν πεῖρα ἐν χημείοις τῆς Εὐρώπης καὶ ἐν ἐκπαιδευτηρίοις, ἔτι δὲ μᾶλλον ἐνταῦθα κατὰ τὸ διάστημα δεκαεπταετοῦς διδασκαλίας ἀποκτηθεῖσα, ἴσως με δικαιοῖ νὰ συστήσω τοῖς διέπουσι παρ' ἡμῖν τὰ τῆς Παιδείας ὅσα κατ' ἐμὴν γνώμην εἰσὶν ἀπαραίτητα καὶ λυσιτελέστατα πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς διδασκαλίας τῆς χημείας.

1. Τὰ ἡμέτερα Γυμνάσια κακῶς ἔχουσιν, ὡς οὐδόλως ἀνταποκρινόμενα οὔτε πρὸς τὴν σημερινὴν τῆς ἐκπαιδεύσεως ἐν γένει κατάστασιν, οὔτε πρὸς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ἐπιστήμης, οὓς ὁ ἀπόφοιτος τοῦ Γυμνασίου ἐδύνατο νὰ ἐκλέξῃ καὶ ν' ἀκολουθήσῃ. Ἐν ἑνὶ λόγῳ πρέπει τὰ ἑλληνικὰ Γυμνάσια ν'

ἀναδιοργανωθῶσι διά τε τὴν γενικὴν πρόοδον τῆς καθόλου ἐκπαιδεύσεως καὶ ἵνα συγχρόνως χρησιμεύσωσιν ὡς προπαιδευτήρια τῶν ἐν βιομηχανικαῖς ἐπιστήμαις βουλομένων νὰ τελειοποιηθῶσι.

Πρὸς μὲν τὸν πρῶτον σκοπὸν πρέπει οἱ ἐκ τοῦ ἀλληλοδιδακτικοῦ σχολείου (καὶ τούτου διορθωτέου) ἐξερχόμενοι νὰ εἰσέρχωνται εἰς τὸ ἐκ δύο μόνον τάξεων συνιστάμενον Ἑλληνικόν. Ἐκμαθόντες δὲ τὰ ἑλληνικά, γραμματικήν, σύνταξιν, ἀριθμητικήν, γεωγραφίαν, ἱστορίαν, ἱερά, γαλλικά, φυσικὴν στοιχειωδεστάτην, ὅσα δηλαδὴ ἀρκοῦσι τοῖς ἐκ τῶν ἑλληνικῶν σχολείων ἀμέσως εἰς τὸν πρακτικὸν βίον μεταβαίνουσι, νὰ εἰσέλθωσιν οἱ πλείονες παιδείας δεόμενοι εἰς τὰ Γυμνάσια, ἅτινα νὰ περιέχωσιν ἓξ τοὐλάχιστον τάξεις. Ἐκτὸς τῶν *ἑλληνικῶν* εἰς τὰς πρώτας 5 τάξεις, τῶν *λατινικῶν* εἰς ὀλιγωτέρας, τῆς λεπτομερεστάτης *γεωγραφίας* (ἥτις τὸ μὲν α′ καὶ β′ ἔτος νὰ παραδίδηται γενικώτερον, τὸ δὲ γ′ δ′ καὶ ε′ ἐκτενέστερον), τῆς *γενικῆς ἱστορίας* κατὰ μὲν τὸ α′ καὶ β′ ἔτος περιληπτικῆς, κατὰ δὲ τὸ γ′ δ′ ε′ καὶ ς′ ἔτος λίαν ἐκτενοῦς, τῶν *Μαθηματικῶν* (α′ ἔτος ἀριθμητικὴ καὶ στερεομετρία, β′ καὶ γ′ ἄλγεβρα καὶ γεωμετρία, δ′ τριγωνομετρία καὶ ἀναλυτικὴ γεωμετρία, ε′ ἀνωτέρα Ἄλγεβρα καὶ ἀναλ. γεωμετρία τρισδιάστατος καὶ ς′ ἀνάλυσις, ὁλοκληρωτικὸς καὶ διαφορικὸς ὑπολογισμός), τῆς *γαλλικῆς* καὶ *γερμανικῆς* εἰς πάσας τὰς ἓξ τάξεις, τῆς *καλλιγραφίας* εἰς τὰς τρεῖς πρώτας τάξεις, τῆς *ἰχνογραφίας* εἰς πάσας τὰς ἓξ τάξεις (διότι ἐκ τοῦ γυμνασίου τούτου θὰ ἐξέλθῃ καὶ ὁ ζωγράφος, ἐν γένει δὲ ὁ τεχνίτης, καὶ δὲν θὰ μεταβαίνῃ πλέον ἀμαθέστατος ὢν εἰς τὸ Πολυτεχνεῖον), τῆς *περιγραφικῆς Γεωμετρίας* καὶ τῆς *Μηχανικῆς* εἰς τὰς δύο τελευταίας, πρέπει νὰ εἰσαχθῶσιν εἰς τὰ ἑλλ. Γυμνάσια

α′) Ἡ *Φυσικὴ Ἱστορία*, καὶ δὴ περιληπτικώτατα μὲν διδασκομένη κατὰ τὸ γ′ ἔτος, ἐκτενῶς δὲ καὶ λεπτομερέστερον κατὰ τὰ τρία τελευταῖα· οἷον τὸ μὲν δ′ ἔτος διδαχθήσεται ἡ *ζωολογία*, τὸ δὲ ε′ ἡ *βοτανικὴ* καὶ τὸ ς′ ἡ *ὀρυκτολογία* καὶ ὀλίγαι ἀρχαὶ τῆς *γεωλογίας*.

β′) Ἡ *Φυσική*. Περιληπτικῶς μὲν καὶ στοιχειωδῶς θέλει διδάσκεσθαι ὁλόκληρος ἡ φυσικὴ ἐν τῷ γ′ ἔτει. Ἐν δὲ τῷ δ′ διδαχθήσονται *θεωρητικὴ* (ὅσον ἀφορᾷ νόμους ἰσορροπίας καὶ κινήσεως) *μηχανικὴ στοιχειώδης*, *ὑδροστατικὴ* καὶ *ἀεροστατική*, τὸ δὲ ε′ περὶ *θερμότητος*, περὶ *ἤχου* καὶ *ὀπτικῆς*, τὸ δὲ ς′ *μαγνητισμὸς* καὶ *ἠλεκτρισμὸς* καὶ αἱ *ἐφαρμογαὶ* τῆς Φυσικῆς.

γ′) Ἡ *Χημεία*. Διδαχθήσεται δὲ αὕτη περιληπτικῶς μὲν καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ἐγχειριδίου στοιχειώδους, οἷον εἶναι τὸ κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς μικρᾶς χημείας τοῦ ἄγγλου καθηγητοῦ Roscoe ἐσχάτως παρ' ἐμοῦ ἐκδοθέν, κατὰ τὸ γ′ ἔτος καὶ συγχρόνως μετὰ τῆς στοιχειώδους Φυσικῆς, καὶ ἀφοῦ κατὰ τὰ δύο πρῶτα ἔτη τοῦ Γυμνασίου προηγηθῇ νέον τι δίωρον καθ' ἑβδομάδα μάθημα στοιχειωδῶν περὶ φύσεως γνώσεων, δυνάμενον καταλλήλως νὰ συνδυασθῇ μετὰ τῆς ἐκθέσεως ἰδεῶν. Λεπτομερέστερον δὲ διδαχθήσεται ἡ χη-

μείᾳ κατὰ τὸ δ' καὶ ε' καὶ ς' ἔτος, καὶ δὴ ἔτος δ' τὰ *μεταλλοειδῆ*, ἔτος ε' τὰ *μέταλλα*, ἔτος ς' ἡ *ὀργανικὴ χημεία*.

Ἀναπόσπαστος ἀπὸ τῆς θεωρητικῆς διδασκαλίας θεωρητέα ἡ πρακτική. Θέλουσι λοιπὸν ἐργάζεσθαι κατὰ τὸ ἕκτον ἔτος οἱ μαθηταὶ εἰς τὸ Χημεῖον τοῦ Γυμνασίου, παρασκευάζοντες ἁπλᾶς συνθέσεις καὶ ἐκτελοῦντες ἁπλᾶς ποιοτικὰς ἀναλύσεις καὶ δοκιμασίας βιομηχανικάς.

Ἐὰν εἰσαχθῶσι τοιαῦτα Γυμνάσια παρ' ἡμῖν δὲν ἔχομεν ἀνάγκην τῶν βιοτεχνικῶν Σχολείων (Realschulen). Ἐκτὸς δὲ τοῦ ἀνεκτιμήτου πλεονεκτήματος ὅτι θὰ ἔχωμεν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ φοιτητὰς πεπαιδευμένους καὶ μεμορφωμένους, ἔτι ἀνεκτιμητότερον, εἰ δυνατόν, εἶναι, ὅτι ἐκ τοῦ γυμνασίου τούτου ἐξερχόμενός τις εἰς τὸν πρακτικὸν βίον, ἤτοι εἰς τὸ ἐμπόριον, εἰς τὰς τέχνας, εἰς ἐπιτηδεύματα ἢ εἰς ειδικὰ σχολεῖα, δὲν εἶναι ἀμαθής, ἀλλὰ κατέχει πάσας τὰς ἀναγκαίας αὐτῷ γνώσεις, τέλος δὲ ὅτι τοιουτοτρόπως τὸ Γυμνάσιον καθίσταται καὶ προπαιδευτήριον τῶν εἰς τὸ Πολυτεχνεῖον μεταβαινόντων μηχανικῶν (Ingénieurs), μηχανουργῶν, γεωμετρῶν, τηλεγραφητῶν, δασονόμων καὶ ποικίλων ὑπαλλήλων, γλυπτῶν καὶ ζωγράφων, οἵτινες πάντες δὲν βλέπω τὸν λόγον δι' ὃν μέχρι τοῦδε κατεδικάζοντο εἰς ἀμάθειαν.

Ἐκτὸς δὲ τῶν ἀνωτέρω πλεονεκτημάτων μόνον μετὰ τὴν ἵδρυσιν καὶ τὴν ἐν αὐτῷ τοποθέτησιν καλλίστων καὶ ἱκανωτάτων διδασκάλων, μόνον μετ' αὐστηρὰς ἐξετάσεις τῶν ἀπολυομένων, — τότε ὅμως ἀσφαλῶς καὶ ἀναντιῤῥήτως—, θὰ ἔχωμεν ἀξίους τῶν μόχθων ἡμῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καρποὺς καὶ θὰ δυνηθῶμεν νὰ καυχώμεθα ὅτι προάγομεν τὴν ἐπιστήμην.

2. Ἡ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ διδασκαλία τῆς Χημείας πρέπει καὶ αὐτὴ ν' ἀκολουθῇ δύο σαφῶς διακεκριμένους σκοπούς, ἤτοι τήν τε ὅσον ἔνεστι πληρεστέραν διδασκαλίαν τῆς ἐπιστήμης ταύτης καὶ τῶν ἐφαρμογῶν αὐτῆς, ἵνα ὠφελῶνται οἵ τε φυσικοί, οἱ ἰατροὶ καὶ οἱ φαρμακοποιοί, καὶ τὴν εἰδικὴν διδασκαλίαν αὐτῆς διὰ μέλλοντας διδάκτορας ἢ διδασκάλους ἐν χημείᾳ καὶ φυσιογνωσίᾳ.

Πάντες μὲν οὗτοι ὀφείλουσι ν' ἀκροῶνται τῆς παραδόσεως τῆς Χημείας ἐπὶ διετίαν καὶ ν' ἀσκῶνται ἐν τῷ Χημείῳ· οἱ δὲ ἐν φυσιογνωσίᾳ ἢ χημείᾳ ὑποψήφιοι θέλουσιν ἐκπαιδευθῇ ἰδιαιτέρως ἐν τῷ Χημείῳ.

Ἐπειδὴ ὅμως ἡ Χημεία δὲν ἐκμανθάνεται δι' ἀναγνώσεως μόνον, ἀλλὰ πρὸ παντὸς ἀπαιτεῖ τὴν πρακτικὴν ἐξάσκησιν καὶ τὴν διὰ πειραμάτων ἀντίληψιν τῶν γεγονότων, ἠθέλομεν προτείνει τὴν αὐστηροτέραν ἐξέλεγξιν τῆς εἰς τὸ μάθημα φοιτήσεως καὶ τὴν ὑποχρεωτικὴν ἐξάσκησιν πάντων τῶν μαθητῶν τῆς Χημείας (φαρμακοποιῶν, φυσικῶν καὶ ἰατρῶν) ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ προσέτι εἶναι εὐνόητον καὶ ἀπεδείχθη διὰ τῆς πείρας ὅτι μόνον οἱ ἀποτίνοντες εἰσφοράν τινα εἶναι ἐπιμελεῖς, πρέπει νὰ ῥυθμίσωμεν ταύτην εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἱκανοποιῇ τὰς ὑπὲρ αὐτῶν γινομένας

δαπάνας, ἤτοι ἐν ἄλλαις λέξεσι ν' αὐξήσωμεν αὐτὴν δεόντως, ἵνα οἱ πλειότερον δαπανῶντες διὰ τὴν ἐξάσκησίν των συναισθάνωνται τὴν ἀπώλειαν τῶν χρημάτων των, ἐὰν ἀμελῶς ἢ οὐδόλως φοιτήσωσιν εἰς τὰς ἀσκήσεις.

Τὸ δὲ σπουδαιότατον πάντων μέσον πρὸς ἐξαναγκασμὸν τῶν μαθητῶν μας ἀναντιρρήτως εἶναι αἱ αὐστηραὶ ἐξετάσεις.

Ἡ διαίρεσις τῶν μαθημάτων κατὰ τὰς διδακτορικὰς ἐξετάσεις εἰς κύρια καὶ δευτερεύοντα, οἷα νῦν συνειθίζεται εἰς τὴν ἰατρικὴν σχολήν, εἰς τὸ φαρμακευτικὸν σχολεῖον καὶ ἐν μέρει εἰς τὴν φιλοσοφικήν, εἶναι ὅλως ἄτοπος. Διότι εἴτε δὲν ἔχουσι τὰ διάφορα μαθήματα τὴν αὐτὴν σπουδαιότητα, θεωρουμένων τῶν ἐξετάσεων ὡς εἰδικῶν, ὅτε τινὰ τῶν μαθημάτων εἰσὶ βοηθητικὰ μᾶλλον, ὅτε ὅμως ἔπρεπεν ὁ ὑποψήφιος διδάκτωρ, ὑποστὰς πρότερον προκαταρκτικήν τινα ἐξέτασιν ἐν τοῖς βοηθητικοῖς μαθήμασι καὶ ὥριμος κριθείς, νὰ ἐξετάζηται μόνον εἰς τὰ κύρια μαθήματα, εἴτε ἔχουσι πάντα ταῦτα τὴν αὐτὴν σπουδαιότητα, τὴν αὐτὴν ἰσχύν, καθ' ὃ ἐν τῇ αὐτῇ ἐξετάσει ἐξεταζόμενα· τότε ὅμως πρέπει νὰ ἔχῃ τὴν αὐτὴν ὡσαύτως ἰσχὺν ὁ βαθμὸς ἑκάστου τῶν μαθημάτων.

Ἂν λ. χ. οἱ φοιτηταὶ τῆς ἰατρικῆς ἐγνώριζον ὅτι ἀπορρίπτονται ὁσάκις δίδοται αὐτοῖς ὁ βαθμὸς *κακῶς* ἐν τῇ χημείᾳ ἤθελον βεβαίως μελετήσει αὐτήν. Τὸ δὲ λυπηρὸν σκάνδαλον, ὅπερ σήμερον τελεῖται ἐν ταῖς ἰατρικαῖς ἐξετάσεσι, τὸ πᾶσαν ἐπιστήμην διακωμῳδοῦν, εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς σιωπηλῆς ἀποφάσεως τῶν ἐξεταστῶν νὰ μὴ λαμβάνωσιν ὑπ' ὄψιν τὸν βαθμὸν τῆς χημείας καὶ τῆς βοτανικῆς, νὰ τυγχάνωσι δὲ πτυχίου μὲ τὸν βαθμὸν λίαν καλῶς ἢ ἄριστα (sic) οἱ *κακῶς* λαβόντες εἰς τὰ μαθήματα ταῦτα, καλῶς δὲ (Θεὸς οἶδε πῶς) εἰς τὰ *εἰδικὰ* ἀποκριθέντες, ὡς ἂν μάλιστα μὴ ἐθεωρεῖτο ἡ χημεία τὴν σήμερον τὸ εἰδικώτερον τῶν εἰδικῶν μαθημάτων τῆς ἰατρικῆς.

Προτείνω λοιπὸν ὅπως τοῦ λοιποῦ αἱ ἐξετάσεις τῆς Χημείας γίνωνται ὡς ἑξῆς·

Α' Ἐν τῇ Φιλοσοφικῇ σχολῇ.

α' Τμῆμα μαθηματικόν.

Ἡ χημεία συμπεριληφθήτεται ἐνταῦθα μεταξὺ τῶν βοηθητικῶν μαθημάτων καὶ ἐξετασθήτεται ἐν τῇ προκαταρκτικῇ ἐξετάσει, περιοριζέσθω δὲ εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ἀρχῶν τῆς πειραματικῆς γενικῆς χημείας.

β' Τμῆμα φυσικόν.

Ἐν αὐτῷ ἡ χημεία θέλει ἐξετάζεσθαι ὡς κύριον μάθημα ἐν τῇ διδακτορικῇ ἐξετάσει· ἀπαιτεῖται δὲ λεπτομερὴς γνῶσις τῆς γενικῆς χημείας, τῶν θεωριῶν, τῆς ἀναλύσεως καὶ τῶν πρακτικῶν ἐργασιῶν.

μείᾳ κατὰ τὸ δ' καὶ ε' καὶ ϛ' ἔτος, καὶ δὴ ἔτος δ' τὰ *μεταλλοειδῆ*, ἔτος ε' τὰ *μέταλλα*, ἔτος ϛ' ἡ *ὀργανικὴ χημεία*.

Ἀναπόσπαστος ἀπὸ τῆς θεωρητικῆς διδασκαλίας θεωρητέα ἡ πρακτική. Θέλουσι λοιπὸν ἐργάζεσθαι κατὰ τὸ ἕκτον ἔτος οἱ μαθηταὶ εἰς τὸ Χημεῖον τοῦ Γυμνασίου, παρασκευάζοντες ἁπλᾶς συνθέσεις καὶ ἐκτελοῦντες ἁπλᾶς ποιοτικὰς ἀναλύσεις καὶ δοκιμασίας βιομηχανικάς.

Ἐὰν εἰσαχθῶσι τοιαῦτα Γυμνάσια παρ' ἡμῖν δὲν ἔχομεν ἀνάγκην τῶν βιοτεχνικῶν Σχολείων (Realschulen). Ἐκτὸς δὲ τοῦ ἀνεκτιμήτου πλεονεκτήματος ὅτι θὰ ἔχωμεν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ φοιτητὰς πεπαιδευμένους καὶ μεμορφωμένους, ἔτι ἀνεκτιμητότερον, εἰ δυνατόν, εἶναι, ὅτι ἐκ τοῦ γυμνασίου τούτου ἐξερχόμενός τις εἰς τὸν πρακτικὸν βίον, ἤτοι εἰς τὸ ἐμπόριον, εἰς τὰς τέχνας, εἰς ἐπιτηδεύματα ἢ εἰς εἰδικὰ σχολεῖα, δὲν εἶναι ἀμαθής, ἀλλὰ κατέχει πάσας τὰς ἀναγκαίας αὐτῷ γνώσεις, τέλος δὲ ὅτι τοιουτοτρόπως τὸ Γυμνάσιον καθίσταται καὶ προπαιδευτήριον τῶν εἰς τὸ Πολυτεχνεῖον μεταβαινόντων μηχανικῶν (Ingénieurs), μηχανουργῶν, γεωμετρῶν, τηλεγραφητῶν, δασονόμων καὶ ποικίλων ὑπαλλήλων, γλυπτῶν καὶ ζωγράφων, οἵτινες πάντες δὲν βλέπω τὸν λόγον δι' ὃν μέχρι τοῦδε κατεδικάζοντο εἰς ἀμάθειαν.

Ἐκτὸς δὲ τῶν ἀνωτέρω πλεονεκτημάτων μόνον μετὰ τὴν ἵδρυσιν καὶ τὴν ἐν αὐτῷ τοποθέτησιν καλλίστων καὶ ἱκανωτάτων διδασκάλων, μόνον μετ' αὐστηρὰς ἐξετάσεις τῶν ἀπολυομένων, — τότε ὅμως ἀσφαλῶς καὶ ἀναντιῤῥήτως—, θὰ ἔχωμεν ἀξίους τῶν μόχθων ἡμῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καρποὺς καὶ θὰ δυνηθῶμεν νὰ καυχώμεθα ὅτι προάγομεν τὴν ἐπιστήμην.

2. Ἡ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ διδασκαλία τῆς Χημείας πρέπει καὶ αὕτη ν' ἀκολουθῇ δύο σαφῶς διακεκριμένους σκοπούς, ἤτοι τήν τε ὅσον ἔνεστι πληρεστέραν διδασκαλίαν τῆς ἐπιστήμης ταύτης καὶ τῶν ἐφαρμογῶν αὐτῆς, ἵνα ὠφελῶνται οἵ τε φυσικοί, οἱ ἰατροὶ καὶ οἱ φαρμακοποιοί, καὶ τὴν εἰδικὴν διδασκαλίαν αὐτῆς διὰ μέλλοντας διδάκτορας ἢ διδασκάλους ἐν χημείᾳ καὶ φυσιογνωσίᾳ.

Πάντες μὲν οὗτοι ὀφείλουσι ν' ἀκροῶνται τῆς παραδόσεως τῆς Χημείας ἐπὶ διετίαν καὶ ν' ἀσκῶνται ἐν τῷ Χημείῳ· οἱ δὲ ἐν φυσιογνωσίᾳ ἢ χημείᾳ ὑποψήφιοι θέλουσιν ἐκπαιδευθῇ ἰδιαιτέρως ἐν τῷ Χημείῳ.

Ἐπειδὴ ὅμως ἡ Χημεία δὲν ἐκμανθάνεται δι' ἀναγνώσεως μόνον, ἀλλὰ πρὸ παντὸς ἀπαιτεῖ τὴν πρακτικὴν ἐξάσκησιν καὶ τὴν διὰ πειραμάτων ἀντίληψιν τῶν γεγονότων, ἠθέλομεν προτείνει τὴν αὐστηροτέραν ἐξέλεγξιν τῆς εἰς τὸ μάθημα φοιτήσεως καὶ τὴν ὑποχρεωτικὴν ἐξάσκησιν πάντων τῶν μαθητῶν τῆς Χημείας (φαρμακοποιῶν, φυσικῶν καὶ ἰατρῶν) ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ προσέτι εἶναι εὐνόητον καὶ ἀπεδείχθη διὰ τῆς πείρας ὅτι μόνον οἱ ἀποτίνοντες εἰσφοράν τινα εἶναι ἐπιμελεῖς, πρέπει νὰ ῥυθμίσωμεν ταύτην εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἱκανοποιῇ τὰς ὑπὲρ αὐτῶν γινομένας

δαπάνας, ἤτοι ἐν ἄλλαις λέξεσι ν' αὐξήσωμεν αὐτὴν δεόντως, ἵνα οἱ πλειότερον δαπανῶντες διὰ τὴν ἐξάσκησίν των συναισθάνωνται τὴν ἀπώλειαν τῶν χρημάτων των, ἐὰν ἀμελῶς ἢ οὐδόλως φοιτήσωσιν εἰς τὰς ἀσκήσεις.

Τὸ δὲ σπουδαιότατον πάντων μέσον πρὸς ἐξαναγκασμὸν τῶν μαθητῶν μας ἀναντιρρήτως εἶναι αἱ αὐστηραὶ ἐξετάσεις.

Ἡ διαίρεσις τῶν μαθημάτων κατὰ τὰς διδακτορικὰς ἐξετάσεις εἰς κύρια καὶ δευτερεύοντα, οἷα νῦν συνειθίζεται εἰς τὴν ἰατρικὴν σχολήν, εἰς τὸ φαρμακευτικὸν σχολεῖον καὶ ἐν μέρει εἰς τὴν φιλοσοφικήν, εἶναι ὅλως ἄτοπος. Διότι εἴτε δὲν ἔχουσι τὰ διάφορα μαθήματα τὴν αὐτὴν σπουδαιότητα, θεωρουμένων τῶν ἐξετάσεων ὡς εἰδικῶν, ὅτε τινὰ τῶν μαθημάτων εἰσὶ βοηθητικὰ μᾶλλον, ὅτε ὅμως ἔπρεπεν ὁ ὑποψήφιος διδάκτωρ, ὑποστὰς πρότερον προκαταρκτικήν τινα ἐξέτασιν ἐν τοῖς βοηθητικοῖς μαθήμασι καὶ ὥριμος κριθείς, νὰ ἐξετάζηται μόνον εἰς τὰ κύρια μαθήματα, εἴτε ἔχουσι πάντα ταῦτα τὴν αὐτὴν σπουδαιότητα, τὴν αὐτὴν ἰσχύν, καθ' ὃ ἐν τῇ αὐτῇ ἐξετάσει ἐξεταζόμενα· τότε ὅμως πρέπει νὰ ἔχῃ τὴν αὐτὴν ὡσαύτως ἰσχὺν ὁ βαθμὸς ἑκάστου τῶν μαθημάτων.

Ἂν λ. χ. οἱ φοιτηταὶ τῆς ἰατρικῆς ἐγνώριζον ὅτι ἀπορρίπτονται ὁσάκις δίδοται αὐτοῖς ὁ βαθμὸς *κακῶς* ἐν τῇ χημείᾳ ἤθελον βεβαίως μελετήσει αὐτήν. Τὸ δὲ λυπηρὸν σκάνδαλον, ὅπερ σήμερον τελεῖται ἐν ταῖς ἰατρικαῖς ἐξετάσεσι, τὸ πᾶσαν ἐπιστήμην διακωμῳδοῦν, εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς σιωπηλῆς ἀποφάσεως τῶν ἐξεταστῶν νὰ μὴ λαμβάνωσιν ὑπ' ὄψιν τὸν βαθμὸν τῆς χημείας καὶ τῆς βοτανικῆς, νὰ τυγχάνωσι δὲ πτυχίου μὲ τὸν βαθμὸν λίαν καλῶς ἢ ἄριστα (sic) οἱ *κακῶς* λαβόντες εἰς τὰ μαθήματα ταῦτα, καλῶς δὲ (Θεὸς οἶδε πῶς) εἰς τὰ *εἰδικὰ* ἀποκριθέντες, ὡς ἂν μάλιστα μὴ ἐθεωρεῖτο ἡ χημεία τὴν σήμερον τὸ εἰδικώτερον τῶν εἰδικῶν μαθημάτων τῆς ἰατρικῆς.

Προτείνω λοιπὸν ὅπως τοῦ λοιποῦ αἱ ἐξετάσεις τῆς Χημείας γίνωνται ὡς ἑξῆς·

Α' Ἐν τῇ Φιλοσοφικῇ σχολῇ.

α' Τμῆμα μαθηματικόν.

Ἡ χημεία συμπεριληφθήτεται ἐνταῦθα μεταξὺ τῶν βοηθητικῶν μαθημάτων καὶ ἐξετασθήτεται ἐν τῇ προκαταρκτικῇ ἐξετάσει, περιοριζέσθω δὲ εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ἀρχῶν τῆς πειραματικῆς γενικῆς χημείας.

β' Τμῆμα φυσικόν.

Ἐν αὐτῇ ἡ χημεία θέλει ἐξετάζεσθαι ὡς κύριον μάθημα ἐν τῇ διδακτορικῇ ἐξετάσει· ἀπαιτεῖται δὲ λεπτομερὴς γνῶσις τῆς γενικῆς χημείας, τῶν θεωριῶν, τῆς ἀναλύσεως καὶ τῶν πρακτικῶν ἐργασιῶν.

Β' Ἐν τῇ ἰατρικῇ σχολῇ.

Ἐπὶ τοῦ παρόντος, διότι ἐν τῇ σχολῇ ταύτῃ καὶ ἡ διδασκαλία εἶναι στοιχειώδης καὶ θεωρητική, ἡ χημεία συμπεριληφθήσεται μεταξὺ τῶν ἐν προκαταρκτικῇ ἐξετάσει ἐξεταστέων μαθημάτων. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ὑποχρεωθήσονται οἱ τὸ δεύτερον ἔτος διανύσαντες φοιτηταὶ τῆς ἰατρικῆς, οἵτινες διήκουσαν πᾶσαν τὴν σειρὰν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἐξησκήθησαν ἐν τῷ χημείῳ, νὰ ὑποβληθῶσι μετὰ τὸ τέλος τοῦ δευτέρου καὶ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ τρίτου ἔτους εἰς τὰς λεγομένας προκαταρκτικὰς ἐξετάσεις (Tentamen physicum). Μαθήματα ἐξεταστέα ἐν αὐταῖς ἔστωσαν τὰ στοιχειώδη μαθηματικά, ἡ ζωολογία, ἡ βοτανική, ἡ ὀρυκτολογία, ἡ φυσική, ἡ χημεία, ἡ ἀνατομία καὶ ἡ φυσιολογία. Γενήσονται δὲ αἱ ἐξετάσεις αὗται δημοσίᾳ, μόνον προφορικαὶ καὶ ὑπὸ τῶν οἰκείων καθηγητῶν, προεδρευομένων ὑπὸ τοῦ κοσμήτορος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, παρακαθημένου καὶ τοῦ τῆς Ἰατρικῆς. Οἱ ἐξεταζόμενοι θέλουσι καταβάλλει λόγῳ ἐξετάστρων τῶν καθηγητῶν καὶ πανεπιστημιακῶν δικαιωμάτων χρηματικόν τι ποσὸν ὁρισθησόμενον. Μόνον οἱ κατὰ τὰς ἐξετάσεις ταύτας τυχόντες τῶν βαθμῶν *καλῶς* ἢ *λίαν καλῶς* ἢ *ἄριστα* γίνονται δεκτοὶ εἰς τοὺς τριετεῖς φοιτητὰς τῆς Ἰατρικῆς Σχολῆς, οἱ δὲ ἀποτυχόντες δύνανται ἅπαξ ἔτι νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τὰς προκαταρκτικὰς ταύτας ἐξετάσεις. Ὡς βαθμὸς δὲ λαμβάνεται ὁ μέσος ὅρος τῶν βαθμῶν τῶν διαφόρων μαθημάτων ἐκφραζομένων δι' ἀριθμῶν· εἷς βαθμὸς *κακῶς* ἢ τρία *μετρίως* ἀπορρίπτουσι. Μόνον δὲ οἱ, ὡς εἴρηται, εἰς τὰς ἐξετάσεις ταύτας ἐπιτυχόντες καὶ κατόπιν τριετίαν διανύσαντες ἐν τῇ ἀκροάσει τῶν εἰδικῶν τῆς ἰατρικῆς μαθημάτων γίνονται δεκτοὶ εἰς τὰς διδακτορικὰς ἐξετάσεις, ἐν αἷς ἐξετασθήσονται μόνον εἰδικὰ μαθήματα.

Γ' Ἐν τῷ φαρμακευτικῷ σχολείῳ.

Ὡς ἐν τῷ φυσικῷ τμήματι τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς.

4. Ἐπειδὴ τοὐντεῦθεν ἡ χημεία πρόκειται νὰ διδάσκηται καὶ ἐν Γυμνασίοις, μάλιστα δὲ ἐκτενέστερον ἐν τούτοις ἢ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ, ἀπαιτοῦνται ΙΚΑΝΟΙ διδάσκαλοι καὶ καθηγηταὶ τῆς χημείας δι' ἕκαστον γυμνάσιον.

Ν' ἀποσταλῶσι λοιπὸν πολλοὶ ὑπότροφοι εἰς Γερμανίαν πρὸς ἐκμάθησιν τῆς χημείας θεωρητικῶς καὶ πρακτικῶς· νὰ μὴ ἀποσταλῶσι δὲ διδάκτορες, ἀλλὰ φοιτηταὶ ἀριστεύσαντες, διότι οἱ διδάκτορες ἐν φυσιογνωσίᾳ ἢ χημείᾳ τοῦ ἡμετέρου Πανεπιστημίου δὲν δύνανται νὰ ἐξισωθῶσι πρὸς τοὺς φοιτητὰς ἢ τελειοφοίτους τῶν τῆς Γερμανίας· ὅθεν εἶναι συμφερώτερον ν' ἀποστέλλωνται μαθηταί, πλειότερα ἐκμανθάνοντες ἐν τῇ διὰ τὰς ἐκεῖ διδακτορικὰς ἐξετάσεις προπαρασκευῇ.

Οἱ ὑπότροφοι οὗτοι ἐκλεχθήτωσαν ἐκ τῶν φοιτητῶν τοῦ φυσικοῦ τμήματος ἢ τῶν πτυχιούχων φαρμακοποιῶν, ὑποβληθήτωσαν εἰς συναγωνισμὸν γραπτὸν καὶ προφορικόν, ἀποσταλήτωσαν δὲ μόνον οἱ ἀριστεύσαντες καὶ μενέτωσαν εἰς διάφορα χημεῖα τῆς Γερμανίας ἐπὶ τέσσαρα συνεχῆ ἔτη. Περὶ τῆς προόδου καὶ ἐπιδόσεως αὐτῶν ὑποχρεωθήσονται οἱ εἰδικοὶ καθηγηταὶ αὐτῶν νὰ ἐπιστέλλωσι κατ' ἔτος τῇ Κυβερνήσει ἢ τῷ Πανεπιστημίῳ, συμβουλευόμενοι τὸν ἢ τοὺς ἐνταῦθα καθηγητὰς τῆς χημείας.

Ἐπανελθόντες ὡς διδάκτορες μὲ δίπλωμα τοὐλάχιστον τοῦ β' βαθμοῦ, οἱ ὑπότροφοι οὗτοι θέλουσιν ὑποστῇ ἐνώπιον τῶν καθηγητῶν τοῦ φυσικοῦ τμήματος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς μικράν τινα δοκιμασίαν, διορισθῇ δὲ κατόπιν εἰς τὰ γυμνάσια ἢ εἰς τὸ χημεῖον ὡς ἐπιμεληταὶ τῶν ἐν αὐτῷ πρακτικῶν ἀσκήσεων.

Ἑκάστῳ αὐτῶν ἐπιτρέπεται νὰ γείνῃ καὶ ὑφηγητὴς τῆς Χημείας ἢ ἄλλων φυσικῶν ἐπιστημῶν, οἷον τῆς Φυσικῆς, ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ.

4. Νὰ διορισθῇ καὶ ἕτερος καθηγητὴς τῆς χημείας.

Ὁ διορισθησόμενος ὀφείλει νὰ ἦναι διδάκτωρ τῆς Χημείας, νὰ ἐξεπαιδεύθη ἐπὶ 7—8 ἔτη ἐν τοῖς Χημείοις τῆς Γερμανίας, νὰ συνέγραψε δὲ καὶ πραγματείαν ἢ διατριβὴν περὶ καθαρῶς χημικοῦ θέματος. Δὲν δύναται δὲ νὰ ἦναι μήτε διδάκτωρ τῆς ἰατρικῆς, μήτε φαρμακοποιός οὗτινος τὸ δίπλωμα κατ' οὐδένα λόγον δικαιοῖ εἰς κατάληψιν ἕδρας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ.

Ἐκ τῶν δύο καθηγητῶν τῆς Χημείας ὁ μὲν θέλει διδάσκει τὴν ἀνόργανον χημείαν, τὴν ἀναλυτικὴν καὶ τὰς πρακτικὰς ἀσκήσεις, ὁ δὲ τὴν ὀργανικήν.

5. Ἕκαστος καθηγητὴς ὀφείλει νὰ ἔχῃ ἰδιαίτερον χημεῖον ὑπὸ τὴν ὑπεύθυνον διεύθυνσίν του, ἵνα ἀνεξαρτήτως τοῦ ἑτέρου παρασκευάζῃ τὰ πειράματα τῆς παραδόσεώς του καὶ ἐργάζηται εἰς τὰς ἰδιαιτέρας αὐτοῦ ἐπιστημονικὰς ἐρεύνας.

6. Οἱ μισθοὶ τῶν καθηγητῶν τῆς χημείας ἔστωσαν ἀνώτεροι τῶν τῶν λοιπῶν. Ὁ μὲν ἔκτακτος λαμβανέτω 450 δρ. κατὰ μῆνα, ὁ δὲ τακτικὸς 600 δρ. ἐκτὸς τῶν διδάκτρων, ἀσκήτρων καὶ ἐξετάστρων. Αἱ δ' ἐξετάσεις ὑπάγονται εἰς τὰ καθήκοντα τοῦ τακτικοῦ καθηγητοῦ.

7. Νὰ οἰκοδομηθῇ νέον καὶ *κατάλληλον* Χημεῖον. Ἔστω δὲ τοῦτο κτίριον ὅλως πλινθόκτιστον περιέχον ἐν μὲν τῷ ὑπογείῳ κατοικίαν τοῦ θυρωροῦ, τοῦ καὶ ὑπηρέτου, εὐρύχωρον ἀποθήκην διὰ τὰ ὀξέα, ἑτέραν δι' εὐφλέκτους οὐσίας, ἑτέραν διὰ ξύλα καὶ ἄνθρακας καὶ τέλος ἑτέραν τοιαύτην πρὸς φύλαξιν τῶν ὑαλίνων σκευῶν καὶ τῶν διπλῶν ὀργάνων κοινῆς χρήσεως, πρὸς δὲ καὶ χῶρον διὰ μικρὸν ἀτμολέβητα καὶ δι' ἓν ἀεριοφυλάκιον τοῦ ὑδροθειικοῦ ὀξέος· ἐν δὲ τὸ ἰσογείῳ, ὅπερ πρέπει νὰ ὑπερέχῃ τοῦ ἐδάφους τοὐλάχιστον κατὰ 1μ.90 ἢ 2μ.50, τέσσαρας μεγάλας αἰθούσας διὰ τὰς ἀσκήσεις

τῶν φαρμακοποιῶν, τῶν φυσικῶν καὶ τῶν ἰατρῶν, δύο διὰ τὸν καθηγητὴν, ἓν γραφεῖον, ἓν προπαρασκευαστήριον, ἓν ἀποστακτήριον καὶ ξηραντήριον, ἓν δωμάτιον διὰ τὰς ζυγούς, ἓν ἕτερον δι' ἐκλύσεις ἀερίων, ἕτερον διὰ τὰς καμίνους καὶ μίαν μεγάλην αἴθουσαν διὰ τὰς παραδόσεις τῆς χημείας. Ἐκτὸς τούτων ὀφείλει νὰ περιέχῃ ἕνα μικρὸν θάλαμον διὰ φωτομετρικὰς καὶ ὁμοίας φύσεως ἐργασίας, ἕτερον διὰ τὰς ἀναλύσεις τῶν ἀερίων καὶ δύο θαλάμους πρὸς ἐναπόθεσιν τῶν συλλογῶν. Ἐν δὲ τῷ ἀνωγείῳ πρέπει ἐξάπαντος νὰ οἰκοδομηθῇ κατάλληλος οἰκία διὰ τὸν καθηγητὴν καὶ τὸν ἐπιμελητήν. Ὅτι ὁ καθηγητὴς ὀφείλει νὰ διαμένῃ καθ' ἅπασαν τὴν ἡμέραν εἰς τὸ Χημεῖον περὶ τούτου οὐδεμία ἐγερθήσεται ἀντίρρησις· ἀλλὰ τὰ καθήκοντα τοῦ καθηγητοῦ δὲν περιορίζονται μόνον εἰς τὴν διδασκαλίαν του καὶ τὴν ποδηγέτησιν τῶν μαθητῶν· πολὺ ὑψηλότερον δὲ εἶναι τὸ νὰ ἐργάζηται εἰς ἐπιστημονικὰς ἐρεύνας καὶ ἀνακαλύψεις, ὑψῶν τοιουτοτρόπως καὶ ἑαυτὸν καὶ τὸ Πανεπιστήμιόν του εἰς περιωπὴν ἀξίαν τῆς ἐπιστήμης. Ἀλλ' ἵνα πάντοτε καὶ ἐν πάσῃ ὥρᾳ ἐπιστατῇ εἰς τὰς ἐργασίας αὐτοῦ ἐν τῷ χημείῳ, πρέπει νὰ κατοικῇ ἐν αὐτῷ καὶ νὰ μὴ περισπᾶται ὑπὸ βιωτικῶν μεριμνῶν, ἐν αἷς συγκαταλέγω καὶ τὸ καθῆκον νὰ βλέπῃ τοὐλάχιστον ἅπαξ ἢ δὶς τῆς ἡμέρας τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ καὶ νὰ συντρώγῃ μετ' αὐτῆς.—Ἐν συνόλῳ δὲ πρέπει νὰ περιέχῃ τὸ χημεῖον 120 θέσεις διὰ τοὺς φοιτητάς μας.

Δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι αἱ ἀπαιτήσεις αὗται θέλουσι φανῆ εἰς τοὺς μὴ εἰδότας τὰς ἀνάγκας τῆς Χημείας καὶ τῆς λυσιτελοῦς διδασκαλίας αὐτῆς καὶ τὴν σπουδαιότητα αὐτῆς ὅλως ὑπερβολικαί. Οὐχ ἧττον εἰσὶν ἀπαραίτητοι καὶ θᾶττον ἢ βράδιον θὰ ἱκανοποιηθῶσιν ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἀμφιβολίας· τοῦτο μόνον εἶναι ἀμφίβολον, ἂν ἡμεῖς αὐτοὶ ἢ μεταγενέστεραι γενεαί, μᾶλλον ἀπηλλαγμέναι προλήψεων, μέλλουσι νὰ ἱδρύσωσι τῇ ἐπιστήμῃ τὸ ἐνδιαίτημα τοῦτο.

Τὸ μέγα δουκάτον τῆς Βάδης ἔχει πληθυσμὸν 1,435,000 ἐπὶ ἐκτάσεως 119 τετρ. γεωγραφικῶν μιλίων, ἡ δὲ Ἑλλὰς ἔχει 1,700,000 κατοίκους ἐπὶ 910 τετρ. γεωγρ. μιλίων. Ἐν τούτοις ἡ μὲν Βάδη κέκτηται ἐν Εἰδελβέργῃ, Μαγχεΐμῃ, Καρλσρούῃ καὶ Φρεϊβούργῃ τέσσαρα μεγάλα πρότυπα χημείων, ἐν αὐτοῖς δὲ τοὺς σπουδαιοτέρους τῶν νῦν ἀκμαζόντων καθηγητῶν τῆς χημείας, ἑλκύει ἐξ ὅλου τοῦ κόσμου φοιτητὰς καὶ παρέχει εἰς τοὺς ἀναδεικνύοντας τὴν ἐγχώριον ἐπιστήμην καθηγητὰς ὡς ἐνδιαιτήματα ἀληθῆ μέγαρα, οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἄνεσιν καὶ εὐχαρίστησιν αὐτῶν συντελοῦντα· ἡ δὲ Ἑλλάς, τὸ πρότυπον ἐν τῇ Ἀνατολῇ βασίλειον, ἓν καὶ μόνον παράπηγμα ἔχει, χημεῖον καλούμενον καὶ μετριώτατα προικοδοτούμενον, συνάμα δὲ τυγχάνον τὸ μόνον ἐν συμπάσῃ τῇ Ἀνατολῇ, παρὰ τοῦ ὁποίου προσδοκᾷ μεμψιμοιροῦσα τοὺς ἐξαισιωτέρους καρπούς.

8. Νὰ νομοθετηθῇ πρόγραμμα τῶν πρακτικῶν ἐργασιῶν ἐν τῷ Χημείῳ διὰ τοὺς φοιτητὰς ἁπασῶν τῶν σχολῶν, ἵνα οὗτοι ἐκμανθάνωσι τὴν ἐκτέ-

λεσιν τῶν συνήθων συνθέσεων καὶ ἀναλύσεων, τῶν ἰατροχημικῶν παρασκευασμάτων καὶ ἀναλύσεων καὶ τῶν ἀνεξαρτήτων ἐρευνῶν.

9. Νὰ οἰκοδομηθῇ τὸ Χημεῖον διὰ δανείου ἢ προκαταβολῆς τοῦ Δημοσίου· ν' ἀγορασθῶσι δὲ τ' ἀναγκαῖα ὄργανα καὶ ὑλικὰ παρὰ τοῦ Πανεπιστημίου. Ν' ἀνατεθῇ ἡ διεύθυνσις τοῦ καταστήματος τούτου τῷ ὑπευθύνῳ καθηγητῇ, ἡ δὲ διαχείρισις τῶν εἰσπράξεων καὶ ἐξόδων εἰς ἐπιτροπὴν προεδρευομένην παρὰ τοῦ ἰδίου καὶ συνισταμένην ἐκ τοῦ κοσμήτορος τῆς ἰατρικῆς, τοῦ τῆς φιλοσοφ. σχολῆς (ἢ τινος καθηγητοῦ τοῦ φυσικοῦ τμήματος), ἐξ ἑτέρου καθηγητοῦ εἰδικοῦ καὶ ἐκ τοῦ ταμίου τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ καὶ ταμίου τοῦ Χημείου.

Πᾶσα δαπάνη καὶ πᾶν ἔσοδον θέλει γίγνεσθαι διὰ τῆς διαχειριστικῆς ταύτης ἐπιτροπῆς, ὑποχρεουμένης εἰς λογοδοσίαν πρὸς τὸν Πρύτανιν κατὰ τὴν λῆξιν ἑκάστου ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους.

10. Τὸ Πανεπιστήμιον, δι' οὓς ἐξετέθη λόγους, δὲν πρέπει νὰ συντηρῇ καθ' ὁλοκληρίαν τὰς ὑπὲρ τοῦ χημείου καὶ τῶν ἀσκήσεων δαπάνας. Ὀφείλει δὲ τοῦτο νὰ ἔχῃ ἰδίως τρεῖς πόρους, τοὺς ἑξῆς: α') χορήγησιν ἐτησίαν ἐκ μέρους τοῦ Δημοσίου, β') τοιαύτην ἐκ μέρους τοῦ Πανεπιστημίου καὶ γ') εἰσφορὰς τῶν φοιτητῶν.

11. Τὸ Δημόσιον χορηγεῖ τῷ χημείῳ δι' εἰδικοῦ ἄρθρου τοῦ προϋπολογισμοῦ δρ. 4000 κατ' ἔτος διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν πειραμάτων καὶ διὰ τὰς ἀσκήσεις.

12. Τὸ Πανεπιστήμιον χορηγεῖ τῷ χημείῳ κατ' ἔτος δρ. 4000 πρὸς πλουτισμὸν τῶν συλλογῶν αὐτοῦ (τῶν τε ὀργάνων καὶ τῶν σκευασιῶν κτλ.)

13. Ἕκαστος φοιτητὴς ὑποχρεοῦται εἰς εἰσφοράν τινα ἀντὶ τῶν παρ' αὐτοῦ δαπανωμένων οὐσιῶν, φωταερίου καὶ ἀντιδραστηρίων. Ἐκ τῆς εἰσφορᾶς ταύτης διατίθεται μέρος τι ὑπὲρ τοῦ καθηγητοῦ ὡς ἀμοιβὴ ἢ ἀντιμισθία.

Ἡ εἰσφορὰ αὕτη θεωρητέα ὡς βοηθητικὸν μέσον διδασκαλίας ὑποχρεωτικῆς, εἰσπρακτέα δὲ ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους καὶ κατὰ τὴν ἐγγραφήν.

Ἕκαστος φοιτητὴς τοῦ Β'. καὶ Γ'. ἔτους τοῦ Φαρμακευτικοῦ Σχολείου θέλει πληρόνει δρ. 100 κατ' ἔτος.

Ἕκαστος φοιτητὴς τοῦ Β'. ἢ Γ'. ἔτους τῆς Ἰατρικῆς Σχολῆς θέλει πληρόνει ἐφ' ἅπαξ δρ. 80.

Ἕκαστος φοιτητὴς τοῦ φυσικοῦ τμήματος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς θέλει πληρόνει κατὰ τὸ Α', τὸ Β' καὶ τὸ Γ' ἔτος ἀνὰ δρ. 125.

14. Αἱ ἀσκήσεις ἐν τῷ χημείῳ εἰσὶν ὑποχρεωτικαὶ εἰς τοὺς ἀνωτέρω φοιτητάς. Ἄνευ δὲ τῆς ἀποδείξεως τῆς ἀποτίσεως τῆς εἰσφορᾶς αὐτοῦ οὐδεὶς γίνεται δεκτὸς εἰς τὸ χημεῖον, ἄνευ δὲ τῆς ἀποδείξεως τῶν ἀσκήσεων οὐδεὶς γίνεται δεκτὸς εἰς ἐξετάσεις διδακτορικὰς ἢ φαρμακευτικὰς ἢ προκαταρκτικάς.

15. Ἀντὶ τῆς εἰσφορᾶς ταύτης χορηγεῖται τοῖς φοιτηταῖς ἡ ἄδεια τῆς

χρήσεως τοῦ χημείου, τοῦ φωταερίου, τοῦ ἀπεσταγμένου ὕδατος, τῶν ἀντιδραστηρίων, τῶν ζυγῶν καὶ τῶν δυσπορίστων συσκευῶν. Πάσας δὲ τὰς σκευασίας, ἐφ' ὧν ἤθελον ἐργασθῇ συνθετικῶς, καὶ πάσας τὰς συσκευὰς, τὰ ὄργανα καὶ σκεύη ὀφείλουσι νὰ προμηθεύωνται ἐξ ἰδίων καὶ συμφώνως πρὸς τὸν ἐπὶ τούτῳ κατάλογον. Δύνανται δὲ μετὰ τὸ τέλος τῶν ἀσκήσεων νὰ μεταφέρωσιν ὅπου ἂν θέλωσι τὴν ἰδιοκτησίαν των ταύτην· καθ' ὃν χρόνον ὅμως ἀσκοῦνται καὶ μάλιστα ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς ἐνάρξεως τῶν ἀσκήσεων ὀφείλουσι νὰ ἀποταμιεύωσι τὰ ὀργανά των εἰς τὴν δοθεῖσαν αὐτοῖς ἠριθμημένην ἐν τῷ χημείῳ θέσιν, κλείοντες αὐτὴν ἀσφαλῶς.

16. Συνιστᾶται ταμεῖον τοῦ χημείου. Τὴν περιουσίαν αὐτοῦ διαχειρίζεται ἡ διαχειριστικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ χημείου (§ 9), τὰ δὲ ἐτήσια περισσεύματα ἐξ οἱασδήποτε τῶν ὡς ἀνωτέρω εἰσπράξεων φυλάττονται πρὸς καταρτισμὸν ἰδιαιτέρου κεφαλαίου τοῦ χημείου, χρησιμεύοντος εἴς τε ἀνέγερσιν τοῦ νέου καὶ μεγάλου χημείου καὶ εἰς ἐντελῆ αὐτοσυντήρησιν αὐτοῦ.

Ταῦτα, κύριε Πρύτανι, εἰσὶν ὅσα ὤφειλον νὰ προτείνω ὑμῖν ὅπως ἥ τε διδασκαλία τῆς χημείας ἐκ θεμελίων ἀναδιοργανωθῇ καὶ ἀναπτυχθῇ, τό τε χημεῖον καταστῇ αὐτοσυντήρητον καὶ ὀλιγώτερον δαπανηρὸν τῷ Πανεπιστημίῳ καὶ ἡ χημεία ἐξαπλωθῇ μᾶλλον ἢ μέχρι νῦν ἐν ταῖς τέχναις καὶ ταῖς ἐπιστήμαις ταῖς παρ' ἡμῖν.

Ἴσως ἐμακρηγόρησα πλέον ἢ ὅσον καὶ ἦτο ἐπιθυμητόν· ἀλλὰ μόνον ἠτιολογημένη ἔκθεσις ἠδύνατο νὰ ἐπιδοθῇ εἰς σοφὸν καὶ πεφωτισμένον σωματεῖον.

Ἐὰν ἀναγνώσαντες ὅσα μακρὰ πεῖρα μοὶ ὑπηγόρευσε καὶ ὅσα δὲν δύνανται ν' ἀναιρεθῶσιν, ἐγκρίνητε τὴν ἐφαρμογὴν τῶν προτάσεών μου, ὑπολείπεται ἔτι ἡ ἐκ μέρους ὑμῶν δραστηρία καὶ σύντονος ἐνέργεια παρὰ τῷ ὑπουργείῳ καὶ τῇ Βουλῇ ὅπως ὄντως ἐπιτευχθῇ ἡ βελτίωσις τῆς χημείας κατὰ πάσας αὐτῆς τὰς διευθύνσεις.

Εὐπειθέστατος *Ὁ καθηγητὴς τῆς χημείας*

Α. Κ. ΧΡΙΣΤΟΜΑΝΟΣ.

Η ΠΑΡ' ΗΜΙΝ ΚΟΣΜΗΜΑΤΟΓΡΑΦΙΑ

Τίς ἐν τῇ κλίνῃ, εἰς τὸ φῶς τῆς ἡμέρας ἀνοίγων πάλιν τὰ βλέφαρα, ἢ τίς κατακείμενος πρὸς ἀνάπαυσιν ἁπλῶς ἢ ἀπόλαυσιν ὕπνου· τίς, ἑνὶ λόγῳ, φεύγων ἢ ἀπεκδεχόμενος ὑπὸ στέγην τὴν νήδυμον ταύτην ἀνάπαυσιν, δὲν περιειργάσθη ἐπί τινας στιγμὰς καὶ τὰς ἐλαχίστας τῆς ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς του ὀροφῆς ῥωγμὰς ἢ τρύμας, τὰς κηλῖδας, τὸν ἱστὸν ἀραχνιδίου τινός, ἢ τὰς

οἱασδήποτε κοσμηματογραφίας, ἐὰν τοιαῦται ὑπάρχωσιν; Ἐξυπνοῦμεν, καὶ πρῶτον ἀντικείμενον τῶν ὀμμάτων ἀνανηφόντων παρίσταται ἡ ὀροφή· νυστάζομεν, καὶ εἰς τὴν ὀροφὴν ἀτενίζομεν, ἕως οὗ ἐπιπροσθήσῃ ἡ πτέρυξ τοῦ ὕπνου· ἀσθενοῦμεν, καὶ ὅλας ὥρας μακρὰς πρὸς τὴν ὀροφὴν ἀναπέμπομεν στενάζοντες τὴν φλεγμονὴν τοῦ πυρετοῦ, τὰς ἀγωνίας τῆς στενοχωρίας, τὰς οἰμωγὰς τῶν ἀλγηδόνων, καὶ αὐτὰ τὰ τῶν ἀναστροφῶν τῆς ἀναρρώσεως ἥδιστα ἐκφωνήματα· ἀποδίδομεν, τέλος, τὴν ἐσχάτην ἀναπνοὴν, καὶ εἰς τὴν ὀροφὴν προσηλοῦμεν τὸ ἠμαυρωμένον ὄμμα, ὡς ἂν ὁ ἄγγελος τοῦ θανάτου ἐκεῖ ἤρχετο καὶ ἐνεφανίζετο, καὶ οὕτω πως *ἀγγελοφοροῦμεν*, κατὰ τὸ ποιητικὸν ὄντως ῥῆμα τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ. Οἱ συγγενεῖς προσκυδῶσι τότε μετὰ φωνῆς ἐκτενοῦς. Μάταιον! ἡ ὀροφὴ προτιμᾶται καὶ τῶν παμφιλτάτων αὐτῶν ὀμμάτων, θερμότατα δακρυρροούντων ὅπως ἀποσπάσωσιν ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ὄψεως τῆς ὀροφῆς.

Ἠθέλησα οὕτω νὰ εἴπω ὅτι, ἐν γένει, πρὸς ἡμᾶς κατακεκλιμένους ἡ ὀροφὴ λαμβάνει πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν οἷον τόπον τὸ ἔδαφος πρὸς ἡμᾶς ὀρθίους· καὶ ὡς λοιπὸν τερπόμεθα περιπατοῦντες ἐπὶ καλῶς ἐστρωμένου ἐδάφους, ὁμοίως καὶ θεώμενοι ἄνωθεν ἡμῶν καλῶς διακεκοσμημένον ὄροφον. Ἐκτὸς ἂν τὸ κέντρον ἐπειγούσης ἐργασίας ἢ ἀνυπερθέτου χρέους σὲ τινάξῃ ἀπὸ τῆς στρωμνῆς ἅμα ἀφυπνήσαντα, ὁμολόγησον ὅτι, ἀναχασμώμενος καὶ τὰ νενωθρευμένα ἔτι μέλη τανύων, καὶ νωχελῶς τοὺς βραχίονας συσπῶν, ἀγαπᾷς νὰ μείνῃς ὡς εὑρίσκεσαι, εἰς τὴν εὐεστὼ ἐκείνην, τῆς ὀροφῆς ἐπί τινας ἔτι στιγμὰς θεατής, στιγμὰς ὧν ἡ διάρκεια ἐξαρτᾶται εἴτε ἐκ τῆς διαθέσεως τῆς ψυχῆς, εἴτε καὶ ἐκ τῆς θερμοκρασίας τοῦ κοιτῶνος. Καὶ τότε δὲ πάλιν, μεταξὺ τῶν παντοίων στοχασμῶν, σχεδίων ἢ μεληδόνων, ἅτινα ἐπανέρχονται καὶ σοῦ ἀπασχολοῦσιν ἀλλεπαλλήλως τὴν διάνοιαν, οἱ ὀφθαλμοί, ὅπου ἂν ἀραιωθῇ ἡ νεφέλη τῶν διαλογισμῶν, διαβλέπουσι καὶ ἄκοντες τὰ τῆς ὀροφῆς ἄτεχνα, ἔντεχνα ἢ κακότεχνα.

Ὄχι δὲ μόνον διὰ τοῦτο ἔχει λοιπὸν χρείαν ἐπιμελείας τινὸς ἡ διακόσμησις τῆς ὀροφῆς, ἀλλὰ καὶ διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ συντείνῃ κατά τι καὶ εἰς τὴν διάπλασιν τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν ἁπαλὴν ἡλικίαν. Τὸ βρέφος, μέχρις οὗ μάθῃ νὰ ἵσταται ἐπὶ τῶν ποδῶν, πολλὰς τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτὸς ὥρας τὴν ὀροφὴν ἔχει συνηθέστερον παντὸς ἄλλου τῶν ὀφθαλμῶν ἀντικείμενον. Μήπως τὰ πρῶτα τοῦ νηπίου γράμματα εἶναι, ὡς νομίζομεν, τὸ ἄλφα, τὸ βῆτα; Ἤδη ἀπὸ τοῦ γάλακτος τῆς μητρὸς ἔχει ἐκμάθει ἄλλα, ἐν ἀγνοίᾳ καὶ ἡμῶν καὶ αὐτοῦ. Τὸ βλέπετε ἐνῷ θηλάζει, ἐνῷ ῥέει ἀπὸ τῆς ἄκρας τῶν χειλέων ἡ σταγὼν τοῦ ἀφθόνου γάλακτος, πῶς περιφέρει συγχρόνως πρὸς τὴν ὀροφὴν τὸ χαροπὸν ὄμμα; Σπουδάζει ἐν πάσῃ ἀνέσει· καὶ ἔχει ἐκμάθει τὰς εὐθείας καὶ τὰς καμπύλας, τοὺς κύκλους καὶ τὰ τόξα, τὰς γωνίας, — ὀρθάς, ὀξείας ἢ ἀμβλείας, — τὰ τρίγωνα, τοὺς ῥόμβους, τὰ τραπέζια. Τούτων ὅλων ἀποκτᾷ ἰδέαν σαφῆ, διότι ὁ νοῦς τοῦ νη-

πίου, ὡς χάρτης ἄγραφος ἔτι καὶ καθαρός, τηρεῖ ἀνεξαλείπτους τὰς πρώτας ἐντυπώσεις. Μόνα τὰ ὀνόματα τῶν σχημάτων ἐκείνων ἀγνοεῖ· ἀλλὰ τὰ ὀνόματα δὲν χρησιμεύουσιν ἢ πρὸς μετάδοσιν τῶν ἰδεῶν, εἰς δὲ τὸ βρέφος ἀρκεῖ μόνη ἡ ἀντίληψις· ἔπειτα θὰ ἔλθῃ ἡ γλῶσσα. Φυσικῷ τῷ λόγῳ, τὰ ὀρθὰ καταλείπουσιν ἐντυπώσεις ὀρθὰς καὶ τὰ σκολιὰ σκολιάς· ἐξ οὗ ἄρχεται ἐν τῇ διανοίᾳ ἡ κρίσις. Οὐδ' ἡ ἁρμονία τῶν χρωμάτων μένει ἀπαρατήρητος ἀπὸ τῆς βρεφικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἡλικίας. Διδάσκει λοιπὸν καὶ αὐτή. Ὥστε, ἂν μὲν ὁ κοσμηματογράφος τῆς ὀροφῆς ἢ καὶ τῶν πέριξ τοίχων, ἦναι ἀνεπιτήδειος, πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἀνεπιτήδεια ἀντιλαμβάνεται ὁ ἔτι ἄπειρος νοῦς· καὶ ἰδοὺ πρώτη ἐπήρεια εἰς τὴν ἀνατροφήν· καὶ ἰδοὺ ἀφετηρία μορφώσεως χυδαίας· ἂν δὲ τοὐναντίον, τίς οἶδε; τίς δύναται νὰ διισχυρισθῇ ὅτι καλή τις θέα, συνεχῶς μάλιστα παρισταμένη, οὐδόλως συντελεῖ πρὸς ἐξευγενισμὸν τῆς ἔτι τρυφερᾶς ψυχῆς;

Πρὸ τῆς ἡμετέρας παλιγγενεσίας, τῆς θεοπνεύστου, στέγας μὲν εἴχομεν πάντες, ὀροφὰς δὲ ὀλίγιστοι. Αἱ ὀροφαὶ ἦσαν ἄγνωστοι σχεδὸν ἐν παντὶ τόπῳ ὅπου ἐδουλεύομεν ἢ ἐθηρεύομεν τῶν βουνῶν τὸν ἀδούλωτον βίον· διὸ καὶ Χῖός τις, μεταβὰς κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους εἰς Βενετίαν, καὶ θεώμενος τὴν ἀρχιτεκτονικὴν χάριν τῶν ἐκεῖ *παλατίων* καὶ τὴν ἐσωτερικὴν διακόσμησιν αὐτῶν, ἐπεφώνει ἐν ἐκστάσει «Σπήτια εἶν' τοῦτα!; γαρδαρόμπαις (garderobes) εἶν' τοῦτα!;» Τοὺς πολλοὺς ἡμῶν ἐστέγαζον οἱ κάλαμοι, τινὰς δὲ πέταυρα, ἢ τὸ πολὺ (τοῦτο δὲ μάλιστα ἐν Βυζαντίῳ, ἐν Σμύρνῃ, ἐν Χίῳ καί τισιν ἄλλαις τῶν νήσων) σανίδες λεπταί, ὧν τὴν μεταξὺ διάστασιν ἀμφεκάλυπτον πήχεις μετρίως ἐξεσμένοι, ποῦ μὲν πλατεῖς, ποῦ δὲ στενότεροι καὶ ἔστιν ὅπου ἡμιστρόγγυλοι. Ἐκ παραδόσεως βυζαντινῆς ἴσως, οἱ καθ' ἡμᾶς ξυλουργοὶ μετεχειρίζοντο τοὺς ἡμιστρογγύλους τούτους πήχεις διαθέτοντες αὐτοὺς κατὰ τετράγωνα, ἀντὶ φατνωμάτων·— τοῦτο ὅμως εἰς τὰς πολυτελεστέρας τῶν ὀροφῶν, μάλιστα δὲ τὰ τῶν ἐν τέλει Ὀθωμανῶν μέλαθρα. Ἐβάφετο δὲ ἔπειτα ἡ ὀροφὴ καὶ οἱ πήχεις διὰ ποικίλων χρωμάτων, πολλάκις ἀσυμβιβάστων, καὶ εἰς τὸ κέντρον καθηλοῦτο ὀμφαλὸς ἐπὶ ξύλου τεχνουργημένος. Συνήθως παρίστα ὁ ὀμφαλὸς ὀπώρας καὶ ἄνθη ἐντὸς ταλαρίσκου· καὶ ἐθαυμάζοντο μὲν οἱ Ἕλληνες ξυλογλύφοι ὡς τεχνῖται τέλειοι, ἅπασαν αὐτῶν τὴν ἐπιτηδειότητα καταβάλλοντες εἰς τὰ τεμένη μάλιστα τῶν ἐκκλησιῶν, ἀλλ' ἐθαυμάζοντο ὑπὸ δημοσίου παντάπασιν ἀδαοῦς περὶ τὰς καλὰς τέχνας. Ὁπωσδήποτε, τινὲς αὐτῶν ἦσαν ἀληθῶς ἄξιοι θαυμασμοῦ, ἂν ὄχι διὰ τὴν γνῶσιν τοῦ καλοῦ αὐτοῦ, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐν ἀγνοίᾳ τῶν κανόνων τοῦ καλοῦ ἐξαίρετον εἰς τὸ ἐπάγγελμα ἐπίδοσιν. Ἄνευ σχολῆς καὶ ἐκεῖνοι, ὡς μεταξὺ τῶν ἡμετέρων σκηνικῶν τῆς σήμερον οἱ δύο ἀδελφοὶ Ταβουλάραι, ἀφικνοῦντο εἰς τὸ μὴ περαιτέρω τῆς τῶν ὅλως ἀδιδάκτων ἐπιδόσεως ἐκείνης, ἥτις ἀναγκάζει τὸν εἰδήμονα θεατὴν νὰ λέγῃ μετὰ λύπης, «ὁπόσον θὰ

ἀριστούργει οὗτος, ὑπὸ τοιαύτης πεπροικισμένος φύσεως, ἐὰν ηὐμοίρει καὶ διδασκαλίας τῆς τέχνης!»

Ὢ τῆς τῶν δούλων ἡμερῶν τοῦ ἔθνους σήψεως καὶ ἀποσυνθέσεως! Ἀπήλθομεν εἰς χοῦν, εἰς ἀνήλιον καὶ ἀνάρδευτον χοῦν, καὶ ἀπὸ τοῦ χοὸς ἀνακτήσαντος τὸ φῶς καὶ τὸ θάλπος, ὅπερ ἐστὶν ἡ ἐλευθερία εἰς τὸν ἄνθρωπον, μόλις σήμερον βλαστάνει τι ἀκαλλιέργητον ἔτι καὶ ἀνανθές, ἀμφίβολον ἔτι καὶ ἄοσμον. Ἀπωλέσαμεν τὴν παράδοσιν, ἐπὶ τοσούτους αἰῶνας διακόψαντες πάσης τέχνης τὴν καλλιέργειαν!.. Καί, ἵνα εἴπωμεν τὴν ἀλήθειαν, τῆς συμφορᾶς ταύτης παραίτιοι δὲν εἶναι μόνον οἱ Τοῦρκοι. Ἀφότου κατισχύσας τῆς πολυθεΐας ὁ χριστιανισμὸς ἠκρωτηρίασεν ἐμπαθῶς καὶ κατέβαλε καὶ τὸ τελευταῖον εἴδωλον, τῆς τέχνης ἡ παράδοσις εἶχε διακοπῆ. Ἔκτοτε ἐπὶ τῆς ἀμβροσίας ἐπεστρώθη τὸ μάνα, ἐπὶ τοῦ *ἄκρου ἱεροῦ* τῆς Παλλάδος ἔστη ὁ Γολγοθᾶς, τῆς γλυφίδος εἶχε παύσει τὸ παράπαν ὁ ψαθυρὸς κτύπος. Ὅτε δὲ ἐπανελήφθη, ἡ γλυφὶς εἶχεν ἐκπέσει εἰς σμίλην, καὶ μόνον σταυροὶ ἐχαράσσοντο ἐπὶ τῶν μαρμάρων, ἀποξεομένων τῶν ἐπ' αὐτῶν λαμπρῶν ἀναγλύφων· σταυροὶ καὶ περὶ αὐτοὺς ἀνθέμια ἢ κοσμήματα ὡς ὑπὸ παιδαρίων ἐσχεδιασμένα. Οὕτω καταρρέει ὁπόταν στερηθῇ τι τῆς συνοχῆς. Τί ἂν ἐσώζετο ἔτι εἰς τὰς ἄλοκας τῶν ἀγρῶν λέων τις κεκολοβωμένος, ἄγαλμά τι ἄνευ ῥινός, ῥαπιζόμενον ὑπὸ τῶν ἀνέμων, προπηλακιζόμενον ὑπὸ τῶν ὄμβρων καὶ τῶν χωμάτων, πνιγόμενον ὑπὸ τῶν σταχύων, οἵτινες κινοῦντες πρὸς αὐτὸ τὰς κεφαλάς, ὑπὸ τὸν φλογερὸν τοῦ θέρους ἥλιον ἢ ὑπὸ τὴν δροσώδη τῆς σελήνης αἴγλην οἱονεὶ ἠπείλουν τὸν τέλειον αὐτοῦ ἀφανισμόν; Ἡ παράδοσις τῆς τέχνης εἶχε λείψει· ἄνευ διδασκάλων δὲ ἡ τέχνη ἐπιστρέφει εἰς τὸ ἄλφα, καὶ τοῦτο κακογραφημένον, προβαίνει ἐξ ἀβελτέρου ἔτι διδασκαλίας εἰς τὸ βῆτα, καὶ αἰώνων πάλιν ἔχει χρείαν, ὅπως μόλις εἰς τὸ τοῦ Πανσελήνου ἀφιχθῇ ὠμέγα,—τοῦ βυζαντινοῦ Πανσελήνου, ὅστις, καθ' ἃ δίδεται νὰ εἰκάσωμεν ἔκ τε τῶν συγγραφέων καὶ ἐκ τῶν ἐν τῷ μουσείῳ τῆς Νεαπόλεως περισωθέντων ἐκ τῆς Πομπηΐας ἑλληνικῶν ζωγραφημάτων, πόρρω ἀπεῖχεν ἀπὸ τῆς θαυμασίας ἐκείνης τέχνης τοῦ Ζεύξιδος καὶ Ἀπελλοῦ.

Ὁμοίως καὶ ὡς πρὸς τὴν μουσικήν· οἱ τρόποι εἶχον ἐκπέσει εἰς τροπάρια, οἱ παιᾶνες εἰς μεγαλυνάρια, οἱ θούριοι εἰς ἀπολυτίκια, τοσοῦτον ξένα πρὸς τὰ ἀρχαῖα ἐκεῖνα, ὅσον καὶ αἱ λέξεις αὐταί· διότι πλέον δὲν ᾖδεν, ἀλλ' ἔψαλλε μόνον ὁ ἑλληνικὸς κόσμος. Ἔψαλλε δαβιτικῶς, οὐκέτι ἔμελπεν ὀρφικῶς. Ὡς πρὸς δὲ τὴν ποίησιν, βλέπομεν μέχρι σήμερον ὁποία διεδέχθη τὴν ἀρχαίαν μετρικὴ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ὕμνοις. «Ἡ ὡραία ἀρχαία προσῳδία, ὡς κάλλιστα ἔγραψεν ἐσχάτως εὐδόκιμος φοιτητὴς τῆς φιλοσοφικῆς τοῦ καθ' ἡμᾶς Πανεπιστημίου Σχολῆς[1], καὶ ἡ λοιπὴ περικαλλὴς προφορά, ἡ τοσαύτην ἐμμέλειαν, τοσαύτην καλλονήν, τοσαύτην εὐρυθμίαν περιέχουσα...

[1] Ὁ κ. Χρυσοσθένης Βαλασσίδης ἐν τῷ Ἀθηναίῳ τῶν παρελθόντων μηνῶν Μαρτίου καὶ Ἀπριλίου.

ὑπέκυψεν εἰς βεβιασμένην προφορὰν καὶ σκαιὸν καὶ βαρὺν τονισμόν, οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον στοιχεῖον ἔχοντα τῆς μούσης καὶ τοῦ ῥυθμοῦ τῆς ἀρχαίας προσῳδίας.»

Ἵνα δ' ἐπανέλθωμεν εἰς τὰς εἰκαστικὰς τέχνας, ὁ χριστιανισμὸς καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν ἑλληνικῶν ναῶν, ὡς εἶναι φανερόν, κατέλιπε, πᾶσαν ἄλλην, ῥωμαϊκὴν ἢ ἑβραϊκὴν ἀσπασάμενος ὡς πρόσφορον εἰς τὴν αὐτοῦ λατρείαν, καὶ τῆς ζωγραφικῆς βραδύτερον ἐποιήσατο χρῆσιν, παραδεχθεὶς μὲν τὰ διὰ βαφῶν ἐπὶ πίνακος ἱερὰ ὁμοιώματα, ἀποδιοπομπούμενος δὲ πάντοτε τὰ γλυπτὰ ὡς εἰδωλικώτερα.

Ὡσαύτως παρημελήθη καὶ ἡ ἑλληνικὴ κοσμηματογραφία, διότι κατὰ μὲν τοὺς πρώτους ἀπὸ Χριστοῦ αἰῶνας ἡ ἐκκλησία νηφάλιον εἶχε τὴν περιβολήν· ὅτε δὲ κραταιωθεῖσα ἠβουλήθη καὶ νὰ λαμπρυνθῇ, ἀπέφυγε τὴν τῶν κοσμημάτων τῶν εἰδωλικῶν ναῶν ἀπομίμησιν, ὡς ὑπομιμνήσκουσαν τὰ τῆς πολυθεΐας, οἱ δὲ τεχνῖται τῶν χριστιανισάντων Ἑλλήνων ἐνησχολήθησαν εἰς ἴδια σχεδιάσματα, εἰς ἀνθέμια ἀπειρόκαλα μὲν καὶ αὐτὰ καθ' ἑαυτά, ἀτέχνως δὲ καὶ ἐξεσμένα. Αἱ γραμμαὶ δὲν εἶχον πλέον νοῦν, οὐδὲ ἐκείνην τὴν τῶν ἀρχαίων γλυκύτητα, ἥτις σοῦ προκαλεῖ πόθον καὶ φίλημα. Ἡ σμίλη ἐστραγγάλιζεν ὡς τυφλὴ ὑπὸ τὸν κτύπον τοῦ σφυρίου, καταφερομένου ὡς ὑπὸ παραπαιούσης χειρὸς ἀνθρώπου μεθύσου· ἡ εὐθεῖα ἀνεύθυνος, ἡ καμπύλη ἀγκύλη, τὸ ὅλον πρωτόπειρον καὶ σκαιόν. Ἐν τῇ αὐλῇ τῆς μητροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν σώζεται ἀκέραιον ἐκκλησίδιον, οὗτινος οἱ τοῖχοι ἐκτίσθησαν ἐκ τεμαχίων τοιούτων ἔργων ἀνέργων, μουσεῖον τοῦτο πολύτιμον καθότι ἐπ' αὐτοῦ δυνάμεθα ἐν συνόψει νὰ μελετῶμεν τὴν παραφθορὰν καὶ πτῶσιν τῆς ἑλληνικῆς τέχνης. Ἐκεῖ βλέπει τις ἀληθῶς ὁποία ἀτεχνία, τερατώδης μὲν εἰς τέρατα, τερατώδης δὲ καὶ εἰς ἑξαπτέρυγα Σεραφεὶμ εἶχε διαδεχθῆ τὴν καλλιτεχνίαν, ἀφότου ὁ χριστιανισμὸς ἐκήρυξεν ὅτι ματαιότης ματαιοτήτων, πάντα ματαιότης τὰ ἀνθρώπινα, καὶ τέφρα, καὶ κόνις καὶ σκιά,— ὡσανεί, παρερχομένων ἐμοῦ καὶ σοῦ, παρήρχετο ὁ ἄνθρωπος, ἢ ὡσανεὶ ἐξανθησάντων, ξηρανθέντων καὶ καταπατηθέντων τῶν ῥόδων ἅτινα εἴδομεν καὶ ὠσφράνθημεν ἐν ἔτει 1879, τὰ ῥόδα ἀπέθανον διὰ παντός!

Ὄντως γελοῖος εἶναι ἐν τῷ ἐγὼ αὑτοῦ ὁ ἄνθρωπος.

Ἀγαθῇ τύχῃ αἱ ἑλληνικαὶ παραδόσεις μετηνάστευον ἐν παντὶ καιρῷ πρὸς δυσμάς, πρὸς τὴν Ἑσπερίαν, ὅπου παρήκμασαν μὲν ὡσαύτως αἱ καλαὶ τέχναι, ἀλλ' ὡς οὐδέποτε ὑποστᾶσαι δουλείαν τουρκικήν, ὡς ἐν Ἑλλάδι, δὲν ἐξέλιπον τέλεον. Ἄλλως τε, ἡ δυτικὴ ἐκκλησία ἤνοιξε τὰς πύλας αὐτῆς οὐ μόνον πρὸς τὰς εἰκόνας, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ ἀγάλματα τῶν ἁγίων, ἐνῷ πρὸς ταῦτα διετήρησεν αὐτὰς κεκλεισμένας ἡ ἀνατολική· τὸ δὲ περιεργότατον, ἡ φραγκικὴ δύσις δὲν ὠνείδιζε τὰ ἑλληνικὰ πράγματα ὅσον ἡ ἑλληνικὴ ἀνατολή. Καὶ ἐκείνη μὲν *ἐθνικοὺς* γενικῶς (gentili) ὠνόμαζε τοὺς εἰδωλολάτρας, αὕτη δὲ ἰδίως Ἕλληνας ἤθελε νὰ τοὺς λέγῃ. Τῳόντι, ἐνῷ οἱ Φράγκοι Ἕλ-

ληνας ἀπεκάλουν ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων, ἡμεῖς, ἀφότου ἐχριστιανίσαμεν καὶ ἕως χθές, Ῥωμαίους ἠθέλομεν ν' ἀποκαλῶμεν ἑαυτοὺς οὕτως ἢ ἄλλως. Περιέθαλπον λοιπὸν ἐκεῖνοι καὶ ἐξετίμων σπουδαίως καὶ ἐκαλλιέργουν τὰς ἑλληνικὰς τέχνας, ὅτε ἡμεῖς οὔτε τὰς ἠγαπῶμεν πλέον, οὔτε ἠθέλομεν νὰ τὰς ἐξεύρωμεν. Ἐξ οὗ ἡ Ἑσπερία ἀφῆκε τοσοῦτον ὀπίσω τὴν Ἕω.

Ἅμα νοήσαντες ὅτι οἱ Ἕλληνες εἴμεθα ἡμεῖς, οἱ τὴν γλῶσσαν ἐκείνων λαλοῦντες καὶ τὰς χώρας ἐκείνων οἰκοῦντες, τὰ νέφη τῆς ἀνατολῆς ἠραιώθησαν· ἤλλαξεν ὄψιν ἡ Ἕως. Διότι ἀληθῶς ἀνενήψαμεν ἔκτοτε, καὶ ἀληθὴς νεκρανάστασις ἐγένετο ἐν ἡμῖν· ὡς δὲ ὑπὸ τὴν αἰώνιον λάβαν τοῦ Βεσουβίου τεθαμμένη ἐπανῆλθεν εἰς τὸ φῶς ἡ Πομπηΐα καὶ τὸ Ἡράκλειον, οὕτως ὑπὸ τὴν τέφραν ἥτις εἶχεν ἐπικαθήσει εἰς τὸν νοῦν ἡμῶν ὅλους αἰῶνας ἀνεκαλύφθη ὡς σπινθὴρ ἡ προγονικὴ ἐκείνη πρὸς πᾶν ὅ,τι καλὸν εὐγενὴς ῥοπὴ καὶ ἔφεσις. Τόσον, ὥστε ἐνομίσαμεν ὅτι καὶ ἀδίδακτοι ἔτι καὶ ἀμέθοδοι ἠδυνάμεθα νὰ ἐπιχειρῶμεν τὰ σοφὰ καὶ ὡραῖα ἐκ μόνης ὄψεως καὶ ἀντιλήψεως. Ἐκ τούτου πολλάκις ἀπεδείχθησαν αἱ ἐπιχειρήσεις ἡμῶν μωραί, καὶ πολλάκις κατεγελάσθησαν τὰ ἔργα ἡμῶν ὡς τολμητιῶν ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων ἐν ταῖς τέχναις καὶ ἐπιστήμαις. Βεβαίως, ἐὰν ἐν αὐταῖς ὑπάρχῃ ἔμπνευσις Μουσῶν, τὴν ἔχει ὁ Ἕλλην ἐκ φύσεως· ἀλλὰ τί νὰ σὲ κάμῃ, ἀφοῦ δὲν ἀρκεῖ ἡ ἔμπνευσις, εἶναι δὲ χρεία καὶ διδασκαλίας, καιρὸν δὲ πρὸς διδασκαλίαν εἰσέτι δὲν ἔλαβεν ἐπαρκῆ ;

Ὁπωσδήποτε, τοῦτο ζημιοῖ τὰ μέγιστα τὴν πολιτείαν. Ἐμπηδῶμεν εἰς τὰ πολιτικὰ οἰόμενοι ἑαυτοὺς πολιτικοὺς ἄνδρας ἐντελῶς κατηρτισμένους, ἐνῷ οὔτε τὴν δέουσαν ἐπιμέλειαν καὶ ὑπομονὴν κατεβάλομεν ἐν τοῖς σχολείοις πρὸς τοιαύτην ὡριμότητα, οὔτε εἴχομεν πρὸ ἡμῶν ἐν ταῖς πολιτικαῖς θέσεσι διδασκάλους ἀξίους τοῦ ὀνόματος. Καὶ ἰδού, ἀντὶ Ἑλλήνων, φωρώμεθα Ῥωμηοὶ εἰσέτι (καθὼς καὶ τὸ λέγομεν). Τὸν ἴδιον οἶκον εἰσέτι δὲν ἐμάθομεν νὰ κυβερνῶμεν καλῶς, καὶ ἀξιοῦμεν ὄχι μόνον ὅτι τὸ παρὸν πολίτευμα, τὸ ὑπερπερισσὸν ἐν ἐλευθερίαις, εἶναι ἀνεπαρκές, καίτοι δημοκρατικὸν φύσει, ἀλλὰ ζητοῦμεν ἰταμῶς καὶ τὸ θέσει τοιοῦτο. Μόλις πορισθέντες ὀλίγας βαφὰς καὶ μίαν γραφίδα, ἐπαγγελλόμεθα τὸν τοιχογράφον, τοὐλάχιστον, ἢ τὸν ἁγιογράφον· μάρτυρες δὲ τούτου αἱ ἱεραὶ εἰκόνες, ἃς βλέπομεν ἐκτεθειμένας ἐν ταῖς ἀγυιαῖς πρὸς πώλησιν. Ἔτι *στουμπέτσι* ὀνομάζομεν τὸ ψιμμύθιον καὶ *σουλιγένι* τὸ κιννάβαρι, ἐξ οὗ δηλαδὴ ἀποδεικνύμεθα διακείμενοι ἔτι ὑπὸ τὴν ἀχλὺν τῶν καιρῶν τῆς τουρκικῆς δουλείας, ἀτεχνίας τε καὶ ἀμαθείας, καὶ ἄνευ τύψεως συνειδότος παρουσιαζόμεθα ὡς ἐγκρατεῖς τῆς τέχνης.

Ἐκ τῶν ἀδιδάκτων καὶ ἀμεθόδων ἐν ταῖς εἰκαστικαῖς τέχναις μόνοι οἱ κοσμηματογράφοι φαίνονται ἐπιδίδοντες ἀξιολόγως ἐν τῇ ἀκριβείᾳ τῶν γραμμῶν καὶ ἁρμονίᾳ τῶν χρωμάτων· ἀλλὰ καὶ οὗτοι μόνον ὁσάκις, γραμμικὰ ἀντιγράφοντες κοσμήματα, ἀνθέμια καὶ μαιάνδρους καὶ ἀστραγάλους, ἔχουσιν ὑπ' ὄψιν πρότυπα τέλεια. Ἐργάζονται οὕτω, καθὼς αἱ κόραι εἰς τὰ λεγόμε-

να κεντήματα ἐπὶ κανναβᾶ· ἐξ οἰκείας ὅμως αὐτῶν ἐπινοίας καὶ πείρας, ὄχι ζῶον, ὄχι πτηνόν, ὄχι ἄνθος, ἀλλ' οὐδὲ πράσινον φύλλον θὰ ἄφινα νὰ σχεδιασθῇ ἢ ζωγραφηθῇ ἐπὶ τῆς ὀροφῆς μου. Οὐχ ἧττον, ἡ πρόοδος ἐν τῇ κοσμηματογραφίᾳ παρίσταται προφανὴς καὶ ἀναντίρρητος εἰς τὸν βουλόμενον νὰ συγκρίνῃ τὰς πρὸ εἴκοσιν ἐτῶν δυνάμεις τῶν ἐπαγγελλομένων τὴν τέχνην ταύτην πρὸς τὰς νῦν· τοῦτο δὲ χάρις εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις Πολυτεχνεῖον. Ὁ κτίτωρ τῆς λεγομένης οἰκίας Σίνα (τῆς νῦν ἐπισκευαζομένης ὑπ' ἄλλον ἰδιοκτήτην) εἶχε βεβαίως καὶ τὸν πόθον καὶ τὰ μέσα ὅπως διακοσμήσῃ τὰς ὀροφὰς αὐτῆς διὰ τῶν ἀρίστων κοσμηματογράφων τοῦ τότε καιροῦ· αὐτὸ τοῦτο καὶ ὁ κτίτωρ τῆς οἰκίας ὅπου τανῦν τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν. Περιεργάσθητε ὅλην ἐκείνην τὴν ἀπειροκαλίαν καὶ ἀνεπιτηδειότητα, ἔπειτα δὲ μετάβητε εἰς τὴν ἐν τῇ πλατείᾳ τοῦ Συντάγματος νεόδμητον οἰκίαν Β. Μελᾶ, καὶ τὴν νεωτάτην τῶν ἐν τῇ λεωφόρῳ Πατησίων, καὶ θὰ ἴδητε ὅτι μέγα ἅλμα ἔγινεν εἰς τὴν τέχνην. Οἱ σχετικῶς ἄριστοι τῶν κοσμηματογράφων ὅσων τὰ ἔργα ἔτυχε νὰ ἴδω εἶναι σήμερον ὁ Γρ. Οἰκονόμου, ὁ Χρ. Μόσχος, ὁ Πρινόπουλος, ὁ Βασίλ. Γεωργίου, ὁ Ι. Σπανόπουλος, ὁ Π. Φαρμακίδης (ἐπιτήδειος οὗτος καὶ ἐν ἐλαιοβαφαῖς, καθὸ ζωγράφος) [1]. Οὗτοι πάντες, καλῶς ποιοῦντες, ἐργάζονται κατὰ πρότυπα καὶ ὑποδείγματα, ἀλλὰ καὶ τῶν προτύπων καὶ ὑποδειγμάτων ἡ ἐκλογή, ἡ συναρμογὴ καὶ ὁ χρωματισμὸς ἀπαιτοῦσιν οὐ τὴν κοινὴν φιλοκαλίαν. Διὰ τοῦτο λοιπὸν καὶ διὰ τὴν δεξιὰν φύσιν ἧς εὐμοιροῦσιν, ὡς φαίνεται, οὗτοι εἶναι ἄξιοι μνείας. Εἶναι δὲ καί τις νέος, Νικόλαος Χριστόπουλος Ναυπλιεύς, ἰδίως ἐπιδίδων εἰς τὴν ἀπομίμησιν τῶν φλεβῶν τοῦ μαρμάρου καὶ ξύλου, εἰς ἃ καὶ μόνα περιορίζεται. Ὁμολογεῖ ὅτι εἰς τοῦτο καὶ μόνον ἔγκειται ἡ δύναμίς του, καὶ ἐπαινετὴ εἶναι ἡ μετριοφροσύνη αὕτη ἀπέναντι τῶν ἐπιχειρούντων ἀνεπιτηδείως πᾶν εἶδος κοσμηματογραφίας. Τίς τῶν περιεργαζομένων τὰ ἔργα ταῦτα δὲν ᾤκτειρε τὴν σκαιότητα τῶν ὅσοι ἀπομιμοῦνται τὰς τῶν μαρμάρων φλέβας ἐπὶ τῶν τοίχων πάσης νεοδμήτου οἰκίας! Νομίζουσιν ὅτι, ἐπειδὴ ἡ φύσις εἶναι πάντη ἐλευθέρα εἰς ταῦτα, πάντη ἐλεύθεροι εἶναι καὶ αὐτοὶ νὰ καταφέρωσι τὸν χρωστῆρα ὅπως τύχῃ. Ἀλλ' οὕτως, οὐδὲν ἄλλο ἢ ῥυπαίνουσι τὴν καθαριότητα τῶν τοίχων. Ἡ φύσις εἶναι ἐλευθέρα ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῶν σχημάτων καὶ τῶν χρωμάτων, ἀλλ' ἡ τέχνη, ἂν θέλῃ νὰ ἐκτιμηθῇ, πρέπει ν' ἀπομιμῆται ὄχι τὰ τερατωδέστερα, ἀλλὰ τὰ ἀληθοφανέστερα τῆς φύσεως. Ἡ οἰκία τοῦ Λημνίου (τανῦν Ξενοδοχεῖον τῆς Μ. Βρεταννίας), ἐπιχρωσθεῖσα κατ' αὐτάς, ἤλλαξεν ὄψιν ἐπὶ τὸ σκαιότερον· εἶχεν ἁπλῆν ἐπίχρωσιν πυῤῥάν, ἁρμόζουσαν πρὸς τὰ ἐπ' αὐτῆς ἀρχαϊκὰ σχεδιογραφήματα, καὶ τηρηθέντων εὐλαβῶς τῶν σχεδιογραφημάτων, κατὰ τὰ λοιπὰ ἀπέκτησεν ὄψιν φαιοῦ μαρμάρου, τὸ δὲ χείριστον, μαρμάρου μετὰ φλεβῶν, δῆθεν, ἃς ἀδαεστάτη ἀπε-

1 Ἐν τῇ πλειάδι ταύτῃ δίκαιον εἶναι νὰ μνημονευθῶσι καὶ οἱ οὐχ ἧττον ἀξιόλογοι Ν. Σαραντίδης καὶ Π. Χατζηαδάμ. Σημ. Παρνασσοῦ.

μιμήθη χεὶρ ὅ,τι προχειρότατα. Εὐτυχῶς, τὴν σώζει ὁ ἀρχαϊκὸς αὐτῆς ῥυθμὸς καὶ ἡ ἐνιαχοῦ ἐπιχρύσωσις τῶν σιδηρῶν δρυφακτωμάτων. Ἡ μᾶλλον ἀξιοθέατος τῶν ἀθηναϊκῶν οἰκοδομῶν, διά τε τὴν ἀρχιτεκτονικὴν εὐπρέπειαν καὶ τὸν πλοῦτον τῶν μαρμάρων, εἶναι βεβαίως ἡ ἁδροτάταις δαπάναις τοῦ Σίμωνος Σίνα κτισθεῖσα εἰς Ἀκαδημίαν. Ὑπέρογκος κοσμηματογραφία καὶ ταύτης τὸ εὐγενὲς κάλλος ἠμαύρωσεν, ἀντὶ ν' ἀναδείξῃ αὐτό. Διὰ ποίαν μανίαν παρενετέθησαν μεταξὺ τῶν ἐπιχρύσων κιονοκράνων ὑφ' ἅπασαν τὴν ζωοφόρον αἱ διὰ βαφῶν γλαῦκες ἐκεῖναι καὶ ἔστιν ὅπου οἱ γρῦπες; Ἀπεσβέσθη οὕτως ἡ εὐγένεια ἣν παρεῖχεν ἡ ἐπιχρύσωσις εἰς τὰ κιονόκρανα ταῦτα, διότι ἐνῷ πρὶν ἀνεδίδοντο ἐπὶ τῆς λευκῆς ταινίας ὡς προεξέχοντα, συνεχύθησαν μετὰ τῆς νῦν διαποικιλθείσης ταινίας ταύτης καὶ ἀπεπνίγησαν. Πολὺ δὲ φοβοῦμαι μήποτε, ἂν εὐρωπαῖός τις καλλιτέχνης ὑπηγόρευσε τὴν τοιαύτην βαρεῖαν διακόσμησιν, ἠβουλήθη νὰ μᾶς ἐμπαίξῃ ὡς ἀρεσκομένους εἰς τοιούτους φόρτους ἀσιατικούς. Διότι ὁμολογουμένως ἐπικρατεῖ ἐν Ἀθήναις μανία ὑπερόγκου διακοσμήσεως τῶν νέων οἰκοδομῶν. Τὴν οἰκίαν Κούπα ὑπερεφόρτωσεν ἡ περὶ τὴν στέγην αὐτῆς ἀτελεύτητος σειρὰ Ἐρώτων, φερόντων ἐν ταῖς χερσὶν ἔγκαρπα (festons), δι' ὧν καὶ συνδέονται. Καὶ ἡ ἐν τῷ τελειοῦσθαι οἰκία Σχλιεμάννου μέλλει ἴσως τ' αὐτὰ νὰ πάθῃ ἐκ τοῦ φόρτου τῶν κοσμημάτων. Ἤδη οἱ ἰωνικοὶ στηλίσκοι ἐκεῖνοι τῆς προσόψεως, σπιθαμῆς χρείαν ἔχοντες κατὰ τὸ ὕψος, ἀσχημονοῦσι πρὸς τὰς ἐπ' αὐτῶν στηριζομένας ὑπερτελείους ῥωμαϊκὰς ἀψῖδας.

Καὶ διὰ ταῦτα μὲν δύναται ἡ νεωτέρα τῆς Παλλάδος πόλις νὰ δικαιολογηθῇ ἀποκρινομένη, ὅτι ξένοι ἠρχιτεκτόνησαν, ξένοι διεκόσμησαν· ἀλλὰ ποῖος θὰ μᾶς σώσῃ ἀπὸ τοῦ γέλωτος τῶν ξένων αὐτῶν, ὅσοι ἔρχονται εἰς τὸ θέατρον τοῦ Φαλήρου, καὶ ὥραν ὅλην ἐκεῖ καθήμενοι, ἑκόντες ἄκοντες καθίστανται θεαταὶ τοῦ καταπετάσματος τῆς σκηνῆς, τῶν τριῶν δηλαδὴ κυπαρίσσων τῶν ἐπ' αὐτῆς ζωγραφημένων καὶ τῆς ἀπωτέρω θαλάσσης, δῆθεν, καὶ τῶν πέραν ὀρέων ἢ νήσων; Δι' ἀγάπην τοῦ θεάτρου τοῦ Φαλήρου, μετὰ τεσσάρων ἢ πέντε ἐτῶν εὐσεβῆ διατήρησιν, δὲν εἶναι τρόπος νὰ μεταποιηθῶσι τὰ φαῦλα ἐκεῖνα ζωγραφήματα εἰς κενὴν ἐπιφάνειαν μετὰ περιθωρίου ἐξ ἁπλῶν, ἔστω, γραμμῶν; Δὲν προσκαλεῖται ὁ ἔσχατος τῶν παρ' ἡμῖν κοσμηματογράφων νὰ ἄξῃ τοιαύτας; Θὰ ἦσαν εὐπρόσωποι παραβαλλόμεναι πρὸς τὰ νῦν χεῖρον ἢ παιδαριώδη.

Τῶν τεχνιτῶν ὅσοι εὐδοκιμοῦσι δὲν ἀποκάμνουσιν ἐπιζητοῦντες τὴν τελειότητα τῆς τέχνης, θηρεύοντες νέα μαθήματα, περιεργαζόμενοι ὅ,τι ἂν πίπτῃ ὑπὸ τοὺς αὐτῶν ὀφθαλμοὺς προσοχῆς ἄξιον. Ἂν οἱ μυκηναῖοι ἡμῶν θησαυροὶ εὑρίσκοντο ἐκτεθειμένοι εἰς αἴθουσάν τινα τῶν Μουσείων τῆς Ἑσπερίας, καθ' ἑκάστην θὰ ἐπεσκέπτοντο αὐτοὺς οὐ μόνον ἀρχαιολόγοι καὶ ὀστεολόγοι καὶ χρυσοχόοι καὶ ὁπλοποιοί, ἀλλὰ καὶ κοσμηματογράφοι, φέροντες ἀνὰ χεῖρας τὴν μολυβδίδα καὶ ἀντιγράφοντες τὰ παντοῖα ἐκεῖνα ποικίλματα.

Παρ' ἡμῖν κεῖνται ἐκτεθειμένα ἐν τῷ Πολυτεχνείῳ, καὶ δι' ὅλης ἡμέρας μένουσιν ἔρημα· τοὐλάχιστον οὐδεὶς ἐκεῖ ὁ μελετῶν χάριν τῆς τέχνης. Καὶ ὅμως ὑπάρχουσιν αὐτόθι κύπελλα καὶ πόρπαι καὶ ψέλλια καὶ ἐνώτια καὶ περιδεραίων κόκκοι, κομβία δὲ μάλιστα ὑποτυποῦντα ἀξιομίμητα εἴδη, ἅτινα ἀντιγράφοντες σήμερον οἱ καθ' ἡμᾶς τοιχογράφοι θὰ διεκρίνοντο ὡς παρεισάγαγοντες νέον τι ἐν τῇ διακοσμήσει τῶν ὀροφῶν, καὶ τὸ νέον τοῦτο θὰ καθίστατο ἴσως τὸ δὴ λεγόμενον συρμὸς ἐν Εὐρώπῃ· ἀλλὰ περιμένομεν οἱ Εὐρωπαῖοι νὰ τὰ ἀναδείξωσι, καὶ ἡμεῖς νὰ τὰ ἀντιγράψωμεν ἐξ ἐκείνων τίς οἶδε πότε. Καὶ τοῦτο διὰ τὴν ἐπάρατον μακρὰν δουλείαν τοῦ ἔθνους, καὶ τὴν νῦν ὀλιγότητα αὐτοῦ καὶ σμικρότητα, ἣν θέλει καὶ ἐπιμένει θέλων ὁ Βηκονσφίλδ.

Ὅτε ἀνέγνων τὸ σατυρικὸν ἐκεῖνο τοῦ γάλλου Ἀβούτου ἔργον (Grèce contemporaine) τὸ τοσοῦτον διεγεῖραν καθ' ἅπασαν τὴν Ἑσπερίαν πρὸς ἡμᾶς γέλωτα, τὴν πικρίαν ἣν ᾐσθάνθην γευθεὶς μέχρι τρυγὸς τὸ δριμὺ ποτήριον τοῦτο ἄλλως δὲν ἠδυνήθην νὰ μετριάσω, εἰμὴ ἐπειπὼν μετὰ τὴν μακρὰν σκέψιν ἥτις διεδέχθη τὴν ἀνάγνωσίν μου· — Οἱ Ἕλληνες δὲν εἴμεθα ἐνεστώς· εὑρισκόμενοι εἰς μεταβατικὴν κατάστασιν, τὴν χειρίστην πασῶν ἐν παντί, εἴμεθα παρελθὸν καὶ μέλλον. Ἡ χιὼν ἡ τηλαυγὴς καὶ ἄσπιλος ἀναλυθεῖσα κατεπατήθη εἰς βόρβορον, ὅστις δὲν ἔλαβε καιρὸν νὰ κατασταλάξῃ εἰς διαυγέστατον, ὡς θέλουσιν, ὕδωρ.

Διὰ τοῦ αὐτοῦ τούτου λόγου παρηγοροῦμαι ὁσάκις, εἴτε ἐν τῇ πολιτείᾳ, εἴτε ἐν τοῖς ἤθεσιν, εἴτε ἐν τῇ ἐκπαιδεύσει, εἴτε ἐν τῇ δημοσιογραφίᾳ, εἴτε τέλος ἐν ταῖς τέχναις καθορῶ ἀδημονῶν ἀνάξιόν τι, φαῦλον ἢ ἄπειρον. — Οἱ Ἕλληνες δὲν εἴμεθα ἐνεστώς· εἴμεθα παρελθὸν καὶ μέλλον.

Καὶ τοῦτο φρονῶ μετὰ πεποιθήσεως.

Ι. ΙΣΙΔΩΡΙΔΗΣ ΣΚΥΛΙΣΣΗΣ

Η ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑ

ΔΙΗΓΗΜΑ ΕΚ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Ὑπὸ ἙΡΜΑΝΝΟΥ ΛΙΓΓ

Μεταφρασθὲν ἐκ τοῦ γερμανικοῦ*

Ἑορτάσιμα ἐνδεδυμένοι ἐπορεύοντο ὡς ἐν προσκυνήσει τὴν καθωρισμένην ἡμέραν οἱ ἄνδρες τῆς συνόδου εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ὁ δὲ λαός, ὅστις ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐφρόνει τὰ τῶν εἰκονοφίλων, ἐξῆλθεν εἰς

* Συνέχεια καὶ τέλος. Ἴδ. «Παρνασσοῦ» τόμ. Γ'. σελ. 486 καὶ 599.

συνάντησιν τῶν ἐπισκόπων, μοναχῶν καὶ ἐρημιτῶν, φέρων βάϊα φοινίκων καὶ ψάλλων τὸ ὡσιαννά, καὶ ἔρριπτεν ἄνθη εἰς τὸν δρόμον αὐτῶν. Ἐν μεγαλοπρεπέσι φορείοις ἤχθησαν ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ἡ βασιλομήτωρ εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Σκιάδες, σημαῖαι, ἱππεῖς ἐν λαμπροῖς ὁπλισμοῖς καὶ πλῆθος λαμπροστολίστων ἀρχιεπισκόπων καὶ ἱερέων ηὔξανον τὸ μεγαλεῖον τῆς τελετῆς τῆς ἐνάρξεως. Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ δὲ αὐτῇ ἡ Εἰρήνη καὶ ὁ υἱὸς αὐτῆς ἐκαθέσθησαν ἐπὶ τῶν ἑδωλίων τῶν Κατηχουμένων καὶ μετὰ τοὺς συνήθεις τύπους ἤρξαντο αἱ συζητήσεις. Ἤδη ἐγείρεται ὁ ἀρχιμανδρίτης Πλάτων καὶ λαλεῖ ὑπὲρ τῶν εἰκόνων, σχετίζων τὰς ἰδέας τοῦ μεγάλου φιλοσόφου οὗ φέρει τὸ ὄνομα πρὸς τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων· ἤδη ἀκούονται φωναὶ συμφωνίας καὶ ἀντιρρήσεως, ὅτε αἴφνης ἐξεγείρεται φοβερὸς θόρυβος, τὸ μὲν κατ' ἀρχὰς ἔξω τῶν πυλῶν τῆς ἐκκλησίας, ἔπειτα δὲ περὶ τὴν εἴσοδον καὶ ἐντὸς αὐτῆς. Στίφη λαοῦ ἐφορμῶσιν, ἀκολουθούμενα ὑπὸ μαινομένων λόχων στρατιωτικοῦ ὄχλου, ἀγομένων ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείου καὶ Βασιλείου. Ἀμφότεροι εἶχον ἀποφασίσει, ἡγούμενοι τῶν στρατευμάτων αὐτῶν, νὰ διαλύσωσι τὴν σύνοδον καὶ νὰ ἐλευθερώσωσι τὸν ἄρχοντα ἀπὸ τῆς ἐπιδράσεως τῆς μητρὸς αὐτοῦ καὶ τῶν μοναχῶν. «Διώξατε τοὺς ἐργάτας κακῶν, ἠκούοντο φωνοῦντες· «κάτω οἱ ἐχθροὶ τῶν καθεστώτων» τοιοῦτον ἦτο τὸ σύνθημα τῶν ὀργίλων πολεμιστῶν. Ἡ δειλιῶσα σύνοδος καὶ τὸ ἀκροατήριον αὐτῆς συνωστίζονται καὶ ζητοῦσι διέξοδον πρὸς φυγήν. Ἡ Εἰρήνη ῥίπτουσα βλέμμα ὀργῆς καὶ περιφρονήσεως ἐπὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς, ὃν θεωρεῖ ὡς τὸν αἴτιον τῆς ἐπιδρομῆς, ἐπειδὴ βλέπει τοὺς φίλους αὐτοῦ ἡγουμένους τῶν στρατιωτῶν, προσφωνεῖ αὐτὸν οὕτως.

— Αὐτὴ λοιπὸν ἦτο ἡ συνδιαλλαγή σου, αὐτὴ ἡ μετάνοιά σου, ἀπεχθὲς προδότα; Εὐθέως δὲ καταλείπει τὸ ἑδώλιον καὶ σπεύδει πρὸς τὴν ὁμάδα τῶν τρεμόντων ἐπισκόπων, οὓς ἐνθαρρύνει νὰ καρτερήσωσιν. Ἀλλ' ἐκεῖνοι, βλέποντες τὴν δέσποιναν ἐν τῷ μέσῳ των, σπεύδουσι νὰ φύγωσιν ἐκ τῆς ἐκκλησίας μετ' αὐτῆς καὶ ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῆς. Ὁ Κωνσταντῖνος, ὅστις εἶνε τεταραγμένος ἐπὶ τῷ ἀνελπίστῳ συμβάντι καὶ τῇ ἀδίκῳ μομφῇ τῆς μητρός του, σπεύδει πρὸς τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς σωματοφυλακῆς του καὶ διατάσσει αὐτοὺς νἀπομακρύνωσιν αὐθωρεὶ τοὺς στρατιώτας ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας. Ὁ Ἡράκλειος ἀπαντᾷ αὐτῷ διὰ μειδιάματος, σημαίνοντος «Μὴ δίδε δὰ διαταγὰς ἐναντίας πρὸς τὸ συμφέρον σου». Ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος ὅστις ἐκλαμβάνει τὸ μειδίαμα τοῦτο ἀντὶ περιφρονήσεως, σπᾶται κατ' αὐτοῦ τὸ ξίφος ἐν μεγίστῃ ἀγανακτήσει. «Τί θὰ πράξῃς; ἀναφωνεῖ ὁ Ἡράκλειος, χάριν σοῦ ἐνικήσαμεν.» — «Κατ' ἐμοῦ καὶ κατὰ τοῦ νόμου, ὅστις ἐπιβάλλει ὑμῖν ὑποταγήν, εἶπεν αὐτῷ ἐπιτιμητικῶς ὁ Κωνσταντῖνος. Περὶ ἐκκλησιαστικῶν διχογνωμιῶν δὲν πρέπει σεῖς νὰ μεριμνᾶτε, τὴν δὲ βίαν θέλω τιμωρήσει.» Ἔτι ἅπαξ ὑψόνει τὴν χεῖρα δίκην κελεύσματος καὶ ὑπομορμυρίζοντες ὑπακούουσιν αὐτῷ οἱ στασιασταί. Ἀλλ' ἡ σύνοδος εἶχε διαλυθῆ, πάντες εἶχον διασκορπισθῆ, ὁ δὲ βασιλεὺς ἔβλεπεν ἑαυτὸν μόνον, ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν φατριῶν

θεωρούμενον μετὰ δυςπιστίας. Μόνος ἐπέστρεψεν ἔφιππος, ὑπὸ μόνης τῆς πλησιεστάτης συνοδίας του περιστοιχιζόμενος, εἰς τὸ παλάτιόν του. Ἡ πρώτη του δὲ φροντὶς ὑπῆρξε νὰ ἐξηγήσῃ εἰς τὴν Εἰρήνην τὴν συμβᾶσαν παρεξήγησιν καὶ νὰ ἐξευμενίσῃ αὐτήν. Πρὸς ἀπόδειξιν δὲ τῶν εἰλικρινῶν του διαθέσεων διέταξε τὴν παραυτίκα σύλληψιν τῶν δύο ἀξιωματικῶν, οἵτινες εἶχον ἔλθει ἵνα δικαιωθῶσι, καὶ τὴν εἰς στρατοδικεῖον παραπομπὴν αὐτῶν. Εἰς δὲ τὰς στρατιὰς ἀνηγγέλθη, ὅτι ὁ βασιλεὺς αὐτὸς ἔμελλε νὰ ὁδηγήσῃ αὐτὰς εἰς πόλεμον κατὰ τῶν Ἀράβων, οἵτινες εἶχον ἐπιδράμει εἰς τὰς νοτίους τοῦ κράτους χώρας. Ἀλλὰ πρῶτον θὰ καταστρατοπεδεύσωσιν ἐν τῇ ἀσιατικῇ ἀκτῇ, ἔνθα ἐπιτρέπεται αὐτοῖς νὰ φέρωσι καὶ τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας. Ὅτε δὲ εἶχον παραταχθῇ καὶ ἔφθασαν τὰ πλοῖα τὰ μέλλοντα νὰ μετακομίσωσιν αὐτούς, ἦλθεν ἡ διαταγὴ νὰ καταθέσωσι τὰ ὅπλα, ἅτινα ἔμελλον νὰ κομισθῶσιν αὐτοῖς κατόπιν ἐπὶ ἰδιαιτέρου πλοίου. Ἀλλὰ μόλις ἔφθασαν εἰς τὴν ἀπέναντι παραλίαν, καὶ εὐθὺς περιεστοιχίσθησαν, διελύθησαν, ἀπεπέμφθησαν καὶ ἕκαστος ἐστάλη εἰς τὴν πατρίδα του. Διὰ τοιούτου δόλου πρὸς τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ στρατιὰν ὁ Κωνσταντῖνος ἀπώλεσε τὴν γενικὴν συμπάθειαν καὶ ἠλάττωσε τὴν ἰδίαν αὐτοῦ δύναμιν.

Παρὰ δὲ τοῦ Νικηφόρου ἦλθεν ἡ εἴδησις, ὅτι ἔφθασεν, ἡγούμενος νέων καὶ πιστῶν στρατιωτῶν, ἡ δὲ Εἰρήνη ἀπεξεδέχετο ἀνυπομόνως τὴν ἡμέραν τῆς εἰςόδου αὐτοῦ. Καθ' ὁδὸν δὲ ἀπήντησεν ὁ στρατηγὸς τὴν φραγκικὴν πρεσβείαν καὶ οἱ ἰσχυροὶ γίγαντες τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Δύσεως ἠνώθησαν μετ' αὐτοῦ. Ταῦτα πάντα παρώτρυνον τὸν Ταράσιον νὰ ἐπωφεληθῇ τῆς περιστάσεως καὶ νὰ προλάβῃ τὸν ἐπικείμενον κίνδυνον. Ὑπῆρξαν στιγμαὶ καθ' ἃς εἶχε κολακευθῇ ἐλπίσας ἐπὶ τὴν χεῖρα τῆς Εἰρήνης καὶ ἐπὶ τὴν ἀνάβασιν εἰς τὸν θρόνον· ἀλλὰ νῦν καθίστατο αὐτῷ ὁσημέραι φανερώτερον, ὅτι ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ οἱ ὑπολογισμοί του θὰ ἦσαν σφαλεροί. Τοῦτο δ' ἐννοήσας ἔσφιγξε τὴν χεῖρα, ὡς νὰ εἶχέ τις δωρήσει τι αὐτῷ καὶ ἀπεφάσισε στερεῶς νὰ ἀκολουθήσῃ μόνος καὶ ἀπαραίτητος τὴν ὁδὸν ἣν ἐπέβαλλεν αὐτῷ ἡ φιλοδοξία του. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐξ ἀγάπης πρὸς τὴν ἀλήθειαν εἶχεν ἀποδεχθῇ τὰς προτάσεις τῆς φατρίας τῆς μητρός του καὶ συνήνεσεν εἰς τὴν συγκάλεσιν τῆς συνόδου, ἀλλ' ἡ πρᾶξις αὕτη ἐξηγήθη ὡς προσωπικὴ προςχώρησις πρὸς τοὺς μισητοὺς ὀπαδοὺς τῆς Εἰρήνης, τοὐλάχιστον δὲ ὡς ἀδυναμία, καὶ εὐκόλως ἐξηγεῖται ἡ περιφρόνησις ἣν προὐκάλεσε καθ' ἑαυτοῦ, ὅτε ἐφάνη προδίδων τὰς ἀρχὰς τοῦ πατρός του. Οὐδὲν εἶνε κινδυνωδέστερον διὰ ψυχὴν ὑπερήφανον ἢ τὸ ὑποφέρειν τὴν ἄδικον κατάκρισιν τοῦ κόσμου καὶ μόλις που ἔχειν κατ' αὐτῆς ἀτελῆ τινα ὑπεράσπισιν. Ὅτε εἶδεν, οἵας ψευδεῖς ἀφορμὰς ἀπέδιδον αὐτῷ δολίως, ᾐσθάνθη βαθυτάτην δυςαρέσκειαν τὸ μὲν πρῶτον καθ' ἑαυτόν, εἶτα δὲ κατὰ πάντων τῶν περὶ αὐτόν, πρὸ παντὸς δὲ κατὰ τοῦ κόσμου τοῦ καταδικάζοντος αὐτὸν οὕτως ἐπιπολαίως. Ἐν τοιαύταις ψυχικαῖς διαθέσεσι πᾶς πειρασμὸς ἔχει εὔκολον τὴν πρόςοδον, οὐδέπο-

τε δὲ φαίνεται ἐπαγωγοτέρα ἡ ἀγριότης καὶ ἡ κραιπάλη τῶν διὰ τοῦ σώματος ἡδονῶν. Εἰς ταῦτα δὲ προσετίθετο ὅτι ἡ συνένωσις αὐτοῦ μετὰ τῆς Θεοδοσίας ὑπῆρχεν ἀτυχὴς ἐπειδὴ αὕτη ὡμοίαζεν ἀληθῶς μόνον πρὸς ἓν εἴδωλον, ὡραῖον, ἄψυχον εἴδωλον, ἀλλ' ὅμως ὁμοιότατον πρὸς ἐκείνην, ἣν δὲν ἠδύνατο νὰ λησμονήσῃ, ἣν ἐνθύμιζε πᾶν χαρακτηριστικὸν τῆς συζύγου, ἵνα καθιστᾷ αὐτῷ διπλασίαν τὴν αἴσθησιν τῆς ἀνομοιότητος. Καὶ ὅμως ἠναγκάζετο νὰ σκέπτηται, ὅτι παρὰ πάντα τὸ ἐν αὐτῷ βαθὺ καὶ ὀλέθριον ἐκεῖνο πάθος εἶχεν ἀνάψει μία τις ἀπάτη, μόνον μία παιδιά. Πῶς νἀπαλλαγῇ, πῶς νὰ σωθῇ; Μετὰ χρόνον βραχὺν ἤρξατο ἀμφιβάλλων περὶ πάσης ἀληθείας, περὶ πάσης ἀνθρωπίνης εὐδαιμονίας, κατελήφθη δὲ ὑπὸ πυρρωνισμοῦ σκυθρωποτάτου. «Οὐδὲν ὑπάρχει, ἔλεγεν, οὐδὲν τὸ μὴ ὂν πλάνη!» Ἐπιθυμητὴ καὶ ἐφικτὴ εἶνε μόνον ἡ ἁπτοτάτη, στιγμιαία ἀπόλαυσις. Δι' αὐτὴν ἂς ζήσωμεν.» Διὰ τοιούτων λόγων προσεφώνει τοὺς φίλους του, φερόμενος μεθ' ὁρμῆς εἰς τὰς μεθυστικωτάτας τῶν ἡδονῶν.

Ὁ Ἡράκλειος, ὅστις εἶχεν ἀποτίσει τὴν ποινήν του, ἤτοι εἶχε τύχει τῆς χάριτος, συνέτεινε πάσῃ δυνάμει, ἵνα κρατῇ τὸν δεσπότην του ἐν τοιαύταις διαθέσεσι καὶ ἵνα μὴ ἀφήσῃ πλέον αὐτὸν νἀνανήψῃ ἐκ τοῦ στροβίλου ἡδονῶν παραφόρων. Ἐνέκρυπτεν ἐν ἑαυτῷ μῖσος ἀδιάλλακτον καὶ κατὰ μυστικὰς τοῦ Ταρασίου εἰσηγήσεις παρεπλάνα τὸν Κωνσταντῖνον εἰς ὄργια, ἐν οἷς ἐφρόντιζε νὰ ἐξεγείρῃ καὶ νὰ παρορμᾷ πάντα τὰ κακὰ πάθη τοῦ θύματός του. Προὐκάλει τὴν συγκρότησιν συμποσίων, ἅτινα δὲν ὡμοίαζον πρὸς τὰς φαιδρὰς θαλίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων, ἀλλ' ἦσαν κῶμοι κατὰ τὸν ὠμὸν τρόπον τῶν Οὔννων, ἀρτυόμενοι οὐχὶ ὑπὸ ᾀσμάτων καὶ παιδιῶν, ἀλλ' ὑπὸ ἐρίδων περὶ θεολογικῶν θεμάτων καὶ περιπλόκων νομικῶν ζητημάτων. Ἐγίνοντο παροίνιοι συζητήσεις ἀπολήγουσαι εἰς θερμοτάτους ἀγῶνας, τὸ δὲ πέρας αὐτῶν ἦτο πολλάκις γύμνωσις ξιφῶν καὶ μνησίκακα ἔχθη. Πολλὰς ἑσπέρας ἐπήρχοντο καὶ πολυδάπανα τυχηρὰ παιγνίδια. Καθ' ἑκάστην δὲ περίστασιν κατώρθονεν ὁ Ἡράκλειος δι' ἐπιμονῆς ἢ χλευαστικῶν λόγων νὰ ἐξερεθίζῃ πρὸς ὀργὴν τὸν ἄλλοτε φίλον του, οὗτος δὲ ἐξέθετεν αὐτὸν εἰς ταπεινώσεις αἵτινες ἀπεδεικνύοντο ὡς συνέπειαι τῶν προσβολῶν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς συνόδου. Ὁ Ἡράκλειος ἀπεδέχετο πάντα μετὰ πνεύματος ὑποταγῆς ἐξεγείροντος ἔτι μᾶλλον τὴν ἀλαζονίαν τοῦ προσβεβλημένου, καὶ πάντοτε κατώρθονε νὰ συμβιβάζῃ οὕτω τὰ πράγματα ὥστε νὰ παρίστανται μάρτυρες οἵτινες νὰ ἐξεικονίζωσι τὰς ταπεινωτικὰς σκηνὰς καὶ νὰ διαδίδωσιν αὐτὰς εἰς τὸ κοινόν. Εἰς τὸν νεαρὸν αὐτοκράτορα ἀνηγγέλλοντο ἐκ διαλειμμάτων τοιαῦται διαδόσεις, ἐξ ὧν ηὔξανεν ἡ ἐχθρικὴ αὐτοῦ διάθεσις καὶ ἐξωγκοῦτο μέχρι πράξεων σκληρᾶς τραχύτητος καὶ αὐθαιρεσίας. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἁγιώτατος καὶ ὑψηλός του ἔρως ἔλαβε κατ' ὀλίγον τὴν χροιὰν τοιαύτης μετατροπῆς καὶ δὴ τοσοῦτον ἀπεμακρύνθη τῆς τοιαύτης ἁγιότητος, ὥστε κατελήφθη ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ ὑποστῇ τὴν ὅλην

διάστασιν τῆς ψυχῆς του μέχρι τῶν ὀξυτάτων ἀντιθέσεων, καὶ ἐφαντάζετο, ὅτι ἐνέκλειε τὸν πόθον νὰ ἴδῃ ἐκείνην, ἥτις ἄλλοτέ ποτε ἐδυνήθη νὰ δαμάσῃ τὴν ψυχήν του ὡς ἁγία, ἤδη ἐλευθέραν τῶν δεσμῶν καὶ ἐν μέθῃ ἔρωτος πίπτουσαν εἰς τοὺς κόλπους του. Τὸν καιρὸν τοῦτον εἶχε περιμείνει ὁ Ταράσιος. Προςελθὼν δὲ πρὸς τὴν Ἰμάγιναν, ἣν ἐκράτει πάντοτε δίκην αἰχμαλώτου ἐν τῷ παλατίῳ του, εἶπε πρὸς αὐτὴν «Συγχώρησον, ὅτι σε ἐφύλαξα οὕτως αὐστηρῶς· ἐπρόκειτο περὶ τῆς ἀσφαλείας σου, ἐπειδὴ ὁ λαὸς σὲ θεωρεῖ αἰτίαν τῆς μεταστροφῆς τῶν ἰδεῶν τοῦ κυριάρχου. Κατηγορεῖσαι ὡς ἐξασκήσασα ἐπ' αὐτὸν γοητευτικὴν ἐπίδρασιν καί σε ἀπειλεῖ διὰ θανάτου.

— Καὶ ὁ Κωνσταντῖνος; πιστεύει εἰς ταῦτα ;

— Ἐκεῖνος εἶνε ἐμπεπλεγμένος εἰς γοητείαν ὠθοῦσαν αὐτὸν εἰς τὸν ὄλεθρον· δαίμων, περιβληθεὶς τὴν μορφήν σου, συνεζεύχθη αὐτῷ.

— Διὰ τῆς εὐλογίας τῆς ἐκκλησίας ;

— Ναί.

Ἀθαρσὴς ἀφῆκεν ἡ κόρη τὰς χεῖρας νὰ καταπέσωσιν ἐπὶ τὸν κόλπον, μόνον δὲ ἀνέπεμψεν ἐλαφρόν, μόλις ἀκουστὸν στεναγμόν.

— Τὸν ἀγαπᾷς; ἐξηκολούθησεν ἐρωτῶν ὁ Ταράσιος. Ἐλθὲ μετ' ἐμοῦ, ἐλευθέρωσον τὴν ψυχήν σου ἀπὸ τῆς πλάνης· καὶ σὺ ἀγαπᾶσαι ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου.

Αἱ λέξεις αὗται ἧναψαν πυρκαϊάν· ἡ κόρη ἀνωρθώθη. «Ναί, τὸν ἀγαπῶ καὶ οὐδεμία γοητεία τοῦ Ἅδου δύναται νά τον καταστρέψῃ. Ἐν ὀνόματι τῆς ἁγίας ἣν ὑπηρετῶ, κύριε τοῦ οὐρανοῦ, ἔσο μοι ἀρωγός. Ἂς ὑπάγωμεν».

Διήρκουν ἔτι ἐν τῷ παλατίῳ ἀπὸ τῆς ἡμέρας τοῦ γάμου αἱ ἑορταί, ὁτὲ μὲν πρὸς τιμὴν νεωστὶ ἀφικομένων ξένων, ὁτὲ δὲ εἰς ἀνάμνησιν ὀνομαστοῦ προκατόχου. Ἑβδομάδας ἤδη ὅλας αἱ ἡγεμονικαὶ στοαὶ ἀντήχουν ἡμέρας καὶ νυκτὸς ὑπὸ μουσικῆς καὶ συμποσίων. Ἀπό τινος ἐξέδρας ἐθεᾶτο ἡ νεαρὰ βασίλισσα τὰς διασκεδάσεις, τὰς παραστάσεις τῶν χορῶν, τὰ σκιρτήματα τῶν γοήτων καὶ νάνων. Καθ' ὥραν προςεφέροντο αὐτῇ δροσεροὶ στέφανοι ἀνθέων καὶ προςεφωνοῦντο αὐτῇ προπόσεις, ὑψουμένων τῶν κυπέλλων. Αἴφνης συνέβη αὐτῇ ποτε νἀπαντήσῃ, πορευομένη ἀπὸ τῶν αἰθουσῶν εἰς τὸν κοιτῶνά της, μορφὴν ἐν τῇ ὄψει τῆς ὁποίας ἀνεγνώρισε μετὰ φρίκης ὡς ἐν κατόπτρῳ τὰ ἴδια ἑαυτῆς χαρακτηριστικά. Ὕψωσε δὲ ἡ μορφὴ αὕτη τὰς χεῖρας κατ' αὐτῆς καὶ παρεκάλεσεν αὐτὴν θερμότατα, ἐπικαλουμένη τοὺς ἁγίους, νὰ ὑποχωρήσῃ ἀπὸ τῆς ἀδίκου κτήσεως καρδίας, ἧς ἐκείνη ἦτο μὲν κυρία, ἀλλὰ βοηθείᾳ τοῦ Σατανᾶ. Ἀγρίαν ἐκβάλλουσα φωνὴν ἀγωνίας ἐξέφυγεν ἡ νεαρὰ ἡγεμονὶς μακρὰν τοῦ φοβεροῦ φαντάσματος, ἠκολούθησαν δ' αὐτὴν αἱ συνοδεύουσαι αὐτὴν γυναῖκες, καταληφθεῖσαι ὑπὸ ὁμοίου φόβου. Τὰ φῶτα, μὲ τὰ ὁποῖα εἶχον προηγηθῆ φωτίζουσαι τὸν δρόμον τῆς δεσποίνης των, ἐξέπεσον ἐκ τῶν χειρῶν των καὶ ὅλαι ἐπίστευον ὅτι εἶδον νῦν ἀληθῶς τὴν γόησσαν περὶ ἧς εἶχον ἀκούσει. Ὁ Κωνσταντῖνος, ἐκπληχθεὶς ὑπὸ τῆς κραυγῆς, κατέλιπε

τὸν κύκλον τῶν συμποτῶν του. Ἀπηγόρευσε δὲ νά τον ἀκολουθήσῃ ὁστισδήποτε. Ἔτι δὲ ἐσπινθήριζόν τινες τῶν ἀπερριμμένων λαμπάδων κατὰ γῆς, ὅτε εἰςῆλθεν εἰς τὸν πρόδομον, ἐν ᾧ κατὰ τὴν ἀνατολὴν προηγγέλετο ἡ πρωΐα καὶ ἔρριπτε τὰς πρώτας αὐτῆς ἀκτῖνας εἰς τὰς ἀνοικτὰς στοάς. Ἐκεῖ εἶδεν αἴφνης τὴν Ἰμάγιναν. Εἶδεν αὐτὴν νῦν τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἀληθεῖ αὐτῆς μορφῇ· ἡ καλλονὴ αὐτῆς ἦτο πολλῷ μείζων καὶ συγκινητικωτέρα ἢ τότε, ἡ δὲ περὶ αὐτοῦ ἀγωνία της, ἡ χαρὰ τῆς ἐνταμώσεως, ἡ ταραχὴ ηὔξανον τὴν φυσικὴν χάριν καὶ καθίστων αὐτὴν ἀληθῶς μάρτυρα, ἀλλὰ περιβαλλομένην ὑφ' ὅλων τῶν θελγήτρων τῆς νεότητος. Ἔσπευσε πρὸς αὐτὴν καὶ ὕψωσεν αὐτὴν εἰς τὸ στῆθός του, περιέβαλεν αὐτὴν δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν καὶ ἔσφιγξεν αὐτὴν ἐφ' ἑαυτοῦ, ὡςεὶ αἰσθανόμενος, ὅτι ἐκείνη μόνη ἡ στιγμὴ παρεχωρεῖτο αὐτοῖς, ἔπειτα δ' ἐπέκειτο αἰώνιος χωρισμός. Τὰ χείλη της, ἀδυνατοῦντα νὰ προφέρωσι λέξιν μίαν, ἦσαν χλωμὰ ὑπὸ τὰ φιλήματά του καὶ ἡ πρώτη ὠχρὰ αὐγὴ τῆς ἡμέρας ἔρριπτεν αἴγλην ἀσθενῆ περὶ τὸ πρόσωπόν της, περιβαλλόμενον μετὰ τὰς πρώτας χαροπὰς ἀκτῖνας τῆς νίκης τὴν νεκρικὴν ὠχρότητα τοῦ φόβου. Δύστηνε, ἀνεφώνησεν ὁ βασιλεὺς, πολὺ ἀργὰ ἐμφανίζεσαι· φῦγε, φῦγέ με, πάντα παρῆλθον. Μακρὰν τῶν βραχιόνων μου! θά σοι ἐπιφέρωσι τὸν θάνατον! Ἂν σε εὕρωσιν ἐδῶ, ἐφονεύθης!»

— Κύριε, δὲν εἶμαι σή; ἠρώτησεν ἡ Ἰμάγινα.

— Ὄχι, ὄχι, ἀνέκραξε στενάζων ὁ ἀτυχὴς, καί την ἀπώθησε πρᾴως μακρὰν αὐτοῦ, σὲ ὦ ἁγία, ἣν ἐλάτρευσα, οὐδέποτε ἔπρεπε νά σε ἴδω ἄλλως ἢ ὡς ἐκεῖ σε εἶδα.

— Δέν σε ἀπήλλαξα ἐγὼ ἀπὸ τῶν ἐπῳδῶν τῆς μαγίσσης; ἠρώτησεν ἀγέρωχος καὶ ἐπιτιμητική.

— Σύ; ὄχι. Σὺ εἶσαι ἡ ἔνοχος, φῦγε πρίν σε ἀφήσῃ πᾶσα χάρις.» Ἡ κόρη ἔδεσε τὰς χεῖρας ἐν ἀπελπισίᾳ πρὸ τοῦ προσώπου.—Οἴμοι μοι τῇ ἀθλίᾳ, ἀνεφώνησε καὶ ἔφυγε δρομαία. Ἐκεῖνος δὲ μετὰ πόνου ἠκολούθησεν αὐτὴν ἀναχωροῦσαν διὰ τῶν ὀφθαλμῶν καὶ ἐπάλαισεν ἀκόμη μεθ' ἑαυτοῦ, σκεπτόμενος ἂν δὲν ἔπρεπε νἀναρρίψῃ τὸν κῦβον καὶ νά την ἀκολουθήσῃ, ὅτε ἀνηγγέλθη αὐτῷ ὅτι ἡ σύζυγός του ἐκ τῆς φρίκης κατέπεσεν ἀπόπληκτος καὶ ἡμιθανής. Ἔσπευσε πρὸς αὐτήν. Ἡ δὲ Ἰμάγινα, χωρὶς νὰ ἐξεύρῃ τί νὰ πράξῃ, κλονιζομένη ἐξῆλθεν εἰς τοὺς δρόμους. Ὁ φόβος, μὴ κυνηγηθῇ καὶ κακωθῇ, ἐδίωξεν αὐτὴν πέραν καὶ πέραν· δειλὴ στρέφουσα περὶ ἑαυτὴν τὸ βλέμμα, ἐξηκολούθει ἐν μανίᾳ τὸν δρόμον της. Ποῦ νὰ στραφῇ; Ὁ Ταράσιος τὴν εἶχεν ἀπατήσει, τὸ ἔβλεπεν, ὁ ἔρως της, ὡς ἐνόει, εἶχε χρησιμεύσει ὡς μέσον σκοποῦ τινος. Ἀλλὰ τίνος σκοποῦ; Προφανῶς τοιούτου, ὅςτις ἀπέβλεπεν εἰς καταστροφὴν ἐκείνου ὃν ἀγάπα. Προηγούμεναι ἐκφράσεις τοῦ Ταρασίου, ὑπαινισσόμεναι τοιοῦτό τι, ἐπανῆλθον νῦν εἰς τὴν μνήμην της. Ἐν τούτοις εἶχε πλησιάσει εἰς ὀλιγώτερον κατῳκημένα μέρη τῆς πόλεως, ὁ ἥλιος ὑψοῦτο καὶ κατέπεμπε φλογερὰς ἀκτῖνας. Ἐξηντλημένη κατέπεσεν εἰς τὰς

βαθμῖδας φρέατός τινος. Ἐκεῖ εἶδε πρὸ αὐτῆς κτίριον ὁμοιάζον πρὸς μοναστήριον, οὗτινος ἡ θύρα ἦτο ἀνοικτή. Συγκεντρώσασα δὲ τὰς τελευταίας αὐτῆς δυνάμεις ἐπορεύθη ἐκεῖσε, ἀλλὰ κατέπεσε λιπόθυμος μόλις παρελθοῦσα τὴν φλιάν. Ὅτε δὲ μετά τινα ὥραν ἀνέῳξε πάλιν τοὺς ὀφθαλμούς, ἡ πρώτη αὐτῆς κίνησις ὑπῆρξε νὰ τείνῃ ἀκουσίως τὴν χεῖρα πρὸς κύπελλον πλῆρες ὕδατος, ὅπερ προςέφερεν αὐτῇ ἀνήρ, ὃν ἐνόμισε μοναχόν. Ἡ ὑψηλὴ αὐτοῦ καί πως κεκλιμένη μορφὴ ἦτο περιενδεδυμένη φόρεμα ὅμοιον πρὸς τὰ τῶν μοναχῶν, περὶ τὴν ὠχρὰν καὶ ὑπὸ τῶν θλίψεων ἐρρυτιδωμένην ὄψιν ἐκυμάτιζεν ἐν μακροῖς βοστρύχοις ἡ κόμη, ἐκ δὲ τῶν ὀμμάτων ἐξεπέμπετο φλὸξ μεστὴ μελαγχολίας. Ἀνεγείρας δὲ αὐτὴν τὴν ἔφερεν εἰς βαθύτερον χῶρον τοῦ οἰκήματος, εἰς στρογγύλον δῶμα, ἔνθα τὸ φῶς κατήρχετο ἄνωθεν διὰ τοῦ θόλου τῆς στέγης. Μετὰ ταῦτα δ' ἀπεχώρησε καὶ ἐπανῆλθε μεθ' ὥρας πολλάς, αἵτινες ἦσαν ἀναγκαῖαι εἰς ἀνάπαυσιν αὐτῆς καὶ ἀναψυχήν. Ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ στρογγύλου δώματος ἀπέλαμπον ἐπὶ χρυσοῦ ἐδάφους εἰκόνες τῶν χριστιανικῶν συναξαρίων. Ἀπέναντι τῆς κλίνης της εἶδε τὴν ἁγίαν ἐκείνην, ἧς τὸ μαρτύριον εἶχέ ποτε διδάξει ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Ἐρωτῶσα ἔστρεψε τὸ βλέμμα της πρὸς τὸν ἄνδρα·

— Ὁποῖον ὃν εἶνε αὐτὸ ἐκεῖ; ἠρώτησεν· εἶνε ὡραιότερον παντὸς ὅ τι μέχρι τοῦδε εἶδον, ἀλλὰ διὰ τί δὲν κινεῖται; Καὶ ὅμως φαίνεται οὕτω ζωντανόν.

— Εἶνε εἰκών, εἶπεν ὁ καλλιτέχνης· δὲν εἶδές ποτε εἰκόνα;

— Οὐδέποτε. Αὐτὸ λοιπὸν μᾶς ἐμπόδισαν οὕτως αὐστηρῶς νὰ βλέπωμεν καὶ νὰ προςκυνῶμεν;

— Ναί, εἶνε τεχνούργημα.

— Καὶ σὺ εἶσαι ὁ πλάσας αὐτό; Ἀλλὰ πόθεν καὶ πῶς;

— Ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς εἰκόνος ἥτις ζῇ ἐν ἐμοί.

— Ἐκ τῆς ψυχῆς σου τὸ ἔπλασες. Ἆ! καὶ ἐγὼ ἠδυνάμην νὰ παράσχω μόνην τὴν ἐξωτερικήν μου, τὴν σωματικήν μου ὕπαρξιν καὶ μόνον κατὰ τὸ φαινόμενον, διὰ βραχὺν χρόνον· ἀλλὰ τοῦτο φαίνεται διαρκοῦν καὶ μὴ ἀλλοιούμενον. Ἡ τέχνη αὕτη πρέπει νὰ ἦνέ τι ἀνώτερον. Παρακαλῶ δίδαξόν με αὐτήν.» Καὶ ταῦτα εἰποῦσα ἐσιώπησε.

— Τίς εἶσαι, ἠρώτησεν αἴφνης ἐν σπουδῇ.

— Δέν με ἀναγνωρίζεις; Χαρὰ εἰς σέ! Περὶ τὰ χείλη του διέδραμε μειδίαμα πικρόν, ὅτε ἡ κόρη ἀνέκραξεν·

— Ἐξηγήθητι, δὲν θὰ δυνηθῶ νὰ μάθω, τίς ὁ ξενίσας με, ὁ δούς μοι ἀναψυχὴν καὶ παραμυθίαν;

— Θά το γνωρίσῃς. Μάθε ὅτι ἐγὼ ἤδη πρότερον ἤμην γνωστὸς ἐν τῇ τέχνῃ ταύτῃ, καὶ δὲν ὑπέκυψα εἰς τὰς ἀπαγορεύσεις τῆς εἰκονολατρείας, ἀλλ' ἐξηκολούθησα πλάσσων τὰς προςφιλεῖς μορφάς. Διὰ τοῦτο ἐρρίφθην εἰς τὰ δεσμά, ἀλλὰ τότε δὴ τότε παρέστησαν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μου ζωηρότατα

ἐν νυκτεριναῖς ἐμφανίσεσιν. Ναί, τὰς ἔβλεπον, ἤρχοντο πρός με κατὰ νύκτας ἀύπνους, παρεκάθηντο εἰς τὴν κλίνην μου, ὡμίλουν μετ' ἐμοῦ, εἰς τὴν ἐκμαραινομένην ψυχήν μου ἔδιδον τὴν θείαν κοινωνίαν. Ὅτε δὲ ἡ Εἰρήνη, ἡ νικηφόρος, ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον, ἠλευθερώθην καὶ ἐγὼ καὶ ἐζωγράφιζον τὸ ἑξῆς μετ' εὐγνωμοσύνης τὰς ἐμφανίσεις ἐκείνας διὰ τοὺς ὀφθαλμοὺς πάντων, διὰ τὴν εὐλαβῆ λατρείαν ἐν ναοῖς καὶ προσευχητηρίοις. Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν μετεῖχε τῆς πίστεως τῆς μητρός του καὶ εἶχε πολλάκις ἐμπνεύσει χλεύην διὰ τὰ ἔργα μου, ἀλλ' ὅτε διεδόθη, ὅτι χάριν αὐτῆς μετετράπη ἡ γνώμη του, τότε με κατέλαβε δὲν ἐξεύρω τίς δαίμων καὶ ἐζωγράφισα εἰκόνα τῆς Ἀποκαθηλώσεως, ἐν ᾗ ἔδωκα εἰς τὴν νεκρὰν κεφαλὴν τοῦ υἱοῦ ἐν τοῖς κόλποις τῆς μητρὸς παραδοξοτάτην ὁμοιότητα πρὸς τὴν ὄψιν τοῦ νεαροῦ ἡγεμόνος. Ὅτε δέ το ἔμαθε, κατελήφθη ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ βιαίας ὀργῆς, διέταξε τὴν καταστροφὴν τῆς εἰκόνος καὶ τὴν σύλληψιν καὶ μαστίγωσίν μου. Ἐνώπιόν του ἐδάρην ἀνηλεῶς, ἕως ἀπέσταξεν ἀπ' ἐμοῦ αἷμα, ἐν ᾧ περὶ αὐτὸν ἀντήχει θορυβώδης μουσικὴ συμποσίου, ἔπειτα δ' ἐξεβλήθην εἰς τὰς ὁδούς, καὶ ἔκτοτε ζῶ ἐνταῦθα, φεύγων τοὺς ἀνθρώπους καὶ κρυπτόμενος ἀπὸ τῶν βλεμμάτων του.» Ταῦτα εἶπε καὶ ἐσιώπησεν.

Ἡ Ἰμάγινα προσέβλεψε τὸν ταῦτα διηγούμενον μὲ ὀφθαλμοὺς δακρυβρέκτους, ὅτε δ' ἐτελείωσε τὴν διήγησιν, ἀνέκραξε μετὰ πόνου «Ὁ Κωνσταντῖνος ἠδύνατο νὰ πράξῃ τοιαῦτα; Ἆ! εἶνε φρικτόν.» Καὶ ἐξερράγη εἰς δακρύων ῥοήν.

Ὁ Ἀθανάσιος ἐπλησίασε πρὸς αὐτὴν καὶ τὴν ἐπαραμύθησεν· «Ἡσύχασον. Ἡ ἱερὰ τέχνη, εἰς ἣν θέλεις νὰ ἐπιδοθῇς, θὰ καταστήσῃ καὶ σὲ ὑπερτέραν παντὸς πόνου, ὡς ἀνύψωσε καὶ ἐμέ· οὐδεμίαν σὺ πλέον τῆς ζωῆς σου ἡμέραν θἀπολέσῃς, ἀλλ' ἐκεῖνον θὰ πλήξῃ ἡ ὀργὴ τοῦ θεοῦ ἀσφαλῶς καὶ ταχέως.

— Ἡ ὀργὴ τοῦ θεοῦ; Τίνα; ἐκεῖνον; τὸν Κωνσταντῖνον;

— Ἐκεῖνον, καὶ διὰ χειρὸς τοῦ μιαροῦ Ταρασίου, ἐπειδὴ πάσσαλος πασσάλῳ ἐκκρούεται.

— Τοῦ Ταρασίου; Καὶ τί ἐξεύρεις περὶ αὐτοῦ;

— Ὅτι ὀργανίζει στάσιν κατὰ τοῦ κυριάρχου, ὅτι ἐν ἡμέραις ὀλίγαις θὰ ἐκραγῇ ἡ ἐπανάστασις καὶ ὁ Κωνσταντῖνος, ἐγκαταλελειμμένος ὑπὸ πάντων, προδεδομένος ὑπὸ μητρὸς καὶ συζύγου, θἀναγκασθῇ νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἀδιάπτωτον μοῖραν.

— Ἂν δὲν δυνηθῇ νά τον σώσῃ ἡ βοήθεια ἀσθενοῦς βραχίονος, εἶπεν ἡ Ἰμάγινα ὑψοῦσα τὴν φωνήν. Ἔρριψε δ' ἓν βλέμμα πρὸς τὰ ἄνω καὶ εἶδεν ὅτι τὸ φῶς ἐξέλιπεν ἐκ τοῦ τρούλλου καὶ ἡ ἡμέρα εἶχε δύσει. «Εὐχαριστῶ εἶπε· τώρα πρέπει νἀναχωρήσω. Θά μ' ἐπανίδῃς· εἰ δὲ μή, δέομαί σου ἕν τι καὶ μόνον, γράψον ὑπ' ἐκείνην τὴν εἰκόνα, ὅτι ἡ Ἰμάγινα ἐθυσιάσθη ὑπὲρ τῆς ἁγίας.

Ὁ Ἀθανάσιος δὲν ἐτόλμησε νἀντιστῇ εἰς τὴν θέλησίν της· τολμηρῷ δέ,

ἀποφασιστικῷ βήματι ἡ κόρη προέβη πρὸς τὴν πύλην τοῦ οἴκου καὶ ἐξηφανίσθη. Εἶχε δὲ ἀποφασίσει νὰ ἐπιστρέψῃ καὶ πάλιν μετὰ σπουδῆς, ἵνα εἰδοποιήσῃ τὸν κινδυνεύοντα, ἀποκαλύψῃ αὐτῷ τὰ τεκταινόμενα καὶ ἀποπειραθῇ τῆς σωτηρίας αὐτοῦ, ἔστω καὶ ἐπὶ κινδύνῳ τῆς ἰδίας αὐτῆς ζωῆς. Δὲν εἶχε δ' ἔτι φθάσει μέχρι τῶν πυλώνων τοῦ παλατίου, ὅτε συμπαρεσύρθη ὑπὸ τῶν κυμάτων πλήθους λαοῦ ὅςτις εἶχεν ὁρμήσει ἐκεῖσε καὶ εἶχεν ἐκδιωχθῇ ὑπὸ τῶν φρουρῶν. Τότε δ' ἔσπευσε πρὸς τὸν οἶκον τοῦ Ταρασίου, ἐπινοήσασα αἴφνης σύννουν τινὰ δόλον δι' οὗ τέλος νὰ κατορθώσῃ τὸν σκοπὸν αὐτῆς καὶ νὰ εἰςχωρήσῃ μέχρι τοῦ Κωνσταντίνου. Ἐπειδὴ ἀληθῶς ὁ κίνδυνος περιεσπειροῦτο περὶ αὐτὸν ἀπειλητικώτερος ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμήν.

Ἡ Θεοδοσία ἀπέθανε συνεπείᾳ τοῦ αἰφνιδίου τρόμου κατὰ τὴν αὐτὴν ἐκείνην νύκτα καὶ ἡ αἰτία τοῦ θανάτου ἀπεδόθη εἰς αὐτόν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐτήρει ἀγέρωχον σιγὴν καὶ οὐδὲ τὸ παράπαν ἠγωνίζετο νἀπαλλάξῃ ἑαυτὸν τῆς ὑπονοίας. Σύνοφρυς ἔστη πρὸ τοῦ πτώματός της, ἓν δὲ περιφρονητικὸν βλέμμα ἐπὶ τοὺς περὶ αὐτὸν ἐδήλου ἱκανῶς ὑφ' ὁποίων φρονημάτων κατείχετο. Καὶ ἀληθῶς αἱ σκέψεις αὐτοῦ ἦσαν μακρὰν τοῦ νεκρικοῦ φερέτρου, περὶ τὴν Ἰμάγιναν, εἰς ἐκείνην δὲ μόνην ἀνῆκεν ἡ καρδία του. Τοῦτο ᾐσθάνετο νῦν εἴπερ ποτὲ καὶ ἐκείνη . . . Δὲν ἠπειλεῖτο ἄρα; Ἀπεφάσισε νἀναζητήσῃ αὐτὴν καὶ νὰ λάβῃ αὐτὴν ὑπὸ τὴν προστασίαν του. Μόλις δ' ἐπερατώθη ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία, καὶ κατέλιπε τὸν τάφον, ἐν ᾧ εἶχε τελευταῖος ἀπομείνει μόνος. Ἐνεθυμήθη τὸν πύργον ἐν ᾧ πάλιν ὁ Βασίλειος διέμενεν ὡς φρούραρχος καὶ ὃν ἐφαντάζετο μέλλοντα νὰ βοηθήσῃ αὐτόν. Εἰς ἐκεῖνον μόνον ἤλπιζεν ὅτι ἠδύνατο ἀκόμη νὰ ἐμπιστευθῇ, μετ' ἐκείνου, ἡγουμένου τῆς ἐνόπλου δυνάμεως, ἤθελε νὰ δώσῃ αἱματηρὸν παράδειγμα ἐκδικήσεως.

Ἀλλ' ὁπόσον ἠπατήθη! Ἦτο ἤδη μεσονύκτιον, ὅτε ἀφίκετο πρὸ τῶν τειχῶν τοῦ φρουρίου. Ἡ φωνὴ αὐτοῦ ἀντήχει ἄνευ ἀπαντήσεως, οὐδεὶς ἀνέῳξε τὴν θύραν ἵνα εἰςαγάγῃ αὐτόν. Ἠναγκάσθη νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἡ κατ' αὐτοῦ συνωμοσία εἶχε σχεδιασθῇ μετὰ προνοίας καὶ ὅτι εἶχε μεγίστην ἐπέκτασιν καὶ διάδοσιν. Τότε λοιπὸν ἐπῆλθεν αὐτῷ ἡ ἀπόφασις νὰ φύγῃ πρὸς τὴν ἀσιατικὴν ἀκτὴν ὅπου ἔτι θὰ εὕρισκε βεβαίως ἄνδρας πιστοὺς εἰς αὐτόν. Ἦτο δὲ νὺξ ἀγρία καὶ τρικυμιώδης, ὅτε ἐπέβη πλοίου τινὸς ἵνα διαπερασθῇ εἰς τὴν παραλίαν. Νέφη αἰωρούμενα χαμηλὰ ἐπεκάθηντο ἐπάνω τῶν ὑδάτων καὶ ὑψηλά, ὑψηλὰ ἐκυλινδοῦντο τὰ κύματα, μαστιγούμενα ὑπὸ τοῦ βορρᾶ. Μόλις δ' εἶχεν ἐκπλεύσει τὸ πλοῖον δρόμον βραχὺν καὶ ἠνάγκασεν ἡ αὐξάνουσα θύελλα αὐτόν τε καὶ τοὺς ναυτίλους νὰ ἐπιστρέψωσιν. Ἀλλ' ἐν τούτοις εἶχε διαδοθῇ ἐν τῇ πόλει ἡ εἴδησις περὶ τῆς φυγῆς του ὡς φήμη ὑπόκωφος, καὶ ὁ Ταράσιος ἀνεκοίνωσεν αὐτὴν εἰς τὴν βασιλομήτορα ὡς βέβαιον γεγονός. Συγχρόνως δὲ παρέστησε τὰ τελευταῖα συμβάντα διὰ τῶν ἀπεχθεστάτων χρωμάτων, καὶ δὴ εἶπε καὶ περὶ ἀπειλῶν, ἃς δῆθεν ἐξετόξευσεν ὁ υἱὸς κατὰ τῆς μητρός. «Ἐφόνευσε τὴν γυναῖκά του, τὴν ἰσάγγελον Θεοδοσίαν, πρὸ μι-

κροῦ μόλις, καὶ ἤδη ἀποπειρᾶται καὶ τῆς σῆς ἱερᾶς ζωῆς! — «Ἐργάτα κακῶν, διέκοψεν αὐτὸν ἡ Εἰρήνη, φῦγε μακράν μου, πειρασμέ!» Ὁ Ταράσιος ὑπήκουσεν, ἀλλ' ἐκείνη ἀνεκάλεσεν αὐτόν. Τὸ παλαιὸν αὐτῆς μῖσος κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου ἀνεγεννήθη ἐκ νέου καὶ μετ' αὐτοῦ ἡ οὐδέποτε ἐντελῶς καταδαμασθεῖσα φιλαρχία. Οὐδέποτε ὑπῆρχε στιγμὴ ἁρμοδιωτέρα δι' αὐτήν, ἵνα ἁρπάσῃ πάλιν τὴν ἀρχήν. Ἡ ἐνοχὴ τοῦ υἱοῦ ἦτο φανερά, ἡ παρὰ τῷ λαῷ ἀγάπη του εἶχεν ἐξαλειφθῆ, οἱ περὶ αὐτὸν εἶχον ἀποστατήσει· ἓν μόνον νεῦμα αὐτῆς ἤρκει καὶ ἡ τύχη τοῦ Κωνσταντίνου εἶχε κριθῆ.

Ὁ Ταράσιος ἐπλησίασε.

— Καλῶς, ἤρχιζε λέγουσα σοβαρῶς καὶ μετά τινος προςπεποιημένης κατηφείας. «Τὸ βλέπω, εἶνε ἀνίκανος πρὸς τὸ κυβερνᾶν, ἐπαπειλεῖται στάσις, πρέπει νά τον προστατεύσωμεν ἀπὸ τῆς μανίας τοῦ λαοῦ. Φρόντισον νἀχθῇ καλῶς πεφυλαγμένος εἴς τινα μονήν, ἐκεῖ δὲ ἂς μάθῃ πάλιν τὴν εὐσέβειαν ἐκείνην ἥτις προςήκει εἰς τὸν κυρίαρχον κράτους οὕτω μεγάλου καὶ ἱεροῦ. Ἂν ἀντισταθῇ, τότε συλλάβετέ τον, ἀλλὰ προσέξατε νὰ μὴ ἐπενεχθῇ αὐτῷ καμμία βλάβη.» Ἡ αὐλικὴ ἐπανάστασις ἦτο οὕτω κεκηρυγμένη καὶ ἐπεσφραγισμένη. Ὁ Ταράσιος ἔσπευσε νὰ ἐκτελέσῃ τὴν διαταγήν, θεράποντες δὲ τῆς βασιλίσσης ἔλαβον τὴν ἐντολὴν νὰ συλλάβωσι τὸν υἱόν αὐτῆς, ἐν ἀνάγκῃ δὲ νὰ μὴ ὑποχωρήσωσι καὶ πρὸ τῶν ἐσχάτων.

Παρὰ τὸν ἔρημον αἰγιαλόν, καθ' οὗ μυκώμενα ἐξεβράζοντο τὰ κύματα, ἐκάθητο ὁ δύστηνος κυρίαρχος τῆς Ἀνατολῆς, στηριζόμενος ἐπὶ σωρῶν νεοτμήτων λίθων καὶ μαρμαρίνων κιόνων, οἵτινες ἔμελλον νὰ μετακομισθῶσιν εἰς τὴν Ἀσίαν διὰ τὰς ἐπαύλεις τοῦ Ταρασίου. Ἐκ νέου ἐπανέτειλε τῆς Ἰμάγινας ἡ εἰκὼν πρὸ τῆς ψυχῆς του. Ἐφαίνετο προςνεύουσα αὐτῷ, ἵνα ἐν ἐσχάτῃ ταλαιπωρίᾳ ἐπικαλεσθῇ τὴν ἀρωγὴν αὐτοῦ. Μετενόησε διὰ τὸ ἄφρον σχέδιον τῆς φυγῆς του καὶ ἀνεσηκώθη. Ἐν ταῖς ὁδοῖς εἶδε μετ' ἐκπλήξεως κίνησιν ἔκτακτον, ὡς εἰ ἐγίνοντο παρασκευαὶ πρὸς μεγάλην ἑορτήν. Αἴφνης δὲ βλέπει αὐτὸν περιστοιχιζόμενον ὑπὸ προσωπειοφόρων καὶ συλλαμβάνεται, πρὶν ἢ δυνηθῇ ἀκόμη νἀντιστῇ. Οἱ συλλαβόντες αὐτὸν εἶνε οἱ θεράποντες τῆς βασιλίσσης, οἵτινες καὶ σπεύδουσι, φέροντες αὐτὸν πρὸς τὸ παλάτιον εἰς τὴν πορφυρᾶν αἴθουσαν, ἕως παρασκευασθῇ τὸ φορεῖον, ἐν ᾧ μέλλουσι νἀπαγάγωσιν αὐτὸν εἰς τὴν μονήν. Εἷς τῶν θεραπόντων, αἰσθανθεὶς οἶκτον πρὸς αὐτόν, λύει τὰ δεσμά του, κατάπονος δὲ καὶ ἐξηντλημένος πίπτει ὁ Κωνσταντῖνος ἐπὶ τὴν κλίνην. Αἴφνης ἀκούει προφερόμενον τὸ ὄνομά του. Εἶνε ἡ φωνή της, εἶνε ἡ Ἰμάγινα καλοῦσα αὐτόν. Ἀναγνωρίζει πάλιν τὴν φωνὴν τὴν ἄλλοτέ πως ἥδιστατα ἐνηχήσασαν αὐτῷ, καὶ ταύτην ἀκολουθεῖ κραυγὴ ἀγωνίας, βοὴ ἐκπηγάζουσα ἐκ τοῦ βάθους τῆς ψυχῆς. Ταχὺς ἐξεγείρεται ἐκ τῆς κλίνης του, ἀπωθεῖ τοὺς περὶ αὐτὸν φύλακας, ἀνοίγει βιαίως τὴν θύραν καὶ σπεύδει πρὸς τὴν κλίμακα. Ἐκεῖ παρουσιάζεται πρὸ αὐτοῦ θέαμα, οἷον εἶχεν ἤδη ἰδεῖ

καὶ ἄλλοτέ ποτε. Κατὰ τὰς πρώτας τῆς ἀνόδου βαθμῖδας κεῖται γονυκλινὴς ἡ μάρτυς, ἐμποδιζομένη ὑπὸ τῆς παλάμης τῶν ἀνδρῶν, καὶ βλέπει αὐτὴν τείνουσαν ἐν ἀγωνίᾳ τὰς χεῖρας πρὸς αὐτόν. Ἀποφασίσασα νὰ εἰδοποιήσῃ αὐτὸν περὶ τοῦ κινδύνου, εἶχεν ἐνδυθῆ καὶ πάλιν ὡς τότε ὅτε παρέστησε τὸ μαρτύριον τῆς ἁγίας, κοσμήσασα δὲ τὴν κόμην διὰ στεφάνου ῥόδων λευκῶν ἐπλησίαζε πρὸς τὰ βασίλεια. Οἱ παριστάμενοι καὶ αὐτοὶ οἱ φρουροί, καταπτοηθέντες ὑπὸ τοῦ παραδόξου, φασματώδους θεάματος, ἀφῆκαν αὐτὴν νὰ διέλθῃ ἀνενόχλητος. Οὕτω δὴ ἔφθασε μέχρι τῆς κλίμακος, ἀλλ' ἐκεῖ ἀντετάχθησαν αὐτῇ οἱ θεράποντες τοῦ Ταρασίου. Καὶ ἐν τῇ τοιαύτῃ στιγμῇ θεωρεῖ αὐτὴν ὁ Κωνσταντῖνος. Ἀλλὰ δὲν εἶνε μόνον εἴδωλον πλανῶν αὐτόν, φάσμα, φαντασμαγορία, οἷα πολλάκις ἐπλανήθη πρὸ τῆς φαντασίας του; — Ὦ, σῶσον σεαυτόν, φωνεῖ πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον. Τότε δὲ πίπτει κατὰ γῆς· ἐκεῖνος δέ το βλέπει, θέλει νὰ σπεύσῃ πρὸς αὐτήν, φεῦ, καὶ νομίζει αἴφνης ὅτι βλέπει, ὡς τότε, τὸ ἀστράπτον ξίφος διατρυπῶν τὸ στῆθός της. Τὸ αἷμα σταματᾷ εἰς τὰς φλέβας του, αἰσθάνεται ὅτι ἡ καρδία του ἔπαυσε νὰ πάλλῃ καὶ ἀνίκανος πρὸς πᾶσαν κίνησιν, πρὸς πᾶσαν λαλιάν, ἵσταται ἐννεός, προσηλόνει βλέμματα ἀκίνητα εἰς τὸ κενόν. Μόλις δὲ ὅτε εἶδεν ὅτι ἐφορμῶσι καὶ κατ' αὐτοῦ, ἐπανέρχεται ἐν ἑαυτῷ ἡ ζωή, ἀλλ' ἡ Ἰμάγινα ἐξέλιπεν ἐκ τῆς θέας του, καὶ αὐτὸς εὑρίσκεται περιεστοιχισμένος. Ὅτε δὲ ἀναγνωρίζει τοὺς καταδιώκοντας αὐτὸν καὶ τὴν πρόθεσίν των νά τον δεσμεύσωσιν, ἀναπηδᾷ πρὸς τὰ ὄπισθεν καὶ φθάνει πάλιν εἰς τὴν πορφυρᾶν αἴθουσαν. Ἐνταῦθα δὲ ἀνακαλύπτει ἀντὶ ὅπλων σταυρὸν καὶ ἀμύνεται μὲ θάρρος λέοντος. Ἀλλὰ διαρκῶς ἀπωθούμενος ὑπὸ τοῦ ὑπερτέρου ἀριθμοῦ, περιπλέκεται εἴς τι κάλυμμα ὅπερ ἠθέλησε νὰ περιβάλῃ περὶ τὸν βραχίονά του ὡς ἀσπίδα καὶ καταπίπτει εἰς τὴν πορφυρᾶν κλίνην, ἐν ᾧ τὰ ξίφη τῶν ἐμμανῶν ἐπιδρομέων πληγόνουσιν αὐτὸν κατὰ τοὺς ὤμους καὶ τὴν κεφαλήν. Ἐν τῇ αὐτῇ αἰθούσῃ, ἐν ᾗ προσέβλεψε τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, ἐστερήθη τοῦ φωτὸς τῶν ὀφθαλμῶν καὶ ἐκεῖ ἔνθα ἐγέννησεν αὐτὸν ἡ μήτηρ, ἀπώλεσεν αὐτὸν διὰ παντός.

Μόλις εἶχε συμβῆ ἡ φοβερὰ αὕτη σκηνὴ καὶ εὐθὺς ἐφωτίσθη ὡσεὶ κατόπιν δοθέντος σημείου ἡ ὅλη πόλις· ἐκ πάντων τῶν λόφων ἤρχισαν νὰ λάμπωσι φῶτα, εἶτα δὲ διεδόθη λαμπρὸν ῥεῦμα φωτὸς κινούμενον ἐν τοῖς πέριξ χωρίοις, τέλος δ' ἐπληρώθη ἡ πόλις τῶν ἀκτίνων μεγάλης ἑορτῆς. Πανταχοῦ, ὡς ἐκ συνθήματός τινος συνωμοσίας, ἀνεφάνησαν αἱ εἰκόνες τῶν ἁγίων ἐν ταῖς γωνίαις τῶν ὁδῶν, ἄνω τῶν πυλῶν τῶν ἐκκλησιῶν, ἐν ταῖς ἐπιφανεστάταις τῶν οἰκιῶν, πανταχοῦ ἐγένοντο ὁραταὶ καὶ πρὸ τῶν εἰκονοστασίων αὐτῶν ἐκαίοντο χιλιάδες λαμπάδων καὶ φανῶν πολυχρώμων. Στίφη εὐλαβῶν συνηθροίζοντο ὑπ' αὐτάς, γονυπετοῦντα χάριν προσευχῆς καὶ ψάλλοντα ὕμνους. Τὴν θύελλαν καὶ τὴν τρικυμίαν εἶχε διαδεχθῆ ὡραία θερινὴ νὺξ καταυγαζομένη ὑπὸ λαμπρῶν ἀστέρων καὶ διαπνεομένη ὑπὸ τῶν πραοτάτων

ζεφύρων τῆς Ἀνατολῆς. Ἐν ᾧ δὲ διὰ μέσου τοῦ πανηγυρίζοντος καὶ ἀγαλλομένου πλήθους ἐφέρετο ὁ τετυφλωμένος καὶ δέσμιος αὐτοκράτωρ ἐν μελανενδύτῳ, κεκλεισμένῳ φορείῳ πρὸς τὴν μονήν, ᾤχετο ἡ Εἰρήνη, ἡ νέα μονάρχις, διὰ τῶν ὁδῶν τῆς πρωτευούσης της. Τέσσαρες ἵπποι κατάλευκοι ἔσυρον τὴν χρυσοκόσμητον καὶ πλουσίαν ἅμαξαν, παρ' ἣν ἐβάδιζον τῶν συγκλητικῶν οἱ ἐπιφανέστατοι, κρατοῦντες τὰ ἡνία. Περὶ τῆς ἀκρωτηριάσεως τοῦ υἱοῦ της, ἥτις ἐντὸς βραχέος μετετράπη εἰς τύφλωσιν τελείαν, οὐδὲν εἶχε μάθει. Μόνον δὲ ὁ Ταράσιος εἶχεν ἀγγείλει εἰς αὐτήν, ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος, κατανοῶν, ὅτι ἦτο μάταιον νἀντιστῇ καὶ καταβεβλημένος ὑπὸ μετανοίας ἐπὶ τῇ διαγωγῇ του, εἶχε συναινέσει ἑκουσίως νἀποσυρθῇ εἴς τι μοναστήριον. Ἡ χαρὰ αὐτῆς ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ τοιαύτης νίκης ὑπῆρξέ τις λίαν τεταπεινωμένη καὶ πεπληρωμένη θλίψεως ἀτελευτήτου, ἀλλ' ὅμως κατέσχεν ἑαυτὴν καὶ ὑπερενίκησεν ἡ ἀλαζονεία αὐτῆς. Ὁ ἀσηκρῆτις ἐθεράπευε καὶ διεσκέδαζεν αὐτὴν διὰ κολακειῶν περὶ τῆς ἀγάπης τοῦ λαοῦ πρὸς αὐτὴν καὶ ἐπειρᾶτο νἀποπλανᾷ τὴν λύπην της δι' ἀσχολιῶν βασιλικῶν. Πρὸς δὲ τὸν Νικηφόρον ἔγραψεν ὁ Ταράσιος ἐπιστολὰς ἀμφιβόλους, αἵτινες ἀφ' ἑνὸς μὲν ἔμελλον νὰ διαθέσωσιν αὐτὸν κατὰ τῆς βασιλίσσης, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἐμπνεύσωσιν αὐτῷ σχέδια ὑψιπέτη. Ἀλλ' ὁ Νικηφόρος ὀλίγον ἐφρόντιζε περὶ τῶν τοιούτων, προὐχώρει δὲ ἀπαρεγκλίτως εἰς τὴν ὁδόν του, οὐδὲ περὶ τῶν ἄλλων δ' ἐφρόντιζεν ὅσα ἐλέγοντο αὐτῷ, ὅτι ἡ βασίλισσα ἔμαθεν ὁπόσον ὀλίγα διεπράξατο ἐν Ἑλλάδι καὶ ὅτι εἶνε ὠργισμένη κατ' αὐτοῦ. Ἀληθῶς δὲ ἦτο ὠργισμένη κατὰ τοῦ στρατηγοῦ της· ἐκεῖνος εἶχε φροντίσει ἐλάχιστον περὶ τῆς ἐκπληρώσεως τῆς ἀγαπητῆς της ἰδέας, ἡ δ' ἐκστρατεία, ἐφ' ἧς πλείστας ἐστήριζεν ἐλπίδας, εἶχεν ἀποβῆ μόνον ἁρπακτικὴ καὶ ληστρικὴ ἐκδρομή. Ὁ Νικηφόρος εἶχεν ἀπατήσει αὐτήν. Ὠργίζετο, ἀλλ' ἠγάπα ἅμα, τὰ δὲ τρυφερὰ αὐτῆς αἰσθήματα διὰ τῆς θλίψεως, ἣν εἶχε παρασκευάσει αὐτῇ, μᾶλλον ηὔξανον ἢ ἐξησθένουν. «Θὰ δυνηθῇ νὰ δικαιολογηθῇ, ἔλεγε καθ' ἑαυτήν. Καὶ πῶς θὰ δυνηθῶ νὰ κρύψω τὰ αἰσθήματά μου ὑπὸ προσωπικὴν ἀγερωχίαν;

Οὕτως ἔφθασεν ἡ ἡμέρα τῆς πανηγυρικῆς ἐφόδου. Ἔτι πρὸ τῶν πυλῶν τῆς πόλεως ἤκουσεν ὁ Νικηφόρος τὰ τῆς τυφλώσεως τοῦ ἐκθρονισθέντος βασιλέως καὶ ἄνευ ἀναβολῆς διέταξε τὴν ἀπελευθέρωσίν του. Μέρος τῶν στρατευμάτων του ἐξετέλεσε τὴν παραγγελίαν ταύτην, ἐνῷ αὐτὸς μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ τῆς φραγκικῆς πρεσβείας εἰσῆλθεν εἰς τὰ βασίλεια. Ἡ Εἰρήνη τὸν ἐδέχθη ἐν μεγίστῃ λαμπρότητι, μὲ λέξεις ἐπιτιμητικὰς ἐπὶ τῶν χειλέων, ἐν ᾧ ἡ καρδία της ἔκειτο δούλη πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ κομψοῦ στρατηλάτου, εἰς ὃν θὰ προετίμα μᾶλλον νὰ δώσῃ ἀμέσως τὸν ἀσπασμὸν τῆς συμφιλιώσεως πρὶν ἢ καταδείξῃ αὐτῷ φανερὰ τὴν δυσαρέσκειάν της, ὡς ἥρμοζεν εἰς τὴν δέσποιναν. Ὑποδεχθεῖσα πρῶτον τοὺς πρέσβεις Καρόλου τοῦ Μεγάλου καὶ διακηρύξασα δημοσίᾳ, ὅτι ὁ κραταιὸς αὐτοκράτωρ τῆς Δύσεως ζητεῖ τὴν

χεῖρα αὐτῆς, ἤλπιζε ναὔξήσῃ ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς τοῦ Νικηφόρου τὴν ἀξίαν τῆς ἀνυψώσεώς του καὶ διὰ τούτου νὰ παραστήσῃ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του ἀληθῶς ἀξιοπόθητον τὴν ἀπόκτησίν της. Ἀλλ' οὗτος δὲν προσέσχεν εἰς ταῦτα. Ἐχαιρέτισε μετὰ φαινομένου σεβασμοῦ, ἀλλὰ μετ' αὐστηρότητος καὶ εἶπε· «Τιμὴ εἰς πάντας οἷς προσήκει τιμή.» — Τί σημαίνει τοῦτο; ἠρώτησεν ἐκείνη ἑαυτήν. Πολλαπλοῦς δέ, τρικυμιώδης χαιρετισμός, ἀναμεμιγμένος μετ' ἐκφράσεων ὀργῆς καὶ μεγαλοφώνων ἀρῶν, ἠκούετο ὁλονὲν πλησιέστερον εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς ὑποδοχῆς καὶ ἐνέπνεεν αὐτῇ τρόμον. — Τίνα περιμένομεν ἀκόμη; ἀνεφώνησεν· ὁ δὲ Νικηφόρος εἶπε «Θὰ ἔλθῃ τις, εἰς ὃν καὶ μόνον ἀνήκει ὁ στέφανος τῆς νίκης». Ἐπὶ ἑνὶ νεύματί του, ἀνεῴχθη ὁ στοῖχος τῶν πολεμιστῶν του, καὶ πρὸ τῆς Εἰρήνης ἀνηγέρθη ἔκ τινος φορείου κάτωχρος καὶ φθίνων, ἰσχνῶς περιβαλλόμενος ὑπὸ τοῦ λευκοῦ χιτωνίου, μὲ δεδεμένους ὀφθαλμοὺς ὁ υἱός της. Ἐξέβαλε κραυγὴν φρίκης καὶ ὠπισθοχώρησεν. Ἀλλ' ὁ Νικηφόρος ἐστράφη πρὸς τοὺς Φράγκους, θεωμένους μετ' ἐκπλήξεως τὸ ἀνήκουστον τοῦτο θέαμα, καὶ εἶπεν· ἰδέτε τὴν ἔνοχον ἥτις διέταξε τὴν τοιαύτην κάκωσιν τοῦ υἱοῦ της! Ἐπιστρέψατε πρὸς τὸν κύριόν σας καὶ ἀναγγείλατε αὐτῷ, ὅτι εἴδετε τὸ μέγιστον τέρας ὅπερ ἔφερέ ποτε τὸ ὄνομα μητρός, καὶ εἰπέτε νῦν, οἵα ποινὴ νομίζετε κατὰ τοὺς νόμους τῆς χώρας ὑμῶν ὅτι εἶνε ἀνταξία τοιαύτης γυναικός.

— Ἡμεῖς οὐδὲν ὅμοιον γνωρίζομεν εἶπον οἱ Φράγκοι, ἀλλ' ὁ ἴδιος υἱὸς αὐτῆς πρέπει νά την δικάσῃ.

Τότε ἀνέλαβε πάλιν τὸ θάρρος της ἡ Εἰρήνη, προὐχώρησεν ἓν βῆμα, ἔκαμε τὸ σχῆμα τοῦ σταυροῦ καὶ εἶπεν· «εἶμαι ἀθώα ἀπὸ τούτων τῶν πληγῶν. Δίκασόν με λοιπόν, υἱέ μου, ἐν ὀνόματι τοῦ δικαίου θεοῦ». Ἐπλησίασεν ἐγγύτερον καὶ ἀνεσήκωσε τὸ κάλυμμα, τὸ κρύπτον τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ υἱοῦ, πρὸς τὸ μέτωπόν του. — Ὦ θεέ, εἶνε τυφλὸς» ἀνεκραύγασεν οἰμώζουσα. — Ναί, εἶνε τυφλός, εἶπεν ὁ Κωνσταντῖνος, καὶ ψηλαφῶν ἐζήτησε τὴν χεῖρά της· τυφλὸς ὡς πάντα· τυφλὴ εἶνε ἡ τύχη, τυφλὴ ἡ δικαιοσύνη, ἀλλὰ τυφλὸς εἶνε καὶ ὁ ἔρως. Αὐτός σε ἀθῳόνει· πτωχή, πεπλανημένη μῆτερ, σὲ συγχωρῶ». Ταῦτα δὲ εἰπὼν ἔπεσεν ἄψυχος πρὸ τῶν ποδῶν της. Ἦτο νεκρός. Ὁ Νικηφόρος ἔλαβε τὸν λόγον καὶ εἶπεν· «Ἡ ζωή σοὶ ἐδωρήθη· ἀλλ' ἐγώ σε ἐξορίζω διὰ παντὸς ἀπὸ τῶν τοίχων τούτων πτωχὴν καὶ ἀθλίαν». Εἶτα δὲ ἐξῆλθον. Οἱ δὲ Φράγκοι διὰ τοῦ παραθύρου ἔβλεπον τί γίνονται οἱ ἵπποι των, ἂν τὰ πάντα ἦσαν ἐν τάξει. Ἐπειδὴ ἐσκέπτοντο νὰ ἀναχωρήσωσιν ἄνευ ἀναβολῆς, ἐπιστρέφοντες εἰς τὴν πατρίδα των. — Ὁ Νικηφόρος μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐστέφετο πανηγυρικῶς. Ὁ δὲ Ταράσιος, ὃν παρὰ τὴν θέλησιν καὶ εὐχήν του ἔκαμε κληρικὸν καὶ πατριάρχην καὶ ὅστις ἔπρεπε νὰ εἶνε εὐχαριστημένος ὅτι ἐσώθη οὕτως, ἐμύρονε καὶ ἔστεφε διὰ τοῦ διαδήματος ἐκεῖνον, εἰς ὃν εὐχαριστότερον θὰ ἔδιδε δραστικωτάτην δόσιν δηλητηρίου.

Ἡ Εἰρήνη ἔζησεν ἔτη πολλὰ ἐν τῇ νήσῳ Λέσβῳ ὡς ἐξόριστος, κερδαίνουσα τὰ ὀλίγα πρὸς τὸν βίον χρειώδη διὰ τῆς ἱστουργίας· ἀλλ' ἐπέζησε τὴν ἱκανοποίησιν νὰ ἴδῃ τὴν εἰκονολατρείαν ἐπιτρεπομένην πάλιν καὶ διαδιδομένην ἐν τῷ βυζαντιακῷ κράτει. Ἡμέραν δέ τινα ἀφίκετο ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὡραία, ἀλλὰ κάτωχρος γυνή, ἧς ἡ ἐμπειρότεχνος χεὶρ πρῶτον μὲν ἐκόσμησε τὰς ἐκκλησίας τῆς νήσου, εἶτα δὲ καὶ τοὺς οἴκους τῶν εὐλαβῶν. Ἐπῆλθε δὲ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς Εἰρήνης ἀναγνώρισις πλήρης μετανοίας, μεθ' ἣν ἡ Ἰμάγινα ἀπεφάσισε νὰ μοιράσῃ μετὰ τῆς μητρὸς τοῦ ἀνδρὸς ὃν ἠγάπησε τὸν ἄρτον καὶ τὴν πτωχικὴν καλύβην, ἣν τέως οὐδεὶς εἶχεν ἐπισκεφθῇ πλὴν τῶν πικρῶν καὶ θλιβερῶν ἀναμνήσεων λαμπρᾶς καὶ ἀτυχοῦς βασιλείας *.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΤΕΓΕΑι.— Ἡ Παλιγγενεσία ἐδημοσίευσε περὶ τῶν ἐν Τεγέᾳ ἀνασκαφῶν τὰ ἑξῆς· «Οἱ ἐπιμένοντες ἰδιοκτῆται ἐπέτρεψαν τελευταῖον νὰ γείνωσιν ἀνασκαφαὶ ἐν τοῖς ἀγροῖς των, καὶ οὕτως ἀνεκαλύφθησαν ἐν συνόλῳ αἱ τρεῖς γωνίαι τοῦ ναοῦ, ἡ νοτιοανατολικὴ ἐν τῷ κήπῳ τοῦ κ. Γκανᾶ, ἡ βορειοανατολικὴ ἐν τῷ προαυλίῳ τοῦ κ. Βενικοπούλου, τοῦ μόνου ἐκ τῶν ἰδιοκτητῶν ὅστις ἐπέτρεψεν ἀνασκαφὰς ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀποζημιώσεως, καὶ ἡ νοτιοδυτικὴ ἐν τῷ κήπῳ τοῦ κ. Β. Τσακανάκη. Ἔχει δὲ ὁ ναὸς μῆκος 47 μ. καὶ πλάτος 21 μ., καὶ εἶναι ἑξάστυλος περίπτερος, καθὰ καταφαίνεται ἐκ πλακὸς ἐκ τοῦ γείσου, εὑρεθείσης ἐν τῷ κήπῳ τοῦ κ. Γκανᾶ. Ἡ ἐργασία δὲ τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῦ ναοῦ εἶναι δωρική. Τὰ γενόμενα δὲ εὑρήματα εἶναι ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ κοσμήματα, οἷον σπόνδυλος κιόνων, τεμάχια κιονοκράνου, πλὰξ ἐκ τοῦ γείσου μετὰ σταγόνων, ἀστράγαλοι, κυμάτια, ἀνθέμια κτλ. Εἶναι δὲ πολλὰ τούτων, ἰδίως τὰ κοσμήματα, τῶν ἀριστουργημάτων τῆς ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Εὑρέθησαν δὲ καὶ χαλκᾶ εὑρήματα, οἷον πόρπαι, ἐνώτια καὶ διάφορα ἐλάσματα, παρεμφερῆ τοῖς ἐν Ὀλυμπίᾳ ὑπὸ τὸ ἀρχαῖον ἔδαφος εὑρισκομένοις. Ἅπαντα δὲ τὰ εὑρήματα ταῦτα θέλουσιν ἐκτεθῇ ἐν τῷ μουσείῳ Τεγέας, περὶ τὴν ἵδρυσιν τοῦ ὁποίου ἀσχολεῖται ὁ κ. Καββαδίας.

Αἱ ἀνασκαφαὶ ἔμελλον νὰ λήξωσι τὸ Σάββατον, 11 ἱσταμένου».

— Ἡ *Τρίπολις*, ἐφημερὶς τῆς ὁμωνύμου πόλεως, γράφει ἐν τῷ φύλλῳ τῆς 25 Αὐγούστου τὰ ἑξῆς· «Ἐν Πιαλίῳ, πρωτευούσῃ τοῦ δήμου Τεγέας,

* Σημ. Παρνασσοῦ. Τὸ διήγημα μετεφράσαμεν ὡς ἔχει ἐν τῷ γερμανικῷ πρωτοτύπῳ χωρὶς νὰ θελήσωμεν οὔτε τὰς ἐνυπαρχούσας ἱστορικὰς ἀνακριβείας οὔτε τοὺς ἀναχρονισμοὺς νὰ ἐπανορθώσωμεν.

ἔνθα ἀρτίως ἐγένοντο αἱ πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς ἀνασκαφαὶ ἱδρύθη ἀρχαιολογικὸν μουσεῖον, ἐν ᾧ ὁ ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων κ. Καββαδίας περισυναγαγὼν ἐντολῇ τῆς κυβερνήσεως ἐναπέθετο 22 πλαστικὰ ἔργα, ἤτοι ἀνδριάντας καὶ ἀνάγλυφα, 24 ἀρχιτεκτονικὰ καὶ πλείονα τῶν 300 χαλκίνων ἀντικειμένων ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων κατὰ τὰς τελευταίας ἀνασκαφάς. Εἶναι ὅμως λυπηρὸν ὅτι οἱ κάτοικοι Ἀχουρίων κατακρατοῦσιν εἰσέτι ἀγάλματά τινα, ὧν προστιθεμένων, τὸ μουσεῖον τοῦτο τῆς Τεγέας θέλει ἀποβῇ ἓν τῶν σπουδαιοτέρων ἐπαρχιακῶν μουσείων τῆς Ἑλλάδος. Ἐλπίζομεν ὅτι οἱ κάτοχοι ἀρχαιοτήτων δὲν θέλουσιν ἐμμείνει εἰς τὴν ἀδικαιολόγητον αὐτῶν ἄρνησιν, ἀλλ' ὅτι θέλουσι παραδώσει ταύτας τοῖς ἁρμοδίοις. Προτρέπομεν δὲ καὶ πάντα ἄλλον κατέχοντα ἢ ἀνευρίσκοντα κειμήλιόν τι τῆς ἀρχαιότητος νὰ τὸ προσφέρῃ πρὸς πλουτισμὸν τοῦ νεοσυστάτου τούτου μουσείου, ὅπερ ἄλλως περιποιεῖ μεγίστην τιμὴν τῇ ἡμετέρᾳ ἐπαρχίᾳ. Κατάλογος τῶν ἀρχαιοτήτων εὑρίσκεται ἐν τῷ Μουσείῳ, οὗτινος ἡ κλεὶς παρεδόθη τῷ κ. δημάρχῳ Τεγέας πρὸς ὃν οἱ φίλοι τῶν ἀρχαιοτήτων δύνανται ν' ἀπευθύνωνται».

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΔΗΛΟΥ. — Αἱ ἐν Δήλῳ ὑπὸ τῆς γαλλικῆς σχολῆς ἐπιχειρηθεῖσαι ἀπό τινων ἐτῶν ἀνασκαφαὶ ἐπερατώθησαν καὶ διὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ὁ δὲ διευθύνας αὐτὰς κ. Homolle, πρώην ἑταῖρος τῆς γαλλικῆς σχολῆς, ἀπῆλθεν ἤδη εἰς Γαλλίαν. Τὰ εὑρεθέντα κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὡς καὶ τὰ εὑρήματα τῶν παρελθόντων ἐτῶν μετεκομίσθησαν εἰς Μύκονον. Ἡ δὲ γνωστὴ δίγλωσσος, ἑλληνικὴ καὶ φοινικικὴ, ἐπιγραφὴ μετεκομίσθη ἐνταῦθα εἰς τὸ μουσεῖον τοῦ Βαρβακείου.

ΟΝΟΜΑΤΑ ΥΕΛΟΨΩΝ. — Ὁ ἐν Παρισίοις ἀρχαιολόγος κ. Fröhner, γνωστὸς καὶ ἐξ ἄλλων αὐτοῦ ἔργων, ἐν οἷς καὶ ὁ κατάλογος τῶν ἐν τῷ μουσείῳ τοῦ Λούβρου ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν, ἐξέδωκεν ἐπ' ἐσχάτων φυλλάδιον ἐπιγραφόμενον Nomenclature des verriers grecs et romains. Εἶνε δὲ ἡ πραγματεία αὕτη ἀπόσπασμα τῆς *περὶ τῆς ἀρχαίας ὑελουργικῆς* συγγραφῆς τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως, ἐν ᾗ περιγράφεται ἡ πλουσιωτάτη συλλογὴ ὑελουργῶν ἀγγείων τοῦ ἐν Παρισίοις κ. Charvet. Ὁ συγγραφεὺς ἀναγνωρίζει τὰς δυσχερείας τοῦ ἔργου οὗ ἐπελήφθη, θεωρῶν αὐτὸ ἀτελὲς ἐφ' ὅσον δὲν ἔχει περατωθῆ ἡ ἔκδοσις τοῦ Corpus Inscriptionum Latinarum ὑπὸ τῆς ἐν Βερολίνῳ Ἀκαδημείας. Ἐπ' ἴσης δὲ ἀναπόφευκτον θεωρεῖ καὶ τὴν ἰχνογράφησιν τῶν διαφόρων συνδυασμῶν καὶ σχημάτων, ἅτινα συνοδεύουσι συνήθως τὰ ὀνόματα τῶν ὑελοτεχνῶν. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ τῆς ἰδέας τοῦ νὰ παράσχῃ ἔργον πλῆρες καὶ ἄμεμπτον, περιοριζόμενος εἰς τὸ νὰ παράσχῃ ἔργον ὠφέλιμον.

Τὸ ἔργον αὐτοῦ, ἐπὶ τοιούτων βάσεων στηριζόμενον, περιέχει 116 ὀνό-

ματα κατασκευασθέντων ὑελίνων ἀγγείων καὶ σκευῶν. Τούτων τὰ πλεῖστα εἶνε ῥωμαϊκά, ἐλάχιστα δέ, μόνον δώδεκα, ἑλληνικά. Τὰ ὀνόματα δὲ ταῦτα εἶνε τὰ ἑξῆς· Ἀλέξανδρος, Ἀρίστων Σιδώνιος, Ἀρτᾶς Σειδώ(νιος), Εἰρηναῖος, ὅςτις ἐπ' ἴσης ἦτο Σιδώνιος, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς ὑπ' ἀρ. 5 ἐπιγραφῆς, Ἐννίων, ὁ αὐτὸς ἴσως καὶ ὁ Αἰνίων ὁ ἐπιγεγραμμένος, ὡς λέγεται, ἔν τισι κυπριακοῖς ὑελουργήμασι, Εὐγένης; Ζῆθος, Μέγης, Μέντωρ, Νικοκλῆς, Νίκων Σειδώνιος. Ἐκ τούτων τὸν Νικοκλῆ γνωρίζομεν ὡς *ὑελινοποιὸν* ἔκ τινος ἐπιγραφῆς ἐκ Σπάρτης δημοσιευθείσης ὑπὸ τοῦ Welcker ἐν τῷ Bullettino dell' Instituto τῷ 1844 (σελ. 146). Τοῦ δὲ Μέντορος τὸ ὄνομα λανθάνει ἐν τῷ Λεξιφάνει τοῦ Λουκιανοῦ (κεφ. 7), ἐν ταῖς λέξεσι *τρυηλὶς μεντορουργής*, ὅπερ ἐξηγεῖ ὁ σχολιαστὴς διὰ τῶν ἑξῆς «ἀπὸ Μέντορός τινος *ὑαλόφου* τούτῳ καταχρησαμένου τῷ εἴδει τῶν ποτηρίων. Τὸ *ὑαλόφου*, ἐγκαίρως παραγνωρισθείσης τῆς παραφθορᾶς αὐτοῦ, διωρθώθη ὑπὸ τοῦ Raoul-Rochette εἰς *ὑαλογλύφου*, ὑπ' ἄλλων δὲ εἰς *ὑαλεψοῦ*, ὁ δὲ κ. Fröhner θεωρεῖ προτιμητέον τὸ *ὑαλοψοῦ*. Ἀλλὰ σημειωτέον ὅτι ἀμφότεροι οἱ τόποι ἀπαντῶνται, πλὴν δὲ τούτων ἀναφέρονται ἐν τοῖς λεξικοῖς καὶ οἱ ἑξῆς, *ὑαλέψης*, *ὑελέψης*, *ὑελεψός*, *ὑελοεψός*. Ἄξιον σημειώσεως εἶνε ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν γνωστῶν ὑελινοποιῶν εἶνε Σιδώνιοι, διότι αὐτόθι διεσώθη ἀπὸ παλαιῶν ἡ παράδοσις τῆς κατ' ἐξοχὴν φοινικικῆς ταύτης τέχνης. Ἐν τῷ ἀρ. 7 ἐκτὸς τῶν γραμμάτων ΕΥΓΕΝ, ἅτινα ὁ ἐκδότης συμπληρόνων οὐκ ἄνευ δισταγμῶν δέχεται ὡς σημαίνοντα τὸ ὄνομα τοῦ ὑελοψοῦ *Εὐγένης*, ὑπάρχει καὶ ἡ ἐπιγραφὴ ΜΕΛΑΝΘΕΥΤΥΧΙ, περὶ ἧς δὲν ἐκφράζεται ὁ συγγραφεύς, ἀλλὰ μόνον λέγει ὅτι δὲν εἶνε λίαν πεπεισμένος ὅτι ἐνέχει ὄνομα ὑελοψοῦ. Ἀλλ' ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη, ἥτις πρέπει προφανῶς νἀναλυθῇ εἰς τὸ *Μέλανθ' εὐτύχει*, εἶνε σημεῖον ὅτι τὸ ἀγγεῖον ἐφ' οὗ ἐπεγράφησαν ταῦτα εἶνε δῶρον, βεβαίως δὲ δὲν δηλοῖ τὸ ὄνομα τοῦ τεχνησαμένου, ἀλλὰ τοῦ λαβόντος τὸ τεχνούργημα ὡς δωρεάν. Σ. Π. Λ.

ΕΙΔΗΣΕΙΣ

— Ὁ περιηγητὴς *Χορμοὺσδ Ῥάσσαμ* ἐκόμισεν ἐκ τοῦ τελευταίου αὐτοῦ ταξειδίου εἰς Ἀσίαν, τοῦ ἐπιχειρηθέντος χάριν ἐρευνῶν, πλὴν ἄλλων ἀξιοθεάτων καὶ τὸ πρῶτον ἐξ ὀπτῆς γῆς εἰδώλιον τὸ μέχρι τοῦδε ἀνευρεθὲν ἐν Ἀσσυρίᾳ. Παριστάνει δὲ τοῦτο ἄνδρα παλαίοντα κατὰ λέοντος.

— Ὁ *Ἑρμῆς* τῆς Θεσσαλονίκης ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ φύλλῳ τῆς 21 Αὐγούστου 1879 τὰ ἑξῆς· «Ἐν τῇ θέσει Ντεμίρ-Καποὺ (Σιδηραῖ Πύλαι) τῆς βορείου Μακεδονίας ἀνευρέθη ἐπιτάφιος πλὰξ φέρουσα τὴν κάτωθι ἐπιγραφήν, ἣν ἔσχε τὴν καλωσύνην εἷς τῶν φίλων καὶ συνδρομητῶν τοῦ Ἑρμοῦ νὰ ἐπιστείλῃ ἡμῖν, καὶ τὴν ὁποίαν δημοσιεύομεν ἀπαραλλάκτως τῷ πρωτοτύπῳ,

ἐπαφίνοντες τὴν περὶ αὐτῆς κρίσιν εἰς τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα εἰδικοὺς καὶ ἐντρίβοντας ἀρχαιολόγους.·

ΕΝΘΑ ΚΑΛΟΝ ΚΕΙΤΑΙ ΒΡΕΦΟΣ ΕΘΡΙΟΣ ΕΡΜΑFΟΡΑΣ
ΝΗΠΙΟΝ ΔΙΑΜΙΑΣ ΤΟΝ ΒΙΟΝ ΑΠΙΣΠΑΣΑΤΟ ΑΝΑ-
FΟΥΣ ΟΡΧΗΣΕ ΤΑΣ ΝΕΜΕΣΕΙΣ ΥΙΙΖ
ΤΡΙΤΗ ΟΥ ΠΕΙΡΑΝ ΜΗ ΛΑΒΗΣ.»

Τὸ ἐπιτάφιον τοῦτο ἐπίγραμμα ἀντεγράφη κακῶς, ἡ δὲ ἀποκατάστασις τοῦ ὀρθοῦ, ὡς ἔχει νῦν τὸ ἀντίγραφον, δὲν εἶνε ἐν πᾶσιν εὐχερής. Καλὸν θὰ ἦτο ἂν κατεβάλλετο φροντὶς περὶ τῆς εἰς Ἀθήνας ἀποστολῆς καλοῦ χαρτοτύπου ἐκμαγείου.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

Διὰ Β. Διατάγματος ἐνεκρίθη ἡ αἴτησις τῆς Ἐφορίας τοῦ Συλλόγου ὅπως ἡ παρὰ τὴν θέσιν Ταβέρνα τῆς Ἠλείας ἐγκατασταθεῖσα ἀποικία τῶν ἐξ Ἰταλίας Ἑλληνοαλβανῶν ὀνομασθῇ *Νέα Πικέρνη*, καθ' ἃ εἴπομεν ἐν τῷ προλαβόντι τεύχει. Οὕτω τοῦ λοιποῦ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο ἔσται γνωστὸν τὸ χωρίον τῶν νέων ἀποίκων.

Ὁ γνωστὸς Ἰταλὸς λόγιος καὶ γερουσιαστὴς κ. Τερέντιος Μαμιάνης ἀπέστειλε πρὸς τὸν Σύλλογον λίαν κολακευτικὸν ἔγγραφον ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ τίτλου τοῦ ἐπιτίμου μέλους.

Οἱ κάτοικοι τῶν χωρίων τοῦ δήμου Μυρτουντίων Βράτι, Τραγανοῦ καὶ Μαρκοπούλου δι' ἀναφορᾶς πρὸς τὴν Ἐφορίαν τοῦ Συλλόγου ἐξαιτοῦνται τὴν παρ' αὐτοῖς σύστασιν σχολῆς ἀπόρων παίδων. Ἡ Ἐφορία θέλει ὑποβάλει τὴν αἴτησιν ταύτην ἐν ταῖς πρώταις μετὰ τὰς διακοπὰς συνεδριάσεσι τοῦ Συλλόγου.

Τῇ $^{13}/_{25}$ Σεπτεμβρίου ἐν Νεαπόλει τῆς Ἰταλίας γενήσονται ἑορταὶ ἐπὶ τῇ ἀναμνήσει τῆς δεκάτης ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος τῆς καταστροφῆς τῆς Πομπηίας. Ὑπὸ τοῦ διευθυντοῦ τῶν ἀνασκαφῶν κ. M. Ruggiero προσεκλήθη λίαν εὐγενῶς καὶ ὁ ἡμέτερος Σύλλογος ὅπως ἀποστείλῃ ἀντιπροσώπους. Ἡ Ἐφορία συνελθοῦσα ὥρισεν ἀντιπροσώπους τοῦ Συλλόγου τὸν ἐν Νεαπόλει διατρίβοντα κ. Κ. Καραπάνον, ἐπίτιμον μέλος, καὶ τοὺς κκ. Α. Κορδέλλαν, Σπυρ. Π. Λάμπρον καὶ Α. Φραβασίλην, τακτικὰ μέλη, οἵτινες ἐσκόπουν νὰ ἀπέλθωσι κατ' αὐτὰς εἰς Ἰταλίαν.

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ.— Ἡ πλουσία βιβλιοθήκη τῆς Βιρμιγχάμης ἐγένετο ἐπ' ἐσχάτων παρανάλωμα τοῦ πυρός. Ἡ καταστροφὴ ἔπεισε τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐν Βοστῶνι τῆς Ἀμερικῆς βιβλιοθήκης νὰ εἰςαγάγῃ μέτρον ἀξιό-

ζῆλον. Ἐγκατέστησε δηλαδὴ νυκτοφύλακα οὗ ἡ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ περιπολία εἶνε ὡρισμένη οὕτως, ὥστε νὰ διέρχηται ἐκ τῶν αὐτῶν μερῶν ἀνὰ ἡμίσειαν ὥραν. Δι' εὐφυοῦς δέ τινος μηχανισμοῦ, σημειοῦντος τὴν ἑκάστοτε διάβασιν αὐτοῦ, καθίσταται τὴν ὑστεραίαν εὐχερὴς ἡ ἐξέλεγξις τῆς περὶ τὴν ὑπηρεσίαν ἀκριβείας τοῦ νυκτερινοῦ φρουροῦ.

— Εὐχάριστος εἴδησις ἀγγέλλεται ἐκ Ῥώμης. Γνωστὸν εἶνε ὅτι τὰ πλουσιώτατα ἀρχεῖα τοῦ Βατικανοῦ, ὧν ἡ ἐξέτασις θὰ ἀποβῇ ἀξία πλείστου λόγου εἰς τὴν ἱστορίαν, ὡς ἔχει τανῦν ὁ ὀργανισμὸς αὐτῶν, εἶνε σχεδὸν ἀπρόσιτα εἰς τοὺς ἱστοριοδίφας. Ἀλλ' ὁ νῦν πάπας ἐνετείλατο ἐπ' ἐσχάτων τῷ γερμανῷ καρδιναλίῳ Hergenröther, γνωστῷ ἐξ ἄλλων τε αὐτοῦ μελετῶν καὶ δὴ καὶ τῆς περὶ Φωτίου ἀξιοσπουδάστου συγγραφῆς, νὰ ἀσχοληθῇ εἰς σχέδιον ἀναδιοργανώσεως τῶν ἀρχείων. Αἱ ἐπενεχθησόμεναι τροποποιήσεις σκοπὸν ἔχουσι νὰ καταστήσωσι τἀρχεῖα ταῦτα προσιτότερα εἰς τοὺς λογίους. Ἐπ' ἴσης ἐδόθη αὐτῷ ἡ ἄδεια τῆς ἐκδόσεως διαφόρων ἐγγράφων.

— *Ἀνέκδοτα ἀποσπάσματα Εὐριπίδου καὶ ἐπιγράμματα ἐπὶ παπύρου*. Ἐν τῇ συνεδρίᾳ τῆς γαλλικῆς Ἀκαδημείας τῶν Ἐπιγραφῶν καὶ Γραμμάτων, τῇ γενομένῃ τὴν $^1/_{13}$ τοῦ λήξαντος Αὐγούστου, ὁ κ. Ἐρρῖκος Weil, μέλος τῆς Ἀκαδημείας ἀντεπιστέλλον, ἐποιήσατο ἀνακοίνωσιν σπουδαίαν ἀναφερομένην εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλολογίαν τῶν κλασικῶν χρόνων.

Πρόκειται περὶ παπύρου, γεγραμμένου πιθανῶς κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ δευτέρου π. χ. αἰῶνος καὶ περιέχοντος ἀνέκδοτα ἀποσπάσματα Ἑλλήνων ποιητῶν. Τεσσαράκοντα καὶ τέσσαρες στίχοι, ἀποτελοῦντες συνεχὲς καὶ πλῆρες ἀπόσπασμα καὶ ὧν ὁ πάπυρος παρέχει ἀντίγραφον διπλοῦν, εἶνε τοῦ Εὐριπίδου. Περιλαμβάνουσι δὲ τὸν λόγον γυναικὸς δεομένης θερμῶς τοῦ πατρὸς αὐτῆς νὰ μὴ τὴν χωρίσῃ συζύγου ὃν ἀγαπᾷ καὶ ἥτις ἀποποιεῖται μετ' ἀγανακτήσεως τὴν προτεινομένην αὐτῇ ἕνωσιν μετ' ἄλλου ἀνδρὸς πλουσιωτέρου καὶ ἰσχυροτέρου. Ἐν τῷ ἀποσπάσματι τούτῳ ἄξιον θαυμασμοῦ εἶνε τὸ ὕψος τῶν αἰσθημάτων, συνδεόμενον μετ' εὐγενεστάτης ἁπλότητος τῆς γλώσσης. Ὁ πάπυρος δὲ οὗτος περιέχει καὶ ἄλλα ἀποσπάσματα βραχύτερα καὶ οἰκτρῶς παρεφθαρμένα ὑπὸ τῆς ἀμελείας καὶ ἀμαθίας τῶν βιβλιογράφων, ἀλλ' ἅτινα εἶνε οὐχ ἧττον σπουδαῖα. Δύο τούτων δύνανται νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τὸν Αἰσχύλον. Ὁ κ. Βεῖλ ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν ἐπ' ἴσης ἐπὶ χαριεστάτου τινὸς ἀποσπάσματος κωμῳδίας καὶ δύο βραχέων ἐπιγραμμάτων. Τὰ ἐπιγράμματα ταῦτα εἶνε ἀληθῆ κειμήλια ἐξελθόντα τῆς χειρὸς καλλιτέχνου ποιητοῦ τῶν μετ' Ἀλέξανδρον χρόνων. Πρὸς ὁρισμὸν τῆς ἐποχῆς αὐτῶν καὶ τοῦ τόπου τῆς προελεύσεως χρησιμεύει ἀπολογισμός τις, εὑρισκόμενος ἐν τῷ αὐτῷ παπύρῳ. Ὁ σπουδαῖος οὗτος πάπυρος, ἀποτελῶν ἄλλοτε μέρος τῆς σπουδαίας βιβλιοθήκης τοῦ Φιρμίνου Διδότου, ἀνήκει νῦν εἰς τὸν υἱὸν τοῦ θανόντος κ. Ἀλφρέδον Διδότον, ὅστις ἐπέτρεψεν εἰς τὸν κ. Βεῖλ τὴν δημοσίευσιν αὐτοῦ, ἥτις καὶ γενήσεται ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τοῦ ἐν Παρισίοις Συλλόγου πρὸς

διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων διὰ τὸ προςεχὲς ἔτος. Ἀλλ' ἐν τούτοις ἡ διατριβὴ τοῦ κ. Βέϊλ εἶνε ἤδη ἐκτετυπωμένη καὶ δὲν θὰ βραδύνῃ νὰ δημοσιευθῇ ἐν ἰδίῳ φυλλαδίῳ.

— Ἡ ἐν Νεαπόλει Ἀκαδήμεια τῶν φιλοσοφικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν προεκήρυξεν ἐπ' ἐσχάτων διαγωνισμόν, οὗτινος θέμα ἔσται τὸ ἑξῆς· «Τίς εἶνε ὁ τρόπος καὶ ὁ βαθμὸς τῆς εἰς τὰς οἰκονομικὰς τῆς κοινωνίας λειτουργίας ἀναμίξεως τοῦ κράτους, ἣν προκαλοῦσι τὰ κυριώτατα οἰκονομικὰ φαινόμενα τῆς νεωτέρας κοινωνίας, καὶ τίνες εἶνε αἱ μέχρι τοῦδε περὶ τούτου τοῦ ζητήματος ἀναπτυχθεῖσαι θεωρίαι καὶ αἱ γενόμεναι πρὸς ὁρισμὸν αὐτοῦ ἀπόπειραι;» Τὸ ἆθλον ἔσται 8000 ἰταλικῶν λιρῶν.

— *Ξένη καταγωγὴ τῶν Ῥώσων συγγραφέων.* Κατά τινα ἀνώνυμον κριτικόν, ἀναφερόμενον ὑπὸ τῆς ἀγγλικῆς *Ἀκαδημείας*, οἱ πλεῖστοι τῶν ἀξίων λόγου Ῥώσων συγγραφέων δὲν εἶνε Ῥῶσοι τὸ γένος. Ὁ κυριώτατος ἀντιπρόσωπος τῆς φιλολογικῆς κινήσεως ἐν Ῥωσίᾳ κατὰ τὰ τέλη τοῦ ιζ' αἰῶνος, ὁ Συμεὼν Πολότσκης, ἦτο Πολωνός. Μετ' αὐτὸν ὁ πρίγκιψ Ἀντίοχος Καντεμὶρ ἦτο ταταρικῆς καταγωγῆς. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι ὁ Λομονοσὼφ ἦτο Ῥῶσος, ἀλλ' ὁ Καραμζῖνος ἦτο Τάταρος, ὁ δὲ Ὀζερὼφ Γερμανός. Ὁ ποιητὴς Γριβογεδὼφ κατήγετο ἐξ οἰκογενείας πολωνικῆς, ὁ δὲ κόμης Χβοστὼφ ἐκ γερμανικῆς. Ὁ Τολμόσκι ἦτο Τοῦρκος ἐκ μητρός. Ὁ Βουνικέβσκης, ὁ Νελεδίνσκης, ὁ Μελέτσκης καὶ Βαρατίνσκης ἦσαν Πολωνοί. Ὁ πατὴρ τοῦ ποιητοῦ Λερμοντὼφ ἦτο Σκῶττος καὶ εἶχε νυμφευθῇ Ταταρίδα. Ὁ Γογὸλ κατήγετο ἐκ Πολωνοῦ μεταβαλόντος ὄνομα. Τέλος ὁ Πούσκιν ἦτο Γερμανὸς ἐκ πατρὸς καὶ Μαῦρος ἐκ μητρός.

— Ἐν τῇ τελευταίᾳ συνεδρίᾳ τῆς ἐν Λονδίνῳ *Ἑταιρείας τῶν βιβλιοφίλων* εἷς τῶν ἑταίρων, ὁ κ. Ἄξων, ἀνέγνω πραγματείαν περὶ τῶν βιβλιοθηκῶν παρὰ τοῖς Σίναις, ἐξ ἧς ἐξάγεται ὅτι παρ' οὐδενὶ λαῷ ἡ ἀγάπη τοῦ συγγράφειν ἔφθασε περαιτέρω ἢ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Σίναις. Ἡ χώρα αὐτῶν ὑπέκειτο εἰς συμφορὰς φρικτάς. Οἱ ἡγεμόνες των μὴ ἀγαπῶντες τὰ γράμματα διέτασσον τὸν θάνατον ἢ τὸν ἀκρωτηριασμὸν τῶν συγγραφέων, αἱ δὲ βιβλιοθῆκαι αὐτῶν κατεστρέφοντο ὑπὸ τῶν ἀρχῶν. Ἀλλ' ὅμως οὐδὲν ἀπεθάρρυνεν αὐτούς, οὐδὲν ἔπειθεν αὐτοὺς νὰ ἀποστῶσι τῆς μελανώσεως τοῦ χάρτου. Τὸ γράφειν ἦτο παρ' αὐτοῖς μανία ἀληθής.

*
* *

ΤΕΧΝΑΙ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΑΙ. — Γενικὴ ἔκθεσις τῆς ἀγγλικῆς, γαλλικῆς καὶ ὁλλανδικῆς Γουϊάνης ἐνεκαινίσθη πρὸ μικροῦ ἐν Georgetown (Γεωργιούπολει), πρωτευούσῃ τῆς ἀγγλικῆς Γουϊάνης. Ἡ ἔκθεσις αὕτη ἐξέχει πρὸ πάντων ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς φυσικῆς ἱστορίας καὶ εἶνε πλουσία εἰς ἀντικείμενα διευκρινίζοντα τὰς λεπτομερείας τοῦ βίου τῶν Ἰνδῶν.

— *Ἠλεκτρικαὶ ναυτικαὶ πυξίδες.* Ἐγένετο ἐπ' ἐσχάτων εὐφυεστάτη ἐφαρμογὴ τοῦ ἠλεκτρισμοῦ ἐν τῇ θαλασσοπορίᾳ. Ὁ Ἄγγλος Ἐρρῖκος Severn

κατώρθωσε νὰ κατασκευάσῃ μαγνητικὴν πυξίδα διὰ τῆς ὁποίας ὁ κυβερνήτης τοῦ πλοίου εἰδοποιεῖται ἅμα τὸ πλοῖον παύσῃ νἀκολουθῇ τὴν διαγεγραμμένην ὁδὸν, διὰ τοῦ ἤχου κωδωνίσκου. Ἡ συσκευὴ περιέχεται ἐν μικρῷ κιβωτίῳ εὐμετακομίστῳ, τὸ ὁποῖον κατὰ γενικὸν κανόνα τίθεται ἐντὸς τοῦ δωματίου τοῦ πλοιάρχου. Πᾶσα παρέκκλισις πρὸς τὰ δεξιὰ ἢ πρὸς τἀριστερὰ θέτει τὸν κωδωνίσκον εἰς κίνησιν.

Ὑποθετέον ὅτι ὁ πλοίαρχος καταλείπων τὴν γέφυραν τοῦ πλοίου ἔδωκε τὴν διαταγὴν νἀκολουθήσωσι διεύθυνσίν τινα, θέτει δὲ τὸν δείκτην τοῦ ὀργάνου ὑπό τινα γωνίαν καὶ ἀντὶ, ὡς νῦν συμβαίνει, νὰ εἶνε ἠναγκασμένος νὰ προσέχῃ εἰς τὴν πυξίδα διὰ νὰ βεβαιοῦται ὅτι ἡ διαταγὴ αὐτοῦ ἐκτελεῖται, ἀναθέτει τὴν φροντίδα ταύτην εἰς τὸ νέον ὄργανον, ὅπερ ἠρεμεῖ ἐνόσῳ τὸ πλοῖον ἀκολουθεῖ τὴν παρ' αὐτοῦ ὑποδειχθεῖσαν διεύθυνσιν, ἂν ὅμως τὸ πλοῖον παρεκκλίνῃ ταύτης, ὁ κωδωνίσκος τοῦ ὀργάνου ἄρχεται ἠχῶν καὶ δὲν παύει μέχρις ὅτου τὸ πλοῖον ἀναλάβῃ τὴν προτέραν αὐτοῦ διεύθυνσιν.

Ὁ πλοίαρχος διὰ τοῦ ὀργάνου τούτου ἀπαλλάσσεται πολλῶν φροντίδων καὶ περιπλοκῶν καὶ ἀποφεύγει τοὺς σκοπέλους μετὰ μεγαλητέρας τῆς τέως ἀσφαλείας, οἱ δὲ κίνδυνοι ἐν γένει τῆς θαλασσοπορίας ἐλαττοῦνται σπουδαίως.

— Κατὰ τὰς ἐπισήμους στατιστικὰς, γράφει ἡ γαλλικὴ Ἐφημερὶς τῆς Ἀνθρωπολογίας, τῷ 1877 ἐφονεύθησαν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων 22,851 ἀγρίων θηρίων καὶ 127,295 ὄφεις, ἀλλὰ 16,777 ἀνθρώπων ἀπέθανον δηχθέντες ὑπ' ὄφεων καὶ 2918 ἐφονεύθησαν ὑπὸ τίγρεων, λεοπαρδάλεων, λύκων καὶ ἄλλων ἀγρίων ζώων. Ἄρα ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ὑπερνικᾷ ὁ ἄνθρωπος.

*
* *

ΗΘΗ ΚΑΙ ΕΘΙΜΑ. — *Ὁ χορὸς τοῦ ἡλίου παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς Σιοῦ.* Πρὸ τριῶν περίπου μηνῶν ὁ ἰατρὸς Woodbridge παρέστη εἴς τινα *Χορὸν τοῦ Ἡλίου* τελεσθέντα παρὰ τὸ Poplar-River ἐν Μοντάνᾳ ὑπὸ πολεμιστῶν Σιοῦ. Κατὰ τὸν ἰατρὸν τοῦτον ἰδοὺ ἡ περιγραφὴ καὶ οἱ λόγοι τῆς τελέσεως τοῦ ἀγρίου τούτου χοροῦ.

«Ὁ χορὸς τοῦ Ἡλίου τελεῖται εἰς τιμὴν τοῦ Μεγάλου Πνεύματος ἵνα ἀποκτήσωσι τὴν εὔνοιάν του καὶ ἰδίως ἵνα δεηθῶσιν αὐτοῦ νὰ καταστήσῃ ἐπιτυχεῖς τὰς θήρας.

«Μεγάλαι παρασκευαὶ εἶχον γείνει ὑπὸ τῶν Σιοῦ διὰ τὸν χορὸν τοῦ Ἡλίου. Ἐν μέσῳ πεδιάδος ἐχούσης μέγεθος ἀρκετὸν διὰ γυμνάσια χιλιάδων ἱππέων ὑψοῦτο σκιὰς κατεσκευασμένη ἐκ πασσάλων ἀπὸ λεύκας καὶ περιβαλλομένη ὑπὸ δορῶν βουφάλων. Οἱ ἄνδρες ἐγίνοντο δεκτοὶ εἰς τὸ κέντρον, καθ' ὁλοκληρίαν ἐκτεθειμένον εἰς τὸν ἥλιον.

«Κατὰ τὰς εἴκοσι καὶ ὀκτὼ ὥρας καθ' ἃς διήρκεσεν ὁ χορὸς, οἱ Ἰνδοὶ ἐθυσίασαν καὶ ἔφαγον περὶ τοὺς τεσσαράκοντα κύνας, κρέας βονάσου, γογγύλια ἄγρια καὶ παντοειδῆ τρόφιμα βρασθέντα ἐντὸς λεβήτων. Οἱ παρόντες ἦσαν περὶ τοὺς πεντακισχιλίους, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐν τῷ περιβόλῳ ἦσαν μόνον οἱ

ἄνδρες, αἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδία ἔμενον ὄπισθεν τῶν πασσάλων τῶν περικλειόντων τὸν χῶρον. Πάντες ἐφόρουν τὰς ἑορτασίμους αὐτῶν ἐσθῆτας· αἱ ἐνδυμασίαι τῶν ἱερέων καί τινων ἀρχηγῶν ἦσαν ἀληθῶς πολυτελεῖς.

»Σημείου τινὸς δοθέντος, πολεμισταὶ ὑπὲρ τοὺς πεντήκοντα εἰςῆλθον ὑπὸ τοὺς ἤχους τῆς μουσικῆς καὶ ἐπευφημούμενοι ὑπὸ τοῦ πλήθους. Διεστιγμένοι τὸ σῶμα διὰ ζωγραφιῶν καὶ γυμνοί, ἔφερον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς κοσμήματα πτερῶν μεγαλοπρεπῆ καὶ ἐν τῇ χειρὶ σφυρίκτραν ἐξ ὀστοῦ ἀετοῦ, δι' ἧς ἐξέβαλλον ἤχους ὀξεῖς.

«Ἡ περιφρόνησις τῶν πόνων ἡ ἀναπτυχθεῖσα κατὰ τὸ πρῶτον ἀπόγευμα τοῦ χοροῦ δύναται νὰ θεωρηθῇ θαυμαστή. Πολλοὶ Σιοῦ ἔκοψαν πεντήκοντα μέχρι διακοσίων τεμαχίων σαρκὸς ἐκ τῶν βραχιόνων καὶ τῆς ῥάχεώς των. Ὁ χορὸς διήρκεσε καθ' ὅλην τὴν νύκτα μετὰ τοῦ αὐτοῦ ζήλου. Τὴν δὲ πρωίαν αἱ ὀδύναι καὶ τὸ ἄλγος ἐπεκράτουν γενικῶς. Οἱ Σιοῦ ἐχόρευον φέροντες δύο, τρεῖς ἢ τέσσαρας κεφαλὰς βονάσου ἐξηρτημένας ἐξ ὀπῶν ἃς εἶχον διατρήσει ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν σαρκί.

«Εἷς τῶν Ἰνδῶν τούτων ἔσυρε κατόπιν του ὀκτὼ κεφαλὰς βονάσου προςηρτημένας εἰς τὰς σάρκας τῆς ῥάχεώς του. Ἄλλοι ἐχόρευον προςδεδεμένοι εἰς πασσάλους διὰ τεσσάρων σχοινίων ὧν δύο ἦσαν διαπερασμένοι διὰ τοῦ στήθους των καὶ δύο διὰ τῆς ῥάχεώς των. Τινές, προςδεδεμένοι, ὡς εἴπομεν, εἶχον πλὴν τούτου κεφαλὰς βονάσου κρεμαμένας ἀπὸ τῆς ῥάχεως, ὧν τὰ κέρατα διεπέρων αὐτούς, ἐπάγοντα καὶ κίνδυνον κατὰ τῆς ζωῆς αὐτῶν. Πολλοὶ ἔπιπτον λιπόθυμοι ἢ ἐξηντλημένοι· ἀλλ' ὅμως ὁ χορός, ἡ μουσικὴ καὶ αἱ κραυγαὶ δὲν ἔπαυον.

«Καὶ χοροὶ καὶ δεήσεις καὶ ἐπικλήσεις διεκρίνοντο διὰ τὴν ἔκτακτον αὐτῶν ζωηρότητα. Οἱ Σιοῦ ἔθετον τὸ πρόσωπον ἐπὶ τὰς κεφαλὰς τῶν βονάσων δεόμενοι ὑπὲρ ἐπιτυχίας τῆς θήρας, ἐν ᾧ ὁ ἱερεὺς ἐζήτει μεγάλῃ τῇ φωνῇ παρὰ τοῦ Μεγάλου Πνεύματος νὰ παράσχῃ αὐτοῖς θήραν ἄφθονον, ἵνα δυνηθῶσι νὰ θρέψωσι τὰς γυναῖκας αὐτῶν καὶ τὰ τέκνα. Τέλος δὲ καθαρισθέντος, διὰ τῆς ἐκφυτρώσεως τῶν χόρτων καὶ τῆς πόας, χώρου τεσσάρων τετραγωνικῶν ποδῶν, ἐγένετο ἡ διανομὴ τῶν προςφορῶν, συνισταμένη κυρίως ἐξ ὅπλων καὶ ἵππων, δι' ἧς ἐπερατώθη ἡ περίεργος ἑορτὴ *τοῦ Χοροῦ τοῦ Ἡλίου*.»

ΠΑΡΟΡΑΜΑ

Εἰς τὴν ἐν τῷ παρόντι τεύχει δημοσιευομένην διατριβὴν τοῦ κ. Σπυρ. Π. Λάμπρου ἡ ὑστεραία τῆς ἐν Πλαταιαῖς νίκης παρεισέφρησε παρόραμα σπουδαῖον. Τὸ ἐν σελ. 656 ἐν στίχῳ 3 κάτωθεν πανελλήνιον θεὸν διορθωθήτω εἰς πανελλήνιον θυσίαν.

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΝ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΑΠΟΣΤΑΛΕΝΤΑ.

Λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ τὴν εἰκοστὴν ἕκτην Νοεμβρίου 1878 ὑπὸ Ἀνδρέου Ἀναγνωστάκη τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς χειρουργικῆς παθολογίας καὶ διευθυντοῦ τοῦ Ὀφθαλμιατρείου, παραδιδόντος τὴν πρυτανείαν τῷ διαδόχῳ αὐτοῦ κ. Νικολάῳ Μ. Δαμαλᾷ τακτικῷ καθηγητῇ τῆς Θεολογίας. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Πέτρου Περρῆ ἐπὶ τῆς πλατείας τοῦ Πανεπιστημίου. 1879 εἰς 8ον σ. 155 [μετὰ προσθήκης τῶν Μητρῴων ἐν σελίσι 155].

Περὶ τῆς παγκοσμίου ἐκθέσεως τῶν Παρισίων, ἰδίως δὲ περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ αὐτῆς τμήματος. Πρὸς τὸν πρόεδρον τῆς ἐπὶ τῆς ἐμψυχώσεως τῆς Ἐθνικῆς βιομηχανίας Ἐπιτροπῆς εἰς 8ον σ. 11. [Ἀθῆναι 1879 ὑπὸ Ἐμμ. Μανιτάκη].

Σοφοκλέους Ἀντιγόνη ἐκδιδόντος Α. Π. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Πέτρου Περρῆ ἐπὶ τῆς πλατείας τοῦ Πανεπιστημίου 1879 εἰς 8ον σ. 72.

Πάντες ι Ἕλινες εγγραματι τυτέστι πος ι καθομιλυμένι έλινικί γλόσα δύνατε, διὰ καταλίλυ διδασκαλίας κε απλοπιίσεως έπυσιοδους (*οὕτω*) τυ ορθογραφικύ αφτίς μέρυς, κε ζωὶν (*οὕτω*) πλιονα ηθικήν (*οὕτω*) τε κε κινονικίν ν αποκτίσι, κε εφκολομάθιτος να καταστὶ προς πάντας ομογενίς κε αλογενίς. ιπὸ Τιμοθέυ Κύστα. Ἀθήνησι, ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς Φιλοκαλίας, 33—ὁδὸς Σοφοκλέους—33. 1879 εἰς 8ον σ. 31. [Ἐν τέλει ὁ συγγραφεὺς σημειοῖ ὅτι καταργεῖ τὰς διφθόγγους καὶ τὸ η καὶ ω, τὴν δὲ δίφθογγον ου ἀντικαθιστᾷ διὰ τοῦ ἁπλοῦ υ].

Οἱ δύο πρῶτοι τῆς Εὐαγγελικῆς σχολῆς διευθυνταὶ Ἱερόθεος Δενδρινὸς καὶ Χρύσανθος Καραβίας, σύντομα βιογραφήματα ὑπὸ Σ. Σολομωνίδου. Ἐν Σμύρνῃ, τύποις Ν. Α. Δαμιανοῦ 1879 εἰς 12ον σ. 31. [Μετὰ πανομοιοτύπου τῶν ὑπογραφῶν αὐτῶν].

Φαντασία καὶ Καρδία συλλογὴ δευτέρα λυρικῶν ποιήσεων Π. Ματαράγκα. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Νικολάου Ῥουσοπούλου (ὁδὸς Περικλέους ἀριθ. 29) 1879 εἰς 12ον σ. η'—271. Τιμᾶται τριῶν νέων δραχμῶν.

Φωκαϊκά, ἱστορικὴ καὶ τοπογραφικὴ μελέτη μετὰ ἑπτὰ εἰκόνων καὶ ἑνὸς τοπογραφικοῦ χάρτου ὑπὸ Α. Παπαδοπούλου τοῦ Κεραμέως ἐπιμελητοῦ τῆς Βιβλιοθήκης καὶ τοῦ Μουσείου τῆς Εὐαγγελικῆς σχολῆς, ἑταίρου ἀντεπιστέλλοντος τοῦ ἐν Βερολίνῳ αὐτοκρατορικοῦ ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου. Σμύρνη, τυπογραφεῖον Β. Τατικιάν. 1879 εἰς 8ον σ. 95.

Κανονισμὸς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Συλλόγου ὁ *Παρθενών*. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, τύποις Σ. Ἰγνατιάδου. 1879 εἰς 12ον σ. 28.

Συνδρομηταὶ γίνονται ἐνταῦθα μὲν ἐν τῷ τυπογραφείῳ Παρνασσοῦ κειμένῳ ἐν ὁδῷ Ἀθηνᾶς παρὰ τὸ Τελωνεῖον, διευθυνομένῳ δὲ ὑπὸ τοῦ κ. Σαράντου Π. Οἰκονόμου, κατὰ δὲ τὰς Ἐπαρχίας ἐν τοῖς γραφείοις τῶν ὑπὸ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ συντηρουμένων Σχολῶν τῶν Ἀπόρων Παίδων.

Ὁ ἐπιθυμῶν νὰ καταχωρίσῃ τι ἀποταθήτω πρὸς τὸν γραμματέα τῆς ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ ἐπιτροπῆς κ. Π. Ι. Φέρμπον.

Ὁ Παρνασσὸς ἐκδίδοται τὸ τέλος ἑκάστου μηνός

ΤΙΜΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΠΛΗΡΩΤΕΑ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

Ἐν Ἑλλάδι δραχμαὶ νέαι ἤτοι φράγκα	14
Ἐν τῇ Ἀλλοδαπῇ	20

Εἰς οὐδένα στέλλεται ὁ Παρνασσὸς ἔξω τῶν Ἀθηνῶν ἐὰν μὴ προαποσταλῇ ἡ συνδρομή.

Σώματά τινα τοῦ Α' καὶ Β' τόμου τοῦ Παρνασσοῦ εὑρίσκονται καὶ πωλοῦνται ἐν τῷ τυπογραφείῳ Παρνασσῷ κειμένῳ παρὰ τῷ Τελωνείῳ Ἀθηνῶν.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΤΟΜΟΣ Γ' ΤΕΥΧΟΣ Θ' ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 1879

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΟΥ ΥΠΟ Σ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

1879

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ ἐπιστατεῖ ἐπιτροπὴ συγκειμένη ἐκ τῶν κ. Εἰρηναίου Ἀσωπίου, Ἐμμανουὴλ Δ. Ῥοΐδου, Παναγιώτου Ι. Φέρμπου, Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου καὶ προεδρευομένη ὑπὸ τοῦ προέδρου τοῦ Συλλόγου κ. Ἐμμανουὴλ Δραγούμη.

ΔΗΜΩΔΟΥΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

ΣΕΙΡΑ Γ'

ΠΕΡΙ ΗΘΙΚΟΥ ΝΟΜΟΥ

Δ' *

Εἴπομεν ὅτι ἡ ἠθικὴ κυριότης ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ πρῶτον στοιχεῖον τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας, τὴν ἐλευθερίαν, καὶ ὅτι πάντα τὰ ἄλλα καθήκοντα ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὸ δεύτερον, τὸν λόγον. Ἄρα ὀφείλομεν διὰ τῆς ἠθικῆς κυριότητος νὰ ἐνισχύσωμεν πρὸ πάντων τὸν λόγον, ὅπως ἴδωμεν σαφέστερον τί ἐντέλλεται ἡμῖν, καὶ τὰ ἐντάλματα αὐτοῦ ἔχωμεν ὡς μόνον ὁδηγὸν ἐν πάσῃ περιπτώσει καὶ ἐν παντὶ ἔργῳ καὶ διανοήματι. Ὀφείλομεν ἑπομένως ν' απομακρύνωμεν καὶ νὰ καταβάλλωμεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ἐπισκιάσῃ τὴν λάμψιν τοῦ θείου τούτου φωτὸς ἢ νὰ ἐλαττώσῃ τὴν ἰσχύν του· καὶ οὐδὲν ἀλλοιοῖ τοσοῦτον τὴν λογικὴν ἡμῶν φύσιν καὶ καθιστᾷ ἡμᾶς καὶ αὐτῶν τῶν κτηνῶν ὑποδεεστέρους, ὅσον ἡ ἐπὶ τῆς ψυχῆς ἐπικράτησις τοῦ σώματος. Ἡ εἰς τὸ σῶμα ὑποδούλωσις τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ ἐσχάτη ἐξαχρείωσις, διότι ἀνατρέπει τὴν τῆς φύσεως τάξιν, καθ' ἣν ἡ ψυχὴ ζωογονεῖ καὶ διοικεῖ τὸ σῶμα πρὸς σκοπὸν ἀνώτερον τῆς σωματικῆς ζωῆς. Ἡ ζωὴ τοῦ σώματος περιορίζεται εἰς τὴν μόρφωσιν, συντήρησιν, ἀνάπτυξιν καὶ πολλαπλασίασιν αὐτοῦ διὰ τῶν λειτουργιῶν εἰς ἃς τὰ ὄργανα αὐτοῦ προωρίσθησαν· ἀλλ' ἡ ζωὴ τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ ἐπ' ἄπειρον ἐπέκτασις τῆς γνώσεως, ἡ προοδευτικὴ ἀνακάλυψις τοῦ ἀληθοῦς, ἡ συναίσθησις καὶ ποίησις τοῦ καλοῦ καὶ ἡ διὰ τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ ἀγαθοῦ ἠθικὴ αὐτῆς τελειότης. Πρὸς ἐπίτευξιν τῶν πολυτίμων τούτων σκοπῶν ἡ ψυχὴ πρέπει νὰ ἔχῃ ὄργανον ὑποτεταγμένον τὸ σῶμα, καὶ οὐχὶ νὰ κυριεύηται ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ἡ ἀρετὴ δι' ἧς τὸ μὲν σῶμα ὑποτάσσεται εἰς τὴν ψυχήν, αὕτη δὲ διατηρεῖ σῶαν τὴν λογικὴν αὐτῆς φύσιν καὶ πλήρη καὶ ἐλευθέραν τὴν ἰδίαν ἐνέργειαν, εἶναι ἡ *σωφροσύνη*, δι' ἧς ἡ ψυχὴ κρατεῖ τοῦ σώματος, καταβάλλει πᾶν ἐκ τῶν σωματικῶν ὀρέξεων πρόσκομμα κατὰ τῆς νοητικῆς καὶ ἠθικῆς αὐτῆς τελειοποιήσεως, ὑποχρεοῦσα τὸ σῶμα εἰς αὐτὴν νὰ χρησιμεύσῃ· *εἶναι γὰρ ὁμολόγηται σωφροσύνη τὸ κρατεῖν ἡδονῶν καὶ ἐπιθυμιῶν*, ὡς ἔλεγεν ὁ Πλάτων (Συμπ. 196, c). Ἐντεῦθεν ποικίλα καθήκοντα, ἅτινα εἶναι ταυτοχρόνως καὶ ὑγιεινὰ παραγγέλματα, διότι καὶ ἐνταῦθα αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι συνάδουσι πρὸς τὰς ἠθικάς, καὶ μίαν ἐπιστήμην συναποτελοῦσιν ἐν τῇ ἑνότητι τῆς ἀληθείας. Ἡ ἐπιστήμη τοῦ σώματος ὁρίζει ἀκριβῶς τοὺς ὅρους τῆς σω-

* Ἴδ. σελ. 620.

ματικῆς ὑπάρξεως, τῆς σωματικῆς ὑγείας, τὸ μέτρον ἐπέκεινα τοῦ ὁποίου δὲν δύναται νὰ προβῇ ἡ ὀργανικὴ ἐνέργεια, καὶ τὰ ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ βοηθήματα πρὸς ῥύθμισιν τῆς ἐνεργείας ταύτης. Περὶ τούτων ἡ ἠθικὴ οὐδὲν ἔχει νὰ διδάξῃ, παραλαμβάνει τὰ διδάγματα τῆς ὑγιεινῆς, καὶ τὰ ἀναβιβάζει εἰς ἀξίωμα ἠθικῶν καθηκόντων. Τὴν σύμπνοιαν ταύτην τοῦ ὑλικοῦ καὶ ἠθικοῦ στοιχείου πρὸς μόρφωσιν τοῦ τελείου ἀνθρώπου ἄριστα κατενόησαν οἱ ἀρχαῖοι, οὐδέποτε χωρίσαντες τὴν περὶ τὸ σῶμα ἐπιμέλειαν τῆς περὶ τὴν ψυχὴν, καὶ τὸ μὲν σῶμα διετήρουν εὔρωστον διὰ τῶν γυμναστικῶν ἀσκήσεων, τὴν δὲ ψυχὴν ἐῤῥύθμιζον διὰ τῆς μουσικῆς ἐν ᾗ πᾶσαι αἱ ἐλευθέριαι τέχναι περιελαμβάνοντο. Καὶ οὕτω τὸ μὲν σῶμα καθίσταται πειθήνιον ὄργανον τοῦ πνεύματος, τοῦτο δὲ αὐξάνει τὰς δυνάμεις του ἀντιλαμβανόμενον καθαρώτερον καὶ πληρέστερον τῆς ὑλικῆς φύσεως, καὶ δραστηριότερον ἐπ' αὐτῆς ἐνεργοῦν, ἔχει δὲ πρὸς τούτοις πολύτιμον βοηθὸν τὸ σῶμα κατὰ τὴν ἐξάσκησιν καὶ αὐτῶν τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν, τῆς καρτερίας, τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς εἰς πολλὰς ἠθικὰς ἐπιχειρήσεις ἀναγκαίας δραστηριότητος. Διατήρησις καὶ ἐνίσχυσις τοῦ σώματος πρὸς ὑπηρεσίαν τοῦ πνεύματος, οὗτος εἶναι ὁ σκοπὸς καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς σωφροσύνης, τοῦ δευτέρου τῶν ἡμετέρων καθηκόντων. Εἰς τὴν σωφροσύνην ἀντίκεινται πᾶσαι αἱ κακίαι δι' ὧν ὑποδουλοῦται ἡ ψυχὴ εἰς τὸ σῶμα, οἷαι, ἡ λαιμαργία, ἡ λαγνεία, ἡ δειλία, ἡ ῥᾳθυμία· περιλαμβάνονται δὲ ἐν αὐτῇ καὶ ἐξ αὐτῆς γεννῶνται ἕτεραι ἀρεταὶ ὅσαι ὑποθέτουσι τὴν ἐπὶ τοῦ σώματος κυριαρχίαν τῆς ψυχῆς, οἷαι, ἡ εὐτολμία, ἡ φιλοπονία, ἡ ὀλιγάρκεια, ἡ λιτότης κλ. Ἀλλ' ἡ ἠθικὴ κυριότης ἵνα διατηρήσῃ σῶον καὶ ἀνελλιπὲς τὸ φῶς τοῦ λόγου πρέπει νὰ ἐξασκηθῇ καὶ ἐπὶ ἑτέρου στοιχείου τῆς ἡμετέρας φύσεως, ὅπερ ἐν μέρει μὲν ἐκ τοῦ σώματος προκύπτει, ἐν μέρει δὲ ἐκ τῆς ψυχῆς, καὶ καθίσταται ἰσχυρὸν καὶ δυσκατάβλητον ἐλατήριον πράξεων παντοίων, καὶ διὰ τοῦτο ὑπὲρ πᾶν ἕτερον ἀπαιτεῖ τὴν χαλίνωσιν καὶ διεύθυνσιν τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Τὸ στοιχεῖον τοῦτο εἶναι τὸ πάθος καὶ τὸ πρὸς ῥύθμισιν αὐτοῦ καθῆκον εἶναι τὸ τῆς *μετριοπαθείας*.

Τί εἶναι τὸ πάθος;

Ε'

Ἐν τῇ θεωρίᾳ τῆς ψυχῆς εἴδομεν ὅτι ὑπὸ τῶν ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων παθαίνεται ἡ ψυχή, καὶ ἡ ἐντύπωσις μεταβάλλεται διὰ τῆς ἀντιλήψεως εἰς αἴσθησιν, καὶ διαμένει ἐν τῷ πνεύματι ὡς ἰδέα. Ἀλλ' ἐκ τῆς ἐντυπώσεως καὶ αἰσθήσεως παράγεται, παρὰ τὸ νοητικὸν στοιχεῖον τῆς ἰδέας, καὶ ἕτερον, τὸ λεγόμενον αἴσθημα, δηλ. εὐάρεστος ἢ δυσάρεστος κατάστασις τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν φύσιν τῶν ἀντικειμένων ἐξ ὧν προκύπτει, καὶ ὅτε μὲν εἶναι εὐάρεστος, λέγεται ἡδονή, ὅτε δὲ δυσάρεστος, λύπη. Ἄλλον ἀκριβέστερον ὁρισμὸν τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης δὲν δυνάμεθα νὰ δώσωμεν, διότι ἐπὶ τῶν

πρώτων καὶ ἁπλῶν οὐδεὶς ὁρισμός. Ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ νοήσωμέν πότε καὶ διατί ἡ κατάστασις αὕτη εἶναι εὐάρεστος ἢ δυσάρεστος. Ἔχει τὸν πρῶτον χαρακτῆρα ὅτε τὸ ἀντικείμενον οὗ ἔχομεν αἴσθησιν συνᾴδει πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ὀργανισμοῦ, καὶ συντείνει πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ τούτου ἱκανοποιοῦν τὰς ἀνάγκας τῶν ὀργάνων, ὧν αἱ λειτουργίαι τελοῦνται τότε ἀνεμποδίστως καὶ ἐπὶ μείζονι τοῦ σώματος ὠφελείᾳ· ἔχει δὲ τὸν δεύτερον, ὅτε τὸ ἀντικείμενον ἀντενεργεῖ κατὰ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ἀναγκῶν τούτων· ὥστε ἡ ἀνάγκη εἶναι τρόπον τινὰ ἡ κοινὴ πηγὴ τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης, τῆς μὲν πρώτης, ὅτε πληροῦται, τῆς δὲ δευτέρας, ὅτε παρεμποδίζεται. Καὶ οὐ μόνον ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων προέρχεται τὸ αἴσθημα τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης, ἀλλὰ καὶ ἔκ τινων ἐσωτερικῶν αἰσθήσεων, δι' ὧν ἀγγέλλονται αἱ ἀνάγκαι τοῦ ὀργανισμοῦ, οἷαι αἱ τῆς τροφῆς καὶ τῆς πόσεως, καὶ ἐκ τῶν ἀναγκῶν τούτων πληρουμένων ἢ μὴ προκύπτει ἐπίσης ἡ ἡδονὴ ἢ ἡ λύπη. — Ἀλλ' ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ λύπη δὲν προέρχονται μόνον ἐκ τοῦ σώματος. Ἐντὸς τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ ὑπάρχει ὁ νοητικὸς καὶ ἠθικὸς ὀργανισμὸς τῆς ψυχῆς, οὗ ὁ σωματικὸς εἶναι ὑλικὴ ἐξωτερίκευσις, ὅστις ἔχει ἐπίσης ἴδια ὄργανα καὶ λειτουργίας καὶ ποικίλους σκοποὺς καὶ ποικίλας ἀνάγκας, πρὸς ἃς ὡσαύτως ἀντιστοιχοῦσιν ἀντικείμενα θεραπεύοντα αὐτοὺς ἢ ἀντενεργοῦντα κατ' αὐτῶν, καὶ ἐντεῦθεν, παρὰ τὰς σωματικὰς ἡδονὰς καὶ λύπας, ἕτεραι νοητικαὶ καὶ ἠθικαὶ ὑπαγόμεναι εἰς τὴν νοητικὴν καὶ ἠθικὴν ἐνέργειαν τοῦ πνεύματος. Ψυχὴ ἐν σώματι ἤτοι σῶμα ἔμψυχον εἶναι ὁ ἄνθρωπος, καὶ δὲν εἶναι παράδοξον ἐὰν τὰ δύο στοιχεῖα τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος εἷς καὶ ὁ αὐτὸς νόμος συνέχει καὶ διοικεῖ, διότι ἓν τὸ τέλος, εἷς ὁ σκοπός, ἂν καὶ ποικίλλουσι τὰ πρὸς αὐτὸν μέσα, καὶ ἐκ τοῦ σκοποῦ τοῦ πνευματικοῦ καὶ τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ προκύπτουσιν αἱ ἀνάγκαι, καὶ ἐκ τῆς ἐκπληρώσεως ἢ μὴ αὐτῶν αἱ ἡδοναὶ ἢ αἱ λῦπαι.

Ὑποθέσατε τώρα ἀντικείμενον παράγον μίαν τῶν ἡδονῶν τούτων, οὗ ἑπομένως ἐφίεται ἡ ψυχή. Εἶναι πολὺ φυσικὸν ἐὰν τὸ ἀντικείμενον τοῦτο προσπαθεῖ νὰ ἔχῃ ὅσῳ τὸ δυνατὸν περισσότερον ἐν τῇ κατοχῇ αὐτῆς, καὶ ὅσῳ τὸ δυνατὸν περισσότερον ν' ἀπολαύῃ αὐτοῦ. Ἡ προσπάθεια αὕτη εἶναι ἡ λεγομένη ἐπιθυμία, ἥτις ἕπεται εἰς τὴν ἔφεσιν καὶ γεννᾷ τὴν ἀγάπην. Παρομοίως, ἐπὶ τῆς ἐναντίας περιπτώσεως ἡ ψυχὴ προσπαθεῖ ν' ἀπομακρύνῃ τὸ παρεμποδίζον καὶ παραβλάπτον τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἰδίας ἀνάγκης ἀντικείμενον, καὶ ν' ἀπαλλαγῇ αὐτοῦ, καὶ ἡ προσπάθεια αὕτη γεννᾷ τὴν ἀποστροφήν, καὶ αὕτη τὸ μῖσος. Κοινὴ αὐτῶν ῥίζα εἶναι, ὡς ἐλέγομεν, ἡ ἀνάγκη, ὑλικὴ ἢ πνευματική, ἐκ ταύτης ἡ εὐαρέστησις ἢ ἡ δυσαρέστησις, ἐκ τούτων ἡ ἡδονὴ ἢ ἡ λύπη, ἐξ ὧν ἡ ἐπιθυμία ἢ ἡ ἀποστροφή, καὶ ἐκ τούτων ἡ ἀγάπη ἢ τὸ μῖσος. Ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἀρκοῦσι πρὸς παραγωγὴν τοῦ πάθους.— Ὅτε ἡ ἀγάπη ἢ τὸ μῖσος παρατείνονται ἐπὶ μακρόν, συμβαίνει σχεδὸν πάντοτε ἔξαψις τῆς φαντασίας. Ἡ πολύτιμος αὕτη δύναμις ὑποκινεῖται

καὶ ὑπὸ τοῦ αἰσθήματος καὶ ὑπὸ τοῦ νοήματος, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ πρώτου μᾶλλον ἢ ὑπὸ τοῦ δευτέρου, ἐὰν παρατεινόμενα, μεταβληθῶσιν εἰς ἕξεις. Ὅτε ἐπὶ μακρὸν ἐμμένει τὸ πνεῦμα εἰς τὴν θεωρίαν πράγματός τινος, ἐντείνεται ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ, καὶ ἡ ἔντασις αὕτη ἐγείρει ἐξ ἀνάγκης τὴν φαντασίαν, ἧς ἔργον εἶναι, ὡς γινώσκομεν, νὰ καθιστᾷ ζωηροτέρας τὰς ἐντυπώσεις τὰς ἀναμνήσεις, τὰς σκέψεις, καὶ νὰ προσθέτῃ εἰς αὐτὰς τὸν τύπον τῆς ἰδανικότητος. Κατ' ἀμφοτέρας δὲ τὰς λειτουργίας ταύτας ἐνεργεῖ ἡ φαντασία ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ πάθους. Ὁ ὑπὸ τοῦ πάθους κυριευόμενος, καὶ σφοδρότερον συναισθάνεται τὰς ἐκ τοῦ ἀντικειμένου τοῦ πάθους του ἐντυπώσεις ἐκ βάθους συγκινούμενος ὑπ' αὐτῶν, καὶ τὸ ἀντικείμενον τοῦτο μεγεθύνει καὶ ἰδανικεύει. Ὥστε τὸ πάθος συνιστῶσιν ἐπὶ τέλους ἡ ἀγάπη ἢ τὸ μῖσος παρατεινόμενα καὶ μεταβαλλόμενα εἰς ἕξεις καὶ κορυφούμενα διὰ τῆς φαντασίας. Τοιαῦτα εἶναι τὰ συστατικὰ στοιχεῖα τοῦ πάθους, καὶ περὶ τούτων πολὺ δὲν διαφωνοῦσιν οἱ ψυχολόγοι· ἀλλὰ ποῖα καὶ πόσα εἶναι τὰ εἴδη αὐτοῦ;

Τὰ πάθη τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας εἶναι ἀναρίθμητα καὶ ποικιλώτατα, οὐδὲ ἀκριβὴς αὐτῶν κατάταξις εἶναι δυνατή, διότι, παρὰ τὴν ἀπερίγραπτον ποικιλίαν τῶν διαθέσεων καὶ ἐνστιγμάτων καὶ τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν περιστάσεων ἐξ ὧν τὸ πάθος δύναται νὰ προκύψῃ, νέα πάθη ἐπιφαίνονται κατὰ τὰς ἀπαύστους μεταβολὰς τῶν ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων καὶ τὰς διαδοχικὰς φάσεις τοῦ κοινωνικοῦ καὶ ἱστορικοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος. Μόνον τὸ βλέμμα τοῦ Θεοῦ δύναται νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὰς ἀβύσσους τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας. Αἱ πηγαὶ τῶν παθῶν εἶναι πάντοτε αἱ αὐταί, ἀλλὰ τὰ ἀντικείμενα καὶ οἱ συνδυασμοὶ αὐτῶν μεταβάλλονται. Διὰ τοῦτο οἱ προσπαθήσαντες νὰ κατατάξωσι μετ' ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας τὰ εἴδη τῶν παθῶν πάντοτε ἀπέτυχον. Μεγάλαι τινὲς διαιρέσεις, εἶναι μόνον δυναταὶ ὡς ἐκ τῶν πηγῶν ἐξ ὧν ἀπορρέουσι καὶ ὡς ἐκ τῆς γενικωτέρας διαιρέσεως τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν. Καὶ ἐκ μὲν τῶν πηγῶν, αἵτινες εἶναι ἡ ἀγάπη ἢ τὸ μῖσος, ἔχομεν δύο κατηγορίας παθῶν, τὰ εὐμενῆ, παραγόμενα ἐκ τῆς πρώτης, καὶ τὰ δυσμενῆ, ἐκ τῆς δευτέρας. Τὰ δὲ ἀντικείμενα αὐτῶν εἶναι αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα τῆς νοήσεως, ὁ κόσμος, ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ Θεός. Ἀλλὰ πρὸς ἕκαστον τῶν ἀντικειμένων τούτων δὲν δύνανται ν' ἀναπτυχθῶσι τὰ τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ μίσους αἰσθήματα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Πρὸς τὴν φύσιν λ. χ. μῖσος δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ, ἂν καὶ δυνατὸν νὰ ἔχωμεν ἀποστροφὴν πρός τινα τῶν ἐν αὐτῇ, διότι τὸ μῖσος ὑποθέτει τὴν ἰδέαν ὅτι ἡ βλάπτουσα ἡμᾶς ἐνέργεια εἶναι προϊὸν τῆς θελήσεως καὶ προαιρέσεως ἐμψύχου καὶ λογικοῦ ὄντος. Ἄρα δυνατὸν ν' ἀποστρεφώμεθα φυσικά τινα ἀντικείμενα καθὸ ἀπαρέσκοντα ἡμῖν ἢ βλάπτοντα ἡμᾶς, ἀλλ' οὐχὶ νὰ τὰ μισῶμεν. Πρὸς αὐτὰ ἔχομεν τὴν λεγομένην ἀντιπάθειαν, αἴσθημα ἀσθενέστερον τοῦ μίσους καὶ τρόπον τινὰ διάμεσον μεταξὺ τούτου καὶ τῆς ἀποστροφῆς. Τὴν φύσιν ὅμως δυνάμεθα ν' ἀγαπήσωμεν μέχρι λατρείας, καὶ πολλοὶ λαοὶ τὴν φύσιν ἐλά-

τρευσαν ἀντὶ τοῦ ποιήσαντος αὐτήν. Πρὸς πᾶσαν εὐαίσθητον ψυχὴν τὰ κάλλη τῆς φύσεως ἔχουσι θέλγητρα γλυκύτατα συγκινοῦντα τὴν καρδίαν καὶ ἐγείροντα τὴν ποιητικὴν φαντασίαν, διότι τὰ σχήματα καὶ τὰ χρώματα, ἡ ποικιλία τῆς ζωῆς καὶ ἡ μεγαλοπρέπεια τῶν θεαμάτων αὐτῆς οὐ μόνον καταχηλοῦσι τὰς αἰσθήσεις, ἀλλ' ἐμποιοῦσιν ἐν ἡμῖν τὸ αἴσθημα τῆς τάξεως καὶ τῆς ἁρμονίας, καὶ ἀναβιβάζουσι τὸν νοῦν εἰς τὴν θεωρίαν τῆς πανσόφου προνοίας ἥτις παρήγαγε τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα θαύματα. Ἐντεῦθεν ἡ ἐπὶ τῆς σωματικῆς καὶ ψυχικῆς ὑγείας σωτήριος ἐπιρροὴ τῆς φύσεως καὶ τῆς συχνῆς μετ' αὐτῆς συναφείας, καὶ ἐντεῦθεν ποικίλα πάθη ἔχοντα ἀντικείμενον τὴν φύσιν, τὰ προϊόντα αὐτῆς, ὧν προσπαθοῦμεν ν' ἀπολαύωμεν ὅσῳ τὸ δυνατὸν πλειότερον, καὶ ἅτινα περιπαθῶς περιποιούμεθα, καλλιεργοῦμεν, συλλέγομεν, μελετῶμεν, νέας πάντοτε ἡδονὰς ἀρυόμενοι ἐξ αὐτῶν. Οὐδὲ πρέπει μετὰ τοῦ ἀφιλοκερδοῦς τούτου αἰσθήματος νὰ συγχέωμεν τὴν ἀγάπην τῆς φύσεως διὰ τὴν κατοχὴν αὐτῆς πρὸς ἀτομικὴν ἡμῶν ὠφέλειαν, διότι τὸ αἴσθημα τοῦτο περιλαμβάνεται ἐν ἄλλῳ πάθει, οὗ βάσις εἶναι ὁ ἐγωϊσμὸς καὶ ἐλατήριον ἡ ἰδιοτέλεια. Ἡ ἀγάπη τῆς φύσεως διὰ τὴν φύσιν εἶναι εὐγενὴς διάθεσις τῆς ψυχῆς οὐδόλως ἀφορῶσα εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν αὐτῆς δι' ἐγωϊστικοὺς σκοπούς, ἀλλ' εἰς τὴν ἰδανίκευσιν αὐτῆς διὰ τῆς τέχνης καὶ τὴν νόησιν αὐτῆς διὰ τῆς ἐπιστήμης. — Κυριώτερον ἀντικείμενον ἀγάπης καὶ μίσους εἶναι αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος. Ἀγαπῶμεν ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους κατὰ ποικίλους βαθμοὺς καὶ διὰ ποικίλων τρόπων. Ἡ ἀγάπη ἄρχεται ἐξ ἡμῶν αὐτῶν. Νόμος ἑκάστου ὄντος εἶναι ἡ συντήρησις ἑαυτοῦ διὰ τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ σκοποῦ τῆς ὑπάρξεώς του, καὶ ὁ σκοπὸς οὗτος ἐκπληροῦται ὅτε αἱ ἀνάγκαι αὐτοῦ θεραπεύονται. Τὴν θεράπευσιν ταύτην ἐπιζητεῖ κατ' ἀρχὰς τὸ ἔνστιγμα, τὸ πρῶτον ἐλατήριον τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, δι' αὐθορμήτων καὶ ἀσυνειδήτων κινήσεων πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἀντικειμένου, οὗ συναισθανόμεθα τὴν ἀνάγκην, καὶ τὸ ἔνστιγμα ἐνεργεῖ ἀποκλειστικῶς κατὰ τὴν βρεφικὴν ἡλικίαν, ἀλλ' ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ ἐξακολουθεῖ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐφ' ὅλου τοῦ βίου μετὰ τῆς ἐνεργείας ἄλλων ἐλατηρίων συνδυαζομένη. Ἐν τούτοις ἐκ τοῦ ἐνστίγματος τῆς ἰδίας συντηρήσεως, ἐκ τῶν ἐξ αὐτοῦ ἀναγκῶν, ἐκ τῆς θεραπείας, ἢ μὴ αὐτῶν γεννῶνται ἡδοναὶ καὶ λῦπαι, ἐπιθυμίαι καὶ ἀποστροφαί, ἀγάπαι καὶ μίση, καὶ πάντα ταῦτα ἀνάγονται εἰς τὴν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπην καὶ δι' αὐτῆς ἐξηγοῦνται. Τὸ βρέφος ἀγαπᾷ κατ' ἀρχὰς τὴν μητέρα, τὴν τροφόν, τὸ φῶς, τὸν ἀέρα, τὴν διασκέδασιν, τὴν ἀνάπαυσιν, πᾶν ὅ,τι συντείνει εἰς τὴν ὑγείαν καὶ ἀνάπτυξιν ἑαυτοῦ, καὶ μισεῖ τὰ ἐναντία. Τὰ μικρὰ ταῦτα πάθη δὲν κορυφοῦνται βεβαίως διὰ τῆς ἕξεως καὶ τῆς φαντασίας, ἀλλὰ περιέχουσι τὸν σπόρον ἄλλων δριμυτέρων παθῶν τοῦ αὐτοῦ εἴδους, ἅτινα κραταιοῦνται προϊούσης τῆς ἡλικίας. Ἐὰν δὲ ὑποθέσωμεν ὅτι δὲν ἐπέρχεται ἡ ἐνέργεια ἄλλων παθῶν, ἄλλων ἐλατηρίων, τὰ πρῶτα ταῦτα συγκεντροῦνται ἐν τῷ ἐγωϊσμῷ, ὅστις μόνον

ἐλατήριον ἔχει τὴν ἰδιοτέλειαν καὶ μόνον σκοπὸν τὸ ἀτομικὸν συμφέρον. Καὶ τότε αἱ πρῶται ὁρμαὶ κατευνάζονται, διότι εἰς τὸ αἴσθημα ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀντικαθίσταται ὁ ψυχρὸς ὑπολογισμός, ὅστις σταθμίζει ἀκριβῶς τὰς ἀνάγκας, τὰ πρὸς θεράπευσιν αὐτῶν ἀντικείμενα, τὰ πρὸς ἐπίτευξιν τούτων μέσα, καὶ ταῦτα ἀδιακόπως μεταχειρίζεται πρὸς ἀπόκτησιν ἐκείνων. Ὡς ἐκ τούτου ὁ ἐγωϊσμὸς προέρχεται ἐκ τοῦ πάθους, ἀλλὰ τὰ ζωηρότερα στοιχεῖα τοῦ πάθους ἀποβάλλει μετ' οὐ πολύ, ὅθεν ὁ ἐγωϊστὴς ἀπαθῶς διανοεῖται καὶ ἀπαθῶς ἐργάζεται, καὶ ἔχει μὲν κοινὸν μὲ τὸ κτῆνος τὸ αἴσθημα τῆς ἰδίας συντηρήσεως, εἶναι δὲ κατώτερος αὐτοῦ, καθ' ὅσον παραγνωρίζει τὸν ὑψηλότερον προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου, καταχρᾶται τοῦ θείου πλεονεκτήματος τοῦ λόγου, δι' οὗ τοσοῦτον ὑπερέχει τοῦ κτήνους, καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ λόγου προσπαθεῖ νὰ καταστρέψῃ τὸν λόγον τῆς ἰδίας φύσεως καὶ τοὺς νόμους τῶν ὄντων. Διότι νόμος ἑκάστου ἀνθρώπου δὲν εἶναι μόνον ἡ συντήρησις ἑαυτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ μετὰ τῶν ὁμοίων του ἔλλογος συμβίωσις πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ ἀγαθοῦ. Καὶ ἡ κοινωνία δὲν εἶναι μόνον νόμος τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ πάντων τῶν ὄντων, διότι πάντα συνέχονται δι' ἀδιαρρήκτων δεσμῶν, δι' ὁρατῶν καὶ ἀοράτων σχέσεων καὶ διὰ καθολικῆς οὕτως εἰπεῖν ἀγάπης, ἣν ἐθεοποίησαν οἱ ἀρχαῖοι ἐν τῷ Ἔρωτι, *τῷ κρατίστῳ καὶ πρεσβυτάτῳ τῶν θεῶν*. Τῆς δὲ ἀνθρωπίνης κοινωνίας ἡ βάσις δὲν εἶναι μόνον ἡ ἀμοιβαία ἀνάγκη, ἀλλὰ καὶ ἡ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπη, ἥτις εἶναι πάθος εὐγενὲς ποικίλας λαμβάνον μορφὰς καὶ εἰς ἕτερα πάθη διακλαδούμενον. — Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, ἥτις ἄρχεται ἀπὸ τῆς φιλίας καὶ τελευτᾷ εἰς τὴν καθολικὴν ἀδελφότητα, γεννᾷ ὡς πρώτιστον καὶ κυριώτατον εἶδος τὴν ἀγάπην τοῦ ἑτέρου φύλου, ἐξ ἧς ἡ οἰκογένεια, ὁ πρῶτος πυρὴν τῆς κοινωνίας. Καὶ διὰ τοῦτο τὸ πάθος τοῦτο εἶναι τὸ ζωηρότατον καὶ συγκινεῖ ἐκ βάθους ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς ἡμετέρας φύσεως, διότι εἶναι τὸ μέσον δι' οὗ πληροῦται ὁ ἀνώτατος νόμος τῆς πολλαπλασιάσεως τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς μετ' ἀλλήλων συμβιώσεως, καὶ διὰ τοῦτο παρέσχε πάντοτε ὑπόθεσιν εἰς τὴν ποίησιν, ἰδίως δὲ εἰς τὴν εἰκονίζουσαν τὸν ἀνθρώπινον βίον δραματοποιίαν καὶ μυθιστοριογραφίαν, καὶ εἰς παντοῖα καλλιτεχνήματα. Ἀλλὰ καὶ τὸ πάθος τοῦτο ἐξαχρειούμενον καταντᾷ εἴς τινα ἀμοιβαῖον ἐγωϊσμὸν πρὸς ἀπόλαυσιν κοινῆς ἡδονῆς, καὶ γίνεται ἔρως κτηνώδης καὶ φθαρτικός. Ῥυθμιζόμενον δὲ ὑπὸ ἠθικοῦ σκοποῦ, ἐξαγνίζεται καὶ ἁγιάζεται, ἐμπνέει τὰ καθαρώτατα καὶ γενναιότατα αἰσθήματα, τὴν ἀφιλοκέρδειαν, τὴν ἀφοσίωσιν, τὴν θυσίαν, καὶ διὰ τῆς φαντασίας ἰδανικεύει τὸ ἀντικείμενον αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ τούτου ἠθικοποιεῖ ἔτι μᾶλλον τὰ ὑπ' αὐτοῦ συνδεόμενα πρόσωπα, διότι συνενοῖ αὐτὰ ἐν τῷ ἀγαθῷ καὶ πρὸς τὸ ἀγαθόν. Καὶ ἐπειδὴ ἐκ τῆς χώρας τοῦ ἰδανικοῦ κατέρχεται ἡ πηγὴ τῆς ἐμπνεύσεως, σπάνιον εἶναι νὰ μὴ ἐξαφθῇ ἐκ τοιούτου αἰσθήματος σπινθήρ τις ποιήσεως, καὶ οἱ μεγάλοι ποιηταὶ νὰ μὴ ἐμπνέωνται ἐξ αὐτοῦ σκέψεις ὑψηλάς, εἰκόνας χαριεστάτας καὶ αἰσθήματα τρυφερώτατα. — Ἐκ τοῦ

ἁγνοῦ τούτου ἔρωτος ὅστις ὅταν νομιμοποιηθῇ διὰ τοῦ γάμου γίνεται ἡ συζυγικὴ ἀγάπη, ἀποῤῥέουσιν ἕτερα αἰσθήματα, ἡ στοργὴ τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα; ἡ πρὸς τοὺς γονεῖς ἀγάπη, εὐγνωμοσύνη καὶ ἀφοσίωσις τῶν τέκνων, ἡ ἀδελφικὴ φιλία, καὶ πάντα τὰ συγγενικὰ αἰσθήματα, ἅτινα ἐκ τῆς οἰκιακῆς ἑστίας διαδίδονται εἰς ὅλην τὴν κοινωνίαν. Καὶ οὕτω βαθμηδὸν ὁ κύκλος τῆς ἀγάπης εὐρύνεται, οἱ τῆς αὐτῆς κοινωνίας μετέχοντες συνδέονται οὐ μόνον διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀτομικῆς φιλίας, ἀλλὰ διὰ τοῦ κοινοῦ καὶ ἱερωτάτου αἰσθήματος τῆς φιλοπατρίας, καὶ ἐπὶ τέλους, ἀφ' οὗ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι πάντες εἴμεθα τῆς αὐτῆς νοητικῆς καὶ ἠθικῆς φύσεως, καὶ πάντες, τέκνα τοῦ αὐτοῦ πατρός, ἔχομεν τὴν αὐτὴν ἀρχήν, τὸν αὐτὸν προορισμὸν καὶ τὰ αὐτὰ ἑπομένως καθήκοντα καὶ δικαιώματα, ἐγείρεται ἐν ἡμῖν τὸ αἴσθημα τῆς καθολικῆς ἀδελφότητος, αἴσθημα, πλὴν ὀλιγίστων ἐξαιρέσεων, ἄγνωστον τοῖς ἀρχαίοις, ὅπερ ὁ χριστιανισμὸς εἰσήγαγεν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν, καὶ δι' οὗ κατέφλεξε τοὺς πιστοτάτους τῶν ὀπαδῶν του. Ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπεκτάσεως ταύτης τὸ αἴσθημα τῆς ἀγάπης δὲν φθάνει εἰσέτι εἰς τὸν ἀνώτατον καὶ τελειότατον βαθμὸν αὐτοῦ. — Ἡ πρὸς τὴν φύσιν ἀγάπη, ἡ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ἡ συνάπτουσα τὰ δύο φῦλα πρὸς ἄλληλα, ἡ παράγουσα τὴν ἀμοιβαίαν τῶν γονέων καὶ τῶν τέκνων στοργήν, τὴν ἀδελφικὴν καὶ συγγενικὴν ἀγάπην, τὴν φιλοπατρίαν, τὴν καθολικὴν ἀδελφότητα, προβαίνει ἔτι ἀνωτέρω, καὶ ἀνέρχεται εἰς αὐτὸν τὸν Θεόν, ἀντιστοίχως πρὸς τὴν νόησιν, ἥτις δὲν εἶναι μόνον νόησις τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, οὐδὲ ἡ ἀτελὴς ἐπιστήμη τῆς ὕλης θέλει ποτὲ ἰσχύσει νὰ δεσμεύσῃ πρὸς αὐτὴν τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν, καὶ ν' ἀναχαιτίσῃ τὴν ἄνοδον αὐτῆς πρὸς τὸ ἄπειρον καὶ τέλειον ὄν, πρὸς ὃ ἀναβαίνει καὶ τὸ πνεῦμα διὰ τοῦ λόγου, ὅστις οὐσιωδῶς εἶναι εἰς αὐτὸ πίστις, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἀπεδείξαμεν. Καὶ ἐὰν τὴν ἀκατάσχετον ταύτην ἀνάβασιν τοῦ πνεύματος σαφέστατα κατεῖδον οἱ ἀρχαῖοι ἀναγνωρίσαντες τὸ ὄντως ὂν ὡς ἀνώτατον ὅρον τῆς νοήσεως καὶ τῆς ἀγάπης καὶ μόνον ἄξιον τῆς ἡμετέρας ἀφοσιώσεως, πολλῷ μᾶλλον ἀναγνωρίζομεν καὶ συναισθανόμεθα αὐτὴν ἡμεῖς οἱ νεώτεροι, κατέχοντες, χάρις εἰς τὸν χριστιανισμόν, τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ Θεοῦ, ἣν ἀπέκρυπτον ἀπὸ τῶν ὀξυδερκεστάτων διανοιῶν τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου ἡ ψευδὴς θρησκεία καὶ ἡ ἀτελὴς ἐπιστήμη. Ἡ νέα ἐπιστήμη κατήργησεν ὁριστικῶς τὰ πέρατα τῆς νοήσεως, διότι πρὸ αὐτῆς κατήργησεν ὁ χριστιανισμὸς τὰ πέρατα τῆς ἀγάπης, καὶ τοῦτο δὲν νοοῦσιν οἱ προσπαθοῦντες νὰ ἐπαναφέρωσι τὴν μὲν ἐπιστήμην εἰς τὸν μηχανικὸν ἀτομισμὸν τοῦ Δημοκρίτου, τὴν δὲ ἠθικὴν εἰς τὴν φιλήδονον ἀταραξίαν τοῦ Ἐπικούρου. Ἡ νέα ἐπιστήμη ζητεῖ τὸ ἄπειρον καὶ ἡ νέα ἠθικότης ἐφίεται τοῦ τελείου, ἀμφότεραι δὲ ταυτίζονται ἐν μιᾷ μόνῃ τάσει, ἥτις εἶναι ἡ πρὸς τὸ ἄπειρον ἐπάνοδος τοῦ πεπερασμένου. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη οὐ μόνον εἶναι νόμιμος καὶ εὐεξήγητος, ἀλλ' εἶναι ἡ κορυφὴ καὶ τὸ πλήρωμα πάσης

ἄλλης, εἶναι τὸ μέτρον καθ' ὃ ἡ νομιμότης πάσης ἄλλης ἐκτιμᾶται, ὁ ὅρος εἰς ὃν πᾶσα ἄλλη ὑποτάσσεται, καὶ μεθ' οὗ πρέπει νὰ συναρμολογῆται. Ἡ τῶν φυσικῶν καὶ ἀνθρωπίνων ἀγάπη παρεκτρέπεται, περιπλανᾶται καὶ διαφθείρεται, ἂν μὴ ῥυθμισθῇ καὶ εὐθυνθῇ ὑπὸ τοῦ θείου τούτου ἔρωτος πρὸς τὸν ἀνώτατον ὅρον αὐτῆς, καθὼς πλανᾶται καὶ ψεύδεται ἡ διάνοια, ἂν μὴ φωτισθῇ καὶ ὁδηγηθῇ εἰς τὸν πρὸς ὃν ὅρον αὐτῆς διὰ τοῦ λόγου. Καὶ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη, ὡς πᾶσαι αἱ προηγούμεναι, δύναται νὰ κυρυφωθῇ εἰς πάθος, τὸ εὐγενέστατον καὶ ὑψηλότατον τῶν παθῶν, διότι παράγει ἀνεξαντλήτους θησαυροὺς εὐποιίας καὶ φιλανθρωπίας καὶ ἐν ᾧ συνενοῖ ἡμᾶς μετὰ τοῦ Θεοῦ, μᾶς συνδέει διὰ τῶν γλυκυτάτων δεσμῶν πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους. Ἀλλ' ἡ κατηγορία αὕτη τῶν εὐμενῶν παθῶν τῶν ἐκπηγαζόντων ἐκ τῆς ἀγάπης καὶ ἕτερα περιλαμβάνει ἧττον εὐγενῆ καὶ εὐεργετικά, καί τινα ὅλως ἀπαίσια καὶ καταστρεπτικά, κατὰ τὰ διάφορα ἀντικείμενα πρὸς ἃ στρέφεται ἡ ἀγάπη, ἀναφυόμενα εἴτε ἐκ τοῦ ἀτομικοῦ εἴτε ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Τοιαῦτα εἶναι τὰ ἐκ τῆς ἀγάπης τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης, ἐξ ὧν φλέγονται οἱ τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ καλοῦ ἐρασταὶ εἰς τὴν ζήτησιν αὐτῶν ἀφοσιούμενοι· τὰ ἐκ τῆς ἀγάπης τοῦ ὠφελίμου εἰς τὸν ἐγωϊσμὸν ἀναγόμενα, οἷα ἡ φιλοχρηματία, ἡ φιλαργυρία, ἡ φιληδονία· τὰ ἐκ τῆς ἀγάπης τῆς ἐξουσίας, τῆς ὑπεροχῆς, τῆς δόξης, τῶν ματαίων διακρίσεων, οἷα ἡ φιλαρχία, ἡ ὑπερηφάνεια, ἡ φιλοδοξία, ἡ κενοδοξία· τὰ ἐκ τῆς ἀγάπης αὐτῆς τῆς δραστηριότητος, τῆς κινήσεως, τῶν ἐπικινδύνων ἐπιχειρήσεων, τῶν ἐκ τοῦ ἀπροσδοκήτου συγκινήσεων, οἷον τὸ πάθος τῶν ὁδοιποριῶν, τῶν εἰς ἀγνώστους χώρας ἐκδρομῶν, τῶν κυνηγεσίων, τῶν τυχηρῶν παιγνιδίων κλ. Ἕκαστον τῶν παθῶν τούτων χρήζει ἰδιαιτέρας μελέτης καὶ ἰδιαιτέρας ῥυθμίσεως, ἵνα περιορισθῇ ἐντὸς τῶν νομίμων αὐτοῦ ὁρίων, καὶ ἀποβῇ σωτήριον καὶ οὐ φθαρτικόν, διότι ἡ ἠθικὴ δὲν ἀπαιτεῖ τὴν ἀπάθειαν, ἥτις θὰ ἦτο ἐλάττωσις καὶ ἐξασθένησις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἀλλὰ τὴν εὐπάθειαν, δηλ. τὴν ῥύθμισιν τοῦ πάθους, τοῦ ἰσχυροῦ τούτου ἐλατηρίου, πρὸς σκοπὸν ἀγαθόν. — Τέλος, τὰ ἐκ τοῦ μίσους ἀποῤῥέοντα πάθη κατατάσσονται καὶ ταῦτα κατὰ τὰ ποικίλα αὐτῶν ἀντικείμενα. Οὐδεὶς μισεῖ τὴν φύσιν καθὸ φύσιν, ὡς εἴπομεν, ἔτι δὲ ὀλιγώτερον δύναται νὰ μισήσῃ τὸν Θεόν, ἐκτὸς παραφροσύνης. Ὁ ἄνθρωπος μισεῖ τὸν ἄνθρωπον, ἢ διότι τὸν θεωρεῖ ὡς πρόσκομμα εἰς τὴν ἰδίαν εὐημερίαν, ἢ διότι δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὰς ἰδέας καὶ τὰ αἰσθήματά του, ἢ ἁπλῶς διότι δὲν ἀνέχεται τὴν ὑπεροχήν του ἢ τὴν εὐημερίαν του, ἢ διότι ἀντιπαθεῖ πρὸς αὐτὸν ἄνευ λόγου. Ἐντεῦθεν ἡ μνησικακία, τὸ φιλέκδικον, ἡ μισαλλοδοξία, ὁ φθόνος, ἡ χαιρεκακία, ἡ ἀδικαιολόγητος ἀποστροφή, πάθη αἰσχρὰ καὶ ἀποτρόπαια, οὐδὲν ἔχοντα ἐν ἑαυτοῖς ἀγαθόν, ἅτινα ὡς ἐκ τούτου πρέπει νὰ ἐκριζωθῶσι τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας. Ὅθεν τοῦτο εἶναι ἐπὶ τέλους τὸ νόημα καὶ τὸ παράγγελμα τῆς *μετριοπαθείας*, ἥτις περιλαμβάνει καὶ τὴν μετρίασιν καὶ τὴν ἁρμονίαν τῶν παθῶν· ἀποκοπὴ τῶν δυσμενῶν καὶ συναρμολόγησις

τῶν εὐμενῶν κατὰ τὴν σχετικὴν ἀξίαν καὶ τὴν νόμιμον ἱεραρχίαν τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν. Τότε ἡ διαλεκτική, οὕτως εἰπεῖν, τῶν αἰσθημάτων ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν τῶν νοημάτων, καὶ ἡ ἑνότης τῆς ἡμετέρας φύσεως στερεοῦται εὐθυωροῦσα διὰ μὲν τῆς ἀγάπης πρὸς τὸ ἄκρον ἀγαθόν, διὰ δὲ τῆς νοήσεως, πρὸς τὸ ἄκρον ἀληθὲς καὶ καλόν.

Καὶ τῷ ὄντι ἀφ' οὗ ἐξασκοῦντες τὴν ἠθικὴν κυριότητα ὑποτάξωμεν τὸ σῶμα εἰς τὸ πνεῦμα διὰ τῆς σωφροσύνης, καὶ τὰ ἐκ τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος πάθη ῥυθμίσωμεν διὰ τῆς μετριοπαθείας, ποῖον τὸ προσεχὲς καθῆκον; Ἐλεύθερον παντὸς προσκόμματος καὶ δυνάμενον νὰ ἐνεργήσῃ καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς ἰδίας ἐνεργείας, τί ὀφείλει τὸ πνεῦμα; Εὔκολος εἶναι ἡ ἀπάντησις. Ὀφείλει νὰ πράττῃ συμφώνως πρὸς τὸν προορισμὸν αὐτοῦ, καὶ ὁ προορισμὸς οὗτος προκύπτει σαφέστατα ἐξ ὅσων εἴπομεν ἐν τῇ πρώτῃ Σειρᾷ. Τὸ πνεῦμα εἶναι τὸ σύνολον τῶν δυνάμεων δι' ὧν ἀντιλαμβανόμεθα τῶν ἐκτός, γινώσκομεν τὰ ἐντὸς ἡμῶν, καὶ διὰ τῆς ἐλλόγου παρατηρήσεως ἀνακαλύπτομεν τοὺς νόμους τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἔλλογον τάξιν τῶν ὄντων, ἰδανικεύομεν αὐτὴν διὰ τῆς φαντασίας, καὶ διὰ τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ καλοῦ ἀνερχόμεθα εἰς τὸν ἀνώτατον ὅρον τῆς νοήσεως, εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Θεοῦ. Ἄρα τὸ καθῆκον τοῦ πνεύματος εἶναι νὰ ζητῇ πρὸ πάντων τὴν ἀλήθειαν, διότι αὕτη εἶναι καὶ τοῦ καλοῦ ἡ ὑπόστασις, τὴν ἀλήθειαν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὴν πηγὴν καὶ ἐγγύησιν πάσης ἀληθείας, τὴν θείαν ἀλήθειαν, καὶ οὐ μόνον νὰ τὴν ζητῇ ἁπλῶς περιεργείας χάριν, ἀλλὰ νὰ τὴν ἀγαπᾷ περιπαθῶς, καὶ πανταχοῦ καὶ πάντοτε νὰ τὴν σέβεται καὶ πραγματοποιῇ διὰ τῶν ἔργων του. Ἡ *φιλαλήθεια* εἶναι ἄρα τὸ τέταρτον τῶν ἡμετέρων καθηκόντων. Καὶ ἐνταῦθα πάλιν ἑτέρα ἀποκαλύπτεται ἁρμονία μεταξὺ νοήσεως καὶ πράξεως. Καθὼς τὰ ὑγιεινὰ περὶ τοῦ σώματος παραγγέλματα εἶναι ἐνταυτῷ καὶ καθήκοντα ὡς πρὸς τὸ πνεῦμα, παρομοίως οἱ κανόνες τῆς νοήσεως, οὓς θέτει ἡ ἐπιστήμη τοῦ πνεύματος, εἶναι ἐνταυτῷ καὶ καθήκοντα ὑποχρεωτικὰ διὰ τὴν πρᾶξιν. Ἐντεῦθεν ἡ ἀπαραίτητος εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς ἐρεύνας εὐσυνειδησία, καὶ τὸ καθῆκον ὃ πάντες ἔχομεν νὰ καλλιεργῶμεν τὸ πνεῦμα πρὸς γνῶσιν τοῦ ἀληθοῦς ἕκαστος κατὰ τὴν θέσιν, τὰ μέσα, τὸ μέτρον τῶν δυνάμεων αὐτοῦ, διότι οὐχὶ πάντες εἰς πάντα ἐκλήθησαν, ἀλλὰ πάντες τὸ αὐτὸ ἔχομεν καθῆκον νὰ γινώσκωμεν, νὰ σεβώμεθα, νὰ ἀγαπῶμεν τὴν ἀλήθειαν, καὶ νὰ πράττωμεν κατ' αὐτήν. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἐπὶ τῆς κοινωνίας σωτήριος ἐπιῤῥοὴ τῆς διαδόσεως γνώσεων ἀληθῶν καὶ ἀρχῶν ὑγειῶν, καὶ τὸ καθῆκον τῶν κυβερνήσεων νὰ ἐπεκτείνωσι τὸ φῶς τῆς γνώσεως εἰς ὅσῳ τὸ δυνατὸν πλειοτέρους καὶ ὅσῳ τὸ δυνατὸν ἀφθονώτερον, ὅπως οὐ μόνον αἱ ἀνώτεραι τάξεις ἀλλὰ πάντες οἱ πολῖται μεταλαμβάνωσι, σχετικῶς πρὸς τὴν θέσιν καὶ ἀνάγκην ἑκάστου, τῆς ζωηφόρου αὐτοῦ ἐνεργείας, καθὼς ὁ ἥλιος καταυγάζει τὰς κορυφὰς τῶν ὀρέων, ἀλλὰ δὲν ἀποποιεῖται τὸ φῶς καὶ τὴν ζωὴν καὶ εἰς τὰ ὑποκεκρυμμένα καὶ σχεδὸν

ἀόρατα φυτὰ τῶν κοιλάδων. Ἐντεῦθεν, ἐπὶ τέλους καὶ τὸ μέτρον τῆς εὐθύνης ἀνάλογον πρὸς τὸ μέτρον τῆς γνώσεως. Ὁ πλείονας ἀληθείας γινώσκων ἔχει καὶ πλειότερα καθήκοντα, διότι κατανοῶν ἐντελέστερον τὰς χρείας, καὶ τὰ τέλη τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰ μέσα δι' ὧν πληροῦνται, ὀφείλει ὑπὲρ τοὺς ἄλλους νὰ πράττῃ συμφώνως πρὸς ἃς ἔχει γνώσεις, καὶ ταύτας εἰς τοὺς δεομένους αὐτῶν γενναίως νὰ μεταδίδῃ. Καὶ οὕτω ὁ φιλαλήθης καὶ ἑαυτὸν σώζει καὶ τοὺς ἄλλους, ἑαυτὸν μέν, διότι ἐν διηνεκεῖ ἁρμονίᾳ διατελῶν πρὸς τὴν πραγματικὴν φύσιν τῶν ὄντων καὶ τοὺς νόμους τοῦ Θεοῦ, διάγει γαλήνιος καὶ ἀδεὴς ἐν μέσῳ τῶν κινδύνων τοῦ βίου, οὔτε τοὺς ἐλέγχους τῆς ἰδίας συνειδήσεως φοβούμενος οὔτε τὰς ἀδίκους τῶν ἄλλων κατηγορίας, τοὺς ἄλλους δέ, εὐεργετῶν αὐτοὺς ἀδιακόπως καὶ διὰ τοῦ διδάγματος καὶ διὰ τοῦ παραδείγματος, καὶ ποιῶν αὐτοὺς κοινωνοὺς τῆς ἰδίας τελειότητος. Διὰ τοῦτο ἡ σοφία καὶ ἡ ἀρετὴ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ταυτίζονται, καὶ οἱ ἀληθῶς σοφοὶ εἶναι σχεδὸν πάντοτε καὶ ἐντελῶς ἐνάρετοι· ὁ νοῦς αὐτῶν καὶ ἡ καρδία ἀμοιβαίως βοηθούμενα παράγουσι τοὺς ὑψηλοὺς ἐκείνους χαρακτῆρας, οἵτινες ἐκ τῆς αὐτῆς ἑστίας ἀπαυγάζουσι καὶ τὸ φῶς τῆς γνώσεως καὶ τὴν θείαν τῆς ἀρετῆς ἀγλαΐαν, ἡγούμενοι τῶν προόδων τῆς ἀνθρωπότητος ἣν ἕλκουσι πρὸς ἑαυτοὺς καὶ ὁδηγοῦσι πρὸς τὸν ἀληθῆ αὐτῆς προορισμόν. Πόσον εἶναι ἄθλιος ἀπ' ἐναντίας ὁ ἐπὶ τοῦ ψεύδους στηριζόμενος καὶ ὑπὸ τὴν προσωπίδα τῆς ὑποκρίσεως κρύπτων τὴν ἰδίαν αἰσχρότητα. Ἀντὶ τῆς ἀφελοῦς παρρησίας τοῦ φιλαλήθους, ὁ ὑποκριτὴς εἶναι καταδεδικασμένος ν' ἀγωνίζηται ὅπως ἀποκρύπτῃ τὰ ἐν ἑαυτῷ, ἢ νὰ τὰ παριστᾷ ἄλλως ἢ ὡς εἶναι, καὶ καθὼς ἐῤῥέθη ὅτι ὁ φθόνος εἶναι ἡ τιμωρία τῆς ἀνικανότητος, παρομοίως δυνατὸν εἰπεῖν ὅτι ἡ ὑπόκρισις εἶναι ἡ τιμωρία τῆς ἠθικῆς διαφθορᾶς. Ὁ διανοούμενος τὸ ἀληθὲς καὶ πράττων τὸ ἀγαθὸν ἀπαλλάττεται παντὸς φόβου, παντὸς ἀγῶνος, ἀλλ' ὁ μισῶν τὴν ἀλήθειαν καὶ τὰ φαῦλα πράττων, ἔντρομος κατὰ πᾶσαν στιγμὴν μήπως ἀνακαλυφθῇ ἡ πονηρία του, διατελεῖ ἐν διηνεκεῖ προσποιήσει, ψεύδεται ἀδιακόπως, βιάζει καὶ τὴν φωνὴν καὶ τὸ πρόσωπον, γελᾷ ὅτε ἐνδομύχως λυπεῖται, φαίνεται κατηφής, ἐν ᾧ χαίρει, δεικνύει ἀγάπην πρὸς οὓς μισεῖ, καὶ περιπτύσσεται ἀγαλλόμενος οὓς ἀποστρέφεται. Ὁ μεγαλοφυὴς Δάντης παριστᾷ τοὺς ὑποκριτὰς τιμωρουμένους ἐν τῷ ᾅδει διὰ χλαμίδων κεχρυσωμένων ἔξωθεν ἀλλὰ μολυβδίνων, ἃς εἶναι καταδεδικασμένοι νὰ φέρωσιν αἰωνίως, πιεζόμενοι ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ τῶν ὤμων ὀδυνηρῶς ὑπ' αὐτῶν.

ϛʹ

Τοιαῦτα εἶναι τὰ πρῶτα καθήκοντα ὅσα πηγάζουσιν ἐκ τῆς φύσεως τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος, ἐκ τῶν σχέσεων αὐτῶν καὶ ἐκ τῆς ἑνότητος δι' ἧς συναποτελοῦσιν ἓν μόνον ὂν ἐλεύθερον καὶ λογικόν, ἐνεργοῦν διὰ τοῦ ὑλικοῦ ὀργανισμοῦ, μυρίας σχέσεις συνάπτον πρὸς τὴν περιστοιχίζουσαν αὐτὸ φύ-

σιν, συνδυάζον μυριοτρόπως τὴν ἰδίαν ἐλευθερίαν μετὰ τῆς ἐν τῇ φύσει ἀνάγκης, καὶ διὰ τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ λόγου πραγματοποιοῦν τὸν προορισμὸν αὐτοῦ. Τὰ καθήκοντα ταῦτα λογικῶς ἐξήχθησαν ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ προορισμοῦ τούτου, καὶ εἴδομεν ὅτι τὸ μὲν πρῶτον ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ πρῶτον στοιχεῖον τῆς ἠθικότητος, τὴν ἐλευθερίαν, τὰ δὲ ἄλλα πρὸς τὸ δεύτερον, τὸν λόγον. Κρατῶν ἑαυτοῦ διὰ τῆς ἠθικῆς κυριότητος, σώφρων, μετριοπαθὴς καὶ φιλαλήθης, ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ἐξασκήσῃ πάσας τὰς ἀρετὰς ὅσαι εἰς τὰς πρώτας ταύτας περιλαμβάνονται καὶ ν' ἀποφύγῃ τὰς πρὸς αὐτὰς ἀντικειμένας κακίας. Διὰ δὲ τῆς ἐξασκήσεως τῶν ἀρετῶν τούτων τελειοποιεῖ πρὸ πάντων ἑαυτόν, καὶ πλαγίως ἐνεργεῖ καὶ ἐπ' ἀγαθῷ τῶν ἄλλων. Ἀλλὰ παρὰ τὰ ὑποκειμενικὰ ταῦτα καθήκοντα, εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς κυρίως ἀναγόμενα, ἔχομεν ἆρα καὶ ἄλλα ἀφορῶντα ἀμέσως εἰς τὸ ἀγαθὸν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, καὶ τίνι τρόπῳ δυνάμεθα καὶ τὰ δεύτερα ταῦτα νὰ ὁρίσωμεν ἀκριβῶς καὶ ν' ἀποδείξωμεν ἐναργῶς; Τὰ περὶ ὧν διελάβομεν ἄχρι τοῦδε συνδέονται λογικῶς πρὸς ἄλληλα, καὶ διαδοχικῶς τὸ ἓν ἐκ τοῦ ἄλλου παράγονται, ὥστε τὸ πρῶτον προϋποτίθεται ὑπὸ τοῦ δευτέρου καὶ ἀμφότερα ὑποθέτει τὸ τρίτον, καὶ τὰ τρία ὁμοῦ ὑποθέτει τὸ τέταρτον. Ἄνευ τῆς ἐγκρατείας ἡ σωφροσύνη εἶναι ἀδύνατος, καὶ διὰ τῆς σωφροσύνης προετοιμαζόμεθα εἰς τὴν μετριοπάθειαν καὶ τότε μόνον δυνάμεθα νὰ ἐξασκήσωμεν τὸν λόγον ἐλευθέρως καὶ ἀνεμποδίστως πρὸς γνῶσιν καὶ πρᾶξιν τῆς ἀληθείας. Ἡ λογικὴ τῶν καθηκόντων τούτων κατάταξις δύναται ἄρα νὰ χρησιμεύσῃ καὶ ὡς μέθοδος ἠθικῆς ἀσκήσεως πρὸς διαδοχικὴν ἀπόκτησιν τῶν ἀντιστοίχων ἀρετῶν καὶ ἀνάπλασιν τοῦ ἠθικοῦ χαρακτῆρος. Τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀγαθοῦ, ὡς τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀληθοῦς, συγκρατοῦνται καὶ ἀμοιβαίως ἐνισχύονται, καὶ καθὼς μία ἀλήθεια συνεπιφέρει ἄλλας πολλάς, παρομοίως μία ἀρετὴ συμπαράγει καὶ ἄλλας, καὶ ἡ ἑνότης καὶ ἁρμονία τῶν ἀληθειῶν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν τῶν ἀρετῶν ἑνότητα καὶ ἁρμονίαν. Ἀκολουθοῦντες τὸν εἱρμὸν τοῦτον τῶν πνευματικῶν στοιχείων, ποῖα μετὰ τὰ ὑποκειμενικὰ εὑρίσκομεν ἀντικειμενικὰ καθήκοντα, ἑπόμενα εἰς τὰ πρῶτα καὶ συνεχίζοντα τὰς διατάξεις τοῦ ἠθικοῦ νόμου;

Μελετῶντες τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν δὲν ζητοῦμεν μόνον τὴν γνῶσιν τοῦ ἀτόμου, ἀλλ' ἐν τούτῳ ἀκριβοῦμεν τὴν φύσιν τοῦ γένους, εἰς ὃ ὑπάγεται καὶ μεθ' οὗ συνδέεται ἀναποσπάστως, ἐφαρμόζοντες καὶ ἐνταῦθα τὴν αὐτὴν μέθοδον τῆς ἐπαγωγῆς περὶ ἧς διελάβομεν ἐν τῇ πρώτῃ Σειρᾷ, καὶ δι' ἧς ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους ἀνερχόμεθα εἰς τὰ καθόλου, καὶ ἀνακαλύπτομεν τοὺς γενικοὺς νόμους τοῦ κόσμου. Ἐὰν λοιπὸν ἀληθεύωσιν ὅσα εἴπομεν περὶ τῆς ἐλευθέρας καὶ ἐλλόγου ὑποστάσεως ἣν ὀνομάζομεν ψυχήν, περὶ τῶν νοητικῶν δυνάμεων καὶ τῶν ἠθικῶν ἐνεργειῶν αὐτῆς, ἀληθεύουσι περὶ πάντων ἀνθρώπων. Πάντες, οἱαδήποτε ἡ καταγωγὴ καὶ ἡ θέσις αὐτῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ, καὶ οἱαιδήποτε αἱ μεταξὺ αὐτῶν διαφοραί, εἶναι ἐλεύθερα καὶ ἔλλογα πρόσωπα τείνοντα πρὸς τὸ ἀληθές, τὸ καλὸν καὶ τὸ ἀγαθόν, ἔχοντα τὸν αὐτὸν

ἀόρατα φυτὰ τῶν κοιλάδων. Ἐντε... ...νόμον. Ἔχουσιν ἄρα τὰ
νης ἀνάλογον πρὸς τὸ μέτ... ...ωσι. Τί ὀφείλομεν λοιπὸν πρὸς
ἔχει καὶ πλειότερα ... ...σεως τοῦ ἠθικοῦ νόμου ὀφείλομεν
τὰ τέλη τοῦ ἀνθ... ...ἐκπλήρωσιν ταύτην, καὶ νὰ σεβώμεθα
ἄλλους νὰ πράτ... ...ἐλευθερίας, καθὼς αὐτοὶ ὀφείλουσι νὰ σέ-
μένους αὐτῶν ... ...βαῖον σέβας τῆς ἐλευθερίας ἑκάστου εἶναι ἄρα
ζει καὶ τοὺ... ...ἄλλους καθηκόντων, τὸ καθῆκον τῆς δικαιοσύνης,
τὴν πραν... ...ὠνόμαζεν ὁ Ἀριστοτέλης. Τὸ καθῆκον τοῦτο ὡς ἐκ
νιος κ... ...ἔχει ἔκτασιν εὐρυτάτην, καὶ ἰσχύει οὐ μόνον μεταξὺ τῶν
συνε... ...μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς κοινωνίας, καὶ μεταξὺ τῶν κοι-
λο... ...ἀλλήλας, καὶ πραγματοποιούμενον διὰ τῆς ἱστορίας περιλαμ-
...τὴν ἀνθρωπότητα. Ἔχει δὲ καὶ βάθος, οὕτως εἰπεῖν, ἀνάλογον
...ἔκτασίν του, διότι πολλὰ εἶναι τὰ στοιχεῖα τῆς ἀτομικῆς ἑκάστου
...ἀτομικότητος, ἅτινα ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα, ὥστε πολλαχῶς δυνάμεθα νὰ
παραβῶμεν τὴν δικαιοσύνην. Αὕτη περιλαμβάνει τὸ σέβας τῆς ζωῆς, τῆς
σωματικῆς καὶ πνευματικῆς ἐνεργείας, τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως, τῆς
ὑπολήψεως, τῆς περιουσίας, τῆς τιμῆς καὶ πασῶν τῶν ἐξωτερικῶν δηλώσεων καὶ ἐφαρμογῶν τῆς ἐλευθερίας ἑκάστου καὶ τῶν νομίμων αὐτοῦ σχέσεων πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Καὶ ἐπειδὴ πάντα ταῦτα εἶναι προϊόντα τῆς ἐν ἡμῖν ἐμφύτου αὐτενεργείας, λαμβάνουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τῆς ἐλευθερίας τὸ ὄνομα, καὶ λέγονται ἐλευθερία τῆς ζωῆς, τῆς κινήσεως, τῆς συνειδήσεως, τῶν δοξασιῶν, τῆς ἰδιοκτησίας, ἀστικὴ, πολιτικὴ ἐλευθερία κλ. Καὶ τῳόντι πᾶσαι αἱ ἐλευθερίαι αὗται γεννῶνται ἐκ τῆς πρώτης καὶ θεμελιώδους, ἐκ τῆς ἐν τῷ πνεύματι ἐλευθερίας, καὶ εἶναι ποικίλαι αὐτῆς ἐξωτερικεύσεις. Ἐκ τούτου σπουδαιότατον ἐξάγεται συμπέρασμα, ὅτι ἡ ἐλευθερία εἶναι ἀχώριστος τῆς δικαιοσύνης, ὅτι δὲν ὑπάρχει εἰμὴ ὑπὸ τὴν σκέπην καὶ ἐντὸς τῶν ὅρων τῆς δικαιοσύνης, ὅτι ἄνευ δικαιοσύνης ἡ ἐλευθερία εἶναι ἀκολασία καὶ κτηνώδης ἀλληλομαχία, καὶ ὅτι ἐλευθερία ἀπεριόριστος εἶναι θεωρητικῶς μέν, ψεῦδος καὶ παραλογισμός, πρακτικῶς δέ, ἀτομικὸν καὶ κοινωνικὸν κακούργημα. Παρομοίως, ἡ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἰσότης δὲν δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ ἰσότης ἐν τῇ δικαιοσύνῃ, ἴσον σέβας τῶν δικαιωμάτων ἑκάστου, καὶ οὐχὶ ἰσότης τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν, ἴση ἀπονομὴ ἑκάστῳ, οὐχὶ τῶν ἴσων, ἀλλὰ τῶν ἰδίων (cuique suum), διότι οὐδεμία ἄλλη ἰσότης ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ. Ἄνισα εἶναι τὰ σώματα καὶ τὰ πνεύματα, διάφορα κατὰ τὰς δυνάμεις αὐτῶν, ἄνισος ἡ κοινωνικὴ θέσις ἑκάστου, ἄνισος ὁ πλοῦτος, ἄνισος ἡ ἱκανότης, ἄνισος ἡ ἐπιῤῥοή, ἄνισος ἡ δόξα, καὶ τὴν ἀνισότητα ταύτην οὐδεμία ἀνθρώπινος δύναμις θέλει ὁλοτελῶς ἐξαλείψει, διότι εἶναι νόμος τῆς φύσεως, νόμος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐὰν ὁμαλυνθῇ διὰ τῆς βίας, ἀναγεννᾶται ἐκ τῶν ἐρειπίων της. Καὶ αὐτὴ ἡ μαθηματικὴ ἰσότης, εἰς ἣν ἀνάγονται αἱ γεωμετρικαὶ ἀποδείξεις, ἀληθεύει μόνον ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ ἀΰλου καὶ εἰλικρι-

...ἐν ἀληθεύει πλέον, ἅμα θεωρηθῇ ἐν τῇ ὕλῃ καὶ ἐν τῷ κόσμῳ. Βραδύτερον πῶς ἡ ἀναπόφευκτος αὕτη ἀνισότης μετριάζεται ...αργεῖται, καὶ πῶς δι' ἄλλης ἀρετῆς ἐπαναφέρεται ἡ ἁρμονία ...ροῦται ἡ δικαιοσύνη. Ἀλλ' ἐν τοσούτῳ ἂς θέσωμεν τὴν δικαιο...ς τὸν ἱερώτατον μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων δεσμόν, καὶ ἂς ὑποτάξωμεν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἰσότητα εἰς αὐτήν. Ὅτε ἀνατρέπεται ἡ τάξις αὕτη, καὶ ἐπιδιώκεται ἀπεριόριστος ἐλευθερία καὶ ἀπόλυτος ἰσότης, καὶ οὐχὶ ἐλευθερία καὶ ἰσότης ἐν τῇ δικαιοσύνῃ, ἐπέρχεται οὐχὶ ἡ ἀναγέννησις, ἀλλ' ἡ ἀποσύνθεσις τῆς κοινωνίας, καὶ ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητος διεπράχθησαν τὰ στυγερώτατα κακουργήματα [1]. — Ἑτέρα ἀνατροπὴ τῆς λογικῆς τάξεως τῶν ἠθικῶν στοιχείων γίνεται ὅτε θέτομεν τὸ δικαίωμα πρὸ καὶ ὑπεράνω τοῦ καθήκοντος. Τὸ δικαίωμα οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ ἔνδικον μέσον πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος. Ἔχω τὸ δικαίωμα τῆς ζωῆς, τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἰδιοκτησίας, τῆς ὑπὸ πᾶσαν ὄψιν ἀναπτύξεως τῶν δυνάμεών μου, διότι ὀφείλω διὰ πάντων τούτων νὰ ἐκπληρώσω τὰ ἐκπηγάζοντα ἐκ τοῦ ἠθικοῦ νόμου καθήκοντα τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς νοητικῆς καὶ ἠθικῆς μου τελειοποιήσεως. Καὶ διὰ τοῦτο ὅ,τι εἶναι ἐν ἐμοὶ δικαίωμα, εἶναι παρὰ τοῖς ἄλλοις καθῆκον, διότι πάντες εἰς τὸν αὐτὸν νόμον ὑποτασσόμεθα, καὶ τὰ αὐτὰ ἔχομεν καθήκοντα καὶ δικαιώματα· καὶ οὕτω χαράττεται περὶ ἕκαστον ἄνθρωπον ὁ νόμιμος κύκλος τῆς ἐνεργείας του, ἐντὸς τοῦ ὁποίου, ὡς ἀπὸ τοῦ κέντρου ἄγονται αἱ ἀκτῖνες, ἐξασκεῖ τὰ ποικίλα αὐτοῦ δικαιώματα, καὶ τὴν περιφέρειαν ταύτης τῆς νομίμου πράξεως ἑκάστου ἕκαστος ὀφείλει νὰ σέβηται. Ἐντεῦθεν πλήρης προκύπτει ἡ ἔννοια τοῦ *Δικαίου*, ὅπερ εἶναι τὸ σύνολον τῶν ἐγγυήσεων δι' ὧν ἀσφαλίζεται τὸ σέβας τῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν δικαιωμάτων ἑκάστου δηλ. αὐτὴ ἡ δικαιοσύνη· ὥστε ἐλευθερία, ἰσότης, δικαιοσύνη, δικαίωμα, δίκαιον, πάντα ταῦτα εἶναι ἔννοιαι συσχετικαὶ καὶ ἀχώριστοι ἀλλήλων, ὑπαγόμεναι πᾶσαι εἰς τὴν κυριαρχικὴν ἔννοιαν τοῦ ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἐπιβαλλομένου καθήκοντος. Ἐκ τούτου προσέτι φαίνεται διατί τὸ καθῆκον τῆς δικαιοσύνης εἶναι, κατὰ διαφορὰν τῶν ἄλλων, ἀπαιτητόν, καὶ διατί ὑπὲρ πάντα τὰ ἄλλα ἐκτείνεται ἐφ' ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα. Δὲν δυνάμεθα ν' ἀπαιτήσωμεν παρὰ τῶν ἄλλων νὰ ἦναι ἐγκρατεῖς, σώφρονες, μετριοπαθεῖς, φιλαλήθεις, ἀλλὰ δυνάμεθα ν' ἀπαιτήσωμεν νὰ ἦναι δίκαιοι, καὶ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, ἐν ᾧ ἡ κοινωνία δὲν δύναται νὰ ἐπιβάλλῃ τὰ ἄλλα καθήκοντα, δύναται καὶ ὀφείλει νὰ ἐπιβάλλῃ τὸ καθῆκον τῆς δικαιοσύνης. Αὕτη εἶναι ἡ νόμιμος βάσις τῆς κυριαρχίας, ἥτις ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ λόγου ἀπορρέει, καὶ τὸ δίκαιον ὀφείλει διὰ τῶν νόμων καὶ ἀρχῶν τοῦ κράτους νὰ πραγματοποιῇ, καὶ αὕτη εἶναι ἡ οὐσία τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, ἥτις ἄριστα ὡρίσθη ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, *τέχνη ποιητικὴ δικαιοσύνης ἐν πόλει*. Τὰ ὅρια τῆς παρούσης μελέτης δὲν μᾶς ἐπιτρέπουσι νὰ συνεχίσωμεν τὴν λογικὴν ἐξαγωγὴν τῶν

1 Ὅρ. Taine, Les Origines de la France contemporaine.— La Révolution. tom. I.

ματικῆς ὑπάρξεως, τῆς σωματικῆς ὑγείας, τὸ μέτρον ἐπέκεινα τοῦ ὁποίου δὲν δύναται νὰ προβῇ ἡ ὀργανικὴ ἐνέργεια, καὶ τὰ ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ βοηθήματα πρὸς ῥύθμισιν τῆς ἐνεργείας ταύτης. Περὶ τούτων ἡ ἠθικὴ οὐδὲν ἔχει νὰ διδάξῃ, παραλαμβάνει τὰ διδάγματα τῆς ὑγιεινῆς, καὶ τὰ ἀναβιβάζει εἰς ἀξίωμα ἠθικῶν καθηκόντων. Τὴν σύμπνοιαν ταύτην τοῦ ὑλικοῦ καὶ ἠθικοῦ στοιχείου πρὸς μόρφωσιν τοῦ τελείου ἀνθρώπου ἄριστα κατενόησαν οἱ ἀρχαῖοι, οὐδέποτε χωρίσαντες τὴν περὶ τὸ σῶμα ἐπιμέλειαν τῆς περὶ τὴν ψυχὴν, καὶ τὸ μὲν σῶμα διετήρουν εὔρωστον διὰ τῶν γυμναστικῶν ἀσκήσεων, τὴν δὲ ψυχὴν ἐρρύθμιζον διὰ τῆς μουσικῆς ἐν ᾗ πᾶσαι αἱ ἐλευθέριαι τέχναι περιελαμβάνοντο. Καὶ οὕτω τὸ μὲν σῶμα καθίσταται πειθήνιον ὄργανον τοῦ πνεύματος, τοῦτο δὲ αὐξάνει τὰς δυνάμεις του ἀντιλαμβανόμενον καθαρώτερον καὶ πληρέστερον τῆς ὑλικῆς φύσεως, καὶ δραστηριότερον ἐπ' αὐτῆς ἐνεργοῦν, ἔχει δὲ πρὸς τούτοις πολύτιμον βοηθὸν τὸ σῶμα κατὰ τὴν ἐξάσκησιν καὶ αὐτῶν τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν, τῆς καρτερίας, τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς εἰς πολλὰς ἠθικὰς ἐπιχειρήσεις ἀναγκαίας δραστηριότητος. Διατήρησις καὶ ἐνίσχυσις τοῦ σώματος πρὸς ὑπηρεσίαν τοῦ πνεύματος, οὗτος εἶναι ὁ σκοπὸς καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς σωφροσύνης, τοῦ δευτέρου τῶν ἡμετέρων καθηκόντων. Εἰς τὴν σωφροσύνην ἀντίκεινται πᾶσαι αἱ κακίαι δι' ὧν ὑποδουλοῦται ἡ ψυχὴ εἰς τὸ σῶμα, οἷαι, ἡ λαιμαργία, ἡ λαγνεία, ἡ δειλία, ἡ ῥᾳθυμία· περιλαμβάνονται δὲ ἐν αὐτῇ καὶ ἐξ αὐτῆς γεννῶνται ἕτεραι ἀρεταὶ ὅσαι ὑποθέτουσι τὴν ἐπὶ τοῦ σώματος κυριαρχίαν τῆς ψυχῆς, οἷαι, ἡ εὐτολμία, ἡ φιλοπονία, ἡ ὀλιγάρκεια, ἡ λιτότης κλ. Ἀλλ' ἡ ἠθικὴ κυριότης ἵνα διατηρήσῃ σῶον καὶ ἀνελλιπὲς τὸ φῶς τοῦ λόγου πρέπει νὰ ἐξασκηθῇ καὶ ἐπὶ ἑτέρου στοιχείου τῆς ἡμετέρας φύσεως, ὅπερ ἐν μέρει μὲν ἐκ τοῦ σώματος προκύπτει, ἐν μέρει δὲ ἐκ τῆς ψυχῆς, καὶ καθίσταται ἰσχυρὸν καὶ δυσκατάβλητον ἐλατήριον πράξεων παντοίων, καὶ διὰ τοῦτο ὑπὲρ πᾶν ἕτερον ἀπαιτεῖ τὴν χαλίνωσιν καὶ διεύθυνσιν τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Τὸ στοιχεῖον τοῦτο εἶναι τὸ πάθος καὶ τὸ πρὸς ῥύθμισιν αὐτοῦ καθῆκον εἶναι τὸ τῆς *μετριοπαθείας*.

Τί εἶναι τὸ πάθος;

Ε΄

Ἐν τῇ θεωρίᾳ τῆς ψυχῆς εἴδομεν ὅτι ὑπὸ τῶν ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων παθαίνεται ἡ ψυχὴ, καὶ ἡ ἐντύπωσις μεταβάλλεται διὰ τῆς ἀντιλήψεως εἰς αἴσθησιν, καὶ διαμένει ἐν τῷ πνεύματι ὡς ἰδέα. Ἀλλ' ἐκ τῆς ἐντυπώσεως καὶ αἰσθήσεως παράγεται, παρὰ τὸ νοητικὸν στοιχεῖον τῆς ἰδέας, καὶ ἕτερον, τὸ λεγόμενον αἴσθημα, δηλ. εὐάρεστος ἢ δυσάρεστος κατάστασις τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν φύσιν τῶν ἀντικειμένων ἐξ ὧν προκύπτει, καὶ ὅτε μὲν εἶναι εὐάρεστος, λέγεται ἡδονὴ, ὅτε δὲ δυσάρεστος, λύπη. Ἄλλον ἀκριβέστερον ὁρισμὸν τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης δὲν δυνάμεθα νὰ δώσωμεν, διότι ἐπὶ τῶν

πρώτων καὶ ἁπλῶν οὐδεὶς ὁρισμός. Ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ νοήσωμέν ποτε καὶ διατί ἡ κατάστασις αὕτη εἶναι εὐάρεστος ἢ δυσάρεστος. Ἔχει τὸν πρῶτον χαρακτῆρα ὅτε τὸ ἀντικείμενον οὗ ἔχομεν αἴσθησιν συνᾴδει πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ὀργανισμοῦ, καὶ συντείνει πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ τούτου ἱκανοποιοῦν τὰς ἀνάγκας τῶν ὀργάνων, ὧν αἱ λειτουργίαι τελοῦνται τότε ἀνεμποδίστως καὶ ἐπὶ μείζονι τοῦ σώματος ὠφελείᾳ· ἔχει δὲ τὸν δεύτερον, ὅτε τὸ ἀντικείμενον ἀντενεργεῖ κατὰ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ἀναγκῶν τούτων· ὥστε ἡ ἀνάγκη εἶναι τρόπον τινὰ ἡ κοινὴ πηγὴ τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης, τῆς μὲν πρώτης, ὅτε πληροῦται, τῆς δὲ δευτέρας, ὅτε παρεμποδίζεται. Καὶ οὐ μόνον ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων προέρχεται τὸ αἴσθημα τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης, ἀλλὰ καὶ ἔκ τινων ἐσωτερικῶν αἰσθήσεων, δι' ὧν ἀγγέλλονται αἱ ἀνάγκαι τοῦ ὀργανισμοῦ, οἷαι αἱ τῆς τροφῆς καὶ τῆς πόσεως, καὶ ἐκ τῶν ἀναγκῶν τούτων πληρουμένων ἢ μὴ προκύπτει ἐπίσης ἡ ἡδονὴ ἢ ἡ λύπη. — Ἀλλ' ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ λύπη δὲν προέρχονται μόνον ἐκ τοῦ σώματος. Ἐντὸς τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ ὑπάρχει ὁ νοητικὸς καὶ ἠθικὸς ὀργανισμὸς τῆς ψυχῆς, οὗ ὁ σωματικὸς εἶναι ὑλικὴ ἐξωτερίκευσις, ὅστις ἔχει ἐπίσης ἴδια ὄργανα καὶ λειτουργίας καὶ ποικίλους σκοποὺς καὶ ποικίλας ἀνάγκας, πρὸς ἃς ὡσαύτως ἀντιστοιχοῦσιν ἀντικείμενα θεραπεύοντα αὐτοὺς ἢ ἀντενεργοῦντα κατ' αὐτῶν, καὶ ἐντεῦθεν, παρὰ τὰς σωματικὰς ἡδονὰς καὶ λύπας, ἕτεραι νοητικαὶ καὶ ἠθικαὶ ὑπαγόμεναι εἰς τὴν νοητικὴν καὶ ἠθικὴν ἐνέργειαν τοῦ πνεύματος. Ψυχὴ ἐν σώματι ἤτοι σῶμα ἔμψυχον εἶναι ὁ ἄνθρωπος, καὶ δὲν εἶναι παράδοξον ἐὰν τὰ δύο στοιχεῖα τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος εἷς καὶ ὁ αὐτὸς νόμος συνέχει καὶ διοικεῖ, διότι ἓν τὸ τέλος, εἷς ὁ σκοπός, ἂν καὶ ποικίλλουσι τὰ πρὸς αὐτὸν μέσα, καὶ ἐκ τοῦ σκοποῦ τοῦ πνευματικοῦ καὶ τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ προκύπτουσιν αἱ ἀνάγκαι, καὶ ἐκ τῆς ἐκπληρώσεως ἢ μὴ αὐτῶν αἱ ἡδοναὶ ἢ αἱ λύπαι.

Ὑποθέσατε τώρα ἀντικείμενον παράγον μίαν τῶν ἡδονῶν τούτων, οὗ ἑπομένως ἐφίεται ἡ ψυχή. Εἶναι πολὺ φυσικὸν ἐὰν τὸ ἀντικείμενον τοῦτο προσπαθεῖ νὰ ἔχῃ ὅσῳ τὸ δυνατὸν περισσότερον ἐν τῇ κατοχῇ αὐτῆς, καὶ ὅσῳ τὸ δυνατὸν περισσότερον ν' ἀπολαύῃ αὐτοῦ. Ἡ προσπάθεια αὕτη εἶναι ἡ λεγομένη ἐπιθυμία, ἥτις ἕπεται εἰς τὴν ἔφεσιν καὶ γεννᾷ τὴν ἀγάπην. Παρομοίως, ἐπὶ τῆς ἐναντίας περιπτώσεως ἡ ψυχὴ προσπαθεῖ ν' ἀπομακρύνῃ τὸ παρεμποδίζον καὶ παραβλάπτον τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἰδίας ἀνάγκης ἀντικείμενον, καὶ ν' ἀπαλλαγῇ αὐτοῦ, καὶ ἡ προσπάθεια αὕτη γεννᾷ τὴν ἀποστροφήν, καὶ αὕτη τὸ μῖσος. Κοινὴ αὐτῶν ῥίζα εἶναι, ὡς ἐλέγομεν, ἡ ἀνάγκη, ὑλικὴ ἢ πνευματική, ἐκ ταύτης ἡ εὐαρέστησις ἢ ἡ δυσαρέστησις, ἐκ τούτων ἡ ἡδονὴ ἢ ἡ λύπη, ἐξ ὧν ἡ ἐπιθυμία ἢ ἡ ἀποστροφή, καὶ ἐκ τούτων ἡ ἀγάπη ἢ τὸ μῖσος. Ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἀρκοῦσι πρὸς παραγωγὴν τοῦ πάθους.— Ὅτε ἡ ἀγάπη ἢ τὸ μῖσος παρατείνονται ἐπὶ μακρόν, συμβαίνει σχεδὸν πάντοτε ἔξαψις τῆς φαντασίας. Ἡ πολύτιμος αὕτη δύναμις ὑποκινεῖται

καὶ ὑπὸ τοῦ αἰσθήματος καὶ ὑπὸ τοῦ νοήματος, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ πρώτου μᾶλλον ἢ ὑπὸ τοῦ δευτέρου, ἐὰν παρατεινόμενα, μεταβληθῶσιν εἰς ἕξεις. Ὅτε ἐπὶ μακρὸν ἐμμένει τὸ πνεῦμα εἰς τὴν θεωρίαν πράγματός τινος, ἐντείνεται ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ, καὶ ἡ ἔντασις αὕτη ἐγείρει ἐξ ἀνάγκης τὴν φαντασίαν, ἧς ἔργον εἶναι, ὡς γινώσκομεν, νὰ καθιστᾷ ζωηροτέρας τὰς ἐντυπώσεις τὰς ἀναμνήσεις, τὰς σκέψεις, καὶ νὰ προσθέτῃ εἰς αὐτὰς τὸν τύπον τῆς ἰδανικότητος. Κατ' ἀμφοτέρας δὲ τὰς λειτουργίας ταύτας ἐνεργεῖ ἡ φαντασία ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ πάθους. Ὁ ὑπὸ τοῦ πάθους κυριευόμενος, καὶ σφοδρότερον συναισθάνεται τὰς ἐκ τοῦ ἀντικειμένου τοῦ πάθους του ἐντυπώσεις ἐκ βάθους συγκινούμενος ὑπ' αὐτῶν, καὶ τὸ ἀντικείμενον τοῦτο μεγεθύνει καὶ ἰδανικεύει. Ὥστε τὸ πάθος συνιστῶσιν ἐπὶ τέλους ἡ ἀγάπη ἢ τὸ μῖσος παρατεινόμενα καὶ μεταβαλλόμενα εἰς ἕξεις καὶ κορυφούμενα διὰ τῆς φαντασίας. Τοιαῦτα εἶναι τὰ συστατικὰ στοιχεῖα τοῦ πάθους, καὶ περὶ τούτων πολὺ δὲν διαφωνοῦσιν οἱ ψυχολόγοι· ἀλλὰ ποῖα καὶ πόσα εἶναι τὰ εἴδη αὐτοῦ;

Τὰ πάθη τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας εἶναι ἀναρίθμητα καὶ ποικιλώτατα, οὐδὲ ἀκριβὴς αὐτῶν κατάταξις εἶναι δυνατή, διότι, παρὰ τὴν ἀπερίγραπτον ποικιλίαν τῶν διαθέσεων καὶ ἐνστιγμάτων καὶ τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν περιστάσεων ἐξ ὧν τὸ πάθος δύναται νὰ προκύψῃ, νέα πάθη ἐπιφαίνονται κατὰ τὰς ἀπαύστους μεταβολὰς τῶν ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων καὶ τὰς διαδοχικὰς φάσεις τοῦ κοινωνικοῦ καὶ ἱστορικοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος. Μόνον τὸ βλέμμα τοῦ Θεοῦ δύναται νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὰς ἀβύσσους τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας. Αἱ πηγαὶ τῶν παθῶν εἶναι πάντοτε αἱ αὐταί, ἀλλὰ τὰ ἀντικείμενα καὶ οἱ συνδυασμοὶ αὐτῶν μεταβάλλονται. Διὰ τοῦτο οἱ προσπαθήσαντες νὰ κατατάξωσι μετ' ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας τὰ εἴδη τῶν παθῶν πάντοτε ἀπέτυχον. Μεγάλαι τινὲς διαιρέσεις, εἶναι μόνον δυναταὶ ὡς ἐκ τῶν πηγῶν ἐξ ὧν ἀπορρέουσι καὶ ὡς ἐκ τῆς γενικωτέρας διαιρέσεως τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν. Καὶ ἐκ μὲν τῶν πηγῶν, αἵτινες εἶναι ἡ ἀγάπη ἢ τὸ μῖσος, ἔχομεν δύο κατηγορίας παθῶν, τὰ εὐμενῆ, παραγόμενα ἐκ τῆς πρώτης, καὶ τὰ δυσμενῆ, ἐκ τῆς δευτέρας. Τὰ δὲ ἀντικείμενα αὐτῶν εἶναι αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα τῆς νοήσεως, ὁ κόσμος, ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ Θεός. Ἀλλὰ πρὸς ἕκαστον τῶν ἀντικειμένων τούτων δὲν δύνανται ν' ἀναπτυχθῶσι τὰ τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ μίσους αἰσθήματα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Πρὸς τὴν φύσιν λ. χ. μῖσος δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ, ἂν καὶ δυνατὸν νὰ ἔχωμεν ἀποστροφὴν πρός τινα τῶν ἐν αὐτῇ, διότι τὸ μῖσος ὑποθέτει τὴν ἰδέαν ὅτι ἡ βλάπτουσα ἡμᾶς ἐνέργεια εἶναι προϊὸν τῆς θελήσεως καὶ προαιρέσεως ἐμψύχου καὶ λογικοῦ ὄντος. Ἄρα δυνατὸν ν' ἀποστρεφώμεθα φυσικά τινα ἀντικείμενα καθὸ ἀπαρέσκοντα ἡμῖν ἢ βλάπτοντα ἡμᾶς, ἀλλ' οὐχὶ νὰ τὰ μισῶμεν. Πρὸς αὐτὰ ἔχομεν τὴν λεγομένην ἀντιπάθειαν, αἴσθημα ἀσθενέστερον τοῦ μίσους καὶ τρόπον τινὰ διάμεσον μεταξὺ τούτου καὶ τῆς ἀποστροφῆς. Τὴν φύσιν ὅμως δυνάμεθα ν' ἀγαπήσωμεν μέχρι λατρείας, καὶ πολλοὶ λαοὶ τὴν φύσιν ἐλά-

τρευσαν ἀντὶ τοῦ ποιήσαντος αὐτήν. Πρὸς πᾶσαν εὐαίσθητον ψυχὴν τὰ κάλλη τῆς φύσεως ἔχουσι θέλγητρα γλυκύτατα συγκινοῦντα τὴν καρδίαν καὶ ἐγείροντα τὴν ποιητικὴν φαντασίαν, διότι τὰ σχήματα καὶ τὰ χρώματα, ἡ ποικιλία τῆς ζωῆς καὶ ἡ μεγαλοπρέπεια τῶν θεαμάτων αὐτῆς οὐ μόνον κατακηλοῦσι τὰς αἰσθήσεις, ἀλλ' ἐμποιοῦσιν ἐν ἡμῖν τὸ αἴσθημα τῆς τάξεως καὶ τῆς ἁρμονίας, καὶ ἀναβιβάζουσι τὸν νοῦν εἰς τὴν θεωρίαν τῆς πανσόφου προνοίας ἥτις παρήγαγε τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα θαύματα. Ἐντεῦθεν ἡ ἐπὶ τῆς σωματικῆς καὶ ψυχικῆς ὑγείας σωτήριος ἐπιρροὴ τῆς φύσεως καὶ τῆς συχνῆς μετ' αὐτῆς συναφείας, καὶ ἐντεῦθεν ποικίλα πάθη ἔχοντα ἀντικείμενον τὴν φύσιν, τὰ προϊόντα αὐτῆς, ὧν προσπαθοῦμεν ν' ἀπολαύωμεν ὅσῳ τὸ δυνατὸν πλειότερον, καὶ ἅτινα περιπαθῶς περιποιούμεθα, καλλιεργοῦμεν, συλλέγομεν, μελετῶμεν, νέας πάντοτε ἡδονὰς ἀρυόμενοι ἐξ αὐτῶν. Οὐδὲ πρέπει μετὰ τοῦ ἀφιλοκερδοῦς τούτου αἰσθήματος νὰ συγχέωμεν τὴν ἀγάπην τῆς φύσεως διὰ τὴν κατοχὴν αὐτῆς πρὸς ἀτομικὴν ἡμῶν ὠφέλειαν, διότι τὸ αἴσθημα τοῦτο περιλαμβάνεται ἐν ἄλλῳ πάθει, οὗ βάσις εἶναι ὁ ἐγωϊσμὸς καὶ ἐλατήριον ἡ ἰδιοτέλεια. Ἡ ἀγάπη τῆς φύσεως διὰ τὴν φύσιν εἶναι εὐγενὴς διάθεσις τῆς ψυχῆς οὐδόλως ἀφορῶσα εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν αὐτῆς δι' ἐγωϊστικοὺς σκοπούς, ἀλλ' εἰς τὴν ἰδανίκευσιν αὐτῆς διὰ τῆς τέχνης καὶ τὴν νόησιν αὐτῆς διὰ τῆς ἐπιστήμης. — Κυριώτερον ἀντικείμενον ἀγάπης καὶ μίσους εἶναι αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος. Ἀγαπῶμεν ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους κατὰ ποικίλους βαθμοὺς καὶ διὰ ποικίλων τρόπων. Ἡ ἀγάπη ἄρχεται ἐξ ἡμῶν αὐτῶν. Νόμος ἑκάστου ὄντος εἶναι ἡ συντήρησις ἑαυτοῦ διὰ τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ σκοποῦ τῆς ὑπάρξεώς του, καὶ ὁ σκοπὸς οὗτος ἐκπληροῦται ὅτε αἱ ἀνάγκαι αὐτοῦ θεραπεύονται. Τὴν θεράπευσιν ταύτην ἐπιζητεῖ κατ' ἀρχὰς τὸ ἔνστιγμα, τὸ πρῶτον ἐλατήριον τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, δι' αὐθορμήτων καὶ ἀσυνειδήτων κινήσεων πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἀντικειμένου, οὗ συναισθανόμεθα τὴν ἀνάγκην, καὶ τὸ ἔνστιγμα ἐνεργεῖ ἀποκλειστικῶς κατὰ τὴν βρεφικὴν ἡλικίαν, ἀλλ' ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ ἐξακολουθεῖ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐφ' ὅλου τοῦ βίου μετὰ τῆς ἐνεργείας ἄλλων ἐλατηρίων συνδυαζομένη. Ἐν τούτοις ἐκ τοῦ ἐνστίγματος τῆς ἰδίας συντηρήσεως, ἐκ τῶν ἐξ αὐτοῦ ἀναγκῶν, ἐκ τῆς θεραπείας, ἢ μὴ αὐτῶν γεννῶνται ἡδοναὶ καὶ λῦπαι, ἐπιθυμίαι καὶ ἀποστροφαί, ἀγάπαι καὶ μίση, καὶ πάντα ταῦτα ἀνάγονται εἰς τὴν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπην καὶ δι' αὐτῆς ἐξηγοῦνται. Τὸ βρέφος ἀγαπᾷ κατ' ἀρχὰς τὴν μητέρα, τὴν τροφόν, τὸ φῶς, τὸν ἀέρα, τὴν διασκέδασιν, τὴν ἀνάπαυσιν, πᾶν ὅ,τι συντείνει εἰς τὴν ὑγείαν καὶ ἀνάπτυξιν ἑαυτοῦ, καὶ μισεῖ τὰ ἐναντία. Τὰ μικρὰ ταῦτα πάθη δὲν κορυφοῦνται βεβαίως διὰ τῆς ἕξεως καὶ τῆς φαντασίας, ἀλλὰ περιέχουσι τὸν σπόρον ἄλλων δριμυτέρων παθῶν τοῦ αὐτοῦ εἴδους, ἅτινα κραταιοῦνται προϊούσης τῆς ἡλικίας. Ἐὰν δὲ ὑποθέσωμεν ὅτι δὲν ἐπέρχεται ἡ ἐνέργεια ἄλλων παθῶν, ἄλλων ἐλατηρίων, τὰ πρῶτα ταῦτα συγκεντροῦνται ἐν τῷ ἐγωϊσμῷ, ὅστις μόνον

ἐλατήριον ἔχει τὴν ἰδιοτέλειαν καὶ μόνον σκοπὸν τὸ ἀτομικὸν συμφέρον. Καὶ τότε αἱ πρῶται ὁρμαὶ κατευνάζονται, διότι εἰς τὸ αἴσθημα ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀντικαθίσταται ὁ ψυχρὸς ὑπολογισμός, ὅστις σταθμίζει ἀκριβῶς τὰς ἀνάγκας, τὰ πρὸς θεράπευσιν αὐτῶν ἀντικείμενα, τὰ πρὸς ἐπίτευξιν τούτων μέσα, καὶ ταῦτα ἀδιακόπως μεταχειρίζεται πρὸς ἀπόκτησιν ἐκείνων. Ὡς ἐκ τούτου ὁ ἐγωϊσμὸς προέρχεται ἐκ τοῦ πάθους, ἀλλὰ τὰ ζωηρότερα στοιχεῖα τοῦ πάθους ἀποβάλλει μετ' οὐ πολύ, ὅθεν ὁ ἐγωϊστὴς ἀπαθῶς διανοεῖται καὶ ἀπαθῶς ἐργάζεται, καὶ ἔχει μὲν κοινὸν μὲ τὸ κτῆνος τὸ αἴσθημα τῆς ἰδίας συντηρήσεως, εἶναι δὲ κατώτερος αὐτοῦ, καθ' ὅσον παραγνωρίζει τὸν ὑψηλότερον προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου, καταχρᾶται τοῦ θείου πλεονεκτήματος τοῦ λόγου, δι' οὗ τοσοῦτον ὑπερέχει τοῦ κτήνους, καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ λόγου προσπαθεῖ νὰ καταστρέψῃ τὸν λόγον τῆς ἰδίας φύσεως καὶ τοὺς νόμους τῶν ὄντων. Διότι νόμος ἑκάστου ἀνθρώπου δὲν εἶναι μόνον ἡ συντήρησις ἑαυτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ μετὰ τῶν ὁμοίων του ἔλλογος συμβίωσις πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ ἀγαθοῦ. Καὶ ἡ κοινωνία δὲν εἶναι μόνον νόμος τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ πάντων τῶν ὄντων, διότι πάντα συνέχονται δι' ἀδιαρρήκτων δεσμῶν, δι' ὁρατῶν καὶ ἀοράτων σχέσεων καὶ διὰ καθολικῆς οὕτως εἰπεῖν ἀγάπης, ἣν ἐθεοποίησαν οἱ ἀρχαῖοι ἐν τῷ Ἔρωτι, *τῷ κρατίστῳ καὶ πρεσβυτάτῳ τῶν θεῶν*. Τῆς δὲ ἀνθρωπίνης κοινωνίας ἡ βάσις δὲν εἶναι μόνον ἡ ἀμοιβαία ἀνάγκη, ἀλλὰ καὶ ἡ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπη, ἥτις εἶναι πάθος εὐγενὲς ποικίλας λαμβάνον μορφὰς καὶ εἰς ἕτερα πάθη διακλαδούμενον. — Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, ἥτις ἄρχεται ἀπὸ τῆς φιλίας καὶ τελευτᾷ εἰς τὴν καθολικὴν ἀδελφότητα, γεννᾷ ὡς πρώτιστον καὶ κυριώτατον εἶδος τὴν ἀγάπην τοῦ ἑτέρου φύλου, ἐξ ἧς ἡ οἰκογένεια, ὁ πρῶτος πυρὴν τῆς κοινωνίας. Καὶ διὰ τοῦτο τὸ πάθος τοῦτο εἶναι τὸ ζωηρότατον καὶ συγκινεῖ ἐκ βάθους ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς ἡμετέρας φύσεως, διότι εἶναι τὸ μέσον δι' οὗ πληροῦται ὁ ἀνώτατος νόμος τῆς πολλαπλασιάσεως τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς μετ' ἀλλήλων συμβιώσεως, καὶ διὰ τοῦτο παρέσχε πάντοτε ὑπόθεσιν εἰς τὴν ποίησιν, ἰδίως δὲ εἰς τὴν εἰκονίζουσαν τὸν ἀνθρώπινον βίον δραματοποιίαν καὶ μυθιστοριογραφίαν, καὶ εἰς παντοῖα καλλιτεχνήματα. Ἀλλὰ καὶ τὸ πάθος τοῦτο ἐξαχρειούμενον καταντᾷ εἴς τινα ἀμοιβαῖον ἐγωϊσμὸν πρὸς ἀπόλαυσιν κοινῆς ἡδονῆς, καὶ γίνεται ἔρως κτηνώδης καὶ φθαρτικός. Ῥυθμιζόμενον δὲ ὑπὸ ἠθικοῦ σκοποῦ, ἐξαγνίζεται καὶ ἁγιάζεται, ἐμπνέει τὰ καθαρώτατα καὶ γενναιότατα αἰσθήματα, τὴν ἀφιλοκέρδειαν, τὴν ἀφοσίωσιν, τὴν θυσίαν, καὶ διὰ τῆς φαντασίας ἰδανικεύει τὸ ἀντικείμενον αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ τούτου ἠθικοποιεῖ ἔτι μᾶλλον τὰ ὑπ' αὐτοῦ συνδεόμενα πρόσωπα, διότι συνενοῖ αὐτὰ ἐν τῷ ἀγαθῷ καὶ πρὸς τὸ ἀγαθόν. Καὶ ἐπειδὴ ἐκ τῆς χώρας τοῦ ἰδανικοῦ κατέρχεται ἡ πηγὴ τῆς ἐμπνεύσεως, σπάνιον εἶναι νὰ μὴ ἐξαφθῇ ἐκ τοιούτου αἰσθήματος σπινθήρ τις ποιήσεως, καὶ οἱ μεγάλοι ποιηταὶ νὰ μὴ ἐμπνέωνται ἐξ αὐτοῦ σκέψεις ὑψηλάς, εἰκόνας χαριεστάτας καὶ αἰσθήματα τρυφερώτατα. — Ἐκ τοῦ

ἁγνοῦ τούτου ἔρωτος ὅστις ὅταν νομιμοποιηθῇ διὰ τοῦ γάμου γίνεται ἡ συζυγικὴ ἀγάπη, ἀποῤῥέουσιν ἕτερα αἰσθήματα, ἡ στοργὴ τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα; ἡ πρὸς τοὺς γονεῖς ἀγάπη, εὐγνωμοσύνη καὶ ἀφοσίωσις τῶν τέκνων, ἡ ἀδελφικὴ φιλία, καὶ πάντα τὰ συγγενικὰ αἰσθήματα, ἅτινα ἐκ τῆς οἰκιακῆς ἑστίας διαδίδονται εἰς ὅλην τὴν κοινωνίαν. Καὶ οὕτω βαθμηδὸν ὁ κύκλος τῆς ἀγάπης εὐρύνεται, οἱ τῆς αὐτῆς κοινωνίας μετέχοντες συνδέονται οὐ μόνον διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀτομικῆς φιλίας, ἀλλὰ διὰ τοῦ κοινοῦ καὶ ἱερωτάτου αἰσθήματος τῆς φιλοπατρίας, καὶ ἐπὶ τέλους, ἀφ' οὗ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι πάντες εἴμεθα τῆς αὐτῆς νοητικῆς καὶ ἠθικῆς φύσεως, καὶ πάντες, τέκνα τοῦ αὐτοῦ πατρὸς, ἔχομεν τὴν αὐτὴν ἀρχὴν, τὸν αὐτὸν προορισμὸν καὶ τὰ αὐτὰ ἑπομένως καθήκοντα καὶ δικαιώματα, ἐγείρεται ἐν ἡμῖν τὸ αἴσθημα τῆς καθολικῆς ἀδελφότητος, αἴσθημα, πλὴν ὀλιγίστων ἐξαιρέσεων, ἄγνωστον τοῖς ἀρχαίοις, ὅπερ ὁ χριστιανισμὸς εἰσήγαγεν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν, καὶ δι' οὗ κατέφλεξε τοὺς πιστοτάτους τῶν ὀπαδῶν του. Ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπεκτάσεως ταύτης τὸ αἴσθημα τῆς ἀγάπης δὲν φθάνει εἰσέτι εἰς τὸν ἀνώτατον καὶ τελειότατον βαθμὸν αὐτοῦ. — Ἡ πρὸς τὴν φύσιν ἀγάπη, ἡ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ἡ συνάπτουσα τὰ δύο φῦλα πρὸς ἄλληλα, ἡ παράγουσα τὴν ἀμοιβαίαν τῶν γονέων καὶ τῶν τέκνων στοργήν, τὴν ἀδελφικὴν καὶ συγγενικὴν ἀγάπην, τὴν φιλοπατρίαν, τὴν καθολικὴν ἀδελφότητα, προβαίνει ἔτι ἀνωτέρω, καὶ ἀνέρχεται εἰς αὐτὸν τὸν Θεόν, ἀντιστοίχως πρὸς τὴν νόησιν, ἥτις δὲν εἶναι μόνον νόησις τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, οὐδὲ ἡ ἀτελὴς ἐπιστήμη τῆς ὕλης θέλει ποτὲ ἰσχύσει νὰ δεσμεύσῃ πρὸς αὐτὴν τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν, καὶ ν' ἀναχαιτίσῃ τὴν ἄνοδον αὐτῆς πρὸς τὸ ἄπειρον καὶ τέλειον ὄν, πρὸς ὃ ἀναβαίνει καὶ τὸ πνεῦμα διὰ τοῦ λόγου, ὅστις οὐσιωδῶς εἶναι εἰς αὐτὸ πίστις, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἀπεδείξαμεν. Καὶ ἐὰν τὴν ἀκατάσχετον ταύτην ἀνάβασιν τοῦ πνεύματος σαφέστατα κατεῖδον οἱ ἀρχαῖοι ἀναγνωρίσαντες τὸ ὄντως ὂν ὡς ἀνώτατον ὅρον τῆς νοήσεως καὶ τῆς ἀγάπης καὶ μόνον ἄξιον τῆς ἡμετέρας ἀφοσιώσεως, πολλῷ μᾶλλον ἀναγνωρίζομεν καὶ συναισθανόμεθα αὐτὴν ἡμεῖς οἱ νεώτεροι, κατέχοντες, χάρις εἰς τὸν χριστιανισμόν, τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ Θεοῦ, ἣν ἀπέκρυπτον ἀπὸ τῶν ὀξυδερκεστάτων διανοιῶν τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου ἡ ψευδὴς θρησκεία καὶ ἡ ἀτελὴς ἐπιστήμη. Ἡ νέα ἐπιστήμη κατήργησεν ὁριστικῶς τὰ πέρατα τῆς νοήσεως, διότι πρὸ αὐτῆς κατήργησεν ὁ χριστιανισμὸς τὰ πέρατα τῆς ἀγάπης, καὶ τοῦτο δὲν νοοῦσιν οἱ προσπαθοῦντες νὰ ἐπαναφέρωσι τὴν μὲν ἐπιστήμην εἰς τὸν μηχανικὸν ἀτομισμὸν τοῦ Δημοκρίτου, τὴν δὲ ἠθικὴν εἰς τὴν φιλήδονον ἀταραξίαν τοῦ Ἐπικούρου. Ἡ νέα ἐπιστήμη ζητεῖ τὸ ἄπειρον καὶ ἡ νέα ἠθικότης ἐφίεται τοῦ τελείου, ἀμφότεραι δὲ ταυτίζονται ἐν μιᾷ μόνῃ τάσει, ἥτις εἶναι ἡ πρὸς τὸ ἄπειρον ἐπάνοδος τοῦ πεπερασμένου. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη οὐ μόνον εἶναι νόμιμος καὶ εὐεξήγητος, ἀλλ' εἶναι ἡ κορυφὴ καὶ τὸ πλήρωμα πάσης

ἄλλης, εἶναι τὸ μέτρον καθ' ὃ ἡ νομιμότης πάσης ἄλλης ἐκτιμᾶται, ὁ ὅρος εἰς ὃν πᾶσα ἄλλη ὑποτάσσεται, καὶ μεθ' οὗ πρέπει νὰ συναρμολογῆται. Ἡ τῶν φυσικῶν καὶ ἀνθρωπίνων ἀγάπη παρεκτρέπεται, περιπλανᾶται καὶ διαφθείρεται, ἂν μὴ ρυθμισθῇ καὶ εὐθυνθῇ ὑπὸ τοῦ θείου τούτου ἔρωτος πρὸς τὸν ἀνώτατον ὅρον αὐτῆς, καθὼς πλανᾶται καὶ ψεύδεται ἡ διάνοια, ἂν μὴ φωτισθῇ καὶ ὁδηγηθῇ εἰς τὸν πρὸς ὃν ὅρον αὐτῆς διὰ τοῦ λόγου. Καὶ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη, ὡς πᾶσαι αἱ προηγούμεναι, δύναται νὰ κυρυφωθῇ εἰς πάθος, τὸ εὐγενέστατον καὶ ὑψηλότατον τῶν παθῶν, διότι παράγει ἀνεξαντλήτους θησαυροὺς εὐποιίας καὶ φιλανθρωπίας καὶ ἐν ᾧ συνενοῖ ἡμᾶς μετὰ τοῦ Θεοῦ, μᾶς συνδέει διὰ τῶν γλυκυτάτων δεσμῶν πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους. Ἀλλ' ἡ κατηγορία αὕτη τῶν εὐμενῶν παθῶν τῶν ἐκπηγαζόντων ἐκ τῆς ἀγάπης καὶ ἕτερα περιλαμβάνει ἧττον εὐγενῆ καὶ εὐεργετικά, καί τινα ὅλως ἀπαίσια καὶ καταστρεπτικά, κατὰ τὰ διάφορα ἀντικείμενα πρὸς ἃ στρέφεται ἡ ἀγάπη, ἀναφυόμενα εἴτε ἐκ τοῦ ἀτομικοῦ εἴτε ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Τοιαῦτα εἶναι τὰ ἐκ τῆς ἀγάπης τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης, ἐξ ὧν φλέγονται οἱ τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ καλοῦ ἐρασταὶ εἰς τὴν ζήτησιν αὐτῶν ἀφοσιούμενοι· τὰ ἐκ τῆς ἀγάπης τοῦ ὠφελίμου εἰς τὸν ἐγωϊσμὸν ἀναγόμενα, οἷα ἡ φιλοχρηματία, ἡ φιλαργυρία, ἡ φιληδονία· τὰ ἐκ τῆς ἀγάπης τῆς ἐξουσίας, τῆς ὑπεροχῆς, τῆς δόξης, τῶν ματαίων διακρίσεων, οἷα ἡ φιλαρχία, ἡ ὑπερηφάνεια, ἡ φιλοδοξία, ἡ κενοδοξία· τὰ ἐκ τῆς ἀγάπης αὐτῆς τῆς δραστηριότητος, τῆς κινήσεως, τῶν ἐπικινδύνων ἐπιχειρήσεων, τῶν ἐκ τοῦ ἀπροσδοκήτου συγκινήσεων, οἷον τὸ πάθος τῶν ὁδοιποριῶν, τῶν εἰς ἀγνώστους χώρας ἐκδρομῶν, τῶν κυνηγεσίων, τῶν τυχηρῶν παιγνιδίων κλ. Ἕκαστον τῶν παθῶν τούτων χρήζει ἰδιαιτέρας μελέτης καὶ ἰδιαιτέρας ρυθμίσεως, ἵνα περιορισθῇ ἐντὸς τῶν νομίμων αὐτοῦ ὁρίων, καὶ ἀποβῇ σωτήριον καὶ οὐ φθαρτικόν, διότι ἡ ἠθικὴ δὲν ἀπαιτεῖ τὴν ἀπάθειαν, ἥτις θὰ ἦτο ἐλάττωσις καὶ ἐξασθένησις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἀλλὰ τὴν εὐπάθειαν, δηλ. τὴν ρύθμισιν τοῦ πάθους, τοῦ ἰσχυροῦ τούτου ἐλατηρίου, πρὸς σκοπὸν ἀγαθόν. — Τέλος, τὰ ἐκ τοῦ μίσους ἀποῤῥέοντα πάθη κατατάσσονται καὶ ταῦτα κατὰ τὰ ποικίλα αὐτῶν ἀντικείμενα. Οὐδεὶς μισεῖ τὴν φύσιν καθὸ φύσιν, ὡς εἴπομεν, ἔτι δὲ ὀλιγώτερον δύναται νὰ μισήσῃ τὸν Θεόν, ἐκτὸς παραφροσύνης. Ὁ ἄνθρωπος μισεῖ τὸν ἄνθρωπον, ἢ διότι τὸν θεωρεῖ ὡς πρόσκομμα εἰς τὴν ἰδίαν εὐημερίαν, ἢ διότι δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὰς ἰδέας καὶ τὰ αἰσθήματά του, ἢ ἁπλῶς διότι δὲν ἀνέχεται τὴν ὑπεροχήν του ἢ τὴν εὐημερίαν του, ἢ διότι ἀντιπαθεῖ πρὸς αὐτὸν ἄνευ λόγου. Ἐντεῦθεν ἡ μνησικακία, τὸ φιλέκδικον, ἡ μισαλλοδοξία, ὁ φθόνος, ἡ χαιρεκακία, ἡ ἀδικαιολόγητος ἀποστροφή, πάθη αἰσχρὰ καὶ ἀποτρόπαια, οὐδὲν ἔχοντα ἐν ἑαυτοῖς ἀγαθόν, ἅτινα ὡς ἐκ τούτου πρέπει νὰ ἐκριζωθῶσι τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας. Ὅθεν τοῦτο εἶναι ἐπὶ τέλους τὸ νόημα καὶ τὸ παράγγελμα τῆς *μετριοπαθείας*, ἥτις περιλαμβάνει καὶ τὴν μετρίασιν καὶ τὴν ἁρμονίαν τῶν παθῶν· ἀποκοπὴ τῶν δυσμενῶν καὶ συναρμολόγησις

τῶν εὐμενῶν κατὰ τὴν σχετικὴν ἀξίαν καὶ τὴν νόμιμον ἱεραρχίαν τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν. Τότε ἡ διαλεκτική, οὕτως εἰπεῖν, τῶν αἰσθημάτων ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν τῶν νοημάτων, καὶ ἡ ἑνότης τῆς ἡμετέρας φύσεως στερεοῦται εὐθυωροῦσα διὰ μὲν τῆς ἀγάπης πρὸς τὸ ἄκρον ἀγαθόν, διὰ δὲ τῆς νοήσεως, πρὸς τὸ ἄκρον ἀληθὲς καὶ καλόν.

Καὶ τῷ ὄντι ἀφ'οὗ ἐξασκοῦντες τὴν ἠθικὴν κυριότητα ὑποτάξωμεν τὸ σῶμα εἰς τὸ πνεῦμα διὰ τῆς σωφροσύνης, καὶ τὰ ἐκ τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος πάθη ῥυθμίσωμεν διὰ τῆς μετριοπαθείας, ποῖον τὸ προσεχὲς καθῆκον; Ἐλεύθερον παντὸς προσκόμματος καὶ δυνάμενον νὰ ἐνεργήσῃ καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς ἰδίας ἐνεργείας, τί ὀφείλει τὸ πνεῦμα; Εὔκολος εἶναι ἡ ἀπάντησις. Ὀφείλει νὰ πράττῃ συμφώνως πρὸς τὸν προορισμὸν αὐτοῦ, καὶ ὁ προορισμὸς οὗτος προκύπτει σαφέστατα ἐξ ὅσων εἴπομεν ἐν τῇ πρώτῃ Σειρᾷ. Τὸ πνεῦμα εἶναι τὸ σύνολον τῶν δυνάμεων δι' ὧν ἀντιλαμβανόμεθα τῶν ἐκτός, γινώσκομεν τὰ ἐντὸς ἡμῶν, καὶ διὰ τῆς ἐλλόγου παρατηρήσεως ἀνακαλύπτομεν τοὺς νόμους τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἔλλογον τάξιν τῶν ὄντων, ἰδανικεύομεν αὐτὴν διὰ τῆς φαντασίας, καὶ διὰ τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ καλοῦ ἀνερχόμεθα εἰς τὸν ἀνώτατον ὅρον τῆς νοήσεως, εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Θεοῦ. Ἄρα τὸ καθῆκον τοῦ πνεύματος εἶναι νὰ ζητῇ πρὸ πάντων τὴν ἀλήθειαν, διότι αὕτη εἶναι καὶ τοῦ καλοῦ ἡ ὑπόστασις, τὴν ἀλήθειαν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὴν πηγὴν καὶ ἐγγύησιν πάσης ἀληθείας, τὴν θείαν ἀλήθειαν, καὶ οὐ μόνον νὰ τὴν ζητῇ ἁπλῶς περιεργείας χάριν, ἀλλὰ νὰ τὴν ἀγαπᾷ περιπαθῶς, καὶ πανταχοῦ καὶ πάντοτε νὰ τὴν σέβεται καὶ πραγματοποιῇ διὰ τῶν ἔργων του. Ἡ *φιλαλήθεια* εἶναι ἄρα τὸ τέταρτον τῶν ἡμετέρων καθηκόντων. Καὶ ἐνταῦθα πάλιν ἑτέρα ἀποκαλύπτεται ἁρμονία μεταξὺ νοήσεως καὶ πράξεως. Καθὼς τὰ ὑγιεινὰ περὶ τοῦ σώματος παραγγέλματα εἶναι ἐνταυτῷ καὶ καθήκοντα ὡς πρὸς τὸ πνεῦμα, παρομοίως οἱ κανόνες τῆς νοήσεως, οὓς θέτει ἡ ἐπιστήμη τοῦ πνεύματος, εἶναι ἐνταυτῷ καὶ καθήκοντα ὑποχρεωτικὰ διὰ τὴν πρᾶξιν. Ἐντεῦθεν ἡ ἀπαραίτητος εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς ἐρεύνας εὐσυνειδησία, καὶ τὸ καθῆκον ὃ πάντες ἔχομεν νὰ καλλιεργῶμεν τὸ πνεῦμα πρὸς γνῶσιν τοῦ ἀληθοῦς ἕκαστος κατὰ τὴν θέσιν, τὰ μέσα, τὸ μέτρον τῶν δυνάμεων αὐτοῦ, διότι οὐχὶ πάντες εἰς πάντα ἐκλήθησαν, ἀλλὰ πάντες τὸ αὐτὸ ἔχομεν καθῆκον νὰ γινώσκωμεν, νὰ σεβώμεθα, νὰ ἀγαπῶμεν τὴν ἀλήθειαν, καὶ νὰ πράττωμεν κατ' αὐτήν. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἐπὶ τῆς κοινωνίας σωτήριος ἐπιρροὴ τῆς διαδόσεως γνώσεων ἀληθῶν καὶ ἀρχῶν ὑγειῶν, καὶ τὸ καθῆκον τῶν κυβερνήσεων νὰ ἐπεκτείνωσι τὸ φῶς τῆς γνώσεως εἰς ὅσῳ τὸ δυνατὸν πλειοτέρους καὶ ὅσῳ τὸ δυνατὸν ἀφθονώτερον, ὅπως οὐ μόνον αἱ ἀνώτεραι τάξεις ἀλλὰ πάντες οἱ πολῖται μεταλαμβάνωσι, σχετικῶς πρὸς τὴν θέσιν καὶ ἀνάγκην ἑκάστου, τῆς ζωηφόρου αὐτοῦ ἐνεργείας, καθὼς ὁ ἥλιος καταυγάζει τὰς κορυφὰς τῶν ὀρέων, ἀλλὰ δὲν ἀποποιεῖται τὸ φῶς καὶ τὴν ζωὴν καὶ εἰς τὰ ὑποκεκρυμμένα καὶ σχεδὸν

ἀόρατα φυτὰ τῶν κοιλάδων. Ἐντεῦθεν, ἐπὶ τέλους καὶ τὸ μέτρον τῆς εὐθύνης ἀνάλογον πρὸς τὸ μέτρον τῆς γνώσεως. Ὁ πλείονας ἀληθείας γινώσκων ἔχει καὶ πλειότερα καθήκοντα, διότι κατανοῶν ἐντελέστερον τὰς χρείας, καὶ τὰ τέλη τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰ μέσα δι' ὧν πληροῦνται, ὀφείλει ὑπὲρ τοὺς ἄλλους νὰ πράττῃ συμφώνως πρὸς ἃς ἔχει γνώσεις, καὶ ταύτας εἰς τοὺς δεομένους αὐτῶν γενναίως νὰ μεταδίδῃ. Καὶ οὕτω ὁ φιλαλήθης καὶ ἑαυτὸν σώζει καὶ τοὺς ἄλλους, ἑαυτὸν μέν, διότι ἐν διηνεκεῖ ἁρμονίᾳ διατελῶν πρὸς τὴν πραγματικὴν φύσιν τῶν ὄντων καὶ τοὺς νόμους τοῦ Θεοῦ, διάγει γαλήνιος καὶ ἀδεὴς ἐν μέσῳ τῶν κινδύνων τοῦ βίου, οὔτε τοὺς ἐλέγχους τῆς ἰδίας συνειδήσεως φοβούμενος οὔτε τὰς ἀδίκους τῶν ἄλλων κατηγορίας, τοὺς ἄλλους δέ, εὐεργετῶν αὐτοὺς ἀδιακόπως καὶ διὰ τοῦ διδάγματος καὶ διὰ τοῦ παραδείγματος, καὶ ποιῶν αὐτοὺς κοινωνοὺς τῆς ἰδίας τελειότητος. Διὰ τοῦτο ἡ σοφία καὶ ἡ ἀρετὴ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ταυτίζονται, καὶ οἱ ἀληθῶς σοφοὶ εἶναι σχεδὸν πάντοτε καὶ ἐντελῶς ἐνάρετοι· ὁ νοῦς αὐτῶν καὶ ἡ καρδία ἀμοιβαίως βοηθούμενα παράγουσι τοὺς ὑψηλοὺς ἐκείνους χαρακτῆρας, οἵτινες ἐκ τῆς αὐτῆς ἑστίας ἀπαυγάζουσι καὶ τὸ φῶς τῆς γνώσεως καὶ τὴν θείαν τῆς ἀρετῆς ἀγλαΐαν, ἡγούμενοι τῶν προόδων τῆς ἀνθρωπότητος ἣν ἕλκουσι πρὸς ἑαυτοὺς καὶ ὁδηγοῦσι πρὸς τὸν ἀληθῆ αὐτῆς προορισμόν. Πόσον εἶναι ἄθλιος ἀπ' ἐναντίας ὁ ἐπὶ τοῦ ψεύδους στηριζόμενος καὶ ὑπὸ τὴν προσωπίδα τῆς ὑποκρίσεως κρύπτων τὴν ἰδίαν αἰσχρότητα. Ἀντὶ τῆς ἀφελοῦς παῤῥησίας τοῦ φιλαλήθους, ὁ ὑποκριτὴς εἶναι καταδεδικασμένος ν' ἀγωνίζηται ὅπως ἀποκρύπτῃ τὰ ἐν ἑαυτῷ, ἢ νὰ τὰ παριστᾷ ἄλλως ἢ ὡς εἶναι, καὶ καθὼς ἐῤῥέθη ὅτι ὁ φθόνος εἶναι ἡ τιμωρία τῆς ἀνικανότητος, παρομοίως δυνατὸν εἰπεῖν ὅτι ἡ ὑπόκρισις εἶναι ἡ τιμωρία τῆς ἠθικῆς διαφθορᾶς. Ὁ διανοούμενος τὸ ἀληθὲς καὶ πράττων τὸ ἀγαθὸν ἀπαλλάττεται παντὸς φόβου, παντὸς ἀγῶνος, ἀλλ' ὁ μισῶν τὴν ἀλήθειαν καὶ τὰ φαῦλα πράττων, ἔντρομος κατὰ πᾶσαν στιγμὴν μήπως ἀνακαλυφθῇ ἡ πονηρία του, διατελεῖ ἐν διηνεκεῖ προσποιήσει, ψεύδεται ἀδιακόπως, βιάζει καὶ τὴν φωνὴν καὶ τὸ πρόσωπον, γελᾷ ὅτε ἐνδομύχως λυπεῖται, φαίνεται κατηφὴς, ἐν ᾧ χαίρει, δεικνύει ἀγάπην πρὸς οὓς μισεῖ, καὶ περιπτύσσεται ἀγαλλόμενος οὓς ἀποστρέφεται. Ὁ μεγαλοφυὴς Δάντης παριστᾷ τοὺς ὑποκριτὰς τιμωρουμένους ἐν τῷ ᾅδει διὰ χλαμίδων κεχρυσωμένων ἔξωθεν ἀλλὰ μολυβδίνων, ἃς εἶναι καταδεδικασμένοι νὰ φέρωσιν αἰωνίως, πιεζόμενοι ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ τῶν ὤμων ὀδυνηρῶς ὑπ' αὐτῶν.

ϛ'

Τοιαῦτα εἶναι τὰ πρῶτα καθήκοντα ὅσα πηγάζουσιν ἐκ τῆς φύσεως τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος, ἐκ τῶν σχέσεων αὐτῶν καὶ ἐκ τῆς ἑνότητος δι' ἧς συναποτελοῦσιν ἓν μόνον ὂν ἐλεύθερον καὶ λογικόν, ἐνεργοῦν διὰ τοῦ ὑλικοῦ ὀργανισμοῦ, μυρίας σχέσεις συνάπτον πρὸς τὴν περιστοιχίζουσαν αὐτὸ φύ-

σιν, συνδυάζον μυριοτρόπως τὴν ἰδίαν ἐλευθερίαν μετὰ τῆς ἐν τῇ φύσει ἀνάγκης, καὶ διὰ τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ λόγου πραγματοποιοῦν τὸν προορισμὸν αὐτοῦ. Τὰ καθήκοντα ταῦτα λογικῶς ἐξήχθησαν ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ προορισμοῦ τούτου, καὶ εἴδομεν ὅτι τὸ μὲν πρῶτον ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ πρῶτον στοιχεῖον τῆς ἠθικότητος, τὴν ἐλευθερίαν, τὰ δὲ ἄλλα πρὸς τὸ δεύτερον, τὸν λόγον. Κρατῶν ἑαυτοῦ διὰ τῆς ἠθικῆς κυριότητος, σώφρων, μετριοπαθὴς καὶ φιλαλήθης, ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ἐξασκήσῃ πάσας τὰς ἀρετὰς ὅσαι εἰς τὰς πρώτας ταύτας περιλαμβάνονται καὶ ν' ἀποφύγῃ τὰς πρὸς αὐτὰς ἀντικειμένας κακίας. Διὰ δὲ τῆς ἐξασκήσεως τῶν ἀρετῶν τούτων τελειοποιεῖ πρὸ πάντων ἑαυτόν, καὶ πλαγίως ἐνεργεῖ καὶ ἐπ' ἀγαθῷ τῶν ἄλλων. Ἀλλὰ παρὰ τὰ ὑποκειμενικὰ ταῦτα καθήκοντα, εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς κυρίως ἀναγόμενα, ἔχομεν ἄρα καὶ ἄλλα ἀφορῶντα ἀμέσως εἰς τὸ ἀγαθὸν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, καὶ τίνι τρόπῳ δυνάμεθα καὶ τὰ δεύτερα ταῦτα νὰ ὁρίσωμεν ἀκριβῶς καὶ ν' ἀποδείξωμεν ἐναργῶς; Τὰ περὶ ὧν διελάβομεν ἄχρι τοῦδε συνδέονται λογικῶς πρὸς ἄλληλα, καὶ διαδοχικῶς τὸ ἓν ἐκ τοῦ ἄλλου παράγονται, ὥστε τὸ πρῶτον προϋποτίθεται ὑπὸ τοῦ δευτέρου καὶ ἀμφότερα ὑποθέτει τὸ τρίτον, καὶ τὰ τρία ὁμοῦ ὑποθέτει τὸ τέταρτον. Ἄνευ τῆς ἐγκρατείας ἡ σωφροσύνη εἶναι ἀδύνατος, καὶ διὰ τῆς σωφροσύνης προετοιμαζόμεθα εἰς τὴν μετριοπάθειαν καὶ τότε μόνον δυνάμεθα νὰ ἐξασκήσωμεν τὸν λόγον ἐλευθέρως καὶ ἀνεμποδίστως πρὸς γνῶσιν καὶ πρᾶξιν τῆς ἀληθείας. Ἡ λογικὴ τῶν καθηκόντων τούτων κατάταξις δύναται ἄρα νὰ χρησιμεύσῃ καὶ ὡς μέθοδος ἠθικῆς ἀσκήσεως πρὸς διαδοχικὴν ἀπόκτησιν τῶν ἀντιστοίχων ἀρετῶν καὶ ἀνάπλασιν τοῦ ἠθικοῦ χαρακτῆρος. Τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀγαθοῦ, ὡς τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀληθοῦς, συγκρατοῦνται καὶ ἀμοιβαίως ἐνισχύονται, καὶ καθὼς μία ἀλήθεια συνεπιφέρει ἄλλας πολλάς, παρομοίως μία ἀρετὴ συμπαράγει καὶ ἄλλας, καὶ ἡ ἑνότης καὶ ἁρμονία τῶν ἀληθειῶν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν τῶν ἀρετῶν ἑνότητα καὶ ἁρμονίαν. Ἀκολουθοῦντες τὸν εἱρμὸν τοῦτον τῶν πνευματικῶν στοιχείων, ποῖα μετὰ τὰ ὑποκειμενικὰ εὑρίσκομεν ἀντικειμενικὰ καθήκοντα, ἑπόμενα εἰς τὰ πρῶτα καὶ συνεχίζοντα τὰς διατάξεις τοῦ ἠθικοῦ νόμου;

Μελετῶντες τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν δὲν ζητοῦμεν μόνον τὴν γνῶσιν τοῦ ἀτόμου, ἀλλ' ἐν τούτῳ ἀκριβοῦμεν τὴν φύσιν τοῦ γένους, εἰς ὃ ὑπάγεται καὶ μεθ' οὗ συνδέεται ἀναποσπάστως, ἐφαρμόζοντες καὶ ἐνταῦθα τὴν αὐτὴν μέθοδον τῆς ἐπαγωγῆς περὶ ἧς διελάβομεν ἐν τῇ πρώτῃ Σειρᾷ, καὶ δι' ἧς ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους ἀνερχόμεθα εἰς τὰ καθόλου, καὶ ἀνακαλύπτομεν τοὺς γενικοὺς νόμους τοῦ κόσμου. Ἐὰν λοιπὸν ἀληθεύωσιν ὅσα εἴπομεν περὶ τῆς ἐλευθέρας καὶ ἐλλόγου ὑποστάσεως ἣν ὀνομάζομεν ψυχήν, περὶ τῶν νοητικῶν δυνάμεων καὶ τῶν ἠθικῶν ἐνεργειῶν αὐτῆς, ἀληθεύουσι περὶ πάντων ἀνθρώπων. Πάντες, οἱαδήποτε ἡ καταγωγὴ καὶ ἡ θέσις αὐτῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ, καὶ οἱαιδήποτε αἱ μεταξὺ αὐτῶν διαφοραί, εἶναι ἐλεύθερα καὶ ἔλλογα πρόσωπα τείνοντα πρὸς τὸ ἀληθές, τὸ καλὸν καὶ τὸ ἀγαθόν, ἔχοντα τὸν αὐτὸν

προορισμὸν καὶ ὑποτασσόμενα εἰς τὸν αὐτὸν ἠθικὸν νόμον. Ἔχουσιν ἄρα τὰ αὐτὰ καθήκοντα, καὶ ὀφείλουσι νὰ τὰ ἐκπληρῶσι. Τί ὀφείλομεν λοιπὸν πρὸς αὐτούς; Δυνάμει τῆς ἀπολύτου ὑποχρεώσεως τοῦ ἠθικοῦ νόμου ὀφείλομεν νὰ μὴ τοὺς παρεμποδίζωμεν κατὰ τὴν ἐκπλήρωσιν ταύτην, καὶ νὰ σεβώμεθα τὴν ἐνέργειαν τῆς ἐλλόγου αὐτῶν ἐλευθερίας, καθὼς αὐτοὶ ὀφείλουσι νὰ σέβωνται τὴν ἡμετέραν. Τὸ ἀμοιβαῖον σέβας τῆς ἐλευθερίας ἑκάστου εἶναι ἄρα τὸ πρῶτον τῶν πρὸς τοὺς ἄλλους καθηκόντων, τὸ καθῆκον τῆς δικαιοσύνης, ἣν *ἀρετὴν πρὸς ἕτερον* ὠνόμαζεν ὁ Ἀριστοτέλης. Τὸ καθῆκον τοῦτο ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ ἔχει ἔκτασιν εὐρυτάτην, καὶ ἰσχύει οὐ μόνον μεταξὺ τῶν ἀτόμων, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς κοινωνίας, καὶ μεταξὺ τῶν κοινωνιῶν πρὸς ἀλλήλας, καὶ πραγματοποιούμενον διὰ τῆς ἱστορίας περιλαμβάνει ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα. Ἔχει δὲ καὶ βάθος, οὕτως εἰπεῖν, ἀνάλογον πρὸς τὴν ἔκτασίν του, διότι πολλὰ εἶναι τὰ στοιχεῖα τῆς ἀτομικῆς ἑκάστου ἀκεραιότητος, ἅτινα ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα, ὥστε πολλαχῶς δυνάμεθα νὰ παραβῶμεν τὴν δικαιοσύνην. Αὕτη περιλαμβάνει τὸ σέβας τῆς ζωῆς, τῆς σωματικῆς καὶ πνευματικῆς ἐνεργείας, τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως, τῆς ὑπολήψεως, τῆς περιουσίας, τῆς τιμῆς καὶ πασῶν τῶν ἐξωτερικῶν δηλώσεων καὶ ἐφαρμογῶν τῆς ἐλευθερίας ἑκάστου καὶ τῶν νομίμων αὐτοῦ σχέσεων πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Καὶ ἐπειδὴ πάντα ταῦτα εἶναι προϊόντα τῆς ἐν ἡμῖν ἐμφύτου αὐτενεργείας, λαμβάνουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τῆς ἐλευθερίας τὸ ὄνομα, καὶ λέγονται ἐλευθερία τῆς ζωῆς, τῆς κινήσεως, τῆς συνειδήσεως, τῶν δοξασιῶν, τῆς ἰδιοκτησίας, ἀστική, πολιτικὴ ἐλευθερία κλ. Καὶ τῷόντι πᾶσαι αἱ ἐλευθερίαι αὗται γεννῶνται ἐκ τῆς πρώτης καὶ θεμελιώδους, ἐκ τῆς ἐν τῷ πνεύματι ἐλευθερίας, καὶ εἶναι ποικίλαι αὐτῆς ἐξωτερικεύσεις. Ἐκ τούτου σπουδαιότατον ἐξάγεται συμπέρασμα, ὅτι ἡ ἐλευθερία εἶναι ἀχώριστος τῆς δικαιοσύνης, ὅτι δὲν ὑπάρχει εἰμὴ ὑπὸ τὴν σκέπην καὶ ἐντὸς τῶν ὅρων τῆς δικαιοσύνης, ὅτι ἄνευ δικαιοσύνης ἡ ἐλευθερία εἶναι ἀκολασία καὶ κτηνώδης ἀλληλομαχία, καὶ ὅτι ἐλευθερία ἀπεριόριστος εἶναι θεωρητικῶς μέν, ψεῦδος καὶ παραλογισμός, πρακτικῶς δέ, ἀτομικὸν καὶ κοινωνικὸν κακούργημα. Παρομοίως, ἡ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἰσότης δὲν δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ ἰσότης ἐν τῇ δικαιοσύνῃ, ἴσον σέβας τῶν δικαιωμάτων ἑκάστου, καὶ οὐχὶ ἰσότης τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν, ἴση ἀπονομὴ ἑκάστῳ, οὐχὶ τῶν ἴσων, ἀλλὰ τῶν ἰδίων (cuique suum), διότι οὐδεμία ἄλλη ἰσότης ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ. Ἄνισα εἶναι τὰ σώματα καὶ τὰ πνεύματα, διάφορα κατὰ τὰς δυνάμεις αὐτῶν, ἄνισος ἡ κοινωνικὴ θέσις ἑκάστου, ἄνισος ὁ πλοῦτος, ἄνισος ἡ ἱκανότης, ἄνισος ἡ ἐπιῤῥοή, ἄνισος ἡ δόξα, καὶ τὴν ἀνισότητα ταύτην οὐδεμία ἀνθρώπινος δύναμις θέλει ὁλοτελῶς ἐξαλείψει, διότι εἶναι νόμος τῆς φύσεως, νόμος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐὰν ὁμαλυνθῇ διὰ τῆς βίας, ἀναγεννᾶται ἐκ τῶν ἐρειπίων της. Καὶ αὐτὴ ἡ μαθηματικὴ ἰσότης, εἰς ἣν ἀνάγονται αἱ γεωμετρικαὶ ἀποδείξεις, ἀληθεύει μόνον ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ ἀΰλου καὶ εἰλικρι-

νοῦς ποσοῦ, δὲν ἀληθεύει πλέον, ἅμα θεωρηθῇ ἐν τῇ ὕλῃ καὶ ἐν τῷ κόσμῳ. Θέλομεν ἴδει βραδύτερον πῶς ἡ ἀναπόφευκτος αὕτη ἀνισότης μετριάζεται καὶ σχεδὸν καταργεῖται, καὶ πῶς δι' ἄλλης ἀρετῆς ἐπαναφέρεται ἡ ἁρμονία καὶ συμπληροῦται ἡ δικαιοσύνη. Ἀλλ' ἐν τοσούτῳ ἂς θέσωμεν τὴν δικαιοσύνην ὡς τὸν ἱερώτατον μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων δεσμὸν, καὶ ἂς ὑποτάξωμεν τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἰσότητα εἰς αὐτήν. Ὅτε ἀνατρέπεται ἡ τάξις αὕτη, καὶ ἐπιδιώκεται ἀπεριόριστος ἐλευθερία καὶ ἀπόλυτος ἰσότης, καὶ οὐχὶ ἐλευθερία καὶ ἰσότης ἐν τῇ δικαιοσύνῃ, ἐπέρχεται οὐχὶ ἡ ἀναγέννησις, ἀλλ' ἡ ἀποσύνθεσις τῆς κοινωνίας, καὶ ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητος διεπράχθησαν τὰ στυγερώτατα κακουργήματα [1]. — Ἑτέρα ἀνατροπὴ τῆς λογικῆς τάξεως τῶν ἠθικῶν στοιχείων γίνεται ὅτε θέτομεν τὸ δικαίωμα πρὸ καὶ ὑπεράνω τοῦ καθήκοντος. Τὸ δικαίωμα οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ ἔνδικον μέσον πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος. Ἔχω τὸ δικαίωμα τῆς ζωῆς, τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἰδιοκτησίας, τῆς ὑπὸ πᾶσαν ὄψιν ἀναπτύξεως τῶν δυνάμεών μου, διότι ὀφείλω διὰ πάντων τούτων νὰ ἐκπληρώσω τὰ ἐκπηγάζοντα ἐκ τοῦ ἠθικοῦ νόμου καθήκοντα τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς νοητικῆς καὶ ἠθικῆς μου τελειοποιήσεως. Καὶ διὰ τοῦτο ὅ,τι εἶναι ἐν ἐμοὶ δικαίωμα, εἶναι παρὰ τοῖς ἄλλοις καθῆκον, διότι πάντες εἰς τὸν αὐτὸν νόμον ὑποτασσόμεθα, καὶ τὰ αὐτὰ ἔχομεν καθήκοντα καὶ δικαιώματα· καὶ οὕτω χαράττεται περὶ ἕκαστον ἄνθρωπον ὁ νόμιμος κύκλος τῆς ἐνεργείας του, ἐντὸς τοῦ ὁποίου, ὡς ἀπὸ τοῦ κέντρου ἄγονται αἱ ἀκτῖνες, ἐξασκεῖ τὰ ποικίλα αὐτοῦ δικαιώματα, καὶ τὴν περιφέρειαν ταύτης τῆς νομίμου πράξεως ἑκάστου ἕκαστος ὀφείλει νὰ σέβηται. Ἐντεῦθεν πλήρης προκύπτει ἡ ἔννοια τοῦ *Δικαίου*, ὅπερ εἶναι τὸ σύνολον τῶν ἐγγυήσεων δι' ὧν ἀσφαλίζεται τὸ σέβας τῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν δικαιωμάτων ἑκάστου δηλ. αὐτὴ ἡ δικαιοσύνη· ὥστε ἐλευθερία, ἰσότης, δικαιοσύνη, δικαίωμα, δίκαιον, πάντα ταῦτα εἶναι ἔννοιαι συσχετικαὶ καὶ ἀχώριστοι ἀλλήλων, ὑπαγόμεναι πᾶσαι εἰς τὴν κυριαρχικὴν ἔννοιαν τοῦ ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἐπιβαλλομένου καθήκοντος. Ἐκ τούτου προσέτι φαίνεται διατί τὸ καθῆκον τῆς δικαιοσύνης εἶναι, κατὰ διαφορὰν τῶν ἄλλων, ἀπαιτητὸν, καὶ διατί ὑπὲρ πάντα τὰ ἄλλα ἐκτείνεται ἐφ' ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα. Δὲν δυνάμεθα ν' ἀπαιτήσωμεν παρὰ τῶν ἄλλων νὰ ἦναι ἐγκρατεῖς, σώφρονες, μετριοπαθεῖς, φιλαλήθεις, ἀλλὰ δυνάμεθα ν' ἀπαιτήσωμεν νὰ ἦναι δίκαιοι, καὶ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, ἐν ᾧ ἡ κοινωνία δὲν δύναται νὰ ἐπιβάλλῃ τὰ ἄλλα καθήκοντα, δύναται καὶ ὀφείλει νὰ ἐπιβάλλῃ τὸ καθῆκον τῆς δικαιοσύνης. Αὕτη εἶναι ἡ νόμιμος βάσις τῆς κυριαρχίας, ἥτις ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ λόγου ἀπορρέει, καὶ τὸ δίκαιον ὀφείλει διὰ τῶν νόμων καὶ ἀρχῶν τοῦ κράτους νὰ πραγματοποιῇ, καὶ αὕτη εἶναι ἡ οὐσία τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, ἥτις ἄριστα ὡρίσθη ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, *τέχνη ποιητικὴ δικαιοσύνης ἐν πόλει*. Τὰ ὅρια τῆς παρούσης μελέτης δὲν μᾶς ἐπιτρέπουσι νὰ συνεχίσωμεν τὴν λογικὴν ἐξαγωγὴν τῶν

1 Ὅρ. Taine, Les Origines de la France contemporaine.— La Révolution. tom. I.

ἐννοιῶν ὅσαι ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς δικαιοσύνης περιλαμβάνονται, καὶ δι' ὧν ἅπασα σχεδὸν ἡ θεωρία τοῦ ἰδιωτικοῦ, τοῦ δημοσίου, τοῦ διεθνοῦς, τοῦ ἱστορικοῦ δικαίου μετὰ θαυμαστῆς ἀκριβείας κατασκευάζεται, θεωροῦντες ἐνταῦθα τὴν δικαιοσύνην ὡς ἀτομικὸν μόνον καθῆκον ἀρκούμεθα νὰ προσθέσωμεν, ὅτι ἐλλόγως τάσσεται ὡς πέμπτον, καὶ πρῶτον τῶν πρὸς τοὺς ἄλλους, διότι ἅμα ῥυθμίσωμεν τὰ στοιχεῖα τῆς ἀτομικῆς ἡμῶν ὑπάρξεως κατὰ τὴν φύσιν, τὴν ἱεραρχίαν καὶ τὸν πρὸς ὃν ὅρον αὐτῶν διὰ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν πρώτων καθηκόντων, ἀδύνατον νὰ μὴ νοήσωμεν ὅτι τὰ αὐτὰ καθήκοντα ἔχουσι πάντες οἱ ἄνθρωποι, ὅτι ὀφείλομεν νὰ συντείνωμεν καὶ ἡμεῖς εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτῶν σεβόμενοι τὴν ἐλευθερίαν ἑκάστου, καὶ θεωροῦντες πᾶν ἐλεύθερον καὶ λογικὸν ὂν οὐχὶ ὡς πρᾶγμα, περὶ οὗ δυνάμεθα νὰ διαθέσωμεν ὡς βουλόμεθα, ἀλλ' ὡς πρόσωπον ἱερὸν καὶ ἀπαραβίαστον. Τοιουτοτρόπως ἡ δικαιοσύνη εἶναι συνέχεια τῆς ἀτομικῆς ἡμῶν ἠθικότητος καὶ ἐπέκτασις αὐτῆς ἐπ' ἀγαθῷ τῶν ἄλλων, εἶναι δὲ πρὸς τούτοις συνέχεια καὶ τῆς ἐπὶ τῶν ὑλικῶν ὄντων ἐπικρατούσης τάξεως, δυνάμει τῆς ὁποίας ἕκαστον κινεῖται καὶ ζῇ ἐντὸς τοῦ ἰδίου κύκλου, καὶ ταυτοχρόνως δι' αναριθμήτων σχέσεων μετὰ τῶν ἄλλων συνάπτεται ἐν τῇ ἁρμονίᾳ τῆς φύσεως. Ἡ ἁρμονία τῆς δικαιοσύνης πρέπει νὰ ἦναι ἔργον ἡμέτερον, καὶ εἶναι ἔργον μακρὸν καὶ ἐπίπονον, διότι πρόκειται νὰ ὑποβάλλωμεν τὴν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ ἠθικοῦ νόμου, καὶ μετ' αὐτῆς νὰ συναρμόσωμεν τὸ ἔνστιγμα, τὸ πάθος, τὸ συμφέρον, πάντα τὰ ἐλατήρια τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας. Ἅμα δὲ τοῦτο κατορθωθῇ, ἡ ἕξις τῆς ἐξωτερικῆς δικαιοσύνης ἐπιδρᾷ ἐκ μέρους της εἰς τὴν ἐσωτερικὴν εὐρυθμίαν, καὶ δύσκολον εἶναι ὁ πρὸς τοὺς ἄλλους δίκαιος νὰ μὴ ἦναι δίκαιος πρὸς ἑαυτόν, πάντα δὲ τὰ ὑποκειμενικὰ καθήκοντα, τῆς ἐγκρατείας, τῆς σωφροσύνης, τῆς μετριοπαθείας, τῆς φιλαληθείας, εἶναι καὶ ταῦτα εἴδη δικαιοσύνης, καθ' ὅσον δι' αὐτῶν περιορίζομεν καὶ τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ πάθος καὶ τὸν λόγον ἐντὸς τοῦ νομίμου κύκλου τῆς ἰδίας αὐτῶν ἐνεργείας, καὶ συναρμολογοῦμεν αὐτὰ ἐν τῇ ἑνότητι τοῦ ἀγαθοῦ· διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἔλεγεν ὅτι *ἐν τῇ δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶσα ἀρετή ἐστι*, καὶ ἡ λέξις δίκαιος σημαίνει πολλάκις τὸν ἐντελῶς ἐνάρετον. Ἀντίκειται εἰς τὴν δικαιοσύνην πᾶσα πρᾶξις δι' ἧς δὲν ἀπονέμομεν εἰς τοὺς ἄλλους ὅ,τι ὀφείλεται εἰς αὐτούς, καὶ ἡ ἔκτασις καὶ τὸ βάθος τῆς ἀδικίας ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὴν ἔκτασιν καὶ τὸ βάθος τῆς δικαιοσύνης, ὥστε ἀδίκημα εἶναι πᾶσα πρὸς βλάβην τῶν ἄλλων παράβασις τοῦ νόμου. Ἀδικοῦμεν τοὺς ἄλλους μυριοτρόπως. Ἄδικος εἶναι ὁ προσβάλλων τὴν ζωήν, ὁ βιάζων τὴν ἐλευθερίαν, ὁ σφετεριζόμενος τὴν ξένην περιουσίαν, ὁ πλεονέκτης, ὁ μὴ ἀνεχόμενος τὴν ἐλευθερίαν τῶν δοξασιῶν καὶ τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως, ὁ ἐπιβουλεύων τὴν τιμὴν καὶ διαβάλλων τὸν χαρακτῆρα, ὁ συκοφάντης, ὁ κατάλαλος, ὁ μὴ ἀναγνωρίζων τὴν ἀξίαν ἑκάστου καὶ μὴ ἀπονέμων τὴν ὀφειλομένην ἑκάστῳ τιμήν· ἄδικος εἶναι ὁ

τύραννος, ὁ στασιαστὴς, ὁ ἀθετῶν τὸ καθῆκον ὑπάλληλος, καὶ πᾶς ὁ ὁπωςδήποτε παρεμποδίζων ἢ παραβλάπτων τὴν νόμιμον ἐνέργειαν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. — Ἀλλ' ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι ἐκπληροῦμεν σταθερῶς καὶ ἀκριβῶς τὸ καθῆκον τῆς δικαιοσύνης, εἶναι διὰ τοῦτο καὶ μόνον τελεία ἡ ἠθικότης, ἀρκεῖ νὰ μὴ βλάπτωμεν (neminem laedere) καὶ ν' ἀπονέμωμεν ἑκάστῳ τὰ ἴδια (suum cuique tribuere), ἵνα πληρωθῇ ἐντελῶς ὁ ἠθικὸς νόμος; παρὰ τὸ ἀρνητικὸν μᾶλλον ἢ θετικὸν τοῦτο καθῆκον, δὲν ἔχομεν καὶ ἕτερα θετικώτερα καὶ ἐνεργητικώτερα πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους; ἡ δικαιοσύνη, εἴπομεν, δὲν δύναται νὰ καταργήσῃ τὴν ἀνισότητα, καὶ δι' ἄλλης ἀρετῆς συμπληροῦται· τίς ἡ ἀρετὴ αὕτη, καὶ ποῖον τὸ ἐκ ταύτης καθῆκον;

Ζ'

Ἐὰν ὀφείλομεν νὰ ἐκπληρῶμεν τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ ὡς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους, διότι ὁ νόμος οὗτος εἶναι καθολικὸς καὶ ἀπόλυτος, κείμενος ὑπεράνω τῶν νόμων τῆς ὕλης καὶ κανονίζων τὴν πορείαν τοῦ πνεύματος πρὸς τὸν πρὸς ὃν ὅρον αὐτοῦ, ὅςτις εἶναι τὸ ἄπειρον ἀληθὲς καὶ καλὸν καὶ ἀγαθὸν, εἶναι προφανὲς ὅτι διὰ παντὸς μέσου καὶ ὅλαις δυνάμεσιν ὀφείλομεν νὰ συντείνωμεν εἰς τὴν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ πραγματοποίησιν αὐτοῦ. Καὶ ἀφ' οὗ ἡ δικαιοσύνη δὲν ἀρκεῖ ἵνα θεραπεύσῃ τὴν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἀναπόφευκτον ἀνισότητα καὶ τὴν ἐκ ταύτης σχετικὴν ἀνικανότητα αὐτῶν πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς λογικῆς καὶ ἠθικῆς αὐτῶν φύσεως καὶ ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ των, ὀφείλομεν νὰ τοὺς συνδράμωμεν, νὰ τοὺς βοηθήσωμεν παρέχοντες αὐτοῖς ἐκ τῶν ἡμετέρων μέσων ὅ,τι δυνάμεθα, ἀναπληροῦντες τὴν ἔνδειαν καὶ ἐνισχύοντες τὴν ἀδυναμίαν αὐτῶν. Τὸ καθῆκον τοῦτο εἶναι τὸ τῆς εὐποιίας, τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῆς ἀγάπης, ἣν ὁ Ἀπόστολος ὀνομάζει *σύνδεσμον τῆς τελειότητος* [1] καὶ δι' ἧς πραγματικῶς ἡ μεταξὺ ἀνθρώπων ἠθικὴ τελειοῦται.— Ἐν τῇ περὶ παθῶν θεωρίᾳ εἴδομεν ὅτι ἡ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀγάπη εἶναι φυσικὸν αἴσθημα δυνάμενον νὰ κορυφωθῇ εἰς πάθος, καὶ ὅτι καὶ τὸ πάθος τοῦτο, ὡς τὰ ἄλλα, ὀφείλομεν διὰ τῆς μετριοπαθείας νὰ συναρμολογήσωμεν μετὰ τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Εἰς τὴν συνάρμοσιν ταύτην συντείνει ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ ἕκτου τούτου καθήκοντος. Ἀλλὰ καὶ ὅτε τὸ φυσικὸν αἴσθημα δὲν ὑποθάλπει τὴν ἀγάπην, μόνος ὁ καθαρὸς λόγος ἀρκεῖ νὰ καταδείξῃ καὶ ἐπιβάλῃ τὸ καθῆκον τῆς εὐποιίας, καθ' ὅσον δι' αὐτοῦ ἰσοῦνται οἱ ἄνθρωποι πρὸς ἀλλήλους ἐν τῷ σταδίῳ τοῦ βίου, καὶ πάντες ἐγκαρδιοῦνται νὰ ἐλπίζωσιν ἐξ ἴσου τὸ ἔπαθλον τοῦ ἠθικοῦ ἀγῶνος. Ἐὰν δὲ τὸ καθῆκον τοῦτο ἐπληροῦτο ὑπὸ πάντων ἐξ ἴσου, θεία τῷόντι ἁρμονία θὰ ἐβασίλευεν ἐπὶ τῆς γῆς· ἀλλὰ τὸ ἰδανικὸν τοῦτο τῆς Χριστιανικῆς πίστεως καὶ τῆς ὑγιοῦς φιλοσοφίας ἐξαστράπτει μόνον ὡς ἀπώτατος ἀστὴρ

1 Κολοσ. Γ', 14.

ἐν τῷ σκότει τοῦ μέλλοντος. Περὶ τοῦ καθήκοντος τούτου πολλαὶ γίνονται παρανοήσεις ὡς καὶ περὶ τῶν ἄλλων. Τὸ καθῆκον τῆς ἀγάπης ἐξ ἴσου ὑποχρεωτικὸν ὑποκειμενικῶς ὡς τὸ τῆς δικαιοσύνης, διαφέρει ὅμως αὐτοῦ, καθ' ὅσον δὲν εἶναι ἀπαιτητόν, καὶ δὲν δύναται ἑπομένως νὰ ἐπιβληθῇ ὑπὸ τοῦ κράτους διὰ τῆς βίας. Ἐὰν δὲ κατὰ τὴν ἀναγκαστικὴν αὐτοῦ δύναμιν εἶναι ἐνδεέστερον τοῦ προηγουμένου, εἶναι ὅμως δι' αὐτὸ τοῦτο πολὺ ἀνώτερον αὐτοῦ κατὰ τὴν ἀξίαν. Ὁ φιλάνθρωπος καὶ εὐεργετικὸς εἶναι μᾶλλον ἀξιόμισθος τοῦ δικαίου, διότι πράττει αὐθορμήτως, καὶ θυσιάζει τὰ ἑαυτοῦ ὑπὲρ τῶν ἄλλων, ἐν ᾧ οὐδένα φοβεῖται καταναγκασμὸν παρ' αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀγάπη προϋποθέτει τὴν δικαιοσύνην, καθὸ πλήρωμα αὐτῆς, δὲν δύναται ν' ἀντενεργήσῃ κατ' αὐτῆς, καὶ ἐπὶ βλάβῃ αὐτῆς νὰ ἐξασκηθῇ. Τὸ καθῆκον τῆς δικαιοσύνης εἶναι καὶ λογικῶς καὶ ἠθικῶς πρότερον τοῦ τῆς εὐποιίας, καὶ αὕτη ἀποβαίνει κακοποιία ἐὰν γίνηται διὰ τῆς παραβάσεως ἐκείνης· δὲν ἐπιτρέπεται ἄρα νὰ κλέψωμεν τὸν πλούσιον ἵνα βοηθήσωμεν τὸν πτωχόν, οὐδὲ οὗτος δύναται ν' ἀποκτήσῃ τὴν βοήθειαν διὰ τῆς βίας. Τὴν ἱεραρχίαν ταύτην τῶν καθηκόντων οἰκτρῶς ἀθετοῦσιν ὅσοι θέτουσιν ὡς θεμέλιον τοῦ κοινωνικοῦ δικαίου, οὐχὶ τὴν δικαιοσύνην, ἥτις εἶναι ἀσάλευτος βάσις καὶ σωτήριος σκοπὸς αὐτοῦ, ἀλλά, τὴν ἐκ τοῦ αὐθαιρέτου ἀναδασμοῦ τῶν κτημάτων φανταστικὴν καὶ ἀπραγματοποίητον εὐημερίαν. Τοιαῦται εἶναι αἱ ἀπαίσιαι διδασκαλίαι τῶν κοινωνιστικῶν ἢ μᾶλλον ἀντικοινωνικῶν ἐκείνων σχολῶν, αἵτινες φρονοῦσιν ὅτι δύνανται ν' ἀντικαταστήσωσιν εἰς τὸν κατὰ τὸ δίκαιον φυσικὸν ὀργανισμὸν τῶν κοινωνιῶν ἕτερον εὐεργετικώτατον, καὶ ὠφελούμεναι ἐκ τῆς ἀμαθείας καὶ τῶν ἀναγκῶν τῶν πολλῶν καὶ ἐκ τῆς ἀπρονοησίας τῶν κρατούντων μεταχειρίζονται ἐνίοτε τὰ στυγερώτατα μέσα πρὸς ἀνατροπὴν τῶν καθεστώτων, καὶ δὲν ἐπιφέρουσιν εἰμὴ τὴν ὀπισθοδρόμησιν τῶν κοινωνιῶν καὶ τὴν καταστροφήν των. Ἡ ἀγάπη οὐ μόνον σέβεται τὴν δικαιοσύνην, ἀλλὰ συγχωρεῖ καὶ τὴν ἀδικίαν, ἐλεεῖ οὐ μόνον τὸν πτωχόν, ἀλλὰ καὶ τὸν κακοῦργον, καὶ προσπαθεῖ νὰ τὸν ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν ἠθικὴν τάξιν ἀφ' ἧς ἀνοήτως ἀπεμακρύνθη, ἔχει σύντροφον τὴν πρᾳότητα καὶ τὴν ἀμνησικακίαν, περιέχει ἐν ἑαυτῇ τὰς ἐρασμιωτάτας τῶν ἀνθρωπίνων ἀρετῶν, τὴν ἀφιλοκέρδειαν, τὴν γενναιότητα, τὴν ἐλεημοσύνην, εὐεργετεῖ οὐ μόνον δι' ὑλικῶν περιθάλψεων, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ λόγου, διὰ τῆς παραμυθίας, διὰ τῆς παραινέσεως, διὰ τῆς διδασκαλίας, διὰ τοῦ παραδείγματος, εὐεργετεῖ τοὺς οἰκείους καὶ τοὺς ξένους, τοὺς φίλους καὶ τοὺς ἐχθρούς, τοὺς γνωστοὺς καὶ τοὺς ἀγνώστους, τοὺς παρόντας καὶ τοὺς μέλλοντας, καὶ ἐν ᾧ εὐεργετεῖ, ἀποκρύπτεται καὶ ἀποφεύγει τὸν ἔπαινον καὶ τὰς ἀμοιβὰς τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἀγάπη δὲν ἀντίκειται εἰς τὸ συμφέρον, ἀλλ' ἀσφαλίζει αὐτὸ μᾶλλον ἢ ἡ ἰδιοτέλεια. Ἡ ἐπιστήμη τοῦ ὠφελίμου, σύμφωνος πρὸς τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἀγαθοῦ, ἀποδεικνύει τὸ ἀλληλέγγυον τῶν ὑλικῶν συμφερόντων οὐ μόνον μεταξὺ ἀτόμων, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ λαῶν, καὶ τὸ ἀλληλέγγυον τοῦτο

στερεοῖ ἡ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπη. Ὅλη ἡ κοινωνία στηρίζεται ἐπὶ τῶν ἀμοιβαίων ἀναγκῶν καὶ ἐπὶ τῆς ἀμοιβαίας βοηθείας, καὶ ὅτε ἡ ἀμοιβαιότης αὕτη ῥυθμίζεται ὑπὸ τῆς δικαιοσύνης καὶ ζωογονεῖται ὑπὸ τῆς εὐεργετικῆς εὐνοίας, τὸ ἠθικὸν πρόσωπον τῆς κοινωνίας ἔχει πᾶσαν ἀλήθειαν καὶ πᾶσαν καλλονὴν, διότι εἶναι ἐκτύπωμα αὐτοῦ τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ καθῆκον τῆς εὐποιίας δὲν εἶναι ξένον πρὸς τὴν ἐξουσίαν τοῦ κράτους, καὶ ἐκπληροῦται διὰ τῶν ἀγαθοεργῶν καὶ διδακτικῶν ἱδρυμάτων, ἅτινα ἔρχονται εἰς ἐπικουρίαν τῶν ἰδιωτῶν, παρέχοντα αὐτοῖς ὅ,τι δὲν δύνανται διὰ τῶν ἰδίων μέσων νὰ προμηθευθῶσιν, ὥστε, καθὼς δικαιοσύνη καὶ ἀγάπη εἶναι τὰ ἰδιωτικὰ καθήκοντα, παρομοίως, ἀσφάλεια καὶ βοήθεια εἶναι τὰ δημόσια, εἰς ἃ ἀνάγονται πᾶσαι αἱ τοῦ κράτους λειτουργίαι. Καὶ μεταξὺ κρατῶν ἰσχύουσιν ἐπίσης τὰ καθήκοντα ταῦτα, διότι ἀμοιβαία δικαιοσύνη καὶ βοήθεια εἶναι καὶ τοῦ διεθνοῦς δικαίου αἱ βάσεις, ὡς εἶναι τοῦ δημοσίου. Συνεκτείνεται ἄρα μετὰ τῆς δικαιοσύνης ἡ ἀγάπη, καὶ συμπαρακολουθεῖ αὐτὴν ὡς σύνδεσμος τῷόντι καὶ κορυφὴ τῆς ἠθικῆς τελειότητος. Καὶ οὕτω ὁ ἠθικὸς κόσμος ἔχων πάντοτε κέντρον τὴν ἐλευθερίαν καὶ περιφέρειαν τὸν λόγον, ἀκτινοβολεῖ οὕτως εἰπεῖν διὰ τῶν ποικίλων ἀρετῶν δι' ὧν καὶ ἐσωτερικῶς φωτίζεται καὶ ἐξωτερικῶς ἀπαυγάζει. Ἀλλ' ὁ ἠθικὸς οὗτος κόσμος εἶναι ἄρα μεμονωμένος ἐν τῷ πνευματικῷ στερεώματι, καὶ περιφέρεται ὡς πεπλανημένος ἀστὴρ ἄνευ προκεχαραγμένης τροχιᾶς, ἄνευ ἀνωτέρας διευθύνσεως καὶ ὡρισμένου σκοποῦ; ὡς ἀρεταὶ, ὅπως ἀπεδείξαμεν ἄχρι τοῦδε ὡς ὑποχρεωτικὰ τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κοινωνιῶν καθήκοντα, εἶναι ἄρα πλήρεις καὶ αὐτοτελεῖς, ἢ χρήζουσι συμπληρώσεως; Τοῦτο εἶναι τὸ τελευταῖον ζήτημα τῆς ἠθικῆς, περὶ οὗ θέλομεν νῦν διαλάβει.

Η'

Εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο ἀπηντήσαμεν ἤδη δι' ὅσων εἴπομεν ἐν τοῖς §§ Β' καὶ Γ'. Εἴδομεν ὅτι φύσει τείνει ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὸ ἄπειρον διά τε τοῦ νοὸς καὶ τῆς καρδίας, καὶ εἴπομεν ὅτι ὡς ἐκ τούτου τὸ γενικὸν ἐπίταγμα τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἡ πρώτη καὶ κυρία ἐντολὴ αὐτοῦ, εἶναι νὰ τείνωμεν διὰ πασῶν τῶν δυνάμεων ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν, ὅτι εἰς τοῦτο ὑφίσταται τὸ ἄκρον ἀγαθὸν, καὶ ὅτι τὸ γενικὸν τοῦτο καθῆκον ἀποσυντίθεται εἰς ἄλλα ποικίλα ἐν αὐτῷ περιλαμβανόμενα, διὰ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ὁποίων ἐντελεστέρα καὶ ἀσφαλεστέρα ἀποβαίνει ἡ ἐκπλήρωσις ἐκείνου. Ἤδη δὲ ὅτε περὶ τῶν καθηκόντων τούτων ἐπραγματεύθημεν κατὰ μέρος, δυνάμεθα ἀκριβέστερον νὰ ὁρίσωμεν τὸ κύριον καὶ γενικὸν καθῆκον, καὶ νὰ ἴδωμεν τίνι τρόπῳ ἡ ἐκπλήρωσις αὐτῶν ἄγει ἡμᾶς λογικῶς εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν ἐκείνου, πρὸς ὃ τείνουσι πάντα καὶ ἐν ᾧ τελειοῦνται. — Καὶ τῷόντι, μετὰ τὴν ἐγκράτειαν, ἥτις εἶναι ὁ μοχλὸς πάσης ἠθικῆς ἐνεργείας, παρουσιάσθησαν, ὡς πρὸς τὸ

σῶμα, τὸ καθῆκον τῆς σωφροσύνης, ὡς πρὸς τὰ ἐκ τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος αἰσθήματα, τὸ τῆς μετριοπαθείας, καὶ ὡς πρὸς τὸ πνεῦμα, τὸ τῆς φιλαληθείας, καὶ ἀρκούντως ἤδη γινώσκομεν ὅτι πηγὴ καὶ ἐγγύησις πάσης ἀληθείας εἶναι μελέτη τῶν νόμων τοῦ Θεοῦ. Ἐκ δὲ τῶν πρὸς τοὺς ἄλλους καθηκόντων εἴδομεν ὅτι τὸ μὲν πρῶτον, τὸ τῆς δικαιοσύνης, στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐν πᾶσι ταυτότητος τῶν οὐσιωδῶν προσόντων τοῦ ἡμετέρου ὄντος, τουτέστι τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ λόγου, καὶ ὅτι ἀπαραίτητον συμπλήρωμα τῆς δικαιοσύνης εἶναι ἡ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπη καὶ εὐποιία. Ἐὰν δὲ τώρα σκεφθῶμεν ὅτι ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ὑποχρεωτικὸς καθὸ νόμος θεῖος, εἶναι αὐτὴ ἡ θέλησις τοῦ Θεοῦ ἀποκαλυπτομένη ἡμῖν διὰ τοῦ λόγου, ὅτι ἡ προοδευτικὴ ἐκτέλεσις τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἐπιφέρει τὴν προοδευτικὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἀγαθοῦ, ὅτι τὸ ἀγαθὸν εἶναι, ὡς πολλάκις ἀπεδείξαμεν, ἀχώριστον τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ καλοῦ, καὶ ὅτι τῶν τριῶν τούτων ἐννοιῶν ἀέναος πηγὴ εἶναι αὐτὸς ὁ Θεός, παρ' ᾧ πᾶν ἀληθὲς καὶ καλὸν καὶ ἀγαθὸν ἐν τῇ ἀφάτῳ τελειότητι αὐτοῦ συναυγάζουσιν, ἕπεται ἐξ ἀνάγκης, ὅτι ἡ γνῶσις τοῦ θείου νόμου, τὸ σέβας καὶ ἡ ἀγάπη αὐτοῦ διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν νοητικῆς καὶ ἠθικῆς ἁρμονίας ἡμῶν καὶ ἀφοσιώσεως εἶναι γνῶσις, σέβας καὶ ἀγάπη αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἡ πρώτη ἀρχὴ ἐκείνης τῆς ἀρετῆς ἣν *εὐσέβειαν* ὀνομάζομεν. Ἐν ταύτῃ ἀληθῶς *συλλήβδην πᾶσα ἀρετή ἐστι*, διότι ἐν ταύτῃ πᾶσαι αἱ ἀρεταὶ τελειοῦνται. Ἐντεῦθεν καταφαίνεται πόσον ἀπονενοημένη εἶναι ἡ προσπάθεια ἠθικολόγων τινῶν νὰ κατασκευάσωσιν ἠθικὴν δῆθεν *ἀνεξάρτητον*, ἀνεξάρτητον τίνος; Ἡ ἠθικὴ εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῶν ἡμετέρων καθηκόντων, τὰ καθήκοντα ὑποθέτουσι τὸν νόμον, καὶ ὁ νόμος, τὸν νομοθέτην, Ἀδύνατον νὰ διαῤῥήξῃ τις τοὺς τρεῖς τούτους ὅρους ἀπ' ἀλλήλων· ἠθικὴ ἄνευ Θεοῦ εἶναι ἔννοια ἀντιφατική, καὶ ἡ ἀληθὴς ἐπιστήμη τὴν ἀποβάλλει. Ποία τυραννία ἢ ποία σοφιστεία, ἴσχυσέ ποτε ν' ἀναστείλῃ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα κατὰ τὴν πρὸς τὸ ἄπειρον ἀνάτασιν αὐτοῦ, καὶ ν' ἀποσπάσῃ ἀπ' αὐτοῦ τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν ἀγάπην τῆς θεότητος; Καὶ ἐν ἀγνοίᾳ αὐτοῦ ὁ ἄνθρωπος μελετᾷ καὶ ἀγαπᾷ τὸν Θεόν, διότι εἴτε εἰς ἑαυτὸν συγκεντρωθῇ διὰ τῆς διανοίας καὶ τοῦ αἰσθήματος, εἴτε στραφῇ δι' αὐτῶν πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ πρὸς τὴν φύσιν, ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτεται αὐτῷ καὶ ἕλκει αὐτὸν διὰ τῶν πλασμάτων αὐτοῦ. Ἡ πρόοδος τῆς γνώσεως εἶναι πρόοδος πρὸς τὸν Θεόν, καὶ ὅσῳ καθαρίζεται ἡ ἀγάπη, ἀνέρχεται πρὸς τὸ θεῖον· ἡ λέξις θεῖον ἔρχεται αὐθορμήτως εἰς τὰ χείλη ὁσάκις ἀφαρπαζόμεθα καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἀνθρωπίνων. Τὸ καθῆκον τῆς εὐσεβείας δὲν εἶναι ἄρα τῆς ἀμαθείας ἢ τῆς δεισιδαιμονίας ἀποκύημα, εἶναι τὸ γνησιώτατον καὶ λαμπρότατον προϊὸν τῆς ἀληθοῦς γνώσεως, εἶναι τὸ ἀνώτατον καὶ περιληπτικώτατον τῶν καθηκόντων, ἡ ἀψὶς τοῦ ὅλου ἠθικοῦ οἰκοδομήματος.

Τὸ καθῆκον τοῦτο ἐκπληροῦται διὰ τῆς διηνεκοῦς ἀνατάσεως τοῦ πνεύματος πρὸς τὸν Θεόν, διὰ τῆς λατρείας καὶ τῆς προσευχῆς. Καὶ ἐφ' ὅσον

μὲν ἐκτελεῖται διὰ τῆς ἐσωτερικῆς σκέψεως καὶ λατρείας, οὐδεμία ἀντιτάσσεται εἰς αὐτὸ ἀντίῤῥησις, διότι πάντες ὁμολογοῦσιν ὅτι οὐδὲν βλάπτει καὶ πολὺ ὠφελεῖ ἡ θεωρία αὕτη τοῦ Θεοῦ εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ νοὸς καὶ εἰρήνευσιν τῆς καρδίας. Ἅμα δὲ ἐκφρασθῇ ὑπὸ τὸν τύπον τῆς δεήσεως, οὐκ ὀλίγαι ἐγείρονται κατ' αὐτοῦ ἐνστάσεις στηριζόμεναι εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ ἀπείρου καὶ τελείου καὶ ἀναλλοιώτου Θεοῦ, διότι, λέγουσι, πρὸς τί ἡ δέησις; πάντα ἐν τῇ ἀγαθότητι αὐτοῦ ἐποίησεν ὁ Θεὸς ἄριστα καὶ κατὰ πᾶσαν τὴν ἐφικτὴν εἰς τὰ πεπερασμένα τελειότητα, καὶ νόμους ἔθηκεν ἅπαξ διὰ παντὸς αἰωνίους καὶ ἀπαρασαλεύτους, καὶ δὲν δύναται ἡ ἡμετέρα δέησις ν' ἀλλοιώσῃ τὰ θεῖα βουλεύματα, καὶ ἐὰν εἰσηκούετο, ὁ Θεὸς θὰ ἦτο μεταβλητός, ὡς ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἤθελε τροπολογεῖ ἑκάστοτε τὰς ἀποφάσεις του· πρὸς τί λοιπὸν ἡ δέησις, ἐὰν ἐξ ἀνάγκης εἶναι ἀτελεσφόρητος; Ἄφωνος λατρεία εἶναι ἡ μόνη ἁρμόζουσα εἰς τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ, πᾶσα ἄλλη εἶναι ἀνθρωπόμορφος λατρεία καταβιβάζουσα τὸν Θεὸν εἰς τὴν θέσιν τῶν ἀνθρωπίνων. Εἰς ταῦτα δὲ προσετέθησαν ἐσχάτως καί τινες γελοῖοι τῷόντι ἰσχυρισμοί. Ἂς γείνωσι πειράματα, εἶπον οἱ μὴ παραδεχόμενοι τὴν ἀνάγκην τῆς προσευχῆς, ἂς διοργανισθῶσιν αἱ πρὸς Θεὸν δεήσεις διὰ τοῦ ἐνθερμοτέρου ζήλου καὶ κατὰ τὰς μεγαλητέρας διαστάσεις, ἐν ταῖς οἰκίαις, ἐν ταῖς πόλεσιν, ἐν τοῖς ἀγροῖς, ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ἐν τοῖς νοσοκομείοις, πανταχοῦ ὅπου ἡ ἀνάγκη τῆς θείας ἀντιλήψεως εἶναι προφανεστέρα, καὶ τὸ ἀποβησόμενον θέλει τότε ἀποδείξει ἐὰν ἡ δέησις εἶναι τελεσφόρος [1]. — Εἰς τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα πολλὰς ἠδυνάμεθα νὰ δώσωμεν ἀπαντήσεις. Ἡ παρανόησις τοῦ ζητήματος προέρχεται ἐκ τῆς παραγνωρίσεως τῶν προσόντων τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀφομοιώσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Λησμονοῦσιν οἱ ἀντιλέγοντες, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ζῇ διαδοχικῶς ὡς ἡμεῖς ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ, ὅτι ἕνεκεν τῆς ἀπείρου καὶ τελείας αὐτοῦ φύσεως εἶναι ὑπεράνω παντὸς τόπου καὶ χρόνου, οὓς ἔθηκεν ὡς ἀπαραιτήτους ὅρους τῆς ἐκτάσεως καὶ διαρκείας τῶν πεπερασμένων, ὅτι τὸ τέλειον ἀποκλείει πᾶσαν μεταβολήν, ὅτι ὁ Θεὸς ἦτο καὶ εἶναι καὶ ἔσεται πάντοτε ὁ αὐτός, ὅτι οὐδεμίαν ἔχει ἀνάγκην νὰ τροποποιήσῃ τοὺς νόμους καθ' οὓς ἀπὸ καταβολῆς κόσμου ἐδημιούργησε τὸ πᾶν, καὶ ὅτι οἱ γενικοὶ καὶ σταθεροὶ οὗτοι νόμοι δὲν ἀντιφάσκουσιν, ἀλλὰ διατελοῦσιν ἐν πλήρει ἁρμονίᾳ πρὸς ἀλλήλους. Λησμονοῦσι προσέτι ὅτι πάντες οἱ νόμοι τοῦ κόσμου δὲν τελοῦνται κατ' ἀνάγκην, ὅτι ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ παρὰ τὴν ἀνάγκην καὶ ἡ ἐλευθερία, καὶ ὅτι τὰ νοητικὰ καὶ ἠθικὰ αὐτῆς προϊόντα συνυφαίνονται οὕτως εἰπεῖν μὲ τὰ γεγονότα τῆς ἀνάγκης, καὶ μυριοτρόπως τροπολογοῦσι καὶ μετατρέπουσιν αὐτὰ δι' αὐτῶν τῶν νόμων αὐτῶν· δύναται ἄρα ὁ ἄνθρωπος δι' ἐκτάκτου ἐνεργείας νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῆς ἀνάγκης τῆς φύσεως διὰ τῆς ἐλευθερίας του, καὶ ἐπιδρᾷ καθ' ἑκάστην διὰ

[1] Ὅρ. ἐν τῇ Contemporary Review τοῦ 1873 πολλὰς περὶ τοῦ ζητήματος τούτου διατριβὰς ὑπὲρ καὶ κατὰ τῆς δεήσεως ὑπὸ Ἄγγλων θεολόγων καὶ φιλοσόφων.

τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης, καὶ οὐδὲν παράλογον, ἐὰν ἐπιτρέπει αὐτῷ ὁ Θεὸς νὰ στρέψῃ πρὸς μείζονα αὐτοῦ ὠφέλειαν τὴν ἐνέργειαν τῶν φυσικῶν νόμων, ὅταν γίνηται ἄξιος τοιαύτης χάριτος. Ὁ ἐν ἡμῖν λόγος εἶναι δῶρον τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ δύναμις αὐτοῦ αὐξάνει, ὅσῳ προσεγγίζομεν αὐτὸν εἰς τὴν πηγήν του. Διατί νὰ μὴ πιστεύσωμεν ὅτι τὴν ἐπαύξησιν ταύτην δύναται νὰ ἀπονείμῃ αὐτὸς ὁ Θεὸς κατὰ δεδομένας τινὰς περιπτώσεις καθ' ἃ προδιέταξεν ἀπ' ἀρχῆς; Χωρὶς ν' ἀλλοιώσῃ ποσῶς τοὺς νόμους τῆς φύσεως, δύναται νὰ ἐμπνεύσῃ τελειοτέραν γνῶσιν αὐτῶν, καὶ οὕτω νὰ προκύψῃ ὅ,τι φαίνεται ἐναντίον εἰς τοὺς νόμους τούτους, καὶ δὲν εἶναι εἰμὴ τελειοτάτη καὶ ἀγαθοτάτη ἐφαρμογὴ αὐτῶν. Ἐπὶ τέλους δέ, τί γινώσκομεν ἐκ τῶν νόμων τῆς φύσεως καὶ περὶ τῆς ἀνωτάτης αὐτῶν ἁρμονίας; Οἱ νόμοι τῆς φύσεως εἶναι, ὡς εἴπομεν, ἐσφραγισμένος κῶδιξ οὗ μόλις ψελλίζομεν ψηφεῖά τινα τοῦ προμετωπίου. Καὶ ἐὰν μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουσι καὶ νόμοι ἠθικοί, οἵτινες δὲν διέπουσι τὴν ἀνάγκην τῆς ὕλης, ἀλλὰ κανονίζουσι τὴν πρὸς τὸ ἄπειρον ἐλευθέραν πορείαν τοῦ πνεύματος, καὶ συγκεφαλαιοῦνται ἐν τῷ ἀνωτάτῳ νόμῳ τοῦ ἡμετέρου προορισμοῦ, καὶ ἐὰν μεταξὺ τῶν ἐξ αὐτοῦ καθηκόντων εὑρίσκομεν τὸ τῆς εὐσεβείας, ἥτις φύσει ἐκδηλοῦται διὰ τῆς λατρείας καὶ τῆς προσευχῆς, οὐ μόνον δὲν ἀνακαλύπτομεν ἀντίφασιν μεταξὺ τῆς ἐνεργείας ταύτης τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν νόμων τῆς φύσεως, ἀλλά, δυνάμει τῆς θείας τελειότητος καὶ τοῦ γενικοῦ χαρακτῆρος τῶν ἔργων αὐτῆς, δικαιούμεθα νὰ πιστεύσωμεν πλήρη μεταξὺ αὐτῶν ἁρμονίαν· διότι, ἀφ' ἑνός, βλέπομεν ὅτι ὁ Θεὸς ἠθέλησε τὸν ἄνθρωπον συνεργάτην τῆς προνοίας αὐτοῦ, καὶ μεταδίδει αὐτῷ ἐκ τῶν δώρων τῆς ἀγαθότητός του κατὰ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ, ἀφ' ἑτέρου δέ, δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὴν ἀνάγκην τῆς προσευχῆς, τὴν πανταχοῦ καὶ πάντοτε ἐκδηλουμένην, ἐνεφύτευσεν ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ καρδίᾳ μάτην, καὶ πρὸς σκληρὸν ἐμπαιγμὸν τοῦ δεομένου τῆς ἀντιλήψεως αὐτοῦ. Πῶς; ὁ κατασκευάσας τὸ οὖς δὲν ἀκούει, καὶ ὁ πανάγαθος ἐγκαταλείπει τὸ πλάσμα του, ὅτε ἐν συντριβῇ καρδίας τὸν ἐπικαλεῖται; Ἀγνοοῦμεν βεβαίως πῶς ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἐνεργεῖ ἡ θεία τελειότης, καθὼς ἀγνοοῦμεν τὸ πῶς τῆς δημιουργίας. Ἀγνοοῦμεν ἐὰν ἐνεργεῖ ἐμπνέουσα μείζονα ὀξυδέρκειαν εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ὅπως ὠφεληθῇ ἐκ τῶν νόμων τῆς φύσεως, ἢ ἐὰν ἀπ' ἀρχῆς προδιέταξε καὶ συνεδύασε τὴν αἴτησιν καὶ τὴν πλήρωσιν αὐτῆς· ἀγνοοῦμεν πότε καὶ διατί ἡ δέησις εἰσακούεται, καὶ πότε καὶ διατί ἀποῤῥίπτεται, καὶ γελοῖον τῳόντι θὰ ἦτο ἐὰν ἠξιοῦμεν διὰ πειραμάτων νὰ βεβαιωθῶμεν περὶ τῆς ἀποτελεσματικότητος ἢ μὴ τῆς προσευχῆς, ὡς ἂν ἐπρόκειτο περὶ συνδυασμοῦ ὑλικῶν οὐσιῶν καὶ τοῦ ἀναγκαίου αὐτοῦ ἀποτελέσματος. Εἰς πάντα τὰ ζητήματα ταῦτα λησμονοῦμεν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅτι πρόκειται περὶ σχέσεως μεταξὺ πεπερασμένου καὶ ἀπείρου, καὶ ὅτι τὸν μὲν πρῶτον τῶν ὅρων τούτων λίαν ἀτελῶς γινώσκομεν καὶ καταλαμβάνομεν, τὸν δὲ δεύτερον νοοῦμεν μόνον καὶ δὲν κατα-

λαμβάνομεν. Ὅσα ὅμως γινώσκομεν περὶ αὐτῶν ἀρκοῦσιν εἰς ῥύθμισιν τῆς νοήσεως καὶ τῆς πράξεως, καὶ ἀμφοτέρων τῶν ἐνεργειῶν τούτων εἷς καὶ ὁ αὐτὸς εἶναι ὁ προορισμός, ἡ τάσις τοῦ κατωτέρου πρὸς τὸν ἀνώτερον, ἡ ἐν τῷ πεπερασμένῳ διηνεκὴς ἔφεσις τοῦ ἀπείρου, ἡ διηνεκὴς προσπάθεια ἵνα προσεγγίσῃ εἰς αὐτό, καὶ ἐπανέλθῃ εἰς αὐτό, καὶ ἓν τῶν στοιχείων τῆς τάσεως ταύτης εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν λατρεία καὶ προσευχή. Τὴν τάσιν ταύτην μαρτυροῦσι πάντα τὰ ἀνθρώπινα γεγονότα, δὲν ἐπενοήσαμεν αὐτὴν ὡς ἐπιχείρημα πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ τελεσφόρου τῆς δεήσεως, εὕρομεν αὐτὴν ἀπ' ἀρχῆς ἐν αὐτῷ τῷ λόγῳ δι' οὗ τῶν κτηνῶν διακρινόμεθα, καὶ ὑφ' οὗ ῥυθμίζεται πᾶσα νόησις· εἴδομεν αὐτὴν κατὰ πᾶν βῆμα τῆς μελέτης τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἐν τῇ ζητήσει τοῦ ἀληθοῦς, ἐν τῇ ποιήσει τοῦ καλοῦ, ἐν τῇ πράξει τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ οὔτε ἔπαινος ὀφείλεται ἡμῖν οὔτε ψόγος, ἐὰν τὸ ἀνώτατον σημεῖον ἐν ᾧ ἡ νόησις καὶ ἡ πρᾶξις συναπαντῶνται εἶναι αὐτὸς ὁ Θεός, ἡ γνῶσις αὐτοῦ, ἡ μελέτη τῶν νόμων αὐτοῦ, καὶ ἡ διὰ τῆς εὐσεβείας πλήρης εἰς αὐτὸν ἀφοσίωσις.

Δὲν διέφυγεν ἐν τούτοις τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου ὅτι καὶ τὰ τρία τελευταῖα καθήκοντα, τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς εὐσεβείας, συνέχονται πρὸς τὰ προηγούμενα, καὶ συνεχίζουσι τὴν λογικὴν τῶν καθηκόντων ἐξαγωγὴν καὶ κατάταξιν, ὥστε τὰ τρία ταῦτα προϋποθέτουσι τὰ τέσσαρα πρῶτα, καὶ μεταξὺ αὐτῶν ἡ αὐτὴ ὑπάρχει σχέσις ἐξαρτήσεως καὶ διαδοχικῆς παραγωγῆς. Ἡ φιλαλήθεια προετοιμάζει τὴν δικαιοσύνην, καὶ αὕτη προδιαθέτει εἰς τὴν ἀγάπην, καὶ ἡ ἀγάπη τῶν ἀνθρώπων συμπληροῦται διὰ τῆς θείας ἀγάπης· ὥστε ἤδη ἔχομεν πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς ἠθικῆς ἐπιστήμης, ἐκείνης τῆς *τέχνης τῆς ἀρετῆς* ἣν μετήρχετο ὁ Φραγκλῖνος, καὶ ἣν ὀφείλει νὰ μετέρχηται πᾶς ὁ ἐπιθυμῶν νὰ ζῇ ὡς λογικὸς ἄνθρωπος καὶ οὐχὶ ὡς κτῆνος. Ἡ τέχνη αὕτη δὲν εἶναι ἀπόῤῥοια αὐθαιρέτου καὶ ἀορίστου αἰσθήματος, εὐγενοῦς τινος ἐπιθυμίας ἀνεφίκτου τελειότητος, εἶναι πόρισμα ἀναγκαῖον τῆς βεβαιοτέρας καὶ θετικωτέρας ἐπιστήμης, διότι οὐδὲν βεβαιότερον καὶ θετικώτερον τῶν φαινομένων τοῦ πνεύματος, ὧν ἀντιλαμβανόμεθα δι' ἀμέσου συνειδήσεως, καὶ ἐφ' ὧν στηρίζεται ἅπασα ἡ ὑφ' ἡμῶν πρεσβευομένη φιλοσοφία. Ἡ δὲ ὑπὸ τῆς τέχνης ταύτης διδασκομένη ἀρετὴ εἶναι τὸ σύνολον πασῶν τῶν ἀρετῶν, ἡ διηνεκὴς ἕξις τοῦ δέοντος, τοῦ καθήκοντος, τουτέστι πάντων τῶν καθηκόντων κατὰ τὴν ἀπαράβατον αὐτῶν τάξιν καὶ ἀλληλουχίαν. Ἡ ἐνάρετος ζωὴ εἶναι ζωὴ σύμφωνος πρὸς τὴν ἀληθῆ ἡμῶν φύσιν, πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον, πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, πρὸς τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ, διότι πάντα ταῦτα εἶναι ταὐτόσημα. Καὶ ἡ ἐνάρετος ζωὴ εἶναι ἡ μόνη παρέχουσα ἡμῖν πᾶσαν δυνατὴν εὐδαιμονίαν, διότι ἡ εὐδαιμονία παντὸς ὄντος εἶναι ἡ πλήρωσις καὶ ἀπόλαυσις τοῦ σκοποῦ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, ἡ πλήρωσις τοῦ νόμου αὐτοῦ. Καὶ τοιουτοτρόπως τὸ ἀγαθὸν παρίσταται οὐ μόνον ὡς καθῆκον, ἀλλὰ καὶ ὡς ὑπολογισμὸς ἄριστος πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς ἐν ἡμῖν

ἐμφύτου ἐπιθυμίας πάσης δυνατῆς εὐδαιμονίας. Ἡ ἐκ τῆς ἀρετῆς εὐδαιμονία δὲν εἶναι βεβαίως εὐαπόκτητος, ἀπαιτεῖ θέλησιν σταθερὰν καὶ ἀρχὰς ἀμετατρέπτους, ἀλλ' εἶναι ἐφ' ἡμῖν, καὶ εἶναι ἀναφαίρετος, καὶ ὁ ἐπιδιώκων αὐτὴν ἀποκτᾷ καθ' ἑκάστην νέας δυνάμεις, ἐνισχύεται ὑπ' αὐτῆς τῆς πάλης, νέα πάντοτε θέλγητρα ἀνακαλύπτει ἐν τῇ ἀρετῇ, καὶ νοεῖ ἐπὶ τέλους σαφέστατα καὶ συναισθάνεται ἐνδομύχως ὅτι ὁ *ἄριστος βίος* εἶναι ἐν ταυτῷ καὶ ὁ *ἥδιστος*.

Π. ΒΡΑΙΛΑΣ ΑΡΜΕΝΗΣ.

Ο ΘΙΕΡΣΟΣ ΩΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΟΣ *

Δύο εἶναι ἰδίως οἱ ἐξάρχοντες χαρακτῆρες, οἱ διακρίνοντες τὸν Ναπολέοντα ἐν τῷ μακρῷ αὐτοῦ σταδίῳ, οὓς ἐζήτησε νὰ διαγράψῃ ὁ Θιέρσος: ὁ στρατιωτικός, ὁ πολιτικός· περὶ τοῦ ἠθικοῦ ἀνθρώπου οὐδὲν λέγω· ὁ συγγραφεὺς ἥκιστα ἀπέβλεψεν εἰς τοῦτο· τὸ ἔργον αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ ἐξύμνησις τοῦ στρατιώτου καὶ ἡ δικαιολογία τοῦ πολιτικοῦ. Ἴδωμεν ἐκ τοῦ πλησίον τὰ πράγματα.

Τὸ ἐξοχώτατον προσὸν τοῦ Ναπολέοντος ἦτο ἡ στρατιωτικὴ αὐτοῦ μεγαλοφυΐα· ὡς στρατηγὸς ἀνήκει ἀναντιρρήτως μεταξὺ τῶν μεγίστων στρατιωτικῶν ἀνδρῶν ἁπάντων τῶν αἰώνων, ἀδεῶς δυνάμενος νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον, τὸν Καίσαρα, τὸν Ἀννίβαν, τὸν Καρολομάγνον· τολμηρὸν, ἐρευνητικὸν πνεῦμα, ἀκατάβλητον ἐν τοῖς κινδύνοις, αὐτοσχεδιαστὴς πρωτότυπος ἐν ἀνάγκῃ, εἶναι ἡ ἐκπροσώπησις τῆς στρατιωτικῆς συνθέσεως τοῦ αἰῶνος, τὰ δὲ διάφορα στάδια τοῦ βίου του εἶναι ἀληθῶς ἁδροτάτη πηγὴ μελέτης τῆς στρατιωτικῆς τέχνης. Ὡς τοιοῦτος δ' ἕξει διαρκῆ ἀξίαν καὶ σημασίαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Τοιοῦτος ἀνὴρ ὑπὸ τὰ διαυγῆ καὶ ἀληθῶς μεσημβρινὰ χρώματα τοῦ χρωστῆρος τοῦ Θιέρσου ἰδανικοποιεῖται μέχρις ἀποθεώσεως. Τίς εἶναι ὁ Βοναπάρτης ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας; Οὐδεὶς ἱστορικὸς παρέδωκεν ἡμῖν ποτὲ τοιοῦτον τὸν ἥρωά του: ὁ ἐπικὸς Ἀχιλλεὺς τοῦ πατρὸς τῆς ποιήσεως, ὁ Γοδοφρεῖδος Βουϊλλιῶν τοῦ ἀοιδοῦ τῶν σταυροφοριῶν εἶναι πραγματικώτεροι, ἀνθρωπινώτεροι τοῦ στρατηλάτου τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος.

Εἶχεν ὁ Ναπολέων τοιαύτην ποίησιν ἐν τῷ χαρακτῆρί του; ἐνεθουσιάσθη ποτὲ ὑπὲρ εὐγενοῦς, καθολικῆς ἰδέας ἐν τῷ μακρῷ, πολυκυμάντῳ αὐτοῦ βίῳ; οἱ ἱστορικοὶ κόλακες τοῦ μεγάλου στρατηγοῦ, δικαιώματι ποιητικῆς ἐλευθερίας μᾶλλον ἢ ἱστορικῆς ἀληθείας, ἀπὸ τοῦ πραγματικοῦ φιλοδόξου ἔπλασαν

* Συνέχεια καὶ τέλος. Ἴδ. Γ' σελ. 480.

ἰδεώδη σταυροφόρον τῆς ἐλευθερίας, ὡσεὶ τὸ εὐαγγέλιον αὐτῆς ἦτο ἀνάγκη νὰ διαδοθῇ διὰ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ σιδήρου, ν' ἀπολουσθῇ ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ τοῦ αἵματος, ἵνα κατασταθῇ καθολικὴ συνείδησις τῆς ἀνθρωπότητος, καθὼς ἄλλοτε ἐπεβάλλετο τὸ Κοράνιον διὰ τῆς βίας ὑπὸ τῆς ὀξείας αἰχμῆς τοῦ προφήτου τῆς Ἀραβίας.

Ὁ Ναπολέων ἐν τῇ ἐξορίᾳ ἠρέσκετο ἀποδίδων ἑαυτῷ τοιαύτην ἀποστολὴν ἀνωτέραν· μέχρι τοῦ τέλους τοῦ βίου του ὑπῆρξε κωμῳδὸς ἔξοχος· καταβληθεὶς ὑπὸ τῆς εἱμαρμένης, δὲν ἐκάμφθη, οὐδεμία ἀπὸ τοῦ στόματος αὐτοῦ διεξέφυγε κραυγὴ μετανοίας κατὰ τοῦ παρελθόντος αὐτοῦ, ἀλλ' ἐξηκολούθει ἀείποτε ὑποκρινόμενος τὸ πρόσωπον τοῦ παραγνωρισθέντος μάρτυρος, καταλείπων δῆθεν τὴν ἐτυμηγορίαν εἰς τὴν κρίσιν τῆς ἱστορίας: «Ἔχω πεποίθησιν εἰς τὴν ἱστορίαν! ἀνέκραζεν· ἔσχον πολυαρίθμους κόλακας, ἡ δὲ παροῦσα στιγμὴ ἀνήκει εἰς τοὺς μανιώδεις κατηγόρους μου. Ἀλλ' ἡ δόξα τῶν ἐνδόξων ἀνδρῶν, ὅπως καὶ ὁ βίος αὐτῶν, εἶναι ἐκτεθειμένη εἰς τὴν ἰδιοτροπίαν τῆς τύχης· ἐλεύσεται δὲ ἡμέρα, καθ' ἣν μόνης τῆς ἀληθείας ὁ ἔρως θέλει ζωογονήσει συγγραφεῖς ἀμεροληπτους. Θέλουσιν ἀναμφιβόλως ἀποκαλύψει σφάλματα ἐν τῷ σταδίῳ μου, ἀλλὰ ἡ Ἀρκόλη, τὸ Ῥίβολι, αἱ Πυραμίδες, τὸ Μαρέγγον, ἡ Αὐστερλίτση, ἡ Ἰένα, ἡ Φρειδλάνδη *εἶναι γρανίτης, καθ' οὗ οὐδαμῶς ὁ ἰδοὺς τοῦ φθόνου δύναται νὰ κατισχύσῃ*».

Ὡς στρατιωτικὸς συγγραφεύς, ὡς ζωγράφος ὅλων ἐκείνων τῶν μεγάλων μαχῶν, δι' ὧν ἐπαίζετο ἡ τύχη καὶ τὸ μέλλον τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Εὐρώπης, ὁ Θιέρσος κέκτηται μετρίαν ἀξίαν· ἂν ἦτο συντομώτερος εἰς τὰς περιγραφὰς αὐτοῦ καὶ τὰς περὶ τοῦ πολέμου σκέψεις καὶ κρίσεις, ἤθελε παρέχει μεῖζον ἐνδιαφέρον, ἐνῷ ἤδη ἡ μακρηγορία, ἡ παλιλλογία πολλάκις, ἐπιφέρει κόπωσιν εἰς τὸ πνεῦμα· ἐπιτήδειος ζωγράφος, μετ' ἀπαραμίλλου δεξιότητος ἀπεικάζων τὰ ἀντικείμενα, δύναται ἴσως διὰ τῆς ἁδρότητος καὶ τοῦ πλούτου τῶν χρωμάτων, διὰ τῆς πολυτελείας τῶν εἰκόνων νὰ παρασύρῃ τὸν ἄπειρον τῆς πολεμικῆς τέχνης ἀναγνώστην, νὰ δελεάσῃ τὴν φαντασίαν του, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐξησκημένην εἰδικότητα αἱ μακραὶ καὶ καταλεπταὶ αὐτοῦ περιγραφαὶ οὐδεμίαν δύνανται νὰ ἔχωσιν ἀξίαν διδασκαλίας. Ἡ πραγματικὴ αὐτοῦ περὶ τὴν στρατιωτικὴν τέχνην ἀδαημοσύνη καταδείκνυται ἐκ τῆς ἀπεράντου τῶν στρατιωτικῶν ζητημάτων ἀναπτύξεως· αἱ εἰκόνες αὐτοῦ ἀληθῶς εἶναι πλούσιαι τὰ χρώματα, ζωηραὶ τὴν ἔκφρασιν, ἀλλ' ὑπὸ τῆς πολλῆς καὶ ἀκανονίστου διαφόρων στοιχείων, ἀλλοτρίων πολλάκις, συσσωρεύσεως, ἐπέρχεται κατ' ἀνάγκην ἡ σύγχυσις· ὑπερβάλλει ἐν ταῖς μακραῖς ταύταις περιγραφαῖς ὁ μέχρι μονοτονίας ἐνθουσιασμός, ἢ ἡ αὐστηρὰ καὶ νηφάλιος, ἡ ἀπαραίτητος ἰδίως διὰ στρατιωτικὸν συγγραφέα, ἀντικειμενικότης· πολλάκις δὲ ἐν τῇ παραφορᾷ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ ὁ συγγραφεὺς ἐπιλανθάνεται τῆς ἀποστολῆς του, τοῦ ἱστορικοῦ καὶ κριτικοῦ τῶν μαχῶν, μεταβαλλόμενος αἰφνιδίως εἰς θεωρητικὸν τοῦ πολέμου, εἰς στρατηγὸν διδόντα γνώ-

μας, ἀνελίσσοντα σχέδια στρατηγικὰ — ἀπὸ τῆς τραπέζης τοῦ σπουδαστηρίου του.

Αὕτη ἡ πρὸς τὰ στρατιωτικὰ ἰδιότροπος κλίσις ὑπῆρξεν ἡ ἀδυναμία, ὡς γνωστόν, σύμπαντος τοῦ βίου του, μέχρις ἐσχάτου γήρως. Διενοήθη ἴσως ν' ἀπομιμηθῇ τὸν Μακκιαβέλλην, ἐκτὸς τοῦ πολιτικοῦ καὶ ἱστορικοῦ ἀνδρός, δρέπων ὡσαύτως καὶ δάφνας στρατιωτικοῦ συγγραφέως. Ἀλλ' ὅσον ὡς πολιτικὸς καὶ ὡς ἱστορικὸς ὁ Θιέρσος εἶναι κατώτερος τοῦ ἐξόχου γραμματέως τῆς φλωρεντιακῆς δημοκρατίας, τοῦ ἱστορικοῦ τῆς Φλωρεντίας καὶ τοῦ θεωρητικοῦ τῶν περὶ τῆς πρώτης δεκάδος τοῦ Τίτου Λιβίου λόγων, κατὰ τοσοῦτον ὁ αὐτοσχέδιος στρατηγικὸς τῆς ἱστορίας τῆς *Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας* ὑπολείπεται τοῦ συγγραφέως τῆς *Πολεμικῆς τέχνης*. Ὁ πρὸς τὸν ἱστοροῦντα καὶ τὸν ἱστορούμενον φετιχισμὸς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καθ' ἣν ἐπὶ μακρὰν ἐτῶν σειρὰν ἐδημοσιεύετο ἡ ἱστορία τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας, ἀδιαφορῶν διὰ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν πραγματικότητα, πεπωρωμένος ὑπὸ τῆς ματαιοδοξίας, ἥτις ἐπὶ τέλους ἤγαγε τὸν γαλλικὸν λαὸν εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ἐκείνην αὐτοκτονίαν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὁποίας ἐτελέσθησαν ἐν Γαλλίᾳ τὰ εἰκοσαετῆ ἐκεῖνα τῆς πολιτικῆς διαφθορᾶς καὶ ἀτιμώσεως Κρόνια, τὰ γνωστὰ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς *δευτέρας Αὐτοκρατορίας*, ὧν πρόλογος μὲν ὑπῆρξεν ἡ ἐπιορκία τῆς 2ας δεκεμβρίου, ἀντάξιος δ' ἐπίλογος καὶ λύσις ἡ πτῶσις τοῦ Σεδάν, καὶ ὧν αἱ τελευταῖαι ἀπηχήσεις διαταράττουσιν εἰσέτι τὴν δημοσίαν ἐν Γαλλίᾳ συνείδησιν, παραπαίουσαν ὑπὸ τῆς μακρᾶς μέθης, ἡ τύφλωσις ἐκείνη τῆς *γαλλικῆς δόξης*, ἥτις μόλις κατώρθωσε νὰ διασκεδασθῇ μετὰ τὴν θριαμβικὴν εἰσέλασιν τῶν ἀλλοφύλων εἰς τὸ γαλλικὸν ἔδαφος, ἰδοὺ αἱ ἀφορμαί, ὧν ἕνεκα αἱ στρατιωτικαὶ περιγραφαὶ καὶ ἐκτιμήσεις τοῦ πολεμικοῦ σταδίου τοῦ πρώτου Ναπολέοντος, μεθ' ὅλην τὴν συνεργασίαν στρατιωτικῶν τινῶν εἰδικοτήτων, κατ' οὐσίαν μὲν πλημμελεῖς καὶ ἕωλοι, ἀλλὰ κατὰ τὸν ἐξωτερικὸν τύπον περιβεβλημέναι τὰ ζωηρὰ καὶ καταθαμβοῦντα ἀκαίρου εὐγλωττίας χρώματα, συνετέλεσαν εἰς τὴν φήμην καὶ τὴν δημοτικότητα τῆς ἱστορίας ταύτης παρὰ τοῖς ἁπλουστέροις.

Ὁ θαυμασμὸς οὗτος τῆς ἱστορίας τοῦ Θιέρσου ἦτο ἐναργὲς τεκμήριον τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς καταστάσεως τῆς πατρίδος του. Ὁ ἰδιώτης, ὁ κατὰ πρώτην φορὰν ἐπισκεπτόμενος τὴν πόλιν τῶν Παρισίων, ἔννεός, ἐξεστηκὼς ἵσταται καὶ ἀποθαυμάζει ἐπὶ παραδείγματι τὸ νεοτευχὲς μέγα θέατρον τῆς πόλεως (grand Opera), περιφανὲς σύμβολον καὶ ἐκπροσώπησιν τῆς ἀρχούσης σήμερον οὐ μόνον ἐν Γαλλίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ πτώσεως ἐν ἁπάσαις τοῦ ἠθικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου ταῖς σχέσεσιν, ἐν τῇ τέχνῃ ὡς καὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ὑπομιμνῆσκον τὰ κολοσσαῖα οἰκοδομήματα τῆς Ἀσσυρίας ἢ τῆς Ἰνδικῆς· ἀλλ' ἐὰν οὗτος κατὰ τύχην ἤθελεν εἰσέλθει εἰς τὸ μουσεῖον τοῦ Λούβρου, οὐδὲ βλέμματος ἤθελεν ἀξιώσει τὰς ἀ-

πλᾶς γραμμὰς καὶ τὴν ἀπέριττον ἀφέλειαν τῆς ἐκ Μήλου Ἀφροδίτης. Ἡ διαφθορὰ τοῦ νοὸς καὶ τῆς καρδίας ἀπαρέσκεται εἰς τὸ φυσικόν, εἰς τὸ ἀφελές, λατρεύει τὸ ψιμμύθιον, δὲν κατανοεῖ τὸ *ἦθος* ἐν τῇ ἀληθεῖ αὐτοῦ ἐννοίᾳ καὶ σημασίᾳ, οἷον συνίστα αὐτὸ τοῖς τεχνίταις ὁ Ἀριστοτέλης, ἀλλὰ κολακεύεται ὑπὸ τῆς *ὑποκρίσεως*, τῆς τεινούσης πρὸς θάμβωσιν μᾶλλον, ἢ πρὸς διαμόρφωσιν καὶ διδασκαλίαν. Καὶ ἰδοὺ ὁ λόγος, δι' ὃν ἡ ἱστορία αὕτη ἐξετιμήθη ἐν Γαλλίᾳ μετὰ τοσαύτης ζέσεως, καθὸ πιστῶς ἐκφράζουσα τὰς ἀρχάς, ὑφ' ὧν ὡρμᾶτο ἡ πρώτη καὶ ἐνεπνέετο ἡ δευτέρα αὐτοκρατορία, ἀρχὰς πραγματικὰς τῆς γαλλικῆς κοινωνίας.

Τὸ πρῶτον ἔργον, ἡ πρώτη πρᾶξις τοῦ ἥρωος τῆς ἱστορίας ταύτης ἦτο ἡ δι' ἑνὸς πολιτικοῦ τολμήματος κατάληψις τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς ἐν Γαλλίᾳ· ἡ ἡμέρα τῆς 18 ὁμιχλώδους ὑπῆρξεν ἡ ἀνάβασις τοῦ Βοναπάρτου ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς· ἀπὸ τῆς ἡμέρας ταύτης ἄρχεται ὁ ἀληθὴς αὐτοῦ βίος, διότι ὁ προηγούμενος δὲν ἦτο ἢ ἡ προανάκρουσις, ὁ πρόλογος τῆς αἱματηρᾶς τραγῳδίας· αὕτη δὲ ἡ ἡμέρα, ἡ τοσοῦτον ἀπαίσιος διὰ τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν τῆς Γαλλίας, ὑπῆρξεν ἡ ἀφετηρία ὅλων ἐκείνων τῶν καταστροφῶν καὶ τῶν ἐρημώσεων, ὧν ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν ὑπῆρξεν ἐλεεινὸν θέατρον ἡ Γαλλία καὶ ἡ Εὐρώπη.

Ποῖος ὁ λόγος τῆς ἐπιορκίας ταύτης, τῆς ἀθετήσεως τῶν ἱερωτέρων νόμων, ἐφ' ὧν ὀφείλει νὰ βασίζηται πᾶσα κοινωνία; ἦτο πολιτικὴ ἀνάγκη ἡ πρᾶξις αὕτη, γενομένη χάριν τῆς σωτηρίας τῆς Γαλλίας, ἢ ἦτο προφανὴς ἐπιορκία, μόνον ἐλατήριον ἔχουσα τὴν ἄμετρον φιλοδοξίαν, ἥτις διέκαιε τὸν ἄνδρα μέχρι τοῦ τέλους τοῦ βίου του, μηδαμῶς βουληθέντα νὰ διδαχθῇ ὑπὸ τῶν περιπετειῶν τῆς εἱμαρμένης, ὧν ὑπῆρξε τὸ παίγνιον;

Συνήθως ἡ δικτατορία παρέστη ἐν τῇ ἱστορίᾳ σωτηριῶδες φάρμακον ἐν ἐποχαῖς κοινωνικῆς ἀποσυνθέσεως καὶ πολιτικῆς ἀναρχίας· οἱ Ῥωμαῖοι, ὧν γνωστὸν τὸ πολιτικὸν ἀξίωμα ***Salus publica suprema lex esto***, πολλάκις σῶσαν, ἀλλ' ἐπὶ τέλους καταστρέψαν τὴν πολιτικὴν ἐλευθερίαν τῆς Ῥώμης, εἶχον καθ' ὡρισμένας τινὰς περιόδους τοῦ ἱστορικοῦ αὐτῶν βίου ποιήσει χρῆσιν τοῦ ἰσχυροῦ τούτου φαρμάκου, ἀναθέντες ἐπί τινα χρόνον εἰς ἕνα μόνον ἄνδρα τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν τῆς πολιτείας. Ὅτι ἡ τοιαύτη ἔλλειψις αὐτοπεποιθήσεως ἑνὸς λαοῦ, ὑπογράφοντος τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ καταδίκην διὰ τῆς παραδοχῆς ἑνὸς δικτάτορος, εἶναι ἐναργὲς τεκμήριον πολιτικῆς ἀνικανότητος, οὐδεμία εἶναι ἐπιτετραμμένη συζήτησις. Ἀπὸ τῆς πολιτικῆς ἀναρχίας ἀναφύεται ὁ δικτάτωρ, καταλήγων ἐπὶ τέλους εἰς τὸν *τύραννον*.

Ἀλλὰ διετέλει ἡ Γαλλία κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν τοιαύτῃ ἀναρχίᾳ, ὁπότε ὁ Ναπολέων, ἐπανερχόμενος ἐξ Αἰγύπτου, ἐπιβούλως καὶ λαθραίως εἰσήρχετο εἰς τὴν ἐξουσίαν καὶ κατέλυε τὸ πολίτευμα τῆς πατρίδος του; Ποία πολιτικὴ ἀνάγκη ὑπεχρέου αὐτὸν εἰς τὴν ἐπιορκίαν ταύτην; Οὐδένα ἱστορικὸν τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐπικαλούμεθα, διότι αὐτὸς ὁ Βοναπάρτης θέ-

λει ἔλθει εἰς ἐπικουρίαν ἡμῶν, καταδεικνυόντων τὴν ἐπιορκίαν αὐτοῦ κατὰ τὴν ἀπαίσιον τοῦ *Ὀμιχλώδους* ἡμέραν.

Καὶ ἐν πρώτοις ὀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἡ γαλλικὴ κοινωνία καὶ ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις δὲν διετέλουν εἰς τὸ στάδιον ἐκεῖνο τῆς ἀποσυνθέσεως καὶ τῆς ἀναρχίας, ὡς ἐνασμενίζουσι διισχυριζόμενοι οἱ δικαιολογοῦντες τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ τόλμημα, πρώτιστα δὲ πάντων αὐτὸς ὁ Θιέρσος. Ἀληθῶς τὸ Διευθυντήριον, ἡ τελευταία τῆς Ἐπαναστάσεως κυβέρνησις, ἡ διαδεχθεῖσα τὰς προκατόχους αὐτῆς κυβερνήσεις τοῦ αἵματος καὶ τῆς ἐκδικήσεως, δὲν ἐκέκτητο εἰσέτι τὴν κυβερνητικὴν ἐκείνην ἑνότητα καὶ αὐθεντείαν, ἥτις ἀπῃτεῖτο πρὸς ἐπούλωσιν τῶν πληγῶν, αἵτινες εἶχον ἀνοιχθῆ ἐπὶ τοῦ αἱμορροοῦντος σώματος τῆς γαλλικῆς κοινωνίας· σχετικῶς ἐν τούτοις ἦτο ἡ πρωτίστη τῶν κυβερνήσεων, ἃς ἡ Γαλλία ἀπήλαυσε κατὰ τὸ μακρὸν τῆς ἐπαναστάσεως διάστημα. Αὐτὸς ὁ Θιέρσος, ὁ δικαιολογῶν τὸν Ναπολέοντα ἐπὶ τῷ πολιτικῷ αὐτοῦ τολμήματι, οὑτωσὶ κρίνει τὸ Διευθυντήριον καὶ τὰ ἀποτελοῦντα αὐτὸ μέλη τῆς κυβερνήσεως: «Ἡ νέα αὕτη δημοκρατικὴ ἀπόπειρα διήρκεσεν ἐπὶ τετραετίαν ἀπὸ τῆς 14 ὀμιχλώδους τοῦ τετάρτου ἔτους μέχρι τῆς 18 ὀμιχλώδους τοῦ ὀγδόου, ἐπεχειρίσθη δὲ ἀγαθῇ τῇ πίστει καὶ βουλήσει ὑπ' ἀνδρῶν, ὧν οἱ πλεῖστοι ἦσαν ἔντιμοι καὶ διαπνεόμενοι ὑπὸ ἐξαιρέτων προθέσεων. Πρόσωπα τινὰ, βίαια τὸν χαρακτῆρα ἢ ὕποπτα τὴν εὐθύτητα, ὡς ὁ διευθυντὴς **Barras**, ἠδυνήθησαν ν' ἀναμιχθῶσιν εἰς τὸν κατάλογον τῶν κυβερνώντων, οἵτινες κατὰ τὰ τέσσαρα ταῦτα ἔτη ᾠκειοποιήθησαν τὴν ἐξουσίαν· ἀλλ' οἱ ἕτεροι ὡς ὁ ***Rewbell***, ὁ ***La Reveillère***, ὁ ***Lepeax***, ὁ ***Le Tourneur***, ὁ ***Carnot***, ὁ ***Barthelemy***, ὁ ***Roger—Ducos***, ὁ ***Sieyes***, ἦσαν εὐθεῖς πολῖται, ἔνιοι αὐτῶν ἱκανώτατοι, ὁ δὲ τελευταῖος, ὁ **Sieyes**, πνεῦμα ὑπέρτερον καθ' ὁλοκληρίαν» [1].

Κυβέρνησις τοιαύτη, ὑπὸ τοιούτων ἀνδρῶν διευθυνομένη, ἠδύνατο σὺν τῷ χρόνῳ νὰ παγιώσῃ τὴν τάξιν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ καὶ νὰ θεμελιώσῃ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ τὸ κῦρος τῆς νέας τῶν πραγμάτων τάξεως, ἣν ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἐδυσφόρει ν' ἀναγνωρίσῃ ἡ μοναρχουμένη Εὐρώπη· ὁ δὲ Βοναπάρτης, ἂν ἀληθῶς ᾐσθάνετο ἐν ἑαυτῷ τὰ καθήκοντα τοῦ πολίτου καὶ τοῦ στρατιώτου, ὤφελε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν πατρίδα του, οὐχὶ μελετῶν συνομωσίαν κατὰ τοῦ καθεστῶτος, ἀλλὰ μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν τάξιν καὶ τὴν ἐλευθερίαν διὰ τῆς αἴγλης τοῦ ὀνόματός του· εἶχεν ἐνώπιον αὐτοῦ σύγχρονον περίπου τὸν Βασιγκτῶνα, ἀπὸ τοῦ βίου τοῦ ὁποίου ἠδύνατο ν' ἀρυσθῇ μαθήματα πολιτικῆς ἀρετῆς καὶ ἠθικότητος, οὐχὶ δὲ ὑπερβαίνων τὴν ἐποχὴν αὐτοῦ καὶ τὴν κοινωνίαν, ν' ἀναζητῇ τοιαῦτα ἐν τοῖς χρόνοις τῆς ῥωμαϊκῆς πτώσεως. Ἀπερχόμενος τῆς Αἰγύπτου ὁ ἀνὴρ τοῦ ἐγκλήματος καὶ τῶν κακῶν προθέσεων, εἶχε ἐκμυστηρευθῆ εἰς τὸν ἐμπεπιστευμένον αὐτῷ στρατηγὸν **Menou** τὰς ἀκολούθους σκέψεις, σαφῶς δηλούσας τὴν μέλλουσαν

1 **Thiers**, Histoire du Consulat et de l' Empire, Tom. 1er, 2, 3.

αὐτοῦ ἐν Γαλλίᾳ πολιτικὴν διαγωγήν: «Φίλτατε, ἔστε βέβαιοι σεῖς ἐδῶ, ὅτι ἂν λάβω τὴν εὐτυχίαν νὰ θέσω τὸν πόδα μου εἰς τὴν Γαλλίαν, ἔληξεν ἡ βασιλεία τῆς ἀδολεσχίας» [1].

Οἱ ἥρωες τῆς σπάθης, οἱ τυχόντες ἀνατροφῆς ἐν τῷ στρατῶνι καὶ ἀναπτυχθέντες ὑπὸ τὴν βαρεῖαν ἀτμόσφαιραν τῆς στρατιωτικῆς πειθαρχίας, ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς καὶ τοῦ προορισμοῦ ἀρνουμένης πᾶσαν αὐτόβουλον ἰδέαν πνευματικῆς ἐλευθέρας ἐνεργείας, δὲν ἐννοοῦσιν οὔτε εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ κατανοήσωσι τὴν σημασίαν καὶ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐλευθέρας συζητήσεως ἐν τῷ ἠθικῷ καὶ πνευματικῷ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κοινωνίας βίῳ· ὁ στρατών, ἐκ τῆς κλήσεως αὐτοῦ παρακωλύων πᾶσαν ἀνεξάρτητον σκέψιν, ἀρνεῖται οὐδ' ἐννοεῖ τὴν ἐλευθερίαν ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς πρωτοβουλίας αὐτῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐντεῦθεν ἅπαντα σχεδὸν τὰ πολιτικὰ τολμήματα συνελήφθησαν κατὰ πρῶτον καὶ ἐσχεδιάσθησαν ἐν τῷ στρατῶνι, πλέον δὲ ἢ ἅπαξ ἡ ἐλευθερία τῶν λαῶν ἐκινδύνευσεν ἕνεκα τῆς συμμετοχῆς τοῦ στρατοῦ εἰς τὴν λύσιν κοινωνικῶν, πολιτικῶν ἢ οἱωνδήποτε καθόλου ἠθικῶν προβλημάτων. Δυστυχῆ τὰ ἔθνη, ἅτινα ἐκ τοῦ πλημμελοῦς αὐτῶν κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ, ἀδυνατοῦντα νὰ λύσωσι τὰ ἀπασχολοῦντα τὸν βίον αὐτῶν ζητήματα ὑπὸ τὴν ἐμβριθῆ αὐθεντείαν τῆς ἐλευθέρας καὶ ἐλλόγου συζητήσεως, κατόπιν ἐμφυλίου σπαραγμοῦ εὑρίσκονται αἴφνης εἰς τὴν λυπηρὰν ἀνάγκην νὰ κλίνωσιν ἐπὶ τέλους ὑπὸ τὴν αὐθεντείαν τῆς στρατιωτικῆς σπάθης, ἀξιούσης ἐν τῷ δικαίῳ τῆς ἰσχύος αὐτῆς νὰ λύσῃ τὸν γόρδιον δεσμὸν τῶν ἐπιπροσθούντων ἐν τῇ πολιτείᾳ ζητημάτων, ἅτινα ἐπὶ μακρὸν χρόνον δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιλύσῃ ὁ ἐλεύθερος καὶ ἀνεξάρτητος λόγος!

Καὶ ἐν τούτοις ἡ Γαλλία, καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ αὐτοσχέδιος ῥήτωρ τῶν Πυραμίδων ἐπανήρχετο νικητὴς ἀπὸ τῆς πατρίδος τῶν Φαραὼ καὶ τῶν Μαμελούκων εἰς τὴν πατρίδα τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας καὶ τῆς Ἐπαναστάσεως, ὅπως διδάξῃ αὐτὴν *ἐμπράκτως* τὰς ἀρχάς, ἃς εἶχε σπουδάσει καὶ μελετήσει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Αἰγύπτου, δὲν διετέλει εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο τῆς κοινωνικῆς ἀποσυνθέσεως καὶ τῆς πολιτικῆς ἀναρχίας, ὁπότε καθίσταται δυστυχῶς ἀναγκαῖον δραστικὸν φάρμακον τὸ πολιτικὸν τόλμημα. Αὐτὸς ὁ Βοναπάρτης, ἅμα ἐπανελθὼν εἰς Γαλλίαν, δὲν ἐδίστασε δημοσίᾳ νὰ ὁμολογήσῃ καὶ νὰ δηλώσῃ ἑαυτὸν εἰς τὸ Διευθυντήριον πιστὸν ὑπηρέτην καὶ ἐκτελεστὴν τῶν ἀρχῶν τῆς δημοκρατικῆς πολιτείας· καὶ δὲν εἶχεν ἀναμφιβόλως τὴν ἐλαχίστην ἀφορμὴν νὰ προσβάλῃ κυβέρνησιν, ἧς ἡ συμπεριφορά, μεθ' ὅλην τὴν θυελλώδη τῶν χρόνων ἐκείνων κατάστασιν, οὐδὲν παρεῖχε τὸ ἐπιλήψιμον διὰ τὸν ἐξετάζοντα καὶ κρίνοντα ἀμεροληπτως καὶ σχετικῶς τὴν τότε πολιτικὴν θέσιν τῆς Γαλλίας ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν προγενεστέραν. Ἐν τοῖς Ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ ὁ πρόεδρος τοῦ Διευθυντηρίου *Gohier* ἀφηγεῖται

1 Mémorial 25 καὶ 30 Αὐγούστου 1816.

τὰ ἑπόμενα περὶ τῆς μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Βοναπάρτου πρώτης συνεντεύξεως: «Ὁ Monge τὸν παρηκολούθει. Πόσον εὐχαριστοῦμαι, φίλτατε πρόεδρε, μοὶ εἶπεν ὁ Monge, ἐπανευρίσκων θριαμβεύουσαν τὴν δημοκρατίαν! Ἤδομαι ἐξίσου ἐπὶ τούτῳ εἶπεν, ὁ Βοναπάρτης *ἐστενοχωρημένος ὀλίγον*. Αἱ εἰς Αἴγυπτον ἀφικόμεναι εἰδήσεις ἦταν τοσοῦτον ταραχώδεις, ὥστε δὲν ἐδίστασα νὰ καταλίπω τὸν στρατόν μου, ὅπως ἔλθω ἐνταῦθα νὰ συμμερισθῶ τοὺς κινδύνους σας.» Τὴν δὲ ἐπαύριον ὁ Βοναπάρτης ἐκήρυττε πρὸ τοῦ Διευθυντηρίου ὅτι ἥδετο βλέπων τὴν δημοκρατίαν, ἣν ἐπίστευεν ἀπολεσθεῖσαν, σεσωσμένην ὑπὸ τῶν κατορθωμάτων τῶν συστρατιωτῶν αὐτοῦ, καὶ προσέθετε, βάλλων τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς λαβῆς τοῦ ξίφους του, ὅτι οὐδέποτε ἤθελε καθελκύσει αὐτὴν, ἢ *ἀμυνόμενος ὑπὲρ τῆς δημοκρατίας καὶ τῆς κυβερνήσεως αὐτῆς*.»[1]

Δὲν ἐξετάζομεν τὰ καθέκαστα τῆς μετὰ ταῦτα ἐπιορκίας καὶ τοῦ πολιτικοῦ τολμήματος, δι' οὗ κατελύθη ἡ μετὰ τοσούτων πόνων καὶ κινδύνων κτηθεῖσα ἐν Γαλλίᾳ ἐλευθερία. Ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος, ὁ εὐνοούμενος τῆς εἱμαρμένης, ὁ τοσαύτην ἔχων πεποίθησιν εἰς τὸν ἀστέρα του, ὥστε νὰ γράφῃ εἰς τὸ συμβούλιον τῶν Γερόντων (Conseil des Anciens) τὰ ἀκόλουθα περὶ ἑαυτοῦ λόγια: «Σκέφθητε ὅτι βαίνω παρακολουθούμενος ὑπὸ τοῦ θεοῦ τῆς τύχης καὶ τοῦ θεοῦ τοῦ πολέμου», κατέλαβεν ἐπὶ τέλους τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν, δίχως οὐδεμία νὰ ἐξαναγκάσῃ αὐτὸν εἰς τοῦτο *πολιτικὴ ἀνάγκη*. Οὐδεμία ἐσωτερικὴ στάσις, οὐδεὶς ἐξωτερικὸς κίνδυνος ἐπιβάλλων ἐδικαίουν τὸ ὕστατον τοῦτο τῆς προλήψεως τῆς κοινωνικῆς ἀποσυνθέσεως καταφύγιον. Συνωμοσία προμεμελετημένη, ἔχουσα τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἐν τῇ ἐνόχῳ ἀτομικῇ φιλοδοξίᾳ ἑνὸς ἀνδρὸς καὶ τῶν συνενόχων αὐτοῦ, οὐχὶ δὲ ἐν τῷ συμφέροντι τῆς πολιτείας, τοιαῦτα τὰ αἴτια τὰ παραγαγόντα τὸ πολιτικὸν ἐκεῖνο τόλμημα τοῦ *Ὀμιχλώδους*. Ἡ ἀμερόληπτος, ἡ ἀνεξάρτητος ἱστορία ἤρξατο ἤδη ἀπαγγέλλουσα τὴν ἐτυμηγορίαν αὐτῆς. Ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον ἡ κολακεία τῶν χρόνων τούτων ἐν ποιητικῇ μέθῃ μᾶλλον ἢ ἐν ἱστορικῇ αὐστηρότητι ἀπεκάλεσε τὸν ἀπεσταλμένον τῆς θείας Προνοίας, ὅπως ἐν εἰρήνῃ συνεχίσῃ καὶ ἐκτελέσῃ τὸ ὑπὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἡμιτελὲς ἐναπολειφθὲν ἔργον, ἤρξατο ἤδη λαμβάνων τὴν προσήκουσαν ἱστορικὴν ἐκτίμησιν καὶ δικαιοσύνην. Ὁ ἥρως τοῦ ἀνοσίου πολιτικοῦ τολμήματος, ὁ δῃώσας τὴν Εὐρώπην πρὸς κορεσμὸν προσωπικῆς φιλοδοξίας μᾶλλον, ἢ πρὸς ἐγκαθίδρυσιν ἠθικῆς τινος ἀρχῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ, θέλει λάβει ἡμέραν τινα τὴν προσήκουσαν αὐτοῦ θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐνόσῳ ἡ ἀνθρωπίνη συνείδησις ζωηρὰ θέλει αἰσθάνεται τὴν ἀποστολὴν αὐτῆς, ἐνόσῳ ἡ ἠθικότης καὶ τὰ πρώτιστα αὐτῆς στοιχεῖα, τὸ δίκαιον καὶ ἡ ἐλευθερία, θέλουσι διέπει τὸν βίον τῶν λαῶν καὶ τῶν ἀτόμων.

Δοῦλος καὶ τύραννος, ἀμφότεροι ὑπέχουσιν εὐθύνας, ὁ μὲν τοῦ σκή

1 Gohier Mèmoires tom. 1er, p. 199, παρὰ Barni Napoléon 1er.

πτρου, ὁ δὲ τῶν δεσμῶν, εἶπεν ὁ Λαμαρτῖνος [1]. Αὕτη ὀφείλει νὰ ἦναι ἡ ἀληθὴς καὶ ἀμερόληπτος κρίσις τῆς ἱστορίας. Ὁ ἔχων τὰ μέσα ν' ἀντιταχθῇ, κ' ἐν τούτοις ἠλιθίως ἐπιτρέπων εἰς τὸν τυχόντα νὰ ληστεύσῃ αὐτόν, εἶναι ἐξίσου ὑπεύθυνος καὶ εἰς ἑαυτὸν καὶ ἐνώπιον τῆς κοινωνίας· ὁ ἄνθρωπος, ὁ ἔχων ἔμφυτον ἐν ἑαυτῷ τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν, ὁ ὀφείλων νὰ ποιῇ τὴν διάκρισιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ πονηροῦ, δὲν δικαιοῦται καθ' ὁλοκληρίαν ἐπὶ τοῖς παθήμασιν ἐκείνοις, ὧν αὐτὸς οὗτος ἠδύνατο νὰ προλάβῃ καὶ τὰς ἀφορμὰς καὶ τὰς συνεπείας. Δὲν πταίουσιν μόνον οἱ τύραννοι, οἱ καταχρώμενοι τῆς ἀπολύτου ἐξουσίας ἐπὶ βλάβῃ τῆς κοινωνίας· οἱ λαοί, εἰς τὰ λάθη τῶν ὁποίων οὗτοι ἀντλοῦσι τὴν μυστικὴν αὐτῶν ἰσχύν, εἶναι συμμέτοχοι πάσης αὐτῶν ἀποπείρας κατὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἠθικότητος καὶ ἐλευθερίας. Ὁ ἐλάχιστον φιλοσοφήσας ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῶν ἐπαναστάσεων καὶ τῶν πολιτικῶν τολμημάτων, ἀναμφίβολον θέλει ἐξαγάγει συμπέρασμα, ὅτι τὰ σπουδαιότερα καὶ ἰσχυρότερα ὅπλα παρέσχε τοῖς τυράννοις αὐτὴ τῶν λαῶν ἡ ἀκηδία καὶ ἀδιαφορία ἐπὶ τοῖς ἐμφύτοις ἐκείνοις δικαίοις, ἐφ' ὧν ὀφείλει νὰ στηρίζηται πᾶσα κοινωνία. . .

Διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ πολιτικοῦ τούτου τολμήματος καθιδρυθείσης νέας τῶν πραγμάτων τάξεως ἄρχεται ἡ *ἀντεπανάστασις*, ἡ ἐπάνοδος εἰς τὰ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἰσχύοντα ἀρχαῖα καθεστῶτα ἐν τῇ γαλλικῇ κοινωνίᾳ καὶ πολιτείᾳ. Ἡ κυβερνητικὴ συγκέντρωσις, ἡ καὶ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἰσχύουσα, ἡ ἀποῤῥοφῶσα πᾶσαν ἀκμὴν καὶ ῥώμην, πᾶσαν αὐτενέργειαν τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ, ὁ φοβερώτερος σύμμαχος τοῦ δεσποτισμοῦ διὰ πᾶσαν κυβέρνησιν, οἱανδήποτε πολιτικὴν ἔκφρασιν φέρουσαν, ἐπανωρθώθη καὶ πάλιν διὰ τοῦ κυβερνητικοῦ τοῦ Ναπολέοντος οἰκοδομήματος· καὶ οὕτω διὰ τῆς συγκεντρώσεως ταύτης ἡ γαλλικὴ ἐλευθερία περιεβλήθη ἐσαεὶ τὰ σάβανα φθισικοῦ πολιτικοῦ βίου, ἀδυνατοῦσα σπουδαίως καὶ ἐῤῥωμένως νὰ ἐμφυσήσῃ σθένος εἰς τὸ μαραινόμενον σῶμα τῆς κοινωνίας.

Ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοιούτου πολιτικοῦ συστήματος ἡ Γαλλία ἀπολέσασα πᾶσαν ἐλευθερίαν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ αὐτῆς ὀργανισμῷ, ἣν εἶχε κατακτήσει διὰ τῆς Ἐπαναστάσεως, μετεβλήθη τελέως εἰς στρατῶνα, ἱεραρχικῶς διεπόμενον κατὰ τὰ νεύματα καὶ τὴν βούλησιν τοῦ ἄρχοντος αὐτῆς. Ἔκτοτε ἂν ὡς στρατιωτικὴ δύναμις ἐθριάμβευσεν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ἐπί τινα χρόνον, ἀλλ' ὡς πολιτικὴ δύναμις, ὀφείλουσα ν' ἀντλῇ τὴν πραγματικὴν αὐτῆς ἰσχὺν ἐν ἐλευθέρῳ καὶ ζωτικῷ ὀργανισμῷ, συνετρίβη· στρατιωτικὴ ἧττα ἐπενεγκοῦσα τὴν πτῶσιν αὐτῆς, κατέδειξεν ὅτι οὐχὶ ὁ ὄγκος καὶ ὁ ἐξωτερικὸς κολοσσὸς ἀποτελοῦσι τὴν ἰσχὺν ἑνὸς ἔθνους, ἀλλ' ἡ ἐσωτερικὴ ἐλευθερία καὶ ἡ λογικὴ ὀργάνωσις τῆς πολιτείας, ἧς τοῦτο ἀπολαμβάνει.

Οἱ θιασῶται τῆς συγκεντρώσεως ἐν τῇ πολιτείᾳ, ὧν τοσοῦτον εὐπορεῖ κατὰ δυστυχίαν ἡ γαλλικὴ πολιτικὴ ἐπιστήμη ὅλων τῶν κομμάτων, οὐδέ-

1 Lamartine. Meditations, Bonaparte.

ποτε ἐνόησαν τὴν ἀλήθειαν μεθ' ὅλας τὰς συμφορὰς, ἃς ἀπὸ ὀκτὼ ἤδη δεκαετηρίδων ὑφίσταται τὸ γαλλικὸν ἔθνος· μελετῶντες τὴν πολιτείαν οὐχὶ ὡς ὀργανισμὸν τέλειον, ἀλλ' ὡς τυχαῖον τινὰ μηχανισμὸν, διευθύνοντα τὴν κοινωνίαν, οὐδέποτε κατενόησαν τὰ πραγματικὰ αἴτια τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς παρακμῆς τῆς Γαλλίας. Αὐτὸς ὁ Θιέρσος, ἀποθαυμάζων τὸ συγκεντρωτικὸν τοῦτο σύστημα, δι' οὗ ὁλόκληρος ἡ Γαλλία μετεβλήθη εἰς στρατῶνα, ζῶντα καὶ σκεπτόμενον συνῳδὰ τῇ βουλήσει τοῦ ἀρχιστρατήγου, τῶν ἀξιωματικῶν καὶ ὑπαξιωματικῶν αὐτοῦ, ἐκφράζεται συμπεραίνων οὕτω περὶ τοῦ νέου κυβερνητικοῦ συστήματος τῆς γαλλικῆς πολιτείας, τοῦ ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος ἰδίως τελειοποιηθέντος, ἀλλὰ καθὰ διὰ πραγμάτων ἀπέδειξεν ὁ 'Αλέξιος de Tocqueville [1], κληροδοτηθέντος ὑπὸ τῆς ἀρχαίας μοναρχίας: «Εἰς τὴν ἁπλῆν, καθαρὰν καὶ γόνιμον ταύτην ἰδέαν ὀφείλομεν τὴν σήμερον ἐν Γαλλίᾳ ὡραίαν διοίκησιν! Ὁ πρῶτος Ὕπατος κατέστησεν ἐν ἑκάστῳ τῆς χώρας διαμερίσματι νομάρχην ἐπιφορτισμένον, οὐχὶ νὰ ἐκκαλῆται τὴν διαχείρισιν τῶν πολιτικῶν ὑποθέσεων παρά τινι πολυμελεῖ διοικήσει, ἀλλὰ νὰ ἐνεργῇ αὐτὸς ὁ ἴδιος· οὗτος ὁ νομάρχης ἦτο συγχρόνως ἐπιφορτισμένος νὰ διευθύνῃ τὰς ὑποθέσεις τῶν νομῶν, ἀλλὰ ταύτας ἐν συμφωνίᾳ μετὰ τοῦ νομαρχιακοῦ συμβουλίου καὶ μετὰ τῶν ὑπὸ τοῦ συμβουλίου τούτου ψηφισθεισῶν χρηματικῶν χορηγιῶν. Ἐπειδὴ δὲ τὸ σύστημα τῶν ἀνεξαρτήτων δήμων εἶχε καταδικασθῇ καθ' ὁλοκληρίαν, ὁ δὲ *Sieyès*, εἰς ὃν ὠφείλετο ἡ εἰς κεχωρισμένους δήμους διαίρεσις τῆς Γαλλίας, ἐν τῷ νέῳ αὐτοῦ Συντάγματι μετέβαλε τὴν ἀρχὴν τοῦ δήμου διὰ τοῦ νομοῦ, ὁ πρῶτος Ὕπατος ἐχρήσατο ταύτῃ τῇ διαιρέσει, ὅπως ἀναλάβῃ τὴν διαχείρισιν τοῦ τέως ἀνεξαρτήτου ἐπαρχιακοῦ διαμερίσματος. Καὶ κατὰ πρῶτον μὲν ἡ δημοτικὴ διοίκησις μετετέθη ἐν τῇ ἀληθεῖ αὐτῆς θέσει, τουτέστιν ἐν αὐτῷ τῷ δήμῳ, πόλει ἢ πολίχνῃ· μεταξὺ δὲ τοῦ δήμου καὶ τοῦ νομοῦ ἐδημιουργήθη μέσος τις βαθμὸς διοικήσεως, τουτέστιν ἡ ἐπαρχία. Μεταξὺ τοῦ νομάρχου καὶ τοῦ δημάρχου ὤφελε νὰ ὑπάρχῃ ὁ ἔπαρχος, ὑπὸ τὴν ἐπαγρύπνησιν τοῦ νομάρχου ἐπιφορτισμένος νὰ διευθύνῃ ἀριθμόν τινα δήμων, ἑξήκοντα, ὀγδοήκοντα ἢ ἑκατὸν, περισσοτέρων ἢ ὀλιγωτέρων ἀναλόγως τῆς σπουδαιότητος τοῦ νομοῦ. Ἐπὶ τέλους δ' ἐν αὐτῷ τῷ δήμῳ ὤφειλε νὰ ὑπάρχῃ δήμαρχος, ἐκτελεστικὴν ὡσαύτως ἐξασκῶν ἐξουσίαν, ἔχων παρ' ἑαυτῷ τὴν συμβουλευτικὴν αὐτοῦ δύναμιν ἐν τῷ δημοτικῷ συμβουλίῳ, δήμαρχος, ὑπάλληλος ἀπ' εὐθείας ἐξαρτώμενος ἀπὸ τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας πρὸς διαχείρισιν τῶν πολιτικῶν ὑποθέσεων, δημοτικὸς ὑπάλληλος καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἐπιτοπίους ὑποθέσεις, ἐκ συμφώνου μετὰ τοῦ δήμου διευθύνων τὰ συμφέροντα αὐτοῦ, ὑπὸ τὴν διηνεκῆ δ' ἐπαγρύπνησιν τυγχάνων τοῦ νομάρχου καὶ τοῦ ἐπάρχου, συνεπῶς τῆς πολιτείας.

«Τοιαύτη εἶναι ἡ θαυμασία ἱεραρχία, εἰς ἣν ἡ Γαλλία ὀφείλει διοίκησιν

1 Ἐν τῷ πολλοῦ λόγου ἀξίῳ αὐτοῦ συγγράμματι: L'Ancien Régime et la Révolution.

ἀπαράμιλλον διὰ τὴν ἐνέργειαν, τὴν ἀκρίβειαν τῶν πράξεων, τὴν καθαρότητα τῆς λογοδοσίας, τὸ δὲ πάντων λόγου ἄξιον, ὅτι κατώρθωσεν ἐν ἐξαμήνῳ διαστήματι χρόνου νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν τάξιν εἰς τὴν Γαλλίαν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἐννοεῖται ἑνὸς μοναδικοῦ πνεύματος, τοῦ πρώτου Ὑπάτου, καὶ διὰ μοναδικῆς ἐπίσης εὐμενείας τῶν περιστάσεων, διότι πανταχοῦ ὑπῆρχε φρίκη κατὰ τῆς ἀταξίας καὶ δίψα πρὸς τάξιν, ἀηδία δὲ πρὸς τὴν ἀδολεσχίαν καὶ κλίσις πρὸς τὰ ταχέα καὶ θετικὰ ἀποτελέσματα. . . . . Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἐπαρχιακὴ καὶ δημοτικὴ ἐν Γαλλίᾳ κυβέρνησις: εἷς ἀρχηγὸς τῆς πολιτείας, νομάρχης, ἔπαρχος, ἢ δήμαρχος, διεκπεραιοῦντες πάσας τὰς ὑποθέσεις· συμβούλιον συμβουλευτικόν, συμβούλιον νομοῦ, ἐπαρχίας ἢ δήμου, ψηφίζοντα τὰς ἐπιτοπίους δαπάνας· εἶτα μικρὸν δικανικὸν σῶμα, τεθειμένον παρὰ τὸν νομάρχην, μόνον πρὸς χορηγίαν τῆς διοικητικῆς δικαιοσύνης: κυβέρνησις ὑποκειμένη ἀπολύτως εἰς τὴν καθολικὴν κυβέρνησιν χάριν τῶν ὑποθέσεων τῆς πολιτείας, καί, εἰ καὶ ἔχουσα τὴν ἰδίαν αὐτῆς γνώμην, ἐποπτευομένη καὶ διεπομένη καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὰς νομαρχιακὰς καὶ δημοτικὰς ὑποθέσεις· Ἡ τάξις δὲν ἔπαυσεν ἄρχουσα, πολλῷ δὲ μᾶλλον ἡ δικαιοσύνη, ἀφ' ὅτου τὸ ὡραῖον καὶ ἁπλοῦν τοῦτο πολιτικὸν σύστημα ἰσχύει μεταξὺ ἡμῶν, τουτέστιν ἀπὸ ἡμίσεως περίπου αἰῶνος, ἐννοεῖται δὲ ὅτι αἱ λέξεις τάξις καὶ δικαιοσύνη, καθὼς ἅπασαι αἱ λέξεις τῶν ἀνθρωπίνων γλωσσῶν σχετικὴν μόνον ἔχουσιν ἀξίαν, σημαίνουσαι ὅτι ὑπὸ τὴν διοικητικὴν ἔποψιν ὑπῆρξεν ἐν Γαλλίᾳ τοσοῦτον ὀλίγη ἀταξία, τοσοῦτον ὀλίγη ἀδικία, ὅσην εἶναι δυνατὸν νὰ εὐχηθῇ τις ἐν μεγάλῃ πολιτείᾳ» [1].

Δημιουργὸς τοῦ κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ πρώτου Ὑπάτου γενομένου τούτου συντάγματος ὑπῆρξεν ὁ πολύτροπος ἐκεῖνος ἀββᾶς Sieyès, ὁ καὶ τοσούτων ἄλλων πολιτικῶν συνταγμάτων ἐν Γαλλίᾳ δημιουργός, ἁπάντων ἐννοεῖται κατασκευασθέντων κατὰ τὰς ἀνάγκας καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἑκάστοτε ἀρχούσης πολιτικῆς ἐν τῇ ἐξουσίᾳ ἀπόψεως. Ἡ ἄρχουσα ἰδέα τοῦ νέου τούτου τῆς ὑπατείας συντάγματος ὑπῆρξε τὸ ἀκόλουθον δόγμα τοῦ περιωνύμου πολιτικοῦ νομοθέτου, ἀπὸ τῆς ὑπηρεσίας τῶν ἀρχῶν τῆς ἐπαναστάσεως μετατεθέντος ἤδη εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν τάσεων τῆς νέας δικτατορίας: «*La confiance doit venir d' enbas, le pouvoir doit venir d' en haut*», καὶ διὰ τοῦ δόγματος τούτου, τοῦ ὑποθάλποντος τὸν δεσποτισμὸν τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ἐνεκαινίσθη ἐν Γαλλίᾳ τὸ ἐκτρωματικὸν σύστημα συγκεντρωτικῆς πολιτείας, τὸ ὁποῖον τοσοῦτον ἀποθαυμάζει ὁ συγγραφεὺς τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας, καὶ διὰ τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν ἔκφρασιν τῶν θαυμαστῶν τοῦ συστήματος τούτου ἅπασα ἡ Εὐρώπη φθονεῖ τὴν Γαλλίαν.... Δὲν εἶναι ἴδιον τῆς παρούσης ἐργασίας ἡ λεπτομερὴς ἀνάλυσις καὶ κριτικὴ ἔρευνα τοῦ συντάγματος τούτου, δι' οὗ ὁ Ναπολέων κατώρθωσε νὰ στερεώσῃ ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον τὸν δεσποτισμὸν αὐτοῦ ἐν Γαλλίᾳ, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξεν ἡ

1 Thiers Histoire du Consulat et de l' empire. tom. 1er. p. 119—121.

ἀφετηρία τῆς ἐλαττωματικῆς καταστάσεως τῆς γαλλικῆς κοινωνίας, διατελεῖ δ' ἀείποτε τὸ πρώτιστον τῶν κωλυμάτων διὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ παγίωσιν τῆς ἀληθοῦς ἐν Γαλλίᾳ ἐλευθερίας. Ἐν τῇ κατόπιν μελέτῃ περὶ τῶν αἰτίων τῆς ἀποτυχίας πασῶν τῶν ἐν Γαλλίᾳ ἐπαναστάσεων, θέλομεν ἀποδείξει εὐρύτερον, ὅτι ἕνεκα τῆς Συγκεντρώσεως, τῆς *θαυμαστῆς ταύτης* κατὰ τὸν Θιέρσον *ἱεραρχίας*, οὐδέποτε ἡ πατρὶς τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1789 ἀπήλαυσεν ἀληθοῦς ἐλευθερίας. Δὲν ἀποτελεῖ πραγματικῶς ἐλευθέραν τὴν πολιτείαν ὁ κατὰ τὸ φαινόμενον μόνον ἐλεύθερος αὐτῆς τύπος, κατ' οὐσίαν δὲ ὑπὸ πνεύματος δεσποτισμοῦ καὶ ἀπολύτου αὐθεντείας διαπνεόμενος. Ἡ πολιτεία, ὅπως ᾖ ἐλευθέρα, ὀφείλει ν' ἀπορρέῃ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀτομικότητος, ἐλευθέρως καὶ ἀνεξαρτήτως ἐν τῷ κύκλῳ αὐτῆς δρώσης καὶ διανοουμένης. Μοναρχία, ἀριστοκρατία, καὶ ὅπως ἄλλως λέγονται οἱ διάφοροι πολιτειακοὶ τύποι, εἶναι ἐκφράσεις κεναὶ καὶ ἀφῃρημέναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον· ἡ δὲ ἱστορία παρέχει ἡμῖν παραδείγματα μοναρχιῶν ἐλευθερώτερον κυβερνωμένων πολλῶν κατ' ὄνομα μόνον δημοκρατικῶν πολιτειῶν, ἐν αἷς ἄρχει οὐχὶ ἡ ἐλευθερία, ἀλλ' ἡ ἀπόλυτος αὐθεντεία ἐλευθέρας δῆθεν κυβερνήσεως.

Ἀφοῦ διὰ τοῦ πολιτικοῦ τολμήματος τοῦ *Ὀμιγλώδους* οἱ ἱερώτεροι νόμοι τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἐλευθερίας ἀσυστόλως κατεπατήθησαν, φυσικῷ τῷ λόγῳ αἱ συνέπειαι τῆς αἱμοσταγοῦς ἱεροσυλίας, δυνάμει τῆς ὁποίας ὁ Βοναπάρτης κατέλαβε τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν ἐν Γαλλίᾳ, ὑπῆρξεν ἀντάξιαι. Ἡ Γαλλία ἀπηλευθερώθη τέλος τῆς *ἐπικινδύνου ἀδολεσχίας τῶν ἰδεολόγων*, ὅπως περιβληθῇ τὸν κλοιὸν τῆς *ἀκινδύνου* συγκεντρωτικῆς στρατοκρατίας τοῦ Ναπολέοντος Βοναπάρτου.

Διὰ τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ συγκεντρωτικοῦ συστήματος ὁ Ναπολέων, ἀφομοιώσας τὴν Γαλίαν, τὰς διαφόρους αὐτῆς τάσεις καὶ ἀτομικότητας εἰς μίαν καθολικὴν βούλησιν, ἐξαρτωμένην ἀπὸ τῆς τοῦ πρώτου αὐτῆς ἄρχοντος, ἐπεζήτησε φυσικῷ τῷ λόγῳ ν' ἀφομοιώσῃ καὶ τὴν θρησκευτικὴν αὐτῆς συνείδησιν συμφώνως ταῖς ἀρχαῖς αὐτοῦ. Ἐν δεσποτικῶς κυβερνωμένῃ πολιτείᾳ οὐδέποτε ἠδύνατο νὰ κατανοήσῃ καὶ ν' ἀνεχθῇ τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως, ἣν ἐν μέσῳ τῶν οἰκτρῶν αὐτῶν αὐτῆς παραπλανήσεων ἐνεκαίνισε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἡ Ἐπανάστασις. Ἡ ἐλευθερία τοῦ πνεύματος, ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία, ἀρχὴ καὶ θεμέλιον πάσης πολιτικῆς ἐλευθερίας, ἥκιστα εἶναι εὐάρεστος εἰς τοὺς ζητοῦντας νὰ ὑποδουλώσωσιν ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον αὐτῶν βούλησιν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα. Ἡ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως κατεργάζεται ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ αὐτῆς τὴν ἀνθρωπίνην ἀτομικότητα, δίδει νεῦρα αὐτῇ καὶ δυνάμεις καὶ ἐξεγείρει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ πάντα τὰ αἰσθήματα καὶ τὰς τάσεις, ὧν οὗτος καθίσταται ἐπιδεκτικός. Ἡ φιλοσοφία τοῦ δεκάτου ἑβδόμου καὶ ὀγδόου αἰῶνος διὰ τῆς Μεταρρυθμίσεως, τοῦ Σπινόζα, τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας, τοῦ μεγάλου Φρειδερίκου, τοῦ Βολταίρου ἀνεκήρυξεν, ἔν τισι δὲ πολιτείαις καὶ ἐπραγμάτωσε τὴν μεγάλην κτῆσιν τῆς νεωτέρας

ἐπιστήμης, τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως, καθ' ἧς μετὰ τοσαύτης μανίας τὸ σκοτεινὸν πνεῦμα τοῦ μεσαιωνικοῦ καθολικισμοῦ ἐπὶ μακρὸν χρόνον κατηγωνίσατο.

Ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις ἐν τῷ ὀργασμῷ αὐτῆς κατεδίωξε μὲν τὸν καθολικισμόν, ὃν ὑπελάμβανε πολέμιον συνωμότην τῆς ἐλευθερίας, ἀλλ' ἐσεβάσθη πᾶσαν θρησκείαν, ὁπόταν αὕτη δὲν ἐπεζήτει, καταχρωμένη τὴν συνείδησιν τῶν εὐπίστων, νὰ ἐπεμβῇ καὶ διαταράξῃ τὸν διάκοσμον τῆς κοινωνίας. Ἕνεκα τῆς καταιγίδος τῆς ἐπαναστάσεως ἐπῆλθεν ἀναμφιβόλως σύγχυσις εἰς τὰ πνεύματα, ἀλλ' οὐδέποτε κατίσχυσεν ἡ ἀθεΐα. Οἱ κορυφαῖοι τῆς μεγάλης ἀνατροπῆς ὑπῆρξαν αὐτὸ τοῦτο θεϊσταί, ὀπαδοὶ τῶν θρησκευτικῶν διδασκαλιῶν τοῦ Ῥουσσῶ καὶ τοῦ Βολταίρου, ἐχθροὶ τοῦ καθολικισμοῦ, προσπαθήσαντες ἴσως ἔν τισι περιστάσεσι νὰ ἐφαρμόσωσι τὸ πολυθρύλλητον τοῦ Βολταίρου λόγιον *écrasez l' infame*, ἀλλ' οὐδέποτε ἐνόησαν νὰ ἐπιβάλλωσι τὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν πεποιθήσεις εἰς τοὺς ἀλλογνωμοῦντας· ἡ δὲ ὑπὸ τοῦ Ῥοβεσπιέρρου ἀνάρρησις τῆς λατρείας τοῦ *Λόγου* ὡς ὑπερτάτου Ὄντος, ἔσχε παροδικὴν μόνον καὶ στιγμιαίαν ἀπήχησιν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν λοιπὸν ἐκείνην διέτρεχεν ἴσως κίνδυνον ἐν τῇ συνειδήσει τῆς τεταραγμένης κοινωνίας ὁ καθολικισμός, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ ἰδέα τῆς θρησκείας, ἰδέα ἔμφυτος καὶ ἀναπόφευκτος ἐν πάσῃ ἐποχῇ καὶ κοινωνίᾳ.

Ἡ τοῦ δικαίως καταδιωχθέντος καθολικισμοῦ ἀντίδρασις εὗρε παρὰ τῷ νέῳ Βοναπάρτῃ τὸν φυσικὸν αὐτοῦ προστάτην καὶ σύμμαχον· ὁ Μωϋσῆς τῆς μεσαιωνικῆς ἰδέας ἀνέτειλεν αἴφνης διὰ τοῦ πολιτικοῦ τολμήματος τοῦ *Ὀμιχλώδους*. Ἡ δεσποτικῶς κατασκευασθεῖσα πολιτεία δικαίῳ τῷ λόγῳ ὤφειλε νὰ διαπνέηται ὑπὸ ἀναλόγου θρησκευτικῆς ἀρχῆς· καὶ αὕτη ἐπραγματώθη ἐν τῇ πολυθρυλλήτῳ μετὰ τοῦ Πάπα ἐκκλησιαστικῇ συμβάσει (Concordat), ἀρχομένου τοῦ ἔτους 1800. Διὰ τοῦ νέου δὲ τούτου τολμήματος ἡ γαλλικὴ ἐλευθερία ἐσαβανοῦτο δεύτερον καὶ στερεώτερον διὰ τῶν ῥακῶν τῆς θρησκευτικῆς δεσποτείας, ὡς πρὸ ὀλίγου χρόνου ἐσαβανοῦτο διὰ τοῦ πολιτικοῦ συστήματος, περὶ οὗ ἤδη ὁ προσήκων ἐγένετο λόγος.

Ὁ ἱστορικὸς τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας δὲν ἔχει λόγους νὰ θαυμάσῃ τὸ νέον τοῦτο τοῦ Ναπολέοντος τρόπαιον, τὴν μετὰ τοῦ Πάπα ἐκκλησιαστικὴν σύμβασιν τοῦ πρώτου Ὑπάτου. Ἐνδομύχως ἀληθὴς Βολταιριανός, οὑτωσὶ ἐκφράζεται περὶ τοῦ ἀνορθωθέντος καθολικισμοῦ: «Ἡ ἁγνή, ἠθικὴ καὶ ἀρχαϊκὴ αὕτη θρησκεία ὑφίστατο: ἦτο ἡ γηραιὰ τοῦ Χριστοῦ θρησκεία, θεῖον κατὰ τοὺς μὲν ἔργον, ἀνθρώπινον κατὰ τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ κατὰ τὴν γνώμην πάντων βαθὺ ἐξόχου μεταρρυθμιστοῦ προϊόν· μεταρρυθμιστοῦ ἐπὶ δεκαοκτὼ αἰῶνας ἑρμηνευθέντος ὑπὸ τῶν Συνόδων, εὐρυτάτων συνελεύσεων τῶν σπουδαίων πάσης ἐποχῆς πνευμάτων, συζητούντων ὑπὸ τὸν τίτλον τῶν αἱρέσεων πάντα τὰ συστήματα τῆς φιλοσοφίας, ἀποδεχομένων δι' ἕκαστον τῶν μεγάλων προβλημάτων τῆς ἀνθρωπίνης εἱμαρμένης τὰς εὐπροσωποτέρας, τὰς

κοινωνικωτέρας τῶν γνωμῶν, ἀποδεχομένων αὐτάς, οὕτως εἰπεῖν, κατὰ πλειοψηφίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, παραγόντων ἐπὶ τέλους τὸ σῶμα ἐκεῖνο τῆς ἀμεταβλήτου διδασκαλίας, τὸ καλούμενον ΚΑΘΟΛΙΚΗ ΕΝΟΤΗΣ, παρὰ τοὺς πόδας τοῦ ὁποίου ὁ Βοσσουέτος, ὁ Λεϊβνίτιος, σταθμίσαντες κατὰ πρῶτον ἅπαντα τὰ φιλοσοφικὰ δόγματα, προσῆλθον νὰ ὑποτάξωσι τὸ ἀγέρωχον αὐτῶν πνεῦμα! Μάλιστα, ὑφίστατο εἰσέτι ἡ θρησκεία ἐκείνη, ἡ ταξινομήσασα ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῆς ἅπαντας τοὺς πεπολιτισμένους λαούς, ἡ διατυπώσασα τὰ ἤθη αὐτῶν, ἡ ἐμπνεύσασα τὰ ᾄσματα καὶ παρασχοῦσα τὴν ὕλην τῆς ποιήσεως, τῆς τέχνης, ἡ ἐπιβαλοῦσα τὴν σφραγῖδα αὐτῆς ἐν ταῖς ἐθνικαῖς αὐτῶν ἀναμνήσεσιν, ἡ ὑποδείξασα διὰ τοῦ συμβόλου αὐτῆς τὰς σημαίας των ἐκ περιτροπῆς ἡττημένας ἢ νικητηρίους! Εἶχεν ἀληθῶς ἐκλίπει αὕτη ἐπὶ στιγμὴν ἔν τινι τῶν μεγάλων καταιγίδων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος· ἀλλὰ τῆς θυέλλης παρελθούσης καὶ ἐπιστάσης τῆς ἀνάγκης τῆς πίστεως, ἐπανευρέθη καὶ πάλιν ἐν τοῖς μυχοῖς τῶν ψυχῶν, ὡς ἡ φυσικὴ καὶ ἀναπόφευκτος πίστις τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Εὐρώπης.

«Τί τὸ μᾶλλον ὑποδεδειγμένον, τὸ μᾶλλον ἀναγκαῖον ἐν ἔτει 1800, ἢ ἡ ἐπανόρθωσις τοῦ πρὸς στιγμὴν ἀνατραπέντος βωμοῦ τοῦ ἁγίου Λουδοβίκου, τοῦ Καρολομάγνου καὶ τοῦ Κλόβιος; Ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης, ὅστις ἤθελε καταστῇ γελοῖος, ἀνακηρυττόμενος προφήτης ἢ ὀπτασιαστής, ὑπεκρίνετο τὸ ἀληθὲς ὑποδειχθὲν αὐτῷ ὑπὸ τῆς Προνοίας πρόσωπον, ἐπανορθῶν διὰ τῶν νικηφόρων αὐτοῦ χειρῶν τὸν σεβάσμιον ἐκεῖνον βωμὸν καὶ διὰ τοῦ ἰδίου παραδείγματος ἐπαναφέρων εἰς τὴν λατρείαν αὐτοῦ τοὺς λαοὺς τοὺς ἀποπλανηθέντας ἐπί τινα χρόνον. Καὶ δὲν ἦτο ἀνάγκη τῆς δόξης αὐτοῦ μόνον διὰ τοιοῦτον ἔργον! Ἔξοχα πνεύματα οὐχὶ μόνον μεταξὺ τῶν φιλοσόφων, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν βασιλέων, ὁ Βολταῖρος καὶ ὁ Φρειδερῖκος, εἶχον ἐκχύσει τὴν περιφρόνησιν αὐτῶν κατὰ τῆς καθολικῆς θρησκείας, δόντες τῶν χλευασμῶν τὸ σύνθημα ἐπὶ πεντηκονταετίαν. Ὁ δὲ στρατηγὸς Βοναπάρτης, ὁ κεκτημένος ὅσον καὶ ὁ Βολταῖρος πνεῦμα, ἀλλὰ μείζονα δόξαν τοῦ Φρειδερίκου, μόνος ἠδύνατο διὰ τοῦ παραδείγματος αὐτοῦ καὶ τοῦ σεβασμοῦ, ὃν ἐνέπνεε, νὰ καταῤῥίψῃ τοὺς χλευασμοὺς τοῦ τελευταίου αἰῶνος»[1].

Οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ κοινωνία ἀνθρώπων ἄνευ θρησκευτικῶν ἀρχῶν καὶ πεποιθήσεων· ἡ ἰδέα τῆς θρησκείας εἶναι τὸ ἄκρον ἄωτον, ἡ κορωνὶς τῆς ἀνθρωπίνης ἠθικότητος, ἡ ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἰδέαν συνδέουσα τοὺς ἀνθρώπους πρὸς ἀλλήλους. Ζωηρὰ ἢ χαλαρά, ἀναλόγως τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως, κέκληται ἀείποτε νὰ ἐκπροσωπῇ ἐν τῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος ἓν τῶν ἰσχυροτάτων στοιχείων καὶ ἐλατηρίων τῆς πνευματικῆς ἑνὸς ἔθνους ἀναπτύξεως.

Ἀλλὰ τίνος ἐστερεῖτο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ τεταραγμένη συνείδησις τῆς γαλλικῆς κοινωνίας; Ἐν μέσῳ τῶν ἀγρίων παραφορῶν τῆς Ἐπανα-

1 Thiers, Histoire du Consulat et de l' Empire tom. 3ème p. 159—160.

στάσεως οὐδέποτε εἶχεν ἐγκαταλίπει αὐτὴν ἡ ὑψηλὴ τῆς θρησκείας ἰδέα, ἀλλ' ὡς ἀκτὶς παρήγορος καθωδήγει αὐτὴν διὰ τῆς πυκνῆς σκοτίας, ἣν εἶχε διεγείρει ἡ καταιγὶς τῆς μεγάλης ἀνατροπῆς. Ἀληθῶς· ὁ ἐξεγερθεὶς λαὸς κατεδίωξε καὶ προέγραψε τοὺς ἱερεῖς τοῦ καθολικισμοῦ καὶ ἀνέτρεψε τοὺς βωμοὺς αὐτοῦ, ἐνώπιον τῶν ὁποίων εἶχον γονυπετήσει ἄλλοτε πεπληρωμένοι ἀληθοῦς πίστεως οἱ πρόγονοι αὐτοῦ· ἀλλ' ἐν τῇ πράξει ταύτῃ, ἥτις ὀφείλει νὰ κριθῇ οὐχὶ ἀπολύτως, ἀλλ' ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἐκτάκτους ἐκείνας περιστάσεις, ἐν αἷς διετέλει ἡ κοινωνία, ὁ λαὸς ἐξεδικεῖτο ὁλοκλήρων αἰώνων τὰς ἀτιμίας, ὧν ὑπεύθυνος ἀπέναντι τῆς ἱστορίας διετέλει ἡ καθολικὴ ἐκκλησία, ἧς τὴν αὐθεντείαν ἐζήτει ν' ἀποσείσῃ· πράττων ὅσα ἔπραττεν, ἐπετίθετο κατὰ τοῦ *καθολικισμοῦ*, οὐχὶ δὲ κατὰ τῆς θρησκείας· ὁ καθολικισμὸς διὰ τὴν Ἐπανάστασιν ὤφειλε νὰ ἦναι τὸ σύμβολον πάσης δεσποτείας, ἡ ἄρνησις τῆς ἐλευθερίας τοῦ πνεύματος, ἡ ὑποταγὴ εἰς τὸ δόγμα, εἰς τὴν παράδοσιν· συνεπὴς λοιπὸν φερομένη εἰς ἑαυτὴν καὶ εἰς τὰ ἀνακηρυττόμενα ὑπ' αὐτῆς δόγματα, ὤφειλε ν' ἀποκηρύξῃ αὐτόν, νὰ τὸν διαγράψῃ ἀπὸ τοῦ νέου αὐτῆς κοινωνικοῦ κώδικος· καὶ τοῦτο ἔπραξεν. Ἀληθῶς· ἐν τῇ πάλῃ ἐκείνῃ συνέβησαν ἔργα, διαταράξαντα τὰς συνειδήσεις, ἐτελέσθησαν καταχρήσεις καὶ ὄργια, ἀνάξια λαοῦ πεφωτισμένου, ζητοῦντος νὰ θεμελιώσῃ τὸ μέλλον αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας. Ἀλλὰ ποία ἐπανάστασις ἐγένετό ποτε ἄνευ ὀδυνηρῶν ἐπεισοδίων, κηλιδούντων τὴν τιμὴν τοῦ ἔθνους, ἀλλ' ἅτινα ὀφείλονται μᾶλλον εἰς τὸν πυρετὸν τῆς ἠθικῆς ἐξάψεως, ὑφ' ἧς προεκλήθησαν, ἢ εἰς προβεβουλευμένην καὶ λελογισμένην μελέτην; Ἐπανάστασις ἄνευ πυρετοῦ, ἄνευ συγκινήσεων, ἄνευ παρεκτροπῶν εἶναί τι ἀκατάληπτον ἐν τῇ δράσει τῆς ἱστορίας, ὡς εἶναι ἀκατάληπτος ἡ καταιγὶς ἄνευ ἀστραπῶν καὶ κεραυνῶν, ἐπιβλαβῶν ὑπό τινας ἐπόψεις, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἀναγκαίων πρὸς τὴν ἀποκάθαρσιν τῶν μεμολυσμένων νεφῶν, ὑφ' ὧν τέως ἐβαρύνετο ἡ ἀτμόσφαιρα.

Καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Ναπολέων καθίστατο κύριος τῆς Γαλλίας, διενοήθη νὰ δεσμεύσῃ οὐ μόνον τὴν πολιτικὴν αὐτῆς ἐλευθερίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν πνευματικὴν συνείδησιν. Ἥκιστα ἐσκέφθη περὶ τῆς ἐπανορθώσεως τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος ἐν τῇ πατρίδι του, προσεπάθησε δὲ μόνον ν' ἀνυψώσῃ τὸν καθολικισμὸν ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ περιωπῇ, καλῶς ἐννοῶν, ὅτι διὰ τῆς ὑποδουλώσεως τῶν πνευμάτων ἠδύνατο εὐχερέστερον νὰ ἐπιτύχῃ καὶ πραγματικώτερον τὴν πολιτικὴν αὐτῶν ὑποδούλωσιν. Τὸ ἀληθὲς ἐλατήριον τῆς μετὰ τῆς παπικῆς ἕδρας συνθήκης αὐτοῦ (Concordat), ἦτο ὅπως καταστῇ *Καλίφης*, *Δαλαϊλάμας*, *Τσάρος*, ἀρχηγὸς τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων. Βραδύτερον, ἐν τῇ ἁγίᾳ Ἑλένῃ, οὕτως ἐξέθετε τὰς σκέψεις, αἵτινες ὑπηγόρευσαν αὐτῷ τὴν Συνθήκην ταύτην, ὁ ἐπικληθεὶς ἐπανορθωτὴς τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν Γαλλίᾳ: «Δυσκόλως ἤθελέ τις πιστεύσει ὅσας εἶχον νὰ ὑπερνικήσω δυσχερείας πρὸς ἐπανόρθωσιν τοῦ καθολικισμοῦ· ἠδυνάμην νὰ ἔχω

πλείονας ἐθελοντὰς ἀκολούθους, ἂν ἤθελον ἀνυψώσει τὴν σημαίαν τῆς διαμαρτυρήσεως. Τούτου ἕνεκα ἐν τῷ συμβουλίῳ τῆς Ἐπικρατείας μετὰ μεγάλου κόπου κατώρθωσα νὰ καταστήσω ἀποδεκτὴν τὴν συνθήκην, ἐνῷ πολλὰ τῶν μελῶν αὐτοῦ ὑπεχώρησαν, συνομνύοντα ν' ἀποφύγωσιν αὐτήν.— Λοιπόν! ἔλεγον ἀλλήλοις, ἂς καταστῶμεν διαμαρτυρόμενοι, ὅπερ οὐδαμῶς θέλει ἀποβλέψει εἰς ἡμᾶς. Εἶναι βέβαιον, ὅτι ἐπὶ τῶν ἐρειπίων, ἐφ' ὧν διετέλουν τεθειμένος, ἠδυνάμην νὰ ἐκλέξω μεταξὺ καθολικισμοῦ καὶ διαμαρτυρήσεως, πρὸς ἣν δύναταί τις εἰπεῖν ἀληθῶς, ὅτι ἅπασαι τῆς στιγμῆς ἐκείνης αἱ διαθέσεις ἔτεινον. Ἀλλὰ . . . διὰ τοῦ καθολικισμοῦ κατώρθουν εὐχερέστερον ἅπαντα τὰ μεγάλα σχέδιά μου. . . . Ἐν τῷ ἐξωτερικῷ διὰ τοῦ καθολικισμοῦ εἶχον ὑπὲρ ἐμοῦ τὸν πάπαν· διὰ δὲ τῆς ἐπιρροῆς μου καὶ τῶν ἡμετέρων ἐν Ἰταλίᾳ δυνάμεων εἶχον τὴν ἐλπίδα θᾶσσον ἢ βράδιον, δι' οἱουδήποτε μέσου, νὰ κατορθώσω τὴν διεύθυνσιν τοῦ Πάπα, διὰ ταύτης δὲ ὁποία ἐπιρροή! ὁποῖος μοχλὸς γνώμης ἐπὶ τοῦ ἐπιλοίπου κόσμου!» Ἀπέναντι τῆς ὁριστικῆς καὶ ἐναργοῦς ταύτης σκέψεως, ἥτις ὡδήγει αὐτὸν εἰς τὴν συνομολόγησιν τῆς μετὰ τοῦ Πάπα συνθήκης, τί ἀποκρίνεται ὁ ἱστορικὸς τῆς *Ὑπατείας* καὶ τῆς *Αὐτοκρατορίας*, δικαιολογῶν τὸν ἥρωα αὐτοῦ; : «Ἀνατραφεὶς ἐν χώρᾳ βαρβάρῳ καὶ ἀπαιδεύτῳ, ὑπὸ τὰ ὄμματα εὐσεβοῦς μητρός, ᾐσθάνετο ἐν τῇ θέᾳ τοῦ γηραιοῦ καθολικοῦ βωμοῦ ἐξεγειρομένας τὰς ἀναμνήσεις τῆς παιδικῆς αὐτοῦ ἡλικίας, τοσοῦτον ἰσχυρὰς ἀείποτε ἐπὶ εὐαισθήτου καὶ μεγάλης φαντασίας. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν φιλοδοξίαν, ἥν τινες τῶν κατηγόρων αὐτοῦ ἠθουλήθησαν νὰ παραστήσωσιν ὡς τὸ μοναδικὸν τῆς διαγωγῆς αὐτοῦ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ἐλατήριον, οὐδὲν τοιοῦτον εἶχε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἢ τὴν ἐπὶ πάντων τῶν πραγμάτων ἀγαθοεργίαν. Καὶ ἀναμφιβόλως ὀφείλει νὰ ἦναι συγγνωστός, ἂν διέβλεπεν αὔξησίν τινα τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, ὡς ἀνταμοιβὴν τοῦ τελεσθέντος τούτου ἀγαθοῦ. Εἶναι εὐγενεστάτη, νομιμωτάτη φιλοδοξία ἡ ζητοῦσα νὰ θεμελιώσῃ τὸ κράτος αὐτῆς ἐπὶ τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν ἀληθῶν ἀναγκῶν τῶν λαῶν»..[1]

Τοιουτοτρόπως μετὰ τοσαύτην ἰδεῶν πάλην ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις ἀπέληξεν εἰς τὸν πολιτικὸν καὶ ἐκκλησιαστικὸν δεσποτισμὸν τοῦ Ναπολέοντος· ἡ πολιτεία ἀπορροφηθεῖσα ἐν συγκεντρωτικῇ κυβερνήσει, τὰ δίκτυα τῆς ὁποίας περιέβαλλον πᾶσαν ἐλευθέραν ἀτομικὴν ἐνέργειαν, κωλύοντα αὐτὴν νἀναπνεύσῃ, νὰ σκεφθῇ καὶ νὰ ἐργασθῇ ἐλευθέρως, ἡ θρησκευτικὴ συνείδησις, ὑποταγεῖσα εἰς τὸν δεσποτισμὸν τῆς ἐκκλησίας, συμμαχησάσης τῇ πολιτικῇ ἐξουσίᾳ χάριν ἰδιαιτέρων σκοπῶν, ἐδεσμεύθησαν καθ' ὁλοκληρίαν ὑπὸ τῆς πέδης τοῦ θριαμβεύσαντος καθολικισμοῦ. Τοσοῦτοι δὲ ἀγῶνες, τοσαῦται θυσίαι, αἱ εὐγενεῖς ἐπαγγελίαι τῆς ἐπαναστάσεως κατέληξαν καὶ πάλιν εἰς τὸν διπλοῦν δεσποτισμὸν τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐκκλησίας. Τὰ σχέδια τῆς φιλοδοξίας τοῦ Ναπολέοντος ἐξεπληροῦντο· παρασκευάζων τὴν μετὰ τοῦ

1 Thiers, Histoire de Consulat et de l' Empire Tom. 3ème p. 161.

Πάπα Σύμβασιν, ἐσκέπτετο: «Ἔχω χρείαν τοῦ ἀληθοῦς καθολικοῦ, ἀποστολικοῦ καὶ ῥωμαϊκοῦ Πάπα, τοῦ ἐν τῷ Βατικανῷ ἑδρεύοντος· διὰ δὲ τῶν γαλλικῶν ὅπλων καὶ σχεδίων ἔσομαι ἀείποτε ὁ πραγματικὸς αὐτοῦ κύριος. Ἀνεγείρων τοὺς βωμούς, προστατεύων τοὺς ἱερεῖς, *διατρέφων αὐτοὺς* καὶ μεταχειριζόμενος, ὅπως ἁρμόζει τοῖς λειτουργοῖς τῆς ἐκκλησίας ἐν ἁπάσαις ταῖς χώραις, θέλω ἔχει παρ' αὐτοῦ ὅ,τι ζητήσω . . . . τὴν γαλήνην τῶν πνευμάτων, τὴν συνένωσιν αὐτῶν ὑπὸ τὴν χεῖρά του καὶ τὴν ἐξάρτησιν ἀπὸ τῆς *ἰδικῆς μου*».[1]

Διὰ τῆς πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς συγκεντρώσεως ὁ Ναπολέων ἦτο πράγματι ἀπόλυτος ἐν Γαλλίᾳ ἄρχων· δὲν ὑπελείποντο ἢ οἱ τύποι μόνον. Εὐτελεῖς θεράποντες τοῦ πρώτου Ὑπάτου, προεξαρχούσης αὐτῆς τῆς ἐκ δημιουργημάτων αὐτοῦ ἀποτελουμένης γερουσίας, ἀπέτειναν αὐτῷ τὴν ἑξῆς προσφώνησιν: «Πολῖτα πρῶτε ὕπατε, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὰς ἀποπείρας, ἀφ' ὧν ἡ Πρόνοια ἔσωσεν ἥρωα ἀναγκαῖον εἰς τὰ σχέδια αὐτῆς, ἐσκέφθημεν: Διωργανώσατε τὴν κοινωνικὴν τάξιν· ἀλλὰ τὸ ἔργον σας εἶναι ἀτελές, διότι στερούμεθα δεσμῶν δυναμένων νὰ συντελέσωσιν, ὅπως ἐπιζήσῃ ὑμῶν τὸ σύστημα, ὅ,περ ἐπλάσατε. Δημιουργεῖτε νέαν ἐποχήν, ὀφείλετε νὰ διαιωνίσητε αὐτήν· οὐδέν ἐστι λάμψις μὴ διαρκοῦσα. Δὲν ἠδυνάμεθα ν' ἀμφιβάλωμεν, ὅτι ἡ μεγάλη αὕτη ἰδέα ἀπησχόλησεν ἡμᾶς ἤδη, διότι τὸ δημιουργικὸν ὑμῶν πνεῦμα περιβάλλει τὰ πάντα μηδὲν λησμονοῦν, ἀλλὰ μὴ ἀναβάλλετε. Πολῖτα πρῶτε ὕπατε, βεβαιώθητε ὅτι ἡ γερουσία ὁμιλεῖ ὑμῖν ἐν ὀνόματι πάντων τῶν πολιτῶν: ἅπαντες τιμῶσι καὶ ἀγαπῶσιν ὑμᾶς· ἀλλ' οὐδεὶς ὁ μὴ σκεπτόμενος συνήθως μετ' ἀγωνίας, τί ἤθελε καταντήσει τὸ σκάφος τῆς πολιτείας, ἂν εἶχε τὴν δυστυχίαν ν' ἀπολέσῃ τὸν ὁδηγὸν αὐτοῦ, πρὶν ἢ στερεωθῇ ἐπὶ ἀγκυρῶν ἀκλονήτων. Ἂν ἠδύνασθε νὰ ἐρωτήσητε ἅπαντας τοὺς Γάλλους ἀλληλοδιαδόχως ἐν ταῖς πόλεσιν, ἐν ταῖς ἐξοχαῖς, ἠθέλετε ἀκούσει παρ' ἁπάντων ὅ,τι καὶ παρ' ἡμῶν: «Μέγα ἄνερ, περατώσατε τὸ ἔργον σας, καθιστῶντες αὐτὸ ὅπως καὶ τὴν δόξαν σας ἀθάνατον. Ἐξηγάγετε ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ χάους τοῦ παρελθόντος· ἕνεκα ὑμῶν εὐλογοῦμεν τὰ εὐεργετήματα τοῦ παρόντος· ἐξασφαλίσατε ἡμῖν τὸ μέλλον». Καὶ ἄλλοτε πάλιν ἐν ἑτέρῳ αὐτῆς πρὸς τὸν ὕπατον προσφωνήματι ἡ Γερουσία ἐξέφραζε τὴν εὐχὴν ταύτην, ἀξίαν τῶν ταπεινοτέρων χρόνων τῆς ῥωμαϊκῆς πτώσεως: «Ἡ δόξα, ἡ εὐγνωμοσύνη, ἡ ἀγάπη, τὸ συμφέρον τῆς πολιτείας, τὰ πάντα προκηρύττουσι τὸν Ναπολέοντα *κληρονομικὸν αὐτοκράτορα*».[2]

Τὴν μεταβολὴν ταύτην ἐν τῇ πολιτικῇ συνειδήσει τοῦ γαλλικοῦ ἔθνους, ἥτις δὲν ἦτο πραγματικὴ τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ ἀπόρροια, ἀλλὰ τεχνητή τις παράστασις, προεξαρχόντων τοῦ ***Fouché*** καὶ τινων ἄλλων ὁμοίων ἀποστατῶν

1 **Thiers.** Hist du Consulat et de l' Empire tom. 3ème p. 216.

2 Ἐκτενέστερον παρὰ Duvergier de Hauranne Histoire du gouvernement parlementaire en France.

τῆς δημοκρατίας, ἐλπιζόντων ὠφελείας καὶ ἀπολαυὰς ἀπὸ τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως, ἐν ᾗ οὗτοι ἤθελον πρωταγωνιστήσει ἀναμφιβόλως, ὡς οἱ πραγματικοὶ αὐτῆς δημιουργοὶ καὶ αἴτιοι, ὁ συγγραφεὺς τῆς *Ὑπατείας* καὶ τῆς *Αὐτοκρατορίας*, εἰ καὶ δὲν δικαιοῖ αὐτὴν παντελῶς, δὲν εὑρίσκει ἐν τούτοις καὶ ἔνοχον· θεωρεῖ αὐτὴν ἀποτέλεσμα τῆς μοναρχικῆς ἀντιδράσεως, ἥτις κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κατέλαβε τὰ ἐν Γαλλίᾳ πνεύματα· ἐξάγει ἐξ αὐτῆς διδάγματα, φυσικὰ ἴσως διὰ τοὺς ἐπιπολαίως γινώσκοντας τὴν ἱστορίαν τῶν χρόνων τούτων, ἀλλὰ ψευδῆ διὰ τοὺς μελετῶντας βαθύτερον τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ τὰ ψυχολογικὰ καὶ ἠθικὰ αὐτῆς φαινόμενα. Ἀληθῶς· τὴν πολιτικὴν μεταβολήν, μεθ' ὅσα καὶ ἂν διισχυρίζεται ὁ ἱστορικός, δὲν παρεσκεύασεν οὔτ' ἐπόθησε τὸ γαλλικὸν ἔθνος, ἀλλ' οἱ περὶ τὸν πρῶτον Ὕπατον ῥαδιοῦργοι, οἱ χάριν τῶν ἰδίων συμφερόντων τεχνητῶς ἀναπτύξαντες τὴν μοναρχικὴν ἰδέαν ἐν Γαλλίᾳ, τυχόντες δὲ πρὸς τοῦτο συνένοχον τοῦ πολιτικοῦ ἐγκλήματος τὴν φιλοδοξίαν τοῦ πρώτου Ὑπάτου. Ὁ συγγραφεὺς ἐν τούτοις ἐπὶ τῇ νέᾳ ταύτῃ ἀλλοιώσει τῆς κυβερνήσεως ἐν Γαλλίᾳ διαχέεται μόνον εἰς λυρικὰ αἰσθήματα, θεωρῶν αὐτὴν ὡς φυσικὴν συνέπειαν τῶν προηγουμένων τολμημάτων: «Ὁποῖον θέαμα, ἐπιφωνεῖ, δι' ἓν ἔθνος, τὸ ὁποῖον μετὰ τὴν αἱμοσταγῆ τῆς δημοκρατίας ἀπόπειραν ὑπὸ τὴν Συμβατικήν, τῆς συγκεκερασμένης ἀλλ' ἀδρανοῦς δημοκρατίας ὑπὸ τὸ Διευθυντήριον, ἀηδιάσαν αἰφνιδίως ἐκ τῆς πολυμελοῦς καὶ πολιτικῆς ἐκείνης κυβερνήσεως, ἐζήτει μεγαλοφώνως τὴν χεῖρα στρατιωτικῆς κυβερνήσεως, ἐδείκνυτο πρόθυμον νὰ λάβῃ στρατιωτικὸν ἄρχοντα, καὶ τὸ ὁποῖον ἤθελε ζητήσει τὸν ἀτυχῆ Γουβέρτην ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ στρατηγοῦ Βοναπάρτου, τὸ ὁποῖον ὑπεδέχετο αὐτὸν ἐπανερχόμενον ἐξ Αἰγύπτου, ἱκέτευεν αὐτὸν ν' ἀποδεχθῇ ἐξουσίαν, ἣν ἦτο λίαν ἀνυπόμονος νὰ καταλάβῃ, ἀνεδείκνυεν αὐτὸν ὕπατον ἐπὶ δεκαετίαν, εἶτα ὕπατον διὰ βίου, καὶ ἐπὶ τέλους κληρονομικὸν μονάρχην, ὅπως ἐξασφαλισθῇ, διευθυνόμενον ὑπὸ τοῦ ἰσχυροῦ βραχίονος πολεμικοῦ ἀνδρός, ἀπὸ τῆς ἀναρχίας ἐκείνης, ἧς τὸ φοβερὸν φάσμα τὸ παρηκολούθει ἀδιακόπως! Ὁποῖον δίδαγμα διὰ τοὺς πολιτικοὺς ἐκείνους αἱρεσιάρχας, τοὺς ἐν τῇ ἀγερώχῳ αὐτῶν μέθῃ πιστεύσαντας, ὅτι θέλουσι καταστήσει τὴν Γαλλίαν δημοκρατίαν, διότι ἡ ἐποχὴ ἐκείνη εἶχε παραγάγει ἐξ αὐτῆς δημοκρατίαν! Τί συνετέλεσεν εἰς τὴν μεταβολὴν ταύτην τῶν ἰδεῶν; Τέσσαρα ἔτη μόνον καὶ ἀποτυχοῦσα κατὰ τοῦ ἐκτάκτου τούτου ἀνδρὸς συνωμοσία, ἀντικειμένου τῆς ἀγάπης τῶν μέν, τοῦ μίσους τῶν ἄλλων, ἀλλὰ τῆς ἐμπαθοῦς προσοχῆς ἁπάντων! Καὶ θαυμάσατε ἔτι τὸ βάθος τοῦ διδάγματος τούτου! Ὁ ἄνθρωπος οὗτος πρὸ ὀλίγου εἶχε καταστῆ σκοπὸς ἐγκληματικῆς ἀποπείρας· ἐκ περιτροπῆς δέ, τὸ κατ' αὐτόν, εἶχε διαπράξει αἱμοσταγῆ πρᾶξιν· καὶ ἐν τούτοις, κατ' αὐτὴν τὴν ἰδίαν στιγμήν, οὐδαμῶς ἐφοβήθησαν νὰ τὸν ἀνυψώσωσι· τοσοῦτον ᾐσθάνοντο αὐτὸν ἀναγκαῖον! Ἐλάμβανον αὐτὸν ἥττον

ἀγῶν καὶ μᾶλλον ἔνδοξον. Εἶχον λάβει αὐτὸν μετὰ τῆς μεγαλοφυΐας του, ἤθελον ἐν τούτοις λάβει αὐτὸν καὶ ἄνευ τῆς μεγαλοφυΐας ταύτης, οἷος ἀληθῶς ἦτο, ἤρκει μόνον νὰ ἦναι ἰσχυρός· τοσοῦτον εἶχον πόθον τῆς ἰσχύος τὴν ἐπαύριον μεγίστης ἀταξίας!»[1]

Ὁ θερμὸς ἄλλοτε θιασώτης τῆς ἐπαναστάσεως, τῶν ἰδεῶν αὐτῆς καὶ τῶν ἀνδρῶν, μεταβάλλει χαρακτῆρα καὶ σκέψεις, ὑπείκει τῇ φορᾷ τῶν γεγονότων, ἀναγνωρίζει τὸ τετελεσμένον γεγονός, ἀρκεῖ ὅτι τοῦτο ἐθριάμβευσεν. Διὰ τοὺς μελετῶντας τὴν ἀνθρωπίνην ἱστορίαν οὐχὶ ἀπὸ καθολικῆς τινος ἀπόψεως αἰωνίας καὶ ἀμεταβλήτου ἐν τῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλ' ἐκτιμῶντας τὰ πράγματα, τὴν φύσιν αὐτῶν καὶ τὰς περιπετείας ἐκ τῆς ἐπιτυχίας καὶ τοῦ θριάμβου, ἡ τοιαύτη τῆς ἱστορίας ἄποψις καὶ ἔρευνα εἶναι φυσικωτάτη· κατ' αὐτοὺς ἡ *εἱμαρμένη*, ἡ τυφλὴ *Ἀνάγκη* τῶν βαρβάρων λαῶν, διέπει τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος· πᾶν τὸ γενόμενον ἔχει καλῶς, ἔχει λόγον ἱστορικῆς ὑπάρξεως, ἀδιάφορον ὑπὸ ποίους οἰωνοὺς καὶ ὑπὸ ποίας περιστάσεις ἐτελέσθη.

Ἀναπτύσσων ἀκολούθως τοὺς λόγους καὶ τὰς συνεπείας τῆς τελεσθείσης ταύτης μεταβολῆς, ὁ συγγραφεὺς παρατηρεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις: «Οὕτως ἡ Ἐπανάστασις, ἐπανελθοῦσα εἰς ἑαυτήν, ἔμελλε νὰ ὁμολογήσῃ πρὸ τοῦ οὐρανοῦ τὰς πλάνας αὐτῆς, τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην, ἐναργῶς δὲ ἑαυτὴν νὰ διαψεύσῃ! Ποιήσωμεν ἐν τούτοις τὴν διάκρισιν ταύτην: ὁπόταν εἶχεν ἐπιζητήσει τὴν κατάργησιν τοῦ τιμαριωτικοῦ καθεστῶτος, τὴν ἰσότητα ἐνώπιον τῶν νόμων, τὸ ὁμοιόμορφον τῆς δικαιοσύνης, τῆς διοικήσεως καὶ τῆς φορολογίας, τὴν κανονικὴν τοῦ ἔθνους ἀνάμιξιν εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς πολιτείας, οὐδαμῶς εἶχεν ἀπατηθῆ· οὐδὲν διέψευσε καὶ ὑπ' οὐδενὸς διεψεύσθη. Ἀλλ' ὅταν τοὐναντίον ἐπεζήτησε βάρβαρον καὶ χιμαιρικὴν ἰσότητα, τὴν ἔλλειψιν πάσης κοινωνικῆς ἱεραρχίας, τὴν ἀκατάπαυστον καὶ θορυβώδη παρουσίαν τοῦ πλήθους ἐν τῇ κυβερνήσει, τὴν δημοκρατίαν ἐν μοναρχίᾳ δώδεκα αἰώνων, τὴν κατάργησιν πάσης θρησκευτικῆς λατρείας, ἦτο παράφρων καὶ ἔνοχος καὶ ὤφελε νὰ προσέλθῃ εἰς ἐξομολόγησιν τῶν ἀποπλανήσεων αὐτῆς ἐνώπιον τοῦ κόσμου!»[2]

Ἀλλὰ ποῖα ἦσαν τὰ ἀποτελέσματα τῆς δημοκρατικῆς ταύτης ἑνὸς ἔθνους ἀποστασίας, τῆς ὑποταγῆς αὐτοῦ εἰς τὸ ἀρχαῖον καθεστώς, ἐφ' οἷς τοσοῦτον ἐνθουσιᾷ ὁ ἱστορικὸς τῆς *Ὑπατείας* καὶ τῆς *Αὐτοκρατορίας*; Τί ἐκτήσατο ἡ Γαλλία, ἡ κοινωνικὴ τάξις, ἡ πολιτικὴ εὐκοσμία ἐκ τῆς νέας ταύτης ἀλλοιώσεως, ἐκ τῆς ἐπανόδου εἰς τὸ παρελθόν, κατόπιν τοσούτων θυσιῶν καὶ περιπετειῶν τοῦ ἔθνους; Αἱ ἀκόλουθοι γραμμαί, ἀπορρεύσασαι ἀπὸ τῆς αὐτῆς γραφίδος, δεικνύουσιν ἐναργέστερον πάσης ἄλλης παρατηρήσεως τὰ ἐκ τῆς πολιτικῆς ταύτης παλινορθώσεως ἐπελθόντα δεινὰ τῇ Γαλλίᾳ:

1 Thiers Histoire du Consulat et de l' Empire tom. 3ème 41, 42.
2 Thiers. Histoire du Consulat et de l' Empire tom. 3ème. 43, 44.

«Δυστυχῶς ἡ Γαλλία, ἀποτίσασα διὰ τοῦ αἵματος τὰς δημοκρατικὰς παραπλανήσεις τῶν πρώην δημοκρατικῶν, τῶν συντελεσάντων εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ βοναπαρτικοῦ οἰκοδομήματος, ἦτο ἐκτεθειμένη ν' ἀποτίσῃ διὰ τοῦ μεγαλείου αὐτῆς τὸν νέον αὐτῶν μοναρχικὸν ζῆλον· διότι χάριν τῆς ὑπάρξεως Γάλλων βασιλέων ἐν Βεστφαλίᾳ, ἐν Νεαπόλει, ἐν Ἱσπανίᾳ, ἡ Γαλλία ἀπώλεσε τὸν Ῥῆνον καὶ τὰς Ἄλπεις. Οὕτως ἐν παντὶ πράγματι ἡ Γαλλία ἦτο προωρισμένη νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὑπόδειγμα εἰς τὸν κόσμον: μεγάλη δυστυχία, ἀλλὰ καὶ μεγάλη δόξα δι' ἓν ἔθνος!» [1]

Πᾶς λαὸς εἶναι ἄξιος τῆς τύχης αὐτοῦ. Τὰ ἔθνη εἶναι ὑπεύθυνα ἐνώπιον ἑαυτῶν καὶ τῆς ἱστορίας, ἐνώπιον τῆς ἠθικότητος, ἥτις διέπει τὸν ἀνθρώπινον βίον. Τοῦ μεγάλου τούτου καὶ καθολικοῦ κανόνος καθίσταται ἔνοχον τὸ γαλλικὸν ἔθνος· ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου ἀναθὲν τὰς τύχας αὐτοῦ εἰς ἕνα ἄνδρα, ὑποβληθὲν εἰς ἁπάσας τὰς ἰδιοτροπίας αὐτοῦ καὶ ὀρέξεις, ὑπῆρξεν ἡ κυριωτέρα τῶν ἀφορμῶν τῶν μεγάλων ἐκείνων καταστροφῶν, αἵτινες ἐπηκολούθησαν τὴν ἀνίδρυσιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἰκοδομήματος. Ἔπταιεν ὁ Ναπολέων ἀναμφιβόλως, ἀλλ' ἔπταιεν ἐξίσου καὶ τὸ γαλλικὸν ἔθνος, τὸ παρακολουθῆσαν τὸν μακρὸν καὶ αἱμοσταγῆ ἐκεῖνον τυχοδιωκτικὸν βίον τοῦ ἐκμανέντος δορικτήτορος. Προκαλέσαν, ἀποδεχθὲν τὴν ἐπιορκίαν αὐτοῦ, ἐπικροτῆσαν τὸ πολιτικὸν τόλμημα, δι' οὗ ἡ Γαλλία κατέστη δούλη ἀνδρὸς ἀγνώστου μέχρι τῆς προτεραίας, ἐγένετο ἐν συνειδήσει ἢ ἀσυνειδήτως ἡ ἀφορμὴ τῆς φρικαλέας ἐκείνης πάλης, ἧς ἡ Εὐρώπη ἐπὶ μακρὸν χρόνον κατέστη τὸ θέατρον, καὶ ἥτις, ἂν ἐπί τινας στιγμὰς συνετέλεσεν εἰς τὴν ψευδῆ δόξαν τοῦ γαλλικοῦ ἔθνους, ἀλλ' ἐπὶ τέλους προὐκάλεσε τὴν ἐξάντλησιν αὐτοῦ, τὸν ἀκρωτηριασμόν, καὶ τὴν ὑποταγὴν εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν ἀσπόνδων αὐτοῦ πολεμίων.

Ἡ ἱστορία εἶναι πλήρης μυστηρίων. Ὑπάρχουσιν ἐποχαὶ ἐν τῷ βίῳ τῶν λαῶν, ἐνώπιον τῆς αἰνιγματώδους τῶν ὁποίων ἀπόψεως ὁ ἀνθρώπινος λόγος ἀδυνατεῖ νὰ εὕρῃ πᾶσαν λύσιν, ἑρμηνεύουσαν τὰς ἀπορίας, ἃς ἡ ἠθικὴ αὕτη Σφίγξ προκαλεῖ. Ἡ Γαλλία τῆς ἐποχῆς ταύτης παρίστησι τὸ παράδοξον φαινόμενον ἀκροτάτων ἀντιθέσεων ἐν βραχεῖ χρόνου διαστήματι· τὴν προτεραίαν μετὰ φανατισμοῦ λατρεύουσα τὸ εἴδωλον ἀγρίας ἐπαναστατικῆς ἐλευθερίας, ἀντὶ θυμιάματος προσφέρουσα εἰς αὐτὸ ἀνθρώπινον αἷμα, τῇ δ' ὑστεραίᾳ γονυκλιτοῦσα πρὸ τοῦ συντετριμμένου βωμοῦ τῆς θεότητος ἐκείνης, ἥτις χθὲς ἔτι ἦτο τὸ ἀντικείμενον τοῦ προπηλακισμοῦ καὶ τῆς ἐξουθενώσεως τῆς ἀποστάτιδος αὐτῆς συνειδήσεως. Ἐν οὐδεμιᾷ περιόδῳ τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας αἱ ἠθικαὶ ἀντιθέσεις τοῦ κοινωνικοῦ βίου παρίστανται τοσοῦτον ἀπότομοι, ὅσον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην· ἡ ἱέρεια ἀγρίας ἐλευθερίας, ἡ προφητικὴ σίβυλλα ἑνὸς γεννωμένου κόσμου ῥίπτει αἴφνης κατὰ γῆς τὸν θύρσον, κατανεύει τὸ ζωηρὸν αὐτῆς ὄμμα, τὸ τέως διαπερῶν τὴν συνείδησιν καὶ τὴν

[1] Thiers. Hist. du Consulat et de l' Empire tom. 5ème 45, 46.

καρδίαν, καί, δίκην ἰνδῆς Βαγιαδέρας, λησμονοῦσα ἑαυτήν, ἔρχεται μετ' ἀσιατικῆς ἐγκαρτερήσεως, πλήρης ἡδυπαθείας, νὰ ριφθῇ εἰς τοὺς κόλπους ἑνὸς ἀπαταιῶνος. Ὁποία ἀλλοίωσις ἐτελέσθη ἐν τῷ ὀργανισμῷ τῆς κοινωνίας ἐκείνης; Δὲν ἐπιχειρῶ νὰ ἐρευνήσω σήμερον τὰς ἀφορμὰς καὶ τὰ αἴτια τῆς ἠθικῆς ταύτης παλινῳδίας. Ἡ πατρὶς τῆς Ἐπαναστάσεως, λησμονήσασα τὸ παρελθὸν αὐτῆς, ἀπορροφήσασα τὸ ὄπιον τῆς δουλείας, ἔκλινε τὸ γόνυ πρὸ τοῦ δεσπότου, καὶ κορυβαντιῶσα παρηκολούθησε τὸν νέον Διόνυσον εἰς τὰς τυχοδιωκτικὰς αὐτοῦ πλάνας.

Ὅταν ἡ ἐλευθερία τῆς Ῥώμης ἔκλινεν ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τῶν Καισάρων, ἐνθουσιωδῶς τοῦ λαοῦ χειροκροτοῦντος, οἱ ἱστορικοὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, εἰ καὶ διατελοῦντες ὑπὸ τὸν τρόμον τῆς τυραννίας, ἐν τῇ καταπτώσει τῆς κοινωνικῆς ἀξιοπρεπείας ἐγνώριζον νὰ τηρήσωσι τὴν ἰδίαν ἀξιοπρέπειαν· ἡ αἴγλη τῆς καισαρικῆς τιάρας δὲν ἀπεπλάνησε τὰς συνειδήσεις τῶν ἐξεχόντων πνευμάτων, τῶν ἐπιπλεόντων ἐπὶ τοῦ τέλματος τῆς κοινωνικῆς ἐξαχρειώσεως· ἂν οἱ ποιηταὶ ὕμνησαν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ὡς τὸ πρότυπον νωχελοῦς εἰδυλλιακοῦ βίου, οἱ ἱστορικοὶ δὲν ἔλειψαν νὰ στιγματίσωσι τὰ κακουργήματα τῶν Καισάρων καὶ τῆς κοινωνίας τὴν ἠθικὴν κατάπτωσιν· ἐν ἐποχῇ δούλων ἐτήρησαν τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πνεύματος. Ὁ Τάκιτος, ὁ Συετώνιος παρέδωκαν εἰς τὸ ἀνάθεμα τῶν μεταγενεστέρων τοὺς ὑποκριτὰς καὶ τοὺς παράφρονας ἐκείνους, οἵτινες ἀλληλοδιαδόχως ἐμίαναν τὴν ῥωμαϊκὴν πολιτείαν, τὸ καταρρεῦσαν ὑπὸ τοῦ κακουργήματος αἷμα κατέλιπεν ἀνεξάλειπτα ἴχνη ἐπὶ τοῦ προσώπου καὶ τῆς μνήμης τῶν κοινωνικῶν ἐκείνων μαστίγων· ἡ δὲ ἀνθρωπίνη συνείδησις ἐξεδικήθη διὰ τῆς ἱστορίας κατὰ τῶν παραβιαστῶν ἐκείνων παντὸς ἠθικοῦ ὅρου ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Ἀπὸ τοῦ αἱματοβαφοῦς αὐτοῦ θρόνου ἐκακούργει ὁ τύραννος ἀμέριμνος, ἀγνοῶν ὅτι ἔν τινι γωνίᾳ τῆς αἰωνίας πόλεως αὐστηρά, ἀγέρωχος γραφὶς ἔμελλε νὰ παραδώσῃ τοῖς μεταγενεστέροις τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ εἰκόνα· ὁ Καῖσαρ ἐτυράννει, λησμονῶν ὅτι οὐ μακρὰν αὐτοῦ ἐγρηγόρει καὶ ἔγραφεν ὁ Τάκιτος. . .

Τοσοῦτον λοιπὸν ὑπολείπεται ἡ ἡμετέρα κοινωνία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τῶν Καισάρων κατὰ τὴν ἠθικότητα καὶ κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἀξιοπρέπειαν; Ὅ,τι ἡ ἱστορία τῆς Ῥώμης δὲν ἐδίστασε νὰ πράξῃ, ἦτο δυσχερὲς νὰ διανοηθῇ καὶ νὰ ἐκτελέσῃ ἡ νεωτέρα ἱστοριογραφία κατὰ τοὺς ἡμετέρους χρόνους, ἀναμφιβόλως ἐποχὴν εὐρυτέρας ἀνεξαρτησίας καὶ ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος; Οἱ ἱστορικοὶ τῆς ῥωμαϊκῆς πολιτείας δὲν ἐδίστασαν νὰ στιγματίσωσι διὰ τοῦ ἱστορικοῦ αὐτῶν καλάμου τὰ ὄργια τῶν Καισάρων, ὁ δὲ ἱστορικὸς τῆς *Ὑπατείας* καὶ τῆς *Αὐτοκρατορίας*, ὁ κατ' ἐξοχὴν ἱστορικὸς τῆς ἐποχῆς ταύτης τῆς ἱστορίας τῆς Γαλλίας, ἐν χρόνοις φωτισμοῦ καὶ ἀνεξαρτησίας ἔπτηξε πρὸ τῆς φαινομενικῆς αἴγλης, πρὸ τῆς πτήσεως τοῦ ἀετοῦ τοῦ Ναπολέοντος. Ἱστορικὸς ἀνεξάρτητος αὐτός, ὑποσχεθεὶς ἐν ἀρχῇ τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ σταδίου ν' *ἀφιερωθῇ εἰς τῶν γενναίων ψυχῶν*

τὴν λατρείαν, κατέστη ὁ ἐνθουσιωδέστερος ἱεροφάντης τοῦ ἀνθρωπίνου τούτου εἰδώλου τῆς νεωτέρας ἱστορίας; . .

Κατὰ τὰς θεωρίας τῶν κολάκων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ναπολέοντος ἐστέφετο ὁ λαός, ἡ δὲ Ἐπανάστασις περιεβάλλετο τὴν τιάραν καὶ καταλείπουσα τὰς ἀγυιὰς καὶ τὰς πλατείας, προσέφευγεν εἰς τὰ ἀνάκτορα. Οὕτως ἡρμηνεύθη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἡ στέψις τοῦ Ναπολέοντος εἰς αὐτοκράτορα. Ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης τοῦ Ὀμιχλώδους, καθ' ἣν ἡ γαλλικὴ ἐλευθερία ἐπισήμως κατελύθη, ὁ Ναπολέων ἦτο ἀπόλυτος κύριος τῆς πατρίδος του· ἡ ἀναγεννηθεῖσα ἤδη ἀρχαία μοναρχία ὑφίστατο κατ' οὐσίαν, ὑπελείποντο μόνον οἱ τύποι· τὸ νέον καθεστὼς ἀπῃτεῖτο νὰ καθιερωθῇ διὰ τοῦ θρησκευτικοῦ χρίσματος· ὁ *βουλήσει λαοῦ* μονάρχης ὤφελε νὰ καταστῇ τοιοῦτος καὶ *ἐλέῳ θεοῦ*. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν λοιπὸν τῶν σκέψεων τούτων ἑκὼν ἄκων ἐκλήθη ὁ ποντίφηξ τῆς Ῥώμης, ὁ πρῶτος ἱερεὺς τοῦ ἀνορθωθέντος ἤδη ἐν Γαλλίᾳ καθολικισμοῦ, ὅπως στέψῃ αὐτοκράτορα τῶν Γάλλων τὸν νέον Καρολομάγνον.

Μεταξὺ τῶν πολλῶν ὁμιλιῶν, τῶν ἀπαγγελθεισῶν κατὰ τὴν παράστασιν τῆς κωμῳδίας ἐκείνης τῆς στέψεως, διακρίνεται ἡ τοῦ **de Fontanes**, *σοβαρὰ καὶ διαρκής, ὡς αἱ ἀλήθειαι, ὑφ' ὧν πληροῦται*, κατὰ τὸν Θιέρσον· τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ λόγου τούτου ἔχει ὡς ἀκολούθως:

«Οὐδέποτε εἶδεν ὁ κόσμος μεγαλοπρεπέστερον θέαμα, οὐδέποτε οἱ λαοὶ ἔλαβον μείζονα διδάγματα.

«Παρῆλθον πλέον οἱ χρόνοι, καθ' οὓς ἀντεμάχοντο ἡ αὐτοκρατορία καὶ τὸ θυσιαστήριον. Ἀμφότεροι οἱ πολέμιοι δίδουσιν ἀλλήλοις τὴν χεῖρα, ὅπως καταβάλωσι τὰς ὀλεθρίας διδασκαλίας, αἵτινες ἠπείλουν τὴν καθολικὴν ἀνατροπὴν τῆς Εὐρώπης. Εἴθε νὰ ὑποχωρήσωσιν αὗται εἰς τὴν διττὴν καὶ συνηνωμένην ἐπίδρασιν τῆς θρησκείας καὶ τῆς πολιτείας. Δὲν θέλομεν ἀναμφιβόλως ἐξαπατηθῇ ἐν ταῖς εὐχαῖς ταύταις· οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἐν Γαλλίᾳ ἡ πολιτικὴ τοσοῦτον μεγαλοφυής, οὐδέποτε δὲ ἡ ποντιφικὴ ἕδρα παρέσχεν εἰς τὸν χριστιανικὸν κόσμον πρότυπον σεβασμιώτερον καὶ συγκινητικώτερον».

Καὶ εἰς τὴν εἰδυλλιακὴν ταύτην προσφώνησιν ὁ συγγραφεὺς τῆς *Ὑπατείας* καὶ τῆς *Αὐτοκρατορίας*, οἱονεὶ ἁμιλλώμενος, προστίθησι τὰ ἑπόμενα:

«Ὁ Πάπας ἐπεδείξατο ζωηρὰν συγκίνησιν ἐκ τῆς εὐγενοῦς ταύτης γλώσσης, τῆς ὡραιοτέρας ἴσως προσφωνήσεως ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Λουδοβίκου δεκάτου τετάρτου. Ὁ λαὸς τῶν Παρισίων ἔδραμεν ὑπὸ τὰ παράθυρά του, τὴν ἐμφάνισιν αὐτοῦ ἐξαιτούμενος. Ἤδη καθ' ἅπασαν τὴν πρωτεύουσαν εἶχε διαδοθῇ ἡ φήμη τῆς γλυκύτητος αὐτοῦ καὶ τῆς εὐγενοῦς φυσιογνωμίας του. Πῖος ὁ ἕβδομος παρέστη πολλάκις ἐπὶ τοῦ ἐξώστου τοῦ Κεραμεικοῦ, ἀείποτε ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος συνοδευόμενος, ἐχαιρετίσθη ὑπὸ ζωηρῶν ἐπευφημιῶν καὶ εἶδε τὸν λαὸν τῶν Παρισίων, τὸν λαὸν τὸν αὐτουργὸν τῆς 10

Αὐγούστου [1] τὸν λατρεύσαντα τὸν Θεὸν Λόγον, γονυκλινῆ ἀναμένοντα τὴν ποντιφικὴν αὐτοῦ εὐλογίαν. Παράδοξος ἀστάθεια τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἐθνῶν, δεικνύουσα ὅτι ὀφείλει τις στερρῶς νὰ προσκολλᾶται εἰς τὰς μεγάλας ἀληθείας, ἐφ' ὧν βασίζεται ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία, διότι οὔτε μεγαλειότης οὔτε γαλήνη ὑφίσταται ἐν ταῖς ἰδιοτροπίαις μιᾶς ἡμέρας, ἃς ἀσπάζονται καὶ ἐγκαταλείπουσι μετὰ σπουδῆς ἀτιμωτικῆς» . . [2]

Οὕτως ἐν τῷ Ναπολέοντι ἀπεκαλύφθη ὁ χριστὸς τοῦ λαοῦ καὶ ὁ χριστὸς τοῦ κυρίου· ἡ ἄτονος ἐκ τῶν ὑπερβολῶν καὶ τῶν καταχρήσεων αὐτῆς ἐπανάστασις, μεθυσθεῖσα ἀπὸ τὰ ἀρώματα τοῦ θυσιαστηρίου, ηὐτοκτόνησεν εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ Βοναπάρτου· ἡ ἡμέρα ἐκείνη τῆς στέψεως τοῦ αὐτοκράτορος ὑπῆρξεν ὁ ὁριστικὸς ἐπικήδειος ἐνταφιασμὸς τῆς γαλλικῆς ἐλευθερίας. Καὶ ἡ τέως δημοκρατικὴ Γαλλία ἠκολούθησε τὸ ἅρμα τοῦ δεσπότου αὐτῆς εἰς ὅλας αὐτοῦ τὰς τυχοδιωκτικὰς ἐπιχειρήσεις, καταληξάσας ἐπὶ τέλους διὰ μυρίων περιπετειῶν εἰς τὸ Βατερλὼ καὶ τὴν ἁγίαν Ἑλένην.

Ἦτο εὐφυὴς ἀναμφιβόλως στρατηγὸς ὁ Ναπολέων, ἡνωμένη δέ, συμπαγὴς καὶ πολεμικὴ ἡ Γαλλία, ἀσκηθεῖσα εἰς τοὺς ἀγῶνας τῆς δημοκρατίας, δι' ὧν κατώρθωσε νὰ κατανικήσῃ τοὺς κατ' αὐτῆς κινηθέντας μοναρχικοὺς στρατοὺς τῆς Εὐρώπης, ἀπελαύνουσα αὐτοὺς τῶν γαλλικῶν ὁρίων. Ἀλλὰ δὲν ἦτο τοῦτο τὸ μυστήριον τῶν πολεμικῶν θριάμβων τοῦ Ναπολέοντος· αἱ νῖκαι τῆς Ἰένης, τῆς Αὐστερλίτζης δὲν ὀφείλονται καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὴν στρατιωτικὴν μεγαλοφυΐαν αὐτοῦ, ὑπῆρξαν δὲ μᾶλλον ἀναμφίβολος συνέπεια τῆς μὴ εἰλικρινοῦς συνεννοήσεως, τῆς σιωπηλῆς διαιρέσεως τῆς κατ' αὐτοῦ τὸν ἀγῶνα ἀναλαβούσης Εὐρώπης. Εἰς αὐτὴν λοιπὸν τὴν ἄστοχον πολιτικὴν συμπεριφοράν, οὐχὶ δὲ εἰς τὸ δαιμόνιον πολεμικὸν πνεῦμα τοῦ γαλλικοῦ ἔθνους καὶ τοῦ αὐτοκράτορος, ὅπως ἐφαντάσθη καὶ διετύπωσε βραδύτερον ἡ πολιτικὴ καὶ ἱστορικὴ εἰδωλολατρεία, ὀφείλονται οἱ θρίαμβοι τῆς Γαλλίας, αἱ ἧτται καὶ ἡ ταπείνωσις τῆς λοιπῆς Εὐρώπης. Ἡ Ῥωσία, ἡ Αὐστρία, ἡ Πρωσσία, τὰ τρία ἰσχυρότατα μετὰ τὴν Γαλλίαν κράτη τῆς ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης, ἥκιστα ἐνήργησαν ἀπὸ κοινοῦ καὶ μετ' εἰλικρινείας ἐν τῇ μακρᾷ καὶ φοβερᾷ ἐκείνῃ εὐρωπαϊκῇ πάλῃ, μόνη δὲ ἡ Ἀγγλία ἐπιμόνως καὶ συνεπῶς καταγωνισθεῖσα κατὰ τῆς πολεμικῆς φιλοδοξίας τοῦ αὐτοκράτορος, κατώρθωσεν ἐπὶ τέλους, προσεταιρισαμένη καὶ τὰς ἄλλας ἠπειρωτικὰς δυνάμεις, νὰ καταρρίψῃ ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου τὸν κολοσσὸν τοῦ Ναπολέοντος.

Οὐδέποτε ἡ Εὐρώπη εἶχεν ὑποστῆ αἰσχροτέραν πτῶσιν· οἱ πλεῖστοι τῶν ἡγεμόνων αὐτῆς ὑπῆρξαν δορυφόροι τοῦ ὀψιφανοῦς αὐτοκράτορος, ἀνίκανοι ν' ἀντιμετωπίσωσι μετὰ θάρρους τὸν παράβολον κατακτητήν· ἐπὶ πολλὰ ἔτη ὁ Ναπολέων ἦτο ἀπόλυτος διαιτητὴς τῆς διχονοούσης Εὐρώπης. Ἀμέσως ἡ

1 Ἡμέρα τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ λαοῦ τῶν Παρισίων, καθ' ἣν πρωτηγωνίστησεν ἰδίως ὁ Δαντών.

2 Thiers, Hist. du Consulat et de l' Empire 5,199.

ἐμμέσως αἱ πλεῖσται τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῆς ἐξηρτῶντο ἀπὸ τῆς βουλήσεως αὐτοῦ. Καὶ ἐν τῇ συνειδήσει ταύτῃ ἔγραφεν εἰς τὸν πρίγκιπα Εὐγένιον, ἀντιβασιλέα τῆς Ἰταλίας: «Θέλετε δηλώσει αὐτοῖς τὴν δυσαρέσκειάν μου.. *Μὴ ἐπιτρέψητε αὐτοῖς νὰ λησμονήσωσιν, ὅτι εἶμαι κύριος νὰ πράττω κατὰ βούλησιν· τοῦτο δὲ εἶναι ἀναγκαῖον δι' ὅλους τοὺς λαούς, ἀλλὰ πρὸ πάντων διὰ τοὺς Ἰταλούς, οἵτινες ὑπακούουσι μόνον εἰς τὴν φωνὴν τοῦ κυρίου.* Θέλουσιν ὑπακούει ὑμῖν μόνον ὑπὸ φόβου, θέλουσι δὲ φοβεῖσθαι ὑμᾶς μόνον, παρατηροῦντες ὅτι γνωρίζετε τὸν διπρόσωπον καὶ ψευδῆ αὐτῶν χαρακτῆρα. Ἄλλως, τὸ σύστημά σας εἶναι ἁπλοῦν: ὁ αὐτοκράτωρ τὸ θέλει!». Ἀνάλογα περὶ τῶν Ἰταλῶν ἔγραφε καὶ εἰς τὸ ἕτερον αὐτοῦ πολιτικὸν δημιούργημα, τὸν βασιλέα τῆς Νεαπόλεως ἐν ἔτει 1806: «Αἱ πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς Νεαπόλεως προκηρύξεις σας δὲν *δεικνύουσιν ἀρκούντως τὸν κύριον.* Οὐδὲν θέλετε κερδήσει διὰ τῶν θωπειῶν. Οἱ λαοὶ τῆς Ἰταλίας καὶ οἱ λαοὶ καθόλου, ὅταν δὲν ἐπιβλέπωνται ὑπὸ τοῦ κυρίου, εἶναι διατεθειμένοι εἰς τὴν ἀποστασίαν καὶ τὴν ἀπείθειαν».

Πάντα ταῦτα ἐν τούτοις εἶναι ἀδιάφορα διὰ τὸν ἱστορικὸν τῆς *Ὑπατείας* καὶ τῆς *Αὐτοκρατορίας*· οὐδεμίαν ἐκβάλλει καταδίκης κραυγὴν κατὰ τοῦ παραβάτου παντὸς ἀνθρωπίνου νομίμου· ἡ ἀνθρωποθυσία, ἥτις τελεῖται ἁπλῶς πρὸς κορεσμὸν τῆς φιλοδοξίας ἑνὸς ἀνθρώπου, οὐδεμίαν ἐμποιεῖ αὐτῷ ἀγανάκτησιν· αὐτὴ τέλος ἡ ἐπακολουθήσασα βραδύτερον ἧττα καὶ συμφορὰ τῆς πατρίδος του δὲν καθιστῶσιν αὐτὸν αὐστηρότερον διὰ τὸν παραίτιον. Μετὰ παγετώδους κριτικῆς δικαιολογεῖ τὸν ἥρωα αὐτοῦ, ἐπιφωνῶν: Ἡ κρίσις μου, ψυχρανθεῖσα ὑπὸ τοῦ χρόνου, φωτισθεῖσα ὑπὸ τῆς πείρας, γινώσκει καλῶς ἅπαντας τοὺς ὑπὸ τὸ ἄμετρον τοῦτο μεγαλεῖον κεκρυμμένους κινδύνους, κινδύνους ἄλλως εὐχερῶς δυναμένους νὰ κριθῶσι μετὰ τὸ γεγονός. Ἐν τούτοις, εἰ καὶ ἀφιερώθην εἰς τὴν σεμνὴν λατρείαν τοῦ ὀρθοῦ λόγου, *ἄς μοὶ ἐπιτραπῇ μία στιγμὴ ἐνθουσιασμοῦ διὰ τοσαῦτα θαύματα, μὴ διαρκέσαντα μέν, ἀλλ' ἅτινα ἠδύναντο νὰ διαρκέσωσι, καὶ νὰ διηγηθῶ αὐτά, παντελῶς ἐπιλανθανόμενος τῶν φρικαλεοτήτων, αἵτινες ἐπηκολούθησαν εἰς αὐτά» . . .*[1]

Ὁ ἡγεμὼν τοῦ Μακιαβέλλη ἐν τῇ πράξει, τοιαύτη ἡ αἱμοσταγὴς ἐποποιΐα τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας, ἀρχομένη διὰ τοῦ τραγικοῦ ὑποκριτοῦ τοῦ Ὁμιχλώδους καὶ ἀπολήγουσα εἰς τὸν κωμῳδὸν τῆς ἁγίας Ἑλένης. Εἶναι θαυμάσιον τὸ βιβλίον τοῦ γραμματέως τῆς φλωρεντιακῆς δημοκρατίας, εἶναι καλλίστη ψυχολογικὴ μελέτη τῆς πολιτικῆς, ἀποκαλύπτουσα τὰ μυστήρια αὐτῆς ἐν ὅλῃ αὐτῶν τῇ γυμνότητι, διδάσκουσα τοὺς ἡγεμόνας, ἀλλὰ καὶ φωτίζουσα τὰ ἔθνη· εἶναι ἡ κατήχησις τῶν βασιλέων καὶ τῶν λαῶν τὸ ἐγχειρίδιον. Περιττὸν νὰ διατυπωθῇ ὧδε τίνος λόγου ἕνεκα ἐγράφη· γνωστὸν ἐν τούτοις, ὅτι εἶναι ἀληθεστάτη τῶν ἐνδομύ-

1 Thiers Histoire du Consulat et de l' empire. tom. 8, 5.

χων τοῦ ἀληθοῦς τυράννου ἀπεικασία. Ἀναγνώσατε τὸν *Ἡγεμόνα* τοῦ Μακιαβέλλη, καὶ θέλετε κατανοήσει τὸν πολιτικὸν ἥρωα τῆς *Ὑπατείας* καὶ τῆς *Αὐτοκρατορίας*.

Δὲν γράφω τὴν ἱστορίαν τῆς ἐποχῆς ταύτης· ἔρριψα ἓν παροδικὸν μόνον βλέμμα ἐπὶ τῶν σπουδαιοτάτων αὐτῆς ἐπεισοδίων καὶ περιπετειῶν, ὅπως καταστῇ καταληπτότερος ὁ ἠθικὸς χαρακτὴρ τῆς ἱστορίας τῆς *Ὑπατείας* καὶ τῆς *Αὐτοκρατορίας*. Τὰ καθέκαστα αὐτῆς δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουσιν· ἀρκεῖ ὅτι ἡ προσωπικότης τοῦ ἥρωος τῆς ἐποχῆς ταύτης κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐντελῶς ἀπεικονίσθη. Δὲν ἀφηγοῦμαι ἐπίσης ἁπάσας τὰς πράξεις αὐτοῦ, τὴν ἀπιστίαν εἰς τὰς διαπραγματεύσεις, τὰ τελεσθέντα κακουργήματα ἄνευ οὐδενὸς ἀποχρῶντος λόγου, τὴν προφανῆ δολοφονίαν τοῦ δουκὸς **d' Enghien**, τὸν ἄδικον θάνατον τοῦ ἐκ Τυρολίδος ἥρωος Ἀνδρέου *Hofer* καὶ τοῦ ἐκ Νυρεμβέργης βιβλιοπώλου Ἰωάνου *Palm*, ὡς δῆθεν διαδόντος ἐν τῇ δημοσιότητι βιβλίον τι κατὰ τοῦ Ναπολέοντος [1]. Εἶναι τραγικὰ γεγονότα, ἀλλ' ἀνάξια λόγου ἀπέναντι τοῦ καθολικοῦ ἐκείνου κακουργήματος, τοῦ κοσμοπολιτικὴν σχόντος σημασίαν, ἀρξαμένου διὰ τοῦ πολιτικοῦ τολμήματος τοῦ *Ὀμιχλώδους* καὶ λαβόντος πέρας ἐπὶ τέλους διὰ τῆς πτώσεως τοῦ Βατερλώ.

Μία νίκη συντελεῖ εἰς τὴν ἀνύψωσιν στρατιωτικοῦ ἀνδρός, μία δὲ ἧττα ἀρκεῖ πρὸς τὴν κατάπτωσιν αὐτοῦ· ἡ καταστροφὴ τῆς Μόσχας εἶναι ὁ πρόλογος τοῦ δράματος τοῦ Βατερλώ· μικρὰ μεταβολὴ τῶν πραγμάτων, καὶ ὁ νικητὴς τῆς Ἰένης μεταβάλλεται εἰς ἀσκητὴν τῆς ἁγίας Ἑλένης, εἰς απομάχου Ἄγγλου στρατιωτικοῦ τὸν αἰχμάλωτον. **Sic transit** *gloria mundi*! Ὁ χθὲς ἐπιβάλλων νίκας εἰς τὴν ἱστορίαν, σήμερον ἐρημίτης ἀπομνημονευματογράφος ὑπαγορεύει αὐτῇ τὴν ἀπολογίαν του. Διδακτικώτατον μάθημα· πότε θέλουσι συνετισθῇ καὶ οἱ λαοὶ καὶ οἱ ἡγεμόνες καὶ ἡ ἱστορία; . . .

Τὸν ἄνδρα τοῦτον, οὐχὶ στρατηγὸν ἀμφιβόλου πολιτισμοῦ, ἀλλὰ ζῶντα ἐν μιᾷ τῶν φαεινοτάτων περιόδων τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας, προϊστάμενον ἑνὸς τῶν μᾶλλον πεπολιτισμένων λαῶν, εἴδομεν πῶς κρίνει ὁ ἱστορικὸς τῆς *Ὑπατείας* καὶ τῆς *Αὐτοκρατορίας*. Ἐν τῷ τέλει τοῦ βιβλίου του παραβάλλων αὐτὸν πρὸς ἄλλους ἀρχαιοτέρους δορικτήτορας, τὸν Ἀλέξανδρον, τὸν Ἀννίβαν, τὸν Καίσαρα, τὸν Καρολομάγνον, παρίστησιν αὐτὸν κατὰ πάντα ὑπέρτερον, οὐδαμῶς λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὴν ἐποχήν, ἐν ᾗ οὗτοι ἔζησαν, τὰς περιστάσεις ὑφ' ἃς εἰργάσθησαν, τὸν πολιτισμόν, τοῦ ὁποίου ὑπῆρξαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἀντιπρόσωποι, τὰ ἔθνη, ἐφ' ὧν ἐδημιουργήθη ἡ δόξα αὐτῶν. Ἀναγράφω ὧδε τὴν τελευταίαν σελίδα καὶ τὴν τελευταίαν κρίσιν περὶ τοῦ ἀνδρός, οἱονεὶ περίληψιν τῆς ὅλης αὐτοῦ ἱστορικῆς κρίσεως· θέλει καταδειχθῇ ἴσως κρεῖττον ἡ ἐπικρατοῦσα ἠθικὴ ἰδέα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς *Ὑπατείας* καὶ τῆς *Αὐτοκρατορίας*:

1 Deutschland in seiner tiefen Erniedrigung.

«Δι' ἡμᾶς τοὺς Γάλλους ὁ Ναπολέων ἔχει τίτλους, οὓς οὔτε νὰ παραγνωρίσωμεν οὔτε ν' ἀρνηθῶμεν ὀφείλομεν, εἰς οἱανδήποτε μερίδα καὶ ἂν εἴμεθα προσκεκολλημένοι εἴτε ἐκ γενετῆς, εἴτε ἐκ πεποιθήσεων, εἴτε ἐκ συμφερόντων. Ἀναμφιβόλως ὀργανίζων τὴν μὲν κοινωνικὴν ἡμῶν κατάστασιν διὰ τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, τὴν δὲ διοίκησιν διὰ τῶν κανονισμῶν αὐτοῦ, δὲν ἔδωκεν ἡμῖν τὴν πολιτικὴν μορφήν, ἐφ' ἧς ὤφελεν ὁριστικῶς νὰ ἑδράζηται ἡ ἡμετέρα κοινωνία, ὅπως ζῇ εἰρηνική, ὀλβία καὶ ἐλευθέρα· δὲν ἐχορήγησεν ἡμῖν τὴν ἐλευθερίαν, ἣν ὀφείλουσιν ἡμῖν εἰσέτι οἱ κληρονόμοι του· ἀλλὰ τὴν ἐπαύριον τῶν θορύβων τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως δὲν ἠδύνατο νὰ παράσχῃ ἡμῖν ἢ μόνον τὴν τάξιν, ὀφείλεται δὲ αὐτῷ χάρις, διότι μετὰ τῆς τάξεως ἔδωκεν ἡμῖν τὴν ἀστικὴν ἡμῶν κατάστασιν καὶ τὴν διοικητικὴν διοργάνωσιν. Ἀτυχῶς δι' αὐτὸν καὶ δι' ἡμᾶς, ἀπώλεσε τὸ μεγαλεῖον ἡμῶν, ἀλλὰ κατέλιπεν ἡμῖν *τὴν δόξαν*, ἥτις εἶναι τὸ ἠθικὸν μεγαλεῖον, ἀποκομίζουσα μετὰ τοῦ χρόνου τὸ ὑλικὸν μεγαλεῖον. Διὰ τῆς μεγαλοφυΐας αὐτοῦ ἦτο προωρισμένος διὰ τὴν Γαλλίαν, ὅπως ἡ Γαλλία ἦτο προωρισμένη δι' αὐτόν. Οὔτ' αὐτὸς ἄνευ τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ, οὔτ' ὁ γαλλικὸς στρατὸς ἄνευ αὐτοῦ ἤθελον συμπληρώσει ὅ,τι ἀπὸ κοινοῦ συνετέλεσαν . . . Ὡς πολῖται ἐξαγάγωμεν ἀπὸ τοῦ βίου του ὕστατον καὶ ἀξιομνημόνευτον μάθημα, τουτέστιν ὅσον μέγα, ἔμφρον, ἀπέραντον εἶναι τὸ πνεῦμα ἑνὸς ἀνδρός, οὐδέποτε πρέπει νὰ παραδίδωνται αὐτῷ αἱ τύχαι ἑνὸς τόπου καθ' ὁλοκληρίαν. Ἀναμφιβόλως δὲν συγκαταριθμούμεθα μετὰ τῶν μεμφομένων τὸν Ναπολέοντα, διότι κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς 18 Ὀμιχλώδους ἀπέσπασε τὴν Γαλλίαν ἀπὸ τῶν χειρῶν τοῦ Διευθυντηρίου, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἤθελε ἀπολεσθῇ ἴσως αὕτη· ἀλλὰ διότι ὤφελε νὰ ἐξαγάγῃ αὐτὴν ἀπὸ τῶν ἀτόνων καὶ διεφθαρμένων τούτων χειρῶν, δὲν ἦτο λόγος νὰ παραδώσῃ αὐτὴν καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὰς ἰσχυρὰς ἀλλὰ τρομερὰς χεῖρας τοῦ νικητοῦ τοῦ *Rivoli* καὶ τοῦ Μαρέγκου. Ἀναμφιβόλως δέ, ἂν ποτε ἔθνος δύναται νὰ δικαιολογηθῇ διότι παρεδόθη εἰς ἕνα ἄνδρα, εἶναι ἡ Γαλλία, ἀποδεχθεῖσα ὡς ἀρχηγὸν αὐτῆς κατὰ τὸ 1800 τὸν Ναπολέοντα!»[1]

Τοιοῦτος ὁ Ναπολέων τῆς *Ὑπατείας* καὶ τῆς *Αὐτοκρατορίας*. Ὁ αὐστηρὸς ἀναγνώστης δύναται ἀφ' ἑαυτοῦ νὰ κατανοήσῃ, ἂν οὗτος ὑπῆρξεν ὁ ἀληθὴς Ναπολέων τῆς ἱστορίας, ἢ ὁ ἥρως μυθικῆς παραδόσεως. Καθ' ἣν ἐποχήν, ἐπὶ εἰκοσαετίαν ὅλην, ἡ ἱστορία αὕτη ἐγράφετο, ὁ πολιτικὸς φατριασμός, ἐπωφελούμενος τῶν δημοτικῶν παθῶν, καλακεύων ταπεινὰ ἔνστικτα, κατώρθου ν' ἀναβιβάσῃ εἰς ἄνδρα πρώτης τάξεως, εἰς πνεῦμα ὑπέροχον τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ εὐφυῆ, ἀλλὰ καὶ εὐτυχῆ ἅμα στρατηγόν, οὗ ἐφαμίλλους πολλοὺς δύναται ν' ἀπαριθμήσῃ ἡ ἀνθρωπίνη ἱστορία. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ψευδοῦς τούτου πατριωτισμοῦ τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ, ἐν γνώσει ἢ ἐν ἀγνοίᾳ, ἐγράφη ἡ ἱστορία αὕτη, ἡ ἐπικροτηθεῖσα καὶ ἐπικροτουμένη μέχρι τῆς σή-

1 Thiers, Histoire du Consulat et de l' Empire, Tom. 20, 678.

μερον ὑπὸ τῆς συγχρόνου γενεᾶς, σημεῖον περιφανὲς, ἀλλ' ἀπελπιστικὸν τῶν ἀρχουσῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ θεωριῶν περὶ πολιτικῆς ἀρετῆς καὶ ἠθικότητος. Πλήρης διαλεκτικῆς δεινότητος, ἀλλὰ στερουμένη ἱστορικῆς αὐστηρότητος καὶ ἀμεροληψίας, ἐπέδρασε μοιραίως ἐπὶ τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἰδίως ἐν Γαλλίᾳ, ὅπου συνετέλεσεν ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἐνέργειαν εἰς τὴν παλινόρθωσιν τοῦ βοναπαρτισμοῦ, τὴν τοσοῦτον ἀπαισίως ἀρξαμένην διὰ τῆς ἐπιορκίας τῆς δευτέρας δεκεμβρίου καὶ ἐπονειδίστως καταλήξασαν εἰς τὴν πτῶσιν τοῦ Σεδὰν καὶ τὸν ἀκρωτηριασμὸν τῆς Γαλλίας. Ὁ ἀστὴρ τοῦ βοναπαρτισμοῦ ὑπῆρξεν ὄντως ἀπαίσιος διὰ τὴν Γαλλίαν, μεθ' ὅσα καὶ ἂν διϊσχυρίζωνται οἱ ἐκ συστήματος ἢ οἱ πεπλανημένοι αὐτοῦ ὑπέρμαχοι. Ὁ αἰχμάλωτος τοῦ Βατερλὼ καθίστατο ἀφορμὴ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τῆς πατρίδος του, ὅπως ὁ αἰχμάλωτος τοῦ Σεδὰν πίπτων παρέδιδεν εἰς τὸν ξένον δύο τῶν πολυτιμωτάτων ἐπαρχιῶν τῆς Γαλλίας. Ἡ ἱστορία τῆς *Ὑπατείας* καὶ τῆς *Αὐτοκρατορίας*, συντελέσασα εἰς τὴν ἀποθέωσιν τοῦ βοναπαρτισμοῦ, ἀναρριπίσασα τὸ γόητρον ψευδοῦς λατρείας, εὐθύνεται ἀναμφιβόλως ἐπὶ τῇ δευτέρᾳ ταύτῃ καταστροφῇ διὰ τὸν μελετῶντα τὴν πορείαν τῶν ἀνθρωπίνων γεγονότων οὐχὶ ἐν τῇ ἐξωτερικῇ αὐτῶν ἐμφανίσει, ἀλλ' ἐν τῇ ἐσωτερικῇ αὐτῶν οὐσίᾳ καὶ ἐξελίξει, οἷα ἀληθῶς τυγχάνουσι καὶ οὐχὶ οἷα παρίστανται.

Ἦτο μέγας ἀνὴρ ὁ Ναπολέων! ἐπεφώνησαν οἱ θαυμασταὶ αὐτοῦ, τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ δημιουργήματα καὶ ἄλλα ἀσθενῆ πνεύματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, πολλαχῶς δὲ ἐπανέλαβον καὶ διετύπωσαν νεώτεροί τινες ἱστορικοί, ἐν τοῖς πρώτοις δὲ ὁ συγγραφεὺς τῆς *Ὑπατείας* καὶ τῆς *Αὐτοκρατορίας*.

Ἀλλὰ τίνα τὰ στοιχεῖα, τὰ ἀποτελοῦντα ἑνὸς ἀνδρὸς τὸ μεγαλεῖον; Ὀλίγαι μόνον στρατιωτικαὶ νίκαι, κτηθεῖσαι οὐχὶ διὰ τῆς ἀποκλειστικῆς μόνον τοῦ ἀρχηγοῦ εὐφυΐας, ἀλλὰ τῇ συνεργείᾳ ἑτέρων στρατηγῶν, ὀφειλόμεναι μᾶλλον εἰς τὴν στρατιωτικὴν ἄσκησιν τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ, ἕνεκα τῶν μακρῶν αὐτοῦ πολέμων καὶ εἰς τὴν διαίρεσιν τῆς Εὐρώπης; Ἀλλ' ἐὰν ἦναι *μέγας* ἀνὴρ, *μέγας* ἐν τῇ ἠθικῇ αὐτοῦ σημασίᾳ, ὁ εὐτυχὴς στρατηγός, διατί ἡ ἱστορία νὰ μὴ ἀποδώσῃ ἐπίσης τὸν βαρὺν τοῦτον τίτλον εἰς ὅλους τοὺς κατακτητὰς ἀρχαίων καὶ νεωτέρων χρόνων, πρὸ τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς μνήμης τῶν ὁποίων ὀφείλει νὰ φρικιᾷ αἰωνίως ἡ ἀνθρωπίνη συνείδησις; Καὶ ἔχει ἐπὶ τοῦ τίτλου τούτου μείζονα δικαιώματα πάντων αὐτοῦ τῶν προκατόχων ὁ ἥρως τῆς *Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας*; Τίνα ἠθικὸν λόγον ἔσχον αἱ μακραὶ αὐτοῦ κατὰ τῆς Εὐρώπης ἐκστρατεῖαι καὶ ἐπιθέσεις; ὁποῖον ἀνώτερον ἐλατήριον ἢ τὴν *παραφροσύνην*, ὡς πολλάκις ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ αὐτὸς καὶ αὐτὸς ὁ Θιέρσος;

Ἀλλ' ἐὰν ὡς στρατηγὸς ὑπῆρξεν εὐτυχὴς ἔστω καὶ ἔξοχος ὁ Ναπολέων, ὁποίαν ἱκανότητα ἐπεδείξατο ὡς πολιτικὸς ἀνὴρ, ὡς διοργανωτὴς τῆς νεωτέρας κοινωνίας; Τὸ σπουδαιότατον τῶν ἔργων αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ κυβερνητικὴ

συγκέντρωσις, ἡ βαρύνουσα μέχρι τῆς σήμερον ἐπὶ τὰ στήθη τῆς Γαλλίας καὶ ἧς ἕνεκα οὐδεμία μέχρι τῆς σήμερον ἐπανάστασις ἐτελεσφόρησεν, ἡ δὲ πατρὶς τῶν μεγάλων ἰδεῶν τοῦ 1789, οἱονεὶ μοιραίως, εἶναι καταδεδικασμένη νὰ μεταβαίνῃ ἐν πάσῃ νέᾳ αὐτῆς κυβερνήσει ἀπὸ διδακτορίας εἰς δικτατορίαν. Ἡ μετὰ τοῦ Πάπα θρησκευτικὴ Σύμβασις (Concordat) ὑπῆρξεν ὁ θρίαμβος τοῦ καθολικισμοῦ, συμμαχήσαντος μετὰ τοῦ δεσποτισμοῦ, ὁ δὲ Κῶδιξ, καταχρηστικῶς φέρων τὸ ὄνομα τοῦ Ναπολέοντος, εἶναι δημιουργία αὐτῆς τῆς γαλλικῆς συνειδήσεως, ἀπόρροια τοῦ πνεύματος τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ, ἔργον τέλος τῶν ἐξοχωτάτων νομομαθῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, μαθητῶν τῆς φιλοσοφίας τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος, τροφίμων τῶν νεωτέρων θεωριῶν περὶ κοινωνίας καὶ πολιτείας, οἵας συνέλαβεν αὐτὰς κατὰ τὴν μακρὰν αὐτοῦ ἐργασίαν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, καὶ αἵτινες ἀνεκηρύχθησαν ὑπὸ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ἀφ᾿ ἧς ἐξῆλθον οἱ συγγραφεῖς τοῦ Κώδικος. Μόνον προφανὴς παρανόησις τῶν αἰωνίων ἐκείνων νόμων, τῶν διεπόντων τὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἠδύνατο ν᾿ ἀνακηρύξῃ τὸν Ἀστικὸν κώδικα *un monument de l' esprit universel du chef de la République*, ὡς ἔπραξε τοῦτο ὁ συγγραφεὺς τῆς *Ὑπατείας* καὶ τῆς *Αὐτοκρατορίας*. [1]

Ἐν τῇ εἰδωλολατρικῇ αὐτῶν φρεναπάτῃ οἱ ὑμνῳδοὶ τοῦ αὐτοκράτορος ἐφαντάσθησαν καὶ πολλαχῶς ἐπανέλαβον, ὅτι ὁ Ναπολέων, ὁ ἐστεμμένος οὗτος λαὸς τῆς νέας ἰδέας, ἐπιδραμὼν εἰς τὴν Εὐρώπην, ἀπηλευθέρωσε τοὺς λαούς, νέος δὲ Μωϋσῆς τῆς ἐλευθερίας, ἐνεφύσησε τὸ πνεῦμα αὐτῆς εἰς τὴν ὑπὸ τὸν βαρὺν ὕπνον τοῦ μεσαίωνος ὑπνώττουσαν ἔτι τιμαριωτικὴν Εὐρώπην. Τοῦτο ἐπανέλαβεν ἐν τῷ ἱστορικῷ αὐτοῦ ἔργῳ ὁ Θιέρσος. Ἀλλ᾿ ἡ ἐλαχίστη γνῶσις τῆς ἱστορίας τῶν χρόνων ἐκείνων ἐναργῶς διδάσκει, ὅτι αἱ ἐλεύθεραι ἰδέαι, καθ᾿ ἣν ἐποχὴν ὁ Ναπολέων διὰ τῆς ἐπιορκίας κατελάμβανε τὸ σκῆπτρον τοῦ γαλλικοῦ θρόνου, ἦσαν ἤδη εὐρύτατα διαδεδομέναι ἐν Εὐρώπῃ, ἀναπτυσσόμεναι ἐν τῇ συνειδήσει τῶν νεωτέρων λαῶν, ἥκιστα δ᾿ ὑφίστατο

1 Δικαιότατα χαρακτηρίζει τὸν κώδικα ὁ Edgar Quinet ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ La Revolution tom. 2ème, 318—23: «Παραβάλετε τὸν ἀστικὸν κώδικα τοῦ 1793 πρὸς τὸν τοῦ 1803. Θέλετε παρατηρήσει ὅτι ὅλοι οἱ μεγάλοι τύποι, οἱ ὁρίζοντες νομοθεσίαν τινά, μετέβησαν κατὰ γράμμα σχεδὸν ἀπὸ τοῦ Κώδικος τῆς Συμβατικῆς εἰς τὸν Κώδικα τοῦ XII ἔτους. Ἡ ὑπόστασις τοῦ νόμου εἶναι ἡ ἰδία. Καὶ ἠδύνατο νὰ συμβῇ ἄλλως, ὅταν οἱ νομοδιδάσκαλοι τῆς Συμβατικῆς, ὁ Cambacérés, ὁ Treilhard, ὁ Berlier, ὁ Martin de Douai, ὁ Thibaudeau, ἦσαν οἱ ἀναπαραγαγόντες τὸ ἔργον αὐτῶν ὑπὸ τὴν προσωπίδα τοῦ πρώτου ὑπάτου; … Αἱ συνημμέναι ἐργασίαι τῆς Συνταχτικῆς, τῆς Νομοθετικῆς, πρὸ παντὸς δὲ αἱ τῆς Συμβατικῆς, ἠλλοιωμέναι ἀναμφιβόλως, διωρθωμέναι, συμπεπληρωμέναι κατὰ τὰ καθέκαστα, ἀπερροφήθησαν ὑπὸ τῆς μοναδικῆς δόξης τοῦ πρώτου Ὑπάτου . . Κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς δημοσιεύσεως τοῦ Κώδικος οὐδεὶς εἶχε σκεφθῆ, ὅτι ἦτο δυνατὸν ν᾿ ἀπαλειφθῇ τὸ ὄνομα τοῦ ἔθνους, εἰς ὃ οὗτος ἀνῆκεν. Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀστικὸς κῶδιξ τῶν Γάλλων». Ἀλλὰ παραυτὰ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐξηλείφθη ὡς περιττὸν ἐπίθετον. Θαῦμα ὑπακοῆς! Ἓν ἔθνος ἐπελάθετο τοῦ καλλίστου τῶν τίτλων του εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην τῶν ἀνθρώπων, ὅπως περιβάλῃ δι᾿ αὐτοῦ τὸν κύριόν του. Τὸ κράτος τῶν Βυζαντίνων εἶχεν ἐπιδείξει ἧττονα ἑαυτοῦ ἀπάρνησιν».

ἡ ἀνάγκη τῆς διὰ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ σιδήρου διαδόσεως αὐτῶν, ὅτι ὁ ἅρπαξ τοῦ γαλλικοῦ στέμματος, εἰσβάλλων εἰς τὴν Εὐρώπην, περὶ οὐδενὸς ἄλλου διενοεῖτο, ἢ ὅπως ἱδρύσῃ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ καταρρέοντος ἤδη ἀρχαίου δεσποτικοῦ καθεστῶτος ἕτερον τοιοῦτον, ἀλλ' ἰσχυρότερον καὶ ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς, οἵαν αὐτὸς ἐνόει νὰ δημιουργήσῃ, καὶ διενοήθη ἐπί τινας στιγμὰς νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἀρχαίαν πολιτικὴν οὐτοπίαν μιᾶς παγκοσμίου μοναρχίας, ἕως οὗ οἱ παγετοὶ τῆς Ῥωσίας καὶ ἡ πυρκαϊὰ τῆς Μόσχας ἔθηκαν διὰ παντὸς τέρμα εἰς τὰ ἀπονενοημένα σχέδια τῆς φιλοδοξίας του. Οὐδέποτε ἐσκέφθη ν' ἀπελευθερώσῃ τοὺς δουλεύοντας λαοὺς τῆς Εὐρώπης· εὗρε τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Ὁλλανδίαν χώρας ἐλευθέρως ὠργανωμένας, καὶ ἀνεσχημάτισεν αὐτὰς κατὰ τὸ πρότυπον τῆς κυβερνήσεώς του, διένειμε τὴν Γερμανίαν, τὴν Ἱσπανίαν εἰς τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ καὶ τοὺς θεράποντας, εἰ καὶ ὀφείλων δὲ πολλὰ εἰς τοὺς Πολωνούς, οὐδέποτε διενοήθη νὰ ἐπανορθώσῃ τὸ πολιτικὸν ἐκεῖνο κακούργημα τῆς διανομῆς τῆς Πολωνίας, τοῦ αἰωνίου τούτου στίγματος τῆς νεωτέρας ἱστορίας.[1] Μεθυσθεὶς ἐπὶ τέλους ὑπὸ τοῦ αἵματος, θαμβωθεὶς ὑπὸ τῶν θυμιαμάτων τῆς κολακείας, ἐπίστευσεν ἑαυτὸν πρὸς στιγμὴν ἡμίθεον, διῆλθε πλέον ἢ ἅπαξ τὴν Εὐρώπην, ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου δῃῶν αὐτήν, ἀνατρέπων, καταστρέφων, μηδὲν δὲ καταλιπὼν ὄπισθεν τῆς διαβάσεως αὐτοῦ ἢ ἐρείπια μόνον.

Τοιοῦτος ὁ Ναπολέων τῆς ἱστορίας· λαοὶ ἥκιστα εἰς τὸν πολιτισμὸν μεμυημένοι, ἤθελον θεωρήσει τοιαύτην ἀνθρωπίνην ἐμφάνειαν ὡς ἐκδίκησιν τῆς θεότητος. Ὁ φετιχισμὸς τοῦ δεκάτου ἐννάτου αἰῶνος ἀπεκάλεσεν αὐτὸν *Μέγαν*! . . .

* * *

Ἐν τῷ δωδεκάτῳ τόμῳ τῆς ἱστορίας τῆς *Ὑπατείας* καὶ τῆς *Αὐτοκρατορίας* ὁ συγγραφεὺς διετύπωσε τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ ὁμολογίαν, οἱονεὶ pro domo sua ὑπεραπολογίαν τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ ἔργου καὶ τῆς ἀποστολῆς, ἣν ἐξεπλήρωσεν ἐν τῇ γαλλικῇ κοινωνίᾳ. Τοῦτο εἶναι σύνηθες παρὰ τοῖς συγχρόνοις ἱστοριογράφοις, καὶ εἶναι ἀναμφιβόλως ἐναργὲς σύμπτωμα τῆς ἐλλείψεως αὐτοπεποιθήσεως τῆς νεωτέρας ἱστοριοσοφίας. Ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὁ ἱστορικός, ὅπως ὁ ποιητής, ὁ καλλιτέχνης ἦσαν τοιοῦτοι μόνον διότι ᾐσθάνοντο ἐν ἑαυτοῖς πρὸς τοῦτο βαθεῖαν καὶ ὑπερτάτην ἀνάγκην τοῦ πνεύματος αὐτῶν καὶ τῆς συνειδήσεως· ὑπήκουον ἁπλῶς εἰς τὴν φωνὴν τῆς Μούσης, ἐδημιούργουν τὸν ἱστορικόν, τὸν ποιητικόν, τὸν καλλιτεχνικὸν κόσμον,

1 Ὁ Ναπολέων ἔγραφεν ἐν ἔτει 1807: «Μηδὲ λόγος ἔστω περὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Πολωνίας, παρασιώπησις δὲ παντὸς ὅ,τι τείνει νὰ παραστήσῃ τὸν αὐτοκράτορα ὡς τὸν ἐλευθερωτήν, ἐπειδὴ δὲν ἐξηγήθη ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου».... Εἰς δὲ τὰς πρὸς τὸν στρατηγὸν Bertrand ὁδηγίας (13 φεβρουαρίου 1807) λέγει: «ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν Πολωνίαν, ὁ αὐτοκράτωρ ἀφ' ὅτου τὴν γνωρίζει, οὐδεμίαν ἀποδίδει αὐτῇ σπουδαιότητα». Καὶ ἐν τούτοις ἐλαχίστην ἂν ἐκέκτητο πολιτικὴν πρόνοιαν, ἠδύνατο νὰ κατανοήσῃ, ὅτι ἡ ἐπανόρθωσις τῆς πολωνικῆς πολιτείας ἦτο ὁ ἰσχυρότατος κατὰ τῆς Ῥωσίας κτύπος.

ἐλαυνόμενοι ὑπὸ ὑψηλοτέρας τινὸς ἐμπνεύσεως, ἀληθεῖς ὑποφῆται τῆς Μούσης, ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῆς ὁποίας ὤμνυον πίστιν ἀθάνατον καὶ ἀφοσίωσιν αἰωνίαν. Εἰς τὴν ἐπίδρασιν ταύτην ὀφείλομεν ἅπαντα ἐκεῖνα τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἀρχαιότητος, ἢ καὶ οἱασδήποτε ἄλλης νεωτέρας ἐποχῆς, ἧς αἱ ἠθικαὶ ἀρχαὶ ἐπιβάλλουσιν ἄνευ ὅρων τὴν λατρείαν τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ καλοῦ, τῶν αἰωνίων τούτων ἠθικῶν νόμων ἐν τῷ πνευματικῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ ποιητὴς ψάλλων, ψάλλει ὡς τὸ πτηνὸν μόνον χάριν τοῦ ᾄσματος, οὐχὶ ὅπως ἀρέσῃ εἰς τὸν περὶ αὐτὸν κόσμον, ψάλλει ὑπείκων εἰς τὴν φωνὴν ἐσωτάτης ἀνάγκης· τὸ πνεῦμα αὐτοῦ συντρίβον τὰ δεσμὰ τῆς ὕλης, ἀρύεται τὰς ἐμπνεύσεις αὐτοῦ ἀπὸ τῶν φωτεινῶν χωρῶν τοῦ ἀπολύτου· ἐν ἑνὶ λόγῳ ζῇ ἐν διπλῷ κόσμῳ, ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ καὶ ἐν τῷ κόσμῳ τῆς ἰδέας, ἧς τὰς ἐμπνεύσεις ἀποκαλύπτει εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. Ὁ μέγας Φειδίας δημιουργῶν τὸν Ὀλύμπιον Δία, δημιουργεῖ τὸ ἀπόλυτον, τὸ ἰδεῶδες πρόσωπον τῆς θεότητος, οἷον συνέλαβεν ἐν τῷ πνεύματι αὐτοῦ καὶ διετύπωσεν, ἀφορμὴν λαμβάνων ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν ἐκείνων στίχων· ἀπαραλλάκτως ὡς ὁ Παρράσιος, ποιήσας τὴν εἰκόνα τοῦ Ἡρακλέους, ἐπέγραψεν ἐπ' αὐτῆς τὸ ἀκόλουθον ἐκφραστικὸν δίστιχον:

«Οἷος δ' ἐννύχιος φαντάζετο πολλάκις φοιτῶν
Παρρασίῳ δι' ὕπνου, τοῖος ὅ δ' ἐστιν ὁρᾶν».

Τοιαύτη ἡ εἰς ἑαυτὴν πεποίθησις τῆς ἀληθοῦς τέχνης.

Ἐπανέρχομαι εἰς τὸν ἱστορικὸν καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ.

Ὁ Θουκυδίδης γράφων τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ, ᾐσθάνετο τὴν ἀποστολὴν τοῦ ἔργου, ὃ αὐτῷ ἐπεβάλλετο· δὲν ἔγραφεν οὔτε μόνον διὰ τοὺς συγχρόνους αὐτοῦ, οὔτε μόνον διὰ τοὺς μεταγενεστέρους, διὰ τοὺς Ἕλληνας ἢ τοὺς μὴ τοιούτους· διενοήθη νὰ καταλίπῃ μνημεῖον δι' ἁπάσας τὰς ἐποχὰς καὶ διὰ πάντας τοὺς ἀνθρώπους, *κτῆμά τε ἐς ἀεὶ μᾶλλον ἢ ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρῆμα*. Ἐντεῦθεν ἡ σοβαρὰ ἐκείνη γαλήνη, ἡ δι' ὅλου αὐτοῦ τοῦ ἔργου διαπνέουσα· οὐδὲν πάθους κῦμα, οὐδεμία συμπαθείας ἢ ἀντιπαθείας πνοὴ καταχραίνει τὴν αὐστηρὰν αὐτοῦ ἱστορικὴν εἰκόνα· ἡ διήγησις ῥέει ἀτάραχος, καθαρά, ἀληθῶς *ἀνθρωπίνη*· ἐν τῷ ἱστορικῷ οὐδαμῶς διαβλέπομεν τὸν πρωταγωνιστὴν πολιτικὸν μιᾶς τῶν ἐν Ἀθήναις μερίδων, ἧσσον δὲ τὸν Ἀθηναῖον ἢ τὸν Ἕλληνα, αἰσθανόμεθα καθαρῶς τὸν *ἄνθρωπον*.

Τοιαύτη ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἱστορικοῦ: ὁ *ἀνθρωπισμὸς* ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ εὐρύτητι καὶ ἐννοίᾳ. Ἐπιτρέπεται εἰς τὸν ποιητήν, εἰς τὸν λυρικὸν καὶ ἐπικὸν ἰδίως, νὰ τηρήσῃ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ παράδοσιν καὶ ἰδιοφυΐαν· ἐπιτρέπεται εἰς τὸν καλλιτέχνην ἐν τῇ δημιουργίᾳ τοῦ ἔργου αὐτοῦ νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν ἰδίως ἐθνικοῦ μνημείου τὴν διαιώνισιν· ἀλλ' ὁ ἱστορικὸς ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δικαιοῦται νὰ περιορίσῃ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ μόνον ἐν τῷ στενῷ κύκλῳ τῆς ἐθνικῆς ἀπόψεως· τὸ ἔργον αὐτοῦ εἶναι καθολικώτερον· ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἐπιβολὴ μεγαλητέρα. Ἂν ἡ ποίησις, ἡ τέχνη ἔχωσι

σπουδαῖον αὐτῶν παράγοντα τὸν ἐνθουσιασμόν, οὗ ἡ πτῆσις δυσχερῶς δύναται νὰ κανονισθῇ, ἡ ἱστορία ὀφείλει νὰ ἔχῃ μόνον αὐτῆς παράγοντα τὴν *ἀλήθειαν*, ἀπ' αὐτῆς λαμβάνουσα τὰς ἀποκαλύψεις· ὡς ὁ ποιητὴς τὴν Μοῦσαν, οὕτω καὶ ὁ ἱστορικὸς ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ σταδίου *εὐσυνειδήτως* ὀφείλει νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν Ἀλήθειαν. Αὕτη εἶναι ὁ ἀριάδνειος μῖτος ὁ ὁδηγήσων αὐτὸν ἐν τῷ πολυδαιδάλῳ δράματι τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας. Μόνη αὐτοῦ φιλοδοξία ὀφείλει νὰ ἦναι τὸ ἀκόλουθον.ἐπίγραμμα, ἡ ὡραιοτάτη ἀνταμοιβὴ τοῦ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἱστορικοῦ αὐτοῦ θριάμβου: *So hat er die Wahrheit immer mehr geliebt als sein System.* [1]

Ἡ ἀλήθεια δὲν ἀνήκει εἰς ἕνα ἄνθρωπον, εἰς μίαν γενεάν, εἰς μίαν κοινωνίαν· ἀνήκει εἰς ἅπασαν τὴν ἀνθρωπότητα· ἡ δὲ ἱστορία διαπνεομένη ὑπὸ τῆς ἀληθείας, μόνον ἐπὶ τῷ ὅρῳ τούτῳ δύναται νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ὑψηλὴν αὐτῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ κλῆσιν. Μετ' ἀπαραμίλλου εὐγλωττίας διετύπου ἄλλοτε τὴν ἀρχὴν ταύτην ἀνὴρ οὐ μόνον ὡς ποιητὴς μέγας, ἀλλὰ καὶ ὡς ἄνθρωπος ἔξοχος, ἐξαίρων τὴν ἀποστολὴν τῆς ἱστορίας ἐν τῷ πνευματικῷ τῶν ἀνθρώπων βίῳ: «Αὕτη θέλει ἀποδιδάξει τὸ πνεῦμα τῆς κοινῆς καὶ μικρολόγου τῶν ἠθικῶν πραγμάτων ἀπόψεως, ἀναπεταννῦσα δὲ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τὴν μεγάλην εἰκόνα τῶν χρόνων καὶ τῶν λαῶν, θέλει βελτιώσει τὰς προπετεῖς τῆς στιγμῆς ἀποφάσεις καὶ τὰ περιωρισμένα δόγματα τῆς πλεονεξίας. Ἐθίζουσα τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν μετὰ τοῦ ὅλου παρελθόντος συνεννόησιν καὶ εἰς τὸ προτρέχειν εἰς τὸ μεμακρυσμένον μέλλον μετὰ τῶν δογμάτων αὐτοῦ, ἀποκρύπτει τὰ ὅρια τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ θανάτου, τὰ τοσοῦτον στενῶς καὶ χαλεπῶς περιλαμβάνοντα τοῦ ἀνθρώπου τὸν βίον, ἐν ὀπτικῇ δ' ἀπάτῃ ἐπεκτείνει τὴν μικρὰν αὐτοῦ ὕπαρξιν εἰς χῶρον ἀτέρμονα, διαπεραιοῦσα τὸ ἄτομον ἀνεπαισθήτως εἰς τὸ γένος.

«Ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ μεταβολῇ ἀπέρχεται τῆς σκηνῆς· αἱ γνῶμαι αὐτοῦ ῥέουσι συμμεταβαλλόμεναι ἐπίσης· ἡ δὲ ἱστορία μόνη ἐναπομένει ἀκαταπαύστως ἐπὶ τῆς πλατείας, ἀθάνατος πάντων τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν χρόνων πολῖτις. Ὡς ὁ Ζεὺς τοῦ Ὁμήρου, προσατενίζει μετὰ βλέμματος ἴσης ἱλαρότητος ἐπὶ τὰς αἱμοσταγεῖς ἐργασίας τοῦ πολέμου καὶ ἐπὶ τοὺς εἰρηνικοὺς λαούς, τοὺς ἁγνῶς διατρεφομένους ὑπὸ τοῦ γάλακτος τῶν ποιμνίων των . . . Οὐδὲ μία ψευδὴς λαμπηδὼν θέλει ἀποτυφλώσει αὐτήν, οὐδεμία τῆς ἐποχῆς πρόληψις θέλει ἀποσπάσει αὐτήν, διότι αὕτη ἐπιζῇ τῆς τελευταίας πάντων τῶν πραγμάτων μοίρας. Πᾶν τὸ *θνῆσκον* μικρὸν ἐπίσης διαρκεῖ δι' αὐτὴν χρόνον· αὕτη κρατεῖ νωπὸν τὸν προσήκοντα στέφανον τῆς ἐλαίας, καὶ συντρίβει τὸν ὀβελίσκον, ὃν ἀνίδρυσεν ἡ ματαιότης» . . . [2]

Αὕτη ἡ πεποίθησις, ἡ πίστις εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἧς ἡ καλλίστη ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἔκφρασις εἶναι ἡ ἱστορία,ἐνέπνευσε καὶ ἐπαιδαγώγησε τὰ σπου-

1 Ἠγάπησεν ὑπὲρ τὸ σύστημα αὐτοῦ τὴν ἀλήθειαν.

2 Schiller's Was heisst und zu welchem Ende studiert man Universalgeschichte.

διότατα τῶν πνευμάτων, τὰ σχόντα τὴν εὐγενῆ φιλοδοξίαν τῆς διαιωνίσεως τοῦ παρελθόντος, τῆς ἀναζωοποιήσεως αὐτοῦ καθ' ὅλους τοὺς χρόνους τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας· ὁ Θουκυδίδης, ὁ Πολύβιος, ὁ Σαλλούστιος, ὁ Τάκιτος, ὁ Μακκιαβέλης καὶ ἐκ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ὁ Μακώλαιυ καὶ εἴ τις ἄλλος οὐδὲν ἔπραξαν, ἢ πιστῶς νὰ ἀναπαραγάγωσιν ὅσον τὸ δυνατὸν πιστὴν καὶ ἀληθῆ τὴν μεγάλην εἰκόνα ἑνὸς ἀπελθόντος βίου τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ἐπέτυχον ἐν τῇ παραστάσει τῆς εἰκόνος ταύτης; εἶναι ἱστορικοὶ ἐπάξιοι τοῦ ὀνόματος· ὑπὸ τὸν ἱστορικὸν αὐτῶν χρωστῆρα ὁ ὑπ' αὐτῶν ἀνακαινιζόμενος κόσμος ζῇ πράγματι, παρέρχεται ἐνώπιον ἡμῶν ἀληθής, ἀπροσποίητος· ἐν ἐναντίᾳ δὲ περιπτώσει ἡ ἱστορία, ἐκδήλωσις ἁπλῆ μόνον τῆς ὑποκειμενικῆς τάσεως τοῦ ἱστοροῦντος, ἐλλιπὴς πάσης ἀντικειμενικῆς ἀληθείας, προώρισται ἴσως μόνον εἰς τεχνητήν τινα τῆς κοινωνίας τέρψιν, εἰς τὴν ἔξαψιν καὶ διέγερσιν παθῶν τινων αὐτῆς καὶ αἰσθημάτων, ἀλλ' ὡς ἔργον ἀμερολήπτου ἱστορικῆς ἐπιστήμης τυγχάνει ἀπόβλητον. Ἀντὶ εἰκόνος παρέχει ἡμῖν φανταστικὴν ὀπταπάτην, πλάνην ἀντὶ διδασκαλίας.

Ἡ ἱστορία τῆς *Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας* ἥκιστα ἐνεπνεύσθη ὑπὸ τῶν αἰωνίων τούτων ἀληθειῶν τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, ἃς ἀνωτέρω ἀνεγράψαμεν. Ὁ συγγραφεὺς προὐτίμησε νὰ καταστῇ ὁ στυλοβάτης μᾶλλον στρατιωτικῆς δόξης ὑποκλαπείσης, ἢ ὁ ἀμερόληπτος καὶ ἀδιάφορος ἐκτιμητὴς τῆς ἐποχῆς, ἣν ἠβουλήθη ν' ἀπομνημονεύσῃ· ἡ ἱστορία αὐτοῦ εἶναι μᾶλλον ἡ στρατιωτικὴ ἐποποιία τοῦ Ναπολέοντος καὶ τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ, ἢ ἡ πραγματικὴ ἀφήγησις τῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης· ἀπέναντι τοῦ αἰσθήματος τῆς φιλοπατρίας, τῆς δημοτικότητος ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια ὑποχωρεῖ, ἡ δὲ ἰδέα τῆς ἐθνικῆς φιλαυτίας ἀμαυροῖ ἐν τῇ εὐρείᾳ ταύτῃ εἰκόνι πᾶσαν ἄλλην ἠθικὴν ἀρχὴν ὀφείλουσαν νὰ προεξάρχῃ ἐν τῇ ἀπόψει τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας.

Διατυπῶν τὴν κλῆσιν τῆς ἱστορίας καὶ τὴν ἀποστολὴν τοῦ ἱστορικοῦ ὁ συγγραφεὺς δογματίζει τὰ ἀκόλουθα ὡς ἀπαιτούμενα πραγματικῆς ἱστορίας: «Κατ' ἐμὲ ἡ εὐτυχὴς δύναμις ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἶναι ἡ ἀντίληψις. . . Τῷόντι δι' αὐτῆς διακρίνεται τὸ ἀληθὲς τοῦ ψευδοῦς, δι' αὐτῆς δὲν δύναταί τις νὰ ἐξαπατηθῇ ὑπὸ τῶν ματαίων παραδόσεων ἢ τῶν ψευδῶν θορύβων τῆς ἱστορίας, καθίσταται κριτικός· συλλαμβάνει καλῶς τὸν χαρακτῆρα τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν καιρῶν, κατ' οὐδὲν καθιστάμενος ὑπερβολικός, μηδὲν πράττων λίαν μέγα ἢ λίαν μικρόν, παρέχων εἰς ἕκαστον πρόσωπον τοὺς ἀληθεῖς αὐτοῦ χαρακτῆρας, ἀποχωρίζων τὸ ψιμμύθιον, τὸ χείριστον δεινὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἀπεικονίζων δικαίως· εἰσέρχεταί τις εἰς τὰ ἀπόκρυφα τῶν πραγμάτων ἐλατήρια, κατανοεῖ καὶ διδάσκει πῶς ταῦτα ἐτελέσθησαν· διπλωματία, διοίκησις, στρατός, ναυτικόν, πάντα ταῦτα τὰ τοσοῦτον διάφορα ἀντικείμενα, καθίστησι προσιτὰ εἰς τὰ πλείονα πνεύματα, διότι ἠδυνήθη νὰ συλλάβῃ αὐτὰ ἐν τῇ πνευματικῇ αὐτῶν διὰ πάντας καθολικότητι· ὁπόταν δὲ κατορθώσῃ νὰ συλ-

λάβῃ αὐτά, ἐκ τῶν πολυαρίθμων στοιχείων, ἐξ ὧν ὀφείλει νὰ συνίσταται εὐρεῖα τις διήγησις, ἡ τάξις, ἐν ᾗ ὀφείλει τις νὰ παρουσιάσῃ αὐτά, εὑρίσκεται ἔτι ἐν αὐτῇ τῇ ἀλληλουχίᾳ τῶν γεγονότων, διότι ὁ δυνηθεὶς νὰ κατανοήσῃ τὸν ἑνοῦντα αὐτὰ μυστηριώδη δεσμόν, τὸν τρόπον δι' οὗ παρήχθησαν πρὸς ἄλληλα, ἀνεκάλυψε τὴν ὡραιοτέραν τάξιν τῆς διηγήσεως, διότι αὕτη εἶναι ἡ φυσικωτάτη. . .

«Ἡ ἀντίληψις εἶναι λοιπόν, κατ' ἐμέ, ἡ εὐτυχὴς ἰδιότης, ἥτις ἐν τῇ ἱστορίᾳ διδάσκει τὴν διάκρισιν τοῦ ἀληθοῦς ἀπὸ τοῦ ψευδοῦς, τὴν μετὰ δικαιοσύνης περιγραφὴν τῶν ἀνθρώπων, τὴν διαφώτισιν τῶν μυστηρίων τῆς πολιτικῆς καὶ τοῦ πολέμου, τὴν ἐν φωτεινῇ τάξει διήγησιν, τὴν ἐπιείκειαν ἐπὶ τέλους, ἐν ἑνὶ λόγῳ τὴν ἀληθῆ διήγησιν. Νὰ τολμήσω νὰ τὸ εἴπω; εἰ καὶ ἀτέχνως σχεδόν, τὸ ὀξυδερκὲς πνεῦμα, οἷον φαντάζομαι αὐτό, ὑπείκει μόνον εἰς τὴν ἀνάγκην ἐκείνην τοῦ διηγεῖσθαι, ἥτις καταλαμβάνει ἡμᾶς συνήθως, παρασύρουσα ὅπως μεταδώσωμεν εἰς τοὺς ἄλλους τὰ γεγονότα, ἅτινα συνεκίνησαν ἡμᾶς, οὕτω δὲ θέλει δυνηθῆ νὰ παραγάγῃ ἀριστουργήματα» . . .[1]

Ἀλλὰ πρὸς τίνα λόγον νὰ ἀνυψωθῇ εἰς προνομιοῦχον αἰτιατικὴν δύναμιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ πνευματικὴ ἰδιότης, ἀπαραίτητος εἰς πᾶσαν ἐνέργειαν τοῦ πνεύματος, ἀχώριστος ἀπ' αὐτοῦ, ἐνυπάρχουσα εἰς ἅπαντα τὰ πνευματικὰ προϊόντα παντὸς βαθμοῦ καὶ πάσης ἀξίας, ζωογονοῦσα τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ πρώτου τῶν φιλοσόφων μέχρι τοῦ ἐσχάτου τῶν χειρωνακτῶν, ἀναπτυσσομένη, αὐξομένη ἢ μειουμένη κατὰ τὴν ποιότητα τοῦ ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖον λαμβάνει ὑπ' ὄψιν ἐν ταῖς ἐργασίαις αὐτοῦ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα. Ὁ Ὅμηρος, ὁ Θουκυδίδης, ὁ Φειδίας, ὁ Ἀριστοτέλης κέκτηνται ἅπαντες εἰς τὸν προσήκοντα ἑκάστῳ βαθμὸν τὴν ἀντίληψιν, ἀλλ' αὕτη σχηματίζεται, προϊούσης τῆς πνευματικῆς αὐτῶν ἰδιορρυθμίας, διαφόρως, λαμβάνει ἰδιαιτέραν τάσιν καὶ ἔκφρασιν. Ἐλαχίστη μελέτη τῶν ποικίλων προϊόντων τοῦ πνεύματος θέλει καταλήξει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι παρ' ἅπασιν αὐτοῖς ὑφίσταται ποικίλη ἀντίληψις· ἀλλοία τῳόντι εἶναι ἡ ἀντίληψις τοῦ ποιητοῦ τῆς *Ἰλιάδος*, τοῦ φιλοσόφου τῶν *Πολιτικῶν*, ἢ τοῦ ἐξιστορήσαντος τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον· ἀναγορευομένη δὲ εἰς σπουδαιότατον παράγοντα τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, εἶναι ἓν μέγα *παράδοξον*, θαυμασθὲν ὑπὸ πολλῶν ἐκ τῆς λαμπρᾶς καὶ καινοτρόπου αὐτοῦ διατυπώσεως μᾶλλον ἢ ἐκ τῆς πραγματικῆς ἀληθείας.

«Ἐξ ὅλων τῶν συλλήψεων τοῦ πνεύματος ἡ καθαρωτέρα, ἡ ἁγνοτέρα, ἡ αὐστηροτέρα, ἡ ὑψηλοτέρα καὶ ἡ ἀφελεστέρα συγχρόνως εἶναι ἡ ἱστορία. Ἡ ἀγέρωχος αὕτη μοῦσα, διορατικὴ καὶ μετριόφρων, ἔχει πρὸ παντὸς ἀνάγκην ἀναβολῆς ἀνεπιτηδεύτου» [2].

Ἀληθῶς πολύτιμος ὑποθήκη διὰ τὸν ἀναλαμβάνοντα τὴν ἐξιστόρισιν μιᾶς

1 Thiers Histoire du Consulat et de l' Empire tom. 12ème XI, XII.
2 Thiers, Hist. du Consulat et de l' Empire tom. 12ème XVIII.

ἐποχῆς, διὰ τὸν ἀξιοῦντα νὰ ἀνακαλέσῃ εἰς τὴν μνήμην, εἰς τὴν κρίσιν, εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος τὰς πράξεις τοῦ παρελθόντος. Ἀλλ' ἡ αὐστηρὰ αὕτη Ἑστιὰς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ζητεῖ κατ'ἐξοχὴν εἶναι ἡ παρθενικὴ ἀγνότης· αὕτη εἶναι τὸ παλλάδιον τῆς καθολικῆς αὐθεντείας, ἣν διεκδικεῖ ἐν τῷ πνευματικῷ κόσμῳ τῆς κοινωνίας· καταπίπτουσα ἀπὸ τοῦ περιόπτου στυλοβάτου, ἐφ' οὗ ἀνύψωσεν αὐτὴν ἡ ἠθικὴ συνείδησις τῆς ἀνθρωπότητος, καθισταμένη ὄργανον ταπεινῶν παθῶν, ἐφημέρων συμφερόντων, ἐθνικῶν προλήψεων, ὄργανον προσκαίρου δημοτικότητος, δὲν εἶναι πλέον ἡ σεμνὴ μοῦσα τῆς ἱστορίας,καθίσταται φρυγικὴ ἱερόδουλος, τὸν θύρσον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς φέρουσα, διὰ τοῦ κοθόρνου τὸ πρόσωπον περικαλύπτουσα, παρέχουσα τὰ δῶρα αὐτῆς καὶ τὰς εὐεργεσίας εἰς τὸν ἐπιτηδειότερον τῶν ἐραστῶν...

Ἡ ἱστορία τῆς *Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας*, δημοσιευθεῖσα ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν, ὡς εἶπον, ἡ ναπολεοντικὴ παράδοσις ἦτο τὸ ἴνδαλμα τοῦ θαυμασμοῦ καὶ τῆς ἀποθεώσεως οὐ μόνον τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ εὐρυτέρου εὐρωπαϊκοῦ δημοσίου, κατέστη τὸ δημοφιλέστατον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης βιβλίον, πρὸ τῆς ἐμφανείας τοῦ ὁποίου ἐγονυπέτησεν ἡ ἡμερησία κριτική, ἡ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀντλοῦσα τὰς κρίσεις αὐτῆς καὶ τὰς πεποιθήσεις ἐκ τῶν περιστάσεων καὶ τῶν συμφερόντων τῆς ἡμέρας, εἷς δὲ τῶν περιφανεστάτων ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης,ἀνὴρ ἄλλως τε μηδέποτε ἰδιάζουσαν αἰσθανθεὶς στοργὴν πρὸς τὸν Ναπολέοντα, ὁ Λαμαρτῖνος, ἀπεκάλεσε τὴν ἱστορίαν ταύτην *τὸ βιβλίον τοῦ αἰῶνος*. Σπουδαῖα ἐπιστημονικὰ σωματεῖα, ἐν οἷς ἡ γαλλικὴ Ἀκαδήμεια,παρασυρθέντα ὑπὸ τοῦ ἀκατασχέτου ῥεύματος τῆς δημοτικότητος τῆς ἱστορίας, οἱονεὶ στεφανοῦντα καὶ ἐπικυροῦντα τὰς ἠθικὰς καὶ πολιτικὰς τάσεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, δὲν ἐδίστασαν πανηγυρικῶς νὰ ἐκδηλώσωσι τὸν θαυμασμὸν αὐτῶν πρὸς τὸν Τάκιτον τῆς ἡμετέρας ἐποχῆς,ἂν ἔχηται ἀληθείας, ὅτι ὁ βαρὺς οὗτος τίτλος ἀπεδόθη ἡμέραν τινὰ ὑπὸ τοῦ Ρουαγιὲ Κολλάρδου εἰς τὸν ἱστορικὸν τῆς *Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας*. Ἦσαν ἀληθῶς σημεῖα τῶν καιρῶν ἐκείνων πᾶσαι αὗται αἱ ἐνδείξεις τῆς τιμῆς καὶ τοῦ θαυμασμοῦ πρὸς τὸν ἱστοριογράφον τοῦ Ναπολέοντος. Ἡ ἐκλεκτικὴ φιλοσοφία, σχολὴ ἄνευ ὡρισμένου συστήματος, ἔκφρασις πάσης ἐπιτυχίας καὶ παντὸς θριάμβου ἔν τε τῇ ἐπιστήμῃ καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἦτο ἡ ἄρχουσα, ἡ *ἐπίσημος* φιλοσοφία τῆς γαλλικῆς κοινωνίας, ὁ δὲ Βίκτωρ **Cousin**, ὁ ὑπέρτατος ἱεροφάντης τῆς φιλοσοφίας ταύτης, κρίνων τὴν ἱστορίαν ἀπὸ τοῦ σημείου τῶν ἀρχουσῶν τῆς ἐποχῆς σκέψεων, οἱονεὶ συνεχίζων καὶ συμπληρῶν, κρεῖττον εἰπεῖν ἀναπτύσσων μόνον τὸν Ἕγελον, τὸν τολμήσαντα νὰ ἐξυμνήσῃ πρὸ οὐ μικροῦ χρόνου ἐνώπιον τῶν ἡττημένων συμπατριωτῶν αὐτοῦ τὰς νίκας τοῦ Ναπολέοντος ὡς ἀναγκαῖον τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ θρίαμβον καὶ τὴν ὑπερτάτην τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως—τῆς ἀνθρωπίνης ταύτης ἐπαναστάσεως—πραγμάτωσιν, οἱονεὶ ἀνθαμιλλώμενος πρὸς τὸν **Carlyle**, τὸν διὰ τοῦ παραδόξου βιβλίου του ***Hero Worship*** νέαν τῶν ἡρώων τῆς ἐπιτυχίας δημιουρ-

γήσαντα λατρείαν, ἀναγορεύων τὴν ἠθικότητα τῆς ἐπιτυχίας εἰς προνομιοῦχον ἐν τῇ κοινωνίᾳ δόγμα, μετὰ λυρικοῦ ὄντως ἐνθουσιασμοῦ καὶ αἰσθήματος, ἠδύνατο νὰ διδάσκῃ ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Σορβόννης, ὑπὸ τὰ ζωηρὰ χειροκροτήματα τῆς γαλλικῆς νεότητος, τὰς ἀκολούθους ἠθικὰς ἀρχὰς περὶ τῆς δράσεως τῆς ἀνθρωπότητος ἐν τῇ ἱστορίᾳ : «Καιρὸς ἵνα ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας ποδοπατήσῃ τὰς φωνασκίας τῆς φιλανθρωπίας. Ὁ πόλεμος εἶναι μεγαλοπρεπὴς δρᾶσις, ἡ δρᾶσις δὲ αὕτη εἶναι ἡ ὁριστικὴ δοκιμασία τῆς ἀξίας ἑνὸς λαοῦ ἢ ἀτόμου. Ἅπασαι αἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς καταφαίνονται ἐν τῇ δράσει. Θέλετε νὰ κατανοήσητε τὴν ἀξίαν ἑνὸς λαοῦ, παρατηρήσατε αὐτὸν ἐν τῇ ἐνεργείᾳ· οὕτως ἅπασα ἡ ἀρετὴ ἑνὸς λαοῦ παρίσταται ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης» . . . Καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν: «Οἱ μεγάλοι ἄνδρες δὲν εἶναι μόνον καλλιτέχναι, φιλόσοφοι, νομοθέται, ποντίφηκες· εἶναι ἐπίσης πολέμαρχοι. Ὁ δὲ μέγας πολέμαρχος εἶναι ἱστορικῶς τοιοῦτος, κέκτηται ἱστορικὴν ἀξίαν, ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς κτήσεως μεγάλων ἐπιτυχιῶν, τουτέστι κέρδους πολλῶν μαχῶν, τουτέστιν ἀκόμη, πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ αἴτιος μεγάλων ἐπὶ τῆς γῆς καταστροφῶν. . . . Συνέπεια τῶν μεγάλων ἐπιτυχιῶν εἶναι ἡ ἰσχύς, καὶ μεγάλη ἰσχὺς μάλιστα. Ἀλλ' ἀνελθών τις εἰς τοσοῦτον ὑψηλὸν σημεῖον, δύναται ν' ἀπολέσῃ τὰς φρένας, νὰ πιστεύσῃ ἑαυτὸν ἀνώτερον τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων· κέκτηται αὐλήν, κόλακας, δούλους. Λοιπὸν ὁ ἀνὴρ οὗτος, ὁ φαινόμενος κύριος τοῦ κόσμου, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου γονυκλινεῖ ὁ κόσμος, ὁ ἀνὴρ οὗτος εἶναι *ἁπλοῦν ὄργανον τῆς θείας προνοίας*».[1] Καὶ κατὰ τί διαφέρει λοιπὸν ἡ θεωρία αὕτη ἀνδρός, τοσαύτην δόντος ὤθησιν εἰς τὴν σκέψιν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, εἰς τὴν πνευματικὴν κίνησιν τῆς γαλλικῆς κοινωνίας ἐπὶ ὅλην τριακονταετίαν, τῆς ἀφελοῦς καὶ ἀγρίας ἐκείνης ὁμολογίας τοῦ πολεμάρχου τῶν Οὕννων, ἀποκαλοῦντες ἑαυτὸν *θείαν μάστιγα*; Εἶναι ἡ μοιροδοξία τῳόντι ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ἱστορίᾳ, φοβερὰ ἀρχή, κατορθοῦσα παραδόξως νὰ συνδιαλλάξῃ πρὸς στιγμὴν ἕνα βάρβαρον πολέμαρχον μεθ' ἑνὸς φιλοσόφου αἱρεσιάρχου, εὑροῦσα πλήρη τὴν ἔκφρασιν αὐτῆς καὶ τὴν διατύπωσιν οὐ μόνον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς *Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας*, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς πλείστοις κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἱστορικοῖς συγγράμμασι τῶν νεωτέρων χρόνων.

Ἀλλὰ δύναται νὰ ἔχῃ τοιαύτη ἱστορία, ὑπὸ τοιούτους ὅρους καὶ περιστάσεις γεγραμμένη, ἀξιώσεις ἐπὶ τῆς ὑστεροφημίας, ὡς ἔσχε τοιαύτας ἐπὶ τῆς κοινωνίας καὶ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἐδημοσιεύετο ὑπὸ τὰς ἐπευφημίας καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸν τῆς πλειονότητος τῆς κοινωνίας;

Γράφε διὰ δημόσιον αἰώνιον. Ζῆθι ἐν τῷ παρόντι, ὡσεὶ ἦτο ἡ αἰωνιότης. Τὰ χρυσᾶ ταῦτα ἔπη ἔγραφεν ἄλλοτε ὁ Ἀμερικανὸς φιλόσοφος καὶ ποιητὴς Ἔμερσων, συμβουλεύων τοὺς συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ καὶ οἱονεὶ διαμαρ-

[1] Cousin : Introduction à l' histoire de la philosophie— Les peuples — Les grands hommes.

τυρόμενος κατὰ τῶν ὑλιστικῶν τάσεων τῶν νεωτέρων χρόνων, ὑποτασσομένων εἰς τὸ παρόν, εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς ἡμέρας, ἀδιαφορούντων διὰ τὸ μέλλον, μὴ ἐχόντων τὸ ἠθικὸν κράτος ν' ἀντιμετωπίσωσι καὶ ν' ἀντιπαλαίσωσι μετὰ τοῦ δράκοντος τῶν προλήψεων καὶ τῶν συμφερόντων πεπλανημένης καὶ ἐγωϊστικῆς κοινωνίας. Ὁ μέγας συγγραφεὺς δὲν ἀνήκει μόνον εἰς τὸν αἰῶνά του· εὐρὺ στάδιον τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας καὶ δράσεως δὲν εἶναι μόνον εἷς λαός, μία γενεὰ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἅπασα ἡ ἀνθρωπότης ἐν συνόλῳ, ἄνευ διακρίσεως τόπου καὶ χρόνου, πλήρης ἐν τῇ ἑνότητι αὐτῆς καὶ τῇ καθολικότητι· αὕτη ἀκροάζεται τῶν λόγων αὐτοῦ, σκέπτεται μετ' αὐτοῦ, ἐμπνέεται, ἐνθουσιᾷ, παρακολουθοῦσα αὐτὸν μέχρι τῶν ἀπωτάτων αὐτοῦ ἐκδρομῶν, συντροφεύουσα αὐτὸν εἰς πάσας τὰς κινδυνώδεις ἀποδημίας ἐν ταῖς χώραις τῆς ἐρεύνης καὶ τῆς συζητήσεως. Ὁ μέγας συγγραφεύς, ἱεροφάντης τῆς ἀπολύτου ἀληθείας, τέκνον ἀλλὰ καὶ κύριος τοῦ αἰῶνός του, δὲν ὀφείλει νὰ δεσμευθῇ ὑπ' αὐτοῦ, ὑπὸ τῶν προλήψεών του, ὑπὸ τῶν θωπειῶν καὶ τῆς κολακείας τῆς συγχρόνου κοινωνίας. Ὀδυσσεὺς τῆς ἀνθρωπίνης πελαγοδρομίας, ὀφείλει νὰ βύσῃ τὰ ὦτα πρὸ πάσης μολπῆς τῶν Σειρήνων τῆς παραπλανήσεως· καὶ οὕτω διαπερῶν πάντα σκόπελον καὶ διαφεύγων πάντα κίνδυνον, δύναται νὰ προσορμισθῇ ἐπὶ τέλους εἰς τὸν λιμένα τῆς ἀληθείας, εἰς τὴν ἄγνωστον γῆν τῶν ἐρευνῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἐλπίδων. Τότε μόνον θέλει κατακτήσει ἀληθῶς τὴν δόξαν καὶ τὴν ἐπιτυχίαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐκβιάζων πράγματι τὴν εἴσοδον αὐτοῦ καὶ τὴν ἀναγραφὴν εἰς τὴν ποικίλην αὐτῆς Στοάν, αἰωνίαν καταφυγὴν καὶ ἀναψυχήν, ὑποκάρδιον πόθον παντὸς γενναίου πνεύματος — *templa serena* τῆς ὑστεροφημίας.

Ν. ΚΑΖΑΖΗΣ.

ΤΑ ΚΑΤΑ ΦΙΛΗΜΟΝΑ ΚΑΙ ΒΑΥΚΙΔΑ

Η Η ΦΙΛΟΞΕΝΙΑ ΒΡΑΒΕΥΟΜΕΝΗ

«Ξένους ξένιζε, καὶ σὺ γὰρ ξένος ἔσει».

Τὰ κατὰ Φιλήμονα καὶ Βαυκίδα μέλλοντες νὰ διηγηθῶμεν ἐξ ἀνάγκης προτάττομεν ὀλίγα περὶ φιλοξενίας, πῶς δῆλα δὴ αὕτη ἠσκεῖτο καὶ τίνι τρόπῳ ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων λαῶν καὶ ἰδίᾳ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων προγόνων. Προτάττομεν δὲ ταῦτα ἐξ ἀνάγκης ἔνθεν μέν, διότι προεισάγουσι καὶ προπαρασκευάζουσι τοὺς ἀναγνώστας εἰς τὴν κυρίαν ὑπόθεσιν, ἑτέρωθεν δὲ διότι ἐλπίζομεν ὅτι εὐάρεστον παρέχομεν ταῖς ἀναγνωστρίαις καὶ ἀναγνώσταις τοῦ *Παρνασσοῦ* ἀνάγνωσμα, περιγράφοντες ἓν τῶν λαμπρῶν ἐθίμων, ἐφ' οἷς ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς διεκρίνετο τὸ πάλαι καὶ ἰδίᾳ κατὰ τοὺς Ὁμηρι-

κοὺς χρόνους. Ἐκ τῆς ἀναγνώσεως καὶ γνώσεως ταύτης μετὰ χαρᾶς θὰ καταμάθωμεν ὅτι ὁ ἐκ Δυσμῶν ὡς χείμαρρος εἰσορμήσας πολιτισμός, ὁ πολλὰ ἐκ τῶν καλῶν καὶ λαμπρῶν προγονικῶν ἡμῶν ἐθίμων συναρπάσας καὶ συναπαγαγών, δὲν κατώρθωσε τύχῃ ἀγαθῇ νὰ συναπαγάγῃ καὶ συμπαρασύρῃ καθ' ὁλοκληρίαν καὶ τὴν *Φιλοξενίαν*, ἥτις, ἂν ἐξέλιπε σχεδὸν ἐκ τῆς πρωτευούσης τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου, διέμεινεν ὅμως καὶ διεσώθη ἐν ταῖς ἐπαρχίαις καὶ δὴ ἐν τοῖς χωρίοις.

Ὁ μηδέποτε μηδένα ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ ξένον ξενίσας οὐδέποτε ᾐσθάνθη μείζονα γλυκύτητα καὶ ἡδονὴν ἤ, ὡς οἱ Ἄγγλοι λέγουσιν, οὐδέποτε ἐπηύξησε καὶ ἐδιπλασίασε τὴν ἡδονὴν τῆς εὐωχίας. Τοῦτο ἔχοντες, ὡς φαίνεται, πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ διάφοροι τῆς ἀρχαιότητος λαοί, πεπολιτισμένοι καὶ βάρβαροι, ἦσαν λίαν φιλόξενοι. Ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης ὁρμώμενοι οἱ ἄλλως βάρβαροι καὶ πρὸς τοὺς ξένους ὠμοὶ ἐν τοῖς πολέμοις, ἦσαν λίαν συμπαθεῖς καὶ φιλάνθρωποι καὶ φιλόξενοι ἐν ταῖς ἑστίαις αὐτῶν. Οὕτω κατὰ Διόδωρον τὸν Σικελιώτην ἐπὶ φιλοξενίᾳ ἐφημίζοντο οἱ Γαλάται, «οἵτινες ἐκάλουν τοὺς ξένους ἐπὶ τὰς εὐωχίας καὶ μετὰ τὸ δεῖπνον ἐπηρώτων τίνες εἰσὶ καὶ τίνων »χρείαν ἔχουσιν»[1], καὶ οἱ Κελτίβηρες «οἵτινες τοῖς ἤθεσι πρὸς μὲν τοὺς κακούργους καὶ πολεμίους ὑπάρχουσιν ὠμοί, πρὸς δὲ τοὺς ξένους ἐπιεικεῖς »καὶ φιλάνθρωποι, διότι πάντας τοὺς ἐπιδημοῦντας ξένους προσκαλοῦσι παρ' »ἑαυτοῖς καὶ περὶ φιλοξενίας ἁμιλλῶνται πρὸς ἀλλήλους· τοὺς δὲ δεχομένους »ἐν τῷ οἴκῳ αὐτῶν ξένους θεοφιλεῖς νομίζουσι καὶ ἀξίους ἐπαίνου θεωροῦ»σι»[2]. Τὰ αὐτὰ λέγει καὶ ὁ Καῖσαρ περὶ τῶν Γερμανῶν, οἵτινες ἀσεβὲς καὶ ἀνόσιον ἐθεώρουν τὸ ξένους βιάζεσθαι καὶ ἀδικεῖν· τοὺς ἐπιδημοῦντας παρ' αὐτοῖς ὡς ἁγίους ὑπελάμβανον καὶ ἐκώλυον τοὺς τολμῶντας ν' ἀδικῶσι καὶ βλάπτωσιν αὐτούς· εἰς τοὺς ξένους ἤνοιγον τὰς θύρας των καὶ μετέδιδον αὐτοῖς ἐκ τῶν τροφῶν[3].

Τὴν φιλοξενίαν περὶ πολλοῦ ἐποιοῦντο οἱ ἀνατολικοὶ λαοὶ καὶ ἰδίως οἱ Ἄραβες. Οἱ Ἑβραῖοι, ἐξ Ἀνατολῶν ἐλθόντες φαίνονται κομίσαντες καὶ τὴν φιλοξενίαν. Αὐτὸς ὁ μέγας αὐτῶν ἐθνάρχης, ὁ πατριάρχης Ἀβραάμ, ἐφ' ᾧ ἐκαυχῶντο λέγοντες *Τέκνα Ἀβραὰμ ἐσμέν*, ὡς καυχῶνται τὴν σήμερον μωροί τινες καὶ ἠλίθιοι ἐπὶ πατραγαθίᾳ, νομίζοντες ὅτι εἰς τὰς φλέβας αὐτῶν ῥέει αἷμα πριγκιπικὸν ἢ κομιτικόν, αὐτὸς λέγομεν ὁ μέγας τῶν Ἰουδαίων ἐθνάρχης πολὺς φέρεται καὶ μέγα ὄνομα ἐπὶ φιλοξενίᾳ ἔχει. Κατὰ τὴν ἁγίαν Γραφὴν ὁ Ἀβραὰμ ἦτο τοσοῦτον φιλόξενος, ὥστε ἐκάθητο ἐπίτηδες πρὸ τῆς

1 Διοδ. ε', 28.
2 Αὐτόθι 34.
3 De bello Gallico VI, 23 πρβλ. ὅσα λέγει περὶ αὐτῶν καὶ ὁ Τάκιτος ἐν τῷ de Germania κτλ. XXI.—Πρὸς τὰ ἤθη ταῦτα τῶν Γερμανῶν ὅμοια εἶνε τὰ τῶν νῦν Μανιατῶν, οἵτινες πρὸς τοὺς ξένους πᾶσαν παρέχουσι περιποίησιν, ἀσεβὲς δὲ καὶ ἄνανδρον θεωροῦσι τὸ προσβάλλειν ξένον ἐν τῇ πατρίδι αὐτῶν. Ἡμεῖς ἐλάβομεν πεῖραν τούτου καὶ χαίρομεν λαμβάνοντες τὸ ἐνδόσιμον νὰ μνημονεύσωμεν ἐνταῦθα τοῦ εὐγενοῦς τούτου χαρακτῆρος τοῦ πτωχοῦ μέν, ἀλλὰ γενναίου καὶ φιλοξένου τούτου λαοῦ.

θύρας τῆς σκηνῆς του, ἵνα προσκαλῇ τοὺς διερχομένους ἐκεῖθεν ξένους· οὕτως ἰδών ποτε τρεῖς ἄνδρας ἱσταμένους πλησίον που τῆς σκηνῆς του δραμὼν εἰς ἀπάντησιν αὐτῶν προσεκύνησεν αὐτοὺς καὶ εἶπε·

«Κύριοι, ἐὰν εὗρον χάριν ἐνώπιόν σας (ἂν δηλαδὴ εὐαρεστῆσθε), σᾶς παρακαλῶ νά με ἀξιώσητε τῆς τιμῆς νὰ εἰσέλθητε εἰς τὴν σκηνήν μου, νὰ »πλύνητε τοὺς πόδας σας, νὰ φάγητε καὶ ἀναπαυθέντες νὰ ἐξακολουθήσητε »τὴν ὁδοιπορίαν σας».

— Εὐχαρίστως, ἀπήντησαν οἱ ξένοι καὶ εἰσῆλθον εἰς τὴν σκηνήν.

Ὁ Ἀβραὰμ σπεύσας ἀνήγγειλεν εἰς τὴν Σάρραν τὴν ἔλευσιν τῶν ξένων καὶ παρήγγειλεν αὐτῇ νὰ ἑτοιμάσῃ τὰ τῆς τραπέζης.

Ἡ Σάρρα παρεσκεύασεν ἀμέσως ἄρτον ἐκ σεμιδάλεως καὶ διὰ τὸ εὐχερὲς καὶ πρόχειρον κατεσκεύασε τὴν λεγομένην *λαγάναν*, ἣν οἱ χωρικοὶ ἐξ ἀλεύρου ἢ ἀραβοσίτου κατασκευάζοντες ψήνουσιν εἰς τὴν στάκτην.

Ὁ Ἀβραάμ, ὅστις ἦτο πλούσιος εἰς κτήνη, ὡς πλούσιοι ἦσαν πάντες τότε οἱ πατριάρχαι καὶ τὴν σήμερον εἶνε οἱ Ἄραβες καὶ πολλοὶ τῶν ἀνατολικῶν λαῶν, ἔσπευσεν εὐθὺς εἰς τὸ βουστάσιον, ἔλαβε μοσχάριον μικρὸν καὶ τρυφερόν, ἔσφαξεν αὐτὸ καὶ διέταξε νά το ἑτοιμάσωσιν. Ἐν τῇ τραπέζῃ παρετέθη τοῖς ξένοις καὶ γάλα καὶ βούτυρον καὶ τυρὸς καὶ ὀξύγαλα.

Ἐν ᾧ οἱ ξένοι ἔτρωγον, ὁ Ἀβραὰμ ἵστατο ὄρθιος περιποιούμενος αὐτούς. Περὶ τῆς Σάρρας οὐδεὶς γίγνεται λόγος, ἴσως διότι ἦτο κεκρυμμένη κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν ἀνατολικῶν λαῶν, οἵτινες δὲν ἐγνώριζον οὐδὲ γνωρίζουσιν ὅτι ἀρετὴ ἔχουσα ἀνάγκην πολλῆς προφυλάξεως δὲν δύναται νὰ λογισθῇ ἀρετή. Οἱ ἀνατολικοὶ λαοὶ δὲν ἔχουσι πολλὴν εἰς τὰς γυναῖκάς των ἐμπιστοσύνην καὶ διὰ τοῦτο, ἵνα μὴ ἔχωσι *σκοτούρας*, ἀσφαλίζονται κλείοντες αὐτὰς εἰς τὸ γυναικοστάσιον ἢ γυναικωνίτην καὶ κοιμῶνται, ὅπου ἂν εἶνε, ἥσυχα. Ὁ Ἀβραὰμ πιστεύομεν ὅτι δὲν ἦτο τόσον αὐστηρὸς φύλαξ τῆς Σάρρας, ἔχων διδόμενα ἴσως τῆς συζυγικῆς πίστεώς της. Ὅπως δ' ἂν ἔχῃ ὁ Ἀβραὰμ κατέστη διάσημος ἐπὶ τῇ φιλοξενίᾳ του καὶ τὸ ὄνομά του παροιμιῶδες ἐπὶ τούτῳ. Διὰ τὴν ἀρετήν του δὲ ταύτην καὶ ἠξιώθη νὰ ὑποδεχθῇ ὑπὸ τὸ πρόσωπον τῶν τριῶν ἐκείνων, ἀγγέλους, ἀπεσταλμένους ὑπὸ τοῦ Θεοῦ νἀγγείλωσιν αὐτῷ ἀγγελίαν πολὺ χαροποιάν, τὴν γέννησιν τέκνου ἐν ἡλικίᾳ γεροντικῇ. Τὴν τύχην ταύτην, νὰ φιλοξενήσωσι οὐχὶ ἀγγέλους, ἀλλὰ τοὺς θεούς, ἔσχον καὶ ἄλλοι καὶ δὴ καὶ ὁ Φιλήμων καὶ ἡ Βαυκίς, ὡς θὰ εἴπωμεν ἐν τοῖς ἑξῆς.

Ὡς ἐδεξιοῦτο ὁ Ἀβραὰμ τοὺς ξένους, οὕτω καὶ τὴν σήμερον δεξιοῦνται οἱ Ἄραβες. Ὅτι δὲ οὕτω γίγνεται καὶ τὴν σήμερον ἡ φιλοξενία παρὰ τοῖς Ἄραψι, παράγομεν εἰς μαρτυρίαν τὸν ἄγγλον περιηγητὴν Βούκιγχαμ, ὅστις περιηγηθεὶς τὴν Μεσοποταμίαν καὶ ἄλλα τῆς Ἀσίας μέρη περιγράφει οὕτω πως τὴν δεξίωσιν, ἧς ἔτυχε παρά τινος Τουρκομάνου ἀρχηγοῦ φυλῆς. «Ἡ »μεγάλη ἐκείνη πεδιὰς (τῆς Ὀρφᾶς) ἦτο ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν *σεῖχου* τινός, (ἀρ-

»γηγοῦ), ὅςτις ἵδρυε τὴν ἑαυτοῦ σκηνὴν πλησίον χωρίων καὶ φρεάτων. Ὅτε »ἐπεζεύσαμεν πρὸ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς του, ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἦλθε νὰ παρα»λάβῃ τὰς καμήλους ἡμῶν. Ἦτο δὲ νέος ἐνδεδυμένος ἔνδυμα ἐρυθρὸν »καὶ φέρων σάλι ἐκ μετάξης καὶ κίδαριν. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐκάθητο »πρὸ τῆς σκηνῆς· ἅμα εἰσελθόντας ἡμᾶς ἠγέρθη νὰ ὑποδεχθῇ καὶ χαι»ρετήσῃ μὲ τὸ *καλῶς ὡρίσατε* καὶ δὲν ἐκάθισε πρὶν ἢ ἡμεῖς καθίσωμεν.

»Ὁ σεῒκ ἐκαλεῖτο Ῥαμαδὰν, ἦτο δὲ γέρων ὀγδοηκοντούτης φέρων πώ»γωνα λευκὸν καὶ μακρόν. Ἐπὶ τοῦ διβανίου του ἦσαν ψίαθοι καὶ προσ»κεφάλαια ἐκ μετάξης. Τὰ ἐνδύματα καὶ τὰ ὅπλα του, καίτοι ἁπλᾶ, ἦσαν »κάλλιστα τὸ εἶδος. Πρὸ τῆς σκηνῆς του ἦσαν δύο ὡραῖαι φοράδες, καλῶς »ἐπισεσαγμέναι καὶ λαμπροὺς ἔχουσαι χαλινούς. Περὶ αὐτὸν τὰ πάντα εἶ»χον πλουσίως καὶ κοσμίως. Τινὲς τῶν συνοδοιπόρων ἐμιμήθησαν τὸ παρά»δειγμα ἡμῶν καὶ καταβάντες τῶν ἵππων ἐκάθισαν χωρὶς ἄλλης ἐκ δευ»τέρου προσκλήσεως· οἱ πάντες ἐγένοντο δεκτοὶ μετὰ τῶν αὐτῶν χαιρετι»σμῶν, εἴμεθα δὲ οἱ πάντες εἴκοσι καὶ ἕξ.

»Ἐν ᾧ δὲ ἡμεῖς ὡμιλοῦμεν περὶ τῶν Τουρκομάνων, οἵτινες μᾶς εἶχον τρο»μάξει καθ' ὁδὸν, τὸ δεῖπνον προητοιμάζετο. Μετ' ὀλίγον παρετέθησαν πλα»κοῦντες ζεστοὶ ἑψηθέντες ἐπὶ τῆς ἑστίας, ἀνθόγαλα, μέλι, βούτυρον, σται»φίδες, ὀξύγαλα καὶ σῖτος βρασμένος ἐν τῷ γάλακτι. Ὁ σεῒκ καὶ τὰ μέλη »τῆς οἰκογενείας του δὲν συμμετέσχον τοῦ δείπνου, ἀλλ' ἵσταντο περὶ τὴν »τράπεζαν προσέχοντες νὰ παρέχωσι τὰς περιποιήσεις εἰς ἡμᾶς, ὧν τινες »δὲν ἦσαν ἐκ καλῶν οἰκογενειῶν, διότι ἐν αὐτοῖς ἦσαν δύο φακίραι ἤτοι »Ἰνδοὶ ἐπαῖται, εἷς χριστιανὸς προσκυνητὴς ἐξ Ἱερουσαλὴμ ἐλθὼν καὶ οἱ δοῦ»λοι καὶ οἱ ὑπηρέται τοῦ Χατζῆ Ἀβδελραχμάν. Ὅλοι ἐβουτούσαμεν τοὺς »δακτύλους ἐντὸς τῆς αὐτῆς παροψίδος. Μετὰ τοῦτο προσήνεγκον ἡμῖν κα»φὲ ἐπὶ φιαλίδων (φλυζανίων) ἐκ πορσελάνης ἐπιχρυσωμένων καὶ ἐπὶ δίσκων »ἐξ ἀργύρου».

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ δεξίωσις, ἧς ἔτυχεν ὁ Βούκιγχαμ παρὰ τῷ σεῒκ, κατ' οὐδὲν διαφέρουσα τῆς ἐπὶ τῶν πατριαρχικῶν χρόνων. Ἀφίνοντες τοὺς ἀνατολικοὺς λαοὺς ἐρχόμεθα εἰς τοὺς ἡμετέρους προγόνους. Οἱ πρόγονοι ἡμῶν ἐξ ἀνατολῶν ἐλθόντες καὶ πολλὰ ἐκεῖθεν κομίσαντες, ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν καὶ τὴν φιλοξενίαν. Τὴν φιλοξενίαν οἱ Ἕλληνες περιέβαλον διὰ τῆς θρησκείας καὶ ἐξήσκουν ὡς καθῆκον ἐπιβαλλόμενον αὐτοῖς ὑπὸ τῶν θεῶν καὶ ὑπὸ τοῦ Διός, ὅστις ἐθεωρεῖτο ὁ προστάτης τῶν ξένων καὶ διὰ τοῦτο *ξένιος* ἐπωνομάζετο·

. . . πρὸς γὰρ Διός εἰσιν ἅπαντες
ξεῖνοί τε πτωχοίτε . . . [1]

Ὁ Ζεὺς ἦτο ὁ ἐκδικούμενος καὶ κολαστὴς τῶν ἀδικούντων τοὺς ξένους.

[1] Ὀδυσ., ξ, 56.

Ζεὺς δ' ἐπιτιμήτωρ ἱκετάων τε ξείνων τε
Ξένιος, ὃς ξείνοισιν ἅμ' αἰδοίησιν ὀπηδεῖ. 1

Αὐτοὶ ἐθεώρουν ἄνομον καὶ ἀνόσιον τὸ περιφρονεῖν τοὺς ξένους.

Ξεῖν', οὔ μοι θέμις ἔστ' οὐδ' εἰ κακίων σέθεν ἔλθοι
Ξεῖνον ἀτιμῆσαι . . . 2

λέγει ὁ Εὔμαιος πρὸς τὸν ὑπὸ ἐνδύματα ἐπαίτου κρυπτόμενον Ὀδυσσέα.

Ὁ Ἡσίοδος καταλέγει τὴν περὶ τοὺς ξένους κακουργίαν ἤτοι κακὴν μεταχείρισιν ἐν τοῖς δεινοτάτοις ἀνομήμασι τῇ αἱμομιξίᾳ, τῇ ἀδικίᾳ τῶν ὀρφανῶν καὶ τῇ εἰς τοὺς γονεῖς ὕβρει·

3 «Ἶσον δ' ὅς θ' ἱκέτην ὅς τε ξεῖνον κακὸν ἔρξῃ,
»ὅς τε κασιγνήτοιο ἑοῦ ἀνὰ δέμνια βαίνῃ
»κρυπταδίης εὐνῆς ἀλόχου παρακαίρια ῥέζων
»ὅς τέ τευ ἀφραδίης ἀλιταίνεται ὀρφανὰ τέκνα,
»ὅς τε γονῆα γέροντα κακῷ ἐπὶ γήραος οὐδῷ
»νεικείῃ χαλεποῖσι καθαπτόμενος ἐπέεσσιν·
»Τῷ δ' ἤτοι Ζεὺς αὐτὸς ἀγαίεται, ἐς δὲ τελευτὴν
»ἔργων ἀντ' ἀδίκων χαλεπὴν ἐπέθηκεν ἀμοιβήν». 3

Παραδείγματα ἀρίστης καὶ πατριαρχικῆς φιλοξενίας παρέχουσιν ἡμῖν οἱ ἡρωϊκοὶ ἐκεῖνοι χρόνοι, οἱ ἀείμνηστοι διὰ τὴν παιδικὴν ἁπλότητα καὶ χάριν. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι διετηρεῖτο καὶ διεσώζετο καὶ μετὰ ταῦτα ἀκμαῖον τὸ αἴσθημα τῆς φιλοξενίας, ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ προϊόντι καὶ τῆς διαφθορᾶς προχωρούσης, ἠλαττώθη καὶ τὸ πρὸς τοὺς θεοὺς σέβας καὶ μετ' αὐτοῦ ἀπεσβέσθη καὶ ἡ πρὸς τοὺς ξένους ἀγάπη, συμπάθεια καὶ περιποίησις. Δὲν πιστεύομεν ὅμως οὐδὲ ἀποδεχόμεθα ὅτι οἱ πρόγονοι ἡμῶν ἔφθασαν εἰς τοσοῦτον διαφθορᾶς, ὥστε νὰ θεωρῶσι πάντα ξένον ἐχθρὸν ἢ ὡς ἔλεγον οἱ Ῥωμαῖοι

Homo ignotus ignoto homini lupus est

ἤτοι: ὁ ἄγνωστος ἄνθρωπος εἰς τὸν ἄγνωστον λύκος ἐστίν· οὔτε πιστεύομεν ὅτι ἐνεφοροῦντο τῶν ἀρχῶν καὶ διδασκαλιῶν τοῦ Κικέρωνος, κηρύττοντος ὅτι εἶνε κόσμιον καὶ ἀξιοπρεπὲς ν' ἀνοίγωνται αἱ θύραι τῶν ἐπιφανῶν καὶ πλουσίων εἰς τοὺς ὁμοίους αὐτῶν.

Κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους τὸ αἴσθημα τῆς ξενίας ἦτο τοσοῦτον μετὰ τῆς θρησκείας ἐρριζωμένον, ὥστε ἐπιστεύετο ὅτι οἱ θεοὶ πολλάκις κατήρχοντο εἰς τὴν γῆν ὁμοιούμενοι ἀνθρώποις καὶ περιήρχοντο ὡς ὁδοιπόροι, ἵνα ἐξετάζωσι καὶ βλέπωσιν ἐκ τοῦ πλησίον τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων.

Καί τε θεοὶ ξείνοισιν ἐοικότες ἀλλοδαποῖσι
παντοῖοι τελέθοντες ἐπιστροφῶσι πόληας
ἀνθρώπων ὕβριν τε καὶ εὐνομίην ἐφορῶντες 4.

1 Αὐτόθι ι, 270.
2 αὐτ. ξ, 56.
3 Ἡσιοδ. ἔργ. καὶ ἡμερ. 327—334.
4 Ὀδυσ. ρ, 484.

Ἡ πίστις αὕτη δὲν ἦτο μόνη τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ πάντων σχεδὸν τῶν ἀνατολικῶν ἐθνῶν καὶ αὐτῶν τῶν Ἑβραίων. Ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἀποβλέπων εἰς τὴν φιλοξενίαν τοῦ Ἀβραὰμ ὑποδεξαμένου ἀγγέλους καὶ συμβουλεύων τοὺς Χριστιανοὺς ν' ἀντέχωνται ταύτης ἐπάγεται ὅτι «διὰ ταύ»της ἔλαχόν τινες ἀγγέλους ξενίσαντες». Ἡ πίστις ὅτι οἱ θεοὶ κατέβαινον εἰς τὴν γῆν ὑπὸ τὸ ἔνδυμα ὁδοιπόρων δὲν ἐξέλιπε καὶ μετὰ ταῦτα, ὡς πιστούμεθα ἐκ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων· «οἱ δὲ ὄχλοι ἰδόντες ὃ ἐποίησεν »ὁ Παῦλος, ἐπῆραν τὴν φωνὴν αὐτῶν Λυκαονιστὶ λέγοντες, οἱ θεοὶ ὁμοιωθέν»τες ἀνθρώποις κατέβησαν πρὸς ἡμᾶς» [1].

Ὅτι τὸ πάλαι οἱ θεοί, κατὰ τὸν χρυσοῦν αἰῶνα, κατέβαινον συχνότατα εἰς τὴν γῆν καὶ διητῶντο παρὰ τοῖς ἀνθρώποις καὶ συνέτρωγον μετ' αὐτῶν καὶ συνευθύμουν, καὶ οἱ ἄνθρωποι δὲ οἱ χρηστοὶ καὶ θεοφιλεῖς προσεκαλοῦντο εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ συνέτρωγον καὶ ἦσαν ὁμοτράπεζοι τοῖς θεοῖς, ἐκτὸς τῶν εὐλαβῶν καὶ ἠλιθίων, τὸ ἐπίστευον καὶ αὐτοὶ οἱ ἔξυπνοι ἢ προσεποιοῦντο τοὐλάχιστον πιστεύοντες. Οὕτως ὁ πολὺς Παυσανίας, ὁ τὴν Ἑλλάδα περιηγηθεὶς καὶ πάντας τοὺς ναοὺς καὶ τὰ μνημεῖα περιγράψας, ἐπίστευεν εἰς τὰ παραμύθια ἐκεῖνα· «οἱ γὰρ δὴ τότε ἄνθρωποι ξένοι καὶ ὁμοτράπεζοι θεοῖς ἦσαν ὑπὸ δικαιοσύνης καὶ εὐσεβείας καὶ σφίσιν ἐναργῶς ἀπήντα παρὰ »τῶν θεῶν τιμή τε οὖσιν ἀγαθοῖς καὶ ἀδικήσασιν ὡσαύτως ὀργή, ἐπεί τε »καὶ θεοὶ τότε ἐγίνοντο ἐξ ἀνθρώπων» [2]. Ἀφοῦ ὅμως οἱ ἄνθρωποι κακὴν τῆς ἐλευθερίας ποιούμενοι χρῆσιν ἐφέροντο πρὸς τοὺς θεοὺς οὐχὶ μετὰ τοῦ ἀνήκοντος σεβασμοῦ καὶ δὲν *ἐγνώριζε*, κατὰ τὸ κοινὸν λόγιον, τὸ *σκυλὶ τὸν ἀφέντη του*, οἱ θεοὶ ἐβδελύχθησαν τὸ ἔργον τῶν χειρῶν των καὶ ἐτιμώρησαν αὐτὸ τὸ μὲν διὰ κατακλυσμῶν καὶ καταποντισμῶν, τὸ δὲ δι' ἀσθενειῶν καὶ νόσων καὶ πολέμων καὶ ἐγκαταλιπόντες αὐτὸ ἀπεχώρησαν εἰς τὸν Ὄλυμπον·

. . . ὅθι φασὶ θεῶν ἕδος ἀσφαλὲς αἰεὶ
ἔμμεναι· οὔτ' ἀνέμοισι τινάσσεται οὔτε ποτ' ὄμβρῳ
δεύεται οὔτε χιὼν ἐπιπίλναται, ἀλλὰ μάλ' αἴθρη
πέπταται ἀνέφελος, λευκὴ δ' ἐπιδέδρομεν αἴγλη·
τῷ ἔνι τέρπονται μάκαρες θεοὶ ἤματα πάντα [3].

Κατὰ μὲν τοὺς προπάτορας ἡμῶν οἱ θεοὶ ἔφυγον εἰς τὸν Ὄλυμπον ἐγκαταλιπόντες τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὰ ἴδια αὐτῶν πάθη· κατὰ τὴν μυθολογίαν ὅμως τῶν ὀθωμανῶν δὲν ἔχει οὕτω τὸ πρᾶγμα. Ἰδοὺ δὲ τί διηγεῖτό ποτε ἡμῖν γραμματισμένος τις Ὀθωμανός, ὁ Χαβοὺζ ἐφέντης τῆς Ἄρτης.

«Ὁ Ἀδάμ, ἔλεγεν ἡμῖν ὁ σοφὸς ὀθωμανός, ὅτε ἐπλάσθη εἶχεν ἀνάστημα παμμέγεθες, καὶ ἔφθανε μέχρι τῶν νεφῶν. Μετὰ τὴν ἁμαρτίαν καὶ τὴν ἐκ τοῦ παραδείσου ἔξωσίν του ὁ Ἀδὰμ περιεπλανᾶτο μετὰ τῆς Εὔας κλαίων

1 Πραξ. ιδ', 11.
2 Παυσ. Η', 2, 1.
3 Ὀδυσ. ζ', 42 κἑξ.

καὶ ὀδυρόμενος. Αἱ γοεραὶ αὐτῶν φωναὶ ἔφθανον μέχρι οὐρανοῦ καὶ ἐξεκώφαινον τοὺς ἀγγέλους. Οἱ ἄγγελοι πάσχοντες ἐκ τῶν φωνῶν τοῦ Ἀδὰμ καὶ τῆς Εὔας παρεπονέθησαν πρὸς τὸν Ἀλλάχ. Ὁ Ἀλλὰχ εὗρεν εὔλογα τὰ παράπονα τῶν ἀγγέλων καὶ ἠλάττωσεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὸ ἀνάστημα τῶν προπατόρων, ἕως ὅτου ἔφθασεν εἰς τὸ ἀνάστημα ὅπερ ἔχομεν τώρα οἱ ἄνθρωποι· οὕτω λοιπὸν αἱ φωναὶ τοῦ Ἀδὰμ καὶ τῆς Εὔας δὲν ἠκούοντο εἰς τὰς κατοικίας τῶν ἀγγέλων».

Ὅπως δὲ καὶ ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα εἴτε τὸ ἀνάστημα τοῦ ἀνθρώπου ἠλαττώθη κατὰ τοὺς ὀθωμανούς, εἴτε οἱ θεοὶ ἀπεμακρύνθησαν καὶ ἀπεχωρίσθησαν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τοὺς ἡμετέρους προγόνους, τὸ βέβαιον εἶνε ὅτι οὗτοι δὲν ἔβλεπον πλέον τοὺς θεοὺς ὑπὸ τὴν θείαν αὐτῶν μορφήν. Οἱ θεοὶ ὅμως δὲν ἐγκατέλιπον ὅλως διόλου τὸ πλάσμα αὐτῶν εἴτε θέλοντες νὰ βλέπωσιν ἐκ τοῦ πλησίον τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων καὶ νὰ βεβαιῶνται γιγνόμενοι αὐτόπται καὶ αὐτήκοοι μάρτυρες τῶν πράξεών των

ἀνθρώπων τε ὕβριν καὶ ἀνομίην ἐφορῶντες,

εἴτε καὶ συνειθίσαντες νὰ ἀναστρέφωνται ἐν τῇ γῇ καὶ νοστιμευόμενοι νὰ βλέπωσι τὰς ὡραίας θνητὰς καὶ νὰ γλυκαίνωσι διὰ τοῦ μειδιάματος θνητῆς τινος τὰς πικρίας, ἃς ὑφίσταντο ἐν τῷ Ὀλύμπῳ ὑπὸ τῶν γυναικῶν των, κατήρχοντο συχνὰ πυκνὰ εἰς τὴν γῆν. Διότι ὡς γνωρίζετε, ὦ ἀναγνώστριαι, καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ αἱ κυρίαι δὲν διέφερον πολὺ τῶν ἐν τῇ γῇ. Ὅτι δὲ αἱ κυρίαι τοῦ Ὀλύμπου εὑρίσκοντο εἰς ἔριδας πολλάκις καὶ διαπληκτισμοὺς μετὰ τῶν συζύγων των, μᾶς τὸ βεβαιοῖ αὐτὸς ὁ Ζεύς, ὅςτις δὲν ἐντρέπεται νά το ὁμολογήσῃ εἰς τὴν θυγατέρα του τὴν Θέτιν, καὶ κατὰ τοῦτο κάμνει ἐξαίρεσιν, ἴσως διότι ἦτο θεός· διότι οἱ ἄνθρωποι, οἱ φρόνιμοι δηλαδή, δὲν δημοσιεύουσι τῶν γυναικῶν των τὰ ἐλαττώματα τοὐναντίον μάλιστα τὰς ἐπαινοῦσι, τὰς ἐγκωμιάζουσι καὶ ἐκθειάζουσι τὴν *νοικοκυρωσύνην* των. Ὁ Ζεὺς ὅμως ἰδοὺ τί λέγει εἰς τὴν Θέτιδα·

Τὴν δὲ μέγα ὀχθήσας προσέφη νεφεληγερέτα Ζεύς·
ἦ δὴ λοίγια ἔργ', ὅτε μ' ἐχθοδοπῆσαι ἐφήσεις
Ἥρῃ, ὅτ' ἄν μ' ἐρέθῃσιν ὀνειδείοις ἐπέεσσιν.
Ἡ δὲ καὶ αὔτως μ' αἰὲν ἐν ἀθανάτοισι θεοῖσιν
νεικεῖ, καί τε μέ φησι μάχῃ Τρώεσσιν ἀρήγειν.
Ἀλλὰ σὺ μὲν νῦν αὖτις ἀπόστιχε, μή σε νοήσῃ
Ἥρη. . . . 1

Κατήρχοντο δὲ εἰς τὴν γῆν μετημφιεσμένοι, ὡς μετημφιέννυντο οἱ μεγάλοι καὶ σπουδαῖοι αὐτοκράτορες, ὁ Ἰωσήφ, ὁ Φρειδερῖκος καὶ πολλοὶ τῶν Σουλτάνων, ἵνα ἐκ τοῦ πλησίον βλέπωσι καὶ ἐξετάζωσι τὰς ἀνάγκας τῶν ὑπηκόων. Καὶ οἱ θεοὶ λοιπὸν τὸ μὲν ἵνα βλέπωσι τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων, τὸ δὲ καὶ δι' ἄλλας ἐπιχειρήσεις κατήρχοντο εἰς τὴν γῆν λαμβάνοντες τὴν

1 Ἰλ. Α, 517.

μορφὴν ζώων, καθὼς οἱ Τοῦρκοι μετὰ θάνατον, ὡς λέγεται, γίνονται σκύλοι καὶ χοῖροι. Τὴν ἰδιότητα καὶ ἐπιτηδειότητα ταύτην εἶχεν ὁ πατὴρ θεῶν τε καὶ ἀνδρῶν, ὁ Ζεύς. Αὐτὸς μετεμορφώθη εἰς βοῦν διὰ ν' ἀπαγάγῃ τὴν ὡραίαν Εὐρώπην, ἐγένετο κύκνος καὶ κατέφυγεν εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς Λήδας, ἐξ ἧς ἐγέννησεν ἓν αὐγόν, ἐξ οὗ ἀφοῦ τὸ ἐκλώσισεν ἡ Λήδα ἐξῆλθεν ἡ καλὴ Ἑλένη, ἐγένετο χρυσῆ βροχὴ ἵνα δροσίσῃ τὴν Δανάην. Καὶ ποίας μορφὰς δὲν ἐλάμβανεν ὁ καλὸς Ζεὺς διὰ νὰ σαγηνεύσῃ τὰς ὡραίας τοῦ καιροῦ ἐκείνου; Ὁ σκοπὸς ὅμως τῆς ἐπὶ γῆς τῶν θεῶν καταβάσεως δὲν ἦτο πάντοτε ἐργολαβικός. Ὁ Ζεὺς κατήρχετο πολλάκις εἰς τὴν γῆν διὰ νὰ ἐπιβλέπῃ τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων καὶ τοὺς μὲν φαύλους τιμωρῇ, τοὺς δὲ χρηστοὺς ἀνταμείβῃ. Ὅτι δὲ καὶ τοιούτους ἔκαμνε περιπάτους ἀνθρώπινον περιβεβλημένος σῶμα, ἀπόδειξιν ἔχομεν τὴν τιμωρίαν τοῦ Λυκάονος καὶ τὴν ἀνταμοιβὴν τοῦ Φιλήμονος καὶ τῆς Βαυκίδος, περὶ οὗ κυρίως ὁ λόγος ἡμῶν θὰ στραφῇ. Παρακαλοῦμεν τοὺς ἀναγνώστας καὶ τὰς ἀναγνωστρίας ἡμῶν νὰ λάβωσι τὸν κόπον νὰ παρακολουθήσωσιν ἡμᾶς συνοδεύοντες τὸν Δία εἰς τὰς δύο ἐπὶ τῆς γῆς ἐκδρομάς του.

Ὁ Λυκάων ἦτο ἐκ τῶν πρώτων καὶ ἀρχαιοτάτων κατοίκων τῆς Ἀρκαδίας. Αὐτὸς διέδωκε τὸν πολιτισμὸν καὶ ἐξημέρωσε τοὺς κατοίκους· αὐτὸς ἔκτισε τὴν Λυκόσουραν καὶ εἰσήγαγε τὴν λατρείαν τοῦ Λυκαίου Διός. Ἀλλὰ καίτοι ὁ Λυκάων ἦτο τοιοῦτος καὶ τοσαῦτα εἶχε πλεονεκτήματα καὶ ἐθεωρεῖτο ὁ θεμελιωτὴς καὶ εὐεργέτης τοῦ ἀρκαδικοῦ λαοῦ, ἡ πρὸς τοὺς ξένους ὅμως δυσμένεια καὶ ἡ ἀνθρωποθυσία, δι' ἧς ἤθελε νὰ τιμᾷ τοὺς θεούς, ἠμαύρου τὸν χαρακτῆρά του. Ὁ Λυκάων ἔσφαττεν οὐ μόνον νήπια καὶ προσῆγε τοῖς θεοῖς ὁλοκαύτωμα, ἀλλὰ καὶ ξένους, παραβιάζων οὕτω τὰ ἱερὰ τῆς ξενίας νόμιμα. Ὁ Ζεὺς κατιδὼν ταῦτα ἐξ οὐρανοῦ ἢ μαθὼν αὐτὰ ἐκ τῶν ἀποστελλομένων αὐτῷ θυμάτων, ἠθέλησε νὰ τιμωρήσῃ τὸν σκληρὸν καὶ ἀπάνθρωπον Λυκάονα. Πρὶν ἢ ὅμως ἐπιχειρήσῃ τὴν τιμωρίαν, ἐθεώρησε καλὸν νὰ βεβαιωθῇ ἰδίοις ὄμμασι καὶ πιστωθῇ ἰδίοις ὠσί· διότι, ἄς το ὁμολογήσωμεν, ὁ Ζεὺς εἶχε καὶ τοῦτο τὸ καλόν, ὅτι δὲν ἐπίστευεν ἁπλῶς εἰς τὰ λεγόμενα, ἀλλ' ἤθελε καὶ νὰ ἔχῃ ἀσφαλεῖς καὶ θετικὰς ἐνδείξεις καὶ νὰ συλλάβῃ ἐπ' αὐτοφώρῳ τὸν Λυκάονα. Κατέλιπε λοιπὸν τὰ ἐν Ὀλύμπῳ ἀνάκτορα καὶ ἀνθρωπίνην λαβὼν μορφὴν ἦλθεν εἰς τὴν Ἀρκαδίαν καὶ κατηυθύνθη εἰς τὸν οἶκον τοῦ Λυκάονος. Ὁ Ζεὺς καίτοι σάρκα φορῶν καὶ ἄνθρωπος φαινόμενος, παρέσχεν ὅμως δείγματα τῆς θεότητός του. Ἀλλὰ ποῖα ἦσαν ταῦτα, δὲν γνωρίζομεν, διότι δὲν ἀναφέρουσιν ἡμῖν αἱ μυθολογικαὶ παραδόσεις. Ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ, οἱ Ἀρκάδες ὑπεδέξαντο τὸν θεὸν καὶ θείας τιμὰς προσήνεγκον αὐτῷ ἀναλόγως τῶν δυνάμεων αὐτῶν καὶ τῆς θεϊκῆς μεγαλειότητος τοῦ Διός. Ὁ Λυκάων ὅμως εἴτε μὴ πιστεύων εἰς τὰς ἐμφανίσεις τῶν θεῶν εἴτε φθονῶν διὰ τὰς ἀποδιδομένας τιμὰς κατεγέλα αὐτῶν ἐπὶ τῇ εὐπιστίᾳ καὶ μωρίᾳ των. Θέλων δὲ ν' ἀποδείξῃ αὐτοῖς ὅτι ὁ νομιζόμενος

θεὸς ἦτο ἀγύρτης, ἐν καιρῷ νυκτὸς παρασκευάζει ἐνέδρας τῷ Διῒ καὶ ἐνῷ οὗτος ἐκοιμᾶτο νήδυμον ὕπνον, ἑτοιμάζεται νά τον φονεύσῃ, ἀλλὰ δὲν τὸ κατώρθωσεν. Ὁ Ζεὺς ὑπεκρίθη τὸν εὐήθη ἵνα ἴδῃ μέχρι τίνος ἤθελε φθάσει ἡ ἀσέβεια τοῦ Λυκάονος. Τῇ ἐπαύριον παρατίθεται ἐν τῇ τραπέζῃ κρέας ἀνθρώπινον μέρος μὲν βραστὸν μετὰ ζωμοῦ, μέρος δὲ ψητόν. Ὁ Λυκάων ἔπραξε τοῦτο εἴτε δοκιμάζων τὸν Δία, ἂν πράγματι εἶνε θεός, ὡς ἐδοκίμασεν ἄλλοτε ὁ Τάνταλος τοὺς θεοὺς προσενεγκὼν αὐτοῖς εἰς τροφὴν τὸν Πέλοπα μαγειρευμένον, εἴτε νομίζων ὅτι εὐχαρεστεῖ πλειότερον διὰ τῆς τροφῆς ἀνθρωπίνης σαρκός, ἀφοῦ δὰ οἱ θεοὶ ἠρέσκοντο ἕως τότε εἰς ἀνθρώπινα θύματα. Τὸ κρέας ὅπερ προσήνεγκεν ὁ Λυκάων ἦτο ἠπειρωτικόν, εἴτε διότι τὸ κρέας τῶν Ἠπειρωτῶν ἦτο νοστιμώτερον, εἴτε διότι δὲν εἶχε παρ' ἑαυτῷ ἄλλους ξένους ἢ Ἠπειρώτας, ἀποσταλέντας αὐτῷ ὡς ὁμήρους. Οἱ θεοὶ οἱ ἑλληνικοί, ἂν κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους ἠρέσκοντο εἰς θύματα ἀνθρώπινα, οὐδόλως ὅμως ἔχαιρον καὶ εὐηρεστοῦντο νὰ προσφέρηται αὐτοῖς καὶ τροφὴ ἐξ ἀνθρωπίνου κρέατος, ἀπ' ἐναντίας μάλιστα καὶ ἠγανάκτουν καὶ ὠργίζοντο καὶ αὐστηρότατα ἐτιμώρουν τοὺς τολμῶντας νὰ φιλοξενῶσιν αὐτοὺς διὰ σαρκὸς ἀνθρώπων. Οὕτως ὁ Ζεὺς οὐ μόνον ζῶντα ἐτιμώρησε τὸν ἀσεβῆ Τάνταλον κεραυνώσας αὐτόν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ Ἅδῃ δεινὴν ἐπέβαλε καὶ ἀφόρητον αὐτῷ ποινήν. Οὕτως ὅτε ὁ Ἀτρεὺς ἔσφαττε τοὺς υἱούς του Τάνταλον καὶ Πλεισθένην καὶ παρέθηκεν αὐτοὺς φαγητὸν εἰς τὸν Θυέστην καὶ ἔδωκεν αὐτῷ τὸ αἷμα νὰ πίῃ, ὁ ἥλιος ἐσκοτίσθη, ἵνα μὴ τοιοῦτον βλέπῃ θέαμα. Ὅτε λοιπὸν ὁ Ζεὺς εἶδε παρατιθέμενον αὐτῷ κρέας ἀνθρώπινον ἠλλοιώθη τὴν μορφήν, ἐφρικίασε, συνωφρυώθη καὶ ἀνετριχίασε. Δὲν ἀμφιβάλλομεν ὅτι ἔπαθεν πλειότερον ἢ ὅ,τι λέγει ὁ Ὅμηρος ὅτι

Ἀμβρόσιαι ἄρα χαῖται ἐπερρώσαντο ἄνακτος
κρατὸς ἀπ' ἀθανάτοιο· μέγαν δ' ἐλέλιξεν Ὄλυμπον. 1

Ἐν τῇ ἀγανακτήσει αὐτοῦ ὁ Ζεὺς ἀνατρέπει διὰ τοῦ κεραυνοῦ τἀνάκτορα μετὰ τῶν ἐν αὐτοῖς ἐφεστίων θεῶν. Ὁ Λυκάων ἔντρομος φεύγει εἰς τὰ δάση καὶ μάτην πειρᾶται νὰ ὁμιλήσῃ. Ἀντὶ ὁμιλίας ἀνθρωπίνης ἐξάγει ὠρυγμούς· τὰ ἐνδύματά του μετεβλήθησαν εἰς δέρμα, οἱ βραχίονες εἰς κνήμας καὶ ἡ κεφαλή του ἔλαβε μορφὴν λύκου. Λύκος γενόμενος διετήρησε τοὺς χαρακτῆρας τῆς προτέρας αὐτοῦ ἀγριότητος, τὴν αὐτὴν αἱμοδιψῆ καὶ αἱμοχαρῆ ψυχήν, τὸ αὐτὸ χρῶμα, τὴν αὐτὴν θηριωδίαν, τοὺς αὐτοὺς λάμποντας καὶ σπινθηροβολοῦντας ὀφθαλμούς.

Οὕτω περιέγραφεν ὁ Οβίδιος τὴν μεταμόρφωσιν τοῦ Λυκάονος εἰς λύκον ἐν τῷ ἀθανάτῳ αὐτοῦ συγγράμματι τῶν *Μεταμορφώσεων*, αἵτινες, ὡς πάντα σχεδὸν τὰ τῶν Ῥωμαίων συγγράμματα, δὲν φέρουσι πρωτότυπον χαρακτῆρα, ἀλλ' εἶνε ἀπομίμησις, μᾶλλον δὲ μετάφρασις τῶν *Ἑτεροιουμένων* Νικάνδρου τοῦ Κολοφωνίου κατὰ τὸν Β' π.Χ. αἰῶνα ἀκμάσαντος. Ὅτι δὲ ἡ εἰς λύ-

1 Ἰλ. Α', 529.

κον μεταμόρφωσις τοῦ Λυκάονος ἦτο ἀληθής, μαρτυροῦσι τὰ συναξάρια τῶν Ἑλλήνων καὶ αὐτὸς ὁ Παυσανίας, ὅστις ὅμως ἄλλην αἰτίαν φέρει τῆς εἰς λύκον μεταμορφώσεως, τὴν αἰτίαν ὅτι «ἐπὶ τὸν βωμὸν τοῦ Λυκαίου Διὸς βρέφος ἤνεγκεν ἀνθρώπου καὶ ἔθυσε τὸ βρέφος καὶ ἔσπεισεν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τὸ αἷμα» [1].

Τοιαύτην μὲν ὑπέστη ποινὴν ὁ Λυκάων εἰς λύκον μεταμορφωθεὶς διὰ τὴν πρὸς τοὺς ξένους ὠμότητα καὶ ἀπανθρωπίαν του, ἴδωμεν δὲ νῦν ὁποίαν ἔσχεν ἀμοιβὴν ὁ Φιλήμων καὶ ἡ Βαυκὶς διὰ τὴν πρὸς τοὺς ξένους φιλανθρωπίαν καὶ φιλοξενίαν. Ὁ Ζεὺς μαθὼν ὅτι ἐν Φρυγίᾳ οἱ κάτοικοι χωρίου τινὸς ἦσαν ἄξενοι, ἐνόμισε καλὸν νὰ κάμῃ καὶ ἐκεῖ μίαν ἐκδρομὴν ἵνα ἴδῃ καὶ πεισθῇ ἀσφαλέστερον καὶ βεβαιότερον. Ἀνθρώπου λοιπὸν ὁδοιπόρου λαβὼν σχῆμα καὶ τὸν Ἀργειφόντην Ἑρμῆν παραλαβὼν σύντροφον καὶ ὑπηρέτην, ἦλθεν εἰς τὸ εἰρημένον χωρίον, ὅπου κατῴκει ὁ Φιλήμων καὶ ἡ Βαυκὶς ἐν πενιχρᾷ καὶ ταπεινῇ καλύβῃ. Οἱ δύο σύζυγοι ἦσαν μὲν πτωχοί, ἀλλ' εὐδαίμονες. Τὴν εὐδαιμονίαν δὲ αὐτῶν ηὔξανεν ἡ ὁμόνοια καὶ ἡ ὁμοφροσύνη. Ἡ εὐδαιμονία δὲν εἶνε προνόμιον τῶν πλουσίων μόνον οὐδὲ κατοικεῖ ἐν μεγάροις καὶ ἀνακτόροις· δὲν εἶνε δῶρον τοῦ χρυσοῦ καὶ τῆς εὐγενείας· ὁ χρυσὸς καὶ ἡ εὐγένεια δὲν παρέχουσιν ἀγαθὰ βέβαια καὶ ἀσφαλῆ· ἡ ἐκ τῶν ἀγαθῶν ἡδονὴ δὲν εἶνε ἤρεμος καὶ γαληνιαία· αἱ μέριμναι καταβιβρώσκουσι τοὺς πλουσίους ὡς κατεβίβρωσκε τὸ ἧπαρ τοῦ Προμηθέως ὁ ἀετός. Ἐν μέσῳ ἀξένων καὶ μισανθρώπων συνδημοτῶν ἔζη τὸ ζεῦγος ἐκεῖνο ἐν μεγίστῃ εὐδαιμονίᾳ. Ὁ ὑμέναιος καὶ ὁ ἔρως συνέδεε τὰς ψυχάς των, ὁ δὲ χρόνος δὲν ἐδυνήθη νὰ μαράνῃ καὶ ἐξαλείψῃ τὸν σύνδεσμον αὐτῶν. Μόνοι περιεποιοῦντο ἀλλήλους. Ἠρίθμουν ἤδη ὀγδοήκοντα ἐτῶν κύκλους· αἱ ῥυτίδες ἐκάλυπτον τὸ μέτωπόν των· αἱ τρίχες εἶχον ἤδη λευκανθῆ, ἀλλ' ἡ ἀγάπη καὶ ἡ τρυφερότης ἦσαν ἀκμαῖαι καὶ νεαραί. Τὸ ὄνομα τῶν δύο χρηστῶν τούτων γερόντων ἦτο ἀνὰ τὰ στόματα πάντων τῶν συνδημοτῶν αὐτῶν· διότι ἡ ἀρετὴ καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἐχθρῶν ἀνομολογεῖται καὶ κηρύττεται. Τὸ χωρίον, ἐν ᾧ κατῴκουν, ἠρίθμει χιλίας περίπου οἰκογενείας, ἀλλ' ἅπασαι διεκρίνοντο ἐπὶ χλευασμῷ καὶ ἀξενίᾳ. Ἦλθεν ὁ καιρὸς νὰ τιμωρηθῶσι διὰ τὴν κακίαν των καὶ νὰ βραβευθῶσιν οἱ δύο χρηστοὶ γέροντες. Ὅτε ὁ Ζεὺς κατῆλθε νὰ ἐπισκεφθῇ τοὺς χωρικοὺς ἐκείνους, ὁ καιρὸς ἦτο βροχερὸς καὶ ὁ χειμὼν εἶχεν ἤδη ἀρχίσει. Ὁ Ζεὺς ἐπεσκέφθη incognito μετὰ τοῦ Ἑρμοῦ τὸ χωρίον· πάσας ἔκρουσαν τὰς θύρας, ἀλλ' ἀντὶ φιλοξενίας εὕρισκον σκώμματα καὶ ἐμπαιγμούς.

Ἡ ἀφιλοξενία τῶν χωρικῶν τούτων τῆς Φρυγίας ὑπενθυμίζει ἡμᾶς τοὺς χωρικοὺς χωρίου τινὸς τῆς Λακεδαίμονος. Ὁ κ. Ν. μετὰ τοῦ ἰατροῦ κ. Γ. Λ. διῆλθόν ποτε διὰ τοῦ χωρίου ἐκείνου. Ὅτε εἶχον ἐκεῖ φθάσει, ἡ νὺξ εἶχε προχωρήσει καὶ δὲν ἐγνώριζον τὴν οἰκίαν τοῦ φίλου των, ὅπου ἔμελλον νὰ καταλύσωσιν. Ὅπου ἔκρουον τὰς θύρας ἐρωτῶντες νὰ μάθωσι τὴν κατοικίαν

1 Παυσαν. Η', 2, 3.

τοῦ φίλου των, ἀντὶ ἀπαντήσεως ἤκουον σκώμματα καὶ γέλωτας τῶν παίδων. Τὰ σκώμματα ταῦτα ὑπενθύμισαν αὐτοῖς τὸν γέροντα καὶ προφήτην Ἐλισαιὲ σκωπτόμενον ὑπὸ μειρακίων. Ὁ ἄνθρωπος ὅ,τι ἦτο τὸ πάλαι εἶνε καὶ σήμερον ὁ αὐτός. Ὡς τὸ πάλαι ἦσαν ἄξενοι καὶ σκῶπται, οὕτω καὶ τὴν σήμερον.

Οἱ θεοὶ ἀποκαμόντες νὰ κρούωσι τὰς θύρας καὶ νἀκούωσι τοὺς ἐμπαιγμοὺς τῶν χωρικῶν τῆς Φρυγίας, ἡτοιμάζοντο νἀναχωρήσωσιν ἐκεῖθεν, ὅτε μακρόθεν διέκριναν μικρὰν καὶ πενιχρὰν καλύβην. Ἂς κρούσωμεν καὶ ἐνταῦθα, εἶπεν ὁ Ζεύς. Ὁ Φιλήμων καὶ ἡ Βαυκὶς ἅμα ἀκούσαντες τὸν κρότον ἔσπευσαν νἀνοίξωσι τὴν θύραν. Ἰδόντες δὲ τοὺς ξένους παρεκάλεσαν αὐτοὺς νὰ εἰσέλθωσι.

« Νομίζω, εἶπεν ὁ Φιλήμων, ὅτι εἶσθε κουρασμένοι· ἡ νὺξ εἶνε προκεχωρηκυῖα. Εἰσέλθετε νἀναπαυθῆτε. Ἐπιθυμοῦμεν νὰ παράσχωμεν ὑμῖν ὅ,τι εἶνε δυνατόν, ἀλλὰ θά μας συγχωρήσητε, ἂν δὲν δυνηθῶμεν νά σας περιποιηθῶμεν καθὼς πρέπει.

— Βαυκίς, λέγει αὐτῇ ὁ γέρων, σπεῦσον νὰ ζεστάνῃς νερὸν καὶ νὰ πλύνῃς τοὺς πόδας τῶν ξένων.

Ἡ Βαυκὶς σπεύσασα ἐξέχωσεν ἀμέσως σπινθῆρας τινας ὑπὸ τὴν στάκτην, ἐπέθηκε κλάδους ξηροὺς καὶ φυσῶσα ἤναψε φωτιάν. Τὸ ὕδωρ ἐζεστάθη καὶ οἱ ξένοι ἔπλυνον τοὺς πόδας ἐντὸς καδίσκου ξυλίνου. Μετὰ τῶν ποδῶν τὸ νύψιμον οἱ ξένοι ἐκάθησαν ἐπὶ κλίνης ἐκ ξύλων ἰτέας καὶ στρῶμα ἐχούσης ψίαθον ἐκ σχοίνου. Ἐπ' αὐτῆς εἶχεν ἐπιστρωθῆ ὕφασμα, ὅπερ μεταχειρίζοντο κατὰ τὰς ἐπισήμους ἡμέρας, ἐφθαρμένον ἐκ τῆς πολυκαιρίας καὶ ἄξιον κλίνης τοσοῦτον ἁπλῆς.

Οἱ θεοὶ ἐκάθισαν καὶ ἀνεπαύοντο, ἡ δὲ Βαυκὶς ἐνησχολεῖτο ἑτοιμάζουσα τὰ τῆς τραπέζης. Ὁ Φιλήμων, ἵνα μετριάζῃ τὴν ἐκ τῆς βραδύτητος τοῦ δείπνου στενοχωρίαν καὶ συντάμῃ τὸν χρόνον, διηγεῖτο μετὰ τῆς εἰς τοὺς γέροντας συνήθους πολυλογίας, ἀλλὰ καὶ χάριτος συγχρόνως, περὶ τῶν ἀγρῶν, τῶν κήπων καὶ τῶν δασῶν. Ὅτε ἡτοιμάσθησαν τὰ τοῦ δείπνου, τράπεζα ξυλίνη καὶ ὑπὸ τοῦ χρόνου σκωληκόβρωτος ἐτέθη καὶ ὕφασμα λινοῦ πεπαλαιωμένου, τὸ μόνον ὅπερ εἶχον, ἐπεστρώθη. Τὰ παρατεθέντα ἐπὶ τῆς τραπέζης ἦσαν ἐλαῖαι ἐντὸς πηλίνων ἀγγείων, κρίνα διατηρούμενα ἐν τῇ ὑποστάθμῃ τοῦ οἴνου, μαρούλια, ῥεπάνια, ὀξύγαλα καὶ αὐγὰ ψημένα ἐν τῇ στάκτῃ. Ὁ οἶνος, ὅςτις δὲν ἦτο πολὺ παλαιός, ἐκομίσθη ἐντὸς στάμνου ἐξ ἀργίλου τετορνευμένης καὶ ἐκενοῦτο ἐντὸς ποτηρίων ξυλίνων κηρῷ ἐστιλβωμένων. Μετὰ τὸ δεῖπνον παρετέθησαν τὰ ἐπιδόρπια, κάρυα, σῦκα, φοίνικες, δαμάσκηνα, μῆλα καὶ σταφίδες, τὰ ὁποῖα θὰ ἦσαν πάντως, ἐκ τοῦ κήπου καὶ τῶν ἀγρῶν των συνειλεγμένα. Ἐν τῷ μέσῳ τούτων διέλαμπεν ὡς χρυσὸς τὸ μέλι. Λαμπροτέρα τούτων πάντων ἦτο ἡ προθυμία, μεθ' ἧς οἱ δύο γέροντες ἐφιλοτιμοῦντο ὑπηρετοῦντες τοὺς ξένους.

Ἀλλὰ πόσον ἐξεπλάγησαν, ὅτε εἶδον ὅτι ἡ στάμνος, ἐξ ἧς ἐλαμβάνετο ὁ

οἶνος, δὲν ἐκενοῦτο! Καὶ συνέβαινε τότε ὅ,τι καὶ εἰς τὴν χήραν τῆς Συρίας, τῆς ὁποίας ἡ ὑδρία τοῦ ἀλεύρου δὲν ἐκενοῦτο καὶ ὁ καψάκης τοῦ ἐλαίου δὲν ἠλαττοῦτο κατὰ τὴν ἔκφρασιν τῆς Γραφῆς.[1] Ὁ Φιλήμων καὶ ἡ Βαυκὶς ἰδόντες τὸ θαῦμα ἐφοβήθησαν καὶ πεσόντες χαμαὶ προσεκύνησαν τοὺς ξένους οὓς ἐξέλαβον ὡς θεούς.

«Θεοί, ἀνεφώνησεν ὁ Φιλήμων, συγχωρήσατε ἡμᾶς διὰ τὰς ἐλλείψεις ἡμῶν. Τίς ἤλπιζεν ὅτι ἐντὸς καλύβης ταύτης ἠθέλομεν ὑποδεχθῆ τοσοῦτον ἔξοχα πρόσωπα, αὐτοὺς τοὺς Θεούς; Ἐξ ἀκοῆς ἐγνωρίζομεν ὅτι οἱ θεοὶ καταβαίνουσιν ἐνίοτε εἰς τὴν γῆν καὶ περιέρχονται ὡς ὁδοιπόροι. Τὰ νῦν βλέπομεν τοῦτο ἰδίοις ὀφθαλμοῖς.»

Ταῦτα εἰπὼν ἐξῆλθεν ἔξω καὶ ἔτρεξε νὰ συλλάβῃ καὶ σφάξῃ τὴν μόνην χῆνα, ἣν εἶχον καὶ ἠγάπων ὡς τέκνον, διότι τὴν εἶχον ἀναθρέψει καὶ ἀναστήσει καὶ ὡς φύλακα τοῦ οἴκου των μετεχειρίζοντο· διότι ὡς γνωρίζετε εἰς τὰς χῆνας ὀφείλεται ἡ τῆς Ῥώμης σωτηρία.

Ἡ χὴν ταχυτέρα τοῦ γέροντος ἔτρεχεν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ φωνάζουσα καὶ ἐπὶ τέλους κατέφυγεν εἰς τοὺς πόδας τοῦ Διός, ὡς εἰ ἐγνώριζεν ὅτι καὶ αὐτὸς ἄλλοτε ἐγένετο κύκνος καὶ κατέφυγεν εἰς τοὺς κόλπους τῆς Λήδας. Ὁ Ζεὺς ἐμποδίζων τὸν Φιλήμονα νὰ σφάξῃ τὴν χῆνα ἀποκαλύπτεται εἰς αὐτὸν ἐν ὅλῃ τῇ θεϊκῇ αὐτοῦ λαμπρότητι καὶ λέγει πρὸς αὐτόν:

«Ἐγώ εἰμι ὁ Ζεύς, οὗτος δὲ ὁ υἱὸς καὶ ὑπηρέτης μου Ἑρμῆς. Ἀκούσας »ὅτι οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου τούτου εἶνε ἄξενοι καὶ πρὸς τοὺς ξένους ἀσεβεῖς, »ἀφῆκα τὸν Ὄλυμπον καὶ ὁδοιπόρου λαβὼν σχῆμα ἦλθον νὰ βεβαιωθῶ ἰδίοις »ὀφθαλμοῖς καὶ πιστωθῶ ἰδίοις ὠσί· διότι ἡμεῖς οἱ θεοὶ δὲν πρέπει νὰ δίδω»μεν πίστιν εἰς τὰ λεγόμενα, ἀφοῦ δὲ καὶ ἐν τῇ γῇ ὁ λαὸς ὡς ὑποθήκην »ἔχει τὸ

ἀπ' ὅσα βλέπεις τὰ μισὰ καὶ ἀπ' ὅσα ἀκοῦς κανέν,

«ἐπειδὴ δὲ ἀληθῆ εἶνε τὰ περὶ αὐτῶν λεγόμενα, διὰ τοῦτο θὰ λάβωσι τὰ »ἐπίχειρα τῆς ἀσεβείας των· ὑμεῖς δέ, ὦ χρηστὲ γέρον καὶ καλὴ σύζυγε, »ἐγκαταλείψατε τὸ χωρίον τοῦτο καὶ ἀκολουθήσατε ἡμᾶς, ἵνα μὴ πάθητε »ὅ,τι καὶ οἱ συνδημόται ὑμῶν.»

Οἱ γέροντες ὑπήκουσαν ἀμέσως εἰς τὴν συμβουλήν των. Δὲν ἀμφιβάλλομεν δὲ ὅτι οἱ χωρικοὶ ἂν ἐμάνθανον ὅτι οἱ ζητοῦντες τὴν φιλοξενίαν παρ' αὐτῶν ἦσαν πρόσωπα ἔξοχα, δὲν ἀμφιβάλλομεν ὅτι θὰ ἔσπευδον μετὰ πολλοῦ τοῦ ζήλου καὶ μεγάλης τῆς προθυμίας εἰς ὑποδοχὴν καὶ δεξίωσιν αὐτῶν. Ὅτι θὰ μετενόουν πικρῶς, ἂν ἐγνώριζον ὅτι οἱ ξένοι ἦσαν αὐτοὶ οἱ θεοί, καὶ τοῦτο τὸ πιστεύομεν, ἀλλ' ἡ μετάνοιά των ἦλθε κατόπιν ἑορτῆς. Αὐτοὶ ἔπαθον χειρότερα ἢ ὅ,τι ἔπαθον οἱ χωρικοὶ χωρίου τινὸς τῆς Ῥωσίας. Καὶ τί ἔπαθον οἱ χωρικοὶ οὗτοι;

Ὁ Τζάρος Ἰβάν, ὁ βασιλεύσας τῆς Ῥωσίας περὶ τὰ μέσα τῆς 16 ἑκατον-

[1] Βασιλ. Γ', ιζ', 16.

παετηρίδος, ἐξήρχετο συχνὰ μετημφιεσμένος, ἵνα πληροφορῆται περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ὑπηκόων του.

Ἡμέραν τινὰ ἦλθεν εἰς χωρίον τι πλησίον τῆς Μόσχας καὶ προσποιούμενος ὅτι ἦτο κεκμηκὼς ἐζήτει μέρος νὰ ἡσυχάσῃ. Οὐδεὶς τῶν κατοίκων παρέσχεν αὐτῷ φιλοξενίαν καὶ ἔπαθεν ὅ,τι ὁ Ζεὺς ἐν τῷ χωρίῳ τῆς Φρυγίας. Ὁ Τζάρος πλήρης ἀγανακτήσεως ἦτο ἕτοιμος νἀναχωρήσῃ ὅτε εἶδε μακρόθεν καλύβην πτωχὴν καὶ πενιχράν. Κατηυθύνθη ἐκεῖ καὶ ἔκρουσε τὴν θύραν· ἡ θύρα ἀμέσως ἀνοίγεται καὶ ὁ χωρικὸς λέγει πρὸς τὸν ἄγνωστον ξένον τί θέλει καὶ τί ζητεῖ.

— Εἶμαι λίαν καταβεβλημένος ἐκ τοῦ κόπου καὶ τῆς πείνης, εἶπεν ὁ ξένος. Δύνασαι νὰ μοὶ δώσῃς κατάλυμα νὰ διέλθω τὴν νύκτα ταύτην;

— Ἂν καὶ εἶμαι, ὡς βλέπεις, πτωχός, ἂν καὶ ἦλθες εἰς καιρὸν ἀκατάλληλον, διότι ἡ σύζυγός μου εἶνε ἀσθενής, δύνασαι ὅμως νὰ εἰσέλθῃς καὶ νὰ σωθῇς ἐκ τοῦ ψύχους. Θά σε περιποιηθῶμεν ἐκ τοῦ ὑπάρχοντος εἰς ἡμᾶς.

Ὁ χωρικὸς εἰσήγαγε τὸν Τζάρον εἰς δωμάτιον, ὅπου ἐκοιμῶντο τὰ τέκνα του, δύο νήπια καὶ ἓν κοράσιον τριῶν ἐτῶν.

— Μείνατε αὐτοῦ, εἶπεν ὁ χωρικός,καὶ ἐγὼ ἔρχομαι ἀμέσως. Πηγαίνω νὰ σᾶς φέρω νὰ φάγητε κἄτι τι.

Ὁ χωρικὸς ἐξῆλθε καὶ μετ' ὀλίγον ἐπέστρεψε φέρων ἄρτον μαῦρον, ὀλίγα αὐγὰ καὶ μέλι.

— Αὐτὸ εἶνε ὅλον τὸ φαγητόν μου, εἶπεν ὁ χωρικός· δύνασθε νὰ τὸ μοιρασθῆτε μετὰ τῶν τέκνων μου. Ταῦτα εἰπὼν ἐξῆλθε καὶ ἀπῆλθε νὰ ἴδῃ τί κάμνει ἡ πάσχουσα σύζυγός του.

Μετ' ὀλίγον ὁ χωρικὸς ἐπανῆλθε φέρων εἰς τὰς ἀγκάλας του βρέφος, τὸ ὁποῖον τὴν ἐπιοῦσαν ἔμελλε νὰ βαπτισθῇ. Ὁ αὐτοκράτωρ λαβὼν τὸ βρέφος ἐφίλησεν αὐτὸ καὶ εἶπε πρὸς τὸν χωρικόν:

— Τὸ βρέφος αὐτὸ μέλλει νὰ γείνῃ εὐτυχές.

Ὁ χωρικὸς μειδιάσας διὰ τὴν προφητείαν ταύτην παρέδωκε τὸ βρέφος εἰς τὴν γραῖαν μάμμην του καὶ παρεκάλεσε τὸν ξένον νὰ πλαγιάσῃ εἰς τὴν ἐξ ἀχύρου κλίνην του, ὅπου καὶ αὐτὸς συγχρόνως ἔκαμε τὸ αὐτό.

Τὴν πρωΐαν ὁ ξένος ἀποχαιρετῶν τὸν χωρικὸν καὶ εὐχαριστῶν αὐτῷ ἐπὶ τῇ φιλοξενίᾳ του εἶπεν·

— Ἐγὼ ἀπέρχομαι εἰς τὴν Μόσχαν, ὅπου ὑπάρχει φίλος μου πολὺ καλὸς καὶ πλούσιος, εἰς τὸν ὁποῖον θέλω σὲ συστήσει καὶ θὰ κατορθώσω νὰ βαπτίσῃ τὸ βρέφος σου· ὑποσχέθητί μοι λοιπόν, ὅτι θὰ μὲ περιμένῃς νὰ παρευρεθῶ εἰς τὴν βάπτισιν τοῦ βρέφους μετὰ τοῦ καλοῦ ἐκείνου ξένου. Θὰ ἐπανέλθω μετὰ 3 ὥρας τὸ πολύ.

Ὁ χωρικὸς ἐδυσκολεύθη κατ' ἀρχὰς νὰ δώσῃ τὸν λόγον του, ἀλλ' ἐπὶ τέλους συγκατένευσεν εἰς τὴν αἴτησιν τοῦ φιλοξενουμένου.

Ὁ αὐτοκράτωρ ἀπῆλθεν, αἱ τρεῖς ὧραι παρῆλθον καὶ οὐδεὶς ἐφαίνετο. Ὁ

χωρικός καὶ ἡ οἰκογένειά του ἡτοιμάζοντο ἤδη νὰ φέρωσι τὸ βρέφος εἰς τὴν ἐκκλησίαν· ἐνῷ δὲ ἔμελλον νἀναχωρήσωσιν, αἴφνης ἠκούσθησαν βήματα ἵππων καὶ κρότος ἁμαξῶν. Ὁ χωρικὸς ἐγνώρισεν ὅτι ταῦτα ἦσαν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἐφώναζε τὴν οἰκογένειάν του νὰ ἔλθῃ νὰ ἴδῃ τὸν αὐτοκράτορα διαβαίνοντα· ἔτρεξαν ὅλοι καὶ ἐστάθησαν ἐνώπιον τῆς θύρας. Ἵπποι, ἅμαξαι καὶ ἄνθρωποι ἀπετέλεσαν ἡμικύκλιον, ἡ δὲ μεγαλοπρεπὴς ἅμαξα τοῦ αὐτοκράτορος ἐστάθη πρὸ τῆς θύρας τοῦ χωρικοῦ. Ἡ θύρα τῆς ἁμάξης ἠνέωξε καὶ ὁ αὐτοκράτωρ ἐπήδησεν ἔξω καὶ προχωρῶν πρὸς τὸν φιλοξενήσαντα αὐτὸν εἶπε·

«— Σοὶ ὑπεσχέθην νὰ σοὶ προμηθεύσω ἀνάδοχον· ἦλθον νὰ ἐκπληρώσω »τὴν ὑπόσχεσίν μου· δός μοι τὸ τέκνον σου καὶ ἀκολούθει μοι εἰς τὴν ἐκκλη»σίαν.»

Ὁ χωρικὸς ἵστατο θεωρῶν τὸν αὐτοκράτορα μετ' ἐκπλήξεως. Ἐν ὅλῃ ταύτῃ τῇ πομπῇ καὶ παρατάξει δὲν ἐδυνήθη νἀναγνωρίσῃ τὸν πτωχὸν ξένον, ὃν τῇ προτεραίᾳ ἐφιλοξένει παρ' ἑαυτῷ. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐσιώπα ἐπί τινα λεπτὰ καὶ ἐτέρπετο ἐπὶ τῇ ἀμηχανίᾳ τοῦ χωρικοῦ· ἐπὶ τέλους εἶπε:

«— Χθὲς σὺ ἐξεπλήρωσας τὰ καθήκοντα τῆς φιλοξενίας, σήμερον δὲ ἐγὼ »ἦλθον νὰ ἐκπληρώσω τὸ εὐχαρεστότατον καθῆκον βασιλέως διὰ νὰ βραβευθῇ »ἡ ἀρετή.»

Ὁ χωρικὸς πλήρης δακρύων χαρᾶς ἔσπευσε νὰ φέρῃ τὸ παιδίον εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ ἔξοχος μονάρχης παρέλαβε τὸ παιδίον καὶ ἐλθὼν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐβάπτισεν αὐτό. Φυλάξας δὲ τὸν λόγον διέταξε νὰ ἐκπαιδευθῇ τὸ παιδίον ἐν τοῖς ἀνακτόροις καὶ διετέλει πάντοτε παρέχων εἰς τον χρηστὸν χωρικὸν ἄφθονα τὰ μέσα τῆς συντηρήσεώς του.

Οὕτως ἀντημείφθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ὁ χρηστὸς χωρικός· ἀλλὰ πολλῷ μείζων καὶ ἀνωτέρα ἦτο ἡ ἀμοιβὴ τῶν χρηστῶν χωρικῶν τῆς Φρυγίας, ὡς ἀσυγκρίτως ἀνώτεροι ἦσαν καὶ οἱ φιλοξενηθέντες θεοί.

Ὁ Ζεὺς καὶ ὁ Ἑρμῆς εἶπον, ὡς εἴδομεν, εἰς τοὺς ξενίσαντας αὐτοὺς γέροντας νὰ ἐξέλθωσιν ἀμέσως ἐκ τοῦ χωρίου καὶ ἀμέσως νἀκολουθήσωσιν αὐτούς, διότι ταχεῖα ἔμελλε νὰ ἐπέλθῃ καταστροφή. Δὲν γνωρίζομεν ἂν διετάχθησαν καὶ νὰ μὴ στρέψωσι πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ ἴδωσιν, ὡς διετάχθη καὶ ὁ Λώτ· «Σώζων σῶζε τὴν σεαυτοῦ ψυχήν, λέγει ὁ ἄγγελος αὐτῷ· μὴ πε»ριβλέψῃς εἰς τὰ ὀπίσω μηδὲ στῇς ἐν πάσῃ τῇ περιχώρῳ· εἰς τὸ ὄρος σώ»ζου, μήποτε συμπαραληφθῇς» [1]. Ὡς γνωστὸν ἡ γυνὴ τοῦ Λὼτ περίεργος ὡς γυνή, ἠθέλησε νὰ στρέψῃ καὶ ἴδῃ καὶ βραδύνουσα φαίνεται κατελήφθη ὑπὸ τῆς θυέλλης τῶν Σοδόμων καὶ ἐγένετο στήλη ἁλός, ὡς ἐγένετο λίθος ἡ Νιόβη. Πολὺ πιθανὸν ὅτι τοιαύτην διαταγὴν ἔλαβον καὶ οἱ γέροντες τῆς Φρυγίας. Ἀλλ' αὐτοὶ ἦσαν φρονιμώτεροι τῆς γυναικὸς τοῦ Λὼτ καὶ παρηκολούθουν τοὺς θεούς. Στηριζόμενοι ἐπὶ τῶν βακτηριῶν των ἀναρριχῶνται

1 Γεν. ιθ' 26.

μετὰ κόπου τὸν πλησίον λόφον. Ὁ Νεφεληγερέτης Ζεὺς συνάγει τὰς νεφέλας, διατάττει τὸν νότον καὶ ἀνοίγει τοὺς καταρράκτας τοῦ οὐρανοῦ, ὡς ἠνεῴχθησαν καὶ ἄλλοτε πολλάκις ἐπὶ Νῶε, ἐπὶ Ὠγύγου, ἐπὶ Δευκαλίωνος, καὶ ἄλλων. Ἡ πεδιὰς κατακλύζεται ὑδάτων, τὰ ὁποῖα πειθόμενα τῷ νεύματι τοῦ Διὸς συμπαρασύρουσιν ἄνευ διακρίσεως κτήνη καὶ ἀνθρώπους, δένδρα καὶ οἰκίας, κήπους καὶ δάση. Ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ τὸ πᾶν ἐν τῷ χωρίῳ ἀπόλλυται καὶ οὐδὲ ἴχνος αὐτοῦ φαίνεται· ἐν ᾧ δὲ οἱ χρηστοὶ γέροντες στραφέντες πρὸς τὸ χωρίον των ἔβλεπον τὴν ἐπελθοῦσαν καταστροφὴν καὶ ᾤκτειρον τὴν τύχην τῶν συμπολιτῶν αὐτῶν, αἴφνης μετὰ θάμβους καὶ ἐκπλήξεως παρατηροῦσι τὴν καλύβην αὐτῶν μεταβαλλομένην ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς μεγαλοπρεπῆ ναόν. Οἱ τοῖχοι αὐτοῦ μεταβάλλονται εἰς σκληρότατα καὶ λαμπρότατα μάρμαρα· οἱ παλαιοὶ κορμοὶ τῶν δένδρων χρησιμεύοντες ἀντὶ στυλοβατῶν, ἐν διαστήματι ὀλίγων λεπτῶν μεταβάλλονται εἰς στήλας ἐκ μαρμάρου καὶ ὑψοῦνται μέχρι νεφελῶν· ἡ ἐξ ἀχύρου καλάμη μεταβάλλεται ὅλη εἰς χρυσὸν καὶ τὸ πᾶν διαλάμπει ἐν τῷ περιτειχίσματι ἐκείνῳ. Πάντα τὰ τρομερὰ ἐκεῖνα συμβάντα ἀπεικονίζονται ἐν τῷ φατνώματι τοῦ ναοῦ μετὰ τοσαύτης καλλονῆς καὶ χάριτος, ὥστε αἱ εἰκόνες τοῦ Ζεύξιδος καὶ τοῦ Ἀπελλοῦ ἀμαυροῦνται ἐνώπιον αὐτῶν. Καὶ πῶς ἠδύναντο νὰ συγκριθῶσι τὰ ἀνθρώπινα ἔργα πρὸς τὰ τῶν θεῶν! Οἱ δύο χρηστοὶ γέροντες ἐκπεπληγμένοι, ἔκθαμβοι καὶ συγκεχυμένοι νομίζουσιν ὅτι εὑρίσκονται ἐν τῷ Ὀλύμπῳ. Ἐν ᾧ δὲ οὕτως ἔκπληκτοι καὶ ἔκθαμβοι ἵσταντο καὶ κεχηνότες ἔβλεπον τὰς μεταβολάς, ὁ υἱὸς τοῦ Κρόνου καὶ τῆς Ῥέας, ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς γέροντας λέγει αὐτοῖς.

«— Σοφὲ γέρων καὶ σὺ χρηστὴ σύζυγε, βλέπετε τὰ γενόμενα θαυμάσια »καὶ τὴν τιμωρίαν τῶν ἀσεβῶν συνδημοτῶν σας, ἐπιθυμῶ νὰ ἀνταμείψω »ἀκόμη τὴν ἀρετήν σας, τί θέλετε καὶ τί ἐπιθυμεῖτε νὰ λάβητε παρ' ἐμοῦ; »Σκέφθητε καὶ ἀποκρίθητε».

Ἴσως οἱ ἀναγνῶσται ἡμῶν ὑποθέτουσιν ὅτι οἱ δύο γέροντες ἐζήτησαν πλοῦτον καὶ βίον μακρόν. Ἴσως νομίζουσιν ὅτι συνεζήτησαν ἐπὶ πολὺ τί νὰ αἰτήσωνται τοὺς θεούς. Οὐχί. Οἱ γέροντες δὲν ἦσαν τόσον φιλάργυροι καὶ φιλόζωοι, ὥστε νὰ ζητήσωσι πλοῦτον, ὡς ἐζήτησεν ὁ μωρὸς **Μίδας**, περὶ οὗ ἐγράψαμεν ἄλλοτε τὰ δέοντα [1], δὲν ἦσαν τοσοῦτον φιλόζωοι, ὥστε νὰ ζητήσωσι βίον μακρὸν μέν, ἀλλ' ἐλεεινὸν καὶ ἄθλιον, ὡς τὴν ἔπαθε ἡ Ἠὼς ζητήσασα παρὰ τῶν θεῶν τὴν ἀθανασίαν τοῦ Τιθωνοῦ, ἀλλ' ὕστερον μετανοήσασα, διότι γηράσαντα ἠναγκάζετο νὰ σπαργανώνῃ καὶ νὰ κουνῇ ὡς μωρὸν νήπιον καὶ νὰ δίδῃ αὐτῷ *κουρκοῦτι* εἰς τροφήν, διότι τοῦ εἶχον πέσει οἱ ὀδόντες· δὲν ἦσαν δὲ τοσοῦτον μωροὶ ὥστε ἐπὶ πολὺ νὰ συζητῶσι καὶ νὰ φιλονεικῶσι καὶ νά την πάθωσιν, ὡς τὴν ἔπαθε τὸ χρυσοῦν ἐκεῖνο ζεῦγος φιλονεικοῦν τί νὰ ζητήσῃ παρὰ τῆς μοίρας.

1 Παρνασσοῦ Α' 538.

Οἱ γέροντες συνεννοηθέντες ἐπ' ὀλίγον ἀπεκρίναντο.

«— Ἐπιθυμοῦμεν, ὦ υἱὲ τοῦ Κρόνου καὶ τῆς Ῥέας, νὰ γείνωμεν ὑπηρέ»ται ἐν τῷ ναῷ σου καὶ νὰ φροντίζωμεν περὶ αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ τὴν ζωὴν »ἡμῶν διήλθομεν ἐν ὁμονοίᾳ καὶ οὐδέποτε βάσκανος δαίμων διετάραξε τὴν »οἰκιακὴν ἡμῶν ἁρμονίαν, ἐπιθυμοῦμεν νὰ μὴ ἴδῃ ὁ εἷς τοῦ ἄλλου τὸ τέ»λος, ἀλλὰ συγχρόνως νὰ τελευτήσωμεν καὶ συγχρόνως νὰ ταφῶμεν ἐν ἑνὶ »καὶ τῷ αὐτῷ τάφῳ. Εἴθε νὰ μὴ ἴδω τὸ σῶμα τῆς πεφιλημένης μου γραίας »ἐπὶ τῆς πυρᾶς. Εἴθε νὰ μή με σαβανώσῃ διὰ τῶν χειρῶν της καὶ νὰ μή »με θέσῃ ἡ ἰδία εἰς τὸν τάφον».

Ὁ Ζεὺς δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν εὐχὴν τοῦ γέροντος καὶ ἀμέσως κατέστησεν αὐτοὺς φύλακας τοῦ ναοῦ του καθ' ὅλον τὸ ὑπόλοιπον τῆς ζωῆς των. Ὁ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει Ὀβίδιος δὲν λέγει μὲν πόσα ἔτη διῆλθον οἱ δύο γέροντες. Ἀλλ' ὅσον καιρὸν καὶ ἂν ἔζων, πάλιν θ' ἀπέθνησκον. Ἀλλὰ πῶς ἀπέθανον; Δὲν ἔλαβον τὴν τύχην τοῦ Ἐνὼχ καὶ τοῦ Ἠλιού· δὲν μετηνέχθησαν εἰς τὸν Ὄλυμπον ὡς ὁ Γανυμήδης· δὲν μετήλλαξαν μορφὴν ὡς πιστεύουσι πολλοὶ κύριοι καὶ κυρίαι, καὶ διὰ τοῦτο περιποιοῦνται πολὺ τὰ ζῷα, καὶ ὡς πιστεύουσι τὰ νῦν ἐν Τουρκίᾳ πολλοὶ ὅτι οἱ Τοῦρκοι μετὰ θάνατον γίνονται χοῖροι. Ἀλλὰ τί ἔπαθον καὶ τί ἐγένοντο; Ἀκούσατε·

Εἶχον ἤδη φθάσει οἱ δύο γέροντες εἰς τὸ ἔσχατον γῆρας. Ἐνῷ ἡμέραν τινὰ ἱστάμενοι πλησίον ἀλλήλων πρὸ τῆς θύρας τοῦ ναοῦ ἐμνημόνευον τῶν θαυμασίων συμβάντων ἐν τοῖς τόποις ἐκείνοις, αἴφνης ἐφάνησαν ἐνδυόμενοι φύλλωμα πράσινον. Τὰ παγωμένα μέτωπά των ἐσχημάτισαν κορυφήν, ἥτις ταχέως ηὔξανε. Μόλις ἐδυνήθησαν νἀποτείνωσι πρὸς ἀλλήλους τὸν ἔσχατον χαιρετισμόν· «Χαῖρε Βαυκίς μου· — Χαῖρε ἀγαπητέ μοι σύζυγε!» καὶ τὸ στόμα αὐτῶν ἔκλεισεν ἐκ τοῦ σχηματισθέντος φλοιοῦ. Ἡ Βαυκὶς ἐγένετο φιλύρα καὶ ὁ Φιλήμων δρῦς!

Τοιοῦτον τέλος ἔλαβον οἱ δύο χρηστοὶ γέροντες. Τὸ θαῦμα διεδόθη καθ' ἅπασαν τὴν Φρυγίαν καὶ τὴν Ἀνατολήν. Οἱ ἄνθρωποι ἐκ περιεργίας ἤρχοντο νὰ ἴδωσιν ἐκεῖ τὰ γενόμενα καὶ ἐξεστηκότες ἐθεώρουν τὰ δύο δένδρα, ἀποτυποῦντα ἐν ἑαυτοῖς τὴν ἀνθρωπίνην εἰκόνα, καὶ ἐπέστρεφον διδασκόμενοι καὶ οἰκοδομούμενοι ἐκ τῶν ἐπὶ τῶν δένδρων ἐγγεγραμμένων χρυσῶν τούτων ἐπῶν· «Ὁ εὐσεβὴς καὶ φιλόξενος εἶνε ἀγαπητὸς τοῖς θεοῖς». Ἡμεῖς δὲ λέγομεν ὅτι ἡ φιλοξενία «ἐπαυξάνει καὶ διπλασιάζει τὴν ἡδονὴν τῆς εὐωχίας» καὶ ὁ φιλοξενήσας οὐδέποτε μένει χωρὶς ἀμοιβῆς.

Κ. ΝΕΣΤΟΡΙΔΗΣ.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝ ΤΕΓΕΑι ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ.

Τῇ 21ῃ Ἰουνίου λήξαντος ἐλάμβανον ἐντολὴν παρὰ τοῦ ὑπουργείου τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως νὰ μεταβῶ εἰς Τεγέαν μετὰ τοῦ ἑταίρου τοῦ ἐν Ἀθήναις γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου κ. Milchöfer ἵνα ἐξετάσωμεν καὶ ἀνεύρωμεν τὸν χῶρον, ἔνθα ἔκειτο ὁ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς ναός [1]. Ἡ ἀνακάλυψις δὲ τοῦ ναοῦ ἐθεωρεῖτο εὐχερέστατον θέμα, καθότι πάντες οἱ τὴν Τεγέαν ἐπισκεφθέντες ἀρχαιολόγοι, ἀπὸ τοῦ Leake μέχρι τοῦ Κουρτίου καὶ Bursian, εἶχον ὑποστηρίξει ὅτι ἡ τοῦ χωρίου Πιαλὶ ἐκκλησία ἅγιος *Νικόλαος* ἔκειτο ἐπὶ τοῦ κρηπιδώματος τοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς ναοῦ. Ἅμα μεταβάντες εἰς Πιαλὶ ἠγάγομεν μακρὰν τάφρον παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ παρὰ προσδοκίαν οὐδὲν ἴχνος τοῦ ναοῦ εὕρομεν. Ἀνεκαλύψαμεν δὲ τρία μεταγενέστερα βυζαντινὰ τείχη, βαίνοντα παραλλήλως καὶ ἀποτελούμενα κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος ἐξ ὑλικοῦ ἀρχαίων οἰκοδομημάτων, ἤτοι μεγάλων πλακῶν ἐκ στρώματος ναῶν, σπονδύλων κιόνων καὶ διαφόρων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. Τότε κατείδομεν ὅτι τὸ κατὰ διαφόρους ἐποχὰς εὑρεθὲν ἐκεῖ ὑλικὸν ἀρχαίου ναοῦ, ὅτε οἱ χωρικοὶ ἀνέσκαπτον πρὸς οἰκοδόμησιν καὶ ἀνανέωσιν τῆς ἐκκλησίας των, δὲν ἔκειτο κατὰ χώραν, ἀλλ' εἶχε μετενεχθῇ ἄλλοθεν καὶ ἀπετέλει μέρος μεταγενεστέρων οἰκοδομημάτων. Τοῦτο βεβαίως δὲν ἠδύναντο νὰ γνωρίζωσιν οἱ ἀνωτέρω μνημονευθέντες ἀρχαιολόγοι, καὶ ἐκ τούτου ἠπατήθησαν συμπεράναντες ὅτι ἡ ἐκκλησία ἔκειτο ἐπὶ τοῦ ναοῦ. Κατόπιν ἐξερευνήσαντες ἀκριβῶς τὸν περὶ τὴν ἐκκλησίαν χῶρον καὶ στηριζόμενοι ἐπὶ πληροφοριῶν τῶν χωρικῶν, ἐσκάψαμεν ἑξήκοντα περίπου μέτρα μακρὰν τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς ἐκκλησίας ἐν τῷ ἀγροκήπῳ Γ. Γκανᾶ, ἔνθα εὕρομεν ἀρχαῖον στρῶμα ἐκ λιθίνων πλακῶν προχωροῦν πρὸς δυσμάς, καὶ πλῆθος ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. Ἡ ἰδιοτροπία τῶν ἰδιοκτητῶν, μὴ ἐπιτρεπόντων κατ' οὐδένα τρόπον ἀνασκαφὰς ἐν τοῖς ἀγροκήποις αὐτῶν, παρέσχεν ἡμῖν πολλὰ πράγματα, καὶ μόλις μετὰ παρέλευσιν μηνὸς ἠδυνήθημεν νὰ σκάψωμεν περαιτέρω καὶ νὰ ἀνεύρωμεν τὰς τρεῖς γωνίας τοῦ στρώματος τούτου, ἤτοι τὴν νοτιοανατολικὴν ἐν τῷ ἀγροκήπῳ Γκανᾶ, τὴν βορειοανατολικὴν ἐν τῷ τοῦ κ. Βεηκοπούλου, καὶ τὴν νοτιοδυτικὴν ἐν τῷ κήπῳ Β. Τσακαννάκη.

1 Τοῦτο ἐγένετο τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου ἐπιθυμοῦντος νὰ ἐνεργήσῃ ἀνασκαφὰς πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ ναοῦ τούτου καὶ ἀνεύρεσιν τῶν ἐπικοσμούντων αὐτὸν πλαστικῶν ἔργων. Ἦτο δὲ ἀνάγκη ἵνα προηγουμένως ἐξευρεθῇ ἡ τοῦ ναοῦ θέσις καὶ οὕτως ἀγοράσῃ ἡ ἡμετέρα κυβέρνησις τὰ ἰδιωτικὰ οἰκόπεδα, ἐν οἷς ἔπρεπε νὰ ἐνεργηθῶσιν αἱ ἀνασκαφαί.

Δὲν προτίθεμαι ἐνταῦθα νὰ γράψω ἐπιστημονικὴν πραγματείαν περὶ τῶν προκειμένων ἀνασκαφῶν, ἀλλὰ νὰ παράσχω τοῖς ἐνδιαφερομένοις συνοπτικὴν περιγραφὴν καὶ ἑρμηνείαν τοῦ ἀνακαλυφθέντος στρώματος. Πρὸς τοῦτο δὲ καταχωρίζω ἀπόσπασμα τῆς τελευταίας πρὸς τὸ ὑπουργεῖον ἐκθέσεώς μου, ἔχον ὡς ἑξῆς·

« . . . Ἔχει δὲ τὸ ἀνακαλυφθὲν οἰκοδόμημα μῆκος 47 μ. καὶ πλάτος 21. Ἑκάστη πλευρὰ αὐτοῦ ἔχει περίπου πλάτος 3 $^1/_2$ μέτρων. Ἀποτελεῖται δὲ ἐκ διαφόρων στρωμάτων λιθίνων πλακῶν ἀκριβῶς ἐπ' ἀλλήλων τεθειμένων καὶ προσηρμοσμένων, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ μαρμαρίνων, αἵτινες ἐνετέθησαν πιθανῶς πρὸς στερέωσιν τῶν λιθίνων στρωμάτων, τοῦ λίθου ὄντος λίαν εὐθραύστου. Ἓξ δὲ τοιαῦτα στρώματα ἀποτελοῦσιν ἑκάστην πλευρὰν τοῦ οἰκοδομήματος· κεῖνται δὲ τὸ μὲν ἀνώτερον, ἓν καὶ ἥμισυ μέτρον, κατὰ μέσον ὅρον, ὑπὸ τὸ σημερινὸν ἔδαφος, τὸ δὲ κατώτερον τέσσαρα μέτρα. Τοιαῦτα στρώματα λίθινα ὑπάρχουσι καὶ ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ τετραπλεύρου οἰκοδομήματος περικλειομένῳ χώρῳ. Δὲν ἠδυνήθημεν ὅμως νὰ ἐξακριβώσωμεν τὴν πρὸς ἄλληλα σχέσιν αὐτῶν καὶ τὴν πρὸς τὸ περικλεῖον τετράπλευρον στρῶμα, διότι πρὸς τοῦτο ἔπρεπε νὰ ἀποκαλύψῃ τις τὸν ὅλον χῶρον καὶ νὰ κατεδαφίσῃ τὰς ἐν αὐτῷ κειμένας οἰκίας. Ἀπὸ τοῦ μέσου δ' ἀκριβῶς τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ οἰκοδομήματος ἐκτείνεται πρὸς ἀνατολὰς παρεμφερές τι στρῶμα ἔχον μῆκος 6,20 μ. καὶ πλ. 3,05 καὶ ἀποτελούμενον ἐκ δύο λιθίνων στρωμάτων· τοὐλάχιστον δύο τοιαῦτα σώζονται.

Οὕτω δὲ ἔχοντος τοῦ πράγματος, ἀναφύονται ἐνταῦθα τὰ ἑξῆς ζητήματα.

α') Εἶνε τὸ ἀνακαλυφθὲν οἰκοδόμημα τὰ λείψανα, ἤτοι τὰ θεμέλια κρηπιδώματος ναοῦ;

β') Εἶνε ὁ ναὸς οὗτος ὁ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς;

Ἐπὶ τοῦ α' ζητήματος. Εἶνε ἄγνωστος ἡμῖν ἡ λεπτομερὴς κατασκευὴ τοῦ κρηπιδώματος τοῦ ἑλληνικοῦ ναοῦ, καθότι τῶν ἀρχαίων ναῶν οἱ μὲν σώζονται, καὶ κατ' ἀκολουθίαν καθίσταται ἀδύνατος ἐνταῦθα ἡ ἐξερεύνησις τῆς κατασκευῆς τοῦ κρηπιδώματος, οἱ δὲ ἐξηφανίσθησαν σὺν αὐτῷ τῷ κρηπιδώματι· ὅπου δὲ λείψανα τοιαῦτα σώζονται, δὲν ἐξηρευνήθησαν εἰσέτι ἀκριβῶς. Ἐν τούτοις οὐδὲν ὑπάρχει τὸ δυνάμενον νὰ ἀποτρέψῃ ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ νὰ λύσωμεν καταφατικῶς τὸ τεθὲν ζήτημα. Ναὶ μὲν τὸ ἀπὸ τοῦ μέσου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς πρὸς ἀνατολὰς ἐκτεινόμενον στρῶμα εἶνέ πως παράδοξον καὶ πρωτοφανὲς ἐν ἑλληνικῷ ναῷ· πιθανὸν ὅμως νὰ ἔκειτο ἐπ' αὐτοῦ ὁ βωμός. Ἂν δὲ ὁ ναὸς οὗτος ἦτο ὁ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς, πιθανῶς ἦτο ἐπὶ τοῦ στρώματος τούτου πρόδομος ἢ στοά τις, καθόσον ὁ ναὸς οὗτος διέφερε τῆς συνήθους κατασκευῆς καὶ ἐργασίας τῶν ναῶν, καθὰ φαίνεται ἐκ τῆς τοῦ Παυσανίου περιγραφῆς (VIII, 45,3). Πρὸς καταφατικὴν δὲ τοῦ ζητήματος λύσιν ἔχομεν καὶ ἰσχυροὺς λόγους.

Πανταχοῦ, ἔνθα ἐσκάψαμεν, εὕρομεν πληθὺν ἀρχιτεκτονικῶν κοσμημά-

των καὶ μελῶν, οἷον τεμάχια καὶ σπονδύλους δωρικῶν κιόνων, πλάκας ἐκ τοῦ γείσου, ἀνθέμια, ἀστραγάλους, κυμάτια κτλ. Ἐν τῷ κήπῳ Γκανᾶ εὕρομεν πλάκα δωρικοῦ γείσου, κάλλιστα διατετηρημένην, ἧς αἱ διαστάσεις (ἕκαστος ἄβαξ ἔχει μῆκος 0,71, ὁ δὲ τοὺς ἄβακας διαχωρίζων αὔλαξ 0,186 ἄρα ἡ ὅλη πλὰξ ἔχει μῆκος 1,606) συμφωνοῦσι πρὸς τὰς τῶν δωρικῶν κιόνων (ἡ διάμετρος τούτων μέχρι μὲν τῶν ἄκρων τῶν τόξων εἶνε 1,42 μέχρι δὲ τοῦ βάθους τῶν ῥαβδώσεων 1,38)· τοῦτο δὲ δεικνύει, ὅτι τὰ μέλη ταῦτα ἀνῆκον τῷ αὐτῷ ναῷ. Ἐξ ἄλλου δὲ αἱ διαστάσεις τοῦ ἀνακαλυφθέντος οἰκοδομήματος συμφωνοῦσι πρὸς ναὸν ἑξάστυλον περίπτερον, οὗτινος ἡ τοῦ γείσου πλὰξ ἔχει, οἵας ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα διαστάσεις. Τούτων ἕνεκα τὸ προκείμενον ζήτημα λυτέον καταφατικῶς.

Τὸ ἀνακαλυφθὲν λοιπὸν οἰκοδόμημα εἶνε τὰ λείψανα, ἤτοι τὰ τελευταῖα στρώματα τοῦ κρηπιδώματος ναοῦ ἑξαστύλου περιπτέρου. Ἡ ἐργασία τοῦ ἐξωτερικοῦ εἶνε δωρική, τοὐλάχιστον κατὰ μέγα μέρος, καὶ οἱ κίονες ἔχουσι ῥαβδώσεις εἴκοσι.

Ἐπὶ τοῦ β' ζητήματος. Ναοὶ ὑπῆρχον ἐν Τεγέᾳ ὁ τοῦ Ἑρμοῦ, τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς, τῆς Ἀρτέμιδος, τῆς Ἀφροδίτης, τῆς Εἰλειθυίας, τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης, τοῦ Διονύσου, καὶ ὁ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς, ὅστις, κατὰ Παυσανίαν, ὑπερεῖχε πολὺ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ναῶν κατά τε τὴν κατασκευὴν καὶ τὸ μέγεθος. Ἀλλ' ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναὸς τοῦ Διὸς ἔχει μῆκος 64 περίπου μέτρων· ὁ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς ἄρα πρέπει νὰ ἦτο μεγαλήτερος. Καὶ ὅμως ὁ ἀνακαλυφθεὶς ναὸς ἔχει μῆκος μόνον 47 μέτρων! Ἡ καταφατικὴ λοιπὸν λύσις τοῦ ζητήματος προσκρούει ἄντικρυς εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Παυσανίου. Ἀλλ' ὁ Παυσανίας ἠπατήθη, δύναται νὰ εἴπῃ τις, καὶ οὕτω διὰ δύο λέξεων νὰ λύσῃ τὸν γόρδιον τοῦτον δεσμόν. Τίνες ὅμως οἱ πρὸς τοιοῦτον ἰσχυρισμὸν ὠθοῦντες ἡμᾶς λόγοι; Εἰ καὶ ἐσκάψαμεν παρὰ τὴν δυτικὴν καὶ κυρίως παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ, μήπως εὕρομεν πλαστικόν τι ἔργον, ἢ τοὐλάχιστον τεμάχιόν τι; Οἱ ἰδιοκτῆται τῶν ἀγρῶν, ἐφ' ὧν κεῖται ὁ ναός, ἐνήργησαν ἀνασκαφὰς κατὰ διαφόρους ἐποχὰς καὶ ἐξήγαγον μέγα ὑλικὸν τοῦ ναοῦ, ἀλλὰ καὶ οὗτοι οὐδὲν πλαστικὸν ἔργον εὗρον. Λόγοι ἀναγκάζοντές με νὰ μὴ ἀρνηθῶ διαρρήδην τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς, εἶνε οἱ ἑξῆς· 1) πρὸς βοῤῥᾶν τοῦ ναοῦ ἦτο, κατὰ Παυσανίαν, κρήνη ἔνθα ὁ Ἡρακλῆς ἐβίασε τὴν Αὔγην. Καὶ ὄντως· πρὸς βοῤῥᾶν τοῦ ἤδη ἀνακαλυφθέντος ναοῦ ὑπάρχει ἀρχαῖον φρέαρ, ὅπερ πιθανὸν νὰ προέρχεται ἐκ τῆς τοῦ Παυσανίου κρήνης· 2) μέχρι τοῦδε οὐδὲν ἀρχιτεκτονικὸν μέλος ἀνεκαλύφθη ἐν Τεγέᾳ, ὅπερ δεικνύει μεγαλητέρας διαστάσεις τῶν ὑφ' ἡμῶν εὑρεθέντων καὶ ἀνωτέρω μνημονευθέντων. Ἀλλ' οἱ λόγοι οὗτοι δὲν εἶνε ἀρκούντως ἰσχυροὶ πρὸς καταφατικὴν τοῦ ζητήματος λύσιν. Δὲν δύναταί τις ἄρα νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι ὁ ἀνακαλυφθεὶς ναὸς εἶνε ὁ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς, ἀλλὰ καὶ δὲν δύναται νὰ ὑποστηρίξῃ τὸ ἐναντίον. Πρὸς λύσιν τοῦ ζη-

τήματος δέον νὰ γείνωσι περαιτέρω ἔρευναι, νὰ ἐνεργηθῶσιν ἀνασκαφαὶ περὶ τὴν παλαιὰν Ἐπισκοπήν.

Ἡ παλαιὰ Ἐπισκοπὴ κεῖται ἐπὶ ἀρχαίου οἰκοδομήματος, ὅπερ εἶνε πιθανῶς τὸ θέατρον, καθὰ ὁ Ross ἰσχυρίζεται, ἀλλ' ἴσως εἶνε καὶ τὸ στάδιον. Ἐν τῇ τελευταίᾳ δὲ περιπτώσει ἐκεῖ πλησίον ζητητέος καὶ ὁ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς ναός. Περὶ τὴν παλαιὰν Ἐπισκοπὴν εὑρίσκονται καθ' ἡμέραν πολλὰ ἔργα, ἀνάγλυφα, ἀνδριάντες, ἐπιγραφαὶ κτλ. Περὶ τὴν παλαιὰν Ἐπισκοπὴν ὑπάρχει πλῆθος μεταγενεστέρων οἰκημάτων, ἀποτελουμένων ἐξ ὑλικοῦ ἀρχαίων οἰκοδομημάτων, ἔνθα εἶνε ἐντετειχισμένα καὶ ἔργα τῆς πλαστικῆς. Οἰκήματα δὲ τοιαῦτα δυνατὸν νὰ ἐπικάθηνται ἐπὶ τοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς ναοῦ, ὅπως ἐπεκάθηντο καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἐπὶ τοῦ Ἡραίου καὶ ἄλλων ἀρχαίων οἰκοδομημάτων. . . .

Π. Δ. ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ.

ΑΝΕΚΔΟΤΟΝ ΨΗΦΙΣΜΑ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

Δημοσιεύσατε παρακαλῶ, τὸ πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἐν Πειραιεῖ ἐν ἀγνώστῳ μέχρι τοῦδε θέσει εὑρεθὲν ψήφισμα τῶν ὀργεώνων, δι' οὗ στεφανοῦται Χαιρέας τις Διονυσίου Ἀθμονεὺς διὰ τοὺς ἐν αὐτῷ ἀναφερομένους λόγους. Τὸ ψήφισμα, ἐκ τριάκοντα τεσσάρων στίχων καὶ ἐν καλῇ καταστάσει, γέγραπται ἐπὶ στήλης μαρμάρου, ὕψους 0,83, πλάτους 0,39, πάχους 0,8 φερούσης ἄνωθεν κορωνίδα καὶ κάτωθεν στέφανον ἐν ᾧ οἱ τέσσαρες τελευταῖοι στίχοι. Περὶ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἐγράφη, περὶ τῆς ὀρθογραφίας καὶ ἐν γένει περὶ τῆς ἱστορικῆς αὐτοῦ ἀξίας, ἂς ἀποφανθῶσιν οἱ περὶ τὴν ἀρχαιολογίαν ἀσχολούμενοι.

Ἡ στήλη εὑρίσκεται παρὰ τῷ ἐμπόρῳ κ. Νικολάῳ Χατζηδημητρίου.

Δέχθητε τὴν διαβεβαίωσιν τῆς πρὸς ὑμᾶς ἐξαιρέτου ὑπολήψεως.

Ἐν Πειραιεῖ τῇ 17 Σεπτεμβρίου 1879.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΕΛΕΤΟΠΟΥΛΟΣ

Ἰδοὺ τὸ ἐν λόγῳ ψήφισμα·

Ἀγαθεῖ τύχει, ἐπὶ Σωνίκου ἄρχοντος, Μουνι
χιῶνος, ἀγορᾷ κυρίᾳ, Ὀνησίκριτος Διοκλέ
ους Πειραιεὺς εἶπεν, ἐπειδὴ Χαιρέας εὔνους ὢν
διατελεῖ ἐν παντὶ καιρῷ τοῖς ὀργεῶσιν, κατα
σταθεὶς δὲ καὶ γραμματεὺς ὑπ' αὐτῶν ἀπὸ
Θεοξένου ἄρχοντος, οὐδὲν ἐλλέλοιπεν φιλο
τιμίας, συναύξων τε διατετέλεκεν τοῖς ὀρ
γεῶσιν τὴν σύνοδον, πεφρόντικεν δὲ καὶ θερα
πήας τοῦ ἱεροῦ πλεονάκις, οὐκ ἀπολέλιπται δὲ

οὐδὲν ἐπιδόσει οὐδεμιᾷ, εἰσήνενκεν δὲ καὶ
ψηφίσματα ἐπὶ τῷ συμφέροντι, ἵνα σινσταλῶ
σιν αἱ λίαν ἄκαιροι δαπάναι, ἐφρόντισεν δὲ τοῦ καὶ
τοὺς δημοτικοὺς μετέχειν τῶν δεδομένων ὑπὸ
τῶν ὀργεώνων, φιλανθρωπῶν διατετέλεκεν δὲ καὶ
συνλειτουργῶν ἐν τοῖς ἀγερμοῖς καὶ ταῖς στρώσε
σιν ταῖς ἱερήαις, προευχρήστηκεν δὲ καὶ διάφορον
πλεονάκις ἄτοχον, ἀποδημοῦντος τοῦ ταμίου, ἐπαγ
γέλλεται δὲ καὶ τὸν λοιπὸν χρόνον συνφροντι
εῖν, εἰς ὃ ἂν αὐτὸν παρακαλῶσιν οἱ ὀργεῶνες, ἵνα οἱ
ἐφάμιλλον ᾖ τοῖς ἀεὶ φιλοτιμουμένοις, εἰδότες
ὅτι χάριτας ἀξίας κομιοῦνται, ὧν ἂν εὐεργετήσω
σιν, ἀγαθεῖ τύχει, δεδόχθαι τοῖς ὀργεῶσιν ἐπαι
νέσαι Χαιρέαν Διονυσίου Ἀθμονέα καὶ στεφανῶ
σαι αὐτὸν θαλλοῦ στεφάνῳ ἀρετῆς ἕνεκεν καὶ
εὐσεβήας εἴς τε τὰς θεὰς καὶ τοὺς ὀργεῶνας, καὶ
ἀναγορεύειν τὸν στέφανον τῇ οὐσίᾳ τοῦ Μουνιχι
ῶνος, ὅταν καὶ τὰς ἱερείας, δοῦναι δὲ αὐτῷ καὶ ἰχό
νος ἀνάθεσιν ἐν τῷ ναῷ, ἀναγράψαι δὲ τόδε τὸ ψήφι
σμα εἰς στήλην λιθίνην καὶ στῆσαι ἐν τεῖ αὐλεῖ
τοῦ ἱεροῦ.
Οἱ ὀργεῶνες
Χαιρέαν
Διονυσίου
Ἀθμονέα.

(Ἐκ τῆς *Παλιγγενεσίας*).

ΕΙΔΗΣΕΙΣ

Τῇ $^3/_{15}$ ὀκτωβρίου ἐπαναλαμβάνονται ἐν Ὀλυμπίᾳ αἱ ὑπὸ τῆς Γερμανικῆς κυβερνήσεως γενόμεναι ἀνασκαφαὶ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ διδάκτορος κ. Γεωργίου Τρόυ καὶ τοῦ διδάκτορος κ. Πούργολδ.

— Διάφορα ἀντικείμενα ἀρχαιολογικὰ ἀνεκάλυψεν ἐν Πειραιεῖ ὁ ὑπαστυνόμος, ὅστις καὶ ἐζήτησε παρὰ τοῦ διευθυντοῦ τῆς ἀστυνομίας τὴν ἄδειαν νὰ κατάσχῃ αὐτά. Ὁ διευθυντὴς σπεύσας παραχρῆμα παρήγγειλε τῷ ὑπαστυνόμῳ τηλεγραφικῶς νὰ προβῇ εἰς τὴν κατάσχεσιν τῶν ἀρχαίων τούτων. Τὰ ἀρχαῖα ταῦτα θέλει ἀγοράσει ὁ Δῆμος Πειραιῶς ἵνα κατατεθῶσιν ἐν τῷ μουσείῳ αὐτοῦ.

— Τὸ ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν κατ' αὐτὰς ἀπηύθυνεν ἐγκύκλιον πρὸς τοὺς μοιράρχους καὶ ὑπομοιράρχους τοὺς ἐκπληροῦντας χρέη δασονομικά, δι' ἧς προσκαλεῖ αὐτοὺς νὰ ἐπιτηρῶσι τὰς κατὰ καιροὺς ἀνακαλυπτομένας κατὰ τὴν περιφέρειάν των ἀρχαιότητας, σώζοντες αὐτὰς ἀπὸ τῆς ἁρπαγῆς τῶν ἀγνοούντων χωρικῶν καὶ τῆς καπηλείας ἄλλων μετερχομένων τὸ ἐπονείδιστον τοῦτο ἐπάγγελμα. Παραγγέλλει δὲ τὸ ὑπουργεῖον νὰ ἐκδώσωσιν αἱ ἀνωτέρω ἀρχαὶ αὐστηρὰς διαταγὰς πρὸς τοὺς ὑπ' αὐτὰς ἄνδρας τῆς χωρο-

φυλακῆς τῶν δασῶν, ὅπως ἐπαγρυπνῶσι καὶ ἐμποδίζωσι τὴν βλάβην τῶν πολυτίμων κειμηλίων τῆς ἀρχαιότητος, καθὼς καὶ τὴν ἀνασκαφὴν πρὸς ἀνεύρεσιν ἀρχαιοτήτων ἄνευ ἀδείας τῆς νομίμου ἀρχῆς, νὰ δίδωσι δὲ ἑκάστοτε περὶ τούτου εἴδησιν τῇ ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικῇ ἑταιρίᾳ. Προσέτι τὸ ὑπουργεῖον τῶν οἰκονομικῶν διατάσσει τὰς ἀνωτέρω ἀρχὰς τῶν δασῶν νὰ παρέχωσι πᾶσαν συνδρομὴν εἰς τοὺς κατὰ τόπους ἐφόρους καὶ ὑπαλλήλους τῆς ἀρχαιολογικῆς ἑταιρίας.

— Τὰ ἰχνογραφήματα τῶν ἐν Ἀχαρναῖς εὑρεθεισῶν ἀρχαιοτήτων ἀποστέλλονται λίαν προσεχῶς εἰς Βερολῖνον. Ἀντίγραφα τούτων λιθογραφημένα θὰ δημοσιευθῶσιν ἐν τῇ *Ἀρχαιολογικῇ Ἐπιθεωρήσει* τοῦ Βερολίνου.

— Ἐν τῷ δήμῳ Συκιῶνος τῆς Κορινθίας ὑπάρχει ἀρχαιότατόν τι μονύδριον, καλούμενον Μονὴ Λεχόβης, ἐν ᾧ κρύπτεται πολύτιμός τις μεσαιωνικὸς θησαυρός. Ἐν τῇ πενιχρᾷ τοῦ μονυδρίου τούτου βιβλιοθήκῃ προσηλοῦται ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ παρατηρητοῦ ἐπὶ βιβλίου πολυτελοῦς. Τὸ βιβλίον τοῦτο φαίνεται οἱονεὶ ἀποσπασθὲν πλουσίας τινὸς ἡγεμονικῆς βιβλιοθήκης καὶ ῥιφθὲν ἐν μέσῳ τῶν πεπαλαιωμένων βιβλίων τῆς πενιχρᾶς βιβλιοθήκης ἐκείνης. Τὴν ἐντύπωσιν ταύτην τοῦ παρατηρητοῦ οὐδόλως ἐξασθενεῖ τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ βιβλίου. Ἐπὶ μεμβράνης πεποικιλμένης διὰ πολυτελῶν καὶ ἐπιχρύσων κοσμημάτων ἀναγινώσκει τις τοὺς τέσσαρας εὐαγγελιστάς. Καὶ ὑπὸ καλλιγραφικὴν δὲ ἔποψιν ἀνταποκρίνεται τὸ βιβλίον πληρέστατα εἰς τὰς προσδοκίας τοῦ παρατηρητοῦ.

— Ὁ κ. Φουκὲ ἐν τῇ ἐσχάτως δημοσιευθείσῃ μονογραφίᾳ αὐτοῦ περὶ Θήρας, εἰς ἣν εἰδικῶς ἀφιέρωσε δεκατριετεῖς σπουδάς, ἀπέδειξε διὰ μικροσκοπικῶν καὶ χημικῶν ἀναλύσεων, περὶ ὧν ἐν καιρῷ ἐγένετο λόγος ἐν τῷ *Παρνασσῷ* (τόμ. Β′ σ. 231), ὅτι ὁ πηλός, ἐξ οὗ εἰσὶ κατεσκευασμένα πολλὰ τῶν ἀνευρεθέντων ἐν ταῖς προϊστορικαῖς οἰκίαις τῆς Θήρας ἀγγείων, εἶνε ὅμοιος πρὸς τὰ ὑπὸ τὴν θάλασσαν εὑρισκόμενα κοιτάσματα. Συμπέρασμα τῆς ἀποδείξεως ταύτης φέρει, ὅτι τὰ οἰκήματα, προγενέστερα τῆς μεγάλης καταστροφῆς, κατεσκευάσθησαν περὶ τὰ 2000 ἔτη π. Χ. Ἄλλα ἐρείπια, εὑρεθέντα ἐν Θήρᾳ, ἀποδεικνύουσιν ὅτι 3800 ἔτη π. Χ. οἱ κάτοικοι τῆς Θήρας ἦσαν πεπολιτισμένοι καὶ εἶχον ἐπιμιξίας ἐμπορικὰς μετὰ τῆς Μήλου καὶ Ἀνάφης.

— Ἡ γαλλιστὶ καὶ τουρκιστὶ ἐκδιδομένη ἐφημερὶς τῆς Ἀλεξανδρείας *Νέα Αἴγυπτος* γράφει τὰ ἑπόμενα ἐν τῷ ἀρ. 3 τῆς 27 τοῦ μηνός.

«Ἡ Ἀμερικὴ παρασκευάζεται νά μας ἀφαιρέσῃ τὸν μόνον ἀπομένοντα ὀβελίσκον τῆς Κλεοπάτρας. Ἡ εἴδησις αὕτη ἐκπλήττει ἡμᾶς καὶ δὲν θέλομεν νά την πιστεύσωμεν. Τὸ μνημεῖον τοῦτο ἀνήκει εἰς τὸν τόπον καὶ οὐδεὶς δύναται νά το διαθέσῃ ἄνευ τῆς ἀδείας αὐτοῦ. Ἐὰν τὰ πράγματα βαίνωσιν οὕτω πως, οὐδόλως ἀπελπιζόμεθα ὅτι θὰ ἴδωμεν ἡμέραν τινὰ τὰς πυραμίδας ἡμῶν μεταβαλλομένας εἰς λατομεῖα καὶ παραχωρουμένας εἰς κερ-

δοσκοπικὴν ἐπιχείρησιν. Καιρὸς εἶνε νὰ καταβληθῇ μείζων μέριμνα πρὸς συντήρησιν τοῦ πλούτου τούτου τῆς τέχνης καὶ νὰ ἀπονέμηται μεῖζον σέβας εἰς τὰ ἴχνη παρελθόντος ὅπερ εἶνε ἡ δόξα τῆς Αἰγύπτου».

Ὡς γνωστὸν οἱ δύο ἕτεροι ὀβελίσκοι ὑπάρχουσιν ὁ μὲν ἐν Παρισίοις, ὁ δὲ ἐν Λονδίνῳ.

— Τοῦ διασήμου ἐν Βενετίᾳ παλατίου τῶν δογῶν κατεδαφίζεται ἡ νοτιοδυτικὴ γωνία κατ' αὐτάς. Ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν οἱ θολωτοὶ τοῖχοι τοῦ μέρους τούτου τῆς οἰκοδομῆς εἶχον ὑποστηριχθῆ διὰ μεγίστων μοχλῶν σιδηρῶν, δυσαρέστων εἰς τὴν ὄψιν. Ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ τὸ μέταλλον κατιώθη καὶ ἤρχιζε τὸ κτίριον νὰ καθίζῃ οὕτως, ὥστε ἐδέησε νὰ κατεδαφισθῇ τὸ μέρος ἐκεῖνο, ἵνα προληφθῇ ἐπαπειλουμένη κατάπτωσις. Τὰ νῦν δὲ τὸ μέρος τοῦτο τοῦ παλατίου τῶν δογῶν θὰ ἀνοικοδομηθῇ οἷον ὑπῆρχε τὸ πρότερον, πιθανῶς γινομένης χρήσεως τῶν αὐτῶν λίθων.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

Αἱ συνεδρίαι τοῦ Συλλόγου ἐπαναλαμβάνονται τῇ α' ὀκτωβρίου.

Ἐκ τῶν διορισθέντων ἀντιπροσώπων τοῦ Συλλόγου εἰς τὰς ἐν Πομπηΐᾳ ἑορτὰς ἀπῆλθον εἰς Νεάπολιν οἱ κκ. Α. Κορδέλλας καὶ Σ. Π. Λάμπρος κωλυθέντος τοῦ κ. Α. Φραβασίλη. Οὗτοι δὲ μετὰ τοῦ κ. Κωνστ. Καραπάνου παρέστησαν εἰς τὰς γενομένας ἑορτάς, ὧν περιγραφὴ θέλει δημοσιευθῆ προσεχῶς. Ὁ διευθυντὴς τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Ἰταλικοῦ βασιλείου κ. Μιχαὴλ Ruggiero παρέδωκε τοῖς ἀντιπροσώποις διὰ τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Συλλόγου πολυτελέστατον λεύκωμα περιέχον πραγματείας περὶ Πομπηΐας καὶ χρωμολιθογραφίας τῶν ἀνευρεθέντων.

Τὸ Ὑπουργεῖον τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως εὐηρεστήθη αἰτήσει τοῦ Συλλόγου νὰ παράσχῃ τῇ ἐν Νέᾳ Πικέρνῃ ἀρτισυστάτῳ σχολῇ τοῦ Συλλόγου ὑπὲρ τῶν ἐκεῖ ἐγκαταστάντων ἑλληνοαλβανῶν τὸ ἀναγκαῖον ὑλικὸν πρὸς κατασκευὴν θρανίων καὶ ἀνέγερσιν παραπήγματος σχολείου, παρασχὸν τὴν πρὸς τοῦτο πίστωσιν τῷ ἐπάρχῳ Ἠλείας.

Ἡ σχολὴ τῶν ἀπόρων παίδων Χαλκίδος διελύθη μὴ ἐπαρκούσης μόνης τῆς ὑπὸ τοῦ Συλλόγου διδομένης συνδρομῆς πρὸς διατήρησιν αὐτῆς.

ΧΡΟΝΙΚΑ

Τέχναι καὶ Ἐπιστῆμαι.—Ἐν τῷ *Βελγικῷ Ἀθηναίῳ* ἐδημοσιεύθη πραγματεία τις τοῦ Ἀδόλφου Σελενὲρ περὶ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων τῶν νεωτέρων Ἀθηνῶν. Ὁ εἰδήμων συγγραφεύς, ἐπαινῶν ἐν γένει τὰ ἀθη-

ναϊκὰ κτίρια, ἐξαίρει τὸ Ἀστεροσκοπεῖον, τὸ Πανεπιστήμιον καὶ τὴν Ἀκαδήμειαν. Ἀλλὰ μετ' ἀληθοῦς ἐνθουσιασμοῦ ὁμιλεῖ ἰδίως περὶ τῆς Ἀκαδημείας: «Τὸ ὅλον οἰκοδόμημα, λέγει, εἶνε γνησιωτάτου ἰωνικοῦ ῥυθμοῦ. Ἀγνοεῖ τις τί μᾶλλον νὰ θαυμάσῃ ἐν τῷ ἀριστουργήματι τούτῳ, τὴν ἁπλῆν καὶ χαρίεσσαν ἐκ τῆς πολυχρωμίας ἐντύπωσιν, ἢ τὴν μεταξὺ τῶν διαφόρων μερῶν ἀναλογίαν. Ὁ ἀρχιτέκτων εἰσέδυσεν εἰς τὸ ἀληθὲς πνεῦμα τῆς ἑλληνικῆς τέχνης. Τὰ πάντα ἐν τῷ ἔργῳ του εἶναι ἁπλᾶ συγχρόνως καὶ μεγαλοπρεπῆ, ἀνάλογα καὶ ἐναρμόνια. Ὑπερτεροῦσα τῶν ἐν Γερμανίᾳ κλασικῶν μνημείων, καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν ἄλλως ἀξιοσημειώτων ἔργων, τῶν ἀνεγερθέντων ὑπὸ τοῦ Κλέντσε καὶ τοῦ Σβαντάλερ ἐν Κελχάϊμ καὶ ἐν Ῥατισβόνῃ εἰς τὰ κλέη τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους, ἀδιστάκτως ἀποφαίνομαι, ὅτι ἡ Ἀκαδήμεια τοῦ Χάνσεν εἶνε τὸ θαυμασιώτατον ἀρχιτεκτονικὸν ἔργον τῆς νεωτέρας Εὐρώπης. Εὔχομαι ὅπως οἱ βραβευόμενοι ἡμῶν ἀρχιτέκτονες, ἀφοῦ παρατηρήσωσι τὰ νεώτερα κτίρια τῆς Βιέννης καὶ τὰ ἀρχαῖα κτίρια τῆς Ῥώμης, ἔλθωσιν εἰς Ἀθήνας, ὅπως ἐκμάθωσι τὰς ἀληθεῖς ἀρχὰς τῆς ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ἴδωσι τίνι τρόπῳ δύνανται νὰ ἐφαρμοσθῶσιν αὗται ἐλλόγως εἰς νεωτέρας οἰκοδομάς».

— Τὸ ναυπηγεῖον τῆς Σύρου ἐξακολουθεῖ ἐργαζόμενον, ἀνερχομένης τῆς ἀξίας τῶν ἐν αὐτῷ ναυπηγουμένων κατ' αὐτὰς πλοίων εἰς δύο καὶ ἥμισυ ἑκατομμύρια δραχμῶν.

— Λέγεται ὅτι ἐγένετο ἐν Ἀμερικῇ νέα ἐφαρμογὴ τοῦ τηλεφώνου. Ἐτέθη ἐν Mansfielo τῆς πολιτείας Ohio τηλέφωνον ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐκκλησίας. Τὸ ὄργανον τοῦτο προώρισται νὰ φέρῃ τὸν λόγον τῆς ἀληθείας τὸν ἐξερχόμενον ἐκ τοῦ στόματος τοῦ ἱερέως μέχρι τῶν ὤτων ἐκείνων ὅσους ἡ νόσος ἢ τὸ γῆρας ἀναγκάζουσι νὰ μένωσιν οἴκοι. Ἡ ἐφαρμογὴ αὕτη τοῦ τηλεφώνου προεκάλεσε πολλὰς σκέψεις. Οἱ πονηροὶ λέγουσιν ὅτι ἡ μέθοδος αὕτη εἶνε «τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς ἐν εὐμαρείᾳ εὐσεβείας» ἕτεροι λέγουσιν ὅτι συνεκινήθησαν βλέποντες τὸ θεῖον ῥευστὸν (τὸν ἠλεκτρισμὸν) φέρον παρηγορίαν τινὰ εἰς τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην αὐτῆς· ἕτεροι τέλος ἐπιθυμοῦσι νὰ προβῶσιν εἰς τὴν ὁδὸν ταύτην καὶ προτείνουσι νὰ ἐφαρμοσθῇ τὸ τηλέφωνον ἐν τῇ ἐξομολογήσει, προςθέτοντες ὅτι ὁ ἠλεκτρισμός, ὅςτις μέχρι τοῦδε ἐχρησίμευσεν εἰς τὸ νὰ βραχύνῃ τὰς ἀποστάσεις, καλὸν θὰ ἦτο ἂν ἔν τισι περιστάσεσιν ἐμήκυνεν αὐτάς. Τὰ καθ' ἑκάστην ἀποκαλυπτόμενα σκάνδαλα τοῦ καθολικοῦ ἱερατείου, τὰ ἔχοντα τὴν πηγὴν αὐτῶν ἐν τῇ ἐξομολογήσει, ἀποδεικνύουσιν πόσον ἀναγκαία εἶνε ἡ μήκυνσις τῆς ἀποστάσεως μεταξὺ ἐξομολογοῦντος καὶ ἐξομολογουμένου.

— Ἀπεβίωσεν ἐν Παρισίοις ἑξηκοντούτης τὴν ἡλικίαν ὁ γελοιογράφος κόμης Ἀμεδαῖος Νῶε, ὁ γνωστὸς τοῖς πᾶσιν ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον *Χάμ* ὅπερ ἔλαβεν ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς ὑπαινισσόμενος τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ κόμητος Νῶε ὁμοτίμου τῆς Γαλλίας. Τεσσαρακονταετίαν ὅλην ἐκόσμει τὰ

περιοδικὰ τῶν Παρισίων ἐκφράζων διὰ γραμμῶν ὅ τι ὁ Ἀριστοφάνης ἤθελεν ἐκφράσει διὰ τῶν δηκτικῶν καὶ κωμικῶν στίχων του.

— Ὡσαύτως ἀπεβίωσεν ἐν Παρισίοις ἐνενηκοντούτης ὁ βαρὼν Ταίυλορ ἄγγλος πρὸς πατρὸς ἀνὴρ δημοτικότατος, σκοπὸν τοῦ βίου του προθέμενος τὴν διὰ τοῦ συνεταιρισμοῦ βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τῶν περὶ τὴν καλλιέργειαν τοῦ πνεύματος ἀσχολουμένων. Πρὸς τοῦτο δὲ συνέστησε διαφόρους συλλόγους πρὸς περίθαλψιν τῶν ἠθοποιῶν, τῶν μουσικῶν, τῶν καλλιτεχνῶν, των συγγραφέων κλπ., καταβαλὼν ἐξ ἰδίων ὑπὲρ τὰς εἰκοσιεπτὰ χιλιάδας φράγκων. Διὰ τῆς δραστηριότητος δ' αὐτοῦ οἱ σύλλογοι οὗτοι ἔχουσι σήμερον περιουσίαν ἑπτὰ περίπου ἑκατομμυρίων φράγκων.

— Ὡσαύτως ἀπεβίωσεν ἐν Ἑλβετίᾳ ὁ διάσημος γάλλος ἀρχιτέκτων Βιολλὲ le Duc ἐν ἡλικίᾳ πέντε καὶ ἑξήκοντα ἐτῶν. Ἀνὴρ συνδέων τὴν θεωρίαν μετὰ τῆς πείρας ἀνεκαίνισε πλεῖστα ἀρχαῖα οἰκοδομήματα ἐν οἷς καὶ τὴν Παναγίαν τῶν Παρισίων. Ἦτο δὲ κεκηρυγμένος ἐχθρὸς ἀδιάλλακτος τῶν περὶ τέχνης ἀκαδημαϊκῶν διδασκαλιῶν· διὰ τοῦτο καὶ ἐνομίσθη ὡς παραγνωρίζων τὸ κάλλος τῆς ἑλληνικῆς τέχνης καὶ ἀπορρίπτων πᾶν τὸ μὴ γοτθικόν. Ἀλλ' ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ποικίλων συγγραμμάτων αὐτοῦ ἐξάγεται ὅτι οὐδὲν εἶδος ἀρχιτεκτονικῆς ἔψεγεν· ἀλλὰ τοὐναντίον διετείνετο ὅτι ἕκαστος λαὸς ὀφείλει νὰ προτιμᾷ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἥτις συμφέρει εἰς τὴν φύσιν καὶ τὰς ἀνάγκας αὐτοῦ, ὥστε εἶνε προτιμότερον νὰ παραδέχεται νέους ἀρχιτεκτονικοὺς τύπους ἐὰν εἶνε συμφέροντες, ἢ νὰ εἰσάγῃ ἀρχαίους ἔχοντας μὲν κάλλος ἀλλὰ μὴ ὄντας καταλλήλους.

— Ἐν τοῖς περιχώροις τῶν Παρισίων πλούσιός τις ἰδιοκτήτης συνέστησε γηροκομεῖον τῶν ζῴων. Τινὰ τῶν ζώων τῶν εὑρισκομένων ἐν τῷ καταστήματι τούτῳ ἔφθασαν κατ' αὐτὸν εἰς ἔκτακτον γῆρας· οὕτω π. χ. κατέχει δάμαλιν ἡλικίας 30 ἐτῶν, ἡμίονον 72 ἐτῶν, χοῖρον ἐτῶν 25, αἶγα 18 ἐτῶν, μελεαγρίδας 12 ἐτῶν. Ὑπάρχει ἐν τῷ ζωοτροφείῳ τούτῳ χὴν ἡλικίας 37 ἐτῶν, οὗ ἡ γαστὴρ ἐφάπτεται τοῦ ἐδάφους καὶ οἱ πόδες εἶνε παραμεμορφωμένοι. Ἔν τινι κλωβῷ ὑπάρχει ἀκανθυλλὶς 28 ἐτῶν ἡλικίας καὶ στρουθὸς 31 ἐτῶν. Ὁ ἐν λόγῳ ἰδιοκτήτης προσφέρεται νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀλήθειαν τῆς ἡλικίας τῶν ζώων αὐτοῦ δι' ἐγγράφων καὶ πιστοποιητικῶν. Φαίνεται ὅτι τὰ κατοικίδια ζῷα, ὅταν δὲν ἐξαντλῶνται ὑπὸ τῶν κόπων ἢ τῆς παραγωγῆς τοῦ γάλακτος, δύνανται νὰ φθάσωσιν εἰς ἡλικίαν πολὺ ἀνωτέραν ἐκείνης εἰς ἣν συνήθως φθάνουσι. Παράδειγμα τούτου πρόκεινται πολλὰ ζῷα διατηρούμενα ἐν ἐξαιρετικαῖς περιστάσεσιν, ἕνεκα ἀναμνήσεως ἢ ἰδιαιτέρας ἀγάπης καὶ μὴ ὑποβαλλόμενα εἰς τοὺς συνήθεις κόπους καὶ ἐργασίας.

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΝ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΑΠΟΣΤΑΛΕΝΤΑ.

Λουκῆς Λάρας, αὐτοβιογραφία γέροντος Χίου, ὑπὸ Δ. Βικέλα. Ἐν Ἀθήναις γραφεῖον τῆς *Ἑστίας* Ὁδὸς Σταδίου, ἀριθ. 6 1879 εἰς 12ον σ. 192. Τιμᾶται Δραχ. Ν. 1. [Παράρτημα τῆς *Ἑστίας*].

Λόγος ἐναρκτήριος τῶν ἐξετάσεων τῆς ἐν Σύρῳ Σχολῆς τῶν Ἀπόρων Παίδωνἐκφωνηθεὶς ὑπὸ Μεθοδίου Παπαναστασοπούλου μέλους τῆς κοσμητείας τῆς σχολῆς καὶ Λογοδοσία ὑπὸ Νικολάου Παππαδὰμ ταμίου αὐτῆς. Ἐν Ἑρμουπόλει Σύρου τύποις «Πατρίδος» 1879 εἰς 12ον σ. 12.

Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς φιλολογικὸς σύλλογος, Σύγγραμμα περιοδικὸν τόμος ΙΒ' 1877—78. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1879 τύποις Βουτυρᾶ καὶ Σ^ας, ὁδὸς Ἀρμ. Ἐκκλησ. ἀριθ. 23. εἰς 4ον σ. κγ'—176. Τιμᾶται 10 φράγκων.

Ἐπετηρὶς τῶν ταχυδρομείων τῆς Ἑλλάδος διὰ τὸ ἔτος 1879 πρὸς χρῆσιν τῶν ταχυδρομικῶν ὑπαλλήλων καὶ τῶν ἀνταποκρινομένων ἐκδοθεὶς (*οὕτω*) παρὰ τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως τῶν ταχυδρομείων. Ἀπρίλιος 1879. Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ τυπογραφείου εἰς 8ον σ. η'—108.

Αἱ Ἀθῆναι ἐξεταζόμεναι ὑπὸ ὑδραυλικὴν ἔποψιν ὑπὸ Ἀνδρέου Κορδέλλα ὀρυκτολόγου. Ἀθήνησι ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς Φιλοκαλίας, 33 — Ὁδὸς Σοφοκλέους — 33, 1879 εἰς 8ον σ. η' — 172. Τιμᾶται δραχ. νέων τριῶν [Μετὰ ξυλογραφημάτων καὶ δύο λιθογραφ. πινάκων ὧν ὁ μὲν Διάγραμμα τοῦ συμπλέγματος τῶν σιδηρῶν δημοτικῶν σωλήνων καὶ τῶν κρηνῶν τῆς πόλεως Ἀθηνῶν, ὁ δὲ Δοκίμιον ὑδρολογικοῦ χάρτου τοῦ λεκανοπεδίου Ἀθηνῶν].

L' Epiro discorso letto all' associazione venezian. del Progresso da Vittorio Salmini. Venezia, tipog. del giornale «Il Tempo» 1879 εἰς 8ον σ.22.

Ἡ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1878 ἐν Μακεδονίᾳ, Ἠπείρῳ καὶ Θεσσαλίᾳ μετὰ εἰκονογραφιῶν, ὑπὸ Μιλτιάδου Δ. Σεϊζάνη, ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς *Ἀθηναΐδος* (ὁδὸς Βουλῆς ἀριθ. 29, 1879 εἰς 8ον σ. ΙΙΙΙ — 418. Τιμ. Δρ. νέας 5.

Ε. Δεληγεώργης. Ἀθήνησι τύποις Ἀνδρέου Κορομηλᾶ 1879 εἰς 8ον σ.49.

Ἡ ἑταιρία τοῦ Ἀμοιβαίου θαυμασμοῦ ἢ τὸ συνέδριον τῶν συλλόγων. Ἐν Ἀθήναις 1879 εἰς 8ον σ. 16.

Πολυσπόρια καὶ Χόρτα διάφορα Μ. Κ. Κρίσπη. Κεφαλληνία τύποις Προόδου 1879 εἰς 8ον σ. 114. Τιμᾶται λεπτῶν πέντε καὶ ἑβδομήκοντα (75).

Ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν. Στατιστικὴ τοῦ ἐν Κερκύρᾳ Φρενοκομείου τοῦ ἔτους 1878, ὑποβληθεῖσα εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν ὑπὸ Χρ. Ισγριγώτου ἰατροχειρουργοῦ, διευθυντοῦ τοῦ Δημοσίου τούτου Καταστήματος. Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ τυπογραφείου, 1879 εἰς 8ον σ. 42.

Λόγος ἐκφωνηθεὶς τῇ 24 Ἰουνίου 1879 ἡμέρᾳ τῶν ἐξετάσεων τῆς ἐν Ἑρμουπόλει Ἱερατικῆς Σχολῆς ὑπὸ τοῦ σχολάρχου αὐτῆς Μεθοδίου Παπαναστασοπούλου. Ἐν Ἑρμουπόλει Σύρου τύποις «Πατρίδος» 1879 εἰς 8ον σ. 20.

Ὁ κατὰ Μακράκην ἄνθρωπος ἤτοι αἱ νέαι περὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἰδέαι αὐτοῦ, ὑπὸ Δημητρίου Ἰ. Παλαμᾶ πρώην καθηγητοῦ. Μεσολόγγιον τύποις Ἀρτέμη Γουργουρίνη 1879 εἰς 8ον σ. 190.

Φιλιὰ καὶ κλαῦματα. δημοτικὰ τραγούδια ὑπὸ Ἰωάννου Γ. Τσακασιάνου, ἐν Ζακύνθῳ τύποις «Ζακύνθου» 1879 εἰς 8ον σ. 60.

Συνδρομηταὶ γίνονται ἐνταῦθα μὲν ἐν τῷ τυπογραφείῳ Παρνασσῷ κειμένῳ ἐν ὁδῷ Αθηνᾶς παρὰ τὸ Τελωνεῖον, διευθυνομένῳ δὲ ὑπὸ τοῦ κ. Σαράντου Π. Οἰκονόμου, κατὰ δὲ τὰς Ἐπαρχίας ἐν τοῖς γραφείοις τῶν ὑπὸ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ συντηρουμένων Σχολῶν τῶν Ἀπόρων Παίδων.

Ὁ ἐπιθυμῶν νὰ καταχωρίσῃ τι ἀποταθήτω πρὸς τὸν γραμματέα τῆς ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ ἐπιτροπῆς κ. Π. Ι. Φέρμπον.

Ὁ Παρνασσὸς ἐκδίδοται τὸ τέλος ἑκάστου μηνός

ΤΙΜΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΠΛΗΡΩΤΕΑ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

Ἐν Ἑλλάδι δραχμαὶ νέαι ἤτοι φράγκα	14
Ἐν τῇ Ἀλλοδαπῇ	20

Εἰς οὐδένα στέλλεται ὁ Παρνασσὸς ἔξω τῶν Ἀθηνῶν ἐὰν μὴ προαποσταλῇ ἡ συνδρομή.

Σώματά τινα τοῦ Α′ καὶ Β′ τόμου τοῦ Παρνασσοῦ εὑρίσκονται καὶ πωλοῦνται ἐν τῷ τυπογραφείῳ Παρνασσῷ κειμένῳ παρὰ τῷ Τελωνείῳ Ἀθηνῶν.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΤΟΜΟΣ Γ' ΤΕΥΧΟΣ Ι' ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1879

ἘΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΟΥ ΥΠΟ Σ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

1879

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ ἐπιστατεῖ ἐπιτροπὴ συγκειμένη ἐκ τῶν κκ. Εἰρηναίου Ἀσωπίου, Ἐμμανουὴλ Δ. Ῥοΐδου, Παναγιώτου Ι. Φέρμπου, Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου καὶ προεδρευομένη ὑπὸ τοῦ προέδρου τοῦ Συλλόγου κ. Ἐμμανουὴλ Δραγούμη.

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ ΑΥΤΟΥ

Α'*

Πληθύνονται ὁλονὲν καὶ πολλαπλασιάζονται αἱ περὶ τοῦ πρώτου ἀνθρώπου μελέται, ζήτημα δὲ τῆς ἡμέρας ἐγένετο ἀπό τινων ἐτῶν τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν ἀγνοεῖτε τὴν περὶ *τῆς ἀρχῆς τῶν εἰδῶν* ὑπόθεσιν, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος παρήχθη ἐκ τοῦ ζῴου δι' ἀλλεπαλλήλων μεταβολῶν ἢ μεταμορφώσεων. Κατὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, τὴν δαρβινικὴν, πάντα τὰ ὄντα παράγονται τὰ μὲν ἐκ τῶν δὲ, ἀπὸ τῶν ἁπλουστάτων καὶ ἀτελεστάτων μέχρι τῶν συνθετωτάτων καὶ τελειοτάτων. Ἐξ ἀρχικοῦ τινος κυττάρου (cellule) προῆλθεν ἡ ζωὴ, ἐκδηλουμένη βαθμηδὸν ὑπὸ μορφὰς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τελειοτέρας. Αἱ ἀλλεπάλληλοι δ' αὗται καὶ συνεχεῖς μεταβολαὶ ἢ μεταμορφώσεις συνέβησαν κατὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην δυνάμει τοῦ περὶ *τῆς φυσικῆς διαλογῆς* καλουμένου νόμου, καθ' ὃν εἶδός τι ὑπερβάλλει μικρὸν κατὰ μικρὸν ἕτερον εἶδος, διότι αἱ ἰδιότητες αὐτοῦ συνᾴδουσι μᾶλλον τῶν τοῦ ἑτέρου εἰς τὸ σύνολον τῶν περιστάσεων, ἐν αἷς ἀμφότερα τὰ εἴδη ζῶσιν. Ἑκάτερον τῶν εἰδῶν ἀγωνίζεται, ἵνα ζήσῃ· ἀλλὰ τὸ μὲν ἡττᾶται ἐν τῷ ἀγῶνι καὶ ἀπόλλυται, τὸ δὲ νικᾷ καὶ ἐπιζῇ. Καὶ ὁ ἄνθρωπος δὲ, ὅστις, φυσιολογικῶς εἰπεῖν, εἶνε ζῷον, ἐπεφάνη, λέγουσιν οἱ δαρβινισταὶ, ἐπὶ τῆς γῆς κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Δὲν κατάγεται, λέγουσιν, ἐκ τοῦ πιθήκου, τοῦ ἐκ τῶν μαστοφόρων τὰ μάλιστα παρεμφεροῦς τῷ ἀνθρώπῳ· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ πίθηκος κατάγονται ἔκ τινος εἴδους τανῦν ἀπολεσθέντος, παραγαγόντος δὲ τὰς δύο οἰκογενείας, τὴν οἰκογένειαν τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν οἰκογένειαν τῶν πιθήκων. Οἱ δαρβινισταὶ ἐνόμισαν ὅτι τὴν ὑπόθεσιν αὐτῶν ἐνισχύουσιν ἀρχαιολογικαὶ ἀνακαλύψεις, δι' ὧν, λέγουσιν, ἀποδείκνυται, ὅτι ἐν προϊστορικοῖς χρόνοις ὁ ἄνθρωπος ἔζησεν ἐν καταστάσει ἀγρίᾳ, ἐν ᾗ βραδέως καὶ βαθμηδὸν ἀνεπτύχθησαν αἱ διανοητικαὶ αὐτοῦ δυνάμεις καὶ τὰ δῶρα.

Αἱ ὑποθέσεις αὗται καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν πορίσματα ἤρχισαν νὰ διαδίδωνται, ὅτε οἱ ὀπαδοὶ τῆς θετικῆς φιλοσοφίας ἐδίδασκον, ὅτι ἡ ἐποχὴ τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων παρῆλθεν ἀνεπιστρεπτεὶ διὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Ἡ θρησκεία, διισχυρίζονται οἱ θετικοὶ φιλόσοφοι, διήνυσε τὴν περίοδον αὐτῆς· τὸ βασίλειον αὐτῆς ἔληξεν, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων δ' αὐτῆς ἠγέρθησαν αἱ πειραμα-

* Ἀπηγγέλθη ἐν τῷ Συλλόγῳ.

τικαὶ ἐπιστῆμαι, αἵτινες μέλλουσιν ἐφεξῆς νὰ δεσπόζωσιν. Κατ' αὐτοὺς ἄρα ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ παύσηται ὀνειροπολῶν περὶ τοῦ ἀπολύτου. Ὁ Λιτρέ, λαλῶν που περὶ τῶν ζητημάτων ἐκείνων, ἅτινα ἡ ἐπιστήμη δὲν δύναται νὰ ἐξακριβώσῃ, λέγει, ὅτι τὰ ζητήματα ταῦτα εἶναι «ὠκεανὸς μυστηρίων, πρὸς ὧν τὴν ἔρευναν οὔτε πλοῖα ἔχομεν οὔτε ἱστία». Ἐντεῦθεν ἕπεται (καὶ τοῦτο νοεῖ ὁ θετικισμός), ὅτι οὐδὲν ἐπιζῇ τῷ ἀνθρωπίνῳ σώματι. Ἂν ὁ ἄνθρωπος σκέπτηται, ἡ σκέψις αὐτοῦ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἔκκρισις τοῦ ἐγκεφάλου μετ' αὐτοῦ ζῶσα καὶ θνήσκουσα. Ἓν μόνον ὑπάρχει ἀθάνατον καὶ αἰώνιον, ἡ ὕλη, ἥτις, ἐπ' ἄπειρον τροποποιουμένη, ἀποβαίνει ἐν τέλει ἄνθρωπος καὶ παράγει ἐν τῷ ξένῳ τούτῳ καὶ ἀλλοκότῳ ζῴῳ τὸ αἴσθημα τοῦ καλοῦ καὶ κακοῦ, τὴν ἰδέαν τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀπείρου, τοῦ αἰωνίου, τὴν ἰδέαν τῆς ἀθανασίας. Τοιαύτη εἶναι ἡ θεωρία ἡ εὐρυτάτας τανῦν ἔχουσα διακλαδώσεις. Ἐντεῦθεν ἡ ὁσημέραι ἐπιτεινομένη πάλη μεταξὺ θεωρητικῆς καὶ ἐμπειρικῆς φιλοσοφίας, μεταξὺ πίστεως καὶ ἐπιστήμης. Ἐντεῦθεν ἡ ἀκηδία περὶ τὴν ἐξέτασιν μεταφυσικῶν καὶ ὑπερφυσικῶν ζητημάτων, ἡ σπουδὴ δὲ καὶ ἡ τάσις εἰς ἐρεύνας ἀνθρωπολογικὰς καὶ βιολογικάς. Ἐντεῦθεν ἡ λεπτομερὴς βάσανος καὶ ἐξέτασις τῶν πρώτων τοῦ χριστιανισμοῦ ἀρχῶν. Ἐντεῦθεν ἡ ἀπόπειρα εἰς μεταρρύθμισιν ῥιζικήν, εἰς ἀνατροπὴν τελείαν τούτων ἢ ἐκείνων τῶν ἐπικρατουσῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν. Αὐτὴ τῆς ψυχῆς ἡ ἀθανασία ἀνακηρύττεται πολλάκις ἁπλοῦν τῆς φαντασίας ἀποκύημα· αὐτὸς ὁ ζῶν Θεὸς οὐχὶ σπανίως τίθεται ἐπὶ τῆς πλάστιγγος τῆς συζητήσεως καὶ ἀμφιβολίας, τί λέγω; αἴρεται τέλεον ἐκ τῆς σκηνῆς καὶ ἀφανίζεται.

Β'

Ἐν τῇ μελέτῃ ἡμῶν παρουσιάζεται ἐν πρώτοις ζήτημα ἐκ τῆς φυσικῆς ἱστορίας, πρὸς οὗ τὴν λύσιν δὲν διστάζω νὰ ὁμολογήσω ἐμαυτὸν ἀναρμόδιον. Ἡ πεῖρα διδάσκει, ὅτι εἰλικρινὴς ἐξομολόγησις εἶναι συνήθως προτιμοτέρα τοῦ ἀκατονομάστου ἐκείνου θράσους, μεθ' οὗ τινες ὅλως ἀπροπαράσκευοι ἀποδύονται εἰς ἀγῶνα ἄνισον. Τί δὲ προκύπτει ἐντεῦθεν; Δυστυχῶς βλάβη μᾶλλον καὶ χλευασμὸς ἢ ὠφέλεια καὶ θρίαμβος τῆς ἀληθείας. Τούτου ἕνεκα καὶ ἡμεῖς, μὴ ἐπιλαμβανόμενοι, ὡς προείπομεν, τῆς φυσιολογικῆς ὄψεως τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ζητήματος, ἀρκούμεθα ν' ἀναγράψωμεν ἁπλῶς ἐνταῦθα τὰς περὶ αὐτοῦ γνώμας ἀνδρῶν, οἵτινες εἰς τὸ δυσχερὲς τοῦτο ζήτημα μάλιστα ἐνέκυψαν. Ἄγγλος τις, ὁ Huxley, διισχυρίζεται ὅτι αἱ ἀνατομικαὶ τοῦ ἀνθρώπου ἰδιότητες εἶναι αἱ αὐταὶ καὶ αἱ τῶν μεγάλων ἀνθρωπομόρφων πιθήκων, τοῦ γορίλλα, τοῦ ὀραγγοτάγκου, τοῦ τρωγλοδύτου. Ὁ σοφὸς οὗτος ἀνὴρ μετρήσας τὴν χωρητικότητα τοῦ ἐλαχίστου κρανίου τοῦ ἀπαντῶντος μεταξὺ τῶν νεωτέρων ἀγρίων τῆς Ὠκεανίας εὗρεν αὐτὴν ἴσην πρὸς 970 κ. ἑκ. Μετρήσας προσέτι τὸ ὡραιότατον κρανίον πεπολιτισμένου ἀνθρώπου ἀπεφήνατο

ὅτι ἡ χωρητικότης αὐτοῦ εἶνε ἴση πρὸς 1781 κ. ἑκ. Ἀναγκαῖον κρίνομεν νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα, ὅτι ἡ αὐτὴ νοερὰ δύναμις παρατηρεῖται ἐν χωρητικότητι κρανίου 1200 καὶ χωρητικότητι κρανίου 1780 κ. ἑκ. Ὁ Huxley δεικνύει ἔπειτα, ὅτι μείζων ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ τοῦ μεγέθους τοῦ κρανίου ἀγρίου καὶ τοῦ κρανίου γορίλλα ἢ μεταξὺ τοῦ κρανίου ἀνθρώπου λευκῆς φυλῆς καὶ τοῦ κρανίου ἀγρίου. Ἐνταῦθα ἡ διαφορὰ εἶναι 811 κ. ἑκ., ἐκεῖ μόνον 431.

Ἀλλ' ἰδοὺ ἄλλοι, οἷον ὁ Quatrefages ἰσχυριζόμενοι, ὅτι αἱ ἀποδείξεις ἐκ τῆς τοῦ κρανίου καταμετρήσεως δὲν εἶναι ἀποχρῶσαι καὶ ὅτι πραγματικαὶ ὑπάρχουσιν ἀνατομικαὶ διαφοραὶ μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ τετράχειρος. Ἡ ὀρθοβασία, ἡ κατασκευὴ τῆς σπονδυλικῆς στήλης, ἡ διάθεσις τῶν ἐπιδεμάτων τῆς κεφαλῆς ἀποτελοῦσιν, ὡς φαίνεται, οὐσιώδεις μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πιθήκου διαφοράς. Οἱ ἄνδρες οὗτοι παρατηροῦσιν, ὅτι ἐν χωρητικότητι κρανίου κατωτέρᾳ τῶν 970 κ. ἑκ. οὐδὲν ἄλλο εὑρίσκομεν ἢ κρανία ἠλιθίων ἢ κρανία πιθήκων. Ὁ ἀριθμὸς ἄρα 970 κ. ἑκ. εἶναι τὸ ὅριον τὸ χωρίζον τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ ζῴου. Ἔπειτα κατὰ τοὺς αὐτοὺς φυσιολόγους, δὲν ἐξαρτᾶται τὸ πᾶν ἐκ τῆς ποσότητος. Καὶ ἡ ποιότης ἔχει μεγάλην σημασίαν, οὐδεὶς δὲ γινώσκει, πῶς πάλλει ἡ ἐγκεφαλικὴ ὕλη, οὐδὲ ἂν μὴ αἱ ἀπείρως μικραὶ ἐκεῖναι κινήσεις τῶν κυττάρων τοῦ ἐγκεφάλου, ἐξ ὧν ἡ σκέψις, πράγωνται ἄλλως παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἄλλως παρὰ τῷ πιθήκῳ. Ἄλλοι ἀνατομικοὶ ἀποδέχονται μὲν τὴν αὐτὴν γνώμην, καίπερ ἐκ διαφόρου ἀρχῆς ὁρμώμενοι. Ὁ Owen συνέγραψε μελέτην περὶ τοῦ ποδὸς τοῦ ἀνθρώπου συγκρινομένου πρὸς τὴν χεῖρα τοῦ πιθήκου καταδείξας, ὅτι ὁ πίθηκος εἶναι πρὸ πάντων ζῷον ἀναρριχητικόν. Ἄλλοι δὲ παρατηροῦσιν, ὅτι καίτοι ἐν ἀρχῇ τὸ κρανίον τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πιθήκου ὁμοιάζουσι πρὸς ἄλληλα, ἀναπτύσσονται ὅμως ἔπειτα διαφόρως.

Κατὰ τῆς γνώμης ταύτης ἀντεπεξῆλθον ἄλλοι φυσιολόγοι τἀναντία ἀποφαινόμενοι. Καὶ δή, οἱ μὲν ὅπως ἐξηγήσωσι διατί ὁ πίθηκος ἔχει τέσσαρας πόδας, ἐνῷ ὁ ἄνθρωπος ἔχει δύο χεῖρας καὶ δύο πόδας, ἰσχυρίσθησαν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶχε κατ' ἀρχὰς τέσσαρας χεῖρας καὶ ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ ὑποδήματος μετὰ πολλὰς γενεὰς συνέσφιγξε βαθμηδὸν τοὺς δακτύλους, παρεμόρφωσε τὴν χεῖρα καὶ ἐπὶ τέλους μετέβαλεν αὐτὴν εἰς πόδα. Ἄλλοι δὲ τούτων σπουδαιότεροι παρετήρησαν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει ὄργανα ἄχρηστα, ἅτινα φαίνονται μαρτυροῦντα τὴν ποτὲ ὕπαρξιν ζῳώδους καταστάσεως, ὅτε τὰ ὄργανα ταῦτα, ἄτροφα τανῦν ἕνεκα ἐλλείψεως χρήσεως, ἦσαν ἀνεπτυγμένα καὶ ἐν χρήσει.

Ἀλλὰ διατί νὰ ἐξακολουθήσωμεν ἀναγράφοντες τὰς παρατηρήσεις ταύτας καὶ τὰς γνώμας; Παρατηροῦμεν μόνον, ὅτι τὸ ἀνατομικὸν ζήτημα δὲν ἐλύθη εἰσέτι. Ἡ ἀνακάλυψις νέου κρανίου ἀναφερομένου εἰς τὸν πρῶτον ἄνθρωπον καὶ ἀρχαιοτέρου τῶν μέχρι τοῦδε ἀνακαλυφθέντων, θὰ καταστρέψῃ

πιθανῶς τὰς μέχρι τοῦδε γενομένας παρατηρήσεις καὶ θ' ἀνατρέψῃ θεωρίας σχεδὸν ἀποδεκτὰς σήμερον γενομένας. Ἔπειτα ἂν μὴ ὁ κοινὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πιθήκου πρόγονος ἀνακαλυφθῇ, μηδὲ τὰ λείψανα αὐτοῦ εἰς φῶς ἐξέλθωσιν ἐκ τοῦ μεγάλου τῆς φύσεως μουσείου, καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς θερμοτέροις θιασώταις τῆς ζῳώδους τοῦ ἀνθρώπου ἀρχῆς θὰ ὑπολείπηται ἀμφιβολία τις καὶ ἀβεβαιότης. Διὰ ταῦτα ἐγκαταλείψαντες τὸ ζήτημα τοῦτο ὑποθῶμεν αὐτὸ λελυμένον, τὴν δὲ ζῳώδη τοῦ ἀνθρώπου ἀρχὴν ἀνατομικῶς ἀποδεδειγμένην. Ἀλλ' ὅμως καὶ κατὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, πλεῖσται τοῦ ἀνθρώπου ἰδιότητες μένουσιν ἀνεξήγητοι, διότι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὂν ἠθικόν, τὰ δὲ ἠθικὰ ζητήματα δὲν λύονται διὰ τῆς ἀνατομικῆς κοπίδος.

Γ'

Ὁ ἄνθρωπος διακρίνεται οὐσιωδῶς τοῦ ζῴου διὰ τοῦ νοῦ καὶ τῆς γλώσσης· τὸν οὐσιώδη δὲ τοῦτον διακριτικὸν τοῦ ἀνθρώπου χαρακτῆρα δὲν δύναται νὰ ἐξηγήσῃ ἡ φυσικὴ διαλογή. Ἐξετάσωμεν τὸν πρῶτον ἄνθρωπον καθ' ὃν χρόνον οὗτος δὲν εἶχεν εἰσέτι συντρίψει τὰ δεσμὰ τῆς ἀγρίας αὐτοῦ καταστάσεως. Τὸ πρῶτον πρὸς τοῦτο βῆμα ἐποιήσατο ὁ ἄνθρωπος προσκτησάμενος, ἔστω καὶ κατ' ἐλάχιστον, τὸν νοῦν καὶ τὴν γλῶσσαν. Ἀλλὰ τὴν πρώτην πρόσκτησιν τοῦ νοῦ τούτου καὶ τῆς γλώσσης ταύτης δὲν δυνάμεθα τὸ παράπαν νὰ ἐξηγήσωμεν. Ὑπῆρξε χρόνος, ὅτε οὐδεμία φυλὴ οὐδ' αὐτὴν τὴν ἀσθενεστάτην ἐκέκτητο ἀνθρωπίνην νόησιν· ἀνάγκη πάλης καὶ ἀγῶνος περὶ ὑπάρξεως, θὰ ὑπερισχύσῃ δ' ἐκεῖνο τῶν ζῴων, ὅπερ ἔχει τὸ ἀσφαλέστατον καὶ μᾶλλον ἀνεπτυγμένον ζωϊκὸν ἔνστικτον. Τὸ μὲν τῶν ζῴων θὰ θριαμβεύσῃ διὰ τῆς βίας καὶ δυνάμεως, τὸ δὲ διὰ τῆς ἱκανότητος τοῦ ἐκφεύγειν τὸ ἰσχυρότερον. Θεωρήσωμεν τὸν ἄνθρωπον ἐπιζήσαντα ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ περὶ τῆς ὑπάρξεως, θεωρήσωμεν αὐτὸν καθ' ὃν χρόνον δὲν λαλεῖ, δὲν σκέπτεται. Εἶναι ἔτι ζῷον, ἄρα πολλῷ ἀσθενέστερον τῶν περιστοιχιζόντων αὐτόν. Πολλὰ ζῷα εἶναι πολλῷ ἰσχυρότερα αὐτοῦ καὶ εὐστροφώτερα. Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει τὴν δύναμιν τοῦ ἐλέφαντος καὶ τοῦ λέοντος, δὲν ἔχει τὸ εὔστροφον τῆς τίγρεως, δὲν ἔχει οὔτε τὸ πανοῦργον τῆς ἀλώπεκος οὔτε τὴν ὄσφρησιν τοῦ κυνός· καὶ ἐν τῷ περὶ τῆς ὑπάρξεως ἀγῶνι ἀφεύκτως θέλει ἀπολεσθῇ, ἂν μὴ ἔχῃ τὸν νοῦν καὶ τὸν λόγον. Ἀλλὰ πῶς ἀναφαίνεται ὁ νοῦς οὗτος;

Λέγουσιν οἱ ἐναντίοι, ὅτι ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἦτο πιθανῶς πεπροικισμένος ὑπὸ τῆς δυνάμεως ἐκείνης, τῆς εὐστροφίας καὶ τῆς πανουργίας, καὶ ὅτι αἱ ἔνστικτοι αὐτοῦ αὗται ἰδιότητες ἐξηφανίσθησαν βαθμηδόν, διότι δὲν εἶχε πλέον χρείαν αὐτοῦ, καθόσον ὁ νοῦς αὐτοῦ ἀνεπτύσσετο. Τοῦτο εἶναι δυνατόν. Ἀλλὰ πῶς ὁ ἄνθρωπος διεῖδεν, ὅτι ὁ νοῦς ἦτο εἰς αὐτὸν ὠφελιμώτερος τῶν ἐνστίκτων ἐκείνων ἰδιοτήτων; Ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος ἦτο ζῷον, οὐ-

δὲν ἄλλο ἠδύνατο ν' ἀναπτύξῃ ἐν ἑαυτῷ ἢ τὰ ἔνστικτα τοῦ ζῴου. Ἀναπτύσσων δὲ τὰ ἔνστικτα ταῦτα, ὑπερίσχυε τῶν λοιπῶν ζῴων, τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ. Καὶ ὅμως δὲν πράττει τοῦτο ὁ ἄνθρωπος· διότι ὡραίαν τινὰ ἡμέραν παρατηρῶν, ὅτι ὁ νοῦς θὰ ἦναι εἰς αὐτὸν χρησιμώτερος τῆς εὐστροφίας καὶ ῥώμης δωρεῖται εἰς ἑαυτὸν τὸν νοῦν. Ἐρωτῶμεν τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ δαρβινισμοῦ, πῶς δύνανται νὰ ἐξηγήσωσιν ἡμῖν τὸ παράδοξον τοῦτο φαινόμενον; Ὁ ἄνθρωπος ἐγένετο λογικὸς καὶ διὰ τοῦ λογικοῦ ὑπερίσχυσε τῶν περὶ αὐτὸν ζῴων. Ἡμέραν τινὰ τὸ ἀνθρώπινον τοῦτο ζῷον κατασκευάζει λίθινον πέλεκυν, κατεργάζεται λόγχην τραχεῖαν, καλύπτει ἑαυτὸν διὰ τοῦ δέρματος ζῴων ὑπ' αὐτοῦ φονευθέντων, καλλιεργεῖ τὴν γῆν, νοεῖ, σκέπτεται καὶ λαλεῖ. Γίνεται μάλιστα κύριος τοῦ μεγάλου τούτου τῆς φυσικῆς διαλογῆς νόμου, ὅστις μέχρι τοῦδε ἐπληροῦτο μοιραίως καὶ κατ' ἀνάγκην· σήμερον δὲ προβλέπομεν τὴν στιγμὴν, καθ' ἣν ὁ νόμος οὗτος θὰ πληρῶται μόνον ἐν τῷ βάθει τῆς θαλάσσης, ἐκεῖ, ἔνθα ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ διεισδύσῃ.

Ἴδωμεν, τί περὶ τούτου λέγει αὐτὸς ὁ Δαρβῖνος. Τυχαία τις μεταβολὴ, λέγει, ἤγαγέ ποτε τὸν ἐγκέφαλον ἑνὸς τῶν προγόνων ἡμῶν εἰς ἀνάπτυξιν καθιστῶσαν αὐτὸν δεκτικὸν τοῦ λόγου καὶ οὕτως ἐξέβλυσεν ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου ἡ λέξις καὶ μετ' αὐτῆς ὁ νοῦς. Περιττὸν νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁ Δαρβῖνος, ταῦτα λέγων, ὁμολογεῖ αὐτὸς οὗτος τὴν ἧτταν αὐτοῦ. Τυχαία μεταβολὴ τί ἄλλο εἶναι ἢ ἁπλῆ τύχη; Δύναται δὲ τυχαίως νὰ παραχθῇ ὁ νοῦς καὶ ἡ γλῶσσα καὶ πάντα τὰ ἐκπληκτικὰ καὶ ἐξαίσια αὐτῶν προϊόντα; Ἀναμφιβόλως ὄχι. Ὄργανον ἐξ ἑαυτοῦ παραγόμενον εἶναι ἀποτέλεσμα ἄνευ αἰτίου, εἶναί τι φαντασιῶδες καὶ ἀνύπαρκτον. Μόνη ἡ ἄσκησις δὲν ἀρκεῖ ἐνταῦθα· διότι ἡ ἄσκησις ἀναπτύσσει, ἀλλὰ δὲν δημιουργεῖ. Πῶς ἄρα ἤρξατο ὁ ἄνθρωπος νὰ λαλῇ; Βεβαίως δὲν ἀποδεχόμεθα τὴν γνώμην τῶν ἰσχυριζομένων, ὅτι ὁ Θεὸς ἐδίδαξε τὸν ἄνθρωπον νὰ λαλῇ, οὐδὲ ἐπιτρέπουσιν ἡμῖν τὰ στενὰ τῆς μελέτης ἡμῶν ὅρια νὰ θίξωμεν τὸ μακρὸν καὶ πολύπλοκον τοῦτο ζήτημα. Παρατηροῦμεν μόνον, ὅτι οὐδαμῶς λύει τὸ ζήτημα ἡ φράσις τοῦ Ῥενὰν, εἰπόντος ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ De l' origine du langage: «*un jour le langage apparut*». Ὁ Δαρβινισμὸς ἄρα δὲν διδάσκει ἡμᾶς, πῶς ἐγένετο ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ ζῴου εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἀπὸ τοῦ ἀλόγου εἰς τὸ λογικόν.

Δ'

Ἂν θελήσωμεν νὰ ἐξηγήσωμεν διὰ τῆς δαρβινικῆς ὑποθέσεως τὴν ἀρχὴν τῶν κοινωνιῶν, εἰς τὰς αὐτὰς θὰ περιέλθωμεν ἀνυπερβλήτους δυσχερείας. Ἰδοὺ ὁ ἄνθρωπος προσκτησάμενος τὸν νοῦν καὶ ἀρξάμενος νὰ ζῇ καθ' ὁμάδας, ὡς καὶ νῦν ἔτι πράττουσι τοῦτο εἴδη τινὰ πιθήκων. Ἡ οἰκογένεια δὲν ὑφίσταται ἔτι· τὸ τέκνον εἶναι τέκνον τῆς φυλῆς· εἰς οὐδένα δὲ ἀνῆκον ἀ-

νήκει εἰς πάντας. Ἀλλ' ἔρχεται ἡμέρα, ὅτε ἡ μήτηρ οὐ παύεται ἀγρυπνοῦσα καὶ περιθάλπουσα τὸ τέκνον καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἡλικίᾳ, καθ' ἣν τοῦτο δύναται νὰ στερηθῇ τῆς μητρικῆς περιθάλψεως. Ἡ οἰκογένεια ἄρχεται μορφουμένη, περιλαμβάνουσα ἐν ἑαυτῇ μητέρα καὶ τέκνον. Τότε καὶ ὁ πατὴρ ἔρχεται ἀναγνωρίζων τὸ τέκνον καὶ ὑπερασπίζων αὐτὸ καὶ περὶ αὐτοῦ καὶ τῆς μητρὸς μεριμνῶν. Οὕτω συνέστη ἡ οἰκογένεια, οὕτω, λέγουσι, συνέστησαν καὶ οἱ λαοὶ καὶ διεκρίθησαν ἀπ' ἀλλήλων. Τὰ ἔθνη ἔλαβον βαθμηδὸν συνείδησιν ἑαυτῶν. Τὰ ἰσχυρότερα ὑπερίσχυσαν τῶν ἀσθενεστέρων δυνάμει τῆς φυσικῆς διαλογῆς. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἰσχυρότερα ταῦτα ἔτεινον εἰς κατάστασιν κρείττονα, ἤρξατο ὁ πολιτισμός, ὅστις αὐξηθεὶς ἐγένετο τοιοῦτος, οἷον τανῦν βλέπομεν.

Τοιαύτη εἶναι ἡ θεωρία. Ποῦ δ' ἔγκειται ἡ δυσχέρεια; Κατὰ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ περὶ τῆς ὑπάρξεως ἀγῶνος ἀνάγκη νὰ ἐπιζῶσιν οἱ ἰσχυρότεροι λαοί, τὰ ἰσχυρότερα ἔθνη. Ἀλλὰ πρὸς τί αἱ ἀνθρώπιναι κοινωνίαι; Τίς ἦτο ὁ σκοπὸς τῆς ἱδρύσεως αὐτῶν; Δὲν ἦτο ὅλως διάφορος τοῦ σκοποῦ, ὃν ἡ δαρβινικὴ ὑπόθεσις ἀποδίδει αὐταῖς, δὲν ἐσκόπουν δηλαδὴ αἱ κοινωνίαι νὰ ἐξασφαλίσωσι τὸν ἀσθενῆ; Πρώτιστον τῷ ὄντι τῶν κοινωνιῶν ἔργον εἶναι ἡ ἐξασφάλισις τῶν δικαίων τοῦ ἀσθενοῦς. Ἀλλ' ὅλως ἐναντία τούτου δοξάζουσιν οἱ ὀπαδοὶ τῆς φυσικῆς διαλογῆς. Ἂν δέ, ὡς οἱ δαρβινισταὶ δισχυρίζονται, ἡ δόξα αὐτῶν αὕτη ἀπεδεικνύετο ἀληθὴς πανταχοῦ καὶ πάντοτε, οἱ ἄνθρωποι οὐδέποτε θὰ ἐσχημάτιζον κοινωνίας, διότι δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἡ ἀνάγκη τῆς προστασίας τοῦ ἀσθενεστέρου. Ὁ ἀσθενὴς θὰ ἐξηφανίζετο, τὰ δὲ δίκαια αὐτοῦ δὲν θὰ ἀνωμολογοῦντο· οὕτω δὲ οὔτε οἰκογένεια, οὔτε φυλή, οὔτε ἔθνος θὰ ἐσχηματίζοντο. Ἐπαναλαμβάνομεν νὰ εἴπωμεν, ὅτι, ἂν αἱ κοινωνίαι ὑφίστανται, ὑφίστανται, ἵνα ἐξασφαλίζωσι τήν τε ζωὴν καὶ τὰ δίκαια πάντων τῶν τε ἀσθενῶν καὶ ἰσχυρῶν. Καὶ ἐνταῦθα ἄρα καταδείκνυται τὸ ἀνεπαρκὲς τῆς δαρβινικῆς ὑποθέσεως. Ὡς δὲν ἠδυνήθη αὕτη νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ νοῦ καὶ τῆς γλώσσης, οὕτω δὲν δύναται νὰ ἐξηγήσῃ τὸν σχηματισμὸν τῆς οἰκογενείας καὶ τῶν κοινωνιῶν.

Ε'

Θὰ δυνηθῇ δὲ ὁ δαρβινισμὸς νὰ ἐξηγήσῃ ἡμῖν τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὕπαρξιν τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος. Ἀλλ' εἶναι τῷ ὄντι ἀληθές, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὂν θρησκευτικόν; Ἢ μὴ ἡ θρησκεία ἐμφαίνει κατάστασιν τῆς ἀνθρωπότητος ἧττον ἀνεπτυγμένην, μέλλουσαν κατ' ἀνάγκην νὰ παρέλθῃ ἀνεπιστρεπτεί; Κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ Αὐγούστου Κόντε καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ, ὅτε ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ βλάστησιν μετὰ κόπου ἀπηλλάσσετο τῶν δεσμῶν τῆς ζωϊκότητος, ὑπέκυπτεν εἰς τὰ δεσμὰ τῆς θρησκευτικῆς ἰδέας, τῆς φοβερᾶς ταύτης ἀσθενείας, ἧς μετὰ πόνων μεγάλων

καὶ ἀγώνων ἔμελλε ν' ἀπαλλαγῇ. Κατ' ἀρχὰς ὁ ἄνθρωπος ἐγονυπέτει πρὸ τῶν εἰδώλων, βραδύτερον ἀνυψοῦτο εἰς πολυθεϊσμὸν οἰκογενειακὸν ἢ ἐθνικόν, γενναιότερον καὶ εὐγενέστερον, ἔστιν ὅτε δὲ λαμπρότατον, ὡς ἐν Ἑλλάδι καὶ Ῥώμῃ. Προέβαινεν ἔτι μᾶλλον ὑπὸ τὸν μοιραῖον τῆς προόδου νόμον καὶ ἀφικνεῖτο εἰς τὰ ὕψη τοῦ χριστιανικοῦ μονοθεϊσμοῦ. Ἐν τῷ χριστιανισμῷ ἡ θρησκευτικὴ ἰδέα ὑπεβάλλετο εἰς ῥιζικὴν μεταρρύθμισιν· ἀπὸ θεολογικῆς ἀπέβαινε φιλοσοφική, καὶ ὑπὸ τὴν ἀνθρωπικωτέραν ταύτην μορφὴν ἐπεκράτει εἰσέτι ἐν τῷ κόσμῳ τῆς διανοίας, μέχρι οὗ αἱ μεταφυσικαὶ ἰδέαι συνδεθεῖσαι μετὰ τῶν πεπαλαιωμένων θρησκειῶν ὑπεχώρησαν εἰς τὴν θετικὴν περὶ κόσμου ἰδέαν, ἥτις εἶναι ἡ ὁριστικὴ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος κατάστασις, καθ' ἣν τὰ ζητήματα περὶ ἀρχῆς καὶ τέλους ἀνωμολογήθησαν ὡς τοιαῦτα, ὁποῖα τῷ ὄντι πρέπει νὰ ἦναι, ἤτοι ὡς ἄλυτα. Ἐπειδὴ τὸ πνεῦμα ἀδυνατεῖ νὰ λύσῃ τὰ ζητήματα ταῦτα, πρὸς τί νὰ προβάλλῃ αὐτά; Τοιοῦτον εἶναι, κατὰ τοὺς θετικιστάς, τὸ τέρμα τοῦ πολιτισμοῦ, εἰς ὃ ἔφθασαν ἤδη τὰ πεπολιτισμένα πνεύματα. Τὰ δυτικὰ ἔθνη, προβαίνοντα βραδέως ἀλλ' ἀμετακλήτως καὶ στερρῷ τῷ βήματι, προσεγγίζουσιν ἀλλήλοις καθ' ἑκάστην, καὶ τὸ ἀσφαλὲς ἄρα μέσον εἰς λύσιν τοῦ θρησκευτικοῦ ζητήματος εἶναι ὁ χρόνος, ὁ βραχὺς χρόνος, οὗτινος τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα ἔχει χρείαν, ἵνα φθάσῃ εἰς τὴν φυσικὴν αὐτοῦ λύσιν.

Δυστυχῶς ὁ θετικισμός, ὁ κατὰ θεωρίαν καταδικάζων τὰς ὑποθέσεις ποιεῖται συχνὴν τῶν ὑποθέσεων χρῆσιν. Ἰσχυρίζεται, ὅτι οἰκοδομεῖ ἐπὶ πραγμάτων, καὶ ὅταν αὐτὰ τὰ πράγματα ἀντιστρατεύωνται κατ' αὐτοῦ. Παραλείπομεν νὰ καταδείξωμεν ἐνταῦθα, ὅτι τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα, μὴ βαῖνον κατ' ἀνάγκην καὶ διαρκῶς ἐπὶ τὰ πρόσω, ὡς ὁ θετικισμὸς δοξάζει, παλινδρομεῖ πολλάκις καὶ ἐκπίπτει. Δὲν σημειοῦμεν, ὅτι κατὰ τὴν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον βεβαιουμένην μαρτυρίαν τῆς συγχρόνου ἱστορίας ἡ ἀρχαιοτάτη περίοδος τῶν μεγάλων ἀνατολικῶν θρησκειῶν φέρει χαρακτῆρα πολλῷ ἐξοχώτερον καὶ καθαρώτερον μεταγενεστέρων ἄλλων θρησκειῶν. Παρερχόμενοι ἐν σιγῇ τὴν ἔκτακτον ἐκείνην ἐξαίρεσιν τοῦ ἰουδαϊκοῦ μονοθεϊσμοῦ, ἐξαίρεσιν ἀντιφάσκουσαν εἰς φυσικὴν καὶ ἀναγκαίαν τῆς ἀνθρωπότητος πρόοδον, ἐξαίρεσιν προκειμένην ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἱστορίας ὥς τι θαῦμα τῆς ἠθικῆς τάξεως, ἐνδιατρίβομεν μόνον πρὸς σμικρὸν εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς ἐποχήν. Πῶς; ἰσχυρίζεσθε, ὅτι ἡ θρησκεία ἐκλείπει ὁλονὲν ἐκ τῆς σκηνῆς τοῦ κόσμου, καὶ ὅμως ἡ θρησκεία οὐ μόνον ἐμμένει παρὰ τὰς πολλὰς καὶ ποικίλας κατ' αὐτῆς προσβολάς, ἀλλὰ καὶ ἐμμένει ἰσχυρὰ καὶ ἐνεργός; Ἐμβλέψατε εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος καὶ ἴδετε πάσας τὰς θρησκευτικὰς κοινωνίας. Τὸ πᾶν ἀναθάλλει καὶ ἐν τοῖς ἔργοις καὶ ἐν ταῖς ἰδέαις, τὸ πᾶν κινεῖται καὶ ταράσσεται, τὸ πᾶν χωρίζει ἀπ' ἀλλήλων πιστοὺς καὶ ἀπίστους. Εἶναι τοῦτο δεῖγμα δυνάμεως παρερχομένης; Καὶ τί ἄλλο ἀποτελεῖ σήμερον τὴν βαθεῖαν, τὴν ἀνεξήγητον καὶ πολλάκις αἱματηρὰν αἰτίαν τῶν πολιτικῶν ζη-

τημάτων, ἅτινα ταράττουσι τοὺς κύκλους τῶν εὐρωπαϊκῶν ἀνακτοβουλίων, τί ἄλλο ἢ αὐτὴ ἐκείνη ἡ θρησκεία, ἥτις, κατὰ τοὺς θετικιστάς, ἐκπέμπει τὴν ὑστάτην πνοήν; Ὦ! θέλετε ν' ἀπαλλαγῆτε τῆς θρησκείας διὰ τῶν θεωριῶν, καὶ παρεγνωρίσατε, καὶ παρείδετε καὶ ἐλησμονήσατε τὰ πράγματα, ἐλησμονήσατε τὸ πρώτιστον τῶν πραγμάτων, τὴν ἰδίαν ὑμῶν φύσιν. Δὲν ἀνελογίσθητε, ὅτι ἡ θρησκεία, οἱαδήποτε ἂν ἦναι ἡ μορφὴ αὐτῆς, καὶ ἐκ τοῦ χώρου τῆς ἐπιστήμης ἐξοστρακισθεῖσα, θὰ εὕρῃ ἀσφαλὲς καὶ μόνιμον καταφύγιον εἰς αὐτὴν ὑμῶν τὴν φύσιν. Δὲν ἀνελογίσθητε, ὅτι οὐ μόνον ὁ νοῦς καὶ ἡ γλῶσσα διακρίνουσι τὸν ἄνθρωπον τοῦ ζῴου, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπασχόλησις, ἡ ζωηρά, ἡ φυσική, ἡ ἐνδελεχὴς τοῦ ἀνθρώπου ἐπασχόλησις περὶ τὰ πέραν τοῦ τάφου. Παρατηρήσατε τὸ ζῷον· καὶ αὐτὸ δοκιμάζει τὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς· καὶ αὐτὸ διέρχεται ὁτὲ μὲν διὰ τῆς ἐλευθερίας τῶν δασῶν καὶ ἐρήμων, ὁτὲ δὲ διὰ τῆς δουλείας τῶν πόλεων· καὶ αὐτὸ γινώσκει τὴν ἐργασίαν καὶ τὴν θλῖψιν, καὶ αὐτὸ προσεγγίζει ἐν τέλει εἰς τὸν θάνατον. Ἀλλὰ μεθ' ὁποίας γαλήνης καὶ ἀταραξίας τηρεῖ τὸ ζῷον πάντας τοὺς νόμους, οὓς ἡμεῖς παραβιάζομεν, καὶ τηρεῖ μὲν αὐτοὺς ἀσυνειδήτως, ἀλλὰ καὶ ἄνευ καταναγκασμοῦ, ἐν τῇ ἀείποτε ἴσῃ διαμενούσῃ ὁρμῇ τοῦ μεγαλοπρεποῦς αὐτοῦ ἐνστίκτου. Ἀλλ' ἐν τούτῳ διακρινόμεθα ἡμεῖς τοῦ ζῴου, ὅτι ἐρχόμενοι εἰς τὸν κόσμον τοῦτον καὶ αἰσθανόμενοι ἡμᾶς αὐτοὺς καταδεδικασμένους εἰς τὸν θάνατον, ἐπιθυμοῦμεν, ἵνα ὁ θάνατος οὗτος ἀποδώσῃ ἡμῖν ὑπ' ἄλλην μορφὴν ἣν ἀφήρεσεν ἡμᾶς ζωήν, καὶ ἑκουσίως ἢ ἀκουσίως, ἂν μὴ ἀπεσβέσθη ἐν ἡμῖν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ αἰώνιον τοῦτο πρόβλημα. Ναί· μόνον ὑπὸ τὸ ἀλλόκοτον τοῦ ὑλισμοῦ καὶ τοῦ σκεπτικισμοῦ κράτος δυνάμεθα νὰ λησμονήσωμεν τὸ ζήτημα τὸ ἀναγόμενον εἰς τὰ πέραν τοῦ τάφου. Καὶ ἰδοὺ διατί, ὅσον στενή, ὅσον ζοφερὰ ἂν ὑποτεθῇ ἐνίοτε ἡ ἐσωτερικὴ κοιλὰς τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, μένει πάντοτε ἐν αὐτῇ θύρα ἐλπίδος. Μένει πάντοτε θύρα ἄγουσα εἰς τὸν ἀπηγορευμένον κόσμον, θύρα, ἣν ὁ θάνατος μόνος δύναται ν' ἀνοίξῃ ἢ κλείσῃ ὁλοσχερῶς, ἡ δὲ ζωὴ κρατεῖ ἡμίκλειστον. Εἶναι αὕτη ἡ θύρα τοῦ λόγου, λόγου ὑπερτέρου πάντων ἡμῶν τῶν συλλογισμῶν; Εἶναι ἡ θύρα τῆς μωρίας, ἀλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει μωρίας μοιραίας; Ὑπάρχει ἐκεῖ ὁδός, δι' ἧς βαδίζομεν, ἢ πρόκειται βάραθρον, εἰς ὃ καταπίπτομεν; Ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, θέλγητρον ἀκατάσχετον, δέλεαρ ὁτὲ μὲν ἡδύ, ὁτὲ δὲ φρικαλέον ἄγει ἐκεῖ τὰς ἰσχυροτάτας διανοίας, τὸν σοφόν, τὸν ἐπιστήμονα, τὸν ποιητήν· τὰς εὐαισθήτους καρδίας, αἵτινες ἐγνώρισαν τὴν ζωὴν ὑπὸ τὰς δύο αὐτῆς ἀνωτέρας ἀποκαλύψεις, ὑπὸ τὴν ἀγάπην καὶ τὴν θλῖψιν· τὰ ἀσθενέστατα κατὰ τὸ φαινόμενον, ἀλλὰ πράγματι ἰσχυρότατα ὄντα, τὴν γυναῖκα καὶ τὸ παιδίον, καὶ τὸ θαυμάσιον ἐκεῖνο σύμπλεγμα τῆς φύσεως τῆς γυναικὸς καὶ τοῦ παιδίου, τὸν λαόν. Ἐκεῖ συναντῶνται, ἐκεῖ συμμίγνυνται καὶ συγκρούονται αἱ λατρεῖαι καὶ αἱ βλασφημίαι, αἱ ἐλπίδες καὶ οἱ φόβοι, ἡ ἀγάπη καὶ τὸ μῖσος τῆς ἀνθρωπότητος

εὐσεβοῦς ἢ ἀσεβοῦς. Ἐκεῖ εἶναι τὸ χάσμα, τὸ ὁποῖον ἡ ἐπιστήμη οὐδέποτε θὰ κλείσῃ, διότι ἡ φύσις, ἰσχυροτέρα τῆς ἐπιστήμης, ἐστήριξεν αὐτὸ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς. Ἐκεῖ εἶναι ἡ θύρα, δι' ἧς παρὰ τὴν θέλησιν πάντων θὰ εἰσέλθῃ τὸ φάσμα, ὅπερ θέλετε νὰ ἐκδιώξητε, τὸ φάσμα τοῦ ἀπολύτου. . . .

Τὸ σύμφυτον τοῦτο τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει θρησκευτικὸν αἴσθημα ἰσχυρίσθησαν οἱ ὀπαδοὶ τῆς δαρβινικῆς ὑποθέσεως, ὅτι ὑπάρχει καὶ παρὰ τῷ ζώῳ· ἐνόμισαν ὅτι ἀνεκάλυψαν παρὰ τῷ κυνὶ τὸν θρησκευτικὸν φόβον ἢ τοὐλάχιστον τὴν καλουμένην θρησκευτικότητα, μίγμα τι φόβου πρὸς τὸ ἄγνωστον καὶ αἰσθήματος σεβασμοῦ, ὅπερ ἐμπνέει ἡμῖν ἡ ἰδέα ὄντος ἰσχυροτέρου ἡμῶν. Ὁ κύων ὁ τρέμων πρὸ τοῦ κυρίου αὐτοῦ καὶ ἀγαπῶν αὐτὸν εἶναι κατ' αὐτοὺς θρησκευτικὸν ζῷον. Ἐνόμισαν ὡσαύτως, οἱ ὀπαδοὶ τῆς δαρβινικῆς ὑποθέσεως, ὅτι ἀνεκάλυψαν τὰ ἴχνη ἠθικοῦ αἰσθήματος ἐν τῷ ἐνστίκτῳ τῆς κοινωνικότητος, οὗ ἕνεκα ζῶσι καθ' ὁμάδας εἴδη τινὰ πιθήκων.

Δὲν σκοποῦμεν νὰ βεβαιώσωμεν τοὐναντίον. Ἀλλ' ἐνταῦθα ὑπόκειται λόγος περὶ δύο διαφορωτάτων ὄντων, τοῦ κυνὸς καὶ τοῦ πιθήκου. Παρὰ τῷ πρώτῳ νομίζεται, ὅτι ἀνεκαλύφθη τὸ θρησκευτικόν, παρὰ τῷ δευτέρῳ τὸ ἠθικὸν αἴσθημα. Δὲν διαφιλονεικοῦμεν τὰς ἀνακαλύψεις ταύτας· ἀλλ' ἐρωτῶμεν ἁπλῶς, πῶς τὰ δύο ταῦτα αἰσθήματα εὑρέθησάν ποτε συνηνωμένα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, δηλαδὴ ἐν ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ εἴδει. Εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην δὲν ἀπεκρίναντο εἰσέτι οἱ δαρβινισταί. Ὁ κύων δὲν ζῇ καθ' ὁμάδας, οὐδεὶς δ' ἔτι ἐφαντάσθη νὰ κατατάξῃ αὐτὸν εἰς τοὺς προγόνους τοῦ πιθήκου. Ἂν ὁ ἄνθρωπος εἶναι συγγενὴς τῷ πιθήκῳ, πρέπει νὰ ἦναι κοινωνικὸς μόνον καὶ οὐχὶ θρησκευτικός· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος εἶναι οὐσιωδῶς θρησκευτικὸν ὄν.

Ποία ὑπῆρξεν ἡ θρησκεία τοῦ πρώτου ἀνθρώπου; Ἦτο ἆρά γε ἀκατέργαστος φετιχισμός, καθ' ὃν ὁ ἄνθρωπος ὑπολαμβάνει τὸν Θεὸν αἴτιον τοῦ κακοῦ ἢ θέλει νὰ ὑποτάξῃ εἰς ἑαυτὸν τὸ θεῖον; Ἦτο ἡ κατωτέρα ἐκείνη βαθμὶς τῆς θρησκείας, ἣν ὁμολογοῦσι τανῦν ἄγριοί τινες τῆς Αὐστραλίας, ἀρκούμενοι εἰς ἀβεβαίαν τινὰ καὶ ἀόριστον πίστιν εἰς τὴν ὕπαρξιν μυστηριωδῶν ὄντων; Ἦτο ὁ καθαρὸς μονοθεϊσμός; Ἢ μὴ ἦτο ἁπλῆ τῶν νεκρῶν λατρεία καὶ τὰ παρόμοια; Εὐνόητον εἶναι, ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ εἰσέλθωμεν ἐνταῦθα εἰς ἐρεύνας τοσοῦτον μακράς. Τοῦτο δὲ μόνον νομίζομεν ὅτι ὀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἀδιαφιλονείκητος εἶναι τοῦ πρώτου ἀνθρώπου ἡ πίστις εἰς τὸ θεῖον καὶ εἰς μέλλουσαν ζωήν. Ἡ μέριμνα περὶ τὴν ταφὴν τῶν νεκρῶν, ὁ ἄπειρος πρὸς τοὺς τάφους σεβασμός, ἡ πρόνοια εἰς τὸ ἐναποθέτειν παρὰ τοῖς νεκροῖς τὰ ὅπλα αὐτῶν, λίθους λελαξευμένους, κοσμήματα, τροφὴν καὶ τὰ τοιαῦτα, πάντα ταῦτα ἀποδεικνύουσι τρανῶς, ὅτι ὁ πρῶτος ἄνθρωπος δὲν ὑπελάμβανε τὸν θάνατον ἐκμηδενισμόν, ἀλλ' ἐπίστευεν εἰς ζωὴν μέλλουσαν.

Ὑπάρχουσιν ὅρια, τὰ ὁποῖα ἡ ἐπιστήμη δὲν δύναται νὰ ὑπερπηδή-

τημάτων, ἅτινα ταράττουσι τοὺς κύκλους τῶν εὐρωπαϊκῶν ἀνακτοβουλίων, τί ἄλλο ἢ αὐτὴ ἐκείνη ἡ θρησκεία, ἥτις, κατὰ τοὺς θετικιστάς, ἐκπέμπει τὴν ὑστάτην πνοήν; Ὢ! θέλετε ν' ἀπαλλαγῆτε τῆς θρησκείας διὰ τῶν θεωριῶν, καὶ παρεγνωρίσατε, καὶ παρείδετε καὶ ἐλησμονήσατε τὰ πράγματα, ἐλησμονήσατε τὸ πρώτιστον τῶν πραγμάτων, τὴν ἰδίαν ὑμῶν φύσιν. Δὲν ἀνελογίσθητε, ὅτι ἡ θρησκεία, οἱαδήποτε ἂν ἦναι ἡ μορφὴ αὐτῆς, καὶ ἐκ τοῦ χώρου τῆς ἐπιστήμης ἐξοστρακισθεῖσα, θὰ εὕρῃ ἀσφαλὲς καὶ μόνιμον καταφύγιον εἰς αὐτὴν ὑμῶν τὴν φύσιν. Δὲν ἀνελογίσθητε, ὅτι οὐ μόνον ὁ νοῦς καὶ ἡ γλῶσσα διακρίνουσι τὸν ἄνθρωπον τοῦ ζώου, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπασχόλησις, ἡ ζωηρά, ἡ φυσική, ἡ ἐνδελεχὴς τοῦ ἀνθρώπου ἐπασχόλησις περὶ τὰ πέραν τοῦ τάφου. Παρατηρήσατε τὸ ζῷον· καὶ αὐτὸ δοκιμάζει τὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς· καὶ αὐτὸ διέρχεται ὁτὲ μὲν διὰ τῆς ἐλευθερίας τῶν δασῶν καὶ ἐρήμων, ὁτὲ δὲ διὰ τῆς δουλείας τῶν πόλεων· καὶ αὐτὸ γινώσκει τὴν ἐργασίαν καὶ τὴν θλῖψιν, καὶ αὐτὸ προσεγγίζει ἐν τέλει εἰς τὸν θάνατον. Ἀλλὰ μεθ' ὁποίας γαλήνης καὶ ἀταραξίας τηρεῖ τὸ ζῷον πάντας τοὺς νόμους, οὓς ἡμεῖς παραβιάζομεν, καὶ τηρεῖ μὲν αὐτοὺς ἀσυνειδήτως, ἀλλὰ καὶ ἄνευ καταναγκασμοῦ, ἐν τῇ ἀείποτε ἴσῃ διαμενούσῃ ὁρμῇ τοῦ μεγαλοπρεποῦς αὐτοῦ ἐνστίκτου. Ἀλλ' ἐν τούτῳ διακρινόμεθα ἡμεῖς τοῦ ζῴου, ὅτι ἐρχόμενοι εἰς τὸν κόσμον τοῦτον καὶ αἰσθανόμενοι ἡμᾶς αὐτοὺς καταδεδικασμένους εἰς τὸν θάνατον, ἐπιθυμοῦμεν, ἵνα ὁ θάνατος οὗτος ἀποδώσῃ ἡμῖν ὑπ' ἄλλην μορφὴν ἣν ἀφήρεσεν ἡμᾶς ζωήν, καὶ ἑκουσίως ἢ ἀκουσίως, ἂν μὴ ἀπεσβέσθη ἐν ἡμῖν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ αἰώνιον τοῦτο πρόβλημα. Ναί· μόνον ὑπὸ τὸ ἀλλόκοτον τοῦ ὑλισμοῦ καὶ τοῦ σκεπτικισμοῦ κράτος δυνάμεθα νὰ λησμονήσωμεν τὸ ζήτημα τὸ ἀναγόμενον εἰς τὰ πέραν τοῦ τάφου. Καὶ ἰδοὺ διατί, ὅσον στενή, ὅσον ζοφερὰ ἂν ὑποτεθῇ ἐνίοτε ἡ ἐσωτερικὴ κοιλὰς τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, μένει πάντοτε ἐν αὐτῇ θύρα ἐλπίδος. Μένει πάντοτε θύρα ἄγουσα εἰς τὸν ἀπηγορευμένον κόσμον, θύρα, ἣν ὁ θάνατος μόνος δύναται ν' ἀνοίξῃ ἢ κλείσῃ ὁλοσχερῶς, ἡ δὲ ζωὴ κρατεῖ ἡμίκλειστον. Εἶναι αὕτη ἡ θύρα τοῦ λόγου, λόγου ὑπερτέρου πάντων ἡμῶν τῶν συλλογισμῶν; Εἶναι ἡ θύρα τῆς μωρίας, ἀλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει μωρίας μοιραίας; Ὑπάρχει ἐκεῖ ὁδός, δι' ἧς βαδίζομεν, ἢ πρόκειται βάραθρον, εἰς ὃ καταπίπτομεν; Ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, θέλγητρον ἀκατάσχετον, δέλεαρ ὁτὲ μὲν ἡδύ, ὁτὲ δὲ φρικαλέον ἄγει ἐκεῖ τὰς ἰσχυροτάτας διανοίας, τὸν σοφόν, τὸν ἐπιστήμονα, τὸν ποιητήν· τὰς εὐαισθήτους καρδίας, αἵτινες ἐγνώρισαν τὴν ζωὴν ὑπὸ τὰς δύο αὐτῆς ἀνωτέρας ἀποκαλύψεις, ὑπὸ τὴν ἀγάπην καὶ τὴν θλῖψιν· τὰ ἀσθενέστατα κατὰ τὸ φαινόμενον, ἀλλὰ πράγματι ἰσχυρότατα ὄντα, τὴν γυναῖκα καὶ τὸ παιδίον, καὶ τὸ θαυμάσιον ἐκεῖνο σύμπλεγμα τῆς φύσεως τῆς γυναικὸς καὶ τοῦ παιδίου, τὸν λαόν. Ἐκεῖ συναντῶνται, ἐκεῖ συμμίγνυνται καὶ συγκρούονται αἱ λατρεῖαι καὶ αἱ βλασφημίαι, αἱ ἐλπίδες καὶ οἱ φόβοι, ἡ ἀγάπη καὶ τὸ μῖσος τῆς ἀνθρωπότητος

εὐσεβοῦς ἢ ἀσεβοῦς. Ἐκεῖ εἶναι τὸ χάσμα, τὸ ὁποῖον ἡ ἐπιστήμη οὐδέποτε θὰ κλείσῃ, διότι ἡ φύσις, ἰσχυροτέρα τῆς ἐπιστήμης, ἐστήριξεν αὐτὸ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς. Ἐκεῖ εἶναι ἡ θύρα, δι' ἧς παρὰ τὴν θέλησιν πάντων θὰ εἰσέλθῃ τὸ φάσμα, ὅπερ θέλετε νὰ ἐκδιώξητε, τὸ φάσμα τοῦ ἀπολύτου. . . .

Τὸ σύμφυτον τοῦτο τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει θρησκευτικὸν αἴσθημα ἰσχυρίσθησαν οἱ ὀπαδοὶ τῆς δαρβινικῆς ὑποθέσεως, ὅτι ὑπάρχει καὶ παρὰ τῷ ζώῳ· ἐνόμισαν ὅτι ἀνεκάλυψαν παρὰ τῷ κυνὶ τὸν θρησκευτικὸν φόβον ἢ τοὐλάχιστον τὴν καλουμένην θρησκευτικότητα, μίγμα τι φόβου πρὸς τὸ ἄγνωστον καὶ αἰσθήματος σεβασμοῦ, ὅπερ ἐμπνέει ἡμῖν ἡ ἰδέα ὄντος ἰσχυροτέρου ἡμῶν. Ὁ κύων ὁ τρέμων πρὸ τοῦ κυρίου αὐτοῦ καὶ ἀγαπῶν αὐτὸν εἶναι κατ' αὐτοὺς θρησκευτικὸν ζῷον. Ἐνόμισαν ὡσαύτως, οἱ ὀπαδοὶ τῆς δαρβινικῆς ὑποθέσεως, ὅτι ἀνεκάλυψαν τὰ ἴχνη ἠθικοῦ αἰσθήματος ἐν τῷ ἐνστίκτῳ τῆς κοινωνικότητος, οὗ ἕνεκα ζῶσι καθ' ὁμάδας εἴδη τινὰ πιθήκων.

Δὲν σκοποῦμεν νὰ βεβαιώσωμεν τοὐναντίον. Ἀλλ' ἐνταῦθα ὑπόκειται λόγος περὶ δύο διαφορωτάτων ὄντων, τοῦ κυνὸς καὶ τοῦ πιθήκου. Παρὰ τῷ πρώτῳ νομίζεται, ὅτι ἀνεκαλύφθη τὸ θρησκευτικόν, παρὰ τῷ δευτέρῳ τὸ ἠθικὸν αἴσθημα. Δὲν διαφιλονεικοῦμεν τὰς ἀνακαλύψεις ταύτας· ἀλλ' ἐρωτῶμεν ἁπλῶς, πῶς τὰ δύο ταῦτα αἰσθήματα εὑρέθησάν ποτε συνηνωμένα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, δηλαδὴ ἐν ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ εἴδει. Εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην δὲν ἀπεκρίναντο εἰσέτι οἱ δαρβινισταί. Ὁ κύων δὲν ζῇ καθ' ὁμάδας, οὐδεὶς δ' ἔτι ἐφαντάσθη νὰ κατατάξῃ αὐτὸν εἰς τοὺς προγόνους τοῦ πιθήκου. Ἂν ὁ ἄνθρωπος εἶναι συγγενὴς τῷ πιθήκῳ, πρέπει νὰ ἦναι κοινωνικὸς μόνον καὶ οὐχὶ θρησκευτικός· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος εἶναι οὐσιωδῶς θρησκευτικὸν ὄν.

Ποία ὑπῆρξεν ἡ θρησκεία τοῦ πρώτου ἀνθρώπου; Ἦτο ἆρά γε ἀκατέργαστος φετιχισμός, καθ' ὃν ὁ ἄνθρωπος ὑπολαμβάνει τὸν Θεὸν αἴτιον τοῦ κακοῦ ἢ θέλει νὰ ὑποτάξῃ εἰς ἑαυτὸν τὸ θεῖον; Ἦτο ἡ κατωτέρα ἐκείνη βαθμὶς τῆς θρησκείας, ἣν ὁμολογοῦσι τανῦν ἄγριοί τινες τῆς Αὐστραλίας, ἀρκούμενοι εἰς ἀβεβαίαν τινὰ καὶ ἀόριστον πίστιν εἰς τὴν ὕπαρξιν μυστηριωδῶν ὄντων; Ἦτο ὁ καθαρὸς μονοθεϊσμός; Ἢ μὴ ἦτο ἁπλῆ τῶν νεκρῶν λατρεία καὶ τὰ παρόμοια; Εὐνόητον εἶναι, ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ εἰσέλθωμεν ἐνταῦθα εἰς ἐρεύνας τοσοῦτον μακράς. Τοῦτο δὲ μόνον νομίζομεν ὅτι ὀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἀδιαφιλονείκητος εἶναι τοῦ πρώτου ἀνθρώπου ἡ πίστις εἰς τὸ θεῖον καὶ εἰς μέλλουσαν ζωήν. Ἡ μέριμνα περὶ τὴν ταφὴν τῶν νεκρῶν, ὁ ἄπειρος πρὸς τοὺς τάφους σεβασμός, ἡ πρόνοια εἰς τὸ ἐναποθέτειν παρὰ τοῖς νεκροῖς τὰ ὅπλα αὐτῶν, λίθους λελαξευμένους, κοσμήματα, τροφὴν καὶ τὰ τοιαῦτα, πάντα ταῦτα ἀποδεικνύουσι τρανῶς, ὅτι ὁ πρῶτος ἄνθρωπος δὲν ὑπελάμβανε τὸν θάνατον ἐκμηδενισμόν, ἀλλ' ἐπίστευεν εἰς ζωὴν μέλλουσαν.

Ὑπάρχουσιν ὅρια, τὰ ὁποῖα ἡ ἐπιστήμη δὲν δύναται νὰ ὑπερπηδή-

ση· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ἔχει χρείαν νὰ ὑπερπηδήσῃ αὐτά, πλανῶνται δὲ μεγάλως οἱ θετικισταὶ πιστεύοντες, ὅτι ὁ ἄνθρωπος θὰ παύσῃ ποτὲ ζητῶν τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ, ὅτι θὰ παύσῃ ἀποδεχόμενος τὴν μόνην λύσιν τὴν ἐπαναπαύουσαν τὴν συνείδησιν αὐτοῦ καὶ τὴν καρδίαν, τὴν λύσιν, ἣν παρέχει αὐτῷ ἡ θρησκευτικὴ πίστις.

Ὑπολείπεται ἡμῖν νὰ ὑποδείξωμεν καὶ ἕτερον γεγονός, ὅπερ νομίζομεν, ὅτι εὐρύνον ἔτι μᾶλλον τὸ χάσμα τὸ χωρίζον τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ ζώου καθιστᾷ αὐτὸ ἀνυπέρβλητον.

Ὁ ἄνθρωπος μόνος εἶναι ἐπιδεκτικὸς προόδου· ὁ ἄνθρωπος μόνος ἐκ πάντων τῶν δημιουργημάτων εἶναι τελειοποιήσιμος. Ἐμελετήθη ἐγγύτερον ὁ βίος τῶν νεωτέρων ἀγρίων, ζωηρὸν δ' εἶναι τῆς μελέτης ταύτης τὸ *διάφορον*. Πολλοὶ τῶν λαῶν τούτων ζῶσιν εἰσέτι ἐν καταστάσει οἰκτρᾶς καταπτώσεως, οἷοι οἱ κάτοικοι τῶν νήσων Vite, οἱ Papous, οἱ κάτοικοι τῶν νήσων Andamam, οἱ Boschimans, οἱ Fuégiens.

Περὶ τῶν τελευταίων τούτων τῶν κατοικούντων τὴν Γῆν τοῦ Πυρὸς ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἀμερικῇ, ἀναγράφομεν ἐνταῦθα τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ τοῦ ἐπισκεψαμένου αὐτοὺς Δαρβίνου· «Οἱ δυστυχεῖς οὗτοι, λέγει, ἦσαν μικροί· τὸ εἰδεχθὲς αὐτῶν πρόσωπον ἦτο κεκαλυμμένον ὑπὸ λευκῆς χροιᾶς· τὸ δέρμα αὐτῶν ἦτο ῥυπαρὸν καὶ λιπῶδες, ἡ κόμη ἠμελημένη, αἱ κινήσεις βίαιαι καὶ ἀπρεπεῖς. Βλέποντες ἀνθρώπους τοιούτους μόλις δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι εἶναι δημιουργήματα ὡς ἡμεῖς καὶ ὅτι κατοικοῦσι τὸν αὐτὸν κόσμον. . . Διέρχονται τὰς νύκτας ὀλόγυμνοι, οἱ μὲν περὶ τοὺς δὲ ὡς ζῷα, κοιμώμενοι ἐπὶ ὑγροῦ ἐδάφους, μόλις προφυλαττόμενοι κατὰ τοῦ ἀνέμου καὶ τῆς βροχῆς τοῦ θυελλώδους τούτου κλίματος. . . Ἂν δυνηθῶσι νὰ φονεύσωσι φώκην, ἂν ἀνεύρωσι σκελετὸν φαλαίνης, εὐφραίνονται καὶ εὐωχοῦνται. . . Πολλάκις δ' ἐπικρατεῖ παρ' αὐτοῖς καὶ λιμὸς ἐπιφέρων τὴν ἄμεσον ἀνθρωποφαγίαν συνοδευομένην ὑπὸ τῆς πατροκτονίας» [1].

Ἰδοὺ ἀναντιρρήτως οἱ ἔσχατοι τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀποδεδειγμένον, ὅτι οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἔζησαν πάντοτε ἐν τῇ καταστάσει ταύτῃ τοῦ ἐξευτελισμοῦ καὶ τῆς πτώσεως. Παρετηρήθη λίαν εὐφυῶς, ὅτι οἱ ἄγριοι οὗτοι λαοὶ κατέχουσι πάντοτε τὰ ἄκρα τῶν μεγάλων ἠπείρων, τοῦθ' ὅπερ φαίνεται ἀποδεικνύον, ὅτι οἱ λαοὶ οὗτοι ἐξώσθησαν διὰ τῆς κατακτήσεως, καὶ ὅτι παριστῶσιν ἡμῖν τὰ λείψανα ἐθνῶν ἄλλοτε εὐημερούντων, στερηθέντων δὲ τὰς γαίας αὐτῶν. Ἡττημένοι, δεδιωγμένοι, περιελθόντες εἰς τὴν κατάστασιν ἐλαφοειδῶν ἀγρίων ζῴων, οἱ δυστυχεῖς οὗτοι σχεδὸν ἀπεκτηνώθησαν. Αἱ φυλαὶ ἄρα τῶν ἀγρίων τούτων δὲν θὰ ἐσχηματίζοντο ἐξ ἀνθρώπων μὴ ἀναβάντων εἰσέτι βαθμίδα τινα τῆς κοινωνικῆς κλίμακος, ἀλλὰ τοὐναντίον ἐξ ἀνθρώπων, οἵτινες κατέβησαν καὶ πάλιν ἐξ ὧν εἶχον ἀναβῆ βαθμίδων τῆς κλίμακος ἐκείνης. Τὸ φαινόμενον τοῦτο εἶναι ἀδύνατον κατὰ

1 Darwin, Voyage d' un naturaliste autour du monde. p. 234.

τὰς ἀρχὰς τοῦ μοιραίου ἐξελιγμοῦ καὶ τῆς ἀναγκαίας μεταμορφώσεως. Πλεῖστοι δοξάζουσιν, ὅτι ἡ πρόοδος εἶναι μοιραία ἐν τοῖς κόλποις τῆς ἀνθρωπότητος, ἤτοι βαδίζει πάντοτε ἐπὶ τὰ πρόσω, ἐξαιρουμένων λαῶν τινων κατωτέρων ἐν στασιμότητι διατελούντων. Ἀλλ' ἡ ἱστορία δὲν ἀποδεικνύει ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι κύριος τοῦ νόμου τούτου, τῆς προόδου, τροποποιῶν αὐτὸν κατὰ βούλησιν καὶ ἐκβιάζων; Δὲν ὑπάρχει ἐξελιγμὸς μοιραῖος, δὲν ὑπάρχει μεταμόρφωσις ἀναγκαία ἐν τῇ ἀνθρωπότητι· ἡ ἀνθρωπότης δύναται καὶ πρὸς τὸ φῶς νὰ σπεύδῃ καὶ πρὸς τὸ σκότος νὰ ἐπανέρχηται. Ὑπάρχουσι φυλαὶ προκόπτουσαι, ὑπάρχουσι φυλαὶ παλινδρομοῦσαι. Μέγα πρὸς τοῦτο συμβάλλονται αἱ ἐξωτερικαὶ αἰτίαι· ἀλλὰ μεγάλως εἰς τοῦτο συντελεῖ καὶ ἡ θέλησις τῶν ἐθνῶν καὶ ἡ θέλησις τῶν ἀτόμων. Κυρίως εἰπεῖν, δὲν ὑπάρχει νόμος προόδου κατὰ τὴν στενὴν σημασίαν τῆς λέξεως νόμος. Ἡ πρόοδος τῆς ἀνθρωπότητος δὲν εἶναι ἡ ἀναγκαία ἐπέκτασις τῆς ἐν τῇ φύσει προόδου.

Συγκρίνοντες τὴν ζωὴν τοῦ ἀγριωτάτου τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ τελειοτάτου τῶν ζώων, παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς. Παρὰ τῷ ζώῳ ἐκδηλοῦνται φαινόμενά τινα, ἐκπληκτικὰ ἴσως, ἀλλὰ τὰ αὐτὰ πάντοτε· παρὰ τῷ ἀγρίῳ ἐκδηλοῦται ποικιλία γεγονότων ἄπειρος. Ὁ ἄγριος εἶναι κατώτερος τοῦ πεπολιτισμένου, ἀλλὰ μεταξὺ αὐτῶν ὑφίσταται ἁπλῶς διαφορὰ βαθμοῦ καὶ οὐχὶ φύσεως. Ἀμφότεροι ἐμφαίνουσι τὰς αὐτὰς πνευματικὰς λειτουργίας, πεποιθήσεις ὁμοίας, προλήψεις ἀναλόγους. Ἂν ὁ μὲν διαμένῃ ἄγριος, ὁ δ' ἕτερος ἀναπτύσσεται ἀκαταπαύστως καὶ προάγηται, ἐξωτερικαί τινες αἰτίαι, οἷον τὸ κλίμα καὶ αἱ κληρονομικαὶ ἰδιότητες, ἀρκοῦσιν εἰς ἐξήγησιν τοῦ φαινομένου τούτου. Οἱ κάτοικοι τῆς Γῆς καὶ Πυρὸς λ. χ. ἔχουσι νὰ παλαίσωσι κατ' ἀναγκῶν ἀνυπερβλήτων τῆς φυσικῆς ζωῆς· ζῶσιν ἐν τῷ μέσῳ φύσεως ἐχθρᾶς καὶ ἀδιαλλάκτου, δὲν ἔχουσιν ὅπλα, στεροῦνται ἐργαλείων, δὲν ὑπάρχει παρ' αὐτοῖς κοινωνικὸς ὀργανισμός. Ἀμυδρὸν μόνον καὶ ἀτελὲς κέκτηνται ἔνστικτον τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, καὶ τοῦτο διαμένει πάντοτε τὸ αὐτό. Πῶς θὰ ἀνεπτύσσοντο ὑπὸ τοιαύτας περιπτώσεις; Καὶ ὅμως δὲν εἶναι ἀνεπίδεκτοι ἀναπτύξεως καὶ προόδου. Ἂν μεταβῶσιν οἱ πεπολιτισμένοι εἰς τοὺς ἀγρίους τούτους σκοποῦντες σπουδαίως νὰ βελτιώσωσιν αὐτοὺς καὶ ἀπαλλάξωσι τῶν δεσμῶν τῆς ἀγριότητος, θὰ ἐπιτύχωσι τοῦ ποθουμένου. Ἀλλὰ μέχρι τοῦδε ἐξεμεταλλεύθησαν οὗτοι τὰ δυστυχῆ ταῦτα καὶ δείλαια ὄντα. Μετήνεγκον αὐτοῖς τὸ ὄπιον καὶ τὰ πνευματώδη ποτά, ἐντεῦθεν ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ἐλαττοῦται ἀδιακόπως, δυνάμεθα δὲ νὰ προΐδωμεν τὸν χρόνον, καθ' ὃν τὰ τελευταῖα τῶν ἀγρίων τούτων λείψανα θὰ ἐξαφανισθῶσιν. Ἀλλ' ἂν οἱ πεπολιτισμένοι ἐγχαράξωσιν αὐτοῖς τὴν ἰδέαν τοῦ καθήκοντος, ἂν ἐξεγείρωσι παρ' αὐτοῖς τὴν ἀνάγκην ὑλικῆς ἅμα καὶ ἠθικῆς εὐημερίας, ἂν μεταδώσωσιν αὐτοῖς τὰς μεγάλας τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀληθείας ἰδέας, ἅς, ἐμφύτους οὔσας τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ, ἐξήλειψεν ἀπ' αὐτῶν δουλεία μακρὰ καὶ βάρβαρος, ἂν συνεχίσωσιν, εἰ δέον, τὴν παιδαγωγίαν ταύτην ἐπὶ αἰῶνας, οὐδεμία

ἀμφιβολία, ὅτι οἱ κόποι αὐτῶν θὰ στεφθῶσι δι' ἐπιτυχίας, ὅτι αἱ φυλαὶ ἐκεῖναι θὰ ἐγερθῶσι, θὰ στραφῶσι πρὸς τὸ φῶς καὶ θὰ βαδίσωσιν ἐπὶ τὰ πρόσω. Εἶναι ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ αὐτὴ ἀπόπειρα, εἰς οἱονδήποτε τῶν ζώων εἶδος ἐφαρμοζομένη, θ' ἀποδείκνυηται πάντοτε ἀνίσχυρος καὶ ματαία;

ς'

Ὁ Δαρβινισμὸς ἄρα δὲν ἐξήγησεν εἰσέτι τὴν ἐμφάνισιν τοῦ ἀνθρώπου· ἡ ὑπόθεσις τῆς φυσικῆς διαλογῆς εἶναι ἀνεπαρκὴς εἰς ἐπίλυσιν τοῦ προβλήματος περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἐξηγηθῇ, θὰ δυνηθῶμεν νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι περιττὸς, ὅτι δὲν ἔχομεν ἀνάγκην τοῦ Θεοῦ; Ὑποθῶμεν, ὅτι ὁ δαρβινισμὸς ἠδυνήθη ν' ἀναιρέσῃ πάσας τὰς κατ' αὐτοῦ ἐνστάσεις· ὑποθῶμεν, ὅτι ἡ δαρβινικὴ ὑπόθεσις ἀπεδείχθη ἀληθής, πρέπει ν' ἀρνηθῶμεν διὰ τοῦτο τὸν δημιουργὸν Θεόν; Οὐδαμῶς. Ὑπάρχουσιν ἄνδρες διακρινόμενοι ἐπὶ ἐπιστημονικῇ ἐμβριθείᾳ καὶ ἀληθεῖ εὐσεβείᾳ, ἄνδρες φιλόσοφοι ἅμα καὶ θεολόγοι δοξάζοντες ὅτι τὸ δαρβινικὸν σύστημα δύναται ν' ἀνταποκριθῇ εἰς ἣν ἔχομεν περὶ Θεοῦ καὶ τοῦ δημιουργικοῦ αὐτοῦ λόγου ἰδέαν· διότι, λέγουσι, καὶ πρὸς τὴν σοφίαν καὶ τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ πληρέστατα συνᾴδει ἡ διδασκαλία, ὅτι ἡ δημιουργία τοῦ Θεοῦ ἀνεπτύχθη κατὰ τοὺς φυσικοὺς τοῦ ἐξελιγμοῦ νόμους καὶ ὅτι ἡ δημιουργικὴ ἰδέα ἐξετυλίχθη διὰ τῶν ὄντων βραδέως καὶ μεγαλοπρεπῶς ἐν συνεχείᾳ καὶ ἀδιακόπως ἀπὸ τοῦ ἀρχικοῦ κυττάρου μέχρι τοῦ ἀνθρώπου. Τἀναντία δὲ φρονοῦντες ἀναγκαζόμεθα, λέγουσι, ν' ἀποδεχθῶμεν ἄμεσον καὶ ἑκάστοτε ἐπαναλαμβανομένην παρέμβασιν τοῦ Θεοῦ ἀναλαμβάνοντος καὶ ἀναθεωροῦντος τὸ ἔργον αὐτοῦ δίκην τεχνίτου, ὅστις ἀπαρεσκόμενος εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ ἀναθεωρεῖ αὐτὸ ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν καὶ μεταβάλλει.

Ἀναμφιβόλως ἐν τῇ δαρβινικῇ περὶ δημιουργίας ἰδέᾳ ὑπάρχει δυσχέρεια, ἣν δὲν δυνάμεθα νὰ παρέλθωμεν ἐν σιγῇ. Ἂν πάντα ἐξηγῶνται φυσικῶς, ἂν μηδαμοῦ τοῦ σύμπαντος ἐκφαίνηται ἡ ἄμεσος τῆς πρώτης αἰτίας ἐνέργεια, ἂν πανταχοῦ μηδὲν ἄλλο εὑρίσκομεν ἢ δευτερευούσας αἰτίας ἐξαρτωμένας ἀπ' ἀλλήλων καὶ ἀλληλουχουμένας, δὲν αἴρομεν οὕτω σχεδὸν ὁλοσχερῶς τὴν περὶ θείας Προνοίας ἰδέαν; Δὲν ἀνερχόμεθα ἀναγκαίως ἐκ δευτερευουσῶν εἰς δευτερευούσας αἰτίας ἐπ' ἄπειρον, οὐδέποτε φθάνοντες εἰς τὴν πρώτην αἰτίαν; Τῷ ὄντι, δὲν δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν πρώτην αἰτίαν διὰ τῆς καθαρᾶς ἐπιστήμης. Ὁ θετικισμὸς ἔχει μέγα δίκαιον καθ' ἡμᾶς ἰσχυριζόμενος, ὅτι οὐδέποτε θ' ἀνακαλύψωμεν τὴν πρώτην αἰτίαν διὰ τῆς πείρας καὶ παρατηρήσεως. Ἀλλὰ νομίζομεν, ὅτι ἡ πρώτη αἰτία ἐνυπάρχει ἐν τῇ ἀρχῇ τῶν ὄντων· διότι, ἂν ἄνευ τῆς πρώτης αἰτίας δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν σύμπαν ἀκίνητον καὶ περικεκλεισμένον ἐν νόμοις αἰωνίοις,

δὲν δυνάμεθα ὅμως ἄνευ αὐτῆς νὰ ἐξηγήσωμεν τὸ σημεῖον τῆς ἀναχωρήσεως, τὴν κίνησιν.

Προβάλλουσί τινες τὴν νεφελώδη ἐκείνην ἀρχικὴν ὕλην, ἥτις βαθμηδὸν συμπυκνουμένη ἐσχημάτισεν ἡλίους καὶ κόσμους, προβάλλουσι τὴν γῆν, ἐλάχιστον μέρος τῆς διαπύρου ἐκείνης ὕλης, ἐφ' ἧς, βαθμηδὸν ἀποψυγείσης, ἀνεφάνη ἡ ζωή· προβάλλουσι τοὺς ἀλληλοδιαδόχους ἐκλεπισμοὺς τῶν εἰδῶν, καὶ τὸ ζῷον ἀείποτε τελειότερον καθιστάμενον μέχρι τοῦ ἀνθρώπου. Διατί νὰ μὴ ἀνακαλύψωμεν ἐνταῦθα σκοπὸν μετ' ἀπείρου σοφίας ἐπιδιωκόμενον, σκοπόν, οὗ ἡ φύσις δὲν εἶχε συνείδησιν; Διατί νὰ μὴ ἀνακαλύψωμεν ἐνταῦθα σχέδιον προδιαγεγραμμένον, μεγαλοπρεπέστατον καὶ θαυμάσιον;

Αἱ σχετικαὶ τελειότητες, ἃς ἡ φύσις προσεκτήσατο κατὰ τὴν πορείαν τοῦ ἐξελιγμοῦ, δὲν θὰ ἐπραγματοῦντο, ἂν μὴ πρὸ τῆς φύσεως καὶ ὑπὲρ τὴν φύσιν ὑπῆρχεν αἰτία περιλαμβάνουσα ἐκ τῶν προτέρων ἐν ἰδέᾳ πάσας ταύτας τὰς τελειότητας, ἤτοι ἂν μὴ ὑπῆρχε Θεός. Οὐδέποτε θὰ δυνηθῶμεν νὰ νοήσωμεν τὸ μεῖζον ἐξερχόμενον ἐκ τοῦ ἐλάσσονος, ἂν μὴ ὑπέρ τε τὸ μεῖζον καὶ τὸ ἔλασσον καὶ πρὸ πάσης ἀρχικῆς ἀναπτύξεως ἀποδεχθῶμεν ὂν ὑπέρτατον περικλεῖον ἐν δυνάμει πᾶσαν μέλλουσαν ἀνάπτυξιν καὶ διευθῦνον αὐτὴν κατὰ βούλησιν. Τοῦτο ἰσχύει πρὸ πάντων λεγόμενον περὶ τοῦ ἠθικοῦ αἰσθήματος, καὶ τὸ ἰσχυρίζεσθαι, ὅτι τὸ ἠθικὸν αἴσθημα εἶναί τι ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ προσελθὸν ἐξ ἀναγκαίας μεταβολῆς τῆς αἰωνίου ὕλης, εἶναι ταὐτὸ καὶ τὸ ἰσχυρίζεσθαι τὰ ἀδύνατα, εἶναι αὐτόχρημα παραλογισμός.

* *
*

Κύριοι! δὲν ἐλαλήσαμεν περὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς περὶ τοῦ πρώτου ἀνθρώπου διδασκαλίας αὐτῆς· διότι ἡμεῖς τοὐλάχιστον νομίζομεν, ὅτι δὲν πρέπει ν' ἀναμιγνύωμεν τὴν Ἁγίαν Γραφὴν εἰς τοιαῦτα ἐπιστημονικὰ ζητήματα· οὐ μόνον διότι τὰ ζητήματα ταῦτα δὲν ἐλύθησαν ἔτι ὁριστικῶς, μεταβαλλόμενα πολλάκις ῥιζηδὸν κατὰ τὰς ἑκάστοτε ἐπιστημονικὰς ἐρεύνας καὶ ἀνακαλύψεις, ἀλλὰ κυρίως καὶ πρὸ πάντων, διότι ἡ Γραφὴ δὲν εἶναι ἐπιστημονικόν, ἀλλὰ θρησκευτικὸν βιβλίον. Ὁ Μωϋσῆς δὲν ἔγραψε γεωλογίαν· ἠθέλησεν ὑπὸ τὴν μορφὴν τῶν περὶ δημιουργίας ἐπικρατουσῶν παραδόσεων τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ νὰ ἐκφράσῃ ἁπλῶς ἀλήθειαν ὑψηλὴν καὶ ἀναντίῤῥητον, τὴν ἀλήθειαν, ὅτι πάντα ἔχουσι τὴν ἀρχὴν ἐκ Θεοῦ. Οὔτε αἱ γιγάντιαι τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν πρόοδοι, οὔτε αἱ τεράστιαι ἐπιστημονικαὶ ἀνακαλύψεις θὰ δυνηθῶσί ποτε νὰ διασείσωσι τὸ κῦρος τῆς ἀληθείας ἐκείνης. Δύναται ἡ ἐπιστήμη νὰ ὑποθέτῃ, δύναται νὰ ἰσχυρίζηται, οὐδέποτε ὅμως θὰ δυνηθῇ ν' ἀποδείξῃ, ὅτι ἁπλοῦν κύτταρον ἄνευ ἀνωτέρας τινὸς ἀρχῆς καὶ δυνάμεως παρήγαγε τὸ ἐξαίσιον καὶ παναρμόνιον σύμπαν· οὐδέποτε θὰ δυνηθῇ ν' ἀποδείξῃ, ὅτι νεκρὰ καὶ ἄψυχος ὕλη παρήγαγε τὴν δύναμιν ἐκείνην, δι' ἧς καὶ μόνης κατεμέτρησεν ὁ ἄνθρωπος κατὰ μῆκος, πλάτος καὶ βάθος τὴν ὑπ' αὐτοῦ κατοικουμένην σφαῖραν· τὴν δύναμιν ἐκείνην, δι'

ἧς καὶ μόνης ὑπέδειξεν ὁ ἄνθρωπος τὴν θέσιν καὶ πορείαν τῶν ἐν τῷ ἀχανεῖ τοῦ σύμπαντος ὠκεανῷ πλεόντων ἀστέρων· τὴν δύναμιν ἐκείνην, δι' ἧς εἰσέδυσεν ὁ ἄνθρωπος εἰς τὰ ἔγκατα τῆς γῆς καὶ ἠρεύνησε τὰ μυστήρια τῆς γενέσεως καὶ τοῦ σχηματισμοῦ αὐτῆς· τὴν δύναμιν ἐκείνην, δι' ἧς μετὰ μαθηματικῆς ἀκριβείας ὥρισε τοὺς νόμους τῆς κινήσεως καὶ μεταβολῆς ἐν τῷ σωματικῷ κόσμῳ καὶ ἐξηκρίβωσε τὰ πρῶτα στοιχεῖα, δι' ὧν ἑνουμένων μετ' ἀλλήλων καὶ μετασχηματιζομένων πάντα τὰ σώματα γεννῶνται καὶ φθείρονται· τὴν δύναμιν ἐκείνην, δι' ἧς ἐτέλεσεν ὁ ἄνθρωπος ἀληθῆ θαύματα ἐν τῇ φύσει καὶ κατέστη τῷ ὄντι ὁ *δράκων ὁ ἐμπαίζων αὐτῇ* καὶ ἐγένετο ὁ κύριος καὶ ἐξουσιαστὴς πάντων· τὴν δύναμιν ἐκείνην, δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὸν βραχύτατον ἐπὶ τῆς γῆς βίον δι' ἑνὸς μόνου βλέμματος περιλαμβάνει ἅπαν τὸ ἀπέραντον παρελθόν, τίθησι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν διὰ τῆς ἐπιστήμης τῶν γλωσσῶν καὶ τῆς ἱστορίας τὸ σύνολον τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἀνίστησι λαοὺς ἀπὸ χιλιετηρίδων ἤδη ἐν τῷ τάφῳ κατακειμένους, νέον ἐμφυσᾷ πνεῦμα εἰς παναρχαιότατα νεκροταφεῖα, διεισδύει εἰς τὸν ἐσωτερικὸν ὀργανισμὸν καὶ τὴν μυστηριώδη τῶν γλωσσῶν συνάφειαν καὶ διὰ τῆς συγγενείας τῶν γλωσσῶν ἀνακαλύπτει τὴν συγγένειαν τῶν λαῶν. Αὕτη εἶναι, Κύριοι, ἡ δύναμις, αὕτη εἶναι ἡ δύναμις, πρὸ τῆς ὁποίας θὰ συντριβῇ πᾶσα ὑλιστικὴ τάσις· αὕτη εἶναι ἡ δύναμις, ἥτις οἱονεὶ φωνὴν ἀφιεῖσα οὐδέποτε παύεται διακηρύττουσα, ὅτι ὁ ἄνθρωπος, τὸ ἀναντιρρήτως ἐξοχώτατον τῶν πλασμάτων, δὲν ἐρρίφθη εἰς τὸν κόσμον ἁπλῆς παιδιᾶς χάριν, δὲν ἐγεννήθη, ἵνα ζήσῃ μόνον καὶ ἀποθάνῃ ἄνευ ἰδιαιτέρου σκοποῦ καὶ τέλους, δὲν προωρίσθη νὰ διαδραματίσῃ τὸ οἰκτρότατον πρόσωπον ἐν τῷ πολυσυνθέτῳ δράματι τῆς παγκοσμίου ἱστορίας. «Τὸ μεγαλεῖον ἡμῶν, ἔλεγέ ποτέ τις τῶν εὐγενεστέρων καὶ εἰλικρινεστέρων ἐκκλησιαστικῶν ῥητόρων τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας, οὐχὶ τῆς ἀναμαρτήτου, ὁ γνωστὸς πατὴρ Ὑάκινθος, τὸ μεγαλεῖον ἡμῶν δὲν ἔγκειται ἐν τῇ φυσικῇ ἡμῶν ἀρχῇ, ἀλλ' ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἠθικῇ φύσει· ὀλίγον μέλλει ἡμῖν νὰ μάθωμεν, ὁποῖος εἶναι ὁ πρόγονος ἡμῶν, ἂν ὁ πρόγονος οὗτος εἶναι, θὰ εἴπω τὴν λέξιν, ὁ πίθηκος, ἐνῷ ἡ Γένεσις ὑποδεικνύει ἡμῖν πρόγονον ἔτι εὐτελέστερον, τὸν πηλόν, τὸν χοῦν τῆς γῆς. Ὕλη ὀργανικὴ ἢ ἀνόργανος, ὕλη ζῶσα ἢ ἄψυχος, ἀδιάφορον! Ἐν μιᾷ ὥρᾳ, ἐν μιᾷ στιγμῇ, σπουδαιοτάτῃ εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, ἐν μιᾷ στιγμῇ χαράξάσῃ τὴν πραγματικὴν ἀρχὴν τοῦ εἴδους ἡμῶν, πνοὴ ἐνεφυσήθη εἰς τὴν ὕλην ταύτην, πνοὴ ζωῆς, σπέρμα συνειδήσεως καὶ λόγου, καὶ ὁ ἄνθρωπος δὲν ἦτο πλέον χοῦς τῆς γῆς, δὲν ἦτο πλέον σάρξ, ἦτό τι ἀνώτερον καὶ εὐγενέστερον, ἦτο εἰκὼν Θεοῦ καὶ ὁμοίωσις. Τοῦτο εἶναι τὸ ποιοῦν ἀναγκαίως τὸν ἄνθρωπον θρησκευτικόν, τοῦτο εἶναι τὸ ποιοῦν τὸν ἄνθρωπον ἀθάνατον».

I. ΜΟΣΧΑΚΗΣ.

ΓΛΩΣΣΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

ΥΠΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Σ. ΚΟΝΤΟΥ

§ 4. *

Γραφειοειδής, οὐχὶ **γραφιοειδὴς** ἢ **γραφοειδής**.

Ἐν τῷ ὑπὸ Σκαρλάτου Δ. τοῦ Βυζαντίου συντεταγμένῳ Λεξικῷ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης ἀναγινώσκεται: «*Γραφιοειδής*, έος (ὁ, ἡ), ὅμοιος μὲ *Γραφίον* (τό), = γραφεῖον». Οὔτε *γραφίον* διὰ τοῦ Ι ἐλέχθη ποτὲ ἐν τῇ φωνῇ τῶν Ἑλλήνων οὔτε *γραφιοειδής*. Ἀλλ' ὅμως τὸ ἐν τῷ Λεξικῷ τοῦ Σκαρλάτου κείμενον *γραφιοειδὴς* δύναται νὰ νομισθῇ ἀνεκτότερον τοῦ ἐν τῷ Λεξικῷ τοῦ Λιδδέλλου καὶ Σκόττου «*γραφοειδής* (Γρ. *γραφοειδὴς*) ἀπόφυσις, the styloïd process of the ulna, Galen. 2. 252», ὅπερ φέρεται μὲν ἐν ταῖς ἐκδόσεσι τοῦ Γαληνοῦ, ἀλλ' ἐξελέγχεται παντελῶς ἄτοπον καὶ ἀνυπόστατον. Ἐν τῷ Λεξικῷ τοῦ Πασσοβίου οὐδαμῶς μνημονεύεται ἡ προκειμένη λέξις.

Τὸ ὄργανον δι' οὗ ἔγραφον οἱ παλαιοὶ ἐκαλεῖτο *γραφὶς* καὶ *γραφεῖον*, ὡς ὠνομάζετο *σκαφεῖον* τὸ δι' οὗ ἔσκαπτον καὶ *γλυφεῖον* τὸ δι' οὗ ἔγλυφον. Ὅμοιον τούτοις θὰ ἦτο τὸ *τομεῖον*, ἂν ἀληθῶς ὑπῆρχε τοιοῦτον ὄνομα. Ἀλλὰ παρὰ Γαληνῷ Τόμ. ΙΘ', σελ. 146 «*Τομεῖον*: Τομεὺς καλεῖται σιδηροῦν ἐργαλεῖον δίχηλον, ᾧ οἱ χαλκεῖς πρός ἄλλα τέ τινα καὶ πρὸς τὸ ἀναβάλλειν καὶ μοχλεύειν ἥλους χρῶνται» μεταγραπτέον *τομεῖ*.

Ἀρκάδ. π. Τόν. σελ. 121, 8 «Τὰ διὰ τοῦ ΕΙΟΝ μονογενῆ τρισύλλαβα χωρὶς τῶν εἰρημένων προπερισπᾶται· πορθμεῖον, στοιχεῖον, ἀγγεῖον, *γραφεῖον*, ᾠδεῖον, σημεῖον». Χοιροβοσκ. Ὀρθογρ. σελ. 189,20 «*Γραφεῖον*: Διὰ τῆς ΕΙ διφθόγγου. Ὥσπερ ἀπὸ τοῦ ἄγω γίνεται ἀγεῖον καὶ ἀγγεῖον διὰ τῆς ΕΙ διφθόγγου καὶ ἐκεῖθεν (ἀγγείδιον) διὰ διφθόγγου τῆς ΕΙ καὶ αὐτό, οὕτω καὶ ἀπὸ τοῦ γράφω γίνεται *γραφεῖον* διὰ τῆς ΕΙ διφθόγγου καὶ ἐκεῖθεν *γραφείδιον*» (Πρβ. καὶ σελ. 280, 27 καὶ π. Ποσότ. σελ. 308, 23). Ἐτυμ. Μέγ. σελ. 569, 25 «Λογεῖον — Ὥσπερ γὰρ ἀπὸ τοῦ ᾄδω γίνεται ᾠδεῖον, κείρω κουρεῖον, σκάφω σκαφεῖον, γράφω *γραφεῖον*, οὕτως καὶ ἀπὸ τοῦ λέγω λογεῖον· καὶ γὰρ τὰ ἀπὸ τῶν εἰς Ω ῥημάτων διὰ τοῦ ΕΙΟΝ παραγόμενα προπερισπᾶται καὶ διὰ τῆς ΕΙ διφθόγγου γράφεται» (Πρβ. καὶ σελ. 147, 21. σελ. 240,16. σελ. 241,10. σελ. 550,11. Ἔτι δὲ Θεοδόσ. Γραμματ. σελ. 71,12).

Πολλὰ παραδείγματα τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ὀνόματος παρέχει ἡμῖν ὁ Πλού-

* Ἴδε σελ. 658.

ταρχος λέγων Ἠθικ. σελ. 59, ς' «ἢ γραμματικὸς ἐπιπλήττων μὲν παιδὶ περὶ δέλτου καὶ *γραφείου*, σολοικίζοντος δὲ καὶ βαρβαρίζοντος οὐ δοκῶν ἀκούειν» καὶ σελ. 859, ε' «οὐ μὴν ἀλλὰ Λακεδαιμονίους μὲν ἀμωσγέπως ὑποπεσόντας αὐτοῦ τῷ *γραφείῳ* προσέχρωσε» καὶ σελ. 868, γ' «αἰτίας ἐκάθητο φχύλας καὶ ὑπονοίας ἐπὶ τοῦ *γραφείου* συντιθεὶς κατ' αὐτῶν» καὶ σελ. 968, ε' «ὁ δὲ ὑπὸ τῶν παιδαρίων προπηλακισθεὶς ἐν Ῥώμῃ τοῖς *γραφείοις* τὴν προβοσκίδα κεντούντων» καὶ σελ. 1120, γ' «ὁ δὲ τὸν Σωκράτην καὶ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Παρμενίδην τοσαυτάκις θέμενος ὑπὸ τὸ *γραφεῖον*» καὶ Εὐμέν. 1 «ὡς αὐτὸς μὲν ἀσπίδα καὶ λόγχην, Εὐμένης δὲ *γραφεῖον* ἔχων καὶ πινακίδιον ἠκολούθει» καὶ Κάτ. Νεωτ. 11 «οὕτως οὐ τῷ ξίφει μόνον ἀλλὰ καὶ τῷ *γραφείῳ* τὸ ἀνυπεύθυνον καὶ ἀνυπόδικον ἐπίστευσεν» καὶ Γ. Γράκχ. 13 «ἀποθνήσκει γοῦν εὐθὺς ὁ Ἀντύλλιος ἐκεῖ μεγάλοις *γραφείοις* κεντούμενος ἐπ' αὐτῷ τούτῳ πεποιῆσθαι λεγομένοις» καὶ Δημητρ. 21 «ἀμυχὴν δὲ μόλις ἔσχεν ἀμβλεῖαν, οἷον ἀπὸ *γραφείου*».

Φέρεται δὲ καὶ ἐν τοῖς τοῦ Μάχωνος παρ' Ἀθην. σελ. 582, γ' «Λαΐδα λέγουσι τὴν Κορινθίαν ποτὲ Εὐριπίδην ἰδοῦσαν ἐν κήπῳ τινὶ πινακίδα καὶ *γραφεῖον* ἐξηρτημένον ἔχοντ', ἀπόκριναι, φησίν, ὦ ποιητά μοι, κτέ.» καὶ ἐν ταῖς Διατριβαῖς τοῦ Ἐπικτήτου Γ', κϐ', 74 «πρὸς γραμματιστὴν ἀποστεῖλαι πινακίδια ἔχοντα, *γραφεῖα*, τυλάρια;» καὶ ἐν τοῖς Λόγοις τοῦ Ἱμερίου σελ. 760 «σφαῖρα μὲν ἐρρίφθω χεροῖν, *γραφεῖον* δὲ ἔστω τὸ σπούδασμα» καὶ ἐν τῷ περὶ Ὕλης Ἰατρικῆς τοῦ Διοσκορίδου Γ', 9 «προσαγομένη τε διὰ *γραφείου* θερμὴ ἀλγοῦντι ὀδόντι θρύπτει αὐτόν» καὶ ἐν ταῖς εἰς Ὅμηρον Παρεκβολαῖς τοῦ Εὐσταθίου σελ. 1710,21 «μαλακὸς κηρὸς ὁ ἐν τῷ γραμματείῳ κατὰ Αἴλιον Διονύσιον, ὡς τῶν παρὰ τοῖς παλαιοῖς πινακιδίων κηρῷ τοιούτῳ μαλακῷ ἀληλιμμένων, ἐν ᾧ ἔγραφον διά τινος *γραφείου* σκληροῦ» καὶ ἐν τῷ Ὀνομαστικῷ τοῦ Πολυδεύκους Γ', 59 «τῷ δὲ παιδὶ δέοι ἂν προσεῖναι *γραφεῖον*, παραγραφίδα, καλαμίδα, πυξίον» καὶ Δ', 18 «τῷ *γραφείῳ* παραγράφειν» καὶ ἐν τῷ Λεξικῷ τοῦ Σουΐδα λ. *καθῆκον* «*γραφεῖον* κρατεῖν». Πρϐ. καὶ Ἰὼϐ ΙΘ', 24 «ἐν *γραφείῳ* σιδηρῷ καὶ μολίϐῳ ἢ ἐν πέτραις ἐγγλυφῆναι;» Ἐν τῷ Λεξικῷ τοῦ Ἡσυχίου κεῖται «Ἀλειπ[τ]ήριον: *γραφεῖον*».

Γνωστότατον εἶνε τὸ παρὰ Διογένει τῷ Λαερτίῳ κείμενον βιϐλ. ς', 3 «πρός τε τὸ Ποντικὸν μειράκιον μέλλον φοιτᾶν αὐτῷ (τῷ Ἀντισθένει) καὶ πυθόμενον τίνων αὐτῷ δεῖ, φησὶ βιϐλιαρίου καινοῦ καὶ *γραφείου* καινοῦ καὶ πινακιδίου καινοῦ, τὸν νοῦν παρεμφαίνων». Παρασημειωτέον δ' ὅτι τὸν ὑπὸ τοῦ Λαερτίου εἰς τὸν Ἀντισθένην ἀναφερόμενον λόγον προσάπτει τῷ Ἰσοκράτει ὁ Θέων ἐν τοῖς Προγυμνάσμασι γράφων «κατ' ἀμφιβολίαν δέ, οἷον Ἰσοκράτης ὁ ῥήτωρ συνισταμένου αὐτῷ παιδίου καὶ ἐρωτῶντος τοῦ συνιστάντος τίνος αὐτῷ δεῖ, εἶπε πινακιδίου καινοῦ καὶ *γραφειδίου* καινοῦ· ἀμφιβαλλόμενον γὰρ πότερον νοῦ καὶ πινακιδίου λέγει ἢ πινακίδος καινῆς καὶ καινοῦ

γραφειδίου» (Ῥήτ. Οὐαλζ. Τόμ. Α', σελ. 209. Πρβ. καὶ Τόμ. Β', σελ. 18 καὶ σελ. 258).

Ἐπειδὴ δὲ τὸ γράφω σημαίνει καὶ ζωγραφῶ, διὰ τοῦτο παραλαμβάνονται ἐνίοτε τὰ ὀνόματα *γραφὶς* καὶ *γραφεῖον* πρὸς δήλωσιν τοῦ ὀργάνου, δι' οὗ γίνεται ἡ ζωγραφία, οἷον Πολυδεύκ. Ζ', 128 «τὰ δὲ μέρη τῆς τέχνης ὑποτύπωσις, ὑπογραφή, σκιαγραφία, καὶ τὸ ἐργαλεῖον *γραφὶς* ἢ *ὑπογραφὶς*» καὶ Σέξτ. Ἐμπειρ. σελ. 9,1 «φασὶ γὰρ ὅτι ἐκεῖνος ἵππον γράφων καὶ τὸν ἀφρὸν τοῦ ἵππου μιμήσασθαι τῇ γραφῇ βουληθεὶς οὕτως ἀπετύγχανεν, ὡς ἀπειπεῖν καὶ τὴν σπογγιὰν εἰς ἣν ἀπέμασσε τὰ ἀπὸ τοῦ *γραφείου* χρώματα προσρῖψαι τῇ εἰκόνι».

Ἐν τοῖς Ἱπποκρατείοις ἀνεγινώσκετο κοινῶς καὶ κατ' ὀρθὴν ἐκφορὰν Τόμ. Β', σελ. 242 «καὶ τὸ στῆθος καὶ τὸ μετάφρενον οἷον *γραφείοισι* κεντεῖσθαι» καὶ καθ' ἡμαρτημένην σελ. 802 «ἔπειτα τρυπῆσαι ἑκάτερον τῶν ἀσκίων *γραφίῳ*». Φέρονται δὲ καὶ γραφαὶ *ῥαφείοισι*, *γραφίοισι* καὶ *ῥαφίῳ*. Ὅθεν ὁ Λιτραῖος ἐξέδωκε *ῥαφίοισι* καὶ *ῥαφίῳ*. Καὶ ἐν σελ. 237 ἀντὶ τοῦ «καὶ τὸ πᾶν σῶμα ὥσπερ *ῥαφὶς* κεντέειν δοκέει ἄλλοτε ἄλλῃ» κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Φοησίου (*Οἰκονομ. Ἱπποκρ.* σελ. 332), ἣν ἡμεῖς ὀκνοῦμεν νὰ ἐγκρίνωμεν, ὀφείλει ν' ἀναγνωσθῇ *ῥαφίῳ* ἢ *γραφείῳ κεντεῖσθαι*. Πρβ. Γαλην. Τόμ. ΙΘ', σελ. 134 «*Ῥαφίῳ*: τῷ κεντη(τη)ρίῳ, ᾧ διακεντοῦντες οἱ τεχνῖται τῶν τοιούτων (Γραπτέον ἴσως *τῶν ἐσθήτων*) ἐπιτηδείους ὀπὰς τῇ τοῦ λίνου διέρσει παρασκευάζουσι». Ὁ Λοβέκκιος μνημονεύσας ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Φρυνίχου (σελ. 90 κέξ.) τὴν τοῦ Φοησίου γραφὴν ἐπιφέρει «tutius erit γραφίσι». Ὑπολαμβάνεται δὲ τὸ *ῥάφιον* ὑποκοριστικὸν τοῦ *ῥαφίς*· ἀλλ' ὁ διὰ τοῦ Ι προενηνεγμένος τύπος δὲν δύναται καθ' ἡμᾶς νὰ ἔχῃ ὑπόστασιν, μόνος δ' ὁ διὰ τῆς διφθόγγου γεγραμμένος *ῥαφεῖον* φαίνεται συμφωνῶν τῇ φύσει καὶ ἀναλογίᾳ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης.

Ἐν τοῖς τοῦ Ὀρειβασίου Τόμ. Γ', σελ. 403 φέρεται «ὡς βελόνης παχείας ἢ *γραφείου* τὸ πέρας», καθάπερ καὶ παρὰ τῷ Γαληνῷ Τόμ. Ι', σελ. 388 «ἔνθα δ' ἐκ βελόνης ἢ *γραφίου* διαίρεσις». Ἀλλ' ἐν πολλοῖς ἄλλοις τόποις τοῦ Γαληνοῦ ἐσώθη τὸ ὀρθῶς ἔχον, οἷον Τόμ. Β', σελ. 48 «*γραφεῖα* γοῦν οἶδά ποτε σιδηρᾶ πέντε κατὰ τὸ συνεχὲς ἀλλήλοις συναφθέντα». Τόμ. Γ', σελ. 592 «οἱ δὲ *γραφείων* πέρασι». Τόμ. Ε', σελ. 17 «καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐξορύττουσι καὶ *γραφείῳ* κεντοῦσιν» καὶ «Ἀδριανὸς αὐτοκράτωρ, ὥς φασι, *γραφείῳ* ἐπάταξεν εἰς τὸν ὀφθαλμὸν ἕνα τῶν ὑπηρετῶν». σελ. 184 «ἀλλὰ κἂν *γραφεῖον* ἢ βελόνην ἤ τι τοιοῦτον ἕτερον». Τόμ. Ζ', σελ. 100 «ἐπὶ παιδὸς ἐθεασάμεθα νυγέντος *γραφείῳ* κατὰ τὴν κόρην». Τόμ. Ι', σελ. 390 «*γραφείῳ* γοῦν τινος ἔναγχος εἰς τὴν χεῖρα πληγέντος». Τόμ. ΙΓ', σελ. 889 «οἷαί πέρ εἰσιν αἱ βελόναι καὶ τὰ *γραφεῖα* τῶν παιδίων». Τόμ. ΙΗ', β', σελ. 957 «ὡς *γραφείου* περάτων».

Καὶ τὸ ἴδιον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ὑπάρχον ὄνομα *γραφεῖα* εὑρέθη διὰ

τοῦ Ι γεγραμμένον παρ' Ἐπιφανίῳ Τόμ. Α', σελ. 358, 20 «ἀλλὰ καὶ τὰ παρὰ Ἰουδαίοις λεγόμενα *γραφία* ἤτοι στιχηρὰ βιβλία». Τὴν ὀρθὴν γραφὴν βλέπει τις ἐν Τόμ. Β', σελ. 52, 19 «ἄλλα δὲ μυρία παρ' αὐτοῖς πλασθέντα *γραφεῖα* τετόλμηται» καὶ σελ. 87, 6 «οὐ γὰρ ἀπηγόρευται παρ' αὐτοῖς νομοθεσία καὶ προφῆται καὶ *γραφεῖα* τὰ καλούμενα παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις βιβλία» καὶ σελ. 87, 15 «παρ' αὐτοῖς γὰρ πᾶς ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται καὶ τὰ *γραφεῖα* λεγόμενα, φημὶ δὲ τὰ στιχηρά, κτέ.» καὶ Τόμ. Δ', σελ. 7,23 «εἶτα ἄλλη πεντάτευχος τὰ καλούμενα *γραφεῖα*, παρά τισι δὲ ἁγιόγραφα λεγόμενα». Πρβ. καὶ Κλήμ. πρὸς Κορινθ. Α', 28 «λέγει γάρ που τὸ *γρα-»φεῖον*· ποῦ ἀφήξω καὶ ποῦ κρυβήσομαι ἀπὸ τοῦ προσώπου σου;», κτλ.

Ὡς δὲ τὸ *γραφεῖον* πλημμελῶς ἐνίοτ' ἐκφέρεται ὑπὸ τῶν βιβλιογράφων διὰ τοῦ Ι, οὕτω καὶ τὸ *σκαφεῖον*, οἷον Ἱπποκράτ. Τόμ. Γ', σελ. 13 «ὁκοῖοι οἱ στειλαιοί εἰσι τῶν *σκαφίων*» καὶ Πλούτ. Ἀράτ. 3 «οὐ παντάπασιν ἀρνεῖται τὴν ἀδηφαγίαν καὶ τὸ *σκαφίον*» καὶ Πολυδεύκ. Ι', 129 «καὶ σκαπάνη καὶ *σκάφιον*» (Πρβ. καὶ Ἡσύχ. λ. *σκαφίον* καὶ Σχολ. Θεοκρ. Δ', 10). Ἐν τοῖς τοῦ Γαληνοῦ εἶνε γεγραμμένον Τόμ. ΙΗ', β', σελ. 422 «ὁκοῖοι οἱ στειλαιοί εἰσι τῶν *σκαφίων*», ὡς καὶ ἐν τοῖς Ἱπποκρατείοις, ἀλλ' ἐν σελ. 423 κεῖται «ἡλίκον τε καὶ ὁποῖον τῶν *σκαφείων* εἰσὶν οἱ στειλαιοί· *σκαφίας* δὲ δηλονότι κέκληκε δι' ὧν σκάπτομεν τὴν γῆν, ἐν οἷς εἰσι καὶ αἱ καλούμεναι δίκελλαι, σμινύας δ' αὐτὰς ὀνομάζουσιν οἱ Ἀττικοί». Φανερὸν δέ, νομίζομεν, ὑπάρχει ὅτι ἀντὶ τοῦ *σκαφίας* ἀναγκαίως ἔχει νὰ γραφῇ *σκαφεῖα*. Μεταβλητέον δὲ καὶ τὸ *στειλΑΙοί* εἰς τὸ *στειλΕοί*. Τοῦ ὑποκοριστικοῦ *σκαφειδίου* γίνεται μνεία ἐν τοῖς Ἐπιμερισμοῖς τοῦ Ψευδηρῳδιανοῦ σελ. 239 «Σὺν τούτοις καὶ ἀγγείδιον ἀπὸ τοῦ ἀγγεῖον καὶ *σκαφείδιον* ἡ δίκελλα ἀπὸ τοῦ σκαφεύς σκαφέως». Πρβ. καὶ Ἐτυμ. Γουδ. σελ. 503,7.

Ἐξ ὅσων ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴπομεν σαφέστατ' ἀποδείκνυται ὅτι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐλέγετο *γραφεῖον* διὰ διφθόγγου, τὸ δὲ δι' ἁπλοῦ Ι προενηνεγμένον *γραφίον* οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ πλημμελὴς τῶν βιβλιογράφων ἀνάγνωσις. Συμπεραίνεται δ' ἀναγκαίως ὅτι ὁ ὅμοιος τῷ *γραφείῳ* ὑπάρχων δηλοῦται διὰ τοῦ ἐπιθέτου *γραφειοειδής*, *γραφειοειδὴς ἀπόφυσις*, κτλ., οὗ ἐποιήσατο πάντως χρῆσιν καὶ ὁ Γαληνός. Οὐδὲν δ' ἡμῖν φροντιστέον ἂν ἐν τοῖς κώδιξιν αὐτοῦ εἶνε γεγραμμένον *γραφοειδῆ*, *γραφοειδεῖς*, *γραφοειδοῦς*, οἷον Τόμ. Β', σελ. 252 «κεῖται δὲ τὸ ὀστοῦν τοῦτο κατὰ τὴν *γραφοειδῆ* τοῦ πήχεως ἀπόφυσιν, ἣν ἔθος τοῖς ἀνατομικοῖς ὀνομάζειν στυλοειδῆ» καὶ σελ. 271 «κατασκέψῃ δ' ἐν τούτῳ καὶ τὴν *γραφοειδῆ* τοῦ πήχεως ἀπόφυσιν, ἣν ποιεῖται κατ' εὐθὺ τοῦ μικροῦ δακτύλου· καλοῦσι δ' αὐτὴν οἱ ἀνατομικοὶ στυλοειδῆ» καὶ σελ. 745 «ἐν τούτῳ καὶ ἡ στυλοειδὴς ἀπόφυσίς ἐστιν, ἣν ἐγὼ βελονοειδῆ τε καὶ *γραφοειδῆ* καλῶ» καὶ Τόμ. Γ', σελ. 592 «ὑπόλοιποι δ' οἱ σμικροὶ πρὸς τὰς ῥίζας τῶν ἐκφύσεων, ἃς οἱ μὲν ἀλεκτρυόνων πλήκτροις εἰκάζουσιν, οἱ δὲ *γραφείων* πέρασι καὶ προσαγορεύουσι βαρβαρίζοντες

στυλοειδεῖς· ἔνεστι δ', εἰ βούλοιο, *γραφοειδεῖς* τε καὶ βελονοειδεῖς ὀνομάζειν αὐτάς» καὶ Τόμ. ΙΗ', 6', σελ. 958 «ἕτεροι δὲ δύο μύες ἐκ μὲν τῆς ῥίζης ἄρχονται τοῦ *γραφοειδοῦς*, ἐμπεφύκασι δὲ κτέ.». Τὸν πληρέστερον τύπον βλέπει τις ἐν Τόμ. Γ', σελ. 852 «ἵνα περ αἱ στυλοειδεῖς ἐκφύσεις· οὕτω γὰρ ἔθος ὀνομάζειν τοῖς ἀνατομικοῖς τὰ κατὰ ταῦτα τὰ μέρη λεπτὰ τῶν ὀστῶν τῆς κεφαλῆς ἀποβλαστήματα· σοὶ δ' ἔξεστιν, εἰ βούλοιο, καλεῖν αὐτὰ *γραφιοειδῆ* τε καὶ βελονοειδῆ». Ἂν τὸ Ι μεταβληθῇ εἰς τὸ ΕΙ, ἀποκαθίσταται ὁ ὑγιῶς ἔχων τύπος· ἔγραψε δ' ὁ Γαληνὸς ἀναντιλέκτως «σοὶ δ' ἔξεστιν, εἰ βούλοιο, καλεῖν *αὐτὰΣ γραφΕΙοδΕΙΣ* τε καὶ *βελονοειδΕΙΣ*» ποιούμενος τὴν ἀναφορὰν εἰς τὸ *ἐκφύσεις*, οὐχὶ εἰς τὸ *ἀποβλαστήματα*. Φέρεται δὲ καὶ ἐν τοῖς τοῦ Ὀρειβασίου Τόμ. Γ', σελ. 403 «ἀπὸ τοῦ πέρατος ἑκατέρας αὐτῶν ἐκφυόμενος ἐπὶ τὰς *γραφιοειδεῖς* τῆς κεφαλῆς ἀποφύσεις ἐκτείνεται». Πρβ. καὶ σελ. 398 «ἐν τούτῳ καὶ ἡ στυλοειδὴς ἀπόφυσίς ἐστιν, ἣν ἐγὼ βελονοειδῆ τε καὶ *γραφιοειδῆ* καλῶ», ἀνθ' οὗ παρὰ τῷ Γαληνῷ κεῖται *γραφοειδῆ*.

Τοῦ ἐπιθέτου *στυλοειδής* γίνεται μνεία καὶ ἀλλαχοῦ παρὰ τῷ Γαληνῷ, οἷον Τόμ. Β', σελ. 769 «ἐκ περιττοῦ δὲ τῷ πήχει ὑπάρχει καὶ ἡ καλουμένη *στυλοειδὴς* ἀπόφυσις διαρθρουμένη καὶ αὐτὴ πρὸς τὸν καρπόν» καὶ σελ. 770 «περιφεροῦς πως γινομένη διαρθροῦται πρὸς πῆχύν τε καὶ κερκίδα καὶ τὴν *στυλοειδῆ* ἀπόφυσιν, πλὴν ὅτι γληνοειδεῖ κοιλότητι βραχείᾳ τὴν *στυλοειδῆ* τοῦ πήχεως ἀπόφυσιν περιλαμβάνει τοῦ καρποῦ τὸ κατὰ τὸν μικρὸν δάκτυλον ὀστοῦν» καὶ Τόμ. Γ', σελ. 166 «καὶ ἡ τῆς λεπτῆς τοῦ πήχεως ἀποφύσεως, ἣν *στυλοειδῆ* καλοῦσι, πρὸς τὸ κατὰ τὸν μικρὸν δάκτυλον ὀστοῦν τοῦ καρποῦ διάρθρωσις». Διὰ τί δ' ἀποδοκιμάζει ὁ Γαληνὸς τὸ ἐπίθετον τοῦτο λέγων «οἱ δὲ γραφείων πέρασι καὶ προσαγορεύουσι *βαρβαρίζοντες* στυλοειδεῖς» ; Διότι εἶνε οὐχὶ ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς λέξεως *στῦλος* συντεθειμένον, ὡς πολλοὶ ὑπολαμβάνουσι ψευδοδοξοῦντες, ἀλλ' ἐκ τῆς Ῥωμαϊκῆς *στύλος* ἤγουν stylus ἢ κάλλιον ***stilus*** (= γραφεῖον). Πρβ. καὶ Δαρεμβέργην *Ὀρειβασ.* Τόμ. Γ', σελ. 702.

ΠΕΡΙ ΙΘΩΜΗΣ ΚΑΙ ΜΕΣΣΗΝΗΣ

καὶ τῶν ἐν αὐταῖς ἀνακαλυφθεισῶν ἐσχάτως ἐπιγραφῶν καὶ λοιπῶν μνημείων

Ὑπὸ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΠΕΤΡΙΔΟΥ
Σχολάρχου Θουρίας *

α' Περὶ τοῦ ὄρους Ἰθώμης

Ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὡραίων πεδιάδων τῆς Μεσσηνίας ἀνεγείρει ἀγέρωχον καὶ ὑψιτενῆ τὴν κορυφὴν αὐτοῦ τὸ ὄρος Ἰθώμη, ὅπερ, κατὰ Παυσανίαν «*μεγέθει τε οὐδενὸς ἀποδεῖ τῶν ὀρῶν, ὁπόσα ἐντός ἐστιν Ἰσθμοῦ*» [1], καὶ ἀπέχει τῆς θαλάσσης 90 στάδια, κατὰ τὸν Σκύλακα [2], ὑψούμενον ὑπὲρ αὐτὴν 802 μέτρα γαλλικὰ [3], 778 δὲ κατὰ τὸν περιλάλητον Κείπερτον, καὶ 761 κατὰ τὸν Βοιτίχερον [4]. Ἔστι δὲ τραχὺ, δύσβατον καὶ κρημνῶδες ἁπανταχόθεν, πλὴν τοῦ μέρους, ὅπερ ἀποκλίνει πρὸς τὸ ΝΑ, ἔνθα κοιλὰς κάτωθεν ἄρχεται ὡραία, ἐπεκτεινομένη πρὸς Ν. Ἐν ταύτῃ τῇ κοιλάδι, ἀκριβῶς ὑποκάτωθεν τῆς Ἰθώμης, ἔκτισεν ὁ μέγας Ἐπαμινώνδας τὴν Μεσσήνην, ὡς θέλομεν ἰδεῖν παρακατιόντες, καὶ ἐκ ταύτης καὶ μόνης τῆς κοιλάδος δύναταί τις πρὸς τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους ἀνέτως νὰ ἀναβῇ· ὅταν δὲ φθάσῃ εἰς τὴν κορυφὴν, τότε βλέπει ἁπανταχόθεν ὅ τι ὡραῖον καὶ λαμπρὸν θέαμα, ὅ τι μεγαλοπρεπὲς ἐν τῇ φύσει, μάλιστα τοῦ ἡλίου ἀνατέλλοντος, καὶ ἐκ τῶν κορυφῶν τοῦ Ταϋγέτου λαμπρῶς κατὰ διαφόρους διευθύνσεις καὶ ποικίλα φυσικὰ πρίσματα, οὕτως εἰπεῖν, τὰς ἀκτῖνας ἐκπέμποντος πρὸς τὰ ἀπέναντι τῆς Μεσσηνίας ὄρη. Νομίζει τις τωόντι ὅτι πέριξ ἑαυτοῦ βλέπει κύκλον μαγευτικὸν, οὗτινος κέντρον ἐστὶν αὐτὸς οὗτος ὁ παρατηρῶν, καὶ κατὰ τοῦτο εἶχε μέγα δίκαιον ὁ σοφὸς Beulé λέγων· «l' Ithome, le Taygète, le Parnon, le Mainale, sont rangés à l' orizon, comme en cercle» κλ. [5].

Τὸ ὄρος Ἰθώμη διὰ τῆς, περὶ ἧς προείρηται, κοιλάδος διαιρεῖται εἰς δύο, ἐξ ὧν τὸ μὲν περιλαμβάνει τὴν κυρίως Ἰθώμην, τὸ δὲ τὴν Εὔαν [6]. Τοῦτο δ'

* Σημ. Ἐπιτρ. — Ἕνεκα ἐπισωρεύσεως πολλῆς ὕλης ἐβράδυνεν ἡ δημοσίευσις τῆς πρὸ ἔτους ἀποσταλείσης ταύτης διατριβῆς τοῦ κ. Πετρίδου νῦν σχολάρχου ἐν Πύργῳ.

1 Παυσαν. Μεσσ. IX. 2—3.

2 Σκύλακ. Περίπλους.

3 Ῥαγκαβ. Ἑλλην. Β', 523, καὶ 532—533.

4 Παρνασσοῦ Β', 127 περὶ Ἰθώμης καὶ Μεσσήνης ὑπὸ Ν. Πετρῆ γυμνασιάρχου.

5 Beulé. Voyag étud. sur le Pelopon. Arcad. le mont Lycée σελ. 128—129.

6 Περίεργος σύμπτωσις ὀνόματος τοιούτου μετὰ τοῦ ἑβραϊκοῦ ὀνόματος τῆς προμήτορος ἡμῶν Εὔας, ὅπερ μεταφράζουσιν οἱ Ο' Ζωή· τὸ δ' ἑλληνικὸν Εὔα ἐστὶν ἐπίφθεγμά τι εὐθυμίας, προερχομένης ἐκ τοῦ οἴνου· ἀλλ' ἆρά γε ὑπάρχει σχέσις τις μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἰδεῶν ἢ συναισθημάτων; ἐνθουσιᾷ τὸν ἄνθρωπον τοσοῦτον ὁ οἶνος, ὅσον ἡ γυνή; μήπως τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα ἀναμιμνήσκει τὴν ἐν τῷ Παραδείσῳ

ὠνομάσθη οὕτω, κατὰ Παυσανίαν, διὰ βακχικόν τι ἐπίφθεγμα τοῦ Διονύσου, *Εὐοῖ* εἰπόντος, ὡς φαίνετ' ἐν τοῖς δε· «Τὸ δὲ ὄνομα γενέσθαι τῷ ὄρει, *φασὶ βακχικόν τι ἐπίφθεγμα*, *εὐοῖ*, Διονύσου πρῶτον ἐνταῦθα, αὐτοῦ τε εἰπόντος καὶ τῶν ὁμοῦ τῷ Διονύσῳ γυναικῶν» [1]. Ἡ δὲ Ἰθώμη ἔλαβε τὸ ὄνομα διὰ τὴν νύμφην Ἰθώμην, ἥτις ἔθρεψε τὸν Δία, κατὰ τὰς μυθολογικὰς παραδόσεις τῶν Μεσσηνίων [2]. Ἀλλ' ἀπαντᾷ καὶ εἰς πληθυντικὸν ἀριθμὸν ἐν τῷ ἀκολούθῳ διστίχῳ τοῦ Τυρταίου·

Εἰκοστῷ δ' οἱ μὲν κατὰ πίονα ἔργα λιπόντες
φεῦγον Ἰθωμαίων ἐκ μεγάλων ὀρέων 3

Μεγάλα λοιπὸν Ἰθωμαῖα ὄρη εἰσὶν ἡ κυρίως Ἰθώμη καὶ ἡ συνεχὴς αὐτῇ Εὕα, ἅτινα φυσικώτερον ὠνομάσθησαν Ἰθωμαῖα διὰ τὸ ἰθὺ πρὸς τὰ ἄνω τείνειν τὰς κορυφάς, παραγομένου ἰδίᾳ τοῦ ὀνόματος Ἰθώμης παρὰ τῷ ἰθύνω, ἰθέω, ἰθώμη, ὡς τὸ ῥώμη, παρὰ τῷ ῥέω, ῥόω, ῥώμη, τὸ γνώμη παρὰ τῷ γνόω κλ. Γνωστὸν δὲ, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες τὰς ὀνομασίας τῶν τόπων ἀπένεμον αὐτοῖς πολλάκις ἀναλόγως τῆς φύσεως αὐτῶν, ὡς ὀξυδερκεῖς παρατηρηταὶ καὶ ἐπιτήδειοι ἐκλογεῖς τῶν τοιούτων, ἐὰν μὴ ἐπεβάλλοντο αὐτοῖς ὑπὸ τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων αἱ ὀνομασίαι, ἀλλὰ καὶ τότε κατέβαλλον προσπαθείας, ὅπως ἀλληγορικῶς φθάνωσιν εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον, ἢ νὰ συνάγωσι τὸ αὐτὸ πόρισμα, ὡς συμβαίνει ἐνταῦθα εἰς τὸ ὄνομα Ἰθώμη, ὅπερ καὶ ὄνομα νύμφης, καθὰ εἴδομεν ἀνωτέρω, ὑπάρχει, ἀλλὰ καὶ τὴν φύσιν τοῦ ὄρους ἐξηγεῖ, ὅπερ ἐκ τοῦ μέσου τῶν πεδιάδων τῆς Μεσσηνίας ἀναδῦον *ἰθὺ* πρὸς τὰ ἄνω τείνει ἄνευ διακλαδώσεων, ὡς τὰ λοιπὰ ὄρη. Τοιαύτη κατ' εὐθεῖαν ἀνύψωσις τοῦ ὄρους τούτου κινεῖ σπουδαίως τὴν περιεργίαν τοῦ γεωλόγου· διότι πρὸς τὸ Β ἐστιν ἀπότομος ἡ ἀνάτασις, ἰθεῖα προχωροῦσα μέχρι τινὸς, ἀλλ' εἶτα κλίνουσα πρὸς Ἀνατολὰς σχηματίζει κορυφὴν πετρώδη ἔχουσαν κανονικὰ τὰ στρώματα, ἀλλὰ καὶ παρεκκλίνοντα ὀλίγον τῆς κανονικότητος ἐν μέρει διὰ τὴν ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐπερχομένην σφοδρὰν ἀνάδυσιν αὐτῶν. Μετὰ δὲ τὴν κορυφὴν ταύτην ὑπάρχει πρὸς τὰ κάτω διάσελον, σχηματίζον τὴν μεταξὺ Ἰθώμης καὶ Εὕας μικρὰν κοιλάδα, ἧς πέραν ἀνέρχεται ἡ ἑτέρα κορυφὴ ἡ τῷ ἐπιφθέγματι τοῦ Διονύσου τετιμημένη, καὶ ἔχουσα σήμερον τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Βασιλείου ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ἴσως ἱεροῦ τοῦ Βάκχου. Καὶ οὕτω λήγει τὸ ὄρος πρὸς Ν ἠρέμα χαμηλούμενον πρὸς τὴν πεδιάδα, τὴν πρὸς Κορώνην ἐπεκτεινομένην. Ἄλλοτε ἀμφότερα τὰ Ἰθωμαῖα

χρῆσιν τῆς Ἑλληνικῆς, καθισταμένης οὕτω μητρικῆς τῆς ἀνθρωπότητος γλώσσης; Πολλοὶ σοφοὶ τῆς Εὐρώπης δίδουσι διαφόρους ἑρμηνείας εἰς τὸ ὄνομα τοῦτο, γελοίας πολλάκις (ἴδ. Ἐφημ. Φιλομ. 1878, ἀρ. 21, σελ. 333. Περὶ τῆς πρώτης γλώσσης).

1 Αὐτ. XXXI, 3, 5. Τὸ ὄνομα τοῦτο ἀπαντᾷ καὶ παρὰ Πολυβίῳ (XXXIV, 9) λέγοντι· «Τῇ δ' ἑξῆς θεασάμενος τοὺς τόπους, καὶ θύσας τοῖς θεοῖς ἐφ' ἑκατέρου τῶν λόφων, ὧν ὁ μὲν Ὄλυμπος, ὁ δ' **Εὔας** καλεῖται, μετὰ ταῦτα προῆγε (Φίλιππος ὁ Μακεδόνων εἰς Τεγέαν πλησίον)».

2 Αὐτ. 6, 7.

3 Αὐτ. XIII 6, 7.

ὄρη πλήρη δένδρων ἦσαν, δάσος ἀπέραντον ἀποτελούντων, νῦν δ' εἰσὶν ὅλως γυμνὰ διὰ τὰς ἐπαράτους πυκνὰς πυρκαϊάς, αἵτινες μόλις δένδρων τινῶν ἐφείσθησαν.

Τὸ ὄρος Ἰθώμη κοινῶς τανῦν ἐπικαλεῖται *Βουρκάνος* καὶ *Βουλκάνος*, ἐπὶ δὲ τῶν τελευταίων αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου καὶ *Βουλκάνη* [1]. Ἀλλὰ τὸ ὄνομα τοῦτο κατὰ πρώτην ὄψιν φαίνεται ἀρκετὰ σπουδαίαν σημασίαν ἔχον· διότι ἀποδίδωτι τῷ ὄρει ἡφαιστείαν φύσιν (vulcanus) [2]· ἡ σπουδαιότης δ' αὕτη εὐθὺς αἴρεται, ἐάν τις ἐξετάσῃ βαθύτερον καὶ ἀκριβέστερον δύο τινὰ τὰ ἑξῆς· πρῶτον μὲν τὴν φυσικὴν σύστασιν τοῦ ὄρους, ἥτις ἡφαιστεία οὐκ ἔστιν, ὅπως ἐννοεῖται βεβαίως ἰδίᾳ ἡ τῶν ἐκ τοιαύτης συστάσεως προερχομένων ὀρέων, καὶ δεύτερον τὴν ἱστορικὴν καταγωγὴν τοῦ ὀνόματος, ἀνερχομένου εἰς τὸν μεσαίωνα, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν κατωτέρω δημοσιευομένων μαρτυριῶν, ἐξ ὧν τινες τὸ πρῶτον ἤδη γίνονται γνωσταὶ τοῖς μεσαιωνοδίφαις.

α' Περὶ τῆς φυσικῆς συστάσεως τοῦ ὄρους Ἰθώμης. Γνωστόν ἐστι τοῖς περὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας ἀσχολουμένοις καὶ ἰδίᾳ τὴν Γεωλογίαν, ὅτι τὰ ἡφαίστεια ὄρη διαιροῦνται εἰς δύο: εἰς ἐνεργά, καὶ εἰς ἀπ' αἰώνων ἐσβεσμένα· κατὰ δὲ τὴν διαίρεσιν ταύτην ὁ ἡμέτερος *Βουλκάνος* ἀνάγεται εἰς τὰ δεύτερα, τὰ ἐσβεσμένα, ἅτινα, εἰ καὶ τοιαῦτα, ἔχουσιν ὅμως ὕλας διακεχυμένας εἰς τὰ πλάγια αὐτῶν, ὑπὸ τῶν αἰώνων ὁπωσδήποτε ἀλλοιωθείσας, ἀλλὰ πάντοτε φυλαττούσας τὸν ἡφαίστειον αὐτῶν χαρακτῆρα· τὸ δὲ κυριώτερον, ἡ κορυφὴ τῶν ὀρέων τούτων ἐστὶ πάντοτε ἀνάλογος τῷ σχήματι κρατῆρος ἐπικεχωσμένου. Ἐκ τούτων πάντων οὐδὲν παρατηρεῖται εἰς τὸν ἡμέτερον Βουλκάνον, μάλιστα ἡ φυσικὴ σύστασις αὐτοῦ ὁμοιάζει τῇ τῶν ἄλλων ὀρέων, τῶν μὴ ἐξ ἡφαιστείων ἐνεργειῶν ἰδίᾳ καὶ ὑλῶν τοιούτων εἰδικῶς συγκροτουμένων, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται· ἐὰν δέ που παρατηρεῖται ὀπή τις ἢ σπήλαιον, δὲν ἕπεται ἐκ τούτου, ὅτι εἶναι καὶ ἡφαίστειον τὸ ὄρος· ποῖον ὄρος τῆς γῆς δὲν ἔχει τοιαῦτα; ἀλλὰ τότε ἅπαντα τὰ ὄρη τῆς ἡμετέρας σφαίρας δέον νὰ ὑποθέσωμεν ἡφαίστεια· ὅπως καὶ ὅλον τὸν ἡμέτερον πλανήτην ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ συστάσει. Τὸ μόνον δ' ἄξιον παρατηρήσεως ἐν τῷ Βουλκάνῳ ὑπάρχει, ὅτι εἰς τὰς χαράδρας τῆς ἀποτόμου κορυφῆς αὐτοῦ εὑρίσκεται πληθὺς μικρῶν χαλίκων, ἀλλὰ καὶ αὕτη, ἐὰν ἐνθυμηθῇ τις, ὅτι προῆλθεν ἐκ τῶν πολυπληθῶν θρυμμάτων τῶν λίθων τῶν ἐξεργασθέντων ὑπὸ τῶν τεκτόνων, οἵτινες ὠχύρωσαν τὴν Ἰθώμην ἐπανειλημμένως ἐπὶ τῶν Μεσσηνιακῶν πολέμων, ὡς ἐν οἰκείῳ τόπῳ κατωτέρω γενήσεται λόγος, τότε ἀπορρίπτεται πᾶσα ἔνστασις, ὥστε οὐδὲν ὑπάρχει τὸ ἐπιμαρτυροῦν τὴν ἡφαιστείαν σύστασιν τοῦ ὄρους, ἢ τὴν ἄλλοτε ἡφαιστείαν

1 Buchon, rech. hist. Paris. tom. I, LXXXIV. Annex. B.

2 Ἰ. Κ. Γέγη ἀρχ. Γεωγρ. Ἑλλάδος σ. 80. Ἀθήν. 1856.

αὐτοῦ ἐνέργειαν, ὡς παρατηρεῖται ἐν τῷ λόφῳ τοῦ *Πηδήματος* ἢ τῆς *Αιγερῆς*, παρ' ᾧ δύο κρατῆρες, πλησίον ἀλλήλων κείμενοι, ἀπ' αἰώνων δὲ ἐπικεχωσμένοι, ἦσαν ἄλλοτε εἰς ἐνέργειαν. Ἄρα ἡ Ἰθώμη δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι ἐπωνομάσθη *Βουλκάνος* βραδύτερον διὰ λόγους φυσικούς· πιθανώτερον δ' ὅτι προῆλθεν ἡ ὀνομασία ἐξ ἄλλων αἰτίων, ἅπερ ἡ Ἱστορία δύναται νὰ ἐξετάσῃ.

β' Περὶ τῆς Ἱστορικῆς καταγωγῆς τοῦ ὀνόματος. Ἐρευνῶντες ἵνα εὕρωμεν εἰς ποίαν ἐποχὴν τὸ ὄρος Ἰθώμη μετωνομάσθη *Βουλκάνος*, καὶ ποῦ κατὰ πρῶτον ἀπαντᾷ ἡ δευτέρα ὀνομασία αὕτη, εὕρομεν ὅτι κατὰ πρῶτον, καθόσον γινώσκομεν, ἀναφέρεται εἰς γένος θηλυκὸν μάλιστα *Βουλκάνη*, παρά τινι χρυσοβούλλῳ, ἐκδοθέντι ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου Ἀνδρονίκου τοῦ Κομνηνοῦ, πρὸς τὸν Μητροπολίτην Μονεμβασίας, ᾧ παραχωροῦνται πολλοὶ καὶ διάφοροι τόποι τῆς τε Λακωνικῆς καὶ Μεσσηνίας, καὶ μεταξὺ τῶν τόπων τούτων ἀναφέρεται καὶ ἡ Βουλκάνη, ὡς ἑξῆς: «Μετὰ δὲ τὸ εἰρημένον εὐκτήριον αὖθις, κατὰ δεξιὸν μέρος τῷ καταβαίνοντι (τοῦ Ταϋγέτου), »εἰσὶ ταῦτα τὰ λεχθησόμενα χωρία τε καὶ πολίσματα. *Δυρράχιόν που ἀρ»χαῖον*,[1] οὕτω καλούμενον· μετὰ δὲ τοῦτο κατέρχεται εἰς τὴν σωρόν, τὴν »ὀνομαζομένην *Γραός*· εἶτα διέρχεται *τῆς Βασιλικῆς Ὁδοῦ* καὶ καταντᾷ »εἰς τοὺς *Χοιρολάκκους*· ἔπειτα ἀνέρχεται εἰς *τὴν Βουλκάνην* καὶ διέρ»χεται εἰς τοῦ βουνοῦ τὴν λεγομένην Ὀπήν· εἶθ' οὕτως εἰς τὸ ὄρος τὸ ὄρθιον· »καὶ κατέρχεται εἰς τὴν Πύλον (τὸ σύνορον), τὸν καλούμενον Ἀβαρῖνον, ἐν ᾧ »καὶ λιμὴν μέγας.[2]» Ἀλλὰ κατὰ τὴν ιε' ἑκατονταετηρίδα οὐ Βουλκάνη, ἀλλὰ *Δορκάνος* ὄνομα ἀναφαίνεται παρά τινι σιγιλλίῳ, ἐκδοθέντι κατὰ τὸ 1573 ἐπὶ Ἱερεμίου, πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ σιγιλλιῶδες τοῦτο γράμμα σὺν ἄλλοις, ἐν μεμβράναις γεγραμμένοις, τρισὶ σιγιλλίοις, ὑπάρχει ἐν τῇ κατὰ τὰς πλευρὰς τοῦ ὄρους κειμένῃ περιφήμῳ Μονῇ, τῇ ἐπονομαζομένῃ τοῦ *Βουλκάνου*, περὶ ἧς κατωτέρω. Ἀναφέρεται δ' ἐν αὐτῷ ἡ ἑπομένη ἀξιοσημείωτος περίοδος, ἥτις προσεπαυξάνει τὴν περὶ τῆς ὀνομασίας ἀμφιβολίαν ἔχουσα ὧδε· «Καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἔστι καὶ τὸ σεβάσμιον Μοναστήριον, τὸ πα»τριαρχικὸν Σταυροπήγιον, *ὡς ἐν ταῖς καταγραφαῖς τῆς καθ' ἡμᾶς Μεγά»λης Ἐκκλησίας μαρτυρεῖται*, τὸ ἐπ' ὀνόματι τιμώμενον τῆς Παναγίας, τὸ

1 Τὸ Δυρράχιον τοῦτο εἶναι ἡ ἀρχαίαι Ἄμφεια, ἣν ἀνεκάλυψα πέρυσι τὸν Ἰούλιον περιηγούμενος τὰ μέρη ἐκεῖνα· (ἴδε φυλλάδ. Β' τῶν Μεσσηνιακῶν μου ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Ἀνακάλυψις τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἀμφείας»· ἐν τῷ φυλλαδίῳ τούτῳ ἐξετάζω καὶ τὰ περὶ τοῦ Πηδήματος καὶ τῶν ἀπεσβεσμένων αὐτοῦ κρατήρων, περὶ ὧν ἀνωτέρω λόγος).

2 Buchon, ἔνθ' ἀνωτέρω. Ἐκ τούτου δ' ἴσως παρέλαβε καὶ ὁ κ. Παππαμιχαλόπουλος καὶ ἐξέδωκεν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Μονεμβασίας τὸ χρυσόβουλλον τοῦ Ἀνδρονίκου, ἀλλὰ μὲ ἐσφαλμένας τινὰς σημειώσεις περὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἀναφερομένων τόπων, ὡς π. χ. ἡ Ἀνδροῦσσα τῆς Μεσσηνίας συγχέεται μὲ τὴν Ἀνδρούβισταν, τὴν κατὰ τὸν δῆμον Καρδαμύλης ἐν τῇ Δυτ. Λακωνικῇ κειμένην, κτλ.

»κείμενον *ἐν τῇ κορυφῇ τοῦ βουνοῦ τοῦ Δορκάνου* ἐν τῇ Πελοποννήσῳ, »ἀναμεταξὺ Χριστιανουπόλεως καὶ Ἀνδρούσσης» κτλ.[1] Γίνεται δ' ἐνταῦθα ἡ περίεργος παρατήρησις, ὅτι εἰς ἔγγραφον, ἐξελθὸν ἐκ τῶν ἀρχείων τῶν βυζαντίνων Αὐτοκρατόρων, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, ἀναφέρεται Βουλκάνη· εἰς ἔγγραφον δὲ πατριαρχικόν, γεγραμμένον ἐπὶ σοφοῦ Πατριάρχου [2] ἀναφαίνεται τὸ ὄνομα *Δορκάνος*. Ποῖον λοιπὸν τὸ ἀληθές; δύσκολον ν' ἀποφανθῇ τις· ἐπειδὴ πόθεν τὰ πατριαρχικὰ γραφεῖα, ἢ *αἱ καταγραφαὶ αὐτῶν*, ἠρύσθησαν τὸ ὄνομα *Δορκάνος*, ἐν ᾧ μάλιστα προϋπῆρχεν ἡ ὀνομασία Βουλκάνη ἀπὸ πολλοῦ; Μήπως ἔπλασαν τοῦτο οἱ γραμματεῖς τῶν πατριαρχείων; Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν· διότι πολυθρύλητός ἐστιν ἡ εἰς τὰ πάτρια ἐμμονὴ τῶν Πατριαρχείων, καὶ ἡ κατὰ τὰ ἀνέκαθεν εἰθισμένα ἀπαράτρεπτος ἐξακολούθησις τῆς πορείας αὐτῶν κατὰ πάντα. Μήπως ἐκ τοῦ λατινικοῦ **drunganus** προῆλθε τὸ *Δορκάνος*; ἐπειδὴ καὶ ἐν τῇ ἐμῇ πατρίδι, Δροβιανῇ τῆς Ἠπείρου, ἀπαντᾷ τὸ ὄνομα *Δρουγγάνος* ἐπὶ ὄρους, οὕτω καλουμένου· φαίνεται δ' ἐξελληνισθὲν ἐκ τοῦ λατινικοῦ **drunganus**, παραγομένου παρὰ τῷ **drungus**, ὅπερ σημαίνει στῖφος στρατιωτῶν, καί ἐστι τοῦ μεταγενεστέρου λατινισμοῦ λέξις, σημαίνουσα θέσιν ἢ σταθμὸν στρατιωτικόν. Τὴν λέξιν ταύτης ἴσως ἐξελληνίσαντο εἰς τὸ *Δορκάνος* οἱ βυζαντῖνοι, ὅπως καὶ ἄλλα πολλά, οἷον τὸ ἐκ τοῦ drungus ὡσαύτως παράγωγον drungarius ἐξελληνίσαντο *Δρουγγάριος τῆς Βίγλας*, ἐννοοῦντες δι' αὐτοῦ τὸν προϊστάμενον ἀξιωματικὸν τοῦ ἐπὶ προφυλακὴν ἢ σκοπὸν ὡρισμένου στρατιωτικοῦ στίφους [3]. Ἄλλως δ' ἐὰν ὑποθέσωμεν τὸ *Δορκάνος* ὅτι προῆλθεν ἐκ τοῦ δέρκω (δορκάς, δορκάνος,) τότε φαίνεται ἔχον ἀρχὴν ἑλληνικήν, ἐν χρήσει δὲ κατὰ τὸν Μεσαίωνα διατελοῦν ὕστερον μετεβλήθη ἐπὶ φραγκοκρατίας εἰς τὸ *Βουλκάνη*, ἤ, κάλλιον εἰπεῖν, ἐστρεβλώθη, ὅπως καὶ ἄλλα πολλὰ ἑλληνικὰ ὀνόματα ἐστρεβλώθησαν κατ' ἐκείνας τὰς ζοφερὰς διὰ τὴν ἀτυχῆ ἡμῶν πατρίδα ἐποχὰς καὶ κατήντησαν ἀγνώριστα, περὶ ὧν πολλὰ ἐγράφησαν ὑπό τε τοῦ σοφοῦ Μουστοξύδου σποράδην ἐν τῷ *Ἑλληνομνήμονι* καὶ ὑπὸ τοῦ Γ. Αἰνιᾶνος ἰδίᾳ ἐν τῷ ἀξιολόγῳ περιοδικῷ *Ἰωνιᾷ* [4]. Τὸ ἐκ τῆς στρεβλώσεως δὲ ταύτης προελθὸν ὄνομα *Βουλκάνος*, καὶ ὑστερώτερον παρὰ τῷ λαῷ *Βουρκάνος* ἄσμενοι παρεδέχθησαν οἱ ξένοι σοφοὶ περιηγηταί, ὡς παρέχον αὐτοῖς ἑρμηνείαν μᾶλλον καταληπτήν, σκεπτομένοις ὅτι τὸ ὄρος τοῦτο ἔκειτο μεταξὺ Χριστιανουπόλεως καὶ Ἀνδρούσσης [5], πόλεων διατελεσασῶν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν φράγκων, ἐξ ὧν τὸ ὄνομα ἀπεδόθη τὸ ὄρει κατὰ στρέ-

1 Ἴδ. τὸ ἐν τέλει τῆς παρούσης πραγματείας ὑπὸ στοιχ. Α σιγίλλιον.

2 Ἀθήναιον. τόμ. 6, Ἀθήνησι 1877 Α' καὶ Β' σελ. 26—28.

3 Βυζαντίου Κωνσταντινούπολις τ. Γ'.

4 Τόμ. Α' 1856. φυλλ. Β' σ. 34.— Buchon. Α' σελ. 9—14.

5 Pouqueville voy. de la Grèce t. VI, ch. IV. p. 53 1827 éd. 2.

βλωσιν, μὴ ἐννοούντων τὸ *Δορκάνος*. Τοὐλάχιστον ταῦτα δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὡς πιθανώτερα [1].

β' Περὶ τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἰθώμης.

Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους Ἰθώμης ὑπῆρχε καὶ πόλισμα πρὸ Ὁμήρου οὐ μέγα, ὁμώνυμον δὲ, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Παυσανίου, λέγοντος· «Ἦν δὲ καὶ πόλισμα αὐτόθι οὐ μέγα, ὃ καὶ Ὅμηρόν φασιν ἔχειν ἐν καταλόγῳ

»Καὶ Ἰθώμην κλιμακόεσσαν.

»Εἰς τοῦτο τὸ πόλισμα ἀνῳκίζοντο (οἱ Μεσσήνιοι), ἐπεκτείνοντες τὸν ἀρ»χαῖον περίβολον ἔρυμα εἶναι πᾶσιν αὔταρκες· ἦν δὲ τὸ χωρίον καὶ ἄλλως »ἐχυρόν· ἡ γὰρ Ἰθώμη μεγέθει τε οὐδενὸς ἀποδεῖ τῶν ὀρῶν, ὁπόσα ἐντὸς »ἐστιν Ἰσθμοῦ, καὶ δύσβατος κατὰ τοῦτο μάλιστα ἦν» [2]. Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ σοφὸς περιηγητὴς τῆς ἀρχαιότητος λέγει ὅτι τὴν πόλιν Ἰθώμην ἔχει καὶ ὁ Ὅμηρος εἰς τὸν Κατάλογον, οὗτινος καὶ στίχου μέμνηται· ἀλλ' ὁ στίχος οὗτος κατὰ τὰς τελευταίας γερμανικὰς ἐκδόσεις τῶν ἀθανάτων ἐπῶν ἀναφέρεται εἰς τὴν Ἰθώμην τῆς Θεσσαλίας· διότι ὑπῆρχε καὶ ἐκεῖ πόλις ὁμώνυμος, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Στράβωνος [3]. Ἄρα οὐ περὶ τῆς Μεσσηνιακῆς Ἰθώμης ὁ λόγος παρ' Ὁμήρῳ, καὶ διὰ τοῦτο θεωρεῖ ἀβέβαιον τὸ λεγόμενον καὶ αὐτὸς ὁ Παυσανίας, προσθέτων τὴν φράσιν *φασὶν ἔχειν*. Ἀλλὰ διὰ τί ὁ Ὅμηρος παρέλειψε τὴν Ἰθώμην ἐν τῷ Καταλόγῳ, ἐν ᾧ περιγράφει τὰς ἄλλας Μεσσηνιακὰς πόλεις; Ὁ θεῖος ποιητὴς ἁπάσας δὲν περιγράφει τὰς πόλεις ἐν τῷ Καταλόγῳ, οὐ μόνον τῆς Μεσσηνίας, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων χωρῶν τῆς Ἑλλάδος, αἵτινες μετέσχον τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, ἐπειδὴ γεωγραφίαν δὲν ἐποίει τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, ὡς ὁ Δικαίαρχος π. χ., ὁ Σκύλαξ καὶ λοιποί. Αὐτὸς ὁσάκις ποιητική τις χρεία προὐκάλει τὴν περιγραφήν τινος πόλεως ἢ χώρας Ἑλληνικῆς, δὲν ἀπέφευγεν αὐτὴν, ἀλλὰ σύμφωνα πρὸς τὸν εἱρμὸν τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ ἐπεχείρει καὶ αὐτήν· ὥστε ἐπειδὴ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ θείου ποιητοῦ δὲν ἐνεφανίσθη τοιαύτη τις περίστασις καὶ διὰ τὴν Ἰθώμην τῆς Μεσσηνίας, διὰ τοῦτο δὲν περιέγραψεν αὐτὴν ὁμοῦ μετὰ τῶν λοιπῶν αὐτῆς πόλεων· ἄλλως τε δὲ καὶ πιθανὸν ὅτι δὲν μετέσχε τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου ἡ Ἰθώμη, καὶ ἕνεκα τούτου παρεῖδεν αὐτὴν ὁ ποιητής· ἡ δ' ἐν Θεσσαλίᾳ ὁμώνυμος, ἐπειδὴ ἀπέστειλε τοὺς πολίτας αὐτῆς εἰς τὸν ῥηθέντα πόλεμον μετὰ τῶν λοιπῶν Θεσσαλῶν, ἠξιώθη διὰ τοῦτο τῆς τιμῆς νὰ συμπεριληφθῇ εἰς τὴν χορείαν τῶν θεσσαλικῶν πόλεων, ὧν μέμνηται ὁ ποιητὴς ἐν τοῖσδε·

1 Παρνασσοῦ Β, 133. Ἐπιθυμῶν τὴν ἀκρίβειαν ὅσον τὸ δυνατὸν ἐν πᾶσιν, ἐπὶ μακρότερον τὰ περὶ τοῦ ὀνόματος τούτου πραγματεύομαι ἐνταῦθα διδοὺς ὤθησιν εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς ἐρεύνας, ἕως ἂν εὑρεθῇ αὐτὴ ἡ ἀλήθεια.
2 Αὐτ. IX. 4, 2, 3.
3 Γεωγρ. 437.—Μ. Ἐτυμολ. ἐν λ.

«Οἳ δ' εἶχον Τρίκκην καὶ Ἰθώμην κλωμακόεσσαν, [1]
»οἵ τ' ἔχον Οἰχαλίην, πόλιν Εὐρύτου Οἰχαλιῆος, [2]
»τῶν αὖθ' ἡγείσθην Ἀσκληπιοῦ δύο παῖδε
»Ἰητῆρ' ἀγαθώ, Ποδαλείριος ἠδὲ Μαχάων». [3]

Ἐπειδὴ δὲ παρ' Ὁμήρῳ μνεία Μεσσηνιακῆς Ἰθώμης οὐ γίνεται, δὲν ἕπετ' ἐκ τούτου, ὅτι καὶ δὲν ὑπῆρχε πόλις τοιαύτη ἐν τῷ ὄρει Ἰθώμῃ. Γνωστόν ἐστιν ὅτι παρὰ τῷ προομηρείῳ κόσμῳ αἱ πόλεις ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐκτίζοντο εἰς τὰς κορυφὰς τῶν ὀρέων· οὕτως αἱ πανάρχαιαι πόλεις, Δωδώνη ἐν Ἠπείρῳ, Λυκώρεια ἐν Παρνασσῷ, Λυκόσουρα ἐν Λυκαίῳ τῆς Ἀρκαδίας καὶ ἄλλαι.[4] Κατὰ τὸ πανάρχαιον λοιπὸν τοῦτο σύστημα ἐθεμελιώθη καὶ ἡ Ἰθώμη ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὁμωνύμου ὄρους· πότε ὅμως ἐθεμελιώθη, καὶ πόσον καιρὸν συνετηρήθη, πότε κατεστράφη καὶ διὰ τί [5] ὅλως ἀγνοοῦμεν ταῦτα πάντα, διότι τὰ μόνα γραπτὰ λείψανα τοῦ παναρχαίου ἐκείνου κόσμου, τὰ ἀθάνατα Ὁμηρικὰ ἔπη, δὲν δύνανται παντάπασι νὰ φωτίσωσιν ἡμᾶς περὶ τοιούτων ζητημάτων· τὸ μόνον, ὅπερ μανθάνομεν καὶ τοῦτο παρὰ τοῦ Παυσανίου, εἶναι ὅτι ἡ ὀρεινὴ αὕτη πόλις εἶχε περίβολον, ὃν εὗρον οἱ εἰς αὐτὴν καταφυγόντες Μεσσήνιοι καὶ ἐπεξέτεινεν, ὥστ' *ἔρυμα εἶναι πᾶσιν αὔταρκες*. Τοῦτο δ' ἐγένετο ἐπὶ Εὐφάους, βασιλέως τῶν Μεσσηνίων πρὸ τοῦ Ἀριστοδήμου, διὰ τὸν πρὸς Λακεδαιμονίους πόλεμον, ὑφ' ὧν ἠναγκάσθησαν οἱ Μεσσήνιοι νὰ ἐγκαταλίπωσι *τὰ εἰς τὴν μεσόγαιαν πάντα, εἰς δὲ τὸ ὄρος ἀνοικίζεσθαι τὴν Ἰθώμην*, ἥπερ ἦν δύσβατος καὶ φύσει ὀχυρά· κατέστη δ' ἔτι μᾶλλον τοιαύτη καὶ διὰ τῆς τέχνης, διότι οἱ ἀτυχεῖς βασιλεῖς τῆς Μεσσηνίας κατέβαλον πᾶσαν προσπάθειαν, ὅπως ὅλως ἀπόρθητον καταστήσωσι τὸ καταφύγιον τοῦτο, ἀλλ' οὐχ ἤνυσαν· διότι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἠνάγκασαν τοὺς Μεσσηνίους μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀριστοδήμου νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν Ἰθώμην εἰς τὴν διάκρισιν αὐτῶν, καὶ οὕτως *εἰς ἔδαφος*, κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Παυσανίου, καθεῖλον αὐτὴν πρῶτα (δευτέρα αὕτη καταστροφὴ μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἡρακλειδῶν γενομένην), ἔπειτα δὲ καὶ τὰς ἄλλας πόλεις τῆς Μεσσηνίας. Ὅπως δ' ἐπὶ τῶν Ἡρακλειδῶν μόνον ἐν Ἰθώμῃ διεσώθη τὸ ἐπίσημον ἱερὸν

1 Ἡ γραφὴ κλωμακόεσσα, παρὰ Παυσανίᾳ κλιμακόεσσα ἀπαντᾷ· τίς ἡ ὀρθοτέρα;

2 Οὐ μόνον Ἰθώμη ἐν Θεσσαλίᾳ, ἀλλὰ καὶ Οἰχαλία παρατηρεῖται, ὅπως ἐν Μεσσηνίᾳ, καὶ Φαραὶ κλ. (ἴδ. Ἀρχαιολ. καὶ Ἱστορ. ἔρευναι περὶ Φαρῶν καὶ Καλαμῶν σ. 7—20)· ἀλλὰ περὶ τῶν σχέσεων τῶν παναρχαίων λαῶν τῆς Ἑλλάδος κλ. ἐν ἰδίᾳ πραγματείᾳ ἄλλοτε ἡμῖν ὁ λόγος ἔσται.

3 Ἰλ. Β, 729 κεξ.

4 Πρβλ. τὴν ἐν Βύρωνι ζ' 1874 ἐμὴν πραγματείαν περὶ Δωδώνης, ἧς τὰ ἐρείπια ἀνεκάλυψε δι' ἀνασκαφῶν ἐσχάτως ὁ κ. Καραπάνος, λησμονήσας ὅμως καὶ τοὺς συντελέσαντας εἰς τὸ τοιοῦτον διὰ τῶν ἐπιστημονικῶν αὐτῶν ἐρευνῶν· ἀλλὰ περὶ τούτων ἄλλοτε.

5 Πιθανὸν φαίνεται, ὅτι ἡ ἐπὶ τοῦ ὄρους πόλις Ἰθώμη κατεστράφη ὑπὸ τῶν Ἡρακλειδῶν καθ' οὓς χρόνους κατέκτησαν τὴν Μεσσηνίαν οὗτοι, καὶ ἔμενεν ἔρημος μέχρι τοῦ πρώτου Μεσσηνιακοῦ πολέμου, ὅτε κατέφυγον εἰς αὐτὴν οἱ Μεσσήνιοι καὶ ὠχύρωσαν κλ.

τοῦ Ἰθωμάτα Διός, οὕτω καὶ ἀπὸ τῆς τότε γενικῆς καταστροφῆς μόνον αὐτὸ αὖθις ἔμεινεν διὰ τὸ πρὸς τὸν Δία σέβας τῶν Σπαρτιατῶν. Τοῦ ἱεροῦ τούτου ἡ καθίδρυσις ἀνήρχετο εἰς τὸν πανάρχαιον προομήρειον κόσμον, καὶ ἴσως ἦν Πελασγικόν, ὅπως καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἱερὰ ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν ὀρέων ἦσαν ἱδρυμένα ὑπὸ τοῦ παναρχαίου ἐκείνου λαοῦ τῶν Πελασγῶν, οἷον, τὸ τοῦ Λυκαίου Διὸς ἐν τῇ κορυφῇ τοῦ Λυκαίου, ὄρους τῆς Ἀρκαδίας, τὸ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Δελφοῖς, τὸ τοῦ Δωδωναίου Διὸς ἐν Τομάρῳ, ὄρει τῆς Ἠπείρου, καὶ ἄλλα πολλά· ὅτι δ' ἦν τοιοῦτον, ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς πρὸς αὐτὸ περιφρονήσεως τῶν μετὰ τὴν Πελασγικὴν ἐποχὴν ἐν Μεσσηνίᾳ ἐγκαταστάντων Δωριέων, οὓς πολλὰ ἔτη ὕστερον ἐπανήγαγεν εἰς τὸν θρησκευτικὸν τούτου σεβασμὸν ὁ βασιλεὺς Γλαῦκος, ὁ υἱὸς τοῦ Αἰπύτου, ὃς ἦν εὐσεβὴς καὶ πολὺ ἀφωσιωμένος εἰς τὰ ἱερά, ὡς μαρτυρεῖ Παυσανίας [1], παρ' οὗ μανθάνομεν ὅτι πρῶτοι τοῦ τεμένους ἱδρυταὶ ἦσαν ὁ Πολυκάων καὶ ἡ Μεσσήνη, ὁ δὲ Πολυκάων ἦν υἱὸς τοῦ Λέλεγος, ὁ δὲ Λέλεξ τὴν Πελασγικὴν τῶν Λελέγων φυλὴν ἐκπροσωπεῖ, οἵτινες πρῶτοι κατώκησαν ἔν τε Λακωνικῇ καὶ Μεσσηνίᾳ κατὰ τὴν πρώτην ἐν τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς Ἑλλάδος ἐμφάνισιν ἀνθρώπων, ὥστε τὸ ἱερὸν τοῦ Ἰθωμάτα Διὸς οὐ μόνον πελασγικὸν ἦν, ἀλλὰ καὶ ἀνῆκεν εἰς βαθυτάτας ἐποχὰς τοῦ παναρχαίου ἐκείνου κόσμου· καὶ ἐπειδὴ ἦν τέμενος τῶν πρὸ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν ἀρχαίων κατοίκων τῆς Μεσσηνίας, διὰ τοῦτο οἱ ἐπελθόντες Δωριεῖς οὐκ ἐτίμων αὐτό, ἕως ὁ Γλαῦκος, καθὰ εἴρηται, ἤγαγεν αὐτοὺς εἰς τὸ καθῆκον. Τοὺς παλαιοὺς ἐκείνους Δωριεῖς δὲν ἐμιμήθησαν οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν Σπαρτιᾶται, ὅπως καθαιρέσωσι καὶ τὸ ἱερὸν τοῦτο ὁμοῦ μὲ τὸν ἀρχαῖον περίβολον, τὰ οἰκήματα καὶ λοιπὰς ἐν Ἰθώμῃ οἰκοδομάς· τούτου καὶ μόνου ἐφείσθησαν, ὅπως μὴ θεωρηθῶσιν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὡς ἀσεβεῖς καὶ ἱερόσυλοι, καί, τὸ κυριώτατον, μὴ ὑποπέσωσιν εἰς θρησκευτικὸν ἄγος, ὅπερ ἐπέδρα σφόδρα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις λαοῖς· διότι ἐσέβοντο τὸν Ἰθωμάτα Δία οἱ Σπαρτιᾶται, ὅπως καὶ οἱ Μεσσήνιοι, καὶ προσέφερον θυσίας ἐπὶ τῆς Ἰθώμης, ἀπαρχάς, τρίποδας καὶ τὰ ὅμοια. Μετὰ δὲ τὴν καταστροφὴν τῆς Ἰθώμης ἐτελείωσεν ὁ πρῶτος Μεσσηνιακὸς πόλεμος διαρκέσας εἴκοσιν ἔτη.

Ἀλλὰ δὲν παρῆλθε πολὺς χρόνος, καὶ οἱ Μεσσήνιοι ἐπανέστησαν πάλιν κατὰ τῶν Σπαρτιατῶν πολεμοῦντες ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ ἀκαταμαχήτου ἥρωος Ἀριστομένους, ἀλλὰ ταύτην τὴν φορὰν οὐχὶ εἰς Ἰθώμην, ὡς πρότερον, ἀλλ' εἰς Εἶραν,[2] ἕτερον ὄρος τῆς Μεσσηνίας, κατέφυγον καὶ ὠχυρώθησαν, καὶ ἐκεῖθεν ἐφώρμων οὐ μόνον εἰς διάφορα μέρη τῆς Μεσσηνίας, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς Λακωνικῆς μέχρι τῶν προθύρων τῆς Σπάρτης, ἵνα σφάζωσιν ὅσους ἠδύ-

1 Αὐτ. III, 9.

1 Πρὸ τοῦ 1821 ὠνομάζετο Ἑλληνικόκαστρον κατὰ Πουκεβίλλον ἔνθ' ἀν. Ch. III. p. 41 t. VI. l. XVII. ὁ δὲ Beulé λέγει τάδε· «village de Kara-moustafa, ce serait là, selon quelques opinions, le mont Ira (voyag. sur le Pelop. κλπ. Arcad. p. 152.

ναντο Λακεδαιμονίους· ἕνδεκα ἔτη διήρκεσε καὶ οὗτος ὁ πόλεμος· διότι οἱ πολυμήχανοι Σπαρτιᾶται ἐξεπόρθησαν καὶ τὴν Εἶραν, ὡς τὴν Ἰθώμην πρότερον, καὶ οὕτως ὑπετάγησαν τὸ δεύτερον οἱ ἀτυχεῖς Μεσσήνιοι εἰς τοὺς ἀπεχθεῖς αὐτῶν τυράννους γενόμενοι εἵλωτες. Ἀλλ' ἐπέπρωτο καὶ τρίτην φορὰν νὰ ἐπαναστῶσι κατὰ τῶν Σπαρτιατῶν οἱ Μεσσήνιοι, *εἰς Ἰθώμην*, κατὰ Θουκυδίδην, ἀποχωρήσαντες, καὶ ἐκεῖθεν προσέβαλλον τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν·[1] ὁ τρίτος καὶ τελευταῖος οὗτος πόλεμος ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ διασκορπισθῶσιν εἰς πολλὰς χώρας τῆς Ἑλλάδος, μεγάλας καὶ μικρὰς οἱ ἀτυχεῖς κάτοικοι τῆς Μεσσηνίας τριακόσια ἔτη πλανώμενοι εἰς ξένην γῆν· μετὰ ταῦτα δ' ἐπέστρεψαν εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν τῇ παρακελεύσει καὶ προστασίᾳ τοῦ μεγάλου Ἐπαμινώνδου, ὅστις μετὰ τὴν νίκην τῶν Λεύκτρων ἀπέστειλεν ἁπανταχοῦ ἀγγέλους εἴς τε τὴν Ἰταλίαν, Σικελίαν, Εὐεσπερίτας καὶ λοιπὰ μέρη, ἀνακαλοῦντας τοὺς Μεσσηνίους εἰς τὴν Πελοπόννησον· «οἱ δὲ θᾶσσον ἢ ὡς κἄν τις ἤλπισε, συνελέχθησαν γῆς τε τῆς πατρίδος πόθῳ, καὶ διὰ τὸ ἐς »Λακεδαιμονίους μῖσος *παραμεῖναν ἀεὶ σφίσιν*»[2]. Σημειωτέον δέ, ὅτι οἱ Μεσσήνιοι εἰς τὸ διάστημα τῶν τριακοσίων ἐτῶν, καθ' ἃ ἔμειναν μεταξὺ διαφόρων ἐθνῶν οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν, οὔτε τὰ πάτρια ἤθη παρέλυσαν, οὔτε *τὴν διάλεκτον τὴν Δωρίδα μετεδιδάχθησαν*[3]· ἀπαράλλακτα, ὅπως καὶ σήμερον οἱ ἁπανταχοῦ γῆς διεσπαρμένοι Ἕλληνες μεταξὺ διαφόρων ἐθνῶν, δυσκόλως πάνυ φαίνονται ἐπιλήσμονες τῶν πατρίων ἠθῶν, παιδείας καὶ διαλέκτου, εἰ καὶ ζῶσιν, ὡς γνωστόν, μεταξὺ τῶν μᾶλλον εὖ ἠγμένων λαῶν. Ἀξιοπαρατήρητος ἰδιοφυΐα τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους καὶ πάλαι καὶ νῦν παρατηρουμένη, καθ' ἣν τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον οὐδόλως ἀφομοιοῦται ἑτερογενέσι τοιούτοις περικυκλοῦσιν αὐτό, τοὐναντίον μάλιστα αὐτὸ κέκτηται τοσαύτας δυνάμεις ἀπορροφητικάς, οἷαι καὶ ὅσαι συμβάλλονται πρὸς ἀφομοίωσιν τῶν ἑτερογενῶν, ὡς ἡ ἱστορία τοῦτο κατάδηλον ποιεῖ.

1 Θουκ. Α' 101—103, ἐκδ. στερ. 1860. Τοῦ πολέμου τούτου μέμνηται καὶ ὁ Ἡρόδοτος, ἀλλ' ἐν μιᾷ φράσει καὶ μόνῃ (IX. 35—36) ὁ πατὴρ τῆς Ἱστορίας παριστᾷ τὸν μάντην Τισαμενὸν τὸν Ἠλεῖον ἀπαριθμοῦντα πέντε ἀγῶνας τοὺς μεγίστους τῶν Σπαρτιατῶν, καὶ μεταξὺ τῶν πέντε τούτων συγκαταλέγει καὶ τὸν τῶν Μεσσηνίων τὸν πρὸς Ἰθώμῃ. Τῶν ἀγώνων τούτων, σχολιάζων αὐτοὺς μάλιστα συντόμως, μέμνηται καὶ Παυσανίας, καθ' ἣν τάξιν ἀπαντῶσι παρ' Ἡροδότῳ, καὶ ὡς εἰκός, ἐκεῖθεν ἀντέγραψεν αὐτοὺς ὁ σοφὸς περιηγητὴς τῆς ἀρχαιότητος (Λακωνικ. XI. 6, 9). Ἀλλὰ παρ' αὐτῷ ἀκατάληπτός μοι φαίνεται ἡ λέξις Ἰσθμὸς εἰς τὴν ἑξῆς περίοδον. «Τέταρτον δὲ ἠγωνίσατο πρὸς τοὺς ἐξ Ἰσθμοῦ εἰς Ἰθώμην ἀποστάντας τῶν εἱλώτων κλπ, καὶ ἔτι μᾶλλον αὐξάνει τὸ ἀκατάληπτον, καθόσον τὰ αὐτὰ ἀναφέρονται καὶ παρὰ Θουκυδίδῃ ἐν μόνῃ τῇ διαφορᾷ ὅτι ἀντὶ τοῦ Ἰσθμοῦ ἀπαντᾷ ἡ λέξις σεισμοῦ· διὸ καὶ διορθωτέα ἡ λέξις. Τοῦτο παρετήρησαν καὶ οἱ σοφοὶ Γερμανοί, Βεκκῆρος καὶ Σιεβελῆς, ἀλλ' ὁ Hecher μετέβαλεν εἰς τὸν τύπον σεισμοῦ πολὺ ὀρθῶς (Schneidevin philolog. p. 458). Καὶ αὐτὸς ὁ Παυσανίας ἐπαναλαμβάνων τὰ αὐτὰ (ἐν Μεσσην. XXIV. 5, 7) σεισμοῦ μνείαν ποιεῖται καὶ οὐχὶ Ἰσθμοῦ, ὥστε προφανεστάτη ἡ κακὴ γραφὴ τῆς λέξεως δείκνυται.

2 Παυσαν. αὐτ. XXVI. 5, 6.

3 Αὐτ. XXXVII, 10—11.

γ' Περὶ τῆς πόλεως Μεσσήνης.

Ὁ Μέγας Ἐπαμινώνδας σκεπτόμενος τίνι τρόπῳ νὰ καταδαμάσῃ ἐς ἀεὶ τοὺς ἀδαμάστους καὶ ἀγερώχους Σπαρτιάτας εὕρισκε πρὸς τοῦτο πολὺ κατάλληλον τὴν ἀνέγερσιν δύο πόλεων εἰς ὁμόρους τῇ Λακωνίᾳ χώρας καὶ ἐχθρικῶς πρὸς αὐτὴν ἀνέκαθεν διακειμένας, ἤτοι τῆς Μεσσήνης ἐν τῇ Μεσσηνίᾳ καὶ τῆς Μεγαλουπόλεως ἐν Ἀρκαδίᾳ, ἀλλ' ἐνταῦθα περὶ τῆς πρώτης ἡμῖν ὁ λόγος ἔσται.

Ἡ πόλις Μεσσήνη ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ Ἐπαμινώνδου ἀκριβῶς ὑποκάτω τῆς κορυφῆς τῆς Ἰθώμης ἐν τῇ κοιλάδι τῇ μεταξὺ τῶν ὀρέων, ὡς εἴρηται, καὶ διὰ τὸ ὀχυρὸν τοῦ τόπου καὶ διὰ τὸ δύνασθαι τοὺς Μεσσηνίους ἐν ἀνάγκῃ εὐκόλως προσπορίζεσθαι τὰ ἀναγκαῖα ἐκ τῶν πρὸς Ν καὶ Δ φιλικῶς πρὸς αὐτοὺς διακειμένων ὁμόρων λαῶν, ἐφ' οὓς ἡ ἐπιῤῥοὴ τῆς Σπάρτης δὲν ἐπεβάλλετο ὅπως ἐπὶ τοὺς Μεσσηνίους, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς τέχνης ὠχύρωσεν αὐτὴν ἐπὶ τοσοῦτον ὁ μέγας τῶν Θηβαίων στρατηγός, ὥστε οὐκ ἀπεικότως Δημήτριος ὁ Φάριος παρέβαλε τῷ κέρᾳ ἀγελάδος, δι' οὗ ὁ βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων ἠδύνατο νὰ συλλάβῃ τὴν διὰ τὴν εὐφορίαν αὐτῆς καὶ χρησιμότητα παραβαλλομένην δαμάλει Πελοπόννησον, ἧς τὸ ἕτερον κέρας ἦν ὁ Ἀκροκόρινθος [1]. Καὶ κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Παυσανίου φαίνετ' ἔχων πολὺ δίκαιον ὁ Δημήτριος θεωρῶν τὴν Μεσσήνην διὰ τὴν φύσει καὶ τέχνῃ ὀχύρωσιν αὐτῆς ὡς τὸ ἕτερον κέρας τῆς Πελοποννήσου. Ἰδοὺ οἱ περὶ τῆς ὀχυρώσεως λόγοι τοῦ σοφοῦ περιηγητοῦ τῆς ἀρχαιότητος· «Περὶ δὲ τὴν Μεσσήνην τεῖ»χος, κύκλος μὲν πᾶς λίθου πεποίηται, πύργοι δὲ καὶ ἐπάλξεις εἰσὶν ἐνῳκο»δομημένοι. Τὰ μὲν οὖν Βαβυλωνίων ἢ τὰ Μεμνόνεια τὰ ἐν Σούσοις τείχη »τοῖς Περσικοῖς, οὔτε εἶδον, οὔτε ἄλλων περὶ αὐτῶν ἤκουσα αὐτοπτούντων. »Τὰ δὲ ἐν Ἀμβρώσῳ τῇ Φωκικῇ, ἔν τε Βυζαντίῳ καὶ Ῥόδῳ, ταῦτα γὰρ »δὴ τετείχισται τὰ χωρία ἄριστα, τούτων Μεσσηνίοις ἐστὶν ἐχυρώτερον» [2]. Ὅτι δ' ὁ Ἐπαμινώνδας ἐσκόπει νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν Μεσσήνην ὀχυρωτέραν τῆς Φωκικῆς Ἀμβρώσου, τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς Ῥόδου, φαίνεται ἐκ τῶν μεγάλων διαλογισμῶν, οὓς πρὸ τῆς θεμελιώσεως αὐτῆς ἐν τῇ μεγάλῃ αὐτοῦ διανοίᾳ ἐκυοφόρει, καὶ οὓς ὁ Παυσανίας ἐπὶ τὸ θρησκευτικώτερον διατυποῖ ὡς ἑξῆς· «Ἐπαμινώνδᾳ δὲ οὔτε ἄλλως ἐφαίνετο ῥᾴδια *ἀξιόμαχον πό»λιν* ἐποικίσαι Λακεδαιμονίοις, οὔτε ὅπου χρὴ κτίσαι τῆς χώρας ἐξευρίσκει, »τὴν γὰρ Ἀνδανίαν οἱ Μεσσήνιοι καὶ Οἰχαλίαν οὐκ ἔφασαν ἀνοικιεῖν, ὅτι »αἱ συμφοραί σφισιν ἐγεγόνεσαν ἐνταῦθα οἰκοῦσιν». Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Ἐπαμινώνδας διελογίζετο νὰ ἀνεγείρῃ ἀξιόμαχον πόλιν κατὰ τῶν Λακεδαιμονίων, ὅπερ δὲν ἦτο εὔκολον εἰς τὰ βόρεια μέρη τῆς Μεσσηνίας· διότι

1 Pouquevil. voyag. en Grec. t. VI. XVIII. 11. p. 33.
2 Αὐτ. XXXI. 5, 6.

οἱ Μεσσήνιοι διὰ λόγους προληπτικοὺς δὲν ἤθελον νὰ ἀνοικίσωσι καὶ πάλιν τὴν Ἀνδανίαν καὶ Οἰχαλίαν· διότι ἐκεῖ κατὰ τὴν στενὴν κρίσιν τῆς κεφαλῆς των ἔπαθον συμφοράς, καὶ ὁ τόπος ἐκεῖνος ἠδύνατο καὶ πάλιν νὰ ἐπενέγκῃ τοιαύτας, ὡσανεὶ οἱ τόποι καὶ οὐχὶ οἱ ἄνθρωποι, αἴτιοι συμφορῶν γίνονται· ὥστε ὁ μέγας Ἐπαμινώνδας εὑρίσκετο εἰς τὴν πολιτικὴν ἀνάγκην νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὰ μικρὰ πνεύματα τῶν Μεσσηνίων, ἅπερ, ὡς φαίνεται, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξεγείρῃ ἐκ τοῦ πηλοῦ τῶν προλήψεων, ἐν αἷς ἦσαν ἐμβεβυθισμένα· διὰ τοῦτο εὑρίσκετο πολλάκις εἰς ἀπορίαν, ἧς ἕνεκα κατέφευγεν εἰς τὴν θρησκείαν, δι' ἧς προσεπάθει νὰ πείθῃ τὰ πλήθη καὶ τοὺς ὄχλους. Ὥσπερ δ' ἄλλοτε ὁ Θεμιστοκλῆς ἐν Ἀθήναις ποτὲ μὲν χρησμούς, ποτὲ δὲ τὴν ἐκ τοῦ σηκοῦ ἀναχώρησιν τοῦ ἱεροῦ δράκοντος παρίστανεν εἰς τοὺς ὄχλους, ὅπως πείσῃ αὐτοὺς νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν πόλιν καὶ ἐπιβιβασθῶσιν εἰς τὰς τριήρεις, οὕτω καὶ ὁ Ἐπαμινώνδας θέλων νὰ πιστώσῃ τοὺς Μεσσηνίους, ὅτι σκοπεύει νὰ ἀποκαταστήσῃ αὐτοὺς εἰς τὴν πατρίδα καὶ τὰς πόλεις αὐτῶν ἄνευ ὑλικῆς ἰδιοτελείας, περιενέδυσε τὸν σκοπὸν αὐτοῦ ὁράματι, καθ' ὃ παρέστη αὐτῷ νύκτωρ ἱεροφάντης τις ἀνὴρ πρεσβύτης, παραγγέλλων τὴν ἀποκατάστασιν τῶν Μεσσηνίων. Τοῦ στρατηγήματος δὲ τούτου εἶχε συνεργὸν καὶ συγκοινωνόν, τὸν στρατηγὸν τῶν Ἀργείων Ἐπιτέλην τὸν Αἰσχίνου· «τοῦτον οὖν τὸν ἄνδρα ἐκέλευεν ὁ ὄνειρος, ἔνθα ἂν τῆς Ἰθώμης εὕρῃ πεφυ»κυῖαν σμίλακα καὶ μυρσίνην, τὸ μέσον ὀρύξαντα αὐτῶν ἀνασῶσαι τὴν »γραῦν· κάμνειν γὰρ ἐν τῷ χαλκῷ καθειργμένην θαλάμῳ, καὶ ἤδη λιποψυ»χεῖν αὐτήν. Ὁ δὲ Ἐπιτέλης, ὡς ἐπελάμβανεν ἡμέρα παραγενόμενος εἰς τὸ »εἰρημένον χωρίον ἐπέτυχεν ὀρύσσων ὑδρίᾳ χαλκῇ, καὶ αὐτίκα παρὰ τὸν Ἐ»παμινώνδαν κομίσας τό τε ἐνύπνιον ἐξηγεῖτο, καὶ αὐτὸν ἐκεῖνον τὸ πῶμα »ἀφελόντα ἐκέλευεν ὅ,τι ἐνείη σκοπεῖσθαι. Ὁ δὲ θύσας καὶ εὐξάμενος τῷ »πεφηνότι ὀνείρατι ἤνοιγε τὴν ὑδρίαν, ἀνοίξας δὲ εὗρε κασσίτερον ἐληλα»σμένον εἰς τὸ λεπτότατον· ἐπείλικτο δὲ ὥσπερ τὰ βιβλία· ἐνταῦθα τῶν »Μεγάλων θεῶν ἐγέγραπτο ἡ τελετή, καὶ τοῦτο ἦν ἡ παρακαταθήκη τοῦ »Ἀριστομένους. Τοῦτον τὸν ἐπελθόντα τῷ Ἐπιτέλει καὶ Ἐπαμινώνδᾳ καθεύ»δουσι Καύκωνα εἶναι *λέγουσιν*, ὃς ἀφίκετο ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Ἀνδανίαν παρὰ »Μεσσήνην τὴν Τριόπα. . .» Ἀλλὰ τῷ Ἐπαμινώνδᾳ οὐκ ἤρκεσε μόνον τὸ τέχνασμα τοῦτο ἀλλὰ καὶ χρησμοὺς ἀκόμη τοῦ Βάκιδος πρὸς τὸν οἰκισμὸν ἁρμοδίους ἐπῆγε διαδοὺς «ὡς Βάκιδι μανέντι ἐκ Νυμφῶν εἰς ἄλλους τέ ἐστιν «Ἑλλήνων καὶ εἰς τὴν Μεσσηνίων κάθοδον προειρημένα·

» καὶ τότε δὴ Σπάρτης μὲν ἀπ' ἀγλαὸν ἄνθος ὀλεῖται
» Μεσσήνη δ' αὖτις οἰκήσεται ἤματα πάντα.

»Ἐγὼ δὲ καὶ περὶ τῆς Εἴρας, ὅντινα ἁλώσοιτο τρόπον, Βάκιν ἐφώρασα εἰρη»κότα· καὶ οἱ καὶ τόδε ἐστὶ τῶν χρησμῶν,

» οἵ τ' ἀπὸ Μεσσήνης πατάγῳ κρουνοῖς τε δαμείσης.

»Ὡς δὲ ἡ τελετή σφισιν ἀνεύρητο, ταύτην μέν, ὅσοι τοῦ γένους τῶν ἱερέων »ἦσαν, κατετίθεντο ἐς βίβλους. Ἐπαμινώνδας δέ, ὡς οἱ τὸ χωρίον, ἔνθα νῦν »ἔχουσιν οἱ Μεσσήνιοι τὴν πόλιν, μάλιστα εἰς οἰκισμὸν ἐφαίνετο ἐπιτήδειον, »ἐκέλευεν ἀνασκοπεῖσθαι τοῖς μάντεσιν, εἰ βουλήσεται ταύτῃ καὶ τὰ τῶν »θεῶν ἐπιχωρῆσαι· φαμένων δὲ καὶ τούτων εἶναι τὰ ἱερὰ αἴσια, οὕτω παρε»σκευάζετο εἰς τὸν οἰκισμόν, λίθους τε ἄγεσθαι κελεύων καὶ ἄνδρας μετα»πεμπόμενος, οἷς τέχνη στενωποὺς κατατέμνεσθαι καὶ οἰκίας καὶ ἱερὰ οἰκο»δομεῖσθαι καὶ τείχη περιβάλλεσθαι[1]..... Αὐτῇ μὲν δὴ τῇ πόλει Μεσσήνην »ἔθεντο ὄνομα, ἀνῴκιζον δὲ καὶ ἄλλα πολίσματα.»

Ἀνέκαθεν μὲν ὠνομάσθη Μεσσήνη σύμπασα ἡ χώρα λαβοῦσα τὸ ὄνομα ἀπὸ τῆς Πολυκάονος γυναικός, Μεσσήνης, θυγατρὸς τοῦ Ἀργείου Τριόπα τοῦ Φόρβαντος· πόλις ὅμως οὐδεμία ἐλέγετο οὕτω πρότερον εἰδικῶς, ὅπως λέγει καὶ ὁ Παυσανίας· «Πρὸ δὲ τῆς μάχης, ἣν Θηβαῖοι πρὸς Λακεδαιμονίους ἐμαχέ»σαντο ἐν Λεύκτροις, καὶ τοῦ οἰκισμοῦ Μεσσήνης τῆς ἐφ' ἡμῶν ὑπὸ τῇ Ἰθώ»μῃ, *πόλιν οὐδεμίαν πω κληθῆναι πρότερον δοκῶ Μεσσήνην*· εἰκάζω δὲ »οὐχ ἥκιστα Ὁμήρου τοῖς ἔπεσιν· ἐν μὲν γὰρ Καταλόγῳ τῶν εἰς Ἴλιον ἀφι»κομένων Πύλον καὶ Ἀρήνην καὶ ἄλλας καταλέγων οὐδεμίαν πόλιν Μεσσή»νην ἐκάλεσεν· ἐν Ὀδυσσείᾳ δὲ δηλοῖ μὲν καὶ ἐν τῷδε, ἔθνος καὶ οὐ πόλιν, »τοὺς Μεσσηνίους ὄντας·

»μῆλα γὰρ ἐξ Ἰθάκης Μεσσήνιοι ἄνδρες ἄειραν

»σαφέστερον δὲ ἔτι περὶ τοῦ τόξου λέγων τοῦ Ἰφίτου

»τὼ δ' ἐν Μεσσήνῃ ξυμβλήτην ἀλλήλοιιν
»οἴκῳ ἐν Ὀρτιλόχοιο.

»τοῦ γὰρ Ὀρτιλόχου τὸν οἶκον ἐν τῇ Μεσσήνῃ πόλισμα εἴρηκε τὰς Φηράς,[2] »καὶ τόδε ἐξηγήσατο αὐτὸς ἐν τῇ Πεισιστράτου παρὰ Μενέλαον ἀποδημίᾳ·

»ἐς Φηρὰς δ' ἵκοντο Διοκλῆος ποτὶ δῶμα»
»υἱέος Ὀρτιλόχοιο» 3.

Ἀποκατέστη δὲ τῷ χρόνῳ ἡ Μεσσήνη πόλις λαμπροτάτη καὶ ἔνδοξος, καὶ σχεδὸν ἰσότιμος τῇ Κορίνθῳ, ἔχουσα ἱερά, καὶ ἄλλα δημόσια κτίρια λαμπρὰ καὶ ἀξιοθέατα, ὧν καὶ σήμερον ἔτι τὰ διασωθέντα λείψανα κινοῦσι τὸν θαυμασμόν, καὶ ὧν ἕκαστον θέλομεν περιγράψει παρακατιόντες ἐν οἰκείῳ τόπῳ.

Ἡ μόνη κηλὶς τῆς Μεσσήνης ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἶναι, ὅτι οἱ πολῖται αὐτῆς ἐγένοντο οἱ καταστροφεῖς τοῦ καλοῦ κἀγαθοῦ Φιλοποίμενος, τοῦ τελευταίου

1. Ἄρα ἐπλανήθη ὁ γυμνασιάρχης κ. Ν. Πετρῆς, γράψας τάδε· «Καὶ ἂν μὴ ἱστορικῶς ἦτο γνωστὸν ὅτι ὁ τῶν Ἀργείων στρατηγὸς Ἐπιτέλης ἦτο ὁ τὸ σχέδιον ὑποτυπώσας τῆς πόλεως, καὶ ὁ ἰθύνων τὰ τῆς ἐκτελέσεως αὐτοῦ» (Παρνασ. Β', 128). Ἀρχιτέκτονας ἐπιτηδείους διὰ τοιαῦτα ἔργα προσεκαλέσατο ὁ Ἐπαμινώνδας καὶ αὐτὸς ἴθυνε τὴν ἐκτέλεσιν καὶ οὐχὶ ὁ Ἐπιτέλης.

2. Ἀρχαιολ. καὶ Ἱστορ. Ἔρευν. περὶ Φαρῶν καὶ Καλαμῶν Ἀθ. Πετρίδου σ. 8.

3. Αὐτ. IV. 1, 2, 3 κεξ.

ἀνδρὸς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος· ὁ ἀχρεῖος Δεινοκράτης καὶ τὸ κόμμα αὐτοῦ, ἐπιχαιρούσης τῆς Ῥώμης, προέβη εἰς τὴν πραγμάτωσιν τοῦ καταστρεπτικοῦ τῇ πατρίδι ἡμῶν ἐπιχειρήματος ἐκείνου, ὅπως καὶ ἄλλοι ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος τὰ Ῥωμαίων φρονοῦντες διηυκόλυναν τὴν καὶ ἐπ' αὐτῆς ἐπέκτασιν τῆς ἐξουσίας αὐτῶν, καὶ κατὰ συνέπειαν ἐφ' ὅλου τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου. Ἀλλ' ἡ Μεσσήνη ἐπὶ Ῥωμαίων δὲν ἔπαθε βλάβην τινὰ πολὺ σπουδαίαν, οὐδ' ἐπὶ τῶν Αὐτοκρατόρων τῆς Ῥώμης ὑπέστη ὕφεσίν τινα τῆς προτέρας αὐτῆς εὐδαιμονίας καὶ τοῦ πλούτου· συνετήρει δὲ καὶ διέσωζε πάντα τὰ ἀριστοτεχνήματα αὐτῆς ἕως Παυσανίου, ἤτοι μέχρι τῆς Γ' σχεδὸν ἑκατονταετηρίδος μ. Χ., καθ' ἣν ὁ σοφὸς Καππαδοκεὺς περιηγούμενος ἔφθασε καὶ εἰς τὴν ὡραίαν ταύτην ἔτι τῆς Μεσσηνίας ἐπώνυμον πόλιν, καὶ εἶδε συντηρουμένους ἔτι τοὺς ναούς, τὰ ἀγάλματα, τὰς εἰκόνας, τὸ Γυμνάσιον, τὸ Στάδιον, τὸ Θέατρον, τὰ τείχη καὶ τὰ λοιπά, ἅτινα καὶ περιέγραψεν ὡς αὐτόπτης πιστῶς καὶ ἀκριβῶς, ὡς θέλομεν ἰδεῖν παρακατιόντες ἐν ἐκτάσει.

Πότε κατεστράφη ἡ Μεσσήνη, δὲν δύναταί τις νὰ εἴπῃ ἐν ἀκριβείᾳ· ὥστ' ἐξ ἀνάγκης καταφεύγει εἰς συμπεράσματα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον προσεγγίζοντα εἰς τὴν ἀλήθειαν· κατὰ ταῦτα λοιπὸν φαίνεται ὅτι ἡ Μεσσήνη κατεστράφη ὑπὸ τῶν Γότθων, οἵτινες πολλὰς πόλεις καὶ χώρας ἑλληνικὰς κατέστρεψαν καὶ κατηρήμωσαν, ὡς περιπλέοντες διὰ τὴν ἀσθένειαν τοῦ Βυζαντιακοῦ κράτους ἁπάσας τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας ἀφόβως καὶ ἀνέτως μὲ ἀπειροπληθῆ πλοῖα, καθὰ περιγράφει Προκόπιος ὁ Καισαρεὺς ἐν τῇ πολυτίμῳ αὐτοῦ ἱστορίᾳ.[1] Ἔκτοτε ἡ Μεσσήνη δὲν ἀνέλαβε πλέον, ἀλλ' ἔμεινε κατεστραμμένη, ἔχουσα τὸ πολὺ κώμην τινὰ ἐν τῇ αὐτῆς περιφερείᾳ, ὅπως σήμερον ἔχει τὸ λεγόμενον *Μαυρομμάτι*, ὅπερ διαιρεῖται εἰς δύο· εἰς τὸ κυρίως Μαυρομμάτι καὶ εἰς τὸ *Σιμύζα*[2] ἐξ ὧν τὸ μὲν ἔχει 60 οἰκογενείας, τὸ δὲ 25. Καὶ τοῦ μὲν πρώτου αἱ οἰκίαι εἰσὶν ἐκτισμέναι σχεδὸν σύμπασαι ἐκ λίθων ἀφῃρημένων ἐξ ἀρχαίων οἰκοδομῶν, ὧν τὰ ἐρείπιά εἰσιν ἐνταῦθα παμπληθῆ, ἐπειδὴ ἐδῶ βλέπει τις λίθους μεγάλους τετραγώνους, ἐκεῖ στήλας ἡμιθραύστους καὶ κατερριμμένας καὶ διεσπαρμένας πολλαχοῦ, ὡς τὰ ὀστᾶ σκελετοῦ τινος, ἐξ ὧν ἄλλα μὲν ἐδῶ, ἄλλα δὲ εἰς τὰ πέριξ εἰσὶν ἐσκορπισμένα, ὥστε κινεῖται εἰς οἶκτον, ἵνα μὴ εἴπω, εἰς δάκρυα ὁ φιλόπατρις ἐπιστήμων, ὁ αἰσθανόμενος ἐν ἑαυτῷ ἄλγος διὰ τὴν ἐλεεινὴν πτῶσιν τῆς ἀτυχοῦς πατρίδος καὶ διὰ τὴν θλιβερὰν αὐτῆς κατάστασιν. Τὸ χωρίον εὑρίσκε-

1. Προκοπ. Καισαρ. Ἱστορ. Γοτθικ. Πολέμ. Γ', κζ' κεφ. ἐκδ. Βενετ. 1829.

2. Τὸ ὄνομα τοῦτό ἐστιν ἀλβανικόν, σύνθετον ἐκ τῶν λέξεων «σι», καὶ «μύζα». Καὶ ἡ μὲν μεταφραζομένη εἰς τὸ ἑλληνικὸν σημαίνει = ὡ ς, ἡ δὲ μ υ ῖ α ν, καὶ τὸ ὅλον σ ι μ ύ ζ α = ὡς μυῖα, ἤτοι τὸ χωρίον τοῦτο προσετέθη εἰς τὸ Μαυρομμάτι, ὡς ἡ μυῖα προσκολλᾶται εἰς τὰ ὕλης μεστὰ σώματα· ἐν ἄλλοις λόγοις σημαίνει τὴν ὑστερινὴν καθίδρυσιν τοῦ χωρίου τούτου ἐπὶ Ἀλβανοκρατίας. Σημειωτέον δ' ὅτι ἐν Μεσσηνίᾳ πολλαὶ κῶμαι ἔχουσιν Ἀλβανικὰς ὀνομασίας, ὡς Γ κ ο υ ρ τ ζ ό γ λ η Ἀλβανιστὶ σημαίνει π έ τ ρ α τ ο ῦ Γ ι ώ ρ γ η, Μ π ι σ π ά ρ δ η = δύο φορὰς λευκή, ἄσπρη, κώμη κλ. Γ γ λ ε ι ά τ α = μακρουλή, καὶ ἄλλα.

ται νῦν εἰς τὴν ῥίζαν τοῦ βουνοῦ τῆς Ἰθώμης, καὶ κάτωθεν τοῦ χωρίου τὰ ἐρείπια τῶν ναῶν, τοῦ Γυμνασίου, Θεάτρου, Σταδίου κλπ. πληροῦντα τὴν κοιλάδα, ἥτις τανῦν σκεπάζεται ὑπὸ σταφιδώνων, ἀμπέλων καὶ πληθύος διαφόρων δένδρων, καρποφόρων καὶ μή, ἅτινα κατασκιάζουσι τὰ λείψανα τῆς περιφήμου Μεσσήνης. Πέραν δὲ τούτων εἶναι τὸ β' χωρίον, τὸ Σιμύζα. Ἡμίσειαν ὥραν καὶ ὀλιγώτερον ἀπέχει τοῦ Μαυρομματίου τὸ Δίπυλον τὸ περιβόητον, καθὼς καὶ τὰ τείχη, ἅτινα περιέκλειον τὴν ἀρχαίαν πόλιν ἁπανταχόθεν πλὴν τοῦ βουνοῦ Ἰθώμης, ὅπερ ἐκέκτητο ἰδίας ὀχυρώσεις, ὡς θέλομεν ἰδεῖν ἀκολούθως.[1]

Ἀλλ' ἡμεῖς ἐνταῦθα πρῶτον μὲν θέλομεν περιγράψει τὰ ἐρείπια τῆς ἐπὶ τοῦ ὄρους ἀρχαίας Ἰθώμης, τὰ καὶ νῦν διασωζόμενα, καὶ ὕστερον καταβαίνοντες κάτωθεν τοῦ ὄρους εἰς τὴν ἀρχαίαν Μεσσήνην, θέλομεν κάμει μνείαν πασῶν τῶν ἀξιολόγων οἰκοδομῶν τῆς πόλεως, ἀρυόμενοι τὴν περιγραφὴν αὐτῶν ἐκ τοῦ Παυσανίου, ὃν καὶ προτιμῶμεν παντὸς ἄλλου· ἔπειτα θέλομεν περιγράψει τὰ λείψανα αὐτῶν καὶ τὰς περισωζομένας ἐπιγραφάς. Τέλος δὲ πάντων ἀφ' οὗ περιγράψωμεν καὶ τὴν εἰς τὰς πλευρὰς τῆς Ἰθώμης Μονήν, τὴν σήμερον λεγομένην «*Βουλκάνου*», θέλομεν δημοσιεύσει καὶ τὰ ἐν αὐτῇ εὑρεθέντα τέσσαρα Σιγγίλλια γράμματα, καὶ οὕτως ἔπειτα θὰ φθάσωμεν εἰς τὸ πέρας τῆς παρούσης ἡμῶν ἐπιστημονικῆς πραγματείας, ὅπως ἐξ ἀρχῆς ἠβουλόμεθα, καὶ ὅπως τὸ περὶ αὐτῆς σχεδιογράφημα διεχαράξαμεν.

δ' Περὶ τῶν σωζομένων ἐρειπίων τῆς Ἰθώμης.

Καὶ περὶ μὲν τῆς ἐπ' αὐτῆς δὴ τῆς κορυφῆς τῆς Ἰθώμης κειμένης παναρχαίου ὁμωνύμου τῷ ὄρει πόλεως, ὀλίγα ἔχομεν νὰ προσθέσωμεν εἰς ὅσα ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴπομεν, διότι πλὴν τῶν ἐρειπίων τῶν ὀχυρώσεων αὐτῆς καὶ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἰθωμάτα Διός, οὐδὲν ἄλλο παρέμεινεν ἐν αὐτῇ· φρονῶ δὲ ὅτι οὐδὲ ἔσχε τὴν εὐκαιρίαν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα νὰ ἐπιχειρήσῃ δημοσίας ἀξιολόγους οἰκοδομάς, καθόσον ἐν καιροῖς δεινοῖς, ὡς εἴδομεν, οἱ Μεσσήνιοι προσέφευγον ἐκεῖσε πρὸς προφύλαξιν ἑαυτῶν καὶ ἀντίστασιν κατὰ τῶν Σπαρτιατῶν, καὶ τότε βεβαίως δὲν εἶχον καιρὸν πρὸς ἀνέγερσιν οἰκοδομῶν ἄλλων ἐκτὸς τῶν ὀχυρώσεων, ἃς ἐπεχείρουν ἐξ ἀνάγκης πρὸς σωτηρίαν ἑαυτῶν. Κατὰ δὲ τὴν Πελασγικὴν ἐποχήν, καθ' ἣν καὶ συνῳκίσθη, ὡς εἴπομεν, ἐκέκτητο μόνον Κυκλώπεια τείχη καὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἰθωμάτα, ἀλλὰ καὶ ταῦτα οἱ ἐπελθόντες Ἡρακλεῖδαι κατέστρεψαν, τὸ δὲ ἱερὸν τοῦ Ἰθωμάτα ἐπὶ πολὺ

1. Τὰ ἐρείπια τῆς Μεσσήνης ἔμενον ἄγνωστα εἰς τὸν πεπαιδευμένον κόσμον ἕως τοῦ Γάλλου Φουρμόντου, πρώτου ἀνακαλύψαντος αὐτά, κατὰ Πουκεβίλλον (ἔνθ' ἀνωτ.) καὶ καταλιπόντος χειρόγραφον περιγραφὴν εἰς τὴν Βασιλικὴν Βιβλιοθήκην τῆς Γαλλίας mémoires de l'Acad. des inscript. etc. VII, 355. Μετὰ ταῦτα πλεῖστοι ὅσοι τῶν Εὐρωπαίων σοφῶν περιηγητῶν, ὧν ἐπιφανεῖς εἰσιν ὁ Ἄγγλος Λήκιος καὶ ὁ Γερμανὸς Κούρτιος, ἐπεσκέφθησαν αὐτὰ καὶ περιέγραψαν ἐκδόντες καί τινας ἐπιγραφάς.

ἔμενεν ἐγκαταλελειμμένον, ἕως οὗ ὁ βασιλεὺς Γλαῦκος, καθὰ εἴδομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ἐπανήγαγε τὸ πρότερον σέβας. Ὕστερον δ' οἱ Μεσσήνιοι διεσκεύασαν τὰ Κυκλώπεια, ὅπως ἂν αὐτοῖς χρησιμώτερα γένωνται ἐν τοῖς πολέμοις, καὶ τούτων τὰ ἐρείπια σήμερον διασώζονται ἐν τοῖς πολλοῖς μέρεσιν ἕως δύο ὀργυιὰς ἄνωθεν τοῦ ἐδάφους σῶα καὶ ἀλώβητα, ἐξ ὀγκολίθων συγκείμενα κολοσσιαῖα, ἐν ἄλλοις δὲ μόλις φαίνονται· πρὸς δὲ τὸ Ἀνατολικὸν παρατηροῦνται εἰς πᾶσαν ἀτραπόν, ἄγουσαν πρὸς τὰ πλάγια τοῦ ὄρους, προμαχῶνες ἢ ἐπάλξεις, ὅπως μὴ δύνωνται οἱ Σπαρτιᾶται νὰ προχωρῶσιν ἀνενόχλητοι πρὸς τὸ ὄρος ἐκ τῆς πεδιάδος ἢ ἐξ ἄλλων πλησίων κειμένων μερῶν ἀνερχόμενοι· οὕτως ὁ ἐπιστήμων ἐρευνητὴς ἐπ' αὐτῶν τῶν πλατέων ὀχυρωμάτων βαδίζων διὰ τῆς ὀφρύος τοῦ ὄρους ἐξικνουμένων, δύναται νὰ περιέλθῃ σύμπασαν τὴν κορυφὴν αὐτοῦ ἐπ' αὐτῶν τῶν σοβαρῶν ἐρειπίων πατῶν πλὴν τοῦ Νοτίου μέρους, καθ' ὃ κατεστράφησαν παντελῶς, διότι ἐκεῖθεν τὸ ὄρος εἶναι βατόν, καὶ οἱ κάτοικοι τοῦ Μαυρομματίου ἀναβαίνοντες γεωργοῦσι τὰ μέρη ἐκεῖνα σπείροντες κριθὴν καὶ σῖτον· ἵνα δ' ἀποκαταστήσωσιν αὐτὰ γεωργήσιμα, βεβαίως ἀπέσυραν ἢ κατασυνέτριψαν κατὰ καιρὸν τοὺς λίθους.

Εἰς δὲ τὸ ἐμβαδὸν τοῦ περιτετειχισμένου χώρου ὑπάρχουσι σήμερον τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ τοῦ Ἰθωμάτα Διός, ἐφ' ὧν ἀνηγέρθη ὕστερον ὁ χριστιανικὸς ναὸς τῆς Παναγίας «'ς τὸ *Καθολικὸ*» ἐπιλεγομένης, ὡς θέλομεν ἰδεῖν ἐν οἰκείῳ τόπῳ τὰ περὶ τῆς Μονῆς περιγράφοντες. Τὰ ἐρείπια ταῦτα τοῦ ἀρχαίου ναοῦ φαίνονται καὶ σήμερον ἔξωθεν τοῦ ἐδάφους 1 μέτρον γαλλικόν, καὶ 0,4 ἐν πολλοῖς· καὶ τὸ μὲν πλάτος τοῦ σηκοῦ ἦν 6 μέτρων καὶ 0,48, τὸ δὲ μῆκος 9 μ. καὶ 0,31. Εἰς δὲ τὴν εἴσοδον τοῦ σημερινοῦ ναοῦ κατὰ τὴν δεξιὰν τῷ εἰσερχομένῳ παραστάδα τῆς θύρας, συγκειμένην ἐκ λίθων ἀρχαίων, ὑπάρχει εἰς ἕνα τῶν λίθων τούτων πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τείχους, μόλις φαινομένη, καὶ κατὰ κάθετον γεγραμμένη, ὡς φαίνεται σήμερον, ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή.

Λ: . . . . ΩΙΟΙΔ ⁝ Ι ⁝
ΜΑΡΧΙΔΗϹ ΚΑΙ
ΑΤΤΑΚΟϹ ΔΙΙ
ϹΩΤΗΡΙ [1]

Τοῦ λίθου τὸ μῆκος εἶναι 0,90, καὶ 0,36 τὸ πλάτος, τῆς δ' ἄλλης πλευρᾶς, ὅσον ἐφαίνετο καὶ ἠδυνήθημεν νὰ καταμετρήσωμεν, εἶναι τὸ πλάτος 0,29. Ὡς δὲ ἐκ τῆς παλαιογραφίας εἰκάζομεν ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη εἶναι τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων, καὶ ἴσως ἀναθηματική.

1. Διαμφισβητούμενον εἶναι ἂν ὁ Ἰθωμάτας Ζεὺς ὑπῆρχεν αἱμόδιψος θεός, ὅπως λέγει ὁ κ. Ν. Πετρῆς (Παρνασ. Β', σ. 127)· διότι ἡ ἀπαίσιος ἀνθρωποθυσία παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν ὕστερον ὑπεισῆλθε διὰ τὴν μετὰ ξένων ἐθνῶν ἀνάμιξιν, ἀλλὰ καὶ τότε εἰς σπανιωτάτας περιστάσεις ἦν ἐν χρήσει, καθ' ἃς ἄλλοι σκοποὶ ὑπεμφαίνονται, καὶ οὐχὶ αἱμοδιψία, ὅπως π.χ. παρὰ τοῖς Καρχηδονίοις παρατηρεῖται. Περὶ τούτου ἄλλοτε πλείονα. (Ἴδε ἐμὸν λόγον περὶ φιλοσοφίας καὶ διαφόρων φιλοσ. συστημ. ἐν «Σωτῆρι» 1878 Ζ', σελ. 98 κἑξ).

Ὁ σημερινὸς χριστιανικὸς ναὸς ἔχει καὶ παρεκκλήσια· α′ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, παρ' ᾧ ἡ χρονολογία ἀπὸ κτίσεως μὲν κόσμου ζρκ′, ἀπὸ δὲ Χριστοῦ αχις′, ἀλλ' εἶναι πολὺ μεταγενεστέρα ἡ οἰκοδομὴ αὕτη. β′ Ἐξομολογητήριον· τοῦτο μοὶ ἐκίνησε πολὺ τὴν περιεργίαν· διότι εἰς οὐδεμίαν ἄλλην μονὴν πούποτε τοιοῦτόν τι εἶδον· ἁπανταχόθεν οὐδ' ἡ ἐλαχίστη θυρὶς ἐπιτρέπει εἴσοδον φωτός, ὥστε ὁ ἐξομολογούμενος ὑπὸ δέους καὶ κατανύξεως κατεχόμενος ἐξηγορεύετο τὰς ἁμαρτίας εἰς τὸν ἔνδοθεν τοῦ ἱεροῦ καθήμενον πνευματικόν, καὶ μὴ εἰς ὄψιν ἐρχόμενον τοῦ ἐξομολογουμένου, ὑπὸ τὴν λάμψιν κανδηλῶν καὶ λαμπάδων ἀνημμένων ἐνώπιον τῶν εἰκόνων. γ′ Ἄλλο παρεκκλήσιον πενιχρόν, καὶ ἄγνωστον εἰς τίνος ἁγίου μνήμην καθιέρωται. Ὀλίγον δ' ἀπωτέρω ἄλλα τινὰ οἰκήματα εὑρίσκονται, χρήσιμα τοῖς μοναχοῖς, ὅτε κατῴκουν ἐκεῖ· εἷς δὲ μοναχὸς σήμερον μένει διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ναοῦ, οἱ δ' ἄλλοι διατρίβουσιν εἰς τὴν πρὸ χρόνων κάτωθεν τοῦ ὄρους ἀποκαταστᾶσαν νέαν Μονήν, ἥτις λέγεται ἰδίᾳ «*Βουρκάνος*», ὡς ὀψόμεθα ἐν οἰκείῳ τόπῳ. Ὁ περιφανὴς Κούρτιος ἐπέτυχε προσδιορίσας πρὸς Ἀνατολ. τοῦ ναοῦ τὸν χῶρον ἐνῷ ἐγίγνοντο οἱ ἀγῶνες καὶ οἱ κύκλιοι χοροὶ τῶν Ἰθωμαίων·[1] ἐπειδὴ ἄλλη τοποθεσία ἀνάλογος πρὸς τοιοῦτον σκοπὸν δὲν ὑπάρχει ἀλλαχοῦ, εἰμὴ ἐκεῖ, ὅπου καὶ σήμερον ἔτι φαίνεται ἢ ἄλως, ἢ ποτὲ χρήσιμος τοῖς μοναχοῖς· οὗτοι δ' ἐπορίζοντο ὕδωρ ἐκ δεξαμενῶν ὧν τινες καὶ σήμερον ἔτι φαίνονται, ἀλλὰ κατεστραμμέναι.

ε′ Περὶ τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς ἀρχαίας Μεσσήνης.

Ἐντεῦθεν καταβαίνοντες τοὺς ὅρους, καὶ φθάνοντες παρὰ τὴν ὁδόν, ἥτις ἄγει πρὸς ἀνατολὰς πρὸς τὴν κατωφέρειαν τοῦ ὄρους, παρ' ᾗ ἡ νέα Μονή, καὶ πρὸς τὴν πεδιάδα, ἣν διαῤῥέει ὁ Πάμισος, εἰς τὸ διάσελον τὸ μεταξὺ Ἰθώμης καὶ Εὔας, ἀπαντῶμεν πηγήν, ἧς οἱ λίθοι ἅπαντες ἐξ ἀρχαίων οἰκοδομῶν, καὶ δεξιὰ ταύτης τῷ καταβαίνοντι προμαχὼν μέγας καὶ πύργος κατεστραμμένος· σώζονται ὅμως κατὰ τὸ πλεῖστον, ὥστε ἀπαντῶνται εἴκοσι τέσσαρες σειραὶ λίθων· δύο *πολεμότρουπαι*[2] εἰς ἑκάτερον μέρος ἀξιοπερίεργοι διὰ τὴν κατασκευήν των, καὶ δύο θύραι ἡ μὲν πρὸς Ν ἡ δὲ πρὸς Α καὶ δύο παράθυραι πρὸς Β καὶ Α· ἴσως ἐνταῦθα ἔμενε σταθμὸς στρατιωτικός, ὅπερ εἶναι πολὺ πιθανόν, λατινιστὶ drungus καλούμενος, ἐξ οὗ τὸ *Δρουγγάριος* (drungarius) ὁ ἀνήκων τῷ drungo στρατιώτης, ὡς εἴπομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἱκανὰ περὶ τούτου. Στρέφοντες ἔπειτα πρὸς τὴν κοιλάδα τὴν περικλείουσαν τὴν ἀρχαίαν πόλιν Μεσσήνην, ἀπαντῶμεν μετὰ $^1/_4$ ὥρας τὴν Ἀκρόπολιν τῆς λαμπρᾶς ταύτης πόλεως ἐπὶ λόφου κειμένην, ἐφ' ἧς ἀναβαίνοντες εὑρίσκομεν παντοῖα ἐρείπια διαφόρων λαμπρῶν οἰκοδομῶν, οἷον, ναῶν

1. Pelopon. 41, σ. 156 κεξ.
2. Αὗται λέγονται καὶ πολεμῆστραι, ἐν δὲ τῇ Ἠπείρῳ ἰδίῳ ὀνόματι μ α σ γ ά λ ι α.

καὶ λοιπῶν. Ἐνταῦθα ἀπαντᾷ καὶ ὑπόνομός τις στενὴ διευθυνομένη πρὸς τὸ Μαυρομμάτι [1] καὶ ἰδίᾳ πρὸς τὸ ἄνω μέρος τοῦ χωρίου, ὅπου εὑρίσκεται ἡ περιώνυμος πηγὴ *Κλεψύδρα* [2], ἥτις φαίνεται συγκοινωνοῦσα μετ' αὐτῆς, ὡς εἰκάζεται ἐκ τῆς ὑπονόμου ἐξ ἧς ἐξέρχεται τὸ ὕδωρ, ἐκ τετραγώνων δὲ παλαιῶν λίθων συγκειμένης καὶ πρὸς τὰ ἐκεῖ τεινούσης μέχρι τινός. Ὠνομάσθη δὲ αὕτη κατὰ μὲν τοὺς μεσσηνιακοὺς μύθους διὰ τὴν ἀπὸ τῶν Κουρήτων κλοπὴν τοῦ Διός, καθ' ἣν ἔλουον αὐτὸν κρυφίως ἐνταῦθα αἱ Νύμφαι, Νέδα καὶ Ἰθώμη, κατὰ δὲ τὰς φυσικὰς παρατηρήσεις, διότι δέχεται τὸ ὕδωρ δι' ὑπογείου διόδου ἀλλαχόθεν, καί, οὕτως εἰπεῖν, κλέπτει αὐτὸ δι' ὑπονόμου ἐξ ἄλλου μέρους.

Ἐκ τῆς ἀκριβοῦς δὲ καὶ σαφοῦς περιγραφῆς τοῦ Παυσανίου [3] γίνεται κατάδηλον, ὅτι ἡ πόλις Μεσσήνη ἦν ἐκ τῶν ὀχυρωτέρων καὶ ὡραιοτέρων πόλεων τῆς Ἑλλάδος, καὶ διὰ τοῦτο ὁ Στράβων [4] παραβάλλει αὐτὴν μὲ τὴν Κόρινθον καὶ δικαίως· διότι παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Ἐπαμινώνδας ἔλαβεν ἅπαντα τὰ μέτρα, ἅτινα δύνανται νὰ ἀποκαταστήσωσι πόλιν τινὰ μεγάλην, ἰσχυρὰν καὶ εὐδαίμονα· ἡ δ' εὐδαιμονία καὶ ἰσχὺς τῆς Μεσσήνης ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ἔκτασιν τῆς πόλεως, ἀπὸ τὰ πολλὰ ἱερὰ καὶ ναούς, ἀπὸ τὴν πληθὺν τῶν ἀγαλμάτων, ζωγραφιῶν καὶ λοιπῶν δημοσίων οἰκοδομῶν, οἷον, τοῦ μεγάρου τῶν Κουρήτων, τοῦ Ἱεροθυσίου, τοῦ Γυμνασίου, Σταδίου, Θεάτρου κλ. Ἐπὶ Παυσανίου ἀπηριθμοῦντο ἐν αὐτῇ δέκα ἐπίσημοι ναοί, διασωζόμενοι ἐπ' αὐτοῦ οἷον, ὁ τῆς Δήμητρος, ὅςπερ ἐθεωρεῖτο ἰδίᾳ ἅγιος παρὰ τοῖς Μεσσηνίοις, ὁ τοῦ Ἀσκληπιοῦ πλήρης ἀγαλμάτων ἀξιοθεάτων, ὁ τῆς Μεσσήνης πλήρης γραφῶν τοῦ περιφήμου ζωγράφου Ὀμφαλίωνος, τὸ περίφημον Ἱεροθύσιον τῶν Μεσσηνίων ἔχον πολλὰ θεῶν ἀγάλματα, ἅπερ ὁ Παυσανίας δὲν ἠθέλησε νὰ ἀπαριθμήσῃ, ὡς τὰ ἄλλα, οὐδὲ τοὺς τρίποδας, ἔτι δὲ καὶ ἄλλοι ναοί, οὓς δύναταί τις νὰ ἴδῃ παρὰ Παυσανίᾳ [5]. Ἀγάλματα δὲ περίφημα ἀπαριθμοῦνται εἴκοσιν, ἐξ ὧν τινα ὑπὸ τοῦ περιφήμου γλύπτου Δαμοφῶντος, ὡς καὶ συμπλέγματα τρία, εἰκόνες δὲ πλέον τῶν ἕξ, μάλιστα ἡ τοῦ Ἐπαμινώνδου εἰς τὸ Ἱεροθύσιον κειμένη, ἦν χαλκῆ, ὡς καὶ τὸ ἄγαλμα αὐτοῦ ἦν χάλκινον, παρομοίως καὶ τὸ τοῦ Ἀριστομένους· ἓν δὲ μόνον ἐξαιρετικῶς ἐκ χρυσοῦ καὶ λίθου, τὸ τῆς προμήτορος Μεσσήνης, ἅπαντα δὲ τἆλλα λίθινα. Ἐννοεῖται δ' οἴκοθεν, ὅτι ὑπῆρχον καὶ ἄλλα ἀριστοτεχνήματα ἐν Μεσσήνῃ, περὶ

1. Ὁ κ. Πετρῆς λέγει ὅτι τὸ χωρίον ὠνομάσθη οὕτως ἐκ τῆς αὐτόθι ζοφερᾶς πηγῆς (;).
2. Κλεψύδρα πηγὴ ὑπῆρχεν ὡς γνωστὸν καὶ ἐν Ἀθήναις.
3. Αὐτόθ. XXXI, 6, 7 καὶ XXXII, 1, 2 κἑξ 2. VIII. 362.
4. VIII. 362.
5. Ἁπάντων τούτων τῶν ναῶν σώζονται τὰ ἐρείπια εἰς διάφορα μέρη κάτωθεν τοῦ χωρίου «Μαυρομμάτι», εἴς τινας δ' αὐτῶν ἀνηγέρθησαν καὶ Βυζαντιακοὶ ναοί, καὶ αὐτοὶ ἔπειτα καταστραφέντες, ἀλλ' ἀκριβῶς νὰ εἴπῃ τις ὅτι ὁ ναὸς τῆς Δήμητρος π.χ. εὑρίσκεται εἰς ταῦτα τὰ ἐρείπια, ὁ δὲ τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἰς ἐκεῖνα κλ. εἶναι λίαν τολμηρόν, ἐπειδὴ ἄνευ ἀνασκαφῶν, δι' ὧν καθίσταται θετικὴ πᾶσα γνῶσις ἀρχαιολογική, σήμερον δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐπιδίδωνται εἰς εἰκασίας οἱ ἐπιστήμονες ἐρευνηταί.

ὧν οὐδεὶς λόγος παρὰ Παυσανίᾳ γίνεται, οὐδὲ παρ' ἄλλῳ τινί, διότι ποῖον πρῶτον καὶ ποῖον δεύτερον νὰ περιγράψωσι καὶ οἱ σοφοὶ ἐκείνων τῶν χρόνων, ὡς καὶ οἱ μεταγενέστεροι, καὶ μάλιστα ὅσοι ηὐτύχησαν νὰ ἐπισκεφθῶσι τοιαύτας πόλεις ὡραίας ἐν Ἑλλάδι, οἵα ἡ Μεσσήνη, περὶ ἧς ὁ λόγος ἐνταῦθα. Αἱ Ἑλληνίδες πόλεις ἔγεμον ἀριστοτεχνημάτων, γλυπτῶν, γραπτῶν καὶ ἀρχιτεκτονικῶν, ὥστε οὐκ εὐχερὴς ἀπέβαινεν ἡ λεπτομερὴς καὶ ἀκριβὴς περιγραφὴ τῶν διαφόρων καὶ ποικίλων ἔν τινι πόλει τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ὑπαρχόντων καλλιτεχνημάτων παρὰ συγγραφεῦσιν, οἷος ὁ Παυσανίας, ὃς ἕτερον σκοπὸν ἐπεδίωκεν ἐν τῷ σοφῷ αὐτοῦ πονήματι. Αἱ τοιαῦται περιγραφαὶ ἀπαιτοῦσιν εἰδικὰς συγγραφάς, εἰς ἃς ἠσχολήθησαν μέν τινες τῶν ἀρχαίων, ἀλλ' ἐξ αὐτῶν δὲν διεσώθησαν εἰ μὴ ἀποσπάσματά τινα παρ' ἄλλοις συγγραφεῦσιν, ἐξ ὧν ἐνταῦθα δὲν δυνάμεθα νὰ ὠφεληθῶμεν. Ὅθεν περιγράφομεν μόνον τὰ περισωθέντα ἐρείπια, καὶ ἰδίᾳ τὰ ἔξωθεν τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους κείμενα, καὶ δὴ πρῶτον τὸ μεγαλοπρέστατον Δίπυλον, ὅπερ σώζεται ἀκέραιον, μόνην βλάβην ἔχον τὴν ἀπὸ τῆς εὐθείας ἀπόκλισιν τῆς μέσης μονολίθου στήλης ἐπὶ τῆς παραστάδος τῆς πύλης τῆς πρὸς Ἀρκαδίαν ἀποβλεπούσης· ἡ δ' ἀπόκλισις καί, οὕτως εἰπεῖν, *ἀποκούμβησις* (ἐπιτραπήτω μοι ἡ χυδαία αὕτη λέξις) φαίνεται οὖσα σεισμοῦ ἀποτέλεσμα. Ἔνθεν καὶ ἔνθεν δὲ τοῦ περιφήμου τούτου ἀριστοτεχνήματος ἐκτείνεται ὁ ἀξιοθέατος μεγαλοπρεπὴς περίβολος τῆς πόλεως, πολὺ δικαίως προξενήσας θαυμασμὸν ἀπεριόριστον τῷ Παυσανίᾳ, ὅστις διὰ τοῦτο ἐκφράζεται περὶ αὐτοῦ μεγαληγόρως θεωρῶν τὴν Μεσσήνην ὀχυρωτέραν τῆς Φωκικῆς Ἀμβρώσου, Βυζαντίου καὶ Ῥόδου [1], ὡς καὶ ἐν τοῖς πρότερον εἴρηται. Ἐκ τῶν πύργων δὲ καὶ ἐπάλξεων σώζονταί τινες διεφθαρμένοι, ἀλλ' εἷς διεσώθη ἀκέραιος, δεξιόθεν τοῦ Διπύλου τῷ ἐκβαίνοντι κείμενος, ἔχων δὲ τὴν λιθίνην αὐτοῦ κλίμακα, τὰς θύρας, τὰς θυρίδας τὰς πολεμικὰς (πολεμήστρας) καὶ ἐν γένει διατηρεῖ τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ μορφὴν τὴν τόσῳ χρήσιμον διὰ τὰς ἐπιστημονικὰς ἐρεύνας· ἀλλὰ δυστυχῶς διὰ τὴν ἐν γένει ἀμέλειαν τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν πραγμάτων, τὴν τόσῳ ἀξιοκατάκριτον καὶ τὴν τόσῳ ἀμαυροῦσαν τὴν παροῦσαν γενεὰν τῶν Ἑλλήνων, κινδυνεύει καὶ τὸ ὀχυρωματικὸν τοῦτο τῶν ἀρχαίων ὑπόδειγμα νὰ καταστραφῇ, ἐν ᾧ μὲ ὀλίγην δαπάνην ἠδύνατο νὰ συντηρηθῇ ἀξιόλογα· διότι εἶναι τὸ μόνον τοιούτου εἴδους λείψανον, ὅπερ διεξέφυγε θαυμασίως τῶν αἰώνων τὴν καταστρεπτικὴν ἐπήρειαν, καὶ ὅπερ ἔπρεπε νὰ ἐπισπάσῃ τὴν προσοχὴν τῶν ἁρμοδίων. Ὁ περίβολος ἐκτείνεται μέχρι τῆς ῥίζης τῆς Ἰθώμης καὶ ἐκεῖ παύεται, διότι τὸ ἀπόκρημνον τοῦ ὄρους ἀποκαθιστᾷ περιττὴν τὴν ἐπέκτασιν αὐτοῦ· πρὸς ἀριστερὰν δὲ τοῦ Διπύλου τῷ ἐκβαίνοντι ἐξακολουθεῖ ἐπεκτεινόμενος σύμφωνα μὲ τὴν φύσιν τοῦ ἐδάφους χωρὶς νὰ ἀποτελῇ κανονικὸν σχῆμα· διότι κύριος σκοπὸς τῶν ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τοῦ Ἐπαμινώνδου ἐπιτετραμμένων ἦν ἡ ἀναγκαιοτάτη ὀχύρωσις τῆς πόλεως, καὶ ἐ-

1. Ἔνθ' ἀνωτέρω.

γένετο λίαν ἐπιτυχὴς καὶ ἀνάλογος πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὁ περίβολος ἐκτεινόμενος πρὸς Ν καὶ μέχρι τῆς ῥίζης τοῦ ἑτέρου ὄρους Εὔας· ἀλλὰ τοῦ μέρους τοῦ κατὰ τὸ χωρίον Σιμύζα δὲν διετηρήθησαν ἐρείπια οὐδὲ τῆς πύλης τῆς πρὸς Κορώνην ἀποβλεπούσης, εἰ καὶ δι' ἀνασκαφῶν τοῦ Γάλλου Λεμπᾶ ἐξεχώσθησάν τινες κίονες κατὰ τὸ μέρος τοῦτο. Τῶν δὲ ἐντὸς τοῦ περιβόλου, ἐν αὐτῇ τῇ πόλει κειμένων δημοσίων οἰκοδομῶν, ἐρείπια διασώζονται τὰ ἑξῆς· τοῦ Θεάτρου, ὅπερ φαίνεται παρομοιάζον τῷ ἐν Ἀθήναις Διονυσιακῷ κατὰ τὴν θέσιν καὶ τὸν σχηματισμόν, καὶ εὑρίσκεται παρὰ τὸ κοιμητήριον τοῦ χωρίου Μαυρομμάτι, τὸ κείμενον παρὰ τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Νικολάου νῦν, (τὸ πάλαι δ' ἦν, νομίζω, ναὸς τοῦ Ποσειδῶνος οὗτινος διασώζονται καὶ δύο εἴσοδοι)· ἐν τῷ ναῷ τούτῳ σώζεται καὶ μία ἐπιγραφή, περὶ ἧς παρακατιόντες ποιησόμεθα τὸν λόγον, ὡς καὶ περὶ τῶν ἐν τῷ θεάτρῳ διασωθεισῶν, εἴκοσι βήματα τοῦ ναοῦ ἀπέχοντι καὶ ἐμπεριλαμβανομένῳ ἐν τῷ κτήματι τοῦ Βασιλείου Κώτσαρη καὶ ἀδελφῶν, διακρινομένῳ δὲ διὰ τῶν πολυπληθῶν τετορνευμένων λίθων, στηλῶν κατερριμμένων κλ. Πρὸς Ν δὲ τοῦ Θεάτρου εὑρίσκεται τὸ Στάδιον, οὗτινος ὁ χῶρος δὲν εἶναι ἐξηκριβωμένος, ὡς καλυπτομένου ὑπὸ τῶν κτημάτων τῶν χωρικῶν Μαυρομματίου. ΝΔ δὲ τοῦ Σταδίου ὑπάρχουσιν ἐρείπια ἀρχαίου ναοῦ, καὶ Ν αὐτοῦ ὑπάρχει περικυκλωμένον ὑπὸ βάτων ἀνάγλυφον σύμπλεγμα, ἀριστούργημα τέχνης, παριστῶν δὲ τὸν Οἰνέον Μελέαγρον καταδιώκοντα τὸν Καλυδώνιον κάπρον τῇ συνοδίᾳ τεσσάρων κυνῶν, ὧν οἱ μὲν δύο ἔμπροσθεν αὐτοῦ, οἱ δ' ἕτεροι δύο ὄπισθεν κεῖνται· μανθάνομεν δὲ παρὰ τοῦ Παυσανίου[1], ὅτι τὴν λατρείαν τῆς Λαφρίας Ἀρτέμιδος παρέλαβον παρὰ τῶν Καλυδωνίων Αἰτωλῶν οἱ εἰς Ναύπακτον ἐξορισθέντες τῶν Μεσσηνίων, οἵτινες σχετισθέντες ἐκεῖ διὰ τὸ ὅμορον μετὰ τῶν Καλυδωνίων ἐξέμαθον τὰ κατὰ τὴν Λαφρίαν καὶ τὸν περιώνυμον Καλυδώνιον κάπρον, ὃν χολωθεῖσα ἡ Ἄρτεμις ἐξαπέστειλε κατ' αὐτῶν.

Ἐπειδὴ δὲ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος σύμπλεγμα ὑπάρχει παρὰ τὰ ἐρείπια ἀρχαίου ναοῦ, πιθανὸν φαίνεται ὅτι ὁ ναὸς οὗτος ἦν ὁ τῆς Λαφρίας Ἀρτέμιδος. Τὸ ἐπίθετον τοῦτο τῆς θεᾶς παρ' Ὁμήρῳ δὲν ἀπαντᾷ· ἔστι δὲ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων· πόθεν ὅμως προῆλθε παρὰ Καλυδωνίοις πότε καὶ διὰ τί, δὲν εἶναι ἁρμόδιος τόπος ἐνταῦθα νὰ ἐξετάσωμεν. Ἐν τῇ ἀγορᾷ Μεσσήνης ὑπῆρχε καὶ τὸ λεγόμενον μέγαρον τῶν Κουρήτων, οὗτινος ἡ θέσις πρὸς τοῖς ἐρειπίοις διακρίνεται καὶ ὑπὸ τῆς τοῦ λαοῦ φράσεως λέγοντος, 'ς *τὸ Παλάτι*, καὶ πράγματι βλέπει τις ἐκεῖ ἐρείπια παριστῶντα οἰκοδομὴν μεγάλην ἔκτασιν ἔχουσαν καὶ σημαντικὴν οὖσαν· ἡ δὲ θέσις τῆς ἀγορᾶς διακρίνεται, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Παυσανίου, ἐκ τοῦ ὑποῤῥέοντος ὕδατος διοχετευ-

1. Ἔνθ' ἀνωτ.—Ἰλ. Ι. 533—548. Et Meleagrides et Aetolia ex numismate «Κυριέων» apud Goltzium: interspersis marmoribus quibusdam de Meleagri interitu, et apri Calydonii venatione : in lucem vindicatæ a Laurentio Begero etc. ἐν Κολωνίᾳ, 1696, σ. 77 κἑξ. Τούτου τοῦ ἀξιολόγου ἀρχαιολογικοῦ φυλλαδίου ἴσως ἐπιχειρήσωμεν τὴν μετάφρασιν.

μένου ἐκ τῆς μεγάλης κρήνης τῆς Κλεψύδρας, ὅπως καὶ σήμερον παρὰ τὸ λεγόμενον Παλάτι ὀλίγα βήματα μακρὰν ὑποῤῥεῖ ὕδωρ, πολλὰ ὀλίγον ὅμως· διότι κατεστράφη ἢ ἐβλάφθη καιρίως ὁ ὀχετός, ὥστε ὑπογείως τὸ πλεῖστον τοῦ ὕδατος ἀπόλλυται ἀποῤῥοφώμενον, χρησιμεῦον ὅμως νῦν μόνον εἰς τὴν ἔνδειξιν τῆς θέσεως τῆς ἀγορᾶς· πρό τινων χρόνων διεκρίνετο καὶ ἔδαφος ἔχον μωσαϊκὸν περίφημον, ἀλλ' ὅπερ ἐγὼ οὐκ εἶδον, καὶ φαίνεται κατεστράφη καὶ τοῦτο, ὅπως καὶ ἄλλα πολλὰ ὑπὸ τῶν γεωργούντων τὸν χῶρον Μαυρομματαίων διὰ τὴν ἀμάθειαν, πρόςθες δὲ, καὶ τὴν ἀκηδίαν τῶν ἁρμοδίων.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας κειμένων λειψάνων τῶν δημοσίων οἰκοδομῶν τῆς Μεσσήνης.[1] Δὲν εἶναι ὅμως ἀμφιβολία, ὅτι ἐπιχειρουμένων ἀνασκαφῶν, ἄφθονος ἀρχαιολογικὸς πλοῦτος ἀναφανήσεται ὅλως ἄγνωστος. Νῦν δ' ἀναγράψωμεν καὶ τὰς ἐπιγραφὰς, αἵτινες διεσώθησαν.

ΕΓΚΩΜΙΟΝ ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ ΒΑΛΑΡΔΟΥ

Ὑπὸ Ι. Β. ΔΟΥΜΑ

Μετάφρασις

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ν. ΖΑΒΙΤΣΑΝΟΥ καθηγητοῦ. 2

Τρία ἔτη παρῆλθον, ἀφότου ἡ Ἀκαδήμεια ἀπώλεσεν ἕνα τῶν μᾶλλον περικλεῶν αὐτῆς ἑταίρων, ἓν τῶν τιμιωτάτων καὶ προσφιλεστάτων αὐτῆς μελῶν, τὸν *Ἀντώνιον Ἱερώνυμον Βαλάρδον*. Ὁ συνάδελφος οὗτος, οὐ μόνον ἀπήτησεν ὅπως ἐν μεγίστῃ ἁπλότητι κηδευθῇ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐκφώνησιν παντὸς ἐπικηδείου ἢ ἐπιταφίου λόγου ῥητῶς ἀπηγόρευσε. Πλῆθος ὅμως ἄπειρον παρηκολούθησε τὸν νεκρὸν μέχρι τῆς τελευταίας αὐτοῦ κατοικίας, τὴν δ' ἐπαύριον τοῦ θανάτου αὐτοῦ,σπουδαῖα δημοσιεύματα ἐξύμνουν τὸν ἄνδρα, τιμῶντα οὕτω διὰ τῆς μνήμης του τὴν ἐπιστήμην τοῦ τόπου.

Ὁ ἐπιστημονικὸς βίος τοῦ συναδέλφου ἡμῶν ἀποτελεῖται ὁλόκληρος σχε-

1. Ὁ σοφὸς Γερμανὸς, καθηγητὴς τοῦ Μονάχου, κ. Λοίχερος, ἐν τῇ τετρακοσιοσελίδῳ αὐτοῦ περὶ Κύπρου πραγματείᾳ, πραγματευόμενος καὶ τὰ ἐν γένει εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν ἀναφερόμενα, λέγει ὅτι ἡ Μεσσήνη ἐσώζετο περὶ τὰ μέσα τοῦ δεκάτου αἰῶνος ὑπὸ τὸ βάρβαρον ὄνομα «Βαλκάνον», καὶ ὅτι ὁμοῦ μὲ τὰς ἄλλας διασωζομένας ἑλληνικὰς πόλεις ἐφώτιζέ πως εἰσέτι κλπ. Ὁ σοφὸς καθηγητὴς δὲν ἀναφέρει καὶ τὰς μαρτυρίας, ἐφ' αἷς στηριζόμενος παραδέχεται τὴν διάσωσιν καὶ συντήρησιν τοσούτων ἑλληνικῶν πόλεων κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα, ἐν αἷς καὶ τῆς Μεσσήνης, ἥτις εἶχε τότε τὸ ὄνομα Βαλκάνον, ὅπερ ὕστερον ἀπαντᾷ καὶ Βουλκάνον καὶ Βουλκάνη ἐν τῷ Χρυσοβούλλῳ τοῦ Ἀνδρονίκου, καθάπερ εἴδομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν. Ἐὰν παραδεχθῶμεν τὸ Βαλκάνον τοῦ κ. Λοιχέρου, τότε εὑρίσκομεν συγγένειαν μὲ τὸ ἐπὶ ὀρέων τιθέμενον ὑπὸ τῶν Τούρκων ὄνομα Βαλκάνι, καὶ εἶναι ὀρθότερον διὰ τὴν σημασίαν, ἀλλὰ τότε πῶς ἐξέπεσεν εἰς τὸ Βουλκάνον τὸ ἔχον τὴν ἐναντίαν τοῦ ἡφαιστειογενοῦς δῆλα δὴ σημασίαν; ὁ χρόνος θέλει ἐπενέγκει καὶ ἐπὶ τούτου, ὡς καὶ ἐπ' ἄλλων πολλῶν μεσαιωνικῶν τὴν ἀνάλογον διαφώτισιν. (Ἴδ. Κλειοῦς ἀρ. 894. 5 Αὐγούστου 1878.)

2 Séance publique annuelle de l' Academie des sciences du 10 Mars 1879. ELOGE DE M JEROME BALARD, par M J. B. DUMAS, secrétaire perpétuel de l' Institut de France.

δὸν ἐκ μιᾶς καὶ μόνης ἀνακαλύψεως, γενομένης ἐν ἀρχῇ τοῦ σταδίου αὐτοῦ. Θυμήρης ὅθεν καθίσταται ἡμῖν ἡ ἐξέτασις τῆς νεανικῆς ἡλικίας τοῦ Βαλάρδου, καὶ διὰ τὴν μεγάλην δόξαν ἣν αὕτη προσεπορίσατο αὐτῷ, καὶ διὰ τὴν ἔκτακτον τούτου πρωϊκαρπίαν, ἧς τὰ παραδείγματα σπανίζουσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἐπιστήμης.

Ὁ Βαλάρδος ἐγεννήθη ἐν οἰκίσκῳ τινὶ τοῦ προαστείου Figueiroiles, ἐν Μονσπελλιέρῳ τὴν 30 Σεπτεμβρίου 1802. Ἂν καὶ οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἀμπελοκόμοι τὸ ἐπάγγελμα ἦσαν ἄποροι, ἡ θεία ὅμως Πρόνοια ἀντήμειψεν αὐτὸν δι' ἄλλων δωρημάτων, δι' ἃ δὲν ἠδύνατο νὰ φανῇ ἀχάριστος, παρασχοῦσα αὐτῷ τὴν ἰσχυρὰν προστασίαν τῆς ἀναδόχου του, τῆς κυρίας Βικεντίου. Ἡ γυνὴ αὕτη, θέσιν δευτέρας μητρὸς παρ' αὐτῷ κατέχουσα, ἐπὶ τοσοῦτον ἐθέλχθη ἐκ τῆς καλῆς συμπεριφορᾶς καὶ τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως τοῦ παιδὸς τούτου, ὥστε ἀνέλαβε τὰς δαπάνας τῆς παιδεύσεώς του. Τοιουτοτρόπως ὁ Βαλάρδος, ἀντὶ ν' ἀκολουθήσῃ ἐν μετριότητι ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἐν στερήσει τὸ ἐπάγγελμα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, κατετάχθη ὡς μαθητὴς ἐν τῷ λυκείῳ τοῦ Μονσπελλιέρου. Τὰ εἰσοδήματα ὅμως τῶν συγγενῶν του ἦσαν μηδαμινά, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ἀνάδοχός του δὲν ἦτο πλουσία· ὡς ἐκ τούτου ὁ Βαλάρδος μόνον στερήσεις ἐν τῇ νεότητί του γνωρίσας, ἐδιδάχθη διὰ τοῦ σκληροδιαίτου καὶ χαλεποῦ βίου ὃν διῆγεν, ὅτι πρέπει ν' ἀναπαύηται ἐν τῷ ὀλίγῳ, νὰ ὑπομένῃ ἐν κακουχίαις, καὶ νὰ ὑπερνικᾷ τὰ πάντα. Ἀπαθὴς ὅθεν εἰς τὸ ψῦχος ἢ τὸν καύσωνα, καρτερὸς ἐν μόχθοις, ἐχθρὸς πάσης πολυτελείας, ἀδιάφορος πρὸς πᾶν εἶδος εὐζωΐας, διῆγε τὸν βίον ἐν Παρισίοις ὡς διαβάτης ὁδοιπόρος, ὑπὸ τὴν σκηνήν του σταθμεύων. Πιστὸς εἰς τὰ ἁπλοϊκὰ αὐτοῦ ἤθη, ὁ Βαλάρδος, καὶ ὡς καθηγητὴς ἐν τῷ Κολλεγίῳ τῆς Γαλλίας, καὶ ἐν τῇ Σορβόνῃ, καὶ ὡς γενικὸς ἐπόπτης τῆς ἀνωτέρας ἐκπαιδεύσεως, καὶ ὡς μέλος τῆς Ἀκαδημείας τῶν ἐπιστημῶν καὶ τοῦ συμβουλίου τῆς δημοσίας παιδεύσεως καὶ τέλος ὡς ἀνὴρ σεβόμενος καὶ τιμώμενος παρὰ πάντων, ἅμα εἰσήρχετο ἐν τῇ κατοικίᾳ αὐτοῦ, ἧς ἡ ἁπλότης τῶν ἐπίπλων καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ πτωχοτάτου σπουδαστοῦ θὰ κατεφρονεῖτο, ἐθεώρει ἑαυτὸν εὐτυχῆ ὡς ἐν μέσῳ ἐξαισίας εὐαρεστήσεως εὑρισκόμενον καὶ ᾐσθάνετο ἐν αὐτῇ τὴν ἡδονὴν ἐκείνην, ἣν ταξειδιῶτις χελιδὼν αἰσθάνεται, ἐπανευρίσκουσα τὴν ἐξ ἀργίλλου φωλεάν της, τὴν προστατεύσασαν τὴν νεότητά της. Ἡ ζωηρὰ αὐτοῦ φαντασία ἐξωραΐζεν ἄλλως τὰ πάντα, καὶ αὐτὸς δ' ὁ ἁπλούστατα διεσκευασμένος θαλαμίσκος του ἀνεμίμνησκεν αὐτῷ τὰς μᾶλλον εὐτυχεῖς τῆς νεότητός του στιγμάς.

Ἅμα τελεσθείσης τῆς πρώτης αὐτοῦ ἀνατροφῆς, ὁ Βαλάρδος τῇ εἰσηγήσει τῆς ἀναδόχου του εἰσῆλθεν ὡς μαθητευόμενος ἔν τινι φαρμακείῳ, οὐ μακρὰν τῆς οἰκίας αὐτῆς κειμένῳ. Πάντες ἐν Μονσπελλιέρῳ, ἐνθυμοῦνται μετὰ πόσης στοργῆς ἡ ἀγαθὴ αὕτη γυνή, ὡς τὴν ἀπεκάλουν, ἐμερίμνα ὑπὲρ τοῦ προστατευομένου αὐτῆς, ἐπιδαψιλεύουσα κατὰ τὴν νεότητα αὐτοῦ τὰς αὐ-

τὰς μητρικὰς φροντίδας, ἃς καὶ κατὰ τὴν παιδικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν παρέσχεν.

Ἂν ὁ Βαλάρδος κατεγίνετο εἰς τὴν φιλολογίαν ἤθελεν ἀναντιρρήτως ἐπιδόσει· συζήσας ὅμως ἐπὶ ἀρκετὸν χρόνον μετὰ τῶν βιβλίων, εἰς τὸ χάος τοῦτο τῶν ἰδεῶν, ἠθέλησε νὰ ζήσῃ καὶ μετὰ τῆς πραγματικότητος, ἐρχόμενος εἰς συνάφειαν καὶ μετὰ πραγμάτων θετικῶν. Αἱ ἐργασίαι τῶν φαρμακείων ἀποτελοῦσιν ὡς γνωστόν, τὸ ἄριστον τῶν σχολείων δι' ἄνδρα ὀξύνουν καὶ περιεσκεμμένον, καθὸ περιστρεφόμεναι ἐπὶ προϊόντων προερχομένων ἐξ ὀρυκτῶν, ἐκ φυτῶν καὶ ἐκ ζῴων. Αὗται διδάσκουσαι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀμοιβαίας τῶν προϊόντων ἐνεργείας, καθὼς καὶ τὰ κατὰ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀέρος, τῆς θερμότητος καὶ τῶν διαλυτικῶν σωμάτων ἐφ' ἕκαστον τούτων, ἐπιτρέπουσι τὴν χρῆσιν τῶν ἐν αὐτοῖς ὑλῶν καὶ δυνάμεων πρὸς σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου. Συντελέσωμεν ὅθεν ἵνα μὴ διαφθαρῇ τὸ ἐπάγγελμα τοῦτο, μεθ' οὗ πολλάκις ἡ Ἀκαδήμεια συνεσχέτισε τὰ ἔργα της, διότι ἡ φαρμακευτική, ἥτις ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ἀντέταξε τὰ διδάγματα τῶν πραγμάτων πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ συστήματος καὶ ἥτις ἀπεσόβησε τοὺς ὀνείρους τῆς ἀλχημείας, συνετέλεσε πρωτίστως εἰς τὴν γένεσιν τῆς νεωτέρας χημείας καὶ ἔδωκε πρώτη τὴν ὤθησιν εἰς τὴν σπουδὴν τῶν φυτῶν. Τὰ ταπεινότερα τῶν φαρμακευτικῶν ἐργαστηρίων, χρηματίσαντα συχνὰ μάρτυρες μοναδικῶν καὶ παραγωγῶν ἐπὶ τῶν νόμων τῆς φύσεως μελετῶν, δὲν εἶνε δυνατὸν ν' ἀπολέσωσι τὸ προνόμιον τοῦτο τῆς τιμῆς, εἰ μὴ πρὸς ζημίαν τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ τόπου.

Εἰς ἡλικίαν 17 ἐτῶν ὁ Βαλάρδος ἦτο προπαρασκευαστὴς τῆς χημείας εἰς τὴν σχολὴν τῶν ἐπιστημῶν, ὑπὸ τὸν Anglada, διακεκριμένον σοφὸν τῆς ἐποχῆς, ἠκροᾶτο δὲ ταυτοχρόνως καὶ ἐν τῇ ἰατρικῇ σχολῇ τὰ μαθήματα τῆς φυσικῆς καὶ τῆς χημείας, ἅπερ ἐδίδασκεν ἀξιότιμος καθηγητής, ἀντεπιστέλλων τῆς Ἀκαδημείας ἑταῖρος, ἄξιος τοῦ Βερθολέτου μαθητής, ὁ *Στέφανος Βεράρδος*, Etiènne Berard. Τοῦ σοφοῦ τούτου ἀνδρός, τὰ μὲν διδάγματα ἐνθουσιῶντα ἀνύψουν τὸν Βαλάρδον πρὸς τὰ ὕψη τῆς ἐπιστήμης, ἡ δὲ ἄκρα αὐτοῦ ἀγαθότης διηυκόλυνεν αὐτὸν ὅπως ἐργάζηται πρὸς ἐκμάθησιν σκευαστικῶν τρόπων, ἐφηρμοσμένων ἐν τῇ βιομηχανίᾳ. Ἡ παρὰ τὸ Μονσπελλιέρον Λασάλλειος περιοχὴ περιελάμβανε τότε μέγα βιομηχανικὸν κατάστημα, διάσημον ἐν τῇ μεσημβρινῇ Γαλλίᾳ, ἱδρυθὲν ὑπὸ τοῦ παρλαμέντου τοῦ Languedoc πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς βιομηχανικῆς σκευάσεως τῶν χημικῶν προϊόντων. Τὸ ἐργαστήριον τοῦτο διευθυνόμενον κατ' ἀρχὰς μὲν ὑπὸ τοῦ Chaptal καὶ εἶτα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Berard, ἐχρησίμευσε διὰ τὸν νέον Βαλάρδον ὡς ἐπωφελέστατον μέσον σπουδῶν. Οὗτος γενόμενος κατ' ἐξαίρεσιν δεκτὸς ὅπως ἐργάζηται ἐν τῷ ἐκτεταμένῳ τοῦ ἱδρύματος τούτου χημείῳ, ἐπωφελεῖτο τῆς εὐκαιρίας, ὅπως ἐν μεγάλῳ πειρώμενος, ἐξετάζῃ ἅπαντα τὰ φαινόμενα, ἅπερ εἶχε παρατηρήσει ἐν τοῖς δημοσίοις μαθήμασι, προσαποκτῶν σύναμα διὰ

τῶν ἐργασιῶν τούτων τὸ αἴσθημα τῆς ἐπιστημονικῆς ἀναζητήσεως, ὡς καὶ τὸν μεθοδικὸν χειρισμὸν τῶν ὀργάνων, πρὸς ἐκμάθησιν πρακτικῶν τρόπων ἐργασίας. Τοιουτοτρόπως ἀσκούμενος, παρεσκευάζετο διὰ τὴν μεγάλην ἐκείνην ἀνακάλυψιν, ἥτις μετ' οὐ πολὺ ἔμελλε νὰ δοξάσῃ καὶ ἀπαθανατίσῃ τὸ ἑαυτοῦ ὄνομα.

Τὰ ζῶντα ἐν τῇ μεσογείῳ φυτὰ ἐνέχουσι καὶ ταῦτα ἰώδιον, ὡς καὶ τὰ φυόμενα ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὠκεανοῦ; Ἰδοὺ τὸ πρόβλημα, ὅπερ πρὸ ἑξήκοντα ἐτῶν ἐχρησίμευσεν ὡς ἀντικείμενον ἐρεύνης τῷ νέῳ Βαλάρδῳ, καὶ τὸ ὁποῖον ἔλυσεν, ἀποδείξας δι' ἀναλύσεως ἱκανοῦ ἀριθμοῦ προϊόντων τῆς Μεσογείου, ὅτι τὰ φυτά, τὰ μαλάκια, οἱ πολύποδες καὶ πλεῖστα ἄλλα τοιαύτης φύσεως προϊόντα ἐμπεριέχουσιν ἰώδιον. Ἡ περὶ τούτων ἔρευνα ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον αὐτοῦ ἔργον.

Ὁ Βαλάρδος ἐνεργῶν τὸν ἀποχωρισμὸν τοῦ ἰωδίου, τῇ βραδείᾳ ἐπιδράσει τοῦ χλωρίου ἐπὶ τῶν πεπυκνωμένων ὑδάτων τῶν πλαταμώνων (θαλασσολίμνης), παρετήρησεν ὅτι, τὸ ὑγρὸν τοῦτο ἐχρωματίζετο μονίμως εἰς κίτρινον. Τί συνέβαινεν εἰς τὴν περίστασιν ταύτην, καὶ τίς ἡ αἰτία τοῦ φαινομένου τούτου; Πάντες ἀπέδιδον τὸν χρωματισμὸν τοῦτον εἰς τὴν γένεσιν συνθέτου τινὸς σώματος ἐκ τῶν δύο τούτων σωμάτων, τοῦ ἰωδίου καὶ τοῦ χλωρίου. Ὁπόσοι χημικοὶ ἠρκέσθησαν εἰς τὴν ἐξήγησιν ταύτην! Ὁ Βαλάρδος ὅμως δοῦλος τῆς ἀληθείας, ἐπεχείρησεν ὅπως ἐκ τοῦ ἀπροσδιορίστου τούτου προϊόντος ἐξαγάγῃ τὸ χλώριον καὶ τὸ ἰώδιον ἐν ἐλευθέρᾳ καταστάσει, πρὶν ἢ βεβαιώσῃ ὅτι πράγματι τὸ σῶμα τοῦτο σύνθετον ἐκ τῶν δύο τούτων στοιχείων ἐτύγχανεν. Ἡ εὐτυχὴς αὕτη ἐπιμονὴ πρὸς ἀνακάλυψιν τῆς ἀληθείας παρέσχεν αὐτῷ τὴν εὐχαρίστησιν, ὅπως ἀνεύρῃ ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ ἓν νέον ἁπλοῦν σῶμα, ἐνῷ ἄλλοι χημικοὶ εἰς τὴν κοινὴν ἐξήγησιν ἐπαναπαυόμενοι ἔσχον τὸ ἀτύχημα νὰ παρίδωσι τὸ τοιοῦτον. Μεταξὺ τούτων συγκαταλέγεται καὶ ὁ διάσημος Γερμανὸς χημικὸς Liebig, ὅστις ταυτοχρόνως μετὰ τοῦ Βαλάρδου ἐξετάζων τὰ φαινόμενα ταῦτα τῆς ἐπιδράσεως τοῦ χλωρίου, ἀφῆκε νὰ διέλθῃ τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἀπαρατήρητον τὸ νέον τοῦτο σῶμα.

Τὰ ἐν τῷ χημείῳ μέσα δὲν ἐπήρκουν τῷ Βαλάρδῳ ὅπως ἐξαγάγῃ μεγάλην ποσότητα τοῦ παρατηρηθέντος ὑπ' αὐτοῦ προϊόντος ἐκ τῶν ὑπολειμμάτων τῆς θαλασσολίμνης. Ἡ ἀνάγκη ὅμως τέχνας ἐγείρει· καὶ ὁ συνάδελφος ἡμῶν οὗτος διαφοροτρόπως πειραθεὶς ἐφεῦρε ταχέως μέσον εὐφυέστατον, τὸ ὁποῖον οἱ εἰδήμονες ἤθελον ἀποκαλέσει περίκομψον μέθοδον, δι' οὗ ἠδυνήθη ἄνευ συσκευῆς καὶ δαπάνης καὶ ἐν διαστήματι ὀλίγων τῆς ὥρας λεπτῶν ν' ἀποχωρήσῃ τὴν νέαν ταύτην οὐσίαν ἐκ τοῦ ὕδατος, ὅπερ τὴν συνεκράτει διαλελυμένην καὶ μεμιγμένην μετ' ἄλλων πολλῶν ἀκαθαρσιῶν. Καὶ πραγματικῶς, ἀναταράσσων τὴν ἔνυδρον ταύτην ὕλην μετ' αἰθέρος κοινοῦ, κατώρθου ν' ἀποχωρίζηται διὰ τῆς ἠρεμίας στιβὰς αἰθέριος, ἐνέχουσα ἐν πεπυκνωμένῃ

καὶ καθαρᾷ καταστάσει τὴν προβληματικὴν ταύτην οὐσίαν, ἥτις εὐκολώτατα ἐκ τοῦ αἰθέρος ἀπηλλάσσετο.

Μεθ' ὅλας τὰς ἀπατηλὰς παρομοιώσεις ἃς τὸ σῶμα τοῦτο ἐπαρουσίαζεν, ὁ νέος τοῦ Ἀγκλαδᾶ προπαρασκευαστὴς εἶχε σχηματίσει τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ οὐσία αὕτη δὲν ἦτο ἐσχηματισμένη ἐκ χλωρίου καὶ ἰωδίου, ἀλλ' ὅτι ἀπετέλει νέον τι ἁπλοῦν σῶμα. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ βέβαιος περὶ τούτου ἦτο, ὥστε προέβη καὶ εἰς ἀνακοίνωσιν τοῦ τοιούτου πρὸς τὴν Ἀκαδήμειαν, καταθέσας ἐν τῷ γραφείῳ αὐτῆς ἐνσφράγιστον δέμα, ἐνέχον τὸ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου πρῶτον αὐτοῦ ὑπόμνημα. Ἀφοῦ δὲ ἐπὶ δύο ὅλα ἔτη μετὰ παραδειγματικῆς ὑπομονῆς εἰργάσατο πρὸς σύνταξιν τῆς ἱστορίας τοῦ σώματος τούτου, ὑπέβαλεν εἰς τὴν Ἀκαδήμειαν ἔκθεσιν τῶν ἐργασιῶν του, ἣν καὶ ὁ κ. Βερκάρδος, ἐλθὼν ἐπίτηδες εἰς Παρισίους ὑπεστήριξε μετὰ πατρικῆς ὄντως μερίμνης. Ἐνθυμοῦμαι ἀκόμη, μετὰ πόσης ἀνυπομόνου περιεργείας περιήρχετο τὰ ἑδώλια τῶν ἀρχαίων ἡμῶν συναδέλφων τὸ ἐνσφράγιστον ἐκεῖνο σωληνάριον, τὸ ἐγκλεῖον δεῖγμα τοῦ νεοελθόντος τούτου σώματος, ἀνακαλυφθέντος ὑπὸ νέου μαθητοῦ τῆς φαρμακευτικῆς ἐν μέσῳ ἐπαρχίας τινός, καὶ παρουσιαζομένου, οὐχὶ ὡς χυδαίου δώρου τῆς τύχης, ἀλλ' ὡς νομίμου προϊόντος ἐπιστημονικῆς ἐργασίας. Πᾶς τις ἐννοεῖ τὴν μεγίστην σημασίαν ἣν ἀπέδωκαν εἰς τὴν ἀνακάλυψιν ταύτην, θεωρηθεῖσαν ὡς μέγα γεγονός, οὐχὶ τόσον διότι ἐπλουτίσθη ἡ ἐπιστήμη διὰ νέου τινὲς σώματος, ἀφοῦ περὶ τὰ ἑξήκοντα αὕτη περιελάμβανεν, ἀλλὰ διότι τὸ ὑπὸ τοῦ Βαλάρδου ἀνακαλυφθὲν σῶμα κατελάμβανε θέσιν μεταξὺ τῶν σπουδαιοτέρων στοιχείων τῆς φύσεως. Ὁ χρόνος τοὐλάχιστον ἀπέδειξεν, ὁποῖον ἐνδιαφέρον προὐκάλεσε τῇ ἐπιστήμῃ ἡ ἐμφάνισίς του, καὶ ὁποίας μεταρρυθμίσεις ἐπήνεγκε αὐτῇ ἡ μεταξὺ τῶν στοιχείων κατάταξίς του.

Ὁ Γάϋ-Λουσσάκος πρὸς ὃν αὐτοδικαίως ἀνῆκεν ἡ τιμὴ τῆς ἐξετάσεως τοῦ νέου τούτου σώματος, βεβαιώσας τὴν ἀλήθειαν τῶν πειραμάτων τοῦ Βαλάρδου, προὔτεινε τῇ Ἀκαδημείᾳ ὅπως τὸ νέον τοῦτο στοιχεῖον βαπτισθῇ διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ *βρωμίου*, ***Brome***. Καὶ ὁ Liebig ἐπίσης ἐν Γερμανίᾳ, καὶ ὁ G. de la Rive ἐν Γενεύῃ, ὡς καὶ ὁ Davy ἐν Ἀγγλίᾳ κατ' ἰδίαν πειραθέντες, ἐπροθυμοποιήθησαν ὅπως ἐπιβεβαιώσωσι τὴν ἀλήθειαν τῶν ἀποφάσεων τῆς Ἀκαδημείας. Ἡ βασιλικὴ μάλιστα ἑταιρία τοῦ Λονδίνου, τὸ περικλεὲς τοῦτο ἐπιστημονικὸν σωματεῖον, τοσαύτην σημασίαν εἰς τὴν ἀνακάλυψιν ταύτην ἀπέδωκεν, ὥστε ἀπένειμε τῷ Βαλάρδῳ ἓν τῶν μεγάλων αὐτῆς τιμητικῶν νομισματοσήμων, εἰς ἔνδειξιν τιμῆς διὰ τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἀνακάλυψιν. Οὐδὲν πλέον ὑπελείπετο εἰς τὴν δόξαν τοῦ Βαλάρδου, ὅστις μὴ θελήσας νὰ στερηθῇ οὐδὲ τῆς διπλῆς εὐχαριστήσεως τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ καθήκοντος, προσήνεγκε νομίμως τῷ διδασκάλῳ αὐτοῦ Ἀγκλαδᾷ τὴν διανομὴν τῆς δόξης. Ὁ εὐγενὴς ὅμως τὴν καρδίαν διδάσκαλος, ἀπορρίψας τὴν προσφορὰν ταύτην, ἀφῆκεν ὁλόκληρον τὸ κλέος, εἰς ὃν τοῦτο πράγματι ἀνῆκεν.

Πλὴν διατί ἡ ἀνακάλυψις αὕτη τοῦ βρωμίου προὐκάλεσε τόσον ζωηρὰν συγκίνησιν ἐν τῷ σοφῷ κόσμῳ; Διότι αὕτη ἔφερεν ἐν τῷ μέσῳ τὸ ζήτημα τῆς ἰσορροπίας τῶν χημικῶν στοιχείων καὶ διότι τὸ βρώμιον, ὡς στοιχεῖον, κατελάμβανε θέσιν τοσοῦτον ἐπακριβῆ μεταξὺ τοῦ χλωρίου καὶ τοῦ ἰωδίου ὥστε χωρὶς νὰ ἴδῃ τις αὐτὸ ποτὲ ἠδύνατο νὰ τὸ περιγράψῃ, λαμβάνων ὡς μέσον ὅρον τοὺς χαρακτῆρας τῶν δύο αὐτοῦ συντρόφων, καθ' ὃν τρόπον ὁ Λαβερριέρος προεῖπε τὰς ἰδιότητας τοῦ Ποσειδῶνος, λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὰς παρεταλαντεύσεις τοῦ Οὐρανοῦ. Οἱ κοινοὶ χαρακτῆρες τῶν τριδύμων τούτων στοιχείων, ὁ ἀπόλυτος αὐτῶν παραλληλισμός, ἡ σχέσις τῆς χροιᾶς αὐτῶν ἀποτελούσης τρία χρωστικὰ κλιμάκια, ἀνήκοντα εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν κλίμακα, ἠδύναντο νὰ παράσχωσιν εἰς τὴν ἀληθοεπῆ ἱστορίαν τοῦ βρωμίου τὰ θέλγητρα μυθιστορίας τινός, ἣν γόνιμος φαντασία ἠδύνατο νὰ ἐφεύρῃ πρὸς διασκέδασιν τῶν χημικῶν.

Κατὰ πρώτην φορὰν τότε ἀνεφάνη ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ χημικοῦ κόσμου ἡ σοβαρὰ ἰδέα τῆς ὑπάρξεως οἰκογενειῶν μεταξὺ τῶν στοιχείων, συνῳδὰ τῇ ὁποίᾳ καθιερώθη νέα ταξινόμησις τῶν ἁπλῶν σωμάτων, βασιζομένη ἐπὶ τῶν ἐν γένει κοινῶν πρὸς ἄλληλα χαρακτήρων, καταργήσασα οὕτω τὰς τεχνητὰς ταξινομήσεις αἵτινες τότε ἦσαν ἐν ἰσχύϊ. Τὸ χλώριον, τὸ βρώμιον καὶ τὸ ἰώδιον παρίστανον τὸν τύπον μιᾶς οἰκογενείας φυσικῆς, ἀληθοῦς καὶ ὁμοίας πρὸς τὰς χαρακτηριζομένας μεταξὺ τῶν ὠργανωμένων ὄντων τοῦ κόσμου, καὶ κατ' αὐτὴν ἐθεμελιώθησαν καὶ αἱ λοιπαὶ ἅπασαι. Ἐὰν ἡ ἰσχυρὰ ἡμῶν ἐξερεύνησις δὲν προχωρῇ καὶ μέχρι τῆς ἀναζητήσεως τῆς καταγωγῆς τῶν τριῶν τούτων στοιχείων, αἱ ὁμοιότητες ὅμως αὐτῶν ἐπὶ τοσοῦτον εἶνε κοιναί, ὥστε τὸ βρώμιον, λαμβάνον θέσιν ἐπακριβῶς μεταξὺ τῶν δύο ἄλλων στοιχείων, ὑποχρεοῖ ἡμᾶς ἵνα μὴ ἀρνηθῶμεν αὐτοῖς τὴν ἀμοιβαίαν αὐτῶν συγγένειαν.

Ἡ ἀνακάλυψις τοῦ βρωμίου ἀποτελεῖ τὸ μεταίχμιον τῶν ἐποχῶν τῆς ἱστορίας τῆς χημείας· καὶ πρὸ αὐτῆς μὲν τὰ στοιχεῖα ἐθεωροῦντο ὅλως ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξάρτητα, μετὰ ταῦτα ὅμως ἐθεωρήθησαν ὡς μετὰ βεβαιότητος κατατασσόμενα κατὰ φυσικὰς οἰκογενείας. Σπουδαία ἐπίσης συνέπεια τῆς ἀνακαλύψεως ταύτης εἶνε ἐπίσης ὅτι ἐπὶ συνομοταξιῶν ἀτελῶς συγκεκροτημένων δύναταί τις, οὐ μόνον νὰ προΐδῃ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ἀγνώστου στοιχείου, οὗτινος ἡ θέσις ἐφαίνετο κενή, ἀλλὰ καὶ νὰ προείπῃ ἅπαντας τοὺς χαρακτῆρας αὐτοῦ.

Διὰ τῆς ἀξιοσημειώτου ταύτης ἀνακαλύψεως τὸ ὄνομα τοῦ Βαλάρδου, μαθητοῦ ἔτι τῆς φαρμακευτικῆς καὶ μόλις ἄγοντος τὸ εἰκοστὸν τέταρτον ἔτος τῆς ἡλικίας του, συνεδέετο ταυτοχρόνως μετὰ τῶν ὀνομάτων τοῦ Σχήλου [1] καὶ τοῦ Γαϋ-Λουσσάκου [2], οἵτινες πάνυ δικαίως θεωροῦνται ὡς δύο

1 Scheel Σουηδὸς φαρμακοποιός, ἀνακαλύψας ἐν ἔτει 1774 τὸ χλώριον.

2 Gay-Lussac, ἀνακαλύψας ἐν ἔτει 1812 τὸ ἰώδιον. Σ.Μ.

ἐκ τῶν μεγαλητέρων χημικῶν τοῦ κόσμου καὶ ἐκ τῶν μᾶλλον σεβαστῶν διδασκάλων.

Τὸ βρώμιον, ὡς καὶ τὸ χλώριον καὶ τὸ ἰώδιον εἶνε στοιχεῖον ἀφθονώτατον ἐν τῇ φύσει, ἀπαντώμενον εἴς τινα τῶν τοῦ ἀργύρου ὀρυκτῶν, εἰς τὰ θαλάσσια φυτὰ καὶ τὰ ζῷα, εἰς τὰ ὕδατα τοῦ ὠκεανοῦ καὶ τῆς νεκρᾶς θαλάσσης καὶ εἰς μέγαν ἀριθμὸν μεταλλικῶν ὑδάτων, φημιζομένων ἐκ τούτου, διὰ τὰς ἰαματικὰς αὐτῶν ἰδιότητας. Πλὴν δύναταί τις εἰπεῖν, εἰς τί ἐχρησίμευσεν ἡ τοῦ βρωμίου ἀνακάλυψις; Ἀγνοῶ τί τὸ μέλλον προετοιμάζει αὐτῷ· τὸ βέβαιον εἶνε, ὅτι μικρὸν μετὰ τὴν ἀνακάλυψίν του, δύο διάφοροι τῆς ἐπιστήμης κλάδοι ἐθεώρησαν τὸ νέον τοῦτο στοιχεῖον ἐπὶ τοσοῦτον ἀδιάσπαστον πρὸς τὴν ὕπαρξίν των, ὥστε ἡ ἀνακάλυψίς του ὡς θεῖον δῶρον ἐπιστεύθη.

Ἡ τέχνη τοῦ προσκολλᾷν τὰ ἀπεικονίσματα διὰ μέσου τῆς χημικῆς ἐπιδράσεως τοῦ φωτὸς βασίζεται κυρίως ἐπὶ τῆς ἀλλοιώσεως, ἣν δι' αὐτοῦ ἑνώσεις τινὲς τοῦ ἀργύρου ὑφίστανται. Τὸ χλώριον, τὸ βρώμιον καὶ τὸ ἰώδιον σχηματίζουσι μετὰ τοῦ ἀργύρου ἑνώσεις λευκάς, ἃς αἱ φωτειναὶ ἀκτῖνες ἀμαυρὰς καθιστῶσι. Διὰ τῆς ἑνώσεως τοῦ ἰωδίου μετὰ τοῦ ἀργύρου ὁ Daguer πρῶτος ἀπέλαυεν ἀπεικονισμάτων ἐμφυῶν ἐπὶ τοῦ σκοτεινοῦ θαλάμου, τὴν δ' ἀνακάλυψιν ταύτην τὸ κοινὸν αἴσθημα ἐχαιρέτισεν ὡς μίαν τῶν θαυμασίων τῆς ἐπιστήμης ἐφαρμογῶν. Ἐν τούτοις ἡ ἐκ τῆς ἀλλοιώσεως τοῦ ἰωδιούχου ἀργύρου ἱδρυθεῖσα τέχνη, ἡ *Δαγγεροτυπία*, δὲν ἤθελε ποτὲ καταστῆ ἐπὶ τοσοῦτον δημώδης, ἂν τὸ βρώμιον δὲν παρενέβαινεν ἐντὸς τῶν ἐργασιῶν της. Διὰ τοῦ βρωμίου δυνάμεθα ν' ἀπολαύσωμεν στιγμιαίως ἀπεικονίσματα παρέχοντα εἰς τὴν φυσιογνωμίαν τὴν φυσικὴν αὐτῆς εὐχέρειαν καὶ τὸ ἤρεμον τῶν τῆς ὄψεως χαρακτήρων, ἂν ἐπί τινα δευτερόλεπτα τοποθετήσωμεν ἀντικείμενόν τι ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ διαχύτου φωτός, ἐντέχνως ἠπίου καταστάντος. Ἄνευ τοῦ βρωμίου ἡ φωτογραφία θὰ ἦτο στρεβλή τις ἀπομίμησις τῆς ἐμψύχου φύσεως, τὰ δὲ ἀφομοιώματά της θὰ ἦσαν εἰκόνες λυπηραί, ὧν τὸ τραχὺ, οὐδὲ τὴν ἠρεμίαν τοῦ θανάτου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ παραστήσωσι. Τὸ βρώμιον ὅμως παρέσχε τοῖς ἀπεικονίσμασι τὴν ζωήν, καὶ δι' αὐτοῦ καὶ μόνου αἱ φωτογραφίαι δύνανται φυσικώτατα ν' ἀπεικονίσωσι τὸ μειδίαμα τῶν παιδίων, τὴν χάριν τῆς νεότητος, τὸ θέλγμα τῆς εὐμορφίας, τὴν εὐγένειαν τῆς ὡρίμου ἡλικίας καὶ τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ γήρατος. Ἡ φωτογραφία εὐγνωμονοῦσα ἐνέγραψε πρὸ χρόνου τὸν Βαλάρδον εἰς τοὺς εὐεργέτας αὐτῆς· πλὴν καὶ ἡμεῖς ἅπαντες ὀφείλομεν εἰς τὸν συνάδελφον τοῦτον μέρος εὐγνωμοσύνης, διὰ τὰς ψυχικὰς ἡδονὰς ἃς παρέχει ἡμῖν ἡ θέα προσφιλῶν ἀπεικονισμάτων, δι' ὧν εὐχαρίστως περικυκλούμεθα, εἴτε χάριν ζώσης ἀναμνήσεως οἰκογενειακῆς ἢ φιλικῆς, εἴτε πρὸς στολισμὸν ἐν χαρμοσύνοις ἑορταῖς, εἴτε τέλος πρὸς παρηγορίαν ἐν ἡμέραις πένθους.

Ἡ χημεία σήμερον διὰ τῆς τεχνητῆς σκευάσεως τῆς χρωστικῆς τοῦ ἐρυθροδάνου ὕλης κατέστησεν ἀνωφελῆ σχεδὸν τὴν καλλιέργειαν τοῦ φυτοῦ

τούτου· διὰ τῆς τεχνητῆς παρασκευῆς τῆς ὀδμηρᾶς τῆς βανίλλης οὐσίας, ἀπειλεῖ νὰ καταστρέψῃ τὰ καταστήματα ἐκεῖνα, ἐν οἷς τελεῖται ἐντέχνως ἡ φυσικὴ καλλιέργεια τῆς εὐόσμου ταύτης ἀγλίδος. Οἱ μεταπλασμοὶ λοιπὸν οὗτοι καὶ αἱ μεταμορφώσεις δι' ὧν ἡ χημεία ποιεῖ τὰς οὐσιώσεις ταύτας, δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ τελεσθῶσιν, ἂν μεταξὺ τῶν χημικῶν σωμάτων δὲν ὑπῆρχε καὶ τὸ βρώμιον. Τὰ εὔμορφα καὶ ζωηρὰ χρώματα, ἅτινα καθεκάστην περικοσμοῦσι τὰ ἀντικείμενα τοῦ συρμοῦ, ἀπαιτοῦσι τὴν ἐπίδρασιν σωμάτων τινῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸ βρώμιον, ἐν καταλλήλῳ ὥρᾳ ἀνακαλυφθέν, τὴν πρώτην θέσιν κατέχει.

Τὸ φιλοσοφικὸν ἐνδιαφέρον, ὅπερ αἱ ἰδιότητες τοῦ βρωμίου παρέχουσι τῷ χημικῷ, ἡ ἐνέργεια τοῦ στοιχείου τούτου ἐπὶ τῶν μεθόδων τῆς ἀντικαταστάσεως, δι' ὧν πολλαπλασιάζονται τὰ ὀργανικὰ εἴδη ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ, ἡ μεγάλη τοῦ σώματος τούτου ἰαματικὴ δύναμις, ἡ ἐπωφελὴς αὐτοῦ ἐφαρμογὴ εἰς τὴν φωτογραφίαν, ἅπασαι τέλος αἱ ἰδιότητες αὐτοῦ καὶ ἐφαρμογαὶ συνέτρεξαν ὅπως καταστήσωσι τοῖς πᾶσι γνωστὸν τό τε ὄνομα τοῦ βρωμίου, ὡς καὶ τὸ τοῦ Βαλάρδου, ἀχωρίστου ἀπ' αὐτοῦ ὄντος.

Αἱ καταπίπτουσαι ἐπὶ τοῦ ἐδάφους βροχαὶ καὶ ἐν αὐτῷ εἰσχωροῦσαι πρὸς ζωάρκειαν τῶν πηγῶν, τῶν ῥυάκων καὶ τῶν ποταμῶν, δὲν ἀποδίδουσι μόνον εἰς τὰς θαλάσσας τὸ ὕδωρ ὅπερ διὰ τῆς ἐξαερώσεως ἀφηρέθη ἀπ' αὐτῶν, ἀλλὰ παρέχουσιν αὐταῖς καὶ ἅλατα, καθὼς ἐπίσης καὶ πλεῖστα ἄλλα προϊόντα ποικίλης φύσεως, παραλαμβανόμενα ὑπὸ τῶν ὑδάτων κατὰ τὴν δίοδον αὐτῶν διὰ τῶν ἔνδον τῶν ὀρέων καὶ τῶν καταρρόπων πεδίων, καὶ τὰ ὁποῖα συμπυκνούμενα ἐν αὐτοῖς ἐναποτίθενται ἐν τῷ βάθει τοῦ ὠκεανοῦ. Ὁ Βαλάρδος συγκινηθεὶς ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τῶν ὑδάτων τῆς ἀποκρυσταλλώσεως τῶν ἁλοπηγίων, ἅτινα ἀπερρίπτοντο ὡς ἄχρηστα, ἐνῷ πράγματι περιεῖχον δύο προϊόντα ἐπωφελῆ, τὴν σόδαν καὶ τὴν πότασσαν, δὲν ἐδίστασε νὰ βεβαιώσῃ, ὅτι ἀντὶ νὰ ἐξάγῃ τις ἐκ τοῦ θαλασσίου ὕδατος τὸ κοινὸν ἅλας καὶ ν' ἀπορρίπτῃ τὰς λοιπὰς οὐσίας, ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐξαγωγὴν τῶν οὐσιῶν αὐτῶν διὰ τῆς ἀπορρίψεως αὐτοῦ τούτου τοῦ κοινοῦ ἅλατος.

Δὲν δύναταί τις νὰ φαντασθῇ εἰς ποίαν ἐπίπονον ἐργασίαν κατεδικάσθη ὁ Βαλάρδος πρὸς λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου· καὶ μολαταῦτα ἐπωφελούμενος τῶν μετεωρολογικῶν ἐπιρροῶν, ἠδυνήθη δι' αὐτῶν καὶ μόνων νὰ ἐπιτύχῃ τὸν ἄμεσον ἀποχωρισμὸν τῶν ὡς ἀχρήστων ἀπορριπτομένων ἁλάτων τῆς σόδας ἀπὸ τῶν τῆς ποτάσσης, καὶ νὰ ἱδρύσῃ οὕτως ἐν τῷ τόπῳ μεγάλην βιομηχανίαν οὐ μικροῦ πλούτου παραγωγόν. Δὲν ὑπεχώρησεν ἐπὶ εἰκοσιπενταετίαν ὅλην ἀκάρπως καὶ ἀνεπιτυχῶς ἐργαζόμενος, ἀλλὰ διὰ τῆς χαρακτηριζούσης αὐτὸν ἐπιμονῆς, ὑπερνικήσας τὰ πάντα, ἠδυνήθη ν' ἀνεύρῃ ἐπιτυχῆ μέθοδον ἐξαγωγῆς τῶν ἁλάτων τούτων καὶ νὰ προβῇ περὶ τὰ 1850 εἰς τὴν σύστασιν τῆς νέας ταύτης ἐν τῷ τόπῳ βιομηχανίας. Δύο ὅμως συμβεβηκότα, ἐπελθόντα μετ' οὐ πολύ, ουσιωδῶς ἐπέδρασαν ἐπὶ τὴν ἀγοραίαν

ἀξίαν τῶν σωμάτων τούτων, θέσαντα τὴν σόδαν καὶ τὴν πότασσαν τῆς θαλάσσης εἰς διαγωνισμὸν πρὸς δύο ἰσχυροὺς ἀντιπάλους, πρὸς τὰ ὀρυκτὰ αὐτῶν ἅλατα.

Ἐν Στασφούρτῃ παρὰ τὸ Μακδεμβοῦργον ἡ φύσις ἐνήργησεν αὐτομάτως ἐν τοῖς πολυτίμοις τοῦ τόπου ἁλατωρυχίοις τὸν ἀποχωρισμὸν τῶν ἁλάτων τῆς σόδας ἀπὸ τῶν τῆς ποτάσσης, καθ' ὃν τρόπον ὁ Βαλάρδος διὰ τῆς τέχνης ἐπεδίωξε. Τὰ ὀρυχεῖα τοῦ κοινοῦ ἅλατος εὑρέθησαν κεκαλυμμένα ὑπὸ στιβάδος θειικῆς σόδας καὶ ἁλάτων τῆς ποτάσσης, ὧν ἡ διαδοχικὴ ἐναπόθεσις ἐγένετο ἐντὸς τῆς θαλάσσης τοῦ ἀρχαίου κόσμου συμφώνως πρὸς τοὺς νόμους, οὓς ὁ συνάδελφός μας παρετήρησεν ἐν τοῖς ὕδασι τῆς θαλασσολίμνης, τῆς ἀνθρωπίνης βιομηχανίας. Τὰ πεπυκνωμένα ἅλατα τῆς Στασφουρτίας ποτάσσης, ἐπαρκοῦντα πρὸς ζωάρκειαν τοῦ ἐμπορίου ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας, ἑπόμενον ἦτο ὅτι ἤθελον ἐπιφέρει κατάπτωσιν τῆς ἀγοραίας τῶν ἁλάτων ἀξίας κατὰ τὸ ἥμισυ. Ὁ Βαλάρδος ὅμως δὲν ἀπεθαρρύνθη ἐκ τούτου· καὶ ἐὰν μὲν διὰ τῆς ἐφαρμόσεως τῆς ὑπ' αὐτοῦ εὑρεθείσης μεθόδου δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιφέρῃ οἰκονομικὴν ἀναστάτωσιν, ἀπέδειξεν ὅμως τῷ σοφῷ κόσμῳ καὶ τῇ βιομηχανίᾳ, ὅτι ἐν τῷ θαλασσίῳ ὕδατι ὑπάρχουσιν ἀφθονώτατα δύο ἐκ τῶν μᾶλλον ἀναγκαίων εἰς τὸν βίον τῶν πεπολιτισμένων ἀνθρώπων ἀλκαλίων, ἡ σόδα δηλονότι καὶ ἡ πότασσα, ταυτοχρόνως δὲ ὅτι, καὶ τὰ ὑπολείμματα τῆς θαλασσολίμνης ἔχουσι καὶ ταῦτα τὴν ἀξίαν των.

Ὁ Βαλάρδος ἦτο χημικός, παρ' ᾧ ἡ τάσις τῆς ἐρεύνης, συνδυαζομένη μετὰ πολλῆς ὀξύτητος καὶ διορατικότητος πνεύματος, δὲν ἠδύνατο κατὰ τὸ διάστημα τοῦ βίου του νὰ μὴ ἐπεκταθῇ καὶ ἐπὶ ἄλλων ἐπιστημονικῶν ἀντικειμένων. Τοιουτοτρόπως ἡ φύσις τῶν χλωριούχων ἀποχρωστικῶν ἀρκούντως ὑπ' αὐτοῦ ἐφωτίσθη, τὸ ὀξαμμωνικὸν ὀξύ, νέος τύπος ὀργανικὸς ὑπ' αὐτοῦ ἀνεκαλύφθη, τὸ ἀμυλόπνευμα ὑπ' αὐτοῦ ἐξητάσθη καὶ πλεῖσται ἄλλαι ἐργασίαι ἃς ἐποιήσατο, θεωροῦνται ἔτι καὶ νῦν ὡς τύπος πρωτοτυπίας καὶ ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας κατά τε τὰ ἀποτελέσματα καὶ τὰς λογικὰς συνεπείας συνετῆς συζητήσεως.

Ὁ Βαλάρδος, ὅστις οὐδέποτε ἦτο χυδαῖος, ἐφέρετο ἐν τῇ ἐξασκήσει τῶν καθηκόντων του διὰ τρόπου, παριστῶντος χαρακτῆρα δεινῆς ἰδιοτυπίας. Ἠρέσκετο ν' ἀποδεικνύῃ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ του, ὅτι δύναταί τις νὰ ἐργάζηται ἐπὶ τῆς χημείας παντοῦ καὶ διὰ πάντων τῶν μέσων, λαμβάνων κατὰ γράμμα τὸ ἀξίωμα τοῦ Φραγκλίνου, εἰπόντος ὅτι, *ὁ ἐπιτήδειος ἐργάτης πρέπει νὰ γνωρίζῃ τὸν τρόπον τοῦ ρινίζειν διὰ τοῦ πρίονος καὶ πριονίζειν διὰ τῆς ρίνης.* Ἀπεστρέφετο τὴν πολυτέλειαν ἐν τοῖς χημείοις, ἐθεώρει τὰς πολυδαπάνους συσκευὰς ὡς λίαν ἀριστοκρατικάς, καὶ ἐπεθύμει τὴν ἐπιστήμην εὐπρόσιτον τοῖς πᾶσι καὶ τὰ μέσα τῶν πειραμάτων καὶ τῶν ἀναζητήσεων προσιτὰ καὶ εἰς αὐτοὺς ἔτι τοὺς ἀπόρους. Ἀφηγούμενος δὲ τοὺς ἀγῶνας τῆς νεότητός του, ἠγάπα ν' ἀποδεικνύῃ, ὅτι δύναταί τις πάντοτε νὰ

διαστρέφη καὶ νὰ ὑπερνικᾷ τὰς παρουσιαζομένας δυσκολίας. Αἱ σχολαὶ καὶ τὰ εἰδικὰ ἐκπαιδευτήρια πολλαπλασιάζοντα σήμερον τὰ ἐργαστήριά των, τιθεῖσιν ἐν χερσὶ τῶν σπουδαστῶν τὰς τελειοτέρας συσκευάς, ὅπως διδάξωσιν αὐτοὺς τὸν τρόπον τοῦ πειρᾶσθαι. «Ὅσον τὸ ἐπ' ἐμοί, ἔλεγεν, ἐπεθύμουν »ἵνα διδάξω αὐτοὺς ν' ἀπέχωσι τῆς χρήσεως τοιούτων συσκευῶν· ὁ νοῦς »τοῦ σπουδαστοῦ ὀξύνεται ἐν τῇ πάλῃ, ἐνῷ ἀποναρκοῦται ἐν τῇ ἀπολαύσει »ἀγαθοῦ τινος ἄνευ μάχης». Πλὴν ταῦτα λέγων φαίνεταί μοι ἀπεῖχε τοῦ μέτρου· καθότι ναὶ μὲν πᾶν πρόσκομμα ἐξεγείρει ἀφ' ἑνὸς καὶ διερεθίζει τὴν ἐπίλεκτον φύσιν, πλὴν ἀφ' ἑτέρου παραλύει καὶ ἀποθαρρύνει τοὺς κοινοὺς τῶν ἀνθρώπων. Αἱ σοβαραὶ σπουδαὶ θὰ καθίσταντο ἀπρόσιτοι εἰς ἄνδρας κοινῆς νοημοσύνης ἢ ἀστάτου θελήσεως, ἂν τὰ μέσα τοῦ πειρᾶσθαι δὲν παρείχοντο αὐτοῖς ἐν τελειότητι. Ἀφοῦ λοιπὸν πάντες δὲν ἔχουσι τὸ προσὸν τῆς ἀγχινοίας καὶ ἐνεργητικότητος, ὅπερ ἀπαιτεῖται πρὸς δημιουργίαν, πρέπει τοὐλάχιστον νὰ παράσχωμεν εἰς τοὺς πολλοὺς τὰ μέσα δι' ὧν εὐρύνεται ὁ ὁρίζων τῶν ἐρευνῶν καὶ ἀναπτύσσεται τὸ αἴσθημα τῆς ἐξετάσεως τῶν ἀντικειμένων τῆς φύσεως.

Ὁπόταν τὰ καθήκοντα τοῦ γενικοῦ ἐπόπτου τοῦ διδασκαλείου τοῦ Cluny ἀνετέθησαν τῷ Βαλάρδῳ, γενικὴ χαρὰ κατέλαβε τοὺς πάντας. Μετὰ πάθους προσεπάθει ὅπως τὰ διδάγματα τοῦ κεντρικοῦ τούτου διδακτηρίου, ἅπερ εἰδικὰ ἐλέγοντο, καταστῶσι γενικώτερα, φρονῶν ὅτι πολὺς χρόνος δίδοται εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ἀρχαίων γλωσσῶν, καὶ ὅτι εἰς τὰς δευτερευούσας σπουδὰς ἠδύναντο οἱ μαθηταὶ νὰ διδάσκωνται κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τὰς ξένας γλώσσας, τὰ μαθηματικὰ καὶ τὰς φυσικὰς καὶ φυσικοϊστορικὰς ἐπιστήμας. Τοιουτοτρόπως ὅσοι τῶν μαθητῶν εἶχον ἔφεσιν νὰ ἐπιδοθῶσιν εἰδικῶς εἰς τὴν σπουδὴν τῶν νεκρῶν γλωσσῶν θὰ ἠδύναντο ἐν ὡρίμῳ πνεύματι νὰ γείνωσι κύριοι τούτων. Ἐπεθύμει ὅπως τὸ πανεπιστήμιον, προέχον τῶν ἐλευθέρων σχολῶν, συστηματοποιήσῃ ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν πρακτικὴν διδασκαλίαν, ἐπιζητουμένην ὑπὸ νέων ἀναγκῶν τῆς οἰκογενείας καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν κλασικὴν παίδευσιν, ἀναγκαίαν εἰς τοὺς προτιθεμένους νὰ ἐπιδοθῶσιν εἰς ἐλεύθερα ἐπαγγέλματα. Διὰ τῶν ἀρχῶν τούτων ἐπραγματοποιεῖτο ἀπόφασις, ὑπὸ διαπρεποῦς ὑπουργοῦ ληφθεῖσα, τοῦ ἡμετέρου συναδέλφου κ. Duruy.

Ὁ Βαλάρδος ἐφόσον προὐχώρει τὴν ἡλικίαν ἤλλασσε μὲν τὴν διάθεσιν, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν φύσιν. Ἐν ἡλικίᾳ 60 ἐτῶν ἦτο οἷος τὸν ἐγνωρίσαμεν καὶ περὶ τὰ 20 αὐτοῦ ἔτη. Ἰδιοσυγκρασία ὅλως ἰδιάζουσα, καθ' ἣν τὸ ὑψηλὸν αἴσθημα τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ σοφοῦ συνηνοῦτο μετὰ τῆς ἄκρας εἰλικρινείας μορφῆς καλλιτεχνικῆς, παρέσχε τῇ φυσιογνωμίᾳ αὐτοῦ τύπον σοβαρὸν ἅμα τε καὶ συμπαθητικόν. Οὐδὲν οὐδέποτε δι' ἑαυτὸν ζητήσας, μετὰ πολλῆς δεξιότητος ἐνήργει περὶ ἄλλων προκειμένου. Ἂν δὲ τὰ τεχνάσματα τῶν ἐπιτηδείων τῷ ἐνέσπειρον ἐνίοτε ἀγανάκτησιν, ἀήθη εἰς τὸ ἤρεμον αὐτοῦ πνεῦμα, τὸ τοιοῦτον προήρχετο, διότι ἔκλινε πάντοτε πρὸς τὴν εὐθύτητα καὶ τὴν

ἀλήθειαν διὰ φυσικῆς ἀτραποῦ. Ἦτο δίκαιος μέχρι φανατισμοῦ, δι' αὐτὸ καὶ ἠγαπᾶτο παρὰ πάντων.

Καθήκοντα ὑπέρτερα ὑπεχρέουν τὸν Βαλάρδον νὰ διαμένῃ ἐν Παρισίοις, ἔνθα τὸ ἔντιμον στάδιον τῆς ζωῆς του ἤθελε τῇ ἀληθείᾳ λήξει ἄλυπον καὶ ἀτάραχον ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν, ἂν οἰκογενειακὰ ἀνίατα ἄλγη δὲν ἐτάρασσον τὴν γαλήνην τοῦ βίου του. Ὁ διαδοχικὸς θάνατος τῶν τέκνων του καὶ τῆς συντρόφου τοῦ βίου του, τὰ ἀτυχήματα τέλος τῆς πατρίδος, τόσον ἀνιάτως ἐπλήγωσαν τὴν καρδίαν του καὶ τὴν φιλοπατρίαν του, ὥστε ἠνάγκασαν αὐτὸν βλέποντα τὴν ῥωμαλέαν αὐτοῦ κρᾶσιν ἀλλοιουμένην καὶ τὸ κακὸν ὁσημέραι ἐπικινδύνως προχωροῦν, ν' ἀποχωρήσῃ τῆς ὑπηρεσίας καὶ ν' ἀναπαυθῇ ἐν μέσῳ τῶν θετῶν αὐτοῦ τέκνων, ἅτινα μετὰ πλείστης φιλοστοργίας τὸν περιεκύκλουν. Οἱ πολυάριθμοι φίλοι του καὶ οἱ προστατευόμενοί του ἔσπευσαν νὰ περικυκλῶσι τὴν ἄτυφον κατοικίαν του, εἰς ἔνδειξιν ἀφοσιώσεως, εὐγνωμοσύνης καὶ σεβασμοῦ, ὀφειλομένου πρὸς σοφὸν ἔνδοξον καὶ πρὸς ἄνδρα ἀγαπητὸν καὶ ἀγαθόν.

Ἀποδεξάμενος ἐν τῇ κλίνῃ τοῦ θανάτου τοῦ ἀγαπητοῦ μου τούτου φίλου τὸ ὕστατον αὐτοῦ χαῖρε, ἀπευθυνόμενον πρὸς τὴν Ἀκαδήμειαν, ἥτις ἦτο τὸ ἀντικείμενον τοῦ σεβασμοῦ του, πρὸς τὴν ἐμὴν οἰκογένειαν, ἣν πρὸ πολλοῦ ἐθεώρει ὡς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ, πρὸς ἐμὲ αὐτόν, οὗτινος ἐγνώριζε τὴν ὅλως ἀδελφικὴν ἀφοσίωσιν, ἀνεύρισκον ἐν μὲν τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ τὴν γαλήνην, ἐν τοῖς λόγοις τὴν εὐγένειαν καὶ ἐν τῷ βλέμματι τὴν πεποίθησιν, ἣν δύνανται νὰ ἐμπνεύσωσι τὸ αἴσθημα συνειδήσεως καθαρᾶς καὶ βίου ἁγνοῦ, ἡ ἀνάμνησις εὐτυχῶν ἡμερῶν καὶ ἡ βεβαιότης δόξης ἐπαξίας.

Καθ' ἣν δὲ στιγμὴν αἱ χεῖρες ἡμῶν διὰ παντὸς ἀπεχωρίζοντο, κρατῶν ἠπίως τὴν χεῖρά μου, *μὴ λησμόνει*, μοῦ λέγει μετὰ φωνῆς συγκινητικῆς, εἰς ἔνδειξιν εὐγνωμοσύνης πρὸς τὰ βοηθήματα ὧν ἡ νεότης αὐτοῦ ἠξιώθη, καὶ τῶν ὁποίων ἡ ἀνάμνησις ἐφαίνετο ἐπαναζῶσα εἰς τοὺς θνήσκοντας αὐτοῦ ὀφθαλμούς, *μὴ λησμόνει ὅτι διετέλεσα μαθητὴς τῆς φαρμακευτικῆς*. Ὄχι· δὲν θὰ λησμονήσω ποτὲ τὸ τοιοῦτον, ἐννοῶ δὲ κάλλιον παντὸς ἄλλου τὸ λόγον δι' ὃν δικαίως ὁ Βαλάρδος ἀπέδιδε τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ βίου του εἰς τὰς μετριόφρονας ἐκείνας σπουδάς, αἵτινες τὸν καθωδήγησαν ἀσφαλέστατα εἰς τὴν ὁδὸν τῶν μεγάλων τῆς φύσεως μυστηρίων.

Ἀντικρὺ τῆς κατοικίας αὐτοῦ, ἐπὶ τῶν γηπέδων τοῦ Λουξεμβούργου, οὐ μακρὰν τοῦ Ἀστεροσκοπείου καὶ τοῦ ὀρυκτολογικοῦ σχολείου, ὑψοῦται οἰκοδόμημα προωρισμένον διὰ τὴν ἀνωτάτην φαρμακευτικὴν σχολὴν τῶν Παρισίων. Οἱ μαθηταί, φοιτῶντες ἐν αὐτῷ πρὸς ἀκρόασιν μαθημάτων, θέλουσι συνδέσει τὸ ὄνομα τοῦ Βαλάρδου πρὸς τὰ τοῦ Scheele καὶ τοῦ Davy, ἐφαμίλλων κατὰ τὴν δόξαν πρὸς τὸν Λαβοαζιέρον, ὡς καὶ πρὸς τὰ τοῦ Vauquelin, τοῦ Pelletier, τοῦ Robiquet, τοῦ Sérullas, τοῦ Pelouze, τοῦ Claude Bernard, τῶν ἀρχαίων ἡμῶν συναδέλφων· ὑπερήφανοι δὲ διὰ τοὺς ἐνδόξους

αὐτῶν διδασκάλους, οἵτινες, ὡς καὶ οὗτος, οὐδέποτε ἐλησμόνησαν τὴν ἀφετηρίαν τοῦ σταδίου των, θέλουσι μείνει πιστοὶ εἰς τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος καὶ εἰς τὰς εὐγενεῖς παραδόσεις τῆς ἐργασίας, τῆς καρτερίας καὶ τῆς μεγαλονοίας.

ΠΟΜΠΗΙΟΙ ΚΑΙ ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ

Ὑπὸ ΜΙΧΑΗΛ RUGGIERO *

Δὲν προςῆκεν ἀληθῶς εἰς ἐμὲ ἡ τιμὴ νὰ παραστῶ σήμερον ἐν τοῖς ἱεροῖς τούτοις καὶ τιμίοις ἐρειπίοις, ἐν τῷ μέσῳ τοσούτων ἀνδρῶν ἐπιφανῶν ἐν ταῖς ἐπιστήμαις, τοῖς γράμμασι καὶ ταῖς τέχναις, ἵνα προςφωνήσω ὑμᾶς κατὰ τὴν θλιβερὰν ἑορτὴν ἣν ἤλθομεν νὰ τελέσωμεν, ἀλλ' εἰς τὸν Ἰωσὴφ Φιορέλλην, τὸν εἰς τὴν ζωὴν ἀνακαλέσαντα πόλεις νεκράς, τὸν ἐπανορθωτὴν τῆς ἱστορίας καὶ ἀρχαιολογίας τῶν Πομπηίων καὶ τὸν ἐκ δικαιοσύνης τῆς τύχης ἄλλως ἀήθους γενικὸν διευθυντὴν τῶν μουσείων καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν τοῦ βασιλείου. Ἀναγκαζόμενος δὲ ὑπὸ τῆς εὐγενοῦς αὐτοῦ προςκλήσεως καὶ ὑπὸ τῆς ὀφειλῆς τοῦ ἐμοῦ ἔργου νἀντικαταστήσω αὐτὸν ἀναξίως, φοβοῦμαι μὴ παραστήσω πρὸ ὑμῶν τὴν εἰκόνα τοῦ Σιναΐτου ἐκείνου, τοῦ πτωχοῦ Πέρσου ἐργάτου, ὅςτις αἴφνης βλέπων ὅτι διέβαινε πρὸ τοῦ βασιλέως Ἀρταξέρξου καὶ θέλων νὰ τιμήσῃ αὐτὸν διά τινος δώρου κατὰ τὸ ἔθος τῆς αὐλῆς, ἐπειδὴ ἐστερεῖτο παντὸς ἄλλου ἀγαθοῦ, συμπλέξας τὰς χεῖρας δίκην κυπέλλου προςήνεγκεν αὐτῷ ὀλίγον ὕδωρ ποτάμιον.[1] Ἂν λοιπὸν οἱ λόγοι μου δὲν θὰ ἔχωσιν ἄλλην οὐσίαν καὶ γεῦσιν πλὴν τῆς τοῦ διαυγοῦς ὕδατος, θἀγωνισθῶ νἀντισηκώσω κατὰ μέρος τὴν μετριότητα αὐτῶν διὰ τῆς πρὸς ὑμᾶς εὐλαβείας καὶ τῆς βραχυλογίας, οὓς κανόνας δὲν τηροῦσι πάντοτε οἱ ἐν τῇ κυριότητι αὐτῶν κατέχοντες τοὺς ἀκροατάς, μὴ καταπονῶν τὴν ὑμετέραν ὑπομονὴν διὰ μακρᾶς πολυλογίας μηδὲ ἁπτόμενος θεμάτων ἐπιστημονικῶν καὶ σοφῶν, ὧν ὑμεῖς μὲν ἐστὲ ἐξόχως ἔμπειροι, ἐγὼ δὲ ὁ δι' ὅλης τῆς ἡμέρας ἀγωνιζόμενος κατὰ τῶν λίθων καὶ τοῦ κονιάματος, εὖ οἶδα, μόλις που ἐγευσάμην.

Ἡ περιβάλλουσα ἡμᾶς ἐνταῦθα πεδιάς, ἡ κειμένη μεταξὺ τῆς θαλάσσης, τοῦ Βεσουβίου καὶ τῶν Ἀπεννίνων, νῦν σποραδικῶς κατῳκισμένη ὑπὸ μικρῶν

* Ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω ἐπιγραφὴν δημοσιεύομεν τὸν λόγον ὃν ἀνέγνωσεν ὁ σοφὸς διευθυντὴς τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ βασιλείου τῆς Ἰταλίας, κ. Μιχαὴλ Ruggiero, ἐν τῇ Βασιλικῇ τῶν Πομπηίων τῇ 13)25 Σεπτεμβρίου ἐπὶ τῇ δεκάτῃ ὀγδόῃ ἑκατονταετηρίδι ἀπὸ τῆς καταστροφῆς τῆς πόλεως. Περὶ δὲ τῆς ἀρχαιολογικῆς ταύτης μνημοσύνου ἑορτῆς καὶ τῶν νεωτάτων τῶν Πομπηίων ἐρευνῶν θὰ γράψωμεν ἄλλοτε διὰ μακρῶν. Σ. Π. Λ.

1 Αἰλιανοῦ, Ποικίλη ἱστορ. Α' 32.

οἴκων καὶ πτωχικῶν καλυβῶν, ἦτό ποτε κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ἐκ τῶν φαιδροτάτων καὶ τὰ μάλιστα πολυανθρώπων τῆς Ἰταλίας. Εἶχε δὲ ἀγροτικοὺς οἴκους πολυτελεῖς καὶ κομψοτάτους, ἐπαύλεις, ἀποθήκας καὶ ἄλλας οἰκοδομίας οὕτω πυκνάς, ὥστε εἰς τὸν ἀπὸ τῆς θαλάσσης θεώμενον παρεῖχον τὴν ὄψιν μιᾶς καὶ μόνης πόλεως μετὰ τοῦ λοιποῦ κόλπου. [1] Ἐνυπῆρχον ἀμπελῶνες καὶ φυτεῖαι ἐλαιῶν, νομαὶ ἀγελῶν, ἄλση κυπαρίσσων, πηγαὶ διασημόταται ὑδάτων ἰαματικῶν [2], ἁλατοπηγεῖα· διὰ μέσου δ' ἔρρεε ποταμὸς πλωτὸς καὶ ὑπῆρχε λιμὴν δι' οὗ ἤγοντο καὶ διεπεραιοῦντο ἐδώδιμα καὶ ἐμπορεύματα παντοειδῆ πρὸς εὐμάρειαν καὶ πλοῦτον τῆς ὅλης ἐπαρχίας. Οὐδένα ἤδη παρεῖχε φόβον ὁ Βεσούβιος, καλλιεργούμενος ἐν τοῖς ὀροπεδίοις καὶ χλοαζόμενός ἐν ταῖς κλιτύσιν ὑπὸ ἀλσῶν κατακρυπτόντων τὰ ἴχνη τῶν παλαιῶν καύσεων. Ἐξ ἀνατολῶν τῷ ἀνιόντι τὴν ἀκτὴν τῶν Ἀπεννίνων κατῴκουν οἱ Σταβιανοί, μετοικισθέντες μετὰ τὸ ὠμὸν τέλος τοῦ συμμαχικοῦ πολέμου, ἐν ἀνέτοις καὶ εὐτειχίστοις πόλεσι πλουσίαις ἐλαίου, οἴνου καὶ τοῦ ὑγιεινοῦ ἐκείνου γάλακτος τοῦ λίαν ἐπαινουμένου διὰ τὴν θεραπείαν τῶν ἀσθενῶν [3]. Ἤρχοντο δ' ἔπειτα οἱ Πομπήιοι, ὡσεὶ ἀκρόπολις καὶ σκοπιὰ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πεδίου, εὐποροῦντες πλήθους ἐνοίκων, πλούτου καὶ ἐμπορίας διὰ τὴν πρόσφορον θέσιν τῆς γειτονούσης θαλάσσης καὶ τοῦ ποταμοῦ καὶ ἐξωραϊζόμενοι ὑπὸ τοῦ πλήθους καὶ μεγέθους τῶν δημοσίων οἰκοδομῶν καὶ τῆς λάμψεως τῶν ἑλληνικῶν καὶ ῥωμαϊκῶν τεχνῶν. Ἐγγὺς δ' ἔκειντο οἱ **Oplonti**, χωρίον πάντως οὐχὶ ἄσημον εἴτε ἦτο πόλις, εἴτε κώμη εἴτε σταθμὸς κατὰ τὴν ὑπατικὴν ὁδόν. Τελευταῖον δ' εἵπετο τὸ Ἡράκλειον, πόλις μᾶλλον πεπολιτισμένη, μᾶλλον κεκαλλωπισμένη καὶ μεγαλοπρεπεστέρα, ὡς μαρτυρεῖται ὑπὸ τῶν ἐξαιρέτων ἔργων τέχνης, τῶν παπύρων, τῶν μαρμάρων καὶ τῶν ἐξόχων χαλκουργημάτων τῶν ἐκεῖθεν ἐξαχθέντων.

Ἀλλὰ τοσαύτη ἄφατος τῆς φύσεως πραότης, τοσοῦτος πλοῦτος καὶ τεχνουργία ἐργασίας ἀνθρωπίνης, ταῦτα πάντα, συνεσωρευμένα ἀπ' αἰώνων καὶ ἐπαυξηθέντα τελευταίως διὰ τὴν βαθεῖαν εἰρήνην ἐν ᾗ ἡσύχαζεν ἡ Ἰταλία κατὰ τοὺς πρώτους τῆς αὐτοκρατορίας χρόνους, ἠφανίσθησαν ἐξαπίνης ἐν ἡμέραις δύο δι' ἀγρίας ἐκρήξεως τοῦ Βεσουβίου. Κεραυνοί, σεισμοί, σκωρίαι ζέουσαι, ἀναθυμιάσεις ἀτμῶν θανατηφόρων, λίθοι, τέφραι, ῥεῖθρα ὕδατος καὶ πηλοῦ κατέστρεψαν ἀγρούς, ἐπαύλεις καὶ πόλεις, καλύπτοντα καὶ ἐξαλείφοντα καὶ αὐτὴν τὴν ἀνάμνησιν τῶν τόπων. Κτήνη ἐτάφησαν ἀγεληδόν, ἄνθρωποι ἀπέθανον ἀναρίθμητοι, ἄλλοι παρεφρόνησαν ὑπὸ τοῦ φόβου. Τοσαῦται καὶ οὕτω σκληραὶ μάστιγες ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ σπανίως μόνον ἠρήμωσαν τὴν γῆν.

Ἀπολεσθέντων οὕτω τῶν οἴκων, καλυφθέντων τῶν ἀγρῶν ὑπὸ τέφρας καὶ

1 Στράβων, ἔκδ. Meineke E. 4, 8.
2 Columella X, στ. 133.
3 Γαληνοῦ Θεραπ. Μεθ. V, 12.

λίθων διαπύρων καὶ ἀποτελματωθέντων ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ ὅςτις ἔρρευσεν ἀχαλίνωτος διὰ τῆς πεδιάδος, ἐγκατελείφθη ἡ χώρα πᾶσα, οἱ δ' ἐπιζήσαντες εἰς τὴν καταστροφὴν ἔφυγον εἰς τὰς ὁμόρους πόλεις. Οἱ δὲ πόλεμοι, ἡ βαρβαρότης καὶ τἄλλα κακὰ τὰ καταθλίψαντα τὴν Ἰταλίαν ἐν τοῖς ἐπιγενομένοις χρόνοις διέκοψαν τὰς παραδόσεις καὶ ἠφάνισαν τὸ πλεῖστον μέρος τῶν συγγραφῶν καὶ παντὸς ἄλλου καταφανοῦς ἴχνους τῆς ἀρχαιότητος, οὕτως ὥστε κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ μόνον ἦτο γνωστὸν τὸ θλιβερὸν συμβὰν ἐκ τῶν ὑπομνημάτων τοῦ Πλινίου καί τινων ἄλλων συγγραφέων, περὶ δὲ τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς θέσεως τῶν τεθαμμένων πόλεων ἐπετείνετο συζήτησις μακρὰ καὶ ματαία. Ἐκ τύχης δὲ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ὁ Ἐμμανουὴλ Μαυρίκιος ὁ ἐκ Λοθαριγγίας, πρίγκιψ τοῦ Elbeuf, ἐνεργῶν ἐν Ῥετίνᾳ σκαφὴν πρὸς ἄλλον τινὰ σκοπόν, προσέκρουσεν εἰς ἀρχαῖόν τινα οἶκον ἀγροτικόν, ὅθεν ἐξήγαγε κίονας, ἀγάλματα περίτεχνα καὶ ψηφοθετήματα, σχεδὸν πάντα διασκορπισθέντα ἐκτὸς τῆς Ἰταλίας.

Τοῖς ἴχνεσι δὲ τούτοις ἑπόμενος ὁ βασιλεὺς Κάρολος ὁ Γ', φιλόμουσος τῶν τεχνῶν καὶ τῆς παιδείας προστάτης, ἐπανήρχισεν ἀποπείρας ἀνασκαφῶν ἐπὶ τοῦ θεάτρου τοῦ Ἡρακλείου τῷ 1738. Ἀλλ' ἐπειδὴ αἱ μὲν ἀρχαιολογικαὶ μαθήσεις ἐν ἐκείνοις τοῖς χρόνοις μόλις που εὑρίσκοντο ἐν τῇ γεννήσει, ἐν δ' ἐκείνῳ τῷ τόπῳ ἐπέκειντο ὑπὲρ τὰ εἴκοσι μέτρα γῆς σκληροτάτης καλυπτομένης ὑπὸ οἴκων νέων καὶ κήπων μεγάλης ἀξίας, δὲν κατεβλήθη τις φροντὶς περὶ τὴν εὕρεσιν ἢ ἀναγνώρισιν τῶν οἰκοδομῶν, μᾶλλον δὲ κατεστρέφοντο αὗται τὸ πλεῖστον, γινομένων ὀρυγμάτων πρὸς ἐξαγωγὴν τῶν ἐν αὐταῖς εὑρισκομένων μαρμαρίνων καὶ χαλκῶν ἔργων καὶ τῶν ζωγραφιῶν. Οὐδ' ἐφαίνετο ἀπαιτουμένη πρὸς διεύθυνσιν τῶν ἔργων ἄλλη τις γνῶσις ἢ πεῖρα πλὴν τῆς τέχνης τοῦ ὀρύττειν ὑπονόμους, ἣν κατέχουσι κυρίως οἱ στρατιωτικοὶ μηχανικοί.

Οὕτω δὴ ἀνεγνωρίσθη μετὰ βεβαιότητος ἡ εὕρεσις τοῦ Ἡρακλείου καίτοι δὲν ἔλειψαν συζητήσεις καὶ διαφωνίαι μεταξὺ τῶν λογίων, τοῦ μὲν ἐν Νεαπόλει Μεκάττη, ὅςτις ἐβασίζετο εἰς τὰς ἀνακαλυφθείσας ἐπιγραφὰς καὶ εἰς τὰς ἄλλας μαρτυρίας, ὑποστηρίζοντος τὸ ζήτημα, τοῦ δ' ἐν Φλωρεντίᾳ Λάμη ἀντιτείνοντος ἀποτόμως.

Μετὰ δὲ τὸ Ἡράκλειον ἐγένοντο ἀπόπειραι τῷ 1748 πρὸς εὕρεσιν τῶν Σταβιῶν ἐν τῷ τόπῳ τῷ καλουμένῳ Civita, ἔνθα ἀπ' ἐναντίας κεῖνται οἱ Πομπήιοι, ἐπικρατούσης τότε τῆς πεπλανημένης ἐκείνης γνώμης, καίτοι ὁ Κάμιλλος Πελλεγρῖνος [1] καὶ ὁ Λουκᾶς Ὀλστένιος [2] εἶχον ἤδη πολλῷ πρότερον σαφῶς ὑποδείξει τὴν ἀληθῆ τῶν Πομπηίων θέσιν. Κατὰ δὲ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἐπεχειρήθησαν αἱ ἀνασκαφαὶ παρὰ τὴν γέφυραν τοῦ ἁγίου Μάρκου

1 Apparato alle antichità di Capua. Discorso II, 23.

2 Adnot. in geogr. σελ. 243.

ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ Gragnano· εὑρέθησαν δὲ κατ' ὀλίγον ἐπαύλεις καὶ οἶκοι ἀγροτικοὶ τῶν Σταβιῶν μετὰ *τραπήτων* (πιεστηρίων οἴνου) καὶ ἄλλων γεωργικῶν μηχανῶν. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ φύσις τῆς γῆς, συνισταμένης κατὰ μέγα μέρος ἐκ κισσήρεως, δὲν ἐπέτρεπεν ἐν ἀμφοτέροις τούτοις τοῖς μέρεσι τὴν σκαφὴν τάφρων καὶ στοῶν, ἐπεκράτησεν ἔθος νἀποκαλύπτωσι μὲν τὰ κτίρια, μετὰ δὲ τὴν ἐκεῖθεν ἐξαγωγὴν παντὸς πράγματος ἔχοντος ἀξίαν ἢ φαινομένου μόνον ὅτι ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἀξίαν, ἐκάλυπτον τέλος αὐτὰ ἐκ νέου. Ἀλλὰ κατὰ τύχην ἀγαθὴν ὁ Κάρολος Βέμπερ ὅστις ἦτο βοηθὸς τοῦ συνταγματάρχου Alcubierre, στρατιωτικὸς μὲν ἀνὴρ καὶ αὐτός, ἀλλ' οὐχ ὅλως ἀπαίδευτος καὶ ἄμουσος περὶ τὴν ἀρχαίαν τέχνην, ἐξεικόνισε διαγράμματα καὶ ἔγραψεν ὑπομνήματα περὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐν Σταβίαις καὶ Ἡρακλείῳ εὑρεθέντων κτιρίων ἅτινα ἐφυλάχθησαν, καίτοι μετρίως, ἀπὸ καταστροφῆς δευτέρας.

Ἐγένοντο δ' αἱ πρῶται ἀπόπειραι ἐν Πομπηίοις παρὰ τὴν τετραοδίαν τῆς σταβιανῆς ὁδοῦ καὶ τῆς ὁδοῦ τῆς Νώλας, κατὰ τὴν διασταύρωσιν τοῦ cardo καὶ τοῦ decumanus major· εἶτα δὲ μετεπήδησαν εἰς τὸ Ἀμφιθέατρον, εἰς τοὺς τάφους ἔξω τῆς σταβιανῆς πύλης, εἰς τοὺς τάφους τοὺς ἔξω τῆς παραθαλασσίας πύλης, εἰς τοὺς οἴκους τῆς Ἰουλίας Φήλικος καὶ τοὺς τοῦ Μάρκου Κράσσου· ἐπλανῶντο δὲ ἄνευ τινὸς κανόνος ὁτὲ μὲν τῇδε, ὁτὲ δ' ἐκεῖσε καθ' ὅσον εὑρίσκοντο ἢ ὑπῆρχεν ἐλπὶς νὰ εὑρεθῶσι πλείω σκεύη καὶ ἄλλα τεχνουργήματα. Παραιτήσαντες δὲ τὸ πρῶτον ἔθος τοῦ καὶ πάλιν ἐπικαλύπτειν τοὺς οἴκους, ἀπῆγον χάριν συντομίας καὶ ἐναπετίθουν τὰ χώματα κατὰ τὴν ἐσχάτην ἄκραν τῆς πόλεως, ἐπὶ τῶν μεγίστων ἐκείνων σωρῶν τῶν κατακλυζόντων αὐτὴν ἐκ νότου καὶ δυσμῶν, ἀφίνοντες οὕτως εἰς τὸ μέλλον τὴν δαπάνην καὶ τὸν ἄχαριν κόπον τῆς ἀποκομίσεως αὐτῶν. Περὶ δὲ ἀνορθώσεως τῶν κιόνων, περὶ ἐπαναφορᾶς κατὰ χώραν ἢ ὑποστηρίξεως τῶν πεπτωκότων ἢ ἑτοιμορρόπων μερῶν τῶν κτιρίων οὐδεμία ἐγένετο σκέψις, ἕκαστον δὲ πρᾶγμα ἔμενεν ἔνθα εἶχεν ἐκτοξευθῇ ὑπὸ τῆς τύχης ἢ τῆς καταστροφῆς. Ἐνόμιζον δὲ ὅτι οὐδὲν ἄλλο χρέος εἶχον ἢ νὰ φροντίσωσι περὶ πλουτισμοῦ τοῦ Μουσείου.

Καλλιτέρα δέ τις μέθοδος εἰσήχθη τῇ εἰσηγήσει τῆς Ἡρακλεωτικῆς Ἀκαδημείας τῆς ἱδρυθείσης τῷ 1755, εἰς ἣν ἀνετέθη ἡ μέριμνα περὶ τῶν ἀνασκαφῶν· ἀλλὰ καὶ τὸ ἀγαθὸν τοῦτο δὲν διήρκεσεν ἐπὶ μακρὸν καὶ ἐπανῆλθεν ἡ πρώτη ἐγκατάλειψις. Ὁ δ' ἐφεξῆς μηχανικὸς Φραγκῖσκος La Vega, καλλιτέχνης πεπαιδευμένος καὶ ἄξιος, ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος εἰσηγησάμενος τὸν προσήκοντα τρόπον τῶν ἐπισκευῶν, ἐξερευνῶν τὰς μεθόδους τῆς ἀρχαίας κατασκευῆς καὶ διευθύνων κανονικώτερον τὰ ἔργα.

Ὀλίγα δ' ἔπραξαν ἢ ἠδυνήθησαν νὰ πράξωσιν οἱ διαδεξάμενοι ἐκεῖνον, ἐπειδὴ οἱ κάλλιστοι αὐτῶν ἔτυχον ἐν καιροῖς ἀναισθήτοις ἢ ἀπροθύμοις, ὅτε ἄνευ τινὸς ἄλλης προθέσεως εὐγενεστέρας διετηροῦντο ἔτι ἐπιδείξεις τινὲς χάριν μόνον αὐλικοῦ μεγαλείου καὶ θεάματος πρὸ τῶν ξένων. Ἡ δὲ τε-

λευταία τῆς τύχης ὕβρις προσέβαλε τὸν Γαετάνον Genovese, οὗ δὲν δύναμαι ἀκόμη νὰ μνημονεύσω ἀδακρυτί· τούτου τὸ στιβαρὸν καὶ πεπειραμένον πνεῦμα ἠφανίσθη διὰ μιᾶς ὑπὸ ἀγρίας νόσου, ὅτε τῷ 1862 εὑρίσκετο αὐτόχρημα ἐν τῷ δίδειν νέαν ζωὴν εἰς τὴν μελέτην τῶν τεχνῶν καὶ εἰς τὸ ἔργον.

Μὴ δυνηθεὶς νἀποσιωπήσω τὰ γεγονότα, δὲν θέλω ταῦτα λέγων οὔτε νὰ καταγελάσω τῶν παρελθόντων οὐδὲ πάντοτε νὰ ψέξω αὐτά· πρῶτον μὲν ἐπειδὴ δὲν εἶμαι βέβαιος περὶ τῆς κρίσεως ἣν περὶ ἡμῶν ἔχουσιν οἱ σύγχρονοι, πολλῷ δὲ μᾶλλον φοβοῦμαι ἐκείνην ἣν μέλλουσι νὰ ἐξενέγκωσιν οἱ μεταγενέστεροι, ἔπειτα δὲ ὁ θέλων νὰ κρίνῃ δικαίως ἀναγκαῖον εἶνε νὰ ἔχῃ κατὰ νοῦν τὰς περιστάσεις τῶν χρόνων καὶ τὸν τρόπον καθ' ὃν γεννῶνται αἱ ἀνθρώπινοι ἐπιστῆμαι, κατ' ἀρχὰς μὲν οὖσαι ἀτελεῖς καὶ συγκεχυμέναι, κατ' ὀλίγον δ' ἐπανορθούμεναι καὶ καθαριζόμεναι ὑπὸ τῶν γενεῶν τῶν ἐπερχομένων. Ἕκαστος πιστεύει κατὰ τοὺς χρόνους ἐν οἷς ζῇ ὅτι ἀνέβη εἰς τοὺς οὐρανούς, ὁ δὲ κατόπιν αὐτοῦ ἐρχόμενος διὰ νέων μελετῶν ἢ βλέπει αὐτὸν παρατρεπόμενον τῆς εὐθείας ἢ τὸν ἀποδεικνύει μόλις που ὑψωθέντα ἀπὸ τῆς γῆς. Ἐφάνη μέγα γεγονός, πρὸ ἑκατὸν καὶ τριάκοντα ἐτῶν, ὅτι ἔφθασαν νἀνακαλύψωσι μονονοὺ ἀθίκτους τρεῖς διασήμους πόλεις, ἀπὸ αἰώνων ζητουμένας καὶ ποθουμένας· μετὰ δὲ τὴν ἐκεῖθεν ἐξαγωγὴν παντὸς τοῦ δυναμένου ἐξαχθῆναι, δὲν ἐλήφθη τότε ὑπ' ὄψιν ὅτι ὑπελείπετο νὰ γείνῃ τι ἄλλο. Μετὰ κρίσεως ὀλίγης ἐκαθαρίσθησαν καὶ ἐτρίβησαν τὰ χαλκουργήματα, ἀφαιρούμενα τὴν χάριν καὶ τὸ κῦρος τῆς ἀρχαίας κατιώσεως. Προσεκολλήθησαν εἰς τἀγάλματα μέλη νέα καὶ νέα φανταστικὰ σύμβολα, ἐπειδὴ ἠνώχλει ἡ δύσμορφος θέα τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ αὐτῶν. Ἀξιωματικός τις τοῦ πυροβολικοῦ ἐλθὼν ἐκ Σικελίας, γλύπτης τις ἐκ Ῥώμης καί τις νεαπολίτης ῥωπογράφος, νομίζοντες ὅτι συντείνουσιν εἰς βελτίονα διατήρησιν ἢ ἀναζωογόνησιν τῶν τοιχογραφιῶν, ἠμαύρωσαν διὰ διαφόρων γανωμάτων τὴν καθαρότητα καὶ διαύγειαν τῶν ἀρχικῶν βαφῶν. Ἀλλὰ τίς θὰ ἠδύνατο νὰ ἐγερθῇ εἰλικρινὴς κατήγορος τοιούτων πταισμάτων, ὅτε καὶ αὐτοὶ οἱ εἰς τὸ φῶς τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος γεννηθέντες, μετὰ τοσαύτας δοκιμὰς καὶ τοσαύτας διδασκαλίας, δὲν ἐκαθαρίσθησαν ἀπὸ τῆς λέπρας τῶν κακῶς ἐννοουμένων ἐπισκευῶν;

Ἄλλη δέ τις οὐκ ὀρθὴ γνώμη, ἐρριζωμένη κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους παρὰ τὴν καλὴν θέλησιν τοῦ βασιλέως καὶ τὴν πολλὴν σοφίαν τοῦ ὑπουργοῦ Ταννούτση, διετήρησεν ἐπὶ μακρὸν τὴν ἀπομόνωσιν τῶν μελετῶν καὶ τὴν περὶ τὸ ἔργον ὀλιγωρίαν· ἐπεκράτει δὲ ἡ ἰδέα ὅτι ἡ ἀξιοπρέπεια τῆς χώρας καὶ τὸ προνόμιον τῆς βασιλείας συνίσταντο εἰς τὴν ἀπόκρυψιν πάντων τῶν εὑρημάτων καὶ εἰς τὴν αὐστηρὰν ἀπαγόρευσιν τῆς δημοσιεύσεως καὶ διασαφηνίσεως τῶν μνημείων πλὴν παρά τινων ὀλίγων μόνον ἀνδρῶν, ἄλλως λογάδων, ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως ὡρισμένων.

Διὰ δὲ τῆς ἐπελθούσης τῷ 1860 μεταπολιτεύσεως ἐξέλιπον διὰ μιᾶς οἱ

δεσμοί, αἱ ἀθλιότητες καὶ ἡ ἀδράνεια τῶν παλαιῶν χρόνων. Ὡρίσθησαν πλειότερα χρήματα διὰ τὰς ἀνασκαφάς. Ἡ ὑψίστη διοίκησις ἀνετέθη ἐλευθερίως εἰς ἕνα ἄνδρα, ἔχοντα ἐπιστήμην, ἀκμὴν, τιμιότητα[1], καὶ, τὸ κυριώτατον, μακρὸν ἤδη χρόνον ἐμμελετήσαντα τοῖς τοιούτοις. Ἐγένοντο ἀδελφικῶς δεκτοὶ ἐν Πομπηίοις οἱ φιλομαθεῖς ἐκ πάντων τῶν μερῶν τοῦ κόσμου, βοηθούμενοι εἰς τὰς μελέτας αὐτῶν ὑπὸ βιβλιοθήκης νεωστὶ καταρτισθείσης. Ἱδρύθη σχολὴ ἀρχαιολογίας ἥτις ἐπήνεγκεν ἤδη ἀγαθοὺς καρποὺς, ἀναδείξασα ἔξοχον καθηγητὴν διδάσκοντα ἀξιεπαίνως ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Βονωνίας. Ἤρξατο ἡ δημοσίευσις ἐφημερίδος ἀναγγελλούσης εἰς τὸ κοινὸν τὰς γινομένας ἐργασίας, μελέτας καὶ δαπάνας. Ὑπηγορεύθησαν κανόνες, κατὰ τοὺς καλοὺς τῶν παλαιοτέρων χρόνων, βραχεῖς, ἀκριβεῖς, κατάλληλοι, δι' ὧν μεινάντων κατὰ σπανίαν τύχην πολλὰ ἔτη ἀμετακινήτων, εἰςήχθη πειθαρχία περὶ τοὺς φύλακας, οἵτινες τὸ πρότερον ὑπῆρξαν ἀτακτότατοι, ἀγαθὴ διοίκησις περὶ τὰς δαπάνας καὶ ταχύτης ἐν τῇ ἐργασίᾳ. Εἰςήχθη μείζων τάξις περὶ τὰ ἔργα, ἀποκαλυπτομένων καὶ καθαριζομένων τῶν insulae τῆς μὲν παρὰ τὴν δὲ καὶ γινομένων τῶν σκαφῶν κατὰ στρώματα ὁριζόντεια, ἐπειδὴ ὁ κατακρημνισμὸς τῆς κισσήρεως κατέρριπτε τοὺς τοίχους καὶ τῶν κιόνων τοὺς ἧττον ἐμπέδους.

Κατεσκευάσθη σιδηρόδρομος κατηφορικὸς δι' οὗ ἀποκομίζονται εὐχερῶς τὰ χώματα μακρὰν καὶ ἔξω τῆς πόλεως. Ἐζητήθη καὶ ἐδωρήθη παρὰ τῆς ἐπαρχίας Νεαπόλεως τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς δημοσίας ὁδοῦ ὑφ' ὃ ἤρξατο ἀνακαλυπτόμενον τὸ νότιον τεῖχος τῶν Πομπηίων οὐκ ἄνευ τινὸς ἐλπίδος ὅτι θὰ εὑρεθῇ αὐτόθι καί τι προάστειον. Ἵνα δὲ διατηρηθῶσι τὰ μνημεῖα ἀπὸ τῆς μανίας τῶν ἐργολάβων, οἵτινες ὁτὲ μὲν ἐξ ἀμαθίας, ὁτὲ δ' ἐξ ἀπλήστου πλεονεξίας δὲν καταβάλλουσι τὴν ὀφειλομένην μέριμναν πρὸς συντήρησιν αὐτῶν καὶ ἁρμοδίαν ἐπισκευὴν, ἀνετέθη ἡ διοίκησις τῶν ἔργων εἰς τοὺς μηχανικοὺς καὶ ἐπιστάτας τῶν ἀνασκαφῶν, οἵτινες, ἐκλέγοντες τοὺς ἀρίστους καὶ ἐπιμελεστάτους τῶν τεχνιτῶν, πληρόνουσι τοὺς μισθοὺς κατ' εὐθεῖαν, προμηθεύουσι τὰ ὑλικὰ καὶ κατὰ διμηνίαν παρέχουσιν εὐθύνας τῶν γενομένων. Ἐπέρχεται δ' ἐντεῦθεν κέρδος οὐδέποτε ὀλιγώτερον τῶν δέκα καὶ πέντε ἢ εἴκοσιν ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν ἀπὸ τῶν προτέρων συμβολαίων.

Διὰ τοιούτων δὲ καὶ ὁμοίων ἔργων καὶ διὰ τῆς μείζονος χορηγίας τῆς παραχωρουμένης ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως ἀνεσκάφησαν ἐν δεκαοκτὼ ἔτεσιν 79898 τετραγωνικὰ μέτρα ἐκ τῆς ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως ἐπιφανείας, ἤτοι κατὰ μέσον ὅρον 4438,77 μέτρα ἐτησίως· ἐν ᾧ κατὰ τὰ ἑκατὸν καὶ δώδεκα ἔτη τὰ παρελθόντα μεταξὺ τοῦ 1748 καὶ τοῦ 1860 ἀνεσκάφησαν μόλις 184526, ἀντιστοιχοῦντα πρὸς 1647,55 μέτρα καθ' ἕκαστον ἔτος. Ταῦτα δὲ μὴ ὑπολογιζομένων τῶν πολλῶν ἐπισκευῶν περὶ ἃς πρότε-

1 Ἐννοεῖται ὁ Ἰωσὴφ Φιορέλλης. Σ. Π. Α.

ρον οὐδεμία κατεβάλλετο φροντίς, ἀλλὰ δι' ἃς σήμερον καταναλίσκεται ἱκανὸν μέρος καὶ τοῦ χρόνου καὶ τῶν χρημάτων.

Μείζων καὶ ὀλιγώτερον ἀναμενομένη ἐφεύρεσις ὑπῆρξεν ἡ τῶν ἐκμαγείων τῶν πτωμάτων καὶ τῶν ξυλοτεχνημάτων τῶν μετ' εὐφυΐας ἐν τῇ τέφρᾳ ἀνασκαλιζομένων· ἐκ τούτων, γινομένης ἐπιτηδείας ἐγχύσεως τοῦ γύψου, ἀνεφάνησαν μὲν τὰ ζῷα καὶ οἱ ἄνθρωποι μετὰ τῶν ἰδίων ἐνδυμάτων, ἐν αὐταῖς ταῖς φυσικαῖς στάσεσι καὶ τοῖς σχηματισμοῖς οὓς περιεβάλλοντο θνήσκοντες, ἀπεκτήθη δὲ βεβαία γνῶσις τῶν θυρωμάτων καὶ πολλῶν σκευῶν, ὧν ἦτο τέως ἄγνωστον τὸ σχῆμα καὶ ἡ κατασκευή.

Ἐν οὕτω δὲ πολλοῖς ἔτεσι καὶ οὕτω πολλῶν ἐξόχων ἀρχιτεκτόνων ἐργασθέντων ἐν Πομπηΐοις, δὲν εἶχεν ἀκόμη καταγραφῆ τακτικὸν γενικὸν σχέδιον τῆς πόλεως, περὶ τῆς ἀκριβείας τοῦ ὁποίου νὰ μὴ ὑπάρχῃ τις δισταγμός. Ἦτο δὲ ἀληθῶς τὸ ἔργον δυσχερὲς πρὸς ἰδιώτας καὶ διὰ τὸν ἀπαιτούμενον μακρὸν χρόνον καὶ διὰ τὸ πολὺ τῆς δαπάνης. Ἀλλὰ καὶ περὶ τούτου ἐγένετο φροντὶς τῷ 1870, ἀνατεθείσης τῆς ἐργασίας εἰς ἕνα τῶν παρ' ἡμῖν ἐμπειροτάτων τοπογράφων, τὸν Ἰάκωβον Τασκόνε, ὅστις διέγραψεν ἐξαιρέτως τὴν ὅλην πόλιν τριγωνομετρικῶς ὑπὸ σμίκρυνσιν ἑνὸς χιλιοστοῦ καὶ ἐξέδωκε τὸ διάγραμμα τῶν διαφόρων insulae μὲ κλίμακα ἑνὸς τετρακοσιοστοῦ. Προστίθενται δὲ εἰς τοῦτο τὸ διάγραμμα κατ' ὀλίγον τὰ καθ' ἕκαστον ἔτος νεωστὶ εὑρισκόμενα. Τέλος δὲ ἵνα γείνῃ δυνατὴ ἡ ἐπιθεώρησις τῆς πόλεως ἐν ἑνὶ ὅλῳ καὶ δι' ἑνὸς μόνου βλέμματος ἐπετεχνήθη πρότυπον ἀκριβέστατον ἐκ σακχάρεως εἰς τὸ ἑκατοστὸν τοῦ πραγματικοῦ, ἐφ' οὗ εἶνε ἀπεικονισμέναι καὶ αἱ ζωγραφίαι καὶ τὸ ἐλάχιστον τῶν πραγμάτων. Εἶνε δὲ τοῦτο ἐκτεθειμένον, πρὸς γενικὴν τῶν θεωμένων εὐχαρίστησιν, ἐν τῷ μουσείῳ τῆς Νεαπόλεως.

Ταῦτα καὶ ἄλλα οὐχ ἧττον χρήσιμα καὶ εὐφυᾶ, ἅτινα χάριν συντομίας παραλείπομεν, ἐπετελέσθησαν ἢ εἰσήχθησαν ὑπὸ τοῦ Φιορέλλη· ἀλλ', ἐπειδὴ ὁ πυρετὸς τῆς τοῦ ἐνεργεῖν βουλήσεως εἶνε νόσος μεταδιδομένη δίκην ἐπιδημίας, δὲν ἠδύνατο ἄλλος τις νὰ σταματήσῃ καὶ ἐγένοντο δι' ἄλλων ἄλλα τινά, ἅτινα κατ' ἀνάγκην καταγράφομεν ἐνταῦθα [1].

Διὰ μακρᾶς καὶ κοπιώδους ἐργασίας ἐπεθεωρήθησαν καὶ ἐκαθαρίσθησαν τὰ ἤδη ἀνεσκαμμένα κτίρια, ἐμβαλλομένων εἰς τὰς οἰκείας θέσεις τῶν ἀξιολογωτέρων ἀποσπασμάτων ἅτινα ἔκειντο διεσκορπισμένα χύδην κατὰ γῆς. Ἀνασυνετέθησαν καὶ ἀνωρθώθησαν μετὰ τῶν ἐπιστυλίων αὐτῶν, τῶν ζωφόρων καὶ τῶν γείσων πολλοὶ κίονες ἐν τῇ ἀγορᾷ (Forum) καὶ τῷ ναῷ τῆς Ἀφροδίτης. Τὸ αὐτὸ δ' ἐγένετο, ἀλλὰ μετὰ μείζονος δυσχερείας, ἐν τῇ ἰωνικῇ στοᾷ κατὰ τὴν Τριγωνικὴν Ἀγορὰν (Forum triangulare), ἔνθα τὰ ἐλ-

1 Ὁ μετριόφρων, ἀλλ' ἀξιώτατος διευθυντὴς τῶν ἀνασκαφῶν καθ' ἅπασάν τε τὴν Ἰταλίαν καὶ δὴ καὶ ἐν Πομπηΐοις κ. Ruggiero ἐννοεῖ διὰ τῶν ἑξῆς τὰ ὑπὸ τὴν ἑαυτοῦ ἐφορείαν γενόμενα ἀπὸ τοῦ χρόνου καθ' ὃν αἱ ἐργασίαι ἀνετέθησαν αὐτῷ, τοῦ κ. Φιορέλλη διορισθέντος γενικοῦ διευθυντοῦ τῶν μουσείων καὶ ἀναχωρήσαντος εἰς Ῥώμην. Σ. Π. Λ.

λείποντα τύμπανα ἀντικατεστάθησαν διὰ λίθων τοῦ αὐτοῦ εἴδους, ἀλλ' ἀφεθέντων λείων καὶ ἀρραβδώτων πρὸς μαρτυρίαν καὶ εἰλικρινῆ διάκρισιν τῆς νέας ἐπισκευῆς.

Γενομένης δὲ παρατηρήσεως ὅτι τινὲς στέγαι ἀπειροκάλως τεθειμέναι πρὸς διάσωσιν τῶν ζωγραφιῶν κατέκλυζον καὶ ὕγραινον τὰ δωμάτια, καλύπτουσαι τοὺς τοίχους δι' ἀνθέων νίτρου ἅτινα καταστρέφουσι τὰ χρώματα ἐπηρεαστικώτερον τοῦ χρόνου καὶ τοῦ φωτός, πολλὰ δωμάτια ἀπεστεγάσθησαν· ἐν πολλοῖς δὲ τόποις ἐγένοντο ὑψηλότερα καὶ προςφορώτερα προβλήματα, ὡς ἐν τῷ Πανθέῳ, ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Ἑρμαφροδίτου, ἐν τῇ ἐπ' ἐσχάτων ἀνακαλυφθείσῃ τοῦ Ὀρφέως καὶ ἄνωθεν πολλῶν βρύσεων.

Γνωσθείσης δ' ἐκ πείρας τῆς ἐκ τῶν γανωμάτων βλάβης καὶ τῆς μικρᾶς δυνάμεως τῶν ἄλλων συνθέσεων ὧν μέχρι τοῦδε ἐγένετο χρῆσις ἐπὶ τῶν τοιχογραφιῶν, ἐπελήφθημεν πάλιν ὡς ἀσφαλεστέρου μέσου τοῦ κηροῦ, ὃν ὑποδεικνύει ὁ Βιτρούβιος διὰ τὰς βαφὰς τοῦ κινναβάρεως [1]. Εἶνε δ' οὗτος ἀδιαχώρητος ὑπὸ τοῦ ὕδατος καὶ διατηρεῖ ἀναλλοίωτα τὰ χρώματα. Ἐπενοήθησαν δὲ καλυμμάτιά τινα ἐκ κρυστάλλου,προςηρμοσμένα ἐν τῷ τοίχῳ, προφυλάσσοντα ἀπὸ τῆς χαλάζης καὶ τῆς βροχῆς καὶ ἐμποδίζοντα τὸ ὕδωρ ἀπὸ τοῦ νὰ εἰςρέῃ εἰς τὰ κονιάματα καὶ ἀποσπᾷ αὐτά.

Παρατηρουμένης δ' ἑκάστης λεπτομερείας κατὰ τὰς ἀνασκαφάς, ἐγνωρίσθη ἡ οἰκοδομὴ μεσαίων ὀροφωμάτων, ἐξεχόντων ὑπὲρ τὴν ὁδόν, διεσώθη δὲ καὶ ὑπεστηρίχθη ἐν αὐτῶν ὡς δεῖγμα ἐν τῇ στενωπῷ τῇ ἀπέναντι τοῦ ξενῶνος τοῦ Σιττίου. Ἐπ' ἴσης δ' ἐπεσκευάσθησαν δύο ἀρχαῖαι στέγαι, ἡ μὲν ἐν τῷ κήπῳ τῆς οἰκίας τοῦ Γαΐου Βιβίου, ἡ δὲ ἐν τῇ ἔνδον αὐλῇ τοῦ Κναφείου (**Regio VI. Insula XIV.** ἀρ. 22).

Ἀνευρέθη τὸ ἀληθὲς σχῆμα τῶν ἐπιστυλίων ἅτινα δὲν συνίσταντο ἐξ ἑνὸς σώματος, ἀλλ' ἦσαν συνδεδεμένα φατνοειδῶς διὰ τριῶν σανίδων, τῶν μὲν δύο πλαγίων ὀρθῶς ἱσταμένων, τῆς δ' ἑτέρας ὁριζοντίως· οὕτω δ' ἐπισκευάζονται ταῦτα στιβαρὰ καὶ εὐπρεπῆ.

Ἐμελετήθη καὶ διεσαφηνίσθη ἡ τεχνουργία τῶν διαφόρων κλείθρων καὶ σιδήρων τῶν θυρῶν, τῶν ἐξ ὀστοῦ γιγγλύμων καὶ στροφίγγων τῶν κιβωτίων, ἅτινα εἶχον ἐσφαλμένως νομισθῆ παικτικὰ σκεύη ἢ τεμάχια πνευστῶν ὀργάνων· πάντων δ' ἐγένοντο ἀντίγραφα καὶ πρότυπα.

Ἡ αὐτὴ δ' ἐπιμέλεια ἐφηρμόσθη εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῶν διαφόρων οἰκιακῶν σκευῶν. Ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Νεαπόλεως ὑπάρχουσιν ἤδη διάφορα ἐδώλια, κλῖναι καὶ σιδηρᾶ κιβώτια συντεθειμένα ἐκ μικροτάτων τεμαχίων ἅτινα πρότερον ἐπεσωρεύοντο ἀφροντίστως ἐν ταῖς ἀποθήκαις. Ἐν δὲ τῇ αἰθούσῃ δεξιᾷ τῷ εἰςερχομένῳ εἰς Πομπηίους εἴδετε τοὺς τύπους ἁμαξίου, καλάθου καί τινος τροχοῦ ἁμάξης φορτηγοῦ, πρὸς δὲ τὰ πρότυπα σκευοθήκης, τυμπάνου γεράνου καὶ θυρίδος κινουμένης διὰ στρόφιγγος. Μετ' ἐπιμελείας συνε-

1 Βιβλ. VII, κεφ. IX.

λέχθησαν καὶ ἐτακτοποιήθησαν σωλῆνες μολύβδινοι, ἀεριοφυλάκια, κλεῖδες χαλκαῖ, μία καταπακτή, καὶ ἄλλα ἐργαλεῖα ἀναφερόμενα εἰς τὴν διοχέτευσιν καὶ διευθέτησιν τῶν ὑδάτων.

Πάντων δὲ ὅσα διὰ τὸ εὔθρυπτον δὲν δύνανται νὰ διατηρηθῶσιν ἐκτελοῦνται ἐπιμελῆ καὶ ἀκριβῆ σχέδια.

Ὑπελείπετο δὲ νὰ λυθῇ καί τι ζήτημα μᾶλλον τῶν ἄλλων προβλημάτων περιπεπλεγμένον· ἦτο δὲ τοῦτο ἡ γνῶσις τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἀκριβῶς ἐπῆλθεν ἡ καταστρεπτικὴ ἔκρηξις τοῦ 79, ἥτις δὲν εὑρίσκεται σαφῶς περιγεγραμμένη ἐν τοῖς ἀρχαίοις βιβλίοις καὶ ἣν ἀντιπαρῆλθον οἱ νεώτεροι μέχρι τοῦδε ἐπιπολαίως, ἐξενεγκόντες διαφόρους καὶ δὴ ἀντιφατικὰς γνώμας. Ἡ ἀπανθράκωσις τῶν ξύλων καὶ τῶν ἄλλων εὐφλέκτων ὑλῶν, ἡ σύνθλιψις τῶν ὑέλων, ἡ μετατροπὴ τοῦ κιτρίνου χρώματος εἰς ἐρυθρὸν ἐγέννων γενικῶς τὴν εἰκασίαν περὶ ὑπαρξάσης πυρκαϊᾶς καὶ θερμότητος. Ἀλλὰ τὸ ἐναντίον ἐμαρτυρεῖτο ὑπὸ τῆς μὴ διαλύσεως τοῦ μολύβδου, τῆς μὴ ἀπασβεστώσεως τῶν μαρμάρων, τῆς μὴ ἀπανθρακώσεως τῶν ὑφασμάτων καὶ τῶν εἰς μέταλλα προςκεκολλημένων ξύλων καὶ ὑπὸ τῆς καταστάσεως τῶν τοίχων καὶ τῶν τοιχογραφιῶν αἵτινες δὲν ἐφαίνοντο προςβληθεῖσαι ὑπὸ καπνοῦ ἢ πυρός. Οὐδεὶς δὲ ἠδύνατο νὰ εὕρῃ τὸν λόγον τῶν τοσούτων διαφωνιῶν. Πολλὰ δ' ἄλλα φαινόμενα, ἀναφερόμενα εἰς τὸ προκείμενον ζήτημα, ἢ ἔμενον ἀπαρατήρητα καὶ ἀνεξήγητα ἢ ἡρμηνεύοντο κακῶς. Ἐκ δὲ τῆς συγχύσεως ταύτης δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ διέξοδος ἄνευ συνεχοῦς καὶ ἐπιμελοῦς παρατηρήσεως τῶν γεγονότων.

Κατεβλήθη λοιπὸν ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἡ δέουσα προσοχὴ εἰς τὰ πράγματα κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀνασκαφῶν, γενομένης ἐπικλήσεως καὶ εἰς τὴν ἀρωγήν τινων τῶν ἐπιφανεστέρων φυσιοδιφῶν τῆς Ἰταλίας. Τῶν δὲ ἀγώνων τούτων θὰ ἴδητε τοὺς καρποὺς ἐν τῇ βίβλῳ τῇ δημοσιευθείσῃ τῇ ἐπινεύσει τοῦ ἀρίστου καὶ σοφοῦ ὑπουργοῦ τοῦ ἐπ' ἐσχάτων ἀποχωρήσαντος τῆς ἀρχῆς.

Τὸ βιβλίον τοῦτο, γραφὲν καὶ ἐκτυπωθὲν εἰς ἀνάμνησιν τῆς παρούσης τελετῆς, περιέχει διατριβὰς ἐπιφανῶν ἀρχαιολόγων καὶ ἐπιστημόνων Ἰταλῶν περὶ διαφόρων θεμάτων ἀναφερομένων εἰς τὸν Βεσούβιον καὶ εἰς τὴν χώραν τὴν ταφεῖσαν τῷ 79, μετὰ τῆς περιγραφῆς τῶν ἀνασκαφῶν τῶν γενομένων ἐν Πομπηίοις μέχρι τοῦ 1878 τελευτῶντος, ἥτις καὶ ἀποτελεῖ συνέχειαν τῆς γνωστοτάτης τῷ 1873 ἐκθέσεως τοῦ Φιορέλλη. Οὐδὲ ἦτο δυνατὸν ἐν περιστάσει οὕτως ἐπιφανεῖ νὰ μὴ φανῇ μία ἀκτὶς τοῦ εὐγενεστάτου ἐκείνου γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου, εἰς ὃ πλεῖστα ὀφείλει ἡ ἰταλικὴ ἀρχαιολογία καὶ εἰς ὃ πλεῖστοι ἡμῶν θεωροῦσι τιμὴν ὅτι ἀνήκουσι. Τούτου δὲ χάριτας ὀφείλομεν εἰς τὸν διδάκτορα Αὔγουστον Μάου, ὅστις ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ καὶ μετὰ τῆς αὐτῆς καὶ ἡμεῖς προθέσεως σπουδαίαν ἐξέτασιν τῶν κυριωτάτων κτιρίων τῶν Πομπηίων, ἣν ἁρμοδιώτατα ἐπέγραψε *Πομπηικὰς συμβολὰς* (Pompejanische Beiträge).

Ἡ δὲ μελέτη καὶ τακτοποίησις τοῦ ἔργου τῶν ἀνασκαφῶν, ὅπερ δὲν παριστῶ εἰς ὑμᾶς ὡς ἀποτετελεσμένον, ἀλλ᾽ ὡς μόλις ἀρξάμενον καὶ διαγραφέν, δύνασθε νὰ ἔχητε πίστιν ὅτι θὰ προχωρήσῃ ἀνεμποδίστως διὰ τῆς ἡνωμένης καὶ συμφώνου ἐργασίας πολλῶν καὶ μετὰ τοῦ ζήλου τῆς προόδου. Ἡ φήμη τοῦ ἐπιφανοῦς ἀνδρὸς τοῦ ἀναλαβόντος ἐπ᾽ ἐσχάτων τὴν διοίκησιν τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως εἶνε ἐχέγγυον ὅτι θὰ ὑπάρξῃ οὐ μόνον συνετὸς φύλαξ τῶν ἐπ᾽ ἀγαθῷ πρὸ αὐτοῦ γενομένων, ἀλλ᾽ ἔνθερμος εἰσηγητὴς πάσης νέας καὶ ἐπωφελοῦς ἐπιχειρήσεως. Ὁ Ἰωσὴφ Φιορέλλης, καίπερ ἐν Ῥώμῃ διαμένων, ἔχει πάντοτε νοῦν καὶ ὀφθαλμοὺς ἐστραμμένους πρὸς τοὺς προσφιλεῖς αὐτῷ Πομπηίους. Ὁ ὑμέτερος καὶ ἐμὸς Ἰούλιος de Petra [1] οἴδατε καλῶς μεθ᾽ ὁποίας ἐπιμονῆς καὶ ὁποίας ἐπιτυχίας ἀκολουθεῖ ἐξερευνῶν καθ᾽ ἑκάστην νέας γραφὰς (graffiti) καὶ διαφωτίζων νέας ἐπιγραφὰς καὶ νέας ζωγραφίας, ὑπ᾽ αὐτὸν δὲ καὶ ὁ Ἀντώνιος Sogliano, νεανίας ἐξαίρετος, οὗτινος ἤδη ἄρχονται γινωσκόμεναι καὶ ἐπαινούμεναι αἱ συγγραφαί. Τὸ γραφεῖον, ἤδη ἀριθμοῦν καλλιτέχνας ἱκανούς, ἀνεζωογονήθη ἐπ᾽ ἐσχάτων διὰ τῆς προσλήψεως καὶ ἑτέρου μηχανικοῦ καὶ ἑτέρου σχεδιαστοῦ, οὐχὶ γενομένων δεκτῶν κατὰ τύχην ἢ χάριν, ἀλλ᾽ ἐκλεχθέντων ἐπ᾽ ἐγγύῃ δημοσίᾳ καὶ διὰ τὴν ἀποδεδειγμένην ἐξαίρετον αὐτῶν ἀξίαν. Περὶ ἐμοῦ δέ, μὴ δυνάμενος ἄλλο τι νὰ ὑποσχεθῶ, διαβεβαιῶ ὑμᾶς μετὰ τοῦ Winckelmann ὅτι ἐκ τῶν πολλῶν ἐτῶν τῆς ἐμῆς ἡλικίας μοὶ φαίνεται ὅτι ἐκεῖνα μόνα ἔζησα ἐπαξίως ὅσα ἀφιέρωσα εἰς τὴν μέριμναν καὶ μελέτην τῆς ἀρχαίας τέχνης· ἀκολουθῶ δ᾽ ἐν τούτῳ τὴν γνώμην τοῦ Μάρκου Πλαυτίου Σιλβανοῦ, μηδὲ ἀχθεσθῆτε τὸ ὑπεράγαν παλαιὸν τῆς παραβολῆς, ὑπάτου θριαμβεύσαντος κατὰ τῶν Ἰλλυριῶν, ὅστις ἐκέλευσε νὰ γραφῇ ἐπὶ τοῦ τάφου του ὅτι δὲν ἐβίωσε πλείω τῶν ἐννέα τελευταίων ἐτῶν, καθ᾽ ἃ ἀνεπαύθη ἡσύχως ἐν τῇ ἐρημίᾳ τῆς τιβουρτίνης ἐπαύλεως [2].

Σ. Π. Λ.

Ο ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ ΦΑΥΣΤΟΥ

Ὁσάκις μεγαλοφυὴς συγγραφεὺς λαμβάνων δημώδη τινὰ μῦθον μετασχηματίζει αὐτὸν καὶ ἐξ αὐτοῦ παράγει ἀριστοτέχνημα, ὁ μῦθος οὗτος συνήθως δὲν ἐπιζῇ, ἀποξηραινόμενος καὶ ἀποθνήσκων ὡς φυτὸν ἐξαντληθὲν ὑπὸ τῆς ἐσχάτης καὶ μεγαλοπρεποῦς αὐτοῦ ἀνθήσεως. Ἀλλὰ τοῦτο ὅμως δὲν ἀληθεύει καὶ περὶ τοῦ μύθου τοῦ Φαύστου. Οὗτος οὐ μόνον δὲν ἐλησμονήθη μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ ποιήματος τοῦ Γκαῖτε, ἀλλὰ καὶ συνυ-

1 Ὁ διευθυντὴς τοῦ ἐν Νεαπόλει Μουσείου. Σ. Π. Λ.

2 Winckelmann Storia dell' arte. Βιβλ. XI, κεφ. 2ο, § 12. — Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Marburg. 8 Δεκεμβρίου 1762.

πάρχει μετ' αὐτοῦ καὶ ἐξακολουθεῖ ἔχων μεγίστην ἐπὶ τῆς φαντασίας δύναμιν, ὡς μυθῶδες διήγημα καὶ δημῶδες δρᾶμα. Δι' αὐτὸ καὶ οἱ πεπαιδευμένοι μετ' ἀγάπης ἐξαιρετικῆς ἐργάζονται ἀδιαλείπτως, διευκρινοῦντες τὰ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ καὶ διαφωτίζοντες τὰ σκοτεινὰ αὐτοῦ μέρη. Πᾶσαι δὲ αὗται αἱ περιστάσεις περιβάλλουσιν αὐτὸν δι' ἐξαιρετικῶν θελγήτρων, καὶ πᾶς τις αἰσθάνεται ὅτι ἐν τῷ μύθῳ τούτῳ ἐνυπάρχει περίεργος ἱστορία ἀξία νέας πάντοτε μελέτης καὶ φυσιογνωμία πρωτότυπος πρὸς σχεδιογράφησιν. Τοῦτο δὲ δύναται νῦν νὰ κατορθωθῇ ἂν μὴ τελείως, ἀλλὰ τοὐλάχιστον ἐπαρκῶς τῇ βοηθείᾳ τῶν κατ' αὐτὰς γενομένων ἐργασιῶν τῆς γερμανικῆς κριτικῆς. Καὶ ὁ μὲν κ. Κάρολος Ἔγγελος ἐν τῷ *Γερμανικῷ τῶν νευροσπάστων θεάτρῳ*[1] ἐξέδωκε τὸ ἄριστον τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν κειμένων τοῦ ἀρχαίου δράματος τοῦ *Φαύστου*, καὶ συμπεριέλαβεν ἐν ἐξαιρέτῳ τινὶ σημειώσει τὰς εἰδήσεις ἃς ἔχομεν περὶ τοῦ ἥρωος. Ὁ δὲ κ. Κουνῶ Φισχῆρος ἐδημοσίευσεν ἄξιον λόγου δοκίμιον περὶ τοῦ *Φαύστου τοῦ Γκαῖτε*[2], ὁ δὲ κ. Οὐϊλλιέλμος Κρειζέναχος *Ἱστορίαν τοῦ δημώδους δράματος τοῦ δόκτωρος Φαύστου*,[3] σύγγραμμα μεστὸν πολυμαθείας, ὠφέλιμον μάλιστα πρὸς ὁρισμὸν τῆς ἀξίας τῶν κειμένων. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι δὲν δυνάμεθα ἐνταῦθα νὰ εἰσχωρήσωμεν εἰς τὰς συζητήσεις περὶ διαφόρων θεμάτων τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος μύθου, ὅστις καὶ μετὰ τριῶν αἰώνων ἐρεύνας ἔχει πολλὰ τὰ ἐξεταστέα. Ἡ πρόθεσις ἡμῶν εἶνε οὐδὲν ἄλλο ἢ νὰ ἐκθέσωμεν συμφώνως πρὸς τὰς μᾶλλον παραδεδεγμένας γνώμας, πῶς ἐγεννήθη ὁ καλούμενος *μαγικὸς μῦθος* τῆς γερμανικῆς φυλῆς, νὰ ἐξηγήσωμεν τὰς περιστάσεις ἐν αἷς ἀνεπτύχθη καὶ νὰ δείξωμεν, εἰ δυνατόν, τὰ αἴτια τῆς παραδόξου ζωτικῆς αὐτοῦ δυνάμεως.

Α'

Ὁ μῦθος τοῦ *Φαύστου* κατ' οὐσίαν εἶνε ἀληθής, διότι ὑπῆρξεν ἀληθῶς δόκτωρ τις Ἰωάννης Φαῦστος, ὃν ὁ Μελάγχθων ἐγνώρισε καὶ περὶ οὗ γίνεται λόγος ἐν τοῖς συγγράμμασι πολλῶν σοφῶν τῆς ἐποχῆς. Γνωστὸν δὲ εἶνε ὅτι ἐγεννήθη ἐν Κνιτλίγγῃ τῇ ἐν Βυρτεμβέργῃ λήγοντος τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, καίτοι ἐπιμένουσί τινες συγχέοντες αὐτὸν πρὸς τὸν συνέταιρον τοῦ Γουτεμβέργου τὸν τυπογράφον Ἰωάννην Φοῦστον ζήσαντα ἑκατοστὺν ἐτῶν πρὸ τοῦ Φαύστου. Ἦτο δὲ ὁ πατὴρ τοῦ Φαύστου κατά τινας μὲν ἀνὴρ σοφὸς προσκείμενος τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ δικαίου καὶ ἐκ τῶν ἐπισήμων ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ αὐτοῦ, κατά τινας δὲ πτωχός τις χωρικὸς ἔντιμος καὶ τὸν Θεὸν φοβούμενος, προορίσας τὸ προϊὸν μικρᾶς τινος κληρονομίας εἰς τὴν ἀγωγὴν καὶ τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ υἱοῦ του'

1 Carl Hengel, Deutsche Puppenkomödien, 1878.
2 Kuno Fischer, Goethe's Faust. Deutsche Rundschau, 1879.
3 W. Creizenach, Versuch einer Geschichte des Volksschauspiels vom Doctor Faust. Halle, 1879.

έννοεῖται δὲ ὅτι ἡ δευτέρα αὕτη γνώμη εἶνε ἡ τῶν δημοτικῶν διηγήσεων. Ἀκριβὲς δὲ καθίσταται τὸ χρονικὸν μόνον κατὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Ἰωάννου Φαύστου εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Κρακοβίας, ἐν ᾧ, ὡς γινώσκομεν διέπρεψεν ἐν πάσῃ ἐπιστήμῃ, μάλιστα δὲ ἐν τῇ μαγικῇ εἰς ἣν ἰδίᾳ ἐπεδόθη. Ἡ λεγομένη λευκὴ μαγεία, ἡ τέχνη τοῦ παράγειν ὑπερφυσικὰ φαινόμενα διὰ μέσων φυσικῶν, ἐδιδάσκετο τότε ἔν τισι τῶν δημοσίων σχολείων· οἱ δὲ τότε σοφοί, τοῦ Παρακέλσου πρωτοστατοῦντος, δὲν ἀπηξίουν νὰ ἀκροῶνται τῶν μαθημάτων ἐκείνων, ἅτινα πρέπει νὰ μὴ διέφερον πολὺ τῶν ἐπιστημονικῶν ἑσπερίδων. Ἐδιδάσκοντο δὲ θαυματοποιίας τινάς, ἐξ ὧν πρακτικός τις νοῦς ἠδύνατο χρείας τυχούσης νὰ ὠφεληθῇ, ὅπερ, ὡς θὰ ἴδωμεν εὐθύς, δὲν παρεῖδεν ὁ δόκτωρ Φαῦστος. Καὶ τὴν μαύρην δὲ μαγείαν, ἥτις ἀπῄτει τὴν βοήθειαν καὶ συνδρομὴν τῶν δαιμόνων, ἐθεράπευον ὡσαύτως ἀλλὰ ἐν κρυπτῷ καὶ παραβύστῳ.

Ἀποπερατώσας ὁ Φαῦστος τὰ μαθήματά του ἐπεδόθη εἰς ἐπάγγελμα ἀνῆκον ἰδίως εἰς τὸν μεσαίωνα· ἐγένετο scholasticus vagans *περιπλανώμενος μαθητής*, ἐπάγγελμα ἀξιόλογον ἐὰν μὴ διέφθειρον αὐτὸ αὐτοὶ ἐκεῖνοι οἵτινες ἤσκουν αὐτό. Διότι νέος εἰκοσαετής, εὖ ἔχων, οὔτε μωρὸς ὢν οὔτε ἀμαθής, διατρέχων πεζῇ τὴν Γερμανίαν, οὐδόλως μεριμνῶν περὶ τῆς αὔριον, διότι ὁ περιπλανώμενος μαθητὴς ἠδύνατο νὰ φορολογῇ τοὺς πρώην μαθητάς, ἀκολουθῶν οὐδὲν ἄλλο ἢ τὰς ὀρέξεις αὐτοῦ, κατακλινόμενος ἐν ὑπαίθρῳ ὡς ὁ Ῥουσὼ καὶ ὡς οὗτος ἀπολαμβάνων τὸν ἐλεύθερον ἀέρα, καὶ ἔχων ὄρεξιν ἀποκτηθεῖσαν ἐν τῇ ὁδοιπορίᾳ, κοιμώμενος καὶ ἐξεγειρόμενος οὐδὲν ἄλλο ἢ παράδοξα πράγματα ὀνειροπολῶν, καὶ τὴν μὲν πρωΐαν διερχόμενος μετὰ φόβου δάσος ὕποπτον, τὴν δ' ἑσπέραν, ὅτε τὰ παράθυρα φωτίζονται, εἰσερχόμενος εἰς πόλιν ἔχουσαν μεγάλα ἀετώματα καὶ στέγας ὀξείας, πεποιθὼς ἐπὶ τὴν τύχην ἥτις μειδιᾷ πάντοτε πρὸς τὴν νεότητα, ταῦτα πάντα εἶνε αὐτὴ αὕτη ἡ ποίησις καὶ οὗτος ἦτο ὁ βίος τοῦ περιπλανωμένου μαθητοῦ. Ἐπλανᾶτο ἐλεύθερος καὶ ἀεικίνητος ὡς ὁ διερχόμενος ἄνεμος, σήμερον μὲν διδάσκαλος ἀναπληρῶν τὸν κωλυόμενον γραμματοδιδάσκαλον, αὔριον δὲ μισθῶν τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ εἰς τὸν ἐφημέριον ὡς ψάλτης, καὶ κηρύττων προσέτι ἀντ' αὐτοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἁπλῶς εἰπεῖν, κατέχων τὸ μέσον, ὡς κάλλιστα λέγει ὁ Κάρολος Ἔγγελος, μεταξὺ τοῦ τυχοδιώκτου καὶ τοῦ σοφοῦ. Περιηγηθεὶς δὲ ἱκανῶς καὶ ἰδὼν χώρας καὶ τὰ πάντα ἱκανῶς ἐξετάσας, ἐνεκαθίστατο ἔν τινι πόλει καὶ ἔζη βίον τακτικόν, ἐξαφανιζομένου τοῦ τυχοδιώκτου καὶ μόνου τοῦ σοφοῦ περιλειπομένου. Ἀλλὰ δυστυχῶς ἐνωρὶς ἐγένετο πᾶν τοὐναντίον, ἡ ἐπιστήμη εἰς οὐδὲν ἄλλο ἐχρησίμευσεν αὐτῷ ἢ εἰς τὸ φενακίζειν καὶ ἐξαπατᾶν· κατάχρησιν δὲ ποιούμενος τῶν προνομίων ἅτινα παρεῖχεν αὐτῷ ἡ τοῦ μαθητοῦ στολή, ἐπεδίδετο εἰς ἀκατονόμαστα ἐπαγγέλματα. Ἦτο ἤδη ἐποχὴ ἐν ᾗ ἐπίστευον οἱ ἄνθρωποι εἰς τὰ φίλτρα, εἰς τὰς ἐπῳδάς, εἰς τὰ πρὸς μακροβιότητα φάρμακα, εἰς τὰς συμπαθητικὰς λεγο-

μένας θεραπείας, εἰς τὴν μαντικὴν καὶ τὴν ἐπίκλησιν τῶν πνευμάτων. Ταῦτα δὲ πάντα ἐπληρόνοντο ἀκριβῶ· οἱ δὲ περιπλανώμενοι μαθηταὶ οὐδέποτε ἐδίστασαν νὰ μοιρολογῶσι τουτέστι νὰ προλέγωσι τὴν μοῖραν, νὰ ὑποδεικνύωσι κεκρυμμένους θησαυρούς, νὰ πωλῶσι φάρμακα θαυμάσια. Τὸ δ' ἐγχειρίδιον τὸ προωρισμένον εἰς φύλαξιν αὐτῶν κατὰ τὰς περιπλανήσεις ἐχρησίμευεν εἰς τὸ διὰ τῆς βίας καὶ ἐπανειλημμένως φορολογεῖν τοὺς συναδέλφους αὐτῶν. Μυρίους δὲ ὅσους τρόπους εἶχον εἰς πορισμὸν χρημάτων, ὧν ὁ ἐντιμότατος ἦτο ἡ κλοπή. Τὸ τῶν μαθητῶν σωματεῖον ἐπληρώθη ἀγυρτῶν καὶ ἀπατεώνων, καὶ τῶν ἀγυρτῶν τούτων καὶ τῶν ἀπατεώνων πρύτανις ἐγένετο ὁ Φαῦστος.

Οὐδεὶς ὑπῆρξεν ἀλαζὼν ἀναιδέστερος αὐτοῦ. Ἀποφοιτήσας τοῦ Πανεπιστημίου περιηγήθη καυχώμενος πανταχοῦ ὅτι εἶνε κάτοχος ἐπιστήμης θαυμασίας καὶ δύναται νὰ ἐκτελῇ ὑπερφυέστατα θαύματα. Ἐτιτλοφορεῖτο δὲ φιλόσοφος φιλοσόφων philosophus philosophorum, πηγὴ τῆς νεκρομαντείας, ἀστρολόγος, φυσιογνώμων, χειρόμαντις, πυρόμαντις κτλ. Ὁ δὲ κύων αὐτοῦ καὶ ὁ ἵππος ἅτινα εἶχε διδάξει (τὰ πάντα ἠδύναντο νὰ πράξωσι, λέγει ὁ θεολόγος Ἰωάννης Γάστ ἐν τοῖς *Λόγοις* αὐτοῦ), συνέτειναν εἰς τὸ νὰ αὐξηθῇ ἡ φήμη αὐτοῦ ὡς μάγου, διότι ὁ ὄχλος ἐξελάμβανε τὰ ζῷα ταῦτα ὡς *διαβόλους μεταμορφωμένους*. Ἀλλ' ἀπευκταῖόν τι μικροῦ δεῖν διέκοψεν ἐν αὐτῇ τῇ ἀρχῇ στάδιον, ὅπερ ἐφαίνετο ἔχον μέλλον λαμπρότατον. Ἐλθὼν εἰς Βενετίαν ἐπηγγέλλετο ὅτι δύναται νὰ πετάξῃ, οἱ ἄνθρωποι τὸν ἐπίστευσαν καὶ ἐπιχειρήσας νὰ ἐκτελέσῃ τὰς ἐπαγγελίας του κατέπεσε θραύσας σχεδὸν τὴν κεφαλήν του· ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸ πάθημα τοῦτο *δὲν ἔβαλε γνῶσιν*. Μετ' οὐ πολὺν χρόνον ὁ ἀββᾶς Τριθεῖμος διερχόμενος πόλιν τινὰ τῆς Ἕσσης ἔμαθεν ὅτι ὁ δόκτωρ Φαῦστος, οὗ τὸ ὄνομα ἦτο ἤδη γνωστὸν τοῖς πᾶσι, κατέλυεν ἐν τῷ αὐτῷ ξενοδοχείῳ. Εἶχε δὲ προκηρύξει ὁ Φαῦστος εἰς τὸ κοινὸν ὅτι γινώσκει ἐκ στήθους καὶ κατὰ λέξιν πάντα τὰ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους· ἡ δὲ εὐκαιρία ἦτο ἀρίστη ἵνα ἐπιδείξῃ τὰς γνώσεις του ἐνώπιον τοῦ σοφοῦ κληρικοῦ· ἀλλ' ὁ δόκτωρ ᾤχετο ἀπιὼν καὶ μόνον κατέλιπεν ἵνα δοθῇ εἰς τὸν Τριθεῖμον τὸ ἐπισκεπτήριόν του ἔχον οὕτω: Magister Georgius Sabellicus, Faustus junior, fons necromanticorum, magus secundus, chiromanticus, agromanticus, pyromanticus, in hydra arte secundus. «Φλύαρος καὶ πανοῦργος ἄνθρωπος» ἔγραφε μετὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο ὁ ἀββᾶς Τριθεῖμος περὶ τοῦ Φαύστου.

Τὸ αὐτὸ ἔτος (1507) ὁ Φαῦστος ἐσχετίσθη ἐν Κρουζνάχῃ πρός τινα Φράκφον Σίκκιγγεν ἰσχύοντα ἐν τῇ πόλει καὶ ἐπιρρεπέστατον εἰς τὸν *μυστικισμόν*. Τοσοῦτον δὲ κατεπλάγη ὁ Σίκκιγγεν ὑπὸ τῆς μεγαληγορίας τοῦ Φαύστου, ὥστε μετεχειρίσθη πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ἐπιρροὴν ἵνα τον διορίσῃ καθηγητήν· ἀλλ' αὐτὸς ἕνεκα ἀνδραγαθιῶν του ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ καὶ ἐκεῖθεν, καταλιπὼν τοὺς προστάτας του· φίλος δέ τις τοῦ Λουθήρου, Κορράδος

Μοῦδτος, τὸν ἀνεῦρεν ἔπειτα ἔν τινι καπηλείῳ τῆς Ἐρφούρτης ἀγορεύοντα ἐνώπιον ἀκροατηρίου κεχηναίων ἀνθρώπων. Ὠνόμαζε δὲ ἑαυτὸν τὴν ἡμέραν ἐκείνην Γεώργιον Φαῦστον Ἑλμίθειον Ἐδεβεργαῖον· καὶ ὁ Κορράδος Μοῦδτος τὸν ἐξετίμησεν ὡς «ἄνθρωπον τριπάνουργον». Ἀλλὰ τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ἐρφούρτης ἐφάνη ἧττον ὀξυδερκές, διότι τῷ ἐπέτρεψε νὰ διδάξῃ μάθημα περὶ Ὁμήρου. Ἐλάλει δὲ ὁ Φαῦστος περὶ τῶν ἡρώων τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσείας ὡς ἐὰν ἐγίνωσκεν αὐτοὺς αὐτοπροσώπως, ὥστε καὶ οἱ μαθηταὶ ἐνθαρρυνθέντες τὸν παρεκάλεσαν νά τους συστήσῃ εἰς τοὺς ἥρωας. Αὐτὸς δὲ μετὰ χαρᾶς συγκατετέθη, καὶ συναθροίσας τοὺς μαθητὰς ἐν σκοτεινῷ δωματίῳ ἐπεκαλέσατο ἐνώπιον αὐτῶν τοὺς κυριωτάτους ἥρωας τοῦ Ὁμήρου, ἐξ ὧν δεινὴν ἐνεποίησεν αἴσθησιν εἰς τοὺς μαθητὰς ὁ Κύκλωψ Πολύφημος ἔχων μακρὰν καὶ πυρρὰν γενειάδα καὶ πελώριον σιδηροῦν μοχλὸν εἰς τὴν χεῖρα· δύο πόδες ἀνθρώπινοι ἐξήρχοντο ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ· ἅμα δὲ ἰδὼν τοσαύτην ἀνθρωπίνην σάρκα νωπὴν καὶ δροσερὰν ἐνώπιόν του δὲν ἤθελε νἀπέλθῃ· ἀλλ' ἔπληττε τὴν γῆν διὰ τῆς σιδηρᾶς ῥάβδου μετὰ τοσαύτης δυνάμεως, ὥστε ἡ οἰκία ὅλη ἔτρεμε καὶ πολλοὶ τῶν μαθητῶν διηγοῦντο ἔπειτα ὅτι μόλις διέφυγον τὸν κίνδυνον, διότι εἶχεν ἤδη ἁρπάσει αὐτοὺς διὰ τῶν ὀδόντων.

Ὁ Φαῦστος θέλων νὰ ἀνταμείψῃ τὸ φιλοξενῆσαν αὐτὸν Πανεπιστήμιον προσηνέχθη νὰ παράσχῃ ἐπί τινας ὥρας εἰς ἀντιγραφὴν τὰς ἀπολεσθείσας κωμῳδίας τῶν ῥωμαίων ποιητῶν Πλαύτου καὶ Τερεντίου. Συμβουλίου δὲ γενομένου περὶ τῆς προτάσεως ταύτης μεταξὺ τῶν θεολόγων τῆς Ἐρφούρθης καὶ τῶν συμβούλων τῆς πόλεως, ἀπεφασίσθη νἀπορριφθῇ ἡ πρότασις τοῦ Φαύστου, διότι ἐθεωρήθη δύσκολον νὰ μὴ ἔχῃ καὶ ὁ διάβολος τὸν δάκτυλόν του ἐν τῇ ὑποθέσει ταύτῃ· οὐδ' ὑπώπτευσαν δὲ τὸ παράπαν οἱ ἀγαθοὶ ἐκεῖνοι ἄνθρωποι ὅτι ὁ δόκτωρ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κατορθώσῃ τὴν ὑπόσχεσίν του. Τοὐναντίον δὲ λυπούμενοι διότι ἀνὴρ οὕτω διακεκριμένος κατεγίνετο εἰς τοιαύτας πράξεις δυναμένας νὰ βλάψωσι τὴν ψυχικὴν αὐτοῦ σωτηρίαν, ἐξαπέστειλαν φραγκισκανόν τινα ἵνα τον ἐπαναγάγῃ εἰς τὴν εὐθεῖαν ὁδόν· ὁ δὲ μοναχὸς οὐδόλως λησμονῶν τὸ συμφέρον τοῦ μοναστηρίου του, ἔλεγεν εἰς τὸν δόκτωρα ὅτι καλὸν θὰ ἦτο νὰ τελέσῃ τινὰς λειτουργίας, ἀλλ' ὁ Φαῦστος ἀπέρριψε χλευαστικῶς τὴν πρότασιν ταύτην, οὗ ἕνεκα καὶ τὸ συμβούλιον τῆς πόλεως ἀπεφάσισε νά τον διώξῃ. Μία δὲ τῶν ὁδῶν τῆς Ἐρφούρδης διετήρησε τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἡμέρας καθ' ἣν κατώρθωσε νὰ περάσῃ ἁμάξιον πλῆρες χόρτου καὶ ὑπὸ δύο εὐτραφῶν ἵππων ἑλκόμενον διὰ στενωποῦ δι' ἧς μόλις ἠδύνατο νὰ διέλθῃ εἷς ἄνθρωπος πεζός.

Οἱ πλεῖστοι τῶν συγχρόνων τοῦ Φαύστου παραδέχονται ὅτι τὰ πάντα ἠδύνατο οὗτος νὰ κατορθώσῃ ὡς ἔχων τὸν διάβολον πειθήνιον αὐτοῦ ὄργανον. Τὸ καταπληκτικώτατον δὲ τῆς ἱστορίας τοῦ δεξιωτάτου τούτου ἀγύρτου εἶνε ἡ ἀνοχὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς, ἥτις τοσοῦτον εὐκόλως ἐγαργαλίζετο προκειμένου περὶ μαγείας, καὶ ὅμως οὐδόλως ἐκώλυεν αὐτὸν ἀπὸ

τοῦ νὰ ἐπιδεικνύῃ τὰς θαυμασίας συνταγάς του καὶ τὰς πρὸς τὸν ᾅδην σχέσεις του. Ἀναγινώσκων τις τὰ περὶ τῆς ἐν Γερμανίᾳ μαγείας χρονικὰ τοῦ ΙΕ' καὶ ΙΖ' αἰῶνος καὶ βλέπων τὰς μυριάδας τῶν εἰς θάνατον καταδικαζομένων μάγων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν καὶ παιδίων (παιδίων ἑνὸς ἔτους!) θαυμάζει ἀληθῶς τὴν δεξιότητα τοῦ θορυβοποιοῦ καὶ κομπορρήμονος τούτου ἀνθρώπου, κατορθώσαντος νὰ διατελέσῃ σῶος καὶ ἀβλαβὴς ἐπὶ τριάκοντα ὅλα ἔτη, ἐν τῷ μέσῳ τοσούτων καὶ τηλικούτων κινδύνων. Ἐν Βορματίῳ καὶ τοῖς πέριξ, πέντε καὶ ὀγδοήκοντα μάγισσαι ἐκάησαν ἐν ἑνὶ καὶ μόνῳ ἔτει (1485). Ἐν Ἀμβούργῳ ἰατρός τις κατεδικάσθη εἰς τὸ πῦρ ὡς σώσας γυναῖκα ἐγκαταλελειμμένην ὑπὸ τῆς μαίας. Ἐν μικρᾷ τινι μεσημβρινῇ ἡγεμονείᾳ διακόσιαι τεσσαράκοντα δύο ψυχαί, ὧν τὸ πλεῖστον μικρὰ παιδία, παρεδόθησαν εἰς τὰς φλόγας ἐν μιᾷ πενταετίᾳ. Ἀλλαχοῦ δὲ Νικόλαός τις Ῥεμῦς δικαστὴς κομπορρημονῶν λέγει ὅτι αὐτὸς μόνος ἐν πεντεκαίδεκα ἔτεσιν ἔκαυσεν ἐνεακοσίους μάγους. Ἐν τῇ πόλει Βυρτσβούργῳ ἔνθα ὁ Φαῦστος ἐκήρυττε δημοσίως ὅτι ἀνελάμβανε νὰ ἐπαναλάβῃ πάντα τὰ θαύματα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὰ θύματα συμποσοῦνται τῷ 1659 εἰς ἐνεακόσια, ἐν δὲ τῇ παρακειμένῃ Βαμβέργῃ εἰς ἑξακόσια. Πάσης δὲ τάξεως ἄνθρωποι συγκαταλέγονται ἐν τοῖς ὁλοκαυτώμασι τούτοις, χειρώνακτες, θεράπαιναι, ἀγρόται, ἠθοποιοί, σχοινοβάται, σπουδασταί, εὐγενεῖς, δημόται, ἄρχοντες, κληρικοί. Βρίθουσιν οἱ κατάλογοι τοιούτων παρατηρήσεων οἷον· «ὁ οἰκοδεσπότης, ἀνὴρ σοφώτατος». — «Ἡ μικρὰ Βαρβάρα· ἡ εὐμορφοτάτη κόρη τοῦ Βυρτσβούργου». — «Σπουδαστὴς λαλῶν παντοίας γλώσσας καὶ ἐξαίρετος μουσικὸς vocaliter et instrumentaliter». [1]

Ἀλλ' ὑπῆρχον ὅμως καὶ στιγμαὶ ἀνέσεως. Ὁμολογητέον βεβαίως ὅτι ἦτο ἀνάγκη θρασύτητός τινος πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ ἐπαγγέλματος ἐν τῷ μέσῳ τοιούτων ἀπειλῶν, καὶ ὁ Φαῦστος δὲν ἐπτοεῖτο εἰ καὶ ἐκ διαλειμμάτων εἶχε μικράς τινας καὶ ἀσημάντους διαφορὰς πρὸς τὴν ἀστυνομίαν. Εἶχε δὲ πεποίθησιν εἰς τὴν εὐφυΐαν αὐτοῦ καὶ τὸ πολυμήχανον, καὶ εἰς τὰς ἀκριβεῖς ὁδηγίας τῶν θαυμαστῶν αὐτοῦ πρὸς ἀποπλάνησιν τῶν καταδιωκόντων αὐτὸν κλητήρων, οἵτινες οὐδέποτε ἐπετύγχανον νά τον συλλάβωσι· διότι ἐν ᾧ αὐτοὶ εἰσήρχοντο διὰ τῆς μιᾶς θύρας, ὁ δόκτωρ ἐξηφανίζετο διὰ τῆς ἑτέρας χωρὶς τὸ παράπαν νὰ φανῇ τὸ ἐλάχιστον ἴχνος αὐτοῦ. Ἔπειτα δὲ ἐγίνωσκε ποῦ νὰ καταφεύγῃ ἐν κατεπειγούσαις περιστάσεσι. Ὁ καλὸς αὐτοῦ φίλος ἀββᾶς Ἐντεμφούσιος ὅστις τὸν προσεκάλει εἰς τὸ ἐν Μαουλμπρώνῃ μοναστήριον ἵνα μάθῃ παρ' αὐτοῦ τὰ μυστήρια τῆς ἀλχημίας [2], προθύμως θὰ παρεῖχεν αὐτῷ ἄσυλον χρείας τυχούσης. Ἅπαξ μόνον συνελήφθη· ἀλλ' ὁ ἱερεὺς εἰς ὃν τὸν παρέδωκαν ἀντὶ νά τον καύσῃ, τοὐναντίον τὸν παρεκάλεσε νά τῳ παραδώσῃ τινὰ μαθήματα.

1. Ἴδε Moncure Conway Demonology and Devil-Lore.

2 Ἐν Μαουλμπρώνῃ σώζεται ἐν παλαιῷ τινι πύργῳ χημικὸν ἐργαστήριον ὅπερ οἱ ἐγχώριοι ὀνομάζουσι «μαγειρεῖον τοῦ δόκτωρος Φαύστου».

Τὸν ἐμάγευσε, βλέπετε, καὶ αὐτὸν ὡς τὸν Σίκκιγγεν καὶ τοσούτους ἄλλους. Ἐξακολουθῶν δὲ τὴν σειρὰν τῶν ἀνδραγαθιῶν του, ἐφάνη ἡμέραν τινὰ καθήμενος περιβάδην ἐπὶ βυτίου οἴνου, ἄλλοτε δὲ ἐκδικούμενος μοναχὸν ἀφιλόξενον, ἀπέστειλεν εἰς τὸ μοναστήριον πειρασμόν τινα ἀναστατώσαντα τὰ πάντα. Ἡ εἰς τὸ ἐξαφανίζεσθαι δεξιότης αὐτοῦ κατέστη ἄλλη δύναμις δι' ἧς καθίστατο ἀόρατος, ἡ δὲ δραστηριότης αὐτοῦ ἐγένετο αἰτία νὰ τον νομίζωσιν ὡς πανταχοῦ παρόντα. Τοιοῦτος δὲ ἄνθρωπος δὲν ἦτο δυνατὸν νἀποθάνῃ θάνατον φυσικόν. Διηγοῦνται ὅτι ὁ διάβολος περὶ 1537 ἔτος ἐλθὼν ἐζήτησε τὴν ψυχήν του, σημαίνοντος τοῦ μεσονυκτίου, μετὰ πατάγου καὶ θορύβου ὁποῖος συνήθως συνοδεύει τὰς τοιαύτας ἐπισκέψεις. Τὴν πρωΐαν εὑρέθη ὁ δόκτωρ Φαῦστος πρηνὴς καὶ ὅτε ἠθέλησαν νὰ ἀναστρέψωσι τὸ πτῶμα ὕπτιον, ἀνεστράφη ἀφ' ἑαυτοῦ. Ἀλλ' οἱ σκεπτικοὶ οἱ περὶ πάντων διστάζοντες καὶ ἐπέχοντες διηγοῦνται ἄλλως πως τὸ πρᾶγμα. Λέγουσιν ὅτι ὁ Φαῦστος ἀποχωρήσας περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ βίου του εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ ἀββᾶ Ἐντεμφουσίου ἀπέθανε φονευθεὶς ὑπό τινος ἐκρήξεως ἐν ᾧ ἠσχολεῖτο περὶ τὴν ἀλχημείαν. Ἀμφότεραι δὲ αἱ ἐκδόσεις αὗται περὶ τῆς τελευτῆς τοῦ Φαύστου εἶνε ἁπλαῖ εἰκασίαι, ἐλλειπόντων ἐπισήμων καὶ ἀξιοπίστων ἐγγράφων περὶ τῆς πρεσβυτικῆς ἡλικίας τοῦ δόκτωρος ὡς καὶ περὶ τῆς παιδικῆς. Ὥστε ὁ ἀναγνώστης εἶνε κύριος νὰ ἐκλέξῃ ὁποτέραν προτιμᾷ.

Β'

Ἡ φήμη τοῦ Φαύστου μετὰ τὴν ἐξαφάνισιν αὐτοῦ ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῇ τοὐναντίον ἐξηκολούθησεν αὐξανομένη καθ' ὅλον τὸν ΙΕ' αἰῶνα. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι εἰς τοῦτο συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον καὶ αἱ περιστάσεις. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κυκεῶνος ἐκείνου τῶν ἰδεῶν ὃν παρήγαγεν ἡ Μεταρρύθμισις καὶ ἡ Ἀναγέννησις, πᾶσαι αἱ γνῶμαι κατώρθουν νὰ ἀντλῶσιν ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ δόκτωρος ἐπιχειρήματα. Φέρ' εἰπεῖν ἡ ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία διεῖδεν ἐν αὐτῇ τὴν ἀπόδειξιν ἧς εἶχεν ἀνάγκην, ἵνα καταδείξῃ πόσον κινδυνώδης εἶνε ἡ ἐπιστήμη. Τὴν πανταχόθεν ἤδη ἐκδηλουμένην ὄρεξιν τοῦ εἰδέναι ἐθεώρει ἡ ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία ὡς καρπὸν τῆς μεταρρυθμίσεως, τὸν δὲ ἄνδρα ὅστις τοσοῦτον εἶχε καταληφθῆ ὑπὸ τῆς ὀρέξεως ταύτης, ὥστε καὶ τὴν αἰωνίαν μακαριότητα χάριν αὐτῆς ἐθυσίασε, μετεχειρίσθη ὡς παράδειγμα πρὸς ἐκφόβησιν ἐκείνων οἵτινες παρεπλανῶντο ὑπὸ τῶν νέων ἰδεῶν. Ἀντὶ δὲ νὰ προσπαθῇ νὰ καθιστᾷ ἀμφίβολον τὴν θρυλουμένην ὑπεράνθρωπον δύναμιν τοῦ Φαύστου, τοὐναντίον ὑπέθαλπε τὴν πεποίθησιν ταύτην τοῦ ὄχλου.

Ἑτέρωθεν οἱ προτεστάνται ἐπίστευσαν ἀκραδάντως ὅτι αἱ ἐγκληματικαὶ πράξεις περὶ ἃς εἶχε διαπρέψει ὁ Φαῦστος, ἦσαν ἀποτέλεσμα τῆς εἰδωλολατρείας τῶν καθολικῶν, διὸ καὶ ἐθεώρησαν κατεπεῖγον νὰ κλονήσωσι τὴν πίστιν τοῦ ὄχλου, ἀφ' οὗ μάλιστα, κατὰ τὰς προτεσταντικὰς δοξασίας, οὐδεὶς ἐπὶ

γῆς ἔχει τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀφιέναι ἁμαρτίας, καὶ ἡ προτεσταντικὴ αὕτη ἐπίδρασις διαφαίνεται ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ τῶν βιογραφιῶν τοῦ Φαύστου. Ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς τῆς περιέργου ταύτης βιογραφίας, τυπωθείσης τῷ 1587 ἐν Φραγκφούρτῃ, οὐδεμίαν εὐκαιρίαν παραλείπει ἵνα ὅπως δήποτε πειράξῃ τὰ μέλη τοῦ ῥωμαϊκοῦ κλήρου. Ὁ Μεφιστοφελῆς παρίσταται ἐν αὐτῇ ἐνδεδυμένος ὡς μοναχός, ὁσάκις δὲ ὁ κύριός του ζητεῖ τίποτε πολυτελὲς ἢ ὀρεκτικόν αὐτὸς σπεύδει κατ' εὐθεῖαν εἰς τὰ δωμάτια τῶν ῥωμαίων ἱεραρχῶν. Μεταξὺ δὲ τῶν ὅρων τοῦ συμβολαίου ὅπερ ὁ Φαῦστος συνῆψε πρὸς τὸν διάβολον, ὑπάρχει καὶ ὁ ὅρος ὅτι οὐδέποτε θὰ νυμφευθῇ, διότι ὁ γάμος εἶνε ἀρεστὸς τῷ Θεῷ. Τέλος παρίσταται ὁ Φαῦστος διατρίβων τρεῖς ἡμέρας ἐν τῷ Βατικάνῳ· ἐκ τούτου δὲ ἀφορμώμενος ὁ χρονογράφος διηγεῖται τὰς πομπὰς τῆς παπικῆς αὐλῆς ὅλως ἐναντίας τῷ πνεύματι τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ ἐπιμένει λέγων ὅτι ἡ ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία οὐδεμίαν ἔχει δύναμιν κατὰ τῶν πονηρῶν πνευμάτων. Οὐδὲ αὐτὸς δὲ ὁ Ἅγιος Πατὴρ μετὰ πάντων τῶν καρδινάλεων θὰ δυνηθῶσι νἀποδιώξωσι τοὺς δύο ἀοράτους δυσμενεῖς ξένους, τὸν Φαῦστον καὶ τὸν Μεφιστοφελῆν, οἵτινες τοὺς πιλατεύουσι τρώγοντες ἐκ τοῦ πινακίου των καὶ πίνοντες διὰ τοῦ ποτηρίου των, εἰς οὐδὲν λογιζόμενοι τοὺς ἐξορκισμούς των.

Τρίτον τι ῥεῦμα προσέθεσεν εἰς τὰ ἀρχικὰ στοιχεῖα τοῦ μύθου νέον τι στοιχεῖον, ἐξ οὗ βραδύτερον ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Γκαῖτε θὰ ἀντλήσῃ τι θαυμάσιον. Ἡ Ἀναγέννησις ἀνύψωσε τὴν ἰδέαν τοῦ ἀνθρώπου οὐ μόνον σωματικῶς ἀλλὰ καὶ πνευματικῶς· ἀνερρίπισε δὲ καὶ τὴν τῶν ἀρχαίων δόξαν, ὅτι δῆλα δὴ τὸ μυστήριον τῆς θεότητος ἐγκρύπτεται ἐν τῇ φύσει· θεωροῦσα δὲ αὐτὴν ὡς αἴνιγμα ἀνεζήτει τὴν λύσιν αὐτοῦ ἐν ταῖς μυστικαῖς ἐπιστήμαις, δι' ὧν ἤλπιζεν ὅτι εὐτυχής τις συγκυρία ἤθελεν ἀποκαλύψει τοῖς ἀνθρώποις τὸ μυστήριον τοῦ Παντός. Ταυτοχρόνως δὲ διὰ τῆς συντόνου προσπαθείας τῶν πεπαιδευμένων, οἵτινες εἰργάζοντο πρὸς διάδοσιν τῆς γνώσεως τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν ἀνθρώπων ἠνοίγοντο ἔτι εἰς ἄλλην τινὰ μαγείαν, τὴν μαγείαν τοῦ ἀρχαίου κάλλους. Ἡ Γερμανία τραχεῖα καὶ βάρβαρος ἐθεώρει ἔκθαμβος τὴν ἀκτινοβολοῦσαν Ἑλλάδα, καὶ οὕτω πως εἰς τὴν εἰς τὸν λόγον πίστιν προσετέθη ἡ εἰς τὸ κάλλος πίστις. Ὑπὸ τὴν διπλῆν δὲ ταύτην ἐπίδρασιν μετεμορφώθη καὶ ὁ ἀγύρτης τῆς ἱστορίας. Ἀπὸ χυδαίου μάγου ὁ Φαῦστος ἐγένετο νέος Προμηθεὺς κλέπτων τὰ τῇ θεότητι μόνῃ γνωστὰ μυστήρια, καὶ ἐραστὴς τοῦ αἰωνίου κάλλους τοῦ ἐνσαρκωθέντος ἐν τῇ Ἀργείᾳ Ἑλένῃ. Ἡ μεταρρύθμισις τοῦ ἀρχικοῦ τύπου εἶνε ἤδη ὁρατὴ ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ εὐσεβοῦς χρονογράφου τῆς Φραγκφούρτης, ὅστις βεβαίως δὲν ἐσκόπει νὰ εἰδωλοποιήσῃ τὸν ἥρωά του.— «Θέλω νὰ ἴδω τὰ στοιχεῖα κατὰ πρόσωπον! ἀνακράζει ὁ Φαῦστος, καὶ ἐπειδὴ οὔτε παρὰ τοῦ Θεοῦ οὔτε παρὰ τῶν ἀνθρώπων δύναμαι νὰ λάβω τὴν δύναμιν νὰ τύχω τῆς ἐπιθυμίας μου ταύτης, παρεδόθην εἰς τὸ καταχθόνιον πνεῦμα ἵνα μέ το διδάξῃ καί το μάθω». Καὶ ἀπόλλυται ὡς οἱ Τιτᾶνες πρὸς οὓς τὸν παραβάλλει ὁ χρονογράφος κατὰ τὴν

ἀλαζονείαν. —«Τοσαύτη ἦτο ἡ ἐν τῇ ἀλαζονείᾳ ἐμμονὴ τοῦ Φαύστου, ὥστε εἰς οὐδὲν ἐλογίζετο τὴν ψυχικὴν αὐτοῦ σωτηρίαν· ἐδίδαξε δὲ ὅτι οὔτε ὁ διάβολος εἶνε μέγας ὥς τον παριστῶσιν, οὔτε ἡ κόλασις τοσοῦτον θερμή . . . Ἔπαθε δὲ τὸ τῶν Γιγάντων, περὶ ὧν οἱ ποιηταὶ διηγοῦνται ὅτι ἐσώρευσαν τὰ ὄρη ἐπ' ἄλληλα θέλοντες νὰ πολεμήσωσιν ἐναντίον τοῦ Θεοῦ».

Τέλος ὁ Φαῦστος μεταμορφοῦται εἰς δημοτικὸν δρᾶμα συντεθὲν ὀλίγῳ μετὰ τὸ χρονικὸν τῆς Φραγκφούρτης, καὶ οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν καταλιπὸν τὴν γερμανικὴν σκηνὴν πρὸ τριῶν ἑκατονταετηρίδων. Ὁ πρὸς τὴν Ἑλένην ἔρως αὐτοῦ, τὸ πάθος τοῦτο ὅπερ ὁ Γκαῖτε ἐδόξασεν ἐν τῷ δευτέρῳ αὐτοῦ *Φαύστῳ*, γίνεται αἰτία τῆς ἀπωλείας αὐτοῦ τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς στιγμήν, ὅτε ἡ θεία μακροθυμία ἔσωζεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀλεθρίων ἀποτελεσμάτων τῆς ἀλαζονείας. Τὸ δρᾶμα τοῦτο τὸ τοσοῦτον προσφιλὲς τῷ γερμανικῷ κοινῷ ἐτυπώθη δυστυχῶς λίαν ὀψέ· τὰ δὲ κείμενα ἅτινα ἔχομεν σήμερον εἶνε μετερρυθμισμένα ὑπὸ τῶν ἑκάστοτε διευθυντῶν τῶν θεάτρων καὶ τῶν νευροσπάστων κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς καὶ τῶν θεατῶν. Ἀλλὰ καὶ μεθ' ὅλας ταύτας τὰς ἀλλοιώσεις καὶ παρεμβολάς, τὸ ἀρχαῖον κείμενον τοῦ *Φαύστου*, ὁποῖον δίδει ἡμῖν αὐτὸ ὁ Κάρολος Ἔγγελος ἐν τῷ *Γερμανικῷ θεάτρῳ τῶν νευροσπάστων*, σώζει ἴχνη σαφέστατα τῆς συγκρούσεως τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν αἰσθημάτων, ὧν μεταξὺ ἐγεννήθη· δι' αὐτὸ δὲ καθ' ἃ ἄξιον τῆς ἡμετέρας προσοχῆς, διὰ βραχέων εὐθὺς θά το ἀναλύσωμεν.

Ὁ πρόλογος τοῦ *δόκτωρος Ἰώχαν Φάουστ* ὑποτίθεται ἐν τῇ Κολάσει· ὁ δὲ Γκαῖτε θὰ τολμήσῃ ἔπειτα νά τον μεταφέρῃ εἰς τὸν οὐρανόν. Ἡ ἰδέα τοῦ νὰ παρασταθῇ ὁ Θεὸς συνδιαλεγόμενος μετὰ τῶν διαβόλων, οἵτινες μετ' οἰκειότητος ἐπονομάζουσιν αὐτὸν *γέροντα*, οὐδόλως θὰ ἐγίνετο ἀποδεκτὴ ὑπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς λογοκρισίας τῆς ἐπιτετραμμένης τὴν φροντίδα τῆς ἐν τῇ σκηνῇ ἠθικῆς, ἴσα ἴσα τὴν ἐπιοῦσαν τοῦ Λουθήρου καὶ τοῦ Καλβίνου. Παρὰ τοῦ Πλούτωνος λοιπὸν ἀποστέλλεται ὁ Μεφιστοφελῆς ἐντολὴν ἔχων νὰ πειράξῃ τὸν Ἰώχαν Φάουστ, «ἄνθρωπον ἰσχυροῦ καὶ τολμηροῦ πνεύματος καὶ δυσηρεστημένον καθ' ἑαυτοῦ τε καὶ κατὰ πάντων τῶν ἀνθρώπων». Καὶ ἐν μὲν τῇ πρώτῃ πράξει αἰρομένης τῆς αὐλαίας φαίνεται τὸ σπουδαστήριον τοῦ δόκτωρος ὅστις ἤδη σκέπτεται περὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. «— Ὁ ἄνθρωπος θέλει νὰ δοκιμάσῃ πάσας τὰς ἐπιστήμας· ἀγαπᾷ τὴν μεταβολήν· οὐδέποτε στέργει τὴν τύχην αὐτοῦ· ὁ ἐπαίτης θέλει νὰ γείνῃ δημότης, ὁ δημότης εὐγενής, ὁ εὐγενὴς πρίγκιψ, ὁ πρίγκιψ βασιλεύς, ὁ βασιλεὺς αὐτοκράτωρ. Οὐδὲν τῶν ἐν τῇ ὑφηλίῳ ζώντων πλασμάτων ἔφθασε τὴν εὐτυχίαν καὶ τὴν τελειότητα κατὰ τὸ μέτρον τῶν πόθων αὐτοῦ.— Καὶ σύ, Φαῦστε, δὲν στέργεις τὴν κατάστασίν σου.'Εσπούδασα πάσας τὰς ἐπιστήμας, ἡ Γερμανία γινώσκει τοῦ Φαύστου τὸ ὄνομα, — ἀλλὰ τί πρὸς ἐμὲ πάντα ταῦτα ; — Οἱ πόθοι μου μένουσιν ἀτέλεστοι. — Ἄ ! πάντα ταῦτα εἶνε ἐλάχιστα διὰ τὸ

πνεῦμά μου. Αἰσχύνομαι ἐμαυτόν,—δι' αὐτὸ καὶ ἀπεφάσισα νὰ ἐπιδοθῶ εἰς τὴν νεκρομαντείαν».

Μόλις ἐκστομίσας τὴν λέξιν *νεκρομαντείαν* διεκόπη ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ πνεύματος ὅπερ τὸν προτρέπει νὰ ἐπιδοθῇ μᾶλλον εἰς τὴν σπουδὴν τῆς θεολογίας, δι' ἧς θὰ καταστῇ ὁ εὐτυχέστατος τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ τὸ πονηρὸν πνεῦμα τοὐναντίον ἐνθαρρύνει αὐτόν, λέγον ὅτι διὰ τῆς νεκρομαντείας θὰ καταστῇ οὐ μόνον ὁ εὐτυχέστατος τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ ὁ πάντων σοφώτατος. Ὑποκύπτει εἰς τὸν πειρασμὸν καὶ ἀνοίγει βιβλίον τι περὶ μαγείας ἀποσταλὲν αὐτῷ ὑπὸ ἀγνώστου τινός· τὰ καταχθόνια πνεύματα ὑπακούουσιν εἰς τὰς ἐπικλήσεις αὐτοῦ, καὶ τότε παρίσταται ἡ σκηνὴ ἐκείνη ἡ περιβόητος, ἣν ἐμιμήθη ὁ Λέσιγγ ἐν τῷ ἡμιτελεῖ ὑπολειφθέντι *Φαύστῳ* αὐτοῦ, καθ' ἣν ὁ δόκτωρ ἐρωτᾷ τοὺς δαίμονας πρὶν ἢ παραλάβῃ αὐτοὺς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του·

Φαῦστος

Σύ, ὁ πρῶτος πρὸς τὰ δεξιά μου, πῶς ὀνομάζεσαι καὶ πόση εἶνε ἡ ταχύτης σου;

Δαίμων

Ὀνομάζομαι Ἀσμοδαῖος καὶ εἶμαι ταχὺς ὅσον ὁ κοχλίας ἐπὶ τοῦ φράκτου.

Φαῦστος

Φύγε! ἔξ' ἀπ' ἐδῶ, πρύτανι τῆς ὀκνηρίας! Σὺ δὲ ὁ πρὸς τἀριστερά μου πῶς ὀνομάζεσαι;

Δαίμων

Ὀνομάζομαι Ἀουεράχν.

Φαῦστος

Καὶ πόση εἶνε, Ἀουεράχν, ἡ ταχύτης σου;

Ἀουεράχν

Εἶμαι ταχὺς ὡς βέλος.

Φαῦστος

Δέν μοι ἀρκεῖ. Φύγε! Καὶ σύ, μικρὲ τριχωτέ, τίς εἶ;

Δαίμων

Ὀνομάζομαι Φιτζλιπούτζλης, καὶ εἶμαι ταχὺς ὡς ἡ πτέρυξ τοῦ ταχυπτερωτάτου τῶν πτηνῶν.

Φαῦστος

Εἶνε ταχύτερος τῶν ἄλλων, ἀλλὰ δι' ἐμὲ εἶνε βραδύς, πολὺ βραδύς.

Καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Μεφιστοφελοῦς, ὅστις λέγει ὅτι ἔχει τὴν ταχύτητα τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ, ὁ δὲ Φαῦστος τῷ ὁρίζει τὴν προσεχῆ νύκτα ἵνα συνελθόντες συντάξωσι τὸ συμβόλαιον.

Κατὰ τὴν δευτέραν πρᾶξιν ὁ Φαῦστος εἶνε μόνος. Οἱ δαίμονες διὰ τῆς φιλαργυρίας, τῆς ἡδονῆς, τῆς ὑπερηφανίας καὶ τῶν ἄλλων θανασίμων ἁμαρτημάτων προσερχόμενοι τὸν πειράζουσιν, αὐτὸς δὲ τοὺς ἀποδιώκει αἰσχρῶς. Ἓν καὶ μόνον πρᾶγμα ἐπιθυμεῖ, τὸ εἰδέναι. — «Ὁ Μεφιστοφελῆς θὰ ἔχῃ ἆρά γε τὴν δύναμιν νὰ πληρώσῃ τὸ κενὸν ὅπερ αἰσθάνομαι ἐν ἐμοὶ καὶ πάσχω; Θὰ δυνηθῇ νἀποκριθῇ εἰς πάσας μου τὰς ἐρωτήσεις περὶ τῶν σκοτεινῶν μυστηρίων ἅτινα εἶνε κεκρυμμένα ἀφ' ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων;

Ἅμα δ' ἐλθόντος τοῦ Μεφιστοφελοῦς λέγει πρὸς αὐτὸν τὰς προτάσεις του: Θά με ὑπηρετήσῃς πιστῶς ἐπὶ τέσσαρα καὶ εἴκοσιν ἔτη.

Μεφιστοφελῆς

Τέσσαρα καὶ εἴκοσιν ἔτη! Ἀλλ' εἶνε αἰὼν ὅλος! Ἀρκεῖ νομίζω τὸ ἥμισυ.

Φαῦστος

Οὐδόλως. Τέσσαρα καὶ εἴκοσιν ἔτη πρὸς τριακοσίας ἑξήκοντα πέντε ἡμέρας ἕκαστον.

Μεφιστοφελῆς

Ἔχει καλῶς! Ἔπειτα;

Φαῦστος

Οὐδέποτε θά μ' ἐγκαταλίπῃς ἄνευ χρημάτων. Θά μοι χορηγῇς ἀφθόνως πᾶν ὅ τι χρήσιμον ἐν τῷ βίῳ, καὶ τῇ βοηθείᾳ σου θὰ ἀπολαύσω πασῶν τῶν τοῦ βίου ἡδονῶν.

Μεφιστοφελῆς

Καλῶς. Ἔπειτα;

Φαῦστος

Θά μοι ἀποκαλύψῃς πάσας τὰς ἐπιστήμας καὶ πάσας τὰς ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων κεκρυμμένας τέχνας. . .

Μεφιστοφελῆς

Ἔχεις καὶ τοῦτο.

Φαῦστος

. . . . Καὶ θὰ ἀποκρίνησαι πιστῶς καὶ ἀληθῶς εἰς οἵαν δήποτ' ἐρώτησίν μου περὶ παντὸς ἐγκοσμίου τε καὶ θείου.

Μεφιστοφελῆς

Ἐὰν δύναμαι, μετὰ χαρᾶς.

Οἱ δύο τελευταῖοι οὗτοι ὅροι τοῦ συμβολαίου εἶνε οἱ πλείστου λόγου ἄξιοι, οἱ δὲ ἄλλοι εἶνε ἁπλαῖ τινες λεπτομέρειαι οὐδεμίαν ἐνέχουσαι δυσκολίαν. Μετὰ τὸν Φαῦστον προτείνει καὶ ὁ Μεφιστοφελῆς τοὺς ὅρους του. Πρῶτος ὅρος, νὰ μὴ νυμφευθῇ, ἔσχατος ὅρος νὰ ἀνήκῃ ψυχῇ τε καὶ σώματι εἰς τὸν διάβολον ἐπὶ τέσσαρα καὶ εἴκοσιν ἔτη. Ὁ δόκτωρ συζητεῖ ὀλίγον περί τινων ἄρθρων τοῦ συμβολαίου, ἰδίᾳ δὲ περὶ τοῦ ὅτι ἀπαγορεύεται αὐτῷ νὰ πορεύηται εἰς τὸ κήρυγμα τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ: — «Ἰδὲ τὴν θέσιν μου, τῷ εἶπε, θὰ με νομίσωσιν ὡς ἄθεον».— Ἐκλιπούσης δὲ καὶ τῆς μόνης ταύτης ἐνστάσεως, ἀποφασίζει νὰ ὑπογράψῃ τὸ συμβόλαιον, διανοούμενος ὅτι θὰ φανῇ πονηρότερος τοῦ διαβόλου καὶ θὰ εὕρῃ τρόπον ὥστε νὰ διαλυθῇ πρὸ τῆς λήξεως τῆς ὁρισθείσης προθεσμίας.

Ἡ τρίτη πρᾶξις τοῦ δράματος πραγματεύεται περὶ τῆς περιηγήσεως τοῦ Φαύστου ὁδηγὸν ἔχοντος τὸν Μεφιστοφελῆν. Τὰ θαύματα διαδέχονται ἄλληλα. Τὸ μέρος δὲ τοῦτο τοῦ δράματος τὸ τοσοῦτον πρόσφορον εἰς τὴν ἐπὶ τῆς σκηνῆς λαμπρὰν ἐπίδειξιν, ἀναγινωσκόμενον ἔχει ὀλίγον τὸ διάφορον. Μεταβαίνομεν λοιπὸν εὐθὺς εἰς τὴν τετάρτην καὶ τελευταίαν πρᾶξιν, ἔνθα ὁ δόκτωρ, μεστὸς κόρου καὶ ἀηδίας λυπεῖται ἐπὶ τῇ ἀφροσύνῃ του καὶ τῇ ἀπολεσθείσῃ αἰωνίᾳ μακαριότητι. Μετανοῶν ἅμα δὲ καὶ τρέμων ἐπιθυμεῖ νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ δαίμονος καὶ νὰ ἐπιδοθῇ εἰς ἄλλον βίον, πρὸς τοῦτο δὲ σκέπτεται πῶς θὰ κατορθωθῇ, ὥστε πρῶτος ὁ Μεφιστοφελῆς νὰ διαρρήξῃ τὸ συνδέον αὐτοὺς συμβόλαιον. Διὸ τῷ λέγει· « — Θέλω νὰ σ' ἐρωτήσω περὶ πραγμάτων πολλοῦ λόγου ἀξίων. Τὸ συμβόλαιον ἡμῶν σὲ ὑποχρεοῖ νά μοι λέγῃς πάντοτε τὴν ἀλήθειαν.

Μεφιστοφελῆς

Λέγε.

Φαῦστος

Εἰπέ μοι πρῶτον περὶ τοῦ οὐρανοῦ καὶ περὶ τῆς ἐν αὐτῷ λαμπρότητος, περὶ τῶν ἐκλεκτῶν καὶ περὶ τῶν ἀπολαύσεων αὐτῶν. Εἰπέ μοι ἐὰν δύναμαι ἔτι νὰ γείνω τέκνον τῆς μακαριότητος.

Μεφιστοφελῆς

Οὐδὲν γινώσκω περὶ τούτων.

Φαῦστος

Πρέπει νά μοί το εἴπῃς. Εἶσαι ὑπόχρεως.

Μεφιστοφελῆς

Δὲν τολμῶ.

Φαῦστος

Κατὰ τὸ συμβόλαιον εἶσαι ἠναγκασμένος νὰ λαλήσῃς!

Μεφιστοφελῆς (ἀγωνιῶν).

Δὲν δύναμαι.

Φαῦστος

Καὶ ἐγὼ λοιπὸν σὲ ἐξορκίζω.

Ὁ Μεφιστοφελῆς φεύγει ἐκβάλλων κραυγήν, ὁ δὲ Φαῦστος κλίνει γόνυ καὶ προσεύχεται. Μέλλει δὲ νὰ σωθῇ, ὅτε ὁ δαίμων αἰσθανόμενος ὅτι τὸ θῦμά του διαφεύγει τῶν χειρῶν του, ἐπινοεῖ νά τῳ στείλῃ τὴν Ἑλένην, τὸ ἰδεῶδες κάλλος. Ὡς δὲ ὁ συγγραφεὺς τοῦ δημώδους δράματος ἐδόξαζεν, οὐδόλως θὰ ἠδύνατο ὁ Φαῦστος νἀντιστῇ κατὰ τοῦ πειρασμοῦ, θὰ διέπραττε δὲ καὶ ἔγκλημα ἐὰν ἐνικᾶτο ὑπ' αὐτοῦ. « — Ἐλθέ, ἀναφωνεῖ ὁ Φαῦστος, βλέπων τὴν Ἑλένην· σὺ θὰ εἶσαι τὸ πᾶν μου! σὺ θὰ εἶσαι ἡ διὰ βίου σύντροφός μου!» καὶ κινεῖται νά την περιλάβῃ ἐν ταῖς ἀγκάλαις του, ἀλλ' ἡ μὲν Ἑλένη μεταμορφωθεῖσα εἰς Ἐρινῦν ὀνειδίζει εἰς αὐτὸν τὰς ἁμαρτίας του, ὁ δὲ Μεφιστοφελῆς ἐν θριάμβῳ τῷ ἀναγγέλλει ὅτι ἤδη κατεδικάσθη ἀνεκκλήτως, καὶ τὴν προσεχῆ νύκτα σημαίνοντος τοῦ μεσονυκτίου θὰ ἔλθωσιν οἱ δαίμονες νὰ ζητήσωσι τὴν ψυχήν του.

Αἱ μετὰ ταῦτα σκηναὶ εἶνε μεγάλης δραματικῆς δυνάμεως· ὁ δύσμοιρος Φαῦστος βασανιζόμενος, δακνόμενος ὑπὸ τῶν τύψεων τοῦ συνειδότος περιπλανᾶται ἐν τῷ σκότει ἀνὰ τὰς ἐρήμους ὁδούς. Ὅπου δήποτε δὲ καταφύγῃ, ἀκούει, ὡς ἡ Μαργαρίτα τοῦ Γκαῖτε ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, φωνήν τινα μυστηριώδη, ἐρχομένην ἀπὸ τοῦ δικαστηρίου τοῦ Θεοῦ, ἔνθα τὴν στιγμὴν ταύτην δικάζεται ἡ δίκη του.

Φωνή

Fauste, prepara te. Φαῦστε παρασκευάζου.

Φαῦστος

Τώρα, Φαῦστε, παρασκευάζου εἰς αἰώνιον κόλασιν! Ὁ ἄρχων τῆς Κο-

λάσεως σὲ καλεῖ, σὲ περιμένει, μετ' οὐ πολὺ θὰ λάβῃς τὴν δικαίαν τιμωρίαν τῶν ἁμαρτιῶν σου (φεύγει).

Φωνή (σημαίνει δεκάτη).

Fauste accusatus es! Φαῦστε κατηγορεῖσαι!

Φαῦστος

Ἤδη, Φαῦστε, σοῦ κατηγοροῦσι τὰς ἁμαρτίας σου. Δύσμοιρε! Ποῦ νὰ εὕρω βοήθειαν; Ἐν τῇ ἀγωνίᾳ μου λίαν στενὸς μοὶ φαίνεται ὁ εὐρὺς κόσμος. Ἡ βελόνη ἥτις νύσσει τὴν συνείδησίν μου εἶνε ἤδη ἐντός μου, οὐκ ἔστι σωτηρία οὐδ' ἐλπὶς χάριτος. Ναί, ναί, μοῦ κατηγοροῦσι τὰς ἁμαρτίας μου (Κλίνει γόνυ).

Φωνὴ (σημαίνει ἑνδεκάτη).

Fauste! judicatus es! Φαῦστε ἐδικάσθης!

Φαῦστος

Ἤδη, Φαῦστε, ἐδικάσθης! Ἐξεφωνήθη ἡ ἀπόφασις. Ἡ ῥάβδος ἐθραύσθη ἐπὶ σοῦ. Βλέπω ἤδη τὸν Ἅδην ἀνοιγόμενον ἐνώπιόν μου, ὦ μακρὰ αἰωνιότης, τί νὰ γείνω!

Φωνὴ (σημαίνει μεσονύκτιον).

Fauste, Fauste, in aeternum damnatus es! Φαῦστε, Φαῦστε, κατεδικάσθης εἰς τὸν αἰῶνα!

Φαῦστος

Καὶ ἤδη, Φαῦστε, κατεδικάσθης. Ἀκούω τὴν ἀγγελίαν τοῦ θανάτου καὶ τῆς κολάσεως... Ἔρχεται! τὴν ἀκούω! Οἴμοι, τετέλεσται! Οὐαὶ τῇ ψυχῇ μου τῇ ἀθλίᾳ, τετέλεσται αἰωνίως!

Παρελίπομεν ὅλως τὰ κωμικὰ μέρη τοῦ δράματος, οἷον τὸ πρόσωπον τοῦ Βάγνερ, πιστοῦ ἀκολούθου τοῦ δόκτωρος, τὸ τοῦ Χὰνς Βοὺρστ θεράποντος καὶ δευτερεύοντάς τινας διαβόλους καταδιώκοντας καὶ πιλατεύοντας τὸν Χάνς. Αἱ ἀστειότητες τῶν προσώπων τούτων ἠρτυμέναι διὰ χονδροτάτου ἅλατος δὲν ἦτο δυνατὸν καὶ νὰ εἶνε ἀπηλλαγμέναι τῶν ἐκ παραδόσεως σκηνικῶν θεαμάτων ὑφ' ὧν συνοδεύονται κατὰ τὴν παράστασιν. Στερούμενα δὲ καὶ τῆς βοηθείας τῶν ἠθοποιῶν, δὲν εἶνε τοσοῦτον ζωηρὰ ὥστε νὰ λησμονήσῃ

τις πόσον παραβλάπτουσι τὴν δρᾶσιν τοῦ δράματος εἰς ὃ παρεμβάλλονται. Τὸ δὲ πρόσωπον τῆς Μαργαρίτας, περὶ ἧς βεβαίως θὰ ἠπόρησεν ὁ ἀναγνώστης οὐδὲν ἐνταῦθα ἀναγινώσκων, εἶνε ὅλον πλάσμα τῆς φαντασίας τοῦ Γκαῖτε· ἐν τῷ παλαιῷ δράματι οὐδ' ἴχνος αὐτῆς εὑρίσκεται.

Δὲν ἔλειψαν δὲ σχολιασταὶ προσπαθοῦντες νὰ ἐξηγήσωσι τὴν ἐν τῷ δράματι τούτῳ ὑποκεκρυμμένην ἀνωτέραν τινὰ ἔννοιαν. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι πᾶς τις ὀρέγεται νὰ ὑποβάλῃ εἰς λεπτομερῆ ἀνάλυσιν ἔργον, ἐν ᾧ νομίζει ὅτι θὰ εὕρῃ ἐν συνόψει τὸ πνεῦμα καὶ τοὺς διαλογισμοὺς λαοῦ μεγάλου ἐν ἐποχῇ κρισίμῳ τοῦ βίου αὐτοῦ. Τὸ ζήτημα εἶνε νὰ μάθωμεν μὴ ἡ λεπτολόγος ἐξέτασις τοῦ δράματος τοῦ Φαύστου παρασύρῃ ἡμᾶς πέρα τοῦ ὁρίου τῶν ὁρμῶν καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ πλήθους, συλλαμβάνοντος τὴν ἱστορίαν ἀνθρώπου κολασθέντος, διότι ἠθέλησε νὰ σφετερισθῇ διὰ μέσων ἀνοσίων τὰ μόνα ἀληθῶς ἐπίφθονα ἐπίγεια ἀγαθά, τὴν πᾶσαν γνῶσιν καὶ τὸ πᾶν κάλλος. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἀναγινώσκοντες ἑρμηνείας τινὰς τοῦ δράματος τούτου ἄγαν εὐφυεῖς δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ ἐνθυμηθῶμεν τὴν χαιρεκακίαν μεθ' ἧς ὁ Γκαῖτε ἐνεθάρρυνε τοὺς κριτικούς, μοχθοῦντας νἀνακαλύψωσι καὶ ἐν ταῖς ἁπλουστάταις φράσεσι τοῦ *Φαύστου* του συμβολικὰς ἐννοίας, ἃς οὐδέποτε αὐτὸς διενοήθη. Τὸ παράδειγμα τοῦτο ἔστω ἡμῖν μάθημα. Μὴ ἀναζητῶμεν σχέδιον ἐξηκριβωμένον ἁρμονικῶς συντεταγμένον καὶ συνηρτημένον ἐν τοιούτῳ ἔργῳ, ὅπερ εἶνε προϊὸν κοινωνίας ἐχούσης συγκεχυμένους πόθους, μεστῆς πάσης ἀντιφάσεως, ἐν ᾗ ὁ γεννώμενος ἔρως τῆς ἐπιστήμης ἦτο συνηνωμένος μετὰ τοῦ ἐπιμόνου ἔρωτος πρὸς πᾶν φαντασιῶδες, ὁ δὲ μυστικισμὸς καὶ ἡ δεισιδαιμονία τοῦ Μέσου αἰῶνος συνέζη μετὰ τοῦ ψυχροῦ προτεσταντικοῦ λόγου καὶ τῆς φωτοβόλου ἑλληνικῆς ποιήσεως, ὁ δὲ Λούθηρος ἀπηλλάσσετο τοῦ διαβόλου ἐκσφενδονίζων κατὰ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὸ μελανοδοχεῖον. Ὁ μῦθος τοῦ Φαύστου ἐσχηματίσθη ἐκ τῶν στοιχείων τούτων τῶν τοσούτῳ διαφόρων, ὡς τὸ πνεῦμα τῆς νεωτέρας Γερμανίας, καὶ συγχρόνως μετ' αὐτοῦ· ἡ προσέγγισις δὲ αὕτη παρέχει ἴσως ἡμῖν τὸν λόγον καὶ τὸ μυστήριον τῆς εἰς τὸν μῦθον τοῦτον ἀπαραμειώτου ἀγάπης τῶν Γερμανῶν. Πᾶς λαὸς ἔχει ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ κρίσιμόν τινα ἐποχήν, καθ' ἣν τὸ πνεῦμα αὐτοῦ λαμβάνει τὸν ὁριστικὸν αὐτοῦ τύπον. Τῆς δὲ Γερμανίας ἡ τοιαύτη ἐποχὴ κεῖται ἐν τῇ περιόδῳ τῇ μετὰ τὴν μεγάλην ὤθησιν τῆς Μεταρρυθμίσεως καὶ τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ τῇ πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ τριακονταετοῦς πολέμου, τουτέστιν ἀκριβῶς ὅτε ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος παράδοσις προσδιωρίζετο καὶ συνεπληροῦτο. Τὸ ἴχνος τῶν ἐντυπώσεων ἃς ὁ λαὸς ἔλαβεν ἐν τοιαύτῃ κρίσει δὲν ἐξαφανίζεται εὐκόλως· ὁ λαὸς οὗτος οὐδέποτε λησμονεῖ τὰς συγκινήσεις ἃς τότε ᾐσθάνθη, τὰ ὄνειρα ἅτινα εἴτε τὸν ηὔφραναν εἴτε τον ἐφόβησαν· φαίνεται ὅτι χάριν τῆς ἐξαιρετικῆς ταύτης στιγμῆς ἀνεῦρε τὴν ζωηρότητα τῶν ἐντυπώσεων τῆς παιδικῆς ἡλικίας καὶ τὴν ἰσχὺν τῆς μνήμης αὐτοῦ. Αἱ τραγικαὶ τύχαι τοῦ δόκτωρος Φαύστου ἔμειναν ἐν τῇ μνήμῃ τῆς Γερμανίας στε-

νῶς συνδεδεμέναι μετὰ τῆς περιόδου τῆς μεταβάσεως, τοῦ ἀγῶνος καὶ τῆς ἀναπτύξεως. Καὶ δι' αὐτὸ ὁ μὲν Γκαῖτε ἠδυνήθη νὰ εὕρῃ ἐν αὐταῖς ὑπόθεσιν ἐθνικοῦ ποιήματος, τὸ δὲ ἐθνικὸν τοῦτο ποίημα δὲν ἐπεσκίασε καὶ δὲν παρέδωκεν εἰς λήθην τὸ δημῶδες περὶ Φαύστου διήγημα, ὅπερ ἐνεῖχε τὴν ἀφελῆ ἐντύπωσιν τῶν αἰσθημάτων ἅτινα ὁ Γκαῖτε τοσοῦτον θαυμασίως ἡρμήνευσεν. Ἡ δὲ Γερμανία ἐθαύμασε καὶ ἠγάπησε κατ' ἀξίαν τὴν ἑρμηνείαν τοῦ μεγάλου αὐτῆς ποιητοῦ, οὐδόλως ἐλαττώσασα τὴν πρὸς τὸ εὐσεβὲς διήγημα ἀγάπην, ἐν ᾧ ἐπαναβλέπει ὡς ἐν κατόπτρῳ τὰ ἑαυτῆς αἰσθήματα, καθ' ἣν στιγμὴν ἐξηγείρετο ἀπὸ τοῦ μακροῦ ὀνείρου τοῦ Μέσου αἰῶνος.

[Ἐκ τῆς Revue des deux Mondes 15 Ὀκτωβρίου 1879 ὑπὸ Arvède Barine].

Π. Ι. Φ.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ

ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ ΤΕΓΕΑΣ

Τὴν ἐπιοῦσαν τῆς εἰς Τεγέαν μεταβάσεώς μου ἐπεσκέφθην τὸ χωρίον Ἀχούρια, ἔνθα ἐξεπλάγην ἰδὼν σπουδαῖον ἐπιτάφιον ἀνάγλυφον κείμενον ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὁδοῦ. Εἰσελθὼν δ' εἴς τι παρακείμενον οἰνοπωλεῖον, εἶδον ὡσαύτως ἐν τῷ ὑγρῷ καὶ σκοτεινῷ ὑπογείῳ αὐτοῦ ἕτερον ἐπιτάφιον ἀνάγλυφον, ἐστεμμένην πωγονοφόρον κεφαλὴν καὶ ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἐν δὲ τῇ ἄντικρυ κειμένῃ ἐκκλησίᾳ τοῦ χωρίου ὑπῆρχε μέγα ἀνάγλυφον, εἰκονίζον τὴν περὶ τὰ τείχη τῆς Τροίας περιφορὰν τοῦ Ἕκτορος. Ἔκειτο δὲ χαμαὶ καὶ ἦτο λίαν ἐφθαρμένον ἐκ τῆς διὰ τῶν ποδῶν προστρίψεως τῶν εὐσεβῶν Ἀχουριωτῶν. «Δὲν ἐπέτρεψεν ὁ ἱερεὺς νά το στήσωμεν ὄρθιον, μοὶ εἶπον οἱ παρακολουθοῦντές με χωρικοί, διότι εἶνε ἁμάρτημα νὰ στήσῃ τις τὸ ἄγαλμα »ὅπως τὰς εἰκόνας». Τὸ γεγονὸς ἀνέφερα εἰς τὸ Ὑπουργεῖον, παρακαλέσας αὐτό, νὰ ἐξουσιοδοτήσῃ με, ἵνα συλλέξω τὰ εἰς φθορὰν καὶ ὑπεξαίρεσιν ὑποκείμενα ἔργα καὶ ἱδρύσω δι' αὐτῶν δημοτικὸν Μουσεῖον. Ἐν τούτοις οἱ Ἀχουριῶται μαθόντες, ὅτι τὸ Μουσεῖον ἐπρόκειτο νὰ ἱδρυθῇ οὐχὶ ἐν τῷ χωρίῳ των, ἀλλ' ἐν Πιαλί, πρωτευούσῃ τοῦ δήμου, ἀγόμενοι δὲ καὶ ὑπὸ κομματισμοῦ, ἀφήρπασαν καὶ ἔκρυψαν τὰ ἄνω μνημονευθέντα ἔργα, ἅπερ εἶναι ἀποκλειστικὸν κτῆμα τοῦ δήμου. Τὸ λυπηρὸν τοῦτο γεγονὸς κατήγγειλα εἰς τὴν εἰσαγγελίαν καὶ ἀνακρίσεις ἐνηργήθησαν αὐστηραί· ἀλλ' οὔτε τὰ κλαπέντα ἔργα οὔτε οἱ ἔνοχοι εἶχον ἀνακαλυφθῇ μέχρι τῆς ἐκ Τεγέας ἀναχωρήσεώς μου. Τί μέχρι τοῦδε ἐγένετο, ἀγνοῶ· εὐελπιστῶ ὅμως, ὅτι οἱ ἁρμόδιοι θὰ ἀντεπεξέλθωσι δριμεῖς κατὰ τοιαύτης ἀσεβοῦς καὶ σκανδαλώδους πράξεως.

Στερηθεὶς δὲ τῶν σπουδαιοτάτων τούτων ἔργων δὲν κατέλιπον ἀνεκτέλεστον τὴν τοῦ ὑπουργείου διαταγήν, ἀλλ' ὑψηλὸν ἔχων καθῆκον νὰ σπεύσω παντὶ σθένει πρὸς διάσωσιν τῶν ἐν τῷ προκειμένῳ δήμῳ ἀρχαιοτήτων ἠτησάμην παρὰ τοῦ εἰσαγγελέως τῶν ἐν Τριπόλει Πρωτοδικῶν τὴν κατάσχεσιν πολλῶν ἔργων τῆς τέχνης, ἅπερ εὗρόν τινες ἐν ἀνασκαφαῖς, ἃς ἐνήργησαν κατὰ διαφόρους ἐποχὰς κρύφα καὶ ἄνευ ἀδείας τῆς κυβερνήσεως. Διὰ τῶν οὕτω δὲ περισυναχθέντων ἔργων ἠρξάμην τῆς ἱδρύσεως τοῦ ἐν Πιαλὶ Μουσείου, ὅπερ ἀριθμεῖ 22 πλαστικὰ ἔργα, 26 ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ κοσμήματα καὶ πλέον τῶν 300 χαλκῶν ἀντικειμένων, οἷον σφραγίδων, πορπῶν, ἀτράκτων κτλ., εὑρεθέντων ἁπάντων ἐν ταῖς πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς γενομέναις ἀνασκαφαῖς. Τῶν πλαστικῶν δ' ἔργων τὰ μὲν εἶνε κατεσχημένα, καθὰ ἀνωτέρω ἐλέχθη, τὰ δὲ εἶνε κτῆμα τοῦ δήμου καὶ ἔκειντο διεσκορπισμένα τῇδε κἀκεῖσε, τὰ δὲ ἐδωρήθησαν τῷ μουσείῳ ὑπὸ τῶν ἰδιοκτητῶν. Τὰ πλεῖστα δὲ εἶνε προϊόντα ἐγχωρίας Σχολῆς ἐπικρατούσης ἐν Τεγέᾳ, ἥτις ἔχει οὐ μόνον ἴδιον τρόπον ἐργασίας ἀλλὰ καὶ ἰδιάζουσαν ἐκλογὴν τῶν ὑποθέσεων καὶ παράστασιν τῶν ἀντικειμένων. Τοῦτο θὰ ἐκπλήξῃ ἴσως τὸν λαμβάνοντα εἰς χεῖρας οἱανδήποτε ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας τέχνης, ἔνθα οὐδ' ἐλαχίστη μνεία γίνεται τοιαύτης Σχολῆς, διότι μόνον κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἤρξατο κυρίως διὰ τοῦ παρ' ἡμῖν Γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου ἀκριβὴς δημοσίευσις, περιγραφὴ καὶ ἑρμηνεία τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πλαστικῶν ἔργων. Οἱ Πελοποννήσιοι, πλὴν τῶν Ἀργείων καὶ Σικυωνίων, δὲν διεκρίθησαν ἐπὶ παραγωγῇ μεγάλων καὶ πολλῶν καλλιτεχνημάτων, δι' ὃ τὰ σπουδαιότερα αὐτῶν ἔργα ἐξετέλουν ξένοι τεχνῖται, οἷον ὁ Παιώνιος, Ἀλκαμένης, Φειδίας, Ἰκτῖνος, Σκόπας καὶ ἕτεροι· τὴν τέχνην ἐκαλλιέργουν πρακτικώτερον, σπεύδοντες οὐχὶ πρὸς παραγωγὴν ἀριστοτεχνημάτων, ἀλλὰ πρὸς πλήρωσιν τῶν τοῦ βίου ἀναγκῶν. Ἐκ τοιαύτης δὲ τάσεως παρήχθησαν ἐγχώρια ἐργαστήρια ἐν ταῖς διαφόροις πόλεσιν, ἐν οἷς διακρίνεται τὸ τῆς Τεγέας, ὅπερ δύναται νῦν νὰ γνωρίσῃ καὶ σπουδάσῃ ἀκριβῶς ὁ τὸ ἐν Πιαλὶ Μουσεῖον ἐπισκεπτόμενος. Ἐγκλείει δὲ τὸ Μουσεῖον τοῦτο καὶ ἕτερα σπουδαιότερα ἔργα, μεγάλην ἔχοντα καλλιτεχνικὴν ἀξίαν. Ἵνα καταδείξω δὲ τοῦτο καταχωρίζω ἐνταῦθα ἀπόσπασμα οὗ ἔγραψα καταλόγου [1].

Ἀριθ. 1. *Κεφαλὴ ἥρωος μαχομένου*· ὕψ. 0,21 περ. 0,66.

Οἱ μῦς τοῦ τραχήλου εἶνε λίαν ἀνεπτυγμένοι καὶ ἐντεταμένοι· τὰ χαρακτηριστικὰ δὲ τοῦ προσώπου καὶ ἡ ἔκφρασις εἶνε εὐγενής, εἰ καὶ ὁ ἥρως ὑφίσταται πόνον ἀφόρητον, ὃν προσπαθεῖ νὰ κρατήσῃ δάκνων μικρὸν τὴν γλῶσσαν διὰ τῶν ὀδόντων. Τὰ γνωρίσματα ταῦτα καὶ ἡ ἐργασία τῆς κόμης ἀναπολοῦσιν ἡμῖν ἐν πολλοῖς τοὺς ἐγ Φλωρεντίᾳ Νιοβίδας. Τὸ ἀνώτατον δὲ

1 Ἀντίγραφα τοῦ καταλόγου τούτου, ὑπογεγραμμένα παρ' ἐμοῦ καὶ τοῦ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Μουσείου ἀναλαβόντος Δημάρχου Τεγέας κ. Ἀναστασίου Βούτση, κεῖνται ἐν τῷ Μουσείῳ καὶ ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως.

μέρος τοῦ κρανίου ἐλλείπει, ὅπερ δεικνύει ὅτι τὸ ἔργον ἦτο ἐκτεθειμένον ἐν τόπῳ ἔνθα δὲν ὑπῆρχεν ἀρκετὸς χῶρος πρὸς τὰ ἄνω, ἤτοι ἐν ἀετώματί τινι. Ἀποβλέπων δ' εἰς ταῦτα πάντα, καὶ ἰδίως εἰς τὴν διαπρεπῆ καὶ ἀπὸ παντὸς κοινοῦ καὶ τυχαίου κεκαθαρμένην ἔκφρασιν τοῦ πάθους, οὐσιῶδες γνώρισμα τῶν ἔργων τοῦ Σκόπα, νομίζω ὅτι τὸ προκείμενον ἔργον εἶνε ἡ κεφαλὴ προσώπου τινὸς τῶν ἀετωμάτων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς, οὗ ἀρχιτέκτων, βεβαίως δὲ καὶ πλάστης, ἦτο ὁ Σκόπας. Τὸ μάρμαρον εἶνε ἀτυχῶς δυσδιάκριτον.

(Εὑρέθη πλησίον τῆς ἐν Πιαλὶ ἐκκλησίας *ἅγιος Νικόλαος*).

Ἀριθ. 3. *Τεμάχιον βραχίονος* προερχόμενον πιθανώτατα ἐκ τῶν ἀετωμάτων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς.

Ἡ ἐργασία καὶ ἡ τῶν μυῶν ἔντασις εἶνε ἀρίστη, τὸ δὲ μάρμαρον πάριον.

Μῆκος ἑκατέρωθεν μέχρι τοῦ ἀγκῶνος 0,23 καὶ 0,22 διάμ. 0,12.

(Εὑρέθη περὶ τὴν παλαιὰν Ἐπισκοπήν, ἐντετειχισμένον ἔν τινι μεταγενεστέρῳ οἰκήματι. Προσφορὰ Δημητρίου Ἠλιοπούλου).

Ἀριθ. 7. *Ἀνάγλυφον ἀναθηματικὸν* εἰκονίζον τὸν Πλούτωνα καθήμενον ἐπὶ θρόνου καὶ κρατοῦντα διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς σκῆπτρον, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς τὸ τῆς Ἀμαλθείας κέρας. Παρ' αὐτὸν ἵσταται ἡ Περσεφόνη φέρουσα πόλον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ κρατοῦσα ἐν τῇ δεξιᾷ σκῆπτρον· τὴν ἀριστερὰν δὲ στηρίζει ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου τῆς μητρὸς αὐτῆς Δήμητρος, ἥτις ἐν μὲν τῇ δεξιᾷ κρατεῖ φιάλην, ἐν δὲ τῇ ἀριστερᾷ δᾷδα. Κατόπιν ἕπονται δύο παρθένοι, ὧν ἡ μὲν φέρει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ὑδρίαν καὶ κρατεῖ ἐν τῇ ἀριστερᾷ οἰνοχόην, ἡ δὲ ἀνατείνουσα τὴν δεξιὰν προσεύχεται. Ὑπὸ τὸν Πλούτωνα σώζονται τὰ γράμματα Κ Λ Ε.

Τὰ ἐλατήρια εἶνε τῷ ὄντι ἄριστα, οὐχὶ ὅμως καὶ πρωτότυπα· ἡ στοργὴ ἰδίως καὶ ὁ πόνος, μεθ' οὗ ἀποβλέπει ἡ μήτηρ πρὸς τὴν ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτῆς στηρίζουσαν τὴν χεῖρα Περσεφόνην, ἀναπολεῖ ἡμῖν τὸ γνωστὸν ἀνάγλυφον τοῦ ἀποχωρισμοῦ τοῦ Ὀρφέως καὶ τῆς Εὐρυδίκης. Ἡ ἐργασία εἶνε ἁπλῆ καὶ εὐγενής, ἰδίως ἡ διάταξις τοῦ ὅλου, ἡ στάσις τῶν προσώπων καὶ αἱ πτυχαὶ τοῦ ἱματισμοῦ. Τὸ προκείμενον ἀνάγλυφον εἶνε τῶν ἀρίστων τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἀνακαλυφθέντων τοιούτου εἴδους ἔργων.

Μ. 0,94 ὕψ. 0,62, παχ. 0,18.

(Εὑρέθη πρὸ μηνὸς ὑπὸ Γεωργίου Κολιοπούλου πλησίον τῆς Παλαιᾶς Ἐπισκοπῆς).

Π. ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ.

Ο ΛΕΩΝ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΚΕΩ

Ὁ κ. Ἀ. Μηλιαράκης ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ *Ἐφημερίδι* (24 Ὀκτωβρίου 1879) τὰς ἑπομένας εἰδήσεις περὶ τοῦ ἐν τῇ νήσῳ Κέῳ σωζομένου κολοσσιαίου λέοντος.

«Ὁ λέων οὗτος ὑπάρχει ἐν Κέῳ γεγλυμμένος ἐπὶ μονολίθου ἀτιζωϊκοῦ σχιστολίθου· κεῖται δ' ἐπὶ κατωφεροῦς ἐπιπέδου ἀγροῦ πέντε λεπτὰ τῆς ὥρας ἀπέχοντος τῆς ΒΑ. ἄκρας τῆς πόλεως Κέω. Ὁ λέων οὗτος παρίσταται ἐν ἠρέμῳ στάσει κεκλιμένος χαμαὶ ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς, ὀρθίαν ἔχων τὴν κεφαλὴν καὶ βλέπων πρὸς τὰ πρόσω ὡσεὶ ἄγρυπνος φύλαξ τοῦ μέρους ἐν ᾧ κεῖται. Ἔχει μῆκος 8,80 μέτρων, ἡ δὲ βάσις τοῦ μονολίθου ἐφ' οὗ εἶνε γεγλυμμένος ἔχει περίμετρον μέτρων 15,50 καὶ πλάτος εἰς τὸ παχύτερον μέρος 0,75 μέτρ. Εἶνε δὲ καταφανὲς ὅτι ἡ θέσις ἐν ᾗ τὰ νῦν κεῖται δὲν εἶνε ἡ ἀρχική, ἀλλ' ὅτι κατέπεσεν ἐκεῖ ἐξ ὑψηλοτέρας θέσεως. Κατὰ τὴν ἐν Κέῳ διαμονήν μου μηνὶ Ἰουλίῳ ἐ. ἔ. παρετήρησα ὅτι κίνδυνος μέγας ἐπίκειται καὶ ἐκ ταύτης νὰ μετακυλισθῇ ὡς ἐκ τοῦ μεγάλου βάρους καὶ νὰ καταπέσῃ εἰς τὴν κοίτην βαθείας φάραγγος, εἰς τὰς κατωφερείας τὰς ὁποίας εὑρίσκεται, ὁπόθεν ἀδύνατον νὰ ἐξαχθῇ καὶ ὅπου τὰ δέοντα ὄμβρια ὕδατα θέλουσι καταστρέψει αὐτὸν ὅλως καὶ καλύψει διὰ χαλίκων καὶ χώματος. Αἶγες καὶ χοῖροι βόσκοντες ἐν τῷ ἀγρῷ ἐκείνῳ ἀδιακόπως κοιλαίνουσι τὴν γεώδη βάσιν τοῦ μονολίθου, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ μονόλιθος εὔθρυπτος ὢν κατέστη ὑπὸ τῆς ὑγρασίας καὶ τοῦ ἀνέμου κάτωθεν σπηλαιώδης.

»Νομίζω ὅτι δαπάνη μικρὰ διδομένη εἰς τὸν δῆμον ἀρκεῖ πρὸς κατασκευὴν τοίχου ὑποστηρίζοντος κάτωθεν τὴν βάσιν τοῦ λέοντος, πρὸς πλήρωσιν τοῦ ὑπ' αὐτὴν κοιλώματος καὶ κατασκευὴν κιγκλιδώματος ξυλίνου, ὅπως μὴ τὰ ἐν τῷ ἀγρῷ ζῶα πλησιάζωσι. Τὸ κατ' ἐμὲ ἤθελον ζητήσει καὶ στέγην στηριζομένην ἐπὶ τεσσάρων δοκῶν, ὅπως προφυλάσσῃ τὸν λέοντα ἀπὸ τῆς βροχῆς, ἥτις ἀναπτύσσει ἐπὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ λειχῆνας, οἵτινες κατέστρεψαν ἤδη ἐν μέρει τὰς γλυφὰς τοῦ τριχώματος, ἀλλὰ φοβοῦμαι μὴ θεωρηθῇ ὅτι ζητῶ πολλά.

»Ἄς μοὶ συγχωρηθῇ δὲ νὰ προσθέσω, περὶ ἀρχαιότητος ἐν Κέῳ ὑπαρχούσης γράφων, ὅτι ἐν τῇ αὐτῇ νήσῳ ἕνεκα ἐλλείψεως προνοίας κατέρρευσε τῷ 1848 σῶον καὶ ἀκέραιον τέως ὑπάρχον ἀρχαῖον ἑλληνικὸν οἰκοδόμημα τετραγώνου πύργου, κειμένου ἐν τῇ μονῇ τῆς ἁγίας Μαρίνας. Τοιοῦτος πύργος στρογγύλος ἔχων ἐξωτερικὴν περιφέρειαν κατὰ τὴν κάτω βάσιν 21 μέτρων, καὶ ὕψος ὑπὲρ τὰ 30 ἐξ ὀγκωδεστάτων λίθων ἐκτισμένος, ἄνευ συγκολλητικοῦ μέσου, κεῖται παρὰ τὸ χωρίον Ἅγιος Πέτρος τοῦ δήμου Γαυρίου τῆς Ἄνδρου· ἀλλὰ καὶ οὗτος θέλει καταπέσει· διότι τὸ πρὸς βορρᾶν νεῦον μέρος διερράγη καὶ μόλις λίθοι τινὲς συγκρατοῦσι τὸ βάρος τοῦ ἄνω τοίχου.»

ΕΙΔΗΣΕΙΣ

Ἐν τῇ *Ἐφημερίδι* τῆς 23 καὶ τῆς 26 Ὀκτωβρίου ἀναγινώσκομεν τὰς ἑξῆς εἰδήσεις περὶ τηλεγραφημάτων ἐξ Ὀλυμπίας.

«Κατὰ νέον ἐπίσημον τηλεγράφημα, ἐν Ὀλυμπίᾳ εὑρέθησαν πολύτιμα

πράγματα· ὄπισθεν τῆς στοᾶς τῆς Ἠχοῦς κεφαλὴ τοῦ γονατίζοντος παιδὸς ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος. Κεφαλὴ τοῦ αὐτοκράτορος Τίτου, ἥτις προσαρμόζεται εἰς κορμὸν φέροντα θώρακα κεκοσμημένον διὰ Νηρηΐδων, καὶ ἄγαλμα Νεμέσεως Τύχης. Ἡ κεφαλὴ τοῦ παιδὸς εἶνε ἄριστα διατετηρημένη ὡς νὰ ἐξῆλθε τώρα τῶν χειρῶν τοῦ γλύπτου.»

»Εὑρέθη ἡ κεφαλὴ τῆς Νίκης τοῦ Παιωνίου δεκαπέντε μέτρα ὄπισθεν τῆς Στοᾶς τῆς Ἠχοῦς κατὰ τὸ δυτικὸν τεῖχος τοῦ Σταδίου. Ὅλον τὸ πρόσωπον εἶνε κατεξεσμένον. Ἡ κόμη περιβάλλεται ὑπὸ ταινίας τριπλῆς. Κατὰ τὸ ἀνατολικὸν τεῖχος εὑρέθη νέα ἐπιγραφὴ ἀναγράφουσα τὸ ὄνομα τοῦ Πολυκλείτου. Κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν τάφρον ἀνεκαλύφθη νέα ρωμαϊκὴ στοὰ καὶ δίσκος χαλκοῦς μετ' ἐπιγραφῆς ἀναθηματικῆς».

— Εἰς τὸ ἐνταῦθα Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον μετεκομίσθησαν ἐσχάτως ἐκ Μήλου τὰ ἐν τῇ νήσῳ ἐκείνῃ ἀνευρεθέντα προπέρυσι τρία ἀγάλματα[1] ἀγορασθέντα δὲ ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως, προκαταβαλούσης τῆς ἀρχαιολογικῆς ἑταιρίας τὰ πρὸς ἀγορὰν αὐτῶν χρήματα. Τὰ ἀγάλματα ταῦτα εὑρίσκονται εἰσέτι ἐντὸς τῶν κιβωτίων εἰς τεμάχια, καὶ δυσκόλως δύναταί τις νὰ ἐκφέρῃ ἀσφαλῆ περὶ τῆς τεχνικῆς αὐτῶν ἀξίας κρίσιν. Ἐκ πρώτης ὄψεως ὅμως πείθεταί τις, ὅτι τὸ ἄγαλμα τοῦ Ποσειδῶνος, κολοσσιαῖον ἔχον μέγεθος, εἶνε προϊὸν ἀρίστης γλυφίδος· εἶνε δὲ καὶ τὸ μᾶλλον ἄρτιον, διότι καὶ τὴν κεφαλὴν σώζει καὶ τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας, εἰ καὶ ἀποκεκομμένα τὰ ἄκρα ταῦτα. Ὁ θεὸς τῆς θαλάσσης παρίσταται γυμνὸς μέχρι τῆς ὀσφύος, τὸ δὲ λοιπὸν τοῦ σώματος περιπτύσσει χλαῖνα διὰ πτυχῶν ἁρμονικωτάτων. Παρὰ τὸν θεὸν ἵσταται δελφίν, τὸ ἔμβλημα τοῦτο τῆς θαλάσσης, ὡς ἐκ τοῦ σχήματος δὲ τοῦ ἀγάλματος εἰκάζεται, ὅτι ὁ Ἐνοσίγαιος ἐβάσταζε τρίαιναν. Ἂν καλῶς συνδεθῶσι τὰ τεμάχια τοῦ ἀγάλματος, καὶ καταλλήλως τοποθετηθῇ τὸ ὅλον ἄγαλμα, θέλει ἀποτελέσει τὸν λαμπρότατον κόσμον τοῦ ἡμετέρου μουσείου. Ἅπαντα τὰ ἀγάλματα, τρία τὸν ἀριθμόν, ἠγοράσθησαν ἀντὶ 27,500 δραχμῶν, καὶ ἡ δαπάνη αὕτη δὲν εἶνε παντάπασιν ὑπερβολική. Ἡ κυβέρνησις ἐπεφύλαξεν εἰς ἑαυτὴν τὸ δικαίωμα προσέτι νὰ ἐνεργήσῃ ἀνασκαφὰς ἐν ᾧ χώρῳ ἀνευρέθησαν τὰ ἀνωτέρω ἀγάλματα, δὲν εἶνε δὲ διόλου παράδοξον νὰ ἀνακαλυφθῶσι καὶ ἄλλαι παρόμοιαι ἀρχαιότητες.

— Εἰς θέσιν Λουμικὸν ἢ Ταυρόκαστρον τῆς περιφερείας τοῦ χωρίου Γραμματικοῦ τοῦ δήμου Μαραθῶνος καὶ παρὰ τὸν ἀρχαῖον ναὸν τῆς Νεμέσεως τῆς Ῥαμνοῦντος, ἐν ᾧ ὑπῆρχεν ἄγαλμα τῆς ὁμωνύμου θεοῦ, ἔργον τοῦ Φειδίου, καὶ ἐν ᾧ οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον ἀφιερώσει τὸ τρόπαιον τῆς Νίκης, ἀνευρέθησαν πλεῖστα ἀνάγλυφα καὶ ἀγάλματα μαρμάρινα καλλίστης μὲν τέχνης, μεγίστης δ' ἀξίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων διακρίνεται ἓν μέγιστον καὶ σχεδὸν ἀκέραιον.

1 Περιγραφὴ λεπτομερὴς τῶν ἀγαλμάτων τούτων ὑπὸ τοῦ σχολάρχου κ. Δ. Βλαστοῦ ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Παρνασσῷ (τόμ. Α' σ. 311—313, 1877).

— Ὁ κ. Νικόλαος Ἰωαννίδης ἐδωρήσατο τῷ Ἀρχαιολογικῷ Μουσείῳ τοῦ Πειραιῶς ἀνέκδοτον ἐπιγραφὴν εὑρεθεῖσαν παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς δεξαμενῆς, ἐν ᾗ θέσει καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ κ. Ἀλεξάνδρου Μελετοπούλου δημοσιευθὲν ἐν σελ. 799 τοῦ *Παρνασσοῦ* ψήφισμα τῶν ὀργεώνων.

Ἰδοὺ ἡ ἐν λόγῳ ἐπιγραφή·

ΝΕΟΚΛΗϹ ΘΟΡΙΚΙΟϹ ΑΝΕΘΗΚΕΝ
ΔΩΡΙΔΟϹ ΙΕΡΕΩΜΕΝΗϹ;

— Ὁ ἡγεμὼν τῆς Σάμου ἐξέδωκε τὸ ἑξῆς διάταγμα περὶ διατηρήσεως ἀρχαιοτήτων·

»Ἐπειδή τινες, ἐναντίον τοῦ ὀφειλομένου εἰς τὰ λείψανα τῆς ἀρχαιότητος σεβασμοῦ καὶ τῶν περὶ ἀρχαιοτήτων διατάξεων, φθείρουσι ταῦτα ὅπως τὰ μεταχειρισθῶσιν εἰς ἰδίας ἀνάγκας, καὶ ἐπειδὴ τὸ τοιοῦτο οὐχὶ μόνον μομφὴν εἰς τὸν τόπον ἐπάγεται, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιστήμην ζημιοῖ, ἀποφασίσαντες διατάσσομεν. Ἄρθρ. 1. Ἀπαγορεύεται αὐστηρῶς εἰς πάντας νὰ φθείρωσι, συντρίβωσιν ἢ ὁπωςδήποτε ἄλλως παραβλάπτωσιν ἢ μεταφέρωσιν ἐκ τῶν μερῶν, εἰς ἃ ταῦτα εὑρέθησαν, ἀλλαχόσε πρὸς οἱανδήποτε χρῆσιν πέτρας ἐκ μνημείων τῆς ἀρχαιότητος, μάρμαρα εἴτε ἐνεπίγραφα καὶ φέροντα κοσμήματα τέχνης, εἴτε ἄνευ ἐπιγραφῶν καὶ κοσμημάτων, τάφους, σαρκοφάγους καὶ ἄλλα τῆς ἀρχαιότητος ἀντικείμενα ἄνευ ἐγγράφου ἀδείας Ἡμῶν. Ἄρθρ. 2. Ὁ ἐναντίον τῆς ἀνωτέρω διατάξεως φθείρας, συντρίψας, παραβλάψας ἢ μετενεγκὼν ἐκ τοῦ τόπου, εἰς ὃν εὑρέθη, ἀλλαχόσε τι τῶν προμνησθέντων ἄνευ Ἡμετέρας ἐγγράφου ἀδείας θέλει καταδικάζεσθαι εἰς φυλάκισιν ἑνὸς μηνὸς καὶ εἰς πρόστιμον γροσίων πεντακοσίων ὑπὲρ τοῦ δημοσίου ταμείου. Ἄρθρ. 3. Πᾶς δήμαρχος, ἀστυνόμος ἢ πολιτάρχης, πληροφορηθεὶς ὅτι ἐγένετο παράβασις τῶν ἀνωτέρω διατάξεων, ὀφείλει αὐθωρεὶ νὰ καταγγέλλῃ τὸν παραβάτην πρὸς Ἡμᾶς, ὑποκείμενος αὐτὸς ὁ ἴδιος εἰς τὴν ἐν ἄρθρῳ 2 καταγινωσκομένην ποινήν, ἐὰν δὲν ἤθελε πράξει τοῦτο. Οἱ παραβάται τῶν ἀνωτέρω ἄρθρων καταδιώκονται ἐξ ἐπαγγέλματος».

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

Τὸν λήξαντα μῆνα τρεῖς συνεκροτήθησαν τακτικαὶ συνεδρίαι τοῦ Συλλόγου. Τὰ δημόσια ἀναγνώσματα ἄρχονται τῇ 2 Νοεμβρίου.

Ἡ κοσμητεία τῆς ἐν Ἄνδρῳ σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων ἀπέστειλε τὴν ἔκθεσιν τῶν κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος γενομένων, ἡ δ' ἐξελεγκτικὴ ἐπιτροπὴ τῆς αὐτῆς σχολῆς τὴν ἔκθεσιν τῆς ἐξελέγξεως καθ' ἣν ὁμολογεῖται ἡ πλήρης τάξις καὶ ἀκρίβεια τῶν λογαριασμῶν τοῦ ταμείου.

Ἀπεστάλησαν ὁμοίως αἱ ἐκθέσεις τῶν ἐλεγκτῶν τῶν σχολῶν Ζακύνθου καὶ Καλαμῶν ὁμολογούντων τὴν τάξιν τῶν λογαριασμῶν ἀμφοτέρων τῶν ταμείων.

Ἡ ἐν Νέᾳ Πικέρνῃ σχολὴ τῶν ἑλληνοαλβανῶν ἀποίκων συνέστη ὁριστικῶς· κατὰ τὴν ἔκθεσιν δὲ τῶν ἐπιτρόπων φοιτῶσιν ἐν αὐτῇ 17—20 παῖδες. Φοιτῶσι δ' ἐν αὐτῇ καὶ ἐκ τῶν ἀποίκων τινὲς πρὸς ἐκμάθησιν τῆς ἑλληνικῆς.

Ὁ Σύλλογος, συνεπείᾳ ἀναφορᾶς τῶν κατοίκων τῶν χωρίων Μπράτι, Τραγανοῦ καὶ Μαρκοπούλου τοῦ δήμου Μυρτουντίων τῆς Ἠλείας, ἀπεφάσισε τὴν σύστασιν σχολῆς ἐν ἑνὶ τῶν χωρίων τούτων, ὑποδειχθησομένῳ ὑπ' αὐτῶν τῶν κατοίκων.

Τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν ἀπέστειλε πρὸς τὸν Σύλλογον τὸ ἀργυροῦν μετάλλιον α' τάξεως δι' οὗ ἐτιμήθη οὗτος ἐν τῇ ἐν Παρισίοις παγκοσμίῳ Ἐκθέσει τοῦ 1878.

Ἐπεψηφίσθη ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ ΙΕ' ἔτους καθ' ὃν τὰ μὲν ἔσοδα προϋπελογίσθησαν εἰς δρ. 17,478.84 τὰ δὲ ἔξοδα εἰς δρ. 16,298, μένοντος περισσεύματος δρ. 1180.84. Ὁ Σύλλογος ἀνέγραψεν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ αὐτοῦ δρ. 500 ὑπὲρ τῆς συστάσεως ἐν Ἀθήναις ὑπνωτηρίων τῶν ἀπόρων παίδων.

Ὁ Σύλλογος ὁμοφώνως ἀπεφάσισε τὴν σύστασιν ὑπνωτηρίων τῆς Σχολῆς τῶν Ἀπόρων παίδων, ἀνέθηκε δὲ εἰς ἐπιτροπήν, συγκειμένην ἐκ τῆς κοσμητείας τῆς Σχολῆς, τοῦ προέδρου τοῦ Συλλόγου καὶ τῶν κκ. Φιλ. Παρασκευαΐδου καὶ Εὐγ. Α. Ῥαγκαβῆ, τὴν σύνταξιν ἐσωτερικοῦ ὀργανισμοῦ τῶν ὑπνωτηρίων τούτων, ὅστις ὑποβληθήσεται προσεχῶς εἰς τὴν ἔγκρισιν τοῦ Συλλόγου.

Κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 29 Ὀκτωβρίου ὑπεβλήθη ὑπὸ τοῦ προέδρου ἡ λογοδοσία περὶ τῶν ἐργασιῶν κατὰ τὸ λῆξαν ιδ' ἔτος τοῦ Συλλόγου, ἥτις δημοσιευθήσεται ἐν τῷ προσεχεῖ τεύχει τοῦ περιοδικοῦ.

Τῇ 8 Ὀκτωβρίου ἀπεβίωσεν ἐν Ἀθήναις ὁ **Λέων Μελᾶς** ἀνὴρ ἐργασθεὶς τὰ μάλιστα ὑπὲρ τῶν γραμμάτων, ἰδίᾳ δὲ ὑπὲρ τῆς σπουδαζούσης νεολαίας. Ὁ *Γεροστάθης* αὐτοῦ θὰ γείνῃ αἰώνιον ἐγκόλπιον τῶν Ἑλληνοπαίδων. Τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου ἦν μέλος ἐπίτιμον ἀπὸ τοῦ 1871, εἰργάσθη δὲ πολλάκις ὑπὲρ αὐτοῦ, μετὰ τῶν ἀειμνήστων Δημητρίου Μαυροκορδάτου καὶ Σπυρίδωνος Βασιλειάδου συνεργασθεὶς εἰς τὴν πρώτην σύστασιν τῆς ἐν Ἀθήναις σχολῆς τῶν Ἀπόρων παίδων, ἣν πάντοτε ἠγάπησε καὶ ἧς διετέλει εὐεργέτης καὶ ὑπὲρ ἧς θνήσκων κατέλιπε δραχμὰς 1000. Ἡ Ἐφορεία τοῦ Συλλόγου ἅμα τῇ ἀγγελίᾳ τοῦ θανάτου ἐκτάκτως συνελθοῦσα ἐψήφισε τὴν ἐπὶ τοῦ προσφιλοῦς νεκροῦ κατάθεσιν στεφάνου μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς *Λέοντι Μελᾷ ὁ Φιλ. Σύλλογος Παρνασσὸς εὐγνωμονῶν*, παρηκολούθησε δὲ τὴν κηδείαν αὐτοῦ καὶ ἀπέστειλε συλλυπητήρια γράμματα τῇ χήρᾳ αὐτοῦ.

Ἐγένετο δεκτὴ ἡ εἰς τὰ ἀντεπιστέλλοντα μέλη ἐν Σύρῳ μετάθεσις τοῦ κ. Μ. Ναύτη. Ἐξελέχθησαν εἰς ἀντικατάστασιν παραιτηθέντων κοσμήτορες τῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν οἱ κκ. Ν. Καζάζης καὶ Στ. Ναύτης καὶ εἰδικὸς γραμματεὺς ὁ κ. Ἀλ. Α. Ῥαγκαβῆς.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

Πρὸς τὰ μέλη καὶ τὸ καθ' ἡμᾶς Κοινόν.

Ἀγγέλλεται ὑμῖν ὅτι αἱ ἐργασίαι τοῦ Συλλόγου διὰ τὴν χειμερινὴν περίοδον τοῦ ΙΕ' ἔτους κανονίζονται ὡς ἀκολούθως·

Ἡμέρα τακτικῶν συνεδριάσεων ὁρίζεται ἡ Δευτέρα ἑκάστης β' ἑβδομάδος, ἡ δὲ Παρασκευὴ διὰ τὰ δημόσια ἀναγνώσματα.

Αἱ λοιπαὶ ἡμέραι τῆς ἑβδομάδος μένουσι διὰ τὰ δημόσια μαθήματα.

Τὰ μὲν ἀναγνώσματα ἄρχονται τὴν Παρασκευὴν 2 Νοεμβρίου, τὰ δὲ δημόσια μαθήματα τὸ Σάββατον 10 Νοεμβρίου. Ὁρίζονται δ' ὡς ἑξῆς·

Α' ΔΗΜΟΣΙΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ

Νοέμβριος

ΤΡΙΤΗ, 13, 20, 27.

Ὁ κ. Τιμολέων Ἀργυρόπουλος. — *Πειραματικὴν φυσικήν.*

ΤΕΤΑΡΤΗ, 14, 21, 28.

Ὁ κ. Νεοκλῆς Καζάζης. — *Ἀρχὰς πολιτικῆς ἐπιστήμης.*

ΠΕΜΠΤΗ, 15, 22, 29.

Ὁ κ. Σπυρίδων Π. Λάμπρος. — *Περὶ τῆς μεσαιωνικῆς ποιήσεως τῶν Ἑλλήνων.*

ΣΑΒΒΑΤΟΝ, 10, 17, 24.

Ὁ κ. Ἰωάννης Βάμβας. — *Ὑγιεινήν.*

Δεκέμβριος

ΤΡΙΤΗ, 4, 11, 18.

Ὁ κ. Τιμολέων Ἀργυρόπουλος. — *Πειραματικὴν φυσικήν.*

ΤΕΤΑΡΤΗ, 5, 12, 19.

Ὁ κ. Νεοκλῆς Καζάζης. — *Ἀρχὰς πολιτικῆς ἐπιστήμης.*

ΠΕΜΠΤΗ, 13, 20, 27.

Ὁ κ. Σπυρίδων Π. Λάμπρος. — *Περὶ τῆς μεσαιωνικῆς ποιήσεως τῶν Ἑλλήνων.*

ΣΑΒΒΑΤΟΝ, 1, 8, 14, 22, 28.

Ὁ κ. Ἰωάννης Βάμβας. — *Ὑγιεινήν.*

Ἰανουάριος

ΤΡΙΤΗ, 8, 15, 22, 29.

Ὁ κ. Ἐμμανουὴλ Δραγούμης, — *Ἀρχὰς μετεωρολογίας.*

ΤΕΤΑΡΤΗ, 2, 9, 16, 23.

Ὁ κ. Νεοκλῆς Καζάζης. — *Ἀρχὰς πολιτικῆς ἐπιστήμης.*

ΠΕΜΠΤΗ, 3, 10, 17, 24, 31.

Ὁ κ. Ἰγνάτιος Μοσχάκης. — *Περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν Γάλλων ῥητόρων.*

ΣΑΒΒΑΤΟΝ, 12, 19, 26.

Ὁ ἀρχιμανδρίτης κ. Διονύσ. Λάτας. — *Ἑρμηνείαν τῆς ἱερᾶς λειτουργίας.*

Φεβρουάριος

ΤΡΙΤΗ, 5, 12, 19, 26.

Ὁ κ. Ἐμμανουὴλ Δραγούμης. — *Ἀρχὰς μετεωρολογίας.*

ΤΕΤΑΡΤΗ, 6, 13, 20, 27.

Ὁ κ. Π. Καββαδίας. — *Ἱστορίαν τῆς ἀναγεννήσεως τῶν τεχνῶν.*

ΠΕΜΠΤΗ, 7, 14, 21, 28.

Ὁ κ. Α. Φραβασίλης. — *Περὶ συγχρόνου ἰταλικῆς φιλολογίας.*

ΣΑΒΒΑΤΟΝ, 9, 16, 23.

Ὁ ἀρχιμανδρίτης κ. Διονύσ. Λάτας. — *Ἑρμηνείαν τῆς ἱερᾶς λειτουργίας.*

Β'. ΔΗΜΟΣΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ

ΚΑΘ' ΕΚΑΣΤΗΝ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΝ

Νοέμβριος

2, Ὁ κ. Ἰωάννης Ἀραβαντινός — *Περὶ εὐγενείας τῶν ἀρχόντων ἐν Ῥώμῃ.*
9, Ὁ κ. Ἀνδρέας Κορδέλλας.. — *Τὰ ἡφαίστεια τῆς μεσογείου καὶ ἡ καταστροφὴ τῆς Πομπηΐας.*
16, Ὁ κ. Ἀχιλλεὺς Παράσχος.. — *Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης.*
23, Ὁ κ. Νεοκλῆς Καζάζης..... — *Περὶ μηδενισμοῦ ἐν Ῥωσίᾳ.*
30, Ὁ κ. Ἀλέξανδρος Σοῦτσος.. — *Περὶ φυλακῶν καὶ τοῦ ἐν Στοκχόλμῃ ποινικοῦ συνεδρίου.*

Δεκέμβριος

7, Ὁ κ. Σπυρίδων Π. Λάμπρος — *Περὶ Ὀλυμπίων καὶ Ἡρακλείου κατὰ τὰς νεωτάτας ἀνασκαφάς.*
14, Ὁ κ. Θεόδωρος Φλογαΐτης.. — *Περὶ τῆς ἀποστολῆς τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας.*
21, Ὁ κ. Τιμολέων Ἠλιόπουλος — *Μελέτη περὶ τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου.*
27, Ὁ κ. Ἰγνάτιος Μοσχάκης... — *Περὶ θετικῆς φιλοσοφίας.*

Ἰανουάριος

4, Ὁ κ. Ν. Χατζίσκος.......... — *Ὁ Πλάτων ὡς ποινικολόγος.*
11, Ὁ κ. Κ. Παπαρρηγόπουλος. — *Περὶ τῆς πρὸς τὸν Ῥοβέρτον κόμητα Φλάνδρας ἐπιστολῆς τοῦ Ἀλεξίου Α (Κομνηνοῦ).*
18, Ὁ κ. Εὐγένιος Ζαλοκώστας — *Ὁ γελωτοποιὸς Τριβουλέτος τοῦ Βίκτωρος Οὐγκώ.*
25, Ὁ κ. Παν. Καββαδίας....... — *Περὶ τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ Ἑρμοῦ τοῦ Πραξιτέλους.*

Φεβρουάριος

1, Ὁ κ. Κ. Γ. Ξένος............ — *Περὶ Ἀρλεκίνου καὶ τῆς ἰταλικῆς κωμῳδίας.*
8, Ὁ κ. Δ. Πανταζῆς............ — *Περὶ Φαρισαίων.*
15, Ὁ κ. Τιμ. Ἀργυρόπουλος.... — *Περὶ ἠλεκτρικοῦ φωτός.*
22, Ὁ κ. Δ. Κ. Κοκκίδης. ...... — *Περὶ κοσμικῶν φωτονεφελῶν.*
29, Ὁ κ. Μ. Δέφνερ................ — *Περὶ τῆς σπουδαιότητος τῆς γλώσσης διὰ τὴν στατιστικήν.*

Μάρτιος

7, Ὁ κ. Σταμάτιος Δ. Κρῖνος.. — *Ἔλεγχος τῆς Βοτανικῆς τῶν μεταγενεστέρων Ἑλλήνων τοῦ* **Bernard Langkavel.**

Τὰ τῶν ἐπιστημονικῶν ἑσπερίδων θέλουσι κανονισθῆ κατόπιν.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 28 Ὀκτωβρίου 1879.

Ἀπόντος τοῦ Προέδρου
ὁ ἀντιπρόεδρος
Ι. Χ. ΒΑΜΒΑΣ.

Ὁ ἐπὶ τῶν ἀναγνωσμάτων εἰδικὸς γραμματεὺς
ΑΛ. Α. ΡΑΓΚΑΒΗΣ.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΤΟΜΟΣ Γ' ΤΕΥΧΟΣ ΙΑ' ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1879

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ,

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΟΥ ΥΠΟ Σ. Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

1879

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ ἐπιστατεῖ ἐπιτροπὴ συγκειμένη ἐκ τῶν κκ. Εἰρηναίου Ἀσωπίου, Ἐμμανουὴλ Δ. Ῥοΐδου, Παναγιώτου Ι. Φέρμπου, Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου καὶ προεδρευομένη ὑπὸ τοῦ προέδρου τοῦ Συλλόγου κ. Ἐμμανουὴλ Δραγούμη.

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΔΡΑΓΟΥΜΗ

ΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝ ΤΩι ΣΥΛΛΟΓΩι ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΟΕΔΡΕΙΑΝ ΑΥΤΟΥ ΓΕΝΟΜΕΝΩΝ

(ΕΤΟΣ ΙΑ')

Ἄριστον τεκμήριον περὶ τῆς προόδου καὶ ἀγαθῆς πορείας ἱδρύματός τινος εἶναι ὅταν οἱ ὀφείλοντες λόγον καὶ εὐθύνας περὶ τῶν κατ' αὐτὸ προσέρχωνται μετὰ προθυμίας καὶ χαρᾶς πρὸ τοῦ δημοσίου ἵνα ἐκτελέσωσι τὸ καθῆκον αὐτῶν τοῦτο καὶ δύνανται μετὰ θάρρους καὶ ἄνευ ἐνδοιασμοῦ, μάλιστα δὲ μετὰ δικαίας ὑπερηφανείας νὰ ἐκθέσωσι πάντα τὰ γενόμενα κατὰ τὴν χρονικὴν περίοδον περὶ ἧς ὀφείλουσι λόγον. Εὐτυχῶς διὰ τὸν ἡμέτερον Σύλλογον πάντες οἱ κατὰ καιροὺς πρόεδροι αὐτοῦ ἐξετέλεσαν μετὰ μεγίστης προθυμίας καὶ εὐχαριστήσεως τὸ ἐπιβαλλόμενον αὐτοῖς καθῆκον τοῦτο, εἰς πάντων δὲ τὰς λογοδοσίας διαλάμπει ἐνδόμυχός τις εὐχαρίστησις καὶ ὑπερηφάνεια διὰ τὰς προόδους τοῦ ἡμετέρου σωματείου, τὰς ὁποίας ἕκαστος ηὐτύχησε ν' ἀναγγείλῃ.

Καὶ ἐγὼ δέ, εἰς ὃν αἱ ψῆφοι τῶν συναδέλφων μου ἀνέθεσαν τὴν προεδρείαν τοῦ Συλλόγου, δὲν ὑπῆρξα εὐτυχῶς ἀτυχέστερος τῶν προκατόχων μου, ἔχω δὲ ν' ἀναγγείλω οὐ μόνον τὴν πιστὴν καὶ ἀκριβῆ ἐξακολούθησιν τῶν ὠφελίμων ἔργων, τὰ ὁποῖα ἀνέλαβεν ὁ ἡμέτερος Σύλλογος, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐνασχόλησιν αὐτοῦ περὶ νέα ἀντικείμενα ὑποσχόμενα μεγίστας ὠφελείας εἰς τὴν ἡμετέραν κοινωνίαν.

Ἡ κατὰ τὸ παρελθὸν λοιπὸν ἔτος ἱστορία τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου μοὶ παρέχει ἀρκετὴν ὕλην ὥστε νὰ ἐξαντλήσω τὴν ὑπομονὴν ὑμῶν τῶν καθημένων εἰς τὰ ἑδώλια ταῦτα, ἐπειδὴ ὅμως γνωρίζω ὅτι ἐκτὸς σπανιωτάτων ἐξαιρέσεων, οὐδεὶς δὲ περὶ ἑαυτοῦ πρέπει νὰ νομίζῃ ὅτι ἀνήκει εἰς τὰς ἐξαιρέσεις, ὁ κάλλιστα λέγων εἶναι ὁ βραχύτατα λέγων, θέλω προσπαθήσει νὰ συμπτύξω ὅσον τὸ δυνατὸν τὸν ἐμὸν λόγον, ὁμιλῶν μόνον ἐν κεφαλαίῳ περὶ τῶν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος πράξεων τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου, παραπέμπων δὲ τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ λάβωσιν ἀκριβεστέρας πληροφορίας περὶ τῶν κατὰ τὸ ἡμέτερον σωματεῖον εἰς τὰ συνδημοσιευθησόμενα τῇ λογοδοσίᾳ ταύτῃ παραρτήματα.

Τὸ λῆξαν ἔτος ἱκαναὶ μεταβολαὶ ἐγένοντο ἐν τῷ μητρῴῳ τοῦ Συλλόγου. Μέλη προσετέθησαν 59 ἐν συνόλῳ, ἤτοι 21 εἰς τὴν τάξιν τῶν τακτικῶν, 26 εἰς τὴν τῶν ἀντεπιστελλόντων καὶ 12 εἰς τὴν τῶν ἐπιτίμων. Ἐκ τῶν τακτικῶν μελῶν δύο προσφιλεῖς συνάδελφοι, οἱ κκ. Ἀ. Σουλτάνης καὶ Ἀ. Μάνος

προαχθέντες πρωτοδίκαι, μετετέθησαν εἰς τ'ἀντεπιστέλλοντα μέλη, ἐστερήθημεν δὲ προσωρινῶς τῆς πολυτίμου συνεργασίας τῶν ἀξιοτίμων συναδέλφων μας κκ. Εὐδ. Στρούμπου, Μιλτ. Δόξα καὶ Δ. Φωτοπούλου οἵτινες μετετέθησαν τῶν Ἀθηνῶν διὰ τὰς στρατιωτικὰς τοῦ κράτους ἀνάγκας. Ἐπανῆλθον δ' ἐκ προσκαίρου εἰς τὸ ἐξωτερικὸν διαμονῆς καὶ κατετάχθησαν καὶ πάλιν εἰς τὰ τακτικὰ ἐνεργὰ μέλη οἱ συνάδελφοι ἡμῶν κκ. Ἀλ. Σκουζές, Γρηγόριος Μάνος καὶ Ἀλέξανδρος Α. Ῥαγκαβῆς· ὁ δὲ κ. Κωνστ. Διγενής, τέως ἀντεπιστέλλον μέλος, ἀποκατασταθεὶς ὁριστικῶς ἐν Ἀθήναις κατετάχθη εἰς τὰ τακτικὰ ἐνεργὰ μέλη.

Ἐκ τῶν τακτικῶν παρέδρων μελῶν μετετέθησαν εἰς τὰ ἀντεπιστέλλοντα ὁ κ. Κωνσταντῖνος Ξανθόπουλος, διορισθεὶς γυμνασιάρχης τῆς ἐν Χάλκῃ ἑλληνοεμπορικῆς σχολῆς, οἱ ἑταῖροι τῆς Γαλλικῆς σχολῆς κκ. Ἰούλιος Μαρτά, Παῦλος Ζιράρδ, Θωμᾶς Ὁμὸλ καὶ Ὄθων Ῥίμαν περατώσαντες τὴν ἐνταῦθα μαθητείαν των καὶ εἰς διάφορα γαλλικὰ πανεπιστήμια διορισθέντες, ὡς καὶ ὁ ἑταῖρος τῆς Γερμανικῆς σχολῆς κ. Γουσταῦος Καῖρτε διορισθεὶς εἰς τὸ ἀρχαιολογικὸν μουσεῖον τοῦ Βερολίνου. Πάντες κατέλιπον ἡμῖν ἀγαπητὰς ἀναμνήσεις.

Παρῃτήθησαν οἱ κκ. Ἀ. Μαρτελάος καὶ Δ. Βαλλώσης καὶ διεγράφησάν τινες μὴ καταβαλόντες ἐγκαίρως τὴν συνδρομήν των.

Ἀλλὰ καὶ ὁ θάνατος ἐπῆλθεν ἀμείλικτος τὸ λῆξαν ἔτος, ἐστερήθημεν δὲ μελῶν ἀγαπητῶν καὶ προσφιλῶν πλείστων.

Ὁ Εὐστάθιος Σῖμος, ὁ Νικόλαος Δραγούμης, ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης καὶ τελευταῖον ὁ Λέων Μελᾶς ἐκ τῶν ἐπιτίμων, ὁ Ἀριστείδης Ῥαγκαβῆς ἐκ τῶν τακτικῶν καὶ ὁ Ἰωάννης Κρασσᾶς ἐκ τῶν ἀντεπιστελλόντων εἰσὶ πᾶσιν ὑμῖν προσφιλῆ ὀνόματα περὶ τῶν ὁποίων περιττὸν κρίνω ἐγὼ νὰ προσθέσω τι.

Οὕτως ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν ἡμῶν ἀνέρχεται σήμερον εἰς 650 μέλη, αὐξηθεὶς κατὰ 49. Ἐκ τούτων τακτικὰ εἶναι 140 (ἐξ ὧν πάλιν ἐνεργὰ 88 καὶ πάρεδρα 52), ἀντεπιστέλλοντα 250, ἐπίτιμα 204 καὶ ἔκτακτα 56.

Κατοικοῦσι δ' ἐν Ἀθήναις 320, ἐν ταῖς ἐπαρχίαις δὲ καὶ τῷ ἐξωτερικῷ 330.

Κατὰ τὴν παρελθοῦσαν περίοδον ὁ ἡμέτερος Σύλλογος συνῆλθεν εἰς 37 συνεδριάσεις· ἐκ τούτων 21 ἔκτακτοι, καθ' ἃς ἀνεγνώσθησαν ἄρθρα διαφόρων μελῶν ἃ θέλομεν διαλάβει κατωτέρω, 16 δὲ τακτικαὶ καθ' ἃς συνεζητήθησαν διάφορα ἀντικείμενα ἀφορῶντα εἰς τὰς ὑποθέσεις τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου· κατὰ τὰς συνεδριάσεις ταύτας καὶ συζητήσεις παρετηρήθη καὶ πάλιν ἡ πρὸς τὸν Σύλλογον στοργὴ τῶν μελῶν καὶ ἡ προσπάθεια αὐτῶν τοῦ νὰ τηρήσωσι τὸ ἡμέτερον σωματεῖον ἀδιαπτώτως εἰς τὴν ἀγαθὴν ὁδὸν ἣν ἐξελέξατο καὶ νὰ ὠθήσωσιν αὐτὸ ὅτον τὸ δυνατὸν προσωτέρω ἐν αὐτῇ. Τὸ κατ' ἐμὲ δὲ μετ' ἠθικῆς εὐχαριστήσεως διηύθυνα συζητήσεις καθ' ἃς διέλαμπεν ἡ μεταξὺ τῶν μελῶν ἀγαθὴ πίστις καὶ ἡ τῶν συζητούντων ἀποκλειστικὴ μέριμνα ὑπὲρ τῶν συμφερόντων τοῦ Συλλόγου.

Ἔρχομαι εἰς τὰ καθέκαστα τῶν ἀποφάσεων τούτων.

Τὰ τῆς ἐσωτερικῆς ὑπηρεσίας τοῦ Συλλόγου ἐγένοντο ὡς πάντοτε ἐν τάξει. Οὕτως ἐν ἀρχῇ μὲν τοῦ λήξαντος ἔτους ἐψηφίσθη ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ Συλλόγου, καθ' ὃν τὰ μὲν ἔσοδα ἀνῆλθον εἰς δρ. 12,824.68 τὰ δ' ἔξοδα εἰς δρ. 12,040, προϋπολογισθέντος περισσεύματος ἐκ δρ. 784,68· αἱ ἔκτακτοι ὅμως εἰσπράξεις τοῦ ἔτους τούτου ἐπέφερον μεγάλην μεταβολὴν εἰς τὸν προϋπολογισμόν, ὡς κατωτέρω εἰδικώτερον θέλω ἀναφέρει.

Αἱ δ' ἐκθέσεις τῶν ἐξελεγκτικῶν ἐπιτροπῶν ἀνεγνώσθησαν ἐγκαίρως καὶ ἐδημοσιεύθησαν ἅπασαι ἐν τῇ τυπωθείσῃ λογοδοσίᾳ τοῦ παρελθόντος ἔτους, ἀνομολογοῦσαι τὴν πλήρη τάξιν τῶν διαφόρων τοῦ Συλλόγου ἱδρυμάτων.

Τὸ περιοδικὸν τοῦ Συλλόγου ἐξηκολούθησε καὶ ἐφέτος τακτικῶς ἐκδιδόμενον ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῆς εἰδικῆς αὐτοῦ ἐπιτροπῆς. Καὶ ὁ ἡμέτερος τύπος καὶ ὁ ξένος δὲν ἔπαυσεν ἑκάστοτε μετ' ἐπαίνων ἀναφέρων αὐτό. Ἐκρίθη δὲ καλὸν ὑπὸ τοῦ Συλλόγου πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ἐκδότου νὰ μετρηθῇ αὐτῷ καὶ διὰ τὸ ἔτος τοῦτο βοήθημα ἐκ 250 ν. δραχμῶν.

Νεοελληνικῶν Ἀναλέκτων ὅμως κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος δὲν κατωρθώθη νὰ ἐκδοθῇ καὶ πάλιν ἰδιαίτερον τεῦχος. Ἀλλὰ τῇ γνωμοδοτήσει τῆς ἐπιτροπῆς αὐτῶν ὁ Σύλλογος ἠγόρασεν ἀντὶ 300 δραχμῶν πολύτιμον συλλογήν, ἥτις περιέχει διάφορα προϊόντα τῆς φαντασίας τοῦ λαοῦ καὶ δὴ καὶ δημοτικὰ ᾄσματα, ἐπιμελῶς συλλεγέντα ὑπὸ τοῦ ἐκ Θήρας κ. Πεταλᾶ.

Προτάσει τοῦ κ. Μιχ.Π. Λάμπρου ἀπεφάσισεν ὁ ἡμέτερος Σύλλογος τὴν συγκάλεσιν Συνεδρίου τῶν ἑλληνικῶν συλλόγων ἐν Ἀθήναις. Τῶν πλείστων ἐκ τῶν ἑλληνικῶν συλλόγων τῶν ἱδρυμένων ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι, τῷ κατὰ τὴν Εὐρώπην, Ἀσίαν καὶ Ἀφρικὴν Ὀθωμανικῷ κράτει ὅπου κατοικοῦσιν Ἕλληνες ἔχοντες ἀκμαῖον τὸ τοῦ ἐθνισμοῦ αὐτῶν αἴσθημα, καὶ ἀλλαχοῦ ὅπου ἀποικίαι Ἑλληνικαὶ πολυπληθεῖς ἢ εὐάριθμοι φέρουσι μεθ' ὑπερηφανείας τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα, σκοπὸς καὶ μέλημα εἶναι ἡ διὰ τῆς διαδόσεως τῆς ἑλληνικῆς παιδεύσεως καὶ ἀγωγῆς ἀναζωπύρησις τοῦ ἐθνικοῦ αἰσθήματος καὶ ἡ ἄμυνα διὰ τῶν μέσων τούτων κατὰ τῶν ἐπιβουλευομένων τὸ ἡμέτερον ἔθνος. Ἀναντίρρητον δὲ εἶναι ὅτι σωματεῖα ἔχοντα τὸν αὐτὸν γενικὸν σκοπὸν δύνανται διὰ τῆς μετ' ἀλλήλων συνεννοήσεως καὶ ἀνταλλαγῆς ἰδεῶν οὐ μόνον ἕκαστον καθ' ἑαυτὸ ν' ἀναλάβῃ νέας διὰ τὸ ἔργον αὐτοῦ δυνάμεις καὶ σκοπιμώτερον νὰ στρέψῃ τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ διὰ κοινῆς συνεργασίας περί τινα δύναται ὁ κοινὸς σκοπὸς ἐπωφελέστερον νὰ ἐπιδιώκηται.

Ταῦτα λαβὼν ὑπ' ὄψιν ὁ ἡμέτερος Σύλλογος ἀπεδέχθη τὴν πρότασιν περὶ συγκαλέσεως Συνεδρίου καὶ ἐξελέξατο ἐπιτροπὴν συγκειμένην ἐκ τῶν κκ. Ἰω. Βάμβα, Τ. Ἀργυροπούλου, Μ. Π. Λάμπρου, Μ. Ναύτου, Σ. Π. Λάμπρου καὶ Ν. Γ. Φιλιππίδου καὶ ἐμοῦ ὡς προέδρου εἰς ἣν ἀνέθεσε τὴν μελέτην τῶν κατὰ τὴν συγκάλεσιν τοῦ Συνεδρίου ζητημάτων. Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη ὑπέβαλεν εἰς τὸν Σύλλογον διὰ τοῦ εἰσηγητοῦ αὐτῆς κ. Σ. Π. Λάμπρου τὰς προτάσεις αὐτῆς

αἵτινες καὶ ἐγένοντο δεκταί, δι' ἐγκυκλίου δὲ ἀποσταλείσης πρὸς διάφορα σωματεῖα ἱδρυμένα ἐν Ἑλλάδι, τῷ Ὀθωμανικῷ κράτει καὶ ἀλλαχοῦ προσεκλήθησαν πάντα ἵνα ἀποστείλωσιν ἀντιπροσώπους εἰς Ἀθήνας τῇ 25 Μαρτίου πρὸς κοινὴν συνεννόησιν περὶ τῶν διαφόρων τρόπων καθ' οὓς δύνανται οἱ ἀπανταχοῦ ἑλληνικοὶ σύλλογοι ὡς ὠφελιμώτατα νὰ συνεργασθῶσιν ὑπὲρ τοῦ σκοποῦ ὃν ἕκαστος αὐτῶν προτίθεται. Εἰς τὸ Συνέδριον τοῦτο ἀπέστειλαν ἀντιπροσώπους 63 σωματεῖα, ὁ ὅλος δ' ἀριθμὸς τῶν ἀντιπροσώπων ἀνήρχετο εἰς 97. Ὁ ἡμέτερος Σύλλογος ἀντεπροσωπεύετο ὑπὸ τοῦ ἐπιτίμου αὐτοῦ προέδρου κ. Κ. Παπαρρηγοπούλου καὶ τῶν μελῶν αὐτοῦ κκ. Τ. Φιλήμονος, Α. Μανσόλα, Ν. Καζάζη, Σπυρ. Π. Λάμπρου, Μ. Ναύτου, Μ. Π. Λάμπρου, Α. Τομπάζη καὶ ἐμοῦ, οἵτινες καὶ προητοίμασαν πᾶσαν τὴν προκαταρκτικὴν τοῦ συνεδρίου ἐργασίαν.

Τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου ταύτης τοῦ Συνεδρίου τῶν συλλόγων ὑπάρχουσιν ἤδη δεδημοσιευμένα,ἀπαλλάττουσι δ' ἐμὲ τῆς ὑποχρεώσεως νὰ ὁμιλήσω διὰ μακροτέρων περὶ τοῦ Συνεδρίου· δημοσιευθήσεται δ' ἐν τῷ τεύχει τῆς λογοδοσίας καὶ ἔκθεσις τῶν ἡμετέρων ἀντιπροσώπων πρὸς τὸν Σύλλογον περὶ τῶν κατὰ τὸ Συνέδριον,ἐξ ἧς θέλετε μάθει καὶ τὰς σχετικὰς πρὸς τὸ ἡμέτερον σωματεῖον ἀποφάσεις τοῦ Συνεδρίου. Ἐνταῦθα ὀφείλω νὰ ἐκφράσω τὰ ἐγκάρδια τοῦ Συλλόγου εὐχαριστήρια πρὸς τὴν διεύθυνσιν τῆς ἰταλικῆς ἀτμοπλοϊκῆς ἑταιρίας *Φλόριο*, ἥτις τῇ αἰτήσει ἡμῶν ὑπεβίβασε κατὰ 50 τοῖς % τοὺς ναύλους τῶν ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς ἐλθόντων ἀντιπροσώπων, καὶ τὴν διεύθυνσιν τῆς ἑλληνικῆς ἀτμοπλοΐας ἥτις ἀπέστειλεν ἐκ Σύρου καὶ ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου τὸ ὡραῖον ἀτμόπλοιον *Ἶρις* ὅπως χρησιμεύσῃ διὰ τὴν εἰς Μέγαρα ἐκδρομὴν τῶν μελῶν τοῦ Συνεδρίου.

Προκειμένου κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο νὰ γείνῃ ἡ γενικὴ ἀπογραφὴ τῶν κατοίκων τοῦ βασιλείου, τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν ἠρώτησε τὸν ἡμέτερον Σύλλογον δι' ἐγγράφου του ἂν δύναται ν' ἀναλάβῃ διὰ τῶν μελῶν αὐτοῦ τὴν ἀπογραφὴν τῶν κατοίκων τῆς πόλεως Ἀθηνῶν κατὰ τὴν μέθοδον τὴν ἤδη σχεδὸν γενικῶς παραδεδεγμένην,δηλ. διὰ δελτίων διανεμομένων εἰς τὰς οἰκογενείας. Ὁ Σύλλογος μετὰ προθυμίας ἀπεδέξατο νὰ συνδράμῃ τὴν κυβέρνησιν εἰς ἔργον ὠφελιμώτατον καὶ σπουδαιότατον, κατὰ πρῶτον ἐφαρμοζόμενον παρ' ἡμῖν ὑπὸ μορφὴν οὕτω τελείαν. Τὴν 8 λοιπὸν Ἀπριλίου τὰ μέλη τοῦ Συλλόγου καὶ ἕτεροι νέοι φίλοι τοῦ ἡμετέρου σωματείου, πρὸς οὓς ἐκφράζομεν ἐνταῦθα τὰς θερμοτάτας ἡμῶν εὐχαριστίας, ἐξετέλεσαν τὴν ἀπογραφὴν τῆς πόλεως Ἀθηνῶν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ παρὰ τῷ ὑπουργείῳ τῶν Ἐσωτερικῶν διευθυντοῦ τοῦ στατιστικοῦ γραφείου κ. Ἀ. Μανσόλα.

Τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν ἐξέφρασε πρὸς τὸν ἡμέτερον Σύλλογον τὰς εὐχαριστίας αὐτοῦ ἐπὶ τῇ ἐπιτυχεῖ ἐκτελέσει τῆς ἀνατεθείσης αὐτῷ ἐντολῆς καὶ διέθεσεν ὑπὲρ τοῦ ἡμετέρου σωματείου δραχμὰς χιλίας ἐκ τοῦ διὰ τὴν ἀπογραφὴν τῶν κατοίκων ἐν τῷ προϋπολογισμῷ σημειουμένου ποσοῦ.

Ὁ κ. Μιλτ. Δόξας, λαβὼν ὑπ' ὄψιν τὴν ἔλλειψιν ἐκ τῆς ἡμετέρας γλώσσης πολλῶν ὅρων ἀναγομένων εἰς τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας καὶ τὰς μεγίστας δυσκολίας τὰς ὁποίας ἐπιφέρει ἡ ἔλλειψις αὕτη εἰς τοὺς ἀσχολουμένους περὶ τὰς πρακτικὰς ἐπιστήμας, ἐπρότεινεν εἰς τὸν ἡμέτερον Σύλλογον τὴν σύστασιν ἐπιτροπῆς συγκειμένης ἐκ φιλολόγων καὶ ἐπιστημόνων πρὸς εὕρεσιν τοιούτων ὅρων. Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη οὐ μόνον τὴν καταδειχθεῖσαν ἔλλειψιν δύναται ν'ἀναπληρώσῃ, ἀλλὰ καὶ νὰ προλάβῃ τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν ὅρων ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνικῶν κακοζήλως καὶ παρὰ τοὺς κανόνας καὶ τὸ πνεῦμα τῆς γλώσσης ἐσχηματισμένων ἢ μεταπεφρασμένων ὑπ' ἄλλου ἄλλως, νὰ κωλύσῃ δὲ καὶ τὸν κυκεῶνα τὸν ἐπαπειλοῦντα τὴν μόλις παρ' ἡμῖν βλαστάνουσαν ἐπιστήμην. Ἡ πρότασις αὕτη ἐγένετο δεκτὴ παρὰ τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου ὅστις ἀνέθεσε τὴν ἐκλογὴν τῆς ἐπιτροπῆς εἰς τὴν ἐφορίαν.Ἡ δ' ἐφορεία ἐξέλεξεν ὡς μέλη τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης τοὺς κκ. Κ. Σ. Κόντον, Ι. Πανταζίδην, Γ. Καραμήτσαν, Στ. Κρῖνον, Θ. Βενιζέλον, Α. Κουμελᾶν, Ι. Πρωτόδικον, Μ. Δόξαν καὶ Σ. Π. Λάμπρον. Εἰς τὴν αὐτὴν ἐπιτροπὴν ἀνετέθη ἡ σύνταξις τοῦ κανονισμοῦ τῶν ἐργασιῶν της. Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη, ἐκλεχθεῖσα ὀλίγον πρὸ τῆς λήξεως τῶν ἐργασιῶν τοῦ Συλλόγου, δὲν εἰργάσθη κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, ἐλπίζομεν ὅμως ὅτι κατὰ τὸ παρὸν ἔτος θέλει ἀποδείξει τὸ ὠφέλιμον τῆς συστάσεως αὐτῆς.

Ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ τοῦ θανάτου τοῦ Ἐπαμεινώνδα Δεληγεώργη συνελθοῦσα ἡ ἐφορεία τοῦ Συλλόγου, μὴ οὔσης κατορθωτῆς τῆς συγκαλέσεως αὐτοῦ, ἀπεφάσισε ν' ἀποστείλῃ στέφανον κατατεθησόμενον ἐπὶ τοῦ νεκροῦ τοῦ ἀνδρὸς καὶ ν' ἀκολουθήσῃ τὴν κηδείαν αὐτοῦ ἐν σώματι, ἀποστείλῃ δὲ συλλυπητήρια εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ ἀνδρός. Ἡ ἐφορεία ψηφίζουσα τὰς ἀποφάσεις ταύτας οὐ μόνον διηρμήνευσε τὴν βαθυτάτην λύπην ἥτις τὰ μέλη τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου ὡς καὶ πᾶσαν τὴν ἑλληνικὴν κοινωνίαν κατέλαβεν ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ πολυτίμου ἀνδρός, ἀλλ' ἐξέφρασε καὶ τὴν πρὸς τὸν ἄνδρα εὐγνωμοσύνην τοῦ Συλλόγου, διότι ὁ Δεληγεώργης πρῶτος κατιδὼν τὴν ὠφέλειαν ἣν ὁ ἡμέτερος Σύλλογος παρέχει εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ ὅτι τὰ ὑπὲρ αὐτοῦ διατιθέμενα χρήματα δὲν δίδονται μάταια, ἀλλὰ μεταβάλλονται εἰς ἔργα ἐπωφελῆ τῇ κοινωνίᾳ, ἐπρότεινεν ὑπουργὸς ὢν τῶν Ἐσωτερικῶν τὴν χορήγησιν δραχμῶν διακοσίων κατὰ μῆνα εἰς τὸν ἡμέτερον Σύλλογον. Ὁ Σύλλογος ἐν συνεδριάσει αὐτοῦ ἐπεκύρωσε τὰς ἀποφάσεις τῆς ἐφορείας καὶ ἀπεφάσισε κατὰ τὴν πρότασιν αὐτῆς ἵνα τὸ ὄνομα τοῦ Δεληγεώργη ἀναγραφῇ ἐν τῇ στήλῃ τῶν εὐεργετῶν τοῦ Συλλόγου, ἡ δὲ εἰκὼν αὐτοῦ ἀναρτηθῇ ἐν τῇ αἰθούσῃ τῶν συνεδριάσεων.

Ζήτημα σπουδαιότατον ὅπερ ἐπὶ πολὺ ἀπησχόλησε τὰ μέλη, τὸ τῆς κυριότητος τοῦ ἀγορασθέντος καταστήματος, ἐλύθη κατ' εὐχὴν ὑπὸ τοῦ Συλλόγου καὶ ἐν κοινῇ ἁπάντων ὁμοφωνίᾳ. Κατὰ τὴν ἀγορὰν δηλαδὴ τοῦ καταστήματος τοῦ Συλλόγου ἡ μὲν Σχολὴ κατέβαλεν ἐκ τῶν ἀπὸ τοῦ λαχείου

εἰσπραχθέντων χρημάτων καὶ ἄλλων οἰκονομιῶν αὐτῆς δραχ. 31,000, τὰ λοιπὰ δὲ πρὸς συμπλήρωσιν τῶν δραχ. 61,500 τῆς ἀγορᾶς ἀνέλαβεν ὁ Σύλλογος νὰ πληρώσῃ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ ἀπέναντι τοῦ πρὸς αὐτὴν ἐνυποθήκου ἐπὶ τῆς οἰκίας ταύτης χρέους αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δ' ἠγείροντο ἑκάστοτε δισταγμοὶ εἰς τίνα ἄρα ἀνήκει ἡ κυριότης, ὁ Σύλλογος προεκάλεσε γνωμοδότησιν τῆς κοσμητείας τῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν τῆς μόνης καταλλήλου νὰ ἐξετάσῃ τὸ ζήτημα. Ἡ κοσμητεία τῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν συζητήσασα τὸ ζήτημα ἀπεφάνθη ὅτι ἐπειδὴ ἡ Σχολὴ δὲν εἶναι καθίδρυμα διακεκριμένον οὐδὲ νομικὸν πρόσωπον, πᾶν ὅ,τι κέκτηται εἰς τὸ ταμεῖόν της ἀνήκει εἰς τὸν Σύλλογον· εἰδικῶς δὲ ὡς πρὸς τὸ κατάστημα ἀπεφάνθη ἡ κοσμητεία ὅτι ἐπειδὴ πρὸς ἀγορὰν αὐτοῦ ἐγένετο χρῆσις χρημάτων τῆς Σχολῆς καὶ ἰδίως τῶν ἐκ τοῦ λαχείου εἰσπραχθέντων, ἔχει τὴν ἠθικὴν ὑποχρέωσιν ὁ Σύλλογος νὰ παρέχῃ ἐκ τῶν ἐν αὐτῷ αἰθουσῶν τὰς ἀναγκαιούσας αὐτῇ, ἐν γένει δὲ νὰ δαπανᾷ ὑπὲρ αὐτῆς καὶ νὰ χορηγῇ ὅσον ποσὸν ἀναλογεῖ πρὸς τοὺς τόκους τῶν πρὸς ἀγορὰν τοῦ καταστήματος δοθέντων χρημάτων τῆς Σχολῆς καὶ τῶν τοῦ λαχείου· ἐὰν δ' ἐν τῷ μέλλοντι ἡ Σχολὴ ἐκ τῶν κεφαλαίων της προσθέσῃ νέα ποσὰ πρὸς ἐξόφλησιν τοῦ πρὸς τὴν Τράπεζαν χρέους ἕνεκα τοῦ καταστήματος, δέον νὰ αὐξήσῃ καὶ τὸ ποσὸν τῶν ὑπὲρ τῆς Σχολῆς παρὰ τοῦ Συλλόγου δαπανωμένων ἢ χορηγουμένων· ἐν γένει δὲ ἡ κοσμητεία ἀπεφάνθη ὅτι πᾶν ὅ,τι δίδεται τῷ Συλλόγῳ ὑπὲρ τῆς Σχολῆς εἶναι ἠθικῶς ὑπόχρεως ὁ Σύλλογος νὰ δαπανᾷ ὑπὲρ αὐτῆς. Μετὰ μακρὰν καὶ πεφωτισμένην συζήτησιν ἐπὶ τοῦ ἐγγράφου τῆς κοσμητείας, ὁ Σύλλογος ὁμοφώνως ἀπεφάσισεν ἐν τῇ συνεδριάσει αὐτοῦ τῆς 23 Ὀκτωβρίου ὅτι ἡ γνώμη τῆς κοσμητείας ἔχει καλῶς καὶ παρεδέξατο αὐτήν. Συνεπῶς ὡρίσθη ἐπιτροπὴ μελῶν τῆς ἐφορείας τοῦ Συλλόγου καὶ τῆς κοσμητείας τῆς Σχολῆς, ἥτις, ἐξετάσασα τὸ οἰκονομικὸν ζήτημα καὶ τὰς ὑπὸ τοῦ Συλλόγου ἀναληφθείσας ὑποχρεώσεις, ἀπεφάνθη ὅτι αἱ ὑπὸ τοῦ Συλλόγου παραχωρηθεῖσαι τῇ Σχολῇ αἴθουσαι ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τοὺς τόκους τοῦ ὑπ' αὐτῆς πρὸς ἀγορὰν τοῦ καταστήματος καταβληθέντος ποσοῦ.

Οὕτω δὲ λυθέντος τοῦ ζητήματος διὰ τῶν συντόνων ἐνεργειῶν τῆς τε κοσμητείας τῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν καὶ τῆς ἐφορείας τοῦ Συλλόγου κατωρθώθη ὥστε τὸ πρὸς τὴν Τράπεζαν χρέος τοῦ Συλλόγου ὅπερ κατὰ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ συμβολαίου τῆς οἰκίας ἀνήρχετο εἰς δρ. 30,500 νὰ περιορισθῇ σήμερον εἰς δραχμὰς 18,000 μόνον ἐξ ὧν 12,735 κατετέθησαν ἐκ χρημάτων τῆς Σχολῆς καὶ ὑπ' αὐτῆς, αἱ δὲ λοιπαὶ ὑπὸ τοῦ Συλλόγου, τὸ μὲν ἐξ ἰδίων χρημάτων, τὸ δὲ ἐκ χρημάτων διαφόρων ὑπὲρ τῆς Σχολῆς γενομένων εὐεργετικῶν ἑορτῶν καὶ ἀπέναντι τῶν ὁποίων ὁ Σύλλογος θέλει καταβάλλει τὸν νόμιμον τόκον. Χρεωστοῦνται δ' ἔτι καὶ τὰ εἰς χεῖράς μας κρατηθέντα χρήματα τοῦ πρώην ἰδιοκτήτου τῆς οἰκίας κ. Δ. Καψάλη ἀπέναντι τῆς ἀπαιτήσεως ἐπὶ τοῦ 1/4 τοῦ οἰκοπέδου τῆς Κυριακούλας Δρόλια, ὑποθέσεως ἥτις εὑρίσκεται εἰς τὰ δικαστήρια καὶ ἧς ἡ λύσις θὰ λάβῃ προσεχῶς εὐχάριστον ὑπὲρ τοῦ

Συλλόγου τέλος, ὡς διὰ μακροτέρων ἀναφέρει ἡ ἐν τέλει τῆς παρούσης λογοδοσίας προσαρτωμένη ἔκθεσις τοῦ πληρεξουσίου δικηγόρου τοῦ Συλλόγου κ. Ἰωάννου Εὐκλείδου.

Ὡς ἐκ τοῦ συνελθόντος συνεδρίου αἱ μετὰ τῶν ἑλληνικῶν συλλόγων σχέσεις ἡμῶν ἐκραταιώθησαν καὶ ἐπολλαπλασιάσθησαν, χαίρομεν δ' ὅτι πολλοὶ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ συλλόγων διὰ τῶν ἐν Ἀθήναις ἐλθόντων ἀντιπροσώπων ἀνέθηκαν ἡμῖν τὴν διεξαγωγὴν τῶν ὑποθέσεών των ἐνταῦθα. Νέας δὲ συνήψαμεν σχέσεις τῇ αἰτήσει αὐτῶν μετὰ τῶν ἑξῆς σωματείων· 1) τοῦ ἐνταῦθα θεολογικοῦ συλλόγου ὁ *Ἀπόστολος Παῦλος*, 2) τοῦ συλλόγου τῶν Κυπρίων ὁ *Ζήνων*, 3) τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει συλλόγου ὁ *Ἑρμῆς*, 4) ὁμοίως ὁ *Παρθενών*, 5) τῆς ἐν Βεβεκίῳ Κωνσταντινουπόλεως φιλεκπαιδευτικῆς ἀδελφότητος, 6) τοῦ ἐν Χανίοις φιλεκπαιδευτικοῦ συλλόγου ὁ *Μίνως*, 7) μετὰ τῆς κεντρικῆς ἐφορείας τῶν σχολῶν *Ἀμισοῦ*, 8) μετὰ τοῦ ἐν Λεμησσῷ Κύπρου ἀναγνωστηρίου ἡ *Ἰσότης*, 9) μετὰ τοῦ ἐν Γενεύῃ ἑλληνικοῦ συλλόγου.

Καὶ αἱ μετὰ τῶν ξένων δ' ἐπιστημονικῶν σωματείων σχέσεις ἡμῶν ἐξηκολούθησαν κραταιαί. Ὁ ἐν Πράγᾳ μαθηματικὸς σύλλογος τῆς Βοημίας, ἡ ἐν Βελγίῳ βασιλικὴ ἀκαδημία τῶν ἐπιστημῶν, τὸ αὐτοκρατορικὸν γερμανικὸν ἰνστιτοῦτον, ὁ ἐν Ἀμερικῇ Σμιθσόνιος σύλλογος καὶ αἱ ἐνταῦθα σχολαὶ Γερμανικὴ καὶ Γαλλικὴ ἀπέστελλον ἡμῖν τακτικῶς τὰς δημοσιεύσεις των. Ἀπεστείλαμεν δὲ καὶ ἡμεῖς τὰς λογοδοσίας ἡμῶν καὶ τοὺς τρεῖς τόμους τοῦ ἡμετέρου περιοδικοῦ πρὸς πάντα τὰ ξένα σωματεῖα ὅσα τιμῶσιν ἡμᾶς διὰ τῆς ἑαυτῶν φιλίας. Συνήψαμεν δὲ νέας σχέσεις μετὰ ξένων ἐπιστημονικῶν σωματείων, μετὰ τῆς ἐν Λονδίνῳ συστάσης ἑταιρίας πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ μετὰ τοῦ ἐν Λονδίνῳ φιλελληνικοῦ κομιτάτου, πρὸς ὃ ἀπεστείλαμεν τηλεγραφικῶς καὶ τὰ ἡμέτερα ἐγκάρδια εὐχαριστήρια διὰ τὰς ζωηρὰς αὐτοῦ ἐνεργείας ὑπὲρ τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος. Ὁ πρόεδρος τοῦ φιλελληνικοῦ κομιτάτου κ. Κάρολος Δίλκε εὐηρεστήθη τηλεγραφικῶς ὁμοίως νὰ εὐχαριστήσῃ ἐπὶ τούτῳ τὸν Σύλλογον.

Εἰς τὰς μετὰ τῶν ξένων ἐπιστημονικῶν σωματείων σχέσεις ἀνάγεται ἡ πρόσκλησις τοῦ ἡμετέρου σωματείου εἰς τὴν ἐπὶ τῇ δεκάτῃ ὀγδόῃ ἑκατονταετηρίδι τῆς καταστροφῆς τῶν πόλεων τῆς Καμπανίας ὑπὸ τοῦ Βεσουβίου γενομένην ἐν Πομπηΐᾳ τελετήν, σταλεῖσα ὑπὸ τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Ἰταλικοῦ βασιλείου κ. Μιχαὴλ Ruggiero. Ὡρίσαμεν δ' ἡμετέρους ἀντιπροσώπους τοὺς κκ. Α. Κορδέλλαν, Σ. Π. Λάμπρον καὶ Α. Φραβασίλην, τακτικὰ μέλη, καὶ τὸν ἐν Νεαπόλει διατρίβοντα κ. Κ. Καραπάνον, ἐπίτιμον μέλος. Καὶ ὁ μὲν κ. Α. Φραβασίλης ἐκωλύθη νὰ ἀναχωρήσῃ, οἱ δὲ λοιποὶ δύο ἀναχωρήσαντες ἀντεπροσώπευσαν μετὰ τοῦ κ. Καραπάνου τὸν ἡμέτερον Σύλλογον. Ἐγένοντο δ' εὐχαρίστως δεκτοὶ καὶ ἐδωρήθη αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ τῶν ἀνασκαφῶν διὰ τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Συλλόγου ὁ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ἐκδοθεὶς πολύτιμος περὶ Πομπηΐας τόμος. Ἡ ἐν τέλει

τῆς παρούσης λογοδοσίας προσαρτωμένη ἔκθεσις τῶν ἡμετέρων ἀντιπροσώπων ἀναγράφει πλείονας λεπτομερείας περὶ τούτου. Ὀφείλω δὲ κατὰ καθῆκον νὰ ἐκφράσω αὐτοῖς, ἀναλαβοῦσιν ἰδίᾳ δαπάνῃ τὴν ἐκπροσώπησιν τοῦ Συλλόγου, τὰ ἐγκάρδια ἁπάντων εὐχαριστήρια.

Εἶναι γνωστὸν ὑμῖν ὅτι πρὸ τεσσάρων ἐτῶν τῇ εὐσεβεῖ προτάσει τοῦ κ. Ἀχιλλέως Παράσχου ἀνεκομίσθησαν ἐκ Σμύρνης τὰ ὀστᾶ τοῦ ἐν τῇ ξένῃ θανόντος ποιητοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου, ἅτινα, εὐλαβῶς διαφυλαχθέντα ὑπὸ τοῦ βιβλιοπώλου κ. Ἀθανασίου Ζαχαρίου, κατέκειντο ἐν δωματίῳ τινὶ τῆς ἐν Σμύρνῃ Εὐαγγελικῆς σχολῆς. Τὰ ὀστᾶ ταῦτα ἔκτοτε ἔμενον ἐν τῷ κοιμητηρίῳ τοῦ α' δημοτικοῦ νεκροταφείου, διότι καίτοι ἐπανειλημμένως τὸ προεδρεῖον τοῦ Συλλόγου ἀπετάθη πρὸς τοὺς ἁρμοδίους ὅπως φροντίσωσι περὶ τῆς ἀξιοπρεποῦς ἐνταφιάσεως αὐτῶν, ἕνεκα τῶν περιστάσεων οὗτοι ἐφάνησαν ψυχροὶ πρὸς τὰς αἰτήσεις αὐτοῦ. Ἀλλὰ τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου Ἀθηναίων παραχωρήσαντος εὐγενῶς τάφον δωρεὰν ἐν τῷ α' νεκροταφείῳ, ἡ ἐφορεία, ἑπομένη καὶ εἰς εὐχὴν ἐκφρασθεῖσαν ἐν συνεδριάσει τοῦ Συλλόγου, ἔκρινεν ὅτι δὲν ἠδύνατο ἐπὶ πλέον ν' ἀναβάλῃ τὴν ἐνταφίασιν ἐκ τῶν ἐνόντων, τοῦτο ἐν νῷ ἔχουσα ὅτι τελετὴ ἀνταξία τοῦ ποιητοῦ ἠδύνατο νὰ γείνῃ τότε πρῶτον, ὅτε οἱ ἁρμόδιοι ἤθελον φροντίσει περὶ τῆς ἀνεγέρσεως μνημείου ἀξιοπρεποῦς ἐπὶ τοῦ τάφου, ὃν ὁ Σύλλογος ἰδίαις δαπάναις περιέφραξε διὰ κιγκλίδων. Οὕτως ἡ τελετὴ αὕτη ἐγένετο εὐλαβὴς μὲν ἀλλ' ἁπλῆ τῇ 15 Ἰουλίου παρισταμένων ἐκ τοῦ Συλλόγου τῶν μελῶν τῆς ἐφορείας. Ὁ ἰατρὸς δὲ κ. Α. Γούδας ἐξεφώνησεν αὐτόκλητος ἐπὶ τοῦ τάφου ὀλίγας λέξεις.

Ἡ δ' ἐφορεία τοῦ Συλλόγου συνισταμένη ἐξ ἐμοῦ ὡς προέδρου, τοῦ ἀντιπροέδρου κ. Ι. Βάμβα καὶ τοῦ ἀντιπροέδρου κ. Τιμ. Ἀργυροπούλου ἀντικαταστήσαντος τὸν ἀναχωρήσαντα κ. Α. Σουλτάνην, τοῦ γενικοῦ γραμματέως κ. Μιχ. Π. Λάμπρου, τῶν εἰδικῶν γραμματέων κκ. Α. Τομπάζη καὶ Α. Φαρσῆ, τοῦ ταμίου κ. Σπυρ. Κονοφάου, τοῦ ἐπιμελητοῦ τῆς βιβλιοθήκης κ. Π. Ι. Φέρμπου καὶ τοῦ διευθυντοῦ τοῦ ἀναγνωστηρίου κ. Α. Φραβασίλη, ἀντικαταστήσαντος τὸν ἀναχωρήσαντα κ. Α. Μάνον, συνῆλθεν εἰς 19 συνεδριάσεις, τακτικῶς σκεπτομένη περὶ πάντων τῶν ἀφορώντων τὸν Σύλλογον καὶ ἐκτελοῦσα τὰς ἀποφάσεις αὐτοῦ. Εἰς πάντα αὐτῆς τὰ μέλη ἐκφράζω τὰς εὐχαριστίας μου διὰ τὴν ἀδελφικὴν ὑποστήριξιν ἣν μοὶ παρέσχον. Ὀφείλω δὲ νὰ ἐκφράσω καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην ἡμῶν πρὸς τὸν ἀκάματον ἐπίτιμον πρόεδρον κ. Κ. Παπαρρηγόπουλον.

Ὁ θεσμὸς τῶν ἐπιστημονικῶν ἑσπερίδων ἐπὶ τιμήματι εἰσόδου περὶ οὗ ὡμίλησα ὑμῖν πέρυσιν, ἀναλαμβάνων τὴν προεδρείαν, ἐφηρμόσθη ἐπιτυχῶς ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Α. Χρηστομάνου, πολλοὶ δ' ἐνεγράφησαν εἰς αὐτὰς οἱ συνδρομηταί, πολλοὶ δὲ καὶ ἐφοίτων εἰς ἑκάστην αὐτῶν ἰδίᾳ. Ἰδίᾳ δὲ κυρίαι πρὸς ἃς ἰδίως αἱ ἑσπερίδες αὗται ἀπετείνοντο, δὲν ἔλειψαν νὰ προσέρχωνται τακτικῶς. Προεκηρύχθησαν δὲ δώδεκα ἐκ τῆς χημείας, δέκα ὅμως ἐγένοντο

διότι, ὡς ἐκ τῶν περὶ τὸ συνέδριον ἀσχολιῶν τοῦ Συλλόγου, ὁλόκληρος μὴν σχεδὸν παρῆλθε, χωρὶς νὰ ἦναι δυνατοὶ αἱ ἐν τῷ καταστήματι τοῦ Συλλόγου συναθροίσεις, συνεπῶς δὲ διεκόπησαν καὶ τὰ δημόσια μαθήματα καὶ τὰ ἀναγνώσματα καὶ αἱ συνεδριάσεις. Αἱ δύο ἀπολειφθεῖσαι ἑσπερίδες ἐκ τῆς σειρᾶς τῶν περυσινῶν θέλουσι γείνει ἐφέτος.

Κατὰ τὰς γενομένας 21 ἐκτάκτους συνεδριάσεις ἀνεγνώσθησαν κατὰ σειρὰν αἱ ἑξῆς διατριβαὶ μελῶν τοῦ συλλόγου·

1) Δημ. Πανταζῆ διατριβὴ ἐπιγραφομένη *ὁ κυκεών.*

2) Π. Βεργωτῆ διατριβὴ ἐπιγραφομένη *ὁ κόσμος τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης.*

3) Ἰγν. Μοσχάκη διατριβὴ *περὶ ὑλισμοῦ.*

4) Ὁ κ. Ἀχ. Παράσχος ἀνέγνω τέσσαρα ᾄσματα ἀνεκδότου ποιήματος αὐτοῦ ἐπιγραφομένου *ἡ ἐπιορκία.*

5) Ν. Καζάζη *σκέψεις περὶ τοῦ ἡγεμόνος τοῦ Μακιαβέλη.*

6) Κ. Βάμβα πραγματεία *περὶ Ἀλβανικῆς γλώσσης.*

7) Ν. Γ. Φιλιππίδου, πραγματεία ἐπιγραφομένη *ἡ Μακεδονία τῷ* 1821.

8) Κ. Ξένου μελέτη *περὶ τῆς κολάσεως τοῦ Δάντου.*

9) Παπαδοπούλου Κεραμέως διατριβὴ *περὶ Ἀδαμαντίου Ῥυσίου.*

10) Μιχαὴλ Δέφνερ διατριβὴ *περὶ τῆς γλώσσης ὡς μέσου πρὸς γνῶσιν τοῦ χαρακτῆρος τῶν λαῶν.*

11) Κ. Παππαρηγοπούλου *περὶ νέου Κωνσταντίνου.*

12) Κ. Α. Παλαιολόγου *περὶ τοῦ Ῥώσου ποιητοῦ Πούσκην ἐξεταζομένου ὡς φιλέλληνος.*

13) Θ. Βενιζέλου, *περὶ ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων.*

14) Π. Ματαράγκα, *περὶ τῆς Ἄνω Ἠπείρου.*

15) Ὁ κ. Δημ. Κορομηλᾶς ἀνέγνω δραμάτιον αὐτοῦ ἐπιγραφόμενον *ἀκτὶς ἐν σκότει.*

16) Διον. Λάτα, διατριβὴ *περὶ συγχρόνου ἀθεΐας.*

17) Ὁ κ. Ἀχ. Παράσχος ἀπήγγειλε ποίημα ἐπιγραφόμενον *εἰς τὸν Χριστόν.*

18) Γ. Κρέμου, *περὶ Θάρκης.*

19) Ἀθ. Πετρίδου, *περὶ Ἰθώμης καὶ Μεσσήνης.*

20) Κ. Α. Παλαιολόγου διατριβὴ ἐπιγραφομένη *ὁ Ἕλλην κληρικὸς Σεραφείμ.*

21) Ν. Γ. Φιλιππίδου, *περὶ καταστροφῆς τῆς Νιαούσης κατὰ τὸ* 1821.

Ὡς ἀνήγγειλα πέρυσιν, ἀναλαμβάνων τὴν προεδρείαν, τὰ δημόσια μαθήματα ὑπέστησαν μεταβολήν τινα ὡς πρὸς τὴν μέθοδον τῆς διδασκαλίας, διδασκομένου μέρους ἐπιστήμης τινὸς ἐν μικρῷ ἀριθμῷ μαθημάτων οὕτως ὥστε οὔτε ὁ διδάσκων, οὔτε οἱ διδασκόμενοι ν' ἀποκάμνωσιν ἐκ τῆς ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐξακολουθήσεως τοῦ μαθήματος, οὔτε ν' ἀποθαρρύνωνται εὐθὺς κατὰ

τὰ πρῶτα μαθήματα ἀκροώμενοι ξηρῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὁρισμῶν καὶ πραγματειῶν περὶ σκοποῦ καὶ μεθόδου τῆς διδασκομένης ἐπιστήμης.

Ἡ συρροὴ τῶν ἀκροατῶν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο καὶ τὸ ἐνδιαφέρον μεθ' οὗ οὗτοι ἠκροῶντο τοῦ διδάσκοντος ἀπέδειξαν ὅτι ἡ μέθοδος τῆς διδασκαλίας ἐπέτυχε.

Τὰ δημόσια μαθήματα πληροῦσι σπουδαίαν ἀνάγκην ἐν τῇ ἡμετέρᾳ κοινωνίᾳ. Ἂν ἡ παίδευσις κύριον σκοπὸν προτίθεται τὴν κατάληψιν τοῦ ἠθικοῦ καὶ ὑλικοῦ κόσμου, ἡ ἡμετέρα παίδευσις χωλαίνει τὰ μέγιστα διότι οὔτε ἐν τοῖς σχολείοις οὔτε ἐν τῇ κοινωνίᾳ παρασκευαζόμεθα ἐπαρκῶς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἀλλαχοῦ οὐ μόνον ἡ ἐν τοῖς σχολείοις ἐκπαίδευσις εἶναι ποικιλωτέρα καὶ ἐμβριθεστέρα, ἀλλὰ συμπληροῦται καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ διὰ τῆς ἀναγνώσεως ποικίλων βιβλίων, περιοδικῶν συγγραμμάτων, ἐφημερίδων, πραγματευομένων περὶ παντὸς ἀναφυομένου ζητήματος καὶ συζητουσῶν αὐτὸ μετ' ἐμβριθείας καὶ ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας, καὶ διὰ τῆς ἀκροάσεως δημοσίων μαθημάτων. Παρ' ἡμῖν ἐλλειπόντων τῶν τριῶν πρώτων μέσων καὶ μὴ ὄντος δυνατοῦ, διὰ πολλοὺς λόγους, ταχέως τὰ μέσα ταῦτα νὰ δημιουργηθῶσιν ἀνταποκρινόμενα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, δὲν πρέπει νὰ παραμεληθῇ οὔτε παρὰ τοῦ Συλλόγου οὔτε παρὰ τῆς κοινωνίας τὸ μόνον ἀπομένον μέσον πρὸς μετάδοσιν ὠφελίμων γνώσεων εἰς τοὺς μὴ εὐτυχήσαντας νὰ φοιτήσωσιν εἰς σχολεῖα, ἢ καὶ πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἐκ τῶν σχολείων ἀποκομισθέντων διδαγμάτων.

Ἐλπίζω ὅτι καὶ κατὰ τὸ παρὸν ἔτος θέλουσιν οἵ τε διδάσκοντες καὶ οἱ ἀκροαταὶ ἐπιδείξει τὸν αὐτὸν καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ζῆλον περὶ τὰ δημόσια μαθήματα.

Κατὰ τὸ παρελθὸν δ' ἔτος ἐδίδαξαν οἱ ἑξῆς·

Ὁ κ. Ἰγνάτιος Μοσχάκης *Ἀπολογητικὰς ὁμιλίας*.

Ὁ κ. Ἰω. Βάμβας *περὶ λουτρῶν*.

Ὁ κ. Τιμολέων Ἀργυρόπουλος *ἐκ τῆς Φυσικῆς περὶ ἠλεκτρισμοῦ*.

Ὁ κ. Σπυρ. Π. Λάμπρος *ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τῆς ἁλώσεως ὑπὸ Σύλλα μέχρι* τοῦ 1821.

Ὁ κ. Ἀντώνιος Φραβασίλης *περὶ συγχρόνου ἰταλικῆς φιλολογίας*.

Ὁ κ. Ε. Δραγούμης *ἀρχὰς μετεωρολογίας*.

Μεταβαίνω νῦν εἰς τὰ ἀφορῶντα τὰς ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου συντηρουμένας Σχολὰς ἀπόρων παίδων, τὸ πρακτικώτατον τῶν ἔργων αὐτοῦ.

Ἐν τῇ Σχολῇ Ἀθηνῶν διευθυνομένῃ κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος ὑπὸ τοῦ ἐφόρου αὐτῆς κ. Α. Διομήδους Κυριακοῦ καὶ τῶν κοσμητόρων κκ. Στ. Ἰωαννίδου, Μιχαὴλ Ναύτη, Κωνστ. Λαμπαδαρίου, Κωνστ. Βάμβα καὶ Γεωργίου Δουρούτη, ἀντικαταστήσαντος ὡς ταμίου τὸν προώρως θανόντα προσφιλῆ συνάδελφον ἡμῶν Ἀριστείδην Ῥαγκαβῆν, ἐνεγράφησαν κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος 273, τακτικῶς δ' ἐφοίτησαν 185 προερχόμενοι ἐκ διαφόρων πόλεων τῆς τε

ἐλευθέρας καὶ δούλης Ἑλλάδος, ὡς λεπτομερέστερον ἀναγράφει ἡ ἐν τέλει τῆς παρούσης ἔκθεσις τῆς κοσμητείας. Ἐκ τῶν ἐγγραφέντων μαθητῶν ἀνῆκον εἰς τὸ α' τμῆμα 162, εἰς τὸ β' 63 καὶ εἰς τὸ γ' 48, ἐκ τῶν τακτικῶς δὲ φοιτησάντων ἀνῆκον εἰς τὸ α' τμῆμα 168, εἰς τὸ β' 43 καὶ εἰς τὸ γ' 34.

Ὡς συνήθως, περὶ τὸ τέλος τοῦ σχολικοῦ ἔτους ἐγένοντο αἱ δημόσιαι τῆς σχολῆς ἐξετάσεις, ἃς ἐτίμησεν ὁ Σ. Μητροπολίτης Ἀθηνῶν, ὁ νομάρχης Ἀττικῆς καὶ πολλοὶ φιλόμουσοι καὶ φίλοι τῆς Σχολῆς. Εἰς τὰς ἐξετάσεις ταύτας, αἵτινες ἐγένοντο ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν ἐπιτροπῆς ἐξεταστικῆς ἀποτελουμένης ὑπὸ τῶν κκ. Εὐγενίου Δεπάστα ἀρχιμανδρίτου, Ἰγνατίου Μοσχάκη, Σπυρ. Π. Λάμπρου καὶ τοῦ κοσμήτορος κ. Στεφάνου Ἰωαννίδου, παρουσιάσθησαν ἐκ μὲν τοῦ ἀνωτάτου τμήματος 16 ἐξ ὧν ἀπελύθησαν 12, ἐκπληρώσαντες τὸν σκοπὸν τῆς Σχολῆς, εἰς οὓς καὶ ἐδόθη ὑπὸ τῆς κοσμητείας δίπλωμα ἐνδεικτικὸν τῆς ἐν τῇ Σχολῇ προόδου καὶ συστατικὸν ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἐν ᾗ τοῦ λοιποῦ θέλουσι ζήσει τίμιοι καὶ ἠθικοὶ ἀποδιδόμενοι. Ἐκ τοῦ β' τμήματος ἐνεφανίσθησαν 23 καὶ ἐπροβιβάσθησαν 18, ἐκ δὲ τοῦ κατωτάτου ἐνεφανίσθησαν 20 καὶ ἐπροβιβάσθησαν 18. Μαθηταὶ δὲ περίπου 130 τοῦ κατωτάτου τούτου τμήματος, οἱ πλέον ἀρχάριοι, ὡς καὶ οἱ μὴ ἐμφανισθέντες ἐν ταῖς ἐξετάσεσιν ἐκ τῶν λοιπῶν τμημάτων θέλουσιν ἐξετασθῆ ἰδίᾳ ὑπὸ τῶν διδασκάλων, ἀρχομένου τοῦ νέου ἔτους τῆς Σχολῆς.

Ἡ θεραπεία τῶν ἀπόρων παίδων ἐγένετο καὶ ἐφέτος ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου συναδέλφου καὶ ἰατροῦ τῆς σχολῆς κ. Ἰωάννου Βάμβα εἰς ὃν δημοσίᾳ ἐκφράζομεν τὰς εὐχαριστίας τοῦ Συλλόγου. Ἡ θεραπεία δ' ἐγίνετο κατ' οἶκον, ὁσάκις δὲ δεινή τις ἀσθένεια κατελάμβανέ τινα τῶν μαθητῶν, ἀπεστέλλετο οὗτος εἰς τὸ νοσοκομεῖον· εἷς δὲ καὶ μόνος ἀπεβίωσε, παθὼν ἐξ ὀξυτάτης τῶν πνευμόνων φυματώσεως. Τῇ συμβουλῇ δὲ τοῦ ἰατροῦ ἕνεκα τῆς κατὰ τὸ θέρος ἐπελθούσης ἐν τῇ πόλει ἐπιδημίας τυφοειδοῦς πυρετοῦ τὰ μαθήματα τῆς Σχολῆς διεκόπησαν ἀπὸ 1 Ἰουνίου μέχρι τῆς 15 Αὐγούστου.

Ἡ διδασκαλία, ὡς κατὰ τὰ παρελθόντα ἔτη, οὕτω καὶ κατὰ τὸ λῆξαν ἐγένετο δίωρος, μαθήματα δ' ἐδιδάχθησαν ἐν μὲν τῷ γ' τμήματι κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ κ. Ἀρ. Μαστοράκη, μετὰ δὲ ταῦτα, ἀπελθόντος τούτου εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὑπὸ τοῦ κ. Κ. Τσαλίκη τὰ ἑξῆς· Ἀνάγνωσις ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ ἐπιγραφομένου «οἱ ἐκ μικρῶν τεχνιτῶν μεγάλοι ἄνδρες» μετὰ τεχνολογικῶν παρατηρήσεων, γραμματική, ἑλληνικὴ ἱστορία μετὰ γεωγραφικῶν παρατηρήσεων, ἱερὰ κατήχησις, καὶ ἐκ τῆς ἀριθμητικῆς αἱ ἁπλαῖ πράξεις μετὰ τῶν κλασμάτων. Ἐν τῷ β' ὑπὸ τοῦ κ. Σ. Οἰκονόμου ἐδιδάχθη ἀνάγνωσις, γραφή, ἱερὰ ἱστορία καὶ ἐκ τῆς ἀριθμητικῆς αἱ ἁπλαῖ πράξεις. Τέλος ἐν τῷ Α' τμήματι, διῃρημένῳ ἕνεκα τῆς πληθύος τῶν μαθητῶν εἰς δύο τάξεις, ἐδιδάχθησαν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου κ. Μ. Παυλίδου καὶ τοῦ βοηθοῦ κ. Δ. Καραβᾶ, ἀποφοίτου τῆς ἡμετέρας σχολῆς, ἀνάγνωσις, γραφή, ἀρίθμησις, καὶ ἀπὸ μνήμης μέρη τινὰ ἐκ τῆς Παλαιᾶς καὶ Νέας Διαθήκης.

Ἀπὸ κοινοῦ δὲ καὶ εἰς τὰ τρία τμήματα ἐδιδάχθη μετ' ἀξιεπαίνου προθυμίας καὶ ἀμισθὶ ὑπὸ τοῦ ἐπιμελητοῦ τοῦ Ὠδείου κ. Ι. Ἔνιγγ ἐπὶ μίαν κατὰ πᾶσαν Τετάρτην καὶ Σάββατον ὥραν τὸ μάθημα τῆς φωνητικῆς μουσικῆς.

Ἡ κοσμητεία τῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν μεταξὺ τῶν ἄλλων διαφόρων αὐτῆς ἀποφάσεων διώρισε καὶ παιδονόμον τῶν μαθητῶν, ὅπως ἐπιβλέπῃ αὐτοὺς ἐκτὸς τῆς σχολῆς, εἰσήγαγε δὲ εἰς τὸ Ὀρφανοτροφεῖον Χατζηκώστα τὸν ἄπορον μαθητὴν Β. Πολίτην, ἐν τῷ μέλλοντι δὲ τῇ ἀποφάσει τοῦ συμβουλίου τοῦ ὀρφανοτροφείου θὰ εἰσάγῃ κατ' ἔτος δύο τῶν μαθητῶν της τοὺς διακριθέντας ἐπί τε διαγωγῇ καὶ ἐπιμελείᾳ. Ἀπεφάσισε δ' ἡ κοσμητεία καὶ τὴν ἵδρυσιν κοιτώνων τῶν ἀπόρων παίδων, ὅπερ θέλει συζητηθῇ ἐν ταῖς πρώταις μετὰ τὰς διακοπὰς συνεδριάσεσι τοῦ Συλλόγου.

Τὰ δὲ οἰκονομικὰ τῆς Σχολῆς εἶχον ὡς ἑξῆς· εἰσεπράχθησαν ὑπὸ τοῦ ταμίου αὐτῆς δρ. 5770,20, ἐδαπανήθησαν 5692,65 καὶ ἔμεινε περίσσευμα δραχμῶν 77,55. Εἰς τὰ ἔσοδα ταῦτα δὲν περιλαμβάνονται ἔσοδά τινα εἰσπραχθέντα ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τοῦ ταμίου τοῦ Συλλόγου καὶ ἅτινα κατετέθησαν εἰς τὴν Τράπεζαν πρὸς ἀπόσβεσιν μέρους τοῦ χρέους τοῦ καταστήματος. Ἐν τοῖς κατ' ἰδίαν ἀπολογισμοῖς τῶν ταμιῶν τοῦ Συλλόγου καὶ τῆς Σχολῆς ἐμφαίνονται τὰ ποσὰ ταῦτα. Τὰ ἔσοδα δὲ προῆλθον ἐκ διαφόρων δωρεῶν καὶ εὐεργετικῶν ἑορτῶν αἵτινες διενηργήθησαν ὑπὲρ τῆς Σχολῆς. Ἐκ τῶν δωρεῶν σπουδαιοτάτη εἶναι ἡ τοῦ μεγάλου τῆς Σχολῆς εὐεργέτου κ. Μιχαὴλ Κατσίμπαλη, ὅστις καὶ πάλιν ἀπέστειλε κατὰ διαφόρους δόσεις τῇ Σχολῇ δραχμὰς 1354,20. Ἔρχονται δὲ κατόπιν ἄλλαι σπουδαῖαι δωρεαὶ ἡ τοῦ κ. Θ. Ῥοδοκανάκη ἐτησία συνδρομὴ ἐκ δραχμῶν 250 καὶ ἡ ἐτησία τοῦ κ. Κ. Νέγρη ἐκ δραχμῶν 100. Ἐκ τῶν ἐφάπαξ δὲ ἡ τοῦ κ. Ἀντωνίου Ῥοδοστάμου ἐκ δραχμῶν 112 καὶ ἡ τοῦ κ. Λέοντος Νοταρᾶ ἐκ δραχμῶν 112, ἔτι δὲ τὸ ἐκ δραχμῶν 100 κληροδότημα τῆς Ἀσπασίας Δαμεσίνα.

Ἀλλ' αἱ τῆς Σχολῆς τακτικαὶ εἰσπράξεις εἰσὶ τόσον γλίσχραι, ὥστε πρὸς συντήρησιν αὐτῆς ἡ ἐφορεία τοῦ Συλλόγου καὶ ἡ κοσμητεία αὐτῆς ἐσκέφθησαν νὰ λάβωσι διάφορα μέτρα ὅπως προκαλέσωσιν ἐκτάκτους ὑπὲρ αὐτῆς εἰσπράξεις. Οὕτω δὲ, ὅπως καὶ κατὰ τὰ παρελθόντα ἔτη, ἡ ἑταιρία τοῦ ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Πειραιᾶ σιδηροδρόμου διωργάνισε πρὸς ὄφελος τῆς Σχολῆς ἔκτακτον ἑορτὴν ἐν Φαλήρῳ ἧς μετέσχε καὶ πάλιν ἀφιλοκερδῶς ὁ μουσικὸς θίασος τοῦ Ὀρφανοτροφείου Χατζηκώστα, τὸ ἥμισυ δὲ τῶν εἰσπράξεων διέθεσεν ὑπὲρ τῆς Σχολῆς. Καὶ πρὸς τὴν ἑταιρίαν τοῦ σιδηροδρόμου καὶ πρὸς τὸ ἀείποτε πρὸς τὰ καλὰ πρόθυμον συμβούλιον τοῦ Ὀρφανοτροφείου Χατζηκώστα ἐκφράζομεν τὰς ἡμετέρας εὐχαριστίας.

Ὁ δραματικὸς θίασος *Μένανδρος* ἔδωκεν ἐν τῷ θεάτρῳ *Ἀπόλλωνι* εὐεργετικὴν ὑπὲρ τῆς Σχολῆς παράστασιν, ἐφ' ᾧ πολλὰς ὀφείλομεν τοῖς ἀπαρτίζουσιν αὐτὸν χάριτας.

Πλὴν τούτων ἡ ἐφορεία ἠναγκάσθη νὰ προσφύγῃ καὶ εἰς ἄλλα μέσα. Οὕτως ἀδείᾳ τοῦ Συλλόγου διωργάνισε συναυλίαν ἐν τῷ ἡμετέρῳ καταστήματι καὶ χορὸν εὐεργετικὸν ἐν τῇ εὐμενῶς παραχωρηθείσῃ πρώην οἰκίᾳ Σίνα. Τῆς συναυλίας μετέσχον κύριοι καὶ κυρίαι ἐκ τῶν τὰ πρῶτα φερόντων τῆς ἡμετέρας κοινωνίας καὶ μουσικοδιδάσκαλοι ἐκ τῶν διακεκριμένων, πρὸς οὓς πάντας καὶ ἤδη δημοσίᾳ ἐκφράζομεν τὰ ἐγκάρδια ἡμῶν εὐχαριστήρια. Τὸν χορὸν δ' ἀνέλαβον ὑπὸ τὴν ἑαυτῶν προστασίαν αἱ εὐγενεῖς κυρίαι Εὐθυμία Α. Κουμουνδούρου, Χαρίκλεια Ν. Μαυροκορδάτου καὶ Ἰφιγένεια Α. Συγγροῦ, ἐκθύμως ἐργασθεῖσαι πρὸς ἐπιτυχίαν αὐτοῦ, ὅπερ καὶ κατωρθώθη πληρέστατα. Εἰς τὰς κυρίας ταύτας, αἵτινες διὰ τοῦ ὡραίου παραδείγματός των παρέσχον πολύτιμον τῇ Σχολῇ βοήθειαν, ἐκφράζομεν τὴν βαθεῖαν τοῦ Συλλόγου εὐγνωμοσύνην.

Αἱ δ' ἐν ταῖς ἐπαρχίαις Σχολαὶ τῶν ἀπόρων παίδων εἰργάσθησαν ὁμοίως ἐπιτυχῶς τὸ λῆξαν ἔτος, ἡ δ' ἐν Σύρῳ ἀδείᾳ καὶ ἐγκρίσει τοῦ Συλλόγου κατήρτισεν ἐκ παίδων τῆς Σχολῆς μουσικὸν θίασον, προμηθευθεῖσα τὰ ὄργανα ἐκ Βιέννης. Ὁ θίασος οὗτος ὢν καὶ διὰ τὴν Ἑρμούπολιν ἀναγκαῖος πολλὴν ὠφέλειαν θέλει προξενήσει καὶ αὐτοῖς τοῖς μαθηταῖς, οἵτινες οὕτως εὑρίσκουσιν ὡραῖον στάδιον βίου.

Ἐκ τῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις σχολῶν ὁ σύλλογος διέλυσε τὴν ἐν Χαλκίδι, διότι δυστυχῶς ἐπείσθη ὅτι τὰς θυσίας αὐτοῦ ὁ τόπος δὲν ἐξετίμα, οὕτω δὲ διὰ τῶν χρημάτων αὐτοῦ καὶ μόνων ἡ ἐν λόγῳ Σχολὴ ἀδύνατον ἦτο νὰ διατηρηθῇ.

Ὁ ἐν Κορθίῳ τῆς Ἄνδρου σύλλογος *Σύνδεσμος* συνέστησεν ἐν τῷ χωρίῳ Γιαννησέῳ τῆς νήσου ταύτης Σχολὴν ἀπόρων παίδων. Τὴν σχολὴν ταύτην δι' ἐγγράφου του ὁ σύλλογος *Σύνδεσμος* ἐζήτησε νὰ θέσῃ ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ ἡμετέρου σωματείου, ἐξαιτούμενος ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως αὐτῆς δραχμὰς 240 κατ' ἔτος. Ὁ ἡμέτερος Σύλλογος ἀποβλέπων εἰς τὸ ὠφέλιμον τοῦ σκοποῦ καὶ τὸν ζῆλον καὶ τὴν φιλομουσίαν τῶν ἐν Ἄνδρῳ ἀποτελούντων τὸν ἐν λόγῳ σύλλογον ἀπεδέξατο τήν τε προστασίαν καὶ τὴν παροχὴν τῶν δραχμῶν 240 ἐτησίως.

Συμφώνως πρὸς εὐχὴν ἐκφρασθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Συλλόγου, ἡ ἐφορία ἀπεφάσισε τὴν σύστασιν Σχολῆς ἀπόρων παίδων κατὰ τὴν ἐν Ἠλείᾳ ἀποικίαν τῶν Ἑλληνοαλβανῶν, πρὸς σύστασιν δὲ τῆς σχολῆς ταύτης καὶ ἐξέτασιν ἄλλων τινῶν ἀντικειμένων ἀναγομένων εἰς τὴν ἐν λόγῳ ἀποικίαν ἀπεστάλη ἐπιτροπὴ συγκειμένη ἐκ τῶν κκ. Κ. Βάμβα, Γ. Δουρούτη καὶ Κ. Λαμπαδαρίου. Ἡ πρὸς τὸν Σύλλογον ἔκθεσις τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης δημοσιευθήσεται ἐν τῷ τεύχει τῆς λογοδοσίας. Ἡ ἐν τῇ ἀποικίᾳ τῶν Ἑλληνοαλβανῶν Σχολὴ συνέστη ἤδη καὶ λειτουργεῖ τακτικῶς, φοιτώντων εἰς αὐτὴν οὐ μόνον παίδων ἀλλὰ καὶ προβεβηκότων τὴν ἡλικίαν, δεικνυόντων καὶ τούτων μέγιστον ζῆλον πρὸς ἐκμάθησιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Κατὰ τὴν σύστασιν τῆς Σχο-

λῆς ταύτης συνέδραμε τὸν Σύλλογον τὰ μέγιστα ἡ κυβέρνησις, πρὸ πάντων δὲ τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως ἠθικῶς καὶ ὑλικῶς ἐφ' ᾧ ἐκφράζομεν τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ Συλλόγου πρὸς τὸν ὑπουργὸν κ. Ἀνδρέαν Αὐγερινόν. Εἰς τὴν ἐπιτροπὴν τὴν μεταβᾶσαν παρὰ τῇ ἐν Ἠλείᾳ ἀποικίᾳ τῶν Ἑλληνοαλβανῶν ἐξέφρασαν οἱ ἄποικοι τὴν ἐπιθυμίαν ἵνα ὁ Σύλλογος ὁρίσῃ ὄνομα διὰ τὸ παρ' αὐτῶν κτισθὲν χωρίον. Ἀργοῦντος τοῦ Συλλόγου ἡ ἐφορεία ὠνόμασε τὸ χωρίον τοῦτο Νέαν Πικέρνην διότι ἐκ τῆς Πικέρνης τῆς Ἠπείρου κατάγονται οἱ πρῶτοι εἰς Ἰταλίαν ἀποικήσαντες Ἑλληνοαλβανοί. Τὸ ὄνομα τοῦτο ἐδόθη διὰ Βασιλικοῦ Διατάγματος εἰς τὸ χωρίον τῶν Ἑλληνοαλβανῶν.

Γενομένης προτάσεως περὶ συστάσεως Σχολῆς ἀπόρων παίδων ἐν Γυθείῳ, ἀνεβλήθη ἡ σύστασις τῆς Σχολῆς ταύτης εἰς τὸ μέλλον ἕνεκα ἐλλείψεως τῶν ἀναγκαίων πρὸς τοῦτο χρηματικῶν πόρων.

Ἀπεφασίσθη ἡ σύστασις παραρτήματος τῆς σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων Ἀθηνῶν διὰ τὰ χωρία Βραχάμη, Τράχωνες, Χασάνη, Καρὰ τοῦ δήμου Ἀθηναίων ὅπου οὐδὲν σχολεῖον οὐδὲ διδάσκαλος ὑπάρχει, ἀνετέθη δὲ εἰς τὴν ἐφορίαν τοῦ Συλλόγου ἡ περὶ συστάσεως τοῦ σχολείου τούτου φροντίς. Αἱ προσπάθειαι ὅμως τῆς ἐφορείας περὶ συστάσεως αὐτοῦ ἐματαιώθησαν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἕνεκα τῆς μικρᾶς προθυμίας, τὴν ὁποίαν ἔδειξαν οἱ κάτοικοι τῶν χωρίων τούτων ὑπὲρ τοῦ ἐν λόγῳ σκοποῦ.

Κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος τὰ μὲν ἔσοδα τοῦ Συλλόγου ἀνῆλθον εἰς 27,059.77 δραχμάς, τὰ δὲ ἔξοδα εἰς δραχμὰς 24,816.93, ὥστε ἔμεινε περίσσευμα ἐκ δραχμῶν 2,242.84. Τὸ εἰσπραχθὲν ποσὸν εἶναι ὑπερδιπλάσιον τοῦ προϋπολογισθέντος, τοῦτο δὲ καὶ διότι ἔκτακτα ἔσοδα εἰσῆλθον εἰς τὸ ταμεῖον, ὡς τὰ τοῦ εὐεργετικοῦ χοροῦ ὑπὲρ τῆς Σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων καὶ τὰ τῆς ὑπὲρ αὐτῶν εὐεργετικῆς συναυλίας, καὶ διότι δωρεαὶ ἱκαναὶ ἐγένοντο. Μεταξὺ τῶν δωρεῶν κατὰ πρῶτον λόγον ὀφείλω νὰ καταριθμήσω τὴν αὔξησιν τῆς ἐπιχορηγήσεως τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν ἀπὸ δραχμῶν 200 εἰς δραχμὰς 300 κατὰ μῆνα καὶ τὴν χάριν τῆς γενομένης ἀπογραφῆς δωρεὰν πρὸς τὸν Σύλλογον 1000 δραχμῶν. Δι' ἀμφότερα ταῦτα ἐκφράζω τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ Συλλόγου καὶ ἐνταῦθα δημοσίᾳ πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν κ. Ἀλ. Κουμουνδοῦρον, ὅστις πάντοτε πρόθυμος ἐπῆλθεν ἀντιλήπτωρ εἰς τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου τὰς αἰτήσεις.

Πλὴν τούτων συνεισήνεγκον εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ Συλλόγου καὶ οἱ ἑξῆς. Εἷς ἐκ τῶν ἔξωθεν ἐλθόντων ἀντιπροσώπων εἰς τὸ συνέδριον τῶν συλλόγων δραχμὰς 560, ἡ κυρία Λουκία Α. Ῥαγκαβῆ δραχμὰς 336. Ἔτι δὲ διάφοροι ἀνώνυμοι εὐηρεστήθησαν νὰ καταβάλωσι μέρος τῶν δαπανῶν ἃς ἀπήντησε ὁ Σύλλογος πρὸς διεξαγωγὴν τοῦ συνεδρίου τῶν συλλόγων καὶ ἀξιοπρεπῆ τῶν ἔξωθεν ἐλθόντων ἀντιπροσώπων ὑποδοχήν. Διὰ πάντα ταῦτα τὰ εὐάρεστα

ἀποτελέσματα χάριτες πολλαὶ ὀφείλονται εἰς τὸν δραστήριον τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου ταμίαν κ. Σ. Κονοφάον.

Προκειμένου δὲ περὶ δωρεῶν, ὀφείλω νὰ μνημονεύσω τῆς ἐνταῦθα ὑποδιευθύνσεως τῆς ἑλληνικῆς ἀτμοπλοΐας, ἥτις δὲν παύει, οἱασδήποτε περιστάσεως παρουσιαζομένης, νὰ παρίσταται ἀρωγὸς τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου. Οὕτω καὶ τὰς ἀποστολὰς βιβλίων καὶ λογοδοσιῶν εἴς τε τὰς ἐπαρχιακὰς σχολὰς καὶ τὰ ἀντεπιστέλλοντα μέλη διαβιβάζει εὐμενῶς καὶ τὰ εἰσιτήρια παρέσχε δωρεὰν εἰς τοὺς ἡμετέρους ἀντιπροσώπους τοὺς μεταβάντας πρὸς ἐγκατάστασιν τῆς ἐν Νέᾳ Πικέρνῃ σχολῆς τῶν Ἑλληνοαλβανῶν.

Ἡ δὲ βιβλιοθήκη τοῦ Συλλόγου καὶ τὸ ἡμέτερον ἀναγνωστήριον παραλλήλως συμβαδίζουσιν ὑπὸ τὴν ἐπιμέλειαν τῶν ἐπιμελητῶν αὐτῶν κκ. Π. Ι. Φέρμπου καὶ Α. Φραβασίλη, τοῦ τελευταίου τούτου ἀντικαταστήσαντος τὸν ἀπελθόντα τῶν Ἀθηνῶν κ. Α. Μάνον. Οὕτω δὲ πληθυνθέντος τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τόμων τῆς βιβλιοθήκης, βιβλιοθῆκαι νέαι κατεσκευάσθησαν καὶ εὐχερὴς οὕτω κατέστη ἡ κατάταξις τῶν βιβλίων. Βιβλία δ' ἐδωρήθησαν κατὰ τὸ διάστημα τοῦ λήξαντος ἔτους ἐν συνόλῳ 475. Μνείας δ' ἄξιαι εἶναι αἱ δωρεαὶ τοῦ πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων συλλόγου ἡ τῆς χήρας τοῦ Σοφοκλέους Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, καὶ ἡ τοῦ ἐν Μασσαλίᾳ ἀντεπιστέλλοντος μέλους κ. Στ. Α. Βλαστοῦ. Πρὸς τοὺς δωρητὰς τούτους ἐγκαίρως ὁ Σύλλογος ἐξέφρασε τὰς ἑαυτοῦ εὐχαριστίας. Τὸ δὲ ἀναγνωστήριον κέκτηται ἐφημερίδας καὶ περιοδικὰ ὑπὲρ τὰ 100, τὰ μὲν δωρούμενα, τὰ δὲ καὶ ἀγοραζόμενα ὑπὸ τοῦ Συλλόγου. Τῇ αἰτήσει δὲ τοῦ ἐφόρου τοῦ βουλευτηρίου κ. Τ. Φιλήμονος, ὁ Σύλλογος παρεδέξατο ὅπως ἐκ τῶν ἑλληνικῶν ἐφημερίδων αἱ χωριστὰ φυλαττόμεναι δωρηθῶσι τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς βουλῆς, πρὸς πλουτισμὸν τῆς κόποις τοῦ κ. Φιλήμονος καταρτισθείσης πλουσίας σειρᾶς τῶν ἑλληνικῶν ἐφημερίδων. Εἰς ἀντίδωρον δὲ τῆς μικρᾶς ἡμῶν δωρεᾶς θ' ἀποστείλῃ προσεχῶς ὁ κ. ἔφορος σειρὰν ἱστορικῶν βιβλίων ἐκ τῶν διπλῶν τῆς βιβλιοθήκης τῆς βουλῆς.

Ὡς συνήθως, περὶ τὸ τέλος τοῦ λήξαντος ἔτους ἐγένοντο αἱ ἀρχαιρεσίαι, καθ' ἃς ὁ Σύλλογος ἐξέφρασε πλήρη τὴν ἐμπιστοσύνην αὐτοῦ πρὸς τοὺς διοικήσαντας τὰ κατ' αὐτὸν τὸ λῆξαν ἔτος, ἐκλέξας καὶ πάλιν πάντας τοὺς αὐτούς, τοὺς ἀποτελοῦντας τήν τε ἐφορείαν τοῦ Συλλόγου καὶ τὴν κοσμητείαν τῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν.

Ἐπὶ τῇ ἐμπιστοσύνῃ ταύτῃ ὑπερήφανος καὶ ἐγὼ εὐχαριστῶ τὸν Σύλλογον ἐν ὀνόματι καὶ τῶν συναδέλφων μου καὶ εὔχομαι κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος πλείονα καὶ καλλίονα ν' ἀναγγείλω ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου.

ΛΟΓΟΣ ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΣ

ΑΠΑΓΓΕΛΘΕΙΣ ΥΠΟ ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ ΕΝ ΤΩι ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩι

ΤΗι 25 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1879

Εἴκοσι παρῆλθον ἔτη ἀφ' ἧς ἐξέδωκα τὰ πρῶτα τῆς Ἱστορίας μου βιβλία. Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ τὰ μὲν κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος χρόνους οὐδαμῶς σχεδὸν ἐν τοῖς καθόλου ἠλλοιώθησαν, ἐπέτειλεν ὅμως εἰς τὸν ὁρίζοντα ἡ ἀληθινὴ ζωή, ἡ πραγματικὴ ζωὴ τῶν αἰώνων, οἵτινες ἐλέγοντο μέχρις ἐσχάτων μυθικοί. Ἡ συγκριτικὴ μυθολογία, ἡ ἀσφαλεστέρα ἀνάγνωσις τῶν ἱερογλυφικῶν τῆς Αἰγύπτου, ἡ ἀνακάλυψις τῆς Νινευῆ, αἱ ἀνασκαφαὶ αἱ γενόμεναι εἰς Κογιουντζὶκ καὶ εἰς Νιμρούδ, ἡ ἐξήγησις τῆς σφηνοειδοῦς γραφῆς, αἱ λυκιακαὶ καὶ αἱ φρυγιακαὶ ἐπιγραφαί, τὰ πρόσφατα ἐν Κύπρῳ, ἐν Θήρᾳ, ἐν Τρῳάδι καὶ ἐν Μυκήναις εὑρήματα, ἡ ἀκριβεστέρα μελέτη τῶν ἐρειπίων τῆς Λυκοσούρας, τῶν Μυκηνῶν, τῆς Τίρυνθος καὶ τοῦ Ὀρχομενοῦ, ἤγειραν ἀπὸ τῶν τάφων ἐν οἷς ἔκειντο, ἢ ἀφανῆ ἢ ἀνερμήνευτα, τοσαῦτα γεγονότα, ὥςτε εὐλόγως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι προέκυψεν εἰς φῶς νέος ὁλόκληρος ἱστορικὸς κόσμος.

Ὁ ἐπιχειρῶν ἄλλοτε νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τῶν χρόνων τῶν προηγηθέντων τῆς Δωρικῆς κατακτήσεως, ἠναγκάζετο νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ δύο συστημάτων, ἐξ ὧν τὸ μὲν ἦτο ἐπισφαλές, τὸ δὲ ἀνεπαρκές· ἠναγκάζετο ἢ νὰ ἐπαναλάβῃ τὰς παλαιὰς ῥήσεις τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν καὶ τὰς μεταγενεστέρας αὐτῶν συμπληρώσεις καὶ διασκευάς, ἢ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἑρμηνείαν τῶν ῥήσεων τούτων καὶ συμπληρώσεων καὶ διασκευῶν. Τὴν σήμερον δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι πᾶσαι αἱ ἑρμηνεῖαι ἀπέβησαν ἄγονοι, διότι γεγονότα μεμαρτυρημένα ἐπελθόντα ἐκύρωσαν τινὰ ἐκ τῶν συμπερασμάτων αὐτῶν. Ἀλλὰ αἱ οὕτω κυρωθεῖσαι ἑρμηνεῖαι εἶναι εὐάριθμοι· αἱ δὲ ἀνυπόστατοι εἰκασίαι, καὶ οἱ βεβιασμένοι συνδυασμοί, καὶ τὰ αὐτογνώμονα συμπεράσματα, ὧν ὅλων ὁ ἀριθμὸς ἐπολλαπλασιάζετο καθ' ὅσον ἐπολλαπλασιάζοντο καθ' ἡμέραν οἱ ἑρμηνευταί, ἐκινδύνευον ν' ἀντικαταστήσωσι νέαν μυθολογίαν ἀντὶ τῆς ἀρχαίας ἣν εἶχον τὴν ἀξίωσιν νὰ ἐξηγήσωσιν. Ἡ δὲ αὐτούσιος οὕτως εἰπεῖν ἀναγραφὴ τῶν παλαιῶν ῥήσεων εἶχε μὲν τὸ προτέρημα ὅτι ἐδίδασκεν ἡμῖν τί οἱ Ἕλληνες αὐτοὶ ἐπρέσβευον περὶ τοῦ Κρονίου αὐτῶν παρελθόντος, δὲν ἔπειθεν ὅμως ἡμᾶς ὅτι εἰκόνιζε τὰ πραγματικὰ γεγονότα τῆς πρώτης περιόδου τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῶν Ἑλληνικῶν φυλῶν καὶ κατεξεγείρετο κατὰ τῆς φυσικῆς ῥοπῆς ἣν ἔχει τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα τοῦ νὰ ἀνεύρῃ τὴν ἀπὸ αὐτοῦ κρυπτομένην ἀλήθειαν. Ὁ εἰςερχόμενος εἰς τὸν μυθικὸν ἐκεῖνον κόσμον ἔπασχε τῇ ἀληθείᾳ μέχρι τινὸς ὅ,τι

συμβαίνει εἰς τὸν περιφερόμενον ἐντὸς χοροῦ προςωπιδοφόρων καὶ μετημφιεσμένων. Οἱ κομψοὶ καὶ πολλάκις ἀλλόκοτοι ἱματισμοί, οἱ ἀσυνάρτητοι, εἰ καὶ πολλάκις εὐφυεῖς λόγοι, οἱ πλαστοὶ τρόποι, αἱ πεποιημέναι φωναὶ τοῦ ἀλλομόρφου ὁμίλου τέρπουσι κατ' ἀρχὰς τὸν θεατήν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον παράγεται ἐν αὐτῷ ὁ πόθος τοῦ νὰ γνωρίσῃ τοὺς ἀληθεῖς ἀνθρώπους τοὺς κρυπτομένους ὄπισθεν τῶν προςωπίδων καὶ τῶν μεταμφιέσεων· πλανώμενος δ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὰς περὶ τούτου προςπαθείας αὐτοῦ, ἐξέρχεται ἐκ τοῦ χοροῦ ὡς ἀπὸ ὀνείρου τινὸς μᾶλλον ἢ ἀπὸ κόσμου πραγματικοῦ.

Νῦν τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν. Δὲν θέλομεν ἰσχυρισθῇ ὅτι τὰ πάντα ἡρμηνεύθησαν, ἀλλὰ τὰ πυκνὰ νέφη ἅτινα πρότερον ἐκάλυπτον τὸ φῶς τῆς ἀληθείας ἐνιαχοῦ μὲν παντελῶς ἐξέλιπον, πολλαχοῦ δὲ ἠραιώθησαν, ὥστε ἂν δὲν δυνάμεθα ἔτι νὰ γράψωμεν συνεχῆ ἱστορίαν τῶν πρὸ τῆς δωρικῆς κατακτήσεως περιπετειῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐπιτρέπεται ὅμως νὰ πιστώσωμεν τὰ κυριώτατα κεφάλαια τῆς περιόδου ταύτης κατὰ τοὺς ἀκριβεστέρους ὅρους τῆς νεωτέρας ἱστορικῆς ἐπιστήμης. Τὰ περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῆς γλώσσης αὐτοῦ εἶχον ἐξακριβωθῇ πρὸ ἱκανοῦ χρόνου. Ἀφ' ἧς ἐποχῆς, περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, ἐγνώσθη ἡ σανσκριτική, ἡ συγκριτικὴ γλωσσολογία ἀπέδειξεν ὅτι ἡ γλῶσσα τῶν Βραχμάνων, ἡ ἀρχαία Περσική, ἡ Ἑλληνική, ἡ Λατινική, ἡ Κελτική, ἡ Τευτονικὴ καὶ ἡ Σλαυϊκὴ εἶναι γλῶσσαι ἀδελφαὶ καὶ ἑτεροιώσεις ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ τύπου. Ἐντεῦθεν δὲ ἀπέβη πρόδηλον, ὅτι ἅπαντα ταῦτα τὰ ἔθνη ἦταν κλάδοι ἑνὸς κοινοῦ μεγάλου κορμοῦ. Τῆς συγκριτικῆς ὅμως μυθολογίας ἢ μᾶλλον θεολογίας αἱ πρῶται ἀρχαί, δὲν ἐτέθησαν εἰμὴ πρὸ τριάκοντα περίπου ἐνιαυτῶν. Διὰ τῶν ἐργασιῶν δὲ τῆς νέας ταύτης ἐπιστήμης, βαθμηδὸν ἔκτοτε ἀναπτυχθείσης, διηυκρινήθη ἥ τε ἀρχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ θρησκεύματος καὶ ὁ λόγος τῆς πολυθεΐκῆς αὐτοῦ διασκευῆς.

Ὅτι τὰ ὀνόματα τοῦ Διὸς καὶ τοῦ Οὐρανοῦ εἶναι ἀπαράλλακτα τὰ σανσκριτικὰ Dyaus καὶ Varunas, εἶναι βεβαίως γεγονὸς διδακτικόν. Καὶ οὐδὲν ἧττον διδακτικὸν εἶναι ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ Προμηθέως ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ σανσκριτικὸν pramathyus, παραγόμενον ἐκ τῆς λέξεως pramantha, ἥτις σημαίνει τὸν πορίζόμενον πῦρ διὰ τῆς προςτριβῆς. Μέχρι τῆς σήμερον ἐν τῇ Ἰνδικῇ, ἵνα ἀνάψωσι τὴν φλόγα τοῦ θυσιαστηρίου, μεταχειρίζονται τεμάχιον ξύλου ἔχον ἐν τῷ μέσῳ ὀπὴν ἐντὸς τῆς ὁποίας περιδινοῦσιν ἕτερον ξύλον· τὸ δὲ στρεφόμενον τοῦτο ξύλον καλεῖται pramantha. Καὶ αὕτη λοιπὸν ὑπῆρξεν ἡ πρώτη σκαιὰ εἰκὼν τοῦ Προμηθέως, εἰς ὃν ἡ ἑλληνικὴ φαντασία, φιλοκαλία καὶ μεγαλοφυΐα περιεποίησε διὰ τοῦ Ἡσιόδου καὶ τοῦ Αἰσχύλου τὰς ἀειμνήστους ἐκείνας χάριτας, καὶ τραγικὰς περιπετείας καὶ ἠθικὰς διδασκαλίας. Ἀλλ' ἡ συγκριτικὴ θεολογία περιῆλθεν ἐπ' ἐσχάτων εἰς συμπέρασμα ἔτι σπουδαιότερον. Διὰ τῆς ἐξακριβώσεως καὶ ἀντιπαραθέσεως τοῦ θρησκεύματος οὐ μόνον τῶν προαναφερθέντων ἐθνῶν, τῶν γνωστῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν

'Αρίων, ἀλλὰ καὶ τῶν καλουμένων Σημιτικῶν, ἤτοι τῶν Κουσσιτῶν, τῶν Σύρων, τῶν Αἰγυπτίων, ἀπέδειξεν, ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ δοξασίαι ὅλων τῶν ποικίλων τούτων φυλῶν ἐν ἀρχῇ ἀπεκορυφοῦντο εἰς ἕνα μόνον θεόν. Ὁ θεὸς οὗτος ἦτο εἷς κατ' οὐσίαν, ἀλλ' αἱ πολλαπλαῖ αὐτοῦ ἐνέργειαι, ἀντὶ νὰ ὑποτάσσωνται ἀείποτε εἰς τὴν ὑπερτάτην αὐτοῦ βούλησιν, ἔλαβον βαθμηδὸν τὴν τάξιν καὶ τὸ ἀξίωμα ἰδίας βουλήσεως. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ θεὸς ἐκεῖνος ἤρχισεν ἀφανιζόμενος ἐν ταῖς ἐκδηλώσεσιν αὐτοῦ. Ἑκάστη αὐτοῦ δύναμις καὶ ἕκαστον προςὸν ἔλαβε κατὰ μικρὸν ἰδίαν ὑπόστασιν, καὶ ἀπετέλεσεν ἴδιον πρόςωπον. Ἐντεῦθεν δὲ προέκυψεν ἡ πολυθεΐα ὅλων τῶν 'Αρίων καὶ ὅλων τῶν Σημιτῶν, καὶ οὐχὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἐν ἀρχῇ ὁ ἄνθρωπος ἀντὶ τοῦ Θεοῦ ἐλάτρευσε τὰ κτίσματα αὐτοῦ. Ἡ λατρεία τῶν κτισμάτων ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα, οὐχὶ ἡ ἀφορμὴ τῆς πολυθεΐας. Ἀφορμὴ ἐγένετο ἡ συγκεχυμένη περὶ τοῦ Ὑπερτάτου Ὄντος ἔννοια· καὶ διὰ τοῦτο ἓν τῶν ἐθνῶν ἐκείνων, σαφέστερον ἀντιληφθὲν αὐτῆς, κατώρθωσε νὰ διασώσῃ τὴν ἑνότητα τῆς θείας δυνάμεως. Ὁ θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ, δημιουργήσας τὸ πᾶν, δὲν ἀπέβαλε τὴν κυριαρχίαν τῶν νόμων τῆς φύσεως, οἵτινες διέμειναν ἐςαεὶ τὰ βεβουλευμένα ἀποτελέσματα τῆς παντοδυναμίας αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ τὸ Ἑλληνικὸν θρήσκευμα διεκρίθη ὅλων τῶν ἄλλων πολυθεϊκῶν κατά τε τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους καὶ τοὺς ἐσωτερικοὺς νόμους. Οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος συνεπήγαγον μὲν ἐξ 'Ασίας τὸ σπέρμα τοῦ καταμερισμοῦ τῆς θείας δυνάμεως, καὶ ἐν τῇ πολυθεΐᾳ αὐτῶν ὑποφαίνονται ἴχνη τινὰ τῆς εἰς ἑτέρους θεοὺς ἐκχωρήσεως τῶν κατηγορημάτων τοῦ ὑπερτάτου Θεοῦ· τὸ θρήσκευμα ὅμως τῶν 'Αρίων τούτων, ὅπως καὶ πᾶν ὅ,τι ἢ ἐξ ἀρχῆς εἶχον κοινὸν πρὸς τὴν 'Ανατολὴν, ἢ κατόπιν παρ' αὐτῆς ἐδέχθησαν, διεσκευάσθη προϊόντος τοῦ χρόνου, κατὰ τὴν ὅλως ἰδιότυπον αὐτῶν φύσιν. Τὰ μὲν θεῖα ὄντα ἐπολλαπλασιάσθησαν παρ' αὐτοῖς ἐπ' ἄπειρον, ἡ δὲ πληθὺς τῶν θείων τούτων ὄντων κατ' οὐδὲν ἐκολόβωσε τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Διός. Ἐνῷ ὁ ὕπατος τῶν 'Ανατολικῶν θεὸς κατήντησεν ἀφανὴς καὶ ἀδρανὴς, ὁ Ζεὺς ἀπέβη ἀπεναντίας πανταχοῦ παρὼν καὶ ῥέκτης. Ὁ Ζεὺς εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν θεὸς καὶ πολλάκις παρ' Ὁμήρῳ γίνεται αὐτοῦ μνεία ὡς ἂν ἦτο ὁ μόνος θεός· αἱ ἀποφάσεις αὐτοῦ εἶναι ἀμετάκλητοι, ἡ θέλησις ἀκατάσχετος, ἡ δὲ δύναμις τοιαύτη ὥςτε ἅπαντες οἱ ἄλλοι θεοὶ ἡνωμένοι ὁμοῦ δὲν δύνανται νὰ κατισχύσωσιν αὐτοῦ. Ὁ Ζεὺς ἄρα προςεγγίζει εἰς τὸν θεὸν τοῦ Ἰσραὴλ πλειότερον ὅλων τῶν ἄλλων θεῶν τῆς πολυθεΐας.

Μεταβαίνομεν εἰς ἕτερα κεφάλαια τῆς παναρχαίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἱστορίας. Πολλὰ ὑπῆρχον τὰ τεκμήρια τῆς εἰς χρόνους παλαιτάτους ἐπικοινωνίας αὐτοῦ μετὰ τῶν Φοινίκων, τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν ἐθνῶν τῆς μικρᾶς 'Ασίας. Ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας ὡμίλει περὶ τῶν σχέσεων τούτων ὡς περὶ γεγονότος ἀναμφισβητήτου. Οὐκ ὀλίγαι δὲ τρίβοι αὐτῶν ἀνεφαίνοντο εἴς τε παλαιοτέρας τινὰς ῥήσεις, καὶ εἰς τὰ ἔτι ἀρχαιότερα ὁμηρικὰ ἔπη, καὶ εἰς

τὰ ὀνόματα πόλεων καὶ θεοτήτων, ἔν τισι δὲ τῶν νήσων καὶ εἰς αὐτὰ τὰ λείψανα τῶν φοινικικῶν μεταλλουργείων. Τὰ τεκμήρια ὅμως ταῦτα, μὴ ὄντα κεκυρωμένα τὰ πλεῖστα δι' ἀποδείξεων, οἵας σήμερον ἀπαιτεῖ ἡ ἐπιστήμη, δὲν ἐλογίσθησαν ἀποχρῶντα ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν ὅσοι ἐπιζητοῦσι παντοῦ καὶ πάντοτε μάρτυρα σύγχρονον, ἵνα ἐξαγάγωσιν ἐξ αὐτῶν τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ ἀνατολικὸς πολιτισμὸς καὶ ἰδίως ὁ φοινικικὸς ἐπέδρασεν οὐσιωδέστατα εἰς τὴν διάπλασιν τοῦ πρωτογενοῦς ἑλληνικοῦ βίου. Τὴν κύρωσιν τῆς ἀληθείας ταύτης, ὡς πρὸς τὸ θρήσκευμα τοὐλάχιστον καὶ τὴν τέχνην, προσήγαγον τὰ ἐπ' ἐσχάτων ἐν Κύπρῳ γενόμενα εὑρήματα. Δὲν πρόκειται ἐν τῷ προοιμίῳ τούτῳ νὰ ἀναλύσωμεν ἅπαντα τὰ εὑρήματα ταῦτα· ὡς ἐπὶ παραδείγματος θέλομεν μόνον εἴπει ὀλίγας λέξεις περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ Ἡρακλέους.

Πρὸ καιροῦ εἶχε παρατηρηθῆ ὅτι ὁ Μελικέρτης, ὅςτις ἐτιμᾶτο μὲν εἰς τὰ Ἴσθμια καὶ τὰ Νέμεα, παρεισήχθη δὲ καὶ εἰς τὰς ἡρωϊκὰς γενεαλογίας, ἐφαίνετο ἁπλῆ τροπολογία τοῦ Τυρίου Ἡράκλέους, τοῦ Μελκάρθ. Καὶ προσέτι ὅτι ἕτερον τούτου ὄνομα, Μάκαρ, παρεισέδυσεν εἰς τὰς παλαιὰς παραδόσεις πολλῶν νήσων, μετεποιήθη δὲ εἰς Μακαρίαν ἔν τε Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Ἀττικῇ. Εὐφυέστατα ὡσαύτως εἶπεν ὁ Γάλλος Saulcy ὅτι ὁ Μελκάρθ ἀναγραμματιζόμενος ταὐτίζεται μὲ τὸν Ἡρακλέα (ΜΕΛΚΑΡΘ, ΗΡΑΚΛΕΣ) τοῦ μὲν Μ ἐκφερομένου ἐν τῇ ἀρχαϊκῇ γραφῇ ὡς Σ, τοῦ δὲ Θ ὄντος πνευματισμοῦ ἀναλόγου τοῦ Η. Ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὰ ἐν Κύπρῳ ἀποκαλυφθέντα μνημεῖα, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Ἡρακλέους. Τὰ μνημεῖα ταῦτα ὡς ἐκ τῆς θέσεως μὲν εἰς ἣν εὑρέθησαν καί τινων τῶν ἐπ' αὐτῶν εἰκονιζομένων μύθων, ἐλέγχουσι τὸν Τύριον Ἡρακλέα, τὸν Μελκάρθ, ὡς ἐξ ἑτέρων δὲ μύθων, καθαρῶς ἑλληνικῶν, ἀναμιμνήσκουσι τὸν υἱὸν τῆς Ἀλκμήνης. Ἐν τῷ ἀληθεῖ θερισμῷ ἀγαλμάτων, ὃν ὁ Ἰταλὸς Cesnola ἐποιήσατο ἐν τοῖς ἐρειπίοις τοῦ περὶ Γόλγους ναοῦ τῆς Ἀστάρτης, ὑπάρχει ἀνδριὰς ὄρθιος, περιβεβλημένος τὴν λεοντῆν τῆς Νεμέας καὶ ὡπλισμένος διὰ τόξου καὶ ῥοπάλου· ἐπὶ δὲ τοῦ βάθρου παριστάνεται ἡ ἀπαγωγὴ τῶν Γηρυόνου βοῶν, ἥτις ἀπετέλει ἕνα τῶν ἄθλων τοῦ Μελκάρθ εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν οἱ μὲν Φοίνικες ἐγίνωσκον τὰς χώρας τῆς Ἑσπερίας ἐν αἷς ἐγένετο ἡ φημιζομένη ἀπαγωγή, οἱ δὲ Ἕλληνες οὐδ' ὑπώπτευον ἔτι τὴν ὕπαρξιν πολλῶν ἐκ τῶν χωρῶν τούτων. Ἡ πάλη τοῦ ἥρωος κατὰ τοῦ τέρατος ἐκείνου ἐπαναλαμβάνεται πολλάκις ἐν τοῖς ἐρειπίοις τοῦ ναοῦ, διότι εὑρέθησαν ἐν αὐτῷ λείψανα ἱκανῶν ἀγαλμάτων, τὰ ὁποῖα εἰκόνιζον τὸν τρικάρηνον Γηρυονῆα. Ἡ τέχνη τοῦ ἀκεραίου ἀγάλματος δὲν εἶναι πλέον Ἀσσυριακὴ ἢ Αἰγυπτιακή, καίτοι ἡ στάσις αὐτοῦ διατηρεῖ ἔτι πολλὴν τὴν δυςκαμψίαν· ἀφ' ἑτέρου ὅμως ὁ Ἡρακλῆς οὗτος δὲν εἶναι ὁ Ἡρακλῆς τῶν ἀρχαϊκῶν Ἑλληνικῶν ἀγγείων καὶ πολὺ ὀλιγώτερον τῆς κλασικῆς ἑρμογλυφίας. Ἰδοὺ λοιπὸν ἐνταῦθα ἱερὸν τῆς Ἀστάρτης, ἐν πόλει τῆς Κύπρου οὐχὶ φοινικικῇ, ἀλλὰ ἑλληνικῇ· καὶ ἐν τῷ ἱερῷ τούτῳ Ἡρακλῆς φέρων τὰ σύμβολα τῶν τε φοινι-

κικῶν καὶ τῶν Ἑλληνικῶν μύθων· ἡ δὲ τέχνη αὐτοῦ οὔτε ἀνατολικὴ καθαρῶς εἶναι οὔτε καθαρῶς ἑλληνική. Πρόδηλον ἄρα ὅτι ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἀρχαιοτάτην μετάστασιν τοῦ φοίνικος Μελκάρθ εἰς τὸν Ἕλληνα Ἡρακλέα, ἀρχαιοτέραν καὶ αὐτῶν τῶν πρώτων δοκιμίων τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης ὅσα περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς ἐν ταῖς παλαιτάταις ἀγγειογραφίαις. Καὶ ἕτερα δὲ ἐν Κύπρῳ εὑρεθέντα μνημεῖα ἐμαρτύρησαν, ὅτι ἡ μὲν φιλομειδὴς καὶ εὐστέφανος Ἀφροδίτη τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου ἦτο παραδόξως θυγάτηρ τῆς δυσμόρφου Ἀστάρτης τῶν Φοινίκων καὶ τῆς ἔτι εἰ δυνατὸν ἀσχημοτέρας Zirbanit τῶν Χαλδαίων, τὸ δὲ παραδοξότερον ὅτι ὁ Ἀμυκλαῖος Ἀπόλλων ἦτο συγγενὴς τοῦ Φοίνικος Reshep Μικάλ.

Οἱ Φοίνικες οὐ μόνον εἰς ποικίλην περιῆλθον κατ' ἀπωτάτους τινὰς χρόνους ἐπικοινωνίαν πρὸς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας καὶ φυλάς, ἀλλὰ προσέτι κατέλαβον διαρκῶς τὰς πλείστας τῶν μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ἀσίας νήσων, ἀπὸ τῆς Κύπρου μέχρι τῶν Κυθήρων καὶ ἀπὸ τῆς Κρήτης μέχρι τῆς Θάσου, ἴσως δὲ καί τινα τῶν ἠπειρωτικῶν τῆς Ἑλλάδος παραλίων. Πολλὰ ὑπῆρχον τὰ περὶ τούτου τεκμήρια, τὰ ὁποῖα συνδυαζόμενα πρὸς τὴν θρυλουμένην θαλασσοκρατίαν τοῦ Μίνωος καὶ τὸν ἐπελθόντα ἐξελληνισμὸν τῶν νήσων, περιήγαγον εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, προϊόντος τοῦ χρόνου, οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος, οἱ πολλά, καθ' Ἡρόδοτον, λαβόντες παρὰ τῶν Φοινίκων τὰ διδασκάλια, ἐγένοντο ἐκ τῆς μετὰ τοῦ θαλασσοκρατοῦντος ἐκείνου ἔθνους σχέσεως πρὸς τοῖς ἄλλοις ναυτικοί, ἤρχισαν νὰ ἐπιπλέωσιν εἰς τὰς νήσους, νὰ ἐγκαθίστανται εἰς τὰς ὑπὸ τῶν Φοινίκων μὴ προκαταληφθείσας παραλίας, νὰ συμμαχῶσι μετὰ τῶν ἰθαγενῶν καὶ ἐπὶ τέλους ἐπέτυχον, ἂν ὄχι νὰ ἐκβάλωσι παντελῶς τοὺς ξένους ἐκείνους ἐκ τῆς μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ἀσίας θαλάσσης, τοὐλάχιστον νὰ περιορίσωσιν αὐτοὺς εἴς τινα μόνον αὐτῆς σημεῖα.

Ῥηταὶ περὶ πάντων τούτων μαρτυρίαι δὲν ὑπάρχουσιν ἄχρι τοῦδε. Προέκυψαν ὅμως εἰς μέσον μαρτυρίαι σύγχρονοι περὶ ἑτέρων γεγονότων, τὰ ὁποῖα ἀπαραιτήτως προϋποθέτουσι τήν τε ἐξέγερσιν ἐκείνην τῶν Ἀρίων τῆς Ἑλλάδος κατὰ τῶν Φοινίκων καὶ τὴν πρώτην τῶν Ἑλλήνων θαλασσοκρατίαν. Τῳόντι ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν Αἰγυπτιακῶν ἐπιγραφῶν καὶ παπύρων ἐβεβαιώθη, ὅτι ἐπὶ τῆς ὀκτωκαιδεκάτης αἰγυπτιακῆς δυναστείας, ἤτοι μεταξὺ τῆς 17 καὶ 15 ἑκατονταετηρίδος π. Χ. οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος εἶχον ἤδη συγκροτήσει ναυτικὴν δύναμιν τοιαύτην, ὥστε ἔπλευσαν ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον καὶ ἐξηκολούθησαν τὰς κατ' αὐτῆς ναυτικὰς ἐπιχειρήσεις ἐπὶ τῶν ἀμέσως ἑπομένων δυναστειῶν.

Θωτμῆς Γ'., ὁ ἕκτος τῆς ὀκτωκαιδεκάτης Αἰγυπτιακῆς δυναστείας βασιλεύς, ἐπὶ μακρὸν ἄρξας, διετέλεσεν ἀδιακόπως μαχόμενος, καὶ ἀδιακόπως νικῶν. Τὰ κατορθώματα ταῦτα ἐνέπνευσαν τοὺς ἐν τῇ αὐλῇ αὐτοῦ ἠθροισμένους ποιητάς, ἓν δὲ τῶν ποιημάτων τούτων, ἀναγεγραμμένον ἐπὶ στή-

λης ἀνακαλυφθείσης εἰς Καρνάκ, σύγκειται ἐξ ἐννέα στροφῶν, ἐν ἀρχῇ ἑκάστης τῶν ὁποίων ὁ θεὸς Ἄμμων λέγει πρὸς τὸν βασιλέα, ὅτι προςελθὼν ἐπιτρέπει αὐτῷ νὰ συντρίψῃ τὰ δεῖνα ἢ δεῖνα ἔθνη. Ἡ πέμπτη, ἕκτη καὶ ἑβδόμη τῶν στροφῶν τούτων ἔχουσιν ἐν κεφαλαίῳ ὡς ἑξῆς.

«Ἦλθον καὶ σοὶ ἐπιτρέπω νὰ συντρίψῃς τοὺς λαοὺς τοὺς οἰκοῦντας εἰς τὰς νήσους αὐτῶν. Οἱ ζῶντες ἐν τῷ μέσῳ τῆς θαλάσσης ὑπέκυψαν εἰς τὸν βρυχηθμόν σου. Ἦλθον καὶ σὲ ἐπιτρέπω νὰ συντρίψῃς τοὺς Ταχεννοῦ· αἱ νῆσοι τῶν Δαναῶν διατελοῦσιν ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ πνεύματός σου. Ἦλθον καὶ σὲ ἐπιτρέπω νὰ συντρίψῃς τὰς παραλίους χώρας· πᾶσα ἡ περιφέρεια τῆς μεγάλης ζώνης τῶν ὑδάτων εἶναι προςδεδεμένη εἰς τὴν πυγμήν σου». Οἱ Δαναοὶ ἐνταῦθα λέγονται κάτοικοι τῶν νήσων, ἀμέσως ὅμως ἐπιφέρεται, ὅτι ὁ βασιλεὺς εἶναι κύριος οὐ μόνον τῶν νήσων, ἀλλὰ καὶ πάσης τῆς περιφερείας τῆς μεγάλης ζώνης τῶν ὑδάτων, ὅ ἐστιν ὅλων τῶν πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ἑλληςπόντου ἀσιανῶν καὶ εὐρωπαϊκῶν παραλίων. Οὐδ' εἶναι ἄπορον ὅτι ὀνομάζονται νῆσοι αἱ Ἑλληνικαὶ χερσόνησοι καὶ μάλιστα ἡ τοσοῦτον νησοειδὴς Πελοπόννησος, τὸ κύριον τῶν Δαναῶν ὁρμητήριον. Ἐν τῷ ποιήματι δὲν ἐξηγεῖται πόθεν ὁ βασιλεὺς ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ κατατροπώσῃ τοὺς Δαναούς. Ἐν ταῖς ἑπομέναις ὅμως μαρτυρίαις θέλομεν ἰδεῖ ῥητῶς λεγόμενον ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ καὶ οἱ Δαναοὶ ἐστράτευσαν ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον, ὥστε καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου πιθανώτατον εἶναι, ὅτι προεκάλεσαν τὴν τιμωρίαν τοῦ βασιλέως. Πλὴν τούτου οἱ ἐν τῷ ποιήματι ὀνομαζόμενοι Ταχεννοῦ ἦσαν Λίβυες, ἐν μιᾷ δὲ τῶν ἑπομένων μαρτυριῶν ἀναφέρεται ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ συνεμάχησαν μετὰ τῶν Λιβύων.

Βασιλεύοντος Μενεφθᾶ, τοῦ τετάρτου βασιλέως τῆς ἐννεακαιδεκάτης δυναστείας, ἐγνώσθη αἴφνης εἰς Θήβας ὅτι τὰ πλοῖα τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἀπεβίβασαν εἰς Λιβύην Τυρσηνούς, Σαρδανοὺς καὶ Λυκίους, ἔχοντας ἐπικούρους τοὺς Ἀχαιοὺς καὶ τοὺς Σακαλάσς. Τὰ ἔθνη ταῦτα, συμμαχήσαντα μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Λιβύης Μερμαγιοῦ, κατέλαβον τὰ περὶ Παρισὲψ πεδία (τὴν Προςωπίτιδα τοῦ Ἡροδότου), ἀλλ' ἡττήθησαν κατὰ κράτος ὑπὸ τῶν στρατηγῶν τοῦ Μενεφθᾶ. Καίτοι δὲ ἀπέτυχον, νέαν ἐπεχείρησαν κατὰ τῆς Αἰγύπτου ἔφοδον ἐπὶ Ῥαμσῆ Γ', τοῦ δευτέρου βασιλέως τῆς εἰκοστῆς δυναστείας. Τὰ ἔθνη τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν νήσων τῆς Ἑλλάδος ὥρμησαν αὖθις ἐπὶ τὸ Δέλτα. Δαναοί, Τυρσηνοί, Σακαλάσς, Τεῦκροι, Λύκιοι, Φιλιστοὶ συνησπίσθησαν πρὸς ἀλλήλους· οἱ μὲν ἔμελλον νὰ προςβάλωσι τὴν Αἴγυπτον ἀπὸ θαλάσσης, οἱ δὲ διερχόμενοι τὴν Συρίαν ἐσκόπουν νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν φρουρίων τοῦ Ἰσθμοῦ. Τόπος συνεντεύξεως τοῦ στόλου καὶ τοῦ πεζικοῦ στρατοῦ ὡρίσθη ἡ ἀνατολικὴ ἄκρα τοῦ Δέλτα, οὐ μακρὰν τοῦ χώρου ὅπου βραδύτερον ἠγέρθη τὸ Πηλούσιον. Ὁ Ῥαμσῆς Γ'. ὠχύρωσε τὰ στόμια τοῦ Νείλου, παρεσκεύασεν εἰς ἄμυναν τὰ φρούρια τῶν περικειμένων νομῶν καὶ ἐστράτευσεν ἐπὶ τοὺς πολεμίους. Οἱ δύο στρατοὶ καὶ στόλοι συν-

ηντήθησαν μεταξὺ Ῥαφίας καὶ Πηλουσίου, περὶ τὸν καλούμενον Πύργον τοῦ Ῥαμσῆ Γ'. Ἐγὼ ὁ βασιλεὺς Ῥαμσῆς, λέγουσι τὰ αἰγυπτιακὰ κείμενα, ἔπραξα ὡς ἥρως συνειδὼς τὴν ἰδίαν ἀξίαν καὶ ἁπλῶν τὸν βραχίονα αὐτοῦ ἐπὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ ἐν ἡμέρᾳ συμπλοκῆς· οἱ καταπατήσαντες τὰ σύνορά μου δὲν θέλουσι πλέον θερίσει ἐπὶ τῆς γῆς· τοὺς ἐπὶ τῆς παραλίας κατέρριψα εἰς τὴν θάλασσαν· ἀνέτρεψα τὰ πλοῖα αὐτῶν· τὰ ἀγαθὰ αὐτῶν ἔπεσαν εἰς τὸ ὕδωρ.

Τῶν γεγονότων τούτων τὰ πλεῖστα δὲν δύνανται ἀκριβῶς νὰ χρονολογηθῶσιν. Ἡ αἰγυπτιακὴ ἱστορία ἐκυρώθη μὲν ἐν πολλοῖς διὰ τῆς ἀναγνώσεως πολυαρίθμων ἐπιγραφῶν καὶ παπύρων, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον παρίστησιν ἐν τῷ μεταξὺ οὐκ ὀλίγα χάσματα. Ἐκ τούτου συμβαίνει ὅτι, ἐνῷ ἡ χρονολόγησις τῶν γεγονότων ἑκάστης βασιλείας δύναται πολλάκις νὰ γίνῃ κατ' ἔτος, ἡ αὐτὴ ἀκρίβεια δὲν δύναται νὰ τηρηθῇ ὡς πρὸς τὴν ὅλην δυναστείαν διὰ τὰς μεσολαβούσας διαλείψεις. Ἡ ὅλη χρονολόγησις γίνεται κατὰ ἑκατονταετηρίδας, οὐχὶ κατ' ἔτη· τὰ δὲ προαναφερθέντα γεγονότα ἀνήκουσιν εἰς τὸ μεταξὺ τῆς 17 καὶ τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος πρὸ Χριστοῦ διάστημα. Ἀκριβέστερον δὲν ἐχρονολογήθη ἄχρι τοῦδε εἰμὴ ἡ ἀρχὴ τῆς βασιλείας τοῦ Ῥαμσῆ Γ', ὅστις ἀνέβη εἰς τὸν θρόνον τὸ 1311 ἔτος, ἀστρονομικῶς βεβαιωθέν. Ὁπωσδήποτε ὅμως κατὰ τὰς μαρτυρίας ἐκείνας οἱ *Δαναοὶ* καὶ οἱ *Ἀχαιοί*, τοὺς ὁποίους ἄχρι τοῦδε ἐγνωρίζομεν ἀναφερομένους κατὰ πρῶτον ὑπὸ τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων, προκύπτουσιν ἤδη εἰς φῶς εἰς ἐποχὴν κατὰ πολλὰς ἑκατοντάδας ἐτῶν προγενεστέραν. Κατὰ δὲ τοὺς πορρωτάτους τούτους χρόνους εἰς τοσοῦτον ἤδη εἶχον προαχθῇ ἀξίωμα, ὥστε συνεμάχουν μετὰ τῶν ἐθνῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Λιβύης καὶ τοιοῦτον εἶχον ναυτικόν, ὥστε διαπλέοντες τὸ Λιβυκὸν πέλαγος ἀπεβιβάζοντο εἰς Αἴγυπτον. Τὰ περὶ τῆς Κρητικῆς θαλασσοκρατίας καὶ τοῦ ἡγεμόνος αὐτῆς Μίνωος ὑπὸ τῶν ἰθαγενῶν τῆς Ἑλλάδος εἰδήσεων ἔκπαλαι φημιζόμενα, δὲν ἐπιστώθησαν μὲν ἔτι περὶ τὰ καθέκαστα αὐτῶν, ἐν γένει ὅμως δὲν ἐπιτρέπεται νὰ λογισθῶσι πλέον ὡς ἀνυπόστατα. Μὴ λησμονήσωμεν δὲ ὅτι τῶν γεγονότων τούτων ἔτι ἀρχαιοτέρα ὑπῆρξεν ἡ τῶν Φοινίκων πρὸς τὰς Ἑλληνικὰς νήσους καὶ παραλίας ἐπικοινωνία καὶ ἡ τῶν χωρῶν τούτων κατοχή. Δύο τινὰ κυροῦσι τὴν γενικὴν μὲν ἀλλ' ἀσφαλῆ ταύτην χρονολόγησιν. Πρῶτον ἡ ἑλληνικὴ θαλασσοκρατία τῆς ὁποίας ἀπαραιτήτως προηγήθη ἡ πρὸς τοὺς Φοίνικας σχέσις, διότι παρ' οὐδενὸς ἄλλου ἢ τῶν Φοινίκων ἠδύναντο νὰ λάβωσι τότε οἱ Ἕλληνες τὰ περὶ τὴν ναυτικὴν τέχνην διδασκάλια. Δεύτερον, ἡ ἐπὶ τῆς 18 δυναστείας ὑπὸ τῶν Φοινίκων ἀναγνώρισις τῆς αἰγυπτιακῆς κυριαρχίας· ἂν οἱ Φοίνικες ἦσαν ἔτι κύριοι τῶν Ἀχαιῶν καὶ τῶν Δαναῶν, δὲν ἤθελον ἐπιτρέψει αὐτοῖς νὰ ἐπιστρατεύσωσι κατὰ τῆς Αἰγύπτου, ἐν ᾗ λαβόντες τὸ μονοπώλιον τοῦ ἐμπορίου, μεγάλα ἐπορίζοντο ὠφελήματα. Πλὴν ὅμως τῶν δύο τούτων γεγονότων, ἐξ αὐτῆς τῆς τῶν Φοινίκων ἱστο-

ρίας γινώσκομεν ὅτι καθ' οὓς χρόνους ἐπλήρωναν φόρον εἰς τοὺς Αἰγυπτίους, δὲν ἔπαυσαν μὲν θαλασσοποροῦντες πρὸς δυσμὰς καὶ κτίζοντες νέας ἀποικίας εἰς Σικελίαν, εἰς Μελίτην, εἰς Ἀφρικὴν, ἀλλ' ἐξώσθησαν τῆς Κρήτης καὶ τῶν Κυκλάδων, καὶ δὲν διετήρησαν εἰμὴ τὴν Ῥόδον, τὴν Μῆλον, τὴν Θάσον καὶ τὰ Κύθηρα. Τὴν δὲ Κύπρον εὑρίσκομεν ἔκπαλαι κατεχομένην ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ Φοινίκων καὶ Ἑλλήνων.

Ἡ φοινικικὴ λοιπὸν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος ἐπικράτησις ὑπῆρξεν ἀρχαιοτέρα τῶν κατὰ τῆς Αἰγύπτου ἐπιστρατειῶν τῶν Δαναῶν καὶ τῶν Ἀχαιῶν, ὁ δὲ ἱστορικὸς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους βίος ὅστις κατὰ τοὺς ἀκριβολογοῦντας περὶ τὰς ἀποδείξεις, δὲν ἤρχιζεν εἰμὴ ἀπὸ τῆς πρώτης ὀλυμπιάδος ἤτοι ἀπὸ τῆς ὀγδόης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, νῦν προςέθηκεν εἰς τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ μεμαρτυρημένα χίλια καὶ ἐπέκεινα ἔτη.

Ἐκ τῶν προκειμένων αἰγυπτιακῶν μαρτυριῶν γίνεται προςέτι δῆλον, ὅτι τὰ ἔθνη τῆς μικρᾶς Ἀσίας κατὰ τῶν ὁποίων λέγονται στρατεύσαντες οἱ Δαναοὶ καὶ Ἀχαιοὶ βραδύτερον ἐπὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, ἦσαν πάλαι ποτὲ σύμμαχοι αὐτῶν. Ἐξ ἑτέρων δὲ μαρτυριῶν ἀπεδείχθη ἡ οἰκειότης τῶν Δαναῶν καὶ τῶν Ἀχαιῶν πρὸς τὰ ἔθνη ἐκεῖνα τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Αἱ φρυγιακαὶ ἐπιγραφαὶ κατέστησαν βέβαιον, ὅτι τὸ μέγα τῶν Φρυγῶν ἔθνος ἐλάλει γλῶσσαν συγγενῆ τῇ ἑλληνικῇ. Αἱ κλίσεις αὐτῆς καὶ αἱ συζυγίαι εἶχον καταλήξεις ὁμοίας τῆς ἑλληνικῆς καὶ ὑπέκυπτον ἐν μέρει εἰς τοὺς φωνητικοὺς ταύτης νόμους· μετέβαλλον τὸ ληκτικὸν *μ* εἰς *ν*· ἐδήλουν τὴν ἑνικὴν ὀνομαστικὴν διὰ τοῦ *ας*, *ες*, *ος* καὶ *α*· τὴν γενικὴν διὰ τοῦ *αFος*, τὴν δοτικὴν διὰ τοῦ *αϊ*, *εϊ*, *ε*. Ἐν γένει ἀπὸ τῶν λειψάνων τῆς γλώσσης ταύτης κρίνοντες δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι οἱ Φρύγες ἐπέχουσι μέσον τινὰ ὅρον μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν ἀρχαιοτέρων Ἀρίων. Οἱ Φρύγες ἐκάλουν τὸν Δία αὐτῶν Βαγαῖον, διὰ λέξεως ἥτις σανσκριτιστὶ μὲν σημαίνει τὴν θείαν δύναμιν, περσιστὶ δὲ εἴδωλον, σλαυϊστὶ δὲ θεὸν (bogh)· καὶ ὠνόμαζον προςέτι αὐτὸν Σαβάζιον, διὰ προςηγορήματος ὅπερ ἑλληνιστί τε καὶ ἰνδιστὶ σημαίνει τὸν σεβαστόν. Τὴν δὲ παναρχαίαν πρὸς τοὺς Ἕλληνας οἰκειότητα τῶν Φρυγῶν προςεπικυροῖ καὶ ὁ ἀλφάβητος τῶν ἐπιγραφῶν αὐτῶν, ὅστις ἐσχηματίσθη ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ, οὐχὶ ἀμέσως ἐκ τοῦ φοινικικοῦ, διότι περιλαμβάνει τὰ στοιχεῖα F, Φ, Χ, τὰ ὁποῖα πρῶτοι οἱ Ἕλληνες προςέθεσαν εἰς τὰ 22 σιδωνιακά. Ἀλλὰ αἱ πλεῖσται τῶν λέξεων αἱ περισωθεῖσαι εἰς ἡμᾶς ἐκ τῶν γλωσσῶν τὰς ὁποίας ἐλάλουν τὰ ὑπὸ τῆς Ἰλιάδος ἀναφερόμενα ἔθνη τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἀνευρίσκονται εἰς τὸ τῶν Ἀρίων στέλεχος. Οἱ μῦθοι καὶ αἱ θρησκευτικαὶ αὐτῶν δοξασίαι ἔχουσι πολὺ πλείονα οἰκειότητα πρὸς τοὺς μύθους τῆς Ἑλλάδος ἢ πρὸς τὰ σημιτικὰ θρησκεύματα. Αἱ δὲ ἐπ' ἐσχάτων γενόμεναι ἐν τῷ πεδίῳ τῆς Τροίας ἀνασκαφαὶ δὲν ἔλυσαν μὲν τὸ πολύκροτον ζήτημα τοῦ χώρου ἐν ᾧ ἔκειτο τὸ ὁμηρικὸν Ἴλιον, ἀπέδειξαν ὅμως ὅτι ὁ βίος τῶν κατοίκων τῆς χώρας ἐκείνης ἦτο

βίος 'Αρίων, οὐχὶ Σημιτῶν. Αἱ ἀνασκαφαὶ αὗται ἀπεκάλυψαν τὰ λείψανα πολλῶν ἐπαλλήλως κειμένων πόλεων. Τὰ εὑρεθέντα ἐν τῇ κατωτάτῃ, τῇ ἀρχαιοτάτῃ ἐξ αὐτῶν, μαρτυροῦσι πολιτισμὸν οὐδὲν φέροντα ἴχνος αἰγυπτιακῆς ἢ ἀσσυριακῆς ἐπιδράσεως. Τὰ πλεῖστα τῶν ἐργαλείων εἰσὶ λίθινα ἢ ὀστέϊνα, ἀλλὰ ἡ χρῆσις αὐτῶν δὲν ἀποκλείει τὴν τῶν μετάλλων χρῆσιν. Οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ταύτης ἐγίνωσκον καὶ μετεχειρίζοντο τὸν χαλκόν, τὸν χρυσόν, τὸν ἄργυρον καὶ τὰ μίγματα αὐτοῦ, ἰδίως δὲ τὸν χρυσόν. Τὰ πήλινα αὐτῶν ἀγγεῖα ἦσαν χειροποίητα, ἄνευ τόρνου κατεσκευασμένα, ἀζωγράφητα, ἀγάνωτα καὶ ἐστιλβωμένα μόνον διὰ λιθίνου στιλβώτρου. Ἡ πόλις κατεστράφη ὑπὸ πυρκαϊᾶς, πότε καὶ ἐκ τίνων περιστάσεων ἄδηλον, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἀνέκυψεν ἐκ τῶν ἐρειπίων αὐτῆς. Σημειωτέον ἐπὶ πᾶσιν, ὅτι παρεκτὸς τῶν Τυρσηνῶν (Πελασγῶν), τῶν Λυκίων καὶ τῶν Τεύκρων, οὐκ εἴδομεν ἀναφερομένους ὡς συμμάχους τῶν 'Αχαιῶν καὶ τῶν Δαναῶν εἰς τὰς ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον στρατείας, ἕτεραι μαρτυρίαι αἰγυπτιακαὶ περὶ ἑτέρων ἐπιδρομῶν ἐθνῶν τῆς μικρᾶς 'Ασίας, μνημονεύουσι καὶ τοῦ 'Ιλίου, καὶ τῆς Πηδάσου, καὶ τῶν Δαρδανίων καὶ τῶν Μυσῶν. 'Εκ τούτων δὲ πάντων προκύπτει, ὅτι ἂν ὁ ἐπὶ τὸ Ἴλιον πόλεμος δὲν δύναται ἔτι νὰ λογισθῇ ὡς γεγονὸς ἀποχρώντως ἀποδεδειγμένον, αἱ ἐθνολογικαὶ ὅμως περὶ μικρᾶς 'Ασίας εἰδήσεις τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν ἐρείδονται ἐπὶ ἱστορικωτάτων γεγονότων.

'Εννοεῖται ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν ἐν τῷ εἰςαγωγικῷ τούτῳ λόγῳ νὰ ἀπαριθμήσωμεν ἅπαν τὸ πλῆθος τῶν εἰδήσεων ὅσαι προῆλθον εἰς φῶς ἐκ τῶν κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας γενομένων εὑρημάτων καὶ μελετῶν. Περιωρίσθημεν κυρίως εἴς τινα τῶν πορισμάτων· τὸ δὲ σπουδαιότατον πάντων εἶναι ἴσως ἡ βεβαίωσις τοῦ μακροῦ, τοῦ μακροτάτου βίου, ὃν διήγαγε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος πρὸ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν τὸ πρῶτον ἐπεφάνη εἰς τὸν κόσμον διὰ τῶν δύο ἐπικῶν αὐτοῦ ἀριστουργημάτων, τῆς 'Ιλιάδος καὶ τῆς 'Οδυσσείας. Ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ ποιητοῦ, ἡ τελειότης τῆς γλώσσης εἰς ἣν ἐμελῴδησεν, ἡ ἐξαίρετος κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ κατάστασις ἣν παρέστησεν, ἡ φιλοκαλία τοῦ ἔθνους, τὸ ὁποῖον ἀνέκαθεν αἰσθανθὲν τὰς χάριτας τῆς ἀπαραμίλλου ἐκείνης εἰκόνος, δὲν ἐκορέννυτο ἀπολαμβάνον αὐτὰς καὶ εἰς αὐτὰς ἐπικροτοῦν, προϋπέθετον ἀναγκαίως ὅτι πρὶν ἢ προαχθῇ εἰς τοιαύτην πολιτισμοῦ περιωπήν, πολλὴ ἐδέησε νὰ μεσολαβήσῃ βαθμιαία ἐπίδοσις καὶ πολλοὶ νὰ παρέλθωσιν ἐπὶ τούτῳ αἰῶνες· τόσῳ μᾶλλον πολλοὶ ὅσῳ, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῶν ἄχρι τοῦδε διαγνωσθέντων ἀρχικῶν τῆς γλώσσης αὐτοῦ στοιχείων, εὐτελῆ ἦσαν τὰ ἐφόδια ὅσα συνεπήγαγεν ὅτε ἐπεδήμησεν ἐνταῦθα ἀπὸ τοῦ μεγάλου ὀροπεδίου Παμίρ, τῆς κοινῆς ταύτης κοιτίδος 'Αρίων καὶ Σημιτῶν. 'Αλλὰ μέχρι πρὸ ὀλίγου ἔτι οὔτε κατὰ προσεγγισμὸν ἐγνωρίζομεν ὁπόσον μακρὸς ὑπῆρξεν ὁ προηγούμενος τοῦ ἔθνους τούτου βίος, οὔτε ἀσφαλῆ τινα εἴχομεν εἴδησιν περὶ τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν περιπετειῶν δι' ὧν διῆλθε κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Νῦν δὲ ἐγνώσθη, ὅτι

αἱ περιπέτειαι αὗται ἀνατρέχουσι μέχρι τοῦ δισχιλιοστοῦ περίπου ἔτους πρὸ Χριστοῦ· καὶ ἐπειδὴ αἱ περὶ αὐτῶν κυρωθεῖσαι εἰδήσεις ὑποδεικνύουσι καθ' ἑαυτὰς ἔτι ἀρχαιοτέραν τινὰ ἐπίδοσιν, μετὰ πάσης βεβαιότητος δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι οἱ Ἄριοι ἐπῆλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐντὸς τῆς τρίτης χιλιετηρίδος πρὸ Χριστοῦ. Ἔκτοτε ἤρχισαν διαπλάττοντες τὴν γλῶσσαν αὐτῶν καὶ διασκευάζοντες βαθμηδὸν τὸ θρήσκευμα, οὐ πολὺ δὲ μετὰ τὸ δισχιλιοστὸν ἔτος περιέστησαν εἰς ποικίλην πρὸς τοὺς Φοίνικας ἐπικοινωνίαν, ἐδιδάχθησαν παρ' αὐτῶν τὴν μεταλλουργίαν, τὴν ἁλιείαν τῆς πορφύρας, ἣν ὠνόμασαν φοίνικα ἀπὸ τοῦ διδασκάλου, τὴν βαφικήν, τὴν ὑφαντουργίαν, τὴν ξυλουργίαν, τὴν ναυτιλίαν καὶ προϊόντος τοῦ χρόνου αὐτὰ τὰ γράμματα· περιῆλθον προσέτι εἰς σχέσεις πολιτικὰς καὶ ἐμπορικὰς πρὸς τὰ ἔθνη τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ περὶ τὰ μέσα τῆς δευτέρας πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος ἐκτήσαντο τοσαύτας ναυτικὰς δυνάμεις καὶ τοσοῦτον πολιτικὸν ἀξίωμα ὥστε μετὰ συμμάχων πολλῶν ἐπεχείρησαν ἐπανειλημμένας ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον στρατείας.

Τοιοῦτος εἶναι ἐν συνόψει ὁ ἱστορικὸς κόσμος, τοῦ ὁποίου τὰ καθέκαστα πρόκειται νὰ συμμελετήσωμεν ἐν ἀρχῇ τοῦ ἐνεστῶτος ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους. Καθὼς βλέπετε, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος εἶναι μέν, ὡς πολλάκις ἐρρέθη, ἓν τῶν ὑστερογενῶν τῆς ἀρχαιότητος ἐθνῶν, ἀλλ' οὐχὶ τοσοῦτον ὑστερογενὲς ὅσον μέχρις ὀλίγου ἐνομίζετο. Ἡ ἱστορία αὐτοῦ δὲν ἄρχεται οὔτε ἀπὸ τῆς πρώτης ὀλυμπιάδος οὔτε ἀπὸ τῆς δωρικῆς καταχτήσεως. Ἡ ἱστορία αὕτη ἀνατρέχει εἰς πολλοὺς πρὸ τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν αἰῶνας, καθ' οὓς ἐδημιουργήθη ὁ ἀχαϊκὸς πολιτισμός, ὁ περιφανὴς πατὴρ τοῦ βραδύτερον ἀκμάσαντος δωρικοῦ καὶ ἰωνικοῦ ἑλληνισμοῦ.

ΤΑ ΗΦΑΙΣΤΕΙΑ ΤΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ

ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΠΟΜΠΗΙΑΣ

> «Οὗτος δ' ἐστὶν ὃν ὀνομάζουσι Πυριφλεγέθοντα, οὗ καὶ οἱ ῥύακες ἀποσπάσματα ἀναφυσῶσιν ὅπῃ ἂν τύχωσι τῆς γῆς.»
>
> Πλάτωνος Φαίδων 113 B.

α'. Περὶ τῶν ἡφαιστείων ἐν γένει τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἰταλίας. Ἡ Θήρα καὶ ἡ χερσόνησος τῶν Μεθάνων παρ' ἡμῖν, ἡ Αἴτνη τῆς Σικελίας μετὰ τῶν περὶ αὐτὴν νήσων τοῦ Αἰόλου καὶ τὸ Βεζούβιον (Οὐεσούϊον) τῆς Καμπανίας τῆς πάλαι ποτὲ μεγάλης Ἑλλάδος, ἐν τῇ εὐρείᾳ λεκάνῃ τῆς Μεσογείου ἐγείρουσι μέγιστον ἐνδιαφέρον εἰς τοὺς διατρίβοντας

περὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, τὴν διάπλασιν τοῦ ἡμετέρου πλανήτου καὶ τὰς ἐν γένει μεταβολὰς τῆς ὄψεως αὐτοῦ.

Διὰ τῶν ἀλλεπαλλήλων ἡφαιστείων φαινομένων καὶ τῶν ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐποχῇ γενομένων ἐκρήξεων, τὰ ἡφαίστεια ταῦτα καταδεικνύουσιν ἡμῖν τὰς πολυειδεῖς χημικὰς καὶ φυσικὰς ἐνεργείας τὰς γενομένας ἀδιαλείπτως ἐν τῇ πυριφλεγεῖ ἑστίᾳ, συνταράττουσι τοὺς οἰκοῦντας περὶ τὰ ἡφαιστειογενῆ ταῦτα κέντρα, τὰς δικλεῖδας τοῦ μυχαιτάτου πυρὸς τῆς γῆς, καὶ δὴ καὶ πολλάκις ἀλλοιοῦντα τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἐδάφους ἐπιφέρουσι παντοίας μεταβολὰς διὰ τῶν ἀναβαλλομένων ἐκ διαλειμμάτων καὶ διὰ φλογώδους ἀναφυσήματος ὀρυκτῶν ἐκπεπυρωμένων ὑλῶν.

Ἡ ὑπὸ Μεμβλιάρου ἀπογόνου τοῦ Κάδμου οἰκισθεῖσα Θήρα, τὸ πάλαι Καλλίστη καλουμένη, ἀνετράπη καὶ μετέβαλεν ὄψιν διὰ ἡφαιστείου ἐνεργείας, ἥτις νῦν οὐκ ἐπαύσατο ἔκτοτε κατὰ καιροὺς ἀναφαινομένη.

Αἱ μετὰ Χριστὸν συμβᾶσαι ἱστορικαὶ ἐκρήξεις ἐγέννησαν νησίδια, ὧν τὸν ὄγκον προσηύξησαν ἄλλαι μεταγενέστεραι ἐκρήξεις. Ὁ καταρρέων ἐκ τοῦ κρατῆρος ρύαξ (διάπυρος πηλὸς ἢ λάβα), καὶ οἱ ἐκσφενδονιζόμενοι μύδροι ἐπλήρουν τὰ βαθέα τοῦ Θηραίου κόλπου ὕδατα, δὲν ἐγένοντο ὅμως πρόξενοι καταστροφῶν μεγάλων καὶ δῃώσεων κατῳκημένης καὶ καλλιεργημένης χώρας.

Κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1650 ἔκρηξιν βορειανατολικῶς τῆς Θήρας, καθ' ἣν ἐνεφανίσθη ἡ μετ' οὐ πολὺ ἐξαφανισθεῖσα νῆσος Κολούμβου, ἀνεφυσήθησαν ἐκ τοῦ κρατῆρος οὐ μόνον μεγάλη πληθὺς κισσήρεως καὶ μύδρων, ἀλλὰ καὶ πυκνὰ καὶ πνιγηρὰ ἀέρια. Πολλοὶ τῶν οἰκούντων ἐγγύτερον τοῦ ἀκρωτηρίου Κολούμβου ἀπώλοντο ἐξ ἀσφυξίας διὰ τῶν ἀερίων τούτων καὶ ἰδίως τοῦ ὑδροθειωμένου ἀερίου, πολλοὶ ἔπαθον ἐκ φοβερᾶς ὀφθαλμίας, ἅπαντα δὲ τὰ ἀργυρᾶ καὶ τὰ χρυσᾶ σκεύη τῆς νήσου κατέστησαν μέλανα.[1]

Κατ' ἄλλην δέ τινα φοβερὰν ἔκρηξιν, γενομένην ἐν ἐποχῇ ἀπωτάτῃ καὶ περὶ ἧς στερούμεθα ἱστορικῶν πληροφοριῶν, πολλαὶ πόλεις καὶ χωρία ἐξηφανίσθησαν. Ἅπας ὁ πρὸ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ Θηραίου κόλπου ἀρχαῖος πληθυσμὸς τῆς νήσου κατεστράφη, καταποντισθεὶς εἰς τὰ μυχαίτατα τοῦ κρατῆρος ἢ κατακλυσθεὶς ὑπὸ τῆς ἀναφυσηθείσης ἡφαιστείου τέφρας. Αἱ κατερειπωθεῖσαι αὗται προαιώνιοι κατοικίαι ἀνεκαλύφθησαν ἐν ἔτει 1867 ὑπὸ τῶν κκ. Χρηστομάνου, Φουκὲ, τοῦ Θηραίου ἰατροῦ Νομικοῦ καὶ τοῦ κ. Ἀλαφούζου, ἰδιοκτήτου τοῦ λατομείου τῆς Θηρασίας, ἔνθα ἡ ἑταιρία τοῦ Ἰσθμοῦ ἐξώρυττε διὰ τὰ ὑδραυλικὰ αὐτῆς ἔργα κατὰ μεγάλας ποσότητας τὴν ἡφαιστείαν τέφραν ἢ θηραϊκὴν γῆν, ἥτις εἶχε κατακαλύψει τὸ παλαιὸν ἔδαφος.

Οἱ τοῖχοι τῶν ῥηθεισῶν οἰκιῶν ἦσαν ἐκ λάβας μὴ λαξευθείσης, συγκεκολλημένης δὲ διὰ γεώδους κονιάματος μὴ περιέχοντος ἄσβεστον. Ἐν ταῖς

1 Α. Κορδέλλα, Ἡ Ἑλλὰς ἐξεταζομένη γεωλογικῶς καὶ ὀρυκτολογικῶς· σελ. 65.

ἀποκαλυφθείσαις οἰκίαις εὑρέθησαν πήλινα ἀγγεῖα, χειρόμυλοι, δοχεῖα, βάρη ἐκ λάβας κτλ. Ἐν ἄλλῃ δέ τινι προϊστορικῇ κατηρειπωμένῃ πόλει ἐγγὺς τοῦ χωρίου *Ἀκρωτῆρι* εὗρεν ὁ κ. Φουκὲ ἐργαλεῖα ἐκ λίθου ὀψιανοῦ καὶ δακτυλίδια ἐκ καθαροῦ χρυσοῦ.[1] Καὶ ταῦτα μὲν διὰ βραχέων περὶ τῶν ἐκρήξεων τῆς νήσου Θήρας.

Οἱ περὶ τὴν Αἴτνην ὅμως καὶ τὸ Βεζούβιον οἰκοῦντες δὲν βλέπουσι μετὰ τῆς αὐτῆς ἀπαθείας ὡς οἱ νῦν κάτοικοι τῆς ἡμετέρας νήσου τὰς ἐνεργείας τῶν ἡφαιστείων τούτων. Ὁ ἐκ τῶν κρατήρων αὐτῶν, κειμένων εἰς ὕψος 3312 καὶ 1200 μ., ἀναβαλλόμενος διάπυρος πηλὸς ρέων μεθ' ὁρμῆς καὶ ἀφθονίας, καταστρέφει πᾶν τὸ προστυχόν, πληροῖ τὰς ἐν ταῖς ὑπωρείαις τῶν ἡφαιστείων τούτων ἐρυβώλακας γαίας καὶ κατακαλύπτει διὰ τῆς ἀναφυσωμένης τέφρας καὶ κισσήρεως πόλεις ἀνθηρὰς καὶ ἀκμαζούσας. Πρόσφατοί εἰσιν ἔτι αἱ καταστροφαὶ τῶν περὶ τὴν Αἴτνην καὶ τὸ Βεζούβιον κωμῶν καὶ τῶν καρποφόρων γαιῶν.

Ἡ πρώτη μετὰ Χριστὸν φοβερὰ ἔκρηξις τοῦ Βεζουβίου ἐγένετο πρόξενος μεγάλων καταστροφῶν. Ἡ Πομπηΐα, τὸ Ἡράκλειον καὶ αἱ Σταβίαι ἐξηφανίσθησαν ταὐτοχρόνως ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς, ἐπὶ πολλοὺς δὲ αἰῶνας οὐδὲν ἴχνος ἐφαίνετο αὐτῶν, τὸ δὲ ὑπὲρ τὰς πόλεις ταύτας νέον ἔδαφος ἐκαλύφθη ὑπὸ πυκνῆς φυτείας καὶ ὑπὸ νέων πολυανθρώπων πόλεων.

ϐ'. **Σκοπὸς τῆς περιηγήσεως.** Τὴν 13]25 Σεπτεμβρίου ε. ε. ἤτοι μετὰ δέκα ὀκτὼ αἰῶνας ἀκριβῶς ἀπὸ τῆς ὀλεθρίας ταύτης ἐκρήξεως τοῦ Βεζουβίου, ἐν μιᾷ τῶν ἀνευρεθεισῶν καὶ κατὰ μέγα μέρος ἀποκαλυφθεισῶν τούτων πόλεων ἐγένετο διὰ μεγάλης τελετῆς τὸ ἀρχαιολογικόν, οὕτως εἰπεῖν, μνημόσυνον τῆς καταστροφῆς τῆς Πομπηΐας. Προσκληθεὶς λίαν φιλοφρόνως ὑπὸ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ ν' ἀντιπροσωπεύσω αὐτὸν μετὰ τῶν ἀξιοτίμων κκ. Κ. Καραπάνου καὶ Σπ. Λάμπρου ἐν τῇ τελετῇ ταύτῃ, ἐδράξάμην τῆς εὐκαιρίας, ἵνα κατὰ τὴν βραχεῖαν ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἰταλίᾳ διαμονήν μου μελετήσω τινὰ περὶ τῆς γεωλογικῆς συστάσεως τῆς Καμπανίας, περὶ τῶν ἐνεργῶν καὶ τῶν ἐσβεσμένων αὐτῆς ἡφαιστείων καὶ περί τινων ἀρχαιολογικῶν γεγονότων, ἐχόντων ἄμεσον σχέσιν πρὸς ταῦτα.

γ'. **Ἡφαίστεια τῆς Σικελίας.** Τὴν 7]19 Σεπτεμβρίου ἀπηρχόμεθα τοῦ Πειραιῶς ἐπιβιβασθέντες ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου Segesta καλουμένου, ὅπερ ὑπομιμνήσκει τὴν ὁμώνυμον ἐν Σικελίᾳ ἀρχαιοτάτην πόλιν Ἔγεσταν, ἥτις ἐγένετο ἀφορμή, διὰ τὰς ἔριδας αὐτῆς πρὸς τὴν Σελινοῦντα, τοῦ σικελικοῦ πολέμου τῶν Ἀθηναίων.

Μετὰ πολύωρον πλοῦν διήλθομεν τὰ ἡφαιστειογενῆ νησίδια Βελό-Πουλον καὶ Φαλκονέριον, ἅτινα συναποτελοῦσι μετὰ τῆς Μήλου, Κιμώλου, Θήρας καὶ τινων ἄλλων τὴν νοτιωτάτην ἡφαιστείαν ζώνην τῆς Ἑλληνικῆς θαλάσσης.

1 Une Pompéi antéhistorique, Revue des Deux-Mondes 15 8bre 1869.—F. Fouqué. Santorin et ses Eruptions. Paris 1879. σελ. 94.

Μετὰ δύο δὲ ἡμερῶν πλοῦν ἀφικόμεθα εἰς Σικελίαν ἢ Τρινακρίαν τῶν ἀρχαίων, ἥτις ἐστὶν ἡ μεγίστη τῶν νήσων τῆς Μεσογείου, ὀρεινὴ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ καὶ σχήματος τριγώνου. Ἐντεῦθεν ἄρχεται ἡ ἡφαιστειογόνος πυριφλεγὴς ἑστία τῶν ἡφαιστείων τῆς μεσημβρινῆς Ἰταλίας.

Ὁ ὀρεινὸς ὄγκος τῆς Αἴτνης, ὑψούμενος 3312 μ.[1] ὑπὲρ τὴν θάλασσαν, ἀποτελεῖ ὡς ἴδιον καὶ ὅλως κεχωρισμένον τῆς λοιπῆς νήσου σύστημα, οὗτινος αἱ ὕψισται κορυφαί εἰσιν ἐστεμμέναι δι' αἰωνίου χιόνος. Ἡ Αἴτνη ἐστὶ τὸ ὕψιστον ὄρος τῆς Ἑλλάδος ὁμοῦ καὶ Ἰταλίας, τὸ ὕψιστον δὲ ἡφαίστειον τῆς ὅλης Εὐρώπης.

Αἱ ἡφαίστειοι ἐνέργειαι παρήγαγον ἐν Σικελίᾳ ποικίλας θέρμας, ἰδίως θειούχας, φημιζομένας καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, πλουσίους δὲ καὶ εὐρεῖς θειῶνας, οὓς δραστηρίως καὶ ἀφθόνως ἐκμεταλλεύουσι τανῦν.

Μεταξὺ τῶν πυριπνόων τῆς Σικελίας, τῶν Λιπαρίων νήσων καὶ τῆς Καμπανίας φαίνεται ὡσεὶ ὑπῆρχε συγκοινωνία τις δι' ὑπογείων ἀγωγῶν καὶ ὅτι ὁ ρύαξ κατ' ἀνάγκην ἐκρέει δι' ἑνὸς τῶν κρατήρων τούτων, ὅταν ὁ ἕτερος διακοπῇ δι' ὑπογείων κατακλυσμῶν καὶ ἀναστομώσεως τῶν πόρων. Διδόμενα περὶ τῆς ὑπογείου ταύτης συγκοινωνίας δὲν ὑπάρχουσι· τοὐναντίον μάλιστα παρετηρήθη, ὅτι αἱ ἀναβληθεῖσαι καὶ αἱ ἀναβαλλόμεναι ἐν τετηκυίᾳ καὶ ρευστῇ καταστάσει ὗλαι διαφέρουσι κατὰ πολὺ ἀλλήλων ὡς πρὸς τὴν πετρογραφικὴν αὐτῶν σύστασιν. Ἡ λάβα τῆς Αἴτνης διαφέρει τῆς τῶν Λιπαρίων νήσων καὶ αὕτη πάλιν τῶν λευκιτομιγῶν λαβῶν τοῦ Βεζουβίου καὶ τῶν τραχιτῶν τῆς ἀγορᾶς τοῦ Ἡφαίστου (Solfatara).

Καὶ ὅμως ἡ δύναμις καὶ ἡ ἐνέργεια τῶν ἐκρήξεων τῆς Αἴτνης ἠλαττώθη μεγάλως ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἀφυπνίσθη ἐκ τοῦ κροαιωνίου ληθάργου τὸ Βεζούβιον καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ 79 μ. Χ. Ὡσαύτως δὲ ἔπαυσαν ἔκτοτε αἱ ἡφαίστειοι ἐνέργειαι τῶν Φλεγραίων πεδίων τῆς Καμπανίας, ἅτινα, ὡς θέλομεν ἴδει, εἶχον μεγάλως ἐκπλήξει καὶ διεγείρει τὴν φαντασίαν τῶν ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀποίκων Ἑλλήνων τῆς Κύμης, τῶν Βαιῶν καὶ τῆς Δικαιαρχείας (Pozzuoli). Τὴν 27 Νοεμβρίου τοῦ 1868 καθ' ἣν στιγμὴν τὸ Βεζούβιον ἔπαυσεν ἀκαριαίως τὰ ἀναφυσήματα αὐτοῦ, ἡ Αἴτνη ἀφυπνίσθη διὰ φοβερᾶς ἐκρήξεως, καθ' ἣν ἐκ τοῦ μεγάλου κρατῆρος ἀνεφυσήθη μέγα ποσὸν τέφρας. Ὅτε ἐπεσκέφθην τὸ ἐσβεσμένον ἡφαίστειον Solfatara παρὰ τὴν Δικαιάρχειαν, ἤκουσα ἐπαναλαμβανόμενον ὑπὸ τῶν περιοικούντων, ὅτι ὁσάκις τὸ Βεζούβιον διατελεῖ ἐν ἐνεργείᾳ αἱ ἀντίπνοιαι τῶν θειάτμων καὶ ὑδάτμων λαμβάνουσιν ἐνταῦθα μείζονα ἔντασιν. Ὅπως ἂν ᾖ αἱ π. Χ. ἐκρήξεις τῆς Αἴτνης ἦσαν σφοδρότεραι καὶ ἰδίως αἱ ἐκρήξεις αἵτινες συνέβησαν περὶ τὰ τέλη τοῦ τετάρτου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ πρώτου αἰῶνος. Ἐκ δὲ τῶν μετὰ ταῦτα ἐκρήξεων αἱ τοῦ δεκάτου ἑβδόμου αἰῶνος ὑπῆρξαν αἱ ἰσχυρόταται. Ἡ ἔκρηξις τοῦ 1669 ἡ περιγραφεῖσα ὑπὸ τοῦ φυσικοῦ Borelli ἰσχυ-

1 Κατὰ τὸν χάρτην τοῦ ἐπιτελείου τῆς Ἰταλίας.

μάτισε τὸ ὄρος Monte Rosso, ἐξ οὗ ὁ ἀναβληθεὶς ρύαξ κατέρρευσε μέχρι τῆς πόλεως Κατάνης, ἀπεχούσης δεκαπέντε περίπου χιλιόμετρα. Ἐν τῷ μητροπολιτικῷ ναῷ τῆς πόλεως ταύτης εἶδον μεγάλην τοιχογραφίαν σκηνογραφοῦσαν τὰ φαινόμενα τῆς φοβερᾶς ταύτης ἐκρήξεως. Ἡ δὲ τοῦ 1693 ἔκρηξις συνωδεύετο ὑπὸ σφοδροῦ σεισμοῦ, δι' οὗ κατεστράφησαν τεσσαράκοντα πόλεις καὶ ἀπώλοντο ὑπὸ τὰ ἐρείπια αὐτῶν ἑκατὸν χιλιάδες ἄνθρωποι. Ἔκτοτε αἱ ἐκ διαλειμμάτων ἐκρήξεις τῆς Αἴτνης οὐκ ἐπαύσαντο. Ἤδη τὸ ἡφαίστειον ἠρεμεῖ ἐν τῇ λεπτῇ καὶ νηνεμούσῃ ἀχλύϊ, ἥτις περιβάλλει τὰς ὑψίστας αὐτοῦ κορυφὰς, δὲν διακρίνει τις οὔτε φλόγας καὶ λιγνῦς, ἀλλ' οὔτε ἀναφυσωμένους μύδρους, καὶ ὅμως ὁ ἀναπεμφθεὶς ρύαξ μόλις πρὸ ὀλίγων μηνῶν ἐγένετο πρόξενος καταστροφῆς γειτονικῆς τινος κώμης.

Οἱ περὶ τὴν Αἴτνην καὶ τὸ Βεζούβιον κάτοικοι ὑφίστανται ἁπάσας τὰς κακώσεις καὶ τὰ τῶν ἡφαιστείων ἐνεργειῶν παθήματα, ἀλλὰ δὲν ἀπομακρύνονται τῆς προσφιλοῦς αὐτῶν γῆς. Τοιοῦτός ἐστιν ὁ πρὸς τὸ πάτριον ἔδαφος ἔρως, ὥστε πολλάκις βλέπομεν νὰ ἀνοικοδομῶνται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ χώρου πόλεις καταστραφεῖσαι πλειστάκις διὰ μονίμου κακοῦ. Οὕτω λ. χ. ἡ πόλις τοῦ Portici, ἥτις ἐκτείνεται ἄνω τοῦ ἀρχαίου Ἡρακλείου, ἡ τοῦ Torre-del-Greco καὶ ἡ τοῦ Torre dell' Annunziata, αἵτινες διακοσμοῦσι πάλιν τὸν αἰγιαλὸν τοῦ κόλπου τῆς Νεαπόλεως, καίπερ ἑνδεκάκις καταστραφεῖσαι ὑπὸ τῶν ἐκρήξεων τοῦ Βεζουβίου, ἑνδεκάκις ἀνῳκοδομήθησαν. Ἡ ἀναπεμπομένη ἐκ τῶν κρατήρων σποδὸς καὶ διὰ τοῦ ἀέρος πανταχόσε σκορπιζομένη ἀποσυντίθεται ταχέως καὶ καθίσταται ἄριστον συλλίπασμα ἕνεκα τῶν περιεχομένων χημικῶν ὑλῶν αὐτῆς καὶ ἰδίως ἀλκαλικῶν γαιῶν τῶν συντελουσῶν τὰ μέγιστα εἰς τὴν γεωπονίαν. Αἱ ἡφαιστειογενεῖς γαῖαί εἰσιν εὐάμπελοι καὶ χρηστόκαρποι, ἐνῷ αἱ λοιπαὶ δὲν εἶναι ὁμοίως εὔοινοι.[1] Ὁ ἐκ τοῦ κρατῆρος καταρρέων ρύαξ πηγνύμενος γίνεται λίθος μυλίας, ἄριστον δὲ ὑλικὸν πρὸς ὁδοστρώσεις.[2]

1 Στράβων. Βιβλ. ς'. σ. 269. Ὑπέρκειται δὲ μάλιστα τῆς Κατάνης ἡ Αἴτνη καὶ τῶν περὶ τοὺς κρατῆρας παθῶν πλεῖστον κοινωνεῖ· καὶ γὰρ οἱ ρύακες εἰς τὴν Καταναίαν ἐγγυτάτω καταφέρονται, καὶ τὰ περὶ τοὺς εὐσεβεῖς ἐκεῖ τεθρύληται, τὸν Ἀμφίνομον καὶ τὸν Ἀναπίαν, οἳ τοὺς γονεῖς ἐπὶ τῶν ὤμων ἀράμενοι διέσωσαν ἐπιφερομένου τοῦ κακοῦ. Ὅταν δ', ὁ Ποσειδώνιός φησι, γίνηται τὰ περὶ τὸ ὄρος, κατατεφροῦται πολλῷ βάθει τὰ Καταναίων χωρία. Ἡ μὲν οὖν σποδὸς λυπήσασα πρὸς καιρὸν εὐεργετεῖ τὴν χώραν ὕστερον. Εὐάμπελον γὰρ παρέχεται καὶ χρηστόκαρπον, τῆς ἄλλης οὐχ ὁμοίως οὔσης εὐοίνου. Τάς τε ρίζας, (ἃς) ἐκφέρει τὰ κατατεφρωθέντα χωρία, πιαίνειν ἐπὶ τοσοῦτον τὰ πρόβατά φασιν ὥστε πνίγεσθαι. Διόπερ ἐκ τῶν ὤτων ἀφαιροῦσιν αἷμα δι' ἡμερῶν τεττάρων ἢ πέντε, καθάπερ τοῦτο καὶ κατὰ τὴν Ἐρύθειαν συμβαῖνον εἰρήκαμεν. Ὁ δὲ ρύαξ εἰς πῆξιν μεταβάλλων ἀπολιθοῖ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς ἐφ' ἱκανὸν βάθος, ὥστε λατομείας εἶναι χρείαν τοῖς ἀνακαλύψαι βουλομένοις τὴν ἐξ ἀρχῆς ἐπιφάνειαν. Τακείσης γὰρ ἐν τοῖς κρατῆρσι τῆς πέτρας, εἶτ' ἀναβληθείσης, τὸ ὑπερχυθὲν τῆς κορυφῆς ὑγρὸν πηλός ἐστι μέλας ρέων κατὰ τῆς ὀρεινῆς. Εἶτα πῆξιν λαβὼν γίνεται λίθος μυλίας τὴν αὐτὴν φυλάττων χρόαν ἣν ρέων εἶχε, καὶ ἡ σποδὸς δὲ καιομένων τῶν λίθων ὡς ἀπὸ τῶν ξύλων γίνεται· καθάπερ οὖν τὸ πήγανον τῇ ξυλίνῃ σποδῷ τρέφεται, τοιοῦτον ἔχειν τι οἰκείωμα πρὸς τὴν ἄμπελον εἰκὸς τὴν Αἰτναίαν σποδόν.

2 Ἅπασαι αἱ ὁδοὶ τῶν ἀρχαίων πόλεων τῆς Ἰταλίας ἦσαν ἐστρωμέναι διὰ κανονικῶν

Αἱ ἑκάστοτε γενόμεναι ἐκρήξεις μεταβάλλουσι τὴν μορφὴν τῶν κρατήρων καὶ τὴν ἐν γένει διαμόρφωσιν τῆς περὶ τὰ ἡφαίστεια χώρας δι' ἐξάρσεως ἢ καθιζήσεως.

Οἱ κρατῆρες τῶν ἐσβεσμένων ἢ ἠρεμούντων ἡφαιστείων ἔχουσιν ἐνίοτε μεγάλας διαστάσεις καὶ ἄλλοτε μὲν πληροῦνται δι' ὑδάτων μεταβαλλόμενοι εἰς λίμνας, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐν τῇ Καμπανίᾳ, ἄλλοτε δὲ διατηροῦσιν ἐπὶ πολὺ τοσαύτην θερμοκρασίαν καὶ ἀποπέμπουσι ποικίλα ἀέρια καὶ θανατηφόρους ἀναθυμιάσεις, ὥστε καθίστανται ἀπρόσιτοι.

Οἱ ἀρχαῖοι δὲν παρετήρουν μετὰ τῆς αὐτῆς ὀξυδερκείας καὶ ἐπιμελείας τὰ ἡφαίστεια φαινόμενα, ὥστε ὀλίγισται διεσώθησαν περιγραφαὶ περὶ τῶν πρὸ Χριστοῦ ἐκρήξεων.

Ὁ κρατὴρ τῆς Αἴτνης, λέγει ὁ Στράβων, παριστᾷ πεδίον ὁμαλὸν, ἔχον εἴκοσι σταδίων περιφέρειαν καὶ περικλειόμενον πανταχόθεν ὑπὸ τεφρώδους ὀφρύος δίκην τείχους. Ἕνεκα τοῦ λεπτοκόκκου τῆς τέφρας καὶ τῆς ὑψηλῆς θερμοκρασίας οὐ μόνον δὲν δύναται νὰ πλησιάσῃ τις αὐτὸν, ἀλλ' οὐδὲ νὰ ῥίψῃ τι εἰς αὐτὸν ἕνεκα τῆς ἀντιπνοίας τῶν ἐκ τοῦ βάθους ἀνέμων καὶ τῆς ἀναπεμπομένης θερμότητος. Ὁ εἰς τὸν κρατῆρα τῆς Αἴτνης χάριν τῆς ἐπιστήμης πηδήσας Ἐμπεδοκλῆς, ὁ μαθητὴς τοῦ Πυθαγόρα, καθ' ἃ μυθολογεῖται, ἀφῆκεν ὡς ἴχνος μίαν τῶν χαλκῶν αὐτοῦ ἐμβάδων, ἀναρριφθεῖσαν ὑπὸ τῆς βίας τοῦ πυρὸς, ἥτις καὶ λέγεται εὑρεθεῖσα οὐ μακρὰν τοῦ χείλους τοῦ κρατῆρος.[1]

δ'. Ἡφαίστεια Λιπαρέων νήσων. Καταλιπόντες τὴν Κατάνην καὶ τὰ φαινομενικῶς ἠρεμοῦντα αὐτῆς ἡφαίστεια παρεπλέομεν τὰς ἀνατολικὰς ἀκτὰς τῆς Σικελίας μέχρι Μεσσήνης. Ἐκεῖθεν δὲ διαπλεύσαντες τὸν στενὸν πορθμὸν τῆς Καλαβρίας καὶ θεασάμενοι ἀκινδύνως τὰς ἐν τῇ ποιήσει φοβερὰς ὄχθας Σκύλλης καὶ Χαρύβδεις ἀνήχθημεν πρὸς τὸ Τυρρηνικὸν πέλαγος καὶ τὰς Λιπαρίους νήσους. Αἱ γνωσταὶ αὗται νῆσοι, καλούμεναι Στροφάδες

καὶ λελαξευμένων λίθων ὡς αἱ τῆς Πομπηΐας, τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἡ μεγάλη Ἀππία λεωφόρος ἡ ἀπὸ Ῥώμης εἰς Καμπανίαν ἄγουσα. Ἀλλὰ καὶ τανῦν αἱ ὁδοὶ τῶν πόλεων τῆς Καμπανίας καὶ τῆς Σικελίας ἃς εἴδομεν εἰσὶν ὡσαύτως ἐστρωμέναι διὰ πυριγενοῦς πέτρας, ἣν παράγουσι τὰ ἡφαίστεια αὐτῶν, ὁμοίας δὲ πρὸς τὴν τῆς Θήρας, τῆς Μήλου, τῶν Μεθάνων κλπ. Ὁπόσον δὲ εὐχάριστον θὰ ἦτο ἐὰν ἐστρώνοντο καὶ παρ' ἡμῖν τοὐλάχιστον αἱ κυριώτεραι ὁδοὶ τῶν Ἀθηνῶν· δὲν θὰ εἴχομεν πλέον τὸν ὀχληρὸν κονιορτὸν καὶ τὸν βορβορώδη πηλὸν τοῦ χειμῶνος. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν θὰ ἴδωμεν ἡμεῖς. Οἱ νῦν Ἕλληνες ὁμοιάζουσιν ὡς πρὸς τὰ τῆς ὁδοποιΐας καὶ τῆς συγκοινωνίας τοῖς ἀρχαίοις, δι' οὓς ὁ Στράβων λέγει ἐν βιβλ. ε'. σ. 235. «Ταῦτα μὲν οὖν ἡ φύσις τῆς χώρας παρέχεται τὰ εὐτυχήματα τῇ πόλει, προσέθεσαν δὲ »Ῥωμαῖοι καὶ τὰ ἐκ τῆς προνοίας. Τῶν γὰρ Ἑλλήνων περὶ τὰς κτίσεις εὐστοχῆσαι μάλιστα »δοξούντων, ὅτι κάλλους ἐστοχάζοντο καὶ ἐρυμνότητος καὶ λειμώνων καὶ χώρας εὐφυοῦς, »οὗτοι προὐνόησαν μάλιστα ὧν ὠλιγώρησαν ἐκεῖνοι, στρώσεις ὁδῶν καὶ ὑδάτων εἰσαγωγὴν »καὶ ὑπονόμων τῶν δυναμένων ἐκκλύζειν τὰ λύματα τῆς πόλεως εἰς τὸν Τίβεριν. Ἔστρωσαν »δὲ καὶ τὰς κατὰ τὴν χώραν ὁδοὺς, προσθέντες ἐκκοπάς τε λόφων καὶ ἐγχώσεις κοιλάδων, »ὥστε τὰς ἁρμαμάξας δέχεσθαι πορθμείων φορτία.»

1 Στράβων βιβλ. ς'. σ. 274.

ἢ νῆσοι τοῦ Αἰόλου, ἀποτελοῦσιν ἡφαιστειογενὲς σύστημα ἐσβεσμένων καὶ ἐν ἐνεργείᾳ ἡφαιστείων.

Ἡ νῆσος Βουλκάνον ἢ Ἱερὰ καὶ ἰδίως τὸ Στρόμβολι ἢ Στρογγύλη εἰσὶν ἡφαίστεια ἀπ' αἰώνων ἐν ἐνεργείᾳ. Οὐδεὶς διέπλευσε τὸ μέρος τοῦτο χωρὶς νὰ ἴδῃ τὸν καπνόν, ἐνίοτε δὲ καὶ τὰ φλογώδη ἀναφυσήματα τῆς Στρογγύλης. Ὁ ῥύαξ καταφέρεται πρὸς δυσμὰς αὐτῆς, οἱ δὲ πρὸς τὰς ἀνατολικὰς κλιτύας οἰκοῦντες ζῶσιν ἀνενοχλήτως.

ε'. Εἴσπλους εἰς Νεάπολιν. Τὴν πρωΐαν τῆς ἑπομένης, ἤτοι τῇ 11/23 Σεπτεμβρίου, εὑρέθημεν ἐν τῷ στενῷ τῆς νήσου Καπρέας καὶ τοῦ ἀκρωτηρίου della Campanella, τοῦ ἑλληνιστὶ καλουμένου *Ἀθηναίου*.

Ἐν ὅσῳ δὲ ἐπροχωροῦμεν πρὸς ἄρκτον, ἐξετυλίσσετο ἐνώπιον ἡμῶν ὁ μαγευτικὸς τῆς Νεαπόλεως κόλπος, ὅστις παρέχει τῷ θεατῇ καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις ἀμιμήτους σκηνογραφικὰς ἀπόψεις. Δεξιόθεν ἡμῶν ἐξετείνετο ἡ πολύκολπος γλῶσσα ἡ σχηματιζομένη ὑπὸ τοῦ ὄρους ἁγίου Ἀγγέλου, ἐσχάτης ἀποφυάδος τῶν Ἀπεννίνων ὀρέων, πέραν αὐτῆς διεκρίνετο ἐπὶ ὑψωμάτων τὸ Σορρέντον, ἡ κοιτὶς τοῦ ποιητοῦ Τάσσου, εἶτα τὸ Καστελλαμάρε (αἱ ἀρχαῖαι Σταβίαι ὅπου ἔπαθεν ἐξ ἀσφυξίας ὁ Πλίνιος) καὶ ἡ Πομπηΐα εἰς τὸ βάθος κολπίσκου, ὃν ἐκάλυπτε λεπτὴ τῆς πρωΐας ὁμίχλη.

Ἐντεῦθεν ἄρχονται αἱ πόλεις Torre del Annunziata, Torre del-greco, Ῥετίνα, Portici, ἤτοι σειρὰ οἰκιῶν καὶ ἐπαύλεων ἐπεκτεινομένων ἐν τῷ μέσῳ ὀργώσης βλαστήσεως μέχρι τῆς Νεαπόλεως καὶ τῶν περὶ αὐτὴν ὑψωμάτων τοῦ Παυσιλύπου. Πέραν δὲ αὐτῶν διεκρίνετο ὁ ὅρμος τῶν Βαιῶν καὶ τῆς Δικαιαρχείας, ἔνθα ὑπῆρχεν ἡ ἔπαυλις τοῦ Κικέρωνος καὶ διέτριβον τὸ θέρος οἱ αὐτοκράτορες τῆς Ῥώμης, οἵτινες συνῆγον περὶ ἑαυτοὺς τὸν ἄπλετον χρυσὸν τῶν ὑποτεταγμένων λαῶν καὶ διηύθυνον ἐκ τοῦ σημείου τούτου τὰς ἡνίας τοῦ κόσμου. Πέραν δὲ τῶν Βαιῶν, τὸ Μισηνὸν ἀκρωτήριον καὶ αἱ ἡφαιστειογενεῖς νῆσοι Πιθηκοῦσαι (Ischia, Procida Nisida κτλ.).

Μόνον τὸ ὄρος τοῦ ἁγίου Ἀγγέλου μετὰ τοῦ Σορρέντου καὶ μέρος τοῦ Καστελλαμάρε συνίστανται ἐξ ὑδατογενῶν πετρωμάτων ἤτοι κανονικῶν διαστρώσεων ἀσβεστολίθων, ἐν ᾧ ἅπασα ἡ λοιπὴ χώρα, ἣν περιλαμβάνει ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κόλπου ἱσταμένου θεατοῦ, συνίσταται ἐξ ἡφαιστειογενῶν πετρῶν ἤτοι τραχίτου, λάβας, κισσήρεως καὶ τέφρας.

Ἐν τῷ μέσῳ τῆς πεδιάδος τῆς καθοριζομένης ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τῶν ὀρέων τοῦ ἁγίου Ἀγγέλου καὶ ἀφ' ἑτέρου διὰ τῶν ὑψωμάτων τῆς Νεαπόλεως ἵσταται μεγαλοπρεπῶς τὸ Βεζούβιον. Ἐκ τοῦ κρατῆρος αὐτοῦ κειμένου 1200 μ. ὑπὲρ τὴν θάλασσαν ἀφορμᾶται παχεῖα καὶ λευκὴ ἀτμοδίνη, ἥτις ἀποτελεῖ νεφελώδη ταινίαν ἐκτεινομένην πέραν τοῦ ὁρίζοντος.

Παρὰ τὸ καπνίζον Βεζούβιον ὁρᾶται ἑτέρα ἰσοϋψὴς κορυφή, ἥτις ἀποτελεῖται ὑπὸ διερρωγότος ἀποτόμου χείλους τοῦ ἐσβεσμένου κρατῆρος τῆς Σόμμας.

ζ΄. Ἡφαίστεια Καμπανίας. Τὸ Βεζούβιον διατελεῖ τανῦν ἐν πληρεστάτῃ ἐνεργείᾳ, ἀλλ' ὅμως αἱ κανονικαὶ ἐκρήξεις καὶ ἡ ἐν γένει ὄψις αὐτοῦ πόρρω ἀπέχουσι τῆς τῶν προγενεστέρων ἐκρήξεων καὶ ἰδίως τῆς ἐκρήξεως τοῦ 79 μ. Χ. ἥτις κατέστρεψε τὴν Πομπηΐαν, ἐν ᾗ τὴν ἐπαύριον ἔμελλον νὰ τελεσθῶσιν αἱ μνημόσυνοι ἑορταὶ ἐπὶ τῇ δεκάτῃ ὀγδόῃ ἑκατονταετηρίδι ἀπὸ τῆς καταστροφῆς τῆς πόλεως. Πρὶν εἴπωμεν καὶ περὶ αὐτῶν τινα ἐν βραχυλογίᾳ, θέλομεν περιγράψει τὰ ἡφαίστεια τῆς Καμπανίας.

Περὶ τῶν ἡφαιστείων τούτων, ἤτοι τοῦ Βεζουβίου καὶ τῶν τοῦ Φλεγραίου πεδίου, ὡς καὶ περὶ τῆς καταστροφῆς τῆς Πομπηΐας ἐγράφησαν κατὰ καιροὺς πολυπληθῆ συγγράμματα, ἀλλ' ἡμεῖς ὀλίγιστα ἐξ αὐτῶν σταχυολογοῦντες θέλομεν περιορισθῇ νὰ εἴπωμεν μᾶλλον ἐκεῖνα ὅσων ἀντελήφθημεν ἰδίοις ὄμμασιν, ἵνα μὴ μακρηγορήσωμεν πέρα τοῦ δέοντος καὶ ἐξαντλήσωμεν τὴν ὑμετέραν ὑπομονήν.

α΄) *Βεζούβιον.* Ἡ τοῦ Βεζουβίου ἀνάβασις ἐστὶν ἀρκούντως κοπιώδης, ἀπαιτεῖ δὲ ὁλόκληρον ἡμέραν. Ἐκ Νεαπόλεως ἐφθάσαμεν ἐφ' ἁμάξης εἰς τὴν πόλιν Ῥετίναν, ἥτις ἐστὶν ᾠκοδομημένη ἐπὶ τοῦ ἡφαιστειογενοῦς τόφου τοῦ κατακλύσαντος τὸ Ἡράκλειον (Herculanum), παρελάβομεν ἐνταῦθα τοὺς ὁδηγοὺς καὶ τὰς ὀρειβατικὰς βακτηρίας, αἵτινες δὲν διακρίνονται ἐπὶ καλλονῇ, καθὼς δὲν διακρίνονται καὶ οἱ ὁδηγοὶ ἐπ' νοημοσύνῃ καὶ ἀφιλοκερδείᾳ, ἐπροχωρήσαμεν ἐνταῦθα ἐπὶ ἀνάντους ἁμαξωτῆς ὁδοῦ περιελισσομένης ἐν ταῖς κλιτύσι τοῦ Βεζουβίου μέχρι τῆς Σκοπιᾶς (Osservatorio) καὶ τοῦ Ξενῶνος τοῦ καλουμένου ὁ Ἐρημίτης, κειμένου 700 μ. ὑπὲρ τὴν θάλασσαν.

Οἱ ἐν ἔτει 1858 καὶ 1868 ἐκ τοῦ κρατῆρος καταρρεύσαντες ῥύακες κατεκάλυψαν πολλαχοῦ τὴν ἤδη ἀνανεωθεῖσαν ὁδὸν καὶ κατέκαυσαν τὰς ἀμπέλους καὶ τοὺς ἐπὶ τῶν κλιτύων τούτων εὐθαλεῖς κήπους. Ἀλλὰ ἐπὶ τοῦ νέου ἐδάφους μετὰ τῆς αὐτῆς ταχύτητος, δύναταί τις εἰπεῖν, ὡς ἡ τῆς καταρρευσάσης λάβας ἀνεφύησαν νέαι ἄμπελοι ἐξ ὧν κατασκευάζεται ὁ οἶνος Lacryma Christi, ὅστις ἐνέχει, ἄκρατος ὤν, πῦρ καὶ πνεῦμα, ὡς τὸ τοῦ Βεζουβίου ἐφ' οὗ φύεται.

Ἐν τῇ Σκοπιᾷ τῇ οἰκοδομηθείσῃ ἐν ἔτει 1844 καὶ διευθυνομένῃ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Palmieri ὑπάρχουσι συλλογαὶ τῶν ὀρυκτῶν τοῦ Βεζουβίου καὶ τῆς Σόμμας, ποικίλων ἀντικειμένων εὑρεθέντων ὑπὸ τοὺς νεωτέρους ῥύακας, λάβας, καὶ ἰδιόρρυθμόν τι ὄργανον, ὁ σεισμογράφος, δι' οὗ παρατηροῦνται αἵ τε διευθύνσεις καὶ αἱ ἐντάσεις τῶν κατὰ καιροὺς συμβαινόντων σεισμῶν.

Ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς ἐπροχωρήσαμεν ἔφιπποι μέχρι τῆς βάσεως τοῦ κώνου, βαίνοντες πάντοτε ἐπὶ τῆς λάβας τοῦ 1872, ἥτις ἔχει μέλαιναν τὴν ὄψιν καὶ στερεῖται πάσης βλαστήσεως. Ἐκεῖ δὲ παραδώσαντες τοὺς ἵππους εἰς τοὺς ἐπὶ τούτῳ τεταγμένους, ἠρχίσαμεν ἐντεῦθεν ν' ἀναρριχώμεθα, στηριζόμενοι ἐπὶ τῆς ὀρειβατικῆς ἡμῶν βακτηρίας, τὰς λίαν ἀποτόμους πλευρὰς τοῦ κώνου συνισταμένας ἐκ σκωριώδους λάβας καὶ προεξεχουσῶν πετρῶν, ἐφθά-

θαμεν δὲ τέλος κάθυγροι καὶ κεκμηκότες μετὰ πορείαν μιᾶς ὥρας καὶ ἑνὸς τετάρτου εἰς τὰ χείλη τοῦ κρατῆρος.

Ἐνώπιον ἡμῶν ἀπεκαλύφθη τότε θέαμα μεγαλοπρεπὲς, ὅπερ ἐν ἀκαρεῖ μᾶς ἔκαμε νὰ λησμονήσωμεν πάντα μόχθον καὶ κάματον.

Ὁ μέγας κρατὴρ τοῦ Βεζουβίου, ὅστις πρὸ ὀλίγων ἔτι ἐτῶν παρίστατο τοῖς προσερχομένοις ξένοις ὡς χοανώδης κυκλοτερὴς καὶ βαθεῖα κοιλότης μὲ ἀποτόμους ὀφρύας, ἔχει τὴν σήμερον ὄψιν μελαίνης κυματοέσσης λίμνης, ἧς τὰ κύματα ἀπελιθώθησαν ἐν ἀκαρεῖ. Ἡ ἀπὸ τοῦ 1878 ἐν αὐτῷ τῷ κρατῆρι ἀναρρεύσασα λάβα ἐπλήρωσε τὸ πρώην κενὸν αὐτοῦ. Παντοειδῆ χρώματα κίτρινα, ἐρυθρᾶ, ὑπόφαια παραγόμενα διὰ τῆς ἀναμίξεως τοῦ θείου μετὰ τῶν μετάλλων διαποικίλλουσι τὴν μέλαιναν λάβαν, ἥτις ἐν πολλοῖς διατελεῖ ἔτι θερμή. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ νέου τούτου πεδίου ἡ ἡφαίστειος ἐνέργεια διήνοιξεν ὀπὴν δι' ἧς ἀναφυσῶνται μεθ' ὑποκώφου καὶ βαρείας πνοῆς οἱ ὕδρατμοι καὶ τὰ ποικίλα ἀέρια, ἅτινα συμπαρασύρουσι τὸν ἀναβαλλόμενον διάπυρον πηλὸν, ὃν ἐκσφενδονίζουσι κατὰ μύδρους διαφόρου μεγέθους καὶ σχήματος. Ἡ μετὰ πατάγου καὶ ἀδιάκοπος κατάπτωσις τῶν μύδρων τούτων καὶ ἡ ἐπισώρευσις αὐτῶν ἐσχημάτισε περὶ τὴν ὀπὴν νέον κῶνον, ὅστις αὔξεται ἀδιαλείπτως. Ἤδη δὲ ἔχει οὗτος 35 περίπου μέτρων ὕψος, συνίσταται ἐκ σκωριώδους λάβας, ἔχει μέλαιναν τὴν χροιὰν καὶ σοβαρὰν τὴν ὄψιν. Περὶ τὸν νέον τοῦτον κῶνον ἐσχηματίσθησαν διὰ τῆς λάβας ποικίλαι ἑστίαι δι' ὧν ἐκβάλλονται μετὰ συριγμοῦ ἀδιαλείπτως ὕδρατμοι μετ' ἀερίων ὑποθειώδους ὀξέος, ἀνθρακικοῦ ὀξέος καὶ ὑδροθειωμένου ἀερίου, ἅτινα ἀναθρώσκοντα πρὸς τὰ ὕψη ἀναμίγνυνται μετὰ τῶν ἀερίων τῶν ἀναφυσωμένων ἐκ τῶν σχισμάδων καὶ τῶν ῥηγμάτων τῶν περὶ τὰ χείλη τοῦ παλαιοῦ κρατῆρος. Περὶ δὲ τὰς ἀντιπνοίας ταύτας ἐσχηματίσθησαν ἐπιχρίσεις καὶ σταλακτῖται χλωριούχου ἅλατος (μαγειρικοῦ ἅλατος) οὗτινος ἡ χιονώδης χροιὰ ἀποτελεῖ ἁρμονικὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν μέλαιναν λάβαν.

Ὁ νέος κῶνος θέλει μὲν προϊόντος τοῦ χρόνου αὐξηθῆ, δύναται ὅμως τουναντίον καὶ νὰ ταπεινωθῇ ἀνατηκομένης τῆς σκωριώδους καὶ ἐπισυσσωρευμένης λάβας. Ἀλλ' ὅπως ποτ' ἂν ᾖ, ὁ αὐτομάτως ἐνώπιον ἡμῶν ἀνοικοδομούμενος οὗτος κῶνός ἐστιν ἄριστον ὑπόδειγμα διδάσκον ἡμᾶς περὶ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ ἐν γένει Βεζουβίου καὶ πολλῶν ἄλλων τῆς αὐτῆς φύσεως ἡφαιστείων τῆς μεσημβρινῆς Ἰταλίας. Ἀπέναντι ἡμῶν ἄρα δὲν παρίστανται κῶνοι καὶ κρατῆρες ἐξάρσεως κατὰ τὴν εὐφυᾶ θεωρίαν τοῦ Lebuch, καθ' ἣν δι' ὑπογείου ἐνεργείας συμπαγεῖς καὶ παχεῖαι διαστρώσεις ὑδατογενῶν ἢ καὶ πυριγενῶν πετρωμάτων διακειμένων ὁριζοντίως ἐξαίρονται μέχρις οὗ διαρρηχθῇ τὸ ὕψιστον αὐτῶν σημεῖον καὶ οὕτως ἀποτελέσῃ κυκλοτερὲς χαράκωμα, τὸν κῶνον τῆς ἐξάρσεως, ἐν μέσῳ τοῦ ὁποίου σχηματίζεται εἶτα ὁ τὰ φλογώδη φαινόμενα ἀναφυσῶν κρατὴρ τῆς ἐξάρσεως. Ἐνταῦθα τὸ ἡφαιστειογενὲς ὄρος καὶ ὁ κῶνος αὐτοῦ σχηματίζονται καὶ αὔξονται κατ' ὀλίγον καὶ

δι' ἀλλεπαλλήλων ἐκρήξεων καὶ ἀναβολῶν διαπύρου πηλοῦ καὶ τέφρας, ἅτινα συνεπιτίθενται ὡς διὰ χειρὸς καλοῦ τέκτονος.

Ὁ ῥηθεὶς οὗτος σκωριώδης κῶνος, ὃν ἔχομεν ἐνώπιον ἡμῶν θέλει συμπαγῇ μετ' οὐ πολὺ διὰ τῆς ἀναβαλλομένης λάβας, ἥτις διαχεομένη πανταχόθεν θέλει εἰσχωρήσει καὶ πληρώσει τὰ κενὰ αὐτοῦ, εἶτα δὲ ὁ ἐκ τοῦ σχηματισθησομένου μονίμου κρατῆρος αὐτοῦ ἐκβληθησόμενος ῥύαξ θέλει πληρώσει τὰ μεταξὺ τῆς βάσεως αὐτοῦ καὶ τῶν ὀφρύων τοῦ παλαιοῦ κρατῆρος κενά.

Ἡ ἐπιπύργωσις καὶ ἀνύψωσις τοῦ Βεζουβίου διὰ σκωριῶν καὶ διαπύρων ῥυάκων γενομένη σήμερον ἐν σμικρῷ παριστᾷ ἐπανάληψιν προαιωνίου ἐνεργείας καὶ σχηματισμοῦ τοῦ ὄρους.

Τὰς ἀπερρωγυίας ὀφρύας τῆς Σόμμας ἐθεώρουν μέχρι τινος ὡς κῶνον ἐξάρσεως, ἀλλ' ἡ ἀκριβὴς ἐξέτασις τῆς πετρογραφικῆς συστάσεως αὐτοῦ ἀπέδειξεν ὅτι καὶ οὗτος διὰ τοῦ αὐτοῦ ὡς ἀνωτέρω ἐσχηματίσθη τρόπου.

Ἡ ἀπὸ τῶν ὑψηλῶν ὀφρύων τοῦ παλαιοῦ κρατῆρος ἄποψις τῶν ῥηθεισῶν ἡφαιστείων ἐνεργειῶν δὲν ἱκανοποίει ἀρκούντως τὴν περιέργειαν ἡμῶν, διὸ καταβάντες εἰς αὐτὸν καὶ βαίνοντες ἐπὶ τοῦ νέου πεδίου, διατελοῦντος ἐν πολλοῖς ἔτι θερμοῦ, διηυθύνθημεν ἐν μέσῳ θειάτμων καὶ ὑδράτμων ἐγγύτατα τῆς βάσεως τοῦ σχηματιζομένου κώνου μέχρις οὗ αἱ σκωρίαι ἔκαιον καὶ διατέλουν ἐν πολλοῖς ἐν τετηκυίᾳ καταστάσει. Ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης ἐθεωροῦμεν τὴν ἀνάφλεξιν τῶν ἀναφυσωμένων ἀερίων, ἥτις παράγει τὰ ὡραῖα φλογώδη φαινόμενα, ἅτινα προηγοῦνται τῶν ἐκσφενδονήσεων καὶ τῶν ἐκρήξεων. Ἀλλὰ τὸ φυσικὸν τοῦτο πυροτέχνημα δὲν ἠδυνήθημεν νὰ θαυμάζωμεν ἐπὶ πολύ, διότι μύδροι ἐκ διαπύρου πηλοῦ ἐκσφενδονισθέντες μεθ' ὁρμῆς ἐκ τοῦ νέου κρατῆρος φθάνουσιν ἐν τῷ σημείῳ τῆς στάσεως ἡμῶν καὶ ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς ν' ἀπομακρυνθῶμεν, ἀφ' οὗ προηγουμένως ἀπεσπάσαμεν ἐξ αὐτῶν μικρόν τι δεῖγμα. Διηυθύνθημεν εἶτα πρὸς ἄρκτον ἤτοι πρὸς τὸ ῥῆγμα τὸ ἐν τῇ βάσει τοῦ κώνου σχηματισθέν, ἐξ οὗ ῥέει ἡσύχως ἐν τετηκυίᾳ καὶ ῥευστῇ καταστάσει ὁ διάπυρος πηλός, ὡς ἡ σκωρία τῶν καμίνων.

Ὁ στιλπνὸς καὶ μέλας ἀποψυχθεὶς φλοιός, ὅστις ἐκάλυπτε τὸν καταφερόμενον ῥύακα, ἦτο ἔτι τοσοῦτον θερμὸς ὥστε μόλις δευτερόλεπτά τινα ἠδυνήθημεν νὰ σταθῶμεν ἐπ' αὐτοῦ. Ἀπέναντι ἡμῶν ὑπερέκειντο αἱ ἀπόκρημνοι ὀφρύες τῆς Σόμμας, ἐν τῷ μέσῳ δὲ αὐτῆς καὶ ἡμῶν ἐξετυλίσσετο ἡμικυκλικὴ ἐπιμήκης καὶ βαθεῖα φάραγξ Atrio del Cavallo, ἧς τὸ ἔδαφος καθ' ἑκάστην ἔκρηξιν τοῦ Βεζουβίου ἀλλοιοῦται. Τὴν νεκρικὴν σιγὴν τῆς φάραγγος, ἐν ᾗ οὐδὲν ἴχνος βλαστήσεως ὑπάρχει, διακόπτει ἡ κατάπτωσις τῶν ἀποσυντεθειμένων πετρῶν τῆς Σόμμας, ἡ πνοὴ τοῦ μικροῦ κρατῆρος, αἱ ἐκσφενδονήσεις αὐτοῦ καὶ ὁ σχηματιζόμενος φοβερὸς ἀνεμοστρόβιλος, ὅστις συμπαρασύρει τὴν λεπτὴν καὶ σκωριώδη λάβαν, ἣν μετὰ συριγμοῦ καὶ πατάγου ἀναρρίπτει ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Ἡ ἐρημία αὕτη καὶ τὸ μονότονον μοὶ ὑπεμίμνη-

σιν ἀκουσίως τοὺς παγετῶνας τῆς Ἑλβετίας καί περ παραγομένους δι' ἄλλων αἰτιῶν καὶ δι' ἄλλης ὕλης.

Οἱ ὁδηγοὶ τοῦ Βεζουβίου μεταχειρίζονται τὸν ἡφαιστειακὸν ῥύακα πρὸς μικροβιομηχανίαν κερδαλέαν αὐτοῖς, δι' αὐτοῦ ἀποτυποῦνται ποικίλα ἀντικείμενα καὶ ἰδίως μετάλλια φέροντα τὴν χρονολογίαν τῆς ἐκρήξεως. Ἡμεῖς ὅμως μὴ ἀρκεσθέντες εἰς ταῦτα κατήλθομεν ἐγγύτατα τῆς ἐκροῆς τοῦ ῥύακος καὶ ἀπεσπάσαμεν ἐξ αὐτοῦ διὰ τῆς βακτηρίας ἡμῶν τεμάχια διάπυρα ἐν οἷς ἀπετυπώσαμεν καὶ ἐνεβάλομεν ἑλληνικὰ δεκάλεπτα.

Ἐπανακάμψαντες εἶτα εἰς τὴν πρώτην ἡμῶν θέσιν, ἐπανείδομεν πρὶν ἢ ἀπομακρυνθῶμεν ἀπὸ τοῦ Βεζουβίου τὰ φλογώδη φαινόμενα καὶ τὰς ἐκ διαλειμμάτων ἐκσφενδονήσεις τοῦ μικροῦ κώνου τοῦ μόνου ἐν ἐνεργείᾳ ἡφαιστείου τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἠπείρου, θαυμάζοντες τὸ ἀκτινοβολοῦν αὐτοῦ φῶς καὶ τὴν ἐρυθρὰν ἐκπυράκτωσιν, ἥτις ἀναφυσᾶται ἐκ τῶν σκοτεινῶν καὶ ἀεὶ ἀπροσίτων μυχῶν τοῦ ἡμετέρου πλανήτου, ὅπως αὐτοφωτίσῃ τὸ σκοτεινὸν αὐτοῦ πρόσωπον.

Ἐν τοῖς φυσικοῖς τούτοις φαινομένοις ταχέως ἐθίζεται ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὅμως ὁ νοῦς καὶ περιέργεια αὐτοῦ δὲν ἱκανοποιοῦνται. Ἡ χημεία, ἡ φυσική, ἡ γεωλογία καὶ ἡ ὀρυκτολογία δὲν ἠδυνήθησαν νὰ λύσωσιν ἔτι πληρέστατα τὸ περὶ τῶν ἡφαιστείων ζήτημα.

Ὑφίσταται ἆρά γε ὁ Πυριφλεγέθων τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ουμβούλδου; Ἆρά γε ἐν τοιαύτῃ τετηκυίᾳ καταστάσει διατελοῦσιν ἅπασαι αἱ ἀποτελοῦσαι τὰ ἐνδότερα τῆς γῆς ὕλαι, ἐν ᾗ καὶ οἱ ἀναβαλλόμενοι ῥύακες; Ὁποία ἡ δύναμις ἡ ἀνυψοῦσα τὴν πετρώδη στήλην εἰς ὕψος πολλῶν χιλιάδων μέτρων; Πῶς διατηρεῖται τὸ ἔγγειον πῦρ καὶ ποῖος ὁ λόγος τῆς διαλειπούσης ἐνεργείας τῶν ἡφαιστείων φαινομένων; Ἆρά γε ὑπάρχει συγκοινωνία ὑπόγειος τῶν ἡφαιστείων ἢ αἱ ἑκάστοτε ἐκρήξεις εἰσὶ τοπικὰ μόνον φαινόμενα; Περὶ τῶν ἀποριῶν τούτων καὶ τῶν περὶ αὐτῶν θεωριῶν καὶ ὑποθέσεων δὲν εἶναι σκοπὸς ἡμῶν νὰ πραγματευθῶμεν σήμερον. Τοῦτο μόνον εἰρήσθω, ὅτι τὰ ἐνεργὰ ἡφαίστεια κεῖνται πλησίον τῶν θαλασσῶν ὧν τὸ ὕδωρ μεγάλως ἐπιδρᾷ ἐπ' αὐτῶν. Τὸ θαλάσσιον ὕδωρ μεταβάλλεται εἰς ἀτμόν, ὅστις ἀνυψοῖ καὶ ἐκσφενδονίζει τὴν λάβαν πέραν τοῦ κρατῆρος, τὸ δὲ χλωριοῦχον νάτρον ἑνούμενον μετὰ τοῦ σιδήρου καὶ μετὰ τῶν ὀξυπυριτικῶν ἁλάτων, μεταβάλλει τὴν σύστασιν τῆς λάβας καὶ σχηματίζει ποικίλα ὀρυκτά.

Κατὰ τὴν τελευταίαν ἔκρηξιν τοῦ Βεζουβίου τῆς 2θης Ἀπριλίου τοῦ 1872 ὁ ἐν Νεαπόλει διάσημος Ἰταλὸς καθηγητὴς τῆς ὀρυκτολογίας κ. Scacchi ἀνεκάλυψεν ἐν τοῖς ἐκσφενδονηθεῖσι μύδροις τὸ πρὸ τῆς ἐκρήξεως ἄγνωστον ὀρυκτόν, τὸν Μικροσομμίτην (Mikrosommit), συνιστάμενον ἐκ πυριτικῶν ἑνώσεων καὶ ἐξ ἅλατος· τοῦθ' ὅπερ ἐπιβεβαιοῖ τὸν διὰ τοῦ θαλασσίου ὕδατος σχηματισμὸν αὐτοῦ.

Αἱ παρατηρήσεις αὗται καταδεικνύουσιν ἡμῖν τὰς μηχανικὰς καὶ χημικὰς

ἐνεργείας τοῦ θαλασσίου ὕδατος ἐπὶ τὴν λάβαν καὶ τὰ ἐν γένει ἡφαίστεια φαινόμενα· ἀλλὰ δὲν ἐξηγοῦσι καὶ τίνι τρόπῳ φθάνει τὸ ὕδωρ ἐπὶ τὴν τετηκυίαν ὕλην ἐν τῷ βάθει, τίνι τρόπῳ ἐξαίρει καὶ ἐκσφενδονίζει αὐτὴν, καὶ ὑπὸ ποίους ἐν γένει ὅρους συναναμίγνυται ἐν τῇ κατὰ βάθος κοιλίᾳ τὸ πῦρ μετὰ τοῦ ὕδατος.

Αἱ ἡφαίστειοι ἐνέργειαι αἵτινες ἐσχημάτισαν τὴν Σόμμαν καὶ τὸ Βεζούβιον, ἐξέπεμψαν δὲ ἐν ἀπωτάτῃ ἐποχῇ ἐπὶ τὰς ἀκτὰς τοῦ κόλπου τῆς Νεαπόλεως τοὺς ῥύακας ἐφ' ὧν ᾠκοδόμηντο ἡ Πομπηΐα καὶ τὸ Ἡράκλειον, ἔπαυσαν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας πρὸ Χριστοῦ. Ὁ Στράβων λέγει ὅτι, ἡ περὶ τὸ Βεζούβιον ζωηρὰ βλάστησις ἔφθανε μέχρι τῆς κορυφῆς αὐτοῦ, ἥτις ἦτο κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπίπεδος, εἶχε ξηρὰν καὶ τεφρώδη τὴν ὄψιν καὶ συνίστατο ἐκ πετρῶν παραχθεισῶν διὰ τῆς ἐνεργείας ἀρχαίου ἡφαιστείου.[1] Ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Στράβωνος ἡ κορυφὴ αὕτη πολυειδῶς μετηλλοιώθη, ἐκ δὲ τοῦ ὕψους αὐτῆς εἶναι τανῦν ὁρατὸς ἀφ' ἑνὸς ὁ μέλας κῶνος καὶ οἱ καπνοὶ οὓς κατελίπομεν ὄπισθεν ἡμῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ διαπεποικιλμένος αἰγιαλὸς τῆς Νεαπόλεως, αἱ εὔκαρποι πεδιάδες τῆς Καμπανίας καὶ αἱ ἀναρριχώμεναι πρὸς τὰς ἀνωφερείας ἄμπελοι, θεάματα, ἅτινα ἅμα ἠρχίσαμεν τὴν κατάβασιν ἡμῶν ἀπὸ τοῦ Βεζουβίου, ἐξετυλίσσοντο ἐνώπιον ἡμῶν οὕτω δὲ ἐκ τῆς κολάσεως, κατὰ τὴν φράσιν ποιητοῦ τινος· ἐθεώμεθα τὸν Παράδεισον.

ϛ') *Ἡφαίστεια Φλεγραίου Πεδίου.* Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς γεωλογικῆς ἡμῶν εἰκόνος, πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὰ τῆς ἀφυπνίσεως τοῦ Βεζουβίου καὶ τῆς πρώτης μ. χ. αὐτοῦ ἐκρήξεως, θέλομεν εἴπει τινὰ περί τε τῆς γεωλογικῆς συστάσεως τῆς Καμπανίας καθόλου καὶ περὶ τῶν ἡφαιστείων ἐνεργειῶν τοῦ Φλεγραίου πεδίου, ἤτοι τῆς περιφερείας τῆς Κύμης, τῶν Βαιῶν καὶ τῆς Δικαιαρχείας.

Τὰ ποικιλόμορφα ὑψώματα τοῦ Παυσιλύπου, ὧν ἡ ἀκμαία βλάστησις μετὰ τῶν διεσπαρμένων ἐπαύλεων λούεται ἐν τοῖς διαυγέσι νάμασι τῆς θαλάσσης, διακόπτουσι τὴν ἐναρμόνιον συνέχειαν τῶν ἀκτῶν τῆς Νεαπόλεως. Ἔνθεν μὲν κεῖται ἡ πολυτάραχος πόλις, τὸ ἀεικίνητον τῶν ἁμαξῶν, ἀκούεται τὸ σύριγμα τῶν ἀτμηλάτων καὶ ἀτμαμαξῶν, αἱ μετὰ μορφασμῶν φωνασκίαι τῶν πωλητῶν ἰαματικῶν ὑδάτων, ὀστρέων κ.λ.π. τῆς S[ta]. Lucia, ἀφ' ἧς οἱ κάτοικοι τῆς Παρθενόπης καθορῶσι τὰς ἑκάστοτε ἐκρήξεις καὶ τὰ φλογώδη

1 Στράβων βιβλ. Ε'. 247. «Νώλης δὲ καὶ Νουκερίας καὶ Ἀχερρῶν, δμωνύμου κατοι»κίας τῆς περὶ Κρέμωνα, ἐπίνειόν ἐστιν ἡ Πομπηΐα παρὰ τῷ Σάρνῳ ποταμῷ καὶ δεχομένῳ »τὰ φορτία καὶ ἐκπέμποντι. Ὑπέρκειται δὲ τῶν τόπων τούτων ὄρος τὸ Οὐεσούϊον, ἀγροῖς πε»ριοικούμενον παγκάλοις πλὴν τῆς κορυφῆς· αὕτη δὲ ἐπίπεδος μὲν πολὺ μέρος ἐστὶν, ἄκαρ»πος δὲ ὅλη, ἐκ δὲ τῆς ὄψεως τεφρώδης, καὶ κοιλάδας φαίνει συραγγώδεις πετρῶν αἰθαλω»δῶν κατὰ τὴν χρόαν ὡς ἂν ἐκβεβρωμένων ὑπὸ πυρὸς, ὡς τεκμαίροιτ' ἄν τις τὸ χωρίον τοῦτο »καίεσθαι πρότερον καὶ ἔχειν κρατῆρας πυρὸς, σβεσθῆναι δ' ἐπιλιπούσης τῆς ὕλης. Τάχα δὲ »καὶ τῆς εὐκαρπίας τῆς κύκλῳ τοῦτ' αἴτιον, ὥσπερ ἐν τῇ Κατάνῃ, φασί, τὸ κατατεφρωθὲν »μέρος ἐκ τῆς σποδοῦ τῆς ἀνενεχθείσης ὑπὸ τοῦ Αἰτναίου πυρὸς εὐάμπελον τὴν γῆν ἐποίησεν. »Ἔχει μὲν γὰρ τὸ λιπαῖνον καὶ τὴν ἐκπυρουμένην βῶλον καὶ τὴν ἐκφέρουσαν τοὺς καρπούς.»

φαινόμενα τοῦ Βεζουβίου. Ἐκεῖθεν δὲ ἐπεκτείνεται ἡ πεδιὰς τῆς Καμπανίας ὁ χαρίεις κόλπος τῶν Βαιῶν καὶ τῆς Δικαιαρχείας τὰ ἐσβεσμένα ἡφαίστεια, ὧν οἱ κρατῆρες μετεβλήθησαν εἰς λίμνας, τὸ Μισηνὸν ἀκρωτήριον καὶ αἱ πέτραι τῆς Κύμης.

Παντοῦ σιγὴ καὶ ἠρεμία, τὰ ἡφαίστεια τῆς Φλέγρας δὲν ἀποπέμπουσι πλέον φλόγας, οἱ Ἕλληνες ἄποικοι, οἵτινες ἐκ τῆς πόλεως αὐτῶν Κύμης μετέδωκαν εἰς τοὺς ἰταλικοὺς λαοὺς καὶ εἰς τὴν Ῥώμην τὴν γραφὴν, τὴν παιδείαν καὶ τὴν σοφίαν δὲν ὑπάρχουσι πλέον, ἡ δὲ ἀπολυταρχία τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Ῥώμης παρῆλθεν ἀνεπιστρεπτεὶ πρὸς ὄφελος τῆς ἀνθρωπότητος. Τὸν φυσικὸν νόμον τῆς αἰωνίου μεταβολῆς τοῦ ἡμετέρου πλανήτου ἀκολουθοῦσι καὶ αἱ γενεαὶ τῶν ἀνθρώπων. Αἱ ἀναθυμιάσεις αἱ ἀναφυσώμεναι ἐκ τῶν ἐσβεσμένων ἡφαιστείων, αἱ ἀρχαῖαι θέρμαι (τῶν Βαιῶν), τὸ Ἀμφιθέατρον, οἱ ναοὶ (τῶν Ποτιόλων), αἱ ἀκροπόλεις (τῆς Κύμης) τῶν ἀκτῶν τούτων ἐπιμαρτυροῦσιν ὁπόσον μεγάλη ἦτον ἄλλοτε ἡ ἐνέργεια τῶν ἡφαιστείων, ἡ δραστηριότης, ὁ πολιτισμὸς καὶ ἡ τρυφηλότης τῶν τότε ἀνθρώπων ἐν σμικρῷ χώρῳ γῆς, ἔνθα σήμερον τὴν σιγὴν διακόπτουσιν οἱ φιλομαθεῖς περιηγηταὶ καὶ οἱ περὶ τὴν ἀρχαιότητα εὐσεβεῖς.

Ἵνα συντάμωμεν τὴν πρὸς τὴν Φλέγραν πορείαν ἡμῶν, διήλθομεν τὴν κρυπτὴν διώρυγα τοῦ Παυσιλύπου (grotta del Posilippo) ὁρωρυγμένην ὑπὸ τὸ Παυσίλυπον καὶ φωτιζομένην ἐκ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὄρους δι' ἐκκοπεισῶν θυρίδων [1] καὶ διὰ φανῶν φωταερίου. Ἐν τῇ εἰσόδῳ αὐτῆς οἱ Νεαπολῖται οἰκοῦσιν ἐν τρώγλαις λελαξευμέναις ἐν τῇ πέτρᾳ, ἄνωθεν τῆς ὁποίας δείκνυται ὁ τάφος τοῦ Βιργιλίου, ὅστις ἐξύμνησε τὴν χώραν ταύτην καὶ κατεβίβασεν εἰς τὸν Ἅδην τὸν ἥρωα αὐτοῦ Αἰνείαν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τῆς Σιβύλλης (ἕκτῃ ᾠδῇ Αἰνειάδος).

Ἡ πέτρα τοῦ Παυσιλύπου, ἡ τῶν πεδιάδων καὶ ἡ τῶν ὑψωμάτων, τῶν κειμένων μεταξὺ τῶν ἐνεργῶν καὶ ἐσβεσμένων ἡφαιστείων τῆς Καμπανίας συνίσταται ἐκ τραχιτικοῦ τόφου ἤτοι ἐκ συγκρίμματος γεώδους, ὁτὲ μὲν στερεοῦ, ὁτὲ δὲ ψαθυροῦ. Τὸν τόφον τοῦτον ἀποτελοῦσιν ἡφαιστειογενῆ προϊόντα, ἤτοι τέφρα, κίσσηρις καὶ θραύσματα τραχίτου καὶ πηλοῦ (λάβας) ἀναφυσηθέντα ἐκ τῶν κρατήρων καὶ μετακομισθέντα διὰ τῶν ἀνέμων. Πολλαὶ τῶν φαράγγων καὶ κοιλάδων τῶν πέριξ Ἀπεννίνων πληροῦνται ὡσαύτως ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ τόφου εἰς ὃν ὀφείλουσι κατὰ πολὺ τὸ εὔκαρπον αὐτῶν. Ὁ τοῦ Φλεγραίου πεδίου τόφος περικλείει ὀρυκτὰ θαλάσσια ὄστρακα· τοῦθ' ὅπερ ἐπιβεβαιοῖ τάς τε καταδύσεις καὶ ἀναδύσεις τοῦ ἐδάφους καὶ τὸν σχηματισμὸν αὐτοῦ διὰ τῆς ἐνεργείας τῶν ὑδάτων.

1 Στράβων βιβλ. Ε'. 246. «Ἔστι δὲ καὶ ἐνθάδε διῶρυξ κρυπτὴ τοῦ μεταξὺ ὄρους τῆς τε Δικαιαρχείας καὶ τῆς Νεαπόλεως ὑπεργασθέντος ὁμοίως ὥσπερ ἐπὶ τὴν Κύμην ὁδοῦ τε ἀνοιχθείσης ἐναντίοις ζεύγεσι πορευτῆς ἐπὶ πολλοὺς σταδίους. Τὰ δὲ φῶτα ἐκ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὄρους πολλαχόθεν ἐκκοπεισῶν θυρίδων διὰ βάθους πολλοῦ κατάγεται.»

Ὁ τραχιτικὸς οὗτος τόφος ἀποτελεῖ ἄριστον οἰκοδομικὸν ὑλικόν· ἔστι δὲ ἁπαλὸς καὶ εὐεξόρυκτος καθὼς καὶ ὁ τῆς Ῥώμης. Ἕνεκα τῆς ἰδιότητός του ταύτης ὠρύχθησαν ἐν αὐτῷ αἱ ἐπιμήκεις πολυπληθεῖς ὑπόγειοι διώρυγες τῶν Φλεγραίων παιδίων περὶ τὴν Κύμην, ἐπίσης καὶ τὰ ὑπόγεια πολυάνδρια (catacombes) τῆς Νεαπόλεως καὶ τῆς Ῥώμης, ἐν οἷς ἐνεταφιάζοντο οἱ μάρτυρες τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἐτελοῦντο ἐν κρυπτῷ καὶ παραβύστῳ αἱ μυστικαὶ ἱεροτελεστίαι. [1] Ἡ ὑπόγειος διῶρυξ ἢ σύριγξ τῆς Κύμης ἔχει 800 περίπου μέτρων μῆκος, φωτίζεται διὰ θυρίδων καὶ ἄγει ἐπὶ τὰς ὄχθας τοῦ ἐσβεσμένου κρατῆρος τοῦ ἀποτελοῦντος τανῦν τὴν Ἄορνον λίμνην (lago Averno) ἥτις ἔχει 60 περίπου μέτρων βάθος καὶ περὶ ἧς πολλὰ ἐμύθευσεν ἡ φαντασία τῶν ἀρχαίων. [2]

Ἐπὶ τῶν ὀρθῶν αὐτῆς ὀφρύων ἐντὸς δάσους ἐκ καστανεῶν ὑπάρχει ἡ εἴσοδος στενῆς καὶ χθαμαλῆς ὑπονόμου, ἀγούσης εἰς θάλαμόν τινα ἐν οἷς δείκνυνται δύο λουτῆρες. Οἱ τοῖχοι ἔχουσιν ἴχνη ἀμμοκονίας καὶ τοιχογραφιῶν, τὸ δὲ ἔδαφος ὅπερ ἐν πολλαῖς καλύπτεται διὰ χλιαροῦ ὕδατος εἶναι ψηφιδωτόν. Τὴν ὑπόνομον ταύτην καλοῦσιν οἱ ὁδηγοὶ λουτρὸν τῆς Σιβύλλης, ἑτέραν δὲ παρακειμένην ὑπόνομον καλοῦσι θύρας τοῦ Ἅδου.

Οὐ μακρὰν τῆς Ἀόρνου λίμνης φαίνεται ἐπὶ τοῦ αἰγιαλοῦ ὁ Λοκρῖνος κόλπος (lago Lucrino) φημιζόμενος παρὰ τοῖς ἀρχαίοις διὰ τὰ ἐξαισίας γεύσεως ὄστρεα αὐτοῦ.[3] Ὑπὲρ δὲ τὸν Λοκρῖνον κεῖνται αἱ Νερώνειοι θέρμαι, αἵτινες σύγκεινται ἐκ σκολιᾶς καὶ σκοτεινῆς σύριγγος λελαξευμένης ὡσαύτως ἐν τῇ πέτρᾳ. Ἡ ἐν αὐτῇ ὑπερβολικὴ θερμότης ἐπιφέρει εἰς τοὺς εἰσερχομένους ἄφθονον ἐφίδρωσιν ὁμοίαν ἐκείνης ἣν ἐπιφέρει καὶ τὸ παρ' ἡμῖν ἐν Μήλῳ πολύτιμον φυσικὸν πυριατήριον.[4] Ἐν τῷ βάθει τῆς σύριγγος ἀναβλύζουσι θερμὰ ὕδατα εἰς ἃ ἐμβάλλουσιν ὠά, ἅτινα ἐντὸς ὀλίγων λεπτῶν ἕψονται.

Ἐφ' ὅλης τῆς παραλίας τοῦ Λοκρίνου, τῶν Βαιῶν καὶ τῆς Δικαιαρχίας ὑπάρχουσιν ἐκβολαὶ θερμῶν ὑδάτων, ἐφ' ὧν πολλαχοῦ εἰσιν ᾠκοδομημένα λουτρὰ μεθ' ὅλης τῆς εὐμαρείας.

Πρὸς τὰς ἀνατολικὰς ὀφρύας τῆς Ἀόρνου λίμνης ὑπέρκειται τὸ Νέον Ὄρος (Monte-Nuovo), ὅπερ ὑψοῦται 140 μ. ὑπὲρ τὴν θάλασσαν καὶ ἐσχηματίσθη τὴν 30 Σεπτεμβρίου τοῦ 1538 δι' ἐκρήξεως διαρκεσάσης ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας. Σεισμοὶ σφοδροὶ προηγήθησαν τῆς ἐκρήξεως ταύτης, ἡ θάλασσα ἀπεσύρθη 200 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ αἰγιαλοῦ καὶ μέγα μέρος τῆς Ἀόρνου λίμνης ἐπληρώθη διὰ τῆς ἀναβληθείσης τέφρας. Τὸ Βεζούβιον τότε ἡσύχαζεν ἐπὶ ἕνα καὶ ἥμισυν αἰῶνα.

1 Κατὰ τὴν θέσιν Τρυπητὴ τῆς Μήλου, ἧς τὸ ἔδαφος συνίσταται ἐξ ἁπαλοῦ καὶ εὐεξορύκτου πετρώματος τῆς τριτογενοῦς διαπλάσεως, εἰσὶν ὡσαύτως ἐκτενῆ ὑπόγεια ὀρύγματα ἐν οἷς ὑπάρχουσι πολυπληθεῖς τάφοι.

2 Οὕτως ὠνομάσθη ἕνεκα τῶν θανατηφόρων αὐτῆς ἀναθυμιάσεων δι' ὧν ἔθνησκον τὰ πλησιάζοντα ὄρνεα. Στράβων βιβλ. Ε'. 244.

3 Στράβων βιβλ. Ε' 245.

4 Ἑλλὰς ἐξεταζομένη γεωλογικῶς καὶ ὀρυκτολογικῶς ὑπὸ Α. Κορδέλλα, σελ. 80.

Ἐγγὺς τῆς Δικαιαρχείας, τῶν Ποτιόλων (Puteoli) ὡς ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, ὑπάρχει μέγιστος κρατὴρ ἐσβεσμένου ἡφαιστείου, ἡ ἀγορὰ τοῦ Ἡφαίστου (Solfatara) [1] ἔνθα καὶ τὰ νῦν ὑπάρχουσι καμινώδεις ἀναπνοαὶ θειάτμων καὶ ὑδράτμων. Ἐν αὐτῷ εὑρίσκεται αὐτοφυὲς θεῖον, ὅπερ μέχρι πρό τινων ἔτι ἐτῶν ἐκαμινεύετο. Τὸ Ἡφαίστειον τοῦτο συνίσταται ἐξ ἀστριομιγῶν τραχιτῶν, ὧν ἡ ἐξαλλοίωσις παράγει λεπτοφυεῖς καὶ γαίας καταλλήλους πρὸς τεκτονικὰς διακοσμήσεις. Ἡ ἀγορὰ τοῦ Ἡφαίστου ὁμοιάζει κατά τε τὰς ἀναπνοάς, τὴν σύστασιν τῶν πετρῶν καὶ τῶν θειώνων αὐτοῦ πρὸς τὰ ἐσβεσμένα ἡφαίστεια τῆς Μήλου καὶ ἰδίως πρὸς τὰ τῶν θέσεων τοῦ Καλάμου καὶ τῆς Φυρῆς-Πλάκας.[2]

Ἐν ἔτει 1198 ἐγένετο καὶ ἐνταῦθα ἔκρηξις δι' ἧς ἐκαλύφθη τὸ Ἀμφιθέατρον, ὅπερ διατηρεῖται κάλλιστα καὶ παρέχει πληρεστάτην ἰδέαν τῆς διαθέσεωςκαὶ τοῦ ἐν γένει μηχανισμοῦ τῶν ἀρχαίων ἀμφιθεάτρων.

Αἱ περὶ τοὺς Ποτιόλους ἡφαιστειογενεῖς γαῖαι καὶ ἄμμοι δι' ὧν κατεσκευάσθη ὁ ἀρχαῖος λιμήν, οὗτινος διεσώθησαν λείψανά τινα, ἔχουσι μεγίστην ὑδραυλικὴν ἰδιότητα, ὁμοίαν πρὸς τὴν τῆς παρ' ἡμῖν θηραϊκῆς γῆς.[3]

Ἐκ δὲ τῶν πολυπληθῶν ἄλλων κρατήρων τοῦ Φλεγραίου πεδίου καὶ τῶν παρακειμένων νήσων θέλομεν ἔτι ἀναφέρει τὸν τοῦ Agnano, ἔχοντα τεσσάρων περίπου σταδίων περιφέρειαν.

Ἡ ἐν αὐτῷ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ὑπάρχουσα λίμνη, ἧς τὰ ὕδατα παρήγαγον ἑλώδη μιάσματα (malaria) ἀπεξηράνθη διὰ τεχνητῶν ἔργων. Περὶ τὰ κράσπεδα τοῦ κρατῆρος ἅτινά εἰσι κατάφυτα, ὑπάρχουσι τὰ ἀρχαῖα ξηρὰ πυριατήρια τοῦ ἁγίου Γερμανοῦ (Stufe di San Germano) ἐν οἷς διὰ τεχνητῶν σωλήνων ἀνέρχεται ἐκ τῆς γῆς θερμὸς ἀνὴρ καὶ θείατμος, ὅστις ἄγεται εἰς ἐκτισμένα λουτρὰ ὑπόγεια. Ἡ ἀντίπνοια τῶν ἀερίων αὐξάνει μεγάλως ὅταν πλησιάσῃ τις παρὰ τὴν ὀπὴν μικρὰν πυρὰν ἔστω καὶ διὰ φωσφορίου.

Οὐ μακρὰν τῶν πυριατηρίων τούτων κεῖται τὸ ἀξιοπερίεργον καὶ πολυ-

1 Στράβων βιβλ. Ε' c. 245. Ἑξῆς δ' εἰσὶν αἱ περὶ Δικαιαρχείαν ἀκταὶ καὶ αὐτὴ ἡ πόλις, ἦν δὲ πρότερον μὲν ἐπίνειον Κυμαίων ἐπ' ὀφρύος ἱδρυμένον, κατὰ δὲ τὴν Ἀννίβα στρατείαν συνῴκισαν Ῥωμαῖοι καὶ μετωνόμασαν Ποτιόλους ἀπὸ τῶν φρεάτων· οἱ δ' ἀπὸ τῆς δυσωδίας τῶν ὑδάτων· ἅπαν γὰρ τὸ χωρίον μέχρι Βαιῶν καὶ τῆς Κυμαίας θείου πλῆρές ἐστι καὶ πυρὸς καὶ θερμῶν ὑδάτων· τινὲς δὲ καὶ Φλέγραν τὴν Κυμαίαν διὰ τοῦτο νομίζουσι κληθῆναι, καὶ τῶν πεπτωκότων Γιγάντων τὰ κεραύνια τραύματα ἀναφέρειν τὰς τοιαύτας προχοὰς τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ ὕδατος· ἡ δὲ πόλις ἐμπόριον γεγένηται μέγιστον, χειροποιήτους ἔχουσα ὅρμους διὰ τὴν εὐφυΐαν τῆς ἄμμου· σύμμετρος γάρ ἐστι τῇ τιτάνῳ καὶ κόλλησιν ἰσχυρὰν καὶ πῆξιν λαμβάνει· διόπερ τῇ χάλικι καταμίξαντες τὴν ἀμμοκονίαν προβάλλουσι χώματα εἰς τὴν θάλατταν, καὶ κολποῦσι τὰς ἀναπεπταμένας ἠόνας ὥστε ἀσφαλῶς ἐνορμίζεσθαι τὰς μεγίστας ὁλκάδας· ὑπέρκειται δὲ τῆς πόλεως εὐθὺς ἡ τοῦ Ἡφαίστου ἀγορά, πεδίον περικεκλειμένον διαπύροις ὀφρύσι καμινώδεις ἐχούσαις ἀναπνοὰς καὶ πολλαχοῦ καὶ βρωμώδεις ἱκανῶς. Τὸ δὲ πεδίον θείου πλῆρές ἐστι συρτοῦ.

2 Ἑλλὰς ἐξεταζομένη γεωλογικῶς καὶ ὀρυκτολογικῶς σελὶς 70, 156 καὶ 163.

3 Ἡ θηραϊκὴ γῆ ὀνομάζεται κοινῶς Πορτζολάνα terre de Pouzzoles. Φρονοῦμεν, ὅτι ὀρθότερον καὶ εὐφωνότερον θὰ ἦτο νὰ ὀνομάζηται Ποτιολάνη.

θρύλητον ἄντρον τοῦ κυνὸς (Grotta del Cane). Αἱ κατὰ τὴν θέσιν ταύτην τοῦ ἐσβεσμένου ἡφαιστείου ἀναθυμιάσεις συνίστανται ἐξ ἀνθρακικοῦ ὀξέος, ὅπερ τοσοῦτον ἀφθόνως ἀποπέμπεται ἐκ τῶν ῥωγμῶν τοῦ ἄντρου, ὥστε πᾶν ζῶον ἐμβαλλόμενον εἰς αὐτὸ θνήσκει ἐξ ἀσφυξίας.[1] Τὸ σκληρὸν τοῦτο πείραμα γείνεται τοῖς προσερχομένοις διὰ κυνός, ὃν συνήθως ἐξάγουσι πρὶν ἐκπνεύσῃ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ εἰδικὴ βαρύτης τοῦ ἀνθρακικοῦ ὀξέος, ὡς γνωστόν, εἶναι μείζων τῆς τοῦ ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρος, ἐπιπολάζει αὐτὸ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, διὸ δύναταί τις ἀκινδύνως νὰ εἰσέλθῃ· ὁ δὲ ἐκεῖ φύλαξ κρατῶν ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ δύο δᾷδας βαίνει πρὸς τὸ χθαμαλώτερον τῆς ὑπονόμου μέρος, ἥτις ἔχει κατωφέρειάν τινα καὶ φωτίζει τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀερίου, ἥτις κυμαίνεται ὡς ἡ τῆς θαλάσσης. Ἐν τῷ μέσῳ τῶν κυμάνσεων διακρίνει τότε ὁ ἱστάμενος ἐπὶ τῆς εἰσόδου τοῦ ἄντρου τὸ πρόσωπον τοῦ φύλακος φωτιζόμενον ἀπαισίως ὑπὸ τῶν δᾴδων ὧν τὸ φῶς σβέννυται ἐν ἀκαρεῖ ἅμα τῇ καταδύσει τῶν δᾴδων ἐν τῷ ἀερίῳ, ὅπερ ἄλλως τε εὐφραίνει ἡμᾶς ὅταν συναντήσωμεν αὐτὸ οὐχὶ ἐν τῷ ἄντρῳ τοῦ κυνός, ἀλλ' ἐν τῷ Καμπανίτῃ.

η.' Ἀφύπνεσις τοῦ Βεζουβίου καὶ καταστροφὴ τῆς Πομπηΐας. Μετὰ τὴν βραχεῖαν ἡμῶν ἐκδρομὴν πρὸς τὰ ἡφαίστεια τοῦ Φλεγραίου πεδίου ἐπαναφέρομεν τὸν λόγον εἰς τὴν πρὸ δεκαοκτὼ αἰώνων ἀφύπνισιν τοῦ Βεζουβίου καὶ τὴν καταστροφὴν τῆς Πομπηΐας.

Ὡς ἀνωτέρω εἴδομεν τὸ ὄρος τοῦτο ἦτο ἡφαιστειογενές, παρήχθη ὑπὸ τοῦ πυρὸς καὶ διετέλει πρὸ αἰώνων ἐν ἐνεργείᾳ. Ἀλλὰ περὶ τῶν πρὸ Χριστοῦ ἐκρήξεων αὐτοῦ ἡ ἱστορία οὐδὲν παρέχει ἐν ταῖς δέλτοις αὐτῆς. Ὁ δὲ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης,[2] ὁ Στράβων καὶ ὁ Βιτρούβιος οὐδὲν ἄλλο ἀναφέρουσιν ἢ ὅτι τὸ Βεζούβιον ἦτο ἡφαίστειον ὄρος παρεμφερὲς τῇ Αἴτνῃ καὶ τοῖς ἡφαιστείοις τοῦ Φλεγραίου πεδίου.

Ἡ ἀπ' αἰώνων ἀνάπαυλα τοῦ Βεζουβίου διεκόπη κατὰ τὸν πρῶτον μ. χ. αἰῶνα, τὸ δὲ ἡφαίστειον ἀφυπνισθὲν ἤρξατο μετὰ βίας τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ, ἥτις ἐξακολουθεῖ ἐκ διαλειμμάτων μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης. Περὶ ἁπασῶν δὲ τῶν ἐκρήξεων τῶν γενομένων ἀπὸ τῆς ἀφυπνίσεως τοῦ Βεζουβίου ἡ ἱστορία διεφύλαξεν ἡμῖν πολυτίμους πληροφορίας.[3]

Τὴν 5ην Φεβρουαρίου τοῦ 63 μ. χ. ἐπὶ Νέρωνος οἱ περὶ τὸ Βεζούβιον κά-

1 Ἀναθυμιάσεις ἀνθρακικοῦ ὀξέος ἀνεκάλυψα πρό τινων ἐτῶν ἐν Μήλῳ (ὅρα Ἑλλάς· σελὶς 79). Ἐν τοῖς ἐσβεσμένοις ἡφαιστείοις τῆς ἐπαρχίας τοῦ Ῥήνου τῷ ἀερίῳ τούτῳ χρῶνται πρὸς κατασκευὴν τῶν λευκῶν ἐλαιοχρωμάτων τοῦ ἀνθρακικοῦ μολύβδου (στουμπέτζι).

2 Διόδωρος ὁ Σικελιώτης βιβλ. Δ'. 21. Ὠνομάσθαι δὲ καὶ τὸ πεδίον τοῦτο «Φλεγραῖον ἀπὸ τοῦ λόφου τοῦ τὸ παλαιὸν πῦρ ἄπλετον ἐκφυσῶντος, παραπλησίως τῇ «κατὰ τὴν Σικελίαν Αἴτνῃ. Καλεῖται δὲ ὁ νῦν τόπος Οὐεσούϊος, ἔχων πολλὰ σημεῖα τοῦ «κεκαῦσθαι κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους.»

3 Ἐκ τῶν στατιστικῶν περὶ τῶν ἐκρήξεων τοῦ Βεζουβίου μανθάνομεν ὅτι μέχρι

τοικοι, οἵτινες μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης διῆγον βίον εὐτυχῆ καὶ ἄνετον ἔπαθον ὑπὸ σφοδροῦ σεισμοῦ, ὅστις ἦτο τὸ προοίμιον τῆς ἐκρήξεως τοῦ Βεζουβίου καὶ καταστροφῶν φοβερωτέρων.

Ἅπασαι μὲν αἱ πόλεις τῆς Καμπανίας ἐσείσθησαν, ἀλλ' αἱ ἐπὶ τῆς διευθύνσεως τοῦ ῥήγματος κείμεναι πόλεις ἔπαθον δεινῶς. Τὸ μὲν Ἡράκλειον ἔπαθεν ἐπαισθητῶς, τῆς δὲ Πομπηΐας πολλὰ κτίρια κατέπεσαν, οἱ κάτοικοι αὐτῆς διεσπάρησαν εἰς τοὺς ἀγρούς, πολλοὶ δὲ παρεφρόνησαν.

Ἡ ἀνοικοδόμησις τῶν πόλεων τούτων ἐπεχειρήθη μετὰ δραστηριότητος. Οἱ ναοὶ τῆς Πομπηΐας, ἡ ἀγορὰ καὶ τὰ δημόσια κτίρια ἀνηγέρθησαν, πανταχόθεν εἶχον προσκληθῆ τέκτονες καὶ τοιχογράφοι, ἡ δὲ πόλις ἀνέκτησε τὴν δραστηριότητα αὐτῆς, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν προτέραν αὐτῆς πολυτέλειαν. Ἡ ἀληθὴς ἀρχαία πόλις τῆς Πομπηΐας ἀπώλετο τῇ ἀνθρωπότητι. Ἡ ἀνοικοδόμησις αὐτῆς μετήλλαξε τὸν κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς ἀρχαϊκὸν αὐτῆς ῥυθμὸν καὶ τὴν ἑλληνικὴν ἐπίδρασιν. Τὰ πάντα ἐγένοντο μετ' ἄκρας οἰκονομίας καὶ μὲ ῥυθμὸν ἀρχιτεκτονικὸν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἥτις ἦτο ἐποχὴ τῆς παρακμῆς. Ἀλλὰ καὶ ἡ νέα αὕτη πόλις πρὶν ἢ ὁλοσχερῶς ἀποπερατωθῇ ἔμελλε μετὰ δεκαὲξ ἔτη ἀπὸ τῶν πρώτων αὐτῆς παθημάτων νὰ ὑποστῇ καὶ νέαν καταστροφήν, ἔμελλε λέγω νὰ ταφῇ διὰ παντὸς ὑπὸ τὴν τέφραν τοῦ Βεζουβίου.

Τῇ 23ῃ Αὐγούστου τοῦ 79 μ. χ. ἐπὶ Τίτου αἴφνης ἐνεφανίσθη ἐν τῷ οὐρανῷ μεγίστη στήλη καπνοῦ προαναγγέλλουσα τὴν ἔκρηξιν τοῦ Βεζουβίου καὶ τὴν καταστροφὴν τῆς Πομπηΐας, τοῦ Ἡρακλείου καὶ τῶν Σταβιῶν. Μάρτυρες αὐτόπται τῆς ἐκρήξεως ταύτης καὶ τοῦ φοβεροῦ κατακλυσμοῦ ἦσαν ὁ φυσιοδίφης Πλίνιος, ὅστις ἐγένετο θῦμα τοῦ ἐπιστημονικοῦ αὐτοῦ ζήλου, παθὼν ἐξ ἀσφυξίας ἐν Σταβίαις, καὶ ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ Πλίνιος ὁ νεώτερος, ὅστις ἐπιζήσας ἐξιστόρησε πρὸς τὸν ἱστοριογράφον Τάκιτον τὰ κατ' αὐτὴν καὶ τὸν θάνατον τοῦ θείου του.

τοῦδε ἐγένοντο ἑξήκοντα ὀκτὼ ἐκρήξεις, καὶ ὅτι ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν αὔξεται προϊόντων τῶν αἰώνων. Οὕτω λ. χ. ἐγένοντο

Κατὰ	τὸν	1ον	αἰῶνα	ἐκρήξεις	1
»	»	2ον	»	»	1
»	»	5ον	»	»	1
»	»	6ον	»	»	1
»	»	7ον	»	»	1
»	»	10ον	»	»	2
»	»	11ον	»	»	2
»	»	12ον	»	»	1
»	»	14ον	»	»	1
»	»	16ον	»	»	1
»	»	17ον	»	»	6
»	»	18ον	»	»	25
»	»	19ον	»	»	25

Ἐκ τῶν ἐκτενῶν αὐτοῦ ἐπιστολῶν ἀπανθίζομεν τὰ ἑξῆς ἀξιοπεριεργότερα.

«Συνῳδὰ τῇ ὑμετέρᾳ ἐπιθυμίᾳ παρέχω ὑμῖν λεπτομερίας τινὰς περὶ τοῦ »θανάτου τοῦ θείου μου, πεποιθὼς ὅτι ἡ ἀθανασία τῶν ὑμετέρων ἱστορικῶν »ἔργων θέλει συντελέσει πολὺ πρὸς διαιώνισιν τῆς μνήμης ἀνδρός, ἄλλως τε »πολλὰ καταλιπόντος δείγματα τῆς μεγαλοφυΐας αὐτοῦ καὶ δὴ καὶ συναπολεσθέντος διὰ παθήματος κοινοῦ, ὅπερ κατέστρεψε πόλεις καὶ λαοὺς καὶ »τὴν εὐδαιμονεστάτην τῆς ὑφηλίου χώραν.»

«Διευθύνων τὸν στόλον ὁ θεῖός μου εὑρίσκετο ἐν τῷ Μισηνῷ ἀκρωτηρίῳ ὅτε »τῇ 23ῃ Αὐγούστου περὶ τὴν 1 μ. μ. ἀνηγγέλθη αὐτῷ ἡ ἐμφάνισις νεφέλης »ἐκτάκτου καὶ ὑπερμεγέθους περὶ τὸ ὄρος Βεζούβιον. Ἡ νεφέλη αὕτη ὡμοίαζε πρὸς δένδρον καὶ ἰδίως πρὸς πίτυν, ἧς ὁ μὲν κορμὸς ἀνέβαινε πρὸς τὸν »οὐρανόν, ἡ δὲ κορυφὴ ἐξηπλοῦτο εἰς κλάδους. Εἶχε λευκὴν καὶ ὑπομέλαιναν »τὴν χροιάν, ἄλλοτε δὲ πάλιν ποικίλην. Τὸ μέγα τοῦτο θαῦμα τοσοῦτον ἐξήγειρε τὸν ἐπιστημονικὸν αὐτοῦ ζῆλον, ὥστε ἀπεφάσισε νὰ ἐρευνήσῃ αὐτὸ »ἐκ τοῦ σύνεγγυς. Διέταξεν ἐλαφρὸν πλοῖον καὶ ἡτοιμάζετο νὰ ἐξέλθῃ τῆς »οἰκίας, ὅτε ἔλαβεν ἐπιστολὴν τῆς Ῥεκτίνης συζύγου Κοισίου τοῦ Βασσίου, »δι' ἧς τὸν παρεκάλει νὰ σπεύσῃ πρὸς σωτηρίαν αὐτῆς εὑρισκομένης ἐν μέσῳ »κινδύνου ἐν ταῖς ὑπωρείαις τοῦ Βεζουβίου.

«Ἡ περίστασις αὕτη μετέβαλε τὸν ἀρχικὸν σκοπὸν τοῦ θείου μου ὅστις, »λαβὼν τότε τετραήρη νῆα, ἔσπευσε πρὸς σωτηρίαν τῆς Ῥεκτίνης καὶ τῶν »πολλῶν ἄλλων κατοίκων τῆς παγκαλλίστης ταύτης χώρας.»

«Ἐν ὅσῳ ἐπλησίαζε πρὸς τὰ μέρη ἀπὸ τῶν ὁποίων οἱ ἄνθρωποι ἔντρομοι »ἀπεδίδρασκον, ἡ καταπίπτουσα τέφρα ἦτο θερμοτέρα, περὶ δὲ τὸ πλοῖον »ἔπιπτον πέτραι πεπυρωμέναι καὶ λίθοι μέλανες, διαρρηχθέντες ὑπὸ τῆς βίας »τοῦ πυρός. Ἡ θάλασσα εἶχεν ὀπισθοχωρήσει καὶ αἱ ἀκταὶ κατέστησαν ἀπρόσιτοι. Ὁ θεῖός μου ἠναγκάσθη νὰ διευθυνθῇ τότε πρὸς τὸν Πομπωνιανὸν »διαμένοντα ἐν Σταβίαις (νῦν Καστελλαμάρε). Ἐνταῦθα εὗρε τὸν φίλον του »ἔντρομον καὶ ἕτοιμον πρὸς ἀναχώρησιν διὰ τῶν πλοίων, ἐφ' ὧν εἶχεν ἐπιβιβάσει ἅπαντα τὰ οἰκιακὰ αὐτοῦ σκεύη. Περιεπτύξατο τὸν φίλον του, καθησύχαζε τὴν ταραχὴν αὐτοῦ καὶ τὸν ἐνεθάρρυνε.»

«Ἔβλεπον ἐκ τοῦ Βεζουβίου φλόγας μεγάλας καὶ ἐκτενεῖς ἐμπρησμούς, ὧν »τὸ φρικαλέον ἐπετείνετο ἔτι μᾶλλον ὑπὸ τοῦ ἐπικρατοῦντος σκότους. Ὁ »θεῖός μου μετὰ τὸ λουτρὸν αὐτοῦ ἐδείπνησε καὶ ἀπεσύρθη ἵνα ἀναπαυθῇ, »ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἀφυπνίσθη ὑπὸ τῶν οἰκείων αὐτοῦ, ἐπειδὴ ἡ αὐλή, ἥτις »συνεκοινώνει μετὰ τοῦ θαλάμου του, ἤρξατο νὰ πληρῶται ὑπὸ τέφρας καὶ »λίθων καὶ ἦτο φόβος μὴ ἀποκλεισθῇ ἐν αὐτῷ. Ἐγερθεὶς δὲ διηυθύνθη πρὸς »τὸν Πομπωνιανὸν καὶ τοὺς φίλους αὐτοῦ, μεθ' ὧν συνεβουλεύθη περὶ τοῦ »πρακτέου, περὶ τοῦ ἂν ἔπρεπε νὰ μείνωσιν ἐν ταῖς οἰκίαις ἢ νὰ περιπλανηθῶσιν ἐν τοῖς ἀγροῖς. Αἱ οἰκίαι ἐσείοντο ἐκ βάθρων ὑπὸ τῶν σεισμῶν, ἐν

»δὲ ταῖς ὁδοῖς κατέπιπτον ἀδιακόπως τέφρα καὶ κίσσηρις. Ἐξελθόντες δὲ »καθ' ὁμόφωνον ἀπόφασιν προήσπισαν τὰς κεφαλὰς αὐτῶν διὰ προσκε-»φαλαίων.»

«Ἡ ἡμέρα ἤρξατο νὰ ὑποφώσκῃ, ἀλλ' οὐχ ἧττον περὶ αὐτοὺς ἐπεκράτει »μελανὸς τῆς νυκτὸς ζόφος, διαφωτιζόμενος ὑπὸ ποικίλων πυρίνων φαινομένων.

«Ἡ θάλασσα πρὸς ἣν ἐπλησίασαν ἦτο τρικυμιώδης καὶ διεπνέετο ὑπὸ »ἐναντίου ἀνέμου, φλόγες δὲ ῥιφθεῖσαι ἔμπροσθεν αὐτῶν καὶ ἰσχυρὰ ὀσμὴ »θείου ἔτρεψε τοὺς πάντας εἰς φυγήν.»

«Ἐγερθεὶς τότε ὁ θεῖός μου, ὅστις ἐκάθητο ἐπὶ τῆς γῆς, ἐστηρίχθη ἐπὶ »τῶν δύο αὐτοῦ δούλων, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐπανέπεσε νεκρός.»

«Φαντάζομαι ὅτι ὁ πυκνὸς οὗτος καπνὸς ἐκράτησε τὴν ἀναπνοὴν αὐτοῦ »καὶ τὸν ἔπνιξε, διότι εἶχε στῆθος ἀσθενὲς καὶ ἦτο ἀσθματικός. Ὅτε μετὰ »τρεῖς ἡμέρας ἀνεφάνη τὸ φῶς, εὗρον τὸ σῶμα τοῦ θείου μου ἀκέραιον, καὶ »ἄνευ πληγῶν. Τὰ ἱμάτια αὐτοῦ δὲν ἠλλοιώθησαν, τὸ δὲ σύνολον ὡμοίαζε «πρὸς ἄνθρωπον ὑπνώττοντα μᾶλλον ἢ ἀποθανόντα.»

Ἐν ἄλλῃ ἐπιστολῇ Πλίνιος ὁ νεώτερος ἀναφέρει τὰ περὶ ἑαυτὸν φαινόμενα.

«Ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Μισηνοῦ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ θείου μου αἰσθα-»νόμενος σφοδροὺς σεισμοὺς κατέλιπον τὴν πόλιν μετὰ τῆς μητρός μου, πα-»ρακολουθούμενος ὑπὸ τοῦ πλήθους. Καθ' ὁδὸν ἐκρατήθημεν ὑπὸ θαυμασίου »τινὸς φαινομένου. Αἱ φορτηγοὶ ἡμῶν ἅμαξαι, καίπερ εὑρισκόμεναι ἐν τῇ πε-»διάδι, τοσοῦτον ἐκινοῦντο, ὥστε ἦτο ἀδύνατον καὶ διὰ μεγάλων λίθων νὰ »κρατήσῃ τις τὴν κίνησίν των. Ἡ θάλασσα ἐξωθεῖτο ἀπὸ τῶν ἀκτῶν ὑπὸ »τῆς σαλευομένης γῆς. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ αἰγιαλοῦ ηὐξήθη, ἐπὶ δὲ τῆς ἄμ-»μου ἔκειντο παντοειδεῖς ἰχθύες. Ἀπέναντι ἡμῶν ἐφάνη μέλαινα καὶ φοβερὰ »νεφέλη, ἥτις διαρρηχθεῖσα ὑπὸ τῶν πυρῶν τῶν ἐφορμωσῶν ὀφιοειδῶς ἠνεῴ-»χθη μετὰ πυραύλων ἐπιμήκων καὶ παρεμφερῶν ταῖς ἀστραπαῖς. Ἡ νεφέλη »αὕτη ἐξαπλωθεῖσα ἐπὶ τῆς γῆς καὶ τῆς θαλάσσης ἐκάλυψε τὴν νῆσον Κά-»πρην καὶ τὸ Μισηνὸν ἀκρωτήριον.

»Ἡ τέφρα ἤρξατο νὰ πίπτῃ, ὄπισθεν δὲ ἡμῶν ταινία καπνοῦ ἐμφανι-»σθεῖσα ἐξηπλοῦτο ταχέως ὡς χείμαρρος ἐπὶ τῆς γῆς.

»Ἐν ὅσῳ ἔτι ἐβλέπομεν, εἶπον πρὸς τὴν μητέρα μου, ἂς ἐγκαταλείψω-»μεν τὴν μεγάλην ὁδὸν ἵνα μὴ ἐν τῷ σκότει ἀπολεσθῶσι τὰ παρακολου-»θοῦντα ἡμᾶς πλήθη.

»Πανταχοῦ ἠκούοντο αἱ οἰμωγαὶ τῶν γυναικῶν, οἱ στεναγμοὶ τῶν παίδων »καὶ αἱ φωναὶ τῶν ἀνδρῶν. Ὁ μὲν ἐκάλει τὸν πατέρα αὐτοῦ, ὁ δὲ τὴν »σύζυγον καὶ ὁ ἄλλος τὰ τέκνα· μόνον δὲ διὰ τῆς φωνῆς ἀνεγνωρίζοντο ἐν »τῷ σκότει.

»Ὁ φόβος τοῦ θανάτου ἔκαμε πολλοὺς νὰ ἐπικαλῶνται αὐτόν, ἄλλοι ἐπε-»καλοῦντο τὴν ἀρωγὴν τῶν θεῶν, καὶ ἄλλοι δὲν ἐπίστευον εἰς τὴν ὕπαρξιν

»αὐτῶν, ἡ δὲ νὺξ αὕτη ἐθεωρεῖτο ὡς νὺξ αἰωνία καὶ τελευταία, καθ' ἣν θὰ »κατεποντίζετο ὁ κόσμος. Ἄλλοι πάλιν διὰ τῶν ψευδῶν διαδόσεων, ἤτοι »τῆς πυρπολήσεως τοῦ Μισηνοῦ, διέδιδον τὸν πανικὸν εἰς τὰ πλήθη.

»Ἐνώπιον ἡμῶν ἐνεφανίσθη νέα λάμψις προαναγγέλλουσα μᾶλλον τὴν »προσέγγισιν τοῦ ἀπειλοῦντος ἡμᾶς πυρὸς ἢ τοῦ τῆς ἡμέρας, ἀλλ' εὐτυχῶς »ἐξηφανίσθη μετ' οὐ πολὺ μακρὰν ἡμῶν. Ἐπανήρχισε τότε τὸ σκότος καὶ »ἡ βροχὴ τῆς τέφρας μετὰ τοιαύτης ἐντάσεως ὥστε ἐδέησε νὰ ἐκτινάσσω-»μεν τὰ ἱμάτια ἡμῶν, ἵνα μὴ ταφῶμεν ὑπ' αὐτῆς.

»Ὁ πυκνὸς καὶ μέλας ἀτμὸς ἤρξατο ἐλαττούμενος ὀλίγον κατ' ὀλίγον, »ἀπωλέσθη δὲ ἐντελῶς ἡ νεφέλη.

»Τὴν ἐπομένην ὁ ἥλιος εἶχε χροιὰν ὑποκιτρίνην ὁμοίαν πρὸς ἣν ἔχει ὁ »ὑπὸ ἐκλείψεως σκοτιζόμενος. Ἅπαντα τὰ ἀντικείμενα ἐφαίνοντο ἠλλοιω-»μένα εἰς τὰ ὄμματα ἡμῶν, ἐκαλύπτοντο δὲ ὑπὸ τῆς συσσωρευθείσης τέ-»φρας ὡσεὶ ὑπὸ χιόνος.

»Ἐπανήλθομεν τότε εἰς Μισηνὸν καὶ ἐγκατασταθέντες ἐν ταῖς οἰκίαις »ἡμῶν διήλθομεν τὴν νύκτα ἅπασαν ἐν μέσῳ φόβου καὶ ἐλπίδων.»

Ἡ ἀφήγησις αὕτη τοῦ νεωτέρου Πλινίου παρέχει ἡμῖν ζωηρὰν εἰκόνα τῆς τε ὄψεως τῆς Καμπανίας κατὰ τὴν φοβερὰν ἀφύπνισιν τοῦ Βεζουβίου καὶ τῆς ἀπελπισίας καὶ τοῦ τρόμου τῶν κατοίκων αὐτῆς.

Ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τοῦ κόλπου τῆς Νεαπόλεως τὸ ἔδαφος ἐσείετο, ἡ θάλασσα διετέλει ὀργίλη καὶ τρικυμιώδης, τὰ δὲ ὕδατα αὐτῆς ἀπωθοῦντο ὑπὸ τῶν ἀκτῶν. Τὸ φῶς τοῦ ἡλίου ἐξέλιπεν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας κρυπτόμενον ὄπισθεν τῆς ἀναφυσωμένης διὰ τοῦ κρατῆρος τέφρας, ἥτις ἐλαυνομένη ὑπὸ τῆς βίας τοῦ πυρὸς καὶ μετεωριζομένη μετεκομίζετο διὰ τῶν ἀνέμων εἰς μεγάλας ἀποστάσεις.

Τὸ ἐπικρατοῦν σκότος διεφωτίζετο ὑπὸ τῶν πυρίνων φαινομένων, ἅτινα παρήγοντο ἐκ τῆς ἀναφλέξεως τῶν ποικίλων ἀερίων.

Οἱ ἄνθρωποι, ἐλαυνόμενοι ὑπὸ τοῦ φθοροποιοῦ κακοῦ, καταλιπόντες ἔντρομοι τὰς πόλεις καὶ κατοικίας αὐτῶν, ἔδραμον πρὸς τὸν αἰγιαλὸν καὶ τοὺς ἀγροὺς πρὸς σωτηρίαν αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα οἱ πλεῖστοι ἐγένοντο θύματα τῶν εἰς τὰς ἐκρήξεις συμπαρομαρτούντων φοβερῶν καὶ ὀλεθρίων στοιχείων.

Τὸ ἔδαφος εἶχε πολλαχοῦ διαρραγῆ, ἐκ δὲ τῶν ῥωγμῶν αὐτοῦ διεδίδοντο θανατηφόρα ἀέρια, ὧν ἄλλα μὲν ἀνεφλέγοντο ἐν τῇ ἐπαφῇ τοῦ ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρος, ἄλλα δὲ ἐπέφερον τὸν διὰ τῆς ἀσφυξίας θάνατον.

Οἱ ἐντεταμένοι ὕδρατμοι μετεβάλλοντο δι' ἀκαριαίας ἀποψύξεως εἰς ὑετοὺς κατακλυσμιαίους, ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων ἐγεννῶντο βρονταὶ καὶ ἀστραπαί, οἱ δὲ φυγάδες παρεσύροντο ἢ ἐκεραυνοβολοῦντο. Ἄλλοι πάλιν αὐτῶν ἐθάπτοντο οὐχὶ ὑπὸ τῆς λάβας, διότι λάβαι δὲν εἶχον καταρρεύσει, ἀλλ' ὑπὸ τὴν τέφραν καὶ τὴν κίσσηριν, αἵτινες ἐκσφενδονιζόμεναι εἰς μεγάλας ἀποστάσεις ἐκάλυπτον πᾶν τὸ προστυχόν.

Ἡ Πομπηΐα, τὸ Ἡράκλειον, αἱ Σταβίαι, ἡ Ῥετίνη καὶ ἡ Ὀπλόντη, κείμεναι ἐν θέσεσι χθαμαλαῖς καὶ παρὰ τὸν αἰγιαλόν, ἐγγύτερον δὲ τοῦ κρατῆρος ἐδέχθησαν τὸ πλεῖστον τοῦ κακοῦ, δι' οὗ μετὰ τριῶν ἡμερῶν ἀγωνίαν ἐξηφανίσθησαν ἐκ τοῦ προσώπου τῆς γῆς, ταφεῖσαι μετὰ τῶν ναῶν καὶ τῶν θεάτρων αὐτῶν ὑπὸ τὴν ὕλην, ἣν πρὸ αἰώνων ἐχάλκευεν ὁ Ἥφαιστος ἐν τοῖς μυχοῖς τοῦ Βεζουβίου.

θ'. Ἀνεύρεσις τῆς Πομπηΐας καὶ τοῦ Ἡρακλείου. Οἱ αἰῶνες καὶ αἱ μεταβολαὶ ἐπήνεγκον τὴν λήθην καὶ αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως τῶν πάλαι ποτὲ ἀκμαζουσῶν καὶ εὐδαιμόνων πόλεων, τὸ δὲ νέον ἔδαφος καταληφθὲν ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων ἀνεφυτεύθη καὶ ἀνῳκοδομήθη. Οὐδεὶς δὲ τῶν νέων οἰκητόρων τῆς χώρας ταύτης ἐφαντάζετο ὅτι ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ διεφύλαξε τὸ Βεζούβιον ζῶσαν τὴν ἀρχαιότητα, ὅτι διεφύλαξε πόλεις, ὧν ἡ ἀνακάλυψις ἔμελλε νὰ συγκινήσῃ τὰς νεωτέρας γενεὰς καὶ νὰ διαφωτίσῃ τὴν ἱστορίαν περὶ τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ καὶ τοῦ ἐν γένει οἰκιακοῦ βίου ἐν ἁπάσαις αὐτοῦ ταῖς λεπτομερείαις. Ἐκ τῶν πόλεων τούτων τὸ μὲν Ἡράκλειον ἀνεκαλύφθη ἐν ἔτει 1720 εἰς βάθος 12-30 μ. ὑπὸ τὸ νῦν ἔδαφος τῆς Ῥετίνης καὶ τοῦ Πόρτιτσι, ἐντὸς τόφου τραχιτικοῦ, ὅστις σχηματισθεὶς διὰ τῆς τέφρας καὶ τῶν ὑδάτων τῆς ἐκρήξεως καὶ καταπεσὼν ἐπὶ τὰς ὑπωρείας τοῦ Βεζουβίου κατέρρευσε καὶ κατέκλυσεν αὐτό, ἡ δὲ Πομπηΐα ἐν ἔτει 1737 εἰς βάθος 5-8 μ. ἐντὸς διαστρώσεων ἐκ κισσήρεως καὶ τέφρας.

Ἐπὶ Καρόλου τοῦ τρίτου τῆς Ἱσπανίας, βασιλέως τῆς Νεαπόλεως, ἐν ἔτει 1748 ἐγένοντο αἱ πρῶται ἀνασκαφαί, αἵτινες διακοπεῖσαι ἐπανελήφθησαν ἐκ διαλειμμάτων· ἀπὸ δὲ τοῦ 1860, ἤτοι ἀπὸ τῆς μεταπολιτεύσεως, ἐξακολουθοῦσι μεθοδικῶς ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῶν κκ. Ἰωσὴφ Φιορέλλη καὶ M. Ruggiero.

Τὸ Ἡράκλειον ἀπεκαλύφθη μόνον κατὰ σμικρὸν χῶρον, τὸ δὲ θέατρον αὐτοῦ ἀνορυχθὲν ἐπιμελῶς, κεῖται ὑπὸ τὴν γῆν εἰς βάθος 27 μ. εἰς ὃ κατέρχεταί τις διὰ κλιμάκων ἐχουσῶν 80 βαθμίδας. Ἡ Πομπηΐα ὅμως ἀπεκαλύφθη κατὰ τὸ ἥμισυ τῆς ἐπιφανείας αὐτῆς.

Ἐν τοῖς πρώτοις εὑρήμασι, ἅτινα προῆλθον ἐκ τῶν πρώτων ἀνασκαφῶν, ὑπῆρξεν ὁ τρίπους τοῦ ναοῦ τῆς Ἴσιδος, ἐξ οὗ ἀφορμὴν λαβὼν ὁ ἄγγλος Bulwer ἐμυθιστόρησε μετὰ γλαφυρότητος καὶ πολυμαθείας τὸν Ἀθηναῖον Γλαῦκον καὶ τὴν Ἰόνην.

ι'. Μνημόσυνοι ἑορταί. Πλησίον τοῦ ῥηθέντος ναοῦ τῆς Ἴσιδος εὑρίσκονται τὰ θέατρα, ὧν ἡ ἀνοικοδόμησις δὲν εἶχεν ἔτι ἀποπερατωθῇ, ὅτε ἐπῆλθεν ἡ καταστροφή· ἐγγὺς δὲ τούτων τῶν κτιρίων ἡ τρίγωνος ἀγορὰ (Forum triangulare) μετὰ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἡρακλέους ἑλληνικοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ ῥυθμοῦ κτλ. Οὐ μακρὰν δὲ τῆς σημερινῆς εἰσόδου κεῖται ἡ ἀγορὰ (Forum civile) ἧς ἡ λιθόστρωτος πλατεῖα ἔχει 159 μ. μῆκος καὶ 33 μ. πλάτος. Μετ' αὐτῆς συγκοινωνεῖ ἡ Βασιλικὴ (Basilica) ἐν ᾗ ἐδικάζοντο οἱ ἀστοί.

Διεκρίνοντο δὲ τὰ τοιαῦτα κτίρια τῶν ἀρχαίων ἐπὶ πολυτελείᾳ καὶ πολυδαπάνῳ μεγαλοπρεπείᾳ, ὁποίας δὲν ἐστερεῖτο καὶ ἡ τῆς Πομπηίας Βασιλικὴ καθὰ ἐπιμαρτυροῦσι τὰ διασωθέντα αὐτῆς λείψανα. Ἔχει δὲ αὕτη 67 μέτρων μῆκος καὶ 27 μ. πλάτος. Ἡ πρὸς τὴν ἀγορὰν πρόσοψις αὐτῆς ἦτο πλουσίως διακεκοσμημένη ὡς καὶ ἡ ἐν τῷ μέσῳ αὐλή, ἥτις διεποικίλλετο δι' ἀγαλμάτων καὶ Ἑρμῶν ἐκ μαρμάρου καὶ χαλκοῦ καὶ ἡνοῦτο μετὰ τῶν παστάδων διὰ πολυπληθῶν κιόνων ἐκ λάβας, κεχρισμένων διὰ μαρμαροκονίας.

Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἄλλοτε πολυτελοῦς τούτου καθιδρύματος τῆς Θέμιδος διεσκευάσθη προσωρινῶς χάριν τῆς ἑορτῆς ἡ ἐπὶ τούτῳ ἐξέδρα φέρουσα τὰς σημαίας τῆς Ἡνωμένης Ἰταλίας.

Ἐν τῇ ἐξέδρᾳ ταύτῃ ἔνθα πρὸ δεκαοκτὼ αἰώνων ἀντήχει ἡ φωνὴ τῶν δικαστῶν, προσελθόντες τὴν 10 ὥραν π. μ. τῆς 13/25 Σεπτεμβρίου οἱ ἐν τέλει καὶ οἱ προσκεκλημένοι τῶν διαφόρων ἀρχαιολογικῶν ἑταιριῶν καὶ τῶν Συλλόγων ἀντιπρόσωποι ἠκροάσαντο τῆς ὡραίας προσλαλιᾶς τῆς φιλοτεχνηθείσης ἐπὶ τῇ ἀναμνήσει τῆς 18ης ἑκατονταετηρίδος ὑπὸ τοῦ ἀξιοτίμου μηχανικοῦ καὶ διευθυντοῦ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἰταλίας κ. Μιχαὴλ Ruggiero,[1] καὶ τῶν ἐν λατινικῇ γλώσσῃ ἐκφωνηθέντων δύο ποιημάτων τῶν ἀκαδημαϊκῶν Guancioli καὶ Mirabelli.

Περὶ τὴν Βασιλικὴν καὶ τὰ ὑψώματα τῶν πέριξ ἐρειπίων πλῆθος ἄπειρον ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ἐν μέσῳ τοῦ καύσωνος τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου καὶ τῶν συγκινήσεων τῆς λατινικῆς ποιήσεως, ἐθεᾶτο ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ ἀνασταθὲν βῆμα ὅπερ ἀνεγεννᾶτο ὑπὸ δημώδους ἅμα καὶ ἐνταυτῷ διεθνοῦς ἐπιστημονικῆς ἑορτῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸν αἴτιον τοῦ ὀλέθρου, τὸ ὑψικάρηνον Βεζούβιον, οὗτινος ἡ κορυφὴ ἐξέπεμπε καὶ πάλιν, ἀλλ' ἠρέμα εἰς τὸν γλαυκὸν καὶ διαφανῆ ὁρίζοντα ἐπιμήκη καὶ λευκὴν ταινίαν ὑδράτμων.

Ὁ ὄφις αὐτοῦ δὲν συνετάραττεν ἡμᾶς, τὸ Ἀμφιθέατρον ἦτο μακρὰν ἡμῶν, ὁ δὲ πανοῦργος Αἰγύπτιος ἱερεὺς τῆς Ἴσιδος Ἀρβάκης [2] δὲν ὑπῆρχε πλέον ἵνα ἄρῃ τὰς χεῖρας πρὸς τὸν οὐρανὸν καταρώμενος τὰ πλήθη καὶ ἐπικαλούμενος τοὺς θεοὺς ἵνα καταστρέψωσι τὴν Πομπηίαν.

Τὸ βραχὺ τοῦ χρόνου δέν μοι ἐπιτρέπει νὰ ῥίψω μεθ' ὑμῶν ἓν βλέμμα ἐπί τε τὰς ἐνεργηθείσας ἀνασκαφὰς καὶ τὰ εὑρήματα τῆς μνημοσύνου ἐκείνης ἡμέρας ἐν τῇ νεκροπόλει ταύτῃ, ἣν ἀνέστησεν, οὕτως εἰπεῖν, ἡ εὐφυὴς διεύθυνσις τοῦ διασήμου ἀρχαιολόγου καὶ γερουσιαστοῦ τῆς Ἰταλίας κ. Ἰωσὴφ Φιορέλλη καὶ ἡ ἐπὶ τὰ ἴχνη αὐτοῦ βαίνουσα εὐτυχὴς ἐνέργεια τοῦ νῦν διευθύνοντος τὰς ἀνασκαφὰς κ. Μιχαὴλ Ruggiero.[3]

1 Ἴδε «Παρνασσοῦ» Γ'. σελ. 854 κ. ἑ.

2 Sir Ed. Bulwer Lytton «Les derniers jours de Pompéi» ὑπὸ P. Lorain. Paris 1877. σελ. 302.

3 Ἀπὸ τοῦ 1873 διευθύνει τὰς ἀνασκαφὰς ὁ κ. M. Ruggiero, τοῦ κ. I. Φιορέλλη διορισθέντος γενικοῦ διευθυντοῦ τῶν μουσείων τοῦ Κράτους καὶ ἀπελθόντος εἰς Ῥώμην.

Χαίρω ὅμως ὅτι ὁ ἕτερος τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ *Παρνασσοῦ* καὶ φίλος μου κύριος Σ. Π. Λάμπρος ἐπιφυλαχθεὶς νὰ πράξῃ τοῦτο θέλει ἐν ὥρᾳ καταλλήλῳ περιαγάγει ὑμᾶς ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς καὶ θέλει ἐξηγήσει ὑμῖν ἁπάσας τὰς λεπτομερίας μετὰ τῆς ἰδιαζούσης αὐτῷ εὐγλωττίας καὶ χάριτος.*

Α. ΚΟΡΔΕΛΛΑΣ.

ΓΛΩΣΣΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

ΥΠΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Σ. ΚΟΝΤΟΥ

§ 5.

Συσπειρῶμαι, συσπειρᾶται, κτλ., οὐχὶ **συσπειροῦμαι, συσπειροῦται,** κτλ.

Σύνηθες ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς φωνῇ κατέστη τὸ κατὰ τὴν τρίτην συζυγίαν τῶν περισπωμένων σχηματιζόμενον *συσπειροῦμαι, συσπειροῦται, συσπειροῦνται, συνεσπειρώθη, συνεσπειρώθησαν, συνεσπειρωμένος* καὶ *συνεσπειρωμένοι*, κτλ. Ἀλλ' ἐν τῇ παλαιᾷ γλώσσῃ ἐλέγετο ἀείποτε *συσπειρῶμαι, συσπειρᾶται, συσπειρῶνται, συνεσπειράθη, συνεσπειράθησαν, συνεσπειραμένος* καὶ *συνεσπειραμένοι*, κτλ.

Ἐκ τοῦ *σπεῖρα* ἐσχηματίσθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τὸ *σπειράω-ῶ* καὶ *σπειράομαι-ῶμαι*, ὡς ἐκ τοῦ *πεῖρα* τὸ *πειράω-ῶ* καὶ *πειράομαι ῶμαι* καὶ ἐκ τοῦ *μοῖρα* τὸ *μοιράω-ῶ* καὶ *μοιράομαι-ῶμαι* καὶ ἐκ τοῦ *θήρα* τὸ *θηράω ῶ* καὶ *θηράομαι-ῶμαι* (Πρβ. καὶ *ἀράομαι-ῶμαι* καὶ *ἀγοράομαι-ῶμαι*). Παρήχθησαν δ' ἐκ τοῦ σπειρῶμαι τὰ ὀνόματα *σπείραμα* (Ἰων. *σπείρημα*) καὶ *σπείρασις*. Ἐκφέρεται δὲ καὶ μετ' ἄλλων προθέσεων τὸ ῥῆμα *σπειρῶμαι*, οἷον *ἐνσπειρῶμαι* καὶ *παρασπειρῶμαι* καὶ *περισπειρῶμαι*, καὶ μάλιστα μετὰ τῆς ΣΥΝ, οἷον *συσπειρῶμαι*.

Ἐρατοσθέν. σελ. 2,20 Ἰλλ. «πέντε δὲ οἱ ζῶναι περιειλάδες *ἐσπείρηντο*». Νίκανδρ. Θηρ. 457 «διώκει *σπειρηθεὶς* καὶ λοξὸν ὑποδρὰξ ὄμμασι λεύσσων». Ὀππιαν. Ἁλιευτ. Δ', 576 «καὶ ἀθρόαι *ἐσπείρηνται*». Λουκιαν. Φιλοψ. 22 «καὶ ἐπὶ τῶν ὤμων ἐνίους *ἐσπειραμένους*». Παυσαν. Φωκ. ΛΓ', 9 «δράκοντα δὲ ἰσχυρὰν ἔχειν τὴν φρουρὰν *ἐσπειραμένον* περὶ τὸ ἀγγεῖον». Σέξτ. Ἐμπειρ. σελ. 52, 29 «ἐν οἴκῳ σκοτεινῷ ποσῶς κειμένου σχοινίου *ἐσπειραμένου*». Δημήτρ. π. Ἑρμην. 8 «ὥσπερ τὰ θηρία συστρέψαντα ἑαυτὰ μάχε-

* Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Συλλόγῳ τῇ 9 Νοεμβρίου 1879.

ται, τοιαύτη τις ἂν εἴη συστροφὴ καὶ λόγου καθάπερ *ἐσπειραμένου* πρὸς δεινότητα».

Σέξτ. Ἐμπειρ. σελ. 280,16 «πολλῶν *ἐνεσπειραμένων* τῷ αὐτῷ φωλεῷ δρακόντων».

Ἀπολλόδ. Γ', ιδ', 6 «καὶ θεῶνται τῷ βρέφει *παρεσπειραμένον* δράκοντα». Ὁ Λοβέκκιος (*Φρυν.* σελ. 204) μετέγραψε *περιεσπειραμένον*.

Λουκιαν. πῶς δεῖ ἱστορ. συγγρ. 29 «καὶ ἄλλους *περισπειραθέντων* αὐτοῖς ἀποπνιγῆναι καὶ συγκλασθῆναι». π. Διψ. 6 «ἐμπεφυκὸς αὐτῷ *περιεσπειρᾶσθαι* τῷ ποδί». Πλούταρχ. Κικέρ. 22 «τῶν μὲν ἡγεμονικωτάτων ἀνδρῶν κύκλῳ *περιεσπειραμένων* καὶ δορυφορούντων» (Πρβ. καὶ Ἀγησ. 31). Ἀπολλόδ. Β', δ', 2 «εἶχον δὲ αἱ Γοργόνες κεφαλὰς μὲν *περιεσπειραμένας* φολίσι δρακόντων». Διόδ. Σικελ. Δ', μή, 3 «τὸν μυθολογούμενον ἄϋπνον δράκοντα *περιεσπειραμένον* τὸ δέρος». Πορφύρ. παρ' Εὐσεβ. Προπ. Εὐαγγ. Γ', ια', 26 «ὁ δὲ ὄφις *περισπειρᾶται*». Πρβ. Σουΐδ. «*Περισπειραθείς*: περιπλακείς, περιελιχθείς. Ὁ δὲ εὐνοῦχος κατεκράτει τῶν βασιλείων καὶ περισπειρασάμενος τὰς αὐλὰς συνέσφιγγεν ἅπαντα, καθάπερ τις γενναῖος ὄφις, καθελίττων εἰς τὴν ἑαυτοῦ χειάν. Περὶ Εὐτροπίου λέγει (ὁ Εὐνάπιος δηλ.)».

Πλάτ. Συμπ. σελ. 206, δ' «καὶ λυπούμενον *συσπειρᾶται* καὶ ἀποτρέπεται». Ξενοφ. Κυρ. Παιδ. Ζ', ε', 6 «ἐπεὶ δὲ οὕτω *συνεσπειράθησαν*». Ἀναβ. Α', η', 21 «*συνεσπειραμένην* ἔχων τὴν τῶν σὺν ἑαυτῷ ἑξακοσίων ἱππέων τάξιν». Ἑλλ. Β', δ', 11 «*συνεσπειράθησαν* ἐπὶ τὴν Μουνυχίαν». Γ', β', 27 «*συσπειραθέντες* δέ τινες τῶν Ἠλείων» (Πρβ. καὶ Δ', γ', 18 καὶ Ε', β', 41). Ἀριστοτέλ. Ζῴ. Ἱστορ. Θ', μ', 13 «ἐν δὲ ταῖς ἀφέσεσιν αἱ λοιπαὶ περὶ τοῦτον *συνεσπειραμέναι* φαίνονται».

Πλούταρχ. Ἠθικ. σελ. 77, ϛ' «ἔν τινι γωνίᾳ τῆς ἀγορᾶς *συνεσπειραμένος*». σελ. 828, γ' «εἰς αὐτὰ τὰ χρήσιμα συσταλέντας καὶ *συσπειραθέντας*». Ἀλεξ. 33 «εὖ μάλα *συνεσπειραμένοις* περὶ τὸ ἅρμα». Λουκιαν. Πλοῖ. ἢ Εὐχ. 2 «καὶ ἐς τοὐπίσω ὁ πλόκαμος *συνεσπειραμένος*». Ἰώσ. Ἰουδ. Πολ. Δ', δ', 6 «οἱ μὲν γὰρ Ἰδουμαῖοι *συσπειραθέντες* τοῖς σώμασιν ἀλλήλους ἀντέθαλπον». Ἀριστείδ. Τόμ. Α', σελ. 492 «*συσπειραθεὶς* δὲ ὡς εἶχον εἰσῇξα εἰς τὸ δωμάτιον». Διόδ. Σικελ. ΚΔ', ιβ', 1 «τὰ σώματα—ἠναγκάζετο *συνεσπειραμένα* καρτερεῖν διὰ τὴν στενοχωρίαν». Γαλην. Τόμ. Ζ', σελ. 623 «ἀθροῖσαν ἑαυτὸ καὶ οἷον *συνεσπειραμένον* γεγονός». Ἄντυλλ. παρ' Ὀρειβ. Τόμ. Δ', σελ. 22 «τοῦ δὲ δέρματος καὶ τῆς σαρκὸς τῆς ἐπεστορεσμένης τοῖς νεύροις *συσπειραθέντων*». Εὐνάπ. σελ. 141 «οἱ δὲ ἐχθροὶ τὸ δεύτερον αὖθις ἑλιχθέντες καὶ *συσπειρασάμενοι* καθ' ἑαυτοὺς ἀνίσταντο». Πλωτῖν. Τόμ. Α', σελ. 117, 26 Κιρχ. «οὐδὲ γὰρ ἐν ὀλίγῳ *συνεσπείρατο*» (Πρβ. καὶ Τόμ. Β', σελ. 386, 6 καὶ σελ. 402,17). Μῦθ. Αἰσ. 222 Ἀλμ. «κύων ἐν τῷ χειμῶνι συστρεφόμενος καὶ *συσπειρώμενος* διὰ τὸ ῥιγοῦν οἰκίαν ποιεῖν διενοεῖτο» (Πρβ. Βυττεμβάχιον *Πλουτ.* Τόμ. Ϛ', σελ. 965). Χαρίτ. Ζ', 4

«*συνεσπειραμένους* οὖν ὁ Χαιρέας ἐκείνους ἤγαγεν ἐπὶ τὴν Τύρον». Πρόκλ. Διάδ. σελ. 4, 12 Φριδλ. «ἀνελίσσει τὸ *συνεσπειραμένον* τῆς νοερᾶς ἐπιβολῆς» (Πρβ. καὶ σελ. 87, 22 καὶ σελ. 95, 12). Σχολ. Θουκ. Δ', 68 «ξυστραφέντες: *συσπειραθέντες*». Εὐτέκν. Μεταφρ. Νικάνδρ. σελ. 222 Διδ. «*συσπειρωμένη* τοιγαροῦν καὶ ἄγουσα ἑαυτὴν ἐπὶ τὴν γαστέρα» καὶ «συνάγουσάν θ' ἑαυτὴν καὶ *συσπειρωμένην*» καὶ «*συσπειρωμένη* δ' ὡς τὰ πολλά». Σουίδ. «*Συσπειραθέντες* : συστραφέντες. Οἱ δὲ πρὸς τὴν φήμην συσπειραθέντες καὶ διελιχθέντες παρά τε ἀλλήλους ἔτρεχον καὶ συνίσταντο» (Πρβ. καὶ λ. *συνεσπειραμένοι*).

Παρὰ Δίωνι τῷ Κασσίῳ ΜΘ', λ', 2 «ἔν τε τῷ μέσῳ *συσπειρῶνται*» φέρεται καὶ πλημμελὴς γραφὴ *συσπείρονται* (Ἴδε Στούρζιον *Δl. Κασσ.* Τόμ. Β', σελ. 734). Ἀντὶ δὲ τοῦ «Συσπειραθέντες: συστραφέντες», ὅπερ ἀβλαβὲς διεσώθη ἐν τῷ Λεξικῷ τοῦ Φωτίου, ὁ κῶδιξ τοῦ Ἡσυχίου παρέχει «Συμπειρασθέντες: συντραφέντες» καὶ «Συνπειραθέντες : συστραφέντες». Ὀρθῶς δ' ἴσως ὁ Κοραῆς τὸ ἐν τοῖς Στρατηγήμασι τοῦ Πολυαίνου Δ', β', 2 «*συνεσπασμένην* ἔχων τὴν φάλαγγα» μετέγραψε *συνεσπΕΙΡαμένην*.

Ἐν τῇ περὶ Φυτῶν Ἱστορίᾳ τοῦ Θεοφράστου ὀρθῶς μὲν ἀναγινώσκεται βιβλ. Δ', γ', 6 «πολύπουν τε καὶ μέλαν *συσπειρώμενον* εἰς ἑαυτό», πλημμελῶς δὲ βιβλ. Δ', δ', 13 «ὑφ' ἧ *συνεσπειρωμένους* ὄφεις εἶναι μικροὺς σφόδρα». Ὁ Θεόφραστος ἔγραψεν ἀναντιλέκτως *συνεσπειρΑμένους*, ὅπερ παρεφθάρη ὑπὸ τῶν βιβλιογράφων. Πρβ. Παυσαν. Ι', λγ', 9, ἔνθα τἀντίγραφα φέρουσιν *ἐσπειραμένον*, *ἐπειραμένον* καὶ *ἐσπειρΩμένον*. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εὑρίσκεται γεγραμμένον *ἐξερώσιας* ἀντὶ τοῦ *ἐξεράσιας*, περὶ οὗ ἐποιησάμεθα λόγον ἐν τῷ Λογίῳ Ἑρμῇ Τόμ. Ε', σελ. 185, καὶ ἄλλα ὅμοια. Πρβ. καὶ :

ὁμηρῆσαι — ὁμηρῶσαι,
ἀσκορδίνητος — ἀσκορδίνωτος,
μηχάνημα : μηχάνωμα.

κτλ. καὶ τοὐναντίον :

ἀτιμῶσαι — ἀτιμῆσαι,
ἐκπολεμῶσαι — ἐκπολεμῆσαι,
μεσεγγύωμα — μεσεγγύημα.

κτλ. Οὐδαμῶς δ' ἡμεῖς ὀκνοῦμεν καὶ ἐν τοῖς Ἱπποκρατείοις Τόμ. Γ', σελ. 240 «τοῖσι δὲ ἄρσεσι περὶ τοὺς ὄρχιας *ἐσπείρωται*» καὶ σελ. 241 «περί τε τὸ γόνυ *ἐσπείρωται*» νὰ μεταγράψωμεν *ἐσπείρΗται* καὶ τὸ ἐν τῷ κώδικι τοῦ Ἡσυχίου «*Ἐστείρωται* : συνείληται, συνέστραπται» νὰ τρέψωμεν εἰς τὸ *ἐσΠείρΑται*.

Ἀνασκοποῦντες τὰ εἰρημένα βλέπομεν ὅτι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ῥῆμα μόνον μετὰ τῆς ΣΥΝ προθέσεως συντεθειμένον ἀπαντᾷ παρὰ τοῖς δοκίμοις, ἁπλοῦν δ' ὂν ἢ μετ' ἄλλων προθέσεων ἐκφερόμενον παρὰ μόνοις εὑρίσκεται

τοῖς μεταγενεστέροις. Παρατηρητέον δ' ὅτι ἀνεγινώσκετο ἄλλοτε παρὰ Διογένει τῷ Λαερτίῳ βιβλ. Ι', 101 «τοῦ ἀπὸ τῶν ἄστρων *κατεσπειραμένου* φωτός»· ἀλλ' οἱ νέοι ἐκδόται ἀποκατέστησαν τὸ ὀρθῶς ἔχον *κατεσπαρμένου*. Ὁ ἀόριστος τοῦ *σπειρῶμαι* (=συστρέφω ἐμαυτὸν) ἐσχηματίζετο *ἐσπειράθην*, *περιεσπειράθην*, *συνεσπειράθην*, μεμπτὸν δ' εἶνε τὸ τοῦ Εὐναπίου «*συσπειρασάμενοι* καθ' ἑαυτούς». Τὸ ἐνεργητικὸν *σπειρῶ* ἁπλοῦν οὐδαμοῦ ἡμεῖς εὕρομεν, ἀλλὰ καὶ τὸ σύνθετον εἶνε σπανιώτατον ἐν μόνῳ ἅπαντῶν τῷ μεταγενεστέρῳ ἑλληνισμῷ, οἷον Πλούταρχ. Καμίλλ. 25 «τὴν μὲν ἐσθῆτα τῇ κεφαλῇ *περισπειράσας* οὐ πολλὴν οὐδὲ βαρεῖαν» καὶ Γαλην. Τόμ. Γ', σελ. 281 «συναγαγοῦσα πανταχόθεν ἑαυτὴν καὶ *συσπειράσασα*». Πρβ. καὶ Πολυδεύκ. Ε', 168 «συστρέψαι τὸ σῶμα, συνελκύσαι, συναγαγεῖν, συναθροῖσαι, συστεῖλαι, *συσπειρᾶσαι*, συγκάμψαι» (Ἴδε καὶ Λοβέκκιον *Φρυν*. σελ. 204).

Παράγωγα εἶνε, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐλέχθη, τὸ *σπεῖραμα* (Ἰων. *σπείρημα*) καὶ τὸ *σπείρασις* (Ἴδε Λοβέκκιον *Φρυν*. σελ. 203). Ἐν τῷ Λεξικῷ τοῦ Ἡσυχίου κεῖται «Μήρυγμα: σπείραμα», ἀνθ' οὗ ὀρθῶς παρὰ τῷ Σουΐδᾳ εἶνε γεγραμμένον «*Μήρυμα*: σπείραμα, κτέ.». Εὑρίσκεται δὲ καὶ *πολυσπείρητος* (Νόνν. Διον. Μ', 482).

Τοῦ *σπείρασις* παρέχει ἡμῖν μαρτύριον ὁ Πλούταρχος Ἠθικ. σελ. 1077, β'. Ἀλλ' ἐν τοῖς εἰς Ἄρατον Σχολίοις ἀναγινώσκεται βαρβάρως σελ. 60, 6 Βεκκ. «τῆς τοῦ Δράκοντος *σπειρώσεως*» καὶ σελ. 111, 29 «ταύτης οὖν τὴν τοῦ αὐχένος *σπείρωσιν* καὶ τὰ μέτωπα καταφέρειν». Σημειωτέον δ' ὅτι ὁ Ἑρουερδὴν (*Μνημοσ*. 1877, σελ. 191) μετέβαλε τὸ ἐν τῇ Ἀντιγόνῃ τοῦ Σοφοκλέους στίχ. 123 *δυσχείρωμα* εἰς τὸ *συσπείραμα*.

Ἐν τῷ Λεξικῷ τοῦ Ἡσυχίου φέρεται «*Σπερηδών*: εἴλησις, περιπλοκή». Ὁ Σοπίγγος ἔγραψε *σπειρηδών*.

Ὑπάρχει καὶ ῥῆμα *σπειρόω* ῶ, ἀλλ' εἶνε ἐκ τοῦ οὐδετέρου ὀνόματος *σπεῖρον* παρηγμένον καὶ σημαίνει σπαργανῶ, οἷον Καλλίμαχ. Ὕμν. εἰς Δία 33 «τόθι χρόα φαιδρύνασα, ὦνα, τεὸν *σπείρωσε*» καὶ Ὕμν. εἰς Δῆλ. 6 «λοῦσέ τε καὶ *σπείρωσε*». Δὲν φαίνεται ἡμῖν ἀποδεκτὴ ἡ γνώμη τοῦ Λοβεκκίου (*Φρυν*. σελ. 204 κέξ.), καθ' ἣν τὸ παρὰ Σουΐδᾳ «Σπειράω σπειρῶ: ἐξ οὗ καὶ συνεσπειραμένος καὶ *σπειρώμενος* τοῖς ῥακίοις» ὀφείλει νὰ μεταβληθῇ εἰς τὸ *ἐσπειρωμένος*.

Ὁ Εὐστάθιος γράφει ἐν ταῖς εἰς Διονύσιον Παρεκβολαῖς σελ. 404, 48 Διδ. «ἤτοι τῆς ἀμπέλου ἕλικες εἰς δρακόντων σπειρήματα, ὅ ἐστι σπείρας, ὁλκούς· ὅθεν καὶ σπειροῦν λέγεται τὸ σπαργανοῦν καὶ σπεῖρον ὀνομάζεται τὸ εἰς τοῦτο χρησιμεῦον ὕφασμα» καὶ ἐν ταῖς εἰς Ὅμηρον σελ. 1436, 57 «ἢ τὸ ἁπλῶς ὑφαινόμενον ὡς γενέσθαι ὕστερον δι' αὐτοῦ φᾶρος εἴτουν ἱμάτιον· τοῦτο δὲ καὶ σπεῖρον παραχατιών φησιν ἢ ὡς ὕφασμα δυνάμενον σπειροῦν, ὅ ἐστι σπαργανοῦν καὶ περιέχειν τὸν αὐτὸ περιτιθέμενον, ἢ καὶ ὡς λυσιτελοῦν εἰς ἱμάτιον· σπεῖρον γάρ που καὶ τὸ ἱμάτιον, ὡς τὸ σπεῖρα κάκ' ἀμφ'

ὤμοισι» καὶ σελ. 1437, 8 «Σπεῖρον δὲ νῦν οὐκ ἐξ ἀνάγκης εὐτελὲς ὕφασμά τι ἀλλὰ οἷον ἐπιπρέπον τῷ ἥρωϊ Λαέρτῃ· φασὶ γοῦν τριχῶς τὸ σπεῖρον· πολυτελὲς ἱμάτιον, ῥάκος καὶ ἱστίον. Ὅθεν δὲ ἡ τοῦ ὄφεως σπεῖρα καὶ τὸ σπειρᾶσθαι ἤτοι σπαργανοῦσθαι, συσφίγγεσθαι, ἐκεῖθεν καὶ τὸ σπεῖρον» (Πρβ. καὶ σελ. 1532, 19. σελ. 1534, 3. σελ. 1538, 54. σελ. 1558, 24. σελ. 1570, 58. σελ. 1745, 61. σελ. 1890, 8 καὶ σελ. 1956, 42).

Τὰ ὑπὸ τοῦ Εὐσταθίου γεγραμμένα μετέχουσι πλημμελείας τινὸς καὶ ταραχῆς. Τὰ ὀνόματα *σπεῖρα* καὶ *σπεῖρον* εἶνε μὲν συγγενῆ, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἰσοδύναμα. Ἐσχηματίσθη δ' ἐκ μὲν τοῦ πρώτου τὸ ῥῆμα *σπειράω-ῶ* καὶ *σπειράομαι-ῶμαι*, ἐκ δὲ δευτέρου τὸ *σπειρόω-ῶ* καὶ *σπειρόομαι-οῦμαι*, ἅτινα ἀναγκαίως ἔχει ἀκριβῶς νὰ διαστέλλωνται.

Περὶ τοῦ *σπεῖρον* ποιεῖται λόγον καὶ ὁ Πολυδεύκης Ζ', 78 «ἐκαλεῖτο δέ τις Ἀθήνησιν ἱματιόπωλις ἀγορά· ἡ δ' αὐτὴ καὶ σπειρόπωλις· σπεῖρα γὰρ οὐ τὰ ῥάκη μόνον ἀλλὰ καὶ ἀμείνους ἔνιοι καλεῖν ἠξίουν ἐσθῆτας». Πρβ. καὶ Ἡσύχ. καὶ Ἀπολλών. Σοφιστ. Λεξ. Ὁμηρ. σελ. 144, 4.

Σελ. 820, 30 γραπτέον: ἀλειπ(τ)ήριον.

ΒΑΓΙΑΡΔΟΣ ΤΕΪΛΩΡ *.

Ὁ Βαγιάρδος Τέϊλωρ ἐγεννήθη ἐν Πενσυλβανίᾳ τῆς βορείου Ἀμερικῆς τῇ 11 Ἰαννουαρίου 1825. Ὁ μὲν πάππος αὐτοῦ ἦτο Ἄγγλος, ἡ δὲ προμήτωρ του Γερμανὶς ἐκ τῶν μετανάστῶν τοῦ 1730. Ἐν τῷ μικρῷ ἀγρῷ ὃν ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἀποσυρθεὶς τοῦ ἐμπορίου ἐμισθώσατο, διῆλθε τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ βίου του. Ἀντίληψις ταχεῖα καὶ ἐργατικότης ἀδάμαστος διέκρινον τὸν νεαρὸν Τέϊλωρ ὅστις ἀείποτε ἐπρώτευε μεταξὺ τῶν ὁμηλίκων συσπουδαστῶν του. Ὑπερβαλλόντως ἠγάπα τὸ στιχουργεῖν, καὶ ἀφοῦ ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ ἐξεμάνθανε τὰ μαθήματά του ἐνησχολεῖτο εἰς τὴν ποίησιν. Ἀνεγίνωσκε πάντοτε κατ' οἶκον, ποικίλας δὲ ἐκ τῆς ἀναγνώσεως ταύτης προσεπορίζετο γνώσεις· οἱ δὲ γονεῖς του παρεχώρουν αὐτῷ προθύμως τὰ μέσα ἅτινα ἡ οἰκονομικὴ κατάστασίς των τοῖς ἐπέτρεπε.

Ἡ διανοητικὴ ἀνάπτυξις ἣν ἐπεδείκνυεν ὁ Βαγιάρδος εἰς πᾶσαν αὐτοῦ ἐργασίαν ἀφ' ἑνός, καὶ ἡ ἀσθενὴς αὐτοῦ κρᾶσις ἀφ' ἑτέρου ἔπεισαν τὸν πατέρα αὐτοῦ περὶ τοῦ ἀκαταλλήλου τῆς γεωργικῆς ἐργασίας εἰς ἣν ἀπησχόλει αὐτόν· ὅθεν ἔσπευσε, καί τοι μετὰ λύπης, νὰ τὸν ἀποστείλῃ εἰς σχολεῖον. Κατὰ τὴν ὁμολογίαν τῶν συμμαθητῶν του ὅτε ὁ Βαγιάρδος εἰσῆλθε κατὰ πρῶτον

* Συνοπτικὴ μετάφρασις ἐκ τῆς ἀρτίως ἐκδοθείσης ἐν Ἀμερικῇ βιογραφίας αὐτοῦ The life, travels and literary carier of Bayard Taylor by Russel H. Conwell.

εἰς τὸ σχολεῖον ἐφαίνετο ἄξεστος ὅλως καὶ ἀγροῖκος, ἀλλὰ ταχέως ἀπέβαλε τὰς χωρικὰς συνηθείας καὶ ἀνέλαβεν ὕφος σπουδαστοῦ· ἀπέκτησε δὲ τὴν εὔνοιαν ὅλων, ἅτε δυνάμενος νὰ διδάσκῃ καὶ βοηθῇ αὐτοὺς εἰς τὰ μαθήματά των.

Ἐπεσκέπτετο συνεχῶς τὴν βιβλιοθήκην γειτνιάζοντος χωρίου ἔνθα ἀνεγίνωσκε καὶ ἄλλα ἐκτὸς τῶν τοῦ σχολίου βιβλίων. Ἠγάπα τὴν γεωγραφίαν καὶ ἱστορίαν, καὶ ἐντὸς ὀλίγου ἀπέκτησε πλείστας ἱστορικὰς καὶ γεωγραφικὰς γνώσεις, ἄπορον δὲ πῶς δεκατετραετὲς παιδίον ἠδύνατο νὰ ἐκτιμήσῃ τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἀναγινωσκόμενα συγγράμματα. Ἀναγκασθεὶς νὰ διακόψῃ τὰ μαθήματά του ἕνεκα οἰκονομικῶν δυσχερειῶν τῆς οἰκογενείας του, ἀπεφάσισε νὰ ἐργασθῇ ὅπως δυνηθῇ ν' ἀνακουφίσῃ αὐτὴν καὶ ἀγοράσῃ βιβλία. Ἦτο τολμηρός, ἀπτόητος καὶ εἶχε πεποίθησιν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν του, τοῦθ' ὅπερ οὔτε οἴησις οὔτε ἐγωϊσμὸς ἦτο, ἀλλ' ἁπλῆ ἔμπνευσις. Ὁσάκις ἀνεγίνωσκε βιβλίον τι ἔγραφε πρὸς τὸν συγγραφέα, τόσον δὲ γλαφυρῶς καὶ μετὰ τοσαύτης προσοχῆς καὶ χάριτος ἐγράφοντο αἱ ἐπιστολαὶ αὗται, ὥστε σχεδὸν πάντοτε ἐλάμβανεν ἀπάντησιν κολακευτικήν. Τοιουτοτρόπως ἐγνώρισε πολλοὺς διακεκριμένους συγγραφεῖς οἵτινες συνέδραμον αὐτὸν βραδύτερον.

Ἀποφασίσας νὰ ἐκμάθῃ τὴν τυπογραφικήν, προσελήφθη ὡς μαθητευόμενος εἰς τυπογραφεῖον, ἀλλὰ ταχέως περιεφρόνησε τὸ ἐπάγγελμα τοῦτο καὶ ἰδίως τὴν ἐργασίαν εἰς ἣν ὡς ἀρχάριος ὑπεβάλλετο. Τυχαίως περιῆλθεν εἰς χεῖρας του «ὁ Περιηγητὴς ἐν Εὐρώπῃ», βιβλίον χρησιμεῦον ὡς ὁδηγὸς εἰς τοὺς περιηγητάς· ἀνέγνωσεν αὐτὸ μετὰ προσοχῆς καὶ ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἀπεφάσισε νὰ περιηγηθῇ τὴν Εὐρώπην. Τίνι τρόπῳ ἐπρόκειτο νὰ ἐπιχειρήσῃ ταξείδιον τοιοῦτον, οὔτε αὐτὸς ἤξευρε, ἦτο μυστήριον, οὐδαμῶς ὅμως ἀμφέβαλλεν ὅτι μετ' οὐ πολὺ ἔμελλε νὰ ἴδῃ τὴν Εὐρώπην, καὶ ὡμίλει περὶ τοῦ ταξειδίου του μετὰ τοσαύτης πεποιθήσεως, ὡσεὶ εἶχεν ἀνὰ χεῖρας τὸ διαβατήριον. Οἱ φίλοι του σκώπτοντες αὐτὸν ἔλεγον εἰς τοὺς γονεῖς του ὅτι ἂν ὁ Βαγιάρδος δὲν ἀποβάλῃ τὰς περιπλανητικὰς διαθέσεις του θὰ καταντήσῃ ἐπαίτης πρὸς αἶσχος τῆς οἰκογενείας του.

Ὁ χρόνος παρήρχετο, εἶχεν ἀηδιάσει τὴν τυπογραφικὴν τέχνην, βαθεῖαν ἡ βραδύτης αὕτη τῷ ἐνεποίει θλῖψιν, ἀλλὰ περιέμενε μεθ' ὑπομονῆς. Ὄνειρόν του ἦτο τὸ εἰς Εὐρώπην ταξείδιον. Ἐπὶ δύο ὁλόκληρα ἔτη ἐσπούδαζε, ἐσχεδίαζε, καὶ σκεπτόμενος περὶ τῶν μέσων τοῦ ταξειδίου, ἔγραφεν ἐνίοτε ἐν Φιλαδελφείᾳ πρός τινας ἰδιοκτήτας πλοίων παρακαλῶν αὐτοὺς νὰ τῷ ἐπιτρέψωσι νὰ μεταβῇ εἰς Εὐρώπην, καὶ ὑποσχόμενος ἀντὶ τοῦ ναύλου νὰ ἐργασθῇ κατὰ τὸν διάπλουν· ἀνέφερε δὲ περὶ τοῦ ταξειδίου του εἰς τὸν προϊστάμενόν του παρακαλῶν αὐτὸν νὰ τὸν ἀπαλλάξῃ τῆς ὑποχρεώσεως ἣν εἶχεν ἀναλάβει, ἀλλ' οὗτος, μειδιῶν, τῷ ἔλεγεν ὅτι δὲν ἔπρεπε ν' ἀνησυχῇ καὶ ὅτι ὅλα ἤθελον διευθετηθῇ ἐν καταλλήλῳ ὥρᾳ. Οὕτω δὲ πεπεισμένος πάντοτε

ὅτι θὰ τύχῃ τοῦ σκοποῦ του καὶ βαρυαλγῶν ἐπὶ τῇ βραδύτητι, ἔφθασεν ὁ Τέϊλωρ εἰς τὸ δέκατον ἔνατον ἔτος τῆς ἡλικίας.

Κατορθώσας μετὰ πολλοῦ κόπου νὰ συλλέξῃ 140 δολλάρια, ἐξ ὧν τὰ 40 ἔλαβεν ἐκ πωλήσεως ποιημάτων του, τὰ δὲ 100 παρὰ τοῦ ἐκδότου τῆς Ἐφημερίδος τῶν Ἡνωμένων πολιτειῶν, εἰς ὃν ὑπεσχέθη ὅτι θὰ στέλλῃ ἀνταποκρίσεις ἐξ Εὐρώπης, ἀνεχώρησε μετά τινος ἐξαδέλφου του τῇ 1 Ἰουλίου καὶ τῇ 29 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἔφθασαν εἰς Λιβερπούλην.

Πεζῇ οἱ νέοι περιηγηταὶ ἐπεσκέφθησαν σχεδὸν τὸ πλεῖστον τῆς Σκωτίας ἐξετάζοντες τὰς μᾶλλον ἀξιοσημειώτους πόλεις, τοποθεσίας καὶ φρούρια, καθὼς καὶ τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τοῦ λαοῦ· εἶτα ἐπανῆλθον εἰς Λονδῖνον, ἔνθα παρετήρησεν ὁ Βαγιάρδος τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς πενίας καὶ τοῦ πλούτου, ἐκοιμήθη εἰς τὰ ῥυπαρότερα ξενοδοχεῖα, περιεπάτησε μετὰ τῶν ἐργατῶν καὶ ἐπαιτῶν, καὶ ἐξεπλάγη ἐπὶ τῷ χειμάρρῳ ἐκείνῳ τοῦ λαοῦ ὅστις διέρχεται τὴν ἀχανῆ πόλιν, καὶ μετὰ βραχεῖαν ἐνταῦθα διαμονὴν ἀπῆλθον εἰς Γερμανίαν ταξειδεύοντες πάντοτε ὅσον ἐδύναντο εὐθηνότερον, καὶ συνεχῶς ἀντικαθιστῶντες τὸν σιδηρόδρομον διὰ τῆς πεζοπορίας. Σκοπὸς τοῦ Βαγιάρδου ἦτο νὰ μεταβῇ μετὰ τοῦ ἐξαδέλφου του εἰς Ἀϊδελβέργην καὶ ἀκροασθῇ τῶν μαθημάτων τοῦ πανεπιστημίου ἢ νὰ διδαχθῇ ὑπό τινος καθηγητοῦ, ἀλλ' ἡ εὕρεσις χρημάτων δὲν ἦτο εὔκολος. Ἐν τούτοις ἀγαπῶν τὰς ῥωμαντικὰς τοποθεσίας, τὰ ἀρχαῖα φρούρια, τὰ ὑψηλὰ ὄρη καὶ τοὺς ποταμοὺς μᾶλλον ἢ τὰ θρανία τοῦ πανεπιστημίου, διέκοψε ταχέως τὰ μαθήματά του καὶ ἐπανέλαβε τὰς ὁδοιπορίας του, ἀφοῦ πρότερον ἐπεσκέφθη τὰ πέριξ τῆς πόλεως ὄρη, ποταμοὺς καὶ πεδιάδας. Μετέβη πεζῇ εἰς Φραγκφόρτην ὅπως σπουδάσῃ τὴν γερμανικὴν καὶ ἐξετάσῃ τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τοῦ λαοῦ. Ὁ διὰ τοιούτων ἀσημάντων χρηματικῶν μέσων ἐπισκεπτόμενος τὴν Εὐρώπην πολλὰς ὑφίσταται ταλαιπωρίας καὶ στερήσεις, αἵτινες ἐνίοτε φθάνουσιν εἰς τὸ μὴ περαιτέρω. Ἐπὶ ἡμέρας ὁλοκλήρους ἔμεινε νῆστις, δριμεῖς δὲ ᾐσθάνετο πόνους ἐπὶ τῶν ἡμιγύμνων ποδῶν του· ἐξετέθη εἰς τὰς σφοδροτέρας καταιγίδας τοῦ χειμῶνος καὶ τὰς καυστικωτέρας ἡμέρας τοῦ θέρους, διενυκτέρευσεν εἰς καλύβας ἐπαιτῶν καὶ ἐκοιμήθη εἰς τὰς ῥυπαρὰς κλίνας τῶν πενιχροτέρων πανδοχείων. Ἀλλ' οὔτε τὰ δεινὰ ταῦτα, οὔτε οἱ κίνδυνοι εἰς οὓς πολλάκις ὑπέπεσε, ἴσχυσαν νὰ κατευνάσωσι τὸν ἐνθουσιασμόν του. Σκοπὸν εἶχε νὰ ἐπισκεφθῇ τὰ μεγαλείτερα ἔργα καὶ τὰς ὡραιοτέρας τοποθεσίας τῆς Εὐρώπης. Τινὲς τῶν ὡραιοτέρων περιγραφῶν του ἐγράφησαν ὅτε ὁ μὲν στόμαχος ἦτο κενός, αἱ δὲ χεῖρες ἔτρεμον ἐκ τοῦ ψύχους. Εἰς Φραγκφόρτην ἐξέμαθε τὴν γερμανικήν, ἐσχετίσθη μετὰ τῶν μᾶλλον διακεκριμένων ἀνδρῶν τῆς πόλεως, ἐπεσκέφθη τὸν γηραιὸν Μενδελσῶνα, καὶ μετὰ θελκτικῆς ἀφελείας περιέγραψε τὴν ὑποδοχὴν ἧς ἔτυχε παρὰ τοῦ συγγραφέως τοῦ ἁγίου Παύλου. Τὸ προσεχὲς ἔαρ ἐπανέλαβε τὰς ὁδοιπορίας, σχετιζόμενος καθ' ὁδὸν μετὰ τῶν χωρικῶν ὧν προσεκτικῶς ἐσπούδαζε τὸν βίον· ἐπεσκέφθη τὴν Λειψίαν, τὴν

Δρέσδην, τὴν Βιέννην καὶ τέλος τὸ Μόναχον, ἐξετάζων τὰ πάντα καὶ λεπτομερῶς περιγράφων αὐτά.

Ἐπὶ τοσούτῳ δὲ ἐστερεῖτο χρημάτων κατὰ τὰς ἐπιπόνους ταύτας ὁδοιπορίας, ὥστε συνεχῶς ἐδαπάνα μόνον 40 λεπτὰ πρὸς τροφὴν καθ' ἑκάστην.

Τὴν 1 Αὐγούστου 1845 συνοδοιπόρον ἔχων τὸν ἐξάδελφόν του ἐπανέλαβεν ὁ Βαγιάρδος τὰς περιηγήσεις του. Ἐπεσκέφθησαν τὴν Ζυρίχην, μετέβησαν εἰς τὴν λίμνην τῆς Λυκέρνης ἔνθα εἶδον μετ' ἐνθουσιασμοῦ τὴν κατοικίαν τοῦ Γουλιέλμου Τέλλου, ἀνέβησαν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ἁγίου Γοτάρδου, ἀφ' ἧς μετ' ἐκπλήξεως καὶ φόβου παρετήρησαν τὰ ἐνώπιον αὐτῶν χαίνοντα μαῦρα χάσματα, καὶ διὰ τῆς κοιλάδος Qucino ἔφθασαν εἰς Μιλάνον. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ εἶχεν ἀναπτυχθῆ τὸ παρατηρητικὸν τοῦ Βαγιάρδου, ὥστε ἐκ πρώτης ὄψεως ἔβλεπε πολλὰ διαφεύγοντα τὴν προσοχὴν ἄλλων. Μετὰ προσοχῆς παρετήρει τοὺς στρατιώτας, τοὺς ἱερεῖς, τὰ δάση, τὰ ἄνθη, τὰς οἰκίας, τὰ σχολεῖα, τὰ νομίσματα, τὰς ἐνδυμασίας, τὴν τροφήν, τὴν ἀτμόσφαιραν, ἐν ἑνὶ λόγῳ ἀνακαλύπτει ἐν Μιλάνῳ καὶ περιγράφει πλείονα παρ' ὅσα ἄλλοι περιηγηταὶ καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην. Ἐκεῖθεν ἐπορεύθησαν εἰς Πίσαν, Γένουαν καὶ Φλωρεντίαν ἔνθα ἔμειναν ἐπὶ τρεῖς μῆνας οὓς ἀφιέρωσεν ὁ Βαγιάρδος εἰς σπουδὴν τῆς ἰταλικῆς καὶ ἐξέτασιν τῶν εἰκόνων τοῦ Ῥαφαήλου καὶ ἄλλων διασήμων ζωγράφων. Κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἰανουαρίου τοῦ 1846 ἔφθασαν εἰς Ῥώμην καὶ κατέλυσαν εἰς πενιχρὸν ξενοδοχεῖον. Ἐπεσκέφθη ὡς ἔθος αὐτῷ τὰ ἀριστουργήματα τῆς τέχνης, ἐξέδραμεν εἰς τὰς ἐξοχάς, ἀνέβη ἐπὶ τῶν ὀρέων, καὶ καταληφθεὶς ὑπὸ τῆς νυκτὸς διενυκτέρευσεν ὑπὸ τὰς στοὰς τοῦ ναοῦ τῆς Ἑστίας.

Σφόδρα ἐπεθύμει νὰ ἴδῃ τὴν Νεάπολιν καὶ Πομπηΐαν, ἀλλ' ἐστερεῖτο χρημάτων· ἀναλαβὼν δὲ μετὰ ψυχικοῦ ἄλγους τὴν πρὸς βορρᾶν ἄγουσαν ἔφθασε πεζῇ εἰς Civita-Vechia, ὁπόθεν ἐπεβιβάσθη ἐπὶ τοῦ εἰς Μασσαλίαν ἀναχωροῦντος ἀτμοπλοίου. Εἰς πέντε δολλάρια ἀνήρχετο ὅλη ἡ χρηματική του περιουσία, ὅτε ἀπεβιβάσθη εἰς Μασσαλίαν, ἐπρόκειτο δὲ νὰ διανύσῃ πεζῇ ἀπόστασιν πεντακοσίων μιλίων διὰ μέσου χώρας ἧς καὶ τὴν γλῶσσαν ἠγνόει. Πᾶς ἄλλος ἐκτὸς τοῦ ἀπτοήτου Τέϊλωρ ἤθελεν ἀποθαρρυνθῆ ἐν τῇ λίαν δυσχερεῖ ταύτῃ περιστάσει, ἀλλ' οὗτος, νέας ἀντλήσας δυνάμεις, ἐπανέλαβε φαιδρὸς τὴν ὁδοιπορίαν του, ἔφθασεν εἰς Λυὼν ἔνθα κατὰ καλήν του τύχην ἔλαβε μικρὰν χρηματικὴν βοήθειαν ἐξ Ἀμερικῆς, ἥτις ἀπέβη ἄγγελος σωτηρίας, καὶ μετὰ πολλοὺς κόπους καὶ ταλαιπωρίας ἀφίκετο εἰς Παρισίους ὅπου, καθόσον τῷ ἐπέτρεπον αἱ περιστάσεις, ἐπεδόθη εἰς τὴν σπουδὴν τῆς γαλλικῆς, ἐπισκεπτόμενος συχνὰ τὰ μουσεῖα καὶ τὰς βιβλιοθήκας, μελετῶν ἀκαταπαύστως καὶ νέας ἀποκτῶν γνώσεις. Εἰς Λονδῖνον ἔφθασεν ἄνευ ὀβολοῦ, ἀδυνατῶν νὰ πληρώσῃ καὶ τὰ ταχυδρομικὰ τέλη ἐπιστολῆς του ἐξ Ἀμερικῆς. Ἀπεγνωσμένας κατέβαλε προσπαθείας πρὸς εὕρεσιν ἔργου παρά τινι τυπογραφείῳ, ἀλλ' ὅλαι ἀπέβησαν μάταιαι, διότι δὲν ἔφερε συστατικὰ

προηγουμένης ἐργασίας. Ἐν ἐσχάτῳ ἀπελπισμῷ, νῆστις καὶ ἄστεγος ἀπετάθη πρὸς τὸν πρόεδρον ἀμερικανικῆς τινος ἑταιρίας ὅστις, λαβὼν οἶκτον πρὸς αὐτὸν, τῷ ἐδάνεισεν 25 φράγκα καὶ οὕτω ὁ ἀτυχὴς περιηγητὴς ἠδυνήθη νὰ φάγῃ καὶ νὰ κοιμηθῇ. Ἐπρομήθευσε δὲ αὐτῷ καὶ μικρὰν ἐργασίαν ἐξ ἧς ἐπορίζετο τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἕως ὅτου λαβὼν ὀλίγα χρήματα ἐξ Ἀμερικῆς ἐπανῆλθεν εἰς Νέαν Ὑόρκην.

Τῇ προτροπῇ φίλων του ἀνέλαβε τὴν ἔκδοσιν τοῦ *Σκαπανέως*, ἐφημερίδος φιλολογικῆς, ἀλλ' ἡ ἐπιχείρησις αὕτη ἀπέτυχε πολλῶν ἀναγνωστῶν μὴ ἀρεσκομένων εἰς τὰς φιλολογικὰς ἐπιθεωρήσεις τοῦ Τέϊλωρ. Τὸ αὐτὸ ἔτος ἐδημοσίευσε τὰς *Ὁδοιπορικάς του Σκέψεις*, ἐν ᾧ μετὰ πολλῆς ἀφελείας καὶ χάριτος περιγράφει ὅσα ἐπεσκέφθη ὡς ἀντελήφθη αὐτῶν. Τὸ βιβλίον τοῦτο κατέστη δημοτικώτατον, καὶ ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως αὐτοῦ ἐγνωρίσθη μετὰ τῶν μᾶλλον διακεκριμένων φιλολόγων τῆς Νέας Ὑόρκης, ἔκτοτε δὲ ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τοῦ *Φιλολογικοῦ Κόσμου*, περιοδικοῦ ἑβδομαδιαίου, θεωρουμένου ὡς ἑνὸς τῶν σπουδαιοτάτων τῆς Ἀμερικῆς. Τὸ 1848 προσελήφθη ὡς συνεργάτης τοῦ *Βήματος*, καὶ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἤρξατο, διὰ τῆς δημοσιεύσεως μικρῶν ἄρθρων, τοῦ μακροῦ καὶ ἐντίμου σταδίου του ὡς εἷς τῶν ἐκδοτῶν τῆς σπουδαίας ταύτης ἐφημερίδος. Κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1849 ἐστάλη εἰς Καλιφορνίαν παρὰ τῆς εἰρημένης ἐφημερίδος, ὅπως παράσχῃ ἀκριβεῖς πληροφορίας περὶ τῶν χρυσούχων μεταλλείων τῆς χώρας ἐκείνης, περὶ ἧς μέγιστον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐξεδηλώθη ἐνδιαφέρον. Μετὰ σπουδῆς ἀνεγίνωσκεν ὁ λαὸς πᾶσαν εἴδησιν περὶ τῶν χρυσωρυχείων αὐτῆς, χιλιάδες δὲ μετέβαινον διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης πρὸς εὕρεσιν τύχης εἰς τὴν εὐδαίμονα ἐκείνην γῆν. Οὐδέποτε ὁ ἀμερικανικὸς λαὸς κατελήφθη ὑπὸ τοσαύτης συγκινήσεως ὅσῳ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Οἱ πλούσιοι ἐπώλουν εἰς πλειστηριασμὸν τὰ κτήματά των καὶ ἀπήρχοντο αὐθωρεί, οἱ δὲ πένητες ἀνεχώρουν πεζῇ, σχεδὸν ἄνευ ἐφοδίων, καὶ κινδυνεύοντες ν' ἀποθάνωσι τῆς πείνης κατὰ τὴν μακρὰν διὰ τῶν ἐρήμων πορείαν. Ἐπί τινα χρόνον ἐνόμιζέ τις ὅτι αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι ἤθελον μείνει ἄνευ ἄρρενος πληθυσμοῦ πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας. Ἡ Νέα Ἀγγλία ἅπασα εἶχε καταληφθῇ ὑπὸ τοῦ πυρετοῦ τοῦ χρυσοῦ.

Κατὰ τὴν πυρετώδη ταύτην ἔξοδον ἀνεχώρησεν ὁ Τέϊλωρ. Ὁλόκληρος ὁ ἅγιος Φραγκῖσκος παρίστανε ἀπέραντον πεδίον πλῆρες σκηνῶν, παραπηγμάτων, σωρῶν διαφόρων ἐμπορευμάτων καὶ φορτηγῶν ζῴων. Ἐν τῷ ἀχανεῖ δὲ τούτῳ πεδίῳ παρετήρησεν ὁ Τέϊλωρ Μεξικανούς, Γερμανούς, Ἄγγλους, Ἀμερικανούς, Ἰνδοὺς καὶ Ἰάπωνας συνωθουμένους φύρδην μίγδην, ἐξάλλως χειρονομοῦντας καὶ ἐμμανῶς ἐπαναλαμβάνοντας: χρυσόν! χρυσόν! χρυσόν! Μολονότι δὲ ἀπέθανον ἑκατοντάδες ἐκ τῶν ἑλῶν τοῦ Παναμᾶ καὶ ἀπωλέσθησαν χιλιάδες ἐκ τῆς χολέρας, οὐχ ἧττον οὐδὲν ἠδύνατο ν' ἀναχαιτίσῃ τὴν ὁρ-

μὴν τοῦ χειμάρρου καὶ οἱ θηρευταὶ τοῦ χρυσοῦ συνέρρεον ἀθρόοι εἰς τὸν ἐπίγειον τοῦτον παράδεισον.

Καὶ τὰ ἐλάχιστα ὑπερετιμήθησαν. Δωμάτιον ῥυπαροῦ ξενοδοχείου ἐνοικιάζετο ἀντὶ 25 δολλαρίων τὴν ἑβδομάδα· τὸ ξενοδοχεῖον δὲ τοῦτο, ἔχον ἔκτασιν ἑβδομήκοντα τετραγωνικῶν ποδῶν ἔφερεν ἐτήσιον εἰσόδημα *ἑκατὸν δέκα χιλιάδων δολλαρίων*. Ἕκαστον φύλλον ἐφημερίδος ἐπωλεῖτο ἀντὶ ἑνὸς δολλαρίου, ὅλα δὲ ἀνεξαιρέτως τὰ ἐμπορεύματα ἔφερον κέρδος χιλιάδας τοῖς ἑκατόν. Κοινοῦ ἐργάτου ἡμερομίσθιον ἦσαν 15-20 δολλάρια, τόσον δὲ ταχέως ηὔξανεν ἡ τιμὴ τῶν κτημάτων ὥστε ὀλίγοι ἐτόλμων νὰ πωλήσωσι, φοβούμενοι μὴ ἐκ τῆς ὑπερτιμήσεως ἀπολέσωσι περιουσίαν ὁλόκληρον. Μεταπράτης ἔχων τὰ ἐμπορεύματά του ἐντὸς καλύβης κεκαλυμμένης διὰ πανίου ἐκέρδησε πεντακοσίας χιλιάδας δολλαρίων ἐντὸς ὀκτὼ μηνῶν· τόσῳ δὲ ἄφθονος ἦτον ὁ χρυσός, ὥστε τὰ παιδία ἐκέρδαινον ἄπειρα κέρδη συλλέγοντα τὰ ἐκ τῶν σάκκων τῶν ἐργατῶν πίπτοντα τεμάχια χρυσοῦ.

Τὰ τῶν ἐργασιῶν τούτων περιέγραψε γλαφυρῶς ὁ Βαγιάρδος εἰς τὰς διὰ τοῦ *Βήματος* δημοσιευθείσας ἐπιστολάς του. Προέτειναν δὲ αὐτῷ νὰ ἐργασθῇ δι' ἴδιον λογαριασμόν, ἀλλ' οὗτος, μένων πιστὸς εἰς τὸ καθῆκον, ἀπῆλθε πρὸς ἔρευναν τῆς χώρας. Διῆλθεν ἐρήμους πεδιάδας, ποταμοὺς καὶ δάση ἃ ἐλυμαίνοντο λησταὶ καὶ ἄγρια θηρία, ἀναπτύξας κατὰ τὴν ἐπικίνδυνον ταύτην πορείαν θάρρος ἀκλόνητον καὶ αὐταπάρνησιν ἐφάμιλλον τοῦ Στάνλεϋ καὶ τῶν μεγαλειτέρων περιηγητῶν, καὶ ἐκτεθεὶς εἰς ὅλας τὰς ταλαιπωρίας ἃς ὑφίσταντο πάντες οἱ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐπισκεπτόμενοι τὴν Καλιφορνίαν περιηγηταί.

Ἐνίοτε ἐχάνετο ἐντὸς τῶν δασῶν καὶ τῶν ὀρέων καὶ συνεχῶς ὑπέφερεν ἐκ πείνης καὶ δίψης, ἀλλ' ἀποφασίσας νὰ ἐρευνήσῃ τὴν χώραν ὑπέμενε καρτερικῶς διακινδυνεύων ἐνίοτε καὶ αὐτὴν τὴν ζωήν. Γραφικῶς περιέγραψε τὴν ἐκλογὴν τῶν ἀντιπροσώπων ἥτις ἐγένετο ἐν Καλιφορνίᾳ τῇ συναινέσει πάντων τῶν ἐκ περάτων τοῦ κόσμου συναθροισθέντων χρυσοθηρῶν, πιστὰς δὲ καὶ ἀκριβεῖς πληροφορίας μετέδιδεν εἰς τοὺς πολυπληθεῖς ἀναγνώστας τοῦ *Βήματος* περὶ τῆς περιλαλήτου ταύτης χώρας. Εἰς Μεξικὸν πορευόμενος συνελήφθη ὑπὸ ληστῶν οἵτινες, ἀπογυμνώσαντες αὐτὸν τῶν ὅσα εἶχε χρημάτων, ἔδεσαν τὰς χεῖράς του καὶ οὕτως ἀφῆκαν αὐτὸν ν' ἀκολουθήσῃ τὴν πορείαν του. Εὐτυχῶς κατώρθωσε νὰ λύσῃ τὰ δεσμά του καὶ νὰ φθάσῃ ἀβλαβὴς εἰς Μεξικὸν ὁπόθεν ἐπανῆλθεν εἰς Νέαν Ὑόρκην.

Ὁ θάνατος τῆς πασχούσης συζύγου του ἐπελθὼν δύο μῆνας μετὰ τοὺς γάμους τῷ ἐπροξένησε βαθεῖαν λύπην· πρὸς διασκέδασιν δὲ αὐτῆς ἐπεδόθη εἰς ἀέναον ἐργασίαν, δημοσιεύσας ποιήματα, μυθιστορίας καὶ λυρικὰ ᾄσματα, ἀλλ' ὁ ὑπερβολικὸς κάματος κατέβαλεν αὐτὸν ἐπὶ τοσοῦτῳ, ὥστε ἐνόησεν ὅτι ἦτο αὐτόχρημα αὐτοχειρία ἡ ἐξακολούθησις τῆς ἐργασίας. Ἀνεμνήσθη τότε τῶν πρώτων ἐν Εὐρώπῃ ὁδοιποριῶν του, καὶ ὁ πρὸς τὰς περιηγήσεις ἔρως

του ἀνεζωπυρώθη. Ἀποφασίσας νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν Ἀφρικὴν ἀνεχώρησεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν ὅπου ἔφθασε τὴν 1 Νοεμβρίου 1851.

Κατὰ τὸν διάπλουν ἐγνωρίσθη μετά τινος Γερμανοῦ μεθ' οὗ συνεφώνησαν νὰ ἐπισκεφθῶσι τὸν Νεῖλον μέχρι τῶν συνόρων τῆς Κεντρῴας Ἀφρικῆς. Ταχύτατα ἐξεμάνθανεν ὁ Βαγιάρδος τὰς ξένας γλώσσας, καὶ τῇ βοηθείᾳ μικροῦ φρασελογίου κατώρθωσε νὰ συνεννοῆται μετὰ τῶν ἐντοπίων. Τὴν 1 Δεκεμβρίου ἀφίκοντο εἰς Θήβας, ἐξετάζοντες ἐπὶ δύο ἡμέρας τὰ ἀρχαῖα αὐτῆς λείψανα ὧν ἐκτενῆ περιγραφὴν ἔπεμψεν ὁ Βαγιάρδος εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ *Βήματος*. Ἐπὶ δύο ἡμέρας ἀνήρχοντο πρὸς τὸν Νεῖλον ἐπισκεπτόμενοι χωρία, ἀρχαίους ναούς, ἡμιτεθαμμένας πόλεις καὶ τάφους λαμπρῶς κεκοσμημένους, ἔφθασαν δὲ μέχρι τοῦ καταρράκτου καὶ τῆς νήσου Φίτης (ἴσως Φάρου)ὅπου εἶδον τὸν περίφημον ναὸν τῶν Πτολεμαίων.Ἐνταῦθα ὁ Τέϊλωρ ἀπεχωρίσθη τοῦ συνοδοιπόρου του,ὅστις ἐπανῆλθεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν, οὗτος δὲ εὑρὼν τὰς ἀναγκαίας καμήλους, ἀπῆλθε πρὸς ἔρευναν τῆς ἐρήμου, κινδυνεύων νὰ σπαραχθῇ ὑπὸ ἀγρίων θηρίων, ἢ νὰ προσβληθῇ ὑπὸ τοῦ φοβεροῦ αὐτῆς πυρετοῦ ἢ τοῦ ἀνυποφόρου τῆς θερμῆς ἄμμου καύσωνος. Ἀπτόητος ἠκολούθησε τὴν πορείαν καὶ ἔφθασεν εἰς Καρτούμην ἔνθα ἐφιλοξενήθη ὑπὸ τῶν καθολικῶν ἱεραποστόλων· ἤλπιζε δὲ ὅτι δι' αὐτῶν ἤθελεν ἐπισκεφθῆ τὰς ἐρήμους τῆς Ἀφρικῆς, ἀλλ' οὐδεὶς αὐτῶν ἐτόλμα νὰ ἐπιχειρήσῃ τοιαύτην ἐκδρομήν. Οὕτω δὲ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνακαλύψῃ ὅ,τι βραδύτερον ἀνεκάλυψεν ὁ Στάνλεϋ. Ἐπὶ τοσούτῳ ἐπέμενεν ὁ Βαγιάρδος νὰ ἐπισκεφθῇ τὰς ἐνώπιόν του ἀγνώστους χώρας, ὥστε ἀπεφάσισε, ὑπό τινων μόνον ὑπηρετῶν ἀκολουθούμενος, νὰ πλεύσῃ πρὸς τὸν Λευκὸν Νεῖλον· καὶ κατορθώσας μετὰ μεγάλης δυσκολίας νὰ εὕρῃ πλοιάριον, ἕνεκα τοῦ πρὸς τοὺς ἀγρίους κανιβάλους τοῦ ἐσωτερικοῦ τρόμου τῶν ναυτῶν, ἀπέπλευσε παρὰ τὰς συμβουλὰς πάντων, ἀποτρεπόντων αὐτὸν τοιούτου ῥιψοκινδύνου ταξειδίου, ἔχων ἀπόφασιν νὰ προχωρήσῃ ἐφόσον οἱ λεμβοῦχοι ἤθελον ἀκολουθήσει αὐτόν. Ἐπὶ ἐρήμου ποταμοῦ, ἀγρίαν παρουσιάζοντος ὄψιν, ἐν μέσῳ ἀπείρου ἐρημίας ἔνθα καὶ αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι ἐφαίνοντο ὡς θηρία, μεταξὺ τῶν παραδοξοτάτων πτηνῶν καὶ ζώων, ἄνευ οἰκείων καὶ φίλων, ἔπλεεν ἀτάραχος χωρὶς ποτὲ νὰ φαντασθῇ ὅτι ἠδύνατο νὰ σπαραχθῇ ὑπὸ κροκοδείλων ἢ ἱπποποτάμων, φοβούμενος δὲ μόνον μὴ ἐγκαταλειφθῇ ὑπὸ τοῦ πληρώματος, καὶ οὕτως ἔφθασεν εἰς τὴν χώραν τῶν Σιλούχων, φυλῆς νέγρων ἀγρίας, ἣν μόνον ἐκ παραδόσεως ἐγνώριζον οἱ ναῦται, οἵτινες ἔντρομοι ἤκουσαν τὸν Βαγιάρδον λέγοντα ὅτι ἔμελλε νὰ ἐπισκεφθῇ τὰ χωρία τῶν φοβερῶν τούτων ἀνθρωποφάγων. Παραλαβὼν δύο τῶν ὑπηρετῶν του, ὧν ὁ εἷς ὡμίλει ὀλίγον τὴν γλῶσσαν τῶν ἀγρίων, μετέβη ἄοπλος εἰς τὰ χωρία αὐτῶν, καὶ διὰ τοῦ προσηνοῦς αὐτοῦ ὕφους κατεπράϋνε τὴν ὀργήν των. πείσας αὐτοὺς νὰ καταθέσωσι τὰ ὅπλα, ἅτινα κατ' ἀρχὰς ἐκίνουν ἀπειλητικῶς. Ἐκάπνισε δὲ μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ καὶ προσέφερε δῶρα τοῖς λοιποῖς.

Ὅλαι αἱ προσπάθειαί του ὅπως πείσῃ τοὺς ναύτας ν' ἀκολουθήσωσι τὸν

πρὸς τὰ πρόσω πλοῦν ἀπέβησαν μάταιαι. Οὔτε δώρων ὑποσχέσεις, οὔτε ἀπειλαὶ κατέπεισαν αὐτούς, ἀκραδάντως πιστεύοντας ὅτι εἶχον φθάσει εἰς τὸ τέλος τοῦ κόσμου. Σφόδρα ἐπεθύμει νὰ ἐρευνήσῃ τὸν ἐνώπιόν του ἄγνωστον κόσμον, διὸ ἐπανῆλθε μετὰ λύπης εἰς Κάϊρον, ἀφοῦ ἐπεσκέφθη τὰ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ χωρία τῶν ἀγρίων, ἐκδραμὼν καὶ δευτέραν φορὰν εἰς τὴν ἔρημον. Κατὰ τὴν ὁδοιπορίαν δὲ ταύτην προσεβλήθη ὑπὸ τῆς λεγομένης «μέθης τῆς ἐρήμου», ἥτις προέρχεται ἐκ τῆς μονοτόνου τοπογραφίας καὶ τοῦ φοβεροῦ καύσωνος.

Ἐκ τῆς Αἰγύπτου μετέβη εἰς Ἱερουσαλήμ, ἐπεσκέφθη τὴν Βιθυνίαν, τὴν Ναζαρέτ, τὴν Δαμασκόν, ἀνέβη εἰς τὰ ὄρη τοῦ Λιβάνου, ἀπῆλθεν εἰς Προῦσαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Μαθὼν ἐκεῖ ὅτι μοῖρα Ἀμερικανικοῦ στόλου ἐπρόκειτο νὰ πλεύσῃ εἰς τοὺς λιμένας τῆς Ἰαπωνίας, ἀπεφάσισε ν' ἀκολουθήσῃ αὐτήν, καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἔγραψεν εἰς τοὺς ἐν Νέᾳ Ὑόρκῃ φίλους του, παρακαλῶν αὐτοὺς νὰ ζητήσωσιν ἄδειαν ὅπως ἀπέλθῃ εἰς Ἰαπωνίαν μετὰ τοῦ στόλου. Ἀλλ' ἐν Λονδίνῳ, ἔνθα ἐπανῆλθε διὰ τῆς Ἰταλίας καὶ Γερμανίας, ὧν ἐπεσκέφθη καὶ πάλιν τὰς σημαντικωτέρας πόλεις, ἀπεφάσισε, πρὸ τῆς Ἰαπωνίας, νὰ περιηγηθῇ τὴν *Κίναν*, καὶ λαβὼν τὰ πρὸς τοῦτο ἐφόδια ἀπῆλθεν εἰς Γιβραλτάρην, περιηγήθη ἐσπευσμένως τὴν μεσημβρινὴν Ἱσπανίαν, καὶ τὴν 8 Δεκεμβρίου ἀπεβιβάσθη εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ὅπόθεν διὰ τοῦ Σουὲζ ἀπέπλευσεν εἰς Βομβάην. Σπεύδων δὲ νὰ περιηγηθῇ τὰς Ἰνδίας καὶ φθάσῃ ἐγκαίρως εἰς Κίναν ὅπου ἔμελλε νὰ συναντήσῃ τὴν ὑπὸ τῷ πλοιάρχῳ Περρὲ ναυτικὴν μοῖραν, ἀπεφάσισε νὰ διατρέξῃ *τετρακόσια μίλια* ἐπὶ ταχυδρομικοῦ ὀχήματος. Καθ' ὁδὸν ἐπεσκέφθη τὴν Ἄγραν, ἧς ἐθαύμασε τοὺς περιφήμους ναούς, κατὰ πολὺ ὡραιοτέρους τῶν ὡραιοτέρων τῆς Εὐρώπης καὶ μετὰ πορείαν 150 μιλίων ἔφθασεν εἰς Δέλην, παλαιὰν τῶν Μογγόλων πρωτεύουσαν. Πανταχοῦ ὑπεδέχοντο αὐτὸν φιλοφρόνως, διὰ τοῦ εὐγενοῦς δὲ καὶ συνδιαλλακτικοῦ ὕφους του ἐπέσυρε ταχέως τὰς συμπαθείας τῶν σχετιζομένων αὐτόν. Ἀνέβη ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν κορυφῶν τῶν Ἡμωδῶν (Ἱμαλαΐων) ὀρέων καὶ διὰ ταχυτάτης πορείας ἔφθασαν εἰς Καλκούταν, ὅπόθεν ἀνεχώρησεν εἰς *Σιγκαπόρην* πόλιν κατοικουμένην ὑπὸ 10-15 χιλιάδων ῥυπαρῶν καὶ δυσειδῶν Κινέζων, οὓς ὁ Τεϊλωρ περιέγραψεν ὡς τὸν μᾶλλον βάρβαρον καὶ ἀγροῖκον λαόν. Ἐνταῦθα ἔγραψεν ἀξιόλογον πραγματείαν περὶ τῆς καλλιεργείας τῆς Κίνας, ἥτις ἐδημοσιεύθη ἐν Λονδίνῳ καὶ Νέᾳ Ὑόρκῃ.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαΐου ἀνεχώρησε μετὰ τοῦ εἰς Ἰαπωνίαν πλέοντος στόλου, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι αἱ μὲν ἐκθέσεις του ὅλαι ἤθελον ὑποβληθῇ εἰς τὸν ἔλεγχον τῶν ἀξιωματικῶν, οὗτος δὲ εἰς ὅλας τὰς ποινὰς τοῦ ναυτικοῦ νόμου. Ἔπλευσαν κατ' εὐθεῖαν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἰαπωνίας, ὁ δὲ Βαγιάρδος παρετήρει καὶ περιέγραφε λεπτομερῶς πᾶν ὅ,τι ἀπήντων κατὰ τὸν διάπλουν. Αἱ ἐκθέσεις του δὲ αὗται, παρέχουσαι παντοίας πληροφορίας περὶ τῶν ὀρέων, ποταμῶν, πεδιάδων καὶ λιμένων ὡς καὶ περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν ἀναγκῶν τῶν κατοίκων, κατετέθησαν εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν ὡς λίαν

χρήσιμοι ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως τῆς πατρίδος του θεωρηθεῖσαι. Μετὰ μακρὰν ἀπουσίαν ἐπανῆλθεν εἰς Νέαν Ὑόρκην τὴν 20 Δεκεμβρίου 1853 γενόμενος δεκτὸς μετ' ἐνθουσιασμοῦ.

Μετὰ τὴν ἐπάνοδόν του ἐξ Ἰαπωνίας καὶ Κίνας, ἤρξατο αὖθις τῶν φιλολογικῶν του ἐργασιῶν δημοσιεύσας διάφορα ποιήματα καὶ μυθιστορίας, καὶ διορθῶν τὰς μήπω δημοσιευθείσας ἐπιστολάς του. Τοιαύτη δ' ἦτο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ φήμη του ὡς μεγάλου περιηγητοῦ, ὥστε καθεκάστην σχεδὸν προσεκαλεῖτο ὑπὸ διαφόρων συλλόγων παρακαλούντων αὐτὸν ν' ἀναγνώσῃ τι περὶ τῶν περιηγήσεών του, καὶ συνοδευόντων, ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, τὰς προσκλήσεις ταύτας διὰ γενναίων χρηματικῶν ποσῶν, κατὰ τὸ ἐν Ἀμερικῇ ἐπικρατοῦν ἔθος.

Διακαὴς αὐτοῦ πόθος ἦτο νὰ παράσχῃ τῇ οἰκογενείᾳ του τὰ μέσα ἀνετωτέρου βίου, καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον εἰργάζετο ἀκαταπαύστως. Τοιαύτην δὲ ἐργατικότητα ἀνέπτυξεν ὥστε ἐκτὸς τῆς τακτικῆς ἐργασίας τοῦ *Βήματος*, ἀνεγίνωσκε τακτικῶς εἰς διαφόρους συλλόγους, καὶ ἀπεκρίνατο εἰς πλῆθος ἐπιστολῶν ἃς ἐκ διαφόρων μερῶν τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Εὐρώπης ἐλάμβανε καὶ δι' ὧν τῷ ἐζητοῦντο ποικίλαι πληροφορίαι περὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐπισκεφθέντων μερῶν. Ἐκ τῆς ἐργασίας δὲ ταύτης ἀπελάμβανεν ἀρκετά, ἀπέτισε διάφορα χρέη του, καὶ τὸ ἔαρ τοῦ 1856 ἀνεχώρησε μετὰ τῆς οἰκογενείας του εἰς Εὐρώπην. Ἀνέκφραστον χαρὰν ᾐσθάνετο ὁ Βαγιάρδος ἐπισκεπτόμενος μὲ τοὺς ἀδελφοὺς καὶ τὰς ἀδελφάς του τὴν Ἀγγλίαν, ἥτις τὴν φορὰν ταύτην τῷ ἐφαίνετο ὡραιοτέρα καὶ θελκτικωτέρα. Προσεκαλεῖτο συνεχῶς εἰς τὰς συναναστροφὰς τῶν διαπρεπεστέρων ἀνδρῶν, ὁ δὲ Θέκερυ εἰσήγαγεν αὐτὸν εἰς τὴν ἐκλεκτοτέραν κοινωνίαν τοῦ Λονδίνου. Ἱστορικοί, βιογράφοι, μουσικοί, ποιηταί, ἔσφιγγον ἀδελφικῶς τὴν χεῖρα τοῦ Βαγιάρδου ὅστις ᾐσθάνετο ἤδη ὅτι εἶχεν ἀνέλθει εἰς τὴν περιωπὴν ἐκείνην, δι' ἣν εἶχε καταβάλει τοσούτους ἀγῶνας, θεωρούμενος ἴσος ἐκείνοις ὧν τὰ συγγράμματα μετὰ προσοχῆς ἐσπούδαζε. Ἄλλοτε πάλιν, ἐξετάζων τὰ δημοσιευθέντα ἔργα του, εὕρισκεν αὐτὰ πολὺ κατώτερα τῆς ἀξίας ἣν ἐν γένει τοῖς ἀπέδιδον. Αἱ σχέσεις του μετὰ τῶν ἀνδρῶν τούτων ἐνέβαλον αὐτῷ τὴν ἰδέαν τοῦ συγγράψαι τι ὑψηλότερον, καὶ πρὸς τὸ ἔργον τοῦτο ἔστρεψεν ὅλας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις.

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης οἱ φίλοι του παρετήρουν ἐν αὐτῷ τάσιν τινὰ πρὸς ἔκστασιν ἥτις διεφαίνετο καὶ ἐν μέσῳ τῆς συνήθους φαιδρότητός του. Ἀκατασχέτως ἔτεινε πρὸς τὴν ὑψηλὴν ποίησιν, καὶ ᾐσθάνετο τὴν ἠθικὴν ἐκείνην δύναμιν, δι' ἧς ἤθελεν ἐπιτελέσει ἔργον μεγαλείτερον.

Μετὰ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ διῆλθε θέρος εὐχάριστον εἰς τὰς τερπνοτέρας τοποθεσίας τῆς Εὐρώπης, καὶ τὸ ἐπιὸν φθινόπωρον ἀπεφάσισε νὰ ἐπισκεφθῇ τὰς παγωμένας χώρας τῆς Λαπωνίας.

Ἐκ τῶν σχέσεών του μετὰ τῶν μᾶλλον διακεκριμένων ἀνδρῶν τῆς Ἀγγλίας καὶ Ἀμερικῆς εἶχεν ἐννοήσει, ὅτι τὰ δημοσιευθέντα ποιήματά του θὰ

ζήσωσι μακρότερον τῶν περιγραφῶν τῶν περιηγήσεών του, καὶ ὅτι ἡ θέσις τοῦ ποιητοῦ ἐν τῇ πλάστιγγι τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας ἦτο πολὺ ὑψηλοτέρα τῆς τοῦ ἀνταποκριτοῦ ἐφημερίδος περιηγητοῦ. Τῇ 6 Δεκεμβρίου 1856, ἀνεχώρησεν ἐκ Γερμανίας ἐπιχειρῶν τὴν ἐπικινδυνωδεστάτην τῶν ἐπιχειρήσεων. Ἀλλ' ἐκ τῶν πολλῶν περιηγήσεών του ἐδιδάχθη νὰ περιφρονῇ πάντα κίνδυνον καὶ νὰ προχωρῇ ἕως ἐκεῖ ἔνθα ἠδύνατο νὰ ζήσῃ ἀνθρωπίνη ὕπαρξις. Ἀπεφάσισε νὰ ἴδῃ ἡμέραν ἄνευ ἀνατολῆς καὶ νύκτα ἄνευ δύσεως ἡλίου, καὶ οὐδὲν ἠδύνατο ν' ἀναχαιτίσῃ τὴν ἀπόφασίν του ταύτην. Ὅτε ἔφθασεν εἰς Στοκχόλμην ἠγνόει ἐντελῶς τὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ προώδευσε τόσῳ ταχέως, ὥστε ὅτε ἤρξατο τῆς πρὸς βορρᾶν πορείας του κατώρθωσε νὰ συνεννοῆται μετὰ τῶν ἰθαγενῶν. Τὰ τῆς φοβερᾶς ταύτης πορείας δι' ἁμαξίων καὶ ἑλκύθρων περιέγραψε λεπτομερῶς διὰ τῶν ἐν τῷ *Βήματι* δημοσιευθεισῶν ἐπιστολῶν· Τὸ θερμόμετρον ἐδείκνυεν ἐνίοτε 40 βαθμοὺς κάτωθεν τοῦ μηδενικοῦ, ἡ γενειάς, ἡ κόμη καὶ τὰ βλέφαρα εἶχον κρυσταλλωθῆ, τὰ ἄκρα τοῦ σώματός του ἦσαν παγωμένα, καὶ ὅμως ταῦτα ὑπέμενε καρτερικῶς, καὶ διερχόμενος τὰ ἀγριώτερα μέρη τῆς Λαπωνίας, μεταξὺ τοῦ Βοθνικοῦ κόλπου καὶ τοῦ ἀρκτικοῦ ἀκρωτηρίου, ἐπροχώρησε μέχρι Κοτοκέντου. Ἐνταῦθα εἶδε τὴν ἄνευ ἀνατολῆς ἡλίου πολυπόθητον ἡμέραν, ἡ δὲ περιγραφὴ αὐτοῦ περὶ τῆς λευκῆς γῆς, τοῦ κυανοῦ οὐρανοῦ, τῶν κιτρίνων καὶ χρυσοειδῶν χρωμάτων τῆς πρωΐας καὶ τῆς ὑπερύθρου λάμψεως τῆς ἑσπέρας εἶνε μία τῶν γραφικωτάτων καὶ χαριεστάτων ἐν τῇ ἀγγλικῇ φιλολογίᾳ.

Ἔξαλλος ὑπὸ χαρᾶς ἤκουσεν εἰς τὴν ἀρκτικωτάτην ταύτην ἄκραν γνωστὴν μουσικὴν ἣν ἡ σύζυγος ἱεραποστόλου ἐξετέλει ἐπὶ κλειδοκυμβάλου.

Τῇ 14 Φεβρουαρίου ἐπανῆλθεν εἰς Στοκχόλμην μετὰ ὀδυνηρὰν πορείαν κατὰ πολὺ κινδυνωδεστέραν τῆς ἀνόδου, ἕνεκα τῆς ἐπιτάσεως τοῦ ψύχους κα' τῶν συχνοτέρων καταιγίδων. Ἐπεδόθη εἰς τὴν σπουδὴν τῆς Σουηδικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας, καὶ ἐντὸς τριῶν μηνῶν κατώρθωσε νὰ ἐννοῇ οἱονδήποτε σύγγραμμα! Εἰς Κοπενάγην συνήντησε τὸν μέγαν ποιητὴν τῆς Δανίας Ἄνδερσεν, παρ' οὗτινος ἔτυχεν ἐγκαρδίου ὑποδοχῆς.

Τοιουτοτρόπως ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον οἱ διασημότεροι ἄνδρες τοῦ κόσμου ἐσχετίζοντο μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀσήμου Ἀμερικανοῦ γεωμόρου. Ἐκεῖθεν μετέβη εἰς Γερμανίαν πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν φίλων του, καὶ μετ' ὀλίγον ἐπανῆλθεν εἰς Λονδῖνον ὅπως ἀποχαιρετίσῃ τὴν εἰς Ἀμερικὴν ἐπιστρέφουσαν οἰκογένειάν του. Μετὰ τοῦ Γερμανοῦ δ' ἐκείνου φίλου ὃν συνήντησε κατὰ πρῶτον ἐν Αἰγύπτῳ συνεφώνησαν νὰ μεταβῶσιν εἰς Δρονδιέρην καὶ ἐκεῖθεν δι' ἀτμοπλοίου εἰς τὰ βόρεια ἀκρωτήρια τῆς Νορβηγίας. Καθόσον δὲ ἐπροχώρουν πρὸς τὸν ἀρκτικὸν κόλπον, τὰ ὄρη καθίσταντο λευκότερα, αἱ δὲ ἡμέραι ἐμηκύνοντο ἐπὶ τοσούτῳ ὥστε ἡ ἑσπέρα διεδέχετο τὴν πρωΐαν διὰ λυκόφωτος· βαθμηδὸν αἱ νύκτες ἀπέβαινον φωτεινότεραι, ὥστε, ὅτε ἔφθασαν εἰς τὸ ἀρκτικὸν ἀκρωτήριον, ὁ ἥλιος ἔλαμπεν ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ λαμπρότητι ἐπὶ 24 ὥρας.

Ἐξετάσαντες ἅπαντα τὰ κατὰ τὴν ἀρκτικὴν παραλίαν χωρία, διηυθύνθησαν πρὸς μεσημβρίαν, ἀπεβιβάσθησαν εἰς Δρονδιέρην, ἐκεῖθεν εἰς Βέργεν, καὶ περὶ τὰ μέσα Σεπτεμβρίου ἀφίκοντο εἰς Στοκόλμην, ἔνθα ὁ Τέϊλωρ ἀπεχωρίσθη τοῦ φίλου του. Μετὰ τὴν ἀρκτικὴν ταύτην ἐκδρομὴν ἐνυμφεύθη τὴν θυγατέρα τοῦ διασήμου ἀστρονόμου Hansen, ἣν πρὸ πολλοῦ εἶχε γνωρίσει ἐν Γερμανίᾳ. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐδημοσίευσεν ἐν Λονδίνῳ τὰς «Ἀρκτικὰς ἐκδρομὰς» καὶ διαφόρους ἐπιστολὰς, καὶ εἶτα ἀπῆλθε μετὰ τῆς συζύγου του πρὸς ἐπίσκεψιν τῆς Ἑλλάδος. Ὡς δὲ ἐξ Ἀθηνῶν ἔγραφεν, διῆλθε τὰς εὐτυχεστέρας ἡμέρας τοῦ βίου μεταξὺ τῶν ἐρειπίων τῆς πόλεως ἐκείνης. Ἔκθαμβος πρὸ τῆς ὡραιότητος τοῦ Παρθενῶνος ἀναφωνεῖ ὅτι ὅλα τὰ μνημεῖα ἅτινα ἐπεσκέφθη πίπτουσιν εἰς ἀσημότητα ἐνώπιον τοῦ μαρμαρίνου τούτου ἀριστουργήματος. Ἐπισκεφθεὶς τὰ ὀνομαστότερα μέρη τῆς Ἑλλάδος, τὰς Θερμοπύλας, τὴν Κρήτην καὶ ἄλλα, ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας ὁπόθεν ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ διὰ τοῦ Δουνάβεως εἰς Γερμανίαν. Προτιθέμενος δὲ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ἀμερικὴν καὶ ζήσῃ ἡσύχως τὸ ἐπίλοιπον τοῦ βίου του, ἀπεφάσισε νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν Ῥωσίαν ὅπως συμπληρώσῃ τὰς περὶ Εὐρώπης γνώσεις του.

Πολλὰ κατὰ τὴν περιήγησιν ταύτην παρετήρησε καὶ ἠρεύνησεν, ἰδίως ἐν Μόσχᾳ καὶ Πετρουπόλει, ἧς ἐθαύμασε τὰς μεγαλοπρεπεῖς οἰκοδομὰς, ὀνομάσας αὐτὴν ζῶσαν εἰκόνα τοῦ Μεγάλου Πέτρου. Ὅπως δὲ, ὅτε κατὰ τὴν πρώτην ἐν Εὐρώπῃ περιηγησίν του, τρέχων εἰς τὰς ὁδοὺς τοῦ Βερολίνου καὶ συνωθούμενος μετὰ τοῦ πλήθους ὅπως ἴδῃ τὴν μακρόθεν διαβαίνουσαν ἅμαξαν τοῦ αὐτοκράτορος, δὲν ἠδύνατο ποτὲ νὰ συλλάβῃ τὴν ἰδέαν ὅτι ἤθελεν ἐπανέλθει εἰς τὴν πόλιν ταύτην ὡς πρεσβευτὴς τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, οὕτως, ἀποχαιρετίζων τὴν Πετρούπολιν δὲν ἠδύνατό ποτε νὰ φαντασθῇ ὅτι μετ' οὐ πολὺ ἔμελλε νὰ ἐπανέλθῃ ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς πατρίδος του.

Τὴν ἐκ τῆς Ῥωσίας ἐπάνοδον ἐθεώρησεν ὡς τὸ τέρμα τῶν περιηγήσεών του, καὶ μετ' εὐφροσύνου ἀγαλλιάσεως ἀπέθηκε τὸν κάλαμον, ὁμολογήσας ὅτι οὐδὲν ἄλλο ἐπεθύμει ἢ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πατρίδα του καὶ ζήσῃ ἡσύχως εἰς τὸν οἶκον ὃν παρὰ τῇ ἐπαύλει τοῦ πατρός του ἐσκόπει νὰ κτίσῃ. Μετ' ὀλίγας ἑβδομάδας οἱ πολυπληθεῖς φίλοι του ὑπεδέχοντο αὐτὸν ἐν Νέᾳ Ὑόρκῃ. Ἀλλὰ χαρακτὴρ οἷος ὁ τοῦ Τέϊλωρ δὲν ἠδύνατο νὰ μείνῃ ἥσυχος. Διασκεδασίς του ἦτον ἡ ἐργασία, τροφή του δὲ ἡ φιλολογία. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀπεφάσισε νὰ μεταφράσῃ τὸν Γκαῖτε καὶ Σίλλερ. Ἐθεωρεῖτο εἷς τῶν σπουδαιοτέρων ἀνδρῶν τῆς Ἀμερικῆς, πανταχόθεν προσεκαλεῖτο εἰς διαφόρους φιλολογικοὺς συλλόγους, θερμὰς δὲ ἐλάμβανε παρακλήσεις νὰ γράψῃ ἢ ν' ἀναγνώσῃ τι.—Μετ' οὐ πολὺ ἐστάλη καὶ πάλιν εἰς Καλιφορνίαν ὅπως περιγράψῃ τὰς ἐν τῇ πόλει τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου ἐπελθούσας μεταβολὰς, καθὼς καὶ τὰ τῆς γεωργίας, τοῦ ἐμπορίου καὶ τῶν μεταλλείων τῆς

χώρας. Ἐπανελθὼν ἐνησχολεῖτο εἰς δημόσια ἀναγνώσματα δι' ὧν ἐκέρδαινε τὰς πρὸς ἀποπεράτωσιν τοῦ οἴκου του ἀναγκαίας δαπάνας.

Σφόδρα ἐπεθύμει ν' ἀποκατασταθῇ ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ οἴκῳ καὶ ἐπιληφθῇ τῆς μεταφράσεως τοῦ Φαύστου, ἀλλ' ἡ σκληρὰ ἀνάγκη τὸν ἠνάγκαζε νὰ διαθέτῃ τὸν χρόνον οὐχὶ ὡς αὐτὸς ἐπεθύμει. *Αὕτη ἦτο ἡ σκληροτέρα δοκιμασία τοῦ Βαγιάρδου, ᾐσθάνετο τάσιν ἀκατάσχετον πρὸς ἔργον εἰς ὃ ἐκ φύσεως προωρίσθη, ἐνόει ὅτι ἄφινεν ἡμιτελῆ τὰ ἄριστα ἔργα του,* πλὴν εἰργάζετο, ἐκοπία καὶ ἠγρύπνει, ὅπως εὐσεινηδήτως κερδαίνῃ τὰ πρὸς τὸ ζῆν. Ἡ διηνεκὴς αὕτη ἐργασία ἤρχισε νὰ προσβάλλῃ τὴν ὑγείαν του, καὶ αἰσθανόμενος ἀνάγκην ἀναπαύσεως, ἀνεχώρησεν εἰς Γερμανίαν. Δὲν ἠδυνήθη ὅμως νὰ εὕρῃ τὴν ζητουμένην ἀνάπαυσιν, καθότι ὁ ἐπελθὼν Ἀμερικανικὸς πόλεμος ἐνέβαλεν αὐτὸν εἰς ἀνησυχίαν. Τὸν Αὔγουστον τέλος τοῦ ἰδίου ἔτους ἐπέστρεψεν εἰς Ἀμερικὴν καὶ μετ' ἀνεκφράστου χαρᾶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν νεόδμητον οἶκον του. Τὸ ἐπιὸν ἔτος διωρίσθη γραμματεὺς τῆς ἐν Πετρουπόλει Ἀμερικανικῆς πρεσβείας, καὶ κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐν Πετρουπόλει διαμονῆς του αἱ μετὰ τῆς Ῥωσίας σχέσεις τῆς Ἀμερικῆς ἀπέβησαν στενώταται. Ἐσχετίσθη μετὰ πολλῶν διακεκριμένων ἀνδρῶν, οἵτινες, ἐκτιμῶντες τὴν ἀξίαν αὐτοῦ, ἐθεώρουν ἄφευκτον τὸν προβιβασμόν του εἰς τὴν θέσιν τοῦ πρέσβεως, ἀλλ' ὁ Τέϊλωρ ἐφρόντιζε περὶ τῶν φιλολογικῶν του ἔργων μᾶλλον ἢ τοῦ διπλωματικοῦ σταδίου. Χωρὶς οὐδόλως νὰ παραμελήσῃ τὰ καθήκοντά του, ἐπεδόθη εἰς τὰς συνήθεις μελέτας, ἐξέδραμεν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας, ἧς ἐσπούδασε τὴν γλῶσσαν καὶ τοὺς δοκιμωτέρους συγγραφεῖς. Ἀκαταπαύστως εἰργάζετο, ἀναγινώσκων, γράφων καὶ παρατηρῶν. Ἐν Ῥωσίᾳ συνέγραψε δύο ποιήματα, ὁ *Νέβας* καὶ *Χίλια ἔτη*, ἅτινα, μεταφρασθέντα ῥωσιστί, ἐγένοντο δεκτὰ μετ' ἐνθουσιασμοῦ ὑπὸ τῶν εὐγενῶν λογίων. Τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς φιλοδοξίας του ἦτο νὰ παράσχῃ εἰς τὸ κοινὸν ἀξίαν μετάφρασιν τοῦ Γκαῖτε καὶ Σίλλερ μετὰ τῆς βιογραφίας ἀμφοτέρων, καὶ πρὸς τὸ ἔργον τοῦτο συνεκέντρωσεν ὅλας του τὰς δυνάμεις. Μολονότι δὲν ἀπέδιδεν μεγάλην ἀξίαν εἰς τὰ δημοσιευθέντα μυθιστορήματά του, οὐχ ἧττον αἱ *Τύχαι τοῦ Ἰωάννου Γόσφρων*, ὁ *Ἰνὰχ Θόρστων* καὶ ἡ *Ἱστορία τῆς Κεντέτ*, ἅτινα ἐδημοσιεύθησαν μετὰ τὴν ἐκ Ῥωσίας ἐπάνοδόν του, ἱκανοποίησαν αὐτόν, ὡς τυχόντα γενικῆς ἐπιδοκιμασίας. Ἔκτοτε δὲ ἐνησχολεῖτο εἰς διάφορα φιλολογικὰ ἔργα καὶ δημόσια ἀναγνώσματα, ἕως ὅτου ἀπῆλθε καὶ πάλιν εἰς Εὐρώπην ὅπως ἐξετάσῃ τὰ ὑπὸ τοῦ Γκαῖτε τυχόντα ἐπισκέψεως μέρη καὶ ἀφηγηθῇ διὰ τοῦ γλαφυροῦ του καλάμου τὰ τῆς ἐκθέσεως τοῦ 1867.

Τὸ 1866 ἐδημοσιεύθη τὸ ποίημα αὐτοῦ *ἡ Εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου*, ὅπερ ἀμέσως μετεφράσθη Ἰταλιστί. Τὸ 1869 *Ὠδὴ τοῦ Ἀβραὰμ Λίνκολν*. Τὸ 1871 *ὁ Φαῦστος τοῦ Γκαῖτε*. Τὸ 1872 *ἡ Προσωπὶς τῶν Θεῶν*. Τὸ 1873 τὸ βουκολικὸν ποίημα *Λάρσ*. Τὸ 1874 ἡ τραγῳδία *ὁ Προφήτης* καὶ τὸ 1875 διάφορα βουκολικὰ καὶ λυρικὰ ποιήματα. Κατὰ τὸ 1874 ἀπῆλθεν εἰς Ἰσλαν-

δίαν ὡς ἀνταποκριτὴς τοῦ *Βήματος*. Ἔγραψε δὲ ποίημα *ἡ Ἀμερικὴ ἐν Ἰσλανδίᾳ*, ὅπερ, ἀναγνωσθὲν Ἰσλανδιστὶ ἐνώπιον πολυπληθοῦς ὁμηγύρεως, διήγειρε γενικὸν ἐνθουσιασμόν.—Κατὰ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1878 ὁ πρόεδρος τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, ἐκτιμῶν τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνδρὸς προσέφερεν αὐτῷ τὴν χηρεύουσαν θέσιν τοῦ ἐν Βερολίνῳ πρεσβευτοῦ τῆς Ἀμερικῆς, λέγων ὅτι οὐδεὶς τῶν ζώντων ἀμερικανῶν διπλωματῶν ἠδύνατο λυσιτελέστερον καὶ ἀξιοπρεπέστερον τοῦ Τέϊλωρ ν' ἀντιπροσωπεύσῃ τὴν Ἀμερικὴν ἐν Γερμανίᾳ. Τὴν θέσιν ταύτην δὲν ἐπεδίωξεν ὁ Τέϊλωρ, οὐχ ἧττον ἐδέχθη αὐτὴν εὐχαρίστως διότι τῷ παρεῖχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐξακολουθήσῃ τὰς περὶ τοῦ βίου τοῦ Γκαῖτε καὶ Σίλλερ μελέτας του. Γενικὴ χαρὰ ἐξεδηλώθη ἐν Ἀμερικῇ ἐπὶ τῷ ἀγγέλματι τοῦ διορισμοῦ αὐτοῦ. Ὅλαι ἀνεξαιρέτως αἱ ἐφημερίδες ἐθεώρησαν αὐτὸν ὡς τὴν συνετωτέραν καὶ δικαιοτέραν πρᾶξιν τῆς κυβερνήσεως, μετ' ἐγκωμίων δὲ ἀνήγγειλαν αὐτὴν τὰ ἐγκριτώτερα εὐρωπαϊκὰ φύλλα. Πανταχόθεν ὁ πρόεδρος τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν ἐλάμβανε συγχαρητηρίους ἐπιστολὰς ἐπὶ τῇ ἐπιτυχεῖ ἐκλογῇ του, ἄπειρον δὲ πλῆθος λαοῦ πάσης τάξεως συνώδευσεν ἐν Νέᾳ Ὑόρκῃ τὸν εἰς Γερμανίαν ἀναχωροῦντα Τέϊλωρ. Ἐγκάρδιος ὑπῆρξεν ἡ ὑποδοχὴ ἧς ἔτυχεν ἐν Βερολίνῳ ὑπὸ πλείστων σοφῶν γερμανῶν, μετ' ἰδιάζοντος δ' ὅλως σεβασμοῦ καὶ ὑπολήψεως ἐχαιρέτισεν αὐτὸν ὁ πρίγκηψ Βίσμαρκ καὶ ὁ διάδοχος τοῦ Γερμανικοῦ θρόνου. Τιμώμενος ὑπὸ τοῦ ἔθνους του, ὑψηλὴν κατέχων φιλολογικὴν θέσιν καὶ ζῶν εὐτυχὴς μετὰ τῆς συζύγου καὶ θυγατρός του, εἰσῆλθεν ὁ Τέϊλωρ εἰς τὸν ἐν Βερολίνῳ οἶκόν του, λέγων· «ἐδῶ δύναμαι τέλος νὰ ἐργασθῶ ἐν ἀνέσει». Ἀλλ' ἄλλως ἔδοξε τῇ εἱμαρμένῃ. Τὸν ἑπόμενον Δεκέμβριον προσεβλήθη ὑπὸ ἐπικινδύνου ὑδροκοίλης· οἱ ἰατροὶ συνεβούλευσαν αὐτὸν ν' ἀπέχῃ πάσης ἐργασίας, ἀλλ' ὑπερίσχυεν ἡ πολυετὴς ἕξις, καὶ ἀσθενὴς δὲ ὢν καὶ καταβεβλημένος ἐξηκολούθει ἐργαζόμενος, πρὸς ἀκριβῆ ἐκπλήρωσιν τῆς ἀνατεθείσης αὐτῷ ὑπηρεσίας, ἥτις ἦν ἡ τελευταία ἣν προσήνεγκε τῇ πατρίδι του. Τὴν 19 Δεκεμβρίου, ἀφοῦ πρὸ ὀλίγων λεπτῶν εἶχε λάβει ἀντίτυπον τοῦ τελευταίου συγγράμματός του *ὁ Δευκαλίων*, ἀπέθανεν ὁ μέγας περιηγητής, ὁ ποιητὴς καὶ ἀκραιφνὴς πατριώτης Βαγιάρδος Τέϊλωρ, ὁ διὰ μόνης τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ ἱκανότητος ἀνελθὼν εἰς τ' ἀνώτατα ἀξιώματα, καὶ θέσιν ἐπιφανῆ καταλαβὼν μεταξὺ τῶν διπλωματῶν καὶ φιλολόγων τῆς χώρας του, μνήμην ἀφεὶς ἀθάνατον καὶ λύπην ἄφατον τῇ πατρίδι αὐτοῦ καὶ τῷ πεπολιτισμένῳ κόσμῳ.

Μ. Ν. ΔΑΜΙΡΑΛΗΣ.

Η ΣΤΡΟΓΓΥΛΗ ΕΙΚΩΝ

(ΕΚ ΤΩΝ ΤΟΥ ΕΔΓΑΡΔΟΥ ΠΟΟΥ)

Ὁ πύργος εἰς τὸν ὁποῖον ὁ ὑπηρέτης μου μὲ εἰσήγαγε σχεδὸν διὰ τῆς βίας, ὅπως μὴ διέλθω τὴν νύκτα ἐν ὑπαίθρῳ, ῥιγῶν καὶ πυρέσσων ἐκ τῆς πληγῆς μου, ἀνῆκεν εἰς τὴν τάξιν τῶν ὑπερηφάνων καὶ μελαγχολικῶν ἐκείνων κτιρίων, ὧν σώζονται εἰσέτι καταῤῥέοντά τινα λείψανα ἐπὶ τῶν ἀκρωρειῶν τῶν Ἀπεννίνων. Τὸ μέγαρον τοῦτο ἐφαίνετο πρὸ ὀλίγου χρόνου καὶ προσωρινῶς μόνον ἐγκαταλειφθὲν ὑπὸ τοῦ οἰκοδεσπότου. Μεταξὺ τοῦ πλήθους τῶν ἐρήμων κοιτώνων ὡρίσθη ἡμῖν ὡς κατάλυμα εἷς τῶν μετριωτέρων κείμενος ἐν ἀποκέντρῳ πυργίσκῳ. Τὰ σκεύη αὐτοῦ ἦσαν μεγαλοπρεπῆ, ἀλλὰ παλαιὰ καὶ ἐφθαρμένα, οἱ δὲ τοῖχοι ἐκαλύπτοντο διὰ κεντητῶν ἐπιστρωμάτων, ἱπποτικῶν οἰκοσήμων καὶ πρὸ πάντων διὰ πλήθους εἰκόνων νεωτέρων ζωγράφων ἐντὸς ὁλοχρύσων γεγλυμμένων πλαισίων. Ἡ πυρετώδης διάθεσις ὑφ' ἧς κατειχόμην κατέστησεν ὀξυτέραν τὴν ἐντύπωσιν ἐκ τῶν εἰκόνων τούτων, αἵτινες ἐκόσμουν οὐ μόνον τοὺς τέσσαρας κυριωτέρους τοίχους, ἀλλὰ καὶ τὰς χαρακτηριζούσας τὸν γοτθικὸν ῥυθμὸν ἀπειραρίθμους κοιλότητας καὶ γωνίας. Νυκτὸς ἤδη οὔσης, διέταξα τὸν ὑπηρέτην μου νὰ κλείσῃ τὰ δρύϊνα παραθυρόφυλλα, νὰ θέσῃ ἀρχαίαν τινὰ πολύκηρον λυχνίαν παρὰ τὸ προσκεφάλαιόν μου καὶ ν' ἀνασύρῃ τὰ ἐκ μαύρου βελούδου παραπετάσματα τῆς κλίνης, ὥστε νὰ δύναμαι οὕτω ν' ἀνακουφίσω τὴν ἀϋπνίαν μου ἐπισκοπῶν τὰς ζωγραφίας ἢ ἀναγινώσκων μικρόν τι εὑρεθὲν παρὰ τὸ προσκεφάλαιον βιβλιάριον, ἐν ᾧ περιείχετο ἡ ἱστορία καὶ ἡ τεχνικὴ ἀνάλυσις τῶν ἔργων τούτων.

Πολλὰς διῆλθον οὕτω ταχυπτέρους ὥρας ἐναλλὰξ ἀναγινώσκων καὶ θαυμάζων τὰς εἰκόνας. Ἡ θέσις ὅμως τοῦ λαμπτῆρος δὲν ἦτο ἡ καταλληλοτάτη πρὸς ἄνετον ἀνάγνωσιν. Μὴ θέλων ν' ἀφυπνίσω τὸν ὑπηρέτην μου ἐξέτεινα μετὰ κόπου τὸν βραχίονα ὅπως μετατοπίσω τὸ κηροπήγιον· ἀλλ' ἡ μετατόπισις αὕτη ἐπήγαγεν ὅλως ἀπροσδόκητον ἀποτέλεσμα, φωτίσασα αἴφνης ζωηρῶς γωνίαν τινὰ τοῦ θαλάμου, ἐφ' ἧς μία τῶν στηλῶν τῆς κλίνης ἥπλονε πρότερον βαθυτάτην σκιάν. Ἐν τῷ κοιλώματι ἐκείνῳ διέκρινα τότε κατὰ πρῶτον εἰκόνα διαφυγοῦσαν μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης τὴν προσοχήν μου. Αὕτη παρίστα ὥριμον κορασίδα ἢ νεωτάτην γυναῖκα. Μετὰ τὸ πρῶτον ἐπ' αὐτῆς βλέμμα ἔκλεισα εὐθὺς τοὺς ὀφθαλμούς, χωρὶς νὰ ἐννοήσω ἀμέσως ὁ ἴδιος πῶς συνέβη τοῦτο· διὰ τῆς ἀναλύσεως ὅμως τοῦ κατέχοντός με αἰσθήματος, κατενόησα βαθμηδὸν ὅτι ὁ λόγος δι' ὃν ἔκλεισα τοὺς ὀφθαλμοὺς ἦτο ἐπιθυμία τις νὰ βεβαιωθῶ διὰ τῆς σκέψεως ὅτι οὗτοι δὲν μὲ ἠπάτων, ὅτι ἀνοίγων αὐτοὺς ἤθελον ἰδεῖ καὶ πάλιν τὴν εἰκόνα ἐκείνην, ἣν ἐπεθύμουν νὰ

θαυμάσω μετὰ ψυχροτέρου αἵματος καὶ ἡσυχωτέρων νεύρων. Ἀφοῦ ἔμεινα οὕτως ἐπί τινα λεπτὰ τῆς ὥρας, ἤνοιξα καὶ πάλιν τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ προσήλωσα αὐτοὺς ἀτενῶς εἰς τὴν ζωγραφίαν. Κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν ἤμην ἡσυχώτατος καὶ σχεδὸν ἀπύρετος, διασκεδασθείσης βαθμηδὸν τῆς κατεχούσης με πρὶν νευρικῆς ἐξάψεως. Οὐδεὶς λοιπὸν ὑπῆρχε λόγος δυσπιστίας πρὸς τὰς αἰσθήσεις μου.

Ἡ εἰκὼν παρίστα, ὡς ἤδη εἶπον, νεαρὰν γυναῖκα, τὴν κεφαλὴν δηλαδὴ καὶ τοὺς ὤμους αὐτῆς. Οἱ βραχίονες, τὸ στῆθος καὶ τὰ ἄκρα τῆς στιλπνῆς κόμης συνεχέοντο δι' ἀνεπαισθήτων ἀποχρώσεων μετὰ τῆς ὁπωσοῦν ἀορίστου ἀλλὰ πυκνῆς μᾶλλον σκιᾶς τοῦ βάθους τῆς εἰκόνος. Τὸ πλαίσιον ἦτο σχήματος ᾠειδοῦς, ὁλόχρυσον καὶ περιέργως κατὰ τὸν ἀραβικὸν ῥυθμὸν γεγλυμμένον. Ὑπὸ τεχνικὴν ἔποψιν ἡ εἰκὼν ἐκείνη ἦτον ἀριστοτέχνημα· νομίζω ὅμως ὅτι ἡ αἰφνιδία καὶ βαθυτάτη ἐντύπωσις ἣν μοὶ ἐπροξένησεν ἡ θέα αὐτῆς δὲν προήρχετο οὔτε ἐκ τῆς τελειότητος τῆς τέχνης, οὔτε ἐκ τῆς ὄντως σπανίας καλλονῆς τοῦ εἰκονισθέντος προσώπου. Τὴν ἐντύπωσιν ταύτην δὲν δύναμαι κατ' οὐδένα τρόπον ν' ἀποδώσω εἰς ἀπάτην τῆς πυρεσσούσης φαντασίας μου, ἐκλαβούσης ὡς ζῶσαν τὴν κεφαλὴν ἐκείνην, ἀφοῦ ἀμέσως ἐφείλκυσαν τὴν προσοχήν μου ἡ τελειότης τῆς ζωγραφίας καὶ αἱ γλυφαὶ τοῦ πλαισίου, ἅτινα καθίστων ἀδύνατον πᾶσαν ἔστω καὶ στιγμιαίαν παραίσθησιν. Τοιαῦτα ἀνελογιζόμην ἐπὶ ὁλόκληρον ὥραν ἀνακαθήμενος ἐπὶ τῆς κλίνης καὶ προσηλωμένα ἔχων τὰ βλέμματα ἐπὶ τοῦ θαυμαστοῦ πίνακος, οὐδὲ ἀπεφάσισα νὰ κατακλιθῶ πρὶν ἢ ἐξιχνιάσω τὸ μυστήριον τῆς ἀδιηγήτου συγκινήσεως ἣν ᾐσθάνθην ἐξ αὐτοῦ· καὶ τοῦτο ἀνεῦρον τέλος πάντων. Τὸ γόητρον τῆς προσωπογραφίας ἐκείνης ἦτο ἡ ὑπάρχουσα ἐν αὐτῇ ἔκφρασις ζωτικότητος τοσαύτης, ὥστε κατ' οὐδὲν διέφερε τῆς ἀληθοῦς ζωῆς. Ἐκ τούτου ἀνεσκίρτησα ἅμα τὴν εἶδον, εἶτα δὲ ἠπόρησα, ἐταράχθην καὶ κατειχόμην ἀκόμη ὑπὸ ἀορίστου τινὸς αἰσθήματος σεβασμοῦ καὶ φόβου, ἐνῷ μετεκίνουν τὴν λυχνίαν ὅπως παύσω βλέπων τὸ αἴτιον τῆς ταραχῆς μου. Λαβὼν ἔπειτα ἀνὰ χεῖρας τὸν περιέχοντα τὴν ἀνάλυσιν τῶν εἰκόνων τόμον, ἀνέγνων ἀπλήστως ἐν αὐτῷ τὴν κατωτέρω ὄντως παράδοξον ἱστορίαν.

«Ὁ πίναξ οὗτος παριστᾷ τὴν πιστὴν εἰκόνα νεάνιδος σπανίου κάλλους καὶ ἀπαραμίλλου ζωηρότητος, χάριτος καὶ θυμηδίας. Κατηραμένην ὅμως τινὰ ἡμέραν ἡ κόρη αὕτη εἶδεν, ἠγάπησε καὶ ἐνυμφεύθη περιώνυμον ζωγράφον ὁλοψύχως εἰς τὴν τέχνην του ἀφωσιωμένον. Ὅσον ἦτον οὗτος ἀφηρημένος καὶ σοβαρὸς τόσον ἦτον ἐκείνη ἐρασμία, φιλομειδής, ζωηρὰ καὶ ὡς νέα γαλῆ φιλοπαίγμων· τὰ πάντα εὕρισκεν εὔμορφα καὶ ἠγάπα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, πλὴν μόνης τῆς ζωγραφικῆς, ἥτις ἦτο ἀντίζηλος, πλειότερον αὐτῆς ὑπὸ τοῦ συζύγου ἀγαπωμένη. Οἱ πίνακες, τὰ χρώματα καὶ οἱ χρωστῆρες ἦσαν δι' αὐτὴν θέαμα ὀδυνηρόν, ὄντως δὲ φοβερὰ ὑπῆρξεν ἡ στιγμὴ καθ' ἣν ὁ ζωγράφος ἐξέφρασε τὴν ἐπιθυμίαν ν' ἀπεικονίσῃ τὸ πρόσωπόν της. Εὐπειθὴς

ὅμως οὖσα, ὡς πᾶσα εἰλικρινῶς ἐρῶσα γυνή, οὐδὲν ἀντεῖπε καὶ ἐπὶ ὁλοκλήρους μακρὰς ἑβδομάδας ἔμεινεν ἀκινητοῦσα ἀπέναντι τοῦ τεχνίτου ἐν τῷ ὑψηλῷ θαλάμῳ τοῦ πύργου, ὅπου ἐκ μόνης τῆς ὀροφῆς εἰσέδυεν τὸ φῶς τῆς ἡμέρας. Ὁ ζωγράφος ἦτο ἄνθρωπος ἰδιότροπος, σύννους, ὀνειροπόλος. Κατεχόμενος ὁλόκληρος ὑπὸ τοῦ ἔργου του, ὅπερ ἀπέβαινε καθ' ἑκάστην θαυμαστότερον δὲν παρετήρει, ὅτι τὸ ἐν τῷ πύργῳ ἄνωθεν καταλειβόμενον πένθιμον φῶς ἐμάραινε τὴν ὑγείαν τῆς συζύγου του, ἧς τὴν μετ' ὀλίγον καταφανῆ εἰς πάντας φθίσιν μόνος αὐτὸς ἐπέμενε νὰ μὴ βλέπῃ. Οὐδέποτε ἐξέφευγε παράπονον ἐκ τῶν χειλέων τῆς ἀτυχοῦς γυναικός, ἀλλ' ἐξηκολούθει νὰ μειδιᾷ εἰς τὸν μεγάλον τεχνίτην, ὅστις εἰργάζετο νυχθημερὸν μετὰ πυρετώδους δραστηριότητος πρὸς ἐξεικόνισιν τῆς ἀντικρὺ αὐτοῦ καθ' ἑκάστην ὠχροτέρας μορφῆς. Οἱ βλέποντες τὴν εἰκόνα ἔμενον ἄφωνοι ἐκ τοῦ θαυμασμοῦ τῆς ἐμψύχου αὐτῆς ὁμοιότητος, ἣν ἀπέδιδον οὐ μόνον εἰς τὴν τέχνην ἀλλὰ καὶ τὸν διακαῆ ἔρωτα τοῦ ζωγράφου πρὸς τὴν οὕτω θαυμασίως εἰκονιζομένην γυναῖκα. Καθ' ἣν ὅμως ἐποχὴν ἐπλησίαζε νὰ συντελεσθῇ τὸ ἔργον οὐδεὶς ἦτο πλέον δεκτὸς ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ, καθότι ὁ ζωγράφος εἶχε χάσει τὰς φρένας ἐν τῇ θέρμῃ τῆς ἐργασίας καὶ σπανίως ἤγειρε τὸ βλέμμα ἀπὸ τοῦ ὁμοιώματος ὅπως στρέψῃ αὐτὸ πρὸς τὸ πρωτότυπον, οὐδόλως δὲ ἤθελε νὰ ἐννοήσῃ ὅτι τὰ χρώματα ἅτινα ἥπλονεν ἐπὶ τοῦ πίνακος ἀφῃροῦντο ἀπὸ τῶν παρειῶν τῆς ἀπέναντι αὐτοῦ καθημένης. Ὅτε μετὰ παρέλευσιν πολλῶν ἑβδομάδων οὐδὲν ἄλλο ἀπέμενεν ὅπως τελειωθῇ τὸ ἔργον εἰμὴ ἐλαφρά τις χρωστῆρος ἀφὴ πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἐκφράσεως τοῦ στόματος καὶ ἀνάδειξιν τοῦ ὀφθαλμοῦ, διεστάλησαν τὰ χείλη καὶ ἐσπινθήρισε τὸ βλέμμα τῆς ἀθλίας γυναικὸς ὡς ἑτοιμόσβεστος λυχνία. Τὸ μειδίαμα καὶ τὸν σπινθῆρα ἐκεῖνον ἔσπευσεν ὁ ζωγράφος νὰ μεταφέρῃ ἐπὶ τῆς εἰκόνος, ἥτις ἐτελείωσε τέλος πάντων. Ὁ τεχνίτης ἔμεινε τότε πρὸ αὐτῆς ἐπί τινας στιγμὰς ἐν ἐκστάσει· ἀλλ' ἐνῷ ἐθαύμαζε τὸ ἔργον τῶν χειρῶν του, ἤρξατο αἴφνης νὰ τρέμῃ καὶ ἀνακράξας μετ' ἀπεριγράπτου ἀγωνίας: «Ἐδῶ ὑπάρχει ζωὴ ἀληθινή!» ἔστρεψεν εὐθὺς ἀνήσυχον βλέμμα πρὸς τὴν φιλτάτην του· ἀλλ' αὕτη ἦτο νεκρά.

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΟΙΔΗΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΙΣ

Ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ ἐν Κεφαλληνίᾳ κ. Ἠλία Ζερβοῦ Ἰακωβάτου ἄλλοτε προέδρου τῆς ΙΒ' Ἰονίου Βουλῆς δημοσιεύομεν τὸ ἑπόμενον ἀπόσπασμα καθ' ὃ συντεῖνον εἰς διαφώτισιν τῶν ἐν τῷ *Παρνασσῷ* (Α', 241, 657 καὶ Γ', 115) καταχωρισθέντων ὑπὸ τῶν κκ. Σ. Παπαγεωργίου καὶ Ι. Μομφερράτου.

Κεφαλληνία, 27 Μαρτίου 1879.

Ἔντιμε Κύριε,

Πρὸ ἓξ σχεδὸν ἐτῶν ἀνακηρύττων με ὁ ὑμέτερος Σύλλογος *ἐπίτιμον* αὐτοῦ μέλος, καὶ διαβιβάζων μοι τὸ ἀναφορικὸν δίπλωμα, μοὶ ἀπέστελλεν ἀκολούθως καὶ ἓν τεῦχος ἐκ τοῦ ὁμωνύμου αὐτοῦ περιοδικοῦ. Ἀποποιηθεὶς ὅμως ἐγώ, ἕνεκα ἰδιαιτέρων λόγων, ν' ἀποδεχθῶ τὴν ἀπονεμηθεῖσάν μοι τιμήν, καὶ ἀνακοινόνων μετὰ λύπης τὴν ἀποποίησίν μου αὐτήν, ἔπαυσα φυσικῷ τῷ λόγῳ οὕτως ἐκ προοιμίων τοῦ νὰ διατελῶ εἰς ἀλληλογραφίαν μετ' αὐτοῦ.

Μακρὰν πάντοτε τῆς τύρβης τοῦ κόσμου, καὶ ἀμέτοχος τῶν διατρεχόντων, ἔζων καὶ εἰσέτι ζῶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ὡς ὁ ἐρημίτης ἄλλοτε τῆς Θηβαΐδος, ὅστις δίκην στρουθίου περιοδικοῦ ἐνεφανίζετο εἰς τὰς πόλεις, ἵνα μεταφέρῃ τὰ ἐργόχειρά του· οὕτω καὶ ἐγὼ ἐξέρχομαι κἄποτε ἐκ τῶν δεσμῶν τῆς κρύπτης μου, ἵνα μεταδώσω μικρόν τι καὶ ὠχρὸν τῆς περιωρισμένης διανοίας καὶ τῶν ἰσχνῶν μελετῶν μου προϊόν. Ἓν ἐκ τούτων, ἐπιγραφόμενον «Οἱ Συνεταιρισμοὶ ἢ Σύλλογοι ὑπὸ πλουτολογικὴν καὶ ἰδίως γεωργικὴν ἔποψιν κτλ.» ἀπέστειλα ἐσχάτως καὶ πρὸς τὸν ὑμέτερον Σύλλογον.

Πρὶν δὲ τοῦτο παραληφθῇ ἴσως ὑπ' αὐτοῦ, περιῆλθε κατὰ συγκυρίαν εἰς χεῖράς μου τὸ δεύτερον τεῦχος τοῦ τρίτου τόμου τοῦ ἡμετέρου περιοδικοῦ, ἐκδοθὲν κατὰ τὸν λήξαντα Φεβρουάριον τοῦ ἤδη ὁδεύοντος ἔτους. Ἀνέγνωσα δὲ εἰς αὐτὸ ἄρθρον ἐπιγεγραμμένον, «Ῥιζοσπάσται καὶ βελτιώσεις ἐν Ἑπτανήσῳ», καὶ ὑπογεγραμμένον ὑπὸ τοῦ κ. Σπ. Παπαγεωργίου, μέλους τοῦ ὑμετέρου Συλλόγου, δι' οὗ καὶ πάλιν ὁ κύριος αὐτὸς πειραζόμενος, χάριν, ὡς προφασίζεται, *ἐκφράσεως τῶν ἰδεῶν του καὶ ῥιζοσπαστικῆς ὀρθοφροσύνης*, καθάπτεται ἀσχημόνως Προέδρου καὶ Ἀντιπροέδρου τῆς 12ης Βουλῆς τῆς πρώην Ἑπτανησιακῆς πολιτείας, ἂν καὶ ὁμολογῇ ὅτι προσωπικῶς δὲν γνωρίζει αὐτούς. Ἐπικρατεῖ, φαίνεται, εἰσέτι εἰς τὰ ἀπονενοημένα πνεύματα τὸ ὀλέθριον ἠθικὸν νόσημα τοῦ τοπικοῦ χωρισμοῦ Ἑπτανήσου καὶ Ἑλλάδος, Στερεᾶς καὶ Πελοποννήσου, Αἰγαίου καὶ Ἰονίου κτλ. . . . .

Ἐὰν ἐν τῇ 12ῃ Βουλῇ, ὅπου τὸ πρῶτον δωρεὰν ἠκοντίζοντο κατ' ἐμοῦ τοιαῦται λοιδορίαι ὑπὸ τῶν ὑποδυθέντων τὸν ἐθνικὸν κόθορνον καταχθονίων, καὶ τῶν μετ' αὐτῶν συνεταιρισθέντων *νεοφωτίστων κυρίως* ῥιζοσπαστῶν, τῶν ὁποίων ἀπέκρουον τὴν νόθον καὶ ἔγκυον ἐκ πελάγους συμφορῶν πορείαν, δὲν τὰς ἠξίωσα ἀπαντήσεως, πολὺ μᾶλλον δὲν θέλω τὰς ἀξιώσει μετὰ παρέλευσιν δεκαεπτὰ ἐτῶν, ἐξητμισμένας καὶ ἀνουσιωτέρας, ὡς ψιχία ὑπὸ ξένην τράπεζαν συνειλεγμένας, «κείρουσι μίσκους κύνες», καὶ εἴτε ἐν γνώσει, εἴτε ἐν ἀγνοίᾳ παραμεμορφωμένας. Τοιαῦται ἐπανειλημμέναι καὶ συνάμα θρασύστομοι συζητήσεις, σπείρουσαι συνήθως διαιρέσεις καὶ ζιζάνια, καὶ θερίζουσαι ἔχθρας καὶ πικρίας, εἶναι ἴδιαι ἀφρόνων ἢ καινοφρόνων, μαθητευόντων ἐν τῇ πολιτικῇ σοφιστείᾳ καὶ ἀδολεσχίᾳ, καὶ ἐπιζητούντων οὐχὶ ἐν τῇ εὐγενείᾳ

καὶ τῇ οἰκοδομῇ ἔντιμον μνείαν, ἀλλ' ἐν τῇ ἀγενείᾳ καὶ τῇ καταστροφῇ προαγωγὴν καὶ ἀπόκτησιν φήμης, ἔστω καὶ δυσφήμου, καὶ ὀνόματος, ἔστω καὶ κακωνύμου· πλὴν ἀπᾴδουν πρὸς ἄνδρας ἀγαθόφρονας, «Ineptiae non sunt animi virilis indicium», πρωταγωνιστήσαντας ὑπὲρ ἐθνικῆς ἐλευθερίας καὶ πατριωτικῆς ἀρετῆς, καὶ φέροντας εἰσέτι ἐν τῷ γήρατι πρὸς ὑψίστην αὐτῶν τιμὴν καὶ μεγίστην ἑτέρων αἰσχύνην, λευκὸν καὶ ἀκηλίδωτον τὸν διεσχισμένον τοῦ μαρτυρίου χιτῶνα.

»Πιστεύω δὲ ὅτι καὶ ὁ ὑμέτερος Σύλλογος καὶ ἐγὼ ὡσαύτως, ἔχομεν ἀντικείμενα πολὺ ὑψηλότερα καὶ σπουδαιότερα ν' ἀσχολώμεθα, παρὰ τὰς ξηρὰς ψηφοφορίας τῆς ἄλλοτε 12ης Βουλῆς τῆς Ἑπτανήσου, καὶ τὰς ἀπρεπεῖς προσωπικότητας, εἰς ἃς φαίνεται ὅτι λίαν ἀρέσκεται καὶ τέρπεται ὁ ἀπόφοιτος τῆς Θεολογίας κ. Παπαγεωργίου· ἂς μᾶς ἐπιτρέψῃ δὲ νὰ τῷ εὐχηθῶμεν, ὅπως, ἐνσπείρων τοὐλάχιστον τὸν θεῖον λόγον μετὰ πλειοτέρας φρονήσεως, χρηστολογίας καὶ εὐαγγελικῆς ἀληθείας, τύχῃ καὶ καλητέρας ἐπιδόσεως, καὶ ἀποζημιωθῇ οὕτως ἐκ τῆς ἐν τῇ πολιτικῇ ἀστοχίας του. Ἄλλως ἤθελεν ἐφαρμοσθῇ καὶ εἰς ἡμᾶς ὅ,τι ἔλεγεν ἀφελῶς τὸ τέκνον τοῦ γεωργοῦ εἰς τοὺς κοχλίας· «κάκιστα ζῷα, ὁ οἶκός σας καίεται καὶ σεῖς τραγουδεῖτε;»

»Πλὴν ἐπιτρέψατέ μοι ν' ἀναφέρω ἓν μόνον γεγονός, τὸ οὐσιωδέστατον πάντων, δι' ὃ ἔκρινα ἀναγκαίαν καὶ τὴν διαβίβασιν τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, ὅπως χρησιμεύσῃ εἰς συμπλήρωσιν κενοῦ τινος παραλειφθέντος, ἴσως ἐκ παραδρομῆς, ἐν τῷ προκειμένῳ ἄρθρῳ· εἶναι δὲ τὸ ἑξῆς: Ὁ πρόεδρος τῆς ἄλλοτε 12ης Βουλῆς τῆς Ἑπτανήσου Ἠλίας Ζερβὸς Ἰακωβάτος, ἐπρότεινε διὰ τῆς κατὰ τὴν 12ην Μαρτίου 1862 ἀγορεύσεώς του, τὴν *ἀναστολὴν τοῦ ζητήματος τῆς Ἑνώσεως*, ἐνῷ ὁ ἴδιος, ὢν βουλετὴς ἐν τῇ 9ῃ ἐπρότεινε τὴν *ἄμεσον αὐτοῦ λύσιν*. Καὶ ὅμως ἂν, ἀπέναντι τοιαύτης πασιφανοῦς ἀντιθέσεως, ἔμεινε καὶ ἄλλος ἀνέκαθεν γνήσιος καὶ σταθερὸς ῥιζοσπάστης, ὡς καὶ χαρακτὴρ ἀπόρθητος καὶ ὑπὸ ἁγνοῦ καὶ ἀτρώτου πατριωτισμοῦ τεθωρακισμένος, καὶ συνετέλεσε μέχρι τοῦδε πρὸς ἀποσόβησιν πολλῶν κατὰ τῆς πατρίδος κινδύνων, εἶναι καὶ αὐτὸς αὐτότατος ὁ Ἠλίας Ζ. Ι. οὐ μόνον ἕνεκα τῶν παραγνωριζομένων πολυετῶν ἀγώνων του, ἀλλὰ καὶ ἕνεκα τῆς ὁποίας διέγραψεν ἀληθοῦς, ὀρθῆς καὶ συνετῆς ῥιζοσπαστικῆς πορείας ἐν τῇ 12ῃ Βουλῇ, ἣν καὶ εἰσέτι τηρεῖ ἀπαρέγκλιτον, καθὸ μόνην σωστικὴν καὶ ἀρχῶν καὶ προσώπων καὶ πραγμάτων, ἂν πέπρωται νὰ σωθῶσι, διότι δυστυχῶς οἱ κίνδυνοι δὲν ἐξέλειψαν καὶ πολιτικὴ σύνεσις ὀλίγη ὑπάρχει· ἐν δὲ τῇ ἡμετέρᾳ Ἐπικρατείᾳ τηροῦνται σήμερον αἱ πολιτικαὶ ἀρχαί, ὡς ἄλλοτε ἐν τῇ Λυβικῇ χώρᾳ αἱ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς φιλανθρωπίας· αἱ παρ' ἡμῖν ὑπὸ τῶν πλείστων πρεσβευόμεναι ἀρχαὶ εἶναι αἱ φατρίαι, καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἀρχῶν ἡ ἁπλῆ κατοχὴ τῆς ἐξουσίας, καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς ἀπορρέοντα λάφυρα.

»Ἴσως ὅσα, ἐπανειλημμένως προκληθείς, ἀναφέρει περὶ ἑαυτοῦ ὁ πρόεδρος τῆς ἄλλοτε 12ης Βουλῆς τῆς Ἑπτανήσου καὶ περὶ τοῦ Ἑνωτικοῦ ζητήμα-

τος, φαίνονται παράδοξα καὶ μυστηριώδη· ἀλλὰ καὶ ποῦ δὲν ὑπάρχουν παράδοξα καὶ μυστήρια; ἢ πότε ἔλειψαν τοιαῦτα μάλιστα ἐκ τῆς πολιτικῆς; Καὶ αὐτὸς ὁ κατ' ἐμοῦ δωρεὰν λίβελλος δὲν εἶναι *μυστήριον*; Καὶ ἐν τούτοις αὐτὰ τὰ ὑπὸ τοῦ προέδρου ἀναφερόμενα εἶναι ἡ μόνη ἀλήθεια· πλὴν ἀλήθεια ἤδη εἰς τοὺς πολλοὺς κρυπτομένη, ἣν ὁ χρόνος θέλει ἀποκαλύψει.

Μόνος ὁ χρόνος δείκνυσι δίκαιον ἄνδρα
. . . . κακὸν δὲ γνοίης ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ.

Τὰ νέφη τῆς πλάνης καὶ ἀγυρτίας συμπυκνούμενα ὑπὸ τῆς ἰσχύος καὶ.... ἐπισκιάζουν εἰσέτι αὐτήν. Θέλουν ὅμως τάχιον ἢ βράδιον διασκεδασθῇ. «Οὐδὲν κρυπτὸν ὃ οὐ μὴ φανερὸν γενήσεται».Τότε θέλουν γνωρισθῇ, ἂν καὶ ἀργά, καὶ οἱ ἐκ τῶν ὑγειῶν ἀρχῶν ἀποσκιρτήσαντες ἢ παρεκτραπέντες, καὶ οἱ τοὺς ἄλλους προδόσαντες ἢ πωλήσαντες, καὶ οἱ τὰ πράγματα ἀπολέσαντες καὶ τὴν πατρίδα καταισχύναντες. Πλὴν ἑωσοῦ ἐπέλθῃ τὸ φῶς, οἱ συνετοὶ καὶ δίκαιοι ἄνδρες, οἱ ἀφατρίαστοι καὶ ἀπαθεῖς πατριῶται, ἢ σιωποῦν καὶ περιμένουν, ἢ τοὐλάχιστον ἀπέχουν ἀπὸ καθαπτικοὺς λόγους, καὶ ὁμιλοῦν μετὰ πλειοτέρας ἐπιφυλάξεως περὶ τῶν πραγμάτων, καὶ ἀνασκοπῆς περὶ τῶν ἀτόμων, ἅτινα καὶ προσωπικῶς δὲν γνωρίζουν, οὔτε βλέπουν δρῶντα ἐν τῇ πολιτικῇ σκηνῇ· ἀλλὰ δυστυχῶς τὸ νεάζον, ἂν δὲν πάσχῃ καὶ ὑπὸ οἰήσεως ἢ ἑτέρας τινὸς νόσου, εἶναι συνήθως καὶ ἀνήσυχον καὶ ἀσύνετον.

Ἐὰν δὲ τὸ κοινὸν χρέος δὲν μὲ προκαταλάβῃ, ἢ ἕτερα προσκόμματα δὲν παρεμβληθῶσι, πιστεύω ὅτι καὶ πρὸς τοιαύτην πατριωτικὴν καὶ ἱστορικὴν ὑπηρεσίαν δὲν θέλω χρηματίσει ὁ τελευταῖος φιλόπονος καὶ συνετὸς ἐργάτης. Ἄς μοὶ ἐπιτραπῇ δὲ νὰ ἐλπίσω, ὅτι τότε ἴσως τροπολογῶν τὴν ἀπόφασίν του, ὡς ἀνακοπεῖσαν, καὶ ὁ κ. Παπαγεωργίου, θέλει ἐξακολουθήσει καὶ μετὰ τὸ **1861**, νὰ μᾶς ἀπονέμῃ τὸν *πολύτιμον* σεβασμόν του, καὶ ἂν ποτε νοστιμευθῇ νὰ γράψῃ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑνώσεως, θέλει κλείσει αὐτὴν καὶ ὑπὲρ ἡμῶν, ἂν οὐχὶ μετὰ ἐνθουσιώδους, τοὐλάχιστον μετὰ *χριστιανικοῦ* καὶ *ἀγαθοπίστου* καλάμου.

Συσταίνων ἐκ περισσοῦ τὴν ἀνακοίνωσιν τῆς ἐπιστολῆς ταύτης καὶ πρὸς τὸν ὑμέτερον Σύλλογον, καὶ διαβεβαιῶν ὑμᾶς περὶ τῆς ἐξαιρέτου ὑπολήψεώς μου, διατελῶ

Ὑμέτερος θεράπων
ΗΛΙΑΣ ΖΕΡΒΟΣ ΙΑΚΩΒΑΤΟΣ.

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ*

«Ἄλλοι ἄλλο τι μόριον κρίνουσι, πάντες δὲ πάντα».

Ἡ πρὸ μικροῦ συστᾶσα ἐν Δοξάτῳ τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας ἀρχαιο-

* Σημ. Παρνασσοῦ. Δημοσιεύομεν ἐνταῦθα εὐχαρίστως τὴν ὑπὸ τῆς ἐν Δοξάτῳ ἀρχαιο-

λογικὴ Ἑταιρία, ἡ πάνυ δικαίως τυχοῦσα τῇ προτάσει τοῦ α' ἤτοι τοῦ φιλολογικοῦ καὶ ἀρχαιολογικοῦ τμήματος τοῦ ἐν Ἀθήναις συγκροτηθέντος τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ τῇ 25 Μαρτίου ε. ε. Συνεδρίου τῶν ἁπανταχοῦ ἑλληνικῶν Συλλόγων τῆς τιμῆς καὶ ἐπαίνου, ἀντιπροσωπευομένη ἐν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ φιλοπονωτάτου ἐλλογίμου καθηγητοῦ κ. Μαργαρίτου Γ. Δήμιτσα ἐπαξίως, ἄρχεται ἀπὸ τοῦδε συνῳδὰ τῷ προγράμματι αὐτῆς τῆς δημοσιεύσεως τῆς μετὰ πολλῆς δυσκολίας περισυναχθείσης πολλῆς καὶ παντοίας ὕλης.

α' Γλῶσσαι.

Ἡ ἐν Δοξάτῳ ἀρχαιολογικὴ ἑταιρία φέρει εἰς τὴν δημοσιότητα λέξεις διατηρούσας τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν σημασίαν, λέξεις ἐχούσας ἐκτεταμένους τύπους, οὓς δωρικοὺς ἀποκαλοῦμεν, καὶ λέξεις ἐχούσας τὴν ταὐτότητα τῶν τύπων κατὰ τὰς κλίσεις καὶ τοὺς σχηματισμούς. Αὗται αἱ σκοπίμως συλλεγόμεναι λέξεις, ὡς ἡμεῖς γε οἰόμεθα, συντελέσουσιν εἰς τὸν καταρτισμὸν καὶ πλουτισμὸν τοῦ νεωτέρου ἡμῶν λεξικοῦ καθ' ὅτι τὸ νῦν ὑπάρχον λεξικὸν τῆς καθωμιλημένης τοῦ Σ. Βυζαντίου ἀπεδείχθη ἐν πολλοῖς ἀτελές· προσέτι δὲ καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐθνικῆς φιλολογίας ἡμῶν. Ἀληθές ἐστιν, ὅτι ὁ παντολέτωρ χρόνος τὰ πάντα λυμαίνεται· ἀληθές ἐστιν ὅτι, τῆς παντοκράτορος συνηθείας βουλομένης, καὶ αὗται αἱ λέξεις ἀποθνήσκουσι καὶ πίπτουσιν· ὅτι δὲ τὸ τῆς συνηθείας κράτος μέγα ἐστὶ μαρτυρεῖ Σοφοκλῆς (Ἀντιγ. 702-704) λέγων.

«Ὅστις γὰρ αὐτοὺς ἢ φρονεῖν μόνους δοκεῖ,
»ἢ γλῶσσαν, ἣν οὐκ ἄλλους, ἢ ψυχὴν ἔχειν,
»οὗτοι διαπτυχθέντες, ὤφθησαν κενοί».

Ἔχρηζε νὰ πηγαίνῃς ὁ ἴδιος. Ἐν τῇ φράσει ταύτῃ καὶ ταῖς παρομοίαις τὸ ῥῆμα *χρήζω* λαμβάνεται ὑπὸ τῆς συνηθείας, ἥτις δικαστής ἐστι καὶ κανὼν τῶν γλωσσῶν, ἐπὶ τῆς ἀρχαίας σημασίας, ἤτοι ἐχρειάζετο, ἦτο ἀνάγκη νὰ πηγαίνῃς ὁ ἴδιος.

Σήμερον ἐπλύνεσκε τὰ ῥοῦχα. Ἐν τῇ φράσει ταύτῃ καὶ ταῖς τοιαύταις ὁ Ἕλλην καὶ ὁ παραδοξολόγος Εὐρωπαῖος καθορᾷ, ὅτι ἡ συνήθεια χρῆται τύποις καὶ σχηματισμοῖς, οἵοις ἐχρῆτο ὁ Ὅμηρος πρὸ 2818 ἐτῶν περίπου (κατὰ Κλίντωνα F. H. σ. 1461)· οἷον, ἐθέλεσκε (Ἰλ. ι, 353), δινεύεσκε (Ἰλ. ω. 12), ἔρδεσκεν (Ἰλ. ι, 540).

Ἐνίοτε ἡ συνήθεια καὶ οἱ ἐποποιοὶ χρῶνται τύποις, ἐν οἷς ἀπαντᾷ παραλῆγον α ἀντὶ ε οἷον ἐκάμνασκεν, ἀντὶ ἔκαμνε, ῥίγνασκεν ἀντὶ ἔρριγνε κτλ.,

λογκῆς ἑταιρίας σταλεῖσαν ἡμῖν ὕλην, ὡς ἐστάλη ἡμῖν, καί τοι τινὰ τῶν δημοσιευομένων, ἐνταῦθα εἶνε ἤδη γνωστὰ καὶ ἄλλοθεν ἢ μακρὰς μόνον παρέχουσι διαφοράς. Ἀλλὰ φρονοῦμεν ὅτι ὕψιστον καθῆκον τῶν ἐν τῇ δούλῃ Ἑλλάδι Συλλόγων εἶνε ἡ περισυναγωγὴ τοιαύτης ὕλης, καίτοι πολλάκις ἐλλείπουσιν ἐν ταῖς αὐτόθι βιβλιοθήκαις τὰ μέσα τῆς ἐξελέγξεως καὶ αὐστηρᾶς ἐπιστημονικῆς διατυπώσεως καὶ χρησιμοποιήσεως τῶν συνειλεγμένων.

οἱ δὲ ἐποποιοὶ ἔλεγον κρύπτασκε (Ἰλ. Θ. 272.), θοίζασκε (Ἡσιοδ. Θεογ. 835), ἀνασείασκε (Ὁμ. ὕμν. Ἀπολ. 4. 225), κτλ.

Ἄψε, παιδί μου τὸ λυχνάρι. Οὕτως ἡ συνήθεια ἐκφράζεται, οἱ δὲ ἀρχαῖοι διὰ τοῦ Ἀριστοφάνους.

Ἆψε, παῖ, λύχνον κἄκφερε τὸ γραμματεῖον.

Ἰδοὺ, παραδοξολόγοι, ὁμοδοξοῦντες τῷ Fallmerayer, σχηματισμοὶ καὶ τύποι καταδεικνύοντες κατ' ἀλήθειαν ὅτι οἱ νῦν Ἕλληνες ἀπόγονοί εἰσιν ἐκείνων, ὧν τὰ ἤθη καὶ τὴν γλῶσσαν διετήρησαν θρησκευτικῶς. Ἰδοὺ σχηματισμοὶ καὶ τύποι ἐπικυροῦντες τὸ δικαίωμα τῆς κληρονομίας αὐτῶν, ἧς πάνυ ἀδίκως ἀντιποιοῦνται οἱ ξένοι.

Ταράσσεψέ το Ἀλεύρο. Ἡ συνήθεια ἐσχημάτισεν ἐκ τοῦ ἀττικοῦ ῥήματος *ταράσσω* ἴδιον ῥῆμα *ταρασσεύω*, ἔχον πάσας τὰς σημασίας τοῦ ἀττικοῦ, ἤτοι, ἀνακατόνω, συγχίζω, βάλλω εἰς ταραχὴν καὶ κίνησιν. Τὸ ῥῆμα τοῦτο τῆς συνηθείας, ὅσον γε ἡμῖν εἰδέναι, μήπω ἀποτεθησαύρισται ἐν τῷ λεξικῷ τῆς καθωμιλημένης τοῦ Σ. Βυζαντίου, ἔστι δὲ τοπικόν.

Βάλλέ το 'ς τὴ σκέλλα. Ἡ συνήθεια σκέλλαν (σκέλ-ια-σκέλλα) καλεῖ πασσάλους ἐμπεπηγμένους τῇ γῇ, οἵτινες συνδέονται ἀλλήλοις δι' ἐπιμήκων ξύλων, κοντάρια, ἢ σαρίκια καλουμένων, ἐν οἷς προσαρμόζεται διὰ σχοινίου ὁ χλωρὸς καπνὸς πρὸς ἀποξήρανσιν. Ἔστι δὲ ἡ λέξις ἑλληνικὴ παραγομένη ἐκ τοῦ ῥήματος σκέλλω, σκέλλα (σκέλ-ια), ὅπερ σημαίνει ξηραίνω, κάμνω τι ἰσχνόν. Αἱ δύο αὗται καινοφανεῖς καὶ ἀκριβῶς νομίζομεν μακεδονικαὶ λέξεις, πλὴν ἄλλων μυρίων παραδειγμάτων, ἐπικυροῦσι τὴν ὀρθὴν ῥήτραν τοῦ πατρὸς τῆς Γεωγραφίας Στράβωνος «ἔστι μὲν οὖν ἡ Ἑλλὰς καὶ ἡ Μακεδονία».

Γιδέ το, παιδίμου, τί σοῦ δίδω. Τῷ *γιδὲ* ἡ συνήθεια χρῆται ἀντὶ τοῦ ἀττικοῦ *ἰδὲ* μετὰ τοῦ συμφωνοειδοῦς φωνήεντος δίγαμμα (γιδὲ), ὅπερ λίαν σύνηθες ἦν παρά τε τοῖς Αἰολεῦσι καὶ Δωριεῦσι κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀνευρισκομένων ἐπιγραφῶν. Ἡ συνήθεια χρῆται τῷ δίγαμμα καὶ εἰς πλείστας ἄλλας λέξεις, περὶ ὧν ἄλλοτε σημειώσομεν τὰ δέοντα ἐν ἐκτάσει.

Βάζει τ' αὐτί μου. Ἡ συνήθεια ἐτροποποίησε τὴν ἀρχαίαν τοῦ ῥήματος τούτου σημασίαν (φλυαρῶ, ὁμιλῶ), χρωμένη αὐτῇ οὐ μόνον κατὰ μέλλοντα καὶ ἀόριστον καὶ κατ' ἐνεστῶτα, ὡς ἔστιν ἰδεῖν ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ βομβεῖν, ἠχεῖν, ἥτις, ἐφ' ὅσον οἴδαμεν τοπική ἐστι.

Τί κνήθεσαι; Ἡ ἀρχαία σημασία τοῦ ῥήματος τούτου οὐδόλως ἐτροποποιήθη παρὰ τῆς συνηθείας, ἀλλὰ πιστῶς διετηρήθη=τί ξύεσαι; Ὡς ἡμεῖς γε οἰόμεθα ἡ λέξις αὕτη τοπική ἐστιν.

Μάνα μαμμὰ θέλω. Μαμμὰ καὶ μὰμ λέγουσιν οἱ παῖδες τὴν τροφὴν αὐτῶν τοῦτο γίνεται ἐκ τοῦ μαμμᾶν, ὅπερ Ἀριστοφάνης χρῆται ἐν ταῖς Νεφέλαις αὐτοῦ= φωνάζειν, αἰτεῖν μαμμᾶ, μαμμά. Ἐκ τοῦ ἀριστοφανείου μαμ-

μᾶν, ἔπλασεν ἡ συνήθεια τὸ ῥῆμα μαμμαίνω = ἐσθίω, τρώγω μαμμά· ἡ λέξις αὕτη οὐκ ἔστι τοπικὴ ἀλλὰ πάγκοινος.

Σοῦ, Σοῦ (*Σιοῦ*). Ἡ συνείθεια χρῆται τῇ λέξει ταύτῃ, ἥτις ἀπαντᾷ παρ' Ἀριστοφάνει (Σφ. 209) «Σοῦ, σοῦ, πάλιν σοῦ,» πρὸς ἀποσόβησιν τῶν ὀρνίθων· ἡ λέξις αὕτη καίπερ πάγκοινος σχεδὸν οὖσα ἐτέθη χάριν τοῦ ἀριστοφανείου παραδείγματος.

Αἰβά. Τοῦτο κεῖται παρὰ τῇ συνηθείᾳ ἀντὶ τοῦ ἀρχαίου αἶβοῖ· εἶνε δὲ ἐπιφώνημα λύπης καὶ θαυμασμοῦ ἐκφραστικόν, μήπω ἀποτεθησαυρισμένον ἐν τῷ ἀτελεῖ λεξικῷ τῆς καθωμιλημένης τοῦ Σ. Βυζαντίου.

Σταλαχίζομαι. Μέσον. Ἡ συνήθεια χρῆται τῷ ῥήματι τούτῳ ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ ἀγωνιᾶν, εὑρίσκεσθαι εἰς ἀνησυχίαν· ἡ λέξις αὕτη οὐκ ἔστι πάγκοινος, ἀλλὰ καθαρῶς μακεδονική, καὶ οὐχ ὑπάρχει ἐν τῷ νεοελληνικῷ λεξικῷ τοῦ Σ. Βυζαντίου. Ἐκ τούτου ἐσχημάτισεν ἡ συνήθεια καὶ τὸ οὐσιαστικὸν σταλαχίδα=ἀγωνίαν, ἀνησυχίαν, οἷον· γιδὲ τί σταλαχίδα ἔχει ὁ καϋμένος· πρὸς τούτοις δὲ ἡ συνήθεια καλεῖ σταλαχίδα τὸν ἐνοχλητικὸν ἄνθρωπον· οἷον, ὢ τί σταλαχίδα ποῦ εἶναι!

Νυμφοστόλιον. Νυμφοστόλιον ἡ συνήθεια καλεῖ δωμάτιον παντοίοις ἄνθεσι κεκοσμημένον πάνυ καλῶς, ἐν ᾧ ἔμελλον οἰκῆσαι οἱ νεόνυμφοι (νυμφικὸς θάλαμος, παστὰς), ὅπερ Θεόκριτος ἐν τῷ 18 αὐτοῦ Εἰδυλλίῳ καλεῖ *νεόγραπτον θάλαμον*.

Σίγα τώρα, καὶ πλιὸ μὴ τὸ εἰπῇς εἰς κανένα. Ἡ συνήθεια χρῆται καὶ τῷ σίγα ἐπὶ τῆς τῶν ἀρχαίων σημασίας· οἷον, Σίγα τε καὶ μηδενὶ ἄλλῳ τὸν λόγον τοῦτον εἴπῃς. (Ἡροδ. 8,65). Ἡλίκη ἡ ὁμοιότης! ὡς καταφανὲς τὸ γνήσιον ἀπόγονον! Τῷ δὲ *σιγᾷ* δωρικὸν ἀντὶ τοῦ τοῦ *σιγῇ*, χρῆται ἐπιρρηματικῶς, ὡς: σιγᾷ σιγᾷ πήγαινε.

Καμμύξατε. Τὸ ῥῆμα τοῦτο (καμμύζω, καμμύω, ὅπερ ἐκ τοῦ καταμύζω καταμύω ἐγένετο προδήλως) κεῖται ἐν τῇ συνηθείᾳ ἐπὶ τῆς ἀρχαίας σημασίας, ὡς ἐκ τοῦ ἑπομένου διστίχου δηλοῦται.

Ματτούδια μου καμμύξατε, χερούδια μ' σταυρωθῆτε,
Ποδάρια μ' ἐξαπλώσατε· ς' τῆ μαύρη γῆς θὰ μπῆτε.

β' Ἤθη καὶ ἔθιμα.

Ἐπειδὴ τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα παντὸς τόπου χαρακτηρίζουσι κάλλιστα τοὺς ἐνοικοῦντας, ὡς τὸ πρόσωπον τὸ ἄτομον, ἡ Ἑταιρία ἡμῶν θέλει δημοσιεύει ἀπὸ τοῦδε καὶ ἤθη καὶ ἔθιμα τῆς ἀνατολικῆς Μακεδονίας.

Παρ' ἡμῖν ὑπάρχει συνήθειά τις ὀνομαζομένη *χελιδόνα*. Ἡ συνήθεια αὕτη ἐνεργεῖται ὑπὸ παίδων τῶν σχολείων τὴν ά Μαρτίου ὅτε αἱ χελιδόνες ἐπιστρέφουσιν. Εἶναι δὲ ἡ λεγομένη χελιδόνα ἡμικυκλιώδης στέφανος κεκοσμημένος κλάδοις καὶ ἄνθεσι διαφόροις, ἐπὶ τοῦ ὁποίου περιστρέφεται ξυλίνη χε-

λιδών ὑποκινουμένη ἐννοεῖται. Παῖδες τότε περιφέρουσιν αὐτὴν εἰς τὰς οἰκίας δίκην ἐπαίτου συνάγοντες δῶρα, ὧν τὴν μερίδα τοῦ λέοντος λαμβάνουσιν οἱ διδάσκαλοι ὡς οἱ κυριώτεροι παράγοντες, δῆθεν διὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν χελιδόνων· ψάλλουσι δὲ τὸ ἑξῆς ᾆσμα·

Χελιδόνα ἔρχεται ἀπὸ μαύρη θάλασσα
Θάλασσα μᾶς 'πέρασε, ἔκατσε κ' ἐλάλησε,
Γράμματα βασιλικά, ποῦ μανθάνουν τὰ παιδιά,
Τὰ παιδιὰ 'ς τὸ δάσκαλο, δάσκαλος μᾶς ἔστειλε,
Δάσκαλος μᾶς ἔστειλε νὰ μᾶς δῶστε πέντ' αὐγά,
Κι' ἂν δὲν ἔχτε πεντ' αὐγά, παίρνομε τὴν κλωσσαριά,
Μάρτης μᾶς ἦρθε,
Καλῶς μᾶς ἦρθε·
Τὰ λουλούδι' ἀνοίγουν
Τόπος μυρίζει.
Ἔξω ψύλλοι καὶ κορεοί,
Μέσα 'γειὰ καὶ χαρὰ
Τὴ λαμπρὴ τὴν πασχαλιὰ
Μὲ τὰ κόκκινα τ' αὐγά.

Ἡ συνήθεια αὕτη ἐνηργεῖτο τὸ πάλαι καὶ ἐν τῇ νήσῳ Ῥόδῳ κατὰ τὸν μῆνα Βοηδρομιῶνα ὑπὸ τὸ ὄνομα χελιδόνια, ὡς ἱστορεῖ ὁ Ἀθήναιος (Η' 360), ὅστις διετήρησεν ἡμῖν καὶ οὓς ᾖδον στίχους οἱ χελιδονισταί. Πλείω περὶ ταύτης ἰδέτω ὁ φιλάρχαιος ἀναγνώστης ἐν τῷ ἀρχαίῳ ἑλληνικῷ λεξικῷ Smith· ἐν λ. χελιδόνια σελ. 1068. Ἀνάλογον τούτου ἔθιμον παρατηρεῖται καὶ ἐν τοῖς Πυανεψίοις τῶν ἀρχαίων, ἐν οἷς ἐγίνετο πομπή, εἰς ἣν περιεφέρετο καὶ ἡ εἰρεσιώνη. Ἡ εἰρεσιώνη αὕτη ἦν κλάδος ἐλαίας ἐρίοις περιπεπλεγμένος ἔχων διαφόρους τῶν ἐκ γῆς καρπῶν. Πλατύτερον περὶ τῆς εἰρεσιώνης ἰδέτω ὁ ἀναγνώστης ἐν τῷ ἀρχ. λεξ. Smith ἐν λ. Πυανέψια σελ. 866. Τὸ ἀνωτέρω ἰδιωτικὸν ᾆσμα δέον νὰ καταγραφῇ εἰς τὴν ἐθνικὴν ᾀσματολογίαν.

Ἐν Δοξάτῳ τῇ 21 Ὀκτωβρίου 1879.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ

ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Τὴν 27 Νοεμβρίου ἐγένετο ἡ ἐπέτειος ἑορτὴ τοῦ Βιγκελμάνου ἐν τῷ ἐνταῦθα γερμανικῷ Ἰνστιτούτῳ εἰς ἣν παρῆσαν πλεῖστοι λόγιοι γερμανοὶ καὶ ἡμέτεροι. Λαβὼν τὸν λόγον πρῶτος ὁ διευθυντὴς καθηγητὴς κ. Koehler ὡμίλησε περὶ τῶν προϊστορικῶν τάφων, οἵτινες ἀπαντῶσιν εἰς τὰ ἀνατολικὰ τῆς Ἑλλάδος μέρη ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας μέχρι τῆς Λακωνίας. Αὐτὴ ἡ θέσις εἰς τὴν εὐλίμενον παραλίαν τῆς Ἑλλάδος ἀπέναντι τῆς Ἀσίας ὑποδεικνύει

τὴν ἐκ ταύτης ἐπιρροήν. Εἶνα ὡμίλησεν ὁ κ. Koehler περὶ τῆς γενικῆς διατάξεως τῶν προϊστορικῶν τάφων, ὧν οἱ ἐν Μυκήναις, Ἀττικῇ (ἐν Σπάτᾳ καὶ Μενιδίῳ) καὶ ἐν Ἀργολίδι παρὰ τὸ Ναυπλιον ἠρευνήθησαν ἤδη. Ἐκ τοῦ μεγέθους δ' αὐτῶν καὶ τῆς ὅλης διατάξεως φαίνεται, ὅτι δὲν ἦσαν τάφοι μεμονωμένων ἀτόμων, ἀλλ' οἰκογενειῶν ἢ κοινοτήτων ὁλοκλήρων. Ἐκ τοῦ πλούτου δ' ἑκάστης αὐτῶν ἐξαρτᾶται καὶ ὁ πλοῦτος τῶν ἐν αὐτοῖς ἀνευρεθέντων κειμηλίων. Ἡ πτωχεία τινῶν ἐξ αὐτῶν καὶ μάλιστα τῶν παρὰ τὸ Ναύπλιον δὲν σημαίνει, ὅτι ἐσυλήθησαν, ἀλλ' ὅτι ἦσαν τάφοι πτωχῶν κοινοτήτων ἢ οἰκογενειῶν. Ὡς πρὸς τὴν τελετὴν τῆς ταφῆς δὲν δύναταί τις νὰ εἴπῃ ἀσφαλῶς ἐὰν ἐγίνετο κατάκαυσις τῶν πτωμάτων ἐκτὸς τοῦ κοινοῦ τάφου ἢ ἐντὸς αὐτοῦ, θεωρεῖ ὅμως ὁ κ. Koehler ὡς πιθανώτερον ὅτι ἐγίνετο ἐντὸς τοῦ τάφου, ἂν καὶ κατὰ τῆς γνώμης ταύτης ὑπάρχουσιν ἀμφιβολίαι. Συγκρίνας δὲ τοὺς ἐν Ἑλλάδι τάφους αὐτοὺς πρὸς ὁμοίους τῆς Ἀσίας, ἰδίως δὲ τῆς Μεσοποταμίας, συνεπέρανεν, ὅτι εἶναι ὅμοιοι καὶ ὅτι ἡ ἐν τοῖς τάφοις τῆς Ἑλλάδος ἀπαντῶσα τέχνη εἶναι συρία καὶ ἐπείσακτος ἐξ Ἀσίας, οὐχὶ δ' ἐγχωρία.

Μετὰ τὸν κ. Koehler ἔλαβε τὸν λόγον ὁ καθηγητὴς τῆς κ. U. Sybel, υἱὸς τοῦ ἐπιφανοῦς ἱστορικοῦ, καὶ ὡμίλησε περὶ τῆς ἐν τοῖς ἀναγλύφοις τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τοῦ Παρθενῶνος παραστάσεως τῶν θεῶν. Λαβὼν δ' ὑπ' ὄψιν τὰς διαφόρους περὶ αὐτῶν δοξασίας ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς ἡμερῶν, ἐξήγησε τίνα θεότητα παριστᾷ ἑκάστη τῶν παραστάσεων, περί τινων τῶν ὁποίων ὑπάρχει ἀμφιβολία τις, περί τινων ὅμως οὐδεμία.

Οὕτως ἔληξεν ἡ ἑορτὴ καταλείπουσα καλλίστην ἀνάμνησιν εἰς τοὺς παρευρεθέντας. Ἡ προσεχὴς τακτικὴ συνεδρίασις τοῦ Ἰνστιτούτου θὰ γείνῃ τὴν Πέμπτην 6 Νοεμβρίου. (Ἐκ τῆς *Ὥρας*).

ΕΙΔΗΣΕΙΣ

Μανθάνομεν ὅτι ἔξωθεν τῆς πόλεως Παροικίας τῆς νήσου Πάρου ἀνευρέθη νεκροταφεῖον ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς (600 π. Χ.) Ἡ ἀνακάλυψις τοῦ νεκροταφείου τούτου ὀφείλεται εἰς τὴν πρὸς ἐξαγωγὴν μαρμάρων ἀπό τινος ἐν Πάρῳ ἐργαζομένην εὐρωπαϊκὴν ἑταιρίαν, ἥτις στρώνουσα ἤδη ἱπποσιδηρόδρομον καὶ ἰσοπεδοῦσα μεταξὺ λατομείου καὶ παραλίας διάστημα, ἀνεῦρε τυχαίως τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος νεκροταφεῖον. Ἐν τοῖς μέχρι τοῦδε ἀνοιχθεῖσι τάφοις, ἐν οἷς καὶ πολλοὶ σαρκοφάγοι, ἀνευρέθησαν πολλὰ νομίσματα, χάλκινα καὶ πήλινα ἀγγεῖα τέχνης ἀξέστου. Λέγεται ὡσαύτως ὅτι ἄγαλμα γυναικεῖον σῶον καὶ τέχνης ἀρίστης, εὗρεν ἐπ' ἐσχάτων κατὰ τὰς ἀνασκαφάς της ἡ ἀνωτέρω ἑταιρία, καὶ ὅτι ὑποκρύπτει αὐτό, σκοποῦσα νὰ τὸ ἐξαγάγῃ εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Ἡμεῖς καί περ μὴ ἀπεκδεχόμενοι τὴν τοιαύτην ἐκ μέρους τῆς ἑταιρίας πρόθεσιν, οὐδὲν ἧττον ἐφιστῶμέν τὴν προσοχὴν τὴν κυβερνήσεως καὶ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἑταιρίας ἐπὶ τῶν διαδόσεων τούτων.

— Κατ' αὐτὰς ὑπό τινος Ῥώσου ἀρχαιολόγου ἀνεκαλύφθη παρὰ τοῖς ἐν Μόσχᾳ πωληταῖς ἀρχαίων βιβλίων ἀντὶ μικρᾶς ἀναλόγως τῆς ἀρχαιολογικῆς ἀξίας τιμῆς τὸ διάσημον *Ἑλληνο-σλαυο-λατινικὸν Λεξικὸν* τοῦ Ἐπιφανίου Σλαβινέτζικλη, διασήμου διδασκάλου, τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, λίαν μοχθήσαντος καθ' ὅλον τὸν βίον αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τῆς κλασικῆς ἐκπαιδεύσεως ἐν ταῖς Σλαυορρωσικαῖς χώραις. Τὸ χειρόγραφον τοῦ λεξικοῦ τούτου εἶνε γεγραμμένον ὅλον ἰδιοχείρως ὑπὸ τοῦ Ἐπιφανίου ἐπὶ 2000 σχεδὸν φύλλων μεγάλου σχήματος. Περίεργος εἶνε ἡ τύχη τοῦ χειρογράφου τούτου· ἔκπαλαι εὑρίσκετο ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Τυπογραφείου καὶ ὑπῆρχεν ἤδη ἐγγεγραμμένον ἐν τοῖς καταλόγοις τοῦ ΙΖ' αἰῶνος τῆς βιβλιοθήκης ταύτης· μετὰ ταῦτα περιῆλθεν εἰς χεῖρας τοῦ μητροπολίτου Ἀαρών, καὶ μετὰ τὸν θάνατον ὁμοῦ μετὰ τῆς μεγάλης αὐτοῦ βιβλιοθήκης εἰς χεῖρας τῶν κληρονόμων οἵτινες ἐπώλησαν αὐτὴν κατὰ τεύχη.

— Ὑπὸ τῆς ἐν Πετρουπόλει ἱερατικῆς Ἀκαδημείας γίνεται συλλογὴ ἀρχαιοτήτων ἐκκλησιαστικῶν, πρὸς ἵδρυσιν ἐκκλησιαστικοῦ μουσείου. Μέχρι τοῦδε συνήχθησαν περὶ τὰ χίλια ἀντικείμενα σταυροί, στέφανοι, ἀρχαῖαι εἰκόνες, ἱερὰ ἄμφια κλπ.

— Τῇ 25 Νοεμβρίου 1877 ἤρξαντο ἀρχαιολογικαὶ ἀνασκαφαὶ ὑπὸ τῆς ἐν Ὀδησσῷ ἑδρευούσης *Ἀρχαιολογικῆς καὶ ἱστορικῆς ἑταιρίας* τῆς Νοτίου Ῥωσίας ἐν τῷ χώρῳ ἔνθα κεῖται νῦν ἡ μονὴ τῆς Χερσονήσου (ἡ τὸ πάλαι μεσαιωνικὴ Χερσὼν ἔνθα τῷ 988 ἐβαπτίσθη ὁ μέγας δοὺξ τοῦ Κιέβου Βλαδίμηρος ὁ Α' Σβιατοσλάβιτζ). Πλὴν τῶν ἀνακαλυφθέντων ἤδη θεμελίων δύο ἀρχαίων βασιλικῶν καὶ ἐκκλησίας μετὰ μωσαϊκοῦ ἐδάφους, κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο παρὰ τὰ θεμέλια τῆς ἐκκλησίας ἀνεκαλύφθη λίθινον βάθρον τοῦ ὑπάρχοντός ποτε χαλκίνου ἀνδριάντος, ἐπὶ τοῦ βάθρου δὲ τούτου δίστηλος ὑπάρχει ἀρχαία ἑλληνικὴ ἐπιγραφὴ ἐκ 56 στίχων ἑκάστης στήλης. Ἡ ἐπιγραφὴ ἀνήκουσα τῷ β' π. Χ. αἰῶνι, τῇ ἐποχῇ τῆς βασιλείας ἐν τῷ Βοσπόρῳ τοῦ διασήμου Μιθριδάτου τοῦ Εὐπάτορος, ὅστις κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν νομισμάτων ἐβασίλευσεν ἀπὸ τοῦ 123 μέχρι τοῦ 163 ἔτους, περιέχει λεπτομερῆ ἀφήγησιν τῶν πολέμων οὓς διεξῆγον οἱ Χερσονῖται πρὸς τοὺς Σκύθας.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

Δύο ἐγένοντο τακτικαὶ συνεδρίαι τὸν λήξαντα μῆνα, τέσσαρες δ' ἀνεγνώσθησαν διατριβαί, αἱ ἑξῆς·

Ὑπὸ τοῦ κ. Ἰωάννου Ἀραβαντινοῦ τακτικοῦ μέλους *περὶ εὐθύνης τῶν ἀρχόντων ἐν Ῥώμῃ.*

Τοῦ κ. Ἀνδρέα Κορδέλλα τακτικοῦ μέλους *περὶ τῶν ἡφαιστείων τῆς μεσογείου καὶ τῆς καταστροφῆς τῆς Πομπηίας.*

Τοῦ κ. Νεοκλέους Καζάζη τακτικοῦ μέλους *περὶ μηδενισμοῦ ἐν Ῥωσίᾳ.*

Τοῦ κ. Ἀλεξάνδρου Γ. Σκουζὲ τακτικοῦ μέλους *περὶ φυλακῶν καὶ τοῦ ἐν Στοκχόλμῃ ποινολογικοῦ συνεδρίου.*

Τὰ δημόσια μαθήματα ἤρξαντο ὁμοίως, διδαξάντων τὸν λήξαντα μῆνα τῶν κκ. Ἰωάννου Βάμβα *Ὑγιεινὴν* καὶ Σπυρ. Π. Λάμπρου *περὶ μεσαιωνικῆς ποιήσεως τῶν Ἑλλήνων.*

Ἡ κοσμητεία τῆς ἐν Σύρῳ Σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων ἀπέστειλε τὴν ἔκθεσιν τῶν κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος πεπραγμένων καὶ τὸν ἀπολογισμόν, ἅτινα δημοσιευθήσονται ἐν τῷ τεύχει τῆς λογοδοσίας. Ἡ ἐξελεγκτικὴ ἐπιτροπὴ τῆς αὐτῆς Σχολῆς ἀπέστειλε τὴν ἔκθεσίν της, δι' ἧς ἀνομολογεῖται ἡ πλήρης τάξις καὶ ἀκρίβεια τῶν λογαριασμῶν.

Ἐπίσης ἀπεστάλη ἡ ἔκθεσις τῶν κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος γενομένων ὑπὸ τῆς κοσμητείας τῆς ἐν Ζακύνθῳ Σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων.

Ὁ Σύλλογος ἐνέκρινε τὴν αἴτησιν τῆς κοσμητείας τῆς σχολῆς Σύρου περὶ ἐκδόσεως λαχείου ἐκ δρ. 5000 πρὸς ἵδρυσιν Τεχνουργείου ὑπὲρ τῶν ἐν Σύρῳ ἀπόρων παίδων.

Ἡ ἐν τῷ δήμῳ Μυρτουντίων τῆς Ἠλείας συστᾶσα Σχολὴ ἱδρύθη ὁριστικῶς ἐν τῷ χωρίῳ Τραγανοῦ ὡς κεντρικωτέρῳ, διδάσκαλος δὲ διωρίσθη ὁ ἱερεὺς Γεώργιος Καρουσιώτης.

Πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν ὑπνωτηρίων τῆς σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων Ἀθηνῶν συστᾶσαν ἐπιτροπὴν ὑπὸ τοῦ Συλλόγου ὁ κ. Ἀνδρέας Συγγρὸς προσήνεγκε φιλοτίμως δραχμὰς νέας ἑξακισχιλίας. Τὴν εὐγενῆ δὲ τοῦ κ. Συγγροῦ πρωτοβουλίαν ὑπὲρ παγιώσεως τοῦ ἔργου τούτου ἐμιμήθησαν καὶ ἄλλοι καὶ οὕτω συνήχθη μέχρι τοῦδε τὸ ποσὸν δραχ. 13,000 περίπου. Ἐπειδὴ δ' αἱ εἰσφοραὶ ἐξακολουθοῦσι, πίναξ τῶν συνεισενεγκόντων ἀκριβὴς θὰ δημοσιευθῇ ἐν τῷ προσεχεῖ τεύχει.

Ὁ Σύλλογος, παγιωθέντων οὕτω τῶν ὑπνωτηρίων, ἀνέθηκε τὴν προσωρινὴν αὐτῶν διεύθυνσιν εἰς τὴν ὑφισταμένην ἐπιτροπήν, ἥτις ἐφρόντισε περὶ τῆς καταρτίσεως αὐτῶν ἐνοικιάσασα κατάλληλον οἰκίαν καὶ συντάξασα τὸν ἐσωτερικὸν αὐτῶν ὀργανισμόν. Τὴν δὲ 2 τοῦ προσεχοῦς Δεκεμβρίου θέλουσι τελεσθῇ τὰ τῶν ὑπνωτηρίων ἐγκαίνια.

Ὁ καθηγητὴς κ. Ἰωάννης Σοῦτσος ἐδωρήσατο πρὸς τὸν Σύλλογον τριακόσια ἀντίτυπα τῆς ἄρτι δημοσιευθείσης σπουδαίας αὐτοῦ διατριβῆς *περὶ τι ὁ οἰκονομικοῦ ζητήματος* πρὸς ὄφελος τῆς Σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων.

Ἡ κοσμητεία τῆς ἐν Ἀθήναις Σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων τῇ προσκλήσει τοῦ προεδρείου ἐπελάβετο τοῦ ζητήματος τῆς ἐκμισθώσεως τῶν μαθητῶν. Προκειμένου δὲ νὰ γείνῃ ἀποτελεσματικὴ ἐνέργεια ὅπως καταργηθῇ ἔθιμον

οὕτω βάρβαρον ἐξητήσατο πρότερον τὴν γνωμοδότησιν νομικῶν ὅπως προβῇ ἐσκεμμένως εἰς τὰς ἐνεργείας αὐτῆς.

Ἡ ἐν Πράγᾳ *Βασιλικὴ Βοεμικὴ Ἑταιρία τῶν Ἐπιστημῶν* ἀπέστειλε πρὸς τὸν Σύλλογον τὰ πρακτικὰ αὐτῆς καὶ τὰς δημοσιεύσεις.

Οἱ εἰς Πομπηΐαν παραστάντες ἀντιπρόσωποι τοῦ Συλλόγου κκ. Κ. Καραπάνος, Α. Κορδέλλας καὶ Σ. Π. Λάμπρος ἀπέστειλαν τῷ Συλλόγῳ ἔκθεσιν δημοσιευθησομένην ἐν τῷ τεύχει τῆς Λογοδοσίας. Ὁ Σύλλογος ἐξέφρασεν αὐτοῖς τὰ εὐχαριστήριά του διὰ τὴν ἀφιλοκερδῆ αὐτῶν ἐργασίαν.

Ἡ δίκη τοῦ Συλλόγου κατὰ τῆς ἄρτι ἀποθανούσης Κυριακούλας Ντρόλια ἐναγούσης καὶ διεκδικούσης τὸ $^1/_4$ τοῦ οἰκοπέδου ἐφ' οὗ ἵδρυται τὸ κατάστημα τοῦ Συλλόγου κατηργήθη συνταχθέντος μεταξὺ τοῦ Εὐαγγ. Τζιτζίφου κληρονόμου ἐξ ἀδιαθέτου τῆς ἀποθανούσης καὶ τοῦ πρώην ἰδιοκτήτου κ. Δ. Καψάλη πρὸς ἀποζημίωσιν ὑποχρέου, συμβολαιογραφικοῦ ἐγγράφου δι' οὗ ὁ κ. Εὐάγγ. Τζίτζιφος ὡμολόγησεν ὅτι οὐδὲν ἔχει δικαίωμα ἀπαιτήσεως. Ὅθεν ὁ Σύλλογος ἐψηφίσατο τὴν ἀπόδοσιν τῷ κ. Καψάλῃ τῶν κρατηθεισῶν 7,000 δρ. ἐκ τοῦ τιμήματος τῆς ἀγορᾶς, αἵτινες ἔμενον τῷ Συλλόγῳ λόγῳ ἐξασφαλίσεως.

Συνήφθησαν τῇ αἰτήσει αὐτῶν σχέσεις πρὸς τὸν ἐνταῦθα συστάντα Φιλεκπαιδευτικὸν Σύλλογον τῶν Κρητῶν καὶ πρὸς τὸν ἐν Ῥόδῳ Φιλεκπαιδευτικὸν Σύλλογον ὁ *Κλεόβουλος*.

ΧΡΟΝΙΚΑ

Ἐκπαίδευσις. — Ἐν Πετρουπόλει κατ' αὐτὰς ἐγένοντο τὰ ἐγκαίνια τῆς νεωστὶ ἱδρυθείσης καθολικῆς ἱερατικῆς σχολῆς πρὸς μόρφωσιν ἐν Ῥωσίᾳ ἱερέων δυτικοῦ δόγματος. Ἐν τῇ σχολῇ ταύτῃ ἡ ἑλληνικὴ ἔσται ὑποχρεωτική. Τὰ θεολογικὰ μαθήματα θὰ παραδίδωνται λατινιστί, ἅπαντα δὲ τὰ λοιπὰ ῥωσιστί.

— Κατ' αὐτὰς ἤρξαντο ἐκδιδόμενα ἐν Ῥωσίᾳ πολλὰ συγγράμματα περὶ σοσιαλισμοῦ καὶ ἰδίως περὶ τῶν μέσων πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ κακοῦ τούτου ἀπὸ τῆς Ῥωσίας. Ἐξ αὐτῶν ἓν ἐκδοθὲν ἐν Κιέβῳ φέρει τὴν ἐπιγραφὴν *Οἱ δύο ἀντίθετοι πολιτισμοί· ὁ εἰδωλολατρικὸς ἑλληνορωμαϊκὸς καὶ ὁ χριστιανικὸς τῆς ἐποχῆς τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς ἐκκλησίας ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἐκπαιδεύσει τοῦ λαοῦ.* Ἅπασαν τὴν αἰτίαν ὁ εὐφυέστατος οὗτος Μοσχοβίτης ἀποδίδει τῇ κλασικῇ ἐκπαιδεύσει, πρὸς ἣν ἔχει ἄσπονδον δυσμένειαν, τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλάτωνος ἀποκαλεῖ αἰσχροτάτην· ἰσχυρίζεταί ὅτι ἅπαντες οἱ κλασικοὶ συγγραφεῖς διάκεινται δυσμενέστατα πρὸς τὴν μοναρχίαν, ὅτι ὁ σοσιαλισμὸς ἐν ἁπάσῃ τῇ Εὐρώπῃ διεδόθη ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τῶν ἰδεῶν τῶν ἑλληνικῶν καὶ ῥωμαϊκῶν συγγραμμάτων, καὶ ὅτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Ἐγ-

κυκλοπαιδικῶν οἱ λαοὶ τῆς Δύσεως ἐστράφησαν ἐπιστρέφοντες πρὸς τὴν ἐποχὴν τῆς Ἑλληνορωμαϊκῆς εἰδωλολατρείας».

— Κατὰ τὴν ἐσχάτως ἐκδοθεῖσαν παρὰ τῆς ῥωσικῆς Ἱερᾶς συνόδου διαταγήν, ἡ λατινικὴ γλῶσσα ἔσται ὑποχρεωτικὴ ἐν τῇ ε' καὶ ς' τάξει τῶν ἱερατικῶν σχολῶν (*ντουχόβνιχ σεμινάρεη*). Μέχρι τοῦδε ἐν ταῖς ἀνωτάταις τάξεσι τῶν τοιούτων σχολῶν ἀνεγινώσκοντο τὰ συγγράμματα τῶν Πατέρων τῆς ἐκκλησίας ἑλληνιστὶ μόνον δὶς τῆς ἑβδομάδος, ἡ δὲ λατινικὴ γλῶσσα ἐδιδάσκετο μόνον εἰς τὰς τέσσαρας πρώτας. Νῦν ἐθεωρήθη ἐπάναγκες ἀντὶ τῶν δύο ἑλληνικῶν μαθημάτων νὰ γίνωνται δύο μόνον μαθήματα τὴν ἑβδομάδα, τὸ μὲν ἑλληνιστί, τὸ δὲ λατινιστί.

*
* *

Γεωγραφία καὶ περιηγήσεις. Νέος τις Ἀμερικανὸς ὁ κ. Bishop διέπλευσε μόνος διὰ μικροῦ πλοιαρίου τοὺς μεγάλους ποταμοὺς τῆς πατρίδος του καὶ τὰς ὀλίγον γνωστὰς ἀκτὰς τῆς ἀπεράντου ταύτης ἠπείρου. Ἀνεκδιήγητοι εἶνε αἱ κατὰ θάλασσαν αὗται ἐκδρομαί του.

Ἐκπλεύσας ἀπὸ τῆς Κεμπὲκ πρωτευούσης τοῦ Καναδᾶ τῇ $^{2}]_{14}$ Ἰουνίου 1874 μεθ' ἑνὸς μόνου συμπλωτῆρος ἐπὶ πλοιαρίου ξυλίνου 18 ποδῶν τὸ μῆκος, ἔπλεε πρὸς τὸν κόλπον τοῦ Μεξικοῦ, σπανιώτατα ἀποβιβαζόμενος εἰς τὴν γῆν, θέλων ν'ἀποδείξῃ ὅτι δύναταί τις δι' ἐλαφροῦ πλοιαρίου νὰ πλεύσῃ ἀπὸ τῶν παγωμένων καὶ ὁμιχλωδῶν χωρῶν τοῦ ἁγίου Λαυρεντίου πρὸς βορρᾶν μέχρι τῆς μεγάλης θαλάσσης, ἧς τὰ κύματα πλήττουσι τὰς ἀμμώδεις ἀκτὰς τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν.

Μετὰ πλοῦν 640 χιλιομέτρων κατέπλευσεν εἰς τὴν πόλιν Τροίαν καὶ ἀποπέμψας τὸν συμπλωτῆρά του «ἐκωπηλάτει μόνος» μέχρι τοῦ πέρατος τοῦ πλοῦ, τουτέστι ἐπὶ διάστημα τρισχιλίων περίπου χιλιομέτρων.

Τῇ 2 Δεκεμβρίου 1875 ἐπιβιβασθεὶς ἐπὶ κεδρίνου πλοιαρίου 12 ποδῶν μήκους παρὰ τὰς πηγὰς τοῦ ποταμοῦ Ὀχιοῦ ἐν Πενσυλβανίᾳ, κατέπλευσε τὸν Ὀχιὸν καὶ τὸν Μισισιπὴν (3000 χιλιόμ.) Ἔπειτα δὲ μετὰ μικρὰν ἀνάπαυσιν ἐν Νέᾳ Αὐρηλίᾳ προὐχώρησε κωπηλατῶν καὶ παραπλέων τὸν κόλπον τοῦ Μεξικοῦ. διάστημα 1000 χιλιομ. μέχρι τῆς Φλωρίδος ἔνθα εἶχεν ἀποπερατώσει τὸν πρῶτον αὐτοῦ πλοῦν. Κατὰ τοὺς δύο δὲ τούτους πλόας ἀπαιτήσαντας κωπηλασίαν 8,000 χιλιομέτρων ὁ κ. Bishop ἅπαξ ἐκινδύνευσε σπουδαίως, οὐχ ἧττον ἐπανήγαγε τὰ πλοιάριά του σῶα καὶ καλῶς ἔχοντα ὡσαύτως δὲ καὶ τοὺς χάρτας οὓς εἶχε παραλάβει.

— Δανός τις, ὁ κ. Γολσμὶθ, συνοδευόμενος ὑπὸ τῆς γυναικός του ἀπεπειράθη νὰ διαπλεύσῃ τὸν Ἀτλαντικὸν Ὠκεανὸν διὰ καθ' αὐτὸ κελύφους καρύου. Καταλιπὼν τὴν Βοστόνην τῇ 1 Ἰουλίου ἔπλευσε πρὸς τὴν Κοπενάγην διὰ πλοιαρίου ἱστιοφόρου ἔχοντος μῆκος μὲν 17 ποδῶν, πλάτος δὲ 6, καὶ περιέχον πέντε μηνῶν τροφάς. Τὸ παράτολμον τοῦτο ταξείδιον εἶνε μεστὸν περιέργων περιπετειῶν, κατέληξε δὲ τραγικώτατα. Ἕνα ὅλον μῆνα τὸ πλοιά-

ριον ἐπλανᾶτο κατὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Νέας Γῆς μὴ δυνάμενον νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸ πέλαγος. Τῇ 10 Αὐγούστου ἡ κυρία Γολσμὶθ ἀσθενήσασα περιήγαγε τὸν ἄνδρα της εἰς δεινὴν ἀμηχανίαν, ἀναγκαζόμενον καὶ τὴν ἀσθενῆ νὰ περιποιεῖται καὶ τὸ πλοιάριόν του νὰ κυβερνᾷ, ὑπάρχοντος μάλιστα καὶ φόβου συρράξεως μετ' ἄλλου τινὸς πλοίου, ὅπερ βεβαίως θὰ κατεβύθιζε τὸ πλοιάριόν του.

Τῇ 16 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἐπελθούσης δεινῆς τρικυμίας τὸ ὕδωρ εἰσρεῦσαν εἰς τὸ πλοιάριον κατέκλυσε τὸ δωμάτιον τῆς ἀσθενοῦς, ἀφανίσαν τὸν ἄρτον καὶ πάσας τὰς ἄλλας τροφὰς πλὴν τῶν ἐν θήκαις φυλασσομένων.

Τῇ 17 καὶ 18 ἐξακολουθούσης τῆς τρικυμίας σφοδρὸς ἄνεμος ἀφήρπασε δύο κώπας, σχοινία καὶ κιβώτια.

Οἱ ναυβάται ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ἀπολωλότας ὅτε εὐτυχῶς τῇ 19 πλοῖον ἀγγλικὸν πλέον εἰς Λιβερπούλην συναντῆσαν αὐτοὺς παρέλαβε καὶ ἔσωσε. Πρὸ 72 ὅλων ὡρῶν ὁ κ. Γολσμὶθ ἐπάλαιε μόνος κατὰ τῆς τρικυμίας, τῆς γυναικός του οὔσης ἀείποτε ἐν τῇ κλίνῃ. Ἦτο δὲ ἐξηντλημένος καὶ ἄπελπις, διότι εἶχεν ἀπολέσει καὶ τὰ θερμόμετρά του καὶ τὰ βαρόμετρα καὶ τὰ χρήματά του καὶ τὰ ἔγγραφά του, ἀνάρπαστα γενόμενα ὑπὸ τῶν μαινομένων κυμάτων.

* *
*

Ποικίλα. Τὸ ἑπόμενον περίεργον ἐρανιζόμεθα ἐκ τῆς γαλλικῆς ἐφημερίδος Temps. Ἐξ αὐτοῦ καταφαίνεται ὅτι αἱ καραβίδες αἱ ἄμοιροι βεβαίως λογικοῦ εἶνε πεπροικισμέναι διὰ θαυμαστοῦ ὄντως αὐτομάτου.

Ἔν τινι κτήματι κειμένῳ παρὰ τὴν κλιτὺν λόφου ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ ὁποίου ἀναβλύζει ἄφθονον ὕδωρ ὑπάρχει κῆπος, οὗ ὁ κτήτωρ ἔλαβεν ἡμέραν τινὰ κάνιστρον καραβίδων, ἐξ ὧν ἀπεφάσισε νὰ ῥίψῃ εἰκοσιπέντε ἐν τῇ δεξαμενῇ τοῦ κήπου. Μετὰ πλείστης δ' ὅσης ἐκπλήξεως ἡμῶν εἴδομεν ὅτι ἐν ᾧ αἱ καραβίδες ἦσαν ἡμέρας πολλὰς ἐστερημένοι ὕδατος, τρεῖς αὐτῶν ῥιφθεῖσαι ἐν τῷ ὕδατι ἀντὶ νὰ σπεύσωσιν νὰ βυθισθῶσιν εἰς αὐτὸ, καὶ νὰ σβέσωσι τὴν πολυήμερον δίψαν των, τοὐναντίον ἀπεπειράθησαν νὰ ἐξέλθωσι. Μετ' ὀλίγον δὲ πᾶσαι συνεσωρεύθησαν πρὸς τὴν πλευρὰν τῆς δεξαμενῆς, ἥτις ἔβλεπε πρὸς τὴν οἰκίαν ὄπισθεν τῆς ὁποίας ἦτο εὐρεῖα ὁδὸς καὶ πέραν τῆς ὁδοῦ ὑπῆρχε ποτάμιον ἀπέχον αὐτῆς τριάκοντα περίπου μέτρα καὶ ἔχον βάθος εἴκοσι περίπου ὑφεκατομέτρων, ῥέον δὲ ἐν μέσῳ φυτειῶν. Ἀπώθησαν αὐτὰς ἵνα τὰς ἀναγκάσωσι νὰ μεταβάλωσι θέσιν, ἀλλ' ἐκεῖναι ἐπέμενον. Τὰς ἄφησαν λοιπὸν νομίζοντες ὅτι θὰ παρέλθῃ ἡ ἐπιμονή των. Ἀλλὰ μετά τινας ὥρας ὁ κηπουρὸς συνέλαβεν ἐπ' αὐτοφώρῳ μίαν καραβίδα ἔν τινι λάκκῳ πλήρει βροχίνου ὕδατος· ἐρεύνης δὲ γενομένης ἀνευρέθησαν καὶ ἄλλαι τινὲς πλανώμεναι αἱ μὲν ἐν ταῖς δενδροστοιχίαις, αἱ δὲ ἐπὶ τῆς χλόης, πᾶσαι δὲ αὗται κατευθυνόμεναι πρὸς τὸ μέρος τῆς οἰκίας, τῆς ὁδοῦ, καὶ τοῦ ποταμίου. Ἀπορῶν καὶ ἐγὼ εἶπον πρὸς τὸν κτήτορα ὅτι πιθανὸν νὰ μὴ εὐχαριστῶνται αἱ καραβίδες ἐν τῇ δεξαμενῇ, διότι δὲν εὕρισκον τὰς ὀπὰς καὶ τὰ κοιλώματα

ἐν αἷς συνήθως ἐνδιαιτῶνται· ἐρρίφθησαν λοιπὸν ἐκ τοῦ προχείρου λίθοι τινὲς καὶ οὕτως ἐσχηματίσθησαν κοιλώματα καὶ ὀπαί· ἀλλ' οὐχ ἧττον τὴν ἐπιοῦσαν ἐργάτης τις συνέλαβεν ἐπὶ τοῦ τοίχου μίαν καραβίδα, καὶ ἐγὼ ὡσαύτως ἄλλην τινὰ ἐντελῶς ζῶσαν, τρία βήματα μακρὰν τῆς κιγκλιδωτῆς πύλης καὶ τρίτην τινὰ ἐν τῇ ὁδῷ καταπεπατημένην καὶ νεκράν. Αὕτη βεβαίως ἐπήδησεν ὑπεράνω τοῦ τοίχου σκοπὸν ἔχουσα νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν πρὸς τὸ ποτάμιον ὁδόν. Ἐκκενωθείσης τότε τῆς δεξαμενῆς ἀνευρέθησαν ἐν αὐτῇ τρεῖς μόναι καραβίδες.

Καὶ ναὶ μὲν ἐγίνωσκον ἀπὸ πολλοῦ ὅτι καραβίδες συλληφθεῖσαι ἔν τινι ποταμίῳ καὶ μεταφερόμεναι ἀλλαχοῦ οὐδόλως διστάζουσι νὰ ἀποδράσωσι καὶ νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν πατρίδα των, ἀλλὰ τὸ ἤδη γενόμενον ἦτο ἀλλοῖον ὅλως καὶ ἐξαιρετικόν. Διότι αἱ ξέναι αὗται μετακομισθεῖσαι ἑκατοντάδας λευγῶν μακρὰν τῆς πατρίδος των, νεναρκωμέναι κατὰ τὴν μεταφορὰν αὐτῶν ἄνευ ὕδατος καὶ σχεδὸν ὑπὸ ἀσφυξίας νενεκρωμέναι, μόλις ἀφεθεῖσαι ἐλεύθεραι, μαντεύουσι παρευθὺς ὅτι ἐκεῖ που πλησίον τῆς κατοικίας εἰς ἣν διὰ τῆς βίας τὰς εἰσάγουσιν, ὑπάρχουσιν ὕδατα προσφορώτερα εἰς τὸν ὀργανισμόν των, ἐν οἷς πιθανῶς ἐνυπάρχουσι καὶ ἄλλαι καραβίδες. Καθ' ἑκατέραν τῶν δύο τούτων περιστάσεων πῶς κατορθοῦσι νὰ μαντεύσωσι τοσοῦτον θαυμασίως, καὶ διὰ τίνος αἰσθήσεως; Τὸ τοιοῦτον θαῦμα τοσοῦτον κατεπλήσσει τὸν νοῦν μου, ἐπιλέγει ὁ διηγούμενος τοῦτο κ. de Cheville, ὥστε ἂν μὴ ἰδίοις ὄμμασιν ἔβλεπον ὅ,τι διηγήθην, βεβαίως κατ' οὐδένα τρόπον ἤθελον τὸ πιστεύσει.

— Παρὰ τῷ ρωσικῷ λαῷ ἐπεκράτησαν ἔκπαλαι πολλὰ ἔθιμα ἐξ ὧν καί τινα κωμικώτατα. Εἰς τὰ τελευταῖα δύναταί τις νὰ συγκαταριθμήσῃ τὸ ἑξῆς ἐπικρατοῦν ἄχρι τοῦδε ἐν τῇ Βλαδίμηρσκαια ἐπαρχίᾳ. Ἐν Ῥωσίᾳ ἁπανταχοῦ ἐν τοῖς χωρίοις κατὰ τὸ Πάσχα περιέρχονται οἱ ἱερεῖς τὰς οἰκίας φέροντες εἰκόνας καὶ τελοῦντες τὴν *ἀκολουθίαν τοῦ Πάσχα*, τῇ αἰτήσει δὲ τῶν χωρικῶν τελοῦνται δοξολογίαι καὶ ἐν ταῖς πεδιάσι. Ἐκεῖ ὑπάρχει τὸ ἔθιμον νὰ κυλίωσι τόν τε ἱερέα καὶ τὸν διάκονον ἐπὶ τῆς πεδιάδος. Γίνεται δὲ τοῦτο μετὰ τὴν λῆξιν τῆς δοξολογίας, ὅτε αἱ γραῖαι καὶ αἱ νεάνιδες ἀποτείνονται τῷ ἱερεῖ ἐξαιτούμεναι νὰ κυλύσωσιν αὐτὸν μετὰ τοῦ διακόνου (ποκατὰτ) ἐπὶ τῆς πεδιάδος ὅπως ἡ ἐσοδεία ἀποβῇ αἰσία.

ΠΑΡΟΡΑΜΑ

Ἐν τῇ πραγματείᾳ τοῦ κ. Κ. Παπαρρηγοπούλου ἐν σελ. 903 στίχ. 39, ἀντὶ *ἐν πόλει τῆς Κύπρου οὐχὶ φοινικικῇ, ἀλλὰ ἑλληνικῇ* ἀναγνωστέον *ἐν πόλει τῆς Κύπρου οὐχὶ ἑλληνικῇ, ἀλλὰ φοινικικῇ*.

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΝ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΑΠΟΣΤΑΛΕΝΤΑ.

Γεωργίου Προσαλένδου Ἀνέκδοτα χειρόγραφα ἀφορῶντα τὴν κατὰ τὸ δόγμα τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας βάπτισιν τοῦ ἄγγλου φιλέλληνος κόμητος Γυιλφόρδ, νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενα ὑπὸ Λαυρεντίου Σ. Βροκίνη, ταῦτα συναρμολογήσαντος καὶ προτάξαντος περὶ τοῦ συγγραφέως εἰδήσεις καὶ ἄλλας σημειώσεις. Ἐν Κερκύρᾳ τύπ. «ὁ Κοραῆς» Ἰωσὴφ Ναχαμούλη 1879, εἰς 8ον σ. ε'—168.

Ἐπὶ τῷ ἀώρῳ θανάτῳ ἐθνικοῦ ποιητοῦ Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτου τελευτήσαντος τῇ 24 Ἰουλίου 1879 τύποις Γ. Χριστοδουλοπούλου εἰς 8ον σ. 21 (περιέχει τὰ κατὰ τὴν κηδείαν τοῦ ποιητοῦ, τὸ ψήφισμα τοῦ δημοτ. συμβουλίου Λευκαδίων, καὶ τοὺς ἐκφωνηθέντας λόγους ὑπὸ τῶν δικηγόρων Γ. Στεφανίτση, Ξ. Τούμπα, Ἰ. Σ. Καββαδία, Ἀνδρέου Βλαντῆ, τοῦ εἰσαγγελέως τῶν πρωτοδικῶν Δ. Καρύκη καὶ τοῦ σχολάρχου Ι. Ν. Σταματέλου).

Ἀλεξάνδρου Κατακουζηνοῦ Λυρικά: Ἔρως, Βάκχος, Ἄρης. Ἀθήνησι ἐκ τοῦ τυπογραφείου *Παρνασσοῦ* διευθυνομένου ὑπὸ Σ. Π. Οἰκονόμου 1879 εἰς 12ον σ. 127. Δρ. 2.

Κανονισμὸς τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἑλληνικοῦ συλλόγου «Σεράπειον», ψηφισθεὶς τῇ $^{17}/_{29}$ δεκεμβρίου 1878 ὑπὸ τῆς γενικῆς συνελεύσεως τῶν μελῶν αὐτοῦ. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τύποις Ξενοφῶντος Ν. Σαλτῆ 1879 εἰς 8ον σ. 12.

Geschichte des deutscen archäologischen Instituts 1829—1879 Festschrift zum einundzwanzigsten April 1879 herausgegeben von der Centraldirection des archäologischen Instituts. Berlin A. Asher et Co. 1879, Leipzig. Druck von W. Drugulin εἰς 88ον σ. VI—187.

Le dottrine del professore Haeckel sull' origine dell' uomo confutate dai grandi naturalisti. Discorso letto nella sala del Gabinetto di Minerva in Trieste il di 9 Maggio 1879 dall' avvocato Dr. Giovanni. Scalzuni. Trieste Tipografia del Lloyd austro - ung. 1879 εἰς 8ον. σ. 25.

Method of study in social science a lecturs delivered before the St. Louis social science association March 4, 1879 by wm. T. Harris. St. Louis G. I. Jones and company 1879 εἰς 8ον σ. 23.

Ecole superieure de commerce de Marseille sous le patronage de la Chambre de commerce. Siège de l' École 9, rue Sainte - Victoire, 9. Exposition universelle de 1878 Médaille d' or. Marseille imprimerie du Journal de Marseille (Ex - J. Barile) Rue Sainte, 6 1879 εἰς 8ον σ. 8.

Notizie degli scavi di antichità comunicate alla R. academia dei Lincei per ordine di S. E. il ministro della pubb. istruzione Anno 1879 Roma coi tipi del Salviucci 1879 εἰς 4ον. (Φυλλάδιον Ἰανουαρίου σ. 1—28. Φυλλ. Φεβρουαρίου σ. 29—53 μετὰ 4 φωτογρ. εἰκόνων).

Πολιτικὴ Γεωγραφία πρὸς χρῆσιν τῶν γυμνασίων συνταχθεῖσα ὑπὸ Μαργαρίτου Γ. Δήμιτσα, διευθυντοῦ Ἑλλ. Ἐκπαιδευτηρίου καὶ καθηγητοῦ τῆς Γεωγραφίας ἐν τῷ Ἀσακείῳ. Μέρος δεύτερον Γεωγραφία πάντων τῶν μερῶν τῆς γῆς πλὴν τῆς ἑλληνικῆς χερσοννήσου. Ἐν Ἀθήναις, τυπογραφεῖον ὁ *Παλαμήδης* ὁδὸς Ἁγίου Μάρκου ἀριθ. 28. 1879, εἰς 8ον σ. δ, ς'—506, Δρ. 5 50.

Συνδρομηταὶ γίνονται ἐνταῦθα μὲν ἐν τῷ τυπογραφείῳ Παρνασσῷ κειμένῳ ἐν ὁδῷ Ἀθηνᾶς παρὰ τὸ Τελωνεῖον, διευθυνομένῳ δὲ ὑπὸ τοῦ κ. Σαράντου Π. Οἰκονόμου, κατὰ δὲ τὰς Ἐπαρχίας ἐν τοῖς γραφείοις τῶν ὑπὸ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ συντηρουμένων Σχολῶν τῶν Ἀπόρων Παίδων.

Ὁ ἐπιθυμῶν νὰ καταχωρίσῃ τι ἀποταθήτω πρὸς τὸν γραμματέα τῆς ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ ἐπιτροπῆς κ. Π. Ι. Φέρμπον.

Ὁ Παρνασσὸς ἐκδίδοται τὸ τέλος ἑκάστου μηνός

ΤΙΜΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΠΛΗΡΩΤΕΑ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

Ἐν Ἑλλάδι δραχμαὶ νέαι ἤτοι φράγκα	14
Ἐν τῇ Ἀλλοδαπῇ	20

Εἰς οὐδένα στέλλεται ὁ Παρνασσὸς ἔξω τῶν Ἀθηνῶν ἐὰν μὴ προαποσταλῇ ἡ συνδρομή.

Σώματά τινα τοῦ Α' καὶ Β' τόμου τοῦ Παρνασσοῦ εὑρίσκονται καὶ πωλοῦνται ἐν τῷ τυπογραφείῳ Παρνασσῷ κειμένῳ παρὰ τῷ Τελωνείῳ Ἀθηνῶν.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΤΟΜΟΣ Γ' ΤΕΥΧΟΣ ΙΒ' ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1879

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΟΥ ΥΠΟ Σ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

1879

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ ἐπιστατεῖ ἐπιτροπὴ συγκειμένη ἐκ τῶν κκ. Εἰρηναίου Ἀσωπίου, Ἐμμανουὴλ Δ. Ῥοΐδου, Παναγιώτου Ι. Φάρμακου, Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου καὶ προεδρευομένη ὑπὸ τοῦ προέδρου τοῦ Συλλόγου κ. Ἐμμανουὴλ Δραγούμη.

Ο ΜΗΔΕΝΙΣΜΟΣ ΕΝ ΡΩΣΙΑ.*

Ἀπὸ μακροῦ μὲν χρόνου, ἀλλ' ἰδίως κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη, ἡ εὐρωπαϊκὴ κοινωνία, ἥτις ἄλλως τε τοσαύτας κέκτηται ἀφορμὰς ἐσωτερικῶν περισπασμῶν καὶ ἀνησυχιῶν, ἐπανειλημμένως ἐταράχθη ὑπὸ παραδόξων φημῶν καὶ ἀπειλῶν, ἐπερχομένων κατ' αὐτῆς ἀπὸ τῆς Ρωσίας. Ὡσεὶ μηδὲν ἀπετέλει ουσιῶδες στοιχεῖον καὶ μέλος τῆς εὐρωπαϊκῆς οἰκογενείας ἡ μεγάλη αὕτη τοῦ βορρᾶ αὐτοκρατορία, ὡσεὶ μηδεμία ὑφίστατο ἀμοιβαιότης ἰδεῶν καὶ συμφερόντων μεταξὺ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς μοναρχίας τῶν Τσάρων, ἡ Ρωσία, οἱονεὶ ξένη πρὸς τὸν πολιτισμὸν τοῦτον, πολεμία μᾶλλον, παρίσταται διηνεκὲς μέλημα καὶ φόβητρον τῆς εὐρωπαϊκῆς εἰρήνης καὶ ἀλληλεγγύης. Μάτην ὁ Βολταῖρος εἶπεν ἄλλοτε, πρὸ ἑνὸς αἰῶνος, ἐν τῷ ἀληθεῖ ἢ προσποιήτῳ φιλορρωσισμῷ αὐτοῦ: «*C' est de nord aujour d'hui que nous vient la lumière*· τοὐναντίον· κατόπιν τοσαύτης πνευματικῆς ἐργασίας τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου, κατόπιν τοσούτου φωτὸς διασκεδασθέντος ἁπανταχοῦ τῆς ὑφηλίου ἀπὸ τῆς φλογερᾶς ἑστίας τοῦ νεωτέρου πνεύματος, πυκναὶ σκιαὶ, βαρεῖα ὁμίχλη ἀπὸ τοῦ βορρᾶ καταπνέουσα ἐπαπειλεῖ καθ' ἑκάστην τὴν αἰθρίαν τῆς μεσημβρίας. Καὶ ἐντούτοις συγγραφεῖς καὶ δημοσιολόγοι, ἀνήκοντες ἰδίως εἰς τὴν λατινικὴν φυλὴν, οἱονεὶ μηδὲν κατανοοῦντες μηδὲ βλέποντες ἐκ τοῦ κινδύνου τούτου, παρασυρόμενοι δὲ μᾶλλον ὑπὸ πολεμίου αἰσθήματος κατὰ τῶν Γερμανῶν, ἕνεκα τῆς οἰκτρᾶς πάλης μεταξὺ τῶν δύο πρωτευόντων λαῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς οἰκογενείας, ἧς συνέπεια ὑπῆρξεν ὁ θρίαμβος τῆς Γερμανίας καὶ ὁ ἀκρωτηριασμὸς τῆς Γαλλίας, φρονοῦντες ὅτι ὑποθάλπουσι τὴν ρωσικὴν ματαιοδοξίαν καὶ τὰ σλαβικὰ ἔνστικτα, δὲν ἔλειψαν κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη, ἐξαίροντες τὸ μέλλον τοῦ σλαβισμοῦ καὶ τὴν δι' αὐτοῦ ἀναγέννησιν καὶ ἀναζωπύρωσιν τῆς γεγηρακυίας Εὐρώπης, παρακμασάντων ἤδη ἐνίων ἐκ τῶν παραγόντων τὸν πολιτισμὸν αὐτῆς· ἀτυχεῖς ἀντιγραφεῖς ἐνθουσιαστῶν τινῶν τοῦ πανσλαβισμοῦ, τοῦ Κατκὼφ, τοῦ Ἀκσακὼφ καὶ τῆς περὶ αὐτοὺς σχολῆς, Γάλλοι κατ' ἐξοχὴν δημοσιολόγοι, κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετηρίδα, ἐν ταῖς προφητικαῖς αὐτῶν ὀπτασίαις περὶ τοῦ μέλλοντος τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, αὐτοσχεδίως ἀπεκάλυψαν εἰς τὴν ἀγωνιῶσαν Εὐρώπην οἱ παράδοξοι οὗτοι Ἰεζεκιὴλ τῆς ἐρημώσεως τὸν περιούσιον λαὸν τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, τὸν προωρισμένον νὰ ἐγχύσῃ νέον ζωῆς αἷμα καὶ σθένος εἰς τὸ σκελετῶδες σαρκίον τῆς φθινούσης εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας.[1] Πιθανῶς ὅτι τὸ μέλλον θέλει δικαιώσει τὰς ζοφερὰς ὀπτασίας

* Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Συλλόγῳ τῇ 23 Νοεμβρίου.

1 Ὑπάρχουσιν ἐπ' αὐτῶν μάλιστα τῶν ὁρίων τῆς ἡμετέρας γηραιᾶς Εὐρώπης πληθυσμοὶ

τῶν ἐκ πίστεως ἢ ἐξ ὑποκρισίας ἀπαισιοδόξων περὶ τοῦ μέλλοντος τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, παραχωροῦντος ἡμέραν τινὰ τὰ σκῆπτρα τῆς ὑπεροχῆς εἰς τὴν στιβαρὰν χεῖρα καὶ διάνοιαν τῆς ρωσικῆς ὀρθοδοξίας ἢ τοῦ σλαβικοῦ μηδενισμοῦ, ἀλλὰ τοῦτο τὸ μέλλον δὲν εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς μελέτης ταύτης, ἀρκουμένης μᾶλλον, ἵνα στρέψῃ τὴν προσοχὴν αὐτῆς ἐπὶ συγχρόνων θεμάτων καὶ προβλημάτων, ὀρρωδούσης δὲ νὰ ἀναπετάσῃ τὸν πυκνὸν πέπλον τῆς Ἴσιδος τοῦ μέλλοντος καὶ νὰ ἀποκαλύψῃ τὰ ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ ἀποκείμενα μυστήρια τῆς ἱστορίας. Καὶ τοῦτο πράττω σήμερον, ἀποπειρώμενος νὰ διατυπώσω καὶ νὰ διαλευκάνω ὅσον τὸ δυνατὸν μίαν ἀπόκρυφον πληγὴν καὶ μίαν ἠθικὴν νόσον τῆς ρωσικῆς κοινωνίας, ἥτις πρόκειται νὰ λύσῃ, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τῶν θαυμαστῶν αὐτῆς, ἕνα περιπλέον κόμβον ἐκ τοῦ δεσμοῦ τοῦ μέλλοντος, ἐν ἰδίᾳ κοίτῃ μετοχετεύουσα τὸ ρεῦμα τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας.

Εἶπον ἀνωτέρω, ὅτι βαρεῖα ὁμίχλη ἐπαπειλεῖ τὴν αἰθρίαν τῆς εὐρωπαϊκῆς μεσημβρίας. Ἡ ἀπειλὴ αὕτη παρίσταται κατ' ἐξοχὴν διπλῆ, ἀξιοῦσα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον νὰ ταράξῃ τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ τὴν ἀκατάπαυστον ἐργασίαν: *πανσλαβισμός, μηδενισμός*. Ἡ εὐρωπαϊκὴ κοινωνία δὲν ὀφείλει ν' ἀνησυχήσῃ βεβαίως ἢ διὰ τὸ πρῶτον μόνον σύμπτωμα τοῦ πάσχοντος φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ ὀργανισμοῦ τῆς ρωσικῆς φυλῆς· καὶ πρὸς τοῦτο ἀρκεῖ ἁπλῆ μόνον προφύλαξις κατὰ τοῦ πανσλαβισμοῦ διὰ συνεννοήσεως καὶ ὁμοφωνίας τῶν μεγάλων δυνάμεων, ἡ δὲ Εὐρώπη σωφρονοῦσα δύναται ν' ἀποσοβήσῃ πάντα κατ' αὐτῆς ἐπικρεμάμενον κίνδυνον. Αὕτη εἶναι ἡ μόνη συνταγὴ καὶ ἡ μόνη συμβουλὴ κατὰ παντὸς φόβου ἀπὸ τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ, ὅστις πρὶν ἢ διατυπώσῃ ἀγερώχους ἀξιώσεις περὶ ἐκπολιτευτικῆς ἡγεμονίας ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ὤφειλε νὰ θεραπεύσῃ καὶ νὰ ἐξαλείψῃ τὰ ἴδια ἀμπλακήμα-

φυλῆς ἀληθῶς νεαρᾶς καὶ πλήρεις μέλλοντος Εἶναι τὰ σλαβικὰ φῦλα . . . Οἱ λαοὶ οὗτοι εἶναι ἀκόμη ὀλίγον γνωστοί, ὀλίγον δὲ κατενοήθησαν. Καὶ ἄλλοι μὲν εἶδον παρ' αὐτοῖς τραχύτητα καὶ βαρβαρότητα ἐκεῖ ἔνθα ὑπῆρχεν ἔλλειψις ἰδεῶν, αἰσθημάτων καὶ συνθέτων ἀρετῶν, ὑπ' ἄλλων δὲ ὠνομάσθη κακία ἡ ἔλλειψις ἀνατροφῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναπτύξεως. Ὁ δὲ αὐτοκρατορικὸς καὶ θρησκευτικὸς φετιχισμός, δι' ὃν ἅπαντες τοσοῦτον σκληρῶς ἐμέμφθησαν τοὺς λαοὺς τούτους, τυγχάνει τεκμήριον ἀνάγκης πολλῆς πίστεως, ὡς τοιοῦτον δὲ ὁ πρῶτος ὅρος μελλούσης προόδου. Παρθενικοὶ τὴν καταγωγὴν οὗτοι οἱ Σλάβοι, τοιοῦτοι οἷοι κατήρχοντο ἀπὸ τῶν ὀρέων τῆς Ἀσίας, εἶναι κεκλημένοι εἰς τὴν κληρονομίαν τοῦ ἡμετέρου πολιτισμοῦ. Ἵνα πεισθῇ τις δὲ περὶ τούτου, ἀρκεῖ νὰ μελετήσῃ τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν ἱστορίαν αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ ὥρα τῆς κληρονομίας δὲν ἐσήμανεν ἔτι Καθ' ὅσον ὁ καθολικὸς πολιτισμὸς προβαίνει, κατὰ τοσοῦτον οἱ ὅροι τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ ποικίλλονται. Ἡ κυριαρχία τῆς συγχρόνου Ρωσίας, ἐν τῷ χαρακτῆρι αὐτῆς ὡς εὐρωπαϊκῆς ἀποικίας, ὁμοιάζει ὑπὸ πολλὰς ἀπόψεις πρὸς τὴν ρωμαϊκὴν ἐπὶ τῶν κελτικῶν λαῶν κυριαρχίαν. Καθ' ἣν ἡμέραν οἱ Σλάβοι ἀναβιβάσωσι τὴν θρησκευτικὴν αὐτῶν πίστιν εἰς τὸ ὑπέροχον σημεῖον τῆς ὑπὸ τῆς ἀνθρωπότητος σωρευθείσης ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς πείρας, συνοψίζοντες αὐτὰς ἔν τινι ἰσχυρᾷ φυσιογνωμίᾳ, ἥτις θέλει χρησιμεύσει ὡς σύνδεσμος εἰς τὰς ἀτομικὰς αὐτῶν τάσεις καὶ διαφωτίσει τὰ ἰδιωτικὰ αὐτῶν ἤθη ὡς καὶ τὰς ἐθνικὰς παραδόσεις, μόνον κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην θέλουσιν εἰσέλθει εἰς τὴν ἡρωϊκὴν αὐτῶν ἐποχήν, ἀναλαμβάνοντες τὴν πανάρχαιον τοῦ πολιτισμοῦ ἐργασίαν (Brentano, La Civilisation et ses lois, Morale sociale 422—425.)

τα, εὐπρόσωπος παριστάμενος ἑταῖρος καὶ συνεργὸς ἐν τῇ ἐκπολιτευτικῇ ἐργασίᾳ τῆς συγχρόνου εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας.

Ἀλλ' ὁ *Μηδενισμός*, ὡς ἀρχὴ καὶ ὡς νόσος τῆς ρωσικῆς κοινωνίας, εἶναι ἡ ἀπειλή, ὑφ' ἧς ἀληθῶς δύναται ν' ἀδιαφορῇ ἡ Εὐρώπη, αὐτὴν μόνην τὴν Ρωσίαν ἀφορῶσα, καὶ ἥτις μετὰ τοῦ πανσλαβισμοῦ, τῆς ἐξημμένης ταύτης ὑπερευαισθησίας καὶ φιλοδοξίας τοῦ ρωσικοῦ πνεύματος, διαδοθεῖσα εἰς ὅλα τὰ στρώματα τῆς κοινωνίας ὑπὸ τοῦ χιμαιρικοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῶν σλάβων ἰδεολόγων, ἐκμεταλλευθεῖσα δὲ ἐπιτηδείως δι' ἰδίους σκοποὺς ὑπὸ κυβερνήσεως, εὑρισκούσης λόγον τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς ἐν τῇ διηνεκεῖ τῶν πνευμάτων ἐξάψει, εἶναι ἡ σοβαρωτάτη γάγγραινα, ἡ διαβιβρώσκουσα καθ' ἑκάστην τὸν ἠθικὸν ὀργανισμὸν τῆς ρωσικῆς κοινωνίας. Ἡ παροῦσα μελέτη δὲν ἀξιοῖ ἐπακριβῶς νὰ διατυπώσῃ, οὔτε νὰ λύσῃ προσηκόντως τὸ πρόβλημα τοῦτο κατὰ τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ φύσιν καὶ ὅπως πράγματι ὑφίσταται, τοσοῦτον ἐπασχολοῦν σήμερον οὐ μόνον τὴν κυβέρνησιν καὶ τὴν κοινωνίαν τῆς Ρωσίας, ἀλλὰ καὶ τὴν λοιπὴν εὐρωπαϊκὴν κοινωνίαν καὶ δημοσιότητα, ἐν ᾗ τὸ ζήτημα τοῦ Μηδενισμοῦ, ὅπως καὶ τὸ τοῦ Πανσλαβισμοῦ, κατέστη ἓν τῶν μᾶλλον ἐνδιαφερόντων καὶ ἐξεγειρόντων τὴν κοινὴν περιέργειαν ζητημάτων, τὸ μὲν εἰς τὰς ὑπόπτους πληροφορίας, τὰς ἀπὸ κυβερνητικῆς ρωσικῆς πηγῆς ἐκπηγαζούσας, τὸ δὲ ἕνεκα τῆς μυθοπλαστικῆς φαντασίας τῶν ἀνταποκριτῶν εὐρωπαϊκῶν ἐφημερίδων, ἐπιζητούντων πολλάκις νὰ συγκρατῶσι ζωηρὸν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀναγνωστῶν αὐτῶν ἐν ταῖς συγκινήσεσι καὶ ταῖς ὑπερβολαῖς τῆς διηγήσεως, ἔστω καὶ ἐπὶ βλάβῃ καὶ ἐπὶ κινδύνῳ τῆς ἀληθείας. Αἱ ἀκριβεῖς περὶ μηδενισμοῦ πληροφορίαι εἶναι πράγματι ἐλάχισται· ὡς ἐκ τούτου δὲ δὲν δυνάμεθα νὰ σπουδάσωμεν τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ ἀρχὴν καὶ φύσιν οὔτε ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν θεωρητικῶν αὐτοῦ, οὔτε ἔν τινι ἀνεγνωρισμένῃ καὶ ἐλευθέρως βιούσῃ κοινωνικῇ ἢ πολιτικῇ μερίδι, ἵνα κατανοήσωμεν αὐτὸν καὶ ἐκτιμήσωμεν ἐν συνειδήσει καὶ καθ' ὁλοκληρίαν. Μόνον δὲ ἀσφαλῆ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν καὶ διατυπώσωμεν συμπεράσματα, μελετῶντες τὴν μέχρι τοῦδε πρόοδον τοῦ πολιτισμοῦ ἐν Ρωσίᾳ, ἀφ' ὅτου διὰ τοῦ Μεγάλου Πέτρου εἰσῆλθεν εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν οἰκογένειαν καὶ ἐκτιμῶντες ἀμερολήπτως τὰ νοσηρὰ ἐκεῖνα συμπτώματα τῆς διαβιβρωσκούσης τὸν ρωσικὸν ὀργανισμὸν ἐπισφαλοῦς νόσου, οἷα ταῦτα διετυπώθησαν ἔν τισι βιβλίοις, ὑπόπτοις κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ὡς ἐκ τῆς μεροληπτικῆς τάσεως μεθ' ἧς εἶναι γεγραμμένα, εἴτε ἔν τισι ποινικαῖς δίκαις, ὧν ἡ διαδικασία, δημοσιευθεῖσα ἐν Εὐρώπῃ εἶναι ἡ πρωτίστη τῶν πηγῶν τῶν περὶ μηδενισμοῦ εἰκοτολογιῶν καὶ σκέψεων τοῦ δημοσίου· ἀλλὰ πρὶν ἢ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν ἔρευναν αὐτοῦ, ρίψωμεν κατὰ πρῶτον παροδικὸν βλέμμα ἐπὶ τοῦ παρελθόντος τῆς ρωσικῆς κοινωνίας, καὶ ἐπὶ τῶν αἰτίων, ἅτινα παρήγαγον τὸ νόσημα τοῦτο, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θέλομεν κατανοήσει αὐτὸ πληρέστερον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ ζοφερᾷ μορφῇ

καὶ φύσει, ὑφ' ἣν παρίσταται εἴτε ἐν ταῖς ἐκθέσεσι τῆς ῥωσικῆς κυβερνήσεως, εἴτε ἐν ταῖς μυθοπλαστικαῖς διηγήσεσιν εὐφαντάστων ἀνταποκριτῶν τῆς ἐν Εὐρώπῃ δημοσιογραφίας.

Α'.

Ἡ Ρωσία, ἐν τοῖς ἀπεράντοις τῆς ὁποίας ἀδύτοις μόλις ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μεγάλου Πέτρου ἤρξαντο διεισδύουσαι ἀκτῖνες τινὲς εὐρωπαϊκοῦ φωτισμοῦ διὰ τῶν μεταρρυθμίσεων, ἃς τὸ ἰσχυρὸν ἐκεῖνο πνεῦμα, συνδυάζον ἐν τῷ χαρακτῆρι αὐτοῦ τὸν ἀσιατικὸν δεσποτισμὸν καὶ τὴν αὐθαιρεσίαν, ἀλλ' ἅμα καὶ τὴν ἔμπνευσιν τῆς εὐρωπαϊκῆς προόδου, εἰσήγαγεν εἰς τὸ μέγα αὐτοῦ κράτος, εἰσῆλθε πράγματι εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν βίον καὶ τὴν κίνησιν τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος κατ' ἐξοχὴν διὰ τῆς δευτέρας Αἰκατερίνης. Ἡ ἔκτακτος ἐκείνη γυνή, ἥτις εἰς πᾶν βῆμα τοῦ πολιτικοῦ αὐτῆς βίου ἀναμιμνήσκει ἡμῖν τὴν Σεμίραμιν τῆς Ἀνατολῆς, ἐκέκτητο ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐν τῷ χαρακτῆρι ὅλα τὰ θέλγητρα, τὴν γοητείαν καὶ τὴν μεγαλοδωρίαν ἀνατολίτιδος Ἀστάρτης, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ἰσχυρὰν φύσιν καὶ τὴν ἐπιβλητικὴν φυσιογνωμίαν, τὴν ποίησιν ἱερείας τοῦ βορρᾶ, οἷαι ἀπεικονίζονται ἡμῖν ἐν ταῖς ποιητικαῖς διηγήσεσιν ἐναπολειφθέντος βάρδου τῶν χρόνων ἐκείνων, ἀναμιμνήσκουσα μυστικήν τινα νύμφην τῶν σλαβικῶν παραδόσεων. Ἦτο ἔξοχον κρᾶμα παραδόξων καὶ ἀκαταλήπτων ἀντιθέσεων. Ἐπιτρέψασα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὴν δολοφονίαν τοῦ νομίμου αὐτῆς συζύγου, ἐγένετο ἐκ περιτροπῆς ἐρωμένη τῶν Ποτέμκιν, τῶν Ὀρλὼφ καὶ τοσούτων ἄλλων μεγιστάνων τῆς αὐτοκρατορίας, ἀλλ' ἅμα καὶ εὐνοουμένη τοῦ Βολταίρου, τοῦ Διδερότου καὶ ἄλλων ἐγκυκλοπαιδικῶν, οὐχὶ μόνον ἐκ λόγων γυναικείας ματαιότητος, ἀλλ' ἔκ τινος ἀνωτέρας ἀνάγκης τοῦ πνεύματος αὐτῆς. Ἡ Εὐρώπη ᾤκτειρε πολλάκις τοὺς σκανδαλώδεις αὐτῆς ἔρωτας, ἀλλ' ἐθαύμασεν ἀφ' ἑτέρου τὰ μεταρρυθμιστικὰ αὐτῆς σχέδια καὶ τοὺς νόμους, ἀνακηρυχθέντας ὑπὸ τοῦ Φιλαγγιέρη[1] ὡς τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς πολιτικῆς σοφίας τῶν χρόνων ἐκείνων, αὐτη δέ, θαυμασθεῖσα ὑπὸ κολάκων τε καὶ ἐνθουσιαστῶν, θερμάνασα τὸν λυρικὸν οἶστρον τοῦ Βολταίρου καὶ τοῦ Διδερότου,[2] ἰδόντος ἐν τῇ ἐκτά-

1 Ὁ κῶδιξ τῆς Αἰκατερίνης παρέχει μοι πλείους σκέψεις ἢ ὁ εἰς τὸ ἀρχιπέλαγος ἀποσταλεὶς αὐτῆς στόλος. (Βιβλ. Ι, 3)

2 Ἡ θύρα τοῦ γραφείου τῆς ἡγεμονίδος εἶναι ἠνεῳγμένη εἰς ἐμὲ καθ' ἑκάστην ἀπὸ τῆς τρίτης μέχρι τῆς πέμπτης μ. μ. ἐνίοτε δὲ καὶ μέχρι τῆς ἕκτης. Εἰσέρχομαι· κάθημαι καὶ συνδιαλέγομαι μετὰ τῆς αὐτῆς, ἣν καὶ σεῖς μοὶ ἐπιτρέπετε ἐλευθερίας, ἐξερχόμενος δὲ ἀναγκάζομαι νὰ ὁμολογήσω εἰς ἐμαυτόν, ὅτι εἶχον τὴν ψυχὴν ἐλευθέρου ἀνδρὸς ἐν τῇ καλουμένῃ χώρᾳ τῶν δούλων. Ἆ! φίλη μου, οἵα ἡγεμονίς! ὁποία ἔκτακτος γυνή! Δὲν θέλω κατηγορηθῆ ὡς ἀργυρώνητος ἐπὶ τοῖς ἐγκωμίοις μου, διότι ἔθηκα τὰ στενότατα εἰς τὴν μεγαλοδωρίαν αὐτῆς ὅρια· δέον δὲ νὰ πιστευθῶ, ἀπεικονίζων αὐτὴν διὰ τῶν λόγων της· δέον ἵνα ἀκούσαι εἴπητε ὅτι ἐνοικεῖ ψυχὴ Βρούτου ὑπὸ τὴν μορφὴν Κλεοπάτρας· ἡ αὐστηρότης τοῦ ἑνὸς

κτῳ ἐκείνῃ γυναικὶ *τὴν ψυχὴν τοῦ Βρούτου ὑπὸ τὴν φυσιογνωμίαν τῆς Κλεοπάτρας*, διατελεῖ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον μέχρι τῆς σήμερον ἐκ τῶν προσφιλεστάτων θεμάτων τοῦ μύθου καὶ τῆς ἱστορίας.

Ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις ἐπῆλθεν ἐν τῷ γήρατι ἤδη τοῦ πνεύματος αὐτῆς καὶ τῆς καρδίας· ἀπέθνησκεν ἐξ ὀδύνης, ἀνίκανος νὰ ἐξορκίσῃ τὸ ἀκάθαρτον ἐκεῖνο πνεῦμα τῆς νέας ζωῆς καὶ κινήσεως τῆς ἀνθρωπότητος, τὸ ὁποῖον τοσάκις ἄλλοτε εἶχεν ἐπικαλεσθῆ ἐν ταῖς συνδιαλέξεσιν αὐτῆς καὶ ταῖς ἀλληλογραφίαις μετὰ τοῦ Βολταίρου, τοῦ Διδερότου, τοῦ Γρὶμ καὶ ὑποθάλψασα μόνον ὅτον τὸ ἐπ' αὐτῇ τὴν ἀντιδραστικὴν ἐκείνην συμμαχίαν τῆς μοναρχικῆς Εὐρώπης κατὰ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ διαδεχθεὶς αὐτὴν υἱὸς Παῦλος, θαυμαστὴς τοῦ Ναπολέοντος, ἐδολοφονήθη προώρως, ἵνα διαδεχθῇ αὐτὸν ἐπὶ τοῦ θρόνου ὁ ἀδελφὸς Ἀλέξανδρος, εὐτυχὴς ἀντίπαλος τοῦ Γαλάτου κατακτητοῦ, νικηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ πολλάκις, ἀλλὰ νικητὴς ἐπὶ τέλους εἰσελθὼν μετὰ τῶν Συμμάχων εἰς Παρισίους. Προσβληθεὶς ἐκεῖ, ὅπως καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ εἰσβαλόντες Κοζάκοι, ὑπὸ τῆς μολυσματικῆς ἐκείνης νόσου, ἀφ' ἧς ἔσπευδον οἱ Σύμμαχοι νὰ θεραπεύσωσι τὴν Γαλλίαν διὰ τῆς παλινορθώσεως τῶν Βουρβώνων, εἶδε θνήσκων τὰ πρῶτα αὐτῆς κρούσματα καὶ συμπτώματα ἐν Ῥωσίᾳ κατὰ τὸ ἔτος 1825. Μετ' αὐτὸν ἀνέβαινεν ἐπὶ τὸν θρόνον τῶν Τσάρων Νικόλαος ὁ Α', πρωτόλεια προσφέρων τῆς βασιλείας του εἰς τὸν ῥωσικὸν λαὸν τὴν ἐν τῷ αἵματι καταστολὴν ἐπικινδύνου συνωμοσίας πολλῶν εὐγενῶν, δηλητηριασθέντων ὑπὸ τῶν ἐπαναστατικῶν ἰδεῶν τῆς ἐλευθερίας, ἥτις ἀπὸ τῆς Γαλλίας ἀρξαμένη εἶχε καταστῆ ἤδη κοινὸν Εὐαγγέλιον τῶν λαῶν τῆς Δύσεως, καὶ πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ τραχὺς αὐτοκράτωρ εἶχε διατηρήσει ἀπαραμείωτον μίσους αἴσθημα, ὑπάρξας δήμιος αὐτῆς καὶ καταστροφεὺς οὐ μόνον ἐν Ῥωσίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς, ἰδίως ὁπότε ἐν τῷ θυελλώδει ἔτει 1848 προσεκαλεῖτο ὑπὸ κλονιζομένου μονάρχου νὰ δώσῃ αὐτῷ χεῖρα βοηθείας καὶ νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν τάξιν, σωφρονίζων τὴν ἔνοχον ἀποστασίαν εὐγενοῦς λαοῦ, διεκδικοῦντος τὸ κῦρος τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ συνειδήσεως καὶ κυριαρχίας.

Νικόλαος ὁ πρῶτος ἀνέβη ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Ῥωσίας ὡς ὁ ἐξοχώτατος τῶν ἀντιπροσώπων τῆς ἀντιδραστικῆς τάσεως τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Καθόλου αὐτοῦ σύμβολον ἦτο τὸ *Statu quo* ἐν ταῖς ἐθνικαῖς, κοινωνικαῖς καὶ πολιτικαῖς σχέσεσιν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ῥωσίας· εἰ καὶ πλασθεὶς ἀπὸ τῆς ζύμης ἐκείνης, ἀφ' ἧς εἶχε πλασθῆ ὁ Πέτρος καὶ ἡ Αἰκατερίνη, οὓς ἀποκαλεῖ μεγάλους ἡ ῥωσικὴ ἱστορία, ἐκέκτητο μὲν τὸν αὐστηρὸν αὐτῶν χαρακτῆρα, ἀλλ' ἐστερεῖτο τὸ μεταρρυθμιστικὸν καὶ νεωτεριστικὸν ἐκείνων πνεῦμα, ἕνεκα τοῦ ὁποίου τοσοῦτον ἔξοχον κατέλαβον ἀμφότεροι θέσιν ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς ῥωσικῆς

μετὰ τῶν θελγήτρων τῆς δευτέρας· ἀπίστευτος ὑπεροχὴ ἐν ταῖς ἰδέαις μεθ' ὅλης τῆς χάριτος καὶ δυνατῆς περὶ τὴν ἔκφρασιν ἐλαφρότητος· ἔρως πρὸς τὴν ἀλήθειαν ὡς οἷόν τε εὐρύς· γνῶσις τῶν ὑποθέσεων τοῦ κράτους της, οἵας ἔχετε ὑμεῖς τοῦ ὑμετέρου οἴκου, (Mémoires, Correspondance et ouvrages inédits de Diderot, T. III, p. 118).

κοινωνίας. Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ ἐγκαινίζεται αὐστηρότατον σύστημα πολιτικῆς κηδεμονίας, ἀποκλεῖον πᾶσαν ἀνεξάρτητον τάσιν καὶ αὐστηρῶς τιμωροῦν πάντα νεωτερισμόν, δυνάμενον νὰ καταστῇ ἐπικίνδυνος κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον εἰς τὰ πνεύματα, δυνάμενον νὰ γαλβανίσῃ καὶ ἐπ' ἐλάχιστον τὴν μακαρίαν ἐκείνην στασιμότητα τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ, ἧς ὁ τραχὺς αὐτοκράτωρ ἦτο ὁ ὑπέρτατος ποντίφηξ. Ἡ ρωσικὴ κοινωνία δὲν ἠδύνατο ν' ἀναπνεύσῃ ὑπὸ τὸν βαρὺν πόδα τοῦ Ἐφιάλτου τοῦ δεσποτισμοῦ· ἡ ἐπιστήμη κατεδιώκετο ἀμειλίκτως, ὡς ἡ ἰδίως δυναμένη νὰ εἰσαγάγῃ καινοὺς θεοὺς καὶ δαιμόνια καὶ ἡ φιλολογία προεγράφετο καὶ καθείργετο ἐν τοῖς δεσμωτηρίοις, ἢ διὰ τὸ ἀσφαλέστερον ἐν Σιβηρίᾳ·[1] καταπληκτικὴ δὲ ἀτονία εἶχε καταβάλει τὸν μέγαν ἐκεῖνον κολοσσόν, ὃν οὐδεμία φωνὴ ἠδύνατο νὰ συγκινήσῃ καὶ οὐδεμία συγκίνησις νὰ ἐξεγείρῃ.

Ἀλλὰ μεθ' ὅλον τὸν σκληρὸν ἀποκλεισμὸν τῆς Ρωσίας ἀπὸ παντὸς συγχρωτισμοῦ μετὰ τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, τὸ δημόσιον πνεῦμα, ἰδίως ἐν ταῖς ἀνωτάταις τάξεσι, δὲν διετέλεσε ξένον καθ'ὁλοκληρίαν τῆς ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ κινήσεως. Ἐλλείποντος ἰδίου ἐθνικοῦ βίου, ὁ Ρῶσος εὐγενὴς προσηταιρίζετο πᾶν τὸ ἐν Εὐρώπῃ ἰσχύον εἴτε ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, εἴτε ἐν τῇ κοινωνίᾳ· οὕτως ἡ ἀνωτέρα τάξις τοῦ ρωσικοῦ κράτους, στρατολογουμένη κατ' ἐξοχὴν ἐξ ἀλλοδαπῶν στοιχείων, μηδὲν κοινὸν κατὰ συνέπειαν ἔχουσα μετὰ τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος καὶ φρονήματος, ἐτρέφετο καθ' ὁλοκληρίαν ὑπὸ τῶν ξενικῶν ἰδεῶν, αἵτινες εἰσήρχοντο εἰς Ρωσίαν ἐκ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, χωρὶς οὔτε ἡ ὑψηλὴ ἀστυνομία, οὔτε ἄλλη τις ἀνωτάτη ἐν τῇ πολιτείᾳ δύναμις νὰ δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἀποκώλυσιν τῶν ἰδεῶν τούτων, αἵτινες δίκην μολυσματικῆς νόσου παρηκολούθουν τὸν ἐξ Εὐρώπης εἰσερχόμενον εἰς τὸ ὀρθόδοξον κράτος, ἀδυνάτου οὔσης πάσης ψυχικῆς καθάρσεως ἐν τοῖς ρωσικοῖς μεθορίοις. Οὐδὲν ὑπῆρχε ρωσικὸν ἐν τῇ ρωσικῇ κοινωνίᾳ, κατισχυόντων ἐν τῷ τρόπῳ τοῦ σκέπτεσθαι καὶ τοῦ ζῆν γερμανικῶν καὶ γαλλικῶν ἐθίμων, τοῦ δὲ ἐθνικοῦ πνεύματος οὐδεμίαν κεκτημένου ἰδίαν ἀτομικότητα καὶ ζωὴν πρὸς διατύπωσιν τῶν ἰδίων πόθων καὶ τάσεων εἴτε ἐν τῇ φιλολογίᾳ, εἴτε ἐν τῇ λοιπῇ κοινωνίᾳ. Ἡ φιλοπατρία, ἐν ὅλῃ αὐτῆς τῇ εὐρυτάτῃ ἐννοίᾳ, σχεδὸν εἰπεῖν ἦτο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην λέξις ἄγνωστος καὶ μηδὲν σημαίνουσα, ὡς συμβαίνει παρ' ἅπασι τοῖς λαοῖς, οἵτινες ἀπολέσαντες πᾶσαν ἰδίαν πνευματικὴν καὶ ἐθνικὴν πρωτοβουλίαν, ἀκολουθοῦσι τυφλῶς τὸ ἅρμα ξένου πολιτισμοῦ καὶ ἀλλοτρίων ἰδεῶν,

1 Διαρκούσης τῆς τριακονταετοῦς βασιλείας τοῦ Νικολάου ἡ ὀργάνωσις καὶ ἡ αὐστηρότης τῆς ἀστυνομίας ἦσαν τοιαῦται, ὥστε καθίστατο ἀδύνατος ἡ ἐπιτυχία οἱασδήποτε σπουδαίας ἐπαναστατικῆς συνενώσεως. Ἀπόπειραί τινες λαβοῦσαι χώραν ἀπέληξαν εἰς τὴν ἐξορίαν ἢ τὴν εἰς καταναγκαστικὰ ἔργα καταδίκην τῶν ὀργανωσάντων αὐτάς. Ἡ ἀντίδρασις ἦτο πλήρης, ἀνυπόφορος δὲ καθίστατο ἡ ζωὴ διὰ πάντα ἀνεπτυγμένον ἄνθρωπον. Ἅπαντες σχεδὸν οἱ εὐφυεῖς ἄνδρες θνήσκουσι νέοι· τοῦτο δὲ συνέβη διὰ τὸ σύνολον τῶν ἐξοχωτάτων συγγραφέων τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐν Ρωσίᾳ. Réforme — Le Nihilisme en Russie, 205).

ἀνίκανοι αὐτοὶ ὄντες νὰ δημιουργήσωσί τι καινόν, ἀντάξιον τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ἀποστολῆς. Μία μόνη ὑφίστατο πίστις μεταξὺ τῶν ἀνωτάτων τάξεων, διότι περὶ λαοῦ οὐδεὶς λόγος, ἡ τυφλὴ ἀφοσίωσις πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, οὐχὶ ἀπόρροια ἐσωτάτης ὑπολήψεως, ἀλλὰ τυπική τις μόνον καὶ κατὰ συνθήκην ἀναγνώρισις καὶ ἀποδοχὴ τῆς *ἱερᾶς αὐτοῦ μεγαλειότητος*.[1] Οὕτω ξενισμὸς ἐν τῇ φιλολογίᾳ, πνευματικὴ δουλεία ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἦσαν τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῶν πρώτων χρόνων τῆς βασιλείας τοῦ Νικολάου. Οὐδὲν ὑπέροχον πνεῦμα ἠδύνατο νὰ τολμήσῃ νὰ προσβάλῃ τὴν φθισικὴν ταύτην κατάστασιν τῆς κοινωνίας, γινώσκον ὅτι ἔμελλε ν' ἀποθάνῃ ἐν τῇ εἱρκτῇ ἢ ἐν τῇ ἐξορίᾳ, ὡς συνέβη εἰς πάντας τοὺς ἀποπειραθέντας τὴν ἐξέγερσιν τοῦ δημοσίου φρονήματος. Μάτην Ρῶσος ποιητὴς τῶν χρόνων ἐκείνων, ὁ Griboiedow, ἐν τῇ κωμῳδίᾳ αὐτοῦ *Δυστυχία εἰς τὸ πνεῦμα*, ἐπικαλεῖται τὸν δαίμονα τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως καὶ ἐπιζητεῖ τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον, ὅστις ἔμελλε διὰ τοῦ λόγου αὐτοῦ νὰ δώσῃ νέαν ὤθησιν καὶ ζωὴν εἰς τὸ ἔθνος ὑπὸ τὸ παγερὸν πνεῦμα κλίνον ξενικῆς μιμήσεως καὶ κοινωνικῆς δουλοφροσύνης. «Εἴθε νὰ καταστρέψῃ ὁ κύριος, ἐπιφωνεῖ που μονολογῶν ὁ ἥρως αὐτοῦ ἐν τῇ κωμῳδίᾳ, εἴθε νὰ καταστρέψῃ τὸ ἄπειρον ἐκεῖνο πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἐξωθεῖ ἡμᾶς εἰς ἄσκοπον, τυφλὴν καὶ δουλικὴν ἀπομίμησιν. Εἴθε νὰ καταξιώσῃ ἐμπνέων διὰ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ ἄνδρα τινὰ μὲ καρδίαν, τοῦ ὁποίου ὁ λόγος καὶ τὸ παράδειγμα νὰ δυνηθῶσι νὰ μᾶς ἐπαναγάγωσιν ἀπὸ τῆς θλιβερᾶς ταύτης νοσταλγίας πρὸς τὴν πατρίδα ἄλλων»! . . . Ἤθελεν ὁ ποιητὴς διὰ τῆς εὐχῆς ταύτης νὰ ἴδῃ ἀναζωπυρούμενον τὸ ἐθνικὸν φρόνημα, νὰ ἴδῃ τὸ ἰθαγενὲς πνεῦμα γειρόμενον ἀπὸ τῆς ῥαστώνης καὶ τῆς δουλείας, ὑπὸ τὰ σάβανα τῆς ὁποίας διετέλει περιβεβλημένον, καὶ νὰ γονυπετήσῃ ἀναμφιβόλως πρὸ τοῦ ἀνδριάντος αὐτοῦ ἀποκαλυπτομένου· ἀλλ' οὐδεμία φωνή, οὐδεμία ἀκρόασις ἀπὸ τῆς ληθαργούσης ἐθνικῆς συνειδήσεως.

Καὶ ἡ ῥωσικὴ κοινωνία, ὁτὲ μὲν γονυκλινὴς πρὸ τοῦ εἰδώλου τοῦ αὐτοκράτορος, ὁτὲ δὲ πρὸ τῶν πλαγγόνων τοῦ ξενικοῦ πνεύματος ἀνέμενεν ἐν τούτοις τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον, ὅστις σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς καὶ ὀστοῦν ἐκ τῶν ὀστέων αὐτῆς ἔμελλε νὰ δώσῃ τὴν πρώτην ὤθησιν εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν κίνησιν τοῦ ἔθνους, ἐξάγων αὐτὸ ἀπὸ τῆς ῥαστώνης καὶ τῆς ἀκινησίας.

Ἦτο ἡ ἐποχὴ τοῦ 1840· χρόνοι ζωηρᾶς ἐργασίας ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ κοινωνίᾳ, δυσοίωνα προοίμια τῆς κινήσεως ἐκείνης, ἥτις ἔμελλε ν' ἀπολήξῃ εἰς

1 Ὁ Ρῶσος ἦτο ἀγέρωχος ἐπὶ τῷ Τσάρῳ αὐτοῦ· μόνον περὶ αὐτοῦ ἐλάλουν ἅπαντες, πᾶσα δὲ αὐτοῦ πρᾶξις ἢ σχῆμα ἐσημειοῦντο ὡς τοσαῦτα σπουδαιότατα συμβεβηκότα. Ἓν μειδίαμα τοῦ αὐτοκράτορος ἦτο ἐπίφθονος ἐν ὅλῃ τῇ χώρᾳ εὔνοια, αὐστηρός τις δὲ αὐτοῦ λόγος ἐπέφερε τὸ ἀποτέλεσμα κεραυνοῦ, πάσης φαντασίας συγκεντρουμένης περὶ τὸ μοναδικὸν τοῦτο κέντρον· ἰδεῶδες τῆς κοινωνίας ἦτο ἡ προσέγγισις τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἡ ἀξίωσις τῶν ἀγαθῶν αὐτοῦ χαρίτων. Οὕτως ἐν ἀμφοτέραις ταῖς πρωτευούσαις ὡς καὶ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ἀντήχει ἀείποτε ἀδιάκοπος συμφωνία ἐπευφημιῶν διὰ πᾶσαν λέξιν ἢ πρᾶξιν τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου.» (Schédo-Ferroti Le Nihilisme en Russie, 15).

τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1848. Ἁπανταχοῦ τῆς Εὐρώπης διαφαίνονται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον τὰ σημεῖα τῆς ἐπαναστάσεως ταύτης σκοτεινά, ἀπειλητικὰ διὰ τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἄρχοντος καθεστῶτος: Ἐν Γαλλίᾳ μὲν αἱ ποικίλαι κοινωνιστικαὶ καὶ πολιτικαὶ σχολαί, αἵτινες δὲν ἔπαυσαν ὑποσκάπτουσαι τὰ θεμέλια τῆς κοινοβουλευτικῆς πολιτείας, ἥτις διὰ τῆς μεταβολῆς τοῦ 1830, διὰ τοῦ Λουδοβίκου Φιλίππου καὶ τοῦ Γκυζώτου εἰσῆγε τὴν Γαλλίαν εἰς νέας ἱστορικὰς τρίβους, καθιερώσασα ἐπὶ τέλους, κατόπιν τοσούτων δοκιμασιῶν καὶ ἐπαναστάσεων, τὸ κῦρος καὶ τὴν σημασίαν τῆς λεγομένης *τρίτης τάξεως* ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ. Ἐν Γερμανίᾳ τὰ νέα κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ κόμματα, τὰ ἀποτελεσθέντα ἐκ τῆς μεγάλης πνευματικῆς καὶ κοινωνικῆς ζυμώσεως, ἥτις ἐπὶ τοσοῦτον εἶχεν ἀλλοιώσει τὸν ἐθνικὸν βίον κατὰ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος, ἡ *Νέα Γερμανία* καὶ οἱ περὶ τὴν ἀριστερὰν τῆς σχολῆς τοῦ Ἑγέλου πτέρυγα δημοκρατικοί· Ἐν τῇ ἰταλικῇ χερσονήσῳ ἡ σχολὴ τῆς *Νέας Ἰταλίας*, ζητοῦσα τὴν ἑνότητα τῆς πατρίδος διὰ παντὸς μέσου καὶ μὴ ὀπισθοχωροῦσα ἀπέναντι οὐδενὸς κωλύματος, καὶ αὐτὴν τὴν δολοφονίαν διδάσκουσα χάριν τῆς πραγματώσεως τοῦ ἐθνικοῦ καὶ πολιτικοῦ αὐτῆς ἰδεώδους· πάντα ταῦτα καὶ ἕτερα ἀνάλογα φαινόμενα ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ τῆς Εὐρώπης ὁρίζοντος δὲν παρήρχοντο ἀδιαφόρως ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ρωσικῆς κοινωνίας, ἧς ἡ ἀνωτάτη τάξις, ἀνατρεφομένη ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν τῇ ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ, ἔφερε μεθ' ἑαυτῆς ἐπανερχομένη εἰς Ρωσίαν τὰς ἐντυπώσεις τῶν νέων δογμάτων, ὑφ' ὧν ἐλικνίζετο τότε ἡ εὐρωπαϊκὴ κοινωνία· καὶ βαθμηδὸν ἡ ἰδέα τῆς πνευματικῆς ἀπολυτρώσεως καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀνεξαρτησίας ἐπὶ βάσεων συμφώνων πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἀποστολὴν τῆς νέας ἱστορίας εὗρε καὶ ἐν Ρωσίᾳ τοὺς προφήτας αὐτῆς καὶ τοὺς προσηλύτους, οἵτινες ὁσημέραι πληθυνόμενοι καὶ κρατυνόμενοι ἐν τῇ ἐνεργείᾳ καὶ ἐργασίᾳ ἔδωκαν τὸ πρῶτον σύνθημα τῆς πνευματικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐν τῇ χώρᾳ ζωῆς καὶ κινήσεως.

Πρώτιστος πάντων ὑπῆρξεν Ἀλέξανδρος ὁ Χέρτσεν. Γόνος ἀριστοκρατικῆς οἰκογενείας, εὐφυέστατος καὶ ζωηρότατος, ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ἀνωτέρα φιλοσοφικὴ διάνοια, ἀξία κρείττονος ἐποχῆς καὶ κοινωνίας, εἷς τῶν μεγίστων συγγραφέων τῆς Ρωσίας, ἐφάμιλλος πρὸς τὸν Ἰωσὴφ Ματσίνην ἐπὶ τῇ ἐπιδράσει, ἣν ἔσχεν ἐπὶ τοῦ δημοσίου φρονήματος καὶ τῆς κοινωνικῆς ἐξεγέρσεως καὶ αὐτοσυνειδησίας τῆς πατρίδος του, Ἀλέξανδρος ὁ *Χέρτσεν*, ζητῶν τὴν ἀναγέννησιν αὐτῆς, ἀλλ' ἐκτραχυνθεὶς ἐκ τῶν διωγμῶν καὶ τῶν προγραφῶν, ἔρριψε πρωΐμως τὸν σπόρον τῆς ἐπαναστάσεως ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ τῇ διανοίᾳ τῆς ρωσικῆς κοινωνίας, εἰ καὶ μὴ πρεσβεύσας δὲ καθ' ὁλοκληρίαν τὰς ἀνατρεπτικὰς τῶν συγχρόνων μηδενιστῶν τάσεις, δύναται οὐχ ἧσσον νὰ θεωρηθῇ ὡς πρῶτος δοὺς ὤθησιν εἰς τοὺς θεωρητικοὺς τῆς μηδενιστικῆς αἱρέσεως, ἥτις ἀπό τινος χρόνου λυμαίνεται μέχρι γαγγραίνης τὸν ἠθικὸν καὶ κοινωνικὸν ὀργανισμὸν τῆς Ρωσίας.

Καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Χέρτσεν καθίστατο γνωστὸς ἐν τῇ ρωσικῇ δημοσιότητι διὰ τῶν πρώτων αὐτοῦ ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Jscander συγγραμμάτων, ἐν οἷς *ἐπιστολαὶ περὶ τῆς σπουδῆς τῆς φύσεως*, γεγραμμέναι ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πνεύματος τῆς νεοεγελειανῆς φιλοσοφίας, ὡς καὶ διὰ τοῦ μυθιστορήματος αὐτοῦ *Τίς πταίει*, καὶ κατελάμβανεν ἀμέσως διαπρεπῆ ἐν τῇ οἰκείᾳ φιλολογίᾳ θέσιν, τὸ ρωσικὸν πνεῦμα ἤρξατο ἔτι μᾶλλον συγκινούμενον ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ξένων ἰδεῶν ἐρχομένων κατ' ἐξοχὴν ἀπὸ τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Γαλλίας. Αἱ φιλοσοφικαὶ θεωρίαι ἐν Γαλλίᾳ μὲν τῶν Σαιν-Σιμωνιστῶν καὶ τῶν ποικίλων αὐτῶν διακλαδώσεων, ἐν Γερμανίᾳ δὲ τῶν διαφόρων τάσεων τῆς ἐν ἀποσυνθέσει ἤδη διατελούσης σχολῆς τοῦ Ἐγέλου καὶ ἰδίως τῆς περὶ τὸν Strauss, τὸν Feuerbach, τὸν Max Stirner, τὸν Κάρολον Marx ἀριστερᾶς αὐτῆς πτέρυγος, ἀποπνέουσαι τὸν κόρον τοῦ καθεστῶτος, προκηρύττουσαι τὴν ἀνατροπὴν καὶ τὴν ἀναγέννησιν τοῦ παρηκμακότος ἐν Εὐρώπῃ βίου ἐπὶ νέων βάσεων θρησκευτικῶν, κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν, ἐτύγχανον ἀμέσου ἀποδοχῆς καὶ πολιτογραφήσεως ἐν τῇ ἐξεγειρομένῃ ἤδη καὶ διψώσῃ πρὸς νεωτερισμοὺς καὶ μεταρρυθμίσεις ρωσικῇ κοινωνίᾳ. Διὰ τῆς εἰσβολῆς ταύτης τῶν καινοφανῶν τούτων θεωριῶν ἐν Ρωσίᾳ ἤρξατο καὶ ἐνταῦθα ἀναπτυσσόμενος πνευματικός τις βίος, αἴσιος οἰωνὸς καὶ προάγγελος νέας τάξεως ἐν τῇ πατρίδι τῶν Τσάρων. Ἡ φιλολογικὴ ἐκείνη κίνησις, ἥτις ἅμα ἀρξαμένη κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ αἰῶνος τούτου δι' ἀνδρῶν, οἷοι ὁ Pousckin καὶ ὁ *Καραμζῖνος*, εὐρωπαϊκαὶ ἐπισημότητες, εἶχε σταματήσει ἅμα τῇ εἰς τὸν θρόνον ἀναβάσει τοῦ Νικολάου, καθίστατο καὶ πάλιν ζωηροτέρα μετὰ τὸ ἔτος 1840. Τῆς νέας δὲ ταύτης πνευματικῆς κινήσεως ἐξοχώτατοι ἀντιπρόσωποι παρίστανται ὁ Belinsky, ἀγέρωχος χαρακτήρ, κριτικὸς νοῦς πρώτης τάξεως ἄξιος νὰ διαπρέψῃ ἐν πάσῃ κοινωνίᾳ, μισῶν μέχρι μανίας τὸ σύστημα τῆς ρωσικῆς δεσποτείας, ὁ Τσερνικέφσκης, ὅστις πρῶτος διετύπωσεν ἐλευθέρως ἐν ρωσικοῖς βιβλίοις τὰς κοινωνιστικὰς θεωρίας, καὶ ὑπὲρ πάντας τούτους ὁ *Χέρτσεν*, ὅστις διὰ τῆς ἀκαμάτου αὐτοῦ ἐνεργείας καὶ δραστηριότητος ἔδωκε τὴν πρώτην ὤθησιν κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν ἤδη ταράττουσαν τὴν Ρωσίαν κοινωνικὴν ζύμωσιν.

Ὁ Χέρτσεν ἐγεννήθη τὸ 1812. Νέος ἔτι τὴν ἡλικίαν κατελήφθη ὑπὸ ζωηροῦ αἰσθήματος μίσους καὶ ἀντιπαθείας κατὰ τοῦ ἄρχοντος ἐν Ρωσίᾳ δεσποτικοῦ συστήματος. Ἐξορισθεὶς τῆς πατρίδος ἕνεκα τῶν ἐλευθέρων αὐτοῦ τάσεων, ἐπανελθὼν μετά τινα χρόνον, ἀλλ' ἐξορισθεὶς καὶ πάλιν, ἀποκατέστη ὁριστικῶς ἐν τῇ Εὐρώπῃ, ὅθεν παλαίων μετὰ τόλμης κατὰ τῆς ρωσικῆς κυβερνήσεως, κατέστη ἐν βραχεῖ διαστήματι χρόνου εἷς τῶν περιφανεστάτων ἀνδρῶν τῆς ἐπαναστατικῆς Εὐρώπης, συνεργαζόμενος εἰς τὴν ἰδέαν καθολικῆς τινος ἀνατροπῆς μεθ' ὅλων τῶν ἐπιφανῶν ναυαγίων τῆς ἐπαναστατικῆς τοῦ 1848 θυέλλης, μετ' ἀνδρῶν, οἷοι ὁ Ματσίνης, ὁ Κοσσοὺθ, ὁ Ledru-Rollin, ὁ Κάρολος ***Marx*** καὶ ὁ ***Arnold Ruge***. Ἐν ἔτει 1850 ἐδη-

μοσίευσε τὸ σπουδαιότατον τῶν ἔργων του, *de l'autre Rive*, βαθεῖαν προξενῆσαν ἐν Εὐρώπῃ ἐντύπωσιν. Τὸ βιβλίον τοῦτο ἦτο συλλογὴ πολιτικῶν ἐπιστολῶν καὶ μελετῶν περὶ τῶν γεγονότων τῶν ἐτῶν 1848 καὶ 1849, ὁμολογία τῆς πολιτικῆς πίστεως τοῦ προγεγραμμένου συγγραφέως, σπαραξικάρδιος κραυγὴ ἀλγούσης ψυχῆς καὶ καρδίας ἐπὶ τῇ ἀποτυχίᾳ τοσούτων ἐλπίδων, αἵτινες διηγέρθησαν ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ καὶ αἵτινες ἤδη ἐμαραίνοντο ὑπὸ τὴν παγετώδη πνοὴν τῆς ἀντιδράσεως, ἥτις καταπνεύσασα ἐκ Ρωσίας, εἶχεν ἀποπήξει πᾶσαν ζωὴν καὶ ἐνέργειαν τοῦ δημοσίου πνεύματος καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ. Καὶ ὑπὸ τὰς ἐντυπώσεις ταύτας ἀγρίας ὀδύνης ἔγραφε τὰ ἀκόλουθα: «Θέλω διατρέξει τὸν κόσμον ἠθικὸς ἐπαίτης· μάλιστα· ἀλλὰ θέλω ἐκριζώσει καθ' ὁλοκληρίαν ἁπάσας τὰς παιδικὰς ἐλπίδας, ἁπάσας τὰς ὀνειροπολίας τῆς νεότητος· καὶ θέλω ὑποβάλει ἁπάσας εἰς τὸ κριτήριον τῆς ἀδιαφθόρου λογικῆς. Ἡ ἐλευθερία οὐδέποτε θέλει εἰρηνεύσει, ἐφ' ὅσον πᾶσα θρησκευτικὴ καὶ πολιτικὴ σύλληψις δὲν καταστῇ ἁπλῶς ἀνθρωπίνη καὶ δὲν ὑποταγῇ εἰς τὴν κριτικὴν καὶ εἰς τὴν ἄρνησιν.....». Ἔν τινι δὲ κατὰ τὸ ἔτος 1850 ἐκδοθέντι συγγράμματί του *Lettres sur la France et l'Italie* προλέγων τὴν ἔλευσιν στρατιωτικοῦ δεσποτισμοῦ, ἐπάγεται ἀκολούθως τὸν πόλεμον τῶν πτωχῶν κατὰ τῶν πλουσίων διὰ τῶν ἑπομένων: «Ὁ θυελλώδης, τρομερός, αἱμοσταγής, ἄδικος κοινωνισμὸς θέλει παρέλθει μὲ τὴν ταχύτητα τοῦ ἀτμοῦ. Τότε ἐν τῷ μέσῳ τῶν κεραυνῶν καὶ τῶν ἀστραπῶν, ὑπὸ τὴν λαμπηδόνα τῶν καιομένων ἀνακτόρων, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῶν ἐργοστασίων καὶ τῶν δικαστηρίων, ὡς ἐπὶ νέου *Σινᾶ*, θέλουσιν ἐπιφανῇ νέαι ἐντολαί, νέος δεκάλογος μετὰ ζωηρῶν σημείων. Ὁ χαρακτὴρ τῆς ἀγωνιώσης γηραιᾶς Εὐρώπης ἄρχεται ἤδη ἀκριβῶς ὁριζόμενος. Θέλει φονεύσει αὐτὴν ἡ δουλεία, τὸ *Statu quo*, ἡ βυζαντιακὴ νόσος· ὤφελε νὰ φονευθῇ ὑπὸ τῆς ἐλευθερίας, ἀλλ' ἐδείχθη ἀναξία τοῦ θανάτου τούτου. Ἡμέραν τινὰ Κοζάκος τις τοῦ Δὸν θέλει ἔλθει ἐξεγείρων τοὺς Παλαιολόγους τούτους καὶ τοὺς Πορφυρογεννήτους, ἂν δὲν ἐξηγέρθησαν ἤδη ὑπὸ τῆς σάλπιγγος τῆς τελευταίας κρίσεως τῆς Νεμέσεως τοῦ λαοῦ, ἀπαγγελλούσης κατ' αὐτῶν τὴν ἐκδικητικὴν τοῦ κοινωνισμοῦ ἐτυμηγορίαν....». Ἐξορισθεὶς τῆς Γαλλίας ἔνθα ἐπί τινα χρόνον διέτριψεν, ὡς συνεργάτης καὶ συνένοχος τοῦ κοινωνιστοῦ *Proudhon*, μετέβη εἰς Ἀγγλίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Γενεύην, ἔνθα ἤρξατο τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιωνύμου ἐπαναστατικοῦ φύλλου του ἐν ρωσικῇ γλώσσῃ γραφομένου καὶ ἔχοντος τὸν τίτλον *Κώδων* καὶ τὴν ἐπιγραφὴν *Vivos voco* καὶ *Γῆ καὶ ἐλευθερία*, τὸ φοβερὸν τοῦτο σήμερον ἐν Ρωσίᾳ σύμβολον τῶν μηδενιστικῶν προκηρύξεων. Μεθ' ὅλας τὰς προφυλάξεις καὶ τὴν αὐστηρότητα τῆς Ἀστυνομίας ὁ *Κώδων* εἰσήρχετο λαθραίως καὶ τακτικώτατα εἰς Ρωσίαν, ἡ δὲ ἐπίδρασις αὐτοῦ ὑπῆρξε τεραστία ἐφ' ὅλων τῶν τάξεων τῆς κοινωνίας, οὕτως ὥστε ἐν βραχεῖ χρόνῳ ὁ προγεγραμμένος ἰδεολόγος τοῦ Κώδωνος κατέστη ὁ ἀσπονδότατος κριτικὸς καὶ πολέμιος τοῦ ἄρχοντος ἐν Ρωσίᾳ κυβερνητικοῦ συστήματος.

Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον αἱ ἐπαναστάσεις διεκφεύγουσι τῶν χειρῶν τῶν πρώτων αὐτῶν ὁδηγῶν καὶ ὑποκινητῶν, ἰδίαν λαμβάνουσαι τροπὴν καὶ διεύθυνσιν, ἀποχαιρετῶσαι δὲ τὸν λόγον καὶ τὴν σκέψιν καὶ παραδιδόμεναι εἰς τὰ ἔνστικτα καὶ τὰ πάθη, τὰ ἀναπτυσσόμενα ὑπὸ τῶν συμφερόντων τῆς ἡμέρας καὶ τῶν περιστάσεων. Τοῦτ' αὐτὸ συνέβη καὶ ἐν τῷ ἐπαναστατικῷ σταδίῳ τοῦ Χέρτσεν. Δὲν παρῆλθε πολὺς χρόνος, καὶ ὁ προφήτης τῆς ἐρημώσεως, ὁ προγεγραμμένος συγγραφεὺς τοῦ *κώδωνος* ᾐσθάνετο ἑαυτὸν ἀνίκανον πλέον νὰ συγκρατήσῃ τὸν κλύδωνα, ὃν ἀπὸ τῶν ἀσκῶν αὐτοῦ εἶχεν ἐκχύσει κατὰ τῆς κεφαλῆς τῆς πατρίδος του, ἣν ἐλυμαίνετο ἤδη ἐντὸς βραχυτάτου χρόνου ὁ πυρετὸς τῆς ἐπαναστατικῆς ἰδέας, μυρίων ἐξεγερθέντων ἐν τοῖς στέρνοις αὐτῆς πόθων χιμαιρικῶν, ἀπραγματοποιήτων ὑπὸ πᾶσαν λογικὴν καὶ ἐλευθέραν κυβέρνησιν, πολλῷ μᾶλλον ὑπὸ τὴν ὀπισθοδρομικὴν καὶ πολεμίαν πάσης προόδου καὶ ἐλευθερίας κυβέρνησιν τοῦ Τσάρου. Ἐν ἔτει 1871, μετὰ τὸν θάνατόν του, ἐγένετο νέα, γαλλικὴ ἤδη ἔκδοσις τοῦ ἀρίστου ἴσως τῶν συγγραμμάτων του *Ἀπὸ τῆς ἄλλης ἀκτῆς*, ἐν ᾗ προσετέθησαν καὶ ἀνέκδοτοί τινες ἐπιστολαὶ πρὸς τοὺς φίλους αὐτοῦ, αἵτινες δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἡ ὑστάτη πολιτικὴ διαθήκη τοῦ Χέρτσεν. Ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ ἀνευρίσκομεν τὸ μυστήριον τῆς ἐσωτερικῆς πάλης, ἥτις ἀπησχόλησε τὰς τελευταίας ἡμέρας αὐτοῦ καὶ ἥτις ἀπεχώρισεν αὐτὸν πάσης κοινῆς συμπράξεως καὶ συνεργείας μετὰ τῶν τέως φίλων του. Ἀληθῶς καὶ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ταύταις τὸ κοινωνικὸν ζήτημα, τὸ ζήτημα τοῦτο τοῦ μέλλοντος, εἶναι τὸ ἀείποτε ἐπασχολοῦν τὴν σκέψιν αὐτοῦ. Ἐν τούτοις *quantum mutatus ab illo*! δὲν ζητεῖ πλέον τὴν καταστροφὴν καὶ τὴν ἐρήμωσιν, ἵνα ἀνιδρύσῃ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τὸν κοινωνικὸν αὐτοῦ κόσμον τοῦ μέλλοντος· ἡ πεῖρα ἐδίδαξεν ἤδη αὐτὸν κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα εἴκοσιν ἔτη, ὅτι δὲν ἐπέστη εἰσέτι ἡ ὥρα εὐθέτου λύσεως τοῦ κοινωνικοῦ ζητήματος, ἐν ἐπιστολῇ δὲ πλήρει ἐμβριθῶν σκέψεων καὶ παρατηρήσεων ἐπιφωνεῖ ἐπὶ τέλους:

«Οὐδεὶς εὐθύνεται διὰ τὰ ἀτοπήματα τῆς συγχρόνου κοινωνικῆς καταστάσεως· πᾶσα δὲ ποινὴ ἤθελεν εἶναι ἐπίσης μωρά, ὅσον καὶ ἡ μαστίγωσις τῆς θαλάσσης ὑπὸ τοῦ Πέρσου βασιλέως, εἴτε τοῦ κώδωνος ὑπὸ Ἰβὰν τοῦ τρομεροῦ. Εἰσαγγελίαι, δίκαι, ποιναί, πάντα ταῦτα εἶναι κατώτερα τῆς πνευματικῆς ἡμῶν ἀναπτύξεως. Τὰ γεγονότα δέον νὰ μελετῶνται ὑπὸ τὴν ἁπλουστέραν, ὑπὸ τὴν φυσιολογικὴν αὐτῶν ἔποψιν, ν' ἀφίνηται δὲ παρερχόμενον τὸ ἐγκληματικὸν αὐτῶν σημεῖον, τὸ ὁποῖον δυστυχῶς κατισχύει, ἐπισκοτίζον διὰ προμεμελετημένων συνωμοσιῶν πᾶσαν συνεννόησιν διὰ τῆς ἀναμίξεως προσωπικῶν παθῶν μετὰ τῆς καθολικῆς ὑποθέσεως καὶ διὰ τῆς πονηρᾶς ἕνεκα ἀκουσίων συμβεβηκότων ἀλλοιώσεως . . . Ἡ νέα τῶν πραγμάτων τάξις οὐ μόνον ὀφείλει νὰ περισώσῃ πάντα τὰ σωτηρίας ἄξια, ἀλλ' ὀφείλει ἐπίσης νὰ ἐπιτρέψῃ ἐλευθέραν κίνησιν εἰς πᾶν ὅ,τι δὲν ἐνοχλεῖ αὐτήν, οὐδ' εἶναι ἑτερογενὲς καὶ ἰδιοφυές. Οὐχὶ εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ἥτις πτωχὴ

τὸ πνεῦμα καὶ τὸ τεχνικὸν αἴσθημα ἤθελε δημιουργήσει ἓν ἀνιαρὸν ἐργαστήριον ἐξ ὅλου τοῦ παρελθόντος καὶ ἐξ ὅλων αὐτῆς τῶν κατακτήσεων, καὶ τῆς ὁποίας πάντα τὰ πλεονεκτήματα ἤθελον ὑφίστασθαι ἐν τῇ διατροφῇ, καὶ μόνον ἐν ταύτῃ! Δὲν πιστεύω σπουδαίως τοὺς ἄνδρας ἐκείνους, οἵτινες προχειροῦνται τὴν ἀνατροπὴν καὶ τὴν σκαιὰν βίαν ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν αἱρετοκρισίαν... Τὸ κήρυγμα εἶναι ἀναγκαῖον εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἀκατάπαυστον κήρυγμα, ἂν τοῦτο πρὸς ἀγαθὸν τείνει σκοπόν, ἀπευθυνόμενον ἐπίσης εἰς τὸν ἀρχιτεχνίτην ὡς καὶ εἰς τὸν ἐργάτην, εἰς τὸν κάτοικον τῆς πόλεως ὡς καὶ εἰς τὸν χωρικόν... Ἄλλοτε, περικυκλωμένος ὑπὸ πτωμάτων, ὑπὸ κατηρειπωμένων οἰκιῶν καὶ οἱονεὶ ἐν πυρετῷ διατελῶν ἐπὶ τῷ τουφεκισμῷ τῶν αἰχμαλώτων, προεκάλουν εἰς ἐκδίκησιν ἀπὸ πάσης καρδίας καὶ πάσης ψυχῆς τὰς ἀγρίας δυνάμεις πρὸς καταστροφὴν τοῦ ἀρχαίου ἐνόχου κόσμου, μὴ μεριμνῶν περὶ τοῦ μέλλοντος γενέσθαι. Ἀλλ' ἔκτοτε παρῆλθον εἴκοσιν ἔτη. Ἐπῆλθεν ἡ ἐκδίκησις ἀλλ' ἀπ' ἄλλου σημείου· κατῆλθεν ἄνωθεν. Οἱ δὲ λαοὶ ὑπέστησαν τὰ πάντα, διότι οὔτε τότε οὔτε βραδύτερον κατενόησάν τι. Μακρὸς καὶ ὀδυνηρὸς μεταξὺ χρόνος παρέσχεν εὐκαιρίαν εἰς τὴν κατεύνασιν τῶν παθῶν καὶ εἰς τὴν ἐμβρίθειαν τῶν σκέψεων. Οὔτε σὺ οὔτ' ἐγὼ ἐπροδώσαμεν τὰς πεποιθήσεις μας, ἀλλὰ διατελοῦμεν ἤδη ἄλλως ἔχοντες ἐνώπιον τῶν πραγμάτων. Σὺ μὲν φέρεσαι πρὸς τὰ πρόσω, ὡς ἄλλοτε, μετὰ τοῦ πάθους τῆς καταστροφῆς, ἐν τῇ ὁποίᾳ βλέπεις δημιουργικόν τι πάθος, καὶ καταβάλλεις πάντα τὰ κωλύματα, μόνον ἐν τῷ μέλλοντι σεβόμενος τὴν ἱστορίαν. Ἀλλ' ἐγὼ δὲν πιστεύω πλέον εἰς τὰς ἀρχαίας ἐπαναστατικὰς ἀτραπούς, προσπαθῶ δὲ νὰ κατανοῶ τὴν ἐν τῷ παρελθόντι καὶ ἐν τῷ παρόντι πορείαν τῆς ἀνθρωπότητος, ἵνα ὅσον τὸ ἐνὸν συμβαδίζω μετ' αὐτῆς, μὴ παλινδρομῶν καὶ μὴ προβαίνων τοσούτῳ μακράν, ὥστε νὰ μὴ δύνανται νὰ μὲ ἀκολουθήσωσιν οἱ ἄνθρωποι»...

Αὕτη εἶναι ἡ πρώτη περίοδος τῆς ἐπαναστατικῆς κινήσεως ἐν Ρωσίᾳ, ἥτις ὑπὸ τὸ σημερινὸν ὄνομα τοῦ *Μηδενισμοῦ*, ἄγνωστον ἔτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς δράσεως τοῦ Χέρτσεν, ἀπασχολεῖ τὸ δημόσιον πνεῦμα ἐν Εὐρώπῃ. Τοῦ ἀθλητοῦ τῆς κοινωνικῆς ταύτης πάλης καταβάντος ὑπὸ τὴν σκηνὴν ἐκ τοῦ χρόνου καὶ τῆς κοπώσεως, νέα ἤδη στοιχεῖα ἀνεφάνησαν, νέοι δρῶντες παράγοντες τῆς κοινωνικῆς ἀνατροφῆς. Ἡ ἐγελειανὴ φιλοσοφία, ἥτις τέως ἐκράτει τὰ σκῆπτρα ἐν Ρωσίᾳ, ἐπαλαιώθη ἤδη ἐν τῇ συνειδήσει τῆς νεότητος· ἡ σκέψις, ἥτις ἄλλοτε ἐνέπνευσε καὶ ἐπαιδαγώγησε τὰ τολμηρὰ ἐκεῖνα πνεύματα τῆς πρώτης ἐπαναστατικῆς περιόδου, ἐθεωρεῖτο ἤδη νεκρὰ ἐν τῇ ἀπόψει τῆς νέας γενεᾶς, ἡ *Φαινομενολογία τοῦ Πνεύματος* τοῦ Ἐγέλου ἐλογίζετο πνευματικὸν παραλήρημα, ἀξία νὰ ἀποτεθῇ ἔν τινι φρενολογικῷ μουσείῳ μετὰ τῶν ἐπισωζομένων κειμηλίων ἀρχαίων θρησκευμάτων καὶ φιλοσοφικῶν συστημάτων, ἡ δ' ἀπαισιόδοξος φιλοσοφία τοῦ *Schopenhauer* καὶ τοῦ *Hartmann*, ἡ ὑλιστικὴ ἄποψις τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ κόσμου κατὰ

τὸν *Vogt*, τὸν *Moleschott* καὶ τὸν *Buchner* ἐγένετο ἡ ἱερὰ βίβλος τῆς νέας ἐπαναστατικῆς γενεᾶς, ἥτις ὑποβαλοῦσα τὰ πάντα εἰς τὴν κριτικὴν καὶ τὴν ἀνάλυσιν, ἐκ συστήματος οὐχὶ ἵνα δημιουργήσῃ ἀλλ' ἵνα ἀρνηθῇ καὶ καταστρέψῃ, ἀντὶ πάσης ἠθικῆς ἀρχῆς, ἀντὶ παντὸς κοινωνικοῦ δόγματος ἠρκέσθη ν' ἀναγράψῃ ὡς σύμβολον τῆς ἰδίας αὐτῆς ὁμολογίας ἓν τεράστιον **Μηδὲν**, σύνθημα καταστροφῆς, ἐν τῷ πυρετῷ τῶν ἐκστατικῶν αὐτῆς ὀνείρων λησμονήσασα πᾶσαν ἔννοιαν ἀνθρωπίνης δημιουργίας.

Β'.

Ἐν τῷ οἴστρῳ τῆς φιλοσοφικῆς αὐτοῦ ἀπαισιοδοξίας, ὑφ' ἧς συνήθως κατελαμβάνετο ὁ Ἀρθοῦρος *Schopenhauer*, ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ συγχρόνου πεσσιμισμοῦ, ὁ ἐν τοῖς *σκοτεινεῖς δάσεσι τῆς Γερμανίας παραπλανηθεὶς οὗτος Βραχμάν*, κατὰ τὴν ἔκφρασιν Γάλλου ἀνδρὸς γνωρίσαντος αὐτὸν ἐκ τοῦ σύνεγγυς, οἱονεὶ τυχὼν μετουσιώσεως ἐν τῷ σώματι Γερμανοῦ φιλισταίου, ἔλεγε συνήθως κατόπιν πλουσίου δείπνου μετὰ τῆς χαρακτηριζούσης τὴν σκέψιν αὐτοῦ καὶ τὸν λόγον πικρίας καὶ εἰρωνείας: «Ἡ εὐδαιμονία εἶναι ὄνειρον, μόνη δὲ ἡ δυστυχία εἶναι πραγματικότης· δοκιμάζω ἤδη τοῦτο ἀπὸ ὀγδοήκοντα ἐτῶν. Καὶ δὲν γινώσκω ἄλλο τι ἢ νὰ ἐγκαρτερῶ λέγων κατ' ἐμαυτόν, ὅτι αἱ μὲν μυῖαι ἐγεννήθησαν ἵνα καταβιβρώσκονται ὑπὸ τῶν ἀραχνῶν, οἱ δὲ ἄνθρωποι ἵνα καταβιβρώσκωνται ὑπὸ τῆς ὀδύνης». Καὶ ἀλλαχοῦ: «Ἡ ζωὴ εἶναι θήρα ἀκατάπαυστος· πόλεμος ὅλων ἐναντίον ὅλων· εἶναι φυσική τις ἱστορία τῆς ὀδύνης οὕτω συνοψιζομένη: Ποθεῖν ἄνευ λόγου, ἀείποτε πάσχειν, ἀείποτε παλαίειν, εἶτα θνήσκειν καὶ οὕτω καθεξῆς ἐπὶ αἰῶνας αἰώνων, μέχρις ὅτου ὁ φλοιὸς τοῦ ἡμετέρου πλανήτου ἐκλεπισθῇ εἰς μυρία τεμάχια. . . .[1]». Τὰ ἀπαίσια ταῦτα ῥήματα τοῦ μισανθρώπου φιλοσόφου τοῦ Φραγκοφορτίου ἐκφράζουσιν ἐπαρκῶς τὴν σκέψιν καὶ τὰς τάσεις κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον τῆς νεωτέρας γενεᾶς ἐν Εὐρώπῃ. Ἡ τάσις δὲ αὕτη δὲν εἶναι τυχαῖόν τι γεγονός, ἀλλὰ βαθὺ ψυχολογικὸν φαινόμενον διατυποῦν τὴν νοσηρὰν κατάστασιν, ἐν ᾗ διατελεῖ κατὰ τὰς τελευταίας ταύτας ἑκατονταετηρίδας τὸ δημόσιον πνεῦμα ἐν Εὐρώπῃ.

Ἡ μισανθρωπικὴ κατάστασις μιᾶς κοινωνίας ἐπιφαίνεται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν χρόνοις ἠθικῆς ἀπογοητεύσεως ἢ κοινωνικῆς ἀποσυνθέσεως, ἐκφράζουσα κατ' ἐξοχὴν ἐποχὴν μεταβάσεως ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἡ φύσις τῆς φιλοσοφίας τῶν τελευταίων τούτων χρόνων, ἀπόρροια τῆς ἠθικῆς καὶ ψυχικῆς καταστάσεως τῆς συγχρόνου Εὐρώπης, ἀναβιβάσασα εἰς σύστημα καὶ διατυπώσασα εἰς ἀξιώματα τὰ φλογερὰ αἰσθήματα, τοὺς ἀπραγματοποιήτους πόθους, ὑφ' ὧν κατατρύχεται ἡ ἡμετέρα γενεά, ἐνέχυσε τὸν δισταγμόν, τὴν ἀπελπισίαν, τὸν θάνατον εἰς τὸ πνεῦμα τῆς κοινωνίας· ἐντεῦθεν ἡ ἠθικὴ ἐρήμωσις, ἥτις σή-

1 Schopenhauer's Die Welt als Wille und Vorstellung.

μερον διήκει δι' ὅλων τῶν ἐκφράσεων τῆς φιλοσοφίας, τῆς φιλολογίας, τῆς τέχνης, ὁ γυμνὸς ἐκεῖνος ὑλισμός, ὁ περιορῶν πᾶν τὸ ἀληθῶς ὑψηλὸν καὶ μέγα, προκηρύττων καθ' ἑκάστην ὡς Θεὸν αὐτοῦ τὸν Μολὸχ τῆς αὐταρκείας τῶν αἰσθήσεων καὶ θυσιάζων πᾶν εὐγενὲς αἴσθημα, πᾶσαν ἰδανικοῦ σύλληψιν εἰς τὴν Ἀστάρτην τῆς ἀπολαύσεως καὶ τῆς ἡδυπαθείας, ἥτις δεσπόζει κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐφ' ὅλων τῶν προϊόντων τοῦ νεωτέρου πνεύματος. Ὅστις ἀναμιμνήσκεται εἰσέτι τὰ ὑψηλὰ ἐκεῖνα ὄνειρα, ἅτινα ἐγοήτευσαν τὰς πρώτας τοῦ αἰῶνος τούτου δεκαετηρίδας, καὶ ἀποστρέφων ἀπ' αὐτῶν τὰ βλέμματά του ρίψῃ αὐτὰ ἐπὶ τῆς σκληρᾶς πραγματικότητος τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, θέλει κατανοήσει καὶ θέλει δικαιολογήσει τὰ αἰσθήματα, ὑφ' ὧν διαβιβρώσκεται ἡ γενεὰ αὕτη, τὴν ἔλλειψιν παντὸς ἰδανικοῦ ἐν τῇ σκέψει αὐτῆς καὶ ἐν τῇ ἐνεργείᾳ, τὴν ἀπογοήτευσιν, ἥτις ὁσημέραι ἐκφαίνεται ἐν πάσῃ μορφῇ καὶ διατυπώσει τοῦ νεωτέρου βίου. Τὸν φιλοσοφικὸν ἰδανισμὸν τοῦ παρελθόντος, ὑφ' οὗ ἐνεπνεύσθη πρό τινων ἔτι δεκαετηρίδων καὶ ἐπιστήμη καὶ τέχνη, διεδέχθη ἄκρατος ὑλισμός, ἀρνούμενος πᾶσαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως πνευματικότητα καὶ ἀνωτέραν ἀποστολήν, συντρίβων τὰ ἰδεώδη αὐτῆς, ὑποτάσσων τὰ πάντα, καὶ ἠθικὴν καὶ πνευματικότητα εἰς τοὺς ἀναποδράστους νόμους τῆς *ἀνάγκης*. Ὁ ἐνθουσιασμὸς ἐξουδενώθη, ἡ φαντασία μετρηθεῖσα μὲ τὸν πῆχυν ἐμπειρικῆς φυσιολογικῆς ἀναλύσεως κατεχλευάσθη καὶ διετυπώθη ὡς ἀπόρροια νοσηρᾶς τῶν ἐγκεφαλικῶν νεύρων καταστάσεως. Τὸ βιβλίον τοῦ *Büchner Kraft und Stoff*, ὁ δεκάλογος οὗτος τοῦ ὑλισμοῦ, 15 μέχρι τῆς σήμερον σχὸν ἐκδόσεις ἐν Γερμανίᾳ, μεταφρασθὲν εἰς ἁπάσας σχεδὸν τὰς νεωτέρας γλώσσας, ἐκφράζει κατ' ἐξοχὴν τὸ ὧδε ὑποδειχθὲν ψυχολογικὸν φαινόμενον τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς καταστάσεως τῆς νεωτέρας κοινωνίας. Ἀρνούμενον πᾶσαν ἰδέαν θεότητος καὶ ἐν τῷ φυσικῷ καὶ ἐν τῷ ἠθικῷ κόσμῳ, ὑποστηρίζον τὴν ἀθανασίαν τῆς ὕλης καὶ τὴν θνητότητα τῆς λεγομένης ψυχῆς, ἥτις διὰ τὸν συγγραφέα οὐδέν ἐστιν ἕτερον ἢ ἁπλῆ τις δύναμις ἢ ἰδιότης τῆς ὕλης, τὸ βιβλίον τοῦτο ἔμελλε νὰ δρέψῃ τὰς καλλίστας τῶν δαφνῶν ἐν τῇ νεωτέρᾳ κοινωνίᾳ, ὡς συνέβη ἀνάλογόν τι γεγονὸς ἐν τῷ δεκάτῳ ὀγδόῳ αἰῶνι διὰ τὸ βιβλίον ἐκεῖνο τοῦ βαρώνου *d'Olbach* τὸ *σύστημα τῆς Φύσεως*.

Αἱ τάσεις αὗται τοῦ αἰῶνος ἐπέδρασαν ὡσαύτως καὶ ἐπὶ τῆς ρωσικῆς κοινωνίας ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἐν Εὐρώπῃ. Πλημμελὴς ἐν τοῖς σχολείοις παίδευσις, τείνουσα πρὸς θετικήν τινα μόνον ἐκπλήρωσιν ἀνάγκης, οὐχὶ δὲ ἀφορῶσα εἰς τὸν ἠθικὸν σκοπὸν τῆς κοινωνικῆς μορφώσεως καὶ τελειότητος, ἔλλειψις φαντασίας, ἰδίᾳ τοῖς σλαβικοῖς λαοῖς, ἐντεῦθεν μείωσις τοῦ αἰσθήματος καὶ ὀλιγωρία τοῦ ἰδανικοῦ, σπουδὴ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, συνεπῶς θετικώτεραι ἀπόψεις καὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ ἐν τῷ βίῳ, δισταγμὸς περὶ ἀνωτέρας τινὸς ἀποστολῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἀπόρροια τυγχάνων τοῦ δεσποτισμοῦ, ὑφ' ὃν διατελεῖ ἡ ρωσικὴ κοινωνία, πάντα ταῦτα συνετέλε-

σαν, ἵνα ἡ νεωτέρα φιλοσοφία, ἐμπειρικὴ καὶ ὑλιστική, οἷα διετυπώθη κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἐν Γερμανίᾳ, Ἀγγλίᾳ, Γαλλίᾳ, τύχῃ ἀκωλύτου εἰσόδου καὶ ὑποδοχῆς ἐν Ρωσίᾳ. Μίαν ἡμέραν ἡ νεότης, μηδὲν τῶν διαβιβρωσκόντων αὐτὴν αἰσθημάτων δυναμένη νὰ ἱκανοποιήσῃ, μηδεμίαν τῶν ἠθικῶν αὐτῆς ἀναγκῶν νὰ ἱκανοποιήσῃ εἰς τὰ ἄρχοντα φιλοσοφικὰ συστήματα τοῦ *Fichte*, τοῦ *Schelling*, τοῦ *Hegel*, ἀπεφάσισε νὰ συντρίψῃ τὰ παλαιὰ ταῦτα *εἴδωλα*, τὰ ὁποῖα οὐδεμίαν ἐκέκτηντο πλέον δύναμιν, καὶ νὰ προσκυνήσῃ τοὺς ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ λατρευομένους νέους θεούς, οἷοι ἀνεκηρύττοντο ὑπὸ τῶν νέων προφητῶν τοῦ ὑλιστικοῦ κηρύγματος.

Τὴν ρῆξιν ταύτην τοῦ παρελθόντος πρὸς τὸ παρόν, τῶν *πατέρων* πρὸς τοὺς *υἱούς*, βλέπει τις διατυπουμένην ἐν τῇ μυθιστορίᾳ τοῦ Ἰβὰν *Turgénjef* *πατέρες* καὶ *υἱοί*. Ὁ εὐφυέστερος τῶν ζώντων συγγραφέων τῆς Ρωσίας ἐμελέτησε λεπτομερέστατα τὰ ἐν τοῖς κόλποις τῆς ρωσικῆς κοινωνίας παριστάμενα ἀπό τινος χρόνου ἠθικὰ φαινόμενα καὶ ἀπεπειράθη νὰ ἐξηγήσῃ αὐτά, ὅσον ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθῇ τοῦτο ἐν ἐποχῇ συζητήσεων καὶ πάλης. *Bazarof*, ἥρως τοῦ μυθιστορήματος τοῦ *Turgénjef* εἶναι τρόφιμος καὶ ἀπόστολος τῆς νέας πνευματικῆς ἐν Ρωσίᾳ κινήσεως· ἐκτὸς τῆς φυσιολογίας οὐδεμίαν ἄλλην ἀναγνωρίζει ἐπιστήμην· ἡ μέχρι τοῦδε ἄρχουσα ἐν τοῖς ἐκπαιδευτηρίοις φιλοσοφία εἶναι *ρωμαντικότης*, ἐπάνοδος εἰς τὸ παρελθόν, οὐδὲν κοινὸν μετὰ τοῦ συγχρόνου βίου ἔχουσα, ἡ δὲ ποίησις εἶναι ἀσχολία σχολαίων πνευμάτων· μέμφεται νέον τινὰ ἀναγινώσκοντα τὸν *Puschkin* καὶ συμβουλεύει αὐτὸν νὰ ρίψῃ τὸν ἐθνικὸν τοῦτον ποιητὴν τῆς Ρωσίας εἰς τὸ πῦρ χάριν τοῦ *Büchner*, τοῦ ὁποίου τὸ γνωστὸν ἐγχειρίδιον ὀφείλει νὰ καταστῇ ἡ βάσις τῆς νέας ἐπιστημονικῆς καὶ πνευματικῆς μορφώσεως τῆς κοινωνίας[1].

Ἐν τῷ μυθιστορήματι τούτῳ τοῦ *Turgénjef*, δημοσιευθέντι ἐν ἔτει 1869, βλέπομεν κατὰ πρῶτον τὴν διατύπωσιν τῶν μηδενιστικῶν θεωριῶν καὶ τάσεων. — Τίς εἶναι ἡ πίστις σου ; ἠρώτησεν ἔν τινι δίκῃ στάσεως κατὰ τῶν καθεστώτων ὁ πρόεδρος τοῦ δικαστηρίου νέον τινὰ συνωμότην· *Nihil* ἀπεκρίθη ἐπὶ τὸ λατινικώτερον ὁ νέος σπουδαστής, ἐπίδειξιν πολυμαθείας ποιούμενος· ἐντεῦθεν δὲ ἡ ἀρχὴ τοῦ ὀνόματος τῆς αἱρέσεως· καὶ ὁ *Turgénjef* ἐπεξηγεῖ ἐν τῇ μυθιστορίᾳ αὐτοῦ : «Μηδενιστὴς εἶναι ἀνήρ, ἐνώπιον οὐδεμιᾶς ὑποκλίνων αὐθεντείας, ἄνευ προηγουμένης δοκιμασίας οὐδεμίαν ἀρχὴν ἀπο-

1 Κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας παρετήρησα περί τινα καταγίνεται· ἀνεγίνωσκε τὸν Puschkin. Σὲ παρακαλῶ νὰ καταστήσῃς καταληπτὸν εἰς αὐτὸν ὅτι εἶναι ἀηδὲς βιβλίον. Δὲν εἶναι πλέον νέος καὶ ἔπρεπε νὰ ρίψῃ εἰς τὸ πῦρ πάντα τὰ ράκη. Τίς ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν ἐνδιαφέρεται ἀκόμη διὰ ρωμαντισμὸν καὶ διὰ ποίησιν ; Δοὺς αὐτῷ πρὸς ἀνάγνωσιν καλόν τι βιβλίον.

— Τί λοιπὸν ἠδύνατό τις νὰ δώσῃ εἰς αὐτόν ;

— Ἠδύνατό τις ἐπὶ παραδείγματι ν' ἀρχίσῃ μὲ τὴν «Ὕλην καὶ τὴν Δύναμιν» τοῦ Büchner. (Väter und Söhne).

δεχόμενος, ὅσον αὕτη καὶ ἂν κατέχει ἐπιφανῆ θέσιν ἐν τῇ κοινωνίᾳ»[1].

Τί ἐνόει ὁ ἀπόφοιτος σπουδαστὴς τῶν ρωσικῶν ἐκπαιδευτηρίων, ἐπικαλούμενος τὸ *μηδὲν* ὡς θρησκευτικὴν καὶ κοινωνικὴν αὐτοῦ πίστιν, καθ' ἣν στιγμὴν ὁ πέλεκυς τῆς δικαιοσύνης βαρὺς ἐπεκρέματο ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του; Ἡ πρώτη περίοδος τῆς μηδενιστικῆς ἀπόψεως τῆς κοινωνίας δὲν εἶχε τὴν εὐρεῖαν ἐκείνην σημασίαν καὶ ἔννοιαν, ὑφ' ἣν διεκφαίνεται σήμερον ἐν ὅλαις αὐτῆς ταῖς ἀνατρεπτικαῖς τάσεσι διὰ τῶν ἐν τῇ σκοτίᾳ κατεργαζομένων ἐπαναστατικῶν προγραμμάτων καὶ προκηρύξεων. Ἡ παμβασιλεία τῶν Τσάρων, ἡ ἐπὶ τὸ εὐρωπαϊκώτερον μεταμορφωθεῖσα ἀνατολικὴ αὕτη θεοκρατία, ἀξιοῦσα ἑαυτὴν ὡς βάσιν τῆς κοινωνίας, ἡ διαίρεσις τῶν τάξεων, τὰ προνόμια τῶν εὐγενῶν, ἡ συγκεντρωτικὴ κυβέρνησις ἀπορροφῶσα πᾶσαν τοῦ ἔθνους ζωήν, πᾶσαν ἀτομικότητα καὶ ἐνέργειαν, δικαιοσύνη ἄσπλαγχνος μέχρις ἀπανθρωπίας, φορολογία βαρύνουσα τὰς ἐργαζομένας τάξεις, πάντα ταῦτα ἐνέπνευσαν ἐν τῇ ἀνεπτυγμένῃ τάξει τῆς κοινωνίας μῖσος μέχρι καταστροφῆς τοῦ ὑφισταμένου κοινωνικοῦ καθεστῶτος. Βαθμηδὸν τὸ μῖσος τοῦτο κατέληξεν εἰς ἴλιγγον, εἰς νευρικὴν ἔξαψιν, εἰς παραφροσύνην τῆς αἱρέσεως, ὑπὸ τῆς ὁποίας οἱ ὀπαδοὶ αὐτῆς κατελήφθησαν, καθ' ὅσον ἡ νόσος ἐλάμβανεν εὐρυτέρας διαστάσεις. Οὕτως ὑπὸ τὴν καταστρεπτικὴν ταύτην κριτικὴν παρεδόθησαν εἰς τὸ ἀνάθεμα πᾶς θεσμὸς καὶ δεσμὸς ἠθικός, ἐφ' οὗ τέως ἐβασίζετο καὶ συνετηρεῖτο ἡ ἀνθρωπότης. Θρησκεία, κοινωνία, ἠθικὸς νόμος εἶναι ψευδεῖς συλλήψεις πεπλανημένου πνεύματος διατελοῦντος ὑπὸ τὸν τρόμον τῆς ἀγνοίας καὶ τῆς ἀμαθείας· καὶ προβαίνοντες περαιτέρω οἱ θρασεῖς οὗτοι σκεπτικοὶ ἠρνήθησαν τὴν ὕπαρξιν καὶ αὐτῶν τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἰδιοτήτων, τοῦ λόγου, τῆς συνειδήσεως, τῆς ὀδύνης. Ἡ ὀδύνη καταβάλλεται διὰ τοῦ θανάτου, ἔλεγον· ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ θάνατος τῆς ὕλης συνεπιφέρει τὸν ἐκμηδενισμὸν τῆς ψυχῆς· ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει μετὰ ταῦτα· ὅτι ἡ ἀνάστασις, ἡ ἀθανασία, αἱ ἀνταμοιβαὶ καὶ αἱ ποιναὶ τῆς αἰωνιότητος εἶναι μῦθοι κυοφορηθέντες ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης φαντασίας,-τί τὸ ἁπλούστερον πρὸς θεραπείαν ἀπὸ τῆς ὀδύνης ταύτης; Ἐξαρκεῖ σταγὼν τις ὀξυκυανίου ὀξέος κ.τ.λ. . .[2]

1 Εἶναι μηδενιστής.
— Πῶς; ἠρώτησεν ὁ πατήρ.
— Μάλιστα, εἶναι μηδενιστής.
— Μηδενιστής. Ἡ λέξις φαίνεται παραγομένη ἀπὸ τοῦ λατινικοῦ ni hil=μηδέν, καθ' ὅσον δύναμαι νὰ γνωματεύσω, σημαίνεται δὲ διὰ τούτου ἄνθρωπος, ὅστις οὐδὲν θέλει ν' ἀναγνωρίσῃ.
— Ἢ μᾶλλον ὅστις οὐδὲν σέβεται.
— Ἀνὴρ ὅστις θεωρεῖ πάντα τὰ πράγματα ἀπὸ τοῦ σημείου τῆς κριτικῆς.
— Δὲν εἶναι τὸ ἴδιον;
— Ὄχι, καθ' ὁλοκληρίαν ὄχι· μηδενιστὴς εἶναι ἄνθρωπος, ὅστις ἐνώπιον οὐδεμιᾶς κλίνει αὐθεντείας, ὅστις οὐδεμίαν ἄνευ προηγουμένης δοκιμασίας ἀποδέχεται ἀρχήν, ὅσον αὕτη καὶ ἂν φαίνηται ἐπιφανῆ θέσιν κατέχουσα. (Turguenyef Väter und Sohne).

2 Le Nihilisme en Russie par Lubomirski.

Ἀναγινώσκομεν ἔν τινι προγράμματι τῶν μηδενιστῶν, δεικνύοντι τὸ πνεῦμα καὶ τὰς τάσεις τῆς ἐπαναστατικῆς αὐτῶν σκέψεως καὶ ἐργασίας: «Οὐδὲν ὑφίσταται σεβαστὸν ἐν τῇ κοινωνίᾳ, διὰ τὸν ἁπλοῦν λόγον ὅτι ἐθεμελιώθη ὑπὸ τῶν πατέρων ἡμῶν. Ἂν ἀγνοοῦμεν ἡμεῖς ἀκόμη τὸ ὀρθὸν μέσον μεταξὺ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ πονηροῦ, πῶς ἠδύναντο νὰ γνωρίζωσιν αὐτὸ οἱ προπάτορες ἡμῶν, ἧττον ἡμῶν πεφωτισμένοι; . . . Πᾶσα θρησκεία εἶναι ἀνωφελής, κανονίζουσα τὰς σχέσεις ἡμῶν μετά τινος ὄντος ἀκατανοήτου καὶ ἀπείρου καὶ δὲν δύναται νὰ ἔχῃ βάσιν αὐτῆς ἢ ἐξημμένην φαντασίαν καὶ φοβερὸν τρόμον. Οἱ μηδενισταὶ ἡμεῖς λέγομεν: οὐδεὶς νόμος, οὐδεμία θρησκεία, *οὐδέν*! Οἱ αὐτοὶ ἄνδρες, οἵτινες ἐκανόνισαν τὰς πράξεις τῶν πλησίων αὐτῶν, ἔζησαν καὶ ἀπέθανον ἐν τῇ ἀπολύτῳ λήθῃ, χωρὶς νὰ γνωρίζωσιν ἂν καλῶς ἢ κακῶς ἐξεπλήρωσαν τὴν διαχαραχθεῖσαν αὐτοῖς ὑπὸ τῆς εἱμαρμένης ἀποστολὴν κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς δημιουργίας! Ὑποθέσωμεν μάλιστα ὅτι οἱ πρόγονοι ἡμῶν καλῶς ἐκανόνισαν τὰς ἀφορώσας αὐτοὺς σχέσεις: ἕπεται ἐκ τούτου ὅτι αἱ ἀνάγκαι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦσαν ὅμοιαι πρὸς τὰς σημερινάς; Προφανῶς ὄχι! Ἂς σχισθῇ λοιπὸν τὸ ἐπὶ τῶν ὤμων ἡμῶν προσκεκολλημένον ὑποκάμισον! ἐνοχλεῖ τὰς κινήσεις μας, διότι δὲν κατεσκευάσθη διὰ τὸ ἀνάστημά μας! Λάβωμεν τὸν πέλεκυν! καταστρέψωμεν! Οἱ δὲ μεθ' ἡμᾶς ἐλευσόμενοι θέλουσι γινώσκει νὰ κατασκευάσωσιν ἐκ νέου οἰκοδόμημα στερεώτερον ἐκείνου, τὸ ὁποῖον αἰσθανόμεθα κλονιζόμενον ἄνω τῶν κεφαλῶν μας . . .»

«Ὅταν καταστῇ προφανὲς ὅτι δὲν τιμωρεῖται τις πλέον ἐπὶ τῇ δολοφονίᾳ τοῦ κυριάρχου αὐτοῦ ἢ τοῦ ἑταίρου, θέλει κατανοηθῇ ἐπίσης ὅτι εἶναι νόμιμος ὁ φόνος ἐνόχου ἀνδρὸς ἐπὶ καταχρήσει τῆς ἐξουσίας, ὅσον καὶ τοῦ διαπράξαντος δολοφονίαν πρὸς κορεσμὸν τῆς δίψης του.

«Ἡ σύγχρονος κοινωνία, ὅσον καὶ ἂν διατελῇ γαγγραινώδης, κατενόησε κάλλιστα τοῦτο, ὥστε ἐν ἁπάσαις ταῖς νομοθεσίαις ἡ βασιλοκτονία ἀφωμοιώθη πρὸς τὴν ἐν γένει ἀνθρωποκτονίαν. Καὶ ἔπειτα πόσαι ἀπόπειραι, πυρκαϊαί, δολοφονίαι θέλουσι μείνει ἀτιμώρητοι! Ὅταν οἱ ἐργάται τῶν αὐτολεγομένων τούτων ἐγκλημάτων φωραθῶσιν ἀπολαμβάνοντες ὑπολήψεως μεταξὺ ἡμῶν, τὸ πᾶν ἐρρέθη τότε. Ἡ γηραιὰ κοινωνία θὰ ζήσῃ! Ἐπὶ δὲ τῶν ἐρειπίων αὐτῆς οἱ ἄθλιοι θέλουσι δώσει τὴν χεῖρα, καὶ οἱ ἀληθεῖς μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ, τοῦ *μεγάλου τούτου μηδενιστοῦ*, θέλουσιν ὑπομειδιάσει ἀναμιμνησκόμενοι τῆς παραβολῆς τοῦ ἐν τοῖς κόλποις Ἀβραὰμ κατακειμένου πένητος, ἀρνουμένου σταγόνα ὕδατος εἰς τὸν πλούσιον! *Ἔσχες τὸν καιρόν σου*! ἤδη *ἦλθεν ὁ ἰδικός μου*! . . Καὶ τότε θέλει ἔλθει γενεὰ νέα, γενναιόφρων, πρωτότυπος, νέα δὲ πρωΐα θέλει διαχυθῇ ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὅλος ὁ κόσμος θὰ καταστῇ εὐδαίμων μέχρι τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ἡ κατάχρησις, ὡς ὁ φοῖνιξ, θ' ἀναγεννηθῇ καὶ πάλιν ἀπὸ τῆς κόνεώς της.

«Τὰ τέκνα τῶν τέκνων ἡμῶν θέλουσιν ἐπαναρχίσει τὸ ἔργον ἡμῶν· αἱ δὲ μέλλουσαι καταχρήσεις ἔσονται ἧττον τερατώδεις ἐκείνων, ἃς οἰκτείρομεν σή-

μερον, δπως πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι αἱ ὑφ' ἡμῶν προσβαλλόμεναι ὑπῆρξαν ἧττον ἀπεχθεῖς τῶν καταχρήσεων ἐκείνων, τὰς ὁποίας ὑπέμειναν οἱ πρόγονοι ἡμῶν. Καὶ οὕτως ἐξακολουθοῦσα νὰ παλαίῃ ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία, μετὰ αἰῶνας ἀγώνων θέλει φθάσει εἰς τὴν τελειότητα καθισταμένη ὅ,τι νῦν λέγεται *θεός*! Εἰς τὰ ὅπλα! ἀδελφοί! ἀκολουθήσατέ με εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς θεότητος!»

Ἐν ἄλλῃ ὡσαύτως ἐπαναστατικῇ προκηρύξει ἀναγινώσκονται τὰ ἀκόλουθα:

«Ἀδελφοί, ἡ ὑπομονὴ ἡμῶν ἐξηντλήθη, ἡ δὲ ζωὴ καθίσταται καθ' ἑκάστην τραχυτέρα. Ἠπατήθημεν διὰ ματαίων ὑποσχέσεων. Ἡ γῆ αὕτη, ἣν ὁ θεὸς ἔπλασε χάριν ὅλων τῶν ἀνθρώπων, κατελήφθη ὑπὸ τῶν κυρίων ἡμῶν. Ποῦ ὑπάρχει λοιπὸν ἡ δικαιοσύνη; — Φεῦ! οὐδαμοῦ· πανταχοῦ ἄρχει ἡ τυραννία.

«Ἀλλ' ἄλλοτε δὲν συνέβαινε τοῦτο. Οἱ ἀγροὶ ἀνῆκον εἰς τοὺς καλλιεργητὰς αὐτῶν. Οἱ δὲ πρόγονοι ἡμῶν ἠγνόουν καὶ εὐγενεῖς, καὶ ἱερεῖς, καὶ ἐμπόρους, καὶ μεταπράτας· καὶ οὕτως ἔζων ἐλεύθεροι καὶ εὐδαίμονες! Ἀλλ' ἐπῆλθον ἐκεῖθεν τῶν θαλασσῶν οἱ ξένοι δυνάσται, σύροντες μεθ' ἑαυτῶν τοὺς εὐγενεῖς αὐτῶν, τοὺς ὑπαλλήλους, τοὺς μεταπράτας αὐτῶν· καὶ ὑπεδούλωσαν τὸν πτωχὸν λαόν, καταλαβόντες τοὺς ἀγροὺς αὐτοῦ, ἔκτοτε δὲ ζῶσιν ἐπὶ τῷ τιμήματι τοῦ ἱδρῶτός του!..

«Ἀφοῦ ἐγένοντο κύριοι τῆς χώρας ἡμῶν οἱ κατακτηταί, ἐθεμελίωσαν πόλεις, ἀφ' ὧν δεσπόζουσιν ἀκόμη. Εἰς αὐτοὺς ὀφείλομεν τοὺς καταθλιπτικοὺς νόμους καὶ τοὺς βαρεῖς φόρους, οἵτινες ἐξαναγκάζουσιν ἡμᾶς εἰς τὴν ἀθλιότητα. Εἶναι ηὐχαριστημένοι! Καὶ διατί νὰ μὴ ἦναι; παχαίνονται ἐκ τοῦ ἄρτου ἡμῶν! Αἱ πόλεις αὐτῶν εἶναι τοσοῦτον ἰσχυραί, ὥστε εἶναι ἀδύνατον νὰ τὰς προσβάλωμεν, καὶ μόνον δυνάμεθα νὰ τὰς *πυρπολήσωμεν*.

«Εἶπον καθ' ἑαυτούς: Τὰ πάντα ἀνήκουσιν εἰς τὸν Τσάρον, εἰς τοὺς εὐγενεῖς, εἰς τοὺς ἱερεῖς, εἰς τοὺς ἐμπόρους· ὁ δὲ λαὸς εἶναι δοῦλος ἡμῶν.

«Ἀληθῶς, ἡμεῖς οἱ ἄλλοι χωρικοὶ εἴμεθα ἄγρια θηρία μόνον διὰ τοὺς κυρίους μας· μᾶς ἐπέσαξαν καὶ μᾶς ἐχαλίνωσαν, ἔπειτα δὲ ἀνῆλθον ἐπὶ τῶν ὤμων ἡμῶν. Δυστυχία εἰς τὸν τολμήσοντα νὰ παραπονεθῇ! ἡ Σιβηρία καὶ ὁ τουφεκισμὸς θὰ ἐπαναγάγωσιν εἰς τὸ λογικὸν τὸν αὐθάδη... Ἀλλ' ἂν ἡ δυσαρέσκεια ἄρχεται μεταφραζομένη εἰς στάσιν, εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ κύριοι θέλουσι λάβει ἄλλον τόνον· ὢ! τότε εἶναι ἄσωτοι ἐξ ὑποσχέσεων καὶ ψευδολογίας. Τῆς δὲ ἡσυχίας ἀποκαθισταμένης, οἱ ὡραῖοι λόγοι λησμονοῦνται καὶ ἡ καταδίωξις ἐπανέρχεται βιαιοτέρα παρά ποτε...

«Ὁ Τσάρος ἐμέθυε, ὑπογράφων τὸ οὐκάζιον, τὸ ἀναγνωσθὲν ἡμῖν τὴν 19 Φευρουαρίου 1861· τί ἔλεγε τὸ οὐκάζιον ἐκεῖνο; — Χωρικοί, εἶσθε ἐλεύθεροι, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ μὴ κατέχητε οὔτε σπιθαμὴν ἐδάφους, οὔτε γῆν καλλιεργημένην, οὔτε δάσος. Εὐτυχὴς ὁ Τσάρος ὁ ἐν καταστάσει μέθης ὑπογράψας τὸ οὐκάζιον ἐκεῖνο...

«Οἱ ἱερεῖς εἶπον ἡμῖν: ὁ Τσάρος εἶναι ὁ θεὸς τῆς γῆς, οἱ δὲ εὐγενεῖς ἐκτελοῦσι παρ' αὐτῷ τὰ καθήκοντα τῶν ἀγγέλων . . . Εἴμεθα εὐχαριστημένοι νὰ κλίνωμεν τὰ νῶτα ἡμῶν . . .

«Ἓν μόνον ὑπολείπεται ἔτι, ν' ἀπαγχονίσωμεν δίκην κυνῶν τοὺς κυρίους ἡμῶν! Κάτω πᾶσα συνοικία! ἐξαλειφθήτωσαν ἅπασαι! . . . Πυρπολήσωμεν τὰς πόλεις αὐτῶν! ἀποκαθαρθήτω ἐν τῷ πυρὶ ἡ χώρα ἡμῶν! . . Πρὸς τί αἱ πόλεις αὗται, αἱ χρησιμεύουσαι μόνον πρὸς παραγωγὴν τῆς δουλείας; Ὁπόταν καταστῇ ὁ χωρικὸς κύριος τῆς οἰκίας του, τοῦ ἀγροῦ του, ὁπόταν δυνηθῇ νὰ καλλιεργῇ ἐν τῷ ἐργοστασίῳ τοῦ χωρίου του, δὲν θέλει δοκιμάζει πλέον τὴν ἀνάγκην τῆς ὑπηρεσίας ἐν ταῖς πόλεσι. . . . Ἄοπλοι ἡμεῖς μόνον διὰ τοῦ πυρὸς δυνάμεθα νὰ προσβάλωμεν καὶ νὰ νικήσωμεν αὐτοὺς ἔχοντας πυροβόλα καὶ φυσίγγια. Ἅπαξ δὲ μεταβληθέντων εἰς κόνιν τῶν τειχῶν, ὄπισθεν τῶν ὁποίων ἀποκρύπτεται τὸ *σκυλολόγιον* τοῦτο, θέλει ἀναμφιβόλως ἀποθάνει τῆς πείνης.»[1]

Γ'.

Ὑπάρχει διδασκαλία τοῦ μηδενισμοῦ, ὡς ὑπάρχει τοιαύτη περὶ κοινωνισμοῦ, ὡς ὑπάρχει τοιαύτη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον περὶ ὅλων τῶν αἱρέσεων καὶ παραπλανήσεων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐν τῇ ἱστορίᾳ; Ὁ Βολταῖρος, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, ἔλεγε συνήθως, ὅτι δὲν ὑπάρχει μωρία, ἥτις δὲν ἔσχε τοὺς θεωρητικοὺς αὐτῆς καὶ τοὺς ὀπαδούς, τοὺς ἐνθουσιαστὰς καὶ τοὺς προσηλύτους. Ἤθελεν εἶναι λοιπὸν σκληρὸν ν' ἀρνηθῶμεν τοὐλάχιστον τὴν τιμὴν ταύτην εἰς τὴν αἵρεσιν, ἥτις ἐμπνέουσα τὸν τρόμον εἰς ὅλην αὐτοκρατορίαν, ἀπασχολεῖ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἂν οὐχὶ τὴν μελέτην ἀλλ' ἐξ ἅπαντος τὴν περιέργειαν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ δημοσίου. Ἀλλ' οἱ κορυφαῖοι τοῦ μηδενισμοῦ οὐδαμῶς στρατολογοῦνται ἐκ τῶν ἀσκητικῶν ἐκείνων πνευμάτων, ἅτινα κορεσθέντα τοῦ παρόντος, ζητοῦσι νέαν τροφὴν καὶ νέας ἐντυπώσεις ἐν τῇ χώρᾳ τῶν ὀνείρων καὶ τῆς οὐτοπίας, προσπαθοῦντα διὰ πλασμάτων καὶ φαντασμάτων ν' ἀναπαύσωσι τὴν δίψαν αὐτῶν καὶ νὰ δημιουργήσωσιν ἐπὶ τῶν νεφῶν ὅ,τι δὲν δύνανται ν' ἀπολαύσωσιν ἐπὶ τοῦ πεζοῦ καὶ πεπερασμένου τούτου πλανήτου. Εἶναι ἄνδρες ἐνεργείας καὶ δράσεως, σκοτεινοὶ συνωμόται μὴ ἀρκούμενοι εἰς θεωρίας μόνον καὶ εἰς ἀφηρημένα δόγματα, ἀλλὰ ζητοῦντες τὴν πραγματοποίησιν αὐτῶν καὶ τὴν ἐκτέλεσιν διὰ τοῦ πυρός, τοῦ σιδήρου, τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς ἐρημώσεως. Ἂν γεννηθῶσιν ἔν τινι ἀνωτέρᾳ κοινωνικῇ τάξει, ὀφείλουσι νὰ λησμονήσωσιν πᾶς παραδόσεις καὶ τὰ ἔνστικτα τῆς ἀνατροφῆς αὐτῶν, ν' *ἀφομοιωθῶσι* δὲ μετὰ τοῦ λαοῦ, τοῦ ὁποίου ἀναλαμβάνουσι τὴν παιδαγωγίαν καὶ τὴν ἐξέγερσιν· εἴτε

[1] Les grands procès politiques—L' association internationale des travailleurs 183—185.

ἄνδρες, εἴτε γυναῖκες, ὀφείλουσι νὰ κατέλθωσι μέχρι τῶν κατωτάτων στρωμάτων τῆς κοινωνικῆς ὑποστάθμης, νὰ ἐθισθῶσιν εἰς ἁπάσας τὰς ἕξεις τῶν χωρικῶν, νὰ ἐμπνεύσωσι τὴν ἐμπιστοσύνην αὐτῶν καὶ τὴν ἀφοσίωσιν, καὶ οὕτω νὰ ποιήσωσι τὴν ἔναρξιν τοῦ ἱεραποστολικοῦ αὐτῶν ἔργου, προκηρύττοντες τὴν καταστροφὴν καὶ τὴν συντέλειαν καταδικασθείσης κοινωνίας. Μόνον διὰ τῆς θυσίας ταύτης, ἐπὶ ἁδρᾷ τιμῇ, ἐξαγοράζεται ἡ ἀφοσίωσις τοῦ πλήθους εἰς τὸν μηδενιστικὸν προσηλυτισμόν. Ἐν τῇ νεωτάτῃ τοῦ *Turguenjew* μυθιστορίᾳ φλογερὰ κεφαλὴ καὶ εὐγενὴς καρδία, νέος τις ἀνὴρ, ἐμπίπτει εἰς τὰς μηδενιστικὰς παγίδας· φυσικὸς γόνος ἀριστοκρατικοῦ πατρὸς κέκτηται ἅπασαν τὴν συνείδησιν καὶ τὸν ἐγωϊσμὸν τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ καταγωγῆς· μυηθεὶς τὰ δόγματα τοῦ μηδενισμοῦ, μετὰ ζήλου καὶ πίστεως ἀναλαμβάνει τὴν διάδοσιν αὐτῶν καὶ διδασκαλίαν· ἀλλὰ δὲν ἔχει τὴν ἱκανότητα ν' ἀφομοιωθῇ πρὸς τὸ πλῆθος, νὰ κατανοήσῃ τὰ ἔνστικτα αὐτοῦ ὁ ἀπόκληρος οὗτος γόνος ἀριστοκρατικῆς τάξεως. Ἀπερχόμενος πρὸς τὸν *λαόν*, αἰσθάνεται ἐν ἑαυτῷ τὴν πάλην καὶ τὴν ἀγωνίαν τῆς ἀνικανότητός του· ἐπὶ τέλους ἀπόλλυσι τὴν πίστιν· ἀλλὰ δὲν λιποτακτεῖ εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν πολεμίων· ὅ,τι κατ' ἐξοχὴν χαρακτηρίζει τὸν Σλάβον εἶναι ἡ ἐγκαρτέρησις· ἐπὶ τέλους δὲ ἀποφασίζει ν' αὐτοκτονήσῃ, δίδων τέρμα εἰς τὸν ἐναγώνιον βίον του. Ἀλλ' ὑπάρχει καὶ ἕτερος ἐν τῇ μυθιστορίᾳ ταύτῃ ἥρως, εὐθὺ οὗτος ἀπὸ τοῦ λαοῦ καταγόμενος, κατανοῶν δὲ ἐξ ὁλοκλήρου τὰς ἰδιότητας αὐτοῦ καὶ τὰ ἔνστικτα. Καὶ οὗτος εἶναι ὁ ἀληθὴς μηδενιστής· δὲν πιστεύει μὲν εἰς τὸν προσεχῆ θρίαμβον τοῦ κόμματος, εἰς ὃ ἀνήκει, ἀλλ' ἐργάζεται μετὰ ζήλου πρὸς τοῦτο, περιπλανώμενος ἀπὸ τῶν ἐργοστασίων εἰς τὰς ἐξοχὰς καὶ ἀπὸ τούτων εἰς ἐκεῖνα καὶ οὕτω μεταδίδων τὰ ἀνατρεπτικὰ αὐτοῦ κηρύγματα· βαθὺς ἐρευνητὴς καὶ γνώστης τῆς ψυχῆς τοῦ χωρικοῦ, γινώσκει νὰ ἐπωφελῆται τῶν προτερημάτων αὐτοῦ καὶ τῶν ἐλαττωμάτων, ἐμπνέων εἰς αὐτὸν τὸ μῖσος καὶ τὸ αἴσθημα τῆς καταστροφῆς κατὰ τῆς ὑφισταμένης ἠθικῆς τάξεως τῆς κοινωνίας. Μόνον ὁ τοιοῦτος εἶναι *τέλειος ἀνήρ*! οἱ ἐνθουσιασταί, οἱ ἰδεολόγοι, ἀλλὰ ταχέως κορεννύμενοι ἐν τῇ πρώτῃ ἀποτυχίᾳ δὲν εἶναι κατάλληλοι διὰ τὴν ὑψηλὴν ταύτην ἀποστολήν, ἥτις ἔχει μᾶλλον χρείαν θετικῶν ἀνδρῶν, γινωσκόντων ν' ἀναμένωσιν, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐργάζωνται, ἐχόντων δὲ τὴν πίστιν τοῦ ἔργου ἐν τῇ πεποιθήσει τῆς μελλούσης αὐτοῦ πραγματώσεως. Ἑνὶ λόγῳ ἐν τῇ παρούσῃ καταστάσει τοῦ μηδενισμοῦ ἐλλείπουσι μὲν ἀπ' αὐτοῦ οἱ ἰδεολόγοι, οἱ θεωρητικοί, οἱ ὀργανωταί, οἱ Owen, οἱ Fourier, οἱ Louis Blanc, ἀλλ' ὑπάρχουσιν ἐν ἀφθονίᾳ οἱ ἐργάται τῆς κοινωνικῆς καταστροφῆς, οἱ ἐμπρησταὶ τῶν δημοσίων κτιρίων καὶ τῶν ἰδιωτικῶν ἐργοστασίων, οἱ ζητοῦντες τὴν ἀνακαίνισιν τῆς κοινωνίας οὐχὶ διὰ τῆς ἀναπτύξεως ἀλλὰ διὰ τῆς ἰσοπεδώσεως αὐτῆς, ἥτις εἶναι τὸ κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν αὐτῶν ἰδεῶδες.

Συγγραφεύς τις ἀπεκάλεσε τὸν μηδενισμὸν *παράφρονα κοινωνισμόν*. Ὁ χαρακτηρισμὸς εἶναι ἀκριβέστατος· ἄνευ ἀρχῆς καὶ συστήματος, στερούμενος

πάσης λογικῆς καὶ ἐμβριθείας, κατέλαβε πάντας τοὺς δυσηρεστημένους ἐκ τοῦ ὑφισταμένου κοινωνικοῦ καθεστῶτος, πάντας τοὺς ἀνατρεπτικούς, οἵτινες ἀγνοοῦντες νὰ ἐργασθῶσι σωφρονέςερον καὶ λογικώτερον κατὰ τῆς ἀρχούσης ἐν Ῥωσσίᾳ κοινωνικῆς ἀκοσμίας, κηρύττοντες τὴν καταστροφὴν ἁπλῶς χάριν αὐτῆς μόνον, συντελοῦσιν ἀναντιρρήτως διὰ τῆς ἄφρονος αὐτῶν διαγωγῆς καὶ τῆς ἐσπευσμένης ἐργασίας εἰς τὴν παλινδρομίαν μᾶλλον ἢ τὴν προαγωγὴν τῶν φιλελευθέρων ἰδεῶν ἐν Ῥωσσίᾳ. Οὐδεμία καθολικὴ ἰδέα κατοικεῖ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ αὐτῶν· ἀρχὴν ἔχουσι τὴν καταστροφὴν καὶ τὴν ἐξόντωσιν, ἀπὸ δὲ τῶν ἐρειπίων τῆς φοβερᾶς ταύτης εἰκόνος τοῦ θανάτου θέλει ἀναθάλει ἡ νέα κοινωνικὴ ἀνάστασις καὶ δημιουργία ἄνευ ἀρχῆς τινος, ἄνευ αὐθεντείας, ἐφ' ἧς θέλει βασιλεύσει πλήρης, ἀνέπαφος ἡ ἰσότης τῆς ἀνακαινισθείσης καὶ ἀποκαθαρθείσης ἀνθρωπότητος.

Κεφαλὴ καὶ ψυχὴ τῆς νέας ταύτης μηδενιστικῆς τάσεως ὑπῆρξε κατ' ἐξοχὴν ὁ Μιχαὴλ Bakunine, σύγχρονος περίπου τοῦ Ἀλεξάνδρου Χέρτσεν καὶ τοῦ Belinski, ὡς ἐκ τῆς γεννήσεως δ' αὐτοῦ ἀνήκων εἰς τὴν ἀριστοκρατικὴν τάξιν τῆς ρωσικῆς κοινωνίας, καθὸ καταγόμενος ἐξ ἀρχαίου οἴκου βαγιάρων. Ἀνατραφεὶς ἐν τῷ στρατιωτικῷ σχολείῳ καὶ τυχὼν τῶν ἐπωμίδων ἀξιωματικοῦ, διετέλεσε τοιοῦτος μέχρι τοῦ 22 ἔτους τῆς ἡλικίας του, ὁπότε ἀπεχώρησε, μηδὲν εὑρίσκων θέλγητρον ἐν βίῳ ἀποπνίγοντι πᾶσαν τοῦ πνεύματος ἔξαρσιν. Ἤκμαζε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν Μόσχᾳ, ὅπου ὁ νέος εὐγενὴς μετέβη, ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐγέλου καὶ κατ' ἐξοχὴν αἱ ριζοσπαστικαὶ τάσεις τῆς ἀριστερᾶς αὐτῆς πτέρυγος. Ἦτο ἡ *ἄλγεβρα τῆς ἐπαναστάσεως*, ἔλεγε περὶ αὐτῆς ὁ Χέρτσεν, ἡ φιλοσοφία αὕτη, ὡς οὐδεμία ἄλλη διδασκαλία καθιστᾶσα τὸν ἄνθρωπον ἐλεύθερον, οὐδένα δὲ λίθον ἐπὶ λίθου καταλείπουσα ἐπὶ τοῦ οἰκοδομήματος τοῦ χριστιανιοῦ κόσμου. Τῆς δὲ διδασκαλίας ταύτης ἐνθουσιώδης γενόμενος μαθητὴς καὶ ἀπόστολος ὁ πρώην ἀξιωματικὸς τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ, μετέβη μετά τινα χρόνον εἰς Βερολῖνον, ὅπου, εἰ καὶ θανόντος ἤδη τοῦ Ἐγέλου, ἡ σχολὴ αὐτοῦ ὑπ' ἐξόχων ἀντιπροσωπευομένη πνευμάτων καὶ ὑπὸ τῆς πρωσικῆς κυβερνήσεως ὑποστηριζομένη, διετέλει εἰς τὸ ζενὶθ τῆς ἀκμῆς αὐτῆς καὶ τῆς δημοτικότητος.

Αἱ ἀνατρεπτικαὶ ροπαὶ τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος τῆς σχολῆς ἀπερρόφησαν καθ' ὁλοκληρίαν τὸ σκεπτικὸν πνεῦμα τοῦ νέου Ῥώσου· καὶ ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις ταύτας ἔγραψε τὸ πρῶτον αὐτοῦ φιλοσοφικὸν ἄρθρον, τὸ ὁποῖον καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τοῖς *πρωσσικοῖς χρονικοῖς*, δημοσίῳ τῶν νεοεγελειανῶν ὀργάνῳ, μεγάλης κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἰσχύος καὶ δημοτικότητος ἀπολαμβάνοντι ἐν Γερμανίᾳ. Ἐν τῷ ἄρθρῳ τούτῳ καταστρέφων τὸ ὑφιστάμενον κοινωνικὸν καθεστὼς διὰ τῶν τύπων καὶ τῶν λογικῶν σχημάτων τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Ἐγέλου ὁ νέος ἐπαναστατικός, καταλήγει εἰς τὴν νέαν κοινωνικὴν σύνθεσιν διὰ τοῦ ἀκολούθου φιλοσοφικοῦ διθυράμβου: «Ἡ βαθμιαία ἐνέργεια τῆς ἀρνήσεως παύει αἰφνιδίως, μεταβαλλομένη εἰς αὐτοτελῆ ἀρχήν, ἡ δὲ φύσις

μεταβαίνει εἰς νέον τινὰ κόσμον, τὸν κόσμον τοῦ ἐλευθέρου πνεύματος..... Δὲν ἀνεγνώσατε ἐπὶ τῶν προπυλαίων τοῦ διὰ τῆς ἐπαναστάσεως ἀνεγερθέντος ναοῦ τῆς ἐλευθερίας τοὺς μυστηριώδεις καὶ φοβεροὺς λόγους *ἐλευθερία, ἰσότης, ἀδελφότης*, καὶ δὲν γινώσκετε, καὶ δὲν αἰσθάνεσθε ὅτι οἱ λόγοι οὗτοι δηλοῦσι τὴν πλήρη ἐξουδένωσιν τοῦ ὑφισταμένου πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ κόσμου;.... Ἡ ἀτμόσφαιρα εἶναι καυστική, θυέλλας ἐγκυμονοῦσα! τούτου δ' ἕνεκα ἀνακράζομεν ἡμεῖς εἰς τοὺς τετυφλωμένους ἡμῶν ἀδελφούς: Μετανοεῖτε, μετανοεῖτε, ἤγγικεν ἡ βασιλεία τοῦ κυρίου! — Καὶ λέγομεν εἰς τοὺς θετικούς: ἀνοίξατε τοὺς πνευματικοὺς ἡμῶν ὀφθαλμούς, ἄφετε τοὺς νεκροὺς θάπτειν τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς καὶ πείσθητε ἐπὶ τέλους, ὅτι τὸ πνεῦμα, τὸ αἰωνίως νεοτευχές, δὲν πρέπει ν' ἀναζητῆται ἐπὶ τῶν καταπεσόντων ἐρειπίων. Ἃς ἐμπιστευθῶμεν λοιπὸν ἑαυτοὺς εἰς τὸ αἰώνιον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον καταστρέφει καὶ ἐκμηδενίζει μόνον διὰ τὸν λόγον ὅτι εἶναι ἡ ἀκένωτος καὶ αἰωνίως δημιουργικὴ πηγὴ πάσης ζωῆς. *Ὁ πόθος τῆς καταστροφῆς εἶναι συγχρόνος δημιουργικὸς πόθος!*»[1]

Ὑπὸ τοὺς οἰωνοὺς τοιαύτης ἐγκεφαλικῆς κατασκευῆς καὶ πνευματικῆς καταστάσεως ἄρχεται ὁ ***Bakunine*** τῆς ἐπαναστατικῆς αὐτοῦ ἐργασίας. Ἀπόστολος τῆς ἐπαναστάσεως ἐν πάσῃ στιγμῇ καὶ κοινωνίᾳ, φρονεῖ ὅτι ἑκάστη ἐποχὴ καὶ ἕκαστος λαὸς εἶναι κατάλληλος πρὸς τοῦτο. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1845 ἄρχεται κατ' ἐξοχὴν τὸ πολύπλαγκτον στάδιον τοῦ ἀγρίου ἀνατρεπτικοῦ. Καταλείπει τὴν ὑπὸ μεταφυσικῶν χιμαιρῶν καὶ παροξυσμῶν ταρασσομένην Γερμανίαν καὶ μεταβαίνει εἰς τὴν *Μέκκαν* τῶν νέων ἰδεῶν, τοὺς Παρισίους, ἔνθα κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ Ἥφαιστος τῆς ἐπαναστάσεως ἐχάλκευε τὸν σίδηρον, ὅστις ἔμελλε νὰ θραύσῃ μετά τινα χρόνον τὰ δεσμὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς δουλείας. Διέτριψεν ἐνταῦθα ἐπί τινα ἔτη, μετέβη εἶτα εἰς τὴν Ἑλβετίαν καὶ ἐπανῆλθε πάλιν εἰς Παρισίους βραχὺν χρόνον πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1848. Μετὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς νέας μεταβολῆς ἐν Γαλλίᾳ μετέβη εἰς τὴν βοεμικὴν πρωτεύουσαν Πράγαν, ὅπου εἶχε συγκληθῆ τὸ πανσλαβικὸν κοινοβούλιον, τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ διατυπώσῃ τὰς πρὸς ἀλλήλους καὶ τὰς πρὸς τοὺς λοιποὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης σχέσεις τῶν σλαβικῶν λαῶν, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐν τούτοις ὁ τέως κοσμοπολίτης οὗτος ἀντεπροσώπευεν ἄγαν πανσλαβιστικὰς τάσεις καὶ διαθέσεις. Ἀποτυχόντων τῶν σχεδίων αὐτοῦ ἐν Πράγῃ, μετέβη εἰς Δρέσδην, ἔνθα μετὰ τὸ ναυάγιον τῆς ἐπαναστάσεως συλληφθείς, καθείρχθη ὑπὸ τῆς σαξωνικῆς κυβερνήσεως, παραδοθεὶς μετὰ ταῦτα εἰς τὴν Αὐστρίαν καὶ ὑπὸ ταύτης εἰς τὴν ρωσικὴν κυβέρνησιν. Διατελέσας ἐπί τινα χρόνον ἔν τινι ρωσικῷ φρουρίῳ, ἐξορισθεὶς εἶτα εἰς Σιβηρίαν, τυχὼν μετὰ ταῦτα τῆς ἀδείας νὰ μετοικήσῃ εἰς τὴν τότε ὑπὸ τῆς Ρωσίας προσαρτηθεῖσαν χώραν τοῦ Ἀμούρ, κατώρθωσε διὰ μυρίων περιπετειῶν νὰ μεταβῇ εἰς Ἰαπω-

1 **Russland vor und nach dem Kriege.**

νίαν, εἶτα εἰς τὴν βόρειον Ἀμερικὴν, τὸ δὲ ἔτος 1 8 6 1 νὰ προσορμισθῇ ἐπὶ τέλους εἰς Ἀγγλίαν.

Ἐνταῦθα ἀνέπτυξε νέον ζῆλον πρὸς διάδοσιν τῶν ὁσημέραι ἀνατρεπτικωτέρων καθισταμένων ἀρχῶν του. Ἵδρυσε νέαν ριζοσπαστικὴν ἐφημερίδα ***Kolokol*** μετ' ἄλλων ὁμοφρόνων αὐτοῦ, κηρύττων τὴν παγκόσμιον ἐπανάστασιν καὶ ζητῶν νὰ ἐξεγείρῃ τοὺς *νεκροὺς* τῆς δούλης Εὐρώπης εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς νέας αὐτῶν ζωῆς καὶ ἐλευθερίας. Συγχρόνως εἰργάζετο πρὸς σχηματισμὸν διαφόρων ἐπαναστατικῶν ἑταιριῶν, περιλαμβανουσῶν ἐν τοῖς κόλποις αὐτῶν πάντας τοὺς δυσηρεστημένους τῆς μοναρχικῆς Εὐρώπης ἄνδρας, καὶ οὕτως ἔλαβεν ἐνεργώτατον μέρος εἰς τὰ συνέδρια *τῶν φίλων τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἐλευθερίας*, μετὰ δὲ τοῦ Γερμανοῦ ***Marx*** ἐγένετο εἷς τῶν πρωτευόντων ὀργανωτῶν τῆς διαβοήτου *Διεθνοῦς*. Ἐλθὼν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὰ πρωτεύοντα μέλη τῆς ἑταιρίας ταύτης ἕνεκα τῶν ἀναρχικῶν αὐτοῦ τάσεων, ἀπεχώρησεν ὁ ***Bakunin***, ἱδρύσας νέαν ἀδελφότητα, νέαν *διεθνῆ συμμαχίαν τῆς κοινωνιστικῆς δημοκρατίας*, τῆς ὁποίας κατέστη ἤδη ὁ ὑπέρτατος ποντίφηξ καὶ αἱρεσιάρχης. Ἐκ τοῦ προγράμματος τῆς νέας ταύτης ἑταιρίας θέλουσι κατανοηθῆ ἐπαρκῶς οἱ νέοι τοῦ Ρώσου ἀναρχικοῦ πόθοι, οἱ ἐκσφενδονιζόμενοι κατὰ τῆς ὑφισταμένης ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς τάξεως:

«Ἡ Συμμαχία κηρύσσεται ἄθεος· ζητεῖ τὴν κατάργησιν τῶν θρησκευμάτων, τὴν ὑποκατάστασιν τῆς ἐπιστήμης εἰς τὴν πίστιν καὶ τῆς ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης εἰς τὴν τοῦ θεοῦ.

«Ζητεῖ πρὸ παντὸς τὴν πολιτικὴν, οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν ἐξίσωσιν τῶν κλάσεων καὶ τῶν ἀτόμων τῶν δύο φύλων, ἀρχομένη ἐκ τῆς καταργήσεως τοῦ δικαίου τῆς κληρονομίας, ὅπως ἐν τῷ μέλλοντι ἡ ἀπόλαυσις τυγχάνῃ ἴση πρὸς τὴν παραγωγὴν ἑκάστου, ἡ δὲ γῆ, τὰ ὄργανα τῆς ἐργασίας, ὡς πᾶν ἄλλο κεφάλαιον καθιστάμενον ἡ ἀθροιστικὴ περιουσία ὁλοκλήρου τῆς κοινωνίας, μὴ δύνανται νὰ χρησιμοποιηθῶσιν ἢ ὑπὸ τῶν ἐργατῶν μόνον, τουτέστιν ὑπὸ τῶν ἀγροτικῶν καὶ βιομηχανικῶν συνεταιρισμῶν.

«Ζητεῖ δι' ἅπαντα τὰ τέκνα ἀμφοτέρων τῶν φύλων, ἀπὸ τῆς γεννήσεως αὐτῶν, τὴν ἰσότητα τῶν μέσων τῆς ἀναπτύξεως, τουτέστι τῆς συντηρήσεως, τῆς ἀνατροφῆς καὶ τῆς παιδεύσεως καθ' ὅλους τοὺς βαθμοὺς τῆς ἐπιστήμης, τῆς βιομηχανίας καὶ τῶν τεχνῶν, πεπεισμένη ὅτι ἡ ἰσότης αὕτη, οἰκονομικὴ τὸ πρῶτον καὶ κοινωνικὴ μόνον, ἕξει ἀποτέλεσμα νὰ ἐπενέγκῃ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον μείζονα τῶν ἀτόμων φυσικὴν ἰσότητα, ἐξαλείφουσα ἁπάσας τὰς τεχνητὰς ἀνισότητας, ἱστορικὰ παραγόμενα ψευδοῦς ὅσον καὶ ἀδίκου κοινωνικῆς ὀργανώσεως.[1]

«Πολεμία παντὸς δεσποτισμοῦ, μηδένα ἄλλον *πολιτικὸν τύπον ἀναγνω-*

[1] Τὸ πρόγραμμα τῆς μηδενιστικῆς αἱρέσεως συνίσταται εἰς τὴν κατάργησιν πάσης σχέσεως φύλου, οἰκογενείας καὶ πάσης διαφορᾶς μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικός, συνεπῶς οἱ θιασῶται τῶν δύο φύλων θέλουσι φέρει κοντοὺς βοστρύχους, πλατέα ἐνδύματα, συγχέοντα τοὺς τύπους,

ρίζουσα πλὴν τοῦ δημοκρατικοῦ, καὶ ἀπορρίπτουσα ἀπολύτως πᾶσαν ἀντιδραστικὴν συμμαχίαν, ἀποκρούει πᾶσαν πολιτικὴν ἐνέργειαν, ἥτις δὲν ἤθελεν ἔχει ὡς ἄμεσον τέλος τὸν θρίαμβον τῆς ὑποθέσεως τῶν ἐργατῶν κατὰ τοῦ κεφαλαίου.....

«Τοῦ κοινωνικοῦ ζητήματος μὴ δυναμένου νὰ τύχῃ τῆς ὁριστικῆς καὶ πραγματικῆς αὐτοῦ λύσεως παρὰ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διεθνοῦς ἢ παγκοσμίου τῶν ἐργατῶν παντὸς τόπου ἀμοιβαιότητος, ἡ *Συμμαχία* ἀποκρούει πᾶσαν πολιτικὴν στηριζομένην ἐπὶ τοῦ αὐτοκαλουμένου πατριωτισμοῦ καὶ ἐπὶ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν ἐθνῶν»...

Ὁ ὑπέρτατος ποντίφηξ τῆς αἱρέσεως ταύτης δὲν ζητεῖ τὴν πραγμάτωσιν τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ διὰ τῆς ἐμμόνου ἐργασίας πρὸς παίδευσιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ λαοῦ, ὅπως φρονοῦσιν ἄλλοι τινὲς θεωρητικοί· μόνη ἡ ἐπανάστασις, ἡ ἄμεσος διὰ τῆς βίας καταστροφὴ τῆς ὑφισταμένης ἠθικῆς τάξεως, δύναται νὰ μεταβάλῃ ἐν ἀκαρεῖ τὴν τύχην καὶ τὸ μέλλον τοῦ λαοῦ, ὅστις εἰἴποτε εἶναι κατάλληλος πρὸς τοῦτο, δυνάμενος νὰ ὀργανωθῇ *αὐτονόμως* κατόπιν ἑκάστης ἐπαναστάσεως. Ἐν τῇ μελέτῃ αὐτοῦ '*Επανάστασις καὶ ἐπιστήμη* διϊσχυρίζεται ὅτι ἡ ἀποστολὴ τῶν πεφωτισμένων ἐπαναστατικῶν εἶναι ἁπλουστάτη: δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ διδάξωσι τὸν λαὸν ἀρκετὰ ἤδη γινώσκοντα· ἓν μόνον ὀφείλουσι νὰ πράξωσι, νὰ ἐνεργήσωσιν ἐπὶ τῶν αἰσθημάτων αὐτοῦ κατὰ τῶν προνομιούχων τάξεων καὶ νὰ ἐμπνεύσωσιν εἰς αὐτὸν τὴν τέχνην τῶν στάσεων. Ἐπανάστασις ἐν ὅλῃ αὐτῆς τῇ φρικαλέᾳ πραγματικότητι, οὐδὲν ἄλλο, καὶ τὸ κοινωνικὸν ζήτημα ἐλύθη. Ἀναγινώσκω ἔν τινι τῶν λόγων αὐτοῦ τὰ ἑπόμενα: «Ἀδύνατον νὰ καταστραφῇ ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς διὰ τῆς διδασκαλίας, τῶν συλλόγων, τῶν ἐφημερίδων καὶ τῶν λοιπῶν προσηλυτιστικῶν μέσων. Ἡ θρησκεία δὲν εἶναι μόνον ἐγκεφαλικὴ παραπλάνησις, ἀλλ' ἅμα διαμαρτύρησις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας κατὰ τῆς οἰκτρότητος καὶ τοῦ περιορισμοῦ τῆς περὶ ἡμᾶς πραγματικότητος. Ὁ ἄνθρωπος εὑρίσκων ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ μωρίαν μόνον, ἀδικίαν καὶ ἐλεεινότητα, δημιουργεῖ κρείττονα διὰ τῆς φαντασίας αὐτοῦ κό-

ἀνδρικὰ τῆς κεφαλῆς περιβλήματα καὶ κυανᾶς διόπτρας ὡρισμένας νὰ καλύπτωσι τὸ χρῶμα τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τὴν ζωηρότητα τοῦ βλέμματος.

Οὐδεμία εὐγενὴς μεταξὺ αὐτῶν συμπεριφορὰ καὶ ἐθιμοτυπία. Παράδειγμα τὸ ἑπόμενον ἀνέκδοτον μεταξὺ τοῦ Γάλλου Rousselle καὶ τῆς κυρίας Bakounine:

Ὁ Γάλλος δικηγόρος συζητῶν μετὰ τῆς συζύγου τοῦ βαρβάρου (οὕτως ἀπεκαλεῖτο ὑπὸ τῶν φίλων αὐτοῦ ὁ Bakounine) ἔν τινι τῶν αἰθουσῶν τοῦ δημαρχείου τῆς Βέρνης ἔμελλε ν' ἀνασκευάσῃ ἐπιχείρημά τι τῆς μηδενιστρίας θίγον τὸ ζήτημα τῆς μητρότητος. Μὴ δυνάμενος δὲ νὰ εὕρῃ τοπικήν τινα φράσιν, χωρὶς νὰ ἦναι αὕτη καὶ προσβλητική, ἐδίσταζεν ν' ἀποκριθῇ: «Προσέξατε, πολῖτα Rousselle», τῷ εἶπεν αὐστηρῶς ἡ χειραφετηθεῖσα γυνή, «θέλει καταστῇ ἀβρόφρων».

Ἀναμφιβόλως ὁ Rousselle ἦτο ὁ ἡσυχάσας.

Τῆς μητρότητος οὔσης γεγονότος φυσικῆς ἀνισότητος, διὰ παντὸς δυνατοῦ μέσου ἀποφεύγουσιν αὐτὴν οἱ μηδενισταί, ἂν δὲ δὲν δύνανται νὰ κατορθώσωσι τοῦτο, ἡ μηδενίστρια γυνὴ ἐγκαταλείπει ἑκουσίως τὸ προϊὸν τῶν ἐρώτων της, τῶν φυσικῶν αὐτῆς ἀναγκῶν μᾶλλον». (L'association internationale des Travailleurs par E. Fribourg, l'un des fondateurs).

σμον. . . . Μόνον ὅταν ἀποδοθῇ εἰς τὴν γῆν πᾶν τὸ ἀνῆκον αὐτῇ, τουτέστιν εὐτυχία καὶ ἀδελφότης, τότε μόνον θέλει κατὰ πρῶτον ἡ θρησκεία ἀπολέσει τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς. Πρὸς καταστροφὴν δὲ τῆς θρησκείας δὲν ἐξαρκεῖ μόνον ὁ πνευματικὸς προσηλυτισμὸς, ἀλλὰ παρίσταται χρεία πρὸς τοῦτο τῆς κοινωνικῆς ἐπαναστάσεως».[1]

Ἐξέρχομαι τοῦ ἀπαισίου τούτου κύκλου τῶν παραληρημάτων νοσούσης ψυχῆς, φλεγμαίνοντος ἐγκεφάλου καὶ πεπωρωμένης καρδίας, οὐχὶ ἵνα ὁδηγήσω τὸν ἀναγνώστην μου ὡς ὁ Δάντης εἰς χώρας φωτεινοτέρας καὶ εὐγενεστέρας, ἀλλ' ἵνα μελετήσω μετ' αὐτοῦ, ἀλλ' ἵνα ἐξετάσω καὶ ἀναλύσω μετ' αὐτοῦ τὰ ψυχολογικὰ αἴτια, τὰ ἐπενεγκόντα τὴν πνευματικὴν καὶ κοινωνικὴν ταύτην ἐκρυθμίαν εἰς πολλὰς χώρας τῆς Εὐρώπης, μὴ ἐκλιπόντα μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης, ἀλλὰ τὰ ἔσχατα τῶν δεινῶν ἐπαπειλοῦντα.

Ὑπάρχουσιν ἐποχαὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ, καθ' ἃς ὁ ἄνθρωπος καταλαμβάνεται ὑπὸ ἀκαταλήπτου τινὸς συγχύσεως, ἔκ τινος πνευματικοῦ ἰλίγγου, ὅστις ἐμπνέων αὐτῷ τὸν κόρον, τὴν ἀηδίαν, οὐδεμίαν παρέχει αὐτῷ στιγμὴν γαλήνης, διακυμαίνων αὐτὸν ἐντὸς ἀορίστων πόθων, βαρύνων αὐτὸν διὰ τῆς μελαγχολίας ἐκείνης, ἥτις βαίνουσα μέχρι τῶν τελευταίων ὁρίων τῆς πνευματικῆς συγχύσεως, καθίστησιν αὐτὸν παίγνιον τοῦ πρώτου ἐκκεντρικοῦ συναισθήματος, τῆς πρώτης ἐντυπώσεως. Δίκην ὑστερικῆς γυναικὸς δύναται νὰ συλλάβῃ τοὺς παραβολωτάτους πόθους, νὰ ἐπιζητήσῃ τὴν πραγμάτωσιν τῶν παραδοξωτάτων χιμαιρῶν· καὶ ὅσῳ μᾶλλον ἡ νοσηρὰ αὕτη ἐξέγερσις τοῦ νευρικοῦ συστήματος καθίσταται μείζων, ἐπὶ τοσοῦτον καὶ οἱ πόθοι καὶ αἱ ὀρέξεις τοῦ πάσχοντος μωρότεραι. Τοιαύτη εἶναι ἡ ψυχικὴ ἰδιοσυγκρασία τῶν τελευταίων τούτων δεκαετηρίδων τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος· καὶ δὲν παρουσιάζεται τὸ φαινόμενον τοῦτο κατὰ πρῶτον ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἀναλόγους τάσεις, παρομοίας χιμαίρας ἐπεζήτησεν ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ αὐτῆς πίπτουσα ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ καὶ ρωμαϊκὴ κοινωνία, ὁπότε ἀπολέσασα πᾶν τὸ ἰδανικὸν αὐτῆς καὶ τὴν πίστιν, ἐπεδόθη ὅλη εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ἡδυπαθείας, οἰκτρὸν θέαμα ἠθικῆς πτώσεως καὶ πνευματικῆς αὐτοκτονίας, ἐξ οὗ ἐμπνεόμενος ὁ Ὁράτιος, αὐτὸς ὁ προστατευόμενος τοῦ Μαικήνα Ἐπικούρειος, ἔγραφε τοὺς πικροὺς τούτους στίχους, ὧν ἡ ἀνάγνωσις ἴσως δὲν εἶναι ἀδιάφορος καὶ διὰ τὴν καθ' ἡμᾶς κοινωνίαν:

«Ἡ Ρώμη, καταληφθεῖσα ὑπὸ τῶν στάσεων, παρ' ὀλίγον νὰ καταβληθῇ ἀπὸ τὸν Δᾶκα καὶ τὸν Αἰθίοπα, τὸν ἕνα φοβερὸν διὰ τὸν στόλον του, τὸν ἕτερον ἰσχυρότερον διὰ τὰ ὀξέα αὐτοῦ βέλη.

«Ὁ ἔνοχος αἰὼν ἐβεβήλωσε κατὰ πρῶτον τὸν γάμον, τὴν οἰκογένειαν, τὴν ἑστίαν. Τὸ δὲ κακὸν, ἀναπηδῆσαν ἀπὸ τοιαύτης πηγῆς, διεχύθη ἐπὶ τοῦ τόπου καὶ ἐπὶ τοῦ λαοῦ.

«Ἡ ἐπίγαμος παρθένος διδάσκεται εὐχαρίστως τοὺς χοροὺς τῆς Ἰωνίας·

[1] Russlard vorund nach dem Kriege ἀνωνύμου συγγραφέως.

ἀπαλύνει τεχνηέντως τὸ σῶμα της· καὶ ἤδη ἐν τρυφερᾷ ἡλικίᾳ διαβουλεύεται αἱμομικτικοὺς ἔρωτας.

«Ἀμέσως ζητεῖ νέους μοιχοὺς ἐν αὐτῇ τῇ τραπέζῃ τοῦ συζύγου της· καὶ δὲν ἐκλέγει σχεδὸν ἐκεῖνον, εἰς ὃν μέλλει νὰ παράσχῃ παροδικήν τινα εὔνοιαν, ὁπόταν κομίζωσι τὰς λαμπάδας.

«Ἀλλ' ἐξεγείρεται, παρακελευομένη ὑπὸ ἐπιτακτικοῦ τινὸς σημείου, οὐχὶ ἄνευ τῆς συνενοχῆς τοῦ συζύγου, προσκαλουμένη ὑπό τινος ἐμπόρου ἢ καταδρομέως τινός, ἐπιβαίνοντος ἰσπανικῆς νηὸς καὶ ἐξαγοράζοντος τὴν ἀτιμίαν ἄλλων.

«Ἀλλὰ δὲν εἶχε γεννηθῆ ἀπὸ τοιούτων γονέων ἡ γενεὰ ἐκείνη, ἡ καταστήσασα ἐρυθρὰν τὴν θάλασσαν ὑπὸ τοῦ αἵματος τῶν Καρχηδονίων, καὶ καταβαλοῦσα τὸν Πύρρον, τὸν μέγαν Ἀντίοχον καὶ τὸν ἀδιάλλακτον Ἀννίβαν....

«Ὁπόσων δὲν καθίσταται αἴτιος ἐρειπίων ὁ πανδαμάτωρ χρόνος! Ὁ αἰὼν τῶν πατέρων ἡμῶν, χείρων τοῦ τῶν προγόνων, παρήγαγεν ἡμᾶς χείρονας ἔτι, ἵνα δώσῃ ὕπαρξιν εἰς γενεὰν ἔτι μᾶλλον διεφθαρμένην».[1]

Ἀρκεῖ τὸ παράδειγμα τοῦτο τῆς πιπτούσης Ρώμης, τὸ ὁποῖον ἐπαρκῶς ἐκφράζεται ἐν τῇ ᾠδῇ ταύτῃ, ἐν τῇ ὁποίᾳ οὐχὶ μία κοινωνία δύναται ν' ἀτενίσῃ τὴν εἰκόνα αὐτῆς καὶ τὰς ἠθικὰς διαθέσεις...

Πρό τινων δεκαετηρίδων αἰσθητικοὶ συγγραφεῖς καὶ κριτικοὶ ἐν Εὐρώπῃ ἐκπλαγέντες ἐπὶ παραδόξοις τισὶ ψυχολογικοῖς φαινομένοις τῆς κοινωνίας, κατήγγειλαν εἶδός τι ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς νόσου ἀρχομένης νὰ κατατρύχῃ τὸ δημόσιον πνεῦμα· ἠθικὴ τερηδών, φθίσις ἀνίατος τῆς ψυχικῆς ὑγείας, ἐξέλεγεν ἰδίως τὰς ἐκλεκτοτάτας φύσεις· ἦτο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην οἱονεὶ προνομιοῦχος νόσος τῆς ἀριστοκρατίας τοῦ πνεύματος, τὰ δὲ θύματα αὐτῆς ἐστρατολογοῦντο ἐκ τῶν ἐπιλέκτων τῆς τέχνης, τῆς φιλολογίας καὶ τῆς ἐπιστήμης. *Maladie du siècle* ἀπεκλήθη ἡ νόσος αὕτη ἐν Γαλλίᾳ, *Weltschmerz* ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἄλλως ἀλλαχοῦ· ἡ νόσος αὕτη, ἧς δὲν δύναμαι ὧδε ἐλλείψει χρόνου νὰ διατυπώσω τὰ πλήρη χαρακτηριστικά, ἐξέφραζε τὴν ἀπογοήτευσιν ὑπὸ τὰς ποικίλας αὐτῆς ἀπόψεις, τὴν *μέλαιναν* ἐκείνην μελαγχολίαν, ἥτις δὲν εἶναι πλέον ἐλαφρά τις καὶ γλυκύθυμος ἰδιότης ἐξόχου πνεύματος, ἀλλὰ λυπηρὸν σημεῖον πασχούσης ψυχῆς, προανάκρουσμα προσεχοῦς πνευματικῆς καταστροφῆς· βαθμηδόν, ἀπὸ τῶν ἐκλεκτῶν πνευμάτων ἡ νόσος αὕτη κατῆλθεν εἰς τὰς κατωτέρας κοινωνικὰς τάξεις, ἁπανταχοῦ συνεπιφέρουσα τὴν ἀπελπισίαν, τὴν ἠθικὴν ἐρήμωσιν, ἐγκαινίσασα ὡς ἠθικὸν δόγμα τὴν περιφρόνησιν κατὰ παντὸς καθεστῶτος, τὴν ἐπανάστασιν κατὰ πάσης μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐξαρχούσης ἰδέας.

Οὕτως ἐπῆλθεν ἡ *ἄρνησις* εἰς τὰ κατώτατα στρώματα τῆς κοινωνίας, καταβᾶσα ἀπὸ τῶν κορυφῶν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης, ἡ *εἰρωνεία*,

1 Orat. I, III, od. 6.

ἥτις κατεχλεύασε καὶ ἐξηυτέλισε πάντα θεσμὸν καὶ σύνδεσμον τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης. Τί εἶναι ὁ γάμος ἐπὶ παραδείγματι, τὸ ἄκρον ἄωτον τοῦτο τῆς κοινωνικῆς τάσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ἰσχυρότατος παράγων τῆς συντηρήσεως καὶ τῆς προόδου τῆς πολιτικῆς κοινωνίας; Ὁ *Franz* Μοὺρ, ὁ δυσειδὴς ἐκεῖνος ἥρως τῶν *Ληστῶν* τοῦ Schiller, ὁ ἀποστάτης κατὰ παντὸς ἠθικοῦ καὶ νομίμου ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ὁ ἀσεβὴς υἱός, ὁ ἄστοργος ἀδελφός, δικαιολογογῶν ἐν ἑαυτῷ κακούργους διαθέσεις, ἐπιφωνεῖ μετὰ σατανικῆς ἐπινοίας: «Λέγουσιν: — «οὗτος εἶναι πατήρ σου! σοὶ ἔδωκε τὴν ζωὴν, εἶσαι ἡ σὰρξ αὐτοῦ, τὸ αἷμα αὐτοῦ — λοιπὸν ἔστω σοι ἱερός! . . . . Ἀλλ' ἐπεθύμουν νὰ ἐρωτήσω, *διατί μὲ ἔκαμε*; βεβαίως οὐχὶ ἀπὸ τῆς πρός με ἀγάπης . . . μὲ ἐγνώρισε πρὶν ἢ μὲ τεκνοποιήσῃ; ἐσκέφθη περὶ ἐμοῦ, καθ' ἣν στιγμὴν μὲ ἐδημιούργει; ἐγίνωσκε τί ἤθελον καταστῇ ἐγώ; . . . Καὶ εἶχεν ἄλλον τινὰ σκοπὸν ἡ δημιουργία μου, ἢ τὴν πλήρωσιν μόνον κτηνώδους ἐπιθυμίας;»[1].. Τοιαύτη ἡ θεωρία τοῦ γάμου παρὰ τοῖς ὑλισταῖς, ἀνυψοῦσα ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου τῆς κοινωνικῆς λατρείας τὸ εἴδωλον τοῦ *ἐλευθέρου ἔρωτος* καὶ ἐν λογικῇ συνεπείᾳ κατόπιν ὑπαγορεύουσα τὴν ἀσέβειαν πρὸς τοὺς γονεῖς, τὴν ἀστοργίαν πρὸς τοὺς ἀδελφούς, τὴν καταφρόνησιν πρὸς τοὺς νόμους τῆς κοινωνικῆς τάξεως· εἶναι ἡ σκέψις ἀποστάτου υἱοῦ, δικαιολογοῦντος τὰ ἔνοχα αὐτοῦ σχέδια, ἀρνουμένου πᾶσαν ὕπαρξιν ἠθικοῦ νόμου καὶ θυσιάζοντος τὰ αἰσθήματα τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ ἐγωϊσμοῦ καὶ τῆς ἀδιαφορίας.

Καὶ τί ἦσαν αἱ αἱμοσταγεῖς στάσεις κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην δεκαετηρίδα, αἱ συνωμοσίαι, αἵτινες ἀπασχολοῦσιν ἀπό τινος χρόνου τὸ δημόσιον πνεῦμα, κωλύουσαι τὴν εἰρηνικὴν καὶ ἐλευθέραν αὐτοῦ πρόοδον, ἢ τὰ ἀποτελέσματα ἀναλόγων σκέψεων, παρομοίας τοῦ ἠθικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου συλλήψεως καὶ ἀπόψεως. Ὁποῖον ἄλλο ἦτο τὸ ἠθικὸν καὶ κοινωνικὸν ἰδεῶδες τῶν ἐμπρηστῶν καὶ πετρελαιοχόων τοῦ Δήμου τῶν Παρισίων καὶ τῆς ἰσπανικῆς Καρθαγένης; Κατὰ τὰς στατιστικὰς πληροφορίας,ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν ἀνακρίσεων καὶ τῶν δικῶν, δὲν εὐθύνεται ἐπὶ τοῖς συλληφθεῖσι καὶ τελεσθεῖσι κατουργήμασιν ἡ κοινωνικὴ ὑποστάθμη μόνον, ἡ ἀμυδρὰν κεκτημένη ἔννοιαν τῶν ὅρων τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ καλοῦ, οἱ ἐκ τοῦ ψύχους θνήσκοντες ἐπὶ τοῦ μεγάλου δρόμου, οἱ παραφρονοῦντες ἐκ τῆς πείνης καὶ τῆς ἐνδείας· ἡ δυστυχὴς αὕτη κοινωνικὴ τάξις ὑπῆρξεν ὄργανον μόνον καὶ νευρόσπαστον, διότι ἡ πνευματικὴ αὐτῆς κατάστασις δὲν ἐπέτρεπε νὰ διανοηθῇ πέραν τοῦ στενοῦ κύκλου τῶν ἐνστίκτων. Ἐσχηματίσθη τάξις τις ἐν τῇ νεωτέρᾳ κοινωνίᾳ ὅλως ἰδιοφυής, σπανιώτατα δ' ἀπαντῶσα ἐν ταῖς ἀρχαιοτέραις κοινωνίαις· ἡ τάξις αὕτη, ἥτις κατὰ πρῶτον ἀνεπτύχθη καὶ διετυπώθη εἰς ἴδιον κοινωνικὸν σύστημα ἐν Παρισίοις ὑπὸ τοῦ μυθιστοριογράφου ***Mürger*** ὑπὸ τὸ ὄνομα ***Bohême***, περιλαμβάνει πᾶσαν ἀποτυχίαν ἐν τῇ

1 Schiller's die Räuber.

ἐπιστήμῃ, ἐν τῇ τέχνῃ, ἐν τῇ φιλολογίᾳ, ἐν τῇ πολιτικῇ. Ἀπόκληροι παντὸς προτερήματος, πάσης ἱκανότητος καὶ τιμῆς, ἄνδρες σπαταλήσαντες τὴν ἰδίαν τιμὴν καὶ ἀρετὴν ἐν τοῖς καταγωγίοις τῆς διαφθορᾶς καὶ τῆς ἐξαχρειώσεως, κυνικοὶ κατ' ἀνάγκην, στρέφουσι τὰ βέλη αὐτῶν κατὰ τῆς κοινωνίας, ἥτις ἐν τῷ κυριαρχικῷ αὐτῆς ἀξιώματι τοὺς περιεφρόνησε καὶ τοὺς ἀπελάκτισε. Ὑπηρέται διδασκαλιῶν ἀνατρεπτικῶν, διότι οὐδὲν συμφέρον δύνανται νὰ ἔχωσιν ἐν τῇ ὑφισταμένῃ κοινωνικῇ τάξει, ὤμωσαν τὴν καταστροφὴν αὐτῆς καὶ τὴν ἐξουδένωσιν, καὶ μὴ δυνάμενοι εὐχερῶς νὰ πράξωσι τοῦτο, διότι ἀναμένει αὐτοὺς ἐξάπαντος ἡ εἱρκτή, ἐξεμοῦσι τὸ δηλητήριον τῆς διεφθαρμένης αὐτῶν ψυχῆς καὶ καρδίας κατὰ παντὸς ἀληθοῦς, ἀγαθοῦ καὶ καλοῦ ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Ἡ ἵδρυσις, ἡ συντήρησις τῆς λιβελλογραφίας ἐν τῇ εὐρείᾳ αὐτῆς ἐννοίᾳ εἶναι ἔργον τῆς ἀποβλήτου ταύτης τάξεως. Καθ' ἑκάστην πρωΐαν, καθ' ἑκάστην ἑσπέραν οἱ ἄεργοι τῶν καπηλείων, αἱ ὑββαλίδες τῶν τριόδων, πᾶν μωρὸν ἐν γένει, εὑρίσκουσι τὴν εἰκόνα αὐτῶν κεκαλλιτεχνημένην εἰς τὰ ρυπαρὰ ταῦτα προϊόντα τῶν τυπογραφείων, τὰ συντηροῦντα τὸν ἄτιμον βίον διεφθαρμένων συνειδήσεων. Κοινωνία ἀποσυντιθεμένη δὲν δύναται ἢ νὰ εὑρίσκῃ ψυχικὴν τέρψιν καὶ ἀνακούφισιν ἐν τοιαύτῃ βδελυρᾷ εἰκόνι, παρισταμένῃ κατ' ἐξοχὴν διὰ τοῦ μυθιστορήματος, τῆς ἐφημερίδος καὶ τοῦ θεάτρου· ἐντεῦθεν ἡ ὑποστήριξις τῆς τοιαύτης πνευματικῆς συγκομιδῆς, ἡ φαινομενικὴ δημοτικότης παντὸς κοινωνικοῦ περιτρίμματος, ἐπιπλέοντος ἐπὶ τῆς ἠθικῆς ταύτης ἰλύος. Οὐδὲν ἱερὸν κατὰ τὴν σχολὴν ταύτην· θρησκεία, ἐπιστήμη, τέχνη, ἠθικότης, πᾶν ὅ,τι ὑψηλὸν καὶ γενναῖον εἶναι ἀντικείμενα τοῦ ἐκφαυλισμοῦ των. Ἐξευτελίζεται ἡ ἐνάρετος γυνή, κατασυκοφαντεῖται ὁ ἔντιμος πολίτης, χλευάζεται πᾶσα ὑπερέχουσα ἠθικὴ τάξις. Οἱ Ρωμαῖοι, ὁ μέσος αἰὼν κατέλεγον τοὺς ἀνθρώπους τούτους εἰς τὴν τάξιν τῶν *ἀτίμων*, ἡ καθολικὴ ἐκκλησία ἠρνεῖτο εἰς αὐτοὺς τὴν ταφὴν καὶ ἡ ἀρχαία ἱστορία τοὺς ἐστιγμάτισεν ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν *συκοφαντῶν*· μόνον δὲ δυστυχῶς ἐν τῇ νεωτέρᾳ κοινωνίᾳ δὲν εὗρον εἰσέτι τὴν προσήκουσαν αὐτοῖς θέσιν. Οὗτοι ὑπῆρξαν κατ' ἐξοχὴν οἱ στρατηγοὶ τῆς παρισινῆς *Κοινότητος*· καὶ οὗτοι οἱ ἀποτυχόντες ν' ἀναδειχθῶσιν ἐν τῇ κοινωνίᾳ, οἱ ὀμόσαντες θανάσιμον κατ' αὐτῆς μῖσος, πρόθυμοι δολοφόνοι καὶ συκοφάνται πάσης ὑπεροχῆς εἶναι οἱ διαμορφοῦντες δυστυχῶς τὴν λεγομένην *κοινὴν γνώμην* τῶν κατωτάτων τάξεων, οἱ ἐμπνέοντες εἰς αὐτὴν τὰ ἴδια μίση, οἱ προκηρύττοντες τὴν ἀνατροπὴν παντὸς καθεστῶτος, ἐν τῷ ὁποίῳ οὐδεμίαν εὑρίσκουσι θέσιν οἱ συνεταιριζόμενοι μετὰ τῶν ἑταιρῶν καὶ τῶν φαυλοβίων, οἱ τιθέμενοι ἐν πρώτῃ εὐκαιρίᾳ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ κοινωνικοῦ συρφετοῦ, ἵνα σύρωσιν αὐτὸν ἐν σατανικῇ ἡδονῇ εἰς τὸ ἔγκλημα, εἰς τὴν ἀτιμίαν, εἰς τὴν δολοφονίαν.

Ὁποῖαι ἄλλαι ἢ αἱ διαγραφεῖσαι ἀρχαὶ ἐν τῇ ἄνω εἰκόνι εἶναι αἱ ἀρχαὶ τῶν *διεθνῶν*, τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος τούτων συνωμοτῶν καὶ ὑπονομέων τῆς

κοινωνικῆς τάξεως, οἵτινες ὑπὸ διάφορα ὀνόματα, ἀλλ' ὑπὸ τὴν αὐτὴν κατ' οὐσίαν σημασίαν, *κοινωνισταὶ* ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ, *μηδενισταὶ* ἐν Ρωσίᾳ, οὐδεμίαν ἠθικὴν ἀρχὴν πρεσβεύοντες ἢ ἀναγνωρίζοντες, οὐδεμίαν ὀργανωτικὴν ἰδέαν ἐκπροσωποῦντες ἐν τῷ πυρετῷ τῆς καταστρεπτικῆς μανίας, ἢ τὸ σιωπηλὸν τῆς ὑλιστικῆς θεωρίας συμπέρασμα—μετ' ἐμὲ ὁ κατακλυσμός; ἅπαντες οἱ ἥρωες καὶ οἱ προφῆται τῆς τάσεως ταύτης, ἐκπνέοντες ἐπὶ τοῦ πεδίου τοῦ ἀγῶνος ἢ ἐπὶ τῆς πλατείας τῆς καταδίκης, ἀποκαλοῦσιν ἑαυτοὺς μετ' ἐμφάσεως *ὑλιστάς*, καταφρονοῦντας τὸν θάνατον, διότι μετ' αὐτοῦ ἔρχεται τὸ *μηδέν*, ὡς κατεφρόνουν τὴν κοινωνίαν, κατὰ πρόσωπον τῆς ὁποίας ἀπευθύνουσι τὴν τελευταίαν ταύτην ὕβριν.... Καὶ ἔχουσι δίκαιον τοιαύτην συλλαβόντες ἀντίληψιν περὶ τῆς ἠθικῆς ἀρχῆς τῆς κοινωνίας οἱ ἀποστάται οὗτοι μάρτυρες ψευδοῦς θρησκείας, οἱ φανατικοὶ οὗτοι ἐνθουσιασταὶ τοῦ ὑλισμοῦ, διότι ἡ κοινωνία μὴ κατανοήσασα εἰσέτι τελείως τὴν ἀποστολὴν αὐτῆς, δὲν ἐμερίμνησεν ὅσον ὤφειλε περὶ τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς αὐτῆς ὑγείας καὶ ἀναπτύξεως. Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ μεριμνᾷ ἐξίσου καὶ ἀναλόγως περὶ ὅλων τῶν μελῶν τοῦ σώματος αὐτοῦ, ἡ δὲ κοινωνία, ὁ ἄνθρωπος ἐν μεγαλογραφίᾳ, κηδομένη περὶ τῆς ὑγείας αὐτῆς, τῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς εὐεξίας αὐτῆς, ὀφείλει διὰ καταλλήλου ἀνατροφῆς καὶ παιδεύσεως νὰ μεριμνήσῃ περὶ τῆς ψυχικῆς τελειότητος πάντων τῶν μελῶν τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ· ἀτελής, πλημμελής, μονομερὴς ἀνατροφὴ θέλει ἔχει τοιαῦται ἀποτελέσματα.... Καὶ τότε οἱ δημαγωγοί, οἱ ἐνδιαφερόμενοι διὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ καθεστῶτος, θέλουσιν εὕρει ὕλην πρόσφορον, ἵν' ἀνάψωσι τὴν πυρκαϊὰν τῆς κοινωνικῆς στάσεως καὶ ἀναρχίας· καὶ θέλουσι ψιθυρίσει εἰς τὰ ὦτα ἀμαθοῦς λαοῦ, οὐδεμίαν ἔχοντος συνείδησιν τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ἀποστολῆς τῆς κοινωνίας, οὐδεμίαν θρησκευτικὴν ἔννοιαν κεκτημένου, διότι ἡ ἐκκλησία ἠρκέσθη εἰς τοὺς τύπους μόνον, ὀλιγωρήσασα τῆς οὐσίας, θέλουσιν εἴπει αὐτῷ ὅτι οὐδὲν ἀληθές, οὐδὲν ἀγαθόν, οὐδὲν καλόν, οὐδὲν δίκαιον ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὅτι ἡ ἀκαδήμεια, ὅτι ὁ ναός, τὸ μουσεῖον πᾶσα ἔκφρασις τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης ἐδημιουργήθησαν ἐκ τοῦ ἱδρῶτος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ λαοῦ, ὅτι εἶναι ἄξια καταστροφῆς, ὅσον καὶ ἂν ἐπιγράφῃ ἐπὶ τῶν προμετωπίδων αὐτῶν προνοητικὴ κυβέρνησις —*Ἐλευθερία, ἰσότης, ἀδελφότης, ἐθνικὴ ἰδιοκτησία*, ὅπως συμβαίνει τὸ λυπηρὸν τοῦτο φαινόμενον τῆς ἠθικῆς καταστάσεως τῆς νεωτέρας κοινωνίας ἐν Παρισίοις.Ἀλλὰ τί πταίει ὁ λαὸς ὁ μηδεμιᾶς τυχὼν ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς ἀναπτύξεως ἀπὸ μέρους τῶν πεφωτισμένων τάξεων τῆς κοινωνίας, ὁ μηδέποτε διδαχθεὶς τὴν πλήρη ἔννοιαν τῶν καθηκόντων αὐτοῦ καὶ τῶν δικαιωμάτων, λαμβάνων δὲ μόνον τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ διδασκαλίαν ἀπὸ τὰς δυσώδεις σελίδας τοῦ *Zola*, δι' ὧν μορφοῦται τὸ αἰσθητικὸν καὶ καλλιτεχνικὸν αὐτοῦ αἴσθημα, ὁ λαμβάνων εἰκόνα καὶ παράστασιν τῆς κοινωνίας ἐκ τῶν σκανδαλωδῶν ἀνεκδότων καὶ διηγήσεων, ἐκ τῶν ρυπαρῶν ἀρθριδίων τῶν ἐφημερίδων, τῶν προαγωγῶν

τούτων τῆς δημοσίας ἠθικῆς, ὁπόταν δὲν καθοδηγεῖ αὐτὰς ὑψηλόν τι ἠθικὸν συμφέρον τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ κερδοσκοπική τις μόνον τάσις, ὁ συλλαμβάνων τὴν εἰκόνα τῆς κοινωνίας καὶ μορφῶν τὰς ἐπ' αὐτῆς πεποιθήσεις του ἐκ τῶν ἀσέμνων παραστάσεων τοῦ θεάτρου, ὁπότε ἡ μόλις ἀποφοιτήσασα τοῦ παρθεναγωγείου σεμνὴ παρθένος, ὁ θαμίζων εἰσέτι ἐν τοῖς διδασκαλείοις μεῖραξ ἔρχονται νὰ λάβωσιν ἐν τοιούτοις καταγωγίοις τὸ πρῶτον μῦρον καὶ χρῖσμα τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς αὐτῶν μορφώσεως καὶ διδασκαλίας, ἵνα ἴδωσιν ἐν τοῖς πανοράμασι τούτοις τῆς κοινωνικῆς ἐκλύσεως τὰ ἕλκη ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα πᾶσα σώφρων κοινωνία περίφροντις ὤφειλε ν' ἀποκρύπτῃ ἀπὸ τοῦ βλέμματος τοῦ δημοσίου, στρέφουσα τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἐπ' ἄλλα γενναιότερα καὶ εὐγενέστερα; Οὕτως ὁ σκεπτικισμός, ἡ ἀδιαφορία ἐγκεντρίζεται ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ τῇ συνειδήσει τοῦ λαοῦ, καὶ ἐπέρχονται μετ' ὀλίγον τὰ λυπηρὰ ἐκεῖνα ἀποτελέσματα, ὧν ἡ εἰκὼν τοσάκις ἀνεπαρεστάθη ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ἱστορίᾳ. . . .

Τοιαύτη ἀνατροφὴ, ἀπόβλητος ξένης διαφθορᾶς μίμησις, θεωρηθεῖσα ὡς πολιτισμὸς, ἐπήνεγκεν ἐν Ῥωσίᾳ ἐν μὲν ταῖς ἀνωτέραις αὐτῆς τάξεσι τὸν *μηδενισμὸν*, ἐν δὲ ταῖς κατωτέραις τὸν κοινωνισμόν. Ἐλαχίστη ἡ διαφορὰ ἀναμφιβόλως μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἐκφράσεων μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς, διότι κατ' οὐσίαν ἀμφότεραι σκοποῦσι τὴν καταστροφὴν τοῦ καθεστῶτος, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ἡ πρώτη ἐν τῷ πνευματικῷ αὐτῆς πυρετῷ οὐδέποτε ἐσκέφθη περὶ δημιουργίας, περιορισθεῖσα μόνον νὰ τεθῇ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν κατωτάτων τάξεων καὶ νὰ ἐκμεταλλευθῇ τὴν ἀμάθειαν αὐτῶν καὶ τὰ ἔνστικτα, ἵνα κορέσῃ τὴν μονομανίαν τοῦ ἐμπρησμοῦ καὶ τῆς καταστροφῆς, ὑφ' ἧς πάσχει τὸ νευρικὸν αὐτῆς σύστημα, ἐξωθοῦν αὐτὴν εἰς πᾶσαν ἐγκληματικὴν σκέψιν καὶ ἐπιχείρησιν.

Καὶ εὑρέθη ὕλη πρόχειρος ἐν Ῥωσίᾳ ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην εὐρωπαϊκὴν χώραν. Ἡ κατάργησις τῆς ἰδιοκτησίας, τῆς ὠργανωμένης ταύτης ἐν τῇ κοινωνίᾳ *κλοπῆς*, κατὰ τὴν κοινωνιστικὴν καὶ μηδενιστικὴν ἄποψιν, οὐδεμίαν ἠδύνατο νὰ ἐμποιήσῃ ζωηρὰν ἐντύπωσιν καὶ συγκίνησιν ἐν Ῥωσίᾳ, ὅπου ἐπικρατεῖ εἰσέτι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον τὸ κοινοτικὸν τῶν κτήσεων σύστημα, εὐχερῶς ἀναμιμνῆσκον τὴν πρώτην ἱστορικὴν τῶν κοινωνιῶν περίοδον. Ἡ ἀραιότης τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ ἀπέραντος εὐρύτης τῶν πεδιάδων τοῦ ῥωσικοῦ κράτους δὲν ἐπήνεγκον εἰσέτι τὴν ἀνάγκην τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, ὁποία ἐπιφαίνεται κατὰ τὴν μετάβασιν τῶν λαῶν εἰς κοινωνικὸν βίον κανονικώτερον καὶ μᾶλλον ὠργανωμένον. Τὸ κοινοτικὸν τῶν κτήσεων σύστημα ἀπὸ αἰώνων ἤδη ἐξαφανισθὲν ἐν Εὐρώπῃ, μὴ ὑφιστάμενον πλέον ἢ παρά τισιν ἀγρίαις φυλαῖς, διετηρήθη εἰσέτι παραδόξως ἐν τῇ ἀνατολικῇ Εὐρώπῃ. Μόνον ἐν Ῥωσίᾳ δυνάμεθα ὡσαύτως νὰ συναντήσωμεν τὸν πανάρχαιον ἐκεῖνον τύπον τῆς *οἰκογενειακῆς* ἰδιοκτησίας, τὸν ἀναμιμνήσκοντα ἡμῖν τοὺς πατριαρχικοὺς τῆς Γραφῆς χρόνους. Ἄριστος τῆς χώρας ταύτης γνώστης, ὁ

Κ. Α. Leroy-Beaulieu, ἔγραφε πρό τινος χρόνου τὰ ἀκόλουθα σὺν τοῖς ἄλλοις περὶ τοῦ πατριαρχικοῦ συστήματος τοῦ ἰσχύοντος μέχρι τῆς σήμερον ἐν τῷ ρωσικῷ χωρίῳ: «Ἐν τῇ *izba* (καλύβῃ) τοῦ Μουζίκου ἡ οἰκογένεια διετήρησε τῷόντι μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν πατριαρχικόν, ἀρχαϊκὸν χαρακτῆρα. Ἡ περιουσία τῶν χωρικῶν μένει ἀδιαίρετος μεταξὺ τῶν συνοικούντων τέκνων ἢ ἀδελφῶν, καθότι ἕκαστος τοῦ οἴκου ἄνθρωπος κέκτηται ὅμοιον ἐπ' αὐτῆς τίτλον. Πᾶν δ' ὅ,τι βλέπομεν ἐν τῷ δήμῳ, τὸ ἐπανευρίσκομεν ἐν σπέρματι καὶ ἐν τῇ οἰκογενείᾳ. Ὁ ρωσικὸς δῆμος δύναται νὰ θεωρηθῇ οὕτως εἰπεῖν ηὐξημένη οἰκογένεια, ὑφ' αἱρετοῦ κυβερνωμένη ἀρχηγοῦ, τοῦ *γέροντος* (Starosta). Παρ' αὐτῷ τὸ ἔδαφος, ἡ γῆ εἶναι ἡ ἀθροιστικὴ ἰδιοκτησία τῆς κοινότητος, ἕκαστος δ' ἄνθρωπος ἢ ἑκάστη οἰκογένεια ἀπολαμβάνει ἴσην αὐτῆς μερίδα. Παρὰ τῷ Ῥώσῳ χωρικῷ ὁ δεσμὸς τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς κοινότητος εἶναι συναφέστατος ἐν παντί, ἀδυνάτου ὄντος νὰ κατανοηθῇ καλῶς ἡ πρώτη ἄνευ τῆς δευτέρας . . . Ὁ οἰκογενειάρχης κατὰ τὰ ἀρχαῖα ρωσικὰ ἤθη εἶναι κύριος ἐν τῇ οἰκίᾳ του, ὡς ὁ Τσάρος ἐν τῷ ἔθνει· καὶ πρέπει ν' ἀνέλθωμεν ἐπέκεινα τοῦ μέσου αἰῶνος, μέχρι τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς πατρικῆς ἐξουσίας τῶν Ρωμαίων, ἵνα εὕρωμεν ἀνάλογόν τι ἐν τῇ δύσει φαινόμενον· ἡ ἡλικία οὐδαμῶς χειραφετεῖ τὸ τέκνον τοῦ ρώσου χωρικοῦ ἀπὸ τῆς πατρικῆς ἐξουσίας· ὁ δὲ ἔφηβος καὶ ἔγγαμος υἱὸς μένει ὑποτελής, μέχρις ὅτου λάβῃ τέκνα ἐν ἀνδρικῇ ἡλικίᾳ, ἢ καταστῇ ἐκ περιτροπῆς οἰκογενειάρχης. Ἡ οἰκογενειανικὴ κυριαρχία διέμεινεν ἀνέπαφος διὰ μέσου ὅλων τῶν ἀλλοιώσεων καὶ ὅλων τῶν ἐπαναστάσεων τῆς Ρωσίας».[1]

Ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο τελεῖται πᾶσα ἐργασία ἐν ταῖς ἀγροτικαῖς κοινότησι· δύο ἢ τρεῖς οἰκογένειαι συνενοῦσιν ἐπὶ παραδείγματι τοὺς βόας αὐτῶν, καλλιεργοῦσι κατὰ πρῶτον τοὺς ἀγροὺς τῆς μιᾶς οἰκογενείας, ἀκολούθως τοὺς τῆς δευτέρας καὶ οὕτω καθεξῆς, διότι ἕνεκα τῆς τραχύτητος τοῦ ἐδάφους οἱ βόες τῆς μιᾶς οἰκογενείας δὲν ἐπαρκοῦσιν εἰς τὴν ἐπιτυχῆ τῶν γαιῶν αὐτῆς καλλιέργειαν. Μεθ' ὅλας δὲ τὰς συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ νεωτέρου κοινωνικοῦ βίου μεταρρυθμίσεις ἐπικρατεῖ ἀείποτε ἐν τοῖς ἀγροῖς ἡ κοινοτικὴ αὕτη τάσις, ἔμφυτος καταστᾶσα ἰδιότης τῆς ρωσικῆς φυλῆς, καὶ ἐντεῦθεν ἡ οὐχὶ ἄτοπος γνώμη πολλῶν φρονούντων, ὅτι αἰφνιδία μετατροπὴ τοῦ συστήματος τούτου θέλει ἐπενέγκει στασιμότητα μᾶλλον ἢ πρόοδον ἐν τῷ βίῳ τῆς ρωσικῆς κοινωνίας.

Ἀνάλογον πρὸς τὸν ἀγροτικὸν κοινωνισμὸν φαινόμενον παρατηρεῖται ὡσαύτως καὶ ἐν τοῖς ρωσικοῖς ἐργοστασίοις. Ἡ ἐν τοῖς βιομηχανικοῖς καταστήμασι τῶν πόλεων ἐργασία ὑπομιμνήσκει ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις τὰ κοινοτικὰ καὶ πατριαρχικὰ συστήματα τοῦ ρωσικοῦ χωρίου. Ἡ *ὀργάνωσις τῆς ἐργασίας*, τὸ περιλάλητον τοῦτο σύνθημα κοινωνιστικῶν τινῶν ἰδεολόγων, ἔσχε

1 Revue des deux Mondes.—Novembre 1879.

τὴν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐφαρμογὴν αὐτοῦ καὶ πραγμάτωσιν ἐν τῷ ρωσικῷ ἐργοστασίῳ· καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸ σύστημα τοῦτο τῆς ὀργανώσεως τῆς ἐργασίας κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς *ἀλληλεγγύου ἀσφαλείας* ἤθελεν εὐρύτερον ἔτι διαδοθῇ καὶ ἀναπτυχθῇ ἐν τῇ ρωσικῇ βιομηχανίᾳ, ἂν αἱ ἐργατικοὶ συνεταιρισμοὶ δὲν ἐθεωροῦντο λίαν ὑπόπτως ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως, ἰσχυροὺς ἐχούσης λόγους νὰ ὑποπτεύηται αὐτοὺς ὡς ἀφετηρίας καὶ κέντρα πρὸς ἐπαναστατικοὺς συνεταιρισμοὺς καὶ ἀνατρεπτικὰς συνενώσεις, ἐπισήμως ἀποδειχθέντος ἐσχάτως, ὅτι φωλεὰ πάσης συνωμοσίας εἶναι τὸ ἐργοστάσιον, ἐν τῷ ὁποίῳ κυρίως τελεῖται ὁ μηδενιστικὸς τῶν ἀναρχικῶν προσηλυτισμὸς καὶ πᾶσα ἀπόπειρα ἀνατροπῆς τῆς ὑφισταμένης κοινωνικῆς τάξεως.

Ἐν τῷ χωρίῳ αὐτοῦ διαμένων ὁ Ρῶσος χωρικὸς κέκτηται πάσας τὰς ἀρετὰς τῶν πατριαρχικῶν χρόνων: βοηθεῖ τὸν πλησίον, ἐργάζεται μετ' αὐτοῦ, ὅταν οὗτος δὲν δύναται ν' ἀποτελειώσῃ τὸ ἔργον του· πράττων δὲ τοῦτο, ἐνεργεῖ κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις ἐμφύτου ἠθικοῦ αἰσθήματος, ἐπιτάττοντος αὐτῷ τὰ καθήκοντα τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῆς ἀλληλοβοηθείας. Εἶναι τύπος ἀγαθοῦ ἀνθρώπου, προτιμῶν ν' ἀπολέσῃ τὸ δίκαιον, ἢ νὰ μεταβῇ εἰς τὸ δικαστήριον πρὸς διεκδίκησιν αὐτοῦ, κινδυνεύων οὕτω νὰ διαρρήξῃ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα πᾶσαν πρὸς συγχωρικὸν σχέσιν καὶ οὕτω νὰ ἐκραγῇ ἐν τῷ μέλλοντι ἐμφύλιος καὶ διαρκὴς ἐν τῷ χωρίῳ ἀγών, σκηναὶ ἐκδικήσεων, ὡς συμβαίνει ἐν πολλαῖς μήπω ἀνεπτυγμέναις εἰσέτι χώραις, ἔνθα ἐπικρατεῖ κατ' ἐξοχὴν ὁ ἀτομισμός, ἡ δὲ ἰδιωτικὴ ἐκδίκησις θεωρεῖται ἀνωτέρα τῆς κοινωνικῆς αὐθεντείας. Τὸ δὲ αἴσθημα τοῦτο τοῦ Ρώσου χωρικοῦ εἶναι ἀπόρροια μᾶλλον ἠθικοῦ ἐπιτάγματος ἢ ἀνάγκη κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης. Εἶναι ὀλιγαρκὴς ὁ Ρῶσος χωρικὸς καὶ τὸ αἴσθημα τοῦτο καθίστησιν αὐτὸν τοσοῦτον αὐτάρκη, ὥστε νὰ καταφρονῇ μὲν πᾶσαν κτῆσιν πλούτου, ἀπὸ βαθείας δὲ πεποιθήσεως νὰ φρονῇ ὅτι ὁ πλοῦτος σπανιώτατα συσωρεύεται εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ δι' ἐντίμων καὶ ἀνεπιλήπτων μέσων.

Τοιοῦτος λαός, ἐνέχων εἰσέτι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον πάντα τὰ στοιχεῖα πρωτογόνου κοινωνικῆς καταστάσεως, διατελῶν εἰσέτι εἰς τὰ σπάργανα πνευματικῆς νηπιότητος καὶ ἀγνοίας, ἦτο ἑπόμενον νὰ καταστῇ εὐάλωτον θῦμα πάσης πολιτικῆς μαγγανείας· μόνον εὐρὺ καὶ κατάλληλον σύστημα δημοτικῆς παιδεύσεως ἠδύνατο νὰ ἐξορκίσῃ τὸν δαίμονα τῶν ἀνατροπῶν καὶ νὰ προαγάγῃ τὸν λαὸν εἰς ἀνωτέραν τινὰ πνευματικὴν καὶ κοινωνικὴν τάξιν. Ἀλλ' ἡ παίδευσις τοῦ λαοῦ, ὅπου τῆς χώρας ἀκαταλλήλως ἤθελεν εἰσαχθῇ, ὑπῆρξε διὰ τὸν Ρῶσον χωρικὸν ὁ χιτὼν τῆς Δηϊανείρας, πυρπολήσας μᾶλλον ἢ ἐξαγνίσας τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ συνείδησιν· ἀτελὴς μάθησις καὶ ἀνάπτυξις σαλεύει τὸν νοῦν του, δημιουργῶν εἰς ἑαυτὸν νέους κόσμους καὶ ὑποδεικνύων ψευδεῖς χιμαιρικοὺς ὁρίζοντας· δὲν εὐχαριστεῖται πλέον ἐν τῇ ἐξοχῇ, ἐν ᾗ τοσοῦτον εὐδαίμονες ἔζων οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἀπέρχεται εἰς τὴν πόλιν, εἰς τὸν

κόσμον τῆς πάλης καὶ τῆς θυέλλης, ἐν μέσῳ τῶν κινδύνων ποικίλης κοινωνίας πρὸς πλουτισμόν· καὶ ἐπιτυγχάνων μὲν καθίσταται χρηστός τις ἴσως ἀστός, ἀλλ' ἀποτυγχάνων πίπτει ἠθικῶς ἅμα· τὸ δὲ οἰνόπνευμα εἶναι ἡ μόνη αὐτοῦ καταφυγὴ καὶ παραμυθία. Καὶ τότε ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς μέθης, τοῦ πνευματικοῦ τούτου ἰλίγγου, συλλαμβάνει ἅπαντα ἐκεῖνα τὰ σχέδια τῆς ἐρημώσεως καὶ τῆς καταστροφῆς τῆς κοινωνικῆς τάξεως, σκοτεινὸς συνωμότης ὀνειροπολῶν ἐμπρησμοὺς καὶ δηώσεις, καταλήγων ἐλεεινὸν βίον ἐν τῇ εἱρκτῇ ἢ ἐν τῇ Σιβηρίᾳ, ἢ αὐτοκτονῶν ἐξ ἀπελπισίας ἐπὶ τῇ ἀποτυχίᾳ τῶν φαντασιοκοπιῶν τῆς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ οἰνοπνεύματος διατυπωθείσης κοινωνικῆς αὐτοῦ δημιουργίας. Διεφθαρμένη κυβέρνησις, οὐδὲν ἰδανικὸν ἔχουσα πλὴν τῆς κατακτήσεως, πλουτοῦσα ἐκ τοῦ ἱδρῶτος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ λαοῦ, ἀποζῶσα ἐκ τῶν καταχρήσεων τῆς δωροδοκίας, οὐδὲν ἔχουσα συμφέρον πρὸς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν περιλαλήτων μεταρρυθμίσεων, αἵτινες ἐπὶ τοῦ χάρτου μόνον ἀναγράφονται, παραχωροῦσα πάσας τὰς πολιτικὰς θέσεις εἰς ἀνθρώπους ἀνικάνους ἀντὶ χρηματικῆς ἐξαγορᾶς ἢ ἄλλων ἀναλόγων μέσων, ἥκιστα συμφώνων πρὸς τὴν πολιτικὴν ἠθικὴν καὶ χρηστότητα, δὲν εἶναι δυνατὸν διὰ καταλλήλου διοικήσεως καὶ τῶν προσηκουσῶν μεταρρυθμίσεων νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην, καθιεροῦσα νέαν ἐποχὴν ἐν τῇ ρωσικῇ ἱστορίᾳ καὶ λαμβάνουσα τὴν πρωτοβουλίαν τῶν *πραγματικῶν* μεταρρυθμίσεων, αὐτὴ πρότερον μεταρρυθμιζομένη καὶ βελτιουμένη. Ἐντεῦθεν τὸ μῖσος τοῦ λαοῦ κατὰ τῶν ἀνωτάτων τάξεων τῆς κοινωνίας, καὶ ἰδίως κατὰ τῆς τάξεως τῶν κυβερνητικῶν ὑπαλλήλων, οὓς θεωρεῖ ὡς τοὺς ἀσπονδοτάτους τῶν πολεμίων των, ὡς τὰ ἀπαίσια ὄργανα καταστρεπτικῆς δυνάμεως, ἧς κεφαλὴ μὲν εἶναι ὁ Τσάρος καὶ ἡ κεντρικὴ ἐν Πετρουπόλει κυβέρνησις, ὄργανα δὲ ἐξίσου ὑπεύθυνα καὶ συνένοχα οἱ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις διοικηταὶ καὶ ὑπάλληλοι. Τὰ μεγάλα ἐγκλήματα, ἅτινα κηλιδοῦσι σήμερον τὰς σελίδας τῆς ρωσικῆς ἱστορίας, αἱ δολοφόνοι ἀπόπειραι ἀπὸ τοῦ Τσάρου μέχρι τοῦ τελευταίου τῶν ἀστυνομικῶν ὑπαλλήλων δὲν εἶναι μόνον ἀπόρροια ὡρισμένης τάξεως ἀνατρεπτικῶν στοιχείων, ἀλλ' εἶναι ἅμα σιωπηλὴ ἀποδοχὴ ὑπὸ πάσης τῆς ρωσικῆς κοινωνίας, εἶναι τὸ ἠθικὸν ἐκεῖνο ***delirium tremens***, τὸ ὁποῖον μετὰ τοσαύτης γραφικῆς ζοφερότητος διετύπου πρό τινος χρόνου ἐν Γαλλίᾳ ὁ κ. ***Taine***[1] ἀπεικονίζων τὴν γαλλικὴν ἐπανάστασιν. Ἡ ρωσικὴ κοινωνία νοσεῖ σήμερον ἐκ τῆς καταχρήσεως δηλητηρίων, φυσικῶν καὶ ἠθικῶν πνευματωδῶν ποτῶν, ἐξεγειρόντων τὸν ἠθικὸν αὐτῆς ὀργανισμὸν μέχρι τῶν τελευταίων ὁρίων τῆς κοινωνικῆς παραφροσύνης. Ἠθικὸν ***delirium tremens*** ἔν τινι κοινωνίᾳ εἶναι ἀνώτερον περιγραφῆς ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ λεπτομερείᾳ καὶ ἀκριβείᾳ, ἀπόκειται δὲ μᾶλλον εἰς τὴν φαντασίαν νὰ τὸ συλλάβῃ καὶ νὰ τὸ διατυπώσῃ.

Τοιαύτη ἡ νόσος σήμερον τῆς ρωσικῆς κοινωνίας· οὐδεμία ἠθικὴ καὶ

1 **Origines de la France contemporaine.— La Revolution.**

πνευματική ανάπτυξις, διότι ανωτέρα καὶ κατωτέρα παίδευσις συντελεῖ μᾶλλον εἰς τὴν ἐξαχρείωσιν ἢ εἰς τὴν ἠθικότητα τῆς κοινωνίας· οὐδεμία πολιτικὴ τοῦ λαοῦ αὐτοβουλία, συντελεστικὴ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον εἴς τινα αὐτοῦ ἀναμόρφωσιν, ἥτις ἀπορροφᾶται ὑπὸ φαύλης συγκεντρωτικῆς διοικήσεως, ἐπαχθὲς στρατολογικὸν σύστημα καὶ ἐντεῦθεν ἀνωφελεῖς πόλεμοι ἀπορροφῶντες πᾶσαν πολιτικὴν ἰκμάδα ζωῆς καὶ ἐργασίας τοῦ κατωτάτου λαοῦ ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν ἀνωτάτων τάξεων· ἔλλειψις ἠθικῶν ἀρχῶν παρὰ ταῖς τάξεσι ταύταις, αἵτινες θύματα στρεβλῶν συστημάτων ἀρνοῦνται πᾶσαν ἰδέαν ἠθικῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀρχῆς, ἐν δὲ τοῖς κόλποις αὐτῶν ἐπιτρέπουσι νὰ στρατολογῶνται οἱ ἡγέται τῆς κοινωνικῆς ἀνατροπῆς, ἥτις ὑπὸ τὸ ἀπαίσιον τοῦ *Μηδενισμοῦ* ὄνομα ἔχει ἐν τῷ προγράμματι αὐτῆς ἀναγεγραμμένα πάντα τὰ μέσα, τὰ δυνάμενα νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν πλήρωσιν τῶν σχεδίων αὐτῆς, τὸν ἐμπρησμὸν καὶ τὴν δολοφονίαν ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος μέχρι τοῦ τελευταίου τῶν ὑπαλλήλων του. Ἡ δὲ εὐρεῖα αὕτη συνωμοσία, εἰ καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ ἔτι, περιβάλλει ἐν εἴδει φοβεροῦ καὶ ἀκαταλήπτου δικτυωτοῦ λαβυρίνθου διὰ τῶν πλοκάμων αὐτῆς ἅπασαν τὴν αὐτοκρατορίαν, ἔχουσα τοὺς ἥρωας αὐτῆς, τοὺς μάρτυρας, δυναμένη κατὰ πᾶσαν στιγμὴν νὰ μεταχειρισθῇ τούτους πρὸς πᾶσαν ἐπιχείρησιν κατὰ τοῦ ὑφισταμένου κοινωνικοῦ καθεστῶτος.

Δ'.

Καὶ τίς ὑπέχει τὴν ἀληθῆ εὐθύνην τῆς ἠθικῆς ταύτης καταστάσεως, τῆς πνευματικῆς ταύτης ἐκβαρβαρώσεως τῆς ρωσικῆς κοινωνίας, ἥτις οσημέραι ἐκφαίνεται καθαρώτερον καὶ ζοφερώτερον, ἐπαπειλοῦσα νὰ ὑποσκάψῃ ἐξ ὁλοκλήρου τὰς βάσεις, ἐφ' ὧν στηρίζεται πᾶσα ἀρχὴ καὶ πᾶς θεσμὸς αὐτῆς καὶ σύνδεσμος; Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ῥηθέντων προφανῶς καταδείκνυται, ὅτι αὐτὴ ἡ ρωσικὴ κυβέρνησις, τὸ πολιτικὸν αὐτῆς σύστημα, τὸ συντελοῦν εἰς τὴν ἐξάντλησιν μᾶλλον ἢ εἰς τὴν ζωτικότητα τοῦ ἔθνους εἶναι τὰ αἴτια τὰ προκαλέσαντα τὴν ἐχθροπάθειαν ταύτην κατὰ τῆς ὑφισταμένης τάξεως, αἱ ὑποθάλψασαι τοὺς παραβολωτάτους πόθους καὶ τὰς μᾶλλον ἀπραγματοποιήτους χιμαίρας ἐν τῇ κεφαλῇ τῆς ρωσικῆς κοινωνίας. Ὁ συναισθανθεὶς τὴν ἀνθρωπίνην αὐτοῦ ἀξίαν καὶ ἀτομικότητα Ρῶσος πολίτης, ὁ λαβὼν συνείδησιν τῆς ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ ἀποστολῆς αὐτοῦ, ὁ ἔχων γνῶσιν καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων, ἐρωτᾷ ἑαυτὸν μετ' ἀπορίας τίς ὁ λόγος τῆς ὑπάρξεως κυβερνήσεως, ἥτις δικαιωμάτων μόνον ἔχουσα ἀξιώσεις, ἀδιαφοροῦσα δὲ διὰ τὰ καθήκοντα αὐτῆς, ἐπικάθηται βαρὺς Ἐφιάλτης ἐπὶ τοῦ στήθους τοῦ ἔθνους, κωλύουσα αὐτὸ νὰ ἀναπνεύσῃ καὶ νὰ κινηθῇ ἐλευθέρως, λαμβάνει τὸ προϊὸν τῆς ἐργασίας αὐτοῦ, ἐκμυζᾷ τὸ αἷμα τῆς ζωῆς αὐτοῦ, περὶ ἑαυτῆς μόνον μεριμνῶσα καὶ τῶν περὶ αὐτὴν ἱσταμέ-

νων καὶ λειτουργουσῶν ἀνωτάτων κοινωνικῶν δυνάμεων. Ὁ Ρῶσος χωρικός, ὁ ἀπελευθερωθεὶς τῇ γενναίᾳ πρωτοβουλίᾳ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, βλέπει ἑαυτὸν μέχρι τῆς σήμερον ἐπίσης δοῦλον, ἐπίσης δυστυχῆ ὑπὸ τὴν μάστιγα αὐθαιρέτου συγκεντρωτικῆς κυβερνήσεως, ὅπως ἦτο τοιοῦτος ὑπὸ τὸ ἀρχαϊκὸν κνοῦτον ἀγρίου χωροδεσπότου, καὶ ἐντεῦθεν ἡ ἐγκάρδιος ὑποδοχὴ καὶ ἡ ἠχώ, ἧς τυγχάνουσιν οἱ ἀνατρεπτικοὶ λόγοι καὶ αἱ προκηρύξεις οἱουδήποτε Σπαρτάκου τῆς ρωσικῆς ἐλευθερίας.

Δὲν μοιροδοξῶ ἐν τῇ ἱστορικῇ ἀπόψει τῆς προόδου τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος· πρεσβεύω τὴν ἀρχὴν ἐλευθέρας τινος βουλήσεως διεπούσης τὸν ἀνθρώπινον βίον τῶν λαῶν ἐν τῇ ἐκπολιτευτικῇ αὐτῶν σταδιοδρομίᾳ. Ἀλλ' ὑπάρχουσι περιστάσεις, καθ' ἃς ὁ λόγος σιγᾷ, ἀνίκανος νὰ πράξῃ τι γενναῖον καὶ τέλειον, κλίνων δὲ ὑπὸ τὰ ἄγρια ἔνστικτα τῆς φύσεως, ἥτις τυφλὴ ἐκ τοῦ πάθους, κατερχομένη ἀπὸ τῆς ἠθικῆς αὐτῆς περιωπῆς, ὑποπίπτει εἰς τὰς ὀρέξεις καὶ τὰς παραπλανήσεις εὐτελοῦς αἰσθητισμοῦ, ὑποβιβαζομένη ἐν ἴσῃ μοίρᾳ μετὰ τῶν ἀλόγων ζώων, ὧν ἡ ζωὴ ὑφίσταται μόνον διὰ τῆς χρήσεως τῶν φυσικῶν αὐτῶν δυνάμεων καὶ ἐνστίκτων. Ἐν τοιαύτῃ πνευματικῇ καταστάσει διατελούσης τῆς κοινωνίας, μόνον διὰ καταστροφῆς δύνανται νὰ ἐπιλυθῶσι πάντα τὰ ἐπασχολοῦντα αὐτὴν προβλήματα, ἐκ τῆς τοιαύτης δὲ ἀφετηρίας νὰ ἀναγραφῇ ἡ νέα ἱστορικὴ αὐτῆς περίοδος καὶ δρᾶσις. Καὶ τοῦτο συμβαίνει ἀπό τινος χρόνου ἐν Ρωσίᾳ, ἐκφανέστερον ὁσημέραι διατυπούμενον καὶ διαγραφόμενον. Ἀφ' ἑνὸς μὲν κυβέρνησις ἐκπροσωποῦσα τὰς παραδόσεις καὶ τὰ εἴδωλα τοῦ παρελθόντος, σκοτεινὴ θεοκρατία ἐν μέσῳ τοῦ φωτὸς τοῦ δεκάτου ἐννάτου αἰῶνος, ἀντὶ πάσης ἐσωτερικῆς *πραγματικῆς* μεταρρυθμίσεως καὶ βελτιώσεως ὀνειροπολοῦσα κατακτήσεις ἁπλῶς χάριν κατακτήσεων, χάριν κορεσμοῦ ἀγρίων ἐνστίκτων, οὐχὶ δέ, ὡς ὑποκριτικῶς διακηρύττει, χάριν ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς δούλων λαῶν ἀπολυτρώσεως· ἀφ' ἑτέρου δὲ *Ἐπανάστασις*, μηδεμίαν ἠθικὴν ἀρχὴν ἀναγνωρίζουσα, μηδὲν ἰδεῶδες πρεσβεύουσα, βακχὶς κορυβαντιῶσα καὶ προσφέρουσα τὸ φίλημα παράφρονος ἐρεθισμοῦ εἰς τὴν συνείδησιν λαοῦ νηπιάζοντος ἔτι, ἀναγορεύσασα δὲ τὴν δολοφονίαν καὶ τὸν ἐμπρησμὸν ὡς τὰ ἱερὰ σύμβολα τοῦ καταστρεπτικοῦ αὐτῆς δεκαλόγου. Ἐν τοιαύτῃ ζοφερᾷ εἰκόνι διατυποῦται ἡ παροῦσα κατάστασις τῆς ρωσικῆς κοινωνίας, χωρὶς νὰ ὑποφαίνηταί που φωτεινή τις ἀκτὶς σωτηρίας καὶ ἀπολυτρώσεως. Τί ἐπιφυλάσσει τὸ μέλλον; Θέλει σωφρονήσει ἡ κυβέρνησις, κατανοοῦσα τὸν ἀληθῆ αὐτῆς σκοπὸν καὶ τὴν προσήκουσαν ἀποστολὴν ἐν τῇ ρωσικῇ κοινωνίᾳ, θέλει αἰσθανθῇ ὅτι ἡ καλλίστη πολιτικὴ διὰ τὴν ρωσικὴν πολιτείαν εἶναι τὸ πρόγραμμα τῶν μεταρρυθμίσεων, οὐχὶ δὲ ἡ κατάκτησις καὶ ἡ ἄδικος προσβολὴ ξένων ἐθνικῶν δικαίων; Ἡ δὲ ἐπανάστασις θέλει σκεφθῇ καὶ ἀποδείξει ὅτι μᾶλλον τῆς βίας θριαμβεύει ὁ κυρίαρχος λόγος ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἀντὶ δὲ τῶν νεφελωδῶν χιμαιρῶν δυσπραγματοποιήτου μέλλοντος θέλει συναισθανθῇ τὰς ἀνάγκας τῆς πραγματικότη-

τος καὶ τὴν κατὰ τὸ ἐνὸν θεραπείαν αὐτῶν, ὅπως ἤρξαντο ἤδη φρονοῦντες εὐάριθμοί τινες τῶν ἐν Ρωσίᾳ εὖ φρονούντων; Ἰδοὺ τὸ ζήτημα.

Ἐν τούτοις προκειμένου τοῦ λόγου περὶ ἐπαναστάσεων καὶ τοιούτων κοινωνικῶν φαινομένων τῆς ἱστορίας δὲν εἶναι ἴσως ἀνάξιοι ἰδιαιτέρας μνείας οἱ λόγοι οὗτοι Φρειδερίκου τοῦ Μεγάλου, δι' ὧν καὶ περατῶ τὴν παροῦσαν μελέτην: «Σαθρότης καὶ ἀστάθεια εἶναι ἀναπόφευκτοι ἐλλείψεις παντὸς ἀνθρωπίνου ἔργου. Αἱ ἐπαναστάσεις καὶ ἐν ταῖς μοναρχίαις καὶ ἐν ταῖς δημοκρατίαις ἔχουσι τὰ πρῶτα αὐτῶν αἴτια ἐν τοῖς ἀναλλοιώτοις νόμοις τῆς φύσεως. Τὰ δὲ ἀνθρώπινα πάθη δέον νὰ χρησιμεύωσιν ὡς ὤθησις, ἵνα ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν νέα προσάγωνται φαινόμενα ἐπὶ τῆς μεγάλης σκηνῆς τῆς ἱστορίας».[1]

ΝΕΟΚΛΗΣ ΚΑΖΑΖΗΣ.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΝ ΣΤΟΚΟΛΜῌ
Β' ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΠΟΙΝΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ *

Τὴν 8ην Αὐγούστου συνεπληρώθη ἔτος ἀφ' ἧς ἡμέρας εἰς τὴν βορειοτέραν εὐρωπαϊκὴν πρωτεύουσαν, τὴν Στοκόλμην, ἔκαμεν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν του τὸ Β' διεθνὲς περὶ τῶν Φυλακῶν συνέδριον. Ἂν καὶ πληθὺς δημοσιεύσεων προηγήθη, ἰδίως δ' ἐπηκολούθησε μετὰ τὸ Συνέδριον τοῦτο, πρέπει νὰ ὁμολογήσω ὅτι ἡ Σύνοδος αὕτη δὲν ἀπησχόλησε τὴν κοινὴν γνώμην, δὲν διήγειρε τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κοινοῦ τόσον, ὅσον πᾶς τις ἤθελε περιμένει ἀπὸ τὸ ζήτημα τὸ ἀπαρτίζον τὸ ἀντικείμενον τῶν συζητήσεων αὐτοῦ, ὅσον τέλος ἀπησχόλησε τὸ κοινὸν ἡ ἐν Λονδίνῳ τῷ 1872 γενομένη.

Οὔτε εἰς πλημμελῆ συγκρότησιν τοῦ Συνεδρίου, οὔτε εἰς πλημμελὲς πρόγραμμα τῶν ὑπὸ συζήτησιν θεμάτων ἀποδοτέον τοῦτο. Ὅταν τις ἐνθυμηθῇ, ὅτι τὴν 1/13 Ἰουνίου συνήρχοντο εἰς Συνέδριον ἐν Βερολίνῳ οἱ δύο ἀρχιγραμματεῖς τῶν μεγαλειτέρων αὐτοκρατοριῶν καὶ μετ' αὐτῶν οἱ πρωθυπουργοὶ καὶ ὑπουργοὶ τῶν ἐξωτερικῶν τῶν λοιπῶν μεγάλων δυνάμεων τῆς Εὐρώπης, ὅπως κανονίσωσι τὴν τύχην τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς μετὰ τὸν συμβάντα θέλει εὐκόλως ἐννοήσει, ὅτι πᾶν Συνέδριον φιλειρηνικὸν ἀμέσως κα-
πόλεμον, ... ἠδύνατο ἢ νὰ ἐπισκιασθῇ. Ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου μέχρι τῶν
τόπιν ἐρχόμενον δεν ... ἐφημερίδων, παραμονεύοντες τὴν εἴσοδον
μέσων Ἰουλίου οἱ ἀνταποκριτα...
τοῦ μεγάρου Ῥατζιβὶλ, ὅπως ἴδωσιν εισ... ...νομένους καὶ ἐξερχομένους τοὺς
Ἀμφικτύονας τῆς ἐποχῆς μας, καὶ ἐκ τῆς φυσιογ... ...ωμίας των κρίνωσι περὶ
τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς συνδιασκέψεως, ἐτηλεγράφουν εἰς τ... πέρατα τῆς
οἰκουμένης περὶ τοῦ, πῶς ὁ πρίγκηψ Γορτσακὼφ ἐφαίνετο σύννους ἢ εὔθυμος, πῶς ὁ λόρδος Βήκονσφηλδ ἐφαίνετο ζωηρὸς ἢ οὔ, καὶ ἄλλα τοιαῦτα, ποῖον

1 Frédéric le grand, Oeuvres.— Du gouvernement du Brandembourg.

* Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Συλλόγῳ Παρνασσῷ.

μέτρον ἐλήφθη ὑπὲρ τῆς Σερβίας ἢ τῆς Ἀνατολικῆς Ῥωμυλίας, ὥστε τὸ κοινὸν συνειθίσαν εἰς τοιαῦτα σπουδαῖα νέα, ἀπεδέχθη συγκριτικῶς μετά τινος ἀδιαφορίας τὴν εἴδησιν τῆς ἐνάρξεως Συνεδρίου ἔχοντος ἀποστολὴν νὰ ἐκφράσῃ εὐχὰς καὶ ἀποφάσεις οὐχὶ ὑποχρεωτικάς.

Πρὶν ἢ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν ἀφήγησιν τῶν κατὰ τὸ Β′ Διεθνὲς Ποινολογικὸν Συνέδριον, ἢ Β′ Σύνοδον τοῦ Διεθνοῦς Ποινολογικοῦ Συνεδρίου κατ' ἄλλους, ἂς ἐξετάσωμεν δι' ὀλίγων πῶς ἔλαβον τὴν ἀρχήν των, καὶ πότε ἐγένετο ἤδη κατὰ πρῶτον κοινὴ σκέψις περὶ βελτιώσεως τῶν φυλακῶν.

Κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ἡ ποινὴ τῆς φυλακίσεως ὀλίγον ἦτο γνωστή, καὶ εἰς τοὺς κατόπιν αἰῶνας ἀκόμη μικρὰ ἀπεδίδετο αὐτῇ σημασία. Ἐπὶ πολὺν καιρὸν δὲν ἐγίνετο χρῆσις τοῦ μέσου τούτου, ἢ πρὸς τιμωρίαν μικρῶν παραπτωμάτων διαπραχθέντων ὑπὸ ἀνθρώπων πτωχῶν, μὴ δυναμένων νὰ ἐκτίσωσι διὰ χρημάτων τὸ ἁμάρτημά των. Εἰς περιστάσεις σπουδαιοτέρας, ὁπότε δὲν ἤθελον νὰ κάμωσι χρῆσιν διαφόρων τρόπων θανάτου, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον σκληρῶν, κατέφευγον εἰς τὴν ἐξορίαν ἐπιβαρυνομένην ἢ οὔ δι' ἀκρωτηριασμῶν, ἢ καὶ εἰς σωματικὰς ποινάς, ῥαβδισμούς, φραγγελώσεις καὶ ἄλλας τοιαύτας, τῶν ὁποίων ἡ ἀφήγησις αὐτὴ μόνη ἀρκεῖ ὅπως προξενήσῃ φρίκην καὶ αἶσχος διὰ τὴν ἀνθρωπότητα.

Βαθμηδὸν ὅμως ὡς τὰ ἤθη ἐξημεροῦντο, καὶ ἡ περὶ τῆς ἀξίας τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς ἰδέα ηὔξανεν ἐν τῇ κοινῇ συνειδήσει, ἡ κοινωνία ἤρχισε νὰ φαίνεται κἄπως φειδωλοτέρα εἰς τὴν χρῆσιν τῶν θανατικῶν ποινῶν, συνεῖδε δὲ ὅτι καὶ ἡ ποινὴ τῆς ἐξορίας κατήντα ἀμοιβαία ἀνταλλαγὴ κακούργων, τῶν ὁποίων ἡ μετάβασις ἀπὸ χώρας εἰς χώραν ηὔξανε τὰς γνώσεις, καὶ τοὺς καθίστα ἐπιδεξιωτέρους περὶ τὸ ἔργον των, χωρὶς ὅμως νὰ μειοῖ καὶ τὰς περὶ τὸ ἐγκληματεῖν διαθέσεις των. Φυσικὴ τῶν ἐντυπώσεων τούτων συνέπεια ἦτο νὰ γίνηται ὁλονὲν μείζων χρῆσις τῆς ποινῆς τῆς φυλακίσεως, καὶ νὰ παρίσταται ἀνάγκη τόπου πρὸς φύλαξιν τῶν ἑκάστοτε καταδικαζομένων. Δὲν ἐπῆλθεν ὅμως ἀμέσως καὶ ἡ σκέψις περὶ ἀνιδρύσεως ἰδιαιτέρων πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον κτιρίων. Ἐκ τῶν ἐνόντων ἐθεραπεύετο ἡ ἀναφαινομένη ἀνάγκη, καὶ ὁτὲ μὲν παλαιοὶ πύργοι, ὁτὲ δὲ ὑπόγειοι κρύπται παλαιῶν φρουρίων ἐχρησίμευον πρὸς κράτησιν τῶν καταδίκων. Οὔτε διαφορὰ φύλου, οὔτε ἡλικίας, οὔτε εἴδους παραπτώματος ἢ κακουργήματος ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψιν, ἀλλ' ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες, παιδία καὶ γέροντες ἐρρίπτοντο ἀναμὶξ ἐν τῇ καθύγρῳ σκοτεινῇ καὶ ψυχρᾷ φυλακῇ ὑπὸ τὴν φύλαξιν βαρβάρων δεσμοφυλάκων.

Μόλις κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙϚ′. αἰῶνος ἀπαντῶμεν εἰς διάφορα κράτη ἱδρυόμενα τὰ Σωφρονιστήρια (Maisons de Correction ἢ Zuchthaüser), διακρινόμενα τῶν κοινῶν φυλακῶν, ὅτι ἐπεβάλλετο ἐν αὐτοῖς ἡ ἐργασία ὑποχρεωτικῶς. Βεβαίως τοῦτο ἦτον ἤδη μεγάλη πρόοδος, καθ' ὅτι, ἀργία μήτηρ κακίας, λέγει ἡ παροιμία, καὶ ἐν τῇ φυλακῇ περισσότερον παρὰ εἰς πᾶν ἄλλο μέρος ἐπικίνδυνον καθίσταται τὸ ἀργεῖν. Καὶ αὐτὰ ὅμως τὰ Σωφρονι-

στήρια δὲν ἀπέφεραν τοὺς ὁποίους προσεδόκων κατὰ τὴν σύστασίν των καρπούς, διότι καὶ ἐδῶ παλαιοὶ κακοῦργοι ἐγγηράσαντες εἰς τὸ ἔγκλημα, ἀλῆται ἄνευ οὐδενὸς ἔργου, καὶ παιδία παρημελημένης ἀγωγῆς κατὰ πρῶτον ἁμαρτάνοντα ἐκλείοντο ἐν τῷ αὐτῷ καταστήματι, ὅπου ὑπεχρεοῦντο μὲν τὴν ἡμέραν νὰ ἐργάζωνται, τὴν νύκτα ὅμως διήρχοντο εἰς κοινοὺς κοιτῶνας. Μετ' ὀλίγον λοιπὸν ἀπεδείχθη, ὅτι καὶ αὐτὰ τὰ Σωφρονιστήρια, ἀπὸ τῶν ὁποίων τόσα προσεδοκῶντο, ἀπέτυχον τοῦ σκοποῦ των, γενόμενα μάλιστα σχολεῖα τελειοποιήσεως τοῦ ἐγκλήματος ἕνεκα τοῦ συναγελασμοῦ τῶν τόσων πολλαπλῶν εἰδῶν κακούργων. Ὁμολογητέον, ὅτι ἂν τὰ Σωφρονιστήρια ταῦτα, τὰ ὁποῖα δὲν δύναταί τις νὰ χαρακτηρίσῃ ὡς σπουδαίαν μεταρρύθμισιν τοῦ συστήματος τῶν φυλακῶν, ἂν ἀπέτυχον, λέγω, τοῦ σκοποῦ των, δὲν εἶχον ἱδρυθῆ ἐπὶ μόνῳ τῷ λόγῳ τῆς βελτιώσεως τῶν δεσμωτηρίων. Λόγοι οἰκονομικοί, ἐλπίδες πραγματοποιήσεως μεγάλων ὠφελειῶν ἐκ τῆς ὑποχρεωτικῆς τῶν καταδίκων ἐργασίας, εἶχον συντείνει εἰς τὴν ἀνίδρυσιν αὐτῶν πολὺ περισσότερον τῶν σήμερον ἐπιζητουμένων ἠθικῶν ὠφελημάτων.

Νέα ἐποχὴ ἐγκαινιάζουσα νέαν περίοδον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν φυλακῶν ἄρχεται κατὰ τὸ τέλος τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος. Αἱ ἰδέαι αἵτινες τότε ἐκυοφοροῦντο καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην καὶ αἵτινες ἐπήνεγκον τὰς περὶ τῆς ἀνθρωπότητος ἐν γένει προόδους, καὶ τὰς συνεπείᾳ τούτων ἀνακηρυχθείσας ἀρχὰς ἐπέδρασαν καὶ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς τύχης τῶν φυλακισμένων. Βεβαίως ὁ Ἄγγλος John Howard ἠδύνατο νὰ καυχηθῇ ὅτι εἶναι ὁ λαβὼν τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ὠθήσεως περὶ μεταρρυθμίσεως τῶν φυλακῶν. Ἡ περιγραφὴ τῆς ἐν ταῖς φυλακαῖς ζωῆς, ἣν ἔκαμε ἐν τῷ καταστάντι παγκοίνῳ ἔργῳ του «ἡ κατάστασις τῶν φυλακῶν» (The state of prisons) ἦν τοσοῦτον ἐπιτυχὴς καὶ ζωηρά, ὥστε συνεκίνησεν ὅλην τὴν κοινωνίαν καὶ ἔπεισε πολλοὺς περὶ τῆς ἀναποφεύκτου ἀνάγκης νὰ ληφθῇ πρόνοια περὶ βελτιώσεως τῆς τύχης τῶν ἀνθρωπίνων πλασμάτων, ἃ κακὴ μοῖρα ὡδήγησεν εἰς τὸ ἔγκλημα. Δὲν ἦτο ἴσως ἡ πρώτη φορὰ καθ' ἣν ἐγένετο λόγος περὶ βελτιώσεως τῶν φυλακῶν, ἀλλὰ πρὸ τοῦ Howard οὐδεὶς εἶχε γράψει εἰκόνα τοσοῦτον ἀληθῆ καὶ ἀκριβῆ ἐν ὅλαις ταῖς λεπτομερείαις αὐτῆς, ἥτις νὰ ἀντίκηται τοσοῦτον πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς προόδου καὶ φιλανθρωπίας, διὰ τὰ ὁποῖα ἡ ἐποχὴ αὕτη ἐπεθύμει, καὶ δικαίως, νὰ σεμνύνηται. Ἡ φωνὴ τοῦ Howard ἠκούσθη καὶ διήγειρε γενικὸν ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τοῦ ζητήματος εἰς ὃ ἀφιέρωσε μετ' ἐπιμονῆς ἀξίας θαυμασμοῦ τὰ τελευταῖα 17 ἔτη τῆς ζωῆς του. Ἡ ὤθησις αὕτη μετεδόθη ἀπὸ τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν Ἀμερικήν, ὅπου, ἐν ᾧ ὁ παλαιὸς κόσμος ἀπησχολεῖτο εἰς τοὺς πολέμους καὶ τὰς ταραχὰς τὰς προκληθείσας ἀπὸ τὴν Γαλλικὴν ἐπανάστασιν, ἀνεπτύχθησαν ταχέως τὰ δύο συστήματα, ἅτινα ἔμελλον νὰ διαιρέσωσι εἰς δύο στρατόπεδα, ἐπὶ πολὺν χρόνον, τοὺς φίλους τῆς μεταρρυθμίσεως τῶν φυλακῶν δηλ. τὸ σύστημα τῆς Πενσυλβανίας καὶ τὸ τῆς Ἄουβουρν, ἤτοι τὸ σύστημα τῆς διαρκοῦς ἀπομο-

νώσεως μετ' ἐργασίας, καὶ τὸ τῆς ἐν κοινῷ ἐργασίας τῆς ἡμέρας χωρισμοῦ δὲ τῆς νυκτός.

Ἀποκατασταθείσης τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἡσυχίας ἐν Εὐρώπῃ, τὸ ζήτημα τοῦτο ἐτέθη πάλιν εἰς συζήτησιν εἰς τὰ πλεῖστα τῶν Κρατῶν. Κατὰ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος εἰσήχθησαν βεβαίως πολλαὶ βελτιώσεις εἰς τὸ σύστημα τῶν φυλακῶν. Μεγάλαι πρόοδοι ἀναμφισβητήτως ἐγένοντο εἰς τὰ τῆς ἐνδυμασίας, τῆς τροφῆς καὶ τὰ τῆς λοιπῆς διαίτης τῶν φυλακισμένων, τῶν ὁποίων ἡ τύχη ἐβελτιώθη ἐπὶ τὸ φιλανθρωπότερον. Τὸ ποινολογικὸν ὅμως ζήτημα δὲν ἦτο ἁπλῶς ζήτημα φιλανθρωπίας· εἶχε καὶ ἔχει ἄλλον γενικώτερον καὶ πρακτικώτερον σκοπόν, νὰ μειώσῃ τοὐλάχιστον, ἀφ' οὗ δὲν δύναται νὰ ἐμποδίσῃ τὸ ἔγκλημα. Αἱ εἰς τὴν δίαιταν τῶν φυλακισμένων ἐπενεχθεῖσαι βελτιώσεις ἔσχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν αὔξησιν τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἐν ταῖς φυλακαῖς, καὶ ἑπομένως Κυβερνήσεις τε καὶ ἄτομα δὲν ἔπαυσαν ἀπὸ τοῦ νὰ προσπαθῶσιν ἕκαστος τὸ ἐπ' αὐτῷ πρὸς λύσιν τοῦ ἐνδιαφέροντος τοὺς πάντας ζητήματος. Ὁ τύπος ἤνοιξε τὰς στήλας του εἰς ἄρθρα περὶ τούτου, ἐπιστημονικὴ γραμματολογία ὅλη, ἀρκετὰ εὐρεῖα, ἐφάνη ἐπὶ τούτῳ, ἑταιρίαι σοφῶν καὶ φιλανθρώπων συναθροίσεις ἐπελήφθησαν τῆς συζητήσεως, ἐν πολλοῖς δὲ Κράτεσιν ἐσχηματίσθησαν ἰδιαίτεραι ἑταιρίαι ὅπως ἐργασθῶσιν ἀποκλειστικῶς πρὸς βελτίωσιν τῶν φυλακῶν. Τότε δὴ κατὰ πρῶτον ἐσκέφθησαν νὰ καλέσωσιν εἰς διεθνὲς συνέδριον τοὺς ἐν διαφόροις Κράτεσι περὶ τῶν φυλακῶν ἀσχολουμένους εἰδικοὺς ἄνδρας ὅπως σκεφθῶσι πρὸς λύσιν τοῦ σπουδαίου τούτου ζητήματος.

Διάφορα πρόσωπα ἐνδιαφερόμενα σπουδαίως εἰς τὴν μεταρρύθμισιν τῶν φυλακῶν, ἀνταλλάξαντα εἴτε διὰ ζώσης, εἴτε καὶ ἐγγράφως τὰς ἰδέας των καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν χρησιμότητα τοιούτου συνεδρίου, ἀπηύθυναν «πρὸς πάντας τοὺς φίλους τῆς μεταρρυθμίσεως» γενικὴν πρόσκλησιν ὅπως συνέλθωσιν ἐν Φραγκφόρτῃ (ἐπὶ τοῦ Μαίνου) τὸ 1846. Ἡ πρόσκλησις ἔφερε τὰς ὑπογραφὰς τῶν Aubanel, Crawford, David, Diez, Ducpetiaux, Harnier, Zebb, Zulius, Sindpaintner, Mittermaier, Moreau, Christophe, Nöllnver, Picot, Russel, Luringar, Varrentrapp καὶ Welcker. Πράγματι τὴν 28 Σεπτεμβρίου 1846 συνῆλθεν ἐν Φραγκφόρτῃ τὸ Συνέδριον εἰς ὃ συμμετέσχον 46 Γερμανοὶ καθὼς καὶ ἀντιπρόσωποι τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, τῆς Ἀγγλίας, Γαλλίας, Ῥωσίας, Ὀλλανδίας, Ἑλβετίας, Δανίας, Σουηδίας καὶ Νορβηγίας καὶ τοῦ Βελγίου ἐν ὅλῳ 29. Ὁ γνωστὸς καθηγητὴς τοῦ ἐν Ἀϊδελβέργῃ Πανεπιστημίου Mittermaier ἐξελέχθη Πρόεδρος, ὁ δὲ Δρ. Varrentrapp (ἐκ Φραγκφόρτης) Γραμματεύς. Ὡς βάσις τῶν συζητήσεων ἐχρησίμευσε πρόγραμμα, συνταχθὲν ὑπὸ τῶν ἀπευθυνάντων τὴν πρόσκλησιν, καὶ τὸ ὁποῖον ὥριζε τὰ θέματα ἃ κατὰ προτίμησιν ἤθελον συζητηθῇ ὑπὸ τοῦ Συνεδρίου. Αἱ συζητήσεις διήρκεσαν τρεῖς ἡμέρας, τὸ δὲ ἀποτέλεσμα αὐτῶν, ἤτοι αἱ γνῶμαι τῆς πλειοψηφίας, συνταχθεῖσαι εἰς ὀκτὼ ἀποφάσεις, κατεχωρίσθησαν ἐν τοῖς

πρακτικοῖς τοῦ Συνεδρίου, δημοσιευθεῖσαι εἰς ἴδιον τεῦχος ἐν Φραγκφόρτη τὸ 1847.

Τοῦτο ἦν τὸ πρῶτον διεθνὲς Ποινολογικὸν Συνέδριον, ὅπερ, ἀπορρέον ἀπὸ τῆς ἰδιωτικῆς ἀποκλειστικῶς πρωτοβουλίας, ἐγένετο ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ ἀφορμὴ περαιτέρω συζητήσεων καὶ μελετῶν ἐπὶ τοῦ ἐπασχολοῦντος ἡμᾶς ζητήματος.

Κατ' ἀπόφασιν τοῦ ἐν Φραγκφόρτη Συνεδρίου, δεύτερον τοιοῦτον εἰς ὃ παρεστάθησαν ἀντιπρόσωποι σχεδὸν ὅλων τῶν πεπολιτισμένων Κρατῶν, συνῆλθε τὸ ἀκόλουθον ἔτος (1847) ἐν Βρυξέλλαις, διαρκέσαν ἐπίσης τρεῖς ἡμέρας. Ἐπρόκειτο δὲ νὰ συνέλθῃ πάλιν τὸ προσεχὲς ἔτος ἐν Ἑλβετίᾳ ἢ Ὀλλανδίᾳ, ὅτε τὰ κατὰ τὸ 1848 ἐπελθόντα πολιτικὰ συμβάντα, τὰ συνταράξαντα τὴν Εὐρώπην ὅλην, ἐμπόδισαν, ὡς ἦτο ἑπόμενον, τὴν συνάθροισιν τοῦ Γ' Διεθνοῦς Συνεδρίου, καὶ μόλις μετὰ δέκα ἔτη, ἤτοι κατὰ τὸ 1857, κατορθώθη νὰ συνέλθῃ ἐν Φραγκφόρτῃ Διεθνὲς περὶ ἀγαθοεργίας (bienfaisance) Συνέδριον, τοῦ ὁποίου τὸ ἓν τμῆμα, ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ καθηγητοῦ Mittermaier, ἠσχολήθη ἀποκλειστικῶς ἐπὶ τοῦ ποινολογικοῦ ζητήματος.

Ἡ σειρὰ τῶν Ποινολογικῶν Συνεδρίων σταματᾷ ἐδῶ μέχρι νεωτέρας ἀποφάσεως, ἕως οὗ τὸ 1872 βλέπομεν συνερχόμενον πάλιν τοιοῦτο Συνέδριον ἐν Λονδίνῳ, οὗτινος ἀποκλειστικὸς σκοπὸς καὶ ἀντικείμενον ἦτο τὸ ποινολογικὸν ζήτημα. Μεγάλη διαφορὰ ὑπάρχει μεταξὺ τῶν τριῶν προηγουμένων καὶ τοῦ ἐν Λονδίνῳ. Τὰ πρῶτα εἶχον χαρακτῆρα ὅλως ἰδιωτικὸν ἀτόμων τινων ἀναλαβόντων τὴν πρωτοβουλίαν τῆς συγκαλέσεώς των, οὐδόλως δ' ἀντιπροσωπευθεισῶν ἐν αὐτοῖς τῶν κυβερνήσεων, αἵτινες κατ' ἐλάχιστον, ἂν οὐχὶ οὐδόλως συνέτειναν εἰς τὴν σύνοδόν των. Τὸ ἐν Λονδίνῳ ἐγένετο συνεπείᾳ προσκλήσεως τῆς κυβερνήσεως τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, καὶ ἡ σύνθεσίς του ἦν ὅλως διάφορος, καθ' ὅτι ἐν αὐτῷ παρεκάθησαν ἑκατὸν περίπου ἐπίσημοι ἀντιπρόσωποι εἴκοσι δύο διαφόρων Κρατῶν, τὰ δὲ λοιπὰ μέλη τοῦ Συνεδρίου ἦσαν καθηγηταί, διευθυνταὶ σωφρονιστηρίων, ἀνώτεροι ὑπάλληλοι διευθύνσεων τῶν φυλακῶν, καὶ ἄλλα ἄτομα ἐνδιαφερόμενα εἰς τὸ ὑπὸ συζήτησιν ἀντικείμενον, ἢ ὡς ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματός των ἐξῳκειωμένα πρὸς τὰ ζητήματα ἃ τὸ Συνέδριον ἐπρόκειτο νὰ συζητήσῃ.

Ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας τὸ Συνέδριον τοῦ Λονδίνου παρεδέχθη τύπον ὅλως ἴδιον. Ἐν τοῖς προηγουμένοις σκοπός των ἀποκλειστικὸς ἦτο ἡ ἀνταλλαγὴ ἰδεῶν. Ὑπέθετον ὅτι ἤθελον ἐπιτύχει ἀποφάσεις ὁριστικὰς ἐπὶ ζητημάτων ποινολογικῶν, διδομένης τῆς εὐκαιρίας εἴς τε τοὺς θεωρητικοὺς καὶ τοὺς πρακτικοὺς ν' ἀναπτύξωσι καὶ ὑποστηρίξωσι τὰς γνώμας των. Ἀλλ' ἡ πληθὺς τῶν ἀποφάσεων ἃς ἐξήνεγκον ἀπέφεραν ὀλίγους καρπούς· ἄλλαι μὲν ἔμειναν ἀνεφάρμοστοι, ἄλλαι δ' ἐφαρμοσθεῖσαι ἀπεδείχθησαν ἐστερημέναι τῆς πρακτικῆς ἀξίας ἥτις τοῖς ἀπεδίδετο. Ἕνεκα τούτων τῶν λόγων ἐν τῷ Συνεδρίῳ τοῦ Λονδίνου ἀπεφασίσθη ὅτι σκοπός του ἦτο «Νὰ συλλέγῃ στατιστικὰς περὶ τῶν φυλακῶν πληροφορίας, νὰ συγκρίνῃ τὰ ἀποτελέσματα

τῆς πείρας, ὡς πρὸς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν διαφόρων συστημάτων τῶν φυλακῶν, τῶν διαφόρων ποινικῶν νομοθεσιῶν, νὰ συγκρίνῃ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐκφοβίσεως τῶν διαφόρων εἰδῶν τιμωριῶν καὶ διαίτης, καὶ τὰς μεθόδους τὰς ἐν χρήσει διὰ τὴν περιστολὴν ὡς καὶ διὰ τὴν πρόληψιν τοῦ ἐγκλήματος.»

Ἐν τῷ Συνεδρίῳ ἐκείνῳ ἐγκατελείφθη ἡ ἰδέα τοῦ νὰ φθάσωσιν εἰς τὴν λύσιν τοῦ ποινολογικοῦ ζητήματος διὰ θεωρητικῶν συζητήσεων καὶ προσεπάθησαν πρὸ πάντων νὰ συλλέξωσιν αὐθεντικὰς πληροφορίας ἐπὶ τῆς καταστάσεως τῶν ποινικῶν θεσμῶν τῶν διαφόρων κρατῶν, ἐπὶ τῶν παρατηρήσεων, τῆς πείρας, ὡς καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων ἅτινα ἐπετεύχθησαν, μὲ τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἡ ἐμβαθύνουσα μελέτη τῶν ἐγκλημάτων, καὶ τῶν ἐν χρήσει μέσων πρὸς περιστολήν των ἠδύνατο μόνη νὰ ὁδηγήσῃ εἰς τὴν ὁριστικὴν λύσιν τῶν κυρίων σπουδαίων ζητημάτων, καὶ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἐξευρεθησομένων ἀληθειῶν. Ἐπὶ πλέον ἐν τοῖς λοιποῖς Συνεδρίοις εἶχον ἀσχοληθῆ κατὰ προτίμησιν, ἢ ἀποκλειστικῶς, εἰς τὴν βελτίωσιν τοῦ συστήματος τῶν φυλακῶν. Ἀλλ' ἐὰν ἐνδιαφέρῃ ἡ τιμωρία τῶν ἐνόχων, οὐχὶ ὀλιγώτερον ἐνδιαφέρῃ νὰ ζητῇ τις νὰ προλάβῃ τὴν εἰς τὸ ἔγκλημα κατάπτωσίν των. Κατὰ συνέπειαν μεγάλη ἀπεδόθη προσοχὴ πρὸς τοῦτο, καὶ ἐνησχολήθησαν μετ' ἰδιάζοντος ἐνδιαφέροντος περὶ τοῦ ζητήματος τῆς βοηθείας, ἥτις πρέπει νὰ παρέχηται τοῖς ἀπελευθερουμένοις ἐγκληματίαις, καὶ τῶν μέσων τοῦ σώζειν τὰ παρημελημένης ἀνατροφῆς ἐγκαταλελειμμένα ἢ ὀρφανὰ παιδία.

Πρὶν ἢ διαλυθῇ τὸ Συνέδριον τοῦ Λονδίνου διώρισεν ἐκ τῶν μελῶν του ἐπιτροπὴν τῆς ὁποίας μέλημα ἦτο νὰ προετοιμάσῃ τὸ δεύτερον Διεθνὲς Συνέδριον. Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη ἐπαυξηθεῖσα δι' ἐπισήμων ἀντιπροσώπων διαφόρων κρατῶν ἀπεφάσισε κατὰ τὴν ἐν Bruchsal σύνοδόν της τὸ 1875 ὅπως τὸ δεύτερον Συνέδριον συνέλθῃ ἐν Στοκόλμῃ, ἐὰν ἡ συνοδικὴ κυβέρνησις ἀπεδέχετο τὴν πρότασιν ταύτην. Ἐὰν μεταξὺ τόσων ἄλλων κεντρικωτέρων πόλεων προηγήθη ἡ βορειοτάτη πρωτεύουσα τῆς Εὐρώπης τοῦτο ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι, τῆς Σουηδίας εὐτυχησάσης νὰ ἔχῃ σειρὰν ὅλην ἡγεμόνων ἀτομικῶς ὑπὲρ τῆς βελτιώσεως τῶν φυλακῶν ἐνδιαφερομένων καὶ ἐργασθέντων, ἡ κοινὴ γνώμη ἐπελήφθη τοῦ ζητήματος μετ' ἐνδιαφέροντος, καὶ ἐπετεύχθησαν ἀποτελέσματα προξενοῦντα τιμὴν εἰς τὸ κράτος τοῦτο. Ὅπως ἀσφαλίσῃ δὲ τὴν πρακτικὴν ἐπιτυχίαν τοῦ Συνεδρίου ἀπεφάσισε ν' ἀποφύγῃ ὅσον τὸ δυνατὸν τὰς θεωρητικὰς καὶ ἀφηρημένας συζητήσεις, παραδεχθεῖσα πρόγραμμα περιέχον ζητήματά τινα γενικοῦ καὶ ἀμέσου ἐνδιαφέροντος.

Ἐπὶ τῇ αἰτήσει τοῦ προέδρου τῆς ἐπιτροπῆς Dr Wines (ἐκ τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν) μεταβάντος κατὰ τὸ 1876 εἰς Σουηδίαν, ἡ Α. Μ. ὁ βασιλεὺς τῆς Σουηδίας καὶ Νορβηγίας ἀπεδέξατο μετὰ προθυμίας τὴν πρότασιν, καὶ ἡ κυβέρνησίς του ἀνέλαβε νὰ καλέσῃ ἐπισήμως ὅλας τὰς κυβερνήσεις τῶν πεπολιτισμένων κρατῶν, νὰ ἀντιπροσωπευθῶσιν ἐν τῷ Συνεδρίῳ, οὗτινος ἡ συγκάλεσις ὡρίσθη διὰ τὸ 1878 εἰς τὴν πρωτεύουσάν της, ἐζήτησε δὲ

παρὰ τῶν Βουλῶν πίστωσιν δραχ. 25,000 περίπου διὰ τὰ πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ Συνεδρίου ἀναγκαῖα ἔξοδα.

Συνεπῶς τῷ κανονισμῷ τοῦ Συνεδρίου, τὰ μέλη τῆς διεθνοῦς ἐπιτροπῆς καὶ οἱ τῶν διαφόρων κυβερνήσεων ἀντιπρόσωποι συνῆλθον ἐν Στοκόλμῃ ὀλίγας ἡμέρας πρότερον, ἵνα κανονίσωσι τὰ τῶν ἐργασιῶν των καί τινα ἄλλα προκαταρκτικὰ ζητήματα Πρῶτον καὶ κύριον ἔργον ὑπῆρξεν ἡ σύνταξις καὶ ψήφισις καταστατικοῦ διὰ τὴν προταθεῖσαν διεθνῆ ἐπιτροπὴν, ἥτις μέλλει νὰ ἦναι διαρκὴς καὶ ἐπίσημος καθὼς τὰ συνέδρια τῆς στατιστικῆς, τῶν ταχυδρομείων καὶ τηλεγράφων, τῶν μέτρων καὶ σταθμῶν καὶ ἄλλα τοιαῦτα.

Σκοπὸς τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης εἶναι, νὰ συλλέγῃ τὰ ἔγγραφα καὶ τὰς πληροφορίας τὰς σχετικὰς πρὸς τὴν πρόληψιν καὶ τὴν περιστολὴν τοῦ ἐγκλήματος, ὡς καὶ πρὸς τὸ σύστημα τῶν φυλακῶν, νὰ φωτίζῃ δὲ τὰς κυβερνήσεις ἐπὶ τῶν γενικῶν μέτρων τῶν ληπτέων ἵνα προλαμβάνωνται καὶ τιμωρῶνται αἱ παραβάσεις τοῦ ποινικοῦ νόμου, ἐπιζητουμένης πάντοτε τῆς βελτιώσεως τῶν ἐνόχων.

Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη θὰ δημοσιεύῃ γαλλιστὶ ἐν ἰδίῳ δελτίῳ

Τοὺς νόμους καὶ ὀργανικοὺς κανονισμοὺς τῶν διαφόρων κυβερνήσεων περὶ φυλακῶν· τὰ οἰκεῖα νομοσχέδια καὶ τὰς αἰτιολογικὰς ἐκθέσεις, ὡς καὶ τὰς ἐκθέσεις ἐπὶ τῶν ζητημάτων τῶν ὑποβαλλομένων εἰς τὴν συζήτησιν τῶν συνεδρίων, καθὼς καὶ πᾶν ἄρθρον ἢ ὑπόμνημα, ἀνῆκον εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἁρμοδιότητός της, ἀνεγνωρισμένου κοινοῦ ἐνδιαφέροντος. Τέλος δὲ θὰ διοργανίζῃ τὴν Διεθνῆ Ποινικὴν Στατιστικὴν καὶ θὰ προετοιμάζῃ τὰ τῶν Διεθνῶν Συνεδρίων.

Τὸ σχέδιον τοῦτο τοῦ καταστατικοῦ ὑπεβλήθη τῇ σουηδικῇ κυβερνήσει, ἥτις ἀνέλαβε νὰ προτείνῃ εἰς ἁπάσας τὰς λοιπὰς κυβερνήσεις τὴν παραδοχήν του, καὶ τὸν διορισμὸν ἐπισήμων ἀντιπροσώπων πρὸς καταρτισμὸν τῆς ἐπιτροπῆς.

Ἡ ἐπιτροπὴ ἡ προετοιμάσασα τὰ τοῦ Συνεδρίου, ἔχουσα τὴν ἐντολὴν νὰ καλέσῃ, ἐκτὸς τῶν ἐπισήμων ἀντιπροσώπων, ἐξ ἑκάστου κράτους καὶ τοὺς ἐνδιαφερομένους περὶ τοῦ ζητήματος τῶν φυλακῶν, ἐτίμησε καὶ ἐμὲ διὰ προσκλήσεώς της, καὶ ἐσκόπουν ἀτομικῶς νὰ ὑπάγω, ὁπότε ἡ κυβέρνησις ηὐδόκησε νὰ μὲ ἐπιφορτίσῃ νὰ τὴν ἀντιπροσωπεύσω, καὶ οὕτως, ὑπὸ τὴν ἰδιότητα ταύτην, ἔλαβον μέρος εἰς τὸ Συνέδριον ὡς καὶ εἰς τὰς προκαταρκτικὰς τῆς ἐπιτροπῆς ἐργασίας.

Τὴν Τρίτην, 8/20 Αὐγούστου ἐγένετο, μετὰ τῆς συνήθους εἰς τοιαύτας περιστάσεις πομπῆς, ἡ ἔναρξις τῶν ἐργασιῶν τοῦ Συνεδρίου. Ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Σουηδίας καὶ Νορβηγίας, στρατηγὸς Björnstjerna, ἐκλεχθεὶς κατὰ τὰ εἰωθότα, ἐξ ἀβροφροσύνης πρὸς τὸ φιλοξενοῦν κράτος πρόεδρος, ἐχαιρέτισε διὰ συντόμου, καταλληλοτάτου προσφωνήσεως τὰ μέλη τοῦ Συνεδρίου. Ἦτο πράγματι ἄξιον ἐνδιαφέροντος, νὰ βλέπῃ τις 296 πρόσωπα, συνελθόντα ἐκ τῶν τεσσάρων σημείων τοῦ ὁρίζοντος, ἐπὶ τῷ φιλεφημ-

κῷ καὶ φιλανθρωπικῷ σκοπῷ νὰ συσκεφθῶσι καὶ ἐργασθῶσιν ἀπὸ κοινοῦ, ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς μείωσιν τοῦ ἐγκλήματος, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς βελτίωσιν τῆς τύχης τῶν διά τινα οἱανδήποτε αἰτίαν εἰς τὸ ἔγκλημα περιπεσόντων καὶ κρατουμένων ἀτόμων. Ὅλα τὰ πεπολιτισμένα κράτη ἀπὸ τῆς Νέας Σκωτίας μέχρι τοῦ Ἀκρωτηρίου τῆς Καλῆς Ἐλπίδος, ἀπὸ τῆς Κίνας, Ἰαπωνίας καὶ Νέας Ζηλανδίας, μέχρι τῶν Νήσων τοῦ Hawaï καὶ Sandwhich, πάντα ἀντεπροσωπεύοντο παρεκτὸς τῆς ὁμόρου ἡμῶν ἐπικρατείας. Καὶ ἀντιπρόσωποι τοῦ ἀσθενοῦς φύλου δὲν ἔλειψαν· περὶ τὰς δέκα Ἀγγλίδας καὶ Ἀμερικανίδας ἐτίμησαν τὰς συνεδριάσεις μας διὰ τῆς συμμετοχῆς των, καὶ ἔνιαι αὐτῶν ἔλαβον εἰς τὰς συζητήσεις τῶν τμημάτων τὸν λόγον.

Κατὰ τὸ πρόγραμμα τῶν ἐργασιῶν του, τὸ Συνέδριον διῃρέθη εἰς τρία τμήματα, εἰς ἕκαστον τῶν ὁποίων ὑπεβλήθησαν τὰ ἐπίσης εἰς τρεῖς κατηγορίας καταταχθέντα ζητήματα, ἐφ' ὧν ἔμελλε ν' ἀσχοληθῇ. Τὰ ζητήματα τοῦ Α' τμήματος ἀφεώρων εἰς τὴν ποινικὴν καὶ τὴν περὶ τῶν φυλακῶν νομοθεσίαν, τὰ τοῦ Β' εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τῶν φυλακῶν διεύθυνσιν, τὰ τοῦ Γ' τέλος εἰς τὴν χειραγώγησιν τῶν ἀπολυομένων καταδίκων, καὶ τὴν τῶν ἀνηλίκων ἐγκληματῶν ἀνατροφήν, δηλονότι εἰς τὴν πρόληψιν τοῦ ἐγκλήματος.

Ν' ἀναφέρω ἐνταῦθα λεπτομερῶς, ἔστω καὶ ν' ἀναγνώσω ἁπλῶς τὸ κείμενον τῶν ἀποφάσεων, καθ' ὃ ἐκτενῶν, νομίζω ὅτι δὲν εἶναι ἐνδιαφέρον· διὰ συντόμων δὲ θέλω δώσει περίληψιν αὐτῶν, ἀναπτύσσων μόνον ἐκείνας ἃς νομίζω μᾶλλον ἐνδιαφερούσας ἡμῖν.

Τὸ πρῶτον τμῆμα ἀπεφάνθη, ὅτι καλὸν εἶναι ν' ἀφίνηται, ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ νόμου, διακριτική τις ἐξουσία τῷ διευθυντῇ τῆς φυλακῆς, ὅπως ἐφαρμόζῃ τὴν ποινὴν ἀναλόγως τῆς ἠθικῆς καταστάσεως τοῦ καταδίκου· ὅτι συμφέρει νὰ γίνῃ παραδεκτὴ ἀφομοίωσίς τις τῶν στερητικῶν τῆς ἐλευθερίας ποινῶν, ὥστε νὰ μὴ ἔχωμεν ὅπως νῦν, κράτησιν, φυλάκισιν, εἱρκτήν, δεσμά, πρόσκαιρα ἢ ἰσόβια, ἀλλὰ φυλάκισιν διαφέρουσαν κατὰ τὸ διάστημα τοῦ χρόνου· ὅτι εἶναι ἀναγκαία ἡ ὕπαρξις κεντρικῆς τινος ἀρχῆς, ἥτις νὰ ἐπιβλέπῃ πάσας τὰς ἐν τῷ κράτει φυλακάς.

Τὸ δεύτερον τμῆμα ἀπεφάνθη ὅτι συμφέρει οἱ φύλακες νὰ ἐκπαιδεύωνται θεωρητικῶς καὶ πρακτικῶς πρὶν ἢ διορισθῶσιν ὁριστικῶς, καὶ ὅτι πρὸς εὕρεσιν καλῶν δεσμοφυλάκων, κύριον προσὸν εἶναι ἡ μονιμότης αὐτῶν ὅπως μορφωθῶσιν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ· ὅτι ἡ ὑπὸ ὅρον ἀπόλυσις πρέπει νὰ συστηθῇ εἰς τὴν φροντίδα τῶν κυβερνήσεων ὡς θεσμὸς ἄξιος λόγου· ὅτι τὸ σύστημα τῆς απομονώσεως δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ ἄνευ διακρίσεως φυλῆς καὶ κοινωνικῆς θέσεως, ἐκτὸς μόνον ἐν περιπτώσει ἀσθενείας σωματικῆς ἢ νοητικῆς τοῦ καταδίκου.

Τὸ τρίτον τμῆμα ἀπεφανθη, ὅτι συμφέρει νὰ ἐπεκταθῇ ὅσον τὸ δυνατὸν ὁ θεσμὸς τῆς δι' ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας προστασίας τῶν ἀπολυομένων, τοῦ κράτους βοηθοῦντος μόνον χρηματικῶς καὶ ἠθικῶς, χωρὶς ν' ἀποδίδῃ οὐδένα ἐπίσημον χαρακτῆρα.

Ὅτι διὰ τοὺς ἀνήβους ἐγκληματίας, τοὺς μὴ τιμωρουμένους καὶ ἀκαταλογίστους ἀλλὰ κρατουμένους ἵνα ἀνατραφῶσι, τὸ καταλληλότερον μέσον εἶναι νὰ τίθενται παρά τινι οἰκογενείᾳ, καὶ μόνον ἐν ἐλλείψει τοιαύτης προθύμου νὰ τοὺς δεχθῇ, νὰ κλείωνται εἰς καταστήματα, ἅτινα πρέπει κατὰ τὸ δυνατὸν νὰ φέρωσι τὸν τύπον τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς, ἁπλῆς, ἀναλόγου τῇ κοινωνικῇ τάξει τῶν ἀνατρεφομένων παιδίων· ὅτι ταῦτα ν' ἀσχολῶνται εἰς ἐργασίας τοιαύτας, δι' ὧν εὐκόλως νὰ πορίζωνται τὰ πρὸς τὸ ζῆν.

Ὅτι πρὸς πρόληψιν τοῦ ἐγκλήματος καλὸν εἶναι ὁ θεσμὸς τῶν συνθηκῶν ἐκδόσεως τῶν ἐγκληματιῶν νὰ γενικευθῇ, καθισταμένων ὅσον ἔνεστιν ὁμοιομόρφων,—ὅτι πρὸς καταπολέμησιν τῆς ὑποτροπῆς μέσα πρακτικὰ εἶναι σύστημα ποινικὸν ἀναμορφωτικόν, ἔχον ὡς συμπλήρωμα τὴν ὑπὸ ὅρον ἀπόλυσιν, καὶ ἡ ὀλιγώτερον συχνὴ χρῆσις ποινῶν βραχείας διαρκείας κατὰ τῶν ἐκ συνηθείας ἐγκληματιῶν, πρὸς δὲ νὰ ὁρίζηται ἀκριβῶς ἐν ταῖς διαφόροις νομοθεσίαις ἡ ἐπιβάρυνσις τῶν ποινῶν ἣν ἤθελεν ὑποστῆ ὁ καθ' ὑποτροπὴν ἁμαρτάνων.

Καὶ τοιαῦται μὲν γενικῶς αἱ τοῦ Συνεδρίου ἀποφάσεις, ὀλίγας δὲ τὰς ὁποίας νομίζω ὡς ἰδιαιτέρως καὶ ἡμῖν ἐνδιαφερούσας θέλω ἐξετάσει λεπτομερέστερον.

Εἰς τὸ ζήτημα ἂν ὁ θεσμὸς γενικῆς ἐπιθεωρήσεως ἢ διευθύνσεως τῶν φυλακῶν εἶναι χρήσιμος, τὸ Συνέδριον ὁμοφώνως δι' ἀναστάσεως ἐψήφισεν, ὅτι, οὐχὶ μόνον εὐκτέα, ἀλλὰ καὶ ἀναγκαία ἐν ἑκάστῳ κράτει ἡ ὕπαρξις τοιαύτης κεντρικῆς ἀρχῆς. Ἐὰν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τὸ σήμερον παντοῦ σχεδὸν γινόμενον δεκτὸν σύστημα φυλακῶν, καθ' ὃ χρειάζεται ἑνότης ἐνεργείας ὑφ' ὅλας τὰς ἐπόψεις τῆς διοικήσεως, θέλει ὁμολογήσει ὅτι ὁ θεσμὸς οὗτος εἶναι ἀναπόφευκτος. Τὰ πλεῖστα τῶν κρατῶν παρεδέχθησαν αὐτόν, τὰ δ' ἔν τισιν ἐπιτευχθέντα εὐάρεστα ἀποτελέσματα, ὀφειλόμενα, κατὰ τὴν κοινὴν ὁμολογίαν, κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν ἀκούραστον καὶ συνεχῆ δραστηριότητα τῶν διευθυνόντων τὰς φυλακὰς τοιούτων εἰδικῶν ὑπαλλήλων, μαρτυροῦσι κάλλιον παντὸς ἄλλου ὑπὲρ τοῦ θεσμοῦ. Ἐν Σουηδίᾳ λ. χ. γενικὸς διευθυντὴς τῶν φυλακῶν εἶναι ὁ κ. Almquist, γερουσιαστής, ἀνὴρ κατέχων διακεκριμμένην ἐν τῇ κοινωνίᾳ θέσιν, ὅστις ἀπὸ εἰκοσαετίας καὶ πλέον ἀσχολεῖται εἰς τὸ ἔργον αὐτό, καὶ κατέστη εἰδικός, ἐν τῇ Εὐρώπῃ ἁπάσῃ τῆς γνώμης του ἀκουομένης. Ὑπάλληλος ἀνώτερος, ἔχων τὰς ἀπαιτουμένας γνώσεις, ἔχων δικαιοδοσίαν ἱκανήν, καὶ ἀποκλειστικῶς ὑπὲρ τῶν φυλακῶν ἀσχολούμενος, δύναται νὰ ἐπιτύχῃ πολλά. Σήμερον παρ' ἡμῖν αἱ φυλακαὶ ὑπάγονται εἰς ἓν τῶν τμημάτων τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐσωτερικῶν, τοῦ ὁποίου ὁ προϊστάμενος δὲν ἔχει βεβαίως οὐδὲ τὸν ὑλικὸν καιρὸν περὶ αὐτῶν ἰδιαιτέρως ν' ἀσχοληθῇ.

Ἡ ἀνάγνωσις μόνη τοῦ Β' ζητήματος τοῦ Β' τμήματος ἔχοντος ὡς ἑξῆς: «Πρέπει ἡ σύστασις σχολείων προπαρασκευαστικῶν διὰ τοὺς προϊσταμένους τῶν φυλακῶν νὰ θεωρηθῇ ἁπλῶς εὐκτέα ἢ χρήσιμος διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἔργου» καταδεικνύει ποίαν σημασίαν ἀποδίδουσι σήμερον εἰς τὸ προσωπικὸν

τῶν φυλακῶν, ὥστε καὶ σχολεῖα νὰ συσταίνωνται πρὸς μόρφωσιν τοιούτων ὑπαλλήλων. Ὁ εἰσηγητὴς κ. Beltrani-Scalia (ἐπιθεωρητὴς τῶν φυλακῶν ἐν Ἰταλίᾳ) ὑπεστήριξε θερμότατα τὴν σύστασιν σχολείων διὰ τοὺς δεσμοφύλακας, λέγων «ὅτι ἐν Ἰταλίᾳ ὅπου ἀπό τινος ἐσύστησαν τοιαῦτα ἔσχον λίαν εὐάρεστα ἀποτελέσματα. Ὅτι ἡ σύστασίς των εἶναι ἰδίως χρήσιμος, καὶ μάλιστα ἀναγκαία εἰς τὰ μεγάλα κράτη». Κατὰ τὴν ἐπὶ τούτου συζήτησιν ἤκουσα πλείστους διευθυντὰς φυλακῶν διαφόρων κρατῶν τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς, ἀνομολογοῦντας, ὅτι τὸ κυριώτερον πρόσωπον πρὸς ἐπίτευξιν καλῶν ἀποτελεσμάτων ἐπὶ τῶν φυλακισμένων εἶναι ὁ δεσμοφύλαξ. Οὗτος καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν συναναστρέφεται τὸν κατάδικον, τὸ παράδειγμά του λεληθότως ἐνεργεῖ ἐπ' αὐτοῦ· διὰ τῆς συμπεριφορᾶς του, αὐστηρᾶς πλὴν δικαίας καὶ συμπαθοῦς, ἐπιτυγχάνει παρὰ τῷ καταδίκῳ βελτίωσιν, ἣν οὔτε αἱ πειθαρχικαὶ ποιναί, οὔτε οἱ λόγοι τοῦ διευθυντοῦ, σπανιώτερον καὶ ἐπὶ βραχὺ βλέποντος αὐτὸν δύνανται νὰ ἐπιφέρωσι.

Εἰς τὰ μικρὰ κράτη, ὅπου αἱ θέσεις τῶν δεσμοφυλάκων εἶναι ὀλίγαι, δὲν συμφέρει βεβαίως ἡ σύστασις τοιούτων σχολείων· εἰς διάφορα ὅμως μέρη διωργανίσθησαν ἐν ταῖς φυλακαῖς ἑσπερινὰ σχολεῖα, ὅπου, ὁ διευθυντὴς ἢ ἄλλος ὑπάλληλος τοῦ καταστήματος, προσπαθεῖ, διὰ καταλλήλων διδαγμάτων νὰ μορφώσῃ τοὺς φύλακας πρὸς τὸ ἔργον των. Ἐν τούτῳ δυνάμεθα ν' ἀπομιμηθῶμεν τὰ ἰσχύοντα ἐν Γαλλίᾳ, ὅπου οἱ φύλακες ἐκλέγονται μεταξὺ τῶν ἀφυπηρετησάντων ὑπαξιωματικῶν τῶν ἐχόντων ποιστοποιητικὰ καλῆς διαγωγῆς, διορίζονται ἐπὶ ἑξαμήνῳ δοκιμασίᾳ καὶ ἂν δώσωσι δείγματα ἱκανότητος, τότε διορίζονται ὁριστικῶς, μὴ παυόμενοι ἄνευ δεδικαιολογημένης αἰτίας.

Καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς ποινάς, ὧν δύναται νὰ γίνῃ χρῆσις ἐν τῇ φυλακῇ, πρὸς τήρησιν τῆς πειθαρχίας, ὑπῆρξε ζωηρὰ συζήτησις διὰ τὰς σωματικὰς ποινάς, δηλ. τὴν τοῦ ῥαβδισμοῦ καὶ ἄλλας τοιαύτας, ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῶν ὁποίων ἐπέμειναν μόνον οἱ Ἄγγλοι, οἱ Σουηδοὶ καὶ οἱ Δανοί. Τὸ Συνέδριον δι' ἀναστάσεως, ἐξαιρουμένων τῶν ἀντιπροσώπων τῶν τριῶν ὡς εἴρηται κρατῶν, ἀπεφάνθη ὑπὲρ τῆς καταργήσεώς των, συνήνωσα δὲ καὶ ἐγὼ μετὰ τῶν λοιπῶν τὴν ἀσθενῆ μου φωνήν, ὑποβαλὼν καὶ ἰδίαν περὶ τούτου πρότασιν.

Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς ὑπὸ ὅρον ἀπολύσεως ἐγένετο μακρὰ συζήτησις. Ἐκτὸς τῆς Ἰρλανδίας, ὅπου ἡ ἐπιτυχία τοῦ συστήματος αὐτοῦ τοῦ ἐπονομασθέντος Ἰρλανδικοῦ εἶναι λίαν γνωστή, ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ἐν ταῖς ἀποικίαις της εἰσήχθη πρὸ πολλοῦ, καὶ ἔδωκε καλὰ ἀποτελέσματα. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1872 εἰσήχθη ἐν Βαυαρίᾳ, ἀπὸ δὲ τοῦ 1875 καὶ ἐν Κροατίᾳ· κατὰ τὰς πληροφορίας δὲ ἃς ἔδωκαν οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν δύο κρατῶν, δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι καὶ ἐκεῖ τὰ ἀποτελέσματα εἶναι λίαν εὐάρεστα. Ἐν Βαυαρίᾳ λ. χ. ἐπὶ 6000 φυλακισμένων (ἀριθμοῦ περίπου καθ' ἡμέραν), καταδικασθέντων εἰς ποινὰς ἀπὸ τριῶν μηνῶν μέχρι ἰσοβίων, δεσμῶν ἀπὸ τοῦ 1872 μέχρι τῆς 1 Ἰανουαρίου 1878, ἀπελύθησαν ὑπὸ ὅρον 1599, μεταξὺ τῶν ὁποίων πολλοὶ κατα-

δικασθέντες διὰ βαρέα ἐγκλήματα, τόσον κατὰ τοῦ ἀτόμου ὡς καὶ κατὰ τῆς ἰδιοκτησίας. Ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ἀριθμοῦ, καὶ ὑπὸ ἀστυνομικὴν ἐπιτήρησιν λίαν αὐστηράν, ἐν τῷ ἑξαετεῖ διαστήματι μόνον κατὰ 59 ἠναγκάσθησαν ν' ἀνακαλέσωσι τὴν ἀπόλυσιν, ἐκ τῶν ὁποίων 56 ἐγκλημάτισαν καθ' ὑποτροπήν, 3 δὲ παρέβησαν τοὺς ὅρους τῆς ἀπολύσεως των.—Ἐν Κροατίᾳ, ὅπου ὁ θεσμὸς οὗτος ἐφηρμόσθη κατὰ τὸ 1876 καὶ 1877, ἐπὶ 300 ἀπολυθέντων μόνον 7 ἀνεκλήθησαν, καὶ οὗτοι ἕνεκα παραβάσεως τῶν ὅρων τῆς ἀπολύσεως· (δηλ. παράλειψις τοῦ νὰ παρουσιασθῶσιν εἰς τὴν ἀστυνομίαν καθ' ὡρισμένα χρονικὰ διαστήματα, ἀλλαγὴ διαμονῆς ἄνευ εἰδοποιήσεως τῆς ἀρχῆς, καὶ ἄλλα τοιαῦτα παραπτώματα).

Ὁ θεσμὸς τῆς ὑπὸ ὅρον ἀπολύσεως εἶναι χρησιμώτατος, διότι εἶναι ἐν μέσον στάδιον μεταξὺ τοῦ ἐν τῇ φυλακῇ περιορισμοῦ καὶ τῆς ἐντελοῦς ἐλευθερώσεως, ὁπότε συχνὰ ἄνευ κακῆς προθέσεως, ἀλλ' ἐκ τῆς αἰφνιδίας μεταβολῆς καὶ τῆς μέθης τῆς ἐλευθερίας ὑποπίπτει τις εἰς παραπτώματα. Ἡ ἐπίβλεψις ἣν ὁ ὑπὸ ὅρον ἀπολυθεὶς ἐνεργεῖ ἐφ' ἑαυτοῦ ἐπὶ μῆνας ἢ καὶ ἐπὶ ἔτη ἔχει ἀναντιρρήτως ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ χαρακτῆρος του, καὶ ἐπὶ τοῦ μετέπειτα βίου του. Ὅπως ἐπιτευχθῶσι τοιαῦτα ἀποτελέσματα, πρέπει ὁ θεσμὸς νὰ ἐφαρμόζηται καλῶς. Πρῶτον πάντων ὁ κατάδικος πρέπει νὰ γνωρίζῃ, ὅτι δὲν εἶναι χάρις, ἣν ἀποκτᾷ κατὰ βούλησιν τοῦ διευθυντοῦ ἢ ἄλλου ὑπαλλήλου τῆς φυλακῆς, ἀλλ' αὐτὸς μόνος διὰ τῆς καλῆς του διαγωγῆς, τῆς ἐπιμελείας του περὶ τὴν ἐργασίαν, καὶ τῆς εἰλικρινοῦς του μεταμελείας, τῶν ὁποίων πρέπει νὰ δώσῃ ἀληθῆ δείγματα, δύναται νὰ ἐπιτύχῃ τὴν εὔνοιαν αὐτήν. Μετὰ τὴν ἀπόλυσιν ἀπαιτεῖται αὐστηρὰ ἐπίβλεψις τῆς ἀστυνομίας, ὥστε νὰ γνωρίζῃ ὁ ἀπολυθεὶς ὅτι εἰς τὸ ἐλάχιστον παράπτωμα θέλει συλληφθῇ καὶ ἀπολέσει τὸ πλεονέκτημα τοῦτο· καθ' ὅτι ὁ καιρὸς ὃν διῆλθεν ἔξω τῆς φυλακῆς δὲν τῷ λογίζεται, καὶ ἑπομένως πρέπει νὰ ὑποστῇ ἐκ νέου φυλάκισιν ὅπως συμπληρώσῃ τὸ ὅλον διάστημα τῆς ποινῆς εἰς ἣν κατεδικάσθη.

Παρ' ἡμῖν, ὅπου, ὡς ἐκ τῆς ἐλεεινῆς καταστάσεως τῶν φυλακῶν, οἱ κρατούμενοι, ὅσον περισσότερον διαμένουσιν ἐν αὐταῖς, τόσῳ μᾶλλον ἐξαχρειοῦνται, γινομένου τοῦ συστήματος δεκτοῦ, καὶ ἐφαρμοζομένου ὑπὸ τοὺς ὡς ἄνω ὅρους, νομίζω ὅτι δύναται νὰ δώσῃ ὡς καὶ ἀλλοῦ εὐάρεστα ἀποτελέσματα.

Ἐπὶ τοῦ ζητήματος, ἂν ἡ ποινὴ τῆς ἀπομονώσεως πρέπει νὰ ὑφίσταται τροποποιήσεις ἀναλόγως τῆς ἐθνικότητος, τῆς κοινωνικῆς θέσεως καὶ τοῦ φύλου τῶν ἐγκληματούντων, ἐγένετο ἐπίσης ζωηρὰ συζήτησις. Ἡ λέξις ἐθνικότης δὲν ἐλήφθη εἰς τὴν γενικήν της σημασίαν τῆς πολιτικῆς διαιρέσεως, ἀλλ' εἰς τὴν τῆς ἐθνογραφικῆς μᾶλλον· ἂν δηλ. εἰς κράτος ἀριθμοῦν πληθυσμὸν διαφόρων φυλῶν, οἷον ἐν Ῥωσίᾳ, Αὐστρίᾳ, Ἀγγλίᾳ καὶ ἄλλοις πρέπει ἡ ἀπομόνωσις νὰ ἐφαρμόζηται ἐπὶ ὅλων ἀπαραλλάκτως.

Ἐκ τῆς συζητήσεως προέκυψαν παρατηρήσεις, ἃς νομίζω χρήσιμον ν' ἀναφέρω. Καὶ πρῶτον παρ' ἀντιπροσώπων Ἄγγλων καὶ Ὀλλανδῶν ὡμολογήθη,

ὅτι ἐν ταῖς ἀποικίαις των ἐφηρμόσθη ἢ εἶναι ἐν τῷ ἐφαρμόζεσθαι, γενομένου παραδεκτοῦ κατόπιν παρατηρήσεων, ὅτι καὶ οἱ γηγενεῖς τῶν θερμῶν ἐκείνων κλιμάτων δύνανται νὰ ὑποστῶσι τὴν τοιαύτην φυλάκισιν. Ὁ χρόνος τῆς ἀπομακρύνσεως θέλει ὁρισθῆ βεβαίως ἑκασταχοῦ, ἀναλόγως τῆς ἰδιοσυγκρασίας τοῦ πληθυσμοῦ, καὶ τῶν λοιπῶν τοπικῶν περιστάσεων, ἀλλὰ κατ' ἀρχὴν παντοῦ δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ.

Ἐν Οὐγγαρίᾳ κατοικοῦσιν, ὡς γνωστόν, διάφοροι φυλαί, ἢ μᾶλλον ἐθνικότητες· ἤτοι Οὖγγροι, Σλάβοι, Σέρβοι, Ῥωμοῦνοι, Ἰουδαῖοι καὶ εἴ τινες ἄλλοι. Οἱ λαοὶ οὗτοι, τῶν ὁποίων ἡ διανοητικὴ ἀνάπτυξις εἶναι ἀκόμη μᾶλλον περιωρισμένη, μετὰ 3 — 4 ἑβδομάδων διάστημα συνειθίζουν εἰς τὴν ἀπομόνωσιν. Μόνοι οἱ Ἀθίγγανοι, ἡ ἀσύντακτος καὶ ὅλως ἰδιαίτερον βίον διάγουσα φυλὴ αὕτη, φαίνεται ἀδύνατον νὰ ὑποταχθῇ. Ἅμα τις ἐξ αὐτῶν φυλακισθῇ ἄρχεται κλαίων καὶ ὀδυρόμενος, μὴ παύων ἕως οὗ ἀπολυθῇ.

Ἐκ τῶν παρατηρήσεων αὐτῶν καὶ ἐκ τοῦ παραδείγματος μεσημβρινῶν λαῶν, οἷον τῆς Ἰταλίας, Γαλλίας καὶ Ἰσπανίας κρίνων, νομίζω ὅτι καὶ παρ' ἡμῖν δὲν ἀντίκειται φυσικόν τι πρόσκομμα εἰς τὸ νὰ γίνῃ δεκτὸν τὸ σύστημα τῆς ἀπομονώσεως, ἰδίως μάλιστα δι' ὀλιγοχρονίους ποινάς, ὅπως λ. χ. ἐγένετο ἐν Γαλλίᾳ ὅπου, διὰ νόμου τοῦ 1875, ἅπαντες οἱ εἰς φυλάκισιν μέχρις ἑνὸς ἔτους καταδικασθέντες ὑφίστανται αὐτὴν ἐν ἀπομονώσει.

Ταῦτα ἐν συνόψει τὰ κατὰ τὰς ἐργασίας τοῦ Συνεδρίου οὗτινος ἡ λῆξις ἐκηρύχθη τὴν 14/26 Αὐγούστου τοῦ 1878. Ἐπὶ τῇ ἐκφρασθείσῃ ἐπιθυμίᾳ ἐν εἴδει προσκλήσεως τῶν Ἰταλῶν ἀντιπροσώπων, ἀπεφασίσθη, προκαταρκτικῶς βεβαίως, ὅτι τὸ προσεχὲς Συνέδριον θέλει συνέλθει ἐν Ῥώμῃ.

Τόσον οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν διαφόρων Κυβερνήσεων, ὡς καὶ ἅπαντα τὰ μέλη τοῦ Συνεδρίου ἐτύχομεν παρὰ τῇ Σουηδικῇ Κυβερνήσει καὶ ἐν γένει ἐν Στοκόλμῃ δεξιώσεως λίαν ἐγκαρδίου καὶ κολακευτικῆς. Ἡ πόλις τῆς Στοκόλμης, οἱ Σουηδοὶ μέλη τοῦ Συνεδρίου, προσέφεραν ἡμῖν γεύματα καὶ ἑσπερίδας· ὁ διοικητὴς τῆς παρακειμένης πόλεως Οὐψάλης, τοῦ κέντρου αὐτοῦ τῶν φώτων ἐν τῷ ἀπωτάτῳ βορρᾷ, ἐγένετο ὁ ὁδηγός μας ἀνὰ τὴν πόλιν ἵνα δείξῃ ἡμῖν τὸ περιώνυμον Πανεπιστήμιον, τὴν περίφημον βιβλιοθήκην καὶ τὰ ἄλλα ἀξιοπερίεργα καὶ ἱστορικὰ μνημεῖα. Ὁ γενικὸς διευθυντὴς τῶν φυλακῶν ἐπέδειξεν ἡμῖν ὅλας τὰς ἐν τῇ πρωτευούσῃ καὶ τοῖς πέριξ φυλακάς, δίδων μετὰ προθυμίας ἰδιαιτέρας ὅλας τὰς λεπτομερεστέρας πληροφορίας περὶ παντὸς ἀφορῶντος εἰς τὸ σύστημα καὶ τὴν κατασκευὴν αὐτῶν.

Ἡ Α. Μ. ὁ Βασιλεὺς Ὀσκὰρ ὁ Γ'. θέλων νὰ τιμήσῃ τὴν εἰς τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ συνελθοῦσαν ὁμήγυριν ἦλθεν ἐπὶ τούτῳ ἐκ τῆς ἐν Νορβηγίᾳ 18 ὅλας ὥρας διὰ τοῦ σιδηροδρόμου ἀπεχούσης θερινῆς διαμονῆς του εἰς Στοκόλμην. Τὴν ἐνάτην ὥραν π. μ. τῆς ἰδίας ἡμέρας ἐπιτροπὴ συγκειμένη ἐξ ἑνὸς ἀντιπροσώπου παρ' ἑκάστου κράτους παρουσιάσθη εἰς τὴν Α. Μ. ἥτις μετὰ πολλοῦ ἐνδιαφέροντος ἠρώτησεν ἕνα ἕκαστον περὶ τῶν κατὰ τὰς φυλακὰς τοῦ κρά-

τους του, ἔδειξε δὲ ὅτι ἦν ἐνήμερος τοῦ ζητήματος ὡς πάντες οἱ ἐν τῷ Συνεδρίῳ παρακαθήμενοι.

Ὁ υἱὸς καὶ ἄξιος διάδοχος τοῦ γνωστοῦ συγγραφέως τῆς πραγματείας Des peines et des prisons (περὶ ποινῶν καὶ φυλακῶν) δὲν ἠδύνατο κάλλιον νὰ δηλώσῃ τὸ πρὸς τὸν ἀείμνηστον αὐτοῦ πατέρα τὸν βασιλέα Ὀσκὰρ τὸν Α'. σέβας, ἢ ἐπισκεπτόμενος τὸ διεθνὲς Συνέδριον, τὸ συνελθόν, ὅπως ἐργασθῇ περὶ βελτιώσεως τῶν φυλακῶν, ἐν τῇ πρωτευούσῃ ἐκείνου, ὅστις πρὸ ἡμίσεος σχεδὸν αἰῶνος ἤγειρε τὴν φωνὴν ὑπὲρ τῆς βελτιώσεως τῆς τύχης τῶν ἀτυχῶν πλασμάτων, ἃ μοῖρα κακὴ ἐχώρισε τῆς κοινωνίας, εἰς τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ ὁποίου ἡ Σουηδία ὀφείλει τὰς ἐν τῷ κλάδῳ τούτῳ πραγματοποιηθείσας προόδους.

Τὴν 11 ὥραν π. μ. τῆς ἰδίας ἡμέρας ἡ Α. Μ. ὁ βασιλεὺς ἀκολουθούμενος ὑπὸ τοῦ ἐπιτελείου του εἰσῆλθεν εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ Συνεδρίου, παρέμεινε δὲ μέχρι τέλους τῆς συνεδριάσεως ἐπὶ 1 $^{1}/_{2}$ ὥραν, ἀκολουθήσας μετὰ πασιφανῶς μεγάλου ἐνδιαφέροντος τὰς συζητήσεις. Τὸ ἑσπέρας τῆς ἰδίας ἡμέρας ἡ Α. Μ. ἐξένισε τὰ μέλη τοῦ Συνεδρίου εἰς τὸ ἐξοχικόν της ἀνάκτορον Drottningholm ὅπου εἰς τὸ παρατεθὲν δεῖπνον, χαιρετίσας ἡμῖν τὸ καλῶς ἤλθατε, διὰ κολακευτικῶν λόγων, προέπιεν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν καὶ πρόοδον τοῦ διεθνοῦς ποινολογικοῦ Συνεδρίου.

Καὶ ταῦτα μὲν τὰ κατὰ τὸ Συνέδριον, τοῦ ὁποίου ἐλπίζω ὅτι αἱ σκέψεις καὶ ἀποφάσεις δὲν θὰ μείνωσιν ἄνευ ἀποτελέσματος ἐπὶ τῆς ἐν γένει περὶ φυλακῶν καὶ φυλακισμένων μερίμνης τῶν διαφόρων κυβερνήσεων. Εὐχῆς δ' ἔργον θὰ ἦτον, ἂν καὶ παρ' ἡμῖν ἠδύνατο νὰ δοθῇ κάποια ὤθησις, ὅπως ἡ κοινὴ γνώμη ἐπιληφθῇ τοῦ ζητήματος τούτου δεικνύουσα τὸ ἐνδιαφέρον, ὅπερ καὶ εἰς ἄλλα μέρη ἐπέφερε τόσον εὐάρεστα ἀποτελέσματα.

Ἡ κυβέρνησις, ἐπιθυμοῦσα ἐκ τῶν ἐνόντων νὰ ἐπιφέρῃ βελτιώσεις τινάς, ἀπεφάσισε τὴν μετατροπὴν τοῦ ἐν Αἰγίνῃ ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου κτισθέντος ὀρφανοτροφείου καὶ μέχρι τοῦδε μείναντος ἀχρήστου, εἰς φυλακήν. Εἰς ταύτην προσεχῶς ἀποπερατουμένην, μεταφέρονται οἱ ἐν ταῖς ἐνταῦθα φυλακαῖς κατάδικοι, τοῦ Μενδρεσὲ μένοντος ὡς ἐξεταστικῆς φυλακῆς τῶν ὑποδίκων. Εἰς τὴν νέαν αὐτὴν φυλακὴν θέλουσιν ὑπάρχει, ὡς ἀκούω, τμήματα πρὸς χωρισμὸν κυρίως τῶν ἀνήβων, τῶν κατὰ πρῶτον ἐγκληματούντων, ἀπὸ τῶν ἐκ συνηθείας κακούργων, ὅπερ καὶ τὸ οὐσιωδέστατον. Παρεκτὸς τούτου ἐλήφθη πρόνοια ἵνα καταστῇ δυνατὴ μία κατάταξις καὶ χωρισμὸς κατ' εἶδος ἐγκλήματος. Ἂς ἐλπίσωμεν ὅτι τὸ πρῶτον τοῦτο βῆμα πρὸς βελτίωσιν τῶν παρ' ἡμῖν ἀκατονομάστων φυλακῶν θέλει στεφθῇ δι' ἐπιτυχίας, ἐνθαρρυνούσης τὴν κυβέρνησιν εἰς μέτρα σπουδαιότερα καὶ γενικώτερα πρὸς πλήρωσιν τῆς γενομένης ὁσημέραι ἐπαισθητοτέρας κοινωνικῆς αὐτῆς ἀνάγκης.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Γ. ΣΚΟΥΖΕΣ.

ΠΕΡΙ ΑΡΧΑΙΟΥ ΤΙΝΟΣ ΠΥΡΓΟΥ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΑΝΔΡΟΥ*

Ὑπὸ τὴν κώμην Ἅγιον Πέτρον τοῦ δήμου Γαυρείου τῆς Ἄνδρου, ἐπὶ τῶν ΜΑ κλιτύων ὑπερκειμένου βουνοῦ καὶ ἐντὸς ἀγροῦ ἀνήκοντος τῇ Μονῇ «Ἁγίας», κεῖται πύργος ἑλληνικός, ἄξιος λόγου διά τε τὴν ἀρχαιότητα αὐτοῦ καὶ τὴν διασκευήν. Ὁ πύργος ἀπέχει τοῦ λιμένος Γαυρείου ὑπὲρ τὴν ἡμίσειαν ὥραν, ἐξ ἴσου δὲ καὶ ἀπὸ τῆς πρὸς νότον κειμένης θαλάσσης. ΜΑ τοῦ πύργου κεῖται βουνὸς ὑψηλός, ὀνόματι Ῥέθι, οὗτινος αἱ κατωφερεῖς κλιτύες συμπίπτουσαι μετὰ τῶν τοῦ βουνοῦ, ἐφ' οὗ ὁ πύργος, σχηματίζουσι ῥευματιάν, ἧς τὰ χειμαρρώδη ὕδατα ἐκβάλλουσιν εἰς τὴν θάλασσαν.

Ὁ πύργος ἔχει σχῆμα κυλινδροειδές· στηρίζεται δ' ἐπὶ κυκλικῆς ὡσαύτως βάσεως, περιφερείας 21 μέτρου, ἓν ὅλον ἀποτελούσης μετὰ τοῦ σώματος τοῦ πύργου, ἀλλὰ διακρινομένης ἔκ τε τοῦ μείζονος αὐτῆς ὄγκου καὶ τοῦ εἴδους τῆς οἰκοδομικῆς.

Ἡ βάσις αὕτη, ὕψους ἀπὸ τοῦ ἐδάφους 4 μέτρων, εἶναι ἐκτισμένη διὰ μεγίστων καὶ ὀγκωδῶν ἀργῶν λίθων, ἀτιζωϊκοῦ σχιστολίθου, ὧν πολλοὶ ἔχουσι μῆκος 3 μέτρων μέχρι 3 καὶ 50 ἑκατοστῶν, πάχος δὲ 90—95 ἑκαστῶν. Οἱ λίθοι οὗτοι, συνηρμοσμένοι πρὸς ἀλλήλους ἄνευ συγκολλητικῆς ὕλης, ἔχουσι τὴν ἄνω καὶ κάτω ἐπιφάνειαν αὐτῶν ὁμαλήν· πιστεύω δὲ οὐχὶ ἐκ τέχνης, ἀλλ' ἐκ φύσεως, διότι, ὁ ἀτιζωϊκὸς σχιστόλιθος κοπτόμενος σχηματίζει ὁπωσοῦν ὁμαλὰς καὶ ἐπιπέδους τὰς διατόμους ἐπιφανείας. Ἡ κατὰ τὰ πλάγια δὲ συναρμογὴ τῶν λίθων εἶναι ἀνώμαλος, ἀλλὰ τεχνική, συμπλεκομένων τῶν λίθων κατὰ τὰς ἐξοχὰς καὶ ἐσοχὰς αὐτῶν, κατὰ τὸν τρόπον τῆς πελασγικῆς λεγομένης οἰκοδομικῆς. Ἡ κυλινδροειδὴς δ' ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τῆς βάσεως τοῦ πύργου εἶναι ἐντελῶς ἀκατέργαστος, ὥστε ποῖ μὲν ἐξέχουσι, ποῖ δὲ εἰσέχουσιν οἱ ὀγκόλιθοι.

Ἐπὶ τῆς βάσεως ταύτης ὑψοῦται τὸ πελώριον κτίριον τοῦ πύργου, ᾠκοδομημένον τεχνικῶς, ὁμαλῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας, τῶν λίθων ὄντων εἰργασμένων μέχρι τῆς ἀνωτάτης ζώνης.

Ἡ θύρα τῆς εἰσόδου τοῦ πύργου, ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ἐπιπέδου τοῦ ἐδάφους, ἐφ' οὗ ὁ πύργος ὑψοῦται, κειμένη, καὶ τρεῖς ὑπὲρ ταύτην ἀλλεπάλληλοι θυρίδες νεύουσι πρὸς μεσημβρίαν, πρὸς τὰς κατωφερείας δηλαδὴ τοῦ βουνοῦ καὶ τὸν ἀναπεπταμένον χῶρον. Ἔχει δὲ ὁ πύργος ΒΑ καὶ τρεῖς ἄλλας θυρίδας, παρεμφερεῖς πρὸς πολεμίστρας ἢ τοξότιδας.

Ἡ θύρα, ἡ ἀποτελοῦσα τὴν κυρίαν εἴσοδον, εἶναι τετράγωνος, ὕψους 1

* Ἀπόσπασμα ἐξ ἀνεκδότου συγγραφῆς. Ὑπομνήματα περιγραφικὰ τῶν Κυκλάδων νήσων κατὰ μέρος. Ὑπὸ Ἀντων. Μηλιαράκη.—Ἄνδρος. Κέως. (Μετὰ δύο γεωγραφικῶν πινάκων).

μέτρου καὶ 30 ἑκατοστῶν· σύγκειται δ' ἐκ 4 ὀγκολίθων, ὧν δύο ὄρθιοι ἰσοϋψεῖς ἀποτελοῦσι τοὺς παραστάτας, ἐκ τῶν ἑτέρων δὲ δύο, ὁ μὲν τὸ ἀνώφλιον, ὁ δὲ τὸ κατώφλιον, ἁπλουστάτης κατασκευῆς καὶ ἀρχαϊκωτάτης, ὁμοίας πρὸς τὴν τῆς θύρας τοῦ ἐν Μυκήναις θησαυροῦ τοῦ Ἀτρέως. Τὸ πλάτος τῆς θύρας εἶναι ἑνὸς μέτρου, οἱ λίθοι ὅμως τοῦ ἀνωφλίου καὶ κατωφλίου εἶναι μακρότεροι, καὶ προεξέχουσιν ἑκατέρωθεν τῶν παραστατῶν, ἔχοντες τὰ ἄκρα αὐτῶν ἐντετειχισμένα ἐντὸς τῶν ὀγκολίθων τοῦ κυλίνδρου τῆς βάσεως, χάριν τῆς στερεότητος. Τὸ πάχος δὲ τῶν παραστατῶν εἶναι ἴσον πρὸς τὸ πάχος τοῦ τοίχου τῆς βάσεως τοῦ πύργου, ἀκριβῶς 2 μέτρων.

Διὰ τῆς θύρας ταύτης εἰσέρχεταί τις εἰς θάλαμον κυκλικόν, διαμέτρου 5 μέτρων καὶ 50 ἑκατοστ., ἔχοντα στέγην θολωτήν, ἠρέμα τοῦ ἐσωτερικοῦ τοίχου καμπυλουμένου πρὸς τὰ ἄνω, ὡς εἰς τὰ δώματα τῶν ἀρχαίων λεγομένων θησαυρῶν· ἀντὶ κλειδὸς δὲ εἰς τὸ μέσον τοῦ σφαιροειδοῦς θόλου φαίνεται ὅτι ἐτίθεντο πλάκες. Τὰ ἐσωτερικὰ τοιχώματα τοῦ θαλάμου τούτου εἶναι λεῖα καὶ ἐπεξειργασμένα. Ἑκατέρωθεν τῆς θύρας καὶ πρὸς τὸ ὕψος αὐτῆς ὑπάρχουσι δύο φωταγωγοί, ἔξωθεν μὲν φαινόμεναι ὡς δύο κάθετοι μακραὶ καὶ στεναὶ θυρίδες, ἔσωθεν δὲ πυραμιδοειδῶς ἀναστομούμεναι ἐντὸς τοῦ τοίχου πρὸς κατάρριψιν τῶν ἀκτίνων τοῦ φωτός.

Ὁ εἰσερχόμενος διὰ τῆς θύρας τοῦ πύργου. ἐχούσης ὕψος, ὡς προέφημεν, 1 μέτρου καὶ 30 ἑκατοστ. ἐξ ἀνάγκης κύπτει· εἰσελθὼν δ' ἐντὸς τοῦ κυκλικοῦ καὶ θολωτοῦ θαλάμου ἐκπλήσσεται οὐδεμίαν βλέπων δίοδον πρὸς τοὺς ἄνω ὀρόφους τοῦ πύργου· ἂν δὲ ὑποτεθῇ ὅτι ἦτο ἐχθρός, ἀγνοῶν τὴν ἀρχιτεκτονικὴν διασκευὴν τοῦ οἰκοδομήματος, ἠδύνατο νὰ συλληφθῇ ὡς ἐν παγίδι. Τοῦτο δὲ συμβαίνει, διότι κύπτων κατὰ τὴν εἴσοδόν του δὲν δύναται νὰ ἴδῃ ὀπὴν εἰς τὸ ἀνώφλιον τῆς θύρας τετράγωνον, χαίνουσαν ἄνωθεν, ἐντὸς τοῦ πάχους τοῦ τοίχου τοῦ πρώτου ὀρόφου, καὶ χωροῦσαν μόλις ἕνα ἄνθρωπον ὄρθιον, ἔχοντα τὰς χεῖρας πρὸς τὰ ἄνω τεταμένας. Ἡ ὀπὴ αὕτη χρησιμεύει ὡς εἴσοδος εἰς τὸν δεύτερον ὄροφον· ἡ δὲ ἄνοδος ἐγίνετο δι' ἀνασυρομένου σχοινίου ἢ δι' ἀναρριχήσεως, διότι ὑπάρχουσιν ἐσοχαί τινες καὶ ἐξοχαὶ γεγλυμμέναι εἰς τὰ τοιχώματα τῆς στενῆς ταύτης εἰσόδου.

Διὰ τῆς ὀπῆς ταύτης ὁ ἀνερχόμενος εἰσέρχεται εἰς τὸν δεύτερον ὄροφον. Ἐκ τοῦ ἐδάφους δὲ τούτου, ὅπερ εἶναι ὁ θόλος τοῦ πρώτου ὀρόφου ἄρχεται ἑλικοειδὴς κλῖμαξ, ἧς οἱ ἀναβαθμοὶ διήκουσι μέχρι τῆς ἀνωτάτης ζώνης τοῦ πύργου· οἱ ἀναβαθμοὶ οὗτοι, ὧν σώζονται 25 τὸν ἀριθμόν, εἶναι μεμονωμένοι ὀγκόλιθοι ἀττιζωϊκοῦ σχιστολίθου, ἐντετειχισμένοι, κατὰ μέρος ἕκαστος, εἰς τοὺς τοίχους τοῦ πύργου, ἐξ οὗ προεξέχουσιν 1 μέτρον καὶ 10 ἑκατοστά.

Ἡ ἀρχαϊκὴ αὕτη ἑλικοειδὴς κλῖμαξ δυστυχῶς διακόπτεται, διαρραγείσης καὶ καταπεσούσης μιᾶς τῶν ἀναβαθμίδων πρὸς την βόρειον ἀκτῖνα τοῦ πύρ-

γου, ὥστε δὲν δύναταί τις νὰ φθάσῃ μέχρι τῆς ἀνωτάτης ζώνης τοῦ πύργου, ἂν δὲν ἔχῃ ξυλίνην μικρὰν κλίμακα ὅπως ὑπερπηδήσῃ τὸ κενόν.

Τὸ ὕψος τοῦ δευτέρου ὀρόφου εἶναι 2 μέτρων καὶ 30 ἑκατοστ. μέχρι δὲ τῆς κορυφῆς τοῦ πύργου φαίνονται τὰ ἴχνη ἓξ ἔτι ὀρόφων, οἵτινες θὰ ἐχωρίζοντο διὰ ξυλίνων διαχωρισμάτων, κοινὴν ἐχόντων τὴν ἑλικοειδῆ κλίμακα καὶ θύρας βεβαίως καταρρακτάς· ἐκ τούτου δ' ὑπολογίζω τὸ ὕψος τοῦ πύργου ἀπὸ τῆς βάσεως εἰς 20 περίπου μέτρα. Τὸν δεύτερον ὄροφον φωτίζει θυρὶς ἴση πρὸς τὴν θύραν τῆς εἰσόδου καὶ τῆς αὐτῆς κατασκευῆς· φαίνονται δ' ἔτι εἰς αὐτὴν πρὸς τὴν ἄνω καὶ κάτω γωνίαν τοῦ ἀνωφλίου καὶ κατωφλίου αἱ ὀπαί, ἔνθα ἐστρέφετο τὸ θυρόφυλλον, καθὼς καὶ ἡ ἐφ' ἑνὸς τῶν παραστατῶν ὀπή, ἔνθα ἐγομφοῦτο ὁ μάνδαλος. Ἡ θυρὶς αὕτη κεῖται εἰς ὕψος 1 μέτρου καὶ 60 ἑκατοστ. ὑπὲρ τὸ ἀνώφλιον τῆς θύρας τῆς εἰσόδου.

Διάφοροι ὀπαὶ ἔσω πρὸς τὴν βόρειον ἀκτῖνα τοῦ τοίχου ὑπάρχουσαι ἴσως ἐχρησίμευον πρὸς ἔνθεσιν δοκῶν. Ὑπάρχουσι δὲ κατὰ διαστήματα περὶ τὴν κλίμακα καὶ φωταγωγοί.

Ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ κυλίνδρου τοῦ πύργου καλύπτεται ὑπὸ δευτέρου τοίχου συνημμένου τῷ ἐξωτερικῷ, ἐκτισμένου ἐκ μικρῶν λίθων εἰργασμένων καὶ καλῶς ἡρμοσμένων καθ' ὅλας αὐτῶν τὰς πλευρὰς καὶ γωνίας, ἄνευ συγκολλητικοῦ μέσου, κατὰ τὸν τρόπον τῆς οἰκοδομίας τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου. Ὁ δεύτερος οὗτος τοῖχος, τὰ νῦν εἶναι πολλαχοῦ κατερριμμένος· ἐκτίσθη δὲ βεβαίως ὅπως καταστήσῃ τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ πύργου ὁμαλὴν, καὶ διακωλύῃ τὴν εἴσοδον τοῦ ἀνέμου διὰ τῶν κενῶν διαστημάτων, ἅτινα ἠδύναντο νὰ καταλείπωσιν αἱ συναρμογαὶ τῶν ὀγκολίθων, μὴ ὄντος ἐν χρήσει τοῦ κονιάματος.

Ὁ πύργος τὰ νῦν στερεῖται στέγης· ἡ ἀνωτάτη αὐτοῦ ζώνη εἶναι ἐρειπωμένη καὶ ὅλον τὸ οἰκοδόμημα φέρει τὰ ἴχνη τῆς παλαιότητος· οὐδὲν δὲ ἴχνος ὑποδεικνύει πῶς ἦτο ἐστεγασμένος.

Ὑπὲρ τὴν θυρίδα τοῦ δευτέρου ὀρόφου ὑπάρχει μικροτέρα θυρίς, καὶ ὑπὲρ ταύτην ἄλλη μεγαλειτέρα. Ἐξ ἀριστερῶν δὲ τῆς τελευταίας προεξέχει ὀρθία πλὰξ ἐντετειχισμένη εἰς τὸν παραστάτην τῆς θυρίδος, ΜΔ πρὸς τὴν ἀνωτάτην ζώνην ὑπάρχουσι καὶ δύο ἕτεραι θυρίδες, ὑπερκείμεναι ἀλλήλων.

Περὶ τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν ὁ πύργος φέρει τέσσαρας αὔλακας τετραγώνους, ἀβαθεῖς καὶ καθέτους ἀπὸ τῆς ἀνωτάτης ζώνης μέχρι τῆς κατωτάτης, καὶ ἐν ἴσῃ ἀποστάσει ἀπ' ἀλλήλων γεγλυμμένας· πλάτος αἱ αὔλακες ἔχουσι 10 ἑκατοστὰ τοῦ μέτρου καὶ βάθος 2 ἑκατοστά.

Ὁ πύργος οὗτος, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν ἐν τοῖς περὶ τῶν ἐκτὸς τῆς ἀρχαίας πόλεως τῆς Ἄνδρου οἰκήσεων, ἐχρησίμευε βεβαίως ὡς πρόχειρον φρούριον τῶν οἰκούντων πολιτῶν μακρὰν τῆς φρακτῆς ἀρχαίας πόλεως ἢ τῶν ἐχόντων οἱασδήποτε ἐργασίας εἰς τὰς ἀφράκτους ἐσχατιάς. Εἴδομεν δὲ ὅτι

ἐκτὸς τοῦ πύργου εὑρέθησαν ὑδραγωγοὶ σωλῆνες, δι' ὧν μετωχετεύετο πιθανώτατα ὕδωρ εἰς τὸν πύργον ἐκ τῆς ὑπερκειμένης πηγῆς, τῆς ἐν τῷ χωρίῳ Ἁγίῳ Πέτρῳ. Εἰς τὸν ὅμοιον τὴν κατασκευήν, ἀλλὰ τετράγωνον τὸ σχῆμα πύργον τῆς Ἁγίας Μαρίνης ἐν Κέῳ, ἐπρομηθεύοντο ὕδωρ δι' ὑπογείου σύριγγος κλιμακωτῆς, διηκούσης εἰς μακρὰν κείμενον φρέαρ. Ἡ λανθάνουσα τὸν εἰσερχόμενον εἴσοδος τοῦ πύργου τῆς Ἄνδρου, λίαν ἐπιτήδειος πρὸς ἄμυναν καὶ προφύλαξιν, μαρτυρεῖ ὡσαύτως τὸν προορισμὸν τοῦ οἰκοδομήματος. Ὡσαύτως δὲ ἡ ἐκ τῆς ἀνωτάτης θυρίδος προεξέχουσα πλὰξ βεβαίως ἐτέθη, ὅπως ὁ ἐκεῖθεν τοξεύων μὴ προσβάλλεται ἐκ τῶν πλαγίων.

Ἀπορία μοὶ ἐγεννήθη εἰς τί ἐχρησίμευον αἱ τέσσαρες ἐπὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ τοιχώματος τοῦ κυλίνδρου λελαξευμέναι αὔλακες, περὶ ὧν ἐμνήσθημεν· ὁ τετράγωνος πύργος τῆς Κέω δὲν φέρει τοιαύτας, ὁ ἐν τῇ Νάξῳ δὲ ὑπάρχων, ὃν ἐγὼ δὲν εἶδον, κατὰ τὰς συντόμους περιγραφὰς τοῦ Ross καὶ Dugit, φαίνεται ὅλως ἄλλης κατασκευῆς. Εἰς τὸν τῆς Κέω πύργον παρετήρησά τι, ὅπερ δὲν ἔχει ὁ τῆς Ἄνδρου, ἐκτὸς ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἡ ἀνωτάτη τούτου ζώνη ἐντελῶς κατέρρευσεν, ὅπερ δὲν πιστεύω· ὁ ἐν Κέῳ πύργος ἔχει περὶ τὰς 4 πλευρὰς καὶ περὶ τὴν κορυφὴν ἐντετειχισμένας ὀρθίας πλάκας προβλήτιδας, αἵτινες πιθανώτατα ὑπεβάσταζον σανίδας ἢ καὶ πλάκας πρανεῖς, ἀφ' ὧν οἱ ἐν τῷ πύργῳ μαχηταὶ ἠδύναντο ἀνετώτερον καὶ ἀθρόοι νὰ μάχωνται, τοξεύοντες τοὺς ἐπερχομένους.

Ἐκ τούτων ὁρμώμενοι καὶ λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ πύργος τῆς Ἄνδρου ἦτο φρούριον, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἱ ἐντὸς κλειόμενοι ἔμενον ἄπρακτοι, οὐδ' ὅτι ἐμάχοντο ἐκ μόνων τῶν θυρίδων, ὅπου μόλις εἷς ὁπλίτης ἠδύνατο νὰ σταθῇ, ἐκτεθειμένος καὶ οὗτος εἰς τὴν προσβολὴν τῶν πολιορκητῶν, μαχομένων ἐπὶ ἀναπεπταμένου πεδίου· οὐδὲ ἦτο δυνατὸν οἱ ἐν τῷ πύργῳ ν' ἀντιτάσσωσιν ἕνα ἢ δύο πρὸς πολλούς. Διὸ παραδεχόμεθα ὅτι ἐκτὸς τοῦ πύργου ὑπῆρχον συνημμέναι αὐτῷ ἐπάλξεις καὶ κρόσσαι, ἐφ' ὧν οἱ μαχηταί, ἐξερχόμενοι ἐκ τῶν θυρίδων, τῶν ὑπὲρ τὴν θύραν, ἀνεπτύσσοντο καὶ ἐμάχοντο ἀποτελεσματικῶς. Τοιαύτας δὲ προβολὰς εἶχον, καθ' ἃ γινώσκομεν, οἱ τῶν ἀρχαίων ξύλινοι πύργοι, ὡς καὶ τὰ τείχη. Εἰκάζομεν ἑπομένως ὅτι αἱ ἀβαθεῖς αὔλακες, αἱ περὶ τὸν πύργον λελαξευμέναι, ἐχρησίμευον πρὸς γόμφωσιν τῶν ὀρθίων δοκῶν, ὅπως μὴ μετακινῶνται ἔνθεν καὶ ἔνθεν, ἐφ' ὧν ἐπροσηλοῦντο ξύλιναι ἐπάλξεις καὶ ἕτερα ἀμυντήρια. Ὑποθέτομεν δὲ ξυλίνην τὴν περὶ τὸν πύργον πολεμικὴν διασκευήν, διότι οὐδὲν ἴχνος λιθίνου κτιρίου φαίνεται περὶ αὐτόν.

Ἐν ἀρχῇ ὑπέλαβον ὅτι αἱ αὔλακες ἐτέθησαν πρὸς ἐπιρροὴν τῶν ὑδάτων τῆς στέγης, ἢ πρὸς ἔνθεσιν δοκῶν ὑποβασταζουσῶν τὰ γεισώματα τῆς στέγης, ἂν εἶχε τοιαῦτα λίαν προπεπτωκῶτα, ἢ ὡς σημεῖα τῶν τεχνιτῶν πρὸς συναρμογὴν τῶν λιθων καὶ σχηματισμὸν τοῦ κυλινδρικοῦ σχήματος, ἀλλ' ὅλα

ταῦτα δὲν εἶχον λογικήν τινα βάσιν, στηριζομένην ἐπὶ προηγουμένων παρατηρήσεων.

Ἡ ὄψις τοῦ πύργου εἶναι μεγαλοπρεπὴς καὶ ἐπιβάλλουσα ἐν μέσῳ τῶν ἀδένδρων ἐκείνων κλιτύων τοῦ βουνοῦ, ὅπου μόνος αὐτὸς ὑψοῦται, λείψανον στερεὸν τῆς πολιᾶς ἀρχαιότητος.[1]

Ὁ πύργος οὗτος εἶναι ἡ μόνη ἐν Ἄνδρῳ ἀρχαιότης, ἡ φέρουσά πως χαρακτῆρα μνημείου· καίτοι δ' ἐπὶ αἰῶνας ὁλοκλήρους διετηρήθη αὐτόθι, ὁ χρόνος ὅμως ἐγγίζει τῆς καταπτώσεως αὐτοῦ, ἐὰν δὲν ἐπέλθῃ ἐπίκουρος ἡ φροντὶς καὶ μέριμνα τῶν φιλαρχαίων. Διότι εἰς τὴν κατάβορρον ἀκτῖνα τοῦ κυλίνδρου ὁ βορρᾶς καὶ αἱ βροχαὶ κατέφαγον τοὺς εὐθρύπτους ὀγκολίθους, ἀνέφξαν ὀπὰς καὶ κατέρριψαν μέρος τοῦ ἐσωτερικοῦ τοιχώματος· μόλις δὲ συγκρατεῖται ἡ ἄνω ζώνη μετέωρος ἐπί τινων λίθων. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ ἐπιδιορθωθῇ τὸ μέρος τοῦτο καὶ νὰ κλεισθῶσι τὰ χάσματα. Ἀπαιτεῖται δὲ πρὸς τούτοις περὶ τὸν πύργον νὰ κτισθῇ καὶ τοῖχος ἄθυρος μετὰ κλίμακος, ἐχούσης ἀναβαθμοὺς ἐντετειχισμένους, δι' ἧς νὰ εἰσέρχωνται εἰς τὸν πύργον ἄνθρωποι, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ζῷα.

Ἐπικαλούμεθα δὲ τὴν προσοχὴν καὶ τὴν μέριμναν εἴτε τοῦ ἁρμοδίου ἀρχαιολογικοῦ τμήματος τοῦ Ὑπουργείου, εἴτε τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας, διότι ὁ πύργος οὗτος δὲν ἔχει κύριον, ὅστις πιθανὸν νὰ ἐφρόντιζε περὶ τῆς διασώσεως, θεωρῶν αὐτὸν κόσμημα τοῦ κτήματος αὐτοῦ. Λέγομεν δὲ ὅτι δὲν ἔχει κύριον, διότι ὁ ἀγρὸς ἐφ' οὗ κεῖται, εἶναι μοναστηριακός, ἀνήκων εἰς τὴν Μονὴν Ἁγίας· γνωστὸν δὲ ὅτι τὰ μοναστηριακὰ κτήματα ἐνοικιάζονται πολυετῶς εἰς ἐνοικιαστάς, οἵτινες καὶ αὐτὰ τὰ κτήματα πολλάκις καταστρέφουσι, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον θὰ φροντίσωσι περὶ τῶν ἐν αὐτοῖς ἀρχαιοτήτων, ἐκ τῶν ὁποίων ἴσως θὰ ζητήσωσι νὰ ὠφεληθῶσιν. Εἶδον δ' ἐγὼ αὐτὸς κατὰ τὴν ἐπίσκεψίν μου εἰς τὸν πύργον, παρακείμενον ἀρχαῖον λάκκον, νεωστὶ ἀνεῳγμένον ἐξ ἀνασκαφῆς γενομένης ὑπὸ τοῦ ἐνοικιαστοῦ, ὁ ὁποῖος φανταζόμενος αὐτὸν πλήρη θησαυροῦ, εὗρε πλήρη χώματος.

Ἀ. ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ.

1 Εἰκόνα τοῦ πύργου μικρὰν δύνανται νὰ ἴδωσιν οἱ βουλόμενοι ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ Karl G. Fiedler: Reise durch alle Theile des Koenigreiches Griechenland, τόμ 2, σελ. 236, κατατομὴν δὲ τοῦ θολωτοῦ δωματίου τῆς εἰσόδου καὶ τῆς στενῆς ἀνόδου ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ L. Ross: Reisen auf den griech. Inseln, τόμ. 2, σελ. 12.

ΠΕΡΙ ΙΘΩΜΗΣ ΚΑΙ ΜΕΣΣΗΝΗΣ

καὶ τῶν ἐν αὐταῖς ἀνακαλυφθεισῶν ἐσχάτως ἐπιγραφῶν καὶ λοιπῶν μνημείων.

Ὑπὸ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΠΕΤΡΙΔΟΥ*

1.

ς' Αἱ περισωζόμεναι ἐπιγραφαί**

Μ. . . Αιλιον Αυρηλιον
Ουηρον καισαρα
οι ελληνες ευχαρι-
στουντες τοις θεοις
και αιτουμενοι τα αγαθα
τω οικω εισηγησαμενοι
και τα αναλωματα παρασχον-
τος Τιβ: . . και . . Αιθιδα κ Αιλια
νου του αρχιερεως αυ
των δια βιου και Ελλαδαρ-
χου απο του κοινου των
Αχαιων ανεστησαν.

ταύτην ἐξέδωκε καὶ ὁ πολὺς Βοίκχιος ἐν τῷ Corpus κλ. παρ' ᾧ λέγει περὶ αὐτῆς τάδε· «nobis misit Mustoxydes schedas graeci cujusdam Miltiadis, qui Megalopoli Messenen profectus erat: ex quibus intellexi nec Fourmontum nec Majum vere retulisse· titulus Messenae repertus est· εἰς τοῦ Μαυρομάτι κατὰ τοῦ Βουλκάνου τὸ Μοναστήριον εἰς ἕνα λίθον ὄρθιον εἰς τὸ χωράφιον τοῦ Δημήτρη Σταματελοπούλου· Mauromate est Messene; Bulcano (Vulcano, Burcano) est Ithome. 'Ελλαδάρχης simpliciter dictus distinguendus est ab 'Ελλαδάρχῃ τῶν 'Αμφικτυόνων. Ἴδε περὶ τούτου καὶ ἐπιγραφὴν 112 ἐν τῷ Corpus. 'Εκδίδομεν δὲ καὶ αὖθις ἐνταῦθα, ὅπως δώσωμεν νύξεις τινὰς ἁρμοδίας πρὸς πλείονα σαφήνειαν τῶν ἐν αὐτῇ καὶ τῶν παρὰ Βοικχίῳ ἀναφερομένων.

* Ἴδε Παρνασσοῦ σελ. 824.

** Ἕνεκα ἐλλείψεως χρόνου αἱ ἐπιγραφαὶ ἐστοιχειοθετήθησαν διὰ μικρῶν γραμμάτων, ἀλλὰ προσεχῶς διανεμηθήσεται ἴδιος πίναξ περιέχων αὐτὰς οἷαι ἀντεγράφησαν ὑπὸ τοῦ συλλογέως.

Καὶ ὁ μὲν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ μνημονευόμενος Αἰθίδας ἀναφέρεται καὶ παρὰ Παυσανίᾳ ὡς πλούσιος ἀνὴρ καὶ διὰ τὸν πλοῦτον αὐτοῦ πολλὰ τιμώμενος ὑπὸ τῶν Μεσσηνίων, καὶ δικαίως τῆς τιμῆς ταύτης ἀπέλαυε, διότι, ὡς φαίνεται, ἐποιεῖτο ἀρίστην χρῆσιν τοῦ πλούτου δαπανῶν πρὸς ἐξωραϊσμὸν τῆς πόλεως καὶ πρὸς κατασκευὴν χρησίμων τῷ κοινῷ οἰκοδομῶν, πρὸς δὲ καὶ εἰς διαφόρους ἄλλας ἀνάγκας τῆς πόλεως πρόθυμος χορηγὸς γενόμενος· οὗτος κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν, παρέσχε τὰ ἀναλώματα καὶ κατεσκευάσθη τὸ ἄγαλμα, ὅπερ τὸ κοινὸν τῶν Ἀχαιῶν ἀνέστησεν ἐν τῷ γυμνασίῳ τῆς Μεσσήνης πρὸς τιμὴν Μάρκου Αὐρηλίου τοῦ αὐτοκράτορος ἐπὶ στήλης, ἧς τὸ τεμάχιον, παρ' ᾧ ἡ ἐπιγραφή, σώζεται καὶ σήμερον· ἐπειδὴ δὲ σαφῶς ἀποφαίνεται ὁ Παυσανίας ὅτι ὁ Αἰθίδας ἦν ὁ ἐπειργασμένος ἐπὶ τῇ στήλῃ ταύτῃ, ἄρα ἡ θέσις τῆς στήλης ὑποδεικνύει τὴν θέσιν τοῦ γυμνασίου, παρ' ᾧ ἦν ἀνεστηκὸς τὸ ἄγαλμα ὁμοῦ μὲ τὰ ἄλλα, καὶ οὕτως ἀνακαλύπτεται τὸ γυμνάσιον τῆς πόλεως, ὅπερ τώρα εἶναι ἀγρὸς τοῦ Φώτου Γεωργακοπούλου, κείμενον πρὸς Ν. τοῦ ῥεύματος καὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας μονῆς τοῦ Βουλκάνου. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ μονὴ αὕτη ἦν πρότερον ἐν τῇ κώμῃ *Μαυρομμάτι*, καὶ ὕστερον κατεσκευάσθη ἔνθα τὴν σήμερον εὑρίσκεται, ὡς παρακατιόντες ὀψόμεθα· ἐπειδὴ δὲ πρότερον ἦν εἰς Μαυρομμάτι, διὰ τοῦτο ὁ Βοίκχιος «λέγει κατὰ τοῦ Βουλκάνου τὸ μοναστήριον κλ.» εὑρίσκετο ὁ ὄρθιος λίθος ἢ ἡ στήλη, κατὰ τὸν Παυσανίαν, ἐφ' ἧς ἡ ἐπιγραφή.

Ἡ δ' ἐποχὴ καθ' ἣν ἔζη ὁ Αἰθίδας διασαφεῖται πολὺ ὑπὸ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης· διότι ὁ Παυσανίας ἁπλῶς εὑρίσκει αὐτὸν ἑαυτοῦ πρεσβύτερον ὄντα, καὶ οὐδὲν πλέον, κατὰ πόσα ἔτη ὅμως ἦν πρεσβύτερος, ἀποσιωπᾷ· ἀλλ' εὐκόλως ἀνευρίσκομεν αὐτὰ ὑπολογίζοντες τὰ ἔτη, καθ' ἃ ἔζων ὅτε Μάρκος Αὐρήλιος καὶ ὁ Παυσανίας. Τοῦ Αἰθίδα τούτου ὁ πρόγονος κατεπολέμησε τὸν Δημήτριον, τὸν αἴφνης εἰσχωρήσαντα εἰς Μεσσήνην, καθάπερ λέγει ὁ Παυσανίας, ὥστε ἡ οἰκογένεια αὕτη τῶν Αἰθιδῶν ἦν ἐκ τῶν σημαντικωτέρων τῆς Μεσσήνης καὶ τῶν μᾶλλον ἐπ' αἰῶνας ἐν δόξῃ καὶ ἀκμῇ συντηρηθεισῶν· διότι ἀπὸ τοῦ Αἰθίδα τοῦ ἐπὶ Δημητρίου ἀκμάσαντος ἕως τοῦ Αἰθίδα τοῦ ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου ἀριθμοῦνται πλέον τῶν τριακοσίων ἐτῶν· ἔστω καὶ τοῦτο μία τῶν ἀποδείξεων τῆς συντηρήσεως οὐ μόνον οἰκογενειῶν, ἀλλὰ καὶ φυλῆς καὶ ἔθνους, ὡς τὸ ἑλληνικόν, ὅπερ συνετηρήθη ἄχρι τοῦ νῦν μὴ ἐξολοθρευθέν, ὅπως ἐφρόνει ὁ Φαλμεράϋερ καὶ οἱ τούτου ὀπαδοί.

2

Ευμολπη χαιρε
Ατειμητου ❦ Ατειμητου
Σωζομενης

Αὕτη ἐστὶν ἐπιτάφιος καὶ μετηνέχθη βεβαίως ἀλλαχόθεν, ἴσως ἔκ τινος τάφου ἢ τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου τῆς πόλεως, εἰς τὸν ἐπὶ Βυζαντίνων ἀνεγειρόμενον ναὸν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, κατεστραμμένον καὶ τοῦτον ἤδη· ἔκειτο δ' ἐπὶ λίθου ἄνωθεν τῆς θύρας· τοῦ ναοῦ εὑρισκομένου, καὶ παρὰ τῷ ἀγρῷ τοῦ Γ. Σταματελοπούλου 50 βήματα περίπου πρὸς Β μακρὰν τῆς θέσεως, ἐν ᾗ ἡ στήλη, ἐφ' ἧς ἡ ἀνωτέρω πρώτη ἐπιγραφή, ἤτοι ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ γυμνασίου, ἔνθα οἱ Βυζαντῖνοι ἔκτισαν *μεγάλην Ἐκκλησίαν*, ὡς λέγει ὁ Βοίκχιος, πρὸς ὃν ὁ σοφὸς ἐκ Κερκύρας Μουστοξύδης ἀπέστειλε καὶ ταύτης ἀντίγραφον, ὅπως καὶ τῆς πρώτης. Σημειωτέον δ' ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ χωρίου *Μαυρομμάτι* ἀπαντᾷ ὑπὸ δύο μορφὰς ἢ τύπους παρὰ Βοικχίῳ *Μαυρομμάτη* καὶ *Μαυρομματιαῖς*,[1] ὅπως καὶ τὸ τῶν Καλαμῶν *Καλαμάτα* καὶ *Καλοματιαῖς*.[2] Ἡ παραμόρφωσις δὲ τῶν ὀνομάτων ἀποδεικνύει ὅτι πολλὴν προσοχὴν πρέπει νὰ καταβάλλῃ ὁ ἐπιστήμων πάντοτε, ὅπως ἀποφεύγῃ τὴν ἀπὸ τῆς ἀληθείας παραπλάνησιν αὐτοῦ, εἰς ἣν ὑπόκειται οὐ μόνον ἐν ταῖς ἀρχαιολογικαῖς ἐρεύναις, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς καὶ λοιπαῖς, ὡς ἀπεδείξαμεν εἰς πλάτος ἀλλαχοῦ.[3] Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἐξέδωκε καὶ ὁ Βοίκχιος ὑπ' ἀριθ. 1496. Ἐκδίδομεν δὲ καὶ ἡμεῖς εἰς ἔνδειξιν τῆς θέσεως, ἐν ᾗ ἔκειτο τὸ γυμνάσιον, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω.

3

...Ι...Ι...Ι...και μεγαλα
Ι... υχων αρετης
χαριν
υλαις.

Αὕτη εὑρέθη νεωστὶ καὶ εὑρίσκεται ἐν τῷ σταφιδῶνι τοῦ Π. Ζιμποπούλου ἐπὶ λευκοῦ μαρμάρου, κεχωσμένου τὸ πλεῖστον, ὥστε δὲν δύναταί τις νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν καταμέτρησιν αὐτοῦ, καὶ ἐξ ἀνάγκης ἀρκεῖται εἰς τὸ φαινόμενον μέρος.

4

επι ιερεως Κρεσφοντου ετους ρνζ
αγωνοθετης

1 Corpus inscrip. Graec. quarta pars Pelopon. sect. III κλ. Ἀριθ. 1318.—1496.

2 Ἀρχαιολογ. καὶ ἱστορικ. ἔρευνα περὶ Φαρῶν καὶ Καλαμῶν ὑπὸ Ἀθαν. Πετρίδου σελ. 60—61 σημ. 1 ἐκδ. Καλαμῶν 1875.

3) Λόγος περὶ φιλοσοφίας καὶ τῆς δι' αὐτῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος ἐν γένει, ἐκφωνηθεὶς ἐν τῇ λέσχῃ Καλαμῶν καὶ δημοσιευθεὶς ἐν τῷ περιοδικῷ Ἀθηνῶν «Σωτῆρι», ἀριθ. 5, σελ. 74 κεξ.

Τιϐ. Κλαυδιος Κρισπιανου υιος Αριστομενης
ιεροθυται
Αριστοϐουλος Αριστοϐουλου Νοϐιος Αιλιανος
γραμματευς σοφος χαλειδοφόρος
Κλαυδιος Τρωιλος.

Αὕτη ἡ ἐπιγραφὴ εὑρίσκεται νῦν ἐν τῷ κοιμητηρίῳ τοῦ χωρίου *Μαυρομμάτι* εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου (Ποσειδῶνος τὸ πάλαι, ὡς εἴπομεν καὶ ἀνωτέρω) παρὰ τῇ εἰσόδῳ αὐτοῦ πρὸς Ν. εἰς ἀρχαίαν στήλην, ἧς τὸ μὲν μῆκος μέτρ. 1, 83, τὸ δὲ πλάτος 0, 50. Ἄλλοτε δ' ὑπῆρχεν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν Ἰθώμην, ὅπου Κυριακὸς ὁ ἐξ Ἀγκῶνος περιηγητὴς λέγεται ὅτι εἶδεν αὐτήν, καὶ ἐκ τούτου, καθάπερ λέγει ὁ Βοίκχιος, παρέλαϐον οἱ ἄλλοι καὶ ἐδημοσίευσαν κατὰ διαφόρους ἐποχάς, ὡς ὁ Ῥεϊνέσιος[1], Οὐάλπολ,[2] καὶ λοιποί.[3] Ἀλλὰ τὸ ζήτημα εἶναι, πῶς μετεφέρθη ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους κάτω εἰς τὴν κοιλάδα καὶ πότε; εἰς αὐτὰς τὰς ἐρωτήσεις δὲν δυνάμεθα νὰ δώσωμεν οὐδεμίαν ἀπάντησιν· καθότι οὐδὲν περὶ αὐτῶν ἐπιστάμεθα· ἓν ὅμως φαίνεται βέϐαιον ὅτι αἱ μετακινήσεις καὶ μεταθέσεις τῶν ἀρχαίων λειψάνων ὑπὸ ἀμαθῶν καὶ ἀγραμμάτων ἀπὸ ἑνὸς τόπου εἰς ἄλλον ἐπιρρίπτουσι σκιὰν εἰς τὰς ἐρεύνας τῶν ἐπιστημόνων καὶ συνεπάγονται τὴν σύγχυσιν τῶν παρατηρήσεων, ὡς συμϐαίνει ἐνταῦθα· ἐπειδὴ ἐὰν παραδεχθῶμεν ὅτι ἔκειτο ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς Ἰθώμης, βεϐαίως ὑπῆρχεν εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἰθωμάτα Διός, ὅπερ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Ῥωμαίων Αὐτοκρατόρων εὑρίσκετο εἰς παρακμήν· ἐὰν δὲ πάλιν παραδεχθῶμεν ὅτι ἔκειτο εἰς τὸν ἐπὶ τῆς ἐν τῇ κοιλάδι Ἀκροπόλεως τῆς Μεσσήνης ναὸν τοῦ Ἰθωμάτα Διός, τότε φαίνονται μὲν ἐφαρμόσιμα τὰ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ, ἀλλ' ἐπέρχεται σύγχυσις τῶν δύο ἱερῶν τοῦ Ἰθωμάτα, καὶ ὁ ἐπιστήμων δὲν δύναται νὰ ἀποφανθῇ ἐν ἀκριϐείᾳ εἰς ποῖον τῶν δύο ἀνήκει, καὶ ποῦ ἐγίνοντο οἱ ἀγῶνες καὶ αἱ θυσίαι κλπ. Καὶ ταῦτα πάντα προέρχονται διότι δὲν περισυνάγονται ἐγκαίρως ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων, ἀλλ' ἐγκαταλιμπάνονται εἰς τὴν ὑπὸ τῶν τυχαίων ἀνθρώπων ἁρπαγὴν καὶ καταστροφήν, ὡς συνέϐη ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Θουρίᾳ, ὅπου ὁ Γάλλος Λεμπᾶ ἀναφέρει τρεῖς ἐπιγραφὰς τὰς ὁποίας τώρα δὲν εὑρίσκω· διότι συνεθραύσθησαν αἱ στῆλαι ὑπὸ τῶν ἀμαθῶν γεωργῶν· καὶ τοῦτο μέλλει συμϐαίνειν, ἕως οὗ συνετισθῶσιν οἱ ἁρμόδιοι καὶ προνοήσωσι περὶ τῆς διασώσεως καὶ συντηρήσεως αὐτῶν ἁπανταχοῦ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν.

5

ετους
ρια

1 Synt. inscript. v. 52. p. 386.
2 Walpole travels p. 565 32.
3 Corp. inscrip. Graec. ἔνθ' ἀν. Ἀρ. 1297.

επι ιερεος του Διος του Ιθωματου
Απελλιωνος του Φιλιππου αγωνα-
θετης Αυφιδιος Συμφορος.
ιεροθυται
Γ. Κασιος Σωζομενος
χαλει.
δοφορος.

Αὕτη ἡ ἐπιγραφὴ ἐστὶν ἀνέκδοτος καὶ ἐοικυῖα τῇ ἀνωτέρω· παρατηρεῖται δὲ χρονικὸν διάστημα τεσσαράκοντα ἐξ ἐτῶν μεταξὺ αὐτῶν, ἀνηκουσῶν ὡς φαίνεται, εἰς τὸ αὐτὸ ἱερὸν τοῦ Ἰθωμάτα Διός, καὶ πιθανώτερον, εἰς τὰ κάτω τὸ ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῆς Μεσσήνης. Εὑρέθη δ' ἐν τῷ σταφιδῶνι Ἀθανασίου ἱερέως Βιλάλη ἐπὶ στήλης τριῶν μέτρων σχεδὸν τὸ μῆκος καὶ ἀπεστάλη μοι ὑπὸ τοῦ ἐκεῖ δημοδιδασκάλου κ. Σταύρου Οἰκονομάκη ἐξ Ἀρεοπόλεως τῆς Δ. Μάνης ὁμοῦ μὲ ἄλλας ἕξ, ἃς παρακατιόντες θέλομεν ἰδεῖν νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδομένας. Καὶ ἐνταῦθα ἀπαντᾷ ἡ λέξις *χαλειδοφόρος*, ἥτις, κατὰ τὸν σοφὸν Βοίκχιον (ἔνθ' ἀνωτ.) σημαίνει τὸν μεταξὺ τῶν ἱερέων *ἀκρατοφόρον* λεγόμενον, καὶ ἰδίᾳ ἐν ταῖς Βακχικαῖς πομπαῖς καὶ πανηγύρεσιν, ὧν πολὺ δὲν ἀπομακρύνονται καὶ οἱ ἐν τοῖς ἱεροῖς ἀγῶνες καὶ θυσίαι, οἷοι οἱ ἐν τῷ τοῦ Ἰθωμάτα Διὸς τῆς Μεσσήνης γινόμενοι.

6

σενϜ

Εὑρίσκεται ἐπὶ μαρμάρου ἐπιμήκους, παραλληλογράμμου, ἐκτισμένου εἰς τὸν τοῖχον τοῦ παλαιοῦ οἰκοδομήματος, ὅπερ ἄλλοι μὲν λέγουσιν ὅτι ἀνῆκεν εἰς μετόχιον τοῦ Μοναστηρίου Βαλκάνου, ἤδη κατεστραμμένον· ἄλλοι δὲ εἰς αὐτὰ τὰ ἐρείπια, ἐν οἷς θεωρεῖται ὑπάρχον αὐτὸ τὸ ἐν Μαυρομματίῳ πρότερον διατελοῦν Μοναστήριον Βουλκάνου.

7

Ευφροσυνη χαιρε.

Εὑρίσκεται ἐν τῷ σταφιδῶνι Ἀθαν. Πλακουδάκη ἐπὶ πλακὸς ἐκεῖ ἀνακαλυφθείσης νεωστὶ καὶ τεθείσης ἐπὶ τοίχου ἐντὸς τοῦ κτήματος κατασκευασθέντος. Αὕτη, ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι δὲν μετηνέχθη ἐνθάδε ἀλλαχόθεν, ὑποδεικνύει ὅτι ἐνταῦθα ἔκειτο τὸ πάλαι τὸ νεκροταφεῖον τῆς ἀρχαίας πόλεως.

8

η . . . . ος Ζευξιδαμου ετους . . .
αγωνοθετης

. . . . . ητος Αγαπητου
ιεροθυται
. . . . ωνιος Αγαπητου
. . . . μενος Αγαπητου
(γραμ)ματευς Ἐπιγο . . . . . .

Κεῖται δ' αὕτη ἐν τῷ συκοπεριβόλῳ τοῦ Μιχαὴλ Πετροπούλου κατὰ τὴν δεξιὰν γωνίαν αὐτοῦ ἐπὶ πλακὸς ἐν τῷ τοίχῳ κεχωσμένης, ὀλίγον εἰς τὸ ἔδαφος τοῦ ἀγροῦ ἐκτεινομένῳ· ἔστι δ' ἀνέκδοτος καὶ ἐκ τῶν εἰς τοὺς ἀγῶνας ἀναφερομένων, οἷαι αἱ ὑπ' ἀριθ. 4 καὶ 5 ἀνωτέρω· ἀλλ' ἀτελής, ὡς τεθραυσμένης τῆς πλακὸς κατά τε τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος.

9

. . . . η π)ολις
Λευ(κιο)ν Λικινιον υἱὸν
Μουρηναν ιμπερατορα
τον αυτας ευεργεταν.

Εὑρίσκεται ἐντὸς περιοχῆς ἀρχαίου ναοῦ κατεστραμμένου, ἐπὶ τετραγώνου λίθου, ὑποκάτω σχεδὸν ἑνὸς φυτοῦ ἐν τῷ σταφιδῶνι Ἠλία Κουντούρη. Ἔστι δ' ἀνέκδοτος.

10

ος Δαμοφωντος
α) γαλμα(το)ς αγ. . . .
και (τ)αι πολει

Κειμένη ἐν τῷ σταφιδῶνι Κ. Κότσαρη εἰς λίθον εἰς δύο τεθραυσμένον μέρη δὲν εἶναι πλήρης· ἐπειδὴ εἰς τὸ ἄλλο τεμάχιον φαίνονται τὰ ἑξῆς γράμματα Σ. ΩΝΟΣ ΔΑΜΟ . . . καὶ ὑποκάτω τούτων τάδε ΤΟΥ ΓΕ κέκτηται ὅμως οὐ μικρὰν τὴν ἀξίαν τὴν ἐπιστημονικήν, καθόσον ἐν αὐτῇ ἀναφέρεται ὁ ὑπὸ τοῦ Παυσανίου μνημονευόμενος περίφημος γλύπτης, ὁ Δαμοφῶν, ὃν οἱ Μεσσήνιοι προετίμησαν ἄλλων, καὶ αὐτὸν παρεκέλευσαν πάντα τὰ ἐκ λίθου ἐν τῇ πόλει ἀγάλματα γλύψαι καὶ ἐν τοῖς ἱερεῖς ἀναστῆσαι, καὶ κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Παυσανίου, *τὰ μὲν δὴ τοῦ λίθου Δαμοφῶντος, ὃς εἰργάσατο, Μεσσηνίων δὲ ὅτι μὴ τοῦτον, ἄλλον γε οὐδένα λόγου ποιήσαντα ἀξίως οἶδα ἀγάλματα* (ἔνθ' ἀνωτ.). Εἰς ποῖον δ' ἀναφέρεται τὸ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἄγαλμα ἐκ τῶν θεῶν, δύσκολον εἶναι νὰ ἀποφανθῇ τις· διότι, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, πολλὰ θεῶν ἀγάλματα ὁ Δαμοφῶν ἐν Μεσσήνῃ ἔγλυψεν· ἴσως αἱ ἀνασκαφαὶ ἐπιλύσωσι τὸ ζήτημα τοῦτο τῇ ἀνευρέσει τοῦ ἐγγύς που τε-

θαμμένου ἀγάλματος, οὗτινος μνεία γίνεται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ. Πρὸς τὸ παρὸν τυχαίως ἀνεκαλύφθη πρὸς Δ. τῆς θέσεως, ἐν ᾗ ἡ ἐπιγραφή, εὐμέγεθες ἀνάγλυφον βοὸς ἐκ λίθου.

11

δημοψιατι . . . . . . ας

Εὑρίσκεται εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ σταδίου ἐπὶ λίθου 2,28 τὸ μῆκος, καὶ ἐν ἄλλῳ λίθῳ κατὰ σειρὰν κειμένῳ ταῦτα·

δ)ιαζον . . . . . ωμπ

καὶ ἐν ἑτέροις τὰ ἑπόμενα·

αμεο . . .

Ευμ(αι)ον
Κλαυ(διον).

χο . . . νε.

Πρὸς Δ. σταδίου τοῦ ὑπάρχει καὶ παραστὰς ἀρχαίου ναοῦ παρὰ τῷ σταφιδῶνι Ἀθανασίου ἱερέως.

12

α πολις
Μαρκον
ηρωα.

Κεῖται ἐν τῷ σταφιδῶνι Κ. Ἀθανασοπούλου ἐπὶ λίθου 0,40 τὸ μῆκος καὶ 0,32 τὸ πλάτος· ἔστιν ἀνέκδοτος, ὡς νεωστὶ ἀνευρεθεῖσα καὶ ἀποσταλεῖσα μοι ὑπὸ τοῦ ἄνω εἰρημένου δημοδιδασκάλου κ. Οἰκονομάκη, ὡς καὶ αἱ ἑπόμεναι ἐπιτάφιοι.

13

αλλιμαλω . . . . . . χαιρετε.

14

σωστρα . . . .

Ἐκ τούτων ἡ μὲν πρώτη κεῖται ἐν τῷ ἀγρῷ Κουδελάκη πρὸς Δ. τοίχου τινὸς ἐπὶ λίθου τὸ μῆκος 0,35, τὸ πλάτος 0,60· ἡ δὲ δευτέρα ἐν ἀρχαίῳ ναῷ κατηρειπωμένῳ ἐπὶ πλακὸς κεχωσμένης ἐν τῷ ἐδάφει.

15

Σωτέλης
αρχοι .
λιμνατι . .
ιεριτευσαντ .

Εὑρίσκεται ἔξωθεν τῆς οἰκίας Δ. Μπελοπούλου ἐν τοίχῳ τινὶ ἐπὶ λίθου τὸ μῆκος 0,31, τὸ δὲ πλάτος 0,20.

16

. . . . ιανια . . . . . λασεναμαι , ...
. . μενου και ποτι τα κοινα τας πολι . . . .
. . ετικωτατα αυτος τε απο τας πρωτας αλι . .
. . τε και καθαρως ταν νεοτατα παρεσχημε . . .
. . τεραν ουτε πιστει περι των εγχειρισθεντων
. . ι του πατρός ελασσουμενος δια δη παντα
. . παντας τους ταν πολιν κατοικουντας επι τωι τε
. . . ιλον και απαντασαι επι ταν εκκομιδαν αυτου
απο χρυσων κ κατασκευασαι δε αυτου και
. . . ολιος τοπω και αν . . ι ι ι . ν αγαλμα και επιγρα-
(φ)εσθαι αυτωι κατ ενιαυτον υπο του αγωνοθε . .
ἄρι . τ . . . . νετο και θυμα οι ερμο . . . . τας ιτ . .
. . . . . . αν πσογ . . . . . ι πολιν κα . . . .

Εὑρέθη 20 βήματα μακρὰν τοῦ σταδίου καὶ μετηνέχθη ὡς μικρὰ πλὰξ καὶ ἐλαφρὰ εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ χωρίου τῇ ἐπιμελείᾳ τοῦ εἰρημένου φιλομούσου δημοδιδασκάλου, κ. Οἰκονομάκου· εἶναι δὲ τεθραυσμένη εἰς τὸ ἄνω, κάτω καὶ εἰς τὸ ἀριστερὸν μέρος, ἔχουσα νῦν μῆκος 0,23 καὶ πλάτος 0,35.

17

Κοιντος Πλωτιος . . . . ν επεσκευασεν.

Αὕτη εὑρίσκεται παρὰ τὸ περίφημον Δίπυλον, οὗ ἅμα ἐξελθών τις ἀπαντᾷ κυκλοειδὲς οἰκοδόμημα συνεχόμενον καὶ μεγαλοπρεπέστατον, ἅτε δὴ ἐκ μαρμάρων μεγάλων καὶ τετορνευμένων συγκείμενον· κεκοσμημένον δὲ ἀγάλμασι καὶ γραφαῖς ποικίλαις, αἵτινες ἅπασαι μετὰ τῶν ἀγαλμάτων ἐξηφανίσθησαν· ὑπεμφαίνονται δ' αἱ θέσεις μόνον αὐτῶν τανῦν· ἐν μιᾷ τοιαύτῃ ΒΑ κειμένῃ ὑπάρχει ἡ ἀνωτέρω ἐπιγραφὴ ἐπὶ λίθου ἐντετειχισμένου· ἐξεδόθη καὶ ὑπὸ πολλῶν ἄλλων σοφῶν, ἀλλ' οὐχ ἧττον καὶ ἐνταῦθα συμπεριελάβομεν πρὸς συμπλήρωσιν τῆς τοῦ θαυμαστοῦ Διπύλου παραστάσεως μὴ ἐλασσουμένης σχεδὸν τῆς τῶν προπυλαίων τῶν 'Αθηνῶν. Εἰ καὶ ἐρείπιον, κινεῖ εἰς θάμβος τὸν περιηγητήν, εἰς δὲ τὸν εὐαίσθητον Ἕλληνα διεγείρει ῥῖγος ἱερὸν αναμιμνησκόμενον τηλικούτου ἐθνικοῦ μεγαλείου παράγοντος ἀριστοτεχνήματα, οἷα ἡ ἀνθρωπότης εἰσέτι δὲν παρήγαγε.

νεωτέρα *Βουλκάνος*, καὶ ἐντεῦθεν μετεδόθη καὶ τῷ ὄρει Ἰθώμης ἡ ὀνομασία αὕτη; οὐδέτερον τούτων δυνάμεθα νὰ ὑποστηρίξωμεν· αἱ εἰκασίαι οὔμοι ἡδεῖαί εἰσιν, καὶ ὅσον τὸ δυνατὸν φευκτέαι· ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης πραγματείας εἴπομεν ἀρκετὰ περὶ τούτου, καὶ εἰς ἱκανὰς λοξοδρομίας φιλολογικὰς προέβημεν, ἀλλὰ καὶ ταύτας πρὸς δόσιν ἀφορμῆς εἰς σοφωτέρους, ὅπως εἴπωσι σοφώτερα καὶ δεξιώτερα.

Ἰδοὺ τὰ σιγίλλια·

Α′

† *Ἱερεμίας ἐλέῳ Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.*

† Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ἀληθινὸς σωτὴρ καὶ Θεὸς ἡμῶν, ἐπὶ γῆς ἐλθὼν δι' ἄκραν φιλανθρωπίαν καὶ ἀγαθότητα αὐτοῦ, ἔργοις καὶ λόγοις διδάσκαλος ἡμῖν χρηματίσας, εἰς τὰ τῆς ἀρετῆς ἔργα, δι' ὧν ἡ σωτηρία ταῖς ἀνθρωπίναις ψυχαῖς προσγίνεσθαι πέφυκεν, ἐξαναγκάσας καὶ ὁδηγήσας ἐφάνη, τύπον καὶ ὑπογραμμὸν ἑαυτὸν ὑφαπλώσας· μετὰ μὲν οὖν τῶν ἄλλων, καὶ ἡσυχίαν καὶ ἠρεμίαν ἐτίμησεν, ἐπὶ τὸ ὄρος ἀναχωρῶν, καὶ ἐν ὄρεσι τὰ θειότερα τῶν θαυμάτων ἐκτελῶν, καὶ πλήθη τρέφων ἐπ' ἐρημίαις, καὶ θεανδρικῶς ἐπὶ τῆς γῆς διατρίβων, μετὰ τῶν μακαριωτάτων αὐτοῦ μαθητῶν καὶ ἀποστόλων, κοινοβιακῶς ζῆν ἔδειξεν, ἐντειλάμενος, ὅπου εἰσὶ δύο ἢ τρεῖς συνημμένοι ἐν τῷ ἑαυτοῦ ὀνόματι, ἐκεῖ ἐν μέσῳ αὐτῶν ἐνυπάρχειν. Ἐπεὶ οὖν πολλοί τινες τὸν κατὰ Θεὸν ἡσύχιον βίον καὶ κοινοβιακὸν ποθήσαντες, ὄρεσι καὶ σπηλαίοις, θείους καὶ ἱεροὺς ναοὺς δειμάμενοι, τὰ σωτήρια ἐξασκεῖν ἠρετίσαντο, σταυροπηγίων Πατριαρχικῶν τοὺς θείους ναοὺς κοσμοῦντες ἐλευθερίαις καὶ ἀτελείαις, ὅπως παντελεύθεροι ὄντες, ἔργον ἓν ἔχωσι τὸ ἐξυμνεῖν Θεόν, καὶ τὴν αὐτῶν ἐμπόνως ζητεῖν σωτηρίαν, καὶ οὐ δύο ἢ τρεῖς συνημμένοι ὑπάρχουσιν ἀνὰ πληθὺν αὐτοὺς ἐν ἐρήμῳ, χοροὶ ὁσίων ἀδελφῶν ἐγκαθίδρυνται τὸν μονήρη θεῖον διάγειν βίον, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἔστι καὶ τὸ σεβάσμιον Μοναστήριον, τὸ Πατριαρχικὸν σταυροπήγιον, ὡς ἐν ταῖς καταγραφαῖς τῆς καθ' ἡμᾶς μεγάλης Ἐκκλησίας μαρτυρεῖται, τὸ ἐπ' ὀνόματι τιμώμενον τῆς Παναγίας, τὸ κείμενον ἐν τῇ κορυφῇ τοῦ Βουνοῦ τοῦ Δορκάνου ἐν τῇ Πελοποννήσῳ ἀναμεταξὺ Χριστιανουπόλεως καὶ Ἀνδρούσης, εἰς δόξαν Θεοῦ συνιστάμενον, καὶ παρὰ Καθηγουμένων καὶ μοναχῶν ἐξοικονομούμενον, τελοῦν τε ἐτησίως τῇ Πατριαρχικῇ περιωπῇ ἄσπρα εἴκοσι πέντε, ἐκδικήσεως ἕνεκα, ἵνα τὸ ἀνενόχλητον καὶ ἀκαταπάτητον ἔχῃ. Καὶ ἐδεήθησαν οἱ ἐν τούτῳ τῷ θείῳ Πατριαρχικῷ Σταυροπηγίῳ ἐνασκούμενοι τυχεῖν καὶ ἡμετέρου Πατριαρχικοῦ ἐπιβεβαιωτηρίου γράμματος, ἐντελλομένου τὸ ἀκαταδούλωτον ἔχειν, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ τῶν Πατριαρχικῶν Σταυροπηγίων, τῇ

εὐλόγῳ καὶ δικαίᾳ αὐτῶν αἰτήσει ἐπακούσαντες, ἐπιχορηγοῦμεν αὐτοῖς τὸ παρὸν ἡμέτερον ἔγγραφον, δι' οὗ καὶ γράφοντες, ἐν ἁγίῳ Πνεύματι ἀποφαινόμεθα, καὶ διοριζόμεθα, ἵνα κοινοβιακῶς καὶ κατὰ Θεὸν ζῶντες ὄντως καὶ ἀξιοῦσι, καὶ τὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου μνημονεύοντες ὄνομα, ὦσιν ἀνεπηρέαστοι καὶ ἀκαταπάτητοι καὶ ἀδούλωτοι παρὰ παντὸς προσώπου ἱερωμένου καὶ λαϊκοῦ, τελοῦντες μέντοι τῇ καθ' ἡμᾶς Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ τὰ κε' ἄσπρα, ἃ ἐτάχθη. Ὃς δε τῶν ἁπάντων, ἢ καὶ τῶν πλησιοχώρων Ἀρχιερέων, ἢ τοῦ Χριστιανουπόλεως ἢ τοῦ Ἀνδρούσης ἢ ἄλλου του οἱουδήτινος, τολμήσει ἐπηρεάξαι τῷ Πατριαρχικῷ Σταυροπηγίῳ αὐτῷ τῆς *Παναγίας τῆς Κορυφῆς*, ἢ τοὺς ἐνασκουμένους ἐν αὐτῷ καὶ ἀπαιτῆσαι ἄχρι καὶ ὀβολοῦ, ὁ τοιοῦτος, ὁποῖος ἂν εἴη, ἀργὸς ἔστω, ἀφωρισμένος τε καὶ ἀσυγχώρητος ἀπὸ Θεοῦ, καὶ μετὰ θάνατον ἄλυτος, ταῖς τε ἀραῖς τῶν τιη' θεοφόρων πατέρων ὑπόδικος, ὡς ἐναντία φρονῶν ἡμῖν τε καὶ τῷ δικαίῳ αὐτῷ, ἀποφαινόμενοι καὶ τοῦτο, ὅταν ὁ ἡγούμενος αὐτῶν τελευτήσῃ, καὶ χρεία ἡγουμένου γένηται ἵνα αὐτός, ὃν ἂν προκρίνωσιν, τοῦτον καὶ ἀποκαθιστῶσιν, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ ἐλεύθερα μοναστήρια, ἀλλὰ καὶ ὅτε χειροτονίας χρεία αὐτοῖς, μετακαλεῖν ἄδειαν ἐχέτωσαν, ὃν ἂν ἐθελήσωσι τῶν ἀρχιερέων, ἢ καὶ ἀπερχέσθωσαν πρὸς αὐτὸν καὶ τὴν χειροτονίαν ἐκτελείτων. Εἰς οὖν τὴν περὶ τούτων δήλωσιν ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν ἡμέτερον ἐπιβεβαιωτήριον σιγιλλιῶδες γράμμα, καὶ ἐπεδόθη τῇ αὐτῇ θείᾳ καὶ πατριαρχικῇ Σταυροπηγιακῇ μονῇ τῆς *Παναγίας τῆς Κορυφῆς*, καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ ἐνασκουμένους, εἰς ἀσφάλειαν κατὰ τὸ ,ζπα' ἔτος ἐν μηνὶ Ὀκτωβρίῳ.

Β'

† Κύριλλος ὁ ἐκ Βεῤῥοίας ἐλέῳ Θεοῦ
Ἀρχιεπίσκοπος Κων/πόλεως Νέας Ῥώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.

† Ἐπιστήμονος Κυβερνήτου ἔργον ἂν εἴη, καὶ εἰκότως νομίζοιτο, πολλὴν ποιεῖσθαι τὴν πρόνοιαν, καὶ φροντίδα τῶν ὧν ἐπιτέτραπται εἰς κυβέρνησιν· οὕτω γάρ τις τῶν ἐμπειρίᾳ τε καὶ συνέσει διαπρεψάντων πηδαλιούχων τὴν ἥν περ ἐπιτέτραπται νῆα πρὸς ἀκίνδυνον καὶ ἥτυχον προτορμίσας λιμένα, νύκτας ὅλας ἐνίοτε ἀγρύπνους διετέλεσε, τῇ αὐτοῦ προνοίᾳ καὶ σοφῇ κυβερνήσει, μετὰ πολλὰς τρικυμίας καὶ ἀλλεπαλλήλους κινδύνους ἡδέως τῷ λιμένι προσορμίσας, καὶ ἐν ἡσύχῳ ταυτηνὶ ἐπιτρέψας σαλεύειν. Ἐπεὶ τοίνυν τοῦθ' οὕτως ἔχει, μῶν τοῦ ἐπιστήμονος κυβερνήτου ἡ μετριότης ἀπολείψεται; ὅπου καὶ ἐκεῖνος μέν, εἰ τυχὸν ναυαγήσειεν ἐν πελάγει, πολυτίμητον ἂν θησαυρὸν πραγματείας ἀπολέσειεν· ἡ μετριότης δὲ ἡμῶν ἐν τῷ πελάγει τοῦδε τοῦ βίου τὸ λογικὸν ἐπιτετραμμένη πρὸς ψυχωφελῆ κυβέρνησιν π[illegible], εἰ ψυχικῶς ναυαγήσειεν τοῦτο, ἀθάνατον ὄντως χρῆμα, λογικὰς ἂν ψυχὰς ἀπολέσαι-

ἐκτὸς τοῦ πύργου εὑρέθησαν ὑδραγωγοὶ σωλῆνες, δι' ὧν μετωχετεύετο πιθανώτατα ὕδωρ εἰς τὸν πύργον ἐκ τῆς ὑπερκειμένης πηγῆς, τῆς ἐν τῷ χωρίῳ Ἁγίῳ Πέτρῳ. Εἰς τὸν ὅμοιον τὴν κατασκευὴν, ἀλλὰ τετράγωνον τὸ σχῆμα πύργον τῆς Ἁγίας Μαρίνης ἐν Κέῳ, ἐπρομηθεύοντο ὕδωρ δι' ὑπογείου σύριγγος κλιμακωτῆς, διηκούσης εἰς μακρὰν κείμενον φρέαρ. Ἡ λανθάνουσα τὸν εἰσερχόμενον εἴσοδος τοῦ πύργου τῆς Ἄνδρου, λίαν ἐπιτήδειος πρὸς ἄμυναν καὶ προφύλαξιν, μαρτυρεῖ ὡσαύτως τὸν προορισμὸν τοῦ οἰκοδομήματος. Ὡσαύτως δὲ ἡ ἐκ τῆς ἀνωτάτης θυρίδος προεξέχουσα πλὰξ βεβαίως ἐτέθη, ὅπως ὁ ἐκεῖθεν τοξεύων μὴ προσβάλλεται ἐκ τῶν πλαγίων.

Ἀπορία μοὶ ἐγεννήθη εἰς τί ἐχρησίμευον αἱ τέσσαρες ἐπὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ τοιχώματος τοῦ κυλίνδρου λελαξευμέναι αὔλακες, περὶ ὧν ἐμνήσθημεν· ὁ τετράγωνος πύργος τῆς Κέω δὲν φέρει τοιαύτας, ὁ ἐν τῇ Νάξῳ δὲ ὑπάρχων, ὃν ἐγὼ δὲν εἶδον, κατὰ τὰς συντόμους περιγραφὰς τοῦ Ross καὶ Dugit, φαίνεται ὅλως ἄλλης κατασκευῆς. Εἰς τὸν τῆς Κέω πύργον παρετήρησά τι, ὅπερ δὲν ἔχει ὁ τῆς Ἄνδρου, ἐκτὸς ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἡ ἀνωτάτη τούτου ζώνη ἐντελῶς κατέρρευσεν, ὅπερ δὲν πιστεύω· ὁ ἐν Κέῳ πύργος ἔχει περὶ τὰς 4 πλευρὰς καὶ περὶ τὴν κορυφὴν ἐντετειχισμένας ὀρθίας πλάκας προβλήτιδας, αἵτινες πιθανώτατα ὑπεβάσταζον σανίδας ἢ καὶ πλάκας πρανεῖς, ἀφ' ὧν οἱ ἐν τῷ πύργῳ μαχηταὶ ἠδύναντο ἀνετώτερον καὶ ἀθρόοι νὰ μάχωνται, τοξεύοντες τοὺς ἐπερχομένους.

Ἐκ τούτων ὁρμώμενοι καὶ λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ πύργος τῆς Ἄνδρου ἦτο φρούριον, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἱ ἐντὸς κλειόμενοι ἔμενον ἄπρακτοι, οὐδ' ὅτι ἐμάχοντο ἐκ μόνων τῶν θυρίδων, ὅπου μόλις εἷς ὁπλίτης ἠδύνατο νὰ σταθῇ, ἐκτεθειμένος καὶ οὗτος εἰς τὴν προσβολὴν τῶν πολιορκητῶν, μαχομένων ἐπὶ ἀναπεπταμένου πεδίου· οὐδὲ ἦτο δυνατὸν οἱ ἐν τῷ πύργῳ ν' ἀντιτάσσωσιν ἕνα ἢ δύο πρὸς πολλούς. Διὸ παραδεχόμεθα ὅτι ἐκτὸς τοῦ πύργου ὑπῆρχον συνημμέναι αὐτῷ ἐπάλξεις καὶ κρόσσαι, ἐφ' ὧν οἱ μαχηταί, ἐξερχόμενοι ἐκ τῶν θυρίδων, τῶν ὑπὲρ τὴν θύραν, ἀνεπτύσσοντο καὶ ἐμάχοντο ἀποτελεσματικῶς. Τοιαύτας δὲ προβολὰς εἶχον, καθ' ἃ γινώσκομεν, οἱ τῶν ἀρχαίων ξύλινοι πύργοι, ὡς καὶ τὰ τείχη. Εἰκάζομεν ἑπομένως ὅτι αἱ ἀβαθεῖς αὔλακες, αἱ περὶ τὸν πύργον λελαξευμέναι, ἐχρησίμευον πρὸς γόμφωσιν τῶν ὀρθίων δοκῶν, ὅπως μὴ μετακινῶνται ἔνθεν καὶ ἔνθεν, ἐφ' ὧν ἐπροσηλοῦντο ξύλιναι ἐπάλξεις καὶ ἕτερα ἀμυντήρια. Ὑποθέτομεν δὲ ξυλίνην τὴν περὶ τὸν πύργον πολεμικὴν διασκευήν, διότι οὐδὲν ἴχνος λιθίνου κτιρίου φαίνεται περὶ αὐτόν.

Ἐν ἀρχῇ ὑπέλαβον ὅτι αἱ αὔλακες ἐτέθησαν πρὸς ἐπιρροὴν τῶν ὑδάτων τῆς στέγης, ἢ πρὸς ἔνθεσιν δοκῶν ὑποβασταζουσῶν τὰ γεισώματα τῆς στέγης, ἂν εἶχε τοιαῦτα λίαν προπεπτωκότα, ἢ ὡς σημεῖα τῶν τεχνιτῶν πρὸς συναρμογὴν τῶν λίθων καὶ σχηματισμὸν τοῦ κυλινδρικοῦ σχήματος, ἀλλ' ὅλα

ταῦτα δὲν εἶχον λογικήν τινα βάσιν, στηριζομένην ἐπὶ προηγουμένων παρατηρήσεων.

Ἡ ὄψις τοῦ πύργου εἶναι μεγαλοπρεπὴς καὶ ἐπιβάλλουσα ἐν μέσῳ τῶν ἀδένδρων ἐκείνων κλιτύων τοῦ βουνοῦ, ὅπου μόνος αὐτὸς ὑψοῦται, λείψανον στερεὸν τῆς πολιᾶς ἀρχαιότητος. [1]

Ὁ πύργος οὗτος εἶναι ἡ μόνη ἐν Ἄνδρῳ ἀρχαιότης, ἡ φέρουσά πως χαρακτῆρα μνημείου· καίτοι δ' ἐπὶ αἰῶνας ὁλοκλήρους διετηρήθη αὐτόθι, ὁ χρόνος ὅμως ἐγγίζει τῆς καταπτώσεως αὐτοῦ, ἐὰν δὲν ἐπέλθῃ ἐπίκουρος ἡ φροντὶς καὶ μέριμνα τῶν φιλαρχαίων. Διότι εἰς τὴν κατάβορρον ἀκτῖνα τοῦ κυλίνδρου ὁ βορρᾶς καὶ αἱ βροχαὶ κατέφαγον τοὺς εὐθρύπτους ὀγκολίθους, ἀνέῳξαν ὀπὰς καὶ κατέρριψαν μέρος τοῦ ἐσωτερικοῦ τοιχώματος· μόλις δὲ συγκρατεῖται ἡ ἄνω ζώνη μετέωρος ἐπί τινων λίθων. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ ἐπιδιορθωθῇ τὸ μέρος τοῦτο καὶ νὰ κλεισθῶσι τὰ χάσματα. Ἀπαιτεῖται δὲ πρὸς τούτοις περὶ τὸν πύργον νὰ κτισθῇ καὶ τοῖχος ἄθυρος μετὰ κλίμακος, ἐχούσης ἀναβαθμοὺς ἐντετειχισμένους, δι' ἧς νὰ εἰσέρχωνται εἰς τὸν πύργον ἄνθρωποι, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ζῷα.

Ἐπικαλούμεθα δὲ τὴν προσοχὴν καὶ τὴν μέριμναν εἴτε τοῦ ἁρμοδίου ἀρχαιολογικοῦ τμήματος τοῦ Ὑπουργείου, εἴτε τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας, διότι ὁ πύργος οὗτος δὲν ἔχει κύριον, ὅστις πιθανὸν νὰ ἐφρόντιζε περὶ τῆς διασώσεως, θεωρῶν αὐτὸν κόσμημα τοῦ κτήματος αὐτοῦ. Λέγομεν δὲ ὅτι δὲν ἔχει κύριον, διότι ὁ ἀγρὸς ἐφ' οὗ κεῖται, εἶναι μοναστηριακός, ἀνήκων εἰς τὴν Μονὴν Ἁγίας· γνωστὸν δὲ ὅτι τὰ μοναστηριακὰ κτήματα ἐνοικιάζονται πολυετῶς εἰς ἐνοικιαστάς, οἵτινες καὶ αὐτὰ τὰ κτήματα πολλάκις καταστρέφουσι, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον θὰ φροντίσωσι περὶ τῶν ἐν αὐτοῖς ἀρχαιοτήτων, ἐκ τῶν ὁποίων ἴσως θὰ ζητήσωσι νὰ ὠφεληθῶσιν. Εἶδον δ' ἐγὼ αὐτὸς κατὰ τὴν ἐπίσκεψίν μου εἰς τὸν πύργον, παρακείμενον ἀρχαῖον λάκκον, νεωστὶ ἀνεῳγμένον ἐξ ἀνασκαφῆς γενομένης ὑπὸ τοῦ ἐνοικιαστοῦ, ὁ ὁποῖος φανταζόμενος αὐτὸν πλήρη θησαυροῦ, εὗρε πλήρη χώματος.

Ἀ. ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ.

1 Εἰκόνα τοῦ πύργου μικρὰν δύνανται νὰ ἴδωσιν οἱ βουλόμενοι ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ Karl G. Fiedler: Reise durch alle Theile des Koenigreiches Griechenland, τόμ. 2, σελ. 236, κατατομὴν δὲ τοῦ θολωτοῦ δωματίου τῆς εἰσόδου καὶ τῆς στενῆς ἀνόδου ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ L. Ross: Reisen auf den griech. Inseln, τόμ. 2, σελ. 12.

ΠΕΡΙ ΙΘΩΜΗΣ ΚΑΙ ΜΕΣΣΗΝΗΣ

καὶ τῶν ἐν αὐταῖς ἀνακαλυφθεισῶν ἐσχάτως ἐπιγραφῶν καὶ λοιπῶν μνημείων.

Ὑπὸ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΠΕΤΡΙΔΟΥ*

I.

ς′ Αἱ περισωζόμεναι ἐπιγραφαί**

Μ. . . Αιλιον Αυρηλιον
Ουηρον καισαρα
οι ελληνες ευχαρι-
στουντες τοις θεοις
και αιτουμενοι τα αγαθα
τω οικω εισηγησαμενοι
και τα αναλωματα παρασχον-
τος Τιβ:. . και. . Αιθιδα κ Αιλια
νου του αρχιερεως αυ
των δια βιου και Ελλαδαρ-
χου απο του κοινου των
Αχαιων ανεστησαν.

ταύτην ἐξέδωκε καὶ ὁ πολὺς Βοίκχιος ἐν τῷ Corpus κλ. παρ' ᾧ λέγει περὶ αὐτῆς τάδε· «nobis misit Mustoxydes schedas graeci cujusdam Miltiadis, qui Megalopoli Messenen profectus erat: ex quibus intellexi nec Fourmontum nec Majum vere retulisse· titulus Messenae repertus est· εἰς τοῦ Μαυρομάτι κατὰ τοῦ Βουλκάνου τὸ Μοναστήριον εἰς ἕνα λίθον ὄρθιον εἰς τὸ χωράφιον τοῦ Δημήτρη Σταματελοπούλου· Mauromate est Messene; Bulcano (Vulcano, Burcano) est Ithome. Ἑλλαδάρχης simpliciter dictus distinguendus est ab Ἑλλαδάρχῃ τῶν Ἀμφικτυόνων. Ἴδε περὶ τούτου καὶ ἐπιγραφὴν 112 ἐν τῷ Corpus. Ἐκδίδομεν δὲ καὶ αὖθις ἐνταῦθα, ὅπως δώσωμεν νύξεις τινὰς ἁρμοδίας πρὸς πλείονα σαφήνειαν τῶν ἐν αὐτῇ καὶ τῶν παρὰ Βοικχίῳ ἀναφερομένων.

*Ἴδε Παρνασσοῦ σελ. 824.

** Ἕνεκα ἐλλείψεως χρόνου αἱ ἐπιγραφαὶ ἐστοιχειοθετήθησαν διὰ μικρῶν γραμμάτων, ἀλλὰ προσεχῶς διανεμηθήσεται ἴδιος πίναξ περιέχων αὐτὰς οἷαι ἀντεγράφησαν ὑπὸ τοῦ συλλογέως.

Καὶ ὁ μὲν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ μνημονευόμενος Αἰθίδας ἀναφέρεται καὶ παρὰ Παυσανίᾳ ὡς πλούσιος ἀνὴρ καὶ διὰ τὸν πλοῦτον αὐτοῦ πολλὰ τιμώμενος ὑπὸ τῶν Μεσσηνίων, καὶ δικαίως τῆς τιμῆς ταύτης ἀπέλαυε, διότι, ὡς φαίνεται, ἐποιεῖτο ἀρίστην χρῆσιν τοῦ πλούτου δαπανῶν πρὸς ἐξωραϊσμὸν τῆς πόλεως καὶ πρὸς κατασκευὴν χρησίμων τῷ κοινῷ οἰκοδομῶν, πρὸς δὲ καὶ εἰς διαφόρους ἄλλας ἀνάγκας τῆς πόλεως πρόθυμος χορηγὸς γενόμενος· οὗτος κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν, παρέσχε τὰ ἀναλώματα καὶ κατεσκευάσθη τὸ ἄγαλμα, ὅπερ τὸ κοινὸν τῶν Ἀχαιῶν ἀνέστησεν ἐν τῷ γυμνασίῳ τῆς Μεσσήνης πρὸς τιμὴν Μάρκου Αὐρηλίου τοῦ αὐτοκράτορος ἐπὶ στήλης, ἧς τὸ τεμάχιον, παρ' ᾧ ἡ ἐπιγραφή, σώζεται καὶ σήμερον· ἐπειδὴ δὲ σαφῶς ἀποφαίνεται ὁ Παυσανίας ὅτι ὁ Αἰθίδας ἦν ὁ ἐπειργασμένος ἐπὶ τῇ στήλῃ ταύτῃ, ἄρα ἡ θέσις τῆς στήλης ὑποδεικνύει τὴν θέσιν τοῦ γυμνασίου, παρ' ᾧ ἦν ἀνεστηκὸς τὸ ἄγαλμα ὁμοῦ μὲ τὰ ἄλλα, καὶ οὕτως ἀνακαλύπτεται τὸ γυμνάσιον τῆς πόλεως, ὅπερ τώρα εἶναι ἀγρὸς τοῦ Φώτου Γεωργακοπούλου, κείμενον πρὸς Ν. τοῦ ῥεύματος καὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας μονῆς τοῦ Βουλκάνου. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ μονὴ αὕτη ἦν πρότερον ἐν τῇ κώμῃ *Μαυρομμάτι*, καὶ ὕστερον κατεσκευάσθη ἔνθα τὴν σήμερον εὑρίσκεται, ὡς παρακατιόντες ὀψόμεθα· ἐπειδὴ δὲ πρότερον ἦν εἰς Μαυρομμάτι, διὰ τοῦτο ὁ Βοίκχιος «λέγει κατὰ τοῦ Βουλκάνου τὸ μοναστήριον κλ.» εὑρίσκετο ὁ ὄρθιος λίθος ἢ ἡ στήλη, κατὰ τὸν Παυσανίαν, ἐφ' ἧς ἡ ἐπιγραφή.

Ἡ δ' ἐποχὴ καθ' ἣν ἔζη ὁ Αἰθίδας διασαφεῖται πολὺ ὑπὸ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης· διότι ὁ Παυσανίας ἁπλῶς εὑρίσκει αὐτὸν ἑαυτοῦ πρεσβύτερον ὄντα, καὶ οὐδὲν πλέον, κατὰ πόσα ἔτη ὅμως ἦν πρεσβύτερος, ἀποσιωπᾷ· ἀλλ' εὐκόλως ἀνευρίσκομεν αὐτὰ ὑπολογίζοντες τὰ ἔτη, καθ' ἃ ἔζων ὅτε Μάρκος Αὐρήλιος καὶ ὁ Παυσανίας. Τοῦ Αἰθίδα τούτου ὁ πρόγονος κατεπολέμησε τὸν Δημήτριον, τὸν αἴφνης εἰσχωρήσαντα εἰς Μεσσήνην, καθάπερ λέγει ὁ Παυσανίας, ὥστε ἡ οἰκογένεια αὕτη τῶν Αἰθιδῶν ἦν ἐκ τῶν σημαντικωτέρων τῆς Μεσσήνης καὶ τῶν μᾶλλον ἐπ' αἰῶνας ἐν δόξῃ καὶ ἀκμῇ συντηρηθεισῶν· διότι ἀπὸ τοῦ Αἰθίδα τοῦ ἐπὶ Δημητρίου ἀκμάσαντος ἕως τοῦ Αἰθίδα τοῦ ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου ἀριθμοῦνται πλέον τῶν τριακοσίων ἐτῶν· ἔστω καὶ τοῦτο μία τῶν ἀποδείξεων τῆς συντηρήσεως οὐ μόνον οἰκογενειῶν, ἀλλὰ καὶ φυλῆς καὶ ἔθνους, ὡς τὸ ἑλληνικόν, ὅπερ συνετηρήθη ἄχρι τοῦ νῦν μὴ ἐξολοθρευθέν, ὅπως ἐφρόνει ὁ Φαλμεράϋερ καὶ οἱ τούτου ὀπαδοί.

2

Ευμολπη χαιρε
Ατειμητου ❦ Ατειμητου
Σωζομενης

Αὕτη ἐστὶν ἐπιτάφιος καὶ μετηνέχθη βεβαίως ἀλλαχόθεν, ἴσως ἔκ τινος τάφου ἢ τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου τῆς πόλεως, εἰς τὸν ἐπὶ Βυζαντίνων ἀνεγειρόμενον ναὸν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, κατεστραμμένον καὶ τοῦτον ἤδη· ἔκειτο δ' ἐπὶ λίθου ἄνωθεν τῆς θύρας· τοῦ ναοῦ εὑρισκομένου, καὶ παρὰ τῷ ἀγρῷ τοῦ Γ. Σταματελοπούλου 50 βήματα περίπου πρὸς Β μακρὰν τῆς θέσεως, ἐν ᾗ ἡ στήλη, ἐφ' ἧς ἡ ἀνωτέρω πρώτη ἐπιγραφή, ἤτοι ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ γυμνασίου, ἔνθα οἱ Βυζαντῖνοι ἔκτισαν *μεγάλην Ἐκκλησίαν*, ὡς λέγει ὁ Βοίκχιος, πρὸς ὃν ὁ σοφὸς ἐκ Κερκύρας Μουστοξύδης ἀπέστειλε καὶ ταύτης ἀντίγραφον, ὅπως καὶ τῆς πρώτης. Σημειωτέον δ' ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ χωρίου *Μαυρομμάτι* ἀπαντᾷ ὑπὸ δύο μορφὰς ἢ τύπους παρὰ Βοικχίῳ *Μαυρομμάτη* καὶ *Μαυρομματιαῖς*,[1] ὅπως καὶ τὸ τῶν Καλαμῶν *Καλαμάτα* καὶ *Καλοματιαῖς*.[2] Ἡ παραμόρφωσίς δὲ τῶν ὀνομάτων ἀποδεικνύει ὅτι πολλὴν προσοχὴν πρέπει νὰ καταβάλλῃ ὁ ἐπιστήμων πάντοτε, ὅπως ἀποφεύγῃ τὴν ἀπὸ τῆς ἀληθείας παραπλάνησιν αὐτοῦ, εἰς ἣν ὑπόκειται οὐ μόνον ἐν ταῖς ἀρχαιολογικαῖς ἐρεύναις, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς καὶ λοιπαῖς, ὡς ἀπεδείξαμεν εἰς πλάτος ἀλλαχοῦ.[3] Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἐξέδωκε καὶ ὁ Βοίκχιος ὑπ' ἀριθ. 1496. Ἐκδίδομεν δὲ καὶ ἡμεῖς εἰς ἔνδειξιν τῆς θέσεως, ἐν ᾗ ἔκειτο τὸ γυμνάσιον, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω.

3

...Ι...Ι...Ι...και μεγαλα
Ι... υχων αρετης
χαριν
υλαις.

Αὕτη εὑρέθη νεωστὶ καὶ εὑρίσκεται ἐν τῷ σταφιδῶνι τοῦ Π. Ζιρμποπούλου ἐπὶ λευκοῦ μαρμάρου, κεχωσμένου τὸ πλεῖστον, ὥστε δὲν δύναταί τις νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν καταμέτρησιν αὐτοῦ, καὶ ἐξ ἀνάγκης ἀρκεῖται εἰς τὸ φαινόμενον μέρος.

4

επι ιερεως Κρεσφοντου ετους ρνζ
αγωνοθετης

1 Corpus inscrip. Graec. quarta pars Pelopon. sect. III κλ. Ἀριθ. 1318.—1496.

2 Ἀρχαιολογ. καὶ ἱστορικ. ἔρευνα περὶ Φαρῶν καὶ Καλαμῶν ὑπὸ Ἀθαν. Πετρίδου σελ. 60—61 σημ 1 ἐκδ. Καλαμῶν 1875.

3) Λόγος περὶ φιλοσοφίας καὶ τῆς δι' αὐτῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος ἐν γένει, ἐκφωνηθεὶς ἐν τῇ λέσχῃ Καλαμῶν καὶ δημοσιευθεὶς ἐν τῷ περιοδικῷ Ἀθηνῶν «Σωτήρι», ἀριθ. 5, σελ. 74 κεξ.

Τιϐ. Κλαυδιος Κρισπιανου υιος Αριστομενης
ιεροθυται
Αριστοϐουλος Αριστοϐουλου Νοϐιος Αιλιανος
γραμματευς σοφος χαλειδοφόρος
Κλαυδιος Τρωιλος.

Αὕτη ἡ ἐπιγραφὴ εὑρίσκεται νῦν ἐν τῷ κοιμητηρίῳ τοῦ χωρίου *Μαυρομμάτι* εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου (Ποσειδῶνος τὸ πάλαι, ὡς εἴπομεν καὶ ἀνωτέρω) παρὰ τῇ εἰσόδῳ αὐτοῦ πρὸς Ν. εἰς ἀρχαίαν στήλην, ἧς τὸ μὲν μῆκος μέτρ. 1, 83, τὸ δὲ πλάτος 0, 50. Ἄλλοτε δ' ὑπῆρχεν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν Ἰθώμην, ὅπου Κυριακὸς ὁ ἐξ Ἀγκῶνος περιηγητὴς λέγεται ὅτι εἶδεν αὐτήν, καὶ ἐκ τούτου, καθάπερ λέγει ὁ Βοίκχιος, παρέλαϐον οἱ ἄλλοι καὶ ἐδημοσίευσαν κατὰ διαφόρους ἐποχάς, ὡς ὁ Ῥεϊνέσιος[1], Οὐάλπολ,[2] καὶ λοιποί.[3] Ἀλλὰ τὸ ζήτημα εἶναι, πῶς μετεφέρθη ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους κάτω εἰς τὴν κοιλάδα καὶ πότε; εἰς αὐτὰς τὰς ἐρωτήσεις δὲν δυνάμεθα νὰ δώσωμεν οὐδεμίαν ἀπάντησιν· καθότι οὐδὲν περὶ αὐτῶν ἐπιστάμεθα· ἓν ὅμως φαίνεται βέϐαιον ὅτι αἱ μετακινήσεις καὶ μεταθέσεις τῶν ἀρχαίων λειψάνων ὑπὸ ἀμαθῶν καὶ ἀγραμμάτων ἀπὸ ἑνὸς τόπου εἰς ἄλλον ἐπιῤῥίπτουσι σκιὰν εἰς τὰς ἐρεύνας τῶν ἐπιστημόνων καὶ συνεπάγονται τὴν σύγχυσιν τῶν παρατηρήσεων, ὡς συμϐαίνει ἐνταῦθα· ἐπειδὴ ἐὰν παραδεχθῶμεν ὅτι ἔκειτο ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς Ἰθώμης, βεϐαίως ὑπῆρχεν εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἰθωμάτα Διός, ὅπερ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Ῥωμαίων Αὐτοκρατόρων εὑρίσκετο εἰς παρακμήν· ἐὰν δὲ πάλιν παραδεχθῶμεν ὅτι ἔκειτο εἰς τὸν ἐπὶ τῆς ἐν τῇ κοιλάδι Ἀκροπόλεως τῆς Μεσσήνης ναὸν τοῦ Ἰθωμάτα Διός, τότε φαίνονται μὲν ἐφαρμόσιμα τὰ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ, ἀλλ' ἐπέρχεται σύγχυσις τῶν δύο ἱερῶν τοῦ Ἰθωμάτα, καὶ ὁ ἐπιστήμων δὲν δύναται νὰ ἀποφανθῇ ἐν ἀκριβείᾳ εἰς ποῖον τῶν δύο ἀνήκει, καὶ ποῦ ἐγίνοντο οἱ ἀγῶνες καὶ αἱ θυσίαι κλπ. Καὶ ταῦτα πάντα προέρχονται διότι δὲν περισυνάγονται ἐγκαίρως ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων, ἀλλ' ἐγκαταλιμπάνονται εἰς τὴν ὑπὸ τῶν τυχαίων ἀνθρώπων ἁρπαγὴν καὶ καταστροφήν, ὡς συνέϐη ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Θουρίᾳ, ὅπου ὁ Γάλλος Λεμπᾶ ἀναφέρει τρεῖς ἐπιγραφὰς τὰς ὁποίας τώρα δὲν εὑρίσκω· διότι συνεθραύσθησαν αἱ στῆλαι ὑπὸ τῶν ἀμαθῶν γεωργῶν· καὶ τοῦτο μέλλει συμϐαίνειν, ἕως οὗ συνετισθῶσιν οἱ ἁρμόδιοι καὶ προνοήσωσι περὶ τῆς διασώσεως καὶ συντηρήσεως αὐτῶν ἁπανταχοῦ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν.

5

ετους
ρια

1 Synt. inscript. v. 52. p. 386.
2 Walpole travels p. 565 32.
3 Corp. inscrip. Graec. ἔνθ' ἀν. Ἀρ. 1297.

επι ιερεος του Διος του Ιθωματου
Απελλιωνος του Φιλιππου αγωνα-
θετης Αυφιδιος Συμφορος.
ιεροθυται
Γ. Κασιος Σωζομενος
χαλει.
δοφορος.

Αὕτη ἡ ἐπιγραφὴ ἐστὶν ἀνέκδοτος καὶ ἐοικυῖα τῇ ἀνωτέρω· παρατηρεῖται δὲ χρονικὸν διάστημα τεσσαράκοντα ἓξ ἐτῶν μεταξὺ αὐτῶν, ἀνηκουσῶν ὡς φαίνεται, εἰς τὸ αὐτὸ ἱερὸν τοῦ Ἰθωμάτα Διός, καὶ πιθανώτερον, εἰς τὰ κάτω τὸ ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῆς Μεσσήνης. Εὑρέθη δ' ἐν τῷ σταφιδῶνι Ἀθανασίου ἱερέως Βιλάλη ἐπὶ στήλης τριῶν μέτρων σχεδὸν τὸ μῆκος καὶ ἀπεστάλη μοι ὑπὸ τοῦ ἐκεῖ δημοδιδασκάλου κ. Σταύρου Οἰκονομάκη ἐξ Ἀρεοπόλεως τῆς Δ. Μάνης ὁμοῦ μὲ ἄλλας ἕξ, ἃς παρακατιόντες θέλομεν ἰδεῖν νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδομένας. Καὶ ἐνταῦθα ἀπαντᾷ ἡ λέξις *χαλειδοφόρος*, ἥτις, κατὰ τὸν σοφὸν Βοίκχιον (ἔνθ' ἀνωτ.) σημαίνει τὸν μεταξὺ τῶν ἱερέων *ἀκρατοφόρον* λεγόμενον, καὶ ἰδίᾳ ἐν ταῖς Βακχικαῖς πομπαῖς καὶ πανηγύρεσιν, ὧν πολὺ δὲν ἀπομακρύνονται καὶ οἱ ἐν τοῖς ἱεροῖς ἀγῶνες καὶ θυσίαι, οἷοι οἱ ἐν τῷ τοῦ Ἰθωμάτα Διὸς τῆς Μεσσήνης γινόμενοι.

6

σενⒻ

Εὑρίσκεται ἐπὶ μαρμάρου ἐπιμήκους, παραλληλογράμμου, ἐκτισμένου εἰς τὸν τοῖχον τοῦ παλαιοῦ οἰκοδομήματος, ὅπερ ἄλλοι μὲν λέγουσιν ὅτι ἀνῆκεν εἰς μετόχιον τοῦ Μοναστηρίου Βαλκάνου, ἤδη κατεστραμμένον· ἄλλοι δὲ εἰς αὐτὰ τὰ ἐρείπια, ἐν οἷς θεωρεῖται ὑπάρχον αὐτὸ τὸ ἐν Μαυρομματίῳ πρότερον διατελοῦν Μοναστήριον Βουλκάνου.

7

Ευφροσυνη χαιρε.

Εὑρίσκεται ἐν τῷ σταφιδῶνι Ἀθαν. Πλακουδάκη ἐπὶ πλακὸς ἐκεῖ ἀνακαλυφθείσης νεωστὶ καὶ τεθείσης ἐπὶ τοίχου ἐντὸς τοῦ κτήματος κατασκευασθέντος. Αὕτη, ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι δὲν μετηνέχθη ἐνθάδε ἀλλαχόθεν, ὑποδεικνύει ὅτι ἐνταῦθα ἔκειτο τὸ πάλαι τὸ νεκροταφεῖον τῆς ἀρχαίας πόλεως.

8

η . . . . ος Ζευξιδαμου ετους . . .
αγωνοθετης

. . . . . ητος Αγαπητου
ιεροθυται
. . . . ωνιος Αγαπητου
. . . . μενος Αγαπητου
(γραμ)ματευς Ἐπιγο . . . . . .

Κεῖται δ' αὕτη ἐν τῷ συκοπεριβόλῳ τοῦ Μιχαὴλ Πετροπούλου κατὰ τὴν δεξιὰν γωνίαν αὐτοῦ ἐπὶ πλακὸς ἐν τῷ τοίχῳ κεχωσμένης, ὀλίγον εἰς τὸ ἔδαφος τοῦ ἀγροῦ ἐκτεινομένῳ· ἔστι δ' ἀνέκδοτος καὶ ἐκ τῶν εἰς τοὺς ἀγῶνας ἀναφερομένων, οἷαι αἱ ὑπ' ἀριθ. 4 καὶ 5 ἀνωτέρω· ἀλλ' ἀτελής, ὡς τεθραυσμένης τῆς πλακὸς κατά τε τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος.

9

. . . . η π)ολις
Λευ(κιο)ν Λικινιον υιον
Μουρηναν ιμπερατορα
τον αυτας ευεργεταν.

Εὑρίσκεται ἐντὸς περιοχῆς ἀρχαίου ναοῦ κατεστραμμένου, ἐπὶ τετραγώνου λίθου, ὑποκάτω σχεδὸν ἑνὸς φυτοῦ ἐν τῷ σταφιδῶνι Ἠλία Κουντούρη. Ἔστι δ' ἀνέκδοτος.

10

ος Δαμοφωντος
α) γαλμα(το)ς αγ. . . .
και (τ)αι πολει

Κειμένη ἐν τῷ σταφιδῶνι Κ. Κότσαρη εἰς λίθον εἰς δύο τεθραυσμένον μέρη δὲν εἶναι πλήρης· ἐπειδὴ εἰς τὸ ἄλλο τεμάχιον φαίνονται τὰ ἑξῆς γράμματα Σ. ΩΝΟΣ ΔΑΜΟ . . . καὶ ὑποκάτω τούτων τάδε ΤΟΥ ΓΕ κέκτηται ὅμως οὐ μικρὰν τὴν ἀξίαν τὴν ἐπιστημονικήν, καθόσον ἐν αὐτῇ ἀναφέρεται ὁ ὑπὸ τοῦ Παυσανίου μνημονευόμενος περίφημος γλύπτης, ὁ Δαμοφῶν, ὃν οἱ Μεσσήνιοι προετίμησαν ἄλλων, καὶ αὐτὸν παρεκέλευσαν πάντα τὰ ἐκ λίθου ἐν τῇ πόλει ἀγάλματα γλύψαι καὶ ἐν τοῖς ἱερεῖς ἀναστῆσαι, καὶ κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Παυσανίου, *τὰ μὲν δὴ τοῦ λίθου Δαμοφῶντος, ὃς εἰργάσατο, Μεσσηνίων δὲ ὅτι μὴ τοῦτον, ἄλλον γε οὐδένα λόγου ποιήσαντα ἀξίως οἶδα ἀγάλματα* (ἔνθ' ἀνωτ.). Εἰς ποῖον δ' ἀναφέρεται τὸ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἄγαλμα ἐκ τῶν θεῶν, δύσκολον εἶναι νὰ ἀποφανθῇ τις· διότι, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, πολλὰ θεῶν ἀγάλματα ὁ Δαμοφῶν ἐν Μεσσήνῃ ἔγλυψεν· ἴσως αἱ ἀνασκαφαὶ ἐπιλύσωσι τὸ ζήτημα τοῦτο τῇ ἀνευρέσει τοῦ ἐγγύς που τε-

θαμμένου ἀγάλματος, οὗτινος μνεία γίνεται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ. Πρὸς τὸ παρὸν τυχαίως ἀνεκαλύφθη πρὸς Δ. τῆς θέσεως, ἐν ᾗ ἡ ἐπιγραφή, εὐμέγεθες ἀνάγλυφον βοὸς ἐκ λίθου.

11

δημοψιατι . . . . . . ας

Εὑρίσκεται εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ σταδίου ἐπὶ λίθου 2,28 τὸ μῆκος, καὶ ἐν ἄλλῳ λίθῳ κατὰ σειρὰν κειμένῳ ταῦτα·

δ)ιαζον . . . . . ωμπ

καὶ ἐν ἑτέροις τὰ ἑπόμενα·

αμεο . . .

Ευμ(αι)ον
Κλαυ(διον).

χο . . . νε.

Πρὸς Α. σταδίου τοῦ ὑπάρχει καὶ παραστὰς ἀρχαίου ναοῦ παρὰ τῷ σταφιδῶνι Ἀθανασίου ἱερέως.

12

α πολις
Μαρκον
ηρωα.

Κεῖται ἐν τῷ σταφιδῶνι Κ. Ἀθανασοπούλου ἐπὶ λίθου 0,40 τὸ μῆκος καὶ 0,32 τὸ πλάτος· ἔστιν ἀνέκδοτος, ὡς νεωστὶ ἀνευρεθεῖσα καὶ ἀποσταλεῖσα μοι ὑπὸ τοῦ ἄνω εἰρημένου δημοδιδασκάλου κ. Οἰκονομάκη, ὡς καὶ αἱ ἑπόμεναι ἐπιτάφιοι.

13

αλλιμαλω . . . . . . χαιρετε.

14

σωστρα . . . .

Ἐκ τούτων ἡ μὲν πρώτη κεῖται ἐν τῷ ἀγρῷ Κουβελάκη πρὸς Δ. τοίχου τινὸς ἐπὶ λίθου τὸ μῆκος 0,35, τὸ πλάτος 0,60· ἡ δὲ δευτέρα ἐν ἀρχαίῳ ναῷ κατηρειπωμένῳ ἐπὶ πλακὸς κεχωσμένης ἐν τῷ ἐδάφει.

15

Σωτέλης
αρχοι .
λιμνατι . .
ιεριτευσαντ .

Εὑρίσκεται ἔξωθεν τῆς οἰκίας Δ. Μπελοπούλου ἐν τοίχῳ τινὶ ἐπὶ λίθου τὸ μῆκος 0,31, τὸ δὲ πλάτος 0,20.

16

. . . . ιανια . . . . . λασεναμαι , ...
. . μενου και ποτι τα κοινα τας πολι . . . .
. . ετικωτατα αυτος τε απο τας πρωτας αλι . .
. . τε και καθαρως ταν νεοτατα παρεσχημε . . .
. . τεραν ουτε πιστει περι των εγχειρισθεντων
. . ι του πατρος ελασσουμενος δια δη παντα
. . παντας τους ταν πολιν κατοικουντας επι τωι τε
. . . ιλον και απαντασαι επι ταν εκκομιδαν αυτου
απο χρυσων κ κατασκευασαι δε αυτου και
. . . ολιος τοπω και αν . . ι ι ι . ν αγαλμα και επιγρα-
(φ)εσθαι αυτωι κατ ενιαυτον υπο του αγωνοθε . .
ἀρι . τ . . . . νετο και θυμα οι ερμο . . . . τας ιτ . .
. . . . . . αν πσογ . . . . . ι πολιν κα . . . .

Εὑρέθη 20 βήματα μακρὰν τοῦ σταδίου καὶ μετηνέχθη ὡς μικρὰ πλὰξ καὶ ἐλαφρὰ εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ χωρίου τῇ ἐπιμελείᾳ τοῦ εἰρημένου φιλομούσου δημοδιδασκάλου, κ. Οἰκονομάκου· εἶναι δὲ τεθραυσμένη εἰς τὸ ἄνω, κάτω καὶ εἰς τὸ ἀριστερὸν μέρος, ἔχουσα νῦν μῆκος 0,23 καὶ πλάτος 0,35.

17

Κοιντος Πλωτιος . . . . ν επεσκευασεν.

Αὕτη εὑρίσκεται παρὰ τὸ περίφημον Δίπυλον, οὗ ἅμα ἐξελθών τις ἀπαντᾷ κυκλοειδὲς οἰκοδόμημα συνεχόμενον καὶ μεγαλοπρεπέστατον, ἅτε δὴ ἐκ μαρμάρων μεγάλων καὶ τετορνευμένων συγκείμενον· κεκοσμημένον δὲ ἀγάλμασι καὶ γραφαῖς ποικίλαις, αἵτινες ἅπασαι μετὰ τῶν ἀγαλμάτων ἐξηφανίσθησαν· ὑπεμφαίνονται δ' αἱ θέσεις μόνον αὐτῶν τανῦν· ἐν μιᾷ τοιαύτῃ ΒΑ κειμένῃ ὑπάρχει ἡ ἀνωτέρω ἐπιγραφὴ ἐπὶ λίθου ἐντετειχισμένου· ἐξεδόθη καὶ ὑπὸ πολλῶν ἄλλων σοφῶν, ἀλλ' οὐχ ἧττον καὶ ἐνταῦθα συμπεριελάβομεν πρὸς συμπλήρωσιν τῆς τοῦ θαυμαστοῦ Διπύλου παραστάσεως μὴ ἐλασσουμένης σχεδὸν τῆς τῶν προπυλαίων τῶν Ἀθηνῶν. Εἰ καὶ ἐρείπιον, κινεῖ εἰς θάμβος τὸν περιηγητήν, εἰς δὲ τὸν εὐαίσθητον Ἕλληνα διεγείρει ῥῖγος ἱερὸν ἀναμιμνησκόμενον τηλικούτου ἐθνικοῦ μεγαλείου παράγοντος ἀριστοτεχνήματα, οἷα ἡ ἀνθρωπότης εἰσέτι δὲν παρήγαγε.

18

Αυρηλιον Αντωνεινον
αυτοκρατορα αποδεδειγμένον
Λουκιου Σεπτιμιου Σεουηρ(ου)
αυτοκρατορος ευσεβους Π(ερ.)
τινακος Σεβαστου Αραβικου α...
Διαβηνικου υιον θεου Μαρκον
Αντωνεινου ευσεβους Γερμα-
νικου Σαρματικου υιωνον
θεου Αντωνεινου ευσε-
βους εκγονον θεου Αδρι-
ανου και θεου Τραιανου
Παρθικου και θεου Νερ-
βα απογονον η πολις
η Μεσσηνιων.

Εὑρίσκεται καὶ αὕτη ἐν τῷ σταφιδῶνι τοῦ Ἀθανασίου ἱερέως Μπιλάλη ἐπὶ λίθου τὸ μῆκος 0,80, τὸ δὲ πλάτος 0,60.

16

α πολις..
...λτων Μεσση....
Φλαουιαν κλε....
..αν ιερειαν Λιμν(ατ ιδος)
Αρτεμιδος κατε......
]....νετας και ευτε....
χαριν.

Κεῖται ἐν τῷ σταφιδῶνι τοῦ Δ. Μπελοπούλου· αἱ διαστάσεις τοῦ λίθου δὲν κατεμετρήθησαν διὰ τὴν ἐπίχωσιν.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν ἐν Μεσσήνῃ ἐπιγραφῶν καὶ λειψάνων τῆς ἀρχαίας πόλεως. Ὁ ἐκεῖ δημοδιδάσκαλος κ. Σ. Οἰκονομάκης μοὶ ἔγραψεν ὅτι καὶ ἄλλαι ἐπιγραφαὶ ὑπάρχουσιν, ἀνακαλυπτόμεναι διὰ μικρῶν τινων ἀνασκαφῶν ἃς αὐτὸς ἐκ περιεργίας ἐπιχειρεῖ ἐκ διαλειμμάτων· ἐπιφυλάσσεται δὲ νὰ μοὶ τὰς ἀνακοινώσῃ.

ζ'. Περὶ τοῦ μοναστηρίου τοῦ Βουλκάνου.

Τὸ μοναστήριον τοῦτο κατὰ πρῶτον συνεστάθη εἰς τὰς κορυφὰς τοῦ ὄρους Ἰθώμης καὶ ἰδίᾳ παρὰ τὸν ἱερὸν χῶρον τοῦ Ἰθωμάτα Διός, οὗτινος τὸν

ναὸν οἱ χριστιανοὶ μετέβαλον, καὶ ἐπὶ τῶν θεμελίων ἐκείνου ἀνήγειραν τὸν τῆς Παναγίας· πότε ὅμως ἐγένετο ἡ σύστασις τοῦ μοναστηρίου, καὶ ὑπὸ τίνος, ἀγνοεῖται· διότι κατεκάησαν τά τε ἔγγραφα καὶ ἡ βιβλιοθήκη αὐτοῦ, ἐξ ὧν ἠδυνάμεθα νὰ φωτισθῶμεν περὶ τούτου. Γνωστὸν μόνον εἶναι ὅτι κατὰ τὴν ιϛ' καὶ ιζ' ἑκατονταετηρίδα ἠναγκάσθησαν οἱ μοναχοὶ νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους μονὴν καὶ νὰ ἐγκατασταθῶσιν εἰς τὴν κοιλάδα κάτωθεν τοῦ ὄρους εἰς τὸν χῶρον, ἔνθα σήμερον ὑπάρχει τὸ χωρίον *Μαυρομμάτι* ἢ *Μαυρομματιαῖς*, κατὰ Βοίκχιον (ἐν τῷ Corpus κλ. ἔνθ' ἀνωτ.) τὸ πάλαι δ' ἡ ἀρχαία Μεσσήνη. Ἐκεῖ εἶχε τὸ μοναστήριον ἐκκλησίαν τινὰ ὑπὸ τὴν κατοχὴν αὐτοῦ καὶ παρ' αὐτὴν *μετόχιον*, ὡς συνήθως καλοῦσι τὰ τοιαῦτα οἰκοδομήματα οἱ καλόγηροι· εἰς τὸ μετόχιον λοιπὸν τοῦτο οἱ μοναχοὶ ἀποκατέστησαν τὸ μοναστήριον. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα οἱ Τοῦρκοι δὲν ἐπέτρεψαν τὴν μονιμότητα τῆς μονῆς, ἀλλ' ὁ ἰδιοκτήτης, Τοῦρκος ἀγᾶς, τοῦ χώρου τῆς ἀρχαίας Μεσσήνης, θέλων νὰ ἀποκαταστήσῃ καὶ νὰ συγκροτήσῃ κώμην συνοικίζων αὐτὴν ἐκ διαφόρων περιοίκων, ἐστενοχώρει πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τοὺς μοναχούς, ὅπως ἐξαναγκάσῃ αὐτοὺς νὰ ἀναχωρήσωσιν ἐκεῖθεν, καὶ οὕτως οἱ καλόγηροι εὑρέθησαν εἰς περισπασμοὺς μεγάλους, καὶ ἐπὶ τέλους ἀπεφάσισαν νὰ ἐγκαταλείψωσι καὶ τὴν θέσιν ταύτην· εἰδότες δὲ ὅτι παρὰ τὰς ἀνατολικὰς πλευρὰς τοῦ ὄρους Εὔας ὑπῆρχε τόπος ἔρημος, ἔνθα κατὰ τὸν μεσαίωνα ὑπῆρχεν ἡ κώμη *Τζέμη* καλουμένη [1], κατὰ τὴν σημερινὴν βρύσιν τοῦ μοναστηρίου, ἠγόρασαν τὸν τόπον τοῦτον, τὸν παρὰ τὴν *Τζέμην* κείμενον, καὶ ἐν αὐτῷ ἔκτισαν τὸ νῦν σωζόμενον μοναστήριον, οὗτινος ὁ ναὸς ἔχει τὸ ἔδαφος ἐστρωμένον ἐξ ἀρχαίων λίθων, ὅπως καὶ αἱ στῆλαι, ἃς ἔλαβον ἔκ τινος ἀρχαίου ναοῦ, κειμένου εἰς τὴν ἄμπελον τὴν ἐγγὺς τῆς μονῆς, ὅπου καὶ τάφοι πολλοὶ ἀνεκαλύφθησαν· εἰς δὲ τὰ τειχία τοῦ ναοῦ τῆς μονῆς ὑπάρχουσιν ἐντετειχισμένοι καὶ δύο πόδες ἀγάλματός τινος. Πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἡ μονὴ Βουλκάνου εἶχε καὶ βιβλιοθήκην ἐκ χειρογράφων, ἀλλὰ κατεστράφη εἰς τὸ παντελές· διεσώθησαν δὲ μόνον τέσσαρα σιγίλλια ἐν μεμβράναις, ὧν ἀντίγραφα δημοσιεύομεν ἐφεξῆς κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν ὑπὸ τὰ στοιχεῖα Α Β Γ καὶ Δ.

Ἐκ τούτων τῶν σιγιλλίων καταφαίνεται ἀριδηλότατα, οἵας καὶ ὁπόσας καταστροφὰς ὑπέστη πολλάκις ἥ τε μονὴ καὶ ἡ ἀτυχὴς Μεσσηνία· δύο δὲ τούτων, τὰ ἀρχαιότερα, ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς Ἰθώμης μονήν, ἥτις καὶ Δορκάνος ἐλέγετο· τὰ δὲ δύο τελευταῖα, εἰς τὴν νεωτέραν οἰκοδομηθεῖσαν μονήν, εἰς ἣν καὶ ἀποδίδοται ἡ ὀνομασία *Βουλκάνος*. Τί λοιπὸν νὰ ὑποθέσῃ τις; μήπως ἡ ἀρχαιοτέρα ἐλέγετο *Δορκάνος* [2] καὶ ἡ

1 Ἡ κώμη Τζέμη, σήμερον κατεστραμμένη, κατεῖχε θέσιν ἀρχαίας τινὸς κώμης ὡς ἐκ τῶν ἐρειπίων καταφαίνεται· τὸ δὲ νῦν μοναστήριον κεῖται μεταξὺ Ἰθώμης καὶ Εὔας.

2 Εἰς τὸ Β' σιγίλλιον γίνεται μνεία της ὀνομασίας Βουρκάνου ἀποδιδομένη καὶ εἰς τὴν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους μονήν, ὅπερ ἐπαυξάνει τὴν σύγχυσιν.

νεωτέρα *Βουλκάνος*, καὶ ἐντεῦθεν μετεδόθη καὶ τῷ ὄρει Ἰθώμης ἡ ὀνομασία αὕτη; οὐδέτερον τούτων δυνάμεθα νὰ ὑποστηρίξωμεν· αἱ εἰκασίαι οὔ μοι ἥδεταί εἰσιν, καὶ ὅσον τὸ δυνατὸν φευκτέαι· ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης πραγματείας εἴπομεν ἀρκετὰ περὶ τούτου, καὶ εἰς ἱκανὰς λοξοδρομίας φιλολογικὰς προέβημεν, ἀλλὰ καὶ ταύτας πρὸς δόσιν ἀφορμῆς εἰς σοφωτέρους, ὅπως εἴπωσι σοφώτερα καὶ δεξιώτερα.

Ἰδοὺ τὰ σιγίλλια·

Α'

† *Ἱερεμίας ἐλέῳ Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.*

† Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ἀληθινὸς σωτὴρ καὶ Θεὸς ἡμῶν, ἐπὶ γῆς ἐλθὼν δι' ἄκραν φιλανθρωπίαν καὶ ἀγαθότητα αὐτοῦ, ἔργοις καὶ λόγοις διδάσκαλος ἡμῖν χρηματίσας, εἰς τὰ τῆς ἀρετῆς ἔργα, δι' ὧν ἡ σωτηρία ταῖς ἀνθρωπίναις ψυχαῖς προσγίνεσθαι πέφυκεν, ἐξαναγκάσας καὶ ὁδηγήσας ἐφάνη, τύπον καὶ ὑπογραμμὸν ἑαυτὸν ὑφαπλώσας· μετὰ μὲν οὖν τῶν ἄλλων, καὶ ἡσυχίαν καὶ ἠρεμίαν ἐτίμησεν, ἐπὶ τὸ ὄρος ἀναχωρῶν, καὶ ἐν ὄρεσι τὰ θειότερα τῶν θαυμάτων ἐκτελῶν, καὶ πλήθη τρέφων ἐπ' ἐρημίαις, καὶ θεανδρικῶς ἐπὶ τῆς γῆς διατρίβων, μετὰ τῶν μακαριωτάτων αὐτοῦ μαθητῶν καὶ ἀποστόλων, κοινοβιακῶς ζῆν ἔδειξεν, ἐντειλάμενος, ὅπου εἰσὶ δύο ἢ τρεῖς συνημμένοι ἐν τῷ ἑαυτοῦ ὀνόματι, ἐκεῖ ἐν μέσῳ αὐτῶν ἐνυπάρχειν. Ἐπεὶ οὖν πολλοί τινες τὸν κατὰ Θεὸν ἡσύχιον βίον καὶ κοινοβιακὸν ποθήσαντες, ὄρεσι καὶ σπηλαίοις, θείους καὶ ἱεροὺς ναοὺς δειμάμενοι, τὰ σωτήρια ἐξασκεῖν ᾑρετίσαντο, σταυροπηγίων Πατριαρχικῶν τοὺς θείους ναοὺς κοσμοῦντες ἐλευθερίαις καὶ ἀτελείαις, ὅπως παντελεύθεροι ὄντες, ἔργον ἓν ἔχωσι τὸ ἐξυμνεῖν Θεόν, καὶ τὴν αὐτῶν ἐμπόνως ζητεῖν σωτηρίαν, καὶ οὐ δύο ἢ τρεῖς συνημμένοι ὑπάρχουσιν ἀνὰ πληθὺν αὐτοὺς ἐν ἐρήμῳ, χοροὶ ὁσίων ἀδελφῶν ἐγκαθίδρυνται τὸν μονήρη θεῖον διάγειν βίον, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἔστι καὶ τὸ σεβάσμιον Μοναστήριον, τὸ Πατριαρχικὸν σταυροπήγιον, ὡς ἐν ταῖς καταγραφαῖς τῆς καθ' ἡμᾶς μεγάλης Ἐκκλησίας μαρτυρεῖται, τὸ ἐπ' ὀνόματι τιμώμενον τῆς Παναγίας, τὸ κείμενον ἐν τῇ κορυφῇ τοῦ Βουνοῦ τοῦ Δορκάνου ἐν τῇ Πελοποννήσῳ ἀναμεταξὺ Χριστιανουπόλεως καὶ Ἀνδρούσης, εἰς δόξαν Θεοῦ συνιστάμενον, καὶ παρὰ Καθηγουμένων καὶ μοναχῶν ἐξοικονομούμενον, τελοῦν τε ἐτησίως τῇ Πατριαρχικῇ περιωπῇ ἄσπρα εἴκοσι πέντε, ἐκδικήσεως ἕνεκα, ἵνα τὸ ἀνενόχλητον καὶ ἀκαταπάτητον ἔχῃ. Καὶ ἐδεήθησαν οἱ ἐν τούτῳ τῷ θείῳ Πατριαρχικῷ Σταυροπηγίῳ ἐνασκούμενοι τυχεῖν καὶ ἡμετέρου Πατριαρχικοῦ ἐπιβεβαιωτηρίου γράμματος, ἐντελλομένου τὸ ἀκαταδούλωτον ἔχειν, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ τῶν Πατριαρχικῶν Σταυροπηγίων, τῇ

εὐλόγῳ καὶ δικαίᾳ αὐτῶν αἰτήσει ἐπακούσαντες, ἐπιχορηγοῦμεν αὐτοῖς τὸ παρὸν ἡμέτερον ἔγγραφον, δι' οὗ καὶ γράφοντες, ἐν ἁγίῳ Πνεύματι ἀποφαινόμεθα, καὶ διοριζόμεθα, ἵνα κοινοβιακῶς καὶ κατὰ Θεὸν ζῶντες ὄντως καὶ ἀξιοῦσι, καὶ τὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου μνημονεύοντες ὄνομα, ὦσιν ἀνεπηρέαστοι καὶ ἀκαταπάτητοι καὶ ἀδούλωτοι παρὰ παντὸς προσώπου ἱερωμένου καὶ λαϊκοῦ, τελοῦντες μέντοι τῇ καθ' ἡμᾶς Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ τὰ κε' ἄσπρα, ἃ ἐτάχθη. Ὃς δε τῶν ἁπάντων, ἢ καὶ τῶν πλησιοχώρων Ἀρχιερέων, ἢ τοῦ Χριστιανουπόλεως ἢ τοῦ Ἀνδρούσης ἢ ἄλλου του οἱουδήτινος, τολμήσει ἐπηρεάξαι τῷ Πατριαρχικῷ Σταυροπηγίῳ αὐτῷ τῆς *Παναγίας τῆς Κορυφῆς*, ἢ τοὺς ἐνασκουμένους ἐν αὐτῷ καὶ ἀπαιτῆσαι ἄχρι καὶ ὀβολοῦ, ὁ τοιοῦτος, ὁποῖος ἂν εἴη, ἀργὸς ἔστω, ἀφωρισμένος τε καὶ ἀσυγχώρητος ἀπὸ Θεοῦ, καὶ μετὰ θάνατον ἄλυτος, ταῖς τε ἀραῖς τῶν τιη' θεοφόρων πατέρων ὑπόδικος, ὡς ἐναντία φρονῶν ἡμῖν τε καὶ τῷ δικαίῳ αὐτῷ, ἀποφαινόμενοι καὶ τοῦτο, ὅταν ὁ ἡγούμενος αὐτῶν τελευτήσῃ, καὶ χρεία ἡγουμένου γένηται ἵνα αὐτός, ὃν ἂν προκρίνωσιν, τοῦτον καὶ ἀποκαθιστῶσιν, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ ἐλεύθερα μοναστήρια, ἀλλὰ καὶ ὅτε χειροτονίας χρεία αὐτοῖς, μετακαλεῖν ἄδειαν ἐχέτωσαν, ὃν ἂν ἐθελήσωσι τῶν ἀρχιερέων, ἢ καὶ ἀπερχέσθωσαν πρὸς αὐτὸν καὶ τὴν χειροτονίαν ἐκτελείτων. Εἰς οὖν τὴν περὶ τούτων δήλωσιν ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν ἡμέτερον ἐπιβεβαιωτήριον σιγιλλιῶδες γράμμα, καὶ ἐπεδόθη τῇ αὐτῇ θείᾳ καὶ πατριαρχικῇ Σταυροπηγιακῇ μονῇ τῆς *Παναγίας τῆς Κορυφῆς*, καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ ἐνασκουμένους, εἰς ἀσφάλειαν κατὰ τὸ ,ζπα' ἔτος ἐν μηνὶ Ὀκτωβρίῳ.

Β'

† Κύριλλος ὁ ἐκ Βεῤῥοίας ἐλέῳ Θεοῦ
Ἀρχιεπίσκοπος Κων/πόλεως Νέας Ῥώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.

† Ἐπιστήμονος Κυβερνήτου ἔργον ἂν εἴη, καὶ εἰκότως νομίζοιτο, πολλὴν ποιεῖσθαι τὴν πρόνοιαν, καὶ φροντίδα τῶν ὧν ἐπιτέτραπται εἰς κυβέρνησιν· οὕτω γάρ τις τῶν ἐμπειρίᾳ τε καὶ συνέσει διαπρεψάντων πηδαλιούχων τὴν ἥν περ ἐπιτέτραπται νῆα πρὸς ἀκίνδυνον καὶ ἥσυχον προτορμίσας λιμένα, νύκτας ὅλας ἐνίοτε ἀγρύπνους διετέλεσε, τῇ αὐτοῦ προνοίᾳ καὶ σοφῇ κυβερνήσει, μετὰ πολλὰς τρικυμίας καὶ ἀλλεπαλλήλους κινδύνους ἡδέως τῷ λιμένι προσορμίσας, καὶ ἐν ἡσύχῳ ταυτηνὶ ἐπιτρέψας σαλεύειν. Ἐπεὶ τοίνυν τοῦθ' οὕτως ἔχει, μῶν τοῦ ἐπιστήμονος κυβερνήτου ἡ μετριότης ἀπολείψεται; ὅπου καὶ ἐκεῖνος μέν, εἰ τυχὸν ναυαγήσειεν ἐν πελάγει, πολυτίμητον ἂν θησαυρὸν πραγματείας ἀπολέσειεν· ἡ μετριότης δὲ ἡμῶν ἐν τῷ πελάγει τοῦδε τοῦ βίου τὸ λογικὸν ἐπιτετραμμένη πρὸς ψυχωφελῆ κυβέρνησιν ποίμνιον, εἰ ψυχικῶς ναυαγήσειεν τοῦτο, ἀθάνατον ὄντω, χρῆμα, λογικὰς ἂν ψυχὰς ἀπολέσαι-

μεν οὐκοῦν ὥσπερ ἐν ἄλλοις πολλὴν χρὴ ἡμᾶς ποιεῖσθαι τὴν πρόνοιαν, οὕτω δὴ καὶ τοῦ Πατριαρχικοῦ Σταυροπηγείου τῆς σεβασμίας ἀμέλει μονῆς τῆς Παναγίας τῆς λεγομένης *Κορυφῆς* ἐν *Βεϊρκάνῳ*. Αὕτη γὰρ πρὸ χρόνων ἤδη πολλῶν σταυροπήγιον οὖσα πατριαρχικόν, ὑπὸ τῶν εἰς αὐτὴν ἀφικνουμένων πατριαρχικῶν ἐξάρχων, οὐκ οἶδ᾽ ὅπως καταπατεῖται ἐπὶ προφάσει δῆθεν τῶν κε΄ ἐτησίων ἄσπρων τῶν διδομένων αὐτοῖς, καὶ εἰς ἡμᾶς κομιζομένων ὑποταγῆς χάριν τῆς πρὸς ἡμᾶς, διὰ τὸ ἀπαιτεῖν αὐτοὺς ἀντὶ τῶν κε΄ ἐτησίων, ἕτερα πολλὰ παρὰ τῶν ἐν τῇ μονῇ διατελούντων μοναχῶν τε καὶ ἱερομονάχων, ὥστ᾽ ἐπαναγκάζεσθαι μὲν τοὺς ἐν τῇ μονῇ ταυτηὶ θεαρέστως μονήρη βίον βιοῦντας, διὰ τὸ μὴ ὑποφέρειν τὰ παρεχόμενα αὐτοῖς ὑπὸ τῶν ἐξάρχων πράγματα, καὶ τὸ δύνασθαι ἀποτίσαι τὰ δεινῶς ἀπαιτούμενα, τῆς μονῆς ἀποχωρῆσαι, καὶ ταύτην ἐρημωθῆναι τὸ σύνολον, ἀργίᾳ καὶ ἄλλῃ παιδείᾳ ἐκκλησιαστικῇ καθυποβάλλοντες αὐτούς, ὡς ἂν κατὰ τὸ ἀρέσκον πράττειν, ἃ δὴ πάντα ἀκριβῶς ἐπισκεψαμένη ἡ μετριότης ἡμῶν καὶ πρόνοιαν τῆς τε μονῆς ταύτης καὶ τῶν ἐν αὐτῇ βιούντων μοναχῶν καὶ ἱερομονάχων ποιησαμένη, ᾠήθη δεῖν γνώμῃ κοινῇ συνοδικῇ ἀποφήνασθαι τῶν παρευρεθέντων ἱερωτάτων ἀρχιερέων καὶ ὑπερτίμων τῶν ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητῶν ἀδελφῶν ἡμῶν καὶ συλλειτουργῶν, ἵνα εἰς τὸν ἐφεξῆς ἡ μονὴ αὕτη ὡς πατριαρχικὸν Σταυροπήγιον ᾖ ἀκαταπάτητος, ἀνενόχλητος, ἐλευθέρα τῶν κε΄ ἐτησίων ἄσπρων, καὶ μὴ ἔχωσιν ἄδειαν οἱ ἐκεῖσε πορευόμενοι πατριαρχικοὶ ἔξαρχοι τὸ παράπαν ἀπαιτεῖν παρ᾽ αὐτῶν τὰ ἐτήσια τῶν κε΄ ἄσπρων, ἐνοχλεῖν τε καὶ ἐπηρεάζειν ἀργίᾳ καὶ ἄλλῃ ποινῇ καὶ παιδείᾳ καθυποβάλλειν αὐτούς, πλὴν τῆς προσηκούσης τῷ ἐκεῖσε ἀφικνουμένῳ πατριαρχικῷ ἐξάρχῳ τιμῆς τε καὶ ἀποδεξιώσεως. Τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον ἀνενόχλητος ᾖ παρὰ παντὸς προσώπου ἱερωμένου καὶ λαϊκοῦ, ἀλλὰ δὴ καὶ παρὰ τοῦ κατὰ τόπον ἀρχιερέως καὶ τῶν γειτνιαζόντων ἄλλως αὐτοῖς, ἀπαιτοῦντες οὐδὲν ἄχρι καὶ ὀβολοῦ, ἀλλ᾽ ἔχωσιν ἄδειαν κατὰ πάντα ἐπιμελεῖσθαι καὶ διοικεῖν τὴν σεβασμίαν ταύτην μονὴν οἱ κατὰ καιρὸν Ἡγούμενοί τε καὶ Ἱερομόναχοι, οὓς ἂν οἱ πατέρες αὐτῆς οἰκειοθελῶς καὶ αὐτοπροαιρέτως ἐκλαίξαιντο, διάγειν τε κοινοβιακῶς καὶ θεαρέστως μνημονεύειν τε τοῦ κατὰ καιροὺς οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, καὶ μόνου ὄνομα, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ πατριαρχικὰ Σταυροπήγια, τὰς δὲ χειροτονίας αὐτῶν ποιεῖν ὁ κατὰ τόπον ἀρχιερεύς· ἂν δὲ τῷ Ἀρχιερεῖ δυσχερὲς εἴη, πορεύεσθαι ὅπου ἂν πρὸς τοῦτο ἐθελήσωσι δς δ᾽ ἂν τῇ ἡμέρᾳ ταυτηὶ κοινῇ Συνοδικῇ ἀποφάσει ἐναντίος φανείη, τῶν ἱερωμένων μὲν ὤν, ἀργὸς ἔστω πάσης ἱεροπραξίας· καταφρονῶν δὲ τῆς ἀργίας καὶ ἀφωρισμένος ἀπὸ Θεοῦ καὶ ἀσυγχώρητος, ὡς τῇ τελείᾳ ὑπόδικος καθαιρέσει· τῶν λαϊκῶν δέ, ἀφωρισμένος ἀπὸ Θεοῦ καὶ κατηραμένος καὶ ἀσυγχώρητος· ἐπὶ γὰρ τούτῳ συνεγράφη καὶ τὸ παρὸν συνοδικὸν τῆς ἡμῶν μετριότητος γράμμα, καὶ ἐπεδόθη τῇ σεβασμίᾳ μονῇ εἰς ἔνδειξιν καὶ μείζω τὴν ἀσφάλειαν ἐν ἔτει αχλ΄ ἔ. σ.

Γ'

Θεοδόσιος ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος (Νέας 'Ρώμης) Κωνσταντινουπόλεως καὶ Οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

Τῶν ὑποτελούντων ἐν τῷ μετὰ σώματος βίῳ πραγμάτων, ῥευστῶν κατὰ φύσιν εἰληφότων τὴν ὑπόστασιν, πᾶν τὸ ἐξ αὐτῶν παλαιωθὲν ἀποβάλλειν τὸ εἶναι πέφυκε, καὶ πρὸς φθορὰν καταντᾷν, ὧν ἕνεκα πάντων ἁπαξαπλῶς, ἃ κέκτηται πολυχρόνια, φυλάττειν ἐφιέμενοι, φροντίζουσι κατὰ καιροὺς ὅσον γε ἐκ προνοίας ἀνθρωπινῆς ἀναστέλλειν τὰ προχωροῦντα καὶ ἀναχαιτίζειν τῆς πρὸς φθορὰν ὁρμῆς τε καὶ φορᾶς διὰ τῆς ἀνανεώσεως τούτων, καὶ οἷον ἀναζωπυρήσεως, καὶ τῷ τρόπῳ τούτῳ τὸ ἐνδύναμον τοῖς πράγμασι παρέχειν μεμαθήκασιν, ἐπὶ τὸ σώζεσθαι ἀνώλεθρα καὶ πρὸς μακρὰν διαμονὴν παρατείνεσθαι, τῷ αὐτῷ δὲ λόγῳ καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, ὅσα κατὰ καιροὺς εὐλόγως γίνονταί τε καὶ γράμμασι καταστρωννύονται παλαιούμενα ὅπως, καί τοι φθορὰν ἐγγίζονται, κατα τὸ εὐαγγελικὸν θεῖον λόγιον, πᾶν τὸ παλαιούμενον καὶ γηράσκον ἐγγύς ἐστιν ἀφανισμοῦ, ἰθύνονται καὶ διευθετοῦνται διὰ τῆς ἀνακαινίσεως ἐπὶ τῷ μένειν εἰς μακρότητα ἡμερῶν· διὸ δὴ τὰ παλαιγενῆ τῶν γραμμάτων, ὅσα περ ἔφθασεν ὑπὸ τῶν ἀοιδίμων συντελεσθῆναι πατριαρχῶν ἐπ' εὐλόγοις αἰτίαις, ἀνανεοῦσθαι ὑπὸ νεωτέρων γραμμάτων ὑπὸ τῶν ἐν ὑστέροις χρόνοις τὰς ἡνίας διευθυνόντων τῆς ἐκκλησίας, ἔθος ἤδη ἀρχαῖον, ἐκκλησιαστικόν, οὐ μόνον χρήσιμον ἀλλὰ καὶ ἀναγκαῖον κεκράτηται, ἀδιαλείπτως διενεργούμενον ὑπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς προνοίας καὶ προμηθείας, ἐπειδὴ τοιγαροῦν προσεκομίσθη καὶ ἐνεφανίσθη ἡμῖν ἤδη ἴσον ἐσφραγισμένον πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν γράμμα σιγιλλιῶδες, ἐκδεδομένον κατὰ τὸ αψλς' σωτήριον ἔτος ἐπὶ τῆς πατριαρχείας δηλονότι τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει πατριάρχου κ. Νεοφύτου, καὶ διαλαμβάνον ὅτι τὸ ἐν τῇ κατὰ τὴν Πελοπόννησον ἐπισκοπῇ 'Ανδρούσης διατελοῦν ἱερὸν καὶ σεβάσμιον μοναστήριον, τιμώμενον ἐπ' ὀνόματι τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν θεοτόκου, καὶ ἐπονομαζόμενον τοῦ Βουλκάνου, ὅπερ ἐξ ἀρχῆς χρόνων ὑπῆρξε πατριαρχικὸν σταυροπηγιακόν, ἐλεύθερον καὶ ἀδούλωτον, ἐγκατηριθμημένον ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν λοιπῶν ἱερῶν σταυροπηγιακῶν μοναστηρίων τῶν καταγεγραμμένων ἐν τῷ ἱερῷ Κώδικι τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης 'Εκκλησίας, ἀλλ' ἐπειδὴ συνέβη κατ' ἐκεῖνο καιροῦ διὰ τὰς κατὰ τόπον ἀνωμαλίας ἀποστερηθῆναι τῶν ἀρχαίων πατριαρχικῶν σιγιλλιωδῶν γραμμάτων, τῶν πεφιλοτιμημένων αὐτῷ κατὰ καιροὺς καὶ παριστώντων τὰ τῆς ἀρχαίας αὐτῶν σταυροπηγιακῆς ἀξίας καὶ ἐλευθερίας, δέον ἐκρίθη τηνικαῦτα κοινῇ συνοδικῇ διαγνώσει κατὰ τὴν γενομένην θερμὴν ἱκεσίαν τῶν ἐν αὐτῷ ὁσιωτάτων πατέρων, ἀνανεωθῆναι τὴν ὅπως δήπως ἀμαυρωθεῖσαν ταῖς και-

[redacted]

ρικαῖς περιστάσεσι σταυροπηγιακὴν αὐτοῦ ἀξίαν· κἀντεῦθεν ἐξεδόθη τὸ ῥηθὲν πατριαρχιακὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα ἐπιτηροῦν τὰ τῆς ἀρχαίας αὐτῶν ἐλευθερίας· ἤδη γοῦν αὖθις δ' οἱ εἰρημένοι πατέρες φροντίζοντες τῆς συστάσεως καὶ αὐξήσεως καὶ βελτιώσεως τοῦ αὐτοῦ ἱεροῦ μοναστηρίου προσέδραμον τῇ προνοίᾳ καὶ κηδεμονίᾳ τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χρ. Μ. Ἐκκλησίας, καὶ ἐδεήθησαν θερμῶς ἀνανεωθῆναι τὸ εἰρημένον πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα, ἐπὶ συστάσει καὶ διαρκεστέρᾳ διαμονῇ τοῦ αὐτοῦ ἱεροῦ μοναστηρίου. ὧν την αἴτησιν εὔλογον οὖσαν καὶ δικαίαν εὐμενῶς ἀποδεξάμενοι, ὡς μάλιστα φροντίζοντες τῆς συστάσεως τῶν ἱερῶν καταγωγίων, ἔγνωμεν ἐπιβραβεῦσαι αὐτῷ τὴν ἐπισύστασιν κοινῇ συνοδικῇ διαγνώσει διὰ προσφάτου πατριαρχικοῦ καὶ συνοδικοῦ ἡμῶν γράμματος εἰς ἐλευθερίαν αὐτοῦ, διεξαγωγήν, αὔξησίν τε καὶ βελτίωσιν· ὅθεν γράφοντες ἀποφαινόμεθα συνοδικῶς μετὰ τῶν περὶ ἡμῶν σεβασμιωτάτων ἀρχιερέων καὶ ὑπερτίμων τῶν ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητῶν ἡμῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν, ἵνα τὸ ῥηθὲν ἱερὸν μοναστήριον τὸ κείμενον κατὰ τὴν ἐν Πελοποννήσῳ ἐπισκοπὴν Ἀνδρούσης, καὶ τιμώμενον μὲν ἐπ' ὀνόματι τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, ἐπονομαζόμενον δὲ τοῦ Βουλκάνου, μετὰ πάντων τῶν κτημάτων καὶ ἀφιερωμάτων αὐτῶν κινητῶν τε καὶ ἀκινήτων, ὅσα τε πρότερον ἔσχε καὶ ὅσα περ ἄν, Θεοῦ εὐδοκοῦντος, προσκτήσηται, μετοχίων τε καὶ παρεκκλησίων αὐτοῦ, καθὼς ἄνωθεν διετέλεσε πατριαρχικὸν σταυροπηγιακόν, τῷ Καταλόγῳ ἐγκατηριθμημένον τῶν λοιπῶν σταυροπηγιακῶν μοναστηρίων τοῦ καθ' ἡμᾶς ἁγιωτάτου ἀποστολικοῦ, πατριαρχικοῦ καὶ οἰκουμενικοῦ θρόνου, οὕτω καὶ εἰς τὸν ἑξῆς ἅπαντα αἰῶνα ὑπάρχει καὶ λέγεται καὶ παρὰ πάντων γινώσκεται πατριαρχικὸν σταυροπηγιακὸν ἐλεύθερον καὶ ἀκαταπάτητον, καὶ μηδενὶ ἄλλῳ ὑποκείμενον, εἰμὴ τῷ καθ' ἡμᾶς ἁγιωτάτῳ οἰκουμενικῷ τούτῳ θρόνῳ καὶ ὑπ' αὐτοῦ μονου κρινόμενον καὶ ἀνακρινόμενον, μνημονευομένου ἐν αὐτῷ τοῦ κανονικοῦ πατριαρχικοῦ ὀνόματος ἐν πάσαις ταῖς ἱεραῖς τελεταῖς καὶ ἀκολουθίαις, ὡς νενόμισται, καὶ μηδενὶ μηδὲν ὀφεῖλον παρέχειν εἰμὴ τὸ διωρισμένον ἀνέκαθεν ἐτήσιον πρὸς τὴν καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστ. Μεγάλην ἐκκλησίαν, εἰς σημεῖον ὑποταγῆς καὶ γνωρισμὸν τῆς σταυροπηγιακῆς αὐτοῦ ἀξίας, καὶ μηδείς ποτὲ ἄδειαν ἔχῃ, οὔτε ὁ ἅγιος τοῦ τόπου ἀρχιερεὺς καὶ ἐπίσκοπος Ἀνδρούσης ἢ ἄλλος τις, κατεπεμβαίνειν τοῦ ῥηθέντος ἱεροῦ μοναστηρίου, καὶ ἐνοχλεῖν καὶ ἐπηρεάζειν τοὺς ἐνασκουμένους πατέρας καὶ δόσιν ἀπαιτεῖν παρ' αὐτῶν πολλὴν ἢ ὀλίγην, ἢ τῶν πραγμάτων καὶ ἀφιερωμάτων αὐτοῦ ἅπτεσθαι· οἱ δ' ἐν αὐτῷ συνασκούμενοι ὁσιώτατοι πατέρες ὀφείλουσι διάγειν σωφρόνως καὶ εὐτάκτως καὶ τηρεῖν ἀπαραβάτως τοὺς ὅρους τοῦ μοναστηριακοῦ βίου καὶ φροντίζειν τῆς αὐξήσεως καὶ βελτιώσεως τοῦ ἱεροῦ τούτου Μοναστηρίου, καὶ ὁπόταν ἐν χρείᾳ χειροτονίας γένωνται, ἔχωσι προσκαλεῖν, ὃν ἂν βούλωνται τῶν πλησιοχώρων ἀρχιερέων ἐπὶ τῷ ἐκτελεῖν ἐν αὐτῷ τὰς χειροτονίας μετὰ πάσης τῆς κανονικῆς παρα-

κλήσεως, ὡς νενόμισται, ἀλλὰ δὴ καὶ ἐν χρείᾳ ἡγουμένου γενόμενοι, ἔχωσιν ἐκλέγειν ἕνα ἐξ αὐτῶν, ὃς ἂν εἴη ἄξιος, καὶ τοῦτον κοινῇ γνώμῃ καθιστᾷν ἡγούμενον· ὃς δ' ἂν καὶ ὁποιος ἀπ' ἐναντίας κινηθεὶς συνοδικοῖς ἤδη ἐπικυρωθεῖσι πρεσβείοις τοῦ ἱεροῦ τούτου μοναστηρίου, τολμήσῃ οἱῳδήτινι τρόπῳ διασεῖσαι τὰ τῆς ἀρχαίας αὐτοῦ σταυροπηγιακῆς ἀξίας καὶ ἐλευθερίας κατ' ἐπήρειαν ἥντιναοῦν ὑπάγειν αὐτῷ τε καὶ τοῖς ἐνασκουμένοις πατράσιν, ὁ τοιοῦτος ὁποίας ἂν εἴη τάξεως καὶ ὁποίου βαθμοῦ, ἀφωρισμένος εἴη παρὰ τῆς ἁγίας καὶ ὁμοουσίου καὶ ζωοποιοῦ καὶ ἀδιαιρέτου μακαρίας τριάδος, τοῦ ἑνὸς τῇ φύσει Θεοῦ, καὶ κατηραμένος καὶ ἀσυγχώρητος, καὶ μετὰ τὸν θάνατον ἄλυτος, καὶ πάσαις ταῖς συνοδικαῖς καὶ πατριαρχικαῖς ἀραῖς ὑπεύθυνος καὶ ὑποκείμενος τῷ πυρὶ τῆς γεέννης. Ὅθεν εἰς ἔνδειξιν καὶ ἀσφάλειαν ἐγένετο τὸ παρὸν ἡμέτερον πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν ἐπιβεβαιωτήριον ἐν μεμβράναις γράμμα καὶ ἐδόθη τῷ ῥηθέντι ἱερῷ μοναστηρίῳ τοῦ Βουλκάνου ἐν ἔτει αψξθ' κατὰ μῆνα ὀκτώβριον ἐπινεμήσεως γ'.

(Ἕπονται αἱ ὑπογραφαὶ τῶν Συνοδικῶν, ἀλλὰ δυσανάγνωστοι διὰ τὴν συνήθη μεσαιωνικὴν μορφὴν αὐτῶν).

ε'

Γρηγόριος ἐλέῳ Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κων/πόλεως Νέας Ῥώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.

Ὅσα μὲν κατὰ τοὺς θείους θεσμοὺς καὶ τοὺς Ἀποστολικοὺς καὶ Συνοδικοὺς κανόνας τυγχάνει διακυβερνώμενα, πολλὴν ἔχουσι τὴν χάριν παρὰ Θεοῦ καὶ τὸ τέλος μέγιστον· ὅσα δὲ τοὐναντίον παραβαίνει τῶν ὅρων ἐκτρεπόμενα, ἐν τούτοις προφανὴς ἡ ἀκοσμία, κατάδηλος ἡ φθορά, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἡ τῶν ψυχῶν ἀπώλεια. Εἰ γὰρ καθάπερ οἱ περὶ τῶν καθ' ἕκαστα ἐκκλησιῶν νόμοι, οὕτω καὶ οἱ περὶ τῶν Σταυροπηγιακῶν μοναστηρίων τῶν ὑπὸ τῷ καθ' ἡμᾶς ἀποστολικῷ καὶ Οἰκουμενικῷ θρόνῳ ἀπαράτρεπτοι διεφυλάττοντο, καὶ τῆς κατὰ νόμους ἐπιμελείας καὶ προστασίας κἀκεῖνα ἠξιοῦντο παρὰ τῶν ἀεὶ πατριαρχευόντων, οὐκ ἂν τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα τὰ δεινὰ τοῖς μοναστηρίοις συνέβαινον, ἀλλ' ἐπειδή, οὐκ οἴδαμεν ὅπως, τῶν ἱερῶν παρημελημένων νόμων, εἰς τοσαύτην προῆλθον ἀκαταστασίαν καὶ ἐλεεινὴν ἀπώλειαν τὰ ἱερὰ ταῦτα καταγώγια, διὰ ταῦτα εὐθὺς ἀνειληφόσιν ἡμῖν τοὺς οἴακας τοῦ παγκοίνου τουτουὶ σκάφους ἔδοξε πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ παρημελημένα αὐτὰ εὐαγῆ μοναστήρια διορθώσασθαι, ἀφορῶσι πρὸς τὸ ἐκείνων συμφέρον, ὡς μέλη γνήσια ὄντα τῆς καθ' ἡμᾶς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ τῷ σταυροπηγιακῷ καὶ πατριαρχικῷ προνομίῳ τετιμημένα. Ἄλλως τε, οὐδὲ καινούς τινας ἀφ' ἑαυτῶν νόμους φέρουσιν, ἀλλ' ἀρχαίους ἀνανεουμένους καὶ γεραρούς· τὴν γὰρ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων προστασίαν τοῖς ἐπισκό-

ποις ἐπιτρέπουσιν οἱ ἱεροὶ νόμοι καὶ κανόνες, τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον προτίθεσθαι διακελευόμενοι, ἵνα, εἴγε δέοιντο, καὶ αὐτοὶ ἀπολαμβάνωσιν, ὃν τρόπον ὁ λη' τῶν ἁγίων Ἀποστόλων κανών, καὶ ὁ κε' τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ ἱερᾶς συνόδου, καὶ ἡ ἐν Χαλκηδόνι, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ, ὅτε ια' καὶ ὁ ιϐ' καὶ τῆς ἐν Ἀγκύρᾳ ὁ ιε' καὶ ὁ μθ' τῆς ἐν Τρούλλῳ, καὶ ἄλλοι πλεῖσθ' ὅσοι σεπτοὶ νόμοι καὶ κανόνες σαφῶς φαίνονται τὴν τῶν ἱερῶν Μοναστηρίων ἐξουσίαν τοῖς ἐπισκόποις διδόντες, ὥστε μεταλαμβάνειν μὲν καὶ αὐτοὺς τῶν δεόντων, εἴγε δέοιντο εἰς τὰς ἑαυτῶν χρείας, τὴν δὲ περὶ ἐκεῖνα ἐπιμέλειαν μεγίστην τε καὶ ὡς Θεοῦ ἐφορῶντος ποιεῖσθαι, ἵνα προστατεύωσιν αὐτῶν, καὶ οἰκονόμους καὶ ἐπιτρόπους καὶ ἡγουμένους ἀποκαθιστῶσιν ἐν αὐτοῖς, καλῶς περὶ τῆς αὐξήσεως καὶ βελτιώσεως τούτων ἐπιμελούμενοι, ἵνα μὴ δι' ἀμέλειαν ἔνοχοι γένωνται τῆς ἐκ τῶν νόμων ἐπιτιμήσεως· οἱ δὲ οἰκονόμοι ἡγούμενοί τε καὶ ἐπίτροποι διαμένουσιν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν ἐπισκόπων, καὶ δίχα τῆς ἀδείας αὐτῶν μήτε πωλῶσι μοναστηριακόν τι κτῆμα, ἀλλ' οἰκονομῶσι καλῶς πρὸς τὴν ἐκείνων ὁδηγίαν καὶ ἄδειαν, ὅπως μὴ καὶ αὐτοί, ὡς ἀνατρέποντες τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς τούτους ὅρους καὶ κανόνας, βαρυτάτους ὑποπέσωσι τοῖς ἐπιτιμίοις καὶ τιμωρίαις. Ταῦτα μὲν οὖν οἱ θεῖοι νόμοι ἀποφαίνονται περὶ τῶν ἱερῶν μοναστηρίων· τούτων δέ, τὰ μὲν τοῖς κατὰ τόπον ἐπιτετραμμένοις ἐνοριακὰ τῆς προσηκούσης ἀρχιερατικῆς ὡς εἰκὸς ἐπ' αὐξήσει τυγχάνει ἐπιμελείας, μόνα δὲ τὰ τῇ σταυροπηγιακῇ ἀξίᾳ τετιμημένα, οὐκ οἴδαμεν ὅπως, πρὸ χρόνων πολλῶν παρημέληται, καὶ δέον ὡς Θεοῦ ἐφορῶντος διοικεῖσθαι αὐτά, καὶ ἐκ παντὸς τρόπου ἐπιμελείας τῆς ἀναλόγου ἀξιοῦσθαι, ὅπως αὐτοῖς τῶν ἀγαθῶν τὰ μὲν ὑπάρχοντα διαμένῃ, περιποιῆται δὲ τὰ προσγενησόμενα ἄν· τῶν δὲ φαύλων τὰ μὲν προσόντα ἀποδιοπομπῆται, τὰ δὲ συμβησόμενα ἂν διακωλύωνται. Τοιαύτην οὖν κατὰ νόμους τὴν ὑπὲρ αὐτῶν πάντων τῶν σταυροπηγιακῶν ἡμῶν μοναστηρίων καθόλου φροντίδα καταβάλλομεν, ἐκθέμενοι κατὰ κοινὴν γνώμην καὶ συνοδικὴν διάγνωσιν ἱερὸν νόμον ἀποφαινόμενοι συνῳδὰ τοῖς νόμοις καὶ τοῖς ὧδε γραφομένοις περὶ τῆς εἰς τὸ ἑξῆς ἀρίστης διοικήσεως ἑκάστου σταυροπηγιακοῦ μοναστηρίου καὶ εὐνομίας τῶν ἀσκουμένων ὁσιωτάτων πατέρων, καὶ τῆς δυνατῆς ἀντιλήψεως, καὶ ἀμέσου προστασίας αὐτῶν παρὰ τῆς καθ' ἡμᾶς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ἀνανεοῦντες τὰ παλαιγενῆ πατριαρχικὰ καὶ συνοδικὰ αὐτῶν σιγγίλια δωρεάν, καὶ ἐπικυροῦντες ἅπαξ τὰ σταυροπηγιακὰ αὐτῶν προνόμια εἰς διηνεκῆ συντήρησιν αὐτῶν καὶ ἀσφάλειαν, μὴ δεόμενά ποτε ἀνανεώσεως καὶ ἐπικυρώσεως. Ὡς καὶ περὶ τοῦ ἐν τῇ κατὰ τὴν Πελοπόννησον ἐπισκοπῇ Ἀνδρούσης ἱεροῦ καὶ σεβασμίου μοναστηρίου τῆς ὑπεραγίας ἡμῶν Δεσποίνης Θεοτόκου, ἐπιλεγομένου τοῦ *Βουλκάνου*. Ἐνεφανίσθη γὰρ ἤδη ἡμῖν πατριαρχικὸν συνοδικὸν σιγγιλιῶδες γράμμα τοῦ ἀοιδίμου ἐν πατριάρχαις Νεοφύτου, δηλοποιοῦν ὅτι τὸ μοναστήριον τοῦτο ἀπωλώλεκει τὰ ἀρχαῖα αὐτοῦ σιγγίλια ἐν τῇ τότε ἐκεῖ συμβάσῃ ἀνωμαλίᾳ,

ἐκ τῶν ἱερῶν κωδίκων τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας μετὰ πάντων τῶν πραγμάτων καὶ κτημάτων αὐτοῦ. Εἰς ἀνακαίνισιν οὖν τούτου γράφοντες διὰ τοῦ παρόντος ἡμετέρου πατριαρχικοῦ καὶ συνοδικοῦ σιγγιλιώδους γράμματος ἀποφαινόμεθα συνοδικῶς μετὰ τῶν περὶ ἡμᾶς ἱερωτάτων ἀρχιερέων καὶ ὑπερτίμων τῶν ἐν ἁγίῳ Πνεύματι ἀγαπητῶν ἡμῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν, ἵνα τὸ ῥηθὲν ἱερὸν καὶ σεβάσμιον μοναστήριον τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, ἐπιλεγόμενον τοῦ Βουλκάνου, τὸ ἐν τῇ ἐπισκοπῇ Ἀνδρούσης μετὰ πάντων τῶν κτημάτων καὶ πραγμάτων καὶ ἀφιερωμάτων αὐτοῦ κινητῶν τε καὶ ἀκινήτων, τῶν τε ἤδη ὄντων καὶ τῶν εἰσέπειτα προσγενησομένων ἄν,ὡς ἀνέκαθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς, οὕτω καὶ εἰς τὸν ἑξῆς ἅπαντα χρόνον ὑπάρχῃ καὶ λέγηται καὶ παρὰ πάντων γινώσκεται ἡμέτερον Πατριαρχικόν, Σταυροπηγιακόν, ἀδούλωτον, ἀκαταπάτητον, καὶ ὅλως ἀνενόχλητον, παρ'οὑτινοσοῦν προσώπου ἱερωμένου ἢ λαϊκοῦ, μνημονευομένου ἐν αὐτῷ τοῦ κανονικοῦ Πατριαρχικοῦ ὀνόματος, ἔχον καὶ τὸ προνόμιον κατὰ πατριαρχικὴν φιλοτιμίαν, ὥστε τὸν κατὰ καιροὺς ἐν αὐτῷ ἡγούμενον ἐν ταῖς ἑορτασίμοις ἡμέραις φορεῖν ἐπ' ἐκκλησίας μανδύαν, προχειριζόμενον καὶ πατερίτζαν. Καὶ Α' μὲν ὑπάρχῃ ἀπηλλαγμένον πάσης ἐξαρχικῆς ἐξουσίας καὶ δεσποτείας· Β' δὲ λόγῳ ὑποταγῆς ἀποδιδῷ καθ' ἕκαστον ἔτος ἀπαραιτήτως γρ. ἑκατὸν πεντήκοντα, εἰς τὸ κοινὸν τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ Μ. Ἐκκλησίας καὶ λαμβάνῃ ἐξοφλητικὴν ἀπόδειξιν κατὰ τὸ ὕφος τῶν Ἐπαρχιῶν. Καὶ οὕτως ἀναλαβὸν τὸ ἀρχαῖον γεραρὸν τῆς Σταυροπηγιακῆς ἀξίας προνόμιον, καὶ καλῶς διοικούμενον ὡς μέλος γνήσιον τοῦ καθ' ἡμᾶς ἁγιωτάτου, Πατριαρχικοῦ, Ἀποστολικοῦ καὶ Οἰκουμενικοῦ θρόνου. Ὁ ἐν αὐτῷ κατὰ καιροὺς ἡγούμενος, ὥσπερ οἱ Ἀρχιερεῖς, οὕτω καὶ αὐτὸς γράφῃ ἀμέσως πρὸς τὴν καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλην Ἐκκλησίαν καὶ ἀξιῶται τῆς προσηκούσης ὑπερασπίσεως ἐν ταῖς συμβαινούσαις χρείαις καὶ ὑποθέσεσιν. Γ' διαφυλάττωνται καταγεγραμμένα ἐν τῷ διωρισμένῳ Κώδικι τῆς Μ. Ἐκκλησίας ἅπαντα τὰ κτήματα καὶ ἀφιερώματα αὐτοῦ, καὶ τὰ χρέη καὶ τὸ τοῦ ἡγουμένου ὄνομα· Δ' δὲ τὸ συγγίλιον αὐτοῦ ἔχῃ μένειν ἀπαράτρεπτον καὶ ἀπαράβατον, μὴ δεόμενόν ποτε ἀνανεώσεως καὶ ἐπικυρώσεως ἐκκλησιαστικῆς· Ε' μηδεὶς τοῦ λοιποῦ γίγνηται ἐν αὐτῷ Ἡγούμενος ἄνευ γράμματος Πατριαρχικοῦ καὶ Συνοδικοῦ· ἀλλ' ἐπειδὰν ἕλωνται αὐτὸν γνώμῃ κοινῇ οἱ συγκοινοβιᾶται πατέρες, τότε ἀποστέλλεται παρ' αὐτῶν, κοινή, ἐνυπόγραφος καὶ ἐνσφράγιστος ἀναφορὰ περὶ τῆς τοιαύτης ἐκλογῆς πρὸς τὸν κατὰ καιροὺς Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην, καὶ οὕτω δι' ἐκκλησιαστικοῦ γράμματος ἀποκαθιστᾶται ὁ ἡγούμενος τοῦ Μοναστηρίου τούτου, σημειουμένου καὶ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἐν τῷ ῥηθέντι κώδικι, ὀφείλων κατ' ἔτος ἐξαποστέλλειν ἀκριβῆ ἐνυπόγραφον καὶ ἐνσφράγιστον καταγραφὴν τῶν τοῦ ἔτους ἐκείνου μοναστηριακῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων· Ϛ' ἡ σφραγὶς τοῦ μοναστηριακοῦ

διαιρεθῇ εἰς τμήματα δ' καὶ ἡ μὲν λαβὴ παρακατατεθειμένη ὑπάρχῃ τῷ ἡγουμένῳ, τὰ δὲ δ' τμήματα, τέσσαρσι συγκοινοβιάταις πατράσιν, ἐκλεγομένοις κοινῶς παρὰ πάντων τῶν συγκοινοβιατῶν πατέρων· Ζ' οἱ ἐπιτετραμμένοι τὰ δ' τμήματα καὶ τὴν λαβὴν, μὴ ἔχωσιν ἄδειαν καθ' ἑαυτοὺς σφραγίζειν μοναστηριακὰς χρεωστικὰς ὁμολογίας, ἀλλ' ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν προκριτωτέρων ἐν τοῖς συγκοινοβιάταις, ὑπογραφομένων κἀκείνων ἰδίαις χερσὶν, αἱ δὲ μὴ κατὰ τὸν εἰρημένον τρόπον γεγραμμέναι καὶ ἐσφραγισμέναι ὁμολογίαι νομίζωνται μὴ τοῦ Μοναστηρίου, ἀλλ' ἴδιαι τῶν κατ' ἰδίαν σφραγισάντων, καὶ ἐκεῖνοι ἐξ ἰδίων ἀποπληρῶσι τὰς ἐμπεριεχομένας ἐν ταῖς τοιαύταις ὁμολογίαις χρηματικὰς ποσότητας· οὗτοι δὲ δηλ. ὁ ἡγούμενος μετὰ τῶν τεσσάρων τῶν ἐπιτετραμμένων τὰ τῆς σφραγῖδος τμήματα, ἔχωσι πᾶσαν πληρεξουσιότητα τῆς ἐκκλησίας, ἐπιτιμᾷν, σωφρονίζειν, ἀποβάλλειν ἐκ τῆς μονῆς τοὺς ἀτακτοῦντας, καὶ τοὺς ἐκνευροῦντα, τοὺς μετερχομένους τὸ ἄθλον τῆς ἀσκήσεως, καὶ μὴ πειθομένους τελευταῖον διὰ κοινῆς αὐτῶν ἀναφορᾶς ἀναγγέλλειν τῇ Ἐκκλησίᾳ· Η' μηδεὶς τοῦ Μοναστηρίου τούτου δύναται τοῦ λοιποῦ πωλεῖν μοναστηριακὸν ὑποστατικὸν ἄνευ τῆς νομίμου εἰδήσεως τοῦ κατὰ καιρὸν Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, εἰμὴ μόνας τὰς κατ' ἔτος ἐπικαρπίας καὶ τὰ γεννήματα καὶ τὰ μοναστηριακὰ θρέμματα διὰ τὰς ἀναγκαίας αὐτῶν χρείας. Θ' Ἐπειδὰν ἐν χρείᾳ χειροτονίας γένωνται, ἔχωσιν ἄδειαν προσκαλεῖν εἰς τὸ Σταυροπηγιακὸν ἡμῶν τοῦτο Μοναστήριον ὃν ἂν βούλωνται τῶν Ἀρχιερέων, φέροντα ἔγγραφον ἄδειαν Πατριαρχικὴν καὶ συνοδικὴν, ἐπὶ τῷ ἐκτελεῖν αὐτὴν μετὰ πάσης τῆς κανονικῆς παρατηρήσεως· Ι' δὲ καὶ τελευταῖον, ὀφείλωσιν οἱ ἐν αὐτῷ ἐνασκούμενοι ὁσιώτατοι πατέρες φυλάττειν τὰ ἐν τῷ παρόντι ἐκτεθέντα ἀπαράτρεπτα καὶ ἀπαράβατα διὰ παντὸς καὶ πείθεσθαι τῷ κατὰ καιροὺς ἡγουμένῳ, καὶ διάγειν σεμνῶς, εἰρηνικῶς καὶ ἀμέμπτως κατὰ τὸν τύπον τοῦ μοναστικοῦ ἐπαγγέλματος ἀφορῶντες πρὸς τὴν κοσμιότητα αὐτῶν, καὶ τὴν κατὰ Θεὸν διαγωγὴν καὶ πολιτείαν καὶ πρὸς τὴν βελτίωσιν καὶ αὔξησιν τοῦ ἱεροῦ ἡμῶν τούτου Σταυροπηγιακοῦ Μοναστηρίου, ἑπομένως τῷ θεοφιλεῖ σκοπῷ τῆς Ἐκκλησίας τῆς ἀγρύπνως προνοούσης περὶ τῆς εὐσταθείας τῶν ὑποκειμένων αὐτοῦ Σταυροπηγιακῶν ἱερῶν Μοναστηρίων καὶ ἐν ταῖς ἱεραῖς ἀκολουθίαις διαφυλάττειν τὴν ἀρχαίαν διατύπωσιν ἀπαράτρεπτον. Ὅστις δὲ καὶ ὁποῖος τῶν χριστιανῶν, ἱερωμένος ἢ λαϊκὸς ὁποιασοῦν τάξεως καὶ βαθμοῦ, τολμήσει παραβῆναι ὁπωσοῦν τὰ ἐν τῷ παρόντι νομίμως καὶ κανονικῶς ἀποφανθέντα, καὶ ἀνατρέψαι ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταγεγραμμένων, ὁ τοιοῦτος ἀφωρισμένος εἴη καὶ κατηραμένος καὶ ἀσυγχώρητος καὶ μετὰ θάνατον ἄλυτος, καὶ πάσαις ταῖς Πατριαρχικαῖς καὶ Συνοδικαῖς ἀραῖς ὑπεύθυνος, καὶ ὑπόδικος καὶ ἔνοχος τῷ αἰωνίῳ πυρὶ τῆς γεέννης. Ὅθεν εἰς ἔνδειξιν καὶ διηνεκῆ τὴν ἀσφάλειαν ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν ἡμέτερον πατριαρχικὸν συνοδικὸν σιγγιλιῶδες ἐν μεμβράναις γράμμα, καταστρωθὲν κἀν τῷ ἱερῷ Κώδικι τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ Μ. Ἐκκλησίας

τῷ ἐπ' αὐτῷ τούτῳ διορισθέντι καὶ ἐδόθη εἰς τὸ ῥηθὲν Μοναστήριον. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ χιλιοστῷ ἑπτακοσιοστῷ ἐνενηκοστῷ ὀγδόῳ, κατὰ μῆνα Μάρτιον, ἐπινεμήσεως πρώτης.

Γρηγόριος κτλ. (ὡς ἀνωτέρω· ἕπονται ἔπειτα αἱ ὑπογραφαὶ τῶν τότε συνοδικῶν).

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ

ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Συνεδρία τῆς 29|11 Νοεμβρίου

Ὁ κ. *Καΐλερ*, περὶ τῶν προϊστορικῶν ταφῶν ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς χώραις τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ κ. *Φὸν Σύβελ*, περὶ τῆς ἑρμηνείας τῆς συστάσεως τῶν θεῶν ἐν τῇ μετόπῃ τοῦ Παρθενῶνος.

Συνεδρία τῆς 6]18 Δεκεμβρίου

Ὁ κ. *Καΐλερ*, περὶ τῶν νομισμάτων τῆς Σαλαμῖνος, Ἐλευσῖνος καὶ Ὠρωποῦ.

Ὁ κ. *φὸν Σύβελ*, περὶ τῆς κεφαλῆς τῆς Νίκης τοῦ Παιωνίου.

Ὁ κ. *Λόλλιγγ*, περὶ τοῦ ἀττικοῦ δήμου Πρασιῶν καὶ τῶν ἐρειπίων του.

Συνεδρία τῆς 27 Δεκεμβρίου

Ὁ κ. *Ζαχαρίας φὸν Λιγγεντάλ*, περί τινος θεσπίσματος τοῦ αὐτοκράτορος Ἀναστασίου.

Ὁ κ. *Αὔγ. Μόμμσεν*, περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἔτους παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἀθηναίοις.

Ὁ κ. *Κιζερίτσκυ*, περί τινος ἀποσπάσματος τῶν ἀναθημάτων τοῦ Ἀττάλου ἐν Ἀθήναις.

Τοῦ περιοδικοῦ τῆς Σχολῆς ἐξεδόθη τὸ τρίτον τεῦχος τοῦ τετάρτου τόμου, περιέχον τὰς ἑξῆς διατριβάς. *Λόλλιγγ*, ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς βορείας Ἑλλάδος. — *Μαργ. Δήμιτσα*, τῆς ἐν Ἰλλυρίδι Ἀπολλωνίας ἀνέκδοτοι ἐπιγραφαὶ (ἑλληνιστί). — *Ἰω. Σμίτ*, προσθῆκαι εἰς τὰ περὶ τοῦ ψηφίσματος τῆς γερουσίας περὶ Θίσβης. — *Καΐλερ*, τὰ νομίσματα Σαλαμῖνος, Ἐλευσῖνος καὶ Ὠρωποῦ. — *Καΐρτε*, παρατηρήσεις περὶ τῶν ἀρχαίων ἔργων ἐκ Βοιωτίας. — *Καΐλερ*, ὅρος Σκυαδῶν, ὁ κατὰ τὸ Δίπυλον βωμός, ἐπιγραφαὶ ἐξ Ἀντικύρας.

Εὑρίσκεται δὲ ἤδη ὑπὸ τὰ πιεστήρια τὸ τέταρτον τεῦχος, περιλαμβάνον ἐν ἄλλοις τὰς ἑξῆς διατριβάς· τοῦ κ. *Λαΐσκε* περὶ ἀρχαϊκῶν ἀττικῶν ἐπιταφίων στηλῶν, τοῦ κ. *Μόρδμαν* περί τινος ἰουστινιανείου θεσπίσματος, τοῦ κ. *Ῥουσοπούλου* περί τινος ἀρχαϊκοῦ ἀγγείου ἐκ Κορίνθου, τοῦ κ. *Καΐλερ* περί τινος ἐφηβικῆς στήλης ἐκ Πειραιῶς, τοῦ κ. *Φὸν Σύβελ* περί τινος βωμοῦ τῶν δώδεκα θεῶν ἐξ Ἀθηνῶν.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

Τὸν λήξαντα μῆνα δύο ἐγένοντο τακτικαὶ συνεδρίαι καὶ δύο δημόσια ἀναγνώσματα τάδε·

Τοῦ κ. Ν. Πετρῆ ἀντεπιστέλλοντος μέλους *περὶ τῆς λέξεως τοῦ Σοφοκλέους.*

Τοῦ κ. Ἰγνατίου Μοσχάκη τακτικοῦ μέλους *περὶ θετικῆς φιλοσοφίας.*

Τὴν 2 Δεκεμβρίου ἐτελέσθησαν τὰ ἐγκαίνια τοῦ ὑπνωτηρίου τῶν ἀπόρων παίδων ἐν τῷ ἐπὶ τούτῳ ἐνοικιασθέντι οἰκήματι, παρόντος τοῦ ὑπουργοῦ τῆς παιδείας, τοῦ διευθυντοῦ τῆς ἀστυνομίας, τῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου καὶ ἄλλων φιλανθρώπων. Ὁ ἔφορος τῆς σχολῆς κ. Α. Διομήδης Κυριακὸς καὶ ὁ ἐκ τῶν κοσμητόρων κ. Φ. Παρασκευαΐδης ἐξήγησαν διὰ βραχέων λόγων τὸν σκοπὸν τοῦ ἱδρύματος. Αἱ ὑπὲρ τῶν ὑπνωτηρίων εἰσφοραὶ ἐξακολουθοῦσι, τὸ δὲ ὑπουργεῖον τῆς παιδείας ἀπέστειλε δρ. 500.

Προτάσει ἑκατὸν καὶ ἑνὸς τακτικῶν μελῶν, ἤτοι τοῦ ἀπαιτουμένου νομίμου ἀριθμοῦ τῶν $^2/_3$, ἀπεφασίσθη ἡ ἀναθεώρησις τοῦ ἐν ἰσχύι κανονισμοῦ. Πρὸς μελέτην τῶν ἐπενεκτέων τροποποιήσεων ἐξελέχθη ὑπὸ τοῦ συλλόγου ἐπιτροπὴ ἐκ τῶν κκ. Ν. Καζάζη, Σ. Δουρούτη, Α. Τομπάζη, Σ. Ναύτη, Κ. Φάραγγα καὶ Μιχ. Π. Λάμπρου.

Ἐν τῇ συνεδρίᾳ τῆς 14 Δεκεμβρίου ἀνεγνώσθη ὑπὸ τοῦ εἰσηγητοῦ κ. Εὐγ. Εὐγενειάδου ἡ ἔκθεσις τῆς ἐξελεγκτικῆς ἐπιτροπῆς τῆς ἐφορείας τοῦ Συλλόγου καὶ τῆς κοσμητείας τῆς σχολῆς Ἀθηνῶν. Ἡ ἐπιτροπὴ ἀνομολογεῖ τὴν ἐν πᾶσι πλήρη τάξιν ὡς καὶ τὴν ἀκρίβειαν τῆς διαχειρίσεως τῶν ταμιῶν.

Τὴν 7 Δεκεμβρίου ἐτελέσθη ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Ὠδείου μουσικὴ ἑσπερὶς ὑπὲρ τῆς σχολῆς τῶν ἀπόρων, ἧς μετέσχον φιλανθρωπικαὶ κυρίαι καὶ κύριοι ἐκ τῶν φιλομούσων τῆς πόλεως. Τὸ ποσὸν τῶν ἐκ τῆς συναυλίας συναθροισθέντων χρημάτων ἀνῆλθεν εἰς δρ. 1534,40.

Τὸ ὑπουργεῖον τῶν οἰκονομικῶν λαβὸν ὑπ' ὄψιν τὴν αἴτησιν θεραπείας τοῦ Συλλόγου, δι' ἧς οὗτος ἐζήτει τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ ἐκ δρ. 206 πληρωθέντος παρ' αὐτοῦ τέλους χαρτοσήμου διὰ τὴν περυσινὴν συναυλίαν ὑπὲρ τῆς σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων, ἐδέχθη αὐτὴν ἐπὶ λόγῳ ὅτι ἡ συναυλία αὕτη, ὡς καὶ ἡ ἐφέτος ὑπὸ τοῦ συλλόγου δοθεῖσα, ὡς ἀφορῶσαι φιλανθρωπικὸν σκοπὸν δὲν δύνανται νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὴν διάταξιν τοῦ ἐδαφίου δ' τοῦ ἄρθρου 5 τοῦ ἀπὸ 10 Ἰουνίου 1877 ΧΙΔ' νόμου.

Ὁ Σύλλογος μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν δικηγόρων κκ. Π.-Παπαρρηγοπούλου καὶ Ἰω. Εὐκλείδου δοθεῖσαν γνωμοδότησιν περὶ τοῦ ἐγκύρου τῶν μισθώσεων τῶν ἀπόρων παίδων, συζητήσας προκαταρκτικῶς τὸ ζήτημα ἀνέθηκεν εἰς τὴν ἐφορείαν ὅπως συνεννοηθῇ μετὰ τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ περὶ νομοθετικῆς διορθώσεως τοῦ βαρβάρου τούτου θεσμοῦ. Ἡ ἐφορεία ἀνέθηκεν εἰς τὸν ἀντιπρόε-

δρον κ. Ι. Βάμβαν καὶ τοὺς κκ. Α. Σκουζὲν καὶ Ι. Εὐκλείδην, μέλη τοῦ Συλλόγου, ὅπως φροντίσωσι διὰ τὰ περαιτέρω.

Συνήφθησαν τῇ αἰτήσει αὐτῶν σχέσεις μετὰ τῆς ἐν Ἀθήναις φαρμακευτικῆς ἑταιρίας «ὁ Διοσκουρίδης», μετὰ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει συλλόγου τῶν Μεσαιωνικῶν ἐρευνῶν καὶ τῆς ἐν Σμύρνῃ ἑλληνικῆς λέσχης «Ὅμηρος».

Τὴν 5 Δεκεμβρίου ἀπεβίωσεν ὁ καθηγητὴς τοῦ διοικητικοῦ δικαίου **Ἐμμανουὴλ Κόκκινος**, μέλος τοῦ Συλλόγου ἐπίτιμον ἀπὸ τοῦ 1869. Γέννημα καὶ θρέμμα τῆς μεγαλομάρτυρος Χίου ἐσπούδασεν ἐν Γερμανίᾳ τὰ νομικὰ καὶ κατελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκτήσατο ταχέως φήμην σπουδαίου δικηγόρου, καὶ διεδέξατο τῷ 1861 εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τὸν Περικλέα Ἀργυρόπουλον. Ἡ ἐφορεία τοῦ Συλλόγου παρηκολούθησεν ἐν πένθει τὴν κηδείαν αὐτοῦ, ἀπέστειλε δὲ συλλυπητήρια γράμματα πρὸς τὴν χήραν αὐτοῦ.

Ἐξελέγθησαν μέλη τακτικὰ ἐνεργὰ οἱ κκ. Ἀλέξανδρος Αὐγερινός, Ἀν. Γαρουφαλιᾶς, Νικ. Ῥὼκ, Ι. Κωνσταντινίδης καὶ Ἰωάννης Μίνδλερ, τακτικὸν πάρεδρον ὁ κ. Ἀ. Τόμπρας, ἐπίτιμα οἱ κκ. Παῦλος Φουκὰρ καὶ Εὐγένιος Δεπάστας, ἀρχιμανδρίτης, καὶ ἀντεπιστέλλοντα οἱ κκ. Α. Βιόλας καὶ Γ. Γεραρδίνης ἐν Νεαπόλει καὶ Δημ. Χαβιαρᾶς ἐν Σύμῃ.

Ὁ Σύλλογος εἰσάγει ὁσονούπω εἴς τινα τῶν ἑσπερινῶν αὐτοῦ μαθημάτων τὴν διὰ προβολῆς φωτεινῶν εἰκόνων διδασκαλίαν. Ἡ μέθοδος αὕτη, ἀπὸ πολλοῦ ἐφαρμοσθεῖσα ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ, ἤδη τὸ πρῶτον εἰσάγεται παρ' ἡμῖν. Ἡ προβολὴ εἰκόνων φωτεινῶν ἐπὶ λευκοῦ διαφράγματος οὐ μόνον διευκολύνει τὴν διδασκαλίαν πολλῶν τῆς ἐπιστήμης κλάδων, ἀλλὰ καὶ διεγείρει τὴν προσοχὴν τοῦ ἀκροατοῦ, ἡ δὲ μετὰ τέρψεως δημώδης διδασκαλία ἐπαυξάνει ἔτι μᾶλλον τὸν πρὸς μάθησιν ἔρωτα τοῦ μαθητοῦ.

Ἡ μέθοδος αὕτη τῆς προβολῆς ἀπαιτεῖ ἑστίαν φωτὸς ὅσον οἷόν τε ἰσχυράν. Τοιοῦτον τὸ ἡλιακὸν φῶς, τὸ ὁποῖον ὅμως μᾶς ἐγκαταλείπει κατὰ τὴν ὥραν τῶν ἑσπερινῶν μαθημάτων. Ἐφάμιλλον τούτου εἶνε τὸ ἠλεκτρικὸν φῶς, ἀλλ' ἀπαιτεῖ δαπάνην. Μετὰ τοῦτο ἔρχεται ἡ ὀξυδρικὴ καλουμένη φλὸξ, ἡ παραγομένη κατὰ τὴν ἐν τῷ καθαρῷ ὀξυγόνῳ καῦσιν τοῦ ὑδρογόνου. Ἡ φλὸξ αὕτη καθ' ἑαυτὴν μὲν δὲν εἶνε φωτεινὴ, ἀλλὰ ῥιπτομένη ἐπὶ στερεᾶς δυστήκτου οὐσίας, ὁποία ἡ ἄσβεστος, ἐκπέμπει λαμπρὸν φῶς τὸ ὁποῖον δὲν δύναται ν' ἀτενίσῃ ἐπὶ πολὺ ὁ γυμνὸς ὀφθαλμός. Ἐλλείψει ὑδρογόνου δύναται νὰ γείνῃ χρῆσις φωταερίου, ἀλλὰ τὸ παραγόμενον φῶς δὲν εἶνε ἐπὶ τοσοῦτον ἰσχυρόν. Τῆς φωτεινῆς ἑστίας ὑπαρχούσης εὐχερῶς εἶτα προβάλλεται διὰ συστήματος ὀπτικῶν φανῶν μικρά τις εἰκὼν ἐπὶ λευκοῦ διαφράγματος, μεγεθυνομένη κατὰ βούλησιν τοῦ πειρωμένου. Τὸ σύστημα τοῦτο θέλει ἐφαρμοσθῇ ἐν τῷ συλλόγῳ Παρνασσῷ κατ' ἀρχὰς μὲν εἰς τὴν διδασκαλίαν στοιχείων τῆς Φυσικῆς, εἶτα δὲ καὶ τῆς Ἱστορίας· ἐπεκταθήσεται δὲ βραδύτερον καὶ εἰς ἄλλας ἐπιστήμας, οἷον τὴν Γεωγραφίαν, τὴν Ἀρχαιολογίαν, τὴν Φυσικὴν Ἱστορίαν.

ΣΥΜΜΙΚΤΑ

Μνεία πηγῆς πετρελαίου παρὰ Πλουτάρχῳ. — Ἄγγλος τις λόγιος, ὁ κύριος Σκὴτ, ἔγραψεν ὅτι εἰς τὸν Πλούταρχον ὀφείλεται ἡ πρώτη μνεία τοῦ πετρελαίου καὶ πηγῆς τινος αὐτοῦ. Τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Χαιρωνέως εὕρηται ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἔχει δὲ ὡς ἑξῆς·

«Ὁ γὰρ ἐπὶ τῶν στρωματοφυλάκων τεταγμένος, ἀνὴρ Μακεδὼν, ὄνομα »Πρόξενος, τῇ βασιλικῇ σκηνῇ χώραν ὀρύττων παρὰ τὸν Ὦξον ποταμόν, ἀνεκάλυψε πηγὴν ὑγροῦ λιπαροῦ καὶ πιμελώδους· ἀπαντλουμένου δὲ τοῦ πρώ»του, καθαρὸν ἀνέβλυζεν ἤδη καὶ διαυγὲς ἔλαιον, οὔτ' ὀσμῇ δοκοῦν, οὔτε »γεύσει ἐλαίου διαφέρον, στιλβότητά τε καὶ λιπαρότητα παντάπασιν ἀπα»ράλλακτον· καὶ ταῦτα, τῆς χώρας μηδ' ἐλαίας φερούσης. Λέγεται μὲν οὖν »καὶ τὸν Ὦξον αὐτὸν εἶναι μαλακώτατον ὕδωρ, ὥστε τὸ δέρμα τοῖς λουο»μένοις ἐπιλιπαίνειν· Οὐ μὴν ἀλλὰ θαυμαστῶς Ἀλέξανδρος ἡσθεὶς δῆλός »ἐστιν, ἐξ ὧν γράφει πρὸς Ἀντίπατρον, ἐν τοῖς μεγίστοις τοῦτο τῶν ἀπὸ »τοῦ θεοῦ γεγονότων αὐτῷ τιθέμενος. Οἱ δὲ μάντεις ἐνδόξου μὲν στρατείας, »ἐπιπόνου δὲ καὶ χαλεπῆς τὸ σημεῖον ἐποιοῦντο· πόνων γὰρ ἀρωγὴν ἔλαιον »ἀνθρώποις ὑπὸ θεοῦ δεδόσθαι.»

Ὁ κ. Σκὴτ ὡς ἀληθὴς πρακτικὸς Ἄγγλος τελευτᾷ τὴν βραχεῖάν του ἐν τῷ ἀγγλικῷ Ἀθηναίῳ διατριβὴν περὶ τοῦ πετρελαίου παρὰ Πλουτάρχῳ ἐπιλέγων· «Ἂν ὑπῆρχε πετρέλαιον παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ὤξου ἐπὶ Ἀλεξάνδρου, πιθανῶς εὑρίσκεται ἀκόμη καὶ τὴν σήμερον. Ἀξίζει λοιπὸν τὸν κόπον νὰ μεταβῇ τις ἐκεῖσε χάριν ἐρεύνης.»

Ἀνέκδοτα ἀποσπάσματα Εὐριπίδου. — Ὁ ἐν Κιέλῳ τῆς βορείου Πρωσσίας καθηγητὴς Blass ἀνεκάλυψεν ἐπὶ φύλλου τινὸς περγαμηνῆς, προερχομένου ἐξ Αἰγύπτου στίχους τινὰς τοῦ Εὐριπίδου. Εἶνε δὲ οὗτοι ἀπόσπασμά τι τῆς ἀπωλεσθείσης τραγῳδίας τοῦ Εὐριπίδου *Μελανίππη δεσμῶτις*. Ἠδυνήθη δὲ νἀποδειχθῇ τοῦτο ἔκ τινων ὀλίγων στίχων τοῦ δράματος σωζομένων παρὰ Στοβαίῳ. Τὸ νῦν πρῶτον εὑρεθὲν ἀπόσπασμα περιέχει ἄξιον λόγου μέρος τῆς διηγήσεως ἀγγέλου. Δυστυχῶς, ἀποσπασθείσης τῆς γωνίας τοῦ φύλλου, πολλοὶ τῶν στίχων μένουσι κολοβοί.

Χειρόγραφον Σαπφοῦς. — Ὁ αὐτὸς λόγιος εὗρε ταινίαν περγαμηνῆς ἀποκεκομμένην ἐκ χειρογράφου περιέχοντος τὰς ᾠδὰς τῆς Σαπφοῦς. Ἀλλ' οἱ στίχοι εἶνε δεινῶς κεκολοβωμένοι· οὕτω δ' ἀναγνωρίζεται μὲν τὸ μέτρον τῶν σαπφικῶν στροφῶν, ἀλλ' ἡ ἔννοια δὲν εἶνε δυνατὸν νἀποκατασταθῇ. Ἐντεῦθεν ἀφορμώμενος ὁ κ. Blass *παρακαλεῖ θερμῶς πάντας τοὺς ἀποκτήσαντας τυχὸν ἐν τοῖς τελευταίοις χρόνοις χειρόγραφα ἐπὶ περγαμηνῆς ἐξ Αἰγύπτου νὰ ἐξετάσωσι μή τοι ἐκ τύχης κέκτηνται ἀποσπάσματα*

τοῦ αὐτοῦ χειρογράφου. Ἡ περγαμηνὴ τοῦ κώδικος εἶνε λεπτοτάτη, ἡ δὲ γραφὴ σαφής. Τὰ γράμματα εἶνε κεφαλαῖα ἐπικλινῆ πρὸς τὰ δεξιά, τινὰ δὲ στοιχεῖα εἶνε λίαν μακρόλεπτα. Ἡ μελανη κλίνει πρὸς τὸ ἐρυθρόν.

Χειρόγραφον Ἰσοκράτους. — Ἡ πόλις τῆς Μασσαλίας κέκτηται κώδικα ἐπὶ παπύρου, περιλαμβάνοντα τὸν *πρὸς Νικοκλέα* λόγον τοῦ Ἰσοκράτους. Ὁ Γερμανὸς καθηγητὴς κ. Schöne, τανῦν διατρίβων ἐν Παρισίοις, διενήργησε τὴν φωτογράφησιν τοῦ χειρογράφου τούτου ὅπερ προέρχεται ἐξ Αἰγύπτου καὶ προτίθεται τὴν προσεχῆ αὐτοῦ ἔκδοσιν. Τοῦθ' ὅπερ εἶνε περίεργον, αἱ γραφαὶ τοῦ κώδικος συμπίπτουσι μετὰ τοῦ κοινοῦ τύπου τῆς Vulgata καὶ ὄχι μετὰ τοῦ ἐν Οὐρβίνῳ χειρογράφου, ὅπερ εἶνε καὶ θεωρεῖται δικαίως ὡς βάσις τῶν νεωτέρων ἐκδόσεων τοῦ ῥήτορος.

Ἀνέκδοτοι μῦθοι Βαβρίου. Ἀναγινώσκομεν ἐν τῇ ἰταλικῇ *Φιλολογικῇ Ἐπιθεωρήσει* τὰ ἑξῆς περί τινων ἐπ' ἐσχάτων δημοσιευθέντων ἀνεκδότων μύθων τοῦ Βαβρίου αὁ Φραγκῖσκος del Furia εἶνε γνωστὸς εἰς τὸν φιλολογικὸν κόσμον ὡς ἐπεξεργασθεὶς πλουσίαν ἔκδοσιν αἰσωπείων μύθων ἔκ τινος κώδικος τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ βιβλιοθήκης. Ἡ ἔκδοσις αὕτη ἐδημοσιεύθη συγχρόνως ἐν Φλωρεντίᾳ καὶ Λειψίᾳ τῷ 1810. Ἐν τῳ ἔργῳ τούτῳ ὁ Furia ἐδημοσίευσε καί τινας μύθους εἰς χωλιαμβικοὺς στίχους, οὓς ἀντέγραψεν, ὡς ἔλεγεν, ἔκ τινος κώδικος τῆς βατικανικῆς βιβλιοθήκης. Οἱ μεταγενέστεροι κριτικοί, οἷον ὁ Gottlob Schneider, δὲν ἤργησαν νὰ παρατηρήσωσιν ὅτι οἱ τελευταῖοι οὗτοι μῦθοι εἰς χωλιαμβικοὺς στίχους ἦσαν ἔργα τοῦ Βαβρίου καὶ ὑπέθεσεν ὅτι ὁ βατικανικὸς κῶδιξ, ὃν ὑπῃνίσσετο ὁ Furia, περιεῖχε πάντας τοὺς μύθους τοῦ μυθογράφου τούτου. Ἡ εἰκασία αὕτη ἐπεκυρώθη ἔτι πλέον ὅτε ὁ Ἕλλην Μηνᾶς Μινωΐδης ἀνεκάλυψε χειρόγραφον τοῦ Βαβρίου ἔν τινι τῶν βιβλιοθηκῶν τοῦ Ἄθωνος. Θὰ ἦτο λοιπὸν λίαν διαφέρουσα ἡ εὕρεσις τοῦ βατικανικοῦ ἐκείνου κώδικος, περὶ οὗ δὲν ὑπῆρχον ἄλλαι ἐνδείξεις πλὴν τῶν δοθεισῶν ὑπὸ τοῦ Furia. Τὸν κώδικα τοῦτον μάτην ἀνεζήτησεν αὐτὸς ὁ Niebuhr, διαμείνας χαρὶν τῶν μελετῶν του μακρὸν χρόνον ἐν Ῥώμῃ. Τὰ νῦν δὲ ὁ Γερμανὸς καθηγητὴς Pius Knöll ἔτχε τὴν τύχην νὰ εὕρῃ κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ παρελθόντος ἔτους τὸ χειρόγραφον τοῦτο, ὅπερ εἶνε ὁ Codex vaticanus graecus ὑπ' ἀριθμὸν 777, καὶ ἔγραψε περὶ αὐτοῦ ἐν τῷ συγγραμματίῳ του τῷ ἐπιγραφομένῳ *Νέοι μῦθοι τοῦ Βαβρίου* (Neue Fabeln des Babrius).

Ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ περιγράφει τὸν κώδικα διὰ μακρῶν, παραβάλλει αὐτὸν πρὸς πάντας τοὺς ἄλλους κώδικας τοῦ Βαβρίου καὶ εὑρίσκει τὰς μεταξὺ αὐτῶν ὑπαρχούσας σχέσεις συγγενείας, τέλος δὲ δημοσιεύει ἓξ νέους μύθους, οἵτινες ἦσαν πρότερον ἄγνωστοι ὑπὸ τοῦτον τὸν τύπον. Οὕτω δὲ ἀποδεικνύεται, ὅτι καίτοι ἡ ἐλπὶς τοῦ ἀνευρεῖν πλήρη τὰ σύμπαντα τοῦ Βαβρίου διεψεύσθη, τοῦ κώδικος τούτου περιέχοντος μόνον τινὰς τῶν μύθων, οὐχ ἧττον θὰ ἀσχοληθῶσι πάντως περὶ τοῦτο τὸ χειρόγραφον οἱ περὶ τὸν Βάβριον καταγινόμενοι· ὀφείλουσι δὲ χάριτας εἰς τὸν καθηγητὴν Knöll, ὅστις διατρίβων

ἐν Ῥώμῃ ἀνταπεκρίθη ἀρκούντως εἰς τὰς δικαίας προσδοκίας τῶν ἐν Βιέννῃ ἀκαδημειακῶν οἵτινες ἀπέστειλαν αὐτὸν ἐκεῖσε χάριν σπουδῶν».

ΧΡΟΝΙΚΑ

Φιλολογία. — Ὡς γνωστὸν πρό τινος ἀπεβίωσαν δύο Γάλλοι ἀκαδημειακοί, ὁ Sylvestre de Sacy καὶ ὁ Saint-René Tallandier. Εἰς τὴν ἀντικατάστασιν τούτων ἡ Ἀκαδήμεια ἀπεφάσισεν ὅπως προβῇ την 26 Φεβρουαρίου, δύο δὲ καὶ μόνοι μέχρι τοῦδε ἀναφέρονται ὑποψήφιοι, ὁ κωμῳδιοποιὸς Εὐγένιος Λαβίς καὶ ὁ ἐκ τῶν συντακτῶν τῆς Revue des deux mondes Κάρολος Μαζάδ. Τὴν 15 Ἰανουαρίου θὰ γίνῃ ἡ ἐπίσημος ὑποδοχὴ τοῦ νέου ἀκαδημειακοῦ Ταὶν, τὴν δὲ 19 Φεβρουαρίου τοῦ νέου ἀκαδημειακοῦ Ὠδιφρὲ Πακιέ.

— Προσεχῶς ὁ κ. Φραγκῖσκος Λενορμὰν ἐκδίδει βιβλίον ἐπιγραφόμενον «Αἱ ἀρχαὶ τῆς ἱστορίας κατὰ τὴν βίβλον καὶ τὰς παραδόσεις τῆς ἀρχαίας Ἀνατολῆς. Ὑπόδειγμα σχολιάσεως τῶν ἕνδεκα πρώτων κεφαλαίων τῆς Γενέσεως».

— Ἐν τῇ γαλλικῇ γερουσίᾳ ὁ διάσημος ἱστορικὸς Henri Martin προέτεινεν ὅπως ἱδρυθῇ ἐν Παρισίοις ἕδρα πρὸς σπουδὴν τῶν Κελτικῶν γλωσσῶν.

— Ὁ Γερμανὸς Γεώργιος Ἔβερτ, τοῦ ὁποίου καὶ παρ' ἡμῖν εἶνε γνωστὸν μεταφρασθὲν τὸ μυθιστόρημα *ἡ Αἰγυπτία βασιλόπαις*, ἑτοιμάζει πρὸς ἔκδοσιν νέον ἀρχαιολογικὸν μυθιστόρημα, *αἱ ἀδελφαί*, τοῦ ὁποίου ἡ σκηνὴ ὑπόκειται ὁμοίως ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Αἰγύπτῳ.

— Ἀναγγέλλεται ἡ προσεχὴς ἐν Λειψίᾳ ἔκδοσις τῶν ἱστορικῶν ἔργων Νικηφόρου τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τοῦ διδάκτορος κ. de Boor, καὶ *Φωνητικῆς τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης* ὑπὸ τοῦ κ. Φοῦ. Τὴν ἔκδοσιν ἀμφοτέρων τῶν βιβλίων ἀνέλαβεν ὁ γνωστὸς ἐκδότης Teubner.

— Ὁ Γάλλος λόγιος κ. Ἰούλιος Ζιράρ ἐξέδωκε βιβλίον ἄξιον πολλοῦ λόγου ἐπιγραφόμενον *Τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου μέχρι τοῦ Αἰσχύλου*. Περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἡ νεωτέρα κριτικὴ ἐξετάζει τοὺς μύθους τῆς ἀρχαιότητος ὀρθὰ λέγει ἡ *Νέα Ἐπιθεώρησις*, ἐπικρίνουσα ταύτην τὴν συγγραφήν. «Ἡ νεωτέρα κριτικὴ ἀνάγει τὴν ἀρχὴν τῶν μύθων εἰς τὴν ἀφεστῶσαν ἐποχὴν καθ' ἣν ἡ ἀνθρωπότης φωτιζομένη ἀμυδρῶς ὑπὸ τοῦ γεννωμένου λογικοῦ της, ἐζήτει νὰ ἑρμηνεύσῃ τὰ κοσμικὰ φαινόμενα καὶ ἐπεδίδετο εἰς ἀποπείρας κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ. Ἀποδεικνύει δ' ἐπίσης πῶς κατ' ὀλίγον οἱ λαοὶ ἀπολέσαντες τὴν ἀρχικὴν ἔννοιαν τῶν ἐθνικῶν των μύθων ἢ μόνον συγκεχυμένως ἀντιλαμβανόμενοι αὐτῶν ἐζήτησαν νὰ ἐξηγήσωσι τὰς ἀναμνήσεις ταύτας παρελθόντος ἀπωτάτου καὶ ἠλλοίωσαν αὐτὰς δίδοντες αὐτοῖς σημασίαν νέαν. Μελετῶντες ἄρα τοὺς μύθους πρέπει κατὰ πρῶτον νὰ δια-

κρίνωμεν τὰ αἴτια ἐξ ὧν προῆλθον, ἔπειτα δὲ τὰς τροποποιήσεις καὶ τὰς ἐπενθήκας ἃς ἐπήνεγκεν ἡ πρόοδος τοῦ χρόνου· τὴν μελέτην τῆς ἀλλοιώσεως ταύτης, τῆς ἐφαρμογῆς τῶν μύθων ἄλλων αἰώνων εἰς αἰσθήματα νέα ἀνέλαβεν ὁ κ. Ζιράρ. Οὕτω δὲ ἀκολουθεῖ ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου μέχρι τοῦ Αἰσχύλου; ὑπομνηματίζων τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς τῆς περιόδου ταύτης, τὴν κίνησιν τὴν ἐπιτελεσθεῖσαν ἐν ταῖς θρησκευτικαῖς ἰδέαις τῆς Ἑλλάδος».

* *
*

Ἱστορία. — Κατ' αὐτὰς ἀπεβίωσεν ἐν Μόσχᾳ ὁ διάσημος Ῥῶσος ἱστοριογράφος Σέργιος Μιχαήλοβιτς Σολαβιέβ. Ἀπὸ τοῦ 1875 ἔτους ἦτο μέλος τῆς Αὐτοκρατορικῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς (Ἰμπεράτορσκοϊ Ἀρχεογραφίτζεσκοϊ κομίσσϊν), καθηγητὴς τῆς ἱστορίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Μόσχας καὶ μεταγενέστερον πρύτανις τοῦ αὐτοῦ Πανεπιστημίου, διδάσκαλος τῆς ἱστορίας τοῦ διαδόχου τοῦ ῥωσικοῦ θρόνου καὶ τῶν λοιπῶν βασιλοπαίδων. Ἐκτὸς πολλῶν ἱστορικῶν αὐτοῦ διατριβῶν καταχωρισθεισῶν ἐν τοῖς διαφόροις περιοδικοῖς τῆς Ῥωσίας ὁ Σολαβιέβ συνέγραψε τὴν ἐκτενεστάτην μέχρι τοῦδε ῥωσικὴν ἱστορίαν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἱστορία τῆς Ῥωσίας ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων». Ἀλλ' ἔφθασε μόνον μέχρι τῶν τελευταίων ἐτῶν τοῦ ΙΗ' αἰῶνος καὶ ἐν τούτοις ἐξέδωκεν 29 ὀγκώδεις τόμους. Μετὰ τὸν Καραμζὶν πράγματι τὴν δευτέραν θέσιν ὀφείλει νὰ κατέχῃ ὁ Σολαβιέβ.

— Κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα οἱ Ῥῶσοι διεξήγαγον τοὺς ἑξῆς ἀγῶνας. Μετὰ τῶν Γάλλων κατὰ τὸ 1805 ἐπὶ ἓν ἔτος, μετὰ τῶν Τούρκων ἀπὸ τοῦ 1807—1812 ἐπὶ πέντε ἔτη, μετὰ τῶν Γάλλων ἀπὸ τοῦ 1812—1814 ἐπὶ τρία ἔτη, μετὰ τῶν Σουηδῶν κατὰ τὸ 1807 ἐπὶ ἓν ἔτος, μετὰ τῶν Περσῶν ἐπὶ δύο ἔτη, μετὰ τῶν Τούρκων ἀπὸ τοῦ 1828 — 29 ἐπὶ δύο ἔτη, μετὰ τῶν Πολωνῶν ἀπὸ τοῦ 1830—1831 ἐπὶ δύο ἔτη, μετὰ τῆς Χίβας ἀπὸ τοῦ 1839 — 1840 ἐπὶ ἓν ἔτος, μετὰ τῶν Οὔγγρων κατὰ τὸ 1849 ἐπὶ ἓν ἔτος, μετὰ τῶν Τούρκων, Γάλλων, Ἄγγλων καὶ Ἰταλῶν ἀπὸ τοῦ 1853—55 ἐπὶ δύο ἔτη, μετὰ τῶν Πολωνῶν κατὰ τὸ 1863 ἐπὶ ἓν ἔτος, μετὰ τῆς Χίβας Βουχάρας καὶ Κοκὰν ἐπὶ τέσσαρα ἔτη, μετὰ τῶν Τούρκων ἀπὸ τοῦ 1877—1878 ἐπὶ ἓν ἔτος, μετὰ τῶν Καυκασίων ἀπὸ τοῦ 1818—1859 ἐπὶ 41 ἔτη· οὕτω καταδείκνυται ὅτι ἐκ τῶν 79 ἐτῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος μόλις ἐπὶ δώδεκα ἔτη ἔζησαν οἱ Ῥῶσοι ἐν εἰρήνῃ.

*
* *

Ποικίλα. Ὅτε τὸν παρελθόντα Μάϊον τὸ ὑπὸ τὸν Ἄγγλον συνταγματάρχην Οὐέθερλυ σῶμα κατανικηθὲν ὑπὸ τῶν Ζουλοῦ κατεσφάγη σωθέντων ὀλίγων τινῶν, συνελήφθη μεταξὺ τῶν αἰχμαλώτων καί τις Γάλλος Γρανδιὲ ὀνομαζόμενος, οὗ τὴν αἰχμαλωσίαν διηγεῖται ἐφημερίς τις ὡς ἑξῆς:

«Οἱ ἄγριοι ἐπέπεσαν αναρίθμητοι κατ' αὐτοῦ καὶ τον συνέλαβον ἀπαγαγόντες αὐτὸν ἐπὶ τινος ὑψώματος ἔνθα διενυκτέρευσε φρουρούμενος. Τὴν ἐπιοῦσαν οἱ Ζουλοῦ ἡττηθέντες ὑπὸ τῶν Ἄγγλων περιεκύκλωσαν τὸν αἰχμάλω-

τον ἀναγκάσαντες αὐτὸν νὰ παραστῇ μάρτυς ἀποτροπαιοτάτης σκηνῆς. Ἐξέθαψαν τὰ πτώματα δύο Ἄγγλων ἀξιωματικῶν καὶ ἐκδύσαντες αὐτὰ κατέκοψαν εἰς μικρὰ τεμάχια, διὰ νευμάτων λέγοντες εἰς τὸν αἰχμάλωτον ὅτι ἡ αὐτὴ τύχη καὶ αὐτὸν περιμένει. Τὴν ἐπιοῦσαν ὑπὸ συνοδείας πολυαρίθμου ὁδηγούμενος ἤχθη πρὸς τὸν Κράαλ Σετιβάγιον, τὸν βασιλέα τῶν Ζουλοῦ. Πάραυτα ἐκδύσαντες αὐτὸν καὶ μαστιγώσαντες γυμνὸν ὅλον, ἔδεσαν τὰς χεῖρας αὐτοῦ καὶ τοὺς πόδας. Τότε ἰδοὺ προσέρχεται στίφος γυναικῶν αἵτινες ὡς Μαινάδες ἐπιπεσοῦσαι κατ' αὐτοῦ ἔτιλλον τὴν κόμην του καὶ τὸ γένειον, μυρίας ὅσας ὕβρεις πρὸς αὐτὸν ἐπιρρίπτουσαι καὶ διὰ τοῦ στόματος καὶ διὰ τῶν χειρῶν. Ἠνάγκαζον δὲ αὐτὸν νὰ ἐγερθῇ ὀρθὸς, ἐν ᾧ μόλις ἠδύνατο νὰ κινήσῃ τὰ ὑπὸ τοῦ ψύχους νεναρκωμένα μέλη του. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἄνδρες ἐχόρευον πέριξ αὐτοῦ ἐπιδεικνύοντες τὰ δόρατά των καὶ ὑποδεικνύοντες ὁποῖόν τι ἔμελλε νὰ εἶνε τὸ τέλος του. Μετὰ δέκα δὲ ὅλων ἡμερῶν μαρτύρια καὶ βασάνους ἀπεφασίσθη, ὡς φαίνεται, ὑπὸ τῶν βαρβάρων τί πρέπει νὰ γείνῃ ὁ αἰχμάλωτος. Οἱ Ζουλοῦ ἐσχημάτισαν μέγαν κύκλον ἐν τῷ κέντρῳ αὐτοῦ θέσαντες τὸν Γάλλον· μετὰ βραχεῖαν δὲ καὶ ζωηρὰν συζήτησιν ἀπεφασίσθη νά τον θυσιάσωσιν εἰς ἐκδίκησιν τῶν φονευθέντων ἀρχηγῶν των. Τοσοῦτον δὲ σαφεῖς ἦσαν αἱ κινήσεις αὐτῶν, καὶ ἡ ἀγριότης αὐτῶν τοσοῦτον φανερά, ὥστε ὁ ἀτυχὴς αἰχμάλωτος ἐνόησεν ὅτι πρῶτον μὲν θά τω κόψωσι τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας καὶ ἔπειτα θὰ κατακόψωσι τὸ ὑπόλοιπον σῶμά του εἰς μικρὰ τεμάχια.

Δύο τῶν βαρβάρων ἐτάχθησαν φρουροὶ τοῦ αἰχμαλώτου, ὧν ὁ μὲν ἔφερεν ὅπλον, ὁ δὲ πολλὰ ἀκόντια. Οἱ δὲ λοιποὶ πάντες ἀπῆλθον ἐν σώματι. Μείνας μόνος ὁ Γάλλος μετὰ τῶν φυλάκων του συνέλαβε σχέδιόν τι ἀποδράσεως. Ἡμέραν τινὰ ἐν ᾧ ἐπορεύοντο, παρεκάλεσε τοὺς δύο φύλακάς του νὰ σταθῶσιν ἵν' ἀναπαυθῇ καὶ κοιμηθῇ ὀλίγον. Συνήνεσαν ἐκεῖνοι καὶ κατεκλίθησαν καὶ αὐτοὶ θέσαντες τὸν αἰχμάλωτον ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν. Οὗτος δὲ ὑποκρινόμενος τὸν κοιμώμενον ἔκλεισε τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ ἔμενεν ἀκίνητος. Βεβαιωθεὶς δὲ ὅτι οἱ φύλακες ἀπεκοιμήθησαν, ἠγέρθη ἀθορύβως καὶ λαβὼν ἀκόντιον τὸ ἐνέπηξεν εἰς τὸ στῆθος τοῦ ἑτέρου τῶν Ζουλοῦ, ἐκ τῆς κραυγῆς τοῦ ὁποίου ἀφυπνισθεὶς ὁ ἕτερος καὶ ἰδὼν τὴν κατάστασιν τοῦ συστρατιώτου του κατελήφθη ὑπὸ τρόμου καὶ φεύγει καὶ ἀκόμη φεύγει, καταλιπὼν τὸν αἰχμάλωτον ἐλεύθερον».

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Γ' ΤΟΜΟΥ

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

Α' ΑΡΧΑΙΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

Τὸ ἀντίγραφον (Παρνασσοῦ Β', 909) παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις λέγεται πολλάκις βιβλίον (σ. 50,111· λέγονται δὲ τὰ ἀντίγραφα πρῶτα ἐὰν εἶνε εὐθὺς μετειλημμένα ἐκ τῶν ὑπὸ τῶν συγγραφέων γεγραμμένων, ἀρχαῖα ἢ παλαιὰ ἐὰν ὑπάρχῃ πολὺς χρόνος ἐξ οὗ παρεσκευάσθησαν 110, καινὰ ἢ νέα τὰ νεωστὶ ἢ προσφάτως παρεσκευασμένα 207, καλὰ ἢ ἀγαθά, ἀκριβῆ, ἐὰν εἶνε μετ' ἐπιστασίας καὶ ἐπιμελείας πεφιλοτεχνημένα 110,114. Ἐπειδὴ δὲ τὰ τοιαῦτα ἀξιοῦνται πίστεως, λέγονται ἀξιόπιστα 110 ἔτι δὲ λέγονται ὀρθότερα, χαριέστερα, σῶα καὶ ἀληθῆ σπουδαῖα, 112, 208 (παράδοξον δὲ φαίνεται τὸ ἐπίθετον ἀναγκαιότερα 113) φαῦλα (φαῦλοι γραφεῖς 208) τὰ μὴ ἀγαθὰ ὄντα 207,208. Εἰκαῖα τὰ εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχεν ἤγουν τὰ ἀμελῶς καὶ ἀνεπιστάτως γεγραμμένα 207 (ἔτι δὲ καὶ κοινότερα) 208, ἡμαρτημένα, διημαρτημένα τὰ πλημμελῶς γεγραμμένα καὶ μὴ ἀδιάφθορον τὴν λέξιν τοῦ συγγραφέως ἢ ποιητοῦ σώζοντα 208 (ἔτι λέγεται καὶ βιβλίον ἐσφαλμένον, ἐπταισμένον 209 πρβ. πρωτότυπον ἐσφαλμένον 384) ἐὰν τὰ τοιαῦτα ἀντίγραφα τύχωσιν ἐπισκέψεως καὶ θεραπείας, ἀποκαθισταμένων τῶν ὑγιῶς ἐχουσῶν γραφῶν ὀνομάζονται, ὡς εἰκός, διωρθωμένα, ἐὰν δὲ μείνωσιν ὅπως ἔχουσιν ἀδιόρθωτα, ἀνεπανόρθωτα, ἀστιγῆ, 208, 209, 272 βιβλίον ἀστιγὲς λέγεται κυρίως τὸ οὐκ ἐστιγμένον ἤτοι τὸ ἄνευ στιγμῶν γεγραμμένον

210. *Ἀττικιανὰ* προσηγορεύοντο τὰ ἀντίγραφα ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ περιφήμου βιβλιογράφου Ἀττικοῦ (πρβ. Νερωνιανὸς χαρακτήρ, Γρηγοριανὸς κῶδιξ) καὶ οὐχὶ ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ κτήτορος, ὄντος, καθ' ἃ εἰκάζει ὁ Βέργκιος, Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ 113. *Ἐν ἄλλῳ, ἐν ἄλλοις, ἔν τισιν, ἐν πολλοῖς, ἐν ἑτέροις* προσυπακούεται ἡ λέξις *ἀντίγραφον* ἢ *βιβλίον* 51 καὶ οὐχὶ *χειρόγραφον*, ὅπερ οὐδέτερον τοῦ χειρόγραφος ὂν ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ παρελαμβάνετο πρὸς δήλωσιν τοῦ γεγραμμένου τῇ χειρὶ ἤτοι τῇ ἰδίᾳ χειρί, οὐ ἐναντίον νοεῖται τὸ μεταγεγραμμένον ἢ καθ' ὑπαγόρευσιν γεγραμμένον 53. Ἡ λέξις χειρόγραφον ὅπερ καὶ *χεὶρ* ἐλέγετο, ἦτο ἄγνωστος τοῖς δοκίμοις 53, ἐσήμαινε δὲ καὶ τὸ *συμβόλαιον* κυρίως δὲ τὴν ἰδίᾳ χειρὶ γεγραμμένην ὁμολογίαν περὶ χρέους ἢ ὀφειλήματος, ἐλέγετο δὲ καὶ *χειρογράφημα* 53. Κατὰ δέ τινας τῶν φιλολόγων τὸ μὲν ἐντὸς *ἐν ἄλλῳ*=ἐν ἄλλῳ ἀντιγράφῳ ἢ βιβλίῳ, τὸ δὲ *ἐν ἄλλοις*=ἐν ἄλλοις τόποις ἢ χωρίοις 52.

Ὅταν τις μετ' ἐπιμελείας ἐπεξερχόμενος βιβλίον ἢ ἀντίγραφον θεραπεύῃ τὰ κακῶς ἔχοντα ἤτοι ἀποκαθιστᾷ τὰς ὑγιεῖς καὶ ὀρθὰς γραφὰς λέγεται ὅτι *διορθοῖ, διορθοῦται-διωρθώσατο, ἐπανορθοῖ ἐπανορθοῦται-ἐπηνωρθώσατο* (ὧν συνώνυμον τὸ ἀναλαμβάνω-ἀναλήψομαι 274) τὸ βιβλίον, τὴν λέξιν, τὸ σφάλμα 271 (πρβ. διώρθωται, διωρθώθη 273, ὀρθοῦν, ἐξώρθωσε, ἀνορθοῖ, ἐξανορθοῖ 274), καὶ ὁ μὲν ποιῶν τοῦτο λέγεται *διορθωτὴς* καὶ *ἐπανορθωτὴς* 272. 273 (ὀρθωτὴς 274) τὸ δὲ ἔργον αὐτοῦ *διόρθωσις* καὶ *ἐπανόρθωσις* 272, 274 (πρβ. διόρθωμα, διορθωτικά, διορθωτέον 274). Φανερὸν δ' ὑπάρχει ὅτι τῶν τε ῥημάτων καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν ὀνομάτων γίνεται χρῆσις καὶ ὅταν τις αὐτογνωμόνως μετακοσμῇ τὴν φράσιν συγγράμματος ἢ ποιήματος πρὸς τὸ φαινόμενον αὐτῷ εὐαρμοστότερον ἢ προσφυέστερον. Ἐάν τις κακῶς καὶ ἀτόπως διορθοῖ, λέγεται ὅτι *παραδιορθοῖ* 272 (πρβ. παρασημειοῦμαι 275), ὅθεν *παραδιόρθωμα* (καὶ παραδιόρθωσις) 272. Ἐν τοῖς Πλουτάρχου Ἠθικοῖς ἡ λέξις *παραδιορθώσεις* δηλοῖ οὐχὶ τὰς ἀτόπους διορθώσεις, ἀλλὰ τὰς παρακειμένας καὶ οἱονεὶ παρακεκολλημένας ἢ παραπεπηγυίας διορθώσεις 275 τουτέστιν ἡ παρὰ δὲν ἐμφαίνει πλημμέλειαν καὶ ἀτοπίαν (ὡς ἐμφαίνει τοιαύτην ἐν τοῖς παραδιορθῶ, παρασημειοῦμαι παρερμηνεύω, παρεκδέχομαι, παρεξηγοῦμαι, παρυπολαμβάνω) 276. Ὡς δὲ λέγεται παρακούω, παρορῶ κτλ., οὕτω καὶ *παρανοῶ*, κάκιστα δὲ ὑπὸ τῶν νέων Ἑλλήνων γίνεται χρῆσις τοῦ παντελῶς ἀνυπάρκτου παρΕΝνοῶ καὶ τοῦ ἐξ αὐτοῦ παρΕΝνόησις 276. Τὰ συνήθως νῦν λεγόμενα χάσματα ὠνομάζοντο ὑπὸ τῶν παλαιοτέρων *διαλείμματα*, τὰ δὲ πρὸς ἀπαρτισμὸν τοῦ λόγου προστιθέμενα ἐκαλοῦντο *πληρώματα* 380. 381. Πολλάκις δ' ἐκρίνετο ἀναγκαία ἡ παραβολὴ ἀντιγράφων πρὸς ἀντικατάστασιν τῆς γνησίας ἐκφορᾶς ἢ πρὸς ἀπαλλαγὴν τῆς ἀμφιβολίας ἢ πρὸς ἐκλογὴν τῆς κρείττονος καὶ ἀποδεκτοτέρας λέξεως ἢ πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ λείποντος 382. Ἠφανίζοντο δὲ αἱ λέξεις καὶ αἱ ῥήσεις ἢ διότι ὑπὸ τῶν γραφέων παρεωρῶντο ὁπωσδήποτε καὶ παρελείποντο, ὅπερ συχνάκις συνέβαινεν, ἢ διότι ἐβλάπτοντο καὶ ἐφθείροντο τἀντίγραφα ὑπὸ σητῶν μάλιστα διαβιβρωσκόμενα 379. Ἐπὶ δὲ τοῦ ἐκτελοῦντος τὸ ἔργον τῆς ἀντιπαραθέσεως εὑρίσκονται τασσόμενα τὰ ῥήματα *ἀντιβάλλω, παραβάλλω, ἀντεξετάζω, παραναγινώσκω*, καὶ *ἀνταναγινώσκω* 382—384 (Σημειωτέον δ' ὅτι παρ' οὐδενὶ τῶν παλαιοτέρων τοῦ Ἀριστοτέλους κεῖται τὸ ῥῆμα *συγκρίνω* ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ παραβάλλω ἢ ἀντιπαραβάλλω 384). Τὸ παλαιότερον ἀντίγραφον πρὸς ὃ ἐρρυθμίζετο τὸ διορθούμενον ὠνομάζετο *ἀντίβολον, ἀντιβόλαιον* ἢ κατὰ τύπον Βυζαντιακὸν *ἀντιβόλιν* (=ἀντιβόλιον) 322, 384. Συνέβαινε δὲ πολλάκις δι' ἔλλειψιν καλῶν ἀντιγράφων νὰ παραλαμβάνηται ὡς ἀντίβολον βιβλίον ἀνάπλεων ἁμαρτημάτων 382, 384. Ἡ ἀσυμφωνία τῶν ἀντιγράφων ὀνομάζεται καὶ *διαφωνία* καὶ *διαφορὰ* καὶ ἡ *τῶν ὀνομάτων κατὰ τὴν γραφὴν διαφωνία* 384, καὶ γραφαὶ *διαφωνούμεναι* (οὗ ἐναντίον τὸ *ὁμολογούμεναι*) 385.

Τὸ ὄργανον δι' οὗ ἔγραφον, οἱ παλαιοὶ ἐκάλειτο *γραφὶς* καὶ *γραφεῖον* διὰ διφθόγγου, ὡς ὠνομάζετο σκαφεῖον τὸ δι' οὗ ἔσκαπτον καὶ γλυφεῖον τὸ δι' οὗ ἔγλυφον 819, τὸ δὲ δι' ἁπλοῦ ι προσενηνεγμένον γραφίον οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ πλημμελὴς τῶν βιβλιογράφων ἀνάγνωσις 822. Συμπεραίνεται δ' ἀναγκαίως ὅτι ὁ ὅμοιος τῷ *γραφείῳ* ὑπάρχων δηλοῦται διὰ τοῦ ἐπιθέτου γραφειοειδής, γραφειοειδὴς ἀπόφυσις, καὶ οὐχὶ ὡς ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Βυζαντίου γραφιοειδής, ὅπερ ὅμως δύναται νὰ νομισθῇ ἀνεκτότερον τοῦ ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Λιδδέλλου καὶ Σκόττου *γραφοειδὴς* 819. Οὐδὲν δ' ἡμῖν φροντιστέον ἂν ἐν τοῖς κώδιξι τοῦ Γαληνοῦ εἶνε γεγραμμένον γραφοειδὴς 822, 823. Ὁ Γαληνὸς ἀποδοκιμάζει τὸ ἐπίθετον *στυλοειδὴς* ἀπόφυσις τοῦ πήχεως, ἀντὶ τοῦ γραφειοειδὴς ὡς βάρβαρον, διότι εἶνε οὐχὶ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς λέξεως *στῦλος* συντεθειμένον, ὡς πολλοὶ ὑπολαμβάνουσι ψευδοδοξοῦντες, ἀλλ' ἐκ τῆς Ῥωμαϊκῆς *στύλος* ἤγουν stylus ἢ κάλλιον stilus (=γραφεῖον) 823. Τῶν εἰς ΙΝΔΑ περατουμένων ἐπιρρημάτων, δι' ὧν ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ κομψότατα καὶ χαριέστατα ἐσημαίνοντο τὰ εἴδη τῶν παιδιῶν, ὅλως βάρβαρος καὶ ἔκφυλος ἐξελέγχεται ἡ μετὰ τοῦ Σ ἐκφορὰ τῆς γενικῆς, ἡ μετὰ τοῦ Ν τῆς αἰτιατικῆς καὶ ἡ μετὰ τοῦ ὑπογεγραμμένου ἰῶτα τῆς δοτικῆς 482. Κακῶς λέγεται ὑπὸ τοῦ Οἰκονόμου καὶ ἄλλων *ἀνάγνως* ἢ *σύγγνως* ἀντὶ τοῦ *ἀνάγνωθι, σύγγνωθι* 658. βαρβαρωτέρα δὲ καὶ μοχθηροτέρα τούτων εἶνε ἡ προστακτικὴ *διόρθως* 659. Ἐν τῇ γλώσσῃ τῶν μεταγενεστέρων ὡς ἐλέγετο *ὤφλησα* ἀντὶ τοῦ *ὦφλον* καὶ *ἡμάρτησα* ἀντὶ τοῦ *ἥμαρτον* καὶ *ἀπέδρασα* ἀντὶ τοῦ *ἀπέδραν*, οὕτω καὶ *ἔγνωσα ἀνέγνωσα* ἀντὶ τοῦ *ἔγνων ἀνέγνων*. Διάφορος δὲ τοῦ

παρακεκομμένου ἀορίστου ἀ ν έ γ ν ω σ α ἀντὶ τοῦ ἀ ν έ γ ν ω ν εἶνε ὁ Ἰωνικὸς ἀνέγνωσα ὁ ἰσοδυναμῶν τῷ ἀ ν έ π ε ι σ α 659. Τὸ ὄνομα ὀ ρ γ α σ μ ὸ ς σημαίνει τὸν μαλαγμὸν τὴν μ ά λ α ξ ι ν ἐκ τοῦ ὀ ρ γ ά ζ ω ὅπερ δηλοῖ μ α λ ά σ σ ω 660, 662, κατ' οὐδένα δὲ τρόπον δύναται τὸ ὀργασμὸς νὰ παριστᾷ, ὡς λέγεται ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Βυζαντίου, τὴν διάθεσιν τοῦ ὀργῶντος ἢ ν' ἀναφέρηται ἐτυμολογικῶς εἰς τὸ ὀ ρ γ ῶ, ἐξ οὗ καὶ δύσκολον ἄλλως εἶνε νὰ σχηματισθῇ τοιοῦτος ὀνόματος τύπος 660, 663. Πλὴν ἀλλ' ὅμως ὁ Γαληνὸς πολυμαθέστατος ἰατρὸς ἀλλὰ πολλάκις καταγελάστως σφαλλόμενος, οὐδαμῶς ὤκνησε νὰ ὑπολάβῃ τὸ ὀργασμὸς παράγωγον τοῦ ὀ ρ γ ῶ 663. Τὸ ὀ ρ γ ῶ ἐτάττετο μὲν κυρίως ἐπὶ τοῦ πολὺν χυμὸν καὶ ἰκμάδα ἔχοντος ἢ τοῦ πλήρους ὄντος ζωτικῆς δυνάμεως καὶ ἀκμῆς ἢ τοῦ σφριγῶντος καὶ ἐπειγομένου πρὸς συνουσίαν (πρβ. καὶ σπαργῶ, θυῶ, ἀναθυῶ, σκυζῶ, οἰστρῶ, καπρῶ) παρελαμβάνετο δὲ καὶ μεταφορικῶς ἐπὶ τοῦ ἰσχυρῶς φερομένου ἐπί τι ἢ σφοδρὰν ὁρμὴν πρός τι ἔχοντος 664. Ἐλέγετο δὲ οὐ μόνον ὀ ρ γ ά ζ ω ἀλλὰ καὶ δ έ ψ ω 661, φ υ ρ ῶ, μ ά τ τ ω, δ ε ύ ω, π έ τ τ ω 663, καὶ φ ύ ρ ω μὲν τὸ συγχέω, φ υ ρ ῶ δὲ τὸ μιγνύω ἄλευρον ὕδατι, ὅθεν φύραμα ἢ ζύμη 663. Ἐκ τοῦ δέψω ἐσχηματίσθησαν τὰ ἐπίθετα ἀδέψητος καὶ εὐδέψητος καὶ τὰ προσηγορικὰ ὀνόματα βυρσοδέψης, νακοδέψης, ῥινοδέψης, σκυτόδεψος καὶ σκυτοδέψης, σκυλόδεψος καὶ σκυλοδέψης τὸ σκυλόδεψος καὶ σκυλοδέψης εἶνε τοῦ πονηροῦ κόμματος 661. Πολλαχῶς δὲ παρεφθάρη τὸ ῥῆμα ὀ ρ γ ά ζ ω καὶ τὰ κινήματα αὐτοῦ φερόμενον: ὀράζειν, ὀργίσας, ὀργήσας κλ. 662. Ἐκ τοῦ ῥήματος πομπεύω σχηματίζεται τό τε παρὰ Πλάτωνι ἁπαντῶν ὄνομα π ό μ π ε υ σ ι ς καὶ τὸ παρ' ἄλλοις εὑρισκόμενον π ο μ π ε ί α, ὅπερ φυσικώτατα διφθογγογραφεῖται. Ἀλλ' οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει τῆς διὰ διφθόγγου ἐκφορᾶς τοῦ σ ι τ ο π ο μ π ί α, ὅπερ ὡς ἐκ τοῦ σ ι τ ο π ο μ π ὸ ς παραγόμενον ὀφείλει νὰ γράφηται δι' ἁπλοῦ Ι. Οὐδὲν δὲ θαυμαστὸν ἂν οἱ βιβλιογράφοι παραφθείρωσιν αὐτὸ ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν παλαιῶν μεταρρυθμίζοντες πρὸς τὸ π ο μ π ε ί α 665 (πρβ. ὀνειροπομπεία ἐκ τοῦ ὀνειροπομπὸς 666). Ἐκ τοῦ ψυχοπομπὸς παρήχθη τὸ ψυχοπομπεῖον, ᾧ ἐμφερὲς τὸ σιτοπομπεῖον 667. Σύνηθες ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς φωνῇ κατέστη τὸ κατὰ τὴν τρίτην συζυγίαν τῶν περισπωμένων σχηματιζόμενον συσπειροῦμαι, συσπειροῦται, συνεσπειρώθη, συνεσπειρωμένος· ἐν τῇ παλαιᾷ γλώσσῃ ἐλέγετο ἀείποτε συσπειρῶμαι, συσπειρᾶται, συσπειρῶνται, συνεσπειράθη, συνεσπειραμένος, ἐσχηματίσθη δὲ ἐκ τοῦ ὀνόματος σ π ε ῖ ρ α 931. Ὑπάρχει καὶ ῥῆμα σ π ε ι ρ ό ω-ῶ ἀλλὰ σημαίνει σ π α ρ γ α ν ῶ καὶ εἶνε παρηγμένον ἐκ τοῦ οὐδετέρου ὀνόματος σ π ε ῖ ρ ο ν ὅπερ σημαίνει τὸ εἰς τοῦτο χρησιμεῦον ὕφασμα 934. Τὰ ὀνόματα σ π ε ῖ ρ α καὶ σ π ε ῖ ρ ο ν εἶνε μὲν συγγενῆ ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἰσοδύναμα 935. Τὸ σπειρῶμαι (=συστρέφω ἐμαυτὸν) μόνον μετὰ τῆς ΣΥΝ προθέσεως συντεθειμένον ἀπαντᾷ παρὰ τοῖς δοκίμοις, ἁπλοῦν δ' ὂν ἢ μετ' ἄλλων προθέσεων ἐκφερόμενον παρὰ μόνοις εὑρίσκεται τοῖς μεταγενεστέροις 933. Τὸ ἐνεργητικὸν σ π ε ι ρ ῶ ἁπλοῦν οὐδαμοῦ εὑρίσκεται κατὰ Κόντον 934. Ἐκ τοῦ συσπειρῶμαι παρήχθησαν τὰ ὀνόματα σ π ε ί ρ α μ α (Ἰων. σπείρημα) καὶ σ π ε ί ρ α σ ι ς 934, 934, εὑρίσκεται δὲ καὶ π ο λ υ σ π ε ί ρ η τ ο ς 934.

Περίφημοι βιβλιογράφοι Ἀττικὸς καὶ Καλλῖνος 113. Διατί ὁ Νικάνωρ ἐπωνομάσθη σ τ ι γ μ α τ ί α ς 210. Δείγματα τῆς ἀμαθείας τῶν ἀντιβολούντων καὶ διορθούντων ἀντίγραφα 273. Ἀλέξανδρος Κοτυαεὺς διορθωτὴς 274. Φιλόβιβλοι Ἀπελλικῶν 380 καὶ Βησσαρίων 384. Ὀνόματα ἀρχαίων παιδιῶν 481. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Βοικκίου τὸ Περὶ γνησίας προφορᾶς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης σύγγραμμα Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων εἶνε sehr gelehrt 483. Ἀδιάφορος πολλάκις ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ εἶνε ἡ χρῆσις τῶν ἐθνικῶν ὀνομάτων Μῆδος καὶ Πέρσης 483 σημ. Τί λέγεται δ α τ ι σ μ ὸ ς 483, 484. Ἀνέκδοτον περὶ τοῦ: «ἐγὼ ὑμῖν δανειῶ» καὶ περί τινος βαρβαρισμοῦ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ 485 Οὐδεὶς μὲν τῶν παλαιῶν εἶπεν ἀγορῶ ἀντὶ τοῦ ἀγοράσω, ἐλέχθη δ' ὅμως ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους κ ο λ ῶ μ α ι (κολᾷ, κολωμένους) ἀντὶ τοῦ κ ο λ ά σ ο μ α ι καὶ ἀείποτε παρὰ τοῖς ἐνδόξοις β α δ ι ο ῦ μ α ι ἐσχηματίζετο ὁ μέλλων τοῦ βαδίζω 485. Παρὰ τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς γ ρ α φ ε ῖ α λέγονται τὰ στιχηρὰ βιβλία 821.

Ὁ Ἑρουερδὴν μετέβαλε τὸ ἐν τῇ Ἀντιγόνῃ τοῦ Σοφοκλέους (στ. 123) δυσχείρωμα εἰς τὸ σ υ σ π ε ί ρ α μ α 934. Τὸ παρ' Ἀριστείδῃ κείμενον: «ἃ διωρθοῦτο» μετεβλήθη ὑπὸ τοῦ Κοβήτου εἰς: «ἃ διώρθου»· ἀλλ' ὁ Κόντος ὀκνεῖ νὰ ἐγκρίνῃ τὴν μεταβολὴν ταύτην 273 Κατὰ Κόβητον ὁ Εὐριπίδης ἐν Ἱππολύτῳ (στ. 504) δὲν ἔγραψεν: «ὡς ὑπείργασμαι μὲν εὖ ψυχὴν ἔρωτι», ἀλλὰ ὑ π ώ ρ γ α σ μ α ι τουτέστιν ὑπομεμάλαγμαι 662. Ἄριστα δ' ἐπηνώρθωσεν ὁ Κόβητος τὸ παρὰ Διογένει τῷ Λαερτίῳ φερόμενον «καὶ ἀδιόρθωτα εἶλκε» μεταγράψας «καὶ ἀδιόρθωτα εἶλκε» 209, ἀποκατέστησε δὲ παρὰ Φιλοστράτῳ τὴν ὀρθὴν γραφὴν «ῥινοὺς βοῶν δέψοντες (ἀντὶ ἕψοντες) 661.—Κατὰ Κόντον τὸ παρὰ τῷ Μαγίστρῳ «ἐπὶ δοράτων β ο λ ῆ ς» εἶνε πιθανώτατα πλημμελὴς ἀνάγνωσις τοῦ «ἐπὶ δοράτων κ α ὶ ὀ β ε λ ί σ κ ω ν 273, τὸ φ υ γ ί ν δ α δύναται νὰ νομισθῇ πλημμελὴς γραφὴ τοῦ φ ρ υ γ ί ν δ α· ἀντὶ δὲ τοῦ «ξιφίνδα, δ α λ η κ ί ν δ α» ἀναγνωστέον πάντως λ η κ ί ν δ α ἀποβαλλομένης τῆς συλλαβῆς ΔΑ, ἥτις κακῶς προσεκολλήθη ἐκ τῆς προηγουμένης λέξεως 481. τὸ τοῦ Ψελλοῦ «τὰς ναῦς ἐπέχων ὁπόσαι εἰς τὸ πομπεῖον ἐτύγχανον ἱκαναί» ἐπανορθοῦται κάλλιστα ἂν μεταγραφῇ «ὁπόσαι εἰς σ ι τ ο π ο μ π ί α ν 821, τὸ παρὰ Γαληνῷ «διακεντοῦντες οἱ τεχνῖται τῶν τ ο ι ο ύ τ ω ν γραπτέον ἴσως τῶν ἐ σ θ ή τ ω ν 821, ἐν τοῖς Ἱπποκρατείοις ἀντὶ σκαφίας ἀναγκαίως ἔχει νὰ γραφῇ σ κ α φ ε ῖ α 822, μεταβλητέον δὲ καὶ τὸ στειλΑΙοὶ εἰς στειλΕοὶ 822, καὶ τὸ ἐσπείρωται εἰς τὸ ἐσπείρΗται, καὶ τὸ ἐν τῷ κώδικι τοῦ Ἡσυχίου: ἐ σ π ε ί ρ ω τ α ι εἰ

Β' ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

Γ' ΝΕΩΤΕΡΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ.

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ, ΗΘΗ, ΕΘΙΜΑ.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΑ.

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΑ.

ΕΠΙΣΤΗΜΑΙ ΚΑΙ ΤΕΧΝΑΙ.

νόμεθα τὰς φθινοπωρινὰς ἑσπέρας εὑρισκόμενοι ἐντὸς κοιλάδων διὰ φυτῶν κεκαλυμμένων 285. Κατὰ τὴν ἄνοιξιν ὑπάρχει φόβος μήπως τὰ δένδρα καῶσιν ὑπὸ τοῦ πάγου, ὅταν ἡ μὲν νὺξ εἶνε ἀνέφελος, λεπτὴ δὲ βροχὴ διέβρεξε ταῦτα κατὰ τὴν ἡμέραν 285. Πῶς κατασκευάζουσι πάγον ἐν Βεγγάλῃ 285.

Περιγραφὴ τοῦ ὀφθαλμοῦ 395. Ὁ ὀφθαλμὸς ὡς ἐκ τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ παράγει τὰ αὐτὰ φυσικὰ φαινόμενα καὶ ἡ φωτογραφικὴ μηχανὴ 396, 398 Ὁ ἐν Ῥώμῃ Γερμανὸς Boll ἀνεκάλυψεν οὐσίαν τινὰ πορφυρᾶν ἐν τῷ ὀφθαλμῷ, ἣν δύναταί τις νὰ ὀνομάσῃ ὀπτικὴν πορφύραν 397 Πειράματα πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως τῆς οὐσίας ταύτης 397, 399. Ἄγνωστον εἶνε εἰσέτι ὁποίαν τινὰ σπουδαιότητα ἔχει ἡ οὐσία αὕτη ἐν τῇ λειτουργίᾳ τῆς ὁράσεως ἀλλὰ δὲν εἶνε ὅμως καὶ ἀπαραίτητος 400. Θετικὴ εἰκὼν λέγεται ἐκείνη ἐν ᾗ τὰ φωτεινὰ μέρη τοῦ ἀντικειμένου παρίστανται λευκά, ἀρνητικὴ δὲ ἐν ᾗ τὰ σκιερὰ παρίστανται λευκά. Ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος τοῦ ὀφθαλμοῦ σχηματίζεται εἰκὼν θετική 399.

Περιγραφὴ τῶν φωνητικῶν ὀργάνων τοῦ ἀνθρώπου καὶ πῶς παράγεται ἡ φωνὴ 617 Πόθεν ἐξαρτᾶται ἡ ἔντασις, τὸ ὕψος καὶ ἡ χροιὰ (timbre) τῆς ἀνθρωπίνης φωνῆς 618. Ἡ ἀνθρωπίνη φωνὴ περιλαμβάνει 3 1)2 κλίμακας ἓν ὅμως καὶ τὸ αὐτὸ ἄτομον δὲν δύναται νὰ περιλάβῃ πλείονας τῶν 2 1)2 κλιμάκων 619 Αἱ φωναὶ διαιροῦνται εἰς πέντε κατηγορίας ἀναλόγως τοῦ ὕψους αὐτῶν κατὰ τὸ παρατιθέμενον διάγραμμα ὅπερ δεικνύει τὸν ἀριθμὸν καὶ τὸ ὕψος τῶν τόνων ἑκάστης φωνῆς 619. Πῶς κατορθοῦται ἡ ἐκφώνησις τῶν διαφόρων φωνηέντων καὶ τῶν συμφώνων 620. Πῶς μανθάνουσι νὰ ὁμιλῶσιν οἱ κωφάλαλοι. 621. Κατὰ πρῶτον τὸ 1873 ὁ Γερμανὸς χειρουργὸς Billroth ἐπεχείρησε καὶ ἐπέτυχε νὰ ἀντικαταστήσῃ διὰ τεχνητοῦ λάρυγγος τὸν ἀποκοπέντα φυσικὸν λάρυγγα ἀσθενοῦς τινος ἐν Βιέννῃ 621. Εἰς τί συνίσταται ὁ τεχνητὸς λάρυγξ 621. Ὁ φέρων τεχνητὸν λάρυγγα δύναται νὰ λαλῇ εὐκόλως καὶ καθαρῶς 622.

Τινὲς ἵνα ἐξηγήσωσι διατί ὁ πίθηκος ἔχει τέσσαρας χεῖρας ὁ δὲ ἄνθρωπος δύο χεῖρας καὶ δύο πόδας, ἰσχυρίσθησαν ὅτι καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶχε τὸ πρῶτον τέσσαρας χεῖρας ἀλλ' ἡ χρῆσις τοῦ ὑποδήματος μετὰ πολλὰς γενεὰς συνέσφιγξε βαθμηδὸν τοὺς δακτύλους, παρεμόρφωσε τὴν χεῖρα καὶ τέλος τὴν μετέβαλεν εἰς πόδα 807. Σύγκρισις τῆς ζωῆς τοῦ ἀγριωτάτου τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ τελειοτάτου τῶν ζώων 815. Κατὰ τοὺς δαρβινικοὺς ὁ κύων ὁ τρέμων πρὸ τοῦ κυρίου αὐτοῦ καὶ ἀγαπῶν αὐτὸν εἶνε θρησκευτικὸν ζῷον 8 3. Ὁ δαρβινισμὸς δὲν ἐξήγησεν εἰσέτι τὴν ἐπὶ τῆς γῆς ἐμφάνισιν τοῦ ἀνθρώπου, διότι ἡ ὑπόθεσις τῆς φυσικῆς διαλογῆς εἶνε ἀνεπαρκὴς εἰς ἐπίλυσιν τοῦ προβλήματος περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνθρωπότητος 816.

Τὸ ἰσχυρότατον τῶν ἐπιχειρημάτων κατὰ τῆς θανατικῆς ποινῆς εἶνε ἡ πλάνη τοῦ δικαστοῦ καὶ ἡ καταδίκη πολλάκις ἀθώου ἀντὶ ἐνόχου 670 Παραδείγματα δικαστικῆς πλάνης ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Γαλλίᾳ 671—673. Ἐν Ἑλλάδι τοῦ ἀοιδήμου Λύγκου 671, τοῦ Γεωργίου Σακαλῆ 672, δολοφόνου ἐν Πάτραις 673, τοῦ Κουσταλεξιώτου καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ ἐν Λαμίᾳ 674, ἐν Δομβραίνῃ τῶν Θηβῶν 674. Παραδείγματα σκληρῶν ποινῶν 675, 676. Ὁ ἀρχαῖος ἄγγλος δικαστὴς Ἐδ. Κὼξ λέγει ἐν τῷ Περὶ ἀρχῶν τῆς ποινῆς συγγράμματί του ὅτι ὡς δικαστὴς ἐπὶ πολλὰ ἔτη πλείστους ὅσους νέους ἐγκληματίας ἀπολύει ἐπὶ ἐγγυήσει δι' ἐγκλήματα κλοπῆς κλπ., ἅτινα διέπραξαν κατὰ πρώτην φοράν. Δὶς δὲ μόνον μετεμελήθη διὰ τὴν ἐπιείκειάν του ταύτην 676.

Χαρακτηρισμὸς τοῦ Γάλλου Κλαυδίου Βερνάρδου τοῦ πρώτου τῶν ἐν Εὐρώπῃ φυσιολόγων 418. Βιογραφία τοῦ διασήμου Γάλλου χημικοῦ Ἱερωνύμου Βαλάρδου, ἀνακαλύψαντος τὸ βρώμιον ἐνῷ ἦτο ἔτι μαθητὴς τῆς φαρμακευτικῆς 844—848. Ἡ ἀνακάλυψις αὕτη ἀποτελεῖ τὸ μεταίχμιον τῶν ἐποχῶν τῆς ἱστορίας τῆς χημείας 848 Ἄνευ τοῦ βρωμίου ἡ φωτογραφία θὰ ἦτο στερεβλή τις ἀπομίμησις τῆς ἐμψύχου φύσεως ἄνευ ζωῆς τινος 849. Σχέδιον τοῦ καθηγητοῦ Χρηστομάνου περὶ τοῦ πῶς πρέπει νὰ γίνωνται τοῦ λοιποῦ αἱ ἐξετάσεις τῆς χημείας 691. Ἐν Εἰλδεβέργῃ οἱ σπουδασταὶ τῆς χημείας δαπανῶσιν ἐξ ἰδίων περὶ τὰ χίλια τάλληρα εἰς τὸ χημεῖον 684. Ὁ ἐν Βερολίνῳ βαθύπλουτος καθηγητὴς Ὄφμαν δαπανᾷ ἐν τῷ χημείῳ του κατ' ἔτος εἰς πειράματα τρισχίλια τάλληρα, ὁ δὲ ἐν Εἰλδεβέργῃ καθηγητὴς Βοῦνσεν δισχίλια φιορίνια, χορηγούμενα αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ δημοσίου ἢ τοῦ Πανεπιστημίου 687. Καὶ ὁ μὲν Ὄφμαν ἔχει μισθὸν 7500 τάλληρα κατ' ἔτος, ὁ δὲ Βοῦνσεν 800 φιορίνια τὸν μῆνα, ἐν Ἀθήναις δὲ ὁ καθηγητὴς τῆς χημείας δραχ. τετρακοσίας 688.

Μέγιστον ᾠὸν ἴσον πρὸς τεσσαράκοντα τῆς ὄρνιθος 83 Σύγγραμμα Ῥώσου θέμα ἔχον τὴν ταξινόμησιν τῶν ἀνθρωπίνων μορφῶν καὶ τὴν σύγκρισιν αὐτῶν πρὸς τὰς τῶν ζῴων 83. Ἠλεκτρικὸς ἔγχελυς 83. Θέρμανσις ὅλης πόλεως ἐν Ἀμερικῇ 258. Μέγιστον σπήλαιον ἐν Ἀμερικῇ 258. Ἠλεκτρικαὶ ναυτικαὶ πυξίδες 722. Νέα ἐφαρμογὴ τοῦ τηλεφώνου ἐν ταῖς ἐκκλησίαις 803. Παράδειγμα τοῦ ἐνστίκτου τῶν καραβίδων 963. Μνεία πηγῆς πετρελαίου παρὰ Πλουτάρχῳ 1040.

Περὶ τῶν νέων ἐν Ἀθήναις οἰκοδομημάτων καὶ μάλιστα τῆς Ἀκαδημείας 802. Περιγραφὴ τοῦ ἐν Φλωρεντίᾳ ἀριστουργήματος τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου 450 καὶ τῆς «Πανηγύρεως» τοῦ Ρουβηνσίου ἑνὸς τῶν ἀρίστων ἔργων τῆς Φλαμανδικῆς σχολῆς 451, 454. — Ἀμεδαῖος Νῶε Χὰμ γελοιογράφος 803. Βιολλὲ Le Duc ἀρχιτέκτων 804.

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ.

ΙΣΤΟΡΙΑ, ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ, ΠΕΡΙΗΓΗΣΕΙΣ.

ΑΠΟΓΡΑΦΙΚΑ.

ΜΥΘΙΣΤΟΡΙΑΙ ΚΑΙ ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ.

ΑΠΟΦΘΕΓΜΑΤΑ ΚΑΙ ΓΝΩΜΑΙ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Ὁ Κάντιος ὁ ἐμβριθέστατος καὶ σκεπτικώτατος τῶν νέων φιλοσόφων ἐν τῷ πρακτικῷ λόγῳ τουτέστιν ἐν τῷ ἠθικῷ νόμῳ εὗρηκε καὶ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ τὸν θεῖον νομοθέτην, καὶ ἐπέκεινα τῆς προσκαίρου βασιλείας τοῦ κόσμου τούτου ἀνεγνώρισε τὴν αἰώνιον βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾗ ἡ ἀναμάρτητος κρίσις καὶ πλήρης δικαίωσις 639. Πρὸ τοῦ Καντίου ἐπεκράτει ἡ ψυχολογικὴ ἀρχὴ Tantum scimus quantum memoria tenemus (γινώσκομεν ὅσα ἐνθυμούμεθα), διὸ καὶ οἱ παῖδες ἀπεμνημόνευον πλείστων φιλοσοφικῶν καὶ ἠθικῶν ἀληθειῶν ἐπ' ἐλπίδι ὅτι βραδύτερον ἐν ὡριμωτέρᾳ ἡλικίᾳ θὰ κατανοήσωσι τὴν διάνοιαν καὶ σημασίαν αὐτῶν· ἀλλ' ὁ Κάντιος κατανοήσας τὸ ἐσφαλμένον τῆς θεωρίας ταύτης ἀντέστρεψε τὰ μέρη ὡς ἑξῆς: Tantum in memoria tenemus quantum scimus (ἐνθυμούμεθα ὅσα γινώσκομεν) 0. Ὁ Πασχάλης εἶπεν ὅτι καὶ τὰς μαθηματικὰς ἀληθείας ἠθέλομεν διαφιλονικήσει ἐὰν τὸ συμφέρον ἢ τὸ πάθος ἐνείχοντο εἰς αὐτὰς 640. Ὁ Νεύτων ἐρωτηθεὶς πῶς ἀνεκάλυψε τὸν καθολικώτατον νόμον τοῦ κόσμου, ἀπήντησε «διὰ τῆς ἐπιμόνου σκέψεως». Ὁ Βυφὼν ἐθεώρει τὴν ὑπομονὴν ὡς πηγὴν τῆς μεγαλονοίας. Ὁ Πυθαγόρας ὥρισε τὴν ἀρετὴν «ἕξιν τοῦ δέοντος» 643. Ὁ Φραγκλῖνος τα ἠθικὰ αὐτοῦ παραπτώματα ὠνόμαζε τυπογραφικὰ παροράματα εἰς ἀνάμνησιν τῆς παλαιᾶς του τέχνης 644, ἔλεγε δὲ ὅτι «ὁ ἐπιτήδειος ἐργάτης πρέπει νὰ γινώσκῃ τὸν τρόπον τοῦ ῥινίζειν διὰ τοῦ πρίονος καὶ τοῦ πριονίζειν διὰ τῆς ῥίνης» 851. Διατί ἐρρήθη περὶ τοῦ Φραγκλίνου ὅτι «ἀφήρπασε τοῦ οὐρανοῦ τὸν κεραυνὸν καὶ τῶν τυράννων τὸ σκῆπτρον» 643 Τὸ καθῆκον τῆς δικαιοσύνης ὁ Ἀριστοτέλης ὠνόμαζεν «ἀρετὴν πρὸς ἕτερον» 736. Κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη εἶνε «τέχνη ποιητικὴ δικαιοσύνης ἐν πόλει» 737. Ὁ Ἀλέξανδρος Χέρτσεν τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἑγέλου ἔλεγεν «ἄλγεβραν τῆς ἐπαναστάσεως» 985. Συγγραφεύς τις ὠνόμασε τὸν μηδενισμὸν «παράφρονα κοινωνισμόν» 984. Ὁ Ῥουσὼ ὠνόμασε τὸν Ἡ γ ε μ ό ν α τοῦ Μακιαβέλλη «βιβλίον τῶν δημοκρατικῶν» 7. Ὁ δὲ Λαμαρτῖνος τὴν Ἱστορίαν τῆς Ὑπατείας καὶ τῆς Αὐτοκρατορίας τοῦ Θιέρσου «βιβλίον τοῦ αἰῶνος» 778. Ῥῶσός τις ἀποκαλεῖ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλάτωνος α ἰ σ χ ρ ο τ ά τ η ν, καὶ ὅτι ὁ κοινωνισμὸς διεδόθη εἰς τὸν κόσμον διὰ τῶν Ἑλληνικῶν καὶ Ῥωμαϊκῶν συγγραμμάτων 961. Κατὰ τὸν Λαμαρτῖνον «δοῦλος καὶ τύραννος ἀμφότεροι ὑπέχουσιν εὐθύνας ὁ μὲν τοῦ σκήπτρου ὁ δὲ τῶν δεσμῶν» 752. Ὁ Ἀμερικανὸς φιλόσοφος καὶ ποιητὴς Ἐμερσὼν λέγει που «Γράφε διὰ δημόσιον αἰώνιον· ζῆθι ἐν τῷ παρόντι ὡς εἰ ἦτο ἡ αἰωνιότης 779. Ὁ Θιέρσος τὸ σύστημα τῆς συγκεντρώσεως ἀπεκάλεσεν «θαυμαστὴν ἱεραρχίαν 756. Κατὰ τὸν Μιττερμάγερ εἰς τὸν ἀληθῆ δικαστὴν δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ βεβαιότης ἐὰν μένῃ καὶ ἐλαχίστη τις ἀμφιβολία 669 Ἐν τῷ συγγράμματι «Περὶ Ἀρχῶν τῆς ποινῆς» ὁ ἀρχαῖος Ἄγγλος δικαστὴς Ἐδ. Κὼξ λέγει ὅτι ἡ ἐλπὶς τοῦ νὰ ἀθωωθῇ ὁ κατηγορούμενος εἶνε πεντάκις μείζων ἐὰν ἡ δίκη εἶνε ἡ πρώτη καὶ οὐχὶ ἡ τελευταία τοῦ κακουργιοδικείου 677. Τί λέγει περὶ τοῦ μάρτυρος ἐν γένει ὁ ἔξοχος ἑρμηνευτὴς τοῦ ποινικοῦ νόμου Faustin Helie 669. Κατὰ τὸν Γάλλον Δεμαῖτρον «ὁ πόλεμος εἶνε ἡ συνήθης κατάστασις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἡ δὲ εἰρήνη εἶνε ἀνοκωχὴ μόνον δι' ἕκαστον ἔθνος 480. — Γνώμη περὶ ἐπικηδείων λόγων 299 σημ. 1. Ὁ Βολταῖρος ἔλεγε συνήθως ὅτι δεν ὑπάρχει μωρία μὴ ἔχουσα τοὺς θεωρητικοὺς αὐτῆς καὶ τοὺς ὀπαδούς, τοὺς ἐνθουσιῶντας καὶ τοὺς προσηλύτους 983. Ὁ Λιτραῖος λαλῶν που περὶ τῶν ζητημάτων ἅτινα ἡ ἐπιστήμη δὲν δύναται νὰ ἐξακριβώσῃ λέγει ὅτι τὰ ζητήματα ταῦτα εἶνε «ὠκεανὸς μυστηρίων πρὸς ὧν τὴν ἔρευναν οὔτε πλοῖα ἔχομεν οὔτε ἱστία» ἐντεῦθεν ἕπεται (καὶ τοῦτο νοεῖ ὁ θετικισμὸς) ὅτι οὐδὲν ἐπιζῇ τῷ ἀνθρωπίνῳ σώματι καὶ ὅτι ἓν μόνον ὑπάρχει ἀθάνατον καὶ αἰώνιον ἡ ὕλη 806. Κατὰ Μαλεμβράγχιον ἡ πλάνη εἶνε ἡ ἐσπευσμένη συναίνεσις τῆς θελήσεως 668.

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ ΕΙΣ ΤΑ ΑΝΩΤΕΡΩ

Νέον σύγγραμμα Φρ. Λοιχέρου: Aussichten im Orient 84. Ἀσιατικὴ φιλολογικὴ Ἑταιρία ἐν Πετρουπόλει πρὸς ἀρχαιολογικὴν ἔρευναν τῆς Ἀσίας 82. Ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Ε' οὐδέποτε ἔλειπεν ἀπὸ τοῦ ὄρθρου καὶ ἰδίως ἐτέρπετο πλησίον τοῦ χοροῦ ἱστάμενος νὰ προεξάρχῃ τῶν ᾠδῶν διὰ τῆς ἡδυτάτης αὐτοῦ φωνῆς 88. Β α σ ι λ ε ι ὰ ς

Π. Ι. Φ.

Διόρθωσις σφαλμάτων. Ἐν σελίδι 35 στίχῳ 13 καὶ 17 γραπτέον: Μαζῶνα καὶ στίχῳ 35: αὐτοῦ εἰς Μαζῶνα. σελ. 37, στ. 34 καὶ 36 γρ. Πασσαβᾶ. σελ. 62, 13: γνωρίμους του. σελ. 129 οἱ ἀριθμοὶ τῶν σημειώσεων ἀντὶ 4, 5, 1 γραπτ. 1, 2, 3. Ἀπὸ σελ. 278 μέχρι σελ. 284 ἀντὶ ὑδρατμὸς, ὑδρατμῶν, ὑδρατμοὺς γραπτέον: ὕδρατμος, ὑδράτμων, ὑδράτμους. σελ. 283, 4 κάτωθεν γρ. ἐξιδρώσεως. σελ. 387,19 ἐλλιπής. σελ. 390, 8 κάτ. γρ. ἐνέδρα. σελ. 452, 2 κάτ. γρ σιαγών σελ. 639, 5 κάτ. γρ. ὅτι. σελ. 771, 5 κάτ. ἐξαλειπτέον τό: αὐτός. σελ. 77[illegible] γρ. δικτατορίας. σελ. 820, 30 γρ. αλειπ(τ)ήριον. σελ. 823, 9 γρ. γραφειοειδεῖς. σελ. 903, 39 γρ.: ἐν πόλει τῆς Κύπρου οὐχὶ Ἑλληνικῇ ἀλλὰ Φοινικικῇ. σελ. 1005, 25 γρ. Σουηδική. σελ. 1039, 12 κάτ. γρ. καῦσιν.—Ἴδε καὶ σελ. 210 ἐν τέλει.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΚΤΩΝ

ΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΕΤΟΥΣ ΤΟΥ «ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ» 1879.

Ἀγαθόνικος (Ἀχιλλεύς). — Φιλοσοφία τῆς τέχνης ὑπὸ Η Taine σ. 437—459, 546—574.

Ἀργυρόπουλος (Τιμολέων). — Περὶ τῆς εὐεργετικῆς ἐπιδράσεως τῆς δρόσου σ. 276—286.

Βάμβας (Κ. Χ.). — Ὀλίγα περὶ τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης σ. 286—298.

Βράϊλας Ἀρμένης (Πέτρος) ἐν Κωνσταντινουπόλει. — Δημώδους Ἐπιστήμης σειρὰ Γ' Περὶ Ἠθικοῦ νόμου σ. 629—645, 725—746.

Δαμιράλης (Μ. Ν.). — Βαγιάρδος Τέϋλωρ σ. 935—947.

Διομήδης Κυριακὸς (Ἀναστάσιος). — Οἱ τρεῖς Ἱεράρχαι σ. 95—109. Μελέτη περὶ τοῦ Αὐγουστίνου σ. 525—545.

Δραγούμης (Ἐμμανουήλ). — Περὶ φωτογραφίας ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σ. 395—400. Φωνή, λαλιά, τεχνητὸς λάρυγξ σ. 616—622. Λόγος περὶ τῶν ἐν τῷ Συλλόγῳ κατὰ τὴν προεδρείαν αὐτοῦ γενομένων (ἔτος ΙΔ') σ. 886—899.

Ζαβιτσάνος (Γεώργιος Ν.) — Ἐγκώμιον Ἀντωνίου Ἱερωνύμου Βαλάρδου ὑπὸ Ι. Β. Δουμᾶ σ. 843—854.

Ζερβὸς Ἰακωβᾶτος (Ἠλίας) ἐν Κεφαλληνίᾳ. — Ἱστορικὴ συμπλήρωσις σ. 950—953.

Καββαδίας (Π. Α). — Περὶ τῶν ἐν Τεγέᾳ Ἀνασκαφῶν σ. 796—799. Τὸ ἀρχαιολογικὸν μουσεῖον Τεγέας σ. 878—880.

Καζάζης (Νεοκλῆς). — Σκέψεις περὶ τοῦ *Ἡγεμόνος* τοῦ Μακιαβέλλη σ. 5—20, 173—203. Ἐρνέστος Ῥενὰν ἐν τῇ Γαλλικῇ Ἀκαδημείᾳ σ. 416—426. Ὁ Θιέρσος ὡς ἱστοριογράφος σ. 460—480, 746—780. Ὁ μηδενισμὸς ἐν Ῥωσίᾳ σ. 965—1000.

Κεχαγιᾶς (Εὐστράτιος Α.). — Παιδαγωγικαὶ μελέται. Περὶ τῶν δύο παιδαγωγικῶν συστημάτων τοῦ τε ἐμπειρικοῦ καὶ τοῦ ψυχολογικοῦ σ. 21—33.

Κόντος (Κωνσταντῖνος Σ.). — Ποικίλα φιλολογικὰ σ. 50—53, 110—115, 203—210, 271—276, 379—385, 480—486. Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις σ. 658—667, 819—823, 931—935.

Κορδέλλας (Ἀνδρέας). — Τὰ Ἡφαίστεια τῆς Μεσογείου καὶ ἡ καταστροφὴ τῆς Πομπηΐας σ. 909—931.

Λάμπρος (Παῦλος). — Ἀνέκδοτα νομίσματα τῆς ἐν Κρήτῃ πόλεως Βιέννου (μετὰ δύο σχημάτων) σ. 517—518.

Λάμπρος (Σπυρίδων Π.). — Ἡ παράδοσις τῶν Ἰωαννίνων σ. 71—75.

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΝ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΑΠΟΣΤΑΛΕΝΤΑ.

Ἅπαντα τὰ φιλολογικὰ Ἀλεξάνδρου Ῥίζου τοῦ Ῥαγκαβῆ. Παράρτημα τόμου έ, μετάφρασις νεωτέρων δραμάτων. Ἐν Ἀθήναις, τύποις Ἑλληνικῆς Ἀνεξαρτησίας, ἐπὶ τῆς διασταυρώσεως τῶν ὁδῶν Αἰόλου καὶ Ἀκαδημίας 1879. Νάθαν ὁ σοφὸς δραματικὸν ποίημα τοῦ Γ. Θ. Ἐφρ. Λέσιγγ μετάφρασις, εἰς 8ον σ. 218. Τιμᾶται δρ. ν. 2 $^1/_2$.

Εὐριπίδου Ἠλέκτρα μετὰ κριτικῶν καὶ ἑρμηνευτικῶν σημειώσεων καὶ εἰσαγωγῆς ὑπὸ Πολυβίου Σ. Μυρτίλου τελειοφοίτου τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς. Ἔκδοσις πρώτη, ἐν Κεφαλληνίᾳ, τυπογραφεῖον «ἡ Ἠχὼ» 1879, εἰς 8ον σ. 150. Τιμᾶται δρ. ν. 3.

Bibliotheca greca contemporanea. La Scelta di una moglie comedia politica in un atto di Demetrio Paparrigopoulos traduzione italiana per Antonio Frabasilis professore nel liceo Varvakion. Eleuterio Pappadopoulos editore. Atene pei tipi della Filocalia 26 — via Sophocle — 26 1879, εἰς 12ον σ. 62. Prezzo del volume Fr. 1,50.

Δημοσίευμα τοῦ δημοκρατικοῦ συλλόγου Ῥήγα. Πρακτικὰ τριῶν συνεδριάσεων, εἰς 8ον σ. 32.

Κανονισμὸς τοῦ ἐν Σέρραις Μακεδονικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ συλλόγου. Ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἐκ τοῦ τυπογραφείου τοῦ «Ἑρμοῦ» Σοφοκλέους Κ. Γκαρμπολᾶ 1879 εἰς 12ον, σ. 15.

Μακεδονικὸς Φιλεκπαιδευτικὸς σύλλογος ἐν Σέρραις. Ἔκθεσις τῶν πεπραγμένων αὐτῷ ἀπὸ τοῦ Ζ' μέχρι τοῦ Θ' Συλλογικοῦ ἔτους, ἤτοι ἀπὸ τῆς 23 Μαΐου 1876 μέχρι τῆς 27 Μαΐου 1879 ἀναγνωσθεῖσα ὑπὸ τοῦ γραμματέως Λουκᾶ Δημητριάδου. Ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἐκ τοῦ τυπογραφείου τοῦ «Ἑρμοῦ» Σοφοκλέους Κ. Γκαρπολᾶ 1879, εἰς 8ον, σ. 12.

Βοτανικῆς στοιχειώδεις γνώσεις μετὰ δύο πινάκων χρωματολιθογραφημένων ὑπὸ Κωνσταντίνου Χ. Μεταξᾶ ἀνθοκόμου, πρὸς χρῆσιν τῶν δημοτικῶν σχολείων. Ἀδείᾳ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας καὶ ἐγκρίσει τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, τύποις Βουτυρᾶ καὶ Σας, 1879, εἰς 12ον, σ. ιδ' 106. Τὸ βιβλίον τιμᾶται ἑνὸς τετάρτου ἀργυροῦ Μεδζιδιέ· οἱ δὲ πίνακες πωλούμενοι ἰδιαιτέρως ἀχρωμάτιστοι μὲν τιμῶνται ἡμίσεος ἀργυροῦ Μεδζιδιέ, κεχρωματισμένοι δὲ 14 ἀργυρᾶ γρόσια.

Ἄλκηστος τραγῳδία Εὐριπίδου εἰς πέντε σκηνὰς μεταφρασθεῖσα εἰς τὴν σημερινὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὑπὸ Α. Οἰκονομίδου Θετταλομάγνητος. Ἀθήνησιν ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ἑρμοῦ, παρὰ τὴν ὁδὸν Μουσῶν, ἀριθ. 2 1879, εἰς 12ον, σελ. 74. Τιμᾶται νέας δρ. 1,25.

Συνταγολογία, ἤτοι περὶ τῆς κατ' ἐπιστήμην ἀναγραφῆς καὶ ἐκτελέσεως τῶν συνταγῶν ὑπὸ Γεωργίου Ν. Ζαβιτσάνου Π. Φ. τῆς ἐν Παρισίοις ἀνωτάτης φαρμακευτικῆς σχολῆς, καθηγητοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ, διευθυντοῦ τοῦ φαρμακευτικοῦ φροντιστηρίου, ἐπιτιμίου ἑταίρου τῆς ἐν Λισσαβῶνι φαρμακευτικῆς ἑταιρίας, ἀντεπιστέλλοντος τῶν ἐν Πετρουπόλει, Βρυξέλλαις καὶ Τουρίνῳ φαρμακευτικῶν ἑταιριῶν κτλ. Ἀθήνησι, ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς Φιλοκαλίας, 33 — ὁδὸς Σοφοκλέους — 33 1879, εἰς 8ον, σ. 248. Πωλεῖται δραχμῶν νέων 5.

Συνδρομηταὶ γίνονται ἐνταῦθα μὲν ἐν τῷ τυπογραφείῳ Παρνασσοῦ κειμένῳ ἐν ὁδῷ Ἀθηνᾶς παρὰ τὸ Τελωνεῖον, διευθυνομένῳ δὲ ὑπὸ τοῦ κ. Σαράντου Π. Οἰκονόμου, κατὰ δὲ τὰς Ἐπαρχίας ἐν τοῖς γραφείοις τῶν ὑπὸ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ συντηρουμένων Σχολῶν τῶν Ἀπόρων Παίδων.

Ὁ ἐπιθυμῶν νὰ καταχωρίσῃ τι ἀποταθήτω πρὸς τὸν γραμματέα τῆς ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ ἐπιτροπῆς κ. Π. Ι. Φέρμπον.

Ὁ Παρνασσὸς ἐκδίδοται τὸ τέλος ἑκάστου μηνός

ΤΙΜΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΠΛΗΡΩΤΕΑ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

Ἐν Ἑλλάδι δραχμαὶ νέαι ἤτοι φράγκα	14
Ἐν τῇ Ἀλλοδαπῇ	20

Εἰς οὐδένα στέλλεται ὁ Παρνασσὸς ἔξω τῶν Ἀθηνῶν ἐὰν μὴ προαποσταλῇ ἡ συνδρομή.

Σώματά τινα τοῦ Α′ καὶ Β′ τόμου τοῦ Παρνασσοῦ εὑρίσκονται καὶ πωλοῦνται ἐν τῷ τυπογραφείῳ Παρνασσῷ κειμένῳ παρὰ τῷ Τελωνείῳ Ἀθηνῶν.

Ὁ κατάλογος τῶν περιεχομένων τοῦ Γ′ τόμου τοῦ «Παρνασσοῦ» δημοσιευθήσεται διὰ τοῦ προσεχοῦς τεύχους, α′ τοῦ Δ′ τόμου.

